Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ

ΥΠΟ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΘΕΙΣΑ

Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθότερον περὶ τε τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ τῶν ὁρίων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης.

ΓΚΙΖΩΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

1887

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Οἱ πρόλογοι τῶν προηγουμένων τόμων ἐγράφησαν ἵνα παραστήσωσιν ἐν συνόλῳ τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν ἑκάστης τῶν περιόδων περὶ ὧν οἱ τόμοι οὗτοι ἐπραγματεύοντο. Ἀλλ' ὁ νέος Ἑλληνισμὸς περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ παρόντι, δὲν συνεπλήρωσεν ἔτι τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ στάδιον. Καίτοι παρέστη εἰς μέσον πρὸ ἐτῶν ἑξακοσίων, ἠγωνίσθη ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα καὶ δὲν ἔβαλε τὸν θεμέλιον λίθον τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως εἰμὴ πρὸ ἐτῶν ἑξήκοντα. Δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ ἐκτιμηθῇ ἀπὸ τοῦδε ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἀξία ἀφοῦ διατελεῖ ἔτι ἐν ἀρχῇ τῆς ἀποστολῆς ἣν φαίνεται προωρισμένος νὰ ἐπιτελέσῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἔχω ὅμως ἕτερον καθῆκον νὰ ἐκπληρώσω. Ὀφείλω νὰ ἐξηγήσω μὲν διατὶ δὲν ἱστόρησα τὰ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως μέχρι τοῦδε γενόμενα, νὰ ἀναπληρώσω δὲ κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν ἔλλειψιν ταύτην.

Ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1821 ὁ νέος Ἑλληνισμὸς διέσωσε δι' ἀγώνων ἀξιομνημονεύτων τὴν ὀντότητα αὐτοῦ, ἀπειληθεῖσαν δεινῶς καὶ ἀλλεπαλλήλως ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν, τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον ἀξιομνημόνευτον ἐδημιούργησε τὰς κοινοτικὰς, τὰς διανοητικὰς καὶ τὰς πολεμικὰς δυνάμεις, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1827 ἡ Ἐπανάστασις κατώρθωσεν, εὐκλεῶς ἀθλήσασα καὶ ἐγκαρτερήσασα, νὰ ἱδρύσῃ τὸ πρῶτον πολιτικὸν ἡμῶν σκήνωμα. Αἱ περιπέτειαι αὗται τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ δὲν παραβάλλονται βεβαίως πρὸς τὰ μεγαλουργήματα τοῦ πρώτου, τοῦ μακεδονικοῦ καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ· δὲν ἐπέδρασαν ὅπως οὗτοι, ἕκαστος κατ' ἰδιόν τινα τρόπον, εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου· ἀπέβησαν ὅμως γόνιμοι ἔργων τὰ ὁποῖα περιεποίησαν ἐξαίρετον τιμὴν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα. Δυστυχῶς ἐπὶ τῆς τελευταίας ἑξηκονταετίας οὔτε τὸ ἐνεστὼς ἡμῶν ἐρρυθμίσθη, οὔτε τὸ μέλλον παρεσκευάσθη. Δὲν λέγω ὅτι διὰ τοῦτο πρέπει τὰ κατ' αὐτὴν ὅλως ν' ἀποσιωπηθῶσιν, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἀρκεῖ νὰ συγκεφαλαιωθῶσι μόνον ἐνταῦθα, τόσῳ

μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὐτὴ ἡ συνοπτικὴ αὕτη ἔκθεσις θέλει καταστήσει πρόδηλον ὁπόσον ἡ λεπτομερὴς αὐτῶν ἀφήγησις δύναται νὰ ἀποβῇ ἐπαχθὴς εἴς τε τὸν ἱστορικὸν καὶ εἰς τὸν ἀναγνώστην.

Ἡ ἐπανάστασις εἰς ἣν ὀφείλομεν τὴν ἀνεξαρτησίαν ἡμῶν, δὲν ηὐτύχησε νὰ καταρτίσῃ ἐνταὐτῷ πολιτείαν καλῶς συντεταγμένην. Τὸ ἔργον ἦτο τῇ ἀληθείᾳ οὐχὶ εὐκατόρθωτον, διότι παρεκωλύετο ὑπό τε τῶν περισπασμῶν τοῦ φοβερωτάτου τῶν πολέμων καὶ ὑπὸ ἱστορικῶν δυσχερειῶν αἵτινες δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τεθῶσιν ἐκ μέσου διὰ μιᾶς. Ἡ ἐπανάστασις εὗρε τὰς ἐπαρχίας διοικουμένας ἀπ' αἰῶνος ὑπὸ προύχόντων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον κληρονομικῶν, ὧν πολλοὶ ἐπετέλουν συνετῶς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν καὶ οὐκ ὀλίγοι ἀνεδείχθησαν πρωτουργοὶ τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος. Δύσκολον λοιπὸν ἦτο νὰ μὴ ἐπιδιώξωσιν ἤδη τὴν ἐνδεχομένην διατήρησιν τῶν προνομίων ἅτινα ἐνέμοντο ἐπὶ τῶν προτέρων χρόνων καὶ πρὸ πάντων τὸ προνόμιον τοῦ διέπειν τὰ πράγματα τῶν ἐπαρχιῶν. Κατενόουν μὲν ὅτι τοιοῦτό τι δὲν ἠδύνατο νὰ καθιερωθῇ ῥητῶς ἐν τῷ νέῳ πολιτεύματι, ἀλλ' ἐκ παντὸς τρόπου ἐπροσπάθησαν νὰ ἐξουδετερώσωσι τὴν πραγματικὴν τοῦ πολιτεύματος τούτου ἰσχύν. Τὰ ἐκτελεστικὰ ἐγένοντο οὐ μόνον πολυμελῆ ἀλλὰ καὶ ἐνιαύσια· ἐνιαύσια ὡσαύτως ἐγένοντο τὰ βουλευτικά· καὶ αὐταὶ δὲ αἱ ἐθνικαὶ συνελεύσεις ἀπέβησαν ἀδιάκοποι, ἀφοῦ, ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑπτά, τρὶς μὲν συνεκροτήθησαν, συνεκλήθησαν ὅμως ἑξάκις. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὠργανώθη οὐχὶ Κυβέρνησις, ἀλλὰ πρόσχημα Κυβερνήσεως, πράγματι δὲ πολυαρχία, ἐξ ἧς μικροῦ ἐδέησε νὰ ματαιωθῶσι τὰ πολεμικὰ τῶν χρόνων ἐκείνων κατορθώματα. Τελευταῖον ἡ ἀκμὴ τοῦ κινδύνου ἐπέβαλε συνετώτερα βουλεύματα. Ἡ ἐν Τροιζῆνι συνέλευσις συνεπύκνωσεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἑνὸς ἐπὶ ἔτη ἑπτὰ ἅπασαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, παρέτεινε τὴν διάρκειαν τοῦ βουλευτικοῦ ἐπὶ τριετίαν καὶ ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ νέου πολιτεύματος εἰς τὸν Κυβερνήτην Ἰωάννην Καποδίστριαν, ἐντελῶς ἀμέτοχον διατελέσαντα τῶν προτέρων συμφερόντων.

Τὸ πολίτευμα ὅμως τοῦτο δὲν ἐπέπρωτο νὰ λειτουργήσῃ. Ὁ Κυβερνήτης, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα, εὗρε τὸ μὲν ἥμισυ αὐτῆς ὑπὸ τῶν πολεμίων κατεχόμενον, τὸ δὲ ἄλλο ἥμισυ ὑπὸ δεινῆς ἀναρχίας λυμαινόμενον. Ἐν τοιαύτῃ πραγμάτων καταστάσει ἦτο καταφανὲς ὅτι τὸ συμφέρον τῆς κοινῆς σωτηρίας ἀπῄτει νὰ διεξαχθῇ ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ὅσον οἷόν τε δραστηρίως καὶ ἀπερισπάστως. Τὸ βουλευτικὸν δὲν ἀντέστη εἰς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Κυβερνήτου, ἡ τετάρτη ἐθνικὴ συνέλευσις ἡ συγκροτηθεῖσα ἐν Ἄργει τῷ 1829 ἐκύρωσε πανηγυρικῶς τὰ γενόμενα καὶ ἐρρύθμισε τὸ νέον πολίτευμα εἰς τρόπον ἥκιστα περιστέλλοντα τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνωτάτου Ἄρχοντος, ὁ δὲ λαὸς ηὐλόγει καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὸν

πρῶτον ἐκεῖνον ἱδρυτὴν τῆς ἐννόμου τάξεως. Προϊόντος τοῦ χρόνου πολλοὶ μὲν συνησπίσθησαν κατὰ τοῦ νέου καθεστῶτος, ἄνδρες ἐκ τῶν διαπρεψάντων ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος, ὧν τινὲς μάλιστα ἐγένοντο πολλάκις θύματα τῆς προτέρας ἀναρχίας· ἀλλ' ἡ ἀντιπολίτευσις αὕτη, καίτοι ὠφελήθη ἔκ τινων ἁμαρτημάτων τοῦ Κυβερνήτου, ὧν ἀμέτοχος δὲν εἶναι οὐδ' ἡ μεγαλητέρα ἀνθρωπίνη σύνεσις, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν δυσπιστίας τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου, δὲν ἤθελεν ἴσως κατισχύσει ἐὰν μὴ ἐπήρχετο ἡ ἀπροσδόκητος δολοφονία. Ἐν τούτοις τὸ γενναῖον τοῦ ἀνδρὸς πολίτευμα εἶχε ῥίψει τοσοῦτον βαθείας ῥίζας ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει, ὥστε ἡ ἔννομος τάξις διετηρήθη καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐπί τινας μῆνας ὑπὸ τὸν ἀδελφόν του Αὐγουστῖνον, ὅστις βεβαίως δὲν ἦτο καθ' ἑαυτὸν ἄξιος νὰ προΐσταται τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων.

Βαθμηδὸν ὅμως ἡ Ἑλλὰς ἐγένετο αὖθις ἀνάστατος, ἐκ δὲ τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐπὶ τέλους κυκεῶνος κατεπλάγησαν αὐτοὶ αὐτοῦ οἱ πρωταίτιοι. Καὶ τότε οἱ ἄνθρωποι οὗτοι οἵτινες ἠγανάκτουν κατὰ τοῦ Κυβερνήτου διότι δὲν εἶχε σπεύσει νὰ συγκαλέσῃ τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν ἀπὸ τοῦ 1828, ἐνῷ οἱ Αἰγύπτιοι κατεῖχον ἔτι τὴν Πύλον, τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην, τὰς Πάτρας καὶ τὸ Ῥίον, οἱ δὲ Ὀσμανίδαι, τὸ Μεσολόγγιον, τὴν Ναύπακτον, τὸ Αἰτωλικὸν, τὰς Ἀθήνας, τὴν Χαλκίδα, τὴν Κάρυστον, τὴν Λαμίαν· οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες ἐκήρυττον τὸν Κυβερνήτην ἔνοχον ἐσχάτης προδοσίας, καίτοι τὸ πολίτευμα αὐτοῦ εἶχε κυρωθῇ ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως καὶ οἵτινες ἐπὶ τέλους ἐστασίασαν κατ' αὐτοῦ ἐν ὀνόματι τοῦ Συντάγματος, παρέδωκαν ἤδη τὴν Ἑλλάδα, ἄνευ συντάγματος καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐγγυήσεως, εἰς τὴν ἀπόλυτον διάκρισιν τῆς διαδοχικῆς βασιλείας.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι αἱ σφόδρα ἀνώμαλοι περιστάσεις καθ' ἃς ἡ βασιλεία ἀνέλαβε τὰ πράγματα ἠδύναντο νὰ δικαιολογήσωσι τὴν εἰς χεῖρας αὐτῆς συμπύκνωσιν ἐπί τινα χρόνον ἁπάσης τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ ! μήπως ἡ κατάστασις ἦτο ὁμαλωτέρα ὅτε ὁ Κυβερνήτης κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ; Διατί κατὰ τούτου μὲν τοσοῦτον πεισματωδῶς ἀντεπολιτεύθησαν, κατόπιν δὲ, ἵνα περιποιήσωσιν εἰς τὴν βασιλείαν ἰσχὺν πολὺ μείζονα τῆς τοῦ Κυβερνήτου, διέλυσαν διὰ τῆς βίας τὴν ἐν Προνοίᾳ ἐθνικὴν συνέλευσιν ; Ὁπωσδήποτε ἡ βασιλεία ἐγκαθιδρύθη παρ' ἡμῖν παντοδύναμος. Ἀλλὰ ἡ ὀργάνωσις κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς καὶ ποιούσης χρῆσιν συνετὴν τῆς ἰσχύος αὐτῆς, δὲν εἶναι πάντοτε πολὺ εὐκολωτέρα τῆς κοινωφελοῦς λειτουργίας τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν. Ἡ ἀντιβασιλεία ἡ διεξαγαγοῦσα τὰ πράγματα ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, μετεχειρίσθη τὴν παντοδυναμίαν αὐτῆς ὅπως καταδιώξῃ καὶ καταδικάσῃ τὸν μέγαν πρωταγωνιστὴν

τῆς Πελοποννήσου, συνεπαγαγοῦσα ὡς ἐκ τούτου δεινὴν διατάραξιν ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ· ὅπως προκαλέσῃ στάσιν ἐν τῇ Μάνῃ καὶ τὸ χείριστον ἡττηθῇ ὑπὸ τῆς στάσεως ταύτης· ὅπως περιέλθῃ εἰς χρηματικὴν ἀμηχανίαν, καίτοι εἶχε λάβει τὰ δύο τρίτα τοῦ δανείου τῶν 60 ἑκατομμυρίων· καὶ ἐπὶ τέλους ὅπως κληροδοτήσῃ εἰς τὸν ἡλικιωθέντα βασιλέα φοβερὰν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ λῃστείαν. Ὁ βασιλεὺς Ὄθων, ὅσῳ νέος καὶ ἂν ἦτο, ἐπεχείρησε καὶ κατώρθωσε νὰ ἐπανορθώσῃ πολλὰ τῶν ἁμαρτημάτων τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ πρὸ πάντων νὰ καταβάλῃ τὴν λῃστείαν ἐκείνην ἥτις εἶχε λάβει τοιαύτας διαστάσεις ὥστε ἐπωνομάζετο λ η σ τ α ν τ α ρ σ ί α. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ αἱ δυνάμεις ἀπήτησαν τοὺς τόκους καὶ τὸ χρεωλύσιον τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἐγγυηθέντος δανείου. Ὁ βασιλεὺς ἐπεχείρησε νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην δι' οἰκονομιῶν ἐπὶ τοῦ τότε μικροσκοπικοῦ ἡμῶν προϋπολογισμοῦ. Αἱ δυνάμεις ὅμως ἠξίουν ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς δέον ἔτι μᾶλλον νὰ περισταλῇ· ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη πάλιν νὰ ἐνδώσῃ. Ἀλλὰ ἡ δυσαρέσκεια ἣν προεκάλεσαν αἱ ὑπερβολικαὶ ἐκεῖναι οἰκονομίαι καὶ ἡ κατάφωρος πρὸς τὸν βασιλέα δυσμένεια τῶν δυνάμεων, παρήγαγον τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀπόλυτος μοναρχία δὲν δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τοσαύτην πραγμάτων δυσχέρειαν. Καὶ ἐκραγείσης ἐν Ἀθήναις στάσεως τὴν νύκτα τῆς 3 σεπτεμβρίου 1843, ἡ βασιλεία συνήνεσεν εἰς τὴν συγκρότησιν κοινοβουλευτικῆς πολιτείας.

Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην δὲν συνέπραξαν εἰμὴ ὀλίγοι τῶν ἀνδρῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ πλεῖστοι καὶ ἐπιφανέστατοι ἐξ αὐτῶν, ὅσοι δὲν εἶχον ἐκλείψει ἐν τῷ μεταξύ, εἶχον παραιτηθῆ πάσης κατὰ τῆς βασιλείας ἀντιπολιτεύσεως, εἴτε συνετισθέντες ὑπὸ τῆς πείρας, εἴτε ἀρκούμενοι εἰς τὰς ἀπονεμηθείσας αὐτοῖς τιμάς. Ἡ μεταβολὴ λοιπὸν ὑπῆρξεν ἔργον τῆς νέας γενεᾶς. Ἡ γενεὰ αὕτη δὲν εἶχε τὰ ἱστορικὰ δικαιώματα τῶν προϋχόντων τῆς Ἐπαναστάσεως, τὰ ὁποῖα, ἂν μὴ ἐδικαιολόγουν, ἐξήγουν τοὐλάχιστον τὸ πολίτευμα αὐτῶν· καὶ ὅμως ἤγειρε τὰς αὐτὰς ἀξιώσεις τοῦ νὰ ἄγῃ καὶ φέρῃ τὰ πράγματα τῶν ἐπαρχιῶν, μὴ ἐννοοῦσα νὰ δίδῃ τὴν ψῆφον αὐτῆς εἰς τὴν Κυβέρνησιν εἰ μὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τούτῳ. Ὁ βασιλεὺς Ὄθων, ἀφοῦ ἠγωνίσθη ἐπὶ ματαίῳ νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐπέμβασιν ταύτην τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας εἰς τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα τῆς ἐκτελεστικῆς, ἐπεχείρησε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀντεπέμβασιν τῆς ἐκτελεστικῆς εἰς τὴν νομοθετικήν· ὅ ἐστιν ἤρχισε, διὰ παντοίων καὶ ἐνίοτε ἀθεμίτων τρόπων, νὰ φέρῃ βουλευτὰς ἔχοντας μετριωτέρας ἀπαιτήσεις· καὶ κατώρθωσε τῳόντι νὰ συγκροτήσῃ διὰ τοιούτων μηχανημάτων κυβέρνησιν ὁπωσοῦν ἀξίαν τοῦ ὀνόματος τούτου.

Ἀλλὰ τὰ ἀτοπήματα δὲν θεραπεύονται δι' ἀτοπημάτων. Ἦτο ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ βουλευταὶ παρεβίαζον τὸ σύνταγμα, οὐδὲν

ἦττον ὅμως βέβαιον ἦτο ὅτι ὁ βασιλεὺς διέστρεφε τὸν περὶ ἐκλογῆς τῶν βουλευτῶν νόμον. Ἡ κοινὴ γνώμη λοιπὸν ἤρχισε κραυγάζουσα ὅτι ὁ ἐκλογικὸς νόμος διαστρέφεται, ὁ δὲ βασιλεὺς ἔμενε κατ' ἀνάγκην ἀναπολόγητος, διότι εἶχε μὲν τὴν συνείδησιν ὅτι πολιτεύεται οὕτω ἐπ' ἀγαθῷ σκοπῷ, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ εἴπῃ τοιοῦτό τι, ἀφοῦ τοῦτο λέγων ἤθελεν ἐνταὐτῷ ὁμολογήσει ὅτι ὁ νόμος τῶν παραβιάζεται. Ἐντεῦθεν ἦτο πρόδηλον τίς θέλει ἐπὶ τέλους ἡττηθῇ· καὶ μετὰ ἀλλεπάλληλα στασιαστικὰ κινήματα, κατελύθη ἡ πρώτη βασιλεία κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1862.

Ἡ συγκροτηθεῖσα τότε ἐθνικὴ συνέλευσις δὲν συνῆλθεν, ἐννοεῖται, ὅπως χαλιναγωγήσῃ τοὺς βουλευτάς· ὁ δὲ βασιλεὺς Γεώργιος ἐκλήθη ἐπ' αὐτῷ δὴ τούτῳ τοῦ νὰ σεβασθῇ τὴν παντοδυναμίαν αὐτῶν. Οἱ ὑπουργοί, δεόμενοι πλειονοψηφίας, ἐνέδιδον ἐξ ἀναποδράστου ἀνάγκης· ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ἐθυσίαζον τούτου ἕνεκα τά τε ἴδια καθήκοντα καὶ τὰ κοινὰ συμφέροντα, δὲν ἐπήρκουν εἰς τὴν ἀπληστίαν ἐκείνην. Ἐπειδὴ δὲ πᾶν ὑπουργεῖον ἤλπιζεν ὅτι ἐπιχειροῦν νέας ἐκλογὰς θέλει εὕρει τρόπον νὰ φέρῃ βουλευτὰς πειθηνιωτέρους, πᾶν ὑπουργεῖον ἀπήτει καὶ συνήθως ἐπετύγχανε παρὰ τοῦ ἀμηχανοῦντος βασιλέως τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς. Τὸ μόνον ὅμως τούτου ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅτι ὑπουργεῖα καὶ βουλαὶ κατήντησαν ἐνιαύσια, ὅπως τὰ ἐκτελεστικὰ καὶ τὰ βουλευτικὰ τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ ἀγέρωχος πρόεδρος τοῦ 1875 προέβη περαιτέρω· ἀφοῦ παρεκώλυσε τὴν ἐκλογὴν οὐκ ὀλίγων ἀντιθέτων ὑποψηφίων δι' ἀπροκαλύπτων ἐπεμβάσεων, ἔπειτα ἐξέωσεν ἐκ τῆς βουλῆς τινὰς ἐκ τῶν ἀντιφρονούντων ὅσοι εἶχον ἐπιτύχει νὰ ἐκλεχθῶσιν. Ἡ ἀντιπολίτευσις τότε ἀπεχώρησε, πάσοαλον πασσάλῳ ἐκκρούουσα, μὴ ἀναλογιζομένη δὲ ὅτι προσέθετεν οὕτω εἰς ὅλας τὰς προϋπαρχούσας δυσκολίας πρὸς καταρτισμὸν κοινοβουλευτικῆς πλειονοψηφίας, τὴν νέαν δυσκολίαν τοῦ νὰ μὴ εἰμπορῇ, διὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς μειονοψηφίας, νὰ συμπληρωθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ συντάγματος ἀπαιτουμένη ἀπαρτία. Εἰς τὸ τέχνασμα τοῦτο τῆς ἀντιπολιτεύσεως, τὸ ὑπουργεῖον ἀπήντησε δι' ἀντιτεχνάσματος, ἐλαττώσαν, δι' αὐτογνώμονος ἑρμηνείας τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, τὸν νόμιμον τῆς ἀπαρτίας ἀριθμόν. Τότε ὁ βασιλεὺς προέλαβε τὴν ἐκ τούτων πάντων ἀπειληθεῖσαν διατάραξιν τῶν πραγμάτων διὰ τοῦ διορισμοῦ νέου ὑπουργείου καὶ διὰ νέας διαλύσεως τῆς βουλῆς· ὥστε ἡ ὑπουργικὴ ἀντεπέμβασις ἀπέβη ἐξίσου ἀτελέσφορος ὅσον καὶ ἡ βασιλικὴ πρὸ τοῦ 1862 ἀντεπέμβασις. Ἡ δὲ Ἑλληνικὴ πολιτεία ἐξηκολούθησε τελοῦσα τὴν συνήθη αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1864 τροχιὰν τῶν βραχυβίων ὑπουργείων καὶ βουλῶν.

Ἀπὸ τοῦ θανάτου λοιπὸν τοῦ Κυβερνήτου, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἦ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν ἢ οὐδόλως ἐκυβερνήθη. Δύο λέξεις ἀρκοῦσι νὰ ἀποδείξωσιν ὁπόσον ὀλίγον ἴσχυσεν ἠθικῶς ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς συ-

νειδήσεως ἡ πρώτη βασιλεία. Ὁ Κυβερνήτης ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα μὴ συνεπαγόμενος εἰμὴ τὸν ἐπενδύτην αὐτοῦ καὶ δὲν ἦρξεν εἰμὴ τρία ἔτη καὶ ἥμισυ. Καὶ ὅμως μετὰ τὸν θάνατόν του μόνη ἡ σκιὰ τοῦ ἀνδρὸς ἤρκεσεν ὅπως διατηρηθῇ ἐπί τινας μῆνας ἡ ἔννομος τάξις. Ἡ πρώτη βασιλεία ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ στρατοῦ καὶ χρημάτων δαψιλῶν, ἵνα μὴ προσθέσω καὶ τὴν αἴγλην δι' ἧς περιεβάλλετο ὁ πρῶτος βασιλεὺς ὃν μετὰ τοσούτων αἰώνων παρέλευσιν ἐχαιρέτιζε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος. Καὶ ὅμως τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ βασιλέως Ὄθωνος ὁ στρατὸς ἀπέπτυσε πάντα χαλινὸν, μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας ἡ Ἑλλὰς ἐγένετο ἀνάστατος.

Ἀλλ' ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα 25 ἔτη, ἀνάγκη νὰ προσθέσω ὀλίγα τινὰ εἰς ὅσα περὶ αὐτῶν διέλαβον. Ἐν πρώτοις εἶναι βέβαιον ὅτι μόναι αἱ ἀδιάλειπτοι ἐκεῖναι ὑπουργικαὶ μεταβολαὶ ἤθελον ἀρκέσει ὅπως καταστήσωσιν ἀδύνατον πᾶσαν σπουδαίαν κυβερνητικὴν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ νομοθετικὴ ἐργασία ἐνόσησεν οὐδὲν ἧττον τῆς ἐκτελεστικῆς. Ἡ προπαρασκευὴ τῶν νόμων δι' οὐδεμιᾶς περιεβλήθη τῶν ἐγγυήσεων ὅσαι παντοῦ καὶ πάντοτε ἀσφαλίζουσι τὸ ἱερὸν αὐτῶν κῦρος. Τὸ κατ' ἀρχὰς ἱδρυθὲν Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας κατηργήθη πρωϊμώτατα. Ἐνῷ εἰς ὅλας τὰς κοινοβουλευτικὰς πολιτείας, βασιλευομένας καὶ ἀβασιλεύτους, ὑπάρχουσι Συνέδρια προβουλευτικὰ συγκείμενα ἐξ ἀνδρῶν ὧν αἱ τρίχες ἐλευκάνθησαν περὶ τὴν μελέτην ὅλων τῶν κλάδων τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, παρ' ἡμῖν τὰ νομοσχέδια εἶναι συνήθως ἔργα ὑπουργῶν καὶ ὑπαλλήλων παροδικῶν· οὕτω δ' ἔχοντα τὰ αὐτοσχεδιάσματα αὐτῶν προσάγονται εἰς τὴν βουλὴν, καὶ ἐπιψηφίζονται πολλάκις ἄνευ συζητήσεως, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο μεταβάλλονται μετὰ τῆς αὐτῆς ἰλιγγιώδους ταχύτητος μεθ' ἧς ἐπιψηφίζονται. Καὶ ἔπειτα, ἐπειδὴ πολλοὶ νόμοι δὲν ἐκτελοῦνται, ἐκδίδονται ἄλλοι πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν· ἀλλὰ τίς ἡ βεβαιότης ὅτι οὗτοι τοὐλάχιστον δὲν θέλουσι μείνει γράμμα νεκρόν. Εἷς ἐν τούτοις νόμος, ὁ Ἀστικὸς, παρεσκευάσθη ὑπ' ἀνδρῶν φερεγγύων, ὑπὸ ἐπιτροπείας συγκροτηθείσης, ἐπὶ τῆς προτέρας ἔτι βασιλείας, ἐκ τῶν κρατίστων παρ' ἡμῖν θεμιστοπόλων. Δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ εἴπω ὁπόσον κατεπείγουσα εἶναι ἡ κύρωσις αὐτοῦ· ἀλλ' αἱ βουλαὶ δὲν ηὐκαίρησαν, ἐπὶ δεκάδας ἐνιαυτῶν, νὰ ψηφίσωσιν εἰμὴ ἐλάχιστα αὐτοῦ μέρη.

Ἐπὶ πᾶσι, τὰ συντάγματα λέγουσιν ὅτι οἱ ὑπουργοὶ εἶναι ὑπεύθυνοι καὶ ὅτι κατηγοροῦνται ὑπὸ τῆς βουλῆς· ἀλλὰ δύσκολον εἶναι νὰ ἐννοήσῃ τις πῶς θέλει ἡ βουλὴ κατηγορήσει τοὺς ὑπουργοὺς ἀφοῦ κατέστη συνέταιρος τῆς ἐξουσίας αὐτῶν. Τὸ δὲ παραδοξότερον, καὶ ἂν ἡ βουλὴ ἀποφασίσῃ ποτὲ νὰ ἐνασκήσῃ τὴν ὑπερτάτην ταύτην τῶν λειτουργιῶν αὐτῆς, ἀδύνατον ἤδη ἀποβαίνει νὰ πράξῃ τοῦτο ὡς πρὸς τὰ κυριώτατα κεφάλαια τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας. Λάβωμεν λ. χ. δύο ἐξ αὐτῶν ἐκ τῆς εὐστόχου τῶν ὁποίων διεξαγω-

γῆς ἤρτηται τὸ ἱστορικὸν τῆς Ἑλλάδος μέλλον. Ἡ περὶ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐπίρρωσιν τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ ἐπιμέλεια ἔδει καὶ ἠδύνατο νὰ ἀρχίσῃ πρὸ 40 ἐτῶν· ἀλλ' ἡμεῖς ἀπρακτήσαντες ἐπὶ τριακονταετίαν, δὲν ἐξυπνήσαμεν εἰμὴ ὅτε οἱ Βούλγαροι μονονουχὶ κατέλαβον πλείστας τῶν ἡμετέρων χωρῶν. Ὡσαύτως καὶ ἡ πολεμικὴ παρασκευὴ ἔδει καὶ ἠδύνατο ν' ἀρχίσῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας· ὄχι βεβαίως διὰ συγκροτήσεως στρατῶν καὶ στόλων μεγάλων, ἀλλὰ διὰ μορφώσεως πυρήνων ζωηφόρων καὶ ἐπιτηδείων νὰ παραγάγωσι σὺν τῷ χρόνῳ, κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τοὺς πόρους τοῦ ἔθνους, ἀξιολόγους τινὰς δυνάμεις. Ἡμεῖς ὅμως καὶ εἰς τοῦτο ὀλιγωρήσαντες, ἠναγκάσθημεν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, τῶν καιρῶν ἐπειγόντων, νὰ συγκροτήσωμεν ἐκ τοῦ προχείρου στρατὸν καὶ στόλον οἵτινες δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἦναι ἀνεπαρκεῖς. Ἐρωτῶ ἤδη τίνες εἶναι ἐπὶ τούτοις οἱ ὑπεύθυνοι; Καὶ πῶς, ἀφοῦ δὲν κατηγορήσαμεν πρὸ δεκάδων ἐτῶν τοὺς πρωταιτίους, δυνάμεθα ἤδη νὰ κατηγορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ὑπουργεῖα.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἐν τῷ πολιτεύματι τούτῳ κατήντησε νὰ μὴ ἦναι κανεὶς ὑπεύθυνος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἵνα εὕρωμεν τελευταῖον τὸν ὑπεύθυνον, αἰτιώμεθα ἐκ διαλειμμάτων τὸν βασιλέα Γεώργιον ἢ καὶ αὐτὰς τὰς δυνάμεις. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Γεώργιος δὲν ἔχει, κατὰ τὸ σύνταγμα, εἰμὴ ἓν καὶ μόνον πραγματικὸν δικαίωμα, τὸ προλαμβάνειν τὴν διατάραξιν τοῦ καθεστῶτος δι' ἐγκαίρου ἢ μεταβολῆς τοῦ Ὑπουργείου ἢ διαλύσεως τῆς Βουλῆς. Πῶς δὲ μετεχειρίσθη τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς ἀφίξεώς του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐν διαστήματι ἐτῶν 35, τρὶς ἀνετράπησαν τὰ πράγματα, καθ' ὅλην τὴν ἐπακολουθήσασαν εἰκοσιπενταετίαν, ἀπεφύγομεν ταύτην τοὐλάχιστον τὴν θλιβερὰν δοκιμασίαν. Εἰς δὲ τοὺς αἰτιωμένους νῦν μὲν ταύτην, νῦν δ' ἐκείνην τῶν δυνάμεων εἰς ἃς τοσαύτας ὀφείλομεν εὐεργεσίας, τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ εὐγνωμοσύνη δὲν περιλαμβάνεται τῳόντι εἰς τὸν δεκάλογον τῶν πολιτικῶν παραγγελμάτων, ἀλλὰ τὰ λελογισμένως πολιτευόμενα ἔθνη, πρὶν ἢ γίνωσιν ἀγνώμονα, φροντίζουσι νὰ γίνωσιν ἰσχυρά.

Αἱ περιπέτειαι αὗται τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ἡμῶν πολιτεύματος εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον θλιβεραὶ ὅσῳ ὁ νέος Ἑλληνισμὸς κέκτηται προτέρημά τι ἐπιτηδειότατον εἰς ἵδρυσιν κυβερνήσεως εὐρύθμως λειτουργούσης. Ὑπάρχει τῳόντι Ἕλλην ὁ μὴ συνειδὼς τίς ἐστιν ἡ λαχοῦσα ἡμῖν ἱστορικὴ ἐντολή; Τί δὲ δὲν ἤθελε κατορθώσει ἡ ὁμοφροσύνη αὕτη ἐὰν ἐνταὐτῷ κατενοοῦμεν τίνες εἶναι οἱ κυβερνητικοὶ ὅροι δι' ὧν καὶ μόνων δύνανται νὰ ἐκπληρωθῶσιν οἱ προαιώνιοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ πόθοι; Ἀλλ' ἡμεῖς, ἐνῷ ἀπαιτοῦμεν καθ' ἑκάστην παρὰ τῶν κυβερνήσεων τοῦ ἔθνους τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πόθων τού-

των, ἀναγκάζομεν αὐτὰς νὰ παραλύωσι τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ κράτους διοίκησιν· ἐν ἄλλαις λέξεσι, φθείρομεν καθ' ἑκάστην τὴν κινοῦσαν τὸ σκάφος τῆς πολιτείας μηχανὴν, καὶ ἐν τούτοις ἀξιοῦμεν νὰ μᾶς φέρῃ τὸ σκάφος τοῦτο εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. Τί λοιπὸν τὸ ἄπορον ὅτι ἀμέσως μὲν μετὰ τὴν ἐπανάστασιν, τῷ 1829, ὅτε δοὺξ Οὐέλλιγκτων καὶ ὁ λόρδος Ἄβερδην, οἱ θετικώτατοι τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τοῦ κόσμου, ἀνεκοίνουν εἰς τὸν πρίγκηπα Ἐστερχάζυ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν κράτος κέκληται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ κράτος τοῦ Σουλτάνου μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, νῦν δὲ πάντες ὑπολαμβάνουσι τοῦτο ὡς ὀνειροπόλημα.

Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς σήμερον ὁ Ἑλληνισμὸς ἐκτήσατο εὐπορίαν καὶ παιδείαν πολὺ μείζονας τῆς εὐπορίας καὶ τῆς παιδείας τῶν προτέρων χρόνων. Ἀλλὰ τὰ ἀγαθὰ ταῦτα, πολύτιμα ὄντα ἐν τῷ ἰδιωτικῷ τοῦ ἔθνους βίῳ, δὲν ἤθελον ἔχει ἀξίαν ἐν τῷ ἱστορικῷ εἰμὴ ἐὰν ἀπέβαινον χρήσιμα δὲν λέγω ὅπως ἐκπληρωθῶσιν αἱ μεγάλαι προσδοκίαι τῶν δύο ἐκείνων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀγγλίας, τοὐλάχιστον ὅπως μὴ ὑπερτερήσωσιν ἡμῶν φυλαὶ ὑστεροφανεῖς, αἵτινες οὐδ' ἐφαντάσθησαν νὰ πράξωσι τὰ πολεμικὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔργα. Ἐνῷ ὅμως ἡ τοιαύτη χρῆσις τῶν ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν ἡμῶν πόρων κατωρθώθη ἐν ἡμέραις δουλείας, δὲν κατωρθώθη, ὡς μὴ ὤφελεν, ἀφ' ἧς ἐγενόμεθα ἐλεύθεροι.

Οὕτως ἔχουσιν ἐν συνόψει τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἑξηκονταετίαν, ἧς δὲν ἔλαβον τὴν γενναιότητα νὰ ἱστορήσω τὰς λεπτομερείας.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 24 Αὐγούστου 1887.

Κ. Π.

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ
ΕΠΙΤΟΛΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Εἰσαγωγή.

Τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν κατελύθη μὲν ὁριστικῶς εἰμὴ τῷ 1453, ὅτε ἔπεσεν ὁ τελευταῖος αὐτοῦ βασιλεύς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ἔπαυσε πρωταγωνιστῶν ἐν τῇ νοτιανατολικῇ Εὐρώπῃ. Μέχρι τοῦ 1360 οἱ Φράγκοι ἐγένοντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἰσοδύναμοι αὐτοῦ ἐν ταῖς χώραις ταύταις· κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα 90 ἔτη ἐπέδραμεν ἐξ Ἀσίας νέος μνηστήρ, ὅστις, κατισχύσας βαθμηδὸν τῶν προκατόχων, κατέβαλεν ἐπὶ τέλους ἀμφοτέρους διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τρεῖς λοιπὸν ὑπῆρξαν οἱ πρωταθληταὶ τῶν χρόνων τούτων, ἐξ ὧν ὁ μὲν εἷς ἠγωνίσθη νὰ διασώσῃ τὴν ἀπ' αἰῶνος κεκτημένην ἀρχήν, οἱ δὲ δύο ἄλλοι ἐπεχείρησαν καὶ κατώρθωσαν ἀλληλοδιαδόχως νὰ ἰδιοποιηθῶσιν αὐτήν. Τίς ἐξ αὐτῶν δικαιοῦται νὰ δώσῃ τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα εἰς τὴν προκειμένην περίοδον;

Τὸ ἔθνος τὸ ἀντιποιούμενον τοιαύτης τιμῆς ὀφείλει πρὸ πάντων νὰ ἐκπληρώσῃ ἱστορικήν τινα ἐντολήν. Οἱ Φράγκοι καὶ οἱ Ὀσμανίδαι κατέλυσαν μὲν τὸ προηγούμενον καθεστὼς καὶ κατέλαβον τὴν χώραν·

μόνη ὅμως ἡ κατάλυσις τοῦ καθεστῶτος καὶ μόνη ἡ κατάληψις τῆς χώρας δὲν ἀρκοῦσιν, ἀπαιτεῖται προσέτι νὰ δημιουργηθῇ νέον καθεστὼς περιέχον τὰ σπέρματα ἰδίας πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἐπιδόσεως. Οὐδέτερος δὲ τῶν δύο δορικτητόρων τῆς παρούσης περιόδου ἐξεπλήρωσε τὸν ἀπαραίτητον τοῦτον ὅρον. Οἱ Φράγκοι ἀνεδείχθησαν τοσοῦτον ἀδέξιοι περὶ τὴν κυβέρνησιν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας ὥστε πρωϊμώτατα ἀπέβαλον τὴν ἀρχὴν τῶν χωρῶν τούτων. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἐπολιτεύθησαν ἐπιτηδειότερον, καὶ συνετέλεσαν μάλιστα εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς χώρας καὶ εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἀνατροφὴν τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἀλλ' ἀπελθόντες μετ' οὐ πολὺ δὲν ἀφῆκαν εἰμὴ ἀμυδράς τινας ἀναμνήσεις τῆς γλώσσης αὐτῶν, καὶ τῆς θρησκείας, καὶ τοῦ διανοητικοῦ αὐτῶν βίου. Ὁ δὲ ἀνὴρ ὁ καταδικάσας ἑαυτὸν νὰ ἀπομνημονεύσῃ τὰς περιπετείας τῶν Ὀσμανιδῶν, ὁ Hammer, ἀφικόμενος εἰς τὸ 1700 ἔτος, ἤτοι διανύσας 350 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν Εὐρώπῃ ἐγκαταστάσεως αὐτῶν, ἀναφωνεῖ· «τελευταῖον ὅ,τε συγγραφεὺς καὶ ὁ ἀναγνώστης τῆς Ὀσμανικῆς ἱστορίας, δύνανται νὰ ἀναπνεύσωσιν ὀπωσοῦν ἐξερχόμενοι τῆς πνιγηρᾶς ἀτμοσφαίρας τῶν σφαγῶν καὶ τῶν βασάνων.» Οἱ μετέπειτα χρόνοι τῆς Ὀσμανικῆς δεσποτείας ὑπῆρξαν ἴσως κατά τι ὀλιγώτερον τῶν προτέρων αἱματοχαρεῖς, ἀλλ' οἱ κατακτηταὶ ἐκεῖνοι, ἀναγκασθέντες ἐξ ἀρχῆς νὰ χωρισθῶσι διὰ παντὸς ἀπὸ τῶν κατακτηθέντων, οὐδέποτε ἠδυνήθησαν νὰ κατασκευάσωσι καθ' ἑαυτοὺς γενεσιουργόν τινα ἱστορικὸν κόσμον. Ἀρχίσαντες δὲ πρὸ μιᾶς ἤδη ἑκατονταετηρίδος νὰ ἀπέρχωνται, δὲν καταλείπουσιν ἐν ταῖς χώραις ταύταις εἰμὴ τὴν μνήμην τῶν καταστροφῶν ἃς ἐπὶ πεντακόσια ἔτη ἐπεσώρευσαν εἰς αὐτάς. Ὑπολείπεται ὁ πρώην κύριος τῆς χώρας, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός· καὶ αὐτὸς ὅμως ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, ἀφοῦ ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑξακοσίων ἐπετέλεσε τοὺς καλλίστους καὶ εὐεργετικωτάτους τῶν ἱστορικῶν ἄθλων, προσβληθεὶς αἴφνης ἀπὸ τῆς προτέρας ἔτι περιόδου, ἐκ δυσμῶν τε καὶ ἀνατολῶν, ὑπὸ τῶν πορθητῶν ἐκείνων, εἰς τοσαύτην ἐπὶ τῆς παρούσης περιέστη οὐ μόνον ὑλικὴν ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν ἔκλυσιν ὥστε δὲν παρέτεινε τὴν ἀγωνίαν αὐτοῦ μέχρι τοῦ 1453 εἰμὴ διὰ τὰς παρεμπεσούσας ἐμφυλίους τοῦ μωαμεθανισμοῦ διενέξεις.

Ἐν τῷ κυκεῶνι τούτῳ τῆς πολυαρχίας ἢ μᾶλλον ἀναρχίας παρέστη εἰς μέσον ἕτερος σταδιοδρόμος, ὃν εἴδομεν προαναγγελλόμενον ἀπὸ

τῆς προηγουμένης περιόδου, ὁ νέος Ἑλληνισμός. Ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος, ὁ ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ μεσαιωνικοῦ γεννηθείς, βλέπων ἤδη τὸν γεννήτορα ὁσημέραι φθίνοντα καὶ πολλοὺς ἀλλοφύλους ἐπιδραμόντας εἰς ἐκπόρθησιν τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ἔσπευσε νὰ ἀποδείξῃ δι' ἔργων γενναίων ὅτι εἰς οὐδένα ἐξ αὐτῶν ἐννοεῖ νὰ παραδώσῃ ἀμαχητὶ τὴν πατρῴαν κληρονομίαν.

Μάλιστα ἀξιομνημόνευτοι ὑπῆρξαν οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ κατὰ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐνετοκρατίας, ὅπου ἐπ' αὐτοφώρῳ συλλαμβάνομεν τήν τε στενοτάτην μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων ἑλληνισμῶν συγγένειαν καὶ μίαν τῶν πρώτων αὐτοτελῶν ἐνεργειῶν τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Πολλάκις εἴπομεν ὅτι μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν Ἀράβων ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐφρόντισε μεταξὺ τῆς 10 καὶ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὸ ὅλως μαρανθὲν θρησκευτικὸν καὶ μάχιμον τῆς νήσου ἐκείνης πνεῦμα, ἐγκαταστήσασα πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν αὐτῇ οὐκ ὀλίγους ἐκ τῶν περιωνύμων στρατιωτικῶν τοῦ Κράτους οἴκων. Τούτων δὲ οἱ ἄμεσοι ἢ πλάγιοι ἀπόγονοι προέστησαν ἤδη τῶν πολλῶν ἐπαναστάσεων ὅσας ἐπεχείρησαν οἱ Κρῆτες κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας ἀπὸ τοῦ 1212 καὶ ἐφεξῆς· οἱ Ἁγιοστεφανῖται, οἱ Σκορδίλαι, οἱ Δρακοντόπουλοι, οἱ Χορτάτοι, (οἱ ἔκτοτε Χορτάτζοι μετονομασθέντες), οἱ Καλλέργαι, οἱ Προικοσίραι, οἱ Βλαστοί. Αἱ ἐπαναστάσεις αὗται διεξήχθησαν αὐτοβούλως, καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀξίας λόγου ἐπικουρίας τοῦ ἐν Νικαίᾳ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα ἐν Κωνσταντινουπόλει σκηνώσαντος μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐὰν δὲ δὲν ηὐτύχησαν νὰ καταλύσωσι τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἦσαν κινήματα μικρά. Μήπως τὸ Ὀσμανικὸν κράτος, ἐν ἀκμῇ ἔτι ὂν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, δὲν ἐχρειάσθη εἴκοσιν ὅλα ἔτη ὅπως ἐπὶ τέλους καταβάλῃ τὴν ἐν Κρήτῃ Ἐνετοκρατίαν; Ὁπόσον δὲ σπουδαῖαι ἦσαν αἱ ἔνοπλοι διαμαρτυρίαι τοῦ νεαροῦ τούτου ἑλληνισμοῦ, ἀποδείκνυται ἐκ τοῦ ὅτι πολλὰ ἠδυνήθησαν νὰ ἀποσπάσωσι προνόμια ἀπὸ τῶν κυριάρχων καὶ ἰδίως πολλὰς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας παραχωρήσεις, ὅτι ἐνίοτε περιήγαγον αὐτοὺς ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ὅτι τινὲς τῶν ἐπαναστάσεων τούτων ὑπῆρξαν μακραὶ καὶ πεισματώδεις καὶ ὅτι κατεβάλλοντο μὲν, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν ἐθανατοῦντο, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον μετ' οὐ πολὺ ἐπανελαμβάνοντο.

Ἕτεροι καὶ χαρακτηριστικώτεροι μάλιστα ἀγῶνες τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ συνέβησαν εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως

ὑπὸ τῶν Φράγκων, εἰς τὰ δυτικὰ διαμερίσματα τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου. Ἐνῷ ὁ Βονιφάτιος κατελάμβανε τὰς ἀνατολικὰς αὐτῆς χώρας, ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνὸς ἵδρυσε πρὸς δυσμὰς ἴδιον κράτος, τὸ ὁποῖον, ἁπλούμενον ἀπὸ Ναυπάκτου μέχρι Δυρραχίου, περιελάμβανε τὴν παλαιὰν καὶ τὴν νέαν Ἤπειρον, τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν δυτικωτέραν Θεσσαλίαν. Οἱ ἱστορικοί, οἵτε ἡμέτεροι καὶ οἱ ξένοι, ὀνομάζουσι τὸ κράτος τοῦτο *Δεσποτάτον Ἠπείρου*, καὶ τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ *Δεσπότην Ἠπείρου*. Τὰ δὲ *Χρονικὰ τοῦ Μωρέως*, τὰ ὁποῖα ἀκριβέστερον ἐκδηλοῦσι τὴν δημώδη συνείδησιν, προσαγορεύουσι τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον οὐ μόνον Δεσπότην τῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ *καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος*· δικαίως ἀπονέμοντα αὐτῷ τὴν καινοφανῆ τότε ταύτην ἐπωνυμίαν, διότι ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος πρώτιστον αὐτῶν καθῆκον ἐνόμισαν νὰ συμπράξωσι μετὰ τῶν Πελοποννησίων εἰς τὸν κοινὸν κατὰ τῶν Φράγκων ἀγῶνα.

Οἱ Πελοποννήσιοι τῳόντι ἀπέκρουσαν κατ' ἀρχὰς ὅπως καὶ οἱ Κρῆτες, ὅπως καὶ οἱ Ἠπειρῶται, τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Δὲν ἀντιπαρετάχθησαν μὲν ἐκ τοῦ συστάδην εἰμὴ ἅπαξ, ὡς φαίνεται, καὶ ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἡττήθησαν. Ἀλλὰ τὰ φρούρια τῆς Κορίνθου, τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου ἀντέστησαν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὑπὸ τὸν Σγουρὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Δεσπότου Ἑλλάδος Θεόδωρον. Τὴν δὲ Μονεμβασίαν δὲν κατώρθωσαν νὰ κυριεύσωσιν οἱ Φράγκοι εἰμὴ ὑπὲρ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη ἀπὸ τῆς εἰς τὴν χερσόνησον ἐπιδρομῆς αὐτῶν καὶ τοῦτο μετὰ τριετῆ πολιορκίαν, 1246—1248, τοσοῦτον καρτερικὴν ἄμυναν ἀντέταξαν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τοὺς δημοτικοὺς αὐτῶν ἄρχοντας, Μαμωνᾶν, Δαιμονογιάννην καὶ Σωφιανόν. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγὼν διεξήχθη κατ' ἀρχὰς οἰκοθεν, ἄνευ βοηθείας τοῦ ἐν Νικαίᾳ ἔτι διαμένοντος μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἔλαβον τότε ἐπικουρίαν εἰμὴ παρὰ τοῦ δεσπότου Ἑλλάδος, ὥστε τὰ δύο ταῦτα τμήματα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν ξένων, οὐ μόνον ἀσχέτως πρὸς τὴν περιλιπομένην μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβέρνησιν, ἀλλὰ πρὸς ἄλληλα συνεννοούμενα.

Τελευταῖον ὅμως συνεπληρώθη ἡ κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου· οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὑπέκυψαν, ἀλλὰ δὲν ὑπέκυψαν ἄνευ ὅρων. Ὅπως οἱ ἐν Κρήτῃ Ἐνετοί, οὕτω καὶ οἱ Βιλλεαρδουῖνοι τῆς Πελοποννήσου ἐδέησε νὰ κυρώσωσι τὰς ἰδιωτικὰς τῶν Ἑλλήνων κτήσεις καὶ προνομίας καὶ

πρὸ πάντων νὰ ὁμόσωσιν ὅτι δὲν θέλουσι καταναγκάσει αὐτοὺς νὰ μεταβάλωσι θρήσκευμα καὶ νὰ γίνωσι Φράγκοι, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὅτι δὲν θέλουσι τοὺς βιάσει νὰ συγχωνευθῶσι μετὰ τῶν ξένων, ἀποβάλλοντες τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ὀντότητα. Ἐνταῦθα δὲ ἀπεδείχθη παλιν ὁπόσον συνετῶς εἶχε πολιτευθῆ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς, ἀποκρούσας παντὶ σθένει ἐπὶ 750 ἔτη τὰς κυριαρχικὰς τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἐὰν οἱ σταυροφόροι ἐπήρχοντο εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἔχοντες προκατεσκευασμένην τὴν θρησκευτικὴν ἑνότητα, ἠδύναντο ἴσως νὰ παγιώσωσι τὸ πολιτικὸν αὐτῶν κράτος. Ἀλλ' εὑρόντες κατέναντι αὐτῶν λαὸν τοῦ ὁποίου τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα κατωχυροῦτο ὑπὸ ἀκραδάντου εἰς τὰ πάτρια δόγματα ἀφοσιώσεως, περιέπεσον εἰς κύκλον διαλλήλων· εἰ μὲν δὲν ἠνείχοντο τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ, προεκάλουν ἀδιαλείπτους ἐπαναστάσεις· εἰ δὲ τὸ ἠνείχοντο, παρεσκεύαζον τὴν κατάλυσιν τοῦ ἑαυτῶν κράτους, ἅμα ὡς ἤθελον προκύψει εἰς μέσον εὐμενεῖς ὑπὲρ τῶν ἰθαγενῶν περιστάσεις.

Τοῦτο δὲ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ συμβῇ ὡς ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν κατηρτίσθη ἡ τετάρτη σταυροφορία. Ὁ στρατὸς αὐτῆς ἦτο δυσανάλογος πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἐπιχειρήματος, καὶ ἀπέβη ἔτι μᾶλλον ἀνεπαρκὴς ὅτε, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διεσπάρη ἀπὸ τῆς Θράκης μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης. Τακτικὰς ἐπικουρίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λάβωσιν οἴκοθεν εἰμὴ μόνοι οἱ Ἐνετοὶ, διότι αὐτοὶ καὶ μόνοι ἐπέμφθησαν ὑπὸ κράτους τακτικῶς ὠργανωμένου καὶ ἔχοντος ὡρισμένον σκοπόν. Οἱ Γάλλοι, οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἰταλοὶ ἦσαν ἐθελονταὶ τυχοδιῶκται, ὧν ἡ ἐπιβολὴ ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰς τότε προαιρέσεις τῆς Δύσεως, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἐξεπροσώπουν ἀορίστως ἅπασαν τὴν Δύσιν, οὐδεμίαν ἔλαβον σπουδαίαν συνδρομὴν παρ' οὐδεμιᾶς ἰδίᾳ τῶν ἐν αὐτῇ ἐπικρατειῶν, αἵτινες ἄλλως τε οὐδὲ εἶχον ἔτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ὡρισμένην ἐξωτερικὴν πολιτικήν. Ἐντεῦθεν μόνοι οἱ Ἐνετοὶ ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν ἐπὶ 450 ἔτη εἰς τὰς ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικὴ αὐτοκρατορία δὲν ἔλαβεν εἰμὴ ὀλίγας τινὰς σχετικῶς ἐπικουρίας, καὶ τοῦτου ἕνεκεν ἐξέλιπεν ἐντὸς 55 ἐτῶν, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα διήγαγεν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταπεινώσει καὶ ἀθλιότητι. Οἱ δὲ ἐν ταῖς νοτιωτέραις ἑλληνικαῖς χώραις Φράγκοι ἐγκατελείφθησαν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις. Μόλις μετὰ παρέλευσιν χρόνου πολλοῦ προσῆλθον ἐνταῦθα ὁμόθρησκοί τινες αὐτῶν, οἵτινες ὅμως ἢ ἐκτραπέντες εἰς ἐμφυ-

λίους διενέξεις, ἢ ἀποτελοῦντες ληστρικὰς μᾶλλον συμμορίας, οἷαι ἦσαν ἡ *Καταλανικὴ Ἑταιρεία* καὶ ἡ *Ναυαρικὴ Ἑταιρεία*, ἀντὶ νὰ ἐνισχύσωσι τὴν Φραγκοκρατίαν, συνετέλεσαν ἀπεναντίας εἰς τὴν κατάλυσιν αὐτῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ Βιλλεαρδουΐνοι καὶ οἱ Δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν ἐδέησε νὰ ἐπαρκέσωσι δι' ἄλλου τρόπου εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν δυνάμεως.

Ἐπὶ τούτῳ ἀφοῦ ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς πολλὰ, ὡς εἴδομεν, δίκαια καὶ προνόμια, ἐκάλεσαν προσέτι αὐτοὺς εἰς τὰ ὅπλα διὰ τακτικῆς στρατολογίας, καὶ σὺν τῷ χρόνῳ προήγαγον πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς ἀνώτερα τοῦ κράτους ἀξιώματα. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε πρόδηλον. Καθ' ὅσον ἠλαττοῦντο οἱ ἐσπέριοι φεουδάρχαι, καθ' ὅσον ἡ δύναμις αὐτῶν ἐξησθένει ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν ἐμφυλίων αὐτῶν διενέξεων, οἱ κάτοικοι τῶν νοτιωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν, συμπράξαντες ἤδη καὶ μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἐξώσαντος τοὺς Φράγκους ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅλως σχεδὸν ἐπὶ τέλους ἀπηλλάγησαν τῆς ξενικῆς ἐκείνης κυριαρχίας.

Ἀλλ' ἡ ἀναστήλωσις τοῦ ἀρχαίου μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους ἀπέβη τότε ἀδύνατος. Ἔτι ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, αἱ πλεῖσται τῶν ἐπαρχιῶν αὐτοῦ εἶχον καταστῆ, ὡς ἠξεύρομεν, αὐτοκέφαλοι· αἱ δὲ ἀνωμαλίαι τῆς 13 καὶ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἦσαν βεβαίως ἐπιτήδειαι νὰ θεραπεύσωσι τὴν ἐξάρθρωσιν ταύτην. Τόσῳ δὲ μᾶλλον δυσκατόρθωτος ἦτο ἡ ἀνόρθωσις τῆς κυβερνητικῆς ἑνότητος ὅσῳ ἀπὸ τοῦ 1360 νέος καὶ φοβερώτατος ἐπῆλθε πολέμιος, οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι. Καὶ οὐ μόνον αἱ ἐπαρχίαι δὲν ἐπείθοντο νὰ ἀποβάλωσι τὴν αὐτοτέλειαν αὐτῶν, ἀλλὰ εἰς τὰς νοτιωτέρας ἑλληνικὰς χώρας ἤρχισαν νὰ ἐπιπνέωσιν ἀρχαῖαί τινες ἀναμνήσεις αἵτινες, ὅσῳ ὀλίγον πρακτικαὶ καὶ ἂν ἦσαν, συνετέλουν ὅμως εἰς τὸ νὰ συμπληρώσωσι τὴν κατάλυσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ.

Τῷ 1415 εἷς τῶν ἀνωτέρων τῆς Πελοποννήσου λειτουργῶν, ὁ *προστάτης τῶν νόμων* Γεώργιος Γεμιστὸς, ἢ, ὅπως αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον μετωνόμασε, Πλήθων, ὑπέβαλεν εἰς τοὺς Παλαιολόγους Μανουὴλ καὶ Θεόδωρον σχέδιον ῥιζικῆς τῆς χερσονήσου μεταρρυθμίσεως, οἰκονομικῆς, στρατιωτικῆς, καὶ κοινωνικῆς, ἥτις ἐν πολλοῖς ἐνθυμίζει τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀρχαίας Σπάρτης καὶ ὁπωσδήποτε προηγεῖτο τὴν ὁλοσχερῆ ἀνατροπὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ καθεστῶτος. Ἡ ἐκτέλεσις

τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης ἦτο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀνέφικτος· ἀλλὰ ἐκ τούτου καὶ μόνου ὅτι ἐσχεδιάσθη καὶ ἐπισήμως διετυπώθη, οἱ Παλαιολόγοι ἐνόησαν ὅτι ἔζων ἤδη ἐντὸς κόσμου ἐντελῶς ἀλλοτρίου τοῦ κόσμου ἐν ᾧ ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν. Μαλιστα δὲ κατενόησε τοῦτο ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὅστις πλειότερον ὅλων τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ διέτριψεν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ σπουδαιότερον ἠγωνίσθη ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Τίς ἕλλην ἀγνοεῖ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος οὗτος περιβληθεὶς βραδύτερον τὸν ἀκάνθινον τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Ῥωμαίων στέφανον, ὠνόμασε κατὰ τὴν προτεραίαν τῆς ἁλώσεως τοὺς συναγωνιστὰς, ἀπογόνους Ἑλλήνων· καὶ πάλιν τὴν ἐπιοῦσαν ἐκάλεσε τὴν πόλιν ὑπὲρ ἧς ἐμαχοντο ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων. Ταύτην δὲ φέρων διὰ στόματος τὴν δήλωσιν ὅτι δὲν πρόκειται πλέον περὶ Ῥωμαίων, ἀλλὰ περὶ Ἑλλήνων, ὅτι δὲν πρόκειται δηλαδὴ περὶ συντηρήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ περὶ ἀνιδρύσεως ἑλληνισμοῦ νέου ἔπεσε τὴν ἐπιοῦσαν μάρτυς γενόμενος ἔσχατος μὲν τοῦ παρελθόντος, πρῶτος δὲ τοῦ μέλλοντος.

Οἱ Ὀσμανίδαι οἱ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁριστικῶς κυριαρχήσαντες τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, δὲν ηὐδοκίμησαν περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου αὐτῶν πλειότερον τῶν Φράγκων. Αἱ περιπέτειαι τῆς κατακτήσεως ταύτης ὑπῆρξαν διάφοροι, ἀλλ' ἡ ἀποτυχία παρεμφερής. Ἐνῷ οἱ Φράγκοι οὐδένα τῶν ἰθαγενῶν προσῳκειώθησαν, οἱ Ὀσμανίδαι ἀπεναντίας συνεχώνευσαν πολλοὺς διὰ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ. Τἀνάπαλιν ὅμως ἐνῷ οἱ Φράγκοι διῴκησαν τοὺς ὑποκύψαντας, οἱ Ὀσμανίδαι οἵτινες ἐπὶ μακρότατον οὔτε τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἦσαν ἐπιτήδειοι νὰ διαχειρισθῶσιν, οὐδόλως σχεδὸν ἀνέλαβον νὰ κανονίσωσι τὰς σχέσεις τοῦ Κράτους πρὸς τοὺς πολυαρίθμους ὑπηκόους ὅσοι διετήρησαν τὴν ἐθνότητα καὶ τὴν θρησκείαν αὐτῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἀπῄτουν παρ' αὐτῶν ἀδυσωπήτως πολυειδεῖς φόρους, καὶ ὅτι τὸ ἥμισυ ἐκεῖνο τῶν κατοίκων τῆς χώρας οὐδεμίαν εἶχεν ἀσφάλειαν τιμῆς, περιουσίας καὶ ζωῆς, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ἐγκατελείπετο εἰς τὴν τύχην του, ὅ ἐστιν ἀφίετο νὰ ῥυθμίσῃ αὐτὴν κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἡ τύχη αὕτη δὲν ἦτο βεβαίως ἐπίζηλος· ἀλλ' ἐπὶ τέλους οὔτε αἱ καταιγίδες, οὔτε οἱ λοιμοὶ, οὔτε οἱ λιμοὶ, οὔτε αἱ ἄλλαι φυσικαὶ συμφοραὶ εἶναι ἀδιάλειπτοι, ὁ δὲ τρόπος καθ' ὃν ὠφελήθη ἐκ τῶν διαλειμμάτων τούτων ὁ νέος ἑλληνισμὸς μαρτυ-

ρεῖ ὁπόσον δεξιῶς παρεσκευάσθη ὑπὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν μοναρχίας πρὸς ἐπιτέλεσιν τῆς λαχούσης αὐτῷ ἱστορικῆς ἐντολῆς.

Ἐπὶ τῆς μακρᾶς ἐκείνης δουλείας, ὁ νέος ἑλληνισμὸς κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ ἴδιον κοινοτικὸν ὀργανισμόν, ἕνα τῶν καλλίστων ἐν πολλοῖς κοινοτικῶν ὀργανισμῶν ὅσων μνημονεύει ἡ ἱστορία· νὰ δημιουργήσῃ αὐτοτελῆ δημοσίαν παίδευσιν, αὐτοτελῆ ἐξωτερικὴν πολιτικήν, αὐτοτελῆ πεζικὴν καὶ ναυτικὴν δύναμιν· δὲν ἔπαυσεν ἐπὶ 368 ἔτη συμμαχῶν μεθ' ὅλων τῶν πολεμίων τῆς Πύλης καὶ μετὰ τὸν μακραίωνα ἐκεῖνον ἐναγώνιον βίον, ἵδρυσε τελευταῖον δι' ἄθλων πολυκρότων, ἔκ τινων τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ κτήσεων, βασίλειον νέον, τὸ καθ' ἡμᾶς βασίλειον τῆς Ἑλλάδος. Τὸ βασίλειον τοῦτο ἐλογίζετο ἐπὶ πλεῖστον χρόνον ὡς ὁ μόνος ἐπίδοξος διάδοχος τῆς ὀσημέραι φθινούσης ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὡς ὁ μόνος ἐν τῇ ἀνατολῇ μυσταγωγὸς τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ· καὶ νῦν δὲ ὅτε παρέστησαν εἰς μέσον δύο ἕτεροι αὐτοῦ συναγωνισταί, ἀποτελεῖ πάντοτε ἕνα τῶν κυριωτάτων λειτουργῶν τῆς βραδέως μὲν ἀλλ' ἀδιαλείπτως διεξαγομένης μεγάλης ταύτης ἀνταποδόσεως. Ταῦτα εἶναι τὰ ἔργα τὰ ἐπιτελεσθέντα ὑπὸ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ· ταῦτα λέγονται ἱστορικαὶ ἐντολαί, οὐχὶ δὲ αἱ πρόσκαιροι καὶ ἄγονοι ἢ διαρκεῖς μὲν ἀλλὰ πανώλεθροι κατακτήσεις. Καὶ ἰδοὺ διατί ὁ νέος ἑλληνισμὸς πρωτεύει ἱστορικῷ λόγῳ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς σήμερον.

Τότε δὲ ἐπέτειλε καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Ἐκ τῶν προτέρων χρόνων δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ εὐάριθμά τινα καὶ ἐξ ὀλίγων χωρῶν προερχόμενα καὶ ἀπ' ἀλλήλων διαφέροντα ναυάγια τῆς λαλουμένης γλώσσης, τὰ ὁποῖα διὰ τοὺς τρεῖς τούτους λόγους ἀδύνατον εἶναι νὰ λύσωσι τὸ ζήτημα ἐὰν ὑπῆρχεν εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους μία τις κοινῶς λαλουμένη γλῶσσα καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὁποία τις ἦν αὕτη. Ἀπὸ δὲ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἀνέθορον αἴφνης ἔργα πολλὰ εἰς πεζὸν καὶ ἔμμετρον λόγον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἑπτανήσῳ, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, ἐν Ῥόδῳ. Ἅπαντα τὰ ἔργα ταῦτα διακρίνονται, κατά τε τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην, ἀπὸ τῆς παρηκμακυίας ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἐν ᾗ ἐγράφησαν τὰ μνημεῖα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν φιλολογίας. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως καὶ ταῦτα διαφέρουσιν οὐδὲν ἧττον ἀπ'

ἀλλήλων, ὥστε προδήλως δὲν ἐκπροσωποῦσιν εἰμὴ τοὺς τοπικοὺς τῶν χωρῶν ἐκείνων ἰδιωτισμούς.

Ἐπιστήσωμεν ἐν τούτοις ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν εἰς ἓν τῶν μνημείων τούτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν γλώσσης, εἰς τὰ λεγόμενα *Χρονικὰ τῶν ἐν Ῥωμανίᾳ καὶ μάλιστα ἐν τῷ Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων*. Τὰ Χρονικὰ ταῦτα ἐγράφησαν εἰς ἔμμετρον λόγον, ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι, ὑπὸ Πελοποννησίου, γεννηθέντος ἐκ μητρὸς ἑλληνίδος καὶ πατρὸς Φράγκου. Τοιούτους ἡμιέλληνας ἢ συμμίκτους ἢ διγενεῖς ἀναφέρει πολλοὺς ἤτε ἀρχαία καὶ ἡ μέση ἡμῶν ἱστορία, ἰδίως ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ ὀνομάζει ὁ Πολύβιος μιξέλληνας, τοὺς δ' ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὁ Στράβων Ἑλληνογαλάτας ἢ Γαλλογραικοὺς καὶ ὁ Θεοφάνης Γοτθογραίκους (τόμου 3, σελ. 3 καὶ 344). Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις ἐγένοντο βεβαίως πολλοὶ γόνοι ἑλλήνων καὶ ἀλλοδαπῶν, μάλιστα κατὰ τοὺς αἰῶνας τῶν μεγάλων ἐπιδρομῶν καὶ ἐποικήσεων. Ἐκ τούτων ὅμως ῥητῶς δὲν ἐπωνυμοῦνται εἰμὴ οἱ «ἐκ Ῥωμαίων γυναικῶν γεννηθέντες τοῖς Ἰταλοῖς» (δηλαδὴ τοῖς Φράγκοις), καλούμενοι *Γασμοῦλοι* ἢ *Βασμοῦλοι*. Καὶ τὸ μὲν τελευταῖον μέρος τῆς ἐπωνυμίας ταύτης, πρόδηλον τί δηλοῖ, διότι ἄχρι τοῦδε ἐν Πελοποννήσῳ *μοῦλος* ὀνομάζεται ὁ νόθος, τοῦ δὲ πρώτου δὲν ἀνευρέθη ἔτι ἡ σημασία. Ἀλλ' ἐπανερχόμενοι εἰς τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, λέγομεν ὅτι ταῦτα βρίθουσιν ἰδιωτισμῶν τοὺς ὁποίους μέχρι τῆς σήμερον ἔχει ὁ λαὸς διὰ στόματος ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ· οἷον *κάθου σιμά μου, σύρετε εἰς τὸν πρίγκηπα, ἔσωσε 'ς τὸ Παρίσι, νὰ σμίξουν, ἐπάνω μου τὸ πέρνω, τὴν εὐλογήθηκε, τοῦ γιαλοῦ, τοῦ λιμιῶνος, 'ς τὸ ἔμπα νοεμβρίου, ἐγὼ ἀτός μου, ἀπ' αὔτον, ποτέ του* καὶ πλεῖστα ἄλλα. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ ὅλα τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα ἐκφέρονται ἐν τοῖς Χρονικοῖς ἀπαραλλάκτως ὅπως καὶ νῦν ὑπὸ τῶν πολλῶν παραμορφοῦνται, καίτοι πρὸ καιροῦ ἐπισήμως καθιερώθησαν οἱ ἀρχαῖοι αὐτῶν τύποι· *Ἀθήνα, Ἀνάπλι, Βοστίτζα, Γλαρέντζα, Ἔπακτον, Ζητοῦνι, Θήβα, Καλαμάτα, Κορφοί, Παλαιὰ Πάτρα*, κλπ.

Ἀναμφισβήτητον λοιπὸν εἶναι ὅτι τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον, ὅπως καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ προμνημονευθέντα, ἐγράφη εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ἰδίως λαλουμένην ἐν τῇ χώρᾳ ἐξ ἧς προέκυψεν. Ἀλλὰ διαφέρει αὐτῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ γλῶσσά του ἔχει ἐν πολλοῖς οὐ μικρὰν ὁμοιότητα πρὸς τὴν σήμερον ὑπὸ ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους λαλουμένην, καὶ ἐκ δια-

λειμμάτων συγχέεται σχεδὸν μετ' αὐτῆς. Ὀλίγαι τινὲς παραθέσεις θέλουσι πείσει νομίζω ἡμᾶς περὶ τούτου.

Ὁ συγγραφεὺς ἀποτεινόμενος πρός τε τὸν ἀναγνώστην καὶ τὸν ἀκροατὴν αὐτοῦ καὶ συνιστῶν αὐτοῖς ὅσα μέλλει νὰ ἱστορήσῃ, λέγει·

Εἰ μὲν ἠξεύρεις γράμματα, συχνὰ ἀναγίνωσκέ τα,
Εἰ δὲ καὶ εἶσ' ἀγράμματος, κάθου σιμά μου, μάθε.

Προϊόντος τοῦ λόγου, ὁμιλῶν περὶ τοῦ κυριωτάτου τῶν ὅρων τοῦ ὁποίου τὴν ἐκπλήρωσιν ἀπῄτησαν οἱ Μωραΐται ἀπὸ τὸν Βιλλεαρδουΐνον, ἰδοὺ πῶς διατυποῖ τὴν πρότασιν αὐτῶν·

Τοῦτο ζητοῦμεν, λέγομεν, μεθ' ὅρκου νὰ μᾶς πήσῃς,
Ἐγγράφως νὰ τὸ ἔχωμεν ἐμεῖς καὶ τὰ παιδιά μας·
Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν Φράγκος μὴ μᾶς βιάσῃ
Τὴν πίστιν μας· ν' ἀλλάξουμεν καὶ Φράγκοι νὰ γενοῦμεν.

Ἀλλ' ἐξακολουθήσωμεν τὰς παραθέσεις, παραλείποντες τὰς ἁρμὰς τῶν λόγων τοῦ ποιητοῦ.

Τῆς δὲ τοῦ Ἄργους πόλεως ἡ χώρα ἡ μεγάλη,
Μέσα εἰς κάμπον κεῖτεται ὡς τέντα ἁπλωμένη.

Λοιπόν, καλέ μου ἀδελφὲ, τὰ ροῦχά σου ἂς βγάλουν
Ν' ἀλαφρωθῇ τὸ κάτεργον, νὰ τὸ καλαφατίσω.

Ἐγὼ, ἀδελφὲ, ἂν γύρευα ν' αὐξήσω τὴν τιμήν μου,
Τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δόξαν μου, πρέπει νὰ μ' ἐπαινῆτε

. . . . . *ἔσωσε 'ς τὸ Παρίσι·*
Τὸν ῥήγαν ηὗρηκεν ἐκεῖ, ἑορτὴν μεγάλην εἶχε·
Τὴν λέγουσι Πεντηκοστὴν, ἐώρταζεν ὁ ῥήγας.

Νόστιμον τοῦ ἐφάνηκεν, νὰ σμίξουν, νὰ χαροῦσι,
Ἐπῆρε τὴν γυναῖκά του, τὴν ῥήγαιναν ἐκείνην
Καὶ εἰς τὸ Παρίσι ἀπόσωσαν, καλὰ συντροφευμένοι
Χαραῖς μεγάλαις ἔπηκαν, ὡς τὤχουν οἱ ῥηγάδες.

Καὶ λέγει της, τὶ κλαίεις ἔ!, κορταλσα ;

Ἀλλ' ἔλθωμεν καὶ εἰς γενναιοτέρους τινὰς λόγους. Μήπως ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Καραϊσκάκης, θέλοντες νὰ προτρέψωσι τοὺς συναγωνιστὰς νὰ ὁρμήσωσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, δὲν ἤθελον ὁμιλήσει πρὸς αὐτοὺς σχεδὸν ἀπαραλλάκτως ὅπως ὁ πολέμαρχος τῶν Χρονικῶν, ὁ ἀναφωνήσας·

Ἐδῶ εἰς τοῦτα τὰ βουνὰ, εἰς τούταις ταῖς κλεισούραις,
ὅπου ὑπάγομεν ἐμεῖς, ἐδῶ μᾶς ἀναμένει.
Παιδιὰ, συντρόφοι, ἀπάνω τους . . . . . .
Σήμερον ν' ἀποθάνωμεν παροῦ νὰ ἐντραποῦμεν
Ὅλοι μετ' ἐμοῦ δράμετε ἀπάνω 'ς τοὺς ἐχθρούς μας.

Ἢ μήπως καὶ ἡμεῖς οἱ καλούμενοι λόγιοι τοῦ ἔθνους ἠθέλομεν ἄλλως εἴπει οὐκ ὀλίγα τῶν ἐν ταῖς παραθέσεσι λεγομένων; Δὲν τολμῶ νὰ ἐκστομίσω ὅτι καὶ νὰ γράψωμεν ἴσως ἠδυνάμεθα τινὰ ὅπως ἐν τῷ ποιήματι ἐγράφησαν. Οὐδεὶς ὅμως θέλει ἀρνηθῆ τοὐλάχιστον ὅτι ἡ γλῶσσα ἣν ὡμίλουν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Στερεοελλαδῖται ἀπετέλεσε τὴν κυριωτάτην ἀφετηρίαν τῆς σήμερον ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους λαλουμένης καὶ γραφομένης.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον. Βεβαίως ὅλαι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι συνετέλεσαν εἰς τὴν κατάρτισιν τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ· καὶ ἡ Ἤπειρος, καὶ ἡ Θεσσαλία, καὶ ἡ Μακεδονία, καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις σὺν τῇ Θράκῃ, καὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ αἱ νῆσοι, μάλιστα δὲ τούτων τὰ Ψαρὰ, ἡ Ὕδρα, αἱ Σπέτσαι, καὶ ἴσως ὑπὲρ ἁπάσας τὰς λοιπὰς ἡ ὑπὲρ τὰς λοιπὰς πάσας ἀδικηθεῖσα Κρήτη. Ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅτι ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλὰς διεξήγαγον, κατὰ τὰς τέσσαρας προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας καὶ κατὰ τὰ τριάκοντα πρῶτα ἔτη τῆς ληγούσης, τοὺς διαρκεστέρους, τοὺς καρτερικωτέρους, τοὺς ἐνδοξοτέρους ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ἀναβιώσεως ἀγῶνας Αἱ χῶραι αὗται, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι, οὐδέποτε παρήτησαν τὴν μεγάλην κληρονομίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὀρθοδόξου μοναρχίας, καὶ πολλάκις ἐν τῷ μακρῷ ἐκείνῳ διαστήματι ἐξεδήλωσαν, ἰδίᾳ καὶ ἐπισήμως, ἐπὶ τίνι τελικῷ σκοπῷ ὑφίστανται πεντακοσιέτη μαρτύρια. Ἀλλὰ, διὰ

πεπρωμμένης τινὸς φορᾶς τῶν πραγμάτων, ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ Στερεὰ ἀπέβησαν καὶ νῦν ὅπως τὸ πάλαι, ἡ ἀκρόπολις τοῦ ἑλληνισμοῦ, *Ἑλλάδος ἔρεισμα*, κατὰ Πίνδαρον· αὐταὶ ἀπήρτισαν τὸν πυρῆνα τοῦ νέου ἑλληνικοῦ· βασιλείου· αὐταὶ ἐγένοντο τὸ κέντρον τοῦ νέου πολιτικοῦ καὶ διανοητικοῦ ἡμῶν βίου· καθὰ δὲ καὶ ἄλλοτε εἴπομεν (σελ. 863 τοῦ πρώτου τόμου) «ἑνότης γλώσσης δὲν κατορθοῦται εἰμὴ ὁσάκις τὸ ἔθνος ἔχει ἓν κέντρον ἐνεργείας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς.» Οὐδὲν λοιπὸν ἄπορον ὅτι ἡ γλῶσσα ἥτις ἐλαλεῖτο καὶ ἐγράφετο ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Στερεοελλαδιτῶν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι, κατίσχυσεν ἐπὶ τέλους ὅλων τῶν ἄλλων τοπικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἰδιωτισμῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλη τις περιπέτεια τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης εἶναι ἀξία νὰ ἐπιστήσῃ τὴν ἰδιάζουσαν προσοχὴν τῶν παρ' ἡμῖν εἰδικῶς περὶ τοιαύτας μελέτας ἐνδιατριβόντων. Πᾶς γνώστης τῆς παρούσης διαπλάσεως τῶν νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν δυσκόλως πολλάκις καὶ ἐνίοτε οὐδόλως δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὰ ἀρχαιότερα τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν κείμενα, τοσοῦτον τὰ κείμενα ταῦτα εἶναι ἄξεστα καὶ ἀκανόνιστα καὶ δύσμορφα. Ἐπειδὴ ἡ κοινότερον παρ' ἡμῖν διαδεδομένη ἐκ τῶν γλωσσῶν τούτων εἶναι ἡ Γαλλικὴ, οὐκ ὀλίγοι Ἕλληνες δύνανται νὰ πεισθῶσι περὶ τούτου ἅμα λάβωσιν ἀνὰ χεῖρας τὰς ἀφηγήσεις ὅσας ἔγραψαν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Geoffroy de Ville-Hardouin, ὁ Henri de Valencienne καὶ ὁ Robert de Clary. Οἱ ἕλληνες οὗτοι, οἵτινες ἀπροσκόπως καὶ πολλάκις εὐχαρίστως διέρχονται τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, θέλουσιν ἀμέσως ἀπωθήσει τὰ σκαιὰ καὶ ἀσαφῆ προϊόντα τῆς Γαλλικῆς τῶν αὐτῶν χρόνων Κλειοῦς. Διατὶ ἆρά γε, ἐνῷ αἱ ἄλλαι γλῶσσαι τοσοῦτον ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐρρυθμίσθησαν καὶ ἐκαλλύνθησαν, μόνη ἡ νέα ἑλληνικὴ, καίτοι ἀναχωρήσασα ἀπὸ ἀφορμῶν ὁμολογουμένως εὐγενεστέρων, παρέμεινεν ἄχρι τοῦδε ἐν πολλοῖς ἀκανόνιστος; Ἡ ἀκριβεστέρα λύσις τοῦ προκειμένου ζητήματος δὲν ἀνήκει εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἱστορίαν. Τοῦτο μόνον θέλομεν παρατηρήσει ἐνταῦθα. Ἐγένοντο μὲν καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ὁσημέραι γίνονται πολλαὶ ἀξιόλογοι γραμματικαὶ καὶ φιλολογικαὶ συζητήσεις πρὸς τελειοτέραν ῥύθμισιν τῆς καθ' ἡμᾶς γλώσσης· αἱ δὲ συζητήσεις αὗται δὲν ἀπέβησαν βεβαίως ἄγονοι. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι αἱ γλῶσσαι δὲν μορφοῦνται διὰ συζητήσεων, ἀλλὰ ὑπὸ

ἀριστουργημάτων, τὰ ὁποῖα μόνα δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Τοιαῦτα δὲ ἀριστουργήματα, ὧν βρίθουσιν αἱ γλῶσσαι τῶν ἄλλων ἐθνῶν κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας, δὲν ηὐτύχησεν ἄχρι τοῦδε νὰ καλλιτεχνήσῃ ἡ γραμματολογία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.

Ἓν ἔτι θέλομεν προσθέσει συμπέρασμα ἐκ τοῦ ἀνὰ χεῖρας *Χρονικοῦ* ἐξαγόμενον. Πρὸ ἐτῶν πεντήκοντα εἶχε διασαλπισθῆ ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην ὅτι αἱ σλαυικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἐποικήσεις εἶχον ἐξαφανίσει ἐκ προσώπου τῆς γῆς, ἰδίως τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ γῆς, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος μεταξὺ τῆς 6 καὶ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος, καὶ ὅτι ἡ ἔκτοτε μέχρι τῆς σήμερον ὁμιλουμένη ἐν ταῖς χώραις ταύταις γλῶσσα ἐπεβλήθη εἰς αὐτὰς ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως διὰ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν ἐπηλύδων. Περὶ πάντων τούτων ἐπραγματεύθημεν διὰ μακρῶν ἐν σελ. 201—212, 220—225, 435—437, 571—574 τοῦ τρίτου τόμου καὶ ἐν σελ. 98—99 καὶ 366—367 τοῦ τετάρτου. Ἐν δὲ τῷ τελευταίῳ τούτῳ χωρίῳ, θίξαντες ἁπλῶς τὸ περὶ γλώσσης ζήτημα, εἴχομεν ἤδη εἰπεῖ ὅτι ἡ γλῶσσα ἣν ἐλάλουν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι οἱ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς οὐδένα ἔφερεν ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα. Νῦν λοιπὸν ὅτε ὁ ἀναγνώστης ἔλαβεν ἔννοιάν τινα τῆς γλώσσης ταύτης ἐκ τῶν *Χρονικῶν*, οὐδεμία νομίζομεν ὑπολείπεται αὐτῷ ἀμφιβολία ὅτι αὕτη οὔτε ἐπείσακτος, οὔτε νεκρά, οὔτε τεχνητὴ ἦτο, ἀλλὰ πλήρης ζωῆς καὶ ἐμφάσεως, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ χαριεστάτη. Καὶ ἔπειτα οὐδέποτε μὲν ἠρνήθημεν ὅτι αἷμα σλαυϊκὸν οὐκ ὀλίγον εἰσέρρευσεν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν Στερεάν, ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ἔπαλλον καρδίαι ἑλληνικαὶ εἰς τὰ στήθη τῶν γενεῶν ἐκείνων αἵτινες, ἅμα εἶδον ὅτι ὁ εὐρύνωτος μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς λαχούσης αὐτῷ μεγάλης ἱστορικῆς ἐντολῆς, ἤρχισε νὰ καταδύῃ, ἔσπευσαν νὰ περισώσωσιν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ περισωθῇ ὅπως δημιουργήσωσι τὸν νέον ἑλληνικὸν κόσμον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τὰ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος Ἐρρίκου.

Οἱ Φράγκοι κυριεύσαντες εὐχερῶς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐνόμισαν ὅτι θέλουσιν ἐπίσης εὐχερῶς κυριεύσει ὁλόκληρον τὸ κράτος· ἀλλ' ἠπατήθησαν τοιοῦτό τι προσδοκήσαντες. Τὰ αἴτια τῆς ἀποτυχίας των ὑπῆρξαν πολλά· πρὸ πάντων δὲ ἡ μεταξὺ αὐτῶν διχόνοια. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὁ φραγκικὸς στρατὸς συνέκειτο ἐκ τῶν θαλασσοβίων Ἐνετῶν, καὶ ἐξ ἐθνῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης· τὰ δὲ συμφέροντα καὶ βουλεύματα τῶν δύο τούτων κυριωτάτων μερίδων ἦσαν διάφορα καὶ πολλάκις πολέμια πρὸς ἄλληλα. Πλὴν τούτου ὁ ἠπειρωτικὸς στρατὸς συνέκειτο ἰδίως μὲν ἐκ Γάλλων, ἀλλὰ καὶ ἐκ Γερμανῶν καὶ ἐξ Ἰταλῶν· ἐνῷ δὲ στρατηγὸς τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος διετέλεσεν ὁ Ἰταλὸς Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικός, αὐτοκράτωρ προεχειρίσθη ὁ κόμης Φλανδρίας Βαλδουΐνος. Ὁ Βονιφάτιος συνεχάρη μὲν τὸν νέον αὐτοκράτορα, καὶ ἐτίμησεν αὐτὸν ὅσον ἠδύνατο, ἀλλ' ἦτο δύσκολον νὰ μὴ ἀγανακτῇ καθ' ἑαυτόν, διότι τὸ αὐτῷ προσῆκον κατὰ πάντα λόγον στέμμα ἀπενεμήθη εἰς ἕτερον· ὥστε καὶ ἐκ τούτου πολλαὶ προέκυψαν ἀμοιβαῖαι ὑπόνοιαι καὶ πολλαὶ δυσχέρειαι.

Κατ' ἀρχάς, ἵνα οἰκονομήσωσι τὴν προσβληθεῖσαν φιλοτιμίαν τοῦ Βονιφατίου, ὑπέσχοντο εἰς αὐτὸν πᾶσαν τὴν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου χώραν ἤτοι πάσας τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐπαρχίας ὅσας κατεῖχεν ἔτι ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, καὶ προσέτι τὴν μεγάλην νῆσον Κρήτην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν στέψιν τοῦ Βαλδουΐνου ὁ Βονιφάτιος ἐδήλωσεν, ὅτι, ἀντὶ τῶν ἀσιανῶν χωρῶν, προτιμᾷ νὰ λάβῃ τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἔχων πρωτεύουσαν τὴν Θεσσαλονίκην. Ἡ ἀνταλλαγὴ αὕτη δὲν συνέφερεν εἰς τὸν Βαλδουΐνον, ὅστις ἐπεθύμει μᾶλλον νὰ ἦναι κεχωρισμένος διὰ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ἀντιζήλου. Ἐδέησεν ὅμως νὰ ἐνδώσῃ καὶ συνήνεσεν εἰς τὴν ἀνταλλαγήν. Ἀλλ' ἐξελθόντος μετ' ὀλίγον τοῦ Βαλδουΐνου ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης, ὁ Βονιφάτιος, ὅστις εἶχε μείνει ἐν τῷ μεταξὺ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵνα, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ κόμητος Βλεσσῶν Λουδοβίκου, φυλάττῃ τὴν πρωτεύουσαν, ὑπώπτευσεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ μελετᾷ νὰ καταλάβῃ καὶ αὐτὴν

τὴν Θεσσαλονίκην. Ὅθεν συνέβη ἀμέσως μεταξὺ αὐτῶν ἐμφύλιος ἀγών, τὸν ὁποῖον ἔσπευσε νὰ καταπαύσῃ ὁ Δάνδολος διὰ συμβιβασμοῦ γενομένου περὶ τὰ τέλη σεπτεμβρίου 1204, καθ' ὃν ἐφρόντισε συγχρόνως νὰ αὐξήσῃ τὰ ὠφελήματα τῆς Ἐνετίας. Τῷόντι δυνάμει τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου ἱδρύθη τότε, παρεκτὸς τῆς ἐν τῇ πρωτευούσῃ αὐτοκρατορίας, τὸ λεγόμενον *βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης*, τὸ ὁποῖον, ὂν σχεδὸν ἀνεξάρτητον, διότι δὲν συνεδέετο μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας εἰμὴ διὰ χαλαρωτάτου ὑποτελείας δεσμοῦ, περιελάμβανε, κατὰ τὴν ἀρχικὴν τοῦ Βονιφατίου προαίρεσιν, ἅπασαν τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐνταὐτῷ δὲ ὁ Βονιφάτιος παρεχώρησε τὴν Κρήτην ἀντὶ μικρᾶς χρηματικῆς ἀποζημιώσεως εἰς τοὺς Ἐνετούς, οἵτινες ἐκτήσαντο, ἐννοεῖται, καὶ τοῦ ἐπιλοίπου κράτους τὰς καλλίστας πρὸς τὴν ἐμπορίαν χώρας, λαβόντες ἁπάσας τὰς νήσους, τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἤπειρον, πολλὰς παραλίας καὶ οὐκ ὀλίγας μεσογείους πόλεις, ἐνῷ τοῦ αὐτοκράτορος τὸ μερίδιον περιωρίσθη εἰς τὰ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν θέματα καὶ εἰς τὴν Θρᾴκην. Ἰδιοποιήθησαν προσέτι οἱ Ἐνετοὶ καὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἥμισυ μέρος· ὥστε ὁ Δάνδολος, ἐδρεύων ἐν αὐτῇ, ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς συνάρχων τοῦ αὐτοκράτορος, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τῇ διανομῇ ἦν οὗτος ἐπεχείρησε τῶν ἀξιωμάτων καὶ προνομίων τῆς προτέρας βασιλείας, ὁ τῶν Ἐνετῶν δοὺξ ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ *δεσπότου*, καὶ τὸ βασιλικὸν δικαίωμα τοῦ φέρειν ἐρυθρὰ πέδιλα. Ἐκ πρώτης λοιπὸν ἀφετηρίας τὸ ἀνατολικὸν κράτος διῃρέθη ὑπὸ τῶν κατακτητῶν τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ εἰς τρία κυριώτατα μερίδια· τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν Βονιφάτιον, τὴν αὐτοκρατορίαν ὑπὸ τὸν Βαλδουῖνον καὶ τὸ μερίδιον τῶν Ἐνετῶν, περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἔννοιάν τινα ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Δάνδολος ἐπεκλήθη *κύριος τοῦ τεταρτημορίου καὶ ὀγδόου σύμπαντος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους*. Οὐ μόνον δὲ αἱ μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων μεριδίων σχέσεις ἦσαν ἢ χαλαρώταται, ἢ σφόδρα περίπλοκοι, ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν ἀποτημάτων τούτων τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ αὐτοκρατορία προέκειτο νὰ διαιρεθῶσι πάλιν καὶ νὰ ὑποδιαιρεθῶσιν εἰς πλείστας ἄλλας δευτερευούσας καὶ τριτευούσας ἡγεμονίας, συνδεομένας πρὸς τοὺς κυριάρχας αὐτῶν διὰ δεσμῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀσθενῶν· διότι οἱ σταυροφόροι ἐξ ὅλης τῆς ἐν πολλοῖς τοσοῦτον ἐπιτηδείας ἑλληνικῆς διοικήσεως, δὲν παρέλαβον εἰμὴ τοὺς τίτλους τῶν

ἀξιωμάτων, (δεσπότης, σεβαστοκράτωρ, πρωτοβεστιάριος, κ. τ. τ.) καὶ τὴν χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν σφραγίδων καὶ ὑπογραφῶν. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ, ἔπραξαν τὸ καίριον λάθος τοῦ νὰ εἰςαγάγωσιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸ τότε ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐπικρατοῦν φεουδαλικὸν σύστημα· ἤτοι τὸ πολυαρχικὸν ἐκεῖνο πολίτευμα, καθ' ὃ ὁ βασιλεὺς δὲν ἄρχει πράγματι εἰμὴ μικρᾶς τινος μερίδος τῆς χώρας, ὡς πρὸς τὸ λοιπὸν δὲ κράτος προΐστανται ἁπλῶς πολλῶν ἄλλων δευτερευόντων ἡγεμόνων, οἵτινες ἢ εἶναι ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἢ εἶναι ὡςαύτως ἀνίσχυροι, ὡς ἔχοντες ὑφ' ἑαυτοὺς ἄλλους πάλιν ἥκιστα πειθηνίους ὑποτελεῖς.

Οὕτω λοιπὸν ῥυθμίσαντες τὰ κατὰ τὴν ὅλην μέλλουσαν τοῦ κράτους κυβέρνησιν, οἱ Φράγκοι ἐπεχείρησαν τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ. Καὶ πρῶτον θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῶν ἀγώνων οὓς κατέβαλεν ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουΐνος πρὸς κατάκτησιν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν χωρῶν, ἀφοῦ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1204 ἐγένετο κύριος τῆς Θρᾴκης. Ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψεν ἐκεῖ αὐτόθι τὸν ἀδελφόν του Ἐρρῖκον ἐν ἀρχῇ τοῦ νοεμβρίου μηνός. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἔμελλον νὰ προκύψωσιν ἀνυπέρβλητοι δυςχέρειαι. Ἄχρι τοῦδε ὡμιλήσαμεν περὶ τῶν προςκομμάτων τὰ ὁποῖα ἀπήντησαν καὶ προέκειτο νὰ ἀπαντήσωσιν οἱ Φράγκοι ὡς ἐκ τῶν ἰδίων διαιρέσεων· νῦν δὲ ἀντιπαρέστη κατ' αὐτῶν ἕτερον δεινότερον πρόςκομμα, ἡ τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῆς Ἀνατολῆς ἐξέγερσις. Κατ' ἀρχὰς οἱ ἐπιδραμόντες ἐφαντάσθησαν ὅτι διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγένοντο κύριοι ἅπαντος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, καὶ μάλιστα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους οὐχὶ ὁποῖον ἀπέβη ὅτε ἐπῆλθον ἐπὶ τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ὁποῖον ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς 10, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος. Μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς χώρας ὅσας κατεῖχον οἱ Ἕλληνες τῷ 1204, ἔβαλον κλῆρον ἐπὶ τὰς κτήσεις τῶν Μήδων καὶ τῶν Πάρθων, τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἀράβων, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους περὶ Ἰκονίου καὶ Ἀλεξανδρείας καὶ ἀγοράζοντες καὶ πωλοῦντες ἐπὶ δημοπρασίας τὰς ἀπωτάτω κειμένας ταύτας πόλεις. Καὶ ἐκείνων μὲν ἡ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ μέλλοντος πλάνη ἐξηγεῖται μέχρι τινός· ἀλλὰ τί νὰ εἴπῃ τις περὶ τῶν νεωτέρων αὐτῶν ἱστορικῶν, οἵτινες, καί τοι γινώσκοντες κάλλιστα τὴν ἐπελθοῦσαν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξανάστασιν, καταδικάζουσιν αὐτὸν ἔκτοτε εἰς θάνατον ἀνακράζοντες περὶ ἡμῶν τὸ τοῦ Θεοκρίτου ἐκεῖνο·

Ἐλπίδες ἐν ζωοῖσιν, ἀνέλπιστοι δὲ θανόντες.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ πράγματα ἐπεκύρωσαν μᾶλλον τὸ ὑπὸ τοῦ Κορύδωνος ἀμέσως πρὸ τοῦ στίχου ἐκείνου καὶ ἀμέσως μετ' αὐτὸν λεγόμενον·

Θαρσεῖν χρή, φίλε Βάττε, ταχ' αὖριον ἔσσεται ἄμεινον.
Χὼ Ζεὺς ἄλλοκα μὲν πέλει αἴθριος, ἄλλοκα δ' ὗει.

Ἂν ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκυριεύθη διὰ τὴν ἀνικανότητα τῶν Ἀγγέλων, ἂν καὶ οὐκ ὀλίγαι τῶν ἐπαρχιῶν ἢ πτοηθεῖσαι ἐκ τῆς ἀλώσεως τῆς βασιλευούσης, ἢ δεινὰ πάσχουσαι ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως, παρεδόθησαν σχεδὸν ἀμαχητί, πολλαχοῦ ἀλλοῦ τὸ ἑλληνικὸν αἴσθημα ἀντετάχθη ἐπιμόνως εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπικρατήσασα ὑλικὴ ἔκλυσις, ὁ μὲν μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ἔσωζεν ἔτι ἰσχυρὸν τὸ αἴσθημα τῆς πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα ἀφοσιώσεως, ὁ δὲ προσφάτως παραχθεὶς νέος ἑλληνισμός, καί τοι ἐν σπαργάνοις ἔτι εὑρισκόμενος, ἤρχισε νὰ προσλαμβάνῃ, παρεκτὸς τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου αἰσθήματος, καὶ ἕτερον οὐδὲν ἧττον κραταιὸν, τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας ἐθνότητος. Ὅθεν ἐν Ἀσίᾳ μὲν τὰ λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐν Εὐρώπῃ δὲ οἱ ἀρτιφυεῖς γόνοι τοῦ νέου ἀντετάχθησαν καρτερικῶς εἰς τοὺς δυνάστας ἐκείνους, οἵτινες ἠξίουν νὰ καταστρέψωσι τήν τε θρησκευτικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ὕπαρξιν.

Ὅταν ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρῖκος διεπεραιώθη εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἀπήντησεν αὐτόθι ἀντίπαλον γενναῖον καὶ ἐπιτήδειον, τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν. Εἴδομεν τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν ἀναγορευθέντα αὐτοκράτορα καθ' ἣν στιγμὴν οἱ πολέμιοι ἦσαν ἤδη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως· εἴδομεν αὐτὸν ἀγωνισθέντα εἰς μάτην νὰ καταπείσῃ τὸν λαὸν καὶ τοὺς μισθοφόρους νὰ σώσωσι τὴν βασιλεύουσαν, ἥτις ἠδύνατο ἔτι νὰ σωθῇ· καὶ ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του ὑποχωρήσαντα εἰς τὴν ἀντιπέραν μεγάλην χερσόνησον. Ἐκεῖ εὗρε τὸν μὲν Θεόδωρον Μαγκαφᾶν ἀνακτήσαντα αὖθις τὴν ἀρχὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ (σελ. 610—611 τοῦ τετάρτου τόμου)· ἐν Ἀμισῷ δὲ καὶ ἐν Παφλαγονίᾳ ἄρχοντα τὸν Θεόδωρον Γαβρᾶν (σελ. 629 τοῦ τετάρτου τόμου)· τὸν δὲ Πελοποννήσιον Μανουὴλ Μαυροζούμην, κηδεστὴν τοῦ Σελτζουκίδου Καϊχοσροῦ Α', δεσπόζοντα, διὰ τῆς συνδρομῆς τουρκικῶν στρατευμάτων, ἁπάσης τῆς περὶ τὸν Μαίανδρον χώρας (σελ. 585—587 τοῦ τετάρτου τόμου). Ὁ Λάσκαρις, ἵνα οἰκονομήσῃ τὴν φιλοτι-

μίαν τῶν διαφόρων τούτων δυναστῶν, δὲν ἀνέλαβεν ἀμέσως τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Ἀλλὰ περιστοιχισθεὶς ἐν Προύσῃ ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προσφύγων καὶ ἀναγνωρισθεὶς ὑπ' αὐτῶν κατ' ἀρχὰς ἁπλῶς *δεσπότης*, ἔνθεν μὲν ἀντετάχθη εἰς τοὺς Φράγκους, ἔνθεν δὲ προσῳκειώθη μετ' οὐ πολὺ τόν τε Μαγκαφᾶν καὶ τὸν Μαυροζούμην. Ἐκ παρατάξεως δὲν ἠδυνήθη νὰ νικήσῃ ποτὲ τοὺς Φράγκους· ἀλλὰ καί τοι ἡττώμενος παρ' αὐτῶν, ἐπέμεινεν ἀντιπαλαίων, τῇ συνδρομῇ τοῦ οὐδὲν ἧττον γενναίου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Λασκάρεως, μέχρις οὗ κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1205 ὀλέθριαι ἐξ Εὐρώπης εἰδήσεις ἠνάγκασαν τοὺς πολεμίους νὰ πέμψωσιν αὐτόθι τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως. Τότε λαβὼν ἄνεσίν τινα ὑπεχρέωσε τὸ μὲν διὰ βίας, τὸ δὲ διὰ πειθοῦς τόν τε Μαγκαφᾶν καὶ τὸν Μαυροζούμην νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν του, καὶ τῷ 1206, συνελθούσης ἐν Νικαίᾳ μεγάλης συνόδου πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, ἀνεκηρύχθη αὐτόθι αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων καὶ ἐστέφθη πανηγυρικῶς ὑπὸ τοῦ νέου πατριάρχου Μιχαὴλ Δ' τοῦ Αὐτοριανοῦ, διότι ὁ Ἰωάννης ὁ Καματηρός, διαφυγὼν μετὰ τὴν ἅλωσιν εἰς Διδυμότειχον, εἶχε παραιτηθῇ ἐκεῖθεν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ.

Τοιουτοτρόπως ἱδρύθη νέον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, τὸ ὁποῖον μετ' ὀλίγον ἐξετάθη ἐπὶ ἅπασαν τὴν δυτικὴν παραλίαν ἀπὸ Νικαίας καὶ Προύσης μέχρι Νεοκάστρου, Σμύρνης, Ἐφέσου, Φιλαδελφείας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων. Τὰ μεσόγεια κατείχοντο ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἰς δὲ τὰ βορειανατολικὰ παράλια συνέστη, ἐν Τραπεζοῦντι, ἕτερον κράτος ὑπὸ τὸν ἔγγονον τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ Ἀλέξιον Α'. Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ κράτους τούτου προκύψαντος ἔτι ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς βασιλείας τῶν Ἀγγέλων, ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν (σελ. 628—629 τοῦ τετάρτου τόμου). Ἔκτοτε δὲ ὁ Ἀλέξιος Α' προσεκτήσατο καὶ τὴν Ἀμισὸν καὶ τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον. Ἐντεῦθεν αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνικαὶ δυνάμεις διῃρέθησαν εἰς δύο μεγάλας ἡγεμονίας· καὶ, τὸ δεινότερον, ἀντὶ νὰ συμπράττωσι κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, ἀπέβησαν πολέμιαι πρὸς ἀλλήλας, οἱ δὲ ἐν Τραπεζοῦντι, λαβόντες τὴν συνδρομὴν τῶν Φράγκων, ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῶν. Οὐδὲν ἧττον ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος οὐδέποτε ἐκτήσατο πολλὴν πέραν τοῦ Βοσπόρου χώραν, τὸ δὲ ἐν Νικαίᾳ βασίλειον, αὐξάνον καὶ προκόπτον ὑπὸ ἡγεμόνας ἐξόχους, ἔμελ-

λεν ἐπὶ τέλους νὰ καταλύσῃ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ξενικὴν αὐτοκρατορίαν.

Ἐν Εὐρώπῃ ὁ Βονιφάτιος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς εὐτυχέστερος. Καταλαβὼν κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1204 τὴν Θεσσαλονίκην, διενήργησε τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν τῆς συζύγου του Μαργαρίτας τῆς Οὐγγαρικῆς, τῆς χήρας τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου (σελ. 682 τοῦ τετάρτου τόμου), καὶ, καταλιπὼν αὐτὴν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἐπεχείρησε τὴν κατάκτησιν τῆς ἐπιτραπείσης αὐτῷ χώρας, συνεπαγόμενος δύναμιν ἱκανὴν ἱππότων καὶ ἡγεμόνων Λομβαρδῶν, Γερμανῶν καὶ Γάλλων, ἰδίως Βουργουνδίων καὶ Καμπανιτῶν. Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα ηὐκόλυνε τὸ ἔργον του ὑπῆρξεν ὅτι εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν πρόγονόν του Μανουὴλ Ἄγγελον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰσαακίου, καὶ πολλοὺς Ἕλληνας εὐπατρίδας, οἵτινες προσηλώθησαν εἰς τὸν ἄνδρα διὰ τὴν μετριοπάθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν μετὰ τῶν προηγουμένων βασιλικῶν οἴκων συγγένειαν. Ὅθεν ἐκυρίευσεν ἀμαχητὶ τὰς Σέρρας καὶ ὅλην τὴν Θεσσαλίαν μέχρι Θερμοπυλῶν, διανέμων τὰς πόλεις καὶ χώρας εἰς τοὺς συναγωνιστάς, ὡς ὑποτελεῖς αὐτοῦ. Εἰς τὰς Θερμοπύλας ἀπήντησε τὸν Λέοντα Σγουρὸν, ὅστις γενόμενος, καθ' ἃ ἠξεύρομεν, (σελ. 642 — 643 τοῦ τετάρτου τόμου) κύριος ἁπάσης τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου καὶ ἁπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος παρεκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, εἶχε προελάσει μέχρι Λαρίσης. Ἐκεῖ εὗρε τὸν φυγάδα Ἀλέξιον Γ' καὶ συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα του Εὐδοκίαν, τὴν χήραν τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ συλληφθέντος ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ θανατωθέντος Μουρτζούφλου. Ἅμα ὅμως ἐπλησίασαν οἱ περὶ τὸν Βονιφάτιον ἀπὸ βορρᾶ, ὁ Σγουρὸς ὑπεχώρησεν εἰς Θερμοπύλας, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῷ ἐπικαίρῳ τούτῳ χώρῳ ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τοὺς καταφράκτους τῆς Δύσεως ἱππότας καὶ κατέφυγεν εἰς Ἀκροκόρινθον. Τότε ὁ Βονιφάτιος ἐγένετο ἀκωλύτως κύριος ἁπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ συνέλαβε τὸν Ἀλέξιον Γ'. καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Εὐφροσύνην. Πέμψας δὲ τὰ αὐτοκρατορικὰ αὐτοῦ παράσημα πρὸς τὸν Βαλδουῖνον, αὐτὸν καὶ τὴν σύζυγόν του ἠθέλησε νὰ ἐξαποστείλῃ εἰς Μομφερράτον, ἀλλ' οὗτοι διέφυγον καθ' ὁδόν. Καὶ ἡ μὲν Εὐφροσύνη ἀπεβίωσεν εἰς Ἄρταν, ὁ δ' Ἀλέξιος Γ' ἐπιτυχὼν νὰ μεταβῇ εἰς μικρὰν Ἀσίαν, ἐπεχείρησε νὰ ἐξώσῃ τοῦ θρόνου τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Λάσκαριν, περιπεσὼν ὅμως εἰς χεῖράς του

κατέλυσε τὸν βίον ὡς μοναχός. Ὁ δ' ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης, ὅστις εἶχε τοσοῦτον γενναίως ἀντισταθῇ εἰς τὸν Σγουρόν, ἔλαβε τὴν θλῖψιν νὰ ἴδῃ λεηλατούμενον τὸν καθεδρικὸν αὐτοῦ ναὸν τῆς Παναγίας, ἤτοι τὸν ἀρχαῖον Παρθενῶνα, καὶ πεισθεὶς ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοὺς νέους πολεμίους, ἀπῆλθεν ἀπηλπισμένος εἰς Κέαν, ὅπου ἀπεβίωσεν ἔν τινι κελλίῳ τῆς τοῦ Προδρόμου μονῆς τῷ 1215. Φρουρὰ ἰσχυρὰ κατέλαβε τὴν Ἀκρόπολιν, ἡ δὲ Ἀττικὴ καὶ αἱ Θῆβαι ἐπετράπησαν εἰς τὸν Βουργούνδιον Ὄθωνα Λαρόσην (Othon de la Roche), πιστότατον ὄντα τοῦ Βονιφατίου φίλον καὶ σύμβουλον.

Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Βονιφάτιος προήλαυνεν οὕτω νικηφόρος ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρις Ἰσθμοῦ, πρὸς δυσμὰς τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἑλληνισμὸς ὕψωνε σημαίαν ἀντιστάσεως γενναίας διὰ τοῦ Μιχαὴλ Α' Ἀγγέλου Κομνηνοῦ, ὅστις ἔμελλε, τοῦ καιροῦ προϊόντος, νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ Φραγκικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος αὐτὸς ἦτο ὁ νόθος ἐκεῖνος τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου, ὁ στασιάσας ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπὶ Ἀλεξίου Γ' καὶ ἔπειτα συγχωρηθεὶς (σελ. 628 τοῦ τετάρτου τόμου). Εἶχε δὲ συζευχθῇ μετά τινος συγγενοῦς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου ἐκ τοῦ πλουσίου γένους τῶν Μελισσηνῶν καὶ παρευρεθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τῆς ἁλώσεως, συνετάχθη κατ' ἀρχὰς μετὰ τοῦ Βονιφατίου ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οὗτος θέλει ἀνορθώσει τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος διὰ τοῦ προγόνου αὐτοῦ Μανουὴλ Ἀγγέλου. Ἐννοήσας μετ' ὀλίγον ὅτι ἀπατᾶται, ἀπεφάσισε ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὴν ξένην κυριαρχίαν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ τότε στρατηγὸς τοῦ θέματος Νικοπόλεως, τὸ ὁποῖον, παρεκτὸς τῆς Ἠπείρου, περιελάμβανε καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν, ἐζήτησε τὴν συνδρομήν του κατὰ τῶν στασιασάντων τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ κατοίκων, ὁ Μιχαὴλ λαβὼν τὴν ἄδειαν τοῦ Βονιφατίου ἐσπευσε πρὸς τὴν χώραν ἐκείνην. Ὁ στρατηγός, ὀνόματι Σενναχηρείμ, εἶχεν ἐν τούτοις φονευθῇ ὑπὸ τῶν στασιαστῶν. Ὅθεν ὁ Μιχαὴλ, τοῦ ὁποίου ἡ σύζυγος εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει, λαβὼν εἰς δεύτερον γάμον τὴν χήραν τοῦ Σενναχηρείμ, Μελισσηνὴν καὶ ταύτην τὸ γένος οὖσαν, ἐτιμώρησε τοὺς δολοφόνους τοῦ προκατόχου του καὶ ἄλλους ἀντιπράττοντας, ἵδρυσεν ἴδιον ἐν Ἠπείρῳ, Ἀκαρνανίᾳ καὶ Αἰτωλίᾳ κράτος, τὸ ὁποῖον πρὸς βορρᾶν ἐξετάθη μέχρι Δυρραχίου, πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τῆς Ναυπάκτου, προσέλαβε δὲ καὶ τὴν δυτικωτέραν Θεσσαλίαν. Τὸ κράτος τοῦτο ὠνο-

μάσθη *Δεσποτάτον Ἑλλάδος* καὶ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ *Δεσπότης Ἑλλάδος*· πρωτεύουσα αὐτοῦ ἦτο ἡ Ἄρτα, κυριώτατα δὲ φρούρια τὰ Βελλάγραδα, ἤτοι τὸ σημερινὸν Βεράτι, τὰ Ἰωάννινα καὶ ἡ Βόνδιτσα (Βόνιτσα). Ἀλλὰ ταῦτα βραδύτερον. Ἐκ πρώτης δὲ ἀφετηρίας ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνὸς συνεννοήθη μετὰ τοῦ Λέοντος τοῦ Σγουροῦ ἵνα ἐκ παντὸς τρόπου καταπολεμήσωσι τοὺς ξένους.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Βονιφάτιος ἔφθασεν εἰς τὸν ἰσθμὸν τῆς Πελοποννήσου. Ἡ Πελοπόννησος εἶχε παραχωρηθῇ εἰς τοὺς Ἐνετούς· ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτοι δὲν εἶχον πρόχειρον ἱκανὴν δύναμιν ἵνα καταλάβωσι τὰς ἐπιτραπείσας αὐτοῖς πολλὰς χώρας, ἐν τῷ μεταξὺ τινὲς κ τῶν χωρῶν τούτων ἐκυριεύθησαν ὑπὸ τῶν ἄλλων Φράγκων. Οὕτω λ. χ. οἱ περὶ τὸν Βονιφάτιον ἐσφετερίσθησαν τὴν Εὔβοιαν, καὶ ἔκτισαν παρὰ τὸν Εὔριπον φρούριον ἰσχυρὸν ἵνα συνέχωσι τοὺς ἐγχωρίους. Καὶ ἔπειτα ἐπεχείρησαν τὴν κατάκτησιν καὶ αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου. Οὐδαμοῦ δὲ ἀλλοῦ ἴσως τῆς Ἀνατολῆς ἐπεκράτησε κατ' ἀρχὰς τοσαύτη ἰθαγενῶν δυναστῶν καὶ ἐπηλύδων σφετεριστῶν πολυαρχία, ὅση ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ. Τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Ἀργολίδος ἦρχεν ὁ Λέων Σγουρὸς, κατέχων τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Κόρινθον. Τῆς Λακεδαίμονος καὶ ἀξιολόγου τῆς Λακωνικῆς μέρους ἐδέσποζεν ὁ Λέων Χαμάρετος, τῆς δὲ Μεσσηνίας τὰ κυριώτατα κτήματα ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν Βρανάδων καὶ τῶν Καντακουζηνῶν. Καὶ ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἐπῆλθεν ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ ὁ Βονιφάτιος κατὰ τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου, προέκυψεν ἐκ Μεθώνης ἕτερος πολέμιος. Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Γοδοφρέδου Βιλλεαρδουΐνου, ἑνὸς τῶν ἐπισημοτέρων καὶ λογιωτέρων ἡγεμόνων τῆς τετάρτης Σταυροφορίας, Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουΐνος καὶ αὐτὸς καλούμενος, εἶχεν ἀναλάβει ὡςαύτως τότε τὸν ὑπὲρ τοῦ Σταυροῦ ἀγῶνα, ἀλλ' εἶχε πλεύσει κατ' εὐθεῖαν εἰς Παλαιστίνην. Ἐκεῖ δὲ μαθὼν τὰ κατορθώματα τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ἐν τῷ Ἀνατολικῷ κράτει, ἔσπευσε νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα ἵνα συμμερισθῇ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῶν καὶ ἀπεβιβάσθη κατὰ τύχην εἰς Μεθώνην. Ἐν Μεθώνῃ προέτεινεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς νὰ συμμαχήσωσιν, ἵνα κατακτήσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὴν Πελοπόννησον. Ὁ τολμηρὸς νεανίας ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ ἐγένετο κύριος ἁπάσης τῆς δυτικῆς χερσονήσου ἀπὸ Πύλου μέχρι Πατρῶν, τόσῳ εὐχερέστερον ὅσῳ οἱ κάτοικοι ἐνόμιζον ὅτι ὑποτάσσονται εἰς ἐγχώριον ἡγεμόνα, ὁ δὲ Βιλλεαρδουΐνος, συνετῶς φερόμενος, ἠγγυᾶτο αὐτοῖς τὴν

τήρησιν τῶν Ἑλληνικῶν νόμων καὶ τῶν πατρίων δογμάτων. Ἐν ἀρχῇ ὅμως τοῦ 1205 ἀποθανόντος τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μιχαήλ, νοήσας ὅτι ἀντὶ συμμαχου ὁ Γάλλος ἀπέβαινε κύριος, ὑπεκίνησε κοινὴν κατ' αὐτοῦ ἐπανάστασιν καὶ συνεννοήθη μετὰ τοῦ Σγουροῦ καὶ τοῦ δεσπότου τῆς Ἑλλάδος Μιχαήλ. Τότε ὁ Βιλλεαρδουΐνος ἔδραμεν εἰς Ἀργολίδα πρὸς τὸν πολιορκοῦντα τὸ Ναύπλιον Βονιφάτιον καὶ προέτεινεν εἰς τὸν ἀρχαῖον αὐτοῦ φίλον Γουλιέλμον Σαμπλίττην (Guillaume de Champlitte), ἕνα ὄντα τῶν Καμπανιτῶν μεγιστάνων τῶν περὶ τὸν Βονιφάτιον διατελούντων, νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου, λέγων ἑαυτὸν ἀρκούμενον νὰ λάβῃ ὅ,τι μέρος ἐκ τῶν κατακτηθέντων ἤθελε τῷ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τοῦ Σαμπλίττου, ὡς ὑποτελὴς αὐτοῦ. Ὁ Σαμπλίττης ἀπεδέχθη προθύμως τὴν πρότασιν, ὁ δὲ Βονιφάτιος ἔδωκε τὴν συναίνεσίν του εἰς αὐτήν, ἐπιτρέψας τῷ Γαλλῳ μεγιστᾶνι πάσας τὰς κτήσεις ὅσας ἤθελε προσλάβει ἐν Πελοποννήσῳ, καίτοι αὐτὸς οὐδὲν εἶχεν ἐπ' αὐτῆς δικαίωμα. Καὶ ἐπεχείρησαν λοιπὸν οἱ δύο ἐκεῖνοι ἄνδρες τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου μετὰ ἑκατὸν εἴκοσιν ἱπποτῶν καὶ πολλῶν ἀκολούθων, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ὅπου ὁ Βιλλεαρδουΐνος εἶχε διατηρήσει ἐπὶ τῆς κατ' αὐτοῦ γενομένης στάσεως πόλεις τινὰς καὶ ἰδίως τὰς Πάτρας καὶ τὴν Ἀνδραβίδαν. Ἐκεῖθεν λοιπὸν ὁρμώμενοι κατέλαβον εὐχερῶς τὴν Ἦλιδα καὶ πᾶσαν τὴν δυτικὴν παραλίαν μέχρι τῆς Μεθώνης, ἐξαιρέσει μόνης τῆς Ἀρκαδίας, ἤτοι τῆς Κυπαρισσίας, ἥτις ἀντέστη κατ' ἀρχὰς εἰς αὐτούς. Ταῦτα πληροφορηθέντες οἱ Ἕλληνες τῆς Λακεδαίμονος, τοῦ Νίκλι καὶ τῆς Μεγάλης πόλεως, συνήχθησαν ἱππεῖς καὶ πεζοί, ὑπὸ τὸν Χαμάρετον καὶ παραλαβόντες συμμάχους τοὺς Σλαύους Μιληγγοὺς καὶ τὸν Μιχαὴλ Α', ἀπεύσαντα νὰ προσέλθῃ πρὸς αὐτοὺς ἐξ Ἄρτης διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ὥρμησαν ἅπαντες κατὰ τῆς Μεθώνης. Ἀλλ' οἱ Φράγκοι, δὲν περιέμενον αὐτοὺς ἐντὸς τῆς πόλεως ἐκείνης· ἀντεπεξελθόντες τοὺς ἀπήντησαν εἰς τὸν ἐλαιῶνα τοῦ Κουνδούρου καὶ τοὺς κατετρόπωσαν ὁλοσχερῶς, εἰ καὶ πολλαπλασίους ὄντας. Ὁ Δεσπότης Μιχαὴλ ἀπῆλθε τότε εἰς Ἄρταν, ὁ δὲ Γουλιέλμος Α' ὁ Σαμπλίττης (1205—1209) ἐπονομασθεὶς ἔκτοτε *πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας*, συνεπλήρωσε μετ' ὀλίγον τὴν κατάκτησιν τοῦ πλείστου τῆς Πελοποννήσου, γενόμενος κύριος τῆς Κορώνης καὶ τῆς Καλαμάτας, τὰς ὁποίας ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Βιλλεαρδουΐνον, καὶ προσέτι τῆς Ἀρκαδίας, τῆς μεσο-

γείου χώρας Ἀραχώβης, τῆς Μεγαλοπόλεως, τοῦ Νίκλι, τῆς Λακεδαίμονος καὶ αὐτοῦ τοῦ μικροῦ μὲν ἀλλ' ἰσχυροῦ ὀρεινοῦ πύργου, ὅστις ἐδέσποζε τῶν παρόδων τῶν ἀγουσῶν εἰς τὴν ἄνω Ἀρκαδίαν ἤτοι τὰ τότε λεγόμενα Σκόρτα, καὶ τὸν ὁποῖον μάτην ἠγωνίσθη νὰ ὑπερασπίσῃ ὁ γενναῖος Δοξαπατρῆς Βουτζαρᾶς. Ἀλλὰ ἱκανὰ ἄλλα τῆς Πελοποννήσου μέρη διέφυγον τότε τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν· ἰδίως ἡ Μονεμβασία, ἥτις διετέλει ὑπὸ τοὺς ἐγχωρίους αὐτῆς ἄρχοντας Μαμωναν, Δαιμονογιάννην καὶ Σωφιανόν, ἡ Τσακωνιὰ, οἱ κατέχοντες τὰ δυσπροσιτώτερα τοῦ Ταϋγέτου Μιληγγοὶ, καὶ τὰ δύο εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ἔτι εὑρισκόμενα φρούρια τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Κορίνθου, τὰ ὁποῖα εἰς μάτην ἐξηκολούθει πολιορκῶν ὁ Βονιφάτιος. Περὶ δὲ τὰ μέσα τοῦ 1205 ἠναγκάσθη οὗτος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πολιορκίαν ἀμφοτέρων τούτων τῶν φρουρίων καὶ νὰ δράμῃ εἰς Θεσσαλονίκην, ἕνεκα τῶν ὀλεθρίων εἰδήσεων δι' ἃς ὑπεχρεώθη καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Βαλδουίνου Ἑρρῖκος νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας.

Οἱ Φράγκοι οἱ κατακτήσαντες ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους τὴν Θράκην, ἐξετράπησαν αὐτόθι εἰς πολλὴν βίαν καὶ ὕβριν. Ἰδίως ἔπαθε τὰ πάνδεινα ἡ Ἀδριανούπολις ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν εἰς τῶν ὁποίων τὸν κλῆρον περιελήφθη ἐπὶ τῆς τοῦ κράτους διανομῆς. Ὅθεν οἱ Ἕλληνες τῆς χώρας ἐκείνης κάτοικοι ἀπεφάσισαν νὰ ἀπαλλαγῶσιν ἐκ παντὸς τρόπου τῆς καταπιέσεως ταύτης· καὶ, τυφλούμενοι ὑπὸ τῆς ἀγανακτήσεως ἣν ᾐσθάνοντο ἐκ τῶν παρόντων κακῶν, ἐλησμόνησαν ὅσας ἄλλοτε ἔπαθον συμφορὰς ἀπὸ τῶν Βουλγάρων, συνεννοήθησαν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος των Ἰωαννίση, καὶ προέτεινον αὐτῷ τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλει μεταχειρισθῆ αὐτοὺς ὅπως τοὺς ἰδίους ὑπηκόους. Ἡ ἐπανάστασις ἤρξατο περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου, διὰ τῆς σφαγῆς τῆς φρουρᾶς τοῦ Διδυμοτείχου καὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὁ Βαλδουῖνος καὶ μετ' ὀλίγον αὐτὸς ὁ Δάνδολος ἐξῆλθον ἐκ τῆς βασιλευούσης μεθ' ὅσης εἶχον δυνάμεως, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ μαρτίου ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως. Συγχρόνως ἀνεκλήθη ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὁ Ἑρρῖκος. Ἀλλὰ ἐπελθόντος τοῦ Ἰωαννίση μετὰ πολυαρίθμου στρατιᾶς συνεκροτήθη τῇ 15 ἀπριλίου περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην μάχη καθ' ἣν ἔπεσον μὲν 300 οἱ ἄριστοι τῶν Φράγκων ἱππεῖς, ἐγένετο δὲ ἄφαντος ὁ Βαλδουῖνος, οἱ δὲ

περιλιπόμενοι ἠναγκάσθησαν κακῶς ἔχοντες νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς Ῥαιδεστὸν μετὰ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ Βιλλεαρδουΐνου. Ἐκεῖ ἔφθασε μετ' ὀλίγον καὶ ὁ κόμης Ἐρρῖκος, ὁ τοῦ Βαλδουΐνου ἀδελφός, ὅστις προεχειρίσθη ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς· διότι ἄδηλον ἦτο ἂν ὁ Βαλδουῖνος ἔζη ἔτι ἢ ἀπέθανεν. Ὁ Ἐρρῖκος ἀπεφάσισε πρὸ πάντων νὰ ἐπιστρέψῃ μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς ἣν ἐπλησίαζον λεηλατοῦντες καὶ δῃοῦντες τὴν χώραν, οἱ ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Ἰωαννίση πολυάριθμοι Κουμάνοι. Ἐξ ὅλης τῆς Θράκης δὲν ὑπελείποντο εἰς τοὺς Φράγκους εἰμὴ μόνη ἡ Σηλυβρία, ἡ Ῥαιδεστός, ἡ Φιλιππούπολις καὶ ἡ βασιλεύουσα, ἐν Ἀσίᾳ δὲ μόναι αἱ Πηγαί· πάντα τὰ λοιπὰ κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ δὲ χείριστον τῇ 1 ἰουνίου ἀπεβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἐρρῖκος Δάνδολος, ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος. Ὁ Δάνδολος ἐκηδεύθη πανηγυρικῶς ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας· καὶ τὸ μὲν ἐγερθὲν ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ μαυσωλεῖον καθηρέθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μεχμὲτ τοῦ Β' ὅτε οὗτος μετέβαλεν εἰς Τζαμίον τὸν ναὸν ἐκεῖνον· ὁ νεκρὸς ὅμως τοῦ μεγαλεπηβόλου Ἐνετοῦ ὑπάρχει ἔτι κατά τινας ἐν τοῖς δεξιοῖς ὑπερῴοις τοῦ ναοῦ, ὅπου ἐσχάτως ἀνεκαλύφθη πλὰξ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἡμέτερος Πασπάτης ὀνομάζει πλάνην τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ τάφου τούτου.

Τὸ φραγκικὸν λοιπὸν κράτος ἐφαίνετο ἐγγίζον εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ. Εὐτυχῶς διὰ τοὺς Φράγκους οἱ Κουμάνοι, μὴ ἀντέχοντες εἰς τὰ θάλπη τῆς Θράκης, ὑπεχώρησαν εἰς τὰς βορειοτέρας αὐτῶν κατοικίας, ὥστε ὁ Ἰωαννίσης δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ παραλαβὼν τὸ ὑπόλοιπον τοῦ στρατοῦ καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ συντεταγμένους Ἕλληνας, ἐνέβαλεν εἰς τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης. Τότε ἔδραμεν ἐκ Ναυπλίου ὁ Βονιφάτιος καὶ ἠνάγκασε τοὺς πολεμίους νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὰς Σέρρας, ὁ δὲ Ἰωαννίσης, ἀφοῦ ἐλεηλάτησε πᾶσαν τὴν χώραν μέχρι Θεσσαλίας, ἐτράπη πρὸς βορρᾶν, ἐκυρίευσε τὴν Φιλιππούπολιν, κατέβαλεν αὐτὴν εἰς ἔδαφος, ἅτε οὖσαν τὸ κυριώτατον προπύργιον τῆς Θράκης κατὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ ταῦτα διαπράξας ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Ἐμβαλὼν δὲ αὖθις κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, ἔπραξε τὰ αὐτὰ καὶ ἔτι χείρονα. Τότε τελευταῖον οἱ Ἕλληνες τῆς Θράκης, οἵτινες εἶχον πρὸ καιροῦ πεισθῆ ὅτι κακῶς ἔπραξαν παραδοθέντες εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Ἰωαννίση, ἀπεφάσισαν νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ αὐτοῦ

καὶ ὀλίγοι μέν τινες κατέφυγον πρὸς τὸν Λάσκαριν ἐν Ἀσίᾳ, οἱ δὲ πλεῖστοι ἐπεχείρησαν νὰ συνδιαλλαγῶσι πρὸς τοὺς Φράγκους. Τὸ ἔργον τῆς συνδιαλλαγῆς ἀνέλαβεν ὁ Θεόδωρος Βρανᾶς, ὁ τῆς Γαλλίδος Ἀγνῆς σύζυγος, ὅστις ἀνέκαθεν διετέλεσε φιλικῶς πρὸς τοὺς κατακτητὰς τῆς Δύσεως διακείμενος. Οἱ Φράγκοι οὐ μόνον ὑπέσχοντο νὰ σεβασθῶσι τὰς κτήσεις καὶ τὰ ἀστικὰ δικαιώματα τῶν ἰθαγενῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ πρῶτον τότε ἐπέτρεψαν εἰς ἕνα τῶν ἡμετέρων, αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν καίσαρα Θεόδωρον Βρανᾶν Κομνηνόν, τὰς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου, τῶν δύο ἐπισημοτέρων μετὰ τὴν βασιλεύουσαν πόλεων τῆς Θράκης, ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ τελῇ ἐτήσιον φόρον, ἐν ἀνάγκῃ νὰ παρέχῃ ἐπικουρίαν 500 μαχητῶν καὶ νὰ προστατεύῃ τοὺς αὐτόθι οἰκοῦντας Ἐνετούς. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Βρανᾶς ἐγένετο εἷς τῶν ὑπερτάτων ὑποτελῶν βαρώνων τοῦ φραγκικοῦ κράτους, ἴσος σχεδὸν κατὰ τὸ ἀξίωμα πρὸς τὸν Βονιφάτιον, δι' ὅπερ καὶ βασιλεὺς Ἀδριανουπόλεως ἐνίοτε καλεῖται. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι τὸ ἐτήσιον φεουδαλικὸν τέλος, τὸ ὁποῖον ὤφειλε νὰ πληρώνῃ εἰς τοὺς Ἐνετούς, τοὺς παραχωρήσαντας αὐτῷ τὸ ἐπὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως δικαίωμά των, ὡρίσθη εἰς 25 λίτρας χρυσίου, (αἵτινες ἐὰν ὑποτεθῶσιν ἑνετικαὶ, ἰσοδυνάμουν πρὸς φράγκα 30,708 καὶ 90|100, εἰ δὲ ἦσαν ἑλληνικαὶ ἰσοφάριζον πρὸς 27,000 δραχμῶν) ἐξ οὗ ὑποφαίνεται ὑπόσον τὸ ἄθλιον κυβερνητικὸν σύστημα τὸ εἰσαχθὲν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἠλάττωσεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὰς προσόδους τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Ὁπωσδήποτε, ἅμα τούτων γενομένων τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν, ἐξ οὗ πάλιν συνάγεται ὅτι ἂν οἱ Φράγκοι ἐξ ἀρχῆς ἐπολιτεύοντο ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας καὶ ἐπείθοντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς κοινωνοὺς μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον τῶν ἰδίων δικαιωμάτων, οὔτε ἡ ἀρχὴ αὐτῶν οὔτε οἱ ὑπήκοοί των ἤθελον πάθει ὅσα ἔπαθον ἐπὶ ἓν ὁλόκληρον ἔτος. Ὁ Ἰωαννίσης προσβαλὼν τὸ Διδυμότειχον ἀπεκρούσθη καὶ μὴ τολμήσας ν' ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τοῦ Ἐρρίκου ἐπελθόντος εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια.

Ἐπέστρεψε δὲ καὶ ὁ Ἐρρῖκος εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅπου, ἐπειδὴ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐκστρατείας του κατέστη ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἀδελφός του δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τοῖς οὖσιν, ἀνηγορεύθη ὁριστικῶς αὐτοκράτωρ, ὑπό τε τῶν συναγωνιστῶν καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν Ἐνετῶν.

Ὁ Ἔρρῖκος ἐστέφθη ἐπισήμως ἐν τῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναῷ τῇ 20 αὐγούστου 1206 εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 29 καὶ ὑπῆρξεν ἐπὶ 10 ἔτη (1206—1216) ὁ δεύτερος Λατῖνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκράτωρ, ἀναδείξας οὐ μόνον τὸν συνήθη τῆς γενεᾶς αὐτοῦ ἡρωϊσμόν, ἀλλὰ καὶ πολὺ πλείονα τοῦ Βαλδουΐνου σύνεσιν. Ὁ Ἰωαννίσης ἐπανέλαβεν ἀμέσως τὰς ἐπιδρομάς του, καί τοι προετρέπετο ὑπὸ τοῦ Ἰννοκεντίου νὰ εἰρηνεύσῃ· ἀλλ' οἱ Βούλγαροι οἵτινες δὲν ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας εἰμὴ ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας των, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐβεβαίουν τὸν Πάπαν περὶ τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς ὑποταγῆς των, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξηκολούθουν καταπολεμοῦντες τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικὸν αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον. Ἀφ' ἧς ὅμως οἱ Ἕλληνες συνέπραττον μετὰ τοῦ Ἔρρίκου, δὲν κατώρθωσαν οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι μεγάλα πράγματα, καὶ προσβληθέντες εἰς Ἀδριανούπολιν ὑπὸ τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι, καταλιπόντες εἰς χεῖρας αὐτοῦ τούς τε αἰχμαλώτους, εἰς 20,000 συμποσουμένους, καὶ τὴν ἄλλην λείαν. Τότε ὁ Ἔρρῖκος ἵνα παγιώσῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βονιφατίου, ἐζήτησεν εἰς γάμον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἀγνὴν καὶ ἐνυμφεύθη αὐτὴν τῇ 4 φεβρουαρίου 1207, ὁ δὲ Βονιφάτιος ὥμοσε μετ' ὀλίγον πίστιν εἰς τὸν νέον αὐτοκράτορα, καὶ ἠσφαλίσθησαν οὕτω ὁπωσοῦν τὰ ἐν Εὐρώπῃ πράγματα. Ἀλλ' ἐν Ἀσίᾳ οἱ Φράγκοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσί τι λόγου ἄξιον, καί τοι δὲν ἔπαυον ἀγωνιζόμενοι πρὸς τὸν Λάσκαριν, ἅμα ἐλάμβανον ἀναψυχήν τινα ἐντεῦθεν τοῦ Βοσπόρου. Ὁ ἐπιτήδειος ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας, δὲν ἠδύνατο μὲν νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν ἐκ τοῦ συστάδην, ὠφελεῖτο ὅμως ἐκ τῶν ἀντιπερισπασμῶν τοῦ Ἰωαννίση (μετὰ τοῦ ὁποίου συνεννοεῖτο ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἀφοῦ ἐγκατέλιπον αὐτὸν οἱ ἐν Θρᾴκῃ Ἕλληνες), ἵνα ἀναλαμβάνῃ τὰς ὀλίγας ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθείσας πόλεις καὶ χώρας. Ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις τῶν τοῦ Λασκάρεως δυνάμεων διεκωλύετο ἀπ' ἀνατολῶν μὲν ὑπὸ τῶν Σελδζουκιδῶν Τούρκων, ἀπὸ βορρᾶ δὲ ὑπὸ τῆς ἐν Τραπεζοῦντι αὐτοκρατορίας, ὥστε ἂν οἱ Φράγκοι οὐδὲν διέπραττον ἐν Ἀσίᾳ, πολὺ ἀπεῖχε καὶ ὁ Λάσκαρις ἔτι τοῦ ν' ἀπειλῇ τὸ ἐν Εὐρώπῃ κράτος αὐτῶν. Τὸ ἐν Εὐρώπῃ ὅμως τοῦτο Λατινικὸν κράτος, καί τοι μὴ κινδυνεῦον νῦν ἀπὸ τῶν Βουλγάρων, εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς πολλὰς ἄλλας δυσκολίας. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 1207 ὁ Βονιφάτιος ἐφονεύθη εἴς τινα πρὸς Ἰωαννίσην συμπλοκήν, τὴν δὲ ἀρχὴν αὐτοῦ διε-

δέχθη ὁ ἀνήλικος υἱός του Δημήτριος, ὁ δεύτερος τῆς Θεσσαλονίκης βασιλεὺς (1207—1222), ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τῆς μητρός του Μαργαρίτας, διότι ὁ ἐκ τοῦ Ἰσαακίου πρεσβύτερος υἱός της Μανουὴλ Ἄγγελος εἶχε πρὸ καιροῦ ἐξορισθῆ ὑπὸ τοῦ πατρυιοῦ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ὡς ἐπικίνδυνος ἀντίζηλος. Οἱ ἀναλαβόντες τότε τὴν πραγματικὴν τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης κυβέρνησιν Λομβαρδοὶ μεγιστᾶνες δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου, ὅστις ἐν τούτοις διὰ τῶν νέων αὐτοῦ κατὰ τῶν Βουλγάρων κατορθωμάτων ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἰσχυρός. Ὁ Ἰωαννίσης, ὅστις δὲν ἐφαίνετο δυνάμενος νὰ κορεσθῆ ὑπὸ τῶν σφαγῶν καὶ δηώσεων ὅσας διέπραττεν ἐν Θρᾴκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ὅστις ἕνεκα τούτου ἑαυτὸν μὲν ἐκάλει Ῥωμαιοκτόνον, ἀντεκδικούμενος τὸν Βουλγαροκτόνον Βασίλειον, ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπωνομάζετο Σκυλοϊωάννης, ἐπεχείρησε περὶ τὸν ὀκτώβριον τοῦ 1207 νὰ πολιορκήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην, ἀλλ' ἐδολοφονήθη αὐτόθι ὑπὸ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ στρατηγοῦ Μοναστρᾶ. Καὶ ἀνηγορεύθη μὲν διάδοχός του ὁ ἀνεψιὸς τῆς χήρας αὐτοῦ Βορὶς Β', ἀλλὰ πολλοὶ τῶν Βουλγάρων μεγιστάνων δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ, ἰδίως εἷς τῶν συγγενῶν τοῦ Ἰωαννίση ὀνόματι Σβιατοσλάβ, ὅστις ἐδρεύων ἐν Μελενίκῳ ἐδέσποζεν ἁπάσης τῆς μέχρις Ἀχρίδος χώρας· καὶ προσέτι ὁ Στρέζας, ὅστις γενόμενος κύριος τοῦ Προσάκου, ἔκτισεν αὐτόθι πολυτελῆ βασίλεια καὶ ἀπέβη ἐπὶ ἀγριότητι ἐναμιλλος τοῦ Ἰωαννίση. Ἡ δύναμις λοιπὸν τοῦ Βορὶς ἠλαττώθη πολύ· ὅθεν θελήσας οὗτος νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1208 τὰς συνήθεις κατὰ τῶν Φράγκων ἐπιδρομὰς, κατετροπώθη τῇ 31 ἰουλίου ὁλοσχερῶς περὶ Φιλιππούπολιν ὑπὸ τοῦ Ἐρρίκου, προξενήσαντος εἰς τοὺς πολεμίους δεινὴν καταστροφὴν καὶ λαβόντος παρ' αὐτῶν λείαν δυσαρίθμητον. Ἐντεῦθεν δὲ καταπτοηθεὶς ὁ Σβιατοσλάβ, ὤμοσε πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐδέχθη φρουρὰν φραγκικὴν παρ' ἑαυτῷ, ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἐρρίκου Εὐστάθιον διατελοῦσαν. Ὁ δὲ Ἐρρῖκος ἀπεφάσισε τότε νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ Θεσσαλονίκην ἵνα κυρώσῃ τὰ ἀμφισβητούμενα αὐτόθι κυριαρχικὰ δικαιώματα.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν ὅσα ἐπὶ τούτῳ ἔπραξε, θέλομεν εἰπεῖ τινὰ περὶ τῶν ὅσα ἐνήργησαν οἱ Ἐνετοὶ ἵνα καταλάβωσι τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς τεταρτημόριον τοῦ κράτους. Πρὸ πάντων ἐξηκολούθησαν ὄντες

ἰσχυρότατοι ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐρρίκου Δανδόλου. Ἅμα στερηθέντες τοῦ ἡγεμόνος τούτου, ὅστις ἦτο καὶ τῆς ὅλης Ἐνετικῆς πολιτείας ὁ ἡγεμών, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐστρατοπεδευμένοι Ἐνετοί, χωρὶς νὰ περιμείνωσι νέας ἐκ τῆς μητροπόλεως διαταγάς, προεχειρίσαντο ἴδιον ἄρχοντα καὶ ἴδιον παρ' αὐτῷ συμβούλιον ἀνδρῶν ἕξ. Ὁ ἐκλεχθεὶς ἄρχων (Podesta) ἐκαλεῖτο Μαρῖνος Ζένος, καὶ ἐπεκυρώθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ νέου τῆς Ἐνετίας δόγου Πιέτρου Ζιάνη. Ὁ Μαρῖνος Ζένος ἠναγκάσθη μὲν, ὡς εἴδομεν, νὰ ἐκχωρήσῃ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐπέτυχε τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου ἐπικύρωσιν τῶν ἀρχαίων μεταξὺ τοῦ κράτους καὶ τῶν Ἐνετῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν καὶ τὴν ἐπέκτασιν μάλιστα τῶν ἐνετικῶν προνομίων ἐν τῇ καὶ ἄλλως ἱκανῶς ἐξηρτημένῃ ἀπὸ τῆς ἐνετικῆς πολιτείας βασιλευούσῃ. Ἡ δὲ κατάληψις τῶν ἄλλων κτήσεων ἐγένετο διὰ τριῶν τρόπων· ὀλίγων μέν τινων περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τοῦ ἐν αὐτῇ σταθμεύοντος στρατοῦ καὶ στόλου, τῶν δὲ πλείστων εἴτε δι' ἀμέσων ἐκ Ἐνετίας στρατιῶν, εἴτε δι' ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἐπισήμων Ἐνετῶν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῆς Ἐνετικῆς πολιτείας προκληθέντων. Ἡ πρώτη λόγου ἀξία κατακτητικὴ τῆς Ἐνετίας ἐκστρατεία ἐγένετο κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1205 διὰ στόλου ὅστις, κομίζων εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πατριάρχην Θωμᾶν Μοροζίνην, κατέλαβεν ἐν τῷ μεταξὺ τὸ Δυρράχιον. Τὴν δὲ ἄνοιξιν τοῦ 1206 ἕτερος στόλος 31 γαλερῶν ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Δανδόλου Ῥινιέρην καὶ τὸν Ῥουγέρον Πρεμαρίνην ἐκυρίευσε μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν τὴν Κέρκυραν καὶ ἔπειτα τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην. Τότε ἤρχισε μακρὸς ἀγὼν περὶ τῆς κατακτήσεως τῆς Κρήτης ἣν εἶχον προκαταλάβει οἱ Γενουαῖοι. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους τῷ 1212 κατεβλήθη ἡ Γένουα, ἡ δὲ Ἐνετία, κυριαρχήσασα τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου, ἵδρυσεν ἐν αὐτῇ ἰσχυρὰν ἀποικίαν καὶ διένειμε κατ' ὀλίγον τὸ λαμπρὸν τοῦτο κτῆμα εἰς τοὺς ἐγκατασταθέντας αὐτόθι Ἐνετοὺς ὡς ὑποτελεῖς. Τῶν δὲ λοιπῶν νήσων ἡ χείρωσις ἐγένετο δι' ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ Ἐνετικὴ πολιτεία ἀναλογιζομένη ὅτι ἡ κατάκτησις τοσούτων χωρῶν ἤθελεν ἀπαιτήσει δαπάνην χρημάτων, χρόνου καὶ δυνάμεων ὑπερβαίνουσαν τοὺς πόρους αὐτῆς, προσεκάλεσε τοὺς εὐπατρίδας νὰ καταλάβωσι τὰς Κυκλάδας νήσους, νὰ ἱδρύσωσιν εἰς αὐτὰς ἀποικίας εὐγενῶν καὶ πολιτῶν καὶ νὰ ἄρχωσιν αὐτῶν ὡς ἀγαθοὶ τῆς δημοκρατίας φίλοι. Ὁ ἐπιφανέστερος τῶν τυχοδιωκτῶν

τούτων ὑπῆρξεν ὁ *Μάρκος Α' Σανοῦτος*, ὅστις, καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνετικῆς ἀποικίας καὶ ὢν ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Ἑρρίκου Δανδόλου, εἶχε συνοδεύσει τὸν θεῖόν του κατὰ τὴν μεγάλην ἐπὶ τὴν Ἀνατολὴν στρατείαν αὐτοῦ καὶ εἶχε διαπρέψει ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει. Ἅμα δὲ ἐγένετο ἡ πρόσκλησις ἐκείνη τῆς Ἐνετίας, παραλαβὼν ὡς συναγωνιστὰς γενναίους τινὰς ἱππότας καὶ παρασκευάσας ἐξ ἰδίων ὀκτὼ γαλέρας, κατῆλθεν εἰς τὸ αἰγαῖον πέλαγος ὅπου μετ' ὀλίγον ἡ Ἄνδρος, ἡ Πάρος, ἡ Μῆλος, ἡ Σαντορίνη καὶ ἄλλαι νῆσοι, ἐν ὅλοις 17, ἀνεγνώρισαν ἄνευ ἀντιστάσεως σχεδὸν τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Μόνον ἐν Νάξῳ προσέκρουσεν εἰς δεινὴν ἀντίστασιν, διότι Γενουαῖοι πειραταὶ εἶχον προκαταλάβει τὸ ἑλληνικὸν αὐτῆς φρούριον. Ἐκεῖ, φοβούμενος μήπως οἱ περὶ αὐτὸν, ἀποτυχούσης τῆς ἐφόδου, θελήσωσι νὰ φύγωσι, κατεπυρπόλησεν ἡρωϊκῶς τὰς γαλέρας του, ἵνα ἀφαιρέσῃ οὕτω πᾶσαν ἐλπίδα ἀποχωρήσεως. Τὸ φρούριον ἐκυριεύθη τῷ 1207, νέαι κατεσκευάσθησαν γαλέραι καὶ δι' αὐτῶν κατεκτήθησαν οὐκ ὀλίγα φρούρια καὶ αὐτῆς τῆς μικρᾶς Ἀσίας· καὶ αὐτὴ ἡ ἀκμάζουσα Σμύρνη. Τὰς δὲ καταληφθείσας νήσους διένειμεν ὁ Σανοῦτος κατὰ τὰ προσυμπεφωνημένα εἰς τοὺς συναγωνιστὰς, προθύμως ὁμόσαντας αὐτῷ πίστιν. Καὶ ὁ μὲν Μαρῖνος Δάνδολος ἔλαβε τὴν Ἄνδρον, ὁ δὲ Ἰωάννης Α' Κουϊρίνης τὴν Ἀστυπάλαιαν, ὁ Ἰάκωβος Α' Βαρότζης τὴν Σαντορίνην καὶ Θηρασίαν, ὁ Λεονάρδος Φόσκολος τὴν Ἀνάφην, οἱ δὲ ἀδελφοὶ Ἀνδρέας καὶ Ἱερεμίας Γίζαι, τὴν Τῆνον, Μήκονον, Σκῦρον, Σκίαθον καὶ Σκόπελον, γενόμενοι βραδύτερον κύριοι καὶ τῆς Ἀμοργοῦ καὶ κατακτήσαντες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Δομενίκου Μικέλη καὶ τοῦ Πέτρου Γιουστινιάνη τὴν Κέαν καὶ τὴν Σέριφον· τελευταῖον ἡ Λῆμνος ἐπετράπη εἰς τὸν Φιλόκαλον Ναυϊγαγιόζον. Μόνη ἡ Πάτμος ἔμεινεν ἀνεξάρτητος ὑπὸ τοὺς μοναχοὺς αὐτῆς, οἵτινες ἐπέτυχον μάλιστα καὶ αὔξησιν προνομίων παρὰ τῶν Ἐνετῶν. Ὁ Μάρκος Α' ὤμοσε, κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τῆς ἀρχαίας περὶ διανομῆς τοῦ κράτους συνθήκης, πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἑρρῖκον, καί τοι ὡς πολίτης Ἐνετίας διετέλεσε πάντοτε ἀφωσιωμένος εἰς αὐτήν. Ἔδρευε δὲ εἰς Νάξον ἐντὸς ἀκροπόλεως διὰ τειχῶν καὶ πύργων παρ' αὐτοῦ ὀχυρωθείσης, ἐν ᾗ κατῴκουν καὶ οἱ Λατῖνοι αὐτοῦ ὑποτελεῖς, ἐνῷ τῶν Ἑλλήνων αἱ κατοικίαι ἠπλοῦντο ἐκτὸς τοῦ φρουρίου μέχρι τοῦ λιμένος, εἰς τὸ λεγόμενον Νεοχώριον. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀκροπόλεως ὑψοῦτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους τό τε μεγαλοπρεπὲς αὐτοῦ

ἀνάκτορον, νῦν ἠρειπωμένον, καὶ ἡ Λατινικὴ μητρόπολις, ἥτις καί τοι πολυειδῶς ἀνακαινισθεῖσα ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, φέρει ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῆς τὰ οἰκόσημα τῶν Σανούτων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν, τῶν Κρίσπων. Πιθανῶς δὲ ἀνεδείχθη ἀνεξιθρησκος πρὸς τοὺς ὑπηκόους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ τέλους συνεδέθη διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορος.

Ἐκ τῶν ἀμέσων αὐτῆς κτήσεων ἡ Ἐνετία ἐπέστησεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἰδίως τὴν προσοχὴν αὐτῆς εἰς τὴν Κέρκυραν, ὡς ἀποτελοῦσαν τὴν πύλην τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης. Ὅθεν δὲν ἐπεχείρησε νὰ ὀχυρώσῃ μόνον αὐτὴν ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ἐξενετίσῃ, ἐπὶ τούτῳ δ' ἔπεμψεν αὐτόθι τούς τε ἀναγκαίους τεχνίτας καὶ ἐργάτας καὶ πρὸς τούτοις δέκα εὐπατρίδας εἰς οὓς παρεχωρήθησαν τό τε φρούριον καὶ ἡ νῆσος καὶ τὰ περικείμενα μικρότερα νησία ὡς ἰδία κτῆσις, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσι τελῇ κατ' ἔτος εἰς τὴν δημοκρατίαν φεουδαλικὸν τέλος 500 χρυσῶν ἤτοι 5,600 φράγκων· νέα αὕτη ἀπόδειξις τοῦ πόσον τὸ κυβερνητικὸν σύστημα τὸ εἰσαχθὲν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἠλάττωσε τοὺς πόρους τῶν κυριάρχων, διότι ἠξεύρομεν ὅτι ἡ Κέρκυρα ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπλήρωνεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 1,650,000 δραχμῶν τοῦ τότε νομίσματος. Εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπετράπη πλήρης ἀνεξιθρησκεία ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσιν ὁμόσει πίστιν εἰς τοὺς νέους αὐτῶν κυρίους. Ἀλλ' ἡ ἀποικία αὕτη εἰς ἣν παρεχωρήθησαν πολλὰ παρὰ τῶν Ἐνετῶν προνόμια, ἐκυριεύθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ ὁσημέραι ἰσχυροτέρου γινομένου δεσπότου Ἑλλάδος Μιχαήλ. Καὶ τὸ Δυρράχιον ὡςαύτως ἐκινδύνευσεν ἀπὸ τῶν περικειμένων Ἀλβανῶν, οἵτινες κατὰ πρῶτον τότε ἀναφαίνονται λαμβάνοντες πολιτικήν τινα ὕπαρξιν ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Δημήτριον, κρυφίως ὑποστηριζόμενον, ὡς φαίνεται, καὶ ὑπὸ τοῦ δεσπότου Ἑλλάδος. Ἵνα περιστείλῃ τοὺς Ἀλβανοὺς ὁ τοῦ Δυρραχίου Ἐνετὸς δοὺξ Μαρῖνος Βαλαρέσσος συνεμάχησε μετὰ τῶν πρὸς βορρᾶν γειτόνων αὐτοῦ σλαυϊκῶν φυλῶν. Καὶ ὁ μὲν Δημήτριος διέσωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν ἐντὸς τῶν δυσπροσίτων αὐτοῦ ὀρέων· ὁ δὲ πολυμήχανος δεσπότης Ἑλλάδος, ἐπιθυμῶν ν' ἀπαλλαγῇ ὁπωσδήποτε ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν ἵνα εἰμπορῇ νὰ πολεμῇ ἐλευθέρως κατὰ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῆς κυριαρχίας, συνεβιβάσθη πρὸς αὐτοὺς τόσῳ εὐκολώτερον ὅσῳ καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἐνόησαν ὅτι συμφερώτερον εἶναι εἰς αὐτοὺς νὰ ἐπιτύχωσιν ἀξιόλογα ἐμπορικὰ εἰς τὰς χώρας τοῦ Μιχαὴλ προνόμια παρὰ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κατά-

κτησιν τῆς Ἠπείρου τῆς ἀνηκούσης εἰς αὐτοὺς κατὰ τὴν ἀρχικὴν περὶ διανομῆς τοῦ κράτους συνθήκην. Ἕνεκα λοιπὸν τῶν ἀμοιβαίων τούτων συμφερόντων συνωμολογήθη τῷ 1210 μεταξὺ τῆς Ἐνετίας καὶ τοῦ Μιχαὴλ σύμβασις, δι' ἧς ἡ Ἐνετία ἐπέτρεψεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν Ἤπειρον, τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν ἀπὸ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Δυρραχίου ποταμοῦ Βρέκου μέχρι τῆς Ναυπάκτου, ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ προστατεύῃ ὁ δεσπότης τοὺς Ἐνετοὺς καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ κράτος, νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτῶν ἀτέλειαν φόρων, νὰ παραχωρήσῃ ἴδιον τμῆμα εἰς πᾶσαν πόλιν ὅπου ἤθελον οὗτοι τὸ ζητήσει, νὰ προστατεύῃ τὴν ἐν Κερκύρᾳ ἀποικίαν καὶ κατ' αὐτῶν τῶν αὐτόθι οἰκούντων Ἑλλήνων, νὰ ἔχῃ τοὺς αὐτοὺς μετὰ τῆς Ἐνετίας φίλους καὶ ἐχθροὺς καὶ ἐπὶ πᾶσι νὰ πληρώνῃ κατ' ἔτος 42 λίτρας χρυσίου, αἵτινες ἐὰν ἦσαν ἐνετικαὶ ἀναλογοῦσι πρὸς φράγ. 51,595 καὶ $\frac{88}{100}$. Ἄξιον προσέτι σημειώσεως εἶναι, ὅτι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος Μιχαὴλ Ἄγγελον Κομνηνόν, τὸν ἀρχηγέτην τῶν δεσποτῶν τῆς Ἑλλάδος, οἱ Φράγκοι ἐκάλουν συνήθως *Μιχάλην*, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Henri de Valenciennes, παραλαβόντες βεβαίως τὸν τύπον τοῦτον τοῦ ὀνόματος ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ὅστις ὠνόμαζε λοιπὸν ἁπλούστατα Μιχάλην τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον τοῦ ἑλληνισμοῦ πρόμαχον. Παραθέτομεν δ' ἐνταῦθα ἓν τῶν πολλῶν χωρίων ἐν οἷς γίνεται μνεία τοῦ Μιχάλη τούτου εἰς πίστωσιν τῶν ὅσα εἴπομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ περὶ τῆς τότε Γαλλικῆς γλώσσης· Que vaut che? Le mant l'empereour ont il tant courtoisement dit et despondu, que auques ont fait Michalis le cuer amolyer. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας πράγματα.

Εἴπομεν ὅτι οἱ Λομβαρδοὶ μεγιστᾶνες οἱ ἀναλαβόντες τὴν κυβέρνησιν τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βονιφατίου, δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας. Οἱ ὕπατοι τῶν μεγιστάνων τούτων ἦσαν ὁ κόμης Ὀθέρτος Βιανδράτε καὶ ὁ κοντόσταυλος τοῦ στρατοῦ Ἀμαδαῖος Βούφφα. Μετὰ δὲ τούτων συνετάσσοντο ἅπαντες οἱ Λομβαρδικῆς καταγωγῆς βαρῶνοι τοῦ βασιλείου, ἐν οἷς ἐπρώτευον ὁ μαρκίων τῆς Βοδονίτζης Γουΐδων Παλλαβιτζίνη (Pallavicini), ὁ ἡγεμὼν Λαρίσης καὶ Ἀλμυροῦ Γουλιέλμος καὶ ὁ ἄρχων τῆς Εὐβοίας Ῥαυάνο Κάρτζερι (dalle

Carceri). Ἀλλ' ὅλοι τοῦ βασιλείου τούτου οἱ βαρῶνοι δὲν ἦσαν Λομβαρδοί· ὑπῆρχον καὶ Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι, οἵτινες ἅπαντες, ἐξαιρέσει ὀλιγίστων Γάλλων, ἤθελον νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς τὸν ὅρκον ὃν ὤμοσαν πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν. Καὶ τῶν μὲν Γερμανῶν, οἵτινες ἦσαν ὀλιγώτεροι τῶν ἄλλων, ἐπισημότατος ἦτο ὁ κόμης Βερθόλδος Κατζενελλενενβόγεν, ὁ τραχὺς κατά τε τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἦθος δυνάστης Βελεστίνου, ἤτοι τῶν Φερῶν τῆς Θεσσαλίας. Γάλλοι δὲ ἐπιφανεῖς ἄρχοντες ἦσαν ὁ Θωμᾶς Α' Στρομογκοὺρτ, ἄρχων τῶν Σαλώνων, ὁ Ὄθων Λαρόσσης, Μέγας-κὺρ Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν, ὅστις, κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν ἔφερε τὸ κύριον ὄνομα τοῦ πρώτου τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος βασιλέως τοῦ ἐν αὐταῖς ἐκείναις ταῖς Ἀθήναις ἐπὶ τριακονταετίαν ἄρξαντος· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἡγεμὼν Πελοποννήσου Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουΐνος. Δὲν ἀναφέρομεν τὸν Σαμπλίττην ὡς ἡγεμόνα Πελοποννήσου, διότι ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ οὗτος εἶχεν ἐκλείψει ἐκ μέσου. Μαθὼν τῷ 1209 ὅτι ὁ ἀδελφός του Λουδοβῖκος εἶχεν ἀποθάνει ἐν Γαλλίᾳ, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, ἵνα καταλάβῃ τὴν αὐτόθι πάτριον κληρονομίαν, καταλιπὼν μὲν ἐπίτροπον τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Οὔγωνα, ἐπικυρώσας δὲ τὸν Βιλλεαρδουΐνον ὡς ἄρχοντα Καλαμάτας καὶ δοὺς αὐτῷ προσέτι τὴν Ἀρκαδίαν ἀντὶ τῆς Κορώνης, ἣν ὡς εἴδομεν εἶχον καταλάβει οἱ Ἐνετοί. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπέθανον ὅ τε ἀναχωρήσας Σαμπλίττης καὶ ὁ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπίτροπος αὐτοῦ Οὔγων. Τότε ἅπαντες οἱ ἐν τῇ χερσονήσῳ βαρῶνοι ἀνεγνώρισαν τὸν Βιλλεαρδουΐνον ὡς ὕπατον αὐτῶν ἄρχοντα. Ὁ δὲ ἐξ Οὐηρῶνος Ῥαυάνος Κάρτζερι, ὁ μετά τινας ἄλλους προσκαίρους τῆς Εὐβοίας ἄρχοντας γενόμενος μόνος κύριος τῆς ἀξιολόγου ταύτης νήσου, ἅμα μαθὼν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἐρρῖκος παρασκευάζεται νὰ τιμωρήσῃ τοὺς στασιάζοντας βαρώνους, ἐζήτησε τὴν προστασίαν τῆς Ἐνετίας· καὶ ἀρξάμενος τῶν πρὸς αὐτὴν διαπραγματεύσεων τῷ 1209, συνωμολόγησε τῷ 1211 συνθήκην δι' ἧς ἐγένετο ὑποτελὴς αὐτῆς ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ καταβάλῃ εἰς αὐτήν, ἐκτὸς τῶν δώρων, ἐτήσιον φεουδαλικὸν τέλος 2,100 χρυσῶν ἤτοι 23,520 φράγκων, νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἴδιον τμῆμα ἔν τε τῇ πρωτευούσῃ τῆς νήσου καὶ εἰς ὅσας ἄλλας πόλεις ἤθελον ἐπιθυμήσει, νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς μεγάλα ἐμπορικὰ προνόμια καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὥστε συνέβη ὡς πρὸς τὴν Εὔβοιαν ὅ,τι ὡς πρὸς τὴν Ἤπειρον. Οἱ Ἐνετοὶ εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε παραχωρηθῇ ἡ νῆσος αὕτη κατὰ τὴν περὶ διανομῆς τοῦ κράτους πρᾶξιν, μὴ δυνάμε-

νοι νὰ γίνωσιν ἄμεσοι αὐτῆς κύριοι, ἠρκέσθησαν νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτῇ ἐμπορικῶς λαβόντες καὶ τι ἐπικυριαρχίας δικαίωμα.

Ἐνῷ δὲ τοιαύτη πολυαρχία καὶ ἀνωμαλία πραγμάτων ἐπεκράτει εἰς ὅλας τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει οἱ Ἐνετοὶ περιῆλθον εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους αὐτῶν συμμάχους, τοὺς Φράγκους. Ἠξεύρομεν ὅτι ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ μὲν Φράγκοι ἔλαβον τὴν αὐτοκρατορίαν, οἱ δὲ Ἐνετοὶ ἐπεφυλάξαντο ἑαυτοῖς τὴν πατριαρχίαν. Ἀλλὰ διὰ νὰ διατηρήσωσιν ἐσαεὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο οἱ Ἐνετοὶ ἔπρεπε νὰ ἀπαρτίζωσι τὸν κλῆρον αὐτῶν πάντοτε ἐκ μόνων ὁμογενῶν· διότι ἂν εἰς τὸν κλῆρον τοῦτον εἰσεχώρουν καὶ ἄλλοι δυτικοί, μετ' ὀλίγον ἠδύναντο οἱ ἀλλογενεῖς νὰ πλειονοψηφήσωσι καὶ νὰ προχειρίσωσι πατριάρχην μὴ Ἐνετόν. Τούτου ἕνεκα οἱ μὲν Ἐνετοὶ καὶ ὁ πατριάρχης αὐτῶν Μοροζίνης ἐπέμενον νὰ μὴ στρατολογῶσι τὸν κλῆρον εἰμὴ ἐξ ὁμοφύλων, οἱ δὲ Φράγκοι, προϊσταμένου τοῦ Πάπα καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτρόπου αὐτοῦ καρδιναλίου Πέτρου καὶ μετὰ ταῦτα τοῦ καρδιναλίου Βενεδίκτου, ἀντέπραττον, διεμαρτύροντο καὶ ἐπὶ τέλους κατήντησαν ν' ἀποτελέσωσιν ἰδίαν ἐκκλησίαν ὑπὸ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχιερέως διοικουμένην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἀρχαία ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποικία ἐξηκολούθει ὡς πάλαι ποτὲ διατελοῦσα ὑπὸ τὸν ἐν Γράδῳ ἐδρεύοντα πατριάρχην τῆς Ἐνετίας, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ Πισᾶται καὶ ἄλλοι ἀλλοδαποὶ ὑπήγοντο εἰς ἴδιον προϊστάμενον, κατήντησαν τότε νὰ ὑπάρχωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει πέντε διάφοροι ἐκκλησίαι. Πρῶτον ἡ καταπιεζομένη ὀρθόδοξος ἐκκλησία, ἥτις ἀπετροπιάζετο τὸν νέον πατριάρχην διά τε τὰς καταδρομὰς ὅσας παρ' αὐτοῦ ἔπασχε καὶ τὸν ἀλλόκοτον αὐτοῦ ἱματισμὸν καὶ τὴν ἄλλην δίαιταν· δεύτερον ἡ ἀρχαία Ἐνετική· τρίτον ἡ τῶν Πισατῶν καὶ ἄλλων ἀλλοδαπῶν· τέταρτον ἡ τῶν Γάλλων ὑπὸ τὸν καρδινάλιον Βενέδικτον· καὶ πέμπτον ἡ λογιζομένη ἐπικρατοῦσα ἐκκλησία ὑπὸ τὸν Μοροζίνην, ἐξ ὧν αἱ δύο τελευταῖαι ἤριζον πρὸς ἀλλήλας τοὐλάχιστον ὅσον καὶ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Καὶ αἱ μὲν δευτερεύουσαι μεταξὺ αὐτῶν διενέξεις ἐρρυθμίσθησαν διὰ συμβιβασμοῦ γενομένου τῇ 17 μαρτίου 1206 καὶ ἐπικυρωθέντος ὑπὸ τοῦ Πάπα τῇ 5 αὐγούστου. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ κύριον ζήτημα, τὸ περὶ τῆς ἰθαγενείας τοῦ κλήρου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, διετέλεσαν οἱ Ἐνετοὶ καὶ ὁ Μοροζίνης διαφωνοῦντες ἐπὶ ἱκανὸν ἔτι χρόνον. Καὶ κατὰ τὰ

λοιπὰ δὲ ἐξηκολούθουν πολλαὶ συμβαίνουσαι διενέξεις μεταξὺ τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τε καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας. Ἐπὶ τέλους κατὰ νοέμβριον τοῦ 1209 ὁ Μοροζίνης ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παραδοχῆς ξένων ἐντὸς τοῦ κλήρου τῆς ἑαυτοῦ ἐκκλησίας. Ἀλλ' οὐδὲ τότε ἀποκατεστάθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν εἰρήνη. Αἱ κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις τοῦ Πάπα ἦσαν τοσοῦτον ὑπέρογκοι ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἐρρῖκος ἀντετάσσετο εἰς αὐτάς· ἐντεῦθεν δὲ ὁ Μοροζίνης συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἐρρίκου καὶ παρηκολούθησεν αὐτὸν εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου νοσήσας ἀπεβίωσε τῷ 1211. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἐγένετο διπλῆ πατριάρχου ἐκλογή, ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Ταῦτα πάντα δὲ δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ συνδιαλλάξωσι τοὺς Ἕλληνας πρὸς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Ὁ μὲν Πάπας νοήσας ὅτι ὁ διωγμὸς καὶ ἡ βία δὲν ἤθελον κατορθώσει ἄλλο εἰμὴ νὰ τραχύνωσι τὰς μεταξὺ τῶν δύο δογμάτων καὶ φυλῶν σχέσεις, ἔγραφεν ἀδιακόπως συνιστῶν τὴν μετριοπάθειαν καὶ διέταξεν ἰδίως ὅτι εἰς τὰς ἐπαρχίας ὅπου ὑπάρχουσι μόνον Ἕλληνες κάτοικοι, πρέπει νὰ χειροτονῶνται ἐπίσκοποι Ἕλληνες καὶ νὰ ἐπιτρέπηται εἰς τὸν λαὸν νὰ τηρῇ τὰ πάτρια. Ἀλλὰ τὰ ἐπιτόπια πάθη σπανίως ὑπήκουον εἰς τὰς συμβουλὰς ταύτας· καὶ ἔπειτα ἀφοῦ αἱ δυτικαὶ ἐκκλησίαι ἀμοιβαίως κατεπιέζοντο καὶ κατεδιώκοντο, ἐννοεῖται ὅτι ἡ δεδουλωμένη ἐκκλησία, ἥτις ἄλλως τε ἐστερήθη ἅπαντα αὐτῆς τὰ κτήματα, ἔπασχε πολλὰ δεινά. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν ἕνωσιν κατέστησεν ἀδύνατον οὐ μόνον ἡ προεκτεθεῖσα ἐμφύλιος διαίρεσις αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας ἥτις ἐπηγγέλλετο τὴν ἕνωσιν, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἀναρχία.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἐρρῖκος ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1208, καὶ πλησιάσας εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἔπεμψε πρὸς τὸν κόμητα Βιανδράτε τρεῖς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ, ἵνα δηλώσωσιν ὅτι δὲν ἀφίκετο εἰμὴ ἵνα λάβῃ παρὰ τῶν βαρώνων τὸν ὅρκον τῆς πίστεως, ὃν εἶχεν ὁμόσει πρὸς αὐτὸν ὁ Βονιφάτιος, ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτῶν τὸν καθυστεροῦντα φόρον τῆς ὑποτελείας καὶ ἀσφαλίσῃ τὰ δίκαια τοῦ βασιλόπαιδος Δημητρίου. Εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην ὁ Βιανδράτε ἀπεκρίθη αὐθαδῶς ἀποποιούμενος οἱανδήποτε ὑποχρέωσιν ὑποτελείας καὶ ἀξιῶν νὰ λάβῃ ὁλόκληρον τὴν μεταξὺ Δυρραχίου καὶ Μεγάρων χώραν, προσέτι ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου

ἐπικυριαρχίαν· ἐπὶ πᾶσι δὲ πρὸς τὸ βορειανατολικὸν μέρος, τὴν Βέρροιαν, τὰς Θέρμας καὶ πάντα τὰ λοιπὰ μέχρι Φιλιππουπόλεως. Ἀλλὰ δυστυχῶς διὰ τοὺς Λομβαρδοὺς ἡ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς Μαργαρίτα δὲν ἦτο σύμφωνος μετ' αὐτῶν, διότι ἠσθάνετο τὴν ἐξουσίαν της ὑπ' αὐτῶν περιοριζομένην καὶ ἤξεῦρεν ὅτι ὁ Βιανδράτε ἐκάλει πρὸ καιροῦ τὸν πρόγονον αὐτῆς, τὸν ἐκ προηγουμένου γάμου υἱὸν τοῦ Βονιφατίου, μαρκίωνα Γουλιέλμον Ε' τὸν Μομφερρατικὸν, νὰ καταλάβῃ τὴν εἰς τὸν ἑτεροθαλῆ ἀδελφόν του Δημήτριον ἀνήκουσαν βασιλείαν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἵνα σώσῃ λοιπὸν ἑαυτήν τε καὶ τὸν υἱόν της ἀπὸ τοῦ κινδύνου τούτου ἡ Μαργαρίτα συνεννοήθη μετὰ τοῦ Ἐρρίκου καὶ ἀπέρριψε τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Βιανδράτε. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ εἰςῆλθεν εἰς Θεσσαλονίκην ἐν συνοδίᾳ 100 ἱππότων, καὶ τῇ 6 ἰανουαρίου 1209 περιέβαλε πανηγυρικῶς τὸν παῖδα Δημήτριον διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἱππότου καὶ ἔστεψεν αὐτὸν βασιλέα Θεσσαλονίκης. Ὁ Βιανδράτε δὲν ἠδύνατο ν' ἀντισταθῇ εἰς ταῦτα πάντα, διότι ἐγένοντο τῇ βουλήσει τῆς νομίμου τοῦ βασιλείου κυρίας, ὥστε πᾶσα ἀντίπραξις ἤθελε λογισθῇ ἔγκλημα ἐσχάτης προδοσίας. Ὅθεν ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ, καὶ νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς τὸν Ἐρρῖκον· μετὰ τοῦτο δὲ ἔμεινε πάλιν ὕπατος τοῦ βασιλείου κυβερνήτης. Ἀλλ' ὁ Ἐρρῖκος, ἀναδειχθεὶς ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεκτικὸς, ἔπραξε λάθος μέγα. Μετ' ὀλίγον ὁ Βιανδράτε ἐπεβούλευσεν αὐτόν τε καὶ τὴν Μαργαρίταν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νὰ τὸν φυλακίσῃ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ νὰ ἀναθέσῃ τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων προσωρινῶς εἰς τὸν πιστὸν κόμητα Βερθόλδον Κατζελλενενβόγεν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Βιανδράτε ὕψωσαν τότε ἀπροκαλύπτως τὴν σημαίαν τῆς στάσεως, ὁ Ἐρρῖκος ὥρμησε πανστρατιᾷ κατ' αὐτῶν, ὑποχωρησάντων εἰς Θεσσαλίαν καὶ συγκεντρωθέντων εἰς τὸ τῆς Λαρίσης φρούριον. Περὶ τὸ φρούριον τοῦτο ὁ Ἐρρῖκος κατετρόπωσεν αὐτοὺς ὁλοσχερῶς, ἀλλ' ὑπείκων εἰς τὴν συνήθη αὐτοῦ ἀγαθότητα ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκχωρήσωσι πρὸς μεσημβρίαν, περιέπεσε δὲ καὶ εἰς ἕτερον πάλιν λάθος, τοῦ νὰ ἔλθῃ πρὸς αὐτοὺς εἰς διαπραγματεύσεις καὶ νὰ συγκροτήσῃ ἐπὶ τούτῳ κατὰ μάϊον τοῦ 1209 Παρλαμέντον ἤτοι κοινὴν σύνοδον εἰς Ῥαυένικαν, κοιλάδα κειμένην περὶ τὰς Θερμοπύλας, ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου πάλαι ποτὲ ἔδρευε τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον. Ὁποία πραγμάτων καὶ ὀνομάτων ἀλλοίωσις! Ἐνταῦθα παρέστησαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Ἐρρῖκος μετὰ τοῦ κόμητος Βερθόλδου καὶ τῶν ἄλλων πιστῶν βαρώνων τῆς Θεσσαλονί-

κης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Βούφφα, ὅστις μετὰ τὴν φυλάκισιν τοῦ Βιανδράτε ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῶν στασιασάντων Λομβαρδῶν. Καὶ ὁ μὲν Βούφφα ὤμοσεν ἀμέσως πίστιν καὶ ἐζήτησε συγγνώμην, διατηρήσας τούτου ἕνεκα τό τε ἀξίωμα αὐτοῦ καὶ τὸ φέουδον. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν προσελθόντες οἱ ἐν Ἑλλάδι ἄρχοντες βαρῶνοι, ἰδίως ὁ Βιλλεαρδουΐνος τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ Λαρόσσης τῆς Ἀττικῆς, ὤμοσαν ὡσαύτως πίστιν. Ἀλλ' οἱ κυριώτατοι τῶν Λομβαρδῶν ἡγεμόνες, ὁ Γουΐδων τῆς Βοδονίτζης, ὁ Ῥαυάνο τῆς Εὐβοίας καὶ ἄλλοι, δὲν παρέστησαν καὶ ἀπεναντίας ὀχυρωθέντες εἰς Καδμείαν τῶν Θηβῶν, ἐξηκολούθησαν τὴν ἐπανάστασιν. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ πολιορκήσῃ ὁ Ἐρρῖκος τὰς Θήβας. Κατ' ἀρχὰς οἱ στασιασταὶ ἀντεταχθησαν γενναίως, μετ' ὀλίγον ὅμως προσαγαγόντος τοῦ Ἐρρίκου ἰσχυρὰς πολιορκητικὰς μηχανάς, ἐπείσθησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξωσι καὶ συνθηκολογήσαντες ὤμοσαν πίστιν ἐπὶ μονῳ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ ἀπολυθῇ ἐκ τῆς φυλακῆς ὁ Βιανδράτε.

Κατὰ τὸ φαινόμενον λοιπὸν ὁ Ἐρρῖκος ἐξησφάλισε τὰ κυριαρχικὰ αὐτοῦ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, ταὐτὸν εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ πλείστου μέρους τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ ἀρχαίου κράτους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν Ἕλληνες ὑπήκοοι ἦσαν εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένοι εἰς αὐτὸν διά τε τὴν ἀνεξιθρησκείαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν προσπάθειαν τοῦ νὰ ἐξισώσῃ αὐτοὺς κατὰ τὸ δυνατὸν πρὸς τοὺς Λατίνους, ὁ δὲ Βιανδράτε ἀπελπισθεὶς ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν. Πράγματι ὅμως τὰ κατὰ τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν εἶχον δεινότατα. Πρὸς δυσμὰς τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης ἐπρόκοπτε καὶ ἤκμαζε τὸ ἑλληνικὸν δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου ὑπὸ τὸν ἐπιτήδειον αὐτοῦ ἡγεμόνα Μιχαὴλ Ἄγγελον, ὅστις δὲν ἔπαυεν ὑποστηρίζων τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου. Μετὰ δὲ τὸν ἐν ἔτει 1208 συμβάντα ἐνταῦθα θάνατον τοῦ Λέοντος Σγουροῦ, ὁ δεσπότης Ἑλλάδος Μιχαὴλ, ἀναλαβὼν τὴν ἄμεσον ἡγεμονίαν τῆς Κορίνθου, τοῦ Ναυπλίου καὶ τοῦ Ἄργους, ἔπεμψεν ἐκεῖ τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον, ὅστις δεξιὸς ὢν ἅμα καὶ γενναῖος ἀντηγωνίζετο πάσῃ δυνάμει κατὰ τῶν Φράγκων. Καὶ οὐ μόνον ἐν Ἀργολίδι καὶ Κορινθίᾳ ἐσώζετο οὕτω ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καὶ ἔν τισι τῶν ὀρεινῶν χωρῶν τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐν τῇ ἀπροσίτῳ Μονεμβασίᾳ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι διὰ νὰ οἰκονομήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν ἰσχυρὸν Ἐρρῖκον ὁ Μιχαὴλ προέτεινεν αὐτῷ τῷ 1209 νὰ συζεύξῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θυγατέρα

μετὰ Εὐσταθίου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ νὰ ὀμόσῃ πίστιν ὑποτελείας εἰς αὐτόν· ὅπερ ἀπεδέχθη προθύμως ὁ αὐτοκράτωρ. Ἀλλ' ὁποίαν σημασίαν εἶχον οἱ ὅρκοι οὗτοι τῆς ὑποτελείας, τὸ εἴδομεν πρὸ ὀλίγου ἐκ τῆς εὐκολίας μεθ' ἧς ἀπηλλάττοντο αὐτῶν αὐτοὶ οἱ Φράγκοι μεγιστᾶνες· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ δεσπότης Μιχαὴλ δὲν ἐδίστασε μετὰ ἓν ἔτος, ὡς εἴδομεν, νὰ ὀμόσῃ ἕτερον ὅρκον ὑποτελείας εἰς τοὺς Ἐνετούς. Ἀφ' ἑτέρου ὁ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτωρ ἐξώσας παντελῶς σχεδὸν τοὺς Λατίνους ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας περὶ τὰ τέλη τοῦ 1209, παρεσκεύαζε στόλον, ἵνα προσβάλῃ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκ συνεννοήσεως μετά τε τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Βορὶς καὶ μετὰ τοῦ δεσπότου Ἠπείρου Μιχαήλ. Πλὴν δὲ τούτων πάντων τοσαῦται ἦσαν αἱ ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Θεσσαλονίκης ἐμφύλιαι θρησκευτικαὶ τῶν Φράγκων διενέξεις ὥστε ὁ Ἐρρῖκος, καίτοι ὑπὸ τῶν ποικίλων ἐκείνων πολεμίων ἀπειλούμενος, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ συγκαλέσῃ τῇ 2 μαΐου 1210 νέον κοινὸν συνέδριον εἰς Ῥαυένικαν, ἵνα, ἀφοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος δι' ὁμοίας ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ συνόδου ἐρρύθμισε τὰ πολιτικὰ τοῦ βασιλείου πράγματα, κανονίσῃ ὁπωσοῦν καὶ τὰ ἐκκλησιαστικά.

Ἡ ἀναρχία ἥτις ἐπεκράτει κατὰ τοῦτο εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας τοῦ ἀρχαίου κράτους μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Λατίνων, θέλει καταστῇ πρόδηλος ἅμα ῥίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὴν κατάστασιν τινῶν ἐκ τῶν κυριωτέρων Ἐπισκοπῶν.

Τῆς Θεσσαλονίκης, ἥτις ἦτο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἡ ἐπιφανεστάτη μητρόπολις τοῦ ὁμωνύμου βασιλείου, προεχειρίσθη ἀρχιεπίσκοπος ἅμα μετὰ τὴν κατάκτησιν ὁ Γάλλος ἐκεῖνος ἐπίσκοπος Νευελὼν, ὃν εἴδομεν ἄγοντα τὴν *Προσκυνήτριαν* ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐφόδου. Ἀλλ' ἀποθανόντος αὐτοῦ τῷ 1207 εἰς Βᾶριν, δεινὴ συνέβη ἐν τῇ μητροπόλει ταύτῃ, ὡς καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ βασιλείου ἀρχιεπισκοπὰς, διαταραξις ἐπὶ τῆς τοῦ Βιανδράτε κυβερνήσεως. Οἱ βαρῶνοι ἐσφετερίσθησαν διὰ τῆς βίας τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτῆς κτήματα· αὐτὴ ἡ βασίλισσα κατεπίεσε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Λαρίσης, ἀποποιουμένη τὰ ὀφειλόμενα ταύτῃ δέκατα. Παρεμφερῶς δὲ ἐπολιτεύοντο ὁ Βιανδράτε, ὁ Παλλαβιτζίνη, ὁ Ὄθων τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Θωμᾶς Στρομογκοὺρτ τῶν Σαλώνων καὶ ἄλλοι μεγιστᾶνες ὡς πρὸς τὰ μοναστήρια καὶ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα τῶν ἐπισκόπων Ἀθηνῶν,

Θερμοπυλῶν καὶ Ναζορέσκας, ἀποποιούμενοι ἰδίως τὴν τῶν δεκάτων πληρωμήν. Τούτων πάντων ἕνεκα κατέστη δύσκολον νὰ εὑρεθῇ διάδοχος τοῦ Νευελών· καὶ ὅταν ἐπὶ τέλους ἐξελέχθη ὁ τὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου φρονῶν ἐπίσκοπος Βερροίας Γουαρῖνος, οἱ περὶ τὸν Βιανδράτε ἀντέστησαν εἰς τὴν παραδοχήν του, μόλις δὲ τῷ 1212, μετὰ πολλὰς ἔριδας, ἀνεγνωρίσθη οὗτος ἔξαρχος τοῦ βασιλείου καὶ ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ἕνδεκα τὸ πλεῖστον ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχόμεναι ἐπισκοπαί, ἐν αἷς ἡ Κύτρος, τὰ Σέρβια, ὁ Πλαταμὼν καὶ ἡ Κασσάνδρεια. Ἀλλὰ καὶ πάλιν διηνεκὴς ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν διάστασις τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὅστις οὔτε δέκατα ἐλάμβανεν οὔτε ἄλλο τι παρὰ λαϊκῶν. Καὶ πλὴν τούτου ἡ Μαργαρίτα ἠξίου νὰ διαθέτῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ διάφορα ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Θεσσαλονίκης ὑπάρχοντα πλούσια μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ἅπαντα σχεδὸν κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν ποικίλων τῆς Δύσεως ἱερατικῶν ταγμάτων. Μόνα τὰ ἀναχωρητήρια τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθωνος ἐξηκολούθουν κατεχόμενα ὑπὸ Ἑλλήνων. Ἀλλὰ καὶ τοι ἀπελάμβανον πολλὴν καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ὑπόληψιν ἐπὶ ἀληθεῖ εὐλαβείᾳ, οὐδὲν ἧττον ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατεπιέσθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Σεβαστῆς, εἰς ὃν ὁ καρδινάλιος Βενέδικτος εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν ἀνωτάτην αὐτῶν ἐπισταsίαν. Συμμαχήσας ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος μετὰ τῶν στασιαστῶν τῆς Θεσσαλονίκης βαρώνων ἐλῄστευσε πᾶν ὅ,τι εὗρεν ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει πολύτιμον εἰς χρυσὸν, ἄργυρον καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ διὰ φοβερῶν βασάνων ἐθανάτωσε τοὺς μοναχοὺς ὅσους ἐνόμιζε κρύπτοντας χρήματα. Εἰς μάτην ὁ Πάπας ἐπέπληττεν αὐτὸν ἐπὶ τοιαύτῃ διαγωγῇ καὶ μόλις ὁ Ἐρρῖκος ἔσωσε τὰ μοναστήρια ταῦτα τὰ ὁποῖα βραδύτερον τῷ 1214 καθυπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἰδιαιτέραν προστασίαν τοῦ Ἰννοκεντίου. Μέχρι τῆς σήμερον δὲ σώζεται ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας εἰκὼν παριστῶσα τὸν Ἐρρῖκον ὡς ἀνορθωτὴν τῆς μονῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὅπου ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἀνεδείχθη συνετωτέρα καὶ ἰσχυροτέρα ἢ εἰς τὰ ἐφήμερα κράτη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα δὲν ὑπῆρξαν ἐπὶ πολὺν χρόνον ὁμαλώτερα. Ὁ Ἰννοκέντιος ἐτίμα τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ, ἐπιθυμῶν νὰ ῥυθμίσῃ τὰ τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς ὅσον ἔνεστιν εὐπρεπῶς, ἔγραψεν ἐπὶ τούτῳ τῇ 13 φεβρουαρίου 1209 ἐπιστολὴν μαρτυροῦσαν, ὅτι, ἂν τὸ πολιτικὸν του σύστημα ἦτο ὀλέθριον, ἡ καρδία του δὲν ἦτο ἀπρόσιτος εἰς

τὰ εὐγενέστατα τῶν αἰσθημάτων. Ἡ μήτηρ τῆς τέχνης, ἡ πόλις τῆς ἐπιστήμης, ὡς ὀνομάζει ὁ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεύς, τὸ κοινὸν τοῦτο ἀγλάϊσμα τῆς ἀνθρωπότητος, ἔπρεπε νὰ ἀνακτήσῃ ἅπαν τὸ ἀρχαῖον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα, τὸ δ' ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἱερὸν τῆς Θεοτόκου, ὁ Παρθενών, νὰ ἀποβῇ εἴπερ ποτὲ λαμπρόν. Εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν Βεράρδον, Γάλλον τὸ γένος, ἐπετράπησαν τῷ 1206 ἅπαντα τὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων αὐτοῦ προκατόχων ἐπὶ ὅλου τοῦ κλήρου τῆς ἐπαρχίας· τῷ δὲ 1208 ἀπεδόθησαν τῇ μητροπόλει ταύτῃ οἱ καταστατικοὶ θεσμοὶ τῆς ἐν Παρισίοις ἐκκλησίας οἱ ἐν Γαλλίᾳ ὡς ἄριστοι λογιζόμενοι, «καθ' ὅσον ἠδύναντο νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἐνταῦθα, χωρὶς νὰ προσβάλωσι τὸν κλῆρον, τὸν λαὸν καὶ τοὺς δυνάστας τῆς χώρας,» καὶ συγχρόνως διετάχθη ὁ Ὄθων Λαρόσσης νὰ μὴ ἀπαιτῇ παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου κανένα φόρον (ἀκρόστιχον). Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν προελήφθησαν πολλαὶ συγκρούσεις πρός τε τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν καὶ τὸν κατώτερον κλῆρον.

Ἐν Πελοποννήσῳ δὲ προΐστατο τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, ὅστις κατῴκει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ οὐ μακρὰν τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Θεοδώρου. Εἰς τὴν μητρόπολιν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου διωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ 1205 ὑπὸ τοῦ Σαμπλίτου Γάλλοι κληρικοί, οἵτινες ἐν τῷ ἅμα ἐψήφισαν ὁμοθυμαδὸν ὡς ἀρχιερέα τὸν ὁμογενῆ αὐτῶν Ἀνσέλμον. Ὁ Πάπας, ὅστις ἠξίου ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ἵδρυσις τοῦ συλλόγου ἐκείνου τῶν ἱερέων ἦτο ἀντικανονική, ἀπεποιήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν γενομένην ἐκλογήν, ἐπὶ τέλους ὅμως ἐπεκύρωσεν αὐτήν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν προέλαβε πολλὴν πραγμάτων ἀνωμαλίαν. Πλεῖστοι ἱερωμένοι, τὸ ὄνομα μόνον τοῦτο φέροντες, τὰ δὲ καθήκοντα αὐτῶν μὴ ἐπιτελοῦντες, εἰσέπραττον ἐν τούτοις τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα. Οἱ καθυποβληθέντες εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν Ἕλληνες ἐπίσκοποι ἐγκατέλειπον οἱ πλεῖστοι τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν διὰ τὸν φόβον τῆς ξενικῆς κατακτήσεως καὶ προσκαλούμενοι νὰ ἐπιστρέψωσι δὲν ὑπήκουον. Ὁ Πάπας ἔδιδε συνετὰς εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον συμβουλὰς, συνιστῶν μετριοπάθειαν μὲν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, αὐστηρότητα δὲ κατὰ τῶν τυχοδιωκτῶν. Ἀλλ' αἱ δυσχέρειαι ἦσαν ἀδιάκοποι· οἱ ἐπίσκοποι ἤριζον πρὸς ἀλλήλους ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν, ὁ κατώτερος κλῆρος ἀντέπραττεν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς, οἱ δὲ Ναῖται οἱ λαβόντες πλουσίας κτηματικὰς δωρεὰς παρά τε τοῦ Σαμπλίττου καὶ τοῦ Βιλλεαρδουΐνου, δὲν ἔπαυον πολε-

μίως πρὸς τὸν ἀρχιερέα διακείμενοι. Πλὴν τούτων ὁ Βιλλεαρδουΐνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν οὐ μόνον δὲν κατέβαλλον τὰ νενομισμένα εἰς τὴν ἐκκλησίαν δέκατα, ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς περιώριζον τὰ λεγόμενα πνευματικὰ συμφέροντα. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ἐξελαϊκεύθησαν· ὅλαι αἱ κοσμικαὶ ὑποθέσεις καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἡγεμόνος πρὸς μέγα σκάνδαλον τοῦ κλήρου, ὅστις εἰθισμένος ὢν ἐν τῇ Δύσει νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν, ἔβλεπεν ἀπ' ἐναντίας ἐνταῦθα τὸν ἡγεμόνα διαχειριζόμενον πολλάκις αὐθαιρέτως καὶ αὐτὰ τὰ κτήματα ὅσα παρεχωρήθησαν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχιεπισκοπικῆς δικαιοδοσίας καὶ δὲν ἐτέλουν φόρους εἰμὴ εἰς μόνον τὸν ἡγεμόνα· πᾶσα διαθήκη ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας αὐστηρῶς ἀπηγορεύθη, μετ' ὀλίγον δὲ οἱ περὶ τὰς Πάτρας ἱδρυμένοι βαρῶνοι προέβησαν ἔτι περαιτέρω. Ὁ Ἀνσέλμος εἶχε προτείνει ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ ὀχυρώσῃ τὴν πόλιν ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ βαρῶνος Πατρῶν Γουλιέλμος Ἀλεμὰν ἐνόμισε συμφερώτερον νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν ὀχύρωσιν καὶ ἐπὶ τούτῳ μετέβαλε τήν τε κατοικίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ μητροπολίτου εἰς φρούριον. Ἄλλοι δὲ ἱππόται κατέλαβον ἄλλας ἐκκλησίας, ἄλλοι ἐφυλάκισαν μάλιστα τὸν Ἀνσέλμον καὶ ἀφοῦ πολυειδῶς ἐκακοποίησαν τὸν ἐπίτροπόν του ἐπὶ τέλους ἀπέκοψαν καὶ τὴν ῥῖνα αὐτοῦ. Εἰς ὁμοίαν δὲ ὀλεθρίαν κατάστασιν ἦτο ἡ λατινικὴ ἐκκλησία καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν χερσόνησον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς περιστολῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἦν ἐπρέσβευσαν καὶ πανταχοῦ σχεδὸν ἐζήτησαν νὰ ἐφαρμόσωσιν οἱ Δυτικοὶ κατακτηταὶ τῆς Ἀνατολῆς, ὑπῆρξε σωτήριος διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐθνότητα· διότι ἐν γένει οἱ πολιτικοὶ δυνάσται ἔδειξαν πολὺ πλείονα μετριοπάθειαν καὶ ἀνοχὴν ἢ οἱ κληρικοί, καὶ μάλιστα οἱ κατὰ τόπους κληρικοί. Καὶ μία ἀπὸ τὰς αἰτίας διὰ τὰς ὁποίας εἰς πολλὰς Ἑλληνικὰς χώρας παρετάθη ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἐπέμβασις ἐκείνη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὡς ἐκ τῆς ὁποίας περιεστάλησαν πολλακις αἱ ἐνέργειαι τοῦ λατινικοῦ κλήρου καὶ ἐπροστατεύθη μέχρι τινὸς ὁ ἑλληνικός. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ἐπίσης εἶναι ὅτι κατὰ τὰ προεκτεθέντα ἡ ἐπέμβασις ὑπερέβαινε πᾶν ὅριον καὶ μετεβάλλετο πολλάκις εἰς λῃστείαν καὶ διαρπαγήν· ἐκ δὲ τούτου ἐκινδύνευε καὶ αὐτὴ ἡ ὕπαρξις τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπερ οἱ συνετώτεροι

ἀντιπρόσωποι τῆς κοσμικῆς κυριαρχίας τῶν Δυτικῶν δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπολάβωσιν ὡς συμφέρον εἰς αὐτήν. Ταῦτα δὲ τὰ ἀτοπήματα ἐνόμισε κατεπεῖγον νὰ θεραπεύσῃ ὁ αὐτοκράτωρ Ἐρρῖκος διὰ νέας κοινῆς συνόδου, ἣν συνεκάλεσεν εἰς Ῥαυένικαν τῇ 2 μαΐου 1210.

Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ, εἰς ἣν παρέστησαν οἱ πλεῖστοι βαρῶνοι καὶ οἱ πλεῖστοι ἀρχιερεῖς τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπεφασίσθη ὅτι οἱ μεγιστᾶνες τοῦ βασιλείου τούτου, ἤτοι τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος μέχρι Κορίνθου, θέλουσι παραχωρήσει εἰς τὸν Λατῖνον πατριάρχην, ὡς ἐπίτροπον τοῦ Πάπα, πάσας τὰς ἐκκλησίας, πάντα τὰ μοναστήρια, ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα καὶ κτήματα καθὼς καὶ πάντα τὰ προσήκοντα εἰς τὰς ἐκκλησίας δικαιώματα, ὑποσχόμενοι ν' ἀπαλλάξωσιν ἐφεξῆς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια ἀπὸ παντὸς πρὸς τὴν πολιτείαν βάρους, παρεκτὸς τοῦ ἀνέκαθεν ἤτοι ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἡμετέρας μοναρχίας πληρωνομένου ἀκροστίχου, τὸ ὁποῖον ὤφειλον καὶ νῦν νὰ καταβάλλωσι πάντες οἱ Λατῖνοί τε καὶ Ἕλληνες ἱερωμένοι διὰ τὴν γῆν ἣν ὡς φέουδον κατέχουσιν. Ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἤθελον ἀποποιηθῇ νὰ πληρώσωσι τὸ ἀκρόστιχον τοῦτο, ἐπετρέπετο ἡ κατάσχεσις τῶν κτημάτων αὐτῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ προσωπικὴ κράτησις, οὐδὲ αὐτὴ ἡ τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἕλληνος ἱερέως ἐν ὅσῳ τὰ κινητὰ αὐτοῦ ἐξήρκουν εἰς ἀπότισιν τῆς ὀφειλῆς. Οἱ δὲ μὴ ἱερωθέντες υἱοὶ τοῦ Ἕλληνος ἱερέως ἐτέλουν τὴν ὀφειλομένην εἰς τοὺς βαρώνους ὑπηρεσίαν. Τὰς διατάξεις ταύτας ἐπεκύρωσε καὶ ὁ Πάπας τῇ 21 δεκεμβρίου 1210, συναινέσας νὰ λαμβάνωσιν οἱ κοσμικοὶ κύριοι τῆς χώρας τὸ ἀκρόστιχον ἀντὶ τῶν ἄλλων ἀτελειῶν καὶ προνομιῶν, ἃς παρεχώρησαν κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰς τὸν κλῆρον. Ἀλλὰ ἐντεῦθεν δὲν ἠσφαλίσθη ἡ μεταξὺ τῆς κοσμικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας εἰρήνη. Ὁ Βερθόλδος, ἡ Μαργαρίτα καὶ οἱ βαρῶνοι ἐδήμευσαν οὐκ ὀλίγα κτήματα τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, καὶ αὐτὸς ὁ Ἐρρῖκος κατεκρίθη ὅτι ὑπεστήριζε τοὺς λῃστεύοντας τὴν ἐκκλησίαν ἄρχοντας.

Καὶ ἔπειτα τὰ ἀποφασισθέντα εἰς τὸ παρλαμέντον τοῦτο τῆς Ῥαυένικας δὲν ἴσχυον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, τῆς ὁποίας ὁ ἄρχων Βιλλεαρδουΐνος οὔτε παρέστη εἰς τὴν σύνοδον ταύτην, οὔτε ὑπέγραψε τὴν πρᾶξιν αὐτῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθει πολιτευόμενος ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπως προεξεθέσαμεν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Βιλλεαρδουΐνος οὗτος ὁ ἐπι-

τηδειότερος ἴσως ὅλων τῶν Φράγκων τῆς ἀνατολῆς ἡγεμόνων· καὶ τούτου ἕνεκα δέον νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς αὐτόν. Εἰς τὴν πρώτην κατὰ τὴν Ῥαυένικαν σύνοδον δὲν παρέστη εἰμὴ ὡς ἐπίτροπος τῶν κληρονόμων τοῦ Σαμπλίττου. Ἀλλὰ καί τοι ποτὲ δὲν ἔλαβεν ἐπισήμως τὸν τίτλον τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας, βραδύτερον δὲ μόνον ἐν ἰδιωτικοῖς ἐγγράφοις· καί τοι ἕτερος ἀνεψιὸς τοῦ Σαμπλίττου, ὁ Ῥοβέρτος, ἔμελλε νὰ ἔλθῃ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ν' ἀπαιτήσῃ τὴν κληρονομίαν ταύτην τῆς οἰκογενείας του, ὁ Βιλλεαρδουΐνος ἐπραττεν ἀπὸ αὐτῶν τῶν μέσων τοῦ 1209 ὡς ἀπόλυτος τῆς χερσονήσου κύριος. Τῳόντι ἅμα ἐπιστρέψας ἀπὸ τὴν πρώτην εἰς Ῥαυένικαν σύνοδον ἀπῆλθεν εἰς Μεσσηνίαν ἵνα κανονίσῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἐνετούς, οἵτινες πράγματι μὲν δὲν κατεῖχον εἰμὴ τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, κατὰ τὴν ἀρχικὴν ὅμως περὶ διανομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους πρᾶξιν εἶχον λάβει ὡς ἰδιοκτησίαν αὐτῶν ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον. Ἐκανόνισε δὲ ὁ Βιλλεαρδουΐνος τὸ ζήτημα τοῦτο ὡς κληρονομικὸς δυνάστης τῆς χερσονήσου· διότι διὰ τῆς συμβάσεως, ἣν τότε συνωμολόγησεν ἐν Σφακτηρίᾳ πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἐνετικῆς κυβερνήσεως Ῥαφαὴλ Γόρον, ὤμοσε δι' ἑαυτόν τε καὶ τοὺς κληρονόμους αὐτοῦ ὅρκον πίστεως πρὸς τὸν δόγην ἕνεκα ὁλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν βλέπομεν ὁπόσον περιπεπλεγμέναι ἦσαν αἱ σχέσεις τῆς ὑποτελείας τῶν διαφόρων δυναστῶν τῆς Δύσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πρὸ μικροῦ ἔτι ὁ Βιλλεαρδουΐνος εἶχεν ὁμόσει πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἐρρῖκον, νῦν δὲ ὡρκίζετο πίστιν εἰς τὴν Ἐνετίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν νέαν σύμβασιν ὁ πρὸς τὴν Ἐνετίαν ὅρκος ἐδίδετο ἄνευ βλάβης τοῦ δοθέντος εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ὅτι ἡ Ἐνετία ἐλογίζετο ὡςαύτως τοῦ αὐτοκράτορος ὑποτελής· ἀλλὰ τὰ συμφέροντα ἑκάστου τῶν ὑποτελῶν τούτων πρός τε τὸν αὐτοκράτορα καὶ πρὸς ἀλλήλους ἦσαν τοσοῦτον διαφορα ὥςτε οἱ ποικίλοι ἐκεῖνοι συνδυασμοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ λογισθῶσι σπουδαῖοι. Ὁπωςδήποτε κατὰ τὴν ἐν μηνὶ ἰουνίῳ 1209 γενομένην ἐν Σφακτηρίᾳ μεταξὺ Βιλλεαρδουΐνου καὶ Ἐνετῶν σύμβασιν, ὁ Βιλλεαρδουΐνος ὤφειλε νὰ ἔχῃ τοὺς αὐτοὺς πρὸς τούτους φίλους καὶ ἐχθροὺς καὶ νὰ πολιτεύηται ὡς γνήσιος Ἐνετὸς πρὸς τὴν ἐπικυρίαρχον δύναμιν· εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἐπετράπη ἀτέλεια φόρων· ἐν πάσῃ πόλει ὅπου ἤθελον, ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσιν ἴδιον τμῆμα· ὁ δὲ Βιλλεαρδουΐνος, ὡς Ἐνετὸς μὲν ὤφειλε νὰ ἔχῃ ἐν Ἐ-

νετίᾳ ἰδιαν οἰκίαν, ὡς ὑποτελὴς δὲ νὰ παρέχῃ κατ' ἔτος τρία πολύτιμα μεταξωτὰ ἱμάτια.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπεκύρωσε τὰς ὑπὸ τοῦ Σαμπλίττου γενομένας δωρεὰς καὶ παραχωρήσεις γαιῶν καὶ ἐρρύθμισε τὸ φεουδαλικὸν αὐτοῦ κράτος κατὰ τὰ πάτρια ἤτοι τὰ τῆς ἐν Γαλλίᾳ Καμπανίας ἔθιμα. Ἡ Πελοπόννησος διῃρέθη εἰς πολλὰ μεγάλα τμήματα καλούμενα βαρωνίας, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐπετράπη κληρονομικῶς εἰς ἕνα τῶν κυριωτέρων συναγωνιστῶν τοῦ Σαμπλίττου καὶ τοῦ Βιλλεαρδουΐνου, ὅλων Γάλλων ὄντων τὸ γένος. Ὁ Γουλιέλμος Ἀλεμὰν ἀνηγορεύθη κύριος Πατρῶν· ἔδρευε δὲ ἐν αὐτῇ μετὰ πολυαρίθμων ἄλλων ἱπποτῶν εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἐδόθησαν ἴδια ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ φέουδα, διότι ἡ πόλις ἦτο ἀρκετὰ μεγάλη ὥστε νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ τε βαρώνου καὶ τῶν ἱπποτῶν αὐτοῦ. Ἡ Βοστίτζα ἐδόθη μετὰ ὀκτὼ ἱπποτικῶν φεούδων εἰς τὸν Οὔγωνα Δελίλλην (Hugues de Lille)· καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἐκαλεῖτο ἐν Γαλλίᾳ κύριος τοῦ Σαρπινύ (seigneur de Charpigny) ἡ περὶ τὴν Βοστίτζαν χώρα ἐπωνομάσθη Τσερπινία, ἐξ οὗ πιθανώτατα τὸ μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενον ὄνομα τῆς κώμης Κερπινῆς. Τῶν Καλαβρύτων ἄρχων ἐγένετο μετὰ δώδεκα φεούδων ὁ Ὀδεβέρτος Λατρεμούϊ (Audebert de la Tremouille). Καὶ ἡ μὲν Ἦλις ἀπετέλεσε τὸ ἄμεσον κτῆμα τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις ἔδρευε συνήθως εἰς Ἀνδραβίδαν, τὴν δὲ Μεσσηνίαν μετὰ τῶν φρουρίων Ἀρκαδίας καὶ Καλαμάτας καὶ τῆς περὶ Μεθώνην καὶ Κορώνην ὑπαίθρου χώρας, διετήρησεν ὡς ἴδια κτήματα ὁ Βιλλεαρδουΐνος. Αἱ ὀχυρώτεραι βαρωνίαι ἱδρύθησαν εἰς Μεσαρέαν, ἤτοι τὴν ἀρχαίαν Ἀρκαδίαν· καὶ ἐκ τούτων πάλιν αἱ δύο ἰσχυρόταται καὶ μέγισται ἀπάσης τῆς Πελοποννήσου ἦσαν ἡ Ἄκοβα καὶ ἡ Καρύταινα, ὧν ἡ μὲν πρώτη εἶχεν εἴκοσι τέσσαρα ἱπποτικὰ φέουδα ἡ δὲ δευτέρα εἴκοσι δύο. Καὶ ἡ μὲν Ἄκοβα ἐντολὴν εἶχε νὰ προφυλάττῃ τήν τε πλουσίαν κοιλάδα τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ τὴν πεδιάδα Ἤλιδος ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν περιλιπομένων Σλαύων τῆς Γορτυνίας (ἐξ ἧς τὸ ὄνομα Σκόρτα), οἵτινες ἐπὶ πολὺν χρόνον διετήρησαν ἀνεξαρτησίαν τινά, ἡ δὲ Καρύταινα, ἥτις περιελάμβανε τὸ πλεῖστον μέρος τῶν Σκόρτων, συνεῖχεν ἀπὸ μεσημβρίας αὐτὰ καὶ ἐν ταὐτῷ ἐξησφάλιζε τὰ στενά, δι' ὧν τὸ ὑψηλὸν ὀροπέδιον τῆς χερσονήσου ἐκοινώνει πρὸς τὴν δυτικὴν παραλίαν. Ὁ πύργος τοῦ πρώτου δυνάστου τῆς Καρυταίνης Οὔγωνος Δεβρυγὲρ (Hugues de Bruyères) ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Βρένθης καὶ ἐδέσποζε τῆς ἄνω

κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ. Εἰς δὲ τὴν Ἄκοβαν κατεσκεύασεν ὁ ἄρχων αὐτῆς Γωτιὲ Δεροζιὲρ (Gautier de Rozières) ἐπὶ τοῦ ὄρους Κορφοξυλιὰ ἰσχυρὸν προπύργιον, τὸ ὁποῖον ὠνόμασε *Ματαγριφὸν* ταὐτὸν εἰπεῖν Ἑλληνοφόνιον. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα φρούρια ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Πελοποννήσου ἐκτίσθησαν ἵνα συνέχωσι τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Μεσαρέας καὶ τῆς Λακωνικῆς. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Μεγάλης πόλεως ἠγέρθη ἡ Βελιγοστὴ, ἄρχων δὲ αὐτῆς προεχειρίσθη ὁ Ματθαῖος Μὸνς μετὰ τεσσάρων ἱπποτικῶν φεούδων. Ἡ μεταξὺ Μεσσηνίας καὶ Ἀργολίδος ὁδὸς διήρχετο διὰ τῆς Τεγέας, καλουμένης τότε Νίκλι, ἴσως ἐκ μεταθέσεως καὶ παραφθορᾶς ἀπὸ τῶν Ἀμυκλῶν. Ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἀρχαῖον μεσαιωνικὸν φρούριον, τὸ ὁποῖον ἀντέστη πεισματωδῶς εἰς τοὺς Φράγκους καὶ δὲν παρεδόθη εἰμὴ ἀφοῦ εἶδεν αὐτοὺς προσαγαγόντας ἰσχυρὰς πολιορκητικὰς μηχανάς. Τὸ φρούριον τοῦτο ἐπισκευασθὲν ἐπετράπη μετὰ ἓξ ἱπποτικῶν φεούδων εἰς τὸν Γουλιέλμον, τοῦ ὁποίου ἄγνωστον εἶναι τὸ οἰκογενειακὸν ἐπωνύμιον. Τὴν δὲ παρακειμένην Λακεδαίμονα προσέθηκεν ὁ Βιλλεαρδουΐνος εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ κτήματα, καὶ πολλάκις ἡ πόλις ἐκείνη, ἧς τὸ ὄνομα παρεφθάρη ὑπὸ τῶν Φράγκων εἰς Λακραιμονίαν (la Crémonie), ἀναφέρεται βραδύτερον ὡς ἕδρα τῶν ἡγεμόνων τοῦ Μωρέως. Μέχρι τοῦ 1209 οἱ Φράγκοι δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ κυριεύσωσιν εἰμὴ ἐλάχιστον μέρος τῆς νοτιανατολικῆς Πελοποννήσου. Ὅθεν ὁ Βιλλεαρδουΐνος ἠρκέσθη τότε νὰ καταλάβῃ ἐν τῇ Λακωνικῇ ὀχυράς τινας μόνον θέσεις. Τὸ ἐν τῇ Τσακωνίᾳ φρούριον Γεράκι ἐκτίσθη πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Εὐρώτα οὐ μακρὰν τῶν ἀρχαίων Γερονθρῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιστέλλῃ τοὺς αὐτόθι Σλαύους καὶ νὰ διευκολύνῃ τὴν πρὸς τὴν Μονεμβασίαν προσέλευσιν. Ἐδόθη δὲ εἰς τὸν Γιουῆ (Γουΐδωνα) Δενιβελλὲ (Guys de Nivellet) μετὰ ἓξ φεούδων, ἑνῷ ἕτερός τις δυνάστης Λουκᾶς καλούμενος, τοῦ ὁποίου ἄγνωστον εἶναι τὸ ἐπωνύμιον, ἀνέλαβε τὴν ἐπιτήρησιν τῆς κοιλάδος τοῦ Λάκκου, ἑδρεύων εἰς Γριτζαινὰ, ἐν τῷ Στενυκληρικῷ πεδίῳ. Ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθεῖσα τελευταία πρὸς μεσημβρίαν θέσις ἐν τῷ μέσῳ τῆς Μάνης, ἦτο τὸ φρούριον τοῦ Πασσαβᾶ, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη πρὸς νότον τοῦ Γυθείου ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου Λᾶ, καὶ ἐπετράπη εἰς τὸν γενναῖον Ἰωάννην Δενελλὺ (Jean de Neuilly) μετὰ τεσσάρων φεούδων. Σώζεται δὲ μέχρι σήμερον καὶ ὠνομάσθη Πασσαβᾶς ἐκ τῆς πολεμιστηρίου κραυγῆς τῶν Καμπανιτῶν Passe avant, ὅπερ σημαίνει «ἔμπρὸς,» ὥστε δὲν εἶναι σλαυϊκὸν ὄ-

νομα ἀνάλογον τοῦ ἐν Γερμανίᾳ Πασσάου, ὅπως ἠξίωσεν ὁ πανταχοῦ τοὺς Σλαύους ὀνειρευόμενος Φαλλμεράϋερ.

Ἐν ὅλοις λοιπὸν ἡ Πελοπόννησος διῃρέθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς δέκα βαρωνίας (ἐξαιρέσει τῆς Μεσσηνίας, ἥτις ἦτο ἴδιον κτῆμα τοῦ Βιλλεαρδουΐνου, καὶ τῆς Ἠλιδος ἥτις ἀπετέλει τὸ ἄμεσον κτῆμα τοῦ ἡγεμόνος) ἤτοι εἰς δέκα ἀμέσως τῷ ἡγεμόνι ὑποτελεῖς διοικήσεις, αἵτινες ὅλαι ὁμοῦ περιελάμβανον 94 ἱπποτικὰ φέουδα, δηλαδὴ κτήματα ἀνήκοντα εἰς ἁπλοῦς ἱππότας, ὑπαγομένους ἀμέσως εἰς τοὺς βαρώνους. Πλὴν τούτων, ἐπειδὴ τὰ Ἑλληνικὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐδημεύθησαν, ὁ καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ἐκλαϊκευθεὶς κλῆρος, ἐπροικίσθη ὡςαύτως δι' ἱπποτικῶν φεούδων· καὶ ὁ μὲν μητροπολίτης Πατρῶν ἔλαβεν ὀκτώ, οἱ δὲ ἐπίσκοποι αὐτοῦ Ἀνδραβίδης, Μεθώνης, Κορώνης, Βελιγοστῆς, Νικλίου καὶ Λακεδαίμονος ἀνὰ τέσσαρα. Ἰσαριθμα δὲ φέουδα ἐπετράπησαν καὶ εἰς τὰ διάφορα ἱεροπολεμικὰ τάγματα τῆς Δύσεως. Οἱ βαρῶνοι ἦσαν ὑπόχρεοι εἰς ἀδιαλείπτον σχεδὸν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, τέσσαρες μὲν μῆνας κατ' ἔτος ἐν στρατοπέδοις, τέσσαρας δὲ μῆνας ἐν φρουραῖς, ὅπου ἤθελον διορισθῇ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος· τοὺς δὲ λοιποὺς τέσσαρας μῆνας ἠδύναντο μὲν νὰ μεταχειρίζωνται εἰς ἐπιμέλειαν τῶν ἰδίων ὑποθέσεων, ἀλλ' ὤφειλον νὰ μὴ ἀναχωρῶσιν ἐκ τῆς χερσονήσου. Ὥςτε ἐπειδὴ ὁ ἡγεμὼν ἠδύνατο κατὰ τὴν ἰδίαν κρίσιν νὰ προςδιορίζῃ τοὺς ὀκτὼ μῆνας τῆς ὑπηρεσίας των, οἱ ὑποτελεῖς ἐκεῖνοι ἀδιαλείπτως ἢ ἐστράτευον ἢ ἔπρεπε νὰ ἦναι ἕτοιμοι νὰ στρατεύσωσιν. Οἱ βαρῶνοι ὅσοι κατεῖχον πόλιν, οἷον λ. χ. τὰς Πάτρας, ἢ ὑπὲρ τὰ τέσσαρα ἱπποτικὰ φέουδα, ὤφειλον νὰ παρέχωσι δύο σημαιοφόρους καὶ προςέτι δι' ἕκαστον φέουδον ἕνα ἱππότην καὶ δύο ἱππεῖς· οἱ ἔχοντες ὀλιγώτερα φέουδα παρεῖχον δι' ἕκαστον αὐτῶν ἕνα ἱππότην καὶ δύο πεζούς· οἱ δ' ἔχοντες ἓν μόνον φέουδον, (διότι ὑπῆρχον καὶ ἁπλοῖ ἱππεῖς λαβόντες ἀμέσως παρὰ τοῦ ἡγεμόνος ἴδιον φέουδον,) ἦσαν ὑπόχρεοι εἰς προςωπικὴν ὑπηρεσίαν, εἰς ἣν ἄλλως τε ἦσαν καθυποβεβλημένοι καὶ αὐτοὶ οἱ βαρῶνοι. Ὁ κλῆρος καὶ τὰ ἱεροπολεμικὰ τάγματα ἀπηλλάσσοντο μὲν τῆς ἐν φρουραῖς ὑπηρεσίας, ὤφειλον ὅμως ἐν πολέμῳ νὰ ὑπηρετῶσιν ὅπως καὶ οἱ βαρῶνοι καὶ νὰ παρακάθηνται εἴς τε τὸ συμβούλιον τοῦ ἡγεμόνος καὶ εἰς τὰ δικαστήρια· ἀπεῖχον δὲ μόνον ὁσάκις προέκειτο νὰ τιμωρηθῇ φόνος. Καὶ οὕτω μὲν ἐκανονίσθησαν τὰ τῶν κατακτητῶν. Περὶ δὲ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Γοδοφρέδος Α' ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς θέλομεν πραγματευθῆ ὅτε

ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Γοδοφρέδου Β', διότι τότε φαίνονται ἀναπτυχθέντες ἰδίως οἱ ποικίλοι καὶ συνετοὶ θεσμοὶ δι' ὧν οἱ Βιλλεαρδουΐνοι ἐρρύθμισαν τὰς μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων σχέσεις. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Γοδοφρέδος Α' ἠγαπήθη πολὺ ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων, ἐὰν πιστεύσωμεν τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, κατὰ τὰ ὁποῖα, θανόντος αὐτοῦ, τῷ 1218,

Θρῆνος πολὺς ἐγείνετον εἰς ὅλον τὸν Μορέαν,
Ὅτι τὸν εἶχον ἀκριβόν, πολλὰ τὸν ἀγαποῦσαν,
Διὰ τὴν καλήν του αὐθεντειάν, τὴν φρόνησιν τὴν εἶχεν.

Ἐνῷ δὲ ὁ Βιλλεαρδουΐνος ἐπολιτεύθη τῷ 1209 ὡς κύριος τῆς χερσονήσου, κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ τοῦ Σαμπλίττου ἀνεψιὸς Ῥοβέρτος ἔφθασεν ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς κτήσεως ταύτης τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Λέγεται ὅτι ὁ Σαμπλίττης ἀναχωρῶν εἶχεν ὁρίσει, ὅτι ἐὰν ἐντὸς ἔτους καὶ ἡμέρας προέλθῃ εἰς τὴν χώραν συγγενὴς αὐτοῦ, θέλει ἀναγνωρισθῆ ὡς κυρίαρχος εἰδὲ μὴ ἡ ἡγεμονία θέλει μεταβῆ εἰς τὸν ἐπίτροπόν του Γοδοφρέδον. Καὶ προστίθησιν ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Γοδοφρέδος διὰ τῶν μετὰ τῆς Ἐνετίας σχέσεών του παρενέβαλε τοσαῦτα προσκόμματα εἰς τὴν ὁδοιπορίαν τοῦ Ῥοβέρτου ὥστε οὗτος δὲν ἔφθασε τῳόντι εἰς Πελοπόννησον εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν τῆς προθεσμίας ἐκείνης. Τούτου ἕνεκα καὶ διὰ τὴν ἀφοσίωσιν ἣν εἶχον οἵ τε βαρῶνοι καὶ οἱ ὑπήκοοι πρὸς τὸν Βιλλεαρδουΐνον, ἐκηρύχθη ὁ Ῥοβέρτος ἔκπτωτος τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ, ὁ δὲ Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουΐνος κατέστη ἀναμφισβήτητος τῆς Πελοποννήσου κύριος. Τότε ἐπεχείρησε τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως, διότι, ὡς ἠξεύρομεν, μέρος τῆς Λακωνικῆς, καὶ ἡ Ἀργολὶς καὶ ἡ Κορινθία ἀνθίσταντο ἔτι εἰς τοὺς Φράγκους ὁ δὲ νέος ἡγεμὼν ἐπρέσβευεν ὅτι οὐδ' ἔπρεπε νὰ τὸν λέγωσι πρίγκηπα τοῦ Μωρέως ἐν ὅσῳ δὲν ἦτο κύριος τῆς Κορίνθου, τοῦ Ἄργους, τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Μονεμβασίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Σγουροῦ, ἡ Κορινθία καὶ ἡ Ἀργολὶς διετέλουν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ δεσπότου τῆς Ἑλλάδος Μιχαὴλ ὅστις ὁμόσας πίστιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἐρρῖκον δὲν ἠδύνατο νὰ πολεμηθῇ ὑπὸ τοῦ Βιλλεαρδουΐνου. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ δὲν ἐδίστασε νὰ ῥήξῃ τὸν ὅρκον τοῦτον τῆς πίστεως, καὶ ἐκ τούτου ὠφελούμενος ὁ Βιλλεαρδουΐνος προσέβαλε τὸν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπίτροπόν του Θεόδωρον. Ἡ Κόρινθος ἐπολιορκήθη ὑπό τε τοῦ Βιλλεαρδουΐνου καὶ τοῦ κληθέντος καὶ ἐλθόντος εἰς ἐπικου-

ρίαν αὐτοῦ δυνάστου τῶν Ἀθηνῶν Ὄθωνος Λαρόσσου. Ὁ ἐν Κορίνθῳ κεκλεισμένος Θεόδωρος ἀντέστη γενναίως μέχρις οὗ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1210 ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ λιμοῦ νὰ συνθηκολογήσῃ, καὶ ἀπελθὼν εἰς Ἄργος μετὰ τοῦ ἀξιολόγου θησαυροῦ τῆς ἐν Κορίνθῳ ἐκκλησίας, ἀντέστη πάλιν αὐτόθι ὑπὲρ τὸ ἔτος. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔπεσε τὸ Ναύπλιον τῇ συνδρομῇ, ὡς λέγεται, τῆς Ἐνετίας, ἥτις ἔπεμψεν ἐκ Κορώνης τέσσαρας γαλέρας κατὰ τοῦ φρουρίου. Τελευταῖον τῷ 1212 ἐκυριεύθη καὶ τὸ Ἄργος, ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα καὶ χρήματα ἐδημεύθησαν ἀμέσως κατὰ τὸ σύνηθες ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ πρὸς μέγα σκάνδαλον τοῦ Πάπα, ὁ δὲ Ὄθων Λαρόσσης ἔλαβεν ἰδίως προσέτι εἰς ἀμοιβὴν τῆς δοθείσης παρ' αὐτοῦ ἐπικουρίας ὡς φέουδον τὸ Ναύπλιον, τὸ Ἄργος καὶ ἐκ τοῦ τελωνείου τῆς Κορίνθου ἐτησίαν πρόσοδον 400 ὑπερπύρων, γενόμενος τούτων πάντων ἕνεκα ὑποτελὴς τοῦ Βιλλεαρδουΐνου, ὅστις ὅμως οὐδέποτε προέτεινε δικαιωμά τι ἐπικυριαρχίας ὡς πρὸς τὴν Ἀττικήν· τοιαύτας ἀξιώσεις δὲν ἔφερον εἰς μέσον εἰμὴ βραδύτερον οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὡς πρὸς τοὺς κληρονόμους τοῦ Ὄθωνος, ἀφοῦ δηλαδὴ οἱ πρῶτοι ἐγένοντο κύριοι καὶ τῆς Μονεμβασίας καὶ τῶν τελευταίων ἐλευθέρων ὀρεινῶν τμημάτων τῆς Λακωνικῆς.

Εἴπομεν πρὸ ὀλίγου ὅτι ὁ Ὄθων ἔμελλε νὰ λαμβάνῃ ἐκ τοῦ τελωνείου τῆς Κορίνθου κατ' ἔτος 400 ὑπέρπυρα. Οἱ χρονογράφοι, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν χρυσῶν νομισμάτων τῆς Ἀνατολῆς πρὸ τῆς φραγκοκρατίας, ὠνόμαζον αὐτὰ ἢ *νομίσματα* ἁπλῶς ἢ *χρυσᾶ* καὶ δι' αὐτῶν ἐνόουν τὸ ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐν κοινοτάτῃ χρήσει εἰς τὴν Ἀνατολὴν χρυσοῦν νόμισμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία ἦτο 15 περίπου δραχμῶν. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς Φραγκοκρατίας καὶ ἐφεξῆς οἱ χρονογράφοι καλοῦσιν *ὑπέρπυρον* τὸ χρυσοῦν νόμισμα· ὅθεν ἐζητήσαμεν νὰ φωτισθῶμεν περὶ τοῦ προκειμένου ὀνόματος καὶ πράγματος παρὰ τοῦ ἡμετέρου Παύλου Λάμπρου, ἐμπειροτάτου ὄντος περὶ τὴν νομισματικὴν ἐπιστήμην· ὁ δὲ ἀναδιφήσας βίβλους σπανίας καὶ δοκιμάσας μετὰ πλείστης ἐπισταπίας διάφορα ὑπέρπυρα τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύσαντος Ἰσαακίου Β' τοῦ Ἀγγέλου, τῶν ἔπειτα ἐν Νικαίᾳ βασιλέων Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως καὶ Ἰωάννου τοῦ Βατάτση, καὶ τῶν κατόπιν ἐν Κωνσταντινουπόλει πάλιν ἀρξάντων Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου ἔφθασεν εἰς τὰ ἀκόλουθα πάσης πίστεως ἄξια συμπεράσματα.

Ἡ λέξις ὑπέρπυρον, ἂν καὶ ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἀρχαιοτέρα, διότι ἀπαντᾶται εἰς Ἐνετικὰ ἔγγραφα (perperi ἢ iperperi) τῶν ἐτῶν 1039 καὶ 1150. Τότε λοιπὸν ὑπέρπυρα ἐλέγοντο τὰ παλαιὰ χρυσᾶ νομίσματα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡμετέρας μοναρχίας. Μετὰ δὲ τὴν κατάκτησιν τὸ ὄνομα μετεβιβάσθη εἰς τὰ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει κοπέντα παρὰ τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων χρυσᾶ, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία ἦτο πολὺ μικροτέρα τῶν ἀρχαίων, διότι ἀνελόγει μόνον πρὸς φράγκα 11-$\frac{20}{00}$· καὶ φαίνεται ὅτι ἡ ἀλλοίωσις αὕτη τοῦ νομίσματος ἤρχισεν ἀπὸ τῶν πρὸ τῆς κατακτήσεως τελευταίων χρόνων, διότι, ὡς προεἴπομεν, καὶ τοῦ Ἰσαακίου Β' τοῦ Ἀγγέλου τὰ χρυσᾶ τοσαύτην μόνον ἔχουσι τὴν ἀξίαν. Τὰ ὑπέρπυρα ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ *Βυζάντια*, ὅμοια δὲ αὐτῶν δὲν ἐκόπησαν, παρεκτὸς τοῦ Βυζαντίου, εἰμὴ μόνον ἐν Κύπρῳ. Πανταχοῦ ἀλλοῦ τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρχον ἐν χρήσει ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, ἕτερα νομίσματα· ἐν μὲν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐκόπτοντο δηνάρια, τορνέσια, κατὰ τὸ Γαλλικὸν σύστημα· ἐν Ῥόδῳ δὲ καὶ Χίῳ καὶ Μιτυλήνῃ ἀπεμιμοῦντο τὰ χρυσᾶ δουκάτα ἢ τὰ ἀργυρᾶ γρόσσα τῆς Ἐνετίας καὶ τὰ γιλιάτα τῶν βασιλέων τῆς Νεαπόλεως. Ἐν τούτοις εἰς ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένας χώρας ἀναφέρονται καὶ ὑπέρπυρα· τὰ ὑπέρπυρα ὅμως ταῦτα δὲν ἦσαν πραγματικὸν νόμισμα, ἀλλὰ μόνον ὀνοματικόν, ἀναλογοῦν πρὸς ποσόν τι ὡρισμένον τῶν ἐν κυκλοφορίᾳ πραγματικῶν νομισμάτων. Τὸ δὲ ποσὸν τοῦτο καθ' ὅλην τὴν δεκάτην τρίτην ἑκατονταετηρίδα καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς δεκάτης τετάρτης εἶχε τὴν ἀξίαν τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπερπύρων ἤτοι φρ. 11 καὶ $\frac{20}{00}$ ὅθεν τὰ 400 ὑπέρπυρα περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος ἀντεστοίχουν πρὸς 4480 φράγκα.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καθ' οὓς συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ τὰ πρὸ μικροῦ ἐκτεθέντα γεγονότα, ἡ Ἐνετία ἐξησφάλιζε τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς ἐπὶ τῶν δύο μεγάλων νήσων, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Κρήτης. Εἴδομεν ὅτι τῷ 1211 ὁ Λομβαρδὸς κυρίαρχος τῆς Εὐβοίας Ῥαυάνος εἶχεν ἀναγνωρίσει τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἐνετίας. Ἀποθανόντος τοῦ Ῥαυάνου τῷ 1216, πολλοὶ ἤρισαν περὶ τῆς διαδοχῆς αὐτοῦ συγγενεῖς, ἐκ τούτου δὲ ὠφελούμενος ὁ ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης Βάϊλος ἤτοι ἐπίτροπος τῶν Ἐνετῶν, Πέτρος Βάρβος, διήρεσε τὴν

νῆσον εἰς τρία τμήματα μεταξὺ τῶν διαφόρων κληρονόμων καὶ ἐν ταὐτῷ ἐνίσχυσε τὰ πλεονεκτήματα τῆς πολιτείας ἣν ἐξεπροςώπει· διότι, παρεκτὸς τοῦ φεουδαλικοῦ τέλους, ὅπερ οἱ ὑποτελεῖς ἐκεῖνοι ἐπλήρωνον εἰς τὴν Ἐνετίαν, ἐπέτυχε τὴν ἐν τῇ νήσῳ εἰςαγωγὴν τῶν ἐνετικῶν μέτρων καὶ σταθμῶν, τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἐμπόρων κατεχομένου τμήματος καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἡ δὲ ἀποικία ὠργανώθη κατὰ τὸν τύπον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑφισταμένης, προϊσταμένου τοῦ Βαΐλου, ὅστις εἶχε παρ' ἑαυτῷ δύο δικαστὰς καὶ τρεῖς συμβούλους. Πολὺ ἰσχυροτέρα ἐγένετο ἡ κατάληψις τῆς Κρήτης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1211, ὅτε προςήγγιζεν ἡ ἐντελὴς κατατρόπωσις τῶν Γενουαίων τῶν ἐπιχειρησάντων, καθ' ἃ προείπομεν, νὰ ἀμφισβητήσωσι τὸ κτῆμα ἐκεῖνο πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Ἡ νῆσος διῃρέθη τότε εἰς 139 καὶ μετ' ὀλίγον εἰς 200 εὐγενῆ ἱπποτῶν φεούδα, καὶ εἰς ἄλλα φέουδα ἁπλῶν ἱππέων· καὶ τὰ μὲν πρῶτα ὡρίσθη νὰ ἐπιτραπῶσιν εἰς τοὺς βουλομένους ἐκ τῶν εὐπατριδῶν τῆς Ἐνετίας, τὰ δὲ δεύτερα εἰς τοὺς βουλομένους ἐκ τῶν ἁπλῶν πολιτῶν. Ἀμφότερα ἐπὶ τοῖς ἐξῆς ὠφελίμοις ὅροις. Οἱ ὑποτελεῖς ἔμελλον νὰ κατέχωσι τὰ κτήματα αὐτῶν ἐφ' αἰεὶ κληρονομικῶς, δυνάμενοι δὲ καὶ ἄλλως νὰ διαθέσωσιν αὐτὰ ἀλλὰ μόνον πρὸ ὄφελος Ἐνετῶν. Οἱ ἱππόται ἔλαβον ἰδίας οἰκίας εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου ἤτοι εἰς τὸν Χάνδακα, καὶ νομὰς διὰ τοὺς ἵππους καὶ τὰ ἄλλα κτήνη. Ἐκανονίσθη ἡ στρατιωτικὴ αὐτῶν ὑπηρεσία καὶ ἐξεδόθησαν ἐμπορικοὶ νόμοι ὡς πρός τε τοὺς ἐπὶ τῆς νήσου προςωρινῶς διατρίβοντας Ἐνετοὺς ἐμπόρους καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἀποίκους αὐτούς. Ἡ Ἐνετικὴ πολιτεία δὲν ἐπεφύλαξεν ἑαυτῇ, δηλαδὴ δὲν διετήρησεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτῆς κυριαρχίαν, εἰμὴ μόνον τὴν περὶ τὸν Χάνδακα παραλίαν, τὸ φρούριον Τημένιον καὶ τὰ νομήματα, ἐν οἷς τὰ ἀργυρωρυχεῖα καὶ χρυσωρυχεῖα ὅσα ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἀνακαλυφθῶσιν. Ἡ λοιπὴ νῆσος διενεμήθη μεταξὺ τῶν ἐθελοντῶν ὅσοι προςῆλθον ἐπὶ τοῖς ἄνωτέρω ὅροις. Προςῆλθον δὲ καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν Κρήτῃ πολυάριθμοι βλαστοὶ ἀρχαίων πατρικιακῶν γενῶν ὧν οἱ ἀπόγονοι ὑπάρχουσιν ἐν μέρει καὶ σήμερον εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους, εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἐνετίαν· Βαρβαρῖγοι, Βαρότζαι, Γιουστινιάναι, Γριμάναι, Ζαγκουρούόλοι, Ζάνοι, Κόκκοι, Κονταρῖναι, Μοροζῖναι, Σαγρέδοι, Φόσκολοι καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἄξιον δὲ σημειώσεως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἶναι ὅτι ἐνῷ, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, πολλῶν ἐκ τῶν οἴκων

τούτων οἱ ἀπόγονοι σώζονται μέχρι τὴν σήμερον εἰς τὰς μικρὰς Ἑλληνικὰς νήσους, ἐπὶ αὐτῆς τῆς Κρήτης οὐδεμία τῶν οἰκογενειῶν τούτων φαίνεται διατηρηθεῖσα, καθὼς καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι οὐδεμία διετηρήθη Γαλλική, Λομβαρδική, Γερμανική ἢ Ἐνετική οἰκογένεια. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τοῦτο θέλει ἐξηγηθῆ βραδύτερον· νῦν δὲ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν Κρήτην. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις ἔμεινεν ὅπως εἶχεν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας ἤτοι ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενος ὁ ἀρχιεπισκοπικὸς θρόνος Κρήτης ἢ Χάνδακος μετὰ πέντε ἐπισκοπῶν Γιρόνης (Σπιναλόγκας), Σιθίας, Ῥεθύμνου, Μηλοποτάμου καὶ Γιροπέτρας· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι κατελήφθησαν ὑπὸ Ἐνετῶν ἱερωμένων. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐδημεύθησαν ὅπως ἀλλαχοῦ, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιτραπέντων εἰς τὸν κλῆρον εἰσοδημάτων ὑπεχρεώθη οὗτος νὰ συνεισφέρῃ, ὅπως καὶ οἱ λαϊκοί, εἰς ὀχύρωσιν τῆς πρωτευούσης.

Ἐν τούτοις ἀξιόλογον τῆς νήσου μέρος κατείχετο ἔτι ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν τὰς ὁποίας εἴδομεν ἐγκατασταθείσας αὐτόθι εἴτε ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ, εἴτε ἐπὶ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ, αἱ δὲ οἰκογένειαι αὗται ἐπανέστησαν τῷ 1212 ἀναφανδὸν κατὰ τῆς ξενικῆς κατοχῆς, προϊσταμένου τοῦ ἰσχυροῦ οἴκου τῶν Ἁγιοστεφανιτῶν. Καὶ ἠττήθησαν μὲν ὑπὸ τοῦ τότε Ἐνετοῦ δουκὸς τῆς Κρήτης Τιεπόλου, τῇ συνδρομῇ τοῦ δουκὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους Μάρκου Σανούτου· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Τιεπόλος δὲν ἐξετέλεσεν ὅσα ὑπέσχετο εἰς τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον σύμμαχον, ὁ Σανοῦτος συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρχόντων, ἰδίως τοῦ Σεβαστοῦ Σκορδίλη καὶ ἄλλων, ἐγένετο κύριος ἁπάσης σχεδὸν τῆς νήσου, περὶ τὰ μέσα τοῦ 1213, ὥστε ἐδέησε νὰ σταλῇ ἐπικουρία ἐξ Ἐνετίας. Εἰς τὴν νέαν ταύτην δύναμιν δὲν εἰμπόρεσε νὰ ἀνθέξῃ ὁ Σανοῦτος καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐκχωρήσῃ κατ' αὔγουστον τοῦ 1214 εἰς τὰ ἴδια, ἀφοῦ ἔλαβε χρηματικήν τινα ἀποζημίωσιν καὶ συνωμολόγησε πλήρη ἀμνηστίαν, εἰς ἣν περιελήφθησαν καὶ εἴκοσιν Ἕλληνες ἄρχοντες. Οὐδὲν ἧττον ἐξηκολούθησεν ἡ ἀντίπραξις, ἐν μέρει ἡ ἔνοπλος ἀντίπραξις τῶν Ἑλλήνων γαιοκτητῶν, ἐπανελήφθησαν δὲ καὶ αἱ τῶν Γενουαίων ἐπιδρομαί. Ἀλλ' οἱ μὲν Γενουαῖοι κατετροπώθησαν ὁριστικῶς καὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ διατηρήσωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπως καὶ οἱ Πισᾶται, τὰ προνόμια τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνέκαθεν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας βασιλείας, ἠσφαλίσθη δ' ἐπ. μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ τῆς Ἐνετίας κράτος ἐπὶ τῆς Κρήτης, ἥτις

κρατοῦσα τὰς κλεῖς τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ ὅλων τῶν περικειμένων παραλίων, ἐχρησίμευεν ὡς γέφυρα τῆς ἐμπορικῆς πρὸς τὴν Αἴγυπτον ὁδοῦ. Οὐδὲ φαίνονται ἀναλαβόντες οἱ Ἐνετοὶ φεουδαλικήν τινα ὑποχρέωσιν ἕνεκα τῆς Κρήτης πρὸς τὴν φραγκικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐ μόνον διότι τοιοῦτό τι δὲν συνωμολογήθη ἐπὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς νήσου εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Βονιφατίου, ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι οἱ περισπασμοὶ τῆς αὐτοκρατορίας ἐκείνης ἦσαν τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προτείνῃ σπουδαίως τοιαύτην τινὰ κυριαρχικὴν ἀξίωσιν.

Τῳόντι ἅμα ἀπαλλαγεὶς τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐπαναστάσεως, ὁ αὐτοκράτωρ Ἐρρῖκος ἐδέησε νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τέσσαρας τοῦ κράτους πολεμίους, τὸν δεσπότην Ἑλλάδος Μιχαὴλ, τὸν Βούλγαρον δυνάστην τοῦ Προσάκου Στρέζαν, τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Βορὶς καὶ τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα Λάσκαριν. Ὁ δεσπότης Ἑλλάδος εἶχεν ὁμόσει πίστιν εἰς τὸν Ἐρρῖκον· ἀλλ' ἡ ὑποταγὴ αὕτη δὲν ἦτο φυσική. Ὅθεν συνεννοηθεὶς μετ' ὀλίγον μετὰ τῶν ἄλλων πολεμίων τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, δὲν ἐδίστασε νὰ βήξῃ τὸν πρὸ μικροῦ συμφωνηθέντα δεσμὸν ὑποτελείας καὶ νὰ ἐμβάλῃ ἀπὸ δυσμῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἐνῷ ὁ Στρέζας ἠπείλει αὐτὴν ἀπὸ βορρᾶ. Ὁ Ἐρρῖκος ἐτράπη κατ' ἀρχὰς κατὰ τοῦ Μιχαήλ· ἀλλ' ἐνῷ ἤλαυνε κατ' αὐτοῦ μανθάνει ὅτι ἀπειλεῖται συγχρόνως ὑπὸ τοῦ Βορὶς καὶ τοῦ Λασκάρεως. Τούτου ἕνεκα καταλιπὼν τὴν ἄμυναν τῆς Μακεδονίας εἰς τὸν ἀδελφόν του Εὐστάθιον καὶ τὸν κόμητα Βερθόλδον, ἔσπευσε πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ ἀφικόμενος ἔμαθε παρὰ Εὐσταθίου καὶ Βερθόλδου ὅτι οὗτοι συνθηκολογήσαντες πρὸς τὸν Μιχαήλ, κατετρόπωσαν ὁλοσχερῶς τὸν Στρέζαν μεθ' οὗ εἶχε συμμαχήσει καὶ ὁ Βορὶς, καὶ ὅτι ὁ Στρέζας μετ' ὀλίγον ἐδολοφονήθη ὑπὸ τῶν οἰκείων. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἦλθον εἰδήσεις δειναί. Ὁ Λάσκαρις, προσβαλὼν περὶ Ἀντιόχειαν τὴν πρὸς Μαιάνδρῳ τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου Καϊχοσροῦ, τὸν φίλον καὶ σύμμαχον τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος, ἀπέβαλε μὲν τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως τὸ συγκείμενον ἐκ Φράγκων μισθοφόρων, ἀλλὰ μονομαχήσας πρὸς τὸν σουλτάνον ἐφόνευσεν αὐτὸν, ὥστε οἱ Τοῦρκοι ἐπὶ τέλους ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, ὁ δὲ Λάσκαρις εἰσήλασε τροπαιοῦχος εἰς Ἀντιόχειαν. Καὶ ἐπειδὴ οἱ διάδοχοι τοῦ Καϊχοσροῦ ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους, εἷς ἐξ αὐτῶν ἐπέτρεψεν εἰς

τὸν Λάσκαριν πᾶσαν τὴν πρότερον ὑπὸ τῶν Τούρκων καταληφθεῖσαν παραλίαν, καὶ αὐτὴν τὴν Ἀτταλειαν. Ἕνεκα δὲ πάντων τούτων ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς ἀπέβη ἰσχυρότερος παρὰ ποτὲ καὶ ἐμελέτησεν ἤδη νὰ ἀνακτήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἐρρῖκος ἠναγκάσθη τότε νὰ στρατεύσῃ αὐτὸς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, καί τοι εἶπε πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν ὅτε ἔμαθε τὸ περὶ Ἀντιόχειαν κατόρθωμα, ὅτι «νενίκηται ὁ Λάσκαρις, οὐ νενίκηκεν,» ἐννοῶν τὴν ἀπώλειαν ἣν ὑπέστη ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ τῶν ἀρίστων αὐτοῦ Φράγκων συμμάχων. Καὶ ἀληθῶς κατετρόπωσε τὸν ἀντίπαλον τοῦτον τῇ 15 ὀκτωβρίου 1211 περὶ τὸν ποταμὸν Λούπαρκον. Ἀλλ' ὁ Λάσκαρις ἦτο ἀνὴρ πολυμήχανος. Ἐνῷ ὁ Ἐρρῖκος προήλαυνεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1212 πρὸς τὰ πρόσω καὶ εἶχε φθάσει ἀκωλύτως μέχρι Νυμφαίου, αὐτὸς καταλιπὼν τὰς μεσημβρινὰς ταύτας χώρας ἐτράπη πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ ὑποτελοῦς τοῦ Ἐρρίκου Δαβὶδ τοῦ Κομνηνοῦ καὶ ἐκυρίευσε παρ' αὐτοῦ πολλὰ φρούρια, Ἡράκλειαν, Ἄμαστριν, Κρόμναν καὶ Κίδρον, περιορίσας αὐτὸν εἰς μόνην τὴν περὶ Σινώπην χώραν. Ὁ Ἐρρῖκος ἔφθασε βραδέως εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Δαβὶδ καὶ ἐν ταῖς περιπετείαις τούτου μάλιστα τοῦ μέρους τοῦ ἀγῶνος ἐνόησεν ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἦσαν ἔτι πολέμιοι ἀξιόμαχοι. Ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ὁ Δερμοκαΐτης, ὅστις ἦτο γαμβρὸς τοῦ Λασκάρεως ἐπὶ τῇ θυγατρὶ αὐτοῦ Εἰρήνῃ, μάλιστα δὲ ὁ γενναῖος ἀδελφὸς τοῦ Λασκάρεως Κωνσταντῖνος, ἀντετάχθησαν καρτερικώτατα εἰς τὰ Λεντιανά· καὶ ἔπεσε μὲν ἐπὶ τέλους ἡ πόλις μετὰ τεσσαράκοντα ἡμερῶν πολιορκίαν, ἀλλ' ὁ στρατὸς τοῦ Ἐρρίκου εἶχεν ἀπαυδήσει ἐκ τοῦ δυσχεροῦς τούτου ἀγῶνος, ὥστε ὁ φράγκος αὐτοκράτωρ ἐνόμισε φρόνιμον νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Κατὰ τὰς γενομένας τότε συνθήκας οἱ Φράγκοι διετήρησαν πᾶσαν τὴν πρὸς δυσμὰς τοῦ Τμώλου ὄρους χώραν, ἅμα δὲ καὶ τὴν προσφάτως κυριευθεῖσαν ὑπὸ αὐτῶν πόλιν Ἀχυράους· ἡ κώμη Κάλαμος, μένουσα ἄοικος, ἔμελλε ν' ἀποτελῇ τὸ πρὸς τὸ βασίλειον τοῦ Λασκάρεως ὅριον. Τὸ δὲ βασίλειον τοῦτο ἀπηρτίσθη ἤδη ἐκ τῶν θεμάτων Νεοκάστρων, Κελβιανοῦ, Μαγνησίων, Ὀψικίων μετὰ τῆς Περγάμου καὶ τῶν Χλιάρων (Ἐλαίας), ἔτι δὲ καὶ τῆς Νικομηδείας καὶ πάντων ὅσα ὁ Λάσκαρις κατέκτησεν ἀπὸ τοῦ Δαβίδ. Ὁπωσδήποτε οἱ Φράγκοι κατέλαβον πάλιν κατὰ τὸ φαινόμενον ἀξιόλογον ἐν Ἀσίᾳ χῶρον. Ἀλλ' ὁ Ἐρρῖκος ἐπείσθη ὅτι δὲν θέλουσι δυνηθῆ νὰ διατηρήσωσιν αὐτὴν διὰ φράγκου ἡγε-

μόνος. Ὅθεν ἐπαναλαβὼν τὴν παραχώρησιν, ἥτις εἶχε γίνει ἐν Θράκῃ ὡς πρὸς τὸν Βρανᾶν, προεχειρίσατο πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν διοικητὴν τῆς Ἀσίας τὸν Ἕλληνα Γεώργιον Θεοφιλόπουλον, φίλον αὐτοῦ ὄντα· μόναι δὲ αἱ Πηγαὶ παρέμειναν κατεχόμεναι ἀμέσως ὑπὸ τῶν Λατίνων.

Μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ταύτης ὁ Ἐρρῖκος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅπου πολλὴ ἐπεκράτει πάντοτε ἀνωμαλία τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἀποθανόντος τῷ 1211 τοῦ Λατίνου πατριάρχου Μοροζίνη, διεφώνησεν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ διαδόχου αὐτοῦ ὁ γαλλικὸς κλῆρος πρὸς τὸν ἐνετικόν. Τελευταῖον, μετὰ ποικίλους καὶ σκανδαλώδεις διαπληκτισμούς, οἱ Γάλλοι συνήνεσαν νὰ προχειρίσωσιν Ἐνετόν· ἀλλὰ τότε ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἐνετοὶ ὥστε ἡ διένεξις ἐκορυφώθη, ὁ δὲ Ἰννοκέντιος ἔπεμψε κατὰ αὔγουστον τοῦ 1213 τὸν καρδινάλιον ἐπίσκοπον Πελάγιον, ἵνα ὡς πληρεξούσιος αὐτοῦ ἀντιπρόσωπος ῥυθμίσῃ μὲν ὁριστικῶς τὸ πατριαρχικὸν ζήτημα, συμπληρώσῃ δὲ διὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν δραστηριότητος τὴν ἕνωσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Πελάγιος, μὴ δυνάμενος νὰ λύσῃ τὸ πατριαρχικὸν ζήτημα, ἠσχολήθη μᾶλλον εἰς τὸ νὰ καθυποτάξῃ τοὺς Ἕλληνας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἀπήντησεν εἰς τοῦτο τόσῳ μείζονας δυσκολίας ὅσῳ ὅλοι σχεδὸν οἱ λοιποὶ Φράγκοι τῆς Ἀνατολῆς ἀνεδείχθησαν πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἱκανῶς ἀνεξίθρησκοι. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐπίτροπος τοῦ Πάπα «ἦθους τυχὸν ἀγριωτέρου καὶ ἀλαζονείᾳ χρώμενος,» ὡς λέγει ὁ Ἀκροπολίτης, εἰς πολλὴν ἐξετράπη βίαν, τὰ πράγματα περιεπλάκησαν ἔτι μᾶλλον. Εἰς τὴν ἐμφύλιον τοῦ καθολικισμοῦ διένεξιν προσετέθη ἡ τῶν ὀρθοδόξων ὑπηκόων δυσμένεια· δυσμένεια εὔλογος τῇ ἀληθείᾳ, διότι ὁ Πελάγιος ἀπῄτει παρὰ πάντων ὑποταγὴν εἰς τὴν πρεσβυτέραν Ῥώμην, ἀπειλῶν θάνατον εἰς τοὺς παρακούοντας, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ φυλακίζων μοναχούς, δεσμεύων ἱερεῖς καὶ κλείων τοὺς ναούς. Ἐντεῦθεν ἐξηγέρθησαν οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ δὲ προὔχοντες αὐτῶν προσελθόντες πρὸς τὸν Ἐρρῖκον εἶπον, ὅτι ὑπετάχθησαν εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ σωματικῶς, οὐχὶ ὅμως ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς· ἢ λοιπὸν θέλει ἀπαλλάξει αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐπελθόντων δεινῶν, ἢ θέλουσιν ἀναγκασθῇ νὰ ἀποδημήσωσιν εἰς Ἀσίαν. Ὁ Ἐρρῖκος ἐννοῶν κάλλιστα τὸ ἄτοπον τῆς διαγωγῆς τοῦ Πελαγίου, ἠνέωξεν ἄκοντος αὐτοῦ τοὺς ναοὺς καὶ ἀπέλυσε τοὺς φυλακισθέντας μοναχοὺς καὶ ἱερεῖς, ἐπιτρέψας

μάλιστα εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ ἀναφερθῶσι κατὰ τοῦ διώκτου αὐτῶν εἰς τὴν Ῥώμην· ὅπερ οἱ ἡμέτεροι ἔπραξαν μετὰ πολλοῦ τόνου, ἐπικαλεσάμενοι ἐπὶ τέλους τὴν συγκρότησιν οἰκουμενικῆς συνόδου. Τῷόντι κατὰ νοέμβριον τοῦ 1215 συνεκροτήθη ἐν Λατερανῷ ἡ ζητηθεῖσα σύνοδος, ἥτις ὅμως δὲν ὠφέλησε τοὺς ἡμετέρους, διότι αἱ δεήσεις αὐτῶν δὲν εἰσηκούσθησαν, τὰ δὲ δόγματα αὐτῶν κατεδικάσθησαν ὡς αἱρετικά. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου κατέλυσε τοὐλάχιστον τὴν ἐμφύλιον τῶν Φράγκων διένεξιν, ἀναγκάσασα τοὺς δύο μνηστῆρας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς νὰ παραιτηθῶσι καὶ διενεργήσασα τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον προχείρισιν τοῦ Τοσκανοῦ τὸ γένος Γερβασίου.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ μὲν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλληνικὸν κράτος ἔπαθε μείωσίν τινα· διότι ὁ Λάσκαρις στρατεύσας κατά τινων ἐπιδραμόντων Τουρκομάνων, ἡχμαλωτεύθη παρ' αὐτῶν καὶ παρεδόθη εἰς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου, ὅστις δὲν τὸν ἀπέλυσεν εἰμὴ ἀφοῦ ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ μεγάλα λύτρα καὶ τὴν παραχώρησιν πολλῶν πόλεων καὶ φρουρίων. Ἀλλὰ τὸ ἐν Εὐρώπῃ δεσποτάτον τῆς Ἑλλάδος ἴσχυσε τἀνάπαλιν τότε παραδόξως. Δολοφονηθέντος ἐν Βερατίῳ τοῦ Μιχαὴλ Α', διεδέξατο τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς ἀδελφός του Θεόδωρος, ὅστις, ὢν ἀνὴρ μάχιμος καὶ τολμηρὸς καὶ φιλόδοξος, δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ Λατίνων καὶ Βουλγάρων καὶ Σέρβων καὶ Ἀλβανῶν καὶ εὐδοκιμῶν κατὰ πάντων. Κατ' ἀρχὰς ἐκυρίευσε τὴν Ἀχρίδα, τὸ Πρίλαπον, τὴν Πελαγονίαν, τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὴν Κέρκυραν καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν Βούλγαρον ἡγεμόνα Σβιατοσλαῦον. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἴδει αὐτὸν ἐκτείνοντα ἔτι μᾶλλον τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κράτος καὶ καταλύοντα αὐτὸ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ φραγκικὸν βασίλειον. Τὴν κατάλυσιν ταύτην παρεσκεύασεν ἥ τε ἐξακολουθοῦσα ἐν τῷ βασιλείῳ τούτῳ πολιτικὴ ἀναρχία καὶ ὁ πρόωρος τοῦ αὐτοκράτορος θάνατος. Ἐνῷ ὁ Ἐρρῖκος ἀπησχολεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διενέξεων περὶ ὧν πρὸ μικροῦ ἐλαλήσαμεν, οἱ Λομβαρδοὶ ἐπανέλαβον αἴφνης ἐν Θεσσαλονίκῃ τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν βουλεύματα. Ὁ Βιανδράτε ἐπέστρεψεν ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἀντιβασιλείαν ἐν ὀνόματι τοῦ μαρκίωνος Γουλιέλμου, τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ τοῦ Βονιφατίου. Ἡ Μαργαρίτα βλέπουσα κινδυνεύοντα τὰ δικαιώματα τοῦ ἰδίου αὐτῆς υἱοῦ Δημητρίου, ἐπεκαλέσατο τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἐρρίκου, ὁ δὲ δραμὼν ἀμέσως εἰς Θεσσαλονίκην, ἔστεψεν ἐκ νέου πανηγυρικῶς τὸν ἡγεμονόπαιδα καὶ ἔπραξε

πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ· ἀλλ' αἴφνης ἀπέθανεν αὐτόθι τῇ 11 ἰουνίου 1216, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 40, δηλητηριασθεὶς καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ὑπὸ τοῦ Βιανδράτε.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἐρρίκου, τὸν ὁποῖον ὁ Ἐφραίμιος ἀποκαλεῖ «ἄντικρυς Ἄρην,» ἀπέβη ὀλέθριος εἰς τὸ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν φραγκικὸν κράτος. Ἐξ ὅσων ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν ὁ ἀναγνώστης ἐνόησε βεβαίως ὅτι τὸ κράτος τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολύ. Ἡ πεισματώδης τῶν Ἑλλήνων ἀντίστασις ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ὁ πλημμελὴς φεουδαλικὸς ὀργανισμός, αἱ μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Φράγκων διενέξεις, αἱ μεταξὺ αὐτῶν τῶν Φράγκων διχόνοιαι ὑπεδείκνυον ἀρκούντως ὅτι οἱ κατακτηταί, οἵτινες ἄλλως τε οὐδέποτε κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ὁλόκληρον τὴν χώραν, ἐκινδύνευον ν' ἀπολέσωσι καὶ ὅσα κατέλαβον. Ἀλλ' ὁ Ἐρρῖκος, εἰ καὶ μετὰ πολλῶν μόχθων καὶ ἀγώνων, ἠδυνήθη τοὐλάχιστον νὰ συντηρήσῃ ἑνότητα τινα ἐντὸς τοῦ κράτους τούτου. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀσθενῶν αὐτοῦ διαδόχων ἡ ἑνότης αὕτη ἐξέλιπε παντάπασιν. Ὀνόματι μὲν ἐξηκολούθησεν ὁ αὐτοκράτωρ λογιζόμενος ὑπέρτατος τῶν ὅλων ἡγεμών, πράγματι ὅμως τὰ διάφορα φραγκικὰ κράτη ἀπέβησαν ἀπὸ τοῦ 1216 ἀνεξάρτητα. Οὐ μόνον τὰς χρηματικὰς αὐτῶν ὑποχρεώσεις δὲν ἐξεπλήρουν πρὸς τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα, ἀλλὰ οὐδὲ τὴν ὀφειλομένην κατὰ τοὺς φεουδαλικοὺς θεσμοὺς στρατιωτικὴν ἐπικουρίαν ἔπεμπον πρὸς αὐτόν, ἣ ἂν ἔπραττον τοῦτο ἐκ διαλειμμάτων, ἰδίως ἐξ Ἑλλάδος, τὸ ἔπραττον μᾶλλον ἐξ ἀβροφροσύνης καὶ ἐνίοτε διὰ λόγους συγγενικούς, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐκπλήρωσιν καθήκοντος ἀνομολογουμένου ὑπ' αὐτῶν. Τὸ φραγκικὸν λοιπὸν κράτος διελύθη τότε εἰς ποικίλας ἡγεμονίας, τὰς ὁποίας ἐν τούτοις δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν εἰς τέσσαρα κυριώτατα κλάσματα· τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίαν, ἥτις μετ' οὐ πολὺ κατήντησε νὰ περιορισθῇ εἰς μόνα τὰ περὶ τὴν βασιλεύουσαν περίχωρα· τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας, τὸ πολυειδῶς συνδεόμενον μετὰ τῶν ἡγεμόνων Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν, Σαλώνων, Βοδονίτζης καὶ Θεσσαλίας· τὸ δουκάτον τῆς Νάξου μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ, καὶ τοὺς Ἐνετοὺς τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Κρήτης. Δὲν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης διότι, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, τὸ βασίλειον τοῦτο ὅλως ἐξέλιπεν ἐκ μέσου μετ' οὐ πολύ. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Φραγκισμὸς διετέλει οὕτω κατακερματισμένος, δὲν ἦτο ἡνωμένος οὐδ' ὁ Ἑλληνισμός. Δύο ὑπῆρχον

Ἑλληνικὰ κράτη ἐν Ἀσίᾳ, τὰ βασίλεια τῆς Νικαίας καὶ τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ ἓν ἐν τῇ Εὐρώπῃ, τὸ δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου ἢ Ἑλλαδος· τὰ δὲ τρία ταῦτα κράτη οὐ μόνον κεχωρισμένα ἦσαν ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' οὐδ' ὡμονόουν πρὸς ἄλληλα.

Ἡ Ἀνατολὴ λοιπὸν διετέλει τότε διηρημένη εἰς ἑπτὰ κυριώτατα πολιτικὰ τμήματα· καὶ ὁ τοιοῦτος αὐτῆς κατακερματισμὸς διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐρρίκου μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ἐν Νικαίᾳ βασιλέων ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1216—1261. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ δὲν εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ἐκθέσωμεν ἰδίᾳ τὴν ἱστορίαν ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἑπτὰ ἐκείνων κρατῶν. Τὰ περὶ τῶν κρατῶν τούτων, πλὴν τοῦ βασιλείου τῆς Τραπεζοῦντος, δύνανται ὡς ἐκ τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν σχέσεων νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν εἰς τρία τμήματα, τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, τῆς ἐν Νικαίᾳ βασιλείας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἑλλάδος· τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπὶ τῶν νήσων ἀμέσου καὶ ἐμμέσου Ἐνετικῆς κυριαρχίας. Περὶ δὲ Τραπεζοῦντος δὲν θέλομεν ἀκριβολογήσει οὔτε ἐν τῷ παρόντι, οὔτε βραδύτερον, διότι ἡ μικρὰ ἐκείνη βασιλεία ἀπέβη σχεδὸν ἄσχετος πρὸς τὸν λοιπὸν τῆς Ἀνατολῆς κόσμον· καὶ εἶναι μὲν χρήσιμον νὰ ἱστορηθῇ ἰδίᾳ· ἀλλὰ ἀπαραίτητον δὲν εἶναι νὰ περιληφθῇ εἰς τὴν γενικὴν ταύτην ἀφήγησιν ἐκείνων μάλιστα τῶν περιπετειῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅσαι συνετέλεσαν βραδύτερον εἰς τὴν ἀναβίωσιν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τὰ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐρρίκου μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

Ἐπειδὴ ὁ Ἐρρῖκος ἀπεβίωσεν ἄτεκνος, προεχειρίσθη ὑπὸ τῶν βαρώνων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικοῦ κράτους διάδοχος αὐτοῦ ὁ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρός του Πέτρος Κουρτεναΐῦ, ἔγγονος τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ παχέος. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἀφοῦ ἐστέφθη ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τοῦ Πάπα καὶ ἐπεκύρωσεν αὐτόθι τὰς ὑφισταμένας πρὸς τὴν Ἐνετίαν συμβάσεις, ἀπέπλευσεν ἐκ Βρεντησίου μετὰ δυνάμεως ἀξιολόγου 160 ἱπποτῶν καὶ 5500 στρατιωτῶν, ἐπὶ ἐνε-

τικῶν γαλερῶν· καὶ πρὸ πάντων ἠθέλησε νὰ ἀνακτήσῃ τὸ Δυρράχιον, τὸ ὁποῖον ὁ δεσπότης Θεόδωρος εἶχε πρὸ μικροῦ κυριεύσει ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν. Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως ἀπέτυχε· μετὰ δὲ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην, ἐξακολουθήσας ὁ βασιλεὺς διὰ ξηρᾶς τὴν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν πορείαν, προσεβλήθη ἐν Ἀλβανίᾳ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου καὶ κατετροπώθη ὁλοσχερῶς, ἀποβαλὼν ἅπαντα τὸν στρατόν, ἅπαντα τὰ σκεύη καὶ αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ φονευθείς. Οὕτω τοὐλάχιστον διηγεῖται τὰ πράγματα ὁ Ἀκροπολίτης· διότι οἱ Φράγκοι ἀξιοῦσιν ὅτι ὁ Θεόδωρος ἐγένετο διὰ προδοσίας κύριος τοῦ Πέτρου, προτείνας αὐτῷ συνέντευξιν, καὶ τότε ἐπιπεσὼν κατ' αὐτοῦ αἰφνιδίως συνέλαβεν αἰχμάλωτον αὐτόν, ἀποθανόντα ἔπειτα ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἐκ τῶν πληγῶν τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ. Ὁπωσδήποτε βέβαιον εἶναι ὅτι κατεστράφη αὐτόθι ὁλόκληρος ὁ φραγκικὸς στρατός, πεσόντος σὺν τοῖς ἄλλοις τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἐρρίκου Εὐσταθίου, καὶ ὅτι ἐχήρευσε πάλιν ὁ θρόνος, καὶ οὐ μόνον ἐχήρευσεν ἀλλ' ἐστερήθη ἐπικουρίας ἧς εἶχε πλείστην ἀνάγκην. Ἐπειδὴ δὲ κατ' ἀρχὰς ἐνόμισαν ὅτι δὲν εἶχεν ἀποθάνει ὁ Πέτρος, ἀνέλαβε τὴν ἀντιβασιλείαν ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἰολάνθα, ἔχουσα σύμβουλον τὸν Conon de Bethune, ὅστις ἄλλως τε ἔτι ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐρρίκου εἶχε προχειρισθῇ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς, ὢν εἷς τῶν ὀλίγων ἐπιζησάντων ἐκείνων ἡρώων, οἵτινες πρὸ 15 μόλις ἐτῶν ἐπῆλθον τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς ἀνατολῆς. Ἀλλὰ τῷ 1219 ἀπέθανεν ἡ ἀντιβασίλισσα, καὶ τότε, ἐπειδὴ πρὸ καιροῦ οὐδεμία ἔμεινεν ἀμφιβολία περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Πέτρου, κατέστη ἀπαραίτητον νὰ προχειρισθῇ νέος αὐτοκράτωρ. Συνελθόντος δὲ ἐν Ῥαιδεστῷ ἐπὶ τούτῳ παρλαμέντου τῇ 12 ὀκτωβρίου, ἐξελέχθη ὁ πρεσβύτερος τῶν υἱῶν τοῦ Πέτρου, Φίλιππος, ὅστις ὅμως ἀπεποιήθη τὸ ἀξίωμα, ἀνέλαβε δὲ τοῦτο προθύμως ὁ νεώτερος ἀδελφός του Ῥοβέρτος, προσελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ στεφθεὶς αὐτόθι ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τῇ 25 μαρτίου 1221. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τῆς πενταετοῦς μεσοβασιλείας τῆς διελθούσης ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐρρίκου, ἡ λεγομένη φραγκικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκρατορία ἀπέβη ἔτι ἀσθενεστέρα ἢ πρότερον. Ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ σύνεσις τοῦ Conon de Bethune ὅστις, φέρων τὸν τίτλον τοῦ σεβαστοκράτορος, πρωΐστατο τῶν πραγμάτων, ἡ μὲν ἀπείθεια τῶν ὑποτελῶν ἠὔξησεν, οἱ δὲ Ἐνετοὶ δὲν ἔπαυσαν ἀπορροφοῦντες τὴν τελευταίαν ἰκμάδα τῶν δυνάμεων καὶ

τῶν πόρων τῶν ἀρχαίων αὐτῶν συμμάχων. Τῳόντι ἐνῷ ἡ ἄμεσος κυριαρχία τῆς αὐτοκρατορίας περιωρίζετο εἰς τὴν βασιλεύουσαν, εἰς τὰ ἐν Εὐρώπῃ περίχωρα αὐτῆς καὶ εἴς τινας περὶ τὴν Ἀσίαν νήσους, εἰς ἐλαχίστας δὲ ἐπὶ τῆς Ἀσίας κτήσεις, ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ὁ προϊστάμενος τῆς Ἐνετικῆς ἀποικίας (Podesta), ὅστις ἦτο τότε ὁ Ἰάκωβος Τιεπόλος, ἐξηκολούθει ὀνομαζόμενος καὶ ὢν πράγματι δεσπότης καὶ συνάρχων τοῦ κράτους. Πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἀξίαν τινὰ ἐν τῇ περιωρισμένῃ ἐκείνῃ περιφερείᾳ κατείχετο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Οἱ Ἐνετοὶ ἀφήρεσαν ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορίαν ἀνέκαθεν καὶ αὐτὸ τὸ κοινότατον κυριαρχικὸν δικαίωμα τῆς νομισματοκοπίας, διότι δὲν ἐπέτρεψαν αὐτῇ νὰ κόπτῃ εἰμὴ χαλκᾶ νομίσματα. Μετὰ δὲ τὸν ἐν ἔτει 1219 συμβάντα θάνατον τοῦ πατριάρχου Γερβασίου, ἐπέτυχον πάλιν νὰ ἐκλεχθῇ ὕπατος ἀρχιερεὺς ὁ Ἐνετὸς Ματθαῖος· καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀπέβησαν παντοδύναμοι ὥστε ὁ Ἰάκωβος Τιεπόλος συνωμολόγει συνθήκας εἰρήνης καὶ ἐμπορίας ἐν ἰδίῳ ὀνόματι, τῷ μὲν 1219 πρὸς τὸν Λάσκαριν, τῷ δὲ 1220 πρὸς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου, τὰς ὁποίας ἠναγκάζετο ἐκοῦσα ἄκουσα νὰ ἀποδέχεται ἡ αὐτοκρατορία. Τὸ δὲ δεινότερον ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἐβελτιώθη, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐχειροτέρευσεν ἐπὶ τοῦ τρίτου αὐτοκράτορος Ῥοβέρτου, 1221—1228, ὅστις ἀπαίδευτος ὢν, καὶ ἄσωτος καὶ ἄνανδρος, ὑπῆρξε πρὸς τοῖς ἄλλοις τοσούτῳ μᾶλλον ἀτυχὴς ὅσῳ ὅτε ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τὸ μὲν ἐν Εὐρώπῃ Δεσποτάτον Ἑλλάδος ἦτο εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὸν, ὁ δὲ ἐν Νικαίᾳ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς περιῆλθεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἱκανωτέρου ἐν πολλοῖς τοῦ Λασκάρεως.

Εἴδομεν πῶς ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, ἐκχωρήσας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἁλώσεως καὶ καταφυγὼν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, κατώρθωσε, τῇ συμπράξει τῶν περιστοιχισάντων αὐτὸν μεγιστάνων, νὰ ἀνυψώσῃ ἐν Νικαίᾳ τὴν σημαίαν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν αὐτοκρατορίας καὶ νὰ συγκροτήσῃ περὶ τὴν πόλιν ταύτην νέον αὐτοῦ ὁρμητήριον, τὸ ὁποῖον ἔκτασιν μὲν δὲν εἶχε μεγάλην, ἀλλ' ἦτο σφόδρα εἰς τοὺς νέους κατακτητὰς ἐπικίνδυνον, καθ' ὃ πλησιέστατον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τούτοις, ἂν καὶ ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ ἄλλοι περὶ αὐτοὺς ἄρχοντες ἦσαν ἄνδρες γενναῖοι, οὐδέποτε ὅμως ἠδυνήθησαν νὰ νικήσωσιν ἐκ τοῦ συστάδην τοὺς Φράγκους, τὸ μὲν διότι δὲν ἐφρόντισαν

νὰ ὀργανώσωσι προσηκόντως τὸν στρατόν, τὸ δὲ διότι πολλάκις ἐν οὐ δέοντι ἐρριψοκινδύνευσαν. Ἦτο δὲ ἐν γένει ὁ Λάσκαρις ὀξύτατος τὸν χαρακτῆρα, ὅπως ἀπεδείχθη μάλιστα ὅτε ἐμονομάχησε πρὸς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου καὶ ὅτε ἀφειδῶς ῥίψας ἑαυτὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν Τουρκομάνων συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας ὠφελήθη ἐπιτηδείως πρῶτον μὲν ἀπὸ τὴν ἐν Θράκῃ ἐπανάστασιν καὶ ἔπειτα ἀπὸ τοὺς περισπασμοὺς οὓς ἐπροξένησαν εἰς τὸν Ἐρρῖκον οἱ Λομβαρδοὶ μεγιστᾶνες τῆς Θεσσαλονίκης, ἵνα οὐ μόνον ἀναχαιτίσῃ πᾶσαν πρόοδον τῶν φραγκικῶν ὅπλων ἐν Ἀσίᾳ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐλάχιστά τινα μέρη περιστείλῃ τὰς ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου κτήσεις αὐτῶν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως περὶ τὰ ἔσχατα ὁ Λάσκαρις ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Τούρκους οὐκ ὀλίγας τῶν πόλεων αὐτοῦ· καὶ συζευχθεὶς μὲν εἰς τρίτον γάμον τὴν θυγατέρα τοῦ Πέτρου Κουρτεναίου Μαρίαν, περιελθὼν δὲ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Ῥοβέρτον ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δώσῃ τούτῳ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα Εὐδοξίαν καὶ ὡς πρεῖκα ἀξιόλογόν τι τμῆμα Ἀσιάτιδος χώρας, ἦτο ὅλως διόλου διατεθειμένος νὰ διάγῃ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν νέον τῶν Φράγκων κυριάρχην, ὅτε αἴφνης ἀπεβίωσε τῷ 1222 ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, διότι δὲν ἦτο ἔτι οὔτε πεντηκοντούτης. Τινὲς λέγουσιν ὅτι εἶχεν υἱὸν ἀνήλικον ὀνόματι Κωνσταντῖνον· ἄλλοι δὲν ἀναφέρουσιν υἱὸν αὐτοῦ· ὁ δὲ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ῥητῶς λέγει· «ἄρρην γὰρ ἦν αὐτῷ παῖς οὐδείς.» Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι κατέλιπε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἰωάννην Βατάτζην, ὅστις εἶχε συζευχθῆ τὴν θυγατέρα του Εἰρήνην μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρώτου αὐτῆς συζύγου Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου· ὁ δὲ Βατάτζης, ὢν πολὺ μᾶλλον περιεσκεμμένος καὶ εὐσταθὴς ἢ ὁ προκάτοχος, ἔμελλε νὰ καταφέρῃ πληγὰς καιρίας εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικὸν κράτος. Ἰδοὺ μετὰ πόσης ἀκριβείας καὶ λεπτότητος σύναμα ἀντιπαραθέτει ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς τοὺς χαρακτῆρας τῶν δύο πρώτων ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατόρων. «Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς Θεόδωρος ὁ Λάσκαρις, ὀξὺς μὲν ἦν τὴν ὁρμὴν καὶ ἀνυπόστατος καὶ πλείστας μὲν προκεκινδύνευκε μάχας, πλείστας δ' ἀνώρθωσε πόλεις καλλίσταις οἰκοδομαῖς καὶ πολλοῖς ἀναλώμασιν, ἀνασοβῶν καὶ ἀναχαιτίζων διὰ τούτων τὴν τῶν Λατίνων ὁρμήν. Ἀλλ' ἐκιβδήλευεν αὐτήν, ἀωρίᾳ πολλάκις εἰς τὰ πράγματα χρώμενος. Ὁ δὲ γαμβρὸς καὶ διάδοχος Ἰωάννης ὁ Δούκας, σύνεσιν πλουτῶν φυσικὴν καὶ τρόπων εὐστάθειαν καὶ βεβηκὸς

ἦθος, κάλλιστα τὴν ἀρχὴν διέθυνε καὶ ἐκόσμει· καὶ τοῖς τε Ῥωμαίων πράγμασι καὶ στρατεύμασι πλείστην ἐν βραχεῖ τὴν ἐπίδοσιν ἐδεδώκει κατὰ τὸ ἑκατέροις ἀνάλογον, μήτε πρὸ βουλῆς ἐργαζόμενος οὐδέν, μήτε μετὰ τὴν βουλὴν ἀμελῶν οὐδενός· ἀλλὰ πάντα μέτρῳ καὶ κανόνι διδοὺς καὶ καιρῷ τῷ προσήκοντι. Ἀλλὰ φαίη ἂν τις εὐστόχως, ὡς καιρὸς ἐκεῖνος τὴν Θεοδώρου τοῦ βασιλέως ὀξεῖαν ἐζήτει ὁρμήν· τοιγαροῦν καὶ ξυνερρύηκεν· ὁ δ' ἐφεξῆς χρόνος τὴν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου εὐστάθειαν· τοιγαροῦν καὶ συνέδραμεν.»

Ὅτε λοιπὸν ἐβασίλευσεν ὁ Ῥοβέρτος, ἡ φραγκικὴ αὐτοκρατορία ἠπειλεῖτο ἐξ ἴσου καὶ ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Πρώτην δὲ καιρίαν πληγὴν ἔλαβεν ἐν Εὐρώπῃ. Τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης ἐξηκολούθει καὶ μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Ἐρρίκου ἐπέμβασιν διατελοῦν ἐν ἀναρχίᾳ. Ὁ Βιανδράτε ἐβουλεύετο πάντοτε νὰ τὸ παραδώσῃ εἰς τὸν Γουλιέλμον τὸν Μομφερρατικόν, ἡ δὲ Μαργαρίτα οὐδένα εἶχεν ἰσχυρὸν προστάτην, ὅτε αἴφνης ὁ δεσπότης Ἑλλάδος Θεόδωρος, τοῦ ὁποίου ἀνεφέραμεν τὰ πρῶτα στρατιωτικὰ κατορθώματα, «ἀνὴρ δραστήριος, κατὰ Γρηγορᾶν, καὶ καινὰ δεινὸς ἐπινοῆσαι πράγματα, καὶ ἀεὶ τοῦ πλείονος ἐφιέμενος,» προελάσας πρὸς ἀνατολὰς ἐγένετο εὐχερῶς κύριος τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐκεῖθεν δὲ ὁρμώμενος προέβη διὰ τῆς Ζαγορᾶς καὶ κατέλαβε πᾶσαν τὴν μέχρις Ἀδριανουπόλεως, καὶ Φιλιππουπόλεως, καὶ Χριστοπόλεως χώραν. Καὶ τότε ἀποβαλὼν τὸ δευτερεῦον ἀξίωμα τοῦ δεσπότου ἀνηγόρευσεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα, ὑπενεδύθη πορφυρίδα, περιεβλήθη ἐρυθρὰ πέδιλα, συνεκρότησεν αὐλὴν βασιλικήν, προεχειρίσατο δεσπότας καὶ σεβαστοκράτορας, καὶ μεγάλους δομεστίκους, καὶ πρωτοβεστιαρίους, καὶ ἔκοψεν ἴδιον νόμισμα. Ἀπήντησε μὲν περὶ ταῦτα μικράν τινα δυσκολίαν, διότι ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Κωνσταντῖνος ὁ Μεσοποταμίτης, θεωρῶν τὴν ἐν Νικαίᾳ βασιλείαν κατὰ τοῦτο μάλιστα ὡς μόνην νόμιμον ὅτι παρ' αὐτῇ ἔδρευεν ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης, δὲν ἠθέλησε νὰ στέψῃ τὸν νέον αὐτοκράτορα· οὗτος ὅμως ὑπερενίκησε τὴν δυσχέρειαν ταύτην διὰ τῆς συνήθους αὐτῷ τόλμης καὶ ὀξύτητος, ἐξορίσας μὲν τὸν Μεσοποταμίτην, στεφθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Δημητρίου, ὅστις ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν αὐτοκέφαλον καὶ αὐτόνομον.

Ὁ Ἰωάννης Βατάτζης οὐδὲν ἠθέλησεν ἢ ἠδύνατο ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ πράξῃ κατὰ τοῦ Θεοδώρου· ἀλλ' οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκοι

ὡς πρὸς τοὺς ὁποίους ἡ κατάλυτις τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου, ἐπεχείρησαν τῷ 1224 στρατείαν τινὰ ἐπὶ τὴν πόλιν ἐκείνην, κατετροπώθησαν ὅμως ὁλοσχερῶς περὶ Σέρρας καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν βασιλεύουσαν κακῶς ἔχοντες. Τότε ὁ Θεόδωρος, ὅστις ἐφρόντισε νὰ διατελῇ φιλικῶς πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἵνα μὴ περισπᾶται ὑπ' αὐτῶν, ἐκυρίευσε τὴν Μοσυνούπολιν, τὴν Ξάνθειαν, τὴν Γρατζιανὴν καὶ αὐτὴν τὴν Ἀδριανούπολιν, ἀφ' ἧς ἐτράπη λεηλατῶν τὴν χώραν μέχρι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βιζύης ὅτε ἐνίκησε πάλιν τοὺς Φράγκους. Ἀλλὰ δὲν προεχώρησε περαιτέρω ἀναγκασθεὶς νὰ ἀπέλθῃ πρὸς δυσμάς, διότι ὁ Γουλιέλμος ὁ Μομφερρατικὸς διεπεραιώθη κατὰ μάρτιον τοῦ 1225 ἐξ Ἰταλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ δυνάμεως, ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον τοσαύτας πόρρωθεν προέτεινεν ἀξιώσεις. Ἀπέθανεν ὅμως ὁ Γουλιέλμος κατὰ σεπτέμβριον μηδὲν λόγου ἄξιον διαπραξας. Τὰ στρατεύματά του ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ Θεόδωρος ἔμεινε κύριος ἀπόλυτος τῆς χώρας, καὶ, ἀφήσας ἡσύχους τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκους, ἠσχολήθη τότε ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐπιχειρώσῃ τὴν δευτέραν τοῦ κράτους αὐτοῦ πρωτεύουσαν, ἤτοι τὸ Δυρράχιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐξώσῃ ἐκ τῆς Θεσσαλίας τοὺς κατέχοντας ἔτι αὐτὴν ξένους δυνάστας.

Καὶ ἐνῷ κατελύετο οὕτω ἐν Εὐρώπῃ διὰ παντὸς τὸ φραγκικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπεχείρει ἐν Ἀσίᾳ τῷ 1224 τὰς πρώτας κατὰ τῶν Φράγκων ἐχθροπραξίας αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης Βατάτζης, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως ἀδελφοί, Ἀλέξιος καὶ Ἰσαάκιος, εἶχον καταφύγει εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὑπεκίνουν τοὺς Φράγκους κατὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὗτος ἥρπασε τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ νομίμου διαδόχου Κωνσταντίνου, υἱοῦ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὁποίου ὅμως διαφωνοῦσιν, ὡς εἴδομεν, οἱ χρονογράφοι. Ὁ Βατάτζης νικήσας κατὰ κράτος τοὺς Φράγκους ἐν μάχῃ αἱματηρᾷ συγκροτηθείσῃ περὶ τὸ Ποιμανηνὸν, κατέλαβεν ὅλας σχεδὸν τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις αὐτῶν καὶ ἰδίως τὴν Λάμψακον ὅπου ἔκτοτε πολλάκις ἔδρευε, τὸ Ποιμανηνὸν, τὰ Λεντιανὰ, τὴν Χαρίορον καὶ τὸ Βερβενίακον. Ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ ἔπεσον πλεῖστοι περιφανεῖς Γάλλοι ἱππόται καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἠχμαλωτεύθησαν· συνελήφθησαν δὲ καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ τοῦ Λασκάρεως, τοὺς ὁποίους

ἐτύφλωσεν ὁ Ἰωάννης. Ἀλλὰ καὶ στόλον συγκροτήσας ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς ἀπέσπασεν ἀπὸ τῆς φραγκικῆς αὐτοκρατορίας τὰς εἰς τὴν ἄμεσον αὐτῆς κυριαρχίαν ὑπαγομένας νήσους Λέσβον, Χίον, Σάμον, Ἰκαρίαν καὶ Κῶν, καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν Λέοντα Γαβαλᾶν, ὅστις ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων εἶχε καταλάβει τὴν Ῥόδον καὶ τὰς παρακειμένας αὐτῇ νήσους. Ὁ Λέων Γαβαλᾶς εἶχεν ἱδρύσει αὐτόθι ἰδίαν δυναστείαν, ἥτις ἦτο ὁτὲ μὲν ὑπήκοος τῆς αὐτοκρατορίας, ὁτὲ δὲ ἀνεξάρτητος ἀπὸ αὐτήν, ὡς καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων τὰ ὁποῖα ἔκοψεν, ὧν τινὰ μὲν φέρουσι «Καῖσαρ ὁ Γαβαλᾶς (ὁ Λέων) ὁ δοῦλος τοῦ βασιλέως,» ἄλλα δὲ· «Ἰωάννης ὁ Γαβαλᾶς (ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος) αὐθέντης τῆς Ῥόδου.» Μετὰ δὲ τὰ προεκτεθέντα ὁ στόλος τοῦ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορος ἐλεηλάτησε τὰς εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ὑπαγομένας παραλίας πόλεις Μάδυτα, Καλλίπολιν καὶ ἄλλας. Εὐτυχῶς διὰ τὸν Ροβέρτον ἐσωτερικαὶ συνωμοσίαι ἠνάγκασαν τὸν Βατάτζην νὰ συνομολογήσῃ τῷ 1225 ἀνακωχὰς καθ' ἃς παρεχώρησε μὲν εἰς τοὺς Φράγκους χώραν τινὰ περὶ Νικομήδειαν, ἔλαβε δὲ τὸ ἀρχαῖον φρούριον τῶν Πηγῶν. Ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ φραγκικὴ αὐτοκρατορία ἐστερήθη καὶ ἐν Ἀσίᾳ τὰς κυριωτέρας αὐτῆς νήσους καὶ τὰς κυριωτέρας ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεις. Ἀπήλαυσεν ὅμως εἰρήνην τινὰ καὶ ἐν Ἀσίᾳ, ὅπως ἐν Εὐρώπῃ, μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1228 ἐπελθόντος θανάτου τοῦ Ροβέρτου.

Ἀλλὰ ποίαν εἰρήνην! Σπανίως κράτος ἐπὶ γῆς περιῆλθεν εἰς τοσοῦτον ἐλεεινὴν κατάστασιν. Οἱ κατακτηταὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως διῃρημένοι πρὸς ἀλλήλους, ἐγκαταλελειμμένοι ὑπὸ τῆς Εὐρώπης, εἰσαγαγόντες διοικητικὸν σύστημα ἀνεπιτηδειότατον, κατατροπωθέντες πολλάκις ὑπ' ἐκείνων τοὺς ὁποίους τοσοῦτον περιεφρόνουν, ἐκάθηντο, αὐτοὶ οἱ διάδοχοι τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας καὶ τῶν Κομνηνῶν, κεκλεισμένοι ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ἄνευ στρατοῦ καὶ χρηματικῶν πόρων, καὶ, τὸ παραδοξότερον, αὐτοὶ οἱ πρὸ μικροῦ ἔτι τοσοῦτον ἀρρενωποὶ καὶ ῥέκται, ἐξετραχηλίζοντο πολλάκις εἰς τὴν οἰκτροτέραν ἠθικὴν παρακμήν. Οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐφρόντιζον εἰμὴ πῶς νὰ ἐκμυζήσωσι τὰς τελευταίας τοῦ κράτους τούτου προσόδους, μηδόλως φροντίζοντες περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ. Ἐπὶ μίαν στιγμὴν, ἀναλογισθέντες τὴν ἀθλιότητα εἰς ἣν περιῆλθον οἱ ἀρχαῖοι αὐτῶν σύμμαχοι,

συνέλαβον τὸν σκοπὸν νὰ μεταφέρωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξ Ἑνετίας τὴν ἕδραν τοῦ ἰδίου κράτους· ἀλλὰ ταχιστα παρήτησαν τὸ βούλευμα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτέλεσις ἤθελε πιθανῶς ἐπαγάγει τὴν καταλυσιν καὶ οὐχὶ τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως αὐτῶν. Ὁ τότε Πάπας Ὀνώριος ἐπεκαλεῖτο τὴν συνδρομὴν τῆς Δύσεως ὑπὲρ τῆς νέας ταύτης ἐν τῇ Ἀνατολῇ Γαλλίας (Nova Francia, ὡς ἔλεγον τὴν χώραν ἡμῶν), ἀλλὰ δὲν εἰσηκούετο, καὶ ἐν τούτοις ὁ αὐτοκράτωρ Ῥοβέρτος ἀντὶ νὰ πράξῃ τι γενναῖον κατέτριβε τὸν χρόνον εἰς ἔρωτας ἀθέσμους, μέχρις οὗ οἱ ἀγανακτήσαντες βαρῶνοι, ἐμβαλόντες εἰς τὰ ἀνάκτορα τὴν μὲν ἐρωμένην αὐτοῦ ἐρινοκόπησαν καὶ ἀπετύφλωσαν, τὴν δὲ μητέρα αὐτῆς ἔπνιξαν. Ὁ ταλαίπωρος Ῥοβέρτος μὴ δυνάμενος νὰ ἐκδικηθῇ, ἀπῆλθεν εἰς Ῥώμην ἵνα ἱστορήτῃ τὰς συμφοράς του εἰς τὸν Πάπαν. Ὁ δὲ παρεμύθησεν αὐτὸν ὅσον ἠδύνατο, τὸν ἔδωκε μερικὰ χρήματα καὶ τὸν κατέπεισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ταύτην ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέθανεν ἐν Εὐβοίᾳ τῷ 1228. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος Βαλδουῖνος Β' (1228—1261) ἦτο παῖς ἑνδεκαέτης. Ὅθεν ἐδέησε νὰ εὑρεθῇ σπουδαιότερός τις τῶν πραγμάτων κυβερνήτης, καὶ τοσαύτη ἦτο ἡ ἀπελπισία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ὥστε κατήντησαν νὰ συζητήσωσιν ἂν δὲν συμφέρει νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἀπό τινος καιροῦ ἐπικρατήσαντα τῆς Βουλγαρίας Ἰωάννην Ἀσάν, τὸν υἱὸν τοῦ θηριώδους Ἰωαννίσῃ. Τελευταῖον ὅμως παρήτησαν τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ ἀνηγόρευσαν ἐπιμελητὴν τῆς ἀρχῆς τὸν ἐν Νεαπόλει διατρίβοντα πρώην βασιλέα τῶν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην Βρυέννιον, ὅστις καίτοι ἦτο γέρων, ἐλογίζετο εἰς τῶν ἱπποτικωτέρων ἡγεμόνων τοῦ κόσμου, καὶ ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ αὔγουστον τοῦ 1231 μετὰ πεντακοσίων ἱππότων, 1,200 ἵππων καὶ 5,000 στρατιωτῶν, ἠρραβώνισε μὲν τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Μαρίαν μετὰ τοῦ Βαλδουΐνου Β', ἐστέφθη δὲ συμβασιλεὺς καὶ ὑπελήφθη παρὰ πάντων ὡς μέλλων τοῦ κράτους σωτήρ. Ἀλλ' αἱ χρησταὶ αὗται προσδοκίαι ἐματαιώθησαν. Ἀφοῦ ἐπὶ δύο ἔτη ἔμεινεν ἀργὸς ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπειτα ἠθέλησε νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τοῦ ἐν Νικαίᾳ βασιλέως, ἐπέστρεψεν ὅμως μετὰ τέσσαρας μῆνας μηδὲν μέγα διαπράξας. Καὶ τότε ὁ Βατάτζης ἀπεφάσισε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Ἰωάννου Ἀσάν, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ συμμαχία αὕτη, καθ' ἣν ὁ μὲν υἱὸς τοῦ Βατάτζη Θεόδωρος Λάσκα-

ρις ἔμελλε νὰ συζευχθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀσὰν Ἑλένην, οἱ δὲ δύο ἡγεμόνες συνεφώνησαν νὰ διανείμωσι πρὸς ἀλλήλους τὸ φραγκικὸν κράτος, ὑπῆρξε βεβαίως διὰ πολλοὺς λόγους ἀναξία τοῦ μεγαλοφυοῦς τῆς Νικαίας βασιλέως· διότι μακρὰ μὲν πεῖρα εἶχε καταστήσει ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ Βούλγαροι ἦσαν πολὺ ἐπικινδυνότεροι τῶν Φράγκων πολέμιοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰ δὲ πράγματα καθ' ἑκάστην ἐμαρτύρουν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς οὐδεμίαν εἶχε χρείαν τοιούτων συμμάχων ἵνα καταλύσῃ τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Ὁπωσδήποτε, τῷ 1235, ὁ Ἰωάννης Βατάτζης ἀρξάμενος τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐκυρίευσεν ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν τὴν Καλλίπολιν, ἐπαγαγὼν αὐτόθι σφαγὴν καὶ δῄωσιν δεινήν· μεθ' ὃ κατέλαβε πᾶσαν τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον καὶ πᾶσαν τὴν μέχρι τῆς Μαρίτζης χώραν καὶ αὐτὴν τὴν Τζουρουλὸν, τὸ κάλλιστον τῶν Φράγκων φρούριον. Ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέφθασε καὶ ὁ Ἀσὰν, ἀφοῦ ἐπόρθησε τὰς ἀρκτικὰς ἐπαρχίας, καὶ τῷ 1236 ἐπολιόρκησαν οἱ δύο σύμμαχοι, ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε τελευταῖον ἀνέδειξαν δραστηριότητά τινα οἱ Φράγκοι. Ἐνετοὶ, Γενουαῖοι, Πισᾶται καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Πελοποννήσου Γοδοφρέδος Β' Βιλλεαρδουΐνος, δραμόντες εἰς βοήθειαν τοῦ αὐτοκράτορος συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ κατατροπωθῇ μὲν ὁ στόλος τοῦ Βατάτζη, νὰ καταστραφῶσι δὲ τὰ στίφη τοῦ Ἀσὰν καὶ οὕτω νὰ ἀπαλλαγῇ ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου.

Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον κοινὸν τῶν Φράγκων κατόρθωμα. Ἅμα οἱ σύμμαχοι ἐκεῖνοι ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια, ἅμα ἡ αὐτοκρατορία ἐγκατελείφθη εἰς τοὺς πόρους τῆς ἀμέσου αὐτῆς κυριαρχίας, ἐγένετο πρόδηλον ὅτι οὔτε χρήματα οὔτε ἄνδρας εἶχεν ὅπως συγκροτήσῃ στρατὸν ὁπωσοῦν ἀξιόλογον. Ὅθεν ἀπῆλθεν ὁ Βαλδουΐνος Β' εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἵνα συλλέξῃ στρατὸν καὶ χρήματα. Καὶ ἐπέτυχε τῳόντι κατ' ἀμφότερα, μάλιστα δὲ ὡς πρὸς τὴν συγκρότησιν τοῦ στρατοῦ, διότι τῷ 1240 ἠδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ ξηρᾶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοῦ συνεπαγόμενος 700 μὲν ἱππότας, ἐν οἷς πολλοὺς ἐπιφανεῖς τῆς Γαλλίας ἄνδρας, πλείστους δὲ πεζοὺς καὶ ὑπὲρ τὰς 20,000 ἵππων. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποθάνει ὁ Βρυέννιος, ὁ Βαλδουΐνος Β' ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ Λατίνου πατριάρχου Νικολάου ὡς μόνος τῶν Ῥωμαίων κυρίαρχος, καὶ ἐν τῷ ἅμα προσέβαλε τὴν Τζουρουλόν. Τὸ ἰσχυρὸν τοῦτο φρούριον ἐκυριεύθη, κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ ἐνετὸς ναύαρχος Ἰωάννης Μικέλης ἐνίκησε πάλιν τὸν στόλον

τοῦ Βατάτζη· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου οἱ Φράγκοι ἀπέβαλον πάντα σχεδὸν ὅσα κατεῖχον ἔτι ἐν Ἀσίᾳ, καὶ, συνομολογήσαντες δι ετεῖς ἀνακωχὰς (1241—1243), περιέπεσον αὖθις εἰς ἀδράνειαν καὶ ἀμηχανίαν. Ἐνῷ ὁ ἐν Νικαίᾳ πολυμήχανος βασιλεὺς κατέλυε τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ ὁμογενῆ ἀντίπαλον, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἱστορήσει, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκοι οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν, ἰδίως ἕνεκεν ἐσχάτης πενίας. Ἐγκαταλειφθέντες κατὰ τὸ σύνηθες ὑπό τε τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες δὲν ἐπεμελοῦντο εἰμὴ μόνον τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν συμφέροντα, καὶ ὑπὸ τῶν Φράγκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οἵτινες δὲν ἐφρόντιζον εἰμὴ περὶ τῶν ἰδίων ἡγεμονιῶν, ἐδέησε νὰ ἀποταθῶσιν ἐκ νέου πρὸς τὴν Εὐρώπην. Τῷ 1245 ἀπῆλθε τὸ δεύτερον ὁ Βαλδουῖνος εἰς Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν, ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην ἐλαχίστας ἐπέτυχε συνδρομάς. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατήντησαν εἰς τοιαύτην ἀνέχειαν ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς συντήρησιν αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μόλυβδον ἐξ οὗ ἦσαν κατεσκευασμέναι αἱ στέγαι τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἀνακτόρων. Εἰς τοσοῦτον ἀθλιότητος περιῆλθον οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐν τῇ προηγουμένῃ ἑκατονταετηρίδι ἔδιδεν εἰς τοὺς ἡμετέρους αὐτοκράτορας αὐτὴ καὶ μόνη ὑπὲρ τὰ 100,000,000 τοῦ τότε νομίσματος. Οἱ ἄμεσοι διάδοχοι τῶν Βονιφατίων καὶ τῶν Βαλδουΐνων, κατήντησαν ἐπαῖται. Διὰ νὰ πορισθῶσι μερικὰ χρήματα, νῦν μὲν ἐπώλουν λείψανα ἁγίων, νῦν δὲ ἐδανείζοντο ἀπὸ ἰδιώτας. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1248 ὁ Βαλδουῖνος Β' ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτος, ἐζήτησε πρὸ πάντων ἀπὸ τοὺς αὐτόθι ἐμπόρους 24,000 ὑπέρπυρα (φρ. 268,800)· καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω τεινων τὴν χεῖρα πότε εἰς τὸν ἕνα πότε εἰς τὸν ἄλλον, ἵνα λάβῃ ὀλίγα τινὰ χρήματα, καταντήσας νὰ ἐνεχυριάσῃ ἐπὶ τούτῳ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν Φίλιππον εἰς τοὺς ἐμπόρους Ἄγγελον καὶ Ἰωάννην Φερρύ. Ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτη κατάστασις πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ καὶ τῷ 1261 ἀνέκτησαν οἱ ἡμέτεροι εὐχερῶς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Οὐδὲ ἤθελε παρατείνει ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη τὴν ἀγωνίαν αὐτοῦ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικὸν κράτος ἐὰν ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἐδιχοτομεῖτο ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ εἰς δύο αὐτοκρατορίας, τὴν ἐν Νικαίᾳ καὶ τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ· καὶ ἐὰν ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία δὲν ἐνόμιζε πρὸ πάντων ἀπαραίτητον νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἑνότητα αὐτοῦ,

Τὸ ἔργον αὐτῆς τοῦτο διευκολύνθη ὑπὸ τῆς ἀκαθέκτου ὁρμῆς καὶ τῆς ἀκορέστου πλεονεξίας τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Ἀγγέλου Κομνηνοῦ. Τῳόντι ὁ ἀνὴρ οὗτος, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ καταρτισθὲν μέγα κράτος, τὸ ὁποῖον ἦπλοῦτο ἀπὸ Δυρραχίου μέχρι Θεσσαλονίκης καὶ ἀπὸ Ναυπάκτου μέχρις Ἀδριανουπόλεως, ἐπετέθη καὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων τῷ 1230. Κακῶς τῇ ἀληθείᾳ ποιῶν, διότι ὤφειλεν ἐν μέρει τὰς ἐπιτυχίας αὐτοῦ εἰς τὰς φιλικὰς καὶ συγγενικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας συνῆψε πρὸς τὸν Ἰωάννην Ἀσὰν, καὶ διότι ἐὰν κατεκρίναμεν πᾶσαν πρὸς τοὺς Βουλγάρους συμμαχίαν καθὸ συνεπαγομένην τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν εἰς τὰ κατὰ τὴν Θρᾴκην καὶ τὴν Μακεδονίαν πράγματα, οὐδὲν ἧττον ἀποδοκιμάζομεν πᾶσαν διάλυσιν τῶν πρὸς αὐτοὺς ὑφισταμένων εἰρηνικῶν σχέσεων καθὸ δυναμένην νὰ προκαλέσῃ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ ὁλοσχερὴς καταστροφὴ τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ἔργον ἀνώτερον τῶν δυνάμεων τοῦ τότε Ἑλληνισμοῦ. Ὅ,τι λοιπὸν φρονιμώτερον εἶχεν οὗτος νὰ πράξῃ ἦτο νὰ περιορίζῃ ὅσον ἔνεστι τὸν Βουλγαρισμὸν εἰς τὰς παρ' αὐτοῦ καταληφθείσας πρὸ αἰώνων χώρας, ὅπως ἐπολιτεύθη πρότερον ὁ Θεόδωρος, ὅστις, μεταβαλὼν ἔπειτα ἄνευ λόγου σύστημα, εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιοκατάκριτος ὅσῳ ὁ Ἰωάννης Ἀσὰν, μακρὰν τοῦ νὰ κληρονομήσῃ τὴν θηριωδίαν τοῦ πατρός του, ἦτο ἡγεμὼν μετριοπαθὴς, ἂν ὄχι φιλάνθρωπος. Καὶ ἐτιμωρήθη ὁ Θεόδωρος διὰ τὸ σφάλμα αὐτοῦ ἐκεῖνο, διότι συγκροτηθείσης κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1230 μάχης περὶ Κλοκοτινίτζαν παρὰ τὸν Ἕβρον ποταμὸν, ἐνικήθη κατὰ κράτος καὶ ᾐχμαλωτεύθη αὐτός τε καὶ πολὺ πλῆθος τῶν περὶ αὐτόν. Ὁ Ἀσὰν ἐπολιτεύθη ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς ἡττηθέντας, ἀπολύσας μὲν τοὺς πλείστους τῶν αἰχμαλώτων, ἀγωνισθεὶς δὲ διὰ παντὸς τρόπου νὰ περιποιηθῇ τὴν εὔνοιαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦτο εὐχερῶς κυριεύσας τὴν Ἀδριανούπολιν, τὸ Διδυμότειχον, τὸ Βολερὸν, τὰς Σέρρας, τὴν Πελαγονίαν, τὴν Πρίλαπον, τὸ Ἀλβανὸν καὶ μέχρι τῆς Ἰλλυρίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς μεγάλης Βλαχίας ἀφ' ἑτέρου ἐπιδραμών· μεθ' ὃ ἐπανῆλθεν εἰρηνικῶς εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ χώραν. Καὶ αὐτὸς ὁ Θεόδωρος κατ' ἀρχὰς οὐδὲν ἄλλο κακὸν ἔπαθε παρὰ τὴν αἰχμαλωσίαν· μόνον δὲ ἀφοῦ ἐφωράθη παρασκευάζων ἐπιβουλὰς, ἐτυφλώθη ὑπὸ τοῦ Ἀσάν. Ἐν τούτοις ὁ νεώτερος τοῦ Θεοδώρου ἀδελφὸς, ὁ δεσπότης Μανουὴλ, διασωθεὶς ἐκ τῆς περὶ Κλοκοτινίτζαν μάχης, ἀνηγορεύθη ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκράτωρ καὶ διετήρησε τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐπὶ δεκαετίαν

(1230—1240) μὴ ἐνοχλούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀσὰν, τοῦ ὁποίου ἦτο γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρί. Ἀφοῦ δὲ εἰς μάτην ἐζήτησε νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν Βατάτζην, ἀπέκλινε πρὸς τοὺς Λατίνους, ὑπέσχετο ὑποταγὴν εἰς τὸν Πάπαν ἔν τε τοῖς κοσμικοῖς καὶ τοῖς πνευματικοῖς πράγμασι καὶ ὤμοσεν ὅρκον φεουδαλικῆς πίστεως πρὸς τὸν πρίγκηπα τοῦ Μωρέως Γοδοφρέδον Β', ὅπερ ὅμως μόνον ὑπὸ τῶν Φράγκων λεγόμενον φαίνεται ἐντελῶς ἀπίθανον, διότι ἀφοῦ ὁ Μανουὴλ προέκειτο νὰ μὴ διατηρήσῃ πλήρη ἀνεξαρτησίαν, δὲν ἐννοοῦμεν διατὶ ἤθελε θυσιάσει αὐτὴν μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ξένων ἐκείνων δυναστῶν ἢ ὑπὲρ τοῦ ἐν Νικαίᾳ ὁμογενοῦς καὶ ὁμοδόξου αὐτοκράτορος.

Ἄλλως τε, ἂν καὶ ὁ Μανουὴλ ἐξηκολούθει ἄρχων ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ καλούμενος αὐτοκράτωρ καὶ κόπτων, ὅπως προηγουμένως ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὑπέρπυρα καὶ χαλκᾶ νομίσματα, τὸ κράτος αὐτοῦ δὲν εἶχε πλέον τὴν προτέραν ἔκτασιν. Παρεκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ἀσὰν κυριευθεισῶν χωρῶν καὶ πόλεων, τὸ κράτος τοῦτο ὑπέστη τότε καὶ ἄλλην κολόβωσιν. Ὁ πρῶτος τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ἱδρυτὴς, ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνὸς ἀποθανὼν τῷ 1214, εἶχε καταλίπει ἐκ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ γάμου υἱὸν, τοῦ ὁποίου ὁ ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μιχαὴλ Θεόδωρος δὲν εἶχε σεβασθῇ τὰ δικαιώματα ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἦτο νόθος, ἔλεγε δὲ αὐτὸν νόθον, διότι ἡ μήτηρ του ἦτο στενὴ συγγενὴς τοῦ Μιχαήλ. Ὁ νέος ἐκεῖνος Κωνσταντῖνος Ἄγγελος καλούμενος, βραδύτερον δὲ μετονομασθεὶς Μιχαὴλ Β', κατέφυγε τότε εἰς Πελοπόννησον· ὅτε δὲ συνέβη ἡ τοῦ Θεοδώρου αἰχμαλωσία παρέστη εἰς μέσον καὶ ἀπῄτησε καὶ ἐπέτυχε νὰ λάβῃ τὴν ἀρχὴν τῶν τοῦ πατρὸς κτήσεων ἤτοι τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας, τῆς Αἰτωλίας καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας· ὥστε προέκυψεν ἤδη νέον δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου, ἀνεξάρτητον τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας, καὶ τὸ ὁποῖον διαιρεθὲν βραδύτερον εἰς δύο καὶ τρία μάλιστα κλάσματα, ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενον μέχρι τοῦ 1318 καὶ ἔχον σχέσιν μᾶλλον πρὸς τοὺς Φράγκους τῆς Ἀχαΐας ἢ πρὸς τοὺς ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ὅλως κατελύθη ἡ οὕτω πολυειδῶς ἀκρωτηριασθεῖσα αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐν πρώτοις τῷ 1240 ὁ Ἰωάννης Ἀσὰν, χηρεύσας πρὸ μικροῦ, ἔλαβε σύζυγον τὴν ὡραίαν τοῦ Θεοδώρου θυγατέρα Εἰρήνην καὶ δείξας πλείονα πρὸς τὴν νέαν σύζυγόν του στοργὴν ἢ πρὸς τὴν θυγατέρα του, τὴν σύζυγον τοῦ Μανουὴλ, οὐ μό-

νον ἀπέλυσε τὸν Θεόδωρον, ἀλλὰ καὶ συνέδραμεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Θεσσαλονίκην. Τότε ἐπειδὴ ὁ Θεόδωρος ἦτο τυφλός, ἐστέφθη μὲν ὁ πρεσβύτερος υἱός του Ἰωάννης, πράγματι ὅμως ἡ κυβέρνησις διεξήγετο ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἐξωσθεὶς Μανουὴλ ἐνέβαλε τῇ συνδρομῇ τοῦ Βατάτζη εἰς Θεσσαλίαν, τῷ δὲ 1242 ἐπελθὼν καὶ αὐτὸς ὁ Βατάτζης μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ εἰς Μακεδονίαν, ἠνάγκασε τὸν Ἰωάννην Ἄγγελον νὰ ἀποθέσῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, νὰ ὀνομασθῇ ἁπλῶς δεσπότης καὶ νὰ ἄρχῃ τῆς Θεσσαλονίκης ὡς ὑποτελὴς αὐτοῦ. Μετὰ δύο ὅμως ἔτη ἀπέθανεν ὁ δεσπότης Ἰωάννης, ὁ δὲ διαδεξάμενος αὐτὸν ἀδελφός του Δημήτριος εἰς τοσαύτην ἀγανάκτησιν ἔφερε τοὺς Θεσσαλονικεῖς διὰ τῶν ἀκολασιῶν αὐτοῦ ὥστε φυσικῷ τῷ λόγῳ προεκλήθη νέα τοῦ Βατάτζη ἐπέμβασις. Ὁ Βατάτζης ἀπεφάσισε τόσῳ μᾶλλον νὰ ἐπεμβῇ ὅσῳ συγχρόνως ἡ βασιλεία τῶν Βουλγάρων εἶχε περιέλθει εἰς τὸν ἀνήλικον υἱὸν τοῦ Ἰωάννου Ἀσὰν, τὸν Μιχαὴλ (1246—1257). Ὅθεν ὠφελούμενος ἐξ ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων περᾷ τὸν Ἑλλήσποντον τῷ 1246, κυριεύει τὰς Σέρρας, τὸ Μελένικον, τὸν Στενίμαχον, τὰ Τζέπαινα καὶ τὰ περὶ τὴν Ῥοδόπην καὶ ἔπειτα τραπεὶς πρὸς βορρᾶν κατὰ τῆς χώρας τῶν Βουλγάρων παραλαμβάνει τὸ Στούμπιον, καὶ τὸ Χοτοβὸν, καὶ τὸ Βελεβούδιον, καὶ τὰ Σκόπια καὶ ἄλλας πολλὰς πόλεις, ἀναγκάσας τὸν Μιχαὴλ νὰ προτείνῃ λόγους περὶ εἰρήνης. Τελευταῖον δὲ κατὰ νοέμβριον εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλονίκην, συνέλαβε καὶ ἐξώρισεν εἰς Λεντιανὰ τὸν Δημήτριον, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Θεόδωρον κτήματά τινα περὶ Βοδενὰ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀσίαν καταλιπὼν ἐν Εὐρώπῃ ἐπίτροπον αὐτοῦ πληρεξούσιον τὸν μέγαν δομέστικον Κομνηνὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, ἔχοντα παρ' ἑαυτῷ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μιχαὴλ, τὸν βραδύτερον γενόμενον ἱδρυτὴν τῆς τῶν Παλαιολόγων δυναστείας.

Ἡ κατάλυσις τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας καὶ ἡ συνένωσις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν αὐτοκρατορίαν τὴν ἐν Νικαίᾳ ἱδρυθεῖσαν, μαρτυρεῖ ὅτι οὗτος, ὅσον καὶ ἂν εἶχε παρακμάσει, διετήρει ἔτι συστατικά τινα πολιτικῆς ἐμπειρίας, δεξιότητος καὶ δυνάμεως πλειότερα τῶν ὅσα ἔφθασε νὰ προσλάβῃ ὁ πρὸ μικροῦ εἰς νέον πολιτικὸν βίον ἀνακύψας νέος Ἑλληνισμός. Ἡ δὲ ἕνωσις αὕτη ὑπῆρξε μὲν τὸ κυριώτατον κατόρθωμα τοῦ Ἰωάννου Βατάτζη, ἀλλ' οὐχὶ τὸ μόνον. Εἴδομεν ὅτι ἀνέκτησεν ἁπάσας τὰς νήσους καὶ χώρας

ὅσαι ἀπετέλουν τὸ ἄμεσον τοῦ Λατίνου βασιλέως κράτος καὶ ὅτι περιώρισεν αὐτὸν εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ κυριεύσῃ τὴν μεγάλην ταύτην πρωτεύουσαν, ἀλλ' ἤξευρεν ὅτι ἡ πτῶσις αὐτῆς ἦτο προσεχὴς καὶ ἀναπόδραστος. Ὅθεν ἠσχολήθη ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν ἀσιανῶν αὐτοῦ ἐπαρχιῶν ῥύθμισιν. Αἱ ἐπαρχίαι αὗται, αἵτινες οὐδένα ἔτρεχον ἀπὸ δυσμῶν, ἤτοι ἀπὸ τῶν Φράγκων, κίνδυνον, εἶχον ἀσφαλισθῇ προσφάτως καὶ ἀπὸ Ἀνατολῶν, ἤτοι ἀπὸ τῶν ἐν Ἰκονίῳ Τούρκων, διὰ παραδόξου συνδρομῆς περιστάσεων. Καθ' οὓς χρόνους ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἐπεχείρει τὴν καταστροφὴν τοῦ προμαχῶνος, ὅστις ἐπὶ χίλια ἔτη ὑπερεμάχει ὑπὲρ αὐτῆς κατὰ τῶν ἀπ' ἀνατολῶν ἀδιαλείπτως ἀνανεουμένων πολεμίων, ἐπέσκηπτεν ἀπὸ τὰ βαθη τῆς Ἀσίας νέα φοβερὰ καταιγὶς Μογγολικῶν στιφῶν, ἅτινα ἀνήκοντα εἰς φυλὴν ὅλως ἀλλοτρίαν τῆς Καυκασικῆς καὶ εἰς ἀναριθμήτους μυριάδας συναγελασθέντα ὑπὸ ἕνα τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν Τεμουτζὶν, τὸν ἐπονομασθέντα Τσιγγισχὰν, ταὐτὸν εἰπεῖν αὐτοκράτορα, κατέκλυσαν ὡς τεραστία τις πλήμμυρα ἅπασαν τὴν ἀχανῆ χώραν τὴν ἀπλουμένην ἀπὸ τῆς βορείου Σινικῆς μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας πρὸς μεσημβρίαν, μέχρι τῆς Πολωνίας πρὸς βορρᾶν. Ὁ ἐν Ἰκονίῳ Σελδζουκίδης σουλτάνος βλέπων ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν χείμαρρον τοῦτον, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπεμάκρυνε τοὺς Μογγόλους τελέσας φόρον εἰς αὐτούς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐνόμισε φρόνιμον νὰ διάγῃ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα ὅστις τοιουτοτρόπως ἠσφαλίσθη διττῶς ἀπ' ἀνατολῶν, ἀπό τε δηλ. τῶν Τούρκων καὶ ἀπὸ τῶν Μογγόλων. Καὶ τότε ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν ἀσιανῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες κακῶς ἔχουσαι ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀγγέλων, δὲν ηὐτύχησαν βεβαίως πολὺ οὐδ' ἐπὶ τῶν ἀδιακόπων ἀνωμαλιῶν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἀπηρτίσθη ἡ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορία ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως. Νῦν δὲ οὐ μόνον αἱ πόλεις ἀνεκτίσθησαν, ἀλλὰ καὶ ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία πολλὴν ἔλαβον τὴν ἐπίδοσιν. Ὁ βασιλεὺς ἐφιλοτιμήθη νὰ ἐπαρκῇ εἰς ἁπάσας τὰς ἀνάγκας τῆς αὐλῆς ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ κτημάτων· ἐπήρκει δὲ ἐξ αὐτῶν οὐ μόνον εἰς τὰς συνήθεις τῆς βασιλείας δαπάνας ἀλλὰ καὶ εἰς συντήρησιν πολλῶν εὐεργετικῶν καταστημάτων οἷον γηροτροφείων, πτωχοτροφείων καὶ νοσοκομείων.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὰς συνετὰς ταύτας διατάξεις, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἔπραξε καί τινα τὰ ὁποῖα μαρτυροῦσιν ὅτι δὲν ἦτο ἀνώτερος πολλῶν ἐκ τῶν ἡμαρτημένων δοξασιῶν αἵτινες ἐπεκράτουν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Ἔκτισε ναοὺς περικαλλεῖς καὶ μοναστήρια πολυτελῆ, καταδαπανῶν περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα χρήματα, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο ἐπωφελέστερον νὰ ἀναλωθῶσιν εἰς συντήρησιν στρατοῦ καὶ στόλου, καὶ ὑποθάλπων τὸν μοναχικὸν βίον, ὅστις δὲν συνετέλει βεβαίως εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ κράτους. Πλὴν τούτου ἐνόμισε, κατὰ τὴν ἄλλοτε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐπικρατήσασαν δοξασίαν, ὅτι δικαιοῦται καὶ δύναται νὰ ῥυθμίσῃ τὴν χρῆσιν τῆς ἰδιωτικῆς περιουσίας. Οἱ πλούσιοι ἄνθρωποι μετεχειρίζοντο τότε πολλὰ βαρύτιμα γουναρικὰ καὶ πολλὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα. Καὶ τὰ μὲν γουναρικὰ ἤρχοντο ἀνέκαθεν ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας, τὰ δὲ μεταξωτά, ἐν ὅσῳ μὲν ὑφίστατο ἀκέραιον τὸ μεσαιωνικὸν ἡμῶν κράτος, κατεσκευάζοντο ἐντὸς αὐτοῦ καὶ μάλιστα εἰς Θήβας καὶ εἰς τὰς ἄλλας κυρίως Ἑλληνικὰς χώρας, ἀφοῦ δὲ αἱ χῶραι αὗται κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἀπέβησαν καὶ τὰ μεταξωτὰ προϊὸν ἐξωτερικῆς βιομηχανίας. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν αὐτῶν καὶ τῶν βαρυτίμων γουναρικῶν, ἀπαιτήσας νὰ ἀρκῶνται πάντες εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους βιομηχανήματα. Καὶ ἡ μὲν διάταξις αὕτη, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τοιαύτας ἀπαγορεύσεις, ἔπεσε μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀχρηστίαν· ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ προσοχὴ ἣν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐπέστησεν εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους ζητήματα, ἡ δ' ἐπίδοσις ἣν ἔλαβον τότε ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία ἐν Ἀσίᾳ μαρτυρεῖ, ὅτι, μεταξὺ πολλῶν ἐσφαλμένων, εἶχε καὶ πολλὰς ὑγιεῖς περὶ δημοσίας καὶ ἰδιωτικῆς οἰκονομίας ἀρχάς, ὅπως ἀνέκαθεν συνέβη εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν βασιλείαν.

Ἀξιοσημνημόνευτοι ὡςαύτως εἶναι αἱ ποικίλαι σχέσεις εἰς τὰς ὁποίας ὁ Ἰωάννης Βατάτζης περιῆλθε πρὸς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ὁ τότε αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερῖκος Β', ὁ τοῦ Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα ἔγγονος, ἦτο, ὅπως ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες τῆς Γερμανίας, πολέμιος τοῦ Πάπα· ὁ δὲ Πάπας ἦτο ὁ φυσικὸς προστάτης τῶν Λατίνων τῆς Ἀνατολῆς, ἄρα οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ συμπαθῶσι πρὸς τὸν Φρειδερῖκον. Ἤδη ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκράτωρ Θεό-

δωρος Ἄγγελος Κομνηνὸς εἶχε συνομολογήσει συνθήκην συμμαχίας πρὸς τὸν ἰσχυρὸν μονάρχην τῆς δύσεως τῷ 1229, διόπερ καὶ ἀφωρίσθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Πάπα. Ὁ δὲ Βατάτζης συνῆψεν ἔτι οἰκειοτέρας σχέσεις πρὸς τὸν Φρειδερῖκον Β', διότι μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου Εἰρήνης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως, ἐνυμφεύθη τῷ 1244 τὴν νόθον θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Γερμανίας Ἄνναν ἢ Κωνσταντίαν, καὶ ἔκτοτε διετέλεσεν εἰς συνεχῆ πρὸς τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον ἡγεμόνα ἀλληλογραφίαν, ἧς 3 ἐπιστολαὶ τοῦ Φρειδερίκου πρὸς τὸν Βατάτζην ἀνευρεθεῖσαι ἐν τῇ Λαυρεντιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Φλωρεντίας, ἐδημοσιεύθησαν κατὰ πρῶτον, τῷ 1855, ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Γουσταύου Οὐολφίου. Σὺν ταύταις δὲ ἀνεκαλύφθη καὶ ἐδημοσιεύθη ἑτέρα, τετάρτη ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοῦ Φρειδερίκου πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Ἄγγελον Κομνηνὸν Δούκαν. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων συνάγονται περιεργότατα πράγματα· ὅτι ὁ Βατάτζης, ὅστις, ὡς ἄλλοθεν ἦτο γνωστόν, εἶχε πέμψει ἀξιόλογον χρηματικὴν συνδρομὴν εἰς τὸν πενθερόν του, ἐξαπέστειλε προσέτι εἰς αὐτόν, τῷ 1250, «χειρά τινα τῶν ὑπ' αὐτὸν τοξοτῶν καὶ ὁπλιτῶν·» ὅτι ὁ Φρειδερῖκος ἐνόμιζε τούτου ἕνεκα καθῆκον αὐτοῦ νὰ πληροφορῇ τακτικῶς τὸν Βατάτζην περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πολεμικῶν αὐτοῦ κατορθωμάτων· καὶ ὅτι δὲν ἐδίσταζε κατὰ μὲν τοῦ Πάπα νὰ ἐπισωρεύῃ δεινὰς προσβολὰς καὶ ὕβρεις, τοὺς δὲ Γραικοὺς νὰ ὀνομάζῃ εὐσεβεστάτους καὶ ὀρθοδοξοτάτους.

Ἐννοεῖται ὅτι πάντα ταῦτα ἐτάραζαν τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα ὅπερ διὰ τοσούτων ἀδικιῶν καὶ ἀγώνων εἶχε κατασκευάσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ, κατέρρεε, καὶ μακρὰν τοῦ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ, εἶχεν ἀπεναντίας χρείαν τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ. Ἡ ἐλπὶς ὅτι διὰ τῆς ἱδρύσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατίνου αὐτοκράτορος καὶ Λατίνου πατριάρχου οἱ Ἕλληνες θέλουσιν ὑποταχθῆ εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν, διελύθη ὡς ὄνειρον. Οἱ Ἕλληνες, κληρικοί τε καὶ λαϊκοί, εἴτε ἐπιεικῶς εἴτε δυσμενῶς ἐπολιτεύοντο πρὸς αὐτοὺς οἱ Φράγκοι, ἐνέμενον οὐδὲν ἧττον πιστοὶ εἰς τὰ δόγματα τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἄλλον ὑπέρτατον ἀρχηγὸν εἰμὴ τὸν ἐν Νικαίᾳ ἑδρεύοντα οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Τότε ὁ Ῥωμαϊκὸς θρόνος ἐνόησεν ὅτι ἐπὶ ματαίῳ ἐχύθη τοσοῦτον αἷμα, ἐπὶ ματαίῳ ἐγένοντο τοσαῦται καταστροφαὶ καὶ ὅτι ἄλλο δὲν τῷ μένει εἰμὴ νὰ ἐπαναλάβῃ πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα καὶ τὸν παρ' αὐτῷ πατριάρ-

χην τὰς διαπραγματεύσεις, τὰς ὁποίας ἄλλοτε τοσάκις εἶχεν ἐπιχειρήσει πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορας καὶ πατριάρχας. Οἱ ἡμέτεροι ἀπήντησαν μετὰ τῆς συνέσεως καὶ μετριοπαθείας, ἣν συνήθως ἔδειξαν εἰς τὰς πρὸς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν σχέσεις αὐτῶν. Εἶπον ὅτι εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν Πάπαν ὡς τὸν πρῶτον ὅλων τῶν πατριαρχῶν, ἐπιτρέποντες μὲν τὴν εἰς αὐτὸν ἔκκλησιν ὡς ὕπατον δικαστήν, ὑπακούοντες δὲ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς δογματικὰς αὐτοῦ ἀποφάνσεις καθόσον δὲν ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατέρων θεσπισθέντα· ἀλλὰ συγχρόνως ἀπήτησαν εὐλογώτατα νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἡ ἀπάντησις αὕτη δὲν εὐχαρίστησε τὸν Ἰννοκέντιον Δ', καὶ ἡ διαπραγμάτευσις διεκόπη.

Ἀλλὰ καὶ τὰ γράμματα τὰ τοσαύτην παθόντα συμφορὰν διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤρχισαν πάλιν νὰ καλλιεργῶνται ἐν Νικαίᾳ. Ὁ Βατάτζης καὶ ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος Εἰρήνη ἐπροστάτευσαν νέον ἔτι ὄντα τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην, ὅστις ἔγραψε *Χρονικὴν συγγραφὴν* περιέχουσαν τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἀνακτήσεως αὐτῆς ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, καὶ τὸν Νικηφόρον Βλεμμίδην ἀκμάζοντα κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἕνεκα τῆς ποικίλης αὐτοῦ παιδείας καὶ διδάσκαλον διατελέσαντα τοῦ τε Γεωργίου Ἀκροπολίτου καὶ πολλῶν ἄλλων, πρὸ πάντων δὲ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Βατάτζη, Θεοδώρου. Τὸ δὲ σπουδαιότερον ὁ Βλεμμίδης ἦτο ἀνὴρ χρηστὸς, καὶ γενναῖος καὶ ἔδωκέ ποτε δεῖγμα τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ τιμῶν ἐξ ἴσου αὐτόν τε καὶ τὸν βασιλέα Ἰωάννην Βατάτζην. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε διατελέσει πιστὸς πρὸς τὴν πρώτην αὐτοῦ σύζυγον Εἰρήνην, ἥτις ἂν δὲν ἐδελέαζεν αὐτὸν διὰ τοῦ κάλλους, ἐδέσποζεν ὅμως αὐτοῦ διὰ τοῦ ἀρρενωποῦ καὶ ἀρχικοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ δευτέρα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Φρειδερίκου Β', καίτοι νεωτάτη καὶ ἴσως διὰ τὴν τῆς νεότητος ἀπειρίαν, δὲν κατώρθωσε νὰ προσηλώσῃ αὐτὸν ἀπερισπάστως. Μεταξὺ δὲ τῶν κυριῶν ὅσαι συνώδευσαν αὐτὴν ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ὑπῆρχε μία, ἣν οἱ ἡμέτεροι ὀνομάζουσι Μαρκεσίναν, καὶ παριστῶσιν ἄμαχον κατά τε τὸ κάλλος καὶ τὴν εὐφυΐαν. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς χάριτας ταύτας καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐκυριεύθη ὑπ' αὐτῆς ὥστε ἐπέτρεψε νὰ κοσμῆται διὰ βασιλικῶν συμβόλων, φοροῦσα πέδιλα πορφυρᾶ καὶ ἱππεύουσα ἵππον διὰ πορφύρας ὡσαύτως κεκοσμημένον. Καὶ οἱ μὲν πλεῖ-

στοι τῶν αὐλικῶν δὲν ἐδίσταζον νὰ τιμῶσι τὴν ἐρωμένην ὡς βασιλίδα, ὁ δὲ Βλεμμίδης, μὴ ἀνεχόμενος τὸ σκάνδαλον, ἔσκωπτε καὶ κατέκρινεν αὐτὴν ἀναφανδόν. Ἐπειδὴ δέ ποτε ἡ Μαρκεσίνα ἠθέλησε νὰ προέλθῃ ἐν συνοδίᾳ λαμπρᾷ εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ μονὴν ἣν εἶχε κατασκευάσει ἑαυτῷ ὁ σοφὸς καθηγητής, ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀπέπεμψεν αὐτὴν μὴ ἐπιτρέψας τὴν εἴσοδον. Ἡ φίλη τοῦ βασιλέως προέδραμε τότε πρὸς αὐτὸν ζητοῦσα ἐκδίκησιν καὶ ἔχουσα συνηγόρους τοὺς περὶ αὐτὴν κόλακας. Ἀλλ' ὁ Βατάτζης, ἂν δὲν εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ κάλλους, εἶχε τὴν σύνεσιν τοῦ νὰ κατανοῇ τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος καὶ ἐτίμα τὸν ἄνδρα, ὃν κατηναγκάζετο νὰ τιμωρήσῃ. Ὅθεν κατηφὴς γενόμενος καὶ δακρύσας «ἵνα τί με κολάζειν ἄνδρα δίκαιον συνωθεῖτε,» ἀπήντησεν· «εἰ γάρ μοι πρὸς βουλήσεως ἦν ἀτιμίας ὁμοῦ καὶ αἰσχύνης καθῆσθαι ἐκτός, ἀκίβδηλον ἂν τὸ τῆς βασιλείας ἐτήρουν σεμνὸν καὶ αὐτός· νῦν δὲ τὰς αἰτίας τῶν ἐμῶν ὕβρεων καὶ τῆς βασιλείας αὐτῆς αὐτὸς παρεχόμενος, προσηκούσας λοιπὸν ἀπολαμβάνω ἐντεῦθεν τὰς ἀμοιβὰς καὶ τῶν πονηρῶν σπερμάτων ἄξια τὰ γεώργια.»

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης· μεγαλεπήβολος, μεγαλοπράγμων καὶ ἐν αὐταῖς αὐτοῦ ταῖς ἀδυναμίαις μεγαλόφρων. Ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὁπόσον ἡρωϊκοὶ ἦσαν οἱ Φράγκοι ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἐξεπόρθησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁπόσον ἐλεεινοὶ οἱ Ἕλληνες οὓς κατέναντι αὐτῶν ἀπήντησαν, πάλιν δὲ ὁπόσον ἡρωϊκοὶ ἀπέβησαν οἱ Ἕλληνες μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου καὶ ὁπόσον ἐλεεινοὶ κατήντησαν οἱ Φράγκοι, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἐνθυμηθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Σαικσπήρου δραματουργηθεῖσαν πάλην τοῦ Χάμλετ καὶ τοῦ Λαέρτου, ἣν παρέθηκεν ἤδη ὁ Μακώλαιϋ ὅτε ἐξιστόρησε τὰς ἀναλόγους περιπετείας τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ κατὰ τὴν 15 καὶ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα. Κατ' ἀρχὰς ὁ Λαέρτης ἐπλήγωσε τὸν Χάμλετ, ἔπειτα ὅμως ἀνταλλαγέντων ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν ἀμοιβαίων ὅπλων, ὁ Χάμλετ ἐπλήγωσε τὸν Λαέρτην. Οἱ Φράγκοι κατ' ἀρχάς, ὄντες μαχιμώτεροι τῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων καὶ εὐτυχήσαντες νὰ ἄγωνται ὑπὸ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ Βονιφατίου, κατίσχυσαν τῶν ἀντιπάλων, οἵτινες οὐ μόνον κατώτεροι ἦσαν ἐκείνων μαχηταί, ἀλλ' ἔλαβον τὴν ἀτυχίαν νὰ ἔχωσιν ἀρχηγοὺς τοὺς Ἀγγέλους Ἰσαάκιον καὶ Ἀλέξιον. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου ἐξέλιπε μὲν ὁ πρῶτος ἐκεῖνος φραγκικὸς στρατός, ἕτερος δὲ δὲν

κατωρθώθη νὰ συγκροτηθῇ δι' ἔνδειαν χρημάτων· ὥστε οἱ Φράγκοι ἀπέβαλον, ἕνεκα τῆς διοικητικῆς αὐτῶν ἀνικανότητος, τὴν στρατιωτικὴν ὑπεροχήν. Ἀπεναντίας δὲ οἱ ἡμέτεροι, συνελθόντες ἐκ τῆς πρώτης καταπλήξεως καὶ συνετισθέντες ὑπὸ τῆς ἀτυχίας, ἀνέδειξαν ἡγεμόνας γενναίους ἅμα καὶ ἐμπείρους, ἐν Ἠπείρῳ μὲν τοὺς Κομνηνοὺς Μιχαὴλ καὶ Θεόδωρον, ἐν Ἀσίᾳ δὲ τὸν Λάσκαριν καὶ τὸν Βατάτζην. Ἐντεῦθεν κατελύθη μὲν τάχιστα τὸ λατινικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, πρόδηλον δὲ κατέστη ὅτι ἔμελλε προσεχῶς νὰ καταλυθῇ καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικὴ αὐτοκρατορία. Ἀλλ' ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐπέπρωτο νὰ κατορθωθῇ οὔτε ὑπὸ τοῦ Βατάτζη, οὔτε ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀποθανόντος τοῦ βασιλέως ἐκείνου τῇ 30 ὀκτωβρίου 1255, διεδέξατο μὲν αὐτὸν ὁ υἱός του Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις, ὅστις καὶ ἡλικίαν ὥριμον εἶχεν, ὢν τριάκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν, καὶ παιδείαν οὐ μικράν, καὶ στρατιωτικὴν δεξιότητα ἱκανήν, διότι κατετρόπωσε τοὺς ἐμβαλόντας αὖθις εἰς Μακεδονίαν Βουλγάρους καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ περισταλῶσιν ἐντὸς τῶν προτέρων ὁρίων. Ἀλλ' ἦτο δύσπιστος, καὶ τὸ χείριστον παλίμβουλος περὶ τὰς δυσπιστίας, εἰς ὃ συνετέλει ἴσως καὶ ἡ νοσηρὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ κατάστασις, ἐκ δὲ τούτου διηυκόλυνεν ἂν δὲν προεκάλεσε τὴν πτῶσιν τῆς δυναστείας αὐτοῦ.

Ἤκμαζε τότε εἴπερ ποτὲ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ὁ τῶν Παλαιολόγων οἶκος. Ὁ οἶκος οὗτος ἦτο ἀρχαῖος, διότι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἀναφανεὶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀνέδειξεν ἔκτοτε ἐκ διαλειμμάτων ἄνδρας πολιτικοὺς καὶ πολεμικοὺς λόγου ἀξίους. Ἐσχάτως ἔτι ὁ Βατάτζης, καταλύσας τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλείαν, εἶχε καταλίπει αὐτόθι πληρεξούσιον αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον, τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρόνικος ἀπεβίωσε μετ' οὐ πολύ, ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μιχαὴλ ἦτο ἢ τοὐλάχιστον ἐλογίζετο ὁ δεξιώτερος τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους στρατηγῶν. Ἐπωφθαλμίασεν ἆρά γε ἔκτοτε εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν; Καθὼς συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, βραδύτερον ἐλέγετο ὅτι ἡ πρεσβυτέρα αὐτοῦ ἀδελφὴ Εὐλογία, ἥτις εἶχεν ἐπιμεληθῇ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡλικίας, ἐσυνήθιζε νὰ κατευνάζῃ τὰς παιδικὰς αὐτοῦ κραυγὰς καὶ νὰ ἀποκοιμίζῃ αὐτὸν ᾄδουσα ἀσμάτιον λέγον, ὅτι θέλει γίνει ποτὲ βασιλεύς, ὅτι θέλει εἰσέλθει εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τῆς χρυσῆς πύλης καὶ

ὅτι θέλει κατορθώσει μεγάλα πράγματα· «ἦν δὲ τὸ λεγόμενον, καθ' ἃ ἱστορεῖ Γεώργιος Παχυμέρης, ὡς εὖγε τῷ βασιλεῖ τῆς πόλεως, καὶ ὡς κατὰ χρυσέαν πύλην εἰσελθεῖν μέλλοι, καὶ ὡς τὸ καὶ τὸ, ἐκεῖσε μεγαλυνόμενος ἐκτελέσειεν.» Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἔτι βασιλεύοντος τοῦ ἰσχυροῦ Βατάτζη κατηγορήθη ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, ἀλλ' ἠθωώθη δι' ἔλλειψιν ἀποδείξεων καὶ ἀνέκτησεν αὖθις τὴν εὔνοιαν τοῦ βασιλέως. Ὅταν ἔπειτα ὁ Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις βασιλεύσας ἐστράτευσε κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐπέτρεψε τῷ Μιχαὴλ Παλαιολόγῳ τὴν διοίκησιν τῆς Νικαίας καὶ τῆς Βιθυνίας. Τότε ὁ Μιχαὴλ κατηγορήθη πάλιν ὡς μελετῶν ν' ἁρπάσῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν· καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀντὶ νὰ περιμείνῃ νὰ δικασθῇ κατέφυγεν εἰς Ἰκόνιον, ἐκεῖθεν πέμψας τῷ βασιλεῖ ἀπολογίαν. Ὁ δὲ βασιλεὺς, ἀντὶ ἢ νὰ συγχωρήσῃ αὐτὸν εἰλικρινῶς ἢ νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ παρασταθῇ εἰς τὸ ἁρμόδιον δικαστήριον, ἐπέτρεψε μὲν τὴν ἐπάνοδόν του, ἐξηλούθησε δὲ δυσπιστῶν πρὸς τὸν ἄνδρα. Ὅθεν ἐπειδὴ ὁ δεσπότης Ἠπείρου Μιχαὴλ Κομνηνὸς ὑπερέβη τὰ ταχθέντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Βατάτζη ὅρια, ὁ Λάσκαρις ἔπεμψε μὲν κατ' αὐτοῦ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ἐπέτρεψε δ' αὐτῷ δυνάμεις οὐχὶ ἀποχρώσας· καὶ μετ' ὀλίγον δοὺς ὦτα ἀκροάσεως εἰς νέας κατηγορίας, διέταξε τὴν σύλληψιν αὐτοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τὴν εἰς Μαγνησίαν ἀπαγωγήν. Πάλιν ὅμως ἀκούσας τὰς δικαιολογίας του ἀπέδωκε τῷ ἀνδρὶ τὸ ἀξίωμά του ἐπιλέγων ὅτι ἐνόμιζεν αὐτὸν ἀθῷον, ὅτι ὅμως ἂν ἦτο ἔνοχος τὸν ἐσυγχώρει, καὶ ἐπειδὴ προέβλεπε προσεχῆ τὸν θάνατον, τὸν ἐσύσταινε τὰ τέκνα αὐτοῦ.

Τῳόντι ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις ἀπέθανε μικρὸν μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα κατ' αὔγουστον τοῦ 1259, καταλιπὼν τέσσαρας θυγατέρας καὶ υἱὸν ὀκταέτη, τὸν Ἰωάννην Λάσκαριν. Καίτοι δὲ εἶχε συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν Παλαιολόγον, ἀνέθηκε τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀρχῆς οὐχὶ εἰς αὐτὸν ἀλλ' εἰς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον καὶ τὸν πρωτοβεστιάριον Γεώργιον Μουζάλωνα, παντοδύναμον αὐτοῦ φίλον καὶ ὑπουργὸν διατελέσαντα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ βασιλέως ἀπόφασις δυσηρέστησε τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ὅστις, εἴτε πρὸ καιροῦ πλέκων ἐπιβουλὰς εἴτε μὴ, ἀπεφάσισε νῦν νὰ ὑποσκελίσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸν ἀντίπαλον, καὶ κατώρθωσε τοῦτο διότι ἴσχυε παρὰ τοῖς στρατιώταις πολὺ μᾶλλον τοῦ Μουζάλωνος, τοῦ μὴ δόντος εἰς αὐτοὺς τὰς συνήθεις ἐπὶ τῆς ἀναγορεύσεως ἑκάστου νέου βασιλέως χρηματικὰς χορηγίας. Μόλις λοιπὸν ἐννέα ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρου Λασκά-

ρεως ὁ στρατὸς φονεύει τὸν Μουζάλωνα ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οὗτος ἐπεβουλεύετο τὸν νεαρὸν Ἰωάννην, καὶ λεηλατεῖ τὰς οἰκίας τοῦ τε πρωτοβεστιαρίου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων. Ὁ Παλαιολόγος ἐφάνη ὅλως ἀμέτοχος τοῦ πραξικοπήματος τούτου καὶ περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ βασιλέως, ἐπιδεικνύων μὲν πολλὴν εὐλάβειαν πρὸς αὐτόν τε καὶ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον, προσοικειούμενος δὲ τοὺς μεγιστᾶνας τοῦ κράτους. Ὁ Παχυμέρης δίδει ἡμῖν τὰ ὀνόματα τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πρωτευόντων τούτων οἴκων, οἵτινες ἦσαν παρεκτὸς τῶν Παλαιολόγων, οἱ Τζαμάντουροι, οἱ Τορνίκιοι, οἱ Στρατηγόπουλοι, οἱ ἐκ τοῦ Ῥαοὺλ, οἱ Βατάτζοι, οἱ τοῦ Φιλῆ, οἱ Καβαλλάριοι, οἱ Νοστόγγοι, οἱ Καμύτζαι, οἱ Ἀπρηνοί, οἱ Ἄγγελοι, οἱ Λιβαδάριοι, οἱ Ταρχανειῶται, οἱ Φιλανθρωπηνοί, οἱ Καντακουζηνοὶ «καὶ ὅσοι ἄλλοι οἷς ἡ μεγαλογενὴς σειρὰ καὶ χρυσῆ συγκεκρότητο.» Ὁ κατάλογος οὗτος εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιομνημόνευτος, ὅτι καταδεικνύει τὴν ἀλλοίωσιν ἣν ὑπέστη ὁ μεσαιωνικὸς ἡμῶν κόσμος. Τὸ κράτος αὐτοῦ, ὡς ἠξεύρομεν, ἐστηρίζετο ἀπὸ τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, πρὸ πάντων ἐπὶ μεγάλης στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐπιφανῶν οἴκων τῆς ἀριστοκρατίας ταύτης ὅσοι διέλαμψαν ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι, οὐδεὶς ἐσώζετο. Ἐκ τῶν νῦν ἀναφερομένων μόνοι οἱ Παλαιολόγοι, οἱ Τορνίκιοι καὶ οἱ Ταρχανειῶται ἀνέτρεχον μέχρι τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· οἱ Ἄγγελοι, οἱ Καμύτζαι καὶ οἱ Καντακουζηνοὶ ἦσαν νεώτεροι, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ὅλως καινοφανεῖς.

Ὅπως δήποτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἐπὶ τούτων ἐρειδόμενος, προεχειρίσθη τότε κυβερνήτης τῶν πραγμάτων, λαβὼν τὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ἀξίωμα. Ὅταν ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἠθέλησε νὰ ἀναγορευθῇ δεσπότης, οἱ πρότερον ὁμοφωνήσαντες ἄρχοντες ἐδιχονόησαν. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν συγγενεῖς τοῦ νέου Λασκάρεως, ἰδίως οἱ Τζαμάντουροι, καὶ ὑποπτεύσαντες ὅτι ὁ Παλαιολόγος ἐσκόπει βαθμηδὸν προαγόμενος νὰ ὑποσκελίσῃ ὅλως τὸν βασιλέα, ἀντέστησαν. Ἀλλ' ὑπερίσχυσαν οἱ ἄλλοι, καὶ ὁ Παλαιολόγος ἀνηγορεύθη δεσπότης. Μετ' ὀλίγον δὲ πάλιν, φυλακίσας τοὺς ἀντιδοξοῦντας καὶ ἰδίως τὸν Τζαμάντουρον, κατώρθωσε νὰ ἀποφασισθῇ ὑπὸ τῶν λοιπῶν, ὅτι θέλει λάβει καὶ αὐτὸ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ἐπὶ μόνῳ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ ὁρκισθῇ ὅτι θέλει προστατεύσει τὴν ζωὴν τοῦ συμβασιλεύοντος παιδὸς καὶ ὅτι ἅμα τούτου ἡλικιωθέντος θέλει παραδώσει αὐτῷ τὴν ἀρχήν, μηδόλως ἀξιῶν

νὰ μεταβιβάσῃ αὐτὴν εἰς ἰδίους ἀπογόνους. Ταῦτα πάντα ἐγένοντο ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν, διότι ὁ Παλαιολόγος ὤμοσε τὸν εἰρημένον ὅρκον ἐν Μαγνησίᾳ τῇ 1 ἰανουαρίου 1260 ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν μεγιστάνων καὶ τοῦ κλήρου. Ἡ στέψις ἔμελλε νὰ τελεσθῇ ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἤτοι ἐν Νικαίᾳ. Ἀλλ' ἐπιστάσης τῆς ἐπὶ τούτῳ ὁρισθείσης ἡμέρας ὁ Παλαιολόγος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὰς ἐπαρχίας, εἶχε λάβει τὴν συναίνεσιν τοῦ στρατοῦ καὶ συγχαρητηρίους ἐπιστολὰς τοῦ ἐν Ἰκονίῳ Σουλτάνου, προέτεινεν αἴφνης τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ στεφθῇ αὐτὸς πρῶτος αὐτοκράτωρ καὶ ἔπειτα ὁ νέος Λάσκαρις, ὡς δεύτερος. Ὁ πατριάρχης ὅστις ἐξ ἀρχῆς εἶχεν ἰδεῖ ὑπόπτως τὰ ὑπὸ τοῦ Παλαιολόγου ἐνεργούμενα, ἠθέλησε νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπαίτησιν. Ἀλλὰ ὁ ἄλλος κλῆρος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχόντων καὶ τὸ παριστάμενον πλῆθος καὶ οἱ ξένοι μισθοφόροι εἶχον πρὸ καιροῦ παρασκευασθῆ διὰ φιλοτιμημάτων καὶ ὑποσχέσεων εἰς τὸ ν' ἀποδεχθῶσι τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Παλαιολόγου· ὥστε ἡ ἔρις συνεβιβάσθη ἀποφασισθέντος ὅτι ἡ στέψις τοῦ παιδὸς θέλει ἀναβληθῆ μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως αὐτοῦ. Καὶ ἐταινιώθη λοιπὸν τὸ βασιλικὸν διάδημα μόνος ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ Θεοδώρας, ὁ δὲ διάδοχος τῶν Λασκάρεων παρηκολούθησεν αὐτοὺς φορῶν οὐχὶ βασιλικὸν στέφος, ἀλλ' ἁπλῶς κεκρύφαλον λιθοκόλλητον.

Ἀπὸ τοῦ ἐν Ἰκονίῳ σουλτάνου δὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ τι ὁ νέος βασιλεύς· διότι ὁ σουλτάνος ἐκεῖνος ἀπειλούμενος ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν Μογγόλων εἶχε μᾶλλον χρείαν τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ. Ἐν Εὐρώπῃ ὅμως ὁ δεσπότης Ἠπείρου Μιχαὴλ Κομνηνὸς, ἐπηρεαζόμενος ἐπὶ τῶν γαμβρῶν αὐτοῦ Μαμφρέδου τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας καὶ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου τοῦ Βιλλεαρδουΐνου, ἐπανέλαβε τὰς προτέρας τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀξιώσεις καὶ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ἀνακτήσῃ αὐτὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν κατὰ τούτου ἀπέστειλεν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔτι πρὸ τῆς στέψεώς του τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἰωάννην μετὰ δύο τῶν ἐπισημοτάτων στρατηγῶν, Κωνσταντίνου Τορνικίου καὶ Ἀλεξίου Στρατηγοπούλου. Ἐπειδὴ αἱ δυνάμεις αὗται προήλασαν μέχρι Βοδενῶν πρὶν ἢ φθάσωσιν εἰς τὸν δεσπότην Μιχαὴλ αἱ ἐπικουρίαι τῶν γαμβρῶν του, οἱ περὶ αὐτὸν συνεστάλησαν κατ' ἀρχὰς ὄπισθεν τῶν ὀρέων ἃ δὴ διορίζει τὴν παλαιάν τε καὶ νέαν Ἤπειρον τῆς Ἑλληνίδος καὶ ἡμετέρας γῆς,» λέγει ὁ Ἀκροπολίτης. Μετ' ὀλίγον

ὅμως ἐπελθούσης τῆς βοηθείας τοῦ Μαμφρέδου καὶ ἀφικομένου αὐτοῦ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας μετὰ τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ, ἀντεπεξῆλθεν αὖθις ὁ δεσπότης Ἠπείρου κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἐν Πελαγονίᾳ. Ἀλλ' ἐκεῖ ἔλαβεν ἀφορμάς τινας δυσαρεσκείας κατὰ τῶν ἀλλοφύλων συμμάχων, τὰς ὁποίας ἐπιτηδείως ὑπέθρεψεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος μηνύσας αὐτῷ, ὅτι οὗτοι διαπρεσβεύονται περὶ σπονδῶν προδίδοντες ἐκεῖνον. Ἐκ τούτου δὲ παντελῶς ἀθυμήσας ὁ δεσπότης, ἐγκατέλιπε μεθ' ὅλων τῶν οἰκείων τὸ στρατόπεδον. Οἱ Φράγκοι ἠθέλησαν οὐδὲν ἧττον νὰ πολεμήσωσι, διότι ἦσαν πολυάριθμοι. Κατὰ τὸν Ἀκροπολίτην ὁ Μαμφρέδος εἶχε πέμψει 400 ἱππότας ἅπαντας ἐκ τῶν πρώτων εὐπατριδῶν «ὅπλοις ἰσχυροῖς καταφράκτους καὶ ὑψαύχεσιν ἵπποις καὶ ἀγερώχοις ἐποχουμένους·» ὁ δὲ πρίγκηψ Ἀχαΐας συνεπήγετο ἅπασαν αὐτοῦ τὴν στρατιὰν παμπληθῆ οὖσαν, «ἔκ τε γὰρ τοῦ Φραγκικοῦ γένους ἐτύγχανε καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ῥωμαίων Ἀχαΐας τε καὶ Πελοποννήσου, ὧν οὗτος ἦρχε.» Συνεκροτήθη λοιπὸν κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1259 μάχη καθ' ἣν ὅμως οἱ Φράγκοι κατὰ κράτος ἡττήθησαν. Οἱ ἀκάθεκτοι ἐκεῖνοι ἱππόται τοῦ Μαμφρέδου, Γερμανοὶ ὄντες τὸ γένος, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι· τινὲς βαρέως πληγωθέντες ᾐχμαλωτεύθησαν, ὀλίγοι δὲ ἐσώθησαν διὰ φυγῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν περὶ τὸν Γουλιέλμον ἱπποτῶν δὲν ἐπέζησαν πολλοί, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πρίγκηψ, ὅστις ἐκρύβη μὲν ἐντὸς ἀχυρῶνος, ἐγνωρίσθη ὅμως ἐκ τούτου ὅτι εἶχε τοὺς ἐμπροσθίους ὀδόντας μεγάλους καὶ προβεβλημένους τῶν φατνωμάτων, συνελήφθη αἰχμάλωτος· μετ' αὐτοῦ δὲ ᾐχμαλωτεύθησαν οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων μεγιστάνων. Μετὰ δὲ τὴν νίκην ὁ στρατὸς τοῦ αὐτοκράτορος ἐγένετο κύριος ἁπάσης σχεδὸν τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν προήλασε μέχρι Δυρραχίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκυρίευσε τὴν Ἄρταν καὶ ἐπολιόρκησε τὰ Ἰωάννινα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπανελθόντος εἰς τὴν Ἀσίαν τοῦ Στρατηγοπούλου ὅπου ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Καίσαρος, ὁ δεσπότης Ἠπείρου κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ τινὰς τῶν πόλεων ὅσας εἶχεν ἀπολέσει, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προτείνῃ πλέον μεγάλας ἀξιώσεις· ὁ δὲ Παλαιολόγος, ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν ταπείνωσίν του ταύτην, ἐπέστησεν ἅπασαν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἠξεύρομεν εἰς ποίαν ἀθλίαν κατάστασιν εἶχον περιέλθει οἱ πάλαι ποτὲ ἀγέρωχοι Φράγκοι ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ. Εἶχον δὲ ἀπομω-

ρανθῇ τοσοῦτον ὥστε, ἅμα μαθόντες τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐνόμισαν ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἀναλάβωσι δι' ἁπλῆς πρεσβείας οὐκ ὀλίγα τῶν ὅσα ἀπέβαλον. Ὁ περὶ τούτου διάλογος μεταξὺ τῶν πρέσβεων αὐτῶν καὶ τοῦ βασιλέως, διασωθεὶς εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Ἀκροπολίτου, μαρτυρεῖ αὖθις ὁπόσον μετεβλήθη ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν Φράγκων καὶ τῶν ἡμετέρων. Οἱ πρέσβεις δὲν ἐζήτησαν τίποτε ὀλιγώτερον εἰμὴ τὴν ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Κωνσταντινουπόλεως χώραν· ὁ δὲ βασιλεὺς κατ' ἀρχὰς εἰρωνευόμενος ἀπεκρίθη, ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι οὕτως εἰπεῖν δευτέρα αὐτοῦ πατρὶς, ἐκεῖ ἠγεμόνευσεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὡς ἠξεύρουσιν, ἐκεῖ ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν καὶ ἐκεῖ ἐτάφη· !πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ στερηθῇ τοιαύτης πόλεως; Τότε οἱ πρέσβεις, μὴ νοήσαντες ἔτι τοὺς λόγους του, ἐζήτησαν τὴν ἀπὸ Σερρῶν χώραν· ὁ δὲ βασιλεὺς ἀστειζόμενος πάντοτε ἀπήντησεν, ὅτι καὶ αὕτη ἡ ζήτησις δὲν εἶναι προσήκουσα, διότι εἰς Σέρρας τὸ πρῶτον ἐστρατήγησε καὶ ἀγαπᾷ τὸν τόπον ὡς σύνηθες ἔδαφος· ὥστε ἄτοπον εἶναι νὰ καταλίπῃ καὶ ταύτην τὴν πόλιν. Οἱ πρέσβεις τυφλώττοντες αὖθις καὶ ἐξακολουθοῦντες τὴν ἀπαίτησιν, ἀλλὰ δὸς ἡμῖν, εἶπον, τοὐλάχιστον ἐκ τοῦ Βολεροῦ τὰ μέχρις ἡμῶν· καὶ ὁ βασιλεὺς, ἐξακολουθῶν νὰ παίζῃ, τοὺς παρετήρησεν ὅτι ἐθήρευσεν ἐκεῖ πολλάκις καὶ ἐκεῖ ἰδίως ἀπέβη κυνηγὸς ἐπιτήδειος, δι' ὅπερ δὲν νομίζει δίκαιον ν' ἀφήσῃ τὸν τόπον τοῦτον ὅπου καὶ πάλιν θέλει εὐχαρίστως θηρεύσει. Καὶ τὶ λοιπὸν θὰ μᾶς δώσῃς, ἠρώτησαν τότε ἀγωνιῶντες οἱ πρέσβεις. Ὁ δὲ βασιλεὺς λαλήσας τελευταῖον σπουδαιότερον, ἐγὼ μὲν, ὑπέλαβε, τίποτε· ἀλλ' ὑμεῖς εἰ μὲν θέλετε τὴν πρὸς ἐμὲ εἰρήνην πρέπει νὰ μὲ παραχωρήσετε τὸ ἥμισυ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ τελωνείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ ἥμισυ τῶν προσόδων τοῦ νομισματοκοπείου· εἰ δὲ μή, θέλομεν πολεμήσει, καὶ ἐπειδὴ ἐλάβετε ἀφορμὴν νὰ μὲ γνωρίσετε ἀφ' ἧς εἶχον τὴν ἡγεμονίαν τῆς Βιθυνίας καὶ Ταρσίας, καὶ δὲν ἀγνοεῖτε ὅτι ἠξεύρω νὰ σᾶς πολεμῶ, ἀποφασίσατε ὅ,τι σᾶς συμφέρει. Ὁμολογητέον ὅτι ὅσον καὶ ἂν ἐνικήθησαν πολλάκις οἱ ἡμέτεροι, ποτὲ ὅμως δὲν ἔφθασαν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν γελοίου ἐξευτελισμοῦ ἐνώπιον οὐδενὸς τῶν πολεμίων αὐτῶν, παρατηροῦμεν δὲ προσέτι ὅτι ὅταν ὁ Παλαιολόγος ἀπῄτει τὸ ἥμισυ τῶν προσόδων τοῦ τελωνείου καὶ τοῦ νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, ἐνόει βεβαίως τοῦ Ἐνετικοῦ τελωνείου καὶ νομισματοκοπείου, οὐχὶ δὲ τῶν αὐτοκρατορικῶν, τῶν ὁποίων ἡ πενία ἦτο

τοσαύτη ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προταθῇ σπουδαίως ἡ διανομὴ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐγένοντο πρὸ τῆς κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Κομνηνοῦ ἐκστρατείας. Μετὰ δὲ τὴν περιστολὴν τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου ὁ Παλαιολόγος, διαπεράσας αὐτὸς εἰς Θρᾴκην, ἐκυρίευσε τὴν Σηλυβρίαν καὶ περιορίσας τοὺς Φράγκους εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπολιόρκησε τὸν Γαλατᾶν. Ἐν τῇ ἐπιχειρήσει ὅμως ταύτῃ ὁ βασιλεὺς ἤλπισεν, ὡς φαίνεται, μᾶλλον εἰς συνεννοήσεις τὰς ὁποίας εἶχε μετὰ τινων ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων ἢ εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις· διότι οὔτε στόλον ἀποχρῶντα οὔτε πολιορκητικὰς μηχανὰς ἐπιτηδείας συνεπήγετο. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἄνθρωποι μεθ' ὧν συνεννοεῖτο ἢ ἠπάτησαν αὐτὸν ἢ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ νὰ παραδώσωσιν αὐτῷ μίαν τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου, ἐδέησεν αὖθις νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια ἄπρακτος, ἵνα παρασκευασθῇ σπουδαιότερον πρὸς ἅλωσιν τοιαύτης πόλεως. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ συγκροτήσῃ ἐπὶ τούτῳ ἰδίας δυνάμεις, περιέπεσεν αὖθις εἰς τὸ λάθος τὸ ὁποῖον κατέστη ἐπιδημικὸν παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ, ἐζήτησε δηλαδὴ ξένας ἐπικουρίας ἀντὶ μεγάλων θυσιῶν. Οἱ Λατῖνοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον συμμάχους ἢ μᾶλλον συμμετόχους τῆς ἀρχῆς τοὺς Ἐνετούς· ἄρα ὁ βασιλεὺς ἀπετάθη πρὸς τοὺς Γενουαίους καὶ προτείνας νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖον ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἐνετῶν, φυσικῷ τῷ λόγῳ εὗρεν αὐτοὺς προθύμους νὰ συμπολεμήσωσιν. Ὅθεν τῇ 13 μαρτίου 1261 συνωμολογήθη ἐν Νυμφαίῳ μεταξὺ Γενούης καὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας συνθήκη, δι' ἧς ἀμφότεροι οἱ συμβαλλόμενοι ὑπεχρεώθησαν νὰ πολεμήσωσι τὴν Ἐνετίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς. Οἱ βουλόμενοι τῶν ἐν τῷ κράτει Γενουαίων ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατόν· ὅσα δὲ ὅπλα καὶ ὅσους ἵππους ἤθελεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ κομίσῃ ἐκ Γενούης χαριν τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, ἐξήγοντο ἐκ τῆς πόλεως ἄνευ πληρωμῆς τέλους. Ἐν ταὐτῷ ἡ τῆς Γενούης πολιτεία παρεῖχε τῷ αὐτοκράτορι τὰς ἀπαιτουμένας γαλέρας ἀντὶ ἀναλόγου μισθοδοσίας καὶ ἀνελάμβανε νὰ πολεμήσῃ δι' αὐτῶν κατὰ παντὸς ἐχθροῦ, ἐξαιρέσει τοῦ Πάπα, τῶν βασιλέων τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Κύπρου, τῶν Πισατῶν, τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ἀχαΐας καὶ ἄλλων ὀνομαστὶ ἀναφερομένων ἡγεμόνων. Ἀντὶ δὲ τούτου ἐλάμβανεν

οὐ μόνον τὸ προνόμιον τῆς ἀτελοῦς ἐμπορίας καθ' ὅλον τὸ κράτος ἀλλὰ καὶ ἴδια ἐμπορικὰ ἱδρύματα εἰς Ἀνίαν, Σμύρνην, Ἀδραμύττιον, Θεσσαλονίκην, Χίον, Λέσβον καὶ εἰς τὰς χώρας ὅσαι ἔμελλον νὰ κατακτηθῶσιν, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Εὐβοίᾳ. Τῶν ἱδρυμάτων τούτων προΐσταντο Γενουαῖοι ἄρχοντες καλούμενοι Κόνσουλοι· ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Γενουαῖοι ὅσοι ἤθελον νὰ γίνωσιν ὑποτελεῖς τοῦ αὐτοκράτορος, παρέμενον ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἰδίας πατρίδος, ὃ ἐστὶν ἀπελάμβανον, ὡς ἠθέλομεν εἴπει σήμερον, τὸ τῆς ἑτεροδικίας προνόμιον. Οὐδεὶς πολέμιος τῆς Γενούης ἦτο δεκτὸς ἐν τῷ κράτει, μόνοι δὲ οἱ ἀνέκαθεν αὐτοῖς πιστοὶ Πισᾶται διετήρουν τὰ ἴδια προνόμια, καὶ ὁ Εὔξεινος Πόντος ἐκλείετο εἰς πάντας τοὺς ἄλλους Λατίνους παρεκτὸς τῶν δύο τούτων ἐθνῶν. Ὁπόσον μέγα ὑπῆρξε τὸ λάθος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς Γενουαίους ἀντὶ τῶν Ἐνετῶν, ἀπεδείχθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν πραγμάτων, διότι κατ' οὐδὲν ὠφελήθη ἐκ τῆς ἐπαχθοῦς ταύτης συμμαχίας, καὶ ἰδίως ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄνευ τῶν Γενουαίων.

Τῷόντι, ὀλίγον μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς προηγουμένης συνθήκης, ἐξαπεστάλη εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ Καῖσαρ Στρατηγόπουλος ἵνα συνέχῃ τόν τε δεσπότην τῆς Ἠπείρου καὶ τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων Κωνσταντῖνον, ὅστις συζευχθεὶς μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰωάννου Λασκάρεως, διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὸν Παλαιολόγον. Εἰς τὴν περίστασιν δὲ ταύτην παρήγγειλεν ὁ βασιλεὺς τὸν στρατηγὸν νὰ παρατηρήσῃ διερχόμενος τί συμβαίνει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μὴ ἐπιχειρῶν τι ὅμως κατ' αὐτῆς. Ἄλλως τε οὐδὲ ἐφαίνετο δυνατὸν νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον κατὰ τοῦτο ὁ Στρατηγόπουλος, διότι δὲν συνεπήγετο εἰμὴ 800 ἱππεῖς καὶ ὀλίγον πεζικόν. Ἀλλ' ἅμα ἀποβιβασθεὶς εἰς Καλλίπολιν τῆς Θράκης, εἶδε προσελθόντας πρὸς αὐτὸν πολυαρίθμους ἐγχωρίους τοὺς ὁποίους ὁ Παχυμέρης ὀνομάζει *θεληματαρίους*, ἀξιῶν ὅτι ἐκαλοῦντο οὕτω, διότι οἰκοῦντες τὴν περὶ Κωνσταντινούπολιν χώραν ἀπέκλινον κατὰ θέλησιν ὁτὲ μὲν πρὸς τοὺς Φράγκους ὁτὲ δὲ πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Κατωτέρω ὅμως ὁ αὐτὸς Παχυμέρης ὀνομάζει θεληματαρίους τοὺς νῦν παρ' ἡμῶν καλουμένους ἐθελοντάς. Ὁπωσδήποτε οἱ θεληματάριοι οὗτοι περιστοιχίσαντες τὸν Στρατηγόπουλον, ὅστις μεταβὰς εἰς Σηλυβρίαν εἶχε πλησιάσει ἐκεῖθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα κατοπτεύσῃ αὐτήν, τὸν προέτρεψαν νὰ ἐπιτεθῇ ἀμέσως. Ἡ βασιλεύουσα,

εἶπον εἰς αὐτὸν, συνέπεσε νὰ ἦναι κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν στιγμὴν παντελῶς ἔρημος στρατευμάτων, διότι ὁ νεωστὶ τότε ἀφικόμενος ἄρχων τῶν Ἐνετῶν Μάρκος Γραδένιγος εἶχεν ἐπιχειρήσει τὴν κατάκτησιν τοῦ οὐ μακρὰν κειμένου Δαφνουσίου καὶ εἶχεν ἐξέλθει ἐπὶ τούτῳ μετὰ πάσης τῆς ναυτικῆς καὶ πεζικῆς δυνάμεως. Οὐδὲν ἧττον ὁ Στρατηγόπουλος ἐδίσταζεν ἔτι, ἕνεκα τῶν ῥητῶν διαταγῶν τὰς ὁποίας εἶχε νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῆς πόλεως, ὅτε οἱ περὶ αὐτὸν συνέλαβον ἕνα τῶν κατοίκων αὐτῆς διὰ νυκτὸς ἐν τοῖς ἀγροῖς περιφερόμενον καὶ ἔμαθον ὅτι ἐνῷ αἱ πύλαι ἦσαν κεκλεισμέναι οὗτος ἠδυνήθη νὰ ἐξέλθῃ, διότι ἡ περὶ τὰ τείχη κειμένη οἰκία του ἐκοινώνει μετὰ τῆς ἔξω χώρας δι' ὑπογείου διόδου. Τότε τελευταῖον ὁ Στρατηγόπουλος ἀπεφάσισε νὰ πράξῃ τὸ τόλμημα, πεπεισμένος ὅτι ἐπιτυχὼν θέλει συγχωρηθῆ διὰ τὴν παραβίασιν τῶν διαταχθέντων. Ὅθεν πεντήκοντα ἄνδρες εἰσδύουσι διὰ τῆς ὑπογείου ἐκείνης εἰσόδου εἰς τὴν πόλιν, καὶ κυριεύουσι μίαν τῶν πυλῶν· εἰσελθόντος δὲ δι' αὐτῆς ὁλοκλήρου τοῦ στρατοῦ ἀνευφημοῦνται οἱ αὐτοκράτορες Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννης. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς πόλεως συρρέουσιν ὁμοθυμαδὸν περὶ τοὺς ὁμογενεῖς, οἱ Λατῖνοι καταδιώκονται καὶ φονεύονται, ὁ δὲ καταπλαγεὶς Βαλδουῖνος δραπετεύει ἐπὶ ἀκατίου καταλιπὼν τὰ βασιλικὰ παράσημα, τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες στρατιῶται ἔσπευσαν νὰ παραδώσωσιν ἐν θριάμβῳ εἰς τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν. Ἐν τούτοις τὴν στιγμὴν ταύτην ἐπέστρεφεν ἐκ Δαφνουσίου ὁ λατινικὸς στόλος. Ἐπ' αὐτοῦ εὑρίσκοντο πάντες οἱ μάχιμοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄνδρες, οἵτινες, μαθόντες τὰ γινόμενα, ἐκωπηλάτουν παντὶ σθένει ἵνα πλησιάσωσι καὶ σώσωσι τὰς οἰκογενείας αὐτῶν καὶ τὰς περιουσίας. Ὅπως διακωλυθῇ λοιπὸν ἡ ἀποβίβασις των, οἱ Ἕλληνες, μιμούμενοι τὸ τοσάκις ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐπὶ τῆς παρ' αὐτῶν διαπραχθείσης ἁλώσεως δοθὲν παράδειγμα, ἔβαλον πῦρ εἰς τὰς παρὰ τὸν αἰγιαλὸν κειμένας οἰκίας τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν ἄλλων ξένων· ὥστε οἱ ἐπὶ τοῦ στόλου ἀπελπισθέντες καὶ παραλαβόντες ὅσους ἠδύναντο ἐκ τῶν ὁμογενῶν ἐντὸς τῶν πλοίων, ἀπέπλευσαν. Ὁ ταλαίπωρος Βαλδουῖνος, ἐν συνοδίᾳ τοῦ Γραδενίγου, τοῦ πατριάρχου Ἰουστινιάνη καὶ πολυαρίθμων Ἐνετῶν καὶ ἄλλων δυτικῶν, κατέφυγε κατ' ἀρχὰς εἰς Εὔβοιαν, ἀφοῦ ἀπέβαλε καθ' ὁδὸν πολλοὺς τῶν συνοδοιπόρων ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν ἄλλων κακουχιῶν. Ἐκεῖθεν ἐπέρασεν εἰς Ἀπουλίαν παρὰ τῷ Μαμφρέδῳ, καὶ ἔπειτα ἐπλανήθη ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, ἐπαιτῶν ἐπὶ ματαίῳ ἐπικουρίας ἵνα

δυνηθῇ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοῦ, τῆς ὁποίας οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τῶν δυτικῶν ἦτο πεπρωμένον νὰ ἄρξῃ ποτέ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Αἱ ἐν τῷ μεταξὺ περιπέτειαι τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἐνετῶν, ὅσοι κατεῖχον τὰς κυρίως Ἑλληνικὰς χώρας.

Τοιουτοτρόπως ἀνεκτήθη ἡ Κωνσταντινούπολις τῇ 26 Ἰουλίου 1261. Ἀλλὰ πρὶν ἢ παρακολουθήσωμεν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ γεγονότος τούτου, ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς ἐν τῷ μεταξὺ τύχας τῶν ἄλλων ὑπὸ τῶν Φράγκων δεσποζομένων χωρῶν, ἵνα ἔχῃ ὁ ἀναγνώστης πρὸ ὀφθαλμῶν πλήρη ὀπωσοῦν τὴν εἰκόνα τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων καθ' οὓς χρόνους ἐφάνη ἀνανεούμενον τὸ ἀρχαῖον μεσαιωνικὸν κράτος.

Ἀφ' ἧς οἱ Σαμπλῖται ἐγένοντο οὕτως ἢ ἄλλως ἔκπτωτοι τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν, ἦρξε τῆς Πελοποννήσου ὁ Γοδοφρέδος Α' Βιλλεαρδουΐνος, 1210—1218, προσεπωνυμούμενος πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας ἢ τοῦ Μωρέως. Καὶ ἡ μὲν πρώτη τῶν ἐπωνυμιῶν τούτων ἐνθυμίζει τὸ ἐπίσημον ὄνομα τὸ ἀποδοθὲν πάλαι ποτὲ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἰς τὴν ἐπαρχίαν, ἣν συνεκρότησαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Πλεῖστα δὲ εἰκοτολογήθησαν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Μωρέως, τὸ ὁποῖον ἐπικρατέστατον γενόμενον ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, σώζεται μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Δυστυχῶς πάντα ὅσα περὶ τῆς ἐτυμολογίας αὐτοῦ ἐρρέθησαν ἄχρι τοῦδε, φαίνονται ἀπίθανα. Οἱ μὲν εἶπον ὅτι τὸ ὄνομα παρήχθη καθ' οὓς χρόνους ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας Ῥογέρος ἐμβαλὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπήγαγεν ἐκ Κορίνθου καὶ Θηβῶν εἰς Πάνορμον τῆς Σικελίας τοὺς ἐργάτας τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων. Ἐπειδή, ἠξίωσαν, τὸ μᾶλλον προσοδοφόρον καὶ τὸ μᾶλλον καλλιεργούμενον τῶν προϊόντων τῆς Χερσονήσου ἦτο ἡ *μωρέα* (τὸ δένδρον), τούτου ἕνεκα ἐξ αὐτοῦ μετωνομάσθη ἡ Πελοπόννησος *Μωρέας* (νῆσος ἢ χώρα). Διατὶ ὅμως, ἀπηντήθη εἰς ταῦτα, νὰ λάβῃ τὸ ὄνομα τοῦτο κατ' ἐξαίρεσιν ἡ Πελοπόννησος, ἐνῷ εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, μάλιστα δὲ ἐν Θήβαις, ἐκαλλιεργεῖτο πολὺ τό τε δένδρον ἐκεῖνο καὶ ἡ δι' αὐτοῦ παραγομένη μέταξα; Δὲν θέλομεν εἴπει τι περὶ τῶν ἐτυμολογιῶν καθ' ἃς, ἢ τὸ ὄνομα εἶναι

παραφθορὰ τῆς λέξεως *ὡραία*, ἢ παρήχθη ἔκ τινος, ἄδηλον πότε, ἐν Πελοποννήσῳ, κατασταθείσης ἀποικίας Σαρακηνῶν, τοὺς ὁποίους καὶ *Μαύρους* ἢ *Μώρους* ὠνόμαζον ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος οἱ δυτικοί. Πλειοτέραν προσοχὴν ὀφείλομεν νὰ ἐπιστήσωμεν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος προκύψασαν εἰς μέσον γνώμην, ὅτι ἡ λέξις *Μωρέας* παρήχθη *δι' ἀναγραμματισμοῦ* ἐκ τῆς λέξεως *Ῥωμαία*· διότι εἰς ταύτην ἐπανῆλθεν ὁ νεώτερος καὶ σοφώτατος τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἱστοριογράφος Χόπφ, ὑπολαβὼν αὐτὴν ὡς πιθανωτέραν πασῶν τῶν ἄλλων. Ὁ Χόπφ ἀναφέρει συγγραφεῖς καὶ ἔγγραφα τῆς 13 καὶ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἐν οἷς ἡ Πελοπόννησος ὀνομάζεται ἰδίως *Ῥωμανία* καὶ ἐκ παραλλήλου μάλιστα τίθεται· «τὸ βασίλειον τῆς Ῥωμανίας ἤτοι τὸ βασίλειον τοῦ Μωρέως·» καὶ πάλιν «ἡ χώρα τοῦ Μωρέως ἤτοι ἡ Ῥωμανία.» Ἐκ τούτων ἐξάγεται βεβαίως ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἐλέγετο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν δυτικῶν κατ' ἐξοχὴν *Ῥωμανία*. Ἀλλὰ πῶς ἡ *Ῥωμανία* ἔγινε *Ῥωμαία*, καὶ διατὶ οἱ δυτικοὶ περιέπεσον ὡς πρὸς τὴν λέξιν *Ῥωμαία*, εἰς τὴν μετάθεσιν ἐκείνην εἰς ἣν δὲν εἶχον περιπέσει ἐπὶ τῆς λέξεως *Ῥωμανία*;

Πολὺ μᾶλλον πολύκροτος ἀπέβη ἡ ἐτυμολογία τοῦ Φαλλμεραΐερ, ὅστις ἀγωνιζόμενος νὰ ἐκσλαυΐσῃ τὰ πάντα ἐν Ἑλλάδι, ἰσχυρίσθη, ὅτι τὸ νέον τῆς Πελοποννήσου ὄνομα ἐδόθη εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὴν χερσόνησον Σλαύων καὶ παράγεται ἐκ τῆς σλαυϊκῆς λέξεως *μόρε*, ἥτις σημαίνει τὴν θάλασσαν. Εἰς τὴν γνώμην ταύτην ἀντιπαρετηρήθη ὅτι ἡ τοιαύτη ἐτυμολογία ἀντιβαίνει παντάπασιν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν σλαυϊκῶν γλωσσῶν· τὰ παράγωγα τῆς λέξεως *μόρε* παρὰ τοῖς Σλαύοις εἶναι *βζμόργε*, *πομόργε* καὶ τοιαῦτα, οὐχὶ δὲ ποτὲ *Μωρέας* ἢ *Μωρᾶς*. Οὕτω λ. χ. οἱ Σλαῦοι μετωνόμασαν τὴν γνωστὴν παράλιον Γερμανικὴν χώραν, *Πομεραvίαν*, ὅ ἐστι παραθαλασσίαν· ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὠνόμασαν ἁπλῶς *μόρε* ἤτοι θάλασσαν, τὴν Πελοπόννησον; Πλὴν τούτου παρετηρήθη ἐνταῦθα καὶ μετὰ πλείονος μάλιστα λόγου, ὅτι καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκ τοῦ δένδρου τῆς μωρέας παραγωγήν· διατί, εἶπον, οἱ Σλαῦοι νὰ ὀνομάσωσι τὴν Πελοπόννησον παραθαλασσίαν, ἐνῷ ἐπώκησαν ἐπίσης πολυάριθμοι καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἥτις εἶναι ἐπίσης παραθαλασσία χώρα; Ἀλλ' ὅτι παντελῶς ἀνατρέπει τὴν σλαυϊκὴν ταύτην ἐτυμολογίαν εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα Μωρέας δὲν μνημονεύεται εἰμὴ ἀπὸ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Αὐτὸς ὁ Φαλλμεραΐερ

ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ πρῶτος μεταχειρισθεὶς τὴν λέξιν Μωρέας εἶναι ὁ ὑποδιάκονος Δαμασκηνὸς Στουδίτης ὁ Θεσσαλονικεύς, ἐν τῇ 53 ὁμιλίᾳ αὐτοῦ· ἀλλὰ μὴ ἐξακριβώτας πότε ἔγραψεν ὁ Δαμασκηνός, αὐτογνωμόνως κατὰ τὴν συνήθειάν του ἀποδίδει αὐτὸν εἰς τὴν 13 ἑκατονταετηρίδα. Ἐρεύνης ὅμως σπουδαιοτέρας γενομένης εὑρέθη, ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς λέγει μὲν τοὺς Ἀρειανοὺς ἐξορισθέντας *εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ Μωρέως*, καὶ κατωτέρω διαλαμβάνει πάλιν· *ὅσα εἶναι ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης τὰ μέρη ἕως τὸν Μωρέαν*, ἀλλὰ τὸ βιβλίον αὐτοῦ, ὀνομαζόμενον *Θησαυρὸς*, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Ἐνετίᾳ τῷ 1603. Μήπως προϋπῆρξεν ἀρχαιότερόν τι ἔργον τοῦ ὁποίου τὸ προκείμενον εἶναι ἁπλῆ μετάφρασις εἰς τὴν καθομιλουμένην πρὸς χρῆσιν τῶν πολλῶν; Περὶ τούτου ὅμως οὐδὲν ἔχομεν τεκμήριον. Ὁ ἐν Ἐνετίᾳ ἐκδοθεὶς Θησαυρὸς οὐδὲν τοιοῦτο λέγει ἢ ὑπαινίττεται· οὐδὲ, καὶ τούτου ὑποτιθεμένου, ἤθελεν εἶναι γνωστὸν πότε συνετάχθη τὸ πρωτότυπον τοῦτο καὶ ἂν ἐν αὐτῷ ἐγίνετο χρῆσις τῆς λέξεως *Μωρέας* ἢ μᾶλλον τῆς λέξεως *Πελοπόννησος*, ἀντὶ τῆς ὁποίας ὁ μεταφραστὴς μετεχειρίσθη τὴν πρώτην, ὡς συνηθεστέραν καὶ εὐληπτοτέραν ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι. Ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει τὸ ἐνδόσιμον ὅτι ὁ Θησαυρὸς τοῦ Στουδίτου εἶναι μετάφρασις ἀρχαιοτέρου ἔργου· ὥστε ὁ συγγραφεὺς εἰς ὃν ἀναφέρεται ὁ Φαλλμεράϋερ ὡς πρῶτον μεταχειρισθέντα τὴν λέξιν Μωρέαν, ἀνήκει ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, ἐνῷ εἶναι βεβαιότατον ὅτι πολὺ πρὸ τούτου ἀναφαίνεται ἡ λέξις καὶ παρὰ συγγραφεῦσι καὶ ἐν δημοσίοις ἐγγράφοις. Τῳόντι ἐκ τῶν τῆς Βυζαντίδος συγγραφέων πρῶτος μετεχειρίσθη τὸ ὄνομα τοῦ Μωρέως ὁ ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας Γεώργιος Παχυμέρης. Ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι περιηγηθέντες τὰς ἑλληνικὰς χώρας Ἐδρισῆς καὶ Βενιαμὴν Τουδέλας, ὧν ὁ μὲν ἦτο ἄραψ ἐκ Σικελίας ὁρμώμενος, ὁ δὲ Ἰουδαῖος καταγόμενος ἐξ Ἱσπανίας, δὲν ἀναφέρουσιν ἔτι τὸ ὄνομα καὶ ἀπ' ἐναντίας ὁμιλοῦσι περὶ Πελοποννήσου. Ἐπειδὴ δὲ, ὡς καὶ ἄλλοτε παρετηρήσαμεν, οὐδέτερος ἐξ αὐτῶν εἶχε τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ἑλληνίζειν περὶ τὰ ὀνόματα, ἐκ τῆς σιωπῆς των δὲν εἰμποροῦμεν εἰμὴ νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ἢ ὅτι ἡ χερσόνησος δὲν εἶχεν εἰσέτι μετονομασθῆ, ἢ ὅτι τὸ νέον αὐτῆς ὄνομα ἦτο τοσοῦτον πρόσφατον ὥστε δὲν εἶχεν ἔτι ἐπικρατήσει. Τοῦτο δὲ, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, εἶναι καὶ τὸ ἰσχυρότατον ἐπιχείρημα κατὰ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ Φαλλμεράϋερ. Ἂν οἱ Σλαῦοι

ἔδιδον εἰς τὴν χερσόνησον τὸ νέον αὐτῆς ὄνομα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ μὲν τοῦτο ἀφανὲς ἐν διαστήματι τῶν τεσσάρων ἢ πέντε ἑκατονταετηρίδων καθ' ἃς οἱ Σλαῦοι ἦσαν πολυαριθμότεροι, νὰ προκύψῃ δ' αἴφνης εἰς μέσον ἐπὶ τῶν Φράγκων καὶ διὰ τῶν Φράγκων, δηλαδὴ εἰς χρόνους καθ' οὓς οἱ Σλαῦοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀφανίζωνται. Διότι ἐπὶ τῶν Φράγκων ἀναφαίνεται κατὰ πρῶτον. Ὁ στρατάρχης Βιλλεαρδουΐνος, ὅστις θεῖος ὢν τοῦ πρίγκηπος τοῦ Μωρέως, ἱστόρησε τὰ κατὰ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν, λέγει ὅτι ἡ χώρα εἰς ἣν ἀπεβιβάσθη ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ὠνομάζετο *Μουρέας*, que on apele la Mourée. Τῷ 1260 μνημονεύεται τὸ ὄνομα εἰς διάφορα ἐνετικὰ ἔγγραφα· in Morea et illis partibus· in Morea· barones Moreae. Τῷ 1261 ὁ Πάπας ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῆς ἡγεμονίας λέγει principatus Achayae ac Moreae. Ἔκτοτε δὲ τὸ ὄνομα ἀποβαίνει συνηθέστατον ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις· ὥστε εἶναι βέβαιον ὅτι παρήχθη, καθ' ἃ προείπομεν, ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι· ἀλλὰ πόθεν καὶ πῶς, περὶ τούτου ἐξακολουθεῖ συζήτησις πεισματώδης ἀλλ' ἄγονος. Οἱ μὲν εἶπον ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἤλιδι πόλις Μοραία, οἱ δὲ ὅτι ἄχρι τοῦδε ὑπάρχει ἐν τῷ δήμῳ Κυπαρισσίας χωρίον Μοργιοτάδα καλούμενον, οἱ δὲ ὅτι ἡ Κοίλη Ἦλις ἠδύνατο νὰ καλῆται ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων Ἀνόρεις ἢ Ἀμόρεις, ἐξ οὗ οἱ Φράγκοι ἐσχημάτισαν τὸ ὄνομα l' Amorée· ἀλλὰ καὶ τούτων πάντων τεθέντων, οὐδόλως οὐδαμῶς ἐξηγήθη διατὶ καὶ πῶς ἡ Ἦλις ἢ ἡ Κυπαρισσία ἠξιώθησαν τῆς τιμῆς νὰ μεταβάλωσι τὸ ἀρχαῖον τῆς Πελοποννήσου ὄνομα, ἡ μὲν Ἦλις εἴτε δι' ἑνὸς τμήματος αὐτῆς εἴτε καὶ διὰ μιᾶς μόνης πόλεως, ἡ δὲ Κυπαρισσία διὰ μιᾶς πάλιν πόλεως. Ἐρρέθη ὡσαύτως ὅτι ὁ ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι ἄραψ γεωγράφος Ἰὸν Σαΐδ ἀναφέρει ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Μωρέως κειμένην ὁμώνυμον πόλιν. Ἀλλὰ πῶς νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν ὕπαρξιν τοιαύτης πόλεως εἴτε ἐν τῇ Ἤλιδι, εἴτε ὁπουδήποτε ἀλλοῦ τῆς Πελοποννήσου, ἐνῷ ἴχνος αὐτῆς δὲν εὑρίσκομεν οὔτε εἰς τὰ *χρονικὰ τοῦ Μωρέως*, οὔτε εἰς τὸν ἕτερον ἄραβα γεωγράφον Ἐδρισῆν, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνώτερον τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἰὸν Σαΐδ. Μόνον δὲ περιεργίας χάριν, ἓν ἔτι θέλομεν προσεπιφέρει. Ὁ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι γράψας Μάζαρις, ἐν τῷ Νεκρικῷ Διαλόγῳ, τῷ ἐπιγραφομένῳ μὲν *Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν ᾅδου*, ἐκδοθέντι δὲ ὑπὸ τοῦ Γάλλου Boissonade, ὀνομάζει τὴν Πελοπόννησον οὐχὶ Μωρέαν, ἀλλὰ Μῶραν· καὶ πολ-

λάκις μὲν μεταχειρίζεται τὸ ὄνομα τοῦτο, ἅπαξ δὲ παίζει περὶ αὐτὸ λέγων· «καὶ ἐς μόρον ῥᾳδίως ἀπονητὶ ἀπὸ Μώρας χαίρων καὶ εὐφραινόμενος ἥξεις.» Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τοὺς Βιλλεαρδουΐνους.

Ὁ Γοδοφρέδος Α' ἀποθανὼν τῷ 1218, κατέλιπε δύο υἱούς, τὸν Γοδοφρέδον Β' τὸν διαδεξάμενον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, 1218 — 1245, καὶ τὸν Γουλιέλμον, ὅστις ἔλαβε τὴν ἡγεμονίαν τῆς Καλαμάτας ἤτοι τὸ ἀρχαῖον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ φέουδον, ὅπου καὶ εἶχε γεννηθῆ ὁ Γουλιέλμος, ἐξ οὗ ὀνομάζεται συνήθως ἐν τοῖς Χρονικοῖς *Γουλιάμος Καλαμάτης*. Οἱ χρονογράφοι ὀνομάζουσι τὸν Γοδοφρέδον Β' πρῶτον πρίγκηπα τῆς Ἀχαΐας· διότι ἐπωνυμεῖτο μὲν οὕτω καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Γοδοφρέδος Α', ἀλλὰ δὲν εἶχε ποτὲ ἀναγνωρισθῆ ὡς τοιοῦτος ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικῆς αὐτοκρατορίας, πρῶτος δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Πέτρος Κουρτεναΐϋ ἐκύρωσε τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο ὡς πρὸς τὸν Γοδοφρέδον Β', ἀφοῦ οὗτος συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ Πέτρου Ἀγνήν. Κατ' ἀρχὰς ὁ Γοδοφρέδος Β' διετέλεσεν, ὅπως καὶ ὁ πατήρ του, εἰς ἀδιακόπους διενέξεις πρὸς τὸν λατινικὸν κλῆρον, διότι ἐξηκολούθει σφετεριζόμενος τὰ πλεῖστα τῶν κτημάτων του καὶ γλίσχρας τινὰς χορηγίας μόνον παρέχων ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετεχειρίσθη τοὐλάχιστον πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα, διότι κατεσκεύασεν ἐξ αὐτῶν ὑπεράνω τῆς πόλεως Γλαρέντζας ἐν Ἤλιδι τὸ ἰσχυρὸν φρούριον Χλομοῦτζι, τοῦ ὁποίου ὁ κρατερὸς πύργος, μετὰ τοσούτων αἰώνων παρέλευσιν καὶ ἀφοῦ τοσαύτας ὑπέστη προσβολάς, σώζεται μέχρι τῆς σήμερον, μαρτύριον διαρκὲς τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκοκρατίας. Τὸ Χλομοῦτζι ὑπῆρξε τὸ ἀσφαλέστατον ἔρεισμα τῆς ξενικῆς ταύτης κυριαρχίας· ὠνομάζετο δὲ καὶ Κλαιρμὸντ (Clairemont) καὶ βραδύτερον Καστὲλ Τορνέζε ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πρίγκηπες τοῦ Μωρέως, λαβόντες τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ κόπτωσι νομίσματα, εἰς Χλομοῦτζι ἔστησαν τὸ νομισματοκοπεῖον αὐτῶν, τὰ δὲ αὐτόθι κοπτόμενα νομίσματα τὰ λεγόμενα γαλλιστὶ tournois, ὠνομάζοντο εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν τοῦ καιροῦ ἐκείνου *τορνέζια*. Τελευταῖον τὸ Χλομοῦτζι κατέστη ἔκτοτε ἡ μόνιμος τοῦ Γοδοφρέδου Β' καθέδρα, ἐνῷ ὁ πατὴρ αὐτοῦ δὲν εἶχε τοιαύτην, ἀλλ' ἔδρευεν ἐξ ὑπαμοιβῆς εἰς τρεῖς διαφόρους πύργους τοῦ κράτους. Μόνον δὲ ἀφοῦ συνεπλήρωσε τὸ ἀξιόλογον τοῦτο ἵδρυμα διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσόδων, ἀπέδωκεν ὁ Γοδοφρέδος Β' εἰς

τὸν κλῆρον τὰ κτήματα αὐτοῦ τῷ 1223, δυνάμει συμβιβασμοῦ ἐπικυρωθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ πάπα Ὀνωρίου. Κατὰ τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον αἱ ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλησίαι ἀνέλαβον ἅπαντα τὰ κτήματα ὅσα εἶχον ἐν αὐτῇ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξίου Α'. Ὁ πρίγκηψ διετήρησε μὲν τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ κινητὰ τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ὤφειλε νὰ πληρώνῃ τοῦ λοιποῦ μετὰ τῶν βαρώνων αὐτοῦ καὶ ὑπηκόων τὴν νενομισμένην δεκάτην, ἧς τὸ ὅλον ὡρίσθη εἰς χίλια ὑπέρπυρα κατ' ἔτος, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Κορίνθου ἐλάμβανον ἀνὰ 170, οἱ δὲ ἐπίσκοποι Λακεδαίμονος, Ἀμυκλῶν, Κορώνης, Μεθώνης καὶ Ὀλενοῦ ἀνὰ 150, ὁ δὲ τοῦ Ἄργους 68· καὶ ἐπειδὴ τὰ ποσὰ ταῦτα ἀθροιζόμενα ὑπερβαίνουσι τὰ χίλια ὑπέρπυρα, ὁ Χόπφ εἰκάζει, ὅτι οἱ μὲν πέντε ἐπίσκοποι ἐλάμβανον μᾶλλον ἀνὰ 120 ὑπέρπυρα, ὁ δὲ τοῦ Ἄργους 60. Ὁπωσδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ περὶ τούτου, βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ ὅλον ποσὸν τῆς δεκάτης ὡρίσθη εἰς τρόπον μαρτυροῦντα τὴν ἐλαχίστην ὑπὲρ τοῦ κλήρου προθυμίαν τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς. Χίλια ὑπέρπυρα ἰσοδυναμοῦσι πρὸς φρ. 11,200. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ δεκάτη τῶν σιτηρῶν, τῶν λαχανικῶν, τῶν καρπῶν καὶ τοῦ οἴνου, τῆς φορβῆς, τοῦ μέλιτος καὶ τοῦ βάμβακος τῆς Πελοποννήσου, δὲν ἀνέβαινεν εἰμὴ εἰς 11,200 μόνον φράγκα.

Πολὺ δὲ σπουδαιότερα δι' ἡμᾶς εἶναι τὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐκανονίσθησαν τὰ θρησκευτικά, τὰ ἀστικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ τῶν κατακτηθέντων δικαιώματα. Οἱ Βιλλεαρδουῖνοι, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι φράγκοι ἡγεμόνες τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐσεβάσθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὸ πάτριον τῶν ἰθαγενῶν θρήσκευμα. Ναὶ μὲν ἐδήμευσαν τὰ πλεῖστα καὶ πλουσιώτατα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κτήματα· ἐδήμευσαν ὅμως αὐτὰ οὐχὶ ὑπὲρ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας· ἀπέδωκαν τὰ κτήματα ταῦτα εἰς τὸ δημόσιον, ὅ ἐστιν ἔπραξαν ὅ,τι εἶχον πολλάκις πράξει οἱ ἡμέτεροι βασιλεῖς, ἐπὶ τῆς ἐν τῇ 8 καὶ ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀληθεύει προσέτι ὅτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀρχιεπισκόπους ἕλληνας δὲν ἀνεγνώρισαν· ἠνείχοντο ὅμως τοὺς ἐπισκόπους· καὶ ὅσοι ἐκ τούτων παρέμειναν εἰς τὰς ἐπισκοπὰς αὐτῶν, οὔτε τὸ ἴδιον δόγμα ἠναγκάσθησαν νὰ μεταβάλωσιν, οὔτε τῆς ἐπὶ τῶν ἱερέων δικαιοδοσίας ἐστερήθησαν. Τὰ δὲ περὶ τοῦ κατωτέρου τούτου κλήρου, ἐκα-

νονίσθησαν ἐπὶ τοῦ Γοδοφρέδου Β', ἐν Πελοποννήσῳ, εἰς τρόπον ἐξ οὗ δηλοῦται ἰδιάζουσά τις τοῦ ἡγεμόνος τούτου πρόνοια ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Τῳόντι οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς ἀπηλλάγησαν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ἐν μέρει τοὐλάχιστον τῶν ὑποχρεώσεων ἃς πρότερον εἶχον εἰς τὸ κράτος. Οἱ ἐν τοῖς χωρίοις λειτουργοῦντες ἐξ αὐτῶν εἰς οὐδένα ἔκτοτε ὑπεβάλλοντο φόρον καὶ εἰς οὐδεμίαν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν· ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων ὡρίσθη εἰς δύο καθ' ἕκαστον χωρίον περιέχον ἀπὸ 25—70 οἰκογενείας, εἰς τέσσαρας ἐν τοῖς χωρίοις τὰ ὁποῖα περιελάμβανον 71—124 οἰκογενείας, καὶ εἰς ἓξ ὅπου ὑπῆρχον 125—169 οἰκογένειαι, αὐξάνοντος οὕτω τοῦ ἀριθμοῦ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν κατοίκων· ὅπου δὲ δὲν ὑπῆρχον 25 οἰκογένειαι ἀπηρτίζετο ὁ ἐλάχιστος οὗτος ὅρος ἐκ τῶν εἰς τὰ περίχωρα οἰκουσῶν. Οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἱερεῖς ἐξηκολούθησαν φορολογούμενοι καὶ ἐν ἀνάγκῃ στρατιωτικῶς ὑπηρετοῦντες· οἱ δὲ ἐν ταῖς πόλεσιν ἀπηλλάσσοντο μὲν παντὸς ἄλλου πρὸς τὸ δημόσιον τέλους, κατέβαλλον ὅμως τὸ λεγόμενον ἀκρόστιχον ἤτοι τὸν ἔγγειον φόρον. Αἱ διατάξεις αὗται φαίνονται καλῶς λελογισμέναι, διότι οἱ μὲν ἐν τοῖς ἀγροῖς πραγματικῶς ἐπιτελοῦντες τὰ λειτουργικὰ καθήκοντα ἱερωμένοι, τῶν ὁποίων ἄλλως τε ὁ ἀριθμὸς συνετῶς ὡρίσθη, ἀπηλλάγησαν πάσης πολιτικῆς λειτουργίας καὶ ὀφειλῆς, καὶ καθ' ὃ ἔχοντες νὰ ἐπιτελέσωσιν ἀδιάλειπτα καθήκοντα καὶ καθὸ ἀπορώτεροι· οἱ δὲ ἐν ταῖς πόλεσι καθὸ εὐπορώτεροι ὑπεβλήθησαν εἰς τὸ ἀκρόστιχον· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἐλογίσθησαν ἁπλοῖ πολῖται ὡς πρὸς τὰς πρὸς τὸ κράτος ὑποχρεώσεις.

Καὶ νῦν ἐρχόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν μέχρι τίνος οἱ κατακτηταὶ ἐσεβάσθησαν τὴν ἰδιωτικὴν κτῆσιν τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἐτήρησαν τὴν προτέραν νομοθεσίαν καὶ δικαιοδοσίαν. Ἀμέσως μετὰ τὴν κατάκτησιν οἱ Φράγκοι εἰσήγαγον ἐν τῷ νέῳ αὐτῶν κράτει τὰς λεγομένας Assises de Jérusalem, ἢ, καθὼς ὀνομάζουσιν αὐτὰς τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως, τὰ *Συνήθια* τῶν Ἱεροσολύμων. Ἐκ τῶν χρονικῶν τούτων μανθάνομεν ἰδίως, ὅτι τὰ *Συνήθια* ἴσχυσαν ἐν Πελοποννήσῳ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς τοῦ Γοδοφρέδου Α' ἡγεμονίας. Καὶ ὅτι οἱ αὐτοὶ νόμοι ἐπεκράτουν ἐν τῇ Ἀττικῇ μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ὅρκου, ὃν ἔδιδον οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν ὀμνύοντες πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ τηρήσωσι τὰ *Συνήθια* τῶν Ἱεροσολύμων, (les bons us et coutumes dou royaume de Jérusalem). Ἐλέγοντο δὲ οὕτω οἱ νόμοι οὓς, μετὰ τὴν ἐν ἔτει

1099 κατάκτησιν τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν σταυροφόρων, εἶχε δώσει εἰς τὸ νέον αὐτοῦ βασίλειον ὁ πρῶτος τούτου ἄρχων Γοδοφρέδος ὁ Βουϊλλῶνος. Τὸ πρῶτον κείμενον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κώδηκος ἀπωλέσθη πρωϊμώτατα· τὸ δὲ σήμερον σωζόμενον συνετάχθη βραδύτερον, δηλαδὴ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Σαλαδδὶν τῷ 1187 ἀνάκτησιν τῶν Ἱεροσολύμων, ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τὰς περιλιπομένας κτήσεις τῶν Φράγκων ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ· καὶ τοῦτο τὸ μεταγενέστερον κείμενον, πιθανώτατα ἐν πολλοῖς διαφέρον τοῦ ἀρχικοῦ, εἶναι τὸ εἰσαχθὲν ἐν τῇ δεκάτῃ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι εἰς τὰς τότε κατακτηθείσας ὑπὸ τῶν Δυτικῶν Ἑλληνικὰς χώρας. Ὁ νέος οὗτος κώδηξ διῃρεῖτο, ὡς καὶ ὁ παλαιός, εἰς δύο κεφαλαιώδη μέρη, ὧν τὸ μὲν ἐπιγραφόμενον major curia, haute cour, alta corte, ἐκανόνιζε τὰς μεταξὺ τῶν φεουδαρχῶν σχέσεις, τὸ δὲ ἐπιγραφόμενον minor curia, basse cour, bassa corte, *αὐλὴ τῆς μπουργεζίας*, κατὰ τὸν ἀρχαῖον γαλλικὸν τύπον la cour de la Borgesie, ἐρρύθμιζε τὰς μεταξὺ τῶν πολιτῶν, bourgeois, σχέσεις. Καὶ τὸ μὲν ἀρχικὸν κείμενον συνετάχθη εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἢ κατ' ἄλλους εἰς τὴν παλαιὰν γαλλικήν· τὸ δὲ μεταγενέστερον, τὸ καὶ μόνον, ὡς προείρηται, σωζόμενον, ἐγράφη ὁμολουμένως εἰς τὴν γαλλικήν. Ἀλλὰ τοῦ γαλλικοῦ τούτου νόμου, ὅπως εἰσήχθη ἐν ταῖς κυρίως Ἑλληνικαῖς χώραις, τὸ πρωτότυπον ἄχρι τοῦδε τοὐλάχιστον δὲν εὑρέθη. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἔχομεν αὐτοῦ εἰμὴ μίαν Ἰταλικὴν μεταφρασιν, τὸν ἐν ἔτει 1421 ἐν Εὐβοίᾳ ἀπαρτισθέντα κώδηκα, ὅστις ἐκλήθη Ἀσσίζαι τῆς Ῥωμανίας καὶ ἐκυρώθη ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως ὡς νόμος ἰσχύων ἐν ταῖς αὐτόθι κτήσεσιν αὐτῆς. Ὁ ἰταλικὸς οὗτος νόμος, παραβαλλόμενος πρὸς τὸ σωζόμενον γαλλικὸν κείμενον τὸ ἰσχύσαν ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ, εἶναι ἐν τοῖς πλείστοις ἁπλῆ τούτου ἐπιτομή. Κατόπιν, τῷ 1531, ἐγένετο μὲν καὶ ἑτέρα τοῦ γαλλικοῦ κειμένου ἰταλικὴ μετάφρασις, ἐπιμελείᾳ ὡςαύτως τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' αὕτη ἐφιλοπονήθη ἐν Κύπρῳ, πρὸς χρῆσιν τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἐκείνης. Ὑπάρχει προσέτι ἑλληνικὴ μετάφρασις οὐχὶ ὁλοκλήρου τοῦ σωζομένου γαλλικοῦ κειμένου, ἀλλὰ μόνον τοῦ δευτέρου αὐτοῦ μέρους, ἤτοι τῆς *αὐλῆς τῆς μπουργεζίας*, ἀλλὰ καὶ αὕτη συνετάχθη ἐν Κύπρῳ, πιθανῶς κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος, (ὅτε ἡ γνῶσις τῆς Γαλλικῆς εἶχεν ἐκλείψει παρὰ τοῖς Λατίνοις τῆς αὐτῆς νήσου κατοίκοις) καὶ ἴσχυσε παρ' αὐτοῖς περὶ τὴν μίαν ἑκατονταε-

τηρίδα ἦτοι μέχρι τοῦ 1570, ὅτε ἡ Κύπρος ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων Τῆς μεταφράσεως ταύτης περιῆλθον εἰς ἡμᾶς δύο χειρόγραφα, τὰ νῦν εὑρισκόμενα ἐν τῇ Παρισινῇ βιβλιοθήκῃ, διότι ἀναμφίβολον εἶναι, ὅτι τὸ χειρόγραφον ὅπερ εἶδεν ὁ Ζαχαρίας πρὸ τοῦ 1839 ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθω, εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅπερ μετεκομίσθη βραδύτερον εἰς Παρισίους ὑπὸ τοῦ Μηνᾶ Μηνωΐδου.

Οὔτε λοιπὸν τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο κείμενον, οὔτε τὸ ἐν ἔτει 1531 ἐν Κύπρῳ καταρτισθὲν Ἰταλικὸν δύνανται νὰ δώσωσιν εἰς ἡμᾶς ἀσφαλῆ ἔννοιαν τῶν φεουδικῶν νόμων ὅσοι ἐπεκράτησαν ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις· ἀλλὰ μόνον ὁ ἐν Εὐβοίᾳ ἰσχύσας ἰταλικὸς κώδηξ τοῦ 1421, ὅστις κατ' οὐσίαν ἦτο προδήλως αὐτὸς ὁ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐφαρμοσθεὶς νόμος, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ἄρθρον 43 αὐτοῦ ῥητῶς κανονίζει τὴν ὑπερτάτην δικαιοδοσίαν οὐ μόνον τῶν τριῶν ἀρχόντων τῆς Εὐβοίας, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν λοιπῶν δυναστῶν τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων. Ἐκ τῆς μελέτης δὲ τοῦ κώδηκος τούτου συναγομεν τὰ ἑξῆς κεφαλαιώδη γεγονότα.

Οἱ κατακτηταὶ δὲν ἐπεφύλαξαν εἰς ἑαυτοὺς καὶ μόνους τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ ἔχειν ἱπποτικὰ φέουδα· τοιαῦτα φέουδα κατείχοντο καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων. Τῳόντι τὸ ἄρθρον 138 ὁμιλεῖ σαφέστατα περὶ φεούδων Ἑλληνικῶν καὶ περὶ φεουδούχων Ἑλλήνων τε καὶ Ἑλληνίδων.

Πλεῖστοι τῶν γεωργῶν τῶν καλλιεργούντων τὰ τῶν φεούδων κτήματα ἦσαν δουλοπάροικοι (vilains), εἴτε ἐκ τῶν προτέρων χρόνων διατελοῦντες τοιοῦτοι, εἴτε πολλαπλασιασθέντες διὰ τῆς κατακτήσεως. Καὶ ἅπαντες μὲν ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλὰ καθυπεβάλλοντο εἰς τοὺς φραγκικοὺς νόμους, διότι ἐκ τῶν 227 ἄρθρων τοῦ κώδηκος, 31 πραγματεύονται περὶ τῆς τάξεως ταύτης τῶν ὑπηκόων. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι ἐνίοτε οἱ δουλοπάροικοι οὗτοι ἀπηλευθεροῦντο ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτῶν, τὸ δὲ παραδοξότερον καὶ φεουδοῦχοι ἐγίνοντο, διότι τὸ ἄρθρον 139 λέγει ῥητῶς, ὅτι ἐὰν φεουδοῦχος φράγκος ἀπελευθερώσῃ δουλοπάροικον καὶ ἔπειτα παραχωρήσῃ αὐτῷ φέουδον, ἡ δωρεὰ, εἰ μὲν γένῃ ἐγγράφως, ἰσχύει ἐφ' ὅρου ζωῆς τοῦ δωρητοῦ· ἐν ἐλλείψει δὲ ἐγγράφων, εἰμπορεῖ ν' ἀνακληθῇ παρ' αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὸ ἄρθρον 125 ἡ δουλοπάροικος ἡ ὑπανδρευθεῖσα ἐλεύθερον γίνεται ὡς

ἐκ τούτου ἐλευθέρα, παραμένουσα τοιαύτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, καὶ ἂν ὁ γάμος ἐτελέσθη παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ κυρίου της. Εἰς τὰ φεουδικὰ δικαστήρια παρεκάθηντο ἆρά γε καὶ Ἕλληνες δικασταί; Ἐὰν κρίνωμεν ἐξ ὅσων συνέβαινον ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, θέλομεν ἀπαντήσει καταφατικῶς εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Διότι ἐκεῖ κατ' ἀρχὰς ὁ Γοδοφρέδος ὁ Βουϊλλῶνος ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς ἴδια δικαστήρια, δικάζοντα κατὰ τοὺς ἰδίους νόμους. Βραδύτερον ὅμως οἱ κατακτηταί, δυςπιστήσαντες πρὸς τοὺς κατακτηθέντας, ἀφῄρεσαν ἀπὸ αὐτῶν τὸ προνόμιον τοῦτο καὶ ὑπήγαγον αὐτοὺς εἰς μικτὰ δικαστήρια, συγκείμενα ἐκ τεσσάρων ἰθαγενῶν καὶ δύο Φράγκων. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ῥητὴν μαρτυρίαν περὶ τούτου δὲν ἔχομεν.

Παρεκτὸς τῶν δύο προαναφερθεισῶν τάξεων τῶν ἰθαγενῶν ὑπῆρχον ἔτι δύο ἕτεραι· οἱ ἐλεύθεροι κοινοὶ πολῖται, περὶ ὧν ὁμιλοῦσι τὰ ἄρθρα 152, 155 καὶ ἄλλα τοῦ κώδηκος, καὶ οἱ ἄρχοντες, ἄρθρον 194, ἤτοι πολῖται ἔγκριτοι ἐπὶ τῷ γένει, τῇ εὐπορίᾳ καὶ ταῖς προνομίαις, ἃς ἀπελάμβανον.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐξάγονται ἐκ τοῦ κώδηκος τοῦ ἐπιγραφομένου Ἀσσίζαι τῆς Ῥωμανίας. Ἐκ δὲ τῶν πραγμάτων, ὅπως ἐκτίθενται ὑπὸ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους χρονογράφων καὶ μάλιστα ὑπὸ τῶν Χρονικῶν τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, περιερχόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἁπάντων τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου ἡ τύχη δὲν ἐρρυθμίσθη ὁμοιομόρφως ὑπὸ τῶν κατακτητῶν, διότι οὐδὲ ὁμοιομόρφως ἐγένετο ἡ κατάκτησις. Ἡ δυτικὴ Πελοπόννησις, ἀπὸ Πατρῶν μέχρι Κορώνης, κυρίως εἰπεῖν δὲν κατεκτήθη, ἀλλὰ παρεδόθη εἰς τὸν Βιλλεαρδουΐνον διὰ συνθηκῶν, δυνάμει τῶν ὁποίων οἱ ἄρχοντες οὐ μόνον διετήρησαν ἅπασαν αὐτῶν τὴν κινητὴν καὶ ἀκίνητον περιουσίαν, ἀλλὰ καὶ ἁπάσας τὰς προνομίας ὅσας εἶχον ἐκ τῶν προτέρων χρόνων· καὶ πλὴν τούτου ἐξωμοιώθησαν, ἂν ὄχι καθ' ὁλοκληρίαν, ἐν μέρει τοὐλάχιστον πρὸς τοὺς κατακτητάς, ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι γενόμενοι πρὸς τοὺς δευτερεύοντας καὶ τριτεύοντας φεουδούχους. Πιθανῶς διετήρησαν τήν τε περιουσίαν καὶ τὴν κτῆσιν αὐτῶν προσέτι οἱ ἐλεύθεροι τῶν πόλεων κάτοικοι. Ἀλλὰ πάντα τὰ δημόσια κτήματα, τὰ πλεῖστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πάντα τὰ ἀγροτικὰ κτήματα, ὅσα δὲν ἀνῆκον εἰς τοὺς ἄρχοντας, κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἀπετέλεσαν τὰ φέουδα αὐτῶν, παρεκτὸς τῶν παραχω-

ρηθέντων εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ ἄρχοντες τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, συνθηκολογήσαντες πρὸς τοὺς ξένους, ἐφρόντισαν μὲν νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰ ἴδια δικαιώματα, ἀλλὰ παρεχώρησαν ἄνευ ὅρου σχεδὸν εἰς αὐτοὺς τοὺς ἄλλους τῆς χώρας κατοίκους. Μετὰ δὲ τὴν τοιαύτην τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου κατάληψιν, ἐπῆλθεν ἡ τῆς λοιπῆς χερσονήσου κατάκτησις. Μάχη ἐκ παρατάξεως, ὡς γνωρίζομεν, δὲν ἐγένετο εἰμὴ μία καὶ μόνη, εἰς τὸν ἐλαιῶνα τοῦ Κουνδούρου, καθ' ἣν οἱ ἡμέτεροι ἡττήθησαν, εἰ καὶ ὡς λέγεται, πολλαπλάσιοι ὄντες τῶν ἀντιπάλων. Αἱ ὠχυρωμέναι ὅμως πόλεις ἀντέστησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον. Καὶ ὅσαι μὲν ἐξ αὐτῶν ἐκυριεύθησαν ἐξ ἐφόδου, καθὼς λ. χ. τοῦ Ποντικοῦ τὸ κάστρον, αὐταὶ ἐγένοντο ἄνευ ὅρου τινὸς κτῆμα τῶν κατακτητῶν· ἀλλὰ αἱ πλεῖσται μετά τινα ἀντίστασιν ἐσυνθηκολόγησαν, οἷον ἡ Κορώνη, ἡ Καλαμάτα, ἡ Ἀρκαδία καὶ ἄλλαι πόλεις, τούτων δὲ οἱ κάτοικοι διετήρησαν ἁπλῶς τὰς κτήσεις αὐτῶν, ἄνευ τῶν προνομίων τῶν παραχωρηθέντων εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Τρεῖς μόνον πόλεις διὰ τὴν μακρὰν καὶ πεισματώδη αὐτῶν ἀντίστασιν ἐπέτυχον συνθήκας ἐπωφελεστέρας· ἡ Κόρινθος, τὸ Ναύπλιον καὶ ἡ Μονεμβασία. Τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου οἱ κάτοικοι ἐξωμοιώθησαν καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Εἰς τὸ Ναύπλιον μαλιστα τὸ ἓν τῶν φρουρίων παρέμεινεν, ἐν ἀρχῇ τοὐλάχιστον, κατεχόμενον ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν Οἱ δὲ Μονεμβασιῶται, τῶν ὁποίων τὴν ὄντως ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν θέλομεν λαβεῖ μετ' οὐ πολὺ ἀφορμὴν νὰ περιγράψωμεν, ἐπέτυχον ὅρους ἔτι ἐντιμοτέρους, διότι ὄχι μόνον τὰς κτήσεις αὐτῶν καὶ προνομίας διετήρησαν, ἀλλὰ καὶ ἀσύδοτοι παρέμειναν καὶ ἐλεύθεροι πάσης ὑποχρεώσεως, αὐτοί τε καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν, μὴ ἀναλαβόντες νὰ ὑπηρετῶσιν εἰμὴ κατὰ θαλασσαν, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἰδίων πλοίων καὶ λαμβάνοντες εὔλογον μισθοδοσίαν. Τελευταῖον οἱ περὶ τὸν Ταΰγετον οἰκοῦντες Μιληγγοὶ δὲν ἐπείσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰμὴ ἐπὶ τοῖς ὅροις ὅτι θέλουσι μείνει ἀφορολόγητοι καὶ ὅτι δὲν θέλουσιν ὑπηρετεῖ εἰμὴ ὡς ψιλοὶ στρατιῶται, ἤτοι διατηροῦντες ὅλας τὰς προνομίας ὅσας εἶχον καὶ ἐπὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας.

Τοιαύτη ἦτο, κατὰ τὰ κείμενα τῶν νόμων καὶ τὰς διαφόρους μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων γενομένας συμβάσεις, ἡ κοινωνικὴ τῆς Πελοποννήσου κατάστασις ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας· καὶ

ἐννοεῖται ὅτι ὁμοίως ἡ παραπλησίως εἶχον τὰ πράγματα εἰς τὴν ὑπὸ Φράγκων καταληφθεῖσαν χέρσον Ἑλλάδα καὶ εἰς τὰς παρακειμένας νήσους. Ἔνθεν μὲν βλέπομεν τοὺς κατακτητὰς ἀποτελοῦντας κλίμακα ἱεραρχικὴν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὁποίας ἵστατο ὁ ἡγεμών· μετὰ τοῦτον ἀμέσως ἤρχοντο οἱ μεγάλοι βαρῶνοι, ἑκάστου τῶν ὁποίων ἡ κτῆσις περιελάμβανε μίαν λατινικὴν ἐπισκοπήν· καὶ κατόπιν αὐτῶν οἱ δευτερεύοντες καὶ τριτεύοντες κάτοχοι φεούδων ἱππικῶν καὶ πεζικῶν. Ἀλλὰ τὴν γαλλικὴν κοινωνίαν ἀπετέλουν πρὸς τούτοις καὶ ἄλλοι ἱκανοὶ γάλλοι ἰδίως ἔμποροι, οἵτινες, κατασταθέντες εἰς τὰς πόλεις, μετεπέμψαντο, ὅπως καὶ οἱ εὐπατρίδαι, τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας ἐκ Γαλλίας. Ἔνθεν δὲ ἵστατο ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία συγκειμένη ἐξ ἀρχόντων καὶ ἀστῶν οἵτινες διέσωσαν τὰς ἰδίας κτήσεις καὶ ἐν μέρει τὰς προνομίας· ἀλλὰ ὑπήγοντο εἰς τὴν νέαν δικαιοδοσίαν καὶ νομοθεσίαν· ἐκ δουλοπαροίκων, οἵτινες ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα τῶν φεουδαρχῶν, καὶ ἐξ ὀλίγων τινῶν πόλεων καὶ τμημάτων τῆς ὑπαίθρου χώρας, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ἀνεγνώριζον μὲν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ ξένου ἡγεμόνος, διετήρησαν ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὴν προτέραν αὐτονομίαν. Ἐν τούτοις αἱ δύο αὗται κοινωνίαι δὲν διετέλεσαν ἐντελῶς ἀπ' ἀλλήλων χωρισμέναι· ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἐπιμιξία ἤρχισε πρωϊμώτατα. Ἐν πρώτοις εἴδομεν, ἐκ τοῦ προπαρατεθέντος κώδηκος, ὅτι πολλοὶ ἄρχοντες γενόμενοι ὁμοταγεῖς τῶν φεουδαρχῶν περιελήφθησαν ἐντὸς τῆς φραγκικῆς ἱεραρχίας. Καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδηκος συνάγεται, ὅτι Ἑλληνίδες ὑπανδρεύθησαν Λατίνους· ἐν τῇ συνεχείᾳ δὲ τῆς ἀφηγήσεως ἡμῶν θέλομεν ἀπαντήσει Ἕλληνας νυμφευθέντας Γαλλίδας. Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων τρόπων προήχθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο κοινωνιῶν σχέσις, ἰδίως δὲ διὰ τῆς εἰς τὸν στρατὸν κατατάξεως πολυαρίθμων ἰθαγενῶν.

Οἱ εὐάριθμοι σχετικῶς Γάλλοι, οἱ κατακτήσαντες τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν χέρσον Ἑλλάδα, ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ διατελῶσιν ἀδιακόπως ἑτοιμοπόλεμοι. Ὅθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὡρίσθη παρ' αὐτοῖς, ὅτι πάντες, ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων, ὀφείλουσι νὰ ὑπηρετῶσιν ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἦναι κατὰ πᾶσαν ὥραν καὶ στιγμὴν ἕτοιμοι νὰ στρατεύσωσι. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ κλῆρος καθυπεβάλλετο εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς στρατιωτικῆς ταύτης ὑπηρεσίας. Ἀλλ' ἡ πάγκοινος αὕτη στρατεία δὲν ἤθελεν ἀρκέσει εἰς ἄμυναν τῆς

χώρας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἰς ὑπερορίους στρατείας. Οἱ κατακτηταὶ ἦσαν ὀλίγοι, οὐδὲ συνέφερεν εἰς αὐτοὺς νὰ καλέσωσι πολλοὺς ἄλλους ὁμογενεῖς καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς συμμετόχους τῆς διανομῆς τοῦ λαφύρου αὐτῶν, διότι τοιουτοτρόπως ἤθελον ἐλαττώσει τὰ ἴδια πλεονεκτήματα. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ ἐπιβάλωσι τὴν ὑποχρέωσιν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς κατοίκους τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας κατέλαβον. Ὁπόσον γενικὴ καὶ ἀπεριόριστος ὑπῆρξεν ἡ ὑποχρέωσις αὕτη συνάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τούτου, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσι στρατιωτικῶς, ἐξαιρέσει μόνων τῶν ἐν τοῖς χωρίοις λειτουργούντων. Ἀλλὰ πρὸ πάντων τὰ γεγονότα αὐτὰ μαρτυροῦσιν ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες, καὶ ἐξ αὐτῶν οὐκ ὀλίγοι ἀξιωματικοὶ περιελαμβάνοντο ἐν τῷ φραγκικῷ στρατῷ.

Ὅτε τῷ 1259 ὁ πρίγκηψ Ἀχαΐας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουΐνος ἐστράτευσεν εἰς Πελαγονίαν, ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ὁ ἱστορῶν τὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, λέγει τὸν στρατὸν ἐκεῖνον παμπληθῆ καὶ ἐπιφέρει ῥητῶς, ὅτι συνέκειτο ἔκ τε τοῦ φραγκικοῦ γένους καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ῥωμαίων Ἀχαΐας τε καὶ Πελοποννήσου, ὧν ἦρχεν ὁ πρίγκηψ οὗτος. Ὁ δὲ αὐτὸς Γουλιέλμος ἐπῆλθε τῷ 1246 ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Μονεμβασίας μετὰ 3,000 ἱπποτῶν καὶ 8,000 ἱππέων. Τὰ Χρονικὰ δὲν διακρίνουσιν ἐνταῦθα Φράγκους καὶ Ἕλληνας, ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἱππέων ἐκείνων ἦσαν ἰθαγενεῖς. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ ν' ἀναπολήσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν, πόσοι ἦσαν οἱ νεμόμενοι τὴν Πελοπόννησον Γάλλοι. Ἀμέσως ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα διετέλουν 10 ὑπέρτατοι ὑποτελεῖς, οἵτινες ὅλοι ὁμοῦ εἶχον πάλιν ὑφ' ἑαυτοὺς 94 ὑποτελῆ φέουδα. Ἕκαστος δὲ τῶν ὑπερτάτων ὑποτελῶν, τῶν βαρώνων, εἰ μὲν ἔλαβεν ὑπὲρ τὰ 4 φέουδα, ὤφειλε νὰ παρέχῃ δύο σημαιοφόρους καὶ δι' ἕκαστον φέουδον ἕνα ἱππότην καὶ δύο ἱππεῖς· εἰ δὲ ἔλαβεν ὀλιγώτερα τῶν 4 φέουδα, παρεῖχε δι' ἕκαστον αὐτῶν ἕνα ἱππότην καὶ δύο πεζούς. Ἀνάλογον ἀριθμὸν ἱπποτῶν, ἱππέων καὶ πεζῶν ἔδιδον προσέτι τὰ εἰς τὸν κλῆρον παραχωρηθέντα φέουδα, ἐν ὅλοις 64. Παρεκτὸς δὲ τούτων ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἱππόται λαβόντες ἀμέσως παρὰ τοῦ ἡγεμόνος ἓν ἴδιον φέουδον, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ἐκτὸς ἑαυτῶν οὐδένα ἄλλον παρεῖχον μαχητήν. Καὶ πόσα μὲν ἦσαν ἐξ ἀρχῆς τὰ τοιαῦτα ἀτομικὰ φέουδα, δὲν γνωρίζομεν· μόνον ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος ἔχομεν πληροφορίαν τινὰ ἀναβιβάζουσαν τὸν ὅλον ἀριθμὸν τῶν φεούδων τῆς Πε-

λοποννήσου, βαρωνικῶν, ἀτομικῶν καὶ κληρικῶν, εἰς 1000. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ἴσως ὑπερβολική, καθὸ περιληφθεῖσα εἰς ὑπόμνημα ὑποβληθὲν ὑπό τινος μερίδος τῶν βαρώνων, ἥτις ἤθελε νὰ πείσῃ τὸν Ἀρραγωνικὸν ἡγεμονόπαιδα Ἰάκωβον Β', νὰ ἀναλάβῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς χερσονήσου καὶ ἐπὶ τούτῳ, ἵνα δελεάσῃ αὐτόν, παρέστησε τοὺς πόρους αὐτῆς πιθανῶς πολὺ μείζονας τῶν πραγματικῶν. Ἀλλὰ καὶ 1000 ἂν παραδεχθῶμεν ὅλα τὰ φέουδα, ἐπειδὴ τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἀτομικά, ὅ ἐστιν ἔδιδον ἀνὰ ἕνα ἱππότην, σύμπασα ἡ δύναμις τῶν ἱπποτῶν καὶ τῶν ἱππέων ἣν ἠδύναντο νὰ παράσχωσι τὰ 1000 φέουδα ἀδύνατον ἦτο νὰ ὑπερβῇ τὸ ἥμισυ τῶν 11,000, τῶν ἐπὶ τὴν Μονεμβασίαν στρατευσάντων. Ναὶ μὲν ὁ πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας ἐλογίζετο ὑπέρτατος ἄρχων οὐ μόνον τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Νάξου, καὶ τῶν ἀρχόντων τῆς Εὐβοίας, καὶ τοῦ κυρίου τῆς Βοδονίτζης καὶ τοῦ κόμητος τῆς Κεφαλληνίας. Ἐκ τούτων ὅμως, μόνον τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ἀναφέρονται στρατοὶ λόγου ἄξιοι, περιλαμβάνοντες ἐνίοτε ἐννεακοσίους Γάλλους ἱππότας. Καὶ ἔπειτα οἱ ὑποτελεῖς οὗτοι, εἴτε ἀποτρεπόμενοι ὑπὸ ἰδίων περισπασμῶν, εἴτε μὴ θέλοντες νὰ ἐνισχύσωσι τὸν πρίγκηπα τῆς Ἀχαΐας (τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ᾐσθάνοντο ὅτι δὲν δύναται νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεών των), σπανίως ἔπεμπον τὴν ζητουμένην ἐπικουρίαν καὶ οὐδέποτε ἐπήρχοντο μεθ' ὅλης αὐτῶν τῆς δυνάμεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, καθὰ λέγεται, ἅπαντες μετέσχον τῆς κατὰ Μονεμβασιωτῶν στρατείας· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν ἔπεμψαν ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν· ὥστε καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ δοὺξ Ἀθηνῶν προσῆλθε μετὰ τῶν δύο τρίτων τοῦ ἀνωτάτου ὅρου τῶν ἱπποτῶν ὅσους ποτὲ συνεκρότησεν ἤτοι μετὰ 600 (πρᾶγμα ὅλως ἀπίθανον), ἀναλόγου δὲ ἀριθμοῦ ἱππέων· καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ λοιποὶ ὑποτελεῖς ἔπραξαν τὸ αὐτό, πάλιν οἱ φράγκοι ἱππόται καὶ ἱππεῖς τοῦ κατὰ Μονεμβασίας ἐπελθόντος στρατοῦ ἀδύνατον ἦτο νὰ συμπληρώσωσι τὸν ἀριθμὸν τῶν 11,000 ἀνδρῶν.

Ἀλλὰ τίνα ἀνάγκην ἔχομεν τῶν εἰκασιῶν τούτων, ἀφοῦ ἑλληνικαὶ καὶ φραγκικαὶ μαρτυρίαι ῥητῶς βεβαιοῦσι τὴν ἐν τοῖς στρατοῖς τῶν Βιλλεαρδουΐνων καὶ τῶν Λαρόσων κατάταξιν πλείστων ἰθαγενῶν. Εἴδομεν ὅτι κατὰ τὸν Ἀκροπολίτην, ὁ στρατὸς ὃν ἤγαγεν ἐπὶ τὴν Πελαγονίαν ὁ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουΐνος συνέκειτο οὐ μόνον ἐκ τοῦ φραγκικοῦ γένους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ῥωμαίων Ἀχαΐας τε

καὶ Πελοποννήσου. Ἐκ φραγκικῆς δὲ πηγῆς γνωρίζομεν ὅτι τῷ 1304 ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδων Β' Λαρόσης, ὅστις ἐκυριάρχει τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας, συνεκρότησε στρατὸν συγκείμενον ἐξ 900 μὲν φράγκων ἱπποτῶν, 6,000 δὲ Θεσσαλῶν ἱππέων καὶ 30,000 πεζῶν. Ἠξεύρομεν ὡςαύτως ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Γουΐδωνος Βρυέννιος ἀντιπαρέταξε κατὰ τῶν Καταλανῶν δύναμιν ἀξιόλογον, 700 μὲν λογάδων ἱπποτῶν, 6,400 δὲ ἱππέων καὶ 8,000 πεζῶν. Ἐνταῦθα δὲν λέγεται ῥητῶς πόσοι ἐκ τούτων ἦσαν Ἕλληνες· ἀλλὰ βεβαίως ὁ στρατὸς τοῦ Βρυεννίου ἦτο συγκεκροτημένος ὅπως καὶ ὁ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, ὅ ἐστι περιελάμβανε καὶ οὗτος πλείστους ἰθαγενεῖς.

Νομίζομεν λοιπὸν ἔξω πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι οἱ Φράγκοι οἱ τὰς ἑλληνικὰς χώρας κατακτήσαντες, εἰςήγαγον ἐκ συστήματος ἐν αὐταῖς καὶ μάλιστα ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι τὴν τακτικὴν τῶν ἰθαγενῶν στρατολογίαν, ἂν καὶ δὲν γνωρίζομεν πῶς διενηργεῖτο καθέκαστα ἡ στρατολογία αὕτη. Ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι ἀποφασίσαντες ἅπαξ νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἐφρόντισαν νὰ τοὺς ἀσκήσωσιν εἰς τὰ ὅπλα, ἵνα καταστήσωσιν αὐτοὺς ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτηδείους πεζοὺς καὶ ἱππεῖς. Ἐντεῦθεν μεγάλη τις ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν εἰς τὸ φρόνημα τῶν ἡμετέρων ὁμογενῶν, ἀλλοίωσις μαρτυρουμένη ὑπό τε τῆς καθόλου ὄψεως τῶν πραγμάτων καὶ ὑπὸ πολλῶν εἰδικῶν γεγονότων. Τῳόντι, ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς ιγ'. ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθον οἱ Φράγκοι ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς, οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος κάτοικοι καὶ μάλιστα οἱ τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐνέμειναν μὲν πιστοὶ εἰς τὸ πάτριον φρόνημα καὶ θρήσκευμα, ἀλλὰ δὲν διεκρίθησαν ἐπὶ εὐδοκίμῳ ἐνόπλῳ διαμαρτυρήσει κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων ξένων. Εἰς τοὺς κατακτητὰς τούτους ἀντέστησαν σπουδαίως οἱ κάτοικοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας διὰ τῶν τελευταίων ἀντιπροςώπων τῆς πνεούσης τὰ λοίσθια στρατιωτικῆς αὐτῶν ἀριστοκρατίας, διὰ τοῦ Λασκάρεως, τοῦ Βατάτζη, τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Ἀντέστη κατὰ τῆς κατακτήσεως καὶ ὁ ἠπειρωτικὸς ἑλληνισμὸς, συμμαχήσας μετὰ τῆς κατὰ πρῶτον τότε ἀναφανείσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ Ἀλβανικῆς φυλῆς. Οἱ δὲ ἐν Νικαίᾳ ἐκεῖνοι βασιλεῖς καὶ οἱ δεσπόται τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ καὶ Θεόδωρος κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους νὰ καταλύσωσι τό τε λατινικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν λατινικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διεμαρτυρήθησαν ὡςαύτως ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Κρήτῃ οἱ μεγάλοι οἶκοι τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἀριστοκρατίας, οἱ ἐν τῇ νή-

σῳ ἐκείνῃ ἐπὶ τῶν Φωκάδων καὶ τῶν Κομνηνῶν κατασταθέντες. Ἡ δὲ κυρίως Ἑλλὰς, ἐξαιρέσει τῆς Κορίνθου, τῆς Ναυπλίας καὶ μάλιστα τῆς Μονεμβασίας, δὲν ἀντέστη ἐκθύμως εἰς τὴν ξενοκρατίαν, ἀφοῦ ὀλίγαι ἑκατοντάδες γάλλων ἱπποτῶν ἤρκεσαν ἵνα καταλάβωσιν ἀμαχητὶ τὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ χώραν καὶ σχεδὸν ἀμαχητὶ τὸ πλεῖστον τῆς ὑπαίθρου Πελοποννήσου. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον ἐφήρμοσεν ἡ ἡμετέρα αὐτοκρατορία εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας. Τὸ πλεῖστον καὶ τὸ κράτιστον τῶν στρατῶν αὐτῆς συνεκροτεῖτο συνήθως ἐκ τῶν κατοίκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν βορειοτέρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Ἐστρατολόγουν μὲν οἱ βασιλεῖς ἡμῶν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἀλλ' ἐπερειδόμενοι κυρίως εἰς τὰ ἀσιανὰ καὶ τὰ μακεδονικὰ τάγματα, ὀλίγον ἐφρόντιζον περὶ τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, προθύμως μάλιστα δεχόμενοι παρ' αὐτῶν χρήματα καὶ ἄλλα πολεμικὰ εἴδη ἀντὶ τῆς προσωπικῆς ὑπηρεσίας. Ποικίλα πιθανώτατα αἴτια ὑπηγόρευσαν τὴν τοιαύτην τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν κυβερνήσεως πολιτείαν ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς· πρὸ πάντων δὲ ἴσως ἡ οὐ μικρὰ ἀραίωσις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωρῶν τούτων, ἡ ἐκ διαφόρων αἰτιῶν προελθοῦσα καὶ μὴ ἀναπληρωθεῖσα εἰμὴ διὰ τῆς ἐν αὐταῖς ἐγκαταστάσεως ἱκανῶν ξενικῶν φύλων. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε τὸ γεγονὸς εἶναι ἀναμφισβήτητον, καὶ δι' αὐτοῦ ἐξηγοῦνται ἀποχρώντως δύο ἐκ τῶν κεφαλαιωδεστέρων φαινομένων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας. Πρῶτον ἡ εὐκολία μεθ' ἧς οἱ Φράγκοι κατέλαβον τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν αἰτίαν ἄλλην εἰμὴ τὴν ὀλίγην περὶ τὰ ὅπλα ἄσκησιν καὶ ἐπιτηδειότητα τῶν κατοίκων. Δεύτερον δὲ καὶ οὐδὲν ἧττον ἀξιοσημείωτον τοῦτο, ὅτι καθ' ὅλον τὸ μακρὸν τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων διάστημα αἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος χῶραι ἐλάχιστα ἔδωκαν τῇ ἀληθείᾳ σημεῖα ἐνεργοῦ ζωῆς, καὶ ἰδίως οὐδένα ἀνέδειξαν μεταξὺ τῶν τοσοῦτον ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ὧν μνημονεύει ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία, μέγαν στρατηγὸν, ἐνῷ ἅπαντες οἱ μεγάλοι στρατηγοὶ καὶ οἱ μεγαλοπόλεμοι βασιλεῖς προέκυψαν συνηθέστατα μὲν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐκ τῶν βορειοτέρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν.

Καὶ τοιαύτη μὲν ἦτο ἡ ἠθικὴ τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος κατάστασις μέχρι τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος κατελύθησαν καὶ τὰ τελευ-

ταῖα τῆς φραγκοκρατίας ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι λείψανα, αἴφνης βλέπομεν τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας τοῦ ἑλληνισμοῦ ἑστίας ἐπιχειροῦντας ἐκθύμως ἀγῶνα πεισματώδη κατὰ τῆς μωαμεθανικῆς κατακτήσεως, διὰ τῶν πολυθρυλήτων κλεφτῶν καὶ ἁρματωλῶν, διεξαγαγόντας πολλὰς κατ' αὐτῆς ἐπαναστάσεις καὶ ἐπὶ τέλους εὐτυχήσαντας νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν διὰ τῶν πολυυμνήτων ἔργων, τὰ ὁποῖα κατέπληξαν τὸν κόσμον καὶ προεκάλεσαν τὴν συμπάθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν προστασίαν. Ἐνῷ λοιπὸν οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος κάτοικοι ἀναφαίνονται ἥκιστα πολεμικοὶ ἐν ἀρχῇ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τἀνάπαλιν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΕ' ἀναδείκνυνται πολεμικώτατοι. Εἰς τί ἄλλο δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην εἰμὴ εἰς τὴν ἀρειμάνιον ἀνατροφὴν, ἣν ἔλαβον ἐπὶ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἰσχυσάσης ἐνταῦθα φραγκοκρατίας; Ἴσως εἴπωσί τινες, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀντέστησαν εἰς τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν, καθὸ ἀγριωτέραν καὶ ἀσπονδοτέραν τῆς φραγκικῆς. Βεβαίως ἡ διοίκησις τῶν Γάλλων ὑπῆρξε μετριοπαθὴς καὶ συνετή. Δυστυχῶς ὅμως ὅλαι αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῆς ΙΒ' μέχρι τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος μαρτυροῦσιν, ὅτι τὸ πρὸς τὸν φραγκισμὸν μῖσος ἦτο πολὺ σφοδρότερον τῆς πρὸς τὸν μωαμεθανισμὸν ἀποστροφῆς· καὶ τοῦτο ὄχι μόνον παρὰ τοῖς ὄχλοις ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς λογιωτέροις καὶ ἐπισημοτέροις τῶν τότε ἀνθρώπων, οἷοι ἦσαν ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης, ὁ Εὐστάθιος, ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι. Ἐὰν λοιπὸν διὰ μόνου τοῦ ἐθνικοῦ μίσους ἔπρεπε νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀντίστασιν, ἐξ ἀνάγκης ἡ ἀντίστασις αὕτη ἔπρεπε νὰ ἀποβῇ τοὐλάχιστον ἴση, ἂν ὄχι μείζων, καὶ κατὰ τοῦ φραγκισμοῦ. Ἀλλ' ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις δὲν ἀρκοῦσι μόνα τὰ πάθη, προσαπαιτεῖται καὶ ἡ περὶ τὰ ὅπλα ἕξις καὶ δεξιότης, ἥτις μὴ ὑπάρχουσα ἐν ἀρχῇ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχε περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ'. Ὁμολογοῦμεν, ὅτι ἡ ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξέγερσις τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὀφείλεται προσέτι εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν παραδόσεων, εἰς τὸν μετὰ τῆς Ἀλβανικῆς φυλῆς συνδυασμὸν, καὶ, βραδύτερον, εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ· ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι πρώτη τῆς ἀναβιώσεως ἐκείνης ἀφετηρία ὑπῆρξεν ἡ πολεμικὴ ἀνατροφή, ἣν ἔλαβον οἱ προπάτορες ἡμῶν κατατασσόμενοι ἐπὶ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδας εἰς τὰ ἀρειμάνια

πεζικὰ καὶ ἱππικὰ τῶν φράγκων τάγματα. Ἀλλ' ἀναφέρομεν ἐνταῦθα καὶ ἓν τῶν περιεργοτέρων ἀποτελεσμάτων τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἣν ἔλαβον οἱ ἡμέτεροι ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας. Ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ ἀνατολικὸς κλῆρος περιωρίζετο εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς λαχούσης αὐτῷ ἱερᾶς λειτουργίας, ἐνῷ ἀπεναντίας ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς λατῖνοι, ἀνέκαθεν πολλάκις περιβαλλόμενοι τὴν περικεφαλαίαν καὶ τὸν θώρακα, ἐστρατήγουν τοῦ ποιμνίου αὐτῶν. Τοῦτο δὲ ἐκίνει κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἡμετέρων. Ἀφ' ἧς ὅμως ἐπὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων καὶ τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν ὑπεβλήθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐν μέρει εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, θέλομεν ἴδει ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, πλείστους ἐκ τῶν τοῦ κλήρου ἀφειδῶς καὶ εὐκλεῶς προμαχοῦντας ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.

Μηδὲ νομίσῃ τις ὅτι ἡ τῆς πολεμικῆς ταύτης ἀνατροφῆς ἐπίδρασις ἀναφαίνεται εἰς μόνα τὰ προαναφερθέντα καθολικὰ γεγονότα τῶν χρόνων ἐκείνων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ ἀνατροφὴ αὕτη καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς μαρτυροῦνται προσέτι ὑπὸ πολλῶν εἰδικῶν καὶ οὕτως εἰπεῖν προσωπικῶν περιπετειῶν τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου. Ὁ λόγος ἐνταῦθα εἶναι κυρίως περὶ τῶν μεσημβρινωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν· ἀλλ' οἱ Φράγκοι διώρισαν εἰς ὑπηρεσίας Ἕλληνας καὶ εἰς τὰς βορειοτέρας, ὅσον βραχυχρόνιος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ αὐτόθι κυριαρχία αὐτῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος ἀνηγόρευσε τῷ μὲν 1206 βαρῶνον Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου τὸν Θεόδωρον Βρανᾶν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ τελῇ ἐτήσιον φόρον καὶ νὰ παρέχῃ ἐπικουρίαν 500 μαχητῶν· τῷ δὲ 1211 πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν διοικητὴν τῶν ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ φραγκικῶν κτήσεων, τὸν Γεώργιον Θεοφιλόπουλον. Ἵνα ὅμως ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ξενοκρατία μακρότερον ἰσχύσασα ἔλαβε καὶ πολὺ πλειότερον καιρὸν νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὰς ἕξεις τῶν κατοίκων, θέλομεν εὕρει ἐκεῖ ἀναφερομένους τὸν Χωματιανόν, στρατεύοντα μετὰ 200 μαχητῶν, τὸν πρωτοβεστιάριον τοῦ πριγκηπάτου Ἀχαΐας Ἰωάννην Μουρμούρην, ἕτερον πρωτοβεστιάριον, τὸν Καρυτηνὸν Κολλῖνον Κὺρ Βασιλόπουλον, τὸν ἰσχυρὸν προεστῶτα Καρυταίνης Καλογιάννην Κοζαρίδην, τὸν ἱππότην Ἰωάννην Κουτρούλην, τὸν μέγαν οἶκον τῶν Σγουρομαλλαίων, ἔτι δὲ πλείστους ἄλλους διαπρέψαντας ἐπὶ τῇ πολεμικῇ ἢ διοικητικῇ ἱκανότητι εἴτε ἐν τῇ φραγκικῇ ὑπηρεσίᾳ εἴτε ἐν τῇ ἀντιστάσει κατ' αὐτῆς· διότι ἐὰν πολλοὶ Ἕλληνες ἢ ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Γαλλίδων ὑπη-

ρέτουν πιστῶς τοὺς ξένους καὶ ἐνέμοντο ἀγογγύστως τὰ ἐπιτρεπόμενα αὐτοῖς προνόμια, ἄλλοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς νέας πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον καὶ ἐκ τοῦ φρονήματος τὸ ὁποῖον ἐνέπνεεν ὁ μάχιμος βίος ὃν διῆγον, κατεξανίσταντο προϊόντος τοῦ χρόνου ἐκ διαλειμμάτων κατὰ τῶν καταχρήσεων εἰς τὰς ὁποίας ἤρχισε νὰ ἐκτραχηλίζηται καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἡ ξενοκρατία, ἀφ' ἧς ἐξέλιπον οἱ συνετοὶ οἶκοι τῶν Βιλλεαρδουΐνων καὶ τῶν Λαρόσων. Τὸ δὲ θούρειον πνεῦμα τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος δὲν ἀνεπτύχθη τότε μόνον διὰ τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον, ἀνεπτύχθη προσέτι διὰ ποικίλης ἄλλης ἐπιδράσεως τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ἰδίως διὰ τῶν γενναίων φρονημάτων καὶ αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα ἤκουον ἀδιαλείπτως πρεσβευόμενα, θαυμαζόμενα, ὑμνούμενα. Εἰς τοῦτο μάλιστα συνετέλεσαν τὰ λεγόμενα *Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων*, τὰ ὁποῖα πολλάκις ἀνεφέρομεν καὶ θέλομεν ἔτι ἀναφέρει. Τὰ Χρονικὰ ταῦτα γραφέντα ὑπὸ Πελοποννησίου γεννηθέντος ἐκ μητρὸς ἑλληνίδος καὶ πατρὸς Φράγκου ἐμφοροῦνται μὲν πολλάκις πνεύματος οὐχὶ εὐμενοῦς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας, ἀλλ' ἐὰν ἀναγινωσκόμενα ὑπὸ τούτων ἠδύναντο νὰ κινήσωσι πολλάκις τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν, ἐδίδασκον ὅμως συγχρόνως εἰς αὐτοὺς τὰ ἡρωϊκὰ τῶν κυριάρχων κατορθώματα, καὶ φυσικῷ τῷ λόγῳ παρώτρυνον αὐτοὺς εἰς μίμησιν τῶν ἀρετῶν δι' ὧν τὰ κατορθώματα ταῦτα διεπράττοντο. Ὅστις παραβάλῃ τὴν ζωήν, τὴν ψυχήν, τὴν τόλμην καὶ ἐνίοτε τὴν χάριν τὴν καταφαινομένην ἐν τῷ προκειμένῳ ποιήματι, πρὸς τὰ νεκρὰ καὶ ἄψυχα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔργα τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν χρονογράφων καὶ ποιητῶν, θέλει ἀμέσως ἐννοήσει, ὁπόσον ἀλλοία διανοητικὴ τροφὴ προσεφέρθη τότε εἰς τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν. Πολλάκις δὲ ὁ ἀναγινώσκων τὰ Χρονικὰ ταῦτα νομίζει, ὅτι ἀναπνέει ἤδη τὰς δροσερὰς καὶ ἀρωματικὰς αὔρας τῆς γηραιᾶς ἡμῶν Ἑλλάδος, τὰς αὔρας ἐκείνας ἐν αἷς ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀντηχήσωσι τὰ ἀπαράμιλλα ᾄσματα τῆς δημώδους ἡμῶν ποιήσεως.

Ἐν Πελοποννήσῳ λοιπὸν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἀνεδείχθη ἐπιτηδειοτέρα ἢ ἐν ταῖς βορειοτέραις χώραις, καὶ ἀπέβη μέχρι τινὸς χρήσιμος εἰς τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν βίον. Ὁ Γοδοφρέδος Β', ἀφοῦ κατεσκεύασε τὸ ἰσχυρὸν φρούριον Χλομοῦτζι καὶ περιῆλθεν εἰς εἰρηνικωτάτας σχέσεις πρός τε τὸν κλῆρον καὶ πρὸς τοὺς κατοίκους

ἐν γένει, ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ κράτους διοίκησιν καὶ διεξήγαγεν αὐτὴν μετὰ πλείστης ὅσης συνέσεως. Ηὐτύχησε δὲ νὰ ἀξιωθῇ καὶ ἱστορικοῦ λόγου ἀξίου, τοῦ Μαρίνου Σανούτου, ὅστις ἔζη κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐπιγράφεται *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Ῥωμανίας* καὶ συνετάχθη λατινιστί· ἀλλὰ τὸ λατινικὸν κείμενον δὲν σώζεται, ἀνευρέθη δὲ ἡ ἰταλικὴ αὐτοῦ μετάφρασις, ἥτις ἐγένετο πολὺ βραδύτερον. Κατὰ τὸν Μαρῖνον Σανοῦτον λοιπὸν ὁ Γοδοφρέδος Β' ἦτο κύριος χώρας ἱκανῶς εὐρείας καὶ ἐνέμετο πλοῦτον πολύν· εἶχε δὲ τὴν συνήθειαν νὰ ἀποστέλλῃ ἐκ διαλειμμάτων τινὰς τῶν πιστοτέρων φίλων εἰς τὰς αὐλὰς τῶν ὑποτελῶν του, ἐπιτετραμμένους νὰ ἐξετάσωσι πῶς οὗτοι διάγουσι καθ' ἑαυτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ὑπηκόους. Συνετήρει καὶ ἐμισθοδότει ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ ἀδιαλείπτως 80 ἱππότας, χρυσοῦς φέροντας πτερνιστῆρας. Ἐντεῦθεν συνέρρεον περὶ αὐτὸν εἰς Μωρέαν ἀδιαλείπτως ἱππόται ἐκ Γαλλίας, Βουργουνδίας καὶ μάλιστα ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος, τῆς Καμπανίας. Οἱ μὲν ἤρχοντο ἵνα εὕρωσι πόρον ζωῆς, οἱ δὲ ἵνα πληρώσωσι τὰ χρέη των, οἱ δὲ ἵνα διαφύγωσι τὴν καταδίωξιν ἕνεκα ἐγκλημάτων, τὰ ὁποῖα οἴκοι διέπραξαν. Καὶ ὅτε βραδύτερον ἀπώλεσαν τὴν ἡγεμονίαν ταύτην, ἀναφανδὸν ἀνωμολόγουν ὅτι ἡ ἱπποτικὴ τῆς Γαλλίας τάξις ὑπέστη ὡς ἐκ τούτου ἀνυπολόγιστον ζημίαν. Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικρατήσασαν ἀθλιότητα. Ἐνῷ ἐκεῖ ἐβασίλευε δεινοτάτη ἀναρχία, ἐνταῦθα ἡγεμὼν, μεγιστᾶνες καὶ λαὸς διῆγον ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ. Ἐνῷ ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἀδιάκοπος χρηματικὴ ἀμηχανία, ἐνταῦθα αἱ πρόσοδοι πάντοτε ὑπερέβαινον τὰς δαπάνας. Μήπως ἐν ἔτει 1236 δὲν εἴδομεν τὸν Γοδοφρέδον Β' δραμόντα εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ λαμπρῶς συντελέσαντα εἰς τὴν διάλυσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Βατάτζη διεξαγομένης πολιορκίας; Ἡ δύναμις ἣν τότε συνεπήγαγε συνέκειτο ἐξ 100 ἱππotῶν, 800 τοξοτῶν καὶ 6 πλοίων· ἀνέλαβε δὲ τότε καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ κατ' ἔτος εἰς συντήρησιν τοῦ κράτους 22,000 ὑπέρπυρα (φράγκα 246,400)· ἀντὶ δὲ πάντων τούτων ὁ εὐγνώμων Βαλδουῖνος ἀπένειμεν αὐτῷ τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Εὐβοίας, ἔτι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φέουδα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις περιεκυκλοῦτο ὑπὸ ποικίλων πολεμίων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν δύο ἰσχυρῶν Ἑλλήνων μοναρχῶν τῆς Νικαίας καὶ τῆς Ἠπείρου· ἐν αὐτῇ δὲ τῇ βασιλευούσῃ οἱ Ἐνετοὶ εἶχον ἐκμυζήσει

ἅπαντας αὐτῆς τοὺς πόρους, ἐνῷ ἐν Πελοποννήσῳ οὔτε οἱ κύριοι τῆς μεσσηνιακῆς παραλίας Ἐνετοὶ, οὔτε ἡ Μονεμβασία ἣν ἐξηκολούθουν κατέχοντες οἱ Ἕλληνες, παρῆγον σπουδαίους εἰς τὸν Βιλλεαρδουΐνον περισπασμούς. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ μὲν ἀνικανότης τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων ηὔξησε πολὺ τὰς δυσχερείας ὑπὸ τῶν ὁποίων περιεστοιχίζοντο, ἡ δὲ ἐπιτηδειότης τῶν Φράγκων τῆς Πελοποννήσου συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν εὐημερίαν τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον αὐτόθι ἵδρυσαν. Ἀπεβίωσε δὲ ὁ Γοδοφρέδος Β' τῷ 1245 συστήσας μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου εἰς τὸν ἀδελφὸν καὶ διάδοχόν του Γουλιέλμον Β' (διότι αὐτὸς τέκνα δὲν ἐγέννησε) νὰ κτίσῃ εἰς Ἀνδραβίδαν μονὴν καὶ ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, ἵνα κηδεύσῃ ἐν αὐτῇ τόν τε πατέρα των καὶ αὐτόν. Καὶ ἐκεῖ λοιπὸν ἀνεπαύθησαν ἐν τῷ μέσῳ μὲν ὁ περιφανὴς πατὴρ, δεξιᾷ δὲ ὁ συνετὸς καὶ γενναῖος Γοδοφρέδος Β', ἀριστερᾷ δὲ παρεσκεύασεν ὁ Γουλιέλμος τὸν ἴδιον τάφον, ὅπου ἐκηδεύθη βραδύτερον. Ἡ μονὴ ἀνετέθη εἰς τοὺς Ναΐτας· καὶ τέσσαρες ἱερωμένοι, πλούσια λαβόντες εἰσοδήματα, διωρίσθησαν νὰ τελῶσιν αὐτόθι ἀδιαλείπτως λειτουργίας ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τοῦ πατρὸς καὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.

Ὁ Γουλιέλμος Β' , ἐν ἀκμῇ ὢν τότε τῆς ἡλικίας, ἦρξε τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τριάκοντα καὶ τρία ἔτη, 1245—1278. Ἐὰν ὁ Γοδοφρέδος Α' ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τοῦ κράτους, ὁ δὲ Γοδοφρέδος Β' ὁ ἐπιτηδειότατος αὐτοῦ κυβερνήτης, ὁ Γουλιέλμος Β' διεκρίθη ἰδίως ὡς πολεμιστής. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἐπεχείρησε πολέμους πολλοὺς καὶ δυσαναλόγους πρὸς τὰς ἰδίας δυνάμεις, παρεσκεύασε τὴν παρακμὴν τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκικῆς κυριαρχίας. Ὁ πρῶτος αὐτοῦ πόλεμος ὑπῆρξεν εὔλογος. Ἡ Μονεμβασία ἦτο ἡ μόνη ἐλευθέρα ἔτι τῆς Πελοποννήσου πόλις· τὰ πλοῖα αὐτῆς διαπλέοντα τὸ Αἰγαῖον ἐξηκολούθουν ὑποστηρίζοντα τοὺς ἀγῶνας τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας κατὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων. Ἕνεκα δὲ τῆς Μονεμβασίας διετέλει ἐκ διαλειμμάτων ἀφηνιάζουσα καὶ πᾶσα ἡ πέριξ Λακωνικὴ μέχρι τοῦ Ταϋγέτου. Ὅθεν ὁ Γουλιέλμος Β' ἅμα ἀναλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἀπεφάσισε νὰ καταβάλῃ τὸ τελευταῖον ἐκεῖνο τοῦ ἑλληνισμοῦ ὁρμητήριον καὶ συμμαχήσας μὲν μετὰ τῶν Ἐνετῶν παρ' ὧν ἔλαβε τέσσαρα πολεμικὰ πλοῖα, συγκαλέσας δὲ ἅπαντας τοὺς ὑποτελεῖς ἐν οἷς καὶ τοὺς δυνάστας Εὐβοίας καὶ τὸν μέγαν Κύριν Ἀθηνῶν, συνε-

κρότησε δύναμιν μαρτυροῦσαν τὸ μέγεθος τῶν πόρων αὐτοῦ· διότι ἐπῆλθε κατὰ τῆς Μονεμβασίας μετὰ 3,000 ἱπποτῶν καὶ 8,000 ἱππέων καὶ πολιορκητικῶν μηχανῶν ἰσχυρῶν. Ἡ πολιορκία διήρκεσε τρία ἔτη 1246—1248. Οἱ Μονεμβασιῶται ἀνεδείχθησαν ἄξιοι τῆς ἀρχαίας αὐτῶν φήμης, ἀλλὰ ἡ καρτερία τοῦ Γουλιέλμου Β' ὑπῆρξεν οὐδὲν ἧττον θαυμαστή.

Τί νὰ σὲ λέγω τὰ πολλὰ, καὶ τί νὰ σὲ τὰ γράφω,
Τὰ ἔποικεν ὁ πρίγκηπας εἰς τὴν Μονοβασίαν,
Καὶ πάλιν πῶς ἐδιάγασιν οἱ Μονοβασιώταις;
Ὅμως διὰ κοντότερον νὰ τὸ διερμηνεύσω.
Καθὼς τὸν ὅρκον ἔποικεν ὁ πρίγκηπας ἐτότε,
Ὅτι ποτὲ οὐ μὴ διαβῇ εἰς τὴν Μονοβασίαν
Ἕως νὰ πάρῃ τὸ βουνὸν, ὁμοίως καὶ τὸ κάστρον,
Εἰς τοῦτο ἔποικεν ἐκεῖ τρεῖς χρόνους ἢ καὶ πλέον.
Ἐκεῖνοι τῆς Μονοβασιᾶς οὐκ εἶχαν πῶς νὰ ποίσουν·
Ἐφάγασι καὶ ποντικοὺς ὁμοίως καὶ γατία·
Τὸ τί νὰ φᾶν οὐκ εἴχασι, μόνον ὁ εἷς τὸν ἄλλον·
Καὶ ὡς εἶδαν τὴν στενοχωριὰν, τὸν θάνατον ἐμπρός τους,
Βουλὴν ἐπῆραν ἐνομοῦ νὰ ἔχουν προσκυνήσει·
Συμβίβασιν ἐζήτησαν τοῦ πρίγκηπα Γουλιάμου,
Νὰ ἦναι πάντα μὲ αὐτὸν, μὲ τὴν κληρονομιάν του,
Ἐγγούσατοι, ἐλεύθεροι ὅλοι μὲ τὰ ἐδικά τους,
Νὰ μὴ χρεωστοῦν εἰς δούλευσιν, ἄνευ ς'τὰ πλευτικά τους,
Ἔχοντας καὶ τὴν ῥόγαν τους καὶ τὴν φιλοτιμιάν τους.

Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ Μονεμβασιῶται, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐσχάτην περιελθόντες ἀμηχανίαν, δὲν παρεδόθησαν ἄνευ ὅρων, ἀλλὰ ἀπῄτησαν νὰ μείνωσιν ἀσύδοτοι καὶ ἐλεύθεροι πάσης ὑποχρεώσεως αὐτοί τε καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν, καὶ νὰ μὴ ὑπηρετῶσιν εἰμὴ κατὰ θάλασσαν ἐπὶ τῶν ἰδίων πλοίων, ἀλλὰ λαμβάνοντες ἕνεκα τούτου εὔλογον μισθοδοσίαν. Ὁ Γουλιέλμος ἐν τῇ συνέσει αὐτοῦ παρεδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, ὑπέγραψε τὰ δι' αὐτῶν ἀπαιτούμενα προνόμια καὶ ἔπειτα παρέλαβε τὰς κλεῖς τοῦ φρουρίου ἀπὸ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως Μαμονᾶ, Μονογιάννη καὶ Σοφιανοῦ. Παρέμεινε δὲ πιστὸς εἰς τὸν λόγον του, προσοικειωθεὶς διὰ δωρεῶν μὲν καὶ τιμῶν τοὺς ἄρχοντας, δι' ἐπιεικείας δὲ τὸν λαὸν καὶ καταστήσας τὴν Μονεμβασίαν δεύτερον μετὰ τὸ Κλαιρμὸντ ἀσφαλέστατον ὀχύρωμα τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ. Τὸ παράδειγμα τῆς πόλεως ἐμιμήθη ἡ περικειμένη χώρα. Τὰ Βάτυκα καὶ οἱ Τσάκωνες ὑπετάχθησαν ὡσαύτως,

Καὶ ὁ πρίγκηπας ὡς φρόνιμος ὅλους τοὺς ἐχαιρέτα,
Γλυκειὰ τοὺς ἀπεδέχετον πρὸς τὴν οὐσιὰν τὴν εἶχαν.

Καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη· ἀλλὰ ἀφοῦ διέλυσε τότε τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον καὶ διῆλθε τὸν χειμῶνα τοῦ 1248 πρὸς τὸ 1249 εἰς Λακεδαιμονίαν, ὅπου ἰδιαζόντως ἠγάπα νὰ διατρίβῃ, ἔπειτα ἔκτισε τρεῖς ἰσχυροὺς πύργους, τὸν Μιζιθρὰν, τὴν Μαΐνην καὶ τὸ Λεῦτρον, περιζώσας οὕτω πανταχόθεν πάντας τοὺς περιλιπομένους Σλαύους καὶ ἰδίως τοὺς ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων γνωστοὺς εἰς ἡμᾶς Μελιγγοὺς, οἵτινες, ἀνυπότακτοι μείναντες, ἐσυνθηκολόγησαν τότε καὶ διετέλεσαν μὲν πάντοτε ἀφορολόγητοι, ὑπεχρεώθησαν ὅμως νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν τῷ στρατῷ ὡς ψιλοὶ στρατιῶται.

Ἔκτοτε ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη ἡ Πελοπόννησος ἀπήλαυσε βαθεῖαν εἰρήνην καὶ πολλὴν εὐημερίαν. Ἀξιοσημείωτος μάλιστα εἶναι ἡ ἐμπορικὴ κίνησις, ἥτις ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ· «τοσαύτη ἦτο ἡ πίστις καὶ ἡ ἀσφάλεια τοῦ τόπου, λέγει ὁ Σανοῦτος, ὥστε οὐ μόνον οἱ ἱππόται ἀλλὰ καὶ οἱ ἔμποροι περιφερόμενοι πανταχοῦ καὶ εἰς τοὺς πύργους τῶν Βαΐλων φιλοξενούμενοι, ἐλάμβανον, ἐπὶ ἁπλῇ ἀποδείξει παρ' αὐτῶν, ὅσα χρήματα ἤθελον διὰ τὰς συναλλαγὰς αὐτῶν.... Ἡ αὐλὴ τοῦ πρίγκηπος ἐλογίζετο πάντοτε ὡς τὸ πρότυπον σχολεῖον τῆς ἱπποτικῆς ἀρετῆς, ὁ δὲ Βιλλεαρδουΐνος ὡς τὸ κάλλιστον αὐτῆς ὑπόδειγμα· οἱ υἱοὶ τῶν τε ὑποτελῶν αὐτῷ μεγιστάνων καὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἡγεμόνων συνέρρεον εἰςτὴν αὐλὴν ἐκείνην ἵνα παιδευθῶσιν ἔν τε τῇ πολεμικῇ τέχνῃ καὶ περὶ τὴν τῶν τρόπων κομψότητα. Ἑπτακόσιοι ἕως χίλιοι ἱππεῖς περιεστοίχιζον τὸν πρίγκηπα, ὅστις διῃτᾶτο λαμπρότερον πολλῶν μεγάλων βασιλέων.» Ἀλλ' ἐν τούτοις ἐστερεῖτο ἔτι ἑνὸς τῶν δικαιωμάτων τὸ ὁποῖον εἶχον τότε πολλοὶ ὑποδεέστεροι αὐτοῦ ἐν Εὐρώπῃ. Ὅθεν ὅτε κατὰ μάϊον τοῦ 1249 ἀπῆλθε μετὰ στόλου ἀξιολόγου καὶ 400 ἱππότων εἰς Κύπρον, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκον Θ', διαβαίνοντα διὰ τῆς νήσου ἐκείνης, ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατείας του, ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν κατὰ Σανοῦτον τάδε· «Βασιλεῦ, εἶσαι ἰσχυρότερος ἐμοῦ καὶ δύνασαι νὰ ἄγῃς ἀπανταχοῦ γῆς ὅσον στρατὸν θέλεις ἄνευ χρημάτων· ἀλλ' ἐγὼ δέομαι πρὸς τοῦτο ἀργυρίου, καὶ ὅμως δὲν ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ κόπτω νομίσματα.» Ἐντεῦθεν ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ κόπτῃ νομίσματα ὅμοια τῶν Γαλλικῶν καὶ συνεπληρώθησαν

οὕτω τὰ ἡγεμονικὰ τοῦ Γουλιέλμου δικαιώματα, ὅτε ἀπροσδοκήτως τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρήνης διεδέχθη πόλεμος ὀλέθριος.

Ὁ Γουλιέλμος, ὅτε διεδέξατο τὸν ἀδελφόν του εἶχε νυμφευθῆ εἰς δεύτερον γάμον τὴν Καριντάναν δαλλὲ Κάρτζερι, κληρονόμον ἑνὸς τῶν τριῶν Λομβαρδικῶν οἴκων οἵτινες κατεῖχον τὴν Εὔβοιαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Ἐνετίας καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας. Ὁ πατὴρ τῆς Καριντάνας εἶχεν ἀποθάνει ἀπὸ τοῦ 1220· ὅθεν ὁ Γουλιέλμος ἅμα νυμφευθεὶς ἐφάνη εὐδιάθετος νὰ ζητήσῃ τὴν κληρονομίαν τῆς συζύγου, ἀλλ' ἀπετράπη τοῦ σκοποῦ ἕνεκα τῶν ἐσωτερικῶν ἀγώνων οὓς ἐδέησεν, ὡς πρὸ μικροῦ εἴδομεν, νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Δὲν ἔφερε δὲ εἰς μέσον τὴν ἀπαίτησιν ταύτην εἰμὴ τῷ 1255, μετὰ τὸν τότε συμβάντα θάνατον τῆς δευτέρας ἐκείνης συζύγου του, καὶ ἐνῷ αὕτη εἶχεν ἀποβιώσει ἄκληρος. Ἀλλ' οἱ κατέχοντες τὴν Εὔβοιαν Λομβαρδικοὶ οἶκοι καὶ ἡ προστάτις αὐτῶν Ἐνετία ἀντέστησαν καὶ συνεμάχησαν μετὰ πολλῶν δευτερευόντων Φράγκων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος· ἐντεῦθεν προῆλθεν ἐπὶ διετίαν σφοδρὸς ἐμφύλιος μεταξὺ τῶν ξένων ἐκείνων ἀγών. Ὁ δ' ἐπισημότατος τῶν συμμάχων οὓς ἐπέτυχον οἱ Ἐνετοὶ τῆς Εὐβοίας καὶ οἱ αὐτόθι ὑποτελεῖς αὐτῶν ἦτο ὁ μέγας Κὺρις τῶν Ἀθηνῶν. Εἴδομεν ὅτι ἐπὶ τῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταλήψεως τοῦ λοιποῦ Ἀνατολικοῦ κράτους ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Βοιωτία περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τοῦ Ὄθωνος Λαρόση. Περὶ τοῦ Ὄθωνος Λαρόση, ὅστις ἦρξεν ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ 1205 μέχρι τοῦ 1225, ἄλλο δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ ὅτι ἐν γένει οἱ Ἕλληνες ὑπήκοοι ἀπήλαυσαν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ τὴν ἐπιεικῆ αὐτοῦ διοίκησιν. Ἐπιστρέψαντος δὲ εἰς Γαλλίαν τοῦ Ὄθωνος διεδέξατο τὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ ἀρχὴν ὁ ἀνεψιός του Γουΐδων Α', 1225—1263. Ὁ Γουΐδων ἔδρευε συνήθως ἐν Θήβαις, αἵτινες ἦσαν καὶ ἤδη ὡς πρότερον ὀνομασταὶ διὰ τὰ ἐν αὐταῖς ὑπάρχοντα ἐργοστάσια τῶν μεταξωτῶν, καὶ εἰς τὰς ὁποίας τούτου ἕνεκα πολλοὶ ἐξηκολούθουν συρρέοντες ἀπὸ δυσμῶν ἔμποροι. Ἄξιον ἰδίως σημειώσεως εἶναι ὅτι οἱ Γενουαῖοι οἱ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀποκεκλεισμένοι ὄντες ἐξ ἁπάσης τῆς λοιπῆς Ἀνατολῆς ἕνεκα τῆς παντοδυναμίας τῶν Ἐνετῶν, ἔλαβον ἐνταῦθα ἐπὶ Γουΐδωνος πολλὰ προνόμια· οὐ μόνον ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ κτήσεως ἀλλὰ καὶ μέχρι τινὸς ἀτέλειαν καὶ ἑτεροδικίαν

καὶ ἴδια τμήματα καὶ ἀρχεῖα ἐν Θήβαις καὶ ἐν Ἀθήναις. Μόνον ὡς πρὸς τὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα ἐτέλουν ὃν φόρον καὶ οἱ λοιποὶ ἀλλοδαποὶ καὶ μόνον ὡς πρὸς τὰς ποινικὰς ὑποθέσεις καὶ τὰς ἐφέσεις ὑπέκειντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἄρχοντος τῆς χώρας. Ἀντὶ δὲ τῶν προνομίων ἐκείνων οἱ Γενουαῖοι ὑπεχρεοῦντο νὰ παρέχωσιν εἰς τὸν μέγαν Κύριν Ἀθηνῶν καὶ τὴν χώραν αὐτοῦ καὶ τοὺς ὑπηκόους πᾶσαν προστασίαν καὶ συνδρομήν. Καὶ ἦτο μὲν ὁ Γουΐδων ὑποτελὴς τοῦ Γουλιέλμου διὰ τὰς κατεχομένας ὑπ' αὐτοῦ ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο, φοβούμενος μήπως ἰσχύσαντος ἔτι μᾶλλον τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας παντελῶς ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐπικυριαρχίαν του, συνετάχθη μετὰ τῶν Ἐνετῶν τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν ὑποτελῶν αὐτῶν. Τὴν αὐτὴν δὲ μερίδα ἠσπάσαντο προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ ὁ Θωμᾶς Β' Στρομογκούρτ, ὁ αὐθέντης τῶν Σαλώνων, καὶ ὁ Οὐβερτῖνος Παλλαυϊτζίνης, ὁ μαρκίων Βοδονίτζης· τὸ δὲ δεινότερον καὶ μεταξὺ τῶν βαρώνων τῆς Ἀχαΐας συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Γουΐδωνος οὐ μόνον ὁ ἀδελφός του Γουλιέλμος ὁ ἄρχων τῆς Βελιγοστῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ βαρῶνος τῆς Καρυταίνης Γοδοφρέδος Δεβρυὲρ, ὁ ἄριστος καὶ κράτιστος τῶν μεγιστάνων τῆς χερσονήσου, ὁ ἐπιφανέστατος τῶν στρατηγῶν τοῦ πρίγκηπος, ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ἐξ ἀδελφῆς, ὅστις ὅμως συζευχθεὶς μετὰ Ἰσαβέλλας τῆς θυγατρὸς τοῦ μεγάλου Κύρι, προετίμησε νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν τύχην τοῦ πενθεροῦ του. Κατέναντι λοιπὸν τοῦ ἰσχυροῦ Γουλιέλμου συνεκροτήθη συμμαχία οὐδὲν ἧττον ἰσχυρά. Καὶ τῳόντι κατ' ἀρχὰς ὁ πόλεμος, διεξαχθεὶς κυρίως ἐν Εὐβοίᾳ, ἀπέβη ἀμφίρροπος. Ἀλλὰ κατὰ μάϊον τοῦ 1258 ὅτε οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀπέβησαν εἴπερ ποτὲ πολλοί, ὁ ἡγεμὼν τῆς Πελοποννήσου ἀπεφάσισε ν' ἀντεπεξέλθῃ κατ' αὐτῶν πάσῃ δυνάμει· καὶ συγκαλέσας εἰς Νίκλι ὅλους τοὺς πιστοὺς μείναντας ὑποτελεῖς ἐπισκόπους, ἱεροϊππότας καὶ πολίτας, ἀπῆλθε μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ εἰς Κόρινθον,

Μὲ δύναμιν ἐπέρασε τὴν σκάλαν τῶν Μεγάρων,
Μὲ πόλεμον ἐκέρδησεν ἐκείνην τὴν κλεισοῦραν,

καὶ ἀπήντησε τὸν μέγαν Κύριν οὐ μακρὰν τοῦ ὄρους Καρύδι. Ἐκεῖ συνεκροτήθη μάχη πεισματώδης καθ' ἣν ἔπεσον μὲν ἑκατέρωθεν πολλοὶ καὶ γενναῖοι ἱππόται, ἐπὶ τέλους ὅμως ἡττήθη ὁ Γουΐδων, ἀναγκασθεὶς νὰ καταφύγῃ ἐντὸς τῆς ὀχυρᾶς πόλεως τῶν Θηβῶν. Ὁ δὲ πρίγκηψ διώκων καὶ σφάζων τοὺς ἐχθρούς του, ἀπέκλεισεν αὐτοὺς εἰς Θήβας

καὶ ἐν ταὐτῷ ἐδῄου πᾶσαν τὴν χώραν, μέχρις οὗ οἱ περὶ τὸν Γουΐδωνα, βλέποντες ὅτι δεινὴν πάσχουσιν ἐκ τούτου καταστροφὴν αἱ κτήσεις αὐτῶν, ἀπεφάσισαν, προϊσταμένου τοῦ μητροπολίτου Θηβῶν, νὰ ἐπιτύχωσι συμβιβασμόν τινα μετὰ τοῦ νικητοῦ. Ὁ Γουΐδων ὤμοσε νὰ μὴ ἄρῃ τοῦ λοιποῦ ὅπλα κατὰ τοῦ Γουλιέλμου καὶ σύναμα νὰ ὑποκύψῃ εἰς εὔλογόν τινα ποινήν, ἣν ἤθελεν ὁρίσει παρλαμέντον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ συνέλθῃ εἰς τὴν εὐρεῖαν καὶ πλουσίαν πεδιάδα τοῦ Νίκλι. Παρέστη λοιπὸν ἐκεῖ ἐν τῷ ὡρισμένῳ χρόνῳ ὁ μέγας Κύριος μετὰ τοῦ Θωμᾶ Β' τῶν Σαλώνων καὶ ὅλων τῶν μεγιστάνων τῆς χώρας αὐτοῦ· σὺν τούτοις δὲ καὶ ὁ ἀτυχὴς Γοδοφρέδος τῆς Καρυταίνης. Ἅμα παραστάντες ἐνώπιον τοῦ πρίγκηπος, ὅλοι οἱ λοιποὶ ἐκτὸς τοῦ Γοδοφρέδου, ὅστις δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐμφανισθῇ,

Σ'τὰ γόνατά του ἔπεσαν ὅλοι παρακαλῶντας
Νὰ συμπαθήσῃ τὸ ἔπταισε τότε ὁ μέγας Κύρις,
Διοῦ ἐβάσταξεν ἅρματα εἰς πόλεμον μετ' αὐτον.

Ὁ Βιλλεαρδουΐνος ἀπεκρίθη ἐκθέσας τοὺς λόγους δι' οὓς ἐπολέμησεν, ἀπαριθμήσας τὰ γενόμενα ἔξοδα καὶ ἐλέγξας τὴν ἀπιστίαν τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν. Ἤλπισε δὲ, λέγει ὁ Σανοῦτος, ὅτι τὸ ὕπατον ἐκεῖνο δικαστήριον θέλει καθαιρέσει τὸν μέγαν Κύριν καὶ ψηφίσει τὴν δήμευσιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας· ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ βαρῶνοι ἀπεφήναντο ἑαυτοὺς ἀναρμοδίους εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ὁ Γουΐδων ἦτο ἀνεξάρτητος κύριος τῶν ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι κτήσεων αὐτοῦ, ὑποτελὴς δὲ τοῦ πρίγκηπος μόνον ὡς πρὸς τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον. Προέτειναν λοιπὸν νὰ καταστήσωσι διαιτητὴν τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον Θ' ἐκ τῆς χώρας τοῦ ὁποίου κατήγοντο ἀμφότεροι οἱ δυνάσται, ὅ τε Βιλλεαρδουΐνος καὶ ὁ Λαρόσης, ὁ δὲ Γουλιέλμος ἀπεδέξατο τόσῳ προθυμότερον τὴν πρότασιν ταύτην ὅσῳ πρὸ δεκαετίας εἶχεν αὐτοπροσώπως γνωρίσει εἰς Κύπρον τὸν εὐλαβῆ καὶ δίκαιον ἐκεῖνον βασιλέα. Ἀφοῦ δὲ ταῦτα οὕτως ἀπεφασίσθησαν,

Ἀρχιερεῖς καὶ ἄρχοντες, ὁμοίως ὁ μέγας Κύρις
Ἐπῆραν τὸν Μισὲρ Τζεφρὲν, αὐθέντην Καρυταίνου,
Μὲ τὸ καπίστρ' εἰς τὸν λαιμὸν, ς' τὸν πρίγκηπα ὑπᾶσι·
Γονατιστὰ δεόμενοι, παρακαλοῦν τον ὅλοι,
Ἐλεημοσύνη νὰ γενῇ, ὡς νὰ τὸν συμπαθήσῃ.

Ὁ Γουλιέλμος, δικαίως παρωργισμένος κατὰ τοῦ ἀπίστου ἐκείνου

ὑποτελοῦς καὶ συγγενοῦς, ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ συγγνώμης. Ἀλλ ἐπὶ τέλους ἐνέδωκεν εἰς τὰς παρακλήσεις τῶν βαρώνων καὶ ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν βαρωνίαν του, περιορίσας ὅμως κατά τι τὰ ἐπ' αὐτῆς δικαιώματα αὐτοῦ. Ὥστε ἀποκατεστάθη ἡ εἰρήνη· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἐνετία ἐπιεικεστέρα γενομένη μετὰ τὴν ἧτταν τῶν συμμάχων της εἰς Καρύδι, ἐπεχείρησε διαπραγματεύσεις περὶ συμβιβασμοῦ, ὅτε αἴφνης πάλιν τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν.

Ὁ Γουλιέλμος, ἐπειδὴ δὲν εἶχε γεννήσει τέκνα ἐκ τῶν δύο πρώτων γάμων, ἀπεφάσισε νὰ λάβῃ τῷ 1259 τρίτην σύζυγον καὶ ἐξελέξατο ὡς τοιαύτην τὴν Ἄνναν Κομνηνὴν, τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β'. Ἀλλ' ὁ γάμος οὗτος ἔμελλε νὰ ἀποβῇ αὐτῷ ὀλέθριος. Ἠξεύρομεν ἤδη, ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β' Κομνηνὸς, υἱὸς ὢν τοῦ Μιχαὴλ Α' τοῦ ἱδρύσαντος τὸ δεσποτάτον τῆς Ἑλλαδος, εἶχεν ἀνακτήσει ἅμα μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ αὐτοκράτορος Θεσσαλονίκης Θεοδώρου, τὴν πατρικὴν κληρονομίαν, ὅτι παρέμεινε κύριος αὐτῆς καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας ὑπὸ τοῦ Βατάτζη, καὶ ὅτι οὐ μόνον τῆς Ἠπείρου, Ἀκαρνανίας, Αἰτωλίας καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας, ἐξηκολούθει ἄρχων, ἀλλὰ καὶ δι' ἀδιακόπων πολέμων πρὸς τοὺς ἐν Νικαίᾳ βασιλεῖς καὶ τοὺς Βουλγάρους ἠγωνίζετο νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ. Ἰδίως δὲ περὶ τὸ 1259 ἐπερειδόμενος εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν δύο γαμβρῶν του, τοῦ τε βασιλέως τῆς Σικελίας Μαμφρέδου καὶ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου, ἀπέβη τοσοῦτον ἐπικίνδυνος, ὥστε ὁ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀναλαβὼν τὰ πράγματα ἐν Νικαίᾳ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἐδέησε νὰ ἀποστείλῃ κατ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς· καὶ τότε συγκροτηθείσης ἐν Πελαγονίᾳ μάχης κατὰ ὀκτώβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου, ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν οἱ Φράγκοι ἐπίκουροι τοῦ Μιχαὴλ Β', συνελήφθη δὲ αἰχμάλωτος ὁ Γουλιέλμος, καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν περὶ αὐτὸν βαρώνων. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος γενόμενος οὕτω κύριος τοῦ ἰσχυροτάτου τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ φράγκων ἡγεμόνων, ἀπῄτησε παρ' αὐτοῦ τὴν ὁλοσχερῆ τῆς Πελοποννήσου παραχώρησιν. Ἀλλ' ὁ Γουλιέλμος ἀπεποιήθη τοιαύτην ἐπονείδιστον λύτρωσιν, οἱ δ' ἐν Πελοποννήσῳ Φράγκοι ἐδέησε νὰ προχειρίσωσιν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς, καὶ τὸ περίεργον εἶναι, ὅτι ἐξελέξαντο τοιοῦτον τὸν πρὸ μικροῦ πολέμιον τοῦ Γουλιέλμου μέγαν Κύριν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Γουΐδων ἦτο τότε ἐν Γαλλίᾳ,

ὅπου εἶχε μεταβῆ, ἵνα ὑποβληθῇ, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, εἰς τὴν κρίσιν τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου Θ' καὶ ῥυθμίσῃ ἐν ταὐτῷ διαφόρους ἰδίας ὑποθέσεις. Ἐκεῖ λαβὼν τὴν κατεπείγουσαν πρόσκλησιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ὁμογενῶν, ἔσπευσε νὰ παρασταθῇ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1260 ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Βιλλεαρδουΐνου ἀποσταλέντος ἀντιπροσώπου, ἵνα ἀκούσῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ διαιτητοῦ ἐν κοινῇ συνόδῳ ἑδρεύοντος. Ἡ δὲ σύνοδος ἀναλογισαμένη, ὅτι ὁ μέγας Κύρις ἦρεν ὅπλα κατὰ τοῦ πρίγκηπος οὐχὶ ὢν ὑποτελὴς αὐτοῦ ἀλλ' ἐν καλῇ πίστει ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τῶς δικαίων του, δὲν ἐπεδοκίμασε τὴν ἀπαιτουμένην ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος δήμευσιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, ἀποφηναμένη, ὅτι ἀποχρῶσα τιμωρία τοῦ Γουΐδωνος εἶναι ἡ πολυδάπανος καὶ πολύμοχθος ὁδοιπορία, ἣν ἠναγκάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ μέχρι τῆς Γαλλίας. Ὁ Γουΐδων, ὑπερευχαριστηθεὶς διὰ τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν, ἐφίλησε τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως, ὅστις τότε ἀπήτησε νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ ὁ μέγας Κύρις χάριν τινά· ὁ δὲ παρεκάλεσε νὰ ἀπονεμηθῇ αὐτῷ ὁ τίτλος τοῦ *δουκὸς*, ὅπερ καὶ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως, μεθ' ὃ ὁ νέος δοὺξ Γουΐδων Α' ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου, ἀποκαταστήσας ἐν αὐτῇ τὴν ἀπαιτουμένην τάξιν.

Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ὅστις εἶχε συνεπαγάγει μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Γουλιέλμον εἰς τὴν νεωστὶ ἀνακτηθεῖσαν Κωνσταντινούπολιν, ἐνόησεν, ὅτι οὐδὲν κερδαίνει ἐπιμένων εἰς τὸ νὰ ἀπαιτῇ ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον καὶ προέτεινεν εἰς τὸν αἰχμάλωτον αὐτοῦ μετριωτέρας ἀπαιτήσεις. Εἶπεν, ὅτι ἀρκεῖται εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς Μονεμβασίας καὶ τῶν δύο νεωστὶ ἱδρυθέντων φρουρίων τοῦ Μιζιθρᾶ καὶ τῆς Μαΐνης καὶ εἰς τὴν παράδοσιν ὁμήρων. Ὁ Γουλιέλμος, εἰ καὶ εὑρίσκων τοὺς ὅρους τούτους ἐπαχθεῖς, ἐνέδωκεν ὅμως ἐπὶ τέλους πιεζόμενος ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι θέλουσι γίνει δεκτοὶ καὶ ὑπὸ τῶν βαρώνων. Συγκροτηθέντος δὲ ἐπὶ τούτῳ παρλαμέντου εἰς Νίκλι, προεδρεύοντος τοῦ Γουΐδωνος, ἀπεφασίσθη μετὰ μακρὰς συζητήσεις νὰ ἐξαγορασθῇ ὁ πρίγκηψ διὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης θυσίας, πρὸ πάντων διὰ τὸν λόγον, ὅτι αὐτὸς ἐκυρίευσε τὴν Μονεμβασίαν καὶ αὐτὸς ᾠκοδόμησε τὰ δύο ἄλλα ζητούμενα φρούρια, οἱ δὲ ὑποτελεῖς ἤθελον πράξει πρᾶξιν ἄτιμον ἀφίνοντες τὸν δυνάστην αὐτῶν ν' ἀποθάνῃ εἰς τὴν φυλακήν, ἐνῷ ἀναλαβὼν τὴν

ἐλευθερίαν, δύναται, θεοῦ θέλοντος, νὰ ἀνακτήσῃ πάλιν τὰ ἀπολεσθέντα. Παρεδόθησαν λοιπὸν τὰ φρούρια εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1262 ἐπέστρεψεν ὁ πρίγκηψ εἰς τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῶν συναιχμαλώτων. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του συνωμολογήθη τελευταῖον καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς εἰρήνη, δι' ἧς ἀνεγνωρίσθη ὁ Γουλιέλμος ῥητῶς ὡς ὁ μόνος νόμιμος ἐπικυρίαρχος τῶν ἐν Εὐβοίᾳ τριῶν ἡγεμονικῶν οἴκων. Ἀλλ' ἡ μὲν ἐπικυριαρχία αὕτη ὀλίγα παρεῖχεν αὐτῷ πραγματικὰ ὠφελήματα, ἡ δὲ στέρησις τῶν τριῶν τῆς Πελοποννήσου φρουρίων, καὶ μάλιστα τῆς Μονεμβασίας, ἐκολόβωσε καιρίως τὴν ἀρχὴν τοῦ Γουλιέλμου καὶ ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία ἀδιακόπων μεταξὺ Φράγκων καὶ Ἑλλήνων ἐν Πελοποννήσῳ πολέμων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι, ἐὰν οἱ Φράγκοι οὐδέποτε ἔκτοτε ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Λακωνικήν, οὐδ' οἱ ἐκεῖθεν ὁρμώμενοι στρατηγοὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἴσχυσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον νὰ ἐπεκτείνωσιν ὁριστικῶς τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον οἱ ἀδιάκοποι ἐκεῖνοι πόλεμοι ἐπήγαγον συμφορὰς δεινὰς εἰς τὴν χερσόνησον· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐξαπέστειλεν ἐνταῦθα πρὸς τοῖς ἄλλοις 5,000 Τούρκους μισθοφόρους, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ὑπηρετήσαντες τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἔπειτα αὐτομολήσαντες πρὸς τοὺς Φράγκους, καὶ πρῶτον καὶ ὕστερον, εἰς δεινὴν ἐξετραχηλίσθησαν δῄωσιν τῆς χώρας καὶ λεηλασίαν τῶν κατοίκων, μέχρις οὗ τῷ 1265 ὁ Βιλλεαρδουΐνος ἐνόμισε προτιμότερον ν' ἀπαλλαγῇ τῆς τοιαύτης ἐπικουρίας καὶ ἐκπληρώσας τὰς πρὸς τοὺς Τούρκους ὑποχρεώσεις του ἀπέπεμψεν αὐτοὺς διὰ τῆς Θεσσαλίας εἰς τὰ ἴδια. Τινὲς ἐν τούτοις ἐξ αὐτῶν προετίμησαν νὰ μείνωσιν εἰς τὸν Μωρέαν, καὶ, βαπτισθέντες, ἔλαβον φέουδα καὶ ἔγημον Λατινίδας γυναῖκας· διότι, λέγει ὁ Σανοῦτος, ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων ἐχθροπραξιῶν πολλὴ ἐπεκράτησε λειπανδρία εἰς τὴν Ἀχαΐαν, ἀναφέρεται δὲ γυνὴ λαβοῦσα ἀλληλοδιαδόχως ἑπτὰ συζύγους, οἵτινες ὅλοι ἔπεσον ἐν τῷ πολέμῳ. Ὥστε ἡ ἐγκατάστασις τῶν ἐκχριστιανισθέντων ἐκείνων Τούρκων ἐλογίσθη ὑπὸ τῶν Φράγκων ὡς εὐτύχημα. Καὶ ἔπειτα οἱ ξένοι οὗτοι εἶχον δώσει δείγματα τρανὰ τῆς ἀνδρείας των, ἐκ δὲ τῶν μικτῶν ἐκείνων γάμων παρήχθη γενεὰ ἀνδρῶν γενναία, οἵτινες ἰδίως κατῴκησαν εἰς τὸν Βούρναβον καὶ εἰς τὴν Ῥένταν.

Ὤρχετο λοιπὸν ἡ προτέρα εὐημερία καὶ ἀσφάλεια καὶ ἐμπορικὴ κίνησις τῆς Πελοποννήσου· εἰς δὲ τὰ προεκτεθέντα δεινὰ προσετέθη καὶ ἕτε-

ρον, ὅτι ὁ Γουλιέλμος οὐδ' ἐκ τοῦ τρίτου γάμου ἐγέννησεν υἱὸν ἀλλὰ μόνον θυγατέρας, διὸ μετ' ὀλίγον ἐξέλιπε πᾶς ἐξ ἀρρενογονίας ἀπόγονος τοῦ οἴκου ἐκείνου, ὅστις κατέκτησε, διώκησε καὶ συνετήρησε τὴν ἀξιολογωτέραν ταύτην τῶν περιλιπομένων ἐν τῇ ἀνατολῇ κτήσεων τῶν Φράγκων, ἡ δὲ κυριαρχία αὐτῆς μετεβιβάσθη εἰς ἄλλας χεῖρας. Τῷ 1266 ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ' Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς, καταβαλὼν τὸν ἀπόγονον τοῦ Βαρβαρόσσα Μαμφρέδον, ἐγένετο κύριος τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Πρὸς τὸν Κάρολον τοῦτον, ὄντα ἄνδρα ῥέκτην καὶ φιλόδοξον, συνωμολόγησε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ τότε περιφερόμενος εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς ἀναζήτησιν συμμάχων Βαλδουῖνος Β', ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως, συνθήκην, δι' ἧς ὁ μὲν Κάρολος ὑπέσχετο νὰ συνδραμῃ αὐτὸν εἰς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Βαλδουῖνος ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Κάρολον τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἀχαΐας, τῆς χώρας τοῦ Ἠπειρώτου Μιχαὴλ Β', καὶ ἐν γένει τοῦ τρίτου ὅλων τῶν κατακτήσεων ὅσαι ἤθελον κατορθωθῆ ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ. Πρὸς τοῦτον λοιπὸν τὸν Κάρολον, γενόμενον καὶ ἐπικυρίαρχον αὐτοῦ, ἐστρεψε τότε ὁ Γουλιέλμος ἁπάσας τὰς ἐλπίδας· καὶ συζεύξας τὴν θυγατέρα του Ἰσαβέλλαν μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φιλίππου τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ, ἀνεκήρυξε τοῦτον κληρονόμον. Ἀλλ' ἡ προστασία τοῦ Καρόλου μικρὸν ὠφέλησε τὸν Γουλιέλμον, διότι ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας, περισπώμενος ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πολέμων καὶ ὑπὸ τῆς συνδρομῆς ἣν ἐδέησε νὰ δώσῃ εἰς τὸν κατὰ τῆς Τύνιδος ἐκστρατεύσαντα ἀδελφόν του Λουδοβῖκον Θ', ἐλαχίστας ἠδυνήθη νὰ πέμψῃ ἐπικουρίας εἰς τὸν συμπένθερον αὐτοῦ, τὸν ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Παλαιολόγου πολεμούμενον. Συνέπεσε δὲ νὰ προαποθάνῃ τοῦ Γουλιέλμου τῷ 1277 ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Φίλιππος· ὥστε ὅταν μετὰ ἓν ἔτος ἀπεβίωσε καὶ ὁ τοσοῦτον πολυτάραχον βίον διαγαγὼν τρίτος ἐκεῖνος γόνος τῶν Βιλλεαρδουΐνων, ἡ φραγκικὴ Πελοπόννησος ἔμεινεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον μὲν κυριαρχίαν γυναικὸς, τῆς Ἰσαβέλλας, ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν δὲ βασιλέως μακρὰν ἑδρεύοντος, τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ. Ἀλλὰ τὰ ἐντεῦθεν ἐπακολουθήσαντα γεγονότα θέλομεν ἱστορήσει βραδύτερον. Ἐνταῦθα δὲ ῥίψωμεν ἓν βλέμμα ἐπὶ τῶν πρὸς βορρᾶν τῆς Πελοποννήσου Ἑλληνικῶν χωρῶν, ἵνα παραστήσωμεν πῶς εἶχον ἐν κεφαλαίῳ τὰ πράγματα αὐτόθι, ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ Γουλιέλμος τῆς Πελοποννήσου.

Τῶν Σαλώνων ἦρχε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ τοῦ Θωμᾶ Β' υἱὸς Γουλιέλμος, τὸν ὁποῖον βραδύτερον διεδέξατο ὁ μονογενὴς υἱός του Θωμᾶς Γ', καὶ τούτου θανόντος τῷ 1311, ἐξέλιπε τὸ γένος τῶν Στρομογκούρτ. Ἐν Θεσσαλίᾳ, ἂν καὶ αὕτη συνεδέετο μᾶλλον μετὰ τῆς Ἠπείρου ἢ μετὰ τῶν φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, ἐσώζοντο ἔτι ποῦ καί που φεουδαλικοί τινες δυνάσται μικρὰ ἔχοντες κτήματα. Ἰσχυρότερος αὐτῶν ἦτο ὁ κύριος τῆς Βοδονίτζης μαρκίων Οὐμπερτῖνος Παλαυϊτζίνης, ὅστις ὅμως ἀπεβίωσε ζῶντος ἔτι τοῦ Γουλιέλμου, καταλιπὼν τὴν χώραν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀδελφήν του Ἰσαβέλλαν. Ἀλλ' ἡ μᾶλλον λόγου ἀξία μετὰ τὴν Πελοπόννησον φραγκικὴ ἀρχὴ ἦτο τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα ὁ Γουΐδων Α' ἀπεβίωσε τῷ 1263 ὀλίγον μετὰ τὴν ἐκ τῆς Γαλλίας ἐπάνοδόν του, καταλιπὼν δύο υἱούς, ὧν ὁ Ἰωάννης Α' ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ δουκὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, 1263—1280. Οἱ κυριώτατοι αὐτοῦ ὑποτελεῖς ἦσαν ὁ νεώτερος ἀδελφός του Γουλιέλμος, ἄρχων τῆς Λεβαδείας, καὶ ὁ ἐξάδελφός του Σαϊντ Ὀμέρ, ἄρχων τοῦ ἡμίσεως τῆς πόλεως Θηβῶν. Διετήρει δὲ ὁ δοὺξ Ἰωάννης καὶ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ φέουδα αὐτοῦ ἤτοι τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον. Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ δουκὸς Ἰωάννου μετὰ τοῦ δεσπότου Μεγαλοβλαχίας καὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Λομβαρδικῶν δυναστῶν, θέλομεν ὁμιλήσει μετ' ὀλίγον. Περὶ δὲ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ διοικήσεως ἄλλας δυστυχῶς εἰδήσεις δὲν ἔχομεν εἰμὴ ὅτι ἤκμαζε τότε ἐνταῦθα ἡ μονὴ τοῦ Δαφνίου, ἐννοεῖται ὡς ἐνδιαίτημα δυτικῶν μοναχῶν, καὶ ὅτι ὁ δοὺξ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰς προσόδους τῆς χώρας αὐτοῦ, μετήρχετο δεινὴν πειρατείαν ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ταῦτα περὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Τῆς δὲ Δυτικῆς ἐξηκολούθει ἄρχων ὁ Μιχαὴλ Β' Κομνηνός, καὶ τοι ἀκαταπαύστως ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολεμούμενος, μέχρις οὗ τῷ 1265 ἠναγκάσθη νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, νὰ παραχωρήσῃ αὐτῷ τὰ Ἰωάννινα καὶ νὰ δώσῃ ὅμηρον τὸν δεύτερον υἱόν του Ἰωάννην. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Μιχαὴλ Β' τῷ 1271 ὁ μὲν πρεσβύτερος υἱός του Νικηφόρος δὲν ἐκληρονόμησεν εἰμὴ μέρος τῆς Ἠπείρου (Θεσπρωτίαν καὶ Δολοπίαν), τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὰς νήσους Κέρκυραν, Κεφαλληνίαν, Ἰθάκην· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν κτήσεων τοῦ Μιχαὴλ Β' τὰς μὲν παρέλαβεν ἕτερος υἱός, ὁ νόθος Ἰωάννης, αἱ δὲ ἐπιτραπεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ, ζῶντος ἔτι, εἰς τὸν Μαμφρέδον, περιῆλθον μετ' οὐ πολὺ εἰς τὸν Ἀνδεγαυϊκὸν οἶκον. Ὁ νόθος ἐκεῖνος

υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Β', Ἰωάννης Α' (ἄλλος παρὰ τὸν πρὸ μικροῦ μνημονευθέντα νόμιμον ὁμώνυμον υἱόν, ὃν εἶχε δώσει ὅμηρον εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον) ἔλαβε τὴν Θεσσαλίαν ἤτοι τὴν Πελασγίαν, τὴν Φθιώτιδα, τὴν Λοκρίδα, ἐνὶ λόγῳ πᾶσαν τὴν χώραν τὴν πρὸς βορρᾶν μὲν ὑπὸ τοῦ Ὀλύμπου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ὑπὸ τοῦ Παρνασσοῦ ὁριζομένην, καὶ ἔδρευεν εἰς Ὑπάτην, ὀνομαζομένην ἔκτοτε νέας Πάτρας, ἣν ἀσφαλῶς ὠχύρωσε, καλούμενος ὑπὸ τῶν Λατίνων δοὺξ Πατρῶν ἢ (ἐνάρθρως) *Λαπατρίας*. Καὶ ὁ μὲν Νικηφόρος, ὅστις εἶχε λάβει δευτέραν σύζυγον τὴν Ἄνναν Παλαιολογίναν Καντακουζηνήν, ἀνεψιὰν ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, διῆγε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον ἐν εἰρήνῃ. Ὁ δὲ νόθος Ἰωάννης, ἀνὴρ πολυπράγμων καὶ μάχιμος, περιεπλάκη μετά τινα ἔτη εἰς πόλεμον μακρὸν πρὸς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, συμμαχήσας ἐπὶ τούτῳ μετά τε τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ μετὰ τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ, ὅστις, ἐπικυρίαρχος ὢν ἁπάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι Φράγκων, οὐ μόνον εἰς τὰ Πελοποννησιακὰ πράγματα ἀνεμίχθη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ τῆς βορείου Ἠπείρου. Τῷ ὄντι, ὅταν ὁ Μιχαὴλ Β' ἔδωκε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἑλένην σύζυγον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Μαμφρέδον, παρεχώρησεν αὐτῷ ὡς προῖκα τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα καὶ τὰ Βελάγραδα, βραδύτερον δὲ καὶ τὰ ὀχυρὰ Κάνινα καὶ τὴν Κέρκυραν. Ἔπειτα πεσόντος τοῦ Μαμφρέδου καὶ καταλαβόντος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ τὸ βασίλειον τῆς Σικελίας καὶ τῆς Νεαπόλεως, ἠξίωσεν οὗτος, ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνήκουσι καὶ τὰ προμνημονευθέντα τμήματα τῆς ἄνω Ἠπείρου· συνεννοηθεὶς δὲ μετὰ τῶν Ἀλβανῶν, ὧν τινὲς ἦσαν πρὸ καιροῦ καθολικοί, καὶ ἐπιτρέψας αὐτοῖς ἀξιόλογα προνόμια, ἀνεγνωρίσθη νόμιμος κυρίαρχος τῷ 1272. Διὰ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὴν κτῆσιν τοῦ Δυρραχίου, τοῦ Αὐλῶνος, τοῦ Βουθρωτοῦ, τῶν Συβότων καὶ τῆς Κερκύρας, καίτοι ἀδιακόπως σχεδὸν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου πολεμούμενος. Τότε κατὰ πρῶτον Ἀλβανικά τινα γένη ἀναφαίνονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οἱ Σγουροί, οἱ Ἰόνιμοι, οἱ Βλευΐσκοι, οἱ Τοπίαι, οἱ Ἀριανῖται, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα θέλομεν ἴδει καὶ βραδύτερον μνημονευόμενα, ὁ δὲ Κάρολος εἰς τὰς πρὸς αὐτοὺς σχέσεις του ὁμιλεῖ καὶ περὶ βασιλείου τῆς Ἀλβανίας· ἀλλὰ σημειωτέον, ὅτι ἄλλα πάλιν γένη τῶν Ἀλβανῶν ἐπέμενον ἀνθιστάμενα εἰς τοὺς Ἀνδεγαυΐνους καὶ συμμαχοῦντα μετὰ τῶν Παλαιολόγων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὸ 1275. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ τῶν νέων Πατρῶν ἡγεμὼν Ἰωάννης Α' εἶχε κατὰ τὸ φαινόμενον συνδεθῆ στενώς μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, διότι ἔδωκε μὲν σύζυγον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρόνικον Ταρχανειώτην, ἔλαβε δὲ εἰς ἀντάλλαγμα τὸ ἀξίωμα τοῦ Σεβαστοκράτορος. Οὐδὲν ἧττον, ἐπιθυμῶν νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ συμμαχήσῃ ἐπὶ τούτῳ ἔνθεν μὲν μετὰ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, καὶ μετὰ τῶν τριῶν δυναστῶν τῆς Εὐβοίας, ἔνθεν δὲ μετὰ τοῦ Καρόλου Α' τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ. Μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τοῦ 1273 καὶ εἰς ἐμπορικὰς σχέσεις διὰ τοῦ πρέσβεώς του Κωνσταντίνου Ἰωάννου, ἐξ ὧν συνάγεται, ὅτι ἤκμαζον τότε ἐν Θεσσαλίᾳ τὰ ἐργοστάσια τῶν μεταξωτῶν. Ἄμεσον δὲ ἀφορμὴν εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ Σεβαστοκράτορος καὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ῥῆξιν ἔδωκε τῷ 1275 ὁ γαμβρὸς τοῦ πρώτου Ἀνδρόνικος, ὅστις διοικητὴς ὢν τῆς Ὀρεστιάδος καὶ τῆς περὶ τὸν Αἷμον χώρας, λαβὼν δὲ ἀφορμήν τινα δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ θείου του Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐπανέστη καὶ, μὴ δυνάμενος ν' ἀνθέξῃ μόνος, κατέφυγεν εἰς τὸν πενθερὸν αὐτοῦ. Μετ' ὀλίγον ἰσχυρὸς αὐτοκρατορικὸς στρατός, ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ δεσπότου Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Μεγαλοβλαχίαν, ἐνῷ ὁ αὐτοκρατορικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Φιλανθρωπηνὸν ἐλεηλάτει τὰ φραγκικὰ παράλια τῆς χώρας. Πᾶσα ἡ Θεσσαλία ἐδηώθη, τὰ ὕπαιθρα χωρία παρεδόθησαν, ὁ δὲ Σεβαστοκράτωρ Ἰωάννης, μὴ λαβὼν εἰσέτι τὴν προσδοκωμένην τῶν Φράγκων συνδρομήν, ἐκλείσθη εἰς τὰς νεωστὶ ὀχυρωθείσας νέας Πάτρας. Ἐκεῖ πολιορκούμενος ὑπὸ τοῦ Παλαιολόγου καὶ βλέπων, ὅτι, ἐὰν βραδύνῃ ἔτι νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀναγκαία ἐπικουρία, θέλει ἐπὶ τέλους παραδοθῆ, ἀπεφάσισεν ἔργον τολμηρότατον καὶ χαρακτηριστικώτατον τοῦ πολυμηχάνου τούτου ἀνδρός. Ἐξῆλθε μετημφιεσμένος ὡς χωρικὸς ἐκ τοῦ φρουρίου καὶ κατορθώσας νὰ διέλθῃ σῶος τὸ στρατόπεδον τῶν πολεμίων, ἔδραμεν εἰς Θήβας, ἵνα ἐπισπεύσῃ τὴν ἄφιξιν τῆς συνδρομῆς τοῦ δουκὸς Ἰωάννου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προέτεινεν εἰς αὐτὸν σύζυγον τὴν ὡραίαν αὐτοῦ θυγατέρα Ἑλένην· ἀλλ' ἐκεῖνος πάσχων ἐξ ἀνιάτου ποδάγρας, ἐδέχθη τὴν νύμφην ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ δυνάστου Λεβαδείας Γουλιέλμου, καὶ ἔλαβεν ὡς προῖκα τὸ Ζητοῦνι, τὸ Γαρδίκι, τὴν Γραβιὰν καὶ τὸ Σιδηρόκαστρον. Μεθ' ὃ συναπῆλθον ὅ τε δοὺξ καὶ ὁ Σεβαστοκράτωρ εἰς νέας Πάτρας, συνεπαγό-

μενοι 300 λογάδας ἱππεῖς. Ἡ ἐπικουρία δὲν ἦτο μεγάλη, μάλιστα, ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὸ πλῆθος τῶν πολεμίων, πρὸς οὓς ἔμελλε νὰ ἀντιπαραταχθῇ καὶ ἐν οἷς ὑπῆρχον, παρεκτὸς τῶν πεζῶν, ἱππεῖς 30,000, οἱ πλεῖστοι τοῦρκοι μισθοφόροι. Ὅθεν, ὅταν ἔφθασαν οἱ δύο σύμμαχοι περὶ τὰς νέας Πάτρας καὶ εἶδον τὸ πολυάριθμον τῶν ἀντιπάλων στρατόπεδον, ὁ Σεβαστοκράτωρ παρετήρησεν ἀγωνιῶν εἰς τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν τὴν δυσαναλογίαν τῶν δυνάμεων. Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης Λαρόσης ἀπεκρίθη, κατὰ τὸν Μαρῖνον Σανοῦτον, ἀγερώχως εἰς τὴν παρεφθαρμένην ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἣν ἐλάλουν οἱ Φράγκοι, «πολὺ λαὸς, ὀλίγο ἄτρωποι.» Καὶ τῳόντι ὁ πολυάριθμος ἐκεῖνος στρατὸς κατετροπώθη κατὰ κράτος. Καὶ εἶναι μὲν βέβαιον, ὅτι δὲν εἶχον πάντοτε δίκαιον οἱ Φράγκοι νὰ ὁμιλῶσι μετὰ τοσαύτης περιφρονήσεως περὶ τῶν ἰθαγενῶν στρατευμάτων, διότι ἡ ἐν Πελαγονίᾳ ἥττα καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεαρδουΐνου, καὶ ἡ ταπείνωσις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατίνων, καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς βασιλευούσης, καὶ πολλὰ ἄλλα παθήματα τὰ ὁποῖα μετ' ὀλίγον θέλομεν ἀναφέρει, μαρτυροῦσιν ὅτι πλειστάκις κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ἀλλὰ ὁμολογοῦμεν, ὅτι ἐπίζηλον τῇ ἀληθείᾳ ἦτο τὸ φρόνημα τῶν εὐαρίθμων ἐκείνων μαχητῶν ἐν μέσῳ χώρας ἀδιαλείπτως πολεμίας· διότι μὴ λησμονῶμεν, ὅτι τὸ φρόνημα εἶναι πολλάκις τὸ ἥμισυ τῆς νίκης. Ὁ δὲ ἀνὰ χεῖρας πόλεμος κατέπαυσεν ἐπὶ τριετίαν, μὴ ἐπαναληφθεὶς εἰμὴ τῷ 1278 ἤτοι καθ' ὃ ἔτος ἀπεβίωσεν ὁ Βιλλεαρδουΐνος, ὅτε οἱ δύο Ἰωάνναι καὶ ὁ τῶν ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἐπικυρίαρχος Κάρολος, συνεμάχησαν αὖθις κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

Πῶς εἶχον δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ τὰ κατὰ τοὺς Ἐνετούς; Τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Εὐβοίας ἐνέμοντο οἱ τρεῖς Λομβαρδικοὶ οἶκοι, οἱ ἐξ ἀρχῆς καταλαβόντες τὴν νῆσον ταύτην, ἐπικυρίαρχος δὲ αὐτῆς ἀνεγνωρίσθη τῷ 1262 ὁ πρίγκηψ Ἀχαΐας· καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἵστατο ὡς τρίτη ἀρχὴ, ἡ ἰσχυρὰ Ἐνετικὴ ἀποικία, κεκτημένη μεγάλα ἐμπορικὰ μᾶλλον ἢ πολιτικὰ προνόμια. Τῆς ἀποικίας ταύτης προΐστατο ἄρχων ὅστις στελλόμενος ἐξ Ἐνετίας, ἐκαλεῖτο Βάϊλος, καὶ ἦτο ἐπιτετραμμένος τὴν διατήρησιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν δικαιωμάτων τῆς μητροπόλεως ἀπέναντι τῶν τε τριῶν κυριάρχων καὶ τοῦ ἐπικυριάρχου. Ἡ ἀποικία εἶχε πολλαχοῦ τῆς νήσου μεγάλας ἰδίας συνοικίας καὶ πολλὰ κτήματα καὶ εἰσέπραττε τοὺς φόρους ὅλων τῶν

ἀπὸ θαλάσσης εἰσερχομένων ἐμπορευμάτων· ἀτελεῖς ἦσαν ὅμως οἱ τρεῖς δυνάσται μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἀνθρώπων των, ἱπποτῶν καὶ πολιτῶν, καὶ προσέτι ὁ ἐπικυρίαρχος μετὰ τῶν φεούδων αὐτοῦ, καὶ ὁ κλῆρος. Ἡ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας λοιπὸν ἐνετικὴ ἀποικία δὲν εἶχε τὸν χαρακτῆρα τῆς κυριαρχίας, ὃν ἀείποτε διετήρησεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἡ ἐπὶ τῆς Κρήτης ἐνετικὴ ἀποικία. Ἡ πρώτη ὡμοίαζε μᾶλλον τὰς ἀποικίας, τὰς ὁποίας οἱ Ἐνετοὶ εἶχον ἱδρύσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τούτου ἕνεκα ἡ μητρόπολις ὀλίγον ἔδειξε ζῆλον εἰς τὰς μετ' οὐ πολὺ μεταξὺ τῶν δυναστῶν τῆς Εὐβοίας καὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἐκραγείσας ἐχθροπραξίας. Ἐν γένει δὲ ἡ Ἐνετία ἐπὶ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐφρόντιζε μᾶλλον πῶς νὰ διατηρήσῃ τὰ ἀρχαῖα προνόμια, τα ὁποῖα εἶχεν ἐν τῷ Ἀνατολικῷ κράτει, ἢ περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τῆς πρὸ 60 ἐτῶν συνομολογηθείσης ὑπ' αὐτῆς πρὸς τοὺς Φράγκους συνθήκης. Σπουδαίως δὲ ἀγωνισθεῖσα νὰ διασώσῃ μόνην τὴν Κρήτην, καὶ τὸ πολὺ ὀλίγα τινὰ ἔτι ἄλλα σημεῖα, ἐπολιτεύετο νωθρῶς ὁπωσοῦν πανταχοῦ ἀλλοῦ καὶ μάλιστα ἐν Εὐβοίᾳ. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἐπισημότατος τῶν τριῶν δυναστῶν τῆς νήσου ταύτης, ἦτο ὁ Γουλιέλμος Α' ὁ ἐξ Οὐηρῶνος, τοῦ ὁποίου, ἀποθανόντος τῷ 1263, διεδέξατο τὴν ἀρχὴν ὁ υἱός του Γουλιέλμος Β', 1263—1275. Οἱ δυνάσται οὗτοι ἐσώρευσαν θησαυροὺς μεγάλους εἰς τὰ φρούρια αὐτῶν, ἰδίως ἐκ πειρατειῶν τὰς ὁποίας ἔπραττον, κατὰ μίμησιν τοῦ ἐν Ἀθήναις δουκὸς Λαρόσου, οὐ μόνον εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐκπέμποντες ἐπὶ τούτῳ πολλάκις στολίσκους ἑκατὸν πλοιαρίων, καὶ ἀδιακρίτως λῃστεύοντες Ἕλληνάς τε καὶ Λατίνους ἐμπόρους. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐτιμωρήθησαν δεινῶς διὰ τὰς κακουργίας ταύτας. Εἷς τῶν ἱπποτῶν τῆς νήσου, ὁ Καρυστινὸς Λικάριος, λαβὼν ἀφορμάς τινας δυσαρεσκείας, συνεννοήθη μετὰ τοῦ ναυάρχου Ἀλεξίου Φιλανθρωπηνοῦ, τοῦ ἐκπλεύσαντος εἰς περιστολὴν τῶν Εὐβοέων πειρατῶν, καὶ παρέδωκεν αὐτῷ τὸ ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενον καὶ οὐ μακρὰν τῆς Καρύστου κείμενον ἰσχυρότατον φρούριον τῶν Ἀνεμοπυλῶν. Οἱ αὐτοκρατορικοί, ὁρμώμενοι ἐκεῖθεν καὶ ὑπὸ τοῦ Λικαρίου ὑποστηριζόμενοι, ἐπεχείρησαν τὴν ἀνάκτησιν τῆς Εὐβοίας τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ οἱ Ἐνετοὶ ἔμειναν οὐδέτεροι, μὴ φροντίζοντες εἰμὴ περὶ συντηρήσεως τῆς

ἰδίας ἀποικίας. Καὶ ἡ μὲν ἥττα ἣν ὑπέστη ὁ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου στρατὸς περὶ νέας Πάτρας τῷ 1275, ἐνεθάρρυνε τοὺς δυνάστας τῆς Εὐβοίας, οἵτινες, ὁπλίσαντες δώδεκα πολεμικὰ πλοῖα καὶ δέκα μικρότερα, ἐνίκησαν τὸν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Δημητριάδος ναυλοχοῦντα βασιλικὸν στόλον, καί τοι ἀσυγκρίτως ὄντα ἰσχυρότερον. Ἀλλ' ὁ ἐν Δημητριάδι καταφυγὼν μετὰ τὴν ἥτταν ἣν περὶ νέας Πάτρας ἔπαθε, δεσπότης Παλαιολόγος, ἐπιβιβάσας τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐπὶ τῶν διασωθέντων ἐκ τῆς ναυτικῆς ἥττης πλοίων, κατετρόπωσεν ὁλοσχερῶς τοὺς Φράγκους. Ὅλα σχεδὸν τὰ πλοῖα αὐτῶν ἐκυριεύθησαν, οἱ δὲ ἄριστοι τοῦ στρατοῦ ἄνδρες ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ᾐχμαλωτεύθησαν, ὥστε ὁ Φιλανθρωπηνὸς καὶ ὁ Λικάριος ἐξηκολούθησαν πάσῃ δυνάμει τὸν κατὰ τῆς Εὐβοίας πόλεμον. Ὁ Λικάριος, προαχθεὶς τότε εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀντιναυάρχου, καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ πολλῶν Φράγκων τῆς νήσου, ἐκυρίευσε τὴν ἰσχυρὰν Κάρυστον, κατέλαβε τοὺς ἀξιολόγους πύργους Ἅρμενα, Κούπα, Κλεισοῦραν καὶ Μανδοῦκι, ἀπέκλεισε πανταχόθεν τὴν νῆσον καὶ τῷ 1278 ἐπολιόρκησεν αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς, τὴν Χαλκίδα. Ἔξωθεν τῆς πόλεως ταύτης συνεκροτήθη περὶ Βατόνδα μάχη μεγάλη, εἰς ἣν παρέστη καὶ ὁ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν Εὐβοίᾳ εὑρισκόμενος Ἰωάννης Λαρόσης. Τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ τῶν τριῶν δυναστῶν ἀπετέλουν Ἱσπανοί, Καταλανοὶ καὶ Σικελοὶ μισθοφόροι· οὐδὲν ἧττον οἱ περὶ τὸν Λαρόσην ἐνικήθησαν ὁλοσχερῶς, πολλοὶ τῶν ἱπποτῶν ἔπεσον, πολλοὶ ᾐχμαλωτεύθησαν καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὅ τε δοὺξ Ἰωάννης καὶ εἷς τῶν δυναστῶν, ὁ Γιβέρτος, ἀμφότεροι βαρέως πληγωθέντες. Ἀλλ' ὅμως ὁ Λικάριος δὲν ἐγένετο κύριος τῆς πρωτευούσης. Ὁ τότε Βάϊλος Νικολὸς Μοροζίνης ἀντέστη προλαβὼν καὶ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Ἰακώβου Λαρόσου, ὅστις διοικῶν τὸ Ναύπλιον ἔδραμε μετὰ δυνάμεως εἰς Χαλκίδα, ἅμα μαθὼν τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ὁ Λικάριος ἀπέστη τῆς πολιορκίας καὶ περιωρίσθη εἰς τὴν κατοχὴν τῆς λοιπῆς νήσου. Ἴσως ἀνεχαίτισεν αὐτὸν καὶ ἡ ἀγγελία, ὅτι, ἐνῷ οὗτος τοσοῦτον εὐδοκίμει ἐν Εὐβοίᾳ, ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ἔπαθε νέαν ἐν Θεσσαλίᾳ ἥτταν. Τῷόντι τῷ 1278 ὁ τῶν νέων Πατρῶν δεσπότης Ἰωάννης Α' ἀνανεώσας τὴν μετὰ τῶν Φράγκων συμμαχίαν, ὡς προείπομεν, ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν, οἵτινες ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Συναδηνὸν καὶ τὸν Μιχαὴλ Καβαλλάριον, καταλαβόντες τὴν Δημητριάδα καὶ τὸ Ἀλ-

μυρὸν, ἠπείλουν τὴν Μεγαλοβλαχίαν. Οἱ δύο στρατοὶ ἀπηντήθησαν περὶ Φάρσαλον· οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐνικήθησαν, ὁ Συναδηνὸς ἠχμαλωτεύθη, ὁ δὲ Καβαλλάριος πληγωθεὶς καιρίως ἀπέθανε μετ' ὀλίγον ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ὁ μεταξὺ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ Ἐνετῶν πόλεμος ἀπέβη λοιπὸν ἀμφίρροπος. Τὸ μὲν κράτος τοῦ δεσπότου νέων Πατρῶν Ἰωάννου Α' ἠσφαλίσθη· ἐξ οὗ παρέμενεν ἀσφαλὲς καὶ τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, καίτοι ἀπαχθέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν αἰχμαλώτου τοῦ Ἰωάννου Λαρόσου· ἡ δὲ Εὔβοια ἐξηκολούθει κατεχομένη ἐξ ἡμισείας ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν καὶ τῶν Φράγκων. Καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέλυσεν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος τὸν Ἰωάννην Λαρόσην ἐπὶ πληρωμῇ 30,000 χρυσῶν (336,000 φράγκων). Ἀλλ' ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπέζησε πολὺ, ἀποθανὼν τῷ 1280 ἄγαμος, τὴν δὲ ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Γουλιέλμος Α', 1280—1287.

Παρεκτὸς τῆς Εὐβοίας οἱ Ἐνετοὶ κατεῖχον ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὰ Μεσσηνιακὰ φρούρια, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τὴν Κρήτην. Ἐν Μεσσηνίᾳ ἦσαν κύριοι τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἦτο ἀνέκαθεν ὠχυρωμένη, ἡ δὲ δευτέρα ὠχυρώθη ἀπὸ τοῦ 1270. Ἐκ τούτου ἕπεται, ὅτι αἱ αὐτόθι ἀρχαὶ των ἦσαν καθαρῶς στρατιωτικαί. Ἀλλ' ὁσάκις αἱ πρὸς τοὺς Βιλλεαρδουΐνους σχέσεις των περιεπλέκοντο, διώριζον καὶ ἐκεῖ Βάϊλον ὅμοιον τοῦ εἰς Εὔβοιαν ἀποστελλομένου. Οἱ δὲ τὰς νήσους καταλαβόντες Ἐνετοὶ πολῖται ἐλάχιστα καθ' ὅλην τὴν δεκάτην τρίτην ἑκατονταετηρίδα ἐξηρτῶντο ἀπὸ τῆς Ἐνετίας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὑποτελεῖς αὐτῆς. Ἐπιφανέστατοι τούτων ἦσαν οἱ Σανοῦτοι τῆς Νάξου. Περὶ τῆς διοικήσεως καὶ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ δουκὸς Μάρκου Α' ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμέν τινα ἀλλαχοῦ. Ἀποθανόντος δὲ αὐτοῦ περὶ τὸ 1227 ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του Ἄγγελος ὤμοσεν ἀλληλοδιαδόχως πίστιν ὑποτελείας εἰς τοὺς αὐτοκράτορας Ῥοβέρτον, Ἰωάννην τὸν Βριέννιον καὶ Βαλδουΐνον Β', μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπέτρεψε τὴν ἐπὶ τοῦ δουκάτου ἐπικυριαρχίαν εἰς τὸν Γοδοφρέδον Β' Βιλλεαρδουΐνον. Ὁ Ἄγγελος διῴκησε τὰς νήσους αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ περὶ τὰ 35 ἔτη. Ἀποθανόντα δὲ αὐτὸν τῷ 1262 διεδέξατο ὁ υἱός του Μάρκος Β' διατελέσας, ὅπως καὶ ὁ πατὴρ, ὑποτελὴς τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γουλιέλμου Β' ὤμοσε προθύμως πίστιν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἰταλίας Κά-

ρολον. Καὶ ἠγάπα μὲν πάντοτε τὴν Ἐνετίαν, ὡς πατρίδα τῶν προγόνων αὐτοῦ, διατελῶν εἰς φιλικὰς πρὸς αὐτὴν σχέσεις, ἀλλ' ἐματαίωσε τὸν σκοπὸν τοῦ δόγου Ἰωάννου Δανδόλου, 1280—1289, τοῦ ἐπιχειρήσαντος νὰ μεταβάλῃ τὸν *πολίτην* Μάρκον Β' εἰς ὑποτελῆ τῆς Ἐνετίας δοῦκα. Μετὰ τοὺς Σανούτους οἱ ἰσχυρότεροι καὶ διαρκέστεροι τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἄρχοντες ὑπῆρξαν οἱ Γκίζαι, κατέχοντες κυρίως μὲν τὴν Τῆνον καὶ τὴν Μύκονον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἄλλας τινὰς νήσους οἷον Κέαν, Σέριφον, Ἀμοργὸν, Σκίαθον καὶ Σκόπελον. Ἐν γένει δὲ πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι, καὶ ἰδίως κατά τινα ἐπίσημον κατάλογον τοῦ ἔτους 1260 ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Ἐνετίας σωζόμενον, ἡ Τένεδος, ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, ἡ Σάμος, ἡ Κῶς, ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Κάρχη, ἡ Ῥόδος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Τῆνος, ἡ Μύκονος, ἡ Δῆλος (Σδίνη), ἡ Κέως, ἡ Σῦρος (τότε καλουμένη συνήθως Σούδα), ἡ Πάρος, ἡ Ἀντίπαρος, ἡ Νάξος, ἡ Ἀμοργὸς, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης τῆς Παλμάζας (Πάτμος), ἡ Κάλαμος, ἡ Κάρπαθος, ἡ Σέριφος, τὰ Θερμιὰ, ἡ Σίφνος, ἡ Μῆλος, ἡ Ἰκαρία, ἡ Σκόπελος, ἡ Σαμοθράκη (μεταμορφωθεῖσα ἐν τῷ καταλόγῳ παραδόξως εἰς Sanctus Mandrachius), ἡ Λῆμνος καὶ τελευταῖον ἡ Κεφαλληνία, ἡ Ζάκυνθος καὶ τὰ Κύθηρα ἔκτοτε ὀνομαζόμενα Τσιρίγο, εἶχον φρούρια καὶ μετήρχοντο αἱ πλειότεραι, ὅπως οἱ δυνάσται τῆς Εὐβοίας καὶ ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, δεινὴν πειρατείαν. Ἀλλὰ τῷ 1276, ὁ Λικάριος στρατεύσας κατὰ τῆς Εὐβοίας, ἐκυρίευσε συγχρόνως καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πειρατικῶν ἐκείνων καταγωγίων, ἐν οἷς ἐκραιπάλουν βαρῶνοι ἀγέρωχοι, φανταζόμενοι καὶ ἀξιοῦντες ὅτι δὲν ὑπάρχει δύναμις ἀνθρωπίνη ἱκανὴ νὰ τοὺς καταβάλῃ. Ἡ Σκόπελος, ἥτις ἀνῆκε τότε, ὡς καὶ ἡ Σκίαθος καὶ ἡ Σκῦρος καὶ ἡ Ἀμοργὸς, εἰς ἕνα τῶν αὐθαδεστέρων καὶ λαμπροτέρων δυναστῶν, τὸν Φίλιππον Γκίζην, ἠναγκάσθη οὐδὲν ἧττον νὰ παραδοθῇ, ὁ δὲ Γκίζης, ὅστις ἐβεβαίου, ὅτι εἶναι ἀνώτερος τῶν προσβολῶν τῆς τύχης ἔχων ἀδιακόπως διὰ στόματος τὸ τοῦ Ὀβιδίου Major sum quam cui possit fortuna nocere, ἀπήχθη αἰχμάλωτος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ διὰ τῆς παραχωρήσεως ὅλων ἐκείνων τῶν νήσων. Ὁμοίαν τύχην ἔλαβε καὶ ὁ μέγας δοὺξ τῆς Λήμνου Παῦλος Ναυιγαγιόζος, ὅστις συνετήρει ἐννέα γαλέρας καὶ 700 γενναίους τοῦ φρουρίου αὐτοῦ προμάχους καὶ παρεῖχεν ἄσυλον ἀσφαλὲς εἰς ἅπαντας τοὺς πειρατάς. Τῷ 1278 ἐκυριεύθη καὶ ἡ Λῆμνος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὸ αὐτὸ

δὲ ἔτος ἢ καὶ πρότερον ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς δυνάστας, ὡςαύτως ἡ Κέως, ἡ Σέριφος, ἡ Σίφνος, ἡ Ἀστυπαλαια, ἡ Σαντορίνη, ἡ Θηρασία, τὸ Τζερίγο, τὸ Τζεριγότο καὶ ἄλλαι πολλαὶ νῆσοι. Εἶναι ἀληθὲς, ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν δυναστῶν ἐκείνων ἀνέλαβον μετὰ εἰκοσαετῆ περίπου Ἑλληνικὴν κυριαρχίαν τὰς ἀρχαίας κτήσεις, οἷον οἱ Βαρότζαι τὴν Σαντορίνην καὶ τὴν Θηρασίαν, οἱ Μικιέλοι καὶ οἱ Ἰουστινιάναι τὴν Κέων καὶ τὴν Σέριφον, οἱ Κουϊρῖνοι τὴν Ἀστυπαλαιαν· ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν νέων ἐκείνων βαρώνων εὗρον ἀντὶ πόλεων ἀκμαζουσῶν καὶ λαμπρῶν φρουρίων, χώρας ἐρήμους καὶ πειρατικὰς φωλεάς. Διότι ἡ πειρατεία ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ, ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου ἀνακτήσεως πολλῶν νήσων, ἐπετάθη ἀπ' ἐναντίας, προσλαβοῦσα πολιτικὸν χαρακτῆρα. Οἱ πλεῖστοι τῶν πειρατῶν τούτων ἦσαν Γενουαῖοι, ἂν καὶ ὑπῆρχον ἐν τῷ κρατει καὶ πολλοι Γενουαῖοι εἰρηνικῶς τὴν ἐμπορίαν μετερχόμενοι, ἀφ' ἧς ἡ ἐν Νυμφαίῳ συνθήκη ἠνέῳξεν εἰς αὐτοὺς πάλιν τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας. Τινὲς μαλιστα τούτων ἀπέβησαν καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες λόγου ἄξιοι, οἷοι οἱ ἀδελφοὶ Ζαχαρίαι, οἵτινες, ἀνεψιοὶ ἐξ ἀδελφῆς ὄντες τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ εἰς κτῆσιν τὴν Φώκαιαν, κατέλαβον ἔπειτα τῷ 1303 τὴν Χίον, τὴν Σάμον καὶ τὴν Κῶν καὶ μετεβίβασαν τὴν ἐπὶ τούτων κυριαρχίαν εἰς τοὺς ἀπογόνους, προσαποκτήσαντας μετ' οὐ πολὺ μεγάλα κτήματα καὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐπὶ τέλους ἀναβάνται τῷ 1404 εἰς τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον τῶν Βιλλεαρδουΐνων. Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ἐξαιρέσεις· τὸ δ' ἐπάγγελμα τὸ ὁποῖον συνήθως μετήρχοντο οἱ ξένοι ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἦτο ἡ πειρατεία. Ἐξ ἐπισήμου Ἐνετικοῦ ἐγγράφου τοῦ 1278 ἐξάγεται, ὅτι ὑπῆρχον τότε ἐν Ἑλλάδι οὐχὶ ὀλιγώτεροι τῶν 90 ὀνομαστῶν πειρατῶν Γενουαίων, Λομβαρδῶν, Πισατῶν, Γασμούλων (σελ. 11 τοῦ παρόντος τόμ.), Λατίνων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις Ἑλλήνων ἐκ Θεσσαλονίκης, Σαμοθράκης, Κέω, Ἀνάφης, Σάμου, Μονεμβασίας καὶ ἄλλων χωρῶν, οἵτινες ὑπὸ σημαίαν αὐτοκρατορικὴν κατεδίωκον ἀνηλεῶς τούς τε Ἐνετοὺς καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν προστατευομένους Ῥαουσαίους, Εὐβοεῖς, Ἀθηναίους καὶ Κρῆτας. Ἡ πειρατεία λοιπὸν αὕτη εἶχε λάβει ἐπίσημόν τινα χαρακτῆρα καὶ ἦτο εἷς τῶν τρόπων δι' ὧν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἐζήτει νὰ περιστείλῃ τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς ἀντιπάλους, τοὺς Ἐνετούς. Ὁσάκις δὲ οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὁπλίσαντες δύναμιν ἰσχυρὰν ἀπέβαινον ἐπικίνδυνοι εἰς τοὺς τυχοδιώκτας

ἐκείνους, οἱ πειραταὶ εὗρισκον ἄσυλον ἀσφαλὲς ἰδίως εἰς Ῥόδον, τῆς ὁποίας ὁ διοικητὴς, ὁ καπετὰν Κριβικιώτης, ἦτο πιστότατος αὐτῶν σύμμαχος. Διότι ἡ Ῥόδος, ἥτις, ὡς προείπομεν, διετέλεσεν ἐπί τινα χρόνον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων, ὁτὲ μὲν αὐτόνομος ὁτὲ δὲ ἡμιαυτόνομος, ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Λέοντα καὶ Ἰωάννην τοὺς Γαβαλάδας, εἶχεν ἐπανέλθει ἀπὸ τὰ μέσα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος ἐν μέρει τοὐλάχιστον ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς ἐν Νικαίᾳ καὶ ἔπειτα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας.

Ἡ δὲ κυριωτάτη τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνετικῶν κτήσεων, ἣν διὰ παντὸς τρόπου ἠγωνίσθη καὶ κατώρθωσε νὰ διασώσῃ, ἦτο ἡ Κρήτη. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἐδέησε νὰ παλαίσωσιν ἐπανειλημμένως πρὸς τοὺς ἀείποτε σφαδάζοντας ἰθαγενεῖς Ἕλληνας, διότι ἡ Κρήτη, ὀφείλομεν νὰ τὸ εἴπωμεν πρὸς τιμὴν αὐτῆς, ὑπῆρξεν ἡ Ἑλληνικὴ χώρα ἡ πεισματωδέστερον πάσης ἄλλης ἀντισταθεῖσα τότε εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν πρώτην τῶν ἀρχόντων αὐτῆς ἐπανάστασιν, τῷ 1212 ὑπὸ τὸν ἰσχυρὸν οἶκον τῶν Ἁγιοστεφανιτῶν. Αἱ δειναὶ τῶν Ἐνετῶν ὑπαλλήλων καταπιέσεις προεκάλεσαν μετὰ πέντε ἔτη νέον κίνημα ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Σκορδύλην καὶ τὸν Θεόδωρον Μελισσηνόν. Τὰ ἐνετικὰ στρατεύματα κατετροπώθησαν, ὁ δὲ τότε δοὺξ Παῦλος Κουϊρίνης ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀντιπάλους· καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ, Δομένικος Δελφῖνος, 1218—1220, συνωμολόγησε τῇ 13 σεπτεμβρίου 1219 ἐπίσημον συνθήκην μετὰ τοῦ Σκορδύλη καὶ τοῦ Μελισσηνοῦ, δι' ἧς παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς χώραν τινὰ πρὸς τὸ δυτικὸν τῆς νήσου μέρος παρὰ τὸν ποταμὸν Μουζέλαν καὶ τινα ἀριθμὸν ἱπποτικῶν φεούδων ἀντὶ ἐτησίου τέλους 1000 χρυσῶν (ἤτοι φρ. 11,200) καὶ αὐτουσίων προϊόντων· οἱ δὲ ὑπέσχοντο πίστιν εἰς τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν καὶ κατετάχθησαν εἰς τὴν σειρὰν τῶν Ἐνετῶν φεουδαρχῶν, λαβόντες τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι οὐδεὶς Λατῖνος θέλει ζημιώσει αὐτοὺς ἢ φορολογήσει, καὶ ὅτι τὰ ἐν τῇ περιφερείᾳ των μοναστήρια θέλουσιν ἀπολαμβάνει πλήρη ἐλευθερίαν. Ἔκτοτε ἐπεκράτησεν εἰρήνη ἐπί τινα ἔτη, ἐξ ἧς ὠφεληθεῖσα ἡ Ἐνετία ἐνίσχυσε τὴν ἀποικίαν αὐτῆς καὶ ἐσύστησε νέα ἱπποτικὰ φέουδα εἰς τὰ μέρη τῆς νήσου, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον εἰσέτι διανεμηθῆ μεταξὺ τῶν Ἐνετῶν. Ἀλλ' ἡ διανομὴ τῶν νέων τούτων φεούδων προεκάλεσε νέαν ἐπανάστασιν ἐπὶ τοῦ

δουκὸς Ἰωάννου Στορλάδου, 1228—1230, ἧς προΐσταντο οἱ ἀδελφοὶ Μανουὴλ καὶ Κωνσταντῖνος Δρακοντόπουλοι, ὁ Μιχαὴλ Μελισσηνός, ὁ σεβαστὸς Νικόλαος Δαιμονογιάννης, ὁ Μιχαὴλ Ἀρκολέων καὶ ἄλλοι ἄρχοντες. Τὴν ἐπανάστασιν ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς Βατάτζης καὶ μετὰ πολλὰς περιπετείας ὁ νέος δοὺξ Ἄγγελος Γραδένιγος ἠναγκάσθη κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1234 νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τοὺς ἀποστάτας, νὰ ὑποσχεθῇ εἰς αὐτοὺς ἀμνηστίαν, καὶ νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀξιώσεως τοῦ νὰ διανείμῃ τὰς κτήσεις αὐτῶν μεταξὺ τῶν Ἐνετῶν ἀποίκων. Ἀλλ' ἡ δυσαρέσκεια τῶν ἀρχόντων ἦτο ἀδιάλειπτος καὶ τῷ 1251 ἐξερράγη νέα ἐπανάστασις, ἥτις ὅμως τάχιστα περιεσταλη, ἡ δὲ Ἐνετία ἐφρόντισε πάλιν περὶ τῆς ἐνισχύσεως τῶν δυνάμεων αὐτῆς διὰ νέων καὶ εὐρυτέρων ἐποικήσεων. Κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1252 ἐψηφίσθησαν ἕτερα 90 ἱπποτικὰ φέουδα περὶ τὸ Δικτυνναῖον ἀκρωτήριον, ἐξ ὧν ὅμως δὲν ἐπραγματοποιήθησαν εἰμὴ 75, τῶν δὲ λοιπῶν ἀνεβλήθη ἡ παραχώρησις μέχρις οὗ κατακτηθῇ πᾶσα ἡ χώρα· ἐξ οὗ συναγεται, ὅτι δὲν εἰχεν εἰσέτι ὑποκύψει εἰς τὴν Ἐνετικὴν κυριαρχίαν ὁλόκληρος ἡ Κρήτη. Τότε ἀνῳκοδομήθη καὶ ἡ πόλις τῶν Χανίων, ἥτις μετ' ὀλίγον κατέστη ἡ δευτέρα μετὰ τὴν Κανδίαν, ἤτοι τὸ μεγάλον κάστρον, πρωτεύουσα τῆς νήσου, καὶ τὸ μὲν ἥμισυ τῆς πόλεως ἐπετράπη εἰς τοὺς νέους ἀποίκους, τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ ἐπεφυλάξατο εἰς ἑαυτὴν ἡ ἐνετικὴ πολιτεία. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, κατ' ἀρχὰς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἐπεχείρησε πασῃ δυνάμει τὴν ἀπὸ τῆς Κρήτης ἔξωσιν τῶν Ἐνετῶν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον συμβιβασθεὶς πρὸς τούτους, ὡς θέλομεν ἴδει, ἀνεγνώρισε τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν αὐτῶν. Τότε ὅμως παρήχθη νέον εἶδος κινδύνων. Τινὲς τῶν Ἐνετῶν φεουδαρχῶν ἐπεχείρησαν ν' ἀποσπάσωσι τὴν ἀποικίαν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ᾠκονομήθη καὶ ἐπὶ 100 περίπου ἔτη δὲν ἐπανελήφθη ὁμοία τις ἀπόπειρα. Ἐπῆλθε δὲ τῷ 1271 νέα ἐγχωρίων ἀρχόντων ἐπανάστασις ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιον καὶ Θεόδωρον Χορτάτζας, οἵτινες ὄντες πλούσιοι μὲν καὶ τολμηροί, ἀπόγονοι δὲ ἑνὸς τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἰσχυροτέρων τῆς Κρήτης γενῶν, ἐπεχείρησαν νὰ ἁρπασωσι τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου· καὶ ἀθροίσαντες περὶ αὐτοὺς πολυαρίθμους ὀπαδούς, δεινὴν διέπραξαν λεηλασίαν καὶ δῄωσιν εἰς τὴν τῶν Ἐνετῶν ἀποίκων χώραν. Καί τοι δὲ ὁ Ἀλεξιος Καλλέργης, ὅστις ἐλογίζετο ὁ πλουσιώτατος καὶ ἐπιφανέστατος ἁπάντων

τῶν ἀρχόντων, συνεμαχησε μετὰ τοῦ δουκὸς, ὁ ἀγὼν διήρκεσεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Τῷ 1274 ὁ δουξ Μαρῖνος Ζένος κατετροπώθη ὁλοσχερῶς. Ὁ διαδοχός του Μαρῖνος Μοροζίνης δὲν ἐπέτυχε πλειότερον τοῦ προκατόχου· καὶ ὁ τούτου διαδοχος Πέτρος Ζένος ἠναγκάσθη τῷ 1277 νὰ καταφύγῃ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πρωτευούσης. Τελευταῖον κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐπελθούσης μεγαλης ἐπικουρίας εἰς τους Ἐνετοὺς, ἠναγκασθησαν οἱ Χορτατζαι νὰ καταλίπωσι τὴν νῆσον, οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτῶν παραδοθέντες ὑπεταχθησαν καὶ ἔτυχον συγγνώμης. Οἱ Χορτάτζαι οὗτοι μετὰ πολυαρίθμων οἰκογενειῶν κατεσταθησαν τότε εἰς τὰ παραλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, λαβόντες παρὰ τῶν Παλαιολόγων κτήσεις καὶ χρηματικὰς χορηγίας, καὶ ἐκεῖ θέλομεν εὕρει αὐτοὺς βραδύτερον κατὰ τῶν Τούρκων ἀγωνιζομένους. Οὕτω δὲ καταστάλεισης καὶ τῆς νεας ταύτης ἐπαναστασεως, ἐκτίσθη τότε εἰς τὴν προτερον ὑπὸ τους Χορτάτζας διατελοῦσαν χώραν τὸ φρούριον τοῦ Σελήνου. Εἰρηνικῶς διῴκησε τὰ πραγματα ὁ ἀκόλουθος δουξ Γαβριέλης, ὅστις τοσοῦτον ἀγαπητὸς κατέστη παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὥστε ἐπωνομάσθη ὑπ' αὐτῶν *Καλὸς*, ὅπως καὶ ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Βαΐλος τῆς Εὐβοίας Μοροζίνης. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ νέαι ἐπανῆλθον ἀνωμαλίαι καὶ ἔνοπλοι κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας διαμαρτυρήσεις, μακρότεραι τῶν ὅσας προηγουμένως ἱστορήσαμεν, τὰς ὁποίας ὅμως κατέβαλε πάλιν ἡ Ἐνετία, ὡς θέλομεν ἴδει βραδύτερον, ἐνεργήσασα ἐπὶ του προκειμένου μετὰ πλείστης δραστηριότητος καὶ δεξιότητος, διότι ἡ μεγαλη αὕτη νῆσος καθιστατο αὐτῇ ὁσημέραι ἀναγκαιοτέρα ἕνεκα τοῦ ἐπὶ μᾶλλον μείζονας διαστασεις λαμβανοντος ἐμπορίου τῶν Ἐνετῶν μετὰ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας· καὶ εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ ἔγραφεν ὁ δόγης τῷ 1264 πρὸς τὸν Πάπαν Οὐρβανὸν Δ', ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ κυριωτατη δύναμις τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ δυτικοῦ κρατους. Τῳόντι μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ἡμετερων, ἡ Κρήτη ἦτο ἡ χώρα, ἣν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην εἶχον συμφέρον νὰ διατηρήσωσιν οἱ δυτικοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Παλαιολόγοι.

—

Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν μεγάλην τῆς Ἀνατολῆς βασιλεύουσαν, ἣν εἴδομεν περιελθοῦσαν αὖθις εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Ὅταν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἔλαβον τὴν πρώτην ἀγγελίαν τοῦ τοσοῦτον εὐκόλως διαπραχθέντος ἐκείνου κατορθώματος, κατ' ἀρχὰς ἐδίστασαν νὰ τὸ πιστεύσωσιν. Ἔπειτα δὲ, ὅταν τὸ γεγονὸς ἐβεβαιώθη ὑπὸ ἐπανειλημμένων ἄλλων ταχυδρόμων καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ τοῦ Στρατηγοπούλου, ὑπερβάλλουσα ὑπῆρξεν ἡ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν μεγιστάνων ἀγαλλίασις. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῆς βασιλίδος, τοῦ διετοῦς αὐτῶν υἱοῦ Ἀνδρονίκου, τῶν ὑπερτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν καὶ τῆς συγκλήτου· καὶ ἀφικόμενος αὐτόθι τῇ 14 αὐγούστου, διέτριψε μέχρι τῆς ἐπιούσης ἐκτὸς τῆς πόλεως εἰς τὸ λεγόμενον Κοσμίδιον, οὕτω παρονομασθὲν ἀπὸ τῆς εἰς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν τοῦ Κερατίου κόλπου πέρας κειμένης μονῆς τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ. Δὲν εἰσῆλθε δὲ εἰς τὴν πρωτεύουσαν εἰμὴ τὴν 15 αὐγούστου ἤτοι τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν τελεῖ τὴν μνήμην τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Πρὸ πάντων ἔφερεν ἐκ τῆς μονῆς τοῦ παντοκράτορος τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς ἐπικαλουμένης *Ὁδηγητρίας*, ἥτις κυριευθεῖσα ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Φράγκων (σελ 666 τοῦ Δ' τόμου) εἶχε φαίνεται ἀποτεθῇ ὑπ' αὐτῶν ἐν τῇ προειρημένῃ μονῇ. Συγχρόνως δὲ διέταξε νὰ ἀνοιχθῇ ἡ Χρυσῆ πύλη, ἣν εἶχον τειχίσει οἱ Λατῖνοι, διότι φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀπεφάσισε νὰ διέλθῃ διὰ τῆς πύλης ταύτης δι' ἧς τοσοῦτοι προκάτοχοι αὐτοῦ θριαμβικῶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν εἰσήλασαν. Τὴν πρωΐαν λοιπὸν τῆς 15 ὁ μητροπολίτης Κυζίκου Γεώργιος, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου, ἀναβὰς εἰς ἕνα τῶν πύργων τῆς πύλης ἐκείνης καὶ κρατῶν τὸ τῆς Ὁδηγητρίας ἐκτύπωμα, ἀπήγγειλε δεκατρεῖς εὐχὰς ποιηθείσας ἐπὶ τῇ ἀνακτήσει τῆς μεγαλης πόλεως ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου. Ἐν ὅσῳ ἀπηγγέλλετο ἑκάστη τῶν εὐχῶν ὁ αὐτοκράτωρ ἀποβαλὼν τὴν καλύπτραν καὶ κλίνας γόνυ ἔπιπτε χαμαὶ καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ τὸ αὐτὸ ἔπραττον. Μεθ' ἑκάστην δὲ τῶν

εὐχῶν ἐσήμαινεν ὁ διάκονος τὴν ἀνέγερσιν, καὶ τότε ἀναστάντες ὅλοι ἀνέκραζον ἑκατοντάκις τὸ *Κύριε ἐλέησον*. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἱεροπραξίας ταύτης, ἐβάδισεν ὁ αὐτοκράτωρ πεζός, προπορευομένης τῆς εἰκόνος τῆς Θεομήτορος, μέχρι τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, κειμένης πλησίον τῆς σημερινῆς πύλης Ναρλὺ-Καπού, ἐν ᾗ ἀπετέθη ἡ εἰκών. Ἐκεῖθεν ἐπιβὰς τοῦ ἵππου ἀφίκετο εἰς τὸ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ τέμενος καὶ προσκυνήσας τῷ δεσπότῃ Χριστῷ καὶ τὰ εἰκότα τούτῳ εὐχαριστήσας, ἀπῆλθεν εἰς τὸ μέγα παλάτιον· διότι τὸ τῶν Βλαχερνῶν, ὅπου συνήθως ἔδρευεν ὁ Βαλδουῖνος Β', ἦτο τὸ πλεῖστον καπνοῦ καὶ κόνεως ἐμπεπλησμένον. Εὐφροσύνη δὲ καὶ θυμηδία ἐπεκράτησαν καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἐν τῇ πόλει καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Μιχαὴλ ἀντήμειψε τὸν καίσαρα Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον, ἐπιτρέψας μὲν αὐτῷ νὰ τελέσῃ διὰ τῆς πόλεως θρίαμβον φέρων στέμμα μικροῦ δεῖν παρόμοιον τῷ βασιλικῷ, διατάξας δὲ ὥστε τὸ τοῦ καίσαρος ὄνομα νὰ μνημονεύηται ἁπανταχοῦ τοῦ Κράτους ἐπὶ ἔτος ὅλον ὁμοῦ τοῖς τῶν βασιλέων ἐν τοῖς ὑμνητηρίοις καὶ εὐφήμοις ἄσμασι. Συγχρόνως ἐπειδὴ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κράτους δὲν ἤθελε λογισθῇ πλήρης ἄνευ τῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἀποκαταστάσεως, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὅστις εἶχε περιέλθει εἰς διενέξεις πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον ἕνεκα τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολιτεύθη πρὸς τὸν Ἰωάννην Λάσκαριν, κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν ἀσθενῆ πατριάρχην νὰ ἀναλάβῃ τὸν θρόνον αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ βασιλευούσῃ, καὶ νὰ στέψῃ αὐτὸν αὖθις ἐν τῷ ἱερῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην οὐδόλως ἐμνημονεύθη πλέον τὸ ὄνομα τοῦ διαδόχου τῶν Λασκάρεων, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐτυφλώθη μάλιστα ὁ ταλαίπωρος οὗτος παῖς, ἵνα ἐκλείψῃ πᾶς κίνδυνος τοῦ ν' ἀναβῇ ποτε εἰς τὸν θρόνον.

Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος λοιπὸν ἐφαίνετο ὢν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς εὐτυχίας. Ἀλλ' ἡ χαρὰ ἣν οἱ τότε ἄνθρωποι ᾐσθάνθησαν ἐπὶ τῇ ἀνακτήσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολύ, αἱ δὲ προσδοκίαι τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου συνέλαβον ὅτι θέλει ἀνορθωθῇ αὖθις τὸ ἀρχαῖον κράτος, δὲν ἔμελλον νὰ ἐκπληρωθῶσι ποτέ. Ἡ θέα μόνη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ἣν ἡμέραν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν θριαμβικῶς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἦτο ἱκανὴ νὰ προξενήσῃ ἀπελπισίαν. «Ἦν μὲν οὖν ἰδεῖν τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων πεδίον ἀφανισμοῦ, μεστὴν ἐρειπίων καὶ κολωνῶν, οἰκίας τὰς

μὲν κατεσκαμμένας, τὰς δὲ πυρκαϊᾶς μεγάλης μικρὰ λείψανα,» λέγει ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς, ἐπιφέρων ἀμέσως ὅτι ὁ βασιλεὺς ἠσχολήθη πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἀνακαθάρῃ κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτήν, καὶ τὴν πολλὴν ἐκείνην ἀκοσμίαν νὰ μεταβάλῃ εἰς εὐκοσμίαν, ἐπισκευάζων τοὺς ναοὺς ὅσοι δὲν εἶχον τελείως καταπέσει καὶ πληρῶν ἀνθρώπων τὰς κεκενωμένας οἰκίας. Ἀλλ' ἡ ἀρχαία, ἡ λαμπρά, ἡ πολυτελὴς Κωνσταντινούπολις, ἥτις ἔβριθε θησαυρῶν καὶ σκευῶν ἀνεκτιμήτων, σωρευθέντων ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς τέχνης καὶ τῶν κατακτήσεων τῆς ἰσχυροτάτης καὶ πλουσιωτάτης τῶν μοναρχιῶν ἐν διαστήματι ὀκτὼ ἑκατονταετηρίδων, δὲν ἐπανῆλθε πλέον ποτὲ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ εἶναι. Ἅπαν δὲ τὸ λοιπὸν κράτος ἦτο μέχρι τινὸς πιστὴ εἰκὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀθλίας καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Μέγα τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέρος κατείχετο πάντοτε ὑπὸ τῶν Σελδζουκιδῶν Τούρκων· πολλαὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ νήσων ἐξηκολούθουν δεσποζόμεναι ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἐνετῶν. Ἄλλαι διετέλουν μὲν ὑπὸ δυνάστας ἰθαγενεῖς, ἀλλὰ πολεμίους πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, οἷοι ἦσαν οἱ δεσπόται Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας, ἢ σχεδὸν ἀσχέτους πρὸς τὸν ἄλλον ἑλληνισμόν, οἷοι ἦσαν οἱ ἐν Τραπεζοῦντι αὐτοκράτορες. Τελευταῖον οἱ Βούλγαροι οἱ ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀνακτήσαντες τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν, οὐδέποτε ἔκτοτε ἐδαμάσθησαν· ὥστε ὅτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ κράτος περιωρίζετο εἰς τὴν Θρᾴκην, τὴν Μακεδονίαν, μέρος τῆς Θεσσαλίας, εὐαρίθμους τινὰς νήσους καὶ εἰς τὰς περὶ τὴν Νίκαιαν ἀσιανὰς ἐπαρχίας. Βεβαίως τὸ κράτος τοῦτο, καὶ οὕτω περιορισθέν, εἶχεν εἰσέτι πόρους μεγάλους, εἶχε τὰς παραδόσεις ἀρίστης διοικήσεως, εἶχε τὸ πλεονέκτημα πρωτευούσης ἥτις ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον τοῦ κόσμου ἐμπορεῖον, εἶχε τὰς συμπαθείας τῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἐνετῶν δεσποζομένων Ἑλλήνων, εἶχε τελευταῖον τὴν ἑνότητα, ἐνῷ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἦσαν διῃρημένοι εἰς ποικίλα κλάσματα. Ἠδύνατο λοιπὸν νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν ἢ τοὐλάχιστον τῶν πλειοτέρων ἐξ αὐτῶν καὶ ἠδύνατο νὰ ἀνακτήσῃ ἂν ὄχι τὰ ὅρια τῆς ἕκτης ἢ τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τοὐλάχιστον τὴν ἔκτασιν ἣν εἶχεν ἐν ἀρχῇ τῆς τρισκαιδεκάτης. Μήπως οἱ ἐν Νικαίᾳ βασιλεῖς ἀπὸ πολὺ μικροτέρας χώρας ὁρμώμενοι καὶ εἰς πολὺ

δυσχερεστέρας περιστάσεις εὑρεθέντες, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προσοικειωθῶσι τὴν Μακεδονίαν, τὰ βορειανατολικώτερα τῆς Θεσσαλίας, τὴν Θρᾴκην, τινὰς τῶν νήσων καὶ ἐπὶ τέλους αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν; Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος· μήπως δὲν ἐταπείνωσεν οἰκτρῶς τοὺς πρέσβεις τοῦ Βαλδουΐνου Β', δὲν κατετρόπωσε πολλάκις τοὺς πολεμίους, δὲν ἔφερεν αἰχμαλώτους εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πρίγκηπα τῆς Ἀχαΐας, τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Γκίζην τῆς Σκοπέλου, δὲν ἀνέκτησε τὴν Μονεμβασίαν καὶ τὴν Λακωνικήν, δὲν ἐξέωσεν ἐκ πλείστων νήσων τοὺς Ἐνετούς, δὲν ἐγένετο κύριος τῆς Εὐβοίας ἀποκλείσας τοὺς δεσπότας αὐτῆς εἰς Χαλκίδα, ὡς πρὸ μικροῦ ἱστορήσαμεν;

Δυστυχῶς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἀντὶ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν ἰδίων πόρων καὶ δυνάμεων καὶ εἰς τὴν δι' αὐτῶν ἑδραίωσιν καὶ αὔξησιν τοῦ κράτους, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ ὀλέθριον σύστημα τῆς μετὰ τῶν ξένων συμμαχίας, τῆς εἰς αὐτοὺς παραχωρήσεως καταστρεπτικῶν προνομίων καὶ τὸ χείριστον ἐνόμισεν ὅτι δὲν δύναται νὰ σωθῇ εἰμὴ συνεννοούμενος μετὰ τοῦ πάπα καὶ ὑποτασσόμενος εἰς αὐτὸν, νοθεύσας οὕτω ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶσαν ἐθνικὴν δύναμιν καὶ ἱδρύσας πολιτικὴν, ἥτις ἐπικρατήσασα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὴν καταστροφὴν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Εἴδομεν, ὅτι ἐνῷ ἦτο ἔτι ἐν Νικαίᾳ συνωμολόγησεν ἐν Νυμφαίῳ πρὸς τοὺς Γενουαίους συνθήκην, δι' ἧς ἀντὶ τῆς ἐπικουρίας αὐτῶν παρεχώρησεν αὐτοῖς ποικίλας ἀτελείας, προνομίας καὶ κτήσεις. Πᾶσαι αἱ θυσίαι αὗται εἰς οὐδὲν τὸν ὠφέλησαν· διότι ἐνῷ ἐγένοντο κυρίως, ἵνα διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Γενουαίων ἀνακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ Κωνσταντινούπολις ἀνεκτήθη ἄνευ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν. Οὐδὲν ἧττον ἐπέμεινεν εἰς τὸ αὐτὸ σύστημα, καὶ τῷ 1268 συνωμολόγησε πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς ἄλλην συνθήκην δ.' ἧς οὗτοι ὑπέσχοντο μὲν τῷ βασιλεῖ ἐπικουρίαν, ἔλαβον δὲ ἀντὶ τούτου ὄχι μὲν ἴδια τμήματα εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἀτέλειαν ἐμπορίας κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἑτεροδικίαν διεξαγομένην ὑπὸ Βαΐλου ἐδρεύοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς προϊσταμένου τῆς αὐτόθι ἐνετικῆς ἀποικίας καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς κυριαρχίας αὐτῶν ἐπὶ τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης, τῆς Κρήτης, τῶν ἄλλων τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσων, ὅσαι κατείχοντο ὑπὸ Ἐνετῶν

εὐπατριδῶν, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κτήσεων. Συνωμολόγησε δὲ τὴν συνθήκην ταύτην ἐνῷ, ὡς εἴδομεν, εἶχε μὲν ἤδη ἀνακτήσει δι' οἰκείων δυνάμεων μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ μετ' ὀλίγον ἔμελλε δι' οἰκείων πάλιν δυνάμεων νὰ καταστῇ κύριος πολλῶν νήσων καὶ χωρῶν, οἱ δὲ φιλελεύθεροι ἀρχοντικοὶ τῆς νήσου Κρήτης οἶκοι δὲν ἔπαυον ὑψοῦντες τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας.

Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἠρκέσθη· ἀλλὰ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεχείρησε πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης διαπραγματεύσεις, δι' ὧν κατ' ὀλίγον κατήντησε ν' ἀποδεχθῇ τὴν ὁλοσχερῆ ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὴν Λατινικὴν ἐκκλησίαν. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἀρξάμεναι ἀπὸ τοῦ 1263 πρὸς τὸν πάπαν Οὐρβανὸν Δ', ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Κλήμεντος Δ', ὅστις ἐπὶ τοσοῦτον ἐνεθαρρύνθη ἐκ τῆς προθυμίας ἐκείνης τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ὥστε τῷ 1267 ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, πρὸς ὑπογραφήν, τόμον ἑνώσεως, ἐν τῷ ὁποίῳ ῥητῶς ἐλέγετο ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, δυνάμει τῆς ἐξουσίας τῆς προσηκούσης τῷ θεόθεν δεδομένῳ αὐτῷ πρωτείῳ, δικαιοῦται νὰ κρίνῃ καὶ ἀποφασίζῃ ἀνεκκλήτως περὶ πάσης δογματικῆς ἢ ἄλλης διαφωνίας καὶ διενέξεως· ὅτι τὸ ἀξίωμα τῶν πατριαρχικῶν ἐκκλησιῶν ἀπορρέει ἐκ μόνης τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ ὅτι αἱ σύνοδοι εἶναι περιτταὶ καὶ ἄτοποι καὶ ὑβριστικαὶ μάλιστα· διότι ὡς ἐκ τῆς συγκαλέσεως αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία δὲν εἶναι μόνη ἱκανὴ νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀλήθειαν. Καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, ὁ Κλήμης Δ' ἦτο ὁ λογικώτατος τῶν παπῶν. Τῳόντι ἅμα ὁ πάπας εἶναι κυρίαρχος, ἡ σύνοδος εἶναι περιττή· ἅμα δὲ ἡ σύνοδος λογισθῇ ἀναγκαία, ὁ πάπας παύει τοῦ εἶναι κυρίαρχος. Δυστυχῶς ἐνῷ τοσαῦται κατεβάλλοντο προσπάθειαι πρὸς ἕνωσιν τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, δεινὸς ἐμφύλιος ἀγὼν εἶχεν ἐκραγῇ ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας. Εἴδομεν, ὅτι ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος εἶχε καταπεισθῇ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ στέψῃ ἐκ νέου τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, παρορῶν παντάπασι τὸν ὑπ' αὐτοῦ προστατευόμενον Ἰωάννην Λάσκαριν. Ἀλλ' ὅταν μετ' ὀλίγον ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐτύφλωσε τὸν παῖδα τοῦτον, ὁ Ἀρσένιος δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὴν θλῖψιν αὐτοῦ καὶ ἐξέδωκε κατὰ τοῦ αὐ-

τοκράτορος ἀφορισμὸν, διὰ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐξ ἀδυναμίας πάλιν χαρακτῆρος δὲν ἀπηγόρευσεν εἰς αὐτὸν τοῦ νὰ κοινωνῇ τῶν ἱερῶν τελετῶν, ὥστε ὁ ἀφορισμὸς ἐκεῖνος κατήντησεν ἁπλῆ ἐπιτίμησις. Κατ' ἀρχὰς ὁ Μιχαὴλ ἐφάνη ὅτι ὁμολογεῖ χάριτας εἰς τὸν πατριάρχην ἕνεκα τῆς ἐπιεικείας ταύτης, καὶ προξεποιήθη ὅτι ἀποδέχεται τὸ ἐπιτίμιον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι διὰ τῆς μετανοίας αὐτοῦ θέλει ἐπιτύχει πλήρη συγγνώμην. Ἀλλὰ μετά τινα ἔτη, ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος ἐπέμενε μὴ θέλων νὰ ἄρῃ τὸν λεγόμενον ἐκεῖνον ἀφορισμὸν, καθῃρέθη, καὶ τῷ 1267 ἀνηγορεύθη ἀντ' αὐτοῦ πατριάρχης ὁ Ἀδριανουπόλεως Γερμανὸς, πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εὐνοούμενος. Ἀλλὰ τότε ὁ πνευματικὸς τοῦ βασιλέως Ἰωσὴφ, ὅστις πρὸ καιροῦ ἐπωφθαλμία εἰς τὸ ὕπατον τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα, παρήγαγε τοσαύτας εἰς τὸν νέον πατριάρχην δυσκολίας, ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη μετά τινας μῆνας νὰ παραιτηθῇ, ὁ δὲ ἀντ' αὐτοῦ χειροτονηθεὶς Ἰωσὴφ ἐν τῷ ἅμα ἐπέτρεψε τῷ βασιλεῖ πανηγυρικῶς τὴν παρ' αὐτοῦ αἰτουμένην συγχώρησιν. Ἀλλ' ἡ κοινὴ συνείδησις δὲν ἐπεδοκίμασε τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ νέου πατριάρχου, πλεῖστοι δὲ ἰδίως τῶν ἐκ τοῦ κλήρου καὶ μάλιστα οἱ μοναχοὶ παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον, καὶ, ὑπολαμβάνοντες τόν τε Γερμανὸν καὶ τὸν Ἰωσὴφ ὡς ἐπιβάτας, ἀπεδοκίμαζον ἐξ ἴσου καὶ πατριάρχην καὶ αὐτοκράτορα. Οὕτως εἶχον τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτε ἀφίκοντο ἐν αὐτῇ αἱ τοῦ Κλήμεντος Δ' ἀξιώσεις. Ἐννοεῖται ὅτι διά τε τὸ ὑπέρογκον τῶν ἀξιώσεων τούτων καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν παρ' ἡμῖν ἀνωμαλίαν, αἱ διαπραγματεύσεις δὲν προεχώρησαν πολὺ, μέχρις οὗ, ἀποθανόντος τοῦ Κλήμεντος, καὶ, μετὰ δύο ἐτῶν καὶ ἐννέα μηνῶν χηρείαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θρόνου, προχειρισθέντος τῷ 1273 πάπα τοῦ Γρηγορίου Ι', ὁ νέος ἀρχιερεὺς ἀνεφάνη κατὰ τοῦτο τοῦ προκατόχου μετριώτερος, ὅτι ἀπεφάσισε νὰ ὑποβάλῃ τὸ ζήτημα εἰς σύνοδον. Ἡ νέα αὕτη σύνοδος ὡρίσθη νὰ συγκροτηθῇ εἰς Λυὼν τῆς Γαλλίας· καὶ ὁ μὲν Γρηγόριος Ι' προσεκάλεσεν εἰς αὐτὴν τόν τε Μιχαὴλ καὶ τὸν πατριάρχην δι' ἀποκρισιαρίων οὓς ἐπὶ τούτῳ ἔστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ δὲ βασιλεὺς ὑπέσχετο νὰ πέμψῃ εἰς τὴν σύνοδον πρέσβεις ἐπιτετραμμένους τὴν λύσιν τοῦ μεγάλου τούτου ζητήματος. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Ἰωσὴφ, ὅστις πρότερον ἦτο εὐπειθέστατος εἰς τὰ νεύματα τοῦ βασιλέως, ἀντέστη ἀναφανδὸν εἰς τὴν ἕνωσιν καὶ διεμαρτυρήθη ἐνόρκως, ὅτι οὐδέποτε θέλει ὑπογράψει αὐτήν. Καὶ ἄλλοι δὲ πολλοὶ θεολόγοι ἐμιμή-

θησαν τὸ παράδειγμα αὐτοῦ· ὁ δὲ βασιλεὺς, ἢ μὴ τολμῶν νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα κατὰ τοῦ ὑπερτάτου τῆς ἐκκλησίας λειτουργοῦ, ἢ ἐλπίζων ἔτι νὰ τὸν μεταπείσῃ, ἐξετράπη εἰς δεινὸν κατὰ τῶν ἄλλων διωγμὸν, ἵνα ἀποδείξῃ εἰς τοὺς ἀποκρισιαρίους τοῦ πάπα ὁπόσον εἰλικρινὴς ἦτο εἰς τὰς πρὸς αὐτὸν διαπραγματεύσεις. Τινὲς ἐβασανίσθησαν, ἄλλοι ἐξωρίσθησαν, ἄλλων ἐδημεύθησαν τὰ κτήματα, καὶ ἐπειδὴ ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῆς βασιλευούσης ἐφάνησαν πολέμιοι τῆς ἑνώσεως, ὁ αὐτοκράτωρ ἵνα τοὺς τιμωρήσῃ, ἠξίωσεν αἴφνης, ὅτι διὰ τῆς κατακτήσεως ἐγένετο ἰδιοκτήτης ἁπάσης τῆς πόλεως καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου οἱ κάτοικοι ὤφειλον αὐτῷ δέκα ἢ δώδεκα ἐτῶν ἐνοίκιον. Ἐντεῦθεν οὐκ ὀλίγοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἀπεδήμησαν εἰς τὰς χώρας ὅσαι διέφευγον τὴν ἐξουσίαν τοῦ αὐτοκράτορος, αἱ δὲ ἐπαρχίαι ἔβριθον συμμοριῶν, ὧν αἱ μὲν ἐκαλοῦντο Ἰωσηφῖται, αἱ δὲ Ἀρσενιάται, καὶ μετὰ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἠνώθησαν ἀνέστιοι καὶ φαυλόβιοι ἄνθρωποι. Συγχρόνως ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐξαπέστειλεν εἰς Λυὼν μετὰ τῶν ἀποκρισιαρίων τοῦ πάπα τέσσαρας πρέσβεις, οἵτινες ἦσαν ἐκ μὲν τοῦ κλήρου ὁ προπατριαρχήσας Γερμανὸς καὶ ὁ Νικαίας Θεοφάνης, ἐκ δὲ τῶν συγκλητικῶν ὁ μέγας λογοθέτης Ἀκροπολίτης, ὁ προκαθήμενος τοῦ βεστιαρίου Πανάρετος καὶ ὁ μέγας διερμηνευτὴς Βερροιώτης· οἱ πρέσβεις οὗτοι ἐκόμιζον πρὸς τοῖς ἄλλοις πολύτιμα πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης δῶρα. Κατὰ δυστυχίαν τὸ ἓν τῶν δύο πλοίων τὰ ὁποῖα ἐκόμιζον αὐτοὺς, ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινον ὁ Πανάρετος καὶ ὁ Βερροιώτης, ὑπῆρχον δὲ καὶ τὰ δῶρα τοῦ αὐτοκράτορος, ἐναυάγησεν αὖτανδρον περὶ Μαλέαν, ὥστε δὲν περιεσώθησαν ἐπὶ τοῦ ἑτέρου πλοίου εἰμὴ ὁ Ἀκροπολίτης καὶ οἱ δύο ἀρχιερεῖς, οἵτινες ἔφθασαν τελευταῖον σῶοι εἰς Λυὼν κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, 1274. Ἡ Σύνοδος εἶχεν ἀρχίσει τὰς συνεδριάσεις αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἑβδόμης μαΐου καὶ ἀπηλπίζετο ἤδη περὶ τῆς τῶν ἡμετέρων ἀφίξεως, ὅτε αἴφνης ἐνεφανίσθησαν οἱ περὶ τὸν Ἀκροπολίτην ἀρχιερεῖς μετὰ τὴν τρίτην συνεδρίασιν. Ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, προδίδοντες ἁπάσας τὰς ἱερὰς τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν παραδόσεις, ἀπεδέχθησαν ἐπισήμως τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην τοῦ filioque, ἀπεφήναντο ὅτι ἡ μόνη ἀληθὴς πίστις εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας πρεσβευομένη, ὤμοσαν τὴν ἀναλλοίωτον αὐτῆς τήρησιν ἐσαεὶ καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα. Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἐθνικαί τινες συνειδήσεις, τὰς ὁποίας οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐκριζώσῃ. Εἰς μάτην ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἠγωνίζετο νὰ πείσῃ τὸ

ἑλληνικὸν κοινόν, ὅτι ἡ ἕνωσις κατ' οὐδὲν ἐτροπολόγει τὴν πίστιν τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, παρατιθέμενος τὸν μέγαν Κύριλλον λέγοντα τὸ ἅγιον πνεῦμα «ἐξ ἀμφοῖν οὐσιωδῶς ὑπάρχον, τουτέστιν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ,» ὅπερ ἐφαίνετο συμβιβάζον τὰς δύο δόξας, τῶν μὲν Λατίνων ἐχόντων τὴν *ἐκ* πρόθεσιν, ἡμῶν δὲ τὴν *διά*· εἰς μάτην ἠξίου ὅτι τὰ τρία ἐπιτραπέντα εἰς τὸν πάπαν προνόμια, τὸ *πρωτεῖον*, τὸ *ἔκκλητον* καὶ τὸ *μνημόσυνον*, οὐδεμίαν ἔχουσι πραγματικὴν ἀξίαν, διότι ποτὲ ὁ πάπας παρουσιάσας δὲν θέλει παρακαθήσει τῶν ἄλλων, ποτὲ οἱ ἡμέτεροι δὲν θέλουσι διαπλεύσει θάλασσαν τοσαύτην, ἵνα ἐπιζητήσωσι τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, τὸ δὲ μνημονεύεσθαι τὸν πάπαν τοῦ πατριάρχου λειτουργοῦντος, οὐδὲν εἶχε τὸ ἄτοπον ἢ τὸ ἄηθες· εἰς μάτην ἐβεβαίου, ὅτι πολιτικὰ συμφέροντα σπουδαιότατα ἀπήτουν τὴν τοιαύτην οἰκονομίαν, ἣν ποιοῦντες οἱ Ἕλληνες οὐδαμῶς ἤθελον ἁμαρτήσει, ἀφοῦ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸς κατεδέχθη νὰ γίνῃ ἄνθρωπος καὶ νὰ ὑπομείνῃ σταυρὸν καὶ θάνατον διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς οἰκουμένης. Τινὲς μὲν τῶν ἀρχιερέων ἐπείσθησαν· καὶ ὅτε ἐπανῆλθον οἱ πρέσβεις, συνεπαγόμενοι τὴν πρᾶξιν τῆς ἑνώσεως, παραιτηθέντος τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, εὑρέθη ἀνὴρ πρόθυμος νὰ διαδεχθῇ αὐτὸν (κατὰ μάϊον τοῦ 1275) ὁ χαρτοφύλαξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας Ἰωάννης Βέκκος, ὅστις ἄλλοτε πολεμιώτατος ὢν τῶν λατινικῶν δογμάτων, νῦν ἀνεφάνη ὑπέρμαχος αὐτῶν. Ἔτι δὲ ἀπὸ τῆς 16 ἰανουαρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, καθ' ἣν ἡμέραν ἄγεται ἡ ἑορτὴ Πέτρου τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων, ἣν ἑορτάζει ἡ ἐκκλησία ἐπὶ τῇ καταθέσει τῶν θείων ἀλύσεων, ἐτελέσθη εἰς τὰ ἀνάκτορα θεία μυσταγωγία, ἱερουργοῦντος τοῦ Χαλκηδόνος Νικολάου, συνῳδὰ πρὸς τὴν τῆς ἑνώσεως πρᾶξιν· ἤτοι ἀνεγνώσθη μὲν ὁ ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον Γραικικῶς τε ὁμοῦ καὶ Ῥωμαϊκῶς, ἐμνημονεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ διακόνου ὁ Γρηγόριος «ἄκρος ἀρχιερεὺς τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας καὶ οἰκουμενικὸς πάπας.» Ἀλλὰ ταῦτα πάντα οὐδόλως ἴσχυσαν νὰ μεταβάλωσι τὰς πεποιθήσεις τοῦ ἔθνους. Ἐκτὸς εὐαρίθμων τινῶν τοῦ αὐτοκράτορος ὀπαδῶν, ὅλοι οἱ ἄλλοι ὑπελάμβανον τὴν τοιαύτην ἕνωσιν ὡς ἀποστασίαν. Αὐτὴ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἡ ἀδελφὴ Εὐλογία διεφώνει πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ δεσπότης Ἠπείρου Νικηφόρος καὶ ὁ τούτου ἀδελφὸς Ἰωάννης δοὺξ τῶν Νέων Πατρῶν, χωρῶν ἐν αἷς ἐπεκράτει ὁ νέος ἑλληνισμός, κατεδίκασαν τὸν αὐτοκράτορα ἐπὶ συνόδου· ὥστε ὁ πατριάρχης Βέκκος ἐδέησε νὰ ἀναθεματίσῃ ἀμφοτέρους, ὅπερ δὲν ἐμπόδισε τὸν δοῦκα Ἰω-

ἄννην νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ἀσπασαμένους τὴν ἕνωσιν ἐπισκόπους Νέων Πατρῶν καὶ Τρίκκης. Οἱ δυτικοὶ ἔπαυσαν τοῦ νὰ λογίζωνται χριστιανοί, καὶ ἀντὶ νὰ λέγεται: «Ἕλλην καὶ Λατῖνος» ἐλέγετο «Χριστιανὸς καὶ Λατῖνος.» Ταραχὴ δὲ δεινὴ κατέλαβεν ἅπαντα τὰ πνεύματα καὶ πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, γυναῖκες, παῖδες, ἡμερόβιοι καὶ γεωργοί, κατήντησαν νὰ ὁμιλῶσι περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ παναγίου Πνεύματος, καταρώμενοι τὸν πατριάρχην Βέκκον ὡς προδότην τῆς πατρίου πίστεως. Ἐν τούτοις ὅτε Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ὁ πατριάρχης αὐτοῦ Βέκκος ἀφ' ἑνὸς, οἵτε τοῦ Γρηγορίου Ι' διάδοχοι Ἰννοκέντιος Ε' καὶ Ἰωάννης ΚΑ' ἀφ' ἑτέρου ἐπέμενον εἰς τὰ προαποφασισθέντα. Ὁ δὲ νέος πάπας Νικόλαος Γ' ἀπήτησεν ἔτι πλείονα. Ἀπήτησε διὰ τῶν ἀποκρισιαρίων αὐτοῦ νὰ παραδεχθῶσιν οἱ Ἕλληνες μέχρι κεραίας ἅπαντας τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς λατινικῆς λατρείας· διότι, ἔλεγεν, ἄνευ τοιαύτης ταὐτότητος ἑνότης πίστεως δὲν εἰμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ. Ἀπήτησε πρὸς τούτοις νὰ περιοδεύσωσιν οἱ ἀποκρισιάριοι αὐτοῦ ἅπαν τὸ κράτος, ἵνα αὐτοπροσώπως δεχθῶσι τὸν περὶ πρωτείου ὅρκον παντὸς Ἕλληνος ἱερωμένου. Ἀπήτησε τελευταῖον νὰ ἐδρεύῃ τακτικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει καρδινάλιος ὡς πρέσβυς καὶ ἐπίτροπος τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἤρχισε νὰ αἰσθάνεται, ὅτι δὲν προέκειτο ἁπλῶς περὶ λέξεων καὶ τύπων, ἀλλὰ περὶ πραγματικῆς ὑποταγῆς, μὴ δυνάμενος δὲ νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀπατήσῃ ἀμφοτέρας τὰς μερίδας, τό τε ὑπήκοον δηλαδὴ καὶ τοὺς πάπας. Ὅθεν συγκαλέσας τὴν σύγκλητον καὶ τὸν ἀνώτερον κλῆρον προέτρεψε μὲν αὐτοὺς νὰ πολιτευθῶσι φιλικῶς πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς Ῥώμης, διεβεβαίωσε δὲ αὐτοὺς ἐν ταὐτῷ, ὅτι δὲν θέλει παρεκτραπῆ τῶν πατρίων δογμάτων οὐδὲ καθ' ἓν ἰῶτα καὶ ὅτι ἰδίως δὲν θέλει ἐπιτρέψει οὐδεμίαν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην· καὶ τῳόντι ἐνεχείρισεν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους ἔγγραφον κολακευτικώτατον μὲν, τεχνικώτατα δὲ διαφεῦγον τὰ περὶ τοῦ filioque. Ἀλλ' ἐνταὐτῷ, ἵνα πείσῃ αὐτοὺς περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν ἐνεργειῶν του διέταξε τὸν φίλον αὐτοῦ Ἐφέσου Ἰσαὰκ νὰ τοὺς συνοδεύσῃ εἰς τὰς φυλακὰς, ἵνα ἴδωσιν ἰδίοις ὄμμασι δεσμίους αὐτόθι κρατουμένους τοὺς ἀντιπάλους τῆς ἑνώσεως καὶ μεταξὺ αὐτῶν πολλοὺς συγγενεῖς τοῦ βασιλέως, τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον καὶ τοὺς ἀδελφοὺς Μανουὴλ καὶ Ἰσαάκιον Ῥαοὺλ. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι οἱ πρέσβεις τοῦ πάπα, ἂν δὲν ἦσαν παντελῶς ἀνόητοι, ἔμελλον ἐκ τού-

των πάντων νὰ συμπεράνωσιν, ὅτι ἡ ἕνωσις ἦτο ἀδύνατος. Ἐντεῦθεν ὁ τοῦ Νικολάου Γ' διάδοχος Μαρτῖνος Δ' οὐδὲ νὰ δεχθῇ ἠθέλησε τοὺς πρέσβεις τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ προσέτι ἀφώρισεν αὐτὸν ἐπανειλημμένως· ὁ δέ, ἀντεκδικούμενος ἀπηγόρευσε νὰ μνημονεύεται ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀνακτόρων, ἀλλὰ δὲν κατήργησεν ἐπισήμως τὴν προσυμφωνηθεῖσαν ἕνωσιν, ἀπεναντίας ἐξηκολούθησε βασανίζων, ἐκτυφλῶν καὶ γλωττοκοπῶν πάντας τοὺς ἀντιδοξοῦντας, ὥστε, ὅτε μετ' οὐ πολὺ ἀπέθανε τὴν 11 δεκεμβρίου 1282 οὐδὲ τῆς συνήθους ἠξιώθη βασιλικῆς ταφῆς, τοσοῦτον ἦτο τὸ κατ' αὐτοῦ μῖσος τῶν ὑπηκόων.

Εἰς τοῦτο ἀπέληξαν οἱ μακροὶ ἐκεῖνοι ἀγῶνες τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν· ὅτι οἱ μὲν δυτικοὶ ἀφώρισαν αὐτὸν ἐπὶ τέλους, οἱ δὲ ἡμέτεροι, τὸν ἀπετροπιάσθησαν. Τί λοιπὸν ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ εἰσέλθῃ καὶ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν σκολιὰν ταύτην ὁδόν; Καθὼς αὐτὸς ἔλεγε καὶ τὰ πράγματα μαρτυροῦσιν, ἤθελε νὰ προσοικειωθῇ τὸν πάπαν, ἵνα διακωλύσῃ πᾶσαν νέαν τῶν Φράγκων ἐπιχείρησιν κατὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους. Ἀλλὰ τίνων Φράγκων; Βεβαίως ὄχι τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ περιλιπομένων ἡγεμόνων, διότι οὗτοι, περιλαμβανομένων καὶ τῶν Ἑνετῶν, ὄχι μόνον δὲν ἐφαντάσθησαν νὰ ἐπιχειρήσωσί τι κατὰ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑκάστην ἡττώμενοι ὑπὸ τῶν στρατῶν καὶ τῶν στόλων τοῦ Μιχαὴλ, ἠναγκάζοντο νὰ ἐξαγοράζωσι τὴν εἰρήνην διὰ τῆς κολοβώσεως τῶν ἰδίων κτήσεων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τῷ 1262 ὁ τότε πάπας Οὐρβανὸς Δ', κατατεθλιμμένος ὢν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐδοκίμασε νὰ κηρύξῃ νέαν σταυροφορίαν, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, ὁ δὲ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐγίνωσκεν ἀρκούντως τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων ἐν Εὐρώπῃ, ἵνα ᾖ πεπεισμένος ὅτι νέα σταυροφορία ἦτο πρᾶγμα ἀκατόρθωτον. Εἷς καὶ μόνος ὑπῆρχεν ἐν τῇ Δύσει σπουδαῖος τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους πολέμιος, ὁ ἀπὸ τοῦ 1266 καταλαβὼν τὸ βασίλειον τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυϊκός· διότι εἴδομεν, ὅτι οὗτος ἔλαβε διὰ συνθήκης παρὰ τοῦ Βαλδουΐνου τὴν ἐπικυριαρχίαν οὐ μόνον τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ καὶ τὸ τρίτον ὅλων τῶν κατακτήσεων ὅσας ἤθελε κατορθώσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Μετά τινα δὲ ἔτη, ἤτοι τῷ 1273, συζεύξας τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ Φιλίππου τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βαλ-

δουΐνου Β', ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνος ὅσῳ, ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, ἦτο ἀνὴρ φιλόδοξος, δραστήριος καὶ πλούσιος. Ἀλλὰ μέχρι μέν τινος ὁ Κάρολος οὐδεμίαν ἐπεχείρησε σπουδαίαν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐκστρατείαν, οὐχὶ διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἐνηργοῦντο διαπραγματεύσεις περὶ ἑνώσεως (ἡ ἕνωσις δι' αὐτὸν ἦτο ἀδιάφορος· αὐτὸς ἤθελε τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς), ἀλλὰ διότι ἀπετράπη τῆς ἐκτελέσεως τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ τούτων ἕνεκεν ἄλλων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν περισπασμῶν. Ὅτε δὲ ἐπὶ τέλους εὐκαιρήσας ἀπεφάσισε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀνατολήν, προτρεπόμενος καὶ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ πάπα Μαρτίνου Δ', τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ ἐματαιώθη διὰ τῶν ἰδίων τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν. Τῷ 1278 ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυϊκὸς εἶχε διορίσει γενικὸν αὐτοῦ ἐπίτροπον κατὰ τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα, τὸ Βουθρωτόν, τὰ Σύβοτα καὶ τὴν Κέρκυραν, τὸν Οὔγωνα Σουλλὺν (Hugues le Rousseau de Sully) Γάλλον συμπράξαντα εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Νεαπόλεως, ἐμπειρότατον περὶ τὰ πολέμια, γενναῖον καὶ ἔχοντα μεγαλοπρεπὲς μὲν τὸ ἀνάστημα, ἀθλητικὴν δὲ τοῦ σώματος δύναμιν, τὴν δὲ κόμην πρὸς τὸ ὑπέρυθρον ἀποκλίνουσαν, ἐξ οὗ καὶ ἐπεκαλεῖτο le Rousseau. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀναδιοργανώσας καὶ παρασκευάσας τὰ αὐτόθι σταθμεύοντα στρατεύματα καὶ τὰς ἐπιχωρίους τῶν Ἀλβανῶν δυνάμεις, ἔτι δὲ λαβὼν ἐκ διαλειμμάτων ἐπικουρίας ἐκ Βρεντησίου, ὥρμησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1280 μετὰ 8000 ἀνδρῶν ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην, φανταζόμενος βεβαίαν τὴν νίκην, διότι, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, διεμέρισεν ἐκ προοιμίου μεταξὺ τῶν συναγωνιστῶν τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος χώρας καὶ πόλεις τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ διαψεύσωσι τὰς προσδοκίας ταύτας. Ἀπαντήσας καθ' ὁδὸν τὰ Βελλάγραδα, ἐδέησε νὰ πολιορκήσῃ τὴν πόλιν ταύτην, φθάσαντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ στρατοῦ, ὃν κατ' αὐτοῦ ἐξέπεμψεν ὁ βασιλεὺς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, κατετροπώθη τῷ 1281 ὁλοσχερῶς ὁ ἀγέρωχος ἡγεμών, τὸ δὲ δεινότερον συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἄλλων αἰχμάλωτος. Καὶ ἐνῷ τὰ ἐλεεινὰ τοῦ στρατοῦ τούτου λείψανα, «σώματα στυγνὰ μὲν τῷ τότε καὶ οἷα μηδὲ σώματ' ἄν τις εἶπεν, ἀλλὰ σκιὰς τῶν πάλαι γιγάντων,» περιήγοντο ἐν θριάμβῳ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατεφέρετο ἐν τῷ μεταξὺ πληγὴ καιρία εἰς τὸ κατὰ τὴν Σικελίαν κράτος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ, δι' ἧς ὅλως ἀπετράπη ὁ ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνος.

Ἰωάννης Προκίδας, ὡς λέγουσιν αὐτὸν συνήθως οἱ ἱστορικοί, Προχύτας δὲ, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὸν τὸ περὶ τῆς συνωμοσίας αὐτοῦ Σικελικὸν χρονικὸν, εἶχε διατελέσει ἄλλοτε φίλος, ἰατρὸς, ἰδιαίτερος γραμματεὺς καὶ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργὸς τοῦ Μαμφρέδου. Στερηθεὶς δὲ ὅλων αὐτοῦ τῶν ἀξιωμάτων καὶ κτημάτων ὑπὸ τοῦ Καρόλου, καὶ ἐξορισθεὶς, ἀπεφάσισε νὰ ἐκδικηθῇ. Ὅθεν τῷ 1279 ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἐπὶ τούτῳ παρὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τὴν ὑπόσχεσιν ἀξιολόγου χρηματικῆς συνδρομῆς. Ἐπανῆλθεν ἔπειτα εἰς τὴν Σικελίαν, συνεννοήθη μετὰ πολλῶν βαρώνων δυσηρεστημένων ὡςαύτως ἀπὸ τὴν γαλλικὴν κυριαρχίαν καὶ παρεσκεύασε γενικὴν αὐτῶν ἐπανάστασιν, ἅμα ἤθελον λάβει ἐξωτερικήν τινα βοήθειαν. Τότε ἐπορεύθη εἰς Ῥώμην πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον Γ' ὅστις, ὄχι βεβαίως διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ἀλλὰ ἕνεκα προσωπικῶν καὶ πολιτικῶν πρὸς τὸν Κάρολον διενέξεων, προθύμως ὑπεστήριξε τὸ μελετώμενον κίνημα καὶ ἐκ προοιμίου μάλιστα, ὡς βεβαιοῦσιν, ἐπέτρεψε τὸ βασίλειον τῆς Σικελίας εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἀραγωνίας Πέτρον. Οὕτω κατοχυρωθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὁ Προκίδας σπεύδει εἰς Καταλωνίαν, πείθει τὸν βασιλέα Πέτρον νὰ δεχθῇ τὸ προσφερόμενον αὐτῷ νέον κτῆμα καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐπιστρέφει εἰς Κωνσταντινούπολιν, πληροφορεῖ τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἐνεργειῶν του, καὶ ζητεῖ παρ' αὐτοῦ 30,000 οὐγγίας χρυσᾶς (ἤτοι ἀραγωνικὰς οὐγγίας, ὧν ἑκάστη ἰσοδυνάμει πρὸς φρ. 60 περίπου) ἀπαραιτήτους πρὸς ὁπλισμὸν τοῦ Καταλωνικοῦ στόλου. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος παρέσχε τὴν ζητουμένην ποσότητα, καὶ, διατάξας νὰ ζυγισθῇ, τὴν ἐξαπέστειλεν εἰς τὴν γαλέραν δι' ἧς ἔμελλε ν' ἀναχωρήσῃ ὁ Ἰωάννης. Συνεξαπέστειλε δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ Λατῖνόν τινα, ὀνόματι Ἀκκάρδον, ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπιτηρήσῃ μὲν τὴν χρῆσιν τῶν χρημάτων, νὰ διαπραγματευθῇ δὲ τὸν γάμον μιᾶς τῶν θυγατέρων του μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας. Ὅταν ὁ Προκίδας ἐπέστρεψεν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ὁ μὲν πάπας Νικόλαος εἶχεν ἀποθάνει, οἱ δὲ Σικελοὶ καὶ αὐτὸς τῆς Ἀραγωνίας ὁ βασιλεὺς ἐδίσταζον νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων· ἀλλ' ὁ ἀκατάβλητος Προκίδας ἐνθαρρύνει αὐτοὺς διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς εὐγλωττίας του, πείθει τὸν Πέτρον νὰ ὁπλίσῃ τὸν στόλον του καὶ νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς Ἀφρικὴν ἐπὶ τῇ προφάσει σταυροφορίας κατὰ τῶν αὐτόθι μωαμεθανῶν, αὐτὸς δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1282

ἀπέρχεται εἰς Σικελίαν μετὰ τοῦ ὑπολοίπου τῶν χρημάτων τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος δοθέντων. Τὰ πνεύματα ἦσαν ἠρεθισμένα· πολλοὶ τῶν μεγιστάνων ἦσαν ἕτοιμοι πρὸς ἐπανάστασιν· τινὲς μάλιστα εἶχον συνέλθει ἐπὶ τούτῳ εἰς Πάνορμον, ὅτε τὴν τρίτην τοῦ πάσχα, τελουμένης ἔξωθεν τῆς πόλεως ταύτης πανηγύρεως, Γάλλος ἐπέβαλε χεῖρα εἰς Σικελίδα γυναῖκα· ἡ γυνὴ ἐφώναξεν· οἱ κάτοικοι ἔδραμον εἰς βοήθειάν της κραυγάζοντες «θάνατος κατὰ τῶν Γάλλων·» καὶ τῳόντι οἱ ἀγέρωχοι οὗτοι κατακτηταί, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τοσαύτην πολεμίων πληθύν, σφάζονται ἀνηλεῶς· πᾶσα ἡ Σικελία μιμεῖται τὸ παράδειγμα τοῦ Πανόρμου καὶ 8,000 Γάλλων θανατοῦνται ὑπὸ τῶν Σικελῶν. Τοῦτο δὲ τὸ γεγονὸς εἶναι τὸ γνωστὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ *Σικελικοῦ ἑσπερινοῦ*. Οἱ βαρῶνοι ἔσπευσαν νὰ προσκαλέσωσι τὸν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς εὑρισκόμενον μετὰ τοῦ στόλου αὐτοῦ Πέτρον τῆς Ἀραγωνίας, ὅστις ἐλθὼν εἰς Πάνορμον ἀνεκηρύχθη βασιλεύς. Καὶ ὁ μὲν Κάρολος ἐπεχείρησε νὰ ἐκδικήσῃ τοὺς ὁμογενεῖς καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Σικελίαν, ἀλλὰ δι' ἔλλειψιν στόλου ἀπέτυχε· τοσαῦτα δ' ἔπαθεν ἔκτοτε δυστυχήματα ὥστε δὲν εἰμπόρεσε πλέον νὰ φροντίσῃ περὶ κατακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ πρὸς τὸν πάπαν γενόμεναι παραχωρήσεις εἰς οὐδὲν ἐχρησίμευσαν· τὸ δὲ δεινότερον, εἰ δυνατόν, εἶναι ὅτι αἱ ἕνεκεν αὐτῶν προκύψασαι ἐσωτερικαὶ διενέξεις, ἐξηκολούθησαν ταράττουσαι τὸ κράτος καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Μιχαὴλ, Ἀνδρονίκου Β'. Ὁ Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος, ὅστις ἄλλως τε ποτὲ δὲν εἶχε δείξει πολὺν ὑπὲρ τῆς λεγομένης ἑνώσεως ζῆλον, ἐνόησεν ἅμα βασιλεύσας ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχήν, ἐὰν ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ἡμαρτημένον τοῦτο σύστημα. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐπεθύμει νὰ ἀναλάβῃ ἡ ἐκκλησία ἡμῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις ὅσον ἐνδέχεται ἐν εἰρήνῃ. Ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰ θρησκευτικὰ πάθη εὐκολώτερον ἐκινοῦντο ἢ κατηυνάζοντο. Ὁ νέος βασιλεὺς ἐφαντάζετο ὅτι τὰ πράγματα θέλουσιν ἡσυχάσει, ἐὰν πέμψῃ μὲν ἀπανταχοῦ διατάγματα εὐαγγελιζόμενα τὴν τῆς ἐκκλησίας διόρθωσιν καὶ τὴν ἀνάκλησιν τῶν ἐξορίστων καὶ παθόντων, πείσῃ δὲ τὸν Βέκκον νὰ ἀποχωρήσῃ εἰς τὴν μονὴν τῆς Παναχράντου, ἀνακαλέσῃ δὲ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν πρώην πατριάρχην Ἰω-

σήφ. Ὅθεν πράξας ταῦτα, «τὸ πᾶν κατορθοῦν ἐνόμιζε· τὸ δ' ἄρα ἦ[ν] ὄνειρος,» διότι πολλοί, ἰδίως μοναχοί, ὧν τινες ἔπαθον τὰ πάνδειν[α] ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐζήτουν ἐκδίκησιν· καὶ ὠφελούμενοι ἐ[κ] τῆς ἀσθενείας τοῦ Ἰωσὴφ, ὅστις ἦτο σχεδὸν ἠμιθανὴς ὅτε ἀνέλαβ[ε] τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, συνεκάλεσαν σύνοδον, δι' ἧς ἐπέβαλον εἰ[ς] μὲν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς κληρικοὺς τοὺς μετασχόντας τῆς πρὸ[ς] τοὺς Λατίνους κοινωνίας τρίμηνον ἀργίαν, εἰς δὲ τοὺς λαϊκοὺς κατ[ὰ] τὸ μέτρον τῆς κοινωνίας ἐλάττονά τινα ἐπιτίμια. Καὶ μετ' ὀλίγο[ν] ἠνάγκασαν τὸν Βέκκον νὰ ζητήσῃ συγγνώμην παρὰ τοῦ πατριάρχο[υ] Ἰωσὴφ, διότι ζῶντος αὐτοῦ εἶχε καταλάβει τὸν θρόνον του, καὶ νὰ ὑπογράψῃ ὁμολογίαν ὀρθοδόξου πίστεως καὶ παραίτησιν τῆς ἱερωσ[ύ]νης· μεθ' ὃ ἐξώρισαν αὐτὸν εἰς Προῦσαν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ θανόντο[ς] τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ, τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι μᾶλλον. Ὁ πατριάρχης Ἰωσὴφ ἦτο ἄνθρωπος μετριοπαθὴς, καὶ ἄφινε μὲν τοὺ[ς] περὶ αὐτὸν διὰ τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ ἀσθένειαν νὰ πράττωσιν ὅ,τ[ι] θέλωσιν, ἀλλ' ὅμως ἐν πολλοῖς ἀπεδοκίμαζε τὰ ὑπ' αὐτῶν πραττόμ[ε]να. Ἐκλιπόντος δ' αὐτοῦ ἡ ἀναρχία ηὔξησε κατὰ τοῦτο πρὸ πάν[τ]των, ὅτι οἱ Ἀρσενιάται, οἵτινες ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἶχον πανταχόθεν ὑπεξαναδύσει τῶν φωλεῶν, ἀπέβη[σ]αν θρασύτατοι καὶ ἀπετέλεσαν μερίδα ἰσχυράν. Ἰωσηφῖται καὶ Ἀρ[σ]ενιάται ἐμίσουν ἐξ ἴσου τοὺς ἀποδεξαμένους τὴν πρὸς τοὺς Λατίνους κοινωνίαν, ἀλλὰ διεφώνουν πρὸς ἀλλήλους. Οἱ Ἀρσενιάται ἔλεγον ἀφωρισμένον εἶναι τὸν Ἰωσὴφ ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου, ὡς καταλαβόντα ζῶντος τούτου τὸν θρόνον· οἱ δὲ Ἰωσηφῖται ἀντέλεγον καθῃρημένον εἶναι κανονικῶς τὸν Ἀρσένιον ὑπὸ πάσης τῆς τῶν τότε παρόντων ἀρ[χ]ιερέων συνόδου. Ὥστε εἰς τοὺς λατινοφρονήσαντας καὶ τοὺς μὴ λατινοφρονήσαντας προσετέθη ἑτέρα ἀφορμὴ ἔριδος, ἡ μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀρσενίου. Ὁ βασιλεὺς «φύ[σ]ει πρᾷος ὢν καὶ μήτε τούτους ἐθέλων λυπεῖν μητ' ἐκείνους, ἀλλὰ τὰ ἑκατέρωθεν φυλαττόμενος σκάνδαλα, τὴν μέσην ἔγνω βαδίζειν.» Ἰδίως δὲ ἠθέλησε νὰ προχειρίσῃ νέον πατριάρχην ὅλως ἀνεξάρτητον τῶν ὑφισταμένων μερίδων. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὔκολον. Ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν ἐν λόγοις ἐπίσημον Γεώργιον τὸν ἐκ Κύπρου· ἵνα ἐκλεχθῇ ὅμως οὗτος καὶ χειροτονηθῇ κανονικῶς ἀπῃτεῖτο ἡ σύμπραξις τῶν ἀρχιερέων, οἱ δὲ ἀρχιερεῖς εἶχον κοινωνήσει τῇ τοῦ δόγματος καινοτομίᾳ. Ὡς πρὸς

ἐν λοιπὸν τὴν ἐκλογήν, ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ὅτι συμβιβάζει τοὺς κανόνας πρὸς τὰ πράγματα, ἐὰν δὲν ἀθροίσῃ μὲν τοὺς ἐπισκόπους ἐπὶ ψηφοφορίᾳ, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν ἑνὸς ἑκάστου λάβῃ τὴν γνώμην καὶ τὴν συναίνεσιν, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Πρὸς δὲ τὴν χειροτονίαν μετεχειρίσθη δύο ἐπισκόπους ἐξ Αἰτωλίας καὶ Μακεδονίας τότε ἐλθόντας κατὰ τύχην εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὸν Κοζύλης καὶ τὸν Δεβρῶν, οἵτινες εἶχον μείνει ἀκοινώνητοι τῆς καινοτομίας. Καὶ πρῶτον μὲν οὗτοι περὶ τρίτου οὔτε ὁ Γρηγορᾶς οὔτε ὁ Παχυμέρης λέγουσί τι) χειροτονοῦσιν Ἡρακλείας Γερμανόν τινα μοναχὸν, διότι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν δεδογμένα ἔπρεπεν ὁ Ἡρακλείας νὰ προχειρίσῃ τὸν Κωνσταντινουπόλεως· ἔπειτα δὲ ὁ νέος Ἡρακλείας μετὰ τοῦ Κοζύλης καὶ τοῦ Δεβρῶν ἐχειροτόνησε τὸν Γεώργιον μετονομασθέντα Γρηγόριον. Ἀλλὰ ταῦτα οὕτω γενόμενα δὲν ἀποκατέστησαν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην. Οἱ μοναχοὶ βλέποντες τὸν βασιλέα οἰκονομοῦντα τὰ πάθη αὐτῶν, ἀπέβησαν τόσῳ μᾶλλον θρασύτεροι ὅσῳ ὁ νέος πατριάρχης ἦτο μὲν νῦν ζηλωτὴς τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἄλλοτε ὅμως εἶχε πρεσβεύσει τὰ τοῦ Βέκκου, ὥστε δὲν εἶχε τὸ θάρρος ν' ἀντισταθῇ εἰς τὰς παραλόγους αὐτῶν ἀξιώσεις. Καὶ λοιπὸν τῇ δευτέρᾳ τοῦ πάσχα 1283 συγκροτηθείσης ὀχλικῆς συνόδου ἐν Βλαχέρναις, καθῃρέθησαν ὑπ' αὐτῆς ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι καὶ πολυειδῶς περιϋβρίσθησαν καὶ ἐρραπίσθησαν ὑπὸ τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ πλήθους. Αὐτὴ δὲ τοῦ βασιλέως ἡ μήτηρ Θεοδώρα ἠναγκάσθη νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ συζύγου της πραχθέντα καὶ νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι οὐδέποτε θέλει ζητήσει νὰ ταφῇ ὁ νεκρὸς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἐν ψαλμῳδίαις ἤτοι διὰ τελέσεως τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας.

Οὕτω ἐκδικηθέντες τοὺς λατινοφρονήσαντάς ποτε κοινοὺς αὐτῶν ἀντιπάλους, οἱ Ἰωσηφῖται καὶ οἱ Ἀρσενιάται ἐτράπησαν νῦν κατ' ἀλλήλων τε καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ νέου πατριάρχου, ὡς ὑπόπτου συμπαθείας τινὸς πρὸς τοὺς Λατίνους. Ὁ βασιλεὺς προαιρούμενος πάντοτε νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα, συνεκάλεσεν ἅπαντας εἰς κοινὴν σύνοδον ἐν Ἀδραμυττίῳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἐκεῖ αἱ δύο μερίδες συνεφώνησαν νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν περὶ αὐτῶν κρίσιν τῷ Θεῷ διὰ πυρὸς καὶ σημείων· συνεφώνησαν δηλαδὴ νὰ γράψωσιν ἑκάτεροι εἰς ἰδίαν βίβλον τὰ δόγματα αὐτῶν, καὶ ἔπειτα ἐναύσαντες πῦρ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκκλησίας νὰ ἐμβάλωσιν ἐν αὐτῷ τὰς δύο βίβλους ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἡ μία θέλει μείνει ἀλώβητος καὶ ὅτι θέλει οὕτω ἀποδειχθῇ ἀναντιρρήτως ἡ ἀλή-

θεια τῶν ἐν αὐτῇ περιεχομένων δογμάτων. «Ἀλλ' ἦσαν ἄρα ἐλπίδες ταῦτα κεναὶ καὶ γρηγορούντων ὡς ἀληθῶς ἐνύπνια, λέγει ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς. Ἀθρόον γὰρ τὸ πῦρ ἀμφοτέρων δραξάμενον σποδιὰν τὴν ταχίστην πεποίηκε· καὶ ἦν τοῦτο ψῆφος Θεοῦ καὶ χλεύη κατὰ πάντων ὁμοῦ, σπουδὴν ποιουμένων τὴν παιδιὰν καὶ ἀκαίρους τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιφερόντων κλύδωνας.» Ἐκ τούτου ταπεινωθέντες ἅπαντες ἐκεῖνοι οἱ ζηλωταὶ ἐδέχθησαν ἐξ ἀνάγκης τὴν εὐχὴν καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ Γρηγορίου, ὥστε ἐφάνησαν εἰρηνεύσαντα τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἡ ἔρις ἀνερριπίσθη μετ' οὐ πολὺ εἴπερ ποτὲ ζωηρά, διότι ἀνεμίχθη εἰς αὐτὴν αὖθις τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως ζήτημα. Ὁ Βέκκος ἐπεχείρησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴν αὐτοῦ· εἰς τοῦτον ἀντέλεξεν ὁ Γρηγόριος, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῆς αὐτοῦ ταύτης τῆς ἀντιλογίας κατέστη ὕποπτος πλάνης καὶ ἐδέησε νὰ παραιτηθῇ. Ἡ περὶ τοῦ filioque πολλὴ ἐκείνη λεπτολογία τοιαύτην παρήγαγε σύγχυσιν, ὥστε οἱ ἄνθρωποι οὗτοι κατήντησαν νὰ μὴ ἐννοῶσιν ἑαυτούς. Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος προσκληθεὶς νὰ ὑπογράψῃ τὸν κατὰ Βέκκου τόμον Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου, ἀπεποιήθη ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι δὲν ἐννοεῖ τὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας καὶ ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ ὑπογράψῃ ἰδίαν πίστεως ὁμολογίαν. Ὅθεν ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς συνεβούλευσε νὰ παύσῃ ὅλως αὕτη ἡ ἀμφισβήτησις, διότι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀνεξερεύνητος. Καὶ ὁ βασιλεὺς δὲ ἠγωνίζετο παντὶ σθένει νὰ ἄρῃ ἐκ μέσου τὰς ποικίλας ἐκείνας ἐκκλησιαστικὰς διενέξεις· ἀλλ' εἰς μάτην. Τῷ 1306 συνεκρότησε νέαν μεγάλην σύνοδον τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων. Διὰ μακροῦ λόγου παρέστησεν εἰς αὐτὴν ὁπόσα ἔπραξεν ἵνα ἐκριζώσῃ τὰς καινοτομίας τῶν Λατίνων, ὑπέμνησεν ὅτι ἀπεποιήθη τὴν χριστιανικὴν ταφὴν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πατέρα του, καθὸ πρωταίτιον τῆς ταραχῆς ἐκείνης γενόμενον· ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν μητέρα του ἀπέκλεισε τῆς θείας κοινωνίας μέχρις οὗ ἰδιοχείρως ὑπέγραψε τὴν καταδίκην τοῦ συζύγου αὐτῆς, ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν σύζυγον ὕποπτον γενομένην τῆς πρὸς Λατίνους κοινωνίας καὶ μετανοήσασαν μὲν ἀλλὰ θανοῦσαν πρὶν ἡ προφθάσῃ νὰ συγχωρηθῇ, ἀπεστέρησε τῶν νενομισμένων μνημοσύνων. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν, οὐδὲ μετέπεισαν τοὺς Ἀρσενιάτας, οἵτινες ἐπέμενον ἀποφαινόμενοι παρανόμους πάντας τοὺς πατριάρχας τοὺς μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἀναβάντας, ὥστε ὁ βασιλεὺς βλέπων ὅτι «ὡς

κωφοῖς τὸ παράπαν ἐδόκει διαλεγόμενος καὶ ἐώκει τῷ τυφλοῖς διανεύοντι» κατὰ Παχυμέρην, ἐγκατέλιπε παρωργισμένος τὴν σύνοδον καὶ διέταξε νὰ καταληφθῶσι διὰ φρουρῶν αἱ πύλαι τῶν μοναστηρίων, ἵνα διακωλύσῃ πᾶν κίνημα τῶν ἀδιορθώτων ἐκείνων ἀνθρώπων.

Σάλος λοιπὸν δεινὸς ἐξηκολούθει ἐπικρατῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῆς καταιγίδος ἣν προεκάλεσεν ἡ ἀσύνετος πολιτικὴ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Ὁ δὲ σάλος οὗτος καὶ ἡ ὀλίγη ἐμπειρία καὶ πρόνοια τοῦ Ἀνδρονίκου οὐ μόνον δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς τότε μάλιστα τοσοῦτον ἀναγκαίας ἐσωτερικῆς τοῦ κράτους ἀναδιοργανώσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν ὁπωσδήποτε ὑφισταμένων πόρων καὶ δυνάμεων συνεπήγετο τὴν καταστροφήν. Καθ' ἃ διηγεῖται ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, οἱ περὶ τὸν βασιλέα παρέστησαν αὐτῷ ὅτι «ἐπειδὴ πάντα ἐξεκεχωρήκει τὰ δεινά, δι' ἃ τὰς τριήρεις Ῥωμαῖοι πρὸς τοσοῦτον ἐπηύξησαν πλῆθος· τά τε γὰρ ἄλλα καὶ Κάρουλος ὁ τῆς Ἰταλίας ῥὴξ, τὸ κεφάλαιον τῶν δεινῶν, ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο· μάταιος ἄρα τῶν νεῶν ἡ δαπάνη, μικροῦ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἐπέκεινα τὸ βασιλικὸν ἐπιτρίβουσα ταμεῖον.» Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ διελύθησαν μὲν τὰ μάχιμα τοῦ στόλου πληρώματα, κατελείφθησαν δὲ κεναὶ καὶ διὰ τοῦ χρόνου διεφθάρησαν ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ αἱ τριήρεις αἱ πρό τινων ἐνιαυτῶν τοσαῦτα στήσασαι τρόπαια ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει. Ἐκ τούτων δὲ πάντων ὠφελούμενοι οἱ Φράγκοι κατέκτησαν πολλὰς τῶν νήσων, ὅσαι εἶχον ἀφαιρεθῆ ἀπὸ αὐτῶν ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἔμελλον δὲ νὰ ἐπακολουθήσωσι καὶ ἄλλα μεγάλα δεινά. Διότι ἐνῷ ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ἀπησχολεῖτο ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐκείνων ἐρίδων καὶ κατεδίκαζεν εἰς ἀργίαν τὰς ναυτικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις, προέκυπτεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ νέος καὶ φοβερώτατος πολέμιος, οἱ λεγόμενοι Ὀσμανίδαι ἢ ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν τὴν πρώτην σύστασιν τῆς νέας ταύτης πολεμικῆς δυνάμεως καὶ τὰς πρώτας περιπετείας τῶν κατὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους ἀγώνων αὐτῆς, ῥίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατάστασιν τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ Ἑλληνικῶν χωρῶν.

Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1278 συμβάντα θάνατον τοῦ Γουλιέλμου Β' Βιλλεαρδουΐνου, ἡ ὑπερτάτη ἡγεμονία τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας περιῆλθεν, ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Κάρολον

τὸν Ἀνδεγαυϊκόν. Οὗτος ἐκυβέρνα αὐτὴν δι' ἐκτάκτων ἐπιτρόπων (baillis), ὧν οἱ μὲν δύο πρῶτοι, ὁ Γαλεράνος Ἰβρὺς καὶ ὁ Φίλιππος Λαγονέσσας, ἐστάλησαν ἐνταῦθα ἐξ Ἰταλίας, ὁ δὲ τρίτος Γουΐδων Δε-Λα-Τρεμούϊλ ἦτο εἷς τῶν Φράγκων Μωραϊτῶν, δυνάστης ὢν τῆς Χαλανδρίτζης. Ἀλλὰ τὸ μὲν διὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν αὐτοκρατορικῶν, οἵτινες κύριοι ὄντες τῆς Μονεμβασίας καὶ τῆς Λακωνικῆς ἀδιακόπως ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ξένων καὶ ἐκ διαλειμμάτων κατήνεγκον κατ' αὐτῶν πληγὰς δεινάς, τὸ δὲ διότι ὁ κυρίαρχος ἦτο μακρὰν καὶ περιεσπᾶτο ὑπὸ μυρίων φροντίδων, ἡ Πελοπόννησος δὲν εὐημέρει πλέον, ὅπως ἐπὶ τῶν Βιλλεαρδουΐνων. Πολλοὶ ἀγροὶ δὲν ἐγεωργοῦντο καὶ ἄλλοι ἐδηοῦντο ὑπό τε τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν στρατευμάτων τοῦ ἐκτάκτου ἐπιτρόπου, ὥστε ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυϊκὸς ἠναγκάζετο νὰ πέμπῃ ἔξωθεν σῖτον πρὸς διατροφὴν τῶν ἐπαρχιῶν. Πλὴν τούτου διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ὑπερτάτης κυβερνήσεως, οἱ βαρῶνοι διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχεδὸν διενέξεις. Ἐντεῦθεν δὲ τὴν προτέραν εὐνομίαν καὶ εὐπορίαν διεδέχθησαν πολλὴ ἀνωμαλία καὶ πολλαὶ οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι. Τὸ ἐν Γλαρέντζῃ νομισματοκοπεῖον ἐξηκολούθει μὲν κόπτον πολλὰ νομίσματα, τὰ πλεῖστα χαλκᾶ καὶ ἀργυρᾶ, τινὰ δὲ καὶ χρυσᾶ, δι' ὧν ἐμισθοδοτοῦντο οἱ μισθοφόροι τοὺς ὁποίους ἠναγκάζοντο νὰ συντηρῶσιν οἱ ἔκτακτοι τοῦ βασιλέως ἐπίτροποι. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ μὲν μέταλλον καὶ οἱ ἐργάται ἤρχοντο ἐξ Ἰταλίας, ἐξ οὗ ἠύξανεν ἡ τοῦ νομισματοκοπείου δαπάνη, αἱ δὲ ἀνάγκαι τῆς κυβερνήσεως καὶ ἰδίως τοῦ στρατοῦ ἐπολλαπλασιάζοντο, ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς δάνεια· καὶ ἀναφέρεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἓν τοιοῦτον δάνειον 1,000 ὑπερπύρων (11,200 φράγκων) συνομολογηθὲν πρὸς τὴν ἐν Γλαρέντζᾳ ἐμπορικὴν οἰκίαν τῶν ἀδελφῶν Στεφάνου καὶ Βαρθολομαίου Σαννέλλα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀπεδόθη εἰς αὐτοὺς εἰμὴ τῷ 1284. Ἔπειτα ἐπῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1285 ὁ θάνατος τοῦ Καρόλου Α', καὶ τότε ἐπειδὴ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Κάρολος Β' εἶχε πρό τινων μηνῶν αἰχμαλωτευθῆ ὑπὸ τῶν Ἀραγωνίων, ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἐν Νεαπόλει ἀντιβασιλείαν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ οἴκου κόμης Ῥοβέρτος ὁ Ἀρτεσιανὸς. διώρισεν ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τῆς Ἀχαΐας τὸν Γουλιέλμον Α' Λαρόσην, ὅστις ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου ἦτο συγχρόνως δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, 1280—1287. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Γουλιέλμου Λαρόσου ἡ γενικὴ διοίκησις τῆς Ἀχαΐας ἐπετράπη εἰς τὸν Νικόλαον Β'

Σαϊντ-Ὁμὲρ, δυνάστην Θηβῶν· καὶ μετὰ δύο ἔτη εἰς τὸν βαρῶνον Βοστίτζης Γουΐδωνα Σαρπινύ, ὅστις ὅμως ἐπὶ ὀλίγους μῆνας μόνον ἐνήργησεν ὡς ἐπίτροπος τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ οἴκου. Ἐπὶ τῶν νέων τούτων κυβερνητῶν τὰ πράγματα ἐβελτιώθησαν ὁπωσοῦν κατὰ τοῦτο, ὅτι ὅ τε Λαρόσης καὶ ὁ Σαϊντ-Ὁμὲρ, ὄντες ἄνθρωποι πλουσιώτατοι, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐπαρκέσωσι καὶ ἐξ ἰδίων εἰς πολλὰς ἀνάγκας τοῦ πριγκηπάτου. Ἡ αὐλὴ τοῦ δουκὸς Ἀθηνῶν Γουλιέλμου ἦτο πάντοτε λαμπρὰ, καὶ ἐλογίζετο πρότυπον ἱπποτικοῦ βίου, ἐνῷ ἐν Πελοποννήσῳ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου Βιλλεαρδουΐνου, ὁ βίος οὗτος πολυειδῶς ἐξηχρειώθη, ἐκτραπεὶς εἰς πολλὰς μικρὰς ῥᾳδιουργίας καὶ κερδοσκοπίας. Ὁ δοὺξ λοιπὸν τῶν Ἀθηνῶν ἠγωνίσθη μετὰ πολλῆς δραστηριότητος νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὸν ἐν Πελοποννήσῳ φραγκισμὸν, καταβαλὼν ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγα χρήματα, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε ἀπήτησε, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀνοικοδομήσας τὸ ἐν Καρυταίνῃ φρούριον τῆς Δημάτρας, τὸ ὁποῖον εἶχε καταστραφῇ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Γουλιέλμου Λαρόση, Γουΐδων Β', 1287—1308, ἦτο ἀνήλικος, τὴν μὲν ἐπιτροπείαν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἀνέλαβεν ἡ Ἑλληνὶς μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη, ἡ δὲ διοίκησις τοῦ πριγκηπάτου Ἀχαΐας ἀνετέθη, ὡς προείπομεν, εἰς τὸν Νικόλαον Β' Σαϊντ-Ὁμὲρ, ὅστις γενναῖος ὢν καὶ πλούσιος, ὅπως καὶ ὁ Γουλιέλμος Λαρόσης, ἐδαπάνησε πολλὰ πρὸς συντήρησιν τῶν φρουρίων καὶ πληρωμὴν τῶν μισθοφόρων. Ὁ πλοῦτος τοῦ Σαϊντ-Ὁμὲρ προήρχετο ἰδίως ἐκ τῆς προικὸς ἣν ἔφερεν αὐτῷ ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος, ἥτις ἐκαλεῖτο πριγκήπισσα Ἀντιοχείας, διότι ἦτο θυγάτηρ τοῦ Βοημούνδου Σ', ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πρίγκηπος Ἀντιοχείας καὶ Τριπόλεως. Ἡ προὶξ αὕτη συνίστατο οὐ μόνον εἰς πολυτίμους λίθους καὶ σκεύη ὡσαύτως πολύτιμα, ἀλλὰ καὶ εἰς χρήματα πάμπολλα, ἐξ ὧν ὁ Σαϊν-Ὁμὲρ ἔκτισεν ἐν Θήβαις, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Καδμείας, ἀνάκτορον λαμπρὸν, τὸ κάλλιστον καὶ μεγαλοπρεπέστατον ἐνδιαίτημα ἐξ ὅσων οἱ Φράγκοι ᾠκοδόμησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἄξιον δὲ βασιλέως μᾶλλον ἢ τοῦ μικροῦ δυνάστου τῆς ἡμισείας τῶν Θηβῶν πόλεως· μάλιστα δ' ἐφημίζοντο αἱ ζωγραφίαι αὐτοῦ, αἵτινες εἰκόνιζον τὰ ἐν Παλαιστίνῃ κατορθώματα τῶν σταυροφόρων. Μεταξὺ δὲ τῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα ἐν Πελοποννήσῳ ἔκτισεν, ἄξιον πρὸ πάντων δι' ἡμᾶς μνείας εἶναι τὸ λεγόμενον Ζόγκλον, τὸ μετέπειτα μετονομασθὲν Ναυαρῖνον. Περὶ τὸ φρούριον τοῦτο, ὅπου τῷ 1827 κατεστράφη ὁλοσχερῶς ὁ Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος, ἔπαθε

καὶ ὁ Φαλλμεράϋερ μικράν τινα ἤτταν. Ἐπειδὴ τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως λέγουσιν αὐτὸ Ἀβαρῖνον, ὁ Γερμανὸς ἐκεῖνος ἐσυμπέρανεν ἀμέσως ὅτι τὸ ὄνομα ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, οἵτινες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Σλαύων εἶχον κατακτήσει, κατ' αὐτὸν, τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τῆς ΣΤ' ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλ' ὁ Φαλλμεράϋερ δὲν ἤξευρεν ὅτι ἐν τῷ Γαλλικῷ κειμένῳ τῶν εἰρημένων Χρονικῶν τὸ φρούριον ὀνομάζεται Ναυαρῖνον καὶ ὄχι Ἀβαρῖνον· ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν πιθανῶς ὅτι τὸ ὄνομα ὑπέστη ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κειμένῳ κολόβωσιν ἀνάλογον τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ ὃν ἔπαθεν ἔτι ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος ἡ Νάξος· ἴσως λοιπὸν ὁ ἀρχικὸς τύπος ἦτο Ναυαρῖνον, καὶ τούτου τεθέντος εὔλογος ἀποβαίνει ἡ τοῦ Χὸπφ ἐτυμολογία, καθ' ἣν τὸ ὄνομα προέκυψεν ἐκ τῶν αὐτόθι ἐπελθόντων Ναυαρραίων τυχοδιωκτῶν, τῶν οὕτω ἐπωνυμουμένων ἐκ τῆς Ἱσπανικῆς Ναυάρρας. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ ἀρχικὸν ὄνομα ἦτο Ἀβαρῖνον, πάλιν ἡ τοῦ Φαλλμεράϋερ προτεινομένη συγγένεια αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀβάρους, οὐδαμῶς εἶναι ἀσφαλής· οὐ μόνον διότι οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι ἔλεγον αὐτοὶ ἑαυτοὺς Ὀμπρὶ καὶ οὐχὶ Ἀβάρους, ἀλλὰ καὶ διότι δύο πόλεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκαλοῦντο ὡσαύτως *Ἄβαρα*, καίτοι κείμεναι εἰς χώρας ὅπου Ἄβαρες δὲν κατῴκησαν.

Ἐνῷ δὲ μετὰ κόπου συνετηρεῖτο ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν Πελοποννήσῳ, ἐταπεινώθη καὶ πρὸς βορρᾶν ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ἥττης, ἣν ὑπέστη τῷ 1281 ὁ ἐν τῇ ἄνω Ἠπείρῳ γενικὸς ἐπίτροπος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ Οὔγων ὁ Σουλλὺς καὶ ἣν ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν. Μετὰ τὴν ἧτταν ταύτην καὶ μάλιστα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἐν Σικελίᾳ κυριαρχίας τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ οἴκου, ὁ Κάρολος ἠναγκάσθη νὰ περιορισθῇ εἰς ὅσα καὶ πρότερον κατεῖχε παράλια τῆς Ἠπείρου, καὶ εὐτυχῶς δι' αὐτὸν ὁ μετ' οὐ πολὺ διαδεξάμενος τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος δὲν ἐπεδίωξε τὴν ὁλοσχερῆ ἀνάκτησιν τῶν παραλίων ἐκείνων. Ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τοῦτο, ὅπερ ἠδύνατο βεβαίως νὰ κατορθώσῃ, ἀπεφάσισεν, ἀκολουθῶν τὴν ἡμαρτημένην τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πολιτικὴν, νὰ κάμῃ νέας παραχωρήσεις εἰς τοὺς Ἐνετούς. Ἡ ἐν ἔτει 1268 συνομολογηθεῖσα πρὸς αὐτοὺς συνθήκη δὲν εἶχε συμφωνηθῇ εἰμὴ ἐπὶ πενταετίαν· καὶ ἀνενεώθη μὲν πάλιν ἔπειτα, ἀλλ' ἡ προθεσμία αὐτῆς πάλιν εἶχε λήξει ὅτε τῷ 1279 ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυϊκὸς ἐπεχείρησε τὰς μεγάλας αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους παρασκευάς. Ὅθεν ἡ Ἐνετία εἶχε

συμμαχήσει τότε μετ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἀποτυχίας τοῦ Καρόλου, ἡ συνετὴ ἐκείνη πόλις ἐνόμισε συμφέρον νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς πρὸς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει κράτος συνθήκας. Καὶ ὅτι μὲν τοῦτο συνέφερεν εἰς τὴν Ἐνετίαν εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἀλλὰ τί ἠνάγκαζε τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον νὰ καθυποβληθῇ εἰς νέας πρὸς αὐτὴν θυσίας; Ἡ Ἐνετία ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ἡττηθεῖσα ἀφοῦ ὁ ἰσχυρὸς αὐτῆς σύμμαχος ἡττήθη καὶ ὑπεχώρησεν ἐκ τοῦ ἀγῶνος. Καθ' ἑαυτὴν δὲ, περισπωμένη ἀφ' ἑνὸς ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ περιπλοκῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῆς ἀδιακόπως στασιαζούσης Κρήτης, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ τι σπουδαῖον κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου Β'. Οὐδὲν ἧττον τῷ 1285 ὁ Ἀνδρόνικος ὑπέγραψε δεκαετεῖς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς ἀνακωχὰς ἐπὶ ὅροις βεβαίως ἐπαχθεστάτοις εἰς αὐτόν. Διότι συνωμολογήθη μὲν ὅτι οὐδέτερος τῶν συμβαλλομένων θέλει δώσει συνδρομήν τινα εἰς πολέμιον ἑτέρου, καὶ ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ ἄνευ φόρου ἐξαγωγὴ τῶν ἐμπορευμάτων ἐν Ἐνετίᾳ, συγχρόνως ὅμως συνεφωνήθη, ὅτι θέλουσι πληρωθῆ εἰς τὴν Ἐνετίαν 24,000 ὑπερπύρων διὰ τὰς ζημίας ὅσας ὑπέστη τὸ ναυτικὸν αὐτῆς ἐμπόριον ἐπὶ τῶν προηγουμένων ἐχθροπραξιῶν· ὅτι ἡ Κρήτη, ἡ Μεθώνη καὶ ἡ Κορώνη ἀναγνωρίζονται ὡς κτήματα τῆς Ἐνετίας· ὅτι ὁ ἐν Εὐβοίᾳ βάϊλος δικαιοῦται νὰ βοηθήσῃ τοὺς βαρώνους τῆς νήσου πολεμουμένους ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου, χωρὶς νὰ λογισθῇ τοῦτο ὡς ἀφορμὴ πολέμου μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων δυνάμεων· ὅτι ὁ δοὺξ τῆς Νάξου Μάρκος Β' Σανοῦτος καὶ ὁ ἄρχων τῆς Τήνου Βαρθολομαῖος Α' Γκίζης διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας· καὶ ὅτι νέαι κτήσεις θέλουσι παραχωρηθῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὴν αὐτόθι Ἐνετικὴν ἀποικίαν καὶ τὸν προϊστάμενον αὐτῆς βάϊλον. Ὁμολογητέον ὅτι ἀνεπιτηδειοτέρα πολιτικὴ ἦτο δύσκολον νὰ ὑπάρξῃ. Καὶ ἐνῷ ὁ Ἀνδρόνικος περιεποιεῖτο οὕτω τοὺς Ἐνετοὺς, οὐ μόνον δὲ τοὺς Ἐνετοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς Γενουαίους καὶ τοὺς Καταλωνίους εἰς οὓς τῷ 1290 παρεχώρησεν ὡσαύτως σπουδαῖα ἐμπορικὰ προνόμια, συγχρόνως ἐπετίθετο ἀδιακόπως κατὰ τῶν δύο ὁμογενῶν καὶ ὁμοδόξων δυναστῶν, οἵτινες ἦρχον τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, δηλαδὴ κατὰ τῶν ἀδελφῶν Νικηφόρου καὶ Ἰωάννου τῶν Ἀγγέλων. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ δύο οὗτοι ἀδελφοὶ δὲν διῆγον ἐν εἰρήνῃ πρὸς ἀλλήλους, ὁ Ἀνδρόνικος κατώρθωσε μὲν νὰ συλλάβῃ, διὰ προδοσίας τοῦ Νικηφόρου, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωάννου Μιχαὴλ, ὡς ἐκ τούτου ὅμως τὸν μὲν Ἰωάννην δὲν κατέβαλεν, ὁ δὲ

Νικηφόρος βλέπων ἑαυτὸν ἐξίσου κινδυνεύοντα καὶ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ παρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου, ἠναγκάσθη μετ' οὐ πολὺ νὰ καταφύγῃ πρὸς τὸν Ἀνδεγαυϊκὸν οἶκον καὶ νὰ καταστήσῃ ἑαυτὸν ὑποτελῆ εἰς τοὺς Νεαπολίτας. Εἰς τοῦτο ἔμελλον νὰ ἀπολήξωσιν οἱ ἀδιάκοποι ἐκεῖνοι κατὰ τῆς Ἠπείρου ἀγῶνες τῶν Παλαιολόγων· καὶ τὴν νέαν ταύτην φάσιν τῶν πραγμάτων πρόκειται νῦν νὰ ἱστορήσωμεν.

Τῷ 1289 ὁ Κάρολος Β' ὁ Ἀνδεγαυϊκὸς, ὁ πρὸ μικροῦ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθερωθεὶς καὶ ἀναλαβὼν τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιφέρῃ μεταβολήν τινα σπουδαίαν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Κάρολος Β' ἐπείσθη ὅτι ὅπως κατήντησαν τὰ κατὰ τὸν οἶκον αὐτοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιμείνῃ πλέον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων τοῦ πατρὸς βουλευμάτων περὶ ὁλοσχεροῦς τῆς Ἀνατολῆς κατακτήσεως· ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ ὅσα κατεῖχεν, ἀλλ' ὅτι ἦτο δυσκολώτατον νὰ διατηρήσῃ τὴν Πελοπόννησον ἐὰν ἐξηκολούθει ἐπιτρέπων τὴν διοίκησιν αὐτῆς εἰς ἄνδρας δευτερεύοντας, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι νὰ γίνωσι σεβαστοὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις βαρώνοις, προσέθετον τὰ δεινὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναρχίας εἰς τὰς συμφορὰς τοῦ ἀδιακόπου πρὸς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς πολέμου. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται, ὅτι ἡ θυγάτηρ τοῦ τελευταίου Βιλλεαρδουΐνου Ἰσαβέλλα εἶχε συζευχθῇ τὸν υἱὸν, τοῦ Καρόλου Α' Φίλιππον καὶ ὅτι ἀποθανόντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ Φιλίππου, ἡ κυριαρχία τῆς Ἀχαΐας περιῆλθεν εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρόλου Α' εἰς τὸν ἄλλον υἱὸν, τὸν καὶ διάδοχον τῆς βασιλείας γενόμενον, Κάρολον τὸν Β'. Ἡ Ἰσαβέλλα ἐν τούτοις εἶχεν ἐπιζήσει καὶ συγχρόνως ὑπῆρχεν ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Νεαπόλεως νέος τις καὶ ἱπποτικώτατος ἀνὴρ, ὁ Φλωρέντιος ὁ Ἐννεγαυϊκὸς (Florent de Hainaut) ὅστις, καὶ ὡς συγγενὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου καὶ ἕνεκα τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀξίας, εἶχεν ἤδη λάβει μεγάλα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως ἀξιώματα. Τοῦτον λοιπὸν τὸν Φλωρέντιον ἀπεφάσισεν ὁ Κάρολος νὰ συζεύξῃ μετὰ τῆς Ἰσαβέλλας καὶ νὰ καταστήσῃ οὐχὶ πλέον ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ ὑποτελῆ ἡγεμόνα, φροντίσας ἐν τῇ παραχωρήσει ταύτῃ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ ἐπὶ τῆς Ἀχαΐας κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ οἴκου. Τοιουτοτρόπως ἀνηγορεύθη πρίγκηψ Ἀχαΐας ὁ Φλωρέντιος ὁ Ἐννεγαυϊκὸς, 1289—1297. Ὁ Φλωρέντιος ἦλθεν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὴν Πελοπόν-

νησον, ἔλαβε τὸν ὅρκον τῆς πίστεως ὅλων τῶν μεγιστάνων, διώρισε νέας ἀρχὰς καὶ ἰδίως εἰς τὰ φρούρια νέους φρουράρχους καὶ νέας φρουρὰς ἐκ τῶν μισθοφόρων οὓς μεθ' ἑαυτοῦ συνεπήγαγεν, ἐτροφοδότησε τὴν χώραν διὰ σίτου ὃν μετεκόμισεν ἐξ Ἀπουλίας, ἐτιμώρησε τὰς καταχρήσεις τῶν προηγουμένων ἀρχόντων, καὶ ἀπεφάσισεν ἀμέσως νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Β', ὃν ἤξευρε διατεθειμένον ὄντα πρὸς τοῦτο ἕνεκα τῶν περισπασμῶν εἰς οὓς διετέλει ὡς ἐκ τῶν διενέξεων αὐτοῦ πρός τε τοὺς Ἀγγέλους καὶ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Τούρκους. Ὅθεν συνωμολογήθη εἰρήνη ἐφ ὅρου ζωῆς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Φλωρεντίου. Καὶ παρεισήχθη μὲν ἐν τῇ εἰρήνῃ ταύτῃ ἡ ἀλλόκοτος ἀρχὴ ἣν πρὸ μικροῦ ἀνεφέρομεν ὁρισθεῖσαν καὶ ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς συνθήκῃ, ὅτι δηλαδὴ ὁ Φλωρέντιος ἠδύνατο νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ κράτους χωρὶς ἐκ τούτου νὰ διακοπῶσιν αἱ ἐν Πελοποννήσῳ εἰρηνικαὶ σχέσεις· ὁ δὲ Φλωρέντιος ὠφελούμενος ἐκ τούτου δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποστηρίξῃ γενναίως τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἐταράχθησαν τὰ τῆς χερσονήσου πράγματα, ἡ δὲ Πελοπόννησος ἀπήλαυσεν ἐπὶ τῆς συνετῆς καὶ ἰσχυρᾶς τοῦ Φλωρεντίου διοικήσεως ἱκανήν τινα εὐημερίαν καὶ εὐπορίαν, ἄν καὶ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν Χρονικῶν, ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτῆς κατήντησαν νὰ μὴ ἠξεύρωσι τί ἔχουσιν, εἶναι ὑπερβολή.

Εἴπομεν πρὸ μικροῦ ὅτι ὁ Φλωρέντιος συνέδραμε τὸν δεσπότην Ἠπείρου κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου· τῳόντι ἀπὸ τοῦ 1290 νέαι πάλιν ἐγένοντο ἐχθροπραξίαι μεταξὺ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος καὶ τῶν δεσποτῶν Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας. Στρατὸς ἰσχυρὸς τοῦ Ἀνδρονίκου προσέβαλε κατ' ἀρχὰς τὸν δυνάστην Μεγαλοβλαχίας Ἰωάννην Α', κατετρόπωσεν αὐτὸν μόλις δυνηθέντα νὰ σωθῇ διὰ φυγῆς καὶ ἔπειτα διελθὼν ἀκωλύτως τὴν χώραν αὐτοῦ ἐστρατοπέδευσε περὶ τὰ Ἰωάννινα. Ὁ στρατὸς οὗτος συνέκειτο ἐκ 14,000 ἱππέων καὶ 30,000 πεζῶν, ὧν ὅμως δυστυχῶς οἱ πλεῖστοι ἦσαν Τοῦρκοι, Κομάνοι καὶ Γερμανοὶ μισθοφόροι. Ἐνῷ δὲ ἐπολιόρκει τὰ Ἰωάννινα, ὁ Γενουητικὸς στόλος, ὅστις εἶχε συμμαχήσει μετὰ τοῦ βασιλέως, ἔπλευσε πρὸς τὸ Ξερόμερον καὶ ἠγκυροβόλησεν οὐ μακρὰν τῆς Ἄρτης ἐν ᾗ ἔδρευεν ὁ δεσπότης Νικηφόρος. Εἰς τοσαύτην ναυτικὴν καὶ πεζικὴν παρασκευὴν μὴ δυνάμενος ν' ἀνθέξῃ ὁ Νικηφόρος, ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Φράγ-

κων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸ πάντων τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Φλωρεντίου, πρὸς ὃν ὑπέσχετο νὰ παραχωρήσῃ τμῆμά τι τοῦ δεσποτάτου, νὰ δώσῃ ὅμηρον τὸν υἱόν του Θωμᾶν καὶ νὰ συντηρήσῃ ἰδίᾳ δαπάνῃ τὸν ἐπικουρικὸν στρατὸν ἐκ 400 ἀνδρῶν συγκείμενον. Εἰς βοήθειαν τοῦ Νικηφόρου ἔδραμε καὶ ὁ κόμης Κεφαλληνίας Ῥικάρδος μετὰ 100 ἱππέων, συνελθόντες δ' ἅπαντες εἰς Ἄρταν καὶ ἀναγορεύσαντας ἡγεμόνα τοῦ στρατοῦ τὸν Νικόλαον Γ' Σαϊντ-Ὁμέρ, πρωτοστράτορα ὄντα τοῦ Μωρέως, ἀπεφάσισαν νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων. Κατώρθωσαν δὲ τοῦτο ἀκόπως, διότι τὰ ξενικὰ τοῦ Ἀνδρονίκου στρατεύματα, ἅμα ἔμαθον τὴν ἄφιξιν τοῦ Φλωρεντίου, δὲν ἐπείσθησαν νὰ ἐπιμείνωσιν ἀγωνιζόμενα καὶ ὑπεχώρησαν πρὸς τὸ Βυζάντιον, καταδιωχθέντα μέχρι τινὸς ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Νικηφόρον, οἵτινες ἔπειτα ἐτράπησαν κατὰ τοῦ στρατοῦ ὃν ἀπεβίβασεν ὁ Γενουητικὸς στόλος καὶ ὅστις προέβαινε δῃῶν καὶ πορθῶν μέχρι τῆς Ἄρτης. Ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἅμα ἰδὼν ἐπερχομένην τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ Νικηφόρου, ἐτράπη πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἐπεβιβάσθη αὖθις εἰς τὰ πλοῖα αὐτοῦ. Ἐὰν ὅμως ὁ Νικηφόρος ἀπηλλάγη οὕτω ἀπὸ τοῦ ἐκ Βυζαντίου ἀπειλήσαντος αὐτὸν κινδύνου, κατέστη ἀφ' ἑτέρου ἐντελῶς ὑποχείριος τῶν Φράγκων. Ὁ Κάρολος Β' ὁ Ἀνδεγαυϊκὸς, τοῦ ὁποίου αἱ κτήσεις ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἶχον καταντήσει νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ ὀλίγους τινὰς ἀπέναντι αὐτῆς κειμένους πύργους (διότι τὸ μὲν Δυρράχιον εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, οἱ δὲ Ἀλβανοὶ ὡςαύτως μετὰ τούτων συνετάχθησαν) ἐνόμισε καλὴν τὴν περίστασιν τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς συνδρομῆς ἣν ἔδωκεν ὁ Φλωρέντιος πρὸς τὸν Νικηφόρον, ἵνα καταστῇ κύριος ἐν μέρει ἔμμεσος καὶ ἐν μέρει ἄμεσος τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ὅθεν ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ 1291 διαπραγματεύσεις μακρὰς τῇ μεσολαβήσει τοῦ ἐπιτηδείου Φλωρεντίου, αἵτινες μόλις ἀπέληξαν τῷ 1294 εἰς τὰς ἑξῆς συμφωνίας. Ὁ υἱὸς τοῦ Καρόλου Φίλιππος, πρίγκηψ τοῦ Τάραντος, θέλει συζευχθῆ τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Θάμαρ λαμβάνων ὡς προῖκα τὴν Ναύπακτον, τὸν Βλοχὸν, τὸ Ἀγγελόκαστρον καὶ τὴν Βόνιτζαν· ὁ δεσπότης Ἠπείρου θέλει ἐξακολουθῆ ἄρχων τοῦ ἐπιλοίπου δεσποτάτου καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ θέλει τὸν διαδεχθῆ ὁ υἱός του Θωμᾶς, μόνον δὲ ἐὰν ἐκλίπῃ ἄρρην διάδοχος τοῦ Θωμᾶ θέλει περιέλθει τὸ δεσποτάτον ὁλόκληρον εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Φιλίππου. Συγχρόνως δὲ ὁ Κάρολος Β' ἐπέτρεψεν εἰς τὸν εἰρημένον υἱόν

του Φίλιππον ἀπάσας τὰς ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀξιώσεις αὐτοῦ καὶ ἰδίως τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἀχαΐας, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κερκύρας καὶ τῶν κατέναντι αὐτῆς κτήσεων. Ὁ γάμος μεταξὺ τοῦ Φιλίππου καὶ τῆς Θάμαρ ἐτελέσθη κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1294, κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ Γουΐδων Σαρπινὺ, βαρῶνος Βοστίτζης, ἔλαβεν ὡς ἐπίτροπος αὐτοῦ κατοχὴν τῆς προικῴας χώρας καὶ ἰδίως τῆς ἰσχυρᾶς Ναυπάκτου. Τοιουτοτρόπως, χάρις εἰς τὰς ἀσυνέτους ἐπιθέσεις τοῦ Ἀνδρονίκου κατὰ τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου, περιῆλθεν ἡ Αἰτωλία εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων, καὶ Λατῖνος μητροπολίτης ἔδρευσεν ἐν Ναυπάκτῳ, ἧς οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἐδέησε νὰ ὑποβληθῶσιν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἰωαννίνων.

Καὶ ἄλλας δὲ συμφορὰς ἐπήγαγεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικρατήσασα ὀλεθρία τῶν πραγμάτων κατάστασις. Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν σύμβουλοι, φανταζόμενοι ὅτι οὐδένα ἔχουσι νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνον, διέλυσαν τὸν στόλον τοῦ κράτους. Ἐντεῦθεν ὅμως οὐ μόνον ὑπερεπλεόνασεν ἡ πειρατεία ἐν τῷ Αἰγαίῳ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δυσμῶν ἐπέσκηψε πόλεμος ὀλέθριος. Ὁ ναύαρχος τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας Ἰακώβου, Ῥογέρος Λούριας, ὁ ἐπιφανέστατος τῶν χρόνων ἐκείνων ναυτικὸς ἥρως, λαβὼν ἀφορμὴν δυσαρεσκείας πρὸς τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ, ἐτράπη τῷ 1292 μετὰ τριάκοντα πλοίων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ πρῶτον μὲν ἐλεηλάτησε τὴν μαστιχοφόρον Χίον, καὶ τὴν Λῆμνον, καὶ τὴν Λέσβον καὶ τὴν Θήραν. Μηδόλως δὲ φειδόμενος μηδὲ τῶν εἰς τοὺς Φράγκους δυνάστας ὑποτεταγμένων νήσων, δεινὰς ἐπήγαγε ζημίας ὡσαύτως εἰς τὴν Ἄνδρον, τὴν Τῆνον καὶ τὴν Μύκονον. Μεθ' ὃ ἐτράπη κατὰ τῆς Μονεμβασίας, ἐλεηλάτησε τὴν κάτω πόλιν καὶ ἀπαγαγὼν πλουσίαν λείαν καὶ πολυαρίθμους αἰχμαλώτους, ἔπραξε κατόπιν τὰ αὐτὰ εἰς τὰ παράλια τῆς Μάνης καὶ τελευταῖον ἦλθε καὶ ἐναυλόχησεν εἰς Ζόγκλον πρὸς ὕδρευσιν. Ὁ σκοπός του, ὡς φαίνεται, δὲν ἦτο νὰ προσβάλῃ τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας, ἀλλὰ συνέπεσε νὰ ἦναι ἀπὼν εἰς Ἰταλίαν τότε ὁ Φλωρέντιος, οἱ δὲ βαρῶνοι ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν ὑδρευόντων ἀνδρῶν τοῦ Ῥογέρου ἐφόνευσαν αὐτούς. Ἐντεῦθεν ἐξερράγη ἀγὼν πεισματωδέστατος καθ' ὃν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους ὁ Ῥογέρος, συλλαβὼν πρὸς τοῖς ἄλλοις αἰχμαλώτους καὶ τρεῖς τῶν ἐπισήμων βαρώνων. Δὲν ἐξηκολούθησε δὲ τὰς ἐχθροπραξίας, ἀλλὰ περιορισθεὶς νὰ

λεηλατήσῃ ἐν παρόδῳ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου, τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν Κεφαλληνίαν, ἐπανῆλθε κατὰ ὀκτώβριον μετὰ πλουσιωτάτης λείας εἰς Μεσσήνην.

Ὁ Φλωρέντιος ἐπανελθὼν ἐκ Νεαπόλεως ἔπραξε τὰ δέοντα, ἵνα προφυλάξῃ τὴν χώραν ἐκ τοιούτων ἐπιδρομῶν· καὶ τὴν αὐτὴν πρόνοιαν ἔλαβον οἱ Ἐνετοὶ ὡς πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν κατεχομένας πόλεις τῆς Κορώνης καὶ τῆς Μεθώνης. Ἀλλ' ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Πελοποννήσου συνέβαινον γεγονότα τινὰ μαρτυροῦντα, ὅτι οὔτε ἡ προτέρα εἰρήνη, οὔτε ἡ προτέρα εὐημερία εἶχον ἐπανέλθει καθ' ὁλοκληρίαν εἰς αὐτήν. Δύο πλούσιοι Σλαῦοι ἐκ Γιανιτζοῦς, ἔχοντες ἀξιόλογα οὐ μακρὰν τῶν Καλαμῶν κτήματα, παρετήρησαν ὅτι τὸ φρούριον τῆς πόλεως ταύτης δὲν φυλάττεται ἀσφαλῶς καὶ ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ μετὰ πεντήκοντα μόνον ἀνδρῶν. Μετ' ὀλίγον δὲ ἐπῆλθον καὶ 600 ἄλλοι Σλαῦοι ἐκ Γιανιτζοῦς, καλῶς ὡπλισμένοι, καὶ κατέλαβον τὴν πόλιν τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐτράπησαν εἰς φυγήν, διότι οἱ ἐπελθόντες ἐκήρυξαν αὐτόθι τὴν ἀρχὴν τῶν Παλαιολόγων. Ὁ Φλωρέντιος ἐπεχείρησε μὲν ἀμέσως τὴν πολιορκίαν τῶν Καλαμῶν, ἀλλὰ συγχρόνως πειθόμενος, ὅτι δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ἀνακτήσῃ αὐτὰς διὰ πολέμου, ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον πρέσβεις ἵνα ἀπαιτήσῃ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ παρὰ τὰς συνθήκας καταληφθέντος φρουρίου. Ὁ Ἀνδρόνικος ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ τὴν ἀπόδοσιν, ἀλλὰ δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτε ὁ ἐν Πελοποννήσῳ πρωτοστράτωρ αὐτοῦ Γεώργιος Σγουρομαλλαῖος, ἀπατήσας τοὺς Σλαύους τῶν Καλαμῶν καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ φρούριον μετὰ δυνάμεως, ἀπέδωκεν αὐτὸ εἰς τοὺς Φράγκους. Ὁ Γεώργιος Σγουρομαλλαῖος εἶχε συμπαθείας πρὸς αὐτούς, διότι ἦτο ἐκ τῶν λεγομένων Γασμούλων, πατέρα μὲν ἔχων Ἕλληνα μητέρα δὲ ἀνήκουσαν εἰς τὸν γαλλικὸν οἶκον de Mailly. Ὁ Σγουρομαλλαῖος ἐτιμωρήθη διὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ ταύτην ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου, καθαιρεθεὶς καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ φύγῃ εἰς Τσακωνίαν. Ἀλλ' οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ διετήρησαν τὸ ἐν Πελοποννήσῳ ἀξίωμά των, διότι ἐπὶ τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως οἱ Σγουρομαλλαῖοι ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν πρώτων ἀρχοντικῶν οἴκων τῆς χερσονήσου. Οἱ δὲ περισπασμοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι οἱ τὸν Φλωρέντιον ἀπασχολήσαντες. Πολλαὶ καὶ ποικίλαι μεταξὺ τῶν βαρώνων φεουδαλικαὶ διενέξεις ἐτάραττον τὴν κοινὴν τοῦ πριγκηπάτου ἡσυχίαν. Ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη καὶ πάλιν νὰ εἰσαγάγῃ ἔξωθεν σῖτον, ἵνα πληρώσῃ τὰς τῶν φρουρίων ἀποθήκας. Συχναὶ δὲ συνέ-

βαινον συγκρούσεις μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων ἰδίως ἐκ τούτου, ὅτι οἱ μὲν ἀρχαῖοι βαρῶνοι τὸ πλεῖστον ἐξέλιπον, οἱ δὲ νεωστὶ ἐξ Ἐννεγαυΐας ἢ Νεαπόλεως ἐπελθόντες οὔτε τὴν γλῶσσαν, οὔτε τὰ ἤθη τοῦ τόπου ἐγίνωσκον, οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην σύνεσιν εἶχον.

Μίαν τῶν συγκρούσεων τούτων θέλομεν ἱστορήσει ὡς χαρακτηριστικὴν τῶν περιστάσεων εἰς τὰς ὁποίας εὑρίσκετο τότε ἡ Πελοπόννησος. Ὁ Φλωρέντιος εἶχε διορίσει τῷ 1292 ἀρχηγὸν τοῦ φρουρίου καὶ τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου τὸν συγγενῆ αὐτοῦ Οὐάλτερον Λειδεκέρκην, νέον κάλλιστον μὲν τὸ εἶδος, ἀλλὰ ἀγέρωχον καὶ δαπανηρόν, ὅστις ἐξαντλήσας μετ' οὐ πολὺ ὅσα εἶχε χρήματα ἀπεφάσισε νὰ πυρισθῇ ἕτερα ληστεύων τοὺς ἰθαγενεῖς, οἵτινες ἀπεδήμησαν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου εἰς Κορινθίαν, κατεστάθησαν ἐκεῖ καὶ ἔζων ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῶν Φράγκων τελοῦντες προθύμως πάντας τοὺς φόρους καὶ πάντα τὰ ὑπὸ τῶν κειμένων νόμων ἐπιβαλλόμενα βάρη. Ὁ ἐπιφανέστατος τούτων ἐκαλεῖτο Φώτιος καὶ ἦτο συγγενὴς τοῦ ἰσχυροῦ οἴκου τῶν Ζασσῆ, ὅστις ἐδέσποζε τμήματός τινος τῆς Τσακωνίας, καὶ τοῦ ὁποίου εἷς κλάδος κατῴκει εἰς Καλάβρυτα ὑπὸ τὸν Ἰάκωβον Ζασσῆ, φημιζόμενον τότε ἐν Ἀχαΐᾳ ὡς τὸν ἄριστον μεταξὺ τῶν ἑλλήνων πολεμικὸν ἄνδρα. Ὁ Φώτιος εἶχε λαμπρὰν μὲν ἐν Κορίνθῳ οἰκίαν, πολλὰ δὲ χωρία εἰς τὰ πέριξ καὶ διῆγε βίον ὄντως ἡγεμονικόν. Κατηγορηθεὶς ὅμως αἴφνης ὅτι εἶναι ἰσχυρότερος τοῦ δέοντος, συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη εἰς τὸ φρούριον ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πληρώσῃ ὅσον ἐνδέχεται πλειότερα λύτρα. Ὁ Οὐάλτερος ὁρίσας τὰ λύτρα ταῦτα εἰς 10,000 ὑπέρπυρα, ἀπῄτησε τὴν πληρωμὴν αὐτῶν ἀπὸ τὸν Ἰάκωβον Ζασσῆ, ἀπειλῶν, ὅτι ἄλλως θέλει ἀνασκολοπίσει τὸν αἰχμάλωτον. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ζασσῆ ἀνέβαλε τὴν πληρωμήν, ὁ Οὐάλτερος ἐξερρίζωσε δύο ὀδόντας τοῦ Φωτίου. Τότε ὁ τελευταῖος οὗτος κατέβαλε 1000 ὑπέρπυρα ὑποσχεθεὶς νὰ δώσῃ καὶ τὰ λοιπὰ ἅμα ἐξέλθῃ τῆς φυλακῆς. Ἀπεφυλακίσθη λοιπόν, ἀλλ' ἀντὶ νὰ συμπληρώσῃ τὰ ζητούμενα, κατέφυγεν εἰς τὸν συγγενῆ του Ἰάκωβον καὶ ἐπεκαλέσατο δι' αὐτοῦ δικαιοσύνην παρὰ τοῦ πρίγκηπος Φλωρεντίου. Ὁ Φλωρέντιος ὅμως, εἴτε χαριζόμενος πρὸς τὸν Οὐάλτερον εἴτε εἰλικρινῶς πιστεύων εἰς τὰς κατηγορίας αὐτοῦ, ἐκώφευεν, ὥστε ὁ Φώτιος ἀπεφάσισε νὰ αὐτοδικήσῃ. Δυστυχῶς ἀντὶ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν Οὐάλτερον ἐγένετο ἐκ παραδρομῆς αἴτιος τοῦ θανάτου ἑνὸς τῶν χρηστοτέρων Φράγκων δυναστῶν, τοῦ βαρώνου Βοστίτζης Γουΐδωνος Σαρπινύ. Τφόντι

τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1295 ὁ Γουΐδων ἐρχόμενος διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἰς Κόρινθον, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν Λειδεκέρκην, ἀπεβιβάσθη εἰς τὸν λιμενίσκον τοῦ ἁγίου Νικολάου τῆς Συκῆς (St Nicolas au figuier) μετὰ δύο μόνων ἱππέων καὶ τεσσάρων ἀκολούθων, ἵνα γευματίσῃ αὐτόθι ἐν ἀνέσει παρά τινι κρήνῃ. Συνέπεσε δὲ νὰ παραμονεύῃ αὐτόθι ὁ Φώτιος καὶ ὑποθέσας ὅτι ἔχει πλησίον του τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ, ὥρμησε καὶ ἐπλήγωσεν αὐτὸν κατὰ κεφαλῆς διὰ τοῦ ξίφους φωνάζων· «ἰδοὺ ἡ πληρωμή σου, κὺρ Οὐάλτερε.» Καὶ ἐνόησε μὲν ἀμέσως τὸ λᾶθος καὶ ἔπεσε θρηνῶν εἰς τοὺς πόδας τοῦ πληγωθέντος καὶ ζητῶν συγγνώμην, ἀλλ' ἡ πληγὴ ὑπῆρξε καιρία καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Γουΐδων ἀπέθανεν. Ὁ Φλωρέντιος ἔξω φρενῶν γενόμενος ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Ἕλληνας τῶν Καλαβρύτων ὡς πρωταιτίους τοῦ φόνου. Ἀλλ' ἀνεχαιτίσθη ἔπειτα ὑπὸ τῶν συνετωτέρων αὐτοῦ συμβούλων καὶ ἀπήτησε παρὰ τοῦ ἐν Μισθρᾷ ἑδρεύοντος στρατηγοῦ νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἐκεῖ καταφυγόντα δολοφόνον. Ὁ στρατηγὸς ὅμως ἀπεκρίθη ὅτι κυρίως ὑπεύθυνος ἐπὶ τοῖς γενομένοις ἦτο ὁ πλεονέκτης Οὐάλτερος καὶ ὅτι πρὸ πάντων αὐτὸς ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῇ. Ἐντεῦθεν καὶ ἐξ ἄλλων παρομοίων συγκρούσεων ἐπανελήφθησαν αἱ μεταξὺ αὐτοκρατορικῶν καὶ Φράγκων ἐχθροπραξίαι τῷ 1296, ἐνῷ δὲ ὁ Φλωρέντιος ἡτοιμάζετο νὰ ἐπιδιώξῃ πάσῃ δυνάμει τὸν πόλεμον τοῦτον, αἴφνης ἀπέθανε τῇ 23 ἰανουαρίου 1297.

Ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐγένετο πρόξενος πολλῆς ζημίας εἰς τὸν ἐν Ἑλλάδι φραγκισμόν. Ἐπί τινα χρόνον ἐκυβέρνησε τὴν Ἀχαΐαν κατὰ τὰ προσυντεθειμένα πρὸς τὸν Ἀνδεγαυϊκὸν οἶκον ἡ χήρα αὐτοῦ Ἰσαβέλλα Βιλλεαρδουΐνου. Ἀλλ' ἡ γυνὴ αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ περιστείλῃ τὰς πρὸ καιροῦ ὑφισταμένας ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας καὶ διενέξεις. Ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν εἶχε, ζῶντος ἔτι τοῦ Φλωρεντίου, ἀποποιηθῇ τοῦ νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς αὐτόν· ἦτο δὲ τότε δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ὁ τοῦ Γουλιέλμου Α' υἱὸς Γουΐδων Β' Λαρόσης (1287—1308), ὅστις ἀνήλικος ὢν ἐπετροπεύετο ὑπὸ τῆς Ἑλληνίδος αὐτοῦ μητρὸς Ἑλένης Ἀγγέλου, θυγατρὸς τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Α', τοῦ ἄρχοντος τῶν νέων Πατρῶν. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἡ Ἑλένη, ἥτις ἦτο ἔτι νέα, ἐνυμφεύθη τῷ 1291 τὸν Οὔγωνα Βρυέννιον, κύριον ὄντα τοῦ ἡμίσεως τῆς Καρυταίνης, ὅστις ἀγέρωχος ὢν ἀπεποιήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Φλωρεντίου· ἐντεῦθεν δὲ παρήχθη μακρὰ διάστασις, ἥτις δὲν ἔ-

παυσεν οὔτε μετὰ τὸν ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Φλωρεντίου συμβάντα θάνατον τοῦ Βρυεννίου, καίτοι ὁ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἡλικιωθεὶς Γουΐδων Β' συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τῆς Ἰσαβέλλας Ματθίλδην τὴν Ἐννεγαυϊκήν· διότι ὁ γάμος οὗτος ἐγένετο παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου τοῦ Β', ὅστις κατ' ἀρχὰς ἀπεφήνατο αὐτὸν ἄκυρον καὶ δὲν συνήνεσε νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ εἰμὴ τῷ 1300.

Τὰ τοῦ γάμου τούτου τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν εἶναι πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτα. Τοῦ γάμου προηγήθησαν αἱ τελεταὶ καθ' ἃς προεχειρίσθη εἰς ἱππότην ὁ ἐνηλικιωθεὶς Γουΐδων Β', αἱ δὲ τελεταὶ αὗται, περιγραφόμεναι ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Ἱσπανοῦ χρονογράφου Μουντάνερ, μαρτυροῦσι καὶ αὖθις ὁποία τις ἦτο ἡ λαμπρότης τῆς αὐλῆς τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Μουντάνερ, ἀφοῦ βεβαιοῖ, ὅτι ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ἦτο εἷς τῶν μεγίστων τῆς Εὐρώπης δυναστῶν ὅσοι δὲν ἦσαν βασιλεῖς, ἱστορεῖ ἔπειτα τὰ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος τελετῶν, αἵτινες ἐγένοντο ἐν Θήβαις κατὰ ἰούνιον τοῦ 1294 τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ εἰς ἃς προσεκλήθησαν πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ εὐπατρίδαι, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκ Μεγαλοβλαχίας Ἕλληνες· οἱ δὲ προσερχόμενοι ἔμελλον νὰ λάβωσι δωρεὰς καὶ ἄλλας χάριτας. Διέτριβε δὲ τότε πρὸ καιροῦ ἐν τῇ δουκικῇ αὐλῇ ὁ ἐξ Οὐηρῶνος Βονιφάτιος, ἕλκων τὸ γένος ἐκ τῶν Λομβαρδικῶν τῆς Εὐβοίας δυναστῶν, ἱππότης γενναῖος καὶ σύμβουλος συνετός, τιμώμενος ἕνεκα τούτου ὑπὸ τῆς χήρας δουκήσσης Ἑλένης καὶ μεγαλοπρεπῶς ξενιζόμενος παρ' αὐτῇ μετὰ τῆς συνοδίας αὐτοῦ τῆς συγκειμένης ἐκ δέκα ἱππέων καὶ δέκα ἀκολούθων. Ὅταν ἐπέστη ἡ ἡμέρα τῆς τελετῆς οὐδεὶς ἐνεφανίσθη πολυτελέστερον ἱματισμένος ἢ αὐτός τε καὶ οἱ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἄνδρες· καὶ διὰ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν δαπάνην ταύτην ἐδανείσθη πολλὰ χρήματα. Συνελθόντων τῶν προσκεκλημένων ἐν τῇ μητροπόλει ἐλειτούργησεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θηβῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀνέκειντο τὰ ὅπλα δι' ὧν ἔμελλε νὰ περιβληθῇ ὁ νεαρὸς δούξ. Τὸ περιϊστάμενον πλῆθος περιέμενεν ἐν ἀγωνίᾳ νὰ ἴδῃ τὶς θέλει ἀξιωθῆ τῆς τιμῆς τοῦ νὰ γίνῃ ἀνάδοχος τοῦ δουκὸς ἐν τῷ ἱπποτικῷ τάγματι. Τότε αἴφνης ὁ Γουΐδων ἐκάλεσε τὸν Βονιφάτιον καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· «σιὸρ (Messire) Βονιφάτιε, καθήσατε πλησίον τοῦ ἀρχιεπισκόπου, διότι ἡ θέλησίς μου εἶναι ὑμεῖς νὰ μὲ ὁπλίσετε ἱππότην.» Ὁ δὲ Βονιφάτιος ἀπεκρίθη· «τί λέγετε, δέσποτα; βεβαίως μὲ ἐμπαίζετε.» «Ὄχι, εἶπεν ὁ δοὺξ, εἰλικρινῶς λέγω ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ θέλησίς μου.» Καὶ ἰδὼν ὁ Βονιφάτιος,

ὅτι ὁ δοὺξ ὠμίλει εἰλικρινῶς, προσῆλθε πρὸς τὸ ἱερὸν βῆμα πλησίον τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ περιέβαλε τὸν δοῦκα διὰ τοῦ ἱπποτικοῦ ἀξιώματος. Συμπληρωθείσης δὲ τῆς τελετῆς ὁ δοὺξ εἶπεν ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων· «Σὶρ Βονιφάτιε, κατὰ τὸ ὑφιστάμενον ἔθος οἱ ἀνάδοχοι τοῦ ἱππότου προσφέρουσιν αὐτῷ δῶρον. Ἐγὼ δὲ θέλω πράξει τὸ ἀνάπαλιν· εἰς ὑμᾶς τὸν ἀναδεξάμενόν με ἱππότην παρέχω ἀπὸ τοῦδε εἰσόδημα ἐτήσιον 50,000 σολδίων (ἤτοι 2,500 φράγκων ἰσοδυναμούντων νῦν πρὸς 13 ἢ 14000 δρ.) εἰς πύργους καὶ ἄλλα κτήματα ἐλεύθερα παντὸς βάρους καὶ δυνάμενα νὰ διατεθῶσι παρ' ὑμῶν κατὰ τὸ δοκοῦν. Σᾶς δίδω δὲ καὶ σύζυγον τὴν θυγατέρα ἑνὸς τῶν ἐμῶν βαρώνων, ἥτις διατελοῦσα ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν μου κατέχει τὸ τρίτον τῆς Εὐβοίας.»

Αὐτὸς ὁ Βονιφάτιος καὶ ὁ ἄρχων τῶν Σαλώνων Θωμᾶς Γ', ὁ συνετώτατος ἀνὴρ ἁπάσης τῆς Ῥωμανίας, κατὰ τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως, εἶναι οἱ συμβουλεύσαντες τὸν Γουΐδωνα νὰ συζευχθῇ τὴν Ματθίλδην τὴν Ἐννεγαυϊκὴν, καὶ αὐτοὶ μετ' ἄλλων ἐστάλησαν ἀμέσως ἐκ Θηβῶν εἰς Βλιζίρι, ὅπου ἔδρευε τότε ἡ πριγκήπισσα Ἰσαβέλλα, ἵνα συνομολογήσωσι τὸ συνοικέσιον. Καὶ γενομένων τῶν συμβάσεων ἐν μέσῳ λαμπρῶν πανηγύρεων, προσῆλθε καὶ ὁ Γουΐδων καὶ ἐτελέσθη ὁ γάμος· νέαι δὲ πάλιν ἐγένοντο ἑορταὶ ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας, μεθ' ὃ ἐπέστρεψεν εἰς Θήβας ὁ νέος δοὺξ μετὰ τῆς συζύγου του, ἥτις ὅμως μόλις εἶχε τότε συμπληρώσει τὸ πέμπτον τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἔτος. Ὅθεν ταύτην τὴν ἀνηλικότητα προφασιζόμενος ὁ Κάρολος Β', πράγματι δὲ, διότι ἤθελε νὰ δώσῃ τὴν νύμφην εἰς ἕνα τῶν υἱῶν ἢ ἐγγόνων του, ἀπεποιήθη κατ' ἀρχὰς τὴν ἐπικύρωσιν, καὶ ἐκ τούτου ἡ ἔρις ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἄλλα πέντε ἔτη, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως μεταβαλὼν γνώμην ἀνεγνώρισε τὸν γάμον. Ὡςαύτως ἡ Ἰσαβέλλα Βιλλεαρδουΐνου συνωμολόγησεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1301 τρίτον γάμον πρὸς τὸν Φίλιππον τὸν Σαβαυδικὸν, ὅστις καὶ ἀνέλαβεν ἀμέσως τὸ ἀξίωμα τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας, συναινέσαντος εἰς τοῦτο μετά τινας δισταγμοὺς τοῦ βασιλέως Καρόλου Β'. Ὁ Φίλιππος ἦλθεν εἰς Γλαρέντζαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1302 μετὰ λαμπρᾶς συνοδίας 70 ἱπποτῶν, 300 πεζῶν καί τινων ἱερωμένων. Καὶ ἐγένετο μὲν αὐτόθι δεκτὸς μετὰ πολλῆς προθυμίας ὑπό τε τῶν φεουδαρχῶν καὶ τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων, ἐκυβέρνησε δὲ μετά τινος ἰσχύος, διὰ τὴν πολλὴν ὅμως αὐτοῦ χρηματικὴν πλεονεξίαν, ἐξετράπη εἰς δεινὰς καταπιέσεις. Ἐκ τῶν περισωθέντων καταστίχων τοῦ ταμίου αὐτοῦ Πραλόρμου καταφαίνεται,

ὅτι ἀπὸ αὐτῶν τῶν δύο πρώτων ἐτῶν τῆς διαχειρίσεώς του, ἀφοῦ εἰσέπραξεν ὅλα τὰ τακτικὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους καὶ ὅλα τὰ καθυστερήματα, ἀφοῦ ἔλαβε πολλὰς χρηματικὰς δωρεὰς ἀξιολόγους, διότι λ. χ. οἱ κάτοικοι τῆς Καρυταίνης προσήνεγκον αὐτῷ διὰ τοῦ Καλογιάννη Κοζαρίδη καὶ τοῦ Μικελίνου Δεβρὺς (de Brus) 4,000 ὑπέρπυρα, καὶ ὁ Πρωτοβεστιάριος Κολῖνος Κὺρ Βασιλόπουλος 3,000 καὶ ἄλλοι ἄλλα ποσά· ἀφοῦ τὸ νομισματοκοπεῖον τῆς Γλαρέντζας ἐξηκολούθει ἀδιακόπως ἐργαζόμενον καὶ κόπτον τορνέζια φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Φιλίππου, πάντα ταῦτα τὰ χρήματα δὲν ἐπήρκουν εἰς τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, ὥστε ἐδέησε νὰ συνομολογήσῃ δάνειον πρὸς τὸ ἐν Γλαρέντζᾳ ὑποκατάστημα τοῦ Φλωρεντινοῦ τραπεζιτικοῦ οἴκου Περούτζη, καὶ ἐπὶ τέλους διωργάνωσεν ἐν Ἀχαΐᾳ τακτικὸν καταπιεστικὸν σύστημα, ὡς ἂν ἐκυβέρνα χώραν ξένην καὶ οὐχὶ τὸ κτῆμα τῆς συζύγου αὐτοῦ. Τί λοιπὸν παράδοξον, ἂν ἡ ἀργυρολογία αὕτη προεκάλεσε πολλὰς δυσαρεσκείας καὶ στάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ὠφελήθησαν οἱ ἐπαναλαβόντες τὰς ἐχθροπραξίας αὐτῶν Ἕλληνες.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς βορειοτέρας Ἑλληνικὰς χώρας ποικίλαι ἐπεκράτουν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνωμαλίαι. Ὁ Σεβαστοκράτωρ νέων Πατρῶν Ἰωάννης Α' εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ μετὰ τὴν ἧτταν ἣν ὑπέστη ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν τῷ 1291· ἀλλὰ τὰ πράγματα τοῦ μικροῦ τούτου κράτους ἐκυβερνῶντο ἔκτοτε μᾶλλον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου Ἀγγέλου καὶ ἑτέρου υἱοῦ ἁπλῶς Ἀγγέλου συνήθως καλουμένου. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι μάχιμοι ὄντες ἐπεχείρησαν τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1295 νέας κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐχθροπραξίας τῆς κατεχομένης τότε ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ θείου των Νικηφόρου καὶ ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ. Ματαίως ἐζήτησαν νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην ὅ τε Νικηφόρος καὶ οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ τόπου. Τὸ Ἀγγελόκαστρον, ὁ Ἀχελῷος καὶ ἡ Ναύπακτος κατεκτήθησαν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, οἱ δὲ ἄρχοντες ἢ κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη ἢ αἰχμαλωτευθέντες ἀπήχθησαν εἰς Μεγαλοβλαχίαν καὶ ἐφυλακίσθησαν αὐτόθι. Ὁ Νικηφόρος τότε ἐζήτησε τὴν προστασίαν τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ὅστις ἠθέλησε τῳόντι νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὴν Ἤπειρον ὑπὲρ τοῦ δεσπότου, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι ὁ τῶν Σέρβων ἡγεμὼν, Στέφανος Μιλιούτιν (1275—1321), ὠφελούμενος συγχρόνως ἐκ τῆς ἀνωμαλίας ταύτης, κατέλαβε τὸ Δυρράχιον.

Εὐτυχῶς διὰ τὸν Νικηφόρον, ἀποθανόντος τῷ 1296 τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου, ἠναγκάσθησαν οἱ υἱοί του νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Θεσσαλίαν· καὶ ἀμφότεροι μὲν ἔλαβον τὸν τίτλον τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ δυνάστης Μεγαλοβλαχίας ἐλογίζετο κυρίως ὁ Κωνσταντῖνος (1296—1303). Κατ' ἀρχὰς οὗτος συνωμολόγησεν εἰρήνην πρός τε τὸν Νικηφόρον καὶ τοὺς Ἀνδεγαυηνούς, ἐκχωρήσας τῆς τε Ναυπακτίας καὶ τοῦ Ἀχελῴου· συνεβιβάσθη δὲ καὶ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Β'. Μετά τινα ὅμως χρόνον ἐπανέλαβε πάλιν τὰς κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐχθροπραξίας. Ὁ δεσπότης Νικηφόρος Α' δὲν ἐπέζησε πολὺ μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν εἰρήνην, ἀποθανὼν ὡσαύτως τῷ 1296. Τὸ κάλλιστον τῆς χώρας μέρος περιῆλθε τότε εἰς τὴν κόρην αὐτοῦ Θάμαρ, τὴν σύζυγον τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, δυνάμει τῶν μετὰ τῆς Νεαπόλεως προηγουμένων συνθηκῶν· εἰς δὲ τὸ λοιπὸν μέρος διεδέξατο τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς χήρας αὐτοῦ δεσποίνης Ἄννης, ὁ υἱός του Θωμᾶς (1296—1318), ὅστις τότε πενταετὴς ὢν ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τῆς Ἠπείρου ἄρχων ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀγγέλων. Καὶ ἀναφέρεται μὲν οὗτος ἔν τινι καταλόγῳ τῶν Ἑλλήνων δυναστῶν, ὅστις συνετάχθη εἰς Ἐνετίαν τῷ 1313, ὡς ἑξῆς· «Θωμᾶς ἐλέῳ Θεοῦ μέγας δεσπότης Ῥωμανίας, πρίγκηψ Βλαχίας, κύριος Ἀρχαγγέλου, δοὺξ Βαγενετίας, κόμης Ἀχελῴου καὶ Ναυπάκτου καὶ κύριος τοῦ βασιλικοῦ φρουρίου τῶν Ἰωαννίνων,» ἀλλ' οἱ πολλοὶ οὗτοι τίτλοι οὐδεμίαν εἶχον πραγματικὴν ἀξίαν, διότι ἀληθῶς εἰπεῖν ὁ Θωμᾶς ἐξηρτᾶτο καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, ὅστις ἐκυβέρνα κατὰ τὸ δοκοῦν πᾶσαν τὴν χώραν δι' ἰδίων ἐπιτρόπων. Καὶ ἐπειδὴ τῷ 1303 ἀπεβίωσεν ὁ Κωνσταντῖνος Ἄγγελος, ὁ δὲ ἀδελφός του δὲν ἀναφέρεται πλέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦ δουκὸς τῶν νέων Πατρῶν καὶ τοῦ Σεβαστοκράτορος Μεγαλοβλαχίας περιῆλθεν εἰς τὸν ἀνήλικον τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸν Ἰωάννην Β' Ἄγγελον Κομνηνόν, ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος ἐνόμισεν ἐπιτηδείαν τὴν περίστασιν νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλην τινὰ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατείαν, ἵνα οὐ μόνον ἀσφαλίσῃ τὴν ἐπὶ τῆς Ἠπείρου κυριαρχίαν, ὅπου ἡ φιλόδοξος δέσποινα Ἄννα εἶχεν ὑποκινήσει ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, ἀλλ' ἐν ταὐτῷ ἐκτελέσῃ τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ κράτους τῶν Παλαιολόγων ἀξιώσεις. Τὰ πράγματα ἐφαίνοντο πρὸς τοῦτο συντελεστικώτατα, διά τε τὴν ἀνηλικότητα τοῦ νέου δυνάστου τῆς Μεγαλοβλαχίας, καὶ διὰ τὰς ἄλλας ποικίλας τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀνωμαλίας ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ.

Οὐδὲν ἧττον τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου ἐματαιώθη ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὡς πάντα τὰ ἄλλα μεγάλα ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν βουλεύματα τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ οἴκου· οὐδὲ ἐξετελέσθη εἰμὴ μετὰ τρία ἔτη, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες καὶ Φράγκοι δυνάσται δὲν ἔπαυσαν ἀνταγωνιζόμενοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὸ σύνηθες.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἄγγελος εἶχε καταστήσει κηδεμόνα τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του τὸν δοῦκα Ἀθηνῶν Γουΐδωνα Β', ἀνεψιὸν ὄντα αὐτοῦ ἐξ ἀδελφῆς καὶ εἶχε παραγγείλει εἰς τοὺς βαρώνους νὰ ὁμόσωσιν ἀπροφασίστως πίστιν πρὸς αὐτόν. Μόνον εἰς τὰ φρούρια ἔμελλον νὰ μείνωσιν Ἑλληνικαὶ φρουραί· κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ὁ Γουΐδων ἔμελλε νὰ ἄρχῃ τῆς χώρας ὡς νόμιμος αὐτῆς κυριάρχης ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος τοῦ Ἰωάννου Β'. Ἅμα δὲ ἀποθανόντος τοῦ Σεβαστοκράτορος, ἅπαντες οἱ γείτονες τῆς χώρας αὐτοῦ, Ἀνδρόνικος, Βούλγαροι, καὶ Ἄννα ἡ Ἠπειρωτική, παρεσκευάσθησαν ἵνα καταλύσωσι τὸ Θεσσαλικὸν ἐκεῖνο κράτος. Ὁ Γουΐδων Β' λοιπὸν προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων κατεπειγόντως ἔδραμε μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ, τοῦ Θωμᾶ τῶν Σαλώνων καὶ τῶν βαρώνων Εὐβοίας εἰς Ζητοῦνι, ἐδέχθη τὸν ὅρκον τῆς πίστεως τῶν ἀρχόντων, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν εἰς νέας Πάτρας καὶ διατάξας αὐτόθι τὰ περὶ τῆς διοικήσεως τῆς χώρας ὅλως διόλου ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον, ἐπέστρεψεν εἰς Θήβας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ μανθάνει, ὅτι ἡ δέσποινα τῆς Ἠπείρου Ἄννα κατέλαβεν αἰφνιδίως ἐν ἀρχῇ τοῦ 1304 τὸ φρούριον Φανάρι, τὸ κατὰ τὴν Πίνδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς Ἰωάννινα κείμενον. Ὁ Γουΐδων Β' συγκαλεῖ ἀμέσως ἅπαντα αὐτοῦ τὸν στρατὸν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν Νικόλαον Γ' Σαιντομὲρ, ὅστις, καίτοι ὢν πρωτοστράτωρ τοῦ Μωρέως, ἦτο συγχρόνως, ὡς κύριος τοῦ ἡμίσους τῶν Θηβῶν, ὑποτελὴς τοῦ Λαρόση. Ὁ πρίγκηψ Ἀχαΐας Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς ἠθέλησε νὰ ἀπαγορεύσῃ εἰς τὸν Σαιντομὲρ τοῦ νὰ συστρατεύσῃ μετὰ τοῦ Γουΐδωνος· ἀλλ' οὗτος παρακούσας ἀπῆλθεν εἰς Δομοκὸν περὶ τὸ ὁποῖον εὗρε συνειλεγμένον, ὑπὸ τὸν Γουΐδωνα, τὸν Θωμᾶν τῶν Σαλώνων, τὸν Βονιφάτιον καὶ τὸν Φραγκίσκον ἐξ Οὐηρῶνος, ἕνα τῶν μεγίστων καὶ λαμπροτάτων στρατῶν ἐξ ὅσων ἠδυνήθησαν ποτὲ νὰ συγκροτήσωσιν οἱ Φράγκοι ἐν Ἑλλάδι. Διότι παρῆσαν αὐτόθι 900 μὲν φράγκοι ἱππόται, 6,000 δὲ ἱππεῖς Θεσσαλοί, τὸ πλεῖστον Βλάχοι καὶ Βούλγαροι, καὶ 30,000 πεζοί. Ὁποῖοι ἆρά γε πρέπει νὰ ἦσαν οἱ χρηματικοὶ πόροι καὶ ὁ πλη-

θυσμὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἑνὸς μέρους τῆς Θεσσαλίας, ἵνα εἰμπορῇ νὰ παρατάσσῃ τηλικαύτας δυνάμεις. Καὶ οὗτος ὅμως ὁ στρατὸς οὐδὲν μέγα διέπραξεν. Ἡ καταπτοηθεῖσα Ἄννα ἔπεμψε πρὸς τὸν Λαρόσην δύο τῶν ἱππότων αὐτῆς καὶ δύο τῶν ἀρχόντων, ἵνα δηλώσῃ αὐτῷ ὅτι τὸ Φανάρι κατελήφθη παρὰ τὴν θέλησίν της, ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ τὸ ἀποδώσῃ, καὶ συγχρόνως νὰ πληρώσῃ εἰς μὲν τὸν δοῦκα 7,000 ὑπερπύρων (φρ. 78,400), εἰς δὲ τὸν Σαιντομὲρ 3,000 (φράγκα 33,600). Ἐπὶ τοῖς ὅροις τούτοις συνωμολογήθη εἰρήνη πρὸς τὴν Ἄνναν τῇ συναινέσει καὶ τῶν ἀρχόντων Θεσσαλίας· καὶ μετὰ μικρὰν ἐπιδρομὴν εἰς τὴν χώραν τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ λεηλασίαν τῶν τε ἐν τῇ βορείῳ Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Μακεδονίᾳ κτήσεων αὐτοῦ, ἐπέστρεψεν ὁ Γουΐδων εἰς Ζητοῦνι, διέλυσεν αὐτόθι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ, διέταξε πάλιν τὰ κατὰ τὴν διοίκησιν τῆς χώρας καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Θήβας, ἐνῷ ὁ Σαιντομὲρ ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ συνέβησαν νέαι καὶ σπουδαιόταται περιπλοκαί.

Τότε τῳόντι εἶχον φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον αἱ χρηματικαὶ καταπιέσεις τοῦ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις οὗτος εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς νὰ ὑποθέτῃ, ὅτι ὁ βασιλεὺς Κάρολος Β' δὲν θέλει ἀφήσει αὐτὸν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπεθύμει ἀναχωρῶν ἐκεῖθεν νὰ συνεπαγάγῃ μεθ' ἑαυτοῦ ὅσον ἐνδέχεται πλειότερον ἀργυριον. Ὅθεν περὶ τὰ μέσα τοῦ 1304, ἐνῷ ὁ Σαιντομὲρ ἦτο εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς Ἀρκαδίας ἔκτακτον ἀναγκαστικὸν φόρον, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἐστασίασαν οἱ Ἕλληνες τῆς χώρας ἐκείνης κάτοικοι. Ἀθροισθέντες δὲ εἰς τὸ χωρίον Λινίσταινα, ἐξελέξαντο ἀρχηγοὺς τοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιον καὶ Ἰωάννην Μικρονᾶν καὶ ἀπεφάσισαν ν' ἀντισταθῶσι διὰ τῆς βίας εἰς τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου, ἐλπίζοντες μὲν ὅτι θέλουσι τοὺς ὑποστηρίξει πάντες οἱ κάτοικοι τῆς χερσονήσου Ἕλληνές τε καὶ Λατῖνοι, καθὸ δυσηρεστημένοι διὰ τὴν καταθλιπτικὴν διοίκησιν τοῦ Φιλίππου, ἐπικαλεσάμενοι δὲ καὶ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἐν Μισθρᾷ ἐδρεύοντος στρατηγοῦ. Ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τούτου βοηθούμενοι ἐκυρίευσαν τῳόντι κατ' ἀρχὰς καὶ κατέστρεψαν δύο φρούρια τῆς Καρυταίνης. Ἀλλ' ὅτε ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν καὶ τρίτου τινὸς φρουρίου καλουμένου Βωφὸρ (Beaufort), ἀπήντησαν γενναίαν ἀντίστασιν καὶ μαθόντες ὅτι ὁ Φίλιππος ἐπέρχεται κατ' αὐτῶν μετὰ μεγάλης δυνά-

μεως, διέλυσαν τὴν πολιορκίαν καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Ὁ Φίλιππος προσηνέχθη ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς στασιάσαντας κατοίκους· περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ δημεύσῃ τὴν περιουσίαν τῶν πρωταιτίων ἤτοι τῶν ἀδελφῶν Μικρονάδων, τοῦ Μακρῆ, τοῦ Ζαλλιακανάτα καὶ τοῦ Παπανικολοπούλου, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἄλλους ἀμνηστίαν καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Ἀνδραβίδαν, ἀφοῦ κατέλιπεν ἀξιόλογον σῶμα εἰς Βέρβενα, τὸ κυριώτατον παρὰ τὴν χώραν τῶν αὐτοκρατορικῶν φρούριον.

Συγχρόνως ἡ δέσποινα τῆς Ἠπείρου Ἄννα εἶχεν ἔλθει εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Β'. Ἡ Ἄννα εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς δυσαρεσκειῶν κατὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτῆς Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου. Ἡ Θάμαρ εἶχεν ἀναγκασθῆ παρὰ τὰ συμφωνηθέντα νὰ ἀσπασθῆ τὸ καθολικὸν δόγμα· αἱ δὲ προαναφερθεῖσαι παρασκευαὶ τοῦ Φιλίππου ἐνέπνευσαν εἰς τὴν δέσποιναν τὸν εὔλογον φόβον, ὅτι οὗτος μελετᾷ τὴν παντελῆ καθαίρεσιν αὐτῆς τε καὶ τοῦ υἱοῦ της καὶ τοῦ ὀρθοδόξου τῆς χώρας δόγματος. Ὅθεν συνεννοηθεῖσα μετὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπέτρεψε τὸν υἱόν της Θωμᾶν ἀπὸ τοῦ νὰ ὁμόσῃ πίστιν πρὸς τὸν Φίλιππον, ὅτε ἐπέστη ἡ ὥρα καθ' ἣν ὤφειλεν οὗτος νὰ δώσῃ τὸν ὅρκον τοῦτον, εἰποῦσα, ὅτι ὁ Θωμᾶς εἶναι ὑποτελὴς τῶν Παλαιολόγων, ὅτι εἶναι ἀνήκουστον υἱὸς μονογενὴς νὰ ἀποκληρωθῇ πρὸς ὄφελος τῆς κόρης, ὅτι ὁ Φίλιππος πρέπει νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὸ νὰ λάβῃ τέσσαρα βασιλικὰ φρούρια καὶ ἐτησίαν πρόσοδον 100,000 ὑπερπύρων καὶ ὅτι μόνον ἐὰν ὁ Θωμᾶς ἀποθάνῃ ἄτεκνος, οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ δικαιοῦνται νὰ προτείνωσιν ἀξιώσεις ἐπὶ ὅλου τοῦ δεσποτάτου. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι 100,000 ὑπέρπυρα ἰσοδυναμοῦσι πρὸς 1,120,000 φρ., κατὰ δὲ τὴν σχετικὴν ἀξίαν, πρὸς 5 ἢ 6 τοὐλάχιστον ἑκατομμύρια, ὅτι παρεκτὸς τούτου ἡ Θάμαρ ἔπρεπε νὰ εἰσπράττῃ ἄλλα τόσα πρὸς συντήρησιν τῆς αὐλῆς αὐτῆς καὶ τῆς διοικήσεως, καὶ ὅτι δὲν ἦρχεν εἰμὴ τῆς μεσημβρινῆς Ἠπείρου, τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, δὲν εἰμποροῦμεν εἰμὴ νὰ θαυμάσωμεν τὸν πλοῦτον ὃν εἶχον τότε αἱ χῶραι αὗται. Καὶ ἐν τούτοις οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθη ὁ Κάρολος· ἀλλ' ἀπήντησεν εἰς τὰς προτάσεις τῆς Θάμαρ διὰ πολέμου. Καίτοι ὅμως ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἐπιτρόπου τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, ὁ Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς μετὰ τοῦ Σαιντομέρ· καί τοι συνετάχθησαν μετ' αὐτῶν Ἕλληνές τινες ὑποτελεῖς τοῦ Ταραντίνου οἷον ὁ Χωματιανὸς μετὰ 200 Ἑλλήνων μαχητῶν· καίτοι οὕτω συνεκροτήθη δύναμις λόγου ἀξία, οἱ ἐχθροὶ τῆς

Ἄννης καὶ τοῦ Θωμᾶ ἀπέτυχον περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς τε Ἄρτης καὶ τῶν Ῥωγῶν καὶ, κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1304, ἀπῆλθον ἄπρακτοι. Ἔμελλον δὲ αἱ ἐχθροπραξίαι νὰ ἐπαναληφθῶσι κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἐπιόντος ἔτους. Ἡ Ἄννα ὅμως γινώσκουσα πόσον ὁ Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς ἠγάπα τὰ χρήματα, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ μὴ λάβῃ μέρος εἰς τὴν μελετωμένην νέαν τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐκστρατείαν, πέμψασα εἰς μὲν τὸν πρίγκηπα 6,000 ὑπέρπυρα (φρ. 67,200), εἰς δὲ τὸν Σαιντομὲρ 4,000 (44,800 φρ.). Ὁ δὲ Φίλιππος, ἵνα εὕρῃ πρόφασιν ἀπουσίας, προεκήρυξε τὴν συγκρότησιν Παρλαμέντου ἐν ἀρχῇ μαΐου εἰς Κόρινθον. Ἐκεῖ συνήχθησαν τότε οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Νάξου, ὁ μαρκίων Μπουδουνίτζης Ἀλβέρτος Παλαυϊτζίνης, οἱ βαρῶνοι τῆς Εὐβοίας, ὁ κόμης Κεφαλληνίας Ἰωάννης Α' υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ῥικάρδου, καὶ οἱ ἄλλοι Φράγκοι τῆς Ἑλλάδος δυνάσται· ἐτελέσθησαν δὲ πανηγύρεις λαμπραὶ καὶ ὑπὲρ τὰς 20 ἡμέρας διεξήχθησαν ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ ἀγῶνες ἱππικοί, ὧν μετέσχον 1,000 περίπου ἱππόται· νέα ταῦτα Ἴσθμια, τῶν ὁποίων ἀγωνισταὶ δὲν ἦσαν μόνον Φράγκοι ἀλλὰ καὶ Ἕλληνες ἱππόται. Ἐν τούτοις ἡ ἀποποίησις τοῦ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ τοῦ νὰ συνδράμῃ τὸν Φίλιππον τὸν Ταραντῖνον εἰς τὴν κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐκστρατείαν ἐλογίσθη ὑπὸ τοῦ Καρόλου Β' ὡς προδοσία· ὁ Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς καθῃρέθη τὴν 5 ἰουλίου 1306, ἐπεσπεύθη δὲ ἡ πρὸ καιροῦ παρασκευαζομένη μεγάλη ἐπὶ τὴν Ἀνατολὴν στρατεία τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου. Ὁ Ἀνδεγαυϊκὸς στόλος ἐπέπλευσε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ κατέλαβεν αὐτὴν εὐχερῶς, προαναχωρήσαντος τοῦ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ· ἐκεῖθεν δὲ ἀνέπλευσεν εἰς τὴν Ἤπειρον. Ἀλλ' ἡ Ἄννα εὗρε συμμάχους πολλούς· οὔτε οἱ Ἐνετοί, οὔτε οἱ ἐν Βυζαντίῳ, οὔτε αὐτοὶ οἱ Σέρβοι ἐπεθύμουν τὸν θρίαμβον τῶν Ἀνδεγαυηνῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις· ὅθεν πάντες συνέδραμον αὐτὴν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως. Πλὴν δὲ τούτου ἐξερράγη ἐπιδημία ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Φιλίππου, ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος εἰς Νεάπολιν κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1306, ἄλλο οὐδὲν κατορθώσας εἰμὴ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ κυριαρχίαν αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς διώρισεν αὐτόθι ἐπίτροπόν του τὸν Σαιντομὲρ, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον προεχειρίσατο εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο τὸν πλουσιώτατον καὶ ἐπιφανέστατον τῶν δυναστῶν τῆς χώρας, τὸν δοῦκα Ἀθηνῶν Γουΐδωνα Β'. Ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ ἀγαθοῦ τούτου δουκὸς ἡ Ἀττικὴ εἶχε

παραδόξως εὐημερήσει. Αἱ πρόσοδοι τῆς χώρας ὑπερηύξησαν· τὸ δὲ ἀκατανόητον εἶναι ὅτι ἡ ἀνέκαθεν ἄγονος λογιζομένη αὐτῆς γῆ παρῆγε τοσοῦτον σῖτον, ὥστε ἀντὶ νὰ τρέφηται ὡς ἄλλοτε ὑπὸ τῆς Εὐβοίας, ἐξ ἐναντίας τῷ 1307 ἔπεμπεν εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον σιτηρά. Ἡ αὐλὴ τοῦ δουκὸς ὑπερέβαινε κατὰ τὴν λαμπρότητα ἁπάσας τὰς ἄλλας ἐν Ἑλλάδι φραγκικὰς αὐλάς, οἱ δὲ ἐν αὐτῇ συνωθούμενοι πολυάριθμοι ἱππόται, οἵτινες δὲν ἤρχοντο εἰς γάμου κοινωνίαν εἰμὴ μόνον μετὰ τῶν εὐγενεστάτων τῆς Γαλλίας γενῶν, ἐλογίζοντο ὡς οἱ πρῶτοι τῆς οἰκουμένης ἱππόται. Ὁ Μουντάνερ, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν αὐλὴν ταύτην βεβαιοῖ, ὅτι ἡ Γαλλικὴ ἐλαλεῖτο ἐν αὐτῇ ἐπίσης καθαρῶς ὅπως ἐν Παρισίοις· ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν δοῦκα, ἅτε υἱὸν ὄντα Ἑλληνίδος μητρός. Ὁ Γουΐδων ἔδρευε συνήθως, ὅπως καὶ οἱ προπάτορες αὐτοῦ, εἰς τὴν μεγάλην τῶν Θηβῶν πόλιν, δὲν ἐγκατέλιπεν ὅμως ὅλως διόλου οὐδὲ τὰς Ἀθήνας, ἀφ' ἧς δὲ διωρίσθη γενικὸς διοικητὴς Ἀχαΐας μετέβαινεν ἐκ διαλειμμάτων καὶ εἰς Καλάμας. Ἀλλ' ὁ Γουΐδων Β' ἀπέθανεν εἰς Ἀθήνας τῇ 5 ὀκτωβρίου 1308, τὸ δὲ δουκάτον περιῆλθε τότε εἰς τὸν συγγενῆ αὐτοῦ Οὐάλτερον Α' Βριέννιον (1308—1311), ὅστις ὑπῆρξε καὶ ὁ τελευταῖος Γάλλος δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν.

Καθὼς δὲ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τοῦ πλείστου τῆς Πελοποννήσου ἐκυριάρχει ὁ Ἀνδεγαυϊκὸς οἶκος, οὕτως ἡ Ἐνετία ἐκυριάρχει τῶν πλείστων νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἡ Εὔβοια ἐξηκολούθει μὲν ἀνήκουσα εἰς τοὺς καταλαβόντας αὐτὴν ἐξ ἀρχῆς τρεῖς λομβαρδικοὺς οἴκους, ἡ Ἐνετία ὅμως οὐ μόνον διετήρησε τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπικυριαρχίαν, ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυσεν αὐτὴν ὠφεληθεῖσα ἐκ διαφόρων περιστάσεων. Ἐν πρώτοις οἱ ἄμεσοι τῆς χώρας κτήτορες, πολεμούμενοι ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, εἶχον ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς Ἐνετικῆς προστασίας· καὶ οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐδίσταζον νὰ παρέχωσι μέχρι τινὸς τὴν συνδρομήν των, δυνάμει τῆς παραδόξου ἐκείνης διατάξεως τῶν συνθηκῶν ἃς τῷ 1285 συνωμολόγησαν πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον, διατάξεως καθ' ἣν ὁ ἐν Εὐβοίᾳ βάϊλος ἐδικαιοῦτο νὰ βοηθῇ τοὺς βαρώνους τῆς νήσου κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου. Πλὴν τούτου περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ὡς ἐκ τοῦ θανάτου ὅλων σχεδὸν τῶν ἀρρένων ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν λομβαρδικῶν οἴκων, αἱ κτήσεις αὐτῶν περιῆλθον εἰς χεῖρας γυναικῶν, ἐκ τούτου δὲ

φυσικῷ τῷ λόγῳ ὁ τῆς Ἐνετίας βάϊλος ἔλαβεν ἔτι πλειοτέρας ἀφορμὰς ἐπεμβάσεως εἰς τὰ τῶν οἴκων τούτων πράγματα. Διὰ τῆς συνδρομῆς δὲ τῶν Ἐνετῶν οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐξώσθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς νήσου, καὶ τῷ 1296 ὁ γνωστὸς εἰς ἡμᾶς φίλος τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βονιφάτιος ὁ ἐξ Οὐηρῶνος ἀνέκτησε τὰ τελευταῖα αὐτῶν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας φρούρια, ἤτοι τὴν ὀχυρὰν Κάρυστον, τὰ Λάρμενα καὶ τὴν Μητροπόλην, καθὸ ἀνήκοντα εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Γουϊδωνος Β' σύζυγον. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἐνετοί, θέλοντες νὰ ἀσφαλίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὁμογενῶν τῆς νήσου κτητόρων, ὠχύρωσαν ἀπὸ τοῦ 1304—1308 τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς ἀνέκαθεν τμῆμα τῆς Χαλκίδος καὶ κατέστησαν αὐτὸ φρούριον δυσπόρθητον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὁρμώμενοι ἐδέσποζον τῶν Λομβαρδῶν. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως, ὅτι, καίτοι τοσαῦται ἀνωμαλίαι ἐπεκράτουν ἐν τῇ νήσῳ, οὐδὲν ἧττον λέγεται, ὅτι ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς ηὔξανεν ὁσημέραι καὶ ὅτι αἱ παρὰ τοῦ βαΐλου εἰσπραττόμεναι πρόσοδοι δὲν ἦσαν ὀλίγαι, ἂν καὶ προστίθεται, ὅτι τὰ πλειότερα βάρη ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς αὐτόθι ἑδρεύοντας πολυαρίθμους Ἰουδαίους. Ἡ ἐπὶ τῶν μικροτέρων νήσων Ἐνετικὴ κυριαρχία ἠμφισβητεῖτο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν φεουδικῶν αὐτῶν ἀρχόντων· καὶ ὁ δοὺξ τῆς Νάξου Σανοῦτος λ. χ. ἀπέκρουσέ ποτε τὴν τῆς Ἐνετίας ἐπέμβασιν καὶ διαταγὴν, καταφυγὼν πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως, ὡς τὸν μόνον νόμιμον αὐτοῦ ἐπικυρίαρχον. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους οἱ Ἐνετοί, καὶ καθὸ θαλασσοκρατοῦντες, καὶ καθὸ κατέχοντες τὰς δύο γείτονας μεγάλας νήσους, Εὔβοιαν καὶ Κρήτην, κατίσχυον τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μικροὶ ἐκεῖνοι δυνάσται δὲν ἔπαυον ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους. Τῳόντι ἂν καὶ μετὰ τὰς ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Λικαρίου διαπραχθείσας κατακτήσεις, δὲν ἔμειναν ἄρχοντες ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει εἰμὴ δύο μόνον Ἰταλικοὶ οἶκοι, οἱ Γκίζαι καὶ οἱ Σανοῦτοι, οἱ δύο οὗτοι οἶκοι διετέλουν εἰς ἀδιακόπους ἐμφυλίους διενέξεις. Ἵνα δὲ κρίνῃ ὁ ἀναγνώστης ὁπόσον μικρολόγοι ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων τούτων, θέλομεν ἱστορήσει μίαν μόνην ἐξ αὐτῶν. Τῷ 1286 πειραταὶ εἶχον ἁρπάσει ἀπό τινος τῶν νήσων, αἵτινες ἀνῆκον εἰς τὸν Βαρθολομαῖον Α' Γκίζην, κάλλιστον ὀχευτὴν ὄνον, ὃν ἐπώλησαν ἐν Νάξῳ εἰς τὸν Γουλιέλμον, τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Μάρκου Β' Σανούτου. Ὁ Γκίζης ἀγανακτήσας διότι ὁ Σανοῦτος ἠγόρασε τὸν ὄνον αὐτοῦ ἀπὸ τῶν πειρατῶν, ὥρμησε κατὰ τῆς εἰς τοὺς Σανούτους ἀνηκούσης Σύρου καὶ ἐπίεσεν αὐτὴν δεινῶς. Συνέπεσε

δὲ τότε νὰ ναυλοχῇ εἰς Μῆλον ὁ ναύαρχος τῆς Σικελίας Τουσὺ (Narjaud de Toucy). Ἡ Μῆλος ἦτο κτῆμα Φραγκίσκου τοῦ νεωτέρου, υἱοῦ τοῦ δουκὸς Σανούτου· ἡ δὲ σύζυγος τοῦ Φραγκίσκου Κασσάνδρα, συγγενὴς οὖσα τοῦ Τουσύ, παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ βοηθήσῃ τὴν κινδυνεύουσαν Σῦρον. Ὁ ναύαρχος ἔδραμε τῳόντι εἰς Ἄνδρον, ὅπου ἔδρευε τότε ὁ δοὺξ Σανοῦτος καὶ δηλώσας αὐτῷ, ὅτι εἶναι εἰς τὰς διαταγάς του, ἔπλευσεν ἐπὶ Σῦρον καὶ ἠνάγκασε τὸν Γκίζην ν' ἀπέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Μεθ' ὃ συνεβιβάσθησαν ὁ Σανοῦτος καὶ ὁ Γκίζης εἰς Χαλκίδα τῇ μεσολαβήσει τοῦ βαΐλου Ἰακώβου-δα-Μολὺν (1285—1287). Ἀλλ' ἕνεκα τοῦ ὄνου τούτου ἐδαπάνησαν οἱ ἐνδιαφερόμενοι ὑπὲρ τὰς 360,000 γρόσσων ἀναλογούντων πρὸς 18,000 χρυσῶν δουκάτων=220, 140 φράγκων. Ἰσχυρότεροι τῶν Ἐνετῶν τούτων φεουδαρχῶν ἦσαν οἱ Γενουαῖοι δυνάσται τῆς Φωκαίας, οἱ Ζαχαρίαι, ἐξ ὧν ὁ Βενέδικτος Α' (1288—1307) εἰςέπραξε μεγάλους θησαυροὺς ἐκ τῶν αὐτόθι κειμένων πλουσίων μεταλλείων στυπτηρίας καὶ ἀνεδείχθη ἀνὴρ μάχιμος κατά τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, κυριεύσας τῷ 1304 τὰς νήσους Χίον, Σάμον καὶ Κέω, αἵτινες, καίτοι ἀνήκουσαι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἐχρησίμευον ὡς ὁρμητήρια ποικίλων πειρατῶν Χριστιανῶν τε καὶ Μωαμεθανῶν. Ἡ Ἐνετία ἐφθόνησε τοὺς θησαυροὺς τοῦ τολμηροῦ Γενουαίου, καὶ ἐπειδὴ μετ' ὀλίγον περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν Γένουαν, ἔπαθον καὶ αἱ κτήσεις αὐτοῦ δεινῶς.

Ἡ ῥῆξις ἐκείνη συνέβη τῷ 1294 ἕνεκα τῆς προαιωνίου ἀντιζηλίας, ἥτις ὑφίστατο μεταξὺ τῶν δύο ναυτικῶν τούτων πόλεων· καὶ ἡ μὲν Ἐνετία εἶχε σύμμαχον τὴν Πίσαν, οἱ δὲ Γενουαῖοι τὸν Ἀνδρόνικον Β'. Ἀλλὰ καθὼς οἱ πλεῖστοι τῶν χρόνων ἐκείνων πόλεμοι καὶ ἰδίως καθὼς ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπὸ τῶν Φράγκων διεξαχθέντες, ἀπέληξε καὶ οὗτος ἄνευ κρισίμου τινὸς ἀποτελέσματος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει μὲν ἡ ἐνετικὴ ἀποικία ἔπαθε τὰ πάνδεινα· οἱ αὐτόθι Ἐνετοὶ ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ μῖσος τῶν Γενουαίων καὶ εἰς τὴν ὑπερέχουσαν δύναμιν τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς ἐφυλακίσθησαν, ἐληστεύθησαν, ἐδημεύθησαν, ἐφονεύθησαν. Οὐδὲ ἠδυνήθησαν οἱ ὑπὸ τῆς μητροπόλεως σταλέντες στόλοι νὰ πράξωσί τι γενναῖον· διότι ἡττήθησαν μὲν ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν Γενουαίων κατά τε τὰ παράλια τῆς Ἀρμενίας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀδριατικῇ περὶ τὰ τῆς Δαλματίας παράλια, ἐπιχειρήσαντες δὲ νὰ ἐκπορθήσωσι τὸ Πέρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέτυχον. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐλεηλάτησαν τὴν ἐν τῷ

Εὐξείνῳ Πόντῳ Γενουητικὴν ἀποικίαν τῆς Κάφας, ἐκυρίευσαν καὶ ἐδήωσαν τὴν Φώκαιαν, καὶ διὰ πολυαρίθμων ἐθελοντῶν, πειρατῶν τε καὶ ἁρματωλῶν (armatores) ὁρμωμένων ἐξ Εὐβοίας καὶ ἐκ Κρήτης, ἀνέκτησαν πολλὰς τῶν νήσων ἐξ ὧν ἄλλοτε εἶχον ἐξωσθῆ ὑπὸ τοῦ Λικαρίου. Τελευταῖον τῷ 1299 αἱ δύο ναυτικαὶ τῆς Ἰταλίας πόλεις εἰρήνευσαν πρὸς ἀλλήλας· ἀλλ' ὁ μεταξὺ Ἐνετίας καὶ τῶν ἡμετέρων πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἔτι ἐπὶ τέσσαρας ἐνιαυτούς, καὶ οἱ Γενουαῖοι ἐπεφυλάξαντο ἑαυτοῖς διὰ ῥητοῦ ἄρθρου τῶν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς συνθηκῶν τὸ δικαίωμα νὰ βοηθῶσι τὸν αὐτοκράτορα, χωρὶς τοῦτο νὰ λογίζηται ὡς ἀφορμὴ πολέμου. Αὕτη δὲ τῶν ἐχθροπραξιῶν ἡ παράτασις οὐδὲν πάλιν ἐπήγαγε κρίσιμον γεγονός, διότι αἱ ἐχθροπραξίαι συνίσταντο εἰς πειρατικὰς συνήθως ἐπιδρομάς, μέχρι οὗ τῷ 1303 συνωμολογήθησαν καὶ πρὸς τὸν βασιλέα δεκαετεῖς ἀνακωχαὶ δυνάμει τῶν ὁποίων ἐπεκυρώθησαν μὲν τὰ ἀρχαῖα ἐμπορικὰ τῶν Ἐνετῶν προνόμια, παρεκτὸς ὅτι ἀπηγορεύθη αὐτοῖς ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ἅλατος καὶ τῆς μαστίχης, διετήρησαν δὲ οὗτοι τινὰς τῶν κατακτηθεισῶν νήσων καὶ ἰδίως τὴν Κέω, τὴν Σέριφον τὴν Σαντορίνην καὶ τὴν Ἀμοργόν. Ἀλλὰ διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης δὲν κατέπαυσαν αἱ ἀδιάκοποι ἐμφύλιοι μεταξὺ τῶν κατόχων τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους διενέξεις. Αἱ παραχωρηθεῖσαι εἰς τὴν Ἐνετίαν νῆσοι δὲν κατελήφθησαν, ὡς εἴχομεν ἴδει, ἀμέσως ὑπ' αὐτῆς, ἀλλὰ ὑπὸ ἐθελοντῶν ἐν οἷς ἐπρώτευον οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κτητόρων, Ἰουστινιανοί, Μικέλαι, Βαρότζαι καὶ Γκίζαι. Οἱ δυνάσται οὗτοι ὑπελάμβανον ἑαυτοὺς αὐτοτελεῖς τῶν κτήσεων αὐτῶν κυρίους μὴ ὑποκειμένους εἰμὴ εἰς μόνην τὴν Ἐνετίαν, ἐνῷ ὁ δοὺξ τῆς Νάξου Γουλιέλμος Α' Σανοῦτος ἠξίου νὰ διατηρήσῃ ἐπ' αὐτῶν τὴν ἀρχαίαν φεουδαλικὴν ἐπικυριαρχίαν, τὴν διὰ τῶν κατακτήσεων τοῦ Λικαρίου καταστραφεῖσαν. Ἐντεῦθεν αἱ ἀδιάκοποι διενέξεις καὶ ἐχθροπραξίαι, αἵτινες ἐπολλαπλασιάσθησαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος ποικίλοι καὶ ἄλλοι τυχοδιῶκται κατέλαβον δίκην πειρατῶν οὐκ ὀλίγους ἔτι ἀφυλάκτους καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀδεσπότους νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους.

Τὸ μόνον σπουδαῖον γεγονὸς τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν κατάληψις τῆς νήσου Ῥόδου. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκα-

τονταετηρίδος οἱ δυτικοὶ εἶχον διατηρήσει ἐν Συρίᾳ ὀλίγας τινὰς τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κτήσεων καὶ ἰδίως τὴν Λαοδίκειαν, τὴν Τρίπολιν καὶ τὴν Πτολεμαΐδα. Ἐκ διαλειμμάτων ἐγίνοντο δευτερεύουσαί τινες ἐκστρατεῖαι, ἰδίως ἐκ Γαλλίας καὶ ἐξ Ἀγγλίας, ἵνα διασώσωσι καὶ ἀναζωπυρήσωσι τὰς ἀποικίας ταύτας· ἀλλ' ἦτο πρόδηλον, ὅτι αὗται δὲν ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν ἀφοῦ ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης γενομένη μεγάλη ἐπιχείρησις, ἀντὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν ἀρχικὸν αὐτῆς σκοπόν, ἐστράφη ἀπ' ἐναντίας κατὰ τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ, διαπράξασα ἐν μέρει τοὐλάχιστον τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους, παρήγαγεν ἐνταῦθα τοσαῦτα συμφέροντα, ὥστε ἔκτοτε οἱ Εὐρωπαῖοι ἐφρόντιζον μᾶλλον πῶς νὰ διατηρηθῶσι παρ' ἡμῖν ἢ πῶς νὰ ἐξαπολεμήσωσι τοὺς Μωαμεθανούς. Τῷόντι περὶ τὸ 1290 οἱ Μωαμεθανοὶ κατώρθωσαν νὰ κυριεύσωσι τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν ἐν Συρίᾳ χριστιανικῶν κτήσεων, καὶ τότε οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν περισωθέντων μαχητῶν τῆς Δύσεως ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια, τινὲς δὲ, καὶ μεταξὺ τούτων οἱ ἱεροϊππόται τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν, κατέφυγον εἰς Κύπρον, κατεχομένην ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Ἱεροσολύμων Γουΐδωνος Λουζινιάνου. Ἐκεῖθεν δὲ ὁρμώμενοι οἱ Ἰωαννῖται ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὴν νῆσον Ῥόδον διατελοῦσαν ἔτι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ ὑπὸ τὸν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡγέτην αὐτῶν, ἤ, καθὼς ἐλέγετο παρ' αὐτοῖς, μέγαν Μάγιστρον Φάλκωνα Βιλλαρὲτ, κυριεύσαντες κατ' αὔγουστον τοῦ 1310 τὴν πρωτεύουσαν, ἔπειτα δὲ καὶ πᾶσαν τὴν λοιπὴν νῆσον, ἥτις ἔκτοτε παρέμεινε κτῆμα αὐτῶν ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας καὶ εἷς τῶν ἰσχυροτέρων προμαχώνων τῆς χριστιανωσύνης κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1522 κατακτήσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν.

Ἀλλ' ὅσον σπουδαία καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ κατάληψις αὕτη τῆς νήσου Ῥόδου ὑπὸ τοῦ ἱερατικοῦ τῶν Ἰωαννιτῶν τάγματος, ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς διετέλει προδήλως ἐν πληρεστάτῃ παρακμῇ. Τί ἦτο ἡ νέα αὕτη πρόσκτησις παραβαλλομένη πρὸς τὰς εὐρείας χώρας ὅσας ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἠναγκάσθη ἀλλεπαλλήλως νὰ ἐγκαταλείψῃ; Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι μηδέποτε κατορθώσασα νὰ κυριεύσῃ ὁλόκληρον τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἐξεχώρησεν ἐκ τῶν ὀλίγων αὐτῆς ἐν τῇ

μικρᾷ Ἀσίᾳ κτήσεων, ἐκ τῆς Μακεδονίας, ἐκ τῆς Θράκης, ἀπώλεσε τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἀξιόλογον τῆς Πελοποννήσου μέρος· κατέχουσα δὲ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὀλίγα τινὰ τμήματα τῆς Στερεᾶς, τὸ λοιπὸν τῆς Πελοποννήσου καὶ τὰς νήσους, δὲν ἠδύνατο οἴκοθεν νὰ ἐπιχειρήσῃ τι πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ἀπολεσθέντων καὶ μετὰ κόπου διετηρεῖτο ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ὑπελείποντο αὐτῇ. Ἡ μόνη ἐλπὶς τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἦτο τότε ὁ Ἀνδεγαυϊκὸς οἶκος, ὅστις μετ' ὀλίγον ἐκληρονόμησεν ὅλα τὰ δικαιώματα τοῦ ἀρχαίου φραγκικοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἴκου τῶν Κορτεναίϋ· διότι τῷ 1313 ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος ἀφοῦ πρό τινων ἐνιαυτῶν διεζεύχθη τὴν Θάμαρ, ἐνυμφεύθη τὴν τελευταίαν τοῦ οἴκου ἐκείνου ἀπόγονον Αἰκατερίναν Β'. Ἀλλ' οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ ἀδιακόπως μελετῶντες τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ προκηρύσσοντες αὐτήν, καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ παρασκευαζόμενοι, οὐδέποτε σπουδαίως ἐξετέλεσαν τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν. Εἶναι ἀληθὲς, ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν νήσων Ἐνετικὴ κυριαρχία ἦτο πολὺ ἀσφαλεστέρα τῆς ἄλλης φραγκικῆς, καὶ ὅτι ἔμελλε νὰ ἐπιζήσῃ οὐκ ὀλίγον μετὰ τὴν ἐντελῆ ἐξάλειψιν τῶν Γαλλικῶν ἡγεμονειῶν. Ἀλλ' ἡ Ἐνετία ἀμφιβάλλομεν ἂν προῃρέθη ποτὲ ν' ἀντικατασταθῇ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντὶ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας· ἢ ἐὰν τοιοῦτό τι βούλευμα διῆλθεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἀπὸ τῆς δαιμονίου κεφαλῆς τοῦ Ἐρρίκου Δανδόλου, τάχιστα ὑπενέδωκεν εἰς τὸν πολὺ πρακτικώτερον σκοπὸν τοῦ νὰ καταληφθῶσι παραλίαι τινὲς καὶ νῆσοι, ἐπιτήδειαι νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἐνετικὸν ἐμπόριον ἐνταῦθά τε καὶ εἰς τὰς πρὸς τὴν ἀπωτέρω Ἀνατολὴν σχέσεις αὐτοῦ. Ἡ ἐνετικὴ λοιπὸν κυριαρχία δὲν ἐξεπροσώπησε τὴν ἰδέαν τῆς ἐκλατινίσεως, τῆς ἐκδυτικίσεως οὕτως εἰπεῖν τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ἰδέαν ἣν κατ' ἀρχὰς τοὐλάχιστον ἐπεδίωκον οἱ ἄλλοι τῆς Δύσεως σταυροφόροι καὶ ἀείποτε οἱ προϊστάμενοι αὐτῶν πάπαι. Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ μίαν ὅλην ἑκατονταετηρίδα ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τούτῳ, ἀπεδείχθη ὅτι ματαίως ἠγωνίσθησαν, ἰδίως διότι ἠθέλησαν νὰ εἰσαγάγωσιν ἐνταῦθα δύο θεσμοὺς ἐντελῶς ἀσυμβιβάστους πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τὰ ἤθη τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου· τὴν παπικὴν κυριαρχίαν καὶ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα. Αἰώνων πεῖρα εἶχε μαρτυρήσει ὅτι οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, τοὐλάχιστον τὸ ζωτικώτερον καὶ πολυπληθέστερον αὐτῆς μέρος, οὐδέποτε ἤθελον συναινέσει νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν δεσποτείαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώ-

μης, διότι ὑπελάμβανον τὴν δεσποτείαν ταύτην ὡς ἀνατρεπτικὴν τῆς ἐθνότητος αὐτῶν καὶ τῆς γλώσσης· ἐντεῦθεν πάντα ὅσα οἱ κατακτηταὶ τῆς Δύσεως ἐνήργησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ὑποσκάψωσι τὰ θεμέλια τοῦ ἔργου αὐτῶν. Καὶ οὐδὲ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα ἔμελλε νὰ ῥίψῃ ῥίζας παρ' ἡμῖν, καὶ ἐπήγαγεν ἁπλῶς δεινὴν πραγμάτων παραλυσίαν καὶ ἔτι δεινοτέραν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους πόρων ἐλάττωσιν. Δὲν ἀρνούμεθα καὶ ἀπεναντίας μετὰ πάσης εἰλικρινείας ὡμολογήσαμεν, ὅτι ἡ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκοκρατία ἀπέβη μέχρι τινὸς εὐεργετικὴ εἰς τὸν τόπον, διότι πρῶτον, δὲν ἐξεβίασε ποτὲ τὴν ἀλλαξοπιστίαν τῶν κατοίκων καὶ ἐπροστάτευσε μάλιστα κατά τι τὸ ἐγχώριον θρήσκευμα· δεύτερον, διότι ἂν δὲν ἀνέπτυξε, συνετήρησε τοὐλάχιστον τοὺς προϋπάρχοντας γεωργικοὺς καὶ βιομηχανικοὺς πόρους· τρίτον, διότι συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπιῤῥώσῃ τὸ μάχιμον τῶν ἐγχωρίων πνεῦμα, περιποιοῦτα οὕτω εἰς τὸν νεώτερον Ἑλληνισμὸν τὸ ἀπαραίτητον τοῦτο τῆς ζωτικότητος τῶν ἐθνῶν κεφάλαιον. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἕνεκα τοῦ φεουδαλικοῦ πολιτεύματος δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ἀποτύχῃ τελευταῖον. Ταῦτα λέγοντες περὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος τῶν δυτικῶν, δὲν ἐννοοῦμεν δυστυχῶς, ὅτι ἐκ τῶν ἐρειπίων τὰ ὁποῖα τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐπεσώρευσεν, ἔμελλε νὰ ἀναθάλῃ ἀμέσως ἡ Ἑλληνικὴ ἐθνότης. Ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς παρακμάσει, ὁ δὲ τότε μόλις ἀρχίσας νὰ προκύπτῃ εἰς μέσον νεώτερος Ἑλληνισμὸς δὲν εἶχε λάβει ἔτι καιρὸν νὰ ἐνισχυθῇ ἠθικῶς τοσοῦτον, ὥστε ἔκτοτε νὰ ἐπιδιώξῃ αὐτοτελῆ πολιτικὴν ὕπαρξιν. Τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου καὶ τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ νεωτέρου, ἠδυνήθησαν νὰ διακωλύσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τῆς Δύσεως, ἀλλὰ ἐξαντληθέντα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ δὲν εἰμπόρεσαν νὰ ἀναπλάσωσιν ἔκτοτε ἀπὸ τοῦ ἐξ αὐτοῦ προκύψαντος χάους νέον κόσμον· καὶ τόσῳ ὀλιγώτερον εἰμπόρεσαν νὰ διαπράξωσι τοιοῦτό τι ὅσῳ συγχρόνως προέκυπτεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ νέα τις μωαμεθανικὴ δύναμις, ἥτις καίτοι ὅλως στερουμένη τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος τῶν Ἀράβων, συνεκρότησεν ὅμως τὸν στρατὸν αὐτῆς πολὺ ἐπιτηδειότερον τῶν Φράγκων, ἠνάγκασε τὸν μήπω ὀργανωθέντα νέον Ἑλληνισμὸν νὰ ἀναλάβῃ αὖθις δεινοτάτους ἀγῶνας, καὶ κατετρόπωσεν ἐπὶ τέλους αὐτόν. Ἡ νέα αὕτη μωαμεθανικὴ δύναμις ἦσαν οἱ καλούμενοι *Ὀσμανίδαι* ἢ *Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι*.

Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν πολλάκις νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς παρακμῆς τοῦ μεγάλου σελδζουκικοῦ κράτους, καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἐξασθενήσεως τοῦ ἐν Ἰκονίῳ ἱδρυθέντος τμήματος αὐτοῦ, ὅπερ δὲν ἐσώθη ἐπὶ τῆς γιγαντώδους τῶν Μογγόλων ἐπιδρομῆς εἰμὴ διὰ φόρου καὶ ὑποτελείας πρὸς αὐτούς. Ἡ μογγολικὴ αὕτη ἐπιδρομὴ συνέβη τῷ 1243, κατὰ τὸ ἕβδομον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ σελδζουκικοῦ σουλτάνου Γκαγιασσεδδὶν Καϋχοσρὲφ Β', υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ἀλαεδδὶν Α'. Ὁ Γκαγιασσεδδὶν Β' κατατροπωθεὶς ὑπὸ τῶν πολεμίων ἐκείνων, ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐδολοφονήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων Ἐμιρῶν. Τότε κατέλαβον τὴν ἐν Ἰκονίῳ ἀρχὴν δύο ἀνήλικοι αὐτοῦ υἱοί, πράγματι δὲ ἡ ἐξουσία διεξήγετο ὑπὸ τοῦ παρ' αὐτοῖς ἐδρεύοντος ἐπιτρόπου τοῦ ἡγεμόνος τῶν Μογγόλων, ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν ἔκτοτε κατελύθη τὸ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν σελδζουκικὸν κράτος, ἂν καὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ σουλτάνων ἐξηκολούθησαν ἔτι ἐπὶ πεντήκοντα περίπου ἐνιαυτοὺς ἄρχοντες ὀνόματι ἐν Ἰκονίῳ, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος τῶν σελδζουκιδῶν, Γκαγιασσεδδὶν καὶ οὗτος καλούμενος, ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων ὀλίγας ἡμέρας, ἀφοῦ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀλαεδδὶν Γ' εἶχεν ἢ ὑπὸ τῶν Μογγόλων θανατωθῆ, ἢ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του δηλητηριασθῆ τῷ 1299 ἢ 1307, διότι ὁ Χάμμερ ἀποδίδει εἰς τὸ γεγονὸς ἀλλαχοῦ μὲν ταύτην, ἀλλαχοῦ δὲ ἐκείνην τὴν χρονολογίαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Μογγόλοι δὲν διετήρησαν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ εἰμὴ μέχρι τινὸς μόνον τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἐν Ἰκονίῳ κράτους· ἐν τῷ μεταξὺ παρακμάσαντες ὡςαύτως, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν κατάληψιν ὅλων τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ σελδζουκικὸν τοῦτο κράτος, ὑπὸ διαφόρων νέων Τουρκικῶν ἢ Τουρκομανικῶν δυναστῶν, ὧν εἷς ἦτο καὶ ὁ Ὀσμάν, τοῦ ὁποίου εἰδικώτερον θέλομεν ἐκθέσει τὰς περιπετείας, διότι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ ἀρχηγέτης τῆς σήμερον ὑφισταμένης Ὀσμανικῆς κυριαρχίας. Ὅτε ὁ Τζιγκισχὰν, ὁ φοβερὸς τῶν Μογγόλων ἡγεμὼν, κατέβαλε τὸ ἐν Περσίᾳ Χοβαρεσμιακὸν κράτος, εἷς τῶν εὐπατριδῶν τῶν Ὀγούζων ἐπιλεγομένων Τούρκων, ὁ Σουλεϊμὰν-Σὰχ, ἀπεδήμησεν ἐκ τοῦ Χορασσὰν, ὅπου κατῴκει, πρὸς δυσμὰς καὶ ἐγκατεστάθη μετὰ τῆς φυλῆς αὐτοῦ, τῆς συγκειμένης ἐκ 50,000 ψυχῶν, εἰς Ἀρμενίαν τῷ 1224. Μετὰ ἑπτὰ δ' ἔτη νομίσας ὅτι δύναται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, ἀπῆλθε μὲν ἐπὶ τούτῳ, ἐπνίγη δὲ διερχόμενος τὸν Εὐφράτην· καὶ τότε ἐκ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ υἱῶν οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἐπέστρεψαν

εἰς τὴν πατρίδα τῶν Χορασσὰν, οἱ δὲ δύο νεώτεροι, ὁ *Δινδὰρ* καὶ ὁ *Ἐρτογρούλ*, μετὰ 400 μόνον οἰκογενειῶν τραπέντες αὖθις πρὸς δυσμὰς, ἦλθον νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον ἐντὸς τοῦ κράτους τοῦ σελδζουκίδου σουλτάνου Ἀλαεδδὶν Α'. Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν ὁ Ἐρτογρούλ, καθὸ ἱκανώτερος, ἐκυβέρνα τὴν μικρὰν ἐκείνην φυλὴν καὶ εὐτυχήσας νὰ συνδράμῃ τὸν Ἀλαεδδὶν Α' εἰς διαφόρους κατὰ Τατάρων καὶ Ἑλλήνων πολέμους, ἔλαβε παρ' αὐτοῦ μικράν τινα περὶ τὰ Ἑλληνικὰ μεθόρια χώραν, ἐν ᾗ κατοικῶν ὡς ὑποτελὴς ἔργον εἶχε τὸ φυλάττειν τὰ ὅρια καὶ ἀμύνεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πᾶσα μὲν ἡ Βιθυνία ἀνῆκεν ἔτι εἰς τοὺς Ἕλληνας, τὸ δὲ πλεῖστον τῆς πρὸς μεσημβρίαν αὐτῆς κειμένης ἐπικτήτου Φρυγίας ὑπήγετο εἰς τοὺς Σελδζουκίδας, ὥστε τὸ ὄρος Τῆμνον ἐχώριζε τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κτήσεις τῶν δύο ἐπικρατειῶν. Ἰδίως δὲ ἡ ἐπιτραπεῖσα εἰς τὸν Ἐρτογρούλ χώρα ἦτο διὰ μὲν τὰς θερινὰς αὐτοῦ διατριβὰς αὐτὴ ἐκείνη ἡ ὀρεινὴ σειρὰ, διὰ δὲ τὰς χειμερινὰς τὸ εἰς τὰς ὑπωρείας αὐτῆς κείμενον Σεραϊτζίκ. Ἐκεῖ διέτριψεν ὁ Ἐρτογρούλ μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων ὡς μέγας τις ποιμὴν μᾶλλον ἢ ὡς δυνάστης, ὡς Τζέλιγκας, καθάπερ ἤθελον εἴπει οἱ καθ' ἡμᾶς βλαχοποίμενες, ἐπὶ 50 περίπου ἔτη, ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν ἀναφέρεται πολεμικὸν αὐτοῦ κατόρθωμα· καὶ ἐκεῖ ἐν τῷ μεταξὺ ἐγέννησε τρεῖς υἱοὺς, ὧν ὁ πρεσβύτερος Ὀσμὰν, γεννηθεὶς περὶ τὸ 1260, ἤρχισε πρῶτος νὰ ἐκτείνῃ τὰς πατρικὰς κτήσεις. Αἱ πρῶται αὐτοῦ συμπλοκαὶ, αἵτινες ἄλλως τε ἐγένοντο οὐ μόνον πρὸς Ἕλληνας ἀλλὰ καὶ πρὸς Τούρκους γείτονας, ὑπῆρξαν μικροῦ λόγου ἄξιαι, κατὰ τοῦτο δὲ μόνον δέον νὰ μνημονευθῶσιν, ὅτι εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν ᾐχμαλώτευσε τὸν Ἕλληνα δυνάστην φρουρίου τινὸς κειμένου μὲν περὶ τὸν γείτονα τοῦ Τήμνου ὄρους Ὄλυμπον, καλουμένου δὲ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν Χερμέγκια. Ὁ Ἕλλην οὗτος ὀνομάζεται ὑπ' αὐτῶν Μιχαὴλ Κέσε, τὸ δ' ἐπώνυμον τοῦτο κατὰ μὲν τὸν Λεϋγκλαύιον ἦτο παραφθορὰ τῆς Ἑλληνικῆς λέξεως Κόσσυφος, κατὰ δὲ τὸν Χάμμερ τουρκικὴ λέξις σημαίνουσα τὸν ὀξυγένειον. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Μιχαὴλ οὗτος, εἴτε Κόσσυφος εἴτε Ὀξυγένειος ἐπωνυμούμενος, ἀπέβη ἀπὸ αἰχμαλώτου τοῦ Ὀσμὰν, φίλος αὐτοῦ καὶ σύμβουλος πιστότατος· ὅτι βραδύτερον ἠσπάσθη τὸ μωαμεθανικὸν θρήσκευμα, ἀναδειχθεὶς εἷς τῶν ἰσχυροτάτων προμάχων τῆς προαγομένης τοῦ Ὀσμὰν δυνάμεως καὶ ὅτι οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ, οἱ καλούμενοι Μιχάλογλοι, ἐπὶ πολλὰς

ἑκατονταετηρίδας διέπρεψαν ἐν τῇ Ὀσμανικῇ ἱστορίᾳ ἐπὶ πλούτῳ καὶ δυνάμει· ὥστε ἐκ πρώτης ἀφετηρίας βλέπομεν χριστιανὸν ταὐτίζοντα τὴν τύχην αὐτοῦ μετὰ τῆς Ὀσμανικῆς δυναστείας, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς δυναστείας ταύτης ἀσμένως ἀποδεχόμενον τὸν χριστιανὸν ἐντὸς τῆς θρησκείας καὶ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ. Τοιοῦτό τι ἐγένετο ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν Ἀράβων ἐμφανίσεως, ἀλλὰ τὰ νῦν ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τοῦ Ἑλληνισμοῦ πολὺ μᾶλλον ἢ τότε.

Τὸ δὲ πρῶτον σπουδαῖον τοῦ Ὀσμὰν κατόρθωμα ἐγένετο περὶ τὸ 1288 μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἐρτογρούλ. Ὁ Ὀσμὰν περιελθὼν τότε εἰς ῥῆξιν πρός τινας ἡγεμόνας τῶν μεθορίων αὐτοκρατορικῶν φρουρίων καὶ ἰδίως πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Μελαγγείων ἅτινα, ἂν καὶ κείμενα ἐντὸς τῆς ἐπικτήτου Φρυγίας, ἀνῆκον ἔτι εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐκυρίευσε τὸ φρούριον τοῦτο. Ἡ ἅλωσις αὐτοῦ ἐγένετο ἐπὶ τοῦ Ἀλαεδδὶν Γ' καὶ ἐν μέρει τῇ συμπράξει αὐτοῦ, ὅστις, καίτοι διετέλεσε προτελευταῖος ἢ μᾶλλον τελευταῖος σελδζουκίδης σουλτάνος, εἶχεν ὅμως δώσει δείγματά τινα ζωῆς καὶ ἐνεργείας. Ὅθεν ἀνηγόρευσε τὸν Ὀσμὰν μπέϋν τῶν τε Μελαγγείων (Καρατζᾶ-Χισσὰρ) καὶ τοῦ Δορυλαίου (Ἐσκίσερ) πέμψας εἰς τὸν πιστὸν καὶ γενναῖον ἐκεῖνον ὑποτελῆ καὶ τὰ σύμβολα τοῦ ἐπιτραπέντος τότε αὐτῷ ἡγεμονικοῦ ἀξιώματος, ἤτοι σημαίαν, τύμπανον καὶ ἵππουραν. Εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον λόγου ἄξιον πρὸς τοὺς ἡμετέρους πόλεμον τοῦ Ὀσμὰν συνέβησαν πάλιν γεγονότα τινὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὅλης μετέπειτα πολιτείας τοῦ κράτους τούτου. Ἐν τῇ μάχῃ τῇ προηγηθείσῃ τῆς ἁλώσεως τοῦ Καρατζᾶ-Χισσὰρ ἔπεσε μὲν εἷς τῶν νεωτέρων ἀδελφῶν τοῦ Ὀσμὰν, ἔπεσε δὲ καὶ ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ φρουράρχου τοῦ Καρατζᾶ-Χισσὰρ, Κάλαννος ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν καλούμενος, ἐκ παραφθορᾶς τοῦ Καλοϊωάννης κατὰ τὴν τοῦ Χάμμερ εἰκασίαν. Ἅμα ἰδὼν αὐτὸν πεσόντα ὁ Ὀσμὰν ἀνέκραξεν· ἐξεντερίσατέ τον! καὶ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη δεινὴ τῆς Ὀσμανικῆς βαρβαρότητος κατὰ γενναίως ἀντιστάντων χριστιανῶν πρᾶξις, παρόμοιαι τῆς ὁποίας τοσάκις ἔμελλον νὰ ἐπαναληφθῶσιν ἐπὶ πολλὰς μετέπειτα ἑκατονταετηρίδας. Συγχρόνως ὅμως ἅμα ὁ Ὀσμὰν ἐγένετο κύριος τοῦ Καρατζᾶ-Χισσὰρ καὶ ἤρχισε νὰ ἀπονέμῃ δικαιοσύνην ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πόλεως ταύτης, συμπεσούσης δίκης μεταξὺ Μωαμεθανοῦ καὶ Χριστιανοῦ, ὁ Ὀσμὰν δὲν ἐδίστασε νὰ ἀπονείμῃ δίκαιον εἰς τὸν τελευταῖον. Πάλιν δὲ ἐν ταῖς περιπετείαις τοῦ προ-

κειμένου πολέμου ὁ μωαμεθανὸς ἡγεμὼν μικροῦ ἐδέησε νὰ περιπέσῃ εἰς ἐνέδραν ὀλεθρίαν ἐξ ἧς ἐσώθη ὑπὸ χριστιανοῦ, ὅστις ὀνομαζόμενος ἀπὸ τοὺς Τούρκους χρονογράφους Ἄρατος, ἀνήγγειλεν αὐτῷ τὸν κίνδυνον. Ὁ δὲ Μιχαὴλ Κέσε ἐξηκολούθει ὢν φίλος καὶ σύμμαχος τοῦ Ὀσμὰν, ἂν καὶ διετήρει ἔτι τὸ πάτριον θρήσκευμα, καὶ μετ' οὐ πολὺ ὑπάνδρευσε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Καλάννου ἐκείνου πρὸς ὃν πεσόντα, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, τοσοῦτον ἀγρίως ἐπολιτεύθη ὁ Ὀσμάν. Ἐκ τῶν τεκμηρίων τούτων ὑποφαίνονται δύο τινὰ διδακτικώτατα· πρῶτον, ὅτι ἔκτοτε ὑπῆρχεν ἐν τῷ πνεύματι τῆς δορικτήτορος ἐκείνης γενεᾶς ἡ τε ἀδυσώπητος τιμωρία τῶν πεισματωδῶς ἀνθισταμένων χριστιανῶν καὶ ἡ πρὸς τοὺς ὑποτασσομένους ἐπιείκεια. καὶ δεύτερον, ὅτι πολλοὶ τῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας χριστιανῶν, εἴτε μὴ ἔχοντες ἰσχυρὸν τὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ αἴσθημα, εἴτε ἀπελπισθέντες ἐκ τῆς ἀσθενείας καὶ τῆς παραλυσίας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κράτους, προθύμως συνεβιβάζοντο πρὸς τὴν προαγομένην νέαν μωαμεθανικὴν δύναμιν.

Μετά τινας ἐνιαυτοὺς, καθ' οὓς οὐδὲν πάλιν ἀναφέρεται πολεμικὸν γεγονὸς, ὁ Ὀσμὰν περιελθὼν αὖθις εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῶν περὶ τὰ μεθόρια τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς ἐπικτήτου Φρυγίας φρουρίων, ἐκυρίευσεν ἀλληλοδιαδόχως τὰ Βηλόκωμα (Βελεντζὶκ), τὰ Ἀγγελόκωμα (Ἀϊνεγὲλ) καὶ τὸ Γιὰρ Χισσάρ. Καὶ ἐπειδὴ περὶ τοὺς χρόνους τούτους κατελύθη ὁριστικῶς τὸ σελδζουκικὸν κράτος, ὁ Ὀσμὰν ἀπέβη ἔκτοτε ἀνεξάρτητος κύριος τῆς χώρας ἧς ἦρχε περὶ τὸν Ὄλυμπον.

Καθὰ ἠξεύρομεν ἤδη, ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σελδζουκικοῦ κράτους εἶχον προκύψει περὶ τὰ τέλη τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἄλλαι πολλαὶ τουρκικαὶ δυναστεῖαι, καὶ τὰ πλεῖστα μάλιστα τουρκικὰ ὀνόματα τῶν χωρῶν τῆς χερσονήσου ἐκείνης παρήχθησαν ἀπὸ τῶν ἀρχηγετῶν τῶν προκειμένων δυναστειῶν. Τῆς Μυσίας ἦρχεν ὁ Καρασῆ, ἑδρεύων ἐν Περγάμῳ· τῆς Λυδίας καὶ Μαιονίας ὁ Σαροῦ-Χὰν καὶ ὁ Ἀϊδδίν· τῆς Καρίας ὁ Μεντεσχέ· τῆς δὲ Λυκίας καὶ Παμφυλίας ὁ Τεκκέ. Πρὸς βορρᾶν τούτου εἰς τὴν μεσογαίαν, ἐδυνάστευεν ἐν Πισιδίᾳ μὲν καὶ ἐν Ἰσαυρίᾳ ὁ Χαμὶτ, καὶ πρὸς βορρᾶν τούτου εἶχε στήσει ἐν Λυκαονίᾳ τὴν ἕδραν αὐτοῦ ὁ Καραμὰν, κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὰ Λάρανδα καὶ ἔπειτα εἰς Ἰκόνιον, τὴν ἀρχαίαν τοῦ ὅλου σελδζουκικοῦ κράτους πρωτεύουσαν, ὧν τότε ὁ ἰσχυρότατος ὅλων τῶν μικρῶν ἐκείνων ἡγεμόνων. Πρὸς τὸ βορειοδυ-

τικὸν τῆς εὐρείας αὐτοῦ χώρας ἐδέσποζεν ἐν τῇ βορείῳ Φρυγίᾳ ὁ Κέρμιαν, ὁ μόνος τῶν ἡγεμόνων τούτων, ὅστις δὲν ἔδωκε τὸ ὄνομά του εἰς τὴν ὑποτεταγμένην αὐτῷ χώραν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐπωνομάσθη αὐτὸς ἐκ τῆς ἀρχαίας αὐτῆς πρωτευούσης, ἥτις καλουμένη Κεραμῶν ἀγορὰ, ἔκειτο πλησίον τοῦ Κοτυαείου. Ἔπειτα περὶ τὸν Ὄλυμπον ἐν μέρει μὲν ἐν τῇ ἐπικτήτῳ Φρυγίᾳ ἐν μέρει δὲ ἐν Βιθυνίᾳ, ἦρχον οἱ ὀσμανίδαι Τοῦρκοι· πρὸς ἀνατολὰς δὲ καὶ πρὸς βορρᾶν αὐτῶν εἰς Κασταμῶνα (τὴν ἀρχαίαν πατρίδα τῶν Κομνηνῶν) ἤτοι ἐν Παφλαγονίᾳ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ γωνίᾳ τῆς Βιθυνίας, οἱ υἱοὶ τοῦ Οὐμουρμπέϋ καὶ τοῦ Ἰσφενδιὰρ, οἵτινες μετ' ὀλίγον ἐκυριάρχησαν καὶ τῆς Σινώπης, ὅπου ἐσώζετο ὡς ὑποτελὴς αὐτῶν ὁ ἔσχατος τῶν Σελτζουκιδῶν ἀπόγονος Γαζῆ Τσελεπὴς, ἀπὸ τοῦ 1307 μέχρι τοῦ 1357. Ἐκ τῶν δέκα τούτων δυναστῶν εἷς τῶν μικροτέρων ἦτο ὁ Ὀσμὰν, τοῦ ὁποίου ἡ χώρα μόλις εἶχε μῆκος δρόμου μιᾶς ἡμέρας· καὶ ὅμως τὸ μικρὸν τοῦτο κράτος ἔμελλεν οὐ μόνον ἅπαντα ἐκεῖνα τὰ ὁμογενῆ νὰ καθυποτάξῃ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν φραγκικὴν ἐν τῇ ἀνατολῇ κυριαρχίαν νὰ καταλύσῃ. Ἡ κλασικὴ εἰκὼν τοῦ ῥυακίου, τὸ ὁποῖον, δεχόμενον εἰς τὴν κοίτην αὐτοῦ καθόσον προχωρεῖ πλεῖστα ἄλλα ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ ἀριστερῶν κατερχόμενα ὕδατα, ἀποβαίνει ἐπὶ τέλους μέγας καὶ πλευστὸς ποταμὸς, σπανίως ἐφηρμόσθη προσφυέστερον ἢ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν πρόοδον τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους. Ὁ Ὀσμὰν προέβαινεν εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς χώρας αὐτοῦ βραδέως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς. Ἀφ' ἧς κατέστη ἀνεξάρτητος, προχωρῶν ὁσημέραι εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βιθυνίας ἐκυρίευσε τὸ Κεπριχισσὰρ καὶ τὸ Διμσοὺφ εἰς τὰ περὶ Προῦσαν μέρη, τὰ Μάρμαρα εἰς τὰ περὶ Νίκαιαν, καὶ προελάσας ἔπειτα μέχρι Νικομηδείας κατετρόπωσε τῷ 1301 παρὰ τὴν πόλιν ταύτην τὸν ἑταιρειάρχην Μουζάλωνα. Τῆς ἁλώσεως τοῦ Κεπριχισσὰρ προηγήθη χαρακτηριστικὸν ὡσαύτως τῆς γενεᾶς τῶν Ὀσμανιδῶν γεγονός. Ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ, ὅπερ συνεκρότησεν ὁ Ὀσμὰν περὶ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης, ὁ ἐννενηκοντούτης περίπου θεῖος αὐτοῦ Δινδὰρ ἐγνωμοδότησεν, ὅτι δὲν εἶναι φρόνιμον τὸ μελετώμενον βούλευμα, καθὸ μέλλον νὰ προκαλέσῃ κατ' αὐτοῦ τὴν κοινὴν ἀντίπραξιν τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν πολεμίων, τῶν τε Ἑλλήνων δηλαδὴ καὶ τοῦ μωαμεθανοῦ δυνάστου Κέρμιαν· ὁ δὲ Ὀσμὰν, παροργισθεὶς διὰ τὴν ἀντιλογίαν, ἐφόνευσε τὸν θεῖόν του, προοιμιάσας οὕτω εἰς τὰς μυρίας συγγενικὰς σφαγὰς, ὧν βρίθει ἡ ὀσμανικὴ ἱστορία. Καὶ εἶχε μὲν

δίκαιον ὁ Δινδὰρ προβλέπων ὅτι τὰ ἀλλεπάλληλα τοῦ Ὀσμὰν τολμήματα θέλουσιν ἐπὶ τέλους ἐξεγείρει τὴν προσοχὴν τῶν ἡμετέρων, διότι μετ' οὐ πολὺ πρώτην τῳόντι φορὰν ἀναφέρεται στρατὸς ἐκ Βυζαντίου κατὰ τοῦ Ὀσμὰν ἀποσταλείς· ἀλλ' εἶχε δίκαιον ἀφ' ἑτέρου οὗτος μὴ πτοηθεὶς ἐκ τῆς ἀπειλῆς ταύτης, διότι εἴδομεν αὐτὸν καταβαλόντα τὸν ἑταιρειάρχην Μουζάλωνα.

Παρῆλθον αὖθις ἓξ ἔτη ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν ἀναφέρεται πολεμικὸν γεγονός. Τότε δὲ, ἤτοι τῷ 1307, ὁ στρατηγὸς Προύσης μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῶν περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην μικροτέρων φρουρίων ἐπετέθη κατὰ τοῦ Ὀσμὰν, ἀλλὰ κατετροπώθη ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ἔκτοτε ὁ μωαμεθανὸς οὗτος δυνάστης, δὲν ἔπαυσε, διὰ τῆς ἁλώσεως τῶν διαφόρων περὶ τὴν Νίκαιαν καὶ τὴν Προῦσαν φρουρίων, νὰ περισφίγγῃ ἐπὶ μᾶλλον τὰς δύο ἐκείνας κυριωτέρας τῆς Βιθυνίας πόλεις. Περὶ τὸ 1317 ἡ Νίκαια ἔπασχεν ἤδη τὰ πάνδεινα ἐκ τῶν δύο παρακειμένων αὐτῇ φρουρίων, τῆς Τρικοκίας (Κοτζαχισσὰρ) καὶ τοῦ Καρατεκὶν, τὰ ὁποῖα ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Περὶ δὲ τὴν Προῦσαν ἔπραξεν ὁ Ὀσμὰν τότε ἕτερόν τι· κατεσκεύασε δύο φρούρια τῶν ὁποίων αἱ φρουραὶ δὲν ἔπαυον πιέζουσαι αὐτήν. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσεν ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη, μέχρις οὗ τῷ 1326 ὁ Ὀσμὰν ἤθροισε κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης ἅπασαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ ἐπειδὴ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἔκειτο κλινήρης ἕνεκα τῆς βασανιζούσης αὐτὸν ποδάγρας, ἀνέθηκε τὸ ἐπιχείρημα εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Οὐρχὰν, τοῦ ὁποίου ἀπό τινων ἐνιαυτῶν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δοκιμάσῃ τήν τε ἀνδρείαν καὶ τὴν δεξιότητα. Ὁ Οὐρχὰν ἐνόμισε πρὸ πάντων ἀπαραίτητον νὰ κυριεύσῃ τοὺς περὶ τὸν Ὄλυμπον κειμένους Ἀδριάνους (Ἐδρενὸς), οἵτινες ἐλογίζοντο ὡς ἡ κλεὶς τῆς Προύσης. Καὶ τῳόντι κατορθωθέντος τούτου, ἡ Προῦσα ἔπεσεν ἀμαχητί. Ὁ ἀρχαῖος τοῦ Ὀσμὰν φίλος Μιχαὴλ Κέσε, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαλισμὸν καὶ παρίσταται ὡς εἷς τῶν ἀνωτάτων τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν, διεπραγματεύθη τὰ τῆς παραδόσεως μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Προύσης καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἐκχώρησιν τῶν κατοίκων μετὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἀντὶ πληρωμῆς τριάκοντα χιλιάδων χρυσῶν, ποσοῦ τὸ ὁποῖον ἔκτοτε ἀπέβη ὁ ἀναλλοίωτος ἀνώτατος ὅρος τῶν λύτρων παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς. Τοιουτοτρόπως ἐκυριεύθη ἡ Προῦσα, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη μεγάλη πόλις, ἣν κατέλαβον οἱ ὀσμανίδαι Τοῦρκοι καὶ ἡ πρώτη τοῦ κράτους αὐτῶν βασιλεύουσα. Καὶ ὁ μὲν Ὀσμὰν δὲν εἰσῆλ-

θεν εἰς αὐτὴν ζῶν, διότι ἀπέθανε μικρὸν ἀφοῦ ἔλαβε τὴν ἀγγελίαν τῆς κατακτήσεως αὐτῆς· ἀλλὰ καθ' ἣν ἔδωκε διαταγὴν ἐτάφη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ μεγαλοπρεπῶς ἐντὸς τοῦ καθεδρικοῦ τῆς πόλεως ἐκείνης ναοῦ, μεταβληθέντος εἰς τζαμίον.

Ἐνῷ δὲ οἱ ὀσμανίδαι Τοῦρκοι ἐκυρίευον οὕτω κατὰ μικρὸν τὴν Βιθυνίαν, δὲν ἔμενον ἀργοὶ οὐδ' οἱ ἄλλοι τουρκικοὶ δυνάσται οἱ προκύψαντες ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ σελδζουκικοῦ κράτους. Ἰδίως ὁ τῆς Κασταμῶνος ἡγεμὼν Οὐμουρμπέϋς ἐκυρίευσεν, ἐλεηλάτησε καὶ ἐδήωσε τὰς ἐν Τρωάδι Κεγχρέας· ὁ δὲ ἡγεμὼν τοῦ Κέρμιαν, ὁ Ἀλισχήρ, κατέκτησεν ἐν Φρυγίᾳ τὴν περὶ τὸν Μαίανδρον Τρίπολιν καὶ ἐπολιόρκησε τὴν ἐν Λυδίᾳ Φιλαδέλφειαν (Ἀλασὲρ), ἀλλ' ἀπὸ ταύτης ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ ὑπὸ Ῥογέρου, τοῦ ἡγεμόνος τῶν Καταλανῶν, περὶ ὧν, μισθοφόρων γενομένων τοῦ Ἀνδρονίκου, θέλομεν ὁμιλήσει μετ' ὀλίγον. Ὁ δὲ Σασᾶν, ὅστις διατελέσας γαμβρὸς ἅμα καὶ θεράπων τοῦ δυνάστου Μεντεσχὲ, ἔπειτα ἀπεστάτησεν ἀπ' αὐτοῦ καὶ «καθ' ἑαυτὸν δυνάμεις ἄγων ὑπὲρ ἐκεῖνον ἐκραταιοῦτο,» ὡς λέγει Παχυμέρης, ἐγένετο κύριος πρῶτον μὲν τοῦ τῶν Θυραίων φρουρίου, κατόπιν δὲ καὶ τῆς Ἐφέσου, σφάξας μὲν ἱκανοὺς τῶν κατοίκων, τοὺς δὲ πλείστους μετοικίσας εἰς τὸ τῶν Θυραίων φρούριον, ἀφοῦ ἥρπασε παρ' αὐτῶν ἄπιστον χρημάτων πλῆθος· ὁ δὲ τοῦ Καραμὰν ἡγεμὼν Ἀλαεδδὶν ἐπεχείρησε δεινὴν ἐπιδρομὴν εἰς Λυδίαν, ἧς ἡ πρωτεύουσα, αἱ Σάρδεις, ἐπί τινα χρόνον διετέλεσε κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ τουρκικὴν καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ ἑλληνικὴν κυριαρχίαν, μέχρις οὗ ἡ τουρκικὴ φρουρὰ ἐξώσθη ἐκεῖθεν ὑπὸ τῆς ἐνισχυθείσης ἑλληνικῆς. Πλὴν τούτων οἱ τοῦρκοι δυνάσται τοῦ Καρασῆ, τοῦ Σαρουχὰν, τοῦ Ἀϊδδὶν καὶ τοῦ Μεντεσχὲ, οἵτινες ἦρχον τῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τοῦ Κιανοῦ κόλπου (τοῦ κόλπου τῶν Μουδανιῶν) μέχρι Τελμισσοῦ, ἐπεχείρουν διὰ τῶν στόλων αὐτῶν ὁλεθρίας ἐπιδρομὰς καὶ ἀποβάσεις εἰς Ῥόδον, Σάμον, Χίον, Κάρπαθον, Λῆμνον, Μιτυλήνην, Κρήτην, εἰς τὰς κυκλάδας νήσους καὶ ἐνέβαλλον εἰς αὐτὸν τὸν Θρᾳκικὸν Βόσπορον.

Τί δὲ ἔπραττεν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἀνδρόνικος Β', ἐπὶ τοῦ ὁποίου συνέβαινον πάντα ταῦτα τὰ γεγονότα καὶ ἰδίως κατεβλήθησαν τὰ θεμέλια τῆς Ὀσμανικῆς κυριαρχίας; Ὁ Παχυμέρης διηγεῖται, ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ὁ πατὴρ τοῦ Ἀνδρονίκου Μιχαὴλ Πα-

λαιολόγος ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῶν Λατίνων, εἷς τῶν ἰδιαιτέρων τοῦ βασιλέως γραμματέων, διαφωνήσας πρὸς τὴν κοινῶς ἐπικρατήσασαν ἀγαλλίασιν, ὑπέλαβε τὸ γεγονὸς ὡς μέλλον ν' ἀποβῇ πολλῶν δεινῶν πρόξενον καὶ εἶπεν ὅτι «τοῦ λοιποῦ καλόν τις μὴ ἐλπιζέτω, ἐπεὶ Ῥωμαῖοι καὶ αὖθις πατοῦσι τὴν πόλιν.» Τινὲς δὲ τῶν νεωτέρων, σχολιάζοντες τὴν ἀπαισίαν ταύτην πρόρρησιν, παρατηροῦσιν ὅτι τῳόντι οἱ μέγιστοι τῶν κινδύνων τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπεκρέμαντο ἀπ' ἀνατολῶν· καὶ ἐν ὅσῳ μὲν ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία ἔδρευεν ἐν Νικαίᾳ ἐπρονόει ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὑπὲρ τῆς ἀμύνης κατὰ τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πολεμίων, ἀλλ' ἀφ' ἧς ἀνεκτήθη ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα, οἱ βασιλεῖς, ἀπησχολημένοι εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἐντελῶς παρημέλησαν τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας καὶ δὲν προέλαβον οὕτω τὴν αὔξησιν τῆς αὐτόθι τότε σχηματισθείσης νέας φοβερᾶς δυνάμεως. Ταῦτα πάντα ὅμως δὲν εἶναι εἰμὴ μέχρι τινὸς ἀληθῆ. Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐ μόνον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς κοινή τις συμφορά, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητον καθῆκον ἦτο τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ εἰς τὸν λόγον ὃν ἐξεφώνησεν ἐν τῇ πανηγύρει τῇ τελεσθείσῃ ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ τῷ προκειμένῳ κατορθώματι, λόγον ὃν παρατίθησιν ὁ αὐτὸς Παχυμέρης, ἐξήγησε κάλλιστα, ὅτι ἡ αὐτοκρατορία, ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ χώρα ἣν ἐκτήσατο περὶ Νίκαιαν, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὑφισταμένη ἐν ὅσῳ ἐστερεῖτο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο, λέγει, ἡ καρδία τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἧς ἄνευ τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ εἰμὴ νεκρόν· καὶ δικαίως πάντες ὠνείδιζον ἡμᾶς ὡς ἀπάτριδας καὶ ἀπόλιδας καθ' οὓς χρόνους ἡ πόλις ἐκείνη διετέλει εἰς χεῖρας ἀλλοτρίας. Ταῦτα πάντα ἦσαν ἀληθέστατα· καὶ εἶναι μὲν ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρημελήθησαν αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι· τοῦτο ὅμως ὄχι διότι οἱ Παλαιολόγοι ἐπέστησαν ὁλόκληρον αὐτῶν τὴν προσοχὴν εἰς μόνην τὴν ἀνόρθωσιν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ἀλλὰ δι' ἄλλας ποικίλας αἰτίας, πρὸ πάντων δὲ διότι οἱ Παλαιολόγοι ἐδέησε νὰ ἐπιστήσωσιν ἅπασαν αὐτῶν τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς ἀπὸ δυσμῶν κινδύνους. Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως; Οἱ Ὀσμανίδαι οὐδὲ ὑφίσταντο ἔτι παντάπασι περὶ τὰ μέσα τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Τὸ δὲ μόνον τότε ὑπάρχον ἐν Ἰκονίῳ σελδζουκικὸν κράτος διετέλει ἐν πληρεστάτῃ παρακμῇ, οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο ἔκτοτε νὰ

προῖδῃ, ὅτι ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ θέλει προκύψει κράτος ἕτερον ἐπιτήδειον νὰ κατορθώσῃ ὅ,τι δὲν κατώρθωσαν οὔτε οἱ Σελδζουκίδαι οὔτε οἱ Ἄραβες Μωαμεθανοί. Τ' ἀνάπαλιν δὲ οἱ ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνοι ἦσαν οὐχὶ μέλλοντες καὶ ἄδηλοι, ἀλλὰ παρόντες καὶ ὀλέθριοι. Πρὸ μικροῦ ἔτι οἱ Φράγκοι ἦσαν κύριοι τῆς καθέδρας των βασιλέων καὶ τῶν πατριαρχῶν ἡμῶν, καὶ νῦν ἔτι κατεῖχον μὲν λόγου ἄξιον μέρος τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, καὶ παρεκτὸς πλείστων μικροτέρων νήσων, ὅλας τὰς μεγάλας, τὴν Εὔβοιαν, τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον, ἀδιακόπως δὲ ἠπείλουν νὰ ἐπέλθωσι πανστρατιᾷ πρὸς ἀνάκτησιν τῶν προαπολεσθέντων καὶ συμπλήρωσιν τῆς πρὸ αἰώνων μελετωμένης πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἡμῶν ὑποδουλώσεως. Εὐλογώτατον λοιπὸν ἦτο νὰ προσέξῃ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰς τοὺς ἀπὸ δυσμῶν κινδύνους μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς ἀπὸ ἀνατολῶν.

Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης διήρχετο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κρίσιν τινὰ ἠθικὴν καιρίαν. Ὁ μὲν μεσαιωνικὸς ἡμῶν κόσμος ἐμαραίνετο ὁσημέραι καὶ ἐξέλειπεν, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἤρχισαν νὰ ὑποφώσκωσιν αἱ πρῶται ἀκτῖνες τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' ἡ τροπὴ αὕτη, ἥτις εἰς τοῦτο κυρίως συνίστατο, ὅτι οἱ τότε προπάτορες ἡμῶν ᾐσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ σχετισθῶσι πλειότερον πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν, ἦτο ἔτι εἰς τὰ σπάργανα αὐτῆς. Ἐν μὲν τῇ Κωνσταντινουπόλει οἱ λόγιοι ἄνθρωποι ἐμελέτων πολὺ πλειότερον ἢ ἄλλοτε τοὺς ἀρχαίους καὶ ἐκαυχῶντο ἐπὶ τῇ πρὸς αὐτοὺς οἰκειότητι, ἐν δὲ ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις ἤρχισε νὰ ὑποφαίνηται ἀμυδρά τις συνείδησις τῆς σχέσεως ταύτης κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ κατὰ τῶν Φράγκων ἀγῶνες ἐν μέρει τοὐλάχιστον δὲν διεξήγοντο ἐν ὀνόματι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀλλ' ἐν ὀνόματι τῆς Ἑλλάδος, ὅπως συνέβη ἰδίως ἐν Ἠπείρῳ, τῆς ὁποίας τὸ δεσποτάτον ἐλέγετο ὑπὸ τοῦ λαοῦ *δεσποτάτον Ἑλλάδος*. Ἀλλ' οἱ μὲν λόγιοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν κατὰ θεωρίαν μᾶλλον Ἕλληνες ἢ πράγματι, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν ὀλίγους τινάς, ὧν ἐπιφανέστατοι βεβαίως ὑπῆρξαν οἱ γνωστοὶ ἤδη εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν ἀρχιεπίσκοποι Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν Εὐστάθιος καὶ Μιχαήλ· παρὰ δὲ τοῖς λαοῖς τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν ἀσθενὴς ὁπωσοῦν ἦτο ἔτι ἡ συνείδησις τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν οἰκειότητος, οὐδὲ ἤρκει ἵνα ἐμπνεύσῃ αὐτοῖς τὸ μάχιμον πνεῦμα ὅπερ ἀπῃτεῖτο, ἵνα ἀντιπαλαίσωσιν ἀποχρώντως πρὸς τὰ περιστοιχίζοντα αὐτοὺς ποικίλα δεινά. Ἐνῷ λοιπὸν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς παρήκ-

μαζεν, ὁ ἀντ' αὐτοῦ κυοφορούμενος νεώτερος ἑλληνισμός, ἔχων ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ν' ἀντιπαραταχθῇ πρὸς μυρίους ἀπὸ δυσμῶν καὶ ἀπ' ἀνατολῶν, ἔτι δὲ ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει, καὶ ἀπὸ βορρᾶ πολεμίους, δὲν ἠδυνήθη φυσικῷ τῷ λόγῳ ν' ἀνθέξῃ εἰς αὐτούς. Αὐτὴ εἶναι ἡ κυριωτάτη αἰτία τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπελθούσης πολιτικῆς καταστροφῆς καὶ οὐχὶ ἡ ἐκ Νικαίας εἰς Κωνσταντινούπολιν μετάθεσις τῆς καθέδρας τοῦ βασιλείου. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ ἐκείνου τοῦ γήρατος, τῆς ἐφηβίας καὶ περιστάσεων δυσχερεστάτων, παρήχθη κατάστασις πραγμάτων ὀσημέραι οἰκτροτέρα ἀποβαίνουσα, καὶ τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅτι ἡ τε δυναστεία τῶν Παλαιολόγων καὶ οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς ἀνεδείκνυντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀνεπιτηδειότεροι εἰς τὸ νὰ σώσωσι τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἀνεξαρτησίαν.

Ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν ὅσα ἔπραξεν ὁ ἀρχηγέτης τῶν Παλαιολόγων, ὅστις διετέλεσε βεβαίως ὁ ἄριστος τῶν βασιλέων τῆς δυναστείας ταύτης, πλὴν τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ Μιχαὴλ, ὡς προεξηγήσαμεν, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς Φράγκους μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς Τούρκους. Οὐδὲ ἀπέβησαν ἀτελέσφοροι οἱ κατὰ τῶν δυτικῶν ἀγῶνες αὐτοῦ, διότι οὐ μόνον τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀλλὰ καὶ ἄλλας τινὰς χώρας ἀνέκτησεν ἀπὸ τῶν Φράγκων, τὸ δὲ σπουδαιότερον κατώρθωσε νὰ ματαιώσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κατὰ τῆς ἀνατολῆς μεγάλων βουλευμάτων τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ τὰ κατορθώματα ταῦτα ἐμαρτύρουν ὅτι ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἠλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ κράτους, ἠδύναντο ἔτι μέχρι τινὸς νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἄμυναν αὐτοῦ, τοσοῦτον ὀλίγη ἦτο ἡ πεποίθησις τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος εἰς τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις, ὥστε ἄνευ ἀνάγκης καθυπεβάλλετο εἰς πολυειδῶς ἐπιζημίους παραχωρήσεις καὶ θυσίας πρὸς τοὺς ξένους. Παρεχώρησεν εἰς τοὺς Γενουαίους ποικίλα προνόμια ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι τὸν βοηθήσει εἰς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποίαν ἀνέκτησεν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης αὐτῶν ἐπικουρίας. Παρεχώρησεν ἔπειτα εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ποικίλας ὡςαύτως προνομίας, καί τοι εὐτυχὴς διετέλεσεν εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἀγῶνας. Τελευταῖον δὲ συνωμολόγησε τὴν ὁλοσχερῆ ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτὸν, ἐνῷ κατίσχυσε λαμπρῶς τοῦ μόνου πολεμίου, ὃν ὁ ἀρχιερεὺς ἐκεῖνος ἠδύνατο νὰ κινήσῃ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Συγχρόνως δὲ ἔπραξέ τι καὶ ἐν τῇ Ἀσίᾳ τὸ ὁποῖον διηυκόλυνε πολὺ τὴν πρόο-

δον τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους προκύψαντος εἰς μέσον Ὀσμάν. Αἱ μεταξὺ Βιθυνίας καὶ Φρυγίας ὀρειναὶ πάροδοι ἐφυλάττοντο πρότερον γενναίως ὑπὸ ἀνδρῶν ἰθαγενῶν, οἵτινες εἰς ἀμοιβὴν ἀπελάμβανον τὴν ἀπὸ παντὸς φόρου ἀπαλλαγήν. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἐνδίδων εἰς συμβουλὰς ὀλεθρίας κατήργησε τὸ προνόμιον τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων καὶ καθυποβαλὼν αὐτοὺς εἰς ἐπαχθῆ φορολογίαν, ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἄμυναν τῶν ὀρέων. Ἀλλ' οἱ διορισθέντες παρ' αὐτοῦ φρουροί, τὸ μὲν διότι δὲν ἐπληρώνοντο ὑπὸ τοῦ ταμείου τακτικῶς οἱ μισθοὶ αὐτῶν, τὸ δὲ διότι οἱ ἀξιωματικοί των κατεκράτουν πολλάκις τοὺς μισθοὺς τούτους, περιῆλθον τάχιστα εἰς παραλυσίαν· ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ ἐπιτετραμμένοι πρότερον τὴν ἄμυναν ὀρεῖται ἀπέβαλον τὴν ἕξιν τοῦ πολεμεῖν, καὶ ἐκ τούτων πάντων διευκολύνθη οὐκ ὀλίγον ἡ τοῦ Ὀσμὰν πρόοδος. Τὸ λάθος τοῦτο ἀνδρὸς κεκτημένου πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν, δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως εἰμὴ διὰ τοῦτο, ὅτι ὁ ἀπὸ τοῦ Ὀσμὰν κίνδυνος ἦτο ἔτι ἄδηλος, ὁ δὲ ἀπὸ τῶν παρακμασάντων Σελδζούκων φόβος εἶχε πολὺ ἐλαττωθῇ, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον εἶχε χρείαν ἀπαραίτητον τῶν φόρων ἐκείνων πρὸς τοὺς ἀδιαλείπτους κατὰ τῶν Φράγκων πολέμους.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1282, ἀποθανόντος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, περιῆλθεν ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀνδρόνικον Β'. Ἂν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καίτοι μὴ στερούμενος τὸ καθ' ἑαυτὸν πολλῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν προτερημάτων, ὑπέκυψεν οὐδὲν ἧττον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ αὐτὸν συμβαινούσης ἠθικῆς κρίσεως, ὁ Ἀνδρόνικος ὑπῆρξεν ἓν τῶν γνησιωτάτων προϊόντων τῆς κρίσεως ταύτης. Ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο εἷς τῶν τότε λογιωτέρων ἀλλὰ σύναμα τῶν ὀλιγώτερον πρακτικῶν ἀνθρώπων. Ἠγάπα δὲ νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ δημοσίων λειτουργῶν, οἵτινες ἐμαρτύρουν μὲν τὴν ὁσημέραι τότε προαγομένην ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας, κτησάμενοι δι' αὐτῆς οὐ μικρὰν περὶ τὸν λόγον χάριν καὶ δεξιότητα, ἀλλὰ δὲν εἶχον προσπορισθῇ τὸν ἀρρενωπὸν χαρακτῆρα ὅστις ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα ἀντιπαραταχθῶσι πρὸς τὰς δεινὰς δυσχερείας πρὸς ἃς ἔδει νὰ παλαίσωσιν. Εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων δημοσίων τούτων λειτουργῶν ὑπῆρξεν ὁ μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ὁ ἐκφωνήσας τὸν ἐπιτάφιον αὐτοῦ λόγον, ἐμπίπτει μὲν εἰς ὑπερβολὰς τερατώδεις περὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ ἀγορεύων, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἐκείνη ἡ μεγαληγορία ὑποδεικνύει ἡμῖν τὴν παράδοξον πρὸς τὸν

ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν λατρείαν ὑπὸ τῆς ὁποίας κατεκυριεύθη ἡ κοινωνία αὕτη ἐν τῷ μέσῳ τῶν καταπιεζουσῶν αὐτὴν συμφορῶν, ὡσανεὶ ζητοῦσα παραμυθίαν τινὰ ἐν ταῖς ἀναμνήσεσι τοῦ παρελθόντος κατὰ τῶν παρόντων δεινῶν καὶ παρασκευάζουσα τὰ ἠθικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἔμελλον βραδύτερον νὰ ἐπιφέρωσιν ἐπὶ τέλους καὶ τὴν πολιτικὴν ἀναβίωσιν. «Πάλαι γε μὲν ἡ Ἑλλὰς, ἀνακράζει, τὴν τῶν λόγων ἑστίαν ἐθρήνησε, τὰς Ἀθήνας, ὁπότ' ἐπιβούλως δραμὼν καθεῖλεν αὐτὰς ὁ Λακεδαιμόνιος Λύσανδρος. Ἡμεῖς δ' οὐδ' ἀξίως θρηνεῖν ἔχομεν σήμερον ὅλας Ἑλλάδας αὐταῖς Ἀθήναις συγκαταδύσας. Πάντα γὰρ εἰς ἀνὴρ οὗτος ἦν. Ὦ Μοῦσαι καὶ λόγοι καὶ ἀρεταὶ καὶ πᾶσα παιδεία, πῶς τὰ κρῖνα ταχέως οὕτωσί πως ἐμιμήσασθε τοῦ ἀγροῦ, ὀξέως μὲν πρὸς ὕψος καὶ κάλλος ἀρθέντα, ὀξύτερον δ' αὖ καταδύντα πρὸς μαρασμὸν καὶ φθοράν; Οὗτος ἦν ὁ πολλὴν ἐνδειξάμενος πρόνοιαν τῶν ἐξῆς ἐλλογίμων Ἑλλήνων, ὡς μὴ διακινδυνεύοιεν περὶ τὰς κρίσεις τῶν πάλαι σοφῶν. . . . . οὗτος ὁ τῆς Ἀριστοτελικῆς γλώττης τὰς λαβυρίνθους ἁπλώσας . . . . . Ὦ πῶς μετεμψύχωσίν τινα δοξάζειν καὶ αὐτὸς κεκινδύνευκα ἐπ' ἐκείνῳ γενέσθαι καὶ πάντων ὁμοῦ τὰς ψυχὰς, Ὁμήρου, καὶ Πλάτωνος, καὶ Πτολεμαίου καὶ ὅσοι ῥητορεύουσαν πεπλουτήκασι γλῶσσαν, ἐν ἑνὶ τῷ τούτου σώματι συνδραμεῖν καὶ διατρίβειν αὖθις ἐν βίῳ, καθάπερ ὁλκάδι μυριοφόρῳ χρωμένους αὐτῷ;» Καὶ βιβλιοθήκην ἔμψυχον ὀνομάζει αὐτὸν ἀλλαχοῦ τῆς συγγραφῆς του ὁ Γρηγορᾶς, ὅπου καὶ ἐπιφέρει μὲν ὅτι οὐδέποτε ὁ Μετοχίτης ἐπαύσατο συνδυάζων τὸν διανοητικὸν μετὰ τοῦ πρακτικοῦ βίου, ἀλλ' ὁμιλεῖ περὶ τούτου εἰς τρόπον ἐμφαίνοντα, ὅτι ὁ συνδυασμὸς ἐκεῖνος δὲν ἐγίνετο, ὅπως ἀπήτουν αἱ περιστάσεις. «Ὁ δὲ πάντων μᾶλλον θαυμάζειν ἔχοι τις ἂν τοῦ ἀνδρὸς, ὅτι τοσούτου πρὸς τῶν κοινῶν πραγμάτων θορύβου καὶ κλύδωνος ἐπικειμένου καὶ φροντίδων ἄλλοτε ἄλλων ἐπικλυζόντων αὐτοῦ τὴν διάνοιαν, οὐδὲν ἦν ὃ τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν ἀπησχόλησε πώποτε· ἀλλ' οὕτως εἶχε πρὸς ἄμφω δεξιῶς, ὡς ἐκ πρωΐας μὲν ἐς ἑσπέραν ἐν βασιλείοις τὰ κοινὰ διοικῶν ἦν, οὕτως ὁλοσχερῶς καὶ ξύν γε πολλῇ καὶ ζεούσῃ τῇ προθυμίᾳ ὥσπερ ἂν εἰ τῶν λόγων ἔξω παντάπασιν ἐτύγχανεν· ὀψὲ δ' αὖθις ἐκεῖθεν ἀπαλλαττόμενος οὕτως ὅλως τῶν λόγων ἐγίγνετο, ὥσπερ ἂν εἰ σχολαστικός τις ἦν καὶ τῶν πραγμάτων παντάπασιν ἐκτός.» Ναὶ μὲν ἡ παιδεία εἶναι σύντροφος καὶ πολλάκις ὁδηγὸς τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς πολύτιμος· ἀλλὰ καὶ ἐν ὁμαλωτάτοις καιροῖς οἱ τὰς τύχας τῶν ἐθνῶν διέποντες

δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀσχολῶνται συγχρόνως περὶ ἔργα φιλολογικὰ εἰμὴ θυσιάζοντες καίρια τοῦ κράτους συμφέροντα, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐν καιροῖς κρισίμοις οἷοι ἦσαν οἱ τότε, ὥστε πολὺ φοβούμεθα ὅτι τὸ ὑποθετικῶς ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ λεγόμενον ἐφηρμόζετο ἐνταῦθα ἀληθῶς, ὁ δὲ μέγας λογοθέτης ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ σχολαστικός τις μᾶλλον ἀνὴρ καὶ τῶν πραγμάτων ἐκτός, ἂν ὄχι παντάπασι τοὐλάχιστον κατὰ μέγα μέρος. Βέβαιον δὲ εἶναι, ὡς θέλει ἐκ τῶν πραγμάτων μετ' ὀλίγον ἀποδειχθῇ, ὅτι ἐνῷ ἐφιλοσόφει ἐν τοῖς βιβλίοις, μετεῖχεν ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ὅλων τῶν προλήψεων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κόσμου.

Ἕτερος πολιτικὸς ἅμα καὶ λόγιος ὑπῆρξεν ἐπὶ Ἀνδρονίκου ὁ Μάξιμος Πλανούδης, ὅστις σταλεὶς εἰς Ἐνετίαν πρέσβυς, ἵνα δώσῃ ἐξηγήσεις περὶ τῶν παθημάτων ὅσα ὑπέστησαν οἱ Ἐνετοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τοῦ ἐν ἔτει 1294 ἐκραγέντος πολέμου, ἐκρατήθη αὐτόθι ὡς ὅμηρος καὶ μετεχειρίσθη τὸν χρόνον τοῦτον τῆς ἀργίας εἰς τὸ νὰ μεταφράσῃ Ἑλληνιστὶ τὴν *περὶ τῶν παραμυθιῶν τῆς φιλοσοφίας* συγγραφήν, ἣν ὁ Ῥωμαῖος Βοήθιος εἶχε συγγράψει κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα ἐν φυλακῇ, μικρὸν πρὶν θανατωθῇ ἐκ διαταγῆς τοῦ τότε ἄρχοντος τῆς Ἰταλίας Θευδερίχου. Ἀλλ' ὁ Πλανούδης εὐτυχέστερος τοῦ Βοηθίου ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐπιζήσας μακρὸν ἔγραψε πολλὰ καὶ ποικίλα, ἰδίως δὲ μετέφρασεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὰς τοῦ Κικέρωνος πραγματείας, τὰ ὑπομνήματα τοῦ Καίσαρος καὶ τὰς μεταμορφώσεις καὶ ἡρωΐδας τοῦ Ὀβιδίου. Ὁ δὲ Ἰωάννης Γλυκὺς ὁ διακρινόμενος ὡςαύτως ἐπὶ περιουσίᾳ σοφίας «ὅση τε περὶ τὰ θεῖά τε καὶ ἡμέτερα δόγματα, καὶ ὅση περὶ τὸν Ἕλληνα λόγον ἠσχόληται,» διέτρεξε ποικιλώτερον στάδιον. Διατελέσας λογοθέτης τῶν οἰκιακῶν, ἐστάλη μετὰ τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου πρέσβυς εἰς Κύπρον καὶ εἰς Ἀρμενίαν καὶ ἔγραψε περὶ τῆς πρεσβείας ταύτης πραγματείαν σωζομένην μέχρι τῆς σήμερον. Ἔπειτα ἐγένετο λογοθέτης τοῦ δρόμου καὶ τελευταῖον τῷ 1316 ἀνέβη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἄξια δὲ σημειώσεως περὶ τούτου εἶναι, ὅτι προεχειρίσθη πατριάρχης, ἔχων οὐ μόνον υἱοὺς καὶ θυγατέρας ἀλλὰ καὶ γυναῖκα. Καὶ τοῦτο μὲν οἰκονομήθη, «τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὸ μοναχικὸν εὐθὺς ὑπελθούσης σχῆμα.» Ἀλλ' ὁ ἀνὴρ ἔπασχε συγχρόνως καὶ ἐξ ἀρθρίτιδος «καὶ ἦν ἀνάγκη κατὰ τὰς τῶν ἰατρῶν κρίσεις κρέατι τοῦτον χρῆσθαι.» Τούτου ἕνεκα οὐδὲ τὸ μοναχικὸν ἔλαβε σχῆμα πρὶν ἢ πατριαρχήσῃ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πολλάκις παρ' ἡμῶν παρατεθεὶς Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς, ὁ γράψας τῆς Ῥωμαϊ-

κῆς ἱστορίας λόγους ΛΖ', καὶ ἄλλα πολλὰ μικρότερα ἔργα φιλοπονήσας, δὲν ὑπῆρξεν ἀμέτοχος τῶν δημοσίων πραγμάτων ἐπὶ Ἀνδρονίκου, καί τοι νεώτερος ὢν πάντων τῶν προμνημονευθέντων· διότι ἀπεποιήθη μὲν τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἀξίαν τοῦ Χαρτοφύλακος, ἀπεστάλη ὅμως βραδύτερον ὡς πρέσβυς πρὸς τὸν κράλην Σερβίας καὶ πολυειδῶς μετέσχε τῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διεξαγωγῆς, προτραπεὶς νὰ δεχθῇ καὶ αὐτὸ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ὅπερ ὅμως ἀπεποιήθη. Ἀλλὰ ὁ μᾶλλον πολύκροτος τῶν λογίων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπῆρξε βεβαίως ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ βραδύτερον περιβληθεὶς καὶ αὐτὸ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἀναγκασθεὶς ἔπειτα τῷ 1355 νὰ παραιτηθῇ τοῦ θρόνου καὶ μονάσας ἔγραψε μακροτάτην τῶν χρόνων ἐκείνων ἱστορίαν, ἥτις κυρίως εἰπεῖν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τῆς ἑαυτοῦ πολιτείας ἀπολογία καὶ ἐγκώμιον. Καὶ ἀνεδείχθη μὲν πρακτικώτερος ὅλων τῶν τότε λογίων ἀνδρῶν, ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ ἐμπειρία αὐτοῦ, ἐπειδὴ εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέβλεπεν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φιλαρχίαν, συνετέλεσεν εἰς τὴν αὔξησιν τῶν δημοσίων συμφορῶν πολὺ μᾶλλον ἢ ἡ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ἀπειρία. Ἄλλως τε τὸ ἐνεργὸν τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ στάδιον δὲν ἤρχισεν εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Β' βασιλείας· ὥστε εἰς τὸ κυριώτατον τῆς βασιλείας ταύτης μέρος περὶ οὗ πρόκειται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ὁμιλήσωμεν, ὀλίγον ἐκεῖνος ἢ οὐδόλως ἐπενήργησε, πρώτιστοι δὲ τότε τοῦ βασιλέως σύμβουλοι καὶ φίλοι διετέλεσαν οἱ πρὸ τούτου μνημονευθέντες καὶ ἄλλοι τούτοις ὅμοιοι λόγιοι ἄνδρες. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν μὲν ἑλληνισταὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀξιότιμοι, ἀλλὰ σωτῆρες τοῦ κράτους ἐπιτήδειοι δὲν ἦσαν, ἅτε στερούμενοι τῆς τότε ἰδίως ἀναγκαίας στρατιωτικῆς ἐμπειρίας. Ἐὰν δὲ συγχρόνως ἀναλογισθῶμεν ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο δεινότατος μὲν περὶ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν φιλολογίαν καὶ ἐξαιρέτως τὴν θεολογίαν, ἀλλὰ παντάπασιν ἀλλότριος τῆς ἀληθοῦς κυβερνητικῆς ἐπιστήμης, θέλομεν ἐκ προοιμίου νοήσει ὅλας τὰς συμφορὰς εἰς ὅσας παρεσύρθη τὸ κράτος τοιούτους ἔχον κυβερνήτας ἐν μέσῳ τοσούτων δυσχερῶν περιστάσεων. Ὁμολογοῦμεν ὅτι μετά τινος δισταγμοῦ θέλομεν καταδικάσει αὐτούς· διότι ἥττονες μὲν ὄντες τῶν πραγμάτων, ἅπερ ἐκλήθησαν νὰ διεξαγάγωσιν, ἂν ὄχι ἄλλο ὑπέθαλψαν ὅμως τοὐλάχιστον οἱ δυστυχεῖς τὴν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀναβίωσιν, ἥτις δὲν ἀπέβη ἀσυντελὴς εἰς τὴν κατὰ χρόνους μεταγενεστέρους πολιτικὴν

τοῦ ἔθνους ἀνάστασιν. Ἀλλὰ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, καθῆκον εἶναι μὲν καὶ τὸ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐργάζεσθαι, πρώτιστον ὅμως καθῆκον εἶναι τὸ σώζειν τὰ παρόντα, οἱ δὲ μὴ ἐπαρκοῦντες εἰς τοῦτο παραβαίνουσι βεβαίως τὴν κυριωτάτην αὐτῶν ἐντολήν.

Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β', ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν, διέλυσε τὴν ναυτικὴν τοῦ κράτους δύναμιν, ὡς πρόξενον περιττῆς δῃθεν δαπάνης ἀφ' ἧς ἀπεβίωσεν ὁ κυριώτατος τοῦ κράτους πολέμιος, ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυϊκός. Εἴδομεν ὅτι κατηνάλωσε τὰ εἰκοσιπέντε πρῶτα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη εἰς τὸ νὰ κατευνάσῃ τὰς μεταξὺ Ἰωσηφιτῶν καὶ Ἀρσενιατῶν ἔριδας καὶ ὅτι κατέτριβεν οὕτω τὸν χρόνον εἰς ματαιοσχολίας καὶ ἀπεστέρει τὸν ἑλληνισμὸν τοῦ κυριωτάτου αὐτοῦ ὅπλου, ἐνῷ εἰς μὲν τὰ μεταξὺ Βιθυνίας καὶ Φρυγίας μεθόρια ἐκυοφορεῖτο τὸ Ὀσμανικὸν κράτος, οἱ δὲ ἄλλοι Τουρκομανικοὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας δυνάσται κατεκυρίευον τὰ παράλια αὐτῆς καὶ ἐλῄστευον τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Καθ' ὅλα ταῦτα ἡ τοῦ Ἀνδρονίκου κυβέρνησις εἶναι βεβαίως ἀξία πάσης κατακρίσεως. Ἀλλ' ὅταν οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι ἐπιρρίπτωσι πᾶσαν τὴν εὐθύνην τῶν μετ' ὀλίγον ἐπελθόντων δυστυχημάτων εἰς μόνους τοὺς ἡμετέρους, λησμονοῦσιν ὅτι τῆς εὐθύνης ταύτης μετέχουσιν οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν καὶ ἱεράρχαι· καὶ τί λέγομεν μετέχουσι ; λησμονοῦσιν ὅτι ἀληθεῖς πρωταίτιοι ὅλων τούτων τῶν συμφορῶν ὑπῆρξαν οἱ ἡγεμόνες ἐκεῖνοι καὶ ἱεράρχαι, οἵτινες κατεσπάραξαν τὸ ἀνατολικὸν κράτος καὶ ἐξηκολούθουν νὰ τὸ κατασπαράττωσι καὶ νὰ τὸ ἀπειλῶσιν ἀδιακόπως. Μήπως καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὁ Ἀνδρόνικος Β' δὲν ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀναλίσκῃ τὰς τελευταίας αὐτοῦ δυνάμεις ἀνταγωνιζόμενος κατὰ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Λομβαρδικῶν οἴκων καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ Φράγκους ; Μήπως τῷ 1294 δὲν ἐδέησε νὰ περιπλακῇ εἰς μακρὸν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς πόλεμον, ὅστις δὲν κατέπαυσεν εἰμὴ τῷ 1303 διὰ νέας τοῦ κράτους κολοβώσεως ; Μήπως ἐνῷ οἱ πολέμιοι οὗτοι ἐστρατοπέδευον ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, οἱ ὁμογενεῖς αὐτῶν καὶ οἱ ὁμόθρησκοι δὲν παρεσκεύαζον ἀδιαλείπτως ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ δυτικῇ Εὐρώπῃ νέας ἐκστρατείας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὁλοσχεροῦς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καταλύσεως, καὶ δὲν ἠνάγκαζον τοὺς βασιλεῖς ἡμῶν νὰ ἐφιστῶσι τὴν προσοχὴν αὐτῶν μᾶλλον πρὸς δυσμὰς ἢ πρὸς ἀνατολάς; Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ Πάπα Ἰν-

νοκεντίου Γ', ὅστις προκηρύττων νέαν κατὰ Κωνσταντινουπόλεως σταυροφορίαν, τῆς ὁποίας ἡγεμὼν ἔμελλε νὰ ἦναι ὁ τοῦ Καρόλου Α' τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ υἱὸς καὶ διάδοχος Κάρολος ὁ Β', ἔγραφε πρὸς ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως τῷ 1304, ὅτι «ὅταν ἀναλογισθῆτε ὁποῖον αἶσχος προξενεῖ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία οὐ μόνον εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν, ὅταν γνωρίσητε τὴν πρὸς ἡμᾶς περιφρόνησίν της, ὅταν πληροφορηθῆτε τὸ μῖσος αὐτῆς καὶ τὰς δογματικὰς πλάνας, τότε θέλετε δράξει καὶ ἄνευ τῆς προτροπῆς ἡμῶν τὰ ὅπλα κατ' αὐτῆς καὶ μετὰ ζήλου θερμοτάτου ἀγωνισθῆ ὑπὲρ τῆς πίστεως;» Ἢ πῶς νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν διαγωγὴν τοῦ Κλήμεντος Ε', ὅστις μετὰ δύο ἔτη ὑπέσχετο μὲν εἰς πάντας, ὅσοι ἤθελον στρατεύσει καθ' ἡμῶν τῶν σχισματικῶν, τὴν αὐτὴν τῶν ἁμαρτιῶν συγχώρησιν, ἧς ἤθελον ἀξιωθῆ, ἐὰν ἀπέσπων ἀπὸ τῶν Τούρκων τοὺς ἱεροὺς τόπους, ἀπήλλαττε δὲ τοὺς σταυροφόρους, ὅσοι ἤθελον κατακτήσει τὴν Κωνσταντινούπολιν τῆς ὑποσχέσεως, ἣν ἔδωκαν νὰ μὴ ἀγωνισθῶσιν εἰμὴ πρὸς λύτρωσιν τοῦ ἁγίου τάφου; Δὲν ἐτύφλωττον λοιπὸν οἱ ἡμέτεροι πρὸς τοὺς ἀπ' ἀνατολῶν κινδύνους, ἀλλὰ καὶ οἱ Δυτικοί· ἢ μᾶλλον οἱ ἡμέτεροι, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει, ἠγωνίσθησαν μέχρι τινὸς κατὰ τῶν Τούρκων, εἰ καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσί τι διὰ τὴν καταπίεσιν τῆς Δύσεως οὐδὲν ἧττον ἢ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν παραλυσίαν, ἐνῷ οἱ Δυτικοὶ οὐ μόνον κατὰ τῶν Τούρκων δὲν ἠγωνίσθησαν τότε, ἀλλὰ βεβαίως καὶ ἀναμφισβητήτως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν παραλυσίαν, τοὐλάχιστον εἰς τὴν ἐξάντλησιν ὅλων τῶν ὑλικῶν ἡμῶν δυνάμεων.

Τῷόντι περὶ τὸ 1300 ὁ Ἀνδρόνικος Β' ἐνόμισε τελευταῖον ἀπαραίτητον νὰ πράξῃ τι καὶ κατὰ τῶν ἀπ' ἀνατολῶν πολεμίων· οὐχὶ κατὰ τοῦ Ὀσμὰν, ὅστις, ὡς προεῖπομεν, δὲν ἐφαίνετο ἔτι ἐπικίνδυνος, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τῶν ἐπιλοίπων τουρκομανικῶν δυναστειῶν, τῶν ὁποίων αἱ περὶ Μαίανδρον ἰδίως ἐπιδρομαὶ ἦσαν ἐπὶ τοῦ παρόντος σπουδαιότεραι. Καὶ ἀντετάχθησαν μὲν, ὡς φαίνεται, ἔτι ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων εἰς τὰς χώρας ἐκείνας πρὸς τοὺς πολεμίους, ὅ τε νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν Λυδίᾳ διατρίβων, καὶ ὁ τούτου φίλος Μιχαὴλ Στρατηγόπουλος, ἀνὴρ ὀνομαστὸς διά τε τὸν πλοῦτον καὶ τὸ γένος καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν· ἀλλ' ὁ Πορφυρογέννητος διαβληθεὶς εἰς τὸν ἀδελφὸν, ὡς ἐπιβου-

λεύων τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, εἶχε φυλακισθῆ πρὸ ὀλίγου μετὰ τοῦ φίλου ἐκείνου, ὥστε ἡ κατὰ τῶν Τούρκων στρατηγία ἀνετέθη εἰς ἕτερόν τινα νέον στρατηγόν, τὸν Ἀλέξιον Φιλανθρωπηνόν. Ὁ Φιλανθρωπηνὸς ἦτο ἀνὴρ δραστήριος καὶ ἱκανός. Τὸ κύριον ἔρεισμα τοῦ στρατοῦ, ὃν ἐκ τοῦ προχείρου συνεκρότησεν, ἦσαν τριςχίλιοι περίπου Κρῆτες, καὶ ἐν μέρει αὐτοὶ ἐκεῖνοι, ἐν μέρει ἀπόγονοι ἐκείνων, οἵτινες περὶ τὸ 1278 ἀποδημήσαντες ἐκ τῆς πατρίδος, ἵνα μὴ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν Ἐνετικὴν κυριαρχίαν, ἦλθον ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Χορτάτζην (σελ. 126) καὶ κατεστάθησαν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, λαβόντες παρὰ τοῦ βασιλέως οἰκήσεις καὶ ἐτησίους μισθούς. Πλὴν τούτων δὲ ἐστρατολόγησεν ὁ Φιλανθρωπηνὸς καὶ τουρκικά τινα στίφη, τὰ ὁποῖα δὲν ἐδίσταζον νὰ ὑπηρετῶσι τὸν πλειοδοτοῦντα, καὶ οὕτω ἀπαρτίσας δύναμιν ἀποχρῶσαν, ἔπραξεν ἔργα γενναῖα καὶ ἀνέκτησε πολλὰς πόλεις. Δυστυχῶς ὁ Ἀνδρόνικος, ἀντὶ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ, παντάπασι παρημέλησεν αὐτὸν καὶ οὐδόλως ἐπεχορήγει αὐτῷ τοὺς ἀπαραιτήτους πόρους· ὥστε ὁ Φιλανθρωπηνός, ἵνα συντηρῇ τὸν στρατόν ἠναγκάζετο νὰ ἐπιτρέπῃ αὐτῷ τὴν λεηλασίαν τῶν ἀνακτωμένων πόλεων. Συναισθανθεὶς δὲ ἐπὶ τέλους τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος ἐζήτησε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. Οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον ὅμως ἤλεγξαν αὐτὸν διὰ τοῦτο, οὔτε τὴν παραίτησιν ἀποδεξάμενοι οὔτε χρήματα πέμψαντες. Ἐντεῦθεν δυσαρεστηθεὶς ὁ στρατηγὸς ἐστασίασε καὶ ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ. Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς τῆς Λυδίας Λιβαδάριος, προσοικειωθεὶς τοὺς περὶ τὸν Φιλανθρωπηνὸν Κρῆτας συνέλαβεν αὐτὸν καὶ ἐτύφλωσε. Καὶ ὁ μὲν Λιβαδάριος ἐβραβεύθη τούτου ἕνεκα προχειρισθεὶς μέγας στρατοπεδάρχης· ἀλλ' αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐπαρχίαι ἔπαθον τὰ πάνδεινα ἐκ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, διότι ὁ στρατὸς τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ διελύθη ἅμα ἀποβαλὼν τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Ἡ Καταλανικὴ Ἑταιρεία.

Ὁ Ἀνδρόνικος Β', οὔτε ἔχων οὔτε ἐπιτήδειος ὢν νὰ παρασκευάσῃ ἕτερον στρατόν, κατέφυγεν ἤδη εἰς συμμάχους, οἵτινες ἀπέβησαν ὀλε-

θριώτεροι τῶν ἐχθρῶν, τοὺς ὁποίους ἐκλήθησαν νὰ πολεμήσωσιν. Ὅτε πρὸ εἰκοσαετίας ὁ τῆς Ἀραγωνίας Πέτρος, ὠφεληθεὶς ἐκ τῆς στάσεως ἥτις καλεῖται *Σικελικὸς ἑσπερινός*, ἀπέσπασεν ἀπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον, ἐξερράγη μεταξὺ τῶν δύο τούτων οἴκων πόλεμος μακρὸς διαρκέσας μέχρι τοῦ 1302. Ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου ὁ Πέτρος καὶ οἱ υἱοὶ καὶ διάδοχοι αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Φρειδερῖκος, εἶχον συγκροτήσει πολυάριθμον μισθοφορικὸν στρατὸν ἐξ Ἱσπανῶν, οἵτινες ἐπεκαλοῦντο ἰδίως Καταλανοί, Ἀραγώνιοι καὶ Ἀλμογάβαροι. Καὶ οἱ μὲν Καταλανοὶ καὶ Ἀραγώνιοι κατήγοντο ἐκ τῶν ὁμωνύμων τῆς Ἱσπανίας χωρῶν, τῆς Καταλωνίας καὶ τῆς Ἀραγωνίας· οἱ δὲ Ἀλμογάβαροι, τοὺς ὁποίους οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι ὀνομάζουσιν Ἀμογαβάρους, ἦσαν ὀρεινοὶ τῆς Ἱσπανίας κάτοικοι, ἡμιβάρβαροι μὲν ἀλλὰ γενναιότατοι, καὶ εἰθισμένοι ἀνέκαθεν ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν νὰ πολεμῶσι πάντας τοὺς ξένους τῆς χερσονήσου ἐκείνης δυνάστας ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τῶν Ἀράβων. Ὅτε δὲ τῷ 1302 συνωμολογήθη μεταξὺ τοῦ Καρόλου Β' τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ καὶ τοῦ Φρειδερίκου Β' τοῦ Ἀραγωνικοῦ εἰρήνη, δι' ἧς ὁ πρῶτος ἐξεχώρησε τῆς Σικελίας ὑπὲρ τοῦ δευτέρου, οἱ μισθοφόροι ἐκεῖνοι ἐζήτησαν τύχην ἀλλαχοῦ. Αἱ περιστάσεις ἦσαν εἰς τοῦτο ἐπιτηδειόταται. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας ἐπεθύμει νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ μισθοφορικοῦ ὄχλου ὅστις ἔμελλε νὰ ἦναι τοῦ λοιποῦ βάρος ἄχρηστον καὶ ἐπικίνδυνον εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ. Ὁ ἀντιναύαρχος τῆς Σικελίας Ῥογέρος Δεφλὼρ ἤθελεν ὡσαύτως νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ στάδιον, τὸ μὲν ἵνα αὐξήσῃ τὸν πλοῦτον ὃν ἐπορίσατο διὰ τῶν προτέρων ἐπιχειρήσεων, τὸ δὲ ἵνα διαφύγῃ τὴν καταδίωξιν τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν, τοῦ ὁποίου εἶχε σφετερισθῇ ἄλλοτε οὐκ ὀλίγα χρήματα. Τελευταῖον ὁ Ἀνδρόνικος εἶχε χρείαν μισθοφόρων. Ὅθεν ὁ Ῥογέρος προέτεινεν αὐτῷ τὰς ὑπηρεσίας του, καὶ γενόμενος δεκτὸς παρέστη κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1302, (ἀφοῦ καθ' ὁδὸν ἐλήστευσε τὴν Κέρκυραν) εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ 36 πλοίων καὶ 6,000 ἀνδρῶν. Ἐκ τούτων ἑπτὰ μὲν γαλέραι καὶ δισχίλιοι ἄνδρες εἶχον μισθωθῇ ὑπ' αὐτοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ πλοῖα καὶ οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῶν ἄνδρες εἵποντο ὑπὸ διαφόρους ἄλλους ἀρχηγούς, ὧν ὁ ἐπιφανέστατος ἦτο ὁ Φερνάνδος Χιμενές. Καὶ ἐκάλει μὲν ὁ στρατὸς οὗτος ἑαυτὸν *Ἑταιρείαν*, ἧς τὰ διάφορα τμήματα ἦσαν αὐτοτελῆ καὶ αὐθύπαρκτα, ἀλλ' ὅμως οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ ἀνεγνώριζον ἑκουσίως τὴν τοῦ Ῥογέρου ἡγεμονίαν, καίτοι μὴ ὑπακούοντες πάν-

τοτε ἀκριβῶς εἰς τὰς διαταγὰς αὐτοῦ. Διά τε λοιπὸν τὴν πολυαρχίαν καὶ τὰ ἀτίθασσα ἤθη τῶν μισθοφόρων τούτων, εὔκολον ἦτο νὰ προϊδῃ τις, ὅτι κάκιστα ἔπραξεν ὁ Ἀνδρόνικος ἀποδεξάμενος τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν καὶ ὅτι ἔμελλον βλάβης μᾶλλον ἢ ὠφελείας ν' ἀποβῶσι πρόξενοι. Ὁ Ἀνδρόνικος ἐπροσπάθησε νὰ προσοικειωθῇ πρὸ πάντων τὸν Ῥογέρον, δοὺς αὐτῷ σύζυγον τὴν ἐγγόνην αὐτοῦ Μαρίαν καὶ ἀναγορεύσας αὐτὸν μέγαν δοῦκα, ἤτοι ἀρχιναύαρχον τοῦ βασιλικοῦ στόλου. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας περιεποιήθη διὰ δώρων καὶ πανηγύρεων, εἰς δὲ τὸν στρατὸν προκατέβαλε τεσσάρων μηνῶν μισθούς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἐμπόδισαν τοὺς Καταλανοὺς (διότι ὑπὸ τοῦτο κυρίως τὸ ὄνομα εἶναι γνωστοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱ μισθοφόροι οὗτοι) νὰ ἔλθωσιν εἰς ῥήξεις αἱματηρὰς πρὸς τοὺς ἐν Γαλατᾷ Γενουαίους, ὥστε ἀπαραίτητον κατέστη νὰ διαπεραιωθῶσιν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς Ἀσίαν, καὶ κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1303 ἀπῆλθον τῳόντι εἰς Κύζικον, τῆς ὁποίας τὰ περίχωρα ἐδῃοῦντο ὑπὸ τοῦ Τουρκομανικοῦ δυνάστου τῆς Μυσίας Καρασῆ. Ἐπειδὴ δὲ ἐν χειμῶνι δὲν ἠδύναντο νὰ στρατεύσωσι, διενεμήθησαν εἰς τὰς οἰκίας τῶν πολιτῶν, οἵτινες ὑπεχρεώθησαν νὰ παρέχωσιν αὐτοῖς πᾶν τὸ ἀναγκαῖον, μέλλοντες ν' ἀποζημιωθῶσι διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν Κυζίκῳ ταύτην παραχειμασίαν οἱ Καταλανοὶ «πόλλ' ἄττα τῶν χαλεπῶν κατεπράττοντο, χρήματα ἐκλέγοντες, βίους ἁρπάζοντες καὶ γυναιξὶν ἀνθρώπων ἐπιχειροῦντες.» Πλὴν δὲ τούτου ὁ τοῦ Ἀνδρονίκου υἱὸς καὶ συμβασιλεὺς Μιχαὴλ Θ', ἀποτροπιαζόμενος τὸν Ῥογέρον, ἀντέπραττεν εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ πατρὸς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ βαρεῖαν ἐπέβαλε χρηματικὴν ποινὴν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν παρακειμένων Πηγῶν, διοτι ἠνέῳξαν τὰς πύλας αὐτῶν εἰς τοὺς ξένους τούτους. Ἐν ἀρχῇ δὲ ἀπριλίου τοῦ 1300 περιῆλθον οἱ Καταλανοὶ εἰς διένεξιν πρὸς ἑτέρους τινὰς τοῦ κράτους μισθοφόρους, τοὺς Ἀλανούς, οἵτινες ἔμελλον μὲν νὰ στρατεύσωσι μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Τούρκων, ἦσαν δὲ ὅλως ἀφωσιωμένοι πρὸς τὸν Μιχαήλ. Καὶ ὡς ἐκ τῆς διενέξεως ταύτης ἐγένετο εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κυζίκου συμπλοκὴ καθ' ἣν ἐφονεύθη ὁ υἱὸς τοῦ τῶν Ἀλανῶν ἡγεμόνος Γεωργίου.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι οὐ μόνον τὴν Τρίπολιν εἶχον κυριεύσει, ἀλλὰ ἐπολιόρκουν ὑπὸ τὸν Ἀλῆ Σὶρ τοῦ Κέρμιαν καὶ τὴν Φιλαδέλφειαν, τὸ μέγιστον τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνικῶν φρουρίων. Ὁ Ῥο-

γέρος στρατεύσας τελευταῖον περὶ τὰ μέσα μαΐου ἐξωλόθρευσε μὲν περὶ Γέρμην ἓν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ κατατροπώσας τὸν Ἀλῆ Σὶρ περὶ Αὔλακα ἠνάγκασε μὲν αὐτὸν νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Φιλαδελφείας, εἰςῆλθε δὲ εἰς αὐτὴν ἐν θριάμβῳ. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ καταδιώξῃ τὸν Κέρμιαν καὶ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, ἀπῆλθε πρὸς μεσημβρίαν, διὰ Νυμφαίου, Μαγνησίας, Θυραίων, Ἐφέσου καὶ Ἀναίας πρὸς τὴν Λυκίαν, κατατρίβων τὸν χρόνον εἰς μικράς τινας πρὸς τοὺς ἡγεμόνας Σαροὺ Χὰν καὶ Ἀϊδδὶν συμπλοκάς, μέχρις οὗ κατὰ αὔγουστον διένειμε τὰ στρατεύματα αὐτοῦ πρὸς παραχειμασίαν εἰς Ἀναίαν, Ἔφεσιν, Πυργίον καὶ Φιλαδέλφειαν, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ στόλου ἀπελθὼν κατὰ τῆς Χίου, τῆς Λέσβου καὶ τῆς Λήμνου ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ κατέφευγον πολλάκις εἰς τὰς νήσους ταύτας, ἐλῄστευσεν αὐτὰς, καὶ ἐλεηλάτησε τῇ 18 αὐγούστου τὴν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἀνήκουσαν Κέω, ὅπερ φυσικῷ τῷ λόγῳ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐνετικῆς πολιτείας διὰ τὴν παραβίασιν τῆς εἰρήνης. Ἐν γένει δὲ φίλοι καὶ ἐχθροὶ ἔπασχον ἐξ ἴσου ἐκ τῆς ὑπεροψίας τῶν Καταλανῶν καὶ τῆς τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν πλεονεξίας, ὅστις ἐπέβαλλεν ἀπανταχοῦ ὑπερόγκους χρηματικὰς εἰςφοράς. Καὶ μηδ' εἰς ταῦτα ἀρκούμενος, ἐβουλεύθη νὰ ἱδρύσῃ ἴδιον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ κράτος, ἐπὶ δὲ τούτῳ ηὔξησε μὲν τὸ πλῆθος τῶν μισθοφόρων αὐτοῦ, ἐπεχείρησε δὲ νὰ προσοικειωθῇ καὶ Ἕλληνάς τινας ἄρχοντας ἀγανακτοῦντας διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς περὶ τὴν εἴςπραξιν τῶν φόρων καταπιέσεως. Ἀλλ' ἐὰν ἤλπισαν, ὅτι συντασσόμενοι μετὰ τοῦ Ῥογέρου θέλουσιν ἀπαλλαγῇ τῶν τοιούτων δεινῶν, ἐνόησαν μετ' ὀλίγον ὅτι ἠπατήθησαν. Εἷς τῶν ἑλλήνων τῶν συνεννοηθέντων μετὰ τοῦ μεγάλου δουκὸς Ῥογέρου ὑπῆρξε καὶ ὁ ἄρχων τῆς Μαγνησίας Ἀτταλειώτης, ὅστις κλείσας τὰς πύλας τῆς πόλεως ταύτης εἰς τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ καταλάβῃ αὐτὴν ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος ἀρχηγὸν καὶ ἀποκρούσας τοὺς Τούρκους, προσεκάλεσε τὸν Ῥογέρον νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο φρούριον καταλανικὴν φρουράν. Μετ' ὀλίγον ὅμως συνέβησαν αὐτόθι ῥήξεις, οἱ κάτοικοι ἐφόνευσαν τοὺς Καταλανοὺς καὶ ἐλῄστευσαν τοὺς αὐτόθι ἐναποταμιευμένους θησαυροὺς τοῦ Ῥογέρου· ὁ δὲ ἀπεφάσισε μὲν νὰ πολιορκήσῃ τὴν πόλιν, ἀλλ' ἀπεκρούσθη. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος νοήσας τελευταῖον, ὅτι, ἀντὶ νὰ κατορθώσῃ τι γενναῖον κατὰ τῶν Τούρκων διὰ τῶν μισθοφόρων τούτων, ἐξ ἐναντίας ὑπερηύξησε τὰ δεινὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, διέταξε τὸν μέγαν δοῦκα νὰ ἐπι-

στρέψῃ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ, ὃν παρεσκεύαζε περὶ Ἀδριανούπολιν ὁ υἱός του Μιχαὴλ, ἵνα ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Ῥογέρος ἐβράδυνε νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν διαταγὴν ταύτην, πρὸ πάντων διότι ἤθελε νὰ ἀνακτήσῃ τοὺς θησαυρούς του· ἀλλ' οἱ Ἀλανοὶ, χωρισθέντες ἀπὸ αὐτὸν, ἐτράπησαν εἰς λεηλασίαν τῶν πόλεων καὶ κωμῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας δι' ἴδιον λογαριασμὸν, ἡ δὲ Μαγνησία δὲν ἦτο εὔκολον νὰ κυριευθῇ, ὥστε ὁ Ῥογέρος ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα τοὐλάχιστον εἰσπράξῃ τοὺς καθυστεροῦντας τῆς *ἑταιρείας* μισθούς, καὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει συγχρόνως εὕρει ἀφορμὴν νὰ πορισθῇ νέους θησαυροὺς ἀντὶ τῶν ἀπολεσθέντων. Ὅθεν διεπεραιώθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1304 εἰς Εὐρώπην, κατέλαβε τὴν θρᾳκικὴν χερσόνησον, διένειμε τὰ στρατεύματα αὐτοῦ πρὸς παραχείμασίαν εἰς Καλλίπολιν, Αἰγὸς ποταμοὺς, Σηστὸν καὶ Μάδυτον, καὶ, ἀπελθὼν ἔπειτα αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπήτησε τριακοσίας χιλιάδας ὑπερπύρων ἤτοι περὶ τὰ 15,000,000 σημερινῶν δραχμῶν. Ἀλλὰ τὸ ταμεῖον ἦτο κενόν· ἡ μικρὰ Ἀσία ἐλεεινῶς λεηλατηθεῖσα ὑπὸ Τούρκων, Καταλανῶν καὶ Ἀλανῶν, οὐδένα ἠδύνατο νὰ παράσχῃ πόρον· αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι ἠπειλοῦντο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ὁ δὲ συμβασιλεὺς τοῦ Ἀνδρονίκου Μιχαὴλ εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ νομισματοκοπήσῃ αὐτὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὰ κειμήλια. Ὅθεν ὁ Ῥογέρος δὲν ἔλαβεν εἰμὴ ἐλάχιστον τοῦ ἀπαιτηθέντος ποσοῦ μέρος, καὶ τοῦτο εἰς κίβδηλα χρυσᾶ νομίσματα· οἱ δὲ τοιουτοτρόπως πληρωθέντες ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἤρχισαν νὰ κραυγάζωσι κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των καὶ ἐζήτησαν ν' ἀποζημιωθῶσι λεηλατοῦντες τὴν πέριξ χώραν.

Ἐν τούτοις ἡ φήμη τῆς δαψιλοῦς λείας, ἣν οἱ Καταλανοὶ ἐπορίσαντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, προεκάλεσε τὴν ἐκ τῆς Δύσεως ἄφιξιν νέων τυχοδιωκτῶν. Ἔτι κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1303 εἶχε προέλθει πρὸς τὸν μέγαν δοῦκα ὁ Βερεγγάριος Ῥοκαφόρτε μετὰ διακοσίων ἱππέων καὶ χιλίων πεζῶν. Μικρὸν δὲ πρὶν ἢ ὁ Ῥογέρος ἀνακάμψῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, εἶχε φθάσει εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄλλος ἐπίσημος πολέμαρχος, ὁ Βερεγγάριος Ἐντένζα, μετὰ 9 πλοίων, 300 ἱππέων καὶ 1000 Ἀλμογαβάρων, ἤτοι πεζῶν. Ὅ τε Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Ῥογέρος ᾐσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ περιποιηθῶσι τὸν νέον τοῦτον ἔπηλυν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ὁ μὲν Ῥογέρος παρεχώρησεν αὐτῷ τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου

δουκὸς, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνεγνώρισε τὸν Ἐντέντζα ὡς μέγαν δοῦκα. Ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἤθελον μᾶλλον χρήματα ἢ ἀξιώματα, χρήματα δὲ δὲν ὑπῆρχον· καὶ πῶς νὰ ὑπάρχωσιν, ἀφοῦ ὁ Ἀνδρόνικος ἀπέδειξεν εἰς τὸν Ἐντέντζα δι' ἐπισήμων ἐγγράφων, ὅτι οἱ ὁμογενεῖς αὐτοῦ εἶχον ἤδη εἰσπράξει ἀπὸ τὸ κράτος ἓν ἑκατομμύριον χρυσῶν, ὅπερ ἤθελεν ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 50,000,000 περίπου δραχμῶν. Καὶ ὡςὰν μὴ ἤρκουν οἱ λεγόμενοι οὗτοι ἐπίκουροι, προσῆλθον μετ' ὀλίγον καὶ ἕτεροι. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Φρειδερῖκος ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἀνατολικῷ κράτει κατορθωμάτων τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ καὶ ἔστειλεν ἐπὶ τούτῳ τῷ 1305 πρὸς τὸν Ῥογέρον μετά τινων πλοίων τὸν νόθον αὐτοῦ υἱὸν Ἀλφόνσον. Σημειωτέον δὲ, ὅτι, τούτων γινομένων, οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν αὖθις τὴν πολιορκίαν τῆς Φιλαδελφείας ἐν ἔαρι τοῦ 1305. Ὁ Ἀνδρόνικος λοιπὸν βλέπων ἑαυτὸν ἀπανταχόθεν κινδυνεύοντα, ἀνήρτησε πάλιν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς τὸν Ῥογέρον, ἀνηγόρευσεν αὐτὸν καίσαρα ὑποσχόμενος θημωνας χρυσοῦ καὶ τὴν κυριαρχίαν ἁπάσης τῆς ὑπαίθρου χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας (ἐξαιρουμένων δηλαδὴ τῶν πόλεων), ἐὰν ἐπείθετο νὰ σώσῃ τὴν Φιλαδέλφειαν. Ἀλλ' ὁ Ῥογέρος ἀπῄτει πρὸ πάντων χρήματα, καὶ μόνον ἀφοῦ κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ τεσσάρων μηνῶν καθυστεροῦντας μισθοὺς, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἀσίαν. Πρὶν ὅμως πράξῃ τοῦτο ἠθέλησεν, ἄδηλον πόθεν κινούμενος, νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν ἐν Ἀδριανουπόλει ἑδρεύοντα συμβασιλέα Μιχαὴλ Θ' τοῦ ὁποίου ἐγίνωσκε βεβαίως τὴν δυσμενῆ πρὸς αὐτὸν διάθεσιν. Ἐπορεύθη λοιπὸν πρὸς αὐτὸν μετὰ τριακοσίων ἱππέων, ἀλλ' ἐκεῖ ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀλανῶν, Γεωργίου, τοῦ ὁποίου ὁ υἱὸς εἶχε θανατωθῇ ἐν Κυζίκῳ· ἐφονεύθησαν δὲ καὶ πάντες οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Ῥογέρου πλὴν τριῶν ἱππέων, οἵτινες διασωθέντες εἰς Καλλίπολιν ἀνήγγειλαν τὴν προδοσίαν. Ἐντεῦθεν *ἡ ἑταιρεία* ἀγανακτήσασα ἔσφαξε μὲν ἀμέσως τοὺς πλείστους τῆς Καλλιπόλεως κατοίκους μηδ' αὐτῶν φειδομένη τῶν νηπίων, ἐκήρυξε δὲ ἀναφανδὸν πόλεμον κατὰ τοῦ κράτους ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Βερεγγάριον Ἐντέντζα, ὁρμωμένη δὲ ἀπὸ τοῦ ὀχυροῦ ἐκείνου φρουρίου ἐπεχείρησε τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν ἅλωσιν τῆς πέριξ χώρας, καὶ τῇ 28 μαΐου ἐκυρίευσεν ἐξ ἐφόδου τὴν Πέρινθον, τῆς ὁποίας ἠβηδὸν ἔσφαξε τοὺς κατοίκους· ἀλλὰ καὶ τῆς πέριξ χώρας, οἱ θηριώδεις ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἢ ἔκτεινον ἢ ἐλαφυροπώλουν πάντας, ὅσοι δὲν ἐπρόφθασαν νὰ σωθῶσιν ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπό-

λεως. Τότε ὁ ἀπηλπισμένος Ἀνδρόνικος ηὐτύχησε νὰ λάβῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του ἀξιόλογόν τινα γενουητικὴν ναυτικὴν μοῖραν, ἥτις ἐπιπεσοῦσα κατά τε τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ τῶν Καταλανῶν, συνέλαβε μὲν αἰχμάλωτον τὸν Ἐντένζα καὶ ἀπήγαγεν εἰς Γένουαν, ἐξωλόθρευσε δὲ σχεδὸν τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, τὸν δὲ πεζὸν στρατὸν ἐπὶ τοσοῦτον κατετρόπωσεν, ὥστε δὲν διεσώθησαν ἐξ αὐτοῦ εἰμὴ 206 ἱππεῖς καὶ 1256 Ἀλμογάβαροι. Οὐδὲν ἧττον οἱ περιλιπόμενοι οὗτοι ἀναγορεύσαντες ἀρχηγὸν τὸν Βερεγγάριον Ῥοκαφόρτε καὶ ἐνισχυθέντες διὰ Τούρκων μισθοφόρων, οὓς προσέλαβον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν των, ἀπεφάσισαν νὰ μείνωσιν εἰς Καλλίπολιν καὶ νὰ ἀντισταθῶσιν ἐκεῖ καθ' ἁπάσης ἐν ἀνάγκῃ τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους. Τῳόντι ὁ συμβασιλεὺς Μιχαὴλ Θ', ὅστις δὲν ἐστερεῖτο προσωπικῆς ἀνδρείας, ὥρμησε κατ' αὐτῶν μετὰ στρατοῦ συγκειμένου ἐξ Ἀλανῶν, Τούρκων, Βλάχων καὶ Ἑλλήνων τῆς Ἀσίας, τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας· ἀλλ' ἐνικήθη καὶ πληγωθεὶς μόλις διεσώθη εἰς Διδυμότειχον. Ἐντεῦθεν πᾶσα ἡ παραλία τῆς Προποντίδος παρεδόθη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν νικητῶν. Ἐν Ῥαιδεστῷ, ὅπου εἶχον θανατωθῇ προηγουμένως Καταλανοί τινες, ἔσφαξαν οἱ ὁμογενεῖς αὐτῶν πρὸς ἀντεκδίκησιν ἄνδρας, γυναῖκας, παῖδας· ἔπειτα δὲ ὡρίσθη ἡ πόλις αὕτη, διὰ τὸ ἐπίκαιρον τῆς θέσεώς της, ὡς κύριον τοῦ στρατοῦ ὁρμητήριον, ἡ δὲ Καλλίπολις παρέμεινεν ὡς τις ἀκρόπολις αὐτοῦ, ἐν ᾗ ὁ Μουντάνερ, ὁ γράψας ἀξιομνημόνευτον χρονογραφίαν τῆς ὅλης ταύτης τραγῳδίας, διωρίσθη διοικητὴς καὶ διαχειριστὴς τῶν τῆς ἑταιρείας θησαυρῶν, ἀποθηκῶν καὶ ναυπηγίων. Μετ' ὀλίγον ὁ Ῥοκαφόρτε προσέλαβε νέους Τούρκους ἐπικούρους περὶ τοὺς 5,000 ἄνδρας, καὶ Τουρκοπώλους τινὰς, καὶ ἐπεχείρησε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς πρωταιτίους τοῦ θανάτου τοῦ Ῥογέρου Ἀλανοὺς, οἵτινες τότε, χωρισθέντες ἀπὸ τοῦ Μιχαὴλ, ἐτράπησαν εἰς λεηλασίαν δι' ἴδιον λογαριασμὸν καὶ ἐμελέτων νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βουλγαρικὴν ὑπηρεσίαν. Οἱ Ἀλανοὶ, προσβληθέντες περὶ τὰ τῆς Βουλγαρίας σύνορα, ἐντελῶς κατετροπώθησαν· ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Γεώργιος ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ, αἱ δὲ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἐξηνδραποδίσθησαν. Τὸ δὲ χείριστον, ἐπειδὴ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐστερήθησαν ὡς ἐκ τούτου τοὺς ἀρίστους τῶν μισθοφόρων αὐτῶν, οἱ Καταλανοὶ οὐδεμίαν ἀπήντησαν ἔκτοτε ἐν τῇ Θράκῃ ἀντίστασιν. Ὁ Μιχαὴλ περιωρίσθη νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ Διδυμότειχον, τὸ Τσουρουλὸν καὶ τὴν Ἀδριανούπολιν δι' ἰσχυρῶν φρουρῶν, πᾶσα δὲ ἡ λοιπὴ χώρα ἐγκατε-

λείφθη εἰς τοὺς ἀγρίους ἐκείνους νικητάς. Ἀνεκδιήγητοι ὑπῆρξαν αἱ διαπραχθεῖσαι παρὰ τούτων ἐνταῦθα κακουργίαι κατ' αὐτὴν τῶν δυτικῶν τὴν ὁμολογίαν· αἱ πόλεις ἀλληλοδιαδόχως κυριευόμεναι, ἐλεηλατοῦντο καὶ κατηδαφίζοντο· ἐν μιᾷ μόνῃ ἐπιδρομῇ ἐσφάγησαν περὶ τοὺς 5,000 χωρικοὺς εἰς αὐτὰ τὰ πλησιέστατα τῆς πρωτευούσης περίχωρα· αἱ γυναῖκες καὶ οἱ παῖδες ἐξηνδραποδίζοντο, ἡ δὲ Καλλίπολις μετεβλήθη εἰς μέγα ἐμπορεῖον δούλων, ὅπου ἤρχοντο καὶ ἠγόραζον αὐτοὺς οἱ Τοῦρκοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Οὕτως ἔζησαν οἱ Καταλανοὶ δύο ὅλα ἔτη ἐν Θράκῃ, 1305—1307, πράττοντες ὅ,τι ἤθελον, ἤθελον δὲ τὰ πάντα. Εἰς μάτην ὁ Ἀνδρόνικος ἐπεχείρησε διαπραγματεύσεις πρὸς αὐτούς· ὁ Ῥοκαφόρτε ἀπῄτει ὑπέρογκα, τὸ δὲ ταμεῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ καὶ ἂν ἦσαν μέτριαι. Τελευταῖον ὅμως ἡ μεγάλη ἐκείνη λῃστρικὴ συμμορία ἤρχισε νὰ κινδυνεύῃ ἐκ τῆς ὑπερβολῆς τῶν ἰδίων αὐτῆς καταχρήσεων. Συμπεσωθεῖσα αὖθις εἰς 6,000 Ἱσπανῶν καὶ 3,000 Τούρκων, εἶχεν ἀνάγκην τροφίμων πολλῶν, πᾶσα δὲ ἡ μεταξὺ πρωτευούσης καὶ Σηλυβρίας χώρα εἶχεν ἐρημωθῇ· καὶ ἐνῷ ὡς ἐκ τούτου πολλὴ προέκυψεν ἀμηχανία, ὁ Ἐντένζα, ἐλευθερωθεὶς ὑπὸ τῶν Γενουαίων διὰ μεσιτείας τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ συναγωνιστῶν καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς διενέξεις μεταξὺ αὐτῶν, διότι οἱ μὲν πλείονες τούτων, καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι, δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἄλλον ἡγεμόνα εἰμὴ τὸν Ῥοκαφόρτε, μετὰ δὲ τοῦ Ἐντένζα συνετάχθησαν πάντες οἱ Ἀραγώνιοι εὐπατρίδαι, καὶ αὐτὸς ἐπὶ τέλους ὁ Φερνάνδος Χιμενές.

Εἰς ταῦτα δὲ τὰ δεινὰ προσετέθησαν μετ' ὀλίγον καὶ ἕτερα. Εἴδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Φρειδερῖκος ἤθελε νὰ στρέψῃ πρὸς ἴδιον ὄφελος τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας τῶν Καταλανῶν, καὶ ἐπειδὴ ὁ προαποσταλεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐνταῦθα νόθος υἱός του οὐδὲν ἐπὶ τούτῳ κατώρθωσεν, ἀπεφάσισε νὰ πέμψῃ ἕτερόν τινα ἐπισημότερον καὶ τολμηρότερον συγγενῆ του, τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Φερδινάνδον. Ὁ Φερδινάνδος, προσελθὼν κατὰ μάρτιον τοῦ 1307 πρὸς τοὺς Καταλανοὺς μετὰ τεσσάρων πλοίων, ἀπῄτησε νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτόν. Καὶ ὁ μὲν Μουντάνερ, ὁ Ἐντένζα καὶ ὁ Χιμενὲς ὑπήκουσαν· ὁ δὲ Ῥοκαφόρτε ἀπήντησεν, ὅτι δέχεται μὲν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Φερδινάνδον ὡς ἡγεμόνα τῆς *ἑταιρείας*, ἀλλ' ὄχι καὶ ὡς ἐπίτροπον τοῦ βασιλέως

Φρειδερίκου. Ὁ Ἱσπανὸς βασιλόπαις ἐδέχθη ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι βραδύτερον θέλει ἐπιτύχει τὸν ἀρχικὸν σκοπὸν, καὶ παρηκολούθησε τὴν *ἑταιρείαν* ἀπελθοῦσαν τότε εἰς Μακεδονίαν, διότι ἡ χώρα ἐν ᾗ διέτριβε, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ πλέον εἰς συντήρησιν αὐτῆς. Ἡ ἐκ τῆς θρᾳκικῆς χερσονήσου ἀνάζευξις ἐγένετο ὡς ἑξῆς. Ὁ Μουντάνερ, καθαιρέσας πάντα τὰ αὐτόθι φρούρια, ἀπέπλευσε μετὰ 36 πλοίων (ἐν οἷς ἦσαν μόνον 4 γαλέραι), τῶν γυναικῶν, τῶν παίδων καὶ τῶν προμηθειῶν, εἰς Χριστόπολιν, ὅπου ἔμελλε νὰ ἀπαντήσῃ τὸν πεζικὸν στρατὸν, ἀναχωρήσαντα διὰ ξηρᾶς. Καθ' ὁδὸν ὅμως τὰ διάφορα τμήματα τοῦ πεζικοῦ τούτου στρατοῦ περιῆλθον εἰς ῥῆξιν, καθ' ἣν ἐφονεύθη μὲν ὁ Ἐντέντζα, ὁ δὲ Χιμενὲς κινδυνεύσας ὡςαύτως κατέφυγε μετὰ τριάκοντα ὀπαδῶν εἰς παρακείμενόν τι ἑλληνικὸν φρούριον. Ὁ βασιλόπαις ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους νὰ καταπαύσῃ τὴν αἱματοχυσίαν, ἀλλ' ἀφοῦ ἔπεσον 550 ἱππεῖς καὶ 500 Ἀλμογάβαροι. Τότε βλέπων τὴν τοσαύτην ἐκείνην ἀναρχίαν, ἀπήτησεν αὖθις, ὥστε ἡ *ἑταιρεία* νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς τὸν βασιλέα Φρειδερῖκον· καὶ ἐπειδὴ ὁ Ῥοκαφόρτε ἀπήντησεν ἐκ δευτέρου, ὅτι δέχεται μὲν αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν, ἀλλ' ὄχι ὡς ἐπίτροπον τῆς ξένης Σικελίας, ὁ Φερδινάνδος ἀπεφάσισε νὰ ἀναχωρήσῃ, καὶ ἀπελθὼν εἰς Θάσον εὗρεν ἐκεῖ τὸν Μουντάνερ, ὅστις ὑπέσχετο αὐτῷ νὰ μεσολαβήσῃ παρὰ τῷ Ῥοκαφόρτε, ἀφοῦ παραδώσῃ εἰς τὸν στρατὸν τὸ φορτίον τὸ ὁποῖον μετεκόμιζε. Μηδὲν ὅμως καὶ οὗτος κατορθώσας, ἐπέστρεψεν εἰς Θάσον πρὸς τὸν βασιλόπαιδα, τοῦ ὁποίου ἀπεφάσισε νὰ παρακολουθήσῃ τὴν τύχην. Καὶ τῳόντι οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, ἀφοῦ ἐφιλοξενήθησαν ὑπὸ τοῦ τότε Γενουαίου τῆς νήσου ἐκείνης δυνάστου Τεδισία Ζαχαρίου, ἀπέπλευσαν μετὰ τεσσάρων γαλερῶν καὶ δύο ἄλλων πλοίων, καὶ λεηλατήσαντες καθ' ὁδὸν τὸ Ἀλμυρὸν καὶ τὴν Σκόπελον, ἀπεβιβάσθησαν, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ Μουντάνερ, εἰς Χαλκίδα. Ἐκεῖ ὅμως οἱ Ἐνετοὶ συνέλαβον αὐτούς τε καὶ τὰ πλοῖά των, τοὺς ἐλήστευσαν, καὶ ἔπειτα τὸν μὲν βασιλόπαιδα ἔπεμψαν αἰχμάλωτον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως, ὁ δὲ Μουντάνερ παρεδόθη εἰς τὸν Ῥοκαφόρτε, τυχὼν μὲν παρ' αὐτῷ τε καὶ τῷ στρατῷ φιλικῆς δεξιώσεως, ἕνεκα τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ ὑπηρεσιῶν, ἀναχωρήσας ὅμως πάλιν ἐκεῖθεν εἰς Σικελίαν. Ὁ δὲ ἄλλος τοῦ Ῥοκαφόρτε ἀντίπαλος, ὁ Χιμενὲς, κατέφυγε πρὸς τὸν βασιλέα Ἀνδρόνικον, συνεζεύχθη μίαν αὐτοῦ συγγενῆ, τὴν Θεοδώραν, καὶ ἀνηγορεύθη μέγας δούξ. Τελευταῖον ὁ Ῥοκαφόρτε αὐτὸς μετὰ τῆς πεζικῆς

αὐτοῦ στρατιᾶς κατέλαβε, μετοπώρῳ τοῦ 1307, τὴν χερσόνησον τῆς Κασσανδρείας καὶ ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπεχείρησε νὰ κυριεύσῃ πρῶτον τὴν Χριστόπολιν καὶ ἔπειτα τὴν πλουσίαν καὶ ὀχυρὰν Θεσσαλονίκην, ὠργάνωσε τακτικὴν λεηλασίαν τῶν πέριξ πόλεων, χωρῶν καὶ μονῶν, λῃστεύσας πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτὰ τὰ μοναστήρια τοῦ ἁγίου ὄρους Ἄθωνος.

Τότε ὅμως ἐπῆλθον νέαι πάλιν ἀφορμαὶ διενέξεων. Παρεκτὸς τοῦ Φρειδερίκου τῆς Σικελίας ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν πολεμικῶν πράξεων τῆς *ἑταιρείας* καὶ ὁ συγγενὴς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Κάρολος ὁ Βαλουᾶ, ὅστις ἐλογίζετο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, κληρονόμος δι' ἐπιγαμίας τῶν τοῦ τελευταίου Λατίνου αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα μετ' οὐ πολὺ μετεβιβάσθησαν, ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, δι' ἄλλης πάλιν ἐπιγαμίας εἰς τὸν Ἀνδεγαυϊκὸν οἶκον. Ὁ Κάρολος Βαλουᾶ λοιπὸν ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν πληρεξούσιόν του τὸν Θεοβάλδον Σεπούν (Theobald de Cepoy), ὅστις κατέπεισε μὲν τὸν Ῥοκαφόρτε νὰ ὁμόσῃ πίστιν πρὸς τὸν Κάρολον καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ πράγματι δὲν ἀνέλαβεν ἔτι τὴν ἀρχηγίαν ταύτην, ἣν ἐξηκολούθει διεξάγων ὁ Ῥοκαφόρτε κατὰ τὰ ἴδια συμφέροντα καὶ μελετῶν νῦν μὲν νὰ γίνῃ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης, νῦν δὲ νὰ συγγενεύσῃ διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ ἀσθενοῦντος καὶ ἄπαιδος δουκὸς Ἀθηνῶν Γουΐδωνος Β', ἵνα κληρονομήσῃ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τό τε δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἴσως αὐτὴν τὴν Μεγαλοβλαχίαν. Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς ταῦτα ἀντέπραττεν ὁ Σεπούς, καὶ ἐντεῦθεν ἠὔξησεν ἡ μεταξὺ αὐτῶν διένεξις, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος οὗτος, ὠφελούμενος καὶ ἐκ τῆς δυσαρεσκείας ἣν οἱ λοιποὶ τῶν Καταλανῶν ἡγεμόνες εἶχον κατὰ τοῦ Ῥοκαφόρτε ἕνεκα τῆς ἀφορήτου αὐτοῦ αὐθαιρεσίας, συνέλαβε τὸν τελευταῖον τοῦτον καὶ τοὺς πιστοτέρους αὐτοῦ φίλους καὶ ἀπέπεμψεν ἅπαντας εἰς Νεάπολιν, ὅπου ὁ Ῥοκαφόρτε ἐφυλακίσθη καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ φυλακῇ τῷ 1309.

Ἐν τῷ μεταξὺ *ἡ ἑταιρεία* ἔπαθεν εἰς Κασσάνδρειαν ὅ,τι εἶχε πάθει προηγουμένως εἰς τὴν θρᾳκικὴν χερσόνησον· ἐπειδὴ πᾶσα ἡ πέριξ χώρα, ἐξαντληθεῖσα, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς συντήρησιν τῶν Καταλανῶν, καὶ οὐ μόνον ἡ πολιορκία τῶν φρουρίων ἀπέτυχεν, ἀλλὰ καὶ στρατὸς αὐτοκρατορικὸς ἤρχισε νὰ πιέζῃ τοὺς λῃστὰς ἐκείνους

πανταχόθεν, ἐδέησε νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν, καὶ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1309 κατῆλθον ὑπὸ τὸν Σεπτὸν εἰς Θεσσαλίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁρμώμενοι κατέκτησαν τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, ὡς θέλομεν βραδύτερον ἱστορήσει.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ἐνέργειαι τῶν παραδόξων ἐκείνων ἐπικούρων ἐντὸς τῶν χωρῶν τῶν ὑπαγομένων ἔτι εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου. Καὶ ἐνταῦθα : πῶς νὰ μὴ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν τοσάκις κατὰ τῶν ἡμετέρων γενομένην κατηγορίαν, ὅτι, ἐνῷ φυσικοὶ ἡμῶν σύμμαχοι ἦσαν οἱ Δυτικοί, πολέμιοι δὲ φυσικοὶ οἱ Τοῦρκοι, ἡμεῖς, ἀντὶ νὰ συμμαχήσωμεν μετὰ τῶν πρώτων κατὰ τῶν δευτέρων, ἀπ' ἐναντίας, ἀφίνοντες τοὺς Τούρκους νὰ κυριεύσωσι τὴν Ἀσίαν, κατετρίβομεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν εἰς τὸ νὰ πολεμῶμεν τοὺς δυτικούς; Ὁπόσον ἡ κατηγορία αὕτη εἶναι ἀνυπόστατος, ἐλάβομεν πολλάκις ἤδη ἀφορμὴν νὰ τὸ ἀποδείξωμεν· ἀλλ' οὐδέποτε ἴσως διεψεύσθη ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν τρανότερον ἢ ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως. Ἡ *Ἑταιρεία* συνέκειτο ἐκ μαχητῶν τῆς Δύσεως. Ὁ Ἀνδρόνικος, κακῶς ποιῶν βεβαίως ἐδέχθη τὰς ὑπηρεσίας αὐτῆς, ἀλλὰ οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἐξεπλήρωσεν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ὑποχρεώσεις· διότι παρεκτὸς τῶν ἐξαιρέτων τιμῶν ἃς ἀπένειμεν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Καταλανῶν, προχειρίσας τὸν μὲν Ῥογέρον, καίσαρα, τὸν δὲ Ἐντένζαν, μέγαν δοῦκα, κατέβαλλε τακτικῶς καὶ ἐνίοτε προκατέβαλλε τοὺς συμπεφωνημένους μισθούς, ἐφ' ὅσον τοὐλάχιστον ἐπέτρεπον τοῦτο οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου. Πῶς ἀνταπεκρίθησαν εἰς τοῦτο οἱ ἐπίκουροι ἐκεῖνοι τῆς Δύσεως; Κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη, ἀφοῦ ἐπὶ μικρὸν ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν Τούρκων, μετεχειρίσθησαν ὅλον τὸν λοιπὸν χρόνον εἰς τὸ νὰ λεηλατῶσι καὶ νὰ φονεύωσι τοὺς χριστιανοὺς τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων, ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Ἀνδρόνικος ἠδυνήθη δι' ἐπισήμων ἐγγράφων νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ἐν μόνῳ τούτῳ τῷ διαστήματι εἰσέπραξαν ἀπὸ τοῦ κράτους 1,000,000 χρυσῶν, ἰσοδυναμούντων πρὸς φρ. 11,200,000 καὶ σήμερον πρὸς 50 ἑκατομμύρια περίπου φράγκων. Εἶναι ἀληθὲς, ὅτι ἔπειτα ὁ Ῥογέρος ἐδολοφονήθη ἐν Ἀδριανουπόλει, ὅπου εἶχε μεταβῇ, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν συμβασιλέα Μιχαὴλ Θ', ἀλλὰ τὴν δολοφονίαν ταύτην διέπραξεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀλανῶν Γεώργιος, τοῦ ὁποίου τὸν υἱὸν οἱ περὶ τὸν Ῥογέρον εἶχον σφάξει προηγουμένως ἐν Κυζίκῳ. Μὴ θέλοντες δὲ νὰ ἀρνηθῶμεν ἀπολύτως ὅτι ὁ Μιχαὴλ συνέπραξεν ἢ τοὐλάχιστον συνήνεσεν εἰς τὴν κακουργίαν ταύτην, καὶ ἔτι

ὀλιγώτερον νὰ δικαιολογήσωμεν αὐτὴν διὰ τῆς ἀγανακτήσεως, ἣν φυσικῷ τῷ λόγῳ συνῃσθάνετο ὁ νέος ἐκεῖνος ἡγεμὼν ἕνεκα τῶν ὑπὸ τῶν Καταλανῶν προξενουμένων εἰς τὸ κράτος συμφορῶν, παρατηροῦμεν, ὅτι βεβαίως καὶ ἀναμφισβητήτως ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο ἐντελῶς ἀμέτοχος τῆς πράξεως ἐκείνης, ἥτις ἠδύνατο μὲν νὰ δώσῃ ἀφορμὴν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εὔλογον εἰς ἱκανοποίησίν τινα καὶ ἀποζημίωσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ νὰ δικαιολογήσῃ ποτὲ τὴν ἄμεσον διάλυσιν τῶν ὑποχρεώσεων, ὅσας οἱ Καταλανοὶ εἶχον ἀναλάβει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὰς φοβερὰς ἐκείνας λῃστείας, σφαγὰς, δῃώσεις καὶ παντὸς εἴδους βιαιοπραγίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ τριετίαν ὅλην ἐξετραχηλίσθησαν ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Ἔπειτα ἀπὸ ὅλα ταῦτα ! ἦτο εὔλογον νὰ πιστεύσωσι πλέον οἱ ἡμέτεροι, ὅτι εἶναι δυνατὸν οἱ δυτικοὶ νὰ συμπράξωσί ποτε εἰλικρινῶς μετ' αὐτῶν ;

Καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι οὔτε εἶχον ἀνάγκην τινὰ νὰ πιστεύσωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν συνδρομήν των καὶ ὅτι τὸ Ἀνατολικὸν κράτος, ὅσον καὶ ἂν ἐκολοβώθη ὑλικῶς, ὅσον ἐπισφαλῆ καὶ ἂν διήρχετο κρίσιν, ὅσον πολλοὺς καὶ ἂν εἶχε περὶ ἑαυτὸ πολεμίους, ἠδύνατο ἔτι νὰ σωθῇ καὶ νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν δι' ἰδίων πόρων καὶ δυνάμεων, ἐὰν εἶχεν ἡγεμόνας ἄλλους παρὰ τοὺς Παλαιολόγους. Τοῦτο δὲν τὸ λέγομεν ἡμεῖς· τὸ λέγουσιν οἱ σύγχρονοι, ὁ Γεώργιος Παχυμέρης καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, οἵτινες ὅσον καὶ ἂν ἐπεθύμουν νὰ οἰκονομήσωσι τὸν Ἀνδρόνικον, πολλαχοῦ ὅμως ὑποδεικνύουσιν, ὅτι ἂν αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις ἦσαν ἀσθενεῖς, ἡ βασιλεία εἶχε τρόπον, ἅμα ἤθελε, νὰ ἐνισχύσῃ αὐτὰς καὶ νὰ καταστήσῃ ἀξιομάχους. Καὶ οὐ μόνον τῶν λογίων ἀνθρώπων ἡ γνώμη ἦτο τοιαύτη, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν περιχώρων ἡ πεποίθησις· διότι ὅτε μετὰ τὰς φοβερὰς κακουργίας ὅσας οἱ Καταλανοὶ ἐπεχείρησαν περιχαρακωθέντες ἐν τῇ θρακικῇ χερσονήσῳ, ὁ βασιλεὺς ἐπέμενε πάντοτε εἰς τὴν διὰ τῶν ξένων ἅμυναν καὶ ἰδίως τὴν διὰ τῶν ξένων ναυτικὴν ἅμυναν, δεινὴ ἐξηγέρθη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατακραυγὴ κατὰ τῆς ἀτόπως προδιαταχθείσης διαλύσεως τοῦ ἐθνικοῦ στόλου, καὶ ὁ λαὸς ὁμοθυμαδὸν ἀθροισθεὶς ἀπῄτει νὰ ἐξαρτυθῇ αὖθις, ὅπως πάλαι ποτὲ ὁ στόλος ἐκεῖνος, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ὁ πατριάρχης ἠδυνήθη νὰ κατευνάσῃ τὴν στάσιν, δοὺς ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλει εἰσακουσθῇ ἡ πάνδημος ἐκείνη ἀπαίτησις, ὑπόσχεσιν ὅμως ἥτις δυστυχῶς δὲν ἐξετελέσθη. Ὅτι δὲ εὐλόγως ἐφρόνουν οὕτω οἵ τε λόγιοι ἄνδρες καὶ ὁ

δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπεδείχθη καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ὁπόταν ὁ Ἀνδρόνικος, ἀντὶ νὰ ἀναθέτῃ ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς τοὺς ξένους, ἐπέτρεπε τοὺς κατὰ τῶν πολεμίων ἀγῶνας εἰς ἡγεμόνας ἐγχωρίους ἱκανούς. Μήπως ὁ Ἀλέξιος Φιλανθρωπηνὸς δὲν κατετρόπωσε πολλάκις τοὺς Τούρκους τῆς Ἀσίας καὶ δὲν ἤθελε πιθανώτατα κατισχύσει ὁλοσχερῶς αὐτῶν, ἐὰν ὁ Ἀνδρόνικος παρεῖχεν αὐτῷ ἐλάχιστον μέρος τῶν χορηγιῶν, ὅσας ἔπειτα κατησώτευσεν εἰς τοὺς Καταλανούς, τῶν ὁποίων γινώσκομεν ἤδη ὁποῖα ἀπέβησαν τὰ πρὸς τὸν τόπον εὐεργετήματα; Ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγον τὰ πράγματα ἀπέδειξαν αὖθις, ὅτι ὑπῆρχον περὶ τὸν Ἀνδρόνικον ἄνδρες ἐπιτήδειοι νὰ σώσωσι τὸ κράτος, ἤρκει νὰ θέλῃ καὶ νὰ ἠξεύρῃ νὰ μεταχειρίζεται αὐτούς.

Οἱ Καταλανοὶ εἶχον προσλάβει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ Τούρκους μισθοφόρους οὐκ ὀλίγους. Οἱ Τοῦρκοι οὗτοι, τελοῦντες ὑπὸ δύο ἀρχηγούς, τὸν Μελὴκ καὶ τὸν Χαλίλ, ἐχωρίσθησαν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τῆς συμμορίας, μετὰ τὴν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα κάθοδόν της. Καὶ ὁ μὲν Μελὴκ, ὅστις ἄλλοτε εἶχε δεχθῆ τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἔπειτα ὅμως ἐπανῆλθεν αὖθις εἰς τὸ μωαμεθανικὸν θρήσκευμα, μὴ νομίζων ἀσφαλὲς νὰ λάβῃ αὖθις ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ Ἀνδρονίκῳ, μετέβη παρὰ τῷ κράλῃ, ἤτοι ἡγεμόνι, τῆς Σερβίας, καὶ γενόμενος ὑπ' αὐτοῦ δεκτὸς ἐγκατεστάθη αὐτόθι μετὰ τῶν 1500 αὐτοῦ ὀπαδῶν, οἵτινες ἄλλως ἦσαν Τουρκοπῶλοι (σελ. 521 τοῦ τετάρτου τόμου) ἢ Τουρκόπουλοι, ὡς λέγει αὐτοὺς ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ἤτοι Τοῦρκοι μὲν τὴν καταγωγὴν ἄνδρες, ἀλλὰ ἀσπασάμενοι τὴν χριστιανικὴν δίαιταν καὶ θρησκείαν. Οἱ δὲ κυρίως Τοῦρκοι ὑπὸ τὸν Χαλὶλ τελοῦντες καὶ εἰς 1300 μὲν ἱππεῖς, 800 δὲ πεζοὺς συμποσούμενοι, ἐπεθύμησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Ἀσίαν· ἐζήτησαν λοιπὸν καὶ ἔλαβον παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἐπὶ τούτῳ ἄδειαν καὶ τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλουσι μετακομισθῆ μετὰ τῶν ἐφοδίων αὐτῶν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου ἐπὶ ἑλληνικῶν πλοίων. Ἀλλ' ὁ στρατοπεδάρχης Σεναχηρεὶμ, ὅστις ἀπεστάλη μετὰ 3,000 ἱππέων ἵνα ἐπιστατήσῃ τὴν διαβίβασιν ταύτην, βλέπων τοὺς Τούρκους ἀποκομίζοντας μεθ' ἑαυτῶν τοσαύτην ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους λείαν, ἐμελέτησε παρὰ τὰ συντεθειμένα νὰ ἁρπάσῃ αὐτὴν διὰ νυκτὸς, οἱ δὲ ὑπονοήσαντες τοῦτο κατέλαβον ἓν τῶν παρακειμένων φρουρίων τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου ἐν ᾧ καὶ ἄλλοτε εἶχον διατρίψει, καὶ ἤρχισαν ἐκεῖθεν λεηλατοῦντες αὖθις τὴν πέριξ χώραν. Ὁ τοῦ Ἀνδρονίκου υἱὸς

καὶ συμβασιλεὺς Μιχαὴλ Θ' ἠθέλησε νὰ τοὺς προσβάλῃ αὐτόθι, ἀλλ' ἄγων στρατὸν κακῶς ὡπλισμένον καὶ κακῶς ἠσκημένον, κατετροπώθη ὁλοσχερῶς. Ἀγωνισθεὶς μετὰ τὴν πρώτην τροπὴν νὰ ἀθροίσῃ τὸ διαλυθὲν στράτευμα, οὐδένα εὗρε τὸν ἀκροώμενον καὶ ἀπελπισθεὶς παρηκολούθησε τοὺς λοιποὺς, τεθλιμμένος καὶ δακρύων. Μόνοι οἱ στρατηγοὶ ἵνα δώσωσι καιρὸν εἰς τοὺς φεύγοντας νὰ σωθῶσι, παρέμειναν ἀντιπαλαίοντες, μέχρις οὗ κυκλωθέντες ὑπὸ τῶν πολεμίων συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι μετὰ πάσης τῆς ἀποσκευῆς καὶ αὐτῆς τῆς βασιλικῆς σκηνῆς. Ἐν ταύτῃ εὑρεθέντων τῶν βασιλικῶν παρασήμων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῆς βασιλικῆς καλύπτρας, τῆς διὰ μαργάρων καὶ ἄλλων πολυτίμων λίθων κεκοσμημένης, ὁ Χαλὶλ ἐπέθηκεν αὐτὴν ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς, ἐμπαίζων τὸν βασιλέα. Ἔκτοτε δὲ οἱ Τοῦρκοι οὗτοι δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ δύο ὅλα ἔτη δηοῦντες τὴν Θράκην, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι καταφεύγοντες εἰς τὰς πόλεις δὲν ἐτόλμων νὰ ἐξέλθωσιν, ἵνα σπείρωσι τοὺς ἀγρούς των. «Καὶ ἦσαν διὰ ταῦτα λύπῃ βαθείᾳ καὶ παλαμναιοτάταις φροντίσι τὴν ἑαυτῶν οἱ βασιλεῖς ψυχὴν κατατέμνοντες. Τὴν μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων βοήθειαν ἀπεγνώκεισαν ἤδη τελέως, ξυνιέντες μὲν ὀψὲ θεομηνίαν τινὰ περὶ τούτοις ἐπιπολάζειν, τὰς δὲ τῆς θεομηνίας αἰτίας οὐκ οἶδ' ὅπως οὐ ξυνιέντες. Καὶ ἦν αὐτοῖς ἡ πᾶσα μελέτη μισθοφορικήν τινα προσκαλέσασθαι συμμαχίαν ὅθεν δήποτε. Καὶ μέντοι καὶ ἐπὶ τούτοις ἐτρίβετο χρόνος οὐ μέτριος, ἀναλογιζομένων τὴν τῶν χρημάτων δαπάνην ἐσομένην μεγάλην καὶ οὐ μάλα τοι φορητὴν τῷ βασιλικῷ ταμείῳ, χρημάτων εἴπερ ποτὲ νῦν μάλιστα σπανίζοντι διὰ τὴν τῆς χώρας κάκωσιν. Ὅμως μέντοι τῆς ἀνάγκης ἠρεμεῖν ἥκιστα συγχωρούσης, πέμπει πρὸς τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸν, τὸν κράλην λέγω Σερβίας, ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος συμμαχίαν μεταπεμπόμενος.» Ἀλλὰ πρὶν ἢ φθάσῃ ἔτι ἡ ἐξωτερικὴ αὕτη ἐπικουρία ἀπεδείχθη αὖθις ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ὅτι δὲν ἔπταιον τὰ ἐθνικὰ στρατεύματα ἐὰν ἡττῶντο· ἔπταιεν ἡ κακὴ αὐτῶν συγκρότησις καὶ ἡ κακὴ ἡγεμονία. Τῳάντι εἷς τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν συγγενῶν τοῦ βασιλέως, ὁ Φιλῆς Παλαιολόγος, ἀνὴρ τὸ μὲν σῶμα ἀσθενὴς, τὴν δὲ ψυχὴν γενναῖος καὶ φιλότιμος, μὴ ἀνεχόμενος ἐπὶ τέλους τὴν τοιαύτην πρὸς τὸ κράτος προσγενομένην ὕβριν, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου τὴν ἄδειαν νὰ συγκροτήσῃ ἐκ τῶν ὑφισταμένων στρατοπέδων στρατὸν ἐκλεκτὸν καὶ ὑπολοχαγοὺς καὶ ταξιάρχας, οὓς αὐτὸς ἤθελε νομίσει ἱκανοὺς, ἔχων ἀνενδεῆ πρὸς τούτοις

καὶ τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην. «Ἃ δὴ πάντα κατὰ γνώμην αὐτῷ γεγονότα παρειληφὼς ὁ Φιλῆς, πρῶτα μὲν φιλοφροσύναις καὶ δεξιώσεσι παντοδαπαῖς ἀναρριπίζει τοὺς στρατιώτας εἰς φλόγα πολεμικῆς ὁρμῆς, χρήματά τε χαριζόμενος καὶ ἵππους καὶ ὅπλα καὶ ἐκπώματα· ἔστι δ' ὅτε καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζώνην λυσάμενος στρατιώτῃ χαρίζεται, ἄλλῳ δὲ τὸ ἑαυτοῦ παραξιφίδιον· ὁμοδίαιτός τε αὐτοῖς γίνεται καὶ ὁμόπνους, τιμάς τε αὐτοῖς ὑπισχνεῖται καὶ δωρεὰς οὐ μικρὰς μετὰ τὸν πόλεμον ἀναλόγους τοῖς ἀγῶσιν ἑκάστου.» Οὕτω δὲ καταρτίσας καὶ ἐμψυχώσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ, μανθάνει, ὅτι ὁ Χαλὶλ ἐξέπεμψε 1000 πεζοὺς καὶ 200 ἱππεῖς, ἵνα καταστρέψωσι καὶ λεηλατήσωσι πᾶσαν τὴν περὶ Βιζύην χώραν· ὅθεν ἐξελθὼν ἐκ τῆς βασιλευούσης καταλαμβάνει τὸν περὶ τὸν ποταμὸν Ξηρόγυψον ὁμαλὸν χῶρον, δι' οὗ ἔμελλον νὰ διέλθωσιν οἱ πολέμιοι καὶ ἐπελθόντων αὐτῶν ἐπιτίθεται. Πρῶτος εἰσεπήδησεν εἰς τὴν φάλαγγα τῶν Τούρκων ὁ ταξιάρχης τοῦ δεξιοῦ κέρως μετὰ τῆς ἑπομένης αὐτῷ φάλαγγος· καὶ πληγώσας καιρίως τὸν ἀντιστάντα πολέμιον, καταβάλλει τοῦ ἵππου, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἕτερον. Ἔπειτα ὅμως πληγωθέντος καὶ αὐτοῦ, διεσείσθη ἐπὶ μικρὸν ἡ φάλαγξ ἧς προΐστατο· ἀλλὰ φθάσας ὁ Φιλῆς καὶ διὰ τῶν λόγων καὶ τοῦ παραδείγματος ἐμπνεύσας θάρρος ἀκατάσχετον εἴς τε τὸ πεζικὸν καὶ τὸ ἱππικόν, τρέπει κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους καὶ ἀναγκάζει αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Καλλίπολιν. Ἐνταῦθα πολιορκεῖ αὐτοὺς ὁ Φιλῆς· ἐπῆλθον δὲ καὶ αἱ παρὰ τοῦ κράλη τῆς Σερβίας ζητηθεῖσαι ἐπικουρίαι· ἀπεκλείσθη δὲ καὶ ὁ Ἑλλήσποντος διὰ πολλῶν Ἑλληνικῶν καὶ Γενουητικῶν πλοίων· ὥστε οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ ματαίως ἠγωνίσθησαν νὰ διασπάσωσι τοὺς περιφράξαντας αὐτοὺς Ἕλληνας καὶ Σέρβους, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Γενουαίους ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἤθελον τύχει πλείονος παρ' αὐτοῖς ἐπιεικείας· ἀλλ' οὗτοι τοὺς μὲν πλουσιωτέρους ἐφόνευσαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἢ παρέδωκαν τῷ βασιλεῖ ἢ διένειμαν μεταξὺ των ὡς δούλους.

Ὅσον λοιπὸν καὶ ἂν ἠλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ κράτους, ὅσον ἀσθενεῖς καὶ ἂν ἦσαν ἔτι αἱ δυνάμεις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, ὑπῆρχον οὐδὲν ἧττον ἄνθρωποι ἐπιτήδειοι νὰ σώσωσι τό τε ἔθνος καὶ τὴν πολιτείαν, ὁσάκις ἡ βασιλεία ἤξευρε νὰ ἐκλέγῃ αὐτοὺς καὶ νὰ ὑποστηρίζῃ. Περὶ τούτου, μετὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ, ἦλθε νὰ μαρτυρήσῃ καὶ τὸ ἕτερον παράδειγμα τοῦ Φιλῆ Παλαιολόγου. Δυστυχῶς εἴδομεν πῶς ἀντήμειψε τὸν πρῶτον· ἀντὶ δὲ

νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὸν δεύτερον μεταχειριζόμενος τὰ δημόσια χρήματα εἰς αὔξησιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ πέμπων αὐτὸν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐν Εὐρώπῃ Τούρκων κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ τουρκικῶν δυναστειῶν, οὐδὲν τούτων ἔπραξεν, ἀλλ' ἐτράπη εἰς ἐπισκευὰς τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ναῶν καὶ τειχῶν. Καὶ τῶν μὲν τειχῶν ἡ διόρθωσις ἦτο τῳόντι σωτήριον ἔργον· ὀλιγώτερον ὅμως δικαιολογεῖται ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἡ δαπάνη ἡ γενομένη τότε εἰς τὸν ναὸν τοῦ Μεγάλου Παύλου, καὶ τὸν ἕτερον τῶν δώδεκα τοῦ Χριστοῦ ἀποστόλων, καὶ τελευταῖον εἰς τὸν μέγιστον τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναόν, διότι ἡ ἐπισκευὴ αὐτῶν ἴσως μὲν κατέστη ἀναγκαία διὰ τοῦ χρόνου, ἀλλὰ δὲν ἦτο τοσοῦτο κατεπείγουσα ὅσον ἡ ἀνόρθωσις τοῦ πανταχόθεν δεινῶς καταρρέοντος κράτους. Περὶ ταῦτα δὲ αὐτοῦ τὸν χρόνον καὶ τὰ χρήματα κατατρίβοντος, ἐπῆλθον αἴφνης οἰκιακαὶ συμφοραὶ καὶ διενέξεις, αἵτινες συνεπλήρωσαν τὴν τῶν πραγμάτων καταστροφήν.

Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸν υἱὸν τοῦ Ἀνδρονίκου Μιχαήλ, ὃν καὶ πρωϊμώτατα συμβασιλέα ἀνέδειξεν ὁ πατήρ. Ὁ δὲ Μιχαὴλ οὗτος εἶχε πάλιν δύο υἱούς, τὸν Ἀνδρόνικον καὶ τὸν Μανουήλ, ἐξ ὧν εἰς ὑπερβολὴν ἠγάπησε κατ' ἀρχὰς ὁ πάππος τὸν πρῶτον, ἀναδείξας ὡςαύτως βασιλέα, καί τοι ἦτο ὁ νεανίσκος παντάπασιν ἀνάξιος τῆς ἐξαιρέτου ταύτης στοργῆς διά τε τὴν ἄλλην ποικίλην αὐτοῦ ἀσωτείαν καὶ τὴν ἀκρασίαν περὶ τοὺς ἀθέσμους ἔρωτας, ἥτις ἔμελλε νὰ ἀπολήξῃ εἰς τραγικήν τινα περιπέτειαν. Τῳόντι τῷ 1320 ὁ νέος Ἀνδρόνικος εἶχε σχέσεις μετὰ γυναικός τινος, ἧς ὑπώπτευε τὴν πίστιν, καὶ τούτου ἕνεκα κατεσκόπευε τὴν οἰκίαν δι' ἀφωσιωμένων πρὸς αὐτὸν τοξοτῶν καὶ ξιφηφόρων. Ἐν μιᾷ λοιπὸν τῶν νυκτῶν συνέπεσεν ὁ Μανουὴλ ζητῶν τὸν ἀδελφόν του νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν οἰκίαν τῆς φίλης ἐκείνης, οἱ δὲ σκοποὶ μὴ ἀναγνωρίσαντες αὐτὸν καὶ ὑπολαβόντες ἀπ' ἐναντίας ὅτι εἶναι ἀντίζηλος τοῦ κυρίου των, ἐπλήγωσαν τὸν νέον καιρίως, ἀποθανόντα μετ' ὀλίγον ἐκ τῆς πληγῆς ταύτης. Ἀπέθανε δὲ ἐκ τῆς προσγενομένης αὐτῷ θλίψεως καὶ ὁ Μιχαήλ, ὥστε ὁ γέρων Ἀνδρόνικος, ὅστις ἀπό τινος χρόνου εἶχεν ἀρχίσει νὰ διανοίγῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὰς κακίας τοῦ ὁμωνύμου ἐγγόνου, τελευταῖον ἀπετροπιάσθη αὐτὸν καὶ διέταξε νὰ ὀμόσῃ τὸ ὑπήκοον νέον ὅρκον, ἐν τῷ ὁποίῳ οὐ μόνον δὲν ἀνεφέρετο τὸ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου ὄνομα, ἀλλὰ ἐλέγετο ὅτι ὀμνύουσι πίστιν πρὸς ὃν ὁ βασιλεὺς ἤθελεν ἐκλέξει τῆς ἀρ-

χῆς αὐτοῦ διάδοχον. Ἐκ τούτου κατέστη πρόδηλον, ὅτι εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἀποκληρώσῃ τὸν πρότερον λατρευόμενον ἔγγονον· ἐλέγετο δέ, ὅτι ἐμελέτα νὰ καταλίπῃ τὴν ἀρχὴν εἰς νέον τινά, ὀνόματι μὲν Μιχαὴλ Καθαρόν, νόθον δὲ υἱὸν ὄντα τοῦ δευτέρου αὐτοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου ἀποκλήρωσις ἦτο βεβαίως εὔλογος, ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι, ὅτι προετιμήθη αὐτοῦ οὐχὶ ὁ ἕτερος τοῦ βασιλέως υἱός, ὁ προρρηθεὶς Κωνσταντῖνος, ἀλλὰ ὁ νόθος καὶ ἀκατονόμαστος τούτου γόνος. Ὅθεν πολλὴ ἐντεῦθεν προέκυψε δυσαρέσκεια, καὶ, καθὼς πολλάκις συμβαίνει, ἀντὶ ἐκ τῆς δικαίας ταύτης δυσαρεσκείας νὰ προέλθῃ ἡ ἀπαιτουμένη τοῦ πράγματος διόρθωσις, ἀπ' ἐναντίας προέκυψεν ὁ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου θρίαμβος.

Ὁ νέος οὗτος δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ ὑποστηρίξῃ οἰκοθεν τὰ δικαιώματα αὐτοῦ· ἀλλ' εἶχε περὶ ἑαυτὸν δύο φίλους καὶ ἀντιλήπτορας οἵτινες δὲν ἐστεροῦντο μὲν ἱκανότητός τινος, προετίμων δὲ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ, ὅτι θέλουσιν ἀποβῇ δι' αὐτῆς παντοδύναμοι. Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἦσαν ὁ Συργιάννης καὶ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός. Τοῦ Συργιάννη ἡ μὲν μήτηρ ἦτο συγγενὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, γυνὴ εὐπρεπὴς καὶ κοσμία, ὁ δὲ πατὴρ ἐπίσημός τις Κομάνος ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἑκόντες ἢ ἄκοντες προσήρχοντο πολλάκις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἀναζήτησιν τύχης. Ὅθεν ὁ ἐκ τοῦ συνοικεσίου τούτου προελθὼν γόνος συνῆπτεν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἑλληνικὴν εὐφυΐαν μετὰ τῆς τραχύτητος καὶ ἀπιστίας τοῦ βαρβαρικοῦ τῶν Κομάνων γένους. Σκοπὸς τοῦ ὅλου αὐτοῦ βίου ὑπῆρξεν ἡ ἰδιοτέλεια καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου οὐδενὸς ἐφείδετο τρόπου. Προηγουμένως ἤδη εἶχε δὶς ἐξελεγχθῇ ἐπὶ προδοσίᾳ καὶ εἶχεν ἐπὶ τέλους φυλακισθῇ τούτου ἕνεκα, οὐδὲ ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ χάρις εἰς τὰς ἱκεσίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ διὰ τῶν φοβερωτέρων ὅρκων ὑπέσχετο, ὅτι οὐδὲν θέλει διαπράξει τοῦ λοιποῦ ἐναντίον τῶν τοῦ βασιλέως προσταγμάτων. Ἀλλὰ μόλις ὁ γέρων Ἀνδρόνικος πιστεύσας εἰς τοὺς ὅρκους τούτους ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ ἐγγόνου του Ἀνδρονίκου, καὶ ἀμέσως ὁ Συργιάννης ἤρχισε προτρέπων αὐτὸν νὰ στασιάσῃ κατὰ τοῦ πάππου. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός· τὸ ὄνομα Συργιάννης προδήλως σύγκειται ἐκ τοῦ Ἰωάννης ἢ Γιάννης, καὶ τοῦ φραγκικοῦ προσηγορήματος Sire. Ἦτο δὲ τὸ προσηγόρημα τοῦτο σύνηθες τότε ἐν τῇ ἀνατολῇ ὡς ἐκ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας· διότι ὁ Μάζαρις εἰς τὴν ἄδου ἐπιδημίαν ἀναφέρει Συρματθαῖόν τινα· καὶ ὁ

Δούκας, ἕτερον Συργεώργιον. Ὥστε ὁ Συργιάννης πατρόθεν μὲν ἐκ Κομάνων καταγόμενος, μητρόθεν δὲ ἐξ Ἑλλήνων, διὰ τοῦ ὀνόματος συνεδέετο προσέτι μετὰ τῶν Φράγκων, καὶ ἦτο λοιπὸν πλῆρες ἀπεικόνισμα τοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπικρατήσαντος ἐν ταῖς χώραις ταύταις πολυμιγοῦς πληθυσμοῦ. Διάφορος μέχρι τινὸς πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ὁ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός, ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ἀπορρίψωμεν ὅλως διόλου τὴν μακρὰν ἱστορίαν ἢ μᾶλλον ἀπολογίαν, ἣν αὐτὸς βραδύτερον ἔγραψε περὶ τῶν χρόνων τούτων. Καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ ὁ σκοπὸς ἦτο ἡ ἰδιοτέλεια, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἦτο, ἂν ὄχι χρηστότερος, τοὐλάχιστον ὀλιγώτερον τοῦ Συργιάννη ἀναιδής. Ὅταν ὁ γέρων Ἀνδρόνικος ἀπῄτησε νὰ ὀμόσωσι τὸν ὅρκον ἐκεῖνον δι' οὗ ἐφαίνετο ἀποκλειόμενος τῆς βασιλείας ὁ ἔγγονος αὐτοῦ, μόνος ὁ Καντακουζηνὸς ἀπεποιήθη νὰ ὀμόσῃ τὸν ὅρκον τοῦτον· καὶ πάλιν ὅτε μετ' ὀλίγον ὁ Συργιάννης ἐπέσπευδε τὴν ἔκρηξιν τῆς στάσεως, ὁ Καντακουζηνὸς ἀπῄτησε νὰ ἀναβληθῇ αὕτη ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι ὁ πάππος καὶ ὁ ἔγγονος θέλουσι συμβιβασθῆ ἄνευ ἐμφυλίων δυστυχημάτων. Ταῦτα λέγει ὁ Καντακουζηνὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, καὶ δὲν ἔχομεν λόγον τινὰ νὰ δυσπιστήσωμεν κατὰ τοῦτο πρὸς αὐτόν. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἀντὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν εὐλογωτέραν τῆς ἔριδος ταύτης λύσιν, ἤτοι εἰς τὴν τοῦ Κωνσταντίνου ἀναγόρευσιν, ὑπεστήριξε παντὶ σθένει τὰς ἀξιώσεις τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου, πρὸς ὃν, καίτοι ὄντα ὁποῖον γνωρίζομεν αὐτόν, εἶχεν ἀρχαίαν σχέσιν καὶ φιλίαν, καὶ ἅμα ἐπείσθη ὅτι ὁ γέρων Ἀνδρόνικος ἐξακολουθεῖ δυσμενῶς διακείμενος πρὸς τὸν ἔγγονον, δὲν ἐδίστασε νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς στάσεως καὶ νὰ προκαλέσῃ τὰς συμφορὰς ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἔλεγεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ προλάβῃ.

Ὁ δὲ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος ἐπολιτεύθη εἰς τρόπον καταδεικνύοντα ὁπόσον καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν λογίων συμβούλων τὸ πνεῦμα ἦτο μειρακιῶδες καὶ ἄπρακτον. Ἐνῷ ἐκυοφορεῖτο στάσις, ὁ σοφώτατος μέγας λογοθέτης, Θεόδωρος Μετοχίτης, διέτριβεν εἰς ἰδίαν τινὰ αὐτοῦ μονὴν περὶ παννυχίδας μετὰ τῶν μοναχῶν. Ὁ δὲ βασιλεὺς πάλιν, ἀκούσας ἐσπέραν τινὰ χρεμετισμὸν ἀντηχήσαντα ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἵππου μὴ ὑπάρχοντος, ἔστειλε νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Μετοχίτην τί σημαίνει τοῦτο. Καὶ οὗτος χαριεντισάμενος, ὡς εἰώθει, πρὸς τὰς τοῦ βασιλέως ἐρωτήσεις, συγχαίρω σοι, ἔφησεν, ὦ βασιλεῦ, τῶν μελλόντων ἕνεκα τροπαίων· οὐδὲν γὰρ ἕτερον οἶμαι σημαίνειν τὸν παράδο-

ξον τοῦτον χρεμετισμόν, ἢ τὴν βασιλικὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν τὴν ἡμετέραν Ἀσίαν λεηλατούντων Ἀγαρηνῶν.» Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπείσθη, διότι εἶχε μάθει ὅτι ὁ τελευταῖος Λατῖνος αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀκούσει ὅμοιον χρεμετισμὸν μικρὸν πρὶν ἢ ἀπολέσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ δὲ ἴσως λυπηρότερον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ἀνὴρ ὡςαύτως πεπαιδευμένος καὶ ἐν πολλοῖς μὴ στερούμενος νοημοσύνης, ἱστορεῖ πάντα ταῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα παρόμοια καὶ χείρονα, χωρὶς νὰ τὰ κατακρίνῃ, καὶ οὔτε ἐλέγχει τὸν αὐτοκράτορα, διότι, ἀντὶ νὰ ἀνακηρύξῃ διάδοχον τὸν ἕτερον τῶν υἱῶν του, τὸν Κωνσταντῖνον, καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ οὕτω τοὺς εἰλικρινεῖς τῆς βασιλείας φίλους, ἄφινεν ἐπικρατοῦσαν τὴν ἰδέαν, ὅτι μελετᾷ νὰ καταλίπῃ τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Μιχαὴλ Καθαρὸν, ὃν ἀπέκρουεν ἡ κοινὴ συνείδησις. Οὐδὲ εὗρισκεν ἄδικον, ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β', ἐνῷ ἤξευρεν ἢ ἔπρεπε νὰ ἠξεύρῃ τὰς ἐνεργείας τοῦ Συργιάννη καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς τὴν διοίκησιν τῆς Θράκης καὶ παρέσχεν αὐτοῖς οὕτω τὸν τρόπον τοῦ νὰ προσοικειωθῶσι τὰ αὐτόθι στρατεύματα καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν, νὰ αὐξήσωσι μάλιστα τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι καὶ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν τοῦ κράλη τῆς Σερβίας ἐπικουρίαν. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τοσαύτης ἀφροσύνης ἦτο πρόδηλον. Ὅτε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, βλέπων τὸν πάππον ἐπιμένοντα εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ καταδρομὴν ἀπεφάσισε περὶ τὸ πάσχα τοῦ 1321 νὰ φύγῃ ἐκ τῆς βασιλευούσης καὶ μετέβη εἰς Ἀδριανούπολιν, εὗρεν αὐτόθι στρατὸν καὶ ἡγεμόνας ἑτοίμους νὰ τὸν ὑποστηρίξωσι καὶ ἐξεκίνησεν ἀμέσως ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος ἠθέλησε νὰ τὸν ἀφορίσῃ, ἀλλ' ὁ πατριάρχης ἀπεποιήθη νὰ πράξῃ τοῦτο, τινὰ δὲ τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων καί τινες τῶν συγκλητικῶν ἠὐτομόλησαν πρὸς τοὺς στασιαστὰς, ὥςτε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς διαπραγματεύσεις. Τὸ τοσοῦτον ἤδη περιωρισμένον κράτος διῃρέθη εἰς δύο· καὶ τοῦ μὲν ἑνὸς τμήματος ἐξηκολούθησε βασιλεύων ὁ γέρων Ἀνδρόνικος ἐδρεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν τὰς ὀλίγας νήσους ὅσαι δὲν εἶχον ἔτι καταληφθῆ ὑπὸ τῶν ξένων, τὰς ὀλίγας τῆς μικρᾶς Ἀσίας χώρας ὅσαι ἀντεῖχον ἔτι εἰς τοὺς Τούρκους καὶ προσέτι τὴν Μακεδονίαν καὶ τὰ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς μέχρι Δυρραχίου· τοῦ δ' ἑτέρου τμήματος ἦρχεν ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος, ὡς ἴδιος καὶ ἀνεξάρτητος βασιλεὺς, ἐδρεύων ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν ἅπασαν τὴν Θράκην. Ἵνα κατανοήσωμεν τὴν ἀθλιότητα

τῆς καταστάσεως ταύτης τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ὀλίγην ἐπὶ τέλους χρηστότητα τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἀπολογῆται ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ὁ κύριος τῆς διχοστασίας μοχλός, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι τὸ κράτος ἐπιέζετο ὑπὸ Τούρκων, Βουλγάρων, Σλαύων καὶ παντὸς εἴδους Φράγκων, καὶ ὅτι ἰδίως ὁ μὲν Ὀσμὰν ἠπείλει τότε δεινῶς τὴν Προῦσαν ἣν μετ' ὀλίγον, 1326, ἐκυρίευσεν· οἱ δὲ Φράγκοι εἶχον γίνει τῷ 1310 κύριοι τῆς μόνης μεγάλης νήσου, ἥτις ἔμενεν ἔτι ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνωμένη, ἤτοι τῆς Ῥόδου. Ὥστε ἐὰν τὸ κράτος καὶ ὅπως εἶχε πρὶν ἢ διαιρεθῇ μεταξὺ πάππου καὶ ἐγγόνου, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοσούτους πολεμίους, μετὰ τὴν διαίρεσιν, ἐλαχίστη ὑπελείπετο ἐλπὶς νὰ σωθῇ.

Οὐδὲ ἤρκεσε τοῦτο· μετ' ὀλίγον νέαι παρήχθησαν ἔριδες καὶ νέοι ἐμφύλιοι ἀγῶνες. Ὁ Συργιάννης βλέπων ὅτι ὁ Καντακουζηνὸς ἴσχυε πολὺ πλειότερον αὐτοῦ παρὰ τῷ νέῳ βασιλεῖ, ἀπέστη ἀπὸ τούτου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἐγένετο κύριος διαφόρων πόλεων. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος ἀσθενήσας βαρέως οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἐπὶ ἔτος περίπου ὁλόκληρον· ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ξένη (ἡ χήρα τοῦ Μιχαὴλ Θ') συλληφθεῖσα ἐν Θεσσαλονίκῃ ὅπου διέτριβεν, ὑπὸ τοῦ ἀνδραδέλφου αὐτῆς Κωνσταντίνου, ἀπεστάλη εἰς Βυζάντιον, ὅπου διετέλεσε περιωρισμένη εἰς τὰ βασίλεια· ἐν γένει δὲ τὰ κατὰ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον ἐφαίνοντο κάκιστα ἔχοντα. Ἀλλ' ὁ Καντακουζηνὸς παρέσχεν αὐτῷ ἐξ ἰδίων τοὺς πόρους τοὺς ἀναγκαίους εἰς τὸ νὰ συγκροτήσῃ νέας δυνάμεις καὶ νὰ ἐπιτεθῇ αὖθις κατὰ τοῦ πάππου. Γενομένης δὲ στάσεως ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὑπερίσχυσαν οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ καὶ συνέλαβον τὸν δεσπότην Κωνσταντῖνον, ὃν ὁ ἀνεψιός του ἐφυλάκισεν. Ὁ γέρων Ἀνδρόνικος βλέπων τὰ πράγματα αὖθις ὑπὲρ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ τρεπόμενα καὶ ἀπορῶν περὶ τοῦ πρακτέου, ἐνόμισε φρόνιμον νὰ συμβουλευθῇ τὸ Ψαλτήριον· «καὶ ἀνοίξας ἐνέτυχεν εὐθὺς τῷ πρώτῳ στίχῳ λέγοντι, ἐν τῷ διαστέλλειν τὸν ἐπουράνιον βασιλεῖς ἐπ' αὐτοῖς χιονωθήσονται ἐν Σελμών·» ἐξ οὗ ἔκρινεν ὅτι πρέπει νὰ περιέλθῃ εἰς νέας διαλλαγὰς καὶ σπονδὰς πρὸς τὸν ἔγγονον. Κατὰ τὸν γενόμενον λοιπὸν τότε συμβιβασμὸν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος διετήρησε μὲν τὰς προσόδους καὶ τὴν διοίκησιν τῶν προηγουμένως αὐτῷ ἐπιτραπεισῶν χωρῶν, ἀλλ' ἔμελλε νὰ στεφθῇ συμβασιλεὺς τοῦ πάππου, ὡς πρὸς ὅλον τὸ κράτος, ὥστε ὁ γέρων Ἀνδρόνικος δὲν παρέμενεν εἰμὴ ὀνόματι μόνον ἀνώτατος τοῦ κράτους τούτου ἄρχων. Τοῦ δὲ συμβιβα-

σμοῦ τούτου δύο ὑπῆρξαν τὰ θύματα· ὁ Συργιάννης, ὅστις δυσαρεστηθεὶς ἕνεκα αὐτοῦ ἐμελέτησε νέαν στάσιν καὶ προδοθεὶς κατεδικάσθη εἰς δεσμὰ διὰ βίου, ἀνέκτησεν ὅμως βραδύτερον τὴν ἐλευθερίαν· καὶ ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος, τὸν ὁποῖον ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος δὲν ἐπείσθη νὰ ἀπολύσῃ ἐκ τῆς φυλακῆς ὑπολαμβάνων αὐτὸν δικαίως ὡς τὸν ἐπικινδυνότερον τῶν ἀντιπάλων. Ἀλλὰ τὸ οἰκτρότερον τῶν θυμάτων ὑπῆρξε βεβαίως αὐτὸ τὸ κράτος. Ὁ μὲν νεώτερος Ἀνδρόνικος ηὐτύχησε νὰ ἀποκρούσῃ ἐπιδρομήν τινα τῶν Βουλγάρων καὶ ἐπανελθὼν ἐν θριάμβῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ἐν τῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναῷ τῇ 2 φεβρουαρίου 1325· συνεζεύχθη δὲ τότε εἰς δεύτερον γάμον τὴν κόμησσαν Ἰωάνναν τῆς Σαβαυδίας, καὶ ὁ γάμος οὗτος ἐπανηγυρίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τελετῶν λαμπροτάτων. Ἀλλ' ὡς ἐκ τούτων πάντων τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ πράγματα οὐδόλως ἐβελτιώθησαν. Οἱ Βούλγαροι κατεῖχον πάντοτε τὴν Φιλιππούπολιν καὶ ἐδῄουν τὴν Θρᾴκην ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Σλαύων καὶ τῶν παρὰ τὸν Δνίεστρον καὶ τὸν Προῦτον ταταρικῶν στιφῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ Διδυμοτείχου. Οἱ δὲ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι μετ' ὀλίγον ἐκυρίευσαν τὴν Προῦσαν, ἣν, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Καντακουζηνόν, ἠθέλησε μὲν ὁ φίλος του, ἀλλὰ διεκωλύθη ὑπὸ τοῦ πάππου νὰ βοηθήσῃ διά τινων πλοίων. Τὸ δὲ χείριστον νέαι παρεσκευάσθησαν ἐμφύλιοι διενέξεις.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς πάντοτε, ὁ Καντακουζηνὸς ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προστατευόμενον νεώτερον Ἀνδρόνικον παντελῶς ἀθῷον καὶ εὐλαβέστατα πρὸς τὸν πάππον διακείμενον· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὁποία ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, οὐ μόνον διότι ὁ Γρηγορᾶς, εἰ καὶ προσηλωμένος πρὸς τὸν γέροντα βασιλέα, ἐπιεικῶς οὐδὲν ἧττον ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ πράγματα, ὅπως ὑπ' αὐτοῦ ἱστοροῦνται, συμφωνοῦσι πληρέστατα πρός τε τὰ προηγούμενα καὶ πρὸς τὰ ἑπόμενα, καταδεικνύουσι δηλαδὴ τὸν Καντακουζηνόν, καίτοι ἀδιακόπως ἀπολογούμενον καὶ δικαιολογούμενον, βαίνοντα ὅμως ἀπαρεγκλίτως πρὸς τὸν σκοπόν του, ὅστις ἦτο ἡ ὑπὲρ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέρου καθαίρεσις τοῦ πάππου αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν λοιπὸν τῷ 1327, τριετίαν μόλις ἀπὸ τοῦ τελευταίου συμβιβασμοῦ, οἱ περὶ τὸν νέον Ἀνδρόνικον βλέποντες παρατεινομένην τὴν ζωὴν τοῦ γέροντος βασιλέως καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρωσι τὴν ἐντεῦθεν συμβαίνουσαν διανομὴν τῆς ἀρ-

χῆς, ἀπεφάσισαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἐκποδών. Καὶ πρῶτον μὲν ἐζήτησαν ἐξωτερικοὺς συμμάχους. Ὁ φίλος αὐτῶν κράλης τῆς Σερβίας εἶχε ψυχρανθῆ πρὸς αὐτοὺς καὶ εἶχε προστεθῆ εἰς τὴν μερίδα τοῦ γηραιοῦ βασιλέως διὰ τοῦτο, ὅτι ὁ τότε ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Μιχάηλος, ἀποβαλὼν τὴν προτέραν σύζυγον, ἥτις ἦτο ἀδελφὴ τοῦ κράλη Σερβίας, συνεζεύχθη μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέρου. Ὅθεν οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον σεννοήθησαν μετὰ τοῦ Μιχαήλου, προσεκάλεσαν αὐτὸν εἰς Διδυμότειχον καὶ ἐκεῖ συνωμολόγησαν πρὸς αὐτὸν συνθήκας συμμαχίας κατά τε τοῦ γέροντος βασιλέως καὶ τοῦ κράλη Σερβίας, ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι κατισχύσαντες θέλουσι παράσχει τῷ Μιχαήλῳ καὶ χρήματα πολλὰ καὶ χώρας καὶ πόλεις. Ἔπειτα δὲ ἤρχισαν νὰ εἰσπράττωσιν ὅλα τὰ χρήματα ὅσα εὕρισκον εἰς τὰ ταμεῖα τῆς Θράκης, καὶ τελευταῖον ὁ νέος Ἀνδρόνικος συλλέξας δύναμιν οὐ μικρὰν ἐπορεύθη πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι δέον νὰ πέμψῃ ἐκεῖθεν πρεσβείαν πρὸς τὸν δυνάστην Αἰγύπτου περί τινων ζητημάτων καὶ χρειωδῶν. Ταῦτα μαθὼν ὁ γέρων βασιλεὺς διεμήνυσεν εἰς τὸν ἔγγονον, ὅτι ἀπαγορεύει αὐτῷ τὴν εἰς τὸ Βυζάντιον εἴσοδον καὶ ἐλέγξας αὐτὸν διὰ τὰς ἐπιβουλὰς παρεσκευάσθη εἰς πόλεμον, προσοικειωθεὶς αὖθις τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων καὶ ζητήσας τὴν βοήθειαν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ τῆς Σερβίας κράλη. Ἐντεῦθεν ὁ νέος Ἀνδρόνικος νοήσας, ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐξ ἐφόδου κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐτράπη πρὸς τὴν Μακεδονίαν, ὅπου ἔτυχε φιλικῆς δεξιώσεως ἐν Θεσσαλονίκῃ τε καὶ ἐν Ἐδέσσῃ. Συγχρόνως ἠγοράσθη διὰ χρημάτων ἡ οὐδετερότης τοῦ τε κράλη Σερβίας καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων· καὶ ἀφοῦ οὕτω ἐκυριεύθησαν μὲν αἱ λοιπαὶ ἐπαρχίαι, ἀφῃρέθη δὲ ἀπὸ τὸν γέροντα βασιλέα πᾶσα ἐλπὶς ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας, ὁ μὲν Συναδηνὸς, εἷς τῶν ἀρχαιοτέρων φίλων τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου, ἐνίκησε τὸν πρὸς ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀθροισθέντα στρατὸν, ὁ δὲ Καντακουζηνὸς, ἐπελθὼν ἐκ Μακεδονίας εἰς Θράκην μετὰ τῆς λοιπῆς δυνάμεως, ἐπλησίασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἥτις συνέπεσε τότε νὰ πολιορκῆται καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι οἱ Ἐνετοὶ, ἐπαναλαβόντες τὰς πρὸς τοὺς Γενουαίους ἐχθροπραξίας, εἶχον ἀποκλείσει τὴν ἐν Γαλατᾷ ἀποικίαν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἀντιπάλων. Οὐδὲν ἧττον ἡ βασιλεύουσα, καίτοι πανταχόθεν οὕτω πιεζομένη, δὲν ἦτο εὔκολον νὰ κυριευθῇ. Ἀλλ' ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ὁ νέος Ἀνδρόνικος κατέφυγον εἰς τὴν

προδοσίαν. Δελεάσαντες δύο τῶν τοῦ τείχους φρουρῶν, εἰσήγαγον διὰ κλίμακος τὴν νύκτα τῆς 24 μαΐου 1328 ὀλίγους τινὰς ὁπλίτας εἰς τὴν πόλιν, οἵτινες ἤνοιξαν τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ, δι' ἧς εἰσελθόντες ἀκωλύτως ὅ τε νέος βασιλεὺς καὶ ὁ ἄλλος στρατὸς, ἐγένοντο οὐδὲν ἧττον ἀκωλύτως κύριοι τῆς πόλεως· διότι, ὡς φαίνεται, ὁ κόσμος εἶχε βαρυνθῇ τὸν γέροντα ἐκεῖνον βασιλέα, ὅστις εἰμπορεῖ νὰ εἶχεν ὅλα τὰ δίκαια ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι, ἀλλ' οὔτε τὰ περὶ διαδοχῆς ὡς ἔδει ἐρρύθμιζεν, οὔτε ἄλλο τι ὑπὲρ τῆς κοινῆς, ἢ τοὐλάχιστον ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἔπραττεν. Ἀπόδειξις νέα τῆς κατὰ τοῦτο ἀθλιότητος αὐτοῦ τε καὶ τῶν συμβούλων αὐτοῦ ἐδόθη τὴν νύκτα ταύτην. Ἡ παρασκευαζομένη διὰ προδοσίας εἴσοδος εἶχε καταμηνυθῇ εἰς αὐτὸν ἀφ' ἑσπέρας· καὶ ἐν τῷ ἅμα εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐνισχύσῃ τὰς φυλακὰς καὶ τὰς περιπόλους τοῦ χερσαίου τείχους ἀπὸ θαλάσσης μέχρι θαλάσσης. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης, ὁ σχολαστικὸς ἐκεῖνος μέγας λογοθέτης, ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τούτου λέγων, ὅτι εἶναι ἀνάξιον μεγαλοπρεπῶν φρονημάτων νὰ ἐνδίδωσι πρὸς οὕτω μικροπρεπεῖς ἀκοὰς καὶ φήμας ἀγενεῖς· διότι ἢ τὸ θρυληθὲν δὲν εἶναι ἀληθὲς, ἢ ἡ ἐπιχείρησις εἶναι μωρὰ, τῶν πυλῶν καὶ τῶν τειχῶν διὰ τοσούτων ὅπλων πεφραγμένων. Μετ' οὐ πολὺ, περὶ τὴν τρίτην τῆς νυκτὸς ὥραν, προσῆλθον εἰς τὰ βασίλεια καὶ ἄλλοι ἄγγελοι βεβαιοῦντες, ὅτι πολὺς πολεμίων ὅμιλος ἀθροίζεται ἔξωθεν παρὰ τὰς πύλας τοῦ Ῥωμανοῦ. Ὁ δὲ βασιλεὺς θορυβηθεὶς αὖθις, τραχύτερον ἤλεγξε τὸν λογοθέτην, διότι οὐδὲν ἔπραττε πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ἐμμένων εἰς τὴν προτέραν γνώμην καὶ περιφρονῶν τὰ λεγόμενα, ἀπῆλθε νὰ κοιμηθῇ. Εἶχε λοιπὸν μείνει μόνος ὁ βασιλεὺς, καὶ μὴ ἔχων εἰς τίνα ἄλλον νὰ διακοινώσῃ τὴν ταραχὴν αὐτοῦ, εἶχε κατακλιθῇ ἐνδεδυμένος περιμένων ἐν ἀγωνίᾳ τὸ ἀποβησόμενον, ὅτε αἴφνης ἀκούει περὶ τὰ βασίλεια καὶ τὰς βασιλείους πύλας θόρυβον πολὺν καὶ κρότον ὅπλων καὶ ἀνευφημίας τοῦ νέου βασιλέως. Μὴ ἔχων δὲ οὐδένα τὸν βοηθήσοντα, διότι πλὴν τῶν θαλαμηπόλων μειρακίσκων, ἐρημία πολλὴ ἐπεκράτει εἰς τὰ βασίλεια, κατέφυγε πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς Ὁδηγητρίας Θεοτόκου καθικετεύων αὐτὴν νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Καὶ κατὰ τοῦτο ἐπέτυχον αἱ δεήσεις του, διότι κατ' ἀρχὰς μάλιστα ὁ ἔγγονός του προσεφέρθη πρὸς αὐτὸν μετὰ ἐπιδεικτικῆς εὐλαβείας· κατέλιπεν αὐτῷ τὸ ὄνομα καὶ τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας καὶ ἐπέτρεψε νὰ κατοικῇ εἰς τὰ ἀρχαῖα ἀνάκτορα. Ἐν γένει δὲ ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ ἐγένετο

μετά τινος ἐπιεικείας, ἥτις ἄλλοτε δὲν ἦτο συνήθης εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ νέος Ἀνδρόνικος δὲν ἐπέτρεψεν οὔτε τὴν λεηλασίαν τῆς πόλεως, οὔτε ἐκδίκησίν τινα κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ προτέρου βασιλέως. Μόνη ἡ οἰκία τοῦ μεγάλου λογοθέτου Θεοδώρου Μετοχίτου ἐλαφυραγωγήθη, καὶ μόνος αὐτὸς ἐξωρίσθη εἰς Διδυμότειχον. Ἐν τῇ μετριοπαθείᾳ ταύτῃ τῆς νίκης καταφαίνεται ὁ χαρακτὴρ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ὅστις δὲν κατέφευγεν εἰς τὴν βίαν εἰμὴ ὁσάκις ἦτο ἀπαραίτητος, ἄλλως δὲ ἐτήρει τὴν ἐπιφάνειαν τῆς εὐπρεπείας καὶ τῆς κοσμιότητος. Ἐὰν δὲ αἱ ἀπονεμηθεῖσαι εἰς τὸν γέροντα βασιλέα τιμαὶ δὲν διετηρήθησαν μέχρι τέλους, ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν μνησικακίαν τῶν ἄλλων τοῦ νέου Ἀνδρονίκου φίλων καὶ ὄχι εἰς τὸν Καντακουζηνόν, ὅστις, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, «ἄχραντον διετήρησε λοιδορίας καὶ γνώμην καὶ γλῶσσαν καὶ ἦθος πρὸς τὸν βασιλέα.» Ἀλλ' οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι αὐτοῦ πολέμιοι δὲν ἔπαυσαν ταπεινοῦντες αὐτὸν καὶ περιφρονοῦντες, μέχρις οὗ λαβὼν τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἀπέθανε τῇ 13 φεβρουαρίου 1332, τετραετίαν περίπου ἀφ' ἧς ἀπέβαλε τὴν ἀρχήν.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 1328 κατώρθωσεν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος νὰ καταλάβῃ τὴν ὁλοσχερῆ κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων, ἤτοι δύο ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων κατάκτησιν τῆς Προύσης, δι' ἧς ἠσφαλίσθη ἡ ἀρχὴ τοῦ κράτους αὐτῶν. Ὅτε ἀνωτέρω ἱστορήσαμεν τὴν κατὰ τὴν πρώτην εἰκοσιπενταετίαν τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος βαθμιαίαν ἐν τῇ Βιθυνίᾳ ἐξάπλωσιν τῆς ἐν ἀρχῇ αὐτῆς τοσοῦτον μικροσκοπικῆς ἔτι κυριαρχίας ταύτης καὶ τὰς ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἐπιδρομὰς τῶν ἄλλων Τουρκομανικῶν δυναστειῶν, εἴχομεν θέσει τὸ ζήτημα· τί ἔπραττεν ἄρα ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἀνδρόνικος Β'; Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ἤδη τί ἔπραττεν. Ἀφοῦ ἐτιμώρησεν ἀντὶ νὰ βραβεύσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἠγωνίσθησαν ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸ μωαμεθανικὸν ἐκεῖνο ῥεῦμα, τόν τε ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον καὶ τὸν τούτου φίλον Μιχαὴλ Στρατηγόπουλον καὶ τὸν Ἀλέξιον Φιλανθρωπηνόν, ἔπειτα παρέδωκε τὸ ταμεῖον καὶ τὰς χώρας τοῦ κράτους εἰς ξένους μισθοφόρους, τοὺς Καταλανούς, οἵτινες ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην ἐπήγαγον τοσαῦτα εἴς τε τὰς Ἀσιανὰς καὶ τὰς Εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας δεινὰ ὅσα οὐδέποτε οἱ πολέμιοι ἐπροξένησαν εἰς αὐτάς. Κατόπιν δὲ πάλιν, ἀντὶ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν πολεμικῶν προ-

τερημάτων τοῦ Φιλῆ Παλαιολόγου κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων, προεκάλεσεν ὀκταετῆ ἐμφύλιον ἀγῶνα ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξηντλήθησαν ἐπὶ μᾶλλον αἱ δυνάμεις τοῦ κράτους. Ἴδωμεν νῦν τί συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν ταῖς κυρίως Ἑλληνικαῖς χώραις.

Καθ' ἃ προείπομεν, ἡ *ἑταιρεία* τῶν Καταλανῶν ἠναγκάσθη τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1309 νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ Κασσανδρείας καὶ κατῆλθεν ὑπὸ τὸν Σεποὺν εἰς Θεσσαλίαν. Ἐκεῖ εὗρε χώραν πλουσίαν καὶ πρὸ πάντων οὐδεμίαν ἀπήντησεν ἀντίστασιν. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδωνος Β' ἡ Μεγαλοβλαχία ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Β' Ἀγγέλου, ὅστις, πιεζόμενος ὑπὸ τῆς πολυπράγμονος δεσποίνης τῆς Ἄρτης, καὶ πλὴν τούτου φοβούμενος τὰς ἀξιώσεις τοῦ δουκὸς Ἀθηνῶν Βριεννίου, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἔλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν *ἑταιρείαν*. Μετ' ὀλίγον μάλιστα παρέλαβεν αὐτὴν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του· ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι ἡ *ἑταιρεία* καίτοι πληρωθεῖσα παρ' αὐτοῦ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν, ἐξηκολούθησε διάγουσα βίον ληστρικὸν οὐ μόνον εἰς τὰς περικειμένας χώρας, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτῶν τῶν κτήσεων τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις τὴν ἐπλήρωνε· τοῦτο δὲ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Σεπούς, βλέπων ὅτι οὐδὲν σπουδαῖον δύναται νὰ διαπράξῃ μετὰ τοιούτου στρατοῦ, ἐγκατέλιπεν αὐτὸν κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1309, ἡ δὲ συμμορία ὠργανώθη ἔκτοτε δημοκρατικῶς ὑπὸ ἀνώτερόν τι συμβούλιον δώδεκα ἀνδρῶν, οἵτινες πάλιν ἐπέτρεψαν τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν εἰς δύο ἱππότας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Βριέννιος, (ὅστις, καίτοι περιελθὼν εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τὴν Ἐνετίαν, ἠξίου νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐπὶ τῆς Μεγαλοβλαχίας κράτος), ἐπεχείρησε νὰ προσοικειωθῇ τὴν ἑταιρείαν τῶν Καταλανῶν· καὶ ἐξετέλεσε τῳόντι τὸν σκοπὸν τοῦτον τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1310, συνομολογήσας πρὸς αὐτοὺς τὴν πληρωμὴν ἓξ μηνιαίων, ἐπὶ τῇ βάσει τεσσάρων οὐγγιῶν (ἤτοι 52 δραχμῶν) κατὰ μῆνα εἰς ἕκαστον κατάφρακτον ἱππέα, δύο εἰς τοὺς ἐλαφροὺς ἱππεῖς, καὶ μιᾶς εἰς ἕκαστον πεζόν, προκαταβαλὼν δὲ τὴν μισθοδοσίαν δύο μηνῶν. Διὰ τῆς ἐπικουρίας λοιπὸν ταύτης κατέστη αὖθις κύριος τῆς Φθιώτιδος, κυριεύσας ἐντὸς ἓξ μηνῶν ὑπὲρ τὰ τριάκοντα φρούρια ἐν οἷς τὸ Ζητοῦνι, τὴν Δημητριάδα, τὸν Δομοκόν, τὸν Ἀλμυρὸν καὶ τὴν Λάδην, καὶ ἠνάγκασε τόν τε βασιλέα τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴν δέσποιναν τῆς Ἄρτης νὰ εἰρηνεύσωσιν.

Ἀλλὰ οὕτω εὐδοκιμήσας ὁ Βριέννιος, ἐπολιτεύθη ἔπειτα ἀσυνέτως. Δὲν ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ πλειότερον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του τοὺς ἀτάκτους ἐκείνους συμμάχους, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο εἶχε δίκαιον, ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ τοὺς ἀποπέμψῃ μὴ πληρόνων εἰς αὐτοὺς τὰ ἔτι ὀφειλόμενα τέσσαρα μηνιαῖα, καὶ κατὰ τοῦτο εἶχεν ἄδικον. Ἐπ' ἐλπίδι δὲ τοῦ νὰ τοὺς διαιρέσῃ, κατέταξε μὲν ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς σωματοφύλακάς του διακοσίους ἱππεῖς καὶ τριακοσίους Ἀλμογαβάρους, παραχωρήσας εἰς τούτους καὶ κτήματα ἐν τῷ δουκάτῳ, διέταξε δὲ τοὺς ἄλλους νὰ ἀναχωρήσωσι. Τότε οὗτοι ἀπελθόντες εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἐπιχειρήσαντες αὐτόθι τὰς συνήθεις λεηλασίας, ἀπεφάσισαν νὰ ἀνακτήσωσι τὸ δίκαιόν των διὰ τῆς βίας. Ὅθεν ὁ Βριέννιος ἐδέησε νὰ παρασκευάσῃ τὸν χειμῶνα τοῦ 1310 στρατόν, ἵνα ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τῶν πολεμίων τούτων. Καὶ ἐπειδὴ ἔδραμον περὶ αὐτὸν οὐ μόνον οἱ ὑποτελεῖς του ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι τῶν ἐν Ἑλλάδι φράγκων μεγιστάνων ἀποτροπιαζόμενοι τοὺς λῃστὰς ἐκείνους, συνεκροτήθη δύναμις λαμπροτάτη 700 μὲν λογάδων ἱπποτῶν, 6,400 δὲ ἱππέων καὶ 8,000 πεζῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ προμνημονευθέντες 500 Καταλανοὶ τοὺς ὁποίους ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του ὁ Βριέννιος, ἅμα ἰδόντες τοὺς ὁμογενεῖς κινδυνεύοντας ἐλιποτάκτησαν πρὸς αὐτούς. Καὶ προσέτι συνετάχθησαν μετὰ τούτων πολλοὶ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλίας· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον οἱ Καταλανοὶ ἀπήρτιζον μόλις τὸ ἥμισυ τῆς τῶν ἀντιπάλων δυνάμεως. Ἀπέβησαν δὲ τὰ κατ' αὐτοὺς τόσῳ μᾶλλον δεινότερα ὅσῳ οἱ ὑπὸ τὸν Χαλὶλ Τοῦρκοι, οἵτινες δὲν εἶχον ἔτι ἀναχωρήσει εἰς τὰ ἴδια, ἐχωρίσθησαν τότε ἀπὸ τῶν ἀρχαίων συντρόφων, ἵνα περιμείνωσιν ἐν ἀπραξίᾳ τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος καὶ ἑνωθῶσιν ἐπὶ τέλους μετ' ἐκείνου ὅστις ἤθελε νικήσει. Ὅθεν οἱ Καταλανοὶ ἐνόησαν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην καὶ προελάσαντες μέχρις οὐ μακρὰν τῶν Θηβῶν, ὠχυρώθησαν παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Κηφισσοῦ πλησίον τῶν καταβοθρῶν τῆς Κωπαΐδος, τῆς ὁποίας μετεχειρίσθησαν τὰ ὕδατα, ἵνα μεταβάλωσι τὴν πρὸ αὐτῶν κειμένην πεδιάδα εἰς ἕλος ἀδιάβατον ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ. Ἐκεῖ λοιπὸν περιέμενον ἐν ἀρχῇ τοῦ μαρτίου 1311 τοὺς ἀντιπάλους, οἵτινες ἀντεπεξῆλθον κατ' αὐτῶν ἀγέρωχοι τῇ 15 τοῦ μηνὸς τούτου, προπορευομένων τῶν 700 ἐκείνων λογάδων ἱπποτῶν τῶν διὰ χρυσῶν μὲν πτερνιστήρων κεκοσμημένων, ἀγομένων δὲ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ δουκὸς, τοῦ

ὁποίου λαμπρὰ ἐκυμάτιζε περὶ αὐτὸν ἡ σημαία εἰκονίζουσα χρυσοῦν λέοντα ἐπὶ γλαυκοῦ ἀστεροστίκτου ἐδάφους. Καὶ ἤχησε λοιπὸν τὸ πολεμιστήριον σάλπισμα καὶ ὥρμησαν οἱ ἱππόται ἐπὶ τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ ἵπποι ἐξωλίσθησαν ἐπὶ τοῦ ἕλους καὶ ἔρριψαν τοὺς ἀναβάτας· οἱ δὲ πίπτοντες ἐκωλύοντο ὑπὸ τοῦ πηλοῦ νὰ ἐγερθῶσιν. Οἱ Καταλανοί, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἔρριπτον μακρόθεν βέλη μόνον κατὰ τῶν ἐπιτεθέντων, προσέβαλον τότε αὐτούς, τοσοῦτον κακῶς ἔχοντας, διὰ τῆς σπάθης καὶ τῆς λόγχης. Μετ' οὐ πολὺ κατεβλήθη πᾶσα ἡ ἐμπροσθοφυλακή· ἡ σημαία τοῦ Βριεννίου ἐκυλίσθη εἰς τὸν βόρβορον καὶ παρ' αὐτὴν ἔπεσεν ὁ ὑπερήφανος δοὺξ φονευθεὶς διὰ βέλους. Ταύτην δὲ τὴν κρίσιμον στιγμὴν ἐξελέξαντο οἱ φιλάρπαγες Τοῦρκοι ἵνα ἐπιπέσωσι κατὰ τοῦ ἐπιλοίπου στρατοῦ, τοῦ ὁποίου φοβερὰ ὑπῆρξεν ἡ σφαγή. Ἐκεῖ ἀπώλοντο ὁ Γεώργιος Α' Γκίζης δυνάστης Τήνου, Μυκόνου, Κέω καὶ Σερίφου καὶ προσέτι τοῦ τριτημορίου Εὐβοίας· ὁ Ἀλβέρτος Παλαυιτζίνης, κύριος τῆς Βοδονίτσης καὶ τοῦ ἕκτου τῆς Εὐβοίας· ὁ Θωμᾶς Γ' Στρομογκοὺρ, κύριος τῶν Σαλώνων, καὶ σχεδὸν ἅπαντες οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι τῶν τυχοδιωκτῶν ἐκείνων, οἵτινες πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος ἐσφετερίσθησαν διὰ τῆς σπάθης αὐτῶν τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Δύο μόνον ἀναφέρονται αἰχμάλωτοι, ὁ ἀρχαῖος τοῦ Γουΐδωνος Β' φίλος, Βονιφάτιος ὁ Οὐηρωναῖος, καὶ ὁ Γάλλος Ῥογέρος Δεσλὼρ, τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει τὴν παράδοξον τύχην. Οἱ νικηταὶ ἀπὸ τοῦ αἱματοφύρτου πεδίου τῆς μάχης ὥρμησαν πρῶτον κατὰ τῆς ὀχυρᾶς Λεβαδείας, τὴν ὁποίαν ὅμως οἱ Ἕλληνες παρέδωκαν ἀμαχητεὶ εἰς αὐτούς, ἀνταμειφθέντες τούτου ἕνεκα διὰ τῆς ἐξομοιώσεως αὐτῶν πρὸς τοὺς Φράγκους καὶ λαβόντες ἐπὶ τούτῳ διπλώματα κεκυρωμένα διὰ τῆς σφραγῖδος τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἔπειτα ἐκυρίευσαν οἱ Καταλανοὶ τὰς Θήβας καὶ τὰς Ἀθήνας, ἐπαγαγόντες κατ' ἀρχὰς ἀπανταχοῦ δεινὴν δῄωσιν καὶ καταστροφήν. Καὶ ἀπεφάσισαν μὲν νὰ καταλάβωσιν ὁριστικῶς τὴν χώραν, ἀλλὰ τότε παρήχθη τὸ ζήτημα τίνα θέλουσιν ἀναδείξει κυβερνήτην αὐτῆς, τὸ δὲ παράδοξον εἶναι, ὅτι, ἐπειδὴ εἰς οὐδένα μεταξὺ αὐτῶν ἐνόμισαν εὔλογον νὰ ἐπιτρέψωσι τὸ ὕπατον τοῦτο ἀξίωμα, ἀπετάθησαν πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους αὐτῶν. Ἀποποιηθέντος δὲ τοῦ Βονιφατίου, ἀνηγορεύθη κυβερνήτης τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ὁ Ῥογέρος Δεσλὼρ, ὅστις καὶ ἔγημεν ἀμέσως τὴν χήραν τοῦ Θωμᾶ Γ' Στρομογκοὺρ, προσλαβὼν μετὰ τῆς

γυναικὸς ταύτης, ἐπειδὴ ὁ Θωμᾶς δὲν εἶχε καταλίπει τέκνα, τὴν ὅλην ἡγεμονίαν τῶν Σαλώνων μετὰ ἀξιολόγου μέρους τῆς Φωκίδος. Ἀνάλογόν τι δὲ ἔπραξαν καὶ οἱ Καταλανοὶ διανείμαντες μεταξύ των τὰ φέουδα τῶν πεσόντων ἱπποτῶν καὶ συζευχθέντες τὰς χήρας καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τῶν κτήσεων καὶ τῶν οἰκογενειῶν τῶν Γάλλων εὐπατριδῶν, δὲν συνεκληρονόμησαν οἱ νέοι κατακτηταὶ τὴν εὐγένειαν τῶν τρόπων, οὐδὲ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα, ἣν ὁμολογουμένως ἐκεῖνοι ἐπεδείξαντο περὶ τὴν διοίκησιν αὐτῶν. Εἶχον μὲν χωρισθῆ μετὰ τὸ κατόρθωμα ἀπὸ αὐτῶν καὶ οἱ τελευταῖοι Τοῦρκοι ἐπίκουροι, ὑπὸ τὸν Χαλίλ, ὧν φθάσαντες ἐξεθέσαμεν τὰς μετὰ τοῦτο περιπετείας. Οἱ Καταλανοὶ ὅμως δὲν ἀνεδείχθησαν πολὺ τούτων ἡμερώτεροι. Τὴν κομψὴν γαλλικὴν γλῶσσαν διεδέχθη ἡ δημώδης Καταλανικὴ διάλεκτος, τὴν ἐπιείκειαν τῶν Λαρόσων, δεινὴ στρατιωτικὴ καταπίεσις. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας κάτοικοι, οἵτινες πρότερον δὲν εἶχον σχεδὸν αἰσθανθῆ τὸ βάρος τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ, κατήντησαν ἔκτοτε δουλοπάροικοι· ἡ γεωργία παρημελήθη καὶ τὰ πάντα ἐν γένει ἐξεβαρβαρώθησαν. «Ἀθηναῖοί γέ μην καὶ Θηβαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Πέλοπος, τὰ πάλαι ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ἐν πολλοῖς πολυθρύλητα, τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας τὴν ἀγροικίαν ἠλλάξαντο,» ἔγραφεν ὁ Κύπριος Ἀθανάσιος ὁ Λεπανθρηνὸς πρὸς τὸν Νικηφόρον τὸν Γρηγορᾶν, ὁμιλῶν περὶ τῶν χρόνων τούτων. Ὀρθῶς δὲ ἀναφέρει καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου ὡς παθόντας τὰ πάνδεινα, διότι γενικὴ τότε συνέβη ἐξαχρείωσις καὶ παρακμὴ τῆς ἐν ταῖς μεσημβριναῖς Ἑλληνικαῖς χώραις φραγκικῆς κυριαρχίας· καὶ ἐνῷ ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλὰς ἀντὶ τῆς προτέρας πατριαρχικῆς τῶν Λαρόσων διοικήσεως, ὑπέκυπτεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον εἰς στρατοκρατίαν, συγχρόνως ἐκορυφοῦτο ἐν Πελοποννήσῳ ἡ φεουδαλικὴ ἀναρχία καὶ ἐμαραίνοντο οἱ καρποὶ τῆς πάλαι ἔμφρονος τῶν Βιλλεαρδουΐνων κυβερνήσεως, ἣν κατ' ἀρχὰς ἠγωνίσθη μέχρι τινὸς νὰ διατηρήσῃ ὁ Ἀνδεγαυϊκὸς οἶκος, ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἐντελῶς παρημέλησε.

Τῷ 1311 ἐκυβέρνα ἔτι τὴν Πελοπόννησον ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος· ἐκυβέρνα ὅμως αὐτὴν δι' ἐπιτρόπων· καὶ μετ' οὐ πολύ, παραιτηθεὶς τῆς ἐπικυριαρχίας ταύτης, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἀλλόκοτον πραγμάτων ἀνωμαλίαν. Ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος, ὅστις, καθὰ ἱστο-

ρήσαμεν ἀνωτέρω, εἶχε διαζευχθῆ ἀπὸ τῆς Αἰτωλίδος Θάμαρ, συνέλαβε νῦν τὴν ἰδέαν νὰ συζευχθῇ τὴν τελευταίαν ἀπόγονον τῶν Φράγκων αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως Αἰκατερίναν Βαλουᾶ, ἵνα δι' αὐτῆς κληρονομήσῃ τὰ ὑπόσαθρα ἐκείνων δικαιώματα εἰς τὴν τῆς Ἀνατολῆς αὐτοκρατορίαν. Ἀλλ' ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ εἶχεν ἀρραβωνισθῆ πρότερον τὸν Βουργούνδιον ἡγεμονίδην Οὔγωναν· καὶ προετίμα μὲν τὸν Φίλιππον, ἔδει ὅμως νὰ πεισθῇ ὁ Οὔγων νὰ παραιτηθῇ τοῦ προσυμφωνηθέντος γάμου, ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ Φίλιππος ἐξεχώρησεν εἰς τὸν νεώτερον τοῦ Οὔγωνος ἀδελφὸν Λουδοβῖκον τὸν Βουργουνδικὸν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας καὶ συγχρόνως συνεφώνησεν εἰς τὸν ἀκόλουθον γαμικὸν συνδυασμόν. Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ἡ πρεσβυτέρα θυγάτηρ τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεαρδουΐνου, Ἰσαβέλλα, ἡ καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ κληρονόμος, εἶχε λάβει σύζυγον τὸν Φλωρέντιον τὸν Ἐννεγαυϊκὸν καὶ ὅτι ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη ἡ Ματθίλδη ἡ Ἐννεγαυϊκή, ἣν συνεζεύχθη ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδων Β'. Ἀποθανόντος τούτου ἡ Ματθίλδη εἶχεν ἀρραβωνισθῆ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου καὶ τῆς Θάμαρ, τὸν Κάρολον. Νῦν δὲ ὁ Φίλιππος, διαλύσας τὴν πρὸς τὸν υἱόν του προγεγενημένην ἐκείνην περὶ γάμου ὁμολογίαν, συνῆνεσεν εἰς τὸν γάμον τῆς Ματθίλδης μετὰ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ, καὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1313 ἐτελέσθησαν ἀμφότεροι οἱ γάμοι, ὅ τε τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου μετὰ τῆς Αἰκατερίνης Βαλουᾶ καὶ ὁ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ μετὰ τῆς Ματθίλδης τῆς Ἐννεγαυϊκῆς. Δυστυχῶς ὁ νέος πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας ἐβράδυνε πολὺ νὰ παρασκευασθῇ καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου δὲν ἀφίκετο εἰμὴ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1316. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ οὐ μόνον πλείστη ἀναρχία αὐτόθι ἐπεκράτησεν, ἀφ' ἧς ἐγνώσθη ὅτι ὁ Φίλιππος παρεχώρησε τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὸν Λουδοβῖκον, ἀλλὰ καὶ ἕτερός τις παρέστη ἐν μέσῳ μνηστὴρ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχῆς, ἔχων μάλιστα πλείονα τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ δικαιώματα. Ὁ Γουλιέλμος ὁ Βιλλεαρδουΐνος, παρεκτὸς τῆς Ἰσαβέλλης, εἶχε καταλίπει καὶ ἑτέραν κόρην, τὴν Μαργαρίταν, ἣν εἶχεν ἀνεκηρύξει διὰ τῆς διαθήκης του κληρονόμον τῆς ἡγεμονίας, ἐὰν ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς Ἰσαβέλλα ἀποθάνῃ ἄνευ ἄρρενος τέκνου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὐδὲ ἡ Μαργαρίτα ἐγέννησεν υἱόν· ἀλλὰ συνέζευξε τῷ 1314 τὴν θυγατέρα αὐτῆς Ἰσαβέλλαν μετὰ

τοῦ ἐκ τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου πρίγκηπος Φερδινάνδου, ὃν εἴδομεν στρατηγήσαντα ἐπί τινα χρόνον τῆς συμμορίας τῶν Καταλανῶν, ἀπὸ δὲ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη υἱός, ὅστις ἦτο ἄρα ὁ νομιμώτερος τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βιλλεαρδουΐνου κληρονόμος. Ὅθεν ὁ Φερδινάνδος, καίτοι ἐστερήθη ἐν τῷ μεταξὺ τὴν σύζυγόν του Ἰσαβέλλαν, συνεκρότησεν ἐκ τοῦ προχείρου πεζικήν τινα καὶ ναυτικὴν δύναμιν, ἵνα διασώσῃ τὰ δίκαια τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀποβιβασθεὶς δὲ κατὰ ἰούνιον τοῦ 1315 οὐ μακρὰν τῆς Γλαρέντζης, ἀπήντησε μὲν κατ' ἀρχὰς ἀντίστασίν τινα παρὰ τῶν Φράγκων φεουδαρχῶν, ἀλλὰ κατατροπώσας αὐτοὺς ἀνεγνωρίσθη μετ' οὐ πολὺ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς, διεξάγων αὐτὴν ἐν ὀνόματι τοῦ υἱοῦ. Δὲν διεξήγαγεν ὅμως τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐπὶ πολὺν χρόνον· διότι ἐπιπλεύσαντος κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1316 εἰς Πάτρας τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ μετὰ τῆς συζύγου του Ματθίλδης καὶ πλείονος δυνάμεως, οἱ ἰσχυρότατοι τῶν φεουδαρχῶν συνετάχθησαν ἀμέσως μετ' αὐτοῦ, οὐχὶ δι' ἄλλον λόγον εἰμὴ διότι εἶχον αἴσθανθῆ, ὅτι ὑπὸ τὴν ἐνεργὸν κυριαρχίαν τοῦ Φερδινάνδου δὲν ἤθελον ἔχει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ νὰ πράττωσι κατὰ τὸ δοκοῦν. Οὕτω δ' ἐγκαταλειφθεὶς εἰς τὰς ἰδίας ἀσθενεῖς δυνάμεις ὁ Φερδινάνδος ἐνικήθη ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου τῇ 5 ἰουλίου καὶ αἰχμαλωτευθεὶς ἀπεκόπη τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τοῦ κόμητος τῆς Κεφαλληνίας Ἰωάννου, ἑνὸς τῶν ἀπιστοτέρων καὶ ἀγριωτέρων ὑποτελῶν τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας.

Ἀλλ' ἐὰν ὁ Φερδινάνδος ὁ Ἀραγωνικὸς δὲν ἦρξεν εἰμὴ ἔτος περίπου μόνον τῆς Πελοποννήσου, ὁ Λουδοβῖκος ὁ Βουργουνδικὸς οὐδὲ μῆνα ὅλον ἐπέζησε μετὰ τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ, ἀποθανὼν τῇ 2 αὐγούστου 1316, ἐκ δηλητηρίου, ὡς λέγεται, τὸ ὁποῖον ἐποτίσθη ὑπὸ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ τῆς Κεφαλληνίας κόμητος Ἰωάννου, ὅστις καὶ ἐπολιτεύθη ἔκτοτε ὡς κύριος τῆς χώρας, διότι ὀνόματι μόνον διεξῆγε τὴν ἀρχὴν ἡ Ματθίλδη, ἐδρεύουσα εἰς Ἀνδραβίδαν. Ἀλλ' ἐντεῦθεν δεινὴ ἐπεκράτησεν ἀνωμαλία καὶ ἀναρχία, ὥστε ἡ χήρα πριγκήπισσα ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπικουρίαν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ῥοβέρτου, υἱοῦ μὲν καὶ διαδόχου τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Καρόλου Β' ἀδελφοῦ δὲ τοῦ ἔτι γνωστοτέρου Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου. Ὁ Ῥοβέρτος ὠφελήθη ἐκ τούτου, ἵνα περιποιήσῃ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ αὖθις τὴν κυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου, ἣν ὁ Φίλιππος εἶχε παραχωρήσει

εἰς τὸν Λουδοβῖκον τὸν Βουργουνδικόν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἀπεφάσισε νὰ συζεύξῃ τὴν Ματθίλδην μετὰ ἑτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ Ἰωάννου Γραυΐνα. Ἡ Ματθίλδη προσεκλήθη εἰς Νεάπολιν, μετέβη αὐτόθι ἄκουσα, καὶ, οὐδὲν ἧττον ἀκούσης αὐτῆς, ἐτελέσθη τῷ 1318 κατὰ τύπους ὁ γάμος της μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γραυΐνα, ὅστις ἔλαβεν ἀμέσως τὸν τίτλον τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας καὶ διώρισεν ἐνταῦθα ἐπίτροπόν του, ἡ δὲ Ματθίλδη ἠναγκάσθη προσέτι δι' ἐπισήμων συμβάσεων μετὰ τοῦ Ῥοβέρτου καὶ τοῦ Ἰωάννου νὰ ἐκχωρήσῃ πραγματι ὅλα τὰ δικαιώματα τῶν Βιλλεαρδουΐνων εἰς τοὺς Ἀνδεγαυηνούς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ματθίλδη κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐπείθετο νὰ συζήσῃ ὡς σύζυγος μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γραυΐνα, καὶ προτραπεῖσα εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Πάπα, ἀπήντησεν ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον, διότι εἶχε συζευχθῆ κρυφίως μετὰ τοῦ Βουργουνδίου ἱππότου Οὔγωνος Δελαπαλίς, ἐφυλακίσθη ἡ ταλαίπωρος γυνὴ ἐν φρουρίῳ τινὶ τῆς Νεαπόλεως ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1331. Οὕτως ἐτελείωσεν ἡ τῶν Βιλλεαρδουΐνων κυριαρχία ἐν Πελοποννήσῳ· διότι ἐζήτησαν μὲν ἐκ διαλειμμάτων νὰ ἀνασκήσωσι τὰ δικαιώματα τοῦ οἴκου τούτου συγγενεῖς τινες αὐτῶν, καὶ ἰδίως οἱ ἐκ τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου, ἀλλ' ἀπέτυχον, ὥστε ἡ Πελοπόννησος παρέμεινεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον κτῆμα τῶν Ἀνδεγαυηνῶν.

Ὁ Ἰωάννης Γραυΐνας (1318—1333) διώρισεν ἐνταῦθα ἐπίτροπόν του, ὡς προείπομεν· ἀλλὰ καίτοι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐπιτρόπου τούτου ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ χερσονήσῳ, ἡ κατάστασις τῶν φραγκικῶν πραγμάτων προέβη χειροτερεύουσα. Παρεκτὸς τῶν ἄλλων ἀνωμαλιῶν οἱ βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου ἀνέκτησαν τότε ὅλην σχεδὸν τὴν Ἀρκαδίαν. Παραδόξως ὁ Ἀνδρόνικος Β' ὁ κατὰ τὰ λοιπὰ μὴ ἐπιδείξας πολλὴν διοικητικὴν σύνεσιν, ἐπήγαγεν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου χρησιμωτάτην τινὰ μεταβολήν. Ἀντὶ νὰ διορίζῃ ὡς πρότερον ἐνιαυσίους στρατηγοὺς εἰς Μισθρᾶν, οἵτινες, μόλις φθάσαντες νὰ γνωρίσωσι τὸν τόπον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, μετετίθεντο ἀλλοῦ ἢ ἐπαύοντο, ἀνέθηκε τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων εἰς στρατηγοὺς διαρκεστέρους, οἵτινες ἐπεχείρησαν συστηματικώτερον τὴν κατάργησιν τῆς Λατινοκρατίας. Ἐν ἀρχῇ τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος εἶχε λοιπὸν διορισθῆ στρατηγὸς εἰς Μισθρᾶν ὁ τοῦ Καντακουζηνοῦ, τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν, πατήρ, ὅστις διοικήσας τὰς ἐπαρχίας ἐκείνας ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη ἐφονεύθη, ὡς φαίνεται, εἴς τινα πρὸς τοὺς Φράγκους

συμπλοκήν. Ἐπὶ τούτου ἀναφέρεται ὡς προϊστάμενος τῆς πόλεως Λακεδαίμονος ὁ Κρεββατᾶς, ὅστις εἶναι ἀρχηγέτης ἢ εἷς τῶν ἀρχηγετῶν τοῦ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων περισωθέντος οἴκου τῶν Κρεββατάδων. Τὸν Καντακουζηνὸν διεδέχθη ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος Ἀσάν. Ἐπὶ τούτου παρεχωρήθησαν πολλὰ προνόμια εἰς τοὺς Μονεμβασιώτας, ὡς τοὺς δραστηριωτέρους προμάχους τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τῶν Λατίνων· καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ μητροπολίτης τῆς Μονεμβασίας ἀνηγορεύθη ἔξαρχος πάσης Πελοποννήσου. Ἐκ τοῦ περὶ τούτου δὲ σωζομένου Χρυσοβούλλου συνάγεται, ὅτι ἡ πόλις ἦτο πολυάνθρωπος καὶ ἀκμαία, ὅτι ἐξαίρετος ἦτο ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία αὐτῆς καὶ ὅτι οἱ κάτοικοί της ἦσαν ἄριστοι ναυτικοί. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον γεγονὸς τῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Ἀσὰν διοικήσεως ὑπῆρξεν ἡ τῷ 1320 κατορθωθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ἀνάκτησις τῆς Ἀρκαδίας, ὥστε ἔκτοτε, παρεκτὸς τῆς Λακωνικῆς, ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἑλληνικὴ ἀρχὴ ἐπεξετάθη ἐπὶ πᾶσαν τὴν ὀχυρωτάτην ἐκείνην μεσόγειον χώραν, ὁ δὲ ἐπίτροπος τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ οἴκου περιεστάλη εἰς μόνα τὰ βορειοδυτικὰ παράλια, διότι αἱ ἀνατολικαὶ χῶραι κατείχοντο ἔτι ὑπὸ ἐπιτρόπων τοῦ υἱοῦ τοῦ πρώην δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βριεννίου. Ὅλοι οἱ Λατῖνοι, ὅσοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς Ἀρκαδίαν, ἠσπάσθησαν τὸ ὀρθόδοξον δόγμα καὶ συνεταύτισαν τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς δὲ τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένας ἔτι χώρας ἐπεκράτει τόσῳ πλειοτέρα ἀναρχία, ὅσῳ ἐκλιπόντων τῶν πλείστων ἀρχαίων Γάλλων εὐπατριδῶν, ἐν τῇ περὶ Κηφισσὸν πανωλεθρίᾳ, τὰ φέουδα μετεβιβάσθησαν εἰς ἄλλους νέους οἴκους, τὸ πλεῖστον Νεαπολιτικούς. Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἀνωμαλία κατήντησε τοσαύτη ὥστε, καθὰ ἄλλως τε καὶ πρότερον συνέβη, τὰ φρούρια ἔδει νὰ τροφοδοτῶνται ἐξ Ἰταλίας. Ὅθεν κατέστη ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ ὁ Ἰωάννης Γραυῖνας σπουδαίαν τινὰ ἐκστρατείαν, ἵνα διασώσῃ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, καὶ ἤρχισε παρασκευαζόμενος ἐπὶ τούτῳ ἀπὸ τοῦ 1322, τῇ βοηθείᾳ μὲν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Ῥοβέρτου καὶ Φιλίππου, δανειζόμενος δὲ καὶ αὐτὸς χρήματα ἀπὸ τοὺς Φλωρεντινοὺς τραπεζίτας, ἰδίως ἀπὸ τοὺς Ἀκκιαϊούολους, τοὺς ὁποίους θέλομεν βραδύτερον ἴδει ὠφεληθέντας ἐκ τῶν χρηματικῶν τούτων εἰσφορῶν, ἵνα λάβωσιν ἡγεμονικὰ ἀξιώματα ἐν Ἑλλάδι. Αἱ προπαρασκευαὶ ἐν τούτοις αὗται παρετάθησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον, καὶ μόλις τῇ 10 ἰουλίου 1324 ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος ἐδήλωσεν, ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτοῦ ὡς *αὐτο-*

κράτορος τῆς Ἀνατολῆς, εἰς πάντας τοὺς εὐπατρίδας καὶ πολίτας τῆς χώρας, ὅτι προεχειρίσατο τὸν πρίγκηπα Ἰωάννην πληρεξούσιον ἀντιπρόσωπον, καὶ διέταξεν αὐτούς τε, καὶ τοὺς βαρώνους τῆς Εὐβοίας, καὶ τὸν δοῦκα τῆς Νάξου νὰ ὁμόσωσι τὴν νενομισμένην πίστιν εἴτε εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν πρίγκηπα Ἰωάννην εἴτε εἰς τὸν ἐπίτροπον αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχεν ἐπὶ τέλους, διότι οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ οἴκου ἦσαν πολυάριθμοι καὶ ἰσχυροί. Ἐξαιρέτως δὲ ἀντετάσσοντο εἰς αὐτὸν ὁ κόμης Κεφαλληνίας, ὁ ἐν τῷ μεταξὺ διὰ κακουργήματος καταλαβὼν καὶ τὴν τῆς Ἠπείρου ἡγεμονίαν, ὡς θέλει ἐξηγηθῆ μετ' ὀλίγον, οἱ δυνάσται τῶν Σαλώνων, καὶ μάλιστα οἱ ἐν Ἀθήναις Καταλανοί, περὶ τῆς τύχης τῶν ὁποίων ἀπὸ τοῦ 1311 μέχρι τῆς ἐκστρατείας τοῦ πρίγκηπος Ἰωάννου δέον νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα τινά.

Καθὰ προείπομεν, ἡ νικηφόρος Καταλανικὴ *ἑταιρεία* εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας ἣν κατέκτησεν, εἰς ἕνα τῶν αἰχμαλώτων αὐτῆς, τὸν Ῥογέρον Δεσλώρ. Ἐννοήσασα ὅμως μετ' ὀλίγον ὅτι εἶχεν ἀπαραίτητον χρείαν ἐξωτερικῆς συνδρομῆς ἕνεκα τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὴν ποικίλων πολεμίων, ἀπεφάσισε ν' ἀποταθῇ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Φρειδερῖκον καὶ νὰ τὸν παρακαλέσῃ νὰ διορίσῃ ἕνα τῶν υἱῶν αὐτοῦ δοῦκα τῆς Ἀττικῆς. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπεδέξατο προθύμως τὴν αἴτησιν ταύτην διορίσας εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο τὸν δεύτερον αὐτοῦ υἱὸν Μαμφρέδον τὸν Ἀραγωνικὸν (1312—1317)· καὶ ἐπειδὴ ὁ νέος δοὺξ ἦτο ἔτι παῖς, ἐξαπεστάλη εἰς Ἀθήνας τῷ 1312 μετὰ 5 σικελικῶν γαλερῶν ὁ ἐπιτήδειος ἱππότης Βερεγγάριος Ἐστανιόλ, εἰς ὃν καὶ ὤμοσαν πίστιν πάντες οἱ τῆς *ἑταιρείας* ἄνδρες καὶ αὐτὸς ὁ Δεσλώρ, παραμείνας κύριος μόνον τῶν Σαλώνων. Ὁ ἐπίτροπος τοῦ Μαμφρέδου ἐκυβέρνησεν ἐπὶ τετραετίαν τὰ πράγματα συνετῶς, καίτοι ἡ *ἑταιρεία* ἠναγκάζετο νὰ διατελῇ ἑτοιμοπόλεμος ἢ καὶ ἐμπόλεμος, διότι οὐ μόνον οἱ Ἄγγελοι τῆς Ἄρτης καὶ ὁ μαρκίων τῆς Βοδονίτσης Βαρθολομαῖος Ζαχαρίας, ἠπείλουν αὐτὴν ἀδιακόπως, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, καὶ οἱ Φράγκοι τοῦ Μωρέως, καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἕνεκα τῆς Εὐβοίας, καὶ οἱ κληρονόμοι τοῦ πεσόντος δουκὸς Βριεννίου. Ὁ Ἐστανιόλ κατώρθωσεν ὅμως διὰ τῆς ἐπιτηδειότητος αὐτοῦ, ἂν ὄχι διὰ μεγάλων κατορθωμάτων, νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑποτεταγμένην αὐτῷ χώραν. Εἶχε δὲ ζητήσει συμμάχους

καὶ ἐπέτυχεν ἕνα μάλιστα πολυτιμότατον, τὸν ἕτερον τῶν δύο ἐπισήμων αἰχμαλώτων τῆς περὶ Κηφισσὸν μάχης, τὸν ἄρχοντα τῆς Καρύστου Βονιφάτιον, ὅστις φιλίως ἔκτοτε πρὸς τὴν *ἑταιρείαν* διακείμενος, προθύμως ἀνέλαβε νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν Εὔβοιαν, ἀφαιρῶν τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον ἀπὸ τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ τῆς Ἀχαΐας πριγκηπάτου ἢ μᾶλλον τῆς Ἐνετίας, ἥτις καὶ μόνη ἐνήσκει αὐτόθι πραγματικὴν ἐξουσίαν. Αἱ ἐπὶ τούτῳ ἐχθροπραξίαι μεταξὺ Βονιφατίου καὶ Ἐνετίας ἤρχισαν κατὰ μάϊον τοῦ 1313. Ἡ Ἐνετία, προβλέπουσα πρὸ καιροῦ τὸν κίνδυνον τοῦτον, εἶχε διατάξει τὰ δέοντα πρὸς ἄμυναν τῆς νήσου καὶ εἶχε συνεννοηθῆ μετὰ τῶν Λομβαρδῶν κτητόρων τῆς χώρας ἵνα ἀναλάβωσιν οὗτοι τὸ ἥμισυ τῆς δαπάνης τῆς ἀπαιτουμένης πρὸς τὴν παρασκευὴν τοῦ στόλου. Καὶ πάντες μὲν οἱ ἄλλοι συνήνεσαν εἰς τοῦτο, ὁ δὲ τῆς Καρύστου κύριος οὐ μόνον ἀπεποιήθη νὰ πληρώσῃ τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτῷ μερίδα τῆς ὀφειλῆς, ἀλλὰ καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Ἐν τούτοις ὁ Ἐστανιὸλ, ἀπησχολημένος ὑπὸ ἑτέρων κινδύνων, δὲν εἰμπόρεσε νὰ ἔλθῃ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον εἰς βοήθειαν τοῦ συμμάχου του, ὥστε ὁ πόλεμος περιωρίσθη περὶ μικράς τινας ἐχθροπραξίας εἰς τὴν Εὔβοιαν μέχρι τοῦ 1316, ὅτε ἀποθανόντος τοῦ Ἐστανιὸλ ἀπεστάλη μετ' οὐ πολὺ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκ Σικελίας ἕτερος ἐπισημότερος καὶ ἔτι μᾶλλον δραστήριος κυβερνήτης. Ὁ νέος οὗτος κυβερνήτης ἦτο ὁ νόθος τοῦ βασιλέως υἱὸς Ἀλφόνσος Φαδρίκος ὁ Ἀραγωνικὸς, αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν εἶχε στείλει ἄλλοτε εἰς τὴν *ἑταιρείαν*, ὡς ἐπίτροπον αὐτοῦ. Ὁ Ἀλφόνσος ἀφίκετο μετὰ δέκα γαλερῶν καὶ ἰσχυροῦ ὁμίλου μισθοφόρων στρατολογηθέντων ἐν Βαρκελώνῃ· καὶ ἀνεζωπύρησε τόσῳ μᾶλλον τὸ ἀρχαῖον τυχοδιωκτικὸν τῆς *ἑταιρείας* πνεῦμα ὅσῳ ἀνέκαθεν γνωστὸς ὢν τοῖς Καταλανοῖς ἀπεφήνατο, ὅτι σκοπὸν ἔχει νὰ ἐγκατασταθῇ μονίμως ἐνταῦθα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αὐτοῦ συμπολεμισταῖς. Ἐπὶ τούτῳ ἔγημεν ἀμέσως τὴν ὡραίαν ἑκκαιδεκαέτη θυγατέρα τοῦ Βονιφατίου τῆς Καρύστου, τὴν Οὐηρωναίαν Μαροῦλλαν, ἣν ὁ πατὴρ αὐτῆς κατέστησε κληρονόμον τῆς Καρύστου, τῆς Αἰγίνης καὶ 13 ὀχυρῶν πύργων, οὓς εἶχεν ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐν τῇ Μεγαλοβλαχίᾳ, μὴ καταλιπὼν εἰς τὸν μονογενῆ υἱόν του Θωμάζον εἰμὴ μικρόν τι κληροδότημα. Συνέβη δὲ τότε νὰ ἀποθάνῃ καὶ ὁ Μαμφρέδος, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀντ' αὐτοῦ προχειρισθεὶς νέος δοὺξ Γουλιέλμος Β', ὁ τρίτος τοῦ βασιλέως Φρειδερίκου υἱὸς, ἦτο ὡσαύτως παῖς ἔτι, ὁ Ἀλ-

φόντος παρέμεινε κυβερνήτης ἀπόλυτος τῶν Ἀθηνῶν ὑπὲρ τοὺς 23 ἐνιαυτούς. Ἅμα δὲ νυμφευθεὶς παρεσκευάσθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ του καὶ τῆς *ἑταιρείας* ποθουμένην ἐπὶ τὴν Εὔβοιαν ἐκστρατείαν. Οἱ Καταλανοὶ συμποσούμενοι εἰς δύο χιλιάδας καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν πεζῶν καὶ ἱππέων, διῆλθον τὴν μέλαιναν μεταξὺ τῆς στερεᾶς καὶ τῆς νήσου γέφυραν (ἐξ ἧς τὸ μεσαιωνικὸν τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς νήσου ὄνομα Νεγροπόντε), εἰσέβαλον εἰς τὴν Χαλκίδα, ἀπεδίωξαν ἐκεῖθεν τὸν βάϊλον τῆς Ἐνετίας Μικέλην Μοροζίνην καὶ ἀνεκήρυξαν τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν τοῦ Ἀλφόνσου· μεθ' ὃ ἀπῆλθον εἰς Κάρυστον, ὅπου εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει ὁ Βονιφάτιος καὶ ἦν κατέλαβον εὐχερῶς, καθὼς καὶ τὰ Λάρμενα. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἐνετοὶ ἔπεμψαν εἰς τὴν νῆσον μετὰ εἴκοσι γαλερῶν νέον βάϊλον, τὸν γενναῖον Φραγκῖσκον Δάνδολον, καὶ ἐπαναληφθέντος τοῦ πολέμου ἠττήθησαν τελευταῖον οἱ Καταλανοί. Ὁ Ἀλφόνσος ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἀττικήν· ὁ Δάνδολος κατέλαβε τὴν Χαλκίδα καὶ ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὴν προτέραν ἐνετικὴν κυριαρχίαν, δηλώσας εἰς τοὺς Λομβαρδοὺς τῆς χώρας κτήτορας, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἐνετικὴ πολιτεία ἀπήλλαξεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ Καταλανικοῦ ζυγοῦ, ἀπεφάσισεν ἀπὸ τοῦ νῦν νὰ λάβῃ καὶ νὰ κρατήσῃ τοὺς πύργους καὶ τὰς πόλεις τῆς νήσου. Ἐν τούτοις ὁ Ἀλφόνσος καίτοι ἡττηθεὶς δὲν ἡσύχασεν. Ἐμβαλὼν εἰς τὸ μαρκιζάτον τῆς Βοδονίτσης συνέλαβεν αἰχμάλωτον τὸν τοῦ Βαρθολομαίου Ζαχαρίου υἱὸν Μαρτῖνον, ὅστις ὡς σύζυγος τῆς Γουλιέλμας Παλλαυϊτζίνη ἦρχε τοῦ ἡμίσους τῆς ἡγεμονίας ταύτης. Συγχρόνως ἠγωνίζετο νὰ κυριεύσῃ τὰ ἐν Ἀργολίδι κτήματα τοῦ Βριεννίου, περιῆλθεν εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τὸν Δάνδολον τῆς Εὐβοίας, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ Καταλανικοῦ στόλου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἵνα τιμωρήσῃ τὸν δοῦκα Γουλιέλμον Σανοῦτον διὰ τὴν προσήλωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀνδεγαυϊκὸν οἶκον καὶ τὴν ἐχθρικὴν πρὸς τὸν Ἀραγωνικὸν διάθεσιν, καὶ ἐπὶ τούτῳ προσέβαλε καὶ ἐλεηλάτησε τὴν Μῆλον ἀπαγαγὼν ἐξ αὐτῆς 700 αἰχμαλώτους. Εἰς μάτην ὁ Πάπας προσεκάλει ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἰδίως τὴν Ἐνετίαν νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς *πειρατὰς* αὐτούς, *τοὺς υἱοὺς αὐτοὺς τοῦ ὀλέθρου, τὸ ἔκβρασμα τοῦτο τῆς ἀνθρωπότητος*, τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο *ἑταιρεία*, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἠσχύνθη νὰ λάβῃ πάλιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ Τούρκους μισθοφόρους. Οἱ μὲν ἄλλοι οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν, ἡ δὲ Ἐνετία φροντίζουσα ὡς πάντοτε μόνον περὶ τῶν ἰδίων συμφερόντων, ἀπεφάσισε νὰ συμβιβα-

σθῇ πρὸς τὸν Ἀλφόνσον καὶ συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν νέας ἀνακωχὰς, δυνάμει τῶν ὁποίων οὗτος διετήρησε τὰς ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κτήσεις αὐτοῦ, ἤτοι τὴν Κάρυστον καὶ τὰ Λάρμενα, ὑπεχρεώθη ὅμως νὰ ἀποδώσῃ ὅλας τὰς ἄλλας τῆς νήσου πόλεις καὶ νὰ ἀφοπλίσῃ τὸν ἐν Πειραιεῖ καὶ ἐν Λειβαδόστρῳ στόλον αὐτοῦ. Καὶ ἐπροσπάθησαν μὲν οἱ Ἐνετοὶ νὰ ἀνακτήσωσι διὰ διαπραγματεύσεων ὅσα ὁ Ἀλφόνσος διετήρησεν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας, μάλιστα τὸ δυσπόρθητον φρούριον τῆς Καρύστου, προσενεγκόντες αὐτῷ ἀντὶ τούτου μέχρι 30,000 ὑπερπύρων· ἀλλ' οὗτος δὲν ἐδέχθη τὴν πρότασιν. Αἱ ἀνακωχαὶ μάλιστα ἀνενεώθησαν κατὰ τὰ ἑπόμενα ἔτη καὶ ἐτηρήθησαν ἑκατέρωθεν πιστῶς, διότι ἡ μὲν Ἐνετία εἶχε χρείαν εἰρήνης πρὸς διεξαγωγὴν τῶν ἐμπορικῶν αὐτῆς συμφερόντων, ὁ δὲ Ἀλφόνσος ἠσχολήθη εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ, ὠφελούμενος ἐκ τῆς ἀναρχικῆς καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ χώρα αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Τῆς Θεσσαλίας ἦρξε μέχρι τοῦ 1318 ὁ Ἰωάννης Β' Ἄγγελος, ὅστις, ἀφ' ἧς τῷ 1315 ἔγημε μίαν τῶν νόθων θυγατέρων τοῦ πρεσβυτέρου Ἀνδρονίκου, ἐκυβέρνα τὴν Μεγαλοβλαχίαν μᾶλλον ὡς ὑποτελὴς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος ἢ ὡς ἡγεμὼν ἀνεξάρτητος. Οἱ μὲν Παλαιολόγοι, καθὸ συγγενεῖς τῆς χήρας τοῦ ἀποθανόντος δεσπότου, ἠξίουν νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν χώραν ὡς κυρίαρχοι· οἱ δὲ ἰθαγενεῖς αὐτῆς ἄρχοντες ἤθελον νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν. Ἀλλὰ διχονοήσαντες πρὸς ἀλλήλους περιῆλθον εἰς αἱματηροὺς ἐμφυλίους ἀγῶνας, οἵτινες ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν τοῦ Ἀλφόνσου τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τινὲς τῶν ἀρχόντων συνεννοήθησαν μετ' αὐτοῦ, οἱ δὲ Παλαιολόγοι ἐδέησε νὰ ἀσχοληθῶσι τῷ 1319 εἰς τὰ οὐδὲν ἧττον ἀνώμαλα τῆς Ἠπείρου πράγματα. Ὅθεν ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀττικῆς, ἅμα ῥυθμίσας τὰς πρὸς τὴν Ἐνετίαν σχέσεις αὐτοῦ, ἐτράπη ἐπὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ κατέλαβεν εὐχερῶς τὴν Φθιώτιδα, ἐπικληθεὶς ἔκτοτε *γενικὸς ἐπίτροπος τῶν δουκάτων Ἀθηνῶν καὶ νέων Πατρῶν*. Ἀκριβέστερον δὲ οἱ ὑπὸ τὸν Ἀλφόνσον Καταλανοὶ κατέλαβον τότε τὰς νέας Πάτρας, τὸ Λοιδωρίκι, τὸ Σιδηρόκαστρον, τὸ Ζητοῦνι, τὸ Γαρδίκι, τὴν Δομοκὸν καὶ τὴν Φάρσαλον· τὸ δὲ λοιπὸν τῆς Θεσσαλίας διενεμήθησαν οἱ ἰθαγενεῖς ἄρχοντες. Ἀλλὰ τότε ἐπῆλθον εἰς Θεσσαλίαν καὶ νέοι τινὲς ἄποικοι, οἱ Ἀλβανοί, οἵτινες φεύγοντες τὰ

ἄγονα ὄρη καὶ τοὺς διηνεκεῖς ἐμφυλίους πολέμους τῆς πατρίου αὐτῶν γῆς, ἤρχισαν νὰ ἐμβάλλωσιν εἰς Θεσσαλίαν κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ σκοπῷ λεηλασίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ἵνα ὁριστικῶς κατασταθῶσιν εἰς τὰς πλουσίας αὐτῆς πεδιάδας. Εἰς μάτην οἱ Καταλανοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες ἠγωνίσθησαν ἢ νὰ ἀποκρούσωσιν ἢ νὰ πείσωσιν εἰς ὑποχώρησιν τοὺς πρώτους ἐκείνους ἐπήλυδας· μετ' ὀλίγον εἰσέρρευσαν ἄλλοι καὶ πάλιν ἄλλοι, ὥστε πᾶσα σχεδὸν ἡ ὕπαιθρος χώρα, παρεκτὸς τῶν ὑπὸ τῶν Καταλανῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων κατεχομένων φρουρίων, κατελήφθη μονίμως ὑπ' αὐτῶν. Μετὰ τριάκοντα δὲ περίπου ἔτη σπουδαῖαι πολιτικαὶ μεταβολαὶ συμβᾶσαι ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι ἠύξησαν τὰς ἐκεῖθεν μεταναστεύσεις, ἡ δὲ Θεσσαλία τοσοῦτον ὑπερεπληρώθη Ἀλβανῶν, ὥστε οὗτοι μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ζήσωσιν αὐτόθι ἐτράπησαν εἰς νέας πάλιν μεταναστεύσεις κατά τε τὴν λοιπὴν χέρσον Ἑλλάδα καὶ εἴς τινας τῶν νήσων. Τὰς νέας ταύτας τῶν Ἀλβανῶν μεταναστεύσεις διηυκόλυνεν ἡ ἐρήμωσις, ἥτις ἤρχισε νὰ συμβαίνῃ ἐν Ἑλλάδι ἐκ τῆς ὀσημέραι προαγομένης παρακμῆς τῶν φράγκων αὐτῆς κυριάρχων. Ἐκ τῆς ἀσθενείας δὲ ταύτης ὠφελούμενοι καὶ οἱ ἐν Ἀσίᾳ Τοῦρκοι ἤρχισαν ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς εὑρισκόμεθα ὀλεθρίας ἐπιδρομὰς εἰς τὰ Ἑλληνικὰ παράλια, καὶ ἀπὸ τοῦ 1324 μέχρι τοῦ 1328 ἐλεηλάτησαν τὴν Εὔβοιαν, τὴν Νάξον, τὴν Πελοπόννησον, τὰς νήσους καὶ ἰδίως πάλιν τὴν Εὔβοιαν, ἀπάγοντες ἑκάστοτε πλείστους τῶν κατοίκων ὡς δούλους.

Καὶ ἐνῷ οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, δὲν ἦτο καλλιτέρα ἡ τῶν δυτικῶν χωρῶν κατάστασις. Ἐν Ἠπείρῳ ἐξηκολούθησε κατ' ἀρχὰς ἐπικρατῶν ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος, καίτοι οἱ Σέρβοι καὶ οἱ αὐτοκρατορικοὶ δὲν ἔπαυον ὑποκινοῦντες κατ' αὐτοῦ τὰς Ἀλβανικὰς φυλάς. Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ ἀδικηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ γυναικάδελφός του Θωμᾶς, εἰς ὃν δὲν ἀφέθη εἰμὴ ἐλάχιστον τῆς πατρίου κληρονομίας μέρος, παρεδόθη εἰς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς καὶ λαβὼν σύζυγον τὴν Ἄνναν Παλαιολογίναν, θυγατέρα τοῦ Μιχαὴλ Θ', ὥμοσε πίστιν εἰς τὸν πάππον αὐτῆς Ἀνδρόνικον Β' ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι διὰ τῆς συνδρομῆς τούτου θέλει ἐξώσει ἐκ τῆς Ἠπείρου τὸν ἅρπαγα γαμβρὸν αὐτοῦ. Τῳόντι δὲ οἱ νέοι οὗτοι αὐτοῦ σύμμαχοι, ἀναλαβόντες τότε ἄμεσον κατὰ τοῦ Φιλίππου ἀγῶνα, ἔπεμψαν ἀπὸ τοῦ 1314 αὐτόθι στρατὸν ἀξιόλογον, ὅστις ὁδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Λασκά-

ρεως καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τῶν φίλων καὶ τῶν στρατηγῶν τοῦ Θωμᾶ, κατέλαβεν οὐ μικρὸν μέρος τῆς χώρας καὶ ἐκυρίευσεν ἰδίως τὴν ὀχυρὰν Βόνιτζαν. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ ἐκπορθήσῃ καὶ τὴν ἔτι ὀχυρωτέραν Ἄρταν καὶ μετὰ πολλοὺς ἐπὶ τούτῳ ματαίους ἀγῶνας ὑπεχώρησεν εἰς τὰ ἴδια, ὥστε ὁ Θωμᾶς μείνας πάλιν ἐγκαταλελειμμένος καὶ ἕνεκα τῶν τυραννικῶν αὐτοῦ τρόπων ὀλίγον ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ ἤτοι τῶν Ἰωαννίνων, ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν γαμβρόν του Φίλιππον τῷ 1318. Καὶ τοῦτο μὲν ἐγένετο, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος, ὁ Θωμᾶς ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ ἀνεψιοῦ του Νικολάου, τοῦ κόμητος Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, ὅστις ἀμέσως ἐπεκλήθη *δεσπότης Ῥωμανίας* καὶ ἠνάγκασε τὴν χήραν τοῦ δολοφονηθέντος Ἄνναν Παλαιολογίναν νὰ συζευχθῇ αὐτόν. Ἐντεῦθεν ἐταράχθησαν πάλιν τὰ πράγματα, διότι αὐτοκρατορικοί, Σέρβοι καὶ Ἀνδεγαυηνοί, λέγοντες τὸν Νικόλαον σφετεριστὴν ἄνομον τῶν κτήσεων τοῦ Θωμᾶ, ὥρμησαν ἅπαντες ἵνα διαρπάσωσι τὰς κτήσεις ταύτας. Πρῶτοι οἱ στρατοὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' κατέλαβον τὸν Αὐλῶνα, τὴν Ἄρταν καὶ τὰ Ἰωάννινα, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ὤμοσαν πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ δὲ ἐξέδοτο μηνὶ φεβρουαρίῳ 1319 χρυσόβουλλον δι' οὗ ἐξησφαλίσθησαν τὰ δίκαια τῶν κατοίκων, ἡ δ' ἐκκλησία τῶν Ἰωαννίνων ἡ πρότερον τελοῦσα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένην Ναύπακτον, ἀνηγορεύθη μητρόπολις καὶ ἀπεδόθησαν αὐτῇ τὰ κτήματά της, ὧν μέρος εἶχε δημευθῇ ὑπὸ τῶν προηγουμένων δυναστῶν. Ἐκ τοῦ σωζομένου περὶ τούτου ἐπισήμου ἐγγράφου ἐξάγεται ὅτι τὰ Ἰωάννινα ἦσαν τότε πόλις μεγάλη, πλουσία καὶ πολυάνθρωπος. Τούτων δὲ πραττομένων ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Οὖρος κατέλαβε τῷ 1319 τὸ Δυρράχιον καὶ παρεσκευάζετο νὰ καθυποτάξῃ πᾶσαν τὴν Ἀλβανίαν. Ἀλλὰ τότε ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος, ἵνα διασώσῃ τὰς πανταχόθεν οὕτω ἀπειλουμένας κτήσεις αὐτοῦ, ὠχύρωσε μὲν τὴν Ναύπακτον καὶ τὴν Κέρκυραν, ἐπεζήτησε δὲ τὴν κατὰ τῶν Σέρβων συμμαχίαν τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Καρόλου Μαρτέλλου καὶ τοῦ μπάνου τῆς Βοσνίας Μλάδιν, καὶ συγχρόνως κατέπεισε τὸν Πάπαν νὰ προτρέψῃ τοὺς καθολικοὺς μέγιστᾶνας τῆς Ἀλβανίας, τοὺς Βλευΐστας, τοὺς Μουσακίδας καὶ ἄλλους, νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς τὸν Φίλιππον καὶ νὰ συνδράμωσιν αὐτὸν εἰς ἀνάκτησιν τῶν φρουρίων ὅσα ἀπώλεσε. Καὶ τῳόντι ἀνεστάλησαν διὰ τῶν διαφόρων τούτων ἐνερ-

γειῶν οἵ τε Σέρβοι καὶ οἱ αὐτοκρατορικοί. Τῷ 1322 ἀνεκτήθη διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Ἀλβανῶν τὸ Δυρράχιον ἀπὸ τῶν πρώτων, δύο δὲ ἔτη πρότερον οἱ στρατοὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἐπιχειρήσαντες νὰ κυριεύσωσι τὴν Ναύπακτον, ἀπεκρούσθησαν· καὶ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντος τοῦ ὁλεθρίου ἐμφυλίου μεταξὺ τῶν δύο Ἀνδρονίκων ἀγῶνος, παντελῶς οὐδετερώθη ἡ ἄμεσος αὐτῶν εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐνέργεια. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Νικόλαος οὐ μόνον ἀπέκρουσε τὴν πρόσκλησιν ἣν εἶχεν ὁ Φίλιππος ἀπευθύνει αὐτῷ τοῦ νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην ἢ εἰς τὸν ἐπίτροπόν του, ἀλλὰ συγκροτήσας στρατὸν ἀξιόλογον ὥρμησεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἐκυρίευσε τὰς παρακειμένας πόλεις. Αἴφνης ὅμως παρέστη ἀντίπαλος αὐτοῦ ὁ ἴδιος ἀδελφός του Ἰωάννης, ὅστις συζευχθεὶς μετὰ ἑτέρας τινὸς Παλαιολογίνας προεχειρίσθη δεσπότης Ἠπείρου ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου· πολεμήσας δὲ κατὰ τοῦ Νικολάου τὸν ἐφόνευσε τῷ 1323, ἐπωνομάσθη Ἄγγελος Κομνηνὸς καὶ κατέλαβε τὴν Ἤπειρον καὶ τὰς παρακειμένας νήσους (1323—1335). Ὁ Ἰωάννης οὗτος, ὅπως πρότερον ὁ Νικόλαος, δὲν ἐπείσθη νὰ ὁμόσῃ πίστιν πρὸς τὸν Φίλιππον· πολιτευθεὶς ὅμως μὲ τὴν συνήθη εἰς τὸν οἰκόν του ἀγριότητα πρός τε τὸν νεώτερον αὐτοῦ ἀδελφὸν Γουίδωνα καὶ πρὸς τὴν ἀδελφήν του Μαργαρίταν, ἠνάγκασε τὸν μὲν πρῶτον νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, τὴν δὲ δευτέραν νὰ ζητήσῃ ἄσυλον εἰς Νεάπολιν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνωμαλίας ταύτης ἀπέπλευσε τελευταῖον κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1325 ἐκ Βρεντησίου ὁ Ἰωάννης Γραυίνας μετὰ 25 γαλερῶν, ἵνα ἀσφαλίσῃ μὲν τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πριγκηπάτου τοῦ Μωρέως καὶ τοῦ ὅλου δεσποτάτου τῆς Ῥωμανίας, κατακτήσῃ δὲ εἰ δυνατὸν καὶ αὐτὸ τὸ τῶν Παλαιολόγων κράτος, ὡς ἐπίτροπος τοῦ ὑποτιθεμένου Λατίνου αὐτοκράτορος Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ. Καὶ κατέλαβε μὲν τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Ζάκυνθον. ἀποβιβασθεὶς δὲ εἰς Γλαρέντζαν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν βαρώνων ὡς νόμιμος αὐτῶν κύριος· ἀλλ' οὔτε κατὰ τῶν Καταλανῶν οὔτε κατὰ τοῦ πρὸ μικροῦ μνημονευθέντος δεσπότου τῆς Ἠπείρου ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ τι. Μετ' ὀλίγον μάλιστα ἐδέησε νὰ καταλίπῃ καὶ αὐτὰς τὰς κατ' ἀρχὰς καταληφθείσας νήσους τοῦ δεσπότου τούτου καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Νεάπολιν, ἄπρακτος μὲν, βεβαρημένος δὲ ὑπὸ

πολλῶν χρεῶν. Ἡ Ἀχαΐα ἐξηκολούθησε διοικουμένη ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων αὐτοῦ, οἵτινες ὅμως δὲν ἴσχυον νὰ ἀποκαταστήσωσιν ἐν αὐτῇ διαρκῆ τινα τάξιν. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν ὑπετάσσετο μᾶλλον εἰς τοὺς Ἐνετούς ἢ εἰς τὸν ἐπίτροπον τοῦ πρίγκηπος· πολλοὶ Νεαπολῖται ἱππεῖς οἵτινες εἶχον συνοδεύσει τὸν πρίγκηπα εἰς τὴν ἐκστρατείαν του ἐδέησε νὰ ἀποζημιωθῶσι διὰ τὰ ἔξοδά των λαμβάνοντες φέουδα ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ δὲ Φλωρεντινοὶ τραπεζῖται ἠξίουν ν' ἀναμιγνύωνται εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου, καὶ ἐκ τούτων πάντων ηὔξανεν ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ ἡ τῶν πραγμάτων ἀνωμαλία. Ἀφ' ἑτέρου οἱ ἐνετοὶ φρούραρχοι τῆς Κορώνης ἐξετραχηλίζοντο ἐκ διαλειμμάτων εἰς πολλὰς καταπιέσεις καὶ ἁρπαγὰς καὶ δηώσεις κατὰ τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῶν οἰκούντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἠναγκάσθησαν ν' ἀποδημήσωσιν ἀθρόοι εἰς τὰς παρακειμένας φραγκικὰς χώρας· μόλις δὲ τῷ 1330 ἐπέστρεψαν, εἰς 6,000 συμποσούμενοι, ἀφοῦ ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις μετ' αὐστηρὰν ἀνάκρισιν ἔπαυσε τὸν φρούραρχον τῆς Κορώνης. Ἀλλ' ἐξηκολούθησαν αἱ τῶν ἐνετικῶν ἀρχῶν συγκρούσεις μετὰ τοῦ πλουσίου ἑλληνικοῦ οἴκου τῶν Μελισσηνῶν, οἵτινες ἔχοντες μεγάλα ἐν Μεσσηνίᾳ κτήματα καὶ ὑπολαμβάνοντες ἑαυτοὺς ὑπηκόους τῶν Παλαιολόγων, συνεννοοῦντο μετὰ τῶν ἐν Μισθρᾷ στρατηγῶν καὶ ἐπολιτεύοντο πολεμίως πρὸς τὴν ἐνετικὴν χώραν· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν μετ' ὀλίγον καὶ οἱ Ζασσίδαι, οὓς ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν. Τελευταῖον ὡσὰν μὴ ἤρκουν πάντα ταῦτα τὰ δεινὰ καὶ ἡ διαίρεσις τῆς Πελοποννήσου μεταξὺ τοσούτων κυβερνητῶν, Ἀνδεγαυηνῶν, Ἐνετῶν καὶ Ἑλλήνων, ἀνεμίχθη εἰς τὰς ἔριδας ταύτας καὶ ὁ τῆς Ἀττικῆς ἐπικυρίαρχος Ἀλφόνσος ὁ Ἀραγωνικός, προσλαβὼν συμμάχους τοὺς Τούρκους πειρατάς, οἵτινες ἐκ τούτου ἔλαβον νέαν ἀφορμὴν ἐπιδρομῶν, λεηλασιῶν καὶ ἁρπαγῶν. Ἵνα παραστήσωμεν ὁπόσον ὀλεθρία ὑπῆρξεν ἡ προσθήκη αὕτη εἰς τὰ δεινὰ ὅσα ἔπασχεν ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοὺς ἰδίους αὐτῆς κυριάρχους, τοὺς τῶν σταυροφόρων διαδόχους, θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα, παρεκτὸς τῶν ὅσα ἀνωτέρω ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν Τούρκων, καὶ ἑτέρας τινὰς εἰδήσεις. Ὁ δοὺξ τῆς Νάξου Νικόλαος Α' Σανοῦτος ἠναγκάσθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους νὰ προσπέσῃ εἰς τὸ ἔλεος τῶν Παλαιολόγων, διότι ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν οἱ Τοῦρκοι ἀπήγαγον, ἐφυγάδευσαν ἢ κατέσφαξαν 15,000 ἀνθρώπων ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῷ νήσων· οἱ δ' Ἐνετοὶ οὐδὲν ἔπραττον πρὸς ἄμυναν αὐτοῦ. Κατὰ

τὸ ἑπόμενον ἔτος 1330 ἐπανέλαβον οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Καταλανοὶ τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Εὔβοιαν, ἡ δ' Ἐνετία δὲν ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης νήσου κράτος αὐτῆς εἰμὴ δι' ἀδρᾶς δαπάνης χρημάτων καὶ ἀνδρῶν. Τῷ 1331 ἐξηνδραποδίσθησαν ὑπὲρ τὰς 25,000 χριστιανῶν, Ἑλλήνων τε καὶ Λατίνων. Κατὰ μάϊον δὲ καὶ ἰούνιον 1332 ἐπανελήφθησαν αἱ αὐταὶ τραγικαὶ σκηναί, διότι 380 τουρκικὰ πλοῖα, φέροντα 40,000 ἀνδρῶν, διέπραξαν ἀνηλεεῖς φόνους καὶ φοβερὰς διαρπαγὰς εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν τὸν ἐν Εὐβοίᾳ βάϊλον τῆς Ἐνετίας νὰ πληρώσῃ φόρον εἰς αὐτούς, ἵνα διασώσῃ τοὐλάχιστον τὴν Χαλκίδα ἀπὸ ἐντελοῦς καταστροφῆς. Καὶ οὐδὲ τῆς χώρας τοῦ συμμάχου αὐτῶν Ἀλφόνσου ἐφείδοντο οἱ πειραταὶ οὗτοι, ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς Ἐνετούς, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπὸ τοῦ 1329 εἶχε γνωσθῇ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ πρώην δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁμώνυμος αὐτοῦ Οὐάλτερος Βριέννιος παρασκευάζει μεγάλην ἐπιστρατείαν, ἀναγκαιότατον δὲ κατέστη νὰ προληφθῇ πᾶσα μετὰ τῶν Ἐνετῶν συμμαχία τοῦ νέου ἐκείνου πολεμίου. Ὅθεν τῇ 5 ἀπριλίου 1331 συνωμολογήθη ἐν Θήβαις εἰρήνη ἐπὶ ταῖς βάσεσι τῶν προηγουμένων ἀνακωχῶν, ἤτοι τῆς ἀφοπλίσεως τοῦ στόλου, τῆς διαλύσεως τῆς μετὰ τῶν Τούρκων συμμαχίας καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ νὰ κτίσῃ ὁ Ἀλφόνσος νέα φρούρια ἐν Εὐβοίᾳ.

Οὕτω δὲ ἀσφαλισθεὶς ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ἐπέστησεν ὁ Ἀλφόνσος τὴν προσοχὴν καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς χώρας αὐτοῦ ἐξασφάλισιν. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ ἀκρόπολις τῶν Θηβῶν ἦτο ὁ κυριώτατος καὶ ἀσφαλέστατος προμαχὼν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐρειδόμενοι οἱ Καταλανοὶ κατεπολέμουν μὲν τοὺς γείτονας, ἐνέπαιζον δὲ τοὺς κεραυνοὺς τῶν ἀδιακόπως κατ' αὐτῶν ἐκσφενδονιζομένων παπικῶν ἀφορισμῶν. Ἀλλὰ τότε ὁ Ἀλφόνσος ἐνόμισεν ὅτι δὲν εἶναι συνετὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ διατελοῦσα ὠχυρωμένη ἡ Καδμεία, ἥτις, περιελθοῦσα πρό τινος χρόνου εἰς χεῖρας τοῦ Ἐνετοῦ Γκίζη, ἐὰν τυχὸν νῦν παρεδίδετο ὑπὸ τούτου εἰς τὸν Βριέννιον, ὅπερ δὲν ἦτο ἀπίθανον, ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ὀλέθριον κατὰ τῆς Ἀττικῆς ὁρμητήριον. Ὅθεν τῷ 1331 ὁ Ἀλφόνσος κατηδάφισε τὰ ὀχυρώματα τῶν Θηβῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ προαναφερθέντα ἄλλοτε ὑφ' ἡμῶν λαμπρὰ βασίλεια τοῦ Σαιντομὲρ, πρὸς μεγά-

λην θλῖψιν τοῦ ποιητοῦ τῶν Χρονικῶν τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, ὅστις ἀνακράζει ἐπὶ τοῦ προκειμένου·

Ἴδε ἁμαρτιάν, τὴν ἔπηκαν οἱ σκύλοι Κατελάνοι,
Καὶ τέτοιον κάστρον ἐχάλασαν καὶ μέγαν δυναμάρην.

Τότε ἐπῆλθεν ἐξ Ἰταλίας ὁ Βριέννιος ἄλλον σύμμαχον μὴ ἔχων εἰμὴ τὸν Φίλιππον τὸν Ταραντῖνον. Ὁ Φίλιππος ὠνειρεύετο πάντοτε τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ἐντούτοις ποτὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον ἐπὶ τούτῳ τῷ σκοπῷ. Πρὸ μικροῦ ἔτι εἴδομεν ἀποτυχοῦσαν τὴν ἐκστρατείαν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Γραυίνα, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ αὐτοκρατορικοὶ, οἱ Σέρβοι καὶ ὁ δεσπότης Ἠπείρου Ἰωάννης δὲν ἔπαυσαν ἀκρωτηριάζοντες τὰς ἐν Ἠπείρῳ κτήσεις τῶν Ἀνδεγαυηνῶν. Ὅθεν ὁ Φίλιππος ἐνόμισεν ἐπιτηδειότατον νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Βριεννίου, καὶ συνδραμὼν αὐτὸν πάσῃ δυνάμει τὸν διώρισε γενικὸν ἐπίτροπον ἐν Ῥωμανίᾳ. Ὁ Βριέννιος ἀπέπλευσεν ἐκ Βρεντησίου περὶ τὰ τέλη αὐγούστου 1331 συνεπαγόμενος στρατὸν ἀξιόλογον· 800 ἱππεῖς ἐκ Γαλλίας καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας, πλείστους δὲ πεζούς. Διελθὼν διὰ τῆς Κερκύρας, ἥτις κατείχετο ὑπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, κατέλαβε τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Βόνιτσαν, ἠνάγκασε τὴν Ἄρταν νὰ παραδοθῇ καὶ τὸν δεσπότην αὐτῆς Ἰωάννην νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς τοὺς Ἀνδεγαυηνούς, ἔπειτα δὲ ἐξ Ἠπείρου ἠθέλησε νὰ ἐμβάλῃ εἰς Βοιωτίαν. Ἀλλ' οἱ Καταλανοὶ ἀποφυγόντες πᾶσαν ἐκ τοῦ συστάδην μάχην ἔμειναν κεκλεισμένοι ἐντὸς τῶν φρουρίων. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου χώρας, καίτοι ἐγκαταλειφθέντες οὕτω εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πολεμίου, ἀνεδείχθησαν πιστοὶ εἰς αὐτούς. Μήπως ἐκ τούτου πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὅσα λέγονται περὶ τῆς ἀγριότητος τῶν Καταλανῶν, ἀναμφισβήτητα βεβαίως ὡς πρὸς τὴν διαγωγὴν αὐτῶν ἐν Θράκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, μετέχουσιν ὑπερβολῶν τινων ὡς πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἀττικῇ πολίτευμά των, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐκυβερνῶντο ὑπὸ ἡγεμόνων τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου; Ἂν οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς ἔπασχον ὅσα δεινὰ φημίζονται περὶ τῆς τότε οἰκτρᾶς αὐτῶν τύχης, καλητέραν περίστασιν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ νὰ ἀπαλλαγῶσιν αὐτῶν συντασσόμενοι μετὰ τοῦ Βριεννίου. Καὶ ὅμως δὲν τὸ ἔπραξαν. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι οἱ πλεῖστοι κατήγοροι τῶν Καταλανῶν ἦσαν ὀπαδοὶ τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ οἴκου, ὅ ἐστιν ἄσπονδοι αὐτῶν ἐχθροὶ, ἐνῷ ὁ

σύγχρονος αὐτῶν μέγας μωαμεθανὸς ἱστορικὸς καὶ γεωγράφος Ἀβουλφέδας ὁμιλῶν περὶ Θηβῶν (Ἀστιβ), λέγει αὐτὰς περιωνύμους διὰ τὰ χρυσοΰφαντα καὶ ἀργυροΰφαντα αὐτῶν ὑφάσματα· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἡ τῶν Θηβῶν βιομηχανία ἐξηκολούθει καὶ τότε ἀκμάζουσα. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατεστράφησαν τὰ βασίλεια τοῦ Σαιντ-Ὁμέρ· ναί, τοῦτο ὅμως ἐγένετο λόγῳ κοινῆς ἀσφαλείας. Ὁπωσδήποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Βριέννιος, ἀφοῦ ἔτος ὅλον διέτριψεν ἐνταῦθα περιφερόμενος τῇδε κἀκεῖσε καὶ μηδὲν τελεσφόρον δυνάμενος νὰ πράξῃ· ἀφοῦ ἐζήτησε πάλιν τὴν συνδρομὴν τῶν Ἐνετῶν ἐπὶ ματαίῳ, καὶ ἀφοῦ ἐπὶ ματαίῳ οὐδὲν ἧττον προεκάλεσε νέους τοῦ πάπα ἀφορισμοὺς, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους 1332. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπαγίωσε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Ἄργει, ὅτι προσεκτήσατο τὴν Βόνιτσαν καὶ τὴν Λευκάδα καὶ ὅτι περιεποίησεν εἰς τὸν Ἀνδεγαυϊκὸν οἶκον τὴν ἐφήμερον ἐπικυριαρχίαν τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ἀλλὰ δὲν ἀνέκτησε τὴν Ἀττικὴν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὴν Ἀνατολικὴν αὐτοκρατορίαν. Καὶ ἔπειτα, περὶ τὰ τέλη τοῦ 1331 ἀπεβίωσεν ἐν Νεαπόλει ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτωρ καὶ δεσπότης Ταραντῖνος. Οἱ μεγαλώνυμοι αὐτοῦ τίτλοι μετεβιβάσθησαν μὲν εἰς τοὺς ἀπογόνους του, ἀλλ' οὗτοι ἔμελλον νὰ ἀπολέσωσιν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὰς τὰς ὀλίγας κτήσεις ὅσας πραγματικῶς εἶχον ἐν Ἑλλάδι. Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου ἡ χήρα αὐτοῦ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ κατέπεισε τὸν ἀνδράδελφόν της Ἰωάννην Γραυΐναν νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς Ῥοβέρτον τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν προσαρτημάτων καὶ νὰ λάβῃ ἀντὶ τούτων τὰς ἐν Ἠπείρῳ κτήσεις τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ οἴκου, ἐπωνυμούμενος δοὺξ Δυρραχίου καὶ κύριος τοῦ βασιλείου τῆς Ἀλβανίας. Ἡ ἀνταλλαγὴ ὅμως αὕτη οὔτε ἐξησφάλισεν οὔτε προήγαγε τὴν Ἀνδεγαυϊκὴν κυριαρχίαν ἢ ἐν Πελοποννήσῳ ἢ ἐν Ἠπείρῳ. Ἐν Πελοποννήσῳ μὲν ἐξηκολούθησεν ἡ προτέρα ἀναρχία, ἐξ ἧς ὠφελούμενος ὁ ἐκ Φλωρεντίας τραπεζιτικὸς οἶκος τῶν Ἀκκιαϊούολων προσεκτήσατο μετ' οὐ πολὺ τὸ κάλλιστον τῆς χερσονήσου μέρος, ἐκοσμήθη καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ δουκικοῦ τίτλου καὶ κατέλαβε τὸν ἐν τῇ Ἀττικῇ θρόνον τῶν Λαρόσων καὶ Βριεννίων· ἐνῷ ἐν Ἠπείρῳ τὰ λείψανα τοῦ προτέρου τῶν Ἀγγέλων κράτους περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν αὐτοκρατορικῶν, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν· ἀλλὰ περὶ τούτου βραδύτερον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

'Οσμανίδαι.

Νῦν δὲ ἐρχόμεθα εἰς πολὺ σπουδαιότερα γεγονότα. Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ἤδη πῶς εἶχον τὰ κατὰ τὴν 'Ανατολὴν πράγματα περὶ τὸ 1330 ἔτος καὶ τὶς ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν Φράγκων, τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν Τούρκων. Ἐκ τῶν Τούρκων, οἵτινες κατεῖχον τὸ πλεῖστον τῆς μικρᾶς 'Ασίας διῃρημένοι εἰς ἡγεμονίας πολλὰς, οἱ 'Οσμανίδαι ἐφαίνοντο οἱ ἀσθενέστεροι, διότι δὲν εἶχον καταλάβει ἔτι εἰμὴ τὸ μεσημβρινὸν τῆς Βιθυνίας μέρος· ἔτι δὲ μικροτέρου λόγου ἄξιοι παρίσταντο συγκρινόμενοι πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεῖς, οἵτινες ἐξηκολούθουν κυριαρχοῦντες τῶν παραλίων τῆς μικρᾶς 'Ασίας, ἱκανῶν νήσων, ὁλοκλήρου τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς Μακεδονίας, μέρους τῆς 'Ηπείρου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Πελοποννήσου· καὶ ἦσαν οἱ 'Οσμανίδαι οὐδὲν ἧττον ὑποδεέστεροι τῶν Φράγκων, οἵτινες δὲν εἶχον παύσει ἔτι δεσπόζοντες τῶν πλείστων μεσημβρινωτέρων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν πλείστων νήσων, μάλιστα δὲ τῶν μεγαλητέρων. Καὶ ὅμως οἱ εὐάριθμοι ἐκεῖνοι 'Οσμανίδαι κατέβαλον μετ' οὐ πολὺ τούς τε ἄρχοντας τοῦ Βυζαντίου καὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς ἰδίους ἑαυτῶν ὁμοθρήσκους, ἱδρύσαντες ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ὅλων αὐτῶν τῶν συναγωνιστῶν τὸ μόνον διαρκὲς κράτος, ὅπερ προέκυψεν ἐν τῇ 'Ανατολῇ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ ἡμετέρου. Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο φαινόμενον δέον νὰ ἐξηγηθῇ.

Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1326 γενομένην ἅλωσιν τῆς Προύσης καὶ τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν ἀποβίωσιν τοῦ 'Οσμὰν, κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τῶν Τούρκων τῆς Βιθυνίας ὁ υἱὸς αὐτοῦ Οὐρχὰν, ὅστις δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ὁ κυριώτατος ἱδρυτὴς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους. Ὁ Οὐρχὰν ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ διανείμῃ τὴν πατρικὴν κληρονομίαν μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του 'Αλαεδδὶν, ἀλλ' οὗτος εὐλαβούμενος τὴν θέλησιν τοῦ πατρὸς ἀνεγνώρισε τὸν Οὐρχὰν ὡς μόνον διάδοχον τῆς ἀρχῆς. Τότε ὁ Οὐρχὰν προέτεινεν εἰς τὸν ἀδελφόν του νὰ λάβῃ τοὐλάχιστον τὸ ἥμισυ τῶν πατρικῶν ποιμνίων, ἵππων, βοῶν καὶ προβάτων, ὁ 'Αλαεδδὶν ὅμως ἀπεποιήθη καὶ τοῦτο, ἀρκεσθεὶς νὰ τῷ δοθῇ εἰς κατοικίαν ἓν

μόνον χωρίον οὐ μακρὰν τῆς Προύσης. Ἔστω, εἶπεν, ὁ Οὐρχὰν, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν θέλεις νὰ καταστῇς κύριος τῶν ἀνηκόντων εἰς σὲ ποιμνίων, βοῶν, ἵππων καὶ προβάτων, γενοῦ τοὐλάχιστον ποιμὴν λαῶν, ἤτοι Βεζύρης. Ὁ Ἀλαεδδὶν ἐνέδωκε κατὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κυριάρχου του, καὶ τοιουτοτρόπως ὁ ἀδελφὸς τοῦ δευτέρου δυνάστου τῶν Ὀσμανιδῶν κατέστη ὁ πρῶτος τοῦ κράτους *Βεζύρης*, μεριζόμενος μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τὰς φροντίδας καὶ ὑποθέσεις τῆς κυβερνήσεως. *Βεζύρης* σημαίνει κυριολεκτικῶς τὸν *ἀχθοφόρον*, ὅ ἐστι τὸν φέροντα ἅπαν τὸ ἄχθος σύναμα δὲ καὶ ἅπασαν τὴν εὐθύνην τῶν κυβερνητικῶν πραγμάτων κατ' ἐπιτροπὴν τοῦ κυριάρχου. Ἀλλ' ὅμως ὁ πρῶτος οὗτος βεζύρης τῶν Ὀσμανιδῶν, καί τοι ἦτο ἀδελφὸς τοῦ κυριάρχου, δὲν εἶχεν ἔτι τὴν ἀπεριόριστον ἐκείνην ἐξουσίαν, ἣν ἐκτήσαντο βραδύτερον οἱ δοῦλοι τῶν Σουλτάνων *μεγάλοι βεζύραι*, οἵτινες προϊστάμενοι πολλῶν ἄλλων βεζυρῶν, συνεπύκνουν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τοὺς χαλινοὺς τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης, τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως. Καὶ ἂν ἤθελεν ὁ Οὐρχὰν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν ἀδελφόν του τοιαύτην παντοδυναμίαν, τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀδύνατον, διότι ὁ Ἀλαεδδὶν ἦτο παντελῶς ἀλλότριος τῶν πολεμικῶν πραγμάτων. Ὅθεν ὁ Ἀλαεδδὶν ὥρισε μὲν πολλοὺς νόμους καὶ θεσμοὺς θεμελιώδεις· ἰδίως ἔκοψε νόμισμα φέρον τὸ τοῦ Οὐρχὰν ὄνομα, ἐνῷ μέχρι τῶν χρόνων τούτων τὰ κυκλοφοροῦντα νομίσματα ἔφερον τὸν τύπον τῶν σελδζουκιδῶν Σουλτάνων· ἐκανόνισε τὰ τοῦ ἱματισμοῦ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν καὶ ἰδίως τὰ τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς αὐτῶν εἰς τρόπον ὥστε νὰ διακρίνωνται οἱ Ὀσμανίδαι ἀπό τε τῶν Τουρκομάνων, ἀπό τε τῶν χριστιανῶν. Ἠσχολήθη δὲ καὶ περὶ τὴν συγκρότησιν μονίμου στρατοῦ, διαιρεθέντος εἰς τακτικὸν πεζικὸν, τοὺς Γιαγιὰ ἢ Πιαδὲ (πεζοπόρους), καὶ εἰς ἄτακτον πεζικὸν τοὺς Ἀζὰπ (εὐζώνους)· ὡσαύτως εἰς τακτικὸν ἱππικὸν, τοὺς Σιπαχὶ (ἱππεῖς) καὶ εἰς ἄτακτον ἱππικὸν, τοὺς Ἀκιντζὶ (δρομεῖς). Ἀλλὰ τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ τούτου, τὸ τάγμα ἐκεῖνο δι' οὗ κυρίως οἱ Ὀσμανίδαι ἀπέβησαν ἀκατάσχετοι καὶ ἀήττητοι ἐπὶ τριακόσια ὅλα ἔτη καὶ τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη κατά τι σύστημα, ὅπερ ἔμελλε νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὴν δημιουργίαν οὕτως εἰπεῖν αὐτοῦ τοῦ ἔθνους τοῦ Ὀσμανικοῦ, τὸ τάγμα ἐκεῖνο τότε μὲν ὡσαύτως διωργανώθη κατὰ πρῶτον, ὁ τρόπος ὅμως τῆς διοργανώσεως αὐτοῦ δὲν ἐπενοήθη οὔτε ὑπὸ τοῦ Ἀλαεδδὶν οὔτε ὑπὸ τοῦ Οὐρχὰν, ἀλλ' ὑπὸ ἑτέρου ἀνδρὸς, εἰς τὸ δαι-

μόνιον τοῦ ὁποίου βούλευμα ὀφείλεται κυρίως ἡ δεινὴ τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις ἡ ἐπελθοῦσα μετ' ὀλίγον ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶναι ὁ Καρὰ Χαλὴλ Τσεντερελὴς, ὁ τότε ἀστυνόμος τοῦ στρατοῦ. Ὁ Καρὰ Χαλὴλ ἐθεώρησε πρὸ πάντων ὅτι ἡ Τουρκομανικὴ φυλὴ ἐξ ἧς κυρίως συνέκειτο ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς, ἦτο φύσει δυσήνιος καὶ δυσυπότακτος. Ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος τὸ ὁποῖον κατεῖχεν, ἐλάμβανε καθ' ἑκάστην ἀφορμὴν νὰ πείθηται περὶ τούτου, διότι καὶ αὐτὸ τὸ ἄριστον τῶν πρὸ μικροῦ ὀργανωθέντων ταγμάτων, οἱ καλούμενοι Γιαγιὰ ἢ Πιαδὲ, καίτοι τακτικῶς μισθοδοτούμενον, ἀντὶ νὰ πειθαρχήσῃ διὰ τοῦτο, ἀπέβη ἐκ τοῦ ἐναντίου ὡς ἐκ τῆς μισθοδοσίας αὐθαδέστερον καὶ δὲν ἔπαυεν ἐκτρεπόμενον εἰς πολλὴν ἀκολασίαν καὶ ἀταξίαν. Πᾶσαι αἱ προσπάθειαι ὅσας κατέβαλεν ὁ ἀστυνόμος τοῦ στρατοῦ πρὸς θεραπείαν τοῦ νοσήματος τούτου, ἀπέβησαν μάταιαι· τὸ δὲ κακὸν ἦτο τόσῳ μᾶλλον δυσδιόρθωτον ὅσῳ περὶ τὸ νηπιάζον ἔτι ὀσμανικὸν κρατίδιον ὑπῆρχον πλεῖστα ἄλλα μεγαλήτερα καὶ πλουσιώτερα τουρκικὰ κράτη, παρ' οἷς οἱ τιμωρούμενοι ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ εὕρωσιν ἄσυλον καὶ μείζονα ὠφελήματα. Πλὴν τούτου ὁ Καρὰ Χαλὴλ ἐσκέφθη, ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος διὰ τοῦ ἐλαχίστου αὐτοῦ μωαμεθανικοῦ πληθυσμοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατορθώσῃ μεγάλα πράγματα καὶ ἴσως οὐδὲ νὰ συντηρηθῇ ἦτο ἱκανὸν πολεμούμενον ὑπό τε τῶν ὁμοθρήσκων καὶ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Ταῦτα δὲ ἀναλογιζόμενος, ἀπεφάσισε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Οὐρχὰν καὶ τὸν Ἀλαεδδὶν ἐπιτηδειότατόν τινα τρόπον πρὸς ἐπανόρθωσιν μὲν τῆς πειθαρχίας, αὔξησιν δὲ τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ ἐν τῷ συγκροτηθέντι ἐπὶ τούτῳ συμβουλίῳ εἶπεν ὅτι ἀνάγκη νὰ καταρτισθῇ τάγμα πεζικὸν προνομιοῦχον, ἐκ μόνων χριστιανοπαίδων ἐξισλαμιζομένων συγκείμενον, ἵνα ἅμα μὲν κατασταθῇ δυνατὴ ἡ τήρησις τῆς πειθαρχίας ἐν τῷ στρατῷ, ἅμα δὲ διὰ τῶν παραχωρηθησομένων εἰς τὸ νέον τοῦτο τάγμα πλεονεκτημάτων προσελκυσθῶσι καὶ ἄλλοι ὅσον ἐνδέχεται πλείονες χριστιανοὶ εἰς τὰς τάξεις τοῦ Ἰσλαμισμοῦ. Τὸ βούλευμα τοῦτο εἰμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς πρωτοφανὲς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ναὶ μὲν ἡ ἀκούσιος ἢ ἑκούσιος ἀρνησιθρησκεία τῶν κατακτηθέντων ὑπῆρξε συνηθεστάτη καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων τοῦ μωαμεθανισμοῦ καλιφῶν, ἤτοι ἐπὶ τοῦ λεγομένου Ἀραβικοῦ κράτους. Ἀλλ' ἡ συστηματικὴ στρατολογία παίδων ἐξισλαμιζομένων, ἣν προέτεινεν ὁ Καρὰ Χαλὴλ Τζεντερε-

λὴς ὡς πρώτην βάσιν τοῦ νέου ὀσμανικοῦ οἰκοδομήματος, εἶναι γεγονὸς ἐνιαῖον ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ὡς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τοῦ κράτους τούτου. Οἱ ἀρνησίθρησκοι τῆς ὡρίμου ἡλικίας σώζουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὰς ἐντυπώσεις καὶ τοὺς δεσμοὺς τοῦ προτέρου βίου· ἀλλ' οἱ ἐξισλαμιζόμενοι χριστιανόπαιδες, παρ' οἷς δὲν εἶχε φθάσει νὰ κραταιωθῇ οὔτε τῆς πατρίδος, οὔτε τῆς οἰκογενείας, οὔτε τῆς θρησκείας τὸ αἴσθημα, διέκοπτον πάντα πρὸς τὸν προηγούμενον βίον δεσμὸν, διήρχοντο διὰ τῆς ἐξωμοσίας τὴν Στύγα, καὶ μετέβαινον τῳόντι ἀπὸ ἑνὸς κόσμου εἰς ἄλλον, ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὴν σελήνην δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀφοῦ ἡ σελήνη ἦτο τὸ σύμβολον τοῦ νέου δόγματος καὶ πολιτεύματος.

Μία μόνον ἀνάλογος μέχρι τινὸς στρατολογία ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ τῶν Τουρκοπώλων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους, περὶ ὧν πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν. Οἱ τουρκόπαιδες οὗτοι, οἵτινες βαπτιζόμενοι ἀπετέλεσαν εἰδικὰ ἐν τῷ ἡμετέρῳ στρατῷ τάγματα, εἰμποροῦν ἴσως νὰ ὀνομασθῶσιν οἱ γενίτσαροι τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ὠνομάσθησαν οὕτω τῳόντι ὑπὸ τοῦ Συροπούλου, ὡς θέλομεν ἴδει ἐν τῷ ἑπομένῳ κεφαλαίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου. Ἀληθῶς ὅμως εἰπεῖν μεταξὺ τῶν δύο τούτων στρατιωτικῶν σωμάτων ὑπῆρχεν ἐπιφάνεια ὁμοιότητος μᾶλλον ἢ πραγματικὴ ταὐτότης. Καὶ τοῦτο ἰδίως διὰ τὴν ἀντίθετον φύσιν τῶν δύο θρησκευμάτων, ἐξ ὧν τὸ μὲν χριστιανικὸν ἦτο κατ' ἐξοχὴν θρήσκευμα εἰρήνης καὶ προῃρεῖτο νὰ ῥυθμίσῃ τὰς εὐγενεστέρας καὶ διανοητικωτέρας οὕτως εἰπεῖν χρείας τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ δὲ μουσουλμανικὸν, κατ' ἐξοχὴν θρήσκευμα πολέμου, προαιρούμενον νὰ θεραπεύσῃ τὰς ταπεινοτέρας καὶ ὑλικωτέρας αὐτῆς ὁρμὰς καὶ διαθέσεις. Ἐντεῦθεν ὁ μὲν τουρκόπαις γινόμενος χριστιανὸς ἠδύνατο νὰ κατασταθῇ ὡς ἐκ τούτου ἄνθρωπος χρηστὸς καὶ εὐλαβὴς, οὐχὶ ὅμως πολεμιστὴς μανιώδης· ἀπεναντίας προσελάμβανε προαιρέσεις εἰρηνικωτέρας, ἐνῷ ὁ χριστιανόπαις γινόμενος μουσουλμάνος, ὡς ἐκ τούτου καὶ μόνου κύριον μὲν τῆς ζωῆς αὐτοῦ μέλημα ὑπελάμβανε τὸν πόλεμον, καὶ πρὸ πάντων τὸν διηνεκῆ καὶ ἄσπονδον κατὰ τῶν ἀλλοθρήσκων πόλεμον, κύριον δὲ τοῦ βίου πορισμὸν τὴν περιουσίαν τῶν νικωμένων, ἀσφαλῆ δὲ ἀμοιβὴν τοῦ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ θανάτου οὐ μόνον τὴν συγχώρησιν ὅλων αὐτοῦ τῶν ἁμαρτημάτων, ἀλλὰ καὶ τὰς σαρκικωτέρας τῶν ἀπολαύσεων. Τὰ ἐλατήρια λοιπὸν δὲν ἦσαν ἰσοδύναμα, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὰ ἀποτελέσματα

ἀπέβησαν διάφορα· οἱ μὲν τουρκοπῶλοι ἦσαν μισθοφόροι ἁπλοῖ, μὴ ἔχοντες ζῆλον πλειότερον τῶν συνήθως ἐπὶ μισθῷ ὑπηρετούντων ξένων, οἱ δὲ ἐξισλαμισθέντες χριστιανόπαιδες ἀνελάμβανον τὸν ἀγῶνα ὡς ἴδιον, δι' οὗ ἐθεράπευον ἅπαντα τὰ πάθη αὐτῶν καὶ τὰ συμφέροντα, ἅτινα ἦσαν τοσοῦτον μεγαλήτερα καὶ ἰσχυρότερα ὅσον ἐταυτίζοντο μετὰ τῆς ὅλης τοῦ ἰσλαμισμοῦ τύχης. Ἐν γένει ὁ χριστιανισμὸς καθ' ἑαυτόν, ὅ ἐστιν ὡς ἁπλοῦν θρήσκευμα, οὐδέποτε σχεδὸν ἠδυνήθη νὰ ἀναδειχθῇ ἰσοπαλὴς πρὸς τὸν ἰσλαμισμόν· ἵνα νικηφορήσῃ, εἶχεν ἀνάγκην πάντοτε κοσμικῶν τινων ἐπικούρων καὶ ἰδίως στρατιωτικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης. Ἀλλὰ ἡ ἀνωτέρα στρατιωτικὴ ἐπιστήμη καὶ τέχνη, δι' ἧς ἐσώθη μὲν ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ τοῦ ἀραβικοῦ μωαμεθανισμοῦ, πολλάκις δὲ κατετρόπωσεν αὐτὸν ἐν τῇ ἑνάτῃ καὶ τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, εἶχεν ἤδη παρακμάσει ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κόσμῳ.

Καὶ συνεκροτήθη λοιπὸν ἐπὶ τοῦ Οὐρχὰν τὸ πρῶτον ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων στρατιωτικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη *Γερὶ-Τσερὶ*, ὅ ἐστι, νέος στρατός· ἐντεῦθεν τὸ κοινὸν τοῦ σώματος τούτου ὄνομα Γενίτσαροι, τοὺς ὁποίους ὁ τὰ πάντα ἀξιῶν νὰ ἐξελληνίσῃ Χαλκοκονδύλης μετωνόμασεν ἀτυχῶς τῇ ἀληθείᾳ ὀπωσοῦν *νεηλύδας*. Οἱ παῖδες ἁρπάζοντο ἀπὸ τῶν οἴκων αὐτῶν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν ἑπτά· καὶ μέχρις οὗ δυνηθῶσι νὰ φέρωσιν ὅπλα ἠσκοῦντο περὶ πᾶσαν στέρησιν καὶ σκληραγωγίαν, καὶ πρὸ πάντων ὑπεβάλλοντο εἰς πειθαρχίαν αὐστηροτάτην. Οὕτω δὲ παρασκευασθέντες κατετάσσοντο ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι εἰς τὸ τάγμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἦτο ὠργανωμένον εἰς τρόπον ὥστε νὰ συνδέῃ ὁλόκληρον αὐτῶν τὴν ὕπαρξιν μετὰ τοῦ νέου αὐτῶν θρησκεύματος καὶ τοῦ νέου δεσπότου. Ὁ γάμος ἦτο αὐτοῖς ἀπηγορευμένος· οἶκος αὐτῶν ἦτο ὁ στρατών· οἰκείους ἄλλους δὲν εἶχον εἰμὴ τοὺς συναγωνιστάς· πατέρα δὲ ἄλλον δὲν ἐγνώριζον εἰμὴ τὸν ὕπατον τοῦ κράτους ἄρχοντα, τοῦ ὁποίου ὠνομάζοντο καὶ ἐσεμνύνοντο ὅτι ἦσαν δοῦλοι, ἤτοι τουρκιστὶ *κούλ*. Ἡ πρὸς αὐτὸν ὑπακοὴ δὲν ἐνωφθαλμίζετο εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας δι' ἧς χειραγωγοῦνται περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου οἱ χριστιανοὶ πολῖται καὶ στρατιῶται, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδιακόπου ὑπομνήσεως, ὅτι εἰς τὸν δεσπότην ἐκεῖνον ὀφείλουσι τὴν καθημερινὴν αὐτῶν ὕπαρξιν καὶ συντήρησιν. Ἐντεῦθεν ὅλα τὰ ἱεραρχικὰ τοῦ τάγματος τούτου σύμβολα καὶ τῶν ἀρχηγῶν τὰ ὀνόματα βάσιν εἶχον τὸν κοιτῶνα καὶ

τὴν τράπεζαν καὶ τὸ μαγειρεῖον, καὶ ἀπὸ αὐτῶν ἐλαμβάνοντο. Ὁ συνταγματάρχης ἐκαλεῖτο *Τζορμπατζῆς* ὅ ἐστι ζωμοδότης· οἱ μετὰ τοῦτον ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ ἦσαν ὁ *Ἀσδζήμπασης* ἤτοι ὁ ἀρχιμάγειρος καὶ ὁ *Σακάμπασης* ἤτοι ὁ ὑδροφόρος, καὶ οὕτω καθεξῆς. Οἱ μαγειρικοὶ λέβητες τῆς συμμορίας (τὰ καζάνια τοῦ ὀρτᾶ) ἦσαν ἱερά, ἡ δὲ ἑστία τοῦ μαγειρείου, τὸ *ὀτζὰκ*, ἦτο ἄσυλον ἀπαραβίαστον, τὸ ὁποῖον ἐξελαμβάνετο ἀντὶ τοῦ σώματος ὁλοκλήρου, καὶ περὶ ὃ συνήρχοντο οὐ μόνον διὰ νὰ φάγωσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ βουλευθῶσιν. Ὀργανισμὸς κτηνώδης, ὅστις σκοπὸν πρόδηλον εἶχε νὰ κυβερνήσῃ τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς πείνης καὶ τῆς δείψης, οὐχὶ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ λαμπρῶς καταφαίνεται πᾶσα ἡ διαφορὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ πρὸς τὸν χριστιανισμόν. Ἓν καὶ μόνον εἶχον εὐγενὲς σύμβολον, τὴν σημαίαν, τὴν ἐρυθρὰν ἐκείνην σημαίαν ἐντὸς τῆς ὁποίας ἥστραπτεν ἡ ἀργυρᾶ ἡμισέληνος καὶ ἡ δίστομος σπάθη τοῦ Ὁμάρ. Ἡ ἡμισέληνος ὑπῆρχεν ἱερὰ παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ἀπὸ τοῦ τερατώδους ἐκείνου θαύματος τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς πίστεως αὐτῶν Μωάμεθ, ὅστις διὰ τῆς ἀκαταμαχήτου δυνάμεως τῶν λόγων αὐτοῦ ἔκοψεν εἰς δύο τὴν σφαῖραν τοῦ πλανήτου τούτου. Διὰ παραδόξου δὲ συγκυρίας περιστάσεων ἡ ἡμισέληνος ὑπῆρξεν οὐδὲν ἧττον ἱερὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις κατοίκοις τῆς πόλεως, ἣν ἐπέπρωτο νὰ κυριεύσωσιν οἱ Ὀσμανίδαι καὶ νὰ καταστήσωσι πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου αὐτῶν κράτους· διότι ἐξετυποῦτο μὲν εἰς τὰ ἀρχαῖα τοῦ Βυζαντίου νομίσματα, ἐπὶ τῆς κρηπῖδος δὲ τῆς ἀποικίας ταύτης τῶν Μεγαρέων ὑψοῦτο τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἄγαλμα φέρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὴν ἡμισέληνον ἐκείνην, ἥτις ἐκλιποῦσα ὅτε ἐπεκράτησεν αὐτόθι ὁ χριστιανισμός, ἔμελλε νὰ ἐπιτείλῃ αὖθις ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου διὰ τῆς παρὰ τὴν ἄκτὴν αὐτῆς ἐνιδρυθείσης ὀσμανικῆς σημαίας. Ὑπὸ τὴν σημαίαν ταύτην διέπραξαν οἱ γενίτσαροι τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων. Περιβεβλημένοι τὸν μακρὸν καὶ πλατὺν χιτῶνα, τὸν τοσοῦτον δύσχρηστον εἰς τὸν στρατιώτην, ἀλλ' ὡπλισμένοι διὰ δύο ὅπλων φοβερῶν ἀποβάντων εἰς τὰς χεῖράς των, τοῦ παλαιοῦ τουφεκίου καὶ τῆς κυρτῆς σπάθης, καὶ φέροντες σειόμενον ἐπὶ τοῦ μετώπου τὸ πτερὸν τοῦ ἐρωδιοῦ, ἐχύνοντο ὡς χείμαρροι εἰς τὰ πυκνότερα τῶν ἀντιπάλων στίφη καὶ πολλάκις ἐν ταῖς κρισιμωτέραις τῶν μαχῶν στιγμαῖς, αὐτοὶ διὰ τῆς ἀπτοήτου αὐτῶν ὁρμῆς ἀνεδείκνυον τὸ κράτος νικηφόρον. Ἀκριβέστερον ὅμως περὶ τῆς στρατολογίας καὶ τῶν ἄλλων περιστάσεων

τοῦ γενιτσαρικοῦ σώματος, θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολούθῳ βιβλίῳ. Ἐνταῦθα δ' ἐπιφέρομεν μόνον ὅτι μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ τάγματος τούτου, τὸ πρὸ αὐτοῦ ὀργανωθὲν καὶ τακτικῶς μισθοδοτηθὲν μόνιμον πεζικὸν σῶμα τῶν *Παιδὲ* ἔπαυσε τοῦ νὰ μισθοδοτῆται, καὶ λαβὸν ἀντὶ τῆς μισθοδοσίας ἀκινήτους κτήσεις, μεταβληθείσας βραδύτερον εἰς τιμάρια, ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ ἐκτελῇ ἐπὶ τῶν στρατειῶν τὰ τῶν σκαπανέων ἔργα. Σημειοῦμεν προσέτι, ὅτι τὸ παρὰ τοῖς δυτικοῖς εἰθισμένον ὄνομα τῶν σκαπανέων, *Πιονιὲ*, παράγεται ἐκ τοῦ τουρκοπερσικοῦ *πιαδὲ*, τὸ ὁποῖον ἔχει ἄλλως τε συγγένειαν πρός τε τὸν ἑλληνικὸν *πόδα* (τὸ σανσκριτικὸν padam) καὶ ὅλα τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα τῆς λατινικῆς καὶ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν, καὶ ἰδίως πρὸς τὰ γαλλικὰ pion (ἐπὶ τοῦ ζατρικίου) καὶ piéton.

Ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν χριστιανῶν δι' ὧν ἐνισχύθη ἡ οἰκοθεν εὐάριθμος τῶν ὀσμανιδῶν δύναμις, δὲν περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν στρατολογίαν τῶν γενιτσάρων. Καθάπερ ἐξ ἀρχῆς εἴπομεν, ὁ σκοπὸς τοῦ Καρὰ Χαλὴλ Τζεντερελῆ ἦτο νὰ αὐξήσῃ ὅσον ἔνεστι τὸν μωαμεθανικὸν πληθυσμὸν καὶ διὰ ποικίλων ἄλλων ἐξισλαμισμῶν. Ὁ δὲ σκοπὸς οὗτος ἐξεπληρώθη. Παρεκτὸς τῆς συστηματικῆς ἐκείνης στρατολογίας, πλεῖστοι ἄλλοι χριστιανοὶ ἠσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμόν· ἐκ τούτου δὲ ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἀπέβη τὸ κυριώτατον ἐργαστήριον, ἐν ᾧ κατεσκευάσθη οὕτως εἰπεῖν ὁ λαὸς ὁ ἀτόπως ὀνομαζόμενος τουρκικός. Ἡ πολυπληθὴς αὕτη ἀρνησιθρησκεία ἦτο ἐν μέρει ἑκούσιος καὶ ἐν μέρει ἀκούσιος. Τὴν ἑκούσιον ἀρνησιθρησκείαν ὑπέθαλψαν ποικίλα αἴτια, τὰ ὁποῖα προεῖδεν ἐν μέρει ὁ δαιμόνιος τοῦ Καρὰ Χαλὴλ Τσεντερελῆ ὀφθαλμός. Τῳόντι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς κάτοικοι εἶχον πάθει ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας καὶ δὲν ἔπαυσαν πάσχοντες ἀδιακόπως τοσαύτας συμφορὰς ἀπὸ ἀναριθμήτων ἐμφυλίων ἀγώνων καὶ ξενικῶν ἐπιδρομῶν, ὥστε ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν εἶχον ἀδιάσειστον τὸ αἴσθημα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐθνότητος, ἀπελπισθέντες ἐκ τῆς ἐκλελυμένης ὁμοθρήσκου πολιτείας, δὲν ἐδίσταζον νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν νέαν καὶ ἀκμάζουσαν κυριαρχίαν, αὐτομολοῦντες εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ. Ἵνα κατανοήσωμεν ὁποία ὑπῆρξε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ πολὺ ἔτι βραδύτερον ἡ ἠθικὴ πολλῶν ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔκλυσις, ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι ὁ Ἰμβριος Κριτόβουλος, σύγχρονος ὢν τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βεβαιοῖ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ὅτι ἡ

χριστιανικὴ κυριαρχία ἀπωλέσθη διὰ παντὸς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπως τόσαι ἄλλαι προηγούμεναι κυριαρχίαι, ἡ τῶν Μήδων, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀσσυρίων. Καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ΙΗ' ἑκατονταετηρίδι, τοσαύτη ἐξηκολούθει ἐπικρατοῦσα ἀπελπισία ὥστε ὁ Καισάριος Δαπόντες διαπρυσίως ἐκήρυττεν ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ καταλόγῳ, ὅτι οἱ Τοῦρκοι θέλουσιν ἄρξει τῆς Ἀνατολῆς μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος καὶ ὅτι μάταιαι εἶναι πᾶσαι αἱ περὶ ἀναστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ προσδοκίαι. Ἀλλ' εἰς τὴν ἑκούσιον ἀρνησιθρησκείαν συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ τὸ εὐρὺ στάδιον ὅπερ ἀνεῴχθη εἰς τὴν φιλοδοξίαν καὶ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἀποστατούντων, καὶ ὁ πόθος τοῦ νὰ ἀπαλλάξωσι τὰ τέκνα αὐτῶν ἀπὸ τῆς πρὸς συγκρότησιν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος στρατολογίας, ἵνα μὴ λεπτολογήσωμεν περὶ ποικίλων ἄλλων προσωπικῶν ἀφορμῶν καὶ περιστάσεων. Ἡ δὲ ἀκούσιος ἢ βιαία ἀρνησιθρησκεία οὐ μόνον διενηργεῖτο διὰ τῆς ἀμέσου στρατολογίας τῶν χριστιανοπαίδων, ἀλλὰ καὶ δι' ἐμμέσων τρόπων προεκαλεῖτο, ἤτοι διὰ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν φόρων εἰσπράξεως καὶ διὰ τῶν καταπιέσεων ἃς ἔπασχον οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν.

Εἶναι δύσκολον βεβαίως νὰ ὑπολογισθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων, ὅσοι ἐξισλαμίσθησαν ἐν διαστήματι πέντε ἑκατονταετηρίδων ἐκ τοσούτων καὶ τοιούτων ἀφορμῶν. Ἀλλ' ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος ὑπῆρξεν ὑπέρογκος συνάγεται προδήλως ἔκ τε τῶν καθόλου περιπετειῶν τῆς ὀσμανικῆς ἱστορίας καὶ ἐκ πολυαρίθμων εἰδικῶν αὐτῆς γεγονότων. Ὅτε ὁ Ἐρτογρούλ κατεστάθη κατὰ πρῶτον περὶ τὸ ὄρος Τῆμνον τῆς Βιθυνίας, δὲν συνεπήγετο μεθ' ἑαυτοῦ εἰμὴ 400 τουρκικὰς οἰκογενείας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ ἀπόγονοί του, γενόμενοι βαθμηδὸν κύριοι ὅλων τῶν χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅσαι ἀπὸ τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν σελτζουκιδῶν λεγομένων Τούρκων, συνεχώνευσαν εἰς ἓν τὴν ὁμάδα τῶν ὁμοφύλων τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ προεγκατασταθέντων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν κατωρθώθη εἰμὴ μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα. Ὁ μὲν Οὐρχὰν δὲν προσεκτήσατο ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων εἰμὴ τὴν μικρὰν ἡγεμονίαν τοῦ γείτονος αὐτοῦ Καρασῆ· ἄλλαι δέ τινες προσκτήσεις τοιούτων χωρῶν διεπράχθησαν μετὰ πεντήκοντα μόλις ἔτη ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Οὐρχὰν, Μουρὰτ Α', καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ τελευταίου τούτου Βαγιαζὴτ τοῦ Α'. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Οὐρχὰν καὶ ὁ Μουρὰτ, ἀφοῦ συνεπλήρωσαν τὴν κατάκτησιν τῆς Βιθυνίας, καθυπέταξαν προσέτι μέγα

μέρος τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ὑπεδούλωσαν τὴν Βουλγαρίαν καὶ κατέστησαν τὴν Σερβίαν ὑποτελῆ. Εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσι ταῦτα πάντα μόνον διὰ τοῦ ἰδίου πληθυσμοῦ, οὐδὲ μόνον διὰ τῶν εὐαρίθμων χριστιανοπαίδων ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο τότε τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα· καὶ ὅτι ὁ ἑκούσιος ἢ ἀκούσιος ἐξισλαμισμὸς πολυαρίθμων χριστιανῶν συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τοὺς πρώτους ἐκείνους θριάμβους τῆς ἡμισελήνου καὶ εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ παγίωσιν τοῦ κράτους τῶν ὀσμανιδῶν. Ἀλλ' ἔλθωμεν εἴς τινα γνωστὰ εἰδικώτερα γεγονότα ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων.

Τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Οὐρχὰν συνέκειτο ἐξ ἀρνησιθρήσκων πρὶν ἔτι συγκροτηθῇ ὁ ἐκ χριστιανοπαίδων στρατὸς, διότι ὑπὸ τῶν ἀρνησιθρήσκων τούτων δορυφορούμενος ὁ ὀσμανίδης ἡγεμὼν ἐπορεύθη πρὸς τὸν ἱερὸν ἄνδρα Χατζῆ Μπεκτὰς, ἵνα παρακαλέσῃ αὐτὸν νὰ εὐλογήσῃ τὸ νέον τάγμα. Οἱ δὲ πολυθρύλητοι Μιχάλογλοι, οἱ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διατελέσαντες κληρονομικοὶ ἡγεμόνες τοῦ Ἀκιντζὶ, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀπόγονοι τοῦ Μιχαὴλ Κέσε ἢ Κοσσύφου, ἑνὸς τῶν πρώτων μεγάλων ἀρνησιθρήσκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῶν οἰκειοθελῶς πρὸς τὸν Ὀσμὰν προσελθόντων. Ἀπὸ τοῦ 1380 καὶ ἐφεξῆς θέλομεν ἀπαντήσει πολλοὺς ὀνομαστοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ γενομένους ἀρνησιθρήσκους, οἷον τὸν ἔγγονον τοῦ ἀλβανοῦ δυνάστου Λιόση, τὸν καὶ πασᾶν καὶ κηδεστὴν τοῦ ὀσμανικοῦ οἴκου γενόμενον· τοὺς Ἀλβανοὺς ὡςαύτως Ἰσαὶμ καὶ Κωστῆν, ἀμφοτέρους σταλέντας ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς βοήθειαν τοῦ δεσπότου Ἰωαννίνων Θωμᾶ κατὰ τοῦ ἀλβανοῦ Σπάτα· τὸν υἱὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας Σισμάν. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν μικρὰ παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος γενόμενα, περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν πραγματευθῆ ἀκριβέστερον. Ἐνῷ δὲ ἀπειράριθμοι ἐγένοντο, μάλιστα προϊόντος τοῦ χρόνου, οἱ ἀλλαξοπιστοῦντες χριστιανοὶ, σπανίως συνέβαινε τὸ ἐναντίον, σπανίως δηλαδὴ μουσουλμάνοι ἠσπάζοντο τὸν χριστιανισμόν. Ἓν καὶ μόνον πολύκροτον ἀναφέρεται τοιοῦτο γεγονός, τὸ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ· καὶ τοῦτο εἰς στιγμήν τινα καθ' ἣν τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἐφάνη κινδυνεῦον σπουδαῖον ὀπωσοῦν κίνδυνον. Κατόπιν δὲ ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἀπέβη τοσοῦτον σπανία ὥςτε οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουσι τὰ ὀλίγιστα αὐτῆς παραδείγματα ὡς ὅλως παράδοξα καὶ ἀπροσδόκητα, ὅπως ὁ Καισάριος Δαπόντες λ. χ. ὁ ἀφιερῶν δύο σελίδας τῆς χρονογραφίας αὐτοῦ, ἵνα ἐξηγήσῃ τοὺς λόγους δι' οὓς ὁ Πατ-

μπουρουν Μεχμὲτ ἐφέντης καὶ ὁ Μουσταφᾶ ἐφέντης, ἀμφότεροι ὑπάλληλοι τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργείου, ἐδέχθησαν τὸ ἅγιον βάπτισμα. Καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐεξήγητον. Ὁ ἐπιστρέφων εἰς Χριστὸν μουσουλμάνος ἐθανατοῦτο ἀμέσως, ἂν δὲν ἐδραπέτευεν, ἀλλὰ τὰ πλήθη μάρτυρες δὲν γίνονται· τὰ πλήθη ἀκολουθοῦσι συνήθως τὴν φωνὴν τοῦ συμφέροντος, ἡ δὲ ὁσμανικὴ κυβέρνησις, θεραπεύουσα πολυειδῶς τὰ συμφέροντα τῶν προαιρουμένων νὰ ἀλλαξοπιστήσωσιν, ὑπέθαλπεν ἀδιακόπως τὴν προαίρεσιν αὐτῶν ταύτην. Τούτου ἕνεκεν ηὐδοκίμησε τοσοῦτον τὸ ἀρχικὸν βούλευμα τοῦ Καρὰ Χαλὴλ Τσεντερελῆ, οἱ δὲ ὁσμανίδαι τοῦρκοι ἀπηρτίσθησαν τὸ πλεῖστον ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων μάλιστα ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ὅπου ὀλίγιστοι εἶναι οἱ μωαμεθανοὶ οἱ δυνάμενοι νὰ καυχηθῶσιν ἐπὶ γνησίᾳ τουρκικῇ καταγωγῇ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὰς πρώτας τῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας οἱ ὁσμανίδαι ἐπεχείρησαν ἐνίοτε μεταναστεύσεις τινὰς τουρκικῶν, τουρκομανικῶν, ταταρικῶν καὶ ἀραβικῶν φυλῶν ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην. Οὕτω λ. χ. περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος ὁ τοῦ Οὐρχὰν υἱὸς Σουλεϊμὰν πασᾶς ἐγκατέστησε περὶ Καλλίπολιν τουρκικάς τινας καὶ ἀραβικὰς ἀποικίας· περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ὁ σουλτὰν Βαγιαζὴτ καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑπομένης ὁ σουλτὰν Μουρὰτ Β' μετεβίβασαν ἐξ Ἀσίας τουρκομάνους μὲν περὶ Φιλιππούπολιν καὶ Ἀξιὸν καὶ Ζαγορὰν καὶ Σόφιαν, Τατάρους δὲ περὶ Φιλιππούπολιν ὡσαύτως, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον σώζει ὁ τόπος τῆς κατοικίας αὐτῶν τὸ ὄνομα Ταταρ παζαρί. Ἀλλ' αἱ ἀποικίαι αὗται ὅσαι δήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν, ἦσαν πάντοτε σχετικῶς ὡς πρὸς τὸν λοιπὸν εὐρωπαϊκὸν πληθυσμὸν σφόδρα εὐάριθμοι, ὥστε δὲν ἐπήγαγον οὐσιώδη τινὰ αὐτοῦ ἀλλοίωσιν. Οὐδὲ ἐγένοντο ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ ἀλλ' ἐπὶ ἑτέρῳ. Εἴδομεν ὅτι μία ἀπὸ τὰς κυριωτέρας αἰτίας δι' ἃς ἀπεφασίσθη ἡ ἐκ χριστιανοπαίδων συγκρότησις τοῦ τάγματος τῶν γενιτσάρων ὑπῆρξε τὸ ἀτίθασσον καὶ δυσήνιον τῶν τουρκικῶν φυλῶν πνεῦμα. Ὁ δύστροπος οὗτος αὐτῶν χαρακτὴρ προεκάλεσε πολλάκις αἱματηρὰς τιμωρίας, οἷα λ. χ. ὑπῆρξεν ἡ φοβερὰ καταστροφὴ πολλῶν ἑκατοντάδων τουρκομάνων, ἣν τῷ 1426 διέπραξεν ἐν Ἀμασείᾳ ὁ Γιουρκὲτζ πασᾶς ἀπελπισθεὶς νὰ χαλιναγωγήσῃ τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἕξεις. Ἕτερος δὲ τρόπος θεραπείας τοῦ κακοῦ τούτου ὑπῆρξεν ἡ ἀποξένωσις τῶν Τουρκομάνων καὶ τῶν Τατάρων ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου πολλοὺς ἔχοντες τοὺς ὁμοφύλους

ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ἐπικινδυνότεροι εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν κυρίως διενηργήθησαν αἱ προαναφερθεῖσαι ἀποικίαι, αἵτινες οὐδόλως ἠλάττωσαν τὴν ἀδιάκοπον διὰ χριστιανῶν προσαύξησιν τῶν ὀπαδῶν τοῦ νέου κράτους.

Ἡ δὲ προσαύξησις αὕτη δὲν συνεπήγετο μόνον τὸν ὑλικὸν πολλαπλασιασμὸν τοῦ ὀσμανικοῦ πληθυσμοῦ, συνετέλει προσέτι καὶ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ μαχίμου αὐτοῦ πνεύματος. Εἴπομεν ὅτι τὸ μουσουλμανικὸν θρήσκευμα εἶναι ἐξόχως ἐπὶ πολέμῳ ὠργανωμένον· διότι συναρμολογοῦν πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ παρόντος βίου καὶ ἁπάσας τοῦ μέλλοντος τὰς προσδοκίας μετὰ τῆς κατακτήσεως, ἐμπνέει εἰς τοὺς ὀπαδούς αὐτοῦ ἀκατάσχετον τινὰ ὁρμήν, τὴν καλουμένην θρησκοληψίαν. Ἀλλ' ἡ θρησκοληψία δὲν εἶναι ἀνεξάντλητος· καθὼς πάντα τὰ πάθη, καὶ μάλιστα τὰ σφοδρὰ πάθη, κορέννυται ἐπὶ τέλους καὶ ἀρχίζει νὰ μαραίνηται. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἰσλὰμ, ἅμα κτησάμενοι τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ὅσα κατὰ τὸ δόγμα των δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ποθήσῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἤτοι περιουσίαν, γυναῖκας, ἀξιώματα, εἶναι φυσικώτατον συνήθως νὰ προτιμῶσι τὴν ἐν εἰρήνῃ ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τούτων ἢ τοὺς διηνεκεῖς τοῦ πολέμου κινδύνους, ὅσαι δήποτε καὶ ἂν ἦναι αἱ παρεχόμεναι αὐτοῖς ἐπαγγελίαι περὶ μελλούσης μακαριότητος ἐὰν πέσωσιν ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν μαχόμενοι. Τούτου ἕνεκεν ἀνέκαθεν παρετηρήθη ὅτι ἡ μουσουλμανικὴ θρησκοληψία εἶναι ἰσχυροτάτη μάλιστα παρὰ τοῖς νεοφύτοις καὶ ἀποβαίνει ἀσθενεστέρα παρὰ τοῖς ἀπογόνοις αὐτῶν. Ὅθεν ὁ ἀδιάκοπος τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμὸς παρεῖχε πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν μουσουλμανικὴν κοινωνίαν τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποτρέφῃ ἀπαύστως τὴν κυριωτάτην τῆς κοινωνίας ταύτης δύναμιν. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ὡρίσθη πρὸ πάντων ὅτι τὸ τάγμα τῶν γενιτσάρων δὲν θέλει στρατολογεῖται εἰμὴ ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων· καὶ τῳόντι ἐν ὅσῳ ὁ κανὼν οὗτος ἐτηρήθη ἀπαράβατος, τὸ τάγμα ἐκεῖνο διετέλει πειθαρχοῦν πρὸς τοὺς ἀνωτέρους καὶ ἀκατάσχετον ἐν πολέμῳ· ἅμα δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδος ἐνοθεύθη, ὡς θέλομεν ἴδει βραδύτερον, ἡ στρατολογία αὐτοῦ, τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ καὶ ἀντὶ ἐρείσματος τοῦ κράτους κατήντησεν ἐπικίνδυνον μᾶλλον εἰς αὐτὸ διὰ τοῦ στασιαστικοῦ καὶ ἀτάκτου αὐτοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος, ὅλα σχεδὸν τὰ ἀνώ-

τερα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα ἐδίδοντο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἰδίως ἐν τῇ ΙΕ' καὶ τῇ ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδι, κατὰ προτίμησιν εἰς χριστιανούς. Ἅμα δὲ ἔπαυσεν ἐφαρμοζόμενον τὸ σύστημα τοῦτο, ἐπῆλθεν ἀμέσως ἡ γενικὴ τῶν πραγμάτων ἔκλυσις, ὅπως καὶ ἡ τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος.

Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς ἱστορίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους μαρτυρεῖται ὅτι τὸ κράτος τοῦτο δὲν ἀπηρτίσθη ἐξ ἔθνους τινὸς ἰδίου, ἀλλὰ μόνον ἐξ ἰδίου θρησκεύματος· δι' ὃ καὶ οὐδέποτε ὠνόμασεν ἑαυτὸ τουρκικόν, ἀλλὰ ἢ ὀσμανικόν, δηλαδὴ δημιούργημα τοῦ Ὀσμὰν, ἢ μουσουλμανικόν, δηλαδὴ ἄθροισμα τῶν πιστῶν, ἀνεξαρτήτως πάσης ἐθνικῆς διαφορᾶς. Τοῦτο δὲ ὑπῆρξε καὶ τὸ μόνον κατόρθωμα τῶν ὀσμανιδῶν· διότι καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ ἀνεδείχθησαν ἀνεπιτηδειότατοι πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν συντήρησιν τοῦ οἰκοδομήματος τὸ ὁποῖον ἤγειραν, ἢ μᾶλλον τοῦ στρατοπέδου ἐν ᾧ ἐσκήνωσαν.

Διεξήλθομεν ἐν ἐκτάσει ὁπωσοῦν τὰ κατὰ τοὺς θεσμοὺς τοὺς ἱδρυθέντας ἐπὶ Οὐρχὰν, διότι τίποτε δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὰς ῥαγδαίας κατακτήσεις τὰς ὁποίας μετ' ὀλίγον θέλομεν ἀφηγηθῆ ὅσον ἡ ἀκριβὴς τῶν θεσμῶν ἐκείνων γνῶσις. Ὅταν παραβάλωμεν τῳόντι τὴν πολιτικὴν ἀβουλίαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἔκλυσιν εἰς ἣν περιῆλθον, ὡς γινώσκομεν ἐκ τῶν προεκτεθέντων, οἵ τε τελευταῖοι ἀντιπρόσωποι τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ οἱ Φράγκοι, πρὸς τὴν δαιμονιώδη τέχνην δι' ἧς ἐπὶ πολὺν χρόνον οἱ ἡγεμόνες τῶν ὀσμανιδῶν κατεσκεύασαν τὸ ὄργανον τῆς κατακτήσεως δι' αὐτῶν τούτων τῶν ἀνθρώπων οὓς προέκειτο νὰ κατακτήσωσι, θέλομεν εὐχερῶς ἐννοήσει πῶς ἐκ τῶν τριῶν ἐκείνων μνηστήρων, οἵτινες ἐν τῇ ιδ' ἑκατονταετηρίδι ἤρισαν περὶ τῆς κυριαρχίας τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὀσμανίδαι ἀπαραιτήτως ἔπρεπε νὰ κατισχύσωσι. Καὶ νῦν ἐπιχειροῦμεν νὰ ἐκθέσωμεν τὰς περιπετείας τοῦ ἀγῶνος τούτου. Πρὸ μικροῦ ἔτι ὑπεμνήσαμεν πῶς εἶχον ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ Βοσπόρου τὰ πράγματα ὅτε τῷ μὲν 1326 ὁ Οὐρχὰν διεδέχθη τὸν πατέρα αὐτοῦ Ὀσμὰν, τῷ δὲ 1328 ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, καταλύσας τὸν μακρὸν πρὸς τὸν πάππον ἐμφύλιον πόλεμον, ἀνεγνωρίσθη μόνος κύριος τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Οὐρχὰν δὲν ἦρχεν ἔτι εἰμὴ τοῦ μεσημβρινοῦ τῆς Βιθυνίας μέρους μετὰ τῆς προσφάτως κατακτηθείσης Προύσης, ἐνῷ τὸ κράτος τοῦ Ἀνδρονίκου ἐξετείνετο ἐπὶ ἁπάσης τῆς Θρᾴκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας, περιλαμβάνον πρὸς τούτοις

οὐκ ὀλίγας τῶν πρὸς δυσμὰς αὐτῶν χωρῶν, ἀξιόλογον μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ τινας νήσους. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἔτι καταπαύσῃ ὁ ἐμφύλιος μεταξὺ τῶν δύο Ἀνδρονίκων πόλεμος, ὁ Οὐρχὰν εἶχε κυριεύσει τὴν Νικομήδειαν καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπολιόρκησε τὴν Νίκαιαν. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, ἀφοῦ ἐξησφάλισεν ὀπωσοῦν τὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἐπεχείρησε τῷ 1330 ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ νὰ σώσῃ τὴν πόλιν ἐκείνην. Ἀλλ' ὁ στρατὸς ὃν ἐπὶ τούτῳ διεβίβασεν ἐκ τοῦ προχείρου εἰς μικρὰν Ἀσίαν, δὲν ἦτο ἀποχρώντως ἠσκημένος, οὐδ' ἐνάμιλλος τῶν ταγμάτων τὰ ὁποῖα ἀντιπαρέταξεν ὁ Οὐρχὰν καὶ τὰ ὁποῖα προσφάτως εἶχον λάβει τὸν νέον αὐτῶν ὀργανισμόν. Ἡ μάχη συνεκροτήθη οὐ μακρὰν τῆς Χρυσοπόλεως ἐν χωρίῳ Πελεκάνῳ προσαγορευομένῳ. Καὶ ὁ Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Καντακουζηνὸς ἠγωνίσθησαν ὡς φαίνεται γενναίως, διότι τούτου μὲν ἐφονεύθη ὁ ἵππος, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπληγώθη. Ἀλλ' ὁ ἀγόμενος ὑπ' αὐτῶν στρατὸς, ἥκιστα πειθαρχῶν, κατ' ἀρχὰς μὲν προήλασε πρὸς τὰ πρόσω παρὰ τὰ διατεταγμένα, ἔπειτα δὲ νομίσας ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐφονεύθη ἐτράπη οὐδὲν ἧττον ἀτόπως εἰς φυγὴν καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν πολεμίων, μόλις διασωθέντων τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ φίλου αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἧτταν ταύτην παρεδόθη καὶ ἡ Νίκαια εἰς τοὺς ὀσμανίδας διὰ συνθήκης, δι' ἧς ἐπετράπη μὲν εἰς τοὺς κατοίκους καὶ τὴν φρουρὰν ν' ἀπέλθωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐκ τῆς ὁποίας ὅμως ὀλίγιστοι ὠφελήθησαν, οἱ δὲ πλεῖστοι ἀπηλπισμένοι ἀπὸ τὴν ὁμόθρησκον βασιλείαν παρέμειναν εἰς τὴν πόλιν καὶ ὑπετάχθησαν εἰς τὸν νικητήν. Διοικητὴς τῆς Νικαίας προεχειρίσθη ὁ τοῦ Οὐρχὰν πρεσβύτερος υἱὸς Σουλεϊμὰν πασᾶς, ὅστις εἶχε στρατηγήσει τοῦ πολιορκήσαντος αὐτὴν στρατοῦ, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀποθανόντος τοῦ Ἀλαεδδὶν, ἀνεδείχθη ὁ δεύτερος βεζύρης τῶν ὀσμανιδῶν. Ὁ τίτλος τοῦ πασᾶ, ὃν κατὰ πρῶτον ἐνταῦθα ἀπαντῶμεν, εἶναι λέξις περσικὴ, *Paischah*, σημαίνουσα *τὸν πόδα τοῦ βασιλέως*, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς αὐλαῖς ἔθος τοῦ νὰ καλῶνται οἱ ὕπατοι τοῦ κράτους λειτουργοὶ, *πόδες, χεῖρες, ὀφθαλμοὶ* καὶ *ὦτα τοῦ βασιλέως*. Ἀπεδόθη δὲ ὁ τίτλος οὗτος ἐν τῷ ὀσμανικῷ κράτει πρῶτον μὲν εἰς τὸν Ἀλαεδδὶν, ἔπειτα δὲ εἰς τὸν Σουλεϊμὰν, καὶ συγχρόνως εἰς τρεῖς ὀνομαστοὺς λογίους ἄνδρας τὸν Μουχλὶς πασᾶν, τὸν Ἀασσὶκ πασᾶν καὶ τὸν Σινᾶν πασᾶν.

Ἡ ἐν Πελεκάνῳ ἧττα ὑπῆρξεν ἡ τελευταία μάχη καθ' ἣν οἱ ἡ-

μέτεροι ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τοὺς ὀσμανίδας ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τὸ δὲ ἄξιον ὡςαύτως σημειώσεως εἶναι ὅτι οὐ μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', συμβάντος ἐν ἔτει 1341, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ 17 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως τούτου, οἱ Ὀσμανίδαι οὐδὲν μέγα κατὰ τῶν ἡμετέρων διέπραξαν. Ἐκυρίευσαν μὲν τὴν ἀρχαίαν Κίον, ἥτις καλουμένη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Κιβωτὸς, ἦτο ἀπὸ τῆς θαλάσσης προπύργιον τῆς Νικαίας· ἔπειτα ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν γειτόνων τουρκομάνων δυναστῶν τοῦ Καρασῆ ἤτοι τῆς ἀρχαίας Μυσίας, περιέλαβον ἐντὸς τοῦ κράτους αὐτῶν, κατὰ πρῶτον ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς του, χώραν ὑπὸ ὁμοφύλων κατεχομένην, καὶ προσεκτήσαντο οὕτω, παρεκτὸς τῶν τριῶν μεγάλων τῆς Βιθυνίας πόλεων, Προύσης, Νικομηδείας, Νικαίας, καὶ τὴν ἀρχαίαν τοῦ βασιλέως Ἀττάλου πρωτεύουσαν, τὴν Πέργαμον· τελευταῖον δὲ κτησάμενοι διὰ τῆς προσλήψεως τῆς τοῦ Καρασῆ χώρας ναυτικὴν δύναμιν ἣν πρότερον δὲν εἶχον, ἐπεχείρησαν δύο ἐπιδρομὰς, τὰς πρώτας ὅσας διέπραξαν εἰς τὴν Εὐρώπην, τῷ 1337 καὶ τῷ 1340, ἐξ ὧν κατὰ τὴν μίαν μὲν ἀπεκρούσθησαν, κατὰ τὴν ἑτέραν δὲ πολλὴν ἀπεκόμισαν λείαν, ἀλλὰ ὁριστικῶς οὐδαμοῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς παραλίας κατεστάθησαν, οὐδὲ τότε οὐδὲ κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἑπτακαίδεκα ἔτη. Ἐμετρίασε δὲ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τῶν 25 περίπου ἐνιαυτῶν ἡ κατακτητικὴ τῶν ὀσμανιδῶν ὁρμὴ, διότι ὁ Οὐρχὰν εἶχε νομίσει συνετὸν, πρὶν ἢ ἐπαναλάβῃ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νεωστὶ ἱδρυθέντων θεσμῶν, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ἐνισχύσῃ ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ τὸ μουσουλμανικὸν θρήσκευμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυρίως ἐρείδοντο ὅλοι οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι. Ἐπὶ τούτῳ κατεσκεύασεν ἐν Προύσῃ μὲν καὶ ἐν Νικαίᾳ τζαμία, σχολεῖα, πτωχοκομεῖα, ξενοδοχεῖα καὶ ἄλλα τοιαῦτα καταστήματα, κατῴκισε δὲ εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ὄρους Ὀλύμπου μουσουλμάνους κοινοβιώτας καὶ ἐρημίτας, τοὺς καλουμένους Δερβίσιδες καὶ Σαντώνους, ἀντὶ τῶν πρότερον αὐτόθι διατριβόντων χριστιανῶν μοναχῶν.

Ἐν διαστήματι λοιπὸν 25 περίπου ἐνιαυτῶν ἤτοι καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ὑπόλοιπον τῆς τοῦ Οὐρχὰν ἀρχῆς, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία οὐδένα νέον σπουδαῖον κίνδυνον διέτρεξεν ἀπὸ τῶν ὀσμανιδῶν· ὥςτε ἐδόθη αὐτῇ καιρὸς νὰ παρασκευασθῇ, ἂν ὄχι εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσῃ τὰ ἀπολεσθέντα, τοὐλάχιστον εἰς τὸ νὰ διασώσῃ τὰ περιλιπόμενα, δηλαδὴ νὰ προφυλάξῃ τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐτῆς κτήσεις ἀπὸ τῶν νέων

τούτων πολεμίων. Καὶ εἶχε πρὸς τοῦτο μυρίους τρόπους. Δὲν ἐστερεῖτο βεβαίως χρηματικῶν πόρων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶχε πλέον τοὺς ἀρχαίους θησαυροὺς, ὄχι μόνον διότι ἡ ἔκτασις αὐτοῦ ἦτο πολὺ μικροτέρα, ἀλλὰ καὶ διότι ὑπέκυψεν εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς ξένους τὴν ἐμπορικὴν ἀτέλειαν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ εἰσπράττωσιν αὐτοὶ δι' ἴδιον λογαριασμὸν τὰ τελωνιακὰ τέλη τῆς παρ' αὐτῶν διεξαγομένης ἐμπορίας. Θέλομεν λάβει ἔννοιάν τινα τῆς τερατώδους ζημίας ἣν ὑπέστη ἐκ τούτου τὸ κράτος, ἅμα παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐνῷ ἐν τῇ δωδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι εἰσέπραττεν ἀπὸ μόνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὲρ τὰ 100,000,000 δραχμῶν, ἐξ ὧν τὸ τρίτον ἂν ὄχι τὸ ἥμισυ κατεβάλλετο βεβαίως ὑπὸ τοῦ τελωνείου, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τὸ τελωνεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἰσέπραττεν εἰμὴ μόνον τρισμυρίους χρυσοῦς κατ' ἔτος, ὅ ἐστι μόνον 336,000 φράγκων· καὶ τοῦτο ἐνῷ οἱ Γενουαῖοι εἰσέπραττον ἐκ τοῦ ἰδικοῦ των τελωνείου εἰς Γαλατᾶν, εἴκοσι χρυσῶν μυριάδας, ὅ ἐστι 2,225,000 φράγκων. Ἐν τούτοις μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι καθ' οὓς εὑρισκόμεθα χρόνους τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον εἶχεν ἔτι ἔκτασιν δεκαπλασίαν ἴσως τοῦ ὀσμανικοῦ καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ καὶ νὰ συντηρῇ στρατὸν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότερον τῶν ταγμάτων τοῦ Οὐρχάν. Ἐξαιρέτως δὲ ὁ Ἀνδρόνικος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ναυτικὴν δύναμιν ὑπεραρκοῦσαν, ἵνα κωλύσῃ τὴν εἰς Εὐρώπην διάβασιν τῶν ὀσμανιδῶν, οἵτινες ὄντες ἥκιστα θαλασσόβιοι καὶ προσφάτως μόνον διὰ τῆς κατακτήσεως τοῦ Καρασῆ προσλαβόντες μικράν τινα ναυτικὴν δύναμιν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λογισθῶσι κατὰ τοῦτο ἐναμίλλοι πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Εἶχε λοιπὸν τὸ κράτος ἱκανοὺς ἔτι πόρους· ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἠξεύρῃ νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῶν· καὶ ἵνα ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῶν ἀπερισπάστως ἔπρεπεν ὁ Ἀνδρόνικος νὰ διατελῇ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Φράγκους, ἤτοι πείθων αὐτοὺς ὅτι κοινὸς ἦτο ὁ κίνδυνος καὶ προσλαμβάνων μάλιστα αὐτοὺς συμμάχους, ἢ τοὐλάχιστον ἀποφεύγων πᾶσαν πρὸς αὐτοὺς ἐχθροπραξίαν· καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ζητήσῃ συνεργοὺς ἐν αὐτῇ τῇ Ἀσίᾳ ὅπου ὅλα τὰ λοιπὰ τουρκικὰ κράτη διετέλουν δυσμενῶς διακείμενα πρὸς τοὺς ὀσμανίδας. Δυστυχῶς οὐδὲν σχεδὸν τῶν δεόντων τούτων ἔπραξε. Κατ' ἀρχὰς συνεμάχησε μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Μιχαὴλ κατὰ τοῦ κράλη τῆς Σερβίας ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἶχε κατορθώσει νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Ἀχρίδα. Ἔπειτα δὲ ἀποθανόντος τοῦ

Μιχαὴλ καὶ καταλαβόντος τὴν ἐν Βουλγαρίᾳ ἀρχὴν τοῦ ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου, ὁ Ἀνδρόνικος ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ καὶ ἡττηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ συνθήκην ἐπιζήμιον. Πλὴν τούτου ἐπεχείρησεν ἐπανειλημμένως στρατείας κατὰ τῆς Ἠπείρου περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει ὅταν πραγματευθῶμεν τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἱστορίαν τῆς ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατίας· καὶ προσέτι ἀντὶ νὰ ὑποκινήσῃ κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν τοὺς ἰσχυροτέρους μεσογείους τούρκους δυνάστας τοῦ Καραμᾶν καὶ ἄλλους, συνεμάχησε μόνον μετὰ τῶν πολὺ μικροτέρων ἡγεμόνων τῆς παραλίας, Σαροῦ Χὰν (τῆς Λυδίας) καὶ τοῦ Ἀϊδδὶν (τῆς Ἰωνίας), οὐδὲ τούτους κατορθώσας νὰ προσοικειωθῇ καθ' ὁλοκληρίαν, διότι καίτοι φίλοι τοῦ βασιλέως λογιζόμενοι ἐπεχείρουν ἐν τούτοις καὶ οὗτοι ἐκ διαλειμμάτων λῃστρικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς παραλίας. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπισφαλὴς μὲν ἦτο ἡ ὑγεία τοῦ Ἀνδρονίκου, ἀνήλικα δὲ τὰ τέκνα αὐτοῦ, καὶ παντοδύναμος ὁ Καντακουζηνὸς, πολλαὶ ἐγίνοντο κατὰ τούτου συνωμοσίαι. Ἰδίως δὲ ἐπεβουλεύθη αὐτὸν ὁ γνωστὸς ἡμῖν Συργιάννης, συνεννοούμενος μετὰ τῆς σφόδρα δυσμενοῦς πάντοτε πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν μητρὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Εἰρήνης. Ὁ Καντακουζηνὸς προέλαβε τὸν ἀντίπαλον εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς δίκην· ὁ Συργιάννης ὅμως δραπετεύσας, ὑπεκίνησε τὸν κράλην Σερβίας εἰς νέον κατὰ τῶν ἡμετέρων πόλεμον· πολλοὺς δὲ εἶχεν ὀπαδοὺς ἔν τε Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐπὶ τέλους ὁ Καντακουζηνὸς ἀπηλλάγη τοῦ Συργιάννη διὰ δολοφονίας. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ταῦτα πάντα συνετέλουν εἰς τὴν ἄσκοπον ἐξάντλησιν τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους.

Τὸ δὲ χείριστον, προέκυψαν εἰς μέσον θρησκευτικαὶ ἔριδες ἀτοπώτεραι εἰ δυνατὸν καὶ αὐτῆς τῆς διενέξεως, ἣν ἐπὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Β' ἱστορήσαμεν μεταξὺ Ἀρσενιατῶν καὶ Ἰωσηφιτῶν. Τῶν ἐρίδων τούτων προηγήθησαν νέαι τινὲς πρὸς ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν ἀπόπειραι, αἵτινες ἀπέβησαν ἐπίσης μάταιαι ὡς καὶ πᾶσαι αἱ προηγούμεναι καὶ ἑπόμεναι, διὰ τὸν γνωστὸν λόγον, ὅτι οἱ μὲν πάπαι ἀπῄτουν πάντοτε τὴν ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κυριαρχίαν, οἱ δὲ ἡμέτεροι ἀπέκρουον ὡς εἰκὸς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην. Ὅθεν νομίζομεν περιττὸν νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα, εἰς δύο δὲ μόνα γεγονότα θέλομεν ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου, καθὸ τὸ πρῶτον περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀναφανέντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀτελευτήτου

ἐκείνου ζητήματος. Ὑπῆρχον ἔκτοτε ἐν τῇ δύσει ἄνθρωποι δημοσίᾳ πρευσβεύοντες, ὅτι καὶ οἱ Λατῖνοι ἔπταιον οὐκ ὀλίγον διὰ τὴν τῶν ἐκκλησιῶν διαίρεσιν. Ὁ Δομινικανὸς Οὔμβερτος εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Λυὼν συγγραφὴν προτείνουσαν τοὺς τρόπους, οὓς ἐνόμιζεν ἐπιτηδείους πρὸς συνδιαλλαγήν. Ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ διαρρήδην ἔλεγεν, ὅτι κυριωτάτη τῆς διαιρέσεως αἰτία ἦτο ἡ περὶ τῆς κατοχῆς τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἔρις· ὅτι ἄλλη ἀφορμὴ διενέξεων ὑπῆρχεν ἡ περὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀμάθεια τῶν Λατίνων ἱερέων, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὰ μὲν ἔγγραφα τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας δὲν κατενοοῦντο ἀκριβῶς, οἱ δὲ ἀποστελλόμενοι εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀποκρισιάριοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηγηθῶσι πρὸς τοὺς ἡμετέρους εἰμὴ δι' ἑρμηνέων ἀναξίων πίστεως· ὅτι καλὸν ἦτο νὰ παρασκευασθῇ ἡ ἀμοιβαία προσοικείωσις διὰ μικτῶν γάμων μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, καὶ, τὸ πάντων σπουδαιότερον, ὅτι ἡ φρόνησις ἀπήτει νὰ μὴ ἐπιμένῃ ἡ Λατινικὴ ἐκκλησία εἰς τὴν ἐντελῆ ὑποταγὴν τῆς ἡμετέρας, ἀλλὰ νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ πατριάρχου τοῦ νὰ ζητῇ τὴν παπικὴν ἐπικύρωσιν καὶ νὰ δέχεται μετὰ τῆς προσηκούσης τιμῆς τοὺς παπικοὺς ἀποκρισιαρίους. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ φωνὴ αὕτη τῆς μετριοπαθείας δὲν εἰσηκούσθη παρὰ τοῖς Λατίνοις, ἐπειδὴ δὲ ὅσον μετριοπαθὴς καὶ ἂν ἦτο περιελάμβανε πάντοτε τὴν ἔμμεσον τῆς κυριαρχίας ἀναγνώρισιν, βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἤθελε γίνει ἀσπαστὴ οὐδ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλὰ ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν αὐτὴν ἐνταῦθα, ὡς μαρτυροῦσαν ὅτι ὑπῆρχον ἔκτοτε καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἱερωμένων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἄνθρωποι μὴ συμμεριζόμενοι τὰ γενικῶς ὡς μὴ ὤφειλεν ἐπικρατοῦντα ἀδυσώπητα πάθη. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀδιάκοπος τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης ἀξίωσις, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀναμάρτητος ἐξ ἧς πηγάζει πᾶσα ἀλήθεια καὶ πᾶσα ἐξουσία ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἤρχισε νὰ ἐπενεργῇ καὶ εἴς τινων ἐκ τῶν ἡμετέρων τὰ πνεύματα καὶ νὰ προκαλῇ παρ' αὐτοῖς ἀναλόγους μέχρι τινὸς ἀποφάνσεις. Οὕτω λ. χ. ὁ πατριάρχης Ἡσαΐας ὁ ἀθωνίτης (1323—1341) γράφων πρός τινα τῶν Ἀρμενίων μοῖραν προσελθοῦσαν τότε εἰς τὴν Ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ἔλεγεν, ὅτι ὁ Θεὸς καθωδήγησεν αὐτοὺς νὰ προσδράμωσι τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ὡς γνησίᾳ μητρί, «ἐπειδὴ καὶ μητρὸς λόγου ἡμεῖς ἐπέχομεν πρός τε ὑμᾶς καὶ πάντας τοὺς βουλομένους χριστιανοὺς καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι ὡς καὶ ὑμεῖς ἀκριβῶς ἴστε, καὶ γὰρ ἐξ ἡμῶν τὰ ἱερὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα ἀνὰ πᾶσαν

φοιτῶσι τὴν οἰκουμένην, ἐξ ἡμῶν αἱ διδασκαλίαι τῶν θείων πατέρων, καὶ τῶν ἁγίων δὲ συνόδων αἱ θεόπνευστοι νομοθεσίαι, ἐξ ἡμῶν ὡς ἀπὸ πηγῆς τινος εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας πλήρωμα ἐξεχύθησαν.» Ὥστε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ὑπέρογκον ἐκεῖνο τῶν παπῶν κυριαρχικὸν φρόνημα συνετέλει εἰς τὸ νὰ ἐξογκώνῃ ὁπωσοῦν, ἐκ διαλειμμάτων τοὐλάχιστον, καὶ τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας τὸ ὕφος τοῦ λόγου.

Ἀλλὰ τὸ χείριστον, ἀπὸ τῶν τελευταίων τούτων περὶ ἑνώσεως ἀποπειρῶν προέκυψαν ἐμμέσως παρ' ἡμῖν νέαι ὀλέθριαι θρησκευτικαὶ ἔριδες. Τινὲς τῶν τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθω μοναχῶν ἠξίουν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ὅτι ἡσυχάζοντες καὶ προσευχόμενοι ἀθορύβως, ἐπιδέχονται ἐν τῇ ψυχῇ ἀγαλλίασίν τινα καὶ ἄρρητον ἡδονὴν καὶ θείαν, καὶ φῶς ὁρῶσι τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς ἀστράπτον περὶ αὐτούς. Βραδύτερον δὲ ὅτε καὶ ἄλλοι τινὲς ἐπεχείρησαν νὰ ἐξηγήσωσι τὸ φαινόμενον τοῦτο, παρετήρησαν ὅτι τοιοῦτο φῶς περιήστραψε πολλοὺς ἐν τοῖς τοῦ διωγμοῦ καιροῖς ἀγωνιζομένους ὑπὲρ Χριστοῦ. Ἵνα δὲ ἀποδείξωσιν ἔτι μᾶλλον, ὅτι δυνατὸν εἶναι τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς θεῖον καὶ ἄκτιστον φῶς θεάσασθαι, ἀνέφερον, ὅτι ὁ Κύριος παραλαβὼν πρὸ τοῦ πάθους τοὺς προκρίτους τῶν μαθητῶν καὶ ἀνελθὼν ἐπὶ Θαβὼρ, μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· οὐ μὴ φέροντες τὴν λαμπρότητα ὁρᾶν οἱ μαθηταὶ κατέπεσον ἐπὶ τὴν γῆν. Εἰ οὖν κἀκεῖνοι ἄνθρωποί τε ὄντες καὶ ἔτι ἀτελέστερον διακείμενοι, τὸ περιαστράψαν αὐτοὺς θεῖον καὶ ἄκτιστον φῶς ἠδυνήθησαν ἰδεῖν, τί θαυμαστὸν εἰ καὶ νῦν τοὺς ἁγίους φαίημεν φῶς ὁρᾶν ἄνωθεν ἐλλαμπομένους ἐκ Θεοῦ; Οὕτω τοὐλάχιστον ἱστορεῖ ὁ Καντακουζηνὸς τὰ κατὰ τὰς ὀπτασίας τῶν μοναχῶν τούτων, οὓς καὶ *ἡσυχαστὰς* τούτου ἕνεκεν ἐκάλουν. Ἄλλοι ὅμως προσθέτουσιν, ὅτι οἱ μοναχοὶ ἐκεῖνοι προσηύχοντο ἐπερείδοντες τὸν πώγωνα ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ προσηλοῦντες τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ αὐτῶν, ὥστε ἐκ τοῦ ὀμφαλοῦ τούτου ἔβλεπον ἐξαστράπτον τὸ θεῖον φῶς. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ *εὐχίτας* καὶ *ὀμφαλοψύχους* αὐτοὺς ἐκάλουν, ἅτε ἐν τῷ ὀμφαλῷ ἐνιδρύοντας τὴν ἕδραν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων. Ὁπωσδήποτε αἱ ὀπτασίαι αὗται τῶν μοναχῶν τοῦ Ἄθωνος ἤθελον πιθανώτατα περιορισθῆ ἐν ταῖς μοναῖς αὐτῶν, ἐὰν δὲν παρίστατο εἰς μέσον ἄνθρωπος καταγγείλας καὶ ἐμπαίξας αὐτάς.

Ὑπῆρχε τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ μοναχός τις ἐκ Καλαβρίας ὁρμώμενος, ὀνόματι δὲ Βαρλαὰμ, ὅστις ἐλθὼν ἐνταῦθα ἐξ Ἰταλίας νέος ἔτι,

ἐν ἀρχῇ τῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' βασιλείας, καὶ τιμηθεὶς ἕνεκα τῆς παιδείας αὐτοῦ, ἐπετράπη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τὰς τελευταίας περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν διαπραγματεύσεις. Ποικίλαι καὶ πολλάκις ἀντιφατικαὶ εἶναι αἱ περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου εἰδήσεις τῶν ἡμετέρων χρονογράφων καὶ ἰδίως τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ἀφοῦ τὸν ἐπροστάτευσε καὶ ἐνεπιστεύθη αὐτῷ τὸ ζωτικώτατον τότε λογιζόμενον ζήτημα τῆς ἑνώσεως, καὶ ἀφοῦ λέγῃ αὐτὸν νοῆσαί τε ὀξὺν καὶ τὰ νοηθέντα ἐξηγήσασθαι ἱκανώτατον, καὶ τὰ Εὐκλείδου καὶ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος ἐκμελετήσαντα, καὶ διαβόητον περὶ ταῦτα ὄντα, ἔπειτα συνεμάχησε κατ' αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀντιπάλων του καὶ κατηγόρησεν αὐτὸν ὡς καθ' ὑπόκρισιν μόνον τὰ τῶν Λατίνων ἀπωθήσαντα. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς, ἀφοῦ ὀλιγώρως ὁπωσοῦν ἐλάλησε περὶ τῆς παιδείας τοῦ ἀνδρός· ἀφοῦ διεκωμῴδησεν αὐτὸν ἐν διαλόγῳ ἐπιγραφομένῳ Φλωρέντιος ἢ περὶ σοφίας· ἀφοῦ ὑπέδειξεν αὐτὸν ἀείποτε ἐπιβουλεύσαντα τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, συμφωνῶν κατὰ τοῦτο πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, ἔπειτα συνετάχθη μετ' αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Τὸ ἀληθὲς φαίνεται ὅτι ὁ Βαρλαὰμ εἶχε παιδείαν οὐ τὴν τυχοῦσαν, καὶ ἂν ὄχι σταθερότητα φρονήματος πολλὴν, βεβαίως ὅμως ὀρθότητα νοὸς ἐξαίρετον. Ὅταν ἐπετράπη τὰς περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν διαπραγματεύσεις ὑπερεμάχησεν ὑπὲρ τῶν δικαίων καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἀνατολικοῦ πληρώματος μετὰ μετριοπαθείας, συνέσεως καὶ ἐπιτηδειότητος, τὴν ὁποίαν ἤθελεν εἶναι ἀγνωμοσύνη νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν. Ἐπιστρέψας δὲ ὡς εἰκὸς ἄπρακτος, προσέβαλεν ὡς μὴ ὤφειλε τὰς προεκτεθείσας μοναχικὰς ὀπτασίας καὶ ἔδωκεν οὕτω ἀφορμὴν εἰς μακρὰς καὶ ἀσκόπους θρησκευτικὰς ἔριδας. Οἱ μοναχοὶ εὗρον συνήγορον Παλαμᾶν τινα, «τῶν αὐτῶν προφερέστερον ἐν τοῖς λόγοις,» γενόμενον δ' ἔπειτα ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης. Καθὼς πολλάκις συμβαίνει ἐν τοιαύταις συζητήσεσιν, ἐξέλιπε μετ' οὐ πολὺ ἐκ μέσου τὸ ἀρχικὸν τῶν ὀπτασιῶν γεγονὸς, ὅπερ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ἐκ τῶν συμφορήσεων αἵτινες πολλάκις συμβαίνουσι διὰ τὴν μακρὰν τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου ἔντασιν καὶ παράγουσι τὰς λεγομένας φωτοψίας. Ἐξετράπη δὲ ἡ συζήτησις εἰς τὰ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἐν Θαβωρίῳ λάμψαντος φωτὸς, φωτὸς ἀκτίστου ἔλεγον οἱ Παλαμῖται, ἐξ οὗ ὠφελούμενοι οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν κατηγόρησαν αὐτοὺς ἐπὶ διθεΐᾳ καὶ πυρολατρείᾳ, ἅτε ταυτίζοντας τὸ ἄκτιστον ἐν Θαβὼρ φῶς πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν. «Οὐδὲν γὰρ

ἄκτιστον ὅ,τι μὴ Θεός· εἰ οὖν μήτε κτίσμα τὸ φῶς ἐκεῖνο, μήτε Θεοῦ οὐσία (Θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε), τί λοιπὸν ἢ δυσὶν λατρεύειν Θεοῖς, ἑνὶ μὲν τῷ πάντων δημιουργῷ, ὃν καὶ ἀόρατον πᾶς τις ἂν ὁμολογήσειε, δευτέρῳ δὲ, τῷ καθ' ὑμᾶς ὁρωμένῳ ἀκτίστῳ τούτῳ φωτί;» Περὶ τῶν ζητημάτων τούτων ἀντηγωνίσθη κατ' ἀρχὰς ὁ Βαρλαὰμ πρὸς τὸν Παλαμᾶν. Βραδύτερον δὲ ἐπρωταγωνίστησεν ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐν τῇ λογομαχίᾳ καὶ, συγκροτηθείσης συνόδου ταραχώδους, ἐθριάμβευσε μὲν ὁ Παλαμᾶς, ἐφυλακίσθη δὲ ὁ Γρηγορᾶς, οὐδὲ τότε παραιτηθεὶς τοῦ ἀγῶνος, ἀλλ' ἐξακολουθήσας νὰ κεραυνοβολῇ τοὺς ἀντιδοξοῦντας διὰ λόγων ἐν κρυπτῷ συνταχθέντων, οἵτινες ὅμως περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν καὶ ἐκρίθη εὔλογον νὰ δημοσιευθῶσι κατὰ πρῶτον ὡς παράρτημα τῆς ἐν Βόννῃ γενομένης ἐκδόσεως τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας τοῦ ἀνδρός. Ὁ δὲ Βαρλαὰμ ἀποδρὰς ᾤχετο πρὸς Ἰταλίαν, καὶ, ἀπαρνηθεὶς τὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας δόγμα, ἀνεδείχθη αὐτόθι ἐπίσκοπος Ἱέρακος, καὶ ἔγραψε πολλὰ κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ὑπὲρ ἧς εἶχεν ἄλλοτε τοσοῦτον δεξιῶς ὑπερμαχήσει. Μὴ παραλίπομεν προσέτι νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐν τῇ Δύσει ἀναβίωσιν τῆς Ἑλληνομαθείας, ἐὰν ἦναι ἀληθὲς, ὅτι ἐν ᾧ χρόνῳ διεπραγματεύετο τὰ περὶ τῆς ἑνώσεως, ἀπήντησεν εἰς Αὐενιῶνα τὸν χαριέστατον τῆς Ἰταλίας ποιητὴν Πετράρχαν, καὶ διδάσκαλος αὐτοῦ ἐγένετο τῆς γλώσσης τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Πολὺ δὲ πρὶν ἢ διαλυθῇ ἡ προειρημένη ἔρις ἐγένετο θῦμα αὐτῆς, ἕνεκα ὑπερβάλλοντος θρησκευτικοῦ ζήλου, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος Γ'. Διότι θελήσας νὰ προεδρεύσῃ δημοσίας συνδιαλέξεως περὶ αὐτῆς γενομένης ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅπου συνέρρευσαν ἄπειροι ἀκροαταὶ ἢ μᾶλλον θεαταὶ, καὶ μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς ἁπλῆν προεδρείαν, ἀλλὰ διὰ μακροῦ δημηγορήσας, ἐξῆλθε τοῦ θεάτρου τούτου κατάκοπος. Ἔπειτα δὲ περὶ μέσας νύκτας δειπνήσας πλειότερον τοῦ δέοντος, ἔπεσεν εἰς μακρὰν λειποθυμίαν καὶ ὅτε ἀνέκυψεν ἐξ αὐτῆς κατελήφθη ὑπὸ πυρετοῦ σφοδροτάτου, ἐξ οὗ ἀπέθανε μετ' ὀλίγας ἡμέρας τῇ 15 ἰουνίου 1341.

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα κατέτριβον τὸν χρόνον καὶ τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις ὁ Ἀνδρόνικος Γ' καὶ ὁ σύμβουλος αὐτοῦ Καντακουζηνός, ἐνῷ ὁ Οὐρχὰν ἠσχολεῖτο ἀδιαλείπτως περὶ τὴν ῥύθμισιν καὶ τὴν παγίωσιν τῶν θεσμῶν διὰ τῆς ἐπιτηδείας τῶν ὁποίων

ἐφαρμογῆς ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ κεραυνοβοληθῇ ὁ χριστιανικὸς τῆς Ἀνατολῆς κόσμος. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου τὰ πράγματα, ἀντὶ νὰ βελτιωθῶσιν, ἐχειροτέρευσαν ἀπ' ἐναντίας. Οἱ δύο υἱοὶ τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως, Ἰωάννης καὶ Μανουήλ, ἦσαν ἀνήλικοι ἢ μᾶλλον παῖδες, διότι ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης ἦτο τότε μόλις ἐνναετής. Ἐντεῦθεν ἐννοεῖται ὁποῖον στάδιον ἀνεῴχθη εἰς τὴν φιλαρχίαν τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις καὶ ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἐλογίζετο ὡς ὁ κύριος τοῦ κράτους κυβερνήτης, καίτοι ἠρκεῖτο εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δομεστίκου. Ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐστερεῖτο, ὡς ἠξεύρομεν, ἀρετῶν τινων· ἀλλὰ ἡ παρακμὴ εἰς ἣν περιῆλθεν ἤδη ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν κοινωνία ἦτο τοιαύτη ὥστε καὶ αὐταὶ αἱ ἀρεταὶ τὰς ὁποίας ἐκ διαλειμμάτων παρῆγεν ἔτι, δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἦναι μετριώταται. Ὁ ἀνὴρ ἀπέδειξε πολλάκις ὅτι ἦτο προσώπικῶς ἀνδρεῖος καὶ ὅτι εἶχε νοῦν πρακτικόν· ἀντὶ ὅμως νὰ μεταχειρισθῇ τὰ προτερήματα ταῦτα εἰς τὸ νὰ διοργανώσῃ δυνάμεις ἰθαγενεῖς ἱκανὰς νὰ καταβάλωσι μὲν τοὺς ἐσωτερικοὺς αὐτοῦ ἀντιπάλους, νὰ περιστείλωσι δὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς πολεμίους, ἠγωνίσθη πάντοτε νὰ ὑποστηριχθῇ διὰ ῥαδιουργιῶν καὶ συμμαχιῶν ὀλεθρίων. Ἀπέδειξε πολλάκις, ὅτι δὲν ἦτο αἱμοβόρος, ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν ἐπιείκειάν του κατήντησε νὰ ἴδῃ καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον υἱὸν παρεμβάλλοντα αὐτῷ προσκόμματα. Ἀπέδειξε πολλάκις ὅτι ἠγάπα τὴν ἀρχήν· καὶ ὅμως ἀφοῦ ἵνα καταλάβῃ αὐτὴν ηὔξησε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν κοινὴν ἀμηχανίαν, ἔπειτα, ἀντὶ ν' ἀνταγωνισθῇ καρτερικῶς πρὸς τὴν ἀμηχανίαν ταύτην, παρῃτήθη τῶν πραγμάτων ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας καὶ γενόμενος μοναχὸς ἠσχολήθη ἐπὶ 30 περίπου ἔτη εἰς τὸ νὰ συγγράφῃ ἱστορίας, ἵνα διδάξῃ τοὺς μεταγενεστέρους, ὅτι αὐτὸς καὶ μόνος ἦτο ἄξιος τῆς ἀρχῆς, λησμονῶν ὅτι ἡ καλλιτέρα τούτου ἀπόδειξις ἤθελεν εἶναι ἂν διατηρήσας αὐτὴν ἔσωζε τὸ κράτος.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἄνθρωπος εἰς ὃν περιῆλθον φυσικῷ τῷ λόγῳ τὰ πράγματα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. Ὁ Καντακουζηνὸς προσελθὼν πρὸς τὴν χηρεύουσαν βασιλίδα Ἄνναν, διεβεβαίωσεν αὐτὴν, ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνηλίκων βασιλοπαίδων· καὶ τῳόντι διέταξεν ἀμέσως, τῇ συναινέσει αὐτῆς, τὰ δέοντα περὶ τούτου, ἐτέλεσεν ἔπειτα ἰδίᾳ δαπάνῃ πολυτελεστάτην κηδείαν τοῦ ἀποβιώσαντος φίλου του, καὶ συγχρόνως ἐξέδωκε τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς πρὸς ἅπαντας τοὺς στρατιωτικοὺς, διοικητικοὺς

καὶ οἰκονομικοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἤρχισεν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ὑπόκωφος κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσις, πρὸ πάντων παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' τοῦ Καλέκα, ἐπιλεγομένου καὶ Ἀπρηνοῦ (ἐξ Ἄπρω, πόλεως ἀσιανῆς ἐξ ἧς κατήγετο). Ὁ πατριάρχης ἐβεβαίου ὅτι δὲν θέλει μιμηθῇ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ Ἀρσενίου τοῦ ἐπιτρέψαντος ν' ἀποβληθῇ τῆς βασιλείας ὁ τελευταῖος τῶν Λασκάρεων, μὴ ἐννοῶν ὅτι διὰ τοιούτων λόγων προσέβαλλε καιρίως τὰ δικαιώματα τῶν Παλαιολόγων τοὺς ὁποίους ἠξίου νὰ προστατεύσῃ, ἅτε ἀναμιμνήσκων ὅτι καὶ αὐτοὶ δι' ἁρπαγῆς εἶχον καταλάβει τὴν ἀρχήν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ βασίλισσα αὐτὴ ἅμα συνελθοῦσα ὀλίγον ἀπὸ τῆς θλίψεως ἣν συνῃσθάνθη διὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της, δὲν ἐπεδείκνυε πολὺν ὑπὲρ τοῦ Καντακουζηνοῦ ζῆλον, οὗτος ἠθέλησε, καθὰ ἱστορεῖ, νὰ παραιτηθῇ τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ δὲν μετεπείσθη εἰμὴ ἐνδίδων, καθὰ πάντοτε αὐτὸς ἱστορεῖ, εἰς τὰς παρακλήσεις τῆς βασιλίδος καὶ αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου.

Ἡ συνδιαλλαγὴ ὅμως αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ἦναι πρόσκαιρος, διότι οἱ μὲν ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐφθόνουν τὸ ἀξίωμα τοῦ Καντακουζηνοῦ, οἱ δὲ φίλοι προσδοκῶντες παρ' αὐτοῦ μεγάλας ἀμοιβὰς ἐὰν βασιλεύσῃ, ἦσαν ἀνυπόμονοι νὰ ἴδωσιν αὐτὸν περιβαλλόμενον τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ὅθεν μετ' οὐ πολύ, ἅμα ὁ μέγας δομέστικος ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν ποικίλων τοῦ κράτους περισπασμῶν νὰ ἐξέλθῃ τῆς πρωτευούσης, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν τοῦ στρατοῦ ἡγεμονίαν, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἀνδρὸς ἔσπευσαν νὰ διενεργήσωσι τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ. Τῆς συνωμοσίας ταύτης προΐσταντο ὁ μέγας δοὺξ Ἀπόκαυχος (τὸν ὁποῖον ἐξελεγχθέντα πρὸ μικροῦ ἀμελῆ περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος εἶχεν ἀποβάλει τῆς ὑπηρεσίας ὁ Καντακουζηνός), ὁ πατριάρχης, αὐτὸς ὁ πενθερὸς τοῦ Καντακουζηνοῦ, Ἀνδρόνικος Ἀσὰν, ὅστις εἶχε φαίνεται ἀφορμάς τινας δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ γαμβροῦ του, ἕτεροί τινες ἐκ τῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, καὶ προσέτι ὁ μέγας δρουγγάριος Γαβαλᾶς καὶ ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Χοῦμνος. Ἡ βασιλὶς, ἥτις ἐδυσπίστει ὁσημέραι πλειότερον πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν, συνήνεσεν εἰς τὰ παρασκευαζόμενα καὶ προεχειρίσατο τὸν Ἀπόκαυχον ἔπαρχον Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ δευτερότοκος τοῦ Καντακουζηνοῦ υἱὸς Ἀνδρόνικος καὶ ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου δομεστίκου ἐφυλακίσθησαν, ἡ δὲ γηραιὰ καὶ σεβασμία αὕτη γυνὴ ἀπεβίωσε μάλιστα κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας, ἔντρομος γενομένη διὰ τὰς ἀντηχούσας πανταχόθεν

κατὰ τοῦ υἱοῦ της κατακραυγάς. Ὁ ἐξεγερθεὶς ὄχλος ἐλήστευσε τὸ μέγαρον τοῦ μεγάλου δομεστίκου καὶ τὰς οἰκίας τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, οἵτινες ἐδραπέτευσαν πρὸς τὸν προστάτην αὐτῶν διατρίβοντα μετὰ τοῦ στρατοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ. Ἐκεῖ μαθὼν τὰ γινόμενα ὁ Καντακουζηνὸς ἔγραψε πρὸς τὴν βασιλίδα ἐξαιτούμενος τὴν ἄδειαν νὰ προέλθῃ ἵνα δικαιολογηθῇ· ἀλλ' οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ συνελήφθησαν, αὐτὸς δὲ διετάχθη ἀποσχόμενος τῶν πραγμάτων νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῆς Διδυμοτείχου πύλης μέχρις οὗ ἀποφασισθῶσι περὶ αὐτοῦ τὰ δέοντα. Τότε οἱ περὶ αὐτὸν ὀπαδοὶ τὸν προέτρεψαν ν' ἀνακηρυχθῇ βασιλεύς· καὶ τῳόντι ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐδίστασε πλέον νὰ ἐνδυθῇ τὴν βασιλικὴν ἐσθῆτα καὶ ἔπειτα νὰ κατακοσμήσῃ τοὺς πόδας διὰ τῶν ἐρυθρῶν κρηπίδων. Καὶ ταύτην μὲν τὴν ἐπίσημον στολὴν ἐνέδυσαν αὐτὸν οἱ πλησιέστατοι τῶν συγγενῶν καὶ οἱ ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τῶν μισθοφόρων Λατίνων. Τὸν δὲ βασιλικὸν πῖλον κείμενον ἐπ' ἐδάφους πρὸ τῆς εἰκόνος τῆς Θεομήτορος, αὐτὸς λαβὼν ἰδίᾳ χειρὶ ἐπέθηκε τῇ κεφαλῇ. Ἀλλ' ὅμως ἐπιτηδευόμενος πάντοτε εὐλάβειαν πρὸς τὸν βασιλεύοντα οἶκον, ἐκανόνισεν ὥστε ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις καὶ ταῖς εὐφημίαις πρώτη μὲν νὰ μνημονεύηται ἡ βασιλὶς Ἄννα, μετ' ἐκείνην ὁ υἱὸς αὐτῆς Ἰωάννης καὶ τρίτος ὁ Καντακουζηνὸς Ἰωάννης, ὁ βασιλεύς, ἅμα Εἰρήνῃ τῇ βασιλίδι· τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἀποδυσάμενος τὰ χρυσόπαστα ἱμάτια περιεβάλετο αὖθις τὰ πένθιμα ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως, ἅτινα ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου λευκά.

Ὁ Καντακουζηνὸς διηγεῖται ἐν ταῖς ἱστορίαις αὐτοῦ, ὅτι, ἐπειδὴ ἐκ τῶν βασιλικῶν ἐσθήτων ἃς περιεβλήθη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναρρήσεως, ἡ μὲν ἐνδοτέρα συνέβη νὰ ἦναι μᾶλλον τοῦ δέοντος στενή, ἡ δὲ ἐξωτέρα πολλῷ εὐρυτέρα τοῦ δέοντος, εἷς τῶν παρόντων φίλων προοιωνιζόμενος ἐκ τούτου τὰ μέλλοντα γενέσθαι εἶπεν, ὅτι κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ βασιλεὺς εἰς πολλὴν θέλει περιέλθει ἀπορίαν, τὰ δ' ὕστερον ἔσονται ἐκ διαμέτρου εὐρύτερα τοῦ δέοντος καὶ πολλὴν παρεχόμενα τὴν ἄνεσιν. Ἀλλὰ δυστυχῶς δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὸ κράτος ἡ ἄνεσις αὕτη δὲν ἐπῆλθε ποτέ. Ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶσαι σχεδὸν αἱ πόλεις παρήκουσαν τῶν διαταγῶν τοῦ νέου βασιλέως, ὥστε ἤρχισεν οὕτω μακρὸς ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Παλαιολόγων, καθότι ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι, πρὸ πάντων ὅμως ὁ Καντακουζηνός, περιέπεσον εἰς τὸ ἀσύγ-

γνωστον ἁμάρτημα τοῦ νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν συνδρομὴν τῶν δύο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπικινδυνοτέρων πολεμίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Τούρκων. Καὶ πῶς εἶχον μὲν τότε οἱ Τοῦρκοι, εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς· οἱ δὲ Σέρβοι οὓς πολλάκις ἀνεφέραμεν ὡς ἀποτελοῦντας μικράν τινα σλαυικὴν ἡγεμονίαν, ἐκτήσαντο περὶ τὰ μέσα τῆς τεσσαρεςκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος πολλὴν δύναμιν καὶ δόξαν ὑπὸ τὸν βασιλέα Στέφανον Δουσσὰν, γενόμενοι κύριοι τῶν πλείστων βορειοτέρων Ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀκριβέστερον τὰ περὶ τούτου θέλομεν ἱστορήσει κατωτέρω πραγματευόμενοι τὰ κατὰ τὰς χώρας ταύτας ἐπὶ τῶν προκειμένων χρόνων. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν μόνον, ὅτι ὁ Δουσσὰν τοσοῦτον ὀλίγον ἔκρυπτε τὰς κατακτητικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις, ὥστε μετ' οὐ πολὺ ἐπεκλήθη αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας, δεσπότης Ἄρτης καὶ κόμης Βλαχίας (ἤτοι Θεσσαλίας). Καὶ ἐν τούτοις παρὰ τούτου τοῦ ἀνδρὸς ἐζήτησεν ἐπικουρικὰ στρατεύματα ὁ Καντακουζηνὸς, ἐνῷ ἦτο ἐκ προοιμίου γνωστὸν, ὅτι τὰ λεγόμενα ταῦτα ἐπικουρικὰ στρατεύματα δὲν ἔμελλον νὰ ἀποδώσωσι ποτὲ εἰς τὸ κράτος ὅσα φρούρια καὶ ὅσας πόλεις εἶχον ἀφαιρέσει ἀπὸ τῶν Παλαιολόγων. Ἡ δὲ πρὸς τοὺς Τούρκους συμμαχία αὐτοῦ ὑπῆρξεν εἰ δυνατὸν ἔτι αἰσχροτέρα. Ὀσάκις ὁμιλοῦμεν ἐνταῦθα περὶ Τούρκων διακριτέον, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, τοὺς ὀσμανίδας ἀπὸ τῶν ἄλλων τουρκομανικῶν δυναστῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τῶν τελευταίων τούτων αἱ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Εὐρώπην σκοπὸν εἶχον τὴν λαφυραγωγίαν· οἱ δὲ πρῶτοι ἐξακολουθοῦντες νὰ ὀργανίζωνται ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Οὐρχὰν, ἀπέβλεπον εἰς κατακτήσεις μονιμωτέρας. Ἀμφότεροι δὲ ἐκλήθησαν ἐπὶ τοῦ ὁλεθρίου τούτου μεταξὺ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολέμου νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους τούτου πράγματα καὶ ἕκαστος ὠφελήθη ἐκ τούτου φυσικῷ τῷ λόγῳ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκεν. Ὁ Οὐμούρμπεϋς, ὁ δυνάστης Ἀϊδινίου, μετὰ τοῦ ὁποίου ὁ Καντακουζηνὸς εἶχε συνάψει πρὸ καιροῦ προσωπικὴν φιλίαν, ἦλθε τῷ 1342 εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ στόλου συγκειμένου μὲν ἐκ τριακοσίων ὀγδοήκοντα, ὡς λέγεται, πλοίων, κομίζοντος δὲ 28,000 μαχητῶν. Καὶ ἔκτοτε ἐπὶ πολλὰ ἔτη οἱ ἐπίκουροι οὗτοι ἐξηκολούθησαν δηοῦντες τὴν Θρᾴκην ἐπ' ὀνόματι τοῦ Καντακουζηνοῦ. Προσεγγίζοντος τοῦ χειμῶνος ὁ Οὐμούρμπεϋς ἐπέστρεφεν ἑκάστοτε εἰς τὴν Ἀσίαν συνεπαγόμενος τὰ λάφυρα ὅσα εἶχεν ἁρπάσει ἀπὸ τῶν δυστυχῶν τῆς ὑπαίθρου χώρας κατοίκων καὶ ἐνίοτε

ἀξιόλογα χρηματικὰ ποσὰ πληρωθέντα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς βασιλίδος Ἄννης, ἵνα τὸν καταπείσῃ νὰ ἀπέλθῃ, καὶ ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἀπήρχετο μὲν, παρωτρύνετο δὲ ἔτι μᾶλλον νὰ ἐπανέλθῃ κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος. Εἰς ποίας θυσίας ὑπεβάλλετο ἡ Ἄννα ἵνα πληρώσῃ τὰ ποσὰ ταῦτα, ἐξάγεται ἐκ τούτου ὅτι τῷ 1342 ἡ χρηματικὴ ἀμηχανία ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε ἠναγκάσθη νὰ δανεισθῇ παρὰ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ ἐν τῇ Ἐνετίᾳ Ἁγίου Μάρκου 30,000 φλωρία, ἐνεχυριάσασα εἰς αὐτοὺς τὰ κειμήλια τοῦ στέμματος, τὰ ὁποῖα καὶ ἔμειναν ἐν τῷ θησαυροφυλακείῳ τῆς ἐκκλησίας, διότι τὸ δάνειον ἐκεῖνο δὲν κατωρθώθη νὰ ἀποδοθῇ ποτέ. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Οὐμούρμπεϋς δὲν ἔπαυε τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκεν ἡ βασιλὶς Ἄννα ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Οὐρχάν. Τότε ὅμως ὁ Καντακουζηνὸς συνῆψεν ὡςαύτως διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν ὀσμανιδῶν, ὅστις προέτεινεν ὡς ὅρον τῆς συμμαχίας νὰ λάβῃ σύζυγον μίαν τῶν θυγατέρων τοῦ βασιλέως τούτου. Ὁ Καντακουζηνὸς βεβαιοῖ, ὅτι, συμβουλευθεὶς οὐ μόνον μετὰ τῶν οἰκείων καὶ τῶν ἐν τέλει ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ Οὐμούρμπεϋ περὶ τῆς προτάσεως ταύτης, ἤκουσε παρὰ πάντων ὅτι συμφέρει τὰ μάλιστα ἡ παραδοχὴ αὐτῆς. Καὶ ἐτελέσθη λοιπὸν τῷ 1346 ὁ ἀλλόκοτος οὗτος γάμος, ἀλλόκοτος οὐ μόνον, διότι ἄνθρωπος ἀξιῶν ὅτι εἶναι χριστιανὸς ἔδιδε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ σύζυγον εἰς τὸν δεινότατον τοῦ χριστιανισμοῦ πολέμιον, ἀλλὰ καὶ διότι κόρη νέα ἠναγκάζετο νὰ συνοικήσῃ μετὰ πρεσβύτου, θίγοντος τὸ 60 τῆς ἡλικίας ἔτος. Ἐν τούτοις ὁ παράδοξος ἐκεῖνος βασιλεὺς καὶ ἱστοριογράφος ἐνασμενίζεται περιγράφων τὴν τελετὴν ἥτις ἐγένετο περὶ Σηλυβρίαν κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς κόρης αὐτοῦ εἰς τὴν πρεσβείαν ἢ μᾶλλον τὴν στρατιὰν, ἣν κατὰ πρόσκλησίν του ἔπεμψεν αὐτόθι ἐπὶ τούτῳ ὁ Οὐρχάν. Ὁ Καντακουζηνὸς βεβαιοῖ ἐπανειλημμένως ὅτι ἐγένοντο ὅσα ἔθος εἶναι τοῖς βασιλεῦσι ποιεῖν ἐπὶ ταῖς θυγατράσι πρὸς γάμον ἀγομέναις. Ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι γάμος ἐκκλησιαστικὸς δὲν ἐτελέσθη. Βεβαιοῖ προσέτι ὅτι ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ διέσωσεν ἀβλαβῆ τὴν πίστιν, καίτοι πολλαὶ ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Οὐρχὰν καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀπόπειραι νὰ μεταπείσωσιν αὐτήν. Οὐδ' ἀμφιβάλλομεν περὶ τούτου, ἀλλ' ὅτι ἔτι ἀσφαλέστερον γνωρίζομεν εἶναι, ὅτι ὁ τερατώδης οὗτος γάμος οὔτε τὸν Καντακουζηνὸν αὐτὸν οὔτε τὸ κράτος ὠφέλησε τὸ παράπαν.

Καὶ ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ὁ Οὐρχὰν τὴν εἰλικρινῆ πρόθεσιν τοῦ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν πενθερὸν αὐτοῦ καὶ τὸ κράτος τούτου, τὸ πρᾶγμα

ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἀδύνατον. Δὲν ἤρκει νὰ καταβάλῃ τὴν βασιλίδα Ἄνναν καὶ τὰ τέκνα της καὶ τοὺς ὀπαδούς· δὲν ἤρκει νὰ περιστείλῃ τοὺς ποικίλους πολεμίους ὅσοι ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐκείνων διενέξεων ἠκρωτηρίαζον ἀδιακόπως τὸ κράτος, ἰδίως δὲ τοὺς τότε ἐπί τινα χρόνον παντοδυνάμους γενομένους Σέρβους, ἔπρεπε πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ἐμπνεύσῃ καὶ σύνεσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους οἵτινες, προϊστάμενοι τῶν πραγμάτων, ἐξετράπησαν τότε εἰς πραγματικὴν μανίαν. Εἰς ἑκάτερον τῶν δύο ἀντιπάλων στρατοπέδων ἐπεκράτει ἀναρχία δεινή. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἀπόκαυχος ἐξώρισε τὸν σύντροφον αὐτοῦ Γαβαλᾶν· ἔπειτα οἱ ἐπὶ ὑπονοίαις προδοσίας φυλακισθέντες ἄνθρωποι ἐδολοφόνησαν τὸν Ἀπόκαυχον· ἔπειτα ὁ ὄχλος καὶ ἰδίως οἱ ναῦται οἵτινες ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν ἀρχαῖον τοῦτον ἀρχηγόν, κατέσφαξαν ὅλους τοὺς φυλακισμένους καὶ ὅλους τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν. Ἀνάλογα δὲ συνέβησαν καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἥτις ἔμενε πάντοτε πιστὴ εἰς τοὺς Παλαιολόγους. Πλὴν τούτων οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει περιῆλθον εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἐν Γαλατᾷ ἑδρεύοντας ἰσχυροὺς Γενουαίους καὶ ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ πληρώσωσιν εἰς αὐτοὺς βαρείας ἀποζημιώσεις. Ὁ δὲ Καντακουζηνὸς πάλιν, ἀντὶ νὰ φροντίσῃ νὰ γίνῃ κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ ἔπρεπεν ὑποθέτομεν νὰ ἦναι ὁ σπουδαιότατος αὐτοῦ σκοπός, ἐστέφετο τὸ δεύτερον ἐν Ἀδριανουπόλει ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων καὶ καθῆρει δι' αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἐπισκόπων τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπελπισθεὶς δὲ νὰ καταλάβῃ τὴν βασιλεύουσαν διὰ πολέμου, περιεφέρετο εἰς τὰ πέριξ ἀγωνιζόμενος νὰ παρεισδύσῃ εἰς αὐτὴν διὰ προδοσίας. Ἀλλὰ συγχρόνως περιεστοιχισμένος ὢν καὶ αὐτὸς ὑπὸ προδοτῶν ἐκινδύνευε νὰ γίνῃ θῦμα αὐτῶν καθ' ἑκάστην. Τελευταῖον κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1347 τινὲς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μισθοφόρων ἀνέῳξαν αὐτῷ τὴν χρυσῆν πύλην ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν καθ' ἣν ἡ βασιλὶς Ἄννα ἐνόμισε κατάλληλον τὴν περίστασιν νὰ συγκροτήσῃ ἐκκλησιαστικὴν σύνοδον πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἐξακολουθούσης μεταξὺ τῶν Παλαμιτῶν καὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἔριδος, καὶ μετὰ τὴν σύνοδον ἔδιδε γεῦμα πολυτελὲς εἰς τοὺς μετασχόντας αὐτῆς ἄνδρας. Ἡ βασιλὶς ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ τὸ συμπόσιον, ἵνα συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν ἐμβαλόντα εἰς τὴν πόλιν Καντακουζηνόν. Καὶ προσηνέχθη μὲν οὗτος κατὰ τὴν συνήθειάν του ἐπιεικῶς. Συνεφώνησεν, ὅτι θέλει ἄρχει τῶν πραγμάτων ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τὸν νέον βασιλέα Ἰωάννην

τὸν Παλαιολόγον καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τὴν βασιλίδα Ἄνναν τὸ πλεῖστον τῶν ἀνακτόρων, αὐτὸς καταλαβὼν μίαν μόνον αὐτῶν πλευράν. Ἀλλ' ὁ συμβιβασμὸς οὗτος δὲν ἀποκατέστησε τὴν κοινὴν εἰρήνην.

Οἱ περιστοιχίζοντες τὸν Καντακουζηνὸν τυχοδιῶκται θέλοντες νὰ λάβωσιν ὅσον ἐνδέχεται πλειότερα λάφυρα, ἠξίουν ὅτι εἶναι ἄδικον οἱ νικηταὶ μετὰ τοσαῦτα παθήματα νὰ ἐξισωθῶσι πρὸς τοὺς νικηθέντας. Ὅτε τῇ 10 μαΐου 1347 ὁ Καντακουζηνὸς ἐνόμισε πρέπον νὰ στεφθῇ καὶ τρίτην φορὰν ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ στρατιῶται ἀπήτησαν θορυβωδῶς νὰ παραλάβῃ συνάρχοντα τὸν υἱόν του Ματθαῖον. Ἡ στάσις αὕτη κατηυνάσθη, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ματθαῖος Καντακουζηνὸς ἀνεκηρύχθη βασιλεὺς ἐν Ἀδριανουπόλει, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ἡ δραμοῦσα αὐτόθι μήτηρ του τὸν κατέπεισε νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἀξιώματος τούτου, ὥστε ἀνεβλήθη ὁ μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ πόλεμος. Ἕτερος ὅμως πόλεμος ἐξερράγη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι ὁ Καντακουζηνὸς καταργήσας ἢ ἐλαττώσας τὰ λιμενικὰ τῆς βασιλευούσης δικαιώματα, ἠθέλησεν οὕτω νὰ προσελκύσῃ εἰς αὐτὴν τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἤκμαζεν εἰς τὸν ὑπὸ τῶν Γενουαίων κατεχόμενον Γαλατᾶν. Ἐντεῦθεν παροξυνθέντες οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐπανέλαβον τὰς ἐχθροπραξίας, αἵτινες διήρκεσαν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη, 1348—1352, καὶ καθ' ἃς, ἀφ' οὗ ἥ τε Κωνσταντινούπολις ὅ τε Γαλατᾶς ἔπαθον πλείστας ὅσας ζημίας, ὁ Καντακουζηνὸς ἐπὶ τέλους κατετροπώθη ἐν μεγάλῃ ναυμαχίᾳ, καίτοι εἶχε συμμάχους τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τοὺς Καταλανούς. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην πρὸς τοὺς Γενουαίους δι' ἧς οὐ μόνον ἐπεκύρωσεν ὅλα τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν προνόμια, ἀλλὰ καὶ ἐπεξέτεινε τὰς ἐν Γαλατᾷ κτήσεις των καὶ ὑπέσχετο νὰ παύσῃ πᾶσαν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τοὺς Καταλανοὺς σχέσιν ἐφ' ὅσον ἐξηκολούθει ὁ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Γενούης πόλεμος. Ταῦτα δὲ συνέβαινον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνῷ οἱ μὲν Σέρβοι δὲν ἔπαυον τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν, περὶ Ἀδριανούπολιν δὲ καὶ Διδυμότειχον ἐξερράγη νέος ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ καὶ Ἰωάννου Παλαιολόγου. Τῆς συμφορᾶς ταύτης παραίτιος δὲν ἦτο ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός· ἀπ' ἐναντίας εἶχε προσπαθήσει παντὶ σθένει νὰ προλάβῃ αὐτήν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ υἱοῦ του, καὶ ὁ μὲν Ἰωάννης Παλαιολόγος κατέφυγεν εἰς Τένεδον, ὁ δὲ Ματθαῖος, μετὰ τοσαύτας ματαιωθείσας ἀποπείρας, ἐστέφθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 1354 εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς συνάρχων τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

Ἐὰν ὁ τελικὸς σκοπὸς τῶν μακρῶν καὶ ποικίλων ἀγώνων τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἦτο νὰ βασιλεύσῃ ὁπωσδήποτε, κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἐφαίνετο ὅτι ἐπέτυχεν ὁριστικῶς τοῦ σκοποῦ τούτου, διότι οὐ μόνον ἐβασίλευεν ἀλλὰ καὶ ἐξέβαλε τῆς βασιλείας τοὺς Παλαιολόγους. Δὲν ἔμελλεν ὅμως νὰ ἀπολαύσῃ ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν εὐτυχίαν ταύτην. Δύο ἀλλεπάλληλα γεγονότα ἦλθον νὰ διαλύσωσι τὰ ὄνειρά του καὶ νὰ ῥίψωσιν αὐτὸν πάλιν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, Εἴπομεν ὅτι ὁ Οὐρχὰν καὶ ἂν ἤθελε νὰ τὸν σώσῃ, δὲν ἠδύνατο· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἤθελεν. Ἐνῷ τῷ 1348 ἦλθεν εἰς Σκούταρι, ἵνα ἐπισκεφθῇ μεθ' ὅλης αὐτοῦ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς αὐλῆς τὸν πενθερόν του, καὶ πολλὰ ἐγένοντο τότε αὐτόθι κυνηγέσια καὶ συμπόσια, μετ' ὀλίγον μοῖρα ἀξιόλογος ὀσμανιδῶν διαπεράσασα τὸν Ἑλλήσποντον ἐπεχείρησε δεινὴν δῄωσιν τῶν θρᾳκικῶν καὶ τῶν μακεδονικῶν πόλεων. Ἔπειτα ὁ Οὐρχὰν συνεμάχησεν ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Γενουαίων, τῶν πολεμουμένων τότε ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Μετ' ὀλίγον δὲ, ὠφελούμενος ἐκ τῆς ὀσημέραι προϊούσης ἀναρχίας τοῦ κράτους, κατέλαβε μονίμως πολλὰ τῆς θρᾳκικῆς Χερσονήσου φρούρια καὶ ἰδίως τὴν Καλλίπολιν, ἀφ' ἧς ὁρμώμενοι οἱ ὀσμανίδαι ἔμελλον νὰ κατακλύσωσι μετ' οὐ πολὺ πᾶσαν Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν.

Εἰς μάτην ὁ Καντακουζηνὸς ἐζήτησε παρὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τὴν ἀπόδοσιν τῶν εὐρωπαϊκῶν τούτων φρουρίων. Ὁ Οὐρχὰν ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς ἐπροσποιήθη ὅτι εἶναι εὐδιάθετος νὰ ἔλθῃ περὶ τούτου εἰς διαπραγματεύσεις, ἐπὶ τέλους δὲν ἀπέδωκε τίποτε. Τούτων δὲ γινομένων, ὁ ἐν Τενέδῳ ἀποχωρήσας Ἰωάννης Παλαιολόγος συνεννοηθεὶς μετὰ πλουσίου τινὸς καὶ ἰσχυροῦ Γενουαίου, ὀνόματι Φραγκίσκου Καταλουσίου, ὑπέσχετο νὰ δώσῃ αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν καὶ νὰ παραχωρήσῃ τὴν νῆσον Λέσβον, ἐὰν πείσῃ τοὺς ἐν Γαλατᾷ ὁμογενεῖς νὰ τὸν βοηθήσωσι πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τῳόντι διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Γενουαίων ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος κατώρθωσε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν· καὶ ἐπειδὴ οἱ Καντακουζηνοὶ κατέχοντες ἀσφαλῶς τὰ ἀνάκτορα ἀνθίσταντο, συνεβιβάσθη πρὸς αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς ἑξῆς ὅροις· ὅτι ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος θέλουσι καλεῖσθαι ἀμφότεροι βασιλεῖς, καὶ θέλουσιν ἐδρεύει ἀμφότεροι εἰς τὰ ἀνάκτορα ἔχοντες ἴσην ἐξουσίαν, ὁ δὲ Ματθαῖος θέλει ἐπιτραπῆ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀδριανουπόλεως διατηρῶν τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας ἐφ' ὅρου ζωῆς. Ἐννοεῖται ὅτι συγ-

χρόνως ὁ Φραγκῖσκος Καταλούσιος, γενόμενος γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῇ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἔλαβεν ὡς ἴδιον κτῆμα τὴν νῆσον Λέσβον, ὥστε ὁ μικρὸς οὗτος ἐμφύλιος πόλεμος ἐπέφερε νέον τοῦ κράτους ἀκρωτηριασμόν. Ἀλλ' αἱ τελευταῖαι αὗται δυστυχεῖς περιπέτειαι ἐξήντλησαν, ὡς φαίνεται, τὰς περιλιπομένας δυνάμεις τῆς φιλοδοξίας τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ γαμβρός του Οὐρχὰν οὐ μόνον δὲν ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν Καλλίπολιν καὶ τὰ λοιπὰ τῆς θρακικῆς Χερσονήσου φρούρια, ἀλλὰ δὲν ἐδίσταζε νὰ συνεννοῆται καὶ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου. Εἷς τῶν υἱῶν τοῦ Οὐρχάν, ὁ Χαλίλ, διετέλει αἰχμάλωτος εἰς τὴν ὑπὸ Γενουαίων κατεχομένην Φώκαιαν. Ὁ πατήρ του γινώσκων τὰς σχέσεις τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου πρὸς τοὺς Γενουαίους, τὸν παρεκάλεσε νὰ διενεργήσῃ τὴν λύτρωσιν τοῦ νέου ἐκείνου. Ὁ δὲ καθυπεβλήθη ἐπὶ τούτῳ προθύμως εἰς πολλὰς θυσίας· διότι πρῶτον ἐπλήρωσεν εἰς τοὺς Γενουαίους ὡς λύτρα 100,000 χρυσῶν, τὰ ὁποῖα πολὺ εὐλογώτερον ἦτο νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἄμυναν τοῦ κράτους· καὶ δεύτερον δὲν ἀπέστειλε τὸν Χαλὶλ πρὸς τὸν πατέρα του εἰμὴ ἀφοῦ ἀπένειμεν αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ πανυπερσεβάστου. Πᾶσα αὕτη ἡ ἀφροσύνη καὶ ταπείνωσις ἦτο βεβαίως οἰκτρὰ καὶ ἱκανὴ νὰ φέρῃ εἰς ἀπελπισίαν τὸν γενναιότερον τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ μήπως καὶ αὐτὸς ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐπεζήτησε τήν τε ἀρχὴν καὶ τὴν πρὸς τοὺς Τούρκους συμμαχίαν δι' οἰκτροτέρων ἔτι θυσιῶν. Ὁπωσδήποτε ὀλίγον ἀφ' οὗ ὑπέγραψε τὸν προμνημονευθέντα συμβιβασμὸν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ἀποχωρήσας αἴφνης εἰς τὴν μονὴν τῶν Μαγγάνων, ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα, 1355. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ματθαῖος αἰχμαλωτευθεὶς μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τῶν Σέρβων, παρεδόθη εἰς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον ἀντὶ μεγάλων λύτρων. Τότε ὁ Ἰωάννης προέτεινεν αὐτῷ νὰ τῷ ἀποδώσῃ τὴν ἐλευθερίαν ἐὰν παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς· καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖνος ἀπεποιεῖτο, κατέπεισεν αὐτὸν εἰς τοῦτο ὁ πατὴρ Καντακουζηνός.

Περὶ τὸ 1355 λοιπὸν ἔτος ἐμονάρχησεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐκλιπόντων ἐκ μέσου τῶν Καντακουζηνῶν· καὶ μετὰ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη ἀπέθανεν ὡσαύτως ὁ Οὐρχάν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πρεσβύτερος υἱός του Σουλεϊμὰν πασᾶς εἶχε τελευτήσει μικρὸν πρὸ αὐτοῦ, ἐν Καλλιπόλει, διεδέξατο τὴν τῶν ὀσμανιδῶν ἀρχὴν ὁ νεώτερος τοῦ Οὐρχὰν υἱὸς Μουρὰτ Α', ὅστις ἔμελλε νὰ θερίσῃ τοὺς καρποὺς τῶν θεσμῶν οὓς ἔθετο ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ τῆς ὀλεθρίας καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλθον ὅλοι

οἱ Χριστιανοὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τῶν ἐκτεινομένων ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τοῦ Ταινάρου, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος. Εἴδομεν ἤδη πῶς εἶχον ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τοῦ χρόνου τὰ περιλιπόμενα λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ πρὶν ἢ προχωρήσωμεν, ῥίψωμεν ἓν βλέμμα καὶ εἰς τὰς ἐν τῷ μεταξὺ οὐδὲν ἧττον οἰκτρὰς περιπετείας τῶν ἄλλων τῆς Ἀνατολῆς Χριστιανῶν· Φράγκων, Ἑλλήνων, Σέρβων, Ἀλβανῶν καὶ Ἑνετῶν.

Καθ' ἃ προείπομεν (σελ. 228) οὔτε ἡ Πελοπόννησος οὔτε ἡ Ἤπειρος ὠφελήθησαν πολὺ ἐκ τοῦ ὅτι, μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1331 θάνατον Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, ἡ χήρα αὐτοῦ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ κατέπεισε τὸν ἀνδράδελφόν της Ἰωάννην Γραυῖναν νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς Ῥοβέρτον τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν παραρτημάτων καὶ νὰ λάβῃ ἀντὶ τούτων τὰς ἐν Ἠπείρῳ κτήσεις τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ οἴκου. Ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ δὲν ἦλθεν εἰμὴ ἅπαξ καὶ ἐπὶ μικρὸν μόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον, 1338—1340, ἐκυβέρνα δὲ τὰς αὐτόθι κτήσεις αὐτῆς συνήθως διὰ γενικῶν ἐπιτρόπων, οἵτινες δὲν ἴσχυσαν οὔτε τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην τῆς χερσονήσου νὰ διατηρήσωσιν οὔτε τὴν ἀκεραιότητα τοῦ αὐτόθι φραγκικοῦ κράτους νὰ διασώσωσιν. Ὁ μὲν ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, ὁ καὶ πολιτικὸς κύριος τῆς αὐτόθι βαρωνίας γενόμενος, ἐπολιτεύετο ὡς ὅλως ἀνεξάρτητος αὐτῆς δυνάστης, ὁ δὲ ἄρχων τοῦ Δαμαλᾶ Κεντουριώνης Α' Ζαχαρίας, οὐδόλως ἤθελε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Αἰκατερίνης. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι βαρῶνοι ἦσαν τόσον ὀλίγον εἰς αὐτὴν ἀφωσιωμένοι, ὥστε ἐπανειλημμένως ἐσκέφθησαν περὶ εὑρέσεως ἑτέρου κυριάρχου. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἤθελον τὴν ἕνωσιν τῆς φραγκικῆς ταύτης ἡγεμονίας μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐν Μισθρᾷ δεσποτάτου, πέμψαντες ἐπὶ τούτῳ τῷ 1341 πρέσβεις πρὸς τὸν ἐν Διδυμοτείχῳ Ἰωάννην Καντακουζηνόν· οὐδὲ πρέπει νὰ φανῇ τοῦτο παράδοξον, ἀφοῦ πρὸ καιροῦ, πολλοὶ Ἕλληνες εἶχον προαχθῆ εἰς τὰ ὕπατα τῆς ἡγεμονίας ἐκείνης ἀξιώματα, ἰδίως δὲ τῷ 1336—1338 διετέλεσε πρωτοβεστιάριος παρὰ τῷ γενικῷ ἐπιτρόπῳ τῆς Αἰκατερίνης, ὁ Ἰωάννης Μουρμούρης. Ἄλλοι δὲ πάλιν βαρῶνοι προέτειναν τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν βασιλέα τῆς Μαγιόρκας Ἰάκωβον Β', ἀπόγονον ὄντα ἐκ θηλυγονίας τῶν Βιλλεαρδουίνων. Ἡ περὶ τούτου διαπραγμάτευσις εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιομνημόνευτος, ὅτι κατὰ τὸ ὑποβληθὲν εἰς τὸν βα-

σιλέα ὑπόμνημα, ἡ Πελοπόννησος τότε περιελάμβανεν ὑπὲρ τὰς 1000 βαρωνίας καὶ φέουδα, ἐξ ὧν ὁ ἐπικυρίαρχος ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ ἐτησίως, κατὰ μέσον ὅρον, ἀνὰ 300 λίρας τῆς Βαρκελώνης, ἀφαιρουμένων δὲ τῶν ἐξόδων τῆς διοικήσεως, ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐτησίαν πρόσοδον καθαρὰν 100,000 φιορινίων. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διαπραγματεύσεις ἐματαιώθησαν, αἱ μὲν πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν διὰ τὸν ἐπελθόντα ἐμφύλιον πόλεμον πρὸς τοὺς Παλαιολόγους, αἱ δὲ πρὸς τὸν Ἰάκωβον Β' διὰ τὸν ἐπισυμβάντα θάνατον αὐτοῦ. Ἀπεβίωσε δὲ ἐν τῷ μεταξύ, τῷ 1346, καὶ ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ, τὴν ὁποίαν διεδέχθη ὁ υἱός της Ῥοβέρτος, 1346—1364, ὡς ἐπικυρίαρχος τῆς Ἀχαΐας, προσλαβὼν συγχρόνως καὶ τὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀξίωμα, ὡς ἀπόγονος ἐκ θηλυγονίας τοῦ Βαλδουΐνου Β'. Πράγματι ὅμως ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα ἐν Πελοποννήσῳ ἀναρχία· ἕκαστος τῶν βαρώνων ἐπολιτεύετο κατὰ τὸ αὐτῷ δοκοῦν, ἰδίως δὲ ἴσχυσε τότε ὁ οἶκος τῶν Ἀκκιαϊουόλων, ὅστις, προστατευθεὶς πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης (εἷς τῶν Ἀκκιαϊουόλων τούτων, ὁ Νικόλαος, διετέλεσε καὶ ἐραστὴς τῆς Αἰκατερίνης), εἶχε κατορθώσει νὰ προσοικειωθῇ τὸ κάλλιστον τῆς χώρας μέρος.

Πολὺ ὁμαλώτερα ἦσαν τὰ πράγματα ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἂν καὶ ὁ μὲν ἡγεμὼν τῆς κατεχούσης αὐτὴν Καταλανικῆς ἑταιρίας Ἀλφόνσος Φαδρίκος ἀπεβίωσε τῷ 1338, οἱ δὲ λογιζόμενοι κυρίαρχοι τῆς χώρας, οἱ τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου βασιλόπαιδες, οὐδέποτε ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' οἱ Καταλανοί, κυβερνώμενοι ὑπὸ τῶν παρὰ τοῦ οἴκου τούτου διοριζομένων ἐπιτρόπων, ἔδειξαν περὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, τῶν Σαλώνων, τοῦ Λοιδορικίου καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας, σύνεσίν τινα καὶ ἐπιτηδειότητα ἀλλοτρίαν, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν (σελ. 227), τῆς προτέρας ἀγριότητος. Διετέλεσαν διαρκῶς φίλοι καὶ σύμμαχοι τῶν Ἐνετῶν ἔχοντες πολλὰ κοινὰ πρὸς τούτους συμφέροντα. Οἱ μὲν Καταλανοὶ ἤθελον ν' ἀποτρέψωσι τὴν Ἐνετίαν ἀπὸ τοῦ νὰ παράσχῃ βοήθειάν τινα εἰς τὸν ἀδιακόπως ποθοῦντα νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀττικῆς Οὐάλτερον Βριέννιον τὸν νεώτερον, μηδέποτε δὲ κατορθώσαντα τοῦτο. Οἱ δ' Ἐνετοὶ πάλιν εἶχον χρείαν τῆς τῶν Καταλανῶν φιλίας, ἵνα ἀσφαλίσωσι τὸ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας ἴδιον κράτος ἀπό τε τῶν ἐπικυριαρχικῶν ἀξιώσεων τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου καὶ ἀπὸ τῶν κατόχων τῆς χώρας Λομβαρδικῶν οἴκων. Ἐπέτυχον δὲ κατ' ἀμφότερα τόσῳ

μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν Ἀνδεγαυηνοὶ ἠπείλουν ὡς πάντοτε, ἀλλὰ τοσοῦτον δὲν ἐνήργουν, οἱ δὲ Λομβαρδικοὶ οἶκοι εἶχον ἀπαραίτητον χρείαν τῆς Ἐνετικῆς προστασίας ἰδίως κατὰ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, αἵτινες, ἠξεύρομεν ἤδη (σελ. 225—226) ὁπόσον ἦσαν ὀλέθριαι. Μήπως ὁ ἡγεμὼν τοῦ Ἀϊδινίου Οὐμούρμπεϋς, ὁ ὑποτιθέμενος φίλος τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ καὶ τοσοῦτον διαβόητος γενόμενος παρὰ τοῖς τότε Φράγκοις ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μορβασὰν, δὲν ἐτόλμησε νὰ τιτλοφορήσῃ ἑαυτὸν καὶ δυνάστην Ἀχαΐας; Χάρις ὅμως εἰς τὴν μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Καταλανῶν συμμαχίαν, οὐ μόνον ἠσφαλίσθη εἴπερ ποτὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας ἐνετικὴ ἀρχή, ἀλλὰ καὶ τὰ παράλια τῆς νήσου καὶ τῆς Ἀττικῆς ἀπηλλάγησαν ἐπί τινα ἔτη, περὶ τὸ 1340, τῶν τουρκικῶν δηώσεων. Ἄξιον δὲ ἰδίως σημειώσεως εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ Ἀττικὴ οὐ μόνον ἐξηκολούθησεν ἀπολαμβάνουσα ὑπὸ τοὺς Καταλανοὺς, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, τὴν προτέραν ὑλικὴν εὐημερίαν, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ μελέται δὲν εἶχον, ὡς φαίνεται, ἐκλείψει παντελῶς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκ τῆς χώρας ταύτης, διότι μανθάνομεν, ὅτι κατὰ Αὔγουγουστον τοῦ 1339 ὁ ἐνταῦθα ἱερεὺς Κοσμᾶς Κάμηλος ἀντέγραψε, κατὰ παραγγελίαν τοῦ δόκτορος Δημητρίου Νομαχλώνου, διάφορα ἰατρικὰ συγγράμματα τοῦ Ὀριβασίου καὶ ἄλλα. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ φραγκικὴ κυριαρχία διετηρεῖτο ἀσφαλῶς μὲν ἔτι ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι καὶ ἐν Εὐβοίᾳ, ἀσθενῶς δὲ ἐν Πελοποννήσῳ, μετ' οὐ πολὺ παντελῶς ἐξέλιπεν ἐκ τῆς Ἠπείρου.

Ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ Ἠπείρου κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐννοοῦμεν, ὡς γνωστὸν, οὐ μόνον τὴν ἰδίως Ἤπειρον, ἀλλὰ καὶ τὰς πρὸς μεσημβρίαν αὐτῆς χώρας τῆς Στερεᾶς, Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν, καὶ τὰς πρὸς βορρᾶν, τὰς σήμερον καλουμένας μέσην καὶ ἄνω Ἀλβανίαν. Κατείχοντο δὲ αἱ χῶραι αὗται περὶ τὸ 1330 ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἐν Βυζαντίῳ βασιλέων, ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τῆς Κεφαλληνίας, τινὲς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Γραυΐνα, ὅστις ἦτο κύριος τοῦ δουκάτου τοῦ Δυρραχίου, καὶ τινες ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς Θάμαρ ἀπογόνων τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, οἱ ὁποῖοι ἦρχον τοῦ δεσποτάτου τῆς Ῥωμανίας μετὰ τῆς Ναυπάκτου καὶ τῆς Κερκύρας. Τῆς Θεσσαλίας πάλιν τὸ μὲν ἥμισυ ἦτο εἰς χεῖρας τῶν ἰθαγενῶν ἀρχόντων, τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ ὑπήγετο εἰς τοὺς Καταλανοὺς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας. Ἐν τῷ διαστή-

ματι δὲ τῶν ἐπελθόντων 25 περίπου ἐνιαυτῶν καθ' οὓς ὁ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς ἐκυβέρνησεν ἐμμέσως ἢ ἀμέσως τὰ πράγματα, τέσσαρας ἐπεχείρησε πολέμους πρὸς ἀνάκτησιν τῶν χωρῶν τούτων. Πρῶτον τῷ 1333 ὁ ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ κηδεμονευόμενος Ἀνδρόνικος Γ' ἐμβαλὼν εἰς Θεσσαλίαν καθυπέταξεν αὐτὴν ἅπασαν σχεδόν. Μετὰ δύο δὲ ἔτη ἐπῆλθε συνεπαγόμενος 2,000 Τούρκους μισθοφόρους κατὰ τῆς Ἀλβανίας καὶ προήλασε μέχρι τῶν περιχώρων τοῦ Δυρραχίου, φονεύων ἢ αἰχμαλωτεύων τοὺς μετὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν συντεταγμένους Ἀλβανοὺς καὶ καταλαμβάνων τὰς ἑλληνικὰς πόλεις· ἐκεῖθεν δὲ κατῆλθεν εἰς τὰς χώρας τοῦ δεσπότου Ἰωάννου, τοῦ πρὸ μικροῦ τότε δηλητηριασθέντος ὑπὸ τῆς συζύγου του Ἄννης Παλαιολογίνης, καὶ ἐκυρίευσεν ὡσαύτως τὰ Ἰωάννινα, τὴν Ἄρταν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τρία ἔτη ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ ἐπεχείρησε νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐν Ἠπείρῳ τὸν πρὸς αὐτὴν καταφυγόντα νεαρὸν υἱὸν τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Ἰωάννου, Νικηφόρον Β' ὀνομαζόμενον, καὶ εὗρεν αὐτόθι οὐκ ὀλίγους ὀπαδούς, ἐν Ἄρτῃ μὲν τὸν Νικόλαον Βασιλίτζην, εἰς Ῥωγὼ δὲ τὸν Ἀλέξιον Καβασίλαν καὶ ἄλλους ἀλλαχοῦ, ἐπῆλθεν αὖθις ὁ Ἀνδρόνικος Γ' ἐν ἔαρι τοῦ 1339 ἐν συνοδίᾳ τοῦ Καντακουζηνοῦ, καθυπέταξε τοὺς στασιάσαντας, κατέπεισε τὸν νέον Νικηφόρον νὰ παραδοθῇ εἰς αὐτὸν καὶ κατέστησεν ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ τὸν Ἰωάννην Ἄγγελον.

Ἀλλ' αἱ κατακτήσεις αὗται οὔτε ἀσφαλεῖς ὑπῆρξαν οὔτε διαρκεῖς. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους κατέλαβε τὴν τῶν Σέρβων ἀρχὴν ὁ μέγας Στέφανος Δουσσάν, 1336—1355, ὅστις ἐκυριάρχησεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν τῶν πλείστων ἐκ τῶν βορειοτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν. Ὠφελούμενος ἐκ τούτου ὅτι οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ συνετήρουν ὀλίγας δυνάμεις ἐν Δυρραχίῳ, καὶ προσέτι ἐκ τῶν διαιρέσεων τῶν Ἀλβανῶν, ὧν ἄλλοι μὲν ἐτάσσοντο μετὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, ἄλλοι δὲ ἀντεπολιτεύοντο εἰς αὐτούς, καὶ τελευταῖον ἐκ τῶν ἐν Βυζαντίῳ διενέξεων, ὁ Στέφανος Δουσσὰν ὥρμησε τῷ 1340 ἐκ Σερβίας καὶ προελαύνων ἀδιακόπως πρὸς μεσημβρίαν ἐν Θράκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ, καὶ περιποιούμενος ἐπιτηδείως Ἀλβανοὺς καὶ Ἕλληνας, ἐπωνόμασε μετ' οὐ πολὺ ἑαυτὸν αὐτοκράτορα Σερβίας καὶ Ῥωμανίας, δεσπότην Ἄρτης καὶ κόμητα Βλαχίας. Οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ περιωρίσθησαν εἰς ἐλάχιστά τινα περὶ τὸ Δυρράχιον παράλια, οἱ δὲ ἐν Βυζαντίῳ ἐκινδύνευον νὰ ἀπολέσωσιν ἅπασας τὰς ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις καὶ πρὶν ἔτι αὗται

κυριευθῶσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι τῷ 1349 ὁ Δουσσὰν κατήντησε νὰ ἐκπορθήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην. Τότε τελευταῖον, τῷ 1350, ἐστράτευσε κατ' αὐτοῦ ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ἀναδείξας ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ οὐ μικρὰν τῇ ἀληθείᾳ πολεμικὴν καὶ πολιτικὴν δεξιότητα, ἠνάγκασε τὸν Στέφανον νὰ συνομολογήσῃ συνθήκας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ μὲν Ἀκαρνανία, ἡ Θεσσαλία, τὰ Σέρβια, ἡ Βέρροια, ἡ Ἔδεσσα, τὸ Γυναικόκαστρον καὶ αἱ περὶ Στρυμόνα κῶμαι μέχρι Φερῶν καὶ Ταντεσάνου ὄρους, ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ἡμετέρους, οἱ δὲ Σέρβοι διεφύλαξαν τὰ Ζίχνα, τὰς Φερὰς, τὸ Μελένικον, τὴν Στρόμβιτζαν, τὴν Καστορίαν καὶ τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Μακεδονίας. Ὁ Δουσσὰν διετήρησε μὲν τότε πράγματι μέρος τῆς Μεγαλοβλαχίας καὶ προσέτι τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀποθανόντος τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου δυνάστου, τῷ 1355, τὸ μέγα κράτος τὸ ὁποῖον εἶχε συγκροτήσει κατεκερματίσθη, διότι ὁ Δουσσὰν εἶχε περιπέσει εἰς τὸ λάθος νὰ τὸ διανείμῃ ζῶν ἔτι μεταξὺ διαφόρων ἡγεμόνων, οἵτινες ἦσαν ὑποτελεῖς μόνον αὐτοῦ, καὶ συνείχοντο μὲν ὑπὸ τῆς κραταιᾶς αὐτοῦ χειρὸς, ἐγένοντο δὲ ἀνεξάρτητοι ἅμα, ἐκείνου θανόντος, περιῆλθεν ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν νεαρὸν αὐτοῦ υἱὸν Στέφανον Οὐρώσ. Ὀκτὼ δὲ προέκυψαν σερβικαὶ ἡγεμονίαι, ἀ. ἡ περὶ τὸ Βαρδάριον χώρα, β'. ἡ περὶ τὴν Ῥοδόπην ἀπὸ Φερῶν μέχρι Βαρδαρίου, γ'. καὶ δ'. ἡ περὶ Σέρρας μέχρι τοῦ Ἴστρου χώρα, ε. ἡ παρὰ τὸν Ἴστρον χώρα ἐν Σιρμίῳ καὶ Μασούᾳ, ϛ' αἱ κομητίαι τοῦ Οὔσιτζ καὶ Χέλμ, ζ'. ἡ περὶ τὴν Ὄχριδα χώρα, καὶ ἡ. ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ, ὧν οἱ ἡγεμόνες ἐκαλοῦντο δεσπόται καὶ σεβαστοκράτορες, κατὰ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχύοντας τίτλους τοὺς ὁποίους εἶχε παραδεχθῇ ὁ Δουσσάν. Καὶ ἐπεχείρησε μὲν τῷ 1356 ὁ δεσπότης Νικηφόρος Β', ὁ τοῦ Ἰωάννου καὶ τῆς Ἄννης υἱός, νὰ ἀνακτήσῃ τὴν πάτριον κληρονομίαν· ἀλλ' οἱ Ἀλβανοὶ, οἵτινες κατ' ἀρχὰς συνέπραξαν μετ' αὐτοῦ, ἔπειτα ἀντετάχθησαν. Τῷ δὲ 1358 συγκροτηθείσης περὶ Ἀχελῷον μάχης κρισίμου μεταξὺ Νικηφόρου, συνεπαγομένου Τούρκους τινὰς πειρατὰς, καὶ τῶν Ἀλβανῶν ἀγομένων ὑφ' ἑνὸς τῶν μεγιστάνων αὐτῶν, τοῦ Καρόλου Τόπια, κατετροπώθη μὲν ὁ πρῶτος καὶ ἔπεσεν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, κατελύθη δὲ ὁλοσχερῶς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν τὸ δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου. Ὁ ἡγεμὼν τῶν νικητῶν Κάρολος Τόπιας ἐπωνομάσθη βασιλεὺς Ἀλβανίας καὶ μετ' ὀλίγον ἐγένετο κύριος αὐτοῦ τοῦ Δυρραχίου· Ἀλβανοὶ ὡσαύτως δυνάσται ἐκυριάρχησαν τῆς Αἰτωλίας.

Ἡ αὐτὴ πολυαρχία ἐπεκράτει καὶ ἐν Πελοποννήσῳ τῆς ὁποίας μέρος κατείχετο πάντοτε ὑπὸ Φράγκων βαρώνων, μέρος ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ μέρος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ φραγκικῇ βίᾳ Πελοποννήσῳ ἐξηκολούθει ἡ προτέρα ἀναρχία, καὶ προσέτι ἀδιάκοποι ἦσαν αἱ εἰς αὐτὴν ἐπιδρομαὶ τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων. Ἐπειδὴ δὲ μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἔπασχεν ἡ Κορινθία, ὁ ἐπικυρίαρχος Ῥοβέρτος προεχειρίσατο βαρῶνον τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν φρουρίων αὐτῆς καὶ τῶν παραρτημάτων, τὸν γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς Νικόλαον Ἀκκιαϊούολην περὶ τὸ 1357, ὅστις, καταγόμενος ἐκ πλουσιωτάτου τινὸς τραπεζιτικοῦ οἴκου τῆς Φλωρεντίας, καὶ λαβὼν μεγάλα ἀξιώματα ἐν τῷ Νεαπολιτικῷ βασιλείῳ καὶ πλείστας ἔχων ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις, ἐγένετο διὰ τοῦ διορισμοῦ ἐκείνου τοῦ Ῥοβέρτου εἷς τῶν πρώτων δυναστῶν τῆς χερσονήσου καὶ ἔθετο οὕτω τὰ θεμέλια τοῦ μετ' ὀλίγον περιελθόντος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἡγεμονικοῦ ἐν Ἀθήναις ἀξιώματος. Ἧττον ὀπωσοῦν ἀνωμάλως εἶχον μόνον τὰ κατὰ τοὺς Καταλανοὺς τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τοὺς Ἐνετοὺς τῆς Εὐβοίας, περὶ ὧν εἴπομέν τινα ἀνωτέρω, καὶ προσέτι τὰ κατὰ τὴν νοτιανατολικὴν Πελοπόννησον τὴν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχομένην. Ταύτης εἶχε διορίσει ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς περὶ τὰ τέλη τοῦ 1348 τὸν δεύτερον αὐτοῦ υἱὸν Μανουὴλ στρατηγὸν ἰσόβιον. Ὁ Μανουὴλ ἑδρεύων εἰς Μισθρᾶν ἐξησφάλισε τὴν ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ χώραν ἀπό τε τῶν Λατίνων καὶ ἀπὸ τῶν Τούρκων, ἀπέφυγε τὰς τῶν προκατόχων καταπιέσεις, ηὐχαρίστησε τούς τε ἄρχοντας καὶ τοὺς ἄλλους κατοίκους, διετήρησε τὴν ἀρχὴν καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῆς βασιλείας παραίτησιν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ ἐν γένει περιεποίησεν εὐημερίαν τινὰ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ τί ἐσήμαινεν ἡ σχετικὴ αὕτη εὐρυθμος τῶν πραγμάτων κατάστασις, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διεσώζετο ἔτι εἰς τὰς δύο ἐκείνας μικρὰς γωνίας τῆς μεγάλης χερσονήσου τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἴστρου ἁπλουμένης, δηλαδὴ εἰς τὴν νοτιανατολικὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν στερεὰν Ἑλλάδα, ἐνῷ τοσοῦτον φοβερὰ πολυαρχία καὶ ἀναρχία ἐπεκράτει εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς τῆς χερσονήσου ἐκείνης χώρας; Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ἅπαντες οἱ ποικίλοι καὶ ἀδιάκοποι πόλεμοι οἱ κατὰ τὰ πρῶτα πεντήκοντα ἔτη τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος διεξαχθέντες αὐτόθι μεταξὺ τῶν ἐν Βυζαντίῳ, τῶν Σέρβων, τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἀλβανῶν εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσαν

εἰμὴ εἰς τὸ νὰ παρασκευάσωσι καὶ διευκολύνωσι τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν φοβερὰν τουρκικὴν κατάκτησιν. Πρὶν ὅμως ἱστορήσωμεν τὰ κατ' αὐτήν, εἴπωμεν χρεωστικὰ καὶ περὶ τῶν νήσων.

Ἐν Κρήτῃ ἐξηκολούθουν αἱ διαμαρτυρήσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τῆς ξενοκρατίας· ἀλλ' ἐὰν αἱ διαμαρτυρήσεις αὗται ἀπεδείκνυον τὸ ὁμαλέον τῶν ἠττηθέντων φρόνημα, ἡ ἔκβασις αὐτῶν ἐμαρτύρει συγχρόνως, ὅτι ἐπὶ τέλους ἀκατάβλητος ἦτο ἡ τῶν νικητῶν δύναμις. Μόλις κατεστάλη ἡ ἐπανάστασις ἧς προέστησαν οἱ Χορτάτζαι (σελ. 126 τοῦ παρόντος τόμου), καὶ ἐξερράγη ἄλλη, πέμπτη τὸν ἀριθμὸν, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ἀλέξιον Καλλέργην, τοῦ ὁποίου ὁ τότε δοὺξ τῆς νήσου Μαρῖνος Γραδένιγος ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ τὰ ἀρχαῖα προνόμια. Τὸ κίνημα τοῦτο ἀρξάμενον τῷ 1283 διήρκεσεν ἐπὶ 16 ὅλα ἔτη, διότι κατ' ἀρχὰς ἡ Ἐνετία, ὑπολαβοῦσα μικρὸν τὸ πρᾶγμα, δὲν ἐξαπέστειλεν ἀποχρώσας πρὸς περιστολὴν αὐτοῦ δυνάμεις· διότι πλὴν τούτου μετὰ τοῦ Καλλέργη, ὃν ὑπεστήριζεν ὁ Ἀνδρόνικος Β', εἶχε συμμαχήσει ὁ κληρονόμος τῶν δυναστῶν τῆς Ῥόδου Γεώργιος Γαβαλᾶς, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἐξηγέρθησαν κατὰ τῶν ξένων καὶ τὸ Ῥέθυμνον (Ῥίθυμνα) καὶ ἡ Ἀνάπολις, καὶ διότι οἱ Γενουαῖοι τῷ 1293 κατεπυρπόλησαν σχεδὸν ὁλοσχερῶς τὴν πόλιν τῶν Χανίων. Οἱ δ' Ἐνετοὶ δὲν ἤθελον ἴσως δυνηθῆ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀντίπαλον ἐκεῖνον, ἐὰν ὁ Καλλέργης ἐδέχετο τὰς περὶ συμμαχίας προτάσεις τῶν Γενουαίων. Ἀλλ' αὐτὸς ἀπέρριψεν ὁριστικῶς τὰς προτάσεις ταύτας νομίζων περιττὸν ν' ἀγωνισθῇ, ἵνα ἐγκαταστήσῃ ἀντὶ τῶν Ἐνετῶν ἕτερον ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ δυνάστην· ὥστε οὗτοι, ἀφοῦ κατέβαλον τοὺς ἄλλους στασιαστὰς καὶ ἀπέκρουσαν τοὺς Γενουαίους ἦλθον τῷ 1299 εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Καλλέργην. Ἡ συνομολογηθεῖσα τότε εἰρήνη ἀπέβη ἐντιμοτάτη δι' αὐτὸν, κατορθώσαντα νὰ περιλάβῃ εἰς αὐτὴν καὶ τὸν σύμμαχόν του Μιχαὴλ Χορτάτζην. Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης ἀνεγνωρίσθη εἷς τῶν μεγάλων τῆς νήσου ἱπποτῶν, λαβὼν 13 ἱπποτικὰ φέουδα καὶ ἐπιτυχὼν πλείστας ἄλλας παραχωρήσεις ὑπὲρ ἑαυτοῦ τε καὶ ὑπὲρ τῶν περὶ αὐτὸν καὶ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Οἱ Ἐνετοὶ ἐτήρησαν πιστῶς τὰς γενομένας πρὸς αὐτὸν συνθήκας· ἀλλὰ καὶ ὁ Ἕλλην ἀνεδείχθη ἔκτοτε πιστὸς αὐτῶν ὑποτελὴς, παραγγείλας ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ θανάτου εἰς τοὺς τέσσαρας αὐτοῦ υἱοὺς νὰ μὴ ὑποστηρίξωσι ποτὲ καμμίαν ἄλλην στάσιν· ὁ ἔγ-

γονος μάλιστα αὐτοῦ Ἀλέξιος ὁ νεώτερος ὑπερεμάχησεν ἐπανειλημμένως ὑπὲρ τῆς Ἐνετίας κατὰ τῶν ὁμογενῶν, δι' ὅπερ πολλοὶ τῶν ἀπογόνων του ἠξιώθησαν τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου [illegible]ανίως ἔτι ὑπὸ τῆς Ἐνετίας ἀπονεμομένης τιμῆς τοῦ νὰ καταπέλμωσι μεταξὺ τῶν εὐπατριδῶν αὐτῆς. Καὶ ἐγένετο μὲν τῷ 131[illegible] ἑτέρα πάλιν στάσις, κατεβλήθη ὅμως εὐχερῶς, ἡ δὲ νῆσος τοσοῦτον ηὐπόρει ὑπὸ τὴν συνετὴν καὶ ἔμπειρον τῶν Ἐνετῶν διοίκησιν ὥστε τῷ 1320 ὁ δοὺξ αὐτῆς ἠδυνήθη νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ἐνετίαν περίσσευμα τεσσάρων χιλιάδων ὑπερπύρων. Ἡ εὐημερία αὕτη ὠφείλετο κυρίως εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις περιεποιεῖτο πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς ἰθαγενεῖς, ἐντεῦθεν δὲ οἱ ἐπὶ τῆς νήσου Ἐνετοὶ ἔποικοι ἤρχισαν νὰ παραπονῶνται ὅτι τὰ προνόμια κατηργήθησαν, καὶ ἐνῷ ἄλλοτε ἦρχον τῶν Κρητῶν ὡς ἐλεύθεροι κύριοι, τανῦν κατήντησαν νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τῶν προτέρων ὑπηκόων. Ἐν τούτοις ὅμως φαίνεται, ὅτι ἡ ἰσοπολιτεία αὕτη ἐπετρέπετο εἰς τοὺς Ἕλληνας εὐπατρίδας, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῶν Κρητῶν τάξεις. Τοὐλάχιστον τῷ 1333 ψηφισθέντος ἐκτάκτου φόρου πρὸς ἐξάρτυσιν πλοίων, οἱ χωρικοὶ τοῦ Μαργαρίτη, τῆς Ἄρνης, τῆς Ἀναπόλεως καὶ τοῦ Κισάμου ἀντέστησαν ὑπὸ τὸν Νικόλαον Πρικοσίρην εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου τούτου. Καὶ μετέσχε μὲν τοῦ ἀγῶνος τούτου συγγενής τις τῶν Καλλεργῶν ὀνόματι Βάρδας, ἀλλ' ὁ κύριος τῶν Καλλεργῶν οἶκος συνέπραξε μετὰ τῶν Ἐνετῶν, ὥστε οἱ ἐπαναστάται κατετροπώθησαν πεσόντος μὲν τοῦ Βάρδα Καλλέργη, συλληφθέντος δὲ καὶ ἀνασκολοπισθέντος τοῦ Πρικοσίρη· τὸ δὲ χωρίον Μαργαρίτη ἠφανίσθη ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Οὐδὲν ἧττον τῷ 1341 ἐπὶ τοῦ δουκὸς Ἀνδρέου Κορνάρου ἑβδόμη ἐγένετο ἐπανάστασις ὑπὸ ἕτερον πάλιν Καλλέργην, τὸν Λέοντα, ὅστις κατηγορήθη ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ὅτι διεπραγματεύθη καὶ πρὸς τοὺς Τούρκους περὶ τῆς εἰς αὐτοὺς παραδόσεως τῆς νήσου. Ἡ ἐπανάστασις αὕτη ὑπῆρξε φοβερά, καί τοι ὁ κυριώτατος κλάδος τῶν Καλλεργῶν ἠγωνίσθη ἐκθύμως πρὸς περιστολὴν αὐτῆς. Πρῶτος κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη ὁ τοῦ Λέοντος ὑποστράτηγος Κωνσταντῖνος Σμερίλιος· μετ' ὀλίγον δὲ ἡττήθη περὶ Μυλοπόταμον καὶ ὁ Λέων, ὅστις ἐζήτησε συγγνώμην, ἣν ὁ δοὺξ ἐπέτρεψεν αὐτῷ κατὰ τὸ φαινόμενον· ἔπειτα ὅμως προσελθόντα τὸν συνέλαβε καὶ τὸν ἔπνιξεν ὡς προδότην καὶ σύμμαχον τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ἐκ τούτου παροξυνθέντες οἱ Ἕλληνες ἐπέμειναν ἀνθιστάμενοι· ἐγένοντο μάλιστα κύριοι τῆς Σιθίας, τῆς Ἱεραπέτρας καὶ τοῦ

Μιραμπέλου, ὥστε οἱ Ἐνετοὶ περιωρίσθησαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ τινας μεμονωμένους πύργους. Μόλις δὲ τῷ 1347 ὁ Μάρκος Κορνάρης ἐπελθὼν μετὰ ἀποχρῶντος χρηματικοῦ καὶ στρατοῦ, ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς ἐπαναστάσεως Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννην Ψαρομήλιγγον, ὧν ὁ μὲν Ἰωάννης ἔπεσεν ἐν τῷ ἀγῶνι, ὁ δὲ ἀπελπισθεὶς Μιχαὴλ ἀπήτησεν ἀπὸ ἑνὸς τῶν δούλων αὐτοῦ νὰ τὸν φονεύσῃ. Τοιουτοτρόπως ἀνεκτήθησαν τὰ ἀνατολικὰ τῆς νήσου μέρη· εἰς δὲ τὰ δυτικὰ ἀντέστη ἔτι ἐπί τινα χρόνον ὁ Μανουὴλ Καψοκαλύβας, μέχρις οὗ ὁ δοὺξ κατώρθωσε νὰ διαλύσῃ μὲν τὴν πολιορκίαν τῆς Κυδωνίας, νὰ ἀνακτήσῃ δὲ τὴν Ῥίθυμναν καὶ τὰ πέριξ αὐτῆς, συλλαβὼν δὲ τὸν Μανουὴλ ἀνεσκολόπισεν αὐτόν. Ἔκτοτε ἐφ' ἱκανὸν κατέπαυσαν αἱ Ἑλληνικαὶ ἐπαναστάσεις, ἡ δὲ Ἐνετία ἐδυςπίστησεν, ὡς φαίνεται, πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς, διότι τῷ 1356 ὁ δόγης διέταξε τὸν δοῦκα νὰ μὴ δέχεται ἄνευ τῆς ἀδείας αὐτοῦ οὐδένα Κρῆτα εἰς τὸ μέγα τῆς νήσου συμβούλιον.

Τὸ δουκάτον τῆς Νάξου ἐκυβερνᾶτο πάντοτε ὑπὸ τῶν Σανούτων, (Γουλιέλμου Α' μέχρι τοῦ 1323, Νικολοῦ Α' υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ προτέρου μέχρι τοῦ 1341, καὶ Ἰωάννου Α' ἀδελφοῦ τοῦ προτέρου μέχρι τοῦ 1362), οἵτινες ἄρχοντες καὶ τῶν περικειμένων νήσων δὲν ἔπαυον ἐρίζοντες πρὸς τοὺς Γκίζας καὶ τοὺς Βαρότζας, μετερχόμενοι τὴν πειρατείαν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ Νικολοῦ Α' οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐξανδραποδίσει ἀπὸ τῶν ὑποτεταγμένων εἰς αὐτὸν νήσων ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν 15,000 ψυχῶν. Τῷ 1344 ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Α' οἱ Τοῦρκοι ἐπελθόντες πάλιν μετὰ 40 πλοίων κατὰ τῆς Νάξου καὶ ἀποβιβασθέντες εἰς τὴν πόλιν καὶ τὰ χωρία ἀπήγαγον αὖθις ὑπὲρ τὰς 6,000 ἀνθρώπων· ὥστε αἱ νῆσοι αὗται ἤθελον παντελῶς καταστραφῆ τότε, ἐὰν δὲν ἐπροστατεύοντο ὑπὸ τοῦ ἐνετικοῦ στόλου. Ἵνα δὲ περιστείλῃ τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους ἐχθροὺς ἐξ ὧν εἶχε καταντήσει νὰ κινδυνεύῃ καὶ αὐτὴ ἡ Κρήτη, ἡ Ἐνετία μετὰ πολλὰς καὶ ποικίλας προσπαθείας κατώρθωσε τῷ 1343 νὰ συγκροτήσῃ εἴδός τι σταυροφορίας κατ' αὐτῶν, τῆς ὁποίας ἔμελλον μὲν νὰ μετάσχωσιν ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, Ἕλληνες, Σέρβοι, Ἀλβανοί, καὶ Ἀνδεγαυηνοί, πράγματι ὅμως δὲν μετέσχον εἰμὴ οἱ Ἐνετοί, οἱ Ἰωαννῖται τῆς Ῥόδου, ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου καὶ οἱ δυνάσται τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ὁ στόλος τῶν συμμάχων ὁρμήσας ἐξ Εὐβοίας ἐ-

κυρίευσε τὴν Σμύρνην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ Οὐμούρμπεϋ τοῦ Ἀϊδινίου· οὐδὲν ἧττον ἐπέμεινάν τινες τῶν συμμάχων εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ πρὸ πάντων ἡ Ἐνετία, ἐπὶ τέλους δὲ ὁ Οὐμούρμπεϋς ἐνικήθη καὶ ἐφονεύθη τῷ 1346. Ἀλλὰ οἱ ἀδελφοί του ἐξηκολούθησαν τὸν πόλεμον· ἡ συμμαχία διελύθη τῷ 1348 καὶ μόνον ἀποτέλεσμα αὐτῆς ὑπῆρξεν, ὅτι ἡ Σμύρνη ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν μέχρι τοῦ 1402 ὅτε κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἄλλοι δυτικοί, οἱ Γενουαῖοι, συνεπλήρουν βαθμηδὸν τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως· διότι τῷ μὲν 1346 μία αὐτῶν συμμορία κατέλαβε τὴν Χίον καὶ διετήρησε τὴν ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίαν, ἐν εἴδει μετοχικῆς ἑταιρείας φερούσης τὸ ὄνομα τῶν Ἰουστινιάνων, μέχρι τοῦ 1566· καὶ ἡ αὐτὴ ἑταιρεία ἀφήρπασε τῷ 1358 τὴν παλαιὰν Φώκαιαν· ἠξεύρομεν δὲ ἤδη, ὅτι τῷ 1355 ὁ Γενουαῖος ὡςαύτως Φραγκῖσκος Καταλούσιος ἢ Κατελούζιος, ὠφελούμενος ἐκ τῶν μεταξὺ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ διενέξεων, κατέλαβε τὴν Λῆμνον.

Περὶ τὸ 1360 λοιπὸν ἡ μὲν μικρὰ Ἀσία ἐδεσπόζετο ὑπὸ τῶν 10 τουρκικῶν δυναστειῶν ὅσαι προέκυψαν ἐκ τῶν κλασμάτων τοῦ σελδζουκικοῦ κράτους, παρεκτὸς εὐαρίθμων τινῶν πόλεων, ὅσαι ἢ κατείχοντο ἔτι ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἷον ἡ Φιλαδέλφεια καὶ αἱ Πηγαί, ἢ κατελήφθησαν ὑπὸ ἑτέρων χριστιανῶν οἷον ἡ Φώκαια καὶ ἡ Σμύρνη, καὶ προσέτι παρεκτὸς τῆς ἐν Τραπεζοῦντι σωζομένης χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας, ἥτις ὅμως ἐπεῖχε δευτερεύουσαν ὅλως τάξιν ἐν τῇ γενικῇ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κινήσει τῶν πραγμάτων. Αἱ δὲ εὐρωπαϊκαὶ χῶραι κατείχοντο ὑπὸ ποικίλων χριστιανῶν δυναστῶν, Βουλγάρων, Σέρβων, Ἀλβανῶν, Φράγκων καὶ τῶν περιλιπομένων τῆς αὐτοκρατορίας κλασμάτων, ἐν Θράκῃ, Μακεδονίᾳ, Πελοποννήσῳ καὶ εἰς ὀλίγας τινὰς νήσους, ὧν αἱ πλεῖσται καὶ μέγισται κατείχοντο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, τῶν Γενουαίων καὶ ἄλλων Φράγκων· μόνον τὰ παράλια τῆς θρᾳκικῆς Χερσονήσου εἶχον καταληφθῆ προσφάτως ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν Τούρκων. Ὅθεν οἵ τε Τοῦρκοι τῆς Ἀσίας καὶ οἱ χριστιανοὶ τῆς Εὐρώπης ἦσαν διῃρημένοι εἰς πολλὰς μικρὰς ἡγεμονίας. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι καὶ ἂν ἠνώνοντο, δυσκόλως ἤθελον συγκροτήσει δύναμιν ἰσοπαλῆ πρὸς τὴν δύναμιν τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἤθελον ἑνωθῆ· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν Τοῦρκοι οὐδεμίαν

εἶχον νὰ ἐλπίσωσιν ἄλλην ἐπικουρίαν, ὄπισθεν δὲ τῶν χριστιανῶν ὑπῆρχεν ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη ἥτις ἠδύνατο νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῶν ὁμοθρήσκων. Οἱ χριστιανοὶ ὅμως δὲν ἠνώθησαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οὐδ' ἠδύναντο ἔτι νὰ ὑπολάβωσιν ἑαυτοὺς σπουδαίως κινδυνεύοντας ἀπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες καὶ αὐτοὶ πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ ἦναι ἡνωμένοι, ὅτε αἴφνης ἓν ἐκ τῶν μικρῶν ἐκείνων τουρκικῶν κρατῶν, τὸ Ὀσμανικόν, τὸ ὁποῖον τότε δὲν κατεῖχεν εἰμὴ μόνον τὴν Βιθυνίαν καὶ τὴν Μυσίαν καὶ ὀλίγα τινὰ τῆς θρᾳκικῆς Χερσονήσου παράλια, κατέκλυσε διὰ μιᾶς Θρᾴκην, Βουλγαρίαν, Σερβίαν, Μακεδονίαν, ἐν Ἀσίᾳ δὲ κατέλαβε καθ' ὁλοκληρίαν ἢ ἐν μέρει τὰς κτήσεις τοῦ Κέρμιαν, τοῦ Καραμὰν καὶ τοῦ Χαμίτ. Πῶς συνέβη ἡ αἰφνίδιος αὕτη ἔκρηξις; Αἰφνίδιος δὲν ὑπῆρξεν εἰμὴ διότι οὐδεὶς ἐπρόσεξε, καὶ ἴσως οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ προσέξῃ εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς θεσμούς, οὓς ἵδρυσε καὶ ἀνέπτυξεν ἐπὶ τῆς τριακονταετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς ὁ Οὐρχάν, θεσμοὺς τοὺς ὁποίους προεξεθέσαμεν, καὶ τῶν ὁποίων ἀνάλογόν τι οὐδὲν ὑπῆρχεν οὔτε παρὰ τοῖς ἄλλοις τῆς Ἀσίας Τούρκοις, οὔτε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς Εὐρώπης. Ἀπὸ τῶν θεσμῶν δὲ τούτων ὠφελούμενος ὁ Μουρὰτ Α', ὁ μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1359 συμβάντα θάνατον τοῦ Οὐρχὰν διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἐπέπεσεν ἀκατάσχετος καὶ ὅλως ἀπροσδόκητος κατὰ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας καὶ ἐν διαστήματι τριάκοντα ἐτῶν διέπραξεν ἀδιαλείπτως σχεδὸν τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων.

Ἅμα καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν περιέστειλε τὰς πρὸς αὐτὸν δυσμενεῖς διαθέσεις τοῦ Καραμανικοῦ ἡγεμόνος, διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς ἐν Γαλατίᾳ Ἀγκύρας, καὶ ἔπειτα διαπεράσας εἰς τὴν Εὐρώπην ἐκυρίευσε τοὺς Λίγας Ποταμούς, τὸ Τζουρουλὸν, τὸν Πύργον, τὸ Διδυμότειχον, τῷ δὲ 1361 καὶ αὐτὴν τὴν Ἀδριανούπολιν, ἣν μετ' οὐ πολὺ κατέστησε πρωτεύουσαν τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τότε, ἐδρεύσας πρὸς καιρὸν εἰς Διδυμότειχον, ἐπέτρεψε τὴν ἐξακολούθησιν τῶν κατακτήσεων εἰς τοὺς δύο ἐπισημοτάτους στρατηγοὺς αὐτοῦ, Ἐβρενὸν καὶ Λαλασσαχίν, ὧν ὁ μὲν πρῶτος, πιθανώτατα χριστιανὸς ὢν τὸ γένος, ἐκυρίευσεν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θρᾴκῃ τὰ Κουμουλτζινὰ (πρὸς δυσμὰς τοῦ Δορίσκου) καὶ τὸ Βαρδάρι (πρὸς ἀνατολὰς τῆς Βερροίας), ὁ δὲ δεύτερος προελάσας μέχρι τοῦ Αἵμου κατέλαβε τὴν Φιλιππούπολιν. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Φιλιππουπόλεως ὁ Μουρὰτ συνωμολόγησεν εἰρήνην πρὸς τὸν Ἰωάννην

Παλαιολόγον ἐπὶ τῇ βάσει ἀμοιβαίας συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας. Ἡ εἰρήνη αὕτη συνέφερε τόσῳ μᾶλλον εἰς τὸν Μουρὰτ ὅσῳ αἱ ραγδαῖαι αὐτοῦ κατακτήσεις συνεκίνησαν τελευταῖον καὶ τοὺς ἄλλους χριστιανούς, ἐπὶ δὲ τῇ προτροπῇ τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ Ε' ἀπηρτίσθη συμμαχία τῶν ἡγεμόνων Οὐγγαρίας, Σερβίας, Βλαχίας καὶ Βουλγαρίας κατὰ τῶν Τούρκων, τῆς ὁποίας, ὡς μὴ ὤφειλε, μόνος ὁ βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν μετέσχεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ συμμαχικὸς οὗτος στρατὸς κατετροπώθη τῷ 1363 ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Ἰλβεκῆ, ὑποστρατήγου τοῦ Λαλασσαχίν. Οἱ δ' Ὀσμανίδαι, οἵτινες τότε κατέλαβον τὰς ἐν Ἀσίᾳ Πηγάς, ἐξηκολούθησαν καὶ ἐν Εὐρώπῃ τὴν θριαμβικὴν αὐτῶν πορείαν· καθυπέταξαν τὰς περὶ Ῥοδόπην χώρας, τὰς κατεχομένας ὑπὸ τῶν Σέρβων ἡγεμονίσκων Δράγαση καὶ Μπογδάνου, καταστήσαντες αὐτοὺς φόρου ὑποτελεῖς καὶ ὑποχρεώσαντες νὰ συστρατεύωσι μετ' αὐτῶν δι' ὡρισμένου ἀριθμοῦ ἱππέων, κατέκτησαν δὲ πλείστας πόλεις ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἐν τῇ ἰδίως Σερβίᾳ, μέχρις οὗ τῷ 1375 συνωμολογήθη εἰρήνη πρὸς τὸν δεσπότην Σερβίας Λάζαρον καὶ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας Σίσμαν. Διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης ὁ μὲν δεσπότης Λάζαρος ὅστις στασιάσας κατὰ τοῦ προτέρου ἡγεμονικοῦ οἴκου εἶχεν ἀναγορευθῇ τῷ 1371 βασιλεὺς τῆς Σερβίας, ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παρέχῃ εἰς τὸν Μουρὰτ κατ' ἔτος 1,000 ἱππεῖς καὶ 1,000 λίτρας ἀργύρου, ὁ δὲ ἄρχων τῆς Βουλγαρίας Σίσμαν ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὁ Μουρὰτ ἐξέτεινε τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις αὐτοῦ, τὸ μὲν συζεύξας τὸν πρεσβύτερον υἱόν του Βαγιαζὶτ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ δυνάστου Κέρμιαν, καὶ λαβὼν ὡς προῖκα τέσσαρας τούτου πόλεις, ἐν αἷς τὸ Κοτυάειον· τὸ δὲ ἀγοράσας ἀναγκαστικῶς ὀπωσοῦν ἓξ πόλεις τοῦ ἡγεμόνος Χαμὶτ ἤτοι τῆς μεταξὺ Τεκκὲ, Κέρμιαν καὶ Καραμᾶν μεσογείου χώρας. Συγχρόνως δὲ κατελύοντο ἀδιακόπως οἱ περὶ τὴν Ὄχριδα Σέρβοι ἡγεμονίσκοι καὶ ἐκυριεύοντο τὰ Βιτώλια, τὸ Πρίλαπον, οἱ Σκοῦποι καὶ ἡ Σόφια, ἐν ᾧ ὁ Μουρὰτ στρατεύσας κατὰ τοῦ ἰσχυροτάτου πάντων τῶν τουρκομανικῶν δυναστῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ τῆς Καραμανίας ἡγεμόνος, ἐνίκησεν αὐτὸν ἐκ παρατάξεως τῷ 1386 καὶ ἰδιοποιήθη ἀξιόλογον τοῦ κράτους αὐτοῦ μέρος. Ὁ Λάζαρος καὶ ὁ Σίσμαν, βλέποντες αὐτὸν ἀπησχολημένον ἐν Ἀσίᾳ, ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἄρωσιν αὖθις τὰ ὅπλα τῷ 1387. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κατετρόπωσαν τὸν ἐν Βοσνίᾳ τουρκι-

κὸν στρατόν· ἀλλ' ἐπελθόντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ Μουρὰτ, κατεκτήθη τὸ πλεῖστον τῆς Βουλγαρίας καὶ ὑπετάχθη ὁ ἡγεμὼν αὐτῆς, τῷ δὲ 1389 συνεκροτήθη εἰς Κοσσυφοπέδιον, κατὰ τὰ μεταξὺ Βοσνίας καὶ Σερβίας σύνορα, μάχη μεγάλη ἐκ παρατάξεως, μεταξὺ ἔνθεν μὲν τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας Λαζάρου καὶ τοῦ συμμάχου αὐτοῦ ἡγεμόνος τῆς Βοσνίας, ἔνθεν δὲ τοῦ Μουρὰτ, ἔχοντος ὑφ' ἑαυτὸν τοὺς υἱούς του Βαγιαζὶτ καὶ Ἰακοὺβ, καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν στρατηγῶν, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ γέρων Ἐβρενός. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ὁ εὐπατρίδης Σέρβος Μίλοσς Κοβίλοβιτζ, προσποιηθεὶς ὅτι αὐτομολεῖ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ ὅτι ἔχει ἀπόρρητόν τι νὰ διακοινώσῃ πρὸς τὸν σουλτάνον, ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ πλησιάσῃ πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν ἐδολοφόνησεν. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ σερβικὸς στρατὸς κατετροπώθη ὁλοσχερῶς, ὁ δὲ Λάζαρος αἰχμαλωτευθεὶς ἤχθη εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Μουρὰτ, ὅστις καίτοι πνέων τὰ λοίσθια, διέταξε νὰ θανατωθῇ ὁ δολοφόνος.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἔκρηξις τοῦ ὀσμανικοῦ κρατῆρος. Καὶ ὅμως ὁ ἡγεμὼν ὁ διαπράξας πάντα ταῦτα τὰ κατορθώματα, δὲν ἤξευρε νὰ ὑπογράψῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὅταν τῷ 1365 ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Ῥαουσαίους τὴν ἐλευθέραν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς θαλάσσαις ἐμπορίαν ἀντὶ ἐτησίου φόρου 500 δουκάτων, ὁ Μουρὰτ, ἵνα κυρώσῃ τὴν ἐπὶ τούτῳ γενομένην συνθήκην, ἔβαψε τὴν παλάμην ἐντὸς μελάνης καὶ ἀπετύπωσεν ἔπειτα αὐτὴν εἰς τὸ ἄνω τοῦ ἐγγράφου μέρος, ἀντὶ ὑπογραφῆς καὶ σφραγῖδος. Τοῦτο δὲ τῆς παλάμης τὸ ἐκτύπωμα μετὰ τῶν πέντε δακτύλων, ὧν οἱ μὲν τρεῖς μέσοι παρέκειντο συνεχεῖς, οἱ δὲ δύο ἄκροι, ὁ μικρότερος καὶ ὁ μεγαλήτερος, ἀπεῖχον ἀπ' ἐκείνων, ἀπετέλεσεν ἔκτοτε καὶ μέχρι τὴν σήμερον ἀποτελεῖ τὸν λεγόμενον *Τουγρὰν*, ἤτοι τὴν ἱερὰν τοῦ Σουλτάνου ὑπογραφήν. Ἀλλὰ ἐπιτηδειότατος ὑπῆρξεν ὁ Μουρὰτ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σουλεϊμὰν πασᾶ, τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ὅστις διετέλεσεν ὁ δεύτερος βεζύρης τοῦ κράτους, τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐχήρευσεν ἐπὶ δέκα περίπου ἔτη· τῷ δὲ 1368 ὁ Μουρὰτ προεχειρίσατο εἰς τὴν μετὰ τὸν ἡγεμόνα πρώτην ἀρχὴν τὸν περιβόητον ἐκεῖνον ἀστυνόμον τοῦ στρατοῦ Καρὰ Χαλὶλ Τζεντερελῆ, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τοῦ τάγματος τῶν Γενιτσάρων καὶ ὁ καθιερώσας τὴν ἀρχὴν τοῦ συστηματικοῦ τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμοῦ. Ἔκτοτε οὐδεμία πλέον συνέβη διακοπὴ περὶ τὴν ἀπονομὴν τοῦ βεζυρικοῦ ἀξιώματος, ὁ δὲ Καρὰ Χαλὶλ, μετονομασθεὶς Χαϊρεδδὶν πασᾶς, ἐξετέλεσε

τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καθ' ὅλον τῆς ζωῆς του τὸ ὑπόλοιπον, ἤτοι ἐπὶ ὀκτωκαίδεκα ἔτη, διαπρέψας ὡς πρότερον ἐπὶ πλείσταις ὅσαις ὑπηρεσίαις πρός τε τὸ κράτος καὶ πρὸς τὸ θρήσκευμα. Τὴν σύνεσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐξύμνησαν οἵ τε ἡμέτεροι καὶ οἱ Τοῦρκοι χρονογράφοι. Μίαν δὲ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν Μουράτ θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα κατὰ Χαλκοκονδύλην, ὡς χαρακτηριστικὴν τοῦ θάρρους μεθ' οὗ συνεβούλευε πάντοτε τὰ προσήκοντα εἰς τὸν ἡγεμόνα καὶ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς ὁ παντοδύναμος κυριάρχης ἤκουε τὰς συμβουλὰς τοῦ πεπειραμένου αὐτοῦ βεζύρου. «Βασιλεῦ Μουράτ,» τὸν ἠρώτησε ποτὲ ὁ Χαϊρεδδὶν »πασᾶς, «πῶς νομίζεις ὅτι πρέπει νὰ στρατηγῇς, ἵνα διὰ τῶν στρατῶν »ἐπιτυγχάνῃς πᾶν τὸ βουλόμενον;» ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «ἐπιτηδείως μὲν »βουλευόμενος καὶ τοὺς στρατιώτας ὡς οἷόν τε μάλιστα εὐεργετῶν.» «Καὶ πῶς ἆρα,» ὑπέλαβεν ὁ Χαϊρεδδὶν, δύνασαι νὰ βουλεύεσαι »ὀρθῶς;» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «ἐὰν μετρῶν τὰ πράγματα δὲν ἀπατῶ»μαι περὶ τὰ μέτρα.» Ἐνταῦθα καγχάσας ὁ γέρων βεζύρης ἐπεῖπε. »Βασιλεῦ Μουράτ, βεβαίως εἶσαι συνετὸς ἀνήρ· ἀλλὰ πῶς θέλεις με»τρήσει ἀκριβῶς, ἐὰν δὲν ἦσαι πάντοτε παρὼν, ἵνα ἐξετάζῃς τά τε »δέοντα καὶ τὰ ἐναντία τούτων, ἀπέχων μὲν τῶν τελευταίων, ἐπι»χειρῶν δὲ ἐγκαίρως τὴν τῶν πρώτων ἐκτέλεσιν; Διότι μετὰ τὸ συ»νετῶς βουλεύεσθαι ἡ ταχύτης εἶναι ὁ μᾶλλον ἀπαραίτητος τῶν ὅρων »εἰς τὸ μεγάλα κατεργάζεσθαι.» Διὰ τοιούτων βουλευμάτων καὶ ἀξιωμάτων παρεσκευάζοντο ὁ Μουράτ καὶ ὁ βεζύρης αὐτοῦ εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Εὐρώπης. Τὸν Χαϊρεδδὶν πασᾶν, ἀποθανόντα τῷ 1386 ἑκατοντούτη περίπου, διεδέχθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ βεζύρου ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλῆ πασᾶς, ὅστις καὶ πρῶτος ὠνομάσθη *μέγας βεζύρης* τοῦ κράτους, διότι κατὰ τὴν ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς Καραμανίους μάχην, διαπρέψαντος ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους στρατηγοὺς τοῦ Σιμουρτὰς, ὁ Μουράτ ἐνόμισε δίκαιον νὰ ἀπονείμῃ αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ βεζύρη, ὥστε ἕκτοτε ὁ μὲν ὕπατος μετὰ τὸν βασιλέα ἄρχων ἐπεκλήθη *μέγας βεζύρης*, οἱ δὲ ἀμέσως μετὰ τοῦτον ἑπόμενοι ἁπλῶς βεζύραι, ἤτοι πασάδες, ἔχοντες ὡς σύμβολον τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν τρεῖς ἱππείους οὐράς. Πρὶν δὲ συμπληρώσωμεν ὅσα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ Μουράτ, παρατηροῦμεν ὅτι οὗτος ἠθέλησε νὰ συνδυάσῃ τὸ σύστημα τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν Χριστιανῶν πρὸς τὸ σύστημα τῆς χρήσεως αὐτῶν ὡς Χριστιανῶν ἐν τῷ στρατῷ. Οὕτω λ. χ. τῷ 1375 μετὰ τὴν εἰρήνην ἣν συνωμολόγησε πρὸς τοὺς ἡγεμόνα

τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας, ἵδρυσεν ἴδιον σῶμα ἐκ Χριστιανῶν ὑπηκόων, οἵτινες ὅμως καλούμενοι *Βοϊνὰκ* δὲν ἐχρησίμευον εἰμὴ εἰς ταπεινοτέρας τινὰς τοῦ στρατοῦ ὑπηρεσίας, οἷον τὴν τῶν ἵππων καὶ τῶν ἀμαξῶν ἐπιμέλειαν, ἀπηλλαγμένοι ὄντες τούτου ἕνεκα παντὸς φόρου. Παρὰ δὲ τοῦ δεσπότου Σερβίας Λαζάρου ἀπήτησε τότε, ὡς ἠξεύρομεν, νὰ παρέχῃ αὐτῷ κατ' ἔτος 1,000 ἱππεῖς, οἵτινες καὶ ἠγωνίσθησαν τῳόντι ἐν τῇ μεγάλῃ πρὸς τοὺς Καραμανίους μάχῃ, ὑπὸ τὸν Βαγιαζὶτ τεταγμένοι εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ στρατοῦ πτέρυγα. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐν Κοσσυφοπεδίῳ μάχην ἠγωνίσθησαν πιστῶς ἐν τῷ στρατῷ τινὲς τῶν Χριστιανῶν δεσποτῶν τῶν ὑποτελῶν ἐν Εὐρώπῃ γενομένων, καὶ ἰδίως ὁ ἡγεμὼν τῆς περὶ τὰ Οὐλπιανὰ (Γιουστενδίλ) μικρᾶς χώρας Κωνσταντῖνος. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου κατίσχυσεν ἡ ἀποκλειστικὴ τῶν ἐξισλαμισθέντων Χριστιανῶν χρῆσις.

Τοσαῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα κατορθοῦντος τοῦ Μουρὰτ, οἰκτρὸν τῇ ἀληθείᾳ θέαμα παρίστησιν ἡμῖν ὁ σύγχρονος αὐτοῦ βασιλεὺς Ἰωάννης Παλαιολόγος. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων τὸ κράτος ἔδιδε σημεῖα ζωῆς· ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἐπέρχονται καταφανῆ θανάτου συμπτώματα. Εἴδομεν ὅτι πρῶτον θῦμα αὐτοῦ ἐξελέξατο ὁ τῶν Ὀσμανιδῶν ἡγεμὼν τὸν βασιλέα ἐκεῖνον, ἀλλ' ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Φιλιππουπόλεως συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν εἰρήνην, καθ' ἣν ὁ εἷς ἔμελλε νὰ ἦναι βοηθὸς τοῦ ἑτέρου· ὥστε κατὰ τὴν μετ' ὀλίγον γενομένην πρώτην συμμαχίαν τινῶν τοὐλάχιστον ἐκ τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἤτοι τῶν ἡγεμόνων Σερβίας, Οὐγγαρίας, Βλαχίας καὶ Βουλγαρίας, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος δὲν συνηγωνίσθη μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Τούρκων. Καὶ ἐνῷ παρήτει οὕτω τὸν μόνον τρόπον δι' οὗ ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν τιμὴν τοῦ ἔθνους, ἂν ὄχι τὴν πολιτικὴν ὕπαρξιν, ἐτράπη εἰς ἱκεσίας πρὸς τὸν τότε πάπαν Οὐρβανὸν Ε' ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ καὶ ὑποσχόμενος κατὰ τὸ σύνηθες τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἐπορεύθη αὐτὸς εἰς Ῥώμην, ὅπου κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1369 ἐξώμοσεν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πάπα καὶ ἅπαντος τοῦ ῥωμαϊκοῦ κλήρου τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἡ δεξίωσις ἧς ἔτυχεν ὑπῆρξε μεγαλοπρεπὴς, πραγματικὴν ὅμως συνδρομὴν οὐδεμίαν ἐπέτυχεν, ἀλλὰ μόνον ὑποσχέσεις, καὶ συστατικὰς ἐπιστολὰς, καὶ εὐλογίας, δι' ὧν φορτωμένος ὁ ταλαίπωρος αὐτοκράτωρ ἐδέησε νὰ πορευθῇ ἀλλαχοῦ εἰς ἀναζήτησιν βοη-

θείας. Ἐκ Ῥώμης μετέβη εἰς Ἐνετίαν λαβὼν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὡσαύτως ὑποσχέσεις τινὰς καὶ πρὸ πάντων δανεισθεὶς ἐπὶ τόκοις βαρυτάτοις χρήματα, ἵνα ἐξακολουθήσῃ τὴν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην περιοδείαν. Ἀπῆλθε δὲ ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν, ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδ' αὐτόθι κατώρθωσέ τι ἐπέστρεψεν εἰς Ἐνετίαν πενέστερος παρὰ ποτέ, καὶ ἐκεῖ ὁ διάδοχος αὐτὸς τῶν Κωνσταντίνων, τῶν Βασιλείων καὶ τῶν Κομνηνῶν ὑπεβλήθη εἰς προσωπικὴν κράτησιν ἕνεκα χρέους εὐτελοῦς. Τὸ δὲ οἰκτρότερον, ὁ πρεσβύτερος υἱός του Ἀνδρόνικος, ὃν εἶχε καταλίπει ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του, ἀπεποιήθη ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ἐνετίαν τὰ πρὸς ἀπολύτρωσιν τοῦ πατρὸς ἀναγκαῖα χρήματα. Εὐτυχῶς ὁ δεύτερος υἱός, ὁ Μανουήλ, ἐφάνη προθυμότερος, ὥστε ὁ Ἰωάννης ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ ἐπὶ ματαίῳ ἐταπεινώθη ἐν Ῥώμῃ, ἐπὶ ματαίῳ ἐξηυτελίσθη ἐν Ἐνετίᾳ καὶ ἔλαβεν ἀπόδειξιν θλιβερὰν τῆς κακοηθείας τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου.

Τότε ἀπελπισθεὶς νὰ λάβῃ συνδρομήν τινα ἐξ Εὐρώπης κατέβη ἔτι μᾶλλον τὴν κλίμακα ἐκείνην τῆς πρὸς τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην τῆς ἀνατολῆς ὑποκλίσεως. Ἵνα διατηρήσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ Μουρὰτ ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν τρίτον ἐκ τῶν τεσσάρων υἱῶν του, τὸν Θεόδωρον, μετὰ ἐντολῆς τοῦ νὰ ὑπηρετῇ παρὰ τῇ Πύλῃ τοῦ ἡγεμόνος τῶν ὀσμανιδῶν, ὡς πιστὸς αὐτοῦ μισθοφόρος, κατὰ παντὸς πολεμίου. Συγχρόνως κατέστησε συμβασιλέα τὸν δεύτερον υἱὸν Μανουὴλ ἀντὶ τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅστις εἶχεν ἀναδειχθῇ τοσοῦτον κακοήθης. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρόνικος συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μουρὰτ, Σαουτζῆ, μελετήσαντος ὡσαύτως προδοσίαν κατὰ τοῦ ἰδίου πατρὸς, ὕψωσεν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ σημαίαν στάσεως. Ἀλλ' ὁ Μουρὰτ ἀναγκάσας ἀμφοτέρους νὰ παραδοθῶσι, τῷ 1385, τὸν μὲν ἴδιον υἱὸν ἀπετύφλωσε, συμφωνήσας πρὸς τὸν Ἰωάννην νὰ πράξῃ οὗτος τὸ αὐτὸ ὡς πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον· ἔπειτα δὲ καὶ ἐθανάτωσε τὸν Σαουτζῆ, ἐπιστατήσας ὁ ἴδιος εἰς τὸν οἰκτιστον θάνατον ὅλων τῶν Ἑλλήνων εὐπατριδῶν ὅσοι εἶχον συμμαχήσει καὶ συμπράξει μετ' αὐτοῦ.

Τοιαῦται ἦσαν τῷ 1389 αἱ μεταξὺ Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ Τούρκων σχέσεις, ὅτε ὁ Μουρὰτ ἐδολοφονήθη ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐν τῷ Κοσσυφοπεδίῳ νίκης κατὰ τῆς νέας τινῶν ἐκ τῶν

Χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς συμμαχίας, ἧς καὶ πάλιν ὁ Ι. Παλαιολόγος διετέλεσεν ἀμέτοχος. Τὴν ἀρχὴν τῶν ὀσμανιδῶν διεδέχθη τότε ὁ Βαγιαζὴτ ὁ ἐπικαλούμενος Γιλδιρὶμ, ὅ ἐστι *Κεραυνὸς*, ἢ καθὼς τὸν λέγει ὁ Χαλκοκονδύλης, *Λαίλαψ*. Ὁ Βαγιαζὴτ συνωμολόγησεν ἀμέσως εἰρήνην πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Λαζάρου Στέφανον, προσελθόντα εἰς προσκύνησιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς τρισὶν ὅροις· ὅτι θέλει ἕπεται τῷ νικητῇ ὡς σύμμαχος εἰς πάντα πόλεμον, ὅτι θέλει δώσει αὐτῷ σύζυγον τὴν ἀδελφήν του, καὶ ὅτι θέλει τελῇ ἐτήσιον φόρον ἐκ τῶν ἀργυρωρυχείων τῆς χώρας. Ἀλλὰ τί ἦσαν οἱ ὅροι οὗτοι παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς νέους ἐξευτελισμοὺς εἰς οὓς ὑπέκυψαν οἱ Παλαιολόγοι ; Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε παραγγελθῇ κατὰ τὰ διαταχθέντα ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ τὴν τύφλωσιν τοῦ Ἀνδρονίκου, προσέτι δὲ τὴν τύφλωσιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Ἰωάννου καὶ τὴν ἀμφοτέρων φυλάκισιν. Φαίνεται ὅμως ὅτι οὔτε ἡ τύφλωσις αὐτῶν ἐγένετο πλήρης, οὔτε ἡ φυλάκισις ὑπῆρξεν αὐστηρὰ, διότι οὗτοι ἠδυνήθησαν νὰ ζητήσωσι τὴν προστασίαν τοῦ Βαγιαζὴτ, ὅστις διέταξε τὴν φυλάκισιν μὲν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου, καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μανουὴλ, τὴν παράδοσιν δὲ τῆς ἀρχῆς εἰς τὸν Ἀνδρόνικον, ἀναλαβόντα ἀντὶ τούτου τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τελῇ εἰς τὸν προστάτην του οὐκ ὀλίγα κατ' ἔτος κεντηνάρια χρυσίου καὶ ἀργυρίου. Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἰωάννης, ὅστις ἐν ὅσῳ προΐστατο τῶν πραγμάτων οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα διακωλύσῃ τὰς τῶν ὀσμανιδῶν κατακτήσεις, εὗρε τὸν τρόπον καὶ ἐν τῇ φυλακῇ ὢν νὰ συντελέσῃ εἰς νέαν ἀκρωτηρίασιν τοῦ κράτους. Συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Ἐνετοῦ Καρόλου Ζένου, ἵνα ἐπιτύχῃ δι' αὐτοῦ τὴν ἀπελευθέρωσίν του, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν χρυσόβουλλον δι' οὗ εἰς ἀμοιβὴν παρεχώρει τῇ Ἐνετίᾳ τὴν νῆσον Τένεδον. Καὶ ἡ μὲν ἀπελευθέρωσις τοῦ Ἰωάννου δὲν κατωρθώθη διὰ τοῦ μέσου τούτου, ὁ Ζένος ὅμως κατέλαβε δι' ἐνετικῶν πλοίων τὴν Τένεδον, ἥτις ἔκτοτε ἀπεσπάσθη τοῦ κράτους διὰ παντός. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἦσαν μικρὰ πρὸς τὰ ἐπιγενόμενα. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης καὶ ὁ υἱός του Μανουὴλ ἐπέτυχον τελευταῖον νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς φυλακῆς καὶ κατέφυγον πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ, προτείναντες νὰ πληρώνωσιν αὐτοὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου συμφωνηθέντα φόρον, καὶ προσέτι νὰ προσέρχωνται τὴν ἄνοιξιν εὐπειθῶς μετὰ 12,000 ἱππέων καὶ πεζῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ τῶν ὀσμανιδῶν ἄρχοντος, ἔχοντες τοὺς αὐτοὺς πρὸς τοῦτον φίλους καὶ ἐχθρούς. Ὁ Βαγιαζὴτ, τοῦ ὁποίου ὁ σκοπὸς ἦτο νὰ παραλύῃ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὅσῳ ἀκίνδυνοι καὶ ἂν ἀπέβησαν, ἐδέ-

χθη καὶ ταύτας τὰς προτάσεις, διέταξε τὸν Ἀνδρόνικον νὰ παραχωρήσῃ τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν πατέρα του, δὲν τὸν ἐφυλάκισεν ὅμως, ἀλλὰ ἐπέτρεψεν αὐτῷ πᾶν ὅ,τι ἐσώζετο ἔτι ἐκ τοῦ κράτους ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤτοι τὴν Σηλυβρίαν, τὴν Ἡράκλειαν, τὴν Ραιδεστὸν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην· ὥστε τὰ ἐλεεινὰ ἐκεῖνα λείψανα διενεμήθησαν πάλιν εἰς δύο. Ταῦτα δὲ διατάξας ἐν Εὐρώπῃ τῷ 1390, ὁ Βαγιαζὴτ ἀπῆλθεν εἰς Ἀσίαν, ἵνα πρὸ πάντων κυριεύσῃ τὴν Φιλαδέλφειαν, ἥτις ἦτο ἡ μόνη πόλις ἣν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔσωζον ἔτι ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ χερσονήσῳ ἧς ἄλλοτε ὁλοκλήρου ἐκυριάρχουν. Καὶ τότε συνέβη τὸ οἰκτρότατον τῶν γεγονότων, ὅσα εἴμεθα καταδεδικασμένοι νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ τῆς ἱστορίας ἡμῶν. Ὁ Βαγιαζὴτ προσλαβὼν κατὰ τὰ συμπεφωνημένα τὰς τῶν Χριστιανῶν ἐπικουρίας, ἀπῄτησεν ἀπὸ τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Μανουὴλ νὰ διατάξωσι τὸν φρούραρχον τῆς Φιλαδελφείας νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν εἰς αὐτόν. Καὶ οἱ λεγόμενοι αὐτοὶ βασιλεῖς τῶν Ἑλλήνων ἐξέδωκαν τὴν αἰσχρὰν ταύτην διαταγήν. Ἀλλὰ τὸ φρόνημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχε παντελῶς ἐκλίπει ἀπὸ τὰς ἀγενεῖς ἐκείνας ψυχάς, ἐσώζετο ἔτι παρὰ τοῖς ὑπηκόοις, τοὐλάχιστον παρά τισι τῶν ὑπηκόων Ὁ φρούραρχος Φιλαδελφείας καὶ οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ἀπήντησαν, ὅτι ἑκόντες δὲν θέλουσι καταπροδώσει ἑαυτοὺς τῷ βαρβάρῳ. Ὅθεν ἐπολιορκήθη ἡ Φιλαδέλφεια, μετὰ δὲ τοῦ Βαγιαζὴτ συνεπολιόρκησαν αὐτὴν καὶ οἱ κατάπτυστοι ἐκεῖνοι βασιλεῖς· καὶ ἠρίστευσαν, ὡς λέγεται, ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ, καὶ πρῶτοι ἀναβάντες εἰς τὰ τείχη τῆς Φιλαδελφείας ἐκυρίευσαν αὐτήν. Ὁ Χάμμερ λέγει, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἤθελεν εἶναι ἀπίστευτον, ἐὰν δὲν ἀνεφέρετο ὑπὸ Ἕλληνος χρονογράφου, τοῦ Χαλκοκονδύλη. Καὶ ἔχει δίκαιον.

Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν τῆς Φιλαδελφείας δὲν ἔμεινε κατεχόμενον ὑπὸ Ἑλλήνων καθ' ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰμὴ τὸ περὶ Τραπεζοῦντα κρατίδιον, τὸ ὁποῖον καίτοι αὐτοκρατορία μεγαλωνυμούμενον ἦτο ἐλαχίστου λόγου ἄξιον διά τε τὴν μικρὰν αὐτοῦ δύναμιν καὶ διὰ τὴν παντελῆ ἀποξένωσιν ἀπὸ τῶν λοιπῶν τῆς Ἀνατολῆς πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἐν Εὐρώπῃ τὸ κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν βασιλεύουσαν καὶ τὰς προαναφερθείσας ὀλίγας περὶ αὐτὴν πόλεις· ἦτο δὲ, καὶ οὕτως ἔχον, διῃρημένον εἰς δύο, ὥστε ἡ κατάλυσις αὐτοῦ ἐφαίνετο προσεχεστάτη, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ

μετ' ὀλίγον ἐπολιορκήθη καὶ αὐτὴ ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ. Τῳόντι ὁ μονάρχης οὗτος, ἀφοῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Φιλαδελφείας κατέστησεν ὑπήκοα ἢ ὑποτελῆ τὰ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ τουρκομανικὰ κράτη τοῦ Αἰδδίν, τοῦ Σαρουχὰν, τοῦ Μεντεσχιὲ, τοῦ Κέρμιαν, καὶ τοῦ Τεκὲ καὶ ἠκρωτηρίασε τὰ κράτη τῆς Κασταμῶνος καὶ τοῦ Καραμᾶν, ἐπέστρεψε τῷ 1391 εἰς τὴν Εὐρώπην. Καθ' ὁδὸν πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης δοὺς ἐπὶ τέλους σημεῖον ζωῆς, ὠχύρωσε τὴν χρυσῆν πύλην διὰ δύο μεγάλων πύργων, τὸν διέταξε νὰ καθαιρέσῃ τοὺς πύργους τούτους· καὶ ὁ Ἰωάννης ὑπήκουσε. Μικρὸν μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀπεβίωσεν ὁ Ἰωάννης, ὁ δὲ ἐν Προύσῃ παρὰ τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου διατελῶν Μανουὴλ κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐντεῦθεν παροργισθεὶς ὁ Βαγιαζὴτ ἀπήτησεν ὥστε τοῦ λοιποῦ νὰ ἐδρεύῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει καθὼς, ἵνα ῥυθμίζῃ τὰς μεταξὺ μουσουλμάνων ὑποθέσεις καὶ νὰ κτισθῇ προξέτι τζαμίον, ἵνα τελῶσιν ἐν αὐτῷ οἱ πιστοὶ τὰ τῆς ἰδίας λατρείας. Παρακούσαντος δὲ εἰς τοῦτο τοῦ Μανουὴλ, ἐπεχείρησεν ὁ Βαγιαζὴτ τὴν πρώτην ὑπὸ τῶν ὁσμανιδῶν Τούρκων πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις, ὡς καὶ πάλαι ποτὲ ἡ ἀραβικὴ, ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἔτη ἑπτά.

Ἆρά γε δὲν ἠδύνατο ἔκτοτε νὰ κυριευθῇ ἡ μεγάλη αὕτη πόλις; Ἀναλογιζόμενοι τὸ πλῆθος τῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας ἦγεν ὁ Βαγιαζὴτ καὶ τὰ δυσχερῆ κατορθώματα ὅσα ἐν τῷ διαστήματι τῆς ἑπταετίας ταύτης διέπραξε, δυσκόλως εἰμποροῦμεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ἤθελεν ἐπιτύχει τὴν ἅλωσιν, ἐὰν ἠσχολεῖτο περὶ τοῦτο σπουδαίως. Ἀλλ' αὐτὸς περιωρίσθη εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν μᾶλλον τῆς πόλεως, ἀπὸ δὲ τοῦ περὶ αὐτὴν στρατηγίου ἐπεχείρει ἐν τῷ μεταξὺ ποικίλας ὅσας ἐκστρατείας ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Κατέστησεν ὑποτελῆ φόρου τὴν Βλαχίαν, συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τοῦ Καραμανικοῦ κράτους, συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τῆς Βουλγαρίας, θανατώσας τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς Σισμὰν, τοῦ ὁποίου ὁ ὁμώνυμος υἱὸς δὲν ἔσωσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ εἰμὴ γενόμενος μουσουλμάνος καὶ λαβὼν ὡς τοιοῦτος τὴν διοίκησιν τῆς ἐν Ἀσίᾳ νεωστὶ τότε κατακτηθείσης Ἀμισοῦ· πλὴν τούτων δὲ ὁ Βαγιαζὴτ διέπραξε καὶ ἄλλας τινὰς μικροτέρου λόγου ἀξίας ἐπιδρομὰς καὶ ἁλώσεις κατά τε τῶν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου ὁμοφύλων καὶ κατὰ τῶν περὶ τὸν Ἴστρον καὶ τὸν Ἀδρίαν χωρῶν. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ὑπερηκόντισε τὸ κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τοῦ ἀποκλει-

σμοῦ ἐκείνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως διαπραχθὲν παρ' αὐτοῦ κατόρθωμα.

Ἡ ἀκατάσχετος πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴ τοῦ Βαγιαζὴτ προεκάλεσε τελευταῖον τινῶν μὲν τῶν ἐν Εὐρώπῃ δυναστῶν τὴν φιλοτιμίαν, ἄλλων δὲ τὴν περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας μέριμναν, ὥστε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1396 συνέρρευσαν περὶ τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμοῦνδον ἑξήκοντα περίπου χιλιάδες ἀνδρῶν, ἐν οἷς διέπρεπον πολλοὶ ἱππόται τῆς κάτω Γερμανίας καὶ τῆς δυτικῆς Γαλλίας. Ὀνομαστότατοι δὲ μάλιστα ὑπῆρξαν οἱ ἀναλαβόντες τότε νὰ προμαχήσωσιν ὑπὲρ τῆς χριστιανωσύνης Γάλλοι καὶ ἐξαιρέτως οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν, ὁ κόμης Νευὲρς, υἱὸς τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας, οἱ κόμητες Μαρκίας, συγγενεῖς τινες τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ὁ στρατάρχης Βουσικὼ καὶ ἄλλοι πολλοί. Ὁ στρατὸς οὗτος, διελθὼν κατὰ σεμπτέμβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Βλαχίαν, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς ἐν Βουλγαρίᾳ Νικοπόλεως, ἣν γενναίως ὑπερήσπισεν ὁ ὀσμανίδης φρούραρχος. Δυστυχῶς ὁ χριστιανικὸς στρατὸς συνέκειτο μὲν ἐκ μαχητῶν ἀρίστων, ἀλλ' οὐδεμίαν εἶχε πειθαρχίαν. Οἱ Γάλλοι ἀξιοῦντες ὅτι αὐτοὶ καὶ μόνοι εἶναι ἱκανοὶ νὰ καταβάλωσι τὴν ὀφρῦν τῶν ὀσμανιδῶν, ἤθελον πάντοτε νὰ προτρέχωσι μὴ ἀκούοντες τὰς συμβουλὰς τοῦ πεπειραμένου περὶ τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν τῶν Τούρκων Σιγισμούνδου· διάγοντες δὲ προσέτι βίον ἄσωτον ἐν τῷ στρατοπέδῳ εἰς πολλὴν ἐξώκειλαν ἀκολασίαν, οὐδ' ἐδίστασαν νὰ φονεύσωσι πολλοὺς Τούρκους αἰχμαλώτους, οἵτινες εἶχον παραδοθῆ ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι ἡ ζωὴ αὐτῶν οὐδένα τρέχει κίνδυνον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βαγιαζὴτ συναθροίσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, εἰς 100,000 περίπου ἀνδρῶν συμποσουμένας, ἐπήρχετο πρὸς διάλυσιν τῆς πολιορκίας καὶ τῇ 18 σεμπτεμβρίου συνεκροτήθη ἡ κρίσιμος μάχη. Οἱ Γάλλοι προελάσαντες ἔτρεψαν τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τῶν ὀσμανιδῶν, καταβαλόντες δεκάκις χιλίους γενιτσάρους καὶ πεντάκις χιλίους σπαχῖδες. Ἀλλ' ὅτε μετ' ὀλίγον ὑπερβαλόντες λόφον τινὰ εὑρέθησαν αἴφνης ἐνώπιον τῆς κυρίας τοῦ Βαγιαζὴτ δυνάμεως, κατελήφθησαν οἱ πλεῖστοι ὑπὸ φόβου πανικοῦ καὶ τραπέντες διεσπάρησαν τῇδε κἀκεῖσε. Ὀλίγοι μόνον ἐρρίφθησαν εἰς τὸ πυκνότερον τῶν πολεμίων στῖφος καὶ ἔπεσον ὡς γνήσιοι Γάλλοι ἱππόται. Ὁ δὲ κόμης Νευὲρς καὶ 24 τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτοῦ ἀξιωματικῶν συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι. Χίλια περίπου βήματα ὄπισθεν τῶν Γάλλων

ἵστατο συμπεπυκνωμένος ὁ Οὐγγαρικὸς στρατός, τοῦ ὁποίου ὤμωσαί δύο πτέρυγες ἅμα ἰδοῦσαι τὴν τροπὴν ἐκείνην, ἔστρεψαν ὡσαύτως τὰ νῶτα. Μόνον τὸ κέντρον ἐνεκαρτέρησε καὶ μετὰ τοσαύτης μανίας ἐπέπεσε κατὰ τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν σπαχίδων, ὥστε ἤθελε κατισχύσει ἐὰν ὁ δεσπότης Σερβίας, ὅστις συνηγωνίζετο ὡς σύμμαχος τοῦ Βαγιαζήτ, δὲν ἐπέπιπτε κατὰ τῶν ὁμοθρήσκων μετὰ πεντακισχιλίων μαχητῶν καὶ δὲν ἔθραυε τὰς τάξεις τῶν ἀντιπάλων. Τότε ἡ τροπὴ τῶν περὶ Σιγισμοῦνδον ἀπέβη ὁλοσχερὴς, καὶ πλεῖστοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἔπεσον, πλεῖστοι δὲ ἠχμαλωτεύθησαν. Ἀλλὰ δεινὴ ὑπῆρξεν ὁμοίως ἡ θυσία δι' ἧς ὁ Βαγιαζὴτ ἐξηγόρασε τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ νίκην· καὶ ὅτε μετ' ὀλίγον ἐπισκεφθεὶς τὸ πεδίον τῆς μάχης, εἶδε κειμένους ἐκτάδην τοὺς πολυαρίθμους αὐτοῦ συναγωνιστὰς, ἔχυσε δάκρυα ὀργῆς καὶ ἀγανακτήσεως καὶ ἀπεφάσισε τὴν σφαγὴν ὅλων τῶν αἰχμαλώτων. Τῳόντι δὲ κατεκρεουργήθησαν ἐξ αὐτῶν μύριοι, οἱ δὲ λοιποὶ δὲν ἐσώθησαν εἰμὴ χάρις εἰς τὰς ἱκεσίας τῶν περὶ τὸν σουλτάνον ἐπιφανῶν τοῦ κράτους ἀνδρῶν. Καὶ ὁ μὲν ὄχλος τῶν ἐπιζησάντων ἐξηνδραποδίσθη, οἱ δὲ ἐπισημότεροι αἰχμάλωτοι δὲν ἀνέκτησαν τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ ἀφοῦ κατεβλήθησαν πρὸς ἀπολύτρωσιν αὐτῶν πλὴν πολλῶν δώρων, 200,000 δουκάτων.

Μετὰ τὸ τρόπαιον τοῦτο οὐδὲν ἐφαίνετο πλέον τὸ κωλῦον τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐγόγγυζον καὶ προετίμων τὴν παράδοσιν ἀπὸ τὸν δεινὸν λιμὸν ἐξ οὗ ἔπασχον. Καὶ ὅμως ὁ Βαγιαζὴτ, ἀφοῦ διέταξεν ἐπιδρομάς τινας εἰς Στυρίαν, Οὐγγαρίαν, Βοσνίαν καὶ Βλαχίαν, προετίμησε νὰ περιορισθῇ εἰς νέαν τῆς πόλεως ταπείνωσιν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐσώθη τότε ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀλῆ-πασᾶ, δωροδοκηθέντος ἐπὶ τούτῳ. Ἐσώθη δὲ διὰ νέων θυσιῶν, ἤτοι ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλει δεχθῇ ὡς βασιλέα ἀντὶ τοῦ Μανουὴλ τὸν ἀνεψιὸν τούτου Ἰωάννην, τὸν ἄρχοντα τῆς Σηλυβρίας, ἥτις ἐννοεῖται κατελήφθη ἀμέσως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ὁ δὲ Μανουὴλ καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἰωάννην, ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ἄφησεν ἐκεῖ τὴν σύζυγον αὐτοῦ καὶ τὸν υἱὸν, καὶ ἐπεχείρησε μακρὰν περιοδείαν ἀνὰ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἐπικαλούμενος ἐπὶ ματαίῳ τὴν συνδρομὴν αὐτῆς. Ἐννοεῖται ὡσαύτως ὅτι ἡ πρώτη πρᾶξις τοῦ Ἰωάννου ὑπῆρξε νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵδρυσιν τζαμίου καὶ καδῆ καὶ νὰ ὑποσχεθῇ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου 10,000 δουκάτων. Ἔδωκε δὲ δῶρα καὶ εἰς τὸν μέγαν βεζύρην, Ἀλῆ

πασᾶν, τοῦ ὁποίου ἡ χρηματικὴ ἀπληστία ἀνέκαθεν φαίνεται συντελέσασα εἰς τὴν ἀναβολὴν τῆς ἁλώσεως. Διελύθη λοιπὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ ἀποκλεισμός· καὶ ὁ Βαγιαζὴτ ἐνησχολήθη τότε εἰς νέας κατακτήσεις προελάσας ἐν Ἀσίᾳ μέχρι τοῦ Εὐφράτου, ἐν Εὐρώπῃ δὲ μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη περὶ τὸ 1400 μεταβαλὼν πάλιν γνώμην ἀπήτησε παρὰ τοῦ Ἰωάννου νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς βασιλευούσης· καὶ ἐπειδὴ ὅ τε Ἰωάννης καὶ οἱ κάτοικοι συλλέξαντες ἐν τῷ μεταξὺ τροφὰς ἀποχρώσας, ἀπεποιήθησαν τὴν παράδοσιν, ὁ Βαγιαζὴτ ἐπεχείρησε δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν, ἡ δὲ τελευταία αὐτῆς ὥρα ἐφαίνετο ἠχήσασα, ὅτε αἴφνης ὡς ἐκ μηχανῆς τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν.

Ὡμιλήσαμεν ἄλλοτε ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ περὶ τῆς κατὰ τὸ μέσον τῆς τριςκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος φοβερᾶς τῶν Μογγόλων ὑπὸ τὸν Τσιγγισχὰν ἐπιδρομῆς ἀπὸ τῶν ἀνατολικωτέρων τῆς Ἀσίας χωρῶν πρὸς τὰς δυτικωτέρας, καὶ περὶ τῆς ὡς ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ἐκείνης βαθμιαίας καταλύσεως τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σελδζουκικοῦ κράτους. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς τεσσαρεςκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος εἰς ἣν εὑρισκόμεθα, συνέβη αἴφνης ἀνάλογος θύελλα τῶν ταταρικῶν φυλῶν ὑπὸ τὸν μέγαν αὐτῶν δυνάστην Τιμοὺρ ἢ Ταμερλάν. Καὶ ὁ μὲν Τσιγγισχὰν συνεπαγόμενος κυρίως μογγολικὰ στίφη μετὰ τῶν ὁποίων συνανεμίχθησαν καὶ Τάταροι, προῆλθον ἀπὸ τῆς βορείου Σινικῆς· ὁ δὲ Τιμοὺρ, συνεπαγόμενος ἰδίως ταταρικὰ στίφη μετὰ τῶν ὁποίων συνανεμίχθησαν πολυάριθμοι Μογγόλοι, προέκυψεν ἐν Βουχαρίᾳ καὶ ἐν τῇ Μικρᾷ Ταταρίᾳ, ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ προδιαλυθέντος μογγολικοῦ κράτους. Κυριεύσας δὲ τὰς πρὸς δυσμὰς χώρας εἰςήλασεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ ἡττηθέντων ἡγεμόνων τοῦ Κέρμιαν, τοῦ Μεντσεχιὲ, τοῦ Σαρουχὰν καὶ τοῦ Ἀϊδδίν, ἴσως καὶ μετὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τότε διεβίβασε πρὸς τὸν πολιορκοῦντα τὴν πόλιν ταύτην ἡγεμόνα τῶν Ὀσμανιδῶν τας ἀπαιτήσεις του, ἐν αἷς λέγεται ὅτι περιελαμβάνετο καὶ ἡ εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀπόδοσις πάντων τῶν παρ' αὐτῶν ἀφαιρεθέντων· εἰς ἃ ὁ Βαγιαζὴτ ἀπήντησεν ὑβριστικῶς, καὶ διαπεράσας ἀμέσως τὸν στρατὸν εἰς τὴν Ἀσίαν ὥρμησε κατὰ τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου. Ἀλλὰ τῇ 20 ἢ 28 ἰουλίου 1402 συγκροτηθείσης περὶ Ἄγκυραν μάχης κρισίμου, καθ' ἣν ἑπταπλάσιος τοὐλάχιστον ὑπῆρξεν ὁ ταταρικὸς στρατὸς, συμποσούμενος,

ὡς λέγεται, εἰς 800,000 ἀνδρῶν, κατετροπώθησαν μὲν ὁλοσχερῶς οἱ ὀσμανίδαι, ἠχμαλωτεύθη δὲ ὁ Βαγιαζὴτ καὶ εἷς τῶν υἱῶν αὐτοῦ. Οἱ Σέρβοι ἐπίκουροι τοῦ Βαγιαζὴτ ἠγωνίσθησαν πάλιν ἡρωϊκῶς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ, δι' ἧς ἐφάνη καταλυθεῖσα ἡ ὀσμανικὴ δυναστεία. Ὁ μὲν Τιμοὺρ πλοῖα μὴ ἔχων, ἵνα διαπεράσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀφοῦ ἐδήωσεν ἀνηλεῶς πᾶσαν τὴν μεσημβρινοδυτικὴν Ἀσίαν ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ μετ' ὀλίγον ὅμως ἐπελθὼν ἐν αἰχμαλωσίᾳ θάνατος τοῦ Βαγιαζὴτ καὶ οἱ ἐπισυμβάντες ἐμφύλιοι μεταξὺ τῶν υἱῶν αὐτοῦ πόλεμοι, καὶ ἡ ἀποκατάστασις πολλῶν τουρκομανικῶν ἡγεμόνων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, παρέσχον εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, τοὐλάχιστον εἰς τοὺς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις τῆς Ἀνατολῆς οἰκοῦντας, ἐλπίδας τινὰς σωτηρίας. Ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν εἰμὴ ἑνούμενοι· ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ ἑνωθῶσιν ἕνεκα τῆς ἀπεριγράπτου πολυαρχίας εἰς ἣν διετέλουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

Τῆς φραγκικῆς Πελοποννήσου ὑπετίθετο ὅτι ἦρχεν ὁ Ῥοβέρτος ὁ Ταραντῖνος (1346—1364)· ἀλλ' οἱ ἐπίτροποι αὐτοῦ τοσοῦτον ὀλίγον ἴσχυον, ὥστε τῶν πλείστων οὐδὲ τὰ ὀνόματα εἶναι γνωστά. Οἱ βαρῶνοι ἐπολιτεύοντο ὡς αὐτόνομοι ἄρχοντες, αἱ πρὸς τοὺς κατέχοντας τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην Ἐνετοὺς διενέξεις ἦσαν ἀδιάκοποι, τὸ πλεῖστον τῆς χώρας μέρος ἀνῆκεν εἰς τοὺς Ἀκκιαϊουόλους, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ἐπί τινα μὲν χρόνον καὶ τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Πατρῶν, διαρκῶς δὲ τὴν βαρωνίαν τῆς Βοστίτζης· ἐπειδὴ δέ, καθὰ προείπομεν, εἶχε περιέλθει εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν καὶ ἡ Κόρινθος, κατήντησαν κύριοι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων κτήσεων, ἁπάσης τῆς βορείου Πελοποννήσου. Ἐκ τῶν λεπτομερεστέρων εἰδήσεων ὅσαι περιεσώθησαν ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ μίαν μόνον, ὡς πλειότερον τῶν ἄλλων ἐνδιαφέρουσαν ἡμᾶς. Περὶ τὸ 1361 ὑπῆρχον ἐν Κορώνῃ καὶ ἐν Μεθώνῃ ἐπίσκοποι ὀρθόδοξοι, ὁ Μᾶρκος καὶ ὁ Γεώργιος, οἵτινες ἐπροστάτευσαν τὸ κατὰ δύναμιν παρὰ τῇ ἐνετικῇ κυβερνήσει τοὺς ὑπὸ τῶν φρουράρχων αὐτῆς καταπιεζομένους Ἕλληνας χωρικούς· καὶ ἐνίοτε εἰσηκούοντο, διότι ὁ Μᾶρκος ἐπέτυχεν οὐ μόνον τὴν αὐστηρὰν τοῦ φρουράρχου Κορώνης ἐπίπληξιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ δι' ἄλλου, εἰς ὃν ἡ κυβέρνησίς του παρήγγειλε νὰ φείδεται ὅσον ἔνεστι τῶν ὑπηκόων. Ἀλλ' ἐρχόμεθα εἰς τὰ γενικώτερα πολιτικὰ γεγονότα. Ἀποθανόντος τοῦ Ῥοβέρτου

ἄπαιδος εἰς Νεάπολιν τῇ 16 σεπτεμβρίου 1364, δύο ἀντίζηλοι ἤρισαν περὶ τῆς ἀρχῆς· ὁ διαδεξάμενος τὸν αὐτοκρατορικὸν αὐτοῦ τίτλον Φίλιππος Β' ὁ Ταραντῖνος καὶ Οὔγων Γαλιλαῖος ὁ ἐκ πρώτου γάμου υἱὸς τῆς χήρας τοῦ Ῥοβέρτου, Μαρίας τῆς Βουρβωνικῆς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κατίσχυσαν ἡ Μαρία καὶ ὁ Οὔγων, ἔπειτα δὲ τῷ 1370 ὁ Οὔγγων παρεχώρησε τὰ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου δικαιώματα αὐτοῦ εἰς τὸν λεγόμενον αὐτοκράτορα Φίλιππον Β' ἀντὶ ἐτησίας προσόδου 6,000 φιορινίων. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους καὶ οἱ τοῦ οἴκου τούτου διάδοχοι, εἰς δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ πρίγκηψ Ὄθων ὁ Ταραντῖνος, βλέπων ὅτι ἐλάχιστα καρποῦται ἀπὸ τῆς ἡγεμονίας ἐκείνης, ἀπεφάσισε τῷ 1377 νὰ ἐκμισθώσῃ αὐτὴν εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ῥόδου ἀντὶ 4,000 δουκάτων κατ' ἔτος ἐπὶ ἔτη πέντε. Τότε ὅμως ὁ ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴκου Ἰάκωβος de Baux, ὅστις ἠξίου ὅτι ἔχει ὡσαύτως δικαιώματα εἰς τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας, ἐμίσθωσε τῷ 1381 ἐν Ναυάρᾳ τῆς Ἱσπανίας στρατὸν ἀνάλογον τῆς γνωστῆς ἤδη εἰς ἡμᾶς Καταλανικῆς ἑταιρείας, ὅστις καὶ *Ναυαρικὴ ἑταιρεία* ὠνομάσθη, ἵνα δι' αὐτοῦ οὐ μόνον τὴν Πελοπόννησον ἀνακτήσῃ ἀλλὰ καὶ ἅπαν τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Αἱ περιστάσεις ἐφαίνοντο ἐπιτήδειαι, τοὐλάχιστον πρὸς τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκικῶν χωρῶν. Εἴδομεν εἰς ποίαν ἀναρχίαν διετέλει ἡ φραγκικὴ Πελοπόννησος. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχόμενον μερίδιον αὐτῆς δὲν εἶχε πολὺ βέλτιον. Τῇ 25 μαρτίου 1380 εἶχεν ἀποθάνει ὁ δεσπότης τοῦ Μισθρᾶ Μανουὴλ Καντακουζηνός. Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶχε περιστείλει τὰς στασιαστικὰς ἀξιώσεις τῶν ἀρχόντων τῆς χώρας καὶ συντηρήσει τὴν εἰρήνην αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἕνεκα τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς ἄλλης προηγηθείσης ἀναρχίας, εἶχεν ἐλαττωθῇ ὁ πληθυσμός, ὁ Μανουὴλ ἐκάλεσεν εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ κενοῦ τοὺς τότε ἀρχίσαντας νὰ καταβαίνωσιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας Ἀλβανούς· ὥστε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπῆλθον εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν καὶ τὸ μέσον τῆς χερσονήσου οἱ πρῶτοι Ἀλβανοὶ ἄποικοι οἱ τοσοῦτον εἰς τὴν τύχην αὐτῆς ἐπενεργήσαντες. Τὸν Μανουὴλ ἀποθανόντα διεδέχθη ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς αὐτοῦ Ματθαῖος, ὁ καὶ συμβασιλεὺς τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἄλλοτε διατελέσας, ὅστις ὅμως δὲν ἦρξεν εἰμὴ ἔτη τρία. Ἐπειδὴ δὲ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του Δημήτριος ἐβουλεύθη νὰ ἀποβῇ ὅλως ἀνεξάρτητος ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης καθήρεσεν αὐτὸν καὶ προεχειρίσατο

δεσπότην Πελοποννήσου ἕνα τῶν υἱῶν του, τὸν Θεόδωρον Α' Παλαιολόγον, ὅστις κατατροπώσας τὸν Δημήτριον καὶ τοι συμμαχήσαντα μετὰ Λατίνων καὶ Τούρκων, παρέμεινε κύριος τοῦ δεσποτάτου ἐπὶ 24 ὅλα ἔτη (1383—1407). Ἀλλ' ἐὰν ὁ Δημήτριος ἐφάνη κακοήθης περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν συμμάχων, ὁ Θεόδωρος δὲν ἀνεδείχθη χρηστότερος περὶ τὴν ἀμοιβὴν ἣν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸν βοηθήσαντα αὐτὸν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ Ἐνετὸν Πέτρον Γριμάνην. Διότι δὲν ἐδίστασε νὰ δωρήσῃ αὐτῷ τὸ ὀχυρότατον φρούριον τῆς Μονεμβασίας. Εὐτυχῶς οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης δὲν συνήνεσαν εἰς τὴν παράδοσιν, καὶ οὕτω τὸ προπύργιον ἐκεῖνο τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων, ἰδίως δὲ εἰς χεῖρας τοῦ μεγάλου ἀρχοντικοῦ οἴκου τῶν Μαμονάδων.

Ὡςαύτως καὶ αἱ περὶ τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου εἰδήσεις, τοῦ ἄρχοντος τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας διὰ τῆς *ἑταιρείας* τῶν Καταλανῶν, δὲν ἦσαν πλέον ὡς ἄλλοτε ὁπωσοῦν εὐχάριστοι. Ἐπὶ τοῦ ἐπιτρόπου αὐτοῦ Ῥογέρου Λόρια, τοῦ διεξαγαγόντος τὴν διοίκησιν τῆς χώρας ταύτης ἀπὸ τοῦ 1361 καὶ ἐφεξῆς, ἀναφέρονται γεγονότα τινὰ μαρτυροῦντα, ὅτι ἂν ἡ Καταλανικὴ *ἑταιρεία* δὲν ἐξετραχηλίζετο εἰς τὰς προτέρας βαρβάρους καταπιέσεις καὶ δηώσεις, ἡ τύχη ὅμως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ ἦναι ἀξιοζήλωτος. Μία τῶν αἰτιάσεων τὰς ὁποίας ὁ Λόριας εἶχε κατὰ τοῦ ἐν Εὐβοίᾳ Ἐνετοῦ βαΐλου ἦτο, ὅτι οὗτος ἀνεκήρυττεν ἐλευθέρους τοὺς εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην καταφεύγοντας Ἕλληνας χωρικούς· ἄρα ἐνταῦθα οἱ χωρικοὶ ἦσαν δουλοπάροικοι. Τοῦ δὲ Θηβαίου Στεφάνου Μαστροθεοδώρου τὰ κτήματα ἀντὶ νὰ κληρονομηθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἀνηλίκου αὐτοῦ υἱοῦ, ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Λατῖνον Μιχαὴλ Γάσπον, καὶ βεβαιοῦται, ὅτι ἡ πρᾶξις αὕτη τῆς διοικήσεως δὲν ἦτο ἄδικος, διότι οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ διαθέτωσι τὴν περιουσίαν αὐτῶν κατὰ τὴν ἰδίαν βούλησιν. Ἀλλὰ τὸ χείριστον ὑπῆρξεν ὅτι ὁ Λόριας, περιελθὼν τελευταῖον εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ Ἐνετοὺς ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τὸν ὀσμανίδην Μουράτ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ κατακτητὴς οὗτος ἐδέχθη ἀσμένως τὴν αἴτησιν, καὶ τῷ 1363, ἐνῷ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ συνέτριβον πρὸς βορρᾶν τὴν πρώτην συμμαχίαν τῶν χριστιανῶν, ἕτερος στρατὸς εἰςῆλασε διὰ τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, κατέλαβε τὰς Θήβας, ἐδήωσε πᾶσαν τὴν πέριξ χώραν καὶ ἠπείλησεν οὐ μόνον εἰς τὴν

Ἀττικὴν νὰ ἐγκατασταθῇ ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον νὰ εἰσέλθῃ. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας πληροφορηθεὶς περὶ τούτων ἀπεδοκίμασε τὴν ὑπὸ τοῦ Λόρια ζητηθεῖσαν παρὰ τῶν Τούρκων ἐπικουρίαν καὶ ἔπεμψεν ἕτερον γενικὸν διοικητήν, τὸν Ματθαῖον Μογκάδον, ὅστις κατέπεισε μὲν τοὺς Τούρκους νὰ ἐκχωρήσωσιν ἐκ Θηβῶν, ἀλλὰ δὲν ἔμεινε πολὺ ἐνταῦθα, ἀναγκασθεὶς δὲ νὰ ἀπέλθῃ ἕνεκα τῶν ἄλλων τοῦ βασιλείου τῆς Σικελίας συμφερόντων, κατέλιπε πάλιν ἐπίτροπόν του τὸν Λόριαν. Ὁ Λόριας ἀπέκρουσε τῷ 1367 νέαν τινὰ τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Ἀθηνῶν προσβολήν, δὲν ἴσχυσεν ὅμως νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν τάξιν, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον ἐταράχθη, ὥστε ἐν Θήβαις ἐξερράγη αἱματηρὰ κατὰ τῶν καθεστώτων ἐπανάστασις. Καὶ ἡ μὲν ἐπανάστασις αὕτη κατηυνάσθη χάρις πρὸ πάντων εἰς τὰς συνετὰς τοῦ βασιλέως παραγγελίας· ἀλλὰ τὰ σπέρματα τῆς διχονοίας παρέμειναν ἐν τῇ *ἑταιρείᾳ*, καὶ εἰς τὸ δεινὸν τοῦτο προσετέθησαν μετ' ὀλίγον αἱ ἐχθροπραξίαι τὰς ὁποίας ἐπεχείρησε κατ' αὐτῆς ὁ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Ἄργει ἄρχων συγγενὴς τοῦ Βριεννίου Γουίδων Ἐγγιένος, καίτοι αἱ ἐχθροπραξίαι αὗται παντελῶς ἀπέτυχον. Ἡ Ἀττικὴ λοιπὸν καὶ ἡ Βοιωτία δὲν ἦσαν τανῦν εἰς πολὺ καλητέραν τῆς Πελοποννήσου κατάστασιν. Οὐδὲν ἧττον ἡ ἀρχὴ τῆς Καταλανικῆς *ἑταιρείας* ἐλογίζετο ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὡς ἡ σπουδαιοτέρα ἔτι τῶν ἐν Ἀνατολῇ φραγκικῶν ἀρχῶν, διότι τῇ 1 ὀκτωβρίου 1373 συνεκροτήθη ἐν Θήβαις, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ πάπα Γρηγορίου ΙΑ', ἐπίσημος συνέλευσις ὅλων τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικῶν δυναστῶν, ἤτοι τῶν Φράγκων φεουδαρχῶν τῆς Ἑλλάδος, τῶν ἐν Ῥόδῳ Ἰωαννιτῶν, τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου, τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, τῶν ἐν Κύπρῳ δυναστῶν, τῆς Οὐγγαρίας καὶ προσέτι τῆς Ἐνετίας, τῆς Σικελίας καὶ τῆς Γενούης, ἵνα ἐπιχειρήσωσί τι ἀπὸ κοινοῦ κατὰ τῶν Τούρκων. Κατὰ δυστυχίαν ἡ σύνοδος αὕτη εἰς οὐδὲν πρακτικὸν ἀπέληξεν ἀποτέλεσμα. Καὶ ἐνῷ ὁ Μουρὰτ καθυπέτασσε τῷ 1373 καὶ τῷ 1374 διὰ τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ πᾶσαν σχεδὸν τὴν Μακεδονίαν, ἐνταὐτῷ δὲ κατηνάγκαζε μετ' οὐ πολὺ τοὺς δυνάστας τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας νὰ συνομολογήσωσι συνθήκην ὑποτελείας πρὸς αὐτόν, οἱ ἐν Θήβαις συνελθόντες οὐ μόνον ἄπρακτοι διελύθησαν, ἀλλὰ καὶ εἰς νέας περιεπλάκησαν ἔριδας. Εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ κύριος τῆς Κορίνθου Ῥαινέριος Ἀκκιαϊούολης, πρὸ καιροῦ μελετῶν νὰ ἐξώσῃ τοὺς Καταλανοὺς ἐκ τῆς Ἀττικῆς, ἐνέβαλε

τῷ 1374 εἰς αὐτήν, συνέλαβεν αἰχμαλώτους πολλοὺς ὑπηκόους τῆς *ἑταιρείας* καὶ ἐκυρίευσε τὰ ὀχυρὰ Μέγαρα. Τὰ ἀτυχήματα ταῦτα παρήγαγον νέας μεταξὺ τῶν Καταλανῶν διαιρέσεις, αἵτινες ηὔξησαν ἔτι μᾶλλον ὡς ἐκ τοῦ ἐν ἔτει 1377 θανάτου τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φρειδερίκου. Ἐπειδὴ τότε παρήχθησαν ἐν Σικελίᾳ δύο κόμματα, ὧν τὸ μὲν ἠσπάζετο τὴν ἀρχὴν τῆς μόνης τοῦ Φρειδερίκου κληρονόμου Μαρίας τῆς Ἀραγωνικῆς, τὸ δὲ ἠξίου νὰ παραδώσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς Σικελίας εἰς τὸν τῆς Ἀραγωνίας βασιλέα Πέτρον Δ', αἱ αὐταὶ μερίδες προεκυψαν καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐπήγαγον ὀλεθρίας ἐμφυλίους διενέξεις, αἵτινες ἐξηκολούθουν ἔτι, ὅτε τῷ 1380 ἡ Ναυαρικὴ *ἑταιρεία* ἐπελθοῦσα ἀπὸ δυσμῶν ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ ἐξώσῃ τοὺς Καταλανοὺς ἐξ Ἀθηνῶν.

Οἱ νέοι οὗτοι τυχοδιῶκται, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἀναρχίας τῶν ἀντιπάλων καὶ ἐκ τῆς δυσαρεσκείας ἣν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐμπράκτως ἀπέδειξαν οἱ Ἕλληνες, ἐκυρίευσαν τήν τε Λεβάδειαν καὶ ἄλλα πολλὰ φρούρια. Ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν τελευταῖον ἐκ τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀκροπόλεως, καὶ τότε ἐτράπησαν τῷ 1381 κατὰ τῆς Πελοποννήσου ὅπου ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι. Διότι κατέκτησαν αὐτόθι πρῶτον τὴν Βοστίτζαν, ἔπειτα δ' ἀπῆλθον διὰ θαλάσσης κατὰ τοῦ Ζόγκλου καὶ ἐκυρίευσαν τὸ ὀχυρὸν τοῦ λιμένος τῆς Πύλου φρούριον, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη ἔκτοτε, ὡς φαίνεται, *φρούριον τῶν Ναυαραίων* καὶ κατὰ συγκοπὴν *Ναυαρῖνον*. Ἐκεῖθεν ὁ νικηφόρος τῶν τυχοδιωκτῶν στρατὸς ὥρμησε κατὰ τῆς Ἀνδρούσης, ἥτις ἐλογίζετο τότε ὡς ἡ πρωτεύουσα τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας· οἱ Ναυαραῖοι κυριεύσαντες αὐτήν τε καὶ τὴν Καλαμάταν, περιῆλθον εἰς εἰρηνικὰς συμβάσεις καὶ σχέσεις πρὸς τοὺς ἐν Μεθώνῃ καὶ ἐν Κορώνῃ ἄρχοντας Ἐνετούς. Διέπραξαν δὲ πᾶσαν ταύτην τὴν κατάκτησιν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀρχῆθεν στρατολογήσαντος αὐτοὺς Ἰακώβου de Baux. Ἀλλὰ τούτου ἀποθανόντος τῷ 1383 εἰς Τάραντα ἄπαιδος, διένειμαν πρὸς ἀλλήλους τὰ φέουδα, πρὸς ὀλίγους μέν τινας τῶν προτέρων κατόχων συμβιβασθέντες, τοὺς δὲ ἄλλους ἀναγκάσαντες νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Νεάπολιν, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καταλαβόντες πάντα τὰ ἐκτὸς τῆς Κορινθίας ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ κείμενα κτήματα τῶν Ἀκκιαϊουόλων.

Νέα λοιπὸν δυναστεία ἐνιδρύθη τότε ἐν τῇ ἀτυχεῖ Πελοποννήσῳ, ἡ Ναυαρικὴ *ἑταιρεία*. *Ἡ ἑταιρεία* αὕτη ἦρξεν αὐτόθι ὑπὲρ τὰ πεντή-

κοντα ἔτη συγχρόνως μετὰ τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες κατεῖχον πάντοτε τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, μετὰ τῶν ἡμετέρων οἵτινες ἐξηκολούθουν δεσπόζοντες ἐν Μισθρᾷ, καὶ μετὰ τοῦ Ῥαινερίου Ἀκκιαϊουόλου, ὅστις διεφύλαξε τὴν ἀρχὴν τῆς Κορινθίας. Δὲν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὸν Γουΐδωνα Ἐγγιένον, ὅστις μέχρι τῶν χρόνων τούτων κατεῖχε τὸ Ἄργος, τὸ Ναύπλιον καὶ τὸ Κιβέρι, διότι ἀποθανόντος αὐτοῦ τῷ 1377 ἡ θυγάτηρ του Μαρία ἐνυμφεύθη τὸν Ἐνετὸν Πιέτρον Κορνάρον, καὶ ἀποβιώσαντος τούτου τῷ 1388 ἄπαιδος ἡ χήρα αὐτοῦ ἐπώλησε τὰς κτήσεις ἐκείνας εἰς τὴν Ἐνετίαν, ἐξ οὗ ἔκτοτε ἡ Ἐνετία ἦρξε καὶ τῆς Ἀργολίδος. Ὁ δὲ τῶν Ἀκκιαϊουόλων οἶκος ἀπεζημιώθη μετ' ὀλίγον λαμπρῶς δι' ὅσα ἀπώλεσεν ἕνεκα τῶν Ναυαραίων ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ ἄρχων τῆς Κορινθίας Ῥαινέριος, ὠφελούμενος ἐκ τῶν διχονοιῶν τῶν Καταλανῶν καὶ τῆς κατ' αὐτῶν δυσαρεσκείας τῶν ἰθαγενῶν Ἑλλήνων, ἐνέβαλε τὸ δεύτερον εἰς τὴν Ἀττικὴν τῷ 1385, κατετρόπωσε τοὺς ἀντιταχθέντας εἰς αὐτὸν ἀδελφοὺς Μόρια καὶ μετὰ δύο ἔτη ἐγένετο κύριος καὶ αὐτῆς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν· ὥστε κατελύθη ἔκτοτε ἡ περὶ τὰ 75 ἔτη διαρκέσασα ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ τῇ Βοιωτίᾳ Καταλανικὴ ἀρχὴ καὶ ἐνιδρύθη ἐνταῦθα δυναστεία νέα, ἡ τῶν Φλωρεντινῶν Ἀκκιαϊουόλων. Ὁ πρῶτος ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν Ῥαινέριος Α' (1385—1394), ὅστις ἐκτοτε ἐπεκλήθη κύριος τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ δουκάτου (ἢ καθὼς ἐλέγετο τότε ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, τοῦ *δουκιάμου*), ἀνεδείχθη ἐν πᾶσιν ἀνὴρ συνετὸς, περιῆλθεν εἰς εἰρηνικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ γείτονας Ἐνετοὺς, κατετρόπωσεν ἐπανειλημμένως τῇ συνδρομῇ αὐτῶν τοὺς Τούρκους πειρατὰς, ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς Ἕλληνας πολὺ ἐπιεικέστερον ἢ οἱ Καταλανοὶ, καὶ αὐτοὶ οἱ Γάλλοι, κατέστησεν ἐπίσημον τῆς χώρας γλῶσσαν τὴν ἑλληνικὴν ἀντὶ τῆς καταλανικῆς διαλέκτου, ὡς ἐξάγεται ἐκ δημοσίων ἐγγράφων, καὶ ἐδέχθη Ἕλληνα τῶν Ἀθηνῶν ἀρχιεπίσκοπον, τὸν Δωρόθεον, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου διάδοχος, διότι οἱ Καταλανοὶ καὶ οἱ Γάλλοι ἀνείχοντο τοὺς Ἕλληνας ἐπισκόπους, οὐχὶδὲ καὶ ἀρχιεπίσκοπον. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ἐνετία, ἐξασφαλίζουσα ὁσημέραι πλειότερον τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κυριαρχίαν της, κατώρθωσε νὰ λάβῃ τὴν ἄμεσον ἀρχὴν ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου. Ἀλλ' εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπου ἦρχον οἱ Ἐνετοὶ δεσποτίσκοι, τῶν ὁποίων πολλάκις ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα, ἐπεκράτει πάντοτε ἡ προτέρα

διχόνοια καὶ ἔρις. Ὁ ἐπισημότατος τῶν οἴκων τούτων, ὁ τῶν Σανούτων, ὅστις ἦρχεν ἐν Νάξῳ καὶ ἐπωνυμούμενος δοὺξ ἐλογίζετο ἐπικυρίαρχος τῶν ἄλλων, ἐξέλιπε τῷ 1383, καὶ τότε κατέλαβε τὸ δουκικὸν ἀξίωμα ὁ Φραγκῖσκος Α' Κρίσπης (1383—1397) ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐξηκολούθησαν οἱ μικροσκοπικοὶ ἐκεῖνοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, περὶ ὧν εἶναι μάταιον νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα.

Ἐνῷ δὲ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι οὐδὲν ἐγένετο κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς τεσσαρεςκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἀπὸ τῶν Τούρκων κινδύνου, ἡ αὐτὴ πολυαρχία ἐπεκράτει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Αἰτωλίᾳ, Ἀκαρνανίᾳ, Ἠπείρῳ, Ἀλβανίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ. Εἴδομεν πῶς ἀποθανόντος τῷ 1355 τοῦ ἰσχυροῦ βασιλέως τῶν Σέρβων Στεφάνου Δουσσὰν κατεκερματίσθη τὸ μέγα αὐτοῦ κράτος εἰς πολλὰς μικρὰς ἡγεμονίας, ὧν προΐσταντο Σέρβοι δυνάσται· καὶ εἴδομεν ὡσαύτως ὅτι τῷ 1358 ὁ Ἀλβανὸς Κάρολος Τόπιας, κατατροπώσας περὶ Ἀχελῷον τὸν τελευταῖον ἀπόγονον τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου Νικηφόρον Β' πεσόντα ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ, κατέλυσε διὰ παντὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐκείνην ἡγεμονίαν. Ἔκτοτε διάφοροι ἀλβανικοὶ οἶκοι ἐπεκράτησαν εἰς ἅπασαν μεταξὺ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ τοῦ Δυρραχίου ἐκτεινομένην χώραν, ὧν δύο ὑπῆρξαν ἰσχυρότεροι τῶν ἄλλων· ὁ τοῦ Καρόλου Τόπια, τοῦ περὶ Ἀχελῷον νικητοῦ, εἰς τὰς βορειοτέρας ἀλβανικὰς χώρας, καὶ ὁ τοῦ Γκίνη (Ἰωάννου) Μπούα, τοῦ ἐπιλεγομένου Σπάτα, εἰς τὴν Ἤπειρον, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Οἱ ἀλβανοὶ οὗτοι κυρίαρχοι κατέλυσαν καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς τῶν Ἀνδεγαυηνῶν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἀρχῆς, ἥτις ἄλλως τε εἶχε καταντήσει τότε νὰ περιορισθῇ, παρεκτὸς τῆς Κερκύρας, εἰς τὸ Δυρράχιον καὶ εἰς τὴν Ναύπακτον μετὰ μικρῶν τινων περιοχῶν. Καὶ τὸ μὲν Δυρράχιον ἐκυριεύθη ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀλβανίας Τόπια, ἡ δὲ Ναύπακτος ἀπεσπάσθη ἀπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν μετὰ δέκα ἔτη ὑπὸ τοῦ Γκίνη Σπάτα. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ἕτερα 8 ἔτη ἤτοι τῷ 1386 ἡ Ἐνετία ὠφελουμένη ἐκ πολλῶν ἐσωτερικῶν ταραχῶν καὶ ἀνωμαλιῶν, αἵτινες εἶχον ἐπικρατήσει ἐν Κερκύρᾳ, κατέλαβε τὴν νῆσον ταύτην, ἐξέλιπεν οὕτω πᾶν ἴχνος ἀμέσου Ἀνδεγαυϊκῆς κυριαρχίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλὰ ὁ Τόπιας καὶ ὁ Σπάτας δὲν ὑπῆρξαν ἔκτοτε οἱ μόνοι ἄρχοντες ἁπάσης τῆς μεταξὺ Ναυπάκτου καὶ Δυρραχίου χώρας· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐν

πρώτοις, ὅπως ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ὁ τῶν Ἀκκιαϊουόλων οἶκος, οὕτω καὶ ἐν τῇ δυτικῇ προέκυψε τότε ἕτερος νέος φραγκικὸς οἶκος, ὁ τῶν Τόκκων. Τῷ 1357 ὁ Λεονάρδος Τόκκος ἐκ Βενευέντου καταγόμενος, εἶχε προχειρισθῇ ὑπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κληρονομικὸς ἄρχων τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου, τῷ δὲ 1362 προσέλαβε καὶ τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Βόνιτζαν, καταλιπὼν τῷ 1381 ὅτε ἀπέθανε, τὴν ἀρχὴν ταύτην εἰς τὸν υἱόν του Κάρολον Α' (1381—1429), ὅστις συνεζεύχθη τὴν Φραγκίσκαν Ἀκκιαϊουόλαν, τὴν ἀρρενωπὸν θυγατέρα τοῦ νέου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Ῥαινερίου. Πλὴν τούτου ὁ Γκίνης Σπάτας δὲν ἦρχε μόνος τῆς Ἠπείρου, Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας. Παρεκτὸς αὐτοῦ, δεσπόζοντος ἰδίως τοῦ Ἀχελῴου καὶ τοῦ Ἀγγελοκάστρου, ἕτερος Ἀλβανὸς, ὁ Πέτρος Λιόσας, ἦρχε τῆς Ἄρτης καὶ τῆς Ῥωγοῦς. Ἀμφότεροι δὲ ἀνεγνώριζον τὴν ἐπικυριαρχίαν, εἰ καὶ ὀνόματι μόνον, τοῦ ἐν Μεγαλοβλαχίᾳ ἤτοι Θεσσαλίᾳ δεσπόζοντος Συμεὼν Οὐρῶσς, ἀδελφοῦ τοῦ μεγάλου Στεφάνου Δουσσὰν, ἐπιλεγομένου δὲ Παλαιολόγου. Ὁ Συμεὼν Οὐρῶσς, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κυριαρχικοῦ ἐκείνου δικαιώματός του, ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἰωαννίνων εἰς τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Θωμᾶν Πρελιούβοβιτζ (1367—1385), τὸν σύζυγον τῆς εὐλαβοῦς αὐτοῦ θυγατρὸς Μαρίας Ἀγγελικῆς Παλαιολογίνης. Ὁ Θωμᾶς οὗτος ὑπῆρξε τύραννος αἴσχιστος· ὅθεν οἱ δύο ἀλβανοὶ δυνάσται ἐπεχείρησαν ἀδιακόπους κατ' αὐτοῦ πολέμους, καθ' οὓς ἐπὶ τέλους τῷ 1377 ὁ Λιόσας κατετροπώθη καὶ ἡχμαλωτεύθη, ἀφανὴς ἔκτοτε γενόμενος ἐν τῇ ἱστορίᾳ· γνωστὸν εἶναι μόνον, ὅτι ὁ ἔγγονος αὐτοῦ ἀσπασθεὶς τὸν ἰσλαμισμὸν ἐγένετο πασᾶς Ῥωμανίας καὶ συνεζεύχθη συγγενῆ τινα τοῦ ἡγεμονικοῦ τῶν ὀσμανιδῶν οἴκου. Ὁ δὲ Γκίνης Μπούας ἢ Σπάτας, εὐτυχέστερος ἢ ἐπιτηδειότερος τοῦ ὁμορύλου διατελέσας, ἐξηκολούθησε τὸν ἀδιάκοπον ἐκεῖνον ἀγῶνα κατὰ τοῦ Θωμᾶ, ὅστις περὶ τὸ 1380 δὲν ἐδίστασε νὰ καλέσῃ εἰς ἐπικουρίαν κατὰ τῶν Ἀλβανῶν τοὺς Τούρκους. Καὶ τῳόντι τῷ 1381 καὶ 1382 ἦλθον ἐπανειλημμένως εἰς βοήθειαν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Σπάτα τρῶτον ὁ Ἰσαὶμ (σαχὶν), Ἀλβανὸς ἀρνησίθρησκος, καὶ ὁ Κωστῆς, κατόπιν δὲ πάλιν ὁ Ἰσαὶμ, ὥστε ἠσφαλίσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ Θωμᾶς. Καὶ ἵνα περιποιήσῃ κῦρός τι νομιμότητος εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τὸ ἀξίωμα καὶ τὰ παράσημα τοῦ δεσπότου. Δὲν ἐβασάνιζε δὲ μόνον τοὺς ὑπηκόους, ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῆς ἰδίας

αὐτονομίας σπουδαίως ἐκήδετο, διότι, ὅτε ἐν ἔαρι τοῦ 1385 οἱ Τοῦρκοι ὑπὸ τὸν Τιμουρτὰς προήλασαν μέχρι τῆς Ἄρτης δεινὴν διαπράττοντες δῄωσιν, εἰς μάτην ὁ Σπάτας καθικέτευσε τὸν τύραννον νὰ συμπράξωσι κατὰ τῶν ἀπίστων. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐδολοφονήθη ὁ Θωμᾶς, μὴ καταλιπὼν διάδοχον καὶ τότε ἡ χήρα αὐτοῦ δέσποινα Μαρία Ἀγγελικὴ, συνεζεύχθη εἰς δεύτερον γάμον τὸν Ἡσαῦ Βουονδελμόντην, ἢ καθὼς τὸν λέγουσι τὰ Ἠπειρωτικὰ, τὸν Ἴζαον, γυναικάδελφον τοῦ Λεονάρδου Τόκκου. Ὁ Ἴζαος ἀνεγνωρίσθη προθύμως ἐν Ἰωαννίνοις δεσπότης Ῥωμαίων (1386—1403), ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ ὅσον ἔνεστι τὰς ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ γενομένας ἀνεκδιηγήτους βιαιοπραγίας καὶ ἀδικίας, ἔλαβεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὰ παράσημα τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιώματος διαβιβασθέντα αὐτῷ διὰ τοῦ Παλαιολόγου Βριώνη (ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἀντηχήσῃ εἰς τὴν τελευταίαν ἡμῶν ἐπανάστασιν, οὐχὶ ὅμως πλέον ὡς χριστιανικόν), ἐπορεύθη πρὸς τὸν σουλτάνον Μουρὰτ τῷ 1387, ἵνα ἀναγνωρισθῇ καὶ παρὰ τούτου ὡς δεσπότης, καὶ διετέλεσεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν Σπάταν.

Οἱ τῆς Ἠπείρου λοιπὸν Σέρβοι δυνάσται οὐ μόνον δὲν διενοοῦντο ν' ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν ἐπεζήτουν καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν προθύμως ἀνεγνώριζον. Ὁ δὲ τῆς Θεσσαλίας ἄρχων Συμεὼν Οὐρὼσς μετέβαλε τὴν χώραν ἐκείνην εἰς ἀληθὲς μοναστήριον· διότι ἐπὶ τούτου (1355—1371) κατεσκευάσθησαν τὰ γνωστὰ τῶν Μετεώρων ἐρημητήρια ἐν οἷς διήγαγεν ἅπαντα τὸν βίον ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του βασιλεὺς Ἰωάννης Οὐρὼσς Δούκας Παλαιολόγος (1371—1410), καταλιπὼν μὲν τὴν διοίκησιν τῆς Θεσσαλίας εἰς τὸν Ἀλέξιον Ἄγγελον, ὃν προεχειρίσατο καίσαρα Μεγαλοβλαχίας, ἐπιτρέψας δὲ τὴν Δομοκὸν καὶ τὴν Φάρσαλον εἰς τὸν συγγενῆ του Στέφανον Δούκαν, τὸν υἱὸν τοῦ Ῥαδοσλάβου Χλάπεν. Μὴ λησμονήσῃ δὲ προστούτοις ὁ ἀναγνώστης ὅτι πρὸ ἱκανοῦ τότε χρόνου τὰ ὕπαιθρα τῆς Θεσσαλίας δὲν ἔπαυσαν κατακλυζόμενα ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν οἵτινες ἀδιακόπως ἐπεδήμουν ἐκ τῆς ἰδίας χώρας ἕνεκα τῶν διαιρέσεων καὶ τῶν διενέξεων τῶν ἀρχόντων αὐτῶν. Τῳόντι τῆς Ἄνω Ἀλβανίας ἦρξεν, ὡς προείρηται, ὁ Κάρολος Τόπιας ἀπὸ τοῦ 1358—1388 καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ υἱός του Γεώργιος Τόπιας (1388—1392), οἵτινες ἀμφότεροι, ὑπὸ τῆς Ἐνετίας προστατευόμενοι, ἀντέστησαν τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τοὺς Τούρκους. Εἶχε δὲ

τότε ἐπικρατήσει εἰς τὰς ἐπισημοτέρας ἀλβανικὰς οἰκογενείας ἡ μανία τοῦ νὰ γενεαλογῶσιν ἑαυτὰς ἀπὸ ἐπιφανῶν οἴκων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ δυτικῶν ἐπισήμων οἴκων, ὅπερ ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς διὰ τῆς τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κυριαρχίας· οὕτως οἱ Δουκαγὶν ἠξίουν ἑαυτοὺς καταγομένους ἀπό τινος duc d'Agnin, οἱ δὲ Σπανοὶ ἀπὸ τοῦ πάλαι αὐτοκράτορος Θεοδοσίου, Ἱσπανοῦ τὸ γένος διατελέσαντος, οἱ δὲ Μουσακοὶ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Μολοσσικῶν βασιλέων. Οὕτω λοιπὸν καὶ οἱ Τόπιαι ἔλεγον ἑαυτοὺς συγγενεῖς τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας, καὶ ὁ Κάρολος ἰδίως ἔν τινι ἐπιγραφῇ ἀπεκάλει ἑαυτὸν πρῶτον κύριον τῆς Ἀλβανίας ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ οἴκου. Ἀλλὰ ἡ τελευταία αὕτη ἀξίωσις δὲν ἦτο τοὐλάχιστον ὅλως διόλου ἀνυπόστατος, διότι φαίνεται βέβαιον, ὅτι ὁ τοῦ Καρόλου πατὴρ εἶχε νυμφευθῇ νόθον τινὰ θυγατέρα τοῦ ἐν Νεαπόλει βασιλέως Ῥοβέρτου, ὅστις ἦτο ὁμολογουμένως ἀπόγονος τῶν Καπετιδῶν. Ὁπωσδήποτε οἱ Τόπιαι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι ἄρχοντες τῆς ἄνω Ἀλβανίας· διότι παρ' αὐτοῖς διετέλουν αὐτόνομοι καὶ οἱ Μουσακοί, καὶ οἱ Δουκαγὶν καὶ ἄλλα μεγάλα ἀλβανικὰ γένη. Πλὴν δὲ τούτων καί τινα σλαυικά, ὧν ἐπιφανέστατον ἦτο τὸ τοῦ Βάλσα· διότι κατὰ τὰς νεωτέρας ἐρεύνας οἱ Βάλσαι δὲν ἦσαν, ὡς ἄλλοτε ἐπρεσβεύετο, Γαλλικῆς καταγωγῆς, ἀπόγονοι τοῦ Προβηγκιακοῦ οἴκου τῶν Baux, ἀλλὰ μᾶλλον Σέρβοι τὸ γένος. Ἦρχον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς Σκόδρας, τοῦ Ἀντιβάρεως, τοῦ Καττάρου, τοῦ Δουλσίνου, τοῦ Τράου καὶ τοῦ Σεβενίκου.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς τῆς Ἀνατολῆς χώραις περὶ τὰ τέλη τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· ἡ δὲ διαίρεσις αὕτη καὶ ἡ διχόνοια τῶν χριστιανῶν ἣν δὲν ἠδυνήθημεν εἰμὴ νὰ σκιαγραφήσωμεν ἐνταῦθα, ηὔξησεν ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ καθ' ὃν χρόνον ὁ Βαγιαζὴτ διέπραττε τοσαύτας κατακτήσεις ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ, συνέτριβε περὶ Νικόπολιν τὸν μόνον μέγαν στρατὸν ὅστις κατωρθώθη τελευταῖον νὰ ἀντιπαραταχθῇ εἰς τοὺς ὁσμανίδας, ἐφαίνετο ἕτοιμος νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ κατεῖχε τὸ πλεῖστον τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας διὰ τῶν στρατῶν αὐτοῦ, οἵτινες πρὸ καιροῦ ἤρχισαν νὰ ἐκπέμπωσιν ἀποσπάσματα εἰς τὴν Ἤπειρον, εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον. Ἐνῷ ἡ Ναυαρικὴ *ἑταιρεία* κατεῖχε πράγματι τὴν φραγκικὴν Πελοπόννησον, ὁ Γαλλικὸς οἶκος, ὁ Σαβαυδικὸς οἶκος καὶ οἱ Ῥόδιοι

Ἰωαννῖται ἤριζον πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίας· ὁ δεσπότης τῆς ἑλληνικῆς Πελοποννήσου Θεόδωρος Α' ὁ Παλαιολόγος ἤριζε πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Ἀργολίδος, ἤριζε πρὸς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἄρχοντας καὶ ἐδέχετο ἐν ταῖς χώραις αὐτοῦ 10,000 ἀλβανικὰς οἰκογενείας· διότι οἱ Ἀλβανοὶ κατακλύσαντες εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἶχον ἀρχίσει, ὡς προείπομεν, νὰ μεταναστεύωσι πρὸς νότον· ἰδίως δὲ εἰς Πελοπόννησον ἦλθον πρῶτον μὲν ἐπὶ Μανουὴλ Καντακουζηνοῦ, τοῦ δεσπότου Μισθρᾶ, δεύτερον δὲ ἐπὶ Θεοδώρου. Οἱ Ἀλβανοὶ οὗτοι ἀνεπλήρωσαν μὲν τὸν σφόδρα ἐλαττωθέντα πληθυσμόν, ἀλλὰ συγχρόνως προσέθηκαν νέον στοιχεῖον ἀνωμαλίας εἰς τὴν δυστυχῆ χερσόνησον. Συγχρόνως οἱ Ναυαραῖοι ἠπείλουν τὸν νέον ἡγεμόνα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας Ῥαινέριον Ἀκκιαϊούολην, τῷ δὲ 1394 ἀποθανόντος τούτου ἄνευ νομίμου ἄρρενος ἀπογόνου, ὁ μὲν νόθος υἱός του Ἀντώνος κατέλαβε τὰς Θήβας καὶ τὴν Λεβάδειαν, ὁ δὲ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρός του Κάρολος Τόκκος, τὴν Κορινθίαν, ἡ δὲ Ἀττικὴ ἔμεινεν ἄνευ ἡγεμόνος. Καὶ τὸ χείριστον ὑπῆρξεν ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς φοβερᾶς ταύτης συγχύσεως, πολλοὶ καὶ Ἕλληνες καὶ Φράγκοι δὲν ἐδίσταζον ἕνεκεν εὐτελῶν τινων ἀντιζηλιῶν νὰ προκαλῶσι τὴν τουρκικὴν ἐπέμβασιν· οἷον ὁ μὲν ἄρχων τῆς Μονεμβασίας Μαμωνᾶς κατὰ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, ὁ δ' ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μακάριος, ὁ τοῦ Δωροθέου διάδοχος, ἐν γένει κατὰ τῶν Λατίνων, οἱ δ' ἐπίσκοποι Ζητουνίου καὶ Σαλώνων, Σάββας καὶ Σεραφείμ, ὡσαύτως κατὰ τῶν Λατίνων, αὐτοὶ οἱ Ναυαραῖοι κατὰ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, αὐτὴ ἡ Ἐνετία κατὰ τοῦ ἄρχοντος τῆς Βοιωτίας Ἀντωνίου. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Βαγιαζὴτ δὲν ἐκώφευσεν εἰς τὰς ποικίλας ταύτας προσκλήσεις καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1396 εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, ἐκυρίευσεν αὐτὴν ὁλόκληρον, κατέλαβεν ἔπειτα τὰ Σάλωνα, τὰς Ἀθήνας καὶ εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον ὅτε ἡ ἀγγελία τοῦ ἐπερχομένου εἰς Νικόπολιν μεγάλου στρατοῦ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Βουλγαρίαν. Συγχρόνως ὅμως διέταξε τὸν Ἐβρενόσμπεϋν νὰ ἐξακολουθήσῃ μετ' ἄλλων Τούρκων ἡγεμόνων, τοῦ Ἰακοὺβ πασᾶ καὶ τοῦ Μουρτασῆ, τὰς πρὸς μεσημβρίαν ἐπιχειρήσεις. Τῷόντι ἐν ἔαρι τοῦ 1397 ὁ Ἐβρενὸς ἄγων 50,000 ἀνδρῶν διέσπασε τὰ ὀχυρώματα ἅπερ εἶχε κατασκευάσει ὁ Θεόδωρος εἰς τὸν Ἰσθμόν· καὶ αὐτὸς μὲν μετὰ τοῦ κρατίστου στρατοῦ ἐτράπη πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τῆς χερσονήσου, ἵνα καταβάλῃ τοὺς Ναυαραίους καὶ κυριεύσῃ τὴν Μεθώνην, τὸν δὲ Ἰακοὺβ πασᾶν

ἔπεμψε κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ δεσποτάτου καὶ πρὸ τούτου κατὰ τοῦ Ἄργους. Ἡ πόλις αὕτη ἐκυριεύθη τῇ 3 ἰουνίου καὶ ἐλεηλατήθη ἀνηλεῶς, ἀπαχθέντων εἰς αἰχμαλωσίαν 14,000 αὐτῆς κατοίκων. Ἔπειτα τῇ 21 ἰουνίου κατετρόπωσεν ὁ Ἰακοὺβ περὶ Λεοντάριον τὸν δεσπότην Θεόδωρον. Τὰ αὐτὰ δὲ ἔπαθον καὶ οἱ Ναυαραῖοι ὑπὸ τοῦ Ἑβρενὸς δηώσαντος πᾶσαν τὴν χώραν μέχρι Μεθώνης. Καὶ ὑπεχώρησαν μὲν οἱ τουρκικοὶ στρατοὶ εἰς Θεσσαλίαν, ἀφοῦ κατέστησαν ὑποτελεῖς τόν τε δεσπότην Θεόδωρον καὶ τοὺς Ναυαραίους, ἀλλὰ βεβαίως ἔκτοτε ἤθελον καὶ αὗται αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ὑποταχθῆ καθ' ὁλοκληρίαν, ἐὰν δὲν ἐπήρχετο μετ' ὀλίγον ἡ ὑπὸ τῶν Τατάρων ἧττα καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Βαγιαζὴτ περὶ Ἄγκυραν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

Πρόςκαιρος ὕφεσις, ἀλλὰ φοβερὰ ἐξέγερσις τῶν Ὀσμανιδῶν.

Μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ταύτην, τὸ κράτος τῶν ὀσμανιδῶν δὲν κατελύθη μέν, διότι ὁ Ταμερλὰν οὔτε εἰς τὴν Εὐρώπην ἠδυνήθη νὰ περαιωθῇ δι' ἔλλειψιν στόλου, οὔτε ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ παρέμεινεν ἵνα συμπληρώσῃ τὴν ὁλοσχερῆ χείρωσιν τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ ὀσμανικῶν κτήσεων. Ἀλλ' ἐὰν τὸ κράτος τοῦτο δὲν κατελύθη, κατεκερματίσθη ὅμως διά τε τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ταταρικοῦ δορικτήτορος καὶ τὴν διχόνοιαν τῶν υἱῶν τοῦ Βαγιαζήτ. Ὁ μὲν Ταμερλὰν ἀποκατέστησεν εἰς τὰς κτήσεις αὐτῶν τοὺς τουρκομανικοὺς ἡγεμόνας τοῦ Ἀϊδδὶν, τοῦ Μεντεσχιὲ, τοῦ Τεκκὲ, τοῦ Κέρμιαν καὶ τοῦ Καραμᾶν. Οἱ δὲ τέσσαρες τοῦ Βαγιαζὴτ υἱοὶ, Σουλεϊμὰν, Μούσα, Ἴσα, καὶ Μωάμεθ, ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὑπολειπομένων λειψάνων τῆς πατρικῆς κληρονομίας. Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος, ὁ καὶ πρεσβύτερος, διαπεράσας εἰς Εὐρώπην ἦρξε τῶν ἐνταῦθα ὀσμανικῶν χωρῶν, οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς ἤριζον ἐν Ἀσίᾳ. Ὁ ἐμφύλιος οὗτος ἀγὼν διήρκεσεν ἔτη δέκα, μέχρις οὗ ὁ νεώτερος τῶν εἰρημένων σουλτανοπαίδων, Μωάμεθ ὁ Α΄, κατισχύσας ἀλληλοδιαδόχως ὅλων τῶν λοιπῶν ἠνώρθωσε τὴν ἑνότητα τοῦ κράτους καὶ ἐπανέλαβε τὴν κατακτητικὴν αὐτοῦ πορείαν. Τί ἆρά γε ἔπραξαν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ

οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν δεινῶν δυσχερειῶν τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν καὶ προλάβωσι τὴν ἀναδιοργάνωσιν αὐτοῦ; Δυστυχῶς οὐδέν, ἢ σχεδὸν οὐδὲν πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειον.

Ὁ βασιλεὺς Μανουὴλ, ὅστις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1399 περιεφέρετο εἰς τὴν Εὐρώπην ἐπαιτῶν εἰς μάτην ἐπικουρίας, ἅμα μαθὼν τὴν καταστροφὴν τοῦ Βαγιαζὴτ ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1403. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξώρισεν εἰς Λῆμνον τὸν ἀνεψιόν του Ἰωάννην, ὃν εἶχεν ἐπιβάλει αὐτῷ ὁ κυριάρχης τῶν ὀσμανιδῶν ἐπὶ τῆς παντοδυναμίας του, καταλύσας ἐνταυτῷ τὸ ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσει τοῦ αὐτοῦ δυνάστου ἱδρυθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσουλμανικὸν εὐκτήριον καὶ δικαστήριον. Ἔπειτα δὲ συνεμάχησε μετὰ τοῦ Σουλεϊμὰν καὶ ἔλαβεν εἰς ἀσφάλειαν μὲν τῆς συμμαχίας ταύτης ὁμήρους, ἕνα καὶ μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ ὀσμανίδου ἡγεμόνος, εἰς ἀμοιβὴν δὲ, φρούριά τινα περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν κείμενα, καὶ προσέτι τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἄλλας τινὰς τῆς Μακεδονίας πόλεις, τὰς ὁποίας ἐπέτρεψεν εἰς τὸν κατ' ἀρχὰς καθαιρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἀνεψιόν του Ἰωάννην. Βραδύτερον μάλιστα ὁ Σουλεϊμὰν ἔγημε μίαν τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Μανουὴλ, καὶ ἕνεκα τοῦ γάμου τούτου προσαπέδωκεν αὐτῷ ὅλας τὰς παραλίους τῆς Ἰωνίας πόλεις, αἵτινες εἶχον πρὸ καιροῦ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τοῦ κράτους. Ἐπιτηδειοτέρα εὐκαιρία πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῶν στρατιωτικῶν τοῦ κράτους τούτου δυνάμεων, καὶ μάλιστα τῶν ναυτικῶν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δοθῇ· καὶ ὅμως ὁ Μανουὴλ οὐδὲν φαίνεται ἐπὶ τούτῳ ἐνεργήσας, ὅπερ εἶναι τόσῳ μᾶλλον παράδοξον ὅσῳ δὲν ἐστερεῖτο φιλοτιμίας τινὸς καὶ ἀνδρείας. Ἀλλ' οἱ Παλαιολόγοι εἶχον ἀνέκαθεν ἀποβάλει πᾶν ἠθικὸν θάρρος καὶ πᾶσαν πολιτικὴν σύνεσιν. Ὅθεν ὁ Μανουὴλ οὐ μόνον οὐδὲν ἔπραξε πρὸς ἐπίδοσιν τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ἀφρόνως συνετέλεσεν εἰς τὴν κατάλυσιν τῶν περιλιπομένων λειψάνων αὐτοῦ. Τῷ 1410 δολοφονηθέντος τοῦ Σουλεϊμὰν ὑπὸ ὁμοφύλων, παρέλαβε τὰς ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις αὐτοῦ ὁ Μούσα καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Μανουήλ. Τότε εἷς τῶν νόθων υἱῶν τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὀνόματι Ἐμμανουὴλ, ηὐτύχησε νὰ κατατροπώσῃ λαμπρῶς τὸν τουρκικὸν στόλον περὶ τὴν νῆσον Πλάτην. Ἀλλ' ὁ Μανουὴλ, ἀντὶ νὰ βραβεύσῃ τὸν ἀδελφόν του ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἐφθόνησεν ἀπ' ἐναντίας αὐτὸν καὶ ἐφυλάκισεν. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τοιαύτης κακοήθους ἀφροσύνης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σωθῇ ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ὁ Μούσα, ἵνα ἐκδικηθῇ τὴν ἥτταν τοῦ στόλου του, προς-

ελθὼν ἐπολιόρκησε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ δὲ Μανουὴλ, ὅστις καθ' ἃ ἐμπράκτως εἶχεν ἀποδειχθῆ, ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ οἴκοθεν, ἐὰν ἤξευρε νὰ μεταχειρισθῇ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, προετίμησε νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἔτι διατρίβοντος Μωάμεθ. Τῇ συμπράξει λοιπὸν τοῦ Μωάμεθ διαπεράσαντος εἰς Εὐρώπην, κατετροπώθη μὲν ἐπὶ τέλους ὁ Μούσα καὶ ἐφονεύθη, 1414, ὁ δὲ Μωάμεθ μοναρχήσας ἔκτοτε τῶν ὀσμανιδῶν οὐ μόνον ἀπέδωκε τῷ Μανουὴλ τινὰς ἐκ τῶν περὶ τὸν Εὔξεινον καὶ τὴν Προποντίδα κειμένων πόλεων, ἀλλὰ οὐδὲ ἠνώχλησεν αὐτὸν καθ' ὅλον τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὸ διάστημα ἤτοι μέχρι τοῦ 1421. Ὁ Μανουὴλ ὅμως οὐδὲ τότε ἐφρόντισε νὰ παρασκευασθῇ δεόντως εἰς τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ὅστις ἦτο πρόδηλον ὅτι θέλει ἐκραγῆ ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ.

Ὁπόσον τοῦτο ἦτο βέβαιον ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι αὐτὸς ὁ Μωάμεθ Α', καίτοι ἐνόμισε δίκαιον νὰ μὴ προσβάλῃ τὸν Μανουὴλ διὰ τῆς συμμαχίας τοῦ ὁποίου κατέβαλε τὸν κυριώτατον ἀντίπαλόν του, δὲν παρήτησεν ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ στάδιον. Κατέκτησε τὴν Σμύρνην, κατέστησεν αὖθις ὑποτελῆ τὸν ἡγεμόνα τοῦ Καραμᾶν, ἐπεχείρησεν ἐπιδρομὰς εἰς Βλαχίαν, Οὐγγαρίαν καὶ Στειρίαν, ἐπαναλαβὼν τὴν εἴσπραξιν φόρου ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς πρώτης τῶν χωρῶν τούτων καὶ κατασκευάσας εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἴστρου, ἀπέναντι τοῦ Ῥουχτσουκίου, τὸ μεθόριον φρούριον Γέρεκι, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα παρεφθάρη ὑπὸ τῶν Βλάχων εἰς Γιούργεβον. Δὲν ἄφησε δὲ ὁ Μωάμεθ Α' ἀνενοχλήτους καὶ τὰς ἰδίως ἑλληνικὰς χώρας. Ὠφελούμενος ἐκ τῶν ἀδιακόπων ἐρίδων τῶν ἐν αὐταῖς ποικίλων δυναστῶν, τῷ μὲν 1414 ἐκυρίευσε καὶ κατέστρεψε τὴν Βοδονίτζαν ἐξανδραποδίσας 1600 κατοίκους, τῷ δὲ 1415 κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν ἐν τῷ μεταξὺ καταλαβόντα καὶ τὴν Ἀττικὴν Ἀντώνιον Α' Ἀκκιαϊούολην, ἐλεηλάτησε τὴν Εὔβοιαν καὶ τὰς Κυκλάδας καὶ δὲν εἰρήνευσεν εἰμὴ ἀφοῦ τῇ 29 ἰουλίου 1416 ὁ γενναῖος Ἐνετὸς Λορεδανὸς κατετρόπωσεν ὁλοσχερῶς περὶ Καλλίπολιν τὸν τουρκικὸν στόλον. Διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης πρὸς τὴν Ἐνετίαν ἡσύχασαν ἐπί τινα χρόνον αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, ὡς μὴ ὤφελεν, οὐδεμία ἀπηρτίσθη διαρκὴς ἕνωσις ἐπιτηδεία νὰ ἀποκρούσῃ τὰς ἐπικειμένας νέας προσβολάς.

Μόνον ἐν Πελοποννήσῳ ἐνηργήθη τι· καὶ τοῦτο ὅμως οὐχὶ σπουδαῖον καὶ τελεσφόρον. Ἔτι ἀκμάζοντος τοῦ Βαγιαζὴτ περὶ τὸ 1400 ὁ δεσπό-

της Μισθρᾶ Θεόδωρος Α', ἀπελπισθεὶς ἀπὸ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν ἀδιακόπων κινδύνων, ἀπεφάσισε νὰ παραχωρήσῃ τὸ ὑπ' αὐτοῦ κυβερνώμενον μέρος τῆς Πελοποννήσου εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ῥόδου, οἵτινες καὶ πρότερον, ὡς εἴδομεν, εἶχον ἐπιχειρήσει τὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου ταύτης. Κατ' ἀρχὰς ὁ δεσπότης παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς ἀντὶ 12 χιλ. δουκάτων τὴν εἰς αὐτὸν πρό τινος χρόνου ἀπὸ τοῦ Τόκκου περιελθοῦσαν Κόρινθον, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τὰ Καλάβρυτα. Ἀλλ' ὅτε ἐπὶ τέλους ἠθέλησε πάλιν ἐπὶ χρήμασι νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς καὶ τὸν Μισθρᾶν, οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης, παρέχοντες δεῖγμα ἀσφαλὲς τοῦ νέου πνεύματος οὗ ἐνεφοροῦντο, ἀντέστησαν καὶ ἠνάγκασαν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ τάγματος νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν· τῷ δὲ 1404 οἱ Ἰωαννῖται ἀπῆλθον καὶ ἀπὸ τῶν Καλαβρύτων καὶ ἀπὸ τῆς Κορίνθου, συμφωνήσαντες νὰ λάβωσι παρὰ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ, ἀδελφοῦ ὄντος τοῦ Θεοδώρου, 43,000 δουκάτα. Τῷ 1404 λοιπὸν τὰ πράγματα ἐπανῆλθον ἐν Πελοποννήσῳ εἰς ἣν ἦσαν πρὸ τετραετίας κατάστασιν. Οἱ μὲν Ἐνετοὶ κατεῖχον τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην καὶ τὴν Ἀργολίδα· ἡ δὲ ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν ἀπετέλει αὐτοτελῆ ἱερατικὴν ἡγεμονίαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα· πᾶσα δὲ ἡ λοιπὴ χερσόνησος ἦτο διανενεμημένη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς Ναυαρικῆς *ἑταιρείας* ἧς προέστη ἔκτοτε ὁ Γενουαῖος Κεντουριόνης Ζαχαρίας (1404—1432). Εἰς τὸ φραγκικὸν τῆς Πελοποννήσου τμῆμα ἦσαν πάντοτε καὶ Ἕλληνες φεουδάρχαι, καὶ ἀναφέρεται μεταξὺ αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἱππότης Ἰωάννης Κουτρούλης. Οἱ δὲ ποικίλοι ἐκεῖνοι κυρίαρχοι δὲν εἰρήνευον πρὸς ἀλλήλους, πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ὁ μὲν Ζαχαρίας ἐδιχονόνει πρὸς τοὺς Ἐνετούς, ὁ δὲ δεσπότης Θεόδωρος Α' ὥρμησε τῷ 1406 κατὰ τοῦ Ζαχαρίου, μηδὲ εἰς τοῦτο ἀρκούμενος ἐλεηλάτησε καὶ τὴν περὶ Μεθώνην ἐνετικὴν χώραν ἐπαγαγὼν αὐτόθι ζημίαν 300,000 ὑπερπύρων. Ἔπειτα κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, ἀποθανόντος τοῦ Θεοδώρου Α' εἰς Μισθρᾶν ἄνευ νομίμων κληρονόμων, τὸ δεσποτάτον περιῆλθεν εἰς τὸν βασιλέα Μανουὴλ, ὅστις ἐπέτρεψεν αὐτὸ εἰς τὸν δεύτερον υἱόν του Θεόδωρον Β' (1407—1443). Ἐκ τούτου δὲ ηὔξησεν ἔτι μᾶλλον ἡ ἀνωμαλία τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων. Ἐπειδὴ ὁ Θεόδωρος Β' ἦτο ἀνήλικος, ἀνέλαβε μὲν τὴν κυβέρνησιν τοῦ δεσποτάτου ὁ μέγας δούξ Μανουὴλ Φραγκόπουλος, ἀλλ' ὁ ἐπίτροπος οὗτος τῆς ἀρχῆς δὲν εἶχεν ἀρκετὴν ἠθικὴν δύναμιν, ὥστε νὰ καταστήσῃ τὸ παρ' αὐτοῦ ἐκπροσωπούμενον αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα

σεβαστὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἄρχοντας καὶ εἰς τὸν Ζαχαρίαν. Εἰς δὲ τὴν ἀναρχίαν ταύτην συνετέλει καὶ τοῦτο, ὅτι κατὰ τὸν πολλάκις μνημονευθέντα ὑφ' ἡμῶν *Νεκρικὸν διάλογον* τοῦ Μάζαρι, ἐν Πελοποννήσῳ ᾤκουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀναμὶξ γένη πολιτευόμενα πάμπολλα· διότι παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν κυριωτάτην βάσιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἐσώζοντο ἔτι οὐκ ὀλίγοι Σλαῦοι καὶ Φράγκοι, ἐπῆλθον δὲ νεωστὶ ἱκανοὶ Ἀλβανοὶ καὶ πλὴν τούτων ἀναφέρονται Αἰγύπτιοί τινες, ἤτοι Ἀτσίγκανοι, καὶ Ἰουδαῖοι. Ὁ βασιλεὺς Μανουὴλ λοιπὸν ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἔλθῃ αὐτοπροσώπως εἰς Πελοπόννησον, ἵνα ἀνορθώσῃ τὴν νόμιμον τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ ἐνισχύσῃ τὸ ἑλληνικὸν δεσποτάτον. Ἀναχωρήσας ἐπὶ τούτῳ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μεσοῦντος τοῦ 1414, ἐν συνοδίᾳ τοῦ υἱοῦ του, τοῦ νέου δεσπότου Θεοδώρου Β', ἔπλευσε πρῶτον εἰς Θάσον, ἣν κυβερνωμένην ὑπό τινων Ἑλλήνων δυναστῶν, καθυπέταξεν εἰς τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν. Ἔπειτα διεχείμασεν εἰς Θεσσαλονίκην, καὶ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ ἐξακολουθήσας τὸν πρὸς τὴν Κόρινθον πλοῦν, διῆλθε διὰ τοῦ πορθμοῦ τῆς Εὐβοίας, ὅπου ἔτυχε παρὰ τοῦ Ἐνετοῦ βαΐλου πάσης τιμῆς, καὶ ἀπεβιβάσθη τῇ 13 μαρτίου 1415 εἰς Κεγχρεάς. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων Ζαχαρίας ἠναγκάσθη νὰ ὁμόσῃ αὐτῷ πίστιν· οἱ δὲ στασιάζοντες ἄρχοντες συνελήφθησαν καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε ἐπεβλήθη εἰς τὴν χώραν εἰδικὸς φόρος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τοῦ Ἰσθμοῦ ὀχυρώσεως κατὰ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, καὶ τὸ ἔργον τῆς ὀχυρώσεως ταύτης ἀρξάμενον τῇ 8 ἀπριλίου ἐπεδιώχθη μετὰ τοσούτου ζήλου, ὥστε ἀπηρτίσθη ἐντὸς 25 ἡμερῶν. Ἡ ὀχύρωσις συνίστατο εἰς μακρὸν ἀπὸ τῆς μιᾶς θαλάσσης μέχρι τῆς ἑτέρας τεῖχος, ἔχον ἐκ διαλειμμάτων 150 πύργους καὶ εἰς τὰ ἄκρα δύο ὀχυρὰ φρούρια. Ἵνα δὲ συντηρῆται διαρκῶς εἰς καλὴν κατάστασιν, οὐ μόνον ὁ νέος φόρος ἐγένετο μόνιμος, ἀλλ' ὁ Μανουὴλ παρεκάλεσε καὶ τὴν Ἐνετίαν νὰ συντελέσῃ χρηματικῶς, καθὸ ἔχουσα ὡσαύτως συμφέρον ν' ἀποτρέψῃ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πολεμίων ἐκείνων. Ἡ Ἐνετία ὅμως ἀπεποιήθη ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι εἶχε πολλὰς ἄλλας οὐδὲν ἧττον κατεπειγούσας δαπάνας. Ὁ Μανουὴλ διέτριψεν ἔτος περίπου εἰς Πελοπόννησον, καὶ ἀφοῦ ἐξεφώνησεν ἐν Μισθρᾷ πομπώδη ἐπικήδειον λόγον εἰς μνήμην τοῦ προαποθανόντος ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου Α', ἀπῆλθε κατὰ μάρτιον τοῦ 1416 εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ἐπὶ τῆς διατριβῆς ταύτης τοῦ Μανουὴλ ἐν Πελοποννήσῳ συνέβη γεγονός τι ἐκ τῶν ὀλίγων δυστυχῶς ὅσα περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, τῶν μαρτυρούντων ὅτι ὁ νέος ἑλληνισμὸς δὲν περιωρίζετο εἰς ἁπλῆν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὅπως συνέβαινε παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει λογίων, ἀλλ' ἤρχισε νὰ ζητῇ τὴν εἰς τὰ πράγματα ἐφαρμογὴν τῶν τοιούτων αὐτοῦ μελετῶν. Ἤκμαζε τότε ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς, ὁ βραδύτερον μετονομασθεὶς Πλήθων. Ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς, γεννηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὸ 1355, διέτριψε νέος ὢν ἐν Ἀδριανουπόλει, ἥτις ὡς ἠξεύρομεν ἦτο ἔκτοτε ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ ἔπειτα μετέβη εἰς Σπάρτην, ὅπου διήγαγε τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς, ἀσχολούμενος ἐν μέρει μὲν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δικαστικῶν καθηκόντων τὰ ὁποῖα εἶχε περιβληθῆ, ἐν μέρει δὲ περὶ τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὧν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς οὐκ ὀλίγας περικοπὰς, καὶ περὶ τὴν σύνταξιν ἰδίων φιλοσοφικῶν συγγραφῶν, ὧν ἄλλαι μὲν ἐδημοσιεύθησαν, ἄλλαι δὲ ἀπωλέσθησαν. Τὸ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Πελοποννήσῳ δικαστικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα ἦτο ὡς φαίνεται τὸ ὕπατον τῶν ἀξιωμάτων τούτων, διότι ὁ Γρηγόριος Μοναχὸς λέγει αὐτὸν *προστάτην τῶν νόμων*. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Γρηγόριος, καὶ ἕτερος σύγχρονος ἀνὴρ, ὁ Ἱερώνυμος Χαριτώνυμος ἐγκωμιάζουσι τὴν σοφίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην τοῦ ἀνδρὸς διὰ τῶν ὑπερβολῶν ἐκείνων αἵτινες ἦσαν ἔμφυτοι εἰς τοὺς ἡμετέρους λογίους κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Λέγουσιν αὐτὸν ἀνώτερον τοῦ Μίνω καὶ τοῦ Ῥαδαμάνθυος καὶ τοῦ Ἀριστείδου· βεβαιοῦσιν ὅτι τοσαύτη μὲν ἦτο ἡ περὶ τοὺς νόμους σοφία αὐτοῦ ὥστε ἂν συνέβαινέ ποτε νὰ ἀπολεσθῶσιν, ἀκριβέστερον ἂν οὗτος ἐξέθετο αὐτοὺς Σόλωνος παντὸς καὶ Λυκούργου· τοσαύτη δὲ ἡ περὶ τὴν διανομὴν τοῦ δικαίου ἀκρίβεια, ὥστε ὅ τε ἡττηθεὶς καὶ ὁ νικήσας ἀπήρχοντο ἀμφότεροι στέργοντες καὶ προσκυνοῦντες. Ὁπωσδήποτε ὁ Γεμιστὸς ἦτο ἐν Σπάρτῃ τῷ 1415 καὶ ἀπηύθυνε τότε περὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων δύο λόγους, τὸν μὲν πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ ἤ, καθὼς τὸν λέγει αὐτός, Ἐμμανουῆλον, τὸν δὲ συμβουλευτικὸν πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον.

Περὶ τῶν λόγων τούτων θέλομεν διαλάβει ἐνταῦθα ὀλίγα τινά. Ἐν πρώτοις ὁ Γεμιστὸς ἀξιοῖ, ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ καὶ εἰς τὰς πέριξ νήσους ᾤκουν Ἕλληνες γνήσιοι, οὐδενὸς ξενικοῦ στοιχείου ἀναμιχθέντος μετ' αὐτῶν ἢ παρ' αὐτοῖς οἰκήσαντος. Τοῦτο δὲν εἶναι κατὰ πάντα ἀκρι-

βές, διότι ἐκ τῶν πραγμάτων γνωρίζομεν καὶ πρὸ μικροῦ ἔτι εἴδομεν ὁμολογούμενον ὑπὸ τοῦ Μάζαρι, ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ ᾤκουν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων, οὐκ ὀλίγα ἄλλα γένη. Ἀλλ' ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀξιώσεως μάρτυρος παρόντος πρὸς παρόντας μάρτυρας, εἰμποροῦμεν μέχρι τινὸς νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὅσα δήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ προσπαρειςελθόντα εἰς τὴν χερσόνησον ξενικὰ γένη, τὸ πολυπληθέστερον τοῦ πληθυσμοῦ μέρος ἦτο πάντοτε ἑλληνικόν. Τὸ δὲ κυριώτατον τῶν Πελοποννησίων ἐνασχόλημα ἦτο, λέγει ὁ Γεμιστὸς, ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία, δι' ὧν συνετήρουν μὲν τὰς ἰδίας οἰκίας, ἐτέλουν δὲ τοὺς φόρους καὶ προςέτι ἐπήρκουν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Ἕκαστος τῶν φόρων δὲν ἦτο κατ' ἰδίαν βαρὺς, ὅλοι ὁμοῦ ὅμως ἦσαν πολλοὶ καὶ ποικίλοι, εἰςεπράττοντο ὑπὸ διαφόρων εἰςπρακτόρων καὶ ἀπῃτοῦντο εἰς χρήματα, οὐχὶ εἰς αὐτούσια προϊόντα. Καλούμενοι νὰ στρατεύσωσιν οἱ κάτοικοι προςήρχοντο ἐκ πολλῶν ὀλίγοι καὶ ἐκ τούτων οἱ πλείονες ἄοπλοι, οἵτινες ἔπειτα ἐλειποτάκτουν, ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς συνήθεις αὐτῶν ἐργασίας· ὅθεν ἥκιστα ἦσαν χρήσιμοι πρὸς πόλεμον· διότι, κατὰ Γεμιστὸν, οὐδεὶς δύναται συγχρόνως νὰ μετέρχεται τά τε τοῦ πολέμου καὶ τὰ τῆς εἰρήνης ἔργα, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ τοῦ Ἰσθμοῦ τεῖχος θέλει ἀποβῆ ἀνωφελὲς καὶ ὁ κίνδυνος θέλει ὑπάρξει μέγας, ἅμα νέος προκύψῃ ἀγών. Ὁ ἐπιβληθεὶς ἐσχάτως στρατιωτικὸς φόρος, ἵνα δι' αὐτοῦ διατηρῶνται μισθοφόροι πρὸς τὴν τοῦ Ἰσθμοῦ ἄμυναν, εἶναι ἀτοπώτατος, διότι οὐδὲν ὑπάρχει ἀτοπώτερον τοῦ καταπιέζειν μὲν τοὺς ἰθαγενεῖς, προσδοκᾶν δὲ τὴν σωτηρίαν ἀπὸ ξένων μισθοφόρων. Ὅθεν ὁ Γεμιστὸς πρυέτεινε νὰ διαιρεθῇ ὁ ἐργατικὸς τῆς χερσονήσου λαὸς εἰς δύο τάξεις, ὧν ἡ μὲν νὰ τελῇ ἀποκλειστικῶς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ἡ δὲ νὰ γεωργῇ τὴν χώραν καὶ νὰ τελῇ τοὺς φόρους ἀποκλειστικῶς ὡςαύτως, κατατασσομένου ἑκάστου Πελοποννησίου εἰς ἑκατέραν τῶν δύο τούτων τάξεων, καθόσον ἤθελε λογισθῇ πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην χρησιμώτερος. Ἐὰν δὲ ἔν τινι τῆς Πελοποννήσου χώρᾳ πάντες οἱ ἄνδρες ἤθελον λογισθῇ πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν χρησιμώτεροι, οἱ τοιοῦτοι θέλουσι διαιρεθῇ εἰς ἑταιρείας ὑποχρεουμένας ἐκ περιτροπῆς νῦν μὲν νὰ καλλιεργῶσι τὰς γαίας αὐτῶν, νῦν δὲ νὰ ὑπηρετῶσι στρατιωτικῶς.

Πλὴν τούτου ὁ Γεμιστὸς προέτεινε νὰ τροπολογηθῇ καὶ τὸ φορολογικὸν σύστημα εἰς τρόπον ὥςτε νὰ μὴ εἰςπράττωνται πολλοὶ μέτριοι

φόροι διὰ ποικίλων εἰσπρακτόρων καὶ εἰς χρήματα, ἀλλὰ νὰ ὁρισθῇ εἷς μόνος ἐτήσιος φόρος εἰς αὐτούσια προϊόντα λαμβανόμενος παρ' ἑκάστου ὑφ' ἑνὸς εἰσπράκτορος, ὅπερ ἤθελε μὲν ἐπαρκέσει εἰς τὴν κοινὴν χρείαν, ἀποβῇ δὲ ὀλιγώτερον καταθλιπτικὸν εἰς τὸν φορολογούμενον. Οὐδὲ εἰς ταῦτα περιωρίσθη ὁ Γεμιστὸς, ἀλλ' ἐξέθηκε καὶ ὁποία τις χρῆσις ἔπρεπε νὰ γίνεται τῶν δημοσίων τούτων προσόδων. Τρεῖς ἀνθρώπων τάξεις δικαιοῦνται κατ' αὐτὸν νὰ μετέχωσι τῶν προϊόντων τοῦ ἐργατικοῦ πλήθους· πρῶτον, ἐννοεῖται, αὐτοὶ οἱ παραγωγοί, ἔπειτα οἱ παρέχοντες τὰ τῆς ἐργασίας κεφάλαια καὶ τελευταῖον οἱ ἐπιμελούμενοι περὶ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας, εὐημερίας καὶ τάξεως. Παραγωγοὺς λέγει τοὺς γεωργοὺς, τοὺς ἀμπελουργοὺς καὶ τοὺς ποιμένας· κεφάλαια δὲ τῆς ἐργασίας, τὰ γεωργικὰ κτήνη, τὰς ἀμπέλους, τὰ ποίμνια καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐπιμελητὰς δὲ τῶν κοινῶν, τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς πάσης τάξεως ἄρχοντας, ἰδίως δὲ τὸν τὰ πάντα διέποντα ὑπέρτατον κυβερνήτην· διότι ἐργάτης, κεφαλαιοῦχος καὶ μαχητὴς εἶναι τὰ φυσικὰ καὶ ἀναγκαῖα συστατικὰ πάσης εὐνομουμένης κοινωνίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων τὰ προϊόντα τῆς χώρας, ἔλαιον, οἶνος, σιτηρὰ, βάμβαξ, ἀρνία, γάλα, προβάτων ἔρια καὶ εἴτι ἄλλο, πρέπει νὰ διαιρῶνται εἰς τρία, καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ σπόρου καὶ τῶν γεννητόρων κτηνῶν, ἓν μὲν μέρος ν' ἀφίνεται εἰς τὸν παραγωγὸν, ἕτερον δὲ νὰ παρέχεται εἰς τὸν κεφαλαιοδότην καὶ τὸ τρίτον νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸν δημόσιον θησαυρόν. Ὁ παραγωγὸς λοιπὸν ὁ δι' ἰδίων κεφαλαίων ἐργαζόμενος δικαιοῦται νὰ λάβῃ τὰ δύο τρίτα τοῦ προϊόντος, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ δημόσιον, ὁσάκις αὐτὸ παρέχει τὰ τῆς ἐργασίας κεφάλαια, λαμβάνει ὡσαύτως τὰ δύο τρίτα· ὁ δὲ καλλιεργῶν τὸ κτῆμα του διὰ κοινῆς πρὸς ἕτερον δαπάνης λαμβάνει, παρεκτὸς τοῦ εἰς τὸ κεφάλαιον ἀφωρισμένου τριτημορίου, τὸ ἥμισυ προσέτι τοῦ παραγωγικοῦ. Οἱ ἐργάται καίτοι δύνανται νὰ ὀνομάζωνται *εἴλωτες*, διότι ἐργάζονται μόνον καὶ πληρώνουσι φόρον, στρατιωτικὴν δὲ ὑπηρεσίαν δὲν τελοῦσι, δὲν πρέπει ὅμως διὰ τοῦτο οὔτε νὰ ἀδικῶνται, οὔτε νὰ περιφρονῶνται, οὔτε αὐτογνωμόνως νὰ καταθλίβωνται. Ἰδοὺ δὲ πῶς ὁ Γεμιστὸς διανέμει μεταξὺ τῶν ἐπιμελητῶν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος τὰ εἰς τὸ δημόσιον ἀνήκοντα καὶ παρ' αὐτοῦ εἰσπραττόμενα προϊόντα τῆς παραγωγῆς. Πρὸς διατροφὴν καὶ συντήρησιν ἑκάστου μὲν πεζοῦ στρατιώτου, ὁρίζει τὸ προϊὸν τῆς παραγωγῆς μιᾶς εἰλώτων οἰκογενείας, ἑκάστου δὲ ἱππέως, δύο οἰκογενειῶν, ἑκάστου δὲ ἀξιωματικοῦ τοῦ

στρατοῦ ἢ πολιτικοῦ ἄρχοντος ἢ ἀρχιερέως καὶ ἱερέως, τὸ προϊὸν τῆς παραγωγῆς τριῶν οἰκογενειῶν, ἐπιτρέπων εἰς τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα νὰ ὁρίσῃ τὸ πρὸς συντήρησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ αὐλῆς ἀπαιτούμενον προϊὸν τῆς παραγωγῆς.

Ὁ Γεμιστὸς ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξορισθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἐκ τῆς Πελοποννήσου τὸ νόμισμα, διότι ἡ χώρα κατεκλύσθη ὑπὸ ξένων καὶ κιβδήλων νομισμάτων, ἐξ ὧν ὀλίγοι μέν τινες ὠφελοῦνται, οἱ δὲ πολλοὶ ἀπατῶνται αἰσχρῶς. Ἀφοῦ αἱ εἰσπράξεις καὶ αἱ δαπάναι γίνονται εἰς αὐτούσια προϊόντα, ἡ ἀνάγκη τοῦ νομίσματος ἀποβαίνει ἐλαχίστη. Τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον δὲν εἰμπορεῖ εἰμὴ νὰ ἦναι σφόδρα περιωρισμένον, διότι ἡ Πελοπόννησος ἐπαρκεῖ καθ' ὅλα εἰς ἑαυτὴν καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ εἰσάγῃ εἰμὴ σίδηρον καὶ ὅπλα· ταῦτα δὲ εἰμπορεῖ νὰ ἀνταλλάσσῃ διὰ τοῦ ἀφθόνου αὐτῆς μαλλίου, λίνου, βάμβακος καὶ βύσσου. Οὐδὲν ἧττον ὁ Γεμιστὸς ἐπιτρέπει μὲν εἴς τε τοὺς πολίτας καὶ εἰς τοὺς ξένους τὴν ἀτελῆ εἰσαγωγὴν ὠφελίμων ἀντικειμένων· ἐπιβάλλει ὅμως βαρὺ τέλος εἰς τὴν ἐξαγωγὴν παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ ἀναλωθῇ ἐπωφελέστερον ἐντὸς τῆς χώρας, ἵνα ἐξασφαλίσῃ μὲν τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῆς ἀνάγκας, πληρώσῃ δὲ τὰ δημόσια ταμεῖα χρημάτων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ χρησιμεύωσιν εἰς πρεσβείας καὶ εἰς ἄλλας ἐκτάκτους δαπάνας. Πραγματεύεται δὲ καὶ περὶ τῶν βελτιώσεων ὅσας νομίζει ἀναγκαίας εἰς τὴν ποινικὴν δικαιοσύνην. Καθ' ἃ λέγει, ἐν Πελοποννήσῳ συνέβαινον συχνότατα κακουργήματα, τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς ὑφισταμένους νόμους ἔπρεπε νὰ τιμωρῶνται διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Ἐν τούτοις ἡ μὲν ποινὴ αὕτη ἔπεσεν ἐντελῶς εἰς ἀχρησίαν, οἱ δὲ ἔνοχοι ἢ μένουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παντελῶς ἀτιμώρητοι ἢ ἀκρωτηριάζονται. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι παντελῶς βάρβαρον, ἡ δὲ ἀτιμωρησία ἥκιστα συντελεῖ εἰς τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν. Ὅθεν ὁ Γεμιστὸς γνωμοδοτεῖ νὰ καταδικάζωνται μᾶλλον οἱ ἐπὶ κακουργήματι ἐξελεγχόμενοι, εἰς δεσμὰ καὶ ἀναγκαστικὴν πρὸς κοινὸν ὄφελος ἐργασίαν, καὶ ἰδίως εἰς βελτίωσιν τοῦ κατὰ τὸν Ἰσθμὸν τείχους, ἀνακουφιζομένων οὕτω τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν φορολογουμένων. Τελευταῖον ὁ Γεμιστὸς μετὰ πολλῆς αὐστηρότητος ὁμιλεῖ περὶ τῶν μοναχῶν, λέγων αὐτοὺς παντελῶς ἀχρήστους εἰς τὴν πολιτείαν, ἀποκλείων αὐτοὺς ἀπὸ πάσης μετοχῆς εἰς τὰς δημοσίας προσόδους, καὶ καταλείπων μὲν αὐτοῖς τὴν περιουσίαν των, ἐὰν ἔχωσι τοιαύτην, ἀλλὰ προτρέπων τὸν βασιλέα νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς ῥιζικῆς θεραπείας τοῦ τε ἀτοπήματος τού-

του καὶ πολλῶν ἄλλων καταχρήσεων, ἐὰν θέλῃ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ κράτος καὶ νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς.

Τοιαύτας μεταρρυθμίσεις προέτεινεν ὁ Γεμιστὸς εἰς τὸν πρῶτον αὐτοῦ λόγον, τὸν πρὸς τὸν βασιλέα Ἐμμανουῆλον, μὴ λησμονῶν ἐπὶ τέλους νὰ παρατηρήσῃ ὅτι αὐτὸς, ὁ φιλόσοφος Γεμιστὸς, εἶναι ὁ μόνος ἐπιτήδειος νὰ ἐπιτραπῇ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης, διότι οὐδεὶς ἄλλος παρεκτὸς αὐτοῦ ἤθελεν ἔχει τὴν ἀπαραίτητον πρὸς τοῦτο τόλμην καὶ δεξιότητα. Εἰς δὲ τὸν δεύτερον λόγον, τὸν πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον, ἐπανέρχεται εἰς τὸ αὐτὸ θέμα, ἀγωνιζόμενος νὰ ἐξεγείρῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ νέου ἐκείνου πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς προεκτεθείσης ἀναμορφώσεως. Ἀλλ' ἡ ἀναμόρφωσις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη, καὶ ἴσως οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ. Αἱ δοξασίαι ὅμως καὶ αἱ προαιρέσεις τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ εἶναι οὐδὲν ἧττον πολυειδῶς ἀξιοσημείωτοι. Παρεκτὸς ὅτι ἐμφαίνουσι τὴν ἀνάγκην ἣν ὑσημέραι ἤρχισε πλειότερον νὰ αἰσθάνηται ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς τοῦ νὰ μὴ περιορίζηται εἰς λόγους ἁπλοῦς, ἀλλὰ νὰ ζητῇ νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς λόγους εἰς τὰ πράγματα, τὰ ὑπομνήματα τοῦ Γεμιστοῦ διδάσκουσιν ἡμᾶς πολλὰ περὶ τῆς τότε κοινωνικῆς καταστάσεως καὶ ἀποκαλύπτουσι φρονήματά τινα γενναῖα καὶ σωτήρια. Ἡ προτεινομένη ὑπ' αὐτοῦ ὁριστικὴ διαίρεσις τῶν κατοίκων εἰς παραγωγοὺς καὶ μαχίμους ἢ ἄλλους δημοσίους λειτουργοὺς, ἐνθυμίζει μέχρι τινὸς τὸ ἀρχαῖον σπαρτιατικὸν πολίτευμα. Ἡ δὲ ἰδέα τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου φόρου εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα περίεργος, ὅτι ἐπρεσβεύθη καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις πρῶτον ὑπὸ τοῦ περιωνύμου Γάλλου στρατάρχου Βωβὰν καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς οἰκονομικῆς σχολῆς τῶν λεγομένων φυσιοκρατικῶν. Καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ὅτε Βωβὰν καὶ οἱ φυσιοκρατικοὶ ὡς μοναδικὸν φόρον προέτειναν τὸν ἐπὶ τῆς γῆς φόρον, ὅπως καὶ ὁ ἡμέτερος μεσαιωνικὸς δημοσιολόγος. Ἐν τούτοις εἶναι περιττὸν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ τοιοῦτος μοναδικὸς φόρος ἤθελεν εἶναι ἄδικος καθὸ ἐπιβαρύνων μίαν μόνον τάξιν παραγωγῶν, ἀφίνων δὲ ἀφορολόγητα ὅλα τὰ λοιπὰ τῆς ἐργασίας προϊόντα, καίτοι πολλάκις ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ἐπικερδέστερα. Ὁ μόνος δίκαιος ἐνιαῖος φόρος ἤθελεν εἶναι ὁ ἐπὶ τῶν περιουσιῶν, ὅστις καὶ ἐπροτάθη ὑπὸ νεωτάτων οἰκονομολόγων, ἀλλ' ἄχρι τοῦδε δὲν ἐφηρμόσθη εἰμὴ ὡς πρόσθετος φόρος, οὐχὶ ὡς ἐνιαῖος. Πλὴν τούτων, ἐκ τῶν λόγων τοῦ Γεμιστοῦ συνάγεται, ὅτι ἡ κατὰ τὰς προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας τοσοῦτον ἐν Πελοποννήσῳ ἀκμάσασα βιομηχανία,

εἶχεν ἐκλείψει ἡ μαρανθῇ ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ. Ἠξεύρομεν πόσον ποικίλη καὶ προσοδοφόρος ἦτο ἡ βιομηχανία αὕτη ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐν Πάτραις καὶ ἐν Κορίνθῳ, μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει ἡ τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων ἐξεργασία. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Κόρινθος ὁμολογουμένως ἀνῆκεν εἰς τὸν δεσπότην Θεόδωρον, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐνῷ ἐν Θήβαις ἡ μεταξουργία ἐξηκολούθει προκόπτουσα, ἐν Κορίνθῳ εἶχεν ἐκλείψει ἐν τῷ μεταξύ, διότι ἄλλως ὁ Γεμιστὸς δὲν ἤθελεν εἴπει ὅτι τὸ κυριώτερον ἐνασχόλημα τῶν Πελοποννησίων ἦτο ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία. Ὀρθότατα δὲ σκέπτεται ὁ Γεμιστὸς περὶ ποινικῆς δικαιοσύνης καὶ ἔτι ὀρθότερον περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἡ ζωηρότης δι' ἧς κατακρίνει τὴν ἀργίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ τρέφηται ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων, αὐτὸς κατ' οὐδὲν συντελῶν εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ κοινοῦ, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ νέος ἑλληνισμός, ἐὰν ἔστιν ὅτε ἡ ἀνέτρεχε μέχρι τῶν ἀρχαίων χρόνων ἢ προέτρεχε τῶν μεσαιωνικῶν, δὲν ἐδίσταζεν ὅμως νὰ παραδεχθῇ τὰ φρονήματα πολλῶν ἐκ τῶν βασιλέων καὶ τῶν λογίων τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, οἵτινες ἀνωμολόγουν τὰ ἐκ τῆς καταχρήσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου προερχόμενα δεινά. Τελευταῖον ἡ βαθεῖα πεποίθησις ἣν εἶχεν ὁ Γεμιστὸς ὅτι ἐσχάτη ἐπέκειτο καταστροφὴ καὶ ὅτι ἡ καταστροφὴ αὕτη δὲν δύναται νὰ ἀποτραπῇ εἰμὴ διὰ ῥιζικῶν μεταρρυθμίσεων, ἀποδεικνύει ὅτι, ἂν οἱ Φράγκοι, οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου, οἱ Ἕλληνες, ἂν ὄχι ἄλλο, δὲν ἔπαυσαν τοὐλάχιστον περὶ αὐτοῦ μεριμνῶντες καὶ σκεπτόμενοι.

Ἐν γένει δὲ ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς δύναται νὰ λογισθῇ ὡς εἷς τῶν κυριωτάτων ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἰδίως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκείνου, ὅστις μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν θεωρητικὴν τοῦ ἀρχαιοτέρου μελέτην, ἐπεχείρει ἐκ διαλειμμάτων νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τὰ φρονήματα ὅσα ἐκ τῆς μελέτης ταύτης προεπορίζετο. Παρὰ τῷ Γεωργίῳ Γεμιστῷ μάλιστα ἡ τάσις αὕτη ἔφθασεν εἰς τοσοῦτον ὑπερβολῆς, ὥστε ὁ ἀνὴρ φαίνεται περιπεσὼν εἰς τὴν πλάνην τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀποστάτου, καὶ πρεσβεύσας περὶ αὐτῆς τῆς θρησκείας δόγματα ἀλλότρια τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ δόγματα αὐτοῦ ταῦτα ἐξετέθησαν εἴς τινα περὶ νόμων συγγραφὴν, ἥτις ἐκάη μὲν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γενναδίου, ἧς ὅμως σώζονται

ἀποσπάσματα ἐπανειλημμένως ἐκδοθέντα ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ. Ἐν τούτοις, ὅτε ὁ τοῦ Μανουὴλ διάδοχος Ἰωάννης Β' Παλαιολόγος ἐλθὼν εἰς Πελοπόννησον τῷ 1428 τὸν συνεβουλεύθη περὶ τῆς ἑνώσεως τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας μετὰ τῆς δυτικῆς, ὁ Γεμιστὸς ἔδωκεν εἰς τὸν βασιλέα ὅσον ἐνδέχεται συνετὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου συμβουλάς. Τὸν εἶπεν ὅτι ἡ ἐπὶ τούτου μετάβασις τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἤτο ἐπισφαλὴς μᾶλλον ἢ ὠφέλιμος· ἐὰν δὲ πάντως ἀποφασισθῇ ἡ ὁδοιπορία, ἀνάγκη νὰ κανονισθῇ ὅτι ἐν ταῖς γενησομέναις αὐτόθι περὶ τούτου διασκέψεσιν, ἡ ψηφοφορία δὲν θέλει γίνεται κατὰ κεφαλὴν ἀλλ' ὅτι ἑκάστη μερὶς, Ἀνατολικοὶ καὶ Δυτικοὶ, θέλει ἔχει ἴσον ἀριθμὸν ψήφων. Ἄλλως οἱ Δυτικοὶ, ἅτε πλειότεροι, θέλουσιν ἀπαραιτήτως πλειονοψηφήσει, εἰς δὲ τοὺς ἡμετέρους δὲν θέλει μείνει ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἀντιπάλων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατά τινα τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, ὁ Γεμιστὸς δὲν ἐγνωμάτευσεν οὕτω εἰμὴ ἵνα ἀποτύχῃ ἡ ἕνωσις, ἥτις, καθὸ μέλλουσα νὰ ἐνισχύσῃ τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, δὲν συνέφερεν εἰς αὐτὸν τὸν βουλευόμενον τὴν κατάλυσιν αὐτῆς. Ἀλλ' ἂν τοιαύτην ἐξήγησιν ἠθέλομεν δώσει εἰς τὴν ἀπόκρουσιν πάσης ἑνώσεως προαιρουμένης τὴν ὁλοσχερῆ τῶν ἡμετέρων δογμάτων θυσίαν, ὁλόκληρον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔπρεπε νὰ κατακριθῇ ὡς ἐργαζόμενον ἀπ' αἰῶνος εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὅτε ὁ Ἰωάννης Β' βραδύτερον ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἑνώσεως εἰς Ἰταλίαν, ὁ Γεμιστὸς ὑπῆρξεν εἷς τῶν πρώτων λαϊκῶν ὅσοι προσεκλήθησαν νὰ τὸν ἀκολουθήσωσι καὶ μετέσχεν ὡς εἷπερ τις καὶ ἄλλος Ἕλλην τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, ἥτις συνεκροτήθη τῷ 1438 καὶ 1439 εἰς Φερράραν καὶ Φλωρεντίαν, ἵνα διενεργήσῃ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἕνωσιν· διότι ὑπῆρξε μέλος τῆς ἑξαμελοῦς ἑλληνικῆς ἐπιτροπῆς εἰς ἣν ἀνετέθη νὰ παρασκευάζῃ τὰ εἰς ἑκάστην συνεδρίασιν συζητητέα ἀντικείμενα. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὸν προϋποδειχθέντα νεώτερον ἐρευνητὴν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν πατριάρχην Γεννάδιον, ὁ Γεμιστὸς ἐνῷ συνεβούλευε τὸν Ἰωάννην Β' περὶ τῶν πρακτέων ὡς πρὸς τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, συνέγραψε συγχρόνως τὸ μέγα αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς εἰδωλολατρείας σύγγραμμα, κατὰ δὲ Γεώργιον τὸν Τραπεζούντιον, ὁ αὐτὸς Γεμιστὸς, ἐνῷ μετὰ δεκαετίαν εἰργάζετο ἐπισήμως ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπὲρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἑνώσεως, δὲν ἐσυστέλλετο νὰ λέγῃ ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν θρησκεία νέα θέλει ἐπικρατήσει ἁπανταχοῦ τῆς γῆς, οὐχὶ

ἡ χριστιανική, οὐχὶ ἡ μωαμεθανική, ἀλλ' ἄλλη τις μικρὸν διαφέρουσα τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἡ εὐθύτης τῶν χαρακτήρων καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν πεποιθήσεων δὲν ἦσαν τὰ κυριώτατα προτερήματα τῶν τότε ἀνθρώπων· καὶ εἶναι ἀληθὲς, ὅτι καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σωζομένων τῆς περὶ νόμων συγγραφῆς, ὁ Γεμιστὸς ἐπρέσβευε περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος ἀρχάς τινας ἥκιστα συμβιβαζομένας πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ παραδόξως συγγενεῖς πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν ἢ τοὐλάχιστον πρὸς τὸν τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀποστάτου δοθέντα εἰς αὐτὴν τύπον. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ὁ Γεννάδιος καὶ ὁ Τραπεζούντιος ἦσαν προσωπικοὶ τοῦ Γεμιστοῦ ἐχθροὶ καὶ ὅτι ἀπίθανον δὲν εἶναι οὗτος, ὅ,τι δήποτε περὶ θεότητος πρεσβεύων, νὰ μὴ ἐχωρίζετο διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας, νὰ μὴ ἐνόμιζεν ἄτοπον τοῦ νὰ ἐργάζηται τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν ἐκ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν προσδοκωμένην κοινὴν σωτηρίαν καὶ πρὸ πάντων νὰ μὴ συνέλαβε ποτὲ σπουδαίως τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ γίνῃ ἱδρυτὴς νέου θρησκεύματος.

Ἡ πλειοτέρα ὅμως πάντων τούτων ἐξακρίβωσις δὲν ἀνήκει εἰς τὴν παροῦσαν γενικὴν συγγραφήν· ὅθεν ἀρκούμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ διατριβήν του ὁ Γεμιστὸς συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν αὐτόθι ἀναζωπύρησιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Διετέλεσεν εἰς σχέσεις μετὰ πολλῶν λογίων ἢ ἄλλως ἐπισήμων ἀνδρῶν καὶ ἰδίως ἠξιώθη τῆς εὐνοίας τοῦ Κοσμᾶ Μεδίκου, εἰς ὃν ἐξήγει τὰ ὅλως ἄγνωστα τοῖς Ἰταλοῖς μυστήρια τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Τοιαύτην δὲ ἐπροξένησε διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ ἐντύπωσιν εἰς τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἄρχοντα τῆς Φλωρεντίας, ὥστε ἔκτοτε λέγεται οὗτος συλλαβὼν τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ ἱδρύσῃ τὴν Πλατωνικὴν αὐτοῦ Ἀκαδημίαν. Τότε δὲ ὁ Γεμιστὸς προτραπεὶς ὑπὸ πολλῶν καὶ πιθανώτατα ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μεδίκου συνέταξε τὴν μικρὰν πραγματείαν περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν Ἀριστοτελικῶν καὶ Πλατωνικῶν δογμάτων, δοὺς οὕτω ἀφορμὴν εἰς τὴν μεταξὺ τῶν δύο σχολῶν συζήτησιν, ἥτις ἐπὶ μακρὸν διαρκέσασα ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὴν πτῶσιν τῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα τοσοῦτον ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀκμασάσης σχολαστικῆς. Καὶ μετὰ τὴν ἔκδοσιν ταύτης τῆς πραγματείας, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ὁ Γεμιστὸς μετωνομάσθη Πλήθων, ὡς μὲν αὐτὸς ἔλεγεν, ἁπλῶς διότι τὸ ὄνομα Πλήθων ἦτο ἀττικώτερον, ὡς δὲ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐβεβαίουν, ἵνα προσεγγίσῃ ὅσον ἔνεστιν εἰς τὸ τοῦ Πλάτωνος ὄνομα. Ἐπανελθὼν

δὲ ἐξ Ἰταλίας εἰς Σπάρτην ὁ Γεμιστὸς ἢ Πλήθων ἐνησχολήθη περὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς μεγάλης αὐτοῦ περὶ νόμων συγγραφῆς, καθόσον ηὐκαίρει ἀπὸ τῶν δικαστικῶν καθηκόντων τὰ ὁποῖα ἦτο ἐπιτετραμμένος.

Ἐν τούτοις, ἐπαναλαμβάνοντες τὴν περὶ τῶν πελοποννησιακῶν καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πραγμάτων ἔκθεσιν ἡμῶν, παρατηροῦμεν ὅτι οὐ μόνον ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Γεμιστοῦ δὲν ἐξετελέσθη, ἀλλὰ καὶ ὅσα εἴδομεν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ ἐνεργηθέντα ἐν Πελοποννήσῳ ἐλάχιστα συνετέλεσαν εἰς τὸν κυριώτατον σκοπὸν τῆς κατὰ τῶν Τούρκων ἀμύνης, πρὸ πάντων διὰ τὰς ἀδιαλείπτους διενέξεις εἰς ἃς ἐξηκολούθουν διατελοῦντες οἱ ἡμέτεροι πρός τε τοὺς Ναυαραίους καὶ πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Ὁ τῶν Ναυαραίων ἡγεμὼν Κεντουριώνης Ζαχαρίας, βλέπων τὴν ὑπεροχὴν ἣν ὁ ἑλληνισμὸς ἔλαβεν ἐν τῇ χερσονήσῳ, ἐβουλεύετο νὰ παραχωρήσῃ τὰς ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένας χώρας ὁτὲ μὲν εἰς τὴν Γένουαν ἧς ἦτο πολίτης, ὁτὲ δὲ εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ῥόδου. Οἱ Ἐνετοὶ κατέλαβον τῷ 1419 τὴν Μονεμβασίαν, πολύτιμον οὖσαν οὐ μόνον διὰ τὴν ὀχυρὰν αὐτῆς θέσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν περὶ αὐτὴν παραγόμενον κάλλιστον οἶνον, τὸν γνωστὸν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ οἴνου τῆς Μαλβαζίας. Ὁ δὲ δεσπότης Μισθρᾶ, ἀντεκδικούμενος τὴν παραβίασιν ταύτην τῶν δικαίων του, ἐπεχείρει ἐπιδρομὰς εἰς τὰς κτήσεις τῶν Ἐνετῶν. Ἐπὶ τέλους ἡ Ἐνετία ἐβουλεύθη νὰ καταλάβῃ ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπέστειλεν αὐτόθι πρέσβυν ἐπιτετραμμένον νὰ ἐξετάσῃ τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν πραγμάτων. Ἡ σωζομένη περὶ τούτου ἔκθεσις τοῦ πρέσβεως εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιοσημείωτος, ὅτι παρίστησι τὴν Πελοπόννησον ἔχουσαν οὐ μόνον 150 ὀχυρὰ φρούρια, ἀλλὰ καὶ παράγουσαν προϊόντα πολὺ ποικιλώτερα τῶν ἐν τοῖς Λόγοις τοῦ Γεμιστοῦ μνημονευομένων. Τῳόντι ἡ ἔκθεσις ἀναφέρει ὡς κυρίους μὲν τῆς χώρας καρπούς· μέταξαν, μέλι, κηρὸν, σιτηρὰ, κορινθιακὴν σταφίδα, καὶ προσέτι λέγει αὐτὴν πλουσιωτάτην εἰς χρυσὸν, ἄργυρον καὶ μόλυβδον. Καὶ τὸ μὲν βούλευμα τῆς Ἐνετίας δὲν ἐξετελέσθη, ἀλλὰ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀνωμαλίαν. Ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Ἀντώνιος κατεῖχε μὲν ἐν εἰρήνῃ τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Βοιωτίαν, ἐκινδύνευσεν ὅμως καὶ αὐτὸς ἐκ τούτου, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας Ἀλφόνσος Ε' διανοηθεὶς

νὰ ἀνακτήσῃ τὰ ἀρχαῖα τοῦ οἴκου αὐτοῦ δίκαια ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, ἐπέτρεψεν αὐτὰ τῷ 1422 εἰς τὸν Θωμᾶν Βεράλδον, ἂν καὶ οὗτος οὐδὲν φαίνεται σπουδαῖον διαπράξας ἵνα ἐγκατασταθῇ εἰς τὸ δουκάτον.

Ἀλλὰ πλείστη ἀναρχία ἐπεκράτει μάλιστα εἰς τὰς δυτικὰς μεταξὺ Δυρραχίου καὶ Ναυπάκτου χώρας. Ἡ Ἐνετία, ἀντὶ νὰ διαπράξῃ τι γενναῖον κατὰ τῶν ἀπὸ τῶν Τούρκων ἐπικειμένων κινδύνων, περιωρίζετο καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, εἰς τὸ νὰ καταλαμβάνῃ ὅσον ἐνδέχεται πλείονα ἐκ τῶν ὀχυροτέρων παραλίων τῆς χώρας. Ἀφοῦ, ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, ἐγένετο κυρία τῆς Κερκύρας τῷ 1386, ἔπειτα τῷ 1393 παρέλαβεν ἀπὸ τοῦ Γεωργίου Τόπια, τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Καρόλου, τὸ Δυρράχιον καὶ τὰ περὶ τὸ Δυρράχιον παράλια, τῷ δὲ 1407 ἥρπασεν ἀπὸ τοῦ ἀλβανοῦ Σπάτα καὶ τὴν Ναύπακτον. Τῆς βορείου Ἀλβανίας ἦρχον πολλοὶ μικροὶ Ἀλβανοί, ἢ Σλαῦοι ἡγεμονίσκοι, οἱ Ἀριανῖται, οἱ Μουσακοί, οἱ Βάλσαι, οἱ Δουκαγίν, οἱ Σπανοί, οἱ Καστριῶται, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἀπέκλινον πρὸς τοὺς Τούρκους, οἱ δὲ πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ Ἐνετοὶ ἐκυρίευον τὰ παράλια, οἱ Τοῦρκοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι μονίμως τὴν μεσογαίαν. Ἰδίως δὲ τῷ 1415 ὁ Πὶρ Οὐμούρμπεϋς ἐκυρίευσε τὴν Κρόϊαν καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς τὸν Ἀλβανὸν ἀρνησιθρησκον Ἀϊδδὶν Κλόπες, τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον θανόντος διεδέχθη τὴν ἀρχὴν ὁ υἱός του Κασάμπεϋς ἢ Ἀσάμπεϋς. Ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ὁ δεσπότης Γκὶν Σπάτας ἀπεβίωσε τῷ 1400, ἀφοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς αὐτοῦ εἰρήνευσε πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου Ἰζαοῦ οὐ μόνον, ἀλλ' ἔδωκε καὶ σύζυγον αὐτῷ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Εἰρήνην, μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης τοῦ Ἰζαοῦ γυναικὸς Ἀγγελικῆς. Καὶ τὴν μὲν Ναύπακτον κατέλιπεν ὁ Σπάτας εἰς τὸν νόθον αὐτοῦ υἱὸν Παῦλον Βούαν Σπάταν, ὅστις ὅμως ἠναγκάσθη, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, νὰ παραχωρήσῃ αὐτὴν μετά τινα ἔτη εἰς τὴν Ἐνετίαν, λαβὼν ἀντὶ τούτου σύνταξιν παρὰ τῆς πολιτείας ταύτης· τὰς δὲ λοιπὰς αὐτοῦ κτήσεις καὶ τὸν τίτλον τοῦ δεσπότου μετεβίβασεν ὁ Γκὶν Σπάτας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Μορίκιον Βούαν Σγοῦρον, ὅστις κατ' ἀρχὰς κατεπολεμήθη μὲν ὑπὸ ἑτέρου τινὸς ἡγεμονίσκου Βογκόου Ζάρδαρι, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατίσχυσεν αὐτοῦ. Ἵνα δώσωμεν δὲ ἔννοιάν τινα τῆς ἀλλοκότου ἐθνολογικῆς συγχύσεως ἥτις ἐπεκράτει τότε εἰς τὰς χώρας ἐκείνας, παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Βογκόης

οὗτος ὀνομάζεται, ἐν τοῖς *Ἠπειρωτικοῖς*, *Σερβαλβανιτοβουλγαρόβλαχος*. Ὁ δὲ Ἰζαοῦ ἀπέθανε τῷ 1403, καὶ ἐπειδὴ υἱὸν δὲν κατέλιπε, κατέστησε κληρονόμον αὐτοῦ τὸν πλησιέστατον συγγενῆ του, τὸν δοῦκα Κάρολον Α' Τόκκον τῆς Λευκαδίας. Καὶ ὁ μὲν θεῖος τῆς χήρας αὐτοῦ Εἰρήνης Μορίκιος, προλαβὼν ἐγένετο κύριος τῶν Ἰωαννίνων· ἀλλ' ὁ Κάρολος δὲν ἠνέσχετο τὴν ἀδικίαν ταύτην. Ὁ Κάρολος Α' Τόκκος ἦτο ἡγεμὼν Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Λευκάδος καὶ Βονίτσης καὶ εἶχε νυμφευθῆ τὴν Φραγκίσκαν Ἀκκιαϊούολην, θυγατέρα τοῦ Νερίου Α' τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις πρεσβεύουσα τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνεξιθρησκείας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεπνέετο ὁ πατὴρ αὐτῆς, ὑπεχρέωσε καὶ τὸν σύζυγόν της νὰ ἀσπασθῇ τὰς ἀρχὰς ταύτας ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ δεχθῇ πρὸ πάντων ὀρθόδοξον ἐπίσκοπον εἰς Λευκάδα. Ὅθεν ὁ Κάρολος ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν ὑπηκόων, παρεσκευάσθη νὰ καταπολεμήσῃ τὸν ἅρπαγα τῆς κληρονομίας αὐτοῦ Μορίκιον Βούαν Σγοῦρον, καὶ τῷ μὲν 1405 ἐκυρίευσε τὸ Ἀνατολικὸν μετὰ τῶν πλουσίων αὐτοῦ ἰχθυοτροφείων, καὶ προσέτι τὸ Δραγομέστον, ἔπειτα δὲ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ὁτὲ μὲν πολεμῶν τὸν Σγοῦρον, ὁτὲ δὲ εἰρηνεύων πρὸς αὐτόν, καὶ ὁτὲ μὲν ἔχων σύμμαχον τὴν Ἐνετίαν, ὁτὲ δὲ ἀντιπράττουσαν, μέχρις οὗ ἀποθανόντος τῷ 1418 τοῦ Σγούρου κατέλαβε τελευταῖον ἅπασαν τοῦ Ἰζαοῦ τὴν κληρονομίαν, αὐτὸς μὲν ἐπωνυμούμενος δεσπότης, ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ βασίλισσα τῶν Ῥωμαίων. Ὁ Κάρολος Α' κατέστη τότε εἷς τῶν ἰσχυροτέρων ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἡγεμόνων, διότι, παρεκτὸς τῶν τριῶν προαναφερθεισῶν μεγάλων Ἰονίων νήσων, ἐκυριάρχει τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Ἄρτης καὶ τῆς λοιπῆς μεσημβρινῆς Ἀλβανίας. Ἔδρευε δὲ ἀλληλοδιαδόχως εἰς Κεφαλληνίαν, εἰς Ἰωάννινα καὶ εἰς Ἄρταν, καὶ ἀποθανὼν τῷ 1429 κατέλιπε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνεψιόν του Κάρολον Β'.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας πράγματα, ὅτε τῷ 1421 ἀποθανόντος τοῦ Μωάμεθ Α' περιῆλθεν ἡ τῶν ὀσμανιδῶν ἀρχὴ εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μουρὰτ Β'. Κατ' ἀρχὰς ὁ νέος σουλτάνος ἐφάνη διατεθειμένος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰρηνικὴν τοῦ πατρός του πολιτείαν. Καὶ ὁ γέρων βασιλεὺς Μανουὴλ ἐφρόνει, ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ κράτους ἀπῄτει νὰ πολιτευθῇ εἰς τρόπον ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειον νὰ συντηρήσῃ τὰς διαθέσεις ἐκείνας. Ἀλλ' ὁ πρεσβύτερος υἱός του Ἰωάννης Παλαιολόγος, ὃν εἶχε παραλαβει

συνάρχοντα, δὲν συνεμερίζετο τὴν συνετὴν ταύτην γνώμην καὶ κατέπεισε τὸν πατέρα του νὰ ἀντιταξῃ εἰς τὸν Μουρὰτ Β' οἰκεῖόν τινα ἀντίπαλον, τὸν ἴδιον δηλαδὴ τούτου θεῖον Μουσταφᾶν. Ἐκ τούτου προέκυψε τῳόντι ἐμφύλιος μεταξὺ τῶν Τούρκων πόλεμος· ἀλλ' ὁ Μουρὰτ καταβαλὼν τάχιστα τὸν συγγενῆ πολέμιον, ἐπεχείρησεν ἀντεκδικούμενος τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1422 μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς. Ἡ πολιορκία αὕτη, περὶ ἧς σώζεται διήγησις Ἰωάννου τοῦ Κανάνου, καὶ ἥτις διήρκεσε μῆνας τρεῖς, εἶναι μάλιστα ἀξιομνημόνευτος διὰ τὴν ἐν αὐτῇ γενομένην χρῆσιν τοῦ πυροβολικοῦ. Ἐν ᾧ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ πρὸ αἰῶνος καὶ ἐπέκεινα μετεχειρίζοντο τὴν πυρίτιδα, ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Ἕλληνές τε καὶ Τοῦρκοι μόλις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μετεχειρίσθησαν αὐτήν. Ὁ Ἰωάννης ὁ Κανάνος ὀνομάζει τὰ πυροβόλα *βουμπάρδους καὶ σκευάς*· ἀναφέρει τοιαῦτα καὶ παρὰ τοῖς πολιορκουμένοις καὶ παρὰ τοῖς πολιορκηταῖς καὶ λέγει ὅτι τὰ τῶν πολιορκητῶν ἦσαν μὲν μεγάλα, οὐδεμίαν ὅμως ἐπροξένησαν σπουδαίαν βλάβην εἰς τὰ τείχη. Ἐν γένει δὲ ἡ ἀντίστασις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπῆρξεν εὔστοχος, καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως ὁ Μανουὴλ κατέπεισε δι' ἀδρᾶς χρηματικῆς καταβολῆς ἕνα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Μουρὰτ, Μουσταφᾶν ὡσαύτως καλούμενον, νὰ στασιάσῃ, ὁ σουλτάνος, ἀφοῦ ἐπεχείρησεν ἔφοδον κατὰ τῆς πόλεως ἀποκρουσθεῖσαν διὰ πλείστης ὅσης γενναιότητος, ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν, ἵνα μεταβῇ εἰς Ἀσίαν καὶ ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τοῦ δευτέρου τούτου ἀντιπάλου. Συγχρόνως ὅμως διέταξε τὸν μὲν Φιρούζμπεϋν νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Δρακούλη, τὸν δὲ ἄρχοντα τῶν Βοδενῶν Τουραχὰν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κασὲμ καὶ τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἐβρενόζμπεϋ οἵτινες ἐδέσποζον τῆς Μεγαλοβλαχίας, νὰ κυριεύσωσι τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ἔπειτα νὰ τραπῶσι κατὰ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας. Καὶ ὁ μὲν Φιρούζμπεϋς κατατροπώσας τὸν Δρακούλην, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν εἰρήνην ἐπὶ καταβολῇ διετοῦς φόρου καὶ πολλῶν δώρων· ὁ δὲ Τουραχὰν, ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης παρέδωκαν ἐν τῷ μεταξὺ αὐτὴν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς, προετίμησε νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Πελοποννήσου, ἵνα καταβάλῃ μὲν αὐτόθι διὰ μιᾶς τούς τε Ἕλληνας καὶ τοὺς Λατίνους, ταπεινώσῃ δὲ τοὺς Ἐνετούς Οἱ δύο ἄρχοντες τῆς δυτικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, Κάρολος καὶ Ἀντώνιος, ἠναγκάσθησαν νὰ συμπράξωσι μετ' αὐτοῦ, καὶ κατὰ μαΐου τοῦ 1423 ὁ Τουραχὰν ἄγων 25,000 ἀνδρῶν ὥρμησεν ἐπὶ τὸν

Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Τὸ κατασκευασθὲν αὐτόθι τεῖχος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τοσαῦται ἀνηρτήθησαν ἐλπίδες, ἐξεπορθήθη τὴν 22 μαΐου καὶ ὁ Τουραχὰν ὥρμησεν ἤδη ἀκωλύτως δηῶν καὶ πορθῶν, πρὸς τὸν Μισθρᾶν, τὸ Λεοντάρι, τὸ Γαρδίκι, καὶ τὴν Δαβιᾶν, κατετρόπωτε τῇ 5 ἰουνίου τοὺς Ἀλβανούς, οἵτινες ἐπεχείρησαν ν' ἀντισταθῶσι, κατεκρεούργησεν 800 ἐξ αὐτῶν κατασκευάσας διὰ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν πυραμίδα, καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς Θεσσαλίαν συνεπαγόμενος 6,000 δούλων, ὧν τὸ τέταρτον συνελήφθη ἐξ Ἐνετικῶν πόλεων.

Τούτων γενομένων ἐν Εὐρώπῃ, ὁ Μουρὰτ Β' κατέβαλεν οὐδὲν ἧττον εὐχερῶς τὸν ἀδελφόν του ἐν Ἀσίᾳ, ἀλλὰ δὲν ἐπανέλαβε τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποθάνει αὐτόθι ὁ γέρων βασιλεὺς Μανουὴλ, ὁ δὲ διαδεξάμενος τὴν ὅλην ἀρχὴν Ἰωάννης Β', αἰσθανθεὶς τὴν ἀνάγκην φιλικωτέρων σχέσεων πρὸς τὸν ἰσχυρὸν αὐτοῦ γείτονα, ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς αὐτὸν διὰ πάσης θυσίας· καὶ ἐνῷ ὁ πατήρ του ἀπὸ τῆς περὶ Ἄγκυραν μάχης δὲν ἐπλήρωνε πλέον φόρον εἰς τὴν Πύλην καὶ εἶχε μάλιστα ἐπιτύχει τὴν εἰς αὐτὸν ἀπόδοσιν οὐκ ὀλίγων ἐν Θράκῃ πόλεων, ὁ Ἰωάννης Β', ἀφοῦ ἀνοήτως προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ Μουρὰτ Β', μὴ παρασκευασθεὶς δεόντως εἰς τὸν κατ' αὐτοῦ πόλεμον, ἠναγκάσθη τώρα νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὸν ἁπάσας ἐκείνας τὰς πόλεις πλὴν τῆς Δέρκου, τῆς Μεσημβρίας καὶ τοῦ Ζητουνίου (ὅπερ ὁ Στραβομύτης Καντακουζηνὸς εἶχε γενναίως ὑπερασπίσει κατὰ τοῦ Τουραχάν), ὑπεχρεώθη νὰ μὴ ἀνοικοδομήσῃ τὸ τεῖχος τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ ἐπὶ τέλους συνωμολόγησε τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου 300,000 ἄσπρων ἤτοι 3,000 δουκάτων, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Mouradja ἐκτίμησιν τῆς τότε ἀξίας τῶν ἄσπρων.

Ὁ Μουρὰτ Β', ἐπιτυχὼν τοσοῦτον ἐπωφελεῖς συνθήκας, δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου δὲν εἶχεν εἰσέτι παντελῶς ἐκλίπει ἡ ἀνωμαλία τῶν πραγμάτων ἡ ἐπελθοῦσα ὡς ἐκ τῆς περὶ Ἄγκυραν καταστροφῆς τοῦ Βαγιαζήτ. Ἐν διαστήματι λοιπὸν ἓξ περίπου ἐτῶν ὁ Μουρὰτ Β' ἀφῆκεν ἀνενοχλήτους τοὺς ἐν Εὐρώπῃ χριστιανούς, παρεκτὸς ὅτι, τῷ 1428, ὠφελούμενος ἐκ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθόντος θανάτου τοῦ δεσπότου Σερβίας Στεφάνου Λαζάροβιτζ καί τινος ἔριδος μεταξὺ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Γεωργίου Βράγκοβιτζ καὶ τῶν Οὔγγρων, ἐκυρίευσε τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος δύο ὀχυρὰ φρούρια Κόλουμβαζ καὶ Κρούζοβαζ. Δυστυχῶς καὶ

πάλιν οἱ χριστιανοὶ ὀλίγον ὠφελήθησαν ἐκ τῆς ἐπιτραπείσης αὐτοῖς ἀνέσεως, ἵνα παρασκευασθῶσι δεόντως εἰς τοὺς ἀναποφεύκτως ἐπικειμένους νέους ἀγῶνας. Εἶναι ἀληθὲς, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἐν Πελοποννήσῳ κυριαρχία τῶν Ναυαραίων κατελύθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ἐξέλιπον δὲ καὶ τὰ πλεῖστα ἄλλα ἴχνη τῆς αὐτόθι φραγκοκρατίας, διότι εἰς μὲν τῶν ἀδελφῶν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὁ Κωνσταντῖνος, συζευχθεὶς τὴν ἀνεψιὰν τοῦ Καρόλου Τόκκου, ἔλαβε προῖκα τὴν εἰς τοῦτον ἀνήκουσαν Γλαρέντζαν· καὶ ἔπειτα κυριεύσας τῷ 1430 τὰς Πάτρας, κατέλυσε τὴν αὐτόθι ὑφισταμένην αὐτόνομον φραγκικὴν ἡγεμονίαν. Ἕτερος δὲ ἀδελφὸς, ὁ Θωμᾶς, εἰς ὃν ὁ ἐν Μισθρᾷ ἄρχων Θεόδωρος Β' (ὁ μετὰ Ἰωάννην πρεσβύτερος τούτων ἀδελφὸς) ἐπέτρεψε τὰ Καλάβρυτα, κατροπώσας περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τὸν Κεντουριώνην Ζαχαρίαν εἰς Χαλανδρίτζαν, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ τῷ δώσῃ σύζυγον τὴν θυγατέρα του Εἰρήνην, καὶ ὡς προῖκα τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας. Ἔκτοτε λοιπὸν πᾶσα ἡ Πελοπόννησος ἀνέκτησε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ἐξαιρέσει τῶν κατεχομένων πάντοτε ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, Μεθώνης, Κορώνης, Ναυπλίου καὶ Ἄργους· οὐχὶ ὅμως καὶ τῆς Μονεμβασίας, διότι ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἰσχυρὸν τοῦτο φρούριον εἶχε περιέλθει πάλιν εἰς τοὺς ἡμετέρους. Ἀλλ' ἡ χερσόνησος παρέμεινε διηρημένη μεταξὺ τῶν προαναφερθέντων τριῶν βασιλοπαίδων, οἵτινες ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλους.

Ἡ εὐτυχεστέρα ἑλληνικὴ χώρα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο ἴσως ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Βοιωτία. Ὁ ἄρχων αὐτῆς Ἀντώνιος Α', ὅστις εἶχε συζευχθῆ Ἑλληνίδα, τὴν θυγατέρα Ἕλληνός τινος ἐν Θήβαις ἱερέως, δὲν ἔπαυσε κηδόμενος ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, ἐκάλλυνε τὰς Ἀθήνας διὰ νέων οἰκοδομῶν, ἔστρωσεν ἢ ἐπεσκεύασεν ὁδοὺς καὶ ἐπεμελήθη τὰς τέχνας ὡς γνήσιος ἐραστὴς τῆς ἀρχαιότητος, ἐπιχειρήσας πρὸς τοῖς ἄλλοις ποικίλας ἀνασκαφάς. Ἀλλ' ἐνῷ ἐπολιτεύετο τοιουτοτρόπως ἐτέλει φόρον εἰς τοὺς ὀσμανίδας καὶ ἠναγκάζετο, ὅπως καὶ ὁ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἄρχων Κάρολος, νὰ ὑπακούῃ εἰς τὰς διαταγὰς αὐτῶν, κυρίων ὄντων ὅλης τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐξαιρέσει τῆς Θεσσαλονίκης, ἣν εἴδομεν περιελθοῦσαν πρό τινων ἐνιαυτῶν εἰς τοὺς Ἐνετούς. Τὸ δὲ παραδοξότερον εἶναι, ὅτι οὐδ' οἱ Ἐνετοὶ ἐφρόντισαν νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν μεγάλην ταύτην πόλιν τὴν τοσοῦτον εὐχερῶς ὑπ' αὐτῶν κυριευθεῖσαν. Ὄχι διότι ἐφειδωλεύθησαν ἐπὶ τούτῳ χρημάτων· ἕνεκα τῆς κατοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης ἐδα-

πάνησαν 700,000 δουκάτων, ἤτοι ὑπὲρ τὰ 9,000,000 δραχμῶν αἵτινες ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 40 περίπου ἑκατομμύρια. Ἀλλὰ δὲν ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ εἰς τί ἐδαπάνησαν τὰ χρήματα ταῦτα, διότι βεβαίως οὔτε ναυτικὴν μοῖραν αὐτοθι συνετήρουν, οὔτε φρουρὰν ἀποχρῶσαν, οὔτε τὰ τείχη δεόντως ἠνώρθωσαν· ὥστε, ὅτε τῷ 1430 ὁ Μουράτ Β' ῥυθμίσας ἐπὶ τέλους τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν πράγματα ἀπεφάσισε νὰ κυριεύσῃ σπουδαίως τὴν πόλιν ταύτην, ἡ Θεσσαλονίκη εὑρέθη ἐντελῶς πρὸς ἄμυναν ἀπαράσκευος.

Περὶ τῆς τρίτης ταύτης μεγάλης πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης ἔχομεν, ὡς καὶ περὶ τῶν δύο προηγουμένων, (τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν, σελ. 83 καὶ ἑπ., 583 καὶ ἑπ. τοῦ Δ' τόμ.) ἰδίαν πραγματείαν ἐπιγραφομένην· *Ἰωάννου Ἀναγνώστου διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, συντεθεῖσα πρός τινα τῶν ἀξιολόγων πολλάκις αἰτήσαντα περὶ ταύτης, ἐν ἐπιτόμῳ.* Ἐκ τῆς διηγήσεως ταύτης συνάγεται προδήλως, ὅτι οἱ Ἕλληνες πάλιν ἔπραξαν πολὺ μᾶλλον τὸ καθῆκον αὐτῶν ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ ὥρᾳ, ἢ οἱ Ἐνετοί, οἵτινες καὶ ὤφειλον καὶ ἠδύναντο νὰ σώσωσι τὴν πόλιν. Οἱ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης κάτοικοι δὲν εἶχον πολλὰς ἀφορμὰς νὰ ἦναι εὐχαριστημένοι ἐκ τῆς ἐξαετοῦς ἐνετικῆς διοικήσεως, διότι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔπαθον τὰ πάνδεινα καὶ πολλοὶ ἰδίως ἐξωρίσθησαν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι συνεννοοῦντο μετὰ τῶν Τούρκων. Καὶ ὅμως ἅμα ἀγγελθέντος ὅτι πλησιάζει ὁ τουρκικὸς στρατός, προςῆλθον ἅπαντες προθύμως ἐπὶ τὰ τείχη. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Καταληφθέντων τῶν τειχῶν εὑρέθη ἐπὶ δύο καὶ τρεῖς ἐπάλξεις εἷς ἀνὴρ ἱστάμενος, τοσοῦτον ἐκτενὴς μὲν ἦτο ὁ περίβολος, εὐάριθμοι δὲ κατήντησαν οἱ ἐνοικοῦντες, καὶ τούτων δὲ οἱ πλείους ἦσαν ἄοπλοι. Οἱ Ἐνετοὶ εἶχον μὲν ἐπιχειρήσει ἐπισκευάς τινας τοῦ τείχους, ἀλλὰ ἔπρεπεν ἢ φρουρὰν ἀποχρῶσαν νὰ φέρωσιν ἢ νὰ περιστείλωσι τὸ τεῖχος εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐπαρκῶσι πρὸς ἄμυναν αὐτοῦ οἱ κάτοικοι. Μηδέτερον δὲ τούτων πράξαντες, ἐξέθηκαν τὴν πόλιν εἰς πρόδηλον καταστροφήν. Ἐν τούτοις ὁ Μουράτ Β' πλησιάσας προέπεμψε Χριστιανούς τινας ἐπισήμους ἐξ ἑτέρων πόλεων, οἵτινες ἔξωθεν τῶν ἐπάλξεων ἱστάμενοι, συνεβούλευσαν τοὺς κατοίκους νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τῶν Ἐνετῶν καὶ νὰ παραδώσωσι τὴν πόλιν, ἀποφεύγοντες τὰς συμφορὰς τῆς ἁλώσεως. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐπείσθη εἰς τὰς συμβουλὰς ταύτας, καὶ, ἅμα περιζωσθεί-

σης τῆς πόλεως, πάντες ἔδραμον ἐπὶ τὸ τεῖχος μετὰ ζήλου πολλοῦ πρὸς τὸν ἀγῶνα παρασκευαζόμενοι. Οἱ δ' Ἐνετοὶ ἐπέμειναν οὐδὲν ἧττον δυσπιστοῦντες, ὥρισαν χωριστὰς θέσεις εἰς τοὺς εὐαρίθμους αὐτῶν ἰδίους στρατιώτας, χωριστὰς δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τάξαντες ἴδιόν τι στρατιωτικὸν σῶμα ἐκ λῃστῶν παντοδαπῶν συγκεκροτημένον, ἠπείλησαν θάνατον εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, ἐὰν μελετήσωσι προδοσίαν, ὡςὰν δὲν ἦτο εὐκολώτατον εἰς τοὺς ἡμετέρους φυλάττοντας κατ' ἰδίαν πλεῖστα μέρη τοῦ ἐκτενοῦς περιβόλου, νὰ συνεννοηθῶσιν ἐν πάσῃ ἀνέσει μετὰ τῶν Τούρκων, ἵνα εἰσαγάγωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν πόλιν πρὶν ἢ νοήσῃ τι ἡ ἐνετικὴ φρουρά. Καὶ δευτέραν φορὰν ὁ Μουρὰτ, ἀφοῦ ἤδη περιέζωσεν ἀπὸ ξηρᾶς τὸ φρούριον διὰ τῆς πολυαρίθμου αὐτοῦ στρατιᾶς, ἐξέπεμψε κήρυκας ὑποσχόμενος ἐλευθερίαν καὶ ἄλλας προνομίας εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐὰν παραδώσωσι τὴν πόλιν, ἀπειλῶν δὲ δεινότατα, ἐὰν δὲν πεισθῶσιν εἰς τοῦτο. Ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη αὖθις· καὶ τότε ἐπελήφθη τῆς πολιορκίας. Εἰς τὴν πολιορκίαν ταύτην ἐγένετο πάλιν χρῆσις τοῦ πυροβολικοῦ. Περὶ τούτου ὁμιλῶν ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης, πρῶτος, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, ἀναφέρει ῥητῶς τὴν πυρίτιδα ὀνομάζων αὐτὴν *σκευὴν* καὶ *βοτάνην*, ὅπως καὶ ὁ μετ' ὀλίγον περιγράψας τὴν τελευταίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν Κριτόβουλος ὁ Λήμνιος. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτος ἡ λέξις *βοτάνη*, κατὰ τοῦτο μάλιστα, ὅτι φαίνεται μετάφρασις τῆς γερμανικῆς Kraut, ἥτις σημαίνει καὶ τὴν βοτάνην καὶ τὴν πυρίτιδα. Ἀλλὰ, ἐπιφέρει ὁ Ἀναγνώστης, τῆς σκευασίας ταύτης «ἦχον μὲν ἠκούομεν μόνον, ἔργον δὲ οὐδέποτ' εἴδομέν τι λαμπρὸν,» ὥστε ὁ πόλεμος διεξήχθη μᾶλλον διὰ τῶν ἀρχαιοτέρων ὅπλων καὶ ἰδίως διὰ τῶν βελῶν καὶ τῶν ἑλεπόλεων. Ἡ ἐπίθεσις ἐγένετο πεισματωδεστάτη ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας· ἀλλὰ καὶ ἡ ἄμυνα ὑπῆρξεν οὐδὲν ἧττον γενναία. «Αὐτίκα δὲ καὶ ἡμεῖς, ὡς ἐφικτὸν, διανέστημεν, καὶ ὅλοι τοῦ πολεμεῖν γεγενήμεθα καὶ τεθνάναι. Καὶ τοῦτο μὲν ἄνδρες· γυναῖκες δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἐπιφανῶν ἡμῖν ἀνδρικῶς συνεφήπτοντο τοῦ πολέμου, λίθους ὅλῃ ψυχῇ πρὸς ἄμυναν τῶν ἐπιόντων κομίζουσαι. Πολλαὶ δὲ καὶ ὅτι γυναῖκες ἦσαν ἐπιλαθόμεναι, τὰ τῶν ἀνδρῶν ἐπεδείκνυντο συμπαριστάμεναί τε τούτοις καὶ στερρῶς κατ' αὐτοὺς ἀγωνίζεσθαι προθυμούμεναι.» Δυστυχῶς ὅμως τὴν τρίτην ἡμέραν οἱ Ἐνετοὶ προσθέντες εἰς τὰ πολλὰ αὐτῶν προηγούμενα ἁμαρτήματα καὶ ἕτερον, παρέτρεψαν μέρος τῆς ἰδίας φρουρᾶς ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν ξηρὰν περιβόλου εἰς τὸ περὶ τὴν θά-

λασσαν φρούριον. Ἡ διάταξις αὕτη ἦτο τῳόντι αἰσχρὰ, καὶ τοῦτο διὰ πολλοὺς λόγους. Ἐν πρώτοις ἐγένετο προδήλως, ἵνα ἀσφαλίσωσι τὴν μελετωμένην διὰ θαλάσσης φυγήν των, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ φύγωσι καὶ νὰ ἐγκαταλείψωσι τοὺς ἰθαγενεῖς εἰς τὴν τύχην των, ἐνῷ πρὸ δύο ἡμερῶν ἠπείλουν αὐτοὺς θάνατον, ἐὰν πεισθῶσι νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τὸν σουλτάνον, σώζοντες τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰς κτήσεις. Πλὴν τούτου δὲν εἶπον τοὐλάχιστον εἰς τοὺς κατοίκους ὅτι ὑποχωροῦσιν ἐκ τῶν τειχῶν ἵνα ἀσφαλίσωσι τὸν λιμένα, ὥστε τὸ πρᾶγμα ὑπελήφθη ὡς φυγὴ, καὶ τούτου ἕνεκα πολλοὶ τῶν ἡμετέρων περὶ μέσας νύκτας ἀπελπισθέντες κατέλιπον ὡσαύτως τὰ τείχη καὶ ἀπῆλθον οἴκαδε. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε τὴν τετάρτην ἡμέραν, ἥτις ἦτο ἡ 29 μαρτίου, ὁ Μουρὰτ διέταξεν ἔφοδον, διακηρύξας, ὅτι καταλείπει ὡς λείαν εἰς τὸν στρατὸν ἅπαντας τοὺς κατοίκους καὶ ἅπασαν τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν, ἐπιφυλάττων ἑαυτῷ μόνην τὴν πόλιν. Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ ἅλωσις ἀπέβη ἀναπόφευκτος· καὶ ἐνῷ περὶ μέσας νύκτας τῆς προτεραίας τινὲς τῶν περὶ τὸν Μουρὰτ κηδόμενοι τῆς σωτηρίας τῶν κατοίκων ἀνήγγειλαν εἰς αὐτοὺς τήν τε ἔφοδον καὶ τὸ μέγεθος τῆς μελλούσης νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὴν στρατιᾶς, οὐδὲν ἧττον οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἐπέμειναν ἀγωνισθέντες τὸ κατὰ δύναμιν καὶ τὴν τετάρτην ταύτην ἡμέραν. Ἀλλ' ἦσαν τοσοῦτον εὐάριθμοι καὶ τὰ τείχη ἦσαν ἐνιαχοῦ τοσοῦτον σαθρὰ, ὥστε ἐπὶ τέλους οἱ πολέμιοι εἰσῆλασαν εἰς τὴν πόλιν. Πολλοὶ τότε τῶν κατοίκων ἐτράπησαν πρὸς τὸν αἰγιαλὸν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ σωθῶσι διὰ τῶν αὐτόθι εὑρισκομένων πλοίων· ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες ἐπεφύλαξαν εἰς ἑαυτοὺς μόνους τὸν τοιοῦτον τῆς σωτηρίας τρόπον, οἱ δὲ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ. Ἡ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἀρξαμένη λεηλασία, ἁρπαγὴ καὶ δήωσις, ἀπέβη φοβερά. Οἱ στρατιῶται τοῦ Μουρὰτ δὲν ἐσεβάσθησαν οὐδὲ ναοὺς, οὐδὲ τάφους (καὶ μήπως εἶχον ἄλλοτε σεβασθῆ οἱ Λατῖνοι ἢ τάφους ἢ ναοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Θεσσαλονίκῃ;). Ἐπὶ τέλους ἔλαβεν ὁ Μουρὰτ οἶκτον τῆς πόλεως, καὶ οὐ μόνον διέταξε τὴν παῦσιν τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ἐξαγαγὼν τὴν στρατιὰν ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης, πρῶτον μὲν ἐλύτρωσεν ἐξ ἰδίων τινὰς τῶν ἐπισημοτέρων αἰχμαλώτων, ἔπειτα δὲ ἀπέδωκε τὴν ἐλευθερίαν εἰς πάντας ὅσοι ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαγοράσωσιν ἑαυτοὺς ἢ ἐξηγοράσθησαν ὑπὸ ἄλλων χριστιανῶν, καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Σέρβων, καταβαλόντος ἐπὶ τούτῳ

οὐκ ὀλίγον χρυσίον. Βεβαίως, οἱ πλειότεροι τῶν ἀπαχθέντων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ λυτρωθῶσιν· ἀλλ' ὁπωσδήποτε οὐκ ὀλίγοι τῶν κατοίκων ἐπανῆλθον εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ἀνέκτησαν τὰς οἰκίας αὐτῶν καὶ εἴ τι ἄλλο ἀκίνητον εἶχον. Προσεκλήθησαν δὲ καὶ οἱ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐκ Θεσσαλονίκης ἀπελθόντες νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀπολαύσωσι τὰ οἰκεῖα. Ἐκ τῶν ναῶν δὲν μετεβλήθησαν τότε εἰς τζαμία εἰμὴ δύο, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἀφῃρέθησαν μόνον χίλιαι μαρμάριναι πλάκες, αἵτινες ἐστάλησαν εἰς Ἀδριανούπολιν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς κατασκευὴν τοῦ αὐτόθι ἀνεγερθέντος τότε βαλανείου. Εἶναι ἀληθὲς, ὅτι μετὰ δύο ἢ τρία ἔτη ἐπανελθὼν ὁ Μουράτ εἰς Θεσσαλονίκην, ἐδήμευσε μὲν ἁπάσας τὰς οἰκίας καὶ ἅπαντα τὰ κτήματα ὅσων ἔλειπον οἱ κύριοι, καὶ τὰς καλλίστας καὶ πλουσιωτέρας τῶν μονῶν, καὶ ἅπαντας τοὺς ναοὺς ἐκτὸς τεσσάρων, οἵτινες καὶ μόνοι ἔμειναν εἰς τοὺς χριστιανούς· εἰσήγαγε δὲ εἰς τὴν πόλιν καὶ περὶ τοὺς χιλίους Τούρκους μεταναστεύσαντας ἐκ Γενιτζῶν, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ πόλις παρέμεινε κατὰ μέρος ἑλληνική. Οἱ δ' Ἐνετοὶ, οἵτινες δὲν ἐφρόντισαν νὰ σώσωσι τὴν Θεσσαλονίκην, κατέλαβον μετὰ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς τὸ ἀσιανὸν φρούριον τῶν Δαρδανελίων, ἔσφαξαν τὴν φρουρὰν αὐτοῦ καὶ κατέλυσαν τὰ τείχη. Μεθ' ὃ συνωμολογήθη εἰρήνη μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Μουράτ. Ἀλλ' ἕτεροι πάλιν Φράγκοι ἐγένοντο μετ' οὐ πολὺ παραίτιοι τῆς ἁλώσεως ἄλλης μεγάλης ἑλληνίδος πόλεως, τῶν Ἰωαννίνων.

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὸν δεσπότην Ῥωμαίων (ἤτοι τῆς Ἠπείρου, τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, τῆς Λευκάδος, Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου) Κάρολον Α' Τόκκον, ἀποθανόντα τῷ 1429, εἶχε διαδεχθῇ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Κάρολος Β'. Ἀλλ' ὁ Κάρολος Α', ὅστις γνήσιον υἱὸν οὐδένα κατέλιπεν, εἶχε πέντε νόθους, τοὺς ὁποίους ἐφρόντισε μὲν ἅπαντας νὰ ἀποκαταστήσῃ εἰς τὰ ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ κτήματα αὐτοῦ, ἐξ ὧν ὅμως ὁ πρῶτος καλούμενος Μέμνων, δυσαρεστηθεὶς διότι προετιμήθη ὁ ἐξάδελφός του ὡς πρὸς τὴν ὅλην διαδοχὴν, δὲν ἐδίστασε ν' ἀποταθῇ πρὸς τὸν Μουράτ Β' πολιορκοῦντα τότε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ πατρῴου κλήρου. Ὅθεν ἅμα κυριευθείσης τῆς Θεσσαλονίκης διέταξεν ὁ Μουράτ τὸν στρατηγὸν τῆς Εὐρώπης Καρὰ Σινάμπεϋν νὰ προελάσῃ μετὰ τοῦ Μέμνονος κατὰ Καρόλου τοῦ Β' καὶ ὑποτάξῃ αὐτόν. Ὁ Σινὰν, ἀφοῦ ἐδήωσε τὴν Αἰτωλίαν, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων, καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τῆς μερίδος τῶν κατοίκων ὅσοι ἀπε-

τροπιάζοντο τὴν λατινικὴν κυριαρχίαν, ἠνάγκασε τῇ συνδρομῇ αὐτῶν τὸν Κάρολον Β' νὰ συνθηκολογήσῃ τῇ 9 ὀκτωβρίου 1430. Ὁ Σινὰν ὑπέσχετο εἰς τὸν μητροπολίτην, εἰς τὸν Καπετὰν Στρατηγόπουλον καὶ τὸν τούτου υἱὸν Παῦλον, καὶ εἰς τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν Σλαυαλβανῶν προύχόντων, τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν προνομίων, ἀπαιτήσας ὅμως παρὰ τῆς πόλεως τὴν πληρωμὴν χαρατσίου καὶ τὴν πιστὴν ὑποταγὴν εἰς τὸν σουλτάνον. Οὕτω τὰ Ἰωάννινα περιῆλθον ἔκτοτε εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Ὁ δὲ Κάρολος Β', καλούμενος τοῦ λοιποῦ δεσπότης Ἄρτης, διετήρησε τὰς λοιπὰς αὐτοῦ κτήσεις, τάς τε ἠπειρωτικὰς καὶ νησιωτικὰς, ἐπὶ πληρωμῇ φόρου, καὶ ὑπεχρεώθη προσέτι νὰ παραχωρήτῃ μέρος τῆς Αἰτωλίας εἰς τοὺς νόθους τοῦ Καρόλου Α', οἵτινες ἀνεγνώρισαν ὡσαύτως τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου· ὥστε οὗτοι οὐδὲν σπουδαῖον πλεονέκτημα ἐκτήσαντο ἐκ τῆς ἐπεμβάσεως ἣν προεκάλεσαν, καὶ ἐγένοντο παραίτιοι τοῦ νὰ ἐπεκταθῇ μέχρι τῶν χωρῶν τούτων ἡ τῶν ὀσμανιδῶν ἐξουσία.

Ἐν τούτοις ἐπὶ δεκαετίαν καὶ ἐπέκεινα ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ὁ Μουρὰτ Β' δὲν ἠνώχλησε πάλιν οὔτε τὴν Κωνσταντινούπολιν οὔτε τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐν μέρει μὲν εἰς τὸν ἐν Ἀσίᾳ ἡγεμόνα τῶν Καραμανίων, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὴν Σερβίαν, τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν· διότι ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ἀποχωρίσῃ ὅσον ἔνεστι τὰς βορείους ταύτας καὶ δυτικὰς χώρας ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν καὶ ἀνατολικῶν, ἤξευρε δὲ προσέτι τὴν μυστικὴν συνεννόησιν ἥτις ὑφίστατο ἰδίως μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Καραμανίων καὶ ἥτις προεκάλεσε τότε νέον τοῦ τουρκομανικοῦ ἐκείνου δυνάστου πόλεμον καὶ νέαν αὐτοῦ ταπείνωσιν. Εἶναι περιττὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι κατὰ τὸ σύνηθες οὔτε οἱ Ἕλληνες οὔτε οἱ Φράγκοι ἐφρόντισαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἀποχρώντως ἐκ τῆς ἐπιτραπείσης αὐτοῖς ὑπὸ τῶν περιστάσεων ὁπωσοῦν μακρᾶς ἀνακωχῆς. Ὁ μὲν Ἰωάννης Παλαιολόγος ἤλπισεν αὖθις τὰ πάντα ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης· ὅ,τι μόνον λόγου ἄξιον ἔπραξεν εἶναι, ὅτι ἀνεκαίνισεν ἅπαν τὸ ἐξώτερον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τεῖχος, ὅπως μαρτυροῦσιν αἱ μέχρι τοῦ νῦν σωζόμεναι εἰς ἕκαστον σχεδὸν τοῦ τείχους τούτου πύργον ἐπιγραφαὶ, διαλαμβάνουσαι· «ἀνεκαίνισε τὸ κάστρον ὅλον Ἰωάννης ἐν Χριστῷ αὐτοκράτωρ ὁ Παλαιολόγος, ἐν ἔτει 6941» = 1433.

Οἱ δὲ Φράγκοι (καὶ ὁμιλοῦντες ἀπὸ τοῦ νῦν περὶ Φράγκων, ἐννοοῦμεν ἰδίως τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, διότι ἡ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι αὐτοτελὴς αὐτῶν κυριαρχία εἶχε πρὸ μικροῦ ἐντελῶς σχεδὸν ἐκλείψει) οἱ Φράγκοι λέγομεν, ἀντὶ νὰ πέμψωσι σπουδαίαν τινὰ ἐπικουρίαν, ἄφιναν τὸν Πάπαν νὰ συζητῇ ἐν Φλωρεντίᾳ περὶ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Τότε τῳόντι συνεκροτήθη ἡ πολυθρύλητος ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος, περὶ ἧς δέον νὰ εἴπωμεν πλειότερά τινα, τῶν ὅσα διελάβομεν περὶ τῶν προηγουμένων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἑνώσεως διαπραγματεύσεων.

Ὁ ἀναγνώστης γνωρίζει πρὸ καιροῦ τὴν γνώμην ἡμῶν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Αἱ περὶ ἑνώσεως ἀπόπειραι ἦσαν μάταιαι, διότι οἱ μὲν δυτικοὶ ἔνωσιν ἐνόουν τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης, οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν ταύτην, ὡς δυναμένην νὰ ἐπενεργήσῃ ὀλεθρίως εἴς τε τὴν ἐθνικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἡμῶν ὕπαρξιν. Ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος ὁ ἱστορικὸς εὑρίσκεται ἐνίοτε εἰς τὴν αὐτὴν δυσκολίαν, εἰς ἣν εὑρέθησαν καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες οἵτινες ἐδέησε νὰ ἀποφασίσωσι τίνα ὁδὸν ὀφείλουσι νὰ πορευθῶσιν. Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς παραλυσίας ἐν ᾗ εἶχε περιέλθει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε δίκαιον μέχρι τινὸς νὰ μὴ ἐλπίζῃ σωτηρίαν εἰμὴ πρὸ πάντων ἐκ τῆς συνδρομῆς τῆς Εὐρώπης, καὶ δίκαιον ἴσως νὰ νομίζῃ ὅτι τὸ καθῆκόν του ἦτο νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν τινὰ περὶ ἑνώσεως ἀπόπειραν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συνδρομὴν ταύτην. Ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τὸ διάβημα ἦτο παράλογον, διότι τὰ πράγματα ἐμαρτύρουν, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς εἶχεν εἰσέτι δυνάμεις ἀποχρώσας, ἵνα ἀποκρούσῃ πάντα ἐξωτερικὸν πολέμιον καὶ ἰδίως τὴν μωαμεθανικὴν κατάκτησιν. Ἀλλ' ἐντὸς τῶν δύο ἑκατονταετηρίδων αἵτινες ἔκτοτε παρῆλθον, ὁ Ἑλληνισμὸς κατήντησεν ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων ἁμαρτημάτων τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ εἰς ὑπερβάλλουσαν ἔκλυσιν· ὅθεν ὤφειλε μὲν πάντοτε νὰ πράξῃ καὶ οἱκοθεν πᾶν τὸ δυνατόν, ἀλλὰ τὸ δυνατὸν τοῦτο ἦτο τοσοῦτον ἀσθενές, ὥστε δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοκατάκριτος, ἐὰν νῦν ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ σωτηρία του ἐξηρτᾶτο κυρίως ἀπὸ τῆς Εὐρώπης. Δὲν ἐφαίνετο δὲ τότε ἀπίθανος οὔτε πλειοτέρα τις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης συγκατάβασις ἕνεκα τῶν δεινῶν ἐμφυλίων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας διενέξεων, οὔτε πλειοτέρα τις προθυμία πρὸς ἐπικουρίαν, διότι ἡ Γερμανία πρὸ πάντων, βλέπουσα

κινδυνευούσας τὰς ἀνατολικὰς αὐτῆς ἐπαρχίας δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἦναι διατεθειμένη εἰς τὸ νὰ πράξῃ τι γενναῖον, συμμαχοῦσα καὶ μετὰ τῶν ἄλλων μαχιμωτέρων περὶ τὸν Ἴστρον καὶ Ἀδρίαν φυλῶν. Δυστυχῶς καὶ αὐτὴ ἡ κρίσις δι' ἧς διήρχετο τότε ἡ δυτικὴ ἐκκλησία, καὶ αὐτὸς ὁ προφανὴς κίνδυνος τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανισμοῦ, δὲν ἴσχυσαν νὰ μετριάσωσι τὰς ὑπερόγκους ἀπαιτήσεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Καὶ ἂν δι' ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς καρδίας καὶ τοῦ λόγου ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ κατακρίνωμεν τὸν ποιμενάρχην τοῦτον, ὅστις ἔθετε τὰ ἴδια συμφέροντα ὑπεράνω τοῦ μεγάλου συμφέροντος τοῦ χριστιανισμοῦ, δὲν τολμῶμεν ἐξ ἴσου νὰ καταδικάσωμεν τὸν ἀτυχῆ ἐκεῖνον βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ ἐνόμισεν, ὅτι ὀφείλει νὰ δοκιμάσῃ πάλιν νὰ μαλάξῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, καὶ νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ συμπράξῃ πρὸς τὴν κοινὴν τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος σωτηρίαν.

Εἴπομεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εὑρίσκετο εἰς κρίσιμον κατάστασιν. Τῷόντι αἱ ποικίλαι καταχρήσεις εἰς ἃς ἐξώκειλεν ἡ παπικὴ κυριαρχία, προεκάλεσαν βιαίαν κατ' αὐτῶν ἀντίστασιν ἐν Βοημίᾳ, τῶν λεγομένων Οὐσσιτῶν, κατέπεισαν δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς μετριοπαθεστέρους ὀπαδοὺς τῆς ἐκκλησίας, ὅτι ἀπαραίτητος κατέστη ἡ θεραπεία πολλῶν κακῶς κειμένων πραγμάτων. Ἀπὸ τοῦ 1431 ἔδρευεν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος μεγάλη, ἥτις ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐκήρυξεν, ὅτι κυριώτατον σκοπὸν προέθετο τὴν μεταρρύθμισιν τῆς Ἐκκλησίας, τῆς τε κεφαλῆς καὶ τῶν μελῶν αὐτῆς, καὶ τὴν ἐνδεχομένην ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχαίας πειθαρχίας. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τότε ἀρχιερατεύων ἐν Ῥώμῃ Εὐγένιος Δ' δὲν εἶδε μὲ ὄμμα εὐχάριστον τὰς τοιαύτας τῆς συνόδου διαθέσεις καὶ προέτεινεν ἐξ ἀρχῆς τὴν μετάθεσιν αὐτῆς εἰς Βονωνίαν. Μία ἐκ τῶν πολλῶν προφάσεων ἃς ἀνέφερεν ἵνα δικαιολογήσῃ τὴν πρότασιν αὐτοῦ ταύτην, ἦτο καὶ ὅτι, ἑδρευούσης τῆς συνόδου ἐν Ἰταλίᾳ, ἤθελεν εὐκολυνθῇ ἡ διαπραγματευομένη μεταξὺ τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἕνωσις. Πράγματι ὅμως ὁ κυριώτερος λόγος δι' ὃν ὁ Εὐγένιος Δ' ἀπῄτει τὴν εἰς Ἰταλίαν μετάθεσιν ἦτο, ὅτι αὐτόθι ἡ σύνοδος ἤθελεν ὑποκύπτει εὐκολώτερον εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ. Ὅθεν οἱ πατέρες τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν του, ἀναιρέσαντες μὲν ἅπαντας τοὺς λόγους ὅσους ὑπὲρ αὐτῆς ἀνέφερεν, ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως εἰπόντες, ὅτι εἶναι ᾧδάριον πρὸ 300 ἤδη ἐτῶν

ἀδιαλείπτως ψαλλόμενον καὶ θέλει ἔτι κατὰ πᾶν ἔτος ἐκ νέου ἀνακρούεσθαι, ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι πολὺ συνετώτερον, ἀντὶ νὰ διώκωσι τὴν σκιὰν ἐκείνην, νὰ διαπραγματευθῶσι μετὰ τῶν Οὐσσιτῶν, οἵτινες νεωστὶ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀπεστάτησαν, καὶ ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰμποροῦν συγχρόνως νὰ διαπραγματευθῶσι μετά τε τῶν Οὐσσιτῶν καὶ μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Τότε ὁ πάπας διέταξε τὴν διάλυσιν τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου καὶ τὴν συγκρότησιν νέας ἐν Βονωνίᾳ. Ἀλλ' οἱ ἐν Βασιλείᾳ πατέρες ἐπέμειναν συνεδρεύοντες αὐτόθι καὶ ἀπεφήναντο, ὅτι ἡ Σύνοδος εἶναι ὑπερτέρα τοῦ Πάπα, καὶ ὅτι ἰδίως ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος δὲν δύναται νὰ διαλυθῇ, ἀναβληθῇ ἢ μετατεθῇ ἄνευ τῆς ἰδίας αὐτῆς συναινέσεως ὑπ' οὐδενός, οὐδὲ ὑπὸ τοῦ πάπα αὐτοῦ. Ταῦτα ἐγένοντο τῷ 1432, καὶ μέχρι τοῦ 1434 ὁ πάπας οὐδόλως ἠδυνήθη ν' ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστατοι τοῦ δυτικοῦ κλήρου ἄνδρες, οἱ καρδινάλιοι, συνετάσσοντο καὶ συνέπραττον μετ' αὐτῆς. Ἀλλ' ἅμα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ σύνοδος ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ καὶ τὰ τῶν καρδιναλίων εἰσοδήματα, οἱ καρδινάλιοι ἐχωρίσθησαν ἀπὸ αὐτῆς· ἐκ τούτου δὲ ἐνθαρρυνθεὶς ὁ Εὐγένιος Δ' προέτεινε πάλιν ὡς ἀπαραίτητον τῆς μεταθέσεως λόγον τὴν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἕνωσιν. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαπραγμάτευσις ἠδύνατο κάλλιστα νὰ γίνῃ καὶ ἐν Βασιλείᾳ· καὶ ὅτι μάλιστα ἂν ἦτο ἐλπὶς νὰ ἐπιτύχῃ ἡ ἕνωσις, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ ἐν Βασιλείᾳ διαπραγματευομένη, διότι ἡ αὐτόθι σύνοδος, ἥτις εἶχεν ἤδη καταδικάσει τὴν ἀπόλυτον τοῦ Πάπα μοναρχίαν, ἤθελεν εἶναι σύμφωνος πρὸς τοὺς ἡμετέρους ὡς πρὸς τὸ κεφαλαιωδέστατον τοῦτο τῶν ζητημάτων, ἅτινα διήρουν τὰς δύο ἐκκλησίας. Τοῦτο τὸ ἐνόησαν καὶ οἱ ἡμέτεροι· ὅθεν ὅτε ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, ἵνα ἀφαιρέσῃ ἐκ μέσου καὶ τὴν τελευταίαν ἐκείνην τοῦ Εὐγενίου πρόφασιν, περιῆλθεν εἰς ἀμέσους διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν ἡμετέρων, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἀπήντησεν, ὅτι προθύμως θέλει ἔλθει εἰς Βασιλείαν ἐὰν σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν πλοῖα, ἵνα αὐτὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν παραλάβωσιν. Ἦλθον λοιπὸν πλοῖα τῶν ἐν Βασιλείᾳ πατέρων εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ πρὸ τούτων ἔφθασαν πλοῖα τοῦ Πάπα· ὑπῆρχον δὲ καὶ ἀπεσταλμένοι τῶν δύο ἀντιπάλων μερίδων ἀγωνιζόμενοι ἑκάτερος νὰ προσελκύσωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὸν βασιλέα. Οὐ μόνον οἱ μὲν τοῦ Πάπα προσήνεγκον λόγῳ ἐξόδων μεταβάσεως τὸ ἐλεεινὸν ποσὸν τῶν 5,000

φιορινίων, οἱ δὲ τῶν ἐν Βασιλείᾳ πατέρων κατέβαλον ἀμέσως τὸ διπλάσιον, ἀλλ' αἱ δύο ναυτικαὶ μοῖραι μικροῦ ἐδέησε νὰ ἔλθωσιν εἰς χεῖρας. Θέαμα οἰκτρότατον. Ἐνῷ ὁ ἀρχηγὸς τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἠγωνίζετο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἕνωσιν, ἡ ἐκκλησία ἐκείνη ἐδιχοτομεῖτο εἰς δύο στρατόπεδα διατελοῦντα εἰς κεκηρυγμένον πρὸς ἄλληλα πόλεμον. Καὶ ὁ μὲν Αἰνείας Σύλβιος, ὁ μετέπειτα Πάπας Πῖος Β' γενόμενος, ἠδύνατο νὰ γράφῃ, ὅτι ἡ ἀνατολὴ ἐγέλα ἕνεκα τῆς παραφροσύνης τῶν λατίνων, οἵτινες διῃρημένοι ὄντες πρὸς ἑαυτοὺς εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ ἑνώσωσι μεθ' ἑαυτῶν ἄλλους· ἀληθῶς ὅμως δὲν ὑπῆρχε καιρὸς γελώτων διὰ τὴν ἀνατολήν, ἀλλὰ δακρύων, διότι ἕνεκα τῆς κακοηθείας τοῦ ἀρχιερέως τῆς δύσεως ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ ἐπέλθωσιν ἀνυπολόγιστοι συμφοραί.

Ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περισπασμῶν ἀπεφάσισεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος νὰ ἀποδημήσῃ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην περὶ τὰ τέλη τοῦ 1437, καταλείπων ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον, μετακληθέντα ἐπὶ τούτῳ ἐκ Πελοποννήσου. Πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ, δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποφανθῇ ὁριστικῶς μετὰ τίνος ἐκ τῶν δύο μερίδων θέλει συνταχθῇ. Ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ συνεντεύξει πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τῶν ἐν Βασιλείᾳ, εἶπεν ὅτι θέλει μὲν ἀναχωρήσει ἐπὶ τῶν παπικῶν πλοίων, ἀλλ' ἐπιφυλάττεται ἀφοῦ φθάσῃ εἰς Ἰταλίαν νὰ περιμένῃ ἕως οὗ ὁμοφωνήσωσιν ὁ πάπας καὶ οἱ ἐν Βασιλείᾳ περὶ τοῦ τόπου τῆς νέας συνόδου, συντελῶν εἰς τοῦτο τὸ κατὰ δύναμιν. Καὶ εἰ μὲν ἐπιτύχῃ ἡ ὁμοφροσύνη, καλῶς· εἰ δὲ οὔ, θέλει ἐπανέλθει εἰς τὰ ἴδια. Οὕτως ἐλάλησε πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τῆς Βασιλείας, ὅστις καὶ ἀνεχώρησε τότε ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Καθ' ἑαυτὸν ὅμως ὁ βασιλεὺς ἐνόει, ὅτι ἐν τῇ διχοστασίᾳ ἐκείνῃ θέλει ἀναγκασθῇ ἐπὶ τέλους νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ πάπα μᾶλλον ἢ μετὰ τῶν ἐν Βασιλείᾳ. Τὰ πνεύματα δὲν εἶχον εἰσέτι ὡριμάσει ἐν Εὐρώπῃ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἐπαγάγωσι τὴν καθαίρεσιν τῆς παπικῆς παντοδυναμίας. Καὶ ὅταν μετὰ 100 περίπου ἔτη ἐξηγέρθησαν πολὺ ἰσχυρότερα ἢ περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος, πάλιν δὲν κατωρθώθη νὰ μεταρρυθμισθῇ ὁ καθολικισμός, ἀλλ' ἐδέησε μία τῆς Εὐρώπης μεγάλη μοῖρα νὰ χωρισθῇ ἀπὸ αὐτοῦ. Ὁ θεσμὸς τῆς παπικῆς κυριαρχίας ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν, διὰ λόγους τοὺς ὁποίους δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἐκθέσωμεν, τοσοῦτον κραταιὸς ὥστε καὶ σήμερον εἰσέτι δὲν φαίνεται προσεγγίζουσα ἡ καθαίρεσις αὐτοῦ. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς

ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος τὸ πρᾶγμα ἦτο πολὺ μᾶλλον δυςκατόρθωτον. Οὐ μόνον ὁ ἀνώτατος κλῆρος ἐγκατέλιπε τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον ἅμα αὕτη ἐπέβαλε χεῖρα εἰς τὰ ὑπέρογκα αὐτοῦ δικαιώματα καὶ προνόμια, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες, καίτοι ἐπιθυμοῦντες τὴν ἐπιτυχίαν τῶν μεταρρυθμιστικῶν βουλευμάτων τῆς συνόδου, ἐδίσταζον νὰ παρακολουθήσωσιν αὐτὴν μέχρι τῶν τελευταίων συμπερασμάτων τοῦ πολέμου ὃν ἤγειρεν, ἤτοι μέχρι τῆς καθαιρέσεως τῆς παπικῆς κυριαρχίας. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἢ δὲν ἔπρεπε νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, παραιτούμενος τῆς ἑνώσεως ἥτις ἐνομίζετο παρ' αὐτοῦ ὡς ἡ τελευταία ἄγκυρα τῆς σωτηρίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἢ ἀναχωρήσας ἅπαξ, ὤφειλε νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ πάπα, ὅστις ἔμελλε μὲν προφανῶς ἐπὶ τέλους νὰ κατισχύσῃ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἠδύνατο ἴσως νὰ φανῇ ἐπιεικέστερος πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἐνῷ τοιαύτη ἦτο ἡ ἀμηχανία τοῦ βασιλέως ἕνεκα τῆς καταστάσεως τῶν ἐν Εὐρώπῃ πραγμάτων, οὐδὲν ἧττον περιπεπλεγμένα ἦσαν τὰ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μελετωμένης ἀποδημίας. Πρὶν ἡ ἀπέλθῃ, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἀναγγείλῃ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς τὸν Μουρὰτ Β'. Ὁ σουλτάνος, ὅστις ἤξευρε διατὶ κυρίως ἀπέρχεται ὁ βασιλεύς, δὲν ἐκίνησε μὲν τὴν χορδὴν ταύτην, ἀπεκρίθη ὅμως ἐν γένει, ὅτι δὲν ἐνόμιζε καλὸν τὸ πρᾶγμα. Πρὸς τί, εἶπε, νὰ ἐκτεθῇ εἰς τοσούτους κόπους καὶ τοσαύτας δαπάνας; ἐὰν ἔχῃ ἀνάγκην χρημάτων, ἦτο ἕτοιμος νὰ τὸν δώσῃ ὅσα θέλει. Καὶ ἐγένετο λοιπὸν πολὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγος, ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἀκούσωσι τὴν συμβουλὴν τοῦ σουλτάνου· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀπεφασίσθη ἡ ἀναχώρησις. Ὁ δὲ, ὀργισθείς, ἐβουλεύθη κατ' ἀρχὰς νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ δὲν ἀπετράπη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως ταύτης εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρη Χαλὴλ πασᾶ, ὅστις ἔκτοτε δωροδοκούμενος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ τούτου ἕνεκα ὑπὲρ αὐτῶν συνηγορῶν, παρετήρησεν εἰς τὸν κύριόν του, ὅτι, ἐπισειομένου τοῦ ἐσχάτου ἐκείνου κινδύνου, ὁ βασιλεὺς ἤθελεν ἐκ παντὸς τρόπου συνομολογήσει τὴν ἕνωσιν καὶ ἐπιτύχει οὕτω τὴν συνδρομὴν ἁπάσης τῆς δύσεως, ἐνῷ ἂν ἐξακολουθήσωσιν εἰρηνεύοντες, ἄδηλος θέλει ἀποβῇ ἡ ἔκβασις τῶν διαπραγματεύσεων. Καὶ εἰ μὲν κατορθωθῇ ἡ ἕνωσις, εἰμποροῦν νὰ ἀναβάλωσι τὴν προσβολὴν, εἰ δὲ οὔ, εἰμποροῦν νὰ ἐπιχειρήσωσιν αὐτὴν μετὰ πολὺ πλείονος ἐλπίδος ἐπιτυχίας.

Ὅθεν δίκαιον μέχρι τινὸς εἶχεν ὁ Φραντζὴς νὰ λέγῃ, ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη τῆς συνόδου «ἦν αἰτία πρώτη καὶ μεγάλη, ἵνα γένηται ἡ κατὰ »τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἀσεβῶν ἔφοδος, καὶ ἀπὸ ταύτης πά»λιν ἡ πολιορκία καὶ ἡ αἰχμαλωσία καὶ τοσαύτη συμφορὰ ἡμῶν.» Ἡ πολιορκία καὶ ἡ ἅλωσις ἤθελον γίνει βεβαίως καὶ ἄνευ τῆς συνόδου, καὶ τῶν σκανδαλωδῶν αὐτῆς παρακολουθημάτων, ἀλλ' ὅτι ταῦτα πάντα, ὅπως ἐπὶ τέλους ἀπέβησαν, ἐπετάχυνον τὴν κρίσιν, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀφ' ἑτέρου τὰ πνεύματα ἐν τῷ ἀνατολικῷ χριστιανικῷ κόσμῳ δὲν ἦσαν διατεθειμένα νὰ θυσιάσωσιν οὐδ' ἐλάχιστον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μέρος, ἔστω καὶ ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ διασώσωσι τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐνόμιζε μὲν ἀναγκαῖον νὰ γίνωσι παραχωρήσεις· ἀλλ' ἦτο ἆρά γε πιθανὸν ὅτι θέλει δυνηθῇ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ ἀρχηγέτης τοῦ οἴκου του, πολὺ ἰσχυρότερος ὤν, ἐγένετο ἐπὶ τέλους θῦμα παρομοίων προαιρέσεων ; Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὁ τότε οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωσήφ, καίτοι κατατρυχόμενος ὑπὸ ἀσθενείας ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ μετά τινας μῆνας τὸν θάνατόν του, ἀπεφάσισεν οὐδὲν ἧττον μετὰ πολλῆς προθυμίας νὰ παρακολουθήσῃ τὸν βασιλέα ἐν τῇ προκειμένῃ πολυμόχθῳ ὁδοιπορίᾳ, οὐχὶ ἵνα βοηθήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τῆς Εὐρώπης ἐπικουρίαν, ἀλλ' ἵνα ἀναλάβῃ θέσιν μᾶλλον ἀνεξάρτητον ἀπέναντι τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς, φανταζόμενος δηλαδή, ὅτι θέλει συνθηκολογήσει πρὸς τὸν πάπαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοτιμίας καὶ ὅτι τοιουτοτρόπως θέλει ἐπανέλθει εἰς Κωνσταντινούπολιν πολὺ ἰσχυρότερος ἢ ἄλλοτε. Ὁ Ἕλλην ἱστοριογράφος τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου Συρόπουλος βεβαιοῖ τοῦτο ῥητῶς, λέγων «καὶ διὰ τοῦ πάπα »ἐθάρρει ἐλευθερῶσαι τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς ἐπιτεθείσης αὐτῇ δου»λείας παρὰ τοῦ βασιλέως.» Ἀληθεύει ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν βασιλεία εἶχε πολλάκις τὴν ἀξίωσιν νὰ διέπῃ αὐτογνωμόνως τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτῆς περίοδον μάλιστα, ὅτε εἶχεν ἐντελῶς καταπαύσει ὁ ἀπὸ τῶν μεγάλων αἱρέσεων κίνδυνος, ἡ ἀξίωσις ἐκείνη ἦτο ἄτοπος. : Ἀλλ' ἦτο ἆρά γε ὁ καιρὸς ἐπιτήδειος πρὸς τοιαύτας μεμψιμοιρίας; : Καὶ ἦτο πρὸ πάντων δυνατὸν νὰ ἐλπίσῃ τις ὅτι ἡ διαπραγμάτευσις θέλει διεξαχθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοτιμίας; Τοὐλάχιστον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης οὐδαμῶς, ὡς φαίνεται, ἐπλανᾶτο κατὰ τοῦτο, καὶ ἀπήρχετο ἵνα διὰ πάσης μᾶλλον θυσίας ἐπιτύχῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπικουρίαν, κλείων τοὺς ὀφθαλμοὺς

ἐνώπιον τῆς ὀλεθρίας ἐντυπώσεως ἣν ἔμελλεν ἡ θυσία αὕτη νὰ προξενήσῃ εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ καὶ τὸν ἀνατολικὸν κλῆρον.

Ἵνα δὲ ἔχῃ ὅσον ἐνδέχεται πλείονας συμμετόχους τῆς θυσίας εἰς ἣν προπαρεσκευάζετο, παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ, πλὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, πολυαρίθμους ἄλλους ἀρχιερεῖς καὶ μοναχοὺς καὶ κληρικοὺς καὶ λογίους ἄνδρας. Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν παρακολουθησάντων αὐτὸν ἀρχιερέων λόγῳ σοφίας καὶ εὐγλωττίας, ἦσαν οἱ ἐπίσκοποι Ἐφέσου Μᾶρκος ὁ Εὐγενικὸς, Σάρδεων Διονύσιος καὶ Νικαίας Βησσαρίων, οἵτινες προήχθησαν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἰς ἀρχιεπισκόπους. Πλὴν τούτων συνέπλευσαν μετὰ τοῦ βασιλέως οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι Τραπεζοῦντος, Ἡρακλείας, Νικομηδείας, Κυζίκου, Τουρνόβου, Μονεμβασίας, Λακεδαίμονος, Ἀμασείας, Μιτυλήνης, Σταυροπόλεως, Μολδοβλαχίας, Ῥόδου, Μελενίκου, Δράμας, Γάνων, Δρίστας καὶ Ἀγχιάλου· προσέτι δὲ καὶ ὁ Ῥωσίας μητροπολίτης Ἰσίδωρος, ὡς ἐπίτροπος τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας. Παρείποντο πρὸς τούτοις οἱ τοποτηρηταὶ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς μεγάλης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, ἐν οἷς ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης Σίλβεστρος Συρόπουλος, ὁ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου συγγράψας. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει λεπτομερέστερον τοὺς ἡγουμένους, τοὺς μοναχοὺς, τοὺς ψάλτας καὶ τοὺς ἄλλους κληρικοὺς τοὺς ἐπιβιβασθέντας ἐπὶ τῆς ναυτικῆς ἐκείνης μοίρας, περὶ ἧς ἠδυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἔφερε τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ μνημονεύσωμεν μεταξὺ τῶν λογίων ἀνδρῶν τὸν γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἤδη Γεμιστὸν καὶ τὸν Σχολάριον, ὅστις ἦτο τότε καθολικὸς κριτὴς, βραδύτερον δὲ μετονομασθεὶς Γεννάδιος, ἀνεδείχθη πρῶτος μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Ἵνα περιβληθῇ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὅσον ἐνδέχεται μείζονα ἀξιοπρέπειαν, ἐπεβιβάσθησαν ἐπὶ τῶν πλοίων τὰ πολυτιμότατα σκεύη τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ τὰ βασιλικὰ κειμήλια καὶ πᾶν ἐνὶ λόγῳ λείψανον τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος. Ἐπὶ τούτῳ ὁ βασιλεὺς ἐνεχείρισεν εἰς τὸν κλῆρον 6,000 φιορινίων ἐκ τῶν 15,000 τὰς ὁποίας ἔλαβε παρὰ τῶν λατίνων λόγῳ ὁδοιπορικῶν ἐξόδων, ἡ δὲ διανομὴ αὐτῶν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ἀηδεῖς διενέξεις, αἵτινες ὡς μὴ ὤφελεν ἔμελλον νὰ ἐπαναληφθῶσιν ὡς ἐκ τοῦ σιτηρεσίου, τὸ ὁποῖον βραδύτερον ὁ πάπας ἀπένειμεν εἰς τοὺς ἡμετέ-

ρους διαρκούσης τῆς συνόδου. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐξευτελιστικῶν τούτων περιστάσεων, τρέψομεν τὴν προσοχήν, πρὸς παραμυθίαν ἡμῶν, εἰς τὰς δύο ἀκολουθίας αἵτινες ἐψάλησαν ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ ἐν τῇ τῆς Ὁδηγητρίας μονῇ, αἵτινες ὑπῆρξαν τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοπρεπέσταται καὶ ὅπου κατανυκτικῶς ἀντήχησε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ «ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ εἰρήνης, εὐοδώσεως, διορ-»θώσεως καὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Χριστοῦ.»

Τελευταῖον ἡ λαμπρὰ αὕτη καὶ πολυάριθμος συνοδία ἐξέπλευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 27 νοεμβρίου 1437 (ἢ καθὼς ἠρίθμουν οἱ ἡμέτεροι ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6,946). Ἐκ τῶν πολλῶν δὲ καὶ ποικίλων περιπετειῶν τοῦ μακροῦ αὐτῆς πλοῦ δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, τὸ μὲν ἵνα ἀποφύγῃ τὸν περίπλουν τῆς Πελοποννήσου, τὸ δὲ ἵνα ἐπισκεφθῇ τοὺς ἄρχοντας αὐτόθι ἀδελφούς του καὶ προτρέψῃ αὐτοὺς εἰς ὁμόνοιαν, ἀπεβιβάσθη εἰς Κεγχρεὰς καὶ διελθὼν τὴν χερσόνησον ἔφιππος ἀφίκετο εἰς Πύλον ὅπου εὗρε τὸ πλοῖον αὐτοῦ. Ἐπιβιβασθεὶς δὲ αὖθις ἐξηκολούθησε τὸν πλοῦν πρὸς τὴν Ἐνετίαν, ὅπου ἔφθασε τῇ 3 φεβρουαρίου 1438 καὶ ἔτυχε καλλίστης δεξιώσεως. Μεταξὺ ὅμως τῶν θαυμασίων τὰ ὁποῖα ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εἶδον οἱ ἐπίσημοι ἐκεῖνοι ξένοι, ἦσαν καὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ οἱ ἄλλοι θησαυροὶ τοὺς ὁποίους ἥρπασαν οἱ Λατῖνοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐν καιρῷ τῆς κυριαρχίας αὐτῶν· ὥστε ἀθυμία καὶ λύπη κατέλαβε τοὺς ἡμετέρους ἅμα ἐπάτησαν τὴν χώραν ἐκείνην μετὰ τῶν κατοίκων τῆς ὁποίας ἤρχοντο νὰ συνεννοηθῶσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πάπας ἔσπευσε νὰ κηρύξῃ ὁριστικῶς, ὅτι ἡ νέα σύνοδος θέλει συνέλθει εἰς Φερράραν τῇ 8 ἰανουαρίου 1438. Καὶ ἡ μὲν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος ἀπεφήνατο αὐτὸν ἀργὸν τῇ 24 φεβρουαρίου, ἀλλ' οἱ ἐν Ἐνετίᾳ Ἕλληνες ἐμάνθανον ἐν τούτοις, ὅτι πολλαὶ ἐν Βασιλείᾳ ἐπεκράτουν διχόνοιαι καὶ ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν κοσμικῶν ἡγεμόνων ἰδίως, δὲν ἔβλεπον εὐχαρίστως τὴν τοιαύτην πολεμίαν πρὸς τὸν πάπαν διάθεσιν. Ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ πάπας καὶ ἐν γένει οἱ Ἰταλοὶ ἡγεμόνες, οἵτινες ἐπεθύμουν φυσικῷ τῷ λόγῳ τὴν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν συγκρότησιν τῆς νέας συνόδου, δὲν ἔπαυον διὰ ποικίλων τρόπων ἀγωνιζόμενοι νὰ προσελκύσωσι τοὺς ἡμετέρους εἰς Φερράραν. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν οἱ περὶ τὸν βασιλέα Ἰωάννην ἐδίστασαν τῳόντι ἐπί τινα ἔτι χρόνον. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀπεφάσιζον νὰ μεταβῶσιν εἰς Βασιλείαν, πιθανώτατα ἤθελον διακωλυθῇ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν διὰ τῆς

χώρας τῶν ὁποίων ἔδει νὰ διέλθωσιν. Ὑποτιθεμένου δὲ ὅτι ἤθελον διέλθει, ἡ μὲν ἐν Βασιλείᾳ ἕνωσις ἤθελε τῳόντι συνομολογηθῇ ἐπὶ ὅροις εὐλογωτέροις, ἀλλ' ὅπως κατήντησαν τὰ πράγματα ἀμφίβολον ἦτο, ἂν οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες ἤθελον συμπράξει, καὶ βέβαιον ὅτι ὁ πάπας ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ματαίωσιν πάσης παρ' αὐτῶν συνδρομῆς. Τοὐλάχιστον ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, καίτοι διακηρύξασα τῇ 24 μαρτίου παράνομον τὸ ἐν Φερράρᾳ συνέδριον, καίτοι συνεδρεύσασα ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον, διελύθη κατὰ μαΐον τοῦ 1449, μηδόλως κατ' οὐσίαν περιορίσασα τὸ τῆς παπικῆς ἀρχῆς ἀξίωμα. Τὴν δὲ ἀδυναμίαν αὐτῆς ταύτην γινώσκοντες οἱ ἡμέτεροι καὶ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ἀδιαλείπτως παραπειθόμενοι, καὶ μὴ θέλοντες, ἴσως δὲ καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκαδε παντελῶς ἄπρακτοι, ἀπεφάσισαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Φερράραν. Καὶ πρῶτος ἀναχωρήσας ἐξ Ἐνετίας τῇ 28 φεβρουαρίου ὁ βασιλεύς, εἰσῆλθε τὴν 4 μαρτίου εἰς Φερράραν, ὅπου ὑπεδέξατο αὐτὸν ὁ μαρκίων τῆς πόλεως ταύτης «μετὰ μεγάλης τιμῆς, τῶν υἱῶν »αὐτοῦ πεζῇ πορευομένων, καὶ οὐρανὸν ὕπερθεν τοῦ βασιλέως αἰωρούμενον κατεχόντων. Οὕτως οὖν προέπεμψεν αὐτὸν εἰς τὸν πάπαν, εἶτ' »ἐκεῖθεν εἰς τὸ ἴδιον παλάτιον αὐτὸν ἤγαγεν.» Ὡς πρόφασις τῆς μὴ συγχρόνου ἀφίξεως τοῦ πατριάρχου μετὰ τοῦ βασιλέως προετάθη ἡ ἔνδεια τῶν πλοιαρίων δι' ὧν ἔδει νὰ διαπλεύσωσι τὸν Πάδον· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ παρασκευὴ τοῦ πλοίου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ διαπλεύσῃ τὸν Πάδον ὁ πατριάρχης δὲν ἐβράδυνε παντάπασι, διότι ὁ πατριάρχης κατέφθασε τῇ 7 μαρτίου, ἄλλη προδήλως ὑπῆρξεν ἡ ἀληθὴς αἰτία δι' ἣν προεπορεύθη ὁ βασιλεύς.

Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐγίνωσκεν, ὅτι ἀμφότεροι οἱ ἱεράρχαι οἵτινες κατὰ πρῶτον ἔμελλον νὰ συναντηθῶσιν, εἶχον ὑπερφιάλους ἀξιώσεις· καὶ φοβηθεὶς μήπως τούτου ἕνεκεν ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ αὐτῶν συνεντεύξει ἐπέλθῃ ῥῆξις δυσεπανόρθωτος, ἐνόμισε συνετὸν νὰ προσέλθῃ αὐτὸς πρῶτος ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ συμβιβάσῃ τὰ πράγματα. Ἐξηγήσαμεν ἤδη ὅτι ὁ Ἰωσὴφ ἐπορεύθη εἰς Ἰταλίαν ἵνα διαπραγματευθῇ πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπὶ ἴσοις ὅροις καὶ, ἐπιτυχὼν τοιαύτην ἕνωσιν, ἀποβῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνεξάρτητος ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὅτε δὲ ἔμαθεν ὅτι ὁ βασιλεὺς προεπορεύθη αὐτοῦ εἰς Φερράραν, ἐξέφρασε τὴν περὶ τούτου δυσαρέσκειάν του εἰπών, «ἢ ὁμοῦ ἔδει ἀφι»κέσθαι τὸν βασιλέα καὶ τὸν πατριάρχην, ἢ προηγεῖσθαι τὴν ἐκκλη»σίαν, οὐ μὴν κατόπιν ταύτην ἀκολουθεῖν.» Καὶ ἐνῷ τοιαῦτα ἐφρό-

νει ὁ πατριάρχης, ὁ πάπας τἀνάπαλιν ἀπήτει οὐδὲν ὀλιγώτερον εἰμὴ νὰ ἀσπασθῇ ὁ Ἰωσὴφ τὸν πόδα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς πρώτης δεξιώσεως. Σημειωτέον ὅτι ἐκ τῶν δύο πολιτικῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχιερέων, οἵτινες πρῶτοι πάντων προσῆλθον εἰς Φερράραν «οἱ μὲν ἄρχοντες ἠσπάσαντο τὸν πόδα τοῦ παπα καὶ ἀναδοχῆς καὶ εὐμενείας ἔτυχον παρ' αὐτοῦ· τῶν δὲ ἀρχιερέων μὴ ἀσπασαμένων τὸν πόδα τοῦ πάπα, ἀηδῶς λίαν διετέθη πρὸς αὐτούς.» Πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ κατόπιν αὐτῶν ἀφικόμενος βασιλεὺς, δὲν ὑπέκυψεν εἰς τὸν τοιοῦτον ἐξευτελισμόν· τοὐλάχιστον ὁ Συρόπουλος οὐδὲν λέγει περὶ τούτου. Καὶ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅτε ὁ πατριάρχης πλησιάσας εἰς Φερράραν τῇ 7 μαρτίου, ἀπεποιήθη νὰ ἀποβιβασθῇ πρὶν ἢ ἀποφασισθῇ ὁριστικῶς κατὰ τίνα τρόπον θέλει γίνει ἡ ὑποδοχὴ αὐτοῦ, ὁ δὲ πάπας ἐπέμεινεν εἰς τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδὸς, ὁ βασιλεὺς ὑπεστήριξε πασῃ δυνάμει τὴν διαμαρτύρησιν τοῦ πατριάρχου. Τελευταῖον ὁ παπας ἐνέδωκε κατὰ τοῦτο ἀξιῶν ὅτι «διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης καὶ ἵνα μὴ γένηταί τις ἐμποδισμὸς εἰς τὸ θεῖον τοῦτο τῆς ἑνώσεως ἔργον ἀπὸ τῆς παρούσης αἰτίας, παραιτεῖται τὸ ἴδιον δίκαιον.» Ἀλλ' ἐνῷ κατ' ἀρχὰς εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ὑποδεχθῇ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐν πληθει ἀρχόντων καὶ παραστασει μεγαλῃ, μετὰ τὴν προεκτεθεῖσαν παραχώρησιν, μὴ θέλων νὰ καταστήσῃ κατάδηλον αὐτὴν εἰς τοὺς πολλοὺς, ὥρισεν ὅτι θέλει ὑποδεχθῇ τὸν πατριάρχην παρόντων μόνον τῶν καρδιναλίων, ἐν ἰδίῳ κελλίῳ, ὅπερ ἐν τούτοις, ὡς θέλει καταστῇ μετ' ὀλίγον κατάδηλον, ἦτο αἴθουσα εὐρύχωρος. Συνήνεσε δὲ εἰς τὴν τροπολογίαν ταύτην ὁ πατριαρχης, καὶ τὴν πρωΐαν τῆς 8 μαρτίου ἐξελθόντες τοῦ πλοίου ὅ τε Ἰωσὴφ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἱεράρχαι καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ τῆς ἐκκλησίας, ἀπῆλθον ἔφιπποι καὶ παραπεμπόμενοι ὑπὸ τοῦ μαρκίωνος, τεσσάρων καρδιναλίων, 25 ἐπισκόπων καὶ πολλῶν ἀρχόντων, εἰς τὸ παλάτιον ἐν ᾧ κατῴκει ὁ πάπας. Πρῶτος εἰσῆλθεν εἰς τὸ προαναφερθὲν κελλίον ὁ πατριάρχης μετὰ 6 ἀρχιερέων, τοῦ Τραπεζοῦντος, τοῦ Ἐφέσου, τοῦ Κυζίκου, τοῦ Σάρδεων, τοῦ Νικαίας καὶ τοῦ Νικομηδείας· ὁ δὲ πάπας ὑπεδέχθη αὐτοὺς καὶ ἠσπάσθη ἱστάμενος. Μετὰ σύντομον συνομιλίαν ἐκάθησαν πάντες, καὶ τότε προσῆλθον ἀλληλοδιαδόχως εἰς χαιρετισμὸν οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ὁ πάπας εἰς ἄλλους μὲν προέτεινε τὴν παρειὰν, εἰς ἄλλους δὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα. Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὁ πάπας ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου ἐπηρμένου, δεξιᾷ δὲ αὐτοῦ οἱ καρδινάλιοι «ἐν κα-

»θέδραις ἴσαις κατὰ πάντα καὶ ὁμοίαις τῷ ὑποποδίῳ τοῦ πάπα,» καὶ ἀριστερᾷ ὁ πατριάρχης «ἐν ἑνὶ τῶν δηλωθέντων ὑποποδίων,» καὶ μετ' αὐτῶν παρίσταντο δουλοπρεπῶς, λέγει ὁ Συρόπουλος, οἱ ἐξ ἀρχῆς εἰσελθόντες καὶ προΰχοντες τῶν ἀρχιερέων. Ὅθεν ἐὰν οἱ ἱεράρχαι ἡμῶν ἀπέφυγον τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδὸς, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως πολὺ ἀπέσχον τοῦ νὰ παρασταθῶσιν ὡς ἴσοι πρὸς ἴσους προερχόμενοι. Μετὰ τὸ πέρας τῆς δεξιώσεως ὁ πατριάρχης ἀπῆλθεν ἐν συνοδίᾳ ἁπάντων τῶν περὶ αὐτὸν Ἑλλήνων εἰς τὴν παρασκευασθεῖσαν αὐτῷ οἰκίαν, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν παρεκάθησαν ἅπαντες εἰς γεῦμα δοθὲν πρὸς τιμὴν τῆς ἀφίξεώς των ὑπὸ τοῦ μαρκίωνος. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν, ἥτις ἦτο κυριακὴ, ἐτέλεσαν τὴν θείαν μυσταγωγίαν ἐν τῇ τοῦ πατριάρχου οἰκίᾳ, οὐχὶ δὲ ἐν ἐκκλησίᾳ τινὶ, πανηγυρικῶς ὅμως ὁπωσδήποτε τῇ ἀδείᾳ τοῦ πάπα, διότι παρευρέθησαν εἰς τὴν τελετὴν οἱ ἐπισημότατοι τῆς Φερράρας πολῖται καὶ αὐτὸς ὁ μαρκίων μετὰ πολλῆς εὐλαβείας, λαβόντες τὸ ἀντίδωρον ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πατριάρχου. Μετὰ 4 ἡμέρας ὁ πάπας ἐξέφρασε τὴν εὐχὴν νὰ ἀρχίσωσιν αἱ περὶ ἑνώσεως συνδιαλέξεις, ἀλλὰ συνήνεσεν εἰς μικρὰν ἀναβολὴν ἐπὶ τῇ παρατηρήσει τοῦ βασιλέως ὅτι ὁ πατριάρχης ἠσθένησεν ἐκ τῶν κόπων τῆς ὁδοιπορίας. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ βασιλεὺς ὑπέμνησεν εἰς τὸν πάπαν ὅτι δὲν πρόκειται μόνον περὶ ἐκκλησιαστικῆς συνόδου, ἀλλὰ καὶ περὶ διαπραγματεύσεων πρὸς τοὺς κοσμικοὺς ἡγεμόνας, οἵτινες καλὸν ἦτο νὰ προσκληθῶσιν εἰς Φερράραν ἐπὶ τούτῳ. Εἰς ταῦτα ὁ πάπας ἀπεκρίθη ὅτι τὸ πρᾶγμα παρίστησι δυσκολίας τινὰς ἕνεκα τῶν ἐπικρατούντων ἐν Ἰταλίᾳ ἐμφυλίων πολέμων, ὅτι ὅμως ἐντὸς τῶν προσεχῶν τεσσάρων μηνῶν θέλει ληφθῇ ἡ δέουσα καὶ κατὰ τοῦτο πρόνοια.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου αἱ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων σχέσεις ἐφαίνοντο βαίνουσαι ὁπωσοῦν ὁμαλῶς. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἤρχισαν αἱ διενέξεις· καὶ πρῶτον περὶ τοῦ σιτηρεσίου, ὅπερ οἱ Λατῖνοι ὑπέσχοντο νὰ χορηγῶσιν εἰς τοὺς ἐξ Ἀνατολῆς ἐλθόντας ξένους. Κατ' ἀρχὰς εἶχε γίνει λόγος νὰ παρέχηται τὸ σιτηρέσιον εἰς αὐτούσια προϊόντα, ἔπειτα ὅμως ἀπεφασίσθη νὰ καταβάλληται εἰς χρήματα. Καὶ ὡρίσθη λοιπὸν ὅτι θέλουσι χορηγεῖσθαι κατὰ μῆνα εἰς μὲν τὸν βασιλέα φλωρία 30, εἰς δὲ τὸν πατριάρχην 25, εἰς δὲ τὸν δεσπότην 20, καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἀνὰ 4 καὶ 3. Ὁπόσον γλίσχρον ἦτο τὸ σιτηρέσιον τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πάπας μετὰ εἰκοσαετίαν περίπου εἰς μόνον τὸν δεσπότην Θωμᾶν, ὅστις κατέφυγε μετὰ τὴν κατάκτησιν

τῆς Πελοποννήσου εἰς Ἰταλίαν, ἐπλήρωνε κατὰ μῆνα δουκάτα 300. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ σκοπός του ἦτο νὰ πείσῃ τοὺς ἡμετέρους πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τῆς χρηματικῆς στενοχωρίας, εἰς τὸ νὰ τελειώσωσιν ὅσον ἔνεστι τάχιον τὴν ὑπόθεσιν, ἐπὶ τούτῳ δὲ πιθανῶς τὸ σιτηρέσιον, καὶ τοιοῦτο ὄν, τακτικῶς δὲν ἐπληρώνετο, ἐξ οὗ ἀδιάκοπα ἀπέβησαν τὰ τῶν ἡμετέρων παράπονα ἕνεκα τοῦ ἐλεεινοῦ τούτου ζητήματος. Ἔπασχον δὲ τῳόντι οἱ ἄνθρωποι στερήσεις δειναὶ, καὶ πάντες μὲν οἱ ἄλλοι, μάλιστα δὲ οἱ ἀκόλουθοι τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἱεραρχῶν. Ὁ Συρόπουλος βεβαιοῖ ὅτι *οἱ τοῦ βασιλέως γιανίτσαροι* κατήντησαν νὰ πωλῶσι τὰ ὅπλα αὐτῶν καὶ νὰ ἐνεχυριάζωσι τὰ ἐνδύματα. Εἰς τοσοῦτον δὲ προέβη ἡ ἀμηχανία τῶν ἀνδρῶν τούτων ὥστε ὁ μέγας πρωτοσύγκελλος τοῦ ὁποίου ἰδίως ἐπεκαλέσαντο τὴν συνδρομὴν ὡς μεγάλα δυναμένου παρὰ τῷ βασιλεῖ, ἀφοῦ δὶς καὶ τρὶς εἰς μάτην ἐλάλησε περὶ τούτου πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ἀφοῦ ἔδωκεν οἴκοθεν αὐτοῖς φλωρίον ἓν καὶ μετά τινας ἡμέρας ἕτερον, κατήντησε νὰ τοῖς παραχωρήσῃ τὰ ἱερὰ αὐτοῦ ἐπιμάνικα, ἵνα πωλήσωσιν αὐτὰ καὶ φάγωσι τὸ τίμημα. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀρκεῖ ἵνα δώσῃ ἡμῖν ἔννοιαν τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλθον οἱ ἡμέτεροι διά τε τὴν σμικρότητα τοῦ σιτηρεσίου καὶ τὴν καθυστέρησιν τῆς πληρωμῆς αὐτοῦ. Μὴ παραλείψωμεν δὲ νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὸ ὄνομα διὰ τοῦ ὁποίου ὁ τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου ἱστοριογράφος χαρακτηρίζει τοὺς σωματοφύλακας τοῦ βασιλέως Ἰωάννου. Καθὼς εἴδομεν ἀποκαλεῖ αὐτοὺς *γιανιτσάρους*. Καὶ εἰς οὐδένα μὲν ἕτερον τῶν ἡμετέρων ἀπηντήσαμεν τὸ ὄνομα τοῦτο ἀποδιδόμενον εἰς στρατιωτικόν τι σῶμα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας· ἐπειδὴ ὅμως ὁ Συρόπουλος τὸ μεταχειρίζεται, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἦτο ἐν χρήσει καὶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ τελευταῖοι Παλαιολόγοι, ἀκούοντες τὴν φήμην τῶν ὀσμανικῶν γενιτσάρων, ἐφιλοτιμήθησαν νὰ δανεισθῶσι τὸ ὄνομα αὐτῶν, τὸ ὁποῖον ὅμως δυστυχῶς δὲν ἤρκεσε ἵνα καταστήσῃ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει γενιτσάρους ἐναμίλλους τῶν νικητῶν τοῦ Κοσσυροπεδίου καὶ τῆς Νικοπόλεως (σελ. 232).

Ἄλλην ἀφορμὴν διχονοίας μεταξὺ τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν Λατίνων ἔδωκεν ἡ εὐλογωτάτη τοῦ πατριάρχου ἀπαίτησις τοῦ νὰ παραχωρηθῇ αὐτῷ μία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Φερράρας ἵνα λειτουργῇ ἐν αὐτῇ κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτάς. Ὁ πάπας ἀπεκρίθη ὅτι τοῦτο δὲν ἀπόκειται εἰς αὐτὸν, ἀλλὰ εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς πόλεως· ὁ δὲ ἐπίσκοπος

εἶπεν ὅτι οἱ μὲν μείζονες τῶν ναῶν δὲν δύνανται ν' ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐν αὐταῖς ἐκκλησιαζομένου πολλοῦ λαοῦ, οἱ δὲ μικρότεροι δὲν θέλουσιν εὐχαριστήσει τὸν πατριάρχην. Καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ δὲν ἐδόθη τὸ ζητούμενον. Ἀλλὰ ἡ σπουδαιοτέρα ἐπὶ τοῦ παρόντος δυσχέρεια ἦτο νὰ κανονισθῇ ὁ τρόπος καθ' ὃν αἱ δύο ἐκκλησίαι θέλουσι παρασταθῇ ἐν τῇ συνόδῳ. Μετὰ μακρὰς δὲ περὶ τούτου διαπραγματεύσεις, ἀπεφασίσθη τελευταῖον πῶς καὶ πότε θέλουσι συνέλθει κατὰ πρῶτον ἐπὶ τὸ αὐτὸ Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι. Τῇ ἑνάτῃ ἀπριλίου ἀνεῴχθησαν αἱ πύλαι τῆς ἐν Φερράρᾳ μητροπόλεως. Δεξιᾷ τοῦ ἱεροῦ ἐκάθησεν ὁ πάπας ἐπὶ θρόνου φέροντος οὐρανὸν καὶ ὑψηλοτέρου ὄντος πάντων τῶν λοιπῶν· κατωτέρω ὑπῆρχε θρόνος κενὸς προσδιωρισμένος διὰ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας· ἔπειτα ἐκάθησαν ἐπὶ ἑδρῶν οἱ καρδινάλιοι, οἱ ἀρχιεπίσκοποι, οἱ ἡγούμενοι, οἱ διδάκτορες, οἱ ἁπλοῖ ἱερωμένοι καὶ τελευταῖον οἱ παρευρεθέντες εὐάριθμοι τῶν ἡγεμόνων πρέσβεις, οἱ πρίγκηπες, οἱ δοῦκες, οἱ μαρκίωνες καὶ ἄλλοι τῆς Δύσεως εὐπατρίδαι. Ἀφοῦ ἐτελέσθη ἡ λειτουργία Λατινιστί, εἰσῆλθον ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ὀρθῶν ἱσταμένων ἁπάντων τῶν Λατίνων. Οἱ ἡμέτεροι, οἵτινες εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ τελέσει τὴν ἰδίαν λειτουργίαν, προσελθόντες παρετάχθησαν ἀριστερᾷ τοῦ ἱεροῦ ὡς ἐξῆς. Κατέναντι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Γερμανίας θρόνου ἐκάθησεν ἐπὶ θρόνου ἄνευ οὐρανοῦ ὁ τῆς Ἀνατολῆς αὐτοκράτωρ· ἐπὶ θρόνου μικροτέρου ὁ τοῦ αὐτοκράτορος ἀδελφός, ὁ δεσπότης Δημήτριος· ἔμπροσθεν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου οἱ πρέσβεις τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Μοσκοβίας, τοῦ ἡγεμόνος τῆς Γεωργίας, τῶν δεσποτῶν τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βλαχίας, οἱ αὐλικοί, οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ λόγιοι ἄνδρες. Παρὰ τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ἵστατο θρόνος ὀλιγώτερον ὑψηλὸς προωρισμένος διὰ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ὅμως δὲν παρευρέθη διὰ τὴν ἐξακολουθοῦσαν αὐτοῦ ἀσθένειαν· περὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἵσταντο οἱ πέντε αὐτοῦ διάκονοι· ἐπὶ δὲ ἑδρῶν κατωτέρων ἐκάθησαν οἱ τοποτηρηταὶ τῶν τριῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων· ἔπειτα οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι καὶ τελευταῖον οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ἡγούμενοι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ μοναχοὶ τοῦ ὄρους Ἄθω.

Ἐκ τῆς ἀντιπαρατάξεως ταύτης τῶν Λατίνων καὶ τῶν ἡμετέρων κατέστη πάλιν πρόδηλον ὅτι παρέστημεν ὡς ὑποδεέστεροι· ἰδίως δὲ

ἐματαιώθη τὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ ὄνειρον τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ ἅμα μὲν τὴν πρὸς τὸν πάπαν ἰσοτιμίαν, ἅμα δὲ αὐτοτελῆ τινα πρὸς τὸν ἴδιον βασιλέα τάξιν. Διότι ἐνῷ ὁ θρόνος τοῦ βασιλέως ἦτο κατά τε τὴν θέσιν καὶ τὸ ὕψος κατώτερος τοῦ παπικοῦ, ὁ τοῦ πατριάρχου ἦτο πάλιν ταπεινότερος καὶ τοῦ βασιλικοῦ. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον δεινόν, καὶ ἄλλοι ἱεράρχαι ἐκ τῶν ἡμετέρων ἤρισαν πρὸς ἀλλήλους περὶ πρωτείων, καὶ ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν ἀπονεμηθεῖσαν αὐτοῖς τοιαύτην ἢ τοιαύτην τάξιν, ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς πολλὰ σκάνδαλα Ὅπωσδήποτε ἀπαρτισθείσης κατὰ τὰ ἀνωτέρω τῆς συνόδου, ἀνεγνώσθη τὸ περὶ τῆς ἐνάρξεως αὐτῆς διάταγμα τοῦ πάπα διαλαμβάνον, ὅτι, τῇ ῥητῇ συναινέσει τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅλων τῶν ἐν Φερράρᾳ παρευρισκομένων πατέρων, κηρύττεται ἀρξαμένη ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ συγκαλεσθεῖσα σύνοδος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τῶν δύο ἐκκλησιῶν συνδιαλλαγῆς· «καὶ κηρύττομεν,» ἔλεγε τὸ διάταγμα, «καὶ δίδομεν διορίαν ἀπὸ τοῦ νῦν μῆνας τέσσαρας εἰς ὅ-«λους τοὺς τόπους καὶ εἰς ὅλα τὰ ῥηγάτα τῶν χριστιανῶν, ὅπως ἔλ-«θωσι πάντες καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ κονσιλίου τῆς Βασιλείας καὶ οἱ τῆς «Ῥώμης καὶ πᾶς χριστιανός. Ὅστις βούλεται οὖν ἐλθέτω ἕως τοῦ «διωρισμένου καιροῦ· καὶ ὅστις καταφρονήσει τὴν ἁγίαν σύνοδον, καὶ «οὐδὲ ἔλθει ἕως τοῦ διωρισμένου καιροῦ, ἵνα μένῃ ὑπὸ κανόνα ἀφο-«ρισμοῦ ἐὰν μὴ στέρξῃ ὅσα ποιήσῃ ἡ σύνοδος αὕτη ἡ νομοθετημέ-νη.» Ἀλλ' οἱ τέσσαρες μῆνες καὶ κατόπιν δύο ἕτεροι προστεθέντες, ἵνα ἀρθῇ πᾶσα πρόφασις εἰς τοὺς καθυστεροῦντας, παρῆλθον, οὐδενὸς ἀποκριθέντος εἰς τὴν πρόσκλησιν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, τῆς Καστιλλίας, τῆς Πορτογαλίας, τῆς Ναυάρας, ὁ δοὺξ τῶν Μεδιολάνων καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας ἠγωνίσθησαν εἰς μάτην νὰ συνδιαλλάξωσι τὸν Εὐγένιον μετὰ τῶν ἐν Βασιλείᾳ εὑρευόντων πατέρων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐξηκολούθουν συνευρεύοντες ἰδίᾳ, ἐν Φερράρᾳ δὲ ὀλίγιστοι ὑπῆρχον οἱ ἡγεμόνες ἢ πρέσβεις τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως, ὅπερ ἐλύπει σφόδρα τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ὅστις ἐπὶ μᾶλλον ὁσημέραι ἐπείθετο, ὅτι δὲν εἶχε νὰ ἐλπίσῃ πολλὴν πραγματικὴν συνδρομὴν ἐκ τοῦ διαβήματος αὐτοῦ, καὶ ἵνα διασκεδάσῃ τὴν θλῖψίν του διήγαγεν ἐν κυνηγεσίοις τοὺς ἓξ τούτους μῆνας. Οἱ δὲ θεολόγοι ἐν τῷ μεταξὺ παρεσκεύαζοντο πρὸς τὴν συζήτησιν τῶν τεσσάρων ζητημάτων περὶ ὧν διεφώνουν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ἤτοι περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων γενομένης προσθήκης εἰς τὸ σύμβολον τῶν λέξεων *καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ*,

περὶ τῆς φύσεως τῶν ποινῶν τοῦ καθαρτηρίου καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ψυχῶν πρὸ τῆς δευτέρας παρουσίας, περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἀζύμων ἐν τῇ λειτουργίᾳ καὶ ἐπὶ πᾶσι περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα. Τῇ 8 ὀκτωβρίου συνεκροτήθη ἡ δευτέρα τῆς συνόδου συνεδρίασις ἀπὸ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀφίξεως, ἔν τινι παρεκκλησίῳ τοῦ ἀνακτόρου ἐν ᾧ κατώκει ὁ πάπας, κατὰ τὴν αὐτὴν τῆς πρώτης συνεδριάσεως τάξιν· ἡ μόνη διαφορὰ ὑπῆρξεν, ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπαρατεταγμένων ἀντιπροσώπων ἑκατέρας τῶν ἐκκλησιῶν, ἐκάθησαν ἐπὶ δύο βάθρων ἀντικρὺ κειμένων ἓξ Ἕλληνες καὶ ἓξ Λατῖνοι θεολόγοι, ἐπιτετραμμένοι τὴν τῶν προκειμένων ζητημάτων συζήτησιν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ αὐτῶν ἦτο ὁ κοινὸς αὐτῶν ἑρμηνεύς, ὁ ἐξ Εὐβοίας καταγόμενος Νικόλαος Σεκονδῖνος. Τὴν συνεδρίασιν ταύτην παρηκολούθησαν τρισκαίδεκα ἕτεραι, ὧν ἡ τελευταία συνεκροτήθη τῇ 8 δεκεμβρίου 1438. Ὅλα τὰ προαναφερθέντα ζητήματα δὲν ἦσαν βεβαίως ἐξ ἴσου σπουδαῖα· σπουδαιότατα πάντων ἦσαν τὸ περὶ τῆς προσθήκης τοῦ *καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ* καὶ τὸ περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ πάπα. Ἀλλὰ καί τοι περὶ τοῦ πρώτου ἐκ τῶν δύο τούτων ζητημάτων ἀδιακόπως φιλονεικήσαντες καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα οἱ ῥήτορες τῶν δύο ἐκκλησιῶν, εἰς οὐδὲν εἶχον περιέλθει συμπέρασμα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, ὅτε ἐκραγείσης λοιμώδους νόσου ἐν Φερράρᾳ μετετέθη ἡ σύνοδος εἰς Φλωρεντίαν.

Ἐκεῖ ἐπανελήφθησαν κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1439 αἱ συνεδριάσεις αὐτῆς καὶ ἐξηκολούθησαν αἱ περὶ τοῦ ἀκανθώδους ἐκείνου θέματος συζητήσεις. Ὁ πατριάρχης εἰς οὐδεμίαν τῶν συνεδριάσεων τούτων παρευρέθη, διότι ἦτο πάντοτε ἀσθενής· μετεῖχεν ὅμως τῶν πλείστων κατ' ἰδίαν διαβουλίων, ἐν οἷς κυρίως προαπεφασίζετο ἡ τῶν ζητημάτων λύσις. Εἰς τὰ διαβούλια ταῦτα πρωταγωνιστῶν διετέλει ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, ὅστις ἐκ παντὸς τρόπου ἐπέσπευδε τὴν ἕνωσιν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι καταρτισθείσης ἅπαξ αὐτῆς οὕτως ἢ ἄλλως, θέλει ἐπιτύχει τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπικουρίαν. Τὸ δὲ παράδοξον εἶναι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, ὁ τοσοῦτον δύσκολος ἀναδειχθεὶς περὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς ἰσοτιμίας τύπους, ὑπῆρξεν εὐκολώτατος ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων Καὶ διὰ τῆς κοινῆς λοιπὸν ἐνεργείας τοῦ τε βασιλέως καὶ τοῦ πατριάρχου, περιῆλθον τελευταῖον οἱ ἡμέτεροι κατὰ πλειονοψηφίαν εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκπορεύσεως. «Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν τὰ ῥητὰ τῶν ἁγίων πατέρων, τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν· τὰ μὲν λέγοντα ὡς ἐκπορεύεται τὸ

Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὰ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ· εἰ καὶ ἐστὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ταὐτὸν τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ταὐτὸν τῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ· ὅμως ἡμεῖς τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀφέντες λέγομεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀϊδίως καὶ οὐσιωδῶς ὡ; ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ αἰτίας, τῆς διὰ ἐνταῦθα σημαινούσης αἰτίαν ἐπὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως.»

Καθ' ἃ προείπομεν, ἡ λύσις αὕτη δὲν ἐγένετο δεκτὴ εἰμὴ κατὰ πλειονοψηφίαν. Τρισκαίδεκα μὲν ἱεράρχαι ἠσπάσαντο αὐτήν. Ὡςαύτως οἱ πρέσβεις τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Μολδαυΐας ἀπεφήναντο, ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ἀκολουθήσωσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν μητέρα αὐτῶν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι Ἡρακλείας, Μονεμβασίας, Ἀγχιάλου, Τραπεζοῦντος, Ἐφέσου καὶ οἱ τῆς Γεωργίας πρέσβεις ἀντέστησαν ἐκθύμως εἰς τὴν παραχώρησιν ταύτην. Οὐδὲν ἧττον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης προέβη θαρρούντως εἰς τὴν ἐπίλυσιν καὶ τῶν λοιπῶν ζητημάτων, ἔχων πάντοτε συνεργὸν πρόθυμον τὸν πατριάρχην Ἰωσήφ, ὅστις ἀπεβίωσε μὲν μετ' ὀλίγον, ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀποθάνῃ ἐδήλωσεν ὅτι «πάντα ἅτινα νοεῖ καὶ ἅτινα δογματίζει ἡ ἐκκλησία »τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, καὶ αὐτὸς ἐγὼ νοῶ καὶ ἐπὶ τούτοις ἐμὲ »συμπειθόμενον ἀφιερώνω.» Ταύτην δὲ τὴν ὁμολογίαν ἀφεὶς ἐκ τῶν ἐπιθανάτων αὐτοῦ χειλέων, ἐτελεύτησεν ὁ ἱεράρχης ἐκεῖνος καὶ ἐκηδεύθη μεγαλοπρεπέστατα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Σάντα Μαρίας Νοβέλλας, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον σώζεται ὁ τάφος αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ τάφου εἰκών, ἣν ἀμέσως διακρίνει ὁ Ἕλλην περιηγητὴς ἀφ' ὅλων τῶν λοιπῶν τοῦ ναοῦ εἰκόνων διὰ τοὺς ὅλως ἰδιάζοντας ἀνατολικοὺς χαρακτῆρας τοῦ προσώπου αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν ἄλλων κεφαλαίων ὅσα ἐσυζητήθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου, ὡς πρὸς μὲν τὰ περὶ τοῦ ἐνζύμου καὶ ἀζύμου συνεφώνησαν ἵνα ἑκατέρα τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἰδίαν συνήθειαν ἡ μὲν ἱερουργῇ τὸ ἄζυμον, ἡ δὲ τὸ ἔνζυμον. Δὲν διεφώνησαν δὲ πολὺ οὐδὲ ὡς πρὸς τὸ καθαρτήριον ἢ πουργατόριον, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Ἐφέσου εἶπε, κατὰ Συρόπουλον, ὅτι «ὀλίγην εὑρίσκω τὴν μεταξὺ ἡμῶν διαφορὰν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ.» Περὶ τῆς ἀρχῆς ὅμως τοῦ πάπα δεινοτάτη πάλιν ἐξερράγη ἔρις. Οἱ περὶ τὸν πάπαν ἀπῄτουν νὰ ἀνομολογήσωσιν οἱ ἡμέτεροι τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ῥητῶς ὡς διάδοχον τοῦ Πέτρου καὶ ἐπίτροπον τοῦ Χριστοῦ καὶ ὡς κρίνοντα καὶ

κυβερνῶντα τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν διδάσκαλον καὶ ποιμένα αὐτῆς. Οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν ἀπεποιοῦντο τὸ τοιοῦτο, ἀλλ' ἐπέμενον νὰ προστεθῇ εἰς τὴν ὁμολογίαν ἐκείνην ἡ ῥῆσις, *κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων*, καὶ προσέτι, *σωζομένων τῶν προνομίων καὶ τῶν δικαίων τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς*. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς τοὺς Λατίνους, καὶ ἐντεῦθεν προέκυψαν ἐναγώνιοι μεταξὺ τῶν δύο μερίδων ἀμφισβητήσεις, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐπανειλημμένως ἠπείλησεν ὅτι θέλει ἀναχωρήσει. Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ὅστις ἐφάνη τοσοῦτον εὔκολος εἰς τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος ζήτημα, ἐπέμεινε πεισματωδῶς εἰς τὴν διατήρησιν τῶν προνομίων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι ᾐσθάνετο, ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ θυσιάσωσι τὰ προνόμια ταῦτα οἱ τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης ἀντιπρόσωποι. Τότε ἐνόησαν καὶ οἱ Λατῖνοι τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποκύψωσιν εἰς μικράν τινα παραχώρησιν· νὰ παραδεχθῶσι δηλαδὴ τοὺς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων προτεινομένους περιορισμούς, ἀλλ' ἀφοῦ ἀπονείμωσιν εἰς τὸν πάπαν τοσοῦτον ὑπέρογκα δικαιώματα, ὥστε καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ περιορισμοὶ νὰ φαίνωνται οὐδετερούμενοι ὑπὸ τῆς παντοδυνάμου αὐτοῦ ἐξουσίας. Ὅθεν ἐπὶ τέλους ἀπεφασίσθη ἀπὸ κοινοῦ, ὅτι ὁ ἱερὸς ἀποστολικὸς θρόνος καὶ ὁ πάπας Ῥώμης ἔχει τὸ πρωτεῖον ἐπὶ ἅπαντος τοῦ κόσμου, ὅτι ὁ πάπας Ῥώμης εἶναι ὁ διάδοχος τοῦ ἡγεμόνος τῶν ἀποστόλων Πέτρου, ὁ ἀληθὴς τοῦ Χριστοῦ ἐπίτροπος, ἡ κεφαλὴ ὅλης τῆς ἐκκλησίας, ὁ πατὴρ καὶ διδάσκαλος ὅλων τῶν χριστιανῶν καὶ ὅτι αὐτῷ μετεβιβάσθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἡ πλήρης ἐξουσία τοῦ ποιμαίνειν, κυβερνᾶν καὶ διοικεῖν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι διαλαμβάνεται. Ἀνενεώθη δὲ συγχρόνως ἡ ὑπὸ τῶν κανόνων παραδοθεῖσα τάξις τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, καθ' ἣν ὁ μὲν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εἶναι δεύτερος μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, κατόπιν δὲ αὐτοῦ ἔρχονται οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, τηρουμένων ὅλων αὐτῶν τῶν δικαίων καὶ προνομίων.

Ἐπέτυχον ἆρά γε διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου οἱ Λατῖνοι τὴν νίκην ἣν μετὰ τοσούτου ζήλου ἐπεδίωκον; Βεβαίως τὸ πρῶτον μέρος τῆς δηλώσεως ἀνηγόρευε τὸν πάπαν κύριον ἀπόλυτον ἁπάσης τῆς ἐκκλησίας· ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅτι τὸ δεύτερον τῆς δηλώσεως μέρος περιώριζεν οὐσιωδῶς τὴν ἀπόλυτον ἐκείνην κυριότητα, διότι πρὸς τὸν

ἀκριβέστερον αὐτῆς προσδιορισμὸν παρέπεμπεν εἰς τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων καὶ εἰς τοὺς ἱεροὺς κανόνας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ δήλωσις, μετὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ὑπερόγκων τοῦ πάπα δικαιωμάτων ἐπιφέρουσα «καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν συνόδων καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι διαλαμβάνεται,» ἐφαίνετο ἀνομολογοῦσα, ὅτι αἱ σύνοδοι καὶ οἱ κανόνες ἀνεγνώρισαν τὴν τοιαύτην τοῦ πάπα κυριαρχίαν. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ κανόνες καὶ αἱ σύνοδοι οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν ταύτην, τὸ ζήτημα ἔμεινε πάντοτε ἐξηρτημένον ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων καὶ τῶν κανόνων, τοὐλάχιστον τῶν πρακτικῶν τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἰσχυόντων κανόνων, ἑρμηνείας ἥτις ἀδιάστως γινομένη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔλθῃ ποτὲ εἰς ὑποστήριξιν τῶν ὑπερόγκων ἀξιώσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Πλὴν τούτου ἡ δήλωσις διαρρήδην ἀνωμολόγει τὴν τήρησιν ὅλων τῶν προνομίων καὶ δικαίων τῶν ἄλλων πατριαρχῶν· ἀλλὰ τὰ δίκαια καὶ προνόμια ταῦτα, ὅπως ὑφίσταντο ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, οὐδόλως συνεβιβάζοντο πρὸς τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν ἣν ἠξίου νὰ λάβῃ ἐπ' αὐτῆς ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης. Ἡ προκειμένη δήλωσις λοιπὸν δὲν ἔλυε τὸ ζήτημα· ἦτο ἁπλοῦς τῶν δύο μερίδων συμβιβασμός, τοῦ ὁποίου ἅπασα ἡ ἀξία ἐξήρτητο ἐκ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἑρμηνείας καὶ ἐφαρμογῆς αὐτοῦ. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ παρεχωρήσαμεν τὰ πάντα σχεδόν, καὶ πλὴν τούτου οἱ ἡμέτεροι ἐφοβοῦντο μήπως ὁ βασιλεὺς καί τινες τῶν ἱεραρχῶν, ἐπειγόμενοι νὰ λάβωσι τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ πάπα, ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἑρμηνεύσωσι καὶ ἐφαρμόσωσι καὶ τὸ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ κατὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἐκ τούτων δὲ πάντων ἐννοεῖ ἕκαστος πῶς τινὲς μὲν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, βραδύτερον δὲ πάντες σχεδὸν ὑπέλαβον τὸ πρᾶγμα ὡς προδοσίαν καὶ κατεξηγέρθησαν κατὰ τῆς ἑνώσεως ὡς θυσιαζούσης οὐ μόνον τὰ δόγματα, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Ὁπωσδήποτε ὁ περὶ ἑνώσεως ὅρος γραφεὶς ἐν μὲν τῷ ἡμίσει μέρει τῆς αὐτῆς μεμβράνης λατινικῶς, ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ ἡμίσει ἑλληνικῶς, ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων τῇ 5 Ἰουλίου 1439, ἀθροισθέντων ἐπὶ τούτῳ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ ἐν ᾧ κατῴκει ὁ βασιλεύς, ὅστις καὶ πρῶτος ὑπέγραψεν. Ἡ θέσις ἐν ᾗ ἔμελλε νὰ ὑπογραφῇ ὁ ἀποθανὼν οἰκουμενικὸς πα-

τριάρχης, ἔμεινε κενή. Κατόπιν δὲ ἤρχοντο αἱ ὑπογραφαὶ τῶν τοποτηρητῶν τῶν τριῶν ἄλλων πατριαρχῶν καὶ προσέτι 14 μὲν ἀρχιεπισκόπων, 12 δὲ κατωτέρων ἱερωμένων, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου Σιλβέστρου Συροπούλου. Ὁ μητροπολιτης Ἡρακλείας ἐνόμισεν ὅτι θέλει διαφύγει τὴν ὑπογραφὴν προτείνων ἀσθένειαν, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ. Μία μόνη μέχρι τέλους ἔλειψεν ὑπογραφή. Ὅταν ὁ πάπας ἐνυπογράψας τὸν ὅρον ἠρώτησεν ἐὰν ὑπέγραψε καὶ ὁ Μᾶρκος ὁ Ἐφέσου, ἤκουσε δὲ ὅτι ὄχι, «λοιπόν, εἶπεν, ἐποιήσαμεν οὐδέν.» Μετὰ τὸν πάπαν ἐπέθηκαν τὰς ὑπογραφὰς αὐτῶν 8 καρδινάλιοι, 61 ἐπίσκοποι καὶ 46 ἕτεροι ἱερωμένοι, τὸ πλεῖστον ἡγούμενοι. Ἐγένοντο δὲ τοῦ ὅρου ἀπόγραφα ἀπαράλλακτα τέσσαρα, ἐξ ὧν ἓν μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχει ἀνηρτημένον εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ Λαυρεντιανῆς βιβλιοθήκης, ὅπου ὁ Ἕλλην προσερχόμενος δύναται νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ἰδιοχείρως γεγραμμένα ὀνόματα τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀναλάβωσι τοσοῦτον μὲν φοβερὰν, τοσοῦτον δὲ ματαίαν ἀποβᾶσαν εὐθύνην.

Τοιουτοτρόπως ἐγένετο ἡ πολυθρύλητος αὕτη ἕνωσις. Τίνα ἆραγε ὑπῆρξαν τὰ πρακτικὰ ὠφελήματα τὰ ὁποῖα ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης Παλαιολόγος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Ἕλληνες ἐπορίσθησαν ἐκ τῆς θυσίας εἰς ἣν καθυπεβλήθησαν; Ἔλαβον τὰ ἔξοδα τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν καὶ προσέτι 300 μὲν ἄνδρας, ὧν τὴν συντήρησιν ἀνέλαβεν ὁ πάπας ἐφ' ὅρου ζωῆς, δύο δὲ γαλέρας. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι οὗτος ὑπέσχετο προσέτι τῷ βασιλεῖ νὰ παράσχῃ μὲν αὐτῷ 20 μεγάλα πολεμικὰ πλοῖα ἐπὶ 6 μῆνας ἢ 10 ἐπὶ ἓν ἔτος, νὰ προτρέψῃ δὲ τὸ κατὰ δύναμιν τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης νὰ δράμωσι διὰ ξηρᾶς εἰς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν ψιλαὶ ὑποσχέσεις, τὰς ὁποίας ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ πάπας ἠγωνίσθη, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ εἰμὴ κατ' ἐλάχιστον· ὥστε, ἄκουσμα ἐλεεινὸν, πᾶσα ἡ ἄμεσος ἀμοιβὴ ἣν ἔλαβε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διὰ τὴν θυσίαν ἐκείνην τῶν πατροπαραδότων αὐτοῦ δογμάτων καὶ δικαιωμάτων περιωρίσθη εἰς τὴν ἐπικουρίαν 300 ἀνδρῶν καὶ 2 γαλερῶν. Τί τὸ ἄπορον λοιπὸν, ὅτι, ὅταν ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν μετὰ διετῆ καὶ ἐπέκεινα ἀπουσίαν ὑπέστρεψαν τῇ 1 φεβρουαρίου 1440 εἰς Κωνσταντινούπολιν, οἱ πλεῖστοι μετενόησαν διὰ τὰ γενόμενα καὶ ἤρχισαν νὰ καταρῶνται δημοσίᾳ τὴν διαγωγὴν αὐτῶν. «Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς εὐθέως

ἀπὸ τῶν τριήρεων ἀποβάντες,» λέγει ὁ Δούκας, «καὶ οἱ τῆς Κωνσταντίνου κατὰ τὸ σύνηθες ἠσπάζοντο αὐτούς, ἐρωτῶντες πῶς τὰ ὑμέτερα; πῶς τὰ τῆς συνόδου; εἰ ἄρα ἐτύχομεν τὴν νικῶσαν; Οἱ δὲ ἀπεκρίνοντο· πεπράκαμεν τὴν πίστιν ἡμῶν, ἀντηλλάξαμεν τῇ ἀσεβείᾳ τὴν εὐσέβειαν, προδόντες τὴν καθαρὰν θυσίαν, ἀζυμῖται γεγόναμεν. Ταῦτα καὶ ἄλλα αἰσχρότερα καὶ ῥερυπασμένα λόγια. Καὶ ταῦτα τίνες; οἱ ὑπογράψαντες ἐν τῷ ὄρῳ, ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος καὶ οἱ πάντες. Εἰ γάρ τις πρὸς αὐτοὺς ἤρετο· καὶ διατὶ ὑπεγράφετε; ἔλεγον· φοβούμενοι τοὺς Φράγκους. Καὶ πάλιν ἐρωτῶντες αὐτοὺς εἰ ἐβασάνισαν οἱ Φράγκοι τινά, εἰ ἐμαστίγωσαν, εἰ εἰς φυλακὴν ἔβαλον. Οὐχί. Ἀλλὰ πῶς; Ἡ δεξιὰ αὕτη ὑπέγραψεν, ἔλεγον, κοπήτω· ἢ γλῶττα ὡμολόγησεν, ἐκριζούσθω. Οὐκ ἄλλο τι εἶχον λέγειν· καὶ γὰρ ἦσάν τινες τῶν ἀρχιερέων ἐν τῷ ὑπογράφειν λέγοντες· οὐχ ὑπογράφομεν ἐὰν μὴ τὸ ἱκανὸν ἡμῖν τῆς πρὸς ὁδὸν παράσχηται. Οἱ δὲ ἔδιδον, καὶ ἐβάπτετο κάλαμος. Ὑπὲρ ἀριθμὸν γὰρ ἦσαν τὰ δαπανηθέντα εἰς αὐτοὺς νομίσματα καὶ τὰ ἐν χερσὶ μετρηθέντα ἑκάστου τῶν πατέρων. Εἶτα μεταμεληθέντες οὐδὲ τὰ ἀργύρια μετέστρεψαν.»

Ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ τοῦ Δούκα ὑπάρχει βεβαίως ὑπερβολή τις. Θησαυροὺς πολλοὺς δὲν εἶχεν ὁ πάπας εἰς τὴν διάθεσίν του διαρκούσης τῆς συνόδου ταύτης. Ἠξεύρομεν πόσον γλίσχρον ἦτο τὸ σιτηρέσιον τὸ ὁρισθὲν νὰ δίδηται καὶ εἰς τὸν βασιλέα αὐτὸν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πατριάρχην, καὶ ἠξεύρομεν προσέτι, ὅτι ὅτε ἔληξεν ἡ σύνοδος, ἐκ τοῦ σιτηρεσίου τούτου καθυστεροῦντο πέντε ὁλόκληροι μῆνες· ὥστε τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀπεποιήθησαν νὰ ὑπογράψωσι πρὶν ἢ καταβληθῶσιν εἰς αὐτοὺς τὰ ὀφειλόμενα, καὶ ἐκ τούτου ἴσως προέκυψεν ἡ φήμη ὅτι ἐδωροδοκήθησαν, φήμη ἥτις ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Συροπούλου. Ἐν γένει δὲ οἱ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀντιπρόσωποι διηρέθησαν κατὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα, ὧν τὸ ἓν οὐδένα ἐδέχετο συμβιβασμόν, τὸ δὲ ἄλλο ἦτο διατεθειμένον νὰ ὑποκύψῃ εἰς παραχωρήσεις τινὰς ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ποθουμένην κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ἐπικουρίαν. Τοῦ πρώτου προΐσταντο ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, ὅστις οὐδ' ὑπέγραψε τὸ παράπαν τὸν τόμον, καὶ ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος, ὅστις ἠθέλησεν ὡσαύτως νὰ ἀποφύγῃ τὴν ὑπογραφήν, ἐπὶ τέλους ὅμως, ὡς εἴδομεν, ὑπέγραψε. Τοῦ δ' ἑτέρου στρατοπέδου προΐσταντο, παρεκτὸς τοῦ βασιλέως Ἰωάννου, ὁ Νικαίας Βησσαρίων, ὁ Κιοβίας Ἰσίδω-

ρος καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος. Ἀλλ' ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀνδρῶν διακριτέον πάλιν τοὺς δύο πρώτους ἀπὸ τοῦ τελευταίου. Ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος Βησσαρίων ὑπῆρξεν εἷς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἐκείνων· ὁ δ' ἐκ Πελοποννήσου καταγόμενος Ἰσίδωρος διέπρεψε βραδύτερον ἐν τῇ τελευταίᾳ πολιορκίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀμφότεροι ὅμως, καίτοι βλέποντες ὀφθαλμοφανῶς ὅτι σπουδαία δὲν ἐγένετο ὑπὸ τῆς Δύσεως προσπάθεια ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἐπέμειναν οὐδὲν ἧττον εἰς τὴν θυσίαν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας, περιεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ πάπα τὸ καρδιναλικὸν ἀξίωμα καὶ ἀναγορευθέντες μάλιστα ἀλληλοδιαδόχως ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως, ἀπέθανον ἐν Ἰταλίᾳ. Ὁπόσον ἥκιστα ἑλληνικὰ ἀπέβησαν τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα ἰδίως τοῦ Βησσαρίωνος, δηλοῦται ἐξαιρέτως ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν τῷ 1465 ἔγραψεν ἐκ Ῥώμης, ὑπογραφόμενος «καρδινάλης καὶ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως,» πρὸς τὸν παιδαγωγὸν τῶν παίδων τοῦ δεσπότου Θωμᾶ, τὸν εἰς Ἀγκῶνα τότε καταφυγόντα. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἧς τὸ κείμενον περιεσώθη ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ, εἶναι διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιομνημόνευτος, καὶ πρῶτον, διότι εἶναι πιθανώτατα γεγραμμένη εἰς τὴν κοινῶς ὁμιλουμένην τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν λογίων ἀνδρῶν, δι' ὅπερ συνιστῶμεν καὶ ταύτην εἰς τὴν μελέτην παντὸς τοῦ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης ἀσχολουμένου. Ἀλλὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀξία μνήμης εἶναι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, διότι γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ κηρύττει ὁπόσον ὁ Βησσαρίων ἀπέβαλε πᾶν αἴσθημα ἑλληνισμοῦ. «Εἶναι γὰρ χρεία, λέγει, νὰ ζῶσι τὰ παιδία λατινικῶς· μὲ τὸν μακαρίτην τὸν αὐθέντην τὸν πατέρα τους ἐσυντύχαμεν περὶ τούτου· καὶ ἐκεῖνος ἐβούλετο νὰ τὰ ἐνδύσῃ καὶ νὰ ποιήσῃ νὰ ζοῦν Φράγκικα παντελῶς, ἤγουν νὰ ἀκολουθῶσι τὴν ἐκκλησίαν κατὰ πάντα ὡσὰν Λατῖνοι καὶ οὐχὶ ἀλλέως, νὰ ἐνδύωνται λατινικῶς, νὰ μαθουν νὰ γονατίζουν τοὺς ὑπερέχοντας, καὶ πάπαν καὶ καρδιναλίους καὶ τοὺς ἄλλους αὐθέντας .... Ὅταν σεβαίνουν εἰς ἐκκλησίαν λατινικὴν, ἂς γονατίζουν καὶ ἂς εὔχωνται ὥσπερ οἱ Λατῖνοι,» καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα. Ὁπόσον διάφορος ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου διαγωγή. Καὶ ὁ Σχολάριος κατ' ἀρχὰς ἐφρόνει, ὅτι ἡ τοῦ κράτους σωτηρία ἦτο καθ' ἑαυτὴν λόγος ἀποχρῶν πρὸς τὴν ἕνωσιν. Ἀλλ' ἅμα ἐπείσθη ὅτι ἡ Εὐρώπη δὲν δύναται ἢ δὲν θέλει ν' ἀποκρούσῃ τοὺς Τούρκους, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλη-

σίας ἡμῶν, καὶ, γενόμενος ἐν στιγμῇ κρισιμωτάτῃ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεδείχθη ἔνθερμος τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐκκλησίας ταύτης πρόμαχος, διότι ὁ Πίχλερ λαμπρῶς ἀπέδειξεν, ὅτι τὸ εἰς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον ἀποδιδόμενον σύγγραμμα, δι' οὗ δικαιολογοῦνται τὰ διάφορα κεφάλαια τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπογραφέντος τόμου τῆς ἑνώσεως, δὲν εἶναι αὐτοῦ ἔργον, ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ Βησσαρίωνος.

Ἀλλ' οὐδ' ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐτόλμησε μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ νὰ δημοσιεύσῃ ἐπισήμως τὸν τόμον τῆς ἑνώσεως. Ἀναγορεύσας δὲ ἀντὶ τοῦ Ἰωσὴφ οἰκουμενικὸν πατριάρχην τὸν πρότερον Κυζίκου μητροπολίτην Μητροφάνην, ἠγωνίζετο δι' αὐτοῦ καὶ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ νὰ καταστήσῃ ἀσπαστοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ τοὺς ὑπογραφέντας ὅρους. Εἰς μάτην ὅμως ἠγωνίζετο. Οἱ τρεῖς πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ ὁ μητροπολίτης Καισαρείας ἐξέδωκαν ἐν ἔτει 1443 ἐπιστολὴν συνοδικήν, δι' ἧς κατεδίκασαν μὲν τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ «ληστρικὴν» σύνοδον, ἀπεφήναντο δὲ τὸν Μητροφάνην «μητραλοίαν καὶ αἱρετικόν,» καθήρεσαν καὶ ἐν περιπτώσει παρακοῆς ἀφώρισαν τοὺς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας καὶ ἐπέτρεψαν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τούτων εἰς τὸν μητροπολίτην Καισαρείας. Δι' ἑτέρας δὲ ἐπιστολῆς ἠπείλησαν ἀφορισμὸν κατ' αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ἐὰν ἐπιμείνῃ προστατεύων μὲν τὸν Μητροφάνην, συντασσόμενος δὲ τοῖς Λατίνοις. Καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν του τινὲς διεφώνουν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἰδίως δὲ ὁ ἀδελφός του Δημήτριος, ὅστις εἶχε μὲν ἀπέλθει μετ' αὐτοῦ εἰς Φερράραν καὶ εἰς Φλωρεντίαν, προέστη δέ, ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς του, τῶν δυσηρεστημένων καὶ ἐκάλεσε μάλιστα εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τοὺς ὀσμανίδας, οἵτινες ὅμως ἐδέησε τότε νὰ ἐπιστήσωσιν ἀλλαχοῦ σύμπασαν αὐτῶν τὴν προσοχήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Οἱ τελευταῖοι πρόμαχοι τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς.

Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τῷ ὄντι κατὰ μὲν τὴν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων διελθοῦσαν δεκαετίαν (1430—1440) αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι

οὐδόλως ἠνωχλήθησαν ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ Β', περιορισθέντος εἰς μικράς τινας κατὰ τῶν πρὸς βορρᾶν χριστιανῶν ἐκδρομὰς, κατὰ δὲ τὰ παρεπόμενα τρισκαίδεκα ἔτη ἀπ' ἐναντίας διεξήχθησαν οἱ λαμπρότατοι μεταξὺ ὀσμανιδῶν καὶ χριστιανῶν ἀγῶνες πρὸς βορρᾶν μὲν περὶ τὸν Ἴστρον ποταμὸν, πρὸς δυσμὰς δὲ, ἐν Ἀλβανίᾳ, πρὸς μεσημβρίαν δὲ καὶ πρὸς ἀνατολὰς, ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ περὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ χριστιανισμὸς τῆς ἀνατολῆς ἔπεσεν, ἀλλὰ δὲν ἔπεσεν ἀδόξως. Τρεῖς ἥρωες, ὁ Ἰωάννης Οὐνυάδης, ὁ Γεώργιος Καστριώτης ὁ ἐπιλεγόμενος Σκεντέρμπεϋς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, περιεκάλυψαν τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμὰς διὰ κλέους ἀθανάτου. Δὲν θέλομεν ἀρνηθῆ ὅτι τὸ ἔσχατον τοῦτο μέγα κίνημα ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν τὰς ὁποίας κατέβαλεν ὁ πάπας Εὐγένιος Δ' ἵνα ἐκπληρώσῃ τὰς ὑποσχέσεις τὰς δοθείσας ἐν Φλωρεντίᾳ πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον. Τῇ 1 ἰανουαρίου 1442 ὁ πάπας ἐκάλεσεν ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας καὶ ἰδίως τὸν Βλαδισλάον τῆς Οὐγγαρίας, νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ῥόδου, ἃς ἔλεγε προπύργια τῆς χριστιανωσύνης· ἐπανειλημμένως ἐζήτησε χρήματα ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου τούτου καὶ παρέσχεν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντας ὅσοι ἤθελον μετάσχει αὐτοῦ· τὸ δὲ σπουδαιότερον, περὶ τὰ μέσα τοῦ 1444, ἔπεμψεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον στόλον ὑπωσοῦν λόγου ἄξιον. Ἀλλ' ἐνταὐτῷ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πᾶσα ἡ συνδρομὴ τῆς Δύσεως εἰς τοῦτο καὶ μόνον περιωρίσθη, ὥστε πᾶσα ἡ τιμὴ τοῦ χερσαίου ἀγῶνος ἀνήκει εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Ἀνατολῆς λαούς. Ἂν οἱ λαοὶ οὗτοι ἀνέκαθεν ἐκυβερνῶντο ἐπιτηδειότερον ἢ ἂν καὶ ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ αἱ ἐπικουρίαι τῆς Εὐρώπης ἦσαν σπουδαιότεραι, ἴσως ἡ Ἀνατολὴ ἠδύνατο ἔτι ν' ἀπαλλαγῇ τῆς μωαμεθανικῆς κατακτήσεως.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἰωαννίνων ὁ Μουρὰτ Β' ἐτράπη πρὸς βορρᾶν, καὶ ἔχων ὑποτελεῖς τοὺς δυνάστας τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Σερβίας, δὲν ἔπαυσεν ἐπιχειρῶν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν ὑποκειμένην τῇ Οὐγγαρίᾳ Τρανσυλβανίαν, αἱ δὲ ἐπιδρομαὶ αὗται ἀπέβησαν τοσούτῳ μᾶλλον ὀλέθριαι ὅσῳ συγχρόνως ἡ Οὐγγαρία περιέπεσεν εἰς δεινὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Τελευταῖον ὅμως κατηυνάσθη ἡ ἐσωτερικὴ τῆς χώρας ταύτης ἔρις, ἀναγνωρισθέντος βασιλέως παρὰ πάντων τοῦ τῆς Πολωνίας βασιλέως Βλαδισλάου· εἰς ὃ συνετέλεσε πολὺ εἰς τῶν μεγιστάνων τῆς

χώρας, Ἰωάννης ὁ Οὐνυάδης, ὅστις παρά τε τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ὁσμανιδῶν συνηθέστερον καλούμενος ὑποκοριστικῶς *Γιάγκος* ἢ *Γιάγκο*, ἦτο νόθος υἱὸς τοῦ πρώην αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Σιγισμούνδου, εἶχε προχειρισθῆ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Βοϊβόδας Τρανσυλβανίας καὶ εἶχε διαπρέψει ἤδη εἰς τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων πολέμους. Τότε ὁ Βλαδισλάος ἀπεφάσισε νὰ ἀντιπαραταχθῆ σπουδαιότερον εἰς τὸν Μουρὰτ Β', περιελθὼν ἐπὶ τούτῳ εἰς διαπραγματεύσεις, τῷ 1440, καὶ πρὸς τὸν πρὸ μικροῦ ἐκ Φλωρεντίας ἐπιστρέψαντα Ἰωάννην Παλαιολόγον. Τοῦ βασιλέως τούτου οἱ πόροι εἶχον καταντήσει βεβαίως μικροί, ἡ δὲ χρῆσις αὐτῶν ἀπέβαινε δυσχερεστάτη, διὰ τὸν περισφίγγοντα αὐτὸν ἀδιάκοπον κίνδυνον, οὗ ἕνεκα, ἐνῷ διεπραγματεύετο πρὸς τὸν Βλαδισλάον, ἔστελλε πρέσβεις πρὸς τὸν σουλτάνον, ἵνα ἐξηγήσῃ αὐτῷ ὅτι ἐπορεύθη εἰς Ἰταλίαν οὐχὶ ἵνα ζητήσῃ συμμάχους, ἀλλὰ πρὸς διάλυσιν δογματικῶν τινων διαφορῶν. Ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ μὲν Κωνσταντινούπολις ἔκειτο τοσοῦτον ἐπικαίρως ὥστε ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ χρησιμωτάτη εἰς τοὺς συμμάχους· πλὴν δὲ τούτου ὁ Ἰωάννης ἠδύνατο καὶ ἐκ Πελοποννήσου νὰ ἐπιτεθῆ μετά τινος ἐλπίδος ἐπιτυχίας. Δυστυχῶς, ὡς θέλομεν ἴδει μετ' ὀλίγον, ἐκ μὲν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπραξε τὸ δυνατὸν γενέσθαι, ἐν Πελοποννήσῳ δὲ ἐνήργησε βραδύτερον τοῦ δέοντος, ὥστε ὁ Μουρὰτ Β' ἔλαβε καιρὸν νὰ κατατροπώσῃ πρῶτον τοὺς ἀπὸ βορρᾶ ἀντιπάλους, καὶ ἔπειτα τοὺς ἀπὸ μεσημβρίας. Οὐδὲν ἧττον κατ' ἀρχὰς ὁ Βλαδισλάος καὶ ὁ Οὐνυάδης ἔπραξαν πολλὰ καὶ μεγάλα. Ὅτε τῷ 1442 ὁ ἀρχιϊπποκόμος τοῦ Μουρὰτ Β' Μεζίτμπεϋς, ἐξακολουθῶν τὰς προτέρας ἐπιδρομάς, ἐνέβαλε διὰ τῆς Βλαχίας αὖθις εἰς Τρανσυλβανίαν καὶ ἐπολιόρκησε τὸ Ἔρμανστατ, ὁ Οὐνυάδης ὥρμησε κατ' αὐτοῦ, καὶ κατετρόπωσε τὸν ἀγέρωχον ἐκεῖνον ἀντιπρόσωπον δυνάμεως ἥτις πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος εἶχε καταντήσει νὰ λογίζηται ἀήττητος, ἐφόνευσεν αὐτὸν ἐν τῷ ἀγῶνι, κατέβαλεν 20,000 πολεμίους, καὶ συνέλαβε πολλὴν καὶ πλουσίαν λείαν, αὐτὸς μὴ ἀποβαλὼν εἰμὴ τριςχιλίους ἄνδρας. Ἐστάλη ἔπειτα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἵνα διεκδικήσῃ τὴν ἧτταν ταύτην ὁ Σεχαβεδὶν πασᾶς, μετὰ 80,000 ἀνδρῶν. Ἀλλ' ὁ Οὐνυάδης, καίτοι μὴ ἄγων εἰμὴ πεντεκαίδεκα χιλιάδας συναγωνιστῶν, ἐνίκησε καὶ τοῦτον κατὰ κράτος περὶ Βασὰγ, συλλαβὼν μὲν 200 σημαίας καὶ 5000 αἰχμαλώτους, φονεύσας δὲ οὐ μόνον τὸν στρατηγὸν ἀλλὰ καὶ πολλοὺς τῶν γενναιοτάτων

μπέϋδων. Κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1443 ἐπεχείρησεν ὁ Οὐνυάδης τὴν λεγομένην *μακρὰν* αὐτοῦ ἐκστρατείαν, καθ' ἣν συνεμάχησαν μετ' αὐτοῦ ὁ ἡγεμὼν Σερβίας Γεώργιος, ὁ ἡγεμὼν Βοσνίας Θωμᾶς Χρίστιτζ, καὶ, ταῖς προτροπαῖς τοῦ πάπα Εὐγενίου, πολλοὶ Γερμανοὶ σταυροφόροι. Πλὴν τούτου δὲ ἐγένετο συνεννόησις καὶ μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας καὶ ὅλων τῶν Ἐμιρῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ἀποστατήσαντες ἀναγκάσωσι τὸν σουλτάνον νὰ ἀπασχοληθῇ εἰς Ἀσίαν. Τοῦτο καὶ συνέβη· ὥστε προελάσαντος τοῦ Οὐνυάδου μέχρι Νίσσης, τῇ 3 νοεμβρίου, τὰ ἀντιπαραταχθέντα εἰς αὐτὸν ὀσμανικὰ στρατεύματα, δὲν ἤγοντο ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου Χαλήλ. Ἡ δὲ καταστροφὴ αὐτῶν ὑπῆρξε πάλιν ὁλοσχερής· δισχίλιοι ἔπεσον, τετρακισχίλιοι ᾐχμαλωτεύθησαν καὶ ἐννέα συνελήφθησαν σημαῖαι. Ἡ ζημία τῶν ὀσμανιδῶν ἐγένετο τόσῳ μᾶλλον ἐπαισθητὴ ὅσῳ μεταξὺ τῶν θανόντων καὶ τῶν συλληφθέντων ἦσαν πολλοὶ ἐπιφανεῖς μπέϋδες. Μετὰ δὲ τὸ κατόρθωμα τοῦτο ὁ χριστιανικὸς στρατὸς κυριεύσας τὴν Σόφιαν, ἐτράπη ἐπὶ τὴν Φιλιππούπολιν· καὶ διεκπορθήσας τὰς παρόδους τοῦ Αἵμου κατετρόπωσεν αὖθις ἐκ παρατάξεως τοὺς πολεμίους περὶ Ἰάλοβαζ, συλλαβὼν αἰχμαλώτους πολλοὺς πάλιν ἐπισήμους μπέϋδας.

Ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον ἐν Εὐρώπῃ, ὁ Μουρὰτ ἠσχολεῖτο ἐν Ἀσίᾳ εἰς τὸ νὰ περιστείλῃ τὸν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Οὔγγρων τρίτην φορὰν κατεξαναστάντα ἡγεμόνα τοῦ Καραμᾶν· καὶ τοῦτον μὲν ταπεινώσας διεπέρασεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀλλὰ ἐνταῦθα κεκμηκὼς ἐκ τῶν ἀδιαλείπτων ἐκείνων ἀγώνων ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς ἀντιπάλους. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτοὶ δὲν ἔβλεπον ἐκπληρουμένας τὰς μεγάλας περὶ ἐπικουριῶν ὑποσχέσεις οὔτε τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης οὔτε τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, συνωμολογήθη κατὰ ἰούλιον τοῦ 1444 εἰρήνη δεκαετὴς ἐπὶ τοῖς ὅροις, ὅτι ἡ μὲν Σερβία καὶ ἡ Ἑρζεγοβίνα θέλουσιν ἀποδοθῆ εἰς τὸν Γεώργιον Βράγκοβιτζ, ἡ δὲ Βλαχία θέλει παραμείνει ὑπὸ τὴν Οὐγγαρικὴν ἐπικυριαρχίαν, πρὸς ἀπολύτρωσιν δὲ τοῦ ἐπισημοτάτου τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν μάχην συλληφθέντων μπέϋδων, τοῦ Μαχμοὺτ Τζελεπῆ, ἀδελφοῦ μὲν ὄντος τοῦ μεγάλου βεζύρου, κηδεστοῦ δὲ τοῦ σουλτάνου, θέλουσι καταβληθῆ 70000 δουκάτων. Τὴν εἰρήνην ταύτην διεπραγματεύθη ὁ ἀρχιγραμματεὺς τοῦ σουλτάνου, ὅστις Ἕλλην ὢν ἀρνησίθρησκος ἀπεστάλη ἐπὶ

τούτῳ ὡς πρέσβυς μετὰ συνοδίας ἀνδρῶν ἑκατόν. Καὶ μικρὸν μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ὁ Μουρὰτ Β', ὅστις καίτοι ἐν ἀκμῇ ὢν τῆς ἡλικίας, εἶχεν ὅμως ἀπαυδήσει ἐκ τῶν κυβερνητικῶν μεριμνῶν, ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς καὶ παραδοὺς αὐτὴν εἰς τὸν τεσσαρακαιδεκαέτη υἱόν του Μωάμεθ, ἀπῆλθεν αὐτὸς εἰς Μαγνησίαν, ἵνα διαζήσῃ ἐκεῖ τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς φιλοσοφῶν καὶ ἡδυπαθῶν. Ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἀπολαύσῃ τῶν ἡδονῶν τούτων ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ἡ πρὸ μικροῦ συνομολογηθεῖσα δεκαετὴς εἰρήνη οὐδ' ἑβδομάδας δέκα, ὡς λέγει ὁ Χάμμερ, διήρκεσεν. Ὁ πάπας καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, οἵτινες εἶχον ἐκ παντὸς τρόπου ἀντισταθῇ εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῶν συνθηκῶν, παρέστησαν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας Βλαδισλάον καὶ τὸν μέγαν αὐτοῦ στρατηγὸν Οὐνυάδην, ὅτι ἐπιτηδειοτάτη ἦτο ἡ εὐκαιρία νὰ καταστραφῇ ὁλοσχερῶς τὸ ἐν Εὐρώπῃ ὀσμανικὸν κράτος καθ' ἣν στιγμὴν ὁ μὲν σουλτάνος διέτριβεν ἐν Ἀσίᾳ, ὁ δὲ Καραμὰν ἐπανέστη αὖθις, πολλοὶ δὲ τῶν σατραπῶν διετέλουν στασιάζοντες καὶ ἀδύνατος ἦτο ἡ εἰς τὴν Εὐρώπην διαπεραίωσις τοῦ μεγάλου ὀσμανικοῦ στρατοῦ, διότι ὁ μὲν Ἑλλήσποντος κατείχετο ὑπὸ τοῦ στόλου τῶν σταυροφόρων, ὁ δὲ Βόσπορος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἶχε συνομολογηθῇ εἰρήνη κυρωθεῖσα δι' ὅρκου ὃν αὐτὸς ὁ Βλαδισλάος ὤμοσεν ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀλλ' ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα ἠξίωσε μετὰ δεινῆς εὐγλωττίας, ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἰσχὺν ὁ εἰς ἀπίστους δοθεὶς λόγος καὶ ὅτι ἄλλως τε ἡ Οὐγγαρία δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην ἄνευ τῆς συναινέσεως τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων δυνάμεων. Μέχρι τίνος τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἦσαν χρηστὰ καὶ εὔλογα, δὲν θέλομεν ἐξετάσει ἐνταῦθα. Νομίζομεν ὅμως ὅτι τὸ κάλλιστον τῶν ἐπιχειρημάτων ἤθελεν εἶναι νὰ στείλωσιν οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἰσχυρὸν κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν στρατόν. Δυστυχῶς τοῦτο μὲν δὲν ἔπραξαν, κατέπεισαν ὅμως τὸν Βλαδισλάον καὶ τὸν Οὐνυάδην νὰ ἐπαναλάβωσι τὰς ἐχθροπραξίας. Καὶ ἐν τούτοις οὐ μόνον ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης δὲν ἦλθον ἐπικουρίαι, ἀλλὰ καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Γεώργιος ἐγκατέλιπε τὸν Οὐνυάδην, καὶ οὐδ' ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ὅπου πρὸ μικροῦ μόλις ἦρχισε πολεμικάς τινας παρασκευὰς ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, καιρὸς ἦτο νὰ ἔλθῃ βοήθεια. Ἐξ Ἀλβανίας ὅπου πρὸ μικροῦ ὡσαύτως ἐπεφάνη ὁ Σκεντέρμπεϋς, εἶχον μὲν ἐπέλθει 25 ἢ 30,000 ἄνδρες· ἀλλὰ διεκωλύθησαν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου ἀπὸ τοῦ

νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῶν Οὔγγρων. Ὅθεν οὗτοι δὲν ἐπανέλαβον τὰς ἐχθροπραξίας εἰμὴ μετὰ 10,000 ἀνδρῶν, εἰς οὓς προσετέθησαν μὲν τετρακισχίλιοι Βλάχοι ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Δρακοὺλ, ἀλλ' οὗτος ἐκ προοιμίου παρέστησεν ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἦτο ἀσύνετον, διότι μόνη ἡ θηρευτικὴ τοῦ σουλτάνου ὑπηρεσία ἦτο πολυπληθεστέρα τῆς εὐαρίθμου ἐκείνης στρατιᾶς. Μία ὑπελείπετο πιθανότης ἐπιτυχίας, ἀλλὰ σπουδαία, ὅτι ὁ Μουρὰτ Β' δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ διαπεράσῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην. Ὅθεν οἱ Οὔγγροι προήλασαν θαρρούντως μέχρι Βάρνης καὶ κυριεύσαντες τὴν πόλιν ταύτην ἐστρατοπέδευσαν κατὰ νοέμβριον τοῦ 1444 περὶ αὐτὴν, πλήρεις ἐλπίδων, ὅτε αἴφνης ἔλαβον τὴν φοβερὰν ἀγγελίαν ὅτι ὁ Μουρὰτ ἐστρατοπέδευε 4000 μόλις βήματα μακρὰν αὐτῶν. Τωόντι ὁ σουλτάνος ἐξεγερθεὶς ἐκ τῆς ἀνέσεως αὐτοῦ ἅμα ἔμαθε τὴν διάρρηξιν τῆς εἰρήνης, προσῆλθε μετὰ 40,000 ἀνδρῶν κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἐκεῖ ὅμως ἐπείσθη ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαβῇ ἕνεκα τοῦ σταυροφορικοῦ στόλου. Τότε ἀνῆλθε τὴν ἀσιανὴν παραλίαν μέχρι τοῦ Βοσπόρου. Ἐνταῦθα ἠδύνατο γὰ κωλύσῃ τὴν δίοδον αὐτοῦ ὁ στόλος τοῦ βασιλέως Ἰωάννου. Καὶ ἔπειτα ὑποτιθεμένου ὅτι δὲν ἐγίνετο ἀντίστασις, ἐχρειάζοντο πάντοτε πλοῖα πρὸς διαπόρθμευσιν. Παραδόξως ὁ μὲν στόλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐδ' ἐπεχείρησε ν' ἀντισταθῇ, πλοῖα δὲ, κατ' ἄλλους γενουητικὰ, κατ' ἄλλους ἑνετικὰ, εὑρέθησαν πρόθυμα νὰ ὑπηρετήσωσι τὸν σουλτάνον, ὥστε οὗτος κατώρθωσε νὰ διαπεραιωθῇ πληρώσας ἀνὰ ἓν δουκάτον δι' ἕκαστον διαπεραιούμενον στρατιώτην. Τοιουτοτρόπως εὑρέθη ὅλως ἀπροσδοκήτως εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ. Καὶ συνεκροτήθη λοιπὸν τὴν 10 νοεμβρίου ἡ πολυθρύλητος περὶ Βάρναν μάχη, καθ' ἣν ὁ μὲν Οὐνυάδης ἐπολέμησεν ἡρωϊκῶς καὶ ἤθελεν ἴσως ἐπιτύχει τὴν νίκην, ἐὰν ὁ βασιλεὺς Βλαδισλάος δὲν ἐξώρμα ἀκαίρως, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ ἐμπείρου αὐτοῦ στρατηγοῦ, κατὰ τῶν γιανιτσάρων. Ἐν τῇ συρράξει ταύτῃ εἷς τῶν πρώτων ἔπεσεν ὁ βασιλεὺς, ἅμα δὲ θανόντος αὐτοῦ διελύθη ὁ οὐγγρικὸς στρατὸς, τραπέντος εἰς φυγὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Οὐνυάδου μετὰ τῶν Βλάχων. Περὶ τῆς δυστυχοῦς ταύτης μάχης σώζεται ἔμμετρος αὐτόπτου μάρτυρος *Διήγησις*, ἥτις ἂν καὶ στερεῖται κρίσεως καὶ ἀκριβείας, βεβαιοῖ ὅμως ὁπόσον πολύκροτον ἦτο καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν τὸ τοῦ Οὐνυάδου ὄνομα, καί τοι κατὰ τὴν

τελευταίαν ταύτην περίστασιν, ἠμαυρώθησαν ὀπωσοῦν τὰ προηγούμενα αὐτοῦ κατορθώματα.

«Ὁ Ἰάγκος ὁ πανθαύμαστος καὶ μέγας στρατιώτης»
ἀνακράζει ὁ ποιητής μας, ὁ Ἰάγκος ὅστις ἐπεχείρησε
. . . . . «τὸ γένος τῶν Ῥωμαίων
«νὰ ἐλευθερώσῃ ἐκ παντὸς ἐκ τοὺς Ἀγαρηνούς.»
Αὐτὸς πρῶτος ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῇ πρὸς αὐτούς:
«Εἰ γὰρ ἐτόλμησαν τινὲς αὐτοὺς νὰ πολεμήσουν
Ὡς ῥάχνη ἐπεφάνησαν ἐμπρὸς Ἰσμαηλίτας.»

Μετὰ τὴν νίκην ἐκείνην ἐπανῆλθε πάλιν ὁ Μουρὰτ εἰς τὰ ἐν Μαγνησίᾳ ἐνηβητήρια αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπὶ μικρὸν ἀπήλαυσε τῶν ἀγαθῶν τῆς ἀναπαύσεως ταύτης. Ἐκραγείσης ἐν Ἀδριανουπόλει στάσεως τῶν γιανιτσάρων, κατηυνάσθη μὲν αὕτη διὰ μικρᾶς αὐξήσεως τοῦ σιτηρεσίου αὐτῶν, ἀλλ' ὁ μέγας βεζύρης Χαλὴλ καὶ πολλοὶ τῶν μεγιστάνων παρέστησαν εἰς τὸν Μουρὰτ Β' ὅτι ὁ πεντεκαιδεκαέτης υἱός του δὲν ἔχει ἔτι ἀρκετὰ ἰσχυρὸν τὸν βραχίονα ἵνα κυβερνήσῃ τὸ κράτος, καὶ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νὰ δράξῃ αὖθις τὰς ἡνίας ὁ πατήρ. Ὁ Μουρὰτ ἐνόησεν ὅτι αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι εὔλογοι καὶ ἀνέλαβε τὸ τρίτον τὴν ἀρχήν, ἀνέλαβε δὲ αὐτὴν ἐγκαίρως, διότι ἂν ἡ ἀπὸ βορρᾶ θύελλα διεσκεδάσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ τῆς περὶ Βάρναν πανωλεθρίας τῶν χριστιανῶν, ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐξηγέρθησαν δύο ἕτεροι ἀντίπαλοι τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρξατο ἀληθῶς εἰπεῖν τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ στάδιον εἷς τῶν μεγίστων μαρτύρων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο εἷς τῶν ἓξ υἱῶν τοῦ ἐν ἔτει 1425 ἀποθανόντος βασιλέως Μανουὴλ, ὅ ἐστιν εἷς τῶν ἀδελφῶν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου. Ἐγεννήθη δὲ τῇ 7 φεβρουαρίου 1405, καὶ ἔπραττε μὲν τὰ δημόσια πράγματα πρὸ καιροῦ, καταλειφθεὶς ἐπανειλημμένως ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, τῷ 1423 καὶ τῷ 1437, διατελέσας δὲ ἐν τῷ μεταξὺ εἷς τῶν τριῶν τῆς Πελοποννήσου δεσποτῶν, ἀλλὰ πρωταγωνιστὴς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τούτων δὲν ἐγένετο εἰμὴ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1444. Διατὶ ἐπωνομάσθη Δραγάσης ἢ Δράγασις ἢ Δράγαζης, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Δουκάγγιος λέγει ὅτι ἔλαβε τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο ἐκ τοῦ πρὸς μητρὸς πάππου, Σέρβου ἄρχοντος τῆς

περὶ Βαρδάριον χώρας ὀνόματι Κωνσταντίνου Δραγάσῃ, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα εἶχε λάβει σύζυγον ὁ βασιλεὺς Μανουήλ. Καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀπίθανον. Ἴσως δὲ ἀπεδόθη εἰς μόνον αὐτὸν ἐκ τῶν ἓξ ἐκείνου ἐγγόνων τὸ ἐπωνύμιον, διότι μόνος αὐτὸς ἔφερε καὶ τὸ κύριον τοῦ πάππου ὄνομα. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἐκ τῶν σωζομένων χρονογράφων οὔτε ὁ Φραντζῆς, οὔτε ὁ Δούκας, οὔτε ὁ Χαλκοκονδύλης, οὔτε ὁ ἐσχάτως δημοσιευθεὶς Κριτόβουλος, ἐπονομάζουσιν αὐτὸν Δραγάσην. Τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο φαίνεται μᾶλλον περισωθὲν ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν ποιηθέντος *Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, τοῦ λέγοντος αὐτὸν *Κὺρ Κωνσταντῖνον Δράγαζην*. Ἀπὸ δὲ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ εἰσεχώρησεν εἰς συγγραφὰς μεταγενεστέρων τινῶν λογίων, οἷον τὴν μακρὰν ἐπιστολὴν τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ πρὸς τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον, τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀλλ' ὑπὸ τοῦ λαοῦ δὲν ἐκαλεῖτο μόνον Δράγαζης· ἐπελέγετο καὶ *Δράκος* διὰ τὴν πολεμικὴν αὐτοῦ ἀνδρείαν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἑτέρου συγχρόνου ποιητοῦ, τοῦ γράψαντος λατινιστὶ ποίημα ἐπιγεγραμμένον «Ubertini Pusculi Brixiensis Constantinopoleos libri IV.» Μήπως ὅμως ὑπῆρξε συγγένειά τις μεταξὺ τῶν δύο ἐπωνυμίων· καὶ ἢ τὸ *Δράκος* ἐγένετο ἐκ συγκοπῆς τοῦ *Δράγαζης*, ἢ τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν ἀπεδόθη τῷ Κωνσταντίνῳ εἰμὴ ἀφοῦ οὗτος ἐπεκλήθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ *Δράκος*;

Ὅπως δήποτε τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀπέβη τὸ δημοτικώτατον ἁπάντων τῶν ὀνομάτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας· καὶ δικαίως. Αὐτὸς πρῶτος τῳόντι ἐστρατήγησε τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν μακραίωνα τούτου περὶ ὑπάρξεως κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ἀγῶνα· αὐτὸς ἀνεκήρυξεν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν νέον ἑλληνισμὸν ὡς τὸν μόνον τοῦ μεσαιωνικοῦ κληρονόμον· καὶ αὐτός, διὰ θανάτου ἡρωϊκοῦ, περιηύγασε δι' αἴγλης ἀνεξιτήλου τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ εὐκλεοῦς γεννήτορος τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Εἴδομεν ὅτι περὶ τὸ 1430 ἡ Πελοπόννησος ἀπηλλάγη τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας (ἐκτὸς ἐννοεῖται τῶν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένων παραλίων)· καὶ ὁ ἀναγνώστης ἐπιθυμεῖ βεβαίως νὰ μάθῃ πρὸ πάντων εἰς ποίαν τινὰ κατάστασιν ἐξῆλθεν ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς κυριαρχίας ἐκείνης ἡ ἀρχαία αὕτη τοῦ ἑλληνισμοῦ ἑστία, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ

γίνῃ καὶ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ ἡ κυριωτάτη ἀφετηρία. Καθ' ἃ καὶ προηγουμένως διὰ μακρῶν παρεστήσαμεν, ἡ φραγκοκρατία, ἂν συνετέλεσεν εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ἀνεξαρτησίας, παραλαβοῦσα ὅμως συνάρχοντας πολλοὺς τῶν μεγιστάνων τῆς χώρας καὶ συμμέτοχον τῶν πολεμικῶν αὐτῆς ἐπιχειρήσεων τὸν λαόν, καὶ ἀναθρέψασα αὐτοὺς εἰς τὰ ἴδια ἤθη, καὶ ἀσκήσασα περὶ τὰ ὅπλα, ἐνεφύσησεν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος, διαθέσεις καὶ ἕξεις ἀρειμανίους, ὧν ἄλλοτε ὅλως σχεδὸν ἐστεροῦντο. Ἡ μακρὰ ἀναρχία ἡ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς φραγκοκρατίας, ἤτοι κατὰ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα, ἐπικρατήσασα, ἠλάττωσεν οὐσιωδῶς τὰ πλεονεκτήματα ὅσα παρήχθησαν ἐνταῦθα ἐκ τῆς πρώτης τῶν Φράγκων περιόδου, ἐπὶ τῶν Βιλλεαρδουΐνων. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἡ ἀνικανότης τῶν κυβερνητῶν, αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Τούρκων, ἡ ἐγκατάστασις νέων ἐποίκων, τῶν Ἀλβανῶν, ὄχι μόνον κατέστρεψαν τὴν προτέραν ὑλικὴν τοῦ τόπου εὐημερίαν, ὄχι μόνον ἐνόθευσαν ἔτι μᾶλλον τὸν ἰθαγενῆ πληθυσμόν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀπαραιτήτως ἐπενήργησαν εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἀλλοίωσιν. Διὰ τὴν ἀδιάκοπον ἐκείνην ἀστασίαν καὶ ἀνωμαλίαν τῶν πραγμάτων τὴν ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα διαρκέσασαν, ἠλαττώθη μὲν ἡ πειθαρχία, ἐσυνήθισαν δὲ οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς μεταβολὰς καὶ τὰς στάσεις, ἀπέβαλον δὲ πᾶσαν περὶ μονίμου ἀποκαταστάσεως πεποίθησιν καὶ, ὡς ἐκ τούτων πάντων, ἀνεπτύχθησαν παρ' αὐτοῖς πλεῖσται ὅσαι συμπαρομαρτοῦσαι εἰς τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων κακίαι. Παρέμειναν ὅμως αἱ παρεισαχθεῖσαι ἅπαξ ἐν τῇ χώρᾳ πολεμικαὶ ἕξεις, καὶ ἂν αἱ ἕξεις αὗται δὲν ἴσχυσαν νὰ συντηρήσωσι τὸ καθεστὸς, παρεσκεύασαν ὅμως τὴν ἀνάπλασιν τοῦ μέλλοντος. Περὶ τὸ 1430, οἱ μὲν ἀρχαῖοι συναθληταὶ τῶν Βιλλεαρδουΐνων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν παντοδαποὶ Φράγκοι ἐξέλιπον εἴτε θανόντες, εἴτε ἀποδημήσαντες, εἴτε ἐξελληνισθέντες καὶ ὡς ὑποτελεῖς τῶν Παλαιολόγων ἔκτοτε ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι· ἐξέλιπον ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε μετὰ 225 ἐτῶν κυριαρχίαν ἐν Πελοποννήσῳ, οὐδὲ ἓν περιεσώθη ἐν αὐτῇ οἰκογενειακὸν ἐπωνύμιον ἀναμιμνῆσκον τὴν κυριαρχίαν ἐκείνην. Τὴν δὲ τάξιν αὐτῶν κατέλαβον πρὸ πάντων Ἕλληνες μεγιστᾶνες οἷον ὁ μέγας στρατοπεδάρχης τοῦ Κωνσταντίνου Γεώργιος Δαιμονογιάννης, ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος Δερμοκαΐτης, φεουδάρχης περὶ Πάτρας, ὁ Δημήτριος Μαμωνᾶς Γρηγορᾶς, κύριος τοῦ

φρουρίου Πρινίκου, οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Γεμιστοῦ, Δημήτριος καὶ Ἀνδρόνικος, κύριοι ὁ μὲν τοῦ Φαναρίου, ὁ δὲ τῆς Βρύσσης, ὁ Ἀθανάσιος Λάσκαρις ὁ ἀποσταλεὶς παρὰ τοῦ Δημητρίου πρέσβυς πρὸς τοὺς Φλωρεντινούς, ὁ Ἰωάννης Σοφιανὸς Δαιμονογιάννης, ἢ, καθὼς λέγει αὐτὸν ὁ Φραντζῆς, Εὐδαίμων Ἰωάννης, μεσάζων ἢ πρωθυπουργὸς τοῦ Κωνσταντίνου διατελέσας, αὐτὸς οὗτος ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, ὅστις ἔλαβε «τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης καὶ διοίκησιν πάντων τῶν πέριξ αὐτῆς, ἤγουν Κουλᾶ, Ἑβραϊκῆς Τρίπης, Τζεραμίου, Παγκότων, Σκλαβοχωρίου καὶ πάντων τῶν ἄλλων αὐτῆς χωρίων καὶ πάντα τὰ εἰσοδήματα αὐτῶν, ὡς οὐκ εἶχεν οὐδεὶς ἄλλος πώποτε τὴν τοιαύτην διοίκησιν.» Καὶ πλὴν τούτων ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ λαβὼν τὴν διοίκησιν τῆς Κορίνθου, Ἀλέξιος Λάσκαρις, ὁ διοικητὴς Πατρῶν, καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων προέκυψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἄλλοι μεγιστᾶνες ἐν Πελοποννήσῳ, ἑτέρας καταγωγῆς, διότι ἦσαν ἢ Γασμοῦλοι, δηλαδὴ ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Φράγκων οἷοι λ χ. οἱ ἰσχυροὶ Φραγκόπουλοι, ἐξ ὧν ὁ Λέων διετέλεσε πρωτοστράτωρ τοῦ Θεοδώρου Β', ἢ βουλγαρικοῦ γένους ὁποῖοι ἦσαν οἱ Ἀσὰν, παντοδύναμοι κηδεσταὶ τοῦ Δημητρίου· ἢ Ἀλβανοὶ οἷος ὁ Πέτρος ὁ Χωλὸς, ἀπόγονος τῶν Βούων ἢ Μπούων τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Εὑρίσκομεν λοιπὸν τότε ἐν Πελοποννήσῳ πολλὰς καὶ μεγάλας οἰκογενείας, αἵτινες ἀνατραφεῖσαι ἐν τῇ φραγκικῇ σχολῇ τοῦ παρελθόντος ἀνέδειξαν ἄνδρας οὐκ ὀλίγους διαπρεπεῖς περί τε τὰ πολεμικὰ πράγματα καὶ τὴν διοίκησιν. Παρεκτὸς δὲ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας συνετέλεσεν εἰς τὴν τοιαύτην τῆς Πελοποννήσου ἀναβίωσιν καὶ ἡ ἐν Μισθρᾷ πρώϊμος ἐγκαθίδρυσις τῶν γόνων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει δυναστείας, δι' ὧν μετεβιβάσθησαν εἰς τὴν χερσόνησον ἐν μέρει αἱ τελευταῖαι περιλιπόμεναι δυνάμεις τοῦ μεσαιωνικοῦ κράτους καὶ ἰδίως ὁ τότε ἀρχίσας νὰ προάγηται καὶ νὰ λαμβάνῃ πρακτικώτερον χαρακτῆρα νεώτερος ἑλληνισμὸς, τοῦ ὁποίου εἷς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀντιπροσώπων, ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς, ἐνταῦθα, ὡς ἠξεύρομεν, ἐζήτησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ μέγα τῆς διοικητικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως σύστημα αὐτοῦ.

Οὕτως εἶχεν ἡ Πελοπόννησος ὅτε κατεβλήθη ἡ ἐν αὐτῇ φραγκοκρατία καὶ ἐνιδρύθησαν ἀντ' αὐτῆς οἱ τρεῖς Παλαιολόγοι, Θεόδωρος, Κωνσταντῖνος καὶ Θωμᾶς. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησε πρὸ καιροῦ, ὅτι,

ἐπειδὴ τὸ κράτος περιωρίσθη πρὸς βορρᾶν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἥτις ἔχουσα πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῆς τὸν φοβερὸν πολέμιον, μικρὰ ἠδύνατο νὰ πράξῃ οἴκοθεν ἵνα ἀνακύψῃ ἐκ τῆς καταπτώσεως ἐκείνης, τὸ μόνον μέρος ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἐλπὶς νὰ ὀργανωθῇ ἀξιόμαχός τις ἑλληνικὴ δύναμις ἱκανὴ νὰ ἐπέλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἰθαγενῶν, ἦτο ἡ Πελοπόννησος. Ἀλλὰ συγχρόνως ἐνόησεν, ὅτι ἐν ὅσῳ αὕτη ἦτο διῃρημένη μεταξὺ τριῶν δυναστῶν, οὐδὲν σπουδαῖον ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ. Κατὰ δυστυχίαν οὐδεὶς τῶν ἀδελφῶν του εἶχε τὴν συνείδησιν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ παύσῃ ἐπικρατοῦσα αὐτόθι πολυαρχία· ὥστε πολλὰ ἐπὶ ματαίῳ παρῆλθον ἔτη πρὶν ἡ οὖτος καταπείσῃ αὐτοὺς νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ τὴν ὅλην τῆς χώρας ἐκείνης ἡγεμονίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δὲν ἔπαυσεν ἐνεργῶν τὰ δέοντα, ὁτὲ μὲν ἐν Πελοποννήσῳ, ὁτὲ δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριψεν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1437 ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη κατ' ἀρχὰς ὡς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὅστις ἀπελθὼν τότε εἰς Ἰταλίαν παρέδωκεν εἰς αὐτὸν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους, διότι ἤξευρεν, ὅτι αὐτὸς μόνος εἶναι ἱκανὸς νὰ τὸν ἀναπληρώσῃ ἀπόντα. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἰωάννου ὁ Κωνσταντῖνος ἐξηκολούθησε διατρίβων παρ' αὐτῷ, καὶ ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν ἀπελπισθεὶς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ βουλεύματος, συνήνεσε νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν ἕτερον ἀδελφὸν αὐτοῦ, τὸν Δημήτριον, τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις καὶ νὰ λάβῃ ἀντ' αὐτῶν τὴν Σηλυβρίαν. Ἀλλὰ τελευταῖον συμπράξαντος δραστηριώτερον τοῦ βασιλέως Ἰωάννου, ἀφ' ἧς ἀνέλαβε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ Βλαδισλάου, κατεπείσθησαν ὁ μὲν Δημήτριος νὰ μὴ μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον, ὁ δὲ ἐν Μισθρᾷ ἄρχων Θεόδωρος Β' νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸ ὑπ' αὐτοῦ κυβερνώμενον μέγα τῆς χερσονήσου μέρος, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1443 ἀφίκετο εἰς Μισθρᾶν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν ἂν ὄχι ὁλοκλήρου τῆς χερσονήσου, βεβαίως ὅμως τοῦ μείζονος αὐτῆς μέρους, διότι τὸ δεσποτάτον τοῦ Μισθρᾶ περιέλαβε τότε τὴν Λακωνικήν, τὴν Κορινθίαν, τὴν Ἀχαΐαν, τὴν Ἀρκαδίαν καὶ τὰ ἀνατολικὰ τμήματα τῆς Μεσσηνίας, ὁ δὲ Θωμᾶς περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν Ἦλιδα· καὶ πλὴν τούτου ἀνομολογῶν τὴν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ὑπεροχὴν δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε συμπράττων μετ' αὐτοῦ εἰλικρινῶς.

Ἅμα γενόμενος τοιουτοτρόπως κύριος τῆς Πελοποννήσου ὁ Κωνσταντῖνος παρεσκευάσθη εἰς τὸν κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγῶνα. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅμως ὅτι ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τοῦτον βραδύτερον τοῦ δέοντος ὡς μὴ ὤφελε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἔφθασεν εἰς Μισθρᾶν κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1443, ὅ ἐστι, καθ' ὃν χρόνον ὁ Οὐνυάδης διεξῆγε τὴν νικηφόρον αὐτοῦ *μακρὰν* ἐκστρατείαν καὶ κατέβαλλε τοὺς ὀσμανίδας περὶ Νίσσαν καὶ περὶ Ἰάλοβαζ. Ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἐγίνετο κύριος τῆς Πελοποννήσου πρὸ 15 ἐτῶν ἢ πρὸ 10 ἢ καὶ πρὸ 5 μόνον, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκ Φλωρεντίας ἐπιστροφὴν τοῦ ἀδελφοῦ του, ὅπερ ἦτο εὔκολον καὶ εὔλογον νὰ συμβῇ ἔκτοτε, ἤθελεν ἔχει καιρὸν νὰ ὀργανώσῃ τὰς δυνάμεις τῆς χώρας, νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν ταύτην, καὶ ἀπὸ τοῦ 1442, ὅτε τὸ πρῶτον ἐπέπεσεν ὁ Οὐνυάδης κατὰ τῶν ὀσμανικῶν στρατῶν καὶ κατετρόπωσεν αὐτοὺς περὶ Ἐρμανστὰτ καὶ περὶ Βασὰγ, νὰ προελάσῃ ἐκ Θεσσαλίας εἰς προϋπάντησιν τοῦ ἀπὸ βορρᾶ κατερχομένου στρατηγοῦ τῶν Οὔγγρων καὶ νὰ ἐμβάλῃ οὕτω τοὺς πολεμίους εἰς ἀμηχανίαν. Ἀλλ' ἀρξάμενος τοῦ ἔργου τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ 1443 ἐδέησε νὰ κατατρίψῃ εἰς παρασκευὰς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἤθελεν ἔχει σύμμαχον τὸν Οὐνυάδην. Ἐπεχείρησε μὲν ἀμέσως τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἰσθμοῦ, ἣν καὶ συνεπλήρωσε μετὰ ἀξιομνημονεύτου ταχύτητος κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ ἑπομένου ἔτους· δὲν ἔπαυσε συνεννοούμενος μετὰ τῶν Οὔγγρων· συνεκέντρωσε τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Θωμᾶ περὶ Κόρινθον, ἧς τὸ σπουδαιότατον φρούριον ἐπέτρεψεν εἰς τὸν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Δημητρίου συγγενῆ Δημήτριον Ἀσὰν, καὶ ἔπειτα, ἐξελθὼν τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἠνάγκασε τὸν τότε δοῦκα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας Νέριον Β' νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν του καὶ νὰ πληρώνῃ 30,000 χρυσῶν κατ' ἔτος. Ἀλλὰ τούτων γινομένων ἐνταῦθα, ἔλαβον τὰ κατὰ τὸν Οὐνυάδην πρὸς βορρᾶν τροπὴν ὀλεθρίαν, διότι μετὰ τὴν ῥῆξιν τῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1444 συνομολογηθείσης εἰρήνης ἐπῆλθε τῇ 10 νοεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου ἡ περὶ Βάρναν πανωλεθρία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ὁ Κωνσταντῖνος κατελείφθη μεμονωμένος ἀπέναντι τῆς ὀσμανικῆς παντοδυναμίας. Καθ' ἃ ὅμως προείπομεν ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο πρὸ πάντων ἄνθρωπος τοῦ καθήκοντος, ἀρξάμενος δὲ ἅπαξ τοῦ ἔργου, δὲν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, καίτοι κάλλιστα συναισθανόμενος ὅτι ὑφίσταται τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων. Τῷ ὄντι δὲν ἤρκει ὅτι ἦτο μεμονωμένος, ἀλλὰ

δὲν εἶχε λάβει καιρὸν νὰ ἀναδιοργανώσῃ, νὰ συγχωνεύσῃ καὶ νὰ ἀσκήσῃ ἀποχρώντως τὰ ποικίλα στοιχεῖα ἐξ ὧν συνέκειτο τότε ὁ πληθυσμὸς τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ, παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων, ὑπῆρχον καὶ Φράγκοι καὶ Γασμοῦλοι καὶ Βούλγαροι καὶ Ἀλβανοί, ἐξ ὧν οἱ πλεῖστοι τοσοῦτον μικρὰν παρεῖχον ἐγγύησιν πίστεως, ὥστε ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος παρεσκευάζετο κατεσπευσμένως εἰς τὸν κρίσιμον ἐκεῖνον ἀγῶνα, οἱ Ἀλβανοί, στασιάσαντες ὑπὸ Πέτρον τὸν Χωλὸν καὶ αὐτὸν τὸν ἕλληνα Ἐμμανουὴλ Καντακουζηνόν, συνεννοοῦντο μετὰ τῶν Τούρκων. Ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων ἦτο χείρων ἔτι εἰ δυνατόν· διότι ὁ Νέριος Β', καίτοι ὑποκύψας ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Κωνσταντίνου, δὲν ἐδίσταζε νὰ συνεννοῆται ὡσαύτως μετὰ τῶν Τούρκων, τῶν ὁποίων ἄλλως τε ἦτο πρὸ καιροῦ ὑποτελής.

Κατ' ἀρχὰς ἡ τύχη ἐφάνη προμειδιάσασα ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον. Μετὰ τὸ περὶ Βάρναν κατόρθωμα ὁ Μουρὰτ παρητήθη αὖθις τῆς ἀρχῆς· ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν ὀσμανιδῶν ἐκάθησε παῖς ἑκκαιδεκαέτης· οἱ γενίτσαροι ἐστασίασαν ἐν Ἀδριανουπόλει· τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1445 προσῆλθον εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Κωνσταντίνου 300 Βουργούνδιοι μαχηταί· καὶ αὐτὸς ὁ παλίμβουλος δεσπότης τῶν Σέρβων Γεώργιος ἐφαίνετο διατεθειμένος νὰ παράσχῃ συνδρομήν. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐξακολουθήσας ἀπὸ τοῦ φεβρουαρίου 1445 τὸ ἐπιχείρημα κατέλαβε τὴν Δαυλίδα καὶ μέγα μέρος τῆς Φωκίδος, τὸ Λοιδωρίκιον, τὴν Βιτρινίτζαν καὶ προχωρήσας εἰς Θεσσαλίαν, τῆς ὁποίας οἱ Βλάχοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ συνταχθῶσι μετ' αὐτοῦ, κατέλαβε τὴν ἐπαρχίαν ταύτην καὶ ἐπέστησεν αὐτῇ ἴδιον ἄρχοντα. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον τὰς ἐφημέρους ταύτας ἐπιτυχίας ἔμελλον νὰ παρακολουθήσωσι συμφοραὶ δειναί. Ὁ Μουρὰτ ἀνέλαβε τὸ τρίτον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἐν ἔτει 1445· ὁ Νέριος δὲν ἔπαυσε καταμηνύων εἰς τὸν μπεϋλέρμπεϋν τῆς Ῥούμελης Τουραχὰν τὰς ἐνεργείας τοῦ Κωνσταντίνου· ὁ Τουραχὰν εἶχε καὶ ἴδιον συμφέρον νὰ περιστείλῃ τὰς ἐνεργείας ταύτας, διότι ὑπελάμβανε τὴν Θεσσαλίαν ὡς ἴδιον κληρονομικὸν τιμάριον. Ἀμφότεροι λοιπὸν διὰ τῶν ἀδιαλείπτων αὐτῶν παραστάσεων κατέπεισαν τὸν Μουρὰτ, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐπεμβῇ· καὶ τῳόντι τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1446 ὁ σουλτάνος συνεκέντρωσεν εἰς Φερὰς στρατὸν πολυάριθμον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀσύνετον νὰ παραταχθῇ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὴν δύναμιν ἐκείνην,

ἥτις πρὸ ὀλίγου ἔτι κατετρόπωσε τοὺς ἀρίστους μαχητὰς τῆς Εὐρώπης· ὑπεχώρησε λοιπὸν ὄπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἰσθμοῦ, ὁ δὲ στρατὸς τοῦ σουλτάνου προελάσας ἀκωλύτως μέχρι Θηβῶν, ἀπέβαλεν ἐκεῖθεν τὸν φρούραρχον τοῦ δεσπότου καὶ ἀπέδωκε τὴν πόλιν εἰς τὸν Νέριον, ἐνῷ ἀπόσπασμά τι τοῦ κυρίου στρατοῦ κατέλαβε τὸ Λοιδωρίκιον, τὸ Γαλαξείδιον καὶ τὰ Σάλωνα. Τούτων γενομένων ἐπλησίασεν ὁ σουλτάνος περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου εἰς τὸν Ἰσθμόν, συνεπαγόμενος ἑξήκοντα μὲν χιλιάδας ἀνδρῶν ἐν οἷς καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Νερίου ἀγομένην ἐπικουρίαν, πολλὰ δὲ τηλεβόλα καὶ ἄλλας πολιορκητικὰς μηχανάς, καὶ ἐστρατοπέδευσε περὶ Μιγγίας. Ὁ Κωνσταντῖνος, πρὶν ἢ ἀναρρίψῃ τὸν περὶ τῶν ὅλων κύβον, ἐνόμισε καλὸν νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἵνα σώσῃ τοὐλάχιστον τὴν Πελοπόννησον καὶ ἔπεμψεν ἐπὶ τούτῳ πρὸς τὸν Μουρὰτ πρέσβυν, τὸν πατέρα τοῦ ἱστορικοῦ Χαλκοκονδύλη, προτείνων, ὅτι παραιτεῖται πάσης ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἀξιώσεως· ἀλλ' ὁ σουλτάνος τὸν μὲν πρέσβυν συλλαβὼν ὡς κατάσκοπον ἐφυλάκισεν, ἀπήτησε δὲ παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου νὰ κατεδαφίσῃ μὲν τὰ τείχη τοῦ Ἰσθμοῦ, νὰ τελέσῃ δὲ φόρον ἕνεκα τῆς Πελοποννήσου. Ἐννοεῖται ὅτι ἀμαχητὶ τοιαῦται ἀπαιτήσεις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνωσι δεκταί, ὥστε ὁ ἀγὼν ἀπέβη ἀναπόδραστος.

Ὁ Μουρὰτ κατῆλθε τότε μετὰ ἓξ χιλιάδων ἀνδρῶν ἐκ τοῦ ἐν Μιγγίαις στρατοπέδου, ἵνα παρατηρήσῃ ἰδίοις ὀφθαλμοῖς τὰ τοῦ Ἰσθμοῦ ὀχυρώματα· καὶ ἔπειτα περιέμεινεν ἔτι ἡμέρας τινὰς ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἤθελε παραδοθῆ, διότι ὁ Τουραχὰν εἶχε δώσει εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ τοιαύτας ἐλπίδας. Περιμείνας δὲ ἐπὶ ματαίῳ, ἀφοῦ ἐπέπληξε τὸν στρατηγόν του διότι προέτρεψεν αὐτὸν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐν χειμῶνι τὴν ἐκστρατείαν ἐνῷ αὐτὸς ἤθελε νὰ τὴν ἀναβάλῃ μέχρι τοῦ προσεχοῦς θέρους, παρέταξε τελευταῖον σύμπαντα τὸν στρατὸν πρὸ τῶν ὀχυρωμάτων, ἔστησε τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐκεῖ ὅπου πιτυῶν πάλαι ποτὲ περιελάμβανε τὸν καθωσιωμένον τῶν Ἰσθμίων χῶρον, καὶ ἤρχισε τὴν πολιορκίαν. Ἐπὶ τοῦ πεδίου ἐκείνου ὅπου ἐτελοῦντο αἱ ἀρχαῖαι εἰς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος ἁρματοδρομίαι, προήλασαν κατὰ τοῦ χαρακώματος αἱ πολιορκητικαὶ τῶν Τούρκων μηχαναὶ καὶ ἔσεισαν τό τε χαράκωμα καὶ τὸν Ἰσθμόν. Ἐν διαστήματι τριῶν ἡμερῶν προσεβάλλετο τὸ περιτείχισμα κατὰ δὲ τὴν ἑσπέραν τῆς τετάρτης, ἥτις ἦτο ἡ 3 δεκεμβρίου 1446, ἀνήφθησαν πυρὰ πολλὰ εἰς τὸ ὀσμανικὸν στρατόπεδον καὶ ἀντήχησαν ὕμνοι πο-

λεμιστήριοι προαναγγέλλοντες, καθ' ὃ εἶχον οἱ πολέμιοι ἔθος, τὴν μετὰ δύο ἡμέρας γενησομένην ἔφοδον. Τῇ δὲ πρωΐᾳ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας, ἥτις ἦτο καὶ 7 τοῦ δεκεμβρίου μηνός, κύμβαλα καὶ αὐλοὶ καὶ σάλπιγγες ἔδωκαν τὸ σημεῖον τῆς ἐφόδου. Ἐνῷ ὑπόνομοι διώρυσσον τὸ τεῖχος, ἐνῷ τὰ πυροβόλα διεκώλυον τοὺς Πελοποννησίους νὰ προκύψωσιν ἐκ τῶν ἐπάλξεων, προσήχθησαν κλίμακες καὶ ἤρχισαν ἀναβαίνοντες ἐπ' αὐτῶν οἱ τολμηρότατοι τῶν γενιτσάρων ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ αὐτοῦ παροτρυνόμενοι. Τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου ἀναβάντος γενίτσαρη περιεσώθη ὑπὸ τῆς ἱστορίας· ὁ Χαλκοκονδύλης τὸν ὀνομάζει Χιτήρην, ὁ δὲ Χάμμερ λέγει αὐτὸν Χίσρ, ἦτο δὲ Σέρβος τὴν καταγωγήν· καὶ παρηκολούθησαν τοῦτον πολλοὶ ἄλλοι, ὁ δ' ἀγὼν ἐγένετο τότε ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ ἐντὸς αὐτῶν. Ὁ ἀγὼν οὗτος ἠδύνατο νὰ παραταθῇ, διότι ὄπισθεν τοῦ χαρακώματος ἵστατο στρατὸς πολυάριθμος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου αὐτοῦ ἐμψυχούμενος· ἀλλ' αἱ ἐκ τῶν ἐπάλξεων ὑποχωρήσασαι φρουραὶ παρέσυραν ἀλληλοδιαδόχως εἰς φυγὴν τὰ λοιπὰ τάγματα. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐπροσπάθησαν νὰ ἀναστείλωσι τὴν τροπὴν ταύτην, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούοντο, διότι ὁ ἐκ τοῦ προχείρου συγκροτηθεὶς ἐκεῖνος στρατὸς δὲν εἶχε προφθάσει νὰ συμπαγῇ δι' ἰσχυρῶν πειθαρχίας δεσμῶν, τὸ δὲ χείριστον, σπουδαῖος φόβος ὑπῆρχε μήπως ἐπιτεθῶσιν ὄπισθεν οἱ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου στασιάσαντες Ἀλβανοί. Τούτων πάντων ἕνεκα ὅ,τε Κωνσταντῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἠναγκάσθησαν νὰ παρακολουθήσωσι τὴν γενικὴν τροπήν, τότε δὲ φοβερὰ ἐπῆλθε πανωλεθρία, καθὰ ἀνακράζει ὁ τοῦ *Θρήνου* ποιητής.

Ὦ Κόρινθος πολύθλιβος, πολὺ κακὸν τὸ εἶδες
Τότες ὅταν ἐχάλασαν οἱ Τοῦρκοι τὸ Ἐξαμίλι.
Ὅλος ὁ κάμπος ἔγεμεν ἅρματα καὶ δοξάρια,
Σαγίταις χρυσοπτέρυγιαις, σπαθία κοσμημένα·
Κεφαλαί, χέρια, σώματα 'ς τὸν κάμπον ἁπλωμένα.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἰσθμοῦ ὁ Μουρὰτ γενόμενος κύριος εὐχερῶς τῆς ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐγκαταλειφθείσης Κορίνθου, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Τουραχὰν 1000 γενιτσάρους ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν δῄωσιν τῆς πέριξ χώρας, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ ἐτράπη διὰ τῆς Σικυῶνος καὶ τῆς ἄλλης Κορινθιακῆς παραλίας ἐπὶ τὰς Πάτρας. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡ πλουσιωτάτη, ὡς φαίνεται, τῆς χερσονήσου, διότι οὐ μόνον ὁ Χαλκοκονδύλης ὀνομάζει αὐτὴν *πόλιν*

εὐδαίμονα, ἀλλὰ καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ *Θρήνου*, πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀποτεινόμενος λέγει·

Αὐτὴν τὴν Πάτραν τὴν πτωχὴν εἶχες παρηγοριάν σου,
Πουγγίν σου καὶ σακκούλι σου εἰς ὅλαις ταῖς δουλείαις,
Εἰς ὅλαις σου ταῖς ὄρεξαις καὶ εἰς τὰ θελήματά σου.

Ἀλλ' ὁ Μουρὰτ εὗρεν αὐτὴν σχεδὸν ἔρημον· οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων εἶχον καταφύγει εἰς τὴν ἀντικρὺ Στερεὰν Ἑλλάδα, οἱ δὲ παραμείναντες τετρακισχίλιοι ἄνθρωποι παραδοθέντες ἀμαχητὶ ἐξηνδραποδίσθησαν. Ἡ ἀκρόπολις ὅμως ἀντέστη γενναίως. Εἰς μάτην οἱ γενίτσαροι ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένας ἐφόδους· «οἱ Ἕλληνες ῥητίνην καὶ πίσσαν πυρὶ ἁψάμενοι κατὰ ὀπήν, τούς τε νεήλυδας ἐξεκρούσαντο ἀμυνόμενοι καὶ ἐκράτυνον τὴν ἀκρόπολιν.» Ἡ ἀντίστασις αὕτη ἔσωσε τὴν λοιπὴν Πελοπόννησον. Ἐπανελθόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Τουραχὰν εἰς τὸ στρατόπεδον μετὰ λείας πολλῆς ἀνδραπόδων, ὁ Μουρὰτ δὲν ἐνέκρινε νὰ ἐπιμείνῃ, ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια καὶ συνωμολόγησε πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον εἰρήνην δι' ἧς οὗτος κατέστη ἔκτοτε φόρου ὑποτελὴς τῶν Τούρκων. Καί τοι δὲ ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη δὲν ἐξετάθη εἰμὴ εἰς τὰ βορειοδυτικώτερα τῆς Πελοποννήσου, ἀπέβη ὅμως ὀλεθριωτάτη, πρὸ πάντων διότι ἐματαίωσε τὸ γενναῖον ἐπιχείρημα τοῦ Κωνσταντίνου· πλὴν τούτου δὲ ἐπήγαγε συμφορὰς δεινὰς εἰς τὴν χερσόνησον, διότι τότε οὐ μόνον τὰ ὀχυρώματα τοῦ Ἰσθμοῦ ἐντελῶς κατεστράφησαν, ἀλλὰ καὶ ἡ Κόρινθος ἐπυρπολήθη, καὶ αἱ Πάτραι ἐδηώθησαν, καὶ ἑξήκοντα ὡς βεβαιοῦσι χιλιάδες ψυχῶν ἀπήχθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν.

Τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἑπομένου ἔτους, 1447, ἐδέησεν ὁ Μουρὰτ νὰ στρατεύσῃ εἰς Ἀλβανίαν, ὅπου πρὸ τετραετίας εἶχεν ἐξεγερθῇ ἕτερος τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρόμαχος, ὁ προμνημονευθεὶς Σκεντέρμπεϋς. Ἀλλὰ μετὰ ἡμιόλιον ἐνιαυτὸν ἠναγκάσθη πάλιν, ἐγκαταλείπων τὰ τῆς Ἀλβανίας πράγματα, νὰ τραπῇ πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ ἐκ νέου ἀντιπαραταχθέντος πρὸς αὐτὸν Οὐνυάδου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν κατὰ τοῦ Οὐνυάδου ἀγὼν οὗτος ἐτελείωσε τάχιστα, ἐνῷ ὁ ἀλβανικὸς ἐπαναληφθεὶς διήρκεσεν ἔτη πολλά, ἱστοροῦμεν πρῶτον τὰ περὶ τῶν Οὔγγρων, ἵνα μὴ διακόπτωμεν πολλάκις τὰ περὶ τῶν Ἀλβανῶν. Μετὰ τὴν περὶ Βάρναν πανωλεθρίαν ὁ Οὐνυάδης, φεύγων ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, εἶχε συλληφθῇ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βλά-

χων Δρακοὺλ, ὅστις ὅμως ἠναγκάσθη ὑπὸ τῆς Οὐγγρικῆς κυβερνήσεως ν' ἀπελευθερώσῃ αὐτόν. Τότε ὁ Οὐνυάδης ἀνηγορεύθη γενικὸς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ἐν τῷ Οὐγγρικῷ κράτει καὶ παρεσκευάσθη εἰς νέον κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ἀγῶνα. Ἐπροοιμίασε δὲ εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον νικήσας μὲν καὶ αἰχμαλωτεύσας καὶ ἀποκεφαλίσας τὸν φιλότουρκον ἡγεμόνα Βλαχίας Δρακοὺλ καὶ ἐνιδρύσας ἀντ' αὐτοῦ ἄρχοντα τῆς χώρας ἐκείνης τὸν φίλον αὐτοῦ Δὰν, συμμαχήσας δὲ μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαυΐας Στεφάνου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ προμάχου τῆς Ἀλβανίας Σκεντέρμπεϋ. Ἐκ τῶν βορείων ἐκείνων χριστιανῶν ὁ μόνος ἀρνηθεὶς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην νὰ στρατεύσῃ μετὰ τοῦ Οὐνυάδου ὑπῆρξεν ὁ τῆς Σερβίας βοεβόδας Γεώργιος. Δυστυχῶς πᾶσαι αὗται αἱ προπαρασκευαὶ, καὶ προσέτι αἱ διενέξεις εἰς τὰς ὁποίας περιῆλθεν ἐν τῷ μεταξὺ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας, δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Οὐνυάδην νὰ ἀρχίσῃ τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ εἰμὴ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 1448. Ἂν ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐγίνετο πρὸ διετίας, ὁ Μουρὰτ ἤθελε προσβληθῆ συγχρόνως ἀπὸ βορρᾶ ὑπὸ τοῦ Οὐνυάδου, ἀπὸ μεσημβρίας ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τοῦ Σκεντέρμπεϋ, καὶ ἤθελε πιθανώτατα ὑποχωρήσει, διότι μόνος ὁ Οὐνυάδης ἐνέπνεεν εἰς αὐτὸν τοσαύτην ἀνησυχίαν, ὥστε, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἰδεῖ, ἐπεχείρησε δι' ἐπανειλημμένων περὶ εἰρήνης προτάσεων νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ πρὸς αὐτὸν πολέμου. Κακῇ τύχῃ ὅμως οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς οὐδέποτε ἠδυνήθησαν ἀπὸ κοινοῦ νὰ συμπράξωσι κατὰ τοῦ πολεμίου αὐτῶν. Τῷ 1444 ὁ μὲν Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος δὲν ἦτο ἔτι ἕτοιμος ἐν Πελοποννήσῳ νὰ ἐπιχειρήσῃ τι σπουδαῖον ὑπὲρ τοῦ Οὐνυάδου, ὁ δὲ Σκεντέρμπεϋς διεκωλύθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας. Μετὰ δύο ἔτη, ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, ὁ μὲν Οὐνυάδης ἠσχολεῖτο εἰς τὸ νὰ θεραπεύῃ τὸ τραῦμα ὅπερ ἔπαθε περὶ Βάρναν, ὁ δὲ Σκεντέρμπεϋς ἀπησχολεῖτο ὑπό τινων πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς διενέξεων. Τελευταῖον τῷ 1448 ὁ μὲν Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος εἶχεν ἡττηθῆ, ὁ δὲ Σκεντέρμπεϋς δὲν προέφθασε νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Οὐνυάδου. Ἐννοεῖται ὅτι περὶ σπουδαίας ἐπικουρίας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης λόγος δὲν ἐγίνετο· ἐξ ἐναντίας οἱ μὲν Ἐνετοὶ διεκώλυον τὴν ἐλευθέραν τοῦ Σκεντέρμπεϋ ἐνέργειαν, ὁ δὲ πάπας ὁτὲ μὲν ἐνεθάρρυνεν ὁτὲ δὲ ἀπέτρεπε τὴν μελετωμένην ἐκστρατείαν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἐδίχονόει πρὸς τὸν Οὐνυάδην· ὥστε εἰς

τὸν στρατὸν μετὰ τοῦ ὁποίου οὗτος ἐξεκίνησε τελευταῖον κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1448 καὶ ὅστις συνέκειτο ἐκ μόνων 24,000 Οὔγγρων, ἁπάντων ὅμως λογάδων ἀνδρῶν, δὲν προσῆλθον εἰμὴ δισχίλιοι Βοεμοὶ καὶ Γερμανοί. Ὁ στρατὸς οὗτος, μετὰ τοῦ ὁποίου ἡνώθησαν, ὡς μὴ ὤφελεν, 8,000 Βλάχοι, οἵτινες ἔμελλον νὰ ἀναδειχθῶσι προδόται ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, ἐπορεύθη ἐπὶ τὴν Σερβίαν τῆς ὁποίας ὁ ἡγεμών, ὡς ἠξεύρομεν, εἶχε προτιμήσει νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ Μουράτ. Ὁ σουλτάνος οὗτος, ὅστις ἐπολιόρκει τότε τὴν Κρόϊαν, ἅμα μαθὼν τὴν ἀπὸ βορρᾶ ἐπερχομένην θύελλαν, ἔσπευσε νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ δράμῃ μετὰ 150,000 ἀνδρῶν, ὡς βεβαιοῦσιν, εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον ἐκεῖνο, ὅπου πρὸ πεντήκοντα καὶ ἐννέα ἐνιαυτῶν ὁ πρόπαππος αὐτοῦ εἶχε λαμπρῶς μὲν νικηφορήσει, ἀποθάνει δὲ οἰκτρῶς. Ἐκεῖ ὁ Οὐνυάδης εἶχε πήξει στρατόπεδον ὀχυρὸν ἐπέκεινα τοῦ ποταμίου Σετνίτζα, τοῦ κόπτοντος εἰς δύο ἴσα μέρη τὸ Κοσσυφοπέδιον. Οἱ ὀσμανίδαι κατ' ἀρχὰς διεπέρασαν τὴν Σετνίτζαν, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ὠχυρωμένων Οὔγγρων καὶ ἐπέστρεψαν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμίου. Ἐὰν ὁ Οὐνυάδης παρέμενεν ἐν τῷ ἀπορθήτῳ αὐτοῦ στρατοπέδῳ καὶ περιέμενεν αὐτόθι τὸν ἀναγγείλαντα ὅτι ἐπέρχεται Σκεντέρμπεϋν, ἤθελεν ἐμβάλει εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν τὸν ἀντίπαλον. Ἀλλὰ ὑπὸ τῆς ἀρειμανίου αὐτοῦ ὁρμῆς παραφερόμενος, διεπέρασε καὶ αὐτὸς τὴν Σετνίτζαν καὶ παρεσκευάσθη εἰς τὸν ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα πρὸς πενταπλασίους περίπου ἀντιπάλους. Ὁ σουλτάνος, ὅστις πρὸ διετίας μὲν εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὸν Οὐνυάδην προτάσεις εἰρήνης, ὑβριστικῶς ὑπ' ἐκείνου ἀποβληθείσας, πρὸ ὀλίγου δ' ἔτι ἐδίστασε νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτοῦ, ἔπεμψε καὶ κατὰ τὴν ὑστάτην ὥραν ὀκτὼ πρὸς αὐτὸν πρέσβεις προτείνων εἰρήνην· ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη. Ὅθεν συνεκροτήθη τῇ 17 καὶ τῇ 18 ὀκτωβρίου μάχη κρίσιμος καθ' ἣν οἱ Οὔγγροι καὶ οἱ Γερμανοὶ ἐπολέμησαν μὲν γενναιότατα, ἀλλὰ κυκλωθέντες ὑπὸ τῶν πολεμίων καὶ προδοθέντες ὑπὸ τῶν Βλάχων, ἐπὶ τέλους ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν. Ἑπτακισχίλιοι πρὸς τοῖς μυρίοις ἔπεσον ἐκ τῶν περὶ τὸν Οὐνυάδην, ἐν οἷς τὸ ἄνθος τῶν Οὔγγρων εὐπατριδῶν· διπλάσιοι δὲ ἐκ τῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ὁ Οὐνυάδης ἐσώθη καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ περὶ Βάρναν, διὰ φυγῆς· καὶ συνελήφθη μὲν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας Γεωργίου, ὅστις ἠθέλησε νὰ παραδώσῃ αὐτὸν εἰς τὸν Μουρὰτ ἀντὶ χρημάτων. Ἀλλ' ὁ σουλτάνος εἴτε γενναιοφρονέστερος ἀναδειχθεὶς τοῦ σλαύου ἐκείνου χριστιανοῦ, εἴτε ὑπολαβὼν ὑπέρογκον τὸ ζη-

τηθὲν χρηματικὸν ποσὸν, δὲν ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν· ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ Οὐνυάδης κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ὁ Μουρὰτ, καίτοι τοσοῦτον λαμπρῶς νικηφορήσας, διεβίβασεν αὐτῷ νέας περὶ εἰρήνης προτάσεις· καὶ συνωμολογήθη τφόντι ἑπταετὴς ἀνακωχὴ, καθ' ἣν ἡ Βλαχία, ἡ Σερβία καὶ ἡ Βοσνία δὲν ἔμελλον τοῦ λοιποῦ νὰ κατέχωνται οὔτε ὑπὸ ὀσμανικῶν οὔτε ὑπὸ οὐγγρικῶν στρατευμάτων, ἂν καὶ οἱ ἡγεμόνες τῶν χωρῶν τούτων ἔμελλον νὰ διατελῶσι καὶ τοῦ λοιποῦ ὑποτελεῖς τοῦ σουλτάνου.

Ἀλλὰ εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ ὁ Μουρὰτ Β' δὲν ἀπήτει πλειότερα παρὰ τῶν Οὔγγρων καὶ τοῦ Οὐνυάδου, διότι εἶχεν ἀνὰ χεῖρας πολέμιον ἕτερον οὐδὲν ἧττον δεινὸν, τοὺς πρό τινων ἐτῶν ἐπαναστάντας Ἀλβανοὺς ὑπὸ ἡγεμόνα δεξιώτατον, τὸν προμνημονευθέντα ἤδη Σκεντέρμπεϋν. Οἱ Ἀλβανοὶ, οἵτινες πρὸ καιροῦ εἶχον κατατροπωθῆ ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν ἕνεκα τῆς πολυαρχίας αὐτῶν καὶ τῶν διαιρέσεων, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ τῆς ἀνατολῆς χριστιανοί· οἱ Ἀλβανοὶ ἐξ ὧν πολλοὶ εἶχον ἤδη ἀσπασθῆ τὸν ἰσλαμισμὸν καὶ οἵτινες βραδύτερον ἠτομόλησαν πρὸς αὐτὸν πολυαριθμότεροι ἴσως ὅλων τῶν λοιπῶν ἰθαγενῶν τῆς ἀνατολῆς, οἱ Ἀλβανοὶ δὲν ἐπείσθησαν ἐν τούτοις νὰ ἀπαρνηθῶσι τὴν προτέραν πίστιν καὶ αὐτονομίαν ἄνευ τελευταίων τινῶν ἀγώνων, οἵτινες, ὀφείλομεν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, ὑπῆρξαν ἐπί τινα χρόνον πεισματωδέστεροι ὅλων ὅσους κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀντέταξαν οἱ χριστιανοὶ, μεταξὺ Ἴστρου καὶ Ταινάρου, κατὰ τοῦ ἐξ Ἀσίας ἐπελθόντος πολεμίου. Ἐπανέστησαν δὲ τὸ πρῶτον τῷ 1434, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ἀριανίτην τὸν Κομνηνὸν, ὅστις ἐκτήσατο τὴν ὑπεροχὴν ταύτην διά τε τὸ ἀρχαῖον τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀξίωμα καὶ ἕνεκα τῶν ποικίλων κηδεστιῶν, ἃς αὐτός τε καὶ διὰ τῶν ὁκτὼ αὐτοῦ θυγατέρων συνῆψε μετὰ τῶν Μουσακὶ, τῶν Δουκαγὶν, τῶν Καστριωτῶν, τῶν ἡγεμόνων τοῦ Μαυροβουνίου Τσερνόγεβιτζ καὶ αὐτοῦ τοῦ μωραΐτου ἄρχοντος Νικολάου Μποχάλη. Καὶ τῷ μὲν 1434 ὁρμώμενος ἀπὸ τῶν κληρονομικῶν αὐτοῦ κτήσεων περὶ Τσερμενίτσαν, τὴν ἀρχαίαν Ἀπολλωνίαν, κατετρόπωσε τὸν τοῦ σουλτάνου ἐπίτροπον, Ἀλῆν, τὸν υἱὸν τοῦ Ἐβρενόσμπεϋ· ἡ ἐπανάστασις ἐξηπλώθη μέχρις Ἀργυροκάστρου, ἀλλ' εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ἐπελθὼν ἐκ Τρικκάλων ὁ Τουραχὰν διέλυσε τοὺς πολιορκοῦντας τὸ Ἀργυρόκαστρον Ἀλβανοὺς, φονεύσας ἐξ

αὐτῶν περὶ τοὺς χιλίους, καὶ καθυπέταξεν αὖθις τὴν χώραν, τῆς ὁποίας οἱ ἄρχοντες ἠναγκάσθησαν νὰ παραδώσωσιν ὡς ὁμήρους τὰ τέκνα αὐτῶν ἐξισλαμισθέντα καὶ καταταχθέντα ἐν τῷ ὁσμανικῷ στρατῷ. Μόνος ὁ Ἀριανίτης ἐξηκολούθησεν ἐν τοῖς ὄρεσιν αὐτοῦ διαμαρτυρόμενος, διὰ κλεφτικοῦ πολέμου, κατὰ τῆς ξενικῆς κατακτήσεως, μέχρις οὗ τῷ 1444, ἐνῷ ὁ Μουρὰτ Β' περιεσπᾶτο ὑπὸ τῶν Οὔγγρων, ἐπανέστη αὖθις πᾶσα ἡ Ἀλβανία ὑπὸ ἡγεμόνα ἕτερον, συγγενῆ ὅμως τοῦ Ἀριανίτου, *Γεώργιον Καστριώτην* τὸν ἐπιλεγόμενον *Σκεντέρμπεϋν*.

Ὁ ἥρως οὗτος τῆς Ἀλβανίας δὲν ἀπέβη παρὰ τοῖς Ἕλλησι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τοσοῦτον δημοτικὸς ὅσον ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. *Ὁ θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, τοῦ ὁποίου πρωταγωνιστὴς εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος, ἐλεεινολογούμενος μᾶλλον ἀληθῶς ἢ ὑμνούμενος, δὶς μὲν ἐπικαλεῖται τὸν *Πιάγκων* ὅστις οὐδεὶς ἄλλος εἶναι ἢ ὁ πολὺς Γιαγκος, καὶ ὀνομαζει αὐτὸν *στήλην τῆς Βλαχίας*, οὐδόλως δὲ μνημονεύει τοῦ Σκεντέρπεϋ, καίτοι λαβὼν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρῃ τὴν *Ἀλβαρίαν* ἐκ τῶν χρονογράφων, παρὰ μὲν τῷ Δούκᾳ οὐδόλως ἱστορεῖται ὁ τῆς Ἀλβανίας πρόμαχος, παρὰ δὲ τῷ Χαλκοκονδύλῃ, καὶ τῷ Φραντζῇ, καὶ τῷ Κριτοβούλῳ δι' ὀλίγων μόνον ἀναφέρεται καὶ μετά τινος ψυχρότητος. Ὁ τελευταῖος μάλιστα τοσοῦτον ἠγνόει τὰ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ὥστε, θέλων νὰ ἐξελληνίσῃ τὸ ὄνομα, δὲν τὸν λέγει ὅπως ἐκαλεῖτο Γεώργιον, ἀλλὰ μεταφράζων τὸ τουρκικὸν *Ἰσκερτὲρ*, ἀποκαλεῖ τὸν ἄνδρα Ἀλέξανδρον. Ἐν τούτοις, καθὰ τοὐλάχιστον φημίζεται, ὁ μὲν Καστριώτης οὐδέποτε σχεδὸν ἡττήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ δὲ Οὐνυάδης πολλάκις ἔτρεψε τὰ νῶτα εἰς αὐτούς, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ποτὲ δὲν ἀπεδείχθη νικηφόρος. Πόθεν λοιπὸν ἡ πρὸς τὸν πρῶτον ἀδιαφορία, καὶ ἡ πρὸς τὸν τελευταῖον ἰδιάζουσα τῶν ἡμετέρων συμπάθεια; Ὁ Κωνσταντῖνος, καίτοι οὐδέποτε νικήσας, ἔπεσεν ὅμως ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιτελῶν τὸ ὕστατον καὶ ἱερώτατον τῶν καθηκόντων τοῦ βασιλέως, ἐνῷ ὁ Σκεντέρμπεϋς ἠγωνίσθη μὲν λαμπρῶς, ἀπέθανεν ὅμως ἐπὶ τέλους ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ξένῃ γῇ ὅπου κατέφυγε. Τὰ δὲ ἔθνη συνήθως ἀγαπῶσι μᾶλλον τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν θνήσκοντας ἢ τοὺς ὁσονδήποτε ἄλλως ὑπηρετήσαντας αὐτά. Ἀλλὰ καὶ δι' ἕτερον λόγον, τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου ἔρριψεν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἔθνους ῥίζας πολὺ βαθυτέρας ἢ τὸ τοῦ Σκεντέρμπεϋ ὄνομα. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ὁ γνησιώτατος τῶν Ἑλλήνων, ὁ δὲ Σκεντέρμπεὺς, καὶ ἂν μὴ παραδε-

χθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Hopf, τοῦ λέγοντος αὐτὸν ἐκ Σλαύων καταγόμενον, κοινῶς λογίζεται Ἀλβανὸς οὐχὶ Ἕλλην. Τὴν σήμερον ἔχομε πολλὴν οἰκειότητα πρὸς τοὺς Ἀλβανούς· ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡ οἰκειότης δὲν ὑπῆρχεν ἔτι, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ ἐπιφανέστατοι αὐτῶν, μηδὲ τοῦ Σκεντέρμπεϋ ἐξαιρουμένου, ἦσαν καθολικοὶ τὸ δόγμα. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ ἐκ τῶν ξένων, ὁ Οὐβερτῖνος Πούσκουλος ἐξυμνεῖ μὲν τὴν ἀνδρείαν τοῦ Κωνσταντίνου, ἐξυμνεῖ δὲ καὶ τὸν Οὐνυάδην καὶ τὸν Βλαδισλάον, ἀλλ' ὅλως ἀποσιωπᾷ τὸ τοῦ Σκεντέρμπεϋ ὄνομα. Ἀλλ' ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν μεγάλων τῷόντι κατορθωμάτων τοῦ Σκεντέρμπεϋ. Ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἦτο εἷς τῶν τεσσάρων υἱῶν τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1410 ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ ἀλλεπαλλήλως τοὺς τρεῖς νεωτέρους ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς Τούρκους, ὡς ὁμήρους. Οἱ νέοι οὗτοι, ἀνατραφέντες ἐν τῷ ἰσλαμισμῷ, κατετάχθησαν ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατῷ· καὶ ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ἀπέθανε πιθανῶς δηλητηριασθείς, ὁ δὲ ἕτερος ὀνόματι Στάνισας, συζευχθεὶς τουρκίδα, ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς υἱὸν ὀνόματι Χάμζαν. Ἀλλ' ἐπιφανέστατος πάντων ἀνεδείχθη ὁ νεώτερος Γεώργιος, ὅστις γεννηθεὶς περὶ τὸ 1403 μετωνομάσθη ὡς μουσουλμάνος Ἰσκεντὲρ, καὶ προήχθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μπέϋ, ἐξ οὗ τὸ περιώνυμον αὐτοῦ ἐπώνυμον Σκεντέρμπεϋς. Ἦτο δὲ κάλλιστος τὸ εἶδος καὶ οὐ μόνον περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα δεξιώτατος, ἀλλὰ καὶ περὶ τοὺς λόγους δεινός, δι' ὅπερ τοσοῦτον ἠγαπήθη ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ Β', ὥστε ὁ σουλτάνος οὗτος ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν πεντακισχιλίων ἱππέων. Ἀλλ' ὅση δήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ εὔνοια ἧς ἠξιώθη παρὰ τῷ ξένῳ κυριάρχῃ, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἐλησμόνησε ποτὲ οὔτε τὴν πατρίδα οὔτε τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ· καὶ τῷ 1443 παρευρεθεὶς εἰς τὴν περὶ Νίσσαν μάχην καθ' ἣν ὁ Βλαδισλάος καὶ ὁ Οὐνυάδης ὁλοσχερῶς κατετρόπωσαν τὸν τουρκικὸν στρατὸν, δὲν ἐδίστασε νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν καταστροφὴν ταύτην περάσας εἰς τὰς τάξεις τῶν χριστιανῶν μετὰ 300 Ἀλβανῶν ἱππέων καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ Χάμζα, τοῦ ὁποίου ὁ πατὴρ, ὁ Στάνισας, συνέπεσε νὰ διατρίβῃ τότε εἰς Ἀλβανίαν παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ αὐτοῦ. Δὲν ἠὐτομόλησε δὲ ἵνα παραμείνῃ ἐν τῷ οὐγγρικῷ στρατῷ, ἀλλ' ἵνα δράμῃ εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα, ὅπου ὡς ἔμαθε παρεσκευάζετο γενικὴ κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ἐπανάστασις. Καὶ ἐπειδὴ συνέπεσε νὰ αἰχμαλωτευθῇ ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ γραμματεὺς τοῦ Μουρὰτ Β', ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἠνάγκασε τὸν ἄνθρωπον δι' ἀπειλῆς θανάτου

νὰ συντάξῃ βασιλικὸν φιρμάνιον δι' οὗ ἀπενέμετο αὐτῷ ἡ διοίκησις τοῦ φρουρίου τῆς Κροΐας. Λαβὼν δὲ τὸ φιρμάνιον τοῦτο καὶ οὐδὲν ἧττον φονεύσας τὸν γραμματέα, ἀπῆλθε μετὰ τῶν ὀπαδῶν εἰς Κρόϊαν, κατέλαβεν αὐτὴν, ἐκήρυξε τὸν ἱερὸν κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν πόλεμον, καὶ αὐτὸς μὲν ἀνέλαβε τὸ ἀρχαῖον χριστιανικὸν αὐτοῦ ὄνομα Γεώργιος, ὁ δὲ ἀνεψιός του Χάμζας, βαπτισθεὶς τῇ 25 δεκεμβρίου 1443, ὠνομάσθη Βρανῆλος ἢ Βρανᾶς.

Ἡ φήμη τῶν προτέρων πολεμικῶν τοῦ Γεωργίου Καστριώτου κατορθωμάτων, παρεσκεύασεν αὐτῷ λαμπρὰν δεξίωσιν ἐν τῇ πατρίδι, ἥτις ἐχαιρέτισε τὸν ἄνδρα ὡς σωτῆρα, καὶ ἐξεγερθεῖσα πανταχόθεν, ἐξέβαλεν ἢ ἐφόνευσε τοὺς ἐν αὐτῇ οἰκοῦντας μουσουλμάνους. Ἀλλ' ὁ Γεώργιος ἵνα ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον τὸ ἴδιον ἀξίωμα, αὐτὸς μὲν συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀριανίτου Ἀνδρονίκην τὴν Κομνηνὴν, τὴν δὲ ἀδελφήν του Μάμιζαν ἔδωκε σύζυγον εἰς τὸν Κάρολον Μουσακὶ Τόπιαν. Καὶ τότε, ἀφοῦ ἀπήλλαξε μὲν τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας πᾶσαν τὴν μεταξὺ Ἀώου καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου χώραν, συνεννοήθη δὲ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Βλαδισλάου, συνεκάλεσεν ἐν θέρει τοῦ 1444 εἰς Ἀλέσιον κοινὴν ὅλων τῶν ἀρχόντων τῆς Ἀλβανίας σύνοδον, ἥτις, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριανίτου καὶ τοῦ Παύλου Δουκαγὶν, ἀνηγόρευσεν αὐτὸν καπιτάνον τῆς Ἀλβανίας καὶ ἐψήφισεν ὅτι θέλει καταβάλει κατ' ἔτος αὐτῷ 200,000 δουκάτων πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου. Οὕτω περιβληθεὶς ὑπερτάτην τινὰ στρατιωτικὴν ἡγεμονίαν ὁ Γεώργιος Καστριώτης δὲν ἠρκέσθη εἰς ἁπλοῦν ἀμυντικὸν πόλεμον· ἀλλ' ἀποκρούσας περὶ Δίβραν τὸν Ἀλήμπεϋν ἀπῆλθε, κατ' ἄλλους μὲν μετὰ 15,000 ἀνδρῶν κατ' ἄλλους δὲ μετὰ 25 ἢ καὶ 30,000 εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Βλαδισλάου, ὅστις ῥήξας τὰς πρὸ μικροῦ συνομολογηθείσας πρὸς τὸν Μουρὰτ Β' συνθήκας, κατήρχετο ἐπὶ τὴν Βάρναν. Ἠξεύρομεν δὲ ἤδη, ὅτι ὁ Γεώργιος διεκωλύθη ἐν τῇ πορείᾳ αὐτοῦ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ ὁμωνύμου ἡγεμόνος τῆς Σερβίας. Ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ τῆς καταστροφῆς ἣν ἔπαθον οἱ Οὔγγροι περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπτοήθη· καὶ τιμωρήσας μὲν τὴν προδοσίαν τοῦ Σέρβου Γεωργίου διὰ φοβερᾶς τῆς χώρας αὐτοῦ δῃώσεως, κατατροπώσας δὲ ἀλλεπαλλήλως δύο νέους τουρκικοὺς στρατοὺς ὑπὸ τὸν Φιρούζμπεϋν καὶ τὸν Μουσταφάμπεϋν, ἠδύνατο νὰ δώσῃ τὴν χεῖρα ἐξ ἑνὸς μὲν εἰς τὸν ἐκ Πελοποννήσου ὁρμώμενον Κωνσταντίνον Παλαιολόγον, ἐξ ἑτέρου δὲ εἰς τὸν παρασκευαζόμενον πρὸς νέους ἀγῶνας Οὐνυάδην.

Κακῇ τύχῃ ἡ δυτικὴ Εὐρώπη, ἐνῷ δὲν ἔπαυε προτρέπουσα τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν κατὰ τῶν πολεμίων ἐκείνων ἀντίστασιν, οὐ μόνον οὐδὲν σπουδαῖον ἔπραττεν ἵνα δράμῃ εἰς ἐπικουρίαν, ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς διεκώλυε τὰς ἐνεργείας αὐτῶν. Δὲν θέλομεν ἀναλέσει ἐνταῦθα τὰς ἀδιακόπους ἐπεμβάσεις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπογραφέντος ὅρου, ἐπεμβάσεις αἵτινες οὐκ ὀλίγον συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ὑποθάλπωσι τὴν παρ' ἡμῖν διαίρεσιν, ἀλλὰ ἡ Ἐνετία λ. χ ἐπολιτεύετο ἔτι χειρότερον. Φθονήσασα τὴν αὔξουσαν τοῦ Γεωργίου Καστριώτου δύναμιν καὶ φοβουμένη μήπως, παγιωθείσης τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἀποβάλῃ τὰς κτήσεις ὅσας εἶχε καὶ ἐπέμενε νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ πολλαπλασιάσῃ μάλιστα εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀλβανίας, περιῆλθεν εἰς διενέξεις πρὸς αὐτὸν καὶ εἰς ἐπανειλημμένας ἐχθροπραξίας, μὴ διστάσασα νὰ συνεννοηθῇ καὶ μετὰ τοῦ Μουρὰτ Β'. Οἱ ἀντιπερισπασμοὶ οὗτοι δὲν διεκώλυσαν τὸν Γεώργιον Καστριώτην ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν νικηφόρον αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα ἐν ἔτει 1446 καὶ ἐν ἔτει 1447, ὅτε ἐξώντωσε περὶ Ὄρονιτζ τὸν στρατὸν τὸν αὖθις ὑπὸ τὸν Μουσταφάμπεϋν εἰς Ἀλβανίαν ἐμβαλόντα· ἐπειδὴ ὅμως ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ διαιρέσῃ τὰς δυνάμεις του, ὁ Μουρὰτ Β' ἔλαβεν ἐν τούτοις καιρὸν νὰ κατατροπώσῃ ἀνέτως περὶ Ἐξαμίλιον τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον. Τελευταῖον ἡ Ἐνετία νοήσασα ὅτι κινδυνεύει πολὺ πλέον ἀπὸ τοῦ Μουρὰτ Β' ἢ ἀπὸ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου, συνωμολόγησε τῇ 4 ὀκτωβρίου 1448 εἰρήνην καὶ συμμαχίαν πρὸς τὸν ἄρχοντα τῆς Ἀλβανίας. Ἀλλ' ἡ 4 ὀκτωβρίου δὲν ἀπεῖχε τῆς 18 καθ' ἣν συνεκροτήθη ἡ δευτέρα ὁλεθρία περὶ Κοσσυφοπέδιον μάχη, εἰμὴ κατὰ 14 ἡμέρας, ὥστε τοῦτο ἐξηγεῖ ἀποχρώντως πῶς ὁ Γεώργιος Καστριώτης δὲν προέφθασε νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Οὐνυάδου. Ὁ δὲ Μουρὰτ Β' ἀπαλλαγεὶς τοῦ φοβεροῦ ἀπὸ βορρᾶ ἀντιπάλου διά τε τοῦ κατορθώματος ἐκείνου καὶ τῶν ἐπιγενομένων ἐπιεικῶν συμβάσεων, ἐτράπη ἐν ἀρχῇ τοῦ ἑπομένου ἔτους, 1449, πανστρατιᾷ κατὰ τῆς Ἀλβανίας. Καὶ κατὰ μὲν τὸ ἔτος τοῦτο ἀνεδείχθη νικηφόρος, ἀνακτήσας τὸ φρούριον Σφετιγράδ, καίτοι οἱ ἐν αὐτῷ Ἀλβανοὶ γενναίως ἀντέστησαν, πολλοὺς καταβαλόντες Τούρκους, δηώσας δὲ ἀνηλεῶς τὴν χώραν τῶν Γκέγκιδων· ἀλλ' ἐμβαλὼν αὖθις τῷ 1450 ὑπέστη δεινὴν ἀποτυχίαν. Τῇ 14 μαΐου τοῦ ἔτους τούτου ἐπεχείρησεν ὁ σουλτάνος τὴν πολιορκίαν τῆς Κρόιας ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι, διὰ τῆς ἁλώσεως τοῦ κυριω-

τάτου τούτου ὁρμητηρίου τῆς ἀλβανικῆς ἐπαναστάσεως, θέλει αὕτη ριζηδὸν ἀνατραπῆ. Ὁ φρούραρχος Βρανᾶς ἀντέστη γενναίως. Ὁ σουλτάνος πτοηθεὶς ἐκ τούτου εἶπεν ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ εἰρηνεύσῃ ἐὰν ὁ Καστριώτης ὑποβληθῇ εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου 10,000 δουκάτων· ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀλβανίας ἀπέρριψε τὴν πρότασιν ταύτην, ἡ δὲ φρουρὰ ἐξηκολούθησεν ἐν τούτοις τοσοῦτον ἐκθύμως ἀμυνομένη, ὥστε μετὰ τετράμηνον πολιορκίαν ὁ σουλτάνος ἠναγκάσθη κατὰ σεπτέμβριον νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἡ ἀγγελία τῆς νέας ταύτης τῶν χριστιανῶν ἐπιτυχίας προεκάλεσε κοινὴν ἀγαλλίασιν καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην· πρέσβεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας, τῶν βασιλέων τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Νεαπόλεως ἔδραμον εἰς Ἀλβανίαν, ἵνα χαιρετίσωσι τὸν νικητήν· ἡ χαρὰ ὅμως αὕτη δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολύ, διότι ἐντὸς τριετίας ἐπῆλθε τὸ κρισιμώτατον τῶν γεγονότων τῆς προαιωνίου ταύτης πάλης μεταξὺ ἰσλαμισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ.

Ὀλίγους μῆνας ἀφ' οὗ ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Κροΐας ὁ Μουράτ Β' ἀπέθανεν ἐν Ἀδριανουπόλει, ἐξ ἀποπληξίας, εἰς ἡλικίαν 49 ἐτῶν, τῇ 3 φεβρουαρίου 1451. Ὁ Μουράτ Β' δὲν ἦτο ἔτι γέρων· ἀλλ' εἶχε βασιλεύσει ἤδη περὶ τοὺς 30 ἐνιαυτούς, ὁ δὲ βίος τῶν τότε σουλτάνων ἀνηλίσκετο ταχέως ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων οὓς αὐτοπροσώπως διεξῆγον. Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν, εἰ καὶ διὰ βραχέων, τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα στρατιωτικὰ τοῦ Μουράτ Β' ἔργα καὶ εἴδομεν ὅτι πρὸ ἑπταετίας περίπου εἶχεν αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μωάμεθ μόλις τεσσαρεσκαιδεκαέτους ἔτι ὄντος Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδέησε νὰ ἀποσπασθῇ τῆς ἡσυχίας αὐτοῦ ἵνα συγκροτήσῃ τὴν περὶ Βάρναν μάχην. Μετὰ τὸ τρόπαιον τοῦτο παρητήθη μὲν αὖθις, μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἠναγκάσθη διὰ τὴν ἀπειρίαν τοῦ σφόδρα νεάζοντος υἱοῦ του νὰ ἀναλάβῃ πάλιν τὴν τῶν πραγμάτων κυβέρνησιν, ἣν καὶ διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου. Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ χρόνῳ κατετρόπωσε μὲν τὸν Κωνσταντῖνον περὶ Ἐξαμίλιον, κατετρόπωσε δὲ τὸν Οὐνυάδην περὶ Κοσσυφοπέδιον, ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ ἀνὴρ διετέλει κεκμηκώς. Οὐ μόνον δὲν ὠφελήθη ἐκ τῶν κατορθωμάτων ἐκείνων ἵνα αὐξήσῃ τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ, ἀλλὰ μετὰ κόπου συνετήρει τὰς προγεγενημένας. Οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἡττῶντο ἐν Ἀλβανίᾳ, καὶ ὅτε ἠναγ-

κάσθη νὰ λύσῃ αὐτὸς τὴν πολιορκίαν τῆς Κροΐας καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος εἰς Ἀδριανούπολιν, ἡ θλῖψις ἕνεκα τῆς ἀποτυχίας ταύτης συνδυαζομένη μετὰ τῆς προϊούσης τοῦ σώματος ἀσθενείας, ἐπήγαγον τελευταῖον τὸν κεραυνοβόλον αὐτοῦ θάνατον. Τότε ἀνέλαβεν ὁριστικῶς τὴν βασιλείαν ὁ Μωάμεθ Β' εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἑνὸς ἔτους. Ὁ νέος σουλτάνος, ἐν ἀκμῇ ὢν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς φιλοτιμίας, ἐπανέλαβε δραστηρίως τὸ ἀρχαῖον κατακτητικὸν τῆς γενεᾶς αὐτοῦ σύστημα καὶ ἐμελέτησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἣν οὐδέποτε ἐπεχείρησε σπουδαίως ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ὁ Μωάμεθ Β' ἐνόησε τῳόντι, ὅτι τὸ ἐν Εὐρώπῃ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν δὲν θέλει ἐπιστεγασθῆ, οὐδὲ λάβει ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν πρὸς περαιτέρω κατακτήσεις, ἐν ὅσῳ δὲν προοικειωθῆ τὸ ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ δὲν κυριαρχήσει τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐκράτει τὴν κλεῖδα τῶν δύο τῆς ἀνατολῆς θαλασσῶν καὶ ἀπετέλει τὴν μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης γέφυραν.

Εἶχε δὲ συμβῆ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ μεταξὺ σπουδαία πραγμάτων μεταβολὴ οὐκ ὀλίγον ἐπισπεύσασα τὴν λύσιν τοῦ δράματος. Ὁ βίος τὸν ὁποῖον διῆγεν αὐτόθι ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, ἦτο τῳόντι ἄξιος οἴκτου. Ἔνθεν μὲν ἠγωνίζετο νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν Μουρὰτ Β', ἔνθεν δὲ συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ Οὐνυάδου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐνῷ ἐπροσπάθει νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν πάπαν, πράττων ὅ,τι δυνατὸν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς συνομολογηθείσης ἑνώσεως, ἔβλεπεν ἐνταὐτῷ ὅτι ἡ ἕνωσις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ διὰ τὴν ἀντίπραξιν τοῦ πλείστου κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Αἱ περὶ Βάρναν καὶ περὶ Ἐξαμίλιον ἥτται εἶχον κορυφώσει τὴν ἀθυμίαν του· ἐπὶ τέλους δὲ ἡ περὶ Κοσσυφοπέδιον καταστροφὴ ἐπετάχυνε τὴν εἰς τὸν τάφον κατάβασίν του, ὅπως μετ' οὐ πολὺ τὸ περὶ Κρόϊαν ἀτύχημα ἐκεραύνωσε τὸν Μουρὰτ Β'. Ἡ καταστροφὴ τοῦ Οὐνυάδου συνέβη τῇ 18 ὀκτωβρίου 1448, τῇ δὲ 31 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀπεβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, εἰς ἡλικίαν 58 περίπου ἐτῶν, ἐξ ὧν ἐβασίλευσεν ὑπὲρ τὰ εἴκοσι καὶ τρία. Ἐτελεύτησε δὲ ἄνευ ἀμέσου ἀπογόνου, ὥστε ἐδέησεν ἡ ἀρχὴ νὰ μεταβῇ εἰς ἕνα τῶν ἐπιζώντων αὐτοῦ ἀδελφῶν οἵτινες ἦσαν τρεῖς· Κωνσταντῖνος, Δημήτριος καὶ Θωμᾶς. Ἐκ τούτων ὁ μὲν πρῶτος καὶ ὁ τρίτος ἐκυβέρνων τὴν Πελοπόννησον, ὁ δὲ Δημήτριος ἄρχων τῆς Σηλυβρίας, καὶ πλησιέστατα οὕτω διατρίβων τῆς βασιλευούσης, ἐζή-

τησε νὰ ἁρπάσῃ τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τῷ ἀπηρχαιωμένῳ ὁπωσοῦν λόγῳ ὅτι ἦτο πορφυρογέννητος, ὅ ἐστιν ὅτι ἐγεννήθη βασιλεύοντος τοῦ πατρός. Εὐτυχῶς προετιμήθη ὁ Κωνσταντῖνος καίτοι ἀπών· καὶ λέγομεν εὐτυχῶς, διότι ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς μετ' ἔπειτα ἀγενοῦς διαγωγῆς τοῦ Δημητρίου, δυνάμεθα σχεδὸν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι, αὐτοῦ βασιλεύσαντος, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς τοῦ ὁποίου τὸ ἱστορικὸν ἀξίωμα εἶχε τοσοῦτον μειωθῆ κατὰ τὰς τελευταίας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας, δὲν ἤθελεν ὑμνηθῆ ὑπὸ τῆς ἱστορίας μιᾷ φωνῇ ὅτι ἐντίμως τοὐλάχιστον ἔπεσε. Κυρωθείσης δὲ τῆς ἐκλογῆς ὑπὸ τοῦ ἔτι ζῶντος τότε Μουρὰτ Β' προσῆλθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐκ Πελοποννήσου κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ 1449 καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν δύο περίπου ἔτη πρὸ τοῦ Μωάμεθ Β'.

Ὁ Κωνσταντῖνος περιεβλήθη τὸ ἀκάνθινον τοῦ Βυζαντίου στέμμα ἀπαραλλάκτως ὅπως ἀξιωματικὸς προχειρισθεὶς φρούραρχος πόλεως πανταχόθεν ὑπὸ τῶν πολεμίων περιεζωσμένης καὶ μὴ ἐχούσης οὔτε ὀχυρώματα ἀποχρῶντα οὔτε φρουρὰν ἱκανήν, ἤθελεν ὑπακούσει εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν. Οὕτως ἀνέλαβε τὸ ὑπὸ τῆς τύχης ἐπιβληθὲν αὐτῷ μαρτύριον. Ὀφείλομεν δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι κατ' ἀρχὰς, γινώσκων τὸν Μουρὰτ Β' ἥκιστα διατεθειμένον νὰ ῥιφθῇ εἰς νέους δυσχερεῖς ἀγῶνας, δὲν ὑπέλαβε προσεχῆ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Τοῦτο τοὐλάχιστον δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ ὅτι ἐξηκολούθησε τὰς περὶ γάμου διαπραγματεύσεις, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπιχειρήσει δεσπότης ἔτι ὢν ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ Κωνσταντῖνος χηρεύσας τὸ δεύτερον τῷ 1442 εἶχε πέμψει μετὰ πενταετίαν τὸν πιστὸν αὐτοῦ φίλον καὶ ὑπουργὸν Γεώργιον Φραντζῆν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἐκεῖθεν φροντίσῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ νέου γάμου μετά τινος τῶν ἡγεμονίδων τῆς Τραπεζοῦντος ἢ τῆς Γοτθίας. Ἀναγορευθεὶς μετὰ δίετίαν βασιλεὺς ἔλαβε παρὰ τοῦ δόγου τῆς Ἐνετίας Φραγκίσκου Φόσκαρη τὴν πρότασιν τοῦ νὰ συζευχθῇ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ· ἀλλὰ τὸ συνοικέσιον τοῦτο δὲν ἐλογίσθη ἀξιοπρεπὲς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὥστε κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1449 ὁ Φραντζῆς ἀπῆλθεν ἐκ τῆς βασιλευούσης εἰς Τραπεζοῦντα καὶ Ἰβηρίαν πρὸς ἀναζήτησιν ἑτέρας συζύγου. Ἀποθανόντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Μουρὰτ Β' ἐγένετο λόγος περὶ τῆς χήρας αὐτοῦ Μαρίας, ἥτις, θυγάτηρ οὖσα τοῦ δεσπότου τῆς Σερβίας, εἶχε παραμείνει χριστιανή. Ὁ γάμος ὅμως οὗτος, ὑπὲρ οὗ συνηγόρησε καὶ ὁ Φραντζῆς διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, ἀπέτυχεν ὡςαύτως, εἴτε διότι ἡ Μαρία, πεντηκοντοῦτις οὖσα, δὲν ἠθέλησε νὰ συναινέσῃ,

εἴτε διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει εὔλογον κατὰ τῆς Σερβίας δυσμένειαν. Ὅθεν ἐλέησε νὰ ἐξακολουθήσῃ ὁ Φραντζῆς τὰς διαπραγματεύσεις του καὶ ἐπὶ τέλους κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1451 προετιμήθη ὁριστικῶς ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰβηρίας Γεωργίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐξ ἑτέρου τινὸς γεγονότος ἠδυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀσφαλῆ τῆς ἀρχῆς κάτοχον. Τῳόντι δὲν ἐτέλεστε ποτὲ τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ στέψιν, διόπερ ὁ χρονογράφος Δούκας *ὕστατον* βασιλέα ἐπανειλημμένως ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ὁμιλῶν δὲ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου ἤδη βασιλεύοντος, ὀνομάζει αὐτὸν συνήθως, ἂν ὄχι πάντοτε, ἁπλῶς *δεσπότην*. Ἀλλ' ἴτως ἡ στέψις δὲν ἐγένετο χάριν οἰκονομίας μᾶλλον καὶ ἀνεβλήθη ἵνα τελεσθῇ μετὰ τὸν γάμον.

Ὁπωσδήποτε μέχρι τῶν πρώτων τοῦ Μωάμεθ Β' ἐχθροπραξιῶν ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν φαίνεται πράξας ὅπως παρασκευασθῇ πρὸς τὸν ἀγῶνα. Ἀλλὰ καὶ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ; Τὸ λεγόμενον κράτος αὐτοῦ περιωρίζετο τότε ἀληθῶς εἰπεῖν εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ναὶ μὲν πρὸς νότον κατεῖχεν εἰσέτι περὶ τὴν Προποντίδα τὴν Σηλυβρίαν καὶ τὰ περὶ αὐτήν, τὴν Πέρινθον, τὸ τῶν Ἐπιβατῶν φρούριον καὶ ἄλλους τινὰς πύργους· πρὸς βορρᾶν δὲ παρὰ τὸν Εὔξεινον, τὴν Μεσημβρίαν, τὴν Ἀγχίαλον καὶ τὸν Βίζωνα (τὴν σημερινὴν Καβάρναν). Ταῦτα πάντα ὅμως, πλὴν τῆς Σηλυβρίας, δὲν ἠδύναντο οὐδὲ ἐπὶ στιγμὴν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τοὺς ὀσμανίδας· πᾶσα δὲ ἡ ὕπαιθρος τῆς περιφερείας ἐκείνης χώρα ἣν εἶχεν ἤδη ὑποκύψει εἰς αὐτοὺς ἢ κατελαμβάνετο ὑπ' αὐτῶν ἅμα τὸ ἤθελον. Ὁ Γαλατᾶς κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Γενουαίων, οἵτινες οὐ μόνον σύμμαχοι εἰλικρινεῖς δὲν ἦσαν, ἀλλὰ διετέλουν πάντοτε πρόθυμοι νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν πολεμίων. Αἱ δὲ ὀλίγαι τινὲς μικραὶ τοῦ Αἰγαίου νῆσοι καὶ ἡ Πελοπόννησος, ὅσαι ἐλογίζοντο εἰσέτι ὑπαγόμεναι εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἦσαν εἰς τοιαύτην ὑλικὴν καὶ διοικητικὴν κατάστασιν, ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος εὐλόγως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ παρ' αὐτῶν οὔτε χρήματα, οὔτε ἄνδρας, οὔτε ἄλλην οἱανδήποτε παρασκευήν. Ἰδίως ἐν τῇ ἀξιολογωτέρᾳ ὁπωσοῦν τῶν κτήσεων τούτων, ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ κυβερνῶντες αὐτὴν τότε δύο ἀδελφοί του, Δημήτριος καὶ Θωμᾶς ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ὁ πρῶτος δὲν ἐδίστασε νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τῶν ὀσμανιδῶν. Πλὴν τούτου οἱ Ἀλβανοὶ δὲν ἔπαυσαν στασιάζοντες αὐτόθι· ὥστε ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἡ πραγματικὴ τοῦ Κωνσταντίνου

ἐξουσία δὲν ἐξετείνετο πέραν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ πολὺ τῆς Σηλυβρίας. Ἀλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτις ἄλλοτε, καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς μακεδονικῆς δυναστείας καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, ἠδύνατο διὰ τῶν ἰδίων πόρων, καὶ μάλιστα τῶν χρηματικῶν πόρων, ν' ἀντισταθμίσῃ ὁλόκληρον τὸ λοιπὸν κράτος, περὶ τὰ μέσα τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην παρακμήν. Ἐνῷ ἄλλοτε περιελαμβανεν ὑπὲρ τὰς 500,000 κατοίκων, νῦν δὲν εἶχε πλείονας τῶν 80,000. Ἐνῷ ἄλλοτε ἀπὸ μόνης αὐτῆς τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσέπραττεν ὑπὲρ τὰ 100,000,000 δραχμῶν, ἅτινα ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 500 περίπου, ἐπὶ τῶν τελευταίων Παλαιολόγων ὅλαι αἱ πρόσοδοι τῆς πρωτευούσης συνεποσοῦντο μόλις εἰς 50 ἢ 60,000 χρυσῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ ἀξία δὲν ἤθελεν ὑπερβαίνει σήμερον τὰ τρία περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἀπορία τοῦ ταμείου ὅτε ἔφθασεν ἐκ Πελοποννήσου ὁ νέος βασιλεύς, ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη νὰ δανεισθῇ τὰ χρήματα δι' ὧν ἔμελλε νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς εἰθισμένας πρὸς τοὺς στρατιώτας καὶ τὴν αὐλὴν φιλοδωρίας. Ἐνῷ ἄλλοτε στόλοι πολυάριθμοι ἐναυλόχουν ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου, οἱ δὲ ναύσταθμοι εἶχον τοσαύτην προμήθειαν ξυλείας καὶ πάσης ἄλλης ὕλης, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου ἠδύναντο νὰ κατασκευασθῶσι πολλαὶ πλοίων ἑκατοντάδες, ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων ὀλίγα τινὰ, τὸ πολὺ δέκα, περιεσώζοντο αὐτόθι σκάφη, ὁ δὲ νέος βασιλεὺς προσῆλθεν ἐκ Πελοποννήσου ἐπὶ καταλωνικῶν τριήρεων. Δὲν ἐστερεῖτο δὲ μόνον ὑλικῶν πόρων ἡ Κωνσταντινούπολις, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ἦτο ἀσθενεστάτη. Δὲν θέλομεν ἐπαναλάβει ἐνταῦθα ὅσα διατραγῳδεῖ ὁ καθολικὸς Οὐβερτῖνος Πούσκουλος περὶ τῆς πλεονεξίας, τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς ἀπιστίας τῶν κατοίκων αὐτῆς, διότι εἶναι ἐν μέρει ἀνυπόστατα· αὐτὸς ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος ὡμολόγησεν εἰς τὸν Φραντζῆν, ὅτι οὐδένα εἶχε περὶ αὐτὸν σύμβουλον ἢ εἰλικρινῆ ἢ ἔμπειρον μεθ' οὗ νὰ συσκεφθῇ ἐν ταῖς κρισίμοις ἐκείναις περιστάσεσιν. Ὅπως λοιπὸν κατήντησαν τὰ πράγματα, ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν σχεδὸν εἶχε νὰ πράξῃ οἴκοθεν. Ἐκ δὲ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων δύο καὶ μόναι εἶχον ἀποδείξει δι' ἔργων ὅτι εἶναι πρόθυμοι ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς τοὺς Τούρκους· ἡ Οὐγγαρία καὶ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης. Ἀλλ' ἡ μὲν Οὐγγαρία μετὰ τὴν περὶ Κοσσυφοπέδιον δεινὴν ἧτταν εἶχε συνομολογήσει ἐπταετεῖς πρὸς τὸν Μουράτ Β' ἀνακωχὰς, ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἀπῄτει ἀδιαλείπτως τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὅρου τῆς

ἑνώσεως, διότι δὲν προῃρεῖτο τοσοῦτον ν' ἀντιταχθῇ κατὰ τῶν Τούρκων ὅτον νὰ καθυποβάλῃ ὑπὸ τὸ ἴδιον κράτος τοὺς χριστιανοὺς τῆς ἀνατολῆς. Ἐν τούτοις ἡ μὲν ἐπίσημος ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου διάστημα ἀπεδέχετο τῳόντι τὴν ἕνωσιν, διότι ὀπαδοὶ αὐτῆς ὑπῆρξαν ἀμφότεροι οἱ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀναδειχθέντες οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι, ὅ τε δηλαδὴ ἀπὸ Κυζίκου Μητροφάνης Β' καὶ ὁ Γρηγόριος Γ' ὁ Μελισσηνός, ὁ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου διατελέσας πνευματικός. Εἴπομεν ὅμως ἤδη ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι τῆς ἀνατολῆς πατριάρχαι καὶ ὁ μητροπολίτης Καισαρείας διαρρήδην ἀπεδοκίμαζον τὰ ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ἑνώσεως ἐνεργηθέντα· τῷ δὲ 1450 συνεκροτήθη ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας σύνοδος τῶν τριῶν πατριαρχῶν, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, ἔτι δὲ πολλῶν ἄλλων ἀρχιερέων καὶ κληρικῶν, ἐν οἷς ἦν καὶ ὁ κυριώτατος τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένων ἀντίπαλος, ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, ἥτις τὸν μὲν διάδοχον τοῦ Μητροφάνους Γρηγόριον καθῄρεσεν, ἀνηγόρευσε δὲ ἀντ' αὐτοῦ οἰκουμενικὸν πατριάρχην τὸν ὀρθόδοξον Ἀθανάσιον Β'. Ταῦτα δὲ πάντα δὲν ἦσαν βεβαίως ἐπιτήδεια νὰ πείσωσι τὸν πάπαν εἰς τὸ νὰ δράμῃ πρὸς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα μέχρι τοῦ φεβρουαρίου 1451, ὅτε ὁ Μωάμεθ Β' ἀνέλαβε τὴν τῶν ὀσμανιδῶν ἀρχήν. «Ὁ Μωάμεθ, λέγει ὁ παρὰ τοῦ Ἐνετοῦ Ζορζῆ Δολφίνου παρατιθέμενος ὁμογενὴς αὐτοῦ Ἰάκωβος Λαγγοῦστος, ὁ Μωάμεθ εἶναι νέος 26 ἐτῶν, καλῆς κράσεως, ἀναστήματος ὑψηλοῦ μᾶλλον ἢ μετρίου, γενναῖος ἐν τοῖς ὅπλοις, τὴν ὄψιν φοβερὸς καὶ σπανίως γελῶν, ἀλλὰ συνετός, ἐλευθέριος, ἐπίμονος ἐν ταῖς βουλαῖς, παράτολμος ἐν παντὶ, καὶ δόξης ἐραστὴς κατὰ τὸν Μακεδόνα Ἀλέξανδρον. Γινώσκει τρεῖς γλώσσας, τὴν τουρκικὴν, τὴν ἑλληνικὴν, τὴν σλαυϊκήν· μελετᾷ τῇ βοηθείᾳ δύο φίλων ἰταλῶν τήν τε ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν τῆς Εὐρώπης ἱστορίαν, ἀλλὰ μετὰ ἐξαιρέτου εὐχαριστήσεως καὶ ἡδονῆς ἐνδιατρίβει μάλιστα περὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην, διακαῶς μὲν ὀρεγόμενος τοῦ ἄρχειν, ἐσκεμμένως δὲ ἀνερευνῶν τὰς τῶν πραγμάτων αἰτίας. Τοιοῦτον καὶ οὕτω πεπλασμένον ἄνθρωπον εἴχομεν κατέναντι ἡμῶν ἡμεῖς οἱ χριστιανοί.» Ὁ νέος σουλτάνος δὲν ἀπεκάλυψεν ἀμέσως τοὺς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σκοποὺς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁ ἐν Ἀσίᾳ ἀρχαῖος τοῦ

γένους αὐτοῦ πολέμιος, ὁ ἡγεμὼν τῆς Καραμανίας, ἅμα μαθὼν τὸν θάνατον τοῦ Μουρὰτ, ἐνέβαλεν ἐντὸς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους καὶ ἐχειρώσατο τρία φρούρια καὶ γῆν ἱκανὴν, ὁ Μωάμεθ Β' προετίμησε νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τῆς κατατροπώσεως τούτου τοῦ πολεμίου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ γινώσκων αὐτὸν πολλάκις ἄλλοτε μετὰ τῶν χριστιανῶν συμπράξαντα, δὲν ἤθελε ν' ἀντιπερισπασθῇ πάλιν ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλεύματος. Ὅθεν ἐδέχθη εὐμενῶς ἐν Ἀδριανουπόλει τοὺς πρέσβεις τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Τραπεζοῦντος, τῶν δεσποτῶν τῆς Πελοποννήσου Θωμᾶ καὶ Δημητρίου, τῶν ἡγεμόνων Λέσβου, Χίου καὶ Ἀκαρνανίας, τῶν ἱπποτῶν Ῥόδου καὶ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ· ὑπέσχετο εἰς πάντας τὴν τήρησιν τῶν ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γενομένων συνθηκῶν καὶ ἀνέλαβε νὰ πληρώνῃ κατ' ἔτος εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως πιθανώτατα ἔπραττε καὶ ὁ πατήρ του, 300,000 ἄσπρων (ἤτοι 3,000 δουκάτων, σελ. 308) πρὸς συντήρησιν τοῦ Οὐρχὰν, ὀσμανίδου ἡγεμονόπαιδος, ὅστις ἄδηλον ἀκριβῶς πότε καὶ τίνος ἕνεκεν εἶχε καταφύγει ἐκεῖ. Συγχρόνως ὁ Μωάμεθ Β' ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ἐν Σερβίᾳ συγγενεῖς αὐτῆς τὴν χήραν τοῦ Μουρὰτ Μαρίαν καὶ συνωμολόγησε πρὸς τὸν Οὐνυάδην εἰρήνην τριετῆ. Ταῦτα δὲ διαπράξας ὥρμησε περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1451 κατὰ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ὁμοθρήσκου πολεμίου. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠπατήθη ἐκ τῶν φιλικῶν ἐκείνων προσποιήσεων τοῦ νέου σουλτάνου· ἐνόησεν ὅτι οὗτος ἅμα κατατροπώσῃ τὸν τῆς Καραμανίας ἡγεμόνα, θέλει στρέψει κατὰ τῆς Κωνσταετινουπόλεως πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν. Καὶ ἤξευρε μὲν ὅτι πόρους ἰδίους δὲν εἶχε καὶ ὅτι ἡ Εὐρώπη ἢ ἀδιαφόρει ἢ ἐδυστρόπει, ἀλλὰ ἐνόμισεν οὐδὲν ἧττον καθῆκόν του νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας.

Εἴπομεν πρὸ μικροῦ ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριβεν ὀσμανίδης ἡγεμονόπαις, ὀνόματι Οὐρχὰν, πρὸς συντήρησιν τοῦ ὁποίου ἐπληρώνοντο ὑπὸ τῶν σουλτάνων κατ' ἔτος 300,000 ἄσπρων. Τοιοῦτοι πρόσφυγες εἶχον καὶ ἄλλοτε εὕρει ἄσυλον παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τοῦ Βυζαντίου οἷον λ. χ. ἐπὶ Μανουὴλ καὶ Μωάμεθ Α', ὁ Μουσταφᾶς καὶ ὁ Δζουνεὶδ, πρὸς συντήρησιν τῶν ὁποίων ὁ σουλτάνος ἐκεῖνος εἶχεν ἀναλάβει νὰ πληρώνῃ ὡσαύτως 300,000 ἄσπρων. Ἐγίνοντο δὲ δεκτοὶ ἐπὶ τῷ διττῷ λόγῳ, ὅτι κωλυομένης μὲν τῆς ἐξόδου αὐτῶν ἐξευμενίζονται οἱ πολέμιοι, δοθείσης δὲ ἐπιτηδείας περιστάσεως, ἐχρησίμευον ὡς ἐπικίνδυνοι τούτων ἀντίπαλοι. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐστο-

χάσθη ὅτι ἂν ὄχι ἄλλο ἠδύνατο τοὐλάχιστον νὰ ἐξεγείρῃ τὸν ὁμογενῆ καὶ ὁμόθρησκον ἐκεῖνον πολέμιον εἰς τὰ νῶτα τοῦ Μεχμὲτ Β', ἐνῷ οὗτος εἶχεν ἔτι ἀνὰ χεῖρας τὸν κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας ἀγῶνα· καὶ ἔπεμψε λοιπὸν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ σουλτανου πρέσβεις παραγγελθέντας νὰ εἴπωσιν, ὅτι, ἂν διπλασιάζει τὴν ἑνεκα τοῦ Οὐρχὰν χορηγίαν ἢ ὁ Οὐρχὰν ἀπολύεται. Ἀλλ' ἡ δειλία τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας καὶ ἡ ταχύτης δι' ἧς ἐνήργησεν ὁ Μωάμεθ Β' εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν ὅπως πάντοτε, ἐματαίωσαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου. Μικρὸν πρὶν ἢ φθάσωσιν οἱ πρέσβεις τοῦ Κωνσταντίνου εἶχον προέλθει εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ σουλτανου ἀπεσταλμένοι τοῦ ἐν Ἀσίᾳ πολεμίου, ἵνα ζητήσωσι συγγνώμην ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ προτείνωσι τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταληφθέντων φρουρίων καὶ χωρίων, διότι ὁ ἡγεμὼν οὗτος, καταπτοηθεὶς ὑπὸ τῆς μεγάλης τοῦ σουλτάνου παρασκευῆς, ἐνόμισεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ. Ὁ Μωάμεθ Β' δὲν εἶχε κατ' ἀρχὰς σκοπὸν νὰ δεχθῇ τὸν προτεινόμενον συμβιβασμόν· ἡ ἀπόφασίς του ἦτο νὰ ἀπαλλαγῇ διὰ παντὸς τοῦ ὀχληροῦ ἐκείνου γείτονος· ἀλλ' ἅμα ἀκούσας τὴν ἐκ Βυζαντίου ἐλθοῦσαν ἀπειλήν, μετέβαλε τρόπον πρὸς τοὺς πρέσβεις τῆς Καραμανίας καὶ ὁτὲ μὲν ἀπειλῶν αὐτοὺς ὁτὲ δὲ θωπεύων, ἐπέτρεψεν ἐπὶ τέλους τὴν ζητουμένην εἰρήνην. Εἰς δὲ τοὺς πρέσβεις τοῦ Κωνσταντίνου εἶπεν, ὅτι μετ' ὀλίγον ἐπανέρχεται εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐκεῖ εἰμποροῦν νὰ ἀναγγείλωσιν αὐτῷ πάντα τὰ τῷ βασιλεῖ καὶ τῇ πόλει ἀναγκαῖα, ἅτινα προθύμως θέλει ἐπιτρέψει. Καὶ εὐθὺς διεπέρασεν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν.

Ἀλλ' ἅμα φθάσας ἐκεῖ ἀπεκάλυψε τὸ προσωπεῖον. Πρῶτον μὲν ἔπαυσε τὴν πληρωμὴν τῆς ὑπὲρ τοῦ Οὐρχὰν χορηγίας, καὶ δεύτερον ἐπεχείρησε τὰς πρώτας, εἰ καὶ ἐμμέσους ἔτι, κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἐχθροπραξίας. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας, ἐν τῷ στενωτέρῳ τοῦ πορθμοῦ τούτου μέρει, ἐκεῖ περίπου ὅπου περὶ τὸ 515 π. χ. κατεσκευασθη ὑπὸ τοῦ Σαμίου Μανδροκλέους ἡ γέφυρα δι' ἧς ὁ Δαρεῖος διεπέρασε μετὰ τοῦ στρατοῦ ὃν ἦγε κατὰ τῶν Σκυθῶν (σελ. 332 τοῦ Α' τόμου), μικρὸν βορειότερον τοῦ Γκιόγκ-Σουγιοῦ, οἱ ὀσμανίδαι εἶχον ἐγείρει πρὸ καιροῦ, κατ' ἄλλους μὲν ἐπὶ Μωαμεθ τοῦ Α' κατ' ἄλλους δὲ ἐπὶ Βαγιαζὴτ τοῦ Α', τὸ φρούριον τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενον ὀνομαζεται Ἀναδολοῦ Χισσαρί. Ἀλλὰ τὸ

φρούριον τοῦτο δὲν ἦτο ἱκανὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην διαπεραίωσιν τῶν ὀσμανικῶν στρατῶν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ καταστήσῃ τοὺς ὀσμανίδας κυρίους τοῦ Βοσπόρου καθ' ὃν χρόνον οὗτοι οὔτε στόλον εἰςέτι ἀρκετὸν εἶχον, οὔτε τὸ πυροβολικὸν εἶχε τὴν δύναμιν ἣν κέκτηται σήμερον. Εἴδομεν ὅτι εἰς τὰς παραμονὰς τῆς περὶ Βάρναν μάχης, ὁ τοῦ Μωάμεθ Β' πατὴρ μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ περάσῃ τὸν πορθμὸν τοῦτον. Νῦν δὲ ὅτε ὁ νέος σουλτάνος ἀπεφάσισε τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐ μόνον τὴν διαβασιν ἐκείνην εἶχε συμφέρον νὰ ἀσφαλίσῃ, ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι ὑπέλαβεν ἀπαραίτητον, νὰ διακωλύσῃ τὴν εἰς τὴν πόλιν ἀπὸ θαλάσσης εἰσαγωγὴν πάσης οἱασδήποτε ἐπικουρίας ἀνθρώπων, πλοίων, πολεμεφοδίων καὶ τροφῶν. Καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ Ἑλλησπόντου ἤλπιζε νὰ κατορθώσῃ τοῦτο διὰ τοῦ στόλου ὃν παρεσκεύαζεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ στόλος οὗτος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπαρκέσῃ καὶ εἰς τὴν τοῦ Βοσπόρου κατοχήν, ἐδέησεν ὁ πορθμὸς οὗτος νὰ φραχθῇ ἄλλως. Ὅθεν πρὸς ἐπιτυχίαν ἁπάντων τούτων τῶν πλεονεκτημάτων, ἔκρινε πρὸ πάντων ἀναγκαῖον νὰ κατασκευάσῃ ἀντικρὺ τοῦ προϋπάρχοντος φρουρίου, ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας, φρούριον πολὺ τοῦ προτέρου ὀχυρώτερον. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος τοῦ 1451 πρὸς τὸ 1452 διέταξεν εἰς ὅλας τοῦ κράτους τὰς ἐπαρχίας νὰ ἑτοιμάσωσι χιλίους οἰκοδόμους καὶ ἀναλόγους ἐργάτας καὶ ἀσβεστοκαύστας καὶ πᾶν τὸ χρήσιμον ὑλικόν, λίθους, ξύλα, σίδηρον καὶ εἴ τι ἄλλο.

Ὁ Δούκας βεβαιοῖ ὅτι ἅμα ἀνηγγέλθη ἡ κατασκευὴ τοῦ νέου φρουρίου, κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς ἐπεκράτησε παρ' ἅπασι τοῖς χριστιανοῖς τῆς Ἀνατολῆς, οἵτινες ἐνόησαν ἀμέσως ὅτι ἤγγισε τὸ τέλος τῆς πόλεως, διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς ὁποίας ἔμελλε νὰ ἀσφαλισθῇ τὸ κρατος τῶν ὀσμανιδῶν. Κατὰ τοὺς ἄλλους ὅμως χρονογράφους ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν ἡ ἀγγελία αὕτη οὔτε τοσοῦτον γενικὴ οὔτε τοσοῦτον ζωηρὰ ὑπῆρξεν. Ἐκ μὲν τῶν λόγων τοῦ Φραντζῆ συνάγεται ὅτι οἱ ἐπισημότεροι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄνδρες ἔδειξαν ἀμφιβολίαν τινὰ περὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος, φρονοῦντες προσέτι ὅτι καὶ ἂν κτισθῇ τὸ φρούριον εὐκόλως δύνανται νὰ τὸ κυριεύσωσιν, ἐγγὺς αὐτοῦ κείμενοι. Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὴν λεγομένην *Πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, τὴν πολὺ βραδύτερον συγγραφεῖσαν, αὐτοὶ τῆς πόλεως ταύτης οἱ κάτοικοι συνετέλεσαν ἐκ φόβου εἰς τὴν οἰκοδομὴν, παρέχοντες τροφὰς, λίθους καὶ ἄλλα. Καὶ τὸ μὲν τελευ-

ταῖον τοῦτο φαίνεται ἀπίθανον, ὡς ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τὰς ὁποίας γνωρίζομεν περὶ τῆς διαγωγῆς ἣν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔδειξαν ἐπί τε τῆς κατασκευῆς τοῦ φρουρίου καὶ τῆς τελευταίας πολιορκίας. Ἴσως ὀλίγοι τινὲς ἔπραξαν τὸ εἰς αὐτοὺς ἀποδιδόμενον, ἀλλ' ὅτι ὅλοι οἱ κάτοικοι ἢ πολλοὶ τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν συνέπραξαν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, εἶναι πρόδηλος συκοφαντία. Ἐν γένει δὲ νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀγγελία τῆς κατασκευῆς τοῦ νέου παρὰ τὸν Βόσπορον φρουρίου δὲν παρήγαγε τὴν ὑπὸ τοῦ Δούκα ἀναφερομένην δεινὴν κατάπληξιν. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ πολλοῦ χρόνου καὶ μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα τριάκοντα ἔτη εἶχον τοσοῦτον συνηθίσει εἰς τὸ νὰ βλέπωσι τοὺς ὀσμανίδας ἀδιακόπως ἐπιτιθεμένους καὶ τοσάκις εἶδον τὴν βασιλεύουσαν ὑπ' αὐτῶν πολιορκηθεῖσαν, ὥστε τὰ ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β' μελετώμενα δὲν ἦσαν δι' αὐτοὺς νέα καὶ ἀπροσδόκητα, οὐδὲ ἠδύναντο νὰ προξενήσωσιν εἰς αὐτοὺς ἔκτακτόν τινα ἐντύπωσιν. Ὁ Κωνσταντῖνος μάλιστα τόσον ὀλίγον κατεπλάγη ἐκ τῶν λεγομένων καὶ τῶν θρυλουμένων, ὥστε ἐπιστρέψαντος τοῦ Φραντζῆ ἐξ Ἰβηρίας κατὰ σεπτέμβριον, συνωμολόγησε τὸν γάμον αὐτοῦ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς χώρας ἐκείνης διὰ τοῦ συγχρόνως προσελθόντος πρέσβεως τοῦ βασιλέως τούτου, καὶ ἔπειτα δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος δὲν ἔπαυσε βουλευόμενος μετὰ τοῦ φίλου ἐκείνου καὶ ὑπουργοῦ του περί τε διαφόρων ἄλλων αὐτοῦ ἀποστολῶν καὶ ἰδίως περὶ τῆς εἰς τὴν Ἰβηρίαν μεταβάσεως αὐτοῦ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔαρ ἵνα κομίσῃ ἐκεῖθεν τὴν νέαν βασίλισσαν. Ἐλυπήθη βεβαίως διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ περὶ Οὐρχὰν βουλεύματος, δὲν ἐνόμισεν ὅμως ἐπικειμένην τὴν καταστροφήν, διότι ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες οὔτε ἐλπίζουσιν οὔτε πτοοῦνται εὐκόλως, καὶ, προαιρούμενοι νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθῆκον ἐν παντὶ καιρῷ καὶ χρόνῳ, ἐπιτελοῦσιν αὐτὸ τοσούτῳ μᾶλλον ἀταράχως ὅσῳ ἐπὶ τέλους εἶναι ἕτοιμοι καὶ νὰ ἀποθάνωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐὰν ἐξηκολούθησε συνδιασκεπτόμενος μετὰ τοῦ Φραντζῆ περὶ τοῦ μέλλοντος γάμου, ἐνόμισε πρέπον νὰ ἀναγγείλῃ αὖθις εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην τὴν κρίσιμον τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ὅσῳ ὀλίγας καὶ ἂν εἶχεν ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου ἐλπίδας.

Τῳόντι μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ὁ πάπας Νικόλαος Ε' εἶχε γράψει ἐπανειλημμένως πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀπαιτῶν μὲν τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ πατριάρχου τούτου καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ περὶ ἑνώσεως ὅρου, προφητεύων δὲ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει

τὴν προσοχὴ τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ὑποδούλωσιν. Καὶ ἡ μὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκτέλεσις τοῦ ὅρου ἦτο πολὺ δυσκολωτέρα τῆς ὑπὸ τοῦ πάπα γενομένης ἀπειλῆς, ἥτις δὲν εἶχε τῇ ἀληθείᾳ χρείαν πολλῆς προφητικῆς δυνάμεως ἵνα μαντευθῇ. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ Κωνσταντῖνος, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπομονὴ ἦτο ἀνεξάντλητος, ἔπεμψεν αὖθις πρέσβεις πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπετετραμμένους νὰ ζητήσωσι συνδρομὴν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐν ταὐτῷ τὴν ἀποστολὴν ἱερωμένων λογίων καὶ ἐπιτηδείων νὰ κατορθώσωσι τὴν ἕνωσιν. Συγχρόνως ἀπετάθη πρὸς τὰς ἄλλας τῆς Εὐρώπης δυνάμεις, ἰδίως πρὸς τὴν Ἐνετίαν, τὸ δὲ παράδοξον ἔπεμψεν ὡσαύτως πρέσβεις καὶ πρὸς τὸν ἐν Ἀδριανουπόλει ἔτι διαμένοντα Μωάμεθ Β', ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἴσως ἀποτρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος. Ἡ ἐλπὶς αὕτη ἦτο τοσοῦτον ματαία, μάλιστα μετὰ τὴν ἀπειλὴν τὴν γενομένην πρὸ μικροῦ πρὸς τὸν σουλτάνον ἐνῷ ἔτι εὑρίσκετο κατέναντι τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας, ὥστε δὲν ἠθέλομεν δυνηθῆ νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ προκείμενον τοῦ βασιλέως διάβημα, ἐὰν δὲν ἐμανθάνομεν παρὰ τοῦ Πουσκούλου, ὅτι ἐγένετο κατ' εἰσήγησιν τοῦ Χαλὴλ πασᾶ, εἰσήγησιν εἰς ἣν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτοῦ ὅτι ὀφείλει νὰ ὑπακούσῃ. Προσελθόντες δὲ οἱ πρέσβεις ἐστηρίχθησαν κυρίως εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν ἄλλοτε γενομένη ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας κατασκευὴ φρουρίου, δὲν ἦτο ἄτοπος, διότι ἡ Ἀσία ἦτο πρὸ καιροῦ κτῆμα τῶν ὀσμανιδῶν, ἀλλ' ἡ νῦν μελετωμένη ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς παραλίας, εἰς αὐτὰ τῆς βασιλευούσης τὰ πρόθυρα, ἦτο πρόδηλος ἐχθροπραξία. Ἀπὸ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Δούκα καὶ τοῦ Κριτοβούλου δὲν ἐξάγεται ἂν οἱ πρέσβεις ἠξίωσαν, ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ τοῦ Βοσπόρου παραλία ἀνῆκεν ἔτι εἰς τοὺς ἡμετέρους· ἐξάγεται μᾶλλον, ὅτι ἐλογίζετο ὡς χῶρος οὐδέτερος δι' οὗ ἠδύναντο μὲν νὰ διέλθωσι τὰ ὀσμανικὰ στρατεύματα, ἐν ᾧ ὅμως δὲν ἐπετρέπετο νὰ κατασκευάσωσι φρούριον ἢ ἄλλο τι. Ὁπωσδήποτε οἱ πρέσβεις μετεχειρίσθησαν καὶ τὸ ἔσχατον τῆς ἀδυναμίας ἐπιχείρημα, εἰπόντες ἐπὶ τέλους, ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς πληρωμὴν φόρου, ἀρκεῖ νὰ μὴ κτισθῇ τὸ φρούριον. Ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ σουλτάνος παραδόξως δὲν ἐμνήσθη παντάπασι τῆς περὶ τοῦ Οὐρχὰν ἀπειλῆς. Ἀλλ' ἐνῷ ἤρχισεν ἀποκρινόμενος μετά τινος μετριοπαθείας, ἔπειτα κατὰ μικρὸν παρωξύνθη ὑπὸ τῶν ἰδίων οὕτως εἰπεῖν λόγων, καὶ ἐπὶ τέλους κατήντησεν εἰς μανιώδη ἀληθῶς ἀπειλήν. «Ἐκ τῆς πόλεως, εἶπε, δὲν λαμβάνω τι, διότι οὐδὲ ἔχει τι

ἔξω τῆς τάφρου· ὥστε οὐδόλως δικαιοῦται νὰ μὲ κωλύσῃ ἐὰν ἤθελον νὰ κτίσω φρούριον παρὰ τὸν Βόσπορον. Πάντα τὰ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ κείμενα εἶναι ἐμὰ ἀναμφισβητήτως, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ πρὸς δυσμὰς ὅσα εἰσὶν ἄοικα, διότι οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἔχουσιν ἄδειαν νὰ οἰκήσωσιν ἐν αὐτοῖς. Ἢ μήπως δὲν ἠξεύρετε εἰς ποίαν στενοχωρίαν περιῆλθεν ὁ πατήρ μου, ὅταν ὁ βασιλεὺς συνεμάχησε μετὰ τῶν Οὔγγρων, καὶ ἐκεῖνοι μὲν ἐπῆλθον διὰ ξηρᾶς, αἱ δὲ φραγκικαὶ τριήρεις καταλαβοῦσαι τὸν Ἑλλήσποντον δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἐξ Ἀσίας αὐτοῦ διάβασιν; Τότε ἀναβὰς ἐκεῖνος μέχρι τοῦ Βοσπόρου καὶ προσελθὼν εἰς τὸ πολίχνιον ὅπερ εἶχεν οἰκοδομήσει ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἐπέρασε δι' ἀκατίων, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, ἐνῷ αἱ τριήρεις τοῦ βασιλέως κατεσκόπευον ἐκεῖ ἵνα κωλύσωσι τὴν διάβασιν. Ἐγὼ δὲ ἐκαθήμην ἐν Ἀδριανουπόλει παιδίον ὤν, ἐκδεχόμενος τὴν τῶν Οὔγγρων ἄφιξιν, οἱ δὲ Οὔγγροι ἐλεηλάτουν τὰ πέριξ τῆς Βάρνης, καὶ ὁ βασιλεὺς εὐφραίνετο, καὶ τὸ τῶν μουσουλμάνων γένος ἐδυσφόρει, καὶ οἱ γκιαούρηδες ἐχαίροντο. Περάσας λοιπὸν ὁ ἐμὸς πατὴρ μετὰ πολλοὺς κινδύνους ὤμοσε νὰ κατασκευάσῃ καταντικρὺ τοῦ φρουρίου τοῦ κειμένου πρὸς ἀνατολὴν ἕτερον φρούριον πρὸς δύσιν. Καὶ ἐκεῖνος μὲν δὲν προέφθασε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σκοπούμενον, ἐγὼ ὅμως θέλω πράξει τοῦτο, τῇ τοῦ Θεοῦ ἀρωγῇ. Τί μὲ κωλύετε; Ἢ μήπως δέν με εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ πράξω ἐν τοῖς ἐμοῖς ὅ,τι βούλομαι; Ἀπέλθετε καὶ εἴπατε τῷ βασιλεῖ· ὁ νῦν ἡγεμὼν δὲν ὁμοιάζει τοὺς πρώην· ὅσα ἐκεῖνοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσιν, οὗτος ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τὰ ἐκτελέσῃ, καὶ ὅσα ἐκεῖνοι δὲν ἤθελον, οὗτος θέλει καὶ βούλεται. Ὅστις δὲ τολμήσῃ νὰ ἔλθῃ ἀπὸ τοῦ νῦν ἕνεκα τῆς ὑποθέσεως ταύτης, θέλει ἐκδαρῇ ζωντανός.» Ἡ ἀπάντησις αὕτη οὐδεμίαν κατέλιπεν ἀμφιβολίαν οὔτε περὶ τῆς ἀμεταθέτου ἀποφάσεως ἣν εἶχεν ὁ Μωάμεθ Β' νὰ κτίσῃ τὸ νέον φρούριον, οὔτε περὶ τοῦ σκοποῦ δι' ὃν προέβη εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Ῥητῶς εἶπεν εἰς τοὺς πρέσβεις ὅτι θέλει ὅ,τι οἱ προκάτοχοί του δὲν ἠθέλησαν. Τί δὲ ἄλλο δὲν ἠθέλησαν εἰμὴ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Πρὸς τοῦτο λοιπὸν παρασκευαζόμενος καὶ προαιρούμενος νὰ ἀποκλείσῃ τὴν πόλιν πανταχόθεν, ἐμελέτησε τὴν τοῦ νέου φρουρίου κατασκευήν. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν ὅτι, ὅσον ἀπαράσκευος καὶ ἂν ἦτο, καθῆκον εἶχε νὰ ἐμποδίσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου, κηρύττων πρῶτος τὸν πόλεμον. Ἀλλὰ ἡ σύγκλητος τῶν ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν εἰς ἣν ἐδέησε νὰ ὑποβάλῃ

τὴν γνώμην του, ἀντέστη, ἀξιοῦσα, ὅτι ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ νὰ ἴδωσι πρότερον τί θέλει πράξει αὐτὸς, προσθεῖσα δὲ ὅτι καὶ τὸ φρούριον ἂν κτίσῃ, εὐκόλως δύνανται νὰ τὸ κυριεύσωσι, καθὸ τοσοῦτον ἐγγὺς τῆς πόλεως κείμενον.

Ἐν τούτοις ἐν ἔαρι τοῦ 1452 μετεφέρθησαν κατὰ τὰ διατεταγμένα ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀσιανῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν οἱ ἀναγκαῖοι ἐργάται καὶ τὸ χρήσιμον ὑλικὸν, εἰς τὸ προδιαγραφὲν ἤδη σημεῖον τοῦ Βοσπόρου, ἐν συνοδίᾳ δυνάμεως ἱκανῆς· συγχρόνως κατῆλθε καὶ ὁ σουλτάνος αὐτὸς ἐξ Ἀδριανουπόλεως καὶ ἤρξατο ἀμέσως τῆς τοῦ νέου φρουρίου κατασκευῆς. Ἡ δ' ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀνετέθη, ὑπὸ τὴν ἄμεσον τοῦ κυριάρχου ἐπιστασίαν, εἰς τέσσαρας τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτοῦ λειτουργῶν, τὸν μέγαν βεζύρην Χαλὴλ πασᾶν, τὸν γηραιὸν στρατηγὸν Σαρίτζὲ πασᾶν, ἕλληνα τὸ γένος κατὰ Χαλκοκονδύλην, τὸν κηδεστὴν τοῦ σουλτάνου Ζαγανὸς πασᾶν, καὶ τὸν ἀρχιευνοῦχον Σεχαβεδδὶν πασᾶν. Ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον τὸ ἔργον νὰ διεξαχθῇ ἄνευ συμπλοκῶν μεταξὺ χριστιανῶν καὶ τούρκων. Οἱ μὲν ἐργάται δὲν ἐδίσταζον νὰ παραλαμβάνωσιν εἰς χρῆσιν τῆς οἰκοδομῆς τὰ ἐρείπια τῶν κτιρίων ὅσα πάλαι ποτὲ ἐκόσμουν τὴν περίχωρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ ἐρείπια τῶν αὐτόθι ἄλλοτε κειμένων ναῶν, ἐξ οὗ ἐρεθιζόμενοι τινὲς τῶν τῆς πόλεως κατοίκων ἐξῆλθον, ἵνα διακωλύσωσι τὴν ἱεροσυλίαν, ἀλλὰ συλληφθέντες πάντες ἐφονεύθησαν· τὰ δὲ ὀσμανικὰ στρατεύματα, εἴτε καταπατοῦντα τοὺς ἐσπαρμένους τῶν χριστιανῶν ἀγροὺς εἴτε ἁρπάζοντα τὰ ζῷα αὐτῶν, προεκάλουν διενέξεις, ἐξ ὧν μία ἐξετράπη εἰς ἀληθῆ μάχην πλησίον τοῦ σημερινοῦ Καν̀λὺ Καβὰκ, μεταξὺ Βεσίκτασι καὶ Κεὰτ-Χανέ. Ταῦτα δὲ μαθὼν ὁ Κωνσταντῖνος ἔκλεισεν ἐπὶ τέλους κατὰ ἰούλιον μῆνα τὰς πύλας τῆς πόλεως καὶ διέταξε νὰ συλληφθῶσιν οἱ ἐν αὐτῇ εὑρισκόμενοι τοῦρκοι. Καὶ τούτους μὲν, ἐνδίδων εἰς τὰς ἱκεσίας αὐτῶν, ἐντὸς ὀλίγου ἀπέλυσεν, ἀλλ' εἰς τὸν σουλτάνον διεμήνυσε διὰ δύο ἀπεσταλμένων τὰ ἑξῆς· «Ἐπειδὴ ἀπεφασισας τὸν πόλεμον καὶ οὔτε δι' ὅρκων οὔτε διὰ περιποιήσεων πείθεσαι νὰ μεταβάλῃς γνώμην, πρᾶξον ὅ,τι θέλῃς. Τὸ κατ' ἐμὲ καταφεύγω πρὸς τὸν Θεόν. Ἐὰν ἡ θέλησις αὐτοῦ εἶναι νὰ παραδώσῃ εἰς χεῖράς σου καὶ ταύτην τὴν πόλιν, τίς ὁ ἀντειπεῖν δυνάμενος; Ἐὰν δὲ πάλιν ἐμφυτεύσῃ εἰρήνην εἰς τὴν καρδίαν σου, ἀσπασίως θέλω ἀποδεχθῆ αὐτήν. Κατὰ τὸ παρὸν λάβε ὀπίσω τὰς συνθήκας καὶ τοὺς

ὅρκους. Ἔχων κεκλεισμένας τὰς θύρας τῆς πόλεως, θέλω φυλάξει αὐτὴν τὸ κατὰ δύναμιν. Σὺ δὲ ἄρχε καταδυναστεύων ἕως οὗ ὁ δίκαιος κριτὴς ἀποδώσει ἑκάστῳ, ἐμοί τε καὶ σοί, τὴν δικαίαν ἀπόφασιν.» Ταῦτα ἀκούσας ὁ σουλτάνος καὶ μηδὲ λέξιν κἂν διανοηθεὶς νὰ εἴπῃ εἰς ἀπολογίαν τῶν πεπραγμένων, διεκήρυξεν ἀμέσως τὸν πόλεμον καὶ διέταξε νὰ ἀποκεφαλισθῶσιν οἱ ἀπεσταλμένοι. Ἐξηκολούθησε δὲ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ φρουρίου του καὶ συνεπλήρωσεν αὐτὴν κατὰ αὔγουστον, ἐντὸς ἓξ περίπου μηνῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως. Τὸ φρούριον τοῦτο τὸ μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενον, ὀνομάζεται Ῥούμελι Χισσαρὶ, ἀλλὰ τότε ὑπὸ μὲν τῶν Τούρκων ἐκλήθη Βογὰζ Κεσσὲν ἦτο: πορθμοτόμος, ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων Λαιμοκοπία. Ὁ σουλτάνος ὥπλισεν αὐτὸ διὰ κανονίων χαλκῶν τὰ ὁποῖα ἔρριπτον σφαίρας λιθίνους 600 περίπου λιτρῶν βάρους, ἐνέβαλε δὲ φρουρὰν 400 ἀνδρῶν ὑπὸ ἀνώτατον ἡγεμόνα τὸν Φιρούζβεην, εἰς ὃν διέταξε νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ εἰς κἀμμίαν ναῦν μεγάλην ἢ μικρὰν, οἱανδήποτε καὶ ἂν φέρῃ σημαίαν, εἴτε ἀναπλέουσαν εἴτε καταπλέουσαν, νὰ διαβῇ πρὶν ἢ χαλάσασα τὰ ἱστία καταβάλῃ τὸ νενομισμένον τελώνιον· παρακούσαντος δὲ τυχὸν τοῦ πλοίου, νὰ καταποντίζῃ αὐτὸ ἀμέσως διὰ τῶν πυροβόλων. Καὶ ταῦτα διαπράξας καὶ διατάξας, ἀνέζευξεν ὁ σουλτάνος ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου περὶ τὰ τέλη αὐγούστου, ἐστρατοπέδευσε μετὰ 50,000 ἀνδρῶν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, ἵνα κατασκοπήσῃ τὰ τείχη, τὴν τάφρον, τοὺς πύργους καὶ τὰ ἄλλα ὀχυρώματα, μεθ' ὃ ἀπελθὼν ἐπέστρεψεν εἰς Ἀδριανούπολιν ἐν ἀρχῇ τοῦ σεπτεμβρίου.

Τοιουτοτρόπως περὶ τὰ μέσα τοῦ 1452 ἐκηρύχθη τελευταῖον ὁ πόλεμος ἐκεῖνος, ὅστις ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ ἓν τῶν κρισιμωτάτων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας. Ἀλλ' ἡ μεγάλη πολιορκία δὲν ἤρχισεν εἰμὴ μετὰ ἐννέα περίπου μῆνας, ὥστε ἔχομεν ἐν τῷ μεταξὺ καιρὸν νὰ ἐξετάσωμεν ὁποῖαί τινες ἐγένοντο ἑκατέρωθεν αἱ προπαρασκευαί. Ὅσον ἄπορα καὶ ἂν ἦσαν τὰ κατ' αὐτὸν, ὁ Κωνσταντῖνος ἐνήργησεν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνεργηθῇ. Ὁ δὲ Φραντζῆς, δικαίως ἀγανακτῶν κατ' ἐκείνων ὅσοι κατέκρινον αὐτὸν ἐπὶ ἀδρανείᾳ, ἀνακράζει· «ὁ δὲ μακαρίτης ὁ αὐθέντης μου καὶ βασιλεὺς τί οὐκ ἔπραξε κρυφῶς ἢ φανερῶς, ὑπὲρ τῆς βοηθείας τῆς πόλεως . . . . . .; Καὶ γὰρ δῆλόν ἐστιν, ὅτι, εἰ ἤθελεν, εὐκόλως ἠδύνατο φυγεῖν. Πλὴν οὐκ ἤθελεν, ἀλλ' ἠγωνίζετο ὡς ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, ὃς τίθησι τὴν ψυχὴν

αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων, ὡς καὶ ἐποίησεν.» Ἀπὸ αὐτῶν τῶν πρώτων τοῦ ἔτους τούτου μηνῶν εἶχεν ἀρχίσει νὰ εἰσάγῃ ἐντὸς τῆς πόλεως τοὺς περὶ αὐτὴν οἰκοῦντας γεωργοὺς καὶ ἄλλους, προσέτι τὰ αὐτόθι εὑρισκόμενα τρόφιμα καὶ ἰδίως τὸν προϊόντος τοῦ χρόνου συγκομισθέντα σῖτον. Πλὴν τούτου παρήγγειλε 4 πλοῖα, ἐξ ὧν ἓν μέγα βασιλικόν, νὰ κομίσωσιν ἐκ τῶν νήσων, ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐξ ἄλλων χριστιανικῶν χωρῶν, σῖτον, οἶνον, ἔλαιον, ἰσχάδας καὶ πᾶσαν ἄλλην προμήθειαν· τὰ πλοῖα ὅμως ταῦτα δὲν ἔφθασαν εἰμὴ μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας. Ἔπειτα ἐζήτησε τὸν ἀριθμὸν τῶν προαιρουμένων καὶ δυναμένων νὰ ὁπλοφορήσωσιν ἐν τῇ πόλει αὐτῇ, τὴν κατάστασιν τῶν ὅπλων, τῶν ὀχυρωμάτων, τῶν πλοίων καὶ ἐπήγαγε τὰς δυνατὰς βελτιώσεις. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν τόσον εὐτελῆ καὶ μικρὰ ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας, οὐδὲν θέλει κατορθωθῆ. Ὅθεν εἴδομεν ὅτι ἔτι ἀπὸ τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ 1451 ἐξέπεμψε πρέσβεις εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἐπιτετραμμένους νὰ παραστήσωσι τὸν ἐπικείμενον ἔσχατον κίνδυνον καὶ νὰ προκαλέσωσι διὰ παντὸς τρόπου τὴν ἀποστολὴν ἐπικουριῶν. Δυστυχῶς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερῖκος Γ', στεφθεὶς ἐν Ῥώμῃ τῇ 19 μαΐου 1452, διεπραγματεύθη μὲν πρὸς τὸν πάπαν περὶ τῆς σωτηρίας τῶν Οὔγγρων, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Παλαιστίνης, ἀλλὰ ἔπραξεν οὐδέν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας, Σικελίας καὶ Νεαπόλεως Ἀλφόνσος προετράπη μὲν ὑπὸ τῶν Γενουαίων πρὸς οὓς διετέλει εἰς πόλεμον, νὰ στρέψῃ μᾶλλον τὰ ὅπλα αὐτοῦ κατὰ τῶν τούρκων, ἀλλὰ οὐδὲν ἔπραξεν. Ὁ Οὐνυάδης ὑπέσχετο μὲν τῷ βασιλεῖ συνδρομήν, ἀλλ' ἀντ' αὐτῆς ἀπῄτησε τὴν ἐκ προοιμίου παραχώρησιν τῆς Σηλυβρίας ἢ τῆς Μεσημβρίας· ὁ δὲ βασιλεύς, εἰ καὶ μὴ ἐννοῶν τίνος εἴδους σύμμαχοι ἦσαν αὐτοὶ οἵτινες πρῶτοι ἐκολόβουν τὰ περιλιπόμενα ἐλεεινὰ τοῦ κράτους λείψανα, ἐπὶ τέλους παρεχώρησε τὴν Μεσημβριαν, ἀλλ' οὐδὲ τῆς παραχωρήσεως ταύτης γενομένης προέφθασε νὰ ἐνεργήσῃ τι ὁ Οὐνυάδης ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ βασιλεὺς τῆς Καταλωνίας πάλιν ἀπῄτησε τὴν Λῆμνον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ Λῆμνος, ἀλλὰ εἰς μάτην ὡσαύτως. Ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἡγεμονιῶν ἡ μὲν Σερβία ἀπέστειλε τῳόντι χρήματα καὶ ἄνδρας πολλούς· ἀπέστειλεν ὅμως πάντα ταῦτα οὐχὶ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀλλὰ πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις ἐπὶ τῆς πολιορκίας, ἐπιδεικνύων ἐν θριάμβῳ τοὺς ἐπικούρους ἐκείνους πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἔλεγεν· ἰδοὺ καὶ οἱ Σέρβοι καθ' ὑμῶν

εἰσίν. Ὁ δὲ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου, μεθ' οὗ ὡςαύτως συνεννοήθη ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς ἐχθρικῶς διακειμένου πρὸς τοὺς ὀσμανίδας, λόγους μὲν εἶπε πολλούς, ἔργον δὲ ἐπετέλεσεν οὐδέν.

Μόνοι οἱ Ἐνετοί, οἱ Γενουαῖοι καὶ ὁ πάπας δὲν ἐκώφευσαν ὅλως διόλου εἰς τὰς δεήσεις τοῦ Κωνσταντίνου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὡς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τοὺς Γενουαίους ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ γεγονὸς καίριον, διότι πεσόντος τοῦ προμαχῶνος τούτου δύσκολον ἦτο νὰ ἀνθέξωσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον αἱ πλεῖσται, ἂν ὄχι ὅλαι, τῶν κτήσεων καὶ ἀποικιῶν ὅσας εἶχον διεσπαρμένας καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν. Καὶ ὅμως πῶς ἆρά γε ἐπρονόησαν περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ; Ὁ δόγης τῆς Ἐνετίας ἔκρινεν εὔλογον νὰ μνησικακῇ, διότι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔγημε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ. Ὅθεν διέταξε μὲν τὸν ναύαρχον Ἰάκωβον Λορεδανὸν νὰ συλλέξῃ ἐν Κρήτῃ, Κερκύρᾳ, Μεθώνῃ, Ναυπλίᾳ καὶ Εὐβοίᾳ ὅσον ἔνεστι πλειοτέρας ναῦς καὶ χρήματα καὶ στρατεύματα καὶ ἄλλα ἐφόδια, ἵνα ἐπιπλεύσῃ εἰς βοήθειαν τῆς ἀπειλουμένης πόλεως· ἀλλ' ἀντὶ πάσης ταύτης τῆς τοσοῦτον πομπωδῶς ἀναγγελθείσης παρασκευῆς, δὲν ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰμὴ δύο μικραὶ πολεμικαὶ γαλέραι κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1452, ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ Τρεβιζάνου κυβερνώμεναι. Ἕνα δὲ μῆνα περίπου πρότερον ἀφίκοντο ἐκ Κρήτης 8 πλοῖα μετὰ ζωοτροφιῶν καὶ ἰδίως μετὰ Μονεμβασιώτου οἴνου, τοῦ ὁποίου ἐγίνετο, ὡς φαίνεται, πολλὴ τότε χρῆσις. Παρεκτὸς τούτων ἐπεχείρησαν νὰ καταπλεύσωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου τέσσαρες ἐμπορικαὶ ἑνετικαὶ γαλέραι, δύο μὲν ὑπὸ τὸν κυβερνήτην Ἱερώνυμον Μοροζίνην, μία δὲ ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Ῥίτσον καὶ μία ὑπὸ τὸν Ἰάκωβον Κόκκον. Αἱ δύο ὑπὸ τὸν Ἱερώνυμον Μοροζίνην ἐκ Καφφᾶ προερχόμεναι, ἅμα ἔφθασαν τῇ 10 νοεμβρίου ἔμπροσθεν τοῦ Ῥούμιλι Χισσαρί, προσεκλήθησαν νὰ χαλάσωσι τὰ ἱστία, καὶ, μὴ ὑπακούσασαι ἀμέσως, ἔλαβον δευτέραν διαταγήν. Τότε ὁ κυβερνήτης ἔστρεψε κατά τι τὰς νῆας πρὸς τὴν παραλίαν, ἡ φρουρὰ ὅμως ἀπῄτησε νὰ πλησιάσῃ ὅλως διόλου, καὶ, ἀρχίσασα νὰ πυροβολῇ, ἐφόνευσε τινὰς τῶν ναυτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὡς ἐκ τούτου ὁ κυβερνήτης ἐφάνη πρόθυμος νὰ ὑπακούσῃ, ἔπαυσε τὸ πῦρ. Ἀλλ' ὁ πονηρὸς Ἐνετός, βεβαιωθεὶς ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ τὰ πλοῖά του προχωροῦντα εὑρίσκοντο ἤδη ἐκτὸς βολῆς, ἀνεπέτασεν αἴφνης πάλιν ἅπαντα τὰ ἱστία καὶ ἔφθασεν ἄνευ ἄλλης ζημίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐγένετο δεκτὸς μετὰ

πλείστης χαρᾶς. Δὲν ἐπέτυχεν ὅμως καὶ ὁ Ἀντώνιος Ῥίτσος, ὅστις κομίζων φορτίον κριθῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπλησίασε τῇ 26 νοεμβρίου εἰς τὸ φρούριον· διότι ἅμα ἀποποιηθέντος αὐτοῦ νὰ ὑπακούσῃ, τὸ πλοῖόν του κατεποντίσθη διὰ μιᾶς καὶ μόνης πυροβόλου σφαίρας. Καὶ ὁ μὲν κυβερνήτης ἐσώθη μετὰ 30 ἀνδρῶν ἐπὶ ἀκατίου εἰς τὴν ξηράν, ἀλλὰ συλληφθέντες πάντες ἀπεστάλησαν εἰς τὸν ἐν Διδυμοτείχῳ τότε διατρίβοντα σουλτάνον. Ἐκεῖ μετὰ 14 ἡμέρας ὁ μὲν Ῥίτσος ἀνεσκολοπίσθη, ὁ δὲ ναύκληρος αὐτοῦ νέος ὢν ἀπήχθη εἰς τὸ σεραΐον, ἐκ δὲ τῶν ναυτῶν οἱ μὲν ἀπελύθησαν οἱ δὲ ἀπεκεφαλίσθησαν. Εὐτυχέστερος πάλιν ἀνεδείχθη ὁ Ἰάκωβος Κόκκος, ὅστις κατέπλευσεν εἰς τὸν Βόσπορον ἐκ Τραπεζοῦντος τὴν 2 δεκεμβρίου. Ἅμα προσήγγισεν εἰς τὸ φρούριον, περιεστοιχίσθη ὑπὸ 12 ἀκατίων, οὐδεμίαν δὲ ἀντίστασιν ἐπιχειρήσας συνδιελέχθη φιλικῶς μετὰ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, εἰς ὃν προσέφερε καὶ δῶρον. Ἐκεῖνος ὅμως ῥίψας εἰς τὴν θάλασσαν τὸ δῶρον, ἐπέστρεψε παρωργισμένος ἐν σπουδῇ εἰς τὸ φρούριον, ἵνα λάβῃ διαταγὴν συλλήψεως τοῦ πλοίου. Ὁ Κόκκος προεποιήθη ὅτι παρακολουθεῖ αὐτὸν ὡς ἂν ἤθελεν ὡςαύτως νὰ προσορμισθῇ, πράγματι ὅμως ἐξηκολούθησε κωπηλατῶν πρὸ τὰ πρόσω, καὶ ὅτε προεχώρησεν ἀρκούντως, ἐχαιρέτισε μὲν τρὶς τὴν φρουρὰν ἐν ἤχῳ σαλπίγγων, εἰσήλασε δὲ σῶος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τρεῖς λοιπὸν γαλέραι ἠδυνήθησαν νὰ καταπλεύσωσιν ἐκ τοῦ Βοσπόρου· καὶ ἦσαν μὲν ἐμπορικαί, ἀλλὰ μεγάλαι οὖσαι καὶ ἐπὶ πολέμῳ καλῶς κατηρτισμέναι, ἐκρίθη εὔλογον νὰ κρατηθῶσιν ἄκουσαι αὐτόθι, καὶ ἐπὶ τέλους ἐπειθαναγκάσθησαν εἰς τοῦτο τῇ ἐγκρίσει τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει ἀναλάβει ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς συντηρήσεως τῶν τε δύο μικροτέρων πολεμικῶν καὶ τῶν τριῶν μεγαλητέρων ἐμπορικῶν γαλερῶν, καταβάλλων πρὸς τούτοις εἰς αὐτὰς 300 δουκάτα κατὰ μῆνα. Ὥςτε ὅλη ἡ βοήθεια τῆς Ἐνετίας περιωρίσθη εἰς τὰ 5 αὐτὰ πλοῖα, καὶ ταῦτα συντηρούμενα δαπάνῃ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου. Σπουδαιοτέρα ἀναλόγως ὑπῆρξεν ἡ ἐξ ἀνδρῶν Γενουαίων προσελθοῦσα συνδρομή, μάλιστα διὰ τὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν ἐξαίρετον γενναιότητα καὶ ἐμπειρίαν. Τῇ 26 ἰανουαρίου 1453 ἀφίκετο ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς μετὰ δύο πλοίων χωρητικότητος τοῦ μὲν 1200, τοῦ δὲ 800 τόνων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦσαν 700 ἐν ὅλοις ἄνδρες, ἐξ ὧν 400 κατάφρακτοι. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐστάλη ὑπὸ τῆς γενουητικῆς κυβερνήσεως· ἦλθεν ἢ αὐτόκλητος

ἢ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου μετάκλητος, ἀλλὰ βεβαίως ἐξ ἰδίας παρασκευῆς. Ὁ βασιλεύς, ὅστις ἐγίνωσκε τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρός, ὑπεδέξατο αὐτὸν μετὰ πολλῆς χαρᾶς καὶ τιμῆς ἰδιαζούσης, ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ὑπερτάτην τῶν στρατευμάτων ἡγεμονίαν καὶ ὑπέσχετο τὴν παραχώρησιν τῆς Λήμνου ἐὰν σωθῇ ἡ Κωνσταντινούπολις.

Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Ὁ Νικόλαος Ε', λαβὼν τὰς νεωτέρας τοῦ Κωνσταντίνου ἐπιστολάς, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης ἐν τῇ ἀνατολῇ χριστιανωσύνης, πέμπων ἐν ταὐτῷ καὶ τὸν ζητηθέντα ἱερωμένον ἄνδρα τὸν ἐπιτήδειον νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ τὴν ἕνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ἡ συνδρομὴ ὅμως αὐτοῦ ὑπῆρξε τῳόντι γελοία, διότι ἐξαπέστειλεν ἄνδρας πεντήκοντα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ ἐπίτροπος ὃν προεχειρίσατο, ὁ γνωστὸς ἡμῖν ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου καρδινάλιος Ἰσίδωρος, Πελοποννήσιος τὴν καταγωγήν, ἦτο ἀνὴρ συνετὸς καὶ μετριοπαθής· ἀλλ' ἡ ἀνατεθεῖσα αὐτῷ ἐντολή, καθ' ἑαυτὴν μὲν ὑπερβαίνουσα ἴσως τότε πᾶσαν ἀνθρωπίνην δεξιότητα, ἀπέβη ἔτι μᾶλλον δυσεκπλήρωτος ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ὑπὸ τῶν ὁποίων συνωδεύθη. Ἡ μὲν προτεινομένη ἀντὶ τῆς θυσίας ὅλων τῶν πατρίων δογμάτων ἀμοιβὴ ἦτο οἰκτρά, αὐτὸς δὲ ὡς Ἕλλην αὐτομολήσας πρὸς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰλικρινῶς ὑπηρετῶν τὰ συμφέροντα αὐτῆς, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ αὐξήσῃ τὴν δυσπιστίαν καὶ τὴν ἀποστροφὴν ἣν ἔμελλε νὰ ἐμπνεύσῃ πᾶς ἐπὶ τούτῳ ἀπεσταλμένος τοῦ πάπα. Ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος κατέπλευσε μετὰ τῶν 50 ἐκείνων μαχητῶν ἐπὶ μεγάλου τινὸς γενουητικοῦ πλοίου κατ' ἀρχὰς εἰς Χίον. Ἐκεῖ ἐστρατολόγησεν ἔτι 150 καθολικοὺς (ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Μιτυλήνης Λεονάρδος, τοῦ ὁποίου σώζεται ἀφήγησις τῆς ἁλώσεως) καὶ ἔπειτα παραλαβὼν ἕν ἕτερον πλοῖον, τὸ ὁποῖον διευθύνετο εἰς Καφφᾶν, ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἀφίκετο κατὰ νοέμβριον. Ὁ βασιλεὺς ὑπεδέχθη αὐτοὺς εὐχαρίστως, ἂν καὶ ἤξευρε κάλλιστα ὁποίας δυσκολίας θέλει ἀπαντήσει ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως. Ἀλλὰ τοσαύτην εἶχε χρείαν πάσης πολεμικῆς συνδρομῆς, ὅσῳ δήποτε μικρὰ καὶ ἂν ἦτο, ὥστε ἐκ προοιμίου εἶχεν ἀποφασίσει νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν, ἵνα διὰ πάσης θυσίας προσοικειωθῇ τὸν ἐπίτροπον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ὅθεν μετά τινας κατ' ἰδίαν συνδιασκέψεις περὶ τῆς κυρίας ἐντολῆς ἣν εἶχεν ὁ Ἰσίδωρος, συνεκροτήθη ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ἤτοι ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ

Θεοῦ σοφίας, συνάθροισις ἐν ᾗ, μετὰ ἐκτενῆ πρὸς τὸν Θεὸν δέησιν, ὡμίλησεν ὁ καρδινάλιος, οἱ δὲ παρόντες ἔστερξαν τὸν τῆς ἑνώσεως ὅρον, μετὰ συμφωνίας ὅμως, ὅτι παρελθόντος τοῦ ὑφισταμένου κινδύνου ὁ ὅρος θέλει ἀναθεωρηθῆ καὶ διορθωθῆ, ἐὰν τυχὸν ὑπάρχῃ ἐν αὐτῷ τι τὸ μὴ τελέως ὀρθοτομοῦν. Μεθ' ὃ τῇ 12 δεκεμβρίου 1452 ἐγένετο ἐν τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ λειτουργία κοινή, τελεσθεῖσα παρ' Ἰταλῶν καὶ Γραικῶν, καθ' ἣν ἐμνημονεύθησαν ὁ πάπας Νικόλαος ἐν τοῖς διπτύχοις καὶ ὁ ἐξόριστος πατριάρχης Γρηγόριος. Τῆς τελετῆς ταύτης μετέσχον ὁ βασιλεὺς σὺν τῇ συγκλήτῳ, ἱερωμένοι περὶ τοὺς 300 καὶ ἱκανὸν λαοῦ πλῆθος. Ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι τὰ πάντα ἐγένοντο πρὸς τὸ θεαθῆναι. Αὐτὴ ἡ συμφωνία ἡ προηγηθεῖσα τῆς ἑνώσεως, παρεσκεύαζεν ἐκ προοιμίου τὴν ἀνατροπὴν τοῦ γεγονότος. Εἰς δὲ τὰς ὁμιλίας αὐτῶν πρὸς τοὺς μὴ μετασχόντας τῆς ἑνώσεως οἱ ἀποδεξάμενοι αὐτὴν προέβαινον ἔτι περαιτέρω λέγοντες, ἄφετε νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἅπαξ τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου καὶ τότε ὄψεσθε εἰ τοῖς ἀζυμίταις ἡμεῖς ἑνωθῶμεν. Πλὴν τούτου, πολλοὶ τῶν παρευρεθέντων εἰς τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν τῆς 12 δεκεμβρίου δὲν ἔλαβον προσφορὰν ἀντιδώρου, ὑπολαμβάνοντες βδελυκτὴν τὴν ἐν τῇ ἑνωτικῇ λειτουργίᾳ τελεσθεῖσαν θυσίαν.

Τὰ δὲ ἐπελθόντα ὑπῆρξαν ἔτι δεινότερα. Τὰς λεπτομερείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀναρχίας, ἥτις ἐπεκράτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς τελευταίας ἐκείνας ἡμέρας, δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ ἐκ τῶν ἐκθέσεων τοῦ Λεονάρδου τοῦ Χίου καὶ τοῦ Δούκα. Ὁ Φραντζῆς, ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ Κριτόβουλος ἐντελῶς περὶ αὐτῶν σιωπῶσιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν Λεονάρδος ἦτο καθολικός, ὁ δὲ Δούκας, γεννηθεὶς καὶ ἀνατραφεὶς ὑπὸ τὴν γενουητικὴν κυριαρχίαν, δὲν εἶχε πολὺ ζωηρὸν τὸ τῆς ὀρθοδοξίας αἴσθημα καὶ οὐδὲ διετέλεσεν αὐτόπτης τῶν πραγμάτων μάρτυς, ἴσως τὰ περὶ τούτων παρ' αὐτῶν λεγόμενα μετέχουσιν ὑπερβολῆς. Ἐν γένει ὅμως φαίνονται συνάδοντα πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων καὶ πρὸς τὰ προηγούμενα καὶ ἑπόμενα· καὶ προσέτι ἄλλην μαρτυρίαν δὲν ἔχομεν, ὥστε ἐξ ἀνάγκης θέλομεν ἀκολουθήσει αὐτούς, καίτοι ἐνιαχοῦ διστάζοντες περὶ τῆς ἐντελοῦς ἀκριβείας τῶν λεγομένων. Τὸ βέβαιον φαίνεται ὅτι ὁ πλεῖστος κλῆρος καὶ μάλιστα ὁ κατώτερος, ὅλοι οἱ μοναχοὶ καὶ αἱ μοναχαὶ καὶ τὸ μέγιστον τοῦ λαοῦ πλῆθος, ἐπ' οὐδενὶ ὅρῳ δὲν ἤθελον νὰ ἀκούσωσι τὴν ἕνωσιν. Ἐνῷ λοιπὸν οἱ μετριοπαθέστεροι ἄνθρωποι μετὰ τοῦ βα-

σιλέως, ἀφορῶντες εἰς τὴν κατεπείγουσαν τῶν περιστάσεων ἀνάγκην, συνήνουν εἰς τὴν τέλεσιν τῆς ἑνώσεως, ὁ πολὺς ἐκεῖνος ὄχλος προσελθὼν εἰς τὴν μονὴν τοῦ παντοκράτορος ἐν τῇ κέλλῃ τοῦ μοναχοῦ Γενναδίου, τοῦ ποτὲ Γεωργίου Σχολαρίου, ἠρώτησαν αὐτὸν διὰ κραυγῶν μεγάλων «καὶ ἡμεῖς τί ποιήσωμεν;» Ὁ Γεννάδιος εἶχε κοινωνήσει, ὡς ἠξεύρομεν, τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου καὶ εἶχε κατ' ἀρχὰς ἀσπασθῇ τὴν ἕνωσιν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ πεισθεὶς ἢ ὅτι τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀκατόρθωτον ἢ ὅτι οὐδεμία κατὰ τοῦτο παραχώρησις ἠδύνατο νὰ σώσῃ πλέον τὸν χριστιανισμὸν τῆς ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ἀπέκρουσε τὴν προτέραν δοξασίαν, συνετάχθη μετὰ τῆς ἀντιθέτου μερίδος καὶ ἐγένετο ἀρχηγὸς αὐτῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ. Νῦν δὲ πολιορκηθεὶς ὑπὸ τοῦ πλήθους δὲν ἐνεφανίσθη εἰς αὐτό, ἀλλὰ λαβὼν χάρτην ἔγραψε τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ τὴν συμβουλὴν διὰ τῶν ἑξῆς λόγων κατὰ τὸν Δούκαν. «Ἄθλιοι Ῥωμαῖοι, εἰς τί ἐπλανήθητε, καὶ ἀπεμακρύνατε ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἠλπίσατε εἰς τὴν δύναμιν τῶν Φράγκων, καὶ σὺν τῇ πόλει ἐν ᾗ μέλλει φθαρῆναι, ἐσχάσατε καὶ τὸ πατροπαράδοτον καὶ ὡμολογήσατε τὴν ἀσέβειαν· οὐαὶ ὑμῖν ἐν τῷ κρίνεσθαι.» Ταῦτα καὶ ἕτερα πολλὰ γράψας προσήλωσε τὸν χάρτην εἰς τὴν θύραν τοῦ κελλίου. Ἅμα δὲ ἀναγνωσθέντος τοῦ χάρτου ἅπας ὁ ὄχλος ἐξεβόησαν τὸ ἀνάθεμα κατά τε τοῦ ὅρου τῆς συνόδου καὶ καθ' ὅλων ὅσοι ἔστερξαν καὶ στέργουσι καὶ μέλλουσι νὰ στέρξωσι τὸν ὅρον τοῦτον. Καὶ ἔπειτα ἐξελθόντες ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ μοναστηρίου ἐτράπησαν εἰς τὰ καπηλεῖα, καὶ ἐκεῖ κρατοῦντες ἐν χερσὶ φιάλας πλήρεις ἀκράτου, ἐπανελάμβανον τοὺς ἀναθεματισμοὺς αὐτῶν κατὰ τῶν ἑνωτικῶν, πίνοντες εἰς πρεσβείαν τῆς εἰκόνος τῆς Θεομήτορος καὶ παρακαλοῦντες αὐτὴν νὰ γίνῃ προστάτις καὶ ἀρωγὸς τῆς πόλεως κατὰ τοῦ Μωάμεθ, ὅπως ποτὲ κατὰ τοῦ Χοσρόου καὶ τοῦ χαγάνου καὶ τῶν Ἀράβων· ἀνακράζοντες δ' ἐπὶ τέλους «τὴν γὰρ Λατίνων οὔτε βοήθειαν οὔτε τὴν ἕνωσιν χρήζομεν· ἀπέστω ἀφ' ἡμῶν ἡ τῶν ἀζυμιτῶν λατρεία.» Οὐδὲ ἐφρόνει τὰ τοιαῦτα μόνος ὁ ὄχλος· αὐτοὶ οἱ μεγιστᾶνες ἦσαν διηρημένοι. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, οἱ πλεῖστοι τοὐλάχιστον, παρευρέθησαν εἰς τὴν ἑνωτικὴν λειτουργίαν. Εἷς μάλιστα, ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, εἶχε συμβουλεύσει τὸν Κωνσταντῖνον ὄχι μόνον τὴν ἕνωσιν ν' ἀποδεχθῇ ἀλλὰ καὶ πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ν' ἀναγορεύσῃ τὸν Καρδινάλιον Ἰσίδωρον, ὅπερ ὁ βασιλεὺς φρονίμως

ποιῶν δὲν ἐνέκρινεν. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ τινες ἀναφανδὸν συμπράττοντες μετὰ τοῦ Γενναδίου, ὧν ἐπιφανέστατος ἦν ὁ τότε ὕπατος τοῦ κράτους λειτουργὸς, ὁ μέγας δοὺξ Λουκᾶς Νοταρᾶς. Τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ ἡ κατὰ τῶν Λατίνων ἀποστροφὴ ἦτο τοσαύτη ὥστε, ὅτε μετά τινας μῆνας περιεκυκλώθη ἡ πόλις ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς μετανοήσαντες, κατὰ τὸν Δούκαν, διὰ τὴν προτέραν παραφορὰν ἔλεγον, εἴθε παρεδίδομεν τὴν πόλιν εἰς τοὺς Λατίνους τοὺς πιστεύοντας τοὐλάχιστον εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Θεοτόκον, ἵνα μὴ ἀπορριφθῶμεν εἰς τὰς τῶν ἀσεβῶν παλάμας, ὁ Λουκᾶς ὁ Νοταρᾶς, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν αὐτὸν Δούκαν, ἐπιμένων μέχρι τέλους εἰς τὴν δοξασίαν αὐτοῦ, ἀνέκραξε «κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν λατινικήν.» Ὁποία οἰκτρὰ πραγμάτων κατάστασις· ἡ μὲν πόλις περιεζωσμένη ὑπὸ πολεμίου πανισχύρου, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς τοσοῦτον ἐμπαθῶς πρὸς ἀλλήλους διῃρημένοι. Ἀλλὰ καὶ ὁποία ἡ ἐνώπιον τῆς ἱστορίας εὐθύνη τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὅστις, ἀντὶ ν' ἀφήσῃ τοὐλάχιστον αὐτοὺς ν' ἀγωνισθῶσιν ὁμοθυμαδὸν ὑπὲρ πατρίδος καὶ πίστεως, ὑπέθαλπε τὴν δᾳδα τῆς διχονοίας, καὶ τοῦτο ἵνα ἀποστείλῃ εἰς αὐτοὺς πεντήκοντα ἀνδρῶν βοήθειαν. Οὐδεὶς δὲ οὐδεπώποτε τῶν ἐπὶ γῆς ἡγεμόνων περιέστη εἰς δεινοτέραν τοῦ Κωνσταντίνου ἀμηχανίαν· μίαν μόνην ἔσχε παραμυθίαν, ὅτι ὅσῳ διῃρημένος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ὁ λαὸς οὗτος, οὐδεὶς ἐξ αὐτοῦ ἀνεδείχθη προδότης. Πολλοὶ πειθόμενοι δυστυχῶς εἰς τὰς διδασκαλίας τοῦ Γενναδίου ὅτι ἡ ἅλωσις εἶναι ἀναπόδραστος, δὲν μετέσχον τοῦ ἀγῶνος· τινὲς, περὶ τοὺς 700 ἐν ὅλοις, ἐζήτησαν σωτηρίαν ἐν τῇ φυγῇ, ἀναχωρήσαντες κρυφίως ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, τὴν νύκτα τῆς 26 φεβρουαρίου ἐπὶ ἑπτὰ πλοίων, ὧν ἓξ ἦσαν ἐκ Κρήτης καὶ ἓν ἐνετικόν· οὐδεὶς ὅμως συνεννοήθη μετὰ τῶν πολεμίων ἵνα διανοίξῃ αὐτοῖς τὰς πύλας τῆς πόλεως, καὶ αὐτὸς ὁ Λουκᾶς ὁ Νοταρᾶς, ὅστις τοσοῦτον ἀναφανδὸν ἐπρέσβευεν ὅτι προτιμᾷ νὰ ἴδῃ βασιλεύοντας τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοὺς τούρκους μᾶλλον ἢ τοὺς Λατίνους, δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους γενναίως ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας ἀμυνόμενος.

Οὕτως εἶχον ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ πράγματα ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας. Ὁ δὲ σουλτάνος ἠσχολήθη ἐν Ἀδριανουπόλει εἰς πολὺ σπουδαιοτέρας πολεμικὰς παρασκευάς. Ἰδίως ἐπέστησε τὴν

προσοχὴν εἰς τὸ πυροβολικόν. Πυροβόλα εἶχε καὶ πρότερον ἱκανά, ἀλλὰ τότε ἐμελέτησε τὴν παρασκευὴν ἄλλων πολὺ μεγαλητέρων, τὸ μὲν ἵνα ὁπλίσῃ δι' αὐτῶν τὸ νέον φρούριον Ῥούμιλι Χισσαρὶ, τὸ δὲ ἵνα καταρρίψῃ εὐχερέστερον τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συνέπεσε δὲ ἐνῷ ἐπεμελεῖτο ἔτι τὴν τοῦ φρουρίου ἐκείνην ἀνέγερσιν νὰ αὐτομολήσῃ πρὸς αὐτὸν ἐκ τῆς τοῦ βασιλέως ὑπηρεσίας τεχνίτης Οὔγγρος, ὀνόματι Ὀρβανὸς, ἐπ' ἐλπίδι μείζονος μισθοδοσίας καὶ ἄλλου κέρδους. Ὁ Δούκας βεβαιοῖ ὅτι ἦτο *δοκιμώτατος* περὶ τὴν τῶν πυροβόλων κατασκευὴν ἅτινα οὗτος ὀνομάζει *χωνείας*, ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχεν ὁρίσει αὐτῷ σιτηρέσιον εὐτελὲς οὐδὲ τοῦτο τακτικῶς πληρωνόμενον, ὅτι ἐντεῦθεν ἀπελπισθεὶς ἐζήτησε βελτίονα τύχην εἰς τὸ τῶν πολεμίων στρατόπεδον καὶ ὅτι ἀφικόμενος αὐτόθι ἔλαβεν, ἐκτὸς τῆς τροφῆς καὶ τῶν ἐνδυμάτων, μισθὸν τοῦ ὁποίου τὸ τέταρτον μόνον ἂν ἔδιδεν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς, δὲν ἤθελεν ἐκεῖνος ἀποδράσει ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα εἶναι ἴσως ἀληθῆ, ἂν καὶ οὔτε ὁ Φραντζῆς (ὁ ὀνομάζων *ἑλεβόλεις* τὰ πυροβόλα), οὔτε ὁ Κριτόβουλος (ὁ ἀποκαλῶν αὐτὰ *μηχανὰς*, ἢ *ἑλεπόλεις* ἢ *ἀφετήρια*, ἐπιλέγων δὲ «κοινῷ δ' ὀνόματι ταύτην καλοῦσι πάντες οἱ νῦν ὄντες *σκευὴν*» καὶ τῳόντι ὁ Δούκας οὐ μόνον χωνείαν, ἀλλὰ καὶ *σκευὴν* ὀνομάζει τὸ πυροβόλον) ἀναφέρουσι τοιαύτας λεπτομερείας, ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης (ὅστις *τηλεβόλους* λέγει τὰ πυροβόλα καὶ *τηλεβολιστὴν* τὸν πυροβολητὴν) ἱστορεῖ ἁπλῶς ὅτι ὁ Ὀρβανὸς διατρίβων πρότερον παρ' Ἕλλησι κατέλιπεν αὐτοὺς δεόμενος βίου. Ἀλλ' ὅτι ὁ Οὔγγρος ἐκεῖνος ἦτο τεχνίτης δοκιμώτατος ἀνασκευάζεται ὑπό τε τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὁμολογίας καὶ ἔτι μᾶλλον ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Ὅταν ὁ σουλτάνος τὸν ἠρώτησεν ἂν δύναται νὰ χύσῃ πυροβόλον ἱκανὸν νὰ καταρρίψῃ τὰ τείχη τῆς πόλεως, ὁ Ὀρβανὸς ἀπήντησεν ὅτι εἰμπορεῖ νὰ κατασκευάσῃ πυροβόλον οἱουδήποτε μεγέθους, ἀλλ' ὅτι δὲν δύναται νὰ ὁρίσῃ τὸ διάστημα τῆς βολῆς αὐτοῦ, οὐδὲ ἐγγυᾶται περὶ τούτου· ἐπὶ δὲ τῆς πολιορκίας τὸ μέγα ἐκεῖνο αὐτοῦ πυροβόλον μετὰ βραχεῖάν τινα χρῆσιν ἔσπασε καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐφόνευσεν αὐτὸν τὸν τεχνίτην. Ὁπωσδήποτε ὁ Ὀρβανὸς διετάχθη νὰ κατασκευάσῃ δώδεκα περίπου πυροβόλα πολὺ μεγαλήτερα τῶν τότε ἐν χρήσει ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατῷ, καὶ ἐξ ὧν ἓν ὑπῆρξε τῇ ἀληθείᾳ κολοσσιαῖον. Τὸ τέρας τοῦτο ἐχύθη καὶ ἐδοκιμάσθη ἐν Ἀδριανουπόλει· τὸ βλῆμα αὐτοῦ λίθινον ὄν, ἐζύγιζε 1400 λίτρας ἤτοι 700 χιλιόγραμμα, ἡ δὲ βολὴ ἔφθανεν εἰς ἀπό-

στασιν ἑνὸς μιλίου. Ἵνα λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἔννοιάν τινα τοῦ ὀγκώδους τούτου ὅπλου, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἀντιπαραβαλλόμενον πρὸς τὰ μέγιστα τῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις κατασκευασθέντων πυροβόλων, βλῆμα μὲν ἔρριπτεν ὑπερδιπλάσιον τὸ βάρος, ἔκτασιν δὲ βολῆς εἶχε σχεδὸν ἴσην, ἐὰν τὸ ἀναφερόμενον μίλιον ἦτο γερμανικόν. Καθ' ὅλα ὅμως τὰ λοιπά, τὴν κίνησιν, τὴν γέμισιν καὶ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν ἦτο ἔργον τέχνης ἔτι ἀτελεστάτης. Πρὸς κίνησιν καὶ ὑπηρεσίαν αὐτοῦ, ἀπητήθησαν κατ' ἄλλους μὲν πεντήκοντα, κατ' ἄλλους δὲ ἑξήκοντα καὶ κατ' ἄλλους ἑβδομήκοντα βοῶν ζεύγη, ἄνδρες δὲ κατὰ τὰς διαφόρους μαρτυρίας ἀπὸ 650 μέχρι δισχιλίων. Καὶ δύο ὅλοι μῆνες, ὁ φεβρουάριος καὶ ὁ μάρτιος, ἐχρειάσθησαν ἵνα μετακομισθῇ ἐξ Ἀδριανουπόλεως εἰς τὸ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατόπεδον. Ταῦτα τοὐλάχιστον λέγουσιν ὁ Νικόλαος Βάρβαρος, ὁ Φραντζῆς, ὁ Δούκας, ὁ Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Λεονάρδος ὁ Χῖος. Ὁ δὲ Κριτόβουλος περὶ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου τούτου καὶ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν μετεκομίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, οὐδὲν ἀναφέρει, ἱστορῶν ἁπλῶς ὅτι τὸ πυροβόλον ἐχύθη ἐν τῷ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατοπέδῳ, καὶ διὰ μακρῶν περιγράφων τὰ τῆς χύσεως αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀντίφασις αὕτη ἀνθρώπου μὴ διατελέσαντος αὐτόπτου τῶν πραγμάτων μάρτυρος, πρὸς ἄνδρας ἐγγύτατα αὐτῶν ὑπάρξαντας οἷοι ἰδίως ὑπῆρξαν ὁ Φραντζῆς, ὁ Βάρβαρος καὶ ὁ Λεονάρδος ὁ Χῖος, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἀξίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν γένει ὁ Κριτόβουλος γράφει μὲν γλαφυρότερον τῶν ἄλλων, περὶ τὴν ἀκριβῆ ὅμως τῶν πραγμάτων ἔκθεσιν εἶναι πολὺ αὐτῶν ὑποδεέστερος. Τὸ δὲ πιθανώτερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι ὡμίλησε περὶ τῆς ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῳόντι γενομένης χύσεως νέου τοιούτου πυροβόλου ἀφοῦ ἐρράγη τὸ πρῶτον τὸ ἐν Ἀδριανουπόλει προηγουμένως κατασκευασθέν.

Ὅτε ἐγένετο ἐν Ἀδριανουπόλει ἡ δοκιμασία τοῦ φοβεροῦ τούτου ὅπλου, ὁ μέγας βεζύρης Χαλὴλ πασᾶς διεμήνυσε τὰ περὶ ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ δυνάμεως κρυφίως εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, διότι ἐξακολουθῶν νὰ λαμβάνῃ δῶρα παρὰ τῶν ἡμετέρων, διετέλει ἀείποτε πρὸς αὐτοὺς συνεννοούμενος. Ὁ σουλτάνος ἤξευρεν, ὅτι ὁ ὕπατος τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ εἶναι δεινὸς δωρολήπτης· καὶ ἐπειδὴ ὅσῳ σπανίως καὶ ἂν ἐγέλα, ἐνίοτε συνέβαινε τοιοῦτό τι εἰς αὐτὸν, λέγεται, ὅτι ἰδών ποτε ἀλώπεκα δεδεμένην εἶπε πρὸς αὐτὴν «ἀνόητον ζῷον,

διατὶ δὲν ὑπῆγες μερικὰ χρήματα εἰς τὸν βεζύρην Χαλήλ, ἵνα διαφύγῃς, ἀντὶ νὰ ἦσαι εἰς τὴν κακὴν αὐτὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεσαι.» Ὑπώπτευε δὲ ὅτι καὶ παρὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει δωροδοκεῖται, ἂν καὶ δὲν ἦτο ἔτι περὶ τούτου βέβαιος. Καὶ κατ' αὐτὸν τοῦτον τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἀδιαλείπτως νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἠσχολεῖτο περὶ τὰς πρὸς ἅλωσιν τῆς πόλεως παρασκευάς, ἀναφέρεται γεγονός τι μαρτυροῦν τάς τε ὑπονοίας τοῦ κυριάρχου καὶ τοὺς περὶ τούτου φόβους τοῦ ὑπουργοῦ αὐτοῦ. Περὶ μέσας νύκτας ἐκάλεσεν αἴφνης ὁ σουλτάνος τὸν Χαλήλ πασᾶν· ὁ δὲ εὑρισκόμενος ἤδη ἐν τῷ κοιτῶνι ἅμα μαθὼν ὅτι καλεῖται εἰς τοιαύτην ἀσυνήθη ὥραν, ἐγένετο ἔντρομος, κατησπάσθη τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα ὡσὰν μὴ ἔμελλε πλέον νὰ ἴδῃ τὰ φίλτατα ταῦτα ὄντα, καὶ ἀπῆλθε μὴ λησμονήσας νὰ συνεπαγάγῃ δίσκον χρυσοῦν πλήρη νομισμάτων. Εἰσελθὼν ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ ἡγεμόνος, εἶδεν αὐτὸν καθήμενον καὶ ἐνδεδυμένον· προσκυνήσας δὲ ἔθεσεν ἐμπρός του τὸν δίσκον. Ὁ ἡγεμὼν τὸν ἠρώτησε «τ' εἶν' αὐτὰ, λαλά;» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη «Κύριε, ἀρχαῖον ὑπάρχει ἔθος, ὅταν τις τῶν μεγιστάνων καλῆται παρ' ὥραν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, νὰ μὴ εἰσέρχεται μὲ χεῖρας κενάς. Ὅθεν παρέλαβον καὶ ἐγὼ τὸ δῶρον τοῦτο καὶ ἐκόμισα αὐτὸ οὐχὶ ὡς ἐμὸν ἀλλ' ἐκ τῶν σῶν τὰ σὰ προσφέρων.» Καὶ ἐπειδὴ ὁ σουλτάνος εἶπεν ὅτι δὲν ἔχει χρείαν χρημάτων καὶ ὅτι ἔτι πλείονα θέλει δωρήσει αὐτῷ, ἀλλ' ὑπὸ ἕνα ὅρον, ὅτι καὶ ἐκεῖνος θέλει τῷ δώσει τὴν πόλιν, ὁ Χαλὴλ ἐφοβήθη ἔτι μᾶλλον διότι ἤξευρεν ὅτι ἤρχισαν ἐπὶ τοσοῦτον νὰ διαθρυλῶνται αἱ μετὰ τῶν ἐν Βυζαντίῳ συνεννοήσεις αὐτοῦ καὶ τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα ἐλάμβανεν, ὥστε οἱ ὁμόθρησκοι ἐπωνόμαζον αὐτὸν σκωπτικῶς «γκιαοὺρ ὀρταγί,» ὅ ἐστι σύντροφον τῶν ἀπίστων. Συνελθὼν ὅμως ὀπωσοῦν «κύριε, ἀπεκρίθη πρὸς τὸν σουλτάνον, ὁ Θεὸς ὅστις ἔδωκεν εἰς χεῖράς σου τὸ πλεῖστον τῆς γῆς τῶν Ῥωμαίων μέρος, αὐτὸς θέλει σοὶ δωρήσει καὶ τὴν πόλιν Φρονῶ δὲ ὅτι δὲν θέλει διαφύγει ἐκ τῶν χειρῶν σου, καὶ σὺν Θεῷ καὶ τῷ κράτει σου ἐγώ τε καὶ πάντες οἱ δοῦλοί σου θέλομεν συναγωνισθῆ ἐπὶ τούτῳ οὐχὶ μόνον διὰ τῶν θησαυρῶν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος· περὶ τούτου ἔσο ἀμέριμνος.» Διὰ τῶν τοιούτων λόγων καθησυχάσας πρὸς ὀλίγον ὁ σουλτάνος, εἶπε πρὸς τὸν Χαλήλ· «βλέπεις αὐτὸ τὸ προσκεφάλαιον; δι' ὅλης τῆς νυκτὸς δὲν ἔπαυσα μεταφέρων αὐτὸ ἀπὸ τῆς μιᾶς γωνίας τοῦ κοιτῶνος εἰς τὴν ἄλλην καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς ἑτέραν πάλιν, ἀνακλινόμενος καὶ ἐξεγει-

ρόμενος, καὶ ὕπνος τοῖς ὀφθαλμοῖς μου οὐκ ἤρχετο. Σὲ λέγω λοιπόν· μὴ δελεασθῇς δι' ἀργυρίου καὶ χρυσίου καὶ ἐκτραπῇς τοῦ σκοποῦ περὶ οὗ νῦν ἐλαλήσαμεν, ἀλλὰ σταθερῶς ἀγωνισθῶμεν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους καὶ θαρροῦντες Θεοῦ τῇ νεύσει καὶ τῇ εὐχῇ τοῦ προφήτου θέλομεν παραλάβει τὴν πόλιν. Ὕπαγε ἐν εἰρήνῃ.» Καὶ τότε μὲν διέφυγε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὁ Χαλὴλ πασᾶς, μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν ὁ σουλτανος βεβαιωθεὶς παρὰ τοῦ Νοταρᾶ περὶ τῶν προσοσιῶν του, ἐθανάτωσεν αὐτὸν καὶ ἐδήμευσεν ἅπασαν τὴν περιουσίαν του συμποσωθεῖσαν εἰς 120,000 χρυσῶν, ἅτινα ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 4 ἢ 5,000,000 δραχμῶν Ὑπῆρξε δὲ ὁ Χαλὴλ πασᾶς δισέγγονος τοῦ τρίτου μεγάλου βεζύρου Χοϊρεδδὶν πασᾶ, τοῦ ἄλλως καλουμένου Καρᾶ Χαλὴλ Τσεντερελῆ, τοῦ ὁποίου καὶ ὁ υἱὸς Ἀλῆ πασᾶς, καὶ ὁ ἔγγονος Ἰβραὶμ πασᾶς, καὶ ὁ δισέγγονος διετέλεσαν ἀλλεπαλλήλως ὕπατοι τοῦ κράτους λειτουργοί. Ἀλλὰ μετὰ τὸν φόνον τοῦ Χαλὴλ ἐπεκράτησε τὸ σύστημα, περὶ οὗ θέλομεν βραδύτερον ὁμιλήσει πλατύτερον, τοῦ προχειρισμοῦ εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο πάντοτε σχεδὸν χριστιανοπαίδων.

Ἐν τούτοις ἡ σκηνὴ τὴν ὁποίαν πρὸ ὀλίγου διεγράψαμεν, δὲν ἐμαρτύρει μόνον τὰς ἀμφιβόλους σχέσεις αἵτινες ὑπῆρχον ἐν αὐταῖς ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας μεταξὺ τοῦ σουλτάνου καὶ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βεζύρου, ἀλλ' ἐν ταὐτῷ καὶ τὴν ἀκοίμητον μέριμναν, ἣν δὲν ἔπαυσεν ἔχων τότε ὁ Μωάμεθ Β' πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἁλώσεως. Σκιαγραφήσας ἰδίᾳ χειρὶ τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως, κατεδείκνυεν εἰς τοὺς ἀξιωματικούς αὐτοῦ ποῦ καὶ πῶς μέλλουσι νὰ τοποθετήσωσι τὰ πυροβόλα, ποῦ καὶ πῶς νὰ ἐνεργήσωσι τὰ κατορυγὰς καὶ εἰς ποῖα τείχη νὰ προσαγάγωσι τὰς κλίμακας. Συγχρόνως ἐδίδε διαταγὰς περὶ τοῦ ἀπαρτισμοῦ τοῦ στρατοῦ, περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ συναθροίσεως τῶν ἐπιτηδείων πρὸς ἅπασας τὰς πολιορκητικὰς ἐργασίας τεχνιτῶν περὶ τῆς ἐν Καλλιπόλει κατασκευῆς, ἐπισκευῆς, ἐξαρτύσεως τοῦ στόλου εἰς ὃν ἔμελλε νὰ ἀνατεθῇ ἡ ἀπὸ θαλάσσης πολιορκία. Καὶ τούτων γινομένων ἐφρόντιζεν ἐνταὐτῷ ν' ἀπομονώσῃ καθ' ὁλοκληρίαν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῶν ὀλίγων χωρῶν ὅσαι ὑπήγοντο ἔτι εἰς αὐτήν. ὅσῳ ὀλίγη πιθανότης καὶ ἂν ὑπῆρχεν ὅτι θέλει ἐπέλθει ἐκεῖθεν βοήθειά τις εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Ἔτι ἀπὸ τοῦ ὀκτωβρίου μηνὸς τοῦ 1452 διέταξε τὸν Τουραχὰν νὰ ἐμβάλῃ εἰς Πελοπόννησον ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν Ἀχμὲτ καὶ

Ὁμὲρ, καὶ στρατοῦ πολυαρίθμου. Τὰ τείχη τοῦ Ἰσθμοῦ ἐκυριεύθησαν αὖθις μετὰ ἀγῶνα πεισματώδη, διότι λέγονται φονευθέντες ἐν αὐτῷ πολλοί, ἕλληνές τε καὶ μωαμεθανοὶ, πλειότεροι ὅμως ἕλληνες, οἵτινες ἐπὶ τέλους καὶ εἰς φυγὴν ἐτράπησαν. Τότε ὁ Τουραχὰν εἰςῆλθεν ἐκ Κορίνθου εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου, πορευθεὶς μὲν διὰ Τεγέας καὶ Μαντινείας εἰς Μεσσηνίαν, αἰχμαλωτεύων δὲ τοὺς κατοίκους καὶ λεηλατῶν τὴν χώραν. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Νεοπολίχνης ἐπολιόρκησε τὴν Σιδηροπολίχνην, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀπήντησε τοσοῦτον δεινὴν ἀντίστασιν ὥστε ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἐν δὲ τῇ ἐπιστροφῇ ταύτῃ διὰ τῶν ὀρέων ἅτινα χωρίζουσι τὴν Μεσσηνίαν ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας, διαμερισθέντος ἐξ ἀνάγκης τοῦ στρατοῦ, μία αὐτοῦ μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἀχμὲτ προεβλήθη ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τούτῳ σταλέντος παρὰ τῶν δεσποτῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, Ματθαίου Ἀσσὰν, ὅστις κατατροπώσας τοὺς πολεμίους συνέλαβε τὸν Ἀχμὲτ καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν αἰχμάλωτον εἰς Σπάρτην· ὥστε ἀπεδείχθη αὖθις ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Πελοποννήσιοι, ὁσάκις δὲν ἐδιχονόουν, ἐμάχοντο οὐ μόνον γενναίως ἀλλὰ καὶ εὐδοκίμως, ὅπως πρὸ ἑξαετίας ἐν τῇ τῶν Πατρῶν ἀκροπόλει. Οὐδὲν ἧττον ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἐπιτραπείσης εἰς τὸν Τουραχὰν ἐντολῆς ἐπέτυχε, διότι οἱ ἀδελφοὶ τοῦ βασιλέως, μετὰ τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ὑπέστησαν καὶ τὸν ἀείποτε ἐπικρεμάμενον κίνδυνον νέας ἐπιδρομῆς, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πέμψωσιν ἐπικουρίαν τινὰ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἦσαν ποτὲ διατεθειμένοι νὰ πράξωσι τοῦτο. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν δὲ τοῦ φεβρουαρίου μηνὸς 1453 ὁ σουλτάνος, συμπληρώσας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὰς παρασκευὰς αὐτοῦ, προεξέπεμψεν ἐξ Ἀδριανουπόλεως πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ πυροβολικὸν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ μέγα ἐκεῖνο πυροβόλον, ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν σώματος στρατιωτικοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ ἀρχηγὸς Καρατζᾶ πασᾶς διετάχθη νὰ κυριεύσῃ ἐν τῷ μεταξὺ δι' ἑνὸς ἀποσπάσματος πάντα ὅσα περὶ τὴν βασιλεύουσαν κατεῖχεν ἔτι ὁ Κωνσταντῖνος. Ὅθεν κατελήφθησαν τότε εἴτε διὰ παραδόσεως εἴτε μετὰ μικράν τινα ἀντίστασιν, ἡ Μεσημβρία, ἡ Ἀγχίαλος, ὁ Βίζων, ὁ πύργος τοῦ ἁγίου Στεφάνου καὶ οἱ λοιποὶ εἰς τὰ περίχωρα πύργοι. Μόνη ἡ Σηλυβρία ἐπέμεινεν ἀμυνομένη. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐμπόδισε τὸν Καρατζᾶ πασᾶν νὰ ἀποκλείσῃ πανταχόθεν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς τὴν Κωνσταντινούπολιν, περὶ τὴν ὁποίαν ἄλλως τε πρὸ μηνῶν κατεσκήνουν τρία τουρκικὰ σώματα δια-

κωλύοντα δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος πᾶσαν τῶν κατοίκων τῆς πόλεως πολεμικὴν ἔξοδον. Ὅθεν καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα οὐδὲν λόγου ἄξιον ἠδυνήθησαν οὗτοι νὰ διαπράξωσι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος. Μόνον δὲ διὰ θαλάσσης ἐπεχείρησαν διὰ τοῦ μικροῦ αὐτῶν στολίσκου ἐπιδρομάς τινας εἰς τὰ τῆς Ἀσίας παράλια, λεηλατοῦντες τὰ μέχρι τῆς Κυζίκου περὶ τὸν αἰγιαλὸν κείμενα χωρία τῶν Τούρκων καὶ συλλαμβάνοντες αἰχμαλώτους, ὧν ἄλλους μὲν ἔσφαζον, ἄλλους δὲ ἄγοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπεμπώλουν. Τελευταῖον ὁ σουλτάνος μαθὼν περὶ τὰ τέλη μαρτίου, ὅτι τὸ πυροβολικὸν καὶ αὐτὸ τὸ μέγα πυροβόλον ἐπλησίασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀνεχώρησε τῇ 23 τοῦ μηνὸς ἐξ Ἀδριανουπόλεως μετὰ σύμπαντος τοῦ ἐπιλοίπου στρατοῦ, τῇ δὲ 5 ἀπριλίου τὸ πρωὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς ἀπόστασιν δύο ἡμισυ μιλίων. Τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν, παρασκευήν, ἤτοι τὴν ἱερὰν παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ἡμέραν, προήλασεν αὖθις ὁ στρατὸς μέχρις ἑνὸς μιλίου, καὶ, τελεσθείσης τῆς προσευχῆς, προεκηρύχθη ἡ ἔναρξις τῆς πολιορκίας καὶ ὡρίσθη ἡ κατὰ μέρος περὶ τὰ τείχη κατάταξις τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν σωμάτων. Ἀλλὰ τοῦ πυροβολικοῦ ἡ τοποθέτησις δὲν συνεπληρώθη εἰμὴ τῇ 11 ἀπριλίου. Μόλις δὲ τῇ 12 περὶ τὴν μίαν ὥραν μ. μ. ἀφίκετο ἐκ Καλλιπόλεως ὁ ὀθωμανικὸς στόλος.

Περὶ τῆς ὅλης δυνάμεως ἣν ὁ Μωάμεθ Β' ἐπήγαγεν ἀπὸ ξηρᾶς περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, διαφωνοῦσι παραδόξως πᾶσαι σχεδὸν αἱ μαρτυρίαι. Ὁ μὲν μωαμεθανὸς Χεϊρουλλὰχ ἐφένδης λέγει αὐτὴν συγκροτηθεῖσαν ἐκ μόνων 80,000 πραγματικῶν στρατιωτῶν, ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης ἀναβιβάζει τὸ ποσὸν εἰς 400,000· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἄκρων ὁ μὲν Λεονάρδος ὁ Χῖος καὶ ὁ Κριτόβουλος ἀναφέρουσιν ὑπὲρ τὰς 300,000, ὁ δὲ Ζορζῆς Δολφῖνος 300,000, ὧν ἱππεῖς ἦσαν πλείονες τῶν πεζῶν, ὁ δὲ Δούκας 265,000, ὁ δὲ Φραντζῆς 258,000, ὁ δὲ Βάρβαρος 160,000. Πολλοὶ ὑπάρχουσι λόγοι δι' οὓς ἀδύνατος σχεδὸν ἀποβαίνει ὁ ἀκριβὴς ὁπωσοῦν προσδιορισμὸς τῆς δυνάμεως ταύτης. Καὶ πρῶτον ἡ δυσκολία τοῦ νὰ διακριθῶσιν οἱ πραγματικοὶ στρατιῶται ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων, ἐν στρατῷ τοῦ ὁποίου τὸ μέγιστον μέρος συνέκειτο ἐξ ἀτάκτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἠδύναντο νὰ περιληφθῶσιν ἢ νὰ μὴ περιληφθῶσι καὶ οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι παρηκολούθουν ὑπὸ ἄλλας ἰδιότητας. Τοιοῦτοι δὲ ἦσαν πολλοὶ καὶ ποικίλοι· καὶ ἰδίως πρῶτον μὲν οἱ πολυάριθμοι καὶ

παντοειδεῖς ὑπηρέται τῶν πασάδων καὶ τῶν ἄλλων κατωτέρων ἀξιωματικῶν, ὑπηρέται μετέχοντες ἐκ διαλειμμάτων τοὐλάχιστον καί τινων πολεμικῶν πράξεων, δεύτερον δὲ οἱ οὐδὲν ἧττον πολυάριθμοι ἱμάμαι, μολλάδες καὶ δερβίσαι, οἵτινες συνέρρευσαν εἰς τὸ στρατόπεδον ἐκεῖνο τὸ προωρισμένον νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν εὐχὴν ἣν πρὸ 800 ἐνιαυτῶν δὲν ἔπαυσε τρέφων ὁ μωαμεθανισμός· ἄνδρες ἱερωμένοι μὲν, ὧν ὅμως πολλοὶ πιθανώτατα ἀνεμιγνύοντο εἰς τὸν ἀγῶνα, ἵνα ἐξάπτωσι τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν θρησκοληψίαν τῶν στρατιωτῶν καὶ ἵνα μὴ μείνωσιν ἀμέτοχοι τῆς ὑπὸ τῆς νίκης ἐπαγγελλομένης πλουσίας λείας. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς, μὴ ἐπιχειροῦντες διακρίσεις καὶ ὑπολογισμοὺς αὐθαιρέτους, ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, συμφώνως τῇ γνώμῃ τοῦ Μορτμαννοῦ (τοῦ νεωτέρου ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων ἱστορικῶν τῆς ἁλώσεως) ὅτι ἀναλογιζομένης τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκτάσεως τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους καὶ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὑρίσκετο ὁ Μωάμεθ Β' νὰ διατηρῇ ἱκανήν τινα στρατιὰν εἰς Θεσσαλίαν καὶ μικρὰν Ἀσίαν, ὁ πιθανώτερος τῶν προπαρατεθέντων ἀριθμῶν εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου ἀναφερόμενος, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὅτι ἡ ὅλη ἐξ ἐπαγγέλματος ὑπηρετοῦσα στρατιωτικὴ δύναμις, τακτικὴ καὶ ἄτακτος (ἐξαιρέσει τῶν ὑπηρετῶν καὶ τῶν ἱερωμένων) ἡ τότε περὶ τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ ξηρᾶς στρατοπεδεύσασα, δὲν ἦτο ἀνωτέρα τῶν 160,000 περίπου ἀνδρῶν.

Ὁ σουλτάνος ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ καλουμένου νῦν *Μαλτεπὲ*, ὀχυρώσας αὐτὸ δι' ὀρυκτῶν χαρακωμάτων καὶ ξυλίνων περισταυρωμάτων, περιστοιχισθεὶς δὲ ἐνταῦθα ὑπὸ τῆς κρατίστης τοῦ ὅλου στρατοῦ μοίρας, ἤτοι τῶν γενιτσάρων, συμποσουμένων εἰς 15,000 ἀνδρῶν. Δεξιᾷ τοῦ στρατηγίου, ἀπὸ τοῦ Μαλτεπὲ μέχρι τῆς Προποντίδος ἔπηξε τὰς σκηνὰς αὐτοῦ ὁ ἀνατολικὸς στρατός· ἀριστερᾷ δὲ, ἀπὸ τοῦ Μαλτεπὲ μέχρι τῶν παραλίων τοῦ Κερατίου κόλπου, παρετάχθη ὁ στρατὸς ὁ εὐρωπαϊκός. Ὄπισθεν τοῦ στρατηγίου ἐσκήνωσεν ἀξιόλογος τοῦ στρατοῦ μοῖρα ὡς ἐπιφυλακή· ὁ δὲ κηδεστὴς τοῦ σουλτάνου Ζαγανὸς πασᾶς κατέλαβε δι' ἑτέρας μοίρας τὰ ἐπέκεινα τοῦ Κερατίου κόλπου ὑψώματα, ὄπισθεν τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ Κασσὶμ πασᾶ, ἤτοι τὰ ὑψώματα ἐπὶ τῶν ὁποίων κεῖται σήμερον τὸ τότε ἄκτιστον ἔτι Σταυροδρόμιον. Καθ' ὅλην ταύτην τὴν περιφέρειαν ἐστήθησαν 14 πυροβολοστάσια· ἀλλὰ παρεκτὸς τούτων ὁ σουλτάνος ἔταξεν ἀπέναντι διαφόρων καιρίων τοῦ τείχους μερῶν δώδεκα μεγα-

λήτερα πυροβόλα, ἐξ ὧν τὸ μέγιστον πάντων, τὸ ἤδη προμνημονευθὲν, μετὰ δύο ἑτέρων ἐτέθησαν ἐν αὐτῷ τῷ στρατηγίῳ. Διὰ βολῆς τοῦ μεγάλου ἐκείνου πυροβόλου ἐδίδετο καθ' ἑκάστην πρωΐαν τὸ σύνθημα τῆς ἐπιθέσεως· ἀλλὰ πρὸς γέμισιν αὐτοῦ ἀπῃτοῦντο ὧραι δύο, ὥστε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας δὲν ἠδύνατο νὰ πυροβολήσῃ εἰμὴ ἑπτάκις μόνον. Καὶ ὅτε μὲν κατὰ πρῶτον ἀντήχησε, φόβος καὶ τρόμος κατέλαβε τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει· μετ' ὀλίγον ὅμως ἀπεδείχθη ὅτι αἱ προσδοκίαι τὰς ὁποίας ὁ σουλτάνος συνέλαβεν ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ ὑπῆρξαν ὑπερβολικαί. Μετὰ βραχεῖαν χρῆσιν ὁ κολοσσὸς διερράγη, φονεύσας πολλοὺς καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις αὐτὸν τὸν Ὀρβανόν. Οὐδὲν ἧττον ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ κατασκευασθῇ ἕτερον ὅμοιον· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἐδόθησαν ἄδηλον ὑπὸ τίνων ὁδηγίαι περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν τὸ πυροβόλον τοῦτο ἠδύνατο νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ νέας καταστροφῆς. Μεθ' ἑκάστην βολὴν ἐσκεπάζετο μὲν πάραυτα διὰ μαλλίνων ὑφασμάτων, ἐνεχέετο δ' ἐν αὐτῷ ἔλαιον. Καὶ πάλιν ὅμως δὲν ἤθελεν ἀποβῆ τοσοῦτον ὀλέθριον εἰς τὰ τείχη τῆς πόλεως, ἐὰν οἱ Τοῦρκοι δὲν καθωδηγοῦντο περὶ τὴν ἐπιτηδειοτέραν αὐτοῦ χρῆσιν ὑπὸ χριστιανοῦ τινος, ὡς μὴ ὤφελε, καὶ τὸ παραδοξότερον πολεμίου εἰς αὐτοὺς χριστιανοῦ. Τῳόντι διαρκούσης τῆς πολιορκίας παρέστη εἰς τὸ στρατόπεδον πρέσβυς τοῦ Οὐνυάδου ἐντολὴν ἔχων νὰ διαλύσῃ τὰς πρὸ ἡμιολίου ἔτους συνομολογηθείσας τριετεῖς σπονδὰς, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι περιελθούσης τῆς κυβερνήσεως εἰς τὸν νέον Βλαδισλάον, ὁ Οὐνυάδης δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐγγυηθῇ τὴν τήρησιν τῶν προηγουμένων ὑποχρεώσεων. Ὁ πρέσβυς λοιπὸν οὗτος ἰδὼν τὸ μέγα πυροβόλον πάντοτε ἐπὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον σκοπεῦον, ἔσκωψε τὰ γινόμενα, εἰπὼν πρὸς τὸν σουλτάνον ὅτι πρέπει μετὰ τὴν πρώτην βολὴν νὰ διευθύνῃ τὸ πυροβόλον εἰς ἕτερον σημεῖον ἀπέχον τοῦ πρώτου κατὰ πέντε ἢ ἓξ ὀργυιὰς, ἔπειτα δὲ ἀφοῦ προσβληθῶσι τὰ δύο ταῦτα ἄκρα, νὰ ῥίψῃ βολὴν τρίτην εἰς τοιοῦτον τρόπον ὥστε αἱ τρεῖς βολαὶ νὰ εὑρεθῶσιν εἰς τριγώνου σχῆμα, καὶ τότε, προσέθηκε, θέλεις ἰδεῖ πῶς καταπίπτουσι τὰ τείχη. Ταύτην δὲ ἀκολουθήσας τὴν συμβουλὴν, ἐπέτυχεν ὁ σουλτάνος ἐπὶ τέλους τοῦ σκοπουμένου.

Ἀλλ' ἵνα συμπληρώσωμεν τὸν σιδηροῦν κρίκον ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιέσφιγξεν οὗτος τὴν Κωνσταντινούπουλιν, ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τοῦ στόλου. Αἱ περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰδήσεις εἶναι ἐπίσης ἀντιφατικαὶ ὅσον καὶ αἱ περὶ τῆς τοῦ στρατοῦ δυνά-

μεως. Ἐνῷ αἱ ἑλληνικαὶ καὶ αἱ τουρκικαὶ μαρτυρίαι ἀναβιβάζουσι τὰ πλοῖα εἰς 400 περίπου, ἐξ ὧν ὅμως ὑπὲρ τὰ 300 λέγονται φορτηγά, ὁ δὲ Κριτόβουλος ἔτι ὑπερβολικώτερον λέγει μόνας τὰς πολεμικὰς νῆας συμποσωθείσας εἰς τριακοσίας καὶ πεντήκοντα («ἄνευ μέντοι γε τῶν σκευαγωγῶν καὶ τῶν κατ' ἄλλην τινὰ χρείαν ἢ ἐμποριαν ἀφικνουμένων»), ὁ συνήθως ἀκριβέστερος τῶν πραγμάτων μάρτυς Βάρβαρος ἀναφέρει ἐν ὅλοις μόνον 145 πλοῖα, ἐξ ὧν 12 ἐντελῶς ὡπλισμένας γαλέρας, 70 ἕως 80 μεγάλας *φούστας*, 20 ἕως 25 *παραδαρίας* καὶ τὰ λοιπὰ *βριγαντίνια*· πρὸς τοῦτον δὲ συμφωνεῖ καὶ ὁ Πούσκουλος ἀριθμῶν περὶ τὰ 170 περίπου πλοῖα ἐν ὅλοις. Ὁποῖά τινα ἦσαν τὰ πλοῖα ἐκεῖνα, καὶ ἰδίως τὰ καλούμενα *φοῦσται* καὶ *παραδαρίαι*, δὲν ἀναλαμβάνομεν νὰ ἐξηγήσωμεν· τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν ὅτι τὸ μέγιστον ἐξ αὐτῶν εἶχε, κατὰ Βάρβαρον, 300 μόνον τόνων χωρητικότητα καὶ προσῆλθεν ἐκ Σινώπης κομίζον λιθίνους σφαίρας, ξυλείαν καὶ ἄλλα πολεμεφόδια. Ὅπωσδήποτε ὁ στόλος οὗτος ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ὁπωσοῦν ἀξία λόγου ναυτικὴ δύναμις, ἣν παρέταξαν οἱ ὀσμανίδαι καὶ ἐναυαρχεῖτο ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου ἀρνησιθρήσκου Μπαλτᾶ Ὀγλοὺ Σουλεϊμάμπεϋ. Διατρίψας δὲ ἐπί τινα χρόνον παρὰ τὴν Ἀσιανὴν παραλίαν ἦλθεν ἔπειτα καὶ ἠγκυροβόλησεν εἰς Βεσίκτασι (τὸ τότε λεγόμενον Διπλοκιόνιον), ἐπιτηρῶν ἐκεῖθεν ἔνθεν μὲν τὴν Προποντίδα δι' ἧς ἠδύναντο νὰ ἔλθωσιν ἐπικουρίαι εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθεν δὲ τὸν Κεράτιον κόλπον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐναυλόχει ὁ Ἑλληνικὸς στόλος, τεθωρακισμένος ὑπὸ τῆς ἁλύσεως ἐκείνης, ἥτις ἐθραύσθη μὲν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων πρὸ 250 ἐτῶν (σελ. 657 τοῦ Δ' τόμου), ἀλλὰ πρὸ 8 ἑκατονταετηρίδων εἶχε διακωλύσει τὴν εἴσοδον τῶν Ἀράβων ἐπὶ τῶν τότε ὑπ' αὐτῶν γενομένων δύο πολιορκιῶν (σελ. 299 καὶ 348 τοῦ Γ'. τόμου).

Ὁποῖα δὲ καὶ ὁπόσα ἆρά γε ἦσαν τὰ ὀχυρώματα, τὰ στρατεύματα, τὰ ὅπλα καὶ τὰ πλοῖα ὅσα ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἠδυνήθη ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὴν ἁπανταχόθεν περιζώσασαν αὐτὸν πεζικὴν ἐκείνην καὶ ναυτικὴν στρατιάν; Τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μάλιστα τὰ χερσαῖα τείχη ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῶν Βλαχερνῶν, ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐκείνους ἰσχυρότατα. Ἦσαν δὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος διπλᾶ. Καὶ τὸ μὲν ἐνδότερον, παρατεινόμενον ἀδιακόπως καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι

τοῦ Κερατίου κόλπου διάστημα, κατωχυροῦτο δι' 112 πύργων. Τὸ δὲ ἐξώτερον, χαμηλότερον ὂν κατά τι τοῦ πρώτου, ἀλλὰ δι' ἰσαρίθμων σχεδὸν πύργων κατησφαλισμένον, διεκόπτετο μεταξὺ τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου καὶ τοῦ Ἐγρὶ Καποῦ καὶ ἔπειτα ὑψοῦτο αὖθις μέχρι τῆς τοῦ Κερατίου κόλπου παραλίας. Τελευταῖον πρὸ τοῦ ἐξωτέρου τούτου τείχους ὑπῆρχεν ὠρυγμένη ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου τάφρος ἔχουσα πλάτος μὲν 42 ποδῶν, βάθος δὲ 12 ἕως 15· τῆς δὲ τάφρου ταύτης στερεῶς ἐκτισμένης κατ' ἀμφοτέρας αὐτῆς τὰς πλευράς, ἡ πρὸς τὴν πόλιν ὄχθη ἦτο καθ' ἕνα ἢ δύο πόδας ὑψηλοτέρα τῆς πρὸς τὸ πεδίον ἐξωτερικῆς ὄχθης. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ ἀσθενέστερον μέρος τῶν χερσαίων τειχῶν ἦτο τὸ μεταξὺ τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου καὶ τοῦ Ἐγρὶ Καποῦ διάστημα, ὅπου οὔτε δεύτερον τεῖχος ὑπῆρχεν οὔτε τάφρος. Πλὴν τούτου ὁ χῶρος ἐκεῖνος εἶχε καὶ ἕτερον ἐλάττωμα, ὅτι ἔκειτο αὐτόθι πρὸ τῆς πόλεως λόφος ἐξ οὗ οἱ πολέμιοι ἠδύναντο νὰ προσβάλλωσι τοὺς ἀμυνομένους. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ μέχρι τινὸς τὴν ἀσθένειαν ταύτην ἀναθεὶς εἰς τὸν ἐνετὸν πλοίαρχον Ἀλοΰσιον Διέδον νὰ ὀρύξῃ αὐτόθι διὰ τῶν πληρωμάτων αὐτοῦ τάφρον· ὁ δὲ, ἀρξάμενος τοῦ ἔργου τῇ 14 μαρτίου καὶ μετὰ ζήλου ἐπιδιώξας, συνεπλήρωσεν αὐτὸ τῇ 31 καθ' ἣν ἡμέραν, ἐπειδὴ ἐπλησίαζεν ἤδη ὁ τουρκικὸς στρατὸς, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς κατέλαβε τὸν προκείμενον λόφον, ἵνα μὴ ἀπόσπασμά τι τῶν πολεμίων ἐπελθὸν ἐνοχλήσῃ τοὺς ἐργαζομένους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ αἱ δύο ἕτεραι πλευραὶ τοῦ τριγώνου ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιελαμβάνετο ἡ Κωνσταντινούπολις, ἤτοι ἡ ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῆς Ἀκροπόλεως (Σαράϊ-Μπουρνοῦ) καὶ ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τῆς ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου τρίτης γωνίας, δὲν εἶχον εἰμὴ ἓν μόνον τεῖχος, πυργοφόρον μὲν ὡς αὐτὸς, ἄνευ ὅμως τάφρου. Ἀλλ' ἀπὸ μὲν τῆς Προποντίδος ἡ ἐπίθεσις ἦτο διὰ ποικίλους λόγους ἐντελῶς ἀπίθανος, καὶ οὐδ' ἐγένετο τῳόντι τοιαύτη· ἀπὸ δὲ τοῦ Κερατίου κόλπου δὲν ἠδύναντο οἱ πολέμιοι νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἔφοδον εἰμὴ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου. Τὸ δεινότερον ἐλάττωμα τῆς ἀμύνης ἦτο ὅτι τὰ ἀπέραντα ἐκεῖνα τείχη ἀπῄτουν στρατὸν πολυάριθμον ἵνα φρουρηθῶσι, στρατὸς δὲ τοιοῦτος δὲν ὑπῆρχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Εἴδομεν τὰς ἔξωθεν ἐλθούσας ἐπικουρίας αἵτινες δὲν ὑπερέβαινον τοὺς δισχιλίους περίπου ἄνδρας. Ἡ δὲ ἰθαγενὴς δύναμις, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠριθμοῦντο τότε οὐχὶ

πλειότεροι τῶν 70 ἢ 80 χιλιάδων ψυχῶν, ἠδύνατο βεβαίως νὰ συμποσωθῇ εἰς 14 ἕως 15 χιλιάδας ἀνδρῶν. Ἀλλὰ πολλοὶ μὲν τῶν κατοίκων ὑπολαμβάνοντες πεπρωμένην τὴν ἅλωσιν, ἐνόμιζον περιττὸν νὰ ἀγωνισθῶσιν, οὐδαμοῦ δὲ καὶ οὐδέποτε ἅπαντες οἱ ἄνδρες κατατάσσονται εἰς τὸν ἐν ἐνεργείᾳ στρατόν. Ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας ὁ Κωνσταντῖνος διέταξε τοὺς δημάρχους νὰ καταγράψωσιν ἀκριβῶς ἕκαστος πόσοι εἶναι οἱ ἄνδρες οἱ κατὰ πᾶσαν δημαρχίαν δυνάμενοι καὶ προαιρούμενοι νὰ ὑπηρετήσωσι στρατιωτικῶς, κοσμικοί τε καὶ μοναχοί· ὅτε δὲ ὑποβληθέντων τῶν καταλόγων παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς τὸν Φραντζῆν ἵνα ἐξαγάγῃ καὶ διακοινώσῃ αὐτῷ ἀπορρήτως τὸ συναγόμενον, ὁ πιστὸς ἐκεῖνος λειτουργὸς μετὰ λύπης βαθείας παρέστησεν εἰς τὸν βασιλέα, ὅτι οἱ καταγραφέντες δὲν ὑπερβαίνουσι τοὺς τετρακισχιλίους ἐννεακοσίους ἑβδομήκοντα τρεῖς ἄνδρας. Ὥστε τὸ σύνολον τοῦ στρατοῦ ὅστις ὤφειλε νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν προδιαγραφεῖσαν μακροτάτην τῶν τειχῶν σειρὰν, μόλις συνεποσοῦτο εἰς ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, περιλαμβανομένων καὶ τῶν ξένων.

Ἐκ τούτων τρισχίλιοι, ἐν οἷς 500 Γενουαῖοι, ἐτάχθησαν περὶ τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ, ἥτις ἦτο ἡ μᾶλλον κινδυνεύουσα τῶν θέσεων, διότι ἔκειτο ἀντικρὺ τοῦ στρατηγίου τοῦ Μωάμεθ Β', καὶ κατ' αὐτῆς διευθύνετο τὸ μέγιστον τῶν τουρκικῶν πυροβόλων, ἐξ οὗ καὶ φέρει τὸ μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ὄνομα Τὸπ-Καποῦ. Ἐκεῖ τῇ 6 ἀπριλίου, καθ' ἣν ἡμέραν ὁ σουλτάνος στήσας τὸ στρατήγιον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Μαλτεπὲ, ἀνήγγειλε τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας, ἐπορεύθη καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐκ τῶν βασιλείων αὐτοῦ καὶ παρέμεινε μέχρι τέλους ἀγωνιζόμενος· ἐκεῖ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἠρίστευσεν ὁ Γενουαῖος Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς, καὶ ἐκεῖ ἐγκαρτέρησε παρὰ τῷ βασιλεῖ δι' ὅλης τῆς πολιορκίας ὁ συγγενὴς αὐτοῦ Δὸν Φραγκῖσκος ὁ Τολητινός. Παρακολουθοῦντες δὲ τὰ τείχη δεξιᾷ τῆς τοῦ Ῥωμανοῦ πύλης ἐκ τῆς πόλεως καὶ φθάσαντες περὶ τὴν τότε Χαρσίαν πύλην καλουμένην, νῦν δὲ πεφραγμένην, ἐκεῖ ὅπου ἵσταται ὁ πύργος ὁ σήμερον καλούμενος Σουλοὺ-κουλὲ, εὑρίσκομεν τεταγμένον τὸν Θεόδωρον Καρυστινὸν, ἄνδρα γενναῖον καὶ τοξότην δεξιώτατον. Τὴν ἑπομένην πύλην Ἐδιρνὲ Καποῦ (Πολύανδρον ἢ Μυριάνδρον) κατεῖχον οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, Παῦλος, Ἀντώνιος καὶ Τρωΐλος. Τὸ παλάτιον τοῦ Ἑβδόμου καὶ τὰ παρακείμενα ὀχυρώματα ἐπετράπησαν εἰς τὸν Ἐνετὸν βάϊλον Ἱερώνυμον Μινότον, ἔχοντα παρ' ἑαυτῷ τοὺς πλείστους

τῶν Ἐνετῶν ἐμπόρων, ὅσοι ὑπηρέτησαν ἐν τῇ ἀμύνῃ τῆς πόλεως. Κατόπιν ἤρχετο τὸ μονότειχον μέρος τοῦ περιβόλου, τὸ ὁποῖον πρὸς τούτοις ἠδύνατο νὰ προσβληθῇ καὶ ἀπὸ τοῦ ὑπερκειμένου πρὸ τῆς πόλεως λόφου· ἐπειδὴ δὲ πιθανώτατον ἦτο ὅτι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἤθελον οἱ πολέμιοι διευθύνει τὰς ὑπονόμους αὐτῶν, ἀνετέθη τοῦτο εἰς τὸν Γερμανὸν Ἰωάννην Γρὰντ, ἐπιτήδειον ὄντα μηχανικόν. Εἰς τὴν ἀρκτικὴν τοῦ τριγώνου ἄκραν, ἀπὸ τοῦ Κυνηγίου μέχρι τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἤτοι εἰς τὸ τμῆμα τῶν Βλαχερνῶν, τὸ παρακείμενον εἰς τὸ Ἐϋὺμπ, ἵστατο ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος μετὰ τῶν 200 αὐτοῦ Ῥωμαίων καὶ Χίων. Ἀπὸ δὲ τῆς Ξυλοπόρτης (Ἀϊβὰν Σαράϊ Καπουσὶ) τῆς βορειοτάτης πύλης παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον, μέχρι τῆς τοῦ Πετρίου πύλης (Πετρὶ Καπὺ) ἐφρούρουν δύο Γενουαῖοι, Ἱερώνυμος καὶ Λεονάρδος. Τὸ ἀπὸ Πετρίου μέχρι τῆς πύλης τῆς ἁγίας Θεοδοσίας (Μπαλὺκ-Μπαζὰρ-Καπουσὶ) πλεῖστον μέρος τῆς τοῦ Κερατίου κόλπου παραλίας, ἐπετράπη εἰς τὸν μέγαν δοῦκα Λουκᾶν Νοταρᾶν, ἔχοντα ὑφ' ἑαυτὸν 100 ἱππεῖς καὶ 500 σφενδονήτας καὶ τοξότας. Οἱ ναῦται, οἱ ναύκληροι καὶ οἱ κυβερνῆται μιᾶς κρητικῆς νηὸς κατέλαβον τὸν παρὰ τὴν πύλην τοῦ Νεωρίου ἢ Ὡραίαν Πύλην (Μπαχτσὲ Καπουσὶ) κείμενον πύργον τοῦ Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξίου, ἐνδόξως αὐτὸν ὑπερασπίσαντες. Τοῦ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχους ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τοῦ Ἑπταπυργίου ἦρχον ὁ ὀσμανίδης Οὐρχὰν, ὁ Ἱσπανὸς Πέτρος ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ὁ Ἐνετὸς Ἰάκωβος Κονταρίνης· ἀλλὰ καθ' ὅλην ταύτην τὴν παραλίαν ἡ φρουρὰ ἦτο τοσοῦτον ἀραιά, ὥστε ἐπὶ ἑκάστης ἐπάλξεως μόλις ἵστατο εἷς τοξότης ἢ σφενδονήτης, κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον, ἐπάλξεις δύο καὶ τρεῖς εἶχον ἕνα προπολεμοῦντα. Πυκνοτέρα δὲ ὀπωσοῦν ἀπέβαινε πάλιν περὶ τὰς περιλιπομένας τῶν χερσαίων τειχῶν πύλας. Ἀπὸ τῆς γωνίας τῶν ἑπτὰ πύργων μέχρι τῆς χρυσῆς πύλης, ἥτις ἦτο ἡ πρώτη ἀπὸ τοῦτο τὸ μέρος χερσαία πύλη, ἐφρούρουν ὁ Γενουαῖος Μανουὴλ καὶ ὁ Ἐνετὸς Κονταρίνης, ἔχοντες 200 τοξότας καὶ σφενδονήτας. Εἰς τὸν Ἐνετὸν ὡσαύτως Φαβρίκιον Κορνέρον ἀνετέθη ἡ ἀμέσως παρακειμένη πύλη (ἡ τετειχισμένη νῦν) μεταξὺ τῆς τότε μὴ ὑπαρχούσης πύλης τῶν ἑπτὰ πύργων καὶ τῆς Σηλυμβριᾶ Καπουσὶ (πύλης τῆς Πηγῆς). Ἐν δὲ τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πύλῃ προεμάχουν ὁ περιώνυμος ἐπὶ ἑλληνικῇ καὶ μαθηματικῇ παιδείᾳ Θεόφιλος ὁ Παλαιολόγος, ὁ Γενουαῖος Μαυρίκιος Καταναῖος καὶ ὁ Ἐνετὸς Νικόλαος Μοσενίγος. Ἡ κατόπιν τῆς πύλης τῆς Πηγῆς

ὑφισταμένη σήμερον νέα πύλη (Γενὶ-Καπὺ) τότε δὲν ὑπῆρχε· τἀνάπαλιν δὲ μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς Τὸπ-Καπουσὶ, ὑπῆρχε πύλη νῦν τετειχισμένη, ὅπου ἵστατο ὁ Ἐνετὸς Δολφῖνος. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐστρατοπέδευον ὡς ἐπιφυλακὴ ὁ Δημήτριος Καντακουζηνὸς καὶ ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Νικηφόρος Παλαιολόγος μετὰ 700 ἀνδρῶν (ὧν οἱ πλεῖστοι ὅμως, ὡς φαίνεται, ἦσαν μοναχοὶ), ἵνα σπεύδωσιν εἰς βοήθειαν παντὸς κινδυνεύοντος μέρους. Τελευταῖον ὁ πύργος ὁ φυλάσσων τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος ἀνετέθη εἰς τὸν Γαβριὴλ Τρεβιζάνον, ὅστις εἰσελθὼν ἐν αὐτῷ μετὰ ἀνδρῶν 50 «τὸ ἐμπιστευθὲν αὐτῷ μέρος ὡς ποιμὴν καὶ οὐ μισθωτὸς καλῶς ἐφύλαττε,» λέγει ὁ ἀγαθὸς Φραντζῆς.

Ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι κατὰ τὰς ὑπαρχούσας δυνάμεις καὶ ἀνάγκας, αἱ διατάξεις τοῦ Κωνσταντίνου ὑπῆρξαν ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειαι· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα συγχρόνως νὰ μὴ παρατηρήσωμεν μετὰ λύπης, ὅτι ἐνῷ ἡ ἀναλογία τῆς ξενικῆς ἐπικουρίας πρὸς τὴν ἰθαγενῆ στρατιὰν ἦτο δύο πρὸς πέντε, ξένοι μὲν ἀρχηγοὶ ἀναφέρονται 18, ἰθαγενεῖς δὲ 8 μόνον. Τοῦτο συνέβη ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἡμέτεροι συνεπυκνώθησαν περὶ ὀλίγα τινὰ σημεῖα καὶ πλὴν τούτου ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ξένοι ἀξιωματικοὶ ἦσαν ἐπιτηδειότεροι περὶ τὰ ἔργα τῆς ἀμύνης. Ἀλλ' ἐὰν τὸ τεχνικὸν τῆς ἀμύνης μέρος διεξήχθη μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἐπικούρων, ἡ ψυχὴ τοὐλάχιστον αὐτῆς ὑπῆρξεν ἑλληνική· διότι εἰς τὴν καρτερίαν καὶ τὸν ἡρωϊσμὸν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀνήκει ἀναμφισβητήτως ἡ ὑπερτάτη τιμὴ τῆς ἐπὶ δύο περίπου μῆνας ἀντιστάσεως ἑπτακισχιλίων ἀνδρῶν κατὰ 160,000 καὶ ἡ ἔνδοξος ἐπὶ τέλους πτῶσις. Οὐδὲ μικρὰ μόνον ἦτο ἡ τῆς φρουρᾶς δύναμις, ἀλλὰ καὶ τὰ ὅπλα αὐτῆς ἦσαν ἔν τισι κατώτερα τῶν πολεμίων. Ὁ ὁπλισμὸς τοῦ φρουρίου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὑπηρετούντων στρατιωτῶν ἦτο κρᾶμά τι τῶν ἔκπαλαι ἐν χρήσει ὅπλων καὶ τῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐπινοηθέντων, συνίστατο δηλαδὴ εἰς τόξα, βέλη, ὑγρὸν πῦρ, πυρίτιδα, πυροβόλα (κυρίως εἰπεῖν πετροβόλα, διότι, ὡς εἴδομεν, αἱ σφαῖραι ἦσαν τότε λίθιναι) μετρίας ὁλκῆς, καὶ εἰς βαρέα τινὰ καὶ ὀγκώδη τουφέκια ἅτινα ἔρριπτον 5 καὶ 10 ὁμοῦ μολύβδινα σφαιρίδια «σμικρὰ ὡς κάρυα ποντικὰ τὸ μέγεθος,» λέγει ὁ Δούκας, ὅστις ὀνομάζει τὸ ὅπλον τοῦτο *μολυβδοβόλον*, ἐνῷ ὁ μὲν Φραντζῆς ἀποκαλεῖ αὐτὸ *τηλεβολίσκον*, ὁ δὲ Κριτόβουλος *τούφακα*. Ὅμοια ἦσαν καὶ τὰ τῶν πολεμίων ὅπλα, ἀλλὰ πολλὰ τῶν πυροβόλων αὐτῶν ἦσαν ἀσυγκρίτως

μείζονος ὁλκῆς. Οἱ χριστιανοὶ ἦσαν μὲν ἐπιτηδειότεροι τῶν ἀντιπάλων περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ ὑγροῦ πυρός· τὸ πῦρ ὅμως τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ διακωλύσῃ τὴν ἐπὶ τῶν τειχῶν ἐνέργειαν τῶν μεγάλων πυροβόλων καὶ μάλιστα τοῦ μεγίστου ἐκείνου, ὥστε γενομένου ῥήγματος ἀνεπανορθώτου, ὁ ἀγὼν ἐδέησε νὰ κριθῇ διὰ συμπλοκῆς ἐκ τοῦ συστάδην, πρὸς εἰκοσαπλασίους καὶ ἐπέκεινα ἀντιπάλους. Ναὶ μὲν τινὲς τῶν χριστιανῶν ἦσαν κατάφρακτοι, φέροντες περικεφαλαίας, θώρακας, καὶ ἄλλους σιδηροῦς ἱματισμούς, ἐνῷ ἅπαντες οἱ ἀντίπαλοι κατήρχοντο εἰς τὸν ἀγῶνα μὴ ἔχοντες εἰμὴ ἐπιθετικὰ ὅπλα. Ἐν τούτοις οὐ μόνον οἱ κατάφρακτοι χριστιανοὶ ἦσαν ὀλίγοι, ἀλλὰ τὰ ἀμυντήρια αὐτῶν δὲν ἀπέτρεπον ὅλως τοὺς τραυματισμούς· καὶ ἔπειτα, διὰ τὴν ἐν γένει δυσαναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιμαχομένων, ὑπῆρχον μυρίοι ἄλλοι λόγοι δι' οὓς οἱ πολλοὶ ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ κατισχύσωσι τῶν ὀλίγων.

Καθ' ἓν μόνον οἱ χριστιανοὶ ἐπλεονέκτουν ὁμολογουμένως, κατὰ τὴν ναυτικὴν δύναμιν, ὄχι διὰ τὸ πλῆθος τῶν πλοίων, διότι δὲν ἦσαν ἐν ὅλοις πλειότερα τῶν εἴκοσι καὶ ἕξ, ἐξ ὧν 16 ἐπικουρικὰ καὶ 10 μόνον ἑλληνικά, ἀλλὰ διὰ τὴν τρανῶς καὶ τότε ἀποδειχθεῖσαν ὑπεροχὴν ἐν τοῖς ναυτικοῖς ἔργοις, ἣν ὁσηδήποτε πολυμήχανος, ὁσηδήποτε ἀνένδοτος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἐνέργεια τοῦ Μωάμεθ Β', δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῶν προμάχων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Τοῦρκοι καταναυμαχηθέντες ἅπαξ λαμπρῶς, παντάπασι, κυρίως εἰπεῖν, δὲν συνετέλεσαν ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν ἅλωσιν. Ὁ χριστιανικὸς στόλος ἐναυλόχει ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου. Ἔτι ἀπὸ τῆς δευτέρας ἀπριλίου ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ φραχθῇ ἡ εἴσοδος τοῦ κόλπου τούτου διὰ τῆς ἀνέκαθεν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν χρησιμευούσης ἁλύσεως, ἥτις συνέκειτο ἐκ στρογγύλων ξυλίνων ὄγκων προσηρτημένων πρὸς ἀλλήλους διὰ παχέων σιδηρῶν τεμαχίων καὶ δεσμῶν καὶ τῆς ὁποίας ἡ μὲν μία ἄκρα ἐστηρίχθη ἀσφαλῶς παρὰ τῇ Ὡραίᾳ Πύλῃ (Μπαχτσὲ-Καπουσὶ) ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δὲ ἄλλη εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ. Τῇ δὲ 9 ἀπριλίου τὰ 9 μέγιστα τῶν πλοίων τοῦ χριστιανικοῦ στόλου ἦλθον καὶ παρετάχθησαν παρὰ τὴν ἅλυσιν, ἵνα ἀσφαλίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου κατὰ πάσης ἐνδεχομένης τῶν πολεμίων ἐπιθέσεως. Ἡ ἡγεμονία τῆς μοίρας ταύτης ἐπετράπη εἰς ἐμποροπλοίαρχόν τινα ὀνόματι Ἀντώνιον, τὰ δὲ λοιπὰ 17 πλοῖα ἔμενον ἐντὸς τοῦ λιμένος καὶ τινα

ἄλλα μικρότερα κατεποντίσθησαν, διότι, ἄχρηστα ὄντα πρὸς τὴν ἄμυναν, ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσι μᾶλλον ἐπικίνδυνα εἰς τὸν ἄλλον στόλον ἐὰν τυχὸν κατεφλέγοντο ὑπὸ τοῦ πολεμίου πυρός. Εἴπομεν ὅτι ἡ μία τῆς ἁλύσεως ἄκρα προσηρτήθη ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ, ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι οἱ κατέχοντες τὸ προάστειον τοῦτο Γενουαῖοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ συμπράξωσιν εἰς τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄμυναν. Τῳόντι οἱ ἄποικοι οὗτοι ἐννοοῦντες κάλλιστα, ὅτι μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς βασιλευούσης ὁ Γαλατᾶς δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξῃ, ὑπέσχοντο τὴν συνδρομὴν αὐτῶν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον· ἀλλὰ συγχρόνως πολὺ ἀπέχοντες τοῦ νὰ κήδωνται περὶ τῆς τύχης τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ κόσμου καὶ ἀποβλέποντες μᾶλλον εἰς τὰ μικρὰ καὶ τοπικὰ αὐτῶν συμφέροντα, εἶχον πέμψει πρὸς τὸν σουλτάνον, πρὶν ἔτι οὗτος ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἀδριανουπόλεως, πρεσβείαν δι' ἧς ἐβεβαίωσαν αὐτὸν περὶ τῶν φιλίων αὐτῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς προαιρέσεως τοῦ νὰ τηρήσωσι τὰς προϋπαρχούσας συνθήκας. Ὁ δὲ Μωάμεθ Β', δεξάμενος τὴν πρεσβείαν εὐμενῶς, ἀπήτησε νὰ μὴ παράσχωσι βοήθειάν τινα εἰς τοὺς Ἕλληνας, μένοντες ἐντελῶς οὐδέτεροι ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι. Ἐν τούτοις ἡ προσάρτησις τῆς ἁλύσεως ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ εἰμὴ ὡς παράβασις τῆς οὐδετερότητος. Ὁ σουλτάνος ὅμως δὲν ἐλεπτολόγησε περὶ τούτου, εἰδὼς ὅτι δύναται ἄλλως νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς παλιμβούλου ἐκείνης διαθέσεως τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ, καθὼς καὶ ὠφελήθη τῳόντι οὐκ ὀλίγον.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ ἑκατέρωθεν ἀντιπαραταχθεῖσαι δυνάμεις. Ἐνῷ ὁ πάπας εἶχεν ἔτι τὴν γενναιότητα νὰ ὁμιλῇ περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἑνώσεως Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, καὶ τοῦτο καθ' ἣν στιγμὴν ἐξηκολούθει ἐρίζων πρὸς τοὺς ἐν Βασιλείᾳ συνηγμένους πατέρας τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ἐκκλησίας· ἐνῷ οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἐνόμιζον ὅτι πρόκειται περὶ πραγμάτων ἐντελῶς εἰς αὐτοὺς ἀλλοτρίων· ἐνῷ οἱ Οὐγγροι, οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Πελοποννήσιοι, οἵτινες κατὰ τὴν προηγουμένην δεκαετίαν ἤθλησαν ἀσυναρτήτως μὲν ἀλλὰ προθύμως ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, νῦν ἐντελῶς ἠπράκτουν, περὶ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ μονομαχία φοβερὰ καὶ κρίσιμος μεταξὺ τοῦ παρὰ πάντων ἐγκαταλελειμμένου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ παντοδυνάμου κυριάρχου τῶν ὀσμανιδῶν.

Ἡ πολιορκία ἤρχισεν ἀπὸ τῆς 6 ἀπριλίου, ἀλλὰ μέχρι τῆς 20

περιωρίσθη εἰς ἁπλοῦν κανονοβολισμὸν κατὰ τὴν χερσαίαν τῆς πόλεως πλευράν, εἰς μικράς τινας συμπλοκὰς περὶ τὴν τάφρον καὶ τὸ ἐξωτέρω τεῖχος καὶ ἐπὶ τέλους εἰς ἀπόπειράν τινα ἐφόδου ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου, ἐφόδου ὅμως ἥτις ἀπεκρούσθη πεσόντων 200 πολεμίων, ἐκ δὲ τῆς φρουρᾶς οὐδενὸς ἢ φονευθέντος ἢ πληγωθέντος. Ναὶ μὲν ὁ Κριτόβουλος ἀναφέρει ὡς γενόμενα ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολλὰ καὶ μεγάλα· ἀλλ' ἐξ ὅσων γνωρίζομεν παρὰ μαρτύρων οἵτινες διετέλεσαν αὐτόπται τῶν πραγμάτων καθίσταται βέβαιον, ὅτι τινὰ μὲν ἱστορεῖ πρωθύστερα, τινὰ δὲ, καὶ ἰδίως τὴν ὑπὸ ὁλοκλήρου τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἐνεργηθεῖσαν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς ἁλύσεως καὶ τῶν παρ' αὐτὴν τεταγμένων χριστιανικῶν πλοίων, εἶναι ὅλως ἀνύπαρκτα. Τὸ δὲ παραδοξότερον εἶναι ὅτι ὁ Μυράλτ, ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῆς χρονολογικῆς αὐτοῦ συγγραφῆς, ἀναφέρει τῇ 8 ἀπριλίου ἔφοδον μεγάλην, καθ' ἣν ἔπεσον δῆθεν 1740 Ἕλληνες, 700 δὲ Φράγκοι καὶ Ἀρμένιοι, Τοῦρκοι δὲ 18,000· καὶ τοῦτο οὐχὶ στηριζόμενος εἰς τὸν Βάρβαρον ἢ καὶ αὐτὸν τὸν Κριτόβουλον τοὺς ὁποίους οὐδόλως οὐδαμοῦ παρατίθησιν, ἀλλὰ ἐπὶ σλαυικῶν τινων χρονογράφων, οἵτινες δὲν δύνανται νὰ ἦναι ἄξιοι πίστεως τινός. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς ἑπόμενοι μᾶλλον εἰς τοὺς πλησιεστέρους πρὸς τὰ πράγματα μάρτυρας καὶ ἐκ τούτων πάλιν μᾶλλον εἰς τοὺς αὐτόπτας, ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι μέχρι τῆς 20 ἀπριλίου οὐδὲν συνέβη πολλῆς μνείας ἄξιον πολεμικὸν γεγονός.

Ἀλλὰ τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ταύτης ἐπεφάνησαν ἀναπλέοντα τὴν Προποντίδα ἓν μέγα βασιλικὸν σκάφος καὶ τρία μικρότερα γενουητικὰ ἔχοντα ἅπαντα ἀναπεπταμένην σημαίαν ἑλληνικήν. Τὰ σκάφη ταῦτα ἦσαν ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε παραγγείλει (σελ. 373 τοῦ παρόντος τόμου) νὰ κομίσωσιν ἐκ διαφόρων χριστιανικῶν χωρῶν ποικίλα ἐφόδια· ἀναγκασθέντα δὲ νὰ μείνωσιν εἰς Χίον ἕνεκα τῶν ἐπικρατησάντων βορείων ἀνέμων, μόλις μετὰ τὸν ὁλοσχερῆ ἀποκλεισμὸν τῆς πόλεως ἠδυνήθησαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ νῦν ὑπὸ ζωηροῦ νότου φερόμενα προσήγγιζον πλησίστια. Ἅμα παρετηρήθησαν ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, ὁ σουλτάνος διέταξε τὸν ναύαρχον νὰ ἐκπλεύσῃ πανστρατιᾷ καὶ ἢ νὰ συλλάβῃ ἢ νὰ καταστρέψῃ αὐτά. Ὁ δὲ Σουλεϊμάμπεϋς ἀναχθεὶς ἀμέσως ἀπὸ τοῦ Διπλοκιονίου μετὰ 145 πλοίων ἀπήντησε περὶ τὴν 10 πρὸ μεσημβρίας ὥραν τὰς τέσσαρας ἀνερχομένας νῆας ἐνώπιον τοῦ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχους καὶ ἰδίως κατέναντι τοῦ μέρους αὐτοῦ τοῦ ἐκτεινομένου μεταξὺ

τῶν ἑπτὰ Κουλάδων καὶ τοῦ Βλάγκα-Μποστανί. Τὴν στιγμὴν ταύτην ἔπαυσεν ὁ ἄνεμος, ὥστε οἱ ἕλληνες ἀπέβαλον τὸ κύριον αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους πλεονέκτημα τοῦ δεξιωτέρου χειρισμοῦ τῶν ἱστίων καὶ τοῦ πηδαλίου· οὐδὲν ἧττον ἀπεφάσισαν ν' ἀγωνισθῶσιν. Αἱ δὲ περιπέτειαι τῶν τεσσάρων ἐκείνων πλοίων τῶν ὑπὸ ἑκατὸν τεσσαράκοντα καὶ πέντε περιζωσθέντων, ἀπέβησαν τοσούτῳ μᾶλλον δραματικαὶ ὅσον θεατὰς εἶχον ἀπὸ τῆς παρακειμένης παραλίας τὰ δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα. Εἰς τὰς συνήθως τοσοῦτον ἀραιῶς φυλατομένας ἐπάλξεις τοῦ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχους συνέρρευσαν πολλαὶ μυριάδες τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὅλοι οἱ ἄρχοντες ὅσοι ἠδύναντο νὰ καταλίπωσι πρὸς καιρὸν τὰς θέσεις αὐτῶν καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἵνα θεωρήσωσι τὴν παράδοξον ἐκείνην πάλην. Νοτιώτερον δὲ εἰς τὴν ἐκτὸς τῆς πόλεως παραλίαν περὶ τὸ ἀκρωτήριον Ζειτὶν Μπουρνοῦ, 15 λεπτὰ ἀπέχον ἀπὸ τῶν ἑπτὰ Κουλάδων, ἔδραμον τὰ πλήθη τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, καὶ αὐτὸς ὁ σουλτάνος περιεστοιχισμένος ὑπὸ ἅπαντος τοῦ λαμπροῦ καὶ πολυπληθοῦς αὐτοῦ ἐπιτελείου, ἵνα παρευρεθῶσιν εἰς τὸν πρῶτον προσδοκώμενον θρίαμβον τῶν ὅπλων αὐτῶν. Ὁ οὐρανὸς ἦτο αἴθριος, ἀλλ' αἱ καρδίαι τῶν θεατῶν παρηκολούθησαν ἐν ἀγωνίᾳ τὰς διαφόρους τῆς ναυμαχίας φάσεις. Κατ' ἀρχὰς τὰ ἑλληνικὰ σκάφη ἠδυνήθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ πυροβόλα αὐτῶν· μετ' οὐ πολὺ ὅμως ὁ Σουλεϋμάμπεϋς ἐνέπηξε τὸ ἔμβολον τῆς ναυαρχίδος του εἰς τὴν πρύμναν τῆς βασιλικῆς νηός, ἕτερα δὲ ἐκ τῶν μεγαλητέρων τουρκικῶν πλοίων περιεκύκλωσαν αὐτὴν ἀπὸ τῶν δύο πλευρῶν καὶ τῆς πρώρας, καὶ ἕτερα πάλιν ἐσωρεύθησαν περὶ τὰς τρεῖς γενουητικὰς νῆας, ὥστε οὐδὲ αἱ κῶπαι αὐταὶ ἐνήργουν πλέον, πᾶσα κίνησις ἀπέβη ἀδύνατος καὶ ἡ ναυμαχία ἐτράπη εἰς πεζομαχίαν. Ἐκ τῶν πολεμίων οἱ μὲν ἐπέφερον πῦρ ἵνα ἀνάψωσι κάτωθεν τὰς νῆας, οἱ δὲ διὰ παλτῶν καὶ κοπίδων ἐζήτουν νὰ διαρρήξωσι τοὺς τοίχους· ἄλλοι διὰ δοράτων μακρῶν καὶ ἀκοντίων καὶ βελῶν καὶ λίθων ἐπετίθεντο κατὰ τῶν πληρωμάτων, καὶ ἄλλοι πάλιν ἀναρριχώμενοι ἐπὶ τῶν σχοινίων ἐπειρῶντο νὰ ἐπιβῶσι τῶν νεῶν. Ἀλλ' ἡ ἄμυνα ἐγένετο ὡσαύτως πεισματώδης. Τὰ πληρώματα διηρέθησαν εἰς δύο· καὶ οἱ μὲν ἀναβάντες ἐπὶ τῶν ἱστῶν καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς μετεωριζομένων ξυλίνων πύργων ἐμάχοντο ἄνωθεν, οἱ δὲ ἀντεπάλαιον ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων. Οἱ πρῶτοι ἐπέχεον ἐξ ἀμφορέων μεγάλων ὕδωρ ἄφθονον δι' οὗ ἐσβέννυον τὸ ἀναπτόμενον πῦρ, ἐπέρρι-

πτον λίθους βαρεῖς δι' ὧν ἐφόνευον, ἐτραυμάτιζον ἢ κατέδυον τοὺς ἐφορμῶντας, καὶ ἐπὶ πᾶσι κατεκρούνιζον χύτρας ὅλας ὑγροῦ πυρὸς ἐπὶ τὰ παρακείμενα τῶν πολεμίων πλοῖα. Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων ἠκόντιζον διὰ δοράτων καὶ ξυστῶν τοὺς ἐπιόντας, ἢ ἀπέκοπτον τὰς χεῖρας τῶν πειρωμένων νὰ ἐπιβῶσιν ἢ ἄλλας καιρίας κατέφερον εἰς αὐτοὺς πληγὰς διὰ ῥοπάλων καὶ ποικίλων ἑτέρων ὅπλων. Ναύκληροι καὶ κυβερνῆται ἐκτιθέμενοι εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον παρεθάρρυνον τοὺς ναύτας ν' ἀποθάνωσι μᾶλλον ἢ νὰ παραδοθῶσιν, ὑπὲρ πάντας δὲ διεκρίνετο ὁ τῆς βασιλικῆς νηὸς κυβερνήτης Φλαντανελᾶς, ὅστις ἐκ πρύμνης εἰς πρῴραν καὶ ἐκ πρῴρας εἰς πρύμνην ἀδιακόπως διερχόμενος δὲν ἔπαυε διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ τῆς φωνῆς ἐξεγείρων τὴν καρτερίαν τῶν ἀνθισταμένων.

Ἐπὶ τρεῖς περίπου ὥρας διεξήχθη οὕτω ἡ μάχη ἄκριτος, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ νίκη ἐφάνη ἀποκλίνουσα μᾶλλον ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, διότι οἱ μὲν Τοῦρκοι ἀποβαλόντες πλοῖά τινα πυρποληθέντα καὶ πλῆθος μέγα ἀνδρῶν, ἤρχισαν νὰ δίδωσι πρόδηλα σημεῖα καμάτου καὶ ὑποχωρήσεως, οἱ δὲ Ἕλληνες καὶ οἱ Γενουαῖοι, παθόντες μικροτέρας σχετικῶς ζημίας, ἐξηκολούθουν μετ' ἀδιασείστου θάρρους τὸν ἀγῶνα. Ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων ἐγίνοντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῶν, ἐνῷ ἀπὸ τῶν ὀσμανικῶν ὁμίλων ἀντήχουν κατ' ἀρχὰς προτροπαὶ καὶ ἀνευφημίαι, ἔπειτα δὲ ἐξερράγησαν βλασφημίαι καὶ ὕβρεις. Ὁ σουλτάνος ἐκραύγαζεν ἀπὸ τῆς παραλίας πρὸς τοὺς ἰδικούς του, ὅτι εἶναι δειλοὶ καὶ ἄνανδροι, καταληφθεὶς δὲ ὑπὸ ἀκατασχέτου μανίας καὶ κεντρίσας τὸν ἵππον, εἰσεπήδησεν εἰς τὴν θάλασσαν, τῆς ὁποίας τὰ ὕδατα περὶ Ζειτὶν Μπουρνοῦ εἶναι ῥηχὰ ἐφ' ἱκανὸν διάστημα, ὡς ἂν εἰ θέλων νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῶν ὑπερμάχων τῆς ἡμισελήνου· καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἐβράχησαν· καὶ πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτὸν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν παρηκολούθησαν ὡσαύτως ἔφιπποι τὸν ἡγεμόνα. Ταῦτα ἰδόντες οἱ ἐκ τοῦ στόλου ἐπανέλαβον τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ὁριστικῶς καὶ ἐπανῆλθον ἄπρακτοι εἰς Μπεσίκτασι. Τὰ δὲ τέσσαρα χριστιανικὰ σκάφη ἐπλησίασαν τότε πρὸς τὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ περὶ τὸ ἑσπέρας ὁ Γαβριὴλ Τρεβιζᾶνος καὶ ὁ Ζαχαρίας Γριώνης, ἐκπλεύσαντες ἐκ τοῦ λιμένος μετὰ δύο γαλερῶν καὶ θριαμβευτικῶς σαλπίζοντες, ἐρρυμούλκησαν αὐτὰ ἐντὸς τοῦ κόλπου, μεθ' ὃ ἔκλεισαν πάλιν αὐτὸν διὰ τῆς ἁλύσεως. Ὁ αὐτόπτης Φραντζῆς βεβαιοῖ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀπέβαλον τὴν ἡμέραν ἐ-

κείνην πλείονας τῶν δυοκαίδεκα χιλιάδων ἀνδρῶν, ἐπὶ δὲ τῶν χριστιανικῶν πλοίων, οὐδενὸς φονευθέντος, ὀλίγοι μόνον τινὲς ἐτραυματίσθησαν, ἐξ ὧν μεθ' ἡμέρας τινὰς ἀπεβίωσαν δύο ἢ τρεῖς. Τοιοῦτό τι φαίνεται μὲν προεπικυρῶν ὁ ἕτερος τῶν πραγμάτων μάρτυς, ὁ Ν. Βάρβαρος, ῥητῶς δὲ λέγει ὁ Ζωρζῆς Δολφῖνος, ὅστις καί τοι δὲν παρευρέθη εἰς τὴν πολιορκίαν, εἶδεν ὅμως καὶ ἤκουσε πολλοὺς ἐκ τῶν εἰς αὐτὴν παρευρεθέντων. Ἀλλὰ νομίζομεν ἀπιθάνους τοὺς ἀριθμοὺς τούτους. Ἐὰν ἦτο ἀληθὲς τὸ παρὰ τοῦ Φραντζῆ λεγόμενον, ὅτι τοσοῦτος ἐγένετο ὁ φόνος ἐπὶ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς τὰ ἐννέα μεγάλα χριστιανικὰ πλοῖα, τὰ παρὰ τὴν Ἅλυσιν διηνεκῶς ἑτοιμοπόλεμα ναυλοχοῦντα, δὲν προήλασαν ἀμέσως ἵνα συμπληρώσωσι τὴν καταστροφὴν τῶν πολεμίων. Ἡ ἅμυνα τῆς μικρᾶς χριστιανικῆς μοίρας δὲν ἔχει χρείαν ὑπερβολῶν ἵνα λογισθῇ ὡς μέγα ναυτικὸν κατόρθωμα. Ἑτέρωθεν δὲ οὐδὲν ἧττον μὴ ἀκριβὲς ὑπολαμβάνομεν τὸ παρὰ τοῦ Κριτοβούλου λεγόμενον, ὅτι ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐφονεύθησαν μὲν ὀλίγῳ πλείους τῶν ἑκατὸν, ἐπληγώθησαν δὲ ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους. Ὁ Κριτόβουλος ἦτο ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, οἵτινες μὴ ἀρκούμενοι νὰ στέργωσι τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν, ἐνόμιζον καθῆκόν των καὶ νὰ κολακεύωσιν αὐτήν. Ἀγωνίζεται λοιπὸν ἐν παντὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὰ ἀτυχήματα τοῦ Μωάμεθ Β'. Καθὼς ὅμως συμβαίνει συνήθως εἰς τοὺς κόλακας βλάπτει μᾶλλον τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ ἢ ὠφελεῖ τοὺς θυμιαζομένους, διότι, ἐὰν ἦτο ἀληθὲς ὅτι ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὑπεχώρησε μὴ παθὼν ἢ τὴν ὀλίγην ζημίαν ἣν οὗτος ἀναφέρει, ἡ αἰσχύνη αὐτοῦ ἤθελεν εἶναι ὁμολογουμένως πολὺ μείζων ἢ ἐὰν ὑπεχώρησεν ἀφοῦ ὑπέστη φθορὰν δεινοτάτην. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἀνεδείχθησαν ἀνέκαθεν κατὰ θάλασσαν ὑπέρτεροι τῶν ὀσμανιδῶν, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου κατήνεγκον εἰς αὐτοὺς πληγὴν καιρίαν καὶ ὅτι εὐλόγως οἱ πολιορκούμενοι ἐχάρησαν καὶ δι' ὅλης τῆς ἑπομένης ἡμέρας δὲν ἔπαυσαν χαίροντες ἐπὶ τῷ προτερήματι ἐκείνῳ.

Ἀλλ' ὁ Μωάμεθ Β' δὲν ἦτο ἄνθρωπος εὐπτόητος, οὐδ' ἔμεινεν ἀργὸς καθ' ὅλην ταύτην τὴν ἐπιοῦσαν. Πρὸ τῆς μεσημβρίας ἔτι ἐκάλπασε μετὰ δεκακισχιλίων ἱππέων εἰς Βεσίκτασι, πολλὰ καὶ σπουδαῖα βυσσοδομῶν. Καὶ πρῶτον μετακαλεσάμενος τὸν Σουλεϊμάμπεϋν, ἤλεγξεν αὐτὸν ὑβριστικῶς ἐπὶ ἀνικανότητι. Εἰς μάτην ὁ ἀτυχὴς ναύ-

αρχος ἐζήτησε νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτὸν λέγων, ὅτι καθάπερ αὐτοῖς ὄμμασιν εἶδεν ὁ κύριός του, τὸ ἔμβολον τῆς ναυαρχίδος οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμὴν κατέλιπε τὴν βασιλικὴν νῆα, ὅτι ὅμως ἐπὶ μόνης τῆς ναυαρχίδος ἀπέθανον 115 μουσουλμάνοι, ὅτι τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων γαλερῶν, ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ὅλως κατεποντώθησαν, καὶ ὅτι πράξας τὸ καθ' ἑαυτὸν τὸ δυνατὸν γενέσθαι, ἐπικαλεῖται τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Ὁ ἀδυςώπητος σουλτάνος ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ τὸν ἀνασκολοπίσῃ, ἐνδοὺς ὅμως εἰς τὰς δεήσεις τῶν πασάδων ἐχαρίσατο αὐτῷ τὸ ζῆν, ἀλλὰ καθήρεσεν αὐτὸν, διένειμε τὴν περιουσίαν του μεταξὺ τῶν γενιτσάρων καὶ διέταξε νὰ τῷ δοθῶσιν 100 ῥαβδισμοί. Ἔπειτα δὲ συνεκρότησε στρατιωτικὸν συμβούλιον καὶ παρέστησεν εἰς αὐτὸ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἀπὸ μόνης τῆς ξηρᾶς ἐπίθεσις δὲν φαίνεται ἀρκοῦσα, ἀνάγκη ἀπαραίτητος νὰ εἰςέλθωσιν εἰς τὸν λιμένα· ἀλλὰ πῶς, μάλιστα μετὰ τὸ ἀτύχημα τῆς προτεραίας; Ἐντεῦθεν ὠφελούμενος ὁ μέγας βεζύρης Χαλὴλ πασᾶς, ἵνα πράξῃ πάλιν τι ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων, ἐγνωμάτευσεν ὅτι τὸ συμφερώτερον ἤθελεν εἶναι νὰ εἰρηνεύσῃ ὁ σουλτάνος πρὸς τὸν βασιλέα, ἐπιβάλλων αὐτῷ ἐτήσιον φόρον 70,000 χρυσῶν καὶ λαμβάνων τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν τὰς ἀστυνομικὰς ἀρχὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἱερωμένοι ὅμως καὶ ὁ Ζαγανὸς πασᾶς καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν βεζυρῶν ἐπέμειναν εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος, ὥςτε ἐπανῆλθε πάλιν τὸ ζήτημα, πῶς θέλουσιν εἰςέλθει εἰς τὸν λιμένα. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ σύμβουλοι δὲν ἤξευρον τί νὰ εἴπωσιν, ὁ δὲ σουλτάνος ἀφοῦ ἀφῆκεν αὐτοὺς ἐπί τινας στιγμὰς εἰς ἀμηχανίαν, ἔπειτα κατέπληξε τοὺς γηραιοὺς ἐκείνους ἄνδρας εἰπὼν, ὅτι θέλει μεταφέρει διὰ ξηρᾶς τὸν στόλον ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου.

Φαίνεται τῳόντι ὅτι εἰ καὶ δὲν προεδόκα τὴν τελευταίαν ἀλλόκοτον ἀποτυχίαν, ἤξευρεν ὅμως ὅτι εἶναι δυςχερεστάτη ἡ διὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ ὅπως εἶχον ἐκπόρθησις τῆς ἀλύσεως· ὅθεν σκεφθεὶς ἐγκαίρως περὶ τοῦ πρακτέου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἐν Γαλατᾷ Γενουαίων εἶχε μάθει παρ' ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ὅτι δὲν εἶναι ἀδύνατος ἡ τοῦ στόλου ὑπερνεώλκησις. Τοιοῦτό τι ἐγίνετο πολλάκις ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἰδίως ἐν τῷ ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου, ὅπου καὶ ὁδὸς ὑπῆρχεν ἐξεπίτηδες κατεσκευασμένη, ὁ λεγόμενος *διολκος*, πρὸς μεταβίβασιν τῶν πλοίων ἀπὸ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου εἰς τὸν Κορινθιακόν· ἐγένετο δὲ πλέον ἢ ἅπαξ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, οἷον ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Νικήτα Ὠρούφα (σελ. 74 τοῦ Δ' τόμου) καὶ προσφάτως τότε πρὸ ἐτῶν μόλις

15 ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες διεβίβασαν στόλον διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἀθέσεως (Ἀδίγου) εἰς τὴν λίμνην τῆς Γάρδης (Βενάκου), ἐν διαστήματι μιλίων 240 περίπου καὶ ἐπὶ χώρου κρημνώδους καὶ ὀρεινοῦ. Διεξήχθη δὲ ἡ δυσχερεστάτη αὕτη ὅλων τῶν γνωστῶν ὑπερνεωλκήσεων, ὑπὸ τοῦ Κρητὸς Σορβόλου, ἐντὸς τριῶν μηνῶν, ὡς ἀπεμνημόνευσεν ἡμῖν ὁ ἀοίδιμος Ἀνδρέας Μουστοξύδης ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι. Τὸ πρᾶγμα λοιπὸν οὐ μόνον ἀκατόρθωτον δὲν ἦτο, ἀλλὰ καὶ εὐχερὲς ὡς πρὸς τὸ πρὸ μικροῦ μνημονευθέν. Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτο ὄν, ἀδύνατον ἦτο νὰ διεξαχθῇ ἐν μιᾷ νυκτί, ὅπως κοινῶς λέγεται· δηλαδὴ οὐ μόνον τὰ πλοῖα νὰ μεταφερθῶσιν, ἀλλὰ νὰ γίνωσι καὶ πᾶσαι αἱ πρὸς τοῦτο ἀπαιτηθεῖσαι προπαρασκευαί. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου ἀρκεῖ νὰ ῥίψωμεν ἓν βλέμμα ἐπὶ τοῦ χώρου δι' οὗ ἐνηργήθη ἡ ὑπερνεώλκησις, καὶ ἐπὶ τῶν διαφόρων ἐργασιῶν ὅσας ἀπῄτησεν ἡ διεξαγωγὴ αὐτῆς. Μεταξὺ Βεσίκτασι ὅπου ἐστάθμευεν ὁ ὀσμανικὸς στόλος καὶ τοῦ Σταυροδρομίου ὑπάρχει ἡ ἀνωφερὴς κοιλὰς τοῦ Δολμᾶ Μπαχτσὲ ἡ ἄγουσα πρὸς τὸν λόφον τὸν νῦν κατεχόμενον ὑπὸ νεκροταφείων καὶ στρατιωτικῶν καταστημάτων· ἐκεῖ ἁπλοῦται τὸ ὀροπέδιον τοῦ Σταυροδρομίου· ἀπὸ δὲ τοῦ ὑψώματος τούτου διανοίγεται ἑτέρα κατωφερὴς κοιλὰς μεταξὺ τῶν προαστείων τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ τοῦ Γεννίσερι, καταβαίνουσα διὰ τοῦ Κασὶμ Πασᾶ ἐπὶ τὰ παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον ὀσμανικὰ ναυπηγεῖα. Τὸ ἀνώμαλον τοῦτο καὶ ἐπὶ 70 περίπου στάδια παρατεινόμενον διάστημα ἐδέησε νὰ καθαρισθῇ ἀπὸ τῶν θάμνων καὶ δενδρυλλίων, νὰ στρωθῇ διὰ σανίδων, νὰ ἀσφαλισθῇ ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἐκ διαλειμμάτων διὰ δρυφάκτων καὶ νὰ ἀλειφθῇ διὰ στέατος βοῶν καὶ κριῶν. Τούτων γενομένων, ἀνεβιβάσθησαν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τοῦ αὐτοσχεδιασθέντος διόλκου διὰ τῶν φαλαγγῶν μικρότεράτινα πλοῖα χάριν δοκιμῆς, καὶ ἐσύρθησαν ἀπὸ τῆς σκάλας τοῦ Δολμᾶ Μπαχτσὲ εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἐπιτυχούσης δὲ τῆς δοκιμῆς μετεβιβάσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἄλλα μεγαλήτερα, ἐν ὅλοις ἑβδομήκοντα καὶ δύο τὸν ἀριθμόν. Οἱ πλεῖστοι τῶν πληρωμάτων ἄνδρες ἔσυρον τὰ πλοῖα, ὀλίγοι δέ τινες ἵσταντο ἐντὸς αὐτῶν περὶ τὴν πρῴραν, περὶ τοὺς οἴακας, περὶ τὰ ἱστία, καὶ ἄλλοι διὰ τυμπάνων καὶ σαλπίγγων ἐμελῴδουν θαλάσσιον μέλος, ἵνα ῥυθμίζωσι καὶ ταχύνωσι τὴν κοινὴν ἐργασίαν. Ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι ὁσηνδήποτε καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὴν πληθὺν τῶν περὶ πάντα ταῦτα ἀσχοληθέντων ἀνδρῶν, εἶναι δυσκολώτατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ

πρᾶγμα ἐπῆλθε κατὰ πρῶτον εἰς τὸν νοῦν τοῦ σουλτάνου περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 21 καὶ ὅτι πάντα τὰ προαναφερθέντα διενηργήθησαν κατὰ τὴν ἐπομένην νύκτα. Τούτου δὲ ἕνεκα νομίζομεν πιθανώτερον ὅτι ὁ σουλτάνος, πρὸ ἡμερῶν διδαχθεὶς ὑπὸ Γενουαίου τινὸς τί ἔπρεπε νὰ πράξῃ, εἶχεν ἐγκαίρως διατάξει νὰ καθαρισθῇ καὶ ὁμαλισθῇ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡ ὁδός, μηδενὸς εἰδότος μηδὲ φανταζομένου ἐπί τίνι σκοπῷ τοῦτο γίνεται, καὶ ἐν ταὐτῷ ἐφρόντισε περὶ τῆς προμηθείας τοῦ ἀναγκαίου ὑλικοῦ παρὰ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῆς ἀπαιτουμένης αὐτοῦ κατεργασίας· ὥστε κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ἄλλο δὲν ὑπελείφθη εἰμὴ νὰ στρωθῇ ὁ δίολκος καὶ νὰ ἐνεργηθῇ ἡ ὑπερνεώλκησις, ὅπερ, καθ' ἑαυτὸ ὂν ἔργον οὐ σμικρόν, θαυμαστὸν τῇ ἀληθείᾳ εἶναι πάλιν πῶς κατωρθώθη ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν.

Ὅτε τὴν πρωΐαν τῆς 22 οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶδον αἴφνης καὶ ὅλως ἀπροσδοκήτως τὴν ναυτικὴν ἐκείνην τῶν πολεμίων μοῖραν ναυλοχοῦσαν ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου, κατεπλάγησαν τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ μείζων ἦτο ἡ τῆς προτεραίας ἀγαλλίασις ἐπὶ τῇ τροπαιούχῳ ναυμαχίᾳ τῆς 20. Πᾶσαι αἱ ἐλπίδες ὅσας εἶχον ἀναρτήσει εἰς τὴν φράσσουσαν τὸν κόλπον ἅλυσιν καὶ τὰ παρ' αὐτῇ σταθμεύοντα πλοῖα, ἐφάνησαν διὰ μιᾶς ματαιωθεῖσαι, διότι τὸ ὀχύρωμα τοῦτο, ἐὰν ἤθελε προσβληθῇ κατὰ μέτωπον μὲν ὑπὸ τοῦ περιλιπομένου εἰς Βεσίκτασι στόλου, κατὰ νῶτον δὲ ὑπὸ τῆς εἰσπηδησάσης ἐντὸς τοῦ κόλπου μοίρας, ἦτο δύσκολον νὰ ἀνθέξῃ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἂν δὲν συνέβαινεν, οἱ πολέμιοι εὑρισκόμενοι ἤδη ἐντὸς τοῦ κόλπου, ἠδύναντο νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ παρ' αὐτῷ ἀσθενοῦς τείχους καὶ νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς πολιορκουμένους νὰ ἐνισχύσωσι τὴν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος φρουράν, ἐξασθενοῦντες τὴν περὶ τὰ χερσαῖα τείχη ἄμυναν. Οὐδέτερον τῶν ὅσα ἐφοβοῦντο δὲν ἔμελλε νὰ συμβῇ. Τὰ ἐν τῷ κόλπῳ μεταφερθέντα πλοῖα οὔτε τὰ περὶ τὴν ἅλυσιν χριστιανικὰ ἐτόλμησαν νὰ προσβάλωσι ποτέ, οὔτε κατὰ τοῦ τείχους ἐπετέθησαν σπουδαίως ἅτε μὴ δυνάμενα νὰ φέρωσι μεγάλα πυροβόλα. Ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι, ἐν τῇ πρώτῃ στιγμῇ τῆς καταπλήξεως, ἦτο φυσικὸν νὰ φοβηθῶσι τὰ πάντα. Συσκεφθέντες δ' ἐπὶ τέλους περὶ τοῦ τί δεῖ γενέσθαι, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν πυρπόλησιν τῶν τουρκικῶν ἐκείνων πλοίων, ἐπιτρέψαντες τὸ ἔργον εἰς τὸν γνωστὸν ἤδη ἡμῖν Ἐνετὸν κυβερνήτην Ἰάκωβον Κόκκον. Τῇ 24 ἀπριλίου δύο μεγάλα σκάφη, ὧν

ἕκαστον εἶχε χωρητικότητα 500 περίπου τόνων, περιεζώσθησαν ἐξωθεν διὰ σάκκων πεπληρωμένων μαλλίου καὶ βάμβακος, ἵνα προφυλαχθῶσιν ἀπὸ τῶν πολεμίων σφαιρῶν. Μετὰ τῶν πλοίων τούτων ἔμελλον νὰ ἐκπλεύσωσι δύο βρίκια φέροντα πίσσαν, πυρίτιδα, ὑγρὸν πῦρ καὶ τὰ τοιαῦτα, προσέτι δὲ μικρότεραί τινες πολεμικαὶ γαλέραι καὶ πολυάριθμα ἀκάτια, ἵνα χρησιμεύσωσι τὰ μὲν εἰς ῥυμούλκησιν τῶν μεγαλητέρων πλοίων, τὰ δὲ εἰς σωτηρίαν τῶν πληρωμάτων μετὰ τὴν πυρπόλησιν. Τὰ πυρπολικὰ λοιπὸν ἦσαν ἕκτοτε ἐν χρήσει ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις, ἀπαραλλάκτως σχεδὸν ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἀγῶνος. Ἀπεφασίσθη δὲ ὅτι τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ ἦναι ἕτοιμα τὸ ἑσπέρας τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἵνα περὶ μέσας νύκτας ἐκτελεσθῇ τὸ βούλευμα. Καὶ ἂν ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐξετελεῖτο, ἡ ὀσμανικὴ μοῖρα βεβαίως κατεστρέφετο. Δυστυχῶς οἱ προδόται τοῦ Γαλατᾶ Γενουαῖοι ἔμαθον τὰ παρασκευαζόμενα, καὶ τοῦτο διότι οἱ ἀσυνείδητοι οὗτοι ἄνθρωποι ἐνῷ ὑπηρέτουν ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατοπέδῳ, δὲν ἔπαυον συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ὀσμανιδῶν εἰς οὓς ἐπρομήθευον πάντα τὰ χρειώδη, ἰδίως τὸ διὰ τὰ πυροβόλα ἔλαιον. Ὅθεν ἅμα παρετήρησαν τὰ παρασκευαζόμενα, προσελθόντες εἰς τὸν λιμενάρχην Ἀλοΐσιον Διέδον συνεβούλευσαν αὐτῷ νὰ ἀναβάλῃ τὸ ἐπιχείρημα διὰ τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα, ἵνα δυνηθῶσι καὶ οὗτοι νὰ συμπράξωσι· τὸ δὲ δυστυχέστερον, ὁ Διέδος παρεδέχθη τὴν συμβουλὴν αὐτῶν. Τότε ὁ ποδεστᾶς τοῦ Γαλατᾶ εἰδοποίησε τὸν σουλτάνον· ὁ δὲ, παρεσκεύασεν ἀμέσως τὰ πρὸς ἄμυναν, ἐνισχύσας πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν στόλον δι' ἱκανῶν ἀρίστων τοξοτῶν καὶ σφενδονητῶν καὶ διὰ τεσσάρων πυροβόλων. Διατί ἔπειτα τὸ ἐπιχείρημα ἀνεβλήθη πάλιν μέχρι τῆς 28 ἀπριλίου, δὲν γνωρίζομεν. Τῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ δύο ὥρας μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐξεκίνησε τελευταῖον ἡ πυρπολικὴ μοῖρα. Κατὰ τὰ προαποφασισθέντα, τὴν προσβολὴν ἔμελλον ν' ἀρχίσωσι τὰ διὰ σάκκων περιεζωσμένα πλοῖα· ἀλλ' ὁ Ἰάκωβος Κόκκος, ὅστις εὑρίσκετο ἐντὸς μιᾶς τῶν ἐλαφροτέρων γαλερῶν καὶ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ περιποιήσῃ ἑαυτῷ τὴν ὅλην τοῦ ἔργου τιμὴν (avido de honor et gloria, λέγει ὁ Δολφῖνος) σπεύσας ἐνέβαλε πρῶτος ἐντὸς τῶν ὀσμανικῶν πλοίων. Ταῦτα ὄντα ἕτοιμα ἐπυροβόλησαν καὶ ἐν ἀκαρεῖ κατεπόντωσαν τὴν γαλέραν αὕτανδρον, ὥστε ἀπωλέσθησαν διὰ μιᾶς οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῆς 18 ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται, ἐρέται δὲ 72, ὧν ἄλλοι μὲν ἐπνίγησαν ἄλλοι δὲ ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐπιπλεύσωσιν ἐζωγρήθησαν. Τὰ

λοιπὰ ἑνετικὰ πλοῖα, ἐπειδὴ τὸ σκότος καὶ ὁ καπνὸς δὲν ἐπέτρεπον νὰ διακρίνωσι τί συνέβαινε πρὸ αὐτῶν, ἐξηκολούθησαν προελαύνοντα, ὅτε νέος πυροβολισμὸς προξέβαλεν εἰς τὰ ὕφαλα τὴν γαλέραν τοῦ Γαβριὴλ Τρεβιζάνου, ἥτις ἤρχισε μὲν νὰ καταδύῃ, ἀλλ' ἀνακρούσασα πρύμναν προέφθασεν εἰς τὸν λιμένα καὶ οὕτω διεσώθη τοὐλάχιστον τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Μετὰ δὲ τὴν νέαν ταύτην συμφορὰν, ἀπεφάσισαν πάντες νὰ ὑποχωρήσωσι. Καὶ τὰ μὲν ἐλαφρότερα πλοῖα ἀπῆλθον εὐχερῶς· ἀλλὰ τὰ δύο μεγαλήτερα, δυσκίνητα ὄντα ἕνεκα τῆς βαμβακίνης αὐτῶν ζώνης, ἐδέησε νὰ ὑποστῶσιν ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν ἀγῶνα δεινὸν πρὸς ἅπασαν τὴν ὀσμανικὴν μοῖραν. Τελευταῖον ὅμως ἐπέτυχον νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν λιμένα, μεθ' ὃ ἀνέκαμψαν καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν ἴδιον σταθμόν. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν τὸ πρωὶ ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ θανατωθῶσιν οἰκτρῶς οἱ αἰχμάλωτοι ἐν ὄψει ἁπάσης τῆς πόλεως, εἰς ὃ ἁπάντων ὁ βασιλεὺς διέταξε καὶ αὐτὸς νὰ θανατωθῶσι 260 Τοῦρκοι αἰχμάλωτοι ἐπὶ τῶν πύργων τοῦ περιτειχίσματος.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου καὶ ἡ ἐν αὐτῷ ἀπώλεια τοσούτων γενναίων ἀνδρῶν ηὔξησε τὴν ἐν τῇ πόλει ἀμηχανίαν. Καὶ καθὼς συμβαίνει ἐν τοιαύταις περιστάσεσι δεινὴ παρήχθη διχόνοια μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Γενουαίων, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ἤλεγχον τοὺς δευτέρους, ὅτι ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν αὐτῶν ἐπροδόθη τὸ βούλευμα, οἱ δὲ πάλιν ἀπέδιδον τὴν ὀλεθρίαν αὐτοῦ ἔκβασιν εἰς τὴν τοῦ Κόκκου ἀπειρίαν. Μετὰ κόπου δὲ ἠδυνήθη ὁ τεθλιμμένος βασιλεὺς νὰ κατευνασῃ αὐτοὺς λέγων· «Παρακαλῶ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, εἰρηνεύετε. Ἀρκεῖ ἡμῖν ὁ ἔξωθεν πόλεμος καὶ μὴ μάχεσθε ἀναμεταξὺ ὑμῶν διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ.» Ἀλλ' ἡ προϊοῦσα ἀθυμία καὶ ἄλλαι περιστάσεις ἔφερον εἰς μέσον ποικίλα ἕτερα ἄτοπα. Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἀπριλίου ὁ ἀγὼν διεξήγετο σπουδαιότερον ἀπὸ θαλάσσης ἢ ἀπὸ ξηρᾶς. Καὶ τοῦτο τὸ μὲν διότι ὁ σουλτάνος ἤθελεν ἐξ ἅπαντος νὰ συνδυάσῃ τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἔφοδον μετὰ τῆς ἀπὸ ξηρᾶς, τὸ δὲ διότι κατὰ ξηρὰν τὸ πᾶν προσεδοκᾶτο ἀπὸ τοῦ μεγάλου πυροβόλου, τὸ δὲ πυροβόλον ἐκεῖνο διαρραγὲν ἐχρειάσθη νὰ κατασκευασθῇ ἐκ νέου, καὶ δὲν εἶχον ἔτι πιθανώτατα δοθῆ αἱ περὶ τῆς ἐπιτηδειοτέρας αὐτοῦ χρήσεως ὁδηγίαι περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλαλήσαμεν. Ὅθεν ἐγίνοντο μὲν πολλάκις περὶ τὰ τείχη καὶ τὴν τάφρον συμπλοκαὶ, καθ' ἃς ἔπιπτον πολὺ πλειότεροι

Τοῦρκοι ἢ Χριστιανοί, ἀλλ' αἱ συμπλοκαὶ αὗται οὐδὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τὸ κρίσιμον· ἐκρημνίζοντο δὲ διὰ τοῦ ἀδιακόπου πυροβολισμοῦ καί τινα μέρη τῶν πύργων καὶ τῶν τειχῶν, ἰδίως τοῦ ἐξωτέρου τείχους, ἀλλὰ ταῦτα εὐκόλως ἐπεσκευάζοντο. Κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα ἡμέρας οὐδεμία ἐγένετο ἐκ τοῦ σύνεγγυς συμπλοκή, ἀλλὰ μόνον συνεχὴς πυροβολισμὸς καὶ πόρρωθεν ἀκροβολισμοί. Τοῦτο βλέποντες οἱ ἡμέτεροι ἄφινον πολλοὶ τὰς ὡρισμένας αὐτοῖς τάξεις καὶ ἀπήρχοντο οἴκοι, οἱ δὲ πολέμιοι ὠφελούμενοι ἐντεῦθεν καὶ πλησιάζοντες ἔσυρον πρὸς τὰ κάτω δι' ἀγκίστρων σιδηρῶν τοὺς μεστοὺς χώματος κοφίνους, ὅσοι ἦσαν τοποθετημένοι ἐπὶ τῶν τειχῶν εἰς σκέπην τῶν ἀνθρώπων τῆς φρουρᾶς. Καὶ οἱ μὲν κόφινοι ἀντικατεστάθησαν ἀμέσως, ὁ δὲ βασιλεὺς μαθὼν παρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ γενόμενα ἐπέπληξεν αὐστηρῶς τοὺς λιποτάκτας, ἀλλ' αὐτοὶ ἀπεκρίθησαν λέγοντες ὅτι ἠναγκάζοντο νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἔπραξαν, διότι οὔτε αὐτοὶ οὔτε αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν εἶχόν τι νὰ φάγωσιν ἢ νὰ πίωσι. Φαίνεται δὲ ὅτι εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἀρχίσει νὰ συμβαίνῃ ἐν τῇ πόλει σπάνις τροφῶν καὶ ἰδίως ἄρτου καὶ οἴνου· ὄχι διὰ πραγματικὴν αὐτῶν ἔλλειψιν, ὡς λέγει ὁ Μορτμαννὸς, καθότι ἕνεκα τῆς ἐγκαίρως ληφθείσης προνοίας περὶ συλλογῆς τροφίμων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀποταμίευμα ἐξηντλήθη ἐντὸς ἑνὸς μηνὸς, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πρὸ ὀλίγων ἔτι ἡμερῶν προσῆλθον νέα ἐφόδια διὰ τῆς βασιλικῆς νηὸς καὶ τῶν τριῶν γενουητικῶν γαλερῶν, ἡ δὲ πολιορκία διήρκεσεν ἐπὶ ἕνα ἔτι μῆνα, ἐν τῷ διαστήματι τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἐρρέθη ὅτι ἡ πόλις ἐπιέσθη ὑπὸ τῆς πείνης. Ἀλλ' ὁ Δολφῖνος ἐξηγεῖ κάλλιστα τὴν πρὸς στιγμὴν τότε ἀναφανεῖσαν σπάνιν βεβαιῶν, ὅτι πολλοὶ ἔκρυπτον τὰ τρόφιμα, ἵνα ἀνυψώσωσι τὴν τιμὴν αὐτῶν, καὶ ἐπιτιμᾷ δικαίως τὸν βασιλέα ἕνεκα τῆς ἄκρας ἀγαθότητός του, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἐτιμώρει τήν τε τοιαύτην κακοήθειαν καὶ πλείστας ἄλλας ὀλεθρίας ἐν ταῖς δειναῖς μάλιστα ἐκείναις περιστάσεσι κακίας τῶν πολλῶν. Ἀλλὰ τελευταῖον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἠναγκάσθη νὰ φανῇ αὐστηρότερος καὶ, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν μᾶλλον ἢ νὰ ἐννοήσωμεν τὰς ἀσαφεῖς τῶν χρονογράφων εἰδήσεις, διέταξε νὰ προμηθεύηται τακτικῶς τροφοδοσία οὐ μόνον εἰς τοὺς περὶ τὰ τείχη τεταγμένους στρατιώτας ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν, τοῦτο δὲ δαπάνῃ βεβαίως τοῦ δημοσίου καὶ ἐπὶ τιμῇ ὑπ' αὐτοῦ ὁρισθείσῃ. Καὶ οὕτω μὲν ἐπηνωρθώθη τὸ ἄτοπον ἐκεῖνο· συγχρόνως ὅμως τὸ δημόσιον

ταμεῖον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην χρημάτων διά τε τὴν μισθοδοσίαν τῶν ἐπικούρων καὶ τὰς ἄλλας τοῦ στρατοῦ χρείας, ἐκενώθη, οὐδεὶς δ' ὑπῆρχε τρόπος τακτικῆς νέων πόρων προμηθείας. Εἰς μάτην ὁ βασιλεὺς ἀπετάθη πρὸς τοὺς πλουσιωτέρους τῶν μεγιστάνων, ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν αὐτῶν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἰσχυρίζοντο ὅτι εἶναι πένητες, ἐνῷ μετὰ τὴν ἅλωσιν οἱ Τοῦρκοι εὗρον παρὰ πολλοῖς οὐ μικροὺς θησαυρούς. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ ἐπιβάλῃ ὁ βασιλεὺς χεῖρα εἰς τὰ ἱερὰ τῶν ἐκκλησιῶν σκεύη καὶ νὰ κόψῃ ἐξ αὐτῶν νομίσματα. Πλὴν τούτου πολλὴν μὲν βεβαίως ἔπαθον οἱ πολέμιοι ἀνθρώπων φθορὰν καὶ ἀσυγκρίτως πλειοτέραν ἢ οἱ χριστιανοί, κατά τε τὴν ναυμαχίαν τῆς 20 ἀπριλίου καὶ περὶ αὐτὰ τὰ χερσαῖα τείχη, ἐκ τούτου ἰδίως ὅτι, προσερχόμενοι πολυάριθμοι ἵνα ἀνακομίσωσι τοὺς πετόντας συντρόφους, μετὰ πλείστης ἀδιαφορίας περὶ ἑαυτῶν ἠσχολοῦντο εἰς τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ὥστε πολλάκις περὶ ἕνα νεκρὸν ἐφονεύοντο 10 ὀσμανίδαι. Ἀλλ' αἱ ζημίαι αὐτῶν εὐχερῶς ἀνεπληροῦντο, καὶ ηὔξανε μάλιστα ὁ στρατὸς διὰ τῶν ἀδιακόπως, ἰδίως ἐξ Ἀσίας ἐπερχομένων στρατευμάτων. «Τὰ δὲ ἡμέτερα, λέγει ὁ Φραντζῆς, ὠλιγόστευον καὶ ἐταπεινοῦντο ὥσπερ σελήνη λειψίφωτος, διὰ τὸν καθημερινὸν θάνατον.» «Ἑνὸς δὲ μόνου ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ φόνος, προσεπιφέρει ὁ Δολφῖνος, ἰσοστάθμει πρὸς τὸν θάνατον 100 πολεμίων.» Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὴν ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος διχόνοιαν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν τῶν τε ἀστῶν καὶ τῶν ξένων δι' ἣν εὐχερῶς ἐταράττετο ἐκ τῶν συνηθεστέρων φυσικῶν φαινομένων καὶ ἄλλων γεγονότων, ἅτινα εἰς ἄλλας περιστάσεις οὐδεμίαν ἤθελον προξενήσει ἐντύπωσιν, βροντῶν, ἀστραπῶν, χαλάζης, ἐκλείψεως σελήνης, πτώσεως εἰκόνων καὶ τῶν τοιούτων, εὐκόλως θέλομεν ἐννοήσει πῶς ἄνθρωποί τινες ὠφελούμενοι ἐξ ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων ἐκίνουν ταραχὰς καὶ ἀνωμαλίας ἐν τῇ πόλει. Ἐνῷ ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ Φραγκίσκου τοῦ Τολητινοῦ καὶ τοῦ Φραντζῆ δὲν ἔπαυε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας καὶ νυκτὸς περιπατῶν ἔφιππος περὶ τὰ τείχη καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ διατάσσων τὰ δέοντα καὶ ἐπιτηρῶν τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ἐνῷ ὁ ἔμπειρος πολέμαρχος Ἰουστινιανὸς, οἱ ἡρωϊκοὶ ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, ὁ γέρων ἀλλὰ ῥωμαλέος Θεόδωρος Καρυστηνὸς, ὁ λόγιος ἀλλὰ γενναῖος Θεόφιλος Παλαιολόγος, καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι Ἕλληνες καὶ ξένοι, ὁτὲ μὲν ἔφιπποι ὁτὲ δὲ πεζοί, ὁτὲ μὲν ἀμυνόμενοι ὁτὲ δὲ ἐπιτιθέμενοι, ὁτὲ μὲν πυροβολοῦντες ὁτὲ δ' ἐπισκευάζοντες τὰς ἐκ τῶν πολεμίων πυροβόλων προξενουμένας ζη-

μίας καὶ ἀείποτε ἐγκαρτεροῦντες περὶ τὰ τείχη, ἐκτῶντο κλέος ἀθάνατον, οἱ φλύαροι ἐκεῖνοι δημαγωγοί, οἱ μηδὲν πράττοντες καὶ εἰς οὐδένα ἐκτιθέμενοι κίνδυνον, περιεφέροντο εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως λοιδοροῦντες τὸν βασιλέα καὶ τοὺς ἄρχοντας. Ὁ δὲ μανθάνων τὰ τοιαῦτα ἢ καὶ αὐτήκοος αὐτῶν ἔστιν ὅτε γινόμενος, οὐδὲν ἔλεγεν, ἀλλ' ἐξηκολούθει ἐπιτελῶν τὸ καθῆκον. Ἀλήθεια θλιβερά, ἀλλ' ἀναμφισβήτητος· οἱ πρόμαχοι τῶν ἐθνῶν ἀγωνίζονται νὰ σώσωσιν αὐτὰ πολλάκις ἄκοντα, καὶ ἐνίοτε ἀντιπράττοντα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀπριλίου· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς πρώτας τοῦ μαΐου ἡμέρας ὁ σουλτάνος ἐφάνη προσέχων μᾶλλον εἰς τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἐπίθεσιν ἢ εἰς τὴν ἀπὸ ξηρᾶς, εἰ καὶ οὐδὲν ἐπῆλθε πάλιν κρίσιμον γεγονός. Ὁ Μορτμαννὸς ἠπατήθη νομίζομεν ἱστορῶν ὅτι τῇ τετάρτῃ μαΐου ἐγένετο νέα ἀπόπειρα πυρπολήσεως τῶν ἐν τῷ λιμένι ὀσμανικῶν πλοίων ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Ἰουστινιανόν. Τὴν νέαν ταύτην ἀπόπειραν οὐδόλως ἀναφέρουσιν οἱ αὐτόπται χρονογράφοι, ὁ δὲ Δούκας, ὅστις αὐτῆς καὶ μόνης μνημονεύει, προδήλως ἐννοεῖ τὴν ἤδη προϊστορηθεῖσαν παρ' ἡμῶν, τῆς ὁποίας ἀρχηγὸν ῥητῶς λέγει τὸν Ἰωάννην Ἰουστινιανὸν ὁ Ζωρζῆς Δολφῖνος. Τοῦτο εἶχεν εἰκάσει ἤδη ὁ Ἔλισσεν, καίτοι μὴ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν βραδύτερον δημοσιευθέντα Δολφῖνον. Ὥστε ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μετὰ τὴν μίαν καὶ μόνην ἀποτυχοῦσαν ἀπόπειραν οἱ χριστιανοὶ οὐδὲν ἔπραξαν ἄλλο εἰμὴ νὰ στήσωσι δύο πυροβόλα παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον ἵνα προσβάλωσι τὰ ἐν αὐτῷ ὀσμανικὰ πλοῖα· εἰς ὃ ἀπαντῶντες οἱ πολέμιοι ἀντεπυροβόλουν κατὰ τοῦ παρὰ τὸν κόλπον τείχους. Ἀλλ' οὗτοι οἱ ἑκατέρωθεν πυροβολισμοί, οἱ πόρρωθεν καὶ δι' ὅπλων μικρᾶς ὁλκῆς γινόμενοι, εἰς οὐδὲν ὠφέλουν. Ὅθεν οἱ πολιορκηταὶ ἔστησαν ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Στυροδρομίου πυροβόλα μεγάλα ἵνα ἐκεῖθεν ἐξακοντίζωσι σφαίρας κατὰ τῆς παρὰ τὴν ἄλυσιν χριστιανικῆς μοίρας· ἀλλὰ οὐδὲ διὰ τούτων μέγα τι ἐπέτυχον, παρεκτὸς τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐπελθόντος φόνου ὀλίγων τινῶν ναυτῶν, διότι τότε ἡ μοῖρα ἐκείνη μικρὸν μετατοπισθεῖσα ἠσφαλίσθη ἀπὸ τῶν πυροβόλων· ἐζημίωσαν δὲ μόνον τοὺς φίλους αὐτῶν Γενουαίους τοῦ Γαλατᾶ καταποντίσαντες μίαν αὐτῶν γαλέραν φέρουσαν φορτίον ἀξίας 12000 δουκάτων. Βραδύτερον λοιπὸν μετέθεσαν τὰ μεγάλα πυροβόλα περὶ ὧν ὁ λόγος εἰς τὸ σημερινὸν Χάσκιοϊ, ἵνα προσβάλωσιν ἐκεῖθεν τὸ ἐν τῇ βορείῳ ἄκρᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως λεγόμενον Κυνήγιον· καὶ ἐνταῦθα ὅμως μικρὰ κατορθώ-

σαντες ἐξαπέστειλαν ἐπὶ τέλους τὰ πυροβόλα ἐκεῖνα εἰς ἐνίσχυσιν τῆς κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ ἀδιακόπου προσβολῆς.

Ἐντεῦθεν τῳόντι προέκειτο νὰ διεξαχθῶσιν αἱ καίριαι ἐπιθέσεις· καὶ τῇ 7 ἐγένετο ἡ πρώτη σπουδαία ἔφοδος. Περὶ τὴν 11 τῆς ἑσπέρας ὥραν 30,000 ὀσμανίδαι ἐφώρμησαν μετὰ τοσαύτης κραυγῆς, ὥστε οἱ πολιορκούμενοι, νομίσαντες κατ' ἀρχὰς ὅτι πρόκειται περὶ γενικῆς ἐφόδου ἀπὸ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης, παρεσκευάσθησαν πρὸς τὴν ἀπανταχοῦ ἄμυναν. Ὁ στόλος ὅμως τῶν πολεμίων οὐδὲν ἐπεχείρησεν, ἡ δὲ πεζικὴ ἔφοδος ἀπεκρούσθη μετὰ πολλῆς τῶν ἐπιτεθέντων ἀπωλείας, καὶ αἱ μικραὶ ζημίαι τὰς ὁποίας ἐπροξένησε τάχιστα ἠνωρθώθησαν. Πάλιν δὲ τῇ 12 μαΐου περὶ μέσας νύκτας 50,000 ἐπετέθησαν κατὰ τῶν περὶ τὸ Ἕβδομον τεῖχος, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπεκρούσθησαν. Τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ἐνῷ ὁ ὀσμανικὸς στόλος οὐδὲ τότε ἐκινήθη, μετά τινας ἡμέρας ἤτοι τῇ 16 καὶ 17, τινὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ τῶν εἰς Βεσίκτασι σταθμευόντων, ἐπλησίασαν ἐπανειλημμένως εἰς τὴν παρὰ τὴν ἄλυσιν ἑλληνικὴν μοῖραν, πυροβοληθέντα δὲ ὑπ' αὐτῆς ἐτράπησαν καὶ τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν φορὰν εἰς φυγήν. Ἔπειτα τῇ 21 ὁ στόλος τοῦ Βεσίκτασι προήλασεν αὖθις ἐν ἤχοις σαλπίγγων καὶ τυμπάνων ἐπὶ τὴν ἄλυσιν· ἀλλὰ καὶ αὖθις ἀπῆλθεν ἄπρακτος. Ἦτο πρόδηλον ὅτι ὅσα καὶ ἂν ἐνηργοῦντο ἀπὸ θαλάσσης, ὁ σουλτάνος ὀλίγον πεποιθὼς εἰς τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἀπὸ τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ κυρίως ἤλπιζε τὴν ἐπιτυχίαν καὶ πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀνενδότως ἠσχολεῖτο.

Ἐξ ἡμέρας μετὰ τὴν δευτέραν ἔφοδον, ἤτοι τὴν πρωΐαν τῆς 18 μαΐου, ἡ περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην φρουρὰ, ἧς προΐστατο ὁ Θεόδωρος Καρυστηνός, εἶδεν ἔκθαμβος ἐγειρόμενον πρὸ αὐτῆς, ἐν διαστήματι 10 μόλις βημάτων ἀπὸ τῆς τάφρου, ὀγκῶδες κατασκεύασμα, ξύλινον μὲν ἀλλὰ περιβεβλημένον διὰ δερμάτων καμήλων, βουβάλων καὶ βοῶν. Τὸ ἔξωθεν αὐτοῦ μέρος ἦτο ἀνεῳγμένον, ἵνα εὐχερῶς εἰσέρχηται ἐν αὐτῷ ὁ στρατός· τὸ δὲ πρὸς τὴν πόλιν νεῦον, τεθωρακισμένον ὡς προείρηται, εἶχε τρεῖς μεγάλας πύλας καὶ ταύτας διὰ παρασκεπάσματος ἠσφαλισμένας. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχε συσσωρευμένον πολὺ ὑλικόν, χώματα καὶ ξυλεία, ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς πλήρωσιν τῆς τάφρου· ἦσαν δὲ κατεσκευασμέναι ἀναβάθραι, ἵνα διευκολύνωσι τὰς κινήσεις τοῦ εἰσελθόντος στρατοῦ, καὶ πλὴν τούτων ἦσαν τοποθετημένα ποικίλα ὅπλα,

ἄλλα τε καὶ πυροβόλα, καὶ μηχαναὶ πρὸς χρῆσιν τοῦ ὑγροῦ πυρός, ἅτινα πάντα ἔμελλον νὰ ἀποβῶσι τοσούτῳ μᾶλλον δεινὰ ὅσῳ ὁ μέγας ἐκεῖνος πύργος ἦτο ὑψηλότερος τοῦ ἐξωτέρω τείχους τῆς πόλεως. Ὁ Βάρβαρος βεβαιοῖ, ὅτι ὁ πύργος οὗτος κατεσκευάσθη ἐν μιᾷ νυκτὶ καὶ μάλιστα εἰς τέσσαρας μόνον ὥρας, ἐπιλέγων, ὅτι ὅλοι οἱ χριστιανοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δυσκόλως ἠδύναντο ἐντὸς ὁλοκλήρου μηνὸς νὰ ἐκτελέσωσι τοιοῦτο ἔργον. Ἀλλὰ συμβαίνει ἐνταῦθα πιθανῶς ὅ,τι καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑπερνεώλκησιν. Ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ διάφορα τοῦ πύργου τμήματα εἶχον παρασκευασθῇ πρὸ ἡμερῶν καθὼς καὶ πᾶν τὸ ἄλλο ὑλικόν, τὴν δὲ νύκτα ἐκείνην ἄλλο δὲν ἐγένετο εἰμὴ νὰ προσαρτηθῶσι καὶ ἀπαρτισθῶσιν ἐπὶ τόπου. Ὅπωσδήποτε ὁ ἀπὸ τοῦ πύργου τούτου ἀγών, ἀρξάμενος τὴν πρωΐαν καὶ ἐξακολουθήσας δι' ὅλης τῆς ἡμέρας πεισματωδέστατος, ἐπήγαγεν ὀλεθρίας ζημίας εἰς τὰ τείχη καὶ ἰδίως κατέβαλεν ἕνα τῶν περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην πύργων. Τότε οἱ πολέμιοι πληρώσαντες ἐν μέρει τὴν τάφρον εἶχον ἤδη ἐπιθέσει κλίμακας καὶ ἤρχισαν νὰ προσαναβαίνωσιν, οἱ δὲ περὶ τὸν Καρυστηνόν, εἰς βοήθειαν τῶν ὁποίων ἔδραμεν ἀπὸ πρωΐας αὐτὸς ὁ βασιλεύς, ἰσχυρῶς ἀνταγωνιζόμενοι ἄλλους μὲν τῶν ἐπερχομένων ἀπεμπόδιζον νὰ πλησιάσωσιν, ἄλλους δὲ ἀπεκρήμνιζον ἐκ τῶν κλιμάκων καί τινας τῶν κλιμάκων κατέκοψαν, μέχρις οὗ ἑσπέρας γενομένης ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσιν. Οὐδὲν ἧττον πολὺς ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς ἡμετέροις φόβος, ὅτι ἡ ἐπίθεσις ἐπαναλαμβανομένη τὴν πρωΐαν ἀπὸ τοῦ ὀχυρώματος ἐκείνου δύναται ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιτύχῃ. Ὅθεν δὲν ἔμειναν ἀργοὶ δι' ὅλης τῆς νυκτός, ἀλλὰ προϊσταμένου τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρόντος τοῦ βασιλέως τὴν μὲν τάφρον ἐκένωσαν, τὸν δὲ πεσόντα πύργον διὰ ποικίλων μηχανῶν ἠνώρθωσαν, τὰ δὲ τείχη ἐπεσκεύασαν καὶ ἐπὶ πᾶσι κατώρθωσαν νὰ πυρπολήσωσιν αὐτὸ τὸ μέγα τῶν πολεμίων ὀχύρωμα. Τὸ ἔργον μιᾶς νυκτὸς ἐν μιᾷ νυκτὶ πάλιν κατεστράφη. Ὁ δὲ σουλτάνος, θαυμάσας τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν ἀντιπάλων, ἀνέκραξεν, ὅτι ἐὰν καὶ οἱ 37,000 προφῆται ἤθελον εἴπει αὐτῷ, ὅτι οἱ ἀσεβεῖς δύνανται νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἔπραξαν, δὲν ἤθελε τὸ πιστεύσει.

Ἀλλ' ὅμως ἐξηκολούθει νέα ἀπαύστως ἐπιτελῶν καὶ ἐπινοῶν μηχανήματα οὐ μόνον ἀπὸ ξηρᾶς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι παντοτε ἐπέμενε νὰ συνδυάσῃ τὰς δύο ἐφόδους. Ὅθεν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας συνεπλήρωσεν ἕτερον μέγα ἔργον, καὶ τοῦτο πρὸ ἡμερῶν ἀρξά-

μενον, τὴν γέφυραν δι' ἧς ἔζευξε τὸν Κεράτιον κόλπον μεταξὺ Χάσκιοϊ καὶ τῆς ἀντικρὺ ἐκτὸς τῶν τειχῶν παραλίας, ἵνα δι' αὐτῆς ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ θαλασσίου τείχους. Καθὼς πρὸ ἑνὸς περίπου μηνὸς εἶχε μεταχειρισθῇ τὴν ξηρὰν ὡς θάλασσαν, ἵνα μετακομίσῃ τὰ πλοῖα αὐτοῦ, οὕτω νῦν μετέβαλε τὴν θαλασσαν εἰς ξηράν, ἵνα διαβιβάσῃ ἐπ' αὐτῆς τὸν στρατὸν καὶ τὸ πυροβολικόν. Πρὸς κατασκευὴν τῆς γεφύρας συνέλεξεν ἀκάτια, καὶ ἀγγεῖα μεγάλα, καὶ ξυλίνους πίθους πολλούς, ταῦτα πάντα προμηθευθέντα πιθανῶς ὑπὸ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ, συνέσφιγξε καὶ ἔδεσεν αὐτὰ ἰσχυρῶς διὰ δοκῶν καὶ σιδήρων καὶ σχοινίων, ἔπειτα ἐπέθηκεν ἐπὶ τῶν ἀκατίων καὶ ἀγγείων καὶ πίθων σανίδας διὰ περονῶν ἀσφαλισθείσας, ὥστε ἐσχηματίσθη οὕτω κατάστρωμα ἔχον πλάτος ἱκανὸν νὰ φέρῃ πυροβόλον μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰς ὑπηρεσίαν ἀνδρῶν. Καὶ τοῦτο διαπράξας ἤρχισε νὰ προσβάλῃ ἐκεῖθεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν πλοίων τὸ ἐπιθαλάσσιον τεῖχος, ἀλλὰ πάντοτε πόρρωθεν καὶ ἐγκαρσίως. Σπουδαιότερον ἦτο ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μαΐου ἐπεχείρησε νὰ ἀνατρέψῃ τὰ χερσαῖα τείχη προσέτι δι' ὑπονόμων, αἵτινες ἅπασαι ἐγένοντο ἐν τοῖς Καλιγαρίοις, ἤτοι εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τοῦ περιβόλου ὅπου δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἓν μόνον τεῖχος καὶ ἔμπροσθεν τοῦ ὁποίου ὑψοῦτο λόφος ἀποκρύπτων καὶ ἀσφαλίζων τοὺς ἐργαζομένους. Τοῦ τμήματος τούτου φρούραρχος ἐτάχθη, ὡς ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης, ὁ ἐπιτήδειος Γερμανὸς μηχανικὸς Ἰωάννης Γρὰντ, διότι ἐξ ἀρχῆς ἦτο εὔκολον νὰ προϊδῇ τις ὅτι ἐκεῖ μᾶλλον ἢ ἀλλοῦ που ἔμελλε νὰ διεξαχθῇ ὁ ὑπόγειος ἀγών. Τῳόντι τῇ 15 μαΐου ἀνεκαλύφθη ἡ πρώτη ὑπόνομος, ἥτις εἶχε μῆκος ἡμίσεως μιλίου καὶ εἶχεν ἤδη περάσει τὸ θεμέλιον τοῦ τείχους ὅτε τὸ ἔργον ἐνοήθη. Ἐν τῷ ἅμα ὁ Ἰωάννης Γρὰντ ὤρυξεν ἀνθυπόνομον καὶ, τῇ συνδρομῇ τῶν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ δοθέντων αὐτῷ ἐργατῶν, εὗρε τὴν ὑπόνομον, ἔκαυσε τὰ ὑποστηρίγματα αὐτῆς καὶ ἐφόνευσε τοὺς ἐν αὐτῇ πολεμίους, ἐν μέρει διὰ τῶν καταπεσόντων χωμάτων, ἐν μέρει διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ καπνοῦ. Τῇ 21 μαΐου ἀνεκαλύφθη νέα ὑπόνομος· ὀρυχθείσης δὲ ἀνθυπονόμου οἱ ἀντικρυσθέντες ἀντίπαλοι ἠγωνίσθησαν ὑπὸ γῆν κατ' ἀλλήλων διὰ ποικίλων φλογιστικῶν ὑλῶν μέχρις οὗ οἱ ὀσμανίδαι ἐξώσθησαν. Τὴν ἐπιοῦσαν εὑρέθησαν πάλιν δύο ὑπόνομοι καὶ κατεστράφησαν, θανατωθέντων ἐν μὲν τῇ πρώτῃ οὐκ ὀλίγων ἐργατῶν, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἁπάντων. Πλὴν δὲ τούτων καὶ τῇ 23 καὶ τῇ 24 καὶ τῇ 25 ἀνεκα-

λύφθησαν καὶ ἀνετράπησαν ὑπόνομοι ἐν τοῖς Καλιγαρίοις, μεθ' ὃ ἔπαυσεν, ὡς φαίνεται, ὁ ὑπόγειος ἀγών, πεισθέντων τῶν πολεμίων ὅτι ἀποβαίνει μάταιος.

Ἀλλ' ὅσον καρτερικῶς, ὅσον ἐπιτηδείως καὶ ἂν ἀνθίσταντο οἱ πολιορκούμενοι, τὸ βέβαιον ἦτο ὅτι ἐπιέζοντο ἐπὶ μᾶλλον δεινότερον. Τὰ τείχη εἶχον ἐν μέρει καταπέσει, τέσσαρες δὲ πύργοι εἶχον κατεδαφισθῆ. Αἱ ἐπισκευαὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσιν ἐπὶ πολύ· τὰ μεγάλα πυροβόλα καὶ ἰδίως τὸ πάντων μέγιστον ἐξηκολούθουν ἀδιακόπως τὸ καταστρεπτικὸν αὐτῶν ἔργον. Ὁ σουλτάνος πολλάκις περιφερόμενος περὶ τὸν περίβολον μετὰ τοῦ κρατίστου τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ, τῶν γενιτσάρων, ἠρώτα αὐτοὺς ἐὰν νομίζωσιν ὅτι ἱκανῶς κατεβλήθησαν τὰ τείχη, καὶ ὁσάκις οὗτοι παρετήρουν, ὅτι δέον εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος νὰ συμπληρωθῇ τὸ ἔργον, διέτασσεν ἀμέσως νὰ στραφῶσι τὰ πυροβόλα πρὸς τὸ ὑποδεικνυόμενον σημεῖον. Ἐλπὶς βοηθείας οὐδεμία οὐδαμόθεν ὑπέφωσκεν. Ἀπὸ τῆς 3 μαΐου ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἐκπέμψει πλοῖον ταχυπόρον πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ἐνετικοῦ στόλου, ἀλλὰ τὸ πλοῖον τοῦτο ἐπέστρεψε τῇ 23 ἀναγγέλλον ὅτι ἔπλευσε μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Αἰγαίου πελάγους χωρὶς νὰ ἀπαντήσῃ ἴχνος τῆς πρὸ τοσούτου χρόνου θρυλουμένης ἐπικουρίας. Ἀφοῦ ἐπείσθη περὶ τούτου, κατ' ἀρχὰς τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἐβουλεύθη ἂν πρέπῃ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Εἷς καὶ μόνος ἐγνωμάτευσεν ὅτι ἡ ἐπιστροφὴ εἶναι περιττή, ἀφοῦ πρὶν ἔτι ἐκπλεύσωσι προεδοκᾶτο ὥρᾳ τῇ ὥρᾳ ἡ πτῶσις τῆς πόλεως, ἀλλ' ἅπαντες οἱ λοιποί, πειθόμενοι εἰς τὴν φωνὴν τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καθήκοντος, ἀπέκρουσαν τὴν γνώμην ταύτην καὶ ἐπανῆλθον ἐντὸς τῆς πνεούσης τὰ λοίσθια πόλεως. Δὲν ἐπανῆλθον δὲ ἄνευ κινδύνου. Ὁ εἰς Βεσίκτασι σταθμεύων ὀσμανικὸς στόλος παρετήρησε τὸ ἐπερχόμενον πλοῖον καὶ ἐν τῷ ἅμα πολλὰ σκάφη ὥρμησαν εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ· ἀλλ' ἔφθασαν βραδέως, διότι τὸ πλοῖον προλαβὸν ἐπλησίασεν εἰς τὴν ἄλυσιν καὶ εἰσέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα. Τὰ κατὰ τοὺς χριστιανοὺς λοιπὸν ἀπέβαινον ὀσημέραι ἀμήχανα· καὶ τοῦτο ἐνῷ ἡ ὁριστικὴ καὶ γενικὴ ἔφοδος ἐφαίνετο ἐπικειμένη. Ἀλλ' ὁ σουλτάνος πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ αὐτὴν ἔκρινε καλὸν νὰ λάβῃ ἀκριβεστέρας τινὰς πληροφορίας περὶ τῶν ἐν τῇ πόλει συμβαινόντων καὶ περὶ τῶν διαθέσεων τοῦ βασιλέως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον κηδεστὴν σουλτὰν Ἰσμαὴλ Χάμζαν, υἱὸν τοῦ Ἰσφενδιὰρ χὰν, ἐπι-

τραπέντα νὰ ἀπευθύνῃ τελευταίαν περὶ παραδόσεως ἀπαίτησιν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον. Τοιοῦτό τι τοὐλάχιστον λέγουσιν ὁ Δούκας, ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ Λεονάρδος ὁ Χῖος καὶ ὁ Χεϊρουλλάχ. Ὁ Φραντζῆς, ὁ Βάρβαρος, ὁ Δολφῖνος καὶ ὁ Πούσκολος ἐντελῶς ἀποσιωπῶσι τὸ γεγονός· ὁ δὲ Κριτόβουλος λέγει τὴν περὶ παραδόσεως πρότασιν, γενομένην πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας, οὐχὶ πρὸ τῆς τελευταίας ἐφόδου. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ὅπως ἐκτίθεται ὑπὸ τῶν πρώτων εἶναι τόσον πιθανόν, ὥστε καθὸ μαρτυρούμενον μάλιστα ὑπὸ ἑνὸς τῶν αὐτοπτῶν, τοῦ Λεονάρδου τοῦ Χίου, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ τὸ παραδεχθῶμεν. Ναὶ μὲν διαφωνοῦσι μέχρι τινὸς πρὸς ἀλλήλους οἱ περὶ τούτου λέγοντες· ὁ μὲν Χεϊρουλλὰχ ἀποδίδων εἰς τὸν βασιλέα λόγους ἐντελῶς ἀναξίους αὐτοῦ· ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης ἱστορῶν ὅτι ὁ Ἰσμαὴλ Χάμζας ἦλθεν ἵνα προκαλέσῃ πρεσβείαν τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν σουλτάνον περὶ εἰρήνης, καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔπεμψε τῳόντι τοιαύτην πρεσβείαν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ μὲν Χεϊρουλλὰχ εἶναι ἥκιστα ἀξιόπιστος ἐπιχειρῶν νὰ ἐξευτελίσῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Κωνσταντίνου, ὡς πρὸς δὲ τὰ ἑκατέρωθεν ῥηθέντα ὁ Χαλκοκονδύλης συμφωνεῖ κατ' οὐσίαν πρὸς τοὺς δύο ἄλλους μάρτυρας, θέλομεν ἐκθέσει τὰ γενόμενα ἑπόμενοι ἰδίως τῇ ἀφηγήσει τοῦ Δούκα, ὅστις ἐν πολλοῖς εἶναι ἀξιοπιστότερος τῶν ἄλλων. Ὁ Ἰσμαὴλ Χάμζας προσελθὼν τῷ βασιλεῖ εἶπε· «Γίνωσκε ὅτι ἀπηρτίσθησαν τὰ πάντα πρὸς τὴν γενικὴν ἔφοδον, ἣν θέλομεν νῦν ἐπιχειρήσει ἀφιέμενοι τὴν ἔκβασιν τῷ Θεῷ. Τί λέγεις; ἐκχωρεῖς ἐκ τῆς πόλεως ἀπερχόμενος ὅπου βούλεσαι μετὰ τῶν σῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, καταλείπων τὸν δῆμον ἀζήμιον καὶ παρ' ἡμῶν καὶ παρὰ σοῦ, ἢ ἐπιμένεις εἰς τὴν ἀντίστασιν δι' ἧς σὺ τε καὶ οἱ μετὰ σοῦ θέλετε ἀπολέσει σὺν τῇ ζωῇ τὰ ὑπάρχοντα, οἱ δὲ ἄλλοι κάτοικοι αἰχμαλωτευθέντες θέλουσι διασπαρῆ ἐν πάσῃ τῇ γῇ.» Εἰς ταῦτα ὁ βασιλεὺς λαβὼν καὶ τὴν γνώμην τῆς συγκλήτου, ἀπεκρίνατο. «Εἰ μὲν θέλῃς νὰ συζήσῃς μεθ' ἡμῶν εἰρηνικῶς, ὅπως ἔζησαν οἱ πατέρες σου, τῷ Θεῷ χάρις· ἐκεῖνοι ὑπελάμβανον καὶ ἐτίμων τοὺς ἐμοὺς γονεῖς ὡς πατέρας, τὴν δὲ πόλιν ταύτην ὡς πατρίδα· ἐν καιροῖς κρισίμοις ἐν αὐτῇ εὕρισκον ἄσυλον, καὶ οὐδεὶς τῶν ὅσοι ἀντέστησαν εἰς ἡμᾶς ἐμακροβίωσεν. Ἔχε δὲ καὶ τὰ ἀφ' ἡμῶν ἁρπαγέντα ἀδίκως φρούρια καὶ γῆν, ὡς δίκαια, ὅρισε τὸν πληρωτέον σοι ἐτήσιον φόρον ἀνάλογον πρὸς τοὺς πόρους ἡμῶν καὶ ἄπελθε ἐν εἰρήνῃ. Διότι ποῦ ἠξεύρεις ἂν θαρρῶν ὅτι θέλεις κερδήσει, εὑρεθῇς ὅτι ἐζη-

μιώθης; Τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι, οὐκ ἐμόν ἐστιν οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐνταῦθα· κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανούμεν μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς ἡμῶν.» Ἡ ἔκθεσις αὕτη τοῦ Δούκα εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀξιόπιστος ὅσῳ ἐντελῶς συμφωνεῖ πρὸς τὴν μετριόφρονα ἀξιοπρέπειαν μεθ' ἧς ὁ Κωνσταντῖνος ἐπολιτεύθη δι' ἅπαντος τοῦ βίου, πράττων μὲν ἑκάστοτε τὰ δέοντα καὶ δυνατά, ὑποτασσόμενος δὲ κατὰ τὰ λοιπὰ ἀγογγύστως εἰς τὰς βουλὰς τῆς Προνοίας. Ἐὰν δὲ διὰ τῆς πρεσβείας ταύτης ὁ σουλτάνος ἔμαθε καὶ ἄλλα τινὰ περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πραγμάτων, δὲν γνωρίζομεν. Βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἐπληροφορήθη πόσον εὐάριθμοι ἦσαν οἱ ἀμυνόμενοι· τὴν περὶ τούτου ἀλήθειαν δὲν ἐγνώρισεν εἰμὴ μετὰ τὴν ἅλωσιν, διότι πρότερον ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατοπέδῳ ἐφρονεῖτο πάντοτε ὅτι οἱ ἐντὸς τῆς πόλεως μαχηταὶ ἦσαν πεντηκοντάκις χίλιοι, ἂν ὄχι πλειότεροι, ὡς ἐβεβαίωσαν πολλοὶ ὀσμανίδαι τὸν Δούκαν βραδύτερον. Καὶ αὕτη ἡ περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος ἐχεμυθία ἐπιμαρτυρεῖ τὴν ἀλήθειαν, ὅτι οὐδεὶς τῶν κατοίκων ἐγένετο προδότης, ὁσονδήποτε ἄλλως δὲν ἐξετέλεσαν τὰ καθήκοντα, ὅσας δήποτε πικρίας καὶ ἂν ἐπότισαν τὸν βασιλέα. Οἱ δὲ δυτικοὶ χρονογράφοι καὶ ἱστορικοί, ὧν πλεῖστοι δὲν ἔπαυσαν σωρεύοντες τοσαύτας λοιδορίας καὶ τοσούτους ἐμπαιγμοὺς κατὰ τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, δίκαιον ἦτο νὰ μὴ λησμονήσωσι ταύτην τοὐλάχιστον τὴν ἀρετήν, ἐνῷ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν, πολλοὶ λεγόμενοι χριστιανοὶ συνετάσσοντο μετὰ τῶν ὀσμανιδῶν, Ἰταλοί, Γερμανοί, Βοημοί, Οὔγγροι, Σέρβοι καὶ ἄλλοι, διδάσκοντες καὶ ὁδηγοῦντες αὐτοὺς ἐν τῷ κρισίμῳ τούτῳ κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀγῶνι.

Ἀλλ' οὔτε ἡ καρτερικὴ αὕτη τοῦ Κωνσταντίνου ἀπάντησις, οὔτε ἡ φήμη ἥτις ἄδηλον πόθεν διεδόθη τότε ὅτι ἐπίκειται ἡ ἄφιξις τοῦ ἑνετικοῦ στόλου καὶ ἡ ἐπιδρομὴ στρατοῦ οὐγγρικοῦ, ἴσχυσαν νὰ τροπολογήσωσι τὴν ἄκαμπτον ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου. Συγκαλέσας εἰς τελευταῖον συμβούλιον τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ἐπιφανεστέρους στρατηγούς, ἠρώτησεν αὐτοὺς τί φρονοῦσι περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ μέγας βεζύρης Χαλὴλ πασᾶς ἠγόρευσεν αὖθις εὐγλώττως ὑπὲρ τῆς λύσεως τῆς πολιορκίας, ἐπισείων μὲν τὸ φάσμα τοῦ ἰταλικοῦ στόλου καὶ τοῦ οὐγγρικοῦ στρατοῦ, προστιθέμενος δὲ ὅτι ἐπὶ ἑπτὰ καὶ ἐπέκεινα ἑβδομάδας πολιορκοῦντες ἤδη τὰ τείχη διὰ τοσούτου στρατοῦ καὶ το-

σούτων μηχανῶν, οὐδὲν ἔτι κατώρθωσαν, καὶ ὁσάκις ἐπεχείρησαν ἔφοδον πάντοτε ἀπεκρούσθησαν μετὰ φθορᾶς πολλῆς. Ἀλλ' ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Ζαγανὸς πασᾶς ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἄφιξιν ἐπικουρίας τινός, διότι οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης διχονοοῦσιν ἀδιακόπως πρὸς ἀλλήλους, καὶ πολλὰ μὲν λέγουσι καὶ ἀποφασίζουσιν, ὀλίγα δὲ πράττουσι καὶ ἐκτελοῦσιν· ὅτι καὶ ἂν ποτε ὁμονοήσωσι, μικρὸν διαρκεῖ ἡ συμφωνία αὐτῶν, διότι συλλογίζονται πῶς μᾶλλον νὰ ἐπιβουλεύσωσιν ἀλλήλους ἢ πῶς νὰ συμπράξωσιν ἐπὶ κοινῷ σκοπῷ· ὅτι δ' ἐπὶ τέλους καὶ ἂν ἔλθῃ τυχὸν ἐπικουρία, τίνα ἀνάγκην ἔχουσιν ἀφοῦ εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ ἐπικουρία αὕτη δὲν θέλει συμποσωθῇ οὔτε εἰς τὸ ἥμισυ, οὔτε εἰς τὸ τέταρτον πιθανῶς τοῦ ὁσμανικοῦ στρατοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὰς προτέρας ἀποτυχίας ὁ Ζαγανὸς πασᾶς παρετήρησεν ὅτι συνέβησαν διότι τὰ τείχη δὲν εἶχον εἰσέτι ἀποχρώντως καταβληθῇ, ὅτι δὲ ἅμα τούτου γενομένου, ἡ ἅλωσις εἶναι ἀναπόδραστος διὰ τὴν πληθὺν καὶ τὴν γενναιότητα τοῦ πολιορκητικοῦ στρατοῦ. Ὥστε συμπεραίνων ἐγνωμάτευσεν ὑπὲρ τῆς γενικῆς ἐφόδου, προσειπών, ὅτι τὸ πολὺ εἰμπορεῖ νὰ ἀναβληθῇ ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας, ἵνα ταπεινώσωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ τείχη διὰ τοῦ μεγάλου πυροβολικοῦ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ ἀναφερομένη γνώμη αὕτη τοῦ Ζαγανὸς πασᾶ, μαρτυρεῖ ὁπόσον οἱ ὁσμανίδαι στρατηγοὶ ἐσκέπτοντο ὀρθῶς καὶ ἰδίως ὁπόσον ἀκριβῶς ἐγνώριζον τὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα. Τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἠσπάσθησαν οἵ τε ἄλλοι ἡγεμόνες καὶ ὁ γηραιὸς Τουραχὰν, τὸν ὁποῖον ὁ Δολφῖνος λέγει ἐνταῦθα Ἕλληνα τὴν καταγωγήν· ἀλλ' ὁ σουλτάνος, καίτοι μηδόλως σκοπῶν νὰ μεταβάλῃ γνώμην, ἔσπευδε βραδέως, καὶ κατὰ τὴν συνήθειάν του δὲν ἐξήνεγκεν ἔτι ὁριστικὴν ἀπόφασιν. Καλέσας δὲ τὸν Ζαγανὸς πασᾶν διέταξεν αὐτὸν νὰ περιέλθῃ τὸν στρατὸν τὴν νύκτα ἵνα πληροφορηθῇ τί φρονεῖ· καὶ ἐκεῖνος ἐκτελέσας τὴν διαταγὴν, ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡ γνώμη τοῦ στρατοῦ δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις· «μάχου μετὰ χαρᾶς καὶ ἡ νίκη ἡμετέρα ἐστί.» Ἀλλ' οὐδ' εἰς τοῦτο ἀρκεσθεὶς ὁ Μωάμεθ Β' ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ ἐπὶ πᾶσιν ἰδίᾳ τὴν γνώμην τῶν γενιτσάρων, οἵτινες περιεστοίχιζον τὸ στρατήγιον αὐτοῦ· καὶ συγκαλέσας τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ ἐκλεκτοῦ τούτου σώματος, ὑπέμνησε δι' ὀλίγων εἰς αὐτοὺς, ὅτι ὁσάκις τοὺς ἠρώτησεν ἐὰν νομίζωσιν ἁλώσιμον τὴν πόλιν, ἀπεκρίναντο, ναὶ, ἀρκεῖ τὰ τείχη νὰ καταβληθῶσι. Περιάγων δὲ αὐτοὺς ἔπειτα ἐπηρώτα

ἐὰν ἱκανῶς κατεβλήθη τὸ τεῖχος· καὶ λεγόντων αὐτῶν ὅτι πρέπει ἔτι εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος νὰ καταστραφῇ, κατεστρέφετο. Ἀλλὰ νῦν ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς γενικῆς ἐφόδου. Εἰς ἐκεῖνον ἐξ αὐτῶν ὅστις πρῶτος ἀναβῇ ἐπὶ τὸ διάφραγμα, θέλει δοθῇ ἡ καλλίστη τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Ὅστις δὲ πάλιν ἀναστρεφόμενος ἐν ταῖς σκηναῖς δὲν ἀπέλθῃ νὰ πολεμήσῃ εἰς τὸ τεῖχος, καὶ ἂν ὡς πτηνὸν πετόμενος ἤθελεν ἀποδράσει, δὲν θέλει εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀποφύγῃ τὸν οἰκτιστον παρ' αὐτοῦ θάνατον. Ὑπάγετε λοιπὸν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, προςέθηκε, κάλλιστον ὄντα καὶ ὀλβιώτατον, διότι καὶ ἀνδράποδα πολύτιμα θέλετε λάβει, καὶ γυναῖκας καὶ παῖδας, καὶ πλοῦτος πολὺς ὑπάρχει ἐν τῇ πόλει. Ταῦτα εἰπόντος τοῦ σουλτάνου ἀνεβόησαν οἱ δεκαδάρχαι καὶ οἱ λοχαγοὶ παρακαλοῦντες τὸν ἡγεμόνα νὰ διατάξῃ θαρρούντως τὴν ἔφοδον καὶ ἐπαγγελλόμενοι νίκην.

Τότε τελευταῖον, μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ταύτας ἐξετάσεις καὶ δοκιμασίας, ἀπεφήνατο ὁ σουλτάνος τῇ 26 μαΐου, ὅτι ἡ γενικὴ ἔφοδος θέλει γίνει τῇ 29. Τὸ ἐπιχείρημα ἀνεβλήθη ἐπὶ 3 ἡμέρας, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ διαταχθῶσι μὲν ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὰς κινήσεις τοῦ στρατοῦ, αὐξήσωσι δὲ διὰ τῶν πυροβόλων τὰ ῥήγματα. Ἵνα δ' ἐν ταὐτῷ ἐξάψῃ ἔτι μᾶλλον τὴν προθυμίαν τῶν μαχητῶν ὑπέσχετο ὁ σουλτάνος τριήμερον τῆς πόλεως λεηλασίαν, παραχωρήσας αὐτοῖς πᾶσαν τὴν κινητὴν λείαν, αἰχμαλώτους τε καὶ θησαυρούς, καὶ μὴ ἐπιφυλάξας ἑαυτῷ εἰμὴ μόνον τὰ τείχη καὶ τὰ κτίρια. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία διέχυσε παρὰ τοῖς πολεμίοις χαρὰν μεγαλην, ἥτις ἀπέβη προϊούσης τῆς ἡμέρας τόσῳ θορυβωδεστέρα ὅσῳ τὸ χάσμα τοῦ τείχους ἐγίνετο ἐπὶ μᾶλλον εὐρύτερον. Τὸ δὲ ἑσπέρας ἐφωταγωγήθη ἅπαν τὸ στρατόπεδον καὶ ἅπας ὁ στόλος, ὥςτε ἐκ τοῦ πυρίνου κύκλου περιήστραψεν ἡ πόλις καὶ ὁ λιμὴν καὶ ὁ Γαλατᾶς καὶ κατηυγάσθη τὸ παρακείμενον μέχρι τῆς Ἀσίας πέλαγος. Τὴν ἐπιοῦσαν νέαι πάλιν ἀπορρῶγες τοῦ τείχους κατέπεσον, καὶ νέα ἐγένετο τὸ ἑσπέρας φωταγωγία, καὶ πάταγος δεινὸς ἀντήχησε, καὶ χιλιάδες δερβισῶν περιφερόμενοι ἀπανταχοῦ ἐκήρυττον ὅτι κατὰ τὸν Προφήτην, ὅςις μὲν ἀποθάνῃ ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι, ὁλόσωμος ἐν τῷ παραδείσῳ μετὰ τοῦ Μωάμεθ θέλει ἀριστήσει, καὶ μετὰ παίδων καὶ γυναικῶν ὡραίων καὶ παρθένων ἐν τόπῳ χλοερῷ καὶ μεμυρισμένῳ ἄνθεσι θέλει ἀναπαυθῇ, καὶ ἐν λουτροῖς ὡραιοτάτοις θέλει λουσθῇ, ἔχων πάντα ταῦτα τὰ ἀ-

γαθὰ ἐκ Θεοῦ· ὅστις δὲ ἐπιζήσῃ, ἔξει μισθὸν τοὺς πλουσίους τῆς πόλεως θησαυρούς. Τὴν δὲ 28 ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ διαλαληθῇ ἐν ἤχοις σαλπίγγων καθ' ἅπαν τὸ στρατόπεδον, ὅτι ἕκαστος ὀφείλει ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ καταλάβῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν ὁρισθεῖσαν αὐτῷ τάξιν, καὶ νὰ παρασκευασθῇ διὰ προσευχῶν καὶ δεήσεων πρὸς τὴν γενικὴν ἔφοδον, ἥτις θέλει ἀνυπερθέτως τελεσθῇ τὴν ἐπομένην πρωΐαν. Ἔπειτα δὲ ἔδραμε μετὰ τῆς ἐφίππου αὐτοῦ σωματοφυλακῆς ἐκ 10 χιλ. ἀνδρῶν συγκειμένης εἰς Βεσίκτασι, ὅπου ἐπιθεωρήσας τὸν στόλον διέταξε νὰ καταλάβῃ οὗτος ἐπὶ τῆς ἐφόδου ἅπασαν τὴν ἔξω παραλίαν, παρατασσόμενος παρά τε τὴν ἄλυσιν καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Προποντίδος τεῖχος μέχρι τοῦ Βλάγκα Μποστανί. Μεθ' ὃ ἐπιστρέψας εἰς τὸ στρατήγιον, ἐπέσπευσε τὴν συμπλήρωσιν τῶν παρασκευῶν, ἑτοιμάσας πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ τὰς δισχιλίας τειχομαχικὰς κλίμακας, αἵτινες διενεμήθησαν εἰς ὅλον τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον. Ὁ βομβολισμὸς ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 4 μ. μ. ὅτε ἐκόπασεν. Ἀλλὰ δι' ὅλης ταύτης τῆς ἡμέρας δὲν ἔπαυσαν ἀλαλάζοντα τὰ τύμπανα, καὶ τὸ ἑσπέρας ἐγένετο τρίτη καὶ τελευταία φωταψία, λαμπροτέρα τῶν προηγουμένων, καὶ βοὴ φοβερά, μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε ἐσβυσαν τὰ πυρὰ καὶ κατεσίγασεν ὁ θόρυβος ἵνα ἀναπαυθῶσιν οἱ ἄνδρες ἐπ' ὀλίγον. Διότι οἱ αὐτόπται μάρτυρες Φραντζῆς καὶ Βάρβαρος οὐδεμίαν ἐπιτρέπουσιν ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ ἔφοδος ἤρξατο τρεῖς περίπου ὥρας πρὶν ἢ ἀνατείλῃ ἡ τῆς 29 ἡμέρα. Τὸ δὲ παρὰ τοῦ Κριτοβούλου λεγόμενον, ὅτι περὶ δείλην τῆς προτεραίας ἐγένετο, εἶναι μία τῶν πολλῶν ἀκριτομυθιῶν ὧν βρίθει ἡ ἱστορία αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ ὁ Δούκας περιέπεσεν εἰς τὸ αὐτὸ λάθος· ἀλλὰ ὁ Δούκας εἶναι τοὐλάχιστον ἐν πολλοῖς ἄλλοις ἀκριβέστατος, ἐνῷ θαρρούντως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ τοῦ Κριτοβούλου ἀφήγησις εἶναι μᾶλλον γύμνασμα ῥητορικὸν ἢ κιστα περὶ τῆς ἀληθείας κηδόμενον ἢ ἔργον ἄξιον ὀπωσοῦν τοῦ τῆς ἱστορίας ὀνόματος.

Τοιουτοτρόπως διῆλθον αἱ τρεῖς ἐκεῖναι ἡμέραι ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατοπέδῳ. Ἀλλοία δὲ παντάπασιν ὑπῆρξεν ἡ ὄψις τῆς πόλεως ἐν τῷ αὐτῷ διαστήματι. Ὁ μέγας βεζὺρης Χαλὴλ πασᾶς ἔσπευσε νὰ διαμηνύσῃ τῷ βασιλεῖ τὰ ἐν τῷ συμβουλίῳ ἀποφασισθέντα καὶ «παρήνει αὐτὸν, μὴ φοβεῖσθαι διότι ἐν τοῖς πολέμοις ἄδηλός ἐστιν ἡ τύχη πολλάκις.» Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοῦ μηνύματος τούτου εὔκολον ἦτο εἰς

τοὺς χριστιανοὺς νὰ νοήσωσιν ἐκ τῶν φωταψιῶν, τῶν κραυγῶν καὶ τῶν κινήσεων τοῦ στρατοπέδου τῶν πολεμίων, ὅτι ἐπλησίαζεν ἡ κρίσιμος ἡμέρα. Καὶ ὁ μὲν πολὺς ὄχλος κατελήφθη ὑπὸ φόβου· οἱ δὲ εὐάριθμοι ἀλλὰ λογάδες μαχηταὶ ἐδιπλασίασαν τὸν ὑπὲρ τῆς ἀμύνης ζῆλον. Πρὸς παραμυθίαν τοῦ πλήθους καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος, ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἵνα ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς καὶ μοναχοί, συνεπαγόμενοι τὰ θεῖα ἐκτυπώματα, ἰδίᾳ δὲ τὴν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ τοσάκις θαυματουργήσασαν εἰκόνα τῆς πανυπεράγνου Θεοτόκου, τὴν καλουμένην *Ὁδηγήτριαν*, περιέλθωσι τὰ τείχη τῆς πόλεως ἱκετεύοντες τὸν Θεὸν ἵνα γίνῃ ἵλεως τῇ κληρονομίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐπικαλούμενοι τὰς πρεσβείας τῆς πολιούχου ἐκείνης δι' ἧς ἀπὸ τοσούτων ἐλυτρώθη ἡ βασιλεύουσα κινδύνων· καὶ παρηκολούθησε τὴν λιτανείαν ταύτην λαὸς ἀναρίθμητος, μάλιστα δὲ γυναῖκες καὶ παῖδες κράζοντες μετὰ δακρύων τὸ «Κύριε ἐλέησον.» Πρὸ πάντων ὅμως τῇ 25 ἐφρόντισεν ὁ βασιλεὺς νὰ πληρωθῶσι κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ ὀλεθρίως αὐξάνοντα ῥήγματα· ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐσωρεύοντο εἰς τὰ τείχη σάκκοι μεστοὶ ἐρίων, ἢ ἐπεφορεῖτο ὕλη παντοία, λίθοι καὶ ξύλα καὶ φάκελοι χόρτων παντοδαπῶν μετὰ πηλοῦ μεμιγμένων, καὶ ἔμπροσθεν ἐπετίθεντο δέρρεις καὶ διφθέραι, προκαλύμματα κατὰ τοῦ πυρός. Συγχρόνως ὁ Ἰουστινιανὸς ἐζήτησε παρὰ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ πυροβόλα τινὰ, ἵνα δι' αὐτῶν ἐνισχύσῃ τὴν μᾶλλον παντὸς ἄλλου σημείου κινδυνεύουσαν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ. Δυστυχῶς ὁ μέγας δοὺξ ὅστις δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους ἐντίμως ἀγωνιζόμενος, δὲν ἔπαυσεν ὅμως ἐνταυτῷ δυσφορῶν κατὰ τῶν Λατίνων. Ὅθεν ἀπεποιήθη τὰ ζητούμενα πυροβόλα, ἀξιῶν ὅτι εἶναι καὶ εἰς αὐτὸν ἀναγκαῖα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφρόνει εὐλόγως ὅτι ἦσαν ὀλιγώτερον ἀπαραίτητα εἰς τὸ παρὰ τὸν λιμένα τεῖχος, συνέβη μεταξὺ αὐτῶν διένεξις δεινὴ καὶ κατὰ μικρὸν ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τοσαύτας ἀμοιβαίας ὕβρεις, ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ δριμὺς Ἰουστινιανὸς «Προδότα, ἀνέκραξε, δὲν ἠξεύρω τί μ' ἐμποδίζει νὰ σὲ σφάξω τώρα ἀμέσως διὰ τοῦ ξίφους τούτου» (O traditor, λέγει ὁ Ζορζῆς Δολφῖνος, et che me tien che adesso non te scanna cum questo pugnal). Τότε παρενέβη ὁ βασιλεὺς καὶ διὰ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ συνήθους μειλιχίου τρόπου κατηύνασε τὴν ἔριν, πείσας ἕκαστον τῶν πρωταγωνιστῶν ἐκείνων νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ἐπιτραπέντα αὐτῷ τόπον καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι λαμπρὸς μάλιστα ἀπεδείχθη κατὰ τὰς

ἡμέρας ἐκείνας ὁ Ἰουστινιανός, τὰ πάντα ἐπισκοπῶν καὶ ἐν πᾶσι προκινδυνεύων, καὶ σωτὴρ καὶ λυτρωτὴς παρὰ πάντων φημιζόμενος· αὐτὸς δὲ ὁ σουλτάνος θαυμάσας τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς, ἀπεπειράθη νὰ τὸν δελεάσῃ δι' ἀμοιβῶν ἐξαιρέτων, ὡς βεβαιοῦσιν ὁ Λεονάρδος ὁ Χῖος καὶ ὁ Ζορζῆς Δολφῖνος· ἀλλὰ μάτην. Τὰ πράγματα ὅμως ἔμελλον νὰ κατισχύσωσι τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς ἀνδρείας, ἣν ἄλλως τε ἅπαντες οἱ ἀμυνόμενοι ἐπεδείξαντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον· διότι τὴν ἐπιοῦσαν λ. χ. τὰ ῥήγματα συνέβαινον τοσοῦτον πολλὰ καὶ ἀλλεπάλληλα, ὥστε μόλις διωρθοῦτο ἕν, καὶ ἐν τῷ ἅμα ἢ πάλιν εἰς χάσμα μετεβάλλετο, ἢ ἕτερον διηνοίγετο. Τὸ δὲ ἔργον ἀπέβαινε τόσῳ δυσχερέστερον ὅσῳ τινὲς τῶν ἀστῶν, μηδὲ ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ λησμονοῦντες τὸ ἴδιον συμφέρον, δὲν ἐπείθοντο νὰ παρέχωσι τὴν ἀναγκαίαν ὕλην καὶ ἐργασίαν πρὶν ἢ πληρωθῶσι τὴν τιμὴν αὐτῆς. Ἐνῷ λοιπὸν ἔξω τοῦ τείχους μία ἐπεκράτει θέλησις, καὶ πειθαρχία αὐστηρὰ, καὶ εὐθυμία ἐπὶ τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι, καὶ δαψίλεια πάντων τῶν χρησίμων, ἀνθρώπων, χρημάτων, τροφῶν, ὑλικοῦ, ἐντὸς τοῦ τείχους ταῦτα μὲν πάντα ἦσαν μεμετρημένα, ἀθυμία δὲ κατεῖχε τὰς ψυχὰς καὶ διχόνοια δὲν ἔπαυεν ὑφισταμένη μεταξὺ ἰθαγενῶν καὶ ξένων, μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Γενουαίων, μεταξὺ μαχομένων καὶ μὴ μαχομένων, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἠναγκάζετο νὰ ἐπιτυγχάνῃ δι' ἱκεσιῶν τὴν ὑπακοὴν ἣν ὁ Μωάμεθ Β' ἐπέβαλλεν ἐν ἀνάγκῃ διὰ τοῦ χρυσοῦ ῥοπάλου ὅπερ εἶχε συνήθως ἀνὰ χεῖρας καὶ ὅπερ ἐχρησίμευεν αὐτῷ ἵνα παίζῃ ἅμα καὶ τιμωρῇ. Ἀλλ' ὅμως οὔτε ὁ βασιλεὺς οὔτε οἱ περὶ αὐτὸν μαχηταὶ ἐγκατέλιπον τὰς τάξεις. Τὴν 28 ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεθεώρησαν αὖθις ἅπαντα τὰ τείχη, καὶ, συμπληρώσαντες κατὰ τὸ ἐνὸν τὰ ἐλλείποντα, ἔδωκαν τὰς περὶ ἀμύνης τελευταίας διαταγὰς καὶ ὁδηγίας. Περὶ δὲ τὴν 4 μ. μ. ὥραν, ὅτε διεκόπη ὁ τῶν πολεμίων πυροβολισμὸς ἀπῆλθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ μικρὸν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς πόλεως, ἵνα ἐπιτελέσῃ μὲν τὴν διαθήκην αὐτοῦ ὡς βασιλεὺς, ἐκπληρώσῃ δὲ τὰ καθήκοντα ὡς χριστιανός. Συναγαγὼν πάντας τοὺς ἐν τέλει στρατιωτικούς τε καὶ πολιτικοὺς καὶ ἔχων ἐνώπιον μὲν αὐτοῦ τοὺς Ἕλληνας, ἐκ δεξιῶν δὲ τοὺς Ἐνετοὺς καὶ ἐξ ἀριστερῶν τοὺς Γενουαίους, ἐλάλησε πρῶτον πρὸς τοὺς πρώτους. Ὑπέμνησεν ὅτι μάχονται ὑπὲρ τεσσάρων τῶν μεγίστων τοῦ κόσμου τούτου ἀγαθῶν, τῆς πίστεως, τῆς πατρίδος, τοῦ βασιλέως ὡς χριστοῦ Κυρίου, τῶν συγγενῶν καὶ φίλων. Λοιπὸν, ἀδελφοὶ, προσέθηκεν, ἐὰν

ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου ἐξ αὐτῶν ὀφείλωμεν νὰ ἀγωνισθῶμεν μέχρι θανάτου, πολλῷ μᾶλλον ὑπὲρ πάντων ὁμοῦ. Ὡμολόγησεν ὅτι ὁ κίνδυνος εἶναι μέγας, ἀλλὰ δὲν ἀπήλπισεν αὐτοὺς καὶ ἐξηγήσας τοὺς λόγους δι' οὓς ὑπελάμβανε τὴν νίκην πιθανήν, προέτρεψε τοὺς στρατιώτας νὰ ἐπιτύχωσιν αὐτὴν πολεμοῦντες ἐπαξίως μὲν τῆς καταγωγῆς ὡς ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, ἐπαξίως δὲ τοῦ ἄθλου ὑπὲρ οὗ ἐτελεῖτο ὁ ἀγών, τῆς πόλεως ἐκείνης ἣν ἀπεκάλεσι βοηθὸν καὶ σκέπην τῆς πατρίδος, καταφύγιον τῶν χριστιανῶν, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ καύχημα πᾶσι τοῖς οὖσιν ὑπὸ τὴν τοῦ ἡλίου ἀνατολήν. Στραφεὶς δὲ τότε ἔνθεν μὲν πρὸς τοὺς ἐν δεξιᾷ Ἐνετούς, ἔνθεν δὲ πρὸς τοὺς Γενουαίους ἐν ἀριστερᾷ, ἐπήνεσε τὴν ἀνδρείαν ἣν ἑκάτεροι ἐπεδείξαντο εἰς μυρίας πρὸς τοὺς Ἀγαρηνοὺς συμπλοκὰς καὶ προέτρεψεν ἀμφοτέρους ἀλληλοδιαδόχως νὰ ἀγωνισθῶσιν αὖθις ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ ὡς ὁμόπιστοι καὶ ἀδελφοί. Μεθ' ὃ ἀποτείνων τὸν λόγον πρὸς πάντας, καιρὸς δὲν εἶναι, ἀνεφώνησε, νὰ εἴπω πλείονα πρὸς ὑμᾶς· εἰς τὰς χεῖρας ὑμῶν ἀνατίθημι τὸ τεταπεινωμένον ἡμῶν σκῆπτρον, ἵνα διασώσετε αὐτό. Τοῦτο μόνον προσέτι παρακαλῶ καὶ δέομαι τῆς ὑμετέρας ἀγάπης· τηρήσατε τὴν πρέπουσαν ὑποταγὴν εἰς τοὺς στρατηγούς, τοὺς δημάρχους, τοὺς ἑκατοντάρχας, διότι ἐὰν οὕτω πράξετε ἐλπίζω εἰς τὸν Θεὸν νὰ λυτρωθῶμεν τοῦ παρόντος κινδύνου· εἰς δὲ τοὺς μέλλοντας νὰ πέσωσιν ἐν οὐρανοῖς μὲν ἀπόκειται ἀδαμάντινος στέφανος, ἐν τῷ κόσμῳ δὲ τούτῳ μνήμη αἰώνιος. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ περιεστῶτες ἀνεβόησαν «ἀποθάνωμεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.» Τότε ἐπορεύθη ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν, πρὸς τὸν μέγαν ἐκεῖνον τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ναὸν ὃν δὲν ἐπέπρωτο πλέον νὰ ἴδῃ, καὶ προσευξάμενος μετέλαβε τῶν ἀχράντων καὶ θείων μυστηρίων. Ἔπειτα ὑπῆγε νὰ ἀποχαιρετίσῃ τὰ ἀνάκτορα ἐν οἷς τοσοῦτοι ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας ἐτελέσθησαν θρίαμβοι, νῦν δὲ συνέβη σκηνὴ ὄντως κατανυκτική. Ὁ βασιλεὺς σταθεὶς ὀλίγον ᾐτήσατο συγχώρησιν παρὰ πάντων τῶν γηραιῶν αὐτοῦ λειτουργῶν καὶ ὑπηρετῶν, δακρυρροῶν παρὰ δακρυρροούντων. Καὶ ἀπὸ ξύλου ἢ ἐκ πέτρας ἐὰν ἦτο ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Φραντζῆς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ θρηνήσῃ. Τελευταῖον περὶ τὸ μεσονύκτιον ἀπῆλθον ἅπαντες εἰς τὴν ὡρισμένην τάξιν ἵνα ἀναπαυθῶσιν ἐπὶ μικρόν. Μόνος ὁ βασιλεὺς ἐν συνοδίᾳ τοῦ πιστοῦ Φραντζῆ ἐπεχείρησε νὰ ἐπιθεωρήσῃ πάλιν τὰ τείχη καὶ τοὺς πύρ-

γους, ἵνα πεισθῇ ὅτι τὰ πάντα ἔχουσιν ὅσον οἱόν τε καλῶς καὶ ὅτι οἱ φύλακες γρηγοροῦσι.

Μόλις ὅμως ἔφθασαν εἰς τοὺς Καλιγαρίους, ἤτοι εἰς τὸ τμῆμα τοῦ μηχανικοῦ Ἰωάννου Γρὰντ, καὶ ἤρχισαν νὰ δίδωσι σημεῖα ζωῆς τό τε ὀσμανικὸν στρατόπεδον καὶ ὁ ὀσμανικὸς στόλος, μικρὸν δὲ μετὰ τὴν 2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὥραν ἐξερράγη διὰ μιᾶς ἡ ἔφοδος ἄνευ σημείου τινός, ὅπως καὶ προηγουμένως ἐγίνετο. Ἡ ἔφοδος ἐφάνη ἐνεργουμένη καὶ ἀπὸ τὰς τρεῖς τοῦ τριγώνου τῆς πόλεως πλευράς· καὶ τοῦτο ἵνα περισπάσῃ ἁπανταχόθεν τὰς δυνάμεις τῶν πολιορκουμένων. Πράγματι ὅμως διευθύνθη ἰδίως κατὰ τῶν χερσαίων τειχῶν. Ὁ στόλος τοῦ Βεσίκτασι παρετάχθη μὲν κατὰ τὰ προδιατεταγμένα παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Κερατίου καὶ τὸ παρὰ τῇ Προποντίδι τεῖχος, ἀλλὰ διετέλεσεν ἀπειλῶν μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμενος. Ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου ἡ ἔφοδος περιωρίσθη εἰς τὸ βορειότερον τοῦ τριγώνου τμῆμα, περὶ τὸ καλούμενον Κυνήγιον. Τὸ δὲ πλεῖστον μέρος τοῦ παρὰ τὸν κόλπον τείχους καὶ ἰδίως τὸ ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Φαναρίου μέχρι τῆς ἀλύσεως ἔμεινεν ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἀπρόσβλητον ἕνεκα τῶν περὶ αὐτὸ χριστιανικῶν πλοίων, πρὸς ἃ ἡ ἐν τῷ λιμένι διαβιβασθεῖσα ὀσμανικὴ μοῖρα οὐδέποτε, καὶ, καθ' ὅλας τὰς εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν, οὐδὲ κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίστασιν, ἐπεχείρησε νὰ ἀγωνισθῇ. Ὁ Ζαγανὸς πασᾶς ἐπιθεὶς τὰ πυροβόλα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γεφύρας ἥτις κατεσκευάσθη μεταξὺ Χάσκιοϊ καὶ Κυνηγίου, καὶ πυκνώσας ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πυροβόλων τούτων τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ μοῖραν, ἐπετέθη ἐκεῖθεν κατὰ τοῦ βορειοτέρου μόνον τούτου τμήματος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὅμως γενναίως ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου Ἰσιδώρου καὶ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ. Ἡ δὲ ἀληθὴς ἔφοδος ἐγένετο, ὡς προείπομεν, ἐπὶ τὰ χερσαῖα τείχη, καὶ ἐνταῦθα πάλιν ἰδίως ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ μέχρι τοῦ Ἑβδόμου καὶ κυριώτατα κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ. Κατέναντι τοῦ κρισίμου τούτου σημείου παρέταξεν ὁ σουλτάνος ἀλλεπάλληλα τρία σώματα, ὧν τὸ μὲν συνέκειτο ἐκ νεοσυλλέκτων καὶ ἄλλων ἥκιστα χρησίμων ἀνδρῶν, τὸ δεύτερον ἐξ ἀτάκτων, τὸ δὲ τρίτον, ἐν ᾧ ἐτάσσετο καὶ αὐτὸς, ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν γενιτσάρων καὶ τῆς ἄλλης κρατίστης στρατιᾶς. Καὶ ἐξέπεμψε κατ' ἀρχὰς τὸ πρῶτον τῶν σωμάτων τούτων ἐπὶ τῷ προδήλῳ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξαντλήσῃ τὰς δυνάμεις τῶν πολιουρκουμένων, ἀδιαφορῶν περὶ τῆς τύχης τοῦ συρφε-

τοῦ ἐκείνου. Τί ἀπήντησαν ἐμπρός των οὗτοι, δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν ἀκριβῶς. Ἡ τάφρος εἶχε βεβαίως, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, πληρωθῆ κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα ἡμέρας, διότι μανθάνομεν ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπετέθησαν κλίμακες ἐπὶ τὰ τείχη, ὁ δὲ Δούκας λέγει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἀναγκασθῆ πρὸ ὀλίγου νὰ κατασκευάσῃ ἄλλην τάφρον. Ἀλλὰ ποῦ; Βεβαίως ὄχι μεταξὺ τοῦ ἔξω τείχους καὶ τῆς παλαιᾶς τάφρου, διότι ἐκεῖ οἱ ἐργάται ἤθελον εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰς τῶν πολεμίων βολάς. Καθ' ὅλας λοιπὸν τὰς πιθανότητας ἡ νέα τάφρος ὠρύχθη εἰς τὰ ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ ἔξω τείχους παραχθέντα χάσματα, ὅπου οἱ ὀρύσσοντες διὰ τῆς προστασίας τῶν σωζομένων ἔτι ἔνθεν καὶ ἔνθεν τμημάτων καὶ πύργων τοῦ τείχους τούτου καὶ προσέτι τοῦ ἀκεραίου κατὰ τὸ πλεῖστον ἐσωτέρου τείχους, ἠδύναντο μέχρι τινὸς νὰ ἐργασθῶσιν. Ὅτι δὲ τὸ ἔξω τεῖχος δὲν εἶχεν ἐντελῶς κατεδαφισθῆ, ἀλλ' ἵστατο κατὰ μέγα μέρος ὄρθιον, διορθωθὲν εἰς τὰ καταπεσόντα ἄκρα διὰ σταυρωμάτων μεγάλων δοκῶν, καὶ φακέλων κλημάτων καὶ ἄλλων ὑλῶν, καὶ ἀμφορέων μεστῶν γῆς, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐπὶ ἱκανὰς ὥρας ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ 3000 ἀνδρῶν ἐμάχοντο ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο τειχῶν περιβόλῳ, ὅπερ ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον ἐὰν τὸ ἔξω τεῖχος εἶχεν ἐντελῶς ἐκλίπει. Καθόσον λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματίσωμεν ἔννοιάν τινα ἐκ τῶν σωζομένων ἀτελῶν καὶ ἀσαφῶν εἰδήσεων περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων περὶ τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ καθ' ἣν στιγμὴν ἤρξατο ἡ ἔφοδος, οἱ κατὰ πρῶτον ἐφορμήσαντες ἀφοῦ ἐδεκατεύθησαν πόρρωθεν ὑπὸ τῶν πετροβόλων, τῶν τουφάκων, τῶν βελῶν, τῶν σφενδονῶν καὶ τοῦ ὑγροῦ πυρός, ἐπλησίασαν· καὶ τὴν μὲν ἀρχαίαν τάφρον εὐχερῶς διεπέρασαν, προσέκοψαν δὲ εἰς τὸ ἔξω τεῖχος καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἠγωνίσθησαν νὰ προσαρτήσωσι τὰς κλίμακας. Ἀλλ' αἱ κλίμακες κατεκρημνίσθησαν· οἱ δ' ἐπιτεθέντες ἀφοῦ ἐδεκατεύθησαν καὶ ἐγγύθεν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν βασιλέα καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν μαχητῶν, ὅπως πρότερον πόρρωθεν, ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ τραπῶσι· φεύγοντες ὅμως ἀπήντησαν τὸ δεύτερον ἐπιθετικὸν σῶμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου καὶ μετὰ τοῦ ὁποίου παρεσύρθησαν πάλιν τὰ λείψανα αὐτῶν πρὸς τὰ πρόσω. Καὶ ἐν τούτοις ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν πόλιν οἱ κώδωνες οἱ ἀναγγέλλοντες τὸν κίνδυνον· καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν κατοίκων συνέρρευσαν εἰς τοὺς ναοὺς ἐπικαλούμενοι τὴν ἐξ ὕψους βοήθειαν, οὐκ ὀλίγοι ὅμως ἔδραμον εἰς τὰ τείχη κομίζοντες μέχρι τῶν ἐπάλξεων λίθους οὓς ἐσφενδόνιζον

ἐκεῖθεν κατὰ τῶν πολεμίων. Ἡ δευτέρα ἔφοδος δὲν ἀπέβη εὐτυχεστέρα τῆς πρώτης, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ παρειςπεσόντες εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς φυγάδες, οὐ μικρὰν ἐνέβαλον εἰς τοὺς ἐπερχομένους σύγχυσιν. Οἱ ἄτακτοι ὅσῳ ῥωμαλεώτεροι, ὅσῳ μᾶλλον ἠσκημένοι, ὅσῳ πεισματωδέστεροι καὶ ἂν ἐδείχθησαν τοῦ προεπιτεθέντος ὄχλου, θερισθέντες ὅμως καθὼς καὶ ἐκεῖνοι πόρρωθεν καὶ ἐγγύθεν καὶ ἀδιαλείπτως ἀπὸ τοῦ ἔξω τείχους κατακρημνιζόμενοι, ἔκλινον ὡςαύτως, εἰ καὶ μετὰ μακρότερόν τινα ἀγῶνα. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ταύτην τροπὴν οὐ μικρὸν συνετέλεσεν, ὡς φαίνεται, καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ σουλτάνος ἀγανακτήσας διότι τὰ τείχη τοσοῦτον ἔτι ἰσχυρῶς ἀντετάσσοντο, διέταξε τὸ πυροβολικὸν νὰ ἐκσφενδονίσῃ αὖθις ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐφόδου τὰς σφαίρας αὐτοῦ, ἐξ οὗ οὐκ ὀλίγος ἐγένετο φόνος καὶ παρὰ τοῖς ἐπιτιθεμένοις. Τότε ἐφώρμησεν αὐτὸς ὁ Μωάμεθ μετὰ τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν ἄλλων λογάδων τοῦ στρατοῦ ἀνδρῶν. «Δὲν ἦσαν πλέον ἄνθρωποι αὐτοί, ἀλλὰ λέοντες,» ἀνακράζει ὁ Βάρβαρος. Ἀλλ' ὅσῳ κεκμηκότες καὶ ἂν διετέλουν ἐκ τοῦ παρατεινομένου ἀγῶνος οἱ τῆς πόλεως πρόμαχοι, ὑπέστησαν ἀπτοήτως πάλιν τὴν τρίτην ταύτην καὶ φοβερωτάτην καταιγίδα. Ὁ φόνος περὶ τὰ τείχη ἐγένετο τοσοῦτος, ὥστε ὁ αὐτόπτης ἐκεῖνος μάρτυς βεβαιοῖ ἐπανειλημμένως ὅτι 20, 40, 80 καμήλων φορτία ἤθελον εἶναι ἀναγκαῖα, ἵνα παραμερίσωσι τοὺς νεκρούς. Οἱ τζαουσάδες ἢ ῥαβδοῦχοι τῆς αὐλῆς δὲν ἔπαυον διὰ τῶν σιδηρῶν αὐτῶν ῥάβδων καὶ διὰ βουνεύρων, ἐξωθοῦντες πρὸς τὰ πρόσω τοὺς κλίνοντας τὰ νῶτα, καὶ ὁ σουλτάνος αὐτὸς, ὅστις παρηκολούθει ἐγγύθεν τὴν τελευταίαν ἔφοδον ἐλαύνων τὰ τάγματα πρὸς τὰ τείχη καὶ ὁτὲ μὲν θωπεύων, ὁτὲ δὲ ἀπειλῶν, δὲν ἐδίσταζεν, ὡς λέγουσιν, ἐκ διαλειμμάτων νὰ μεταβάλῃ τὰς ἀπειλὰς εἰς ἔργον διὰ τοῦ χρυσοῦ αὐτοῦ ῥοπάλου. Οἱ ἀντίπαλοι οὐ μόνον διὰ τῶν κλιμάκων ἀνέβαινον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων ὁ εἷς τοῦ ἑτέρου, ἵνα φθάσωσιν εἰς τὴν ἄκραν τοῦ τείχους· δεινὸς δὲ ἐντεῦθεν περί τε τὰς ἀνόδους καὶ εἰς τὰς εἰςόδους διεξήγετο ἐκ τοῦ συστάδην ἀγὼν μετὰ ξιφῶν ἐσπασμένων καὶ βοῆς φοβερᾶς, καὶ φόνος πολὺς ἐγίνετο ἑκατέρωθεν, ὥστε οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἀπαυδήσαντες εἶχον ἀρχίσει νὰ κλίνωσιν, ὅτε ὁ Νικηφόρος Παλαιολόγος καὶ ὁ Δημήτριος Καντακουζηνὸς ἐπιδραμόντες μετὰ τῆς ἐπιφυλακῆς, ἔτρεψαν τοὺς πολεμίους, καὶ ἐκ τῶν τειχῶν καὶ κλιμάκων κακῶς ἀπεκρήμνισαν.

Εἶχε δὲ ἤδη ἐξημερώσει ἡ 29 καὶ ἐκυμάτιζεν εἰσέτι ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ ἡ ἀετοφόρος τοῦ κράτους σημαία, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνέκραζεν ἀγαλλόμενος· «Συστρατιῶται καὶ ἀδελφοί, ἡμῶν ἐστιν ἡ νίκη, ὁ Θεὸς ὁ ὑπὲρ ἡμῶν πολεμεῖ,» ὅτε ἔτι λέγοντος αὐτοῦ ταῦτα, αἴφνης ἐτραυματίσθη ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς διὰ βέλους, κατ' ἄλλους μὲν εἰς τὸν βραχίονα, κατ' ἄλλους δὲ εἰς τὸν πόδα, κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον εἰς τὸ στέρνον, καὶ ἀπῆλθεν ἵνα δέσῃ τὴν πληγήν. Περὶ τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐξηνέχθησαν κρίσεις ἄδικοι ἐπὶ 400 ἤδη καὶ ἐπέκεινα ἔτη. Τὰ πάθη τῶν Ἑνετῶν κατὰ τῶν Γενουαίων, καὶ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν ξένων, ὠφελούμενα ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης καὶ συμμαχήσαντα παρέστησαν τὸν πρωταγωνισμὸν ἐκεῖνον τοῦ προκειμένου μεγάλου δράματος ὡς καταλιπόντα τὴν τάξιν ἄνευ ἀνάγκης, ὡς ἄνανδρον, ὡς προδότην, ὡς παραίτιον τῆς ἁλώσεως, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν συγχρόνων διαστροφὴ τῆς ἀληθείας, διαιωνισθεῖσα μέχρι τῆς σήμερον, παρέπεισε πολλοὺς τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν εἰς τὸ νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν τοιαύτην ἀδικίαν. Ὁ Βάρβαρος, ὅστις οὐδὲ μνημονεύει τῆς πληγῆς αὐτοῦ, λέγει, ὅτι λειποτακτήσας καὶ διαδοὺς τὴν ψευδῆ εἴδησιν τῆς τῶν Τούρκων ἐντὸς τῆς πόλεως ἐπιδρομῆς, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἅλωσιν· καὶ αὐτὸς ὁ Δολφῖνος, εἰ καὶ μετριώτερον ἀποφαινόμενος, βεβαιοῖ, ὅτι ἡ πληγὴ δὲν ἦτο θανάσιμος, ὀνομάζει τὴν ὑποχώρησιν αὐτοῦ φυγὴν καὶ ἀξιοῖ ὅτι ἔδειξε τὴν στιγμὴν ταύτην δειλίαν ὅλως ἀλλοτρίαν τῆς προτέρας γενναιότητος. Τοιαῦτά τινα ἱστορεῖ καὶ ὁ Φραντζῆς, παρενείρων πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ἡ πληγὴ αὕτη ἦτο «ὀλίγον τι·» κατὰ δὲ τὸν σχολαστικὸν ὁπωσοῦν Χαλκοκονδύλην, ὁ Ἰουστινιανός, ἐνῷ ἀπήρχετο διὰ τῆς πόλεως εἰς Γαλατᾶν, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀγωνιῶντος βασιλέως εἴ ποι πορεύοιτο, ἀπεκρίθη, «ὡς ταύτῃ Θεὸς ὑφηγεῖται τοῖς Τούρκοις.» Μόνος ὁ Δούκας τοῦ ὁποίου γνωσταὶ εἶναι αἱ πρὸς τοὺς Γενουαίους συμπάθειαι ἀποφαίνεται, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς «οὐκ ἠδύνατο ὑπὸ τῆς πληγῆς ἠρεμεῖν» καὶ ὅτι προτρέψας τὸν βασιλέα νὰ ἐξακολουθήσῃ θαρρούντως ἀνθιστάμενος, ὑπέσχετο νὰ ἐπιστρέψῃ τάχιστα ἅμα περιποιηθεὶς ὀλίγον τὸ τραῦμα αὐτοῦ· διότι δὲν τολμῶμεν σχεδὸν νὰ παραθέσωμεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κριτοβούλου καθ' ὃν ἡ πληγὴ ἐγένετο *καιρία*, ὁ δὲ τραυματισθεὶς *ἔπεσε καὶ ἀπεκομίσθη εἰς τὴν ἰδίαν σκηνὴν κακῶς ἔχων*. Τὸ βέβαιον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι ἡ πληγὴ ὑπῆρξεν ἂν ὄχι ἄλλο σπουδαία, διότι μετά τινας ἡμέρας ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπέθανεν ἐξ αὐτῆς εἰς

Χίον, ὅπου ἀπέπλευσεν ἐκ τοῦ Γαλατᾶ, ἅμα γενομένης τῆς ἁλώσεως· καὶ οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ τορνεύῃ φράσεις κατὰ Χαλκοκονδύλην. Ὁ Φραντζῆς ὅστις πικρότατα κατέκρινεν αὐτὸν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην παρατηρεῖ ὅμως ὅτι πολλὰ εἰπόντος τοῦ βασιλέως, *οὐδὲν ἀπεκρίνατο*. Πῶς δὲ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι διέδωκε τὴν ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου ἀναφερομένην εἴδησιν περὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἰς τὴν πόλιν, ἐνῷ καθ' ἣν στιγμὴν ἐτραυματίσθη, οἱ πολέμιοι ὄχι μόνον δὲν εἶχον ἔτι εἰσβάλει εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ εἶχον ἀπεναντίας λαμπρῶς ἀποκρουσθῆ; Ἵνα ἀποδώσωμεν αὐτῷ τοιοῦτο ψεῦδος ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἐπὶ δύο περίπου μῆνας ἔπραξεν ὅσα οὐδεὶς ἄλλος ὑπὲρ τῆς τιμῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ σωτηρίας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὃν εἰς μάτην ἠγωνίσθη ὁ Μωάμεθ Β' νὰ δελεάσῃ, μετεβλήθη αἴφνης καὶ χωρὶς λόγου εἰς αἴσχιστον προδότην. Ἴσως τὸ πολὺ ἠδύνατο, καίτοι ὑπὸ τῆς πληγῆς αὐτοῦ βασανιζόμενος, νὰ ἐγκαρτερήσῃ εἰς τὴν τάξιν αὐτοῦ, ἵνα μετὰ μίαν ἢ δύο ὥρας συναποθάνῃ ἐν αὐτῇ μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου· ἴσως· ἀλλὰ μεταξὺ θυσίας ὑπὲρ ἄνθρωπον καὶ δειλίας ἢ προδοσίας, τὸ χάσμα εἶναι μέγα. Καὶ ἔπειτα δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ὑποχώρησις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπήγαγε τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ὑποχώρησις αὕτη ἐπροξένησε μὲν ἀκαριαίαν ἀθυμίαν καὶ σύγχυσιν παρὰ τοῖς ἡμετέροις, ἡ ἅλωσις ὅμως συνέβη ἐξ ἄλλης ὅλως διόλου αἰτίας. Οἱ ὁσμανίδαι, νοήσαντες τὴν ταραχὴν τῆς φρουρᾶς, ἐπανέλαβον πεισματωδέστερον τὴν ἔφοδον. Εἷς τῶν γενιτσάρων ὀνόματι Χασὰν, ἀνὴρ γιγαντώδης, κρατῶν ὑπὲρ κεφαλῆς τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ τὸν θυρεὸν καὶ σπασάμενος τῇ δεξιᾷ τὸ ξίφος ὥρμησεν ἐπὶ τὸ τεῖχος· εἵποντο δὲ αὐτῷ ἕτεροι περὶ τοὺς 30. Καὶ 18 μὲν ἀπεκρημνίσθησαν ἀμέσως· ὁ δὲ Χασὰν κατώρθωσε νὰ ἀναβῇ καὶ κατόπιν αὐτοῦ ἐπῆλθον πολλοὶ ἄλλοι, ὥστε φονικὴ ἐγένετο αὖθις ἐπὶ τῶν τειχῶν συμπλοκὴ, ἀλλὰ καταβληθέντος ἐπὶ τέλους τοῦ Χασὰν καὶ πολλῶν πεσόντων, ἠναγκάσθησαν οἱ λοιποὶ νὰ ἐνδώσωσιν. Ὅθεν ἡ ἔφοδος ἡ γενομένη μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπεκρούσθη ὅπως καὶ αἱ προηγούμεναι.

Ἡ ἐπίθεσις ὅμως ἐγίνετο, καθ' ἃ προείπομεν, κυρίως μὲν κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ, συγχρόνως δὲ καὶ καθ' ὅλου τοῦ περιβόλου τοῦ μεταξὺ τῆς πύλης ταύτης καὶ τοῦ Ἑβδόμου. Καὶ ἐπὶ πολλὰς μὲν ὥ-

ρας οὐδὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατώρθωσάν τι οἱ πολέμιοι, αἴφνης δὲ ἀπροσδόκητόν τι περιστατικὸν εἰσήγαγεν αὐτοὺς τελευταῖον ἐντὸς τῆς πόλεως. Εἰς τὸ κατώτερον τῶν βασιλείων τοῦ Ἑβδόμου τμῆμα ὑπῆρχε πυλὶς ὑπόγειος πρὸ πολλῶν χρόνων ἀσφαλῶς πεφραγμένη. Ἡ πυλὶς αὕτη εἶχεν ἀνοιχθῆ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, ἵνα διευκολυνθῶσιν αἱ ἐκεῖθεν ἔξοδοι τῆς φρουρᾶς κατὰ τῶν πολεμίων· καὶ ἐπειδὴ ἦτο μικρὰ καὶ ἀφανής, εἶχον λησμονήσει νὰ τὴν φράξωσιν αὖθις κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς ἐφόδου. Ταύτην λοιπὸν τὴν πυλίδα ἀνακαλύψαντες κατὰ τύχην τινὲς τῶν ὁσμανιδῶν τῶν περὶ τὸ Ἑβδομον μαχομένων, παρεισῆλθον δι' αὐτῆς εἰς τὴν πόλιν κατ' ἀρχὰς περὶ τοὺς πεντήκοντα, ἔπειτα ἀμέσως πλειότεροι, ἄλλοι δὲ πάλιν ὑπὸ τῶν προσελθόντων βοηθούμενοι ἀνέβησαν διὰ τῶν τειχῶν, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου πολυάριθμοι γενόμενοι ἐτράπησαν δεξιᾷ πρὸς τὰς πύλας Μυριάνδρου (Ἀδριανουπόλεως), Χαρσίαν, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ κατὰ νῶτον τοῦ βασιλέως, ἐνῷ ὁ σουλτάνος πληροφορηθεὶς τὰ γενόμενα, ἐπετίθετο σφοδρότερον κατὰ μέτωπον. Στιγμὴ φοβερά! Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐπὶ τέσσαρας ἤδη ὥρας εἶχεν ἀποκρούσει τέσσαρας μεγάλας ἐφόδους καὶ ἤλπιζεν ὅτι ἐπὶ τέλους θέλει κατισχύσει τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Μωάμεθ Β', εἶδεν ἀπροσδοκήτως τοὺς πολεμίους εἰσβαλόντας ἐντὸς τῶν τειχῶν καὶ ἑαυτὸν πανταχόθεν περικυκλωθέντα. Τότε ἀπηλπίσθη· καὶ κεντήσας τὸν ἵππον ὥρμησεν εἰς τὸ πυκνότερον τῶν ἀντιπάλων στῖφος ἀγωνιζόμενος ὡς ὁ ἔσχατος τῶν στρατιωτῶν· «καὶ τὸ αἷμα ποταμηδὸν ἐκ τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἔρρεε,» λέγει ὁ Φραντζῆς. Περὶ αὐτὸν δὲ ἐμάχοντο οὐδὲν ἧττον ἀπεγνωκότες ὁ Φραγκῖσκος ὁ Τολητινὸς, ὁ Θεόφιλος Παλαιολόγος, ἕτεροι Παλαιολόγοι οἱ ἐπικαλούμενοι Μετοχιταῖοι, πατὴρ καὶ παῖδες, ὁ Καντακουζηνὸς, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαλμάτης, ἀναχαιτίζοντες μὲν τοὺς ὄπισθεν ἐπελθόντας, ἀποκρημνίζοντες δὲ τοὺς ἐπὶ τὰ τείχη ἀναβαίνοντας. Καὶ ὁ αὐτὸς ἀγὼν ἐτελεῖτο περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην καὶ περὶ τὴν Μυριάνδρον. Ὁ γηραιὸς τῆς Χαρσίας φρούραρχος, ὁ Θεόδωρος Καρυστινὸς δὲν ἀναφέρεται· ἀλλ' οἱ ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, οἱ περὶ τὴν Μυριάνδρυν τεταγμένοι, φημίζονται ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτῶν ὑπό τε τοῦ Φραντζῆ καὶ τοῦ Ζορζῆ Δολφίνου. Τελευταῖον ὅμως ἠναγκάσθησαν πάντες νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὸν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν κορυφούμενον χείμαρρον. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν εἶχον πέσει· ὁ Θεόφιλος Παλαιολόγος, ὅλοι οἱ Μετοχιταῖοι, ὁ Καντακουζηνὸς, ὁ Ἰωάννης Δαλμάτης καὶ σὺν αὐτοῖς 800 λογάδες ἄνδρες

Ἕλληνές τε καὶ Λατῖνοι. Οἱ δὲ λοιποὶ συμπαρεσύρθησαν μετὰ τοῦ σμήνους τῶν πανταχόθεν ἐπιδραμόντων. Τὴν στιγμὴν ταύτην ὁ βασιλεὺς ἀνέκραξε κατὰ Δούκαν, «δὲν ὑπάρχει χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλήν μου;» Κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον· «ἡ πόλις ἁλίσκεται, καὶ ἐγὼ ζῶ ἔτι;» Μόλις δ' ἐπρόφερε τὰς λέξεις ταύτας καὶ εἷς τῶν Τούρκων ἐπλήγωσεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδωκεν ἀμέσως τὴν πληγήν, ἀλλ' ἕτερος ἐκ τῶν ὄπισθεν, ἐπήνεγκε κατ' αὐτοῦ τραῦμα καίριον· ὥστε ὁ βασιλεὺς ἔπεσεν, ὅπως καὶ ἡ πόλις· οὐχὶ ὅτε κατὰ μέτωπον προσεβλήθη, ἀλλὰ κατὰ νῶτον βληθείς, ἔπεσεν ἐν ᾗ ἐξ ἀρχῆς ἔλαβε τάξει καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ κατὰ γῆς κείμενος μεταξὺ μυρίων ἄλλων νεκρῶν, διότι, καίτοι φορῶν τὰ ἐρυθρὰ πέδιλα ἐν οἷς ἦσαν κεντημένοι χρυσοῖ ἀετοί, δὲν παρετηρήθη τίς ἦτο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες ἔσπευδον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς πόλεως ἐπὶ ἁρπαγῇ καὶ λείᾳ.

Τῳόντι ἅπασα ἡ πόλις ἦτο ἤδη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων· διότι μῦθος εἶναι τὸ παρὰ τοῦ Δ. Καντεμίρου, ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι, ῥηθὲν ὅτι τὸ ἥμισυ καὶ μάλιστα τὸ ἀξιολογώτερον τῆς πόλεως ἥμισυ δὲν παρεδόθη εἰμὴ διὰ συνθήκης· μῦθος ἐπαναληφθεὶς καὶ ὑπό τινων ἐκ τῶν ἡμετέρων, ὡς ἐξάγεται ἐκ μιᾶς τῶν σημειώσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Σεργίου Μακραίου. Κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν ὅλων τῶν συγχρόνων, Ἑλλήνων, Φράγκων καὶ Τούρκων, ἡ πόλις ἅπασα ἐκυριεύθη, ἄνευ συνθήκης οὐδεμιᾶς. Ὅλοι σχεδὸν οἱ πρόμαχοι τῶν λοιπῶν τοῦ περιβόλου τμημάτων, ἅμα μαθόντες τὴν ἐκπόρθησιν τῶν πυλῶν τοῦ Ῥωμανοῦ, τῆς Χαρσίας καὶ τοῦ Μυριάνδρου, καὶ νοήσαντες ὅτι θέλουσι κυκλωθῆ, ὑπενέδωκαν ζητήσαντες ἕκαστος ὅπως ἠδύνατο τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ· ὅλοι σχεδὸν, καὶ αὐτὸς ὁ Λουκᾶς ὁ Νοταρᾶς, ὅστις μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης τοσοῦτον γενναίως εἶχεν ἀποκρούσει τὰς προσβολὰς τοῦ Ζαγανὸς πασᾶ ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου. Πανταχοῦ αἱ αὐτοκρατορικαὶ σημαῖαι κατερρίφθησαν καὶ ἀνεστηλώθη ἀντ' αὐτῶν ἡ ἡμισέληνος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ πληρώματα τοῦ περὶ τὰ τείχη τῆς Προποντίδος στόλου, τὰ ὁποῖα κατ' οὐδὲν εἰς τὴν ἅλωσιν συνετέλεσαν, καταλιπόντα τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰσώρμησαν ὡσαύτως ἐπὶ τὰς πύλας τοῦ μέρους ἐκείνου, ἡ πόλις κατεκλύσθη οὕτω πανταχόθεν ὑπὸ ἀγρίου καὶ ἀναριθμήτου πλήθους· οὐδὲ συνέρρευσαν στρατιῶται μόνον καὶ ναῦται ἀλλὰ καὶ ἱερωμένοι, καὶ

ὑπηρέται, «καὶ αὐτοὶ οἱ βόσκοντες τὰς ἡμιόνους, καὶ οἱ μάγειροι πάντες.» Καὶ ἤρχισεν οὕτω ἡ τριήμερος λεηλασία ἡ ἐπαγγελθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' πρὸ τῆς ἐφόδου. Ἡ σφαγὴ σχετικῶς δὲν ἐγένετο μεγάλη. Κατ' ἀρχὰς ἐφονεύοντο πάντες ἀδιακρίτως, ἀνθιστάμενοι καὶ φεύγοντες, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἡ πλεονεξία κατίσχυσε τῆς ἐκδικήσεως καὶ οἱ νικηταὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν νικηθέντων, ἵνα χρηματολογήσωσιν ἐκ τῆς πωλήσεως αὐτῶν. Ὁ Δούκας λέγει ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐθανατώθησαν ἄνδρες μαχηταὶ περὶ τοὺς δισχιλίους· καὶ ὁ Κριτόβουλος ἀξιοῖ ὅτι παρ' ὅλον τὸν πόλεμον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἁλώσει ἀπέθανον ἰθαγενεῖς καὶ ξένοι σύμπαντες ἄνδρες, καὶ γυναῖκες, καὶ παῖδες ἐγγὺς που τετρακισχίλιοι. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς φοβερᾶς συγχύσεως καὶ ταραχῆς, ἥτις ἐπεκράτησε κατὰ τὰς ἀπαισίας ἐκείνας ὥρας, οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιζησάντων ἀρχηγῶν τοῦ στρατοῦ ἠδυνήθησαν νὰ σωθῶσιν, ἰδίως οἱ ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, ὁ λιμενάρχης Ἀλοΐσιος Διέδος, ὁ Ἱερώνυμος Μοροζίνης, ὁ Γαβριὴλ Τρεβιζάνος καὶ ἕτεροι οὐκ ὀλίγοι, πάντες ξένοι, διότι ἐκτὸς τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ, ἅπαντες οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἀρχηγοὶ ἔπεσον. Αὐτὰ τὰ παρὰ τὴν ἄλυσιν τεταγμένα πλοῖα κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν· ἐὰν δὲ διαρκούσης τῆς πολιορκίας δὲν ἤθελον ἀφοπλισθῇ τινὲς τῶν ἐν τῷ λιμένι νηῶν, ἵνα τὰ πληρώματα αὐτῶν χρησιμεύσωσιν εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἐπάλξεις, ἤθελον καὶ ταῦτα δυνηθῇ νὰ ἀποδράσωσι, διότι, καθ' ἃ πρὸ μικροῦ εἴπομεν, τὰ πληρώματα τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου τοῦ σταθμεύοντος παρὰ τὸ ἐπὶ τῇ Προποντίδι τεῖχος εἶχον ἀπέλθει πρὸς λεηλασίαν, ὥστε τὰ κενὰ αὐτοῦ σκάφη ἦσαν καταδεδικασμένα νὰ θεωρῶσιν ἀπρακτοῦντα τοὺς ἀπερχομένους. Οἱ ἐπισημότεροι τῶν αἰχμαλωτευθέντων ἦσαν ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος, ὅστις μεταμφιεσθεὶς ἐπωλήθη ὡς κοινὸς δοῦλος εἰς Γαλατᾶν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ βραδύτερον· ὁ Ἐνετὸς πρόξενος Ἱερώνυμος Μινότος, ὁ Ἱσπανὸς πρόξενος Πέτρος Ἰουλιανός· ὁ ἱστορικὸς Φραντζῆς, ὅστις ἐξηγοράσθη ἔπειτα καὶ περιεσώθη εἰς Πελοπόννησον, ἀφοῦ εἶδεν ὅμως τὰς καλλίστας αὐτοῦ θυγατέρας εἰσαχθείσας εἰς τὸ χαρέμιον τοῦ σουλτάνου· τελευταῖον ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς, ὅστις συνελήφθη μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ μετὰ μικράν τινα ἀντίστασιν καὶ ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἐν αὐτῷ φυλαττόμενος ἐκ διαταγῆς τοῦ σουλτάνου. Ἀπέθανε δὲ τότε καὶ ὁ ὀσμανίδης ἡγεμονόπαις Οὐρχάν. Ὁ Οὐρχὰν ὅστις ἦτο τεταγμένος εἰς τὸ παρὰ τῇ Προποντίδι τεῖχος, μεταμφιε-

σθεὶς εἰς μοναχὸν ὅτε εἰςέβαλον ἐκεῖθεν οἱ πολέμιοι, ἐρρίφθη διὰ μιᾶς τοξοβολικῆς θυρίδος τοῦ πύργου ἐν ᾧ διέτριβε, καὶ πεσὼν κατὰ γῆς συνελήφθη κατ' ἀρχὰς ὡς κοινὸς αἰχμάλωτος· μετ' ὀλίγον ὅμως προδοθεὶς ὑπὸ ἑνὸς τῶν συναιχμαλώτων λαβόντος ὡς ἀντάλλαγμα τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, ἀπεκόπη τὴν κεφαλήν, ἥτις ἀπεστάλη ἀμέσως εἰς τὸν σουλτάνον.

Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Δούκαν οἱ υἱοὶ καὶ αἱ θυγατέρες τοῦ Νοταρᾶ κατελήφθησαν εἰς τὰς κλίνας αὐτῶν ὑπὸ τῶν ὁσμανιδῶν οἵτινες εἰςήλασαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ μεγάλου δουκός· «ἦν γὰρ ὁ μάϊος φέρων εἴκοσιν ἐννέα καὶ ὁ πρωϊνὸς ὕπνος ἡδὺς ἦν ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν νέων καὶ νεανίδων.» Τοσαύτη ἦτο ἡ πεποίθησις αὐτῶν ὅτι ἡ ἔφοδος αὕτη θέλει ἀποκρουσθῆ ὅπως αἱ προηγηθεῖσαι ἄλλαι. Καὶ ἄλλοι δὲ τὰ αὐτὰ ἐφρόνουν, ὡς ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ ἑτέρου γεγονότος παρὰ τοῦ αὐτοῦ Δούκα ἀναφερομένου. Ἔτυχε, λέγει, ἐν τῇ φοβερᾷ ταύτῃ ἡμέρᾳ τῆς συντελείας τῆς πόλεως νὰ ἑορτάζεται καὶ πανηγυρίζεται ἡ μνήμη τῆς ὁσιομάρτυρος Θεοδοσίας. Ὅθεν ἀφ' ἑσπέρας μὲν πολλοὶ καὶ πολλαὶ εἶχον διανυκτερεύσει ἐν τῇ σορῷ τῆς Ὁσίας, τὸ δὲ πρωῒ ἡμέρας γενομένης ἔτι πλείονες ἀπήρχοντο εἰς προσκύνησιν μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτῶν, αἵτινες περικεκαλλωπισμέναι καὶ περικεκοσμημέναι οὖσαι ἔφερον κηροὺς καὶ θυμιάματα, ὅτε αἴφνης συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ἐὰν πολλοὶ τοσοῦτον εἶχον θάρρος εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος, οἱ πλεῖστοι, ἅμα ἀκούσαντες τοὺς κώδωνας τοὺς ἀναγγείλαντας τὸν κίνδυνον, ἔδραμον εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἐπικαλούμενοι τὰς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου. Ὅτε δὲ περιεχύθη ἡ ἀγγελία ὅτι ἑάλω ἡ πόλις, πάντες ὡς ἐκ συνθήματος ἑνὸς συνέρρευσαν εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας· διότι, λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικός, ἦσαν πρὸ πολλῶν χρόνων ἀκούοντες παρά τινων ψευδομάντεων, ὅτι οἱ Τοῦρκοι μέλλουσι μὲν νὰ κυριεύσωσι τὴν πόλιν καὶ νὰ κατακόψωσι τοὺς κατοίκους αὐτῆς ἄχρι τοῦ κίονος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἀλλὰ μετὰ ταῦτα καταβὰς ἄγγελος, φέρων ῥομφαίαν, παραδώσει αὐτήν τε καὶ τὴν βασιλείαν ἀνωνύμῳ ἀνδρὶ παρὰ τῷ κίονι ἱσταμένῳ, ἀπεριττῳ δὲ καὶ πενιχρῷ, καὶ ἐρεῖ αὐτῷ «λάβε τὴν ῥομφαίαν ταύτην καὶ ἐκδίκησον τὸν λαὸν Κυρίου.» Τούτου γενομένου οἱ Τοῦρκοι θέλουσι τραπῆ, οἱ δὲ χριστιανοὶ καταδιώξουσιν αὐτοὺς κόπτοντες καὶ ἐξελάσουσιν ἐκ τῆς πόλεως καὶ ἐξ ἁπάσης τῆς Δύσεως καὶ ἐκ τῶν τῆς Ἀνατολῆς μερῶν ἄχρις ὁρίων Περσίας ἐν τῷ τόπῳ τῷ καλουμένῳ Μονοδενδρίῳ.

Εἰς ταύτην πιστεύοντες τὴν προφητείαν ἔσπευσαν πάντες νὰ καταλείψωσι τὸν κίονα τοῦ σταυροῦ ἐξόπισθεν αὐτῶν καὶ νὰ συρρεύσωσιν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν. Ἀπέβη δὲ τὸ πλῆθος τοσούτῳ μεῖζον, ὅσῳ πολλοὶ μὲν σωφρονέστεροι εἶχον ζητήσει νὰ διαφύγωσι διὰ τῶν πλοίων, ἀλλ' οἱ πυλωροὶ τῆς πόλεως, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ χρησμοῦ οἰστρηλατούμενοι, ἔκλεισαν τὰς θύρας τοῦ παρὰ τὸν Κεράτιον τείχους καὶ ἔρριψαν τὰς κλεῖς εἰς τὴν θάλασσαν. Ὅθεν ἐντὸς ὀλίγου ὁ ὑπερμεγέθης ἐκεῖνος ναὸς ἐγένετο πλήρης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, οἱ δ' ἀναρίθμητοι οὗτοι ὄχλοι, κλείσαντες τὰς θύρας καὶ ἱστάμενοι κάτω καὶ ἄνω ἐν τοῖς περιαυλίοις καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, περιέμενον σωτηρίαν Ἀλλὰ δὲν παρῆλθε πολλὴ ὥρα καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰσβαλόντες ξιφήρεις ἤρχισαν ν' ἁρπάζωσιν ἕκαστος καὶ νὰ δεσμεύωσι τὸν ἴδιον αἰχμάλωτον, ἀπάγοντες αὐτοὺς ὡς ἀγέλας καὶ ποίμνια προβάτων· ἄλλοι δὲ ἐτράπησαν ἐπὶ τὰ ἱερὰ καὶ πολύτιμα τῆς ἐκκλησίας σκεύη καὶ κειμήλια καὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας, διαρπάζοντες τὰ πάντα, ὥστε ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ὁ ναὸς ἔμεινεν ἔρημος καὶ γυμνὸς τῶν κοσμημάτων αὐτοῦ. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἀρκούμενοι ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὴν ἄλλην κατὰ τῶν αἰχμαλώτων ἀκολασίαν καὶ πολλὰς ἐπεχείρησαν ἐν τῷ ναῷ καταστροφάς.

Τοιαῦτα ἐγίνοντο ἐνταῦθά τε καὶ ἁπανταχοῦ τῆς πόλεως. Μετὰ δὲ τὴν πρώτην τυφλὴν ὁρμὴν τὴν ἐπαγαγοῦσαν τοσαύτας ἀνωφελεῖς σφαγάς, ἡ λεηλασία διωργανώθη μετὰ παραδόξου τάξεως. Κατὰ τὸν Βάρβαρον πρὸ πάσης οἰκίας, μονῆς καὶ ἐκκλησίας εἰς ἣν ἐνέβαλλον Μουσουλμάνοι, ἀνεστηλοῦτο μικρὰ σημαία ὡς τεκμήριον ὅτι κατελήφθη τὸ οἰκοδόμημα καὶ ὅτι οἱ κατόπιν ἐπερχόμενοι δὲν δικαιοῦνται πλέον νὰ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτό. Τοιαῦται δὲ σημαῖαι ἠριθμοῦντο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας καθ' ὅλην τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰς 200,000, διότι εἰς πολλὰ οἰκοδομήματα ἀνηρτήθησαν 10 σημαῖαι. Καὶ ἐν τούτοις προϊούσης τῆς ἡμέρας ἔφθασεν ἡ μεσημβρία. Τότε ὁ Μωάμεθ Β' ὅστις δὲν ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ γίνῃ μάρτυς τῆς λεηλασίας, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν πόλιν διὰ τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως ἢ Μυριάνδρου ἐν συνοδίᾳ τῶν βεζυρῶν καὶ τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν σωματοφυλάκων, καὶ ἐπορεύθη κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας. Ἐκεῖ ἀφικόμενος ἀφίππευσε καὶ εἰσελθὼν ἐξέστη ἐπὶ τῇ θέᾳ. Παρετήρησε δὲ ἀμέσως στρατιώτην θραύοντα διὰ πελέκεως ἕνα τῶν λίθων τοῦ ἐδάφους. Διατί, εἶπε, προξενεῖς τὴν ζημίαν ταύτην; Ὁ δὲ ἀπεκρίνατο, ἕνεκα πίστεως. Ὁ παροργισθεὶς σουλτάνος

ἐπάταξεν αὐτὸν καὶ ἀνεφώνησεν «ἀρκεῖ ὑμῖν ὁ θησαυρὸς καὶ ἡ αἰχμαλωσία· αἱ οἰκοδομαὶ τῆς πόλεως ἐμαὶ εἰσί.» Καὶ ἐνῷ οἱ ἀκόλουθοι ἐλκύσαντες τὸν στρατιώτην ἐκ τῶν ποδῶν ἔρριψαν ἔξω ἡμιθανῆ, ὁ Μωάμεθ Β' κελεύσας ἕνα τῶν περὶ αὐτὸν ἱερέων ν' ἀναβῇ ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος καὶ νὰ καλέσῃ τοὺς πιστοὺς εἰς προσευχήν, πρῶτος αὐτὸς ἐτέλεσε τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο καθῆκον ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης· καὶ οὕτω ἀφαιρεθεὶς ὁ μέγας ἐκεῖνος ναὸς ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀφωσιώθη ἐκτοτε εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἰσλάμ. Ἐξελθὼν δὲ τοῦ βωμοῦ ἐζήτησε τὸν Νοταρᾶν καὶ παραστάντος αὐτοῦ καὶ προσκυνήσαντος, «καλὰ τῳόντι ἐκάμετε, τὸν εἶπε, νὰ μὴ μὲ παραδώσετε τὴν πόλιν· ἰδὲ πόση ζημία ἐγένετο, πόσος ὄλεθρος, πόση αἰχμαλωσία!» «Κύριε, ἀπεκρίθη ὁ μέγας δοὺξ, δὲν ἦτο εἰς τὰς χεῖράς μας νὰ παραδώσωμεν τὴν πόλιν, καὶ οὔτε εἰς τὰς χεῖρας τοῦ βασιλέως, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τινὲς τῶν περὶ σὲ ἀνδρῶν ἐγγράφως ἐνίσχυον αὐτὸν νὰ μὴ φοβῆται τίποτε, διότι οὐδὲν θέλεις κατορθώσει καθ' ἡμῶν.» Ὁ σουλτάνος ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ὁ Νοταρᾶς αἰνίττεται τὸν Χαλὴλ πασᾶν καὶ ἀπεφάσισε καθ' ἑαυτὸν ν' ἀπαλλαγῇ τέλος τοῦ μεγάλου τούτου βεζύρου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος μηδὲν ἐπιδείξας ἠρώτησε τὸν μέγαν δοῦκα, ἐὰν ὁ βασιλεὺς ἔφυγε διὰ θαλάσσης. Ὁ δὲ ἀπεκρίθη «ἀγνοῶ, διότι ἤμην ἐν τῇ βασιλικῇ πύλῃ, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐμάχετο περὶ τὰς πύλας τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ τὴν Χαρσίαν.» Ὅθεν ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ γίνῃ ἀκριβεστέρα ἔρευνα περὶ τὰ πτώματα τοῦ μέρους ἐκείνου καὶ ἀνευρέθη ὁ νεκρὸς, ἀναγνωρισθεὶς ἐκ τῶν ἀετοφόρων αὐτοῦ πεδίλων. Προσαχθείσης δὲ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, ὁ σουλτάνος ἠρώτησε τὸν μέγαν δοῦκα, ἐὰν ἦναι τῳόντι ἡ κεφαλὴ τοῦ βασιλέως, ὁ δὲ παρατηρήσας αὐτὴν ἀπεκρίθη «ἐκείνου ἐστὶ, κύριε.» Ἀφοῦ δὲ εἶδον αὐτὴν καὶ ἕτεροι καὶ ἀνεγνώρισαν, διέταξεν ὁ Μωάμεθ νὰ προσηλωθῇ ἐν τῷ κίονι τοῦ Αὐγουστείου καὶ νὰ μείνῃ ἐκεῖ μέχρι τῆς ἑσπέρας, τὸ δὲ σῶμα νὰ ταφῇ μετὰ βασιλικῆς τιμῆς. Τοῦτο τοὐλάχιστον λέγει ὁ Φραντζῆς, ὅστις ὅμως δὲν ἐξηγεῖ τίνος εἴδους βασιλικαὶ τιμαὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ τελευταίου τῶν Κωνσταντίνων. Ἐὰν δὲ κρίνωμεν ἐκ τοῦ σωζομένου εὐτελοῦς ὀπωσοῦν τάφου, ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐτηρήθησαν μὲν περὶ τὴν κηδείαν τινὲς τῶν διατυπώσεων τῶν ἀνέκαθεν εἰθισμένων ἐπὶ τῶν βασιλικῶν νεκρῶν, ἀλλ' οὐχὶ μετὰ τῆς προσηκούσης πομπῆς. Τῳόντι πλησίον τοῦ Βεφὰ-Μεϊντανὶ καὶ τοῦ Βεφὰ-Τζαμισὶ, ἐν τῇ γωνίᾳ οἰκίας κατεχομένης ὑπὸ σανδαλοποιῶν καὶ ἐπισαγματοποιῶν καὶ ἄλλων τοιούτων

τεχνιτῶν, ἀναπαύεται κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ ὕπατος ἐκεῖνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρόμαχος ὑπὸ λίθον ἀνεπίγραφον καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν ἰτέας συμπεπλεγμένης μετὰ ἀγρίων κλημάτων καὶ ῥοδιῶν· καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀνάπτεται ἐκεῖ κατὰ πᾶσαν ἑσπέραν λυχνία ἁπλῆ ἧς τὸ ἔλαιον παρέχεται ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Ταῦτα κατὰ Μορτμαννόν· διότι κατ' ἄλλους ἀξιοῦντας ὅτι εἶναι ἀκριβέστεροι, ὁ τάφος εἶναι ἔτι εὐτελέστερος. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε πρόδηλον ἀποβαίνει ὅτι ὁ κατακτητὴς ἔπραξεν ὅ,τι ἔπραξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκ πολιτικοῦ συμφέροντος μᾶλλον ἢ ἐκ μεγαλοφροσύνης. Πιστοποιήσας τὴν ταὐτότητα τοῦ νεκροῦ, διατάξας νὰ κηδευθῇ μετὰ τῶν εἰθισμένων ἐπὶ βασιλέων διατυπώσεων καὶ φροντίσας νὰ ἐπιμαρτυρῆται ἐσαεὶ ὁ τάφος αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλο ἠθέλησεν ἢ νὰ καταστήσῃ ἔξω πάσης ἀμφιβολίας ὅτι οὐδεὶς πλέον ὑπῆρχεν ἐπὶ γῆς χριστὸς ἐν Κυρίῳ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ δικαιούμενος νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ ἔργον τῆς βίας· διότι ὅσον καὶ ἂν πεποίθασιν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις οἱ μεγάλοι ἀνατροπεῖς τοῦ κόσμου τούτου, ἔχουσι πάντοτε ἀντηχοῦσαν ἐν τοῖς μυχίοις τῆς καρδίας αὐτῶν φωνήν τινα τοῦ δικαίου πρὸς ἣν προαιροῦνται νὰ συνδιαλλαγῶσιν ὁπωσδήποτε.

Οὕτω δὲ νομίσας ὅτι ἠσφάλισε τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ ἠσθάνθη ἐξαίρετόν τινα εὐχαρίστησιν, ἣν ἀπέδειξε διὰ τῆς ἐπιεικείας μεθ' ἧς κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην προσηνέχθη πρός τε τοὺς γενναίους ἄνδρας, οἵτινες ἐξηκολούθουν ἔτι ἀγωνιζόμενοι ἔν τινι τῆς πόλεως ἄκρᾳ καὶ πρὸς τὸν ἐπιφανέστατον τῶν αἰχμαλώτων ὅσους συνέλαβον. Ἀπὸ τῆς ἕκτης ὥρας τῆς πρωΐας ἡ ἡμισέληνος εἶχεν ἀναστηλωθῆ, ὡς προείπομεν, εἰς ἅπαντα τὰ τείχη, εἰς ἅπαντας τοὺς πύργους καὶ εἰς ἅπαντα τὰ οἰκοδομήματα. Ἀλλὰ μέχρι τῆς 2 μετὰ μεσημβρίαν ὑπῆρχεν ἔτι πύργος τις, ὅστις οὔτε ἐκυριεύθη οὔτε ἤθελε νὰ παραδοθῇ· ὁ πύργος τοῦ Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξίου ὁ ἱστάμενος μὲν παρὰ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ τῇ καλουμένῃ σήμερον Μπαχτσὲ-Καπουσὶ, κατεχόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ πληρώματος ἑνὸς κρητικοῦ πλοίου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἠδύναντο νὰ φύγωσι, διότι εἶχον τὴν ναῦν αὐτῶν καὶ εἶδομεν ὅτι πᾶσαι αἱ ἐξελθοῦσαι τοῦ λιμένος νῆες ἐσώθησαν. Ἀλλ' ὅμως καίπερ βλέποντες ὅτι πᾶσα ἡ πόλις ἐδουλώθη, οὔτε νὰ φύγωσιν ἠθέλησαν, οὔτε νὰ παραδοθῶσιν ἐπείθοντο, ἀλλ' ἐπέμεινον ἐκθύμως ἀνταγωνιζόμενοι ὑπὸ τὴν ἀετοφόρον σημαίαν ἥτις ἐξηκολούθει ἐκεῖ καὶ μόνον πτερυγίζουσα.

Τὸ πρᾶγμα ἀνηγγέλθη εἰς τὸν σουλτάνον, ὁ δὲ, θαυμάσας τὴν γενναιότητα τῶν ἀνδρῶν, διέταξε νὰ παύσῃ ἡ προσβολὴ καὶ νὰ εἴπωσιν αὐτοῖς ὅτι δύνανται νὰ ἐξέλθωσι μετὰ τῶν τιμῶν τοῦ πολέμου, ὡς λέγεται σήμερον, «ἐλεύθεροι αὐτοί τε καὶ ἡ ναῦς αὐτῶν καὶ πᾶσα ἡ ἀποσκευὴ ἣν εἶχον,» ὡς λέγει ὁ Φραντζῆς, προσεπιφέρων ὅτι, «καὶ οὕτω γενομένων πάλιν μόλις ἐκ τοῦ πύργου τούτους ἔπεισαν ἀπελθεῖν.» Συγχρόνως δὲ ὁ σουλτάνος καλέσας αὖθις τὸν μέγαν δοῦκα παρηγόρησεν αὐτὸν, διέταξε νὰ δοθῶσιν εἰς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς παῖδας ἀνὰ 100 ἄσπρα κατὰ κεφαλὴν καὶ ἔπειτα εἶπεν, ὅτι ὁ σκοπός του ἦτο νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ ἅπασαν τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως καὶ νὰ τὸν προαγάγῃ εἰς ἀξίωμα ἐνδοξότερον ἐκείνου ὅπερ εἶχεν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ βασιλέως· ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν ἐν τῷ παλατίῳ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, καὶ αὐτὸν μὲν ἀπέλυσεν εἰς τὴν οἰκίαν του, ἀναζητήσας δὲ ἐν τοῖς πλοίοις, καὶ ἐν ταῖς σκηναῖς τοὺς σημειωθέντας ἐπιφανεῖς ἄνδρας, ἐξηγόρασεν ἅπαντας, καταβαλὼν ἄσπρα χίλια δι' ἕκαστον.

Τὴν ἐπιοῦσαν 30 τοῦ μηνὸς, εἰσῆλασε τὸ δεύτερον ὁ σουλτάνος εἰς τὴν πόλιν. Ἡ ἐπιεικὴς αὐτοῦ διάθεσις δὲν εἶχεν ἔτι ἐκλείψει. Πορευθεὶς κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸ οἴκημα τοῦ Νοταρᾶ, εὗρε τὴν σύζυγόν του κλινήρη ἐκ τῶν φοβερῶν τῆς προτεραίας συγκινήσεων. Ὅθεν πλησιάσας εἰς τὴν κλίνην καὶ προσαγορεύσας τὴν ἀσθενῆ εἶπε· «Χαῖρε, ὦ μῆτερ, μὴ λυποῦ ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσι. Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω. Ἔχω ἔτι πλείονα τῶν ὅσα ἀπώλεσας τοῦ δοῦναί σοι· μόνον ὑγίαινε.» Τότε προσῆλθον καὶ οἱ παῖδες τοῦ μεγάλου δουκὸς καὶ προσεκύνησαν τὸν νέον αὐτῶν κύριον καὶ εὐχαρίστησαν, μεθ' ὃ ἀπῆλθεν οὗτος ἵνα περιοδεύσῃ ἀνὰ τὴν πόλιν. Ὅλοι οἱ αἰχμάλωτοι, ὅ ἐστιν ὅλοι οἱ ἐπιζήσαντες κάτοικοι, εἶχον ἀπαχθῆ εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ τὸν στόλον. Εἰς τὰς ὁδοὺς δὲν ἐφαίνετο ψυχὴ ζῶσα· μόνον ἐν ταῖς οἰκίαις ἐξηκολούθει ἡ λεηλασία τὰ σατανικὰ αὐτῆς ὄργια, καὶ ἀνεζητοῦντο μανιωδῶς ὅσα τὴν προτεραίαν δὲν ἀνευρέθησαν, καὶ ἐφόνευον ἀλλήλους οἱ ἅρπαγες ἵνα ἀποφύγωσι τὴν διανομήν. Ἡ θέα τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἥτις χθὲς ἔτι, πλήρης ζωῆς, περιελάμβανε τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν καρδίαν ὅλου τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, νῦν δὲ κατέκειτο νεκρὰ καὶ ἄφωνος, ἐπροξένησε συγκίνησίν τινα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν σιδηρᾶν καρδίαν τοῦ Μωάμεθ Β', ὅστις ὅτε ἔφθασεν ἐνώπιον τῶν ἀνακτόρων καὶ ἀπέβλεψε πρὸς τὴν ἐν αὐτοῖς

ἐπικρατοῦσαν ἐρημίαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ ἐνθυμηθῇ τὸ τοῦ Πέρσου ποιητοῦ ἐκεῖνο· «ἡ ἀράχνη ἐπιτελεῖ τὰ τοῦ θυρωροῦ καθήκοντα ἐν ταῖς στοαῖς τοῦ βασιλέως, ἡ δὲ γλαὺξ τονίζει τὸν ἐνυάλιον παιᾶνα ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Ἀφρασιάβ.» Ἀλλ' ἡ ἀκαριαία αὕτη συγκίνησις, καὶ ἡ ἐπί τινας ὥρας ἰσχύσασα φιλανθρωπία, ἐξέλιπον μετ' ὀλίγον. Πλησίον τῶν ἀνακτόρων διέταξεν ὁ σουλτάνος νὰ παρατεθῇ συμπόσιον. Ἐκεῖ καταβαπτισθεὶς ὑπὸ τοῦ οἴνου διέταξε τὸν ἀρχιευνοῦχον νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸν οἶκον τοῦ μεγάλου δουκὸς καὶ νὰ εἴπῃ αὐτῷ, ὅτι ὁ ἡγεμὼν ὁρίζει ἵνα στείλῃ τὸν υἱόν του τὸν νεώτερον εἰς τὸ συμπόσιον. Ἦτο δὲ ὁ νέος 14 μόλις ἐτῶν καὶ εὐειδής. Ὁ πατὴρ ἀκούσας τὴν διαταγὴν ἀπενεκρώθη καὶ ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν εἴθισται παρ' ἡμῖν νὰ παραδίδωμεν οἰκείαις χερσὶ τὰ ἡμέτερα τέκνα, ἵνα μιανθῶσι. Προτιμότερον εἶναι νὰ στείλῃ ὁ ἡγεμὼν δήμιον, ἵνα λάβῃ τὴν κεφαλήν μου. Ὁ ἀρχιευνοῦχος τὸν συνεβούλευσε νὰ μὴ παροξύνῃ τὴν ὀργὴν τοῦ σουλτάνου· ὁ δὲ, μὴ πειθόμενος εἶπεν, ὅτι ἂν θέλῃ ἂς λάβῃ τὸ παιδίον καὶ ἂς ἐπέλθῃ, ἀλλ' αὐτὸς οἰκείῳ θελήματι δὲν θέλει πώποτε τὸ δώσει. Τότε ὁ ἀρχιευνοῦχος ἐπιστρέψας παρὰ τῷ ἡμερόνι διηγήθη τὰ ὑπὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ῥηθέντα. Ὁ δὲ σουλτάνος ἀνεφώνησεν· «Ὕπαγε λοιπὸν μετὰ τοῦ δημίου, καὶ σὺ μὲν φέρε με τὸ παιδίον, ὁ δὲ δήμιος ἂς ἀπαγάγῃ τὸν δοῦκα καὶ τοὺς ἄλλους αὐτοῦ υἱούς.» Ὁ Νοταρᾶς μαθὼν τὸ μήνυμα, ἠσπάσθη τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰς θυγατέρας, καὶ ἐπορεύθη μετὰ τοῦ δημίου αὐτός τε καὶ οἱ δύο πρεσβύτεροι αὐτοῦ υἱοί· ὁ δὲ νεώτερος ἀπῆλθε μετὰ τοῦ ἀρχιευνούχου, ὅστις ἐπανελθὼν τὸ μὲν παιδίον παρέδωκεν εἰς τὸν ἡγεμόνα, εἶδεν δὲ τοὺς λοιποὺς ἐν τῇ πύλῃ τοῦ παλατίου ἱσταμένους. Ὁ σουλτάνος κρατήσας τὸ παιδίον διέταξε τὸν δήμιον νὰ ἀποκεφαλίσῃ τὸν πατέρα καὶ τοὺς δύο ἀδελφούς. Ὅτε ὁ δήμιος παραλαβὼν αὐτοὺς ἀπήγαγε μικρὸν κάτωθεν τοῦ παλατίου καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὰ θύματα τὴν ἀπόφασιν, ὁ νεώτερος τῶν δύο υἱῶν ἤρχισε νὰ κλαίῃ. Ἀλλ' ὁ πατὴρ ἐνεθάρρυνεν ἀμφοτέρους εἰπών· «Τεκνία, χθὲς ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ ἀπωλέσαμεν καὶ δόξαν καὶ πλοῦτον καὶ δύναμιν· ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ζήσωμεν, ἀλλὰ πῶς; καταφρονούμενοι καὶ ταλαιπωρούμενοι μέχρις οὗ ἔλθῃ καὶ ἐφ' ἡμᾶς τὸ ἀναπόδραστον τέλος. Ζωῆς τοιαύτης δὲν εἶναι προτιμότερος ὁ θάνατος; Ποῦ ὁ βασιλεὺς ἡμῶν; Δὲν ἔπεσεν ἐχθὲς μαχόμενος; Ποῦ ὁ μέγας δομέστικος, ποῦ ὁ πρωτοστράτωρ Παλαιολόγος καὶ οἱ δύο αὐτοῦ υἱοί; Δὲν ἐσφάγησαν χθὲς ἅπαντες ἀγωνιζόμενοι; Εἴθε καὶ ἡμεῖς ἀπεθάνο-

μεν μετ' αὐτῶν. Πλὴν καὶ αὕτη ἡ ὥρα ἀγαθὴ ἐστί. Λυτρούμενοι σήμερον τῶν δεσμῶν τοῦ βίου, ἀσφαλίζομεν τὸ μέλλον· διότι τίς οἶδε τὰ ὅπλα τοῦ διαβόλου, καὶ ἂν παραμένοντες ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ δὲν ἠθέλομεν πληγῆ παρὰ τῶν ἰοβόλων αὐτοῦ βελῶν; Νῦν τὸ στάδιον ἕτοιμον. Ἐν ὀνόματι τοῦ σταυρωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν καὶ θανόντος καὶ ἀναστάντος, ἀποθάνωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα σὺν αὐτῷ ἀπολαύσωμεν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ.» Ταῦτα εἰπὼν καὶ στηρίξας τοὺς παῖδας προσεκάλεσε τὸν δήμιον νὰ ἐκτελέσῃ τὰ διαταχθέντα, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν νέων. Καὶ ὑπακούσας ὁ δήμιος ἀπέτεμε τὰς κεφαλὰς τῶν νέων ὁρῶντος τοῦ πατρὸς, καὶ ἐπιφωνοῦντος· «Εὐχαριστῶ σοι, Κύριε· δίκαιος εἶ, Κύριε.» Μεθ' ὃ ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ προσευχηθῇ εἰς παρακείμενον μικρόν τινα ναὸν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξελθὼν ἀπεκεφαλίσθη ὡςαύτως.

Ἡ αἰφνίδιος αὕτη τῶν διαθέσεων τοῦ σουλτάνου μεταβολὴ, ὑπῆρξεν ἆρά γε ἀποτέλεσμα τῆς ἐπὶ τοῦ συμποσίου κραιπάλης; ἢ, καθὼς εἶπον πολλοὶ, ὑπηγορεύθη ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν μεγιστάνων, φθονούντων τὸ ἀξίωμα ὅπερ ἐφαίνετο προαιρούμενος νὰ περιποιήσῃ εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν νικηθέντων; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οὐ μόνον ὁ Νοταρᾶς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, ἀλλὰ πάντες οἱ ἄρχοντες ὅσοι τὴν προτεραίαν εἶχον ἐξαγορασθῇ ὑπ' αὐτοῦ, ἤδη ἐκαρατομήθησαν, πᾶσαι δὲ αἱ ὡραῖαι αὐτῶν κόραι καὶ πάντα τὰ εὐειδῆ ἄρρενα, παρεδόθησαν τῷ ἀρχιευνούχῳ. Ὁ Σπανδουγινὸς μάλιστα προστίθησιν εἰς τὴν ἑκατόμβην ταύτην, τὴν παρὰ πάντων τῶν συγχρόνων ἀναφερομένην, καὶ ἑτέραν πολλῶν εὐπατριδῶν, οἵτινες προσελθόντες, περὶ τὰ τέλη ἰουνίου, ἐπὶ χρησταῖς τοῦ σουλτάνου ἐπαγγελίαις, ἅπαντες ἐθανατώθησαν. Ἀλλ' ἐγένετο ἆρά γε τῳόντι ἡ δευτέρα αὕτη θυσία, ἢ ἐκ πλάνης ἐδιπλασιάσθη ἡ πρώτη; Ὁπωσδήποτε ἅμα μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐθανατώθησαν καὶ ὁ Ἱερώνυμος Μινότος μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Γεωργίου, καὶ ὁ Πέτρος Ἰουλιανὸς μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν. Πολλοὶ ὅμως Ἐνετοὶ καὶ ἄλλοι ξένοι κατώρθωσαν βραδύτερον νὰ ἀνακτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν διὰ λύτρων, ἅτινα ὁρίζονται ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου ἀπὸ 800 μέχρι 2000 δουκάτων δι' ἕκαστον ἄνθρωπον. Πρὸς μόνον τὸν στρατὸν ἐτήρησε τὸν λόγον αὐτοῦ ὁ Μωάμεθ Β', ἡ λεηλασία διήρκεσε τρεῖς ἀκριβῶς ἡμέρας. Ἡ γενομένη εἰς χρήματα καὶ πολύτιμα πράγματα λεία ἐξετιμήθη, κατὰ τοὺς πιθανωτέρους ὑπολογισμοὺς, εἰς 200,000 δουκάτων, ἤτοι εἰς δύο ἑκατομμύρια καὶ 400,000 δραχμῶν. Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν αἰχμαλώτων ὁρίζεται εἰς 60,000· καὶ ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου

εὐλόγως δύναται νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μόλις συνεποσοῦντο εἰς 70 ἢ 80,000 ψυχῶν, διότι εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον θέλομεν φθάσει προστιθέμενοι εἰς τοὺς ἑξηκοντακισχιλίους αἰχμαλώτους τούς τε πεσόντας, οἵτινες δὲν ἦσαν πολλοί, καὶ τοὺς ἀποδράντας, οἵτινες ἦσαν ὀλίγοι.

Ἡ ἱστορία μνημονεύει πολλῶν καταστροφῶν αἵτινες ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται δραματικώτεραι καὶ καταπληκτικώτεραι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνταῦθα τῳόντι τὸ δίκαιον καὶ ἡ βία ἀντιπαρετάχθησαν κατ' ἀλλήλων μετὰ ψυχροῦ τινος αἵματος· οἱ δύο ἀντίπαλοι ἐμονομάχησαν ἀταράχως εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν, ὁ μὲν Μωάμεθ θαρρῶν εἰς τὴν ὑλικὴν δύναμιν, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος πεποιθὼς εἰς τὸν ἠθικὸν θριαμβον· τούτου δὲ ἕνεκα οὐδ' ὁ φόνος ἀπέβη ὑπερβολικός, καὶ τοσοῦτος μόνον ὅσος ἤρκει ἵνα ἀσφαλισθῇ ἡ νίκη τῆς βίας καὶ ἡ τιμὴ τοῦ δικαίου. Πράγματι ὅμως οὐδεμία τῶν ἱστορικῶν καταστροφῶν ἀπέβη τραγικωτέρα. Διότι διὰ τῆς ἁλώσεως ταύτης δὲν ἔπεσε μόνη ἡ κυριευθεῖσα πόλις, δὲν ἔπεσε μόνη ἡ καταλυθεῖσα βασιλεία, ἀλλ' ἐπὶ χρόνον μακρὸν ἐπεσκιάσθη κόσμος ὁλόκληρος πραγμάτων καὶ δογμάτων, ὁ κόσμος ὁ ἑλληνικός.

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΦΟΒΕΡΑΙ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΙ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΥΤΟΥ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Εἰσαγωγή.

Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν ἐλογίζετο μέχρις ἐσχάτων ὡς γεγονὸς πολιτικὸν κρίσιμον, ἐπὶ τοσοῦτον κρίσιμον ὥστε συγκατηριθμεῖτο μεταξὺ τῶν μεγάλων συμβεβηκότων τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, δι' ὧν χωρίζεται ἡ μέση τῆς Εὐρώπης ἱστορία ἀπὸ τῆς νέας. Πρό τινος δὲ πολλοὶ ἐπεχείρησαν νὰ καταβιβάσωσιν ἐκ τῆς περιωπῆς ταύτης τὴν παρὰ τὸν Βόσπορον ἐγκαθίδρυσιν τῆς ὀσμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἠγωνίσθησαν νὰ μειώσωσι τὴν πρότερον ἀποδοθεῖσαν αὐτῇ σπουδαιότητα. Ἀλλὰ συμβαίνει ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ τοῦ κόσμου τούτου πράγματα· αἱ δεύτεραι φροντίδες δὲν εἶναι πάντοτε τῶν πρώτων σοφώτεραι, καὶ ἀπ' ἐναντίας ἐνίοτε ἡ ἀρχικὴ τῶν πραγμάτων ἐντύπωσις εἶναι ἀκριβεστέρα τῆς βραδύτερον οὕτως ἢ ἄλλως τροπολογηθείσης. Δὲν λέγομεν ὅτι ἡ ὁριστικὴ κατάλυσις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, εἰς τὴν πολιτικήν, τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν διανοητικὴν αὐτῆς διαμόρφωσιν, ὅσον ἡ ἀνακάλυψις τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Εὐέλπιδος ἄκρας ἢ ἡ εὕρεσις τῆς τυπογραφίας. Αὐτὴ ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀναπτυχθεῖσα ἐν Ἰταλίᾳ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ τέχνης, ἡ

πολυειδῶς μὲν τῳόντι συντελέσασα εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν τῆς Εὐρώπης, ἀποδοθεῖσα δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἐζήτησαν ἄσυλον τότε ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, ἤθελε συμβῇ καὶ ἄνευ τῆς προκειμένης καταστροφῆς. Τὰ πνεύματα εἶχον ὡριμάσει πρὸς τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἐπιμιξίαν, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν Ἰταλίᾳ, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς τῆς Εὐρώπης χώρας, αἱ δ' ὁσημέραι προαγόμεναι μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς σχέσεις ἤθελον οἴκοθεν ἐπιφέρει τὴν τελειοτέραν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν σπουδὴν καὶ τὴν ἐπιμελεστέραν ἀναζήτησιν τῶν ἀριστουργημάτων τῶν περισωζομένων ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς τῆς Ἀνατολῆς χώραις. Τἀνάπαλιν μάλιστα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ὁσμανικὴ κατάκτησις ἠλάττωσε τοὺς θησαυροὺς τούτους καὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν διὰ παντὸς ἀπεστέρησε τὸν νεώτερον κόσμον. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀρκούμεθα εἰς ἓν καὶ μόνον γεγονός, παραλείποντες τὰ ἄλλα. Καθὰ ὁ Ἐνετὸς Λαῦρος Κουϊρῖνος ἔγραφεν ἐκ Κρήτης, ἰουλίῳ 1453, πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον Ε', εἰς ἐπιστολὴν ἧς τὸ πρωτότυπον σώζεται ἐν τῇ Κοττονιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἀγγλίας, ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος ἐβεβαίωσεν αὐτῷ ὅτι τὰ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Κωνσταντινουπόλεως χειρόγραφα τὰ ὁποῖα αὐτοῖς ὅμμασιν εἶδεν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν καταστρεφόμενα, ἀπήρτιζον ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν καὶ εἴκοσι χιλιάδας τόμων. Ὁπόσαι συγγραφαὶ διὰ παντὸς τότε ἀπολεσθεῖσαι δὲν ἤθελον διὰ παντὸς περισωθῇ ἄνευ τῆς ἁλώσεως· καὶ ὁπόσα ἀντίγραφα δὲν ἤθελον συντελέσει εἰς τὴν ἀκριβεστέραν τῶν ὑπαρχόντων κειμένων ἀνάγνωσιν. Δὲν ἀξιοῦμεν ὡςαύτως οὐδ' ὅτι ἡ ὁσμανικὴ κατάκτησις ἀνεχαίτισεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν τὴν θαυμαστὴν ἐπίδοσιν τῆς μέσης καὶ δυτικωτέρας Εὐρώπης ἀπὸ τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκαντονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ναὶ μὲν οὐδεμία εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν τῶν ἐπικρατειῶν αὐτῆς διετέλεσεν ἔκτοτε ἀμέτοχος τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον οἱ ἀδιάκοποι σχεδὸν κατὰ ξηρὰν πόλεμοι τῶν ἀλλοθρήσκων τούτων κατακτητῶν καὶ αἱ πολλαὶ κατὰ θάλασσαν πειρατικαὶ αὐτῶν ἐπιχειρήσεις. Ἀλλ' ἡ Εὐρώπη, ἐκτὸς ὀλίγων καὶ προσκαίρων ἐξαιρέσεων, ἀνεδείχθη νικηφόρος ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ καὶ ἐπὶ τέλους οὐδέποτε ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ὁσμανίδας νὰ ὑπερβῶσιν ὁριστικῶς τὰ ὅρια τῶν κυρίως λεγομένων ἀνατολικῶν χωρῶν.

Οὐδὲν ἧττον ἡ δεινὴ κατάπληξις ἣν προὐξένησεν εἰς αὐτὴν ὁ θρίαμβος τοῦ Μωάμεθ Β', ὑπῆρξε δεδικαιολογημένη· δεδικαιολογημένη ὅ-

μως ἐξ ἀσυνειδήτου τινὸς αὐτοματισμοῦ μᾶλλον ἢ ἐκ λελογισμένης τῶν πραγμάτων ἐκτιμήσεως. Οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ ἱεράρχαι τῆς δύσεως, ἀφοῦ μετ' ἀσυγγνώστου ἀδιαφορίας ἀπέβλεψαν πρὸς τοὺς κινδύνους οἵτινες ἠπείλουν τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους, ἔπειτα κατελήφθησαν διὰ μιᾶς ὑπὸ τρόμου παραδόξου ἅμα μαθόντες τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἐφοβήθησαν ὅτι οἱ γενίτσαροι θέλουσιν ἀνατρέψει τοὺς βωμοὺς τοῦ εὐαγγελίου εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Οὐγγαρίαν· ἐφοβήθησαν ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν θέλει διαφύγει τὸν μουσουλμανικὸν ζυγὸν καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, μεταβληθείσας εἰς τζαμία, θέλει ἀντηχήσει τὸ κήρυγμα τοῦ Κορανίου. Τοιαύτη ὁλοσχερὴς πραγμάτων ἀλλοίωσις εὐτυχῶς δὲν συνέβη· συνέβη ὅμως ἕτερόν τι εἰς ὃ οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐπιστήσωσι τὴν δέουσαν προσοχήν. Ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις οὐ μόνον ἐμάρανεν ἐπὶ πολὺν χρόνον πᾶσαν ἀφορμὴν πολιτισμοῦ ἐν ταῖς ἀρχικαῖς ταύταις αὐτοῦ ἑστίαις, ἀλλὰ ἀκρωτηριάσασα ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους τὴν Εὐρώπην, ἀπεστέρησεν αὐτὴν τῶν ποικίλων πλεονεκτημάτων ὅσα ἤθελε πορισθῇ, ἐὰν ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς διέσωζε τὴν ἰδίαν αὐτονομίαν. Τούτου δ' ἕνεκεν ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ κυρώσασα καὶ ἀσφαλίσασα τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν, ὀρθῶς ἐλογίσθη μέχρις ἐσχάτων ὡς γεγονὸς κρίσιμον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας καὶ ἰδίως τῆς εὐρωπαϊκῆς.

Ὅπως εἶχον καταντήσει τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, μάλιστα κατὰ τὰς δύο προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας, ὁ χριστιανισμὸς τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἠδύνατο πλέον οἴκοθεν ν' ἀποκρούσῃ τὸν νέον ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐπισκήψαντα κίνδυνον· ὁ ἀναγνώστης ἐπείσθη βεβαίως περὶ τούτου ἐξ ὅσων διὰ μακρῶν ἐξεθέσαμεν ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ βιβλίῳ τῆς παρούσης ἱστορίας. Ἡ ἄλλη ὅμως Εὐρώπη εἶχε λόγους ἰσχυροὺς νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ ἔργου, καὶ ἐὰν κατέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ τὸ ἥμισυ μόνον τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πόρων ὅσους ἐδαπάνησεν ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν ἀγώνων, ἐπεδείκνυε δὲ μείζονα σύνεσιν καὶ δεξιότητα, ἤθελεν ἀναμφιβόλως ἐπιτύχει τοῦ σκοπουμένου. Δὲν ἐννοοῦμεν δὲ ὅτι ὤφειλε νὰ πράξῃ τοιοῦτό τι ἕνεκεν ἁπλῆς φιλανθρωπίας ἢ καθαρῶς θρησκευτικοῦ ζήλου, ἀλλὰ μᾶλλον ἕνεκα τοῦ καλῶς νενοημένου συμφέροντος αὐτῆς. Ὑποθέσωμεν τῳόντι ὅτι, ἀντὶ τῶν πολλῶν ἀλλὰ παρακαίρων καὶ ἀσυναρτήτων ἐπιχειρήσεων τοῦ πάπα, τῶν Ἐνετῶν, τῆς Νεαπό-

λεως, τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἱσπανίας, περὶ ὧν θέλομεν μετ' οὐ πολὺ ὁμιλήσει, διεξήγετο ἐγκαίρως μία καὶ μόνη ἐπιχείρησις ὑπὸ ἀρχηγὸν ἕνα. Διὰ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης οἱ μουσουλμάνοι ἤθελον πιθανώτατα ἐξωσθῆ οὐ μόνον ἐκ τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν δυτικωτέρων τῆς Ἀσίας μερῶν καὶ τῶν βορειοτέρων τῆς Ἀφρικῆς· ὥστε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἤθελεν ἱδρυθῆ κράτος χριστιανικὸν νέον, ἔχον τὴν ἔκτασιν ἣν εἶχε τὸ μεσαιωνικὸν πρὸ τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι· τὸ δὲ κράτος τοῦτο, κληρονομοῦν τὰς συνετὰς διοικητικὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας ἐγχωρίου μοναρχίας καὶ ἐν ταὐτῷ τροπολογοῦν αὐτὰς βαθμηδὸν κατὰ τὴν ὁσημέραι ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ προαγομένην πολιτικὴν, κοινωνικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, ἤθελεν ἀποβῆ εὐπορώτατον, εὐρυθμότατον, ἰσχυρότατον. Ἐντεῦθεν, ἀντὶ νὰ διακοπῇ σχεδὸν ἐπὶ 400 περίπου ἔτη πᾶσα σπουδαία βιοποριστικὴ σχέσις μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, διὰ τὴν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἐπικρατήσασαν ἐν τῷ μεταξὺ παντελῆ ἔλλειψιν εὐνομίας, ἀσφαλείας καὶ οἰκονομικῆς ἐπιδόσεως, ἡ Δύσις ἤθελεν ἐξακολουθήσει εὑρίσκουσα ἐνταῦθα στάδιον, ἐπὶ μᾶλλον εὐρύτερον γινόμενον ἐμπορικῆς, βιομηχανικῆς καὶ ναυτικῆς ἐνεργείας. Ὁποία πραγμάτων ἀλλοίωσις! Ἵνα λάβωμεν ἀμυδράν τινα ἔννοιαν ὁπόσα ὠφελήματα ἤθελε πορισθῆ ἡ Εὐρώπη, ἐὰν ἔκτοτε ἐνιδρύετο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀντὶ τοῦ ὀσμανικοῦ, τοιοῦτό τι χριστιανικὸν κράτος, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν οἷον δημόσιον πλοῦτον εἶχεν ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν μοναρχία ἐν τῇ 9 καὶ τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι, ἀντιπαραβάλωμεν δὲ τὸν πλοῦτον ἐκεῖνον πρὸς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους οὐχὶ ἐν καιρῷ τῆς παρακμῆς αὐτοῦ κατὰ τὴν 17 καὶ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ κατὰ τὴν 16 ἐπὶ τῆς μεγίστης αὐτοῦ δυνάμεως καὶ δόξης. Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ἤδη, ὅτι ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας αἱ δημόσιοι πρόσοδοι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους συνεποσοῦντο εἰς 700 περίπου ἑκατομμύρια τοῦ τότε νομίσματος (σελ. 45 καὶ ἑπ. τοῦ Δ'. τόμου). Διατὶ τὸ ἀνανεωθὲν ἐν Κωνσταντιτουπόλει χριστιανικὸν κράτος δὲν ἤθελεν ἐντὸς μικροῦ ἀνακτήσει τὸν δημόσιον πλοῦτον ὃν εἶχεν ἐν ταῖς παραμοναῖς τοὐλάχιστον τῶν σταυροφοριῶν; Οὐδ' εἶναι χρεία νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ἐν ἐλλείψει ἑτέρων οἰκονομικῶν καὶ πολιτειογραφικῶν εἰδήσεων, αἱ δημόσιοι πρόσοδοι εἰμποροῦν μέχρι τινὸς νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μέτρον τῶν ἰδιωτικῶν συναλλαγῶν καὶ πόρων, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ πρόσοδοι ἐκεῖναι ὑπῆρξαν ἀπο-

τέλεσμα καταπιέσεως τυφλῆς καὶ ὅλως δυσαναλόγου πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν πλοῦτον, ἀφοῦ ἐπὶ τοσούτους διήρκεσαν αἰῶνας. Ἀπέναντι λοιπὸν τοῦ τοιούτου πλούτου ὃν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὸ χριστιανικὸν κράτος, ὁποῖοί τινες ἆρά γε ἦσαν οἱ δημόσιοι τοῦ ὁσμανικοῦ πόροι ἐπὶ τῶν χρόνων, οἵτινες χαρακτηρίζονται διὰ τοῦ μεγάλου ὀνόματος τοῦ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς; Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου σώζεται ἔκθεσις λεπτομερὴς τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος (1604—1608) διατελέσαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως τῆς Ἐνετίας Ὀκταβιανοῦ Βόνου, δημοσιευθεῖσα ἐσχάτως ἐν τῇ πολυτίμῳ συλλογῇ, ἥτις ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Νικολάου Βαρότση καὶ Γουλιέλμου Βερσέτου. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν ταύτην, τὸ σύνολον τῶν εἰσπράξεων τοῦ δημοσίου ταμείου ἐν τῇ ἑκκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι δὲν ὑπερέβαινε πολὺ τὰ 5 ἢ 6,000,000 δουκάτων ἤτοι τὰ 60—70,000,000 τοῦ τότε νομίσματος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ ὁσμανικὸν κράτος ἐν τῇ μεγίστῃ αὐτοῦ ἐσωτερικῇ ἀκμῇ, ἤτοι καθ' οὓς χρόνους ἦρχε χωρῶν πολὺ ἐκτενεστέρων τῶν χωρῶν ὅσας ἐκυβέρνα ἡ μακεδονικὴ δυναστεία, δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ δέκατον τῶν πόρων τῆς δυναστείας ταύτης. Οἴκοθεν δὲ ἐννοεῖται, ὅτι ὁ πολὺς ἐκεῖνος πλοῦτος τοῦ χριστιανικοῦ κράτους, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ ὅπως συνέβη εἰς τὸ ὁσμανικὸν προϊόντος τοῦ χρόνου, ἔμελλεν ἀπ' ἐναντίας νὰ αὐξήσῃ διὰ τοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου, ὅπερ ἤθελεν ἐνεργεῖται μετὰ τῆς ἀδιακόπως ὡσαύτως προαγομένης ὑλικῆς εὐημερίας τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης καὶ ὅτι οὐδεμία τῶν ἐπικρατειῶν αὐτῆς ἤθελε μείνει ἀμέτοχος τῶν εὐεργετημάτων τῆς τοιαύτης συναλλακτικῆς κινήσεως. Ἐὰν τὴν σήμερον μετὰ 400 περίπου ἐτῶν μετὰ οὐσιωδεστάτην ἐλάττωσιν, ἂν ὄχι ὁλοσχερῆ τῶν τοιούτων συναλλαγῶν διακοπήν, ἡ Εὐρώπη τοσοῦτον ὠφελεῖται ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ποικίλων αὐτῆς σχέσεων πρὸς χώρας ἐν τῷ μεταξὺ ἐρημωθείσας καὶ πολυειδῶς ἐξαντληθείσας, ὁποῖοι καὶ ὁπόσοι θησαυροὶ δὲν ἤθελον εἰσρεύσει εἰς αὐτὴν ἐὰν ἡ διεθνὴς αὕτη κίνησις οὐδέποτε ἔπαυεν ἐν τῷ μακρῷ ἐκείνῳ διαστήματι;

Οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλ' ἐπικρατήσαντος τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἤθελεν ἔκτοτε ἐξασφαλισθῇ ἡ διὰ τοῦ Σουεσσικοῦ ἰσθμοῦ διαπόρθμευσις. Ἡ Εὐρώπη ἀντὶ νὰ διεξάγῃ ἐπὶ αἰῶνας τὴν μετὰ τῆς ἰνδικῆς ἐμπορίαν διὰ τοῦ μακροτάτου περὶ τὴν Εὐέλπιδα ἄκραν πλοῦ, ἔμελλε νὰ ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς πάντοτε τὴν πρόχειρον καὶ συντομωτέραν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ ἐκείνου μεταγωγήν,

ἧς τὸ πλεονέκτημα μόλις κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀνεκτήσατο.

Ἀλλὰ, θέλουσιν ἀντείπει βεβαίως πολλοί, ἡ διὰ τῆς καθολικῆς Εὐρώπης ἐγκαθίδρυσις νέου ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτους, ἔμελλε νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ἐνταῦθα μετάγγισιν ὁλοκλήρου τοῦ δυτικοῦ βίου καὶ ἰδίως τὸν θρίαμβον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης· ὥστε δὲν βλέπομεν τῇ ἀληθείᾳ κατὰ τί ἤθελεν ὠφεληθῇ ὁ ἑλληνισμὸς ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ τούτου τοσούτων ξενικῶν στοιχείων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐλέγχοντες τὴν Εὐρώπην διότι δὲν προέλαβεν ἢ δὲν ἀνέτρεψε τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν, ὅπως δὲν ἔπαυσαν ἐλέγχοντες αὐτὴν ἐπὶ 400 ἔτη οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐννοοῦμεν ὅπως καὶ οὗτοι ἐπέμβασιν αὐτῆς σώφρονα καὶ συνετὴν, ἥτις καὶ μόνη ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ διαρκῶς τὰ ἀνωτέρω προϋποδειχθέντα σωτήρια ἀποτελέσματα· οὐδὲ πρεσβεύομεν ὅτι ὁ νεώτερος κόσμος ἦτο ἀνεπίδεκτος τοιαύτης συνέσεως καὶ σωφροσύνης, διότι ἴχνη αὐτῆς ἀναφαίνονται ἤδη ἐν τῇ πολιτείᾳ τινῶν τοὐλάχιστον τῶν κατακτητῶν τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Οὔτε οἱ Βιλλεαρδουῖνοι, οὔτε οἱ Λαρόσαι, οὔτε αὐτοὶ οἱ Ἐνετοὶ ἐκήρυξαν πόλεμον ἄσπονδον κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος. Ἀξιοῦντες λοιπὸν ὅτι ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἔπραξε τότε λάθος μέγα μὴ ἐπιχειρήσασα σπουδαίως τὴν κατάλυσιν τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας διὰ τῆς ἀνιδρύσεως μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικοῦ κράτους, ἐννοοῦμεν κράτος αἰσθανόμενον κατὰ μικρὸν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, νὰ σεβασθῇ τοὺς κυριωτέρους χαρακτῆρας τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων, καὶ νὰ παραλάβῃ αὐτοὺς συνεργοὺς εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν. Εἶναι δὲ πρόδηλον, ὅτι, τοιαύτης καταστάσεως πραγμάτων καταρτισθείσης ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤθελεν ἀναγκαίως πρωτεύσει ἐν αὐτῇ διὰ τὴν γλῶσσαν, τὰς παραδόσεις, τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ, δὲν ἤθελε πάθει τὰς νέας καὶ ἀνηκούστους συμφορὰς, ὅσας ὑπέστη κατὰ τὰ τελευταῖα 400 ἔτη, δὲν ἤθελεν ἐξακολουθήσει μειούμενον ὁλεθρίως κατὰ τὸν πληθυσμὸν, τὴν εὐπορίαν καὶ τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν· ἀπ' ἐναντίας δὲ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως αὐξάνον καὶ κραταιούμενον, δὲν ἤθελεν εἶναι ἠναγκασμένον ὅπως σήμερον νὰ ἀρχίζῃ τὸ στάδιον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἄλφα, ἀλλ' ἔμελλε νὰ ἐπέχῃ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ τάξιν προέχουσαν καὶ ἀνταξίαν τῶν προαιωνίων αὐτοῦ ἀγώνων καὶ προσδοκιῶν.

Μία εὔλογος ἔνστασις δύναται νὰ προταθῇ κατὰ τῆς ἀνασκευασθείσης ταύτης τοῦ παρελθόντος εἰκόνος, ἣν ὡς ἡδυσμά τι ἐπεχρίσαμεν εἰς τὸ χεῖλος τοῦ πικροῦ ποτηρίου τῶν παθημάτων ὅσα ὑπέστησαν δυοκαίδεκα τῶν πατέρων ἡμῶν γενεαί. Ἦτο ἆρά γε ἡ Εὐρώπη τότε εἰς κατάστασιν νὰ ματαιώσῃ τὸ ἀποτρόπαιον τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἔργον; Τὸ ἐπιχείρημα ἀπήτει βεβαίως ὑψηλοτέραν τινὰ συνείδησιν τῶν γενικῶν τοῦ πολιτισμοῦ συμφερόντων καὶ ἑνότητα ἐνεργείας ἣν δὲν εἶχε καὶ δὲν ἠδύνατο ἴσως νὰ ἔχῃ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ ἔτι κυοφορούμενον μᾶλλον ἢ ὁριστικῶς διαμορφωθὲν σύμπλεγμα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπικρατειῶν. Ἐὰν σήμερον ἡ Δύσις μετὰ κόπου εἰμπορεῖ νὰ ὁμοφωνήσῃ ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἠδύνατο νὰ πολιτευθῇ ἄλλως παρ' ὅ,τι ἐπολιτεύθη πρὸ 400 ἐνιαυτῶν, ὅτε ἡ μὲν πολιτικὴ περίνοια ἦτο ταπεινοτέρα, τὰ δὲ εὐτελῆ τοπικὰ συμφέροντα ἦσαν περιπλοκώτερα καὶ ἰσχυρότερα ἢ σήμερον. Ἡ Εὐρώπη λοιπὸν δὲν ἦτο ἐπιτηδεία νὰ διευθύνῃ προσηκόντως τὰς δυνάμεις αὐτῆς· καθ' ἑαυτὰς ὅμως αἱ δυνάμεις αὗται ἦσαν βεβαίως πλέον ἢ ἱκαναὶ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀπ' ἀνατολῶν ἐπελθόντα πολέμιον. Ὁ Οὐνυάδης μόνος πολλάκις κατετρόπωσε τοὺς τουρκικοὺς στρατούς· ὁ Σκεντέρμπεϋς μόνος πολλάκις ἢ συνέτριψεν αὐτοὺς ἢ ἠνάγκασεν εἰς ὑποχώρησιν· ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος μόνος ἐν τῇ τελευταίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίᾳ ἔφερεν εἰς ἀμηχανίαν τὸν Μωάμεθ Β'· καὶ ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλωμεν ὅτι γενναῖόν τι ὀπωσοῦν ἐπιχείρημα τῆς Εὐρώπης δὲν ἤθελε διαλύσει ὡς ἱστὸν ἀράχνης τὸ ὀσμανικὸν μορμολύκειον; Ἀλλ' ὅτι οἱ Τοῦρκοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἀκαταγώνιστοι ἐξάγεται ἐξ ὅλης αὐτῶν τῆς ἱστορίας. Ὁ Μωάμεθ Β' ἐβασίλευσε μέχρι τοῦ 1481, ἤτοι ὑπὲρ τὰ 37 ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν· καὶ ἐκυρίευσε μὲν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ βασίλειον τῆς Τραπεζοῦντος, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Εὔβοιαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καίτοι μὴ ἔχων σπουδαίους ἀντιπάλους εἰμὴ τοὺς Ἐνετούς, τοὺς Οὔγγρους καὶ τοὺς ἱππότας τῆς Ῥόδου, δὲν ἠδυνήθη πολλοῦ γε δεῖ νὰ συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν τῆς Ἀνατολῆς χωρῶν. Ἐκ τῆς Ῥόδου ἦν ἐπολιόρκησε τῷ 1480, διὰ τοῦ ναυάρχου Μεζὺ πασᾶ, ὅστις λέγεται ἀνήκων εἰς τὴν γενεὰν τῶν Παλαιολόγων, ἀπεκρούσθη μετὰ δύο μηνῶν πεισματώδεις ἐπιθέσεις· ἡ δὲ νῆσος ἐκείνη δὲν ἐκυριεύθη εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1523 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμὰν Α'. Ἡ

Κύπρος δὲν ἐδουλώθη εἰμὴ τῷ 1570 ἐπὶ Σελὴμ τοῦ Β', ἡ Κρήτη μόλις μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα τῷ 1669 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ τοῦ Δ', ἡ δὲ Ἑπτάνησος ποτέ. Καὶ πάλιν τῷ 1687 ἐπὶ Σουλεϊμὰν τοῦ Β' ἡ Ἐνετία ἀνέκτησε τὴν Πελοπόννησον, οὐδὲ ἐγκατέλιπεν ὁριστικῶς τὴν χερσόνησον ταύτην εἰμὴ τῷ 1715 ἐπὶ Ἀχμὲτ τοῦ Γ', ἑκατὸν μόλις ἔτη πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως.

Ἐξ ὅλων λοιπὸν τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ὤφειλεν ἐξ οἰκείων σπουδαιοτάτων συμφερόντων νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν· καὶ ὅτι εἶχε τὰς πρὸς τοῦτο ἀναγκαίας δυνάμεις, ἐστερεῖτο δὲ μόνον τῆς ἀπαιτουμένης πολιτικῆς περινοίας καὶ ἑνότητος. Τοσοῦτον ὅμως αὐτὴ πρώτη ἁμαρτήσασα, δίκαιον εἶναι νὰ δείκνυται ἐπιεικεστέρα πρὸς τὰς ἁμαρτίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Δεκάτευσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἕνεκα ποικίλων αἰτιῶν.

Ἀλλ' ἂν καὶ οὐκ ὀλίγαι τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν βραδέως ὑπωρθοῦν ὑπέκυψαν εἰς τοὺς νέους δυνάστας, τινὲς δὲ εἶχον ὑποταχθῆ καὶ πρὸ τοῦ 1453, ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία χρονολογεῖται συνήθως ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦτο δὲ εὐλόγως, διότι διὰ τῆς ἁλώσεως ταύτης ἠσφαλίσθη τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτος τῶν ὀσμανιδῶν, περιῆλθε δὲ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἐξεπροσώπει τότε τὴν πνευματικὴν καὶ ἐν μέρει τὴν διοικητικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἑνότητα. Ἐντούτοις οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἔστερξαν ἀπολύτως τὴν νέαν αὐτῶν τύχην. Οὐκ ὀλίγοι ἀπεδήμησαν, οἱ δὲ πλεῖστοι ὑπέκυψαν μὲν ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ ἦ πάντοτε καθ' ἑαυτοὺς διαμαρτυρόμενοι, ἦ καὶ ἐπαναστατοῦντες ἐκ διαλειμμάτων ὁσάκις εὕρισκον πρὸς τοῦτο ἐπιτηδείαν περίστασιν. Οἱ μόνοι οἱ μηδέποτε ὑποταχθέντες εἶναι οἱ πολυθρύλητοι *κλέφται*· οἱ μόνοι δὲ οἱ ὁριστικῶς διαλλαγέντες πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ὑπῆρξαν οἱ διὰ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς αὐτομολήσαντες.

Περὶ τῶν ποικίλων ἀφορμῶν καὶ τῶν πρώτων περιπετειῶν τῆς τῶν

χριστιανῶν ἐξισλαμίσεως, ὡμιλήσαμεν ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ (σελ. 231 καὶ ἑπ. τοῦ παρόντος τόμου), ὥστε νῦν δὲν πρόκειται εἰμὴ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας ταύτας μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἴδομεν ἄλλοτε ἐκ τίνος αἰτίας καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν συνεκροτήθη τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα· ἀλλ' ἀνεβάλομεν τότε νὰ ἐκθέσωμεν τὰ τῆς στρατολογίας αὐτοῦ καθ' ἕκαστα, διότι τῳόντι ἡ στρατολογία αὕτη δὲν ἐκανονίσθη ὁριστικῶς εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως καὶ ἐφεξῆς. Κατ' ἀρχὰς 1000 τοὐλάχιστον τὸν ἀριθμὸν ἦσαν οἱ χριστιανόπαιδες οἵτινες κατ' ἔτος ἁρπαζόμενοι διὰ παντὸς τρόπου εἴτε ἐξ ὑπηκόων, εἴτε ἐκ πολεμίων, ἐξισλαμίζοντο διὰ τῆς βίας, ἵνα ἀνατραφῶσιν ὡς γενίτσαροι. Κατόπιν οἱ γενίτσαροι ἐστρατολογήθησαν κυρίως ἀπὸ τῶν νέων χριστιανῶν αἰχμαλώτων, οἵτινες κατά τινα διάταξιν τοῦ Μουρὰτ Α' περὶ τὸ 1362 γενομένην, ἀπεχωρίζοντο ἐπὶ τούτῳ ὡς τὸ πεμπτημόριον τῆς ὅλης στρατιωτικῆς λείας, τὸ ὑπὸ τοῦ Κορανίου παραχωρούμενον· καὶ τοιοῦτό τι ἐγίνετο μετὰ πᾶσαν κατάκτησιν. Ἐπὶ Μουρὰτ τοῦ Β' τὸ κράτιστον τοῦτο σῶμα συνεκροτεῖτο ἤδη ἐξ ἀνδρῶν 6—10,000. Ἔτι δὲ βραδύτερον καθιερώθη ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανοπαίδων στρατολογία ἐν ταῖς ὑποτεταγμέναις χώραις, ἣν οἱ πατέρες ἡμῶν ὠνόμαζον *παιδομάζωμα*. Πότε ἐνομοθετήθη τοῦτο, ἄδηλον· ἴσως ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Β'. Ἀλλ' ὁριστικῶς δὲν ἐπεβλήθη εἰμὴ ἐπὶ τοῦ Σελὴμ Α' καὶ τοῦ Σουλεϊμὰν Α'. Τότε ἐκανονίσθη ὅτι ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανοπαίδων στρατολογία ἐν τῷ κράτει θέλει γίνεται κατὰ πενταετίαν· μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀπέβη συνεχεστέρα, ἐνεργουμένη κατὰ τετραετίαν, τριετίαν, διετίαν, ἐπὶ τέλους δὲ κατ' ἔτος καὶ ὁσάκις παρουσιάζετο ἀνάγκη. Ὁ φόρος οὗτος τοῦ αἵματος ἐπεβάλλετο ἰδίως εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἑλλάδα καὶ μετέπειτα τὴν Οὐγγαρίαν. Ὀλίγα μόνον τινὰ ὡρισμένα μέρη ἦσαν ἀπηλλαγμένα αὐτοῦ οἷον ἡ Κωνσταντινούπολις, ὁ Γαλατᾶς καὶ ἡ Ῥόδος. Διεξήγετο δὲ ἡ στρατολογία κατὰ τόν δε τὸν τρόπον. Εἰς ἕκαστον φορολογητέον τόπον προσήρχετο λοχαγὸς τῶν γενιτσάρων συνεπαγόμενος γραφέα, κομίζων δὲ αὐτοκρατορικὸν φερμάνιον. Ὁ τοῦ τόπου προϊστάμενος ὤφειλε νὰ ὑποβάλῃ αὐτῷ κατάλογον ὅλων τῶν οἰκογενειῶν, ἕκαστος δὲ πατὴρ ἦτο ὑπόχρεως νὰ ἀναγγείλῃ πόσους υἱοὺς εἶχε καὶ νὰ παραστήσῃ αὐτοὺς πρὸς ἐκλογήν. Κατ' ἀρχὰς δὲν ἀφῃροῦντο ἐκ τοῦ συνόλου τῶν παίδων ἑκάστου τόπου εἰμὴ τὸ πεμπτημόριον, κατόπιν ὅμως τοσοῦτοι ὅσων

ὑπῆρχε χρεία, καὶ πάντοτε οἱ κάλλιστοι καὶ εὐρωστότατοι. Ὡςαύτως ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις εἷς μόνος ἐλαμβάνετο ἀφ' ἑκάστης οἰκογενείας παῖς, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ δύο, καὶ τρεῖς, καὶ αὐτὸς ὁ μονογενὴς ὅστις πρότερον ἐξῃρεῖτο. Τελευταῖον κατ' ἀρχὰς ἐξελέγοντο μόνοι οἱ παῖδες 6 ἢ 7 ἐτῶν, κατόπιν δὲ καὶ παῖδες 10 καὶ 15 ἐτῶν. Ἐνῷ δὲ τοσοῦτον βαρεῖαι ἀπέβησαν διὰ τοῦ χρόνου αἱ γενικαὶ περὶ τούτου διατάξεις, ἔτι βαρύτεραι καθίσταντο διὰ τῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξετραχηλίζοντο οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν ὑπάλληλοι, ἁρπάζοντες μὲν πλειοτέρους τῶν ἀπαιτουμένων καὶ ἐκποιοῦντες αὐτοὺς ὡς δούλους, ἐπιτρέποντες δὲ εἰς τοὺς εὐπορωτέρους τὴν ἐπὶ χρήμασιν ἀπαλλαγὴν τῶν υἱῶν αὐτῶν πρὸς βλάβην τῶν πενεστέρων. Οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι ἐνόμιζον, ὅτι θέλουσι διαφύγει τὴν συμφορὰν νυμφεύοντες νεωτάτους τοὺς παῖδας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 8, 9 καὶ 10 ἐτῶν· τὸ στρατήγημα ὅμως δὲν ὠφέλει, διότι καὶ οὗτοι ἡρπάζοντο, καὶ οὐ μόνον εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὁ γάμος σπουδαῖος, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν 20 καὶ 24 ἐτῶν. Οὐδ' ἀπηλλάττοντο τοῦ δεινοῦ ἀσπαζόμενοι τὸν ἰσλαμισμὸν ἑκουσίως, διότι ὁ σουλτάνος δὲν ἐνόει νὰ ἐλαττωθῇ τοιουτοτρόπως ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατευσίμων. Μόνοι οἱ εἰς τὰ παράλια οἰκοῦντες ἐσώζοντο φεύγοντες μετὰ τῶν τέκνων εἰς τὴν ἐνετικὴν ἰδίως χώραν. Ὅσοι δ' ἐπεχείρουν ν' ἀντισταθῶσι διὰ τῆς βίας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐδαμάζοντο. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι τὸ ὑπὸ αὐτόπτου μάρτυρος, τοῦ γερμανοῦ Γέρλαχ, βεβαιούμενον, ὅτι πολλάκις αἱ δυστυχεῖς μητέρες ἀνατείνουσαι τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν ἱκέτευον τὸν Ὕψιστον ν' ἀνακαλέσῃ παρ' ἑαυτῷ τοὺς παῖδας αὐτῶν, ἵνα μὴ περιπέσωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀπίστων. Ἀλλ' ὅμως τοσοῦτον ἰσχυρὸν εἶναι τὸ τῆς ἰδιοτελείας αἴσθημα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὥστε ὁ αὐτὸς Γέρλαχ ἀξιοῖ, ὅτι ἕτεροι πάλιν γονεῖς προθύμως παρέδιδον τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, οἱ δὲ παῖδες καὶ νέοι μετὰ πόθου ἀνελογίζοντο τὸν πολυτελῆ βίον ὃν θέλουσι διάγει ἐν τῷ σεραΐῳ. Καὶ τὸ κακὸν τοῦτο προέβη εἰς τοσοῦτον, ὥστε ὁ ἐν ἔτει 1554 πρεσβευτὴς τῆς Ἐνετίας ἐν Κωνσταντινουπόλει Δομίνικος Τρεβιζάνος ἀνέφερεν, ὅτι τὸ παιδομάζωμα, τὸ ὁποῖον πρότερον ἐλογίζετο ὡς ἡ μεγίστη τῶν συμφορῶν, κατήντησε τότε νὰ ὑπολαμβάνεται ὡς ἐξαίρετον εὐτύχημα.

Ἵνα ἐξηγήσωμεν τοῦτο μέχρι τινός, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι ὅσον ἠλαττοῦτο τὸ κράτος τῶν σουλτάνων, τοσοῦτον ηὔξανε τὸ ἀξίωμα τῶν γενιτσάρων, οἵτινες αἰσθανόμενοι ἐπὶ μᾶλλον

ὅτι εἶναι τὸ μόνον στήριγμα τῆς ἀρχῆς, ἦγον καὶ ἔφερον κατὰ τὸ δοκοῦν τοὺς κυριάρχας. Ἀπέβησαν δὲ πρωϊμώτατα τοσοῦτον ἐπικίνδυνοι, ὥστε ἐν ἔτει 1581 δὲν ἔμενον ἐξ αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ 4,000 καὶ οὐδέποτε ἐστάθμευον αὐτόθι πλειότεροι τοῦ ἑνὸς τρίτου τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ. Οἱ λοιποί, διεσπαρμένοι ὄντες ὡς ἀστυνομικοὶ φύλακες καθ' ὅλον τὸ κράτος, ἐμάστιζον ἀνηλεῶς τοὺς κατοίκους. Πλὴν τούτου οἱ εὐφυέστεροι τῶν χριστιανοπαίδων δὲν κατετάσσοντο εἰς τὸν στρατὸν, ἀλλὰ, ἐκπαιδευόμενοι ἐπὶ τὸ ἰσλαμικώτερον, προήγοντο εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα. Καὶ ὡς γενίτσαροι λοιπὸν καὶ ὡς ἀνώτατοι δημόσιοι λειτουργοὶ, οἱ χριστιανόπαιδες κατήντησαν οἱ ἀληθεῖς τοῦ κράτους κύριοι, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῶν ἐκ γενετῆς μουσουλμάνων. Εἷς τῶν Τούρκων μεγιστάνων ἔλεγεν εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Αὐστρίας Οὔγγναδ, ὅτι «ἐνῷ οἱ παῖδες τῶν ἀθλίων χωρικῶν προσέρχονται εἰς τὰ βασίλεια καὶ γίνονται μεγάλοι καὶ τρανοὶ, οἱ ἡμέτεροι παῖδες παρορῶνται ἀναγκαζόμενοι νὰ γίνωνται ὑπήκοοι αὐτῶν.» Τὸ δὲ παραδοξότερον ὁ πόθος ὃν εἶχον οἱ ὀσμανίδαι τοῦ νὰ συμμετάσχωσι τῆς κατ' αὐτοὺς ἀγαθῆς ταύτης τύχης τῶν χριστιανῶν, ἀπέβη τοσοῦτος, ὥστε κατήντησαν νὰ δανείζωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τοὺς ἡμετέρους, ἵνα τοιουτοτρόπως περιληφθῶσιν εἰς τοὺς γενιτσάρους Ἐντεῦθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ὀλιγώτεροι ἦσαν ἐν τῷ σώματι τούτῳ οἱ πραγματικοὶ χριστιανόπαιδες ἢ οἱ κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον παρεισφρήσαντες εἰς αὐτὸ ὀσμανίδαι νεανίαι. Ἐντεῦθεν ὅμως ἠλαττώθη ἐν ταὐτῷ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἀξία τῶν γενιτσάρων. «Συνήθως» ἔγραφε τῷ 1573 ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἐνετίας Μαρκαντώνιος Βάρβαρος, «μόνοι οἱ ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ἐλάμβανον ἐμμίσθους λειτουργίας καὶ μεγάλα ἀξιώματα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου. Ἀλλὰ νῦν ἐπέτυχον νὰ παρεισδύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην δι' εὐνοίας καὶ τουρκόπαιδες, ὅπερ θέλει ἐπιφέρει πολλὴν ζημίαν εἰς τὸ κράτος.» Ἡ δὲ προφητεία αὕτη ἐπηλήθευσεν. Οἱ τουρκόπαιδες οὐ μόνον δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν αὐστηρὰν ἀνατροφὴν καὶ πειθαρχίαν τῶν χριστιανοπαίδων, ἀλλὰ ἤθελον καὶ νὰ νυμφεύωνται, ὅπερ εἰς οὐδένα γενίτσαρον ἐπετρέπετο μέχρι τῶν μέσων τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος. Ἔκτοτε ὅμως καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1567 τὸ σῶμα ἤρχισε νὰ ἀναπληροῦται διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τέκνων, ἐξ οὗ πολλὴ μὲν ἐπῆλθεν αὐτοῦ αὔξησις, μείζων δὲ διαφθορά. Μέχρι τοῦ ἔτους 1637 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐμμίσθων γενι-

τσάρων ἀπὸ 12,000 συνεποσώθη εἰς 46,000, οἵτινες ἐξήντλουν τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον. Εἰς τούτους δὲ προσθετέον καὶ ἄλλους τόσους ἀμίσθους, οἵτινες διὰ χρημάτων καὶ ἄλλων μέσων παρεισέδυον εἰς τοὺς καταλόγους τῶν γενιτσάρων, ἵνα μετέχωσι τῶν ὠφελημάτων αὐτῶν καὶ προνομίων. Ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ὀσμὰν Β' ἐβουλεύθη νὰ ἀντικαταστήσῃ, ἀντὶ τοῦ ἐξαχρειωθέντος ἐκείνου τάγματος, Αἰγυπτίους μισθοφόρους. Διαθρυληθέντος ὅμως τοῦ πράγματος ἐξερράγη στάσις φοβερὰ ἥτις δὲν κατέπαυσε τῷ 1622 εἰμὴ διὰ τοῦ φόνου τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος, τοῦ πρώτου τοιούτου φόνου ὃν ἀναφέρει ἡ ὀσμανικὴ ἱστορία. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Μουρὰτ Δ' ἠγωνίσθη νὰ μεταρρυθμίσῃ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τάγμα καὶ ἐν ἔτει 1638 κατήργησεν ἐντελῶς τὸ παιδομάζωμα. Οὐδὲν ἧττον τὸ σῶμα διετηρήθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅτε τῷ 1826 ὁ Μαχμοὺτ Β' κατέλυσεν αὐτὸ ὁλοσχερῶς διὰ πανωλεθρίας.

Ἀλλ' ὅσον δήποτε πρωΐμως καὶ ἂν κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα, καὶ ὅσον δήποτε ἐνοθεύθη ἔτι πρωϊμώτερον, μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ἐπὶ 2 ἑκατονταετηρίδας ἡ ἐκ χριστιανοπαίδων συγκρότησις τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ἐξετελέσθη ἀκριβῶς. Ἐὰν δὲ εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο προσθέσωμεν ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ σῶμα συνέκειτο κατὰ μέσον ὅρον ἐκ 15 ἕως 20,000 ἀνδρῶν, ὅτι οἱ πόλεμοι ἦσαν ἀδιάκοποι, οἱ δὲ τῆς νοσηλείας καὶ θεραπείας τρόποι ἀτελεῖς, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ περιέλθωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐτησία ἀνάλωσις τοῦ σώματος τούτου συνεποσοῦτο τοὐλάχιστον εἰς τὸ 1|4 τῆς ὅλης δυνάμεως καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ σύνολον τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἁφῃρέθησαν ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρὸς μόνην τὴν συγκρότησιν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος, εἰμπορεῖ νὰ ὑπολογισθῇ εἰς ἓν περίπου ἑκατομμύριον. Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι οἱ γενίτσαροι δὲν ἐνυμφεύοντο τότε καὶ ὅτι ἦσαν οἱ κάλλιστοι καὶ ῥωμαλεώτατοι τῶν παίδων. Ὅθεν τὸ ἑκατομμύριον ἐκεῖνο δὲν ἐξεπροσώπει τοσαῦτα ἄτομα, ἀλλὰ τοσαύτας οἰκογενείας, ἡ δ' ἐκ τούτου προελθοῦσα μείωσις τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ καὶ κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι μὲν δυσυπολόγιστος, ἀπέβη ὅμως βεβαίως ὑπέρογκος.

Οὐδὲ περιωρίσθησαν εἰς τοὺς γενιτσάρους οἱ ἐξισλαμισθέντες· πολλοῦ γε δεῖ. Καθὰ ἐξηγήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ διὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους, πλεῖστοι καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ μετέστη-

σαν ἑκουσίως ἢ ἀκουσίως εἰς τὰς τάξεις τοῦ μωαμεθανισμοῦ. Ὁ κυριώτατος τῶν λόγων τούτων ὑπῆρξεν, ὅτι, καθ' ἃ πρὸ ὀλίγου εἴδομεν μαρτυρούμενον ὑπὸ ἑνὸς τῶν πρέσβεων τῆς Ἐνετίας, ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἀπένεμε τὰ ἀνώτατα καὶ ἐπικερδέστατα τῶν ἀξιωμάτων κατὰ κανόνα εἰς ὁμοθρήσκους μὲν ἀλλ' ἐκ γενετῆς χριστιανοὺς ὄντας ἄνδρας. Τὰ δὲ πράγματα κυροῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην λαμπρῶς. Ἐκ τῶν πέντε μεγάλων βεζυρῶν τοῦ Μωάμεθ Β', 4 ὑπῆρξαν χριστιανοί· 2 μὲν, ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς καὶ ὁ Ῥοὺμ Μεχμὲτ πασᾶς, *Ἕλληνες*· δύο δὲ, ὁ Ἰσὰκ πασᾶς καὶ ὁ Κεδὶκ Ἀχμὲτ πασᾶς, Ἀλβανοί. Διότι ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους βεζύρας τοὐλάχιστον, τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ἤρχισεν ἐφαρμοζόμενον εἰμὴ ἀπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Κωνσταντινοπόλεως. Οἱ προδιατελέσαντες μεγάλοι βεζύραι, ὃ τὸν ἀριθμὸν, ὑπῆρξαν τοῦρκοι τὸ γένος· ἀλλ' ὁ Μωάμεθ Β', πειθόμενος ὅτι οἱ ἀλλαξοπιστοῦντες χριστιανοὶ εἶναι ἱκανώτεροι καὶ θερμότεροι ζηλωταὶ τοῦ νέου θρησκεύματος καὶ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, προετίμησε πάντοτε αὐτοὺς, ἅμα ἠναγκάσθη νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὸν Χαλὴλ πασᾶν ἕνεκα τῶν ὑπόπτων αὐτοῦ σχέσεων μετὰ τῶν ἡμετέρων. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ κατακτητοῦ ἠκολούθησαν ἅπαντες οἱ μετ' αὐτὸν σουλτάνοι ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας. Ἐπὶ Βαγιαζὴτ Β' ἐγένετο αὖθις μέγας βεζύρης ὁ προμνημονευθεὶς Ἰσὰκ πασᾶς, ἐκ δὲ τῶν τεσσάρων διαδόχων τούτου ὁ μὲν Δαοὺτ πασᾶς ἦτο ὡσαύτως Ἀλβανὸς, ὁ δὲ Χερσὲκ Ἀχμὲτ πασᾶς ἦτο υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἑρζεγοβίνης Στεφάνου Κόσσοβιτζ, δι' ὅπερ καὶ ἐπωνομάζετο Ἑρζέγογλους, ὁ δὲ *Μεζὶ* πασᾶς καὶ ὁ *Χότζα Μουσταφᾶ* πασᾶς ἦσαν *Ἕλληνες* ἐκ γενετῆς. Ἐπὶ Σουλεϊμὰν τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἐκ τῶν 9 μεγάλων βεζυρῶν οἱ 8 εἶχον γεννηθῆ χριστιανοί. Ὁ *Ἰβραὴμ πασᾶς* καὶ ὁ *Σουλεϊμὰν πασᾶς* ἦσαν *Ἕλληνες*· ὁ Ἀγιᾶς πασᾶς, ὁ Λουτφὶ πασᾶς καὶ ὁ Ἀχμὲτ πασᾶς, Ἀλβανοί· ὁ Ῥουστὲμ πασᾶς, ὁ Ἀλῆ πασᾶς, καὶ ὁ ἐνδοξότερος τῶν μεγάλων βεζυρῶν Μεχμὲτ Σόκολλης, Σλαῦοι. Ἐπὶ Μουρὰτ Γ', Μεχμὲτ Γ', Ἀχμὲτ Α', Μουσταφᾶ Α' καὶ Ὀσμὰν Α', ὁ Ἀχμὲτ πασᾶς (ὁ τοῦ Σόκολλη διάδοχος), ὁ Σινὰν πασᾶς (ὁ πεντάκις βεζυρεύσας), ὁ Χουσεὶν πασᾶς καὶ ὁ Μέρε Χουσεὶν πασᾶς ἦσαν Ἀλβανοί· ὁ τρὶς βεζυρεύσας Χαλὴλ πασᾶς, Ἀρμένιος· ὁ Σικάλας Σινὰν πασᾶς, ἀρνησίθρησκος ἐξ Ἀγκῶνος· καὶ ὁ *Νασσοὺ πασᾶς*, υἱὸς Ἕλληνος ἱερέως. Σλαῦοι ὡσαύτως ὑπῆρξαν ὁ τοῦ Ἀρμενίου Χαλὴλ

διάδοχος Χοσρὲφ πασᾶς, καὶ ὁ μέγας βεζύρης Ῥετζὲπ πασᾶς, ὁ πρωτουργὸς *τῆς φοβερᾶς στάσεως τοῦ 1632*, τῆς ὁποίας διετέλεσε τὸ κύριον θῦμα καὶ τῆς ὁποίας *εἷς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀρχηγῶν ἐγένετο ὁ Ἕλλην Ῥοὺμ Μεχμέτ*. Τότε προεχειρίσθησαν ἀλλεπαλλήλως τρεῖς Ἀλβανοὶ μεγάλοι βεζύραι· ὁ Ταβανιγιασὶ Μεχμὲτ, ὁ Καρὰ Μουσταφᾶς καὶ ὁ Ταρχουντζῆ Ἀχμὲτ πασᾶς. Ἰδίως γνωστὸς ἐγένετο εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς ὁ τῶν Κιοπριλιδῶν οἶκος. Οἱ μὲν εἶπον αὐτοὺς σερβικῆς καταγωγῆς, οἱ δὲ ἀλβανικῆς οἱ δὲ καὶ γαλλικῆς· ἀλλ' οἱ πλείονες βεβαιοῦσιν ὅτι οἱ *Κιοπριλίδαι ἦσαν Ἕλληνες τὸ γένος*. Ὁπωσδήποτε ὡς πρὸς τούτους ἐγένετο ἐξαίρεσις τοῦ προϋπάρχοντος κανόνος, διότι παρεκτὸς τοῦ πρώτου, ὅστις ἦτο ἐκ γενετῆς χριστιανὸς, 4 ἄλλοι ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἀνεδείχθησαν μεγάλοι βεζύραι ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Καὶ μετὰ τοὺς Κιοπριλίδας δὲ οἱ μεγάλοι βεζύραι *Δαμὰτ Χασὰν πασᾶς, Τζόρλιλι Ἀλῆ πασᾶς* καὶ *Τοπὰλ Ὀσμὰν πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες τὸ γένος* (*ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος Πελοποννήσιοι*), ἵνα παραλίπωμεν πλείστους ἄλλους ἑτέρας χριστιανικῆς καταγωγῆς.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν μεγάλων βεζυρῶν, οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιφανεστάτων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀνωτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν, ὑπῆρξαν ἀλλότριοι τῆς τουρκικῆς φυλῆς. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους, παρατηροῦμεν ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπὶ Σουλεϊμὰν Α' καὶ Σελὴμ Β' διαπρέψαντες ἐπὶ πολεμικῇ ἀρετῇ ἄνδρες, ἦσαν χριστιανοὶ τὸ γένος. Ὁ Περτὲφ πασᾶς, οἱ Ἐρζέγογλοι, οἱ Δουκαγίνογλοι κατήγοντο ἅπαντες ἐξ Ἐρζεγοβίνης. Ἀλβανοὶ ἦ Κροᾶται ἦσαν ὁ Σινὰν, ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου βεζύρου Ῥουστὲμ, ὁ Τερχὰτ πασᾶς, ὁ Ἀχμὲτ πασᾶς, ὁ Δαοὺτ πασᾶς καὶ ὁ κατακτητὴς τοῦ Γεμὲν, Σινὰν πασᾶς. Ἐν Βοσνίᾳ ἐγεννήθησαν, παρεκτὸς τοῦ μεγάλου βεζύρου Σόκολλη, ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Χοσρὲφ πασᾶς, οἱ Γιαγιάγλοι, ὁ Σαϊλὰκ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Σὰλ Μεχμὲτ πασᾶς, ὁ κατακτητὴς τῆς Κύπρου Λαλὰ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου Μακτοὺλ Μεχμέτμπεϋς, ὁ Μπαλτατζῆ Ἀχμὲτ πασᾶς, ὁ Τζεναβῆ Ἀχμὲτ πασᾶς, καὶ ὁ Σόφι Ἀλῆ πασᾶς, ὅστις διετέλεσεν ὡσαύτως κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου· *ἐκ δὲ τῶν ναυάρχων ὁ Σαλῆ πασᾶς καὶ ὁ ἐπιβόητος Βαρβαρόσσας ὑπῆρξαν Ἕλληνες τὴν καταγωγήν*.

Τὸ δέλεαρ τοῦτο τῶν ἀνωτάτων ἀξιωμάτων τῶν ἀπονεμομένων

ἀποκλειστικῶς σχεδὸν εἰς τοὺς νεοφύτους, ἦτο βεβαίως ἐπιτήδειον νὰ προσελκύσῃ εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ πλείστους ὅσους χριστιανούς. Ἀλλὰ ποικίλα ἄλλα αἴτια καὶ ἰδίως ὁ πόθος τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ἀφορήτων καταπιέσεων, προεκάλεσαν ἀθρόας ἀλλαξοπιστίας. Μικρὸν μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ πλῆθος τῶν ἐξισλαμισθέντων χριστιανῶν ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐγένετο τοσοῦτον, ὥστε ἡ διδασκαλία τοῦ νέου θρησκεύματος δὲν προέφθανε νὰ γίνῃ εἰς τοὺς νεοφύτους, καὶ ἐκ τούτου ἤρχισαν νὰ μὴ τηρῶνται ἀκριβῶς αἱ διατάξεις αὐτοῦ, ὁ δὲ Μωάμεθ Β' ἠναγκάσθη τῷ 1474 νὰ ἐπιβάλῃ δι' αὐτοκρατορικοῦ ὁρισμοῦ τὴν αὐστηρὰν τῶν διατάξεων τούτων ἐκτέλεσιν εἰς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος χώρας. Ἀπὸ τοῦ 1620 μέχρι τοῦ 1650 ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς μέρους τινὸς τῆς Ἀλβανίας ἐξέπεσεν ἀπὸ 350,000 εἰς 50,000, ὥστε ὁ Βίτσης, ὁ καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἀντιβάρεως, ἔλεγεν ὅτι κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐντὸς 10 ἐτῶν ὅλοι οἱ Ἀλβανοὶ γίνωσι μουσουλμάνοι. Ἐν ἔτει 1625 ὁ ἰταλὸς περιηγητὴς Μοντεαλβάνος ἐβεβαίου ὅτι «ὁ μὲν ἔχει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Τοῦρκον, ὁ δὲ τὸν υἱόν, ὁ δὲ τὸν πατέρα ἢ ἄλλον συγγενῆ.» Καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἰωσὴφ Γερχάρδος Μέϊερν ἐξέφραζε φόβους δεινοὺς περὶ τῆς προϊούσης ἐλαττώσεως τῶν χριστιανῶν ἁπάσης τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Τὸ πρᾶγμα προέβη εἰς τοσοῦτον ὥστε αὐτὴ ἡ Πύλη ἤρχισε νὰ ἀνησυχῇ ἀναλογιζομένη ὅτι, ἂν ἐξακολουθήσῃ, κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐκλείψωσιν οἱ πλεῖστοι τῶν φορολογουμένων. Τούτου δὲ κυρίως ἕνεκεν ἐξεδόθη τῷ 1691 ἐπὶ τοῦ μεγάλου βεζύρη Χουσεὶν Κιοπριλῆ τὸ πρῶτον «Νιζάμι Τζεδὶδ» ἤτοι *νέον σύστημα*, δι' οὗ ἐκανονίσθη ἠπιώτερόν τι πρὸς τοὺς ῥαγιάδας πολίτευμα. Μετ' οὐ πολὺ δέ, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ προστασία ἣν τὸ ῥωσικὸν κράτος ἤρξατο ν' ἀπονέμῃ εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἀνέστειλεν ὀπωσοῦν τὸ κακόν. Ἀλλ' οἱ ἐξισλαμισμοὶ δὲν ἔπαυσαν οὐδὲ τότε, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀθρόοι ἐξισλαμισμοί. Ὑπάρχει ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ μέσου Ἀώου, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Πρεμετίου, ὁμὰς χωρίων, τὸν ἀριθμὸν 36, τῶν καλουμένων Καραμουρατάδων. Τὰ χωρία ταῦτα ἦσαν χριστιανικὰ καὶ ὑπήγοντο εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Πογόνιανης. Καίτοι δὲ οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν γειτόνων μωαμεθανῶν, ἀντέσχον εἰς τὰς συμφορὰς ταύτας μέχρι τοῦ 1760. Ἀλλ' ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους τούτου ἠθύμησαν καὶ ἀπεφάσισαν ἐκ συμφώνου νὰ ἐξευμενίσωσι τὸ θεῖον δι'

αὐστηροτάτων νηστειῶν καὶ ὑπωπιασμῶν τῆς σαρκός· ἐὰν δὲ ὁ Ὕψιστος δὲν εἰσακούσῃ τὰς εὐχὰς αὐτῶν, νὰ τραπῶσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Μωάμεθ. Εἰς μάτην ὁ ἀρχιερεὺς παρέστησεν αὐτοῖς τὴν ἀσέβειαν τοῦ τοιούτου βουλεύματος. Οἱ Καραμουρατάδες ἐνήστευσαν ὅσον οὐδέποτε αὐστηρῶς κατὰ τὴν μεγάλην τεσσαρακοστὴν τοῦ ἔτους ἐκείνου· καὶ ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως, μηδεμίαν ἐπαγγοῦσα θεραπείαν τῶν κακῶν, ἐξώμοσαν ὁμοθυμαδὸν τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ ἱερεῖς διετάχθησαν νὰ ἀπέλθωσιν· ὁ δὲ λαός, ἀφοῦ ἤλεγξε τὰς ἁγίας εἰκόνας διὰ τὴν ἀδιαφορίαν αὐτῶν, ἀπεφήνατο πανηγυρικῶς ὅτι ἀσπάζεται τὸ μουσουλμανικὸν θρήσκευμα. Συμπληρωθείσης δὲ τῆς θρησκευτικῆς ταύτης ἀποστασίας αὐθημερὸν εἰς ὅλα τὰ χωρία, οἱ κάτοικοι προσκαλέσαντες καδῆν καὶ ἰμάμιδες ἀνωμολόγησαν τὴν νέαν πίστιν καὶ καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν νενομισμένην περιτομήν. Ὀλίγοι τινὲς μόνον ἀπεποιήθησαν ν' ἀποστατήσωσιν, ἀλλ' οὗτοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀπέλθωσιν ἐκ τῆς χώρας ὅπως καὶ οἱ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο μαρτύρει ὁπόσον ἀσθενὲς ἦτο τὸ χριστιανικὸν αἴσθημα παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλα τεκμήρια τούτου ἔτι οἰκτρότερα. Ὁ τὰς Ἀλβανικὰς μελέτας γράψας Γεώργιος Χὰν ἀναφέρει περὶ Σκόδραν χωρίον ἀποστατῆσαν, κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα, ἀθρόον διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι ὁ ἐφημέριος αὐτοῦ ἐπέμενε νὰ τελῇ τὴν θείαν λειτουργίαν πρὸ τῆς ὥρας ἣν ἐπεθύμουν οἱ κάτοικοι, οἵτινες ἐνόμισαν, ὅτι ὁ ἁπλούστερος τρόπος τοῦ νὰ λύσωσι τὴν διαφορὰν ταύτην εἶναι νὰ ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ συστελλόμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἐξακολουθήσωμεν ἐξιστοροῦντες τοιαύτας λεπτομερείας καὶ ἀρκούμεθα εἰς τὴν γενικὴν παρατήρησιν, ὅτι ἂν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἀνεχαιτίσθη κατά τι ἡ πρὸς τὸν ἐξισλαμισμὸν ροπή, δὲν ἐξέλιπεν ὅμως βεβαίως καθ' ὁλοκληρίαν. Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανωτάτη εἶναι ὅτι ἐν Ἀλβανίᾳ μὲν τὴν σήμερον τὸ ἥμισυ περίπου τῶν κατοίκων εἶναι μωαμεθανοί, ἐν Ἑρζεγοβίνῃ δὲ καὶ ἐν Βοσνίᾳ τὰ 7 ἢ 8|10. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐξελληνισμένοι Βλάχοι, Ἀλβανοὶ καὶ Βούλγαροι ἠλλαξοπίστουν ὀλιγώτερον προθύμως ἢ οἱ καθαροὶ Ἀλβανοὶ καὶ Σλαῦοι. Ἐντεῦθεν εἰς τὴν κυρίως Ἤπειρον καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας Βουλγαρίαν, Θρᾴκην, Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, κυρίως Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον σπανιώτεραι ὑπῆρξαν αἱ ἀθρόαι ἀποστασίαι. Εἰς τὰς χώρας ὅμως ταύτας

συνέβαινεν, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἤπειρον, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον, ἕτερον κακόν· χιλιάδες κατοίκων ἀπεδήμουν εἰς Ἰταλίαν καὶ, ἐκλατινιζόμενοι αὐτόθι, ἀπώλλυντο διὰ τὸν ἑλληνισμὸν οὐδὲν ἧττον ἢ οἱ τὸν ἰσλαμισμὸν ἀσπαζόμενοι.

Ἀλλ' ἐπανερχόμενοι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μωάμεθ Β', δὲν διστάζομεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων. Τῷ 1473 ὁ κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέταξε περὶ Τερζὰν 100,000 ἀνδρῶν κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ τουρκομανικοῦ δυνάστου Οὐζοὺν Χασάν. Ἀρχιστράτηγος τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτο ὁ προμνημονευθεὶς μέγας βεζύρης Μαχμοὺτ πασᾶς, Ἕλλην τὸ γένος· Μπεϊλέρμπεϋς τῆς Ῥούμελης, ἤτοι ἡγεμὼν τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατευμάτων, ἦτο ὁ ἐκ Παλαιολόγων Χὰς Μουρὰτ πασᾶς. Οἱ εἰκοσακισχίλιοι γενίτσαροι ἦσαν ὁμολογουμένως ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί. Τὰ 40 σαντζάκια τῆς Ῥούμελης συνέκειντο ὡσαύτως ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων, διότι εἰς τὴν Ῥούμελην ἐλάχιστοι ὑπῆρχον οἱ γνήσιοι Τοῦρκοι. Ὑπολείπονται τὰ 24 σαντζάκια τῆς Ἀνατολῆς μετὰ 20,000 ἀζὰπ (εὐζώνων) καὶ προσέτι τὸ ἱππικόν, τακτικόν τε καὶ ἄτακτον, οἱ Σιπαχὴ καὶ οἱ Ἀκκιντζή. Περὶ τούτων οὐδεμίαν ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν ὅτι ἦσαν ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί· ὡς πρὸς τοὺς πλείστους ὅμως τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, τὸ πρᾶγμα εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ἀφοῦ ἠξεύρομεν, ὅτι οἱ ὀσμανίδαι οὐ μόνον ἀπέφευγον ὅσον οἷόν τε τὴν ἐν τῷ στρατῷ κατάταξιν τῶν Τούρκων, ἀλλ' οὐδὲ ἦσαν ἔτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κύριοι ὅλων τῶν χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐν αἷς ὑπῆρχεν ὁπωσοῦν δαψιλὲς τὸ τουρκομανικὸν στοιχεῖον. Ἀναμφισβήτητον δὲ εἶναι ὅτι ὁ ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ παρατάξει στρατηγήσας τῶν ἀτάκτων ἱππέων Ἀλήμπεϋς ἦτο Μιχάλογλους, ὅ ἐστιν ἀπόγονος τοῦ Ἕλληνος Μιχαὴλ Κοσσύφου, περὶ οὗ ὡμιλήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ. Οὐδέποτε λοιπὸν ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἰδίως ὁ ἑλληνισμός, καθ' ὅλον τὸν μακρὸν καὶ πολυώδυνον αὐτοῦ βίον, ὑπέστη τοιαύτην φλεβοτομίαν οἵαν ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, καὶ ἐν τούτοις ὁ πληθυσμὸς ἡμῶν ἠλαττώθη τότε προσέτι δι' ἄλλας πολλὰς καὶ ποικίλας αἰτίας.

Οἱ πλεῖστοι τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου λογίων Ἑλλήνων, καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως καὶ μετ' αὐτήν, ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὴν ἑσπερίαν Εὐ-

ρώπην, ἰδίως εἰς τὴν Ἰταλίαν· οἷον πρὸ τῆς ἁλώσεως μὲν ὁ Λέων ἢ Λεόντιος Πιλάτος, ὁ Μανουὴλ καὶ ὁ Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς, ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος, ὁ Βησσαρίων, ὁ Ἰσίδωρος, ἵνα πριορισθῶμεν εἰς ὀλίγους τινὰς ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων. Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ Ἰωάννης Λάσκαρις, ὁ Μᾶρκος Μουσοῦρος καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Οἱ ἄνδρες οὗτοι συνετέλεσαν οὐ μόνον εἰς τὸ νὰ ἀναζωπυρήσωσι τὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων σπουδὴν ἐν τῇ ἑσπερίᾳ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ ὑποθάλψωσι τὴν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος συμπάθειαν τῶν λογιωτέρων αὐτῆς τάξεων. Ὁ Πιλάτος διετέλεσε φίλος καὶ διδάσκαλος τοῦ Βοκκακίου καὶ τὴν Πετράρχα. Ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν ἐν Φλωρεντίᾳ μεταξὺ 1390 καὶ 1400, ἀκροατὰς ἔχων τὸν Ἰάκωβον Ἄγγελον, τὸν βιογράφον τοῦ Βοκκακίου Ἰανότον Μανέτον, τὸν Πόγγιον, τὸν Λεονάρδον Ἀρτηνὸν, ἐπιφανέστατον περὶ τὴν νομικὴν καὶ πολιτικὴν ἐπιστήμην, καὶ πολλοὺς ἑτέρους διακεκριμένους ἐπὶ τῷ γένει καὶ τῇ εὐφυΐᾳ ἄνδρας. Ὁ τοῦ Μανουὴλ ἀνεψιὸς Ἰωάννης διετέλεσε κατ' ἀρχὰς συνδιδάσκαλος καὶ ἔπειτα διάδοχος τοῦ θείου αὐτοῦ, μαθητὰς δὲ ἔσχε τὸν ποιητὴν τοῦ Pastor fido Γουαρίνην καὶ τὸν Φραγκῖσκον Φίλελφον, ὅστις καὶ γαμβρὸς αὐτοῦ ἐπὶ θυγατρὶ ἐγένετο. Ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ ἀποδημήσας ἐκ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Θεσσαλονίκης τῷ 1430, ἀνεδείχθη πρῶτος πρύτανις τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὀργανωθέντος ἐν Φερράρᾳ πανεπιστημίου. Ὁ Γεώργιος ὁ ἐν Κρήτῃ μὲν γεννηθεὶς, ἀλλ' ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ Τραπεζούντιος, ἐδίδαξε πρῶτον εἰς Ἐνετίαν τῆς ὁποίας ἡ σύγκλητος ἀνεκήρυξεν αὐτὸν πολίτην. Ἔπειτα ἐπὶ τοῦ πάπα Εὐγενίου Δ' διετέλεσεν ἐπὶ μακὸν χρόνον καθηγητὴς τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας πολύκροτος ἐν Ῥώμῃ· καὶ μετὰ ταῦτα περὶ τὰ μέσα τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ἀλφόνσου εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ.

Ἀλλ' ὁ ἐπιφανέστατος τῶν προσφύγων τούτων ὑπῆρξεν ὁ Βησσαρίων, ὃν εἴδομεν ἀπελθόντα ὡς ἀρχιεπίσκοπον Νικαίας εἰς Ἰταλίαν μετὰ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου περὶ τὰ τέλη τοῦ 1437, ἵνα παρασταθῇ εἰς τὴν ἐν Φερράρᾳ καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον. Ὁ Βησσαρίων, καί τοι βραδύτερον ὅλως ἐκλατινισθεὶς, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀποβάλῃ τὰς συμπαθείας ἡμῶν, ἂν ὄχι δι' ἄλλο τι, τοὐλάχιστον διότι δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος νὰ συγκροτήσῃ γενικήν τινα συμμα-

χίαν τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ τὴν σύνοδον ἐκείνην ἐπανῆλθεν ἐπὶ μικρὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συλλέξῃ πᾶσαν ὕλην ἐπιτηδείαν κατ' αὐτὸν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην, ἣν, ὡς καὶ ἅπαντα τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως, ἠσπάσατο μετὰ ζήλου πολλοῦ. Ἐπιστρέψας δὲ αὖθις εἰς τὴν Ἰταλίαν, διήγαγεν αὐτόθι τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὸν σύμμαχον τοῦτον τὰ μεγαλήτερα τῆς εὐνοίας δείγματα. Ὁ Βησσαρίων ἀφοῦ ἔλαβε παρὰ τοῦ Εὐγενίου Δ' καὶ τοῦ Νικολάου Ε' διάφορα ἀξιώματα καὶ ὠφελήματα καὶ δὴ τὸ τοῦ καρδιναλίου ἱερέως, προεχειρίσθη τῷ 1449 ἐπίσκοπος Τουσκούλου καὶ ἔπειτα ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ Πίου Ε' ἡγούμενος τῆς μονῆς Crypta Ferrata, ἥτις ἠγείρετο ἐπὶ τοῦ χώρου ὅπου πάλαι ἔκειτο ἡ οἰκία τοῦ Κικέρωνος ἐν Τουσκούλῳ καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἡ λειτουργία ἐτελεῖτο ἑλληνιστὶ κατὰ τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως. Γενομένης τῆς ἁλώσεως παρέστη εἰς τὴν ἐν Μαντούᾳ ὑπὸ τοῦ Πίου Β' συγκροτηθεῖσαν γενικὴν συνέλευσιν τῶν ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν ἐπικρατειῶν τῆς χριστιανωσύνης, εἰς ἣν προσῆλθον καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς Ῥόδου, τῆς Κύπρου, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλῶν ἄλλων ἀνατολικῶν χωρῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πῶς ἠδύναντο νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ὁ Βησσαρίων ἐλάλησε τὰ δέοντα μετὰ τὸν Πῖον Β', ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διασκέψεις ἀπέβησαν μάταιαι. Βραδύτερον ἐξώρκισεν αὖθις τοὺς δυτικοὺς νὰ ὁμοπραγήσωσι· καὶ συνεκροτήθησαν τῳόντι ἐν Γερμανίᾳ δύο συνελεύσεις καθ' ἃς πολλὰ ἐπὶ τούτῳ ἀπεφασίσθησαν, ἐξ ὧν ὅμως οὐδὲν πάλιν ἐξετελέσθη. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βησσαρίων προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ Πίου Β' τῷ 1464 πατριάρχης ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐπὶ τέλους ἔλαβε τὸ θετικώτερον ἀξίωμα τοῦ προϊσταμένου τοῦ τῶν καρδιναλίων συνεδρίου. Πολλάκις μάλιστα ἐγένετο λόγος νὰ ἀναγορευθῇ ἀρχιερεὺς Ῥώμης, ἀλλὰ πάντοτε ἡ ἐκλογή του ἀπέτυχεν ἕνεκα τῆς ἑλληνικῆς αὐτοῦ καταγωγῆς. Κατῴκει δὲ συνήθως ἐν Ῥώμῃ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κυριναλίου, πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἔγραψε πολλὰ ἑλληνιστί τε καὶ λατινιστὶ καὶ διετέλεσε προστάτης παντὸς φιλομούσου ἀνδρός. Ὁ Βησσαρίων διήγαγε βίον ἀνεπίδεικτον, λαμβάνων οὐδὲν ἧττον δείγματα ἐξαιρέτου εὐλαβείας καὶ ἀγάπης παρὰ πάντων ὅσοι τὸν ἐπλησίαζον. Ὁ Γεώργιος Τραπε-

ζούντιος καίτοι διενεχθεὶς πρὸς αὐτὸν ἐκ διαλειμμάτων, ὁ Ἀργυρόπουλος, ὁ Φίλελφος, ὁ Πόγγιος, ὁ τούτου ἀντίπαλος Λαυρέντιος Βάλλας, ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ Θεσσαλονικεὺς Ἀνδρόνικος, πλεῖστοι ἄλλοι λόγιοι, πρὸς οὓς ἐπολιτεύθη ἀείποτε ὡς ἄλλος Μαικήνας, εὐμενὴς ἅμα καὶ ἰσχυρὸς, ἀπετέλουν περὶ αὐτὸν αὐλὴν λογίαν, ἣν ἐφθόνησαν οἱ μέγιστοι τῶν τότε ἡγεμόνων. Ἀλλὰ καίτοι ἐν Ῥώμῃ τὸ πλεῖστον διαζήσας κατέλιπε τὴν πλουσιωτάτην αὐτοῦ βιβλιοθήκην εἰς τὴν Ἐνετίαν, διότι, εἶπεν, ὑπελάμβανεν ὡς δευτέραν αὐτοῦ πατρίδα τὴν πόλιν ταύτην ἐν ᾗ κατὰ πρῶτον πάντοτε προσήρχοντο καὶ πολλάκις τελευταῖον εὕρισκον ἄσυλον οἱ ὁμογενεῖς αὐτοῦ οἱ φεύγοντες τὰς συμφορὰς τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας. Ἀπεβίωσε δὲ εἰς Ῥαύενναν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1472 εἰς ἡλικίαν 82 ἐτῶν ἐνῷ ἐπέστρεφεν ἐκ Γαλλίας ὅπου εἶχεν ἀποσταλῆ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα Σίξτου Δ'. Τὸ σῶμα ὅμως αὐτοῦ μετεκομίσθη εἰς Ῥώμην, ὅπου ἠξιώθη τιμῆς ἀνηκούστου, κηδευθὲν πανηγυρικῶς ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Καὶ ἐκεῖ λοιπὸν ἀναπαύεται, μακρὰν τῆς πατρῴας γῆς καὶ ἐν μέρει ἀλλοτριωθεὶς πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα, ὅπως τοσοῦτοι ἄλλοι ἡμῶν ὁμογενεῖς, ὁ Ἕλλην οὗτος, ὅστις ὑπῆρξεν ἐντούτοις εὐτυχέστερος ἑτέρου τινὸς Ἕλληνος περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τελευτήσαντος καὶ μὴ καταλιπόντος μὲν τὴν γενέθλιον χώραν, ἀλλὰ μεταστάντος εἰς θρήσκευμα καὶ πολίτευμα ἐντελῶς πρὸς τὸ ἡμέτερον ἀπᾴδον.

Περὶ τῆς γενεαλογίας τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ, ὅστις πρῶτος ἐκ γενετῆς χριστιανὸς ἐγένετο μέγας βεζύρης τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἰδοὺ τί λέγουσιν οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς. Ὁ μὲν Χαλκοκονδύλης· «οὗτος δὲ ὁ Μαχμούτης, παῖς Μιχαήλου γενόμενος, Τριβαλλὸς μὲν ἔστι τὰ μητρόθεν (ὅ ἐστι Σέρβος), Ἕλλην δὲ τὰ πατρόθεν.» Ὁ δὲ Κριτόβουλος «γένους Ῥωμαίων πρός τε πατρὸς καὶ μητρός· ὁ δέ γε πρὸς πατρὸς πάππος αὐτῷ Φιλανινὸς καὶ τῆς Ἑλλάδος ἦρχε καὶ τῇ τοῦ καίσαρος ἀξίᾳ ἐτετίμητο.» Ἡ δὲ *πατριαρχικὴ Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία*, πραγματευομένη περὶ τοῦ πρωτοβεστιαρίου Τραπεζοῦντος καὶ ἰατροφιλοσόφου Γεωργίου Ἀμοιρούτση (περὶ οὗ θέλομεν εἴπει πλειότερά τινα μετ' ὀλίγον) βεβαιοῖ ὅτι «ἦτον (ὁ Ἀμοιρούτσης) ἔγγονος τοῦ Ἰάγαρι, τῆς θυγατρός του υἱός· ὁμοίως καὶ ὁ Μαχομέτα πασᾶς, ἐκ τῆς ἄλλης θυγατρὸς τοῦ Ἰάγαρι, ὅπου ἦτον εἰς τὴν Σερβίαν· καὶ ἦτον αὐτὸς ὁ πρωτοβεστιάριος μετ' αὐτοῦ τοῦ πασᾶ, πρῶτος ἐξάδελφος, δύο

ἀδελφάδων υἱοί.» Ὁ ἐνταῦθα ἀναφερόμενος Ἰάγαρις εἶναι βεβαίως ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Μᾶρκος Ἰάγαρις, ὁ ἐπὶ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἐπανειλημμένως πρὸς τὸν πάπαν πρεσβεύσας, κατὰ Συρόπουλον, καὶ προσέτι μετασχὼν τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου· πιθανῶς δὲ ὁ αὐτὸς ὢν ὁ πολλάκις προμνημονευθεὶς ὑφ' ἡμῶν Ζορζῆς Δολφῖνος, λέγει ὡς ἕνα τῶν πλουσίων κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἐπὶ τῆς πολιορκίας δὲν ἠθέλησαν νὰ συντελέσωσι χρηματικῶς εἰς τὴν ἄμυναν. Ὅθεν οὐ μόνον πατρόθεν, ἀλλὰ καὶ μητρόθεν, ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς ἦτο γόνος ἐπιφανῶν ἑλληνικῶν οἴκων. Ἀναγκασθεὶς δὲ ἐν τῇ πρώτῃ νεότητι νὰ ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμὸν προήχθη δὶς ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' εἰς τὸ ὕπατον τοῦ μεγάλου βεζύρη ἀξίωμα, τὸ μὲν πρῶτον μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν μέχρι τοῦ 1467, τὸ δὲ δεύτερον τῷ 1472 μέχρι τοῦ ἐπιόντος ἔτους, ὅτε οὐ μόνον καθῃρέθη ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγον ἐθανατώθη. Τῷόντι ὁ Ἕλλην οὗτος, καίτοι προσενεγκὼν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Σερβίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Εὐβοίας, δὲν ἦτο δυνατὸν μέχρι τέλους νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν ἀδυσώπητον καὶ αὐτογνώμονα τοῦ κυριάρχου χαρακτῆρα. Ἡ συνήθης αὐτοῦ φιλανθρωπία, ἣν ἰδίως ἐπεδείξατο ἀγωνισθεὶς νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βοσνίας καὶ ἐπιεικῶς προσενεχθεὶς πρός τε τὸν τῆς Καραμανίας ἡγεμόνα καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ὑπηκόων του, προσέτι δὲ τὸ ἐλεύθερον φρόνημα μεθ' οὗ ἐξέφραζε τὰς δοξασίας αὐτοῦ καὶ ὑπεστήριζε τὰς γνώμας, ἀναγκαίως ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ προκαλέσωσι τὴν θανατηφόρον ὀργὴν τοῦ σουλτάνου. Συνέπεσε ποτὲ μεταξὺ αὐτῶν λόγος περὶ τῆς ἀνικανότητος τοῦ βεζύρου τῆς Κριμαίας, ὁ δὲ Μωάμεθ Β' ἐλεεινολόγει τὴν ὀλεθρίαν κατάστασιν εἰς ἣν περιῆλθεν ὡς ἐκ τούτου ἡ ἄλλοτε εὐδαίμων ἐκείνη χώρα· τότε ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς παρετήρησεν ὅτι αἴτιος μὲν τοῦ κακοῦ ὑπῆρξε βεβαίως ὁ βεζύρης, πρωταίτιος ὅμως ὁ τῆς Κριμαίας ἡγεμών, ὁ μὴ ἀναθεὶς τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς ἄνδρα δεξιώτερον. Ἀλλὰ τοιαῦτα μαθήματα δὲν ἤθελε ν' ἀκούῃ ὁ σουλτάνος. Τὰ δ' εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ φρονήματα δὲν ἦσαν τὰ μόνα ἴχνη ὅσα διέσωσεν ἐκ τῆς καταγωγῆς ἡ ψυχὴ τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ. Ὁ ἀνὴρ ἦτο φιλόμουσος, ἀπέβη περιώνυμος ὡς ποιητὴς καὶ περιώνυμος ὡς προστάτης μὲν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἱδρυτὴς δὲ πολλῶν ναῶν, σχολείων, νοσοκομείων καὶ ἄλλων εἰρηναίων ἔργων, ὧν τινὰ σώζονται μέχρι τῆς σήμερον. Μυστήρια ἀνεξερεύνητα τῆς θείας Προνοίας! Ἰδοὺ δύο Ἕλληνες ἀπαλλοτριωθέντες ἀμφότεροι κατὰ τὸ

μᾶλλον καὶ ἧττον πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, ἀλλ' ἀμφότεροι περισώσαντες εἰς τὰ μύχια τῆς καρδίας αὐτῶν τὰ τρία ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τῆς φυλῆς εἰς ἣν ἀνῆκον, τὴν ἡμερότητα τοῦ ἤθους, τὴν πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπην, τὴν εὐγένειαν τοῦ φρονήματος. Βεβαίως ἐξ αὐτῶν ὁ Βησσαρίων εἶναι οἰκειότερος πρὸς ἡμᾶς, διότι ἂν καὶ μετεχειρίσθη πολλάκις τὴν λατινικήν, δὲν ἔπαυσεν ὅμως γράφων κυρίως ἑλληνιστί, καὶ ἔχων φίλους καὶ συμπράκτορας Ἕλληνας· ἐνῷ τὰ ποιήματα καὶ ἰδρύματα τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ ὑπῆρξαν τουρκικά. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἀποκηρύξωμεν ὡς παντελῶς πρὸς ἡμᾶς ξένον ἄνθρωπον ὅστις, παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀκατασχέτου ῥεύματος τῶν τότε πολιτικῶν τοῦ ἔθνους περιπετειῶν εἰς βίον ἀντίθετον τοῦ ἡμετέρου, ἐκόσμησεν οὐδὲν ἧττον τὸν βίον τοῦτον διὰ προτερημάτων τὰ ὁποῖα μετέδωκαν μὲν αὐτῷ Ἕλλην πατήρ, καὶ μήτηρ Ἑλληνίς, δὲν ἴσχυσε δὲ νὰ ἐξαφανίσῃ ἡ μεταγενεστέρα ἀνατροφή.

Ἕτερος ὀνομαστὸς εἰς Ἰταλίαν πρόσφυξ ὑπῆρξεν ὁ Πελοποννήσιος Ἰσίδωρος, ὁ πολλάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς πολιορκίας καὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Λυτρωθεὶς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας εἰς ἣν τότε περιέπεσεν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἰταλίαν καὶ ἔγραψε λατινιστὶ περιπαθῆ πρὸς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως ἐγκύκλιον, δι' ἧς προέτρεπεν αὐτοὺς νὰ ὁπλισθῶσι κατὰ τοῦ Μωάμεθ Β'. Ἀπεβίωσε δὲ ἐν Ῥώμῃ πρὸ τοῦ Βησσαρίωνος, τῷ 1464, ἀφοῦ πρὸ αὐτοῦ ὡςαύτως διετέλεσε προϊστάμενος τοῦ συνεδρίου τῶν καρδιναλίων καὶ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον, ὅπως ὁ Βησσαρίων καὶ ὁ Ἰσίδωρος, ἤρξατο τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος φιλόσοφος ἰατρὸς Γεώργιος Ἀμοιρούτσης, διότι, εἰ καὶ δὲν ὑπῆρξεν ἱερωμένος, παρέστη ὅμως εἰς τὴν ἐν Φερράρᾳ καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον καὶ πολλὴν ἐκτήσατο παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς φήμην ἐπὶ σοφίᾳ φιλολογικῇ καὶ ἐπιστημονικῇ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἀπεδέξατο ὡς ἐκεῖνοι τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως, ἀναδειχθεὶς ἀπ' ἐναντίας ἔνθερμος πρόμαχος τῆς ὀρθοδοξίας· οὐδ' ἔμεινεν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ἀλλ' ἐπιστρέψας εἰς τὰ ἴδια ἐγκατεβίωσεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὥστε δὲν συναριθμεῖται μεταξὺ τῶν ὁριστικῶς ἀποδημησάντων καὶ ἐκλατινισθέντων Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἐὰν δὲν ἐξελατινίσθη, ἀπέβαλε δι' ἑτέρου τρόπου τὸν γνήσιον ἑλληνισμόν, δι' ὅπερ καὶ νομίζομεν εὔλογον νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα τινὰ περὶ αὐτοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἄχρι τοῦδε δὲν διευκρινήθησαν ἀποχρώντως αἱ περὶ τῶν τε-

λευταίων τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐνιαυτῶν περισωθεῖσαι εἰς ἡμᾶς συγκεχυμέναι καὶ ἀντιφατικαὶ εἰδήσεις. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπιστρέψας εἰς Τραπεζοῦντα προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ τελευταίου τῆς πόλεως ταύτης αὐτοκράτορος πρωτοβεστιάριος· ἐντεῦθεν ὅμως ἄρχονται αἱ διαφωνίαι. Κατὰ τὸν Μονεμβασίας Δωρόθεον ὁ Ἀμοιρούτσης ἐγένετο αἴτιος κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς ὑποδουλώσεως τῆς πατρίδος αὐτοῦ τῷ 1461, ἔπειτα δὲ τῆς καταστροφῆς τῶν Κομνηνῶν· καὶ ἀπαχθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος, ἠσπάσθη μὲν σὺν τοῖς τέκνοις τὸν μωαμεθανισμόν, ἐτιμήθη δὲ ἐξαιρέτως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου. Ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὸν θάνατον τῶν Κομνηνῶν, ὑποδεικνύεται καὶ ὑπὸ τοῦ Χαλκοκονδύλη, ὅστις κολάζει ὅμως τὸ πρᾶγμα, λέγων ὅτι ὁ πρωτοβεστιάριος Γεώργιος ἐπέδειξε μὲν τῷ μεγάλῳ βεζύρῃ Μαχμοὺτ πασᾷ («ἐπιτρόπῳ τ' ἄλλα ἀγαθῷ») γράμματά τινα τῆς συζύγου τοῦ τουρκομανικοῦ δυνάστου Οὐζοὺν Χασᾶν πρὸς τοὺς Κομνηνούς, γράμματα προκαλέσαντα τὸν θάνατον αὐτῶν, ἔπραξε δὲ τοῦτο ἁπλῶς ἵνα καλύψῃ τὴν ἰδίαν εὐθύνην καὶ μὴ πιστεύων ἄλλως ὅτι ἠδύναντο νὰ φέρωσι τὸ ὀλέθριον ἐκεῖνο ἀποτέλεσμα. Ἡ δὲ *πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία* καὶ ἡ *ἐκκλησιαστικὴ* λέγουσι ῥητῶς ὅτι ὁ Ἀμοιρούτσης ἐπολιτεύθη δολίως καὶ ἐπιβούλως πρὸς τὸν κύριον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος, ὅτι ἐδέξατο κατόπιν τὸν ἰσλαμισμόν, ὅτι ἐπωνομάσθη Σκεντέρμπεϋς, ὅτι ἐπίεσε πολλάκις τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μεχμέτμπεϋς ἐγένετο ὡςαύτως πρόξενος συμφορῶν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὅτι ἀμφότεροι ἴσχυσαν παρὰ τῷ σουλτάνῳ πρὸς τοῖς ἄλλοις, διότι ὁ Γεώργιος Ἀμοιρούτσης ἦτο πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ. Τὴν τοιαύτην δὲ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν συγγένειαν ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης. Ἀλλ' ἐν τούτοις σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Ἀμοιρούτση πρὸς τὸν Βησσαρίωνα δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ τῶν ἀνεκδότων τοῦ Βοϊσσονάδου, ἐν ᾗ τὰ πράγματα ἐκτίθενται παντάπασιν ἀλλοίως. Ὁ Ἀμοιρούτσης ὁμιλεῖ μετὰ ἐνθουσιασμοῦ περὶ τῆς ἀμύνης ἣν ἀντέταξεν ἡ Τραπεζοῦς κατ' ἀρχὰς ἐπὶ 40 ἡμέρας εἰς τὸν ἀπὸ θαλάσσης πολιορκήσαντα αὐτὴν Μαχμοὺτ πασᾶν· ἐξηγεῖ ἔπειτα τοὺς λόγους δι' οὓς δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν ἀπὸ ξηρᾶς ἐπελθόντα μετὰ πολυαρίθμου στρατιᾶς σουλτάνον καὶ παρατηρεῖ ὅτι «καίτοι ἐξ ὁμολογίας ἦλω· ἀλλ' οὐδὲν ὤνατο τῶν ξυμβάσεων ἐφ' αἷς προὐδόθη· πέπονθε δὲ παραπλήσια τοῖς πολέμῳ κατὰ κράτος ἑαλωκόσιν.» Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ

ὁμιλῶν περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν βεβαιοῖ αὐταῖς λέξεσι τάδε· «Καίτοι πολλάκις παρὰ τὴν πολιορκίαν ἠφείδησα ἐμαυτοῦ ὥστε θανεῖν· ἀλλ' οὔπω ἐγένετο τούτου τυχεῖν, τῆς Προνοίας, οἶμαι, ἐπὶ τὸ χεῖρον φυλαττούσης, ὅπως, ἐπὶ πολὺν τιμωρηθεὶς χρόνον, ἔπειτα ἀποθάνω.» Ἰσχυρίζεται προσέτι ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βασίλειος, νέος ὢν καὶ καλὸς τῷ εἴδει, ἀπήχθη ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐβασανίσθη, ἵνα μεταβάλῃ τὴν πίστιν αὐτοῦ· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ νέου, μὴ πειθομένου νὰ προδώσῃ τὰ πάτρια, ἀπελπισθεὶς ὁ σουλτάνος, ἀπεφάσισε νὰ ἀποδώσῃ αὐτὸν ἀντὶ λύτρων. Ὁ δὲ πατὴρ χρήματα μὴ ἔχων καθικετεύει τὸν Βησσαρίωνα, ὡς ἀρχαῖον φίλον, νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν ἐν τῇ δυσπραγίᾳ ταύτῃ, καὶ ἐν γένει δι' ὅλης ἐκείνης τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ ὁμιλεῖ ὡς ὁ γνησιώτερος τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ πιστότερος τῶν χριστιανῶν.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐὰν εἰς τὰς διαφόρους προεκτεθείσας κατηγορίας δὲν εἴχομεν ν' ἀντιτάξωμεν ἀπολογίαν ἄλλην παρὰ τὴν τοῦ ἰδίου Ἀμοιρούτσῃ μαρτυρίαν, δυσκόλως ἠδυνάμεθα νὰ ἀπαλλάξωμεν τὸν ἄνδρα τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ μομφῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ *πολιτικὴ* καὶ ἡ *πατριαρχικὴ* ἱστορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῷ λέγουσιν αὐτὸν γενόμενον Ἀγαρηνὸν καὶ ῥητῶς μάλιστα ἀποκαλοῦσι Σκεντέρμπεϋν, ἱστοροῦσιν ἐν τούτοις τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην καταπίεσιν τῆς ἐκκλησίας τοιουτοτρόπως ὥστε ἐκ τῆς ἀφηγήσεως αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι ἦτο χριστιανός. Τῳόντι πᾶσαι αἱ εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ τοῦ ἀνδρὸς παριστῶσι τὸν φιλόσοφον ἐκεῖνον ἰατρὸν «ὡραῖον κάλλει σώματος καὶ τοξεύειν εἰδότα ἄριστα» καὶ ἔκδοτον εἰς πάσας τοῦ βίου τὰς ἡδονάς, μάλιστα δὲ εἰς τοὺς ἔρωτας. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ χήρα τοῦ τελευταίου τῶν Ἀθηνῶν δουκὸς Φράγκου Ἀκκιαϊούολη, τὸν ὁποῖον ὁ Μωάμεθ Β' ὅτε μὲν τῷ 1458 κατέλαβε τὰς Ἀθήνας διὰ τοῦ Τουραχὰν, κατέστησεν ὑποτελῆ δυνάστην Θηβῶν καὶ Βοιωτίας, μετὰ δὲ δύο ἔτη, κατηγορηθέντα ὅτι ἀγωνίζεται νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐθανάτωσεν. Ἡ χήρα ἦτο, ὡς φαίνεται, εὐειδεστάτη, καὶ ὁ Ἀμοιρούτσης τρωθεὶς ὑπὸ τοῦ κάλλους της ἠθέλησε νὰ λάβῃ αὐτὴν σύζυγον. Ζητήσας δὲ τὴν περὶ τούτου ἄδειαν παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωάσαφ, ἀπέτυχε τοῦ ποθουμένου διὰ τὸν λόγον ὅτι ἔζη καὶ διεμαρτύρετο ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος. Μάτην ὁ Ἀμοιρούτσης προεκάλεσε τὴν παρέμβασιν τοῦ τε Μαχμοὺτ πασᾶ καὶ αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου· ὁ ἱεράρχης διετέλεσεν ἀνένδο-

τος, ὥστε ὁ μανιώδης ἐραστὴς ἐκδικούμενος κατώρθωσε νὰ καθαιρεθῇ μὲν ὁ Ἰωάσαφ καὶ κοπῶσι τὰ γένεια αὐτοῦ, νὰ ἀκρωτηριασθῇ δὲ τὴν ῥῖνα ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης Μάξιμος, ὁ ἐνισχύσας τὸν πατριάρχην εἰς τὴν ἀντίστασιν ταύτην. Ὁ Ἰωάσαφ Α' ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ τοῦ 1466 μέχρι τοῦ 1469· ὥστε ἐπὶ 8 τοὐλάχιστον μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος ἔτη ὁ Ἀμοιρούτσης δὲν εἶχε βεβαίως ἀσπασθῇ ἔτι τὸν ἰσλαμισμόν, διότι ἂν ἦτο μωαμεθανός, δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ ζητήσῃ τὴν ἄδειαν τοῦ πατριάρχου ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως. Ἡ ἱστορία λέγει ὅτι ὁ φιλόσοφος ἡμῶν συνέζησεν οὐδὲν ἧττον μετὰ τῆς φίλης αὐτοῦ μέχρις οὗ ἀπεβίωσεν αἰφνιδίως ἐνῷ ἔπαιζε τοὺς κύβους μετὰ πολλῶν ἀρχόντων. Ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψωμεν πλειότερον περὶ ταῦτα, παρατηροῦμεν ὅτι ἴσως ἐξισλαμίσθη βραδύτερον, ἂν καὶ ὅπως τὰ πράγματα ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ χρονογράφου, ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐπῆλθεν ἐντὸς χρόνου ἐλαχίστου ἀφ' οὗ συνώκησε μετὰ τῆς δουκήσσης Ἀθηνῶν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ πάλιν ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐλογίζετο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὡς μὴ χριστιανὸς διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπολιτεύθη πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν· ἀλλά, καθὰ προείπομεν, ὑπάρχει χωρίον τῆς πατριαρχικῆς ἱστορίας ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμοιρούτση λέγεται υἱὸς τοῦ Σκεντέρμπεϋ. Ὅθεν ἄλλος τρόπος συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιφατικῶν τούτων εἰδήσεων δὲν ὑπάρχει εἰμὴ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπεκαλεῖτο Σκεντέρμπεϋς τιμῆς χάριν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀσπασθῇ πράγματι τὸν ἰσλαμισμόν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὁ υἱός του ἐγένετο μωαμεθανὸς καὶ μετωνομάσθη Μεχμέτμπεϋς· προστίθεται μὲν καὶ περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο ἀνὴρ σοφώτατος περί τε τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ἀραβικήν, μετέφρασε δὲ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐξ ὁρισμοῦ τοῦ σουλτάνου πολλὰ τῶν ἡμετέρων βιβλίων, καὶ πολλὰ θαυμάσια περὶ τοῦ ἡμετέρου θρησκεύματος εἰς τὸν σουλτάνον παρέστησε· σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Κριτόβουλος ἀποδίδει τὰς φιλολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ταύτας σχέσεις πρὸς τὸν σουλτάνον οὐχὶ εἰς τὸν υἱόν, ἀλλὰ εἰς τὸν πατέρα, τὸν Γεώργιον Ἀμοιρούκην, ὡς τὸν ὀνομάζει. Καὶ δὲν νομίζομεν τῇ ἀληθείᾳ ἀπίθανον νὰ ἦτο ὁ υἱὸς ἀνὴρ λόγιος, καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τρίβων, παρατηροῦμεν δὲ μόνον ὅτι τοῦτο δὲν διεκώλυσεν αὐτὸν ἐπὶ Βαγιαζὴτ τοῦ Β', ἐπειδὴ ἔλαβεν ἀφορμήν τινα προσωπικῆς δυσαρεσκείας πρὸς τὸν πατριάρχην Νήφωνα Β' (1488-1490), νὰ διενεργήσῃ τὴν δήμευσιν ἀξιολόγου

τινὸς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ἐπὶ τέλους τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου.

Ὅπωσδήποτε ἔχομεν ἐνταῦθα ἕτερον μετὰ τὸν Μαχμοὺτ πασᾶν τύπον τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους γενομένης πολλῆς καὶ ποικίλης πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν ἀλλοτριώσεως. Ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς καταναγκασθεὶς νὰ ἐξομόσῃ τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν οὐδεμίαν ἔτι πιθανῶς εἶχε λάβει παιδείαν, ἐγένετο μωαμεθανός, ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ μωαμεθανὸς ἄνθρωπος εἰς τοῦ ὁποίου τὰς φλέβας ἔρρεεν ἄμικτον τὸ ἑλληνικὸν αἷμα· ἐνῷ ὁ ἰατροφιλόσοφος Ἀμοιρούτσης διετήρησε μὲν πιθανώτατα μέχρι τέλους τὸ πάτριον θρήσκευμα, ἀλλὰ πράγματι παρεβίασε πολλάκις τὰ παραγγέλματα αὐτοῦ καὶ ἰδίως ὑπῆρξε παραίτιος μιᾶς τῶν μεγίστων ὕβρεων ὅσαι προσεγένοντο εἰς τοὺς ἀνωτάτους τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν λειτουργούς. Ὁπόσον διάφορον εἰκόνα παρίστησιν ἡμῖν γυνή τις ἐκ τοῦ καταλυθέντος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τραπεζουντίου οἴκου, ἡ βασιλὶς Ἑλένη ἡ Καντακουζηνή. Ὅτε μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Τραπεζοῦντος ὁ Μωάμεθ Β', παραβάτης κατὰ τὸ σύνηθες γενόμενος τῶν ὑποσχέσεων αὐτοῦ, διέταξε τὴν καρατομίαν τοῦ τε τελευταίου βασιλέως Δαβὶδ καὶ ἑπτὰ υἱῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ, ἀπηγόρευσε συγχρόνως αὐστηρῶς νὰ μὴ τολμήσῃ τις νὰ πλησιάσῃ τὰ πτώματα, ἵνα παραδοθῶσι ταῦτα βορὰ κύνεσιν οἰωνοῖσί τε πᾶσιν· ἀλλ' ἐκείνη περιφρονήσασα τὴν ἀπειλὴν προσῆλθεν ἐν τριχίνῳ ἱματίῳ, κρατοῦσα σκαπάνην εἰς τὴν χεῖρα, πρὸς τὸν Κρανίου τόπον τῶν τέκνων καὶ φιλτάτων, ἔσκαψε τάφον, ἀπέτρεψε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τὰ σαρκοβόρα ζῷα καὶ ὄρνεα καὶ ἔπειτα ἐκήδευσε διὰ νυκτὸς τὰ δέκα περιπόθητα ὄντα, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπῆλθε καὶ αὕτη πρὸς ἐκεῖνα ὑπὸ τῆς θλίψεως καταβληθεῖσα.

Ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ἐξ εὐπατριδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕλκων τὸ γένος καὶ παρευρεθεὶς ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως, κατέφυγεν εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἐδίδαξεν ἐκεῖ γραμματολογίαν τε καὶ φιλοσοφίαν ἐπὶ Κοσμᾶ τοῦ Μεδίκου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἐγγόνου Λαυρεντίου εἰς ὃν παρέδωκεν ἠθικὴν καὶ διαλεκτικήν. Ἀλλὰ μαθητὰς ἔσχε προσέτι τὸν Ἄγγελον Πολιτιανὸν, τὸν Δονάτον Ἀκκιαϊούολην καὶ ἑτέρους σοφοὺς ἄνδρας. Ἔπειτα μετέβη εἰς Ῥώμην, ὅπου ἐδίδαξε φιλοσοφίαν κατ' Ἀριστοτέλην καὶ ἡρμήνευσε τὸν Θουκυδίδην. Ἐκεῖ ἠκροάσατο αὐτοῦ ὁ Γερμανὸς ἐπίσκοπος Ἰωάννης Ῥεϋχλίνιος, ὅστις βραδύτερον πρῶτος εἰς Γερμανίαν ἐδίδαξε τὴν Ἑλλη-

νικὴν καὶ Ἑβραϊκήν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Ἀργυρόπουλος πολυπότης καὶ πολυφάγος καὶ ὑπερμέτρως προγάστωρ κατὰ Παῦλον τὸν Ἰόβιον, ὅστις δὲν διέκειτο μὲν πρὸς αὐτὸν εὐμενῶς, ἅτε μετρίως θαυμάζοντα τὸν τότε θεοποιούμενον Κικέρωνα, φαίνεται ὅμως ἀληθῆ εἰπὼν μέχρι τινός, διότι ὁ Ἀργυρόπουλος ἀπεβίωσεν ἐν Ῥώμῃ τῷ 1478 ἐκ δυσπεψίας. Καθ' ὃν δὲ χρόνον εἶχεν ἀναχωρήσει ἐκ Φλωρεντίας ἵνα μεταβῇ εἰς Ῥώμην, ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Λαυρεντίου Μεδίκου, ὡς καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς πρώτης τῶν πόλεων τούτων, ὁ Ἀθηναῖος Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, εἰς ὃν ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος ἀνέθηκε πρὸς τούτοις τὴν ἐκπαίδευσιν ἑνὸς τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Ἀγγέλου Πολιτιανοῦ, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ὁ νέος ἡγεμονόπαις θέλει ὠφεληθῆ ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν δύο τούτων διδασκάλων ἁμίλλης· καὶ ἐπὶ ὁμοίᾳ προσδοκίᾳ ἐπέτρεψε βραδύτερον εἰς τὸν Πολιτιανὸν προσέτι τὴν παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Φλωρεντίας. Ἀλλ' ἐκ τούτου δειναὶ προέκυψαν ἔριδες μεταξὺ τῶν δύο σοφῶν ἀνδρῶν, ὧν ὁ μὲν ἐγίνωσκε κάλλιον τὴν ἑλληνικήν, ὁ δὲ κάλλιον ἐλάλει τὴν λατινικήν· καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ θαυμασμῷ τοῦ τότε κόσμου ἐπρώτευε πάντων ὁ Κικέρων, ὁ βαρὺς ὀπωσοῦν Χαλκοκονδύλης εἶδε τοὺς πολλοὺς αὐτοῦ ἀκροατὰς σωρηδὸν αὐτομολοῦντας πρὸς τὸν γλαφυρότερον Πολιτιανόν. Ὅθεν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λαυρεντίου κληθεὶς ὑπὸ ἑτέρου τῆς Ἰταλίας δυνάστου, τοῦ Λουδοβίκου Σφόρτζα, ἀπῆλθε προθύμως πρὸς αὐτὸν εἰς Μεδιόλανα, ὅπου ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος, ὑπὸ πολλῶν μὲν καὶ λαμπρῶν περιστοιχισθεὶς ἀκροατῶν, δικαίαν δὲ κτησάμενος ἐπὶ σοφίᾳ φήμην. Συγχρόνως μετὰ τοῦ Χαλκοκονδύλη τούτου παρέδωκεν εἰς Ῥώμην, Φλωρεντίαν καὶ Φερράραν ἑρμηνείας εἰς Ἀριστοτέλην, Ὅμηρον καὶ Δημοσθένην, ὁ Θεσσαλονικεὺς Ἰωάννης Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, ὁ ἐπιλεγόμενος περιπατητικὸς φιλόσοφος. Ἀλλὰ καίτοι φημισθεὶς ἐπὶ σοφίᾳ ἀείποτε διετέλεσεν εἰς ἔνδειαν ἐν Ἰταλίᾳ, ἀφ' ἧς ἐπὶ τέλους ἀπῆλθεν εἰς Γαλλίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ἐν βαθεῖ γήρᾳ, μὴ κατορθώσας νὰ ἀποβῇ εὐπορώτερος. Εἰς Γαλλίαν ὡσαύτως ἀπῆλθε μετὰ βραχεῖαν διατριβὴν καὶ ὁ Σπαρτιάτης Γεώργιος Ἑρμώνυμος ἢ Χαριτώνυμος, ὅστις πρῶτος Ἑλλήνων ἐδίδαξε δημοσίᾳ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Παρισίοις τῷ 1476. Ὀνομαστότεροι τούτων ὑπῆρξαν οἱ Λασκάρεις, οἱ καταγόμενοι, ὡς ἐλέγετο, ἐκ τοῦ γνωστοῦ ὁμωνύμου βασιλείου οἴκου. Ἐξ αὐτῶν ὁ πρῶτος, Κωνσταντῖνος Λάσκαρις, ἦρχισε τὸ πολύκροτον αὐτοῦ στάδιον ἐν Ἰταλίᾳ ὀλίγον μετὰ τὸ 1453. Ἐδι-

δαξε δὲ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς Μεδιόλανον καὶ ἔπειτα εἰς Μεσσήνην, ὅπου πανταχόθεν τῆς Ἰταλίας πολυάριθμοι συνέρρεον περὶ αὐτὸν μαθηταὶ καὶ ὅπου ἀπέθανε περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης. Ἕτερος δὲ Λάσκαρις, ὁ Ἰωάννης ἢ Ἰάνος, ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον εἰς Φλωρεντίαν ἐπὶ Λαυρεντίου, ὅστις ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς περιφήμου αὐτοῦ βιβλιοθήκης καὶ δὶς ἔπεμψεν αὐτὸν ὡς πρέσβυν πρὸς Βαγιαζὴτ τὸν Β' ἵνα συλλέξῃ, τῇ προστασίᾳ τοῦ σουλτάνου τούτου, εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀσίαν ὅ,τι πλεῖστα χειρόγραφα. Βραδύτερον ὁ Ἰωάννης Λάσκαρις ἀπῆλθε κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς Παρισίους καὶ ἔπειτα εἰς Ῥώμην, λαβὼν διάφορα λειτουργήματα φιλολογικὰ καὶ διπλωματικά, ἐν Γαλλίᾳ μὲν ἐπὶ τῶν βασιλέων Καρόλου Η', Λουδοβίκου ΙΒ' καὶ Φραγκίσκου Α', ἐν Ῥώμῃ δὲ ἐπὶ τῶν ἀρχιερέων Λέοντος τοῦ Ι', Κλήμεντος τοῦ Ζ' καὶ Παύλου τοῦ Γ', μέχρις οὗ ἀπεβίωσεν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει τῷ 1535. Ὁ δὲ Μᾶρκος Μουσοῦρος, Κρὴς τὸ γένος, ἦλθε νέος εἰς Ἰταλίαν καὶ μαθητὴς γενόμενος τοῦ Ἰωάννου Λασκάρεως ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν εἰς Παταύιον, καὶ κατόπιν εἰς Ἐνετίαν, τῷ δὲ 1516 κληθεὶς εἰς Ῥώμην ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ι' προεχειρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας, ἀντὶ τοῦ τότε ἀποβιώσαντος Μανιλίου Ῥάλλη, υἱοῦ τοῦ Δημητρίου Ῥάλλη, ὅστις γεννηθεὶς ἐν Σπάρτῃ καὶ καταγόμενος ἐξ οἴκου ἀναδείξαντος πολλοὺς περιφανεῖς ἄνδρας, κατέφυγεν εἰς Ἰταλίαν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου καὶ ὑπηρέτησεν αὐτόθι στρατιωτικῶς διαφόρους ἡγεμόνας, διακριθεὶς ὡςαύτως ἐπὶ παιδείᾳ.

Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀπαριθμήσωμεν ἐνταῦθα ὅλους τοὺς λογίους Ἕλληνας, ὅσοι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀπελθόντες εἰς τὴν ἑσπερίαν συνετέλεσαν εἰς τὴν αὐτόθι ἀναβίωσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διὰ τῆς διδασκαλίας, διὰ τῶν συγγραφῶν καὶ διὰ τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν. Τοιαύτη ἀκριβὴς τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀναγραφὴ ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Τὸ καθ' ἡμᾶς περιωρίσθημεν εἰς τὸ νὰ ἀναφέρωμεν ὀλίγους μόνον ἐκ τῶν ἐπιφανῶν, ἵνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ὅλης τύχης τῆς ἀξιομνημονεύτου ταύτης μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἀπέβησαν χρήσιμοι εἰς τὴν διανοητικὴν τῆς ἑσπερίας ἐπίδοσιν, καὶ ὑπέθαλψαν κατά τι τὴν πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν εὔνοιαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κοινοῦ. Ἀμφιβάλλομεν ὅμως ἂν

σωρηδὸν ἀποδημήσαντες εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐξεπλήρωσαν τὸ κυριώτατον αὐτῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον. Οὐ μόνον ἅπαντες σχεδὸν, ἢ ἐξ ἀρχῆς ἢ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐξελατινίσθησαν, ἀλλὰ, αὐτῶν ἀπελθόντων, ἔμειναν τὰ μὲν σχολεῖα τῆς πατρίδος αὐτῶν ἄνευ διδασκάλων, καὶ ἔκλεισαν τὰ πλεῖστα, τὰ δὲ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα ἄνευ λογίων καὶ ἐμπείρων λειτουργῶν, καὶ κακῶς διῳκήθησαν. Τὸ οὕτως ἐγκαταλειφθὲν ἔθνος εὑρίσκετο ἐντούτοις εἰς περιστάσεις αἵτινες δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ ἀναπληρώσῃ ἐκ τοῦ προχείρου τοὺς φυγάδας· καὶ ἐδέησε νὰ παρέλθωσι δύο ἑκατονταετηρίδες πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ συγκροτήσῃ νέα σχολεῖα καὶ νὰ μορφώσῃ νέους ἐπιτηδείους ὑπηρέτας τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ συμφερόντων. Οὐδὲ περιωρίσθη ἡ πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν ἀλλοτρίωσις εἰς μόνους τοὺς λογίους φυγάδας.

Καθ' ὅσον αἱ ἑλληνικαὶ τῆς Ἀνατολῆς χῶραι ὑπετάσσοντο ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυραρχίαν, οἱ προύχοντες αὐτῶν ἐζήτουν ἄσυλον εἴτε ἐν ταῖς περιλιπομέναις ἔτι ἑνετικαῖς κτήσεσιν, εἴτε ἐν τῇ Ἑνετίᾳ αὐτῇ, εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Τραπεζοῦντος δὲν ἀπεδήμησαν πολλοὶ, διότι οἱ μὲν πρῶτοι ὅλοι σχεδὸν ἐθανατώθησαν, ὡς εἴδομεν· ἐκ δὲ τῶν δευτέρων πλεῖστοι ἐτούρκευσαν· ἀλλ' ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἀλλαχόθεν ἀθρόα ἐγένετο ἡ ἔξοδος. Ὁ Μωάμεθ Β' ἠθέλησε νὰ προλάβῃ αὐτὴν, καὶ σώζεται διακήρυξις αὐτοῦ ἑλληνιστὶ γραφεῖσα πρὸς *τοὺς κατὰ πάντα ἡμετέρους τῆς αὐθεντίας μου ἄρχοντας*, τῆς Πελοποννήσου, δι' ἧς ἐπαγγέλλεται αὐτοῖς *ὅτι «ἀπὸ τὰ πράγματά σας καὶ ἀπὸ τὰ παιδιά σας καὶ ἀπὸ τὰ κεφάλια σας καὶ ἀπὸ πᾶσα σας πρᾶγμα τίποτας νὰ μήνε σᾶς ἐγγίσω, ἀμὴ νὰ σᾶς ἀναπαύσω νὰ ἦσθε κάλλιον παροῦ πρώην.*» Τὸ ἔγγραφον τοῦτο εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις διδακτικώτατον, ὡς ἀπομνημονεῦον τὰ ὀνόματα τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἀρχόντων τοῦ Μωρέως κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου· διότι ἀπετείνετο «πρὸς τὸν ἄρχοντα κὺρ Σφαντζὴν μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ κὺρ Μανουὴλ Ῥαοὺλ μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ κὺρ Σοφιανὸν μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ Λάσκαριν κὺρ Δημήτριον μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ Διπλοβατατζέους, καὶ Καλακέους, Παγομενέους, Φραγκοπουλέους, Σγουρομαλλαίους, Μαυρόπαπαν, Φιλανθρωπηνέους, Περομπουϊέους, καὶ εἰς ὅσοι ἄλλοι θελήσουν ν' ἀρθοῦν.»

Οὐδὲν ἧττον οἱ ἄρχοντες ἀπήρχοντο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς καταφεύγοντες, εἶχον τὴν παραμυθίαν ὅτι ἐπὶ μακρὸν ἔτι χρόνον ἀντιπαρετάσσοντο κατὰ τῶν πολεμίων τῆς πίστεώς των, εἰ καὶ ὑπὸ σημαίαν οὐχὶ τὴν ἑλληνικήν. Ὅτε τῷ 1460 ὁ Μωάμεθ Β' κατέλυσε τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχὴν τῶν δύο τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀδελφῶν, Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, εἷς τῶν πρώτων ἀρχόντων τῆς χερσονήσου, ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης, ἀπῆλθεν εἰς Μάνην, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν καὶ μετέσχε τῶν ἀγώνων οὓς τῷ 1463 καὶ 1464 ἐπεχείρησεν ἡ Ἐνετία πρὸς ἀνάκτησιν τῆς χερσονήσου. Ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης ἀνῆκεν εἰς τὸν μέγαν σπαρτιατικὸν τῶν Ῥαλλῶν οἶκον, ἐξ οὗ πολλοὶ μετενάστευσαν τότε εἰς Ζάκυνθον, Κέρκυραν καὶ Ἰταλίαν καὶ ἐξ οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἀνωτέρω ἄνδρας τινὰς ἐπὶ παιδείᾳ ἅμα καὶ πολεμικῇ ἀρετῇ διαπρέψαντας. Κατήγετο δὲ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἐκ τῶν Φράγκων κατακτητῶν τῆς χερσονήσου, διότι κατ' ἀρχὰς ἐπελέγετο Ῥαοὺλ, βραδύτερον μετονομασθεὶς ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον Ῥάλλης, ὅτε ἐξελληνίσθη ὁ οἶκος. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ὑπῆρξεν ὁ ἐπιφανέστατος ὅλων τῶν συγγενῶν, καὶ ὡς θέλομεν ἴδει ὅτε βραδύτερον ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἐνετικὴν ἐκείνην ἐπιχείρησιν, ἔλαβε τέλος τραγικὸν μὲν ἀλλὰ πολὺ ἐνδοξότερον τῆς τύχης τοῦ τε προμνησθέντος Δημητρίου Ῥάλλη, τοῦ ἀναλώσαντος τὸν βίον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν διαφόρων Ἰταλῶν ἡγεμόνων, καὶ τοῦ υἱοῦ τούτου Μανιλίου, ὅστις ὅλως πάλιν ἐφράγκευσε, καθὰ ἐξάγεται ἔκ τε τοῦ ἀπὸ Μανουὴλ εἰς Μανίλιον τροπολογηθέντος κυρίου αὐτοῦ ὀνόματος καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι προεχειρίσθη ἐν Ῥώμῃ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας.

Οὐδὲν ἧττον ἐπιφανὴς ἀνεδείχθη ὁ Γραίτζας Παλαιολόγος, ὁ ἥρως τοῦ ἐν ἔτει 1460 προμνημονευθέντος ἀγῶνος, ὃν τελευταῖον ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι διεξήγαγον οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν σημαίαν. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπεδείχθη μὲν ἡ ἐσχάτη ἠθικὴ ἀθλιότης τῶν δεσποτῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, ἀπεδείχθη ὅμως ἐν ταὐτῷ ὁπόσον οἱ τῆς χερσονήσου κάτοικοι ἀπέβησαν μαχιμώτεροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως προγόνων αὐτῶν. Περὶ Λεοντάριον δὲν ἠττήθησαν εἰμὴ μετὰ ἀντίστασιν αἱματηρὰν, καθ' ἣν ἔπεσον πλεῖστοι. Ὁ φρούραρχος Μονεμβασίας Μανουὴλ ἢ κατ' ἄλλους Νικόλαος Παλαιολόγος, διαταχθεὶς παρὰ τοῦ Δημητρίου νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν σουλτάνον τὴν δυσπόρθητον ἐκείνην πόλιν, ἀπήντησε πρὸς τὸν

ἀπεσταλμένον τοῦ Μωάμεθ Β' ὅτι ἀποκρούει τὴν παραγγελίαν ταύτην, καὶ διέσωσε τῳόντι τὸ φρούριον ἐπικαλεσάμενος κατ' ἀρχὰς τὴν προστασίαν τοῦ πάπα καὶ μετ' οὐ πολὺ τῶν Ἐνετῶν. Ὁ Σγουρομαλλαῖος Παλαιολόγος δὲν παρέδωκε τὴν Καρύταιναν εἰμὴ μετὰ γενναίαν ἄμυναν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον ἤδη συμμάχους τοὺς Ἀλβανοὺς ἐποίκους οἵτινες δὲν ἀπέβαλον μὲν τὰς ἁρπακτικὰς αὐτῶν ἕξεις, συνεταύτισαν ὅμως ἔκτοτε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων τύχης, τοὐλάχιστον ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις. Ὁ Πέτρος Βούας ἀπέκρουσεν ὀσμανικόν τι σῶμα προελάσαν κατὰ τῆς δυτικομεσημβρινῆς Πελοποννήσου. Ὁ δὲ τῶν Καλαβρύτων ἄρχων Δόξας ἠδύνατο μὲν κατὰ Φραντζῆν νὰ ἦναι πρὸς πάντας ἄπιστος καὶ πρὸς αὐτὸν αὐτοῦ τὸν Θεόν, βέβαιον δὲ ὑπάρχει ὅτι καὶ μετὰ τὴν χείρωσιν τῶν πλείστων Ἑλλήνων, ἐγκαρτέρησεν ἀγωνιζόμενος μέχρις οὗ συλληφθεὶς ὑπέστη τὸν οἰκτρότατον τῶν θανάτων, διότι ζῶν ἐλεπίσθη. Ἀλλὰ τελευταῖον κατίσχυσεν ἡ πεισματώδης παντοδυναμία τοῦ Μωάμεθ Β'· ὁ μὲν Δημήτριος ἐσυνθηκολόγησεν, ὁ δὲ Θωμᾶς ἔφυγε πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς, καὶ ἀθρόοι τότε ἀπεδήμησαν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν οἱ ἐπισημότατοι τῶν ἀρχόντων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Γεώργιος Φραντζῆς. Εἷς μόνον ἀνὴρ ἀνθίστατο ἔτι ἐν τῇ χερσονήσῳ, ὁ φρούραρχος Σαλμενικοῦ Γραΐτζας Παλαιολόγος. Βομβοβολούμενος ἀνηλεῶς καὶ πάσχων δεινὴν ὕδατος στέρησιν, δὲν ἐπείθετο νὰ ἐνδώσῃ. Προσκληθεὶς δὲ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν θέλει πράξει τοῦτο εἰμὴ ἐὰν ἐπιτραπῇ εἰς τὴν φρουρὰν νὰ ἐξέλθῃ μετὰ τῶν ὅπλων καὶ νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς, ἔτι δὲ ἐὰν ὁ Μωάμεθ Β' ἀποχωρήσῃ εἰς διάστημα μιλίου ἑνός· καὶ ὁ ἀγέρωχος ὀσμανίδης θαυμάζων τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς συγκατένευσε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀρξαμένης τῆς ἐξόδου παρεβιάσθη εὐθὺς ἡ συνθήκη, τὸ Σαλμενικὸν ἀντέστη ἐπὶ ἕνα περίπου ἔτι ἐνιαυτὸν μέχρις οὗ τῷ 1461 ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν ὁ Γραΐτζας Παλαιολόγος, «ὁ μόνος ἄνθρωπος ὃν εὗρον εἰς ὅλον τὸν Μωρέαν,» εἶπεν ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς. Ἡ γνώμη τοῦ Χάμμερ καὶ τοῦ ἡμετέρου Μουστοξύδου ὅτι ὁ Γραΐτζας οὗτος εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Παλαιολόγος περὶ οὗ ὁ Σπανδουγινὸς λέγει ὅτι γενναίως ὑπερησπίσθη κατὰ τοῦ Μωάμεθ Β' χωρίον τι τῆς Πελοποννήσου καλούμενον Μούκι (ἢ Μούλκι), φαίνεται πιθανωτάτη. Ὁπωσδήποτε ὁ Γραΐτζας Παλαιολόγος προσελθὼν εἰς τὴν ἐνετικὴν σύγκλητον ἔτυχεν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς καὶ

ἀνεδείχθη γενικὸς τῶν ψιλῶν ἱππέων ἀρχηγός. Ὁ Χὸπφ εἰκάζει ὅτι ἦτο γασμοῦλος, ἤτοι Ἑλληνόφραγκος καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐνδεχόμενον. Τοὐλάχιστον ἡ τοῦ Παλαιολόγου προσωνυμία οὐδόλως ἀποδεικνύει ὅτι ἦτο κατ' εὐθεῖαν συγγενὴς τοῦ περιφανοῦς ἐκείνου οἴκου· διότι τοιαύτας προσωνυμίας Παλαιολόγων, Κομνηνῶν, Μελισσηνῶν καὶ ἄλλας προσελάμβανον τότε πολλοί, εἴτε ἐκ θηλυγονίας μόνον συγγενεῖς αὐτῶν ὄντες, εἴτε καὶ ἁπλῶς τιμῆς χάριν.

Ἕτεροι ὀνομαστοὶ ἄνδρες καταφυγόντες μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰς ἐν αὐτῇ ἐνετικὰς κτήσεις ὑπῆρξαν οἱ ἀδελφοὶ Γεώργιος, Ἰωάννης καὶ Νικόλαος Δαιμονογιάνναι, οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Νικόλαος Μποχάλαι, ὁ Νικόλαος καὶ ὁ Μιχαὴλ Παγωμένοι, ὁ Πέτρος Βούας, ὁ πρωτοβεστιάριος Ἰσαὰκ, ὁ Δημήτριος Μουσάλις, οἱ Κλαδάδες, οἱ Μέξαι, πλεῖστοι ἄλλοι, λαβόντες αὐτόθι κτήματα καὶ ἄλλα ὠφελήματα καὶ παρακολουθήσαντες αὐτοί τε καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν τὰς τύχας τῆς ἐνετικῆς πολιτείας. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τῶν πολλῶν βραδύτερον ἐπελθουσῶν γενικῶν τῆς Πελοποννήσου ἀναστατώσεων, ἐξηγεῖται πῶς ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ, ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων οἰκογενειῶν ὅσαι τοσάκις ἐμνημονεύθησαν κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, δὲν περιεώθησαν εἰμὴ ἡ τῶν Νοταράδων, τῶν Κρεββατάδων καὶ ἴσως δύο ἢ τρεῖς τὸ πολὺ ἄλλαι. Τὰ αὐτὰ ἢ παρόμοια συνέβησαν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Κύπρου, τῆς Ῥόδου, τῆς Κρήτης. Ἐξ Ἀλβανίας μάλιστα πάντες οἱ προύχοντες ὅσοι δὲν ἐξισλαμίσθησαν (ἐξισλαμίσθησαν δὲ αὐτόθι πολλοί), ἀπεδήμησαν ἢ εἰς Ἐνετίαν ἢ εἰς Νεάπολιν, ἰδίως ὅσοι παρέμειναν χριστιανοὶ ἐκ τῶν Μουσακῶν, τῶν Δουκαγινῶν, τῶν Ἀριανιτῶν, τῶν Καστριωτῶν. Ἅπαντες οἱ ἐπίσημοι οὗτοι ἄνδρες, οἱ ἐκ διαφόρων ἑλληνικῶν ἢ ἡμιελληνικῶν χωρῶν τότε φυγόντες, ἠλλοτριώθησαν πρὸς τὰ πάτρια· καὶ τοῦτο δὲν ὑπῆρξε τὸ μόνον ὀλέθριον τῆς ἀποδράσεως αὐτῶν ἀποτέλεσμα. Οἱ ἄνδρες οὗτοι δὲν ἀπήρχοντο μόνοι, ἀλλὰ μετὰ συγγενῶν, φίλων, ἀκολούθων· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐπιδημικὸν γενόμενον, παρέσυρε καὶ τότε καὶ βραδύτερον χιλιάδας καὶ μυριάδας φυγάδων, εἴς τε τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Ῥωσίαν. Ἐνῷ τοσοῦτοι Ἕλληνες κατετάσσοντο εἰς τοὺς *γενιτσάρους*, ἕτεροι ἀπήρχοντο εἰς Ἐνετίαν ἵνα συγκροτήσωσι τὸ στρατιωτικὸν σῶμα τῶν ἑλληνιστὶ κληθέντων *στρατιωτῶν*, σῶμα ἱππικὸν συγκείμενον ἐξ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν καὶ φέρον ὡς κύριον τὸ προση-

γορικὸν τοῦτο ὄνομα· οἱ δ' ἀπαρτίζοντες τὸ σῶμα τοῦτο ἄνδρες συνεπήγοντο φυσικῷ τῷ λόγῳ μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Οἱ *στρατιῶται* ἀπέβησαν μὲν πολύκροτοι διὰ τὴν δεξιότητα καὶ τὴν τόλμην ἣν ἀνέδειξαν καθ' ὅλους τοὺς ἀγῶνας ὅσους συνεκρότησεν ἡ Ἐνετία ἐν τῇ 15 καὶ τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι κατά τε τῶν ὀσμανιδῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἀντιπάλων. Πλεῖστοι δὲ διέπρεψαν ὡς ἀρχηγοὶ αὐτῶν· ὁ Ἐμμανουὴλ Μποχάλης, ὁ Μαρτῖνος Γραδάνης, ὁ Μερκούριος Βούας, ὁ Δημήτριος Κλαδᾶς, ὁ Μέξας Μποζίκης, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας, ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος Γραΐτζας, πιθανώτατα υἱὸς τοῦ προαναφερθέντος φρουράρχου τοῦ Σαλμενικοῦ, ἕτερος Παλαιολόγος Ἰωάννης ἴσως συγγενὴς ὡςαύτως τῶν προηγουμένων, ἐπιλεγόμενος δὲ *ἰσχυρὸς* ἐν τοῖς δημοσίοις τῶν Ἐνετῶν ἐγγράφοις καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Οἱ Ἕλληνες οὗτοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐξελατινίσθησαν· συμποσούμενοι δὲ εἰς μυριάδας, συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ.

Πλὴν τούτων ἐπὶ τοῦ πεισματώδους περὶ τῆς Κρήτης πολέμου τοῦ διεξαχθέντος μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, πολλοὶ Μανιάται συνετάχθησαν μετὰ τῶν πρώτων, καὶ, ὑποταχθείσης τελευταῖον τῆς Κρήτης, ἐκλιπόντες τῷ 1671 τὴν γενέθλιον χώραν, μετέβησαν εἰς Τοσκάναν. Ἐκεῖ ἠξιώθησαν προθύμου ὑποδοχῆς παρὰ τοῦ μεγάλου δουκὸς Κοσμᾶ Γ' καὶ κατῴκησαν τὰ χωρία Κασάλαπη καὶ Διββῶναν τῆς ἐπαρχίας τοῦ ἐπισκόπου Οὐολατέρρας καί τινα τῆς Σοανῆς μέρη· εἶχον δὲ κατ' ἀρχὰς καὶ 5 ἱερεῖς τελοῦντας τὰ τοῦ πατρίου θρησκεύματος, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ διὰ ποικίλων ῥᾳδιουργιῶν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης μετέστησαν κατὰ μικρὸν εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν, συγχωνευθέντες προσέτι δι' ἐπιγαμιῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀγωγῆς μετὰ τῶν ἐγχωρίων, ὥστε ἀμφίβολον εἶναι ἂν σώζῃ τις ἐξ αὐτῶν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς. Ἕτεροι δὲ φυγάδες πολυπληθέστεροι ἀπῆλθον, Μανιάται μὲν, ὀλίγα τινὰ μετὰ τοὺς προμνημονευθέντας ἔτη, εἰς Κόρσικαν, Ἠπειρῶται δὲ καὶ Ἀλβανοὶ κατὰ διαφόρους χρόνους εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ ἰδίως εἰς Καλαβρίαν καὶ εἰς τὴν λεγομένην χώραν τοῦ Ὑδροῦντος (Terra d' Otranto). Οἱ φυγάδες οὗτοι ἀπέβαλον ὡςαύτως τὸ πάτριον θρήσκευμα, εἰ καὶ διετήρησαν μέχρι τινὸς τὴν γλῶσσαν. Ἐξαιρέτως εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν ἀντηχοῦσι μέχρι τῆς σήμερον πολλὰ ἑλληνικὰ ᾄσματα ὑπὸ

τῶν ἀπογόνων τῶν προσφύγων ᾀδόμενα καὶ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ διαφόρων Ἰταλῶν λογίων δημοσιευθέντα καὶ σχολιασθέντα. Μεταξὺ δὲ τῶν ᾀσμάτων τούτων συγκαταλέγεται καὶ τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο καθ' ὃ μήτηρ προτρέπει τὴν κόρην της, τὴν ῥωμιοπούλα, νὰ λάβῃ σύζυγον τὸν ἀγαπήσαντα αὐτὴν Τοῦρκον· καὶ ἐπαινεῖ αὐτὸν, καὶ ἀναφέρει τὰ πολύτιμα αὐτοῦ δῶρα· ἀλλ' ἡ κόρη ἀποποιεῖται λέγουσα·

Μάνα μου, μάνα μου, τὸ Τοῦρκο ἔν τὸν παίρνω .
Καὶ περδικοῦλα γένομαι
Καὶ μὲ τὰ πλάγια παίρνω.

Ἐξ οὗ προδήλως συνάγεται, ὅτι ἂν ὁ ἑλληνισμὸς τῆς κάτω Ἰταλίας σώζῃ ἴχνη τινὰ τῶν ἀρχαίων ἀποικιῶν καὶ ἔτι πλειότερα τῶν μεσαιωνικῶν, κυρίως ὅμως ἀνεζωπυρήθη διὰ τῶν ἐπὶ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως καταφυγόντων αὐτόθι Ἑλλήνων.

Πλὴν τούτων δὲ ὅτε τῷ 1472 Σοφία ἡ θυγάτηρ τοῦ εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντος δεσπότου τῆς Πελοποννήσου Θωμᾶ τοῦ Παλαιολόγου. ἔγημε τὸν μέγαν δοῦκα τῆς Ῥωσίας Ἰωάννην Γ' Βασιλειάδην, πολλοὶ παρηκολούθησαν αὐτὴν Ἕλληνες ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ εὕρωσιν ἐν Μόσχᾳ δευτέραν πατρίδα, λέγει ὁ Καραμζίν. Μετά τινα δὲ ἔτη προσῆλθον εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Ῥωσίας καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ἰωάννης Ῥάλλης Παλαιολόγος, πιθανῶς ὁ πάλαι ποτὲ ἄρχων τῆς Ἀρκαδίας, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Μανουὴλ καὶ Δημητρίου, ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις σὺν τῷ υἱῷ Δημητρίῳ, οἱ Ταρχανιῶται Δημήτριος καὶ Γεώργιος, ἅπαντες ἐκρωσισθέντες καὶ καταταχθέντες εἰς τὴν τάξιν τῶν Ῥώσων Βογιάρων. Καὶ πάλιν ὅτε κατεβλήθη μὲν ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις τοῦ 1770, ἐπῆλθον δὲ αἱ συμφοραὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν κατοχῆς τῆς χερσονήσου, καὶ ἔπειτα αἱ δειναὶ καταπιέσεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως μετὰ τὴν τῶν Ἀλβανῶν καταπτρόπωσιν, πολυάριθμοι Ἕλληνες τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, σωρηδὸν μετενάστευσαν εἰς τὴν Ἰστρίαν καὶ εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἐγκατασταθέντες, ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ, ἰδίως εἰς τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον, ὅπου οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν σώζουσι μέχρι τοῦ νῦν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς των, εἰ καὶ τὸ πλεῖστον ἐκρωσισθέντες.

Ἡ εἰκὼν αὕτη τῆς δεκατεύσεως ἣν ὑπέστη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὡς ἐκ τῶν φυγάδων ἐπὶ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως, εἶναι βεβαίως ἀτελὴς, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀλίγα ὅσα εἴπομεν παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα, ἔστω καὶ ἀμυδρὰν, τῆς ἐπελθούσης κατὰ τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους

χρόνους μειώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δὲν ἤρκεσεν ὅτι ἑκατομμύρια χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ἀπωλέσθησαν διὰ τῆς εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἑκουσίας ἢ ἀκουσίας μεταστάσεως, ἀλλ' ἐπέπρωτο καὶ ἄλλοι εὐαριθμότεροι μὲν ἴσως τῶν πρώτων, καθ' ἑαυτοὺς ὅμως πολυάριθμοι, ὡςαύτως νὰ συγχωνευθῶσιν ἐντὸς τῶν μεγάλων ῥευμάτων τοῦ λατινισμοῦ καὶ τοῦ ῥωσισμοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τῶν φυγάδων τούτων δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἔκτοτε ἤρχισαν νὰ μεταβαίνωσιν ἐπὶ σκοπῷ ἐμπορίας εἰς Ἐνετίαν, Τεργέστην, Βιέννην, Πέσταν καὶ ἄλλας οὐγγαρικὰς πόλεις, εἰς Μόσχαν, Λιβόρνον, Μασσαλίαν, Ἀμστελόδαμον καὶ βραδύτερον εἰς Λονδῖνον, Ὀδησσὸν, Ταϊγάνιον, Καλκοῦτταν. Οἱ χάριν ἐμπορίας ἀπερχόμενοι οὐχὶ ἀθρόοι, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν, πολλάκις οὐχὶ μετὰ γυναικὸς καὶ τέκνων, ἀλλὰ μόνοι, ἔσωζον πάντοτε τὸν σκοπὸν τῆς παλινοστίας, ἠγωνίζοντο παντὶ σθένει νὰ διατηρήσωσι τὴν ἐθνότητα αὐτῶν, κατήρτιζον ἐπὶ τούτῳ κοινότητας, ἔκτιζον ἐκκλησίας, συνετήρουν σχολεῖα καὶ μετεχειρίζοντο τὸν πλοῦτον αὐτῶν εἰς θεραπείαν τῶν τῆς πατρίδος ἀναγκῶν. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς δύο μόνον, τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτα ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων παραδείγματα, ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν ἐν Καλκούττῃ κοινότητα τῶν Φιλιππουπολιτῶν καὶ τὴν ἐν Ἐνετίᾳ πανελλήνιον. Περὶ τὰ μέσα τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Φιλιππουπολῖται, ἀπελθόντες χάριν ἐμπορίας μέχρις Ἰνδικῆς, κατέστησαν ἀμέσως ἐν Καλκούττῃ ἀδελφότητα, ἔκτισαν ἐκκλησίαν, ἐφρόντιζον νὰ ἔχωσι πάντοτε λειτουργὸν Σιναΐτην τινὰ ἱερομόναχον καὶ διετήρουν τὰς μετὰ τῆς πατρίδος σχέσεις δι' ἄλλων πάλιν ἐμπορικῶν αὐτῶν οἴκων, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱδρυθέντων. Εἰς δὲ τὴν πολὺ ἀρχαιοτέραν καὶ ἀσυγκρίτως ἐπιφανεστέραν ἑνετικὴν κοινότητα, ὀφείλομεν ἀναμφισβητήτως τὴν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι ἐπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀναζωπύρησιν τῆς δημοσίας παιδεύσεως. Περὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἑλληνικῶν τούτων κοινοτήτων, καὶ ἰδίως τῆς ἑνετικῆς, περὶ ἧς εὐδοκίμως ἐφιλοπόνησεν εἰδικὴν πραγματείαν ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν προϊόντος τοῦ λόγου πλείονα τινά. Ἐνταῦθα δὲν ἐμνημονεύσαμεν αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἀποδείξωμεν ὅτι οὐσιώδης διαφορὰ ὑπῆρξε μεταξὺ τῶν ἐπὶ ἐμπορίᾳ προσωρινῶς ἀποδημησάντων καὶ τῶν ἀμετακλήτως ἀπελθόντων ἀρχόντων τε καὶ ἄλλων ἀποίκων. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ ἐκ τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγοι ἀπηλλοτριώθησαν πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν, οὐδ' ὅτι ἡ

ἀκατάσχετος ἐκείνη τυχοδιωκτικὴ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ροπή, ἂν ἔχῃ πολλὰ πλεονεκτήματα, συνεπάγεται καὶ ἀτοπήματα δυσθεράπευτα. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δυνάμεθα νὰ συγχύσωμεν τοὺς ἐπὶ ἐμπορίᾳ ἀποδημοῦντας, πρὸς τοὺς ἄλλους φυγάδας καὶ μάλιστα τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν φυγάδων. Ἐὰν οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ οὗτοι ἄνδρες παρέμενον ἐν τῇ πατρίδι, ἡ πολιτικὴ ἐπιρροὴ τῶν Ἑλλήνων παρὰ τῇ ὀσμανικῇ κυβερνήσει ἤθελεν ἀποβῆ ἔκτοτε μεγάλη καὶ εὐεργετικὴ εἰς ἅπαν τὸ ἔθνος, ἐνῷ τοῦτο δὲν συνέβη εἰμὴ βραδύτερον, ὅτε δηλαδὴ μετὰ μακρὸν διάλειμμα ἀμαθείας καὶ ἀπειρίας, ὀφειλομένης κυρίως εἰς τὴν ἀποδημίαν τῶν λογίων καὶ τῶν προϋχόντων, κατωρθώθη τελευταῖον νὰ μορφωθῶσιν ἐνταῦθα ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ ἀναπληρώσωσιν αὐτούς. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι αὐτοὶ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος παρέσυρον καὶ τοὺς ἄλλους· ὥστε τῇ ἀληθείᾳ πρέπει νὰ δοξολογῶμεν τὸν Θεὸν ὅτι τὸ κακὸν δὲν ἔλαβε πλείονας ἔτι διαστάσεις καὶ ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους δὲν ἐζήτησεν ἀσφάλειαν καὶ ἄνεσίν τινα εἰς τὴν ξένην· διότι ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελεν οὕτω κινδυνεύσει νὰ ἐξαφανισθῇ, τῆς δὲ συμφορᾶς ταύτης ὡς μικρὰν ὁμολογοῦμεν, ἠθέλομεν ὑπολάβει ἀποζημίωσιν, τὸ γεγονὸς ὅτι ποῦ καί που ἤθελεν ἐπί τινα χρόνον διατηρηθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνική. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν διστάζομεν νὰ κηρύξωμεν ὅτι ἰδίως συμπαθοῦμεν πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην τῶν Ἑλλήνων μερίδα οἵτινες παρέμειναν εἰς τὰς πατρίους ἑστίας συνεχίζοντες τὸ ἔργον τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ· καταπιεζόμενοι, βασανιζόμενοι, θανατούμενοι, ἀλλὰ σώζοντες τὸ ἀνεκτίμητον κειμήλιον τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος. Ἐὰν ὑπάρχωμεν σήμερον ὁμιλοῦντες τὴν πάτριον γλῶσσαν, λατρεύοντες τὸν πάτριον Θεόν, ἐλεύθεροι καὶ εὐέλπιδες, ὀφείλομεν τὰ ἀγαθὰ ταῦτα πρῶτον μέν, ὡς πολλάκις εἴπομεν, εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ· ἔπειτα δὲ εἰς τὰς ταλαιπωρηθείσας ἐκείνας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ γενεάς, ὧν ἐρχόμεθα νὰ διαγράψωμεν ἐν συνόψει τὰς τύχας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὀργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἐκκλησία. Ἀποδοθεῖσα αὐτῇ ἐξουσία. Δεινοπαθήματα.

Ἐρχόμενοι ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν ἐκτενέστερον ὁπωσοῦν πῶς διὰ τῆς ὀργανώσεως αὐτοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας, παρεσκευάσθη ὁ νέος ἑλληνισμὸς εἰς τὴν ἀνάκτησιν αὐτοτελοῦς πολιτικοῦ βίου, εἴπωμεν πρὸ πάντων ὁποῖά τινα ἦσαν τὰ ἐθνολογικὰ αὐτοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συστατικά.

Ἡ ἐθνότης αὕτη διετηρήθη τοσοῦτον ἀναλλοίωτος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ διενεργῆσαν τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν οὐδαμῶς, κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ, διέφερε τοῦ ἔθνους τὸ ὁποῖον ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγόν. Εἴδομεν ἄλλοτε αὐτὸ ἤτοι μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος (σελ. 353 καὶ ἑπομ. τοῦ Δ' τόμου), ἀναμιχθὲν ἀπὸ Ἴστρου μέχρι Ταινάρου μετὰ ποικίλων ἑτερογενῶν φυλῶν καὶ ἰδίως σλαυοβουλγαρικῶν καὶ βλαχικῶν. Ἀπὸ δὲ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος, εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας χώρας νέαι ἐπιμιξίαι δὲν ἐγένοντο, εἰς δὲ τὰς μεσημβρινωτέρας, ἤτοι τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων, εἰσέρρευσαν ἕτερα πάλιν διάφορα φῦλα καὶ ἐξαιρέτως τὸ ἀλβανικὸν (σελ. 221 τοῦ παρόντος τόμου), ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τοὺς Φράγκους, οἵτινες, καίτοι ἄρξαντες τῆς χώρας ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον, οὐδὲν ἐν αὐτῇ κατέλιπον καταφανὲς ἐθνικὸν ἴχνος, δι' οὓς προεξηγήσαμεν λόγους, παρεκτὸς εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας νέα ἑτερογενῆ στοιχεῖα δὲν παρεισέφρησαν ἐντὸς τῆς μεγάλης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὁμάδος. Πολλοὶ μὲν χριστιανοὶ ἐξισλαμίσθησαν καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ πληθυσμοῦ· ἀλλ' ἐπὶ ἐκείνων ὅσοι διέσωσαν τὴν ἰδίαν θρησκείαν καὶ γλῶσσαν, ὁ ὀσμανικὸς ὅμιλος οὐδόλως ἐθνολογικῶς ἐπενήργησε. Τὰ δύο στοιχεῖα ἔμειναν ἄμικτα πρὸς ἄλληλα, ὅπως τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἔλαιον. Τὸ ἔθνος λοιπὸν τοῦ 1821 ὑπῆρξεν αὐτὸ τὸ ἔθνος τοῦ 1453· ἠθικῶς, διανοητικῶς καὶ ἀριθμητικῶς, ὑπέστη ἀλλοιώσεις· ἐθνολογικῶς οὐδεμίαν.

Ἀλλ' ὁποῖόν τι ἀπέβη ἐπὶ τέλους τὸ ἔθνος τοῦτο μετὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπιμιξίας εἰς ἃς περιῆλθε κατὰ τὸ ἀχανὲς διάστημα τοῦ

χρόνου τὸ διελθὸν ἀπὸ τῆς ἕκτης μέχρι τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος; Ζήτημα σπουδαιότατον, καθὸ ταὐτιζόμενον μετὰ τοῦ κυριωτάτου τῆς μακρᾶς ταύτης ἱστορίας συμπεράσματος· ὁποῖόν τι εἶναι σήμερον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος; Ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων χώρας καὶ ἡ κρατερὰ αὐτοῦ διατήρησις ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, εἶναι γεγονότα ἀναμφισβήτητα, ὅπως ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρατεθεῖσι χωρίοις τοῦ τετάρτου τόμου καὶ ἰδίως ἐν τοῖς συμπεράσμασιν αὐτῶν (σελ. 357—359.) Ἀλλ' ὁ ἀναγνώστης ὁ ἐπιμελῶς διερχόμενος τὸ πρῶτον τοῦ παρόντος τόμου βιβλίον δύναται, ὁμολογοῦμεν, νὰ περιέλθῃ ἐνίοτε εἰς ἀμηχανίαν ἀναζητῶν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐν τῇ συγχύσει τῶν φυλῶν καὶ τῶν γλωσσῶν ἥτις ἐπεκράτησε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Μήπως ὁ ἡγεμονίσκος τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος Βογκόης Ζάρδαρις δὲν ὀνομάζεται ἐν τοῖς Ἠπειρωτικοῖς *Σερβαλβανιτοβουλγαρόβλαχος* (σελ. 306 τοῦ παρόντος τόμου), δὲν χαρακτηρίζεται δηλαδὴ ὡς ἀλλόκοτον κρᾶμα τοσούτων φυλῶν, ἐν αἷς μόνη ἡ ἑλληνικὴ δὲν ἀναφαίνεται; Μήπως ἐν τῷ νεκρικῷ διαλόγῳ τοῦ Μάζαρι δὲν ἀναγινώσκομεν ὅτι τὴν Πελοπόννησον ᾤκουν τότε ἀναμὶξ παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων γένη πολιτευόμενα πάμπολλα, ἤτοι Σλαῦοι, Φράγκοι, Ἀλβανοί, Αἰγύπτιοι καὶ Ἰουδαῖοι; (σελ. 295 τοῦ παρ. τόμου.) Ἀλλὰ μὴ πτοώμεθα ἐκ τῶν γεγονότων τούτων, ὅσον καταπληκτικὰ καὶ ἂν παρίστανται, μηδὲ διστάσωμεν νὰ μνημονεύσωμεν αὐτῶν ὅσον καὶ ἂν ἐκ πρώτης ὄψεως συντελοῦσιν εἰς ἐνίσχυσιν τῆς περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς παραδοξολογίας· διότι ἅμα ἐξετάσωμεν αὐτὰ ἀκριβέστερον θέλομεν ἴδει τὸ φάσμα ἐκεῖνο διαλυόμενον διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἀκτίνων τῆς ἱστορικῆς καὶ πραγματικῆς ἀληθείας. Ὅτι πολὺ ξενικὸν αἷμα ἀνεμίχθη μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἀπὸ τῆς 13 μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος ὅπως πρότερον, τὸ γεγονὸς εἶναι ἔξω πάσης ἀμφιβολίας καὶ ἤθελεν εἶναι γελοῖον σήμερον νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν. Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι μόνον ἐὰν τὸ ξενικὸν τοῦτο αἷμα ὑπῆρξε τοσοῦτον ὥστε νὰ ἀλλοιώσῃ οὐσιωδῶς τὴν ἰθαγενῆ φυλήν. Πρὸς ἀκριβῆ δὲ τοῦ ζητήματος τούτου λύσιν ἄλλον ἀσφαλῆ ὁδηγὸν δὲν ἔχομεν, καὶ νῦν ὅπως πρότερον, εἰμὴ τὴν γλῶσσαν.

Τίς λοιπὸν ἦτο ἡ μεταξὺ 13 καὶ 15 ἑκατονταετηρίδος ἐπικρατοῦσα παρὰ τῷ λαῷ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν γλῶσσα; Περὶ τούτου οὐ-

δεὶς ἐπιτρέπεται δισταγμός. Ὅτε ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι, καθ' οὓς χρόνους ἡ μετὰ τῶν ξένων ἐπιμιξία εἶχε λάβει τὰς μεγίστας αὐτῆς διαστάσεις, οἱ Φράγκοι ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῶν χωρῶν τούτων γνωστὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν κατορθώματα καὶ τὰ πολιτικὰ ἔργα, δὲν ἔγραψαν τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως οὔτε εἰς τὴν σερβικήν, οὔτε εἰς τὴν ἀλβανικήν, οὔτε εἰς τὴν βλαχικήν, οὔτε εἰς τὴν βουλγαρικήν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Καὶ τοῦτο ἐξηγεῖται εὐχερῶς. Γραπτὴν γλῶσσαν οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Βλάχοι οὐ μόνον τότε δὲν εἶχον, ἀλλ' οὔτε σήμερον ἀληθῶς εἰπεῖν ἔχουσι, διότι αἱ ἐπ' ἐσχάτων γενόμεναι ἀπόπειραι τοῦ νὰ γραφῶσι τὰ ἰδιώματα ταῦτα δὲν ηὐδοκίμησαν ἅτε διὰ ξένων εἰσηγήσεων ἐνεργούμεναι, οὐχὶ δὲ ἐκ γνησίας ἐθνικῆς συνειδήσεως πηγάζουσαι· ἡ σερβικὴ καὶ ἡ βουλγαρικὴ ἐγράφοντο βεβαίως ἔκτοτε. Ἀλλὰ τῆς βουλγαρικῆς ὀλίγη χρῆσις ἐγίνετο ἔτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου· τοσοῦτον δὲ ἀσθενὲς εἶχε καταντήσει τότε τὸ ἐθνικὸν τῶν Βουλγάρων σῶμα ὥστε οὐδὲν σώζεται ἡρωϊκὸν αὐτῶν ᾆσμα οὐ μόνον ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ποιηθέν, ὅτε ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδένα ἔσχον ἥρωα, ἀλλ' οὐδὲ ᾄδον τὰ ὄντως ἔνδοξα κατορθώματα τῶν πάλαι βασιλέων αὐτῶν. Ἡρωϊκὰ τῶν Σέρβων ποιήματα ὑπάρχουσιν ἀπὸ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, ὅ ἐστιν ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἠγωνίζοντο κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν ἀνεξαρτησίας. Ἀπὸ δὲ τῆς 15 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οὐδὲν ἔχουσιν ἡρωϊκὸν ποίημα· διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον ὅτι ἐν τῷ διαστήματι ἐκείνῳ ποτὲ δὲν εἶχον ἐπιχειρήσει σπουδαίως νὰ ἀποσείσωσι τὸν τουρκικὸν ζυγόν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι περὶ τὰ μέσα τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἐκυριάρχησαν ἐπὶ μικρὸν οὐκ ὀλίγων ἑλληνικῶν χωρῶν. Τὸ περίεργον ὅμως εἶναι ὅτι τότε, ἀντὶ νὰ ἐκσλαυίσωσι τοὺς Ἕλληνας, αὐτοὶ ἀπεναντίας ἠγωνίζοντο νὰ ἐξελληνισθῶσιν, ὡς προδήλως δηλοῦται ἐκ χρυσοβούλλου δοθέντος τῷ 1361 ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ourosch Ε' εἰς τὴν Ἄρταν, χρυσοβούλλου τὸ ὁποῖον οὐ μόνον ἑλληνιστὶ ἦτο συντεταγμένον, ἀλλὰ καὶ ἔφερεν ἐπιγραφήν τε καὶ ὑπογραφήν, τὴν ἀκόλουθον· *Συμεὼν ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων καὶ Σερβῶν, ὁ Παλαιολόγος.*

Ἐκ τούτων ἐξηγεῖται πῶς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅταν ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν κατὰ τῶν δυναστῶν αὐτοῦ ἀδιάλειπτον πάλην, ἐξύμνησεν αὐτὴν διὰ τῶν κλεφτικῶν αὐτοῦ τραγουδίων οὐχὶ εἰς ἑτερογενές τι ἰδίωμα, ἀλλὰ

εἰς τὴν ἀθάνατον τῶν ὀρέων ἡμῶν γλῶσσαν. Καὶ πάλιν ἐν τῇ αὐτῇ 15 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε συνεπληρώθη πᾶσα μετ' ἀλλοφύλων ἐπιμιξία, εἰς ποίαν ἄλλην γλῶσσαν ἢ τὴν ἑλληνικὴν ἔγραφον (ἵνα περιορισθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα) οἱ Ἀθηναῖοι Χαλκοκονδῦλαι (Λαόνικος καὶ Δημήτριος), ὁ ἐν Εὐβοίᾳ γεννηθεὶς ἐκ πατρὸς Ἀθηναίου ἱερομόναχος Νικηφόρος, ὁ Θεόδωρος ὁ Καρυστινός, ὅστις οὐ μόνον γενναῖος πρόμαχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεδείχθη ἐν τῇ τελευταίᾳ ἁλώσει, ἀλλὰ καὶ εἷς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξεν, ὁ Διονύσιος ὁ ἐξ Ἀγράφων, οἱ Πελοποννήσιοι, Ἰσίδωρος, Μάξιμος, Νήφων (ὧν οἱ τελευταῖοι δύο διετέλεσαν οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι), Ἰωάννης Μόσχος, Ἑρμώνυμος, Ἰωάσαφ Χιλᾶς, Κωνσταντῖνος Ῥεσινὸς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι; Καθ' ὅλας λοιπὸν τὰς τάξεις τοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων, ἐπικρατοῦσα ἐν Ἑλλάδι γλῶσσα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τουρκοκρατίας ἦτο ἡ ἑλληνική.

Ἀλλὰ τί ἐγίνοντο ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἰδιώματα τῶν τοσούτων παρειςφρησάντων ξένων; Τὸ τί ἐγίνοντο, ἐξηγεῖται ὡς πρός τινας ἐξ αὐτῶν κάλλιστα ἐκ διαφόρων γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν. Ὅταν τῷ 1265 ὁ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουΐνος ἀπέπεμψεν ἐκ Πελοποννήσου τοὺς Τούρκους αὐτοῦ μισθοφόρους, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προετίμησαν νὰ μείνωσι καὶ βαπτισθέντες ἔλαβον ἐγχωρίους γυναῖκας, ἐκ δὲ τῶν μικτῶν τούτων γάμων παρήχθη γενεὰ ἀνδρῶν, οἵτινες κατοικήσαντες εἰς Βούρναβον καὶ εἰς Ῥένταν προϊόντος τοῦ χρόνου ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν (σελ. 113 τοῦ παρ. τόμου). Ὡςαύτως μετὰ τὴν ὑπὸ Ἀνδρονίκου Ἀσὰν ἀνάκτησιν τῆς Ἀρκαδίας τῷ 1320 οἱ αὐτόθι πρὸ 100 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτῶν ἐγκατασταθέντες Φράγκοι, παρέμειναν ἐν τῇ χώρᾳ, ἀπεδέξαντο τὴν ὀρθόδοξον θρησκείαν, περιῆλθον εἰς γαμικὰς ἐπιμιξίας μετὰ τῶν ἐγχωρίων καὶ τοιουτοτρόπως καθ' ὁλοκληρίαν ἐξελληνίσθησαν (σελ. 217 τοῦ παρ. τόμου). Τοιαύτη ὁλοσχερὴς συγχώνευσις οὔτε ἀπανταχοῦ οὔτε ὡς πρὸς ἁπάσας τὰς ἑτερογενεῖς φυλὰς ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ὁλοσχερὴς συγχώνευσις δὲν ἐγένετο, ἢ ὁ ἑλληνισμὸς διετηρήθη ἀκέραιος ἀπέναντι τοῦ ξενισμοῦ, ἢ ἐπῆλθεν ἠθικὴ μεταξὺ αὐτῶν ἕνωσις προπαρασκευάζουσα τὴν πλήρη ἀφομοίωσιν. Εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας, ἤτοι ἐν Θρᾴκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἐξηκολούθησεν ὑφισταμένη ἡ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος κατάστασις τῶν πραγμάτων, ἀπαράλλακτος σχεδόν· ὃ ἐστι ἐπεκράτησεν, ὅπως μέχρι τῆς σήμερον, ἰσορροπία τις μεταξὺ ἑλληνι-

σμοῦ καὶ σλαυισμοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων, ἡ μὲν σλαυικὴ γλῶσσα, καίτοι λαβοῦσα ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι νέαν ἐπικουρίαν διὰ τῆς σερβικῆς κατακτήσεως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐντελῶς ἐξηφανίσθη· οἱ δὲ Βλάχοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἑαυτοὺς ἐποίησαν τὴν φυλετικὴν αὐτῶν ἰδιότητα μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὥστε πολλάκις ἐν ὀνόματι τοῦ ἑλληνισμοῦ ἠγωνίσθησαν, ἐπὶ δὲ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐπρωταγωνίστησαν. Ἀλλ' ὅμως ἀμφότεροι διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδίωμα. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, πρῶτον, τὸ καὶ ἄλλοτε παρατηρηθὲν (σελ. 356 τοῦ τετάρτου τόμου) ὅτι ἐν μὲν τῇ Θρᾴκῃ καὶ τῇ Μακεδονίᾳ αἱ δύο φυλαὶ ἀπέβησαν ἴσαι σχεδὸν τὸν ἀριθμόν· ἐν δὲ τῇ Θεσσαλίᾳ, τῇ Ἠπείρῳ, τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ οἱ παρειςελθόντες Σλαῦοι ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν ἀσυγκρίτως ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων. Δεύτερον δὲ συνάγεται ἐκ τῶν προεκτεθέντων ὅτι ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ἑλληνικαῖς χώραις τὸ πλῆθος τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Βλάχων ἐγένετο μεῖζον τοῦ σλαυικοῦ, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς οἱ μὲν διετήρησαν τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδίωμα, οἱ δὲ ὅλως ἀπέβαλον αὐτό, οὐδ' εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἀλβανικὸν ἰδίωμα καὶ τὸ βλαχικὸν περιέχουσι δύναμιν ἀντιστάσεως πλειοτέραν τοῦ σλαυικοῦ. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον τρίτον συμπέρασμα τῶν πασιδήλων καὶ ἀναμφισβητήτων ἐκείνων γεγονότων εἶναι, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Βλάχοι, καίτοι πολυαριθμότεροι διατελέσαντες τῶν Σλαύων, ὑπῆρξαν ὅμως εὐαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων· διότι ἄλλως ἤθελεν εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς ἑαυτοὺς ὁλοσχερῶς τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἰδιότητα μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς. Ἅπαντα λοιπὸν τὰ γνωστὰ γεγονότα, ἐξ ὧν τινὰ κεῖνται ἔτι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, μαρτυροῦσιν, ὅτι ὅσοι δήποτε καὶ οἱοιδήποτε ἀλλόφυλοι καὶ ἂν ἐπῆλθον εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων χώρας ἀπὸ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς 14, οἱ ἀλλόφυλοι οὗτοι ὑπῆρξαν ἀείποτε εὐαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων, ὅτι τούτου ἕνεκα κατίσχυσεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἥ τε ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὁ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ καὶ ὅτι πλὴν τούτου ὁ ἑλληνισμὸς κατέχει ἀριθμητικῶς μὲν τὸ ἥμισυ τοὐλάχιστον τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης, ἕνεκα δὲ τῶν παραδόσεων αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπροσμαχήτου δυνάμεως τῆς γλώσσης καὶ τῆς ὁμολογουμένης διανοητικῆς, ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς ὑπεροχῆς, δὲν εἰμπορεῖ εἰμὴ

νὰ λογισθῇ ὡς ἠθικὸς κύριος καὶ αὐτῶν τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἐκ τῆς γνησίας ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐξαγόμεναι ἀλήθειαι περὶ τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ καταστάσεως καθ' οὓς χρόνους ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, καταστάσεως ἥτις ἐθνολογικῶς δὲν ἠλλοιώθη πλέον μέχρι τῆς σήμερον. Οὕτω δὲ ἀντιληφθέντες αὐτῆς εὐκρινῶς, ἐρχόμεθα νὰ ἱστορήσωμεν πῶς ὁ λαὸς οὗτος ὠργανώθη ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1821. Καὶ πρῶτον τίνα ἐξουσίαν ἔλαβε, πῶς ἐπολιτεύθη καὶ πόσα ἔπαθεν ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰς πρώτας περὶ τοῦ νέου συνοικισμοῦ αὐτῆς διατάξεις, ὁ κατακτητὴς ἐπεχείρησε νὰ ῥυθμίσῃ ὁριστικῶς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸ μέγα τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων πλῆθος. Λέγομεν ὁριστικῶς, διότι εἶχε μὲν καὶ πρότερον πολλοὺς τοιούτους ὑπηκόους καὶ εἶχεν ἐπιτρέψει αὐτοῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον θρησκευτικάς τινας καὶ διοικητικὰς προνομίας, ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν προέκυψεν ἐνώπιόν του καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν εἰμὴ ἀφ' ἧς, καταλαβὼν τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἰδὼν πεσόντα τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα, ἠδυνήθη νὰ ὑπολάβῃ ἑαυτὸν εὐλόγως κύριον ἁπάσης τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τὸν νοῦν τοῦ Μωάμεθ Β' καθὼς οὐδὲ ἀπὸ τῶν προκατόχων ἢ τῶν διαδόχων αὐτοῦ τὸν νοῦν οὐδέποτε ἐπέρασε σπουδαίως ἡ ἰδέα τοῦ ὁλοσχεροῦς τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμοῦ. Οἱ πιστοὶ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀπετέλουν τότε οὐχὶ ἔθνος, ἀλλὰ στρατὸν ἔχοντα ἀνάγκην ἐργατῶν, παραγωγῶν, φορολογουμένων· ὥστε οἱ χριστιανοὶ ἦσαν ἀπαραίτητοι αὐτῷ ὡς τοιοῦτοι. Ἠδύναντο μὲν νὰ δεκατεύωνται τακτικῶς πρὸς ἀδιάκοπον ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ μωαμεθανικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ τὸ μέγα αὐτῶν πλῆθος ἔπρεπε νὰ μένῃ χριστιανικόν, ὅπερ ἐστὶν ὑπήκοον ἵνα συντηρῇ διὰ τῆς ἐργασίας του τὸν στρατὸν ἐκεῖνον. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον ὥστε ἂν ἡ ἀφροσύνη τοῦ Σελὴμ Α' ἠπείλησεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν τὸν ἐξισλαμισμὸν ἅπαντος τοῦ ὑπηκόου, αἱ συνετώτεραι ἀρχαὶ ἐπεκράτησαν ἔκτοτε σχεδὸν ἀδιαλείπτως, ἐν δὲ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ὑπερβολὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑκουσίων ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀποστασιῶν, αὐτὴ ἡ Πύλη, ὡς εἴδομεν, ἤρχισε πρὸς τοῦτο ἀντιπράττουσα. Τεθέντος λοιπὸν ἅπαξ ὅτι δὲν συνέφερε νὰ ἐξισλαμισθῶσιν ἅπαντες οἱ χριστιανοί, ἐδέησε πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ κανονισθῇ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῶν διοίκησις. Ἐνταῦθα δὲ συνέπεσε

παραδόξως νὰ συμβιβασθῇ πάλιν τὸ συμφέρον τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ νέου κυριάρχου. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν ὀρθοδόξων οὐδαμῶς ἐπείθετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας· αὐτὸ δὲ τοῦτο ἤθελε καὶ ὁ Μωάμεθ Β' ἵνα διατηρήσῃ τὴν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διάστασιν καὶ ψυχράνῃ τὸν ζῆλον τῆς τελευταίας ὑπὲρ τῆς πρώτης. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν ἀπεφάσισεν, οὐ μόνον νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ὀρθόδοξον οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ νὰ παραδώσῃ τοὺς οἴακας αὐτοῦ εἰς χεῖρας ἀνδρὸς πανδήμως κατὰ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀγωνισθέντος.

Δὲν ἠξεύρομεν ἀκριβῶς τί ἀπέγινεν ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος, ὅστις εἶχε μὲν προχειρισθῇ ὑπὸ τῆς ἐν ἔτει 1450 συγκροτηθείσης ὀρθοδόξου συνόδου, κατόπιν ὅμως ἐπὶ τῆς ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας ἀνανεωθείσης διὰ τοῦ καρδιναλίου Ἰσιδώρου ἑνώσεως, ἐξεχώρησε τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Καὶ ἂν ὅμως ὑπῆρχεν ἐν τοῖς οὖσι, φυσικὸν ἦτο ὁ Μωάμεθ Β' νὰ προτιμήσῃ αὐτοῦ τὸν Γεώργιον Σχολάριον, τοῦ ὁποίου ἐγίνωσκε τὴν πολύκροτον ἀντιπολίτευσιν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου ἐνεργηθέντα καὶ τὴν ἐξαίρετον παρὰ τῷ λαῷ εὔνοιαν καὶ ἐπιρροήν. Ὅθεν ἀνεζήτησεν αὐτὸν ἅμα μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἀλλὰ δὲν εὗρεν εἰμὴ μετά τινας μῆνας ἔν τινι κώμῃ περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν διατρίβοντα, ὡς αἰχμάλωτον ἑνὸς τῶν ὀσμανιδῶν μεγιστάνων. Τότε καλέσας παρ' ἑαυτῷ τὸν ἄνδρα καὶ διὰ ποικίλων συνδιαλέξεων πεισθεὶς περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ, διέταξε νὰ προχειρισθῇ κατὰ τὰ νενομισμένα πατριάρχης τῶν χριστιανῶν ἢ μᾶλλον τῶν Ῥωμαίων, καθὼς ἔλεγεν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, μιμουμένη κατὰ τοῦτο ὡς ἐν πολλοῖς τὴν προηγουμένην ἐν Βυζαντίῳ κυβέρνησιν. Ἡ δὲ διαταγὴ αὐτοῦ αὕτη ἐξετελέσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1453 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1454· διότι τὸ παρὰ τοῦ Φραντζῆ λεγόμενον, ὅτι ἡ προχείρισις τοῦ πατριάρχου ἐγένετο ὀλίγας ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἡμέρας, ἀπίθανον ὂν καθ' ἑαυτό, ἀναιρεῖται ῥητῶς ὑπὸ πολλῶν ἄλλων μαρτυριῶν καὶ ἰδίως τῆς *πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως* καὶ τοῦ Κριτοβούλου. Ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ κύρωσις διεξήχθησαν ὅσον ἔνεστι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλέων κεκανονισμένα, παρεκτὸς ὅτι ἐτελέσθησαν οὐχὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅστις εἶχεν ἤδη καταληφθῇ ὑπὸ τοῦ μωαμεθανικοῦ θρησκεύματος, ἀλλὰ ἐν τῷ οὐδὲν ἧττον μεγαλοπρεπεῖ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἐκεῖ συνελθόντες ὀλίγοι τινὲς ἐκ τῶν πλησιέστερον εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἑδρευόντων ἀρχιερέων, καὶ οἱ περιλιπόμενοι κληρικοὶ ἦτοι

ἀξιωματικοὶ τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, καὶ ὁ λαὸς, ἐχειροτόνησαν ὕπατον τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντα τὸν Γεώργιον Σχολάριον, μετονομασθέντα Γεννάδιον Β'. Μεθ' ὃ προσεκάλεσεν ὁ σουλτάνος τὸν νέον πατριάρχην, ἵνα συγγευματίσωσι καὶ συνομιλήσωσι, καὶ προσελθόντα ὑπεδέξατο μετὰ τιμῆς μεγάλης, πολλὰς ἐπαγγειλάμενος προνομίας. Ὅτε δὲ ἐπῆλθεν ἡ ὥρα τοῦ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῶν βασιλείων ὁ πατριάρχης, ὁ σουλτάνος προσέφερεν αὐτῷ ἰδίᾳ χειρὶ καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ δεχθῇ δεκανίκιον χρυσοῦν διὰ λίθων πολυτίμων καὶ μαργάρων ἐγκεκοσμημένον, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἔπραττον πρότερον οἱ βασιλεῖς, ὡς σύμβολον τῆς ἐξουσίας ἣν ἐλάμβανεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς πίστεως. Ἔπειτα κατῆλθε μετ' αὐτοῦ μέχρι τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων, καί τοι ὁ Γεννάδιος προσεπάθησε νὰ ἀποφύγῃ τὸ ὅλως ἔκτακτον τοῦτο τῆς τιμῆς δεῖγμα· ἐν τῇ αὐλῇ ἦτο ἕτοιμος ἵππος ἐκλεκτὸς μετὰ ἐφιππίου καὶ ἐφεστρίδος βασιλικῆς ἐγκεκοσμημένος πολυτελῶς, ὡσαύτως ὅπως ἐγίνετο ἐπὶ τῶν βασιλέων· ὁ σουλτάνος ἐβοήθησε τὸν Γεννάδιον νὰ ἀναβῇ καὶ διέταξε πάντας τοὺς ἄρχοντας τῆς αὐλῆς νὰ συνοδεύσωσιν αὐτὸν ἐν παρατάξει, ἄλλοι προπορευόμενοι καὶ ἄλλοι ἑπόμενοι μέχρι τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπως ἄλλοτε ἔπραττεν ἡ σύγκλητος πᾶσα περιστοιχίζουσα καὶ εὐφημοῦσα τὸν πατριάρχην ἀπερχόμενον ἐκ τῶν βασιλείων.

Οὐδὲ ἐβράδυνεν ὁ Μωάμεθ Β' νὰ περιβάλῃ διὰ κύρους ἐπισήμου τὰς προφορικὰς πρὸς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον ἐπαγγελίας. Δι' αὐτοκρατορικοῦ χρυσοβούλλου, ὡς ἤθελον εἴπεν οἱ ἡμέτεροι, *βερατίου* δὲ ὡς ἔλεγον οἱ ὀσμανίδαι, ἐκανονίσθησαν τὰ δίκαια καὶ προνόμια τοῦ πατριάρχου. Τὸ ἀρχικὸν τοῦ συντάγματος οὕτως εἰπεῖν τούτου κείμενον ἀπωλέσθη πρωϊμώτατα. Διὰ δὲ τοῦ βερατίου τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπεδίδετο εἰς πάντα νέον τῆς ἐκκλησίας ἀρχηγὸν, ὡρίζετο, ὅτι εἰς τὸν πατριάρχην προσήκει ἡ ὑπερτάτη διοίκησις ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων· ὅτι δύναται κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κρίσιν νὰ καθαιρῇ ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκόπους, ἡ δὲ Πύλη, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, ἐκδίδει τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα φιρμάνια· ὅτι εἶναι ὁ ὕπατος ποινικὸς δικαστὴς ἅπαντος τοῦ κλήρου, κατηγορηθέντος δὲ ἐπισκόπου ἐνώπιον τῆς Πύλης, αὕτη δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ κρίνῃ αὐτὸν εἰμὴ τῇ συναινέσει τοῦ πατριάρχου· ὅτι ἐπιτρέπεται τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ κατοχὴ ὅλων τῶν

ἀνέκαθεν πρὸς τὴν θείαν λατρείαν ὡρισμένων κτιρίων, νέα ὅμως δὲν δύνανται νὰ οἰκοδομηθῶσιν· ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ καταναγκασθῇ εἰς τὸ νὰ ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ δὲν ἀνεγνωρίζετο τοιουτοτρόπως μόνη ἡ ἐπὶ τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξουσία τοῦ πατριάρχου· διὰ τοῦ αὐτοῦ βερατίου ἐπετρέπετο αὐτῷ καὶ ὡς πρὸς τοὺς λαϊκοὺς δικαστικὴ καὶ διοικητικὴ δικαιοδοσία οὐ μικρά. Αὐτῷ προσῆκεν ἀπολύτως μὲν πᾶσα ἐπὶ γαμικῶν ὑποθέσεων κρίσις, σύναμα δὲ καὶ ἡ περὶ ὅλων τῶν ἀστικῶν διαφορῶν κρίσις ὅσας οἱ διάδικοι, ἐὰν ἦσαν ἀμφότεροι χριστιανοί, καθυπέβαλλον εἰς αὐτόν· ἐδικαιοῦτο νὰ φορολογῇ χάριν τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀναγκῶν, οὐ μόνον τὸν κλῆρον, ἀλλὰ καὶ τοὺς λαϊκοὺς καὶ νὰ συντηρῇ ἀστυνομικοὺς φύλακας. Ὡρίζετο προσέτι ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ τὰ κτήματα αὐτῆς καὶ τὴν ἐλευθέραν αὐτῶν διαχείρισιν· ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος εἶναι ἕνεκα τῶν κτημάτων τούτων ἀφορολόγητοι, ὁ δὲ πατριάρχης ἰδίως ἐλεύθερος πάσης δόσεως, ἐξαιρέσει ῥητῶς ὡρισμένων τελῶν. Πᾶς χριστιανὸς ὑπεχρεοῦτο νὰ διαθέτῃ τὸ τρίτον τῆς ἑαυτοῦ περιουσίας ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, αἱ δὲ τοιαῦται διαθῆκαι ἦσαν ἀναγκαστικῶς ἐκτελεσταί. Ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ἰδιάζουσαν δικαιοδοσίαν, μὴ δυνάμενοι νὰ κατηγορηθῶσιν εἰμὴ ἐνώπιον τοῦ Διβανίου ὑπὸ τὸν προεκτεθέντα ὅρον τῆς τοῦ πατριάρχου συναινέσεως.

Τοιοῦτο ἦτο τὸ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπιδιδόμενον εἰς ἕκαστον πατριάρχην βεράτιον. Βραδύτερον ἠλαττώθησαν κατά τι τὰ ἐν αὐτῷ καθιερούμενα· τὸ δ' ἀρχαῖον κείμενον περιεῖχεν ἀπεναντίας μείζονας ἐγγυήσεις, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε διὰ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων δικαιωμάτων καὶ προνομίων ὅσα ἀείποτε ἡ Πύλη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀνεγνώρισεν, ὁ πατριάρχης ἀπέβη, ὅπως καὶ ἐλέγετο ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, *ἐθνάρχης*, ὅ ἐστιν ὑπέρτατος οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὸς ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς πολιτικὸς τοῦ ἔθνους ἄρχων. Καὶ ἐπειδὴ τότε, καθὼς ἄλλως τε καὶ μέχρις ἐσχάτων, οὐδεμία ἐγίνετο διάκρισις κατὰ ἔθνη τῶν διαφόρων μὴ μουσουλμάνων τοῦ κράτους ὑπηκόων, ἀλλ' ἅπαντες ἐλέγοντο Ῥωμαῖοι, ἡ δικαιοδοσία τοῦ πατριάρχου ἐπεξετείνετο ἐπὶ ἅπαν τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν τῆς Ἀνατολῆς πλήρωμα, οὐ μόνον ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἀλβανούς, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους, τοὺς ἄλλους Σλαύους καὶ τοὺς Ἀρμενίους. Ὡς ἀρχηγὸς δὲ τοῦ ἔθνους ἦτο καὶ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ καὶ προστάτης παρά τε τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ,

καὶ παρ' ὅλαις ταῖς δυνάμεσι παρὰ ταῖς ὁποίαις τὸ ἔθνος καὶ ἡ ἐκκλησία συνέπιπτε νὰ ἔχωσι συμφέροντα σπουδαῖα· ὅθεν διετέλει εἰς ἄμεσον ἀλληλογραφίαν μετὰ τῶν δυνάμεων τούτων καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διεξῆγε τὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις διὰ τοῦ Ρεΐζ ἐφέντη, ὅπως πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ξένων δυνάμεων. Ὁ ὀργανισμὸς τῆς συνόδου καὶ τῆς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου αὐλῆς ἔμεινεν οἷος ἦτο πρότερον. Ἐν γένει λοιπὸν τὸ ἀξίωμα δι' οὗ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας περιεβλήθη ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἦτο, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τοὐλάχιστον αὐτοῦ ἐπιφάνειαν, ὅμοιον καὶ ἔν τισι μάλιστα ὑπέρτερον τοῦ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων αὐτοκρατόρων, ὡς ὀρθῶς παρετήρει ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην ταύτης ἑκατονταετηρίδα, ἡ *πατριαρχικὴ ἱστορία* βεβαιοῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι προσεκύνουν τὸν πατριάρχην ὡς *αὐθέντην* καὶ *βασιλέα*.

Καὶ τῇ ἀληθείᾳ πολλὰ καὶ μεγάλα ἔπραττε τὸ πατριαρχεῖον ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς μάλιστα αὐτοῦ σχέσεσι, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν. Ἐν ταῖς κτήσεσι τῆς Ἐνετίας ὑπῆρχον τότε πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων ὀρθοδόξων χριστιανῶν, διότι ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον ἐκυριάρχησεν αὕτη τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης καὶ ἐκ διαλειμμάτων τῆς Πελοποννήσου εἴτε ἐν μέρει εἴτε καθόλου, μέχρι τέλους δὲ διετέλεσεν ἄρχουσα τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς Δαλματίας. Οἱ δ' ἐν ἁπάσαις ταύταις ταῖς χώραις ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ διετέλουν ὑπὸ ἱεράρχας ὑπαγομένους εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἐν τῇ συνθήκῃ ἣν συνωμολόγησε πρὸς τὴν Ἐνετίαν ὁ κατακτητὴς ἓν ἔτος μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς βασιλευούσης, ἤτοι τῷ 1454, ἐφρόντισε νὰ ὁρισθῇ ῥητῶς, ὅτι «ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως θέλει διατηρήσει ὅλα τὰ εἰσοδήματα ὅσα ἐνέμετο ἐν ταῖς κατεχομέναις ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν χώραις καθ' οὓς χρόνους ὑφίστατο ἔτι τὸ χριστιανικὸν κράτος.» Πλὴν τούτου ἐν αὐτῇ τῇ Ἐνετίᾳ ἀπηρτίσθη, ὡς εἴδομεν, πολυάριθμος ἑλληνικὴ κοινότης ἧς προΐστατο ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἔξαρχος πατριαρχικὸς, καλούμενος μὲν ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας, διότι ἡ μεγάλη ἐκκλησία μετέστησε τὴν ἀρχιερατικὴν τοῦ Φιλαδελφείας προεδρείαν εἰς τὸν ἐν Ἐνετίᾳ ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, φέρων δὲ τὴν εἰκόνα καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐν Ἐνετίᾳ καὶ κατὰ πάσας τῆς Δαλματίας τὰς ὀρθοδόξους ἐκκλησίας. Καὶ εἰς αὐτὸν, ὡς φαίνεται, ὑπήγοντο ὡσαύτως πᾶσαι

αἱ κατὰ τὴν λοιπὴν Ἰταλίαν, ἰδίως ἐν Ἀγκώνῃ, καὶ Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας, καὶ Μελίτῃ, ἱδρυθεῖσαι ὑπὸ τῶν προσφύγων ἐκκλησίαι, ὡς δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ἐπιστολῆς ἣν ἔγραφε τῷ 1580 ὁ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ πρὸς Μαρτῖνον τὸν Κρούσιον. Ἡ μὲν ἐνετικὴ κυβέρνησις εἶχε συνήθως τὴν φρόνησιν νὰ ἐννοῇ ὅτι δὲν συμφέρει εἰς αὐτὴν νὰ παραβιάζῃ τὴν συνείδησιν τῶν ὀρθοδόξων αὐτῆς ὑπηκόων. ἀλλ' ὁ λατινικὸς κλῆρος, ὑπείκων εἰς τὰ νεύματα τῆς ἀδυσωπήτου Ῥώμης, ἀντέπραττεν εἰς τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα φρονήματα καὶ συμπαρέσυρε πολλάκις τοὺς πολιτικοὺς τῆς Ἐνετίας ὑπαλλήλους εἰς διωγμοὺς καὶ ἀδικίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν. Πολλὰ δημόσια ἔγγραφα καὶ πολλὰ γεγονότα μαρτυροῦσι τὴν παλίμβουλον καὶ παλίντροπον ταύτην πολιτείαν τῆς Ἐνετίας· ἡ δὲ ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἀπελπισία τῶν ἡμετέρων ἀπέβαινεν ἐνίοτε τοσαύτη ὥστε οὗτοι κατήντησαν νὰ προτιμῶσι τῆς χριστιανικῆς ἐκείνης κυριαρχίας τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν. Ἐν ἔτει 1586 ἔγραφεν ἐκ Κρήτης πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν ὁ Γαρζόνης ὅτι οἱ αὐτόθι Ἕλληνες, ἐξαιρέσει ἴσως τῶν προνομιούχων, ποθοῦσι τὴν καθαίρεσιν τῆς ἐνετικῆς ἀρχῆς, καὶ γινώσκουσι μὲν ὅτι τούτου γενομένου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποκύψωσιν εἰμὴ εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, ἀλλὰ φρονοῦσιν ὅτι τὰ κατ' αὐτοὺς δὲν δύνανται δι' οἱασδήποτε μεταβολῆς νὰ ἀποβῶσι χείρονα τῶν παρόντων. Ἐπὶ δὲ τῆς τελευταίας ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατοχῆς ὁλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου, οἱ αὐτόθι Ἕλληνες ἐβεβαίουν τὸν La Motraye, (τὸν ἐν ἔτει 1727 ἐκδόντα εἰς Ἄγην τὰς ἐν Εὐρώπῃ, Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ περιηγήσεις αὐτοῦ), ὅτι, πληρώσαντες ἅπαξ εἰς τοὺς τούρκους τὸ χαράτσιον, διετέλουν ὅσον ἔνεστιν ἀνενόχλητοι ὑπ' αὐτῶν, ἐνῷ οἱ Ἐνετοὶ ἀπ' ἐναντίας ζῶσιν ἄνευ διακρίσεως ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς κήποις, λαμβάνουσιν ὅ,τι τοὺς ἀρέσκει καὶ κακοποιοῦσι τοὺς παραπονουμένους. Οἱ στρατιῶται σταθμεύουσι παρ' αὐτοῖς, οἱ ἀξιωματικοὶ διαφθείρουσιν ἢ ἀπάγουσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας, οἱ δὲ ἱερεῖς καταναγκάζουσιν αὐτοὺς νὰ ἀλλαξοπιστήσωσιν, ὅπερ δὲν πράττουσιν οἱ Τοῦρκοι. Τὸ δὲ κακὸν προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠναγκάσθη νὰ ἀφορίσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἤθελον λάβει ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν.

Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὰ δεινὰ ταῦτα συνέβαινον ἐκ διαλειμμά-

των μόνον καὶ ὅτι πολλάκις ἡ ἑνετικὴ κυβέρνησις ἔγραφε μὲν εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἀντιπροσώπους αὐτῆς, ὅτι ἀείποτε σπουδαιότατον καθῆκον ὑπέλαβε νὰ σέβεται τὸ θρήσκευμα τῶν Ἑλλήνων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀνήγγελλε δὲ αὐτοῖς ὅτι ὑπέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ παραστάσεις εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ καταπιέσεις ἐπανελαμβάνοντο, ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἠναγκάζετο νὰ παρεμβαίνῃ, καὶ οὐκ ὀλίγα σώζονται δείγματα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἐντόνου μεσολαβήσεως. Τοιαύτη λ. χ. εἶναι ἡ ἐπιστολή, ἣν ἔγραψεν ὁ πατριάρχης Μάξιμος τῷ 1480 πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἑνετίας Ἰωάννην Μοσενῖγον καὶ ἣν πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἀνευρὼν ἐν τοῖς δημοσίοις τῆς Βιέννης ἀρχείοις ἐπὶ καλλίστης περγαμηνῆς γεγραμμένην, ἐδημοσίευσεν ὁ Γερμανὸς Θωμᾶς. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὁ ἀοίδιμος πατριάρχης μετὰ πολλῆς ἀξιοπρεπείας καταγγέλλει «ὅτι ἡ ὑψηλοτάτη καὶ λαμπροτάτη αὐθεντία τῶν Βενετίκων, τὰ ἄλλα ἀρίστως καὶ ὡς οὐκ ἄν τις εἴπῃ διοικοῦσα, εἰς τοῦτο συνεπάγεται παρά τινων Ῥωμαγενῶν, τῶν τῆς εἰρήνης ἐχθρῶν, καὶ συγγνῶ τε καὶ παρορᾷ διωγμοὺς παρά τινων γινομένους ἐν τοῖς τόποις οἷς ἄρχεται, εἰς τοὺς ταπεινοὺς Ῥωμαίους ὅσοι τῆς ἡμετέρας γενεᾶς καὶ τάξεως εἰσί. *Καὶ τοῦτο εἰς περιφρόνησιν ἡμῶν καὶ ἀτιμίαν ἡμῶν δεχόμεθα.* Διατὶ γὰρ ἕτερον εἰς αὐτοὺς τοιαῦτα ποιοῦσιν, εἰμὴ διότι τῆς ἡμετέρας τάξεως εἰσὶ καὶ τὸ πάτριον τηροῦσιν; Ὅπερ οὔτε δίκαιον ὅλως οὔτε συμφέρον. *Κακὸν γὰρ παράδειγμα δίδοτε τοῖς νῦν ἄρχουσι.*» Μετὰ δὲ τὴν ἀπειλὴν ταύτην αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ περιποιηθῇ κατά τι τὸν δόγην διαβεβαιοῖ αὐτὸν, ὅτι δὲν λέγει ταῦτα πρὸς βλάβην τῆς ὑψηλοτάτης αὐτοῦ αὐθεντίας. «Ἐθέλομεν γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν ὑμετέραν αὔξησιν καὶ σύστασιν, ὡς δὴ καὶ ὑμεῖς ἐθέλετε, καὶ τοῦτο εὐχόμεθα.» Ὁμολογία φοβερά, ἥτις γραφομένη ἀπέναντι τοῦ βασιλεύοντος ἔτι Μωάμεθ Β' καὶ δυναμένη, ἂν τυχὸν ἤθελε καταστῇ γνωστὴ εἰς αὐτὸν, νὰ ἐπιφέρῃ τὸν θάνατον τοῦ γράφοντος, μαρτυρεῖ μετὰ πόσου θάρρους καὶ μετὰ πόσης ἀφοσιώσεως ὑπηρέτουν οἱ ἱεράρχαι ἐκεῖνοι τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ, ἐπιφέρει ὁ πατριάρχης, λέγομεν ταῦτα «διὰ τὸ δίκαιον, τὸ εὐπρεπὲς καὶ τὸ συμφέρον. Τὸ γὰρ βίᾳ κρατούμενον, φησί τις σοφὸς, στασιάζει, καιροῦ λαβόμενον· τὸ δὲ ἑκουσίως καὶ ἀδιάστως, ἀεὶ ἀστασίαστον.» Ἔπειτα πάλιν ἐντείνων τὰς παραστάσεις προστίθησιν· «Εἴ τινα οὖν χώραν ἔχει ὁ ἡμέτερος λόγος εἰς τὴν ὑψηλοτάτην καὶ συνετωτάτην ὑμῶν βουλὴν, ὁρίσατε, ἵνα οἱ

τοιοῦτοι διωγμοὶ καὶ πειρασμοὶ παύσωνται, καὶ ἄδεια ᾖ πᾶσιν εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν ποιεῖν ὡς βούλονται. Εἰ οὖν ὁ μέγας καὶ ὑψηλότατος αὐθέντης, ἑτέρας πίστεως ὤν, τοὺς χριστιανοὺς καὶ πάντας ἀφίησιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς γνώμης καὶ πίστεως, πολλῷ μᾶλλον δίκαιόν ἐστιν ὑμᾶς τοῦτο ποιῆσαι καὶ μὴ διά τινων πλεονεξίαν καὶ θέλημα ἀλόγιστον, ἄδικόν τι καὶ παράλογον ἀφεῖναι γίνεσθαι, Θεόν τε καὶ ἡμᾶς λυπεῖν καὶ ὥςπερ κύβον ἀναρριπτεῖν τὰ πράγματα, μηδεμιᾶς εὐλόγου ἀνάγκης καὶ συστατικῆς τῆς αὐθεντίας κατεπειγούσης, ὃ ἴσως οὐδὲ Θεὸς περιόψεται.» Ἐπὶ τέλους δὲ ἐξαιτεῖται νὰ ἀποδοθῶσι τὰ εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα, ὅσα ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία εἶχεν εἰς Κρήτην, εἰς Μεθώνην καὶ Κορώνην καὶ τὰς ἄλλας τὰς ἐν τῇ ἠπείρῳ τῆς Ἐνετίας πόλεις, καὶ προςέτι νὰ μὴ παρεμποδίζωνται οἱ εἰς τὰς ἐνετικὰς χώρας πρὸς συλλογὴν ἐλεῶν καὶ βοηθημάτων ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἀποστελλόμενοι.

Ἑτέρα ἀξιομνημόνευτος πατριαρχικὴ διακοίνωσις πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ περιφανοῦς Ἱερεμίου Β' τῷ 1583 γραφεῖσα πρὸς τὸν *γαληνότατον πρίγκηπα τῶν κλειτῶν Βενετιῶν κύριον κύριον Νικόλαον Νταπόντε*, ἧς τὸ πρωτότυπον, κείμενον ἐν τοῖς κεντρικοῖς ἐνετικοῖς ἀρχείοις, ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου ἐν βίῳ Γρηγορίου, μητροπολίτου Εἰρηνουπόλεως καὶ Βατοπεδίου, ἐξ ἀντιγράφου ὅπερ ἔπεμψεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ λόγος εἶναι περὶ τοῦ τότε τροπολογηθέντος ὑπὸ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἡμερολογίου. «Ὁ ἐνταῦθα περιφανέστατος βαΐουλος κύριος Τζουὰνν Φραντζέσκος Μουρεζίνης, γράφει ὁ πατριάρχης, ἐμφανισθεὶς σωματικῶς, ἠξίωσεν ἡμᾶς ὡς ἀπὸ τῆς σῆς γαληνότητος καὶ πάσης τῆς μεγαλοπρεποῦς ἀριστοκρατίας, ἵνα πρόβλεψίν τινα οἰκονομήσωμεν δι' ἧς τῆς νέας διορθώσεως γεγονυίας, δυνηθῇ ἡ ἐκκλησία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ῥώμης συνεορτάζειν ἕνεκα τῆς ἐπομένης εἰρήνης τῶν χριστιανῶν. Καὶ ἐπειδὴ ἤκουσε παρ' ἡμῶν ὅτι οὐ δυνατὸν ἡμῖν γενέσθαι, ἐν μέρει τὰ κωλύοντα διηγησαμένων, ὡς φιλόχριστον ὄντα σὲ καὶ *φιλέλληνα*, καὶ ὡς τὴν ἀρχὴν ὑμῶν φιλοῦσαν τοὺς Γραικοὺς τῶν ἄλλων πλέον χριστιανικῶν ἀρχῶν, γράψαι πρὸς σὲ ἐκρίναμεν διὰ τὴν θείαν εἰρήνην· οὐ γὰρ ἀγνοοῦμεν ὅσα σκάνδαλα ἔχουσι γενέσθαι διὰ τὰ νέα ταῦτα ὡρολόγια. Ἄξιον τοίνυν κρίνομεν οἰκονομίαν τινὰ γενέσθαι, ἣν μὲν ἐγὼ πᾶσι κηρύξω καὶ ὁρίσω, καὶ μᾶλλον εἰς Κρήτην καὶ

τὰς λοιπὰς νήσους· ἡ δὲ γαληνότης σου ἐπινεύσοι καὶ προστάξοι. Καὶ ὥςπερ οἱ κατὰ καιροὺς τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης μακαριώτατοι, διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης, ἔγραψαν καὶ ὥρισαν ἵνα οἱ μὲν αὐτοῖς ὑπήκοοι τὰ ἔθη αὐτῶν κρατῶσιν, οἱ δὲ τῆς ἡμῶν ἐκκλησίας τὰ ἡμῶν, καὶ οὔτε οἱ Λατῖνοι Γραικοὺς ἐνοχλῶσιν, οὔτε οἱ Γραικοὶ Λατίνους, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ τὸν ἕνα Χριστὸν δοξάζουσιν ἀσκανδαλίστως· οὕτω καὶ νῦν ἡ μὲν ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἡμῶν διακρατεῖ τὰ αὐτῇ παραδοθέντα, ἡ δὲ δυτικὴ ὡς θέλει καὶ βούλεται. Ἄλλως γὰρ ποιῆσαι οὐκ ἔχομεν, παντὸς πατριάρχου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ταύτης κανόσι καὶ νόμοις ὀφείλοντος ὑποκεῖσθαι, καὶ παραδόσεσιν ἐκκλησιαστικαῖς.» Μεθ' ὃ διεξηγεῖ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ταύτας παραδόσεις καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τήρησιν αὐτῶν ἐπιφέρων τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους. «Εἴπερ ἀληθείᾳ καὶ θείῳ πνεύματι περὶ ἀναγκαίων κυρίως ἐσκόπουν, πολλὰ ἄλλα εἰσὶ ψυχωφελῆ καὶ σωτήρια, καὶ οὐχὶ τὰ παίγνια τῶν ὡρολογίων τούτων, οὐδὲν ὄντων.» Ποτὲ ἱεράρχης ἴσως δὲν ἐλάλησε μετὰ πλείονος συνέσεως καὶ βαθυτέρας συνειδήσεως τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος. Μὴ ταράττωμεν, λέγει, τὰ πνεύματα διὰ τοιούτων ζητημάτων, ἀλλὰ φροντίσωμεν μᾶλλον περὶ τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ἀναπλάσεως. Πῶς νὰ μὴ ἐπαινέσωμεν προσέτι τὴν ἐπιτηδειότητα μεθ' ἧς τοσοῦτον ἐπιεικῶς ὁμιλεῖ περί τε τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως ὃν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποκαλεῖ *φιλέλληνα* καὶ περὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης ὅσοι μετριοπαθέστερον τῶν ἄλλων πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἐπολιτεύθησαν. Οἱ πάπαι οὗτοι ἦσαν ἰδίως ὁ Λέων Ι', 1514, καὶ ὁ Κλήμης Ζ', 1526, περὶ ὧν καὶ ἕτερος πατριάρχης, ὁ Κύριλλος Δ', γράφων τῷ 1712, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς τὸν μὲν Λέοντα *ἀγαθόν τε καὶ καλὸν*, τὸν δὲ Κλήμεντα *προνοητικώτατον καὶ κατὰ πάντα φιλέλληνα*. Μὴ παρασιωπήσωμεν ὡσαύτως ὅτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἐνετίας παρίσταται ἐμφανισθεὶς ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου καὶ διαπραγματευθεὶς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ὡς ἄμεσος παρ' αὐτῷ ἀντιπρόσωπος τοῦ δόγου καὶ τῆς γερουσίας, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι οἱ παρὰ τῇ ὑψηλῇ Πύλῃ διαπεπιστευμένοι βάϊλοι τῆς Ἐνετίας ἐλογίζοντο ὡς τοιοῦτοι καὶ παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ.

Ἑτέρας δὲ ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ Ἱερεμίου Β' πρὸς τὸν αὐτὸν δόγην, σταλείσης δύο ἔτη πρότερον καὶ πρὸ μικροῦ ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων δημοσιευθείσης τὸ πρῶτον ὑπὸ Βελούδου, δὲν θέλομεν μνημονεύσει,

εἰμὴ μόνον ὡς συντελούσης εἰς διευκρίνησιν τῆς τοῦ Φιλαδελφείας ἁρμοδιότητος. Τῷόντι ὁ πατριάρχης ὁμιλῶν ἐν αὐτῇ περὶ δύο μοναχῶν, οἵτινες διέτρεχον τὰ αὐτόθι μέρη καὶ τὴν Ἰταλίαν, χρηματολογοῦντες ὑπὲρ τῆς ἀνατολικῆς ὅθεν ἐκκλησίας καὶ ἀπατῶντες τοὺς πολλοὺς διὰ πλαστῶν γραμμάτων, παρακαλεῖ μὲν τὸν δόγην νὰ παιδεύσῃ αὐτοὺς ὡς δεῖ, ἐπιφέρει δέ· «ἡμεῖς γὰρ οὐδένα ἐπίτροπον ἡμῶν ἔχομεν αὐτοῦ πάρεξ τοῦ ἱερωτάτου καὶ σοφωτάτου ἀρχιερέως Φιλαδελφείας κυροῦ Γαβριήλ.» Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐγένετο προηγουμένως λόγος οὐ μόνον περὶ τῶν ἑνετικῶν ἐπαρχιῶν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς Ἰταλίας ἐν γένει, κυροῦται ἔτι μᾶλλον ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα γνώμη ὅτι ἡ τοῦ Φιλαδελφείας δικαιοδοσία ἐξετείνετο ἐπὶ τοὺς καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν ὀρθοδόξους χριστιανούς. Ἀλλ' ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος δὲν ἐνόμιζε μόνον αὐτοῦ καθῆκον τὸ συνηγορεῖν παρὰ τῇ ἑνετικῇ κυβερνήσει ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ τέκνων αὐτοῦ ὅσα εἰς αὐτὴν ὑπετάσσοντο· ἐφρόντιζε συγχρόνως ν' ἀποτείνῃ καὶ πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἴδια τέκνα νουθεσίας καὶ προτροπὰς εἰς τήρησιν γνησίου χριστιανικοῦ βίου καὶ φρονήματος. Μίαν δὲ μάλιστα τῶν προτροπῶν τούτων καὶ τῶν νουθεσιῶν, δικαίως πολλάκις ἐπαινεθεῖσαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποσιωπήσωμεν ἐνταῦθα. Ἐπατριάρχει ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1567 ὁ Μητροφάνης Γ'. Εἰς τοῦτον ἀνεφέρθησαν οἱ ἐν Κρήτῃ Ἰουδαῖοι παραπονούμενοι, ὅτι τινὲς τῶν αὐτόθι χριστιανῶν ὁτὲ μὲν ἀδίκως συκοφαντοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἑνετικῆς κυβερνήσεως, ὁτὲ δὲ καὶ οἴκοθεν κακοποιοῦσι, μισθὸν ἔχειν παρὰ τῷ πάντων Θεῷ ἐκ τούτου νομίζοντες. Ταῦτα μανθάνων ὁ πατριάρχης καὶ εὐλόγως ἀγανακτήσας, ἔγραψε πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου Κρήτης ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν δι' ἧς ἀφώριζε μὲν τοὺς ἐκτρεπομένους εἰς τοιαύτας διαβολὰς καὶ τοὺς χεῖρας αἴροντας κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ἀνεκήρυττε δὲ ἀρχὰς σωτηρίους, σπανίως κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ πρεσβευομένας καὶ τηρουμένας. «Ἡ γὰρ ἀδικία καὶ συκοφαντία, ἔλεγε, καθ' οὗ ἂν πραχθείη καὶ τελεσθείη, ἀδικία ἐστί· καὶ οὐκ ἔστι ποτὲ τὸν ἀδικοῦντα εἶναι ἀνεύθυνον ἐκ τοῦ προφασίζεσθαι ὅτι ἑτερόδοξον ἠδίκησε καὶ οὐκ εὐσεβῆ. Ἐπεὶ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις, μηδένα φησὶ διασείσητε μηδὲ συκοφαντήσητε· μὴ διαχωρίζων πάντως, μηδὲ χώραν διδοὺς τοῖς εὐσεβέσιν ἀδικεῖν τοὺς ἀλλοτριόφρονας. Οὕτως οὖν γράφοντες, διορθώσεως τυχεῖν τὰ τοιαῦτα βουλόμεθα· ἐφ' ᾧ καὶ τὸ παρὸν ἀπελύσαμεν γράμμα,

ὅπερ ἐν πάσῃ τῇ νήσῳ παρρησίᾳ ἀναγνωσθήτω καὶ δηλωθήτω.» Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ Μαρτίνου Κρουσίου ἐν τῇ συλλογῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ Turcograecia.

Ἐὰν δὲ ἐν ταῖς ἑνετικαῖς κτήσεσι κατῴκουν πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων Ἑλλήνων, εἰς τὰς ἀχανεῖς πρὸς βορρᾶν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους χώρας ὑπῆρχον ἑκατομμύρια ὅλα χριστιανῶν ἀλλογλώσσων μὲν ἀλλ' ὁμοδόξων, ἡ δὲ ἐκκλησία τῆς Μόσχας ἐπεῖχεν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὑπαγομένων μητροπόλεων τὴν ἑβδομηκοστὴν τάξιν. Ἐντεῦθεν ποικίλαι σχέσεις ἀείποτε ὑφίσταντο μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἰδίως τοῦ ὑπερτάτου αὐτῆς ἄρχοντος, καὶ τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως. Ἐπὶ τῆς τρίτης ὅμως πατριαρχίας τοῦ προμνημονευθέντος Ἱερεμίου Β' ἐπῆλθε τυπική τις περὶ τὰς σχέσεις τροπολογία. Ὁ τότε τσάρος τῆς Ῥωσίας Θεόδωρος ὁ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Φοβεροῦ υἱὸς καὶ διάδοχος, ἀπεφάσισε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν μητροπολίτην Μόσχας εἰς τὸ τοῦ πατριάρχου ἀξίωμα. Προσελθόντος δὲ τῷ 1586 τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἰωακεὶμ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπὶ συλλογῇ δωρημάτων, ὁ μὲν τσάρος ἐδήλωσεν αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην, ὁ δὲ Ἰωακεὶμ ὑπέσχετο νὰ συνεννοηθῇ περὶ τοῦ πράγματος, ἅτε ὑπαγομένου εἰς τὴν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν τῆς ὅλης ἐκκλησίας, μετὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν. Ἐκ τούτου λοιπὸν λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ὁ Ἱερεμίας Β' καὶ ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ διεξαγωγὴ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς τῷ ὀρθοδόξῳ τῆς Ἀνατολῆς πληρώματι, ἀπῆλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Ῥωσίαν καὶ ἀφίκετο εἰς Μόσχαν κατὰ ἰούλιον τοῦ 1588. Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῆς ὁδοιπορίας ταύτης καὶ τῶν πρὸς ἐνίδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου ἐνεργηθέντων, ἅτινα πάντα περιέγραψαν δύο αὐτόπται μάρτυρες, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐλασσῶνος Ἀρσένιος καὶ Δωρόθεος ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας, οἵτινες εἶχον συνοδεύσει τὸν Ἱερεμίαν Β'. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα ὅτι, τῇ 26 ἰανουαρίου 1589, ὁ Ἱερεμίας ἀνηγόρευσε πανηγυρικῶς τὸν μητροπολίτην Μόσχας Ἰὼβ πατριάρχην Βλαδιμηρίας, Μόσχας, καὶ ἁπάσης Ῥωσίας, καὶ ἁπασῶν τῶν βορείων χωρῶν. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν συνεκάλεσε σύνοδον κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1591, ἥτις ἐκύρωσε τὴν ἵδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου, διὰ πράξεως ὑπογραφείσης κατὰ μὲν τὰς ῥωσικὰς μαρτυ-

ρίας ὑπὸ τριῶν τοὐλάχιστον πατριαρχῶν, 42 μητροπολιτῶν, 19 ἀρχιεπισκόπων καὶ 20 ἐπισκόπων, κατὰ δὲ τοὺς ἡμετέρους ὑπὸ μόνου τοῦ Ἱερεμίου, τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου καὶ τινων μοναχῶν καὶ δευτερευόντων ἱερωμένων. Οἱ ἐπίσκοποι ἀντετάχθησαν, ἰδίως ὁ Μονεμβασίας Δωρόθεος. Παρῆν δὲ ἐν τῇ συνόδῳ καὶ ὁ παρὰ τῇ Πύλῃ πρέσβυς τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως. Καθ' ἡμᾶς, ὁσοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὑπογράψαντες εἰς τὴν συνοδικὴν ταύτην πρᾶξιν, ὁ Ἱερεμίας Β' ἐπολιτεύθη συνετῶς καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ναὶ μὲν ὁ ἀρχιερεὺς Μόσχας γενόμενος ἰσότιμος τῶν 4 πατριαρχῶν καὶ ὑπέρτερος ὅλων τῶν ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἔπαυσε τοῦ νὰ ὑπάγηται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅτι πράγματι διετέλει πρὸ καιροῦ ἀνεξάρτητος, ἡ δὲ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπίσημος κύρωσις τῆς ἀνεξαρτησίας ταύτης, οὐδαμῶς μὲν κατ' οὐσίαν ἠλάττωσε τὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου δικαιοδοσίαν, συνέσφιγξε δὲ ἀπ' ἐναντίας τοὺς πνευματικοὺς δεσμοὺς τῶν δύο ἐκκλησιῶν, διὰ δὲ τῶν εὐμενῶν σχέσεων αἵτινες ἔτι μᾶλλον μεταξὺ αὐτῶν ἐπαγιώθησαν, παρέσχεν εἰς τὸν ἀνατολικὸν κλῆρον οὐκ ὀλίγους πόρους, ὧν εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἐν τῷ μέσῳ τῶν κακουχιῶν καὶ στερήσεων ἃς ἔπασχε. Καὶ ἔπειτα ἂν ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας ἔπαυσεν ἔκτοτε τοῦ νὰ ὑποτάσσηται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, εἰς πάσας ὅμως τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ἐξηκολούθει νὰ ἐπικαλῆται τὴν συνδρομὴν τοῦ θρόνου τούτου. Τῷ 1665 ὁ τσάρος ἀπετάθη πρὸς τὸν τότε οἰκουμενικὸν πατριάρχην Διονύσιον Γ' παρακαλῶν αὐτὸν νὰ προσέλθῃ εἰς Μόσχαν ἵνα προεδρεύσῃ τὴν σύνοδον τὴν συγκροτηθεῖσαν πρὸς καθαίρεσιν τοῦ κατ' αὐτοῦ αὐθαδιάσαντος ἰδίου πατριάρχου. Καὶ ὁ μὲν Διονύσιος φοβούμενος τὰς διαβολὰς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀπέλθῃ· ἔπεμψεν ὅμως ἐπιτρόπους ἑαυτοῦ τοὺς πατριάρχας Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, Μακάριον καὶ Παΐσιον, καὶ τὸν Σιναίου ἀρχιεπίσκοπον Ἀνανίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ μέγας βεζύρης πληροφορηθεὶς περὶ τούτου ἠνάγκασε τὸν Διονύσιον νὰ καθαιρέσῃ τοὺς δύο πατριάρχας καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον, ὥστε συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι, ἐνῷ ἐκεῖνοι ἐβουλεύοντο ἐν Μόσχᾳ περὶ τῆς καθαιρέσεως τοῦ αὐτόθι πατριάρχου, καθηροῦντο συγχρόνως αὐτοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ' ὁ τσάρος ἔπεμψε πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην πρεσβείαν ζητήσασαν καὶ ἐπιτυχοῦσαν τὴν ἀποκατάστασιν τῶν δύο πα-

τριαρχῶν καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου εἰς τὰ προηγούμενα αὐτῶν ἀξιώματα. Οἱ ἱεράρχαι οὗτοι διέτριψαν ἐν Μόσχᾳ ἔτος ὁλόκληρον καὶ συνετέλεσαν οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν μὲν τῆς σφόδρα χαλαρωθείσης παρὰ τῷ αὐτόθι κλήρῳ ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν δὲ τοῦ τυπικοῦ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ἔτυχον δὲ τιμῶν ἐξαιρέτων· διότι ὅτε μὲν ἀφίκοντο εἰς Μόσχαν αὐτὸς ὁ τσάρος ἐξῆλθε τῆς πόλεως εἰς προϋπάντησιν αὐτῶν μετὰ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ πάσης τῆς αὐλῆς, καὶ κατέλυσαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις· ὅτε δὲ ἀπῆλθον συναπήγαγον ἐλέῃ πολλὰ καὶ δῶρα λαμπρότατα καὶ ἁμάξας καὶ ἵππους καὶ πολυτελέστατον φιλοτίμημα πρὸς τὸν πατριάρχην Διονύσιον. Τοιαῦται ἦσαν τότε αἱ μεταξὺ ἑλληνικῆς καὶ ῥωσικῆς ἐκκλησίας σχέσεις.

Ὁ τρόπος καθ' ὃν διεξήχθη ἡ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' ὑπόθεσις, ἥ τε ἀποδημία δηλαδὴ τοῦ πατριάρχου, ἐγκαταλιπόντος τὴν ἕδραν αὐτοῦ ἵνα μεταβῇ πρὸς ξένον κυριάρχην καὶ ἡ μετέπειτα ἐπίσημος τοῦ πρέσβεως τῆς Ῥωσίας σύμπραξις ἐν τῇ συνόδῳ δι' ἧς ἐρρυθμίσθησαν αἱ σχέσεις τῆς βορείου ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει πατριάρχας, μαρτυρεῖ αὖθις ὁπόσον αὐτοτελῶς καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀνεξαρτήτως ἐνήργει ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ὑπὸ αὐτὰς τὰς ὄψεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Γ' γενόμενα ὑποδεικνύουσι μὲν περιορισμόν τινα κατὰ τοῦτο ἐπελθόντα, ἡ ἀμέσως ὅμως ἔπειτα δι' ἐκτάκτου ῥωσικῆς πρεσβείας ἐπιτευχθεῖσα ἀποκατάστασις τῶν ἱεραρχῶν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεπε πάντοτε ἐπὶ τέλους τὰς σχέσεις ἐκείνας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου πρὸς ξένας δυνάμεις.

Ἀλλ' οὐδέποτε ἴσως τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀνεδείχθη λαμπρότερον ἢ ἐπὶ Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως, τοῦ ἀπὸ τοῦ 1622 μέχρι τοῦ 1637 ἐπὶ δώδεκα περίπου ἔτη ἐκ διαλειμμάτων πατριαρχήσαντος. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις πρὸ καιροῦ εἶχε παύσει τρέφουσα τὴν πρὸς τὸν καθολικὸν κόσμον δυσπιστίαν ἧς ἕνεκα ἰδίως ὁ πορθητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπένειμε τηλικαύτην προστασίαν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων αὐτοῦ ὑπηκόων. Περὶ σπουδαίων ἀπὸ τῆς Δύσεως κινδύνων ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν τῆς μουσουλμανικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ κυριαρχίας, λόγος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἦναι. Ὁσονδήποτε λαμπρὰ καὶ ἂν ὑπῆρξαν πολλὰ τῶν κατορθω-

μάτων τῆς Ἱσπανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας, τὰ κατορθώματα ταῦτα ἀπέβησαν ἀτελέσφορα ἕνεκα τῶν ἀδιορθώτων διαιρέσεων τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων· ἀπ' ἐναντίας πολλάκις αὗται ἠναγκάσθησαν νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ἡ δὲ Τουρκία ἐξηκολούθει ἐκδιώκουσα αὐτὰς ἀπὸ τῶν χωρῶν ὅσας κατεῖχον ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πλὴν τούτου ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος νέα προσετέθη ἀφορμὴ ἐμφυλίων τῆς Δύσεως διενέξεων, ἀντενεργειῶν καὶ πολέμων, διὰ τῆς διαιρέσεως ἣν παρήγαγεν ἐν αὐτῇ ἡ τῆς βορείου Εὐρώπης θρησκευτικὴ διαμαρτύρησις κατὰ τῆς καθολικῆς μεσημβρίας. Οἱ διαμαρτυρόμενοι ἠσθάνθησαν πρωϊμώτατα τὴν ἀνάγκην νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, καὶ οἱ ἡμέτεροι ὡςαύτως ἐνόμισαν χρήσιμον νὰ πληροφορηθῶσιν, ἐὰν αἱ ἐκκλησίαι ἐκεῖναι αἱ ἀποπτύσασαι τὸ δόγμα τῆς παπικῆς αὐταρχίας, προαιρῶνται νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς γηραιᾶς αὐτῶν μητρός. Ἐπὶ τούτῳ ὁ ἐν ἔτει 1551 πατριαρχήσας Ἰωάσαφ Β' ἀπέστειλεν εἰς Γερμανίαν τὸν διάκονον Δημήτριον τὸν Μυσόν· καὶ διὰ τούτου ὁ τοῦ Λουθήρου φίλος Φίλιππος ὁ Μελάγχθων διεβίβασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν τῶν Λουθηρανῶν ὁμολογίαν. Ἀλλ' ἅμα ἐγνώσθησαν ἐξ αὐτῆς αἱ πολλαὶ τοῦ νέου δόγματος καινοτομίαι, ἐκρίθη περιττὴ πᾶσα περὶ ἑνώσεως διαπραγμάτευσις. Μετὰ εἰκοσαετίαν οἱ ἐν Τυβίγγῃ θεολόγοι ἔπεμψαν πρὸς τὸν Ἱερεμίαν Β' τρεῖς ἐπιστολὰς περιεχούσας τὴν ἔκθεσιν τῶν προτεσταντικῶν δογμάτων καὶ ἐπιζητούσας τὴν κρίσιν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης ἀπήντησεν ἀνασκευάζων τὰς πλάνας αὐτῶν, εἰ καὶ μετὰ πολλῆς πραότητος καὶ μετριοπαθείας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ πάπας ἀπελπισθεὶς νὰ κατορθώσῃ τὴν διὰ τῶν πολιτικῶν τῆς Εὐρώπης δυνάμεων ἐνίδρυσιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐνθαρρυνθεὶς δὲ προσέτι ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔδωκεν ὁ Ἱερεμίας Β' πρὸς τοὺς γερμανοὺς θεολόγους, ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1583 ἀποικίαν τινὰ τοῦ νεωστὶ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συγκροτηθέντος ἱερατικοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν, ὅπερ διὰ τὴν τόλμην καὶ τὴν δεξιότητα αὐτοῦ τοσαῦτα ἔμελλε νὰ παραγάγῃ πράγματα καθ' ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Καὶ δὲν διήρκεσε μὲν πολὺ ἡ πρώτη αὕτη τῶν Ἰησουϊτῶν παρ' ἡμῖν ἐπίσκεψις, διότι ἐκ τῶν πέντε ἀνδρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ νέον ἵδρυμα, τέσσαρες ἀπέθανον ἐκ πανώλους, ὁ δὲ πέμπτος ἀνεκλήθη εἰς Ἰταλίαν τῷ 1586, καὶ τοι ἀντέλεγεν εἰς τοῦτο ὁ

τῆς Γαλλίας πρέσβυς· ἀλλὰ τῇ ἐπιμόνῳ ἐνεργείᾳ τοῦ πρέσβεως τούτου βαρῶνος Σαλινιὰκ, ἐπετράπη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἡ τῶν Ἰησουϊτῶν ἐγκατάστασις ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1609 προσῆλθον πέντε πατέρες, οἷς ἔμελλον νὰ παρακολουθήσωσιν ἕτεροι πέντε. Ἔκτοτε ἤρχισαν αἱ ἀκοίμητοι αὐτῶν παρ' ἡμῖν πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ῥᾳδιουργίαι, τὰς ὁποίας ἐκάλυπτον ἐπιτηδείως προσπαθοῦντες νὰ διατελῶσιν εἰς ὅσον ἐνδέχεται φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πατριαρχήσαντας Ῥαφαὴλ Β' 1603, Νεόφυτον Β' 1608 καὶ Τιμόθεον Α' 1614.

Ἀλλ' ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου προεχειρίσθη τῇ 5 νοεμβρίου 1621 εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὁ πρότερον πατριάρχης Ἀλεξανδρείας διατελέσας Κύριλλος Α', τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Ὁ Κύριλλος εἶχε λάβει πρὸ καιροῦ ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ τὰς ἐπικινδύνους τῶν Ἰησουϊτῶν ἐνεργείας ἐν Ῥωσίᾳ τε καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὅθεν ἔτι ἐνῷ ἐποίμαινε τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν ἐζήτησε συμμάχους παρὰ τοῖς φυσικοῖς τοῦ καθολικισμοῦ ἀντιπάλοις, ὧν τότε προΐσταντο ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Ἀγγλία, καὶ συνῆψεν ἐπὶ τούτῳ σχέσεις μετά τε τοῦ παρὰ τῇ Πύλῃ ἀντιπροσώπου τῆς πρώτης τῶν Δυνάμεων τούτων Κορνηλίου Χάγα καὶ μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καντοβριγίας Γεωργίου Ἄββοτ. Ἀναλαβὼν δὲ τοὺς οἴακας τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας καὶ γινώσκων ὑπόσον ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ οἰκειότης ἣν ἐπέτυχον οἱ σκαπανεῖς ἐκεῖνοι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πρὸς τοὺς τρεῖς ἀμέσους αὐτοῦ προκατόχους, πρώτιστον καθῆκον ἐνόμισε νὰ ἀπαγορεύσῃ δι' ἐγκυκλίου πᾶσαν πρὸς τοὺς λατινοφρονοῦντας κοινωνίαν. Ἐντεῦθεν ἐξερράγη μακρὰ καὶ ἐναγώνιος πάλη. Μετὰ τοῦ Κυρίλλου συνετάσσοντο ὁ Κορνήλιος Χάγα, ὁ Σὶρ Θωμᾶς Ῥόυε πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας, καὶ τὸ περίεργον ὁ τῆς Ἑνετίας ἀντιπρόσωπος Ἰουστινιανὸς, διότι ἡ καθολικὴ αὕτη δύναμις ἀπεχθανομένη τοὺς Ἰησουΐτας, ὡς ἀφωσιωμένους εἰς τὰ τῆς Γαλλίας συμφέροντα, εἶχεν ἀποδιώξει αὐτοὺς ἐκ τῆς ἰδίας ἐπικρατείας καὶ ὑπόπτως ἔβλεπε τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας αὐτῶν. Οἱ δὲ Ἰησουΐται πάλιν εἶχον δύο προμάχους γενναίους καὶ ἐμπείρους, τὸν κόμητα Σεζὶν, πρέσβυν ὄντα τῆς Γαλλίας, καὶ τὸν Καίσαρα Γάλλον, τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον. Τετράκις ἔπεσεν ὁ Κύριλλος καὶ τετράκις ἀνωρθώθη. Ὁ ζῆλος ὃν ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἐπεδείξαντο ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Ἀγγλία πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ! ἀπέβλεπεν ἆρά γε εἰς μόνην τὴν ἀνατροπὴν τῶν

ἰησουϊτικῶν βουλευμάτων, ἢ ὑπεθάλπετο παρὰ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου, ὡς πολλάκις ἐρρέθη, καὶ ὑπὸ μείζονός τινος ἐλπίδος, τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὁλοσχερῆ τῶν δογμάτων τῆς διαμαρτυρήσεως ἐπικράτησιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ; Δὲν ἀνήκει νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα διὰ μακρῶν τὸ ἀκανθῶδες τοῦτο ζήτημα. Ἴσως ὁ Λούκαρις θεωρῶν τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἡμῶν τοσοῦτον ἐκθύμως πολεμουμένην ὑπὸ τοῦ καθολικισμοῦ, τὴν δὲ ὀσμανικὴν κυβέρνησιν πολλάκις ὑπενδίδουσαν εἰς τὰς ἀδιακόπους τούτου ἐνεργείας, ὠνειρεύθη ποτὲ νὰ ταὐτίσῃ τὸ συμφέρον τῆς διαμαρτυρήσεως πρὸς τὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφέρον· ἴσως ὑπῆρξαν ἐν τῷ πολυταράχῳ αὐτοῦ βίῳ στιγμαὶ ἀπελπισίας καθ' ἃς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ὑποβληθῇ χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰς θυσίας τινὰς καὶ παραχωρήσεις. Ἀλλὰ καὶ τούτου δοθέντος, οὐδὲν βεβαίως ὁριστικὸν διενοήθη καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἔπραξεν. Ἀπ' ἐναντίας ἐνῷ ἤδη εἶχε συνάψει στενὰς πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους σχέσεις, ἔγραφεν ἐξ Ἀλεξανδρείας πρὸς ἕνα ἐξ αὐτῶν, ἐλεεινολογῶν τὰς διχονοίας τῆς νέας ἐκκλησίας, τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους· «Φαίνονταί τινες ἐξονειδίζοντες τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ ἀμαθείᾳ, διότι αἱ τῶν γραμμάτων σπουδαὶ καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς ἄλλας χώρας μετέβησαν. Ἀλλὰ οἱ νῦν ἀμαθεῖς οὗτοι ἀνατολικοί, δύνανται νὰ λογισθῶσι λίαν μακάριοι, μὴ γινώσκοντες ὁποῖαί εἰσιν αἱ ὀλέθριαι ζητήσεις αἱ μιαίνουσαι τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀκοὰς κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον.» Καὶ κατ' αὐτὴν δὲ τὴν τελευταίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχίαν αὐτοῦ, θεσπίζων τὴν μετάθεσιν τοῦ Ἀθανασίου Βελεριανοῦ ἐκ Φιλαδελφείας εἰς Κύθηρα, προέτρεπεν αὐτὸν «τηρεῖν ἐν ἅπασι τὴν κανονικὴν ἀκρίβειαν, καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ νομίμους παραδόσεις, ὡς λόγον ἀποδοῦναι τῷ Θεῷ καὶ τῇ ἡμῶν μετριότητι.» Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ Δοσιθέου τοῦ πατριάρχου τῆς ἱερᾶς πόλεως, συγκροτηθεῖσα τῷ 1672 σύνοδος, ἐπὶ τῶν ἔτι τότε σωζομένων ἰδιογράφων αὐτοῦ διδαχῶν ἐρειδομένη, ἠτιολογημένως καὶ ῥητῶς καὶ πανηγυρικῶς ἀπήλλαξε τὸν ἄνδρα πάσης ἐπὶ Καλβινοφροσύνῃ κατηγορίας, ἀνακράζουσα ἑλληνοπρεπῶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς δυσκόλου ἐκείνης ἀνακρίσεως· «Ἡ Ῥωμαίων γῆ . . . . . νῦν εἰσέτι κρατεῖται καὶ ταλαιπωρεῖται σύμπασα, ὡς μηδέποτε τεταλαιπώρηται παρά τινος ἀρχῆς ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς πράγμασι μηδὲν γένος ὑπήκοον. Ἀλλ' οὕτως εἰσὶν ἀνώτεροι τοῦ φόβου καὶ τῶν ἀπειλῶν, ὥςτε συμβέβηκεν αὐτοῖς λάμπειν ὡς μάρτυρας, οὐ καθ' ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ καθ'

ὥραν καὶ στιγμὴν, καὶ οὕτω προσπαίζουσι τῇ καταιγίδι ταύτῃ, ἣν οἱ ἀντίδικοι μόνῃ ἀκοῇ καὶ φρίττουσι καὶ θαυμάζουσι.»

Ταῦτα δὲ γράφουσα ἡ σύνοδος ἐκείνη διὰ δακρύων καὶ αἵματος, ὡς λέγει ὁ ἡμέτερος Μᾶρκος Ῥενιέρης, εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς τελευταίας τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς περιπετείας. Ὁ Λούκαρις ἐπατριάρχησε τὸ πέμπτον ἐν ἔτει 1637. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ ἐξωτερικοὶ αὐτοῦ φίλοι καὶ σύμμαχοι εἶχον ὑποστῇ ποικίλας τροπάς. Ναὶ μὲν ἔτι ἀπὸ τοῦ 1627 ἐπέτυχε τὴν ἀπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἔξωσιν τῶν Ἰησουϊτῶν, ἀλλ' ἐνῷ οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας ἐξηκολούθουν πολεμοῦντες κατ' αὐτοῦ διὰ παντὸς τρόπου, ἡ μὲν Ἀγγλία προσεγγίσασα εἰς τὸν καθολικισμὸν, ἔπαυσεν ὑποστηρίζουσα τὸν ἡμέτερον πατριάρχην, ἡ δὲ Ἑνετία, μηδὲν ἔχουσα μετὰ τὴν ἐξορίαν τῶν Ἰησουϊτῶν ἴδιον συμφέρον, ἀπέσυρεν ὡςαύτως τὴν προστασίαν αὐτῆς, ὁ δὲ μόνος περιλειφθεὶς Κορνήλιος Χάγα δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ ἀντισταθῇ εἰς τοὺς δύο ἰσχυροὺς αὐτοῦ ἀνταγωνιστάς. Τότε ὁ Κύριλλος ἐπεζήτησεν ἕτερον σύμμαχον, τὸν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης εὑρισκόμενον Γουσταῦον Ἀδόλφον, τὸν βασιλέα τῆς Σουηδίας. Καὶ ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν προτρέπων νὰ πέμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ. Ὁ ἥρως τῆς διαμαρτυρήσεως ὑπήκουσε προθύμως εἰς τὴν πρόσκλησιν, καὶ ὁ πρέσβυς αὐτοῦ Παῦλος Στρασβοῦργος ἀφίκετο ἔτι ἀπὸ τοῦ 1632 κομιστὴς ἐπιστολῶν τοῦ βασιλέως τῆς Σουηδίας πρὸς τὸν πατριάρχην Κύριλλον. Εἰς τὰς ἐπιστολὰς ταύτας ἀπήντησεν ἀμέσως ὁ Κύριλλος ἐκφράζων πρὸς τὸν βασιλέα βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην ἕνεκα τῆς προνοίας ἣν ἐπεδείξατο ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἀλλ' αἱ ἐλπίδες ἃς παρήγαγεν ἡ νέα αὕτη ἐπέμβασις ἐψεύσθησαν μετ' οὐ πολὺ, πεσόντος τοῦ Γουσταύου Ἀδόλφου εἰς Λύτζεν κατὰ νοέμβριον τοῦ 1632. Ὅτε λοιπὸν ὁ Κύριλλος ἐπατριάρχησε τὸ πέμπτον, δὲν εἶχε πλέον περὶ ἑαυτὸν τοὺς ἰσχυροὺς συμμάχους δι' ὧν τοσάκις πρότερον κατίσχυσε τῶν ἀντιπάλων· καὶ μετὰ ἡμιόλιον ἔτος, οὐ μόνον καθῃρέθη αὖθις, ἀλλὰ καὶ ἐθανατώθη διὰ βασιλικῆς προσταγῆς.

Ἡ ἀποτυχία αὕτη τῆς τῶν διαμαρτυρομένων ἐπεμβάσεως ὑπεχρέωσε τοὺς ἡμετέρους, ἔχοντας πάντοτε ἀνάγκην ἐξωτερικοῦ προστάτου, νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν μετριοπαθεστέραν ἐκ τῶν δύο μεγάλων καθολικῶν Δυνάμεων, εἰς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὗται δυνάμεις ἐδιχονόουν πρὸς ἀλ-

λήλας ἕνεκα τῆς τοῦ Ἁγίου Τάφου κατοχῆς. Ὅθεν ὅτε τῷ 1649 ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ τῆς αὐτοκρατορίας πρέσβυς Σμὶτ ἵνα ἀνανεώσῃ τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν εἰρήνην, ὁ πρέσβυς οὗτος εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις διαπιστευτήρια παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Παρθενίῳ Β', εὐχαριστοῦντα αὐτὸν δι' ὅσα ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔπραξεν. Ἀπελθὼν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐκομίσατο τὴν προσήκουσαν πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν ἀπάντησιν τοῦ πατριάρχου. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Παρθένιος Β' διετέλει εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὸν τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορα, ἀδυσώπητος τοῦ καθολικισμοῦ μερὶς ἐπέτυχε μετά τινα ἔτη τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ καὶ τὸν θάνατον. Ἡ δὲ ἐσχάτη αὕτη τῶν ποινῶν ἡ ἐπιβληθεῖσα εἰς τὸν οἰκουμενικὸν τοῦτον πατριάρχην, καὶ προηγουμένως εἰς τὸν Λούκαριν, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ κατόπιν εἰς ἄλλους, μαρτυρεῖ ὅτι ἅπασα ἐκείνη ἡ τοῦ ἀξιώματος ἐπιφάνεια δι' ἧς ὁ Μωάμεθ Β' περιέβαλε τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἠρείδετο ἐπὶ τῆς ἄμμου. Ὅθεν καιρὸς εἶναι ἐνταῦθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἐσωτερικὰς ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ περιπετείας τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν.

Τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῶν προνομίων ὅσα παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ εἰς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ ἦτο πολὺ σπουδαιότερον τοῦ βερατίου, ὅπερ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπετρέπετο εἰς ἕκαστον πατριάρχην καὶ τοῦ ὁποίου ἀνάλυσιν ἔχει ἤδη ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ ὁ ἀναγνώστης (σελ. 478—479 τοῦ παρόντος τόμου). Τοῦτο συνάγομεν πρῶτον ἐκ τῆς περιλήψεως τοῦ κειμένου ἐκείνου ἣν περιέσωσεν ἡμῖν ὁ Φραντζῆς, ἐχούσης ἐπὶ λέξεως· «Ἔδωκε δὲ καὶ προστάγματα ἐγγράφως τῷ πατριάρχῃ ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ, ἀλλὰ εἶναι αὐτὸν *ἀναίτητον* καὶ *ἀφορολόγητον* καὶ *ἀδιάσειστόν τε* ἀπὸ παντὸς ἐναντίου, καὶ τέλους καὶ δόσεως ἐλεύθερος ἔσηται αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πατριάρχαι εἰς τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς.» Πλὴν τούτου ἐκ τῆς ἀνακρίσεως ἥτις ἐγένετο ἐπὶ Σελὴμ Α' περὶ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, ἐβεβαιώθη ὅτι ἐν αὐτῷ περιείχετο προσέτι ὅρος καθ' ὃν αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι μηδέποτε ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς μωαμεθανικὰ εὐκτήρια. Μικρὰ δέ τις ἀντιπαράθεσις τῶν ὅρων τούτων πρὸς τὰς προεκτεθείσας τοῦ μεταγενεστέρου βερατίου διατάξεις, ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσαν σπουδαίαν διαφοράν. Τὸ ἀρχικὸν κείμενον καθιέρου τὸ *ἀδιάσειστον* τοῦ πατριάρ-

χου, περὶ οὗ τὸ μεταγενέστερον οὐδὲν διαλαμβάνει. Ἔτι δὲ βραδύτερον τὸ βεράτιον περιέλαβε διάταξιν διαλαμβάνουσαν, ὅτι ὁ πατριάρχης εἶναι μὲν ἀμετακίνητος, ἀλλ' ἐξαιρέσει τῶν τριῶν περιπτώσεων καθ' ἃς ἤθελεν ἀποδειχθῆ ἔνοχος καταπιέσεως τῶν χριστιανῶν, παραβάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου καὶ ἀπιστίας πρὸς τὸν ἡγεμόνα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐλαστικὴ ἑρμηνεία ἧς ἦσαν αἱ ἐξαιρέσεις αὗται δεκτικαὶ, ἐντελῶς ἀνέτρεψε τὸ ἐξ ἀρχῆς καθιερωθὲν ἀδιάσειστον. Ὡςαύτως τὸ μεταγενέστερον βεράτιον δὲν περιελάβανε τὴν ῥητὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ σφετερισμοῦ τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἔλεγε μὲν ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος εἶναι ἀφορολόγητοι, οὐχὶ ὅμως ἀπολύτως, ὅπως τὸ ἀρχικὸν κείμενον, ἀλλὰ μετά τινων ἐξαιρέσεων, αἵτινες εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς κανόνα.

Ὅπωςδήποτε καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὰ μεταγενέστερα βεράτια παρεβιάσθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε παραβιαζόμενα. Κυριωτάτη τούτου αἰτία ὑπῆρξεν ἡ αὐθαιρεσία τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως καθ' ἧς οὐδένα τρόπον εἶχε ν' ἀντισταθῇ ὁ πατριάρχης. Εἴδομεν ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν ὁ κατακτητὴς εἶχε μέγιστον συμφέρον νὰ περιποιηθῇ ὅσον ἐνεστι τὴν ἐκκλησίαν τῶν κατακτηθέντων, διότι βλέπων ἀδιαλείπτως τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κατ' αὐτοῦ ἐξεγειρομένην, ἐνόει, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ δώσῃ εἰς τοὺς κατακτηθέντας ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ποθήσωσι τὴν μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων ἕνωσιν. Ἀλλὰ πραγματευόμενοι τὰ περὶ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ἐξηγήσαμεν ὅτι ὁ τοιοῦτος ἀπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης φόβος ἐξέλιπε πρωϊμώτατα. Ἔτι ἀπὸ τοῦ 1509 ἡ Ἐνετία δὲν ἐδίστασε ν' ἀποφασίσῃ τὴν μετὰ τοῦ σουλτάνου κατὰ τοῦ πάπα συμμαχίαν καὶ μετ' ὀλίγον νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Σελὴμ Α' φόρον 8,000 δουκάτων, ἵνα διατηρήσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου Κύπρου. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος οὐδεμίαν ἤδη ἐπροξένει ἀνησυχίαν εἰς τὸ Διβάνιον ἡ τε ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης δύναμις· ἀπ' ἐναντίας αἱ μάταιαι προσπάθειαι ἃς οὗτος κατέβαλλεν ἵνα ἐξωθήσῃ τὴν Δύσιν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς, ἐκίνουν τὸν γέλωτα καὶ τὴν περιφρόνησιν ἐν τοῖς συμβουλίοις τοῦ σουλτάνου, ὁ δὲ Μουρὰτ Γ' ἀναφανδὸν ἐνέπαιζε τὰς κατ' αὐτοῦ ἐκδεδομένας παπικὰς βούλλας. Περὶ Γερμανῶν δὲν ἤξευρον ἄλλο ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ ὅτι ἀδιακόπως ἠττῶντο ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν. Ἡ δὲ μόνη δύναμις ἥτις ἐλογίζετο τότε ἐπικίνδυνος ἦτο ἡ Ἱσπανία· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀκολούθου ἑκατονταετη-

ρίδος ἐξέλιπε καὶ τοῦτο τὸ φόβητρον. Οὐ μόνον δὲ κατέστη τοιουτοτρόπως βαθμηδὸν ἐκ μέσου ὁ κύριος λόγος δι' ὃν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐνόμισε πρέπον νὰ περιποιῆται τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν, ἀλλὰ παρήχθησαν παρ' αὐτῇ συγχρόνως ἕτερα συμφέροντα ὑπαγορεύοντα ἐν μέρει ἀντίθετον πολιτικήν. Παρεκτὸς τῆς Ἑνετίας περιῆλθον εἰς φιλικὰς καὶ συμμαχικὰς σχέσεις πρὸς τὴν Πύλην καὶ ἕτεραι δυνάμεις, ἰδίως ἡ Γαλλία· ἡ δὲ Γαλλία, καθάπερ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, ἐπροστάτευσεν ἀνέκαθεν τὰς ἐνεργείας τοῦ ἰησουϊτικοῦ τάγματος, καὶ, γενομένη ὡς μὴ ὤφελεν ὄργανον τῶν παθῶν αὐτοῦ καὶ τῶν διαβολῶν, παρέπεισε πολλάκις τὴν Ὑψηλὴν Πύλην νὰ καταπιέσῃ πολυειδῶς καὶ νὰ καταθλίψῃ τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν φυσικὴν αὐθαιρεσίαν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως προσετέθη καὶ ἄλλη αἰτία παραβιάσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' παραχωρηθέντων προνομίων, ἡ τῶν ἰησουϊτῶν ἐνέργεια.

Ἀλλὰ τὸ πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καθῆκον ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ προσθέσωμεν καὶ τρίτην τοῦ κακοῦ τούτου αἰτίαν, εὐθὺς μὲν ἐξ ἀρχῆς προκύψασαν εἰς μέσον καὶ μετά τινων διαλείψεων διαρκέσασαν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, τὴν φιλαρχίαν καὶ τὴν φιλοχρηματίαν τῶν ἡμετέρων, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς πρώτους τῆς κατακτήσεως αἰῶνας, τὴν παρ' αὐτοῖς ἔλλειψιν τῆς δεούσης παιδείας καὶ ἱκανότητος. Διότι συμβαίνει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἐπὶ τῆς κατακτήσεως, ὅ,τι πολλάκις ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἱστορίαν. Ἐν στιγμαῖς κρισίμοις, ἐν περιστάσεσι δειναῖς ὁ Ἕλλην ἀναδείκνυσιν ἀρετὰς ἐξαιρέτους. περὶ τὰ καθέκαστα ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου πολλάκις ἀναφαίνεται χωλαίνων καὶ πλημμελῶν. Πλὴν τούτου ἢ μᾶλλον ἕνεκα τούτου συνήθως μὲν διακρίνει τὸ ἀληθὲς ἐθνικὸν συμφέρον, σπανίως ὅμως ἐμμένει εἰς τὴν πρὸς τοῦτο ἄγουσαν εὐθεῖαν ὁδόν. Ἅπαντα τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα ταῦτα γίνονται καταφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν πραγμάτων ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Βεβαίως ἀξιοθαύμαστος ὑπῆρξεν ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ Α' ὅστις πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' νὰ ἐπιτρέψῃ τὸν γάμον τοῦ Γεωργίου Ἀμοιρούτση μετὰ τῆς ὡραίας χήρας τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῷ οὐδεὶς λόγος ὑπῆρχε διαζεύξεως τοῦ Ἀμοιρούτση ἀπὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ἐπέμεινεν ἀποποιούμενος· καὶ ὅτε τούτου ἕνεκεν ἐξεβλήθη τοῦ

πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ καθηρέθη καὶ ἐξυβρίσθη, διατάξαντος τοῦ σουλτάνου νὰ κοπῶσι τὰ γένεια αὐτοῦ, ἐκραύγαζεν, ἐνῷ ἐξετελεῖτο ἡ βάρβαρος αὕτη προσταγή, «οὐχὶ μόνον τὰ γένεια ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν δύνανται νὰ μὲ κόψωσιν ἕνεκεν τῆς ἀληθείας, οὐδὲ θέλω ποτὲ παραβῆ τοὺς νόμους ὧν διατελῶ φύλαξ καὶ προστάτης.» Καὶ οὐδὲν ἧττον ἀγαστὸς ἐγένετο ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης, ὁ βραδύτερον πατριαρχήσας λόγιος Μάξιμος, ὅστις, ἐπιστρέψας τὰ δῶρα τὰ δοθέντα αὐτῷ ἵνα μεταπείσῃ τὸν Ἰωάσαφ, ἀπήντησεν ὅτι μέχρι θανάτου δὲν θέλει παραβῆ τοὺς νόμους τῆς πίστεως αὐτοῦ, ὑποστὰς τφόντι ἕνεκα τῆς καρτερίας ταύτης τὸν τῆς ῥινὸς ἀκρωτηριασμόν. Ἄξιοι δὲ τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης ὑπῆρξαν ὅ τε μητροπολίτης Ἡρακλείας καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι Καισαρείας καὶ Ἐφέσου καὶ οἱ ἄλλοι ἱερωμένοι οἱ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συναινέσαντες νὰ χειροτονήσωσι πατριάρχην τὸν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' ἐπιβληθέντα Ῥαφαὴλ Α', ἄνθρωπον ἀμαθῆ καὶ μέθυσον, μέχρις οὗ ὑπεχρέωσαν τὸν σουλτάνον νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκλογὴν ἑτέρου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος, αὐτοῦ δὴ τοῦ πρὸ μικροῦ ἀναφερθέντος σοφοῦ Μαξίμου, τοῦ ὁποίου ἀνελύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις τὴν πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἐνετίας ἐπιστολήν. Ἢ πῶς νὰ μὴ καυχώμεθα ἐπὶ τῷ μαρτυρικῷ θανάτῳ τῶν πατριαρχῶν Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Κυρίλλου τοῦ Κονταρῆ, Παρθενίου Β', Παρθενίου Γ', οἵτινες ἅπαντες ἠδύναντο διὰ μιᾶς λέξεως νὰ σώσωσι ζωὴν καὶ περιουσίαν, ἀλλ' ἅπαντες προετίμησαν τὸν θάνατον, ἀντὶ τῆς ἀπαρνήσεως τοῦ πατρίου θρησκεύματος. Ἐὰν δὲ οἱ ἱεράρχαι οὗτοι ἐμαρτύρησαν ὅτι ἤξευρον νὰ ἀποθάνωσιν ἐν δέοντι, ἕτεροι ἀπέδειξαν ὅτι ἐγίνωσκον νὰ διοικῶσιν ἄριστα τὰ τῆς ἐκκλησίας οἷον ὁ Ἱερεμίας Β', ὁ Σαμουὴλ Α' καὶ ἄλλοι καλοὶ κἀγαθοί, εἰ καὶ ἧττον ὀνομαστοί, ἄνδρες. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱερὰ σύνοδος ἔπραξεν ἐν δειναῖς περιπετείαις ἐπαξίως τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐντολῆς. Ὅτε τῷ 1657 ἀπηγχονίσθη ὁ πατριάρχης Παρθένιος Γ', ἡ Πύλη μὴ ἀρκουμένη εἰς τὸ ἀδίκημα τοῦτο, ἠθέλησε νὰ ἀναβιβάσῃ ἰδιογνωμόνως εἰς τὸν θρόνον ἐπίσκοπόν τινα Γάνου καὶ Χώρας, ἄνθρωπον παντελῶς ἀνάξιον τοιαύτης τιμῆς. Ἀλλ' ἡ γενναία διαμαρτύρησις τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἐπενεχθείσης εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος βίας, ἠνάγκασε τὸν ἐπιβάτην τοῦτον νὰ καταβῇ μετὰ 12 ἡμέρας τῆς ἀρχῆς, ἡ δὲ σύνοδος ἐπιτυχοῦσα τὴν πρὸς τοῦτο συναίνεσιν τῆς κυβερνήσεως, συνέταξε καὶ ὑπέγραψε τὴν ἀκόλουθον πρᾶξιν. «Οὐδεμία

τῶν ὑποθέσεων δύναται τοῦ εἶναι ἀρχῆς δίχα, ἡ γὰρ ἀρχὴ ἐστὶ ῥίζα καὶ πηγὴ τοῦ ὅλου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεμενηκότος ἀμοίρου ἀρχῆς καὶ κεφαλῆς, ἅτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος *ἀδίκως καταδικασθέντος* μακαρίου Κὺρ Παρθενίου, συνήχθημεν ἡμεῖς οἱ παρευρεθέντες ἀρχιερεῖς ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου καὶ ψήφους κανονικὰς ποιησάμενοι, ἐθέμεθα πρῶτον μὲν τὸν Προύσης καὶ Τριγλίας Κὺρ Παρθένιον, δεύτερον δὲ τὸν Λαρίσης Κὺρ Διονύσιον, καὶ τρίτον τὸν Σμύρνης Μακάριον. Ὅθεν καὶ κατεστρώθησαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς δήλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐν τῷ κώδηκι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ᾳχνζ, μαΐου ά, ἰνδικτιῶνος δεκάτης· *ὡς γὰρ μὴ γεγονυῖαν ὅλως κατὰ καιρὸν ἱερὰν τὴν μετάθεσιν τοῦ Γαβριὴλ, ἣν δυναστευθέντες ὑπεγράψαμεν ἐν τῷ κώδηκι,* ἐκρίναμεν εἶναι ἄκυρον καὶ ἀνενέργητον καὶ εἰς οὐδὲν λογιζομένην.» Τοιαύτη πρᾶξις ψηφισθεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα ἐνώπιον τοῦ σπαίροντος ἔτι νεκροῦ τοῦ Παρθενίου Γ' καὶ ἐνῷ ἀπὸ τοσοῦτον λεπτοῦ νήματος ἐκρέματο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν τὸ ξίφος τῆς φοβερωτέρας αὐθαιρεσίας, εἶναι βεβαίως ἱκανὴ νὰ ἐξαγοράσῃ ἁμαρτίας πολλάς. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι αἱ ἁμαρτίαι ὑπῆρξαν δυσαρίθμητοι. Καθ' ἃ προείπομεν μία τῶν κυριωτάτων τοῦ κακοῦ αἰτιῶν ἐγένετο ἡ κατὰ τὴν ΙΕ' καὶ τὴν ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδα ἀθρόα εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἀποδημία ἁπάντων σχεδὸν τῶν τοῦ ἔθνους λογάδων. Τὰ ἐντεῦθεν ἐξ ἀρχῆς προκύψαντα ἀτοπήματα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ θεραπευθῶσι πλέον ὅτε βραδύτερον ἐφύησαν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους νέαι πεπαιδευμένων καὶ ἐμπείρων ἀνδρῶν γενεαί, τὰ δ' ἀτοπήματα ταῦτα συνδυαζόμενα μετὰ τῶν αὐτογνωμόνων διαθέσεων τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν ἐπιβούλων ἐνεργειῶν τοῦ καθολικισμοῦ, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ εἰς τὴν ῥαγδαίαν κατάργησιν τῶν ἀρχικῶν αὐτῆς δικαίων καὶ προνομίων. Δὲν θέλομεν ἱστορήσει τὰ πράγματα καθ' ἕκαστα· ἐὰν ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος δὲν ἔσχε τὴν γενναιότητα νὰ περιγράψῃ αὐτὰ λεπτομερῶς, διατί θέλετε νὰ καταδικασθῶμεν ἡμεῖς εἰς τοῦτο σήμερον, ὅτε ἐξέλιπον πολλαὶ τῶν ἀσχημιῶν ἐκείνων. Καὶ ἔπειτα αἱ λεπτομέρειαι αὗται ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν· μόνη δὲ ἡ κεφαλαιώδης τῶν πραγμάτων ἔκθεσις ἀρκεῖ νὰ φωτίσῃ τὸν ἀναγνώστην ἀποχρώντως ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἀφ' ἧς ὁ Μωάμεθ Β' κατέλυσε τῷ 1461 τὴν ἐν Τραπεζοῦντι βασιλείαν, πολλοὶ τῶν εὐπατριδῶν τῆς πόλεως ταύτης, ἐλθόντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐζήτησαν ν' ἀποζημιωθῶσι δι' ἣν ἔπαθον στέρησιν, σφετεριζόμενοι τὸν πατριαρχικὸν θρόνον δι' ἑνὸς τῶν ὁμογενῶν. Ὅθεν τῷ 1467 ἐσυκοφάντησαν τὸν τοῦ Ἰωάσαφ διάδοχον Μᾶρκον Β' παρὰ τῷ σουλτάνῳ καὶ ἐπέτυχον νὰ ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν μοναχὸν Συμεὼν τὸν Τραπεζούντιον, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλει πληρώνει κατ' ἔτος φόρον 1000 χρυσῶν καὶ παραιτηθῇ τῆς ἐπιχορηγίας ἣν τέως ἐλάμβανεν ἀπ' ἐναντίας ὁ πατριάρχης παρὰ τῆς κυβερνήσεως. Τοιουτοτρόπως κατηργήθη, 14 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς ἁλώσεως, τὸ *ἀδιάσειστον* καὶ *ἀφορολόγητον* τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκκλησίας. Οὐδὲ περιωρίσθη ὁ φόρος εἰς τὰ 1000 φλωρία. Ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως Διονύσιος προέτεινε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν ἐτήσιον φόρον εἰς 2000 φλωρία καὶ προεκάλεσεν οὕτω τὴν καθαίρεσιν τοῦ Συμεὼν μετὰ διετῆ περίπου πατριαρχίαν. Ἀλλὰ τῷ 1481 ὁ διαβόητος ἐκεῖνος Ῥαφαὴλ προσήνεγκε, παρεκτὸς τῶν τελουμένων ἐτησίως δισχιλίων χρυσῶν, 500 ἕτερα ὡς δῶρον ἐφάπαξ διδόμενα. Μετ' ὀλίγον ὁ φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς τρισχίλια χρυσᾶ· καὶ παρεκτὸς τούτων ἐδαπανῶντο πολλὰ χρήματα εἰς αὐλικούς, εἰς βεζύρας, εἰς εὐνούχους, εἰς γυναῖκας τοῦ σουλτάνου, εἰς γενιτσάρους, διὰ τῆς εὐνοίας τῶν ὁποίων προεχειρίζοντο καὶ ὑπεστηρίζοντο οἱ πατριάρχαι· πάντα δὲ ταῦτα ἔπιπτον, ἐννοεῖται, εἰς βάρος τοῦ λοιποῦ κλήρου καὶ ἐπὶ τέλους εἰς βάρος τοῦ λαοῦ. Τὰ ἄχρι τοῦδε ἐκτεθέντα ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· ἀλλ' οἱ δυτικοί, καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι, διηγοῦνται δεινότερα, εἰ δυνατόν. Τῷ 1583 ὁ Ἱερεμίας Β', κατηγορηθεὶς παρὰ τῇ Πύλῃ ὡς δῆθεν λατινίζων ἐξωρίσθη εἰς Ῥόδον, κατέλαβε δὲ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Παχώμιος Β', ἀδελφὸς ὢν πλουσίου ἐμπόρου δωροδοκήσαντος τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως διὰ 12000 φλωρίων. Ἐν τούτοις ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημῶν πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἡμετέρων ἐγκρίτων, παρέστησαν εἰς τὸ Διβάνιον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, πρῶτον, εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανος, καὶ, δεύτερον, ἐξηγόρασε τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα δι' αἰσχρᾶς δωροδοκίας. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἐτιμωρήθη ἕνεκα τῆς αὐθαδείας αὐτοῦ διὰ ποινῆς, ἀφ' ἧς δὲν ἀπηλλάγη εἰμὴ καταβαλὼν τρισχίλια χρυσᾶ. Κατόπιν ὅμως νέα ἐγένοντο εἰς τὴν Πύλην παράπονα, ὧν ἕνεκεν ὁ σουλτάνος συνήνεσε μὲν εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἐπιβάτου, ἀλλ' ἀπηγόρευσε τὴν τοῦ

ἐξορίστου Ἱερεμίου ἀνάκλησιν. Ὅθεν τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐξετέθη αὖθις εἰς δημοπρασίαν καὶ ἀπενεμήθη εἰς τὸν πλειοδοτήσαντα μητροπολίτην Φιλιππουπόλεως, ὅστις προσήνεγκεν ἐπὶ τούτῳ 24,000 χρυσῶν. Καὶ ἐξηκολούθησαν μέν τινες τῶν ἀρχιερέων ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐπαναγάγωσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν Ἱερεμίαν, ἀλλὰ μὴ εἰσακουόμενοι ἠθέλησαν νὰ ἐπιτύχωσι τοὐλάχιστον τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἱερεμίου, Νικηφόρου, καὶ συλλέξαντες 40,000 χρυσῶν προσῆλθον πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις εὐμενῶς ἀποδεξάμενος τὸ δῶρον ἐνέκρινε τὴν αἴτησιν. Τότε ὅμως ὁ ἀντίπαλος αὐτῶν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του κατορθώσας νὰ εἰσπράξῃ ἀπὸ τῶν φίλων ποσὸν ἴσον ἔδραμέ πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις ἀπεφήνατο «Ἄριστος ὁ ἀνήρ, καὶ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ἐντελῶς ἄξιος· ὅθεν οὐδαμῶς παρενοχληθήτω.» Καὶ τὸ κακὸν ἐδεινώθη ἔτι μᾶλλον ἀφ' ἧς ἡ ἐξουσία μετέβη ἀπὸ τῶν σουλτάνων εἰς τοὺς μεγάλους βεζύρας. Παρὰ Τιμοθέου Α' πατριαρχήσαντος ἀπὸ τοῦ 1614 μέχρι τοῦ 1622 ἀπήτησεν ὁ τότε μέγας βεζύρης Ἀλῆ πασᾶς, κατὰ τὸν Χάμμερ, 100,000 χρυσῶν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐπειδὴ εἶχε δῆθεν διορίσει ἐν τῷ διαστήματι τῆς πατριαρχίας αὐτοῦ 300 μητροπολίτας, εἰσέπραξε τοὐλάχιστον 300,000 χρυσῶν, εἰς 1,000 ὑπολογιζομένων τῶν παρ' ἑκάστου καταβληθέντων· οὐδ' ἠδυνήθη ὁ πατριάρχης ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ἀπαιτήσεως εἰμὴ διὰ δαπάνης 30,000 ταλλήρων. Οἱ Ἰησουῖται ἵνα ῥίψωσι τὸν διάδοχον τοῦ Τιμοθέου Λούκαριν ἐδαπάνησαν 40,000 ταλλήρων· οἱ δὲ τούτων πολέμιοι καλβινισταὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ Κυρίλλου εἰμὴ διὰ θυσίας 180,000 ταλλήρων. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν διαστήματι 77 ἐτῶν, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1693 μέχρι τοῦ 1700 ἐγένοντο 50 περίπου ἀλλαξοπατριαρχίαι, αἱ πλεῖσται διὰ δωροδοκίας τῶν κρατούντων. Ταῦτα δὲ πάντα πίπτοντα εἰς βάρος τῆς ἐκκλησίας ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπερεξώγκωσαν τὸ πατριαρχικὸν χρέος, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέστησαν τήν τε παραχώρησιν καὶ τὴν ἐνάσκησιν ὅλων τῶν ἱερατικῶν ἀξιωμάτων ἀντικείμενον θλιβερωτάτης ἐμπορίας. Τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ κατέστη ἀφόρητον, αἱ δὲ ἕνεκεν αὐτοῦ φυλακίσεις τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πατριαρχῶν συνηθέσταται. Εἷς τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδαυΐας ὀνόματι Βασίλειος, ἐλπίσας νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὰ τοιαῦτα ὀνείδη, ἐπλήρωσεν ἅπαντα αὐτῆς τὰ χρέη, μόλις ὅμως παρῆλθον 120 ἔτη καὶ ὁ πατριάρχης Σαμουὴλ Α', ἐπιχειρήσας νὰ διανείμῃ ἀναλόγως εἰς

τὰς ἐπισκοπὰς τὰ ἐκ νέου σωρευθέντα χρέη τοῦ κοινοῦ, ἔλεγεν ὅτι ἀπέβησαν «τῶν τῆς Αἰγύπτου πυραμίδων ὑπερογκώτερα.»

Ἀλλὰ τὸ ἀρχικὸν βεράτιον δὲν παρεβιάσθη μόνον κατὰ τὸ ἀδιάσειστον καὶ τὸ ἀφορολόγητον. Παρεβιάσθη οὐδὲν ἧττον καὶ ὡς πρὸς τὸν ὅρον αὐτοῦ ἐκεῖνον ὅστις διελάμβανεν ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι οὐδέποτε ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ὁσμανικὰ εὐκτήρια. Ὁ μὲν ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας εἶχεν ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως, ὥστε ἐξῃρεῖτο τοῦ ὅρου. Ἀλλ' ὁ κατακτητής, κατ' αὐτὴν τὴν ὁμολογίαν τῶν μωαμεθανῶν ἱστοριογράφων, μετέβαλεν ἐν μόνῃ τῇ Κωνσταντινουπόλει 12 ἐκκλησίας εἰς τζαμία, ὁ δὲ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Βαγιαζὴτ Β' 10, ὁ δὲ τούτου υἱὸς καὶ διάδοχος Σελὴμ Α' ἄδηλον μὲν ἀκριβῶς πόσας, βεβαίως ὅμως τὰς πλείστας καὶ καλλίστας τῶν περιλιπομένων. Πλὴν τούτου ὁ Σελὴμ Α' ἐβουλεύθη τι ἔτι δεινότερον, τὴν σφαγὴν ὅλων τῶν χριστιανῶν ὅσοι δὲν ἤθελον ἀποδεχθῆ τὸν ἰσλαμισμόν· οὐδ' ἀπετράπη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ τερατώδους τούτου διανοήματος εἰμὴ ὑπὸ τῶν φιλανθρώπων παραστάσεων τοῦ μεγάλου βεζύρου Πιρὶ πασᾶ καὶ τοῦ μουφτῆ Τζεμαλί. Ἀλλ' ὁ σφετερισμὸς τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐνῷ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ περὶ τοὺς 500 ναούς, τὴν σήμερον δὲν σώζονται ἐξ αὐτῶν καθιερωμένοι εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν εἰμὴ δύο μόνοι. Πολλαὶ μὲν ἐκτίσθησαν νέαι χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, καὶ ἐπὶ τοῦ Κιοπριλίδου Μουσταφᾶ πασᾶ τοσαῦται, ὥστε κατὰ τὸν Καντεμίρην οἱ ἕλληνες ἠξίουν ὅτι ὁ βεζύρης ἐκεῖνος ἔκτισε πλειοτέρας ἢ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκκλησίας· ἀλλ' ἐν τούτοις ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιῶν καὶ αὐταὶ αἱ πατριαρχικαὶ ἀλλεπαλλήλως ἐδημεύθησαν. Εἴδομεν ὅτι ὁ Μωάμεθ Β' εἶχε παραχωρήσει κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ πατριαρχεῖον τὸν μέγαν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ πατριάρχης Γεννάδιος ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ τὸν ναὸν τοῦτον καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν τῆς Παμμακαρίστου, ὁ δὲ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κατηρειπώθη καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀνηγέρθη τὸ τέμενος τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ κατακτητοῦ. Ἔπειτα τῷ 1595 κατελήφθη ὑπὸ τῶν κρατούντων καὶ ὁ τῆς Παμμακαρίστου ναὸς καὶ μετεποιήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, τὸ καλούμενον Φετιὲ Τζαμεσὶ, τὸ δὲ πατριαρχεῖον παρεπέμφθη εἰς τὸν

τῆς Ξυλοπόρτης ἱερὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, πάλιν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐπὶ Ῥαφαὴλ Β', 1603—1608, μετηνέχθη εἰς τὸν ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ εὐτελῆ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον διατελεῖ ὑπάρχον. Ὅλα ταῦτα μαρτυροῦσι τὴν ἐσχάτην περιφρόνησιν ἣν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐπεδείκνυεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ὥστε οἰκοθεν ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι δὲν διετηρήθησαν οὐδ' αἱ τιμαὶ ὅσας ὁ κατακτητὴς κατ' ἀρχὰς ἀπένειμεν εἰς τὸν ἀνώτατον τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἄρχοντα. Τῳόντι μετὰ τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Παρθενίου Γ' ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀφῄρεσεν ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τὸ παρ' αὐτοῦ μέχρι τῶν χρόνων τούτων τηρηθὲν δικαίωμα τοῦ νὰ ἐγκαθιδρύεται αὐτοπροσώπως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ὁρίσασα ὅτι ἡ ἐγκαθίδρυσις αὕτη δὲν θέλει γίνεται ἐφεξῆς εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου. Μετὰ δύο δὲ ἔτη ἀφῃρέθη ὡσαύτως ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ φέρῃ τὸ καλούμενον *σκιάδιον*, ὅπερ ἦτο ἓν τῶν διακριτικῶν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ σημείων· καὶ συγχρόνως ἀπηγορεύθη αὐτῷ τοῦ νὰ ἐμφανίζηται εἰς τὴν Πύλην περιεστοιχισμένος ὑπὸ 12 ἀρχιεπισκόπων, ἀλλὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο προνόμιον ἀπεδόθη βραδύτερον πάλιν.

Τοιουτοτρόπως ἐξηυτελίσθη προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ ἐκκλησία ἡμῶν, ἐξ αἰτιῶν ποικίλων, καὶ πρὸς ταῖς ἄλλαις διὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν ἰδίων αὐτῆς λειτουργῶν. Εἴδομεν ὅμως ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι συνεκρότουν τὴν περὶ αὐτοὺς ἱερὰν σύνοδον, ἀνεδείχθησαν ἄξιοι τῆς μεγάλης αὐτῶν ἐντολῆς, καὶ ἀνεφέραμεν ἀποδείξεις περὶ τούτου λαμπρὰς, εἰς ἃς εὐχαρίστως προστιθέμεθα καὶ ἄλλας. Τινὲς ἐπρονόησαν περὶ τῆς κοινῆς ἐκπαιδεύσεως, μάλιστα ἀπὸ τῆς 17 καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχίας ὁ σοφὸς Κύριλλος ὁ Λούκαρις, 1624, συνέστησε τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον. Τὸ τυπογραφεῖον τοῦτο ἠγοράσθη ἐν Λονδίνῳ ὑπὸ τοῦ Κεφαλλῆνος μοναχοῦ Νικοδήμου Μεταξᾶ, ὅστις, κομίσας αὐτὸ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, εἰργάσθη αὐτόθι ἐπί τινα χρόνον πρὸς φωτισμὸν τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πατριάρχου. Ἀλλὰ δυστυχῶς οἱ Ἰησουῖται ἐπέτυχον διὰ τῶν συκοφαντιῶν αὐτῶν τὴν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας καταστροφὴν τοῦ καταστήματος τούτου. Ἄλλος Κύριλλος, ὁ Ε', ἐπὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχίας,

1749, διὰ συνεισφορᾶς κοινῆς ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν καθίδρυσεν εἰς τὸν Ἄθωνα σχολεῖον «οἷον δυστυχοῦσι τοῖς Γραικοῖς οὐδέπω ἐφάνη» κατὰ Σέργιον τὸν Μακραῖον. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην προσεκλήθη διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὅστις κατέβαλεν ἐκεῖ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μετ' ἔπειτα εὐτυχεστέρας εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν ἐπιστημῶν εὐφορίας, ἑρμηνεύων ἑλληνιστὶ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς Λογικὴν καὶ Μεταφυσικὴν κατὰ τὰς τότε νεωτέρας θεωρίας, ἔτι δὲ καὶ Θεολογίαν καὶ Ῥητορικήν. Ἀλλὰ μετὰ πέντε ἔτη ὁ Εὐγένιος, ἀπελπισθεὶς ἐκ τῶν πολλῶν σκευωριῶν ὅσας ἔπλεκον οἱ μοναχοὶ ἀσύμφορα εἰς ἑαυτοὺς λογιζόμενοι τὰ διδασκόμενα, παρητήθη καὶ ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὁ Κύριλλος Ε' ἐνῷ ἐπεδείξατο ζῆλον ἀξιέπαινον ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους, ηὔξησεν ἐν τούτοις τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ ἀπὸ 500 πουγγίων εἰς 1000, ἤτοι εἰς 500,000 γροσίων τοῦ τότε καιροῦ· καὶ πλὴν τούτου προσέθηκεν εἰς τὸ ἀνέκαθεν πληρωνόμενον πεσκέσιον, ἤτοι εἰς τὸ ἅπαξ ἐπὶ τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ πατριάρχου πληρωνόμενον δῶρον, καὶ εἰς τὸν ἐτησίως τελούμενον φόρον, ἄλλον τρίτον φόρον ἐτήσιον ὡσαύτως, τὸν λεγόμενον τῆς κατ' ἔτος ἐπικυρώσεως (τουρκιστὶ μουκαρέρ). Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς περὶ τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως φροντίδας τινῶν πατριαρχῶν. Ὁ Σεραφεὶμ Β' 1757 ἠγάπα τοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἔχαιρε τούτοις ὁμιλῶν, λέγει ὁ Σέργιος ὁ Μακραῖος, καὶ τιμᾷν ἐφιλοτιμεῖτο· ἐκπυρώσας δὲ τὸν ζῆλον τῆς περὶ αὐτὸν ἱερᾶς συνόδου, «χορηγίαν, ἐκ κοινοῦ ἐράνου, οὐκ ἀφιλότιμον διαταξάμενος, καὶ προσβεβαιώσας διὰ πατριαρχικοῦ συγγιλιώδους γράμματος, κατεβάλετο οἱονεὶ ἐξ ὑπαρχῆς θεμέλια μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς καὶ διηνεκοῦς συστάσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς, τέσσαρας ἐν αὐτῇ διδασκάλους πάσης ἐπιστήμης καὶ μαθήσεως διορισάμενος. Ἐφρόντισε δὲ καὶ περὶ τῆς σχολῆς τοῦ ἁγίου Ὄρους καὶ δεξιωσάμενος καὶ τιμήσας καὶ διὰ πολλῶν πείσας τὸν ἐκ Μεσόβου Νικόλαον, τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου ταύτην παραιτησαμένου, ἐκεῖσε ἀπέστειλε, καὶ τὸν μέγαν ἐκεῖνον Εὐγένιον μεταπεμψάμενος ἀπὸ Θεσσαλονίκης, ὑπερθαυμάζων καὶ τιμῶν καθίστη διδάσκαλον τῆς ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει σχολῆς.» Ἐνταῦθα δὲ ἐξογκῶν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον τὸν λόγον, συμπεραίνει· «ὥστε ἐπὶ τὸ τρίτον ἔτος τῆς αὐτοῦ πατριαρχίας τὴν παροικίαν τοῦ Φαναρίου Ἀθηνόπολιν κατεστήσατο. Ἐκεῖ γὰρ Εὐγένιος ὁ πολὺς ἦν τότε θεολογῶν,

ἐκεῖ Δωρόθεος φιλοσοφῶν, ἐκεῖ ῥητορεύων Κριτίας, ἐκεῖ Ἀνανίας τὰς λογικὰς τέχνας διδάσκων, ἐκεῖ ἑσμὸς φιλοσόφων καὶ φιλολόγων σμῆνος, καὶ θεολόγων θίασος, ἐφ' οἷς ἥδετο πᾶς τις φιλογενὴς, μάλιστα οἱ χορηγοὶ καὶ συνίστορες.» Ὡςαύτως καὶ ὁ Γρηγόριος Ε', ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχίας, 1797, συνέστησεν ἐν τῷ πατριαρχείῳ τυπογραφεῖον ἀδείᾳ βασιλικῇ· ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, 1806, ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους διαταγὰς συνιστῶν τὴν μάθησιν καὶ παρακαλῶν ὅλους τοὺς χριστιανοὺς εἰς ἀνέγερσιν σχολείων καὶ βελτίωσιν τῶν ὑπαρχόντων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης καὶ τελευταίας, 1819, νέας πάλιν ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους περὶ τῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διαδόσεως, δι' ὧν, ἐπειδὴ ἔν τισι τῶν σχολείων παρημελεῖτο ὁπωσοῦν ἡ πάτριος γλῶσσα χάριν τῶν ποικίλων ἄλλων νεωτέρων ἐπιστημῶν, ἀπήτησε τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἰδίως παιδείας ἐπιμέλειαν καὶ τῆς ἑλληνικῆς μάλιστα γλώσσης τὴν λιπαρὰν καλλιέργειαν καὶ ἐκμάθησιν. Ἀλλὰ μνημονεύσας τοῦ Γρηγορίου Ε' πῶς νὰ μὴ ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην τῆς παρούσης γενεᾶς τὴν τελευταίαν ἑκατόμβην ἣν ὁ κλῆρος ἡμῶν ἔθυσεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος; Πρῶτον ἐν αὐτῇ θῦμα ἔπεσεν ὁ οἰκουμενικὸς ἐκεῖνος πατριάρχης, τοῦ ὁποίου τὴν εἰκόνα ἔστησεν ἡ εὐλαβὴς εὐγνωμοσύνη τῆς παρούσης γενεᾶς παρὰ τὰ προπύλαια τοῦ ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ὡς οἰακονόμον καὶ φρουρὸν πάσης πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ἐπιδόσεως. Ὁ Γρηγόριος Ε' εἶχεν ἅμα μὲν τὴν καρτερίαν τοῦ μάρτυρος, ἅμα δὲ τὴν τοῦ κυβερνήτου δεξιότητα, καὶ ὅσον περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς ἐμαραίνετο ἐν αὐτῷ ἡ τῆς διανοίας δύναμις καὶ ἡ τοῦ σώματος ῥώμη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐκρατύνετο ἡ ὑπὲρ τοῦ ὅλου ἔθνους ἀφοσίωσις. Συναθλητὴς αὐτοῦ ἐγένετο ὁ ἐκ Πελοποννήσου ὡςαύτως καταγόμενος μέγας Δέρκων, ὅστις γεννηθεὶς ἵνα ἄγῃ στρατὸν μᾶλλον ἢ εἰρηνικὸν τῆς ἐκκλησίας ποίμνιον, ἐτελεύτησεν ἐπαξίως τῆς ἡρωϊκῆς φύσεως, ἀφοῦ διὰ τῶν προφητικῶν αὐτοῦ ἀπειλῶν ἔσεισε τὴν ψυχὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Μαχμούτη Β'. Ἢ πῶς νὰ λησμονήσω τὸν Ἀδριανουπολίτην Κύριλλον, ὅστις πεφυκὼς οὐχὶ πρὸς δυσχερῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἄνετον τῆς Μούσης λατρείαν, ἤχθη οὐδὲν ἧττον ὡς ἀρνίον ἐπὶ τὴν σφαγήν; ἢ πῶς τοσούτους ἄλλους τῆς ἡγιασμένης ἐκείνης χορείας μάρτυρας;

Οὐδ' ἔχω ἀνάγκην νὰ προσθέσω ὅτι ὅσα δήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν

τὰ ἁμαρτήματα πολλῶν ἐκ τῶν πατριαρχῶν, οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν, οὐδεὶς ὠλίσθησε περὶ τὴν ἀκριβῆ τοῦ πατρίου δόγματος καὶ τῶν ὑπάτων ἐθνικῶν συμφερόντων τήρησιν. Συνέβη μὲν εἰς ἕνα, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων πειρασμῶν ἐξωθούμενον, νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ· καὶ οὗτος ὅμως ἅμα κατιδὼν τὸ βάραθρον εἰς ὃ ἐκινδύνευε νὰ ἐμπέσῃ, ἐγκαίρως ὠπισθοδρόμησε καὶ ἀπήλλαξε τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἀπὸ τοιαύτης κηλῖδος. Ὁ Ἀθανάσιος Γ', ὁ ἐπικαλούμενος Πατελλάριος, ἦτο Θεσσαλονίκης μὲν ἐπίσκοπος, ἐφημίζετο δὲ ὡς φιλόσοφος καὶ φιλόλογος καὶ ποιητὴς καὶ ἱεροκῆρυξ. Ὅτε ἐπατριάρχησε τὸ πρῶτον, τῷ 1633, ἤκμαζεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ ἅμιλλα περὶ τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας προσοικείωσιν. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Λούκαριν ἐπηρείδοντο ἐπὶ τῶν πρέσβεων τῶν διαμαρτυρομένων δυνάμεων, ὁ δὲ Ἀθανάσιος Γ' καὶ πολλοὶ ἕτεροι σὺν αὐτῷ ἐπεζήτουν τὴν προστασίαν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ καθολικισμοῦ. Οὔτε τῶν καθολικῶν οὔτε τῶν διαμαρτυρομένων τὰ συμφέροντα ἠδύναντο νὰ ταὐτισθῶσιν ἐντελῶς μετὰ τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν συμφερόντων· οἱ μὲν ἐπεδίωκον τὴν ὑποδούλωσιν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, οἱ δὲ ἐπόθουν τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ταύτης παραδοχὴν τῶν νέων τῆς διαμαρτυρήσεως δογμάτων. Καὶ καθὼς συμβαίνει ὅτε ἰθαγενεῖς μερίδες ἐπικαλοῦνται τὴν τῶν ξένων προστασίαν, οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ἐπαγγέλλωνται, ἐν λόγοις τοὐλάχιστον, παραχωρήσεις τινὰς ἐπιτηδείας νὰ ὑπεκκαύσωσι τὸν ζῆλον τοῦ προστάτου. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὑποδείξωμεν τὰς ὑπονοίας τὰς ὡς πρὸς τοῦτο ἐγερθείσας κατὰ τοῦ Λουκάρεως, ἀλλὰ συγχρόνως περιήλθομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, καὶ ἂν εἶπέ τι τὸ διφορούμενον ἢ ἔγραψεν, οὐδὲν ὅμως ἔπραξε τὸ προσβάλλον τὰς θεμελιώδεις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀρχάς. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἀπολύτως τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ Ἀθανασίου Γ'. Ἐξωσθεὶς τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων μετὰ 40 μόνον ἡμερῶν πατριαρχίαν, κατέφυγεν εἰς Ἀγκῶνα καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν πάπαν, παρακαλῶν, ἵνα, παραγενόμενος εἰς Ῥώμην, ἔχῃ παρ' αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου. Ὅ·αν ὅμως ἔλαβεν εἰς ἀπάντησιν ὅτι καὶ καρδινάλιος ἔσται παρὰ τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ, ἐπέχων παρ' αὐτῷ τὸν 73 τόπον τῆς καρδιναλικῆς χορείας, *ἀρκεῖ νὰ ὑπογράψῃ τὸν ὅρον τῆς λατινικῆς πίστεως*, ἀπεδειλίασεν ὁ δυστυχὴς Πατελλάριος καὶ φυγὼν ἐξ Ἀγκῶ-

νος ἀνεπιστρεπτεὶ, ἀπῆλθεν εἰς Μολδοβλαχίαν, ἀφ' ἧς ἐπανῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατώρθωσε πάλιν διὰ τῆς τῶν Ἰησουϊτῶν προστασίας νὰ διαδεχθῇ ἐκ δευτέρου τὸν Κύριλλον τῷ 1634. Κατηγορηθεὶς τότε αὖθις ἐπὶ λατινισμῷ ἐξωρίσθη τῷ 1635 εἰς Ῥώμην. Μετὰ ἑκκαίδεκα δ' ἔτη, τῷ 1651, ἐπέτυχε τὸ τρίτον διὰ τῆς αὐτῆς προστασίας νὰ πατριαρχήσῃ, ἀλλὰ μὴ γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἄλλου κλήρου ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ μετὰ 15 ἡμέρας καὶ ἔκτοτε δὲν ἀνεφάνη πλέον ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἡ ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχίας αὐτοῦ ἀποδημία εἰς Ἰταλίαν καὶ ἡ πρότασις ἣν ὑπέβαλε πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ ἐδρεύσῃ παρ' αὐτῷ ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἡ μόνη ὡρισμένη πρᾶξις ἡ παρ' αὐτοῦ κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας γενομένη. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀποποιηθεὶς νὰ ὑπογράψῃ τὸν ὅρον τῆς λατινικῆς πίστεως, ἀπέδειξεν ὅτι οὐδ' αὐτὸς προῃρεῖτο νὰ προδῇ μέχρι προδοσίας.

Ἐὰν ὅμως οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀντέστησαν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῆς ἀλλοθρήσκου κυριαρχίας, ἐὰν ἐπεμελήθησαν ἔστιν ὅτε τῆς τοῦ ἔθνους παιδεύσεως καὶ ἂν οὐδέποτε περὶ τὸ δόγμα ἐπλημμέλησαν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ὠφελήθησαν ἀποχρώντως πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκ τοῦ ὅλως ἐξαιρετικοῦ ἀξιώματος, ὅπερ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἐκτήσατο ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ. Δὲν θέλομεν ἐπανέλθει ἐνταῦθα εἰς τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονὸς, ὅτι πολλοὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν ἀρχόντων ἰδίαις χερσὶ καθῄρεσαν τὰ ποικίλα καὶ σπουδαῖα προνόμια ὅσα ὁ κατακτητὴς ἀπένειμεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον. Πῶς ὅμως ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη, καὶ ὅπως κατήντησεν ἐν τῇ 16, 17, καὶ 18 ἑκατονταετηρίδι, ἠδύνατο ἔτι νὰ προσενέγκῃ εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν ὑπηρεσίας περὶ ὧν δυστυχῶς δὲν ἐπεμελήθη ὅσον ἔδει; Ὁ πατριάρχης, ὅσον καὶ ἂν ἐξηυτελίσθη τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἂν περιωρίσθησαν τὰ ἐπιτραπέντα αὐτῷ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας προνόμια, διετέλει πάντοτε ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἐν μέρει πολιτικὸς ἄρχων ὅλων ἐν γένει τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, οὐ μόνον δηλαδὴ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων. Αὐτὸς διώριζεν ἀμέσως μὲν τοὺς ἀνωτέρους τῆς ἐκκλησίας λειτουργοὺς, ἐμμέσως δὲ διὰ τῶν ἀνωτέρων τοὺς ὑποδεεστέρους μέχρι τῶν ἐφημε-

ρίων τῆς ἐσχάτης κωμοπόλεως καὶ τοῦ ἐσχάτου χωρίου. Αὐτὸς εἶχε τὴν ὑπερτάτην ἐποπτείαν τῆς διαχειρίσεως ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων καὶ τῆς τῶν μοναστηρίων διοικήσεως· αὐτὸς ἦτο ὁ ὑπέρτατος δικαστὴς τῶν περὶ γάμων διαφορῶν καὶ ὅλων ἐν γένει τῶν δικῶν ὅσας ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους οἱ χριστιανοὶ δὲν καθυπέβαλλον εἰς τὸ ὀσμανικὸν δικαστήριον· αὐτὸς ἦτο τελευταῖον ὁ ὑπέρτατος ἀντιπρόσωπος καὶ ἐγγυητὴς αὐτῶν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, ἥτις τούτου ἕνεκα σπανιώτατα ἠρνεῖτο νὰ συντελῇ εἰς πᾶν ὅ,τι οὗτος ἐνόμιζεν ἐπιτήδειον νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ συντηρήσῃ τὴν πρὸς τὸ κράτος πίστιν αὐτῶν. Εἶχε λοιπὸν πολλοὺς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκαταμαχήτους τρόπους ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ ποικιλοφύλου αὐτοῦ ποιμνίου. Ποῖον δὲ ἦτο τὸ κεφαλαιῶδες ἐθνικὸν συμφέρον ὑπὲρ οὗ ὤφειλε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν πανοπλίαν ταύτην, δὲν ἔχομεν χρείαν νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ μακρῶν εἰς Ἕλληνας ἀναγνώστας. Τὸ κεφαλαιῶδες τοῦτο καθῆκον ἦτο ἡ κραταίωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς διαφόρους ἐκείνας φυλάς· οὐδ' ἦτο τὸ πρᾶγμα δυσκατόρθωτον. Αἱ φυλαὶ ἐκεῖναι, εἰ καὶ ἑτερογενεῖς καὶ ἑτερόφωνοι, διετέλουν ὅμως τότε συντεταγμέναι εἰς ἓν ὅλον σῶμα μετὰ τῶν Ἑλλήνων, διότι κοινὴν εἶχον τὴν ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν καὶ κοινὸν τῆς πολιτικῆς δουλείας τὸ ἀτύχημα. Ὡς σῶμα ἓν ἐλογίζοντο καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἥτις ἀπεκάλει ἅπαντας ἀδιακρίτως Ῥωμαίους. Οὐδέποτε δὲ οὐδ' ἐπὶ τῆς μεγίστης ἀκμῆς τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν μοναρχίας ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τοσαύτη ἑνότης καὶ ὁμοφροσύνη μεταξὺ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν φυλῶν ὅσον ἐπὶ τουρκοκρατίας. Τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίας φυλετικῆς ὑπάρξεως, ὅπερ προέκυψεν εἰς μέσον παρά τισιν ἐξ αὐτῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ὑπῆρξε τῳόντι ἰσχυρότατον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, οἱ δὲ ἡμέτεροι, πολλάκις μὲν κατώρθωσαν τότε νὰ καθυποτάξωσι τὰς φυλὰς ἐκείνας, ἀείποτε ὅμως ἀπήντησαν προσκόμματα δυσυπέρβλητα εἰς τὸν ἐξελληνισμὸν αὐτῶν. Ἀλλ' αἱ φυλετικαὶ αὗται διακρίσεις ἃς ἐξέλιπον ἢ κατεσιγάσθησαν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Αἱ πολυμήχανοι τῆς παπικῆς ἕδρας ἐνέργειαι μόλις ἠδυνήθησαν νὰ προσοικειωθῶσιν εὐαρίθμους τινὰς σχετικῶς Ἀρμενίους καὶ Ἀλβανούς· πάντες δὲ οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διετέλεσαν πιστοὶ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ οὐδέποτε ἐφαντάσθησαν νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὰς διατάξεις αὐτοῦ. Ὁπόσον ἀγογγύστως αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι ὑπετάσσοντο εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον μαρτυρεῖ-

ται ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς αἱ αὐτοκέφαλοι ἀρχιεπισκοπαὶ Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου ὑπέκυψαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχίας τοῦ Σαμουὴλ Α', 1764—1768· ὁπόσον δὲ εὐχαρίστως καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἔβλεπεν ἐπεκτεινομένην τὴν δικαιοδοσίαν ταύτην δηλοῦται ἐκ τῆς εὐκολίας μεθ' ἧς συνήνεσεν εἰς τὴν προκειμένην συγχώνευσιν. Οὐδὲν λοιπὸν δυσυπέρβλητον κώλυμα εἶχε νὰ ἀπαντήσῃ τὸ πατριαρχεῖον εἰς τὸν διὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐξελληνισμὸν τῶν βορειοτέρων ἐκείνων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους χωρῶν. Τὸ πρᾶγμα ἦτο οὐ μόνον ἀπαραίτητον, ἀλλὰ καὶ εὔκολον, ἡ δὲ εὐκολία αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ 400 περίπου ἔτη. Δὲν λέγομεν ὅτι τὸ πατριαρχεῖον οὐδαμῶς ἐνόησε τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ ταύτην. ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἐπέμεινεν ἀποχρώντως καὶ ἐπιτηδείως εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς, ὥστε καθ' ἣν στιγμὴν πρό τινων ἐνιαυτῶν ὕψωσε πάλιν τὴν κεφαλὴν ἡ φυλετικὴ διαίρεσις, οἱ ἑτερόφωνοι Βούλγαροι εὑρέθησαν πολυαριθμότατοι μὲν ἐπέκεινα τοῦ Αἵμου, οὐκ εὐάριθμοι δὲ καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Θράκην καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Μακεδονίαν. Τοῦτο δὲ εἶναι ὁ μέγιστος ἔλεγχος ὃν δικαιούμεθα ν' ἀπευθύνωμεν κατὰ τοῦ πατριαρχείου ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλομεν ἀνεχθῆ ἅπαντα τὰ λοιπὰ αὐτοῦ ἁμαρτήματα, τὴν θυσίαν τῶν προνομίων, τὸν ἐξευτελισμὸν, τὴν φιλοχρηματίαν, ἐὰν ἐφρόντιζε νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ μέγιστον τῶν συμφερόντων ἐκείνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ εἶχε πρὸς τοῦτο καὶ δύναμιν καὶ καιρόν. Ἀλλὰ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὴν περὶ τούτου εὐθύνην αὐτοῦ μερίζονται, κατὰ τὰς δύο πρώτας ἑκατονταετηρίδας, οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἔθνους ἄρχοντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὀργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Γραμματικοί. Ἄρχοντες. Μεγάλοι Διερμηνεῖς. Ἡγεμόνες Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας.

Πρὸς τοὺς ἄρχοντας δὲν ἀνέλαβεν ὁ κατακτητὴς οἵας πρὸς τὸν κλῆρον ὡρισμένας ὑποχρεώσεις. Εἴδομεν ὅτι διὰ διακηρύξεως ἐπηγγείλατο εἰς τοὺς Πελοποννησίους ἀσυλίαν, ἀσφάλειαν καὶ πλεονεκτήματα πλειότερα τῶν ὅσα πρότερον ἀπελάμβανον· διὰ δὲ τῶν λέξεων τούτων, καὶ ἀνυπο-

τεθῇ ὅτι εἶχον σπουδαιότητά τινα, δὲν ἐκανονίζετο ῥητῶς ὅτι θέλουσι διατηρήσει τὸ ἀξίωμα ὅπερ εἶχον ἄλλοτε ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἀλλ' ἡ ἀνάγκη ὑπεχρέωσε τὸν Μωάμεθ Β' νὰ μεταχειρισθῇ πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους. Ἐξαιρέσει τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ ὅστις ἦτο ἴδιον αὐτῶν ἔργον, οἱ ὀσμανίδαι ἠναγκάσθησαν, διὰ τὴν ἐντελῆ αὐτῶν περὶ τὴν πολιτικὴν διοίκησιν ἀδεξιότητα καὶ ἀμάθειαν, νὰ συνεχίσωσιν ἐν πολλοῖς τὴν προτέραν διοίκησιν, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τῶν κατακτηθέντων.

Ἡ πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία, βεβαιοῖ ὅτι «κόπτοντες καὶ χαράκια ποιοῦντες διὰ ξύλων ἠρίθμουν, ὡς ἔτι, ὡς λέγεται, φαίνονται ἐν τοῖς ταμιείοις, ὅπου οἱ θησαυροὶ αὐτῶν. Λέγουσι δὲ τὰ ξύλα ταῦτα, ἅπερ ἠρίθμουν καὶ ἀντὶ ἀριθμητικῆς εἶχον καὶ λογαριασμοῦ, ὡς καὶ νῦν ἔτι οἱ ἀρτοποιοὶ αὐτῶν χρῶνται καὶ ἄλλοι Ἀγαρηνῶν, ῥαυάσια ἤτοι λογαριαστήριον.» Ἐν ἄλλαις λέξεσι μετεχειρίζοντο εἰς τὸ δημόσιον αὐτῶν λογιστικὸν τὰ ξύλα τὰ καλούμενα *σύμβολον* καὶ *ἐγκοπὶς*, δι' ὧν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τηρηθῇ σπουδαία τις ἀκρίβεια περὶ τὸν χειρισμὸν τῶν πολλῶν ἑκατομμυρίων ὅσα εἰσήρχοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ ἐξήρχοντο ἐξ αὐτοῦ. Ὅθεν ἐξ ἀνάγκης μετεχειρίζοντο εἰς τὸ ἀνώτερον τοὐλάχιστον λογιστικὸν τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδήμονας Ἕλληνας. Τοῦτο λέγει ῥητῶς ὁ Χαλκοκονδύλης, ὅτε ὁμιλεῖ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν διωργανώθη ἡ διοίκησις ἐπὶ τοῦ Μωάμεθ Β'. «Μετὰ τούτους μέν τοι (τοὺς ἡγεμόνας τῶν θυρῶν ἤτοι τοὺς ἀνωτάτους συμβούλους τοῦ κράτους) ἐστὶν ὁ *γραμματεὺς*, ἀγχιτάτῳ ἱδρυμένος ἐς τούτους, καὶ τοὺς λογισμοὺς ὑποδεχόμενος ὑπὸ τῶν ἐς τὰς προσόδους καὶ εἰσπράξεις τεταγμένων, καὶ τοῦ φόρου. Καὶ οὗτος μὲν ἀπολογίζεταί τε προσόδους καὶ ἐς τοὺς ἡγεμόνας τε καὶ αὐτὸν βασιλέα ἀναφέρει· ἄλλοι δὲ *γραμματεῖς* ἐς τὰς γραφάς τε καὶ ἐπιτάγματα τοῦ βασιλέως.» Ἡ δὲ προμνημονευθεῖσα *πολιτικὴ ἱστορία* ἐξηγεῖ ὁποῖοί τινες ἦσαν οἱ *γραμματεῖς* οὗτοι, παριστῶσα τὸν Μωάμεθ Β' περιεστοιχισμένον ὑπὸ «φίλων καὶ *γραμματικῶν* χριστιανῶν» οἵτινες «ἐδιοίκουν πᾶσαν τὴν βασιλείαν.» Δυστυχῶς δὲν περιεσώθησαν πολλὰ τῶν ὀνομάτων τῶν γραμματικῶν τούτων· ἀλλ' ὁ αὐτὸς Χαλκοκονδύλης ἀναφέρει ἕνα, τὸν Καταβοληνόν, ὃν ῥητῶς ὀνομάζει «γραμματέα τῶν θυρῶν.» Καὶ ὁ

Κριτόβουλος μνημονεύει ἑτέρου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Καταβοληνοῦ τούτου ὀνόματι Θωμᾶ, ὃν ἀποκαλεῖ οὗτος «γραμματέα τοῦ βασιλέως.»

Οὐ μόνον δὲ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑπηρεσίαν μετεχειρίζοντο τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διπλωματικήν, ἰδίως εἰς τὰς πρὸς τοὺς εὐρωπαίους ἡγεμόνας σχέσεις καὶ διαπραγματεύσεις, αὐτοὶ ὄντες τότε, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ αὐτῆς τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἔτι ὀλιγώτερον περὶ τὰ τοιαῦτα ἐπιτήδειοι. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον μετεχειρίζοντο ἐν ταῖς συνθήκαις καὶ ταῖς διπλωματικαῖς ἀλληλογραφίαις, μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μνημείων. Ἔτι πρὸ τῆς ἁλώσεως οἱ ἄλλοι μουσουλμάνοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἡγεμόνες συνέτασσον ἑλληνιστὶ τὰς διαπραγματεύσεις καὶ συνθήκας αὐτῶν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς δυνάστας τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Γάλλος Μασλατρῆ ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ συνταχθείσῃ ἱστορίᾳ τῆς Κύπρου, ἐδημοσίευσε τὸ κείμενον συνθήκης συνομολογηθείσης τῷ 1450 μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου Ἰωάννου Β' καὶ τοῦ ἀμιρᾶ τοῦ Καντηλόρου Λουφτούμπεϋ, ἧς ἡ ἀρχὴ ἔχει οὕτως· «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Εἰς τοὺς ᾳυν', σεμπτεμβρίου ζ'. Αὐτὸ ἔνεν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγάπης μέσα εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ δικαιότατον Τζονὰν ῥῆγαν τῆς Κύπρου καὶ τοῦ εὐγενικωτάτου καὶ εὐτυχισμένου Λουφτούμπεϋ, ἀμιρὰν καὶ ἀφέντην τοῦ Καντηλόρου· ἀπὸ τὴν ποίαν ἀγάπην ἐγίνετον, ἐτελειώθην εἰς τὴν τάξιν καὶ μανιέραν τοιαύτην.» Αἱ δὲ τελευταῖαι τοῦ κειμένου τούτου λέξεις ἔχουσιν ὡς ἑξῆς· «Καὶ ἔτζαι τὸ ὁμόσασιν.» Καὶ ταῦτα μὲν ἐγράφοντο ἐν τῇ κυπριακῇ διαλέκτῳ ἅτε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Κύπρου συνομολογούμενα. Ἐκ δὲ τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τὴν τῶν ὀσμανιδῶν ἱστορίαν καὶ ἐγένοντο μὲν μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐγράφησαν δὲ εἰς γλῶσσαν οὐχὶ βεβαίως καθαρεύουσαν, πάντως ὅμως ἧττον ὀπωσοῦν παραμεμορφωμένην, ὁ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἐδημοσίευσε πρὸ τριακονταετίας περίπου ἐν τῷ 6 τόμῳ τῆς Πανδώρας (σελ. 563 καὶ ἑπ.) δέκα. Τὸ πρῶτον τῶν ἐγγράφων τούτων εἶναι ἡ κύρωσις τῆς συνθήκης ἣν, κατὰ τὸ ὀσμανικὸν κείμενον, συνωμολόγησαν «ἐν Ἀδριανουπόλει, ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ ὑμετέρου προφήτου γεννήσεως, ᾳυπϐ' (1482) καὶ ἔτος τοῦ ἡμῶν προφήτου ωπζ' (887) ἐν μηνὶ ὀκτωβρίῳ ιη', ὁ φρὰ Πέτρος Δαιωμβουσὼν, Θεοῦ χάριτι μέγας μαΐστωρ καὶ αὐθέντης Ῥόδου, καὶ ὁ μέγας αὐθέντης καὶ μέγας ἀμηρᾶς σουλτὰν Παγιαζῆ Χὰν, υἱὸς τοῦ μεγάλου αὐθεντὸς τοῦ Μεχμὲτ Χάν.» Τὰ δὲ λοιπὰ ἐννέα εἶναι ἐπιστολαὶ ἀνταλλαγεῖσαι μεταξὺ

τοῦ σουλτάνου Βαγιαζὴτ καὶ τοῦ μαγίστρου τῆς Ῥόδου (D' Aubusson) περὶ τῆς αὐτῆς συνθήκης, ἅπασαι δὲ ὡς καὶ ἡ συνθήκη, εἶναι συντεταγμέναι εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὴν σφόδρα παρεφθαρμένην ἑλληνικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσαν. Ἀλλὰ καὶ ἀρχαιότερα τούτων σώζονται πολλὰ ἔγγραφα ἀνταλλαγέντα ἀπὸ τῆς 17 ἰανουαρίου 1479 μέχρι τοῦ ἀπριλίου 1481 μεταξὺ τῆς ἑνετικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ Μωάμεθ Β', τὰ ὁποῖα ἅπαντα γεγραμμένα πρωτοτύπως ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Μίκλοσυτζ καὶ τοῦ Μύλλερ (τόμ. Γ' σελ. 295 καὶ 306). Ἐκ πάντων δὲ τούτων καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἀνεώχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους καὶ ἱκανωτέρους τῶν ἡμετέρων στάδιον ἐνεργείας εὐρύ, ὅπερ διατρέχοντες ἠδύναντο συγχρόνως νὰ ἀποβῶσι χρησιμώτατοι εἰς τὰ ποικίλα ἐθνικὰ συμφέροντα.

Δυστυχῶς ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ὠφελήθησαν ἐκ τῶν ἐπιτηδείων τούτων περιστάσεων, διὰ ποικίλους λόγους, καὶ ἰδίως διότι συνέβη ὡς πρὸς τοὺς πολιτικοὺς ἡμῶν ἄνδρας, ὅ,τι καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικούς· οἱ ἱκανώτεροι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστεροι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἀπεδήμησαν, ὥστε τὰ πράγματα περιῆλθον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας εἰς χεῖρας ἀνθρώπων μετριωτάτων καὶ ἀφιλοτίμων. Ὁ γάλλος Λακροᾶ, ὅστις διατελέσας περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος γραμματεὺς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας, ἐδημοσίευσε βραδύτερον βιβλιάριόν τι περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐθνῶν, ἀξιοῖ ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἐπὶ τῆς ἁλώσεως ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ τέσσαρες καὶ μόναι, οἱ Καντακουζηνοί, οἱ Παλαιολόγοι, οἱ Ἀσάναι καὶ οἱ Ῥάλλαι. Προστίθησι δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οὗτοι δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀποδείξωσι τὴν γνησιότητα τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ μετέρχωνται πρὸς συντήρησιν αὐτῶν ποικίλα κοινότατα βιομηχανικὰ ἔργα. Εὐλόγως δὲ διστάζει ὁ Λακροᾶ περὶ τῆς γνησιότητος τῆς καταγωγῆς αὐτῶν, διότι ὁ Ἔγγελ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ῥαγούζης βεβαιοῖ κατὰ μαρτυρίαν ἀξίαν πίστεως ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἐφιλοξένησεν οὐ μόνον τοὺς Κομνηνοὺς καὶ τοὺς Λασκάρεις, ἀλλὰ καὶ τοὺς Παλαιολόγους καὶ τοὺς Καντακουζηνούς. Ὁπωσδήποτε ἐν ταῖς πληροφορίαις τὰς ὁποίας περὶ τῶν χρόνων τούτων ἔχομεν ἐκ τῶν τεσσάρων προαναφερθέντων οἴκων τῆς Κωνσταντινουπό-

λεως, οἱ μόνοι μετασχόντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τῶν δημοσίων πραγμάτων εἶναι οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι, ἐξαιρέτως δὲ οἱ Καντακουζηνοί. Πάντες οἱ λοιποὶ οἱ ὁπωσοῦν προέχοντες ἀνήκουσιν εἰς ἕτερα καὶ νεοφανῆ γένη. Λέγοντες δὲ ὅτι μετεῖχον τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἐννοοῦμεν, ὡς πρὸς τὴν 15 καὶ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, κυρίως τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῳόντι αὐτοὶ κατεῖχον τὰ πλεῖστα τῶν ἀξιωμάτων τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς οἷον τὸ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τὸ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τὸ τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος καὶ ἄλλα τοιαῦτα, καλούμενοι μὲν κληρικοί, ὄντες δὲ πράγματι λαϊκοὶ ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς πρωτευούσης οἰκογενειῶν· αὐτοὶ ἦγον καὶ ἔφερον τὰ τῶν πατριαρχῶν καὶ τοῦ πατριαρχείου, ἰδίως παντοδύναμοι ὄντες περὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἀνωτάτου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος καὶ μεταχειριζόμενοι τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐνίοτε μὲν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον. Τῆς δὲ ὁσμανικῆς κυβερνήσεως δὲν μετεῖχον εἰμὴ ὡς ὑποδεέστεροι ὑπάλληλοι καλούμενοι ἁπλῶς *γραμματικοὶ* καὶ συγκαταλεγόμενοι μᾶλλον μεταξὺ τῶν ἀκολούθων τῶν ὁσμανιδῶν μεγιστάνων ἢ κοινόν τι πρὸς τούτους ἔχοντες. Ἐὰν δὲ μετεωρίζοντο ἐνίοτε εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ κοινωνικὴν μᾶλλον ἢ πολιτικὴν περιωπήν, δὲν διετηροῦντο ἐν αὐτῇ εἰμὴ διὰ δωροδοκιῶν καὶ ἐφρόντιζον μᾶλλον περὶ τῶν ἰδίων ἢ περὶ τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν. Εἷς τῶν ὀλίγων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀρχόντων ὅσοι ἐφάνησαν ἀληθῶς χρήσιμοι εἰς τὸ χριστιανικὸν γένος, ὑπῆρξεν ὁ ἄρχων Ξενάκης, ὁ ἀκμάσας ἐπὶ Σελὴμ Α' καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας πατριαρχίας τοῦ Ἱερεμίου Α'. Ὁ Ξενάκης μαθὼν διὰ τῶν φιλικῶν σχέσεων τὰς ὁποίας εἶχε μετά τινων ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν, τὴν ὑπὸ τοῦ Σελὴμ Α' μελετηθεῖσαν καθαίρεσιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου τὸν πατριάρχην καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν μέγαν βεζύρην καὶ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ὀλεθρίου βουλεύματος. Ἀλλ' ὁ Ξενάκης εἰς οὐδένα τῶν προαναφερθέντων ἱστορικῶν οἴκων ἀνῆκεν. Ἕτεροι δὲ ἐπίσημοι καὶ ἰσχυροὶ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἄρχοντες ἀναφέρονται· ὁ μέγας χαρτοφύλαξ Ἀλέξανδρος ὁ ἀπὸ Τηρᾶς, ὁ μέγας Λογοθέτης Ἱεράξ, ὁ Μιχαὴλ Γαβρᾶς καὶ ὁ Ἀντώνιος Καντακουζηνὸς ἐξ ὧν, τοῦ τελευταίου ἐξαιρουμένου, οἱ λοιποὶ φαίνονται ἀνήκοντες εἰς νεωστὶ προαχθέντας οἴκους

Ὀνομαστότατος καὶ πλουσιώτατος κατὰ τὴν αὐτὴν ἑκατονταετηρίδα ὑπῆρξεν ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνός, τοῦ ὁποίου δὲν γινώσκομεν τὸν βαθμὸν τῆς μετὰ τοῦ προαναφερθέντος Ἀντωνίου συγγενείας. Διετέλεσε δὲ φίλος στενὸς τοῦ περιωνύμου μεγάλου βεζύρου Σόκολη τοῦ ἀκμάσαντος μὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ Σουλεϊμὰν Α' καὶ δι' ὅλης τῆς βασιλείας τοῦ Σελὴμ Β', θανατωθέντος δὲ ἐπὶ τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τοῦ Μουρὰτ Γ' τῷ 1579. Ἐν τούτοις καίτοι πολλὴν ἔχων οἰκειότητα πρὸς τὸν παντοδύναμον τοῦτον ἄνδρα, καίτοι ἐπορεύετο ἔφιππος ἀνὰ μέσον τῶν ὁδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ ὀκτὼ μὲν τσοχαδαραίων, πολλῶν δὲ προπορευομένων γενιτσάρων, δὲν ἠξιώθη ἄλλης δημοσίας λειτουργίας εἰμὴ τῆς τοῦ ἀνωτέρου ἐφόρου τῶν ἁλικῶν τῆς Ἀγχιάλου καὶ τῆς τοῦ ἀρχιγούναρη τῆς σουλτανικῆς αὐλῆς. Ἀντίζηλος δὲ ὢν ὡς εἰκὸς τῶν τότε Παλαιολόγων, ἐκτήσατο μὲν περιουσίαν μεγάλην δι' ὃ καὶ ἐπεκαλεῖτο *μέγας πραγματευτὴς*, καὶ δύναμιν δὲ οὐ μικράν, προεκάλεσεν ὅμως τὴν ὀργὴν ἑτέρων μεγάλων πασάδων καὶ ἐπὶ τέλους ἐθανατώθη καὶ ἐδημεύθη περὶ τὸ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος πρὸ τοῦ προστάτου αὐτοῦ. Ἀλλ' ἵνα λάβωσιν οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ἔννοιάν τινα περὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀξιώματος ὅπερ εἶχεν ἐν τῇ πολιτείᾳ ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνὸς καὶ κρίνωσιν ἐκ τούτου πῶς εἶχον ἐν γένει τότε τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας ἄρχοντας, θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα τὰ περὶ αὐτοῦ οὐχὶ ὅπως ξηρῶς ἱστοροῦνται ὑπὸ τοῦ Χάμμερ ἐν τῷ Δ' τόμῳ (σελ. 46 καὶ ἑπ.), ἀλλὰ μετὰ τῶν λεπτομερειῶν ὅσας ἀναφέρει ὁ Καισάριος Δαπόντες καὶ ἐν αὐτῇ τούτου τῇ γλώσσῃ, ἥτις θέλει φανῇ εἰς τὸν σημερινὸν Ἕλληνα οὐδὲν ἧττον περίεργος ἢ τὰ δι' αὐτῆς ἱστορούμενα γεγονότα. Ὁ Δαπόντες ὁμιλήσας περὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ τοῦ υἱοῦ του Ἰωάννου, ἐπιφέρει· «Αὐτὸς δὲ εἶχε πατέρα τὸν τσελεπῆ Μιχαὴλ τὸν Καντακουζηνὸν, τὸν πλουσιώτατον· τοῦτος ἐκατοικοῦσεν εἰς τὴν Ἀγχίαλον, τὰ δὲ τζιφτιλίκια καὶ ὑποστατικά του ἔφθαναν ἕως εἰς τὸν Δούναβιν, καί τινες ἀγάδες τζιράκια ἐδικά του ἔγιναν καὶ βεζύριδες· ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἕνας ἀφοῦ ἔφθασε καὶ ἔγινε βεζύρης, ὑπῆγεν ὁ Μιχάλης νὰ τὸν ἀνταμώσῃ καὶ νὰ τὸν συγχαρῇ, ἐμβαίνοντας δὲ μέσα εἰς τὸν ὁδᾶ (ὁποῦ ἔτυχε νὰ εὑρεθῇ ὁ ἱμάμης τοῦ βασιλέως), τὸν εἶπεν ὁ βεζύρης—καλῶς ἦλθες, Μιχάλ-τζελεπῆ, κάνωντας καὶ σχῆμα πῶς σαλεύει ἀπὸ τὸν τόπον του. Μετὰ δὲ τὴν ἀνταμωσιν, ἀφοῦ εὐγῆκεν ἔξω ὁ Μιχάλης, εἶπεν ὁ ἱμάμης εἰς τὸν βεζύρη· δὲν ἁρμόζει, ἐφέν-

δημ, εἰς τὴν ὑψηλότητά σου, ὤντας ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως, νὰ εἴπῃς ἕνα κιάβουρα, τζελεπῆ. Τοῦτος ὁ λόγος ἐκακοφάνη τὸν ἐπίτροπον· τίποτες ὅμως δὲν ἀποκρίθηκεν· ὤντας δὲ παρὼν ὁ χασνεδάρης τοῦ βεζύρη, εὐγῆκεν εὐθὺς καὶ εἶπε τὸν Μιχάλη τὰ λόγια τοῦ ἰμάμη, καὶ ὅτι ἐβαρυφάνηκαν τὸν βεζύρη. Εἶπε δὲ ὁ Μιχάλης—ὕπαγε καὶ εἰπὲ τὸν βεζύρη, ἂν ἦναι ὁρισμός του, νὰ κάμω ἐγὼ αὐτὸν τὸν ἰμάμη, νὰ μὲ εἰπῇ καὶ αὐτὸς ἐμπροστά του τζελεπῆ. Ὁ βεζύρης τὸ ἔκαμε χάζι, καὶ—μακὰρ νὰ τὸ κάμῃ, τοῦ εἶπεν. Εὐθὺς ὁ Μιχάλης λοιπὸν ἐπῆγεν εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ἰμάμη, ηὗρε τὸν κεχαγιᾶ, καὶ λέγει του,—δός μοι κατάστιχο, πόσο βούτυρο ὁ ἐφένδης τὸν χρόνον ἐξοδιάζει εἰς τὸ μουτπάκι του, πόσα ξύλα, πόσο μέλι, πόσο κηρὶ καὶ πόσο κριθάρι εἰς τὸ ἀχοῦρί του, διὰ νὰ τοῦ τὰ προσφέρω ὅλα αὐτὰ ἀπὸ λόγου μου· καὶ εἰπὲ τὸν ἐφένδη, ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ Μιχάλης ἐκεῖνος, ὁποῦ μὲ εἶδεν εἰς τὸν βεζυραζέμη. Ἔδωκεν ὁ κεχαγιᾶς τὸ κατάστιχον, καὶ τὸ βράδυ, ὅταν ἦλθεν ὁ ἐφένδης, τοῦ εἶπε τὴν ὑπόθεσιν· ὁ δὲ Μιχάλης τὴν δευτέραν ἡμέραν ἔστειλε καράβι μὲ τὰ εἰρημένα πράγματα, εἶτα ὑπῆγε καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ἰμάμη· ὁ δὲ ἰμάμης τὸν ἐπροσηκώθη, καὶ τὸν λέγει, «καλῶς ἦλθες, Μιχὰλ τζελεπῆ·» καὶ εἰς τὸ λακιρδὶ ἀπάνω πολλαῖς φοραῖς ἐπολυπλασίαζε τὸ τζελεπῆ, λέγωντάς του καὶ ἄλλα ἐγκώμια. Εὐγαίνωντας δὲ ἀπ' ἐδῶ ὁ Μιχάλης, ὑπάγει εὐθὺς εἰς τὸ Πασακαπὶ, εὑρίσκει τὸν χασνεδάρη, καὶ τοῦ λέγει, ὅταν ὁ ἰμάμης ἔλθῃ εἰς τὸν βεζύρη νὰ μὲ στείλῃς λόγον. Μίαν ἡμέραν λοιπὸν ἐλθὼν πάλιν ὁ ἰμάμης, ἐμηνύθη ὁ Μιχάλης καὶ ἦλθε. Ἐμβαίνωντας δὲ εἰς τὸν βεζύρη, καθὼς τὸν εἶδεν ὁ ἰμάμης, πρὶν νὰ τὸν εἰπῇ ὁ βεζύρης λόγον, ἤρχισε μεγαλοφώνως νὰ τοῦ λέγῃ—καλῶς ἦλθε, Μιχὰλ τζελεπῆ! καλῶς ἦλθες, Μιχὰλ τζελεπῆ! δύο καὶ τρεῖς φοραῖς· ἄρχισε δὲ καὶ νὰ τὸν ἐπαινέσῃ εἰς τὸν βεζύρη, λέγωντας πῶς εἶναι ἄξιος, καὶ πῶς τέτοιοι ἄνθρωποι εἶναι χρειαζόμενοι εἰς τὴν βασιλείαν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα· ὁ δὲ βεζύρης ἐχαμογελοῦσεν. Ἀφοῦ δὲ εὐγῆκεν ἔξω ὁ ἰμάμης, λέγει ὁ βεζύρης τὸν Μιχάλη, τί τὸν ἔκαμες, καὶ εἶπε τζελεπῆ, καὶ τόσα ἐγκώμια; Καὶ τοῦ ἐδιηγήθη τὴν ὑπόθεσιν· τότε ὁ βεζυραζέμης τοῦ λέγει, «γιὰ σεϊτὰν συν, γιὰ σεϊτὰν ὀγλούσυν.» (ἢ διάβολος εἶσαι ἢ διαβολόπαιδο). Ἀπὸ τότε ἐπεκράτησεν ὁ λόγος, καὶ λέγονται οἱ Καντακουζηνοὶ «σεϊτὰν ὀγλοῦδες.» Τοῦτον τὸν Μιχάλη ὄντα τοιοῦτον περιβόητον καὶ ὑπέρπλουτον ἄνθρωπον, τὸν ἐδιάβαλαν εἰς τὸν βασιλέα φθόνῳ κινούμενοι, πῶς φαντάζεται νὰ γίνῃ βασιλεὺς, καὶ ἔστειλεν ὁ

βασιλεὺς καπιτζήμπαση, καὶ ἐπῆρε τὸ κεφάλι του, καὶ ὅλην τὴν περιουσίαν του, καὶ ὅσα δὲν ἐμπόρεσαν τότε νὰ τὰ πάρουν εἰς Πόλιν διὰ τὸ πολὺ πλῆθος, τὰ ἐπούλησαν εἰς Ἀδριανούπολιν εἰς τὸ παζάρι· ὤντας δὲ παρὰ πολλὰ πράγματα, ἐπουλήθηκαν τόσον φτηνὰ, ὁποῦ ἀπόμεινε παροιμία καὶ λέγεται, ὅταν ἀγοράσῃ τινὰς πρᾶγμα φτηνὸ, «ἄνθρωπε, αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεζάτι τοῦ σεϊτὰν ὀγλοῦ τὸ ἀγόρασες;»

Ταῦτα περὶ τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ὁ Καισάριος Δαπόντες, εἰς ἃ ὀλίγα τινὰ θέλομεν προσθέσει ἐκ τῆς τοῦ Χάμμερ ἀφηγήσεως περί τε τῆς γενομένης κατὰ τοῦ ἀνδρὸς κατηγορίας ἀκριβέστερον καὶ περὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Γερμανὸν ἱστοριογράφον ὁ Καντακουζηνὸς δὲν κατηγορήθη ὅτι ἐφαντάζετο νὰ γίνῃ βασιλεὺς, ὅπερ ἐντελῶς τῳόντι ἀπίθανον, ἀλλ' ὅτι ἐγένετο παραίτιος πολλῶν ἐν Μολδαυΐᾳ ταραχῶν καὶ ὅτι ἐγκαθιδρύσας τοὺς δύο ἀδελφοὺς, Πέτρον καὶ Ἀλέξανδρον, ὡς ἡγεμόνας Μολδαυΐας καὶ Βλαχίας, ἐπήγαγε τὴν πρὸ μικροῦ τότε συμβᾶσαν ἐν Μολδαυΐᾳ τροπὴν τῶν γενιτσάρων. Πρὸς κατασκευὴν τῶν πολυτελῶν μεγάρων ἅπερ εἶχεν ἐγείρει εἰς Ἀγχίαλον διάγων ἐν αὐτοῖς βίον ἡγεμονικὸν καὶ ἐπὶ τῆς πύλης τῶν ὁποίων ἀπηγχονίσθη, ὁ Καντακουζηνὸς ἐδαπάνησεν 20,000 φλωρίων, ἅτινα ἤθελον σήμερον ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἓν καὶ ἥμισυ περίπου ἑκατομμύριον δραχμῶν, ἄλλα δὲ τόσα εὗρε παρ' αὐτῷ εἰς χρήματα ὁ σταλεὶς πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς θανατικῆς τοῦ σουλτάνου ἀποφάσεως ἀρχιθαλαμηπόλος Ἀλήμπεϋς. Τὸν δὲ οἰκτρὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ἀπεμνημόνευσεν ἓν τῶν σωζομένων ἀρχαιοτέρων δημοτικῶν ᾀσμάτων, ὅπερ εὑρὼν ὁ Φωριὲλ ἐν χειρογράφῳ τῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης ἀνατρέχοντι προδήλως εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, πρῶτος ἐν τῇ συλλογῇ αὐτοῦ ἐδημοσίευσε. Τὸ ᾆσμα εἶναι ἀξιομνημόνευτον οὐ μόνον ὡς ἀρχαιότατον, καθὸ συνταχθὲν βεβαίως ἅμα μετὰ τὸ γεγονὸς, ἀλλὰ καὶ διότι, εἰ καὶ δὲν ἔχει ὅλην τὴν φαντασίαν καὶ ὅλον τὸ αἴσθημα τῶν κλεφτικῶν, δὲν στερεῖται ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν τῶν προτερημάτων τούτων· ὥστε ἐὰν ἦναι ἀληθὴς ἡ πιθανὴ τοῦ Φωριὲλ εἰκασία ὅτι ἐποιήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑποδεικνύει ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ βασιλεύουσα δὲν ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἀμέτοχος τοῦ φρονήματος τὸ ὁποῖον ἔπνεεν εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος, καὶ τοσαῦτα παρήγαγεν ἀριστουργήματα δημώδους ποιήσεως. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν Μιχαὴλ Καντακουζηνόν. Διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ δὲν ἐξέλιπεν ὁ τῶν Καντακουζηνῶν οἶκος. Ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Ἰωάννης, ἢ καθὼς τὸν λέγει ὁ χρονογράφος, Γιαννά-

κης Καντακουζηνὸς, διετέλεσεν ἀντιπρόσωπος ἐν Κωνσταντινουπόλει (καπικεχαγιᾶς) τοῦ τότε ἡγεμόνος Μιχάλβοδα, οἰκτρὸν λαβὼν τέλος, διότι, ἀποστατήσαντος τοῦ Μιχάλβοδα, ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ περιαγάγωσι τὸν Γιαννάκην μετὰ πάσης ἀτιμίας διὰ μέσης τῆς ἀγορᾶς καὶ ἔπειτα νὰ τὸν ἀποκεφαλίσωσιν· ὁ δὲ μέγας βεζύρης, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ Γιαννάκη τὸν εἶπεν, ὅτι δύναται νὰ σωθῇ ἐὰν τουρκεύσῃ, καὶ ἐκεῖνος ἰδὼν τὰ στενὰ ἐτούρκευσε διορισθεὶς κιουτζοὺκ δεφτερδάρης. Ὁ δὲ τοῦ Γιαννάκη υἱὸς Κωνσταντῖνος, διατελέσας μέγας ποστέλνικος ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, ἐθανατώθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Γρηγὸρ Γκίκα βόδα· καὶ ὁ τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸς Σερμπὰν βόδας προεχειρίσθη αὐθέντης Βλαχίας.

Ἐξ ὅλων ὅμως τούτων τῶν γεγονότων συνάγεται ὅτι οἱ ἀρχοντικοὶ ἐκεῖνοι οἶκοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας ἀπέβαινον μὲν ἐνίοτε πλούσιοι καὶ ἐνίοτε ἰσχυροὶ, δὲν μετεῖχον ὅμως ἀμέσως τῆς τῶν ὀσμανικῶν πραγμάτων διοικήσεως, καὶ τὸ πολὺ ἔπραττον τὰ πολιτικὰ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, τῶν ὁποίων ἐκ διαλειμμάτων ἀνελάμβανον ἔκτοτε καὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Δὲν ὠφελήθησαν δὲ ἐξ ἀρχῆς ὅσον ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν ὀσμανιδῶν ἠδύναντο, ἵνα προαχθῶσιν εἰς ἀξιώματα ἀνώτερα τοῦ ἁπλοῦ *γραμματικοῦ*· καὶ αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν εὐτελῆ λειτουργίαν, μετ' ὀλίγον ἀπέβαλον, ἰδίως ἕνεκα τῆς ἀμαθείας αὐτῶν, ὡς προείπομεν. Ἡ ἀμάθεια αὕτη ἐκδηλοῦται ἐκ τῶν σωζομένων κειμένων τῶν τοσοῦτον ἀθλίως ἑλληνιστὶ συντεταγμένων συνθηκῶν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἡμετέρων καὶ ἄλλα αἴτια. Προϊόντος τοῦ χρόνου οἱ ὀσμανίδαι ἐκτήσαντο χροιάν τινα διοικητικῆς καὶ διπλωματικῆς πρωτοπειρίας, ἧς πρότερον ὅλως ἐστεροῦντο· καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν πρὸς τὰς νέας τοῦ κράτους ἀνάγκας μέχρι τινὸς διέπλασαν, ἴσως δὲ καὶ δυσπιστίαν τινὰ ἤρχισαν νὰ τρέφωσι πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Ὅθεν δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, μετ' οὐ πολὺ ὀσάκις εἶχον χρείαν ἀνδρῶν εἰδότων ξένας γλώσσας, προετίμησαν νὰ μεταχειρίζωνται ἀρνησιθρήσκους Γερμανούς, Οὔγγρους, Πολωνοὺς, Ἰταλοὺς καὶ ἄλλους. Ὁ πρῶτος ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενος ἀρχιδιερμηνεὺς εἶναι ὁ σούμπασης Ἀλῆς, ὅστις ἄδηλον ἂν ἦτο ἐκ γενετῆς μωαμεθανὸς ἢ ἀρνησίθρησκος, διετέλεσε δὲ ἀρχιδιερμηνεὺς τῷ 1502, ἤτοι βασιλεύοντος εἰσέτι τοῦ Βαγιαζὴτ Β'· καὶ ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ

σουλτάνου εἰς Ἐνετίαν ἐκόμισεν αὐτόθι τὰ τῆς συνομολογηθείσης τότε εἰρήνης ἔγγραφα εἰς τουρκικὴν καὶ ἑλληνικὴν γλῶσσαν συντεταγμένα, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι εἶχε μὲν ἀρχίσει ἤδη νὰ γίνεται χρῆσις τῆς τουρκικῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθουν ἔτι οἱ ὀσμανίδαι νὰ μεταχειρίζωνται καὶ τὴν ἑλληνικήν. Βραδύτερον ὅμως, ἐπειδὴ οἱ διερμηνεῖς κατήντησαν ὅλοι ξένοι, ἐννοεῖται ὅτι ἔπαυσαν συγχρόνως τὰ διπλωματικὰ ἔγγραφα νὰ γράφωνται εἰς τὴν ἑλληνικήν. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἐπὶ Μουρὰτ Γ' διερμηνεῖς τῆς Πύλης ἦσαν ὁ Πολωνὸς Ἰβραχὴμ, ὁ Βαυαρὸς Μαχμοὺτ, ὁ Οὔγγρος Μουρὰτ, ὁ Γερμανὸς Ἀλήμπεϋς. Ἐπειδὴ δὲ ἤθελεν εἶναι ὀχληρὸν νὰ καταλέξωμεν ἐνταῦθα ὅλων τῶν τοιούτων τὰ ὀνόματα, ἀρκούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Χάμμερ γενομένην βεβαίωσιν (τομ. Γ' σελ. 613) ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν διερμηνέων ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ξένοι ἀρνησίθρησκοι.

Ἀλλὰ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑπομένης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Εἴδομεν ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τούτων οἱ ὀσμανίδαι ἐκυβέρνων συστηματικῶς διὰ τῆς βίας, τῆς καταπιέσεως καὶ τοῦ τακτικοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν ὑπηκόων χριστιανῶν. Ἔκτοτε ὅμως ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται τὰ ὀλέθρια τῆς τοιαύτης διοικήσεως ἀποτελέσματα. Οἱ χριστιανοὶ ἀδιακόπως ἐστασίαζον καὶ προθύμως πάντοτε μετεῖχον ὅλων μὲν τῶν ἐπαναστάσεων ὅσαι ὑπεκινοῦντο ἐκ τῆς Δύσεως ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ὅλων δὲ τῶν πολέμων ὅσους αἱ δυτικαὶ δυνάμεις διεξῆγον κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὅπερ κατέστη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνον ὅσῳ ἡ ὀσμανικὴ δύναμις ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀσθενεστέρα. Εἶχε μὲν προσλάβει πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς τοὺς ἁρματωλοὺς, ἤτοι τὸ ἔνοπλον τοῦ ἔθνους μέρος, ἀλλ' ἐδυσπίστει πάντοτε πρὸς αὐτοὺς, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ τὸ πλῆθος τῶν ὀρεσιβίων μαχητῶν ἐπολλαπλασιάζετο ὁσημέραι διὰ τὴν ἀδιάκοπον κατάθλιψιν τῶν ὑπηκόων. Ὅθεν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ πολιτευθῇ ἐπιεικέστερον καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ὑπηκόους, καὶ οὐ μόνον ἐπιεικέστερον νὰ πολιτευθῇ, ἀλλὰ ἐν ᾧ πρότερον ἤνοιγεν εἰς αὐτοὺς ἅπαντα τὰ στάδια ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅμως τοῦ ἐξισλαμισμοῦ, ἔκτοτε ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς πλεονεκτήματά τινα καὶ ἄνευ τοῦ ὅρου τούτου, πλεονεκτήματα οὐχὶ βεβαίως τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὅσα ἦσαν τὰ εἰς τοὺς ἀρνησιθρήσκους χορηγούμενα, οὐδὲν ἧττον ὅμως λόγου ἄξια καθ' ἑαυτά. Τὸ νέον τοῦτο κυβερνητικὸν σύστημα ὑπῆρξε κυρίως

ἔργον τῶν Κιουπριλιδῶν· δὲν διετυπώθη δὲ διὰ πράξεως μιᾶς, ἀλλὰ διὰ σειρᾶς πράξεων αἵτινες ἅπασαι σχεδὸν ἀπεφασίσθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου βεζυρικοῦ οἴκου, ὅστις, ὢν χριστιανικῆς καταγωγῆς, ἔδωκεν εἰς τὸ κράτος πέντε ὑπάτους κυβερνήτας, ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Τότε κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα, τὸ δὲ γενιτσαρικὸν σῶμα ἤρχισε νὰ στρατολογῆται ἐκ τῶν ἰδίων τέκνων τῶν γενιτσάρων. Εἴδομεν ὅτι εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ τακτικοῦ καὶ βιαίου ἐκείνου ἐξισλαμισμοῦ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ὁ φθόνος τῶν ἐκ γενετῆς μωαμεθανῶν κατὰ τῆς λαμπρᾶς τύχης ἧς ἠξιοῦντο οἱ χριστιανόπαιδες· ἀλλ' ὁ φθόνος οὗτος ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν, οὐδὲ ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν μεταβολὴν τοῦ τρόπου τῆς στρατολογίας τῶν γενιτσάρων, ἐὰν αὕτη δὲν ὑπηγορεύετο ὑπὸ γενικωτέρων καὶ ἀνωτέρων τοῦ κράτους συμφερόντων. Ἔκτοτε δὲν ἔπαυσαν μὲν περιερχόμενοι ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ὑπάτους ἀρχὰς μωαμεθανοὶ ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ὄντες, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἔπεσεν εἰς ἀχρησίαν τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀναβῇ εἰς τὰς ἀρχὰς ἐκείνας ὁ μὴ γεννηθεὶς χριστιανός· ἀπόδειξις δὲ τούτου ἔστω αὐτὸς τῶν Κιουπριλιδῶν ὁ οἶκος ἐκ τοῦ ὁποίου πολλοὶ ἀλληλοδιαδόχως ἀνεδείχθησαν μεγάλοι βεζύραι. Τότε ὁ καλὸς κἀγαθὸς Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς ἐπέδειξε πρὸ πάντων τὴν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν ἐπιείκειαν, ἧς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν ἀνωτέρω (σ. 500) Τότε ἐζήτησεν οὗτος νὰ μετριάσῃ ὁπωσοῦν ἐν γένει τὴν καταπίεσιν τῶν χριστιανῶν διὰ τοῦ πρώτου *ριζάμι δζεδίτ*, δι' οὗ οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν διετάχθησαν ῥητῶς νὰ φείδωνται τῶν ἀθλίων τούτων ὑπηκόων καὶ νὰ μὴ ἀπαιτῶσι παρ' αὐτῶν φόρον ἄλλον εἰμὴ τὸν κεφαλικόν, ἤτοι τὸ χαράτζι. Ἐπὶ τῆς κατακτήσεως αὐτὸς ἦν ὁ μόνος ἐπιβληθεὶς εἰς τοὺς χριστιανοὺς φόρος, μέτριος ὢν κατ' ἀρχάς· βραδύτερον ὅμως οὐ μόνον ἐξωγκώθη, ἀλλὰ προσετέθησαν εἰς αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, βαρύτατοι ὄντες καθ' ἑαυτούς τε καὶ ὡς ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς εἰσπράξεως. Νῦν δὲ ἡ κυβέρνησις ὑπέσχετο ὅτι δὲν θέλει εἰσπράττει παρὰ τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων εἰμὴ μόνον τὸν κεφαλικὸν πάλιν φόρον, καὶ διήρεσεν αὐτοὺς ἐπὶ τούτῳ εἰς τρεῖς τάξεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐπλήρωνε 4 φλωρία κατὰ κεφαλήν, ἡ δὲ δευτέρα 2 καὶ ἡ τρίτη 1. Τελευταῖον οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο δεκτοὶ ὡς χριστιανοὶ εἴς τινα ἀξιώματα τοῦ κράτους, καὶ ἰδίως εἰς τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα· ἐπετράπη δὲ αὐτοῖς σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ κυβέρνησις τῶν δύο Παρι-

στρίων ἡγεμονιῶν, ἥτις προηγουμένως κατείχετο συνηθέστερον ὑπὸ ἐντοπίων ἀρχόντων· λόγος μάλιστα πολὺς ἐγένετο νὰ ἀνατεθῇ καὶ ἡ Πελοπόννησος εἰς χριστιανοὺς ἡγεμόνας. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐξετελέσθη, ἐπετράπη ὅμως ἡ τῆς Μάνης διοίκησις εἰς ἐγχώριον ἄρχοντα.

Ἠναγκάσθησαν λοιπὸν οἱ ὀσμανίδαι, ὡς ἐκ τῶν νέων περιστάσεων εἰς ἃς εὑρέθησαν, νὰ καλέσωσιν αὖθις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ πράγματα, οὐχὶ πλέον ὡς ἀρνησιθρήσκους, ἀλλ' ὡς Ἕλληνας Εἶναι ὅμως πρόδηλον ὅτι ἂν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ ἡμέτεροι εἶχον τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν ἀνδρῶν ὅσοι, μετὰ τὴν ἀποδημίαν ὅλων τῶν λογίων καὶ τῶν πλείστων εὐπατριδῶν, ἔμειναν ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὴν 15, ἤθελε συμβῇ πάλιν, ὅ,τι συνέβη τότε, δὲν ἤθελον δηλαδὴ δυνηθῇ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὸ ἀνοιχθὲν αὐτοῖς νέον στάδιον. Εὐτυχῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει μὲν εἶχον ἀρχίσει, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, νὰ προκύπτωσι ζώπυρά τινα παιδείας, ἰδίως δι' Ἑλλήνων γεννηθέντων καὶ ἀνατραφέντων ἐν ταῖς ὑπὸ τῆς Ἐνετίας κατεχομέναις χώραις, μετ' οὐ πολὺ δὲ παρήχθη καθ' ἅπαν τὸ ἔθνος μέγα τι σύστημα διανοητικῆς ἀναπτύξεως· ἐκ δὲ τῆς συνδρομῆς τῶν αἰσίων τούτων περιστάσεων ἐμορφώθησαν παρ' ἡμῖν νέαι γενεαὶ ἀνθρώπων εὐπαιδεύτων καὶ ἐπιτηδείων, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ γίνωσι τοσοῦτον ἀναγκαῖοι εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν ὥστε ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ὑπεσκέλισαν πάντας τοὺς ξένους.

Περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει, παρεκτὸς τῶν τεσσάρων οἰκογενειῶν τὰς ὁποίας προανεφέρομεν ὡς ἀρχαιοτέρας τῆς κατακτήσεως, καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἐπιφανεῖς λογιζόμεναι, αἵτινες, ἐγκατασταθεῖσαι ἐν τῇ βασιλευούσῃ εἴτε ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν εἴτε βραδύτερον, ἀπέβησαν πλουσιώτεραι καὶ ἐπισημότεραι τῶν Παλαιολόγων, τῶν Καντακουζηνῶν, τῶν Ἀσανῶν καὶ τῶν Ῥαλλῶν. Κατὰ τὸν Λακροᾶ αἱ οἰκογένειαι αὗται κατήγοντο ἐκ Τραπεζοῦντος, ἐκ τῆς ἄλλης μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ Χίου, Κρήτης, Ῥόδου, Κύπρου καὶ ἐκ Πελοποννήσου καὶ Θεσσαλίας· αἱ δὲ ὀνομαστότεραι αὐτῶν ἦσαν οἱ Ῥοσσέτοι, οἱ Διπλοβατάτζαι, οἱ Μαυροκορδᾶτοι, οἱ Βλαστοὶ, οἱ Σοῦτσοι, οἱ Μαρουδεῖς, οἱ Ῥαμαντάναι. Ἐν τούτοις ὅ,τι ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὡς πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα τέσσαρα γένη, ἐφαρμόζεται καὶ εἰς ταῦτα τὰ νεοφανῆ· μέχρι τῶν χρόνων τούτων πάντες οἱ ὀπωσοῦν προέχοντες Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι, οὐδὲ εἰς τὰ νεοφανῆ ταῦτα

γένη ἀνήκουσιν ἀλλ' εἰς ἕτερα. Αὐτὸς ὁ περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης μέγας λογοθέτης τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας Τζελεπῆ Κωνσταντῖνος Γουλιανὸς οὐδὲν φαίνεται ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος ἐχων κοινὸν πρός τινα τῶν προαναφερθέντων οἴκων· ὡςαύτως καὶ ὁ μετ' οὐ πολὺ ἕτερος μέγας λογοθέτης Καρυοφύλλης· καὶ αὐτὸς ὁ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας μέγας λογοθέτης ἰατρὸς Μιχαλάκης Μαμορᾶς. Τὸ δὲ παραδοξότερον αὐτὸς ὁ πρῶτος Ἕλλην ὁ ἀναδειχθεὶς μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικούσης, ἦτο τῶν οἴκων ἐκείνων ἀλλότριος. Οἱ Μαυροκορδᾶτοι δὲν ἤκμασαν εἰμὴ βραδύτερον, καὶ ἔτι βραδύτερον οἱ Σοῦτζοι, ἐξ ὧν ὁ Ἀλέξανδρος μόλις τῷ 1741 ἐγένετο μέγας χαρτοφύλαξ, συγχρόνως μετὰ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος Μιχαλάκη Ῥοσσέτου. Οἱ δὲ Μουροῦζαι, Ὑψηλάνται, Μαυρογένεις, Καρατζάδες, Καλλιμάχαι, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἢ καὶ πρότερον, οὐδόλως ὅμως ἀναφέρονται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Λακροᾶ.

Ὁ πρῶτος γενόμενος μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικούσης ἢ Νικούσιος, συνήθως δὲ ἁπλῶς Παναγιώτης ἢ καὶ Παναγιωτάκης φερόμενος, ἐγεννήθη ἐν Βυζαντίῳ, τῷ 1613, ἐκ γονέων ἀσήμων. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦτο γούναρης, διδάσκαλος δὲ αὐτοῦ διετέλεσεν ὁ Μελέτιος Συρῖγος, εἷς τῶν τότε λογιωτέρων Ἑλλήνων, ὅστις προχειρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἱεροκῆρυξ τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας, ἐδίδασκε συγχρόνως παρ' αὐτῇ ἀναδείξας μαθητὰς, παρεκτὸς τοῦ Παναγιωτάκη, καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐν διαφόροις ἀξιώμασι διαπρέψαντας. Παρὰ τῷ καλῷ κἀγαθῷ Μελετίῳ λοιπὸν ἐσπούδασεν ὁ Παναγιωτάκης τὴν ἑλληνικήν· παρ' ἄλλοις δὲ διδασκάλοις τὴν περσικὴν, τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν τουρκικήν. Μεθ' ὃ ἀπελθὼν εἰς Πατάυιον ἐδιδάχθη αὐτόθι τὴν λατινικὴν, τὴν ἰταλικὴν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Ἐὰν μάλιστα πιστεύσωμεν τὸν Καισάριον Δαπόντε, διὰ τῆς συστάσεως τοῦ αὐτοῦ Μελετίου, ἐγένετο «δραγομάνος τοῦ ἑλτσὶ τῶν Νεμτσῶν,» ὅπερ ἐστὶ διερμηνεὺς τοῦ πρέσβεως τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας. Τῳόντι κατ' ἀρχὰς ὡς τοιοῦτος ἀναφαίνεται ὁ ἀνὴρ, ὁπωσδήποτε δὲ καὶ ἂν εἰςῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο, βέβαιον εἶναι ὅτι διέτρεξεν αὐτὸ λαμπρῶς. Πρῶτον μνημονεύεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας τῷ 1649 ἐπὶ πρέσβεως τοῦ Σμὶτ, οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν (σελ. 493 τοῦ παρόντος τόμου).

Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διερμηνεῖς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἦσαν ὁ Οὐγγρος Σουλφικὰρ καὶ ὁ Πολωνὸς ἀρνησίθρησκος Βωβόφσκης. Ἀποφασισθείσης δὲ τότε τῆς ἀποστολῆς μωαμεθανοῦ πρέσβεως εἰς Βιέννην, λόγος πολὺς ἐγένετο περὶ τῆς ἀξιώσεως ἣν εἶχεν ὁ σουλτάνος νὰ προσαγορεύῃ, ἐν τοῖς διαπιστευτηρίοις γράμμασι, τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸ ἑνικὸν πρόσωπον, διὰ τοῦ *σύ*. Ὁ Παναγιωτάκης ἠγωνίσθη πολὺ νὰ μεταβάλῃ τὴν προσαγόρευσιν ταύτην εἰς πληθυντικὸν ἀριθμόν, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι οἱ Τοῦρκοι παρετήρησαν ὅτι ἀφοῦ ὁ σουλτάνος ὁμιλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ἑνικῶς *ἐγώ*, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτείνῃ τὸν λόγον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα πληθυντικῶς. Ὡςαύτως δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὴν ὀσμανικὴν διπλωματίαν νὰ ἀπονείμῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας. Ἀλλὰ καίτοι ἀπέτυχε περὶ τὰς δύο ταύτας τυπικὰς διαπραγματεύσεις, τοσαῦται ἦσαν αἱ ὑπηρεσίαι αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ οὐσιωδέστερα τῶν πραγμάτων, ὥστε ἡ αὐστριακὴ πρεσβεία δὲν ἔπαυσεν ἐπιζητοῦσα τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐπὶ 20 περίπου ἔτη. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστὴ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ ἀνδρὸς, διότι ἐνῷ ἦτο πρῶτος διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας, προσελήφθη μετ' ὀλίγον καὶ ὡς διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐξεπλήρωσεν ἐκ παραλλήλου τὰς δύο λειτουργίας. Τὰ συμφέροντα τῶν δύο δυνάμεων δὲν ἐταυτίζοντο πάντοτε, πολλοῦ γε δεῖ· καὶ ὅμως ὁ Παναγιώτης διεξήγαγε τὴν ἀμφίβιον ταύτην ὑπηρεσίαν εἰς τρόπον ἀείποτε προκαλέσαντα τὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ τὴν ἀμοιβὴν ἑκατέρου τῶν δύο ἐντολέων. Τὸ δὲ ἔτι εἰ δυνατὸν παραδοξότερον, προσελήφθη εἰς τὴν ὀσμανικὴν ὑπηρεσίαν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγέτου τῶν Κιουπριλιδῶν Μεχμὲτ Κιουπριλῆ, περιωνύμου μὲν διὰ τὴν σύνεσιν μεθ' ἧς ἀνεδείχθη ἀνορθωτὴς τοῦ σφόδρα τότε ἐκλελυμένου ὀσμανικοῦ κράτους, διαβοήτου δὲ διὰ τὴν ἀδυσώπητον ἀγριότητα δι' ἧς ἐτιμώρει πάντας τοὺς καταχραστάς. Ὁ Μεχμὲτ Κιουπριλῆς ὅστις δὲν ἐφείσθη τοῦ αἵματος τῶν ὁμοθρήσκων, ὁσάκις ἐνόμιζεν αὐτοὺς ἐνόχους τῆς τοῦ κράτους παραλυσίας, κόψας ἐπὶ τῆς πενταετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς 30 τοὐλάχιστον χιλιάδας κεφαλῶν αὐτῶν, ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἦτο ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Αὐτὸς ἐκρέμασε τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Παρθένιον Γ' ἐπὶ τῇ ἁπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι συνεννοεῖται μετὰ τῶν Καζάκων καὶ τῶν Ῥώσων κατὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης· αὐτὸς ἐκρέμασε καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου· αὐτὸς ὅμως ἀνέδειξε τὸν Νικούσιον πρῶτον τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνέα· καὶ πρὶν ἢ ἀποθάνῃ

κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1661 ἐσύστησε τὸν ἄνδρα εἰς τὸν διάδοχόν του μέγαν βεζύρην, τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆν, ὅστις ἀναλαβὼν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἓξ ἐτῶν καὶ ἀναδειχθεὶς ὁ ἀξιώτατος τῶν μεγάλων βεζυρῶν μετὰ τὸν Σόκολην, ἠγάπησεν ἀείποτε τὸν Παναγιωτάκην ὡς ἀδελφὸν καὶ ἐτίμησεν ὡς πατέρα.

Ἐπί τινα εἰσέτι χρόνον ἐξηκολούθησεν οὗτος ἐπιτελῶν τὴν ἀλλόκοτον αὐτοῦ διφυῆ ὑπηρεσίαν. Τῷ 1664 ἐπὶ τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ πολυκρότου πρεσβείας τοῦ κόμητος Βάλτερ Λέσλη, παρέστη ὡς πρῶτος τῆς τε αὐστριακῆς πρεσβείας καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεὺς καὶ ἔλαβεν αὐτοκρατορικὸν βραβεῖον 2,000 φλωρίων ἕνεκα τῆς παρ' αὐτοῦ πρὸ ἑνὸς ἔτους διαπραγματευθείσης μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Τουρκίας εἰρήνης τοῦ Βασβὰρ ἥτις, λέγει ὁ Χάμμερ, καίτοι συνωμολογήθη μετὰ τὴν δεινὴν τῶν Τούρκων ἧτταν περὶ Saint Gotthard, ἀπέβη πολὺ ἐπωφελεστέρα εἰς τούτους ἢ εἰς τὴν Αὐστρίαν. Τότε ὡσαύτως προσήνεγκε τῇ αὐστριακῇ κυβερνήσει σπουδαίαν ὑπηρεσίαν εἰς περίστασιν μαρτυροῦσαν ὁπόσον μὲν ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Πύλης θέσις αὐτοῦ, ὁπόσον δὲ ἐπιτηδείως διήρχετο ἀνὰ μέσον τῶν δύο τούτων σκοπέλων. Ἡ Οὐγγαρία διέκειτο πολεμίως πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ ἤλπιζε πάντοτε εἰς τὴν προστασίαν τῆς Τουρκίας. Οἱ μεγιστᾶνες λοιπὸν αὐτῆς διεβίβασαν τότε εἰς τὴν Πύλην προτάσεις τινὰς κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας, φροντίσαντες νὰ φυλάξωσι μυστικὸν τὸ διάβημά των ἀπὸ τὸν Νικούσιον. Ὁ δὲ μαθὼν οὐδὲν ἧττον τὰ γινόμενα, κατέστησε μὲν τὸ πρᾶγμα γνωστὸν εἰς τὴν αὐστριακὴν κυβέρνησιν, κατέπεισε δὲ ἐνταὐτῷ τὸν Ἀχμὲτ Κιουπριλῆν νὰ ἀπορρίψῃ τὰς προτάσεις ἐκείνας ὡς ἀντιβαινούσας εἰς τὴν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην. Μετ' ὀλίγον δὲ ὑπηρέτησε καὶ ἄλλας εὐρωπαϊκὰς ἐπικρατείας. Ἐν ἔτει 1666 εἰσαγαγὼν τοὺς πρέσβεις τῆς Γενούης καὶ διεξαγαγὼν τὰς διαπραγματεύσεις αὐτῶν, ἀντημείφθη ἀναγραφεὶς εἰς τοὺς εὐπατρίδας τῆς πολιτείας ταύτης· συγχρόνως δὲ ἐπετύγχανε καὶ φιρμάνιον ὑπὲρ τῆς ἐμπορίας τῶν ὑπηκόων τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου ἀπελθὼν εἰς τὴν ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείαν μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, μετέβη ἤδη εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπηρεσίαν. Ὁ περὶ τῆς Κρήτης οὗτος πόλεμος μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν εἶχεν ἀρχίσει τῷ 1644. Ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς, ὁ Χάνδαξ, εἶχεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολιορ-

κηθῆ δίς, καὶ νῦν ἤρξατο τρίτος κρίσιμος περὶ αὐτὴν ἀγὼν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἀχμὲτ διεξαγόμενος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἐπιτύχῃ κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1669 τὴν ἅλωσιν τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου φρουρίου καὶ ν' ἀποσπάσῃ οὕτω ὁριστικῶς ἀπὸ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας τὴν μεγάλην νῆσον ἣν ἔκτοτε κατέχουσιν οἱ μωαμεθανοί. Παράδοξα τὰ τῆς τύχης παίγνια! Τὰς τελευταίας περὶ παραδόσεως τοῦ Χάνδακος διαπραγματεύσεις διεξήγαγον τρεῖς Ἕλληνες, ὁ μὲν Ἀνάντης καὶ ὁ Σκορδύλης, ἀνήκοντες ἀμφότεροι εἰς γένη κρητικὰ ἐπιφανῆ, ὡς πληρεξούσιοι τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν Ἐνετῶν Μοροζίνη, ὡς ἐπίτροπος δὲ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ ὁ Παναγιωτάκης, τοῦ ὁποίου ἡ εὐγλωττία, κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων, διευκόλυνε πολὺ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν μωαμεθανῶν. Καὶ πῶς μὲν περιέστησαν εἰς τὴν θλιβερὰν ταύτην ἀνάγκην οἱ Κρῆτες εὐπατρίδαι, θέλει καταστῆ δῆλον ὅταν βραδύτερον εἴπωμεν πλειότερά τινα περὶ τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἁλώσεως τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ διατί ὁ Παναγιώτης Νικούσης συνετέλεσε τοσοῦτον εἰς τὸ νὰ ὑποκύψῃ ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν; Μὴ θέλωμεν νὰ ἀπατώμεθα. Οἱ ἐν τῇ ὀσμανικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνες ἐφάνησαν μὲν πολλάκις χρήσιμοι εἰς τὸ ἔθνος, ἀλλὰ εἰς περιστάσεις αἵτινες ἢ συνεβιβάζοντο πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἢ ἦσαν ἀδιάφοροι εἰς αὐτήν. Ὁσάκις ὅμως προέκειτο περὶ σπουδαίων ὀσμανικῶν συμφερόντων, οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτὰ, διότι ἄλλως οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρήσωσι τηλικοῦτον παρὰ τοῖς ἄρχουσιν ἀξίωμα ἐπὶ 150 περίπου ἔτη.

Κατὰ τὸ ἐπιὸν τῆς ἁλώσεως τῆς Κρήτης ἔτος, ἐλθόντος εἰς Κωνσταντινούπολιν τοῦ ἀγερώχου καὶ μεγαλοπρεποῦς πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντὲλ, ὁ Παναγιωτάκης Νικούσιος ὅστις εἶχεν ἤδη προχειρισθῆ πρῶτος διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, διεξήγαγε τὰς μεταξὺ τοῦ πρέσβεως ἐκείνου καὶ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως διαπραγματεύσεις καὶ εἰσήγαγεν αὐτὸν κατὰ τὴν ἐμφάνισίν του ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ἡ προσφώνησις τοῦ πρέσβεως διήρκεσεν ὑπὲρ τὸ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας, ἀλλ' ὁ Παναγιωτάκης μετέφρασεν αὐτὴν πολὺ συντομώτερον ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν μέγαν βεζύρην, ὁ δὲ μέγας βεζύρης περιώρισε πάλιν τὴν προσλαλιὰν εἰς δύο λέξεις τὰς ὁποίας ἀπέτεινε πρὸς τὸν σουλτάνον. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ λαμπροῦ τούτου σταδίου ὁ μέγας ἐκεῖνος διερμηνεὺς δὲν ἐλησμόνει τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ καὶ ἔπραξεν ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τοὐλάχιστον τοῦ ἔθνους συμ-

φερόντων οὐ μόνον μετὰ τῆς συνήθους δεξιότητος, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ μετὰ τόλμης οὐ μικρᾶς. Δὶς ἔσωσεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ἑτεροδόξων τοὺς ἁγίους τόπους τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἐπροστάτευσε τὰ ἐπ' αὐτῶν δικαιώματα τοῦ ἔθνους· τῷ μὲν 1656 ἀπὸ τῶν Ἀρμενίων, τῷ δὲ 1672 ἀπὸ τῶν Δυτικῶν. Ἡ δὲ ἰσχὺς τῶν περὶ τούτου ἐνεργειῶν τοῦ ἀνδρὸς ἀνεφάνη μάλιστα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἤριζε περὶ τοῦ ἁγίου Τάφου, πρός τε τοὺς ἡμετέρους καὶ πρὸς τὴν Αὐστρίαν, ἀξιοῦσα ἅμα μὲν νὰ κατισχύσῃ ὁ καθολικισμός, ἅμα δὲ δι' αὐτῆς νὰ φαίνεται κατισχύων. Ὅθεν τῷ 1673 ὁ Νοαντὲλ ἐπεχείρησε λαμπρὰν μέχρι τοῦ ἁγίου Τάφου περιοδείαν, ἵνα παραστήσῃ μὲν τὸν βασιλέα αὐτοῦ Λουδοβῖκον ΙΔ' ὡς προστάτην τῶν ἱερῶν τόπων, προσοικειωθῇ δὲ διὰ τῆς βίας καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχόμενα. Ταῦτα μαθὼν ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἀπέρχεται πρὸς τὸν σουλτάνον εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐμφανίζει τὸ χάτι σερὶφ, ὅπερ εἶχεν ἐπιτύχει ὁ Παναγιωτάκης ὑπὲρ τοῦ γένους ἡμῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τούτου ἐξεδόθη βεράτιον δι' οὗ ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ κατοχὴ τοῦ ἁγίου Τάφου, τῆς Βηθλεὲμ, τῶν λύχνων, ταπήτων καὶ κλειδῶν, ἀντὶ 1000 γροσίων τὰ ὁποῖα κατ' ἔτος ὤφειλον νὰ πληρώνωσιν εἰς τὸ τζαμίον τοῦ σουλτὰν Ἀχμέτ. Οἱ Φραγκισκανοὶ ἵνα κατορθώσωσι τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βερατίου τούτου προσέφερον εἰς τὸν μέγαν βεζύρην 10,000 τάλληρα· ἀλλ' ὁ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆς διέταξε νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἀπαρεγκλίτως τὰ ἀποφασισθέντα· καὶ τῳόντι τῇ 25 ἰανουαρίου 1676 οἱ Ἕλληνες ἐγκατεστάθησαν ἐπισήμως ἐν τῇ κατοχῇ ἁπάντων τῶν προαναφερθέντων τόπων. Ταῦτα δὲ ἱστορῶν ὁ Χάμμερ ἐπιφωνεῖ τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα, ὅπερ λαμπρῶς εἰκονίζει ἅπασαν τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ ἐξόχου ἐκείνου πολιτικοῦ ἀνδρός. «Ἐνῷ, λέγει, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐφιλονείκουν πρὸς ἀλλήλους παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ περὶ τῆς προστασίας τῶν ἁγίων τόπων, ἐπέτυχον οἱ Ἕλληνες τὴν τιμὴν ταύτην μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων μαχομένων.»

Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλην ἐθνικὴν περίστασιν ἔδειξε θάρρος σύναμα καὶ θρησκευτικὴν ἐπιστήμην ἐξαίρετον. Τῷ 1662 κατ' ἐπίσημόν τινα ἡμέραν ὁ ἱεροκῆρυξ τοῦ σουλτάνου Βανλῆ ἐφένδης ὑπεχρέωσε τὸν Παναγιωτάκην νὰ συζητήσῃ πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς μωαμεθανικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, τῶν δύο καδηασκέριδων καὶ τοῦ σταμπὸλ ἐφένδη. Ὁ Παναγιωτάκης ἠθέ-

λησε νὰ ἀποφύγῃ τὴν μονομαχίαν ταύτην, ἥτις ὅσον διανοητικὴ καὶ ἂν ἐφαίνετο ἠδύνατο νὰ λάβῃ τέλος αἱματηρόν· ἀναγκασθεὶς ὅμως νὰ ὁμιλήσῃ, οὐ μόνον τὴν ὀρθότητα τῆς ἰδίας πίστεως κατέδειξεν ἀλλὰ καὶ ἀποτόμως προσέβαλε τὴν σαθρότητα τοῦ ὁσμανικοῦ δόγματος, ὥστε μετὰ ὥραν ἱκανὴν ὁ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆς διαλύσας τὴν συνεδρίασιν εἶπε γελῶν πρὸς τὸν Παναγιωτάκην, ὅτι ἀρκοῦσι τὰ ῥηθέντα, ἀφοῦ τοσοῦτον ἐπιμένῃ εἰς τὸ δόγμα αὐτοῦ. Καὶ ὅταν ὁ ταπεινωθεὶς Βανλῆ ἐφένδης ἀπήτησε παρὰ τοῦ σουλτάνου τὸν θάνατον τοῦ διερμηνέως λόγῳ βλασφημίας· «δὲν σὲ εἶχα εἰπεῖ, ἀπεκρίθη ὁ Μεχμὲτ Δ', ὡς βεβαιοῦσι, νὰ μὴ ἔρχεσαι εἰς λόγους θρησκευτικοὺς πρὸς τὸν ἄπιστον αὐτόν; Ἄφες τον εἰς τὸ ἐξῆς ἥσυχον, διότι εἶναι ἀναγκαῖος εἰς στήριξιν τοῦ κράτους ἡμῶν.» Ἀπέθανε δὲ μόλις ἑξηκοντούτης ἐξ ἀποπληξίας, τῇ 22 σεπτεμβρίου 1673, ἐνῷ διέτριβε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρη εἰς τὸ περὶ τὴν Σάξαν στρατόπεδον· καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ταριχευθὲν μετεκομίσθη διὰ βεζυρικῆς ἐπιταγῆς καὶ ἐνεταφιάσθη διὰ πάσης μεγαλοπρεπείας ἐν τῇ κατὰ τὴν Χάλκην μονῇ τῆς Θεομήτορος, ἣν αὐτὸς εἶχεν ἀνοικοδομήσει ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ πολυειδῶς κοσμήσει ἰδίοις ἀναλώμασιν. Ἐγένετο λοιπὸν ἡ κηδεία διὰ θαλάσσης, παρηκολούθησαν δὲ αὐτὴν οὐ μόνον πάντες οἱ ὁμογενεῖς ἀλλὰ καὶ οἱ πρέσβεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων· καὶ μέχρι τῆς σήμερον σώζεται αὐτόθι ὁ τάφος αὐτοῦ, εἰ καὶ διὰ τοῦ χρόνου ἐξηλείφθησαν σχεδὸν τό τε ἐπιτύμβιον καὶ τὰ ἀνάγλυφα κοσμήματα.

Ἦτο δὲ ὁ Παναγιωτάκης οὐ μόνον πολιτικὸς ἀνὴρ διεξιώτατος ἀλλὰ καὶ ἔξοχος λόγιος. Ἂν δὲν κατέλιπε συγγραφὰς πολλὰς, ἀπελάμβανεν ὅμως ἐν Εὐρώπῃ ὑπόληψιν μείζονα τῶν πολυγραφοτέρων ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πεπαιδευμένων. Ἓν περίπου ἔτος μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ περιώνυμος Κολβέρτος, ὁ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' μέγας ὑπουργὸς, ἔγραφε πρὸς τὸν Νοαντὲλ ὅτι ἡ βιβλιοθήκη τοῦ πρώην μεγάλου διερμηνέως εἶναι, καθὰ ἐπληροφορήθη, λόγου ἀξία καὶ ἐνδεχόμενον νὰ πωληθῇ· ὅθεν παρήγγελλε τὸν πρέσβυν νὰ ἀγοράσῃ διὰ τὴν ἐν Παρισίοις βασιλικὴν βιβλιοθήκην ὅσα ἤθελον εὑρεθῇ ἐν αὐτῇ ἢ ἀρχαιότατα χειρόγραφα ἢ βιβλία ἱστορικὰ περὶ Ἀνατολῆς ἢ ἔργα συγγραφέων γνωστῶν μὲν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀλλὰ μὴ δημοσιευθέντα ἔτι ἐν Εὐρώπῃ. Περὶ δὲ τῆς ὅλης αὐτοῦ πολιτείας συγκεφαλαιοῖ τὴν γνώμην αὐτοῦ ὁ Χάμμερ ὡς ἑξῆς· «Ζημία οὐχὶ κοινὴ διά τε τὴν Πύλην καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν ὑπῆρξεν ὁ

θάνατος τοῦ Παναγιώτη Νικούση, ἀποβιώσαντος ἐξ ἀποπληξίας. Ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη, τὸ μὲν πρῶτον ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς πρεσβείας, ἔπειτα συγχρόνως ὡς διερμηνεὺς τῆς τε Πύλης καὶ τῆς πρεσβείας, τελευταῖον δὲ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείας τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, ὡς διερμηνεὺς μόνης τῆς Πύλης, μεγίστας ὑπηρεσίας προσήνεγκε τῇ μὲν Πύλῃ, συντελέσας εἰς τὴν ταχυτέραν τοῦ Χάνδακος παράδοσιν, τῇ δὲ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, διὰ τῆς ἀνακαλύψεως καὶ τῆς ἐπανειλημμένης ματαιώσεως τῆς ἐνεργείας τῶν Οὔγγρων ἀποστατῶν, οἵτινες καὶ μόνοι ἐχάρησαν ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ. Ἦν δὲ ὁ πολιτικὸς οὗτος ἀνὴρ δεξιὸς μὲν περὶ τὰς διαπραγματεύσεις, προορατικώτατος δὲ τῶν δημοσίων πραγμάτων, παράδειγμα τιμιότητος, ὀχύρωμα κατὰ τῆς στάσεως, προστάτης τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ὑπὲρ ἧς ἀπελογήσατο μὲν πρὸς τὸν Βανλῆ ἐφένδην, ἐκτήσατο δὲ τὴν κατοχὴν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερῶν τόπων, καὶ συνελόντι εἰπεῖν, θεμέλιος λίθος τῆς ἐπιρροῆς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ τῆς Πύλης πράγματα.»

Αὐτοῦ θανόντος ἡ μεγάλη διερμηνεία δὲν ἀπεδόθη ἀμέσως εἰς ἕτερον Ἕλληνα. Ὄχι διότι δὲν ὑπῆρχον προπαρεσκευασμένοι ἄνδρες πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειοι. Ὁ Γιαννάκης Κληρονόμος, ὁ Γεώργιος Κληρονόμος, ἀμφότεροι ἀνεψιοὶ τοῦ Νικουσίου, καὶ ὁ Γιαννάκης Πορφυρίτας ἦσαν διερμηνεῖς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας· τέταρτος δὲ ἄλλος, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος εἶχε διατελέσει γραμματεὺς καὶ μεταφραστὴς παρὰ τῷ Νικουσίῳ. Ἀλλ' ἡ Πύλη, μὴ ἐλπίζουσα νὰ εὕρῃ παρ' αὐτοῖς τὴν ἐξαίρετον ἱκανότητα τοῦ Νικουσίου καὶ ἐνδίδουσα ἔτι εἰς τὰς ῥᾳδιουργίας τῶν ξένων, διώρισε πάλιν πρῶτον διερμηνέα τὸν ἀρνησίθρησκον Πολωνὸν Βωβόφσκην. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐδέησε νὰ διανοίξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἔμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἂν ὄχι ἐπιτηδειότερον, πολὺ ὅμως ἐπιφανέστερον τοῦ Νικουσίου, ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 1636, ἐκ πατρὸς μὲν τοῦ Χίου μεταξεμπόρου Νικολάου Μαυροκορδάτου, μητρὸς δὲ Ῥωξάνδρας, τῆς θυγατρὸς τοῦ πλουσίου τροφοδότου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Σκαρλάτου Μπεγλικτζῆ. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πλειότερα δὲν γνωρίζομεν, παρεκτὸς ὅτι ἀπεβίωσε πρωΐμως. Περὶ

δὲ τῆς Ῥωξάνδρας Μπεγλικτζῆ ἐρρέθησαν πολλὰ καὶ ποικίλα. Οἱ μὲν πλεῖστοι βεβαιοῦσιν, ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρος, ὁ τοῦ Ῥάδουλ Ἰ', ἡγεμονεύοντος συγχρόνως (1623—1626) ἐν Μολδαυίᾳ, υἱός, νυμφευθεὶς αὐτὴν ἀθέατον, ἀπεπέμψατο πρὶν ἢ γνῶναι, ὡς πεπηρωμένην ὑπ' εὐλογίας τὸν ἕτερον τῶν ὀφθαλμῶν. Ἕτερος δέ τις ἱστορήσας τὰ αὐτὰ ἀποδίδει τὸν γάμον ἐκεῖνον ὅλως ἀνυποστάτως εἰς τὸν αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ματθαῖον Βασαράβαν (1633—1654). Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Ῥωξάνδρα ἐνυμφεύθη εἰς πρῶτον γάμον τὸν προμνημονευθέντα αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρον· τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπό τε τοῦ Καισαρίου Δαπόντε καὶ ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τῆς Δακίας Διονυσίου Φωτεινοῦ. Περίεργον δὲ ὅτι οὐδέτερος τῶν δύο τούτων μαρτύρων ἀναφέρει τι περὶ πηρώσεως τῆς Ῥωξάνδρας καὶ περὶ τῆς ἕνεκα τούτου ἀποπομπῆς αὐτῆς, καὶ τοῦτο ἐνῷ ὁ Φωτεινὸς περιγράφει ἐπανειλημμένως τὰς τελετὰς τοῦ γάμου καὶ λέγει ὅτι αἱ ἑορταὶ διήρκεσαν δύο ἑβδομάδας, ὥστε οὔτε τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὸ θρύλημα, ὅτι τῆς νύμφης ἐχούσης ἐντελῶς κεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον ἐπὶ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου, ἔπειτα ἰδὼν αὐτὴν ὁ γαμβρὸς ἀμέσως ἀπεχωρίσθη ἀπὸ αὐτῆς καὶ μετά τινας ἡμέρας τὴν ἀπέπεμψε πρὸς τὸν πατέρα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξε γυνὴ ἐπιφανὴς μὲν διὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν πρῶτον γάμον, διακεκριμένη δὲ ἐπὶ παιδείᾳ καὶ συνέσει. Ὁ πατὴρ αὐτῆς Σκαρλάτος ἦτο οὐ μόνον πλουσιώτατος ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ εἷς τῶν ἰσχυροτέρων ἀρχόντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις καὶ ἡ αὐστριακὴ ὠνόμαζον βραδύτερον τὸν υἱὸν τῆς Ῥωξάνδρας Ἀλέξανδρον οὐχὶ Μαυροκορδᾶτον, ἀλλὰ Ἰσκερλὲτ-Ζαδὲν, ταὐτὸν εἰπεῖν γόνον τοῦ Σκαρλάτου. Οὕτω δὲ προσηγόρευε μέχρις ἐσχάτων τὴν τῶν Μαυροκορδάτων γενεάν. Περὶ δὲ τῆς παιδείας αὐτῆς ὁμιλῶν ἐπανειλημμένως ὁ Δαπόντες λέγει· «αὐτὴ ἐστάθη μαθήτρια τοῦ σοφωτάτου μεγάλου λογοθέτου Ἰωάννου Καρυοφύλλη καὶ τόσον ἐπροχώρησεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἔγινεν ὀνομαστή, ὅπου ἤρχοντο περιηγηταὶ ἀπὸ τὴν Εὐρώπην καὶ συνωμιλοῦσαν μαζύ της καὶ ἐθαύμαζον τὴν σοφίαν της.» Καὶ Ἰάκωβος δὲ ὁ Ἀργεῖος ἐγκωμιάζων αὐτὴν βεβαιοῖ ὅτι οὐδὲν ἠλαττοῦτο τῆς Ὑπατίας ἐν τῷ φιλοσοφεῖν.

Τοιαύτη δὲ οὖσα ἐφρόντισε νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιμελέστατα τὸν πατρὸς ἀπορφανισθέντα Ἀλέξανδρον, πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ

ἔπειτα ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἀπελθὼν οὗτος εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 12 καὶ διατρίψας ἔτη 14 ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν Παταυίῳ. Μικρὸν ἀφ' ἧς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γενέθλιον γῆν ἀνέλαβεν εὐδοκίμως ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Φαναρίου τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ῥητορικῆς καὶ ἐν ταὐτῷ τὴν ἐνάσκησιν τοῦ ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Συγχρόνως ὅμως ἀποβλέπων εἰς στάδιον εὐρύτερον ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀραβικῆς, τῆς περσικῆς, καὶ τῆς τουρκικῆς γλώσσης, ἐγκρατὴς δὲ αὐτῶν γενόμενος προσελήφθη, τῷ 1671, ὑπὸ τοῦ Νικουσίου ὡς γραμματεὺς καὶ μεταφραστής. Ὡς τοιοῦτος καὶ ὡς ἰατρὸς ἐγνωρίσθη τότε καὶ ηὐνοήθη ὑπὸ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, ὅστις ὅμως δὲν ἔκρινε κατ' ἀρχὰς εὔλογον νὰ διορίσῃ αὐτὸν διάδοχον τοῦ Νικουσίου, ἀποδοὺς, ὡς προείπομεν, τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα εἰς τὸν Βωβόφσκην. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον μετενόησε, διὰ τὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀρνησιθρήσκου τούτου Πολωνοῦ, καὶ τῷ 1674 ἐκάλεσεν εἰς τὴν διερμηνείαν τὸν Μαυροκορδᾶτον. Τὸ παράδοξον ἐν τούτοις εἶναι, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Μαυροκορδᾶτος δὲν ἐφάνη κατ' ἀρχὰς, ὡς φαίνεται, ἐπιτήδειος μεταφραστής· τοὐλάχιστον ὁ τῆς Αὐστρίας ἀντιπρέσβυς Κίνδσβεργ ἔλεγεν, ὅτι ἡρμήνευε κάκιστα τὰς διαλέξεις αὐτοῦ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τοιαύτην ὑπηρεσίαν. Οὐδὲν ἧττον ὁ Μαυροκορδᾶτος παρέμενε διερμηνεὺς οὐ μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, 1676, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Καρᾶ Μουσταφᾶ· διότι αὐτὸς παρέστη εἰς τὴν περίφημον ἐκείνην μεταξὺ τοῦ ἀγερώχου πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντὲλ καὶ τοῦ οὐδὲν ἧττον ὑπερόπτου νέου βεζύρου σκηνὴν, καθ' ἣν ὁ μὲν πρῶτος ἠξίου νὰ καθήσῃ εἰς ἴσην πρὸς τὴν τοῦ βεζύρη θέσιν, ὁ δὲ βεζύρης ἀπήτει νὰ λάβῃ θέσιν ὑποδεεστέραν, μέχρις οὗ ὁ πρέσβυς ἀναλαβὼν τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα ἐκόμιζεν ἀπῆλθεν οἴκαδε. Τὸ μόνον ἀμφίβολον εἶναι ἐὰν ἔκτοτε ἦτο ἤδη πρῶτος διερμηνεύς· διότι τούτου τεθέντος, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1678 παρηκολούθησε τὸν μέγαν βεζύρην ἐκστρατεύσαντα κατὰ τῶν Ῥώσων οὐχὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀλλὰ ὁ Μάμουκας (della Torre) ἐν τῇ διπλῇ ἰδιότητι τοῦ τε αὐτοκρατορικοῦ διερμηνέως καὶ τοῦ διερμηνέως τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, λαμβάνων ἐπὶ τούτῳ ἡμερομίσθιον 150 ἄσπρων.

Ἀναμφισβητήτως δὲ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀναφαίνεται πρῶτος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεὺς τῷ 1683, ὅτε συνώδευσε τὸν Καρᾶ Μουσταφᾶν εἰς τὴν πολυθρύλητον κατὰ τῆς Βιέννης ἐκστρατείαν καὶ πα-

ρευρέθη εἰς τὴν δεινὴν περὶ τὴν πόλιν ταύτην τροπὴν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς Πολωνίας Σοβιέσκη κατορθωθεῖσαν. Ἔχει ἆρά γε ὑπόστασίν τινα ἀληθείας ἡ παράδοσις, ὅτι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀπέτρεψε δι' ἐπιτηδείων εἰσηγήσεων τὸν μέγαν βεζύρην ἀπὸ τῆς ἐγκαίρου ἐξ ἐφόδου ἁλώσεως τῆς Βιέννης, δοὺς οὕτω καιρὸν εἰς τὸν Σοβιέσκην νὰ ἐπέλθῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ νίκην; Οὐ μόνον πᾶσαι αἱ γνωσταὶ τῆς πολιορκίας περιπέτειαι οὐδὲν τοιοῦτον ὑποδεικνύουσιν ἢ πιθανολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν ἐπακολουθησάντων καθιστῶσιν ἀπίθανον τὴν φήμην ἐκείνην. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Καρᾶ Μουσταφᾶς, ὁ ῥεὶζ ἐφένδης Τελχισὶ Ζαδὲς καὶ ὁ δεφτερδάρης Χασὰν πασᾶς ἐθανατώθησαν, μικροῦ δὲ ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην τῶν ποινῶν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ μέγας βεζύρης κατηγορήθη ὡς μὴ ἐπιτρέψας τὴν ἔφοδον, ἵνα μὴ μερισθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ τὰ λάφυρα τῆς πόλεως. Ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι αἱ πολιορκητικαὶ ἐργασίαι ἐξηγοῦσιν ἀποχρώντως, ὡς προείπομεν τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐφόδου, ὁ Μαυροκορδᾶτος κατηγορήθη δι' ἄλλην αἰτίαν· κατηγορήθη διότι συνετέλεσε δῆθεν εἰς τὸ νὰ ἀπορριφθῶσιν αἱ πρὸ τοῦ πολέμου γενόμεναι ὑπὸ τῆς Αὐστρίας εἰρηνικαὶ προτάσεις καὶ ἐσώθη κυρίως διότι ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ῥεὶζ ἐφένδης δὲν εἶχε συναινέσει εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν προτάσεων τούτων. Ὅ,τι δὲ πρὸ πάντων προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ σουλτάνου ἦτο ἡ ἀποτυχία· ὅλα τὰ λοιπὰ ἦσαν προφάσεις, καὶ ἴσως αὐτὸς ὁ Μαυροκορδᾶτος δὲν ἤθελε διαφύγει τὸν ἐπικρεμασθέντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του κίνδυνον, ἐὰν δὲν ἐμεσολάβει ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, ὁ βραδύτερον μέγας βεζύρης γενόμενος Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς. Ἂν ὅμως ἀπηλλάγη τότε τοῦ θανάτου, ὑπέστη ἕτερα δεινὰ παθήματα. Ἐστερήθη ἁπάσης τῆς περιουσίας, καταβαλὼν πρὸς λύτρωσιν αὐτοῦ 250 πουγγία γροσίων καὶ πάντα ὅσα εἶχε πολυτελῆ πράγματα· συγχρόνως ἐφυλακίσθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς συζύγου καὶ ἐβασανίσθη καὶ ἐμαστιγώθη. Τύχη οἰκτρὰ τῶν δούλων τῶν εἰς ἄρχοντας μεταμφιεννυμένων· καὶ δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ἐκεῖνος γράφων οὕτω μετεωριζόμενος καὶ καθελκόμενος· «Πολλάκις τὸν αὐτὸν τῆς δουλείας λίθον ἀνακυλίομεν, κατὰ Σίσυφον. Ποίων δεινῶν οὐκ ἐμπέπλησται ὁ αὐλικὸς βίος; Τίσι δυσχερέσιν οὐ συμπέφυρται; Οὐχὶ πλείους τῶν κρατούντων ἄδικοι, ὑπερόπται, ἀνηλεεῖς καὶ παντὶ κακίας εἴδει κατειλημμένοι;»

Ἐν τῇ φυλακῇ διέμεινεν ὁλόκληρον περίπου ἔτος καὶ ἔλαβε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν θλῖψιν νὰ ἴδῃ θανοῦσαν ἐν αὐτῇ τὴν σεβασμίαν αὐτοῦ μητέρα. Ἐν τῷ μεταξὺ μέγας διερμηνεὺς εἶχε διορισθῇ ὁ ἐνετὸς ἀρνησίθρησκος Σεφὲρ, ἀλλ' ἦτο τόσον ἀνίκανος, ὥστε ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1685 προχειρισθεὶς νέος μέγας βεζύρης, ὁ εὐφυέστατος Σέρβος Σουλεϊμὰν πασᾶς, ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὰ πράγματα τὸν Μαυροκορδᾶτον καὶ ἀνεβίβασεν αὐτὸν αὖθις εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλ' ἀπέδωκεν αὐτῷ τὰς πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει δημευθείσας οἰκίας του καὶ τὰς ὁμολογίας 50 πουγγίων, τὰς ὁποίας εἶχε δώσει εἰς τὸ ταμεῖον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐπιβληθείσης αὐτῷ χρηματικῆς ζημίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ παρεχωρήθησαν αὐτῷ καὶ πᾶσαι αἱ εἰσπράξεις τῆς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως καὶ τὰ εἰσοδήματα Μήλου καὶ Μυκόνου· ὥστε χρηματικῶς τοὐλάχιστον ἀπεζημιώθη διὰ τὰ προηγούμενα παθήματα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον ἀπέβη ἔκτοτε ἀληθῶς λαμπρὸν καὶ ἀξιοπρεπές. Ἐξηκολούθει ἔτι ὁ μακρὸς πρὸς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἐνετοὺς, Πολωνοὺς καὶ Ῥώσους πόλεμος, ὅτε τῷ 1688 ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, μετὰ ἐπανειλημμένας ἥττας, ἐπείσθη νὰ πέμψῃ εἰς Βιέννην πρεσβείαν περὶ εἰρήνης. Τὴν πρεσβείαν ταύτην συνεκρότουν δύο ἄνδρες, ὁ Σουλφικὰρ ἐφένδης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος. Εἰς δὲ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ τελευταῖος δὲν παρέστη πλέον ὡς διερμηνεὺς ἀλλὰ ὡς λειτουργὸς τοῦ κράτους κατὰ πάντα ὁμότιμος τῷ μωαμεθανῷ αὐτοῦ συναδέλφῳ. Καὶ ἂν ἡ εἰρήνη δὲν κατωρθώθη τότε νὰ συνομολογηθῇ, ἂν μετὰ τριετῆ ἐν Αὐστρίᾳ παρακώλυσιν οἱ δύο ἀπεσταλμένοι ἐπέστρεψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτοι, ὁ τρόπος ὅμως καθ' ὃν εἶχον παρουσιασθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῇ 8 φεβρουαρίου 1689 μαρτυρεῖ ὁπόσον μέγα ἦτο τὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἀξίωμα καὶ πόσον ἤξευρε νὰ στρέφῃ αὐτὸ εἰς ὠφέλειαν ὅλων τῶν ὁμογενῶν· διότι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐνεφανίσθησαν ὁ μὲν Σουλφικὰρ ἐφένδης μετὰ 5 Τούρκων, ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος μετὰ 4 Ἑλλήνων, τοῦ γυναικαδέλφου του Χρυσοσκουλαίου, τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἀντωνίου Κρεμάκη, τοῦ γραμματέως Κωνσταντίνου Γιοβανίκη καὶ τοῦ διερμηνέως Θωμᾶ Ταρσία.

Τελευταῖον κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1698 συνῆλθον εἰς Κάρλοβιτζ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν πέντε διαμαχομένων δυνάμεων, ἔτι δὲ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο μεσαζουσῶν, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ὁλλανδίας,

πρὸς συνομολόγησιν τῆς φερωνύμου τοῦ χώρου ἐκείνου συνθήκης. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διώρισε μὲν δύο πληρεξουσίους αὐτῆς ὑπουργούς, τὸν ῥεὶζ ἐφένδην Ῥαμῆ Μεχμὲτ καὶ τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνὰ δύο ἔπεμψαν αὐτόθι πληρεξουσίους, ἀλλ' ὅλαι αἱ μακραὶ ἐκεῖναι διαπραγματεύσεις ἐπὶ ἑβδομήκοντα μὲν καὶ δύο ἡμέρας διαρκέσασαι, τριάκοντα δὲ καὶ ἓξ συνεδριάσεις ἀπαιτήσασαι, διεξήχθησαν ἐκ μέρους τῆς Ὑψ. Πύλης ὑπὸ μόνου τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν ὀνόματι τῆς Αὐστρίας ἔφερε τὸν λόγον ὁ δεύτερος πληρεξούσιος κόμης Σολὶκ, ὥστε ἅπαν τὸ βάρος τῶν συζητήσεων ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς δύο τούτους ἄνδρας, οἱ δὲ δύο πρῶτοι πληρεξούσιοι, κόμης Ἔττιγκεν καὶ Ῥαμῆς, σπανιώτατα ἐλάλησαν, λέγοντες ἐνίοτε μόνον καμμίαν λέξιν, ἥτις ὅμως τοσοῦτον ἦτο ἀσήμαντος ὥστε οὐδὲ μνείας ἠξιώθη ἐν τοῖς πρωτοκόλλοις. Ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο δυσχερής. Ἡ Τουρκία εἶχε μὲν ἀναδειχθῆ κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ πολέμου ἔτη εὐτυχεστέρα ὁπωσοῦν ἢ κατὰ τὰ προηγούμενα· ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀνακτήσει ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων καταληφθείσας ἰδίας αὐτῆς χώρας, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ ἐν τούτοις ὡς θεμέλιος τῶν διαπραγματεύσεων ἀρχὴ ἐτέθη, ὅτι ἑκάστη τῶν δυνάμεων θέλει διατηρήσει τὰ ὑπ' αὐτῆς κατεχόμενα. Ὅθεν εἰς τὸν συνήγορον τῆς Τουρκίας ἄλλο δὲν ἔμενε νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ περὶ τὰ καθ' ἕκαστα ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ἐπιζημίους ὅρους. Πλὴν τούτου, ὅπως ἐν τῷ πολέμῳ ἡ Τουρκία εἶχεν ἀγωνισθῆ πρὸς τέσσαρας ἀντιπάλους, οὕτως ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσιν ὁ Μαυροκορδᾶτος εἶχε κατέναντι αὐτοῦ τέσσαρας ἀντιδίκους, καὶ ἐνίοτε πλειοτέρους, ὁσάκις οἱ μεσάζοντες συνετάσσοντο μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Οὐδὲν ἧττον ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς δεξιότητος ἀνεδείχθη πολλάκις νικηφόρος. Ἐπειδὴ ἥ τε Τουρκία καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτῆς κατεῖχον μεμονωμένα τινὰ ὀχυρὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπεν ἐν μέρει ἢ καθ' ὁλοκληρίαν ἀμοιβαίως νὰ παραχωρήσωσιν ἵνα κανονισθῇ ὁροθετική τις γραμμὴ ὁπωσοῦν ὁμαλὴ καὶ ἀσφαλής, ἀναγκαίως ἐτροπολογήθη κατά τι ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων. Ἐντεῦθεν δὲ παρήχθησαν τρία ἀντικείμενα συζητήσεως· ἡ ὁροθέτησις, ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ὀχυρωμάτων τῶν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς κατεχομένων ὑπὸ τῆς ἀντιπάλου δυνάμεως, καὶ ἡ κατεδάφισις τινῶν ἐξ αὐτῶν. Ἀπὸ αὐτὰς λοιπὸν τὰς πρώτας 4 συνεδριάσεις ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπῄτησε τὴν ἐκκένωσιν καὶ τὴν κατεδάφισιν

ὀχυρῶν τινων σημείων ἀνηκόντων μὲν εἰς τὸ Βανάτον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ παραχωρηθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν, κατεχομένων δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν. Ἐνταῦθα ὁ Σλὶκ παρετήρησεν ὅτι ἡ παραχώρησις καὶ ἡ κατεδάφισις πρέπει νὰ συζητηθῶσι μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὁρίων. Τοῦτο δὲν συνέφερε προδήλως τῇ Ὑψ. Πύλῃ διότι κίνδυνος ἦτο μήπως, κανονισθέντων ἅπαξ τῶν ὁρίων, ἡ Αὐστρία δὲν συναινέσῃ νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων ὅσα κατεῖχεν ἐντὸς αὐτῶν. Ὅθεν ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐπέμεινεν, ὅτι ὅρια καὶ κατοχὴ εἶναι ἀδιάσπαστα καὶ δέον διὰ μιᾶς νὰ ἀποφασισθῶσι. Τότε ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγγλίας Πάγετ ἠθέλησε νὰ διακρίνῃ τρία τινά· τὸν τόπον, τὴν κατοχὴν, τὸ προσῆκον γενέσθαι· καὶ τὰ τρία, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδᾶτος, εἶναι ἀδιαχώριστα καὶ πρέπει σύναμα νὰ ὁρισθῶσιν. Οἱ δὲ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν εὔλογον ταύτην ἀπαίτησιν καὶ νὰ παραδεχθῶσι τὴν κατεδάφισιν τῶν εἰρημένων χωρίων. Ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον προέτειναν νὰ ἐκδηώσωσι παντελῶς τὴν τουρκικὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Τιδίσκου (Theiss) ἵνα ἐξασφαλισθῶσιν ἔτι μᾶλλον τὰ σύνορα, ὁ Μαυροκορδᾶτος τοὺς ἀπεστόμωσεν εἰπὼν ὅτι ἡ πρότασίς των ἀντιβαίνει εἰς τὸ θρήσκευμα, τὸ προστάσσον κατοικισμὸν τῆς χώρας καὶ οὐχὶ ἐρήμωσιν. Ὡσαύτως κατὰ τὰς ἑπομένας τέσσαρας συνεδριάσεις ἡ Ἐνετία, ἥτις ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου εἶχε κυριεύσει ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, ἀπῄτει νὰ παραχωρηθῇ εἰς αὐτὴν καὶ ὅλος ὁ ἰσθμός· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀντέτεινεν ὅτι οἱ Ἐνετοὶ δέον νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ εἰς τὸν λαιμὸν μὴ ζητοῦντες προσέτι καὶ τὰς πλάτας, κεφαλὴν μὲν ἐννοῶν τὴν Κόρινθον, λαιμὸν δὲ τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἰσθμοῦ διάστημα, πλάτας δὲ τὸν ἰσθμόν. Μετὰ μακρὰς δὲ ἀμφισβητήσεις ἐπέτυχε νὰ τεθῇ τὸ ὅριον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἰσθμοῦ. Ἐν τῇ περὶ τούτου συζητήσει εἶπε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι ἐὰν οἱ Ἐνετοὶ δὲν εὑρίσκωσι τὸ ὅριον τοῦτο ἀρκετὰ ἀσφαλὲς εἰμποροῦν νὰ κόψωσι τὸν ἰσθμὸν, ὅπερ δὲν ἤθελεν ἀπαιτήσει χρόνον πλειότερον τῶν τριῶν μηνῶν. Ἐκ τούτου δηλοῦται ὁπόσον ἀτελεῖς εἶχον τότε γνώσεις περὶ τῶν δυσχερειῶν εἰς ἃς καὶ νῦν ἔτι προσκόπτει ἡ τομὴ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἀλλ' ἐν τῇ 16 καὶ τῇ 31 συνεδριάσει προετάθη εἰς μέσον τὸ διὰ τὴν Τουρκίαν μὲν ἀδιάφορον, σπουδαιότατον δὲ διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν ζήτημα τῆς κατοχῆς τοῦ ἁγίου Τάφου. Ὁ Σλὶκ ἀπῄτησε νὰ ἀποδοθῇ ὁ ἅγιος Τάφος εἰς τοὺς Φραγκισκανούς· ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος, μετὰ πολλοὺς

καὶ ἐπανειλημμένους ἀγῶνας, ἐπέτυχε νὰ ἀποσιωπηθῇ ὅλως τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὐδὲ πρότερον ποτὲ ἐγένετο ἐν ταῖς συνθήκαις λόγος περὶ αὐτοῦ. Οὕτω καίτοι περιεσφιγμένος ἐντὸς τοῦ στενωτάτου χώρου τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων, ἐξηκολούθησε μηχανώμενος τὰ πάντα ἵνα διασώσῃ τά τε συμφέροντα τῆς δυνάμεως ἣν ἐξεπροσώπει καὶ ὅσον ἐνδέχεται τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους εἰς ὃ ἀνῆκε. Τὸ δὲ παράδοξον, μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης ἀντημείφθη ὑπό τε τῆς Ὑψ. Πύλης καὶ ὑπὸ τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, διότι ὁ μὲν σουλτάνος ἀπένειμεν αὐτῷ τὸν τίτλον *μαχρὲμ ἐσρὰχ*, ὃ ἐστὶ, *ἐξ ἀπορρήτων*, συνεπαγόμενον καὶ τὸν τοῦ *ἐκλαμπροτάτου*, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἀνηγόρευσεν αὐτὸν *κόμητα τῆς αὐτοκρατορίας*.

Τότε προῆλθεν εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν τῆς δόξης καὶ τῆς δυνάμεως. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀντήχησεν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, ἐντὸς δὲ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀπετέλεσε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρη Χουσσεὶν Κιουπριλῆ καὶ τοῦ ρεὶζ ἐφένδη Ῥαμῆ, τριανδρίαν κυβερνήσασαν τὰ πράγματα ὅσον ἐνδέχεται συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς «Ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, λέγει ὁ Χάμμερ, ἀπέβη εὐεργετικὴ εἴς τε τοὺς ὁμοθρήσκους καὶ εἰς τὰς μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων σχέσεις τῆς Τουρκίας· φίλος δὲ διατελέσας τριῶν Κιουπριλιδῶν καὶ μάλιστα τοῦ τελευταίου, συνέπραξεν εἰς ὅλας τὰς ἐπιεικεῖς καὶ ἀγαθοποιοὺς αὐτῶν διατάξεις.» Ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲν διήρκεσε πολὺ καὶ ἴσως οὔτε ἦτο δυνατὸν πολὺ νὰ διαρκέσῃ ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα ἐν Τουρκίᾳ, ὅπου ὅλα τὰ ὄργανα πῆς κυβερνήσεως ἦσαν ἐν ταὐτῷ καὶ ὄργανα ἀναρχίας καὶ ἀνομίας. Τῷ 1702 ὁ καλὸς κἀγαθὸς Χουσσεὶν Κιουπριλῆς ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς καὶ μετ' ὀλίγας ἑβδομάδας ἀπεβίωσε. Ναὶ μὲν ὁ ἄξεστος διάδοχος αὐτοῦ Δαλταβὰν δὲν διετηρήθη εἰμὴ ὀλίγους μῆνας, καὶ τὴν 24 ἰανουαρίου 1703 ἀνηγορεύθη μέγας βεζύρης ὁ Ῥαμῆς, θανατωθέντος τοῦ Δαλταβάν· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐνόησεν ὅτι καὶ τούτου ἡ ἀρχὴ θέλει ὑπάρξει βραχεῖα, μὴ θέλων δὲ νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν ἐν προβεβηκυίᾳ ἤδη ἡλικίᾳ εἰς νέας περιπετείας, παρητήθη εὐσχήμως τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος, ἀναδείξας διάδοχον τὸν πρεσβύτερον αὐτοῦ υἱὸν Νικόλαον. Ἡ τελευταία ἐπίσημος περίστασις καθ' ἣν ἀναφέρεται λειτουργήσας ὁ Ἀλέξανδρος ὑπῆρξεν ἡ διαβόητος ἐκείνη σκηνὴ, ἥτις παρεστάθη ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως

κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1700 ἐπὶ τῆς εἰς τὸν σουλτάνον παρουσιάσεως τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας Φερριὸλ, μαρκίωνος Δαργεντάλ. Τὰ πάντα εἶχον διεξαχθῆ εὐπρεπῶς μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ πρέσβυς περιβεβλημένος χρυσοκέντητον καφτάνι ἔμελλε νὰ εἰσαχθῇ ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Τότε παρετήρησεν ὁ τσαούμπασης, ὅτι ὁ πρέσβυς ἔφερεν ὑπὸ τὸ καφτάνι τὸ ξίφος αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ὁ Μαυροκορδᾶτος εἶπεν εἰς τὸν τσαούσμπασην, ὅτι τοῦτο δὲν βλάπτει, διότι τὸ καφτάνι ἔκρυπτε τὸ ξίφος· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ τσαούσμπασης ἐπέμενε κραυγάζων καὶ ἀπειλῶν, ὁ μέγας διερμηνεὺς πλησιάσας εἰς τὸν πρέσβυν τεθλιμμένος διὰ τὰ γινόμενα παρέστησεν αὐτῷ, ὅτι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα οὐδεὶς, ὁστισδήποτε καὶ ἂν ᾖ, ἐπιτρέπεται νὰ ἐμφανισθῇ ἔνοπλος ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ὁ ἀγέρωχος Γάλλος θεὶς τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς λαβῆς ὤμοσεν ὅτι δὲν θέλει παραδώσει τὸ ξίφος εἰμὴ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βασιλέα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀνεμίχθη καὶ ὁ βεζύρης εἰς τὴν διένεξιν καὶ ἐδήλωσεν εἰς τὸν πρέσβυν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τύχῃ τῆς ζητουμένης ἐντεύξεως ἐὰν δὲν ἀποθέσῃ τὸ ξίφος. Ὁ Φερριὸλ ἰσχυρίσθη, ὅτι, καθ' ἃ ἔμαθεν ὑπὸ τοῦ προκατόχου του, οὗτος ἐγένετο δεκτὸς φέρων τὸ ξίφος. Ὁ δὲ μέγας βεζύρης ἀπεκρίθη, ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον, παρεκτὸς ἐὰν τὸ ξίφος ἦτο τόσον μικρὸν ὥστε οὐδεὶς τὸ παρετήρησεν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ γενιτσάραγας καὶ ἄλλοι ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ κράτους, διὰ νὰ τὸν μεταπείσωσι, τὸν ἐβεβαίωσαν ὅτι οὐ μόνον αὐτοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλοι βεζύραι ἀφωπλίζοντο εἰσερχόμενοι πρὸς τὸν σουλτάνον, «ὑμεῖς εἶσθε ὑπήκοοί του,» ἀπήντησεν ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', «ἐγὼ δὲ πληρεξούσιος ἀντιπρόσωπος μεγάλου βασιλέως.» Οἱ θαλαμηπόλοι οἵτινες ὑπεβάσταζον ἤδη αὐτὸν ὑπὸ μάλης, ἵνα τὸν εἰσαγάγωσι κατὰ τὰ εἰθισμένα, ἐζήτησαν νὰ ὑπεξαιρέσωσι κρυφίως τὸ ξίφος του· ἀλλ' αὐτὸς ἀπωθήσας αὐτοὺς διὰ τῶν βραχιόνων καὶ διὰ λακτισμάτων, ἀνεβόησε πρὸς τὸν Μαυροκορδᾶτον «καὶ οὕτω λοιπὸν παραβιάζεται ἐνταῦθα τὸ δίκαιον τὸ ἐθνῶν! φίλοι εἴμεθα ἢ ἐχθροί!» «Φίλοι, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀλλὰ ξιφηφόρος οὐδεὶς εἰσέρχεται ἐνταῦθα.» «Λοιπὸν οὔτε ἐγὼ θέλω εἰσέλθει,» ἀνέκραξε παρωργισμένος ὁ πρέσβυς, ἀπέβαλε τὸ καφτάνι, διέταξεν ἅπασαν τὴν συνοδίαν αὐτοῦ νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ἡ σκηνὴ μαρτυρεῖ, ὅτι καὶ ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Χουσσεὶν Κιουπριλῆ ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο δυσοικονόμητος,

ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν διάδοχον αὐτοῦ.

Μὴ παραλείψωμεν δὲ ὅτι ὁ ἀνὴρ ἦτο σφόδρα ὀργίλος. Περὶ τῆς ὀξύτητος τοῦ χαρακτῆρός του διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Καισάριος Δαπόντες διηγημάτιόν τι, τὸ ὁποῖον δὲν θέλομεν παρασιωπήσει ὅσον παράδοξον μὲν φαίνεται περὶ τὰς λεπτομερείας, χρονολογεῖται δὲ μὴ ἀκριβῶς. Ὁ Δαπόντες βεβαιοῖ ὅτι παραιτηθέντος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰακώβου καὶ προχειρισθέντος ἀντ' αὐτοῦ τοῦ κὺρ Καλλινίκου ἀπὸ Προύσσης, «πηγαίνοντας δύο κληρικοὶ νὰ τὸν φέρουν εἰς τὸ ἅγιον βῆμα κατὰ τὴν συνήθειαν, ἄργησαν ὀλίγον· ὁ δὲ Καρυοφύλλης, μέγας λογοθέτης, βλέπωντας πῶς ἀργοποροῦν λέγεται νὰ εἶπε, τί κάμνουν αὐτὰ τὰ βουβάλια καὶ ἀργοῦν ὡς τόσον; Καὶ μὲ τὸ νὰ ἦτον πλησίον αὐτοῦ ὁ μέγας δραγουμάνος Ἀλέξανδρος (ὤντας τότε μέγας σκευοφύλαξ) τὸν ἄκουσε, καὶ, ὄντες σκανδαλισμένοι ἀπὸ πρῶτα, εἶπε πρὸς τὸν λαόν· ἴδετε, χριστιανοί, ὁ ἀσεβὴς νὰ κατηγορῇ τοὺς κληρικούς, καὶ νὰ τοὺς λέγῃ βουβάλια! Καὶ ὁ Καρυοφύλλης τότε νὰ τὸν ἀποκρίθηκε λόγια ἐναντία τῆς τιμῆς του· καὶ μὴν ὑποφέρωντας ὁ μέγας δραγουμάνος, ἔτρεξε κατεπάνω του, ὤντας καὶ πλέον ἀνδρειωμένος, καὶ ἐδάρθησαν· ὅμως ταῖς γρονθιαῖς ταῖς ἔφαγεν ὁ Καρυοφύλλης ὡς ἀδύνατος· καὶ θέλωντας νὰ κάμῃ ἀγωγὴν περὶ τούτου, ἐμβῆκεν εἰς τὸ μέσον ὁ Κὺρ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων καὶ τοὺς ἔκαμεν ἀγάπην.» Εἴπομεν ὅτι τὸ διηγημάτιον δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὡς πρὸς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀποδίδεται, διότι ὁ Προύσσης μητροπολίτης Καλλίνικος διεδέξατο τὸν Ἰάκωβον τῷ 1690, καθ' ὃν χρόνον δηλαδὴ ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο εἰς Βιέννην ὡς πρέσβυς μετὰ τοῦ Σουλφικὰρ ἐφένδη. Ὅθεν ἡ ἀλλόκοτος ἐκείνη συμπλοκή, ἂν ἐγένετο τῳόντι ποτέ, ἐγένετο εἰς ἄλλην τινὰ περίστασιν· ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν συνέβη, ἡ περὶ αὐτῆς ἐπικρατήσασα φήμη μαρτυρεῖ ὁποίαν τινὰ γνώμην εἶχον οἱ σύγχρονοι περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Μαυροκορδάτου. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ ἐπὶ τοσοῦτο τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς βεζύρας σχέσεις οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς πρέσβεις, οὐδὲ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτοὺς ὅπως τὸν Καρυοφύλλην, ἐξηγεῖται πῶς καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐνόμισε καλὸν νὰ παραιτηθῇ ἐγκαίρως τῆς ἐπισφαλοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς. Ὁπόσον δὲ συνετῶς προεῖδε τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους ἐβεβαιώθη μετ' ὀλίγον διὰ τῶν πραγμάτων. Ὁ φίλος αὐτοῦ Ῥαμῆς δὲν ἐκυβέρνησε τὸ κράτος εἰμὴ ἐπί τινας μῆνας. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1703

δεινὴ ἐξερράγη στάσις ἐπαγαγοῦσα τὴν καθαίρεσιν τοῦ σουλτὰν Μουσταφᾶ Β' καὶ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Ἀχμὲτ Γ'. Ἐπὶ τῆς στάσεως ταύτης ἠναγκάσθη ὁ Ῥαμῆς νὰ παραιτηθῇ, οἱ δὲ στασιασταὶ ἀπῄτησαν καὶ παρὰ τοῦ ἐξ ἀπορρήτων Ἀλεξάνδρου μεγάλην ποσότητα χρημάτων. Καὶ αὐτὸς μὲν ἀπέφυγε τὴν πληρωμὴν ἄφαντος γενόμενος, ἀλλὰ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀκίνητος περιουσία του ἐδημεύθη, μέχρις οὗ παρελθούσης τῆς θυέλλης ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος ᾠκονόμησε τὰ πράγματα διὰ χρηματικῆς τινος θυσίας καὶ ἀνέκτησε τὰς δημευθείσας οἰκίας. Δὲν ἐπέζησε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον κίνδυνον εἰμὴ 6 περίπου ἔτη, ἀποθανὼν τῷ 1709 ἐν τῷ μέσῳ τῶν τέκνων, τῶν οἰκείων καὶ τῶν φίλων, ἀφοῦ διέταξε νὰ γίνωσι τὰ τῆς κηδείας αὐτοῦ ἄνευ πολυτελείας καὶ θορύβου καὶ συνέταξε τὸ ἴδιον ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα.

Δὲν θέλομεν λεπτολογήσει περὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, καὶ τοῦ μεγάλου Παναγιώτου, ὅπως δικαίως τὸν ὀνομάζει ὁ Χάμμερ· τὸ μὲν διότι ἐντεῦθεν ἤθελε παρεκταθῇ ὁ λόγος εἰς ὑπερβολήν, τὸ δὲ διότι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν προῆλθεν εἰς τὸ ἐξαίρετον τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν ἀξίωμα. Πολλοὶ μὲν ἀπὸ μεγάλων διερμηνέων προήχθησαν εἰς τὰς αὐθεντίας τῆς Μολδαυΐας καὶ τῆς Βλαχίας. Ὀλίγοι δέ τινες ἔλαβον καὶ τὰ ἔκτακτα τῶν δύο πρώτων ἀξιώματα, γενόμενοι ὁ μὲν Ἰωάννης Μαυροκορδᾶτος, ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου δευτερόνοκος υἱός, τρίτος πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς εἰς Πασσάροβιτζ συνομολογηθείσης εἰρήνης, 1718, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Κωνσταντίνου Μουρούζης, πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τὰς διεξαχθείσας πρὸς καταρτισμὸν τῶν ἐν Σιστοβίῳ καὶ ἐν Ἰασίῳ συνθηκῶν μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ῥωσίας, 1791 καὶ 1792· πλὴν τούτων ὁ Γεώργιος Καρατζᾶς ἀνεδείχθη ἐξ ἀπορρήτων, ὁ δὲ Μιχαὴλ Σοῦτσος μέλος τοῦ ὑπερτάτου συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας μικρὸν πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Οὐδεὶς ὅμως ἐκ πάντων τούτων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐκ τῶν λοιπῶν, ἴσχυσε τοσοῦτον καὶ μάλιστα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ὅσον ὁ Νικούσιος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος. Ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, ἅπαντες οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπῆρξαν Ἕλληνες, παρεκτὸς ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βλάχου Μιχαὴλ Ῥακοβίτζα, ὅστις ὅμως ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος διεξήγαγε

τὴν λειτουργίαν ταύτην, 1769 ἕως 1770. Διετέλεσαν δὲ ἔκτοτε μεγάλοι διερμηνεῖς τρεῖς μὲν Μαυροκορδᾶτοι, τέσσαρες δὲ Γκίκαι, ἓξ Καλλιμάχαι, ἓξ Καρατζάδες, πέντε Σοῦτσοι, δύο Ὑψηλάνται, ἓξ Μουροῦζαι, εἷς Ῥάλλης ἢ Ῥαλλέτος, εἷς Ἀργυρόπουλος καὶ ὁ τελευταῖος πάντων Σταυράκης Ἀριστάρχης. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τούτων μεγάλων διερμηνέων συγκατελέξαμεν καὶ τοὺς Γκίκας, καίτοι βραδύτερον ἅπας ὁ οἶκος οὗτος ἐξεβλαχίσθη. Ἡ οἰκογένεια ὅμως αὕτη ἡ ἐξ Ἀλβανίας καταγομένη, ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι οὐ μόνον ἐλάλει ἑλληνιστὶ ἀλλὰ καὶ ἑλληνοπρεπῶς ἐπολιτεύετο· ὁ δὲ ἐξ αὐτῆς διερμηνεὺς Γρηγόριος Γκίκας ἔσωσε τὴν νῆσον Ῥόδον ἀπὸ τῶν βεζυρικῶν καταπιέσεων, ἐξ ὧν ὅλως ἐκινδύνευε νὰ ἐρημωθῇ, κατορθώπας νὰ περιληφθῇ μεταξὺ τῶν ἰδίων τοῦ σουλτάνου κτημάτων τὰ ὁποῖα ἐπιεικέστερον ὁπωσοῦν διῳκοῦντο. Μήπως ἡ ἑλληνικωτάτη τῶν οἰκογενειῶν ἐκείνων, οἱ Καλλιμάχαι, δὲν εἶχον ἀρχηγέτην κατά τινας μὲν Ἰταλὸν, καθὰ δὲ κοινότερον ὁμολογεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἐπιβεβαιοῦται, τσαράνον τινὰ τῆς Μολδαυΐας καλούμενον Καλμούκην, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα τοῦτο μετεποιήθη βραδύτερον εἰς Καλλιμάχην; Αὐτὸς ὁ ἐκ τοῦ οἴκου τούτου κατὰ πρῶτον προχειρισθεὶς μέγας διερμηνεὺς, τῷ 1740, Ἰωάννης Καλλιμάχης, ὀνομάζεται τότε ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἁπλούστατα Γιαννάκης Μπόγδανος.

Δὲν ἀπεδόθη δὲ τότε μόνον τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυΐας. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αὐθένται τῶν δύο τούτων παριστρίων ἡγεμονιῶν προεχειρίζοντο συνήθως οἱ ἐγχώριοι ἄρχοντες· ὀλίγαι δέ τινες ἐγένοντο τοῦ κανόνος τούτου ἐξαιρέσεις. Δύο Καντακουζηνοὶ, ἐκ τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταγόμενοι, προεχειρίσθησαν ἡγεμόνες Βλαχίας, ὁ μὲν Σερμπὰν τῷ 1679, ὁ δὲ Στέφανος τῷ 1714· τρίτος δὲ ὁ Δημητράσκος δὶς αὐθέντευσε τῆς Μολδαυΐας τῷ 1674 καὶ τῷ 1684. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης τῷ 1619 ἀνηγορεύθη ἐπὶ μικρὸν αὐθέντης Μολδαυΐας, κατὰ μὲν τὸν Χάμμερ ὁ πρώην δοὺξ τῆς Νάξου Γρατιάνις, κατὰ δὲ τὸν Φωτεινὸν, Γάσπαρ τις διατελέσας πρότερον μέγας διερμηνεύς. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1710 ὡς πρὸς τὴν Μολδαυΐαν, καὶ τοῦ 1716 ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν, μέχρι τοῦ 1821, ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμονιῶν ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἕλληνας, παρεκτὸς δύο Ῥακοβιτζῶν ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν καὶ δύο πάλιν Ῥακοβιτσῶν καὶ ἑνὸς Καντεμὶρ ὡς

πρὸς τὴν Μολδαυΐαν. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες ὑπῆρξαν Ἕλληνες καὶ διετέλεσαν τοιοῦτοι Μαυροκορδᾶτοι μὲν τρεῖς, Καλλιμάχαι δὲ τρεῖς, Γκίκαι ὀκτώ, Καρατζάδες τέσσαρες, Ὑψηλάνται τρεῖς, Μουροῦζαι δύο, Σοῦτσοι τρεῖς, εἷς Ῥωσέτος, εἷς Μαυρογένης. Πλὴν τούτου καὶ ἄλλο μέγα τοῦ κράτους ἀξίωμα, ἡ τοῦ στόλου διερμηνεία, κατείχετο συνήθως ὑπὸ Ἑλλήνων, διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι ὀνομαστοὶ ὁ Νικόλαος Κωνσταντίνου Μουρούζης, ὁ Ἰωάννης Νικολάου Καρατζᾶς, ὁ Νικόλαος Μαυρογένης καὶ ὁ Στέφανος Μαυρογένης. Συνήθως μάλιστα ἡ διερμηνεία τοῦ στόλου ὑπελαμβάνετο ὡς προπαρασκευή τις εἰς τὴν μεγάλην διερμηνείαν, καθὼς πάλιν οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς προεβιβάζοντο εἰς μίαν τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἀλλ' ὁ προμνημονευθεὶς Νικόλαος Μαυρογένης προεχειρίσθη ἀπὸ διερμηνέως τοῦ στόλου κατ' εὐθεῖαν ἡγεμὼν Βλαχίας τῷ 1786.

Οἱ αὐθέναι τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυΐας συνεπήγοντο μεθ' ἑαυτῶν τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς φίλους καὶ διὰ τούτων κυρίως ἐκυβέρνων τὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων πράγματα, ἀπονέμοντες αὐτοῖς τὰ ἐπιχώρια ἀξιώματα τῶν σπαθαρίων, τῶν ποστελνίκων, τῶν χατμάνων, τῶν βορνίκων καὶ ἄλλα τοιαῦτα· οἱ δὲ ἄρχοντες οὗτοι ἢ τοὐλάχιστον οἱ πλεῖστοι, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἡγεμόνος, ἐπανήρχοντο μετ' αὐτοῦ συνήθως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐντεῦθεν ἐμορφώθη ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ τοῦ κράτους πολυάριθμος ἀνθρώπων τάξις ἥτις ἀπετέλεσε κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς τουρκοκρατίας ἑκατονταετηρίδα εἴδός τι πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἀριστοκρατίας. Ἐκλήθησαν δὲ τὰ ἀποτελοῦντα τὴν τάξιν ταύτην γένη *Φαναριῶται*, διότι κατῴκουν εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἥτις ἐκαλεῖτο Φανάριον καὶ ἐν ᾗ ἔδρευον τό τε οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ ἀνώτατος κλῆρος. Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης ὅτι αἱ οἰκογένειαι αὗται πρὶν ἢ ἀνοιχθῇ εἰς αὐτὰς τὸ στάδιον τῶν διερμηνειῶν, τῶν ἡγεμονιῶν καὶ τῶν ἡγεμονικῶν ὑπουργημάτων, ἐπεδίωκον κυρίως τὰ κληρικὰ λεγόμενα ἀξιώματα τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, ὥστε τούτου ἕνεκεν ἐξηγεῖται διατὶ περὶ τὴν αὐλὴν ταύτην ἐγκαθίσταντο· ἀλλὰ καὶ βραδύτερον δὲν ἔπαυσαν αὐτόθι οἰκοῦσαι, τὸ μὲν διότι οὔτε τότε ἔπαυσαν ἐπιζητοῦσαι τὰ ἀξιώματα ἐκεῖνα, τὸ δὲ διότι καὶ συμφέρον καὶ καθῆκον εἶχον νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἔθνους πράγ-

ματα, τῶν ὁποίων ὕπατος ἀρχηγὸς ἐλογίζετο καὶ ἦτο πάντοτε ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Εἴδομεν ὅτι οἱ οἶκοι οὗτοι, ἐξαιρέσει τεσσάρων, οἵτινες εὐλόγως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς κατακτήσεως, συνῆλθον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκ παντοδαπῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν μετὰ τὴν κατάκτησιν, τινὲς δὲ πολὺ βραδύτερον. Καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν ὡς ἀναμφισβήτητα τὰ περὶ ὀλίγων ἐξ αὐτῶν λεγόμενα, ὅτι εἶχον προέχουσάν τινα τάξιν ἐν ταῖς χώραις ἀφ' ὧν κατήγοντο, τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς οὐδὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἀφοῦ κατεστάθησαν ἅπαξ αὐτόθι, ἀφοῦ ἔλαβον ἐπὶ μακρὸν χρόνον πολλὰ καὶ ἐνίοτε μεγάλα ἀξιώματα, ἀφοῦ ἐπαιδεύθησαν ἐπὶ τούτῳ περί τε τὰ ἑλληνικά, τὰ ἀραβικὰ καὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ γράμματα, ἀφοῦ ἐσυνήθισαν νὰ ζῶσιν ἐν εὐπορίᾳ ἔχοντες καθημερινὰς καὶ ἐνίοτε φιλικὰς σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν ὑπερτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ξένων δυνάμεων καὶ μεθ' ὅλων ἐν γένει τῶν ἐπισήμων ξένων, ἀφοῦ ἐπὶ πολλὰς γενεὰς διήγαγον τὸν βίον πράττοντες τὰ δημόσια καὶ πολλάκις τὰ μέγιστα τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀφοῦ εἶδον τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας προύχόντων τοῦ γένους προσερχομένους ἀδιαλείπτως πρὸς αὐτοὺς ἵνα ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἰσχυρὰν αὐτῶν ἀρωγήν, ἀφοῦ τελευταῖον οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκυβέρνησαν ἀπολύτως χώρας μεγάλας καὶ πλουσιωτάτας καὶ εἶδον ἑαυτοὺς χαιρετιζομένους ὡς ἡγεμόνας οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ξένων βασιλέων καὶ ὑπουργῶν, φυσικώτατον ἦτο νὰ ἀποτελέσωσιν ἐξαίρετόν τινα τοῦ ἔθνους τάξιν καὶ ὑπερέχουσαν κατὰ πολλὰ ὅλων τῶν λοιπῶν.

Οἱ Φαναριῶται ἐδυσφημήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως· ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι περί τινα τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας αὐτῶν ἠδύναντο εὐλόγως νὰ κατακριθῶσιν. Ὀλίγοι μὲν ἐξ αὐτῶν περιήρχοντο εἰς ἀξιοπρεπεῖς πρὸς τοὺς κρατοῦντας σχέσεις· καὶ ἐν τούτοις οἱ πλεῖστοι ἐπεδείκνυντο ἀγέρωχοι πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς, λησμονοῦντες ὅτι ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρτᾶτο νήματος καὶ ὅτι ἡ αὐτὴ ἰσχυρὰ δεσποτεία ἐπεκρέματο ἐξίσου ἐπ' αὐτούς τε καὶ ἐπὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν περιφρονουμένους ὁμοφύλους. Πολλοὺς τρόπους εἶχον βεβαίως νὰ πλουτήσωσιν ὡς διερμηνεῖς τοῦ στόλου καὶ μεγάλοι διερμηνεῖς καὶ ἐπίτροποι τῶν αὐθεντῶν Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας, μάλιστα δὲ ὡς αὐθέναται

καὶ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι λειτουργοὶ τῶν δύο ἐκείνων πλουσιωτάτων χωρῶν. Οὐδὲν ἧττον καθυπεβάλλοντο εἰς χρέη βαρύτατα, ἐξήρχοντο τῶν λειτουργιῶν ἐκείνων πένητες πολλάκις καὶ διῆγον τὸν βίον δανειζόμενοι παρὰ ἐμπόρων, ἢ τρεφόμενοι δι' ἐλεῶν τοῦ κοινοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Φιλοτιμούμενοι νὰ συγγενεύωσι συνήθως πρὸς ἀλλήλους, δὲν ἐδίσταζον ἔπειτα, ἵνα ὑποσκελίσωσιν ἀνθρώπους μεθ' ὧν ἦσαν ἡνωμένοι διὰ στενωτάτων δεσμῶν ἐξ αἵματος ἢ ἐκ κηδεστίας, νὰ μεταχειρίζωνται κατ' αὐτῶν πᾶν εἶδος ῥαδιουργίας καὶ συκοφαντίας. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχαιότεροι οἶκοι ἐφθόνουν τοὺς νεωστὶ προαγομένους καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἠγωνίζοντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς ἐκποδών. Ὅτε μικρὸν μετὰ τὴν πρώτην τῆς Πελοποννήσου ἐπανάστασιν, 1770, προεχειρίσθη ἀντιναύαρχος ὁ περιώνυμος γενόμενος Χασσὰν πασᾶς, οὗτος παρέλαβεν ὡς διερμηνέα, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὡς τοιούτου διατελέσαντος Ἀργυροπούλου, τὸν Νικόλαον Μαυρογένην, ἔλκοντα μὲν πόρρωθεν τὸ γένος ἐκ Πελοποννήσου, γεννηθέντα δὲ εἰς Πάρον. Ὁ Μαυρογένης ἦτο βεβαίως εἷς τῶν εὐφυεστέρων, τῶν ἐπιτηδειοτέρων καὶ τῶν γενναιοτέρων Ἑλλήνων ὅσοι ὑπηρέτησαν τοὺς ὀσμανίδας· συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν εἰρήνευσιν τῆς Πελοποννήσου ὅτε τῷ 1779 ὁ Χασσὰν πασᾶς ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν χερσόνησον ἀπὸ τῶν Ἀλβανῶν, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω, καὶ ἠγαπήθη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ ναυάρχου, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1786 ἀνεδείχθη διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ προστασίας ἡγεμὼν Βλαχίας χωρὶς οὐδόλως νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος. «Εἰς μάτην,» λέγει ὁ Θωμᾶς Hope ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ συγγραφῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ· *Ἀναστάσιος ἢ ἀπομνημονεύματα Ἕλληνος γραφέντα περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος*, «εἰς μάτην ἅπαντες οἱ Φαναριῶται ἠνώθησαν τὸ πρῶτον ἤδη εἰλικρινῶς, ἵνα διακωλύσωσι τὸν διορισμὸν τοῦτον· εἰς μάτην μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο τὸν σαράφην (τραπεζίτην) τοῦ σουλτάνου Πετράκην, ὅστις ἐδαπάνησεν ἵνα ἀνατρέψῃ τὸν διορισμὸν τοῦ Μαυρογένους πλειότερα τῶν ὅσα τίς ποτε ἠνάλωσεν ἵνα ἐπιτύχῃ τοιαύτην θέσιν. Οὐδὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου. Ὁ δὲ Μαυρογένης, λαβὼν τὰ παράσημα τοῦ νέου αὐτοῦ ἀξιώματος, μίαν μόνην ἐζήτησε χάριν, τὴν κεφαλὴν τοῦ σαράφη. Οἱ προστάται του δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τῷ ἀποποιηθῶσι τὸ μικρὸν τοῦτο πρᾶγμα καὶ ἐφάνησαν μάλιστα τοσοῦτον λεπτοὶ περὶ τὴν ἔνδειξιν τῆς εὐμενείας αὐτῶν, ὥστε ἐφρόντισαν νὰ πέσῃ ἡ κεφαλὴ τοῦ Πετράκη εἰς τοὺς πόδας τοῦ

Μαυρογένους καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος ἐπέστρεφεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων ἐν λαμπρᾷ παρατάξει εἰς τὸν ἴδιον οἶκον.» Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι καὶ ὁ Μαυρογένης ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν ἐκυριάρχησε τῆς Βλαχίας μετὰ δυνάμεως οἵαν οὐδεὶς ποτε τῶν ἄλλων αὐθεντῶν ἐκτήσατο, ἀφοῦ πολλάκις ἠνδραγάθησεν εἰς τὸν κατὰ Αὐστριακῶν καὶ Ῥώσων πόλεμον, ἀφοῦ καὶ ἀρχιστράτηγος ὑπὸ τοῦ σουλτάνου προεχειρίσθη διορίζων καὶ παύων τοὺς μουσουλμάνους στρατηγούς, βραβεύων δὲ καὶ τιμωρῶν τοὺς ἄλλους τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικούς, ἐπὶ τέλους, στερηθεὶς μὲν τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ προστάτου διὰ τὸν μεσολαβήσαντα θάνατον τοῦ Χασσὰν πασᾶ, ἡττηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν περὶ Καλαφάτιον, ἀπεκεφαλίσθη κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1790. Τοιαῦτα ὑπῆρχον τὰ ἀντίποινα τὰ ὁποῖα ἀλληλοδιαδόχως ἐλάμβανον οἱ ἄνθρωποι οὗτοι.

Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πάντα ἐκεῖνα τὰ ἐλαττώματα, ἡ ὑπεροψία, ἡ φιλαρχία, ἡ πτωχαλαζωνεία ἀπαντῶνται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἰς ἁπάσας τὰς ἀνωτέρας λεγομένας κοινωνικὰς τάξεις· οἱ δὲ Φαναριῶται ἐξηγόραζον τὰς κακίας ταύτας διὰ προτερημάτων τὰ ὁποῖα δὲν εὑρίσκομεν πάντοτε εἰς τὰς τάξεις ταύτας, καὶ ὅταν αὗται διατελῶσιν εἰς εὐτυχεστέρας περιστάσεις. Ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον, διεκρίνοντο ἐπί τε παιδείᾳ καὶ λεπτότητι τρόπων· ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ διπλωματικῇ σχολῇ ἐν ᾗ δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ 150 περίπου ἔτη διαπλαττόμενοι, οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκτήσαντο ἐξαίρετον πεῖραν καὶ δεξιότητα. Καὶ ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης ἐξῆλθεν ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ ὁ συνετώτερον παντὸς ἄλλου ἐκτιμήσας καὶ ἐπιτηδειότερον διεξαγαγὼν τὰ ἐξωτερικὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως συμφέροντα, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος, ὁ νεώτερος. Πολλοὶ ἐπεμελήθησαν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, εἴτε νέα ἐπὶ τούτῳ συστήσαντες ἱδρύματα εἴτε τὰ προϋπάρχοντα τελειώσαντες καὶ προικοδοτήσαντες. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο μὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἔτι πλειότερα, διότι ὑπερηκόντισαν αὐτοὺς κατὰ πολὺ ἕτεροι Ἕλληνες, οἵτινες ἁπλοῖ ὄντες ἰδιῶται, βασιλικῶς τῇ ἀληθείᾳ ἐνεψύχωσαν τὴν διανοητικὴν τοῦ ἔθνους ἀνάπτυξιν. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου οἱ Φαναριῶται ηὐτύχησαν ν' ἀναδειχθῶσιν ὡς οὐδεὶς ἄλλος προστάται ἑτέρων τοῦ ἔθνους συμφερόντων. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς τελεσφόρους ἐν τῷ ζητήματι τοῦ ἁγίου Τάφου ἀγῶνας τῶν δύο πρώτων διερμηνέων. Περὶ δὲ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ πρεσβυτέρου ὁ Ἰάκωβος ὁ Ἀργεῖος ὁμιλῶν καὶ ἐπαινέσας τὸ προσηνὲς καὶ πρόθυμον τοῦ

ἀνδρὸς πρὸς πάντας τοὺς ἐπιζητοῦντας τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ, ἐπιφέρει· «καὶ τοῖς μὲν τοὺς φόρους καὶ δασμοὺς ἀπεκούφιζεν ὡς οἷόν τε, τοὺς δὲ τῶν ἐπηρειῶν ἠλάφρυνεν, οὐχ ὅπως καθ' ἕκαστον μόνον ἀλλὰ καὶ πόλεις ὅλας καὶ κώμας, εἰσὶν αἷς καὶ ἀτέλειαν διεπράττετο. Καὶ ταῦτα οὐκ ἐπιδεικνύμενος οὐδὲ φιλοτιμούμενος ἐσπούδαζεν, ἀλλ' ὅπως τὴν παρ' ἑαυτοῦ ὠφέλειαν παράσχῃ τοῖς πλείουσι τὸ προθυμούμενον ἦν.» Πόσα τοιαῦτα ἢ παραπλήσια δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων διερμηνέων, τῶν πλείστων τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ἀρκούμεθα εἰς ὀλίγα τινὰ παραδείγματα μαρτυροῦντα ὅτι πολλάκις σπουδαιότατα τοῦ ἔθνους πράγματα διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῶν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ διεξήχθησαν. Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1770 ἐπανάστασιν τῆς ὁποίας μετέσχον καὶ αἱ πλεῖσται τῶν νήσων, πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἐκινδύνευσαν νὰ τιμωρηθῶσι δεινῶς, ἐξαιρέτως δὲ τὰ Ψαρά. Ὅθεν οἱ Ψαριανοὶ ἀπέστειλαν πρὸς τὸν τότε διερμηνέα τοῦ στόλου Νικόλαον Μαυρογένην πρεσβείαν ἐπικαλούμενοι τὴν διὰ τῆς τούτου μεσιτείας σωτηρίαν αὐτῶν. Ὁ δὲ, διὰ τῆς ἰδιαζούσης πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τοῦ ἀρχιναυάρχου Χασσὰν πασᾶ, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ φανῇ οὐ μόνον ἐπιεικὴς ἀλλὰ καὶ εὐεργετικὸς πρὸς τοὺς Ψαριανοὺς καὶ τοὺς ἀπεσταλμένους αὐτῶν· διότι ὁ Χασσὰν πασᾶς καλέσας τούτους παρ' ἑαυτῷ ἐπέπληξε μὲν διὰ τὴν πρὸς τὸν σουλτάνον ἀγνωμοσύνην καὶ συνεβούλευσε ν' ἀπέχωσι τοῦ λοιποῦ στασιαστικῶν κινημάτων, περιέβαλε δὲ αὐτοὺς διὰ καφτανίου καὶ ἐδωρήσατο εἰς τοὺς Ψαριανοὺς τεσσάρων ἐτῶν χαράτζι. Πάλιν δὲ τῷ 1787 κηρυχθέντος νέου κατὰ Ῥωσίας πολέμου, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑποπτεύσασα τοὺς Ψαριανοὺς ἀπεφάσισε νὰ μετοικίσῃ αὐτοὺς καὶ διασπείρῃ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰς πέριξ νήσους, ἀλλ' ὁ τότε διερμηνεὺς τοῦ στόλου Χαντζερὴς, προλαβὼν τὴν καταστροφὴν, ἔπεισε τὸν ἀρχιναύαρχον ἀντὶ τῆς διασπορᾶς, ἥτις κατ' οὐδὲν ἤθελεν ὠφελήσει τὸ κράτος, νὰ παραλάβῃ πλοῖά τινα τῶν Ψαριανῶν μετὰ τῶν πληρωμάτων αὐτῶν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου. Τοιουτοτρόπως ἐσώθη δὶς διὰ τῆς τῶν Φαναριωτῶν ἐνεργείας ἡ νῆσος ἐκείνη ἥτις ἔμελλε τοσοῦτον λαμπρῶς νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι. Ὅτε δὲ ἀπεφασίσθη ὁ ἀγὼν οὗτος, ὁ μὲν Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀρχηγίας αὐτοῦ, ὁ δὲ τῆς Μολδαυΐας ἡγεμὼν Μιχαὴλ Σοῦτσος προθύμως μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου συνέπραξε, πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἐγένοντο τὰ πρῶτα τῆς

ἐπαναστάσεως θύματα, προεξάρχοντος τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ Κωνσταντίνου Μουρούζη.

Ἀλλ' ἓν τῶν μεγίστων, ἂν ὄχι τὸ μέγιστον τῶν ἔργων, ὅπερ διέπραξαν οἱ Φαναριῶται, ὑπῆρξεν ὁ τοσοῦτον ὑπ' αὐτῶν προαχθεὶς ἐξελληνισμὸς τῶν δύο παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἀθηναῖος ἱερομόναχος Παρθένιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐν Μολδαυΐᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Βλαχίᾳ ἡγεμονεύσαντος, ἔλεγε· «τὴν δὲ τῶν Οὐγγροβλάχων γῆν ἀποικίαν Ἑλλήνων οὐκ ἐποιήσατο, γυμνασίοις τε καὶ ἐλευθερίοις κοσμήσας μαθήμασιν, ἅπερ καί τοι γε πρότερον ὄντα ἐπὶ ποσὶν, ἀλλ' οὖν οἰκονομικῶς ὅσῳ ζήλῳ πολλαπλασιάσας τὸ τάλαντον πολλῷ τῷ μέτρῳ ἐπηύξησεν;» Ἔκτοτε δὲ ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα αἱ χῶραι ἐκεῖναι ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνώμεναι καὶ δι' Ἑλλήνων διοικούμεναι καὶ διὰ σχολῶν ἑλληνικῶν παιδαγωγούμεναι, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθησαν ὥστε τῶν ἰθαγενῶν οἱ ἐπιφανέστεροι, οἱ Ῥακοβῖτζαι, οἱ Στοῦρζαι, οἱ Φιλιππέσκοι, οἱ Μπαλιάνοι, οἱ Φλωρέσκοι, οἱ Κορνέσκοι, οἱ Μπραγκοβάνοι, οἱ Γολέσκοι, οἱ Μπάλσαι, οἱ Βακαρέσκοι, τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν ἐλάλουν καὶ ἔγραφον. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ μάλιστα κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν, τὰ πράγματα μετέβαλον βεβαίως ὄψιν αὐτόθι, ἀλλ' ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε ῥίψει τοσαύτας καὶ τοιαύτας ῥίζας, ὥστε καὶ τὴν σήμερον ἔτι μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν 50 ἀντιδράσεως, ἱκανὰ ἀναφαίνονται ἴχνη αὐτοῦ καὶ σημεῖα εἰς τὰς παριστρίους ἡγεμονίας, οὐδ' ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ἂν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐξηκολούθει ἡ κυβέρνησις αὐτῶν δι' Ἑλλήνων, τὸ ἔθνος ἡμῶν ἤθελε καυχηθῆ ὅτι διέπραξεν, ὑπὸ δουλείαν διατελοῦν, κατάκτησιν ἐνάμιλλον τῶν μεγαλητέρων αὐτοῦ ἐν καιρῷ τῆς πολιτικῆς ἀκμῆς κατορθωμάτων. Ἐκ δὲ τῆς ἀκριβοῦς ὅλων τῶν προεκτεθέντων γεγονότων συγκρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολιτικοὶ ἡμῶν ἄνδρες, ἂν περιέπεσον εἰς πολλὰ ἁμαρτήματα, ἀνέδειξαν καὶ προτερήματα οὐ μικρὰ καὶ ὅτι ἰδίως ἔχοντες τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ πολὺ μᾶλλον ἰσχυρὰν ἢ ὁ κλῆρος, πρακτικώτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον ὑπηρέτησαν τὰ συμφέροντα αὐτοῦ. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ ὑποτεταγμένος πολυάριθμος ἐκκλησιαστικὸς στρατὸς, ἠδυνήθησαν νὰ ἐνεργήσωσιν ἀπερισπάστως ἐπὶ 400 περίπου ἔτη εἰς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰ-

στρου ὑπὸ ἀλλοφύλων οἰκουμένας χώρας τῆς Ἀνατολῆς· καὶ ὅμως ἐπὶ τέλους ἀπεδείχθη ὅτι ἐλάχιστα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐξελληνισμοῦ αὐτῶν διενήργησαν. Οἱ δὲ πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ καλούμενοι Φαναριῶται, καί τοι ἐπὶ πολὺ βραχύτερον χρόνον κατελθόντες εἰς τὸ αὐτὸ στάδιον, καίτοι ἀδιακόπως περισπώμενοι ὑπὸ τῆς δυσπιστίας τῆς ἐπικρατούσης κυβερνήσεως καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπράξεων τῶν περὶ τὰς ἡγεμονίας δύο μεγάλων δυνάμεων, ἔστησαν οὐδὲν ἧττον αὐτόθι μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς δεξιότητος καὶ δραστηριότητος, τὰ ὁποῖα, ὅσον καὶ ἂν ἀνετράπησαν βραδύτερον, δίκαιον εἶναι νὰ ἐκτιμηθῶσι προσηκόντως ὑπὸ τῆς παρούσης γενεᾶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὀργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Κοινότητες.

Τὰ κατὰ τὸ πατριαρχεῖον καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας ἐκανονίσθησαν ὑπὸ τῆς κυριάρχου δυνάμεως· αἱ δὲ κοινότητες ὑπῆρξαν προϊὸν γνήσιον τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἐθνικῆς εὐφυΐας καὶ δραστηριότητος. Αἱ κοινότητες εἶχον ῥίζας βαθείας ἐν ταῖς ἕξεσι καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ὅλως δὲ ἀνυπόστατον εἶναι, ἢ ὅτι παρήχθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὑρέθη ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὴν κατωτάτην αὐτῶν διοίκησιν, ἢ ὅτι ἐπεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας ὡς ἀραβικὴ δῆθεν θεσμοθεσία. Ἀμέσως πρὸ τῆς τουρκοκρατίας ἤτοι ἐπὶ τῆς τῶν Φράγκων ἀρχῆς, βλέπομεν ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ Μωρέως ἀναφερομένους *ἄρχοντας* καὶ *προεστοὺς*, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἐπὶ τουρκοκρατίας. Καὶ πρὸ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι, ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν ἐν ἔτει 947 νεαρὰν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τὸν ὅρον *ὁμὰς τοῦ χωρίου* ἀναφερόμενον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἕκαστον αὐτοῦ κάτοικον ἰδίᾳ, καὶ δηλοῦντα τὸ ἠθικὸν τῆς κοινότητος πρόσωπον. Ἔτι δὲ πρότερον εἰς τὴν ἐν ἔτει 922 νεαρὰν τοῦ Ῥωμανοῦ, Κωνσταντίνου καὶ Χριστοφόρου, ἀπαντῶμεν τὸν ὅρον *μητροκωμία* ἤτοι κώμην ἔχουσαν περὶ ἑαυτὴν ἄθροισμα κατοίκων νεμομένων κοινὰ προνόμια καὶ καθυποβεβλημένων εἰς κοινὰ καθήκοντα, ἐν ἄλλαις λέξεσι, πρωτεύουσαν κοινότητος. Καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος μνημο-

νεύονται *πρωτεύοντες* καὶ *πατέρες τῶν πόλεων*, τὰ πάντα ἐν αὐταῖς διοικοῦντες (σελ. 43 καὶ 44 τοῦ δ' τόμου). Ὅθεν ἡ δοξασία ὅτι ἐπὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων αἱ πόλεις, αἱ κῶμαι καὶ τὰ χωρία οὐδεμίαν εἶχον αὐτοτελῆ ὕπαρξιν, ὃ ἐστιν οὐδόλως εἶχον ἄρχοντας ἰδίους ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐκλεγομένους, εἶναι ἐσφαλμένη, ὅπως τοσαῦται ἄλλαι περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης περιόδου δοξασίαι, ἧς τὸ μέγιστον δυστύχημα δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἰδία αὐτῆς κατάστασις, ἥτις, ὡς εἴδομεν, δὲν παρεκώλυσεν αὐτὴν νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ μᾶλλον αἱ περὶ τῆς καταστάσεως ταύτης σφόδρα ἐν πολλοῖς ἡμαρτημέναι τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως γνῶμαι. Αἱ κοινότητες λοιπὸν ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων· καὶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν τότε εἰμὴ τροπολογία τις μεθαρμοσθεῖσα πρὸς τὰς νέας περιστάσεις τῶν ἔτι ἀρχαιοτέρων αὐτονόμων ἀστικῶν πολιτευμάτων. Βεβαίως διὰ τοῦ χρόνου καὶ διὰ τῆς ποικίλης ἐπιδράσεως τῆς μεσαιωνικῆς κυβερνήσεως, ὑπέστησαν κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους ἀλλοιώσεις περί τε τὴν προσηγορίαν τῶν ἀρχόντων καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν, ἴσως καὶ περὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς· κατ' οὐσίαν ὅμως δὲν ἔπαυσάν ποτε ὑφιστάμεναι· ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία εὗρεν αὐτὰς προϋπαρχούσας καὶ ἐνεργούσας, καὶ ἀφῆκεν αὐτὰς νὰ λειτουργῶσιν ὡς ἐπικούρους περὶ τὴν κατωτέραν διοίκησιν τῆς χώρας.

Μὴ λησμονήσωμεν τοφόντι ὅτι ἡ Υ. Πύλη δὲν ὑπέλαβε ποτὲ τοὺς χριστιανοὺς ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ὀσμανικοῦ σώματος, ἀλλὰ μόνον ὡς προσάρτημα αὐτοῦ ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον. Ἵνα μὴ ἀνατρέξωμεν εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους, τῇ $^4/_{16}$ αὐγούστου 1821 ἤτοι μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως ἔλεγεν ἐν ἀπειλητικῇ πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐπιστολῇ· *τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τὸ ἔκπαλαι ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον τῆς Υ. Πύλης.* Τούτου ἕνεκεν ἐπολιτεύθη πρὸς ἡμᾶς ἀείποτε ὡς πρὸς ἔθνος ἔχον ἰδίαν αὐτοτελῆ ὕπαρξιν· τούτου ἕνεκεν ἀνεγνώρισε τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ὡς κεφαλὴν οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὴν ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν τοῦ ἔθνους· τούτου ἕνεκα διεξῆγε τὰς πρὸς τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ· καὶ τούτου ἕνεκα διετήρησε τὰς προϋπαρχούσας κοινότητας αὐτοῦ. Ὅθεν πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη, πᾶν χωρίον εἶχον τοὺς ἰδίους αὐτῶν ἄρχοντας, οἵτινες ἐκλεγόμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῶν χριστιανῶν, ὠνομάζοντο μὲν κυρίως *δημογέροντες*, ἐκαλοῦντο δὲ καὶ ἄλλως κατὰ τὰς διαφόρους χώρας καὶ περιστάσεις· *γέροντες*,

ἄρχοντες, προεστοὶ, ἐπίτροποι, τουρκιστὶ δὲ *κοτζαμπάσιδες*. Αὐτοὶ διῴκουν τὰς κοινότητας, καὶ ἔκρινον ὡς διαιτηταὶ τὰς ἀστικὰς διαφοράς. Αἱ δὲ ποινικαὶ ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὀσμανικοῦ δικαστοῦ, τοῦ *καδῆ* ἢ τοῦ *μολλᾶ*. Οἱ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν κοινοτήτων εἰςέπραττον προςέτι καὶ διεχειρίζοντο τοὺς κοινοτικοὺς φόρους, διῴκουν τὴν κοινοτικὴν περιουσίαν, διένεμον εἰς τὰς οἰκογενείας τοὺς ὑπὲρ τοῦ δημοσίου καταβλητέους φόρους κατὰ τὸ μέτρον τῶν πόρων ἑκάστης οἰκογενείας, ἦσαν οἱ φυσικοὶ προστάται καὶ σύμβουλοι παντὸς καταδιωκομένου ἢ καταπιεζομένου κατοίκου τῆς κοινότητος, καὶ πλὴν τούτων μετεῖχον ἤτοι ἀμέσως ἤτοι δι' ἀντιπροςώπων αὐτῶν, τῆς διοικήσεως ὅλης τῆς ἐπαρχίας ὡς σύμβουλοι ἢ πάρεδροι τοῦ ὀσμανίδου διοικητοῦ ἤτοι τοῦ βοεβόδα· ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἐκοινώνουν ἔστιν ὅτε καὶ τῆς διοικήσεως ὅλου τοῦ πασαλικίου, ἀλλὰ τοῦτο μόνον δι' ἀντιπροςώπων αὐτῶν παρὰ τῷ πασᾷ ἐδρευόντων.

Ἀλλὰ ἠθέλομεν λάβει ἐσφαλμένην τῶν πραγμάτων ἔννοιαν, ἐὰν ἐνομίζομεν ὅτι ὁ μηχανισμὸς οὗτος ἐλειτούργει τοσοῦτον ὁμοιομόρφως καὶ ὁμαλῶς ὅσον ἐξετέθη ἐν τῷ ἀνωτέρῳ σχεδιογραφήματι αὐτοῦ. Ἡ ἐκλογὴ τῶν προεστώτων ἦτο σπανίως καθολικὴ, καὶ ἔτι σπανιώτερον ἄμεσος, ἐὰν ὑπῆρξέ ποτε ἄμεσος. Τοῦτο καθίσταται ἀναμφισβήτητον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν νῦν ἐλευθέραν Στερεὰν Ἑλλάδα, ὡς ἐκ τῶν νόμων τῶν ἐκδοθέντων ἀμέσως μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ κεφάλαιον πρῶτον τοῦ ὀργανισμοῦ *τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας*, τῆς ψηφισθείσης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821, ὁρίζει ὅτι «εἰς κάθε χωρίον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσι τοὺς ἐφόρους τοῦ χωρίου.» Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύτερον, οἱ ἔφοροι τῶν χωρίων συνελθόντες εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, «ἤτις θέλει δίδει καὶ αὐτὴ ἐκ τῶν προκρίτων της τοὺς ἐκλέκτορας,» ἐκλέγουσιν ἐξ ὅλης τῆς ἐπαρχίας τοὺς πέντε αὐτῆς ἐφόρους. Ὡςαύτως τὸ κεφαλαιον πέμπτον τοῦ συγχρόνως σχεδὸν ψηφισθέντος ὀργανισμοῦ *τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος* διελάμβανεν ὅτι «εἰς καθε κοινότητα ἢ χωρίον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσιν ἕνα ἢ δύο προεστῶτας, ἀναλόγως μὲ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ μέγεθος τῆς κοινοτητος ἢ τοῦ χωρίου.» Κατὰ δὲ τὸ κεφαλαιον δεύτερον οἱ προεστῶτες τῶν χωρίων ἐξέλεγον τοὺς ἐφόρους τοῦ τμήματος· καὶ κατὰ τὸ κεφάλαιον πρῶτον οἱ ἔφοροι τῶν τμημάτων ἐκλέγουσι τὰ μέλη τῆς τοπικῆς διοι-

κήσεως τῶν ἐπαρχιῶν. Τελευταῖον ὁ ἀπὸ 9 νοεμβρίου 1822 περὶ ἐκλογῆς τῶν παραστατῶν, ἤτοι τῶν βουλευτῶν, νόμος ὁρίζει ῥητῶς· «εἰς ἕκαστον χωρίον ὁ λαὸς νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐϋπολήπτους ἄνδρας. Ὅλοι δ' αὐτοὶ..... νὰ συνέλθωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας ἡ ὁποία νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐϋπολήπτους ἄνδρας ..... καὶ τότε ὅλοι ὁμοῦ αὐτοὶ οἱ ἐκλεκταὶ νὰ ἐκλέξωσιν ἕνα ἐνιαύτιον παραστάτην μεταξὺ τῶν ἐμφρονεστέρων καὶ ἠθικωτέρων ἐπαρχιωτῶν.» Παρεθέσαμεν ἁπάσας ταύτας τὰς διατάξεις, διότι δὲν νομίζομεν ἀκριβὲς τὸ πολλάκις γραφὲν, ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἕκαστος ἐνῆλιξ, αὐτόχθων πόλεως, κωμοπόλεως ἢ χωρίου, εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι· οἱ δὲ προεστῶτες τῶν κοινοτήτων ἐξελέγοντο, συνερχομένων εἰς ἓν τῶν ἐχόντων δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι κατοίκων. Τοῦτο ἤθελε σημαίνει ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἴσχυε παρ' ἡμῖν ἡ ἀπόλυτος καὶ ἄμεσος καθολικὴ ψηφοφορία. Ἐκ τῶν προπαρατεθέντων ὅμως νόμων δηλοῦται ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐπαναστάσεως καθιερώθη πᾶν ἄλλο ἢ καθολικὴ καὶ ἄμεσος ψηφοφορία· πῶς δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι καθ' ἣν ἡμέραν ὁ λαὸς ἐδράξατο τὰ ὅπλα ἵνα ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, ὑπέκυψεν εἰς περιορισμὸν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα, ἂν ἡ ἀντίθετος γνώμη ἦτο ἀληθὴς, ἤθελον εἶναι πρὸ αἰώνων κεκτημένα;

Ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἀκριβέστεραι εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ πολλῶν καὶ ὀνομαστῶν κοινοτήτων, οὐδόλως ἐπικυροῦσι τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην περὶ ἀμέσου καὶ καθολικῆς ψηφοφορίας. Τὰ Ψαρὰ ἐφημίζοντο πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῷ δημοκρατικῷ αὐτῶν πολιτεύματι, καὶ ὅμως ὁ λαὸς ἐκεῖ συνερχόμενος κατ' ἔτος εἰς συνέλευσιν ἐξέλεγε τεσσαράκοντα ἐκλογεῖς ἐξ ὅλων τῶν τάξεων τῶν πολιτῶν (ἐγκρίτων, πλοιάρχων, ἐμπόρων καὶ ναυτῶν), οἱ δὲ ἐκλογεῖς οὗτοι ἐξέλεγον τοὺς τέσσαρας δημογέροντας. Εἰς Χίον τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς ἦτο σφόδρα περιπεπλεγμένον καὶ περιωρισμένον. Οἱ πέντε προϋπάρχοντες δημογέροντες συνήρχοντο μετὰ 20 ἄλλων ἐγκρίτων πολιτῶν, ἐξ ὧν 16 μὲ ἦσαν ἐκ τῆς Ἀπλοταριᾶς καὶ τοῦ Ἐγκρεμοῦ, 2 δὲ ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ 2 καθολικοί· τότε οἱ πέντε δημογέροντες ἐξέλεγον διὰ ψηφοδελτίων ἐκ τῶν πρώτων 16, τέσσαρας, οἱ δὲ 4 οὗτοι μετὰ τῶν 5 πρώην δημογερόντων καὶ τῶν 2 ἐγκρίτων τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ τῶν 2 καθολικῶν, ἀπετέλουν τὸ ἐκλογικὸν συνέδριον, ὅπερ ἐξέλεγε τοὺς πέντε νέους δημογέροντας. Εἰς Σπέτσαις οἱ 5 προεστῶτες ἐξελέγοντο

κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ τῶν ὁπωσοῦν εὐπόρων πολιτῶν. Ἡ Ὕδρα κατ' ἀρχὰς διῳκεῖτο ὑπὸ τῶν ἱερέων αὐτῆς· κατόπιν προσελήφθησαν εἰς τὴν διοίκησιν δύο λαϊκοί, ἐκλεγόμενοι ὅμως ὑπὸ τῶν ἱερέων οἵτινες καὶ τὴν προεδρείαν τοῦ συνεδρίου διετήρησαν. Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀπὸ τοῦ 1770 καὶ ἐφεξῆς, ὑπάρχει ἀσάφειά τις ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν συνεκροτεῖτο ἐν Ὕδρᾳ ἡ διοίκησις. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξελαϊκεύθη, ἂν καὶ ἐξηκολούθουν μετέχοντες αὐτῆς ὁ οἰκονόμος, ὁ σακελάριος, ὁ σκευοφύλαξ, ὁ χαρτοφύλαξ καὶ ὁ σακελίων, πρῶτοι μάλιστα πάντων ὑπογραφόμενοι· ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν συνεκροτεῖτο τὸ τῶν προκρίτων συνέδριον ἐπικρατοῦσι διαφωνίαι. Οἱ μὲν ἀξιοῦσιν ὅτι ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ, προπαρεσκευασμένου ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῶν πλοιάρχων, οἱ δὲ ὅτι αὐτοτελῶς καὶ ἀφ' ἑαυτῶν συμπληρούμενοι ἐκυβέρνων τὰ πράγματα. Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ τῇ διαφωνίᾳ ὑποφαίνεται ὅτι καὶ ἂν ἐγίνετο ἐκλογή, αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἔπραττεν εἰμὴ νὰ κυροῖ τὴν κατοχὴν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων καὶ τῶν συνετωτέρων τῆς κοινότητος ἀνδρῶν, ὅπερ θέλει κατασταθῆ ἔτι εὐκρινέστερον ὅτε διαλάβομεν πλειότερα τινὰ περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ὕδρας.

Πλὴν τούτων ὁ Κούμας ὅστις ἐγεννήθη εἰς τὴν Λάρισαν τῷ 1777 καὶ ἔζησε μέχρι τῆς ἡλικίας 26 ἐτῶν εἰς διαφόρους τῆς Θεσσαλίας πόλεις, καὶ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ αὐτόθι πράγματα λέγει, ὅτι οἱ προεστῶτες ἢ δημογέροντες διωρίζοντο ἐνιαχοῦ ὑπὸ τῶν κρατούντων· ὅτι πολλαχοῦ παῖς παρὰ πατρὸς παρελάμβανε τὴν δημογεροντίαν, ὅτι συνεκροτοῦντο οὕτω οἰκογένειαι ἰσχυραὶ καὶ πλούσιαι, ὅτι ὅμως οἱ μεγαλοδημογέροντες οὗτοι ἐθανατοῦντο ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἡ δὲ περιουσία αὐτῶν ἐδημεύετο· ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἐπετρέπετο ἡ δημογεροντία πάλιν εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, ἵνα ἐκ νέου θησαυρίσωσι καὶ ἐκ νέου δημευθῶσιν· ὅτι πολλαχοῦ οἱ δημογέροντες συνεκρούοντο πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα συνέβαινον συχνάκις καταδρομαί, φυλακίσεις, ἐξορίαι, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ δολοφονίαι, πάντοτε δὲ δωροδοκίαι πρὸς τοὺς ὀσμανίδας τοπάρχας, πρὸς ζημίαν μεγίστην τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων.

Ἀνάλογα ἐγίνοντο καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, καί τοι αὕτη εἶχεν ἰδιαίτερά τινα προνόμια, διὰ τῆς ἐπιτηδείας τῶν ὁποίων χρήσεως ἠδύνατο νὰ μετριάζῃ πολλὰ τῶν δεινῶν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Εἶχε πρῶτον

τὸ προνόμιον τοῦ νὰ πέμπῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἢ τρεῖς προεστῶτας, οἵτινες διέτριβον αὐτόθι ὡς πληρεξούσιοι τῆς χερσονήσου καὶ διὰ τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας συνῆπτον μετὰ ἰσχυρῶν τῆς πρωτευούσης ἀνδρῶν, ὁμογενῶν τε καὶ κρατούντων, περιέστελλον ὅπως οἷόν τὴν πλεονεξίαν καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν πασάδων καὶ ἐπετύγχανον ἐνίοτε τὴν καθαίρεσιν ἢ τὴν μετάθεσιν αὐτῶν. Προσέτι ἑκάστη ἐπαρχία τῆς Πελοποννήσου ἐξέλεγε δύο Ἕλληνας προύχοντας, οἵτινες, προσερχόμενοι εἰς τὴν ἕδραν τοῦ πασᾶ ἅπαξ καὶ δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἐπεμελοῦντο τῶν ὑποθέσεων ὅλης τῆς χερσονήσου. Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν προεστώτων αὐτῶν οὐ μόνον κληρονομικοὶ ἀπέβαινον ὅπως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἤριζον πρὸς ἀλλήλους μέχρι θανάτου, μεταχειριζόμενοι ἐνίοτε καὶ αὐτὴν τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῶν ἀντιζήλων. Ἀλλ' ὅμως μὴ ἐκλαμβάνωμεν κατὰ γράμμα τὰς περὶ πάντων τούτων μαρτυρίας τῶν συγχρόνων, διότι καὶ τότε ὡς πάντοτε παρ' ἡμῖν ποικίλα πάθη καὶ συμφέροντα παρεμόρφωσαν οὐχὶ σπανίως τὴν ἀλήθειαν. Ἔχω εἰς χεῖράς μου χειρόγραφον *Συνοπτικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἡγεμόνος τῆς Ἠπείρου*. Ἡ ἱστορία αὕτη περιέχει πολλὰ περιεργότατα καὶ ἀκριβέστατα περὶ τοῦ τυράννου ἐκείνου· ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς διετέλεσε γραμματεὺς τοῦ Βελῆ πασᾶ, ὅστις ἦρξε τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοῦ 1807 μέχρι τοῦ 1812 καὶ τοῦ ὁποίου ἐπέτυχον οἱ Πελοποννήσιοι τὴν καθαίρεσιν. Ἐντεῦθεν ὁ γραμματεὺς αὐτοῦ, ἐν τῇ κατὰ τῶν *ἀγιάννιδων καὶ ἀρχόντων* τῆς χερσονήσου καταφορᾷ του τοσαύτας ἐπισωρεύει κατ' αὐτῶν κατηγορίας, ὥστε πολλάκις συλλαμβάνεται προδήλως ψευδόμενος. Ἀνομολογῶν τὰς καταχρήσεις τοῦ Βελῆ ἐπιφέρει· «πλὴν δὲν ἔκαμε μήτε τὸ *ἑκατοστημόριον* ἀφ' ὅσας μὲ τὰς ἀναφορὰς των τὸν κατηγόρησαν.» Ἔπειτα δὲ προσθέτει· «τὸν κατηγόρησαν ὅτι εἰς τὸ διάστημα τῆς ἡγεμονίας του ἔμβασεν εἰς τὸ ταμεῖόν του πεντήκοντα μιλλιόνια γρόσια τουρκικὰ, ὁ δὲ μόνον $7\frac{1}{2}$ νόμιμα καὶ ἄνομα.» Ἀλλὰ μήπως ὅσῳ τὸ ἑκατοστημόριον τῶν 50,000,000 εἶναι $7\frac{1}{2}$, τόσῳ ἀκριβῆ εἶναι καὶ τὰ $7\frac{1}{2}$ ἑκατομμύρια;

Ὁπωσδήποτε εὐτυχέστερα βεβαίως ὑπῆρξαν πολλὰ ὀρεινὰ τμήματα τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα κατώρθωσαν εἴτε διὰ συμβάσεων, εἴτε διὰ τῶν ὅπλων νὰ ἀποβῶσι σχεδὸν αὐτοτελῆ· καὶ οὐδὲν ἧττον ηὐδαιμόνησαν πολλαὶ τῶν μικροτέρων νήσων, ἔνθα οὐδόλως κατῴκουν ὁσμανίδαι, καὶ αἵτινες δὲν ὑπέκειντο εἰς πασᾶν διαρκῶς παρ' αὐταῖς διαμένοντα, ἀλλὰ εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν, ὅστις δὲν ἐπεσκέπτετο αὐτὰς εἰμὴ

ἐκ διαλειμμάτων, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος διεξῆγε τὰς πρὸς αὐτὰς σχέσεις διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου, προστατεύοντος τὰς νήσους ἐκ παντὸς τρόπου παρὰ τῷ ἄρχοντι αὐτῶν. Ἐντεῦθεν αἱ κοινότητες τῶν τε ὀρεινῶν ἐκείνων τμημάτων τῆς χέρσου Ἑλλάδος καὶ τῶν μικροτέρων τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσων, δυνηθεῖσαι νὰ ἀναπτυχθῶσιν ὁπωσοῦν ἐλευθέρως, ἐκτήσαντο εὐνομίαν καὶ εὐημερίαν ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν τῶν λοιπῶν. Ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, ἐνῷ εὔφοροι πεδιάδες ἐπένοντο καὶ ἐβασανίζοντο, αἱ ὀρειναὶ κοινότητες εὐημέρουν καὶ πολλάκις ἐπλούτουν. Ὡσαύτως ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἐνῷ αἱ μεγαλήτεραι νῆσοι ἦσαν καὶ αἱ πλουσιώτεραι, πολλαὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπετέλεσαν ἄλλοτε ἴδια κράτη ἔχοντα στόλους καὶ διεξάγοντα ἐμπορίαν ποικίλην καὶ προσοδοφόρον, νῦν, ἐξαιρέσει τῆς Χίου, ὅλαι αἱ λοιπαί, Κρήτη, Ῥόδος, Κύπρος, Μιτυλήνη, Σάμος, ἐμαραίνοντο ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν διοίκησιν. Αἱ δὲ μικρότεραι, καίπερ ἦσαν αἱ πλεῖσται ἄγονοι, ἄνυδροι καὶ ἀλίμενοι, ἐπειδὴ ὅμως διέφυγον τὴν ἀδιάλειπτον τῆς διοικήσεως ἐκείνης πίεσιν, ἐπρόκοπτον πολλάκις θαυμασίως. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐμπέσωμεν εἰς πλάνας καὶ περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν τε ὀρεινῶν ἐκείνων κοινοτήτων τῆς Στερεᾶς, καὶ τῶν μικροτέρων νήσων, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδ' ἀπὸ τούτων ἔλειπον πολλάκις διαιρέσεις ὀλέθριαι, προκαλέσασαι ἐνίοτε τὴν ἐπέμβασιν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας.

Ταῦτα προεκθέντες περί τε τῆς ἀρχῆς τῶν κοινοτήτων καὶ τῶν καθ' ὅλου αὐτῶν περιπετειῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐρχόμεθα νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ μερικώτερον, περὶ τῶν καρπῶν οὓς παρήγαγεν ὁ θεσμὸς οὗτος παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Ἡ Χαλκιδικὴ ἦτο ἐν τῇ ἑκκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὀνομαστὴ διὰ τὰ μεταλλεῖα αὐτῆς, ὅπως πᾶσα σχεδὸν ἡ τῆς Μακεδονίας παραλία ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἤτοι ἐπὶ Φιλίππου καὶ ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων. Ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἐπεσκέφθη αὐτὴν ὁ περιώνυμος Γάλλος περιηγητὴς Πέτρος Βελὸν, τοῦ ὁποίου τὸ σύγγραμμα ἐδημοσιεύθη ἐν Παρισίοις τῷ 1555. Κατ' αὐτὸν ὑπῆρχον ἐν τῇ Χαλκιδικῇ τότε 500—600 κάμινοι, ὧν ἡ παραγωγὴ πρέπει νὰ ἦτο οὐ μικρὰ, διότι ὁ ἀποδιδόμενος τῇ κυβερνήσει φόρος ἐταλαντεύετο μεταξὺ 18 καὶ 30,000 δουκάτων κατὰ μῆνα. Καὶ κατ' ἐκεῖνο μὲν τοῦ χρόνου ἡ ἐκμετάλλευσις ἐνηργεῖτο ὑπὸ ἑταιρείας· ἀλλὰ μετ' ὀλί-

γον ἀνέλαβον τὸ ἔργον αἱ περικείμεναι κοινότητες, αἵτινες ὡς ἐκ τούτου ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν πάσης ἐπεμβάσεως τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως. Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν κοινοτήτων τούτων πρὸ τοῦ 1821 ἔγραψεν ἱκανὰ ὁ πρὸ πεντηκονταετίας περιελθὼν τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν Ἄγγλος περιηγητὴς Οὔρκουαρτ. Τὸ κατ' ἐμὲ δὲ μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς ταῦτα, ἐφρόντισα νὰ συλλέξω καὶ ἄλλας εἰδήσεις δι' ἀνδρὸς ἐπὶ τόπου μεταβάντος καὶ ἀκούσαντος τὰς μαρτυρίας τῶν πρεσβυτέρων. Εὐτυχῶς αἱ τελευταῖαι αὗται πληροφορίαι συμφωνοῦσι περὶ τὰ κεφαλαιωδέστερα πρὸς τὰς τοῦ ἄγγλου περιηγητοῦ, προσθέτουσι δὲ μόνον λεπτομερείας τινὰς, ἐπιτηδείας νὰ διαφωτίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ πράγματα.

Αἱ κοινότητες τῆς Χαλκιδικῆς αἱ καλούμεναι *Μαδεμοχώρια* ἀπετέλουν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ὁμοσπονδίαν αὐτόνομον, συγκειμένην ἐκ 12 κωμῶν καὶ, ὡς λέγει ὁ Οὔρκουαρτ, 360 χωρίων. Αἱ 12 κῶμαι ὠνομάζοντο· Γαλάτιστα, Βάβδος, Ῥιανὰ, Στανός, Βαρβάρα, Λιαρίγκοβη, Νοβοσέλο, Μαχαλᾶς, Ἴσβορος, Χωρούδα, Ῥεβινίκια καὶ Ἱερισσὸς, ἑκάστη δὲ εἶχεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς ὡρισμένον ἀριθμὸν χωρίων. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πᾶν χωρίον εἶχε τὸν προεστῶτα αὐτοῦ, τὸ δὲ βέβαιον εἶναι, ὅτι μόναι αἱ κῶμαι ἐψήφιζον πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς γενικῆς διοικήσεως. Ἐπὶ τούτῳ ἑκάστη ἐξ αὐτῶν ἔπεμπε κατ' ἔτος τὸν ἀντιπρόσωπόν της εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἥτις ἦτο ὁ Μαχαλᾶς· καὶ οἱ 12 οὗτοι ἀντιπρόσωποι ἐξέλεγον 4 ἄρχοντας, καλουμένους *βεκίλιδας*, οἵτινες ἔχοντες καὶ ἕνα γραμματέα διεξῆγον δι' ὅλου τοῦ ἔτους τὴν ἀνωτάτην διοικητικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν τῆς ὅλης ὁμοσπονδίας. Οἱ μόνοι ὁσμανίδαι οἵτινες ὑπῆρχον εἰς τὰ Μαδεμοχώρια, ἦσαν εἷς ἀξιωματικὸς καλούμενος *μαδὲμ-ἀγᾶς* καὶ τινες περὶ αὐτὸν στρατιῶται μέχρις 20 ἐνίοτε συμποσούμενοι. Ἀλλ' ὁ *μαδὲμ-ἀγᾶς* οὗτος οὐδεμίαν ἐνήσκει ἐπὶ τῶν Μαδεμοχωριτῶν ἐξουσίαν, ἁπλῶς δὲ ἐξετέλει ὅσα οἱ βεκίλιδες ἀπεφάσιζον. Διέμενον δὲ οὗτοι πάντες, δηλαδὴ ὅ τε *μαδὲμ-ἀγᾶς* μετὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ καὶ οἱ βεκίλιδες, εἰς Μαχαλᾶν, ὁ μὲν ἐντὸς λιθίνου πύργου τοῦ ὁποίου μέχρι τῆς σήμερον φαίνονται τὰ ἐρείπια, οἱ δὲ ἐντὸς ξυλίνου οἰκήματος καταστραφέντος, ἀμφοτέρων δὲ οἰκοδομηθέντων δαπάνῃ τῆς ὁμοσπονδίας. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1805 τὰ Μαδεμοχώρια ἐξηρτῶντο ἀμέσως ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν δὲ ἀπεστέλλοντο ὁ *μαδὲμ-ἀγᾶς* καὶ οἱ περὶ αὐτὸν στρατιῶται. Περὶ τὰ τέλη ὅμως τοῦ 1806 ὁ ἐν Σέρραις διαβόητος ἐπὶ ἰσχύϊ καὶ πλούτῳ Ἰσμαήλμπεϋς ἐπέτυχε παρὰ τῆς Υ.

Πύλης νὰ ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ὁ διορισμὸς τοῦ *μαδὲμ-ἀγᾶ*, καὶ ἐξηκολούθησε διορίζων αὐτὸν καὶ παύων μέχρι τοῦ 1819, μηδόλως ὅμως ἐπεμβαίνων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ὁμοσπονδίας διοίκησιν. Πάλιν δὲ τῷ 1819 οἱ Μαδεμοχωρῖται κατώρθωσαν διὰ πληρεξουσίου των σταλέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τούτῳ, νὰ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τὸν Ἰσμαήλμπεην τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν τὸν *μαδὲμ-ἀγᾶν* καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν ἐκ νέου εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχήν, ἥτις ἀμέσως τῳόντι διώρισεν ἕτερον *μαδὲμ-ἀγᾶν*, μείναντα ἐκεῖ μέχρι τοῦ μαΐου μηνὸς τοῦ 1821, ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις τῆς Χαλκιδικῆς.

Οἱ χωρικοὶ εἰργάζοντο δι' ἴδιον αὐτῶν λογαριασμὸν τὰ μεταλλεῖα καὶ κατέβαλλον εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει θησαυροφυλάκιον φόρον ἐτήσιον 220 ὀκάδας ἀργύρου καθαροῦ. Πλὴν τούτου ἑκάστη οἰκογένεια ἐπλήρωνε κατ' ἀποκοπὴν τὴν ἀξίαν ποσοῦ τινος σίτου καὶ κριθῆς πρὸς διατροφὴν τοῦ *μαδὲμ-ἀγᾶ*, τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν καὶ τῶν βεκίλιδων. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ μόνοι φόροι εἰς οὓς ἦσαν καθυποβεβλημένοι οἱ Μαδεμοχωρῖται. Τὸ ἰδίως περίεργον εἶναι ὅτι, ἐνῷ προϊόντος τοῦ χρόνου ἠλαττώθη ἡ ἐκ τῶν μεταλλείων πρόσοδος, μᾶλλον ἴσως διὰ τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐξεργασίας ἢ διότι ἐξηντλήθησαν, οἱ Μαδεμοχωρῖται δὲν ἐδήλωσαν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην τῶν πραγμάτων εἰς τὴν κυρίαρχον δύναμιν, ἵνα ἀποφύγωσι πᾶσαν ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως. Προετίμων δὲ νὰ συμπληρῶσι τὰς 220 ὀκάδας ἀργύρου, ἀγοράζοντες ἱσπανικὰ τάλληρα καὶ χύνοντες αὐτὰ καὶ στέλλοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς οὕτω σχηματιζομένους ὄγκους τοῦ ἀργύρου ὡς ἂν παρήγοντο ἐκ τῶν μεταλλείων. Οὐδ' ἐζημιοῦντο ἴσως ἐπὶ τέλους πραγματικῶς, διότι σώζοντες τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῶν κοινοτικῶν αὐτῶν θεσμῶν, ἔσωζον σύναμα τὴν ἐλευθερίαν τῆς γεωργίας καὶ τῆς ἐμπορίας, δι' ἧς, ὡς λέγει καλῶς ὁ Οὔρκουαρτ, συνέλεγον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γονίμου ἐκείνης χώρας θησαυροὺς μείζονας τῶν πρότερον ἀναζητουμένων ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς γῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα μετεβλήθησαν ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις ἐπήγαγε τὴν καταστροφὴν τῶν κωμῶν καὶ τῶν χωρίων καὶ τὸν διασκορπισμὸν τῶν κατοίκων. Οἱ Μαδεμοχωρῖται ἐπανῆλθον μὲν βραδύτερον εἰς τὰ ἴδια, ἀλλὰ δεκατευθέντες ὑπὸ ποικίλων συμφορῶν, εἶναι τὴν σήμερον ἀσυγκρίτως εὐαριθμότεροι ἢ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως Ἀνετράπη δὲ καὶ τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα αὐτῶν, διότι καθυπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον δικαιοδοσίαν τοῦ πασᾶ καὶ τοῦ

καδῆ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τῆς ὑποίας ἐστάλη καὶ *μαδὲμ-ἀγᾶς* ἔχων ἀπόλυτον ἐπὶ τῶν κατοίκων ἐξουσίαν ζωῆς καὶ θανάτου· πλὴν τούτου ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρώνωσι χαράτσι, δέκατον καὶ τοὺς ἐπιβεβλημένους κοινῶς ἄλλους φόρους.

Οὐδὲν ἧττον ἀξιομνημόνευτος ὑπῆρξεν ἡ περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1795 ἀκμάσασα ἐν Θεσσαλίᾳ κοινότης τῶν Ἀμπελακίων. Τὰ Ἀμπελάκια κείμενα ἐπὶ τῆς Ὄσσης καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τοῦ Πηνειοῦ ὄχθης, μεταξὺ Λαρίσης καὶ θαλάσσης, ὁμοιάζουσι μᾶλλον πρὸς κώμην τῆς Ὁλλανδίας ἢ πρὸς χωρίον τουρκικόν, λέγει ὁ Γάλλος Βωζοὺρ, ὅστις ὑπῆρξεν αὐτόπτης τῶν εὐτυχῶν τῆς περὶ ἧς λόγος κοινότητος ἡμερῶν. Τὸ χωρίον τοῦτο μεταδίδει διὰ τῆς βιομηχανίας αὐτοῦ ζωὴν εἰς ἅπασαν τὴν περικειμένην χώραν καὶ δίδει ἀφορμὴν εἰς ἐμπόριον μέγιστον, συνδέον μυριοτρόπως τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῆς Γερμανίας. Οἱ κάτοικοι αὐτοῦ τριπλασιασθέντες ἐντὸς τῶν τελευταίων πεντεκαίδεκα ἐτῶν, συμποσοῦνται τὴν σήμερον, λέγει ὁ Γάλλος συγγραφεύς, εἰς 4,000 καὶ ἀσχολοῦνται ἅπαντες εἰς τὴν βαφικήν, ἐργαζόμενοι ὡς σμῆνος μελισσῶν ἐν κυψέλῃ. Ἡ δουλεία ἡ μολύνουσα εἰς τοὺς πρόποδας αὐτῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Πηνειοῦ διαβρεχόμενα πεδία, δὲν ἀνέβη ποτὲ εἰς τοὺς λόφους ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑψοῦται τὸ χωρίον αὐτῶν. Τοῦρκος δὲν δικαιοῦται οὔτε νὰ κατοικήσῃ οὔτε νὰ ἐνδιατρίψῃ μεταξὺ τῶν Ἀμπελακιωτῶν, οἵτινες κυβερνῶνται ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν ἰδίων πρωτογέρων καὶ ἀρχόντων. Δις οἱ ἄγριοι μουσουλμάνοι τῆς Λαρίσης ἐπεχείρησαν νὰ εἰςπηδήσωσιν ἐπὶ σκοπῷ λῃστείας εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν καὶ δὶς ἀπεκρούσθησαν ὑπ' ἀνδρῶν οἵτινες, καταθέντες πρὸς καιρὸν τὴν εἰρηνικὴν κερκίδα, ἐδράξαντο τὸ φονικὸν πυροβόλον. Εἰς Ἀμπελάκια πάντες ἐργάζονται, καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες· οἱ μὲν ἄνδρες βάφουσι τὸν βάμβακα, αἱ δὲ γυναῖκες κλώθουσι καὶ προπαρασκευάζουσιν αὐτόν. Εἰκοσιτέσσαρα ὑπάρχουσιν αὐτόθι βαφεῖα παράγοντα κατ' ἔτος 2,000 καὶ 500 σάκκους (βάλας) βάμβακος 100 χιλιογράμμων ἕκαστον. Οἱ δισχίλιοι καὶ 500 οὗτοι σάκκοι στέλλονται ὅλοι εἰς Γερμανίαν καὶ ἰδίως εἰς Βιέννην, Πέστην, Λειψίαν, Δρέσδην, Ἀνσπάχην καὶ Βαρεύθην. Οἱ Ἀμπελακιῶται ἔχουσιν ὑποκαταστήματα εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς πόλεις, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε μὲν ἀνῆκον εἰς ἰδίας ἑταιρείας, ἔπειτα ὅμως, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἐπιζημίου διαγωνισμοῦ, συνηνώθησαν ἅπαντα εἰς μίαν ἑτερόρρυθμον

ἑταιρείαν. Ἕκαστος ἰδιοκτήτης ἢ ἀρχηγὸς βαφείου κατέβαλλεν εἰς τὴν καθολικὴν ταύτην ἑταιρείαν κεφάλαιον ἀνάλογον τῶν πόρων αὐτοῦ. Ἡ ἐλαχίστη καταβολὴ ὡρίσθη εἰς 5,000 γρόσια, ἡ δὲ μεγίστη εἰς 20,000 μόνον, ἵνα μὴ δύνανται οἱ πλούσιοι ν' ἀπορροφήσωσιν ἅπαντα τὰ κέρδη. Οἱ ἁπλοῖ ἐργάται συνενώσαντες τὰ ἐναποταμιεύματα αὐτῶν ἀπήρτισαν κοινὰς μερίδας, αἵτινες ἀπετέλεσαν οὕτως εἰπεῖν μικροτέρας τινὰς ἑτερορρύθμους ἑταιρείας περιληφθείσας ἐν τῇ μεγάλῃ. Ἀλλ' οἱ ἐργάται οὗτοι πλὴν τοῦ χρήματος κατέβαλλον συγχρόνως τὴν ἐργασίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν, ὥστε ἀπολαμβάνοντες σύναμα μισθούς τε καὶ κέρδη, ἐπηύξησαν τὴν εὐπορίαν αὐτῶν. Τὰ μερίσματα ὡρίσθησαν εἰς 10 ο|ο κατ' ἔτος, τὸ δὲ πλεονάζον κέρδος προσηύξανε τὸ ἀρχικὸν κεφάλαιον, ὅπερ ἐντὸς δύο ἐτῶν ἀπὸ 600,000 γροσίων ἀνεβιβάσθη εἰς 1,000,000.

Τῆς ἑταιρείας προΐσταντο τρεῖς ἀνώτατοι διευθυνταί, οἵτινες ἀπετέλουν ἐν Ἀμπελακίοις ἐμπορικὴν ἐπωνυμίαν τῆς ὁποίας αὐτοὶ καὶ μόνοι εἶχον τὴν ὑπογραφήν· ἀλλὰ ἐπέτρεψαν τὴν ὑπογραφὴν ταύτην καὶ εἰς τρεῖς ἄλλους συνεταίρους ἐν Βιέννῃ, ἥτις ἦτο ὁ τόπος ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐνήργουν τὰς εἰσαγωγὰς αὐτῶν, ὅπως τὰ Ἀμπελάκια ἦτο ὁ τόπος τῆς ἐξαγωγῆς. Τὰ δύο ταῦτα καταστήματα τῶν Ἀμπελακίων καὶ τῆς Βιέννης εἶχον, ἐν Γερμανίᾳ μὲν, εἰς Πέστην, Τεργέστην καὶ Λειψίαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Θεσσαλονίκην, Κωνσταντινούπολιν καὶ Σμύρνην, ὑποδεεστέρους ἀνταποκριτὰς, ἐπιτετραμμένους νὰ δέχωνται τὰ πρὸς αὐτοὺς ἀποστελλόμενα ἐμπορεύματα, ν' ἀντεπιστρέφωσιν ἕτερα, νὰ ἐπισκέπτωνται τὰς πανηγύρεις καὶ νὰ παρασκευάζωσιν οὕτω νέους πάντοτε τρόπους ἐξοδεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ νήματος. Οἱ ἀνταποκριταὶ οὗτοι ἦσαν ὡσαύτως ἐπετετραμμένοι τὴν παρ' ἑαυτοῖς κυκλοφορίαν τῶν ἐκ τῶν πωλήσεων προερχομένων χρημάτων, ἤτοι τὴν μεταβίβασιν τῶν χρημάτων τούτων ἀπὸ ἕνα εἰς ἄλλον, ἀπὸ μιᾶς πόλεως εἰς ἄλλην κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ συμφέροντα· ὥστε καὶ ὅλα τὰ τραπεζικὰ ὠφελήματα ἔμενον εἰς τὴν ἑταιρείαν, ὁσάκις δὲ τὸ συνάλλαγμα ἦτο κατ' αὐτῆς, μετεχειρίζετο τὰ χρήματά της εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην πρὸς ἀγορὰν πρώτης ὕλης. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκει. Ἀλλ' ἵνα συγκεντρώσωσιν εἰς Ἀμπελάκια ὅλα τὰ κέρδη, ἓν τῶν ἄρθρων τοῦ καταστατικοῦ ὥριζεν ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ πρέπει νὰ ἦναι Ἀμπελακιῶται· ἵνα δὲ κάλλιον μὲν διανεμηθῶσι μεταξύ των τὰ ὠφελήματα, μηδαμῶς δὲ ἀποξενωθῶσι τῆς ἀρχικῆς τῆς ἐπι-

χειρήσεως ἑστίας οἱ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν ἀνταποκριτῶν ἐξ αὐτῆς ἀποδημοῦντες, ἕτερον τοῦ καταστατικοῦ ἄρθρον διελάμβανεν, ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ θέλουσιν ἀντικαθίστασθαι κατὰ τριετίαν, ὑπόχρεοι ὄντες μετὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκοι ἵνα ἐργασθῶσιν αὐτόθι ἐπὶ ἓν τοὐλάχιστον ἔτος παρὰ τοῖς κυριωτάτοις διευθυνταῖς καὶ ἐπὶ μᾶλλον οἰκειωθῶσι πρὸς τὰς ἐμπορικὰς τῆς ἑταιρείας ἀρχάς. Τοσοῦτον δὲ τεχνηέντως ὠργανώθη ἅπας οὗτος ὁ μηχανισμὸς καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἐφηρμόζετο, ὥστε ἅπαντα τὰ βαφεῖα παραδόξως ηὐδαιμόνησαν, τὸ κεφάλαιον τῆς ἑταιρίας ὑπερηύξησεν, αἱ ἀποστολαὶ αὐτῆς ἐπολλαπλασιάσθησαν, τὰ κέρδη συνεποσώθησαν εἰς 60, 80 καὶ 100 ο|ο, ὅλων δὲ τῶν μετοχῶν ἡ ἀξία ἐδεκαπλασιάσθη. Τὸ μέγα λοιπὸν ζήτημα τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν κεφαλαιούχων, ὅπερ οἱ κοινωνιολόγοι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐπεχείρησαν νὰ λύσωσι διὰ τῆς βίας τῆς ἐπαγαγούσης τοσούτους ἐν Γαλλίᾳ κλονισμούς, τὸ μέγα τοῦτο ζήτημα μετὰ τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις συνδέεται ἅπαν τὸ μέλλον τῆς νεωτέρας βιομηχανίας, ἐκανονίσθη ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τῆς μικρᾶς ἑλληνικῆς κοινότητος τῶν Ἀμπελακίων καὶ ἐφηρμόσθη μετὰ πάσης συνέσεως καὶ ἐπιτυχίας. Ὁμολογητέον ὅτι θαυμάσιον ἦτο τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καί τοι διατελοῦν ὑπὸ ὀλεθριωτάτην ξενοκρατίαν, καίτοι ἀναγκαζόμενον νὰ διαμαρτύρεται κατ' αὐτῆς ἐνόπλως διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς, κατώρθωνε διὰ τῆς ἑτέρας νὰ δίδῃ τοιαῦτα δείγματα ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς μεγαλοφυΐας. Δυστυχῶς μεταξὺ τῶν προτερημάτων τοῦ ἔθνους τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὴν ὁμόνοιαν. Ἡ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐπικρατήσασα ἐν Ἀμπελακίοις ἁρμονία, διεσπάσθη· οἱ Ἀμπελακιῶται διῃρέθησαν εἰς δύο φατρίας· ἐκ τούτου προέκυψαν δίκαι ὀλέθριαι· προσετέθη ἔπειτα ὁ διαγωνισμὸς τῆς μαγχεστριανῆς βιομηχανίας, αἱ ἐπίβουλοι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐνέργειαι καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1811 χρεωκοπίαν τῆς Αὐστρίας ἀπώλεια 10 καὶ ἐπέκεινα ἑκατομμυρίων φράγκων, ἤτοι τοῦ πλείστου τῶν ἐν Εὐρώπῃ κεφαλαίων τῆς ἑταιρείας. Διὰ δὲ τῆς συνδρομῆς ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων, τὸ ἐμπόριον τῶν Ἀμπελακίων κατεστράφη, ἡ δὲ ἄλλοτε τοσοῦτον ἀνθηρὰ ἐκείνη κωμόπολις παρήκμασε καὶ ἠρημώθη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἑτέρα ὁμὰς ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἱκανῶς ἐπὶ τουρκοκρατίας εὐ-

δαιμονήσασα εἶναι τὰ λεγόμενα 24 χωριὰ τοῦ Βόλου. Ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, ὅστις κατήγετο ἐξ ἑνὸς τῶν χωρίων τούτων τὸ καλούμενον Μηλιαῖς καὶ ἐξέδωκε τῷ 1807 ἐν Ἐνετίᾳ τὸ δεύτερον τὴν γεωγραφίαν τοῦ Μελετίου, περιγράφει ἐν μακρᾷ αὐτοῦ σημειώσει ἅπαντα τὰ χωρία ἐκεῖνα, ὧν πολλὰ δικαιότερον εἶναι νὰ ὀνομασθῶσι κωμοπόλεις, καὶ ἔπειτα ἐπιφέρει τὰ ἑξῆς· «Αἱ ἀνωτέρω ῥηθεῖσαι κωμοπόλεις ζῶσιν ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν. Ὁ τόπος εἶναι κατὰ πολλὰ καρποφόρος καὶ κατάφυτος ἀπὸ κάρπιμα δένδρα· οἱ ἐγκάτοικοι αὐτῶν εἶναι εἰς τὸ ἄκρον φίλεργοι, φιλομαθεῖς καὶ φιλοπάτριδες. Περιποιοῦνται τὰς τέχνας καὶ τὰς μαθήσεις. Ὅλαι αἱ κωμοπόλεις ἔχουσι σχολεῖα ἑλληνικά, ὅπου καὶ μικραί τινες βιβλιοθῆκαι εὑρίσκονται. Διοικοῦνται κατὰ μὲν τὰ πνευματικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιον αὐτῶν μητροπολίτην, τὸν Δημητριάδος καὶ Ζαγορᾶς ἐπονομαζόμενον. Κατὰ δὲ τὰ πολιτικὰ διοικοῦνται δημοκρατικῶς μὲ πατριωτισμόν, ἐξηρτημένοι ἀμέσως ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκλέγοντες κατ' ἔτος γέροντας, οἵτινες ἔχουσιν ὅλην τὴν φροντίδα τῆς πατρίδος των.» Οὐδὲ ἐτυφλοῦτο ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα ἔρωτος τοιαῦτα περὶ τῶν 24 χωριῶν τοῦ Βόλου γράφων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἅπαντα τὰ χωρία δὲν ἦσαν ἰσότιμα καὶ ἰσοδίκαια. Κατ' αὐτὴν τοῦ Γαζῆ τὴν ὁμολογίαν ἡ Ξορίκτη καὶ ἡ Λαμπνοῦ ὑπέκειντο εἰς τὴν Τσαγκαράδαν. Τὸ χωρίον Πρόπαντος ὑπέκειτο εἰς τὸ καλούμενον Μηλιαῖς· τὸ Πουρὶ εἰς τὴν Ζαγοράν· ἡ Κουκουράβα καὶ αἱ Σταϊάταις εἰς τὴν Μακρηνίτσαν· τὸ χωρίον Νιάου εἰς τὸ Νεοχώριον· ἡ Ἀργαλαστὴ εἶχεν ὑποκείμενα αὐτῇ ἑπτὰ ἄλλα μικρὰ χωρία· ὥστε καὶ ἐνταῦθα ὁ κοινοτικὸς ὀργανισμὸς εἶχεν ὅπως εἰς τὰ Μαδεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Οὔρκουαρτ, ὁ ὑποδεικνύων τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Δόδουελλ θεωρεῖ τὰ χωρία ταῦτα ὡς τὰ πλουσιώτερα καὶ τὰ ἀκμαιότερα ὅλων τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας κοινοτήτων. Μετὰ ποιητικωτάτην δὲ τῆς φύσεως αὐτῶν περιγραφήν, αὐτὸς ὁ Οὔρκουαρτ ἐπιλέγει τάδε· «Τὸ Πήλιον κοσμεῖται ὑπὸ 24 μεγάλων καὶ πλουσίων χωρίων, ὧν τινα δικαιοῦνται μᾶλλον νὰ ὀνομασθῶσι πόλεις· κατοικούμενα δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων ῥωμαλέων, ἀθλητικῶν, γενναίων καὶ πολυαρίθμων, οὐδὲν ἔχουσι νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ τοὺς γείτονας αὐτῶν Τούρκους.» Καὶ ὅμως ἐλεηλατήθησαν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ Οὔρκουαρτ ὁμολογεῖ ὅτι πρὸ τούτου διεξῆγον ἀξιόλογον ἐμπορίαν μετάξης καὶ μαλλίνων σκεπασμάτων δι' ὧν ἐπρομήθευον

ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν· ὅτι καθ' ὃν χρόνον κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις καθηγητὴν τῆς χημείας καὶ τῆς πειραματικῆς φυσικῆς· καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν λαφύρων ὅσα ἀπήγαγον οἱ πολέμιοι, ὑπῆρχον καὶ σκεύη χρήσιμα εἰς τὰ πειράματα τοῦ γαλβανισμοῦ καὶ ἠλεκτρικαὶ μηχαναί. Ἐν γένει δὲ συμπεραίνει ὅτι ὁ πλοῦτος αὐτῶν καὶ ἡ εὐημερία ἦσαν ἀξιοθαύμαστοι.

Ἐν Ἠπείρῳ ὑπῆρχον πολλαὶ ὁμοσπονδίαι ὅμοιαι πρὸς τὰς αὐτονόμους κοινότητας τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Πρὸς βορρᾶν τῶν Ἰωαννίνων, ὄπισθεν τοῦ ὄρους τοῦ κοινῶς καλουμένου Ματσουκέλι, ἐν διαστήματι πέντε περίπου ὡρῶν ἀπὸ τῆς πρωτευούσης ἐκείνης, ἀπαντῶμεν τὴν ἐπαρχίαν Ζαγόρι, ἥτις συνέκειτο ἐκ τεσσαράκοντα ἑλληνικῶν χωρίων. Τῶν χωρίων τούτων πρωτεῦον ἦτο τὸ Καπέσσοβον ἐν τῷ ὁποίῳ διέτριβε καὶ ὁ προεστὼς αὐτῶν ἢ δημογέρων. «Οἱ ἐγκάτοικοι, λέγει ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, εἶναι φιλόκαλοι, φιλοπάτριδες, γενναῖοι, ἀγχίνοες ἔστιν ὅτε καὶ αὐτοφυεῖς ἰατροί, τὸ ὁποῖον τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ἔμφυτον αὐτῶν πρὸς τὰς μαθήσεις διάθεσιν.» Πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἰωαννίνων ἐν διαστήματι ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὡρῶν 8 περίπου, εἰς τὴν δυτικὴν ὑπώρειαν τῆς Πίνδου, ἔκειντο δύο μεγάλαι χωρίων ὁμάδες καλούμεναι μὲν *Βλαχοχώρια*, οἰκούμεναι δὲ ὑπὸ ἀνθρώπων οἵτινες ἴσως κατήγοντο ἐκ Βλάχων ἢ ἦσαν μετὰ Βλάχων ἀναμεμιγμένοι, ἐλάλουν ὅμως τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν γλῶσσαν. Τὰ Βλαχοχώρια ταῦτα ἦσαν διηρημένα εἰς δύο κοινοτικὰς ὁμοσπονδίας, ἐξ ὧν τῆς μιᾶς μὲν προΐστατο ἡ κώμη ἡ καλουμένη *Καλαρρύτη*, τῆς δὲ ἑτέρας ἡ *Συράκω*. Ἕκαστον χωρίον εἶχε τοὺς ἰδίους κοινοτικοὺς ἄρχοντας, ἀλλὰ ἐξηρτᾶτο ἢ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἢ ἀπὸ τῆς ἄλλης τῶν δύο κωμῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Συράκω εἶχε 42 χωρία εἰς αὐτὴν ὑποτεταγμένα καὶ ἦτο, ὡς φαίνεται, αὐτοτελεστέρα τῆς Καλαρρύτης, ἥτις, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἄνθιμον Γαζῆν, ἐξηρτᾶτο πάλιν ἀπὸ τὸν δημογέροντα τοῦ Ζαγορίου. Μετήρχοντο δὲ τὰ χωρία ταῦτα πολλὴν ἐμπορίαν ναυτικῶν καπῶν καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων αὐτῶν ἦσαν ἐπὶ τούτῳ διεσπαρμένοι εἰς ὅλας τὰς παραλίους πόλεις τῆς Εὐρώπης μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν. Ἀπεδήμουν ὅμως πάντοτε ἐπὶ σκοπῷ παλινοστίας· καὶ ἐπανερχόμενοι συναπεκόμιζον περιουσίας λόγου ἀξίας 100 καὶ 200,000 χρυσῶν, μετὰ δὲ τῶν περιουσιῶν πολλὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀγαθά, ἰδίως δὲ βιβλιοθήκας πολυτίμους. Δυστυχῶς ὁ Ἀλῆ

πασᾶς ἠγωνίσθη νὰ καταστρέψῃ ἁπάσας ταύτας τὰς ὁμοσπονδίας, ὅπως ἔπραξε καὶ ὡς πρὸς τὰ Ἀμπελάκια, καὶ ἐπέτυχεν ἐξαιρέσει μόνης τῆς περὶ τὸ Πήλιον ὄρος Ζαγορᾶς, ἥτις κατώρθωσε καὶ ἐπὶ τούτου νὰ διατηρήσῃ τὴν αὐτονομίαν. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα χωρία τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἠναγκάσθησαν τότε νὰ θυσιάσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν καὶ νὰ γίνωσιν ἰδιοκτησία τοῦ τυράννου ἐκείνου ἡ τζιφλίκια, καθὼς τότε ἐλέγοντο, ἵνα μετριάσωσιν ὁπωσοῦν τὰς καταπιέσεις τὰς ὁποίας παρ' αὐτοῦ ἔπασχον· καὶ τὸ ἔτι δυστυχέστερον, δὲν ἀνέκτησαν τὴν προτέραν αὐτονομίαν μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀλλὰ παρέμειναν ἰδιοκτησίαι ἢ ἰσχυρῶν ἀγάδων ἢ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως.

Ἐκ τῶν κοινοτήτων ἐπὶ τῶν ὁποίων πλειότερον ἐπενήργει ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία ηὐδοκίμησαν μὲν καὶ ἄλλαι, ἀλλὰ ὀνομαστότεραι ὑπῆρξαν ἡ τῶν Ἰωαννίνων, ἡ τῆς Λεβαδείας, ἡ τῆς Χίου καὶ αἱ πελοποννησιακαὶ κοινότητες. Ἔτι ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἰωαννῖται ἐσύστησαν οἴκους ἐμπορικοὺς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ μὲν εἰς Ἐνετίαν καὶ εἰς Μόσχαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Λάρισαν καὶ Κωνσταντινούπολιν, καὶ κτησάμενοι πλοῦτον πολὺν, ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἀνεδείχθησαν μεγαλοφρονέστεροι περὶ τὴν ἐμψύχωσιν τῆς παιδείας οὐ μόνον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτῶν πόλει ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Ἕνεκα τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἠναγκάσθησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν νὰ μείνωσιν ἐν τῇ ξένῃ, ἀλλ' οὐδέποτε ἔπαυσαν μεριμνῶντες περὶ τῆς ἰδίας πατρίδος. Ἡ δὲ Χίος καὶ τοι περιλαμβάνουσα κατοίκους ὀσμανίδας καὶ ὑποκύπτουσα εἰς ἴδιον ὀσμανίδην διοικητὴν, δὲν ἐμαράνθη ὅπως αἱ ἄλλαι μεγάλαι τοῦ Αἰγαίου νῆσοι, ἀλλὰ διὰ τῆς φιλεργίας καὶ τῆς εὐφυΐας τῶν κατοίκων αὐτῆς ηὐδαιμόνησεν ἐπὶ χρόνον μακρόν· μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ὅτε οἱ Χῖοι ἐπιδοθέντες εἰς τὴν μεγάλην ἐμπορίαν ἵδρυσαν καταστήματα εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Εὐρώπης καὶ ἀνεδείχθησαν οἱ κράτιστοι τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ μεγαλεπηβόλῳ κερδοσκοπικῷ πνεύματι. Ἐν δὲ τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καὶ περ σφόδρα ὀλιγαρχικῶς, ὡς εἴδομεν, ἐπολιτεύοντο, διέπρεψαν ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ τῇ ὁμοφροσύνῃ μεθ' ἧς διεξῆγον τὰ τῆς κοινότητος πράγματα. Ἀνάλογόν τι, ὡς πρὸς τὴν τῆς κοινότητος διοίκησιν, συνέβαινε καὶ ἐν Λεβαδείᾳ. Οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεως ταύτης ἀπετέλουν εἶδός τι ἀγαθῆς

ἀριστοκρατίας ἧς προΐστατο εἷς δημογέρων, ὅστις ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῆς κοινῆς θελήσεως τῶν συμπολιτῶν οὐ μόνον τὰ τῆς κοινότητος διῴκει συνετῶς, ἀλλὰ καὶ κατὰ πάσης ἐπεμβάσεως τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς ξένης κυριαρχίας ἰσχυρῶς ἐπροστάτευε τὴν ἰδίαν πατρίδα, παραλαμβάνων ἐπὶ τούτῳ χρείας τυχούσης συμπράκτορας καὶ 6 ἢ 10 ἐκ τῶν προκριτωτέρων ἀρχόντων. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη αὐτῶν, ὥστε οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἠδυνήθη νὰ διασείσῃ αὐτὴν, καὶ κατεπίεσε μὲν τὴν πόλιν πολλάκις, ἀλλὰ οὐδέποτε εὗρεν ἀφορμὴν ν' ἀφανίσῃ αὐτήν. Αἱ δὲ πελοποννησιακαὶ κοινότητες, ὧν τὰς ποικίλας σχέσεις πρὸς τοὺς διαφόρους ἀντιπροσώπους τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας προεξεθέσαμεν ἀνωτέρω, ἀνέδειξαν δι' αὐτὸ τοῦτο προεστῶτας ἀσκηθέντας ὀπωσοῦν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα. Καί τινες τῶν ἀνδρῶν τούτων διεκρίθησαν ἐπὶ ἐμπειρίᾳ οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἐξαιρέτῳ φιλοπατρίᾳ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν· τοιοῦτοι δὲ ἐγένοντο πρὸ πάντων τῶν ἄλλων οἱ δύο Ζαΐμαι, ὁ Ἀσημάκης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀνδρέας, καὶ οἱ δύο Λόντοι, πατὴρ καὶ υἱός, Σωτηράκης καὶ Ἀνδρέας.

Τοσαῦτα ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας κοινοτήτων, ἐξαιρέσει τῶν πολεμικῶν κοινοτήτων περὶ ὧν ἐν τῷ Κεφαλαίῳ ΣΤ'. Ἐκ δὲ τῆς παρούσης βραχείας μὲν ἀλλ' ὅσον οἷόν τε ἀκριβοῦς ἐκθέσεως τῶν πραγμάτων ἐξάγεται, νομίζομεν, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κέκτηται ἐξαίρετον τὸ πνεῦμα τῆς κοινοτικῆς διοικήσεως. Ἀδιάφορον κατὰ τίνας τύπους καὶ τρόπους διεξήγαγεν αὐτήν. Εἴτε διὰ καθολικῆς εἴτε διὰ περιωρισμένης, εἴτε δι' ἀμέσου εἴτε δι' ἐμμέσου ψηφοφορίας, εἴτε διὰ πραγματικῆς ἐκλογῆς, εἴτε δι' ἁπλῆς συναινέσεως καὶ σιωπηρᾶς κυρώσεως τῶν πολλῶν, ἔπραξεν ἐπὶ τουρκοκρατίας πολλὰ καὶ μεγάλα ἐν τῷ κοινοτικῷ αὐτοῦ βίῳ. Ἕνα μόνον σκόπελον δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ, τὴν στάσιν καὶ τὴν διχόνοιαν, μάλιστα εἰς τὰς ναυτικὰς κοινότητας, καθὰ θέλομεν ἴδει, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη πολλάκις νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἐπέμβασιν καὶ αὐτῆς τῆς ὀσμανικῆς ἐξουσίας. Ἀλλ' ἐνταῦθα καθῆκον ἡμῶν νομίζομεν νὰ προσθέσωμεν εἰδικώτερά τινα περὶ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις εἰ καὶ μὴ διατελέσασα ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τὸ μέγα ὅμως ἱστορικὸν ὄνομα τὸ ὁποῖον φέρει ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ τὸ ἀξίωμα ὅπερ ἀνεκτήσατο ἐν τῷ νεωτέρῳ ἑλληνισμῷ, φυσικὸν εἶναι νὰ προκαλῇ τὴν περιέργειαν παντὸς Ἕλληνος περὶ τῆς τύχης αὐτῆς

κατὰ τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ χρόνους. Καὶ πῶς μὲν εἶχον αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, διελάβομεν ἄλλοτε ἐκ διαλειμμάτων πολλάκις· νῦν δὲ θέλομεν εἴπει τινὰ περὶ τῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας καταστάσεως αὐτῶν. Ὁ γάλλος Guillet ἐδημοσίευσε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐν Παρισίοις σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον *Ἀρχαῖαι καὶ Νέαι Ἀθῆναι*, ὅπερ συνετάχθη δῆθεν ὑπὸ τοῦ ἐπισκεψαμένου τὴν Ἑλλάδα (τὰς δὲ Ἀθήνας ἰδίως τὸν φεβρουάριον τοῦ 1669) ἀδελφοῦ αὐτοῦ de la Guilletière, ἀληθῶς ὅμως συνεγράφη ὑπὸ αὐτοῦ τούτου τοῦ Guillet, μηδέποτε ἐλθόντος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οὐδὲν ἧττον τὸ ἔργον κέκτηται πολλὴν ἀξίαν, διότι ἀπηρτίσθη ἐπὶ ταῖς εἰδήσεσιν αὐτοπτῶν μαρτύρων, τῶν ἐν Ἀθήναις τότε ἐνοικούντων Γάλλων καπουκίνων. Εἰμπορεῖ μάλιστα νὰ εἴπῃ τις, ὅτι εἶναι ἀκριβέστερον πολλῶν ἄλλων πραγματικῶν περιηγήσεων κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μὲν περιηγηταὶ μικρὸν ἐν τῇ χώρᾳ διατρίβοντες πολλάκις περιπίπτουσιν εἰς ποικίλας πλάνας, ἐνῷ οἱ καπουκῖνοι, οἰκοῦντες πρὸ καιροῦ ἐν Ἀθήναις καὶ πολλοὺς ἔχοντες τρόπους νὰ γνωρίσωσι τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα, παρέσχον πολὺ ἀσφαλεστέρας πληροφορίας εἰς τὸν συγγραφέα ἡμῶν ὅστις ἠκολούθησεν αὐτὰς πιστῶς. Τοῦτον λοιπὸν θέλομεν λάβει ὁδηγὸν ἐπιχειροῦντες νὰ δώσωμεν ἔννοιάν τινα τῆς τῶν Ἀθηνῶν καταστάσεως περὶ τὸ 1670 ἤτοι ἐν ταῖς παραμοναῖς τῶν χρόνων καθ' οὓς κατεκτήθη ἐπ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ ἐρράγη ὁ πρότερον ἀκέραιος σωζόμενος Παρθενών. Ἡ πόλις, λέγει, κατοικεῖται ὑπὸ 15 ἕως 16,000 ψυχῶν, ἐξ ὧν μουσουλμάνοι εἶναι 1000 ἢ τὸ πολὺ 1200. Εἰς Ἰουδαίους δὲ οὐδέποτε ἐπετράπη νὰ διαμείνωσιν ἐν αὐτῇ, εἰ καὶ εἰσὶ πολυάριθμοι εἰς Θήβας καὶ εἰς Χαλκίδα. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἶναι εὐπαγεῖς καὶ εὔρωστοι, ὁμιλοῦσι δὲ τὴν ὀλιγώτερον παρεφθαρμένην γλῶσσαν τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ᾄδουσι μᾶλλον ἢ λαλοῦσιν, ὁ δὲ ἦχος τῆς φωνῆς των ἔχει τι τὸ σκαιὸν ἐξ οὗ πιθανῶς ἐρρέθη ὑπὸ πολλῶν ὅτι ἀγροίκως διαλέγονται. Ἀλλὰ παροιμιῶδες τὴν σήμερον εἶναι παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὅτι ἵνα ὁμιλῆται καλῶς ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἀπαιτεῖται λέξις μὲν τῶν Ἀθηνῶν, ἦχος δὲ φωνῆς τοῦ Ναυπλίου, διότι τὸ Ναύπλιον φημίζεται ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἑλληνίδα πόλιν διὰ τὸ γλυκὺ καὶ τὸ ἄπλαστον τῆς φωνῆς τῶν κατοίκων αὐτοῦ. Τὴν ἑλληνικὴν δὲ ὁμιλοῦσι καὶ οἱ μουσουλμάνοι τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες δὲν γινώσκουσι τῆς τουρκικῆς εἰμὴ τὰς ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ λέξεις ὅσαι ἀποτελοῦσι τὴν

ὁμολογίαν τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ προσέτι ἐνδύονται ἀπαραλλάκτως ὅπως οἱ Ἕλληνες, ἐξαιρέσει τοῦ καβουκίου. Αἱ τουρκίδες μάλιστα οὐδόλως διακρίνονται τῶν ἑλληνίδων κατὰ τὸν ἱματισμόν.

Ἡ πόλις δὲν ὑπήγετο εἰς πασᾶν, ἀλλὰ ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν κισλὰρ-ἀγασὶ ἤτοι τὸν ἀρχιευνοῦχον τοῦ βασιλικοῦ σεραΐου, ὅστις ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τριῶν ἀξιωματικῶν· τὸν βοεβόδαν, ἤτοι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, τὸν δισδάρην ἤτοι τὸν φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως, καὶ τὸν καδῆν. Τὰ δὲ τῶν χριστιανῶν πράγματα διῳκοῦντο ὑπὸ 24 δημογερόντων ἐκ τῶν προκριτωτερων χριστιανικῶν οἰκογενειῶν. Οἱ δημογέροντες διωρίζοντο διὰ βίου καὶ ἡ χηρεύσασα αὐτῶν θέσις ἀνεπληροῦτο διὰ τῆς ψήφου τῶν ἐπιζώντων. Οἱ μᾶλλον λόγου ἄξιοι ἐκ τῶν προκρίτων τούτων ἦσαν οἱ δύο Παλαιολόγοι, Σταμάτης καὶ Γιάννης, οἱ δύο Βενιζέλοι, Γιάννης καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Περουλὸς, οἱ δύο Σκληροὶ, Λεονάρδος καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Μακολὸς, ὁ Παναγιώτης Καββαλλάρης, οἱ Μπεναλδοὶ, ὁ Σταμάτης Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Καπετανάκης, ὅστις ἦτο πλούσιος ἔμπορος ὁμιλῶν ἄριστα τὴν ἰταλικὴν καὶ φιλικῶς διακείμενος πρὸς τοὺς Φράγκους. Οἱ δημογέροντες διεκρίνοντο τῶν ἄλλων κατοίκων διὰ τῶν μικρῶν πίλων τοὺς ὁποίους ἔφερον, συνεδρίαζον δὲ ἢ παρὰ τοῖς Παλαιολόγοις, ἢ παρὰ τοῖς Καπετανάκαις, ἐνὶ λόγῳ παρὰ τῷ ἀρχαιοτέρῳ ἢ τῷ ἐπισημοτέρῳ ἐξ αὐτῶν. Ὁ γραμματεὺς ἐφύλαττε τὰ πρωτόγραφα ὅλων τῶν συμβολαίων ὅσα συνωμολογοῦντο μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως περὶ ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως οἰκιῶν ἢ ἄλλων ἀκινήτων. Τὰ συμβόλαια ταῦτα ὑπεβάλλοντο μὲν εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ καδῆ, ὅπως καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν δημογερόντων, ἀλλὰ τοῦτο ἐγίνετο κατὰ τύπον μόνον, διότι αἱ ἐπιτόπιοι ὀσμανικαὶ ἀρχαὶ ἤκιστα ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰ τῶν χριστιανῶν πράγματα. Ὁσάκις δὲ ἐξετρέποντο εἰς τυραννίαν τινὰ ἢ ἀδικίαν, οἱ πρόκριτοι πέμποντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσώπους πρὸς τὸν ἀρχιευνοῦχον, ἐπετύγχανον τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βοεβόδα καὶ τῶν ἄλλων παρεκτραπέντων, πολλάκις δὲ καὶ τὴν τιμωρίαν αὐτῶν. Ἓν τοιοῦτο παράδειγμα ἀναφέρει ἕτερος Γάλλος περιηγητὴς, ὁ Σπὸν, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῷ 1675. Πολλὰ δὲ ἱστορεῖ ὁ Guillet περὶ τῆς χρηστότητος, τῆς φιλομαθείας, τῆς φιλοξενίας καὶ πρὸ πάντων τῆς εἰρηνικῆς μετὰ τῶν δυτικῶν συμβιώσεως τῶν τότε Ἀθηναίων, φέρων ὡς μάρτυρας τῆς εὐφυΐας αὐτῶν τοὺς καπουκίνους παρ' οἷς πλεῖστοι νέοι ἐδιδάσκοντο· ἐξ οὗ δῆλον, ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ

χρόνου ὀλιγώτερον ἢ σήμερον ὑπεβλέπετο ἡ φοίτησις τῶν νέων εἰς τὰ ὑπὸ ἑτεροδόξων συντηρούμενα ἐκπαιδευτήρια.

Ἀλλὰ τὸ περιεργότερον ἴσως ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ συγγραφὴ τοῦ Guillet εἶναι ἐπίσκεψίς τις γενομένη πρὸς τὸν διδάσκαλον τῆς πόλεως. Ὁ συγγραφεὺς ὁμιλήσας περὶ τῆς φιλικῆς δεξιώσεως ἧς ἔτυχον αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν παρὰ τῷ διδασκάλῳ, περὶ τῆς ἐπιτηδειοτάτης αὐτοῦ μεθόδου, περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν οὓς λέγει τριάκοντα περίπου, περὶ τοῦ προγεύματος ὅπερ προσέφερεν εἰς τοὺς ξένους καὶ εἰς τὸ ὁποῖον προσεκάλεσε δύο φίλους αὐτοῦ καλογήρους, περιγράφει ἔπειτα διαλεξίν τινα τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, καθὸ χαρακτηριστικωτάτην τῆς ἰδιαζούσης εὐφυΐας καὶ τῆς μεγαλόφρονος ἅμα φιλοπατρίας δι' ἧς ἀείποτε διεκρίθη τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ ἑλληνικὴ καρδία. «Πρὸς μεσημβρίαν τῆς οἰκίας ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα, λέγει ὁ Guillet, ὑπῆρχεν ἄμπελος κάκιστα καλλιεργημένη, εἰ καὶ τὰ κλήματα αὐτῆς ἦσαν τόσον εὔρωστα, ὥστε ἐνόμιζέ τις ὅτι μονονοὺ φωνὴν ἀφιέντα προκαλοῦσι τὸν διδάσκαλον εἰς καλλιτέραν αὐτῶν ἐπιμέλειαν. Ὅθεν ὅτε μᾶς εἶπεν ὅτι ὁ οἶνος τὸν ὁποῖον ἐπίομεν προήρχετο ἐξ ὁμοίας ἀμπέλου, δὲν ἠδυνήθην νὰ μὴ τὸν ἐλέγξω, διότι τοσοῦτον παρημέλει τὴν πρώτην. Τότε ὁ εἷς τῶν καλογήρων, ὅστις ἐφημίζετο καὶ ὡς εὐφυέστερος, λαβὼν τὸν λόγον μὲ ἀπήντησεν ἰταλιστί, καλῶς ὁμιλῶν τὴν γλῶσσαν ταύτην, ὅτι τῳόντι ἡ γῆ αὐτὴ εἶναι ἀρίστη καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ θρέψῃ καλλιτέραν ἄμπελον. Ἀλλὰ, προσέθηκε, τί τὸ ὄφελος; αἱ σταφυλαὶ εἰμποροῦν νὰ κρέμωνται ἐκεῖ 2,000 ἔτη χωρὶς νὰ μεταβληθῶσιν εἰς οἶνον ἕτοιμον πρὸς πόσιν. Ταύτην ἀκούσαντες τὴν ἀπάντησιν, ἐκυττάξαμεν ὁ εἷς τὸν ἄλλον, ἀποροῦντες πῶς Ἀθηναῖος ἐκ τῶν νοημονεστέρων μάλιστα, ἠδύνατο νὰ ἀπαιτῇ ὥστε τὰ κλήματα νὰ παράγωσιν οἶνον ἕτοιμον πρὸς πόσιν. Ὅθεν ὡμιλήσαμεν περὶ τοῦ ἄρτου, τοῦ ὁποίου τὸ ἄλευρον δὲν ἐφαίνετο καλῶς ζυμωμένον. Ὁ διδάσκαλος μᾶς εἶπεν ὅτι τὸ λᾶθος εἶναι τῶν μύλων καὶ ὅτι ὁ Ἰλισσὸς εἶναι τὴν σήμερον διανενεμημένος εἰς τοσαύτας διώρυχας, ὥστε δὲν παρεῖχεν ὕδωρ ἱκανὸν πρὸς ἄλεσιν τοῦ σίτου. Καὶ διατὶ δὲν μεταχειρίζεσθε ἀνεμομύλους, παρετήρησέ τις τῶν ἡμετέρων. Διότι, ἀπεκρίθη ψυχρῶς ὁ καλόγηρος, κατεσκευάσαμέν ποτε τέσσαρας μύλους ἐντὸς κοιλάδος καὶ δὲν ἐδούλευον. Μετὰ τὴν ἀπόκρισιν ταύτην ἀπεβάλομεν πᾶσαν ἀγαθὴν περὶ Ἑλλήνων ὑπόληψιν, μὴ δυνηθέντες δὲ νὰ μὴ γελάσωμεν, πολλὰ καὶ ποικίλα

εἴπομεν μεταξὺ ἡμῶν λατινιστὶ περὶ τῆς ἀμαθείας τῶν νεωτέρων Ἀθηναίων· αὐτοὶ δὲ ἐσιώπων καὶ ἐσοβαρεύοντο, ἐνῷ ἡμεῖς νομίζοντες ὅτι προξέλαβον τὸ ἐμβριθὲς τοῦτο ἦθος ὡσεὶ ἐγκαυχώμενοι ὅτι εἶπόν τι γενναῖον, ἐδιπλασιάσαμεν τοὺς γέλωτας ἡμῶν. Ἐν τούτοις ὁ διδάσκαλος ὑπεμειδία μηδὲν λέγων· ἕτερος δέ τις ἐκ τῶν ἡμετέρων ὅστις δὲν εἶχε λαλήσει ἀκόμη, παρετήρησεν, ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν δὲν κρίνει τοὺς ἀνθρώπους τούτους ὅπως ἡμεῖς καὶ ἰσχυρίσθη ὅτι οἱ Ἕλληνες μᾶς ἐνέπαιζον, ὅτι διὰ τοιούτων ἀποκρίσεων, αἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦσαν ἁπλαῖ παιδιαί, ἤθελον νὰ ἀποστομώσωσι τὴν ἡμετέραν φλυαρίαν καὶ νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν ὀχληρῶν ἡμῶν ἐρωτήσεων. προσθεὶς, ὅτι δὲν ὑπάρχει σκῶμμα χαριέστερον τῆς τοιαύτης εὐφυοῦς εὐηθείας, ἥτις χλευάζει μὲ ψυχρὸν αἷμα τοὺς ἀξιοῦντας ὅτι εἶναι πονηροί. Ἀλλ' εἰς μάτην ἔλεγε, διότι τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἐπαύσαμεν πιστεύοντες, ὅτι ἀπέδιδεν αὐτοῖς εὐφυΐαν ἣν δὲν εἶχον· καὶ τῇ ἀληθείᾳ μᾶς ἤκουον μὲ ὕφος τόσον ἀγροϊκὸν καὶ μὲ τόσον ἀνόητον ἐμβρίθειαν, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προξενήσωσιν ἡμῖν ἄλλην ἐντύπωσιν. Τοῦτο δὲ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὅτε ἤρχισα νὰ διηγῶμαι εἰς αὐτοὺς ὅτι ὑπῆρξεν ἄλλοτε ἀνήρ τις ἔνδοξος τῆς πόλεώς των ὀνόματι Ἀλκιβιάδης, ὅστις ἐκυρίευσε τὴν Κωνσταντινούπολιν, καλουμένην τότε Βυζάντιον, μὲ ἐκύτταξαν ἀποροῦντες. Ὅτε δὲ ὠνόμασα τοὺς εὐκλεεστέρους τῶν ἀρχαιοτέρων αὐτῶν κατοίκων, τὸν Ὀλυμπιόδωρον, τὸν Θρασύβουλον, τὸν Ἁρμόδιον, τὸν Ἀριστογείτονα, μὲ διέκοπτον κατὰ πᾶσαν στιγμὴν καὶ μὲ ἠρώτων ἐὰν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν καλοὶ χριστιανοί, ἐὰν ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἂν ἠδύναντο νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὸν Δημήτριον Βενιζέλον, τὸν Σταμάτην Παλαιολόγον καὶ τοὺς ἄλλους αὐτῶν δημογέροντας.

Τελευταῖον ὁ καλόγηρος ἀφαιρέσας τὸ προσωπεῖον· «τί μὲ μέλει, εἶπε μετ' ὀργῆς, περὶ τῶν Ἀλκιβιαδῶν καὶ τῶν Ὀλυμπιοδώρων τούτων; Ὅστις ἐξ ἡμῶν ἤθελε περιμένει νὰ τραφῇ ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν καὶ ἀπὸ τὴν σύνεσιν τοῦ Φωκίωνος, ἤθελεν εἶναι πολὺ μωρότερος παρ' ὅ,τι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε σοφός. Ὅλοι οἱ Φράγκοι ὅσοι ἔρχονται εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ βλέπουσι τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου τοσοῦτον διάφορον τῆς ἀρχαίας, ἐλεεινολογοῦσι τὴν τύχην ἡμῶν, θλίβονται διότι πόλις τοσοῦτον ἔνδοξος διατελεῖ ὑπὸ βαρβάρους καὶ ὑπὸ ζήλου εὐλαβοῦς κατεχόμενοι κραυγάζουσι κατὰ τῆς φιλοδοξίας τῶν εὐρωπαίων ἡγεμόνων, οἵτινες μάχονται ἀδιακόπως κατ' ἀλλήλων ἀντὶ νὰ

συμμαχήσωσι κατὰ τῶν ἀπίστων ὑπὲρ ἡμῶν τε καὶ πρὸς ἴδιον αὐτῶν συμφέρον. Ταῦτα ἀκούομεν λέγοντας ὅλους τοὺς περιηγητὰς ὅσους βλέπομεν. Ἀλλὰ τί τὸ ἐκ τῆς φλυαρίας ταύτης κέρδος; Εἰμπορεῖτε ἐπὶ 500 ἔτη ἀκόμη νὰ ῥητορεύετε περὶ τῆς κακῆς χρήσεως ἣν οἱ χριστιανοὶ ὑμῶν ποιοῦνται τῆς δυνάμεως αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἐκ τούτου θεραπεία. Οἱ νομιζόμενοι σοφοὶ τῶν μερῶν σας ἄνδρες ἐμπαίζουσι τὴν ἀμάθειαν ἡμῶν· ἀλλ' ἔχουσιν ἆρά γε δίκαιον; Δὲν ἠρκέσθημεν νὰ σᾶς μεταβιβάσωμεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ φῶς τῆς καλλίστης ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ὅταν συνέπεσε νὰ λησμονήσετε ὅσα ἐδιδάχθητε παρὰ Πλάτωνος, καὶ Ἀριστοτέλους, καὶ Ἐπικούρου, καὶ τῶν ἄλλων ἡμῶν ἀρχαίων, ἡμεῖς πάλιν σᾶς ἐπέμψαμεν τὸ δεύτερον περὶ τὰ μέσα τῆς τεσσαρεςκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος τὸν σοφὸν Ἀργυρόπουλον, τὸν Θεόδωρον Γαζῆν, τὸν Γεώργιον Τραπεζούντιον, τὸν Γεώργιον Γεμιστόν. Τώρα ἐκπλήττεσθε ἀκούοντες τοὺς λόγους μου· ἀλλ' ὡς τίνας ὑπολαμβάνετε τοὺς νῦν Ἀθηναίους;» Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω δημηγορῶν μᾶλλον ἢ ὁμιλῶν ὁ καλόγηρος, καὶ μεγαλαυχῶν μὲν ὁπωσοῦν ἐπὶ τῇ παιδείᾳ, ἥτις κατ' αὐτὸν ἐπεκράτει τότε ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι καὶ ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Σινώπῃ καὶ ἐν Ἀθήναις, δικαιότατα δὲ ἐλέγχων τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ὡς συντελέσασαν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ χριστιανικοῦ τῆς Ἀνατολῆς κράτους καὶ μὴ ἑνωθεῖσαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἵνα ἐγκαίρως ἀποκρούσῃ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, ἥτις τοσαύτας ἐπήνεγκε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Δύσιν πληγάς. «Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀνέκραξεν, εὐκαιρίαν μόνον ζητοῦμεν ἵνα ἀποβάλωμεν τὴν κυριαρχίαν ταύτην· διότι ἡ ἀρχαία τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀνδρεία δὲν ἐξέλιπε. Μήπως Ἕλληνες δὲν εἶναι οἱ μέχρι τῆς σήμερον κατατροποῦντες τοὺς στρατοὺς ὑμῶν καὶ οἱ καθυποτάσσοντες τὰς ἐπαρχίας ὑμῶν γενίτσαροι; Διότι δὲν θέλετε ἀρνηθῆ ὅτι τὰ ὀσμανικὰ τάγματα σύγκεινται ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν συλλεγομένων παίδων καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ γενιτσάρου τὸ ὁποῖον φέρουσιν οἱ παῖδες οὗτοι, δὲν ἀφαιρεῖ ἀπὸ αὐτῶν τὴν φύσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῶν καταγωγῆς.» Ταῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα εἰπὼν ὁ καλόγηρος ἐταπείνωσε τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ζητήσωσι συγγνώμην, διότι τοσοῦτον ἀδίκως ἔκρινον τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας.

Ἐκαλεῖτο δὲ κατὰ τὸν Guillet ὁ καλόγηρος οὗτος ἱερομόναχος Δαμασκηνός· ἐλάλει τὴν ἑλληνικήν, τὴν τουρκικήν, τὴν λατινικήν,

τὴν ἰταλικὴν, ὀλίγον τι τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, καὶ ἦτο εἷς τῶν τριῶν διδασκάλων, οἵτινες ἡρμήνευον δημοσίᾳ τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀθήναις. Οἱ δύο ἄλλοι ἦσαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ ὁ Δημήτριος Βενιζέλος. Ὅτι δὲ οὐ μόνον οἱ κληρικοὶ ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν λαϊκῶν τινες, μάλιστα δὲ οἱ προεστῶτες, ἦσαν λόγιοι ἄνδρες, μαρτυρεῖται ἰδίως ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν ἔγραψαν κατ' ἐκείνους περίπου τοὺς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἐξαιτούμενοι συγγνώμην διότι τὸν ἠνάγκασαν διὰ τοῦ ἀρχιευνούχου νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐπιψηφισθεῖσαν κατὰ τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν καθαίρεσιν. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἦν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Περραιβὸς ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ ἐπιτομῇ περὶ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πολιτείας καὶ ἥτις συνετάχθη ὑπὸ τοῦ προύχοντος Μπεναλδῆ, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ γράψας οὐ μόνον τῆς γλώσσης ἦτο ἐγκρατὴς, ὅπερ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἀπαντᾶται ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ καρδίαν εἶχε καὶ φαντασίαν καὶ χάριν λόγου, προτερήματα σπανιώτερον δυστυχῶς κοσμοῦντα τοὺς ἔκτοτε ἀκμάσαντας παρ' ἡμῖν λογίους ἄνδρας.

Σύγχρονος περίπου τῶν προηγουμένων εἰδήσεων ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 1674 διατριβὴ ἐν Ἀθήναις τοῦ περιωνύμου πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντέλ. Τῇ 7 δεκεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου γράφων ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ περιγράφων τὴν ἐπίσημον δεξίωσιν ἧς ἔτυχεν ἐν Πειραιεῖ παρὰ τῶν ὀσμανικῶν ἀρχῶν τῇ 15 νοεμβρίου, ἐπιούσῃ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς τὸν λιμένα ἐκεῖνον, ἀναφέρει ὅτι ἀνερχόμενος ἐκ Πειραιῶς ἀπήντησε πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Θησέως τοὺς προύχοντας τῶν Ἀθηναίων ἐν στολῇ, ἐκκλησιαστικούς τε καὶ λαϊκοὺς, οἵτινες προσέφερον αὐτῷ τὰ σεβάσματά των, καὶ πλὴν τούτου μέγα λαοῦ πλῆθος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου, «ἔφθασα, λέγει, εἰς τὸ μέγαρον τὸ ὁποῖον παρεσκευάσθη πρὸς κατάλυσίν μου καὶ ὅπου οὐδὲν ἠδυνήθην νὰ φάγω ἐκ τοῦ τουρκικοῦ γεύματος τὸ ὁποῖον μὲ περιέμενε. Δὲν εἰμπόρεσα δὲ οὔτε τὸν ἐγχώριον οἶνον νὰ πίω, διότι εἶναι τοσοῦτον ἀρωματικὸς καὶ τοσοῦτον μεμιγμένος μετὰ ῥητίνης, ὥστε καὶ πρὶν ἢ τὸν γευθῇ τις ἀποβαίνει ἀφόρητος εἰς τὴν ὄσφρησιν.» Πολλὰ δὲ προσειπὼν περὶ τῶν σωζομένων ἀρχαιοτήτων, ὑπόσχεται ὅτι θέλει ὑποβάλει ὑπόμνημα ἀκριβὲς περί τε τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἀστικῆς τῆς χώρας διοικήσεως καὶ περὶ τῆς δεκαπενθημέρου περιηγήσεως ἣν ἐπεχείρησεν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Ἐλευσῖνι, ἐν τῇ Βοιω-

τίᾳ καὶ ἐν τῇ νήσῳ τῆς Εὐβοίας, ὅπου ἐθαύμασε μετὰ ἰδιαζούσης εὐχαριστήσεως πρᾶγμα περιεργότατον ἢ μᾶλλον ἐνιαῖον ἐν τῷ κόσμῳ, τὴν τοῦ Εὐρίπου παλίρροιαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς ὅσαι καὶ ἂν ἐγένοντο ἔκτοτε ἔρευναι ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, οὐδὲν τοιοῦτον ὑπόμνημα εὑρέθη.

Ἔχομεν προσέτι περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις αὐτοπτῶν μαρτύρων, εἰ καὶ ὄχι πολλὰς ἐπὶ τῆς μικρὸν μετὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπελθούσης κατακτήσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἐν ἔτει 1687. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως ἔπραττον πάντοτε οἱ Ἕλληνες ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν, ἐβοήθησαν τοὺς Ἐνετούς, μὴ προβλέποντες ὁπόσον πρόσκαιρος θέλει ἀποβῆ ὁ θρίαμβος αὐτῶν καὶ ὁπόσον ὀλεθρίως ἡ πολιορκία ἐκείνη θέλει ἐπενεργήσει εἰς τὰ περισωζόμενα ἐν τῇ ἀκροπόλει μνημεῖα. Τῷ ὄντι τῇ 15 (25) σεπτεμβρίου βόμβα εἰσπεσοῦσα ἐντὸς μικρᾶς ἀποθήκης πυρίτιδος ὑπαρχούσης ἐν τοῖς προπυλαίοις, ἀνετίναξεν αὐτήν, οὐ μικρὰν προξενήσασα ζημίαν εἰς τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο. Ἀλλὰ τὴν ἐπιοῦσαν τὸ ἑσπέρας 16 (26) σεπτεμβρίου 1687, φοβερὰ ἔκρηξις ἔσεισε πάντα τὰ περίχωρα, διότι βόμβα ἑτέρα ἐμπεσοῦσα ἐντὸς τῆς πυριταποθήκης ἥτις ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ τῷ Παρθενῶνι, ἔκοψεν εἰς δύο τὸ ὕπατον τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὴν τρίτην δὲ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἡμέραν ὁ Γερμανὸς Ὄμβεργ, ἀξιωματικὸς ἐν τῷ ἐνετικῷ στρατῷ, γράφων ἐξ Ἀθηνῶν τῇ 2 ὀκτωβρίου πολλὰ μὲν λέγει περὶ εὐτελῶν τινων τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτοῦ βίου περιστάσεων καὶ περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς ἀκροπόλεως ὁμιλεῖ, μηδεμιᾶς ὅμως λέξεως ἀξίαν ἐθεώρησε τὴν συμφορὰν ἐκείνην, ἥτις τοσοῦτον συγκινεῖ πᾶσαν ἑλληνικὴν καὶ πᾶσαν φίλην τοῦ καλοῦ καρδίαν. Περὶ τῆς πόλεως λέγει μόνον ὅτι εἶναι μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἄνθρωποι ἀξιόλογοι· τὸ μόνον ἐλάττωμά των εἶναι, ἐπιφέρει, ὅτι δὲν εἰμπορεῖ τις νὰ τοὺς ἐννοήσῃ διότι ὁμιλοῦσιν ἑλληνιστί. Ἄλλος πάλιν ἀξιωματικὸς τοῦ αὐτοῦ στρατοῦ, ὁ Ἰωακεὶμ Ζὲν, μνημονεύει μὲν ἐν τῷ περισωθέντι ἡμερολογίῳ αὐτοῦ τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ βεβαιοῖ ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχε τότε 14,000 οἰκιῶν, ὅπερ εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν πολὺ ὁμοιαληθεστέραν πληροφορίαν τοῦ Guillet ἡ πόλις μόλις ἠρίθμει 15 ἕως 16,000 ψυχῶν. Ὑπάρχει καὶ ἕτερον περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἡμερολόγιον, τὸ τῆς Ἄννης Ἀκερχιὲλμ, κυρίας τῆς τιμῆς τῆς κομήσσης Κενιξμὰρκ, ἥτις συνῴδευσε τὸν σύζυγον αὐ-

τῆς, ἀρχιστράτηγον ὄντα τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ ἐν τῷ περὶ Ἀθηνῶν μέρει τοῦ ἡμερολογίου τούτου ὑπάρχει ὡς μὴ ὤφελλε χάσμα, ἕνεκα τῆς ἀσθενείας ἣν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὑπέστη ἡ κόμησσα. Μόνον ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτῆς ἥτις ἐγράφη ἐν Ἀθήναις τῇ 18 ὀκτωβρίου 1687, ἀφοῦ θρηνῇ τὴν καταστροφὴν τοῦ Παρθενῶνος, ἐπιφέρει ἡ Ἄννα Ἀκερχιέλμ ὅτι εἰς 4 ἢ 5 ἑλληνικὰς οἰκίας τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη ἡ κόμησσα, προσέφεραν εἰς αὐτὴν πορτοκαλάδας, λεμονάδας, νωπὰ ἀμύγδαλα, ῥόδια καὶ ποικίλα γλυκύσματα. Ἐκάλουν δὲ τὴν κόμησσαν *αφεντίσαν* καὶ ἀποτείνοντες πρὸς αὐτὴν τὸν λόγον ἔλεγον ἡ *αφεντιά σας*. Ὅλως δὲ ἐν παρόδῳ καὶ μετά τινος λεπτοτάτης εἰρωνείας ἀναφέρει ὅτι ὡδηγήθησαν εἰς τὴν πόλιν ὑπὸ ἰατροῦ τινος, ὅστις ἠξίου ἑαυτὸν ἀπόγονον τοῦ Περικλέους.

Οἱ Ἐνετοὶ δὲν παρέμειναν ἐν Ἀθήναις εἰμὴ ἓξ περίπου μῆνας, διότι ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου 1688 ἐγκατέλιπον αὐτὰς εἰς τὴν προτέραν τύχην. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν ἐκακοποίησε τοὺς ἰθαγενεῖς ἕνεκα τῆς προθυμίας μεθ' ἧς εἶχον ὑποδεχθῆ τὸν ἐνετικὸν στρατόν· ὥστε ἐπανῆλθεν ἡ προτέρα ἐπιεικὴς αὐτῶν διοίκησις ὑπὸ τῶν ἰδίων μᾶλλον ἀρχόντων ἢ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίσους τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε οὐκ ὀλίγας ὑπέστη ἡ πόλις συμφορὰς ἕνεκα ποικίλων αἰτιῶν. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀτυχοῦς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770, περὶ ἧς θέλομεν πραγματευθῆ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Η', μικροῦ ἐδέησε νὰ ἀποβῶσιν ὡς πρὸς τὴν κοινότητα τῶν Ἀθηνῶν οὐδὲν ἧττον ὀλέθρια ἢ ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς κοινότητας. Οἱ ἐμβαλόντες τότε εἰς τὴν Πελοπόννησον Ἀλβανοὶ ἐπεχείρησαν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς τὴν Ἀττικήν. Ὁ τότε βοεβόδας Χατζῆ-Ἀλῆ-Χασσεκίμπεϋς, συνεπαγόμενος ὀσμανίδας καὶ Ἕλληνας τῶν Ἀθηνῶν κατετρόπωσε μὲν τῷ 1777 τοὺς Ἀλβανοὺς περὶ Χαλάνδριον, ἀλλὰ ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν πόλιν διὰ περιτειχίσματος τὸ ὁποῖον ἀρξάμενον κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1778 συνετελέσθη ἐντὸς 90 ἡμερῶν καὶ ὑφίστατο μέχρι τοῦ 1835 ὅτε κατελύθη. Ὁ Χασσεκῆς, ὅστις διῴκησε πολλάκις ἔκτοτε τὴν κοινότητα, προεχειρίσθη τῷ 1789, κατ' αἴτησιν τῆς κοινότητος ἰσόβιος αὐτῆς ἄρχων. Ἅμα ὅμως τούτου γενομένου ὁ Χασσεκῆς κατέστη τύραννος φοβερὸς ὀσμανιδῶν τε καὶ Ἑλλήνων μέχρι τοῦ 1792, ὅτε καθηρέθη τελευταῖον καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Κῶν, ἀπεκεφαλίσθη ἐκεῖ τῷ 1795. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀπήλαυσε σχετικήν τινα εὐη-

μερίαν χάρις ἰδίως εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ ὀνομαστοὺς περιηγητάς, οἵτινες τοσοῦτον διὰ τῶν περιγραφῶν αὐτῶν καὶ τῶν θρήνων συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ φιλελληνικοῦ ἐν Εὐρώπῃ πνεύματος. Ἐνταῦθα δὲ τῷ 1814 ἱδρύθη, διὰ τῶν παροικούντων ἀλλοδαπῶν, ἡ *Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων* τῆς ὁποίας πρόεδρος ἀνηγορεύθη ὁ ἐν ἀκμῇ τότε τῆς δυνάμεως καὶ τῆς φήμης αὐτοῦ διατελῶν Ἰωάννης Καποδίστριας, ὅστις καὶ κατώρθωσε νὰ περιποιήσῃ τῇ ἑταιρείᾳ τὴν εὔνοιαν τῶν ἐν Βιέννῃ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συνελθόντων ἡγεμόνων, μεγιστάνων καὶ ὑπουργῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας Ἀλέξανδρος, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπίδοξοι διάδοχοι τῶν βασιλέων τῆς Βαυαρίας καὶ Βυρτεμβέργης ἐγένοντο μέλη τοῦ συλλόγου τούτου καὶ προσήνεγκον χρηματικὰς συνδρομάς. Σκοπὸς δὲ κύριος τοῦ συλλόγου ἦτο ἡ τῶν ἀρχαιοτήτων διατήρησις, ἡ ἵδρυσις μουσείου, ἡ σύστασις βιβλιοθήκης καὶ σχολείων. Ἀλλὰ ἠλπίζετο συγχρόνως νὰ ἐπενεργήσῃ ἡ ἑταιρεία καὶ εἰς τὴν βαθμιαίαν δι' εἰρηνικῶν μέσων βελτίωσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν ἡ *ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων*, καί τοι πρὸ πάντων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐπίδοσιν, εἰμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς προανάκρουσμα τῆς τῶν *Φιλικῶν ἑταιρείας*, ἥτις προπαρεσκεύασε τὴν ἔκρηξιν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τελευταίου ἀγῶνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Ὀργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Πεζικαὶ καὶ ναυτικαὶ δυνάμεις.

Τὰς πεζικὰς δυνάμεις αἵτινες ὠργανώθησαν ὑπὸ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἀπετέλουν οἱ καλούμενοι κλέφται καὶ ἁρματωλοί. Κατὰ τὰς ἄχρι τοῦδε ὑπαρχούσας εἰδήσεις οἱ πρῶτοι γνωστοὶ ἁρματωλοὶ ἀναφέρονται περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· ὁ Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Μπούας Γρίβας, καὶ οἱ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος. Ἀλλ' οἱ μὲν ἁρματωλοὶ ἱδρύθησαν ἔτι πρότερον, πιθανῶς ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς (1520—1566), οἱ δὲ κλέφται παρήχθησαν ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς κατακτήσεως. Ἡ μάχιμος ἀνατροφὴ ἣν ἔλαβον οἱ

κάτοικοι τῶν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Ταινάρου ἐκτεινομένων ἑλληνικῶν χωρῶν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, παρήγαγεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ὁλόκληρον ἀνδρῶν τάξιν οἵτινες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οὐδέποτε ὑπέκυψαν τὸν αὐχένα εἰς τὸν ὀσμανικὸν ζυγόν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἰςῆλθον εἰς τὴν ἑνετικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἄλλοι προςήρχοντο εἰς αὐτὴν ὁσάκις ἡ Ἑνετία ἐκάλει τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὅπλα. Ὁσάκις δὲ ἡ Ἑνετία εἰρήνευε πρὸς τοὺς ὀσμανίδας, πολλοὶ μὲν ἐκ τῶν φιλοπολέμων ἐκείνων ἀνδρῶν παρέμενον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐν ταῖς χώραις αὐτῆς ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει πάλιν ἀφορμὴν ν' ἀγωνισθῶσι σὺν αὐτῇ κατὰ τῶν Τούρκων, πολλοὶ ὅμως ἐξηκολούθουν οἴκοθεν ἀγωνιζόμενοι ἀπὸ τῶν δυςπροςίτων ὀρέων ὅπου εἶχον τὰ σκηνώματα αὐτῶν. Ὑπάρχει δὲ δημοτικὸν ᾆσμα κάλλιστα περιγράφον τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀδιακόπως ἐστρατολογεῖτο τὸ μέγα τοῦτο τῶν κλεφτῶν σῶμα.

«Μάνα σοῦ λέω δὲν 'μπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω,
«Δὲν εἰμπορῶ δὲ δύναμαι, ἐμάλλιασ' ἡ καρδιά μου.
«Θὰ πάρω τὸ ντουφέκι μου, νὰ πάω νὰ γένω κλέφτης,
«Νὰ κατοικήσω 'ς τὰ βουνὰ καὶ 'ς ταῖς ψηλαῖς ῥαχούλαις,
«Νᾶχω τοὺς λόγγους συντροφιὰ, μὲ τὰ θεριὰ κουβέντα,
«Νᾶχω τὰ χιόνια γιὰ σκεπὴ, τοὺς βράχους γιὰ κρεββάτι,
«Νᾶχω μὲ τὰ κλεφτόπουλα καθημερινὸ λημέρι.
«Θὰ φύγω, μάνα, καὶ μὴν κλαῖς, μὸν δόμου τὴν εὐχή σου,
«Κ' εὐχήσου με, μανοῦλά μου, Τούρκους πολλοὺς νὰ σφάξω·
«Καὶ φύτεψε τριανταφυλλιὰ καὶ μαῦρο καρυοφύλλι.
«Καὶ πότιζέ τα ζάχαρι καὶ πότιζέ τα μόσκο.
«Κι' ὅσο π' ἀνθίζουν, μάνα μου, καὶ βγάνουνε λουλούδια,
«Ὁ γυιός σου δὲν ἀπέθανε, καὶ πολεμάει τοὺς Τούρκους.
«Κι' ἂν ἔλθῃ 'μέρα θλιβερὴ, 'μέρα φαρμακωμένη,
«Καὶ μαραθοῦν τὰ δυὸ μαζῆ, καὶ πέσουν τὰ λουλούδια,
«Τότε κ' ἐγὼ θὰ λαβωθῶ, τὰ μαῦρα νὰ φορέσῃς.»
Δώδεκα χρόνοι 'πέρασαν, καὶ δεκαπέντε μῆνες
Ποῦ ἀνθίζαν τὰ τριαντάφυλλα, κι' ἀνθίζαν τὰ μπουμπούκια.
Καὶ μιὰν αὐγὴ ἀνοιξάτικη, μιὰ πρώτη τοῦ Μαΐου,
Ποῦ κελαδοῦσαν τὰ πουλιὰ, κι' ὁ οὐρανὸς γελοῦτε,
Μὲ μιᾶς ἀστράφτει καὶ βροντᾷ καὶ γίνεται σκοτάδι.
Τὸ καρυοφύλλι ἐστέναξε, τριανταφυλλιὰ δακρύζει,
Μὲ μιᾶς ξεράθηκαν τὰ δυὸ, καὶ ἐπέσαν τὰ λουλούδια·
Μαζὴ μ' αὐτὰ σωριάστηκε κ' ἡ δόλια του ἡ μανοῦλα.

Καὶ οἱ μὲν κλέφται τῆς Πελοποννήσου εἶχον, ὡς προείπομεν, πρόχειρον καταφύγιον τὰς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένας χώρας· οἱ δὲ τῆς

Ῥούμελης καὶ μάλιστα τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν, ἠναγκάσθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ συγκροτήσωσιν ἴδια μεγάλα ἐπὶ τῶν ὀρέων ὁρμητήρια, ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Πηλίου, τῆς Πίνδου καὶ τῶν Ἀγράφων. Ἐκεῖ εἴτε εὑρόντες τοὺς κατοίκους τῶν δυσπροσίτων ἐκείνων κωμῶν καὶ χωρίων προθύμους νὰ συμπράξωσι μετ' αὐτῶν, εἴτε καταναγκάσαντες αὐτοὺς εἰς τοῦτο, ἐσχημάτισαν στρατόπεδα ἀπὸ τῶν ὁποίων ὁρμώμενοι κατήρχοντο εἰς τὰς πεδιάδας καὶ εἰς τὰς πόλεις, ἐλήστευον τοὺς ἀλλοθρήσκους κυριάρχας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους δούλους, ἐξ οὗ καὶ ἐπωνομάσθησαν κλέφται.

Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσεν ἐπὶ 7 ἢ 8 δεκάδας ἐνιαυτῶν, ὅτε τελευταῖον ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ὡς φαίνεται, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόμισε συνετὸν νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς αὐτούς. Αἱ ζημίαι ὅσας ἔπασχον ἐκ τῶν πολεμίων τούτων αἱ ἐπαρχίαι, ἀπέβαινον ὁσημέραι δεινότεραι. Καὶ πλὴν τούτου κατὰ τοὺς ἀδιακόπους πολέμους αὐτῆς πρὸς τὰς δυτικὰς Δυνάμεις, οἱ ἐσωτερικοὶ ἐκεῖνοι πολέμιοι συνεμάχουν πάντοτε μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν, ἡ δὲ συμμαχία αὕτη δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἦναι σφόδρα ἐπικίνδυνος. Ὅθεν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισε τότε νὰ μιμηθῇ τὴν ἐνετικὴν, ἥτις εἶχεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς πολλοὺς ἐκ τῶν μαχίμων τούτων Ἑλλήνων, ὀνομάζουσα αὐτοὺς ἁρματωλοὺς, armatores, ὅπως ἔτι ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐκαλοῦντο οἱ πολυάριθμοι ἐθελονταὶ οἱ ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτῆς τασσόμενοι. Τοῦτο δὲ τὸ παράδειγμα ἀκολουθοῦσα ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεψεν εἰς τὰς μαχίμους ἐκείνας ὁμάδας τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τὴν περιστολὴν τῆς ληστείας, συγκροτήσασα ἐξ αὐτῶν σώματα τὰ ὁποῖα, δαπάναις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ συντηρούμενα καὶ ἐξ Ἑλλήνων μόνον συγκείμενα, ἐκαλοῦντο *ἁρματωλοὶ*, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων ὄντα ἦσαν διανενεμημένα εἰς τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ Ἀξιοῦ μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἐν Πελοποννήσῳ τουρκικὰ ἁρματωλίκια δὲν ὑπῆρξαν, ἴσως διότι ἐλογίσθη ἐπισφαλὲς νὰ ἀναγνωρισθῶσι τοιαῦτα ἔνοπλα χριστιανικὰ σώματα ἐντὸς χώρας ἥτις πλέον πάσης ἄλλης ἠμφισβητεῖτο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τούτοις τὸ μάχιμον πνεῦμα τῆς χερσονήσου διετηρήθη ἰδίως ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἁρματωλικίων, τὰ ὁποῖα διήρκεσαν μετά τινων διαλειμμάτων μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος· διότι ὁ κα-

πετὰν Χρονᾶς ἀπὸ Χρυσοβίτση, ὁ καπετὰν Θανάσης ἀπὸ Καρύταιναν καὶ ἄλλοι περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἐν τῷ γνωστῷ αὐτοῦ διαλόγῳ πρὸς τὸν υἱόν του Κωνσταντῖνον, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἁρματωλοὶ τῆς τελευταίας ἐνετικῆς κυριαρχίας. Ἀπὸ δὲ τῆς καταλύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, διετηρήθησαν αἱ πολεμικαὶ ἕξεις ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῶν ἀνέκαθεν πολυαρίθμων αὐτῆς κλεφτῶν, οἵτινες, ὀνομαστότατοι γενόμενοι ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης, ἄλλοτε μὲν διῆγον εἰς τὰ ὄρη, ἄλλοτε δὲ εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία κρυπτόμενοι, ὁτὲ μὲν ἐσώζοντο εἰς Ἑπτάνησον ἢ εἰς Ῥούμελην, ὁτὲ δὲ διετέλουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν προεστώτων ὡς σωματοφύλακες καὶ ἐκτελεσταὶ τῶν διαταγῶν αὐτῶν. Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἁρματωλικίων ἐτροπολογήθη κατὰ τοὺς διαφόρους καιροὺς καὶ κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις. Περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος μνημονεύονται ἐν Ἠπείρῳ, ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι 8 ἁρματωλίκια, κατὰ δὲ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ὑφίσταντο ἐν ὅλοις 17, ἐξ ὧν τρία κατὰ τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀξιοῦ Μακεδονίαν, 10 ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι καὶ 4 ἐν Ἠπείρῳ, ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ.

Ἑκάστου τῶν ἁρματωλικίων τούτων προΐστατο ἀρχηγὸς καλούμενος *καπετάνος*, ἔχων παρ' ἑαυτῷ βοηθὸν ἢ ὑπασπιστήν, τὸ *πρωτοπαλλήκαρον*, διότι οἱ στρατιῶται ὠνομάζοντο *παλληκάρια*. Καὶ ἡ μὲν τελευταία αὕτη λέξις παρήχθη ἔτι ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ (239 καὶ 241 τοῦ Γ' τόμου), ἡ δὲ πρώτη ἦτο καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἰταλική. Τὸ ἔργον τοῦ καπετάνου δὲν ἦτο εὔκολον· ἔπρεπε νὰ εὐχαριστῇ χριστιανοὺς ἅμα καὶ Τούρκους, τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα πολλάκις δὲν συνεβιβάζοντο. Ὑπάρχει δημῶδες ᾆσμα τοῦ Στουρνάρη, τὸ ὁποῖον ἀνατρέχον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, 1710, παρίστησι δι' ὀλίγων μὲν ἀλλ' ἀκριβῶς τὴν δυσχέρειαν ταύτην.

Βουνά μου ἀπ' τ' Ἀσπροπόταμο μὲ τὰ πολλὰ τὰ χιόνια,
Τὰ χιόνια μὴ τὰ λυώσετε ὅσον νάλθοῦν καὶ τ' ἄλλα,
'τ' εἶν' ὁ Στουρνάρης ἄρρωστος βαρειὰ γιὰ ν' ἀποθάνῃ,
Καὶ τοὺς ἰατροὺς ἐκάλεσε νὰ τὸν ἀποφασίσουν,
Κὴ ἀπὸ τὰ παλληκάρια του ἐκάλεσε τὸν πρῶτον.
«Ἔλα, Φοντύλη ἀδελφὲ καὶ πρωτοπαλληκάρι,
Ἔλα κάθου στὰ γόνατα, ἔλα κάθου σιμά μου·

Σ' ἀφίνω διάτα τὸ παιδί, τὸ μικροχαϊδεμένο,
'τ' εἶναι μικρὸ κὴ ἀνήξερο, 'π ἅρματα δὲν γνωρίζει·
Νὰ μ' ἔχῃς ἔννοια τὰ χωριὰ καὶ τὸ καπετανλίκι.
Γέροντες θέλουν χάϊδεμα, κὴ ἀγάδες θέλουν ἄσπρα,
Κὴ ὁ καπετάνος δόκιμος γιὰ νὰ τοὺς κυβερνήσῃ.»

Ἐκ τοῦ ἄσματος τούτου συνάγεται πρὸς τούτοις τὸ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν ὑπάρχον, ὅτι τὰ καπετανάτα ἦσαν πολλάκις κληρονομικά. Οἱ Μπουκουβαλαῖοι οἵτινες ἦρχον τῶν Ἀγράφων ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ὅτε ἥρπασεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην ὁ Καραϊσκάκης, ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Γιάννη Μπουκουβάλα ἐκείνου, ὅστις τοσοῦτον πολύκροτος ἀπέβη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Νίκος Τσάρας ἦτο υἱὸς καὶ ἔγγονος καπετανέων, ἰδίως δὲ υἱὸς τοῦ Τσάρα τοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον καπετανεύσαντος εἰς τὴν Ἐλασσῶνα· ὁ παπᾶ Θύμιος ἦτο υἱὸς τοῦ οὐδὲν ἧττον περιωνύμου Βλαχάβα· ὁ Ὀδυσσεύς, υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτζου· τοιοῦτοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ Κοντογιανναῖοι, οἱ Σκυλοδημαῖοι καὶ ἄλλοι.

Ἐν τούτοις οὔτε ὅλοι οἱ κλέφται ἐσυνθηκολόγησαν καὶ ὑπετάχθησαν, οὔτε ὅλοι οἱ ἁρματωλοὶ παρέμενον πιστοὶ εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυβέρνησιν. Οἱ ἁρματωλοὶ οὐ μόνον μετεῖχον ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων, ἀλλὰ καὶ οἴκοθεν πολλάκις περιήρχοντο εἰς ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Τούρκων, ἔχοντες τότε φυσικοὺς συμμάχους τοὺς κλέφτας. Μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη φημίζεται ἐν Ἀκαρνανίᾳ τὸ ὄνομα τοῦ ἁρματωλοῦ Χρήστου Μηλιώνη, ὅστις ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Ἄρταν ἀπήγαγεν ἐκεῖθεν τὸν καδῆν καὶ δύο ἀγάδες ἐπὶ λύτροις. Ὁ μουσελίμης τῆς ἐπαρχίας συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ προεστῶτος Μαυρομμάτη καὶ τοῦ δερβέναγα Μουχτάρη, ἀνέθηκε τὸ ἔργον τῆς δολοφονίας αὐτοῦ εἰς Σουλεϊμάνην τινά, ὅστις φίλος ἄλλοτε διατελέσας τοῦ Χρήστου ἠδύνατο ἀνυπόπτως νὰ πλησιάσῃ αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Σουλεϊμάνης ἀπαντήσας τῳόντι τὸν Χρῆστον εἰς Ἀλμυρόν, χωρίον μικρὸν τοῦ Βάλτου, ὡμολόγησεν αὐτῷ εἰλικρινῶς τίνα ἔλαβεν ἐντολήν. Καὶ τότε οἱ δύο γενναῖοι ἄνδρες μονομαχήσαντες ἔπεσον ἀμφότεροι παραδόξως.

Τρία πουλάκια κάθονταν 'στὴν ῥάχιν 'στὸ λιμέρι·
Ἕνα τηράει τὸν Ἀλμυρόν, τ' ἄλλο κατὰ τὸν Βάλτον,
Τὸ τρίτον τὸ καλήτερον, μοιριολογάει καὶ λέγει.
«Κύριέ μου, τί ἐγίνηκεν ὁ Χρῆστος ὁ Μηλιώνης;
Οὐδὲ 'ς τὸν Βάλτον φάνηκεν οὐδὲ 'ς τὴν Κρύα βρύσιν.» —

«Μᾶς εἶπαν, πέρα πέρασε, κ' ἐπῆγε πρὸς τὴν Ἄρταν,
Κ' ἐπῆρε σκλάβον τον κατῆν, μαζὺ μὲ δυὸ ἀγάδαις.
Κι' ὁ μουσελίμης τ' ἄκουσε, βαριὰ τοῦ κακοφάνη.
Τὸν Μαυρομμάτην ἔκραξε καὶ τὸν Μουχτὰρ Κλεισούραν» —
«Ἐσεῖς ἂν θέλετε ψωμί, ἂν θέλετε πρωτάτα,
Τὸν Χρῆστον νὰ σκοτώσετε, τὸν καπετὰν Μηλιόνην.
Τοῦτο προστάζ' ὁ βασιλεᾶς καὶ ἔστειλε φερμάνι.»
Παρασκευὴ 'ξημέρωνε (ποτὲ νὰ μ' εἶχε φέξῃ!)
Κι' ὁ Σουλεϊμάνης στάλθηκε νὰ πάγῃ νὰ τὸν εὕρῃ.
'Στὸν Ἁλμυρὸν τὸν ἔφθασε, καὶ ὡς φίλοι φιληθῆκαν·
'Ολονυκτῆς ἐπίνανε, ὅσον νὰ ξεμερώσῃ·
Καὶ ὅταν ἔφεξ' ἡ αὐγή, πέρασαν 'στὰ λημέρια.
Κι' ὁ Σουλεϊμάνης φώναξε τοῦ καπετὰν Μηλιόνη·
«Χρῆστο, σὲ θέλ' ὁ βασιλεᾶς, σὲ θέλουν κ' οἱ ἀγάδες.» —
«Ὅσο ἦν' ὁ Χρῆστος ζωντανὸς, Τούρκους δὲν προσκυνάει.» —
Μὲ τὰ τουφέκια ἔτρεξαν ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλον·
Φωτιὰν ἐδόσαν 'ς τὴν φωτιὰν, κ' ἔπεσαν εἰς τὸν τόπον.

Ὁσάκις λοιπὸν οἱ ἁρματωλοὶ οὕτως ἢ ἄλλως ἐπανίσταντο, φυσικῷ τῷ λόγῳ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη καθήρει αὐτοὺς καὶ ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ. Ἐνίοτε ἐπετύγχανεν, ἐνίοτε ὅμως ὄχι, καὶ πολλάκις οἱ ἁρματωλοὶ ἀπέβαινον τοσοῦτον ἰσχυροὶ ὥστε ἠδύναντο ν' ἀνακτήσωσι τὰ ἁρματωλίκια αὐτῶν καὶ ἠνάγκαζον μάλιστα διὰ τῆς βίας τὴν κυβέρνησιν νὰ τοὺς ἀναγνωρίσῃ πάλιν.

Κάτω 'ς τοῦ **Βάλτου** τὰ χωριὰ,
Ξηρόμερο καὶ Ἄγραφα,
Καὶ 'στὰ **πέντε** βιλαέτια
(Ἔβγατε νὰ ἰδῆτ' ἀδέρφια!)
Ἐκ' εἶν' οἱ κλέφταις οἱ πολλοὶ,
Ὅλ' ἐνδυμένοι 'ς τὸ φλωρί.
Κάθονται καὶ τρῶν καὶ πίνουν,
Καὶ τὴν Ἄρταν φοβερίζουν.
Πιάνουν καὶ γράφουν μιὰ γραφή,
Βρίζουν τὰ γένεια τοῦ κατῆ·
Γράφουνε καὶ 'ς τὸ Κομπότι,
Προσκυνοῦν καὶ τὸν Δεσπότη.
«Συλλογισθῆτέ το καλὰ,
«Γιατὶ σᾶς καῖμε τὰ χωριά.
«Γλίγωρα τ' ἁρματωλῆκι,
«Ὅτ' ἐρχόμεστε 'σὰν λύκοι.»

Τίς ἦτο ὁ καπετάνος ὁ τοιουτοτρόπως ἀνακτήσας τὸ ἁρματωλίκιον

αὐτοῦ, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλ' ἐξ ἑτέρου ᾄσματος ἠξεύρομεν πῶς ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας κατέλαβε τὸ ἁρματωλίκιον τῶν Ἀγράφων.

Νἄμουν μιὰ πετροπέρδικα, 'στὰ πλάγια τοῦ Πετρίλου (χωρίου τῶν Ἀγράφων)
Νὰ σκόνουμουν ταποταχύ, δυώραις νὰ ξημερώσῃ,
Ν' ἀκούρμαινα (νὰ ἤκουον) τὸν πόλεμον πῶς πολεμοῦν οἱ κλέφταις,
Οἱ κλέφταις, οἱ ἁρματωλοὶ κι' ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας.

Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ὁ Μπουκουβαλας κατετρόπωσε τὸν πάππον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ ἔπειτα συνάξας τὸν στρατὸν αὐτοῦ,

Μεσ' τὴν Ὀξιὰ ξημέρωσε τὰ κόλια νὰ μοιράσῃ·
Κ' οἱ Ἀγραφιῶτες ἔστειλαν δέκα κοτσαμπασίδες,
Τῷ φέραν τὸν μορασαλὲ (τὸ καπιτανάτον) 'ς ὅλον τὸ βιλαέτι.

Ἀλλ' ὅλαι σχεδὸν αἱ περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἐνδοξοτέρων ἀρχηγῶν τῶν ἁρματωλικίων παραδόσεις παριστῶσιν αὐτοὺς ὡς κατακρατοῦντας διὰ τῆς βίας τὰ ἁρματωλίκια ἢ ἀναλαμβάνοντας αὐτὰ διὰ τῶν ὅπλων ἅμα ἐξωσθέντας. «Ὁ καπετὰν Ζῆτρος ἀπὸ τὴν Ἐλασσῶνα δὲν ἐφύλαξεν ἐν ὅσῳ ἔζη τὴν ἐπαρχίαν του ἐλευθέραν ἀπὸ τοὺς Τούρκους;» ἀνακράζει ὁ Περραιβός. «Ὁ καπετὰν Τόσκας δὲν ἐκατεδάμασε τοὺς ἐχθροὺς εἰς τὰ Γρεβενὰ μὲ τρομεροὺς πολέμους; Ὁ καπετὰν Καραλῆς δὲν τοὺς κατεδίωξεν ἀπὸ τὰ χωρία τοῦ Ὀλύμπου καὶ τὰ ἐκράτει ἐλεύθερα; Ὁ καπετὰν Μπλαχάβας εἰς τὰ Χάσια δὲν ἐξωλόθρευσε τοὺς τυράννους; Ὁ καπετὰν Μακρυθανάσης καὶ ὁ καπετὰν Μακροπούλιος δὲν ἐπολέμησαν ὡς ἄλλοι Λεωνίδαι καὶ Θεμιστοκλεῖς καὶ ἐκράτουν τὰ χωρία τοῦ Κισσάβου ἀπάτητα; Ὁ καπετὰν Καρακίτσος εἰς τὸ Καρπενῆσι δὲν κατέσφαζε πάντοτε τοὺς ἐχθροὺς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα;» Ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις ποιουμένη τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν, ἀνεγνώριζε πολλάκις τὰ τοιαῦτα ἁρματωλίκια· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἐφαίνοντο πρόθυμοι ἐκ διαλειμμάτων νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτήν, ἰδίως εἰς τοὺς ἐμφυλίους αὐτῆς ἀγῶνας. Μήπως δὲν εἴδομεν αὐτοὺς πρωταγωνιστήσαντας εἰς τοὺς μεταξὺ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πολέμους; Μήπως ὅταν ὁ Ὁμὲρ Βριόνης ἐπολιόρκησε τὸν πασᾶν τοῦ Μπερατιοῦ δὲν συνέπραξαν μετ' αὐτοῦ, ὡς λέγει τὸ ᾆσμα,

. . . . . καὶ τῶν χριστιανῶν πολλὰ καπετανάτα,
Ὁ Ἴσκος ἀπ' τὴν Δούνιτσαν, ὁ υἱὸς τοῦ Γρίβα Γεώργου,
Ζόγκος ἀπ' τὸ Ξερόμερο, ὁ Γεώργης Βαρνακιώτης
Τοῦ Μπουκουβάλα τὰ παιδιά, καὶ οἱ Σκυλοδημαῖοι,
Ὁ Διάκος καὶ ὁ Πανουργιᾶς καὶ οἱ δυὸ Κοντογιανναῖοι.

Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑπώπτευεν αὐτοὺς πάντοτε, καὶ πολλάκις ἐπεχείρει νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διὰ τῆς βίας ἐπιβληθέντας εἰς αὐτὴν ἀνταρτας. Ἐντεῦθεν δὲ, καθὼς οἱ κλέφται εἶχον γίνει ἁρματωλοί, οὕτως οἱ ἁρματωλοὶ ἐγίνοντο πάλιν κλέφται, ἡ δὲ μετάβασις αὐτῶν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἰδιότητος εἰς τὴν ἄλλην ἀπέβαινε τοσοῦτον συχνὴ ὥστε τὰ ἐπωνύμια ἐκεῖνα κατήντησαν νὰ ἐκλαμβάνωνται ἀδιαφόρως σχεδὸν τὸ ἓν ἀντὶ τοῦ ἄλλου καὶ ἐκ παραλλήλου νὰ ἀποδίδωνται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Εἰς τὰ δημώδη ᾄσματα, τοῦτο συμβαίνει συχνότατα.

Ὁ Ὄλυμπος κι' ὁ Κίσσαβος, τὰ δυὸ βουνὰ μαλλόνουν.
Γυρίζει τότ' ὁ Ὄλυμπος, καὶ λέγει τοῦ Κισσάβου·
Μὴ μὲ μαλλόνῃς, Κίσσαβε, κονιαροπατημένε!
Ἐγὼ εἶμ' ὁ γέρος Ὄλυμπος, 'στὸν κόσμον ξακουσμένος.
Ἔχω σαράντα δυὸ κορφαῖς, ἑξῆντα δυὸ βρυσούλαις·
Πᾶσα βρυσὴ καὶ φλάμπουρον, παντοῦ κλαδὶ καὶ κλέφτης
Καὶ 'στὴν ψηλήν μου κορυφὴν ἀετὸς εἶν' καθισμένος,
Καὶ εἰς τὰ νύχια του κρατεῖ κεφάλ' ἀνδρειωμένου.
«Κεφάλι μου, τί ἔκαμες, κ' εἶσαι κριματισμένον;» —
«Φάγε, πουλί, τὰ νεάτα μου, φάγε καὶ τὴν ἀνδρειάν μου
Νὰ κάμῃς πῆχυ τὸ φτερὸν, καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι.
Στὸν Λοῦρον, 'στὸ Ξερόμερον ἁρματωλὸς ἐστάθην,
Στὰ Χάσια καὶ 'στὸν Ὄλυμπον δώδεκα χρόνους κλέφτης.
Ἑξῆντα ἀγάδες σκότωσα κ' ἔκαψα τὰ χωριά τους·
Κι' ὅσους 'στὸν τόπον ἄφησα καὶ Τούρκους κι' Ἀρβανίταις,
Εἶναι πολλοί, πουλάκι μου, καὶ μετρημὸν δὲν ἔχουν.
Πλὴν ἦρθε κ' ἡ ἀράδα μου 'στὸν πόλεμον νὰ πέσω.»

Ἐὰν δὲ ἀνώνυμος ἐγένετο ὁ ἁρματωλὸς ἐκεῖνος ἅμα καὶ κλέφτης, τοῦ ὁποίου ἡ τοσοῦτον παραδόξως νεκρεγερθεῖσα κεφαλὴ ἐδιηγεῖτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου τά τε κατορθώματα καὶ τὸν θάνατον, ὀνομαστότατος ἀπέβη ὁ Νικολὸς Τζιοβάρας, ὅστις, κατὰ τὸν Περραιβὸν, ὑπέταξε τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἤπειρον «περιπατώντας παρρησίᾳ μὲ τὰ φλάμπουρά του» κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ περὶ τοῦ ὁποίου σώζεται δημῶδες ᾆσμα ἐξυμνοῦν αὐτὸν ὡς κλέφτην ἅμα καὶ ἁρματωλόν.

Λάλησε, κοῦκκε, λάλησε· λάλα καϋμέν' ἀηδόνι,
Λαλᾶτε 'ς ἀκροπέλαγος ποῦ πλέουν τὰ καράβια,
Ῥωτᾶτε γιὰ τὸν Νικολό, τὸν Νικολὸ Τζιοβάρα,
Ποῦτον 'στὸ Λοῦρ' ἁρματωλὸς, 'στὸ Καρπενῆσι κλέφτης·
Εἶχε φλάμπουρο κόκκινο, κόκκινο καὶ γαλάζιο.

Εἶχε σταυρὸ, εἶχε Χριστὸ, εἶχε καὶ Παναγία.»
«Ἐψὲς προψὲς ἀκούσαμε τὰ βροντερὰ τουφέκια
Κ' εἴδαμε πῶς ἐβάρεσε τοὺς Τούρκους μεσ' τὸ Λοῦρο·
Κ' ἐπῆρε σκλάβους δεκοκτὼ, κὴ αὐτὸν τὸν μουσελίμη·
Πῆρε μουλάρια δώδεκα μ' ἀσῆμι φορτωμένα,
Κ' ἐκεῖθε πέρα διάβηκε, πέρα κατὰ τὸ Βάλτο,
Πῆγε νὰ κάμῃ τὴν λαμπρὴ, καὶ τὸ «Χριστὸς ἀνέστη.»
Νὰ ψήσῃ τὸ σφαχτάρι του, κόκκιν' αὐγὰ νὰ φάγῃ
Καὶ νὰ χορεύσουν τὰ παιδιὰ, νὰ ῥίψουν 'ςτὸ σημάδι.»

Ἦτο λοιπὸν δύσκολον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ διακριθῇ ὁ ἁρματωλὸς ἀπὸ τὸν κλέφτην, τὰ δ' ὀλίγα ὅσα ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ διαλάβωμεν περὶ τοῦ βίου ὃν διῆγον οἱ μάχιμοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἐφαρμόζονται εἰς ἀμφοτέρας αὐτῶν τὰς τάξεις. Διατρίβοντες εἰς χώρας ἀγόνους, ὀφείλοντες νὰ ὦσι πάντοτε ἕτοιμοι εἰς τὸ νὰ μεταβάλλωσι *λημέρια* καὶ μὴ δυνάμενοι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ καταλίπωσι τὰ ὅπλα ἄνευ κινδύνου τῆς ζωῆς αὐτῶν, οἱ κλέφται ἔζων ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τῆς ληστείας. Συνήθως ἐπέπιπτον πρὸς τοῦτο κατὰ τῶν Τούρκων, ἁρπάζοντες τὰ ἐν τοῖς ὄρεσι ποίμνια τοῦ πασᾶ ἢ ἐμβάλλοντες ἀπροσδοκήτως εἰς τὰ χωρία τῶν ἀγάδων καὶ τῶν μπέϋδων καὶ πολλάκις ἀπάγοντες αὐτοὺς τούτους τοὺς μπέϋδες καὶ τοὺς ἀγάδες ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, τοὺς ὁποίους δὲν ἀπέλυον εἰμὴ ἐπὶ λύτροις. Ἀλλ' ἐνίοτε ἠναγκάζοντο νὰ ληστεύουν καὶ αὐτοὺς τοὺς ὁμοφύλους καὶ ὁμοθρήσκους ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦσαν ὑπηρέται ἢ ἐνοικιασταὶ τῶν Τούρκων. Ἐὰν οἱ ἁρματωλοὶ ἐφ ὅσον διετέλουν εἰς εἰρηνικὰς πρὸς τὴν κυβέρνησιν σχέσεις περιεποιοῦντο τοὺς προεστῶτας ἐξ ἴσου σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς Τούρκους, καθ' ἅπερ εἴδομεν εἰς τὸ ᾆσμα τοῦ Στουρνάρη, οἱ στασιάζοντες ἁρματωλοὶ δὲν ἐφείδοντο αὐτῶν, διότι ἐνίοτε οἱ προεστῶτες κατεδίωκον αὐτοὺς ἐπίσης ὅσον καὶ οἱ Τοῦρκοι, ὅπως εἴδομεν εἰς τὸ ᾆσμα τοῦ Χρήστου Μηλιόνη καὶ ὅπως ἱστορεῖ τὸ ᾆσμα τοῦ ἁρματωλοῦ Καρπενησίου Λιβίνη, περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τῷ ᾄσματι τούτῳ ὁ Λιβίνης παρίσταται λέγων·

»Σὲ σένα, Μῆτρο μου γαμπρὲ, Σταθοῦλα ψυχογυιέ μου,
Ἀφίνω τὴ γυναῖκά μου, τὸ δόλιο μου τὸ Γιώργη.
Ποῦνε μικρὸς γιὰ φαμελιὰ, κι' ἀπ' ἄρματα δὲν ξέρει.
Καὶ 'ςὰ διαβῇ τὰ δεκαννιὰ καὶ γίνῃ παλληκάρι,
Ἐλᾶτε νὰ ξεθάψετε τὰ δόλια τ' ἁρματά μου,
Ποῦ τά 'χωσα 'ςτὴν ἐκκλησιὰ, μέσα 'ςτὸ ἅγιο βῆμα,
Νὰ μὴ τὰ πάρουν τὰ σκυλιὰ κῆ' ὁ Τουρκο-Κωνσταντάκης.»

Ἐνταῦθα πάλιν ὁ Τουρκο-Κωνσταντάκης ὁ τοῦ Καρπενησίου προεστὼς ἀναφέρεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς ἀλλοθρήσκους τοῦ γένους πολεμίους. Ὅθεν πολλάκις οἱ κλέφται συνελάμβανον ἢ τοὺς προεστῶτας αὐτοὺς ἢ συγγενεῖς αὐτῶν.

Ὁ Σκυλοδῆμος ἔτρωγε 'ς τὰ ἔλατ' ἀποκάτω,
Καὶ τὴν Εἰρήνην 'στὸ πλευρὸν εἶχε νὰ τὸν κεράσῃ.
«Κέρναμ' Εἰρήνη μ' εὔμορφη, κέρναμ', ὅσον νὰ φέξῃ,
Ὅσον νὰ ἔβγ' αὐγερινός, νὰ πάγ' ἡ πούλια γεῦμα·
Κι' ἀπαὶ σὲ στέλνω σπῆτί σου μὲ δέκα παλληκάρια.» —
«Δῆμο, δὲν εἶμαι δοῦλά σου, κρασὶ νὰ σὲ κεράσω·
Ἐγὼ εἶμαι νύφη προεστῶν, κι' ἀρχόντων θυγατέρα.»

Ἐκ τοῦ ἄσματος τούτου συνάγεται καὶ ἕτερόν τι χαρακτηριστικώτατον τοῦ τῶν κλεφτῶν βίου. Ἡ ὑπερηφάνεια δι' ἧς ἡ γυνὴ ἐκείνη ἀποποιεῖται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν τοσοῦτον φυσικὴν πρόκλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς συμμορίας τῆς ὁποίας εἶναι αἰχμάλωτος, ἐκδηλοῖ τὴν πεποίθησιν ἣν εἶχεν ὅτι αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν θέλουσι σεβασθῆ ἀείποτε τὴν τιμὴν αὐτῆς. Τῳόντι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, οἱ κλέφται διεκρίθησαν ἀείποτε ἐπὶ τῇ εὐλαβείᾳ μεθ' ἧς προσεφέροντο πρὸς τὰς αἰχμαλώτους αὐτῶν εἴτε ὡραῖαι ἦσαν εἴτε ἄσχημοι, εἴτε νέαι εἴτε γραῖαι, εἴτε χριστιαναὶ εἴτε ἀλλόθρησκοι· καὶ ἀναφέρεται παραδειγμα ἀρχηγοῦ συμμορίας φονευθέντος ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ παλληκαριῶν, διότι προσέβαλε τὴν τιμὴν τουρκίδος γυναικὸς, ἣν ἐκράτει αἰχμάλωτον μέχρις οὗ ἔλθωσι τὰ λύτρα.

Μετὰ τοὺς προεστῶτας οἱ κλέφται ἰδίως ἐτέρποντο νὰ καθυποβάλλωσιν εἰς πληρωμὴν λύτρων τοὺς καλογήρους, πρὸς τοὺς ὁποίους οὐδεμίαν εἶχον ἰδιάζουσαν συμπάθειαν· καὶ τοὺς παπάδες ὁσάκις συνέπιπτε νὰ ἦναι οὗτοι προεστῶτες τῶν χωρίων καὶ τούτου ἕνεκα πολέμιοι ἔστιν ὅτε τῶν κλεφτῶν. Καθὼς εἴπομεν πολυθρύλητοι ἀπέβησαν οἱ τῆς Πελοποννήσου κλέφται καθ' ὅλην τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης. Τοιοῦτοι ἐγένοντο ἰδίως οἱ περιώνυμοι Παναγιώταρος καὶ Κολοκοτρωναῖοι, οἱ ὀλιγώτερον ὀνομαστοὶ Κοντογουνίσιοι καὶ Χοντρογιανναῖοι, τῶν ὁποίων οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι, ἀφοῦ ὑπηρέτησαν τὴν ἐπανάστασιν, ἔπειτα διὰ παραδόξου τροπῆς τῆς τύχης ἔπεσον ὑπὸ τὸ φάσγανον τῆς λαιμητόμου πρὸ 50 περίπου ἐνιαυτῶν· οἱ Σολιῶται, ὧν εἷς συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς πρώτης ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξίας τῷ 1821· τελευταῖον ὁ περιβόητος Ζαχαριᾶς, περὶ τοῦ ὁποίου σώζεται ἄσμα ἱστοροῦν μετὰ πι-

κρᾶς εἰρωνείας πῶς ἐξεδικήθη τὸν παπᾶν τοῦ ἁγίου Πέτρου, ὅστις ὢν ἐνταὐτῷ προεστὼς τοῦ χωρίου, ἦτο ἄσπονδος τοῦ Ζαχαριᾶ ἐχθρὸς καὶ πολλοὺς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ μέχρι θανάτου κατεδίωξε.

Τ' εἶν' τὸ κακὸν ποῦ γίνεται τοῦτο τὸ καλοκαῖρι;
Τρία χωριὰ μᾶς κλαίονται, τρία κεφαλοχώρια.
Μᾶς κλαίεται κ' ἕνας παπᾶς ἀπὸ τὸν Ἅγιον Πέτρον.
Τί τῶκαμα τοῦ κ. . . . , καὶ κλαίετ' ἀπ' ἐμένα,
Μήνα τὰ βόδια τ' ἔσφαξα, μήνα τὰ πρόβατά του;
Τὴν μιά του νύφη φίλησα, ταῖς δυό του θυγατέραις,
Τό 'να παιδί του σκότωσα, τ' ἄλλο τὸ πῆρα σκλάβον,
Καὶ πεντακόσια δυὸ φλωριὰ ἐξαγορὰν τοῦ πῆρα.
Ὅλα λουφὲν τὰ μοίρασα, λουφὲν 'στὰ παλληκάρια·
Κι' ἀτός μου δὲν ἐκράτησα τίποτε γιὰ ἐμένα.

Ἀλλ' ἐκ τοῦ ᾄσματος τούτου συνάγεται προσέτι ὅτι ὁ Ζαχαριᾶς ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων κλεφτῶν ὅσοι δὲν ἐσέβοντο τὰς γυναῖκας. Τοῦτο δὲ τὸ ἰδίωμα αὐτοῦ ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ ὅλων τῶν περὶ αὐτοῦ παραδόσεων καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ θανάτου, διότι ἐπὶ τέλους ἐδολοφονήθη ὑπὸ ἑνὸς τῶν προὐχόντων τῆς Μάνης ἕνεκα τοιαύτης τινὸς αἰτίας.

Τελευταῖον ἐν ἐλλείψει Τούρκων, καλογήρων καὶ προεστώτων, οἱ κλέφται ἐφορολόγουν τὰ χωρία ἢ καὶ αὐτὰς τὰς πόλεις. Δὲν διῆγον ὅμως ἅπαντα τὸν βίον περὶ πολέμους καὶ ἁρπαγὰς καὶ λαφυραγωγίας, εἶχον ἡμέρας ἀνέσεως καὶ ἡμέρας οἰκογενειακῆς εὐτυχίας, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἑπομένου ᾄσματος τοῦ περιγράφοντος τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ τοῦ Ζήτρου.

Ὁ Ζῆτρος κάμνει τὴν χαρὰν, χαρὰν γιὰ τὸν υἱόν του,
Ἐκάλεσε τὴν κλεφτουριὰν, τὰ δώδεκα πρωτάτα.
Τὸν Λάπαν δὲν ἐκάλεσε, τὸ μαῦρο ψυχοπαῖδι.
Κι' ὅλοι παγαίνουν κέρασμα κριάρια μὲ κουδούνια.
Κι' ὁ Λάπας πάγ' ἀκάλεστος μὲ ζωντανὸν ἀλάφι,
'Στ' ἀσῆμι καὶ 'στὸ μάλαμα καὶ 'στὸ μαργαριτάρι.
Κανένας δὲν τὸν λόγιασεν ἀπὸ τοὺς καλεστάδας·
Ἡ Ζήτραινα τὸν λόγιασεν ἀπὸ τὸ παραθύρι,
Πάλαι ἡ μαύρη Ζήτραινα, ἡ μαύρη παραμάνα.
«Καλῶς τὸν Λάπαν πώρχεται μ' ἀλάφι στολισμένον!
Στρῶστε τοῦ Λάπα 'στὸν ὀντᾶν, τοῦ Τρίτσα 'στὴν κρεββάταν,
Στρῶστε καὶ τῶν παλληκαριῶν ἀπ' ὅλα τὰ πρωτάτα.»

Καὶ νῦν προκειμένου νὰ περιγράψω τὰ κατὰ τὸν ἰδιωτικὸν οὕτως εἰπεῖν βίον τῶν κλεφτῶν, θέλω ἀκολουθήσει τὸν Φωριὲλ, τὸν πραγμα-

τευθέντα περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἰς χρόνους πλησιεστάτους πρὸς τὰ πράγματα. Βραδύτερον διὰ ποικίλους λόγους καὶ ἰδίως διὰ τὰ δεινὰ ὅσα ἐπήγαγεν εἰς τὸν τόπον ἡ παρωδία τῆς κλεφτουριᾶς, ἡ ἰδίως λεγομένη *ληστεία*, πολλαὶ σκιαὶ ἐπεκάλυψαν ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει τὴν χαριεστάτην τοῦ Γάλλου εἰκόνα. Ἀλλὰ τὸ κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ κρίνωνται κατὰ τὰς ἐντυπώσεις ἃς ἐπροξένησαν εἰς τοὺς συγχρόνους, ὄχι κατὰ τὰς τροπολογηθείσας ὑπὸ μεταγενεστέρων περιστάσεων διαθέσεις. Οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν σημερινῶν κλεφτῶν καὶ εἰμπορεῖ τις νὰ θαυμάζῃ καὶ νὰ ἀγαπᾷ τοὺς πρώτους, χωρὶς νὰ καταστήσῃ ἧττον ἀποτροπαίους τοὺς δευτέρους.

Κατὰ τὰς ὥρας λοιπὸν τῆς ἀνέσεως οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἐγυμνάζοντο πρὸ πάντων περὶ ποικίλας χρησίμους εἰς τὸ ἐπάγγελμα αὐτῶν ἀσκήσεις. Ἔρριπτον εἰς τὸ σημάδι μὲ ἀκρίβειαν πάντοτε μὲν ἀξιοσημείωτον, πολλάκις δὲ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστήν. Ἐγυμνάζοντο περὶ τὸν δίσκον καὶ τὸ ἅλμα καὶ τὸν δρόμον· αἱ δὲ παραδόσεις διηγοῦνται περὶ τῆς καθόλου εἰς ταῦτα δεξιότητος αὐτῶν πράγματα σχεδὸν ἀπίστευτα. Λέγεται λ. χ. ὅτι ὁ Νικοτσάρας ἠδύνατο νὰ προτρέξῃ πρὸς ἵππον καὶ δι' ἑνὸς ἅλματος νὰ ὑπερπηδήσῃ ἐπὶ 7 ἵππων στοιχηδὸν προτεταγμένων· περὶ δὲ τοῦ Ζαχαριᾶ φημίζεται ὅτι ὅταν ἔτρεχεν αἱ πτέρναι αὐτοῦ ἤγγιζον τὰ ὦτα. Μὴ παραλείψωμεν δὲ τὴν καρτερίαν αὐτῶν εἰς τὴν πεῖναν, τὴν δίψαν καὶ τὴν ἀγρυπνίαν. Πολλάκις ἐμάχοντο ἐπὶ 3 ἡμέρας καὶ 3 νύκτας συνεχῶς χωρὶς νὰ πίωσι, χωρὶς νὰ φάγωσι, χωρὶς νὰ κοιμηθῶσι· καὶ πολλάκις ἐνῷ ὁ ἐχθρὸς ἐνόμιζεν αὐτοὺς καταβληθέντας ὑπὸ τοσούτων καὶ τηλικούτων στερήσεων καὶ περιέμενε νὰ παραδοθῶσιν, αἴφνης ἀναλαβόντες τὴν ῥώμην αὐτῶν καὶ ἐφορμήσαντες καὶ νικήσαντες, διήρχοντο τὰ χαρακώματα σῶοι. Ἄλλη ἐξαισία αὐτῶν ἀρετὴ ἦτο ἡ ἐν ταῖς ὁδύναις καρτερία. Εἰδότες τίνα βασανιστήρια περιέμενον αὐτούς, προετίμων πάντοτε νὰ σκοτωθῶσιν ἢ νὰ παραδοθῶσιν. Ἀλλ' ἐνίοτε συνέπιπτε νὰ πάθωσι τὸ μέγα δεινὸν τοῦ νὰ συλληφθῶσι· καὶ τότε εἶναι ἀκατανόητον μετὰ ποίου φρονήματος ὑφίσταντο τὰς φοβερωτέρας τῶν στρεβλώσεων. Σφυροκοπούμενοι, σουβλιζόμενοι καὶ ζωντανοὶ λεπιζόμενοι δὲν ἐδάκρυον, δὲν ἐστέναζον, δὲν ἐπρόφερον λέξιν παρεκτὸς ἵνα ὑβρίσωσι καὶ περιφρονήσωσι τοὺς πασάδες καὶ τοὺς δημίους αὐτῶν. Ἕνεκα δὲ τῶν συμφορῶν τούτων, μία τῶν συνηθεστέρων εὐχῶν ἃς ἐν τοῖς συμποσίοις αὐτῶν ηὔχοντο

πρὸς ἀλλήλους ἦτο· *καλὸ μολύβι*. Καὶ οὐδὲν ἧττον οἰκτρὸν ὑπελάμβανον τὸ νὰ κόψωσι τὴν κεφαλὴν αὐτῶν οἱ Τοῦρκοι. Ὅθεν ἡ σπουδαιοτέρα καὶ ἡ ἱερωτέρα παράκλησις τὴν ὁποίαν ὁ ἀποθνήσκων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἠδύνατο νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τοὺς συναγωνιστὰς αὐτοῦ ἦτο νὰ κόψωσι τὴν κεφαλήν του καὶ νὰ ἀπαγάγωσιν αὐτὴν ἵνα μὴ κοπῇ καὶ ἀπαχθῇ ὑπὸ τῶν πολεμίων. Τὸ δὲ αἴσθημα τοῦτο ἦτο ἀρχαῖον παρὰ τοῖς ἡμετέροις καὶ δὲν περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν τάξιν τῶν κλεφτῶν, διότι καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὅταν εἶδεν ἑαυτὸν περιζωσθέντα πανταχόθεν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐπείσθη ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει σωτηρίας ἐλπίς, ἀνεβόησε· «δὲν εἶναι κανεὶς χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλήν μου.» Πολλάκις τὰ δημώδη ᾄσματα ἐκφράζουσι τοιαύτας παρακλήσεις.

Σὰν δένδρον ἐρραγίσθηκε, σὰν κυπαρίσσι πέφτει·
Ψηλὴν φωνοῦλαν ἔβαλε, 'σὰν παλληκάρ' ὁποῦ ἦταν·
«Ποῦ εἶσαι, καλέ μου ἀδελφὲ, καὶ πολλαγαπημένε;
Γύρισε πίσω, πάρεμε, πάρε μου τὸ κεφάλι,
Νὰ μὴν τὸ πάρ' ἡ παγανιὰ, καὶ ὁ Ἰσοὺφ ἀράπης
Καὶ μοῦ τὸ πάει 'στὰ Ἰάννινα τ' Ἀλῆ πασᾶ τοῦ σκύλου.»

Τὸ δ' εὐγενὲς τοῦτο αἴσθημα τὸ κηδόμενον περὶ τῆς τιμῆς αὐτῶν καὶ μετὰ θάνατον, διεποικίλλετο παραδόξως. Ὁ κλέφτης λ. χ. ἐπεθύμει νὰ κηδεύεται τοιουτοτρόπως ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι καὶ μετὰ θάνατον ἐξακολουθεῖ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγωνιζόμενος. Τίς δὲν ἠξεύρει τὸν *τάφον τοῦ Δήμου*, τὸ ᾆσμα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀντηχήσαν εἰς ἓν τῶν θεάτρων τῶν Παρισίων τοσαύτας ἀπέσπασε χειροκροτήσεις καὶ τοσαύτας παρήγαγε συγκινήσεις.

Ὁ ἥλιος ἐβασίλευε, κι' ὁ Δῆμος διατάζει·
Σύρτε, παιδιά μου, 'στὸ νερὸ, ψωμὶ νὰ φάτ' ἀπόψε,
Καὶ σὺ, Λαμπράκη μ' ἀνεψιὲ, κάθου ἐδῶ κοντά μου.
Νὰ, τ' ἅρματά μου φόρεσε, νὰ ἦσαι καπετάνος·
Καὶ σεῖς, παιδιά μου, πάρετε τὸ ἔρημο σπαθί μου,
Πράσινα κόψετε κλαδιὰ, στρῶστέ μου νὰ καθήσω,
Καὶ φέρτε τὸν πνευματικὸν νὰ μ' ἐξομολογήσῃ
Νὰ τοῦ εἰπῶ τὰ κρίματα ὅσα ἔχω καμωμένα.
Τριάντα χρόνι' ἁρματωλὸς, κ' εἴκοσι ἔχω κλέφτης·
Καὶ τώρα μ' ἦρθε θάνατος, καὶ θέλω ν' ἀπαιθάνω·
Κάμετε τὸ κιβοῦρί μου πλατὺ, ψηλὸν νὰ γένῃ,
Νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ, καὶ δίπλα νὰ γεμίζω·
Κι' ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξὶ ἀφῆστε παραθύρι,

Τὰ χελιδόνια νά 'ρχωνται, τὴν ἄνοιξιν νὰ φέρουν,
Καὶ τ' ἀηδόνια τὸν καλὸν μάϊν νὰ μὲ μαθαίνουν.

Ἐν γένει δὲ οἱ κλέφται, καί τοι διάγοντες βίον τοσοῦτον ἄγριον καὶ τραχύν, σπανίως ἦσαν θηριώδεις καὶ αἱμοχαρεῖς. Ἐφόνευον μὲν ὅσους ἠδύναντο μουσουλμάνους, Τούρκους ἢ Ἀλβανούς, μὴ φειδόμενοι ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανιώτατα, καὶ αὐτῶν τῶν χριστιανῶν· ἐλαφυραγώγουν ἅμα ἐδίδετο περίστασις τοὺς πρώτους καὶ ἐν ἀνάγκῃ τοὺς δευτέρους, ἀλλὰ ὡμοὶ καὶ ἀδυσώπητοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἦσαν. Δὲν ἐβασάνιζον λ. χ. οὐδὲ τοὺς Τούρκους αὐτούς, ἀλλ' ἠρκοῦντο νὰ τοὺς θανατώνωσιν. Αἱ περὶ τοῦ θείου ἰδέαι αὐτῶν οὔτε ὑψηλαὶ ἦσαν οὔτε λεπταί· ἀλλὰ βεβαίως ἦσαν εὐλαβέστεραι τῶν δοξασιῶν καὶ ἕξεων τοῦ κοινοῦ πλήθους. Πότε καὶ πότε μόνον ἠδύναντο νὰ ἀκούσωσιν εἰς ἐρημοκλήσιον τὴν θείαν λειτουργίαν, ἀφελῶς τελουμένην ὑπὸ ὀρεινοῦ ἱερέως. Ἀλλ' ὁπουδήποτε καὶ ἂν εὑρίσκοντο τὸ Πάσχα ἢ τὰ Χριστούγεννα, ἐν δάσει, ἐν σπηλαίοις ἢ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὑψηλοτάτων ὀρέων, ποτὲ δὲν ἐλησμόνουν νὰ ἑορτάσωσιν ὅπως ἠδύναντο τὰς ἐπιφανεῖς ἐκείνας ἡμέρας τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ψάλλοντες ὅσα καὶ ὅπως ἤξευρον ἐκ τῶν εἰς αὐτὰς ἀναγομένων ὕμνων καὶ προσευχῶν. Εἰς οἱανδήποτε ἀμηχανίαν ἢ ἀνάγκην καὶ ἂν εὑρίσκετο ὁ κλέφτης, δὲν ἐπέβαλλε χεῖρα εἰς τὸ ἐλάχιστον τῶν ἀφιερωμάτων ἢ σκευῶν τῶν ἐν τόπῳ ἱερῷ κατατεθειμένων. Ὁ δὲ γέρων Βλαχάβας ὁ πατὴρ τοῦ μετέπειτα τοσοῦτον κλεϊσθέντος καὶ τοσοῦτον οἰκτρῶς μαρτυρήσαντος Παπᾶ Θύμιου, ἀπῆλθεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν πεζὸς εἰς Ἱεροσόλυμα μὲ τὸ ὅπλον καὶ τὸ πρωτοπαλλήκαρόν του, ἵνα ἀποθάνῃ, ὅπως ηὔχετο, εἰς τοὺς ἁγίους τόπους. Ποτὲ κλέφτης δὲν ἀλλαξοπίστησεν. Ὅταν εἶπαν εἰς τὸν Ἀνδροῦτζον ὅτι ἀσπαζόμενος μὲν τὸν ἰσλαμισμὸν θέλει ἀξιωθῇ τιμῶν ἐξαιρέτων, ἐμμένων δὲ πιστὸς εἰς τὸ ἴδιον θρήσκευμα θέλει ἀποθάνει οἰκτρῶς εἰς τὸ κάτεργον, ὁ γενναῖος ἀθλητὴς ἀδιστάκτως ἐπροτίμησε τὸ δεύτερον· καὶ ἄλλοι καπετάνοι εἰς ὁμοίους ἐκτεθέντες πειρασμοὺς ἔπραξαν ὅ,τι ἔπραξεν ἐκεῖνος. Μετὰ τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, οὐδὲν εἶχον ἱερώτερον τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀφοσιώσεως. Πολλάκις τὰ παλληκάρια ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν ἐγκαταλείποντα τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν, ἀλλὰ προετίμων νὰ ἀποθάνωσι μετ' αὐτοῦ. Πολλάκις ἐνῷ δύο συμμορίαι ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἡ μία ἠδύνατο νὰ φύγῃ, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς δὲν ἐγκατέλειπε τὸν συνάδελφον, ἀλλὰ ῥιπτόμενος κατὰ τῶν πολεμίων ἢ ἐσώζετο μετ' αὐτοῦ

ἢ μετ' αὐτοῦ συγκατεστρέφετο. Ἴσως οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, οἱ πλειότεροι τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας· ἴσως ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων ἐλαυνόμενοι μᾶλλον ὑπὸ σφοδροτάτου αὐτοματισμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἢ ἔχοντες τὸ ὑψηλότερον αἴσθημα τῆς ὅλης πατρίδος. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀφοῦ διετέλεσαν οἱ κυριώτατοι ἐπίκουροι ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων ὅσα οἱ πατέρες ἡμῶν διεξήγαγον ἐπὶ 400 ἔτη, αὐτοὶ πάλιν ἀπετέλεσαν τὸν κύριον πεζικὸν στρατὸν τοῦ τελευταίου ἀγῶνος, αὐτοὶ διεξήγαγον αὐτὸν, καὶ αὐτοὶ ἀνεδείχθησαν οἱ πρωταθληταὶ αὐτοῦ. Τὸ μάχιμον πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἀναβιώσας λόγιος ἑλληνισμὸς ἐνεφύσησεν εἰς τὰς νέας γενεὰς τῶν πεπολιτισμένων τοῦ ἔθνους τάξεων, δὲν εἶχε μὲν ἀφορμὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, δὲν ἠξιώθη δὲ διαρκούσης αὐτῆς ποτὲ τῆς κυβερνητικῆς προνοίας τῆς ἀπαιτουμένης ἵνα ἀσκηθῇ ἀποχρώντως καὶ ἀποτελέσῃ τὸν τακτικὸν στρατὸν, ὅστις ἐπὶ τέλους ἔμελλε φυσικῷ τῷ λόγῳ ν' ἀναπληρώσῃ τὰ ὀρεσίβια ἐκεῖνα στίφη. Ἀπὸ τοῦ Δραγασσανίου μέχρι τοῦ Χαϊδαρίου ὁ τακτικὸς στρατὸς θύματα μόνον προσήνεγκεν εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ Βαλτεσίου μέχρι τῆς Ῥάχωβας, ὅλα τὰ λαμπρὰ κατορθώματα τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν ἁρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν διεπράχθησαν.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἁρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν, προέκυψαν ἐπὶ τουρκοκρατίας δύο ἕτερα προπαιδευτήρια τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ τοῦ διεξαγαγόντος τὴν ἐπανάστασιν· τὸ μὲν ἐν Ἠπείρῳ, τὸ δὲ ἐν Πελοποννήσῳ, τὸ μὲν εἰς τὸ Σοῦλι, τὸ δὲ εἰς τὴν Μάνην, περὶ ὧν θέλομεν ἤδη εἴπει ὀλίγα τινά. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος χριστιανοί τινες ποιμένες φεύγοντες τὴν ὀσμανικὴν κατάθλιψιν, ἀνέβησαν εἰς τὰ ἄγρια τῶν πάλαι Κασσωπαίων ὄρη, ὅπου ἔμελλε νὰ ἀντηχήσῃ βραδύτερον τὸ πολυθρύλητον τοῦ Σουλίου ὄνομα. Πόθεν παρήχθη τὸ ὄνομα τοῦτο, δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν· λέγεται μόνον ἐκ παραδόσεως ὅτι εἷς τῶν κατὰ πρῶτον πρὸς τοὺς ὀρείτας ἐκείνους ἀγωνισθέντων μουσουλμάνων καλούμενος Σούλης, ἔπεσεν ἐν τῇ συμπλοκῇ ἐπὶ τοῦ χώρου ὅστις ἔκτοτε ἀπὸ αὐτοῦ ἐπωνομάσθη Σοῦλι. Ὁπωσδήποτε περὶ τὸν χῶρον τοῦτον ἠθροίσθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφορμῆς πολλαὶ οἰκογένειαι· ἡ τῶν Ζερ-

βάτων ἀπὸ Ζερβοῦ χωρίου τῆς Ἄρτης, ἡ τῶν Μποτσαράτων ἀπὸ Δράγανη χωρίου τῆς Παραμυθιᾶς, ἡ τῶν Δρακάτων ἀπὸ Μάρτανη τῆς ἐπαρχίας Λάμαρη, ἡ τῶν Δαγκλιάτων ἀπὸ τὸ Φανάρι καὶ ἄλλαι πολλαί, διότι ἐπὶ τέλους συνεποσώθησαν εἰς 5000 ἐποίκους. Οἱ ἀρχαιότεροι ἐξ αὐτῶν ἔκτισαν τέσσαρα χωρία· τὸ Σοῦλι, τὴν Κιάφαν, τὸ Ἀβαρῖκον καὶ τὴν Σαμωνίβαν, ἅτινα ὠνομάζοντο *τετραχώριον*. Τὰ τέσσαρα ταῦτα χωρία ᾠκοδομήθησαν ἐπὶ τῶν ἀποκρήμνων κλιτύων ὄρους εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατό τις νὰ προέλθῃ εἰμὴ διὰ μιᾶς καὶ μόνης στενωποῦ ὀφιοειδῶς ἐν διαστήματι τριῶν μιλίων διερχομένης ἀνὰ μέσον φοβεροῦ λαβυρίνθου βαράθρων, δασῶν καὶ βράχων. Ἀπὸ μιλίου εἰς μίλιον εἰς τὰ δυσβατώτερα τῆς στενωποῦ μέρη ἠγείρετο πύργος ὠχυρωμένος. Μετὰ τὸ πρῶτον μίλιον καὶ πλησιέστατα τοῦ πρώτου πύργου ἔκειτο ἡ Κιάφα· δύο δὲ μίλια ἀνωτέρω ὑπῆρχον εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τὸ Σοῦλι ἢ Κακοσοῦλι, τὸ Ἀβαρῖκον καὶ ἡ Σαμωνίβα, ὡσεὶ κρεμάμενα ἀπὸ τῶν τραχυτέρων κλιτύων κυκλοτεροῦς κοιλάδος ἢ κρατῆρος, τοῦ ὁποίου τὰ χείλη ἀποτελοῦσι τὰς κορυφὰς τοῦ ὄρους.

Ἀλλὰ καθόσον ἐπολλαπλασιάζοντο οἱ ἔποικοι ἐκτίσθησαν καὶ ἄλλα ἑπτὰ χωρία· τὸ Τσικοῦρι, τὸ Περιχάτι, ἡ Βίλια, τὸ Ἀλσοχῶρι, οἱ Κοντάταις, ἡ Γκιονάλα καὶ τὸ Τσεφλίκι. Τὰ ἑπτὰ ταῦτα χωρία καλούμενα *ἑπταχώριον*, ἔκειντο εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐν πεδίῳ εὐφόρῳ καὶ καλλιεργημένῳ. Παρεκτὸς ὅμως τῶν 11 τούτων ἱδρυμάτων οἱ Σουλιῶται κατέκτησαν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους ἀγάδες τοῦ Μαργαρίτου 60 περίπου ἕτερα χωρία ἐσπαρμένα εἰς τὰς πεδιάδας τὰς ἐκτεινομένας ἐν διαστήματι 4 ἢ 5 λευγῶν περὶ τὸ ὄρος καὶ ἔχοντα κατοίκους περὶ τοὺς 7,000. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀρχικῶν ἱδρυμάτων κάτοικοι ἐκαλοῦντο *Σουλιῶται*· οἱ δὲ τῶν κατακτηθέντων χωρίων, *Παρασουλιῶται*. Οἱ πρῶτοι ἦρχον τῆς ὁμοσπονδίας· οἱ δεύτεροι ἦσαν ὑποτελεῖς αὐτῶν. Οἱ πρῶτοι ἦσαν διῃρημένοι εἰς γενεὰς ἢ φάρας ἐξ ὧν εἰς μὲν τὸ Σοῦλι ὑπῆρχον 19, εἰς δὲ τὴν Κιάφαν 4, εἰς δὲ τὸ Ἀβαρῖκον καὶ τὴν Σαμωνίβαν καὶ τὸ Ἀλσοχῶρι καὶ τὴν Γκιονάλαν ἀνὰ 3, εἰς δὲ τὸ Τσικοῦρι 5, εἰς δὲ τὸ Περιχάτι, τὴν Βίλιαν καὶ τὸ Τσεφλίκι ἀνὰ 2 καὶ εἰς τοὺς Κοντάτας 1. Ἐν ὅλοις λοιπὸν αἱ φάραι ἦσαν 47. Πάσης φάρας δὲ προΐστατο ὁ ἐπισημότερος ἢ ἀνδρειότερος αὐτῆς ἀνήρ, ὅστις καὶ διῴκει τὰ κατ' αὐτήν. Οἱ δὲ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν 47 φαρῶν ἀπετέλουν τὸ γενικὸν

συνέδριον ἐν ᾧ ἀπεφασίζοντο τὰ κοινὰ τῆς ὁμοσπονδίας πράγματα. Ἐν καιρῷ πολέμου οἱ κάτοικοι τῶν 7 χωρίων εἰσήρχοντο εἰς τὰ ἀρχικὰ 4· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν 60, μόνοι οἱ ἐπ' ἀνδρείᾳ διακεκριμένοι ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὸ ἄσυλον ἐκεῖνο. Οἱ ἄλλοι ἔμενον εἰς τὰ χωρία αὐτῶν, τὸ μὲν διότι ἂν προσήρχοντο καὶ οὗτοι εἰς τὸ Σοῦλι, ἤθελεν ἐπέλθει ἔλλειψις τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων, τὸ δὲ διότι συμφερώτερον ἐλογίζετο νὰ ἐξακολουθῶσι καλλιεργοῦντες τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν, αὐτοί τε οὕτω τρεφόμενοι καὶ εἰς τοὺς Σουλιώτας παρέχοντες κρύφα τροφάς.

Ἐν καιρῷ εἰρήνης οἱ Σουλιῶται ἐπλήρωναν εἰς τὴν Πύλην τὸν συνήθη τῶν φαγιάδων φόρον, ὅ ἐστι τὸ χαράτζι εἰς χρήματα, καὶ πλὴν τούτου τὸ δέκατον τῶν ποιμνίων αὐτῶν, τοῦ βουτύρου καὶ τοῦ τυροῦ. Ἐνταυτῷ ὅμως εἰσέπραττον τὴν αὐτὴν δεκάτην καὶ τὸ αὐτὸ χαράτζι ἀπὸ τῶν κατακτηθέντων ὑπ' αὐτῶν χωρίων· ὥστε ἦσαν ἄρχοντες ἅμα καὶ ἀρχόμενοι. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκει· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ φόρου ὃν εἰσέπραττον παρὰ τῶν κατακτηθέντων, ἐπληρώνοντο καὶ ἰδίαν χρηματικὴν εἰσφορὰν ὑπὸ τῶν γειτόνων ἀγάδων καὶ πασάδων, ἵνα μὴ λεηλατῶσι τὰ κτήματα αὐτῶν. Ἀλλ' εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι σπανίως διετέλουν ἐν εἰρήνῃ, μάλιστα ἀφ' ἧς ἡ ἡγεμονία τῆς Ἠπείρου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὅθεν ὁ βίος τῶν Σουλιωτῶν οὐδέποτε ἀπέβη βιομηχανικὸς ἢ ἐμπορικὸς ἢ λόγιος, ὅπως ὁ βίος τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν κοινοτήτων. Τὸ κύριον αὐτῶν ἐνασχόλημα ἦτο ὁ πόλεμος ἢ ἡ πρὸς πόλεμον παρασκευή. «Κανένας καμμίαν τέχνην ἢ πραγματείαν δὲν μεταχειρίζεται, λέγει ὁ Περραιβὸς περὶ αὐτῶν, παρὰ ὅλη τους ἡ γύμνασις παιδιόθεν εἶναι εἰς τὰ ἅρματα· μὲ αὐτὰ τρώγουν, μὲ αὐτὰ κοιμοῦνται καὶ μ' αὐτὰ ξυπνοῦν.» Οὐδὲ περὶ τὴν γεωργίαν ἠσχολοῦντο, ἀλλὰ ἐτρέφοντο, ὡς προείπομεν, διὰ τῆς ἐργασίας τῶν 60 ὑποκειμένων χωρίων. Ὅθεν πᾶσα αὕτη ἡ συμπολιτεία ὡμοίαζε πολὺ πρὸς τὸ ἀρχαῖον σπαρτιατικὸν πολίτευμα· αἱ δὲ σχέσεις μεταξὺ τῶν 11 ἀρχικῶν χωρίων καὶ τῶν κυριευθέντων 60, ἀνακαλοῦσι παραδόξως εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ περιοίκων σχέσεις.

Ἦσαν δὲ οἱ Σουλιῶται κρᾶμα Ἑλλήνων καὶ ἐξελληνισθέντων Ἀλβανῶν καὶ εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων γόνων τοῦ συνοικεσίου τῶν δύο φυλῶν τοῦ ἀπὸ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἀρξαμένου καὶ τελουμένου μέχρι τῆς σήμερον. Ἡ ἀλβανικὴ ἐκράτυνε τὸ μάχιμον τῆς ἑλληνικῆς πνεῦμα, ἡ δὲ ἑλληνικὴ ἐνεφύσησεν εἰς τὴν ἀλβανικὴν τὰ εὐγενέστατα

αἰσθήματα τῆς φιλοπατρίας, τῆς φιλομαθείας καὶ τῆς εὐνομίας. Τὰ δύο κάλλιστα προϊόντα τοῦ συνδυασμοῦ τούτου ὑπῆρξαν οἱ Σουλιῶται ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, οἱ Ὑδραῖοι καὶ οἱ Σπετσιῶται κατὰ θάλασσαν. Ἀλλ' ἐὰν οἱ Σπετσιῶται καὶ οἱ Ὑδραῖοι κατὰ πρῶτον ἐκλείσθησαν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, οἱ Σουλιῶται οἵτινες ἔβαψαν ἐν αὐτῇ διὰ τοῦ αἵματός των τοσαῦτα ἔνδοξα πεδία τῆς μάχης, εἶχον, καθάπερ γνωρίζομεν ἤδη, ἀναγγείλει πρὸ καιροῦ τὸ τί ἠδύναντο νὰ πράξωσι.

Πρὸ τῆς ἐν ἔτει 1770 ἐπαναστάσεως τὸ μόνον σημεῖον τῆς ὑποταγῆς τῶν Μανιατῶν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ἦτο φόρος ἐτήσιος 4,000 γροσίων, ὅστις πιθανώτατα οὐδὲ ἐπληρώνετο ποτέ. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἦσαν ὅλως ἀνεξάρτητοι καὶ εἶχον καθ' ὅλα ἰδίαν διοίκησιν. Πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη καὶ πᾶν χωρίον εἶχε προϊστάμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλεγόμενον, καλούμενον δὲ ἐνταῦθα καπετάνον. Καὶ ἦτο μὲν ἅπασα ἡ Μάνη διῃρημένη εἰς τέσσαρα τμήματα ἢ μεγάλας καπετανίας, τὴν Ζαρνάταν, τὸν Ζυγὸν, τὰ Κακοβούλια καὶ τὸ Σκουτάρι, ὧν ἑκάστης προΐστατο πάλιν εἷς ἀνώτερος καπετάνος. Οὐκ ὀλίγαι ὅμως καπετανίαι πόλεων καὶ κωμῶν ὑπήγοντο ἀμέσως εἰς τὸν ἀνώτατον τῆς ὁμοσπονδίας ἄρχοντα, (περὶ οὗ μετ ὀλίγον), ἢ καὶ ὅλως ἐλεύθεραι καὶ ἀνεξάρτητοι ἦσαν, μηδ' εἰς τὸν ἄρχοντα ἐκεῖνον δηλαδὴ ὑπαγόμεναι. Τὸ σύνολον τῶν καπετανέων τῆς Μάνης ἀπετέλει τὸ συμβούλιον ἐν ᾧ ἐσυζητοῦντο καὶ ἀπεφασίζοντο πᾶσαι τῆς χώρας αἱ ὑποθέσεις. Τοῦ δὲ συμβουλίου ἡγεῖτο καπετάνος διὰ πλειονοψηφίας ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἐκλεγόμενος καὶ ἐπικαλούμενος ἀρχηγὸς τῶν καπετάνων ἢ ἀνώτερος καπετάνος. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις οὐδόλως τότε ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ· μόνος ὁ Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς κατώρθωσεν ἐν ἔτει 1690 νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ ἄρχοντος ἐκείνου διορίσας μπέϋν τῆς Μάνης τὸν Λιβέριον Γερακάρην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 ἢ μᾶλλον μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ κατατρόπωσιν τῶν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου δεσποσάντων τῆς χερσονήσου Ἀλβανῶν, ἐτροπολογήθησαν ἐν πολλοῖς αἱ μεταξὺ Μανιατῶν καὶ Ὑψ. Πύλης σχέσεις. Ὁ ἐτήσιος φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς 15,000 γροσίων, ὁ δὲ προϊστάμενος τῶν καπετανέων διωρίζετο ἤδη τακτικῶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου διὰ βίου ἐκ τῶν ἐγχωρίων καὶ προσηγορεύετο μπέϋς. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ὁ διορισμὸς οὗτος οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἁπλῆ ἐπικύρωσις

τοῦ ὑπὸ τῶν Μανιατῶν ἐκλεγομένου ἀρχηγοῦ, διότι καὶ ἔκτοτε ὡς πρότερον οἱ Μανιᾶται δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποταχθῶσιν εἰμὴ εἰς προϊστάμενον ἐλευθέρως ὑπ' αὐτῶν τούτων ἀναδειχθέντα. Ὁ ἄρχων οὗτος προσέθετε συνήθως τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ προσηγορίαν εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ ὄνομα, ἐπικαλούμενος Τζανέτμπεϋς, Πετρόμπεϋς καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἔργον δὲ αὐτοῦ ἦτο νὰ εἰσπράττῃ τοὺς ἀναγκαίους φόρους, νὰ πέμπῃ ἐξ αὐτῶν τακτικῶς κατ' ἔτος 15,000 γρόσια πρὸς τὸν καπετὰν πασᾶν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ ἐπιμελῆται τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν τῆς χώρας, ὧν ἐπὶ τούτῳ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς ἐνόπλου δυνάμεως. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τις τῶν καπετάνων εἶχε τὴν ἐλαχίστην δικαστικὴν δικαιοδοσίαν εἴτε ἐπὶ τῶν ἀστικῶν εἴτε ἐπὶ τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων. Τὰ περὶ τούτου ἦσαν ἀνατεθειμένα ἢ εἰς τὴν αὐτοδικίαν ἢ εἰς τὰ οἰκογενειακὰ συμβούλια. Προκειμένης ἀστικῆς ἢ ποινικῆς ἀπαιτήσεως, ἐὰν ὁ ἀπαιτῶν δὲν προετίμα νὰ διεκδικήσῃ αὐτὴν ἐνόπλως, συνεκαλεῖτο τὸ οἰκογενειακὸν συμβούλιον τῶν δύο ἀντιδίκων μερῶν, ἵνα διαλλάξῃ αὐτοὺς ἢ κρίνῃ περὶ τοῦ δικαίου. Ὁ δὲ Μάουρερ βεβαιοῖ, ὅτι ἔτι αὐτοῦ ἀντιβασιλεύοντος ἐν Ἑλλάδι τῷ 1834, ἐψηφίσθη ὑπὸ τοιούτου οἰκογενειακοῦ συμβουλίου θανατικὴ ἀπόφασις, ἥτις καὶ ἀμέσως ἐξετελέσθη.

Ἡ μανιατικὴ λοιπὸν ὁμοσπονδία εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν σουλιωτικήν. Διατελέσασα δὲ τὸ κύριον ὁρμητήριον πολλῶν προηγουμένων κινημάτων, ἰδίως διέπρεψεν ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως διὰ τῆς γενεᾶς τῶν Μαυρομιχαλαίων.

Καὶ νῦν ἐρχόμεθα εἰς τὸ ἔτι, εἰ δυνατόν, σπουδαιότερον ζήτημα· πῶς ὠργανώθη ἐπὶ τουρκοκρατίας ἡ ναυτικὴ τῆς ἐπαναστάσεως δύναμις. Αἱ ἑλληνικαὶ παραλίαι καὶ νῆσοι οὐδέποτε ἔπαυσαν ἐπιδιδόμεναι εἰς τὸν ναυτικὸν βίον ἔνθεν μὲν παρέχουσαι τοὺς κρατίστους ναύτας τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἔνθεν δὲ μετέχουσαι τῶν ἀγώνων οὓς κατὰ θάλασσαν ἤθλησαν κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν αἱ χριστιανικαὶ δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἐνετία, ἡ Ἱσπανία, ἡ Ῥωσία. Λέγεται ὅτι κατὰ τὴν μεγάλην περὶ Ναύπακτον ναυμαχίαν 30,000 Ἕλληνες ἠγωνίσθησαν ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπαραταχθέντων στόλων. Ἐν τῇ 16 καὶ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ μπέϋδες τῆς Ῥόδου, τῆς Χίου, τῆς Κύπρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ναυπάκτου, τῆς Εὐβοίας, τῆς Μιτυλήνης, ὤφειλον νὰ παρέχωσιν ἀριθμὸν γαλερῶν ἀνάλογον τῶν προσόδων αὐτῶν.

ἡ μὲν Ῥόδος 4, ἡ δὲ Χίος 6, ἡ Κύπρος 7, ἡ Πελοπόννησος 3. Πολλαὶ τῶν ἄλλων νήσων ἀνὰ μίαν· οἷον ἡ Νάξος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Μιτυλήνη, ἡ Σάμος· καὶ ἄλλαι μικρότεραι ἡνωμέναι ὁμοῦ ὥπλιζον μίαν γαλέραν, οἷον ἡ Μύκονος καὶ ἡ Σέριφος. Βραδύτερον δὲ οἱ ναῦται ἡμῶν ἐξηκολούθουν μὲν ὑπηρετοῦντες τοὺς ξένους, καὶ ἰδίως ἐν τῷ ὀσμανικῷ στόλῳ, ἐπελήφθησαν ὅμως ἐνταὐτῷ ἐθνικωτέρων ἀγώνων. Μήπως ἀπὸ τοῦ 1770 μέχρι τοῦ 1790, δὲν ἀνεδείχθη ἡ τόλμη καὶ ἡ τέχνη αὐτῶν κατά τε τὰ καταδρομικὰ ἔργα τοῦ Μητρομάρα καὶ τῶν Ψαριανῶν, καὶ περὶ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἰς Τζεσμὲν, καὶ εἰς τὰ ἔτι μείζονα κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατζώνη; Ἀλλ' ἐξαίρετον ἔλαβεν ἐπίδοσιν τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ τὸ μετὰ τοῦτο στενῶς συνδεόμενον ἐμπόριον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος.

Εἰς τὴν ἐπίδοσιν ταύτην συνετέλεσαν αἴτια πολλὰ καὶ ποικίλα. Διὰ τῆς πολιτικῆς συνθήκης ἥτις συνωμολογήθη τῷ 1774 μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας καὶ περὶ ἧς θέλομεν ὁμιλήσει ἀκριβέστερον ἐν κεφαλαίῳ Η' τοῦ παρόντος βιβλίου, ἡ Ῥωσία ἐκτήσατο ἔμμεσόν τι δικαίωμα θρησκευτικῆς προστασίας ἐπὶ τοῦ ὀρθοδόξου τῆς ἀνατολῆς πληρώματος, τῷ δὲ 1783 διὰ συνθήκης ἐμπορικῆς ἐξωμοιώθη πρὸς τὰς πρότερον μᾶλλον εὐνοουμένας δυνάμεις, τὴν Ἑνετίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἀγγλίαν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτῆς, τὸ ἐμπόριον, καὶ εἰς τὰ ὑπὸ ῥωσικὴν σημαίαν πλοῖα, τὰ μέγιστα τῶν προνομίων. Καὶ τὰ μὲν πλεῖστα τῶν ἄρθρων τῆς συνθήκης ταύτης δὲν ὡμίλουν εἰμὴ περὶ *ὑπηκόων Ῥώσων*. Ἀλλὰ τὸ ἄρθρον 24 ἀνέφερεν ἐμπόρους ῥώσους καὶ *ἄλλους εἰς τὴν Ῥωσίαν ἀνήκοντας*· τὸ ἄρθρον 26 ἐμπόρους ῥώσους καὶ *ἄλλους ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προστατευομένους*· τὸ ἄρθρον 68, *ὑπηκόους τῆς Ῥωσίας* καὶ *ἄλλους ἐξαρτωμένους ἀπ' αὐτῆς*· τὸ ἄρθρον 69, *ἐμπόρους ῥώσους καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἐκ τῆς Ῥωσίας*. Τελευταῖον τὸ ἄρθρον 74 διελάμβανε, *περὶ ὑπηκόων ῥώσων καὶ ἄλλων ἀπολαμβανόντων τὴν προστασίαν αὐτῆς*. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ἐκ τῶν διατάξεων τούτων ἠδύνατο νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ῥωσία ἐδικαιοῦτο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν προστασίαν αὐτῆς καὶ εἰς ὑπηκόους τῆς Τουρκίας. Ἀλλ' ἡ Ῥωσία ἦτο ἰσχυρὰ, ἡ δὲ Τουρκία ἀσθενής. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελουμένη ἡ ἐμπορία ἡμῶν καὶ ἡ ναυτιλία ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ῥωσικῆς σημαίας, τῆς ῥωσικῆς ὑπηκοότητος, τῆς

ἐν Κωνσταντινουπόλει ῥωσικῆς πρεσβείας, καὶ διέφυγεν οὕτω τὰς καταπιέσεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Ἡ κυβέρνησις αὕτη μὴ τολμῶσα πλέον νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν βίαν καὶ συναισθανομένη τοὺς ποικίλους κινδύνους οὓς παρεσκεύαζεν ἡ ἐπέμβασις τῆς βορείου δυνάμεως, ἠγωνίσθη μὲν νὰ πείσῃ τοὺς ναυτικοὺς ἡμῶν νὰ ἀναλάβωσι τὴν ὀσμανικὴν σημαίαν, διὰ τῆς ὑποσχέσεως πολλῶν προνομίων, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀπέφυγον πάντοτε τοῦ νὰ ἐμπέσωσιν εἰς τὴν παγίδα ταύτην. Ἰδίως δὲ ἄξια μνήμης εἶναι ὅσα ἐγένοντο περὶ τούτου ἐν ἔτεσι 1819 καὶ 1820. Κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1819 πολλοὶ Ἕλληνες πλοίαρχοι εὑρίσκοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν· προσκληθέντες δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου διερμηνέως τῆς ῥωσικῆς πρεσβείας Μητσάκη, εἰδοποιήθησαν, κατὰ παραγγελίαν τοῦ πρέσβεως Στρόγονοφ, ὅτι νέαι πρόκειται νὰ γίνωσιν εἰς τὰς ναυτικὰς κοινότητας προτάσεις περὶ μεταβολῆς τῆς σημαίας καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν. Τῳόντι ἐν ἔαρι τοῦ 1820 κατέπλευσεν εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ὕδρας πελοποννησιακὴν παραλίαν πολεμικὸν ὀσμανικὸν πλοῖον φέρον τὸν διερμηνέα τοῦ στόλου, ὅστις παραστὰς ἐνώπιον τῶν κοινοτήτων καὶ ἐκτυλίξας μεγάλα καὶ ὁλόχρυσα φιρμάνια, ἀνήγγειλεν ὅτι διὰ τῶν χρυσοβούλλων τούτων καθίστανται ἐλεύθεροι καὶ ἀφορολόγητοι καὶ κατὰ πάντα ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι πρὸς τοὺς κρατοῦντας, ἀρκεῖ νὰ ἀποβάλωσι τὴν ξενικὴν σημαίαν καὶ νὰ ὑψώσωσι τὴν ὀσμανικήν. Ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι προκατηχημένοι ὄντες, ἐξεδήλωσαν μὲν τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τὰς ἀγαθὰς τοῦ σουλτάνου προαιρέσεις, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ὅμως τῆς σημαίας ἀπεκρίθησαν, ὅτι λυποῦνται μὴ δυνάμενοι νὰ πράξωσι κατὰ τὰ προτεινόμενα, διότι τὰ πλοῖα ἀνήκουσι κατὰ μέγα μέρος εἰς ῥώσους ἰδιοκτήτας, αὐτοὶ δὲ κατ' ἐλάχιστον ἐνέχονται εἰς αὐτά. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἀληθές, ἀλλ' ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐδέησε νὰ ἀποδεχθῇ τὴν προταθεῖσαν πρόφασιν.

Ἐντούτοις ἡ προστασία αὕτη δὲν ἤθελεν ἀποβῆ μεγάλων ὠφελημάτων πρόξενος ἐὰν προέκειτο νὰ καλύπτῃ μικρά τινα μόνον πλοῖα περὶ τὰς εὐτελεῖς συναλλαγὰς τῶν ἑλληνικῶν παραλίων ἀσχολούμενα. Ἀλλὰ διὰ μὲν τοῦ ἄρθρου 11 τῆς εἰς Κιουτζοὺκ Καϊναρδσῆ συνθήκης ἐπετράπη εἰς τὰ ῥωσικὰ πλοῖα νὰ διαβαίνωσιν ἐλευθέρως ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὸ Αἰγαῖον, καὶ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου εἰς τὸν Εὔξεινον· διὰ δὲ τοῦ ἄρθρου 30 τῆς ἐμπορικῆς συνθήκης προσεπεκυρώθη ἡ ἐλευθερία ἐκείνη τῆς θαλασσοπλοΐας. Ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη, ἀπαιτήσασα

οὕτω καὶ ἐπιτυχοῦσα νὰ παύσῃ ὁ ἐμπορικὸς ἀποκλεισμὸς τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, ἐξ ἑνὸς μὲν ἔτρεψε τὰ σιτηρὰ τῆς Πολωνίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Μεσόγειον, ἐξ ἑτέρου δὲ ἐκάλεσεν εἰς τοὺς παρὰ τὸν Εὔξεινον πόντον λιμένας αὐτῆς τὰ προϊόντα καὶ βιομηχανήματα τῆς μεσημβρίας. Ἐκ δὲ τῆς ἐντεῦθεν σχηματισθείσης παλιρροίας ὠφελήθησαν πρὸ πάντων αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι, ἡ ἑλληνικὴ ἐμπορία, ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία. Εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Σμύρνην, εἰς Θεσσαλονίκην, εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς μεγάλας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους πόλεις καὶ πλὴν τούτου πρὸς βορρᾶν μὲν εἰς Ὀδησσὸν καὶ Ταϊγάνιον, πρὸς δυσμὰς δὲ εἰς ὅλους τοὺς κυριωτέρους τῆς Εὐρώπης λιμένας, ἱδρύθησαν πλούσια ἑλληνικὰ καταστήματα. Ἐνῷ οἱ σῖτοι τῆς Ῥωσίας διεπέμποντο εἰς τὰς μεσημβρινὰς θαλάσσας, οἱ οἶνοι τῆς Σκοπέλου καὶ τῆς Θήρας, αἱ ξηραὶ ὀπῶραι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Σμύρνης, τὸ ἔλαιον τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυδωνιῶν, τὰ βαμβακερὰ καὶ μάλλινα βιομηχανήματα τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἀνήρχοντο εἰς τοὺς βορείους τοῦ Εὐξείνου λιμένας. Οἱ δὲ ἐν Εὐρώπῃ καταστάντες ἕλληνες ἔμποροι προσείλκυσαν καὶ αὐτόθι πολλὰ τῶν τῆς Ἑλλάδος προϊόντων καὶ προεκάλεσαν οὕτω ἀξιόλογον αὔξησιν περὶ τὴν παραγωγὴν τῆς κορινθιακῆς σταφίδος καὶ τῆς μετάξης. Ἐντεῦθεν ἐζωογονήθησαν αἱ χῶραι αὗται αἱ πρότερον ἐν πενίᾳ διατελοῦσαι, τὸ δὲ ἑλληνικὸν ναυτικὸν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατασκευάσῃ πλοῖα καὶ πλειότερα καὶ μεγαλήτερα. Ἐπῆλθον ἐν ταὐτῷ αἱ ἐμπορικαὶ ἀνάγκαι αἱ ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως παραχθεῖσαι· μεγάλη ἐγένετο ζήτησις σιτηρῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ· ἡ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀποκεκλεισμένη γαλλικὴ ναυτιλία δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν λιμένων αὐτῆς· τὸ ἰταλικὸν ναυτικὸν συνεμερίζετο τὴν τύχην τοῦ γαλλικοῦ· ἡ τοσοῦτον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀκμάζουσα ναυτιλία τῆς Αὐστρίας, ἐνηπίαζεν ἔτι, ὥστε ἅπαν τὸ ἐμπόριον τοῦ Εὐξείνου πόντου περιῆλθεν ἄνευ διαγωνισμοῦ εἰς τὰς ἡμετέρας ναυτικὰς κοινότητας.

Πλὴν τούτου ἡ θαλασσοπορία τῆς Μεσογείου κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς μυρίους ἐξετίθετο κινδύνους ἕνεκα τῆς κολοσσιαίας πειρατείας ἣν ἐνήσκουν ἀναφανδὸν καὶ ἀκωλύτως κατὰ πάσης σημαίας καὶ δυνάμεως οἱ ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ ἐνθρονισμένοι βάρβαροι τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος δυνάσται. Ὅθεν τὰ πλοῖα ἡμῶν ἐδέησε νὰ κατασκευάζωνται εὐδρομώτατα, νὰ παρασκευάζωνται δὲ οὐχὶ μόνον

πρὸς ἐμπορίαν ἀλλὰ καὶ πρὸς πόλεμον. Πολλοὺς ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ἀγῶνας αὐτῶν πρὸς τοὺς διαβοήτους ἐκείνους πειρατὰς, ἀγῶνας ἄλλοτε μὲν εὐτυχεῖς ἄλλοτε δὲ ἀτυχεῖς, ἅπαντας δὲ προαναγγέλλοντας τοὺς ἄθλους οἵτινες μετὰ δύο ἢ τρεῖς δεκάδας ἐνιαυτῶν ἔμελλον νὰ καταστήσωσιν ἱστορικὰ τοσαῦτα μεταξὺ τῶν ἐμποροπλοιάρχων ἡμῶν καὶ τῶν ναυτῶν ὀνόματα. Ἀλλ' ἀντὶ τῶν εἰδήσεων τούτων αἵτινες καθὸ πηγάζουσαι ἐκ προφορικῶν καὶ ἰδιωτικῶν παραδόσεων δύνανται νὰ μὴ λογισθῶσι πάντοτε ἀποχρώντως ἀσφαλεῖς, προτιμῶμεν, ἐπεριδόμενοι εἰς ἐπισήμους τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πληροφορίας, νὰ παραστήσωμεν ὁποία ἦτο ἡ τόλμη καὶ ἡ εἰς ἑαυτοὺς πεποίθησις τῶν πολεμίων πρὸς οὓς οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο καθ' ἑκάστην νὰ ἀντιπαρατάσσωνται εἴτε κομίζοντες τὰ φορτία αὐτῶν εἰς τοὺς λιμώττοντας τῆς Εὐρώπης λιμένας, εἴτε μετὰ πλουσίων κερδῶν ἀνακάμπτοντες εἰς τὰ ἴδια. Τῇ 11 Ἰουλίου 1790 ἀλγερινὸν βρίκιον ἐτόλμησε νὰ ἀψηφήσῃ τὰς ἀπειλὰς ὁλοκλήρου γαλλικοῦ στόλου κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Bruix. Προσκληθὲν ἐπανειλημμένως νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἐξέτασιν, ἐπανειλημμένως παρήκουσε. Τότε ἐπυροβολήθη ὑπὸ πολλῶν γαλλικῶν νηῶν, ἀλλ' αὐθαδῶς ἀντεπυροβόλησε καθ' ὅλων τῶν πλοίων ἐνώπιον τῶν ὁποίων διήρχετο ἔχον ἀγερώχως πάντοτε ἀναπεπταμένην τὴν σημαίαν αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐδέησε τὸ δίκροτον ὁ *Ὁρμητικὸς* νὰ ῥίψῃ κάτω ἅπαντας τοῦ πειρατοῦ ἐκείνου τοὺς ἱστοὺς μὴ δυνάμενον ἄλλως πως νὰ καταναγκάσῃ αὐτὸν νὰ σταματήσῃ. Πρὸς τοιούτους ἀντιπάλους ἀγωνιζόμενοι οἱ ἡμέτεροι παρεσκευάσθησαν ὡς ἐν σχολῇ τινι τραχείᾳ μὲν ἀλλ' ὠφελίμῳ, ν' ἀντιπαραταχθῶσι ποτὲ καθ' ὁλοκλήρων τῶν στόλων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους.

Ἡ δὲ ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν καὶ ἕτερόν τι συντελεστικώτατον γενόμενον εἰς τὴν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἐπίδοσιν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο πρῶτος, καθόσον ἠξεύρομεν, ἐβεβαίωσεν ὁ τὰ *Σπετσιωτικὰ* γράψας Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, ἀκούσας τοῦτο βεβαιούμενον ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων πλοιάρχων τῆς γενεθλίου αὐτοῦ γῆς, οἵτινες, αὐτοπροσώπως μετασχόντες τῶν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐν ἀρχαῖς τῆς παρούσης θαλασσοπορίων, ἐλάλησαν περὶ τοῦ πράγματος ὡς αὐτόπται μάρτυρες. Ἐὰν οἱ Ἄγγλοι οἵτινες εἶχον τότε ἀπείρους κατὰ θάλασσαν σταθμοὺς ὑπέβλεπον, ὡς μυριάκις ἐρρέθη, τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἠδύναντο νὰ ἀνατρέψωσιν αὐτὴν ἄρδην, τόσῳ μᾶλλον

ὅσῳ πολλάκις οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐπεχείρουν καὶ κατώρθουν νὰ ἐκβιάσωσι λιμένας ὑπὸ τῶν ἀγγλικῶν στόλων ἀποκεκλεισμένους, ἵνα εἰσαγάγωσιν ἐν αὐτοῖς τὰ περιζήτητα σιτηρὰ καὶ πορισθῶσιν ἐκ τούτου τὰ μεγάλα πλούτη ὅσα ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ πρῶτον ταμεῖον τοῦ ἐπαναστατικοῦ στόλου. Οἱ Ἄγγλοι ὅμως οὐ μόνον ἀνείχοντο τὰ ἐμπορικὰ ἡμῶν σκάφη ἀκωλύτως τὴν Μεσόγειον διαπλέοντα, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ἕνεκα τῶν πειρατῶν τῆς Ἀφρικῆς συνώδευον διὰ πολεμικῶν πλοίων φορτηγὰ ὁμοεθνῆ ἢ φιλικά, προθύμως παρελάμβανον ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῶν καὶ τὰ ἡμέτερα. Ἐννοεῖται, ὅτι ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρουν νὰ ἐκβιάσωσιν ἀποκλεισμούς, οἱ Ἄγγλοι δὲν ἠδύναντο παρὰ νὰ ἀποκωλύωσιν αὐτοὺς ὅπως ἀναφέρει εἰς τὰ *Ναυτικὰ* αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος. Ἄλλως ὅμως προσηνέχθησαν ὅσον οἷόν τε φιλίως πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ ἀείποτε ἐπαξίως ἐτίμησαν τὴν δεξιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν τόλμην.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πολλαὶ καὶ ποικίλαι περιστάσεις αἱ προκαλέσασαι τὴν αὔξησιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν παίδευσιν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Κυριώτατα δὲ ἐργαστήρια τοῦ μεγάλου τούτου θαυματουργήματος ἐγένοντο τρεῖς μικραὶ νῆσοι· ἡ Ὕδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ τὰ Ψαρά. Ἡ Ὕδρα, τὸ πάλαι καλουμένη Ὑδρέα, ἅπαξ μόνον ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ (σελ. 330—331 τοῦ Α' τόμου). Τῶν Σπετσῶν οὐδὲ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν· τὰ δὲ Ψαρά, καλούμενα τότε Ψύρα, δὲν ἀνεφέροντο εἰμὴ «ἐπὶ τῶν εὐτέλειαν σημαινόντων.» Ἀλλ' ὁ νέος ἑλληνισμὸς ἐπέπρωτο νὰ περιποιήσῃ εἰς τὰ νησύδρια ταῦτα κλέος ἀθάνατον.

Ἀτελεῖς μὲν εἶναι αἱ εἰδήσεις ἃς ἔχομεν περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν μέχρι τῶν μέσων τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἐπίδοσίς των ἐγένετο ἔκτοτε καὶ ταχεῖα καὶ μεγάλη. Πρῶτον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι ὁ πληθυσμός. Ἡ μὲν Ὕδρα καὶ τὰ Ψαρὰ περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αἱ δὲ Σπέτσαι περὶ τὰ τέλη αὐτῆς ἦσαν ἔρημοι, ἢ σχεδὸν ἔρημοι. Ἐν ταῖς παραμοναῖς δὲ τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ πληθυσμὸς τῆς Ὕδρας ἐλογίζετο ἀνώτερος τῶν 15,000 ψυχῶν, ὁ τῶν Σπετσῶν συνεποσοῦτο περὶ τὰς 8000 καὶ ὁ τῶν Ψαρῶν περὶ τὰς 7000. Δεύτερον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι τὰ θησαυρισθέντα ἀποταμιεύματα. Κατὰ τὴν ἔναρξιν

λοιπὸν τοῦ ἀγῶνος ὑπῆρχον ἐν Ὕδρᾳ ὑπὲρ τοὺς 60 κεφαλαιούχους ὧν εἴκοσι περίπου ἐκέκτηντο ὑπὲρ τὰς 100,000 διστήλων καί τινες ἐκ τούτων πολλαπλάσια, περὶ τοὺς 30 δὲ ὑπὲρ τὰς 50,000 διστήλων. Ἐν Σπέτσαις δὲ 10 οἶκοι ἔχοντες ἕκαστος ὑπὲρ τὰς 100,000 διστήλων, 10 ἔλαττον τοῦ ποσοῦ τούτου μέχρι τῶν 50,000 καὶ ἄλλοι 10 ὑποδεέστεροι. Περὶ τῶν Ψαρῶν λέγεται ὅτι τὰ ἀποταμιεύματα αὐτῶν ἡνωμένα μετὰ τῶν Σπετσιωτῶν, ἐξισοῦντο ὡς ἔγγιστα πρὸς τοὺς θησαυροὺς τῆς Ὕδρας. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον προϊὸν τῆς ἐργασίας τῶν νησιωτῶν ἡμῶν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ κατασκευὴ τοῦ στόλου ἐκείνου ὅστις ἔμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἐπαναστάσει. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων ὑπάρχουσιν ὡς μὴ ὤφελε σφόδρα συγκεχυμέναι εἰδήσεις. Κατά τινας ἐν ἔτει μὲν 1813 τὰ πλοῖα ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων ὅσαι διετέλουν τότε ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν συνεποσοῦντο εἰς 615 ἔχοντα χωρητικότητα τόνων 153,580 καὶ πληρώματα ἀνδρῶν 17,526. Μόνη ἡ Ὕδρα λέγεται ὅτι εἶχεν 120 μεγάλα πλοῖα ὡπλισμένα διὰ 2400 πυροβόλων καὶ ἔχοντα πληρώματα ὧν ὁ ἐλάχιστος ὅρος ἦσαν ἄνδρες 40. Ἐν ἔτει δὲ 1816 ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς αὐτὰς νήσους καὶ παραλίας συνεποσοῦτο κατὰ τὰς αὐτὰς εἰδήσεις, εἰς 700, πληρούμενα μὲν ὑπὸ 18,000 ναυτῶν, ὡπλισμένα δὲ δι' 6000 πυροβόλων. Τελευταῖον κατὰ τὰς αὐτὰς πάντοτε πληροφορίας τῷ 1821 αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλίαι αἱ σήμερον ἀποτελοῦσαι τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, εἶχον πλοῖα χωρητικότητος τόνων 61,449, ἐξ ὧν ἡ μὲν Ὕδρα ἠρίθμει 27,492 τόνους, αἱ δὲ Σπέτσαι 15,797. Καθ' ἑτέρας δὲ εἰδήσεις αἱ 4 νῆσοι, Ὕδρα, Σπέτσαι, Ψαρὰ καὶ Κάσσος, εἶχον περὶ τὰ 400 πλοῖα, ὧν τὸ ἐλάχιστον ἦτο χωρητικότητος 150 ἕως 200 τόνων. Καὶ καθ' ἑτέρας πάλιν τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν 3 πρώτων ἐκ τῶν νήσων τούτων ἠρίθμει κατὰ τὸ 1821 300 πλοῖα ἀπὸ 60 μέχρι 400 τόνων καὶ πλήρωμα 12,000 περίπου ναυτῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος ὁρίζει τὰ πλοῖα τῆς Ὕδρας εἰς 65, τὰ τῶν Σπετσῶν εἰς 50 καὶ τὰ τῶν Ψαρῶν εἰς 35. Ὁ δὲ Τρικούπης καὶ ὁ Φιλήμων ἀποδίδουσι τῇ μὲν πρώτῃ τῶν νήσων 92, τῇ δὲ δευτέρᾳ, 44, τῇ δὲ τρίτῃ, 40. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἐπίσημος Πίναξ ὁ προσαρτηθεὶς εἰς τὸ ἀπὸ 12 ἰουλίου 1856 Β. Διάταγμα καὶ ὁρίζων τὰς ἀπαιτήσεις τῶν τριῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, ἀποδίδει εἰς μὲν τὴν Ὕδραν πλοῖα 59, εἰς τὰς Σπέτσας πλοῖα 47, εἰς δὲ τὰ Ψαρὰ πλοῖα

40. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ποικίλοι οὗτοι ἀριθμοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς ἀλλήλους οὐδὲ νὰ ἀναχθῶσιν εἰς συμπεράσματά τινα μαθηματικῶς βέβαια. Πῶς ἐνῷ αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον τῷ 1821 πλοῖα 300, μόνη δὲ ἡ Ὕδρα 120 μεγάλα πλοῖα, δὲν ἐνησχόλησαν εἰς τὸν ἀγῶνα εἰμὴ 146; Ἐν τοῖς ἀριθμοῖς αὐτοῖς δὲν περιλαμβάνονται τὰ πυρπολικά· ἀλλὰ τὰ πυρπολικὰ δὲν συνεποσώθησαν ποτὲ βεβαίως εἰς 150. Πῶς ἐὰν τὰ πλοῖα Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἦσαν 300 καὶ μετὰ τῆς Κάσσου 400, ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν πλοίων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων δὲν ὑπερέβαινε τὰ 600 ἢ τὰ 700; Τοῦτο δὲ ἐνῷ τὸ μὲν σύνολον τῶν τόνων τοῦ σημερινοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἦτο 61,449, τὸ δὲ σύνολον τῶν τόνων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων 153,580; Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἡ Ὕδρα, πλὴν τῶν 59 πλοίων τοῦ ἐπισήμου Πίνακος, εἶχε καὶ ἕτερά τινα τὰ ὁποῖα ἢ δὲν ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν ἀγῶνα ἢ ἐχρησίμευσαν ὡς πυρπολικά· ἀφ' ἑτέρου αἱ Σπέτσαι, διαρκοῦντος τοῦ ἀγῶνος, κατεσκεύασαν 27 νέα πλοῖα (βρικογολέττας)· ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἐπίσημος Γενικὴ ἐφημερὶς τῆς 26 μαΐου 1826 ἔλεγεν ὅτι «οἱ Πετσιῶται ἔχουν μεγαλήτερα καὶ περισσότερα πλοῖα παρὰ τοὺς Ὑδραίους, ἀλλ' ὀλιγωτάτους ναύτας.»

Διατὶ ὅμως νὰ ἀπορῶμεν περὶ τῆς ὀλίγης ἀκριβείας τῶν πληροφοριῶν τούτων τῶν ἀναγομένων εἰς χρόνους καθ' οὓς οὔτε ὑπουργεῖον τῶν ναυτικῶν εἴχομεν, οὔτε λιμενικὰς ἀρχάς, οὔτε νηϊολόγια ὅταν ἠξεύρωμεν ὁπόσαι ἀμφιβολίαι παρήχθησαν περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν πληροφοριῶν ὅσας ἐδημοσίευσεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1866 ἐμπορικοῦ ἡμῶν ναυτικοῦ; Λαμβάνοντες ἐν τούτοις τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ 1866 ὅπως ἔχουσι, καὶ συγκρίνοντες αὐτοὺς πρὸς τοὺς πιθανωτέρους τῶν ἀποδιδομένων εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους, δυνάμεθα, νομίζομεν, νὰ φθάσωμεν εἴς τινα συμπεράσματα ὁπωσοῦν ἀσφαλῆ. Τῷ 1866 πλοῖα μὲν εἴχομεν, ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, 5,156, τόνους δὲ 297,424, ἄνδρας δὲ, ἐπειδὴ οὔτε τῷ 1866 οὔτε τῷ 1865 σημειοῦνται, ἀνατρέχοντες ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸ 1864, εὑρίσκομεν 24,949. Ἐὰν λοιπὸν λάβωμεν τοὺς τόνους τοῦ 1866, 300,000 περίπου, καὶ ἀντιπαραβάλωμεν αὐτοὺς πρὸς τοὺς τόνους, 60,000 περίπου, ὅσους λέγεται ὅτι εἶχον τῷ 1821 αἱ χῶραι αἱ ἀποτελοῦσαι νῦν τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, εὑρίσκομεν ὅτι ἔκτοτε τὸ ἐμπορικὸν ἡμῶν ναυτικὸν ἐπενταπλασιάσθη. Ἐξ ἑτέρου ὅμως, ἐὰν ἀντιπαραβάλωμεν

τὰ νεώτερα πληρώματα συμποσούμενα εἰς 25,000 περίπου ἀνδρῶν, πρὸς τὰ ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως ἀναφερόμενα, 18,000 ἀνδρῶν, καὶ παραδεχθῶμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ἀριθμοῦ 11 ἕως 12,000 ἀνῆκον εἰς τὰς παραλίας καὶ νήσους τὰς ἀποτελούσας σήμερον τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, θέλομεν περιέλθει εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ἐπιμαρτυρούμενον ἄλλως καὶ ὑπὸ ὅλων τῶν ἄλλων εἰδήσεων τῶν χρόνων ἐκείνων, ὅτι τὰ πληρώματα ἐν γένει, καὶ μάλιστα τῶν μεγάλων πλοίων, ἦσαν τότε ἀσυγκρίτως πολυπληθέστερα τῶν σημερινῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων τῆς αὐτῆς τάξεως. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι ἕνεκα τῶν μειζόνων κινδύνων οὓς τότε διέτρεχον, ἦσαν ἀναγκαίως καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν σημερινῶν ἡσκημένα. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ φρονήματος τῆς γενεᾶς ἐκείνης. Αἱ ἀσφαλέστεραι τῶν εἰδήσεων παριστῶσι τοὺς ναυσιβίους ἡμῶν ἄνδρας, ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως, ἔχοντας καθ' ἅπαντα τὸν βίον θαυμαστόν τι ἡρωϊκὸν παράστημα καὶ ἐθνικὸν ἀξίωμα. Ἰδίως ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμῶσι τὰ πλοῖα αὐτῶν δι' ὀνομάτων καὶ ἀναγλύφων εἰκονιζόντων τοὺς προπατορικοὺς ἐκείνους ἥρωας, ὧν ἐπόθουν νὰ μιμηθῶσι τὰ ἔργα καὶ ὧν ηὐτύχησαν τῳόντι νὰ ἀναδειχθῶσι μετ' οὐ πολὺ ἐνάμιλλοι, ἵνα μήτι πλειότερον εἴπωμεν. Ἵνα δὲ εἰς μόνα τὰ ὀνόματα τῶν πλοίων περιορισθῶμεν, ἀναφέρομεν τινὰ ἐξ αὐτῶν ἐνταῦθα ὡς χαρακτηριστικώτατα τῶν αἰσθημάτων ὧν ἐνεφοροῦντο οἱ ἰδιοκτῆται, οἱ κυβερνῆται καὶ οἱ ναῦται αὐτῶν. Ἡ Σπαρτιᾶτις, ἡ Ἀσπασία, ὁ Ἀριστείδης, ἡ Ἑλλάς, ἡ Ἐλευθερία, ὁ Λεωνίδας, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Κλειώ, ἡ Νιόβη, ἡ Γοργώ, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ Διομήδης, ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Σόλων, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Περικλῆς, τοιαῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὀνόματα ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἔθετον τὸν ἱερὸν αὐτῶν στόλον οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων τούτων, ἀγωνιζόμενοι νὰ συναρμολογῶσι τὸν παρόντα ἑλληνισμὸν πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον.

Ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ ὠφεληθῇ τοσοῦτον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλαλήσαμεν, ἄνευ τοῦ ἐπιτηδειοτάτου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις ἠρείδετο ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀπαραλλάκτως ἀρχῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας, ἃς εἴδομεν προαγαγούσας τὴν ἀκμὴν τῆς ἐν Ἀμπελακίοις

βιομηχανίας. Ἕκαστος ναύτης εἶχεν ἑταιρικὴν μερίδα ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου· γινόμενος δὲ οὕτω συνέταιρος, εἶχε κοινὸν συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἀπέβαινε προσεκτικός, ἄγρυπνος, οἰκονόμος, ἐξεταστικός. Καὶ οὐ μόνον ἠγωνίζετο πάσῃ δυνάμει νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτηδειοτέραν τοῦ πλοίου ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τοῦτο δεξιότητα αὐτοῦ ἀδιαλείπτως προεβίβαζεν, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπὸ ἀρίστου ἐκτελεστοῦ τῶν διατασσομένων προήγετο πολλάκις εἰς τὴν τάξιν ἀρίστου κυβερνήτου. Ἀλλ' ἡ ἀδελφικὴ αὕτη σύμπραξις τῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἀπορίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ συνεπαγάγῃ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀτόμου ἀνύψωσιν. Καὶ τῳόντι ἐξαίρετος χρηστότης ἐπεκράτησεν εἰς ἁπάσας τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς τοῦ καιροῦ ἐκείνου κερδοσκοπίας. Πᾶσαι αἱ ληψοδοσίαι ἐγίνοντο διὰ προφορικῶν συμβάσεων ἢ τὸ πολὺ ἁπλῶν σημειώσεων. Ὁμολογίαι καὶ ἐξοφλήσεις ἦσαν πράγματα ἄγνωστα, ἡ δὲ χρεωκοπία καὶ ἡ ναυταπάτη γεγονότα σχεδὸν ἀνήκουστα Οἱ νόμοι τῆς Ὕδρας οἱ κατὰ πρῶτον τῷ 1818 γραφέντες, συνέκειντο ἐξ ἄρθρων 29 τὰ ὁποῖα, διῃρημένα εἰς μέρη τρία, ἐκανόνιζον, πρῶτον, τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν πλοιάρχων, τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν πλοίων καὶ τῶν ναυτῶν· δεύτερον, τὰ κατὰ τὴν τοπικὴν ἀστυνομίαν· καὶ τρίτον, τὴν ἑταιρικὴν μερίδα τῶν ναυτῶν. Οὐδεμία δὲ ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῖς γίνεται μνεία ναυταπάτης ἢ ἄλλων ναυτικῶν κακουργημάτων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὁρίζονται ποιναί. Οἱ νόμοι τῶν Σπετσῶν οἱ γραφέντες ἐνωρίτερον, τῇ 1 ἰουνίου 1814, καὶ ἀποτελοῦντες ἄρθρα 6, ἀναφέρουσι μὲν ὅτι «τὸν περασμένον χρόνον ἠκολούθησαν πολλαὶ ἀταξίαι εἰς τὴν συρμαγιά, πρᾶγμα ἀσυνήθιστον εἰς αὐτὰς τὰς ἡμέρας μας,» καὶ κανονίζουσι πῶς θέλουσι θεραπεύεσθαι τὰ ἀτοπήματα ταῦτα, ἀλλὰ οὔτε ποινικὸν χαρακτῆρα ἀποδίδουσιν εἰς *τὰς ἀταξίας ἐκείνας* οὔτε ποινὰς εἰς αὐτὰς ἐπιβάλλουσιν. Ἔπεται ἆρά γε ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἦσαν ἀναμάρτητοι, ἢ ὅτι δὲν ἐτιμωρήθησαν ποτέ ; Ὄχι βεβαίως. Ἔπεται ὅμως ὅτι οἱ ἀπορώτεροι, συνειδότες τὴν διὰ πραγμάτων μαρτυρουμένην καλοκάγαθον ὑπὲρ αὐτῶν προαίρεσιν τῶν εὐπορωτέρων, ἐπέτρεπον αὐτοῖς οὐ μόνον τὴν τῶν κοινῶν διοίκησιν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἑκάστοτε προσδιορισμὸν τῆς τιμωρίας τῆς προσηκούσης εἰς πᾶσαν παράβασιν.

Ὅτι δὲ εἰς δεινὰς πολλάκις ἀταξίας καὶ ἀνωμαλίας ἐξετράπησαν

τὰ μάχιμα ἅμα καὶ δυςάγωγα τέκνα τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πρόκριτοι τῶν τριῶν ἐκείνων νήσων ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς ἔκτακτα μέτρα καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶσι μάλιστα τὴν ἐπέμβασιν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Τῷ 1815 ἐξερράγη εἰς Ψαρὰ στάσις τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν δημογερόντων, ἀξιοῦντος ὅτι τυραννικῶς διοικεῖται. Μετὰ πολλὰς περιπετείας ἀμφότερα τὰ μέρη ἀνεφέρθησαν εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν καὶ τῇ παρεμβάσει αὐτοῦ ἐπείσθησαν νὰ διορίσωσι, παρεκτὸς τῶν 4 δημογερόντων, ἕνα διοικητήν, ἤ, καθὼς ἐλέγετο τότε, κοτζάμπασιν, ὅςτις ἐκλεγόμενος κατ' ἔτος μετὰ τῶν δημογερόντων διετηρήθη μέχρι τοῦ 1821. Ἦτο δὲ ὁ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο διοικήσας τὰ τῶν Ψαρῶν πράγματα, ὁ ἀγαθὸς Ἀναγνώστης Μοναρχίδης, ὅςτις, ἀφοῦ δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς πρώτης βασιλείας δὲν ἔπαυσεν ὑπηρετῶν κατὰ δύναμιν τὰ δημόσια πράγματα, περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου προεχειρίσθη καὶ πρόεδρος τῆς γερουσίας τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Πολὺ πρότερον ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1800 ἀφηνίασαν οἱ ναυτικοὶ ὅμιλοι τῶν Σπετσῶν, μὴ ὑπακούοντες εἰς τοὺς προκρίτους καὶ ταράττοντες τὴν κοινὴν ἡσυχίαν καὶ τάξιν. Τότε οἱ πρόκριτοι ᾐσθάνθησαν ὅπως καὶ οἱ Ψαριανοὶ βραδύτερον τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ καταστήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν δραστικωτέραν καὶ ἐπέτρεψαν αὐτὴν εἰς διοικητήν, ἢ μᾶλλον ἀστυνόμον, διότι ἐκαλεῖτο ἐνταῦθα ζαμπίτης. Ὁ ἀστυνόμος οὗτος ἢ διοικητής, ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ πολιτῶν, ἐπικυρούμενος δὲ ὑπὸ τοῦ καπετὰν πασᾶ, ἐξεπλήρου τὰ καθήκοντα αὐτοῦ τῇ τῶν προεστώτων συμπράξει. Διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι διοικηταὶ τῶν Σπετσῶν μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Ἀνάργυρος, ὁ Γ. Πάνος καὶ ὁ Γ. Μπούκουρης. Ἀλλὰ οὐδὲν ἧττον ἀξιομνημόνευτα εἶναι τὰ ἐν Ὕδρᾳ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γενόμενα.

Εἰς Ὕδραν ἐταράχθησαν τὰ πράγματα καθ' οὓς χρόνους καὶ εἰς Σπέτσας, ἡ δὲ ἀνωμαλία ἐκορυφώθη διὰ τὴν γενομένην τότε δολοφονίαν τοῦ Ἀνδρέου Κουντουριώτου, πατρὸς τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ Γεωργίου. Ὅθεν οἱ προύχοντες ἐνόμισαν ἀπαραίτητον ὡςαύτως νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν διοίκησιν εἰς ἄνδρα ἕνα, τὸν ῥέκτην Γεώργιον Βούλγαριν. Εἴπομεν ἤδη ὅτι ἀνέκαθεν ἀξιόλογον μέρος τῶν πληρωμάτων τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου συνέκειτο ἐκ χριστιανῶν, καὶ ἰδίως ἐξ Ἑλλήνων. Αἱ μὲν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἢ ὑπὸ τὸ κατάστρωμα λειτουργίαι ἐτελοῦντο ὑπὸ μουσουλμάνων· πᾶσαι ὅμως αἱ ὑπηρεσίαι ὅσαι ἀπήτουν

τὴν ἐπὶ τὰς κεραίας καὶ τοὺς ἱστοὺς ἀναρρίχησιν καὶ τὸν μεταξὺ θαλάσσης καὶ οὐρανοῦ μετεωρισμόν, διεξήγοντο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Καθυπεβλήθη λοιπὸν καὶ ἡ Ὕδρα, ἀφ' ἧς ἐκτήσατο ναυτικόν, εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ παρέχειν 250 ναύτας· εἷς δὲ τῶν ναυτῶν τούτων ἐγένετο ἐν τῇ νεότητι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις. Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ διακριθεὶς ἐπὶ ἱκανότητι καὶ ἀξιωθεὶς τῆς ἰδιαζούσης εὐνοίας τοῦ καπετὰν πασᾶ Χουσεΐν, ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς ναύκληρος τῆς ναυαρχίδος καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου κυβερνήτης αὐτῆς ὑπὸ τὸν ἀρχιναύαρχον, πολλὴν κτησάμενος παρὰ τούτῳ ἰσχὺν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς συνέσεως· διότι ἂν ἄλλοτε οἱ ὀνομαστοὶ γενόμενοι ὀσμανίδαι ναύαρχοι, ἀρνησίθρησκοι ὄντες, καὶ ἐξαιρέτως Ἕλληνες τὴν καταγωγήν, οἷος λ.χ. ὁ ἐπιβόητος Βαρβαρόσσας, ἐκυβέρνων αὐτοὶ τὸν στόλον, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους οἱ ἐκ γενετῆς μουσουλμάνοι ναύαρχοι ἐπέτρεπον τὴν πραγματικὴν διοίκησιν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπικούρους. Εἰς τὸν οὕτω δὲ προαχθέντα Γεώργιον Βούλγαριν ἀνέθηκαν τῷ 1800 οἱ τῆς Ὕδρας πρόκριτοι τὴν στιβαρωτέραν τῶν πραγμάτων διοίκησιν ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, λαβόντες πρὸς τοῦτο καὶ τὴν κύρωσιν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Καὶ τὸ μὲν ἔγγραφον δι' οὗ ἐγένετο ἢ ἐκυρώθη ὁ διορισμὸς οὗτος ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἀντιπροσώπου τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, δὲν σώζεται ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἐδημοσιεύθη ἄχρι τοῦδε. Ἀλλὰ ὑπάρχει ἔγγραφον τῶν ἐν Ὕδρᾳ προκρίτων ἀπὸ 17 δεκεμβρίου 1806 ἐν τῷ ὁποίῳ ῥητῶς λέγεται, ὅτι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις ἀνέλαβε τὸ βάρος καὶ τὴν φροντίδα τῆς διοικήσεως «δι' ὑψηλῶν προσκυνητῶν προσταγμάτων (μπουγιουρδίων) τῶν ὑψηλοτάτων ἡμῶν αὐθέντων καπετὰν πασάδων.» Εἶναι δὲ τὸ ἔγγραφον τοῦτο καὶ δι' ἄλλους πολλοὺς λόγους ἀξιοσημείωτον. Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι ἀπὸ τοῦ 1806 τοὐλάχιστον καὶ ἐφεξῆς ὁ διοικητὴς προεχειρίζετο κατ' ἔτος ὡς τοιοῦτος ὑπὸ τῆς κοινότητος, ὅτι ἀνέκαθεν «ἐδιοίκησε μετὰ τῶν ἐκλελεγμένων προκρίτων τὴν πολιτείαν,» ἔχων μὲν ἀμέσους συναντιλήπτορας 20 ἐξ αὐτῶν καλουμένους *συνδίκους*, λαμβάνων δὲ τὴν διαβεβαίωσιν καὶ τῶν ἄλλων προκρίτων, ὅτι θέλουσι προσφέρει «τὴν προσήκουσαν εὐπείθειαν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὰς δικαίας καὶ εὐλόγους ἀποφάσεις ὅσαι ἤθελαν γίνει.» Πλὴν τούτου, τὸ προκείμενον ἔγγραφον εἶναι ὑπογεγραμμένον πρῶτον ὑπὸ τῶν 5 ἱερέων καὶ ἔπειτα ὑπὸ 55 οἰκοκυραίων, οὐδὲν διαλαμβάνον περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλογῆς αὐτῶν.

ὥστε καὶ ἐκ τούτου ὑποδεικνύεται, ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ λαϊκοὶ προύχοντες διῴκουν αὐτοτελῶς τὰ πράγματα.

Περὶ τοῦ ἀξιώματος ὅπερ ἔλαβε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Γεώργιος Βούλγαρις δυνάμεθα νὰ φωτισθῶμεν μέχρι τινὸς καὶ ἐκ δύο αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων δι' ὧν ἀπενεμήθησαν τῷ ἀνδρὶ ἐν ἔτεσι 1804 καὶ 1808 πολυειδῆ ἀτελείας προνόμια. Ἐν αὐτοῖς ὁ Βούλγαρις ὀνομάζεται «καπετὰν Γεώργης, ἀρχικοτζάμπασις τῆς νήσου Ὕδρας, ὑπόδειγμα τῶν προκρίτων τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ·» καὶ προστίθεται ὅτι παρέσχε δείγματα πίστεως καὶ ζήλου «διὰ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὡς ἀρχιπλοιάρχου, κατὰ τὰς μάχας τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ ἐσχάτως κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου, ὡς καὶ πρὸς τακτοποίησιν τῆς Μάνης.» Ὁπωσδήποτε ὁ Γεώργιος Βούλγαρις προχειρισθεὶς τῷ 1800 διοικητὴς Ὕδρας καὶ ἐπιληφθεὶς τοῦ ἔργου δραστηρίως, συνεκρότησε πολιτοφυλακήν, περιέστειλε διὰ παραδειγματικῶν τινων τιμωριῶν τοὺς ταραξίας καὶ τοσοῦτον ηὐδοκίμησεν ὥστε τῷ 1803 ἐπετράπη τὴν αὐτὴν ἐπιστασίαν καὶ ἐν ἄλλαις τισὶ νήσοις. Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1812 θάνατον αὐτοῦ οὐδεὶς ἔλαβεν ἐν Ὕδρᾳ τηλικαύτην ἐξουσίαν. Προεχειρίσθη μὲν διοικητὴς ὁ πλοίαρχος Ν. Κοκοβίλας καὶ διετέλεσε τοιοῦτος μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, πράγματι ὅμως τὰς ἡνίας ἐκράτουν οἱ πρόκριτοι. Αἱ περιστάσεις ἐν τούτοις ἀπέβησαν δυσχερέστεραι ἴσως τῶν προτέρων. Μετὰ τὴν εἰρήνην τοῦ 1815 ἐπειδὴ ἐξέλιπον αἱ ἀφορμαὶ τῶν δαψιλῶν κερδῶν, οἱ ναυτικοὶ ὄχλοι οἱ ἀποταμιεύματα μὴ ἔχοντες ἐδυσφόρουν ἐπὶ τῇ ἀργίᾳ αὐτῶν καὶ ἀπορίᾳ, οὐ μόνον ἐν Ὕδρᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Σπέτσαις· ἐν Ὕδρᾳ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφηνίασαν, ὥστε αὐτοὶ πρῶτοι ἐκήρυξαν τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος τῷ 1821. Καὶ ὅμως οἱ πρόκριτοι ἀμφοτέρων τῶν νήσων, προϊσταμένου τοῦ περιφανοῦς Ὑδραίου Λαζάρου Κουντουριώτου, κατώρθωσαν δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως νὰ πηδαλιουχήσωσιν ἐν μέσῳ δυσχερεστάτων περιπετειῶν τὰ πλήθη, διὰ μόνης τῆς ἠθικῆς ἐπιρροῆς ἣν ἀνέκαθεν ἐκτήσαντο, πολιτευθέντες πρὸς τὸν λαὸν ὡς πατέρες, καὶ ἀδελφοί, καὶ σύντροφοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ὀργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Διανοητικὸς βίος. Δημοσία παίδευσις.

Ὁ διανοητικὸς βίος ἔχει πάντοτε πολλὴν σχέσιν πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας, ἂν ἡ πλείστη τοῦ ἔθνους μοῖρα ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, ἑτέρα οὐ μικρὰ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν διατελοῦσα ὑπὸ τὴν φραγκικήν. Ὅθεν δύο ὡςαύτως παρήχθησαν διανοητικαὶ φάσεις· ἡ μὲν ὑπῆρξεν ἀπαύγασμα τοῦ δυτικοῦ πνεύματος, ἡ δὲ διετυπώθη κατὰ τὰς νέας πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς τοῦ ἔθνους περιστάσεις.

Ὁ δυτικὸς βίος ἤρχισε νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν εὐθὺς μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων σταυροφοριῶν αἵτινες ἐπήγαγον τὴν ἐν Συρίᾳ ἐγκατάστασιν τῶν Φράγκων, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε καὶ αὐταὶ αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ὑπέκυψαν εἰς τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔτι ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν εἶχον παρεισδύσει ἐν πολλοῖς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς Δύσεως. Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς ὡμοίαζε τῇ ἀληθείᾳ πολὺ μᾶλλον ἱππότης μεσαιωνικὸς ἢ βασιλεὺς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Παρεδέχθη ἐν τῷ στρατῷ τὸν βαρὺν ὁπλισμόν, τὰς μεγάλας ἀσπίδας, τὰς μακρὰς λόγχας τῶν ἱπποτῶν καὶ ᾠκειώθη τοὺς τρόπους αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον ὥςτε ἔπραξε κατορθώματα τὰ ὁποῖα κατέπληξαν καὶ αὐτὴν τὴν ἡρωϊκὴν ἐκείνην τῶν ἀνθρώπων γενεάν (σελ. 522 καὶ ἑπ. 534 καὶ ἑπ. τοῦ τετάρτου τόμου.) Ἕτερος δὲ πάλιν Κομνηνός, ὁ Ἀνδρόνικος, κατὰ μὲν τὰς κακίας ἦτο σκεῦος ὅλως ἰδιοφυές, κατὰ δὲ τὴν δίαιταν καὶ τοὺς τρόπους ἀληθὴς ἑσπέριος ἱππότης μᾶλλον ἢ ἀνατολικὸς βασιλόπαις (σελ. 569 καὶ ἑπ. τοῦ τετάρτου τόμου). Καὶ ταῦτα μετὰ τὴν ἔναρξιν μὲν τῶν σταυροφοριῶν, πρὸ τῆς ἱδρύσεως δὲ ἔτι τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν αὐτῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1261, ἐπέζησεν αὐτόθι ἐν πολλοῖς ἡ φραγκικὴ δίαιτα ἐπὶ τῆς ἀνορθωθείσης ἑλληνικῆς μοναρχίας. Ἐν τῇ νέᾳ αὐλῇ ἐτελοῦντο κατὰ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα, ἱπποτικοὶ ἀγῶνες ἀπαράλλακτοι πρὸς τοὺς δυτικούς. Ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς λέγει τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον σφόδρα ἔκδοτον εἰς τοὺς

ἀγῶνας τούτους, οὓς περιγράφων λεπτομερῶς βεβαιοῖ ὅτι ὠνομάζοντο παρὰ τοῖς Λατίνοις, οἱ μὲν *ντζούστρα* ἢ κατ' ἄλλην γραφὴν *κιντζούστρα* (ὅπερ ὁ σχολιαστὴς Βοϊβῖνος εἰκάζει παραγόμενον ἐκ τοῦ γαλλικοῦ qui joustera), οἱ δὲ *τόρνε* (tournoi) ἢ τόρνεμεν (tournoiement, tornement). Τί λοιπὸν παράδοξον ἐὰν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐγένοντο μεταφράσεις δυτικῶν ποιημάτων, ἴσως δὲ καὶ ἕτεραι ἀπόπειραι μιμήσεως τῶν διανοητικῶν τῆς τότε Εὐρώπης προϊόντων;

Ἀλλὰ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ δυτικοῦ βίου εἶχον ἐπικρατήσει φυσικῷ τῷ λόγῳ ἔτι μᾶλλον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας ὅπου ἡ δυτικὴ κυριαρχία παρετάθη πολὺ πλέον ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει· εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔνθα οἱ Φράγκοι ἦρξαν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας, εἰς Κύπρον, εἰς Ῥόδον, εἰς Κρήτην καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, αἵτινες διετέλεσαν ἔτι πλειότερον ὑπαγόμεναι εἰς τοὺς Φράγκους· τελευταῖον εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους, αἵτινες μόλις πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν ἀπηλλάγησαν τῆς δυτικῆς κυριαρχίας. Δὲν ἦτο ἄρα δυνατὸν ὁ δυτικὸς οὗτος βίος νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ ἐνταῦθα διακριτέον τὰς χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπὸ τὰς νήσους, μικρὰς καὶ μεγάλας. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἡ δυτικὴ κυριαρχία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ μαχίμου πνεύματος τῶν κατοίκων τοὺς ὁποίους κατέστησε συμμετόχους τῶν ἀγώνων αὐτῆς, ἤσκησε περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων καὶ ἀνέδειξεν οὕτω ἱκανοὺς νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν μακρὰν ἐκείνην καὶ πεισματώδη κατὰ τῆς τουρκοκρατίας διαμαρτύρησιν, ἥτις ἀπέληξεν εἰς τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν. Ἐπὶ τοῦ διανοητικοῦ ὅμως βίου τῶν χωρῶν τούτων δὲν φαίνεται ἐπενεργήσασα ἡ φραγκοκρατία. Τὸ μόνον γνωστὸν ποίημα ὅπερ δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἀπαύγασμα τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ φραγκοκρατίας, εἶναι τὰ πολλάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθέντα *Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων*. Καθὼς ὅμως ἠξεύρει ἤδη ὁ ἀναγνώστης, τὰ χρονικὰ ταῦτα ἐγράφησαν ἢ μετεφράσθησαν οὐχὶ ὑπὸ Ἕλληνος γνησίου, ἀλλ' ὑπὸ Ἕλληνος γεννηθέντος ἐκ πατρὸς Γάλλου ἢ Γαλλίδος μητρός. Ἀληθεύει μὲν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κείμενον τὸ ἀποπνέον ζωὴν καὶ τόλμην καὶ χάριν, προσήνεγκε γενναίαν διανοητικὴν τροφὴν εἰς τὴν τότε ἑλληνικὴν νεολαίαν, ἀλλ' ὁπωσδήποτε δύναται νὰ λογισθῇ μᾶλλον ὡς ἔργον ἐπείσακτον ἢ ὡς προϊὸν τῆς ἰθαγενοῦς φιλολογίας. Ἐὰν ἡ φραγκοκρατία παρετείνετο ἔτι εἰς τὰς κυρίως

ἑλληνικὰς χώρας, ἴσως ἤθελε δώσει ἀφορμὴν καὶ ἐνταῦθα εἰς διάπλασιν φιλολογίας ἰθαγενοῦς, ἐναρμονίως συνδυαζούσης τὰ ἄνθη τῆς δύσεως καὶ τῆς ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῶν Φράγκων κατελύθη περὶ τοὺς αὐτοὺς σχεδὸν χρόνους καθ' οὓς καὶ τὸ μεσαιωνικὸν κράτος, ὥστε ἐξέλιπεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἠπείρου ἄγονος κατὰ τοῦτο διατελέσασα.

Ἀναμφισβήτητος ὅμως ὑπῆρξεν ἡ διανοητικὴ τοῦ φραγκισμοῦ ἐπίδρασις εἰς τὰς νήσους ὅπου οὗτος ἰσχύσας ἐπὶ πολὺ μακρότερον χρόνου παρήγαγε φιλολογίαν ὅλην ἱπποτικὴν καὶ ἐρωτικὴν ἔχουσαν τὰς ἀρχὰς αὐτῆς καὶ τοὺς τύπους ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ. Ἡ φιλολογία αὕτη διετυπώθη εἰς πολυάριθμα μυθιστορικὰ ἔπη καὶ ἄλλα ποιήματα, ὧν οὐκ ὀλίγα ἐδημοσιεύθησαν, πολὺ δὲ πλειότερα κατάκεινται ἔτι χειρόγραφα ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ποικίλων τούτων ἔργων· τὸ τοιοῦτο προσήκει μᾶλλον εἰς εἰδικὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν, ἢ εἰς μεταφράσεις καὶ δουλικὰς μιμήσεις, ἢ εἰς ἔργα ἰθαγενῆ μέν, φέροντα ὅμως πρόδηλα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον χαρακτηριστικὰ ἑτερογενοῦς καταγωγῆς.

Εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀνήκει λ. χ. ἡ ἱστορία τοῦ *Ῥὲ τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Ῥήγισσας τῆς Ἐγγλιτέρας*, τοῦ *Ἰακώβου Τριβώλη*, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ Κερκύρας, κατῴκει δὲ εἰς Ἐνετίαν. Ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἔργου του λέγει·

Ἀπὸ χαρτὶ λατινικὸ ἐμεταγλώττισά το·

ἂν καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν ἐτροπολόγησε κατά τι τὸ πρωτότυπον, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἓν τῶν διηγημάτων τοῦ Βοκκακίου. Ἕτερον παράδειγμα μεταφράσεως ἢ παραφράσεως δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ *ποίημα ἀδέσποτον περὶ πρέσβυος ἱππότου* (Βράνορος τοῦ Φαιοῦ λεγομένου), τοῦ ὁποίου θεμα εἶναι ἓν τῶν ἐπεισοδίων τοῦ μυθικοῦ κύκλου τῶν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πολυκρότων ἱπποτῶν τῆς στρογγύλης τραπέζης. Ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα ποιήματα, ἐὰν ἔχωσι τοῦτο τὸ κοινὸν πρὸς ἄλληλα ὅτι εἶναι ἀμφότερα μεταφράσεις ἢ παραφράσεις ψυχραί, καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ οὐσιωδῶς διαφέρουσι· τὸ πρῶτον ἀνήκει εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, τὸ δεύτερον εἰς τὴν 12· τὸ πρῶτον ἐγράφη εἰς τὴν ἑπτανησιακὴν διάλεκτον, τὸ δεύτερον εἰς τὴν λογίαν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσαν· τὸ πρῶτον συνετάχθη ἐν Ἐνε-

τίᾳ, τὸ δεύτερον ἐν Κωνσταντινουπόλει μᾶλλον ἢ ἀλλοῦ που τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀλλὰ τὸ οἰκτρότερον τῶν εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνηκόντων ποιημάτων εἶναι *ὁ πόλεμος τῆς Τρωάδος*, πόλεμος ἱστορηθεὶς οὐχὶ καθ' Ὅμηρον ἀλλὰ κατὰ τὸν Benoit de Sainte-More, ἕνα τῶν περιφημοτέρων Γάλλων μυθιστοριογράφων τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν ὁ μὲν Ἄρης μεταβάλλεται εἰς Μαρὸς (Mars), ὁ δὲ Ἰάσων γίνεται Ἰασοῦς, ἡ δὲ Μήδεια, Μεδέα, ὁ δὲ Πάτροκλος, Πάντρουκλος, καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο τοὐλάχιστον ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης, διότι ὁ Γάλλος γράφει ὀρθῶς Patrocles. Ἡ πατρὶς τοῦ Ὁμήρου, ἀγνοοῦσα τὴν Ἰλιάδα καὶ μὴ ἠξεύρουσα οὐδὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων αὐτῆς νὰ προφέρῃ, ἀλλὰ πιθηκίζουσα ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς ξένους, ἰδοὺ βεβαίως ὁ ἔσχατος βαθμὸς τῆς διανοητικῆς ταπεινώσεως εἰς ἣν ἠδύνατο νὰ καταντήσῃ. Τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο ποίημα ἐγράφη μεταξὺ τῆς 13 καὶ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ πιθανῶς εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας νήσους, ἂν ὄχι εἰς αὐτὴν τὴν Ἀντιόχειαν. Πολὺ ὀλιγώτερον ἀποτρόπαιος εἶναι, *ἡ διήγησις ἐξαίρετος, ἐρωτικὴ καὶ ξένη Φλωρίου τοῦ Παγευτυχοῦς καὶ κόρης Πλατζία Φλώρης*. Τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος Flore et Blanchefleur, τὸ ὁποῖον μετεφράσθη εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τῆς Εὐρώπης, ὑπῆρξε τὸ πόρρω πρωτότυπον τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ· ἄμεσον δὲ αὐτοῦ ὑπόδειγμα ἐγένετο ἡ ὑπὸ τοῦ Βοκκακίου διασκευὴ τοῦ γαλλικοῦ ἔργου (Il Filocopo), ὅπερ ὅμως ὑπέστη πάλιν ἱκανὰς ἐν τῷ ἑλληνικῷ τροπολογίας. Ἐκ τῶν τοιούτων μιμήσεων θέλομεν ὡσαύτως μνημονεύσει τὴν *διήγησιν ἐξαίρετον Βελθάνδρου τοῦ Ῥωμαίου ὃς . . . . . ἔλαβε Χρυσάντσαν τὴν θυγατέρα τοῦ Ῥηγὸς τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας*. Ἐνταῦθα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ συμβεβηκότα ἐπινοοῦνται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὅστις ὅμως προδήλως διατελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἱπποτικῶν παραδόσεων. Ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ ἔρως ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν ὅλου τοῦ διηγήματος, οἱ δὲ πρωταγωνισταὶ αὐτοῦ εἶναι πρόσωπα ἰδανικὰ εἰς ἱππότας μετημφιεσμένα. Παραπλήσιόν τι εἶναι καὶ ἡ *Ἀγάπη τοῦ Λυβίστρου καὶ τῆς Ῥοδάμνης* ἡ ποιηθεῖσα καθ' ὃν περίπου χρόνον καὶ τὰ κατὰ Βέλθανδρον καὶ Χρυσάντσαν ἤτοι κατὰ τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα. Ὁ Λύβιστρος εἶναι ἱππότης Λατῖνος, ὁ δὲ ἀντίζηλος αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Βερδερῖχος, ἴσως φέρει παρεφθαρμένον τὸ γερμανικὸν ὄνομα Φρεδερῖκος. Ἀλλὰ ταῦτα ἐν παρόδῳ. Πᾶσαι αἱ μεταφράσεις καὶ μιμήσεις ἐκεῖναι ὑπῆρξαν ἔργα οὐ μόνον ἀσθενῆ, ἀλλὰ

καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀτομικά, τὰ ὁποῖα οὐδαμῶς δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς προϊὸν τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, οὐδ' ἐπενήργησαν πολὺ ἐπ' αὐτῆς, οὐδὲ διεδόθησαν καὶ ἀνεγνώσθησαν πολύ, καὶ τούτου ἕνεκεν ἡ μόλις ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐδημοσιεύθησαν ἢ καὶ ἂν ἐδημοσιεύθησάν ποτε πρότερον, δὲν ἀνετυπώθησαν πλέον. Πλειοτέρας δὲ προσοχῆς ἄξια εἶναι ἕτερά τινα τῆς Μούσης τῶν χρόνων ἐκείνων προϊόντα, τὰ ὁποῖα φέρουσι μὲν ἔτι τὰ ἴχνη τοῦ ἀπὸ δυσμῶν ἐπιπνεύσαντος αἰσθήματος, φρονήματος καὶ διανοήματος, ἀλλὰ διετύπωσαν ταῦτα πάντα εἰς τρόπον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον οἰκεῖον πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα.

Τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων τούτων παρήχθησαν ἐν Κρήτῃ. Τίς δὲν γνωρίζει τὸν Ἐρωτόκριτον; Ἐὰν ἡ παροῦσα γενεὰ προτιμᾷ τὰ νεώτερα μυθιστορήματα, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν τῶν πρεσβυτέρων, δὲν ἔπαυσαν, ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἑκατονταετηρίδας, νὰ συγκινῶνται ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παθημάτων τῆς Ἀρετούσης καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πεζοστράτου. Διότι συνέβη εἰς τὸ ἐρωτικὸν τοῦτο ποίημα ὅ,τι εἰς τὸν συγγραφέα αὐτοῦ Βιτζέντζον Κορνάρον, «ἀπὸ τὴν χώραν τῆς Συτίας τοῦ νησίου τῆς Κρήτης.» Καθὼς ὁ Κορνάρος, ἐξ Ἐνετῶν ἕλκων τὸ γένος, ἐπὶ τοσοῦτον ᾠκειώθη πρὸς τὴν νέαν αὐτοῦ πατρίδα ὥστε κατέλαβε τάξιν οὐχὶ ἀφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἡμετέρας φιλολογίας, οὕτω ὁ Ἐρωτόκριτος, καί τοι ἀπεικονίζων τὰ τοῦ μέσου δυτικοῦ αἰῶνος ἤθη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθη ὥστε ἀπέβη τὸ δημοτικώτατον τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης. Ναὶ μὲν παρίστησιν ἱπποτικοὺς ἀγῶνας καὶ ἱπποτικὰ φρονήματα, ἀλλ' οὔτε εἰς χώρας ξένας παρασύρει ἡμᾶς, οὔτε ἐπιβάλλει ἡμῖν πρόσωπα ἀλλόφωνα, ὅπως τὰ προμνημονευθέντα ἕτερα ποιήματα. Ἐνταῦθα τὰ πράγματα συμβαίνουσιν ἐν Ἀθήναις, πρωταγωνισταὶ δὲ εἶναι ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Ἡρακλῆς καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Ἀρετοῦσα καὶ ὁ ἀγαπητικὸς αὐτῆς Ἐρωτόκριτος, καὶ οἱ ῥῆγες καὶ οἱ ἀφέναται καὶ τὰ ῥηγόπουλα καὶ τὰ ἀφεντόπουλα τῆς Μιτυλήνης, τοῦ Ἀναπλιοῦ, τῆς Μοθώνης, τῆς Ἐγρίπτου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κορώνης, τῆς Σκλαβουνιᾶς, τῆς Ἀξιᾶς, τοῦ Βυζαντίου, τῆς Πάτρας, τῆς Κρήτης, τῆς Κύπρου, καὶ τῆς Βλαχιᾶς (δηλαδὴ τῆς Θεσσαλίας)· ὁ δ' ἐν τῷ ποιήματι εἰκονιζόμενος ἔρως ἔχει ζέσιν ἅμα καὶ ἀφέλειαν, ἔξαψιν ἅμα καὶ χρηστότητα, ἐκδηλούσας, καθὼς

ἄριστα παρετήρησεν ὁ Φωριὲλ, τὴν ἰδιάζουσαν ἔμπνευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος μᾶλλον ἢ τῆς ἱπποτικῆς κομψοπρεπείας. Βεβαίως ἡ διασκευὴ εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἁπλῆ, ὥστε ἀποβαίνει μονότονος· διότι περιστρέφεται περὶ ἕν μόνον γεγονὸς, τὸν ἔρωτα τῶν δύο πρωταγωνιστῶν, οὐδὲ περιλαμβάνει ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα τεχνηέντως συμπλεκόμενα μετὰ τοῦ κυρίου θέματος ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι τὴν ὑφὴν ποικιλωτέραν· καὶ πλὴν τούτου ἐκτρέπεται συνήθως εἰς πολυλογίαν καὶ παλιλλογίαν πολλάκις ὀχληράν· ἀλλὰ ἡ χάρις, ἡ ζωηρότης καὶ ἡ ἀγνότης τοῦ αἰσθήματος καὶ πλὴν τούτου ἡ ποικιλία καὶ τὸ κάλλος τῶν εἰκόνων κατισχύουσι τῶν ἐλαττωμάτων ἐκείνων καὶ δεσμεύουσι τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ γάμος ἔρχεται ν' ἀνταμείψῃ τὰ μακροχρόνια καὶ ποικίλα παθήματα τῶν δύο ἐραστῶν.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν οὔτε περὶ τὴν *Ἐριφύλην* τοῦ *Γεωργίου Χορτάτση*, οὔτε περὶ ἕτερά τινα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον γνωστὰ προϊόντα τῆς κρητικῆς ποιήσεως. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ ἐπιστήσωμεν ἐπί τινας στιγμὰς τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν *Εὔμορφην Βοσκοπούλαν* τοῦ ἐξ Ἀποκορώνων *Νικολάου Δριμυτικοῦ*; Τὸ εἰδύλλιον τοῦτο ἐγράφη τῷ 1627 καὶ διηγεῖται τὸν ἀγροτικὸν ἔρωτα βοσκοῦ καὶ βοσκοπούλας· λαμπρῶς δὲ ἐπὶ τοσοῦτον εἰκονίζει τὰ δένδρα, τὰ λειβάδια, τὰ ποτάμια, τὰ δροσερὰ καὶ τρυφερὰ καλάμια ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων συμβαίνουσι τὰ ἱστορούμενα γεγονότα, ὥστε ὁ διατρέχων ταῦτα ἀναγνώστης νομίζει ὅτι ἀναπνέει τὰς εὐώδεις καὶ ζωοποιοὺς τῆς φύσεως ἐκείνης αὔρας. Ὅσον δὲ ἁπλοῦς καὶ ἂν φαίνεται ὁ ποιητὴς, ἐκ πολλῶν χωρίων καθίσταται πρόδηλον ὅτι δὲν ἦτο ἀλλότριος πρὸς τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ἰταλικὴν φιλολογίαν. Ὀλιγώτερον γνωστὸς εἶναι ὁ *Ἀπόκοπος τοῦ Μπεργαῆ*· καὶ ἐν τούτοις ὁ *Ἀπόκοπος* εἶναι ἐκ τῶν ὀλίγων τῶν χρόνων ἐκείνων ποιημάτων τὰ ὁποῖα δύνανται εὐχαρίστως τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀναγνωσθῶσι καὶ σήμερον ὑπὸ τοῦ μεγάλου κοινοῦ τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τοῖς ἄλλοις διὰ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἥτις οὔτε τὸ κρητικὸν ἰδίωμα εἶναι οὔτε ἡ νῦν καθαρεύουσα, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ἡ κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα κοινῶς ὁμιλουμένη, ὅπως ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὴν ἀνὴρ λόγιος. Εἶναι δὲ ὁ *Ἀπόκοπος* κατάβασις εἰς ᾅδου, καὶ οἱ μετὰ τῶν νεκρῶν διάλογοι αὐτοῦ ἔχουσί τι τὸ συγκινοῦν τὴν ψυχὴν καὶ τὸ τέρπον τὴν φαντασίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐνθυμίζουσι μὲν ἐν πολλοῖς τὴν

Θείαν Κωμῳδίαν τοῦ Δάντου, οὐκ ὀλίγην ὅμως οἰκειότητα ἔχουσι πρὸς τὴν δημώδη τῆς ἑλληνικῆς Ἠπείρου ποίησιν.

Οὐδὲν ἧττον ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπίδρασις εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῆς Ἀνατολῆς, εἰς ἣν συνέβη τοῦτο τὸ παράδοξον, ὅτι, ἀφοῦ πρώτη αὐτὴ διὰ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν τέχνης συνετέλεσεν εἰς τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀναζωπύρησιν τῆς ἰταλικῆς, βραδύτερον, ὑπὸ ταύτης διδαχθεῖσα, παρήγαγεν ἐν Κρήτῃ μάλιστα καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ πολλὰ καὶ καλὰ ἔργα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ, θαυμάζονται ἄχρι τοῦδε τὰ ἔργα Ἑλλήνων τεχνιτῶν τῶν χρόνων ἐκείνων, οἷον τοῦ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσαντος Κυριακοῦ Θεοσκοπόλιδος, ἐν Ῥώμῃ καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἱσπανίας, ἰδίως ἐν Ἐσκουριάλῃ, ἐν Μαδρίτῃ, ἐν Τολήτῳ, ζωγραφίαι ἅμα καὶ οἰκοδομήματα. Ὅτε δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπεν ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐκ Κρήτης, συναπεδήμησαν δὲ μετ' αὐτῆς πάντες οἱ ὁπωσοῦν λόγων μετέχοντες Ἕλληνές τε καὶ Ἐνετοί, καθὰ εἴδομεν, ἀναγκαίως ἔπαυσε καὶ πᾶσα ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον διάπλασις τοῦ ἰθαγενοῦς ἡμῶν βίου ἐξαιρέσει μόνης τῆς Ἑπτανήσου, ὅπου ἐξηκολούθησαν νὰ παράγωνται λόγου ἄξιά τινα τῆς τοιαύτης διαπλάσεως ὑποδείγματα.

Ὁ ἄριστος τῶν ἱεροκηρύκων ὅσους ἀνέδειξεν ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὰς τελευταίας 4 ἑκατονταετηρίδας, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁ κράτιστος ἴσως τῶν ὅσων ἡ φωνὴ ἀντήχησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῶν τοῦ Φωτίου χρόνων, ὁ Κεφαλλὴν Ἠλίας Μηνιάτης, ὑπῆρξε γόνος τῆς ἰταλικῆς τῶν Ἰονίων νήσων παιδεύσεως. Γεννηθεὶς ἐν Ληξουρίῳ τῷ 1669 καὶ ἀνατραφεὶς εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν τῆς Ἐνετίας φροντιστήριον, ἐκεῖ ἤρχισε παῖς ἔτι ὢν τὸ μέγα αὐτοῦ ῥητορικὸν στάδιον· διότι τῷ 1686, ἐπὶ τῆς τελευταίας μεγάλης τῶν Ἐνετῶν κατὰ τὰς ἡμετέρας χώρας ἐπιστρατείας, ἀπήγγειλεν ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἐνετίαν ἑλληνικῷ ναῷ τῇ 25 μαρτίου τὸν πανηγυρικὸν ἐκεῖνον λόγον τῆς Θεοτόκου Μαρίας, εἰς ὃν ἀπαντᾶται ἡ περίφημος ἐκείνη πρὸς αὐτὴν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπίκλησις, ἣν θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν ἐν οἰκειοτέρῳ χώρῳ, καὶ ἣν οὐδὲ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν ἄνευ βαθείας τῆς ψυχῆς συγκινήσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐμιμήθη τὴν ἐπίκλησιν ταύτην ἐκ τῆς πρὸ ὀλίγων τότε ἐνιαυτῶν ἐκδοθείσης ῥητορικῆς τοῦ Σκούφου, ἀλλὰ τοσοῦτον τεχνικώτερον διεσκεύασε καὶ τοσοῦτον καλλιεπέστερον διετύπωσε τὸ

ὑπόδειγμα, ὥστε δύναται νὰ λογισθῇ ὡς δεύτερος αὐτοῦ δημιουργός. Ἔπειτα κληθεὶς διδάσκαλος εἰς Κεφαλληνίαν ἀπήγγειλεν εἰς τὸν ἐν Ληξουρίῳ ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου τὸν περὶ *ἀγάπης* λόγον, ἐν τῷ ὁποίῳ θέμα κύριον, ὡς πάντοτε, ἔχων τὴν τύχην τῆς ὅλης πατρίδος, ἀποδίδει τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας αὐτῆς εἰς τὴν ἐριννὺν τῆς διχονοίας. «Ἔπεσεν, ἔπεσεν, ἀνακράζει, καὶ κεῖται εἰς τὴν γῆν σκλαβωμένον τὸ γένος τὸ βασιλικόν. Ποῖος τὸ ἔρριψε, ποῖος τὸ ἐνίκησεν; ὄχι παλαιόθεν τὰ ἅρματα τῶν Περσῶν, ὄχι κατόπιν ἡ δύναμις τῶν Βουλγάρων, ὄχι τώρα ἔγκαιρα τὰ στρατεύματα τῶν Ἀγαρηνῶν· τὸ ἐκατάβαλεν ὀργὴ θεϊκὴ . . . . . , ἔπεσεν ἡ βασιλεία, διότι ἐσηκώθη ἡ εἰρήνη ὅπου εἶναι ὁ στύλος τῶν βασιλειῶν.» Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω διδάσκων ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὴν χριστιανικὴν ἀρετὴν ἅμα καὶ τὰ τοῦ πολίτου καθήκοντα, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὴν πίστιν τὴν πρὸς τὴν πατρίδα, ἐν Ζακύνθῳ, ἐν Κερκύρᾳ, πάλιν ἐν Ἐνετίᾳ, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Ναυπλίῳ, ἐν Ἄργει καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ 1711 ὡς ἐπίσκοπος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων μέχρι τοῦ μετὰ τριετίαν τοσοῦτον προώρως ἐπελθόντος θανάτου αὐτοῦ. Ὅτι ὁ Μηνιάτης ἐμιμήθη οὐ μόνον τὸν Σκοῦφον ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, ἀλλὰ καὶ τὸν περιώνυμον Ἰταλὸν Σένιερην, πρὸ πάντων μάλιστα τοῦτον, εἶναι βέβαιον· ἀλλ' ἐμιμήθη αὐτοὺς ὅπως αἱ μεγάλαι φύσεις, αἵτινες πολλάκις μὲν ἐξισοῦνται πρὸς τὰ πρωτότυπα, ἐνίοτε δὲ καὶ ὑπερβαίνουσιν αὐτά.

Τίς δὲ δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ ὕμνος τοῦ Σολωμοῦ *εἰς τὴν Ἐλευθερίαν* εἶναι ἓν τῶν μᾶλλον ὑψιπετῶν τολμημάτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ποιήσεως, ὅσον ἀλλότριον πρὸς ἡμᾶς καὶ ἂν ἦναι τὸ περιβάλλον αὐτὸν γλωσσικὸν ἔνδυμα.

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψι
Τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερή,
Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψι
Ποῦ μὲ βία μετράει τὴν γῆ.
Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
Τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
Καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη
Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά.

Μήπως ὁ ὕμνος οὗτος δὲν εἶναι ὁ μόνος ἐπιζήσας τοσούτων ἄλλων, καὶ αὐτοῦ τοῦ θουρίου ὃν ἐποίησεν ὁ Ῥήγας; Μήπως ὑπὸ ἑτέρου Ἑπτανησίου, τοῦ Μαντζάρου, ἀρηϊφθόγγως τονισθεὶς, δὲν ἀντηχεῖ

καθ' ἑκάστην εἰς τὰς πλατείας ἡμῶν, καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς, καὶ εἰς τὰς οἰκίας καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν;

Ἐν τούτοις ὁ Σολωμὸς δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξῃ πόθεν ἐνεπνεύσθη τὰς θυελλώδεις ἐκείνας στροφάς. Ὡς ἐπίγραμμα τοῦ ἀριστοτεχνήματός του ἐπέθηκε τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο τοῦ Δάντου·

Libertà vo cantando, ch' è si cara,
Come sa chi per lei vita rifiuta.

Καὶ ὅταν τινὲς ἤλεγξαν αὐτὸν διὰ τὸ ἡμαρτημένον μέτρον τῶν στίχων του, δὲν ἐδίστασε νὰ προτάξῃ ὡς ἀσπίδα κατὰ πρῶτον μὲν λόγον τὰ ὀνόματα τοῦ Δάντου πάλιν, καὶ τοῦ Πετράρχα, καὶ τοῦ Ἀριόστου καὶ τοῦ Τάσσου, κατὰ δεύτερον δὲ τοῦ Πινδάρου, ὡςὰν αὐτὸς ἑαυτὸν ὁμολογῶν γόνον τοῦ μετὰ τοῦ ἰταλισμοῦ συνδυασθέντος ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ περίοδον καὶ παίδευσιν ἀνῆκον ὅ,τε ἀξιόλογος ζωγράφος Παναγιώτης Δοξαρᾶς καὶ ὁ Μαρῖνος Χαρβούρης ὁ στήσας εἰς Πετρούπολιν τὸ κολοσσιαῖον βάθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγείρεται ὁ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου ἀνδριάς. Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ τελευταῖαι ἀπηχήσεις τῆς πρώτης τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐπιδράσεως, ἥτις ἀρξαμένη ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος μόλις ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνεστώσης ἐξέλιπεν, ὑπενδοῦσα εἰς ἑτέρας ἐνεργείας περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει, ἀφοῦ πρότερον εἴπομέν τινα περὶ τῆς ἀναζωπυρήσεως τοῦ ἰθαγενοῦς ἑλληνισμοῦ ἐν ταῖς ἠπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις.

Τί συνέβαινε τῳόντι ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐνῷ αἱ νῆσοι κατεπνέοντο ὑπὸ τῆς ἑσπερίας ἐκείνης αὔρας; Κατὰ τὰς τελευταίας πρὸ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας, ἐπεκράτησεν αὐτόθι ἑλληνικωτέρα τῆς προτέρας παίδευσις καὶ φιλολογία, περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἄλλοτε διὰ μακρῶν (Δ' τόμου σελ. 583 καὶ ἑπ., 630 καὶ ἑπ.), ἥτις κατὰ παράδοξον συγκυρίαν προέκυψεν εἰς μέσον συγχρόνως μετὰ τῆς φραγκικῆς ἐπιδράσεως, ὡςανεὶ προαιρουμένη νὰ διπλασιάσῃ τὰς ἰθαγενεῖς δυνάμεις κατὰ τῆς ἀλλοφύλου ταύτης πνευματικῆς ἐπιδρομῆς, καὶ ἥτις ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀγωνιστῶν, τοῦ Εὐσταθίου καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, ἀδιακόπως ἀναπτυσσομένη, ἀνέδειξεν ἐπὶ τῆς κατακτήσεως τὸν μέγαν θίασον τοῦ Γεμιστοῦ, τοῦ Βησσαρίωνος, τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου, τοῦ Ἀμοιρούτση, τῶν Ἀργυροπούλων, τῶν Λασκάρεων, τῶν Χαλκοκονδυλῶν. Δυστυχῶς οἱ πλεῖ-

στοι τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀπεδήμησαν τότε· αἱ σχολαὶ κατελύθησαν δι' ἔλλειψιν διδασκάλων· αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλίαι καὶ καταστροφαὶ τῆς 15 καὶ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἵδρυσιν σχολῶν νέων, ὥστε αἱ ἠπειρωτικαὶ χῶραι ἐστερήθησαν ἐπὶ 200 περίπου ἔτη πάσης παιδεύσεως. Μνημονεύονται μὲν ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι 230 περίπου λόγιοι Ἕλληνες· ἀλλ' ἐκ τούτων περὶ τοὺς 170 ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν, ἢ ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν ἄλλων Φράγκων κατεχομέναις νήσοις καὶ παραλίαις, ἢ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ δὲ τῶν ὑπολιπομένων 60 ὅσοι ἀνήκουσιν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν κατεχομένας χώρας, περὶ τοὺς 45 ἀναφέρονται ἁπλῶς ὡς λόγιοι ἀρχιερεῖς, μοναχοὶ καὶ ἄλλοι ἱερωμένοι, οὐδενὸς ἄλλου δείγματος τῆς παιδείας αὐτῶν περισωθέντος, τῶν δὲ ὑπολοίπων 15 τὰ γνωστὰ ἔργα περιστρέφονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ ἀκολουθίας καὶ ἐκκλησιαστικὰς συζητήσεις. Ἐνταῦθα ὀφείλομεν βεβαίως νὰ ἐξαιρέσωμεν τὸν Θεοδόσιον Ζυγομαλᾶν, τὸν γράψαντα *ἱστορίαν πολιτικὴν Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τοῦ* 1391 *ἕως τοῦ* 1578, καὶ τὸν Μανουὴλ Μαλαξὸν τὸν *μεταγλωττίσαντα εἰς κοινὴν φράσιν* τὴν πολλάκις ὑφ' ἡμῶν μνημονευθεῖσαν *πατριαρχικὴν ἱστορίαν* τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλ' ὀφείλομεν ὡσαύτως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἐὰν οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες διήγαγον τὸν βίον ὁ μὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ὁ δὲ ἐν Θήβαις καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀμφότεροι ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν εἰς χώραν ὑπαγομένην ἔτι τοῖς Ἐνετοῖς ἤτοι εἰς Ναύπλιον, καὶ ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Μαλαξοῦ δὲν μαρτυρεῖ πολὺ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοῦ παιδείας. Τἀνάπαλιν δὲ μεταξὺ τῶν 170 ἀνδρῶν ὅσοι ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν εἰς χώρας ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης, συγκαταλέγονται οὐκ ὀλίγοι ἐπὶ ποικίλῃ καὶ πραγματικῇ παιδείᾳ διαπρέψαντες, οἷοι λ. χ. ἦσαν ὁ Ἰάνος Λάσκαρις, ὁ Ἀντώνιος Ἔπαρχος, ὁ Φραγκῖσκος Πόρτος, ὁ Νίκανδρος Νούκιος, ὁ προμνημονευθεὶς Κυριακὸς Θεοσκόπολις καὶ ἄλλοι.

Ἀλλ' ἡ ἐπικρατήσασα τότε ἐν ταῖς ἠπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις ἀμάθεια δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων. Εἴδομεν εἰς ποίαν ἀλλόκοτον γλῶσσαν ἔγραφον οἱ γραμματικοὶ τῶν σουλτάνων τὰς ἑλληνιστὶ δῆθεν συνταχθείσας διεθνεῖς αὐτῶν συνθήκας. Καὶ ἂν οὕτως ἔγραφον οἱ γραμματικοί, εἰμποροῦμεν νὰ ὑποθέσωμεν ὁποῖοί τινες ἦσαν κατὰ τοῦτο οἱ ἄλλοι ὀλιγώτερον ἐπίσημοι τοῦ

ἔθνους ἄνδρες. Μόνον τὰ πατριαρχικὰ ἔγγραφα ἔσωζον ἔτι εὐπρέπειάν τινα καὶ κοσμιότητα· ἀλλ' οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ αὐτοὶ πολλάκις οἱ τῶν ἐπιφανεστέρων μητροπόλεων ἀρχιερεῖς, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντελῶς ἀπαίδευτοι. Ὁ Κούμας βεβαιοῖ ὅτι ἐμελέτησε τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Λαρίσης κώδηκα ὃν εὗρεν ἀνατρέχοντα μέχρι τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ συγκεφαλαιοῖ οὕτω πως τὴν μελέτην αὐτοῦ ταύτην. «Γράμματα μὲ βαρβαρικὴν σύνταξιν, μὲ ἀνορθογραφίαν ἀπίθανον καὶ εἰς αὐτὰς τῶν μητροπολιτῶν τὰς ὑπογραφάς, γεμίζουσι τὸν εἰρημένον κώδηκα ἕως τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰακώβου ὅστις ἔλαβε τὴν μητρόπολιν ἐκείνην τὸ 1730 ἔτος . . . . . Τώρα ἐρωτῶ, ἐὰν οἱ μητροπολῖται καὶ οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἤξευραν νὰ ὑπογράψωσι τὰ ὀνόματά των· ἐὰν ὁ πλούσια εἰσοδήματα ἔχων πάντοτε μητροπολίτης τῆς Λαρίσης δὲν εὕρισκε γραμματέα νὰ τοῦ γράφῃ τὰ πρακτικὰ τῆς μητροπόλεως, ἐὰν οἱ συνυπογραφόμενοι εἰς πολλὰ συμφωνητικὰ γράμματα προκριτώτεροι τῆς ἐπαρχίας, ἦσαν ἀγράμματοι· ποῦ εὑρίσκετο τότε ἡ παιδεία τοῦ γένους;»

Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν διὰ τῆς βαθμιαίας συστάσεως καὶ ἀναπτύξεως πολλῶν ἑλληνικῶν σχολῶν ἁπανταχοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἠπείρου. Εἰς τὴν σωτήριον ταύτην τροπὴν συνετέλεσε βεβαίως τὸ ἐπιεικέστερον ὁπωσοῦν πολίτευμα ὅπερ ἡ Υ. Πύλη ἐνόμισε τότε συμφέρον ἑαυτῇ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τοὺς ραγιάδες καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα σχετική τις αὐτῶν ἄνεσις. Πρὸ πάντων ὅμως ὀφείλεται ἡ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους ἀναβίωσις εἰς τὴν ἐν Ἑνετίᾳ κατὰ τούτους μάλιστα τοὺς χρόνους ἀκμάσασαν ἑλληνικὴν κοινότητα. Κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν ἤδη εἰδικὴν περὶ τῆς κοινότητος ταύτης πραγματείαν τοῦ Ἰωάννου Βελούδου, αὕτη συνέκειτο τῷ 1583 ἐκ 400 καὶ ἐπέκεινα ψυχῶν. Ἐπολλαπλασιάσθησαν δὲ ἔκτοτε ἱκανῶς διότι τῷ 1635 παρευρέθησαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθανασίου Βελεριανοῦ ψηφοφόροι 474· Ἀθηναῖοι, Πελοποννήσιοι, Θεσσαλοί, Ναυπάκτιοι, Κρῆτες, Εὐβοεῖς, Κορίνθιοι, Ἰόνιοι, Μακεδόνες, Θρᾷκες, Ἠπειρῶται. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πόθος τῆς κατὰ τμήματα διαιρέσεως οὐδ' ἐν τῇ ξένῃ κατέλειπε τοὺς γνησίους τούτους Ἕλληνας, τὸ πολυάριθμον συνέδριον τὸ ὁποῖον διώκει τὰ κατὰ τὴν ἀποικίαν συνεκροτεῖτο ἐξ ἴσου ἀριθμοῦ ἀντιπροσώπων τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης μετὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τοῦ Ναυπλίου μετὰ τῆς Μο-

νεμβασίας, τῆς Ζακύνθου μετὰ τῆς Κεφαλληνίας, τῆς Κερκύρας καὶ τῶν λεγομένων Ἀνωνύμων χωρῶν, ἤτοι ὅλων τῶν ἄλλων χωρῶν ἐξ ὧν ὡρμῶντο οἱ ἄποικοι. Οἱ πολυάριθμοι οὗτοι Ἕλληνες, οἱ συρρεύσαντες αὐτόθι εἴτε ἐκ τουρκικῶν χωρῶν, ἀσφαλείας ἕνεκα, εἴτε καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένων πρὸς εὕρεσιν εὐρυτέρου σταδίου ἐνεργείας, κυρίως ὅμως ἐμπορίας χάριν, ἐφρόντισαν πρωϊμώτατα μὲν περὶ ἱδρύσεως ἰδίας ἐκκλησίας περὶ ἧς εἴπομεν ἄλλοτε τινά, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ περὶ τῆς ἑλληνικωτέρας τῶν ἰδίων τέκνων ἀγωγῆς. Ὅθεν τῷ 1621 ἐσυστήθη ἐν Ἑνετίᾳ τὸ Φλαγγίνειον φροντιστήριον, οὕτω κληθὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου αὐτοῦ κτίτορος καὶ προικοδότου Κερκυραίου Θωμᾶ Φλαγγίνου. Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ τούτῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰμὴ Ἕλληνες μὲν τὸ γένος, ὀρθόδοξοι δὲ τὴν θρησκείαν νέοι, ἐδιδάσκοντο ἐπιστῆμαι καὶ γράμματα ἑλληνικά τε καὶ λατινικὰ ὑπὸ ἀνδρῶν εὐπαιδεύτων, ὧν δίκαιον εἶναι νὰ ἀπομνημονεύσωμεν τινῶν τοὐλάχιστον τὰ ὀνόματα. Τοιοῦτοι καλοὶ κἀγαθοὶ τοῦ γένους διδάσκαλοι διετέλεσαν ἐν τῷ καταστήματι ἐκείνῳ ὁ Κρὴς Νικόλαος Καλλιάκης, ὁ Ἀντώνιος Προκακιάντης, ὁ Κερκυραῖος διδάκτωρ Θωμᾶς Κατάνης, ὁ ἱεροκήρυξ Νικόλαος Παπαδόπουλος, ὁ πολὺς Ἠλίας Μηνιάτης, ὁ ἱερεὺς Στέφανος Μόσχος, ὁ Ἀθηναῖος Ἰωάννης Πατούσας, ὁ ἐκ Παραμυθίας Ἀπόστολος Μίκος, ἕτερος Ἀθηναῖος Γεώργιος Πατούσας, ὁ Κεφαλλὴν Ἀγάπιος ὁ Λοβέρδος καὶ ὁ Κυθήριος Σπυρίδων Βλαντής, ὅστις ὑπῆρξε καὶ τελευταῖος, 1795, διότι ἔκτοτε τὸ φροντιστήριον τοῦτο παρήκμασε παντελῶς.

Ἀλλ' ἡ ἑνετικὴ κοινότης δὲν ἐφρόντισε μόνον περὶ ἑαυτῆς. Συγκειμένη ἐξ ἀνθρώπων οἵτινες ἐκ πείρας ἐγίνωσκον τὴν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐπικρατήσασαν ἀπαιδευσίαν, ἔδραμε προθύμως εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ τούτου, δοῦσα πρώτη παράδειγμα φιλογενείας ὅπερ ἔμελλον νὰ μιμηθῶσι βραδύτερον καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Ἐνταῦθα δὲ ἰδίως καταφαίνεται τὸ καὶ ἄλλοτε παρατηρηθὲν ὑφ' ἡμῶν, ὅτι αἱ ἀποικίαι ὅσαι ἐσυστήθησαν χάριν ἐμπορίας, οὐσιωδῶς διέφερον τῶν λογίων καὶ πολιτικῶν προσφύγων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι οὐ μόνον περὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐφρόντισαν ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐξεφραγκεύθησαν, ἐνῷ αἱ ἐμπορικαὶ κοινότητες ἐπρονόησαν περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ παρ' ἑαυταῖς τε καὶ ἐν τῇ πατρίδι ἐξ ἧς ἀπεμακρύνθησαν. Ἰδιάζουσαν δὲ ὀφείλει κατὰ τοῦτο τὸ ἔθνος εὐγνωμοσύνην εἰς τὴν ἑνετικὴν κοινότητα. Εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἄλλαι προϊόν-

τος τοῦ χρόνου συνέδραμον εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τῆς δημοσίας ἐν Ἑλλάδι παιδεύσεως· ἀλλ' ἐὰν ὁ σπόρος αὐτῆς ἐρρίφθη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἐὰν ὁ σπόρος οὗτος πρωΐμως βλαστήσας ἀνέδειξεν ἐφεξῆς τοσούτους λογίους ἱερωμένους καὶ πολιτικοὺς ἄνδρας, ἐὰν ἡ ἔκτοτε ἀρξαμένη διανοητικὴ αὔτη τοῦ ἔθνους διάπλασις, ἡ κατόπιν ὑπὸ πολλῶν καὶ ἄλλων εὐτυχῶν περιστάσεων ἐπιρρωσθεῖσα, ἔλαβε τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν νὰ καρποφορήσῃ προσηκόντως, ἀρχικὴ τούτου παραίτιος ὑπῆρξεν ἡ ἑνετικὴ κοινότης. Τῷόντι Ἕλλην τῆς Ἑνετίας, Ἐπιφάνειος, ὁ ἐπικαλούμενος Ἡγούμενος, ἵδρυσε τῷ 1647 δύο σχολεῖα, ἓν μὲν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ τὰ Ἰωάννινα, ἕτερον δὲ εἰς Ἀθήνας, ἐν οἷς παρεδίδοντο γραμματικὴ, φιλολογία καὶ ἐπιστῆμαι. Τὰ δύο ταῦτα σχολεῖα ἔλαβον καὶ ἕτερα ἐξ Ἑνετίας κληροδοτήματα τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ Πάνου τοῦ Ἱερομνήμονος τῷ 1691 καὶ ὑπὸ Νικολάου τοῦ Καραϊωάννου τῷ 1732, ἵνα τρέφωνται ἐν αὐτῷ 4 ἱερεῖς καὶ ἄλλοι μαθηταί· τὸ δὲ τῶν Ἀθηνῶν, ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Στεφάνου τοῦ Ῥούττη τῷ 1748. Ὁ ἐν Ἑνετίᾳ, Ἰωαννίτης ὡσαύτως, Μάνος ὁ Γιόνμας καθίδρυσε τῷ 1676 ἱεροσπουδαστήριον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ πόλει, ἐκπληρώσας τὴν εὐσεβῆ καὶ ἐθνωφελῆ βούλησιν τοῦ θείου αὐτοῦ Λεοντάρη, ἀφιερώσαντος ἐπὶ τούτῳ 20,000 δουκάτων. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο ἐπεδαψίλευσε κληροδότημα καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Ἱερομνήμων πρὸς ἐκπαίδευσιν ἱερέων, ὁ δὲ Ἰωαννίτης Γεώργιος Ντήλιος προσήνεγκε πλουσίαν βιβλίων δωρεὰν τῷ 1698. Πέντε χιλιάδας δουκάτων ἔταξε βραδύτερον ὁ Ἰωαννίτης Λάμπρος Μαρούτσης, ἵνα προστεθῇ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Γιόνμα καθέδρα ἱερῶν καὶ κοσμικῶν ἐπιστημῶν, ἑλληνιστί τε καὶ λατινιστὶ παραδιδομένων. Ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Σίμων ἐσύστησε καὶ ἕτερον ἐν Ἰωαννίνοις σχολεῖον, ἐκεῖνο ἐν ᾧ περὶ τὸ 1742 ἐδίδαξεν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις. Κατόπιν ὁ ἐκ Δελβίνων Σπυρίδων Ῥίζος ἵδρυσεν εἰς τὴν λεγομένην Λάκκαν τοῦ Δελβίνου γραμματολογικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν σχολεῖον. Ὁ Ἀθηναῖος Γεώργιος Μέλος παρέσχε τῷ 1732 ἄφθονον εἰσόδημα εἰς τὸ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ σχολεῖον τοῦ Ἡγουμένου πρὸς διατήρησιν ἑνὸς διδασκάλου καὶ ἱκανῶν ὑποτρόφων. Ἕτερος δὲ Ἀθηναῖος, ὁ Ἰωάννης Ντέκας, ἀνήγειρε περὶ τὸ 1754 δεύτερον ἐν Ἀθήναις σχολεῖον μετὰ 12 ὑποτρόφων, προικίσας αὐτὸ διὰ 12,000 δουκάτων. Ὁ δὲ Σταμάτιος Ῥοῦφος παρέσχε τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ἀνατροφὴν 3 ὀρφανῶν καὶ πτωχῶν παίδων ἐν Λεβαδείᾳ. Καὶ ὁ Πελοποννήσιος Ἀνδρέας ὁ Κασῆς ἔταξε τῷ 1751

πλούσιον κληροδότημα ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως γυμνασίου ἐν Πάτραις· κληροδότημα τὸ ὁποῖον ἔπειτα, μὴ συστηθέντος τοῦ γυμνασίου ἐκείνου, ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν συντήρησιν τῶν σχολείων τῆς Πάτμου, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἅπαντα ταῦτα τὰ κληροδοτήματα ἦσαν ἐναποτεθειμένα εἰς τὸ δημόσιον τῆς Ἑνετίας νομισματοκοπεῖον, ἡ δὲ διαχείρισις αὐτῶν ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τὴν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἀδελφότητα τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἥτις καὶ ἐπεκύρου τοὺς διδασκάλους τῶν προειρημένων σχολείων.

Βεβαίως ἡ ἑνετικὴ κοινότης δὲν ἵδρυσεν εἰμὴ ὀλίγα ἐν Ἑλλάδι σχολεῖα, τὰ δὲ πολυάριθμα ἐκπαιδευτήρια τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐσυστήθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων καὶ κωμῶν· ἀλλὰ κατωρθώθη νὰ συστηθῶσι καὶ πρὸ πάντων δι' ἐπιτηδείων νὰ προικισθῶσι διδασκάλων χάρις εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἑνετικῆς κοινότητος κατὰ πρῶτον ἱδρυθέντα, ἰδίως ἐν Ἰωαννίνοις. «Εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων χρεωστεῖ ἡ Ἑλλὰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας,» λέγει ὁ Κούμας. Καὶ κατωτέρω παρατιθέμενος τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μελετίου προστίθησιν, ὅτι ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Σουγδουρῆς, ὁ ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Μάνου Γιόνμα διαδεξάμενος τὸν πρῶτον αὐτῆς διδάσκαλον Βησσαρίωνα Μακρῆν, «διέδωκε διὰ τῶν μαθητῶν του τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν πρότερον καταβεβαρβαρωμένην εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν.» Ἔτι δὲ κατωτέρω ἐπιφέρει· «μαθηταὶ τῶν Ἰωαννίνων ὑπῆρξαν διδάσκαλοι εἰς Μέσοβον, Τρίκκην, Λάρισαν, Τύρναβον, Θεσσαλονίκην, Ἀδριανούπολιν, αἱ ὁποῖαι πόλεις ἐσύστησαν σχολεῖα μετὰ τὸ τῶν Ἰωαννίνων. Εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετεφέρθησαν αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις τοῦ τῶν Ἰωαννίνων σχολείου.» Ἔκτοτε δὲ ἢ ἐσυστήθησαν ἢ ἐτελειώθησαν πλεῖσται ἄλλαι σχολαὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Χίῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυδωνίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἰασίῳ, ἐν Βουκουρεστίῳ. Δὲν ἔπαυσαν ὅμως ἀκμάζοντα τὰ ἱδρύματα τῆς ἀρχικῆς τοῦ μεγάλου τούτου συστήματος ἑστίας ἤτοι τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἕτερα τῆς πόλεως ταύτης φιλογενῆ τέκνα ἐν Ῥωσίᾳ παροικοῦντα καὶ πλουτήσαντα, ἰδίως δὲ οἱ Ζωσιμάδαι καὶ οἱ Καπλάναι, ηὔξησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν αὐτόθι σχολείων ἢ ἐξησφάλισαν τὴν ὕπαρξιν τῶν προϋπαρχόντων διὰ νέων δαψιλῶν δωρεῶν περὶ τὰ τέλη τῆς ὀκτωκαιδεκάτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος. Διδάσκαλοι ὀνομαστοὶ ἀντήχησαν καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ

ἀναβιώσεως ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἰωάννης Δημητριάδης Πέζαρος, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ Πάριος Ἀθανάσιος, ὁ Δωρόθεος Πρώϊος, ὁ Βενιαμὶν, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος Δούγκας, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὁ Βάμβας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους· χιλιάδες δὲ μαθητῶν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτῶν τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἐπιστήμης.

Ἀλλὰ σχολεῖα καὶ μαθηταὶ δὲν εἶναι καρποὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους καλλιεργείας· εἶναι ἁπλᾶ ὄργανα αὐτῆς μαρτυροῦντα τὸ πολὺ τὴν πρὸς τὴν τοιαύτην καλλιέργειαν ῥοπήν. Ἀληθῆ δὲ προϊόντα τοῦ πνευματικοῦ βίου εἶναι τὰ φιλολογικὰ, τὰ ἐπιστημονικὰ, τὰ τεχνικὰ ἔργα. Καὶ ὅτι μὲν ἡ τέχνη οὐδὲν παρήγαγεν ἔργον ἰδιοφυὲς, μνήμης ἄξιον κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν βίου, δὲν ἔχομεν χρείαν νὰ τὸ βεβαιώσωμεν. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἠρχίσαμεν νὰ δίδωμεν κατὰ τοῦτο σημεῖά τινα ζωῆς. Τὰ δὲ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἔργα συνετέλεσαν μὲν ἀλλεπαλλήλως εἰς τὴν διάπλασιν καὶ ἔστιν ὅτε τὴν ψυχαγωγίαν τῶν συγχρόνων γενεῶν· τούτου δ' ἕνεκεν αὐτά τε καὶ οἱ συγγράψαντες αὐτὰ ἄνδρες θέλουσιν ἀείποτε εὐλαβῶς μνημονεύεσθαι ὑπὸ τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἀλλὰ λόγῳ πνευματικῆς ῥώμης, καὶ ψυχικῆς καλαισθησίας, καὶ τέχνης περὶ τὸ γράφειν, ἆρά γε τινὰ προωρισμένα νὰ ἐπιζήσωσι καὶ νὰ λογισθῶσιν ὡς φιλοτέχνημα ἀειθαλὲς τοῦ διανοητικοῦ ἡμῶν βίου; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο διστάζομεν νὰ ἀπαντήσωμεν καταφατικῶς. Οὐ μόνον δὲ ὅτε εἴμεθα ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου, ἀλλὰ καὶ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν χρόνου πολλοῦ ἀφ' ἧς ἀγωνιζόμεθα τὸν καλὸν τοῦτον ἀγῶνα, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι παρήχθη παρ' ἡμῖν ἔργον τι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα οἱ αἰῶνες καλοῦσιν ἀριστουργήματα. Ὑπάρχουσι μὲν ποιήματά τινα τὰ ὁποῖα εὐχαρίστως ἀναγινώσκομεν· ἀλλ' ὅσον εὐχαρίστως καὶ ἂν ἐπανερχόμεθα εἰς ταῦτα, αἰσθανόμεθα πάντοτε ὅτι τὰ πλεῖστα μετεφυτεύθησαν ἐκ τῶν παραδείσων τῆς ἑσπερίας, δὲν ἐφύησαν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Ἑλικῶνος. Ἐὰν δὲ ἦναι ἀληθὲς, ὡς παρετηρήθη, ὅτι τὰ κάλλιστα αὐτῶν ἐξυμνοῦσι τοὺς ἄθλους καὶ τοὺς ἥρωας τῆς ἐπαναστάσεως, αὐτὸ δὴ τοῦτο μαρτυρεῖ ὁπόσον τὸ νᾶμα τῆς ἡμετέρας Κασταλίας εἶναι ἐνδεές. Ἡ φιλο-

πατρία εἶναι ἓν καὶ μόνον τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων παθῶν καὶ αἰσθημάτων δι' ὧν χρωματίζεται ἡ τῆς ποιήσεως ἴρις· ὅσῳ δὲ ζωηρὸν καὶ ἂν ὑποτεθῇ τὸ χρῶμα τοῦτο, δὲν εἰμπορεῖ ἐπὶ τέλους εἰμὴ νὰ ἀποβῇ μονότονον, ἵνα μὴ προσθέσωμεν τὸ ἕτερον ἀτόπημα τῆς τοιαύτης τοῦ αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας χρήσεως, ὅτι ἡ ἐν τοῖς λόγοις κατάχρησις αὐτοῦ πιστοποιεῖ συνήθως κατὰ δυστυχίαν τὴν ἐν τοῖς ἔργοις ἔλλειψιν. Ὑπάρχει μὲν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς δουλείας καὶ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως μνημεῖον ποιήσεως τὸ ὁποῖον θέλει ζήσει εἰς αἰῶνας αἰώνων· ἀλλὰ τὸ μνημεῖον τοῦτο προέκυψεν ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ ἁπλάστου λαοῦ, δὲν ὑπῆρξεν ἔργον τοῦ λογίου ἑλληνισμοῦ. Ὑποδείγματα τῆς δημώδους ποιήσεως παρέθηκα ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, νομίσας ὅτι δὲν ἠδυνάμην νὰ ἱστορήσω κάλλιον τὰ κατὰ τοὺς προδρόμους ἐκείνους τοῦ μεγάλου ἀγῶνος. Ἐνταῦθα δὲ προσήκει νὰ εἴπω ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν δημιουργῶν τῆς ποιήσεως ταύτης καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς.

Τινὰ τῶν ᾀσμάτων τῆς δημώδους ποιήσεως ἐποιήθησαν παρὰ κλεφτῶν, αὐτουργῶν ὄντων ἢ μαρτύρων τῶν γεγονότων ὅσα ἐξυμνοῦσι· τὰ πλεῖστα ὅμως ἦσαν ἔργα τυφλῶν ραψῳδῶν, οἵτινες ἄλλοτε, διερχόμενοι τὰς πόλεις, τὰς κώμας καὶ τὰ χωρία, μάλιστα ἐπὶ τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν πανηγύρεων, ἕτερπον τὸν λαὸν ᾄδοντες τὰ προϊόντα τῆς ἀφελοῦς ἐκείνης μούσης, καὶ ἔζων ἐκ τῆς αὐθορμήτου ἀμοιβῆς ἣν τούτου ἕνεκεν ἐλάμβανον. Οἱ ραψῳδοὶ οὗτοι οἵτινες παρέχουσιν ἔννοιάν τινα τοῦ τί ἦσαν ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων οἱ ὁμοταγεῖς αὐτῶν ἄνθρωποι, οἱ φύλακες καὶ κήρυκες διατελέσαντες τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως, τὴν σήμερον ἐκλείπουσιν ὁσημέραι ὑπενδίδοντες εἰς τὴν ἐπιδρομὴν ἑτεροφύλων ἀοιδῶν καὶ ἑτεροφύλου μούσης, εἰς τὴν ἀκατάσχετον ἐπίδρασιν τοῦ ἐκ τῆς ἑσπερίας κατακλύζοντος ἡμᾶς βίου, τοῦ ἀφανίσαντος καὶ μέλλοντος ἔτι νὰ ἀφανίσῃ πολλὰ ἴχνη τῆς πρὸς τοὺς ἀρχαίους προπάτορας οἰκειότητος ἡμῶν. Ἀλλὰ πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκάδων ἐνιαυτῶν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὐδεμίαν εἶχεν ἡδονὴν καὶ παραμυθίαν μείζονα τοῦ ᾄδειν τὰ ἰδιοφυῆ ἐκεῖνα προϊόντα τῆς ἰθαγενοῦς ποιήσεως καὶ τοῦ ἀκροᾶσθαι αὐτῶν. Καὶ ὅταν λέγωμεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τὰ πλήθη· τὰ ᾄσματα ἐκεῖνα ἀντήχουν πολλάκις εἰς τὰ μέγαρα τῶν ἀρίστων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν, τὸ δὲ παράδοξον καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀνάκτορα τῶν κρατούντων. Ὁ Μανουὴλ Τομπάζης διηγεῖτο, αὐτό-

πτης τοῦ πράγματος γενόμενος, ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Νικόλαος ἠναγκάσθη ποτὲ ἐξ ἐναντίων ἀνέμων νὰ καταπλεύσῃ εἰς Πύλον, ὅπου εὗρεν ἠγκυροβοληµένον τὸν φίλον του Νικόλαον Λάμπρον ἐκ Σπετσῶν. Ἀμφότεροι οἰκειωθέντες πρὸς τὸν ἀγᾶν τοῦ τόπου, προσεκλήθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς γεῦμα· καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐωχίας εἶπεν ὁ ὀσμανίδης τοπάρχης τὸν Λάμπρον νὰ τραγουδήσῃ· ὁ δὲ, ζητήσας τὸ μουσικὸν ὄργανόν του, ἤρχισε.

Διψοῦν οἱ κάμποι γιὰ νερὰ
Καὶ τὰ βουνὰ γιὰ χιόνια,
Διψᾷ καὶ ὁ δόλιο Ζαχαριᾶς
Γιὰ τούρκικα κεφάλια.

Μετὰ τὴν πρώτην ταύτην στροφὴν διέκοψε τὸ ᾆσμα ἵνα εἴπῃ πρὸς τὸν ξενίζοντα δεσπότην· «μὴ σοῦ κακοφανῇ, ἀγᾶ μου, τὸ τραγοῦδι τὸ λέγει·»—«Δὲν πειράζει, ἀπήντησε μειδιῶν ὁ ὀσμανίδης, δὲν πειράζει, ῥεῖζη Νικόλα, ἐξακολούθει.»

Ὅλοι οἱ ᾀψῳδοὶ δὲν ἦσαν ποιηταί. Οἱ πλεῖστοι ἁπλῶς συνέλεγον, ἀπεμνημόνευον καὶ ἐπανελάμβανον ἔργα παρ' ἄλλων συνταχθέντα. Οὐκ ὀλίγοι ὅμως, καὶ οὗτοι ἦσαν οἱ μάλιστα ἀξιομνημόνευτοι, προσέθετον εἰς ταῦτα καὶ ἕτερα ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ποιηθέντα. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἦσαν ἄτεχνα καὶ ἀνεπιτήδευτα. Ἀλλὰ καθὼς πολλάκις παρετηρήθη, ἐξ ὅλων τῶν μιμητικῶν τῆς φύσεως τεχνῶν ἡ ποίησις ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι δι' αὐτῆς ἡ φύσις μόνη, ὅσον ἀκαλλιέργητος καὶ ἂν ἦναι, δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, τοὐλάχιστον ὁσάκις οὗτος δὲν εἶναι πολύπλοκος καὶ πόρρω κείμενος. Ὅσον ἄπλαστοι καὶ ἀκαλλώπιστοι καὶ ἂν ἦναι οἱ τύποι αὐτῆς, δύνανται νὰ ἐκδηλώσωσι πράγματα ἀληθῆ, αἰσθήματα ἀφελῆ, ἐννοίας ὡραίας. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν, λέγει ὀρθότατα ὁ Φωριὲλ, ὅτι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἐλλείψει τῆς τέχνης ἢ τῇ ἐλλιπεῖ τῆς τέχνης χρήσει, ὅτι ἐν τῇ ἀντιθέσει ταύτῃ καὶ τῇ δυσαναλογίᾳ μεταξὺ τῆς ἀτελείας τοῦ ὀργάνου καὶ τῆς τελειότητος τοῦ ἀποτελέσματος, ἔγκειται ἡ κυριωτάτη χάρις τῶν τοιούτων συνθέσεων. Δι' αὐτῆς μετέχουσι μέχρι τινὸς τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ προνομίου τῶν ἔργων τῆς φύσεως καὶ παράγουσιν ἐντύπωσιν παρεμφερῆ τῆς ἐντυπώσεως ἣν αἰσθανόμεθα θεωροῦντες τὸ ῥεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἢ τὸ ὕψος τοῦ ὄρους, ἢ ζωγραφικὸν βράχων σύμπλεγμα, ἢ μέγα τι καὶ γηραιὸν δάσος· διότι, ἐπιφέρει ὁ Γάλλος ἐκεῖνος ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀκριβέστερον ἐμελέ-

τησε, κατενόησε καὶ ἐξετίμησε τὴν δημώδη ἡμῶν ποίησιν, ἡ ἄπλαστος τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοφυΐα εἶναι καὶ αὐτὴ ἓν τῶν φαινομένων, ἓν τῶν προϊόντων τῆς φύσεως. Ἡ πρώτη, ἡ θεμελιώδης τῶν ὀρεινῶν ἐκείνων ᾀσμάτων ἀρετὴ εἶναι ὅτι οἱ ποιηταὶ αὐτῶν, ὡσεὶ διά τινος μετεμψυχώσεως περιέλαβον ἐν ἑαυτοῖς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα τῶν ἡρώων οὓς ἐξυμνοῦσι. Μεταξὺ τῆς ψυχῆς τοῦ κλέφτου καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ τοσαύτη ὑπάρχει ἀναλογία καὶ ἁρμονία ὥστε νομίζεις ὅτι ὁ ποιητὴς ἠδύνατο νὰ πολεμήσῃ ὡς κλέφτης καὶ ὁ κλέφτης νὰ ᾄσῃ ὡς ποιητής· καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ δυσκολώτατον νὰ κρίνῃ τις, ἐὰν ἐν τοῖς στίχοις τῶν ῥαψῳδῶν ἢ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἡρώων αὐτῶν ὑπάρχει πλειότερον μῖσος κατὰ τοῦ τούρκου, πλειότερος ἔρως τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἕτερον προτέρημα τῶν ᾀσμάτων τούτων εἶναι, ὅτι αἰσθάνεσαι ἀμέσως ποῦ ἐποιήθησαν, αἰσθάνεσαι ὅτι ἐνεπνεύσθησαν εἰς τὰ ὄρη. Ἀλλὰ τὰ ὄρη ταῦτα εἶναι τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα δὲν καλύπτουσι πάγοι ἀΐδιοι καὶ τῶν ὁποίων αἱ κορυφαὶ μικρὸν ὑπερέχουσι τὸ ὕψος ἐκεῖνο ὅπου ἡ γῆ αἰσθάνεται ἀκόμη τὸ γλυκὺ τοῦ ἡλίου θάλπος καὶ παράγει ἀκόμη χλόην καὶ ἄνθη. Ἢ ἐὰν ὑπάρχωσί τινα, ὀλίγα τινὰ ποιηθέντα εἰς τόπους πεδινοὺς καὶ ἐν τῇ γειτονίᾳ τῆς θαλάσσης, ἐκ πρώτης ὄψεως διακρίνονται τῶν ἄλλων διὰ τοῦ μαλακωτέρου αὐτῶν ἤθους καὶ αἰσθήματος. Τὸ ἡρωϊκὸν μέρος ἐπέχει δεύτερον ἐν τοῖς τοιούτοις ᾄσμασι λόγον καὶ ἀναφέρεται ἐν παρόδῳ· πρωταγωνιστεῖ δὲ ἡ ἀπαλὴ ὑπὲρ τῶν ἡρώων φιλοστοργία τῶν μητέρων αὐτῶν καὶ τῶν συζύγων. Στενωτάτη λοιπὸν ἐπικρατεῖ ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς ἐκείνοις ᾄσμασι μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ, τοῦ κλέφτου καὶ τοῦ ὄρους, συγγένεια, τὴν ὁποίαν οὐδεμία μίμησις, ὅσον τεχνικὴ καὶ ἂν ἦναι, δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ. Τούτου δ' ἕνεκα τὰ ἀρχαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐνταὐτῷ καθ' ὅλου εἰπεῖν καὶ τὰ κάλλιστα λόγῳ ἰδιοτυπίας καὶ φυσικῆς τῶν πραγμάτων παραστάσεως. Ἡ διαφορὰ αὕτη προέκυψε προδήλως ἐκ τούτου, ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἐπεχείρησαν καὶ ἄλλοι νὰ ὑμνήσωσι τοὺς ἥρωας ἡμῶν, λογιώτεροι μὲν τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ῥαψῳδῶν αὐτῶν, ὀλιγωτερον δὲ πρὸς τὸν βίον αὐτῶν ἐξῳκειωμένοι. Ἀλλ' ἐκ τούτων πάντων, ἐὰν ἐξαιρέσῃς ἕνα ἢ δύο ὄντως μετουσιωθέντας κατὰ τοὺς ἥρωας οὓς ἐξυμνοῦσιν, οἱ λοιποὶ ὀλιγώτερον ηὐδοκίμησαν. Δὲν λέγω ὅτι τὰ ἔργα αὐτῶν στεροῦνται πάσης χάριτος καὶ γοητείας· ἐπιτηδεία τῶν ἀνθέων ἀπομίμησις δύναται πολλάκις νὰ τέρψῃ τὸν ὀφθαλμόν, ἀλλὰ μόνα τὰ

γνήσια ἄνθη μεθύσκουσι διὰ τῆς εὐωδίας αὐτῶν καὶ μόνα τὰ ὀρείτροφα τῶν ὀρεσιβίων ἡμῶν ἡρώων ἄσματα ἀποπνέουσι τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην τοῦ θύμου ὀσμήν, δι' ἧς διπλασιάζεται ἡ ἐντύπωσις τῶν ἄλλων ποιητικῶν αὐτῶν καλλονῶν.

Ἡ δημώδης λοιπὸν ποίησις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως κρείσσων τῆς λογίας. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν ηὐτύχησε νὰ καλλιτεχνήσῃ ἐν γένει πρότυπα λόγου καὶ ἐπιστήμης, κατώρθωσεν ὅμως δύο τινὰ σπουδαίως ἐπενεργήσαντα καὶ μέλλοντα νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους. Ἐκανόνισε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὴν λαλουμένην καὶ γραφομένην γλῶσσαν καὶ ἐκράτυνε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ παρόντος τόμου (Κεφ. Α' τοῦ ΙΓ' Βιβλίου) ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι κυριωτάτη τῆς γλώσσης ταύτης ἀφετηρία ὑπῆρξεν ἡ γλῶσσα ἣν ὡμίλουν οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Στερεοελλαδῖται ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι. Τοὺς αὐτοὺς δὲ χαρακτῆρας φέρουσι καὶ τὰ ἄσματα τῶν τριῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων, τὰ ὁποῖα ἅπαντα ἐποιήθησαν εἰς τὰ βουνὰ τοῦ Μωρέως καὶ τῆς Ῥούμελης. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅσην χάριν καὶ ἂν εἶχον τὰ ἄσματα ταῦτα, ἐὰν ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἐξηκολούθει ἐγκαταλειπομένη εἰς τὴν ἀτομικὴν αὐτογνώμονα καὶ ἀκανόνιστον χρῆσιν καὶ κατάχρησιν, δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ πλέον ὡς ὄργανον λόγου ἀπηκριβωμένου, οἷος προσήκει νὰ ἦναι ὁ λόγος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνωτέρας φιλολογίας. Τῆς συστηματικῆς ταύτης καὶ κανονικῆς διορθώσεως τῆς γλώσσης τὴν πρωτοβουλίαν ἀνέλαβεν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς. Πρὸ αὐτοῦ οἱ μὲν τῶν λογίων ἔγραφον ἀττικίζοντες διαρρήδην, οἱ δὲ χυδαΐζοντες. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἐπήνεγκε μὲν ἔκτοτε μέσον τινὰ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων ὅρον, ἀλλὰ τὸ μίγμα τοῦτο τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας, ἀκρίτως καὶ ἀφιλοκάλως γινόμενον, ἀπέβη τοσοῦτον ἀλλόκοτον, καθὸ συνδυάζον μὲν λέξεις θουκυδιδείους πρὸς βαρβάρους, διαστρέφον δὲ τὴν ἀττικὴν σύνταξιν διὰ μορίων κοινοτάτων, ὥστε δικαίως ἐπωνομάσθη μιξοβάρβαρον. Πρῶτος ὁ Κοραῆς ἔθετο τὴν ἀρχὴν ὅτι βάσις μὲν θεμελιώδης τῆς ἀναμορφώσεως τῆς γλώσσης δέον νὰ ἦναι ἡ λαλουμένη, ὅτι ὅμως ἡ λαλουμένη αὕτη γλῶσσα δέον νὰ καθυποβληθῇ εἰς κανόνας συμφώνους μὲν πρὸς τὰς τροπολογίας ὅσας ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου τό τε ἐτυμολογικὸν καὶ τὸ συντακτικὸν αὐτῆς, ἀλλὰ ὡρισμένους κατὰ

γραμματικοὺς τύπους, ὧν ἄνευ ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ γλῶσσα φιλολογική. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λαλουμένη, διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ ἔθνους ὕφεσιν, ἀπέβη ἐνδεὴς πολλῶν ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων, ὀφείλομεν βεβαίως πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὴν ἀρχαίαν, παρ' αὐτῆς δανειζόμενοι τὰς λέξεις ὧν στερούμεθα· ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ φειδοῦς καὶ προσοχῆς, προτιμῶντες ὅσον ἔνεστι τὰς οἰκειοτέρας πρὸς τὴν λαλουμένην, καὶ μεταχειριζόμενοι αὐτὰς εἰς τρόπον ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειον νὰ τὰς καταστήσῃ καταληπτὰς καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ὀλιγώτερον ἔμπειρον τῆς ἀρχαίας ἀναγνώστην. Ἡ φωνὴ αὕτη τῆς κοινῆς συνειδήσεως ἡ διὰ τῶν χειλέων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐξενεχθεῖσα, ἀπήντησε μὲν κατ' ἀρχὰς οὐκ ὀλίγους τοὺς ἀντιλέγοντας, εἰσηκούσθη δὲ μετ' οὐ πολὺ διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ἀνάγκην πραγματικὴν τοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ· ἔκτοτε δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων διεπλάσθη καὶ διαπλάττεται ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ναὶ μὲν αἱ ἀρχαὶ αὗται ὡς φύσει ἐλαστικαὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῶσι παρὰ πάντων ὁμοιοτρόπως· καὶ πλὴν τούτου ἀναγκαίως ἐτροπολογοῦντο περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν προϊόντος τοῦ χρόνου. Ὀργανωθέντος τοῦ ἔθνους νεωτεριστικώτερον, πολιτικῶς, κοινωνικῶς, ἀστικῶς, βιομηχανικῶς καὶ τεχνικῶς, αἱ ἔννοιαι ἃς ἔδει νὰ ἐκφράσῃ ἡ γλῶσσα ἐπολλαπλασιάζοντο. Πλὴν τούτου, οἱ ἐντριβέστεροι περὶ τὴν ῥύθμισιν τῆς γλώσσης διαφωνοῦσιν ἀνέκαθεν περὶ πολλά, τὸ δὲ κυριώτατον, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ εἴπω, δὲν παρήχθησαν παρ' ἡμῖν ἔργα καλλιεπείας ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα μόνα δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Ὁριστικὴ λοιπὸν ῥύθμισις τῆς γλώσσης τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ δὲν κατωρθώθη ἔτι. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐδημιουργήθη ὄργανον τὸ ὁποῖον καὶ ὅπως νῦν ἔχει, εἶναι ἐπιτήδειον νὰ ἐκδηλώσῃ προσηκόντως πᾶσαν ἔννοιαν καὶ πᾶν αἴσθημα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας. Καρπὸς οὗτος ἀνεκτίμητος τῶν χρόνων τούτων τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους διαπλάσεως. Ἀλλ' οὐχὶ ὁ μόνος.

Διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν προσοικειώσεως συνδυαζομένης μετὰ τῶν φιλελευθέρων δοξασιῶν, ἃς ἤγαγεν εἰς μέσον ἡ ἀπὸ τῆς Γαλλίας ὁρμήσασα μεγάλη τῶν νεωτέρων πραγμάτων μεταβολή, ἐκρατύνθη παραδόξως τὸ ἐθνικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ φρόνημα. Οἱ ὕμνοι τοῦ Ῥήγα, τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν

ἤξευρον νὰ ἑρμηνεύωσι τινὲς τῶν διδασκάλων τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ τὰς νεωτέρας ἐπαγγελίας, ἀνεπτέρωσαν τὰ αἰσθήματα τῆς νεολαίας ἐπὶ τοσοῦτον ὥςτε ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἔδραμεν αὕτη ὁμοθυμαδὸν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οἱ λόγιοι ἡμῶν νέοι καταταχθέντες εἰς τὸν *ἱερὸν λόχον* ἐφιλοτιμήθησαν νὰ πέσωσι περὶ τὸ Δραγασσάνιον, ὅπως ἔπεσον εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου ὁ καπετὰν Γιωργάκης καὶ εἰς Σκουλένιον ὁ Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἁρματωλῶν ἐκείνων καὶ κλεφτῶν, οἵτινες πρότερον ἐλογίζοντο καὶ ἦσαν οἱ μόνοι τοῦ ἔθνους πρόμαχοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

Ἔνοπλοι τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ διαμαρτυρίαι ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως.

Ὁ σουλτὰν Μωάμεθ Β΄ δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐγκατασταθῆ ὁριστικῶς ἐν τῇ κατακτηθείσῃ παρ' αὐτοῦ Κωνσταντινουπόλει, ἡ Πελοπόννησος κατείχετο ἔτι ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὅτε μεγάλη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐγένετο ἐνέργεια μεταξὺ Ἴστρου καὶ Ἰσθμοῦ πρὸς ἐξέγερσιν τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο γινώσκομεν θετικῶς ἐκ τοῦ ποιήματος *Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, ὅπερ ἐγράφη ὀλίγους μετὰ τὴν ἅλωσιν μῆνας, διότι ἐν στίχῳ 461—463 λέγει·

> Λοιπὸν ἂν τὸν ἀφήσετε μόνον καὶ δύο χρόνους, (τὸν Τοῦρκον)
> Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ περιανασάνῃ,
> Ὀμνύω σας εἰς τὸν Θεὸν, ὅλους μας θέλει φάγει.

Καὶ ταῦτα ἐπαναλαμβάνει ἐν στίχοις 687—690· ἐν στίχοις δὲ 749 καὶ 782 ἀναφέρει τὴν Ἀδριανούπολιν ὡς καθέδραν τοῦ σουλτάνου, ὅστις τῳόντι δὲν ἐγκατεστάθη ὁριστικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ κατὰ τὸ τρίτον ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἔτος. Καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ στίχου 526 καὶ ἐφεξῆς ἀποτείνεται πρὸς τὸν *Πιάγκον* δηλαδὴ τὸν *Γιάγκον* Οὐνυάδην, ὅστις ἀπεβίωσε τῷ 1456. Ἀπαριθμῶν δὲ ὁ ποιητὴς ἅπαντας τοὺς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις χριστιανοὺς ἀπὸ τὸν Δούναβιν μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, Θηβῶν, τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ὁμιλεῖ περὶ ἁπάντων τούτων ὡς ἑξῆς (ἐν στίχοις 983—985)

Τὴν ὥραν ἔνι 'ς τὸν σταυρὸν τὰ χέργια των δεμένα.
Ἠξεύρετε, αὐθέντες μου, ταῖς χώραις ὅπου εἶπα,
Ὅλαις ταῖς εἶδα, ἐπάτησα, πεζὸς καὶ καβαλάρης.

Καὶ προοιμιαζόμενος εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν ταύτην βεβαιοῖ, ἐν στίχῳ 939, ὅτι

καθὼς ἐδιατάχθηκα οὕτως τὰ ἀναγγέλλω.

Ἐξ ὅλων λοιπὸν τούτων συνάγεται, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ *Θρήνου* ὑπηρέτει μέγα τι ἐθνικὸν καὶ τακτικῶς ὠργανωμένον κίνημα, αὐτὸ ἐκεῖνο πιθανῶς ὅπερ ἔπεμψε τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν Μαντούᾳ τότε συγκροτηθεῖσαν σύνοδον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ καὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ προκαλέσωσι κοινὴν τῆς Δύσεως κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν συμμαχίαν. Ἦτο δὲ ὁ ποιητὴς ἡμῶν ἀπόστολος τοῦ κινήματος τούτου δραστήριος καὶ πρακτικός. Διότι πρῶτον ἀπαριθμεῖ, ὡς προείπομεν, τάς τε χώρας τὰς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένας μεταξὺ Ἴστρου καὶ Ἰσθμοῦ καὶ τοὺς ἐν ταῖς χώραις ταύταις οἰκοῦντας χριστιανοὺς, λέγων·

Νὰ 'ξεύρετε ἀληθινὰ ὅτι 'ς τὴν Δύσιν ὅλην
Ὅπου ὁρίζει ὁ ἀσεβὴς τῶν χριστιανῶν ὁ διώκτης,
Ἀγροίκησα πολλαῖς φοραῖς ἀπὸ τοὺς Χαρατζάρους,
Ὅτι ὁρίζει ὁ ἄπιστος χριστιανοὺς ὀρθοδόξους
Σπήτια μὲ ταῖς φαμήλιαις ἑπτακόσιαις χιλιάδες.
Καὶ τοῦτο ἔνι φανερὸν μὲ πάσης ἀκριβείας,
Ὡς οἶδα καὶ κατέμαθα ὑπὸ πιστῶν ἀνθρώπων.

Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι πολυτιμοτάτη, διότι στηρίζεται μὲν ἐπὶ διδομένων ὅσον ἐνδέχεται ἀσφαλῶν, ἀναπληροῖ δὲ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν πάσης ἄλλης εἰδήσεως περὶ τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πληθυσμοῦ τῶν προκειμένων χωρῶν. Σημειωτέον ὅτι ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερβία, ἡ Βοσνία καὶ ἡ Ἀλβανία ἦσαν ἔτι τότε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον αὐτόνομοι, ὥστε αἱ 700,000 οἰκογένειαι ἦτοι τὰ τρία περίπου ψυχῶν ἑκατομμύρια ἀποδίδονται εἰς τὰς ἑλληνικὰς κυρίως χώρας τῆς Θρᾴκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς σήμερον λεγομένης Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀνατολικῆς τε καὶ δυτικῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν περιλαμβάνεται ἡ Εὔβοια, ἥτις κατείχετο τότε ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Περὶ δὲ Πελοποννήσου δὲν γίνεται λόγος, διότι ἐσώζετο ἔτι ἐν αὐτῇ ἡ τῶν Παλαιολόγων κυριαρχία. Ἕπεται ἄρα ἐκ τούτων ὅτι, ὁσαιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ συμφοραὶ τὰς ὁποίας ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 14

μέχρι τῶν μέσων τῆς 15, εἶχον πάθει αἱ χῶραι αὗται, ὁ ἑλληνικὸς αὐτῶν πληθυσμὸς ἦτο τότε μείζων ἔτι τοῦ σημερινοῦ.

Ὁ ποιητὴς καταλέγει προσέτι λεπτομερῶς μὲν ὡς πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐν συνόλῳ δὲ ὡς πρὸς τὰς ἀσιανὰς, τὰς δυνάμεις ὅσας ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ὁ σουλτάνος καὶ βεβαιοῖ ὅτι δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 217,000 ἄνδρας. Συμπεραίνει δὲ βεβαιῶν ὅτι,

Δὲν ἔχει τόσην δύναμιν ὁ Τοῦρκος 'σὰν τὸν λέγουν.
Αὐτὴν τὴν Δύσιν ποῦ ἀκοῦς αὐτὸς καὶ αὐθεντεύει.
Ὅλη ἕνι χριστιανὴ ἀπ' ἄκραν ἕως ἄκραν.
Ἡ ὅλη δύναμις αὐτοῦ ἕνε ὁ κροτισμός του,
Διατὶ οὐδὲ πονεῖ ποσῶς τὸ χριστιανικὸν αἷμα,
Δι' ἕνα κουφοκάρυδο νὰ σφάξῃ μιὰ χιλιάδα.
Διὰ τοῦτο ἐκροτίστηκεν ὁ κόσμος ὅπου ὁρίζει,
Καὶ τρέμουν καὶ οἱ χριστιανοὶ Ἀνατολῆς καὶ Δύσις.

Καὶ ἐνταῦθα ἀγανακτῶν διὰ τὰ προηγούμενα τῶν χριστιανῶν ἀτυχήματα καὶ μαρτυρῶν, ὅτι, ἂν ἦτο ποιητὴς μετριώτατος, εἶχεν ὅμως καρδίαν σφοδρῶς ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας πάλλουσαν, ἀνακράζει·

Ὦ Θεὲ, νὰ τὤχαν πολεμᾷν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι οὕτως,
Καὶ νά 'χαν κάμειν αἵματα καὶ κρίσεις τοῦ θανάτου,
Ποτὲ νὰ μὴν ἐχάνασι, λέγω, τὴν βασιλείαν.

Ὅσον ὅμως καὶ ἂν θέλει νὰ μετριάσῃ τὴν δύναμιν τοῦ Τούρκου, πείθεται ὅτι οἱ χριστιανοὶ, ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, δὲν εἰμποροῦν νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ πολεμίου. Ἡ πεποίθησις αὕτη, ἡ παραχθεῖσα κατὰ πρῶτον ἀφ' ἧς οἱ Παλαιολόγοι ἀνέκτησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, παρέμεινεν ἔκτοτε, ἐπὶ ὅλης τῆς τουρκοκρατίας καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως παρ' ἡμῖν, ὥστε οὐδὲν καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐπεχειρήσαμεν σπουδαῖον κίνημα ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ναὶ μὲν ἐπανέστημεν μυριάκις, ἀλλὰ πάντοτε τῇ συμπράξει τῶν ξένων. Μόνοι οἱ κλέφται δὲν ἔπαυσαν διαμαρτυρόμενοι εἰς τὰ ὄρη, ἀδιαφοροῦντες ἂν εἶχον ἢ δὲν εἶχον συμμάχους· πᾶσαι ὅμως αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις δὲν ἐκινοῦντο εἰμὴ ὅταν ἐλάμβανον ἢ ἤλπιζον νὰ λάβωσιν ἔξωθεν συνδρομήν. Τούτου ἕνεκεν ὁ ποιητής μας ἐπικαλεῖται τὴν ἐπέμβασιν τῆς Εὐρώπης, ἁπάσης τῆς Εὐρώπης· Σπανιόλων, Προβετσιάλων, Πορτογαλέων, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀλαμανίας, τοῦ Κράλη τῆς Οὐγγαρίας, τοῦ Πιάγκου, ὃν ὀνομάζει στήλην τῆς Βλαχίας, τῶν Γάλλων περὶ ὧν λέγει·

Ὦ Φράντσα τιμιώτατη καὶ πολυφουμισμένη,
Φραντσόσιδες πολεμισταὶ, ἄνδρες μου στρατιῶται,
Ἠξεύρετε πληροφοριά; ἐχάθηκεν ἡ πόλις.
Τορ' ἂς φανῇ ἡ δύναμις ὁμοῦ καὶ ἡ στρατιά σας.
Νὰ δράμετε ἀπόκοτα μὲ φρόνησιν καὶ πρᾶξιν,
Ἐκδίκησιν νὰ ποίσητε τῆς ταπεινῆς τῆς πόλις.

Καὶ δὲν λησμονεῖ προσέτι τοὺς Ἀγγλέζιδες, τὸν κύριον τῆς Μπουργούνιας, τοὺς Γενοβέσους καὶ τοὺς Βενετσιάνους. Προσκαλεῖ δὲ ἅπαντας νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ, ἀναγορεύοντες ἀρχηγὸν ἕνα ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν τοῦ πάπα, ὃν ἐπανειλημμένως ὀνομάζει κεφαλὴν τῶν χριστιανῶν· καὶ τούτου γενομένου βεβαιοῖ, ὅτι ἅπαντες οἱ δεδουλωμένοι θέλουσιν ὁρμήσει ἐπὶ τὰ ὅπλα, διότι δὲν περιμένουσι πρὸς τοῦτο εἰμὴ νὰ ἴδωσι

Σημάδι μέγα φλάμπουρον, τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου,
Καὶ τότε νὰ συγκλίνωσιν οἱ ἔσω μὲ τοὺς ἔξω
Νὰ γένῃ μοῦρτος μοχθηρὸς, ὡς οἱ πολλοὶ τὸ λέγουν.

Ἀπὸ αὐτῆς λοιπὸν τῆς πρώτης στιγμῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μέγα ἐμελετήθη κίνημα τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐπιζητούντων τὴν ἐπικουρίαν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἵνα ἀποβάλωσι τὸν ζυγόν. Καὶ ἡ μὲν κοινὴ συμμαχία ἣν ἐπεκαλεῖτο καὶ ὠνειρεύετο ὁ ἀνώνυμος τοῦ κινήματος τούτου ἀπόστολος, δὲν ἔμελλε νὰ ἐκτελεσθῇ οὔτε τότε οὔτε βραδύτερον ποτέ. Ἀλλ' ἐν τῇ 15, 16 καὶ 17 ἑκατονταετηρίδι ἡ Ἐνετία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἱσπανία, ἡ Γαλλία, πολλάκις ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ἢ ἐμελέτησαν ν' ἀγωνισθῶσιν ἐν ταῖς ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχομέναις χώραις, καὶ πάντοτε ἔβλεπον αὐτοὺς προθύμους νὰ δράξωσι τὰ ὅπλα, καὶ πάντοτε ἐγκατέλειπον αὐτοὺς, καὶ πάντοτε πάλιν εὕρισκον αὐτοὺς ἑτοίμους νὰ λησμονήσωσι τὰ παθήματα, ἵνα ἐκ νέου ἐξεγερθῶσιν. Εἰς τοὺς ἀδιαλείπτους δὲ σχεδὸν τούτους ἀγῶνας κατέστη προφανὲς ὁπόσον οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος μάλιστα Ἕλληνες ἀπέβησαν διάφοροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ὁπόσον ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπικρατήσασα ἐνταῦθα φραγκοκρατία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν πρακτικὴν ἄσκησιν τοῦ φυσικοῦ μαχίμου πνεύματος, τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἐστερήθη ὁ ἑλληνισμός.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάλυσιν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχῆς τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, οἱ Ἐνετοὶ, προ-

βλέποντες ὅτι ὁ Μωάμεθ Β' ἔμελλε νὰ ἐπιτεθῇ καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ κτήσεων αὐτῶν (Κορώνης, Μεθώνης, Μάνης, Ναυπλίου, Ἄργους καὶ Μονεμβασίας) ἤρξαντο πρῶτοι τῶν κατ' αὐτοῦ ἐχθροπραξιῶν. Καὶ τότε ἀμέσως ἐκάλεσαν εἰς τὰ ὅπλα τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου, ὑποσχόμενοι πᾶσαν συνδρομήν. Ἡ φωνὴ αὐτῶν
→ εἰσηκούσθη τῷ 1463· ἡ Σπάρτη καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανέστησαν ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Ῥάλλην, οἱ δ' Ἀρκάδες ὑπὸ τὸν Πέτρον Μπούαν. Πολλοὶ ἐπῆλθον ἐκ Κρήτης ἐπίκουροι. Οἱ κάτοικοι τῆς Κορίνθου, καίτοι ὑπὸ ὀσμανικῆς φρουρᾶς συνεχόμενοι, συνεννοοῦντο μετὰ τῶν ἔξω Ἑλλήνων. Ἀλλ' αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος τούτου ὑπῆρξαν οἰκτραί, εἰ καὶ οὐχὶ ἄδοξοι. Συγκροτηθείσης περὶ Πάτρας μάχης πρὸς τὸν Ὀμάρμπεϋν, ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης ἔτρεψε τοὺς πολεμίους κατὰ κράτος· καὶ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο τὸ κατόρθωμα δὲν ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἐπιτείνῃ πολὺ τὴν δίωξιν. Ἀλλ' ὁ Ἐνετὸς ναύαρχος ἐπέμεινε νὰ μὴ ἀφήσῃ τὴν ὑποχώρησιν ἀνενόχλητον. Εἰς μάτην ὁ Ἕλλην ἀρχηγὸς καὶ οἱ ἐγχώριοι ἄρχοντες ἔλεγον ὅτι ἡ καταδίωξις εἰμπορεῖ ν' ἀποβῇ ἐπικίνδυνος· ὁ Ἐνετὸς ἐκραύγαζεν ὅτι ἐξ ἀπιστίας καὶ ἀνανδρείας πρεσβεύουσι τοιαῦτα. Ὅθεν θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες οἱ ἡμέτεροι ἐπορεύθησαν πρὸς τὰ πρόσω, μέχρις οὗ περιπλακέντες εἰς δυσχωρίας δεινὰς καὶ διαιρεθέντες ἐξ ἀνάγκης ἔπαθον ὑπὸ τῶν ἐπιστρεψάντων ὀσμανιδῶν ἧτταν ὀλεθρίαν, καθ' ἣν ὁ μὲν Ἐνετὸς ναύαρχος ἔπεσεν, ὁ δὲ Μιχαὴλ Ῥάλλης συλληφθεὶς ἀνεσκολοπίσθη. Πρὸ τούτου οἱ Τοῦρκοι κυριεύσαντες τὸ Ἄργος ἐτουφέκισαν 60 Κρῆτας ἐκ τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ καὶ ἐπιδραμόντες μέχρι Κορώνης, συνέλαβον 500 ἐκ τῶν περιχώρων κατοίκους, οἵτινες σταλέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, πάντες αὐτόθι ἐδιχοτομήθησαν. Τῷ δὲ 1470 πολιορκηθείσης τῆς Χαλκίδος ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μωάμεθ Β', οἱ Ἕλληνες συνέδραμον τοὺς Ἐνετοὺς εἰς τὴν γενναίαν αὐτῶν ἀντίστασιν· αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ πολλὰ Ἑλληνίδων πτώματα εὑρέθησαν αὐτόθι μετὰ τὴν ἅλωσιν. Ταῦτα περὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου πεσόντων. Ἀλλὰ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ἐπιζησάντων; Οἱ γενναιότεροι κατέφυγον εἰς ἀπροσίτους δυσχωρίας τοῦ Ταϋγέτου· οἱ δὲ λοιποὶ διήγαγον βίον καθ' ὃν πολλάκις ἐφθόνησαν τὴν τύχην τῶν θανόντων.

Τελευταῖον τῷ 1479 συνωμολογήθη μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων εἰρήνη. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας οἱ πρῶτοι ἀπέδωκαν πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τοὺς δευτέρους τὴν Μάνην καὶ ἐν ταὐτῷ ἠλάττω-

σαν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν Ἑλλήνων ἁρματωλῶν, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἁρματωλῶν τούτων Κορκόδειλος Κλαδᾶς, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος εἶλκε τὸ γένος ἐξ Ἠπείρου, πρὸ καιροῦ ὅμως εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ μόνος τὸν ἀγῶνα· καὶ φυγὼν μὲν ἐκ Κορώνης ἀθροίσας δὲ περὶ ἑαυτὸν ἑκκαίδεκα, ὡς βεβαιοῦσι, χιλιάδας ἀποκεκηρυγμένων ἀνδρῶν, εἰσῆλασεν εἰς τὴν μέσην Μάνην καὶ κατέλαβε πλεῖστα αὐτῆς χωρία καὶ ὀχυρώματα, ἐκδιώξας ἢ αἰχμαλωτεύσας τοὺς μωαμεθανοὺς φρουράρχους καὶ σουμπασίδες. Ἠνώθη δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ ἕτερος ὁπλαρχηγός, ὁ Θεόδωρος Μπούας, ἀρχηγὸς ὢν τῶν ἐν Ναυπλίῳ 60 ἐφίππων ἁρματωλῶν. Ὁ Κλαδᾶς ἀντέστη ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον καὶ ἐπανειλημμένως κατετρόπωσε τὰ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα τάγματα. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους διχονοήσας πρὸς τὸν Θεόδωραν Μπούαν, ὅστις κατέφυγε πάλιν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς, εἰς Κορώνην, καὶ ἰδὼν πολλαπλασιασθείσας τὰς τῶν πολεμίων δυνάμεις, ὑπεχώρησε διὰ θαλάσσης εἰς Νεάπολιν, ὅπου ἔτυχε λαμπρᾶς δεξιώσεως παρὰ τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου καὶ ἐτησίας συντάξεως 300 δουκάτων. Οὐδ' ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν· διότι τῷ 1481 ἀπελθὼν μετὰ τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου, υἱοῦ τοῦ Γεωργίου, εἰς Ἤπειρον διὰ 4 γαλερῶν, ἃς παρέσχεν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος, προήλασε μέχρις Αὐλῶνος καὶ μέχρι τῶν ὀρέων τῆς Χειμάρας. Πεντήκοντα χριστιανικὰ χωρία ἐπανέστησαν ἅμα ἐλθούσης τῆς ἐπικουρίας ταύτης καὶ ἀπεδίωξαν τοὺς δεσπότας αὐτῶν. Τρεῖς χιλιάδες πολέμιοι ἐλθόντες εἰς βοήθειαν τοῦ φρουρίου τῆς Χειμάρας κατετροπώθησαν, ὁ δὲ Κλαδᾶς κατέλαβε τό τε φρούριον τοῦτο καὶ τὸ τοῦ Παπάλου ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, προεκλήθη ὑπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κίνημα τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν πολὺ σπουδαιότερον.

Ὁ νέος καὶ φιλοπόλεμος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Κάρολος Η' συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ κατακτήσῃ μὲν τὴν Ἰταλίαν, ὁρμώμενος δὲ ἐκεῖθεν νὰ καταλάβῃ καὶ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον. Ὅθεν ἀγοράσας παρὰ Ἀνδρέου Παλαιολόγου, τοῦ υἱοῦ μὲν Θωμᾶ, τοῦ πάλαι ποτὲ δεσπότου τῆς Πελοποννήσου, ἀνεψιοῦ δὲ τοῦ τελευταίου Ἕλληνος αὐτοκράτορος, τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκείνου δίκαια, ἐταινιώθη τὸ διάδημα αὐτοῦ καθ' ἣν ἡμέραν τῷ 1495 εἰσῆλθε θριαμβικῶς εἰς Νεάπολιν καὶ ἐπεχείρησε συνεννοήσεις μετὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατο-

λῆς διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δυρραχίου, τοῦ Κωνσταντίνου Ἀριανίτου καὶ διαφόρων ἄλλων προὐχόντων. Μεγάλαι ἀποθῆκαι ὅπλων παρεσκευάσθησαν ἐν Δυρραχίῳ· ἀπόστολοι δὲ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν σλαυϊκῶν ἐπαρχιῶν προσήρχοντο εἰς Ἐνετίαν καὶ εἰς Ἀπουλίαν, ἵνα κανονίσωσι τὸ κίνημα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γάλλων. Καὶ συνεφωνήθη λοιπὸν ὅτι ὁ Κάρολος θέλει ἐπιπλεύσει ἐξ Ὑδροῦντος εἰς Αὐλῶνα καὶ πορευθῇ ἐξ Αὐλῶνος ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, δορυφορούμενος ὑπὸ Ἑλλήνων, Σλαύων καὶ Ἀλβανῶν. Βεβαιοῦται μάλιστα ὅτι 5,000 Ἕλληνες, Θεσσαλοὶ καὶ Ἠπειρῶται, προλαβόντες κατέλαβον τὴν Σκόδραν καὶ ἄλλα ἐπίκαιρα σημεῖα. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι οἱ Τοῦρκοι οἱ οἰκοῦντες εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Μακεδονίας, μαθόντες τὰ παρασκευαζόμενα, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεσόγεια· τοσοῦτον δὲ τρόμον εἶχεν ἐμποιήσει ἡ θρυληθεῖσα ἄφιξις τοῦ Καρόλου Η' καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Βαγιαζὴτ, ὥστε οὗτος ἡτοιμάσθη νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν ἀπερχόμενος ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἀσίαν. Δυστυχῶς ὁ Κάρολος Η' δὲν ἐξελέξατο πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ τελικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ οὔτε τὴν εὐθυτέραν οὔτε τὴν ὁμαλωτέραν ὁδόν· διότι φυσικὸν ἦτο ἡ κατακτητικὴ εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰσβολή του νὰ προκαλέσῃ τὴν δυσμένειαν τῶν διαφόρων τῆς χερσονήσου ταύτης δυναστῶν καὶ ν' ἀναγκάσῃ τὸν βασιλέα ἢ νὰ ἀναλάβῃ ἀγῶνα προκαταρκτικὸν δεινότατον, ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Γαλλίαν ἄπρακτος, ἐγκαταλείπων κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν τύχην. Τῳόντι οἱ Ἐνετοὶ καὶ ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ΣΤ' συμμαχήσαντες μετὰ τῶν βασιλέων τῆς Καστιλλίας καὶ τῆς Ἀραγωνίας, ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ· ὁ δὲ, ἐνικηφόρησε μὲν περὶ Φορνουόβο καὶ ἐπανῆλθεν ἐντίμως εἰς τὰ ἴδια, ἀλλ' ἐδέησε νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐκτελέσεως τῶν μεγάλων ἐκείνων βουλευμάτων. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν οἱ ἀντίπαλοί του εἰς ταῦτα, ἀλλὰ κατεμήνυσαν πάντα τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προπαρασκευασθέντα εἰς τὸν Βαγιαζὴτ, ὅστις, προειπὼν ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ΣΤ' εὐχαριστηρίῳ αὐτοῦ ἀπαντήσει ὅτι τὸ κίνημα θέλει ἀποβῇ ὀλέθριον εἰς τοὺς χριστιανοὺς, ἐτήρησε πιστῶς τὸν λόγον, ἐπαγαγὼν τιμωρίας δεινὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον ἡ Ἐνετία προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ προεκάλεσε τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπανάστασιν· καὶ τὸ ἔτι παραδοξότερον, ὅτι τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπήκουσαν

εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην. Οἱ προπάτορες ἡμῶν, καίτοι ἐδεκατεύθησαν τῷ 1496 ὡς ἐκ τῆς καταγγελίας τῶν Ἐνετῶν, δὲν ἐδίστασαν τρία κατόπιν ἔτη νὰ ἄρωσι μὲν αὖθις τὰ ὅπλα κατὰ τῶν πολεμίων, νὰ συμπαραταχθῶσι δὲ ἐπὶ τούτῳ μετὰ τῶν προσφάτων αὐτῶν προδοτῶν, ὡσανεὶ προέκειτο περὶ πιστοτάτων φίλων. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ 1499 ἀπέτυχεν ὅπως καὶ τὰ προηγούμενα, διότι πολυάριθμος ὀσμανικὸς στρατὸς εἰσβαλὼν εἰς τὴν χερσόνησον ἐδήωσε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ὅλας τὰς κινηθείσας χώρας.

Οὐδὲν ἧττον οἱ Ἕλληνες ἐπέμειναν ἀγωνιζόμενοι ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν· καὶ ἀφοῦ διεκρίθησαν ἐν τῇ δυστυχεῖ ἀμύνῃ τῆς Μεθώνης, ἣν κατώρθωσεν ὁ Βαγιαζὴτ νὰ κυριεύσῃ τῇ 10 αὐγούστου 1500, καθὼς μετά τινας ἡμέρας καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Πύλον, αὐτοὶ ἔσωσαν μετ' ὀλίγον τὸ Ναύπλιον. Ἀνάλογά τινα συνέβησαν καὶ ὅτε τῷ 1532 ὁ ναύαρχος τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε' ἐξεπόρθησε τὴν Κορώνην. Εἰς τὸ κατόρθωμα τοῦτο συνετέλεσαν πολὺ οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, ἰδίως ὁ Θεόδωρος Ἁγιαποστολίτης, ὁ Μιχαὴλ Καλόφωνος, ὁ Νικόλαος Μαμωνᾶς καὶ ὁ ἐν τῇ ἐφόδῳ πεσὼν Θεόδωρος Βουκίτης. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Δόριας ἐκυρίευσε τὰς Πάτρας, τὸ Ῥίον καὶ τὸ Ἀντίρριον. Οἱ περιζ Ἕλληνες ἐπανέστησαν ἀμέσως, μὴ θέλοντες ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῶν νὰ ἀναλογισθῶσι τὸ ἀποβησόμενον· ἐνῷ οἱ ψυχρότερον βλέποντες τὰ πράγματα δυτικοὶ ἤξευρον κάλλιστα τὸ ἀποβησόμενον τοῦτο. «Ὡς ἀληθὲς φημίζεται,» ἔγραφε τῇ πρώτῃ νοεμβρίου 1532 ὁ ἐν Γενούῃ πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου Α', «ὡς ἀληθὲς φημίζεται ὅτι ὁ Δόριας καταλαβὼν τὰς Πάτρας πορεύεται κατὰ τῆς Ναυπάκτου, καθότι οἱ Ἕλληνες δράξαντες τὰ ὅπλα ἐφόνευσαν ὅσους ἠδυνήθησαν Τούρκους. Ἀλλ' ἐπανερχομένου τοῦ στόλου εἰς Γένουαν, θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν πολεμίων αὐτῶν.» Ὅπερ καὶ συνέβη· διότι, καθὼς γράφει ἕτερος σύγχρονος, μεγάλων δυσπραγιῶν τοῖς καθ' Ἑλλάδα χριστιανοῖς ἐγεγόνει παραίτιος ὁ Δόριας. οἱ Τοῦρκοι ἐπετέθησαν τοῖς παροικοῦσιν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ ζῆν πολυτρόπως ἀπήλλαξαν, οὐκ ὀλίγους δὲ ἐφυγάδευσαν, ἐπανάστασιν ὑπὸ τούτων ὑποτοπάζοντες.

Παραλείπομεν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διάφορα κινήματα τῆς Ἀλβανίας, ὅπου τῷ μὲν 1565 ἐγένετο στάσις ἕνεκα τῶν φόρων καὶ τοῦ παιδομαζώματος, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη ἡ ὀσμανικὴ

κυβέρνησις νὰ στείλῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 500 γενιτσάρους εἰς ἐπικουρίαν τῆς ἐν τῇ χώρᾳ εὑρισκομένης στρατιωτικῆς δυνάμεως· καὶ πάλιν τῷ 1570 νέα ἐπανάστασις τῇ συνδρομῇ τῶν Ἐνετῶν καθ' ἣν βεβαιοῦται, ὅτι οἱ περὶ τὴν Σκόδραν καὶ τὸ Μαυροβούνιον χριστιανοὶ καθυπέταξαν πολλὰς τῶν πολεμίων πόλεις. Ἀλλὰ τῶν γεγονότων τούτων δὲν φαίνονται μετασχόντες οἱ ἡμέτεροι· ὅθεν ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ κυρίως ἑλληνικὰ κινήματα. Τῷ 1571 νέα συνεκροτήθη συμμαχία μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Ἱσπανίας, τῆς ἐνετικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ταύτης δὲ τῆς συμμαχίας ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη περὶ Ἐχινάδας καὶ Ναύπακτον ναυμαχία καθ' ἣν ὁλοσχερῶς σχεδὸν κατεστράφη ὁ ὀσμανικὸς στόλος. Πολυάριθμοι Ἕλληνες ναῦται μετέσχον τοῦ θαλασσίου τούτου ἀγῶνος, ἂν καὶ ἄδηλον ἂν ἦσαν τῳόντι 25,000 καὶ ἐπέκεινα ἐν τῷ ὀσμανικῷ στόλῳ, 5000 δὲ ἐν τῷ ἐνετικῷ. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἠναγκάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ ἐχθρῶν, πλεῖστοι δὲ αὐτῶν ἔπεσον ἐν τῷ παρὰ φύσιν τούτῳ ἀγῶνι· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἐγένοντο συγχρόνως κινήματα ἐθνικά. Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Μακεδονία καὶ τὸ Αἰγαῖον ἐσείσθησαν ὑπὸ τοῦ κρότου τῶν πυροβόλων τῆς πολυθρυλήτου ναυμαχίας καὶ διὰ τῶν προτροπῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ περιφανοῦς αὐτῆς ναυάρχου, Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ, Λοιδωρικιῶται, Βιτρινιτσιῶται καὶ Γαλαξειδιῶται εἰς 3000 συμποσούμενοι, ἐὰν ἀληθεύῃ κατὰ τοῦτο τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου, ὥρμησαν πρὸς τὰ Σάλωνα, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλουσιν εὕρει τοὺς πολεμίους ἀπαρασκεύους καὶ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ θέλει ἔλθει ἡ προαγγελθεῖσα τῶν Φράγκων ἐπικουρία. Δυστυχῶς οἱ μὲν Φράγκοι δὲν ἐφάνησαν, ὁ δὲ ὀσμανικὸς στρατὸς εὑρέθη ἕτοιμος νὰ ἀποκρούσῃ πᾶσαν κατὰ τῶν Σαλώνων ἐπίθεσιν. Ὅθεν οἱ ἐπαναστάται διελύθησαν ἄπρακτοι, τὸ δὲ ἔτι δυστυχέστερον 80 κεφαλάδες αὐτῶν, ὅ ἐστιν ἀρχηγοί, ἀπατηθέντες ὑπὸ τῶν ὅρκων τοῦ μπέη τῶν Σαλώνων ὅτι οὐδὲν κακὸν θέλουσι πάθει, προσῆλθον εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅπου συλληφθέντες καὶ δεσμευθέντες ἐσφάγησαν ἅπαντες, ἐξαιρέσει ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βουνοχωρίτου Δημητρίου Λυκοθανάση, ὅστις ῥήξας τὰ δεσμὰ καὶ ἁρπάσας τὴν σπάθην ἑνὸς ἐκ τῶν δημίων, ἐφόνευσε δύο Τούρκους καὶ τὸν θυρωρὸν καὶ τρέχων ὡς ἔλαφος ἐσώθη ἀπὸ τῆς κρεουργίας ἐκείνης. Ἦσαν δὲ οἱ θανατωθέντες 22 Γαλαξειδιῶται, 3 Βουνοχωρῖται, 2 Πεντεωρῖται, 3 Ἁγιαθυμιῶται, 10 Βιτρινιτσιῶται, 3 Κισσελῖται, 2 Βιδαδῖται, 20 Λοιδωσικιῶται

καὶ 14 Σαλωνῖται, «ὅλοι διὰ τὴν πατρίδα καὶ διὰ τὴν θρησκείαν, συμπαθημένοι ἀπὸ ὅλαις ταῖς ἁμαρτίαις,» καθὼς λέγει τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου.

Συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ Μελισσηνοί, Μακάριος, ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδαύρου, καὶ Θεόδωρος ὁ χωροδεσπότης, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Μάνῃ, καὶ διεξήγαγον πόλεμον διετῆ ἰδίοις ἀναλώμασιν. Εἰς μάτην ὅμως ἐξώρκιζον τὸν Ἰωάννην τὸν Αὐστριακὸν νὰ πέμψῃ τελευταῖον τὰς βοηθείας, ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ τῶν ὁποίων ἐξηγέρθησαν. Ὁ Ἰωάννης ἀπεκρίνετο προφασιζόμενος ἀναβολὰς καὶ ὑποσχόμενος πάντοτε ἐπικουρίας, αἵτινες ὅμως ποτὲ δὲν ἦλθον. Ὅθεν ἐπὶ τέλους ἀπελπισθέντες οἱ ἐπαναστάται, κατέθεσαν τὰ ὅπλα, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν διεπέρασαν εἰς Νεάπολιν ὅπου ἀπέθανον καὶ ἐτάφησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν ἐγερθὲν μνημεῖον βεβαιοῖ ὅτι εἶχον ἀγωνισθῆ μετὰ πεζῶν μὲν 25,000, ἱππέων δὲ 3,000. Καὶ τί μὲν ἀπέγιναν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ μείναντες συναγωνισταὶ αὐτῶν, δὲν ἠξεύρομεν· γινώσκομεν ὅμως ὁποίαν τύχην ἔλαβον οἱ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Αἰγαίῳ συνέταιροι, διότι περὶ τὰς 30,000 Ἑλλήνων, κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, ἢ ἐσφάγησαν, ἢ ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου οἱ μὲν γέροντες ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ νέοι καὶ αἱ νέαι εἰςήχθησαν εἰς τὰ βασιλικὰ ἀνάκτορα, οἱ δὲ ῥωμαλεώτεροι τῶν ἀνδρῶν κατεδικάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὰ κάτεργα. Καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Θεσσαλονίκης ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς.

Αἱ ἀδιακόπως ἐπαναλαμβανόμεναι καὶ ἀδιακόπως εἰς οἰκτρὸν τέλος ἀπολήγουσαι αὗται ἐπαναστάσεις, δὲν ἀπέβαινον ἐν τούτοις ὅλως ἄγονοι. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἄρχουσα πολλῶν ἔτι ἑλληνικῶν χωρῶν, ἠναγκάζετο νὰ περιποιῆται διὰ ποικίλων προνομίων τοὺς ἀρειμανίους τούτους ὑπηκόους, καὶ ἰδίως νὰ προστατεύῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν κατὰ τῶν παρεμβάσεων καὶ τῶν καταπιέσεων τοῦ λατινικοῦ κλήρου· ἀφ' ἑτέρου ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις μὴ δυναμένη νὰ ἐπαρκῇ δι' ἰδίων δυνάμεων εἰς τὴν περιστολὴν τῆς πολυκεφάλου ταύτης ἐπαναστατικῆς ὕδρας καὶ ἐλπίζουσα νὰ μετριάσῃ τὴν ἀδιόρθωτον ῥοπὴν ἣν εἶχον οἱ ῥαγιάδες εἰς τὸ νὰ ἀφηνιάζωσιν, ἀπεφάσισε νὰ μιμηθῇ τοὺς Ἐνετοὺς τοὺς ἔχοντας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν τοσούτους Ἕλληνας ἁρματωλούς, καὶ ἀνεγνώρισε πολλὰ ἁρματωλίκια,

ἐπιτρέψασα εἰς αὐτὰ τὴν φρούρησιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῶν ὀρεινῶν μάλιστα ἐπαρχιῶν, εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Ἤπειρον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀλλὰ οὐδ' αὕτη ἡ παραχώρησις τὴν ὠφέλησε πολύ. Τῷ 1585 ὁ ἁρματωλὸς Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Γρίβας, προτιμῶν τῆς ὀσμανικῆς τὴν χριστιανικὴν τῆς Ἐνετίας κυριαρχίαν καὶ ἰδὼν ὦτα ἀκροάσεως εἰς τὰς εἰσηγήσεις αὐτῆς, ἐξηγέρθη ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἔσφαξε τοὺς ἐν Βονίτσῃ καὶ Ξηρομέρῳ Τούρκους. Τούτου δὲ τὸ παράδειγμα μιμηθέντες καὶ οἱ ἁρματωλοὶ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος, κατέλαβον τὴν Ἄρταν καὶ ὥδευσαν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, δεινὰς κατὰ τῶν πολεμίων καθ' ὁδὸν ἐπαγόμενοι συμφοράς. Ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται προεβλήθησαν ὀχύρωμα· οἱ μὲν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ ὀσμανίδαι ἔδραμον εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης τῆς Ἠπείρου, ὁ δὲ πασᾶς τῆς Ναυπάκτου ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ὁ Θεόδωρος Μπούας ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ περὶ Ἀχελῷον, πολλὰς ὅμως λαβὼν πληγὰς ἐδέησε νὰ ὀπισθοχωρήσῃ εἰς τὰς κλεισούρας τῶν παρακειμένων ὀρέων καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἀδελφοῦ του Γκίνη Μπούα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν Ἠπείρῳ ἐπαναστάται κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας ἐπελθουσῶν δυνάμεων, ὁ δὲ Γκίνης διωκόμενος ἔφθασεν εἰς Περατιὰν ὅπου ἔπεσε γενναίως μαχόμενος, ὥστε ὁ Θεόδωρος, ἔχων ἔμπροσθεν τὸν πασᾶν τῆς Ναυπάκτου καὶ κινδυνεύων νὰ προσβληθῇ ὄπισθεν ὑπὸ τῶν ἐξ Ἠπείρου ἐρχομένων πολεμίων, ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ καὶ διεπέρασε μετ' ὀλίγων πιστῶν ὁπαδῶν εἰς Ἰθάκην ὅπου ἀπεβίωσεν ἐκ τῶν πληγῶν. Τότε ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις διώρισεν ἀντὶ τοῦ Γρίβα ἁρματωλὸν τὸν ἐκ Βάλτου Τριμπούκην Συντεκνιώτην.

Περὶ τοῦ Μαλάμου περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, σώζεται ἓν τῶν ἀρχαιοτέρων δημωδῶν ᾀσμάτων.

Μαλάμος ὡροβόλαε νὰ πᾷ νὰ προσκυνήσῃ,
Οἱ γέροντες πάγουν μπροστὰ, κατόπιν ὁ Μαλάμος.
Σ' τὸν δρόμον ὅπου πήγαιναν, 'ς τὸν δρόμον ποῦ πηγαίνουν,
Μαλάμος κοντοστάθηκε, τοὺς γέροντας φωνάζει.
«Γιὰ σταματᾶτε, γέροντες, κἄτι θὰ σᾶς ρωτήσω·
Ἀπόψ' εἶδα 'ς τὸν ὕπνον μου, 'ς τὸν ὕπνον ποῦ κοιμοῦμουν,
Τὸ δαμασκί μου τὸ σπαθὶ ἐρράγισε 'ς τὴ μέση
Καὶ τὸ μακρὺ τουφέκι μου δὲν ἔτρωγε μπαρούτι.
Τὸ ὄνειρό μου, γέροντες, εἶναι κακὸ σημάδι.

Γιὰ τοῦτο σᾶς σταμάτησα νὰ πᾶτε 'ς τὸ καλό σας,
Κ' ἐγὼ πηγαίνω 'ς τὰ βουνὰ, εἰς τὰ παληὰ λημέρια.
Νὰ ζῶ μὲ τὰ κρύα νερὰ, 'ς τὰ δένδρα τεντωμένος.
Οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἄπιστοι, τὸν λόγον δὲν φυλάγουν,
Κι' ὅσοι κλέφταις προσκύνησαν, τοὺς πῆραν τὰ κεφάλια.»

Εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν ὀργασμὸν τῶν Ἑλλήνων συνετέλουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, παρεκτὸς τῶν Ἐνετῶν, καὶ οἱ στόλοι τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης, τῶν ἐν Μελίτῃ ἱπποτῶν, καὶ τῆς Νεαπόλεως, οἵτινες διέτρεχον τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας ἐκδικούμενοι τοὺς ὀσμανίδας διὰ τὴν ἐν ἔτει 1565 γενομένην ὑπ' αὐτῶν πολιορκίαν τῆς Μελίτης, ἐν ᾗ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἡμισελήνου δεινὴν εἶχον ὑποστῆ ἀποτυχίαν. Οἱ στόλοι οὗτοι ὑπεκίνουν ἀπαύστως τοὺς κατοίκους τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων, μικρὸν φροντίζοντες περὶ τῆς περαιτέρω τύχης τῶν πειθομένων εἰς τὰς προτροπὰς αὐτῶν. Ἐν ἀρχῇ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, 1603—1606, οἱ ἱππόται τῆς Μελίτης, συνεννοηθέντες μετὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Ἑλλήνων, ἔπλευσαν πρὸς τὰ παράλια αὐτῆς ἐπὶ σκοπῷ ἀποβάσεως· ἀλλ' ἡ συνωμοσία εἶχε προδοθῆ, πολλοὶ τῶν μεμυημένων ἐσφάγησαν, εἰς ἱερεὺς ἐλεπίσθη ζῶν, τὸ δὲ δέρμα αὐτοῦ καὶ πολλαὶ κεφαλαὶ τῶν συνωμοτῶν ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὑπὸ τῶν αὐτῶν καταδρομέων παροτρυνόμενοι ἐπανέστησαν πάλιν οἱ Μανιᾶται, τῶν ὁποίων ὅμως τὸ κίνημα ἔλαβε μετ' ὀλίγον χαρακτῆρα πολὺ σπουδαιότερον.

Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὁ Γάλλος δοὺξ τοῦ Νεβὲρς, Κάρολος Β', ἀξιῶν ὅτι ἔχει κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Παλαιολόγων ὡς ἀπόγονος τοῦ μαρκίωνος τῆς Μομφερράτης Θωμᾶ, υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ πρεσβυτέρου, ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις καὶ διαπραγματεύσεις μετὰ διαφόρων προύχόντων τῆς Ἑλλάδος· καὶ πρῶτον, διά τινος ὀνομαστοῦ Νορμαννοῦ καταδρομέως Ἰακώβου Πέτρου, πρὸς τοὺς Μανιάτας. Ὁ ἐπίσκοπος Μάνης Νεόφυτος, ὁ μητροπολίτης Λακεδαίμονος Χρύσανθος Λάσκαρις, οἱ ἀδελφοὶ Κοσμάδες, οἱ Κοντόσταυλοι, οἱ Καλαποθῆδες καὶ ἄλλοι ἔγκριτοι τῆς Πελοποννήσου ἄνδρες, ἐπεχείρησαν συνεχῆ πρὸς τὸν δοῦκα ἀλληλογραφίαν, ἐν ᾗ προσηγόρευον αὐτὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, προέτρεπον νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἔλευσίν του καὶ ἐβεβαίουν ὅτι οἱ Ἕλληνες τὸν περιέμενον ὡς Μεσσίαν. Τότε ὁ δοὺξ τοῦ Νεβὲρς ἔπεμψεν εἰς Πελοπόννησον ἐπισημοτέρους τινὰς ἐπιτρόπους αὐτοῦ, προϊσταμένου τοῦ

κόμητος Chasteau Regnault, οἵτινες εὗρον αὐτόθι πολλοὺς καὶ ἄλλους προεστῶτας προθύμους νὰ συμπράξωσιν, ὧν οἱ γνωστότεροι εἰσὶν ὁ Γρηγόριος Κλινοδής, ὁ Πατρίκιος Φωκᾶς, ὁ Δημήτριος Νίκλος, ὁ Κωνσταντῖνος Πούβαλος, ὁ Νικήτας Μελισσηνός, οἱ Στεφανόπολοι, οἱ Μέδικοι. Ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου μετέβησαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ δουκὸς εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ συνεννοήθησαν μετὰ διαφόρων ἐπισκόπων καὶ προκρίτων τῆς Ἠπείρου, τῆς Δαλματίας, τῆς Κροατίας καὶ τῆς Σερβίας, ἰδίως δὲ μετὰ τοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Γαβριὴλ, τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποίου δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα, τοῦ μητροπολίτου Δυρραχίου κὺρ Χαρίτωνος, τοῦ ἀρχιεπισκόπου Τυρνόβου καὶ πάσης Βουλγαρίας Διονυσίου Ῥάλλη τοῦ ἐκ Παλαιολόγων, καὶ τοῦ λογίου Ἀθηναίου Λεονάρδου Φιλαρᾶ. Τοσοῦτον δὲ εἶχε γενικευθῆ καὶ ὡριμάσει τὸ κίνημα τοῦτο εἰς τὰς βορειοτέρας μάλιστα χριστιανικὰς χώρας, ὥστε τῇ 8 σεπτεμβρίου 1612 συνεκροτήθη εἰς Κούκην τῆς Ἀλβανίας γενικὴ συνέλευσις τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς Δαλματίας. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ἐσυζητήθη καὶ ἐψηφίσθη, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς τοῦ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀνευρεθέντος, γενικὸν ἐπαναστάσεως βούλευμα, προνοῆσαν περὶ τῆς ἀγορᾶς πολεμεφοδίων, περὶ τῆς συγκροτήσεως στρατοῦ 160,000 ἀνδρῶν, περὶ κατασκευῆς νομίσματος προσωρινοῦ ἐξαγοραστέου μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, περὶ τῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα ἔδει νὰ καταληφθῶσι καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ Κωνσταντινούπολιν πορείας. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι καθὰ συνάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τούτου οἱ ἐπαναστάται εἶχον συνομολογήσει συνθήκην συμμαχίας μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυΐας καὶ ὅτι ἤλπιζον ὡσαύτως εἰς τὴν σύμπραξιν τοῦ τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορος. Ἐνῷ δὲ ταῦτα ἐγίνοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁ δοὺξ Κάρολος δὲν ἔπαυε ζητῶν βοηθοὺς καὶ συνεργοὺς ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ὁ περιώνυμος καπουκῖνος Ἰωσὴφ, ὁ μετ' ἔπειτα τοσοῦτον γνωστὸς ἐν Εὐρώπῃ γενόμενος ἕνεκα τῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ καρδιναλίου Ῥισελιὲ, ἐκήρυξε σταυροφορίαν κατὰ τῶν ἀπίστων ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἱσπανίᾳ, ἐν Αὐστρίᾳ. Ὁ δοὺξ Κάρολος ἐσύστησεν ἱπποτικὸν τάγμα, εἰς ὃ ἔδωκε τὴν ἐπωνυμίαν τῆς *χριστιανικῆς στρατιᾶς*, καὶ κατεσκεύασε καὶ κατήρτισε ναυτικὴν μοῖραν ἧς τὰ πλοῖα ἐπεκλήθησαν *Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ*, *Ἅγιος Βα-*

σίλειος, *Παναγία* καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα σχέδια ἐπέπρωτο νὰ ματαιωθῶσιν, ὡς τόσα ἄλλα προηγούμενα· ἡ Ἱσπανία ἀντέπραξεν εἰς αὐτὰ ἅτε προαιρουμένη καὶ αὐτὴ τὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μακεδονίας· ἡ Ἐνετία ὡςαύτως, ἕνεκα τῶν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεων αὐτῆς. Ἡ φωνὴ τοῦ πατρὸς Ἰωσὴφ δὲν εἰσηκούσθη· ἡ ναυτικὴ μοῖρα τοῦ δουκὸς Καρόλου κατεστράφη διὰ πυρκαϊᾶς, ἄδηλον πόθεν ἐπισυμβάσης· τῶν δὲ ἐν Κούκῃ ἀποφασισθέντων οὐδὲ ἀπόπειρα ἐκτελέσεως ἐγένετο, ὥστε οὐδεμία ἐπῆλθε τοὐλάχιστον ἀντεκδίκησις τῶν Τούρκων. Μόνος ὁ τολμηρὸς ἀρχιερεὺς Τρίκκης Διονύσιος εἰσῆλασε μετὰ πολλῶν ἐπαναστατῶν εἰς Ἰωάννινα, ἀλλὰ προσβληθεὶς ἔπειτα ὑπὸ ὀσμανικῶν στρατευμάτων ἡττήθη καὶ ἐσφάγη.

Δὲν ἐπολέμουν δὲ ἢ ἐβουλεύοντο νὰ πολεμήσωσιν ἀδιακόπως μόνοι τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ οἱ νησιῶται οὐδεμίαν κατέλιπον εὐκαιρίαν ἵνα ἀγωνισθῶσι, καὶ ἠγωνίσθησαν πολλάκις λαμπρῶς. Τῷ 1475, ἡ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένη Λῆμνος, προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμὰν πασᾶ, ἐσώθη ὑπὸ τῆς ἑλληνίδος Μαρούλας. Ἡ ἡρωὶς αὕτη εἶδε πεσόντα τὸν πατέρα αὐτῆς· τὸν εἶδε, καὶ ἔξω ἑαυτῆς γενομένη ἥρπασε τὸ ξίφος καὶ τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός της εἰς τοσοῦτον γενναίαν ἀντίστασιν παρώρμησε τοὺς κατοίκους, ὥστε ὁ Σουλεϊμάνης ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν. Τοῦτο μαθὼν τὸ κατόρθωμα ὁ ἐνετὸς ἀρχιστράτηγος Λορεδανὸς καὶ ἀμείβων τὴν ἀξιομνημόνευτον ἐκείνην ἀφοσίωσιν, ἐπρότεινε μὲν τῇ γενναίᾳ ἑλληνίδι νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον ὅν τινα προαιρεῖται ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν, ἐπροίκισε δ' αὐτὴν ἐν ὀνόματι τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Ἐὰν περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ῥόδος, ἣν κατεῖχον οἱ ἱππόται τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Ἱεροσολύμων, ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς πεισματώδεις ἐφόδους τῶν ὀσμανιδῶν, τὸ ἔργον ὠφείλετο κυρίως εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου μαχητάς. Ὅτε τῷ 1538 ὁ μέγας Σουλεϊμὰν ἐπεχείρησεν εἰς Κέρκυραν ἀπόβασιν διὰ στόλου πολυαρίθμου οὗ ἦρχεν ὁ περιβόητος Βαρβαρόσας, οἱ κάτοικοι ἀνέδειξαν περὶ τὴν ἄμυναν γενναιότητα «ἀξίαν, εἶπεν ὁ Οὐϊλλεμαῖνος, ἀνδρῶν μαχομένων μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας ἢ ὑπὲρ ξένου κυριάρχου.» Ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς νομίσας συνετὸν νὰ ὑποχωρήσῃ συναπήγαγε μεθ' ἑαυτοῦ ὡς δούλους πεντεκαίδεκα χιλιάδας Κερκυραίων χωρικῶν, οὓς ἀνήρπασεν ἀπὸ τῆς ὑπαίθρου τῆς νή-

σου χώρας. Εἰς τὴν ἄλλην δὲ ἄκραν τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης, τῷ 1570 καὶ 1571, οἱ Κύπριοι ἔδωκαν δείγματα ἀληθοῦς ἡρωϊσμοῦ ἐν ταῖς πολυθρυλήτοις πολιορκίαις τοῦ Ἀμμοχώστου καὶ τῆς Νικοσσίας ὥστε οἱ ὀσμανίδαι δὲν ἐγένοντο κύριοι εἰμὴ ἐρειπίων καὶ ἐρημιῶν.

Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους νησιώτας οἱ Κρῆτες ἠγωνίσθησαν πεισματωδέστερον καὶ γενναιότερον κατὰ πάσης ξενικῆς κυριαρχίας. Ἐν τῷ δεκάτῳ τρίτῳ βιβλίῳ ἱστορήσαμεν τὰς ἀδιακόπους σχεδὸν αὐτῶν ἐπαναστάσεις κατὰ τῆς Ἐνετίας μέχρι τῶν μέσων τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Τῷ 1365 νέον μέγα ἐγένετο κίνημα οὗ προΐσταντο οἱ Καλλέργαι, Ἰωάννης, Ἀλέξιος καὶ Γεώργιος, οἵτινες ἀνακηρύξαντες τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου κύριον τῆς νήσου, ἐπεχείρησαν ἀπὸ τῶν ὀρέων αὐτῶν πόλεμον κατ' ἀρχὰς ἀποβάντα ὀλέθριον εἰς τοὺς ξένους κυριάρχας. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἀναγκασθέντος τοῦ Λασιθίου νὰ παραδοθῇ ὑπὸ τῆς πείνης, ἅπαντες οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κινήματος ἐκαρατομήθησαν. Τῷ 1453 ὁ ἐν Ῥεθύμνῳ Σίφις Βλαστὸς παρεσκεύασεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ πολλῶν ἀρχόντων, Ἰωάννου Ἀργυροπούλου, Ἰωάννου Μελισσηνοῦ, Ἰωάννου καὶ Γεωργίου Γαβαλᾶ, συνωμοσίαν τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτο νὰ φονεύσωσι μὲν ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ ἅπαντας τοὺς Ἐνετοὺς ὑπαλλήλους, νὰ φυλακίσωσι δὲ τοὺς ἄλλους ξένους καὶ νὰ ἀνακηρύξωσι τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν· ἀλλὰ προδοθέντος τοῦ πράγματος ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ τε Βλαστὸς καὶ οἱ ἄλλοι αὐτοῦ συνένοχοι. Τὰ ἀλλεπάλληλα ταῦτα κινήματα τὰ ἀλλεπαλλήλως ἀποτυγχάνοντα παρηκολούθησε λῃστεία δεινή. Τῷ 1528 ὁ δοὺξ τῆς Κρήτης μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ καταστρέψῃ τὰς εἰς Ἀλίκαμπον ὀχυρωθείσας λῃστρικὰς συμμορίας. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὰς συχνὰς τῶν τουρκικῶν στόλων ἐπιθέσεις, πολλοὺς σεισμούς, τὴν πολλάκις ἐνσκήψασαν πανώλην καὶ τὴν προϊοῦσαν χαλάρωσιν τῆς ἐνετικῆς διοικήσεως, θέλομεν ἐννοήσει τὴν δεινὴν παρακμὴν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ ἄλλοτε τοσοῦτον πολυάνθρωπος καὶ πλουσία νῆσος. Εἰς ἕνα μόνον ἐκ τῶν λοιμῶν ἐκείνων συμβάντα τῷ 1508 ἀπέθανον 24,000 ψυχαί. Ἐντεῦθεν ἡ Κρήτη, ἥτις κατὰ τὴν πρώτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα κατῳκεῖτο ἔτι ὑπὸ 700,000 ψυχῶν, ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κύπρου δὲν εἶχεν εἰμὴ 271,489 κατοίκους· 219,000 δὲ μόνον περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ τῷ 1627 μόνον 192,728.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν νῆσον ταύτην ὅτε μετὰ εἰκοσαετίαν περίπου ἐξερράγη ὁ μακρὸς περὶ τῆς κυριαρχίας αὐτῆς ἀγὼν μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν καθ' ὃν τῷ 1669 ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ὁριστικῶς ἡ ἡμισέληνος. Οἱ Κρῆτες δὲν διέκειντο βεβαίως εὐμενῶς πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 481) ὅτι τῷ 1586 οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης, κατὰ τὴν ἐπίσημον ἔκθεσιν τοῦ Γαρζόνη, προετίμων τῆς ἐνετικῆς καὶ αὐτὴν τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Εἶχον δὲ δίκαιον ἐν μέρει, διότι ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις, ἂν ὄχι καθ' ὁλοκληρίαν, ἐν πολλαῖς ὅμως περιστάσεσιν ἠκολούθησε τὴν εἰς αὐτὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Παύλου Σάρπη πρότασιν, ὅτι δέον νὰ ἐπιτηρῇ τοὺς ἀπίστους Ἕλληνας ὡς ἄγρια θηρία, ἵνα μὴ δύνωνται νὰ ποιήσωσι χρῆσιν τῶν ὀδόντων αὐτῶν καὶ τῶν ὀνύχων. Ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ τελευταίου πολέμου ποίημα τοῦ Κρητὸς Μαρίνου Τζανέτου Μπουνιαλῆ, εἰκονίζει κάλλιστα τὴν οἰκτρὰν τύχην τῶν ἡμετέρων μεταξὺ ὀσμανιδῶν καὶ Ἐνετῶν· διότι περιγράψαν τὰς φοβερὰς ἀνοσιουργίας καὶ βιαιοπραγίας ὅσας διέπραξε τότε ὁ ἐνετικὸς στόλος εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἔθεν ὅτι προσέβαλλε χώρας ὀσμανικὰς, ἐπιλέγει·

Ἂν στέκουν μὲ τσ' Ἀγαρηνοὺς ἢ μὲ τοὺς Φράγκους λάχουν,
Εἰς ὅποια χέρια τύχουσι, ταῦτα οἱ Ῥωμαῖοι τἄχουν.

Οὐδὲν ἦττον ὅτε ἐπέστη ἡ κρίσιμος στιγμὴ τοῦ ν' ἀποφασίσωσιν ὁριστικῶς μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων, οἱ πλεῖστοι ἠγωνίσθησαν λαμπρῶς κατὰ τὰς πολιορκίας καὶ ἁλώσεις τῶν Χανιῶν, τοῦ Ῥεθύμνου καὶ τοῦ Χάνδακος. Μήπως τὸ αὐτὸ δὲν εἶχε συμβῇ πρότερον καὶ εἰς Κύπρον, ὅπου οὐκ ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων καταβληθέντες ὑπὸ τῶν Φράγκων εὐπατριδῶν εἰς κατάστασιν δουλείας καὶ ἐπιβεβαρημένοι ὄντες ὑπὸ ἀφορήτων ὑποχρεώσεων, κατήντησαν νὰ προτιμήσωσι τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν; Μήπως μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Λευκοσίας δὲν προσῆλθον ἀπὸ τὰ ἐνδότερα ὁ Πέτρος Συγκλητικὸς καπετάνος τῶν ὀρέων, ὁ Ἰωάννης Συγκλητικὸς καὶ ἄλλοι καὶ δὲν ὑπετάχθησαν περιβληθέντες καββάδια ὑπὸ τοῦ πασᾶ; Καὶ ἐν τούτοις πολλοὶ ἄλλοι ὁμογενεῖς καὶ ὁμόθρησκοι αὐτῶν ἔμελλον νὰ ἀγωνισθῶσιν ἡρωϊκῶς ἐν Ἀμμοχώστῳ μετὰ τῶν Ἐνετῶν. Ἐν Κρήτῃ κυρίως διέπρεψαν οἱ ἡμέτεροι κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Χάνδακος πολιορκίαν ὑπὸ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ. Ἐνῷ οἱ ὀνομαστότεροι μηχανικοὶ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας, οἱ Καστελάνοι, οἱ Κουϊρῖνοι, οἱ Μωπασὰν, διεύθυνον μετὰ τέχνης θαυμαστῆς

τὸ τῆς Εὐρώπης πυροβολικόν, τὰ κρητικὰ τάγματα ἐξηκόντιζον τὰ βέλη αὐτῶν μετὰ δεξιότητος καὶ ῥώμης ἥτις ἐνεποίει τρόμον εἰς τοὺς πολεμίους καὶ ἀνεκάλει εἰς τὴν μνήμην τῶν ξένων τοὺς τοσοῦτον ἐν τῇ ἀρχαιότητι περιφήμους τοξότας τῆς νήσου ἐκείνης. Ἀλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ τέχνη καὶ ἀνδρεία ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ὑπερβάλλουσαν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ δύναμιν καὶ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ὁ Μοροζίνης, ἀναγκασθεὶς νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα, ἠρώτησε τοὺς Ἕλληνας ἂν θέλωσι νὰ μείνωσιν ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἵνα προνοήσῃ ἐν ταῖς συνθήκαις περὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν καὶ προνομιῶν, ἅπαντες μιᾷ φωνῇ ἀπήντησαν, ὅτι προτιμῶσι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν καθημαγμένην αὐτῶν πατρίδα. Καὶ τῳόντι ἐντὸς 8 ἡμερῶν συναπῆλθον ἅπαντες μετὰ τῶν Ἐνετῶν

Καὶ ἀφῆκαν δίχως ἄνθρωπον τὴν χώραν 'σφαλισμένην,
Κι' οὐδένα πρᾶγμα ζωντανὸ μέσα δὲν ἀπομένει.

Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται πῶς οὐδεμία σχεδὸν διεσώθη ἐν Κρήτῃ ἐκ τῶν ἐπιφανῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν ὧν τὰ ὀνόματα τοσάκις ἀντήχησαν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἐπαναστάσεσι κατὰ τῶν Ἐνετῶν. Μὴ παραλίπωμεν προσέτι ν' ἀναφέρωμεν, ὅτι ὁ Μπουνιαλῆς μνημονεύει καὶ τοῦ Παναγιωτάκη λέγων, ὅτι ὁ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆς

Ἔσερνε μὲ τοῦ λόγου του Ῥωμιὸ Παναγιωτάκη,
Ἔντιμον, ἄξιον ἄνθρωπον, νὰ τοῦ 'μιλοῦν οἱ Φράγκοι.

Ἐπιφέρει ὅμως ὅτι ὁ Κιουπριλῆς δὲν εἶχε χρείαν τοῦ Παναγιωτάκη μόνον διὰ τὰς πρὸς τοὺς Φράγκους σχέσεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἕτερον σκοπόν·

Τοὺς Ῥωμιοὺς νὰ σύρῃ
Ὅλους νὰ προσκυνήσουνε καὶ νὰ παραδοθοῦνε,
Νὰ κάμουνε ταῖς σύβασαις καὶ νὰ καταπαυθοῦνε.

Διὰ τούτου δηλοῦται σαφῶς τίνος ἕνεκεν ὁ Παναγιωτάκης ἐφημίζετο ὡς τὰ μάλιστα συντελέσας εἰς τὴν τῆς Κρήτης ἅλωσιν. Ἐξ ἑτέρου ὅμως ἱστορῶν κατωτέρω τὴν μετοχὴν τοῦ Ἕλληνος διερμηνέως εἰς τὰς τελευταίας περὶ τῆς παραδόσεως τῆς Κρήτης διαπραγματεύσεις ὁ Μπουνιαλῆς ὑποδεικνύει, ὅτι ὁ Παναγιωτάκης ἔπραξεν ὅ,τι ἠδυνήθη ὑπὲρ τῶν ὁμογενῶν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, διότι λέγει·

Ἔβλεπε καὶ τοὺς χριστιανοὺς σᾶν καὶ τὸν ἀπατόν του.

Μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἐνετία ἀπεζημιώθη λαμπρῶς διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κρήτης, ἐπαναλαβοῦσα μὲν τῷ 1684 τὰς ἐχθροπραξίας ἀπὸ κοι-

νοῦ μετὰ τῶν Γερμανῶν, τῶν Πολωνῶν καὶ τῶν Ῥώσων, δι' αὐτοῦ δὲ ἐκείνου τοῦ Μοροζίνη ὅστις ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα, κατακτήσασα τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἀττικὴν καὶ πολλὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦ νέου τούτου ἀγῶνος κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν μετέσχον πάλιν οἱ Ἕλληνες προθύμως. Καὶ ἴσως μάλιστα οὐδέποτε πρότερον τοσοῦτος ἀνεφάνη ὀργασμὸς καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τοσοῦτον ὁμόφωνος ἀπέβη ἡ σύμπραξις ὅλων τοῦ ἔθνους τῶν τάξεων, λαοῦ, ἁρματωλῶν, προὐχόντων, ἀρχιερέων. Οὐδέποτε δὲ, καθόσον γνωρίζομεν, τοσοῦτον εὐγλώττως ἀντήχησαν οἱ στεναγμοὶ τοῦ τυραννουμένου ἐκείνου ἔθνους καὶ αἱ πρὸς τὸν Ὕψιστον ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως αὐτοῦ δεήσεις. Διότι τότε ὁ περιώνυμος τοῦ γένους ἡμῶν ἱεροκήρυξ, Ἠλίας ὁ Μηνιάτης, νεώτατος ἔτι ὢν ἀπήγγειλεν ἐν Ἐνετίᾳ τὴν πρὸς τὴν Παναγίαν ἐκείνην δέησιν, ἥτις εἶναι βεβαίως ἡ εὐγλωττοτέρα θρησκευτικὴ σελὶς ἐξ ὅλων ὅσαι ἐγράφησαν κατὰ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας. «Ἕως πότε, ἀνέκραξεν ὁ νεαρὸς Λευΐτης, πανακήρατε κόρη, τὸ τριςάθλιον γένος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὑρίσκεται εἰς τὰ δεσμὰ μιᾶς ἀνυποφέρτου δουλείας; Ἕως πότε ἔχουσι νὰ βασιλεύωνται ἀπὸ ἥμισυ φεγγάρι αἱ χῶραι ἐκεῖναι εἰς τὰς ὁποίας ἀνέτειλεν εἰς ἀνθρωπίνην μορφὴν ἀπὸ τὴν ἡγιασμένην σου γαστέρα ὁ μυστικὸς τῆς Δικαιοσύνης ἥλιος; Ἆχ Παρθένε! ἐνθυμήσου πῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρότερον παρὰ εἰς ἄλλον τόπον ἔλαμψε τὸ ζωηφόρον φῶς τῆς ἀληθινῆς πίστεως. Τὸ Ἑλληνικὸν γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον, ὅπου ἄνοιξε τὰς ἀγκάλας καὶ ἐδέχθη τὸ θεῖον εὐαγγέλιον τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ. Τοῦτο ἔδωκεν εἰς τὸν κόσμον τοὺς διδασκάλους, οἱ ὁποῖοι μὲ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας των ἐφώτισαν τὰς ἠμαυρωμένας καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Λοιπὸν, εὔσπλαχνε Μαριὰμ, παρακαλοῦμέν σε διὰ τὸ χαῖρε ἐκεῖνο, ὅπου μᾶς ἐπροξένησε τὴν χαρὰν, διὰ τὸν ἀγγελικὸν ἐκεῖνον εὐαγγελισμὸν, ὅπου ἐστάθη τῆς σωτηρίας μας τὸ προοίμιον, χάρισέ του τὴν προτέραν του τιμήν! σήκωσέ το ἀπὸ τὰ δεσμὰ εἰς τὸ σκῆπτρον, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὸ βασίλειον. Καὶ ἂν ἑτοῦταί μας αἱ φωναὶ δὲν σὲ παρακινοῦσιν εἰς σπλάγχνα, ἂς σὲ παρακινήσωσιν αἱ φωναὶ καὶ αἱ παρακλήσεις τῶν ἁγίων σου ὅπου ἀκαταπαύστως φωνάζουν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς τριαθλίου Ἑλλάδος. Φωνάζει ὁ Ἀνδρέας ἀπὸ τὴν Κρήτην, φωνάζει ὁ Σπυρίδων ἀπὸ τὴν Κύπρον, φωνάζει ὁ Ἰγνάτιος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, φωνάζει ὁ Διονύσιος ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, φωνάζει ὁ Πολύκαρπος ἀπὸ

τὴν Σμύρνην, φωνάζει ἡ Αἰκατερίνα ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, φωνάζει ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, καὶ δείχνοντάς σου τὴν σκληροτάτην τυραννίδα τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν ἐλπίζουσιν ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγχνίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους τὴν ἀπολύτρωσιν.»

Καὶ αἱ κατανυκτικαὶ αὗται δεήσεις συνεκίνησαν τὰς ψυχὰς παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ. Διςχίλιοι ἐστράτευσαν Ἑπτανήσιοι, οἱ μὲν Κεφαλλῆνες καὶ Ἰθακήσιοι ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Βαπτιστὴν Μεταξᾶν, τὸν Ἄγγελον Δελαδέτσιμαν καὶ τὸν Ἀναστάσιον Ἄννινον, οἱ δὲ Ζακύνθιοι ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Κουτούβαλην καὶ τὸν Νικόλαον Κομμοῦτον, οἱ δὲ Κερκυραῖοι ὑπὸ τοὺς ἱππότας Βαρβάτην καὶ Μιδάνον. Παρεκτὸς τούτων συνεκροτήθη καὶ στολίσκος καταδρομικὸς ὑπὸ τὸν Εὐστάθιον Ῥωμανὸν, τὸν ἐπωνομαζόμενον Μανέταν· παρέστη δὲ εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ἐπιχειρῆσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Λευκάδος πρὸς μεγάλην ἔκπληξιν τοῦ Μοροζίνη καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Κεφαλληνίας ἐπίσκοπος Τιμόθεος Τυπάλδος, ἄγων ὑπὲρ τοὺς 150 ἱερεῖς καὶ μοναχούς. Ἐν Πελοποννήσῳ πρῶτοι ἐξηγέρθησαν οἱ Μανιᾶται, κάλλιστα μὲν ἀναδείξαντες ἔργα ἀνδρείας οὐ μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου, πολλὰ δὲ στρατιωτικὰ σώματα παρασχόντες εἰς τὸν Μοροζίνην· κατόπιν αὐτῶν ἐκινήθησαν οἱ Πατρεῖς, οἱ Καρυτινοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι εἰς ἁπάσας σχεδὸν τῆς χερσονήσου τὰς ἐπαρχίας. Ὁ δ' ἀρχιερεὺς Κορίνθου Ζαχαρίας φωραθεὶς ἐπὶ ταῖς μετὰ τῶν Ἐνετῶν συνεννοήσεσιν, ἐθανατώθη ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ πρῶτοι συνεστράτευσαν μετὰ τοῦ Μοροζίνη οἱ ἁρματωλοὶ Ἀγγελὴς Σουμίλας ἢ Βλάχος ἐξ Ἰωαννίνων, Πάνος Μεϊτάνης ἐκ Κατούνης τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τὸ μικρὸ Χορμόπουλο ἐξ Ἀγράφων. Συγχρόνως σχεδὸν οἱ Χιμαριῶται ἐπιπεσόντες κατὰ τοῦ πασᾶ τοῦ Δελβίνου ἄγοντος 1500 πεζοὺς καὶ 500 ἱππεῖς, ἔτρεψαν αὐτοὺς εἰς φυγήν. Καὶ ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Χιμάρᾳ, δὲν ἔμενον ἀργοὶ οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἁρματωλοὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Μικρὸν μετὰ τὸν Σουμίλαν, τὸν Μεϊτάνην καὶ τὸ Χορμόπουλο, ἠγέρθη ὁ ἁρματωλὸς Καρπενησίου Λιβίνης, ὅστις κατετρόπωσε τοὺς Τούρκους περὶ τὸ χωρίον Γόλιανη, ἐπὶ λόφου ὅστις ἔκτοτε ἐπωνομάσθη *Λιβίνη*. Κατόπιν δὲ ἐπανέστησαν ἐν μὲν τῇ Ἠπείρῳ καὶ τῇ Ἀκαρνανίᾳ οἱ ἁρματωλοὶ Χρῆστος Βαλαωρίτης καὶ Σπαθόγιαννης, ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι οἱ ἁρματωλοὶ τῆς Παρνασσίδος

καὶ τῆς Ὑπάτης Κούρμας καὶ Σπανὸς μεθ' ὧν συνέπραττον ὁ Σαλώνων Φιλόθεος, ὁ Θηβῶν Ἱερόθεος, ὁ Λαρίσης Μακάριος καὶ ὁ Εὐβοίας Ἀμβρόσιος. Ἐνταῦθα ἐγένοντο ἔργα πολεμικὰ ἀξιομνημόνευτα. Ὁ Κούρμας ἐξολοθρεύσας τοὺς Τούρκους τοῦ Λοιδωρικίου καὶ τῶν περιχώρων καὶ βοηθήσας τοὺς Ἑνετοὺς εἰς τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἀντιρρίου καὶ τῆς Ναυπάκτου, κατετρόπωσεν ἔπειτα τὸν εἰς Θήβας καταφυγόντα σερασκέρην, φονεύσας, ὡς φημίζεται, 2,000 πολεμίων καὶ αἰχμαλωτεύσας διπλασίους. Ὁ δὲ τῶν Σαλώνων Φιλόθεος, ἀναγκάσας τοὺς ἐν Παρνασσίδι ὀσμανίδας νὰ ἐκχωρήσωσι, προσῆλθεν εἰς Κόρινθον ἵνα κανονίσῃ μετὰ τοῦ Μοροζίνη τὰ κατόπιν πρακτέα.

Ἀλλὰ συνέβη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ὅ,τι πρότερον ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κρήτῃ. Ἐὰν οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων προτιμῶντες τὴν χριστιανικὴν κυριαρχίαν συνηγωνίζοντο γενναίως μετ' αὐτῆς, οὐκ ὀλίγοι εἴτε μὴ λησμονοῦντες ὅσα εἶχον πάθει ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν, εἴτε δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν εὐμενεστέρων διαθέσεων ἃς τότε ἤρχισε νὰ ἐπιδεικνύῃ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, συνετάχθησαν μετ' αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λιμπεράκη Γερακάρη. Ὁ Λιμπεράκης ἦτο Μανιάτης καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Κοσμάδων. Ὑπηρετήσας κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἑνετικὸν στόλον, ἀπέβη ἔπειτα πειρατὴς ὀνομαστὸς καὶ συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐφυλάσσετο δέσμιος εἰς τὰ κάτεργα. Ἐπὶ τοῦ κρητικοῦ πολέμου ὁ Κιουπριλῆς, θελήσας δι' ἐμφυλίων διενέξεων νὰ οὐδετερώσῃ τὴν συνδρομὴν ἣν οἱ Ἑνετοὶ ἐλάμβανον παρὰ τῶν Μανιατῶν καὶ γινώσκων ὅτι ὁ Λιμπεράκης εἶχεν οἰκογενειακὰς ἀφορμὰς ἵνα μισῇ τοὺς Στεφανοπόλους, ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς Μάνην μετὰ στρατοῦ καὶ χρημάτων καὶ ἐπέτυχε τῷόντι νὰ προσοικειωθῇ δι' αὐτοῦ τὴν χώραν ταύτην. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ οἱ μὲν Μανιᾶται ἐπανέστησαν αὖθις, ὁ δὲ Λιμπεράκης ἐπεδόθη εἰς βίον πειρατικὸν καὶ συλληφθεὶς ἐκ νέου ἐφυλακίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Διετέλει δὲ ἔτι δέσμιος τῷ 1689 ὅτε ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀναλογιζομένη ὅτι οἱ Ἑνετοὶ ἐγένοντο κύριοι οὐ μόνον τῆς Πελοποννήσου ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκτὸς αὐτῆς χωρῶν πρὸ πάντων διὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων προθύμου συμπράξεως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ αὖτη τὴν τῶν Ἑλλήνων συμμαχίαν· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπελευθερώσασα τὸν Λιμπεράκην ἀνηγόρευσεν αὐτὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης. Ὁ Λιμπεράκης λοιπὸν κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ 5,000 Τούρκων καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ σερασκέρη Μισιρλῆ-Ζαδὲ περὶ Θήβας

καὶ Μέγαρα, ἐξέδωκεν ἐκεῖθεν προκηρύξεις πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας, προτρέπων αὐτοὺς νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν σουλτάνον καὶ ἐπαγγελλόμενος πλήρη τῶν πεπραγμένων ἀμνηστίαν. Κατ' ἀρχὰς δὲ εἰσέβαλε μετά τινος δυνάμεως εἰς Πελοπόννησον, ἀλλὰ, καί τοι προεχώρησε μέχρι Ναυπλίου, μετ' οὐ πολὺ ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν ἄπρακτος εἰς Μέγαρα καὶ ἔτρεψε τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ κατὰ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὅπου ἤλπισε πλείονα ἐπιτυχίαν διὰ τὴν αὐτόθι ἐπισυμβᾶσαν ἐν τῷ μεταξὺ σπουδαίαν πραγμάτων μεταβολήν.

Τῷόντι οἱ Ἐνετοὶ, ἀφοῦ τῷ 1687 ἐκυρίευσαν τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν (περὶ τοῦ γεγονότος τούτου διελάβομεν ἤδη πλειότερά τινα ἐν τῷ κεφαλαίῳ Ε' τοῦ παρόντος τόμου) ἔπειτα ἐγκατέλιπον αὐτὴν καὶ ἀποτυχόντες κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Καρύστου, ἔκρινον συμφέρον ἑαυτοῖς νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ὁριστικὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου, ἀφίνοντες τὴν ἄλλην Ἑλλάδα εἰς τὴν ἰδίαν τύχην. Ταῦτα βλέποντες οἱ Στερεοελλαδῖται ἠθέλησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν ἀγῶνα ἐπὶ τῶν ἰδίων ἐρειδόμενοι δυνάμεων, ἐγένοντο αὐτοκέφαλοι καὶ προσείλκυσαν εἰς βοήθειάν των πολλοὺς ἐκ τῶν Ῥουμελιωτῶν καὶ τῶν Σκλαβούνων, οἵτινες ὑπηρέτουν ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν ἐν Πελοποννήσῳ. Τοιοῦτό τι πρώτην ταύτην φορὰν καὶ ἴσως μόνην συνέβη ἐπὶ τουρκοκρατίας, μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως· οὐδὲ διήρκεσε πολύ. Ὁ μὲν Κούρμας καθήμενος εἰς Σάλωνα ἐνέμετο τὸ ἁρματωλίκιον τῆς Παρνασσίδος καὶ μέρος τῆς Δωρίδος καὶ τῆς Βοιωτίας· ὁ δὲ Μεϊτάνης μετὰ τοῦ Σπαθόγιαννη, ἐδρεύοντες εἰς Κατούναν, ἐκυβέρνων κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ ἁρματωλίκια τῆς Ἀκαρνανίας, τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ναυπακτίας, τὸ Χορμόπουλο ἐκυριάρχει τῶν Ἀγράφων καὶ μέρους τῆς Εὐρυτανίας καὶ τῆς Θεσσαλίας· ὁ δὲ Σπανὸς εἶχε τὸ ἁρματωλίκιον τῆς Ὑπάτης καὶ ὁ Ἀγγελὴς Σουμίλας μετὰ τοῦ Μόσχου Βαλαωρίτου τὸ τῆς Ἠπείρου καὶ μέρος τοῦ Βάλτου. Ἵνα δὲ ἐν τῷ μέσῳ τῆς στρατιωτικῆς ταύτης πολυαρχίας ὑπάρχῃ καί τις κοινὴ ἐνέργεια, ἐσυστήθησαν προσέτι δύο μεγάλα ἁρματωλικὰ στρατόπεδα, ὧν τὸ μὲν ἔχον ἕδραν τὸ Λοιδωρίκιον, περιελάμβανε τὰ ἁρματωλίκια τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ Μεϊτάνη, τὸ δὲ ἔχον ἕδραν τὸ Καρπενήσιον περιελάμβανε τὰ ἁρματωλίκια τοῦ Σπανοῦ καὶ τοῦ Χορμοπούλου. Τὰ στρατόπεδα ταῦτα ἐτάχθησαν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τῶν Σκλαβούνων ἀξιωματικῶν τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ ἐξ ἐκείνων ὅσοι εἶχον αὐτομολήσει ἐκ Πελοποννήσου πρὸς τοὺς

ἡμετέρους. Ἦσαν δὲ οἱ ἀνώτεροι οὗτοι ἀξιωματικοὶ ὁ Λουδορέκας, ὁ Μποσύνας, ὁ Δαμιάνοβιτζ καὶ ὁ Λουμπόζοβιτζ, οἵτινες ἔχοντες πλείονα τῶν ἡμετέρων πεῖραν, ἐπρογύμναζον τοὺς κατοίκους, ὠχύρουν τὰς ἐπικαίρους θέσεις καὶ ἀπεφάσιζον τὰ περὶ τῆς προσβολῆς τῶν τουρκικῶν φρουρίων. Οἱ Ἐνετοὶ εἰς οὓς δὲν συνέφερε νὰ ἀποξενωθῶσιν ἐντελῶς τὴν Στερεὰν, ἀπεπειράθησαν κατ' ἀρχὰς νὰ διαιρέσωσι τοὺς αὐτοκεφάλους ἁρματωλοὺς προσοικειούμενοι τὸν Χρῆστον Βαλαωρίτην καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγγελῆ Σουμίλα· ἀλλ' ἀπέτυχον διότι οἱ φίλοι αὐτῶν οὗτοι κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Μεϊτάνη καὶ τοῦ Λουδορέκα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ὅτε ὁ Λιμπεράκης ἐπεχείρησε νὰ ἐνεργήσῃ αὐτόθι καὶ ἐλθὼν μετὰ ἀξιολόγου ὁσμανικῆς δυνάμεως εἰς Καρπενήσιον καὶ σπείρων χρήματα καὶ ὑποσχέσεις, διώρισε πρωτοπαλήκαρόν του τὸν ἁρματωλὸν Κώσταν Ῥάβδαν, συνῆψε κηδεστίαν μεθ' ἑνὸς τῶν ἰσχυροτέρων οἴκων τῆς Εὐρυτανίας, ἔκτισεν ἐκκλησίας καὶ κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ συγκροτήσῃ ἰσχυρὰν περὶ ἑαυτὸν μερίδα. Τότε ἡ Ἐνετία μὴ δυνηθεῖσα νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἁρματωλοὺς, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τὸν Λιμπεράκην καὶ διεξήγαγε πρὸς αὐτὸν μακρὰς διαπραγματεύσεις διὰ τοῦ λοχαγοῦ Ἰωάννη Λάμπη, ἀρχηγοῦ μὲν ὄντος τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῆς ῥουμελιωτικῶν στρατευμάτων, διακεκριμένου δὲ ἀνδρὸς ἐπὶ εὐφυΐᾳ, πολεμικῇ ἐπιστήμῃ καὶ παιδείᾳ. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὁ Λιμπεράκης ἐδίστασε καὶ ἐξηκολούθησεν ἐνεργῶν ὑπὲρ τῶν Τούρκων· ἀλλὰ τελευταῖον κατατροπωθεὶς ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ Μεϊτάνη, τοῦ Σπαθόγιαννη καὶ τοῦ Λουδορέκα, μάλιστα περὶ τὰ Σάλωνα ὑπὸ τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ ἐπισκόπου Φιλοθέου, ἀποτυχὼν δὲ καὶ κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰσβολὰς αὐτοῦ· ἀφ' ἑτέρου δὲ ὕποπτος γενόμενος καὶ εἰς τοὺς Τούρκους διὰ τὰς μετὰ τοῦ Λάμπη σχέσεις, ἀπεφάσισε νὰ προσέλθῃ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς τῷ 1696. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ καὶ οἱ Στερεοελλαδῖται ἐπείσθησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν μεμονωμένοι ὄντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν τε Τούρκων καὶ τῶν Ἐνετῶν· διότι βλέπομεν αὐτοὺς συμπράττοντας μετ' ὀλίγον μετὰ τοῦ Γερακάρη, ὄντος ἤδη ἐν τῇ ἐνετικῇ ὑπηρεσίᾳ, καὶ τὸ δεινότερον ἐπιχειρήσαντας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ τυχοδιώκτου ἐκείνου τῇ 27 αὐγούστου 1696 δεινοτάτην τῆς Ἄρτης λεηλασίαν, καί περ ὑπὸ ὁμογενῶν καὶ ὁμοθρήσκων μὲν οἰκουμένης, ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν δὲ διατελούσης κυριαρχίαν. Καὶ ὁ μὲν Γερακάρης συλληφθεὶς τούτου ἕνεκα καὶ

καταδικασθεὶς εἰς ἰσόβιον φυλακὴν ἐτελεύτησε τὸν βίον εἰς Βρεσκίαν, τῷ δὲ 1699 διὰ τῆς εἰς Κάρλοβιτζ συνομολογηθείσης συνθήκης ἡ Τουρκία παρεχώρησεν, ὡς ἠξεύρομεν, τὴν Πελοπόννησον εἰς τὴν Ἐνετίαν, οἱ δὲ Στερεοελλαδῖται ἐδέησεν αὖθις νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης.

Οἱ Ἐνετοὶ παρέλαβον ἀπὸ τῶν Τούρκων τὴν Πελοπόννησον εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἐξαιρέσει τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Μάνης, ἡ χερσόνησος δὲν εἶχε περὶ τὸ 1690 εἰμὴ 86,468 ψυχὰς, ἐξ ὧν ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὅπλα ἦσαν 20,128. Ὁπόσον δὲ διάφορος ἀπέβη τῆς προτέρας κυβερνήσεως ἡ τότε ἐνιδρυθεῖσα χριστιανικὴ καθίσταται δῆλον ἐκ τούτου ὅτι τῷ 1692 ὁ πληθυσμὸς ἀνέβη εἰς 116,000 καὶ τῷ 1701 συνεποσώθη εἰς 259,564. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τριπλασιασμὸς οὗτος τῶν κατοίκων τῆς χερσονήσου ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας, δὲν προέκυψεν οἴκοθεν, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῶν ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μεταναστεύσεων. Καὶ τοῦτο ὅμως μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ Ἕλληνες εὕρισκον ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν ἀσφάλειάν τινα ζωῆς, τιμῆς, ἰδιοκτησίας καὶ συνειδήσεως, ἧς ὅλως ἐστεροῦντο ὑπὸ τὴν ὀσμανικήν. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἡ ἀσφάλεια αὕτη δὲν ἦτο πάντοτε ἀποχρῶσα, ἐὰν πιστεύσωμεν ὅσα ἔγραφεν ὁ σύγχρονος La Motraye περὶ τῆς τότε ἐν Πελοποννήσῳ ἐνετικῆς κυριαρχίας (σελ. 481 τοῦ παρόντος τόμου)· οἱ δὲ προύχοντες τῆς Πελοποννήσου, εἴτε ἕνεκα τῶν παρόντων ἀτοπημάτων λησμονήσαντες τὰ παρελθόντα δεινὰ, εἴτε, ὡς παρ' ἄλλων λέγεται, προτιμῶντες τὴν ὀσμανικὴν ἀναρχίαν τῆς αὐστηρᾶς καὶ τακτικῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀλῆ Κουμουρτζῆ εὐχερῆ κατάκτησιν ὁλοκλήρου τῆς πατρίδος αὐτῶν, τῷ 1715, ἐντὸς τριῶν μηνῶν, ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μέχρι τοῦ σεπτεμβρίου. Ἀλλ' ἐτιμωρήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πικρότατα διὰ τοῦτο, διότι καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Μεθώνῃ, ἅμα εἰσελάσαντες οἱ ὀσμανίδαι, ἢ ἀνηλεῶς κατέσφαξαν ἢ ἐξηνδραποδίσαντο ἅπαντας τοὺς κατοίκους. Τὸ δὲ ἔτι θλιβερώτερον εἶναι ὅτι μετὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνεξεστράτευσαν κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλοὶ τῶν ἁρματωλῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, οἵτινες καταφθείραντες τὴν χερσόνησον, ἐπέστρεψαν πλήρεις λαφύρων εἰς τὰ ἴδια. Μόνος ὁ τῆς Ἀκαρνανίας ἁρματωλὸς Πάνος Μεϊτάνης δὲν μετέσχε τῆς ἀνοσιουργίας ταύτης καὶ οὐδ' ὡρκίσθη πίστιν εἰς τοὺς Τούρκους, κατα-

πολεμηθεὶς δὲ τούτου ἕνεκεν ὑπ' αὐτῶν μετέπειτα ἐφονεύθη περὶ τὸν Ἀχελῶον. Οὐδὲν ἧττον δὲ παρήγορον εἰκόνα παρίστησιν ἡ γενναία ἄμυνα ἣν ἀντέταξαν τῷ 1716 οἱ Ἕλληνες τῆς Κερκύρας κατὰ τοῦ ἐπιχειρήσαντος τότε τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου αὐτῶν ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου. Ναὶ μὲν κυριώτατος τῆς πόλεως σωτὴρ ἀνεδείχθη ὁ γενναῖος Σάξων κόμης Σχουλεμβούργιος, τοῦ ὁποίου ὁ ἀνδριὰς ἄχρι τοῦδε μετεωριζόμενος ἐπὶ τῆς μεγάλης πλατείας τῆς πόλεως, ὑπομιμνήσκει εἰς πάντα Κερκυραῖον καὶ πάντα Ἕλληνα τὴν ὀφειλομένην τῷ ἀνδρὶ εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῷ κατορθώματι. Ἀλλὰ κατὰ τὴν μεγάλην ἔφοδον ἣν οἱ πολέμιοι ἐπεχείρησαν τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18 αὐγούστου, οἱ μισθοφόροι τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως Γερμανοί, Σκλαβοῦνοι καὶ Ἰταλοί, εἶχον ἤδη ὑποχωρήσει ὅτε οἱ Ἕλληνες ἐμψυχούμενοι ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Σχουλεμβουργίου καὶ ὑπὸ τῶν προτροπῶν τοῦ ὁμογενοῦς αὐτῶν στρατηγοῦ Μάρκου Ἀντωνίου Σάλα, κατώρθωσαν νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς Τούρκους ἐν ἀγῶνι ὑστάτῳ, καθ' ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες συνεμερίσθησαν τοὺς κινδύνους τῆς πάλης καὶ τὸ κλέος τῆς ἐπιτυχίας.

Τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς 18 ἀποτελοῦσι περίοδον κρίσιμον τῆς ἱστορίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, διά τε τὴν τότε γενομένην τελευταίαν καὶ ὁριστικὴν ὑπὸ τῶν ὁσμανιδῶν κατάκτησιν τῆς Κρήτης, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, καὶ δι' ἄλλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς περιστάσεις. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων, οἱ ἀγῶνες τοῦ ἔθνους ὑπεκινήθησαν καὶ ὑπεστηρίχθησαν πολλάκις ὑπὸ τῆς Δύσεως, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Ἔκτοτε δὲ ἡ μὲν Ἐνετία, περιελθοῦσα εἰς πολλὴν ἔκλυσιν καὶ ἀτονίαν, οὐδένα μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Πελοποννήσου ἐπεχείρησε κατὰ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀγῶνα· ἡ δὲ Γαλλία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευον πρὸ καιροῦ ἤδη ὅτι ἡ συντήρησις αὐτοῦ εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν τῆς Εὐρώπης ἰσορροπίαν. Μόνη ἐκ τῶν ἀρχαίων πολεμίων τοῦ κράτους τούτου δυνάμεων, ἡ Αὐστρία ἐξηκολούθησε καὶ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀγωνιζομένη κατ' αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ ἀγῶνες οὗτοι τῆς Αὐστρίας ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τῶν ὁμόρων αὐτῆς Σλαύων ῥαγιάδων, οὐχὶ δὲ τῶν νοτιώτερον οἰκούντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπεστερήθησαν οὕτω τῶν προτέρων συμμάχων καὶ προστατῶν. Ἐνῷ ὅμως ἔνθεν μὲν ἡ τότε πρῶτον

συμπληρωθεῖσα ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως χείρωσις ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐξαιρέσει τῶν Ἰονίων νήσων, ἔνθεν δὲ ἡ ὑπὸ τῆς Δύσεως ἐγκατάλειψις, ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρωσιν ὀλέθρια εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους ἀποτελέσματα, ἐπῆλθεν αἴφνης σωτήριος τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ δυνάμεων ἐπίρρωσις καὶ ἐνταὐτῷ νέος ἐξωτερικὸς τῶν ἀγώνων αὐτοῦ ἐπίκουρος.

Εἴπομεν ἤδη ὅτι κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἑκατονταετηρίδας, παχεῖα ἐπεκράτησεν ἀμάθεια ἐν ἁπάσαις ταῖς ἠπειρωτικαῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ παντελὴς σχεδὸν ἐκπαιδευτηρίων ἔλλειψις· τἀνάπαλιν δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς πολὺς ἀνεφύη ἐν ταῖς χώραις ταύταις ζῆλος πρὸς διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ οὐκ ὀλίγα ἐσυστήθησαν σχολεῖα πρὸς τοῦτο ἐπιτήδεια. Ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ αὕτη ἐπίρρωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἐτροπολόγησεν οὐσιωδῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ ἀγώνων. Ἐγένοντο μὲν καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων χρόνων ἀπόπειραί τινες ἱδρύσεως Ἑλληνικοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ κράτους, οἷον ἡ ἐπὶ τοῦ κόμητος Καρόλου τοῦ Νεβὲρς, τοῦ μετονομασθέντος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Πρὸ πάντων ὅμως οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐπεζήτουν τότε τὴν ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀπαλλαγήν· καὶ τούτου ἕνεκα συνήθως δὲν ἐδίσταζον νὰ συνταχθῶσι μετὰ παντὸς τῆς κυριαρχίας ταύτης χριστιανοῦ πολεμίου. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Τὸ φρόνημα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἐκρατύνθη ἔκτοτε ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οὗτος ἐξηκολούθησε μὲν πάντοτε ἐπιζητῶν ἐξωτερικὴν βοήθειαν, οὐδεὶς ὅμως τῶν ἀγώνων ὅσους ἔκτοτε ἐπεχείρησε, διεξήχθη ὑπὲρ ἑτεροφύλου χριστιανικῆς κυριαρχίας, ἀλλ' ἅπαντες ὑπὲρ μόνης τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἐνῷ δὲ ἐπερρώννυτο οὕτω τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα, προέκυψε συγχρόνως ἐξωτερικὸς ἐπίκουρος ἐπιτήδειος νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὑποχωρήσασαν δυτικὴν Εὐρώπην. Δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς οὗτος ἐπίκουρος ἦτο ἡ Ῥωσία. Οἱ κάτοικοι τῆς μεγάλης ταύτης χώρας εἶχον περιέλθει ἀπὸ τῆς 9 ἔτι ἑκατονταετηρίδος εἰς ποικίλας πρὸς τὸ μεσαιωνικὸν ἡμῶν κράτος σχέσεις ὁτὲ μὲν φιλικὰς ὁτὲ δὲ πολεμίας, καὶ πολεμίας μᾶλλον ἢ φιλικὰς (σελ. 85 καὶ ἑπ., 105 καὶ ἑπ., 132 καὶ ἑπ., 187 καὶ ἑπ., 220 καὶ ἑπ., 281 καὶ ἑπ. τοῦ δ' τόμου) μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν σταυροφοριῶν ὅτε, ἕνεκα ποικίλων ἰδίων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν,

ἔπαυσαν ἐπὶ μακρὸν ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα. Καὶ ἐξηκολούθησε μὲν ὑφισταμένη ἡ μεταξὺ τῆς ῥωσικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας οἰκειότης κατά τε τοὺς τελευταίους τοῦ μεσαιωνικοῦ κράτους χρόνους καὶ κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ ὀσμανικοῦ (σελ. 486 καὶ ἑπ. τοῦ παρόντος τόμου), ἀλλὰ πολιτικῶς δὲν ἤρχισεν ἡ Ῥωσία νὰ ἐπενεργῇ αὖθις ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς εἰμὴ ἀφοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἐτάχθη ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν καὶ μεγαλοπράγμονα χεῖρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου. Τότε ὅμως ἀπέβη ἀμέσως ὁ ἐπικινδυνότερος τῶν ὀσμανιδῶν ἀντίπαλος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν διῃρέθη εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα· τὸ μέν, οὗ προΐστατο ἡ Ῥωσία (διότι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἡ Αὐστρία συνέπραττε μετ' αὐτῆς) ἐπολιτεύετο εἰς τρόπον προδήλως φέροντα πρὸς τὴν κατάλυσιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους· τὸ δέ, οὗ τὴν σημαίαν ἐκράτει ἡ Ἀγγλία (διότι ἡ Γαλλία ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος πολλάκις διετέλεσε πολεμία τῆς Τουρκίας) διαρρήδην ἐκήρυττε τὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητα, ἰδίως διότι ἐφοβεῖτο μὴ ἡ κατάλυσις αὕτη ἀποβῇ πρὸς ὄφελος τῆς Ῥωσίας. Τὰ δύο ταῦτα ἀντίθετα στρατόπεδα ἐποίησαν ἔκτοτε πολλὰς ἀμοιβαίας παραχωρήσεις, καὶ πιθανώτατα ἐπὶ τέλους θέλουσιν ἔλθει εἰς συμπέρασμά τι ὅσον ἔνεστιν ἱκανοποιοῦν τὰ ἑκατέρου συμφέροντα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀντιπερισπασμῶν τοὺς ὁποίους προεκάλει ἡ ἐκ διαλειμμάτων προκύπτουσα εἰς μέσον ἀντίθεσις ἐκείνη, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο ἐπεζήτει εἰμὴ τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, εὑρέθη πολλάκις εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ῥωσία κινήσασα εἰς ἐπανάστασιν τοὺς ῥαγιάδες, Σλαύους, Ἀλβανούς, Ἕλληνας, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ μιμηθῇ τὴν πολιτικὴν τῶν δυτικῶν δυνάμεων ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις πολέμιαι οὖσαι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἶχον τὴν ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς τῶν ῥαγιάδων. Οἱ δὲ ῥαγιάδες πάλιν, καὶ μάλιστα οἱ Ἕλληνες, πολλάκις ὑπακούσαντες εἰς τὴν φωνὴν ἐκείνην καὶ πολλάκις ἐπαναστάντες ἢ τῇ ὑποκινήσει τῆς Ῥωσίας ἢ ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει τὴν συνδρομὴν αὐτῆς, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξαν εἰμὴ ὅ,τι τοσοῦτον ἦτο αὐτοῖς σύνηθες ἐπὶ τοσαύτας ἑκατονταετηρίδας, ὅτε διετέλεσαν ἀδιακόπως ἐπαναστατοῦντες καὶ συνομνύοντες ἐπὶ τῇ προκλήσει τῆς Ἐνετίας, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Ἱσπανίας, τῆς Γαλλίας. Ἀλλὰ κατά τινα

αἱ σχέσεις τῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἀπέβησαν διάφοροι τῶν προτέρων τῆς ἄλλης Εὐρώπης σχέσεων. Ἡ Δύσις μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος εἶχε διατελέσει ἀμυνομένη μᾶλλον ἢ ἐπιτιθεμένη· ναὶ μὲν ἐκήρυξε πολλάκις ὅτι ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν κατάλυσιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, πράγματι ὅμως ἐκήδετο μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, καὶ ἅμα ἐπείσθη ὅτι τὸ κράτος ἐκεῖνο ἀπέβη ἀκίνδυνον, οὐ μόνον ὑπεχώρησεν ἀλλὰ καὶ τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἀνέλαβεν. Ὁ δὲ ῥωσικὸς ἀγὼν ἤρξατο ἀφ' ἧς πρόδηλος κατέστη ἡ τῶν ὀσμανιδῶν παρακμή. Δὲν θέλομεν ἐπαναλάβει τὰ πολλάκις θρυληθέντα, ὅτι ὁ μέγας Πέτρος ἀπέβλεψεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅτι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐσύστησεν εἰς τοὺς διαδόχους ὡς κύριον καὶ ἀμετάθετον ὅλων αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν μέλημα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἡ Ῥωσία ἐπολιτεύθη εἰς τρόπον δικαιολογοῦντα μέχρι τινὸς τὰ θρυλήματα ἐκεῖνα. Ἀλλ' ἐξετάζοντες ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς πορείαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι αὕτη ἐρρυθμίσθη μᾶλλον κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἀνάγκας καὶ περιστάσεις ἢ κατὰ προεσχεδιασμένον τι βούλευμα. Ἡ εὔλογος ἀνάγκη ἣν εἶχε νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀρκεῖ ἵνα ἐξηγήσῃ τοὺς πρώτους κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγῶνας· τὸ δὲ συμφέρον τὸ ὁποῖον εἶχε νὰ ἐξασθενίσῃ τὸν ἀντίπαλον δι' ἐσωτερικῶν περισπασμῶν, ἀρκεῖ ἵνα ἐξηγήσῃ τὰς ἐπαναστάσεις ὅσας ὑπεκίνησε κατ' αὐτοῦ διὰ τῶν ῥαγιάδων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ῥωσία ἐπεζήτησε καὶ τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἄλλοτε ἡ Γαλλία εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῶν καθολικῶν· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀσυγκρίτως πλείονες ῥαγιάδες ἦσαν ὀρθόδοξοι, ἡ ῥωσικὴ προστασία συνεπήγετο ἐπιρροὴν πολὺ ἐπικινδυνοτέραν τῆς γαλλικῆς. Ἀλλὰ μεταξὺ ἐπιρροῆς καὶ κατακτήσεως, τὸ χάσμα εἶναι ἔτι μέγα. Ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν, περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, ἡ Ῥωσία ἐφάνη σπουδαίως ἐπιχειρήσασα τὴν ἵδρυσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοτελοῦς χριστιανικοῦ κράτους. Δὲν ἀξιοῦμεν ὅτι θέλει ἐπανέλθει ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, οὐδ' ὅτι θέλει ἀρκεσθῆ εἰς ὅσα ἐκτήσατο. Ἀλλὰ λέγομεν ὅτι τὴν σήμερον τὰ μεγάλα κράτη δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι πολιτικὴν ἐκ προοιμίου ἀμετακλήτως προδιαγεγραμμένην, κατὰ μόνον τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον, διότι ὑπάρχουσιν ἕτερα μεγάλα κράτη ἔχοντα ἀντίθετα συμφέροντα, καὶ ἐκ τούτου προκύπτει ἰσορροπία τις

δυνάμεων καὶ ἀποτελεσμάτων. Δὲν ἔχομεν δὲ χρείαν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἀδίκως πρὸ πάντων ἡ δυτικὴ Εὐρώπη κατεδίκασεν ἡμᾶς πολλάκις ὡς ὑπηρετοῦντας τυφλῶς τὰ τῆς Ῥωσίας συμφέροντα. Εἰς τὴν πλάνην ταύτην ἔδωκαν ἀφορμὴν δύο τινά· πρῶτον, ὅτι ἀπὸ τῆς 15 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἕλληνες προετίμησαν πολλάκις τῆς ὀσμανικῆς οἱανδήποτε χριστιανικὴν κυριαρχίαν· καὶ δεύτερον ὅτι, διὰ τὸ ὁμόδοξον τῆς Ῥωσίας, ὑπελήφθησαν ἔτι προθυμότεροι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς αὐτήν. Ἀλλ' ἐὰν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἐμελέτα ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, ἤθελε πεισθῆ ὅτι, διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ μεταβολήν, οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς δὲν ἠγωνίσθησαν, πλὴν ἐλαχίστων τινῶν ἐξαιρέσεων, εἰμὴ ὑπὲρ τῆς ἰδίας πάντοτε ἀνεξαρτησίας, ἀποβλέποντες εἰς τὴν Ῥωσίαν ὡς εἰς σύμμαχον, οὐχὶ ποτὲ ὡς εἰς μέλλοντα κυρίαρχον.

Ἡ πρώτη γνωστὴ ἐνέργεια τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου εἶναι ἡ ἀπὸ 23 μαρτίου 1711 προκήρυξις αὐτοῦ πρὸς «πάντας τοὺς πιστοὺς καὶ πάντας τοὺς μητροπολιτάδες ὅπου μᾶς ἀγαποῦν, καὶ τοὺς βοηβοδάδες καὶ τοὺς σερδάριδες καὶ τοὺς προεστοὺς τῶν κλεφτῶν, καὶ τοὺς καπετάνους, καὶ τὰ ἄξια παλληκάρια, καὶ πάντας τοὺς χριστιανοὺς ὅπου εἶναι εἰς τὴν πίστιν μας καὶ πάντας τοὺς παπάδες.» Ἡ προκήρυξις αὕτη, ὡς ἐκ τῆς χρονολογίας αὐτῆς συνάγεται, ἀπεστάλη ὀλίγους μῆνας πρὶν ἢ ὁ μέγας Πέτρος πάθῃ τὸν γνωστὸν ἐκεῖνον περὶ τὸν Προῦτον ἀποκλεισμόν, οὗ ἕνεκεν ἠναγκάσθη νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τοὺς Τούρκους εἰρήνην διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων καὶ παραχωρήσεων, ὧν οὐδεμίαν ἐξεπλήρωσεν ἅμα ἀπαλλαγεὶς τοῦ κινδύνου. Διὰ δὲ τῆς προκηρύξεώς του καλέσας εἰς ἐπανάστασιν ἅπαντας τοὺς ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου χριστιανούς, ἔλεγε πρὸς τοῖς ἄλλοις· «Ἐγὼ σᾶς κράζω εἰς τὸ ἀσκέρι μου καὶ εἰς τὸ μεγάλο τάμπουρό μου, καὶ ἐσεῖς νὰ φέρετε καὶ πιστούς σας φίλους. Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ σπαθίου μου νὰ εὕρετε ἡσυχίαν καὶ νὰ γλυττώσετε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καὶ ὅ,τι τιμὴν σᾶς ἔκαμαν οἱ μεγάλοι ἀφεντάδες καὶ οἱ μεγάλοι ἀγάδες, καὶ ἐγὼ παρόμοια θέλω σᾶς τὴν κάμνει. Διὰ τὴν λύτρωσίν σας ἐμπαίνω εἰς τὰ βάσανα καὶ θέλω νὰ μὲ βοηθήσετε, καὶ μετὰ ταῦτα θέλει σᾶς δώσει ὁ Θεὸς τὸ πᾶσα καλὸ καὶ θέλετε εὕρει ἐκ μέρους μου τιμὴν καὶ εὐσπλαγχνίαν.» Τὸ κήρυγμα ἐν τούτοις τοῦτο, οὐδὲν, καθόσον γνωρίζομεν, ἐπήγαγε

πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας ἐπαρχίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, οὐδεὶς χριστιανὸς ἐκινήθη· ἄδηλον δὲ εἶναι ἐὰν οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δεινὴν τῶν Τούρκων σφαγὴν ἐπιχειρήσαντες ἁρματωλοὶ ὑπὸ τὸν Τσεκούραν, διέπραξαν τοῦτο παρορμηθέντες ὑπὸ τῆς φωνῆς ἥτις ἀντήχησεν ἐκ τοῦ βορρᾶ. Ἀλλ' ἡ ἠθικὴ αὐτῆς ἐντύπωσις ἀπέβη ὁμολογουμένως μεγάλη. Ἐνῷ οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους ἔγραφον περὶ τοῦ Πέτρου ἐγκώμια ὑπερβαίνοντα πᾶν μέτρον λόγου, ἀναφωνοῦντες μὲν περὶ αὐτοῦ «ὦ τελειότατον ἔργον τοῦ Θεοῦ! ὦ τελειότατον δῶρον ἐκ τοῦ Θεοῦ καταπεμφθέν!» προτρέποντες δὲ αὐτὸν εἰς ἀδιάκοπον κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν πόλεμον· ἐνῷ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐμνημονεύετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ δημοτελεῖς ἐγίνοντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς ταχείας ἐλεύσεως τοῦ νέου Μεσσίου, εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ῥούμελης ἀντήχει τὸ δημοτικὸν ᾆσμα·

Ἀκόμα τοῦτ' τὴν ἄνοιξι,
ραγιάδες, ραγιάδες,
τοῦτο τὸ καλοκαῖρι,
καϋμένη Ῥούμελη·
ὅσο νὰ 'ρθῇ ὁ Μόσκοβος,
ραγιάδες, ραγιάδες,
νὰ φέρῃ τὸ σεφέρι,
Μωρὴ καὶ Ῥούμελη.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὀλίγας δεκάδας ἐτῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αὐτὴ ἡ Ἐνετία προέτρεψε τὸν Κρῆτα Γεράσιμον Βλάχον νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου δέησιν προκαλοῦσαν αὐτὸν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων καὶ παριστῶσαν αὐτῷ *τὸ βέβαιον τῆς νίκης, τὸ ῥᾴδιον τῆς τῶν Ἀγαρηνῶν καταλύσεως καὶ τὸ χρήσιμον τῆς τῶν Ἑλληνορωμαίων ἐλευθερίας*. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐκ τοῦ κινήματος τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου συνήγετο μᾶλλον, ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐκαλοῦντο εἰς τὰ ὅπλα, ἵνα ἀπαλλαγέντες τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν ὁμόδοξον ῥωσικήν. Καὶ μετ' ὀλίγα ἔτη, ἐπὶ τῆς βασιλίσσης Ἄννης ἐπὶ τῆς ὁποίας νέαι διεσπάρησαν εἰς τὴν Τουρκίαν ἐπαναστατικαὶ προκηρύξεις, ὁ ῥῶσος ἀρχιστράτηγος Μύνιχ ἐβεβαίου, *ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπολαμβάνουσι τὴν αὐτοκράτειραν ὡς νόμιμον αὐτῶν κυρίαρχον*. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ταῦτα πάντα ἐλέγοντο σπουδαίως, ἡ βραδύτερον τῷ 1763 βασιλεύσασα Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη ἐπὶ τῆς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἐπανέστησαν οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατο-

λῆς διὰ προτροπῆς καὶ συμμαχίας τῶν Ῥώσων, μετέβαλεν, ὡς φαίνεται, γνώμην περὶ τῆς μελλούσης τύχης τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπετέλουν μέρος τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, καὶ, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοὐλάχιστον τοῦ κινήματος τοῦ 1770, ἔκρινε πρακτικωτέραν τὴν ἐκ τῶν χωρῶν τούτων συγκρότησιν ἰδίας χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας.

Αἱ πρῶται τῆς Αἰκατερίνης ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι ἤρχισαν τῷ 1766 διὰ τοῦ ἐκ Πετρουπόλεως εἰς τὴν Ἑλλάδα σταλέντος Γεωργίου Παπάζωλη, ὅστις, γεννηθεὶς εἰς Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας, εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ῥωσίας καὶ διετέλει τότε λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ. Ὁ Παπάζωλης ἦλθε κατ' ἀρχὰς εἰς Ἤπειρον, ὅπου πάντες, κληρικοί, ἁρματωλοί, προύχοντες καὶ λαός, ὑπεδέχθησαν ἐνθουσιωδῶς τὰς προτάσεις καὶ ὑποσχέσεις αὐτοῦ. Ἔπειτα δὲ κατῆλθεν εἰς Ἀκαρνανίαν, συνεννοήθη μετὰ διαφόρων πολιτικῶν προύχόντων καὶ τῶν ἁρματωλῶν Χρήστου Γρίβα καὶ Σταθᾶ Γεροδήμου, κατήχησεν εἰς Ἀγγελόκαστρον μὲν τὸν ἁρματωλὸν Λαχούρην, ἐν Μεσολογγίῳ δὲ τὸν διδάσκαλον Παναγιώτην Παλαμᾶν καὶ ἐξαπέστειλεν ἀποστόλους εἰς Ναυπακτίαν, Δωρίδα καὶ Παρνασσίδα. Τότε διεπέρασεν εἰς Πελοπόννησον καὶ ἦλθε πρὸ πάντων εἰς Οἴτυλον, ὅπου ὅμως οἱ Μανιᾶται, οἱ διὰ τῆς πείρας πολλῶν προηγουμένων ἐπαναστάσεων διδαχθέντες, ἔθεντο ὡς ὅρον ἀπαράβατον τῆς κινήσεως αὐτῶν, τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἄφιξιν πραγματικῆς τῶν Ῥώσων ἐπικουρίας. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἀπεφασίσθη ἐν γενικῇ συνελεύσει τῶν ὁπλαρχηγῶν καὶ πρωτογέρων τῆς Μάνης, ὧν προΐσταντο οἱ ἀδελφοὶ Μαυρομιχάλαι. Ἀνάλογος δὲ ἀπάντησις ἐδόθη αὐτῷ καὶ εἰς Καλάμας, ὅπου ἴσχυεν ὁ παντοδύναμος παρά τε τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Τούρκοις Παναγιώτης Μπενάκης, ἔγγονος ὢν τοῦ γνωστοῦ ἤδη εἰς ἡμᾶς ἡγεμόνος τῆς Μάνης Λιμπεράκη. Ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ προύχοντές τινες καὶ κληρικοὶ ἐπίσημοι τῆς Πελοποννήσου, ἀκούσαντες τὰς προτροπὰς καὶ ἐπαγγελίας τοῦ Παπάζωλη καὶ βασανίσαντες τὰ περὶ τοῦ κινήματος, ὑπέγραψαν συνθήκην ἐν ᾗ ὑπέσχοντο μὲν τὴν ἐπανάστασιν 100,000 Ἑλλήνων, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θέλουσι παραχωρηθῇ αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα ὅπλα καὶ ὅτι θέλουσιν ἐμφανισθῇ εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα ῥωσικά. Οἱ δὲ ἄλλοι ἐπισημότεροι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχιερέων καὶ προύχόντων μεθ' ὧν ὁ Παπάζωλης συνεννοήθη ἦσαν, οἱ μητροπολῖται Κορίνθου, Παλαιῶν Πατρῶν καὶ Λα-

κεδαιμονίας, ὁ πρώην Πατρῶν καὶ εἶτα πρόεδρος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων Δανιὴλ, ὁ πρεσβύτερος Παναγιώτης, μέγας οἰκονόμος τῶν Καλαβρύτων, οἱ προεστῶτες Σπάρτης Ἰωάννης Μελιτάκης καὶ Ἰωάννης Καφεντζῆς, Κορίνθου, Γεωργαντᾶς καὶ Σπυρίδων Νοταρᾶς, καὶ Πατρῶν, Πόλος. Συγχρόνως δ' ἕτεροι ἀπόστολοι διέτρεχον τήν τε Ἑλλάδα καὶ τὰς βορειοτέρας χώρας, Μολδοβλαχίαν, Σερβίαν, Μαυροβούνιον, κατηχοῦντες τοὺς χριστιανοὺς καὶ προτρέποντες αὐτοὺς νὰ ἄρωσιν ὅπλα ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος· ὥστε μέγας βρασμὸς ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου χερσόνησον, ὅστις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν ὀσμανιδῶν. Ἐντεῦθεν καὶ πρὶν ἢ γίνῃ τι σπουδαῖον, ἤρχισαν νὰ πίπτωσι θύματά τινα καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκαρατομήθη τῷ 1767 ὁ τῆς Λακεδαίμονος μητροπολίτης Ἀνανίας Λαμπάρδης ὁ ἐκ Δημιτσάνης. Ὅτε δὲ κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1768 ἐκηρύχθη ὁ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ῥωσίας πόλεμος, διετάχθη γενικὸς ἀφοπλισμὸς τῶν Ἑλλήνων, πολλαὶ καταθλίψεις ἐγένοντο εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν κοινότητα, πολλοὶ χριστιανοὶ ἐσφάγησαν ὑπὸ τοῦ ἀχαλινώτου στρατοῦ. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Μελέτιος Β', ἀφοῦ πολλαχῶς ἐστρεβλώθη, ἐξωρίσθη ἡμιθανὴς εἰς Τένεδον, συνεφυλακίσθησαν δὲ μετ' αὐτοῦ, παρεκτὸς πολλῶν ἄλλων, ὁ ἀρχιδιάκονος καὶ ὁ οἰκονόμος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ὁ μὲν οἰκονόμος ἀπέθανε στρεβλούμενος, ὁ δὲ ἀρχιδιάκονος ἐπέζησε κακῶς ἔχων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικοὶ ἄρχοντες ἐπλήρωσαν τὸν φόρον αὐτῶν εἰς τὰς ὑπονοίας τὰς ὁποίας ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν ἔπαυεν ἔχουσα περὶ τῶν ἀδιαλείπτων ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πόθων τοῦ ἔθνους. Τῇ 8 σεπτεμβρίου 1769 ἀπεκεφαλίσθησαν ὡς ἔνοχοι ἐσχάτης προδοσίας ὁ τῆς Μολδαυΐας ἡγεμὼν Ἰωάννης Καλλιμάχης καὶ ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος Σοῦτσος.

Τελευταῖον λήγοντος τοῦ φεβρουαρίου 1770 ἠγκυροβόλησεν εἰς Οἴτυλον ἡ πρώτη μοῖρα τοῦ ἐκ Βαλτικῆς εἰς τὴν μεσόγειον καταπλεύσαντος ῥωσικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Ὀρλώφ. Δυστυχῶς αἱ μεγάλαι ἐπαγγελίαι ἃς ἔδωκαν προηγουμένως οἱ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ προύχοντες, ὅτι μυριάδες Ἑλλήνων θέλουσιν ἐξεγερθῆ ἅμα ἐμφανισθῶσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα ῥωσικά, δὲν ἐπληλήθευσαν, πολλοῦ γε δεῖ. Τὰ πλοῖα ταῦτα δὲν ἐκόμισαν ἀρκετὰ ὅπλα· ἴσως δὲ καὶ οἱ τρόποι τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν δὲν ἦσαν ἐπιτήδειοι νὰ δελεάσωσι τοὺς ἡμετέρους. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλίγο

σχετικῶς Μανιᾶται ὑπήκουσαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς προτροπὰς αὐτοῦ καὶ τὰς ὑποσχέσεις· καὶ ἐκ τούτων συνεκροτήθησαν δύο εὐάριθμα σώματα ἐπονομασθέντα, *ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ τῆς Σπάρτης λεγεών*, ἐξ ὧν ἡ δυτικὴ συγκειμένη ἐκ 200 Ἑλλήνων καὶ 12 Ῥώσων καὶ ὑφ' ἑνὸς ῥώσου λοχαγοῦ διοικουμένη, εἰσῆλθεν εἰς τὰς Καλάμας ὅπου ὁ Μπενάκης ὡρκίσθη πίστιν τῇ αὐτοκρατορίσσῃ. Ἡ λεγεὼν αὕτη ἐκυρίευσε καὶ τὴν Κυπαρισσίαν, ἐξετράπη ὅμως εἰς πολλὴν λεηλασίαν οὐ μόνον τουρκικῶν χωρίων ἀλλὰ καὶ ἑλληνικῶν. Ἡ δὲ ἀνατολικὴ λεγεὼν μὴ οὖσα πολυαριθμοτέρα τῆς ἄλλης καὶ διατελοῦσα ὑπὸ τὸν Μυκόνιον Ἀντώνιον Ψαρὸν, κατέλαβε τὸν Μισθρᾶν καὶ μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ἱκανὰς χιλιάδας ἀνδρῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι Μανιᾶται, οἵτινες καὶ ἐνταῦθα ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὴν διαρπαγὴν καὶ πρὸ πάντων εἰς δεινὴν σφαγὴν τῶν διὰ συνθήκης παραδοθέντων Τούρκων.

Τὰ κατ' ἀρχὰς λοιπὸν διαπραχθέντα δὲν ἦσαν οὔτε πολλὰ οὔτε μεγάλα, ἥκιστα δὲ ἔνδοξα ἐγένοντο τὰ κατὰ τὸν Ὀρλὼφ, ὅστις παρεκτὸς τῶν ὀλίγων Ῥώσων ὅσους συγκατέμιξε μετὰ τῶν δύο λεγεώνων, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης διὰ τριῶν πλοίων καὶ 400 Ῥώσων, Μαυροβουνιωτῶν, Σκλαβούνων καὶ Μανιατῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ κυριεύσῃ αὐτήν. Ὅσον ὅμως εὐτελὴς καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου, ἐπειδὴ ἐξωγκώθη ὑπὸ τῆς φήμης καὶ εὗρε πεδίον εὔφλεκτον, ἐπήγαγε τάχιστα τὴν ἐξέγερσιν πολλῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Διὰ μιᾶς, κατὰ μῆνα μάρτιον, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Αἰγίῳ μὲν ὁ μητροπολίτης Πατρῶν Παρθένιος, ἐν Κορινθίᾳ δὲ ὁ Γεώργιος Νοταρᾶς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μακαρίου μητροπολίτου Κορίνθου, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φαναρίου ὁ προεστὼς Ἀνδριτζαίνης Ἀναστάσιος Χριστόπουλος, ἐν Βάλτῳ ὁ Σταθᾶς Γεροδήμας, ἐν Βονίτσῃ καὶ Ξηρομέρῳ ὁ Χρῆστος Γρίβας, ἐν Ἀγγελοκάστρῳ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, ἐν Μεσολογγίῳ ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς, ἐν Κραββάροις ὁ Κωνσταντῖνος Σουσμάνης, ἐν Λοιδωρικίῳ ὁ Λωρῆς, ἐν Παρνασσίδι ὁ Κομνηνὸς Τράκας, ἐν Λεβαδείᾳ ὁ Ἰωάννης Καλποῦζος καὶ ἐν Μεγαρίδι ὁ Μητρομάρας. Πανταχόθεν ἐζητοῦντο ῥωσικὰ βοηθήματα· ἐκ Θεσσαλίας μὲν ἀνηγγέλλετο ὅτι 10,000 ἄνδρες ἐκινήθησαν· ἐν Κρήτῃ δὲ ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν ὁ Δασκαλογιάννης,

ἀποῦτον τῶν Σφακιῶν κ' ἦτον καὶ νοικοκύρις,
κ' ἔκανεν περικάλεσιν νὰ γίνῃ Ῥωμηοσύνη·

ἐφ' ᾧ πρὸ ἐτῶν συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ Μπενάκη καὶ τῶν Μανιατῶν καὶ ἐγκαίρως εἶχε κομίσει εἰς Σφακιὰ ἱκανὴν ἐφοδίων προμήθειαν. Πλὴν τούτου πολλὰ πλοῖα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀνεπέτασαν ῥωσικὴν σημαίαν, δὲν ἔμεινε δὲ ἀμέτοχος τοῦ ἀγῶνος καὶ ἡ Ἑπτάνησος, εἰς ὃ συνετέλεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι πολλοὶ ὑπῆρχον αὐτόθι Πελοποννήσιοι καὶ Στερεοελλαδῖται, ἄλλοι μὲν πρὸ χρόνου μακροῦ, ἄλλοι δὲ προσφάτως μεταναστεύσαντες. Ὅπως ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, οὕτω καὶ τότε ἡ ἐνετικὴ προσεπάθησε νὰ ἀναστείλῃ τὴν ὁρμὴν ταύτην τῶν Ἑπτανησίων διὰ δημεύσεων καὶ ποικίλων ἄλλων στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν διατάξεων. Ἀλλ' εἰς μάτην· οὐκ ὀλίγοι Ζακύνθιοι ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Μακρῆν, Κλάδην, Φορτούνην, Ξανθόπουλον, Ἡρακλειώτην καὶ Σέρραν εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἦλιδα· χίλιοι δὲ Κεφαλλῆνες ὑπὸ τὸν Σπυρίδωνα καὶ τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν, τὸν Γρηγόριον Πανᾶν, τὸν Σπυρίδωνα Λυκιαρδόπουλον καὶ τὸν Νικόλαον Φωκᾶν ἐπολιόρκησαν τὰς Πάτρας. Οἱ Τοῦρκοι ἔπαθον ἁπανταχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεᾷ τὰ πάνδεινα, ἀλλά τινες τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἰδίως οἱ Μανιᾶται, οὔτε τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασε τῇ 23 ἀπριλίου εἰς Κορώνην καὶ ἡ ἑτέρα ναυτικὴ τῶν Ῥώσων μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Ὀρλὼφ, ὥστε ὁ ῥωσικὸς στόλος ἀπηρτίσθη ἔκτοτε εἰς δέκα δίκροτα καὶ πέντε μονόκροτα (φρεγάδας), συνεπήγετο δὲ καὶ 400 ἄνδρας στρατολογηθέντας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀλέξιος, διαλύσας τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης, ἐκυρίευσε τὴν Πύλον, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καὶ διέταξε τὸν Ψαρὸν νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Τριπολιτζᾶς. Ἀλλ' ἡ πολιορκία τῆς πρωτευούσης ταύτης τῆς Πελοποννήσου ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, οἱ περὶ τὸν Ψαρὸν ἐτράπησαν εἰς φυγήν, οἱ δὲ Τοῦρκοι, ἐκδικούμενοι, ἔσφαξαν 3,000 Ἕλληνας τῆς πόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ἐπίσκοπον καὶ πέντε ἄλλους κληρικούς. Ταῦτα δὲ ὑπῆρξαν τὰ προοίμια μόνον τῶν φοβερωτάτων συμφορῶν ὅσας ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὸ κίνημα τοῦτο. Ἐν Θεσσαλίᾳ 3000 Τρικαληνοὶ ἀνηλεῶς ἐθανατώθησαν. Ἐν Λαρίσῃ καθ' ἑκάστην οἱ γενίτσαροι ἐτουφέκιζον 10—20 χριστιανούς· ὅσοι ἐκ τούτων ἐπέζησαν ἔμειναν γυμνοὶ καὶ τετραχηλισμένοι, στερηθέντες προσέτι τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ναοῦ, ὅστις ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ ὅστις ἐκρημνίσθη ἀπαγορευθείσης τῆς ἀνακτίσεως αὐτοῦ. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Λα-

ρίσης ἀπέβησαν ἔκτοτε πένητες καὶ χειρώνακτες, ἀναγκαζόμενοι νὰ τρέχωσιν εἰς τὰ πέριξ χωρία ἵνα λειτουργηθῶσι· διότι μόλις μετὰ 24 ἔτη ἐπετράπη ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ αὐτῶν ἐπὶ Σελὶμ Γ' καὶ διὰ φροντίδος τοῦ ἀγαθοῦ ἀρχιερέως τῆς Λαρίσης Διονυσίου Καλλιάρχου. Ἀλλὰ εἰς πᾶσαν τὴν Ῥούμελην οἱ Τοῦρκοι οἱ στρατολογηθέντες ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν Ῥώσων πόλεμον μετεχειρίζοντο τοὺς χριστιανοὺς ὅπως ἤθελον, τρεφόμενοι καὶ ἐνδυόμενοι διὰ δαπάνης αὐτῶν, ἀσελγαίνοντες κατὰ τῶν παίδων καὶ φονεύοντες πάντα τὸν ἀνθιστάμενον. Ἡ Μοσχόπολις κατεστράφη. Οἱ προεστῶτες τῆς Φιλιππουπόλεως ἔπαθον τὰ πάνδεινα. Εἰς Σμύρνην ἐφονεύθησαν ἄπειροι χριστιανοὶ ἐξερχόμενοι τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Φωτεινῆς. Εἰς τὴν Λῆμνον ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ,τε ἀρχιερεὺς καὶ οἱ προεστῶτες τῶν χριστιανῶν.

Ἐὰν δὲ τοιαῦτα συνέβαινον εἰς χώρας τῶν ὁποίων ὁ λαὸς δὲν ἤγειρεν ὅπλα, εὔκολον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν τίνα δεινὰ ὑπέστησαν τὰ ἐπαναστάντα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀπὸ τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐμβαλόντων εἰς αὐτὰ ἀλβανικῶν στιφῶν. Τινὲς τῶν ἁρματωλῶν ἀντέστησαν γενναίως. Οἱ ἀδελφοὶ Χρῆστος καὶ Τσέγιος Γρίβαι καὶ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, καταλαβόντες μετὰ 300 ἀνδρῶν ὀχυράς τινας περὶ τὸ Ἀγγελόκαστρον θέσεις, ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 3 ὥρας κατὰ πολυαρίθμου ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἀγομένου ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάμπεϋ καὶ τοῦ Ἀχμέτμπεϋ, ἕως οὗ ἅπαντες μέχρις ἑνὸς ἔπεσον, ἡ δὲ θέσις ἐν ᾗ ἐτελέσθη τὸ ἔργον τοῦτο ὀνομάζεται ἄχρι τοῦδε *τῶν Γριβαίων τὰ κόκκαλα*. Εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τῆς Στερεᾶς ὁ Μητρομάρας κατέστρεψεν ἓν σῶμα Ἀλβανῶν περὶ τὴν Κακὴν Σκάλαν τῶν Μεγάρων. Ἅπαντες ὅμως δὲν ἐμιμήθησαν τοὺς ἀριστεῖς τούτους τοῦ προκειμένου ἀγῶνος. Ὁ ἁρματωλὸς τοῦ Βάλτου Σταθᾶς Γερόδημας προετίμησε νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ ἔλαβε παρὰ τούτων ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν Μπουκουβάλα, Καρακίτσου καὶ Κοντογιάννη τὰ ἁρματωλίκια τοῦ Βάλτου, τῶν Ἀγράφων, τοῦ Καρπενησίου καὶ τῆς Ὑπάτης. Ὁ Καλποῦζος καὶ ὁ Τράκας, μὴ δυνηθέντες ν' ἀναχαιτίσωσι τοὺς Ἀλβανοὺς τοὺς ἐμβαλόντας εἰς τὴν Φθιώτιδα, τὴν Παρνασσίδα καὶ τὴν Λεβάδειαν, κατέφυγον εἰς Πελοπόννησον. Αὐτὸς ὁ Μητρομάρας ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ πυρπολήσῃ τὰ Μέγαρα καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὰ γυναικόπεδα τῶν ἐπαναστατῶν εἰς Σαλαμῖνα. Τὸ δὲ χείριστον, οἱ ἁρματωλοὶ τῆς Δωρίδος καὶ τῆς Ναυπακτίας Λωρῆς καὶ Σουσμάνης, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους, ἐπεκαλέσαντο ἑκάτερος τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀλβανῶν ἐπὶ ὡρισμένῳ μισθώ-

ματι. Καὶ οἱ μὲν μετὰ τοῦ Σουσμάνη ταχθέντες ἐπολιόρκησαν καὶ ἔσφαξαν ἐν Ζιλίτσᾳ τὸν Λωρῆν· ἔπειτα δὲ ἑνωθέντες μετὰ τῶν προτέρων τοῦ Λωρῆ μισθοφόρων, ἐφόνευσαν καὶ τὸν Σουσμάνην καὶ ἐτράπησαν εἰς μυρίας καταπιέσεις κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς τε Δωρίδος καὶ τῶν Κραββάρων. Οἱ Μεσολογγῖται κατέφυγον κατ' ἀρχὰς εἰς Αἰτωλικόν, ἀλλ' ἀναγκασθέντες νὰ παραδοθῶσιν, ἅπαντες ἐσφάγησαν. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς ἐνέβαλεν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἐνταῦθα ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ ἐπολιόρκει ἔτι τὴν Μεθώνην, ὁ δὲ Ἰωάννης Μαυρομιχάλης, ὅστις πρὸ καιροῦ εἶχε δυσαρεστηθῆ πρὸς τοὺς Ῥώσους καὶ χωρισθῆ ἀπὸ αὐτῶν, κατεῖχε τὸ Νησίον μετὰ ἱκανῶν τινων Μανιατῶν. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ Ψαροῦ, διότι οὗτος, ὑποχωρήσας μετὰ τὴν περὶ Τρίπολιν τροπὴν εἰς Σπάρτην, ἐζήτησεν ἐκεῖθεν ἐγκαίρως καταφύγιον ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ στόλου. Ἐν μόνῃ λοιπὸν τῇ Μεσσηνίᾳ ἐφαίνετο ἐπιμένουσα ἡ ἐπανάστασις, καὶ ἐκεῖ ὥρμησεν ὁ Ἀλβανὸς Χατζῆ Ὀσμὰν ἐκ Τριπόλεως μετὰ 8000 ἀνδρῶν. Ὁ Μαυρομιχάλης ἐζήτησεν ἀμέσως ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ Ὀρλὼφ καὶ ἡτοιμάσθη νὰ ἀντισταθῇ. Ὁ δὲ ῥῶσος στρατηγὸς εἴτε ἕνεκα προσωπικῆς δυσαρεσκείας, εἴτε διότι δὲν ἐπίστευε πλέον εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐγκατέλιπε τὸν ἄνδρα. Ὁ Μαυρομιχάλης ὅμως, καὶ οὕτως ἔχων, δὲν ὑπεχώρησεν· ἀλλ' ἀφοῦ εἶδε πάντας σχεδὸν τοὺς συντρόφους του πεσόντας, συλληφθέντας ἢ φυγόντας, ὠχυρώθη ἐπὶ τέλους μετὰ 23 ὁπαδῶν ἐντὸς τοῦ Μελιπύργου καὶ ἐκράτησεν ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας τὸν περιζώσαντα αὐτὸν ὀσμανικὸν στρατόν, μέχρις οὗ βόμβα διαρραγεῖσα πρὸ τοῦ πύργου ἐφόνευσε πάντας τοὺς ὑπερμάχους αὐτοῦ. Τότε οἱ Τοῦρκοι διέλυσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καί, τρέψαντες τοὺς Ῥώσους εἰς φυγήν, ἐπλησίασαν πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένην Πύλον. Ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἀντισταθῇ, ἀλλὰ διέταξεν ἀμέσως τὴν ἀναχώρησιν τῶν στρατευμάτων. Ὁ ἀδελφός του καὶ οἱ ναύαρχοι Σπυρίδοφ καὶ Ἔλφινστων εἶχον προεκπλεύσει πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ καταβάντος εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ὀσμανικοῦ στόλου. Εἰς μάτην ὁ Παπάζωλης καὶ ὁ Μπενάκης ἱκέτευον αὐτὸν νὰ ἐμμείνῃ βεβαιοῦντες, ὅτι τὸ πᾶν εἰσέτι δὲν ἀπώλετο καὶ ὅτι ἡ προσδοκωμένη κατὰ θάλασσαν ἐπιτυχία δύναται νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Ἀλέξιος βλέπων ὅτι ἐνταῦθα μὲν οὐδὲν γενναῖον ἔπραττε, μὴ θέλων δὲ νὰ μείνῃ ἀμέτοχος τῶν ἐπικειμένων κατὰ θάλασσαν μεγάλων πραγμάτων, ἀνέσυρε τὰς ἀγκύρας, παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἑκατοντάδας τινὰς Ἑλλήνων ἐν οἷς καὶ

τοὺς ἐπισκόπους Κορώνης, Μεθώνης, Καλαμῶν, Πατρῶν, τὸν Παπάζωλην καὶ τὸν Μπενάκην.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλὼφ εἰς μὲν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασιν κατήνεγκε τραῦμα καίριον, εἰς δὲ τὴν μετ' ὀλίγον τῇ 24 καὶ 26 ἰουνίου 1770 ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἐν Τσεσμὲ οὐδόλως συνετέλεσεν. Ἰδοὺ πῶς περιγράφει τὸ ἔργον ἀνὴρ δόκιμος περὶ τὰ ναυτικὰ καὶ ἔχων πάντα τρόπον νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ πράγματα, ὁ Γάλλος ναύαρχος Jurien de la Gravière. «Ὁ καπετὰν πασᾶς, διωκόμενος ὑπὸ δέκα ῥωσικῶν δικρότων καὶ 5 μονοκρότων, κατέφυγεν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἠγκυροβόλησεν ἐντὸς λιμένος ἀνωχύρου, κειμένου κατέναντι τῆς Χίου. Οἱ Ῥῶσοι ὠφελήθησαν ἐκ τούτου καὶ ὁ ναύαρχος Σπυρίδοφ ἐπέπλευσεν ἐπὶ τὸ δίκροτον τὸ φέρον τὴν σημαίαν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Ἀλλ' ἐκτεθεὶς εἰς τὸν πυροβολισμὸν ἅπαντος τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀπέβαλε περὶ τοὺς ἑκατὸν νεκροὺς ἡ τραυματίας πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ μεταχειρισθῇ τὰ ἴδια πυροβόλα. Μόλις δὲ παραταχθεὶς ἐκ πλαγίου ἤρχισε νὰ ποιῇ χρῆσιν τοῦ πυροβολικοῦ του, καὶ ἐκπεσὼν ἐκόλλησεν εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὀσμανικοῦ δικρότου. Οἱ ὀσμανίδαι ἦσαν τότε ἐπιφοβώτατοι εἰς τοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνας. Ἅμα αἰσθανθέντες τὴν ἐπαφὴν τοῦ ἀντιπάλου πλοίου, προθύμως ἐπελήφθησαν πάντες τοῦ ἔργου, ἰδίως οἱ πυροβολητα ί, διὰ στόματος μὲν ἔχοντες τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλλὰχ, διὰ χειρὸς δὲ τὸ ξίφος. Ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ ὁ καπετὰν πασᾶς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀποβιβασθῇ εἰς τὴν ξηρὰν ἵνα ἐπιτηρήσῃ αὐτοπροσώπως τὴν κατασκευὴν ἑνὸς πυροβολοστασίου, ὥστε ἡ κυβέρνησις τῆς ναυαρχίδος περιῆλθεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐπιτελῶν, τὸν μετέπειτα πολυθρύλητον ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δὲ, δοὺς τὸ σύνθημα τῆς ἐφόδου, πρῶτος ὥρμησεν εἰς αὐτὴν, καὶ πεισματώδης διεξήχθη ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων τῶν δύο πλοίων πάλη, ἧς μετέσχον καὶ τὰ λοιπὰ, πέμποντα ἀδιακόπως ἐπικουρίας. Ἡ τύχη ἐφαίνετο ταλαντευομένη, ὅτε αἴφνης ἐξερράγη πυρκαϊὰ, ἄδηλον πόθεν, ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ δικρότου. Ἑκατέρωθεν οἱ ἀρχηγοὶ, Σπυρίδοφ, Θεόδωρος Ὀρλὼφ καὶ Χασὰν δὲν ἐγκατέλιπον τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰμὴ ὅτε εἶδον ὅτι εἶναι ἐγγὺς τοῦ νὰ ἀνατιναχθῶσιν. Ἐν τούτοις τὰ ἄλλα τουρκικὰ πλοῖα, καταπτοηθέντα ὑπὸ τοῦ θεάματος τῶν φλογῶν καὶ τῆς προσδοκίας τῆς ἐκρήξεως, κόψαντα τὰς ἀγκύρας ὑπεχώρησαν ἀτάκτως εἰς τὸ βάθος τοῦ λιμένος οὐ τοσοῦτον ἀσυνέτως ἐπεχείρησαν νὰ ὑπερα-

σπίσωσι τὴν εἴσοδον. Οἱ δὲ Ῥῶσοι ναύαρχοι ἐβουλεύθησαν περὶ τοῦ πρακτέου. Μὴ ἔχοντες πυρπολικά, παρεσκεύασαν ἐν τῷ ἅμα τρία καὶ συγκροτήσαντες τὰ πληρώματα αὐτῶν ἐξ Ἑλλήνων καὶ Σκλαβούνων ναυτικῶν, ἐξέπεμψαν αὐτὰ διὰ νυκτὸς ὑπὸ δύο ἄγγλων ἀξιωματικῶν καὶ ἑνὸς ῥώσου κυβερνώμενα ἐντὸς τοῦ λιμένος. Τὸ ἐπιχείρημα, εἰς ὃ συνέπραξεν ἅπας ὁ στόλος διὰ τῶν πυροβολισμῶν αὐτοῦ, ἐπέτυχε πληρέστατα. Τὰ ὀσμανικὰ πλοῖα ἤρχισαν ν' ἀνατινάζωνται τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου, καὶ ὅταν τὸ πῦρ ἐσβέσθη, δὲν ἐπέπλευσεν εἰμὴ ἓν καὶ μόνον, ἀπαχθὲν ἐν θριάμβῳ ὑπὸ τῶν νικητῶν.»

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐξάγεται προδήλως ὅτι ἡ ἐν Τσεσμὲ καταστροφὴ ἤθελεν ἐπέλθει καὶ ἂν ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ παρέμενεν ἐν Πελοποννήσῳ μετά τινων ἐκ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Ἀλλὰ οὐδ' ἀπὸ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου ὠφελήθησαν ἐπιδεξίως οἱ σύμμαχοι ἡμῶν. Ἐνῷ, ὡς ἀπέδειξεν ἐμπράκτως ὁ τολμηρὸς Ἔλφινστων, ὁ ἐμβαλὼν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἠδύνατο ὁλόκληρος ὁ ῥωσικὸς στόλος νὰ πράξῃ τὸ αὐτό, ὁ Ὀρλὼφ μὴ πεισθεὶς ν' ἀκολουθήσῃ τὸν ἄγγλον ὑποναύαρχον, ἀπεφάσισε κατ' ἀρχὰς νὰ διαχειμάσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ἐπὶ τούτῳ κατέλαβε περὶ τὰ τέλη σεπτεμβρίου τὴν Λῆμνον. Ἀναγκασθεὶς ὅμως μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὑπὸ τῶν Τούρκων νὰ καταλίπῃ τὴν νῆσον ταύτην, αὐτὸς μὲν ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν, τὸν δὲ Σπυρίδοφ διέταξε νὰ ὁδηγήσῃ τὸν στόλον εἰς Μαγῶνα τῆς Ἱσπανίας. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν τελευταῖον τοῦτον ναύαρχον πολυάριθμοι Ἕλληνες παρέστησαν αὐτῷ ὅτι τοιαύτη ὁλοσχερὴς τοῦ κινήματος ἐγκατάλειψις ἤθελε ῥήξει πάντα μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Ἑλλάδος δεσμόν, ὥστε ὁ Σπυρίδοφ ἔκρινεν εὔλογον νὰ διαχειμάσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ὡς κύριον σταθμὸν αὐτοῦ ἐξελέξατο τὴν Πάρον, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁρμώμενος ἐκυρίευσε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1771 ἁπάσας τὰς Κυκλάδας. Παρεκτὸς ὅμως τοῦ μικροῦ τούτου ἔργου, οὐδὲν σχεδὸν ἄλλο λόγου ἄξιον ἔπραξεν ὁ ῥωσικὸς στόλος ὁ σταθμεύσας ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη ἐν Πάρῳ, ἐνῷ πολυειδῶς ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς οἱ ἡμέτεροι, καί τοι καταβληθείσης τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν τῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Κρήτῃ, ἐξηκολούθουν προσβάλλοντες τοὺς Τούρκους ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἀπὸ θαλάσσης. Ὁ Μητρομάρας, καταφυγὼν εἰς Σαλαμῖνα καὶ συγκεντρώσας αὐτόθι πάντας τοὺς ἐκ Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς διασωθέντας μαχίμους ἄνδρας, καὶ συγκροτήσας στολίσκον πειρατικόν, ἐπετέθη ἰδίως κατὰ τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ ὀσμανιδῶν οὓς

καὶ ἐπολιόρκησεν ἐν Ἀθήναις. Κατατροπώσας δὲ τὸν ἐκ Ναυπλίου σταλέντα ἐπικουρικὸν στρατὸν, ἐπεχείρησε γενικὴν καταδρομὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις συνέλαβε τὰ εἰς Ἀθήνας στελλόμενα δημόσια χρήματα. Τότε οἱ ὀσμανίδαι τῆς πόλεως ταύτης ἠπείλησαν ἐκδίκησιν κατὰ τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ἵνα σωθῶσι παρεκάλεσαν τὸν Μητρομάραν νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ συλληφθέντα χρήματα· ὁ δὲ ἔπραξε τοῦτο προθύμως, ἀλλ' ἐξηκολούθησε μαχόμενος μέχρις οὗ πληγωθεὶς ἀπεβίωσε κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1772. Οἱ Σφακιανοὶ τῆς Κρήτης, οἵτινες εἶχον ἄρει ὡςαύτως τὰ ὅπλα ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Δασκαλογιάννην, ἀφοῦ ἀντέστησαν ἐπὶ τέσσαρας μῆνας εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπιτεθέντας πέντε καὶ δεκάκις χιλίους πολεμίους, ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ ὑποταχθῶσιν, ὁ δὲ ἀρχηγὸς αὐτῶν ἀπαχθεὶς δέσμιος εἰς Ἡράκλειον ὑπέστη αὐτόθι τὸν μαρτυρικώτατον τῶν θανάτων, περὶ οὗ ἄχρι τοῦδε ᾄδεται εἰς Σφακιὰ τραγούδι, δημοσιευθὲν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γάλλου Γεωργίου Περρότ. Ἀλλὰ πολλοὶ ἐν τούτοις Σφακιανοὶ καὶ Μανιᾶται, ἀπαρτίσαντες στολίσκον πειρατικὸν, δὲν ἔπαυον ληϊζόμενοι τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης.

Ἰδίως δὲ διεκρίθησαν τότε ὡς καταδρομεῖς οἱ Ψαριανοὶ, οἵτινες, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς Τσεσμὲν, πεισθέντες ὑπὸ τῶν ῥωσικῶν εἰσηγήσεων νὰ ἀποστατήσωσι, μετέβαλον εἰς καταδρομικὰ πολλὰ τῶν πλοίων ὅσα εἶχον καὶ κατεσκεύασαν ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγα ἕτερα. Μὴ νομίσῃ τις ὅμως ὅτι τὰ πλοῖα ταῦτα ὡμοίαζον τὰ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Οἱ Ψαριανοὶ δὲν εἶχον τότε εἰμὴ 36 σακολεύας, ἐξ ὧν ὥπλισαν ὡς καταδρομικὰ, 25. Τὰ δὲ νεωστὶ ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθέντα εἶχον κώπας 16 καὶ ἐκαλοῦντο γαλιῶττες. Βεβαιοῦται ὅτι ὅλα τὰ καταδρομικὰ αὐτῶν ὑπερέβησαν τὰ 55, καὶ δὲν ἠθέλομεν διστάσει νὰ παραδεχθῶμεν τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, ἐὰν δὲν προσετίθετο ὅτι τὸ πλήρωμα ἑκάστου συνέκειτο ἐξ 80 ἕως 100 ἀνδρῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων πολλαπλασιαζόμενος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πληρωμάτων ἤθελε προϋποθέτει ἄνδρας 5,000 περίπου, ὅπερ εἶναι καθαρὸς μῦθος διότι ὅλοι τῶν Ψαρῶν οἱ κάτοικοι, ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως, δὲν ὑπερέβαινον πολὺ τὰς 7000 ψυχῶν, ἐν ἔτει δὲ 1770 ἦσαν βεβαίως εὐαριθμότεροι. Ἡ λοιπὸν τὰ πλοῖα ἦσαν ὀλιγώτερα, ἢ τὰ πληρώματα· καὶ τὸ πιθανώτερον, ἀμφότερα. Τὸ μεγαλήτερον τῶν καταδρομικῶν ὑπῆρξεν ἓν βρίκιον ἀγορα-

σθὲν ὑπὸ τοῦ Βαρβάκη, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ πολέμου κατεσκεύασε καὶ ἓν τρικάταρτον φέρον 26 πυροβόλα, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν προέφθασε νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην. Ὁπωσδήποτε οἱ Ψαριανοὶ ἐθαλασσοκράτησαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀπὸ Μακεδονίας καὶ Θράκης μέχρις Ἰωνίας καὶ Συρίας, πολλὰς μὲν ἐνεργοῦντες πλοίων συλλήψεις, πολλὰς δὲ ἀποβάσεις, καθ' ἃς, ὡς φαίνεται, οὐδὲ τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο. Γνωστότατοι δὲ κυβερνῆται κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὑπῆρξαν ὁ Καραπατάκης, ὁ Μανώλαρος, ὁ Σαρριγιάννης, ὁ Καλημέρης καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Βαρβάκης, ὅστις ὕποπτος γενόμενος τῇ Ὑ. Πύλῃ ἕνεκα τοῦ μεγέθους τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασθέντος πλοίου, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ῥωσίαν καὶ κτησάμενος αὐτόθι περιουσίαν μεγάλην, διὰ δαψιλῶν δωρεῶν εὐηργέτησε τήν τε ἰδίαν πατρίδα καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα.

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ ῥωσικὸς στόλος, ὠφελούμενος ἐκ τῆς συνδρομῆς ταύτης τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ ἐκ τῶν πληγῶν ἃς ἐκ διαλειμμάτων κατήνεγκεν εἰς τὴν Τουρκίαν ὁ ῥωσικὸς στρατὸς περὶ τὸν Ἴστρον καὶ ἐν τῇ Ταυρικῇ χερσονήσῳ, ἠδύνατο οὐ μόνον ἀπάσης τῆς ἐκτὸς τοῦ Ἑλλησπόντου θαλάσσης νὰ ἄρξῃ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἠπείρου νὰ ὑποθρέψῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ Ῥωσία ὅμως περιεσπᾶτο ὑπὸ ἑτέρων ποικίλων φροντίδων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ τότε δι' αὐτὴν σπουδαιοτέρου πολωνικοῦ ζητήματος. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ 1772 ἤρχισε διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης καὶ κατὰ ἰούλιον 1774 συνωμολόγησεν αὐτὴν εἰς Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ, ἀρκεσθεῖσα ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας τὰς περὶ τὸν Εὔξεινον ταταρικὰς χώρας, ἀποδοῦσα δὲ τὰς ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κατεχομένας εὐαρίθμους καὶ μικρὰς νήσους.

Εἶναι ἆρά γε ἀληθὲς, ὡς πολλάκις ἐρρέθη, ὅτι διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἡ Ῥωσία ἐγκατέλιπεν εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἕλληνας, οὐδὲν ὑπὲρ αὐτῶν πράξασα; Ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη δύναμις ἐν τοῖς κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμοις αὐτῆς πρώτιστα ἐκήδετο περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀλλ' ἠθέλομεν εἶσθαι τῇ ἀληθείᾳ ἄδικοι ἐὰν ἠξιοῦμεν ὅτι ἐκ τῶν ἀγώνων τούτων συμφορὰς μόνον ὑπέστημεν, ὠφελήθημεν δὲ κατ' οὐδέν. Διὰ τοῦ ἄρθρου πρώτου τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ συνωμολογήθη ἀμνηστία γενικὴ ὑπὲρ ὅλων ὅσοι μετέσχον τοῦ

πολέμου. Διὰ τοῦ ἄρθρου 7 ἡ Υ. Πύλη ἀνέλαβεν ἐπισήμως τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ προστατεύῃ πάσῃ δυνάμει τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς καθ' ὅλον τὸ κράτος. Τὸ δὲ ἄρθρον 17 δι' οὗ ἀπεδόθησαν εἰς τὴν Πύλην αἱ ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατεχόμεναι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, οὐ μόνον γενικὴν ὑπὲρ τῶν κατοίκων τῶν νήσων τούτων συνωμολόγησεν ἀμνηστίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ῥητὴν ὑπόσχεσιν ἀπῄτησε καὶ ἔλαβεν ὅτι δὲν θέλουσι παρακωλύεσθαι περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς λατρείας αὐτῶν, ὅτι θέλουσιν ἐλευθέρως ἐπισκευάζει καὶ ἀνοικοδομεῖ τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν, ὅτι ἀπαλλάττονται ἐπὶ δεκατίαν παντὸς φόρου καὶ ὅτι δύνανται ν' ἀποδημήσωσιν ἔχοντες πρὸς τοῦτο προθεσμίαν ἑνὸς ἔτους, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ ῥυθμίσωσι τὰς ἰδίας ὑποθέσεις. Βεβαίως αἱ διατάξεις αὗται ἢ οὐδόλως ἢ ἐν μέρει μόνον ἐξετελέσθησαν· καὶ οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ τήρησις τῆς ὑποχρεώσεως ἣν ἀνέλαβεν ἡ Υ. Πύλη τοῦ νὰ προστατεύῃ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς θελήσεως τοῦ Σουλτάνου, ἥτις δὲν ἦτο καθόλου ἀγαθή. Ἀλλὰ μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἔκτοτε ἡ μὲν Τουρκία ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀσθενεστέρα, ἡ δὲ Ῥωσία ὁσημέραι παντοδύναμος. Ἐντεῦθεν ἡ Ῥωσία ἤρχισεν ἀπαιτοῦσα τὴν ἀκριβῆ τῆς ὑποχρεώσεως ἐκείνης ἐκπλήρωσιν καὶ ζητοῦσα λόγον διὰ πᾶσαν αὐτῆς παράβασιν, ὥστε ἀπέβη οὕτω κατ' ὀλίγον ἀπὸ ἐμμέσου ἄμεσος προστάτης τῆς ἐν τῷ ὁσμανικῷ κράτει χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις ἡ ἐπὶ τέλους ἀσφαλίσασα τὴν ἡμετέραν ἀνεξαρτησίαν, ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ, ὡς ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς προστασίας ὅπερ δι' αὐτῆς ἰδιοποιήθη ἡ Ῥωσία καὶ δυνάμει τοῦ ὁποίου, κυρωθέντος ἐπανειλημμένως διὰ τῶν ἐν Ἰασίῳ καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθηκῶν, παρέστη ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως περιβεβλημένος ἀξίωμα οὐμικρὸν συντελέσαν εἰς τὸ νὰ προκαλέσῃ τὴν τῆς ὅλης Εὐρώπης μεσολάβησιν.

Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰς φοβερὰς συμφορὰς ὅσας ὑπέστησαν αἱ πλεῖσται τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ μάλιστα ἡ Πελοπόννησος ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770. Αἱ μὲν νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους οὐδὲν μέγα κακὸν ἔπαθον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ῥωσικῆς κατοχῆς χάρις εἰς τὴν πολιτικὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ γενναίου ὁσμανίδου ἀρχιναυάρχου Χασὰν Τζεζάερλι

καὶ εἰς τὰς ἐπιτηδείας παρ' αὐτῷ ἐνεργείας τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους. Αὐτὰ τὰ Ψαρὰ, τῶν ὁποίων τὰ καταδρομικὰ τοσοῦτον δεινὰς πληγὰς κατήνεγκον κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ἐμπορίου, ἠξιώθησαν συγγνώμης καὶ ἀμνηστίας. Καὶ προταθείσης ἐν τῷ Διβανίῳ μετὰ τὴν τῶν Ῥώσων ἀναχώρησιν γενικῆς τῶν Ἑλλήνων σφαγῆς, ὁ Χασὰν ἀντέστη εἰς τὸ ὀλέθριον τοῦτο βούλευμα καὶ κατώρθωσε νὰ μὴ ἐκτελεσθῇ.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι ἔπαθον τὰ πάνδεινα, ἰδίως δὲ ἡ Πελοπόννησος. Οἱ Ἀλβανοὶ οὓς ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξηκόντισε κατ' αὐτῆς τῷ 1770, ἀφοῦ εὐχερῶς κατέπνιξαν τὸ ἀσθενὲς ἐκεῖνο κίνημα, ἐξετράπησαν εἰς λεηλασίαν καὶ δῄωσιν δεινήν. Συμποσωθέντες βαθμηδὸν εἰς 60,000 κατέστρεψαν πόλεις καὶ χώρας, καὶ τοὺς μὲν εὐπορωτέρους, παντελῶς γυμνώσαντες, κατηνάγκαζον νὰ ὑπογράψωσι χρεωστικὰς ὁμολογίας ποσῶν μεγάλων, τοὺς δὲ πενεστέρους ἀπεμπόλουν ὡς κτήνη. Οἱ κάτοικοι τῆς Βοστίτζης καταφυγόντες εἰς τὴν μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν, ἅπαντες ἐσφάγησαν· αὐτοὶ οἱ Μανιᾶται ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον εἰς τὰς δυσχωρίας τοῦ Ταϋγέτου, καταλιπόντες τὰς κώμας αὐτῶν εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν Ἀλβανῶν. Ἐκ τούτων πολλοὶ εἶχον ἀνὰ χεῖρας ὁμολογίας 500 καὶ 600,000 γροσίων· εἰκοσακισχίλιοι Πελοποννήσιοι ἐπωλήθησαν εἴτε εἰς Ἀλγερίαν εἴτε εἰς τοὺς Τούρκους τῆς Ῥούμελης. Δὲν ἐφείσθησαν δὲ οἱ λῃσταὶ οὐδὲ τῶν πέριξ νήσων· ἰδίως αἱ Σπέτσαι, αἱ κοινωνήσασαι τοῦ ἀποτυχόντος ἀγῶνος, ἔπαθον πολλὰ ἀπὸ Ἀλβανοὺς ἐπιπλεύσαντας ἐξ Ἀργολίδος. Ἡ χερσόνησος ἠρημώθη κατοίκων, διότι ὅσοι δὲν ἐσφάγησαν καὶ δὲν ἐξηνδραποδίσθησαν, ἢ μετενάστευσαν εἰς Ἑπτάνησον ἢ κατέφυγον εἰς τὰ κρησφύγετα τῶν ὀρέων καὶ τῶν σπηλαίων. Ἡ οἰκτρὰ αὕτη κατάστασις διήρκεσεν ἔτη ἐννέα· ἀλλ' αὐτὴ τοῦ κακοῦ ἡ ὑπερβολὴ ἐπήνεγκεν ἐπὶ τέλους θεραπείαν. Οἱ Ἀλβανοὶ οὐ μόνον δὲν ἐπείθοντο νὰ ἀπέλθωσι τῆς χερσονήσου, καθὰ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως διετάχθησαν, ἀλλ' ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται καὶ κατ' αὐτῶν τῶν Τούρκων ἀπαιτοῦντες μισθοὺς καὶ φόρους. Τότε ἡ κυβέρνησις ἀνέθηκε τὴν κατατρόπωσιν αὐτῶν εἰς τὸν ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δὲ, ἀποβιβασθεὶς εἰς Ἀργολίδα περὶ τὰ μέσα τοῦ 1779 καὶ ἀνελθὼν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Τριπόλεως, ἐπετέθη κατὰ τῶν αὐτόθι συγκεντρωθέντων πολυαρίθμων ἀνταρτῶν. Μετὰ πεισματώδη μάχην κατετρόπωσεν αὐτοὺς ὁλοσχερῶς, διατάξας νὰ ἐγερθῇ πρὸ τῆς

ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως μνημεῖον τῆς νίκης, ἀπαρτισθὲν ἐκ 4,000 κεφαλῶν. Ἔπειτα δὲ καταδιώξας καὶ ἐξαφανίσας τοὺς ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ συντρόφους αὐτῶν, ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλῃ καὶ εἰς τοὺς Μανιάτας ὅρους ὑποτελείας βαρυτέρους τῶν προτέρων. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπέτυχε, καὶ σπεύδων εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ κυρίου ἔργου, ἐξῆλθεν εἰς τὴν Στερεὰν, προέβη μέχρι Θεσσαλίας, ἠνώρθωσε κατὰ τὸ δυνατὸν ἁπανταχοῦ τὴν τάξιν, περιέστειλε τοὺς Ἀλβανοὺς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι καὶ ἐτιμώρησε πάντας ὅσοι ἐξ αὐτῶν εἰς ἄλλας χώρας διατρίβοντες, ἐγένοντο διαβόητοι ἐπὶ ταῖς καταπιέσεσιν ἢ καὶ ἁπλῶς ὕποπτοι τοιούτων ἐλογίζοντο.

Εἰς τὸν ἐν Πελοποννήσῳ θρίαμβον τοῦ Χασὰν συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον οἱ κλέφται τῆς χερσονήσου, ἐξ ὧν 3000 μὲν κατετάχθησαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ, ἕτεροι δὲ, ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρώνην, κατέλαβον τὰ Τρίκορφα καὶ παρεκώλυσαν τοὺς φεύγοντας Ἀλβανοὺς νὰ διελάσωσι διὰ τῶν στενῶν. Οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρώνην ὅμως δὲν προσῆλθον νὰ προσκυνήσωσι τὸν ὀσμανίδην ἡγεμόνα. Ὅθεν ὅταν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1780 ἐπέστρεψεν ὁ Χασὰν πασᾶς, ἵνα ἐπαναλάβῃ τὸ κατὰ Μανιατῶν ἐπιχείρημα, ἐτιμώρησεν ἐνταὐτῷ καὶ τοὺς κλέφτας. Οἱ μὲν Μανιᾶται ὑπεχρεώθησαν εἰς πληρωμὴν φόρου ἐτησίου 15 χιλιάδων γροσίων, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὡρισμένου εἰς 4000, καὶ προσέτι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, ὃν πρότερον αὐτοὶ οἴκοθεν ἀνεδείκνυον. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Παναγιώταρος Βενετσιανάκης, οἵτινες ἐστάθμευον εἰς Καστάνιτζαν, καὶ δὲν ἐπείσθησαν πάλιν νὰ προσκυνήσωσιν, ἐπολιορκήθησαν ἐντὸς δύο πύργων καὶ ἀντιστάντες ἐπὶ 12 ἡμέρας καὶ 12 νύκτας, ἅπαντες σχεδὸν κατεστράφησαν· ὁ Παναγιώταρος, ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης, οἱ τούτου ἀδελφοὶ Ἀποστόλης καὶ Γεώργιος. Ἐκ τῶν ὀλίγων δὲ ἐπιζησάντων ἦν ὁ δεκαετὴς υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Θεόδωρος, ὁ τοσοῦτον κλέος μετ' ἔπειτα κτησάμενος ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, ὅστις ἐσώθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἀδελφῆς ὑπὸ τῶν παλληκαριῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὁ δὲ πάππος τοῦ Θεοδώρου, ὁ τοῦ Κωνσταντίνου πατὴρ Γιάννης Κολοκοτρώνης, εἶχε υσιασθῆ προηγουμένως. Μετασχὼν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 καὶ πολλοὺς φονεύσας Τούρκους, συνελήφθη ἐν Νησίῳ καὶ ἀπήχθη εἰς Ανδροῦσαν ὅπου πρῶτον μὲν ἠκρωτηριάσθη τοὺς πόδας καὶ τὰς χρας,

ἔπειτα δὲ ἀνεσκολοπίσθη. Ἀλλὰ καὶ ἕτεροι τῆς Πελοποννήσου μάχιμοι ἄνδρες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐθανατώθησαν· ἐν Μάνῃ ὁ Καλαβρυτηνὸς Βασίλειος Πετμεζᾶς, ἐν Καλαβρύτοις ὁ Ἀντώνιος Πετμεζᾶς, ἐν ἁγίῳ Γεωργίῳ τῆς Κορινθίας ὁ Γεωργάκης Πετμεζᾶς. Ἐφονεύθη δὲ διὰ προδοσίας ἐν Τριπολιτσᾷ καὶ ὁ Τζανέτμπεϋς Καπετανάκης Γρηγοράκης.

Τοιαύτην ἔκβασιν ἔλαβεν ἡ πρώτη ἐπανάστασις ἡ διὰ προτροπῆς καὶ συμπράξεως τῆς Ῥωσίας κινηθεῖσα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὕτη οὔτε ἀποχρώντως γενικὴ ἐγένετο, οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν ἀπέδειξεν· ἀλλ' εἶναι ὡσαύτως βέβαιον ὅτι διεξήχθη ἀδεξίως ὑπὸ τῶν Ῥώσων. Ἐὰν τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἀντὶ νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου ἀλληλοδιαδόχως, ἀπὸ τοῦ φεβρουαρίου μέχρι τοῦ τέλους ἀπριλίου 1770, ἐπεφαίνοντο διὰ μιᾶς ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν μηνῶν τούτων, ἤθελον ἀναμφιβόλως κυριεύσει οὐ μόνον τὴν Πύλον ἀλλὰ καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην, τὰ δὲ τρία ταῦτα φρούρια, ὀχυρωθέντα ἀσφαλῶς καὶ τροφοδοτηθέντα δεόντως, ἤθελον παράσχει ὁμοῦ μετὰ τῆς παρακειμένης Μάνης εἰς τὸ κίνημα ὁρμητήριον δυσπόρθητον. Παρεκτὸς τούτου, ἐὰν βραδύτερον ἡ μοῖρα τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλὼφ, παρέμενεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς κατεχομένην Πύλον ἐπὶ μικρὸν ἔτι χρόνον, ἡ ἐπελθοῦσα καταστροφὴ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου περὶ Τσεσμὲν, ἣν κατώρθωσαν κυρίως αἱ προεκπλεύσασαι μοῖραι τοῦ ῥωσικοῦ στόλου, ἤθελε πιθανῶς ἐπιρρώσει τὴν ἐπανάστασιν. Προσέτι ἐὰν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου εἰς ἣν συνέπραξαν οἱ Ἕλληνες πυρπολητὰι, οἱ Ῥῶσοι ἐνέβαλλον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπερ ἀπεδείχθη οὐχὶ ἀκατόρθωτον διὰ τοῦ τολμήματος τοῦ Ἔλφινστων, ἠδύναντο ἐπιβάλλοντες τὴν εἰρήνην ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ἂν χι νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, νὰ συνομολογήσωσι τοὐλάχιστον ὑπὲρ αὐτῆς ἐγγυήσεις ἐπιτηδείας νὰ καταπαύσωσι τὰς ἀρξαμένας συμφορὰς καὶ νὰ προλάβωσι τὰς ἐπελθούσας ἔτι μᾶζονας. Τελευταῖον, ἐὰν καὶ τοῦτο μὴ ἐπιτελέσαντες, ἀντὶ νὰ μείνωσιν ἄπρακτοι ἐπὶ τέσσαρα περίπου ἔτη ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, διοργάνιζον ἐπιτηδείως τὰς τοσοῦτον φοβερῶς τότε ἀναπτυχθείσας κατὰ θάλασσαν καὶ πειρατικὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεις, ἠδύναντ' ἔτι νὰ σώσωσι τὸ ἔργον ἐν μέρει, ἂν ὄχι καθ' ὁλοκληρίαν. Ἐν τούτοις οἱ Ῥῶσοι καὶ περ τοσαῦτα ἔπραξαν σφάλματα, καὶ περ τὸ

πολιτικὸν ὄφελος τῶν ὅρων οὓς συνωμολόγησαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ μόλις μετὰ 50 ἔτη ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ὡς πρὸς ἡμᾶς, δὲν κατεδικάσθησαν τότε ὑπὸ τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους συνειδήσεως. Καὶ δὲν κατεδικάσθησαν οὐχὶ ἐκ δεισιδαίμονός τινος ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν ὀρθόδοξον καὶ ὁμόδοξον ἐκείνην δύναμιν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐκ λελογισμένης ἐπιγνώσεως τῶν ποικίλων τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφερόντων. Ἐν πρώτοις μικρὸν μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν πολιτικὴν συνθήκην, ἡ Ῥωσία συνωμολόγησε συνθήκην ἐμπορικήν, ἐξ ἧς ὠφελουμένη παρέσχεν εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν ἡμῶν προστασίαν ἐνεργόν, παραγαγοῦσαν ποικίλα καὶ ἀνυπολόγιστα εἰς τὸ ἔθνος ὠφελήματα, ὡς ἐξηγήθη ἤδη ὅτε ἐπραγματεύθημεν περὶ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Πλὴν τούτου οὐδεὶς βεβαίως παρ' ἡμῖν ὑπῆρχε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, καθὼς οὐδὲ τὰ νῦν ὑπάρχει οὐδεὶς ὁ φρονῶν ὅτι εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνος προαιρούμενον νὰ ἀναλάβῃ ἁπάσας τὰς θυσίας ὅσαι ἀπαιτοῦνται πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἔθνους ἑτέρου. Οἱ Ῥῶσοι ὑπεκίνησαν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 καὶ ἄλλα βραδύτερον κινήματα, ἐπιζητοῦντες κυρίως ἴδια ὠφελήματα. Ἐγκατέλιπον δὲ τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην, ὅπως καὶ πολλὰς ἄλλας μεταγενεστέρας, ἅμα τοιοῦτό τι ὑπηγορεύθη ὑπὸ ἑτέρου τινὸς συμφέροντος τὸ ὁποῖον συνέπιπτε τότε νὰ ἦναι ἐπικρατέστερον. Ἐπολιτεύθησαν δηλαδὴ ἀπαραλλάκτως ὅπως πολλαὶ πρότερον δυτικαὶ δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἑνετία καὶ ἡ Ἱσπανία. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ συμφέρον ὅλων τῶν δυνάμεων τούτων, τῶν τε δυτικῶν καὶ τῆς Ῥωσίας, ἐταυτίζετο μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ μέχρι τινὸς μόνον, ἤτοι ἐφ' ὅσον μόνον προέκειτο νὰ καταπολεμηθῇ ἡ Τουρκία· καὶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ Δυτικοὶ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα οἱ Ῥῶσοι ἑλλήνιζον, τοὐλάχιστον ὅσον οἱ Ἕλληνες ἐδυτίκιζον ἢ ἐρρώσιζον. Ἅμα ὅμως διὰ τῶν περιπετειῶν τοῦ πολέμου αἱ ἐξωτερικαὶ Δυνάμεις ἐπετύγχανον ἢ τὴν κτῆσιν χωρῶν τινων, ἢ ἄλλα πλεονεκτήματα, ἢ ὅπως δήποτε ἐνόμιζον χρήσιμον εἰς αὐτὰς τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου, τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἐχωρίζοντο ἀπὸ τὸ ἑλληνικόν, τὸ ὁποῖον ἀπῄτει τὴν ἀδιάλειπτον ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος μέχρις οὗ κτηθῇ ἡ ἀνεξαρτησία, ἣν οἱ ξένοι ὑπελάμβανον ἢ ἀδιάφορον ἢ ἀπρόσφορον εἰς αὐτάς. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐγίνωσκεν αὐτομάτως πως τήν τε ταὐτότητα τῶν συμφερόντων τούτων μέχρι τινὸς καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου διάστασιν αὐτῶν. Ὅθεν ἐλάμβανε μὲν τὰ ὅπλα ὁσάκις

εὕρισκε συμμάχους οἱουσδήποτε, ἐγκαταλειπόμενον δὲ παρ' αὐτῶν ἐθλίβετο βεβαίως, καὶ ἤλεγχε τοὺς στρέψαντας αὐτῷ τὰ νῶτα, ἀλλ' ὑφιστάμενον μαρτυρικῶς τὰς συνεπείας τῆς μονώσεώς του δὲν ἐμνησικάκει κατ' οὐδενός, καὶ ἅμα δοθείσης περιστάσεως ἐπιτηδείας νὰ δράξῃ αὖθις τὰ ὅπλα, ἔστω καὶ ἐπὶ τῇ συμπράξει τῶν πρὸ μικροῦ ἐγκαταλιπόντων αὐτὸ, δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν προαιώνιον καὶ πεπρωμένον ἀγῶνα. Τοῦτο ἔπραξε πολλάκις ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς, τοῦτο πολλάκις ὡς πρὸς τοὺς Ῥώσους.

Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανοτάτη εἶναι ὅτι ὀλίγον μετὰ τὰ προϊστορηθέντα γεγονότα, οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἐδίστασαν νὰ ἔλθωσιν εἰς νέας μετὰ τῆς Ῥωσίας συνεννοήσεις. Τῷόντι ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη τρισκαίδεκα μόλις ἔτη μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ ἐπανέλαβε τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, κατορθώσασα νὰ παραλάβῃ σύμμαχον τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας Ἰωσὴφ Β'. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ἐπὶ τοῦ προλαβόντος πολέμου εἶχεν ὁριστικόν τι περὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν βούλευμα καὶ ποῖον· ἀλλὰ τῷ 1782 καὶ 1783 διετύπωσε κατὰ τὸν μάλιστα συμφέροντα ἡμῖν τρόπον τὰς διαθέσεις της, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἰωσὴφ Β' ἀλληλογραφίας αὐτῆς, τῆς δημοσιευθείσης ἐν Βιέννῃ τῷ 1869. Τῇ 10 σεπτεμβρίου 1782 ἔγραφε πρὸς τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον γείτονα καὶ σύμμαχον αὐταῖς λέξεσι τάδε· «Πέποιθα, ὡς ἐκ τῆς ἀπεριορίστου ἐμπιστοσύνης ἣν ἔχω πρὸς ὑμᾶς ὅτι, ἐὰν αἱ ἐπιτυχίαι ἡμῶν ἐν τῷ τουρκικῷ πολέμῳ ἐπιτρέψωσιν ἡμῖν ν' ἀπαλλάξωμεν τὴν Εὐρώπην ἐκ τοῦ ἐχθροῦ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος καὶ νὰ ἐκδιώξωμεν αὐτὸν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Υ. Μ. δὲν θέλει μὲ ἀρνηθῆ τὴν συνδρομὴν Αὐτῆς πρὸς ἀνίδρυσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μοναρχίας ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς βαρβάρου ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, *ὑπὸ τὸν ῥητὸν ἐκ μέρους μου ὅρον νὰ διατηρήσω τὴν μοναρχίαν ταύτην ὅλως ἀνεξάρτητον τῆς ἐμῆς*, ἀναβιβάζουσα ἐπὶ τοῦ ἀνεγερθησομένου θρόνου τὸν νεώτερον τῶν ἐγγόνων μου, τὸν μέγαν δοῦκα Κωνσταντῖνον. *Ὁ νέος μονάρχης θέλει παραιτηθῆ ταυτοχρόνως πάσης ἀξιώσεως ἐπὶ τῆς ῥωσικῆς μοναρχίας, διότι τὰ δύο στέμματα δὲν δύνανται καὶ δὲν πρέπει νὰ ἑνωθῶσι ποτὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεφαλῆς*. Τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν θέλει ἀναλάβει ἐν καιρῷ εὐθέτῳ ὁ υἱός μου μέγας δοὺξ διάδοχος, καὶ ὁ πρωτότοκος αὐτοῦ υἱός. Τὸ κατ' ἐμὲ εἶμαι ἑτοίμη νὰ παράσχω δι' ἐμὲ καὶ τοὺς διαδόχους μου

πᾶσαν διαβεβαίωσιν, ὅτι δὲν θέλομεν ἐπιζητήσει ποτὲ τὴν συνένωσιν τῶν δύο μοναρχιῶν ὑπὸ ἕνα ἡγεμόνα.»

«Σύνορα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἔσονται πρὸς τὴν Ῥωσίαν ὁ Εὔξεινος, πρὸς τὴν Αὐστρίαν αἱ κτήσεις ἃς θέλει προσλάβει ἡ Υ. Μ. διὰ τῆς πτώσεως τῆς βαρβάρου κυβερνήσεως, καὶ πρὸς τὴν Δακίαν ὁ Δούναβις. Αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους θέλουσι τεθῆ ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνεγερθησομένου κράτους.» Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ἐπιστολῇ ἡ Αἰκατερίνα προέτεινεν εἰς τὸν Ἰωσὴφ προσέτι τὴν ἵδρυσιν καὶ ἑτέρου χριστιανικοῦ κράτους, ὡς μεσοτοίχου οὕτως εἰπεῖν μεταξὺ τῆς ῥωσικῆς, τῆς αὐστριακῆς καὶ τῆς μελετωμένης νέας ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. «Τὸ κράτος τοῦτο, γνωστὸν ἄλλοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα Δακία, δύναται νὰ σχηματισθῇ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βλαχίας, τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βεσσαραβίας, ὑπὸ ἡγεμόνα πρεσβεύοντα τὸ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐπικρατοῦν χριστιανικὸν θρήσκευμα, καὶ ἐμπνέοντα πᾶσαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς δύο αὐτοκρατορικὰς αὐλάς. Ταὐτοχρόνως δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ὅτι τὸ νέον κράτος, οὗ ὁ ἡγεμὼν ἔσται κληρονομικός, οὐδέποτε δύναται νὰ συνενωθῇ μετὰ τῆς Αὐστρίας ἢ τῆς Ῥωσίας, καὶ ὅτι αἱ δύο ἡμῶν αὐτοκρατορίαι δὲν θέλουσιν ἐπιτρέψει ποτὲ νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἑτέρας τινὸς δυνάμεως.»

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀπὸ 13 νοεμβρίου ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ Ἰωσὴφ, ἀποδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῆς ἱδρύσεως τῶν δύο νέων ἐπικρατειῶν, προέτεινεν ἐν τούτοις νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τὴν Ἑνετίαν ἡ Πελοπόννησος, ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος καὶ αἱ λοιπαὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νῆσοι, ἡ αὐτοκράτειρα ἀνταπαντῶσα τῇ 4 ἰανουαρίου 1783 παρετήρει ὅτι «εἶναι ἐπάναγκες νὰ μὴ περιορισθῇ λίαν τὸ ἑλληνικὸν κράτος, πρὸ πάντων δὲ νὰ μὴ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ αὐτοῦ ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος.»

Ταῦτα δὲ διανοουμένη ἡ αὐτοκράτειρα ἐπρονόησε πρῶτον νὰ ἀπονείμῃ εἰς τὸν δευτερότοκον αὐτῆς ἔγγονον τὸ ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ πολύκροτον τοῦ Κωνσταντίνου ὄνομα καὶ νὰ διδάξῃ αὐτὸν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Συγχρόνως ποικίλοι ἀπόστολοι διατρέχοντες τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν ἐκάλουν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὅπλα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας. Εἰς Κέρκυραν, εἰς Κεφαλληνίαν καὶ εἰς Ζάκυνθον διωρίσθησαν πρόξενοι τῆς Ῥωσίας ἄνδρες Ἕλληνες, ἰδίως ἐν Κερκύρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ Μπενάκη ὡς γενικὸς πρόξενος. Εἰς ταῦτα δὲ ἀνταποκρινόμενοι οἱ ἡμέτεροι ἐξηγέρθησαν ἅ-

παντες ὡς ἐκ μηχανῆς, λόγιοι, ἔμποροι, μαχηταί. Ὁ Ἰωαννίτης Ἀθανάσιος Ψαλλίδας, οἱ Θεσσαλοὶ ἱερομόναχος Δανιὴλ καὶ ἱεροδιάκονος Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ἔγραφον πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν καὶ πρὸς τοὺς στρατηγοὺς αὐτῆς ἀφιερωτικὰς ἐπιστολὰς πομπώδεις, δι' ὧν ἀπεκάλουν αὐτήν τε καὶ αὐτοὺς λυτρωτὰς καὶ ἀρωγοὺς καὶ στηρίγματα. Τὸ δὲ πρακτικώτερον, ἡ ἐν Τεργέστῃ ἑλληνικὴ κοινότης ἔσπευσε νὰ παρασκευάσῃ ἐξ ἰδίων καταδρομικὸν στολίσκον, καὶ πρεσβεία τριῶν ἀνδρῶν ἐστάλη τῷ 1790 εἰς Πετρούπολιν, ἵνα προτείνῃ μὲν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα εἰς τὸν ἔγγονον τῆς Αἰκατερίνης Κωνσταντῖνον, καθυποβάλῃ δὲ ὑπόμνημα περὶ τοῦ μελετωμένου κινήματος. Ἡ Αἰκατερίνα ἐδέχθη τὴν πρεσβείαν εὐμενῶς, ἐπιτρέψασα αὐτῇ νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τοῦ νεαροῦ Κωνσταντίνου καὶ νὰ προσαγορεύσῃ αὐτὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ὁ μὲν ἡγεμονόπαις ἐβεβαίωσε τοὺς πρέσβεις ἑλληνιστὶ ὅτι τὰ πάντα θέλουσιν ἐκτελεσθῇ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν· ἡ δὲ αὐτοκράτειρα ἔπεμψε καὶ χρήματα καὶ ὅπλα, ἵνα γίνωσιν αἱ ἀπαιτούμεναι παρασκευαί, ἀλλὰ συγχρόνως, ἐπειδὴ ἕτερα αὐτῆς συμφέροντα καὶ ἰδίως τὰ πολωνικὰ πράγματα, παρεκίνησαν αὐτὴν αὖθις νὰ συνομολογήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1792 εἰς Ἰάσιον εἰρήνην πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἡ Αἰκατερίνα διέταξε νὰ διακωλυθῇ πᾶν ἑλληνικὸν κίνημα μέχρι νεωτέρας διαταγῆς.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως αἱ ἐχθροπραξίαι εἶχον ἀρχίσει ἐν Ἑλλάδι. Ἡ πρεσβεία ἥτις εἶχεν ἀπέλθει εἰς Πετρούπολιν, καθυπέβαλεν ἐκεῖ σχέδια ὑπερβολικὰ περὶ τῆς συγχρόνου ἐξεγέρσεως τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς, τῆς Εὐβοίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς περὶ Ἀδριανούπολιν συγκεντρώσεως 300,000 χριστιανῶν, οἵτινες ἔμελλον, ἑνούμενοι μετὰ τῶν Ῥώσων, νὰ ὁρμήσωσιν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ τοιαῦτα οὔτε ἐξετελέσθησαν, οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῶσιν. Ἐγένοντο ὅμως ἄλλα, ὀλιγώτερον μὲν κολοσσιαῖα, ἀλλὰ μνήμης ἄξια ἔργα. Κατὰ ξηρὰν μὲν οἱ ἁρματωλοὶ καὶ οἱ κλέφται ἑνωθέντες μετὰ τῶν Σουλιωτῶν, καὶ ἀπαρτίσαντες στρατιὰν γενναίαν καὶ οὐχὶ εὐάριθμον, ἐνίκησαν κατὰ κράτος τὸν σατράπην τῶν Ἰωαννίνων Ἀλῆ πασᾶν. Κατὰ θάλασσαν δὲ προέκυψεν εἰς μέσον ἀνὴρ δυνάμενος νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν ναυτικῶν ἡρώων ὅσους ἀναφέρει ἡ πάτριος ἡμῶν ἱστορία, ἡ το-

σούτους μεγάλους ναυτικοὺς ἄνδρας ἀπὸ Θεμιστοκλέους μέχρι Μιαούλη ὑμνήσασα.

Ὁ Λάμπρος Κατσώνης ἐγεννήθη εἰς Λεβάδειαν τῆς Βοιωτίας ἀκριβῶς σχεδὸν περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Νεώτατος ἔτι μετέσχε τοῦ πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κινήματος, ἀπῆλθεν ἔπειτα εἰς Ῥωσίαν, κατῴκησεν εἰς Κριμαίαν, κατετάχθη ὡς ἀξιωματικὸς εἰς τὸ ἱδρυθὲν τότε αὐτόθι ἑλληνικὸν τάγμα, διέπρεψεν ὑπὸ τὸν Ποτέμκην εἰς τὸν κατὰ τῆς Περσίας ῥωσικὸν πόλεμον, ἀπέδειξε διὰ ναυτικῶν τολμημάτων περὶ Κριμαίαν ὅτι ἦτο ναύτης οὐδὲν ἧττον ἐπιτήδειος ἢ στρατιώτης, καὶ κατελθὼν τὸν ἰανουάριον τοῦ 1788 εἰς Τεργέστην ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐξοπλισθέντος στολίσκου. Ὁποῖα καὶ ὁπόσα ἦσαν τὰ πλοῖα δι' ὧν ὁ Λάμπρος περιήγαγεν ἐπὶ 5 ὅλα ἔτη ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις νικηφόρον τὴν σημαίαν αὐτοῦ, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ἐκ Τεργέστης ἐξέπλευσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1788 μετὰ τριῶν σκαφῶν, ἐξ ὧν τοῦ ἑνὸς μόνον ἠξεύρομεν τὸ ὄνομα καὶ τὴν δύναμιν· ἦτο δὲ τὸ σκάφος τοῦτο ἀμερικανικὸν καταδρομικὸν 26 πυροβόλων, ὅπερ ἀγορασθὲν ὑπὸ τῆς αὐτόθι κοινότητος ὠνομάσθη ὑπ' αὐτοῦ *Ἀθηνᾶ τῆς Ἄρκτου*. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Λάμπρος κυριεύσας περὶ τὸ Αἰγαῖον μὲν ἓξ ἐχθρικὰ πλοῖα, καὶ περὶ Συρίαν ἕτερα ἕξ, ὡπλισεν αὐτὰ καὶ συγκατέταξεν εἰς τὸν ἴδιον στολίσκον· ἀλλὰ τίς ἦτο ἡ δύναμις τῶν πλοίων τούτων, ἄδηλον. Βραδύτερον ἀναφέρονται ἐν τῇ μοίρᾳ τοῦ Λάμπρου ὀκτὼ ἕτερα πλοῖα· δύο μὲν κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Σπετσιωτῶν Ἀναργύρου καὶ Καρακατσάνη, πλὴν δὲ τούτων ὁ *Ἀχιλλεὺς* ὑπὸ τὸν Ζυγούρην, ἡ *Μαρία* 24 πυροβόλων ὑπὸ τὸν Πασχάλην Κασίμην καὶ 4 προσέτι πλοῖα ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκην, τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον, τὸν Εὐστράτιον Νικηφοράκην καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ταταράκην. Μετὰ τῆς δυνάμεως ταύτης ἧτις ἐν τούτοις κατηρτίσθη κατὰ μικρὸν, λέγεται ὁ Λάμπρος, κατὰ τὰ δύο ἔτη 1788 καὶ 1789, οὐ μόνον ἀφανίσας πᾶσαν ναυτικὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἐμπορίαν, οὐ μόνον κυριεύσας μὲν τὸ φρούριον τοῦ Καστελορρίζου εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, καταστρέψας δὲ τοὺς προμαχῶνας τοῦ Δυρραχίου, ἀλλὰ καὶ ἐπανειλημμένως καταναυμαχήσας ἐκ παρατάξεως αὐτὸν τὸν ὀσμανικὸν στόλον. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐν ἐλλείψει εἰδήσεων ἀσφαλεστέρων, δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῶν φημιζομένων τούτων κατορθωμάτων, τὰ ὁποῖα ὁμολο-

γοῦμεν ὅτι εἶναι τόσῳ μᾶλλον δυσκατάληπτα ὅσῳ δὲν λέγεται ὅτι ἐγένετο τότε χρῆσις πυροπολικῶν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Τοῦτο μόνον βεβαιοῦμεν ὡς ἀναμφισβήτητον, ὅτι τῷ 1789 ἡ καταπλαγεῖσα τουρκικὴ κυβέρνησις ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ τὸν ἄνδρα διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Στεφάνου Μαυρογένους. Ὁ διερμηνεὺς ἔγραψε πρὸς τὸν Λάμπρον ἐπιστολὴν δι' ἧς προσαγορεύει αὐτὸν *ἀνδρειότατον ἥρωα*, ἐπαγγέλλεται δὲ εἰς αὐτόν τε καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ ἀμνηστίαν καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ τὴν διαδοχικὴν καὶ ἀφορολόγητον ἡγεμονίαν μιᾶς τῶν νήσων τοῦ Ἰκαρίου πελάγους οἵαν ἤθελεν ἐκλέξει, ἐπιχορηγῶν σύναμα καὶ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἀπέκρουσε πάντα ταῦτα καὶ ἐξακολουθήσας τὸν ἀγῶνα συνεκρότησε τῷ 1790 τὴν πεισματωδεστέραν τῶν ναυμαχιῶν αὐτοῦ περὶ ἧς σώζονται λεπτομέρειαι μὴ δυνάμεναι, νομίζομεν, νὰ ἀμφισβητηθῶσιν.

Ἀπριλίῳ μηνὶ 1790 ὁ Λάμπρος ἐναυλόχει εἰς Κέαν μετὰ πλοίων ἐννέα, διότι εἶχε προεκπέμψει τὰ λοιπὰ πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ καταδρομικοῦ αὐτῶν ἔργου. Πρό τινος δὲ εἶχε παραλάβει μεθ' ἑαυτοῦ 500 κλέφτας ὑπὸ τὸν Ὀπούντιον Λοκρὸν Ἀνδροῦτζον, τὸν πατέρα τοῦ Ὀδυσσέως ἐκείνου, ὅστις ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας μεγάλης ἐπαναστάσεως διετέλεσεν ὁ ἐπισημότατος τῶν πολεμάρχων τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἴσως φανῇ παράδοξον πῶς οἱ ὀρεσίβιοι οὗτοι μαχηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ θαλασσομαχήσωσιν. Εἴδομεν ὅμως ἤδη τὸν Μητρομάραν τοιοῦτό τι πράξαντα καὶ πολλὰ ἄλλα θέλομεν ἔτι ἀπαντήσει τοιαῦτα παραδείγματα κλεφτῶν καὶ ἁρματωλῶν εἰς ναυμάχους μεταβληθέντων. Τὸ δὲ παρὸν γεγονὸς ἐπιβεβαιοῦται, ὡς θέλομεν ἴδει μετ' ὀλίγον, ὑπὸ δημώδους ᾄσματος. Τῇ 6 ἀπριλίου ἡ προφυλακὴ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Λάμπρον ὅτι ἐπεφάνη μεταξὺ Ἄνδρου καὶ Εὐβοίας ὁ ὀσμανικὸς στόλος ἐκ πεντεκαίδεκα μεγάλων πλοίων συγκείμενος. Ὁ Λάμπρος ἐξώρμησεν ἀμέσως εἰς συνάντησιν αὐτοῦ· ἀλλὰ μετὰ τρίωρον πυροβολισμὸν οἱ πολέμιοι παραδόξως ὑπεχώρησαν, ἵνα λάβωσι καιρὸν νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῆς περιμενομένης ὑπ' αὐτῶν ἀλγερινῆς μοίρας. Οὐδὲν ἧττον ἡ ὑποχώρησις αὕτη δὲν δύναται νὰ λογισθῇ εἰμὴ ὡς ἥττα ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν ἦτο τοὐλάχιστον τετραπλασία, ἂν ὄχι πενταπλασία, τῆς ἑλληνικῆς, τὰ δ' ἑλληνικὰ πλοῖα δὲν ἔπαυσαν καταδιώκοντα αὐτοὺς μέχρι τῆς ἑσπέρας. Ἀλλὰ καὶ ὁ στολίσκος τοῦ Λάμπρου ὑπέστη βλάβην οὐ μικράν, δύο δὲ τῶν

πλοίων αὐτοῦ, τὰ τοῦ Ἀναργύρου καὶ τοῦ Καρακατσάνη, ἀπομακρυνθέντα ἐν τῇ καταδιώξει δὲν ἠδυνήθησαν οὐδὲ τὴν ἐπιοῦσαν νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῶν λοιπῶν ἕνεκα τῶν ἐναντίων ἀνέμων. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ταύτην προσῆλθε καὶ ἡ ἀλγερινὴ μοῖρα, ὥστε οἱ πολέμιοι ἐπέπεσον μετὰ διπλασίας δυνάμεως. Ὁ Λάμπρος καίτοι δὲν εἶχεν ἤδη εἰμὴ πλοῖα ἑπτὰ, καὶ ταῦτα παθόντα ἀπὸ τῆς προτεραίας, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀντιπαραταχθῇ, ὥστε συνεκροτήθη ἀγὼν φοβερὸς περὶ Καφηρέα, περὶ τὸν χῶρον δηλαδὴ ἐκεῖνον ὅπου μετὰ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη ἔμελλε νὰ διαπράξῃ ὁ Γεώργιος Σαχτούρης ἓν τῶν λαμπροτάτων αὐτοῦ κατορθωμάτων. Οἱ ἐχθροὶ περιζώσαντες τὴν μοῖραν τοῦ Λάμπρου ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι πανταχόθεν κατ' αὐτῆς· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπεχείρησαν νὰ κυριεύσωσι τὰ σκάφη ἐξ ἐπίπλου. Καὶ πρώτη λοιπὸν ἡ ὀσμανικὴ ναυαρχὶς φέρουσα 74 πυροβόλα, ἀπεπειράθη νὰ προσκολληθῇ εἰς τὸν *Ἀχιλλέα*· ἀλλ' ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ, ὁ γενναῖος Ζυγούρης, ἀνῆψεν ἐν τῷ ἅμα πυρὰ ἐπὶ τῶν κεραιῶν, ἀπειλῶν νὰ μεταδώσῃ τὰς φλόγας εἰς τὸν πλησιάζοντα κολοσσόν. Τότε ἡ ναυαρχὶς ὠπισθοχώρησε καὶ ἑνωθεῖσα μετὰ πέντε ἀλγερινῶν φρεγατῶν ἐπέπλευσε κατὰ τῆς *Μαρίας* τοῦ Πασχάλη Κασίμη, ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Οἱ Ἀλγερινοὶ εἰσπηδήσαντες ἐντὸς τοῦ πλοίου τούτου ἐφόνευσαν 147 Ἕλληνας καὶ τραυματίσαντες τόν τε κυβερνήτην καὶ τοὺς περιλειφθέντας τρισκαίδεκα ναύτας, ἐκυρίευσαν τὴν *Μαρίαν*. Ἕτερον δὲ ἀλγερινὸν πλοῖον φέρον τριάκοντα καὶ ἓξ μεγάλα πυροβόλα, προσεκολλήθη εἰς τὴν *Ἀθηνᾶν*, τῆς ὁποίας τὸ κατάστρωμα ἐπληρώθη διὰ μιᾶς πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἀντιπαραταχθεὶς ἐκ τοῦ συστάδην καὶ καταβαλὼν τοὺς εἰσπηδήσαντας, ἠδύνατο ἴσως νὰ κυριεύσῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐὰν ἦναι ἀληθὲς, ὅτι ἐκ τῶν 600 τούτου ναυβατῶν δὲν διεσώθησαν εἰμὴ τριάκοντα καὶ ἓξ. Ἐνόμισεν ὅμως φαίνεται συνετώτερον νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ αὐτοῦ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων αὐτοῦ πλοίων δεινοτάτας παθόντα ζημίας μετ' ὀλίγον κατεστράφησαν. Τὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκη, ἀποβαλὸν τὸν πρυμνήσιον ἱστὸν καὶ τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ, κατώρθωσε μὲν νὰ διελάσῃ ἀνὰ μέσον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ναυβατῶν. Περὶ τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον δὲν ἔμειναν ζῶντες εἰμὴ δέκα, οἵτινες ἔρριψαν τὸ σκάφος εἰς τὴν νῆσον Ἄνδρον, καὶ οἱ μὲν ναῦται φυγόντες διεσώθησαν, ἀλλ' ὁ ἀτρόμητος Ἀλεξόπουλος προσαγαγὼν θρυαλλίδα εἰς

τὴν ἐναπομείνασαν ὀλίγην πυρίτιδα, ἀνετινάχθη μετὰ τοῦ πλοίου καὶ τῆς σημαίας εἰς τὸν ἀέρα. Τελευταῖον ὁ Εὐστράτιος Νικηφοράκης ἠδυνήθη, εἰ καὶ περιεζωσμένος ὑπὸ πολεμίων, νὰ ῥίψῃ τὸ πλοῖόν του εἰς τὴν ξηρὰν καὶ νὰ σωθῇ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου μετὰ τοῦ πληρώματος καὶ τῆς σημαίας. Καὶ ἐνῷ τοιαύτη συνέβαινε περὶ τὸν Λάμπρον πανωλεθρία, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος Παταράκης καὶ ὁ Ζυγούρης ἔχοντες τὸν ἄνεμον ἐναντίον δὲν ἠδύναντο νὰ προσέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἐνῷ οἱ ἱστοὶ τῆς *Ἀθηρᾶς* εἶχον βλαβῆ καιρίως, καὶ αἱ κεραῖαι κατακοπῆ, καὶ τὰ ἱστία καὶ τὰ πλευρὰ κατατρυπηθῆ, καὶ τὸ σκάφος πανταχόθεν διέρρεε, καὶ αὐτὸς ἔφερε τραῦμα εἰς τὴν κεφαλήν, ὁ ἀδάμαστος ἀνὴρ ἀπέμεινεν ἀνταγωνιζόμενος καὶ μὴ θέλων νὰ καταλίπῃ τὴν ναυαρχίδα αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐκ τῶν 295 ἀνδρῶν ὅσοι ἀπήρτιζον τὸ πλήρωμα τῆς *Ἀθηρᾶς* δὲν ἔμειναν εἰμὴ 5 ἀξιωματικοὶ καὶ 55 ναῦται, ἐξ ὧν οἱ 38 πληγωμένοι. Τότε οὗτοι ἐζήτησαν διὰ σημείων λέμβους παρὰ τῶν ὑπηνέμων συντρόφων καὶ ἐσώθησαν δι' αὐτῶν, πυρπολήσαντες μὲν τὴν *Ἀθηρᾶν*, ἀπελθόντες δὲ αὐτοὶ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Παταράκη εἰς Μῆλον.

Κατὰ τὴν ναυμαχίαν λοιπὸν ταύτην ὁ Λάμπρος ἀπώλεσε δύο μὲν πλοῖα αἰχμαλωτευθέντα, τὸ τοῦ Κασίμη καὶ τὸ τοῦ Νικηφοράκη, τρία δὲ πυρποληθέντα ὑπὸ τῶν ἰδίων κυβερνητῶν, περὶ τοὺς 650 δὲ ἄνδρας καὶ ἀξιωματικούς, ἐκτὸς τῶν τραυματιῶν ὅσοι διεσώθησαν. Μεταξὺ τῶν φονευθέντων τούτων ἦσαν καὶ πολλοὶ κλέφται, ὡς μαρτυρεῖ τὸ δημῶδες ᾆσμα, τὸ ὁποῖον μνημονεῦον τῆς προκειμένης ναυμαχίας λέγει·

> Σὰν πιάστηκαν 'ς τὸν πόλεμον ἀπ' τὴν αὐγ' ὡς τὸ βράδυ,
> Πολλοὶ κλέφταις σκοτώνονται τοῦ καπετὰν Ἀνδρούτσου.

Ἐκ δὲ τῶν πολεμίων βεβαιοῦται ὅτι ἐφονεύθησαν 3,000 καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί. Ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ Λάμπρος ἡττήθη· ἀλλὰ ὑπάρχουσιν ἥτται ἀντάξιαι νικῶν. Εἰς Μῆλον εὗρεν ὁ Παταράκης γαλλικὸν δρόμωνα ὅστις εἶχε καταπλεύσει εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἀφοῦ παρέστη πόρρωθεν θεατὴς τοῦ τραγικοῦ ἀγῶνος τοῦ ὁποίου τὰς περιπετείας ἀνέγραψεν ἐπιμελῶς ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ. Ὁ γενναῖος Γάλλος ὅστις περιεποιήθη ἅπαντας τοὺς περισωθέντας ἐκείνους ἄνδρας, ἀκούσας τὸν Πάτμιον Ἀναστάσιον Παλαιολόγον εἰπόντα ὅτι ἐνικήθησαν, ἀνέγνω αὐτῷ εἰς ἀπάντησιν τὸ ἡμερολόγιόν του, ἐν ᾧ διὰ μακρῶν ἐγ-

κωμίαζε τὴν γενναιότητα αὐτῶν καὶ προσέθετεν ἐπὶ τέλους, ὅτι κατὰ τὴν ἀνδρείαν τοὐλάχιστον ὑπολαμβάνει αὐτοὺς ἐναμίλλους τῶν εὐκλεῶν αὐτῶν προπατόρων. Καὶ βραδύτερον ὁ Ἑνετὸς ἀρχιναύαρχος Ἔμος εἶπε πρός τε τὸν Λάμπρον καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν Παλαιολόγον· «ἐὰν ἀπωλέσατε πέντε πλοῖα, 600 ναύτας, 2 πλοιάρχους καὶ 49 ἀξιωματικούς, ἡ δόξα ὑμῶν ἔσται ἄϊδιος.» Ἀλλὰ καὶ ἡ Αἰκατερίνα αὐτὴ ἐτίμησε τὸν Λάμπρον προβιβάσασα μὲν αὐτὸν εἰς βαθμὸν χιλιάρχου, ἀπονείμασα δὲ αὐτῷ τὸ παράσημον τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

Οὐδὲ ἀπέβαλε τὸ θάρρος καὶ τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ ὁ ἥρως τῆς Βοιωτίας ἕνεκα τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀτυχήματος. Ἀλλ' ἀναδιοργανώσας τὴν ναυτικὴν μοῖραν αὐτοῦ ἡτοιμάζετο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα ὅτε, ἔτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1791 ἀρξαμένων τῶν περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεων μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας, ἔλαβε τὰς προαναφερθείσας διαταγάς, ἐπαναληφθείσας τῷ 1792 μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ἐν Ἰασίῳ συνθήκης, νὰ παύσῃ πᾶσαν ἐχθροπραξίαν. Ὁ Λάμπρος ἀγανακτήσας ἀνεφώνησεν, ὡς βεβαιοῦται, ὅτι, *ἐὰν ἡ αὐτοκράτειρα συνωμολόγησε τὴν εἰρήνην αὐτῆς, ὁ Κατσώνης ἀκόμη δὲν ὑπέγραψε τὴν ἐδικήν του*, ἐξέδωκεν ἔντονον κατὰ τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς διαμαρτύρησιν κατὰ μῆνα μάϊον 1792 καὶ κατέλαβε τὴν περὶ τὸ Ταίναρον λακωνικὴν παραλίαν μετὰ τοῦ Ἀνδρούτσου, ἵνα ἀπὸ τοῦ ὁρμητηρίου τούτου ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ. Ἐκεῖ προσβληθεὶς ὑπὸ τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου (μετὰ τοῦ ὁποίου εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνέπραξαν παραδόξως καὶ δύο γαλλικὰ μονόκροτα) ἀντέστη μὲν ἐπί τινα χρόνον καὶ δεινὴν ἐπήνεγκε σφαγὴν εἰς τοὺς ἀποβιβασθέντας πολεμίους, ἀλλ' ἐπὶ τέλους προτραπεὶς καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης Τζανέτου Γρηγοράκη ἀπέπλευσεν εἰς Ἰθάκην καὶ ἐκεῖθεν ἐπέστρεψεν εἰς Ῥωσίαν. Παρὰ τῇ Αἰκατερίνῃ δὲν ἔτυχεν εὐμενοῦς δεξιώσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῷ 1796 Παῦλος Α', ἀμείβων τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, ἐδωρήσατο τῷ ἀνδρὶ γενναίαν χρηματικὴν χορηγίαν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ὁ Λάμπρος ζητήσας τὴν ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἄφεσιν κατεστάθη εἰς Κριμαίαν καὶ ἀπέθανεν ἐν ἀκμῇ ἔτι τῆς ἡλικίας τῷ 1804. Οὐδὲν ἧττον εὐκλεὴς, ἀλλὰ οἰκτρὰ περὶ τὰ τέλη ἀπέβη ἡ τύχη τοῦ συνεταίρου του Ἀνδρούτσου. Οἱ μὲν περὶ τὸν Κατσώνην ἀξιωματικοὶ καὶ ναῦται διασπαρέντες μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς Λακωνικήν,

ἅπαντες διεσώθησαν. Ὁ δὲ Ἀνδροῦτσος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀρματωλῶν ἀπεφάσισε νὰ διασχίσῃ ἐν σώματι τὴν Πελοπόννησον, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Ῥούμελην καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσῃ εἰς Ἑπτάνησον. Ἐξελθὼν λοιπὸν ἐκ τῆς Μάνης εἰς τὴν Λακεδαίμονα καὶ τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ 40 ἡμέρας καὶ νύκτας ὑπὸ 6000 πολεμίων καταδιωκόμενος, ἐπέτυχε μὲν τοῦ σκοποῦ, ἀφοῦ, ὡς βεβαιοῦσιν, ἐφόνευσεν ὑπὲρ τοὺς 1500 Τούρκους, δὲν ἀπέβαλε δὲ εἰμὴ 96 στρατιώτας καὶ ἕνα ἀνώτερον ἀξιωματικόν· παραδοθεὶς ὅμως ὑπὸ τῆς Ἐνετίας εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν, ἀπήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐρρίφθη δέσμιος εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ ναυστάθμου καὶ ἐκεῖ δεινῶς ταλαιπωρούμενος ἐτελεύτησε.

Πρὶν ἢ καταπαύσωμεν τὸν λόγον περὶ τοῦ δευτέρου τούτου κινήματος τοῦ παρασκευασθέντος μὲν κατ' εἰσήγησιν τῆς Ῥωσίας, διεξαχθέντος δὲ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῆς, ἥτις, ὡς εἴδομεν, ἔκρινεν εὔλογον νὰ εἰρηνεύσῃ τῷ 1792 διὰ τῆς ἐν Ἰασίῳ συνθήκης πρὸς τὴν Τουρκίαν, καθῆκον νομίζομεν νὰ βεβαιωσωμεν ὅτι τὰ διαπραχθέντα τότε ὑπὸ τῶν ἡμετέρων πολεμικὰ ἔργα ὑπῆρξαν ἀσυγκρίτῳ λόγῳ γενναιότερα τῶν προτέρων. Ἡ δὲ νέα ῥωσικὴ συνθήκη ἐπεκύρωσε τὴν προηγουμένην ὡς πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ τοῦ πρώτου αὐτῆς ἄρθρου ἀπενεμήθη ἀμνηστία γενικὴ, ὅπως καὶ διὰ τῶν ἄρθρων 1 καὶ 17 τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ καὶ κατὰ τὰς ἐν αὐτοῖς λεπτομερείας· διὰ τοῦ ἄρθρου 2 ἐπεκυρώθησαν πᾶσαι τῆς τελευταίας ταύτης αἱ διατάξεις· διὰ τοῦ ἄρθρου 8 ῥητῶς συνεφωνήθη ἡ ἄνευ λύτρων ἀπόδοσις τῶν αἰχμαλώτων, ἰδίως τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν νησιωτῶν. Καὶ εἶναι μὲν πρόδηλον ὅτι ἐπειδὴ πολλαὶ ἐχθροπραξίαι ἐγένοντο ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης, οἱ ὅροι αὐτῆς οὐδὲν ἔσχον οὐδὲ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πρακτικὸν τότε ἀποτέλεσμα· ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνομεν ἐνταῦθα ὅ,τι εἴχομεν εἴπει ἐν τοῖς προτέροις, ὅτι δηλαδὴ βραδύτερον τὸ ἔθνος ὠφελήθη οὐκ ὀλίγον ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπεμβάσεως ὅπερ ἔλαβεν ἡ Ῥωσία διὰ τῶν διεθνῶν ἐκείνων συμβάσεων.

Ἀλλ' ἐφθάσαμεν εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἤρχισε πάλιν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ν' ἀναμιγνύεται εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἂν καὶ μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἡ Ῥωσία ἐξηκολούθησε πρωταγωνιστοῦσα ἐν αὐτοῖς. Ἀπὸ τοῦ 1789 ἐξερράγη ἡ μεγάλη ἐκείνη γαλλικὴ ἐπανάστασις ἥτις ἔμελλεν ἐπὶ 20 ὅλα ἔτη νὰ περιαγάγῃ τὰ νικηφόρα

αὐτῆς τάγματα καὶ δόγματα ἀπὸ περάτων Εὐρώπης μέχρι περάτων. Ἐν τῇ θυελλώδει ταύτῃ αὐτῆς πορείᾳ ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ ἀπαντήσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτῆς. Ἐπενήργησε δὲ διττῶς, ἠθικῶς ἅμα καὶ πολιτικῶς. Κατὰ πρῶτον ἀνεμίχθη εἰς τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα τῷ 1797, ὅτε ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου αὐτοῦ Ναπολέων Βοναπάρτης, καταλύσας τὸ ἑνετικὸν κράτος, τὰς μὲν ἄλλας τούτου κτήσεις ἐπέτρεψε διὰ τῆς ἐν Καμποφορμίῳ συνθήκης εἰς τὴν Αὐστρίαν, τὰς δὲ Ἰονίους νήσους καὶ ὅσα εἶχον διασώσει οἱ Ἑνετοὶ ἐπὶ τῆς κατέναντι ἠπείρου, ἀπένειμεν εἰς τὴν Γαλλίαν. Οἱ Ἑπτανήσιοι ἐδέχθησαν τοὺς Γάλλους ὡς σωτῆρας, πιστεύσαντες εἰς τὰ περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κηρύγματα τῆς δημοκρατίας. Καὶ ἰδοὺ πῶς αὐτὸς ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης ἀνήγγειλεν ἐκ Μεδιολάνων εἰς τὴν κυβέρνησίν του τῇ 1 αὐγούστου 1797 τὰ περὶ τούτου. «Τὰ στρατεύματα ἡμῶν ἀποβιβασθέντα κατέλαβον τὰ φρούρια τῆς Κερκύρας. Ἄπειρον λαοῦ πλῆθος συνέρρευσεν εἰς τὴν παραλίαν ἵνα ὑποδεχθῇ τοὺς στρατιώτας ἡμῶν, διὰ τῶν κραυγῶν τῆς ἀγαλλιάσεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἃς ἐκπέμπουσι τὰ ἔθνη ὅτε ἀνακτῶσι τὴν ἐλευθερίαν. Προΐστατο δὲ τοῦ πλήθους ὁ ἀρχιερεύς, ἀνὴρ πρεσβύτης καὶ λόγιος, ὅστις πλησιάσας πρὸς τὸν στρατηγὸν Γεντιλλὺν εἶπεν αὐτῷ. Γάλλοι, ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ θέλετε εὕρει λαὸν ἀμαθῆ περὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας δι' ὧν κλείζονται τὰ ἔθνη· ἀλλὰ μὴ περιφρονήσετε αὐτὸν, διότι δύναται νὰ ἀποβῇ αὖθις ὅ,τι ἦτο πάλαι ποτέ. Σεβασθῆτέ τον ἀναγινώσκοντες τὴν βίβλον ταύτην. Ὁ δὲ στρατηγὸς Γεντιλλὺς ἀνοίξας τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ βίβλον, ἠπόρησεν ἰδὼν ὅτι ἦτο ἡ τοῦ Ὁμήρου Ὀδύσσεια. Ἡ Ζάκυνθος, ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ἰθάκη τὰ αὐτὰ ποθοῦσι καὶ εὔχονται. Ἀπανταχοῦ ἀνηρτήθησαν τὰ σύμβολα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπανταχοῦ αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ κυβερνῶσι τὰς κοινότητας· οἱ δὲ λαοὶ ἐλπίζουσιν ὅτι διὰ τῆς προστασίας τοῦ μεγάλου γαλλικοῦ ἔθνους, θέλουσιν ἀνακτήσει τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας καὶ τὴν ἐμπορίαν, ἃς ἀπώλεσαν διὰ τῆς τυραννίδος τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μανιατῶν μὲ ἔπεμψεν ἕνα τῶν προκρίτων τῆς χώρας, ἵνα μὲ δηλώσῃ ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ ἐν τῷ λιμένι αὐτοῦ γαλλικά τινα πλοῖα καὶ νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὸ μέγα γαλλικὸν ἔθνος.»

Δὲν ἠξεύρομεν ἐὰν ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης ἀπετάθη οἴκοθεν πρὸς τὸν στρατηγὸν ἢ προεκλήθη ὑπ' αὐτοῦ. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 1797 οἱ

ἀδελφοὶ Δῆμος καὶ Νικολὸς Στεφανόπολοι ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου. Οἱ δύο οὗτοι λόγιοι ἄνδρες ἀνῆκον εἰς τὴν ἀρχαίαν οἰκογένειαν ἥτις πρὸ μιᾶς περίπου τότε ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀποδημήσει ἐκ Μάνης μετὰ πολλῶν ἄλλων ὁμογενῶν καὶ ἐγκατασταθῇ εἰς Καργέζην τῆς Κορσικῆς· ἐπέμφθησαν δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατ' ἐπιφάνειαν μὲν ἔχοντες ἐπιστημονικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐντολήν, πράγματι δὲ πολιτικήν. Ἐκ τῆς διτόμου συγγραφῆς ἥτις ἐν ἔτει 1800 ἐξεδόθη ἐν Λονδίνῳ περὶ τῆς περιηγήσεως αὐτῶν, ἐξάγεται, ὅτι ἐκόμιζον ἐπιστολὴν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης καὶ ὅτι διὰ τούτου ἦλθον εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Στερεᾶς, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἀλβανίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασκευάσωσι γενικόν τι ἐπαναστατικὸν κίνημα. Ὅθεν πιθανώτατα εἰς ἀπάντησιν τῆς προειρημένης ἐπιστολῆς ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ ἧς μνημονεύει ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ. Ὁπωσδήποτε πᾶσαι αὗται αἱ ἐνέργειαι καὶ πᾶσαι αἱ πομπώδεις ἐπαγγελίαι τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας, δὲν ἦσαν ἀμέτοχοι ἰδιοτελείας. Τῇ 16 αὐγούστου ὁ Γάλλος στρατηγὸς ἔγραφε πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ. «Ἡ Κέρκυρα, ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Κεφαλληνία ἔχουσι δι' ἡμᾶς πλείονα ἀξίαν ἢ ὅλη ἡ Ἰταλία ὁμοῦ. Κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι ἐὰν εἴμεθα ὑπόχρεοι νὰ ἐκλέξωμεν, ἤθελε συμφέρει μᾶλλον εἰς ἡμᾶς νὰ ἀποδώσωμεν σύμπασαν τὴν Ἰταλίαν εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ νὰ κρατήσωμεν τὰς νήσους ἐκείνας οὐ μόνον ὡς πηγὴν πλούτου καὶ εὐημερίας διὰ τὸ ἐμπόριον ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ διότι, προσεγγιζούσης τῆς πτώσεως τοῦ τουρκικοῦ κράτους, θέλομεν δυνηθῇ διὰ τῆς κατοχῆς τῶν νήσων τούτων ἢ νὰ ὑποστηρίξωμεν αὐτὸ κατὰ τὸ ἐνὸν, ἢ νὰ λάβωμεν ἐξ αὐτοῦ τὴν προσήκουσαν ἡμῖν μερίδα.» Καὶ πάλιν τῇ 13 σεπτεμβρίου ὁ Βοναπάρτης ἔγραφεν ἐκ Πασσεριάνου τὰ ἑξῆς· «Τοῦ λοιποῦ νομίζω ὅτι θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς δημοκρατίας πρέπει νὰ ἦναι τὸ νὰ μὴ ἐγκαταλίπωμεν ποτὲ τὴν Κέρκυραν, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὰς λοιπὰς νήσους, ἀλλὰ νὰ καταλάβωμεν αὐτὰς ὁριστικῶς.»

Οὐδὲ εἰς ταῦτα μόνα περιωρίσθη ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑτέρας περιεπλάκη ἐνεργείας αἵτινες ἔμελλον νὰ ἐπαγάγωσιν ἓν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐγεν-

νήθη εἰς Βελεστῖνον τῆς Θεσσαλίας, ἤτοι εἰς τὰς ἀρχαίας Φερὰς, ὁ Ῥήγας, ὁ ἐκ τούτου ἐπικληθεὶς Βελεστενλὴς ἢ Φεραῖος. Παιδευθεὶς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα εἰς τὰ ἐν Ζαγορᾷ σχολεῖα, ἀθλητικὸς τὸ σῶμα καὶ γενναῖος τὴν ψυχὴν, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαζήσῃ ἐν τῇ δεδουλωμένῃ πατρίδι, καὶ περὶ τὸ 1780 ἀπῆλθεν εἰς Βουκουρέστιον ὅπου συνεπλήρωσε τὴν παίδευσιν αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀκμαζούσαις τότε αὐτόθι, τῇ προστασίᾳ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων, σχολαῖς, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐποτίσθη τὰ μεθυστικὰ νάματα τῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας. Ἀλλ' ὁ Ῥήγας δὲν εἶχε μόνον καρδίαν εὐπαθῆ, εἶχε προσέτι νοῦν ὑγιᾶ καὶ πρακτικόν. Νομίσας ὅτι καὶ διὰ τὰς ἐσωτερικὰς τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ διαθέσεις καὶ διὰ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς Εὐρώπης περιστάσεις ἐπέστη ἡ ὥρα γενικῆς τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως, ὠφελήθη ἐκ τῶν φιλικῶν σχέσεων εἰς ἃς περιῆλθε πρὸς τὸν ἡγεμόνα Μαυρογένην ἵνα περιέλθῃ εἰς συνεννοήσεις καὶ συνάψῃ σχέσεις ἐπιτηδείας εἰς προπαρασκευὴν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλεύματος. Ὅθεν ἔνθεν μὲν παρέλαβε συνεργοὺς πολλοὺς πλουσίους ἐμπόρους, ἔνθεν δὲ παρεσκεύασε τὴν τοσοῦτον δεινὴν κατὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἀποστασίαν τοῦ δυνάστου τῆς Βουλγαρίας Πασβάνογλου, καὶ σύναμα διετέλει εἰς ἀδιάκοπον ἀλληλογραφίαν μετὰ διαφόρων ἄλλων ἐπισήμων Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν καὶ μετὰ ἁρματωλῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ ἄλλων προὐχόντων τῆς Ἑλλάδος. Ἵνα δὲ διαφωτίσῃ μὲν τὸ πνεῦμα τῶν ὁμογενῶν, ἐξάψῃ δὲ τὸ φρόνημα αὐτῶν, ἠσχολήθη περὶ τὴν σύνταξιν *Χάρτου τῆς Ἑλλάδος*, καὶ *Στρατιωτικοῦ ἐγκολπίου*, καὶ *Προσωρινοῦ πολιτικοῦ κανονισμοῦ* καὶ πρὸ πάντων τῶν *Ὕμνων* ἐκείνων, οἵτινες ἐπὶ τριακονταετίαν ὅλην ᾀδόμενοι ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ τῶν μητέρων ἡμῶν ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἡ πυρφόρος θρυαλλὶς τῆς μεγάλης ἐκρήξεως τοῦ 1821. Ὁμολογοῦμεν ὅτι οἱ ὕμνοι οὗτοι, καὶ αὐτὸς ὁ *Θούριος*,

Ὡς πότε, παλληκάρια, νὰ ζοῦμε 'ς τὰ στενὰ
Μονάχοι 'σὰν λιοντάρια, 'ς ταῖς ῥάχαις, ς' τὰ βουνὰ,

ὅστις βεβαίως εἶναι ὁ πάντων κάλλιστος, δὲν δύνανται σήμερον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔργα τέχνης καὶ φιλοκαλίας ἐξαιρέτου· ἀλλὰ τότε ἐπροξένησαν ἐντυπώσεις, καὶ συγκινήσεις, καὶ ὁρμὰς τοιαύτας ὥστε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀνταπεκρίνοντο οὐ μόνον εἰς τὰ αἰσθήματα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς διανοητικῆς διαπλάσεως εἰς ὃν ἵστατο τὸ ἔθνος.

Ὁ Ῥήγας ἵνα ἐκτυπώσῃ τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ καὶ συγχρόνως

προσεγγίσῃ εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν τῆς Γαλλίας ἑστίαν, μετέβη εἰς Βιέννην· καὶ ἐκεῖθεν εὗρε τρόπον νὰ ἔλθῃ εἰς ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1796 καὶ 1797 θριαμβεύοντος Βοναπάρτου. Παρέστησεν αὐτῷ τὴν οἰκτρὰν τῆς Ἑλλάδος τύχην καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν κραταιὰν τῆς Γαλλίας συνδρομὴν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς κλασικῆς ταύτης γῆς. Ἀξιωθεὶς δὲ νὰ προσκληθῇ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ εἰς προσωπικὴν ἐν Ἑνετίᾳ συνέντευξιν, ἀπῆλθε διὰ Τεργέστης εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Δυστυχῶς τὰ προαποσταλέντα εἰς Τεργέστην ἔγγραφα καὶ συγγράμματά του συνελήφθησαν ὑπὸ τῆς αὐτόθι αὐστριακῆς ἀρχῆς, ὥστε ὁ μικρὸν κατόπιν αὐτῶν ἀφικόμενος Ῥήγας καὶ ὁ συνέταιρος αὐτοῦ Χριστοφόρος Περραιβὸς πάραυτα ἐφυλακίσθησαν καὶ ἀνεκρίθησαν. Καὶ ὁ μὲν Περραιβὸς ηὐτύχησε νὰ ἀπολυθῇ, ὁ δὲ Ῥήγας ἐξαπεστάλη εἰς Βιέννην, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον φυλακισθῆ ἄλλοι συνέταιροι αὐτοῦ. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπαιτήσει τὴν παράδοσιν αὐτῶν, ἡ δὲ αὐστριακὴ μετὰ βραχύν τινα δισταγμὸν ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἀπαίτησιν. Οἱ συλληφθέντες ἦσαν ὀκτώ· ἐκ τούτων τρεῖς, ὡς ὑπήκοοι τῆς Αὐστρίας, κατεδικάσθησαν εἰς ἰσόβιον ὑπερορίαν· ὁ δὲ Ῥήγας μετὰ τῶν λοιπῶν παρεδόθησαν εἰς τὸν πασᾶν τοῦ Βελιγραδίου τῷ 1798. Ἡ πρώτη ἀπόφασις ἦτο νὰ στα-λῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς τοῦτο ἔμελλον νὰ διέλθωσι διὰ χωρῶν ἐν αἷς ἐπεκράτει ὁ Πασβάνογλους, ἐγνώσθη δὲ ὅτι ὁ μέγας οὗτος ἐπαναστάτης εἶχε καταλάβει πάσας τὰς ὁδοὺς ἵνα σώσῃ τὸν φίλον του, ἐκρίθη ἀσφαλέστερον νὰ θανατωθῶσιν ἐν Βελι-γραδίῳ. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἐπνίγησαν εἰς τὸν Ἴστρον, ὁ Ῥήγας ὅμως ἀντιστὰς καὶ καταβαλὼν διὰ τῆς ῥωμαλέας αὐτοῦ πυγμῆς τὸν ἐπι-χειρήσαντα νὰ ἀπαγάγῃ αὐτὸν Τοῦρκον, ἐδέησε νὰ φονευθῇ διὰ πυρο-βόλων ὅπλων. Ἀλλὰ καὶ ὅταν εἶδεν εἰσελθόντας τοὺς ἐπιτραπέντας τὸ ἔργον τοῦτο στρατιώτας, κατεπτόησεν αὐτοὺς ἀνακράξας τουρκιστί· «Οὕτως ἀποθνήσκουσι τὰ παλληκάρια· ἱκανὸν ἔσπειρα σπόρον· θέλει βλαστήσει καὶ τὸ γένος μου θέλει συλλέξει τὸν γλυκὺν αὐτοῦ καρπόν!» Ταῦτα δὲ ὡς προφήτης λαλήσας ἔπεσε καταλιπὼν εἰς τοὺς ἐπιγενο-μένους μνήμην ἱερὰν, ἣν ἀπεικόνισεν ἡ παροῦσα γενεὰ διὰ τοῦ ἀνδριάν-τος ὃν ἤγειρεν αὐτῷ πρὸ τῆς στοᾶς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐθνικοῦ πανε-πιστημίου.

Ἐν περίπου ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥήγα κατελύθη καὶ ἡ ἐν

Ἑπτανήσῳ ἐφήμερος πρώτη γαλλικὴ κυριαρχία. Οὔτε ἡ Ῥωσία οὔτε ἡ Τουρκία αὐτὴ ἠδύναντο νὰ ἴδωσιν ἀδιαφόρως τὴν εἰς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα ἀνάμιξιν τῆς Γαλλίας. Ἡ Τουρκία εἶδεν ἀμέσως τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ' αὐτῆς κινδύνου, διότι ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ἐγκαταλείπων τὰς ἀρχαίας συντηρητικὰς τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἀρχὰς ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα, ἐπεχείρησε μετ' οὐ πολὺ νὰ καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον· ἡ δὲ Ῥωσία, συμμαχήσασα μετὰ τῆς Αὐστρίας κατὰ τοῦ ἐπαναστατικοῦ τῆς Γαλλίας χειμάρρου καὶ εὐτυχήσασα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου, ἐνόμισεν ἐπιτηδείαν τὴν περίστασιν, ἵνα ἀπομακρύνῃ τὸν πολέμιον ἐκεῖνον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης. Ὅθεν κατὰ πρῶτον ἐταυτίσθησαν τὰ συμφέροντα τῶν δύο ἐπικρατειῶν, αἵτινες ἐπὶ ἑκατονταετηρίδα ὅλην δὲν ἔπαυσαν κατ' ἀλλήλων ἀνταγωνιζόμεναι, ῥωσοτουρκικὸς δὲ στόλος ἐξέβαλε τοὺς Γάλλους ἐξ Ἑπτανήσου κατὰ μάϊον τοῦ 1799. Τότε ὅμως παρήχθη τὸ ζήτημα, τίς θέλει ἀποβῆ ἡ ὁριστικὴ τῶν ἑλληνικῶν τούτων νήσων τύχη. Ἡ Ῥωσία οὔτε εἰς τὴν Τουρκίαν ἤθελε νὰ παραχωρήσῃ αὐτὰς, οὔτε αὐτὴ ἤλπιζε νὰ τὰς διατηρήσῃ, τοσοῦτον ἐξ αὐτῆς ἀπεχούσας. Κατέπεισε λοιπὸν τὴν σύμμαχον νὰ συγκροτήσῃ ἐκ τῶν ἑπτὰ νήσων πολιτείαν αὐτόνομον μὲν ἐσωτερικῶς, ἐξωτερικῶς δὲ διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν ῥωσσοτουρκικὴν προστασίαν, ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει τοῦ νὰ καταβάλῃ κατὰ τριετίαν τῇ Ὑψ. Πύλῃ φόρον 75,000 γροσίων. Παρεχωρήθησαν δὲ εἰς τὴν Τουρκίαν αἱ ἐπὶ τῆς Ἠπείρου πρώην ἐνετικαὶ κτήσεις, Βόνιτσα, Πρέβεζα, Βουθρωτὸν καὶ Πάργα. Καὶ ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὅστις πρὸ τριετίας ἠξίου ὅτι τοῦ λοιποῦ θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἐσαεὶ διατήρησις τῶν Ἰονίων νήσων, νῦν ἕνεκεν ἑτέρων συμφερόντων δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν ἄλλων δυνάμεων συγκροτηθεῖσαν νέαν δημοκρατίαν. Ὁπωσδήποτε μετὰ τοσούτων αἰώνων παθήματα ἀνεγνωρίσθη τότε κατὰ πρῶτον αὐτόνομος μία τῆς ἑλληνικῆς χώρας γωνία, ἥτις εἰς πολλὰς μὲν ἔτι ἐπέπρωτο νὰ ὑποκύψῃ τῆς τύχης τροπὰς, ἐπὶ τέλους ὅμως ἠξιώθη πλήρους ἀνεξαρτησίας διὰ τῆς ἑνώσεως μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπελευθερωθέντος ἄλλου τῆς Ἑλλάδος τμήματος.

Ἀλλ' αἱ φιλικαὶ τῆς Ῥωσίας σχέσεις δὲν διήρκεσαν πολὺ οὔτε μετὰ τῆς Τουρκίας οὔτε μετὰ τῆς Γαλλίας. Ἐν Ἑπτανήσῳ οἱ Ῥω-

σοι ἴσχυσαν τοσοῦτον ὥστε αὐτοὶ ἐφαίνοντο κύριοι τῶν νήσων, οὐδὲ ἐγίνετο πλέον λόγος περὶ ὀσμανικῆς προστασίας. Τοῦτο ἐτάραττε τὴν Ὑψηλὴν Πύλην τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀφ' ἑνὸς οἱ Ῥῶσοι ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς Ἰονίου πολιτείας ἠγωνίζοντο νὰ προσοικειωθῶσι διὰ παντὸς τρόπου καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, κατατάξαντες τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰ τῆς Ἰονίου πολιτείας τάγματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῷ 1803 ἐξερράγη πρὸς βορρᾶν ἡ σερβικὴ ἐπανάστασις, ἣν φυσικῷ τῷ λόγῳ ὑπελάμβανον οἱ ὀσμανίδαι ὡςαύτως ἔργον τῆς Ῥωσίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ τὰ ἀνατολικὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι πλειότερον ἕνεκα τῶν ἐν Εὐρώπῃ μεγάλων περιπλοκῶν. Κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1805 συνεκροτήθη νέα εὐρωπαϊκὴ συμμαχία μεταξὺ Ἀγγλίας, Αὐστρίας, Ῥωσίας καὶ Σουηδίας κατὰ τοῦ Ναπολέοντος Βοναπάρτου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀναγορευθῆ αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων. Ἐντεῦθεν ἡ δύναμις ἐκείνη ἥτις οὐδέποτε ἀνεδείχθη πολεμία τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους καὶ ἦτο ἡ εἰλικρινεστέρα πρόμαχος τῆς ἀκεραιότητος αὐτοῦ, ἡ Ἀγγλία, ἐγένετο σύμμαχος τῆς Ῥωσίας, ἡ δὲ Υ. Πύλη περιέστη εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν. Οὐδετέρα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ, διότι ἡ μὲν Γαλλία ἐζήτει νὰ τὴν προσελκύσῃ εἰς τοὺς πλοκάμους ἑαυτῆς, οἱ δὲ σύμμαχοι δὲν ἔμελλον νὰ ἀνεχθῶσι τοιοῦτό τι· ὥστε ἡ Υ. Πύλη ἢ ἔπρεπε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτεύουσαν ἐπεῖχε τάξιν ὁ ἀσπονδότερος αὐτῆς πολέμιος, ἢ ἔπρεπε νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ Ναπολέοντος, ὅστις πρὸ ὀλίγου ἔτι εἶχεν ἀποδείξει ὅτι δὲν ἐδίσταζε νὰ τὴν ἀκρωτηριάσῃ. Ἕνεκα τῶν περιπλοκῶν τούτων παρήχθησαν ἐν τῷ Διβανίῳ δύο πολιτικαὶ μερίδες, ἡ μὲν ῥωσαγγλικὴ, ἡ δὲ γαλλικὴ. Καὶ οἱ μὲν γαλλίζοντες, ἐν οἷς συνετάσσοντο ἐκ τῶν Ἑλλήνων οἱ Σοῦτσοι καὶ οἱ Καλλιμάχαι, ἠγωνίζοντο νὰ παρασύρωσι τὴν Πύλην εἰς τὴν μετὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος συμμαχίαν, προτείνοντες τὸν λόγον τῶν ἀρχαίων κατακτητικῶν τῆς Ῥωσίας βουλευμάτων· οἱ δὲ ῥωσίζοντες, ὧν ἐπρώτευον ὁ τῆς Βλαχίας ἡγεμὼν Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης καὶ ὁ τῆς Μολδαυίας Ἀλέξανδρος Μουρούζης, ἠξίουν ὅτι προκριτωτέρα εἶναι ἡ πρὸς τὴν γείτονα Ῥωσίαν φιλία τῆς πρὸς τὴν πόρρω ἀπέχουσαν Γαλλίαν. Οὕτω δὲ ἀμφεταλαντεύοντο τὰ πράγματα, ὅτε ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ῥέκτης τῆς Γαλλίας πρέσβυς στρατηγὸς Σεβαστιάνης κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν καθαίρεσιν τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμόνων καὶ τὴν ἀντ' αὐτῶν προχείρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου

καὶ τοῦ Σκαρλάτου Καλλιμάχη. Ἐκ τῶν δύο καθαιρεθέντων ἡγεμόνων ὁ μὲν Ὑψηλάντης μετὰ τῶν οἰκείων κατέφυγεν εἰς τὴν Ῥωσίαν, ὁ δὲ ἧττον ἐνοχοποιηθεὶς Μουρούζης ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ τότε τὰ ῥωσικὰ στρατεύματα ἐνέβαλον ἀμέσως εἰς τὴν Μολδαυΐαν κατὰ ὀκτώβριον 1806. Ἡ Πύλη, πιεζομένη ὑπὸ τῶν ἀπειλῶν τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας ἀγωνιζομένου ἀδιαλείπτως ν' ἀποσπάσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ Ναπολέοντος συμμαχίας, κατ' ἀρχὰς ἀποκατέστησε τὸν Ὑψηλάντην καὶ τὸν Μουρούζην. Μικρὸν ὅμως ἔπειτα παροξυνθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐν Σερβίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ῥωσικῶν ἐνεργειῶν καὶ ἐνθαρρυνθεῖσα ὑπὸ τῶν νέων ἐν Εὐρώπῃ κατορθωμάτων τοῦ Ναπολέοντος, ἐκήρυξε τῇ 30 δεκεμβρίου πόλεμον κατὰ τῆς Ῥωσίας καὶ συνέλαβε καὶ μετὰ δεινὰς βασάνους ἐθανάτωσε τὸν γέροντα Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, πατέρα τοῦ εἰς Ῥωσίαν καταφυγόντος Κωνσταντίνου. Τούτου γενομένου, ἡ Ἀγγλία περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ μεταχειρισθῇ καὶ αὐτὴν τὴν βίαν ἵνα ἀποσπάσῃ μὲν τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τῆς γαλλικῆς συμμαχίας, προλάβῃ δὲ τὸν ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον, ὃν εὐλόγως ὑπελάμβανεν ἀπειλοῦντα αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους· ὅθεν ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τοὺς ὀσμανίδας εἰς εἰρήνην, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψεν ἐντὸς τοῦ Βοσπόρου τὸν στόλον αὐτῆς. Τῇ 20 λοιπὸν φεβρουαρίου 1807 ὁ Ἄγγλος ναύαρχος Δούκουορθ, διελθὼν διὰ τοῦ ἀδιαβάτου νομιζομένου Ἑλλησπόντου, ἐπεφάνη ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ σουλτάνος ἐπέμεινεν ἔχων σύμβουλον τὸν Σεβαστιάνην καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν πολυαρίθμους Γάλλους ἀξιωματικοὺς τοῦ μηχανικοῦ καὶ τοῦ πυροβολικοῦ· ὥστε ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐνόμισε συνετώτερον νὰ ὑποχωρήσῃ, ὁ δὲ Σεβαστιάνης ἐφάνη ἐπὶ μίαν στιγμὴν θριαμβεύων. Δειναὶ ὅμως ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ περιπέτειαι. Ἐβασίλευε τότε ὁ ἡμερώτερος καὶ ὁ συνετώτερος τῶν σουλτάνων Σελὴμ ὁ Γ'. Ὁ σουλτάνος οὗτος οὐ μόνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀνεδείχθη ὡς οὐδεὶς ἄλλος φιλάνθρωπος καὶ καλοκάγαθος, ἀλλὰ καὶ μεγάλην ἐπεχείρησεν ἐσωτερικὴν μεταρρύθμισιν, ἰδίως δὲ συνεκρότησε νέον ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον ὀργανωθέντα στρατόν· ἐκ τούτων δὲ πάντων σφόδρα δυσηρεστήθησαν οἵ τε οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι. Ὅθεν τῇ 28 μαΐου 1807 ἐξερράγη ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσις δι' ἧς καθῃρέθη μὲν ὁ Σελὴμ Γ', ἀνηγορεύθη δὲ ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Μουσταφᾶς Δ'. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην ἀνατροπὴν προσετέθη μετ' ὀλίγον ἐξωτερικὴ περι-

πλοκὴ δεινοτάτη, διότι συνωμολογήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουλίου εἰρήνη μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Γαλλίας εἰς Τίλσιτ ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεμονώθη μὲν ἡ Ἀγγλία, συνεμάχησαν δὲ πάλιν αἱ δύο δυνάμει αἱ ἥκιστα κηδόμεναι περὶ τῆς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητος. Τῳόντι διὰ τῆς εἰρήνης ἐκείνης ὁ Ναπολέων συνεφώνησε πρὸς τὴν πρὸ μικροῦ ἀντίπαλον τὴν διανομὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἔλαβεν ὡς προκαταβολὴν τὰς Ἰονίους νήσους καὶ τὰ ἐν Δαλματίᾳ φρούρια, καὶ μετ' ὀλίγον ῥητῶς παρεχώρησεν εἰς τὴν Ῥωσίαν τὰς παριστρίους ἡγεμονίας.

Ὁ κίνδυνος τῆς Τουρκίας ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη. Ἀπειλουμένη ὑπό τε τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἄλλους εἰλικρινεῖς ὑπερμάχους τῆς ἀκεραιότητος αὐτῆς δὲν εἶχεν εἰμὴ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁμοφρονήσασαν κατὰ τοῦτο πρὸς αὐτὴν Αὐστρίαν. Ἀλλ' ἀμφότεραι αἱ δυνάμεις αὗται ἀπησχολημέναι ὑπὸ τοῦ μεγάλου αὐτῶν κατὰ Ναπολέοντος ἀγῶνος, οὐδεμίαν σπουδαίαν ἠδύναντο νὰ δώσωσιν αὐτῇ συνδρομήν· ἡ Ἀγγλία μάλιστα ἐξηκολούθει διατελοῦσα εἰς ἐμπόλεμον πρὸς αὐτὴν κατάστασιν καὶ μόλις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1809 συνωμολογήθη δι' ἐνεργειῶν τῆς Αὐστρίας ἡ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Τουρκίας εἰρήνη.

Ἐνῷ δὲ τοσοῦτον ἐπισφαλῆ ἦσαν ἐξωτερικῶς τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην, εἴπερ ποτὲ δεινότεραι ἀπέβησαν ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἐσωτερικαὶ αὐτῆς ἀνωμαλίαι. Ὁ ἀπὸ τοῦ 1788 καταλαβὼν τὰ Ἰωάννινα διαβόητος ἀλβανὸς Ἀλῆ πασᾶς, ἠγωνίζετο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ ἁπάσης τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, καταβάλλων Ἕλληνάς τε καὶ ὁμοφύλους. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἦρχε μὲν καὶ ἔπραττεν ἐν ὀνόματι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἀπέβλεπε δὲ εἰς τὸ νὰ ἀποβῇ ἀνεξάρτητος, ὅπως βραδύτερον ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆ πασᾶς πολὺ ἀπεῖχε τῆς δεξιότητος καὶ τῆς διοικητικῆς περινοίας τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ. Ὁ ἄνθρωπος ἦτο μικρός, μέγα δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐκέκτητο εἰμὴ τὴν θηριωδίαν καὶ τὸν δόλον, ὧν ἕνεκα οἵ τε Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ οἱ ὁμόφυλοι ἐπὶ τοσοῦτον πρὸς αὐτὸν ἀπηλλοτριώθησαν, ὥστε ἐπὶ τέλους ἅπαντες συνετέλεσαν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καταστροφὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καθ' οὓς εὑρισκόμεθα χρόνους ἦτο ἔτι ἰσχυρὸς καὶ ἠγωνίζετο πρὸ πάντων νὰ καταβάλῃ τὴν ἀρειμάνιον κοινότητα τοῦ Σουλίου.

Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοῦ κοινοτικοῦ αὐτῶν ὀρ-

γανισμοῦ, καὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμέν τινα ἐν τῷ Κεφαλαίῳ ΣΤ'. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ βραχέων τοὺς πολεμικοὺς αὐτῶν ἀγῶνας. Οἱ πολυθρύλητοι ἐκεῖνοι ὀρεῖται μετέσχον μὲν τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων τοῦ 1770 καὶ 1790, δὶς δὲ ἤδη εἶχον ματαιώσει τὰς κατ' αὐτῶν ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, κατά τε τὸ ἔαρ τοῦ 1790 καὶ κατὰ ἰούλιον τοῦ 1792. Ἀλλ' ὁ ἡρωϊκώτερος τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκείνων ἀγώνων αὐτῶν διεξήχθη ἀπὸ τοῦ 1800—1803. Τφόντι περὶ τὰ μέσα τοῦ 1800 ἐτράπη αἴφνης ὁ Ἀλῆς καὶ τρίτον κατ' αὐτῶν συνεπαγόμενος 10,000 ἄνδρας. Τίς Ἕλλην δὲν ἀνέγνωσε μετὰ παλμῶν καρδίας τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου τούτου, τὰς τοσοῦτον ἀφελῶς ἅμα καὶ δραματικῶς ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ εἰκονισθείσας ; Μετὰ ἡμιολίου ἔτους ἀπεγνωσμένην πολιορκίαν ἔλαβον οἱ πρωταθληταὶ ἐκεῖνοι τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐλπίδα τινὰ ἀναψυχῆς. Πολλοὶ τῶν τῆς Ἠπείρου μπέϋδων συνεμάχησαν μετ' αὐτῶν. Ἡ ἀκοίμητος ὅμως τοῦ Ἀλῆ δραστηριότης, ὁ χρυσὸς αὐτοῦ, αἱ ἐπιβουλαὶ αὐτοῦ, ἐματαίωσαν τὴν προσδοκωμένην ἐπικουρίαν. Οἱ Σουλιῶται ἔμειναν πάλιν ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις. Αἱ ὀδύναι τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἰδίως διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν καὶ ὕδατος, ὑπῆρξαν ἀπερίγραπτοι· οὐδὲν ἧττον δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποταχθῶσι, καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ δὲ ἀμηχανίᾳ ἔσωζον ἔτι τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν φαιδρότητα τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος. Ἐπικηρύξαντος τοῦ Ἀλῆ 500 γρόσια διὰ πᾶσαν Σουλιώτου κεφαλὴν, ἀντεπεκήρυξαν οὗτοι 10 φυσέκια διὰ πᾶσαν κεφαλὴν Τούρκου· καὶ ἐμπεσόντος ποτὲ ἑνὸς αὐτῶν ὄνου εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἐζήτησαν τὸ κτῆνος ὑποσχόμενοι ν' ἀποδώσωσι τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἐπιστραφέντος δὲ τοῦ ὄνου, ἀπέδωκαν Τοῦρκον αἰχμάλωτον ἀξιοῦντες ὅτι κατέβαλον τὸ ἴσον τοῦ λυτρωθέντος. Τρία ἔτη διήρκεσεν ὁ ἀγὼν οὗτος καὶ οἱ Σουλιῶται δὲν ἔπαυον νικηφοροῦντες ὅτε κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1803, διὰ τῆς προδοσίας τοῦ Πήλιου Γούση, ἐκυριεύθη τελευταῖον τὸ Σοῦλι, οἱ δὲ πρόμαχοι αὐτοῦ ὑποχωρήσαντες εἰς τὴν ἁγίαν Παρασκευὴν καὶ πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἰδίως ἐκ τῆς δίψης, διότι οἱ περιζώσαντες αὐτοὺς πολέμιοι εἶχον καταλάβει τὰς τῶν ὑδάτων πηγὰς, συνήνεσαν τελευταῖον, ὄχι νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλὰ νὰ συνθηκολογήσωσιν, ὅτι θέλουσιν ἀπέλθει ἐλευθέρως ὅπου βούλωνται μετὰ τῶν ὅπλων καὶ τῶν σκευῶν. Ὁ Ἀλῆς ἐκύρωσε τὰς συνθήκας ταύτας καὶ τῇ 12 δεκεμβρίου 1803 ἐγκατέλιπον οἱ Σουλιῶται τὴν πατρίδα

αὐτῶν, διαιρεθέντες εἰς τρία σώματα. Ἔμειναν δὲ εἰς ἁγίαν Παρασκευὴν ὁ μοναχὸς Σαμουὴλ καὶ πέντε ἕτεροι ἄνδρες ἵνα παραδώσωσι τὸν χῶρον καὶ λάβωσι κατὰ τὰ συμφωνηθέντα τὸ ἀντίτιμον τῶν ἐν αὐτῷ σωζομένων ἔτι πολεμεφοδίων. Ἀλλ' ὅτε προσῆλθον δύο Τοῦρκοι καὶ εἰς γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ ἵνα ἐκτελέσωσι τοὺς ὅρους τούτους, ὁ γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ, ἀφοῦ ἐπλήρωσε τὰ χρήματα, εἶπε σαφῶς εἰς τὸν Σαμουὴλ ὅτι θέλει ὑποστῇ δεινὴν τιμωρίαν, ἀφοῦ ἔσχε τὴν ἀφροσύνην νὰ παραδοθῇ εἰς χεῖρας τοῦ βεζύρη· ὁ δὲ, «καμμίαν,» ἀπήντησεν ἀμέσως, «δὲν δύναται νὰ μ' ἐπιβάλῃ τιμωρίαν,» καὶ κενώσας τὸ ὅπλον του ἐπὶ τῆς πυριτοθήκης ἔθαψεν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ τελευταίου ἐκείνου προμαχῶνος ἑαυτόν τε καὶ τοὺς συναγωνιστὰς καὶ τοὺς Τούρκους. Οὐδ' ἐλαττώνει τὴν ἀξίαν τῆς θυσίας ταύτης τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀλῆς ἔλαβεν αὐτὴν ὡς πρόφασιν ἵνα θεωρήσῃ ἀκύρους τὰς πρὸς τοὺς Σουλιώτας γενομένας συνθήκας. Ὁ ἄπιστος ἐκεῖνος ἄνθρωπος ἤθελε βεβαίως καὶ ἄνευ τούτου ἐπιορκήσει· ἡ δὲ ἐπιορκία αὐτοῦ, ἐὰν ἐπήγαγε νέας καταστροφὰς, κατέστησεν ὅμως ἔτι ἐνδοξότερον τὸ τῶν Σουλιωτῶν ὄνομα. Ἐκ τῶν τριῶν σωμάτων τὰ ὁποῖα ὑπὸ πολυαρίθμου κατεδιώχθησαν δυνάμεως, τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸν Τζαβέλλαν, τὸν Δράκον καὶ τὸν Ζέρβαν, ἔφθασε σχεδὸν σῶον εἰς Πάργαν, ὅπου ἦτο ἐν ἀσφαλείᾳ, διότι ἡ πόλις αὕτη εἶχε μὲν παραχωρηθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν, ἀλλὰ διὰ τῆς προστασίας τῶν κατεχόντων τότε τὴν Ἑπτάνησον Ῥώσων, διετέλει σχεδὸν αὐτόνομος. Τὸ δεύτερον σῶμα ὑπὸ τὸν Κουτσονίκαν ἐπολιορκήθη εἰς τὸ Ζάλογκον, τὸ κείμενον ἐπὶ βράχου ὑψηλοῦ καὶ ἀπροσίτου ὑπὲρ τὸν Ἀχέροντα μετεωριζομένου. Ἐκεῖ μετ' ὀλίγον ἐξηντλήθησαν αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια· καὶ τότε αἱ μὲν γυναῖκες, ἀφοῦ προετίμησαν νὰ σφενδονίσωσιν εἰς τὴν ἄβυσσον τὰ τέκνα ἵνα μὴ ἴδωσιν αὐτὰ περιπίπτοντα εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἔπειτα ἀπεφάσισαν νὰ παρακολουθήσωσι τὰ φίλτατα ἐκεῖνα ὄντα, οὐχὶ ἐν κλαυθμοῖς καὶ ὀδυρμοῖς, ἀλλὰ ἐν χοροῖς καὶ ᾄσμασι. Θυσία καταπληκτικὴ, ἣν οὐδέποτε θέλουσιν ἐννοήσει αἱ παροῦσαι γενεαί! Καὶ ἤψαντο λοιπὸν ἀλλήλων τὰς χεῖρας, καὶ ἔσυρον ἐν κύκλῳ τὸν χορὸν ᾄδουσαι, καὶ καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν ἑκάστη εἰς τὸ χεῖλος τοῦ βαράθρου ἐκρημνίζετο εἰς αὐτὸ, καὶ ὁ κύκλος ἐπανελαμβάνετο, καὶ ὁ χορὸς ὡσαύτως, μέχρις οὗ κατέπεσον ἅπασαι ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Οἱ δὲ ἄνδρες ἐπεχείρησαν διὰ νυκτὸς ἔξοδον, διελάσαντες ἐξ 800, ἑκατὸν πεντήκοντα εἰς Πάργαν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου σώματος ὅπερ

συνέκειτο ἐκ 1000 Σουλιωτῶν καὶ εἶχε καταλάβει μοναστήριόν τι καλούμενον Σέλτσο, ἔπεσον μαχόμενοι οἱ πλεῖστοι, μόνοι δὲ τεσσαράκοντα καὶ πέντε κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν ὑπὸ τὸν Βότσαρην εἰς Πάργαν ὡςαύτως. Ἐκ Πάργας δὲ ἀπῆλθον οἱ περισωθέντες Σουλιῶται εἰς Κέρκυραν ἀπὸ τῆς ὁποίας μετὰ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἐπέτρωτο νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ νὰ ἀρχίσωσι πρῶτοι Ἑλλήνων τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς φωλεᾶς ταύτης τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἐτράπη κατὰ τῶν ἐν Ὀλύμπῳ ἁρματωλῶν καὶ κλεφτῶν. Οἱ Ῥῶσοι τότε ἦσαν ἔτι σύμμαχοι τῶν Ἄγγλων· ἐξακολουθοῦντες δὲ νὰ κατέχωσι τὴν Ἑπτάνησον καὶ ἔχοντες πρὸς τούτοις ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις στόλον συμπράττοντα μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Σινιάβιν, εὐχαρίστως ἔβλεπον τοὺς ἡμετέρους ἐπιτιθεμένους κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν· τὸν δὲ Ἀλῆ πασᾶν καθωδήγει πόρρωθεν ὁ Ναπολέων, ὅστις γράφων πρὸς αὐτὸν διὰ τοῦ Ταλλεϋράνδου καὶ ἐπαινῶν τὴν διαγωγήν του, προσέθετεν ὅτι ἀνάγκη νὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια, ἵνα περισταλῶσιν οἱ Ἕλληνες οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸν ἐπικουρικὸν τῆς Ῥωσίας στρατόν. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ κατώρθωσε διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείας αὐτοῦ νὰ δοθῶσιν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀλῆ, τὸν Βελῆν καὶ τὸν Μουκτάρην, τὰ πασαλίκια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ναυπάκτου. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ μὲν Ἀλῆ πασᾶς, ἐπιχειρήσας τὴν κατάληψιν τῆς Λευκάδος, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ῥώσων καὶ τῶν ἁρματωλῶν καὶ κλεφτῶν, οὓς παρέλαβεν ἡ Ἰόνιος πολιτεία εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς διὰ τῶν ἐπιτηδείων μετὰ τοῦ Βότσαρη καὶ Κατζαντώνη διαπραγματεύσεων τοῦ γραμματέως τῆς ἐπικρατείας αὐτῆς Ἰωάννου Καποδιστρίου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆς ἀνεδείχθη εὐτυχέστερος ἐπὶ τῆς Στερεᾶς. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἁρματωλῶν καὶ κλεφτῶν τῆς Θεσσαλίας, μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τοὺς στρατοὺς καὶ τὰς πλεκτάνας αὐτοῦ, ὑπετάχθησαν. Ἀλλὰ εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ Νίκος Τσάρας, ἐπεχείρησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1807 ἐκστρατείαν παράτολμον, ἀπελθὼν μετὰ 550 λογάδων μαχητῶν εἰς Μακεδονίαν καὶ Βουλγαρίαν ἵνα ἑνωθῇ μετὰ τοῦ ἐν Σερβίᾳ ἀγωνιζομένου Καραγεώργη. Ἐπανειλημμένως τρέψας ἐν Μακεδονίᾳ τὰ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα ὀσμανικὰ στρατεύματα ὁ Νίκος δὲν ἔπαυσε προελαύνων, ὅτε τελευταῖον πολιορκηθεὶς ἐπὶ τοῦ ὄρους Μενοικέως κατ'

ἀρχὰς καὶ ἔπειτα εἰς τὰς κλεισούρας τῆς Τζίχνας ὑπὸ πεντεκαίδεκα χιλιάδων ἐχθρῶν, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ κατώρθωσε νὰ διασωθῇ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἄθωνος, ἐκεῖθεν δὲ νὰ ἐκπλεύσῃ εἰς Σκόπελον.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο συνέβη καθ' ὃν χρόνον ὑπεγράφετο εἰς Τιλσὶτ ἡ μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Γαλλίας εἰρήνη. Καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ εἰρήνη αὕτη ἐφάνη ὅτι ἔμελλε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Οἱ Ῥῶσοι, παραχωρήσαντες εἰς τοὺς Γάλλους τὴν Ἑπτάνησον, ἀνεκάλεσαν καὶ τὸν στόλον αὐτῶν ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας. Ὁ δὲ Ἀλῆ πασᾶς προέτεινε μὲν εἰς τὸν Ναπολέοντα νὰ γίνῃ παρ' αὐτῷ δεκτὸς ὡς ὑποτελὴς τῆς γαλλικῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ λάβῃ εἰς ἀντάλλαγμα τὰς Ἰονίους νήσους, ἔμαθεν ὅμως εἰς ἀπάντησιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας (παρ' οὗ πρὸ μικροῦ τοσαῦτα ἔλαβεν εὐνοίας καὶ ἐπιδοκιμασίας δείγματα) οὐδὲν πλέον ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἂν ἐτόλμα νὰ καταπατήσῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰς μεταξὺ Γαλλίας καὶ Πύλης συμβάσεις, ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελε τιμωρήσει αὐτὸν διὰ τοῦ σουλτάνου. Πλὴν τούτου ὅλοι οἱ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νησιῶται ὅσοι πειθόμενοι εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ Σινιάβιν εἶχον φανῇ πρόθυμοι νὰ στασιάσωσι, Τενέδιοι, Λήμνιοι, Σάμιοι, καὶ ἄλλοι, ἔσπευσαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ διὰ πρεσβειῶν καὶ χρηματικῶν θυσιῶν νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν Ὑψηλὴν Πύλην. Ἰδίως δὲ ἀξιομνημόνευτον εἶναι ὅτι καὶ οἱ Ὑδραῖοι εἶχον ἀναπετάσει τότε κατ' εἰσήγησιν τοῦ ναυάρχου ἐκείνου τὴν ῥωσικὴν σημαίαν καὶ ἐκπέμψαντες καταδρομικὰ ὑπὸ τὸν Κυριάκον Σκούρτην, τὸν Ἀντώνιον Χατζῆ Τούκαν καὶ τὸν Ἀναστάσιον Βαλλῆν, ἠχμαλώτευσαν καὶ ἀπήγαγον εἰς τὸν λιμένα αὐτῶν οὐκ ὀλίγα ὀσμανικὰ πλοῖα. Ἐκινδύνευσαν δὲ μετὰ τὴν εἰρήνην νὰ ἴδωσιν ἀποβιβαζόμενον εἰς τὴν νῆσον αὐτῶν τὸν σατράπην Πελοποννήσου Βελῆ πασᾶν, καὶ πολλοὶ εἶχον ἀποφασίσει νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Ἑπτάνησον. Εὐτυχῶς ἅπαντες οἱ Ὑδραῖοι δὲν εἶχον ἐνοχοποιηθῇ. Ὁ Γεώργιος Βούλγαρης ὅστις διῴκει τότε τὰ τῶν Ὑδραίων πράγματα, εἶχεν ἐξ ἀρχῆς ἀντιταχθῇ εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα, καὶ νῦν παρεκώλυσε μὲν τὴν μετανάστευσιν διὰ τοῦ Ἀνδρέου Βώκου τοῦ μετ' ἔπειτα ναυάρχου Μιαούλη, συνετέλεσε δὲ εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ τόν τε Βελῆ πασᾶν καὶ τὴν Ὑψηλὴν Πύλην καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγχώρησιν καὶ τὴν ἀνενόχλητον κάθοδον τῶν ὀλίγων προκρίτων ὅσοι εἶχον κατορθώσει νὰ διαφύγωσιν.

Ἀλλ' ἐὰν ὁ Ἀλῆ πασᾶς κατὰ μὲν τῆς Ἑπτανήσου οὐδὲν ἤδη ἐτόλμα νὰ ἐπιχειρήσῃ, τῆς δὲ Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου ἦρχε διὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἐδάμασε δὲ καὶ τοὺς ἁρματωλοὺς τοῦ Ὀλύμπου, ἅπαντες οἱ μάχιμοι τῶν χωρῶν ἐκείνων ἄνδρες καταφυγόντες εἰς Σκίαθον καὶ συγκροτήσαντες αὐτόθι καταδρομικὸν στόλον ἐξ 70 περίπου πλοιαρίων, ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα κατὰ θάλασσαν. Οἱ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ συνελθόντες ὀνομαστοὶ ἄνδρες ἦσαν ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς, γαμβρὸς τοῦ Βουκουβάλα, ὁ Καζαβέρνης, οἱ ἁρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου Βλαχάβας, Λαζαῖοι, Τζαχίλας, Μπιζιώτης καὶ Σύρος, ὁ Πελοποννήσιος Κολοκοτρώνης, ὁ Νιαούσης ἁρματωλὸς Ῥομφέης καὶ ὁ Νίκος Τσάρας. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στολίσκου προεχειρίσθη ὁ Σταθᾶς, ὅστις ἀνεπέτασεν ἀντὶ τῆς πρότερον κυματιζούσης ἐπὶ τῶν πλοίων ἐκείνων ῥωσικῆς σημαίας, σημαίαν ἑλληνικὴν φέρουσαν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου λευκὸν σταυρόν. Ἀντιναύαρχος ἀνηγορεύθη ὁ Νίκος Τσάρας καὶ ὁ στολίσκος ὑποδιηρέθη εἰς ἑπτὰ μοίρας ὧν ἑκάστη ἐκαλεῖτο ἀπὸ τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ· *Βάλτος*, *Μωριᾶς*, *Ῥούμελη*, *Ὄλυμπος*, *Ἄσπρη θάλασσα*, *Σκιάθο* καὶ *Κασσάνδρα*. Ὁ καταδρομικὸς οὗτος στόλος οὐ μόνον εἰς τὰ ὀσμανικὰ παράλια καὶ πλοῖα κατήνεγκε πληγὰς πολλὰς, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῇ. Μιᾶς δὲ τῶν ναυμαχιῶν τούτων τὴν μνήμην διέσωσεν ἡμῖν ἡ δημοτικὴ ποίησις.

Μαῦρο καράβι ἀρμένιζε 'ς τὰ μέρη τῆς Κασσάνδρας,
Εἶχε πανιὰ κατάμαυρα, καὶ τ' οὐρανοῦ παντιέρα.
Ἐμπρὸς κορβέτα μ' ἄλικο μπαϊράκι τοῦ ἐβγῆκε·
«Μάϊνα! φωνάζει, τὰ πανιὰ, ῥήξετα, λέγει, κάτω!»
«Δὲν τὰ μαϊνάρω τὰ πανιὰ, οὐδὲ τὰ ῥήχνω κάτω!»
«Μὴ μὲ θαρρεῖτε νειόνυφη, νὰ 'βγῶ νὰ προσκυνήσω.»
«Ἐγὼμαι ὁ Γιάννης τοῦ Σταθᾶ, γαμπρὸς τοῦ Μπουκουβάλα.
«Τράκο, λεβέντες! ῥήξετε 'ς τὴ πλώρη τὸ καράβι!
«Τῶν Τούρκων αἷμα χύσετε, ἀπίστους μὴ ψηφᾶτε.»
Οἱ Τοῦρκοι βόλταν ἔρριξαν, κ' ἐγύρισαν τὴν πλώρη.
Πρῶτος ὁ Γιάννης πέταξε μὲ τὸ σπαθὶ 'ς τὸ χέρι.
'Στὰ μπούνια τρέχουν αἵματα, θάλασσα κοκκινίζει,
Ἀλλᾶ! Ἀλλᾶ! οἱ ἄπιστοι κράζουν καὶ προσκυνοῦνε.

Τελευταῖον περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου 1807 προσεβλήθησαν οἱ καταδρομεῖς ἐν Σκιάθῳ ὑπὸ δύο δρομώνων καὶ ἑνὸς μονοκρότου (φρεγάδος) Ἡ καταστροφὴ τῶν ἁρματωλῶν ἐφαίνετο βεβαία· ἀλλὰ μονόκροτον ἀγγλικὸν αὐτόθι παραπλέον ἦλθε, παρακληθὲν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, εἰς

βοήθειαν αὐτῶν καὶ τὰ μὲν δύο μικρότερα ὀσμανικὰ πλοῖα ἐβύθισε, τὸ δὲ μεγαλήτερον συνέλαβε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία διετέλει τότε εἰς ἐμπόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν κατάστασιν· ὥστε τοῦτο ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ἡμῖν τὴν πρᾶξιν τοῦ Ἄγγλου κυβερνήτου, ἥτις ἄλλως τε ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ αὐτόπτου καὶ ἀξιοπίστου μάρτυρος, τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν οἱ μὲν καταδρομεῖς ἀπέβησαν θρασύτεροι, ἡ δὲ Ὑψηλὴ Πύλη ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὸν Ἀλῆ πασᾶν νὰ παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἁρματωλῶν καταδίωξιν, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀφήσωσιν οὕτω ἐλευθέραν τὴν θάλασσαν. Τῳόντι ἀπελθόντων τῶν Ἀλβανῶν ἐξ Ὀλύμπου, ἐπέστρεψαν οἱ ἁρματωλοὶ τοῦ ὄρους εἰς τὰς οἰκείας ἐπαρχίας κατὰ δεκέμβριον, παρεκτὸς τοῦ Νίκου Τσάρα παραχειμάσαντος ἐν Σκοπέλῳ. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος διεκόπτετο ἐκ διαλειμμάτων· νὰ παύσῃ ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν ποτέ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1808 ὁ ἁρματωλὸς Χασιῶν παπᾶ Εὐθύμιος Βλαχάβας, γινώσκων κάλλιστα ὅτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς δὲν ἔπαυεν ἐπιβουλευόμενος τοὺς Ἕλληνας καπετανέους, συνεκάλεσε σύνοδον αὐτῶν, παρέστησεν αὐτοῖς τὸν κίνδυνον καὶ ἀναγορευθεὶς παρ' ὅλων ἀρχηγὸς ἐπεχείρησε τὴν διοργάνωσιν νέου ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν ἄλλων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἁρματωλῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἐν Τρικκάλοις καὶ Λαρίσῃ Τούρκων, οἵτινες ἠγανάκτουν ὡςαύτως κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ. Νέα δὲ σύνοδος συνελθοῦσα ἐν Ὀλύμπῳ ὥρισεν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος τὴν 29 μαΐου, τὴν εἱμαρμένην ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἀλλὰ τὸ βούλευμα ἐπροδόθη εἰς τὸν Ἀλῆν· πολλοὶ τῶν συνωμοτῶν καὶ πρῶτοι οἱ ὁσμανίδαι τῆς Θεσσαλίας ἐπαλιμβούλησαν· ὀλίγοι δὲ μετὰ τοῦ Βλαχάβα ἐπέμειναν εἰς τὸ νὰ ἀναρρίψωσι τὸν κύβον. Τότε οὗτος καταλιπὼν τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον εἰς Καλαμπάκαν μετὰ 600 ἀνδρῶν, ἔδραμεν εἰς Ὄλυμπον ἵνα παραλάβῃ ἐκεῖθεν καὶ ἄλλους συνεργούς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ ἐν Καλαμπάκᾳ προσβληθέντες ὑπὸ πολυαρίθμων δυνάμεων καὶ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μουκτὰρ πασᾶ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ, ἔπεσον πάντες. Μετὰ δύο ὥρας κατέφθασεν ὁ Παπαθύμιος μετὰ 500 περίπου Ὀλυμπίων· ἀλλ' εὗρε τὴν θυσίαν τετελεσμένην καὶ ἀπελθὼν εἰς Κασσάνδραν, ἐκεῖθεν δὲ περάσας εἰς Σκόπελον ἀπεφάσισεν ὡς πρότερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα διὰ θαλάσσης. Δεινὰς πάλιν ἔπαθον οἱ Τοῦρκοι κακώσεις ἀπὸ τῶν νέων τούτων καταδρο-

μικῶν· ὁ Ἀλῆς κατέφυγε κατὰ τὴν συνήθειάν του εἰς ἐπιορκίας ἵνα ἀπαλλαγῇ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀντιπάλου. Δι' ἀμνηστιῶν καὶ ποικίλων ἄλλων ἐπαγγελιῶν παρέπεισε τόν τε Βλαχάβαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὰ ἁρματωλίκια αὐτῶν. Καὶ ἅμα τούτου γενομένου, συνέλαβε τὸν ἥρωα καὶ μετὰ φοβερὰς βασάνους καθυπέβαλεν εἰς οἰκτιστον θάνατον.

Οὕτω δὲ δαμάσας τοὺς Ἕλληνας ὁπλαρχηγοὺς τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἀλῆς ἐφαίνετο προσεγγίζων εἰς τὸ βούλευμα αὐτοῦ, νὰ ἱδρύσῃ κράτος ἴδιον ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ταύταις ἐπαρχίαις τοῦ κατὰ τὴν Εὐρώπην ὀσμανικοῦ κράτους. Ἐξ ἑνὸς δὲν ἔπαυε διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ δόλου ἐπεκτείνων τὴν ἀρχήν του εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ἐξ ἑτέρου ἡ Ὑψηλὴ Πύλη καί τοι ὑπώπτευε ποῦ ἔτεινον πᾶσαι αὗται αἱ προσπάθειαι τοῦ ἀνδρὸς, ἠναγκάζετο ν' ἀνέχηται αὐτὸν ἕνεκα ποικίλων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν. Τῇ 28 ἰουλίου 1808 καθῃρέθη μὲν ὁ Μουσταφᾶς Δ', ἀνηγορεύθη δὲ ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς Μαχμοὺτ Β', δι' ἐνεργειῶν τοῦ τολμηροῦ πασᾶ τοῦ Ῥουστσουκίου Μουσταφᾶ Βαϊρακτάρη, ὀπαδοῦ ἐνθέρμου τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἣν εἶχεν ἐγκαινίσει ὁ Σελὴμ Γ'. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ὑπερίσχυσαν πάλιν οἱ οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι, ὁ δὲ νέος σουλτάνος ἀπέβη ἐπὶ μακρὸν χρόνον παίγνιον αὐτῶν, μηδὲν τολμῶν νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς τοῦ κράτους ἀνωμαλίας. Ἓν μόνον ἐπετρέπετο αὐτῷ, ἡ ἐξακολούθησις τοῦ κατὰ τῆς Ῥωσίας πολέμου. Ὁ πόλεμος οὗτος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς ἀμφίρροπος· ἀλλὰ κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1810 ἡττηθέντων τῶν ὀσμανιδῶν περὶ Ἴστρον, ἤρξαντο διαπραγματεύσεις ἐν Βουκουρεστίῳ, καθ' ἃς οἱ Ῥῶσοι ἀπῄτησαν ὑπέρογκα. Ἀπῄτησαν νὰ ἐκχωρήσωσι μὲν οἱ πολέμιοι ἐκ Βεσσαραβίας, ἐκ Μολδαΐας καὶ ἐκ Βλαχίας, ν' ἀναγνωρίσωσι δὲ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Σέρβων. Ὅθεν ἐξηκολούθησαν αἱ ἐχθροπραξίαι τῷ 1811, καὶ πρῶτον μὲν οἱ ὀσμανίδαι ἀνεδείχθησαν ὀπωσοῦν εὐτυχεῖς, ἐπὶ τέλους δὲ πάλιν ἐπανειλημμένως κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Ῥώσου στρατηγοῦ Κουτούζοφ. Τότε ἐπανελήφθησαν αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις, ἥτις καὶ συνωμολογήθη τῇ 28 μαΐου 1812. Οἱ Ῥῶσοι προέτειναν μετριωτέρας ἀπαιτήσεις· καὶ τοῦτο διότι ἤξευρον ἐλαύνοντα ἐπ' αὐτοὺς τὸν Ναπολέοντα. Δὲν ἠγνόει βεβαίως τοῦτο καὶ ἡ Τουρκία· ὥστε ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνόμιζέ τις ὅτι κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐσύμφερεν αὐτῇ νὰ κατα-

θέσῃ τὰ ὅπλα τὴν στιγμὴν ἐκείνην. Ἀλλ' ἡ Ἀγγλία ἅμα ὁ Ναπολέων περιῆλθεν εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν πρὸς τὴν Ῥωσίαν, ἐγένετο πάλιν ταύτης σύμμαχος. Ἐπιδιώκουσα δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸ πάντων τὴν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀντιπάλου καθαίρεσιν καὶ θεωροῦσα συντελεστικὸν πρὸς τοῦτο νὰ μένωσιν ἀπερίσπαστοι αἱ τῆς Ῥωσίας δυνάμεις, κατέπεισε τὴν Υ. Πύλην νὰ ἐνδώσῃ· εἰς ὃ συνετέλεσε καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Κουτούζοφ ἐπεδείξατο τῇ Πύλῃ τὴν ἐπιστολὴν δι' ἧς ὁ Ναπολέων εἶχε προτείνει εἰς τὴν Ῥωσίαν τὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους διανομήν. Κατὰ τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ λοιπὸν εἰρήνην παρεχωρήθη μὲν εἰς τοὺς Ῥώσους ἡ Βεσσαραβία καὶ μέρος τῆς Μολδαυΐας, διετήρησαν δὲ οἱ ὀσμανίδαι τὴν ἐπὶ τῆς Σερβίας κυριαρχίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Υ. Πύλη μετανοήσασα ὅτε μετ' ὀλίγον ἔμαθε τὴν εἴσοδον τοῦ Ναπολέοντος εἰς Μόσχαν, ἐθανάτωσε κατὰ ὀκτώβριον εἰς Σούμλαν μὲν τὸν διαπραγματευσάμενον τὴν εἰρήνην καὶ πλεῖστον εἰς τὴν συνομολόγησιν αὐτῆς συντελέσαντα Δημήτριον Μουρούζην, συγχρόνως δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Παναγιωτάκην, μέγαν ὄντα διερμηνέα. Δύο ὅμως δὲν παρῆλθον μῆνες καὶ τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι οἵ τε Μουρούζαι εἶχον δίκαιον, ἥ τε Ἀγγλία οὐ μόνον πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον ἐπολιτεύθη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους διέσωσεν. Ὁ Ναπολέων ἐδέησε νὰ ἀνακάμψῃ κακῶς ἔχων ἐκ Μόσχας· καὶ ἐνῷ ὅλως ἀπίθανον εἶναι ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξακολουθοῦσα τὸν πόλεμον ἤθελε προλάβει τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, βέβαιον τότε κατέστη ὅτι ἡ εἰρήνη ἐκείνη ἐγκαίρως συνομολογηθεῖσα, ἔσωσεν αὐτὴν ἀπὸ πολὺ μειζόνων θυσιῶν, ἃς ἤθελεν ἀπαιτήσει ἡ ἀντίπαλος μετὰ τὸν θρίαμβον.

Εἴδομεν τῳόντι, ὅτι διὰ τῆς τότε συνομολογηθείσης συνθήκης δὲν εἶχεν ἀπαιτήσει, ὅσα ἐδικαιοῦτο ὡς ἐκ τῶν κατορθωμάτων τοῦ στρατοῦ αὐτῆς. Ἀλλ' ὅμως καί τοι ἔσπευδε ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ πολέμου τούτου ἕνεκα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἀπὸ δυσμῶν κινδύνου, αἱ ἀξιώσεις καὶ αἱ πεποιθήσεις αὐτῆς ἦσαν ἔτι τοσαῦται ὥστε διὰ μὲν τοῦ 2 ἄρθρου ἐφρόντισε νὰ συνομολογήσῃ γενικὴν ἀμνηστίαν, διὰ δὲ τοῦ 3 ἀπῄτησε καὶ ἐπέτυχε τὴν ἐπικύρωσιν τῶν συνθηκῶν τοῦ Ἰασίου καὶ τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ. Πλὴν τούτων ὡρίσθη διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης ὅτι θέλουσι κανονισθῆ ἐγγυήσεις ἐπιτήδειαι νὰ ἐξασφαλίσωσι τοὺς Σέρβους ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα ἡ Πύλη ἐδικαιοῦτο νὰ ἔχῃ εἰς τὰ φρούρια τῆς χώρας αὐ-

τῶν· προσέτι ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι θέλει παραχωρήσει εἰς τοὺς Σέρβους τὰ αὐτὰ πλεονεκτήματα ὅσα ἐνέμοντο αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅτι θέλει ἐπιτρέψει αὐτοῖς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς χώρας διοίκησιν καὶ ὅτι θέλει κανονίσει ἐκ συμφώνου πρὸς αὐτοὺς τό τε ποσὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς εἰσπράξεως τοῦ πληρωτέου φόρου. Τοιαῦτα λοιπὸν ζητήσασα ἐπιμόνως ἡ Ῥωσία ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ μεγίστου κινδύνου, τί δὲν ἤθελεν ἀπαιτήσει μετὰ τὴν νίκην ἐὰν ὁ λογαριασμὸς δὲν ἔκλειε πρὸ αὐτῆς; Ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀξιομνημόνευτος ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκη διότι πρώτην τότε φορὰν τὰ κοινοτικὰ προνόμια τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου (περὶ ὧν ὡμιλήσαμεν ἤδη) καὶ ἰδίως τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, περιελήφθησαν ἐν διεθνεῖ συμβάσει καὶ ἐξησφαλίσθησαν δι' αὐτῆς. Ὅθεν ἔκτοτε ἡ Ῥωσία οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἡμῶν ἐδικαιοῦτο νὰ ὑψώνῃ φωνὴν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν προνομίων τῶν νήσων.

Ἐν τούτοις ἡ τοιαύτη τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου ἔκβασις καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα πάντοτε διὰ τῶν γενιτσάρων καὶ οὐλεμάδων ἀναρχία, δὲν ἦσαν ἀναμφιβόλως ἐπιτήδεια ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀλῆ. Ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις τὰ πάντα ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπέκυπτον εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Ναὶ μὲν οἱ εἰς Ἐπτάνησον καταφυγόντες ἁρματωλοὶ καὶ κλέφται, ὧν πεντακισχίλιοι διετέλουν εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπηρεσίαν, δὲν ἔμενον ἥσυχοι. Διηγεῖται δὲ ὁ Κολοκοτρώνης ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ Ἀλῆ Φαρμάκης ἐκ συνεννοήσεως μετά τε τοῦ στρατηγοῦ τῶν Γάλλων καὶ μετὰ πολλῶν Τούρκων δυσανασχετούντων κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐμελέτησαν νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, συνεπαγόμενοι ἅπαντας μὲν τοὺς ἐν τῇ γαλλικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνας καὶ πολλοὺς στρατολογηθέντας ἐν Ἀλβανίᾳ μαχητὰς, καὶ 500 γάλλους πυροβολητὰς, νὰ καταλάβωσι τὰ φρούρια, νὰ ἱδρύσωσι κυβέρνησιν συγκειμένην ἐκ 12 Ἑλλήνων καὶ 12 ὀσμανιδῶν, νὰ ὑψώσωσι σημαίαν μικτὴν ἤτοι φέρουσαν ἐξ ἑνὸς μέρους τὴν ἡμισέληνον καὶ ἐξ ἄλλου τὸν σταυρὸν καὶ νὰ παραπείσωσι τὸν σουλτάνον ὅτι δὲν ἐπανέστησαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Βελῆ. Μέχρι τίνος Γάλλοι καὶ Τοῦρκοι ἔμελλον νὰ συμπράξωσιν εἰλικρινῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου, εἶναι ἄδηλον· καὶ τόσῳ μᾶλλον ἄδηλον ὅσῳ ὁ πρωτουργὸς αὐτοῦ δὲν διστάζει νὰ ὁμολογήσῃ

ὅτι ἐσκόπει νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς ὁσμανίδας ὡς ἁπλᾶ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἤθελε καταστήσει ἐκποδὼν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ 1809 οἱ Ἄγγλοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν Ἰθάκην καὶ τὰ Κύθηρα καὶ λαβόντες εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν τοὺς ἐν ταῖς νήσοις ταύταις Ἕλληνας κατέστηταν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀδύνατον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προμνημονευθέντος σχεδίου. Οἱ Ἄγγλοι οἵτινες εἶχον ἔκτοτε ἀπόφασιν νὰ ἐξώσωσι μὲν ὁλοσχερῶς τοὺς Γάλλους ἐκ τῆς Ἑπτανήσου, νὰ καταλάβωσι δὲ αὐτὴν ὁριστικῶς, εἶχον πρόδηλον συμφέρον νὰ διάγωσι φιλίως μετὰ τοῦ γείτονος αὐτῶν Ἀλῆ. Ἀφ' ἑτέρου καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Βλαχάβα καὶ τὴν ὑποταγὴν τῶν ἁρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Στερεᾶς, οὐκ ὀλίγοι μὲν εἰσέτι κλέφται ἀντηγωνίζοντο κατὰ τοῦ Ἀλῆ, ἰδίως οἱ πολυθρύλητοι Κατσαντωναῖοι, οἱ πολλὰ καὶ λαμπρὰ διαπράξαντες κατορθώματα. Ἀλλὰ τῷ μὲν 1811 συνελήφθη διὰ προδοσίας ὁ Κατσαντώνης καὶ σκληρότατον ὑπέστη ἐν Ἰωαννίνοις θάνατον, τῷ δὲ 1815 ἐδολοφονήθη ὁ ἐνάμιλλος αὐτοῦ ἀδελφὸς Λεπενιώτης. Τότε τὸ σῶμα αὐτῶν συγκείμενον ἐκ 300 καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαμείνῃ ἐπὶ πλέον συνηνωμένον. Οὐδὲ τὰ διάφορα ἀποσπάσματα εἰς ἃ διῃρέθη, ἐλαυνόμενα πανταχόθεν συντόνως, ἀντέσχον ἐπὶ πολύ· ἄλλα μὲν ὁλοσχερῶς κατεστράφησαν, ἄλλα ἠναγκάσθησαν νὰ διαλυθῶσι, καί τινα ὑπετάχθησαν, ἢ καθὼς ἐλέγετο τότε, ἐπροσκύνησαν, οἷον λ.χ. τὸ τοῦ Τζόγκα ἀπόσπασμα, ὅστις διωρίσθη καπετάνος τῆς Βονίτζης, ἐνῷ ὁ ὑπ' αὐτὸν ὑπηρετήσας Γεώργιος Καραϊσκάκης καὶ ἄλλοι πολλοὶ συγκατελέγησαν μεταξὺ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ἀλῆ. Καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ δυνάστης τῶν Ἰωαννίνων ἐπέτυχε τὴν ἐκπλήρωσιν ἀρχαιοτάτου τινὸς αὐτοῦ πόθου, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πάργας.

Ἡ Πάργα εἶχε μὲν παραχωρηθῆ εἰς τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τοῦ 1800, ὅπως καὶ τὸ Βουθρωτὸν καὶ ἡ Πρέβεζα καὶ ἡ Βόνιτσα· ἀλλὰ ἐνῷ τὰ τελευταῖα ταῦτα φρούρια ὑπέκυψαν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ὁλοσχερῆ τῶν ὁσμανιδῶν κυριαρχίαν, ἡ Πάργα διέσωζεν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ τὴν ἀλληλοδιάδοχον προστασίαν τῶν Ῥώσων καὶ τῶν Γάλλων. Εἰς μάτην ὁ Ἀλῆς ἐπεχείρησε πολλάκις διὰ πειθοῦς καὶ βίας νὰ σφετερισθῇ καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην τῆς ἠπειρωτικῆς ἐλευθερίας ἀπορῥῶγα· πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι αὐτοῦ ἀπέβησαν μάταιαι. Καὶ μετὰ τὴν

πτῶσιν δὲ τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν ὁλοσχερῆ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων κατάληψιν τῆς Ἑπτανήσου, ἡ Πάργα διετήρησε τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν μέχρι τοῦ 1819, ὅτε παρεχωρήθη τελευταῖον εἰς τὸν Ἀλῆν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι οὗτος θέλει καταβάλει εἰς τοὺς κατοίκους, μέλλοντας νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Κέρκυραν, ἀποζημίωσιν 150,000 λιρῶν. Ἐν τῇ πρώτῃ τῆς θλίψεως καὶ καταπλήξεως αὐτῶν στιγμῇ οἱ Πάργιοι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσί τι περὶ μεταναστεύσεως. Ἀνορύξαντες δὲ τὰ ὀστᾶ τῶν πατέρων αὐτῶν κατέκαυσαν αὐτὰ διὰ πυρᾶς μεγάλης ἐν μέσῃ ἀγορᾷ· καὶ μαθόντες ὅτι ἐλαύνει ἐπὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ὁ Ἀλῆς καὶ κάλλιστα εἰδότες ὁποία περιμένει αὐτοὺς τύχη, ἀπεφάσισαν ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ἀπελπισίας νὰ φονεύσωσι μὲν ἰδίαις χερσὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα, νὰ πέσωσι δὲ ἀγωνιζόμενοι τὸν ἔσχατον ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶνα. Εὐτυχῶς προλαβὼν ἔδραμεν ἐκ Κερκύρας ὁ καλὸς κἀγαθὸς Ἄγγλος Ἄδαμς καὶ ἀνεχαίτισε μὲν τὴν πορείαν τοῦ σατράπου, κατέπεισε δὲ τοὺς Παργίους ν' ἀποπλεύσωσιν εἰς Κέρκυραν. Αἱ περιπέτειαι αὗται κατέστησαν τὴν παραχώρησιν τῆς Πάργας ἓν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῶν χρόνων ἐκείνων οἵτινες βρίθουσι τοσούτων γεγονότων τραγικῶν. Οἱ Ἄγγλοι ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς Πάργας προστασία αὐτῶν δι' οὐδεμιᾶς ἀνεγνωρίζετο συνθήκης· ὅτι συνωμολόγησαν τὴν μετανάστευσιν τῶν Παργίων καὶ ὅτι ὑπεχρέωσαν τὸν Ἀλῆν ν' ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς χρηματικῶς. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα εὐχερῶς ἀνεσκευάζοντο. Δὲν ἀπαιτοῦμεν παρ' οὐδενὸς ν' ἀναλαμβάνῃ ὑπὲρ ἡμῶν ἀγῶνας ἢ νὰ θυσιάζῃ τὸ ἴδιον συμφέρον ὑπὲρ ἡμῶν· ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως οὔτε εἰς πόλεμόν τινα προέκειτο νὰ περιπλακῇ ἡ Ἀγγλία, οὔτε ἴδιόν τι συμφέρον νὰ θυσιάσῃ, ἀλλ' ἁπλῶς νὰ διατηρήσῃ τὰ καθεστῶτα, ἐξακολουθοῦσα ν' ἀπονέμῃ τὴν ἐλεημοσύνην τῆς προστασίας αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλληνίδα ἐκείνην πόλιν.

Ἡ παράδοσις τῆς Πάργας ηὐχαρίστησε τόσῳ μᾶλλον τὸν Ἀλῆ πασᾶν ὅσῳ πρό τινων ἐνιαυτῶν, τῷ 1812, τὸ κράτος αὐτοῦ εἶχε πάθει δεινὴν πρὸς μεσημβρίαν κολόβωσιν, διότι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη τὸ μὲν ὑπείκουσα εἰς τὰ παράπονα τῶν Πελοποννησίων, τὸ δὲ εὐχαρίστως δραξαμένη τῆς περιστάσεως τοῦ ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασᾶν τὴν χερσόνησον, εἶχε μεταθέσει τὸν υἱόν του Βελῆν εἰς Τρίκκαλα τῆς Θεσσαλίας, διορίσασα ἕτερον διοικητὴν τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ Ἀλῆ πασᾶς, ἄρχων ἀπολύτως ἁπάσης τῆς πρὸς μεσημ-

βρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ χώρας, ἔτι δὲ καὶ μέρους τῆς Ἀλβανίας, ἦτο περὶ τὸ 1819 εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος. Οὐδεμία ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του ἠδύνατο νὰ γίνῃ γαιῶν πώλησις, ἐὰν δὲν κατεβάλλετο αὐτῷ τὸ δέκατον τοῦ τιμήματος· ἀνηγόρευσεν ἑαυτὸν γενικὸν κληρονόμον πάντων ὅσοι ἀπέθνησκον ἄνευ ἀρρένων ἀπογόνων· ἠνάγκαζε τοὺς ὑπηκόους νὰ λαμβάνωσιν ἐκ τῶν ἀποθηκῶν αὐτοῦ τὸν παλαιὸν σῖτον φέροντες ἀντ' αὐτοῦ νέον· εἰσέπραττε, πλὴν τῆς εἰς τὸν σουλτάνον ὀφειλομένης δεκάτης, δευτέραν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τοσοῦτον ἐβασάνιζε τοὺς ἰδιοκτήτας, ὥστε οὗτοι εὐχαρίστως ἐπὶ τέλους ἔβλεπον τὰ ἀγροτικὰ αὐτῶν κτήματα μεταβαλλόμενα εἰς τσιφλίκια ἤτοι εἰς κτήματα τοῦ δημοσίου. Ἔτι ἀπὸ τοῦ 1804 αἱ ἐτήσιαι πρόσοδοι αὐτοῦ συνεποσοῦντο εἰς 10—12 ἑκατομμύρια φράγκων, καὶ λέγεται ὅτι διὰ τῶν ποικίλων τούτων καταπιέσεων ἀπεθησαύρισεν ἀποταμίευμα 500 περίπου ἑκατομμυρίων. Τὸ κυβερνητικόν του σύστημα συνεκεφαλαιοῦτο εἰς τρία τινὰ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν· χρυσὸν, σίδηρον, ξύλον. Ἐν τούτοις τὴν φοβερὰν ταύτην τυραννίαν ἐπεκάλυπτεν ἐξωτερική τις λαμπρότης τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων ἥτις ἠρίθμει τότε 40,000 κατοίκων· Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι ἀπεθαύμαζον αὐτὸν καὶ ἐκολάκευον, ἀποκαλοῦντες *μέγαν πασᾶν* καὶ *νέον Πύρρον*. Καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι ὅσοι ἀνωμολόγουν τὰς κακουργίας του, ἐζήτουν νὰ περικοσμήσωσιν αὐτὰς ὁτὲ μὲν βεβαιοῦντες «ὅτι ἦτο ἓν τῶν ὡραιοτέρων τεράτων ἀφ' ὅσα παρήγαγεν ἡ φύσις,» ὁτὲ δὲ ὀνομάζοντες αὐτὸν *νέον Ἰουγούρθαν*. Τὸ δὲ δεινότερον, εὑρέθησαν καὶ Ἕλληνες χαμερπῶς ἐξυμνήσαντες τὸ θηρίον, οἷος ὁ Ἰωάννης Κερασοβίτης ἐν τῷ ἀθλίῳ στιχουργήματι ἐν τῷ ὁποίῳ μυρίας ἐπεσώρευσε κατὰ τοῦ ἱερομάρτυρος Βλαχάβα ὕβρεις. Ἀλλὰ προσήγγιζεν ἡ ὥρα καθ' ἣν τὸ καταχθόνιον ἐκεῖνο οἰκοδόμημα ἔμελλε νὰ καταπέσῃ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἰδίων ἀνομημάτων.

Ὁ σουλτὰν Μαχμοὺτ Β' δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινός. Κατ' ἀρχὰς ἠναγκάσθη μὲν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς θελήσεις τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν ὑλεμάδων, ἀλλὰ ἀπαλλαγεὶς τοῦ ῥωσικοῦ πολέμου ἐνόησεν ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σωθῇ εἰμὴ ἐὰν ἐκτελεσθῶσιν αἱ μεταρρυθμίσεις τῶν ὁποίων τοσοῦτον ἀτυχὴς ἀπόπειρα ἐγένετο ἐπὶ Σελὴμ Γ'. Προέβη δὲ ἐπὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου μετὰ πλείονος ἢ ἐκεῖνος τέχνης καὶ περισκέψεως. Πρὸ πάντων ἐπεχείρησε νὰ καταργήσῃ ὅλους

τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ κληρονομικοὺς δυνάστας, οἵτινες, ἥκιστα ὑποτασσόμενοι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικὴν κυβέρνησιν, συνετέλουν παραδόξως εἰς τὴν αὔξησιν τῆς ἀναρχίας. Ἐπιτυχὼν δὲ νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν διὰ ποικίλων τρόπων πρῶτον τὸν δυνάστην Ἀτταλείας, καὶ μετ' οὐ πολὺ τὸν Χουσεὶν Καραοσμάνογλου, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος κατεῖχε τὴν μεσημβρινὴν μικρὰν Ἀσίαν πρὸ ἐτῶν 80, καὶ προσέτι τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην Σμύρνης Κιατίπογλουν καὶ πλείστους ἄλλους, ἔτρεψεν ἔπειτα τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοὺς δύο κρατίστους ὑποτελεῖς, τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸν Ἀλῆ πασᾶν τῶν Ἰωαννίνων. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ πρῶτον τὸν Ἀλῆ πασᾶν ὡς πλησιέστερον, ὡς ὀλιγώτερον πρὸς αὐτὸν εὐλαβῶς προσφερόμενον, καὶ ἐπὶ τέλους διότι περὶ τὴν τούτου καθαίρεσιν εὐλόγως ἤλπιζεν εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ἀγανακτούντων ὑπηκόων. Ὅθεν κατὰ μάϊον τοῦ 1820 ἐξέδωκε Χάτι-Σερὶφ δι' οὗ ἀνεκήρυττε τὸν Ἀλῆν ἔνοχον προδοσίας καὶ προγεγραμμένον ἐὰν ἐντὸς 40 ἡμερῶν δὲν ἐνεφανίζετο εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀπολογηθῇ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἀλῆς δὲν ὑπῆγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν· καὶ τότε προεχειρίσθη μὲν πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων ὁ ἄσπονδος τοῦ Ἀλῆ ἐχθρὸς Ἰσμαὴλ Πασόμπεϋς, ἑπτὰ δὲ ἕτεροι πασάδες διετάχθησαν νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ ἐπὶ τὴν Ἤπειρον.

Οἱ Ἕλληνες μαχηταὶ ὠφελήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐκ τοῦ ἐκραγέντος ἐντεῦθεν ἐμφυλίου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἀγῶνος. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ ἀντίπαλοι ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἀλῆς εἶχε πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του πολλοὺς ἐκ τῶν ἡμετέρων, ἡ δὲ Πύλη διέταξε τὸν Πασόμπεϋν νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους τοῦ Ἀλῆ ἐχθροὺς, τοὺς Σουλιώτας, ὑποσχόμενος τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπόδοσιν τοῦ Σουλίου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπὶ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἔβλεπον μετὰ στεναγμῶν καὶ πόθων πόρρωθεν, ἐκ Κερκύρας, τὰ πάτρια ὄρη· ὅθεν τινὲς, περὶ τοὺς 300, διέβησαν μετὰ χαρᾶς τὸν στενὸν πορθμὸν, ὅστις ἐχώριζεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς Ἠπείρου καὶ ἐπεφάνησαν εἰς τὸ πολιορκοῦν τὰ Ἰωάννινα στρατόπεδον. Ἐκεῖ ἠγωνίσθησαν ὅπως συνήθως ἠγωνίζοντο· ἀλλὰ τάχιστα νοήσαντες ὅτι φενάκη ἦτο ἡ περὶ ἀποδόσεως τῆς πατρίδος ὑπόσχεσις τοῦ Πασόμπεϋ καὶ ὅτι εἰς μάτην ἀνηλίσκοντο ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ, συνεννοήθησαν διὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη μετὰ τοῦ Ἀλῆ. Ὁ πάλαι ἀγέρωχος δυνάστης τῶν Ἰωαννίνων ἦτο νῦν τεταπεινωμένος. Οἱ ἐπι-

φανέστεροι τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ τὸν εἶχον προδώσει, ἰδίως ὁ Ὀμὲρ Βριώνης. Αὐτοὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, Μουκτὰρ καὶ Βελῆς, εἶχον παραδοθῆ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Ὅθεν ὅτε ὁ Μᾶρκος ἀπήτησε τὴν παραχώρησιν τοῦ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀλῆ κατεχομένου ἔτι Σουλίου, ὑποσχεθεὶς ὅτι Στερεοελλαδῖται καὶ Πελοποννήσιοι ἔμελλον νὰ ἐγερθῶσι κατὰ τῶν Τούρκων, ἵνα ἐπανέλθωσι δῆθεν ὑπὸ τὴν πατρικὴν τοῦ Ἀλῆ διοίκησιν, οἱ δὲ Σουλιῶται δὲν ἐζήτουν τὴν πατρίδα αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἐκεῖθεν ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς ἀναλάβωσι τὴν διεύθυσιν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος καὶ ἐπέλθωσι πανστρατιᾷ ἐπὶ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας, ὁ Ἀλῆ πασᾶς, καί τοι ἔχων μυρίους λόγους ἵνα δυςπιστῇ πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν τῶν τοιούτων ὑποσχέσεων, ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῇ τὰς προτάσεις αὐτοῦ. Συνωμολογήθη οὕτω ἡ συμμαχία, καὶ τῇ 6 δεκεμβρίου 1820 ἐγκατέλιπον οἱ Σουλιῶται τὸ ὀσμανικὸν στρατόπεδον, οὐχὶ βεβαίως ἵνα σώσωσι τὸν Ἀλῆν, ἀλλ' ἵνα δώσωσι τὸ σύνθημα τῆς μεγάλης σύμπαντος τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως, ἥτις πρὸ ἐτῶν παρεσκευάζετο διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς *Φιλικῆς ἑταιρείας* μεθ' ἧς ἐγκαίρως εἶχον συνεννοηθῆ ὅ τε Βότσαρης καὶ οἱ ἄλλοι τῶν Σουλιωτῶν ἀρχηγοί.

Καταλαβόντες δὲ ἀλληλοδιαδόχως πρῶτον τὸ Σοῦλι καὶ μετὰ ἕνα περίπου μῆνα τὴν Κιάφαν, δυνάμει τῶν διαταγῶν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πρὸς τὸν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ κατέχοντα τὰ ὀχυρὰ ταῦτα χωρία Μούρτον-Τσάλλην, διώρισαν προσωρινὴν ὀκταμελῆ κυβέρνησιν ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Νότην Βότσαρην, ἐπέτρεψαν τὰ πολεμικὰ πράγματα εἰς τὸν Μᾶρκον, ἔπεμψαν ἀπεσταλμένους εἰς Πῖσαν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἄρτης Ἰγνάτιον ζητοῦντες τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ καὶ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια, διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις μετὰ τῶν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους διατριβόντων κυριωτέρων ὀπαδῶν τοῦ κινήματος, συνεμάχησαν μετὰ πολλῶν ἐπισήμων τουρκαλβανῶν καὶ ἔλαβον διὰ τοῦ Χριστοφόρου Περραιβοῦ ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀπὸ 7 ὀκτωβρίου 1820 διαλαμβάνουσαν ὅτι, «ἡ προσκλητικὴ σάλπιγξ τῆς πατρίδος ἐντὸς ὀλίγου μέλλει νὰ ἠχήσῃ.» Συγχρόνως ἐπέπεσον κατὰ τῶν πολιορκούντων τὸν Ἀλῆ πολεμίων. Ἀλλ' ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις ταύταις ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ παρατείνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὸν ἐμφύλιον ὀσμανικὸν ἀγῶνα, οὐχὶ νὰ καταλύσωσιν αὐτὸν δι' ὁριστικῆς μετὰ τοῦ Ἀλῆ συμπράξεως. Ἐν τῷ μεταξὺ

ἠναγκάσθη μὲν ὁ σουλτάνος νὰ διορίσῃ κατὰ ἰανουάριον 1821 ἀντὶ τοῦ ἀνικάνου Πασόμπεϋ, ἡγεμόνα τῆς κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στρατείας τὸν γενναῖον καὶ ἔμπειρον πολεμιστὴν Χουρσὶτ πασᾶν, διοικητὴν ὄντα τῆς Πελοποννήσου, ἐνέβαλε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης κατὰ φεβρουάριον εἰς Μολδαυΐαν, ἐκινήθη δὲ κατὰ μάρτιον ἡ μεσημβρινωτάτη τῶν ἑλληνικῶν χερσονήσων, ἰδίως εὐκολυνθεῖσα εἰς τοῦτο ἕνεκα τῆς ἀποδημίας τοῦ Χουρσὶτ. Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν Πελοπόννησον ἐξηγέρθησαν ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλὰς καὶ αἱ νῆσοι, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἡ Δυτικὴ Ἑλλάς· ὥστε ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 παρεδόθη τελευταῖον ὁ Ἀλῆς καὶ ἔμεινε διαθέσιμος ὁ πολιορκῶν αὐτὸν ὀσμανικὸς στρατὸς, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις οὐ μόνον εἶχεν ὁπωσοῦν ἀσφαλισθῆ διὰ τῶν ἐν Βαλτεσίῳ καὶ περὶ Θερμοπύλας μαχῶν, καὶ τῆς πρώτης πυρπολήσεως ὀθωμανικοῦ δικράτου εἰς Ἐρεσσὸν τῆς Μιτυλήνης, καὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Μονεμβασίας, τῆς Πύλου καὶ τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ συγκροτήσασα προσέτι τὴν πρώτην αὐτῆς ἐθνικὴν συνέλευσιν ἐν Ἐπιδαύρῳ εἶχεν ἀνακηρύξει δι' αὐτῆς τῇ 1 ἰανουαρίου 1822 *ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὕπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν.*

Ἡ ἑλληνικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν παρήχθη ἐκ τύχης, οὐδὲ ὑπῆρξε δημιούργημα πρόχειρον ἀνθρώπων τινῶν, ἀλλ' ἀποτέλεσμα ἀναπόδραστον ὅλων τῶν προηγουμένων περιστάσεων, πόθων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἔθνους· ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου τὰ ἀλλεπάλληλα προηγούμενα δύναται ἡ ἱστορία νὰ παρακολουθήσῃ βῆμα πρὸς βῆμα ἐπὶ 400 ἀνατρέχουσα ἔτη μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς τὸ ἔθνος ὑπέκυψε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Τοῦ τελευταίου σουλιωτικοῦ ἀγῶνος, τοῦ ἀρξαμένου περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820, προηγήθησαν οἱ ἆθλοι τοῦ Νίκου Τσάρα, τοῦ Σταθᾶ καὶ τοῦ Βλαχάβα. Τῶν ἄθλων τούτων, οἱ πρῶτοι τῶν Σουλιωτῶν ἀγῶνες· τούτων δὲ πάλιν, τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ῥήγα Φεραίου. Μικρὸν πρὸ τοῦ Ῥήγα ἐγένοντο κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν τὰ κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ Ἀνδρούτσου. Πρὸ τούτων ἔχομεν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770. Πρὸ ταύτης τὸν τοσαῦτα διαπράξαντα πολεμικὰ ἔργα περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἁρματωλικὸν ὀργανισμὸν τῆς Στερεᾶς ὑπὸ τὸν Κούρμαν, τὸν Μεϊτάνην, τὸ Χορμόπουλο, τὸν Σπανὸν, τὸν Μόσχον Βαλαωρίτην. Ἀνατρέχοντες δὲ

πάντοτε τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα ἀπαντῶμεν τοὺς ἀγῶνας τῶν Κρητῶν καὶ ἔτι πρότερον τὴν εὐρεῖαν ἐπανάστασιν τὴν ὀργανωθεῖσαν ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου μέχρι τῆς Σερβίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ δουκὸς τοῦ Νεβὲρς, τοῦ μετονομασθέντος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Κωνσταντίνου Παλαιολόγου· καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, τὸ αἱματηρὸν ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ κίνημα τοῦ Θεοδώρου Μπούα Γρίβα· καὶ πρὸ τούτου πάλιν, περὶ τὸ 1574, τὸ κίνημα τῶν Λοιδωρικιωτῶν, Βιτρινιτσιωτῶν. Γαλαξειδιωτῶν, καὶ τὴν ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Μελισσηνοὺς ἐπανάστασιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μάνης, ἀμφοτέρας κατ' εἰσήγησιν τῆς Ἱσπανίας διεξαχθείσας· πάλιν δὲ πρότερον τοὺς ἀγῶνας τῶν Κυπρίων, καὶ τὸ μέγα κίνημα τὸ ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου Η' παρασκευασθὲν, καὶ τὰς ἐπανειλημμένας τῶν Πελοποννησίων ἐπαναστάσεις τῇ προτροπῇ τῆς Ἐνετίας, αἵτινες, καθόσον πρὸς τὰ ὀπίσω βαίνομεν συναρμολογοῦνται ἀμέσως μετὰ τοῦ κινήματος ὅπερ, τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε διοργανωθῆ ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν, τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει λάβει τὴν συνδρομὴν τῆς Εὐρώπης καὶ περὶ τοῦ ὁποίου τοσοῦτον διδακτικὰς εὕρομεν εἰδήσεις ἐν τῷ ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ *Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*. Τὸ βούλευμα τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος κρῖκος τῆς μακρᾶς ἐπαναστατικῆς σειρᾶς δι' ἧς ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 συνδέεται ἀναποσπάστως μεθ' ὅλων τῶν κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀγώνων ὅσοι διεξήχθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι χειρώσεως. Ἡ *Φιλικὴ ἑταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συναρμολογήσῃ καὶ νὰ καθυπαγάγῃ εἴς τινα πειθαρχίαν καὶ διεύθυνσιν τὰς ἀπ' αἰῶνος προϋπαρχούσας διαθέσεις καὶ δυνάμεις τῶν διαφόρων τῆς χριστιανικῆς ἀνατολῆς τμημάτων, αἵτινες πρότερον ἐνήργουν ἀσυναρτήτως καὶ ἔστιν ὅτε οὐχὶ ἐν συνειδήσει τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκον· ἰδίως αἱ μαχιμώτεραι τοῦ ἔθνους τάξεις, οἱ ἁρματωλοὶ, οἱ κλέφται, οἱ καταδρομεῖς, οἱ Μανιᾶται, ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις αὐτῶν δὲν διέκρινον πάντοτε τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν Τούρκων. Ὅθεν τὸ ἔργον τῆς *ἑταιρείας* ἀπέβη τῳόντι σωτήριον ἅτε περιποιῆσαν τῷ τελευταίῳ ἀγῶνι γνησιώτερόν τινα ἑλλήνιον καὶ πανελλήνιον χαρακτῆρα. Αἱ δυνάμεις ὅμως καὶ αἱ προαιρέσεις τὰς ὁποίας ἡ *Φιλικὴ ἑταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συνυφάνῃ πρὸς ἕνα κοινὸν σκοπὸν, προϋπῆρχον, καὶ πλειστάκις

ἐπὶ 400 περίπου ἔτη ἀπέδειξαν τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν καὶ τὴν ἀκατάβλητον ζωτικότητα.

Ἐνταῦθα καταστρέφων τὸν λόγον περὶ τῆς τύχης καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καθ' οὓς χρόνους διετέλει ὁλόκληρον σχεδὸν ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, νομίζω ὅτι οὔτε τὰ παθήματα αὐτοῦ ἐδείνωσα, οὔτε τοὺς ἀγῶνας οὓς κατέβαλεν ἵνα παρασκευάσῃ ἑαυτῷ μέλλον ἀγαθότερον, ἐμεγαλοποίησα. Ἀκριβῶς δὲ σταθμίζων τὰ πράγματα ἐν πάσῃ συνειδήσει δύναμαι νὰ εἴπω, ὅτι οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν εἰς ὁμοίας ἢ παρεμφερεῖς περιελθὸν συμφορὰς, ἀνέδειξεν ἢ πλείονα καρτερίαν ἢ πλείονα δραστηριότητα. Ἐὰν πολλοὶ, δελεασθέντες ὑπὸ τῶν δώρων τοῦ νικητοῦ, ἐξισλαμίσθησαν· ἐὰν ἕτεροι οὐκ ὀλίγοι ἀθυμήσαντες ἀπεδήμησαν, καὶ ἢ ἐξεφραγκεύθησαν, ἢ ἐξερρωσίσθησαν, ἡ μεγάλη τοῦ ἔθνους ὁμὰς ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων αὐτῆς, εἰς τὰς παραδόσεις αὐτῆς, εἰς τὸ ὄνομα αὐτῆς, εἰς τὸ μέλλον αὐτῆς. Καὶ ἐνῷ ἐπανίστατο κατὰ τοῦ δεσπότου, παρειςέδυεν ἐνταὐτῷ εἰς τὰ συμβούλια αὐτοῦ· ἐνῷ ὠργάνιζε καὶ ἐνήσκει ἐπὶ τῶν ὀρέων μὲν τὸν πεζικὸν, ἐν τῷ πελάγει δὲ τὸν ναυτικὸν αὐτοῦ στρατὸν, ἐρρύθμιζεν ἐνταὐτῷ εἰς τὰ πεδία καὶ εἰς τὰς νήσους τὸν εἰρηναῖον κοινοτικὸν βίον· ἐνῷ ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ αὐξήσῃ ὅσον οἷόν τε τὸν πλοῦτον αὐτοῦ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐπεμελεῖτο ἐνταὐτῷ τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν αὐτοῦ διαμόρφωσιν. Καὶ διήγαγεν οὕτω βιοῦν, ταλαιπωρούμενον μὲν καὶ βασανιζόμενον, ἐργαζόμενον δ' ἐνταὐτῷ καὶ ἀγωνιζόμενον 400 ἔτη μέχρις οὗ, ὅταν ἐνόμισεν ὅτι ἀρκούντως ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τῆς εἱρκτῆς ἐν ᾗ ἦτο ἐγκεκλεισμένον, ἐπεχείρησε νὰ καταρρίψῃ τὰ τείχη αὐτῆς καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν. Ἐὰν ἑκάστη ἱστορικὴ περίοδος κρίνεται κατὰ τὰ πράγματα ἅτινα ἐδημιούργησεν, ἀδιστάκτως λέγομεν, ὅτι ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα ἔτι παρ' ἡμῖν, τὸ ἔθνος ἀνεδείχθη ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας ὑπέρτερον ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐφεξῆς· διότι ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἐδημιουργήθησαν αἱ πολεμικαὶ, αἱ ἀστικαὶ καὶ αἱ διανοητικαὶ δυνάμεις δι' ὧν διεξήχθη ὁπωσδήποτε ἡ ἐπανάστασις, ἐνῷ ἀφ' ἧς ἐγενόμεθα ἐλεύθεροι δὲν διεπλάσαμεν ἔτι νέας δυνάμεις ἐπιτηδείας νὰ συμπληρώσωσι καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔργον τῶν πατέρων ἡμῶν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Φιλικὴ ἑταιρεία. Τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις κίνημα. Πρώτη πολιτικὴ τῆς Ῥωσίας.

Ἡ ἐν ἔτει 1821 ἀρξαμένη ἐπανάστασις ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως τὸ καθολικώτερον ὅλων τῶν κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἐπαναστατικῶν κινημάτων ὅσα ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ ἱστορήσαμεν. Τοῦτο δὲ οὐ μόνον ἕνεκα τῆς προαχθείσης διὰ τοῦ χρόνου ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἔθνους δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ διότι πρότερον οὐδεμία ἐγένετο γενικὴ συνεννόησις καὶ σύμπραξις. Οἱ ἁρματωλοὶ καὶ οἱ κλέφται εἶχον ἐλαχίστην σχέσιν πρὸς τὰ μεγάλα ὁρμητήρια τοῦ ἐθνικοῦ στόλου· οὐδ' ὑπῆρχεν ἀποχρῶσα ἥ τε μεταξὺ τῶν ἠπειρωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν ἑστιῶν τοῦ ἀστικοῦ βίου κοινωνία, ἥ τε μεταξὺ τῶν ἐντὸς τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων, καὶ μέχρι τοῦ Ἀξιοῦ κοινοτήτων. Ἐν γένει δὲ πρὸς τὰς κοινότητας δὲν διετέλουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐμενῶς οἱ ἀρηΐφιλοι τῶν ὀρέων ἄνδρες. Ἡ μὲν πνευματικὴ ἐπίδοσις ἐγένετο μείζων ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἢ ἐντὸς, ὁ δὲ μάχιμος λαὸς ὑπῆρχεν ἐντὸς μᾶλλον ἢ ἐκτὸς, ὥστε καὶ κατὰ τοῦτο συνέβαινεν ἀνωμαλία τις περὶ τὰς ἀμοιβαίας προαιρέσεις. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑδρεύοντες πολιτικοὶ ἄνδρες ἐπεῖχον μὲν, ἕνεκα τῆς παρὰ τῇ Υ. Πύλῃ θέσεως αὐτῶν, ὑπερέχουσάν τινα ἐν τῷ ἔθνει τάξιν, ἀλλὰ, ἕνεκα αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς ἰδιαζούσης αὐτῶν θέσεως, δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀναλάβωσι τὴν πρωτοβουλίαν ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἔτι ὀλιγώτερον πρόσφορος πρὸς τοῦτο ἦτο ἡ μόνη ἀληθῶς πανελλήνιος ἀρχὴ, ἤτοι τὸ οἰκουμε-

νικὸν πατριαρχεῖον. Ἐντεῦθεν ὅσον δεξιῶς καὶ ἂν διῳκοῦντο αἱ κοινότητες ἡμῶν, ὅσον καὶ ἂν ἐπολλαπλασιάσθησαν οἱ πόροι, ὅσον τολμηρότεροι καὶ ἂν ἀπέβαινον οἱ ὀρεῖται καὶ οἱ ναῦται, ὅσην ἐπίδοσιν καὶ ἂν ἐλάμβανεν ἡ παιδεία, ἐπειδὴ πάντα ταῦτα ἦσαν ἀσυνάρτητα πρὸς ἄλληλα, οὐδὲν ἧττον ἀσυνάρτητα ἐγένοντο καὶ ὅλα τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα. Νῦν μὲν ἐκινεῖτο μόνη ἡ Πελοπόννησος, νῦν δὲ μόνη ἡ Στερεά, νῦν δὲ μόναι τινὲς τῶν νήσων, ὥστε αἱ μερικαὶ αὗται ἐκρήξεις εὐχερῶς ἐσβεννύοντο. Ἵνα ὑπάρξῃ πιθανότης ἐπιτυχίας ἔπρεπε νὰ συναρμολογηθῶσι πᾶσαι ἐκεῖναι τοῦ ἔθνους αἱ δυνάμεις καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς πειθαρχίαν τινὰ καὶ γενικὴν διεύθυνσιν. Τοῦτο δὲ ἐπεχείρησεν ἡ *ἑταιρεία τῶν Φιλικῶν*, ἥτις ἀληθῶς εἰπεῖν δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἡ γενομένη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συγκροτηθῇ γενική τις κυβέρνησις τοῦ πρότερον κατακερματισμένου ἔθνους.

Πολλοὶ μεταγενέστεροι ἱστορικοί, γράφοντες εἰς χρόνους καθ' οὓς κάλλιστα ἐγνώσθη πῶς προέκυψεν εἰς μέσον καὶ ἐκ τίνων ἀπηρτίσθη ἡ *ἑταιρεία*, καὶ ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαβεν, ὡμίλησαν μετὰ οἴκτου τινὸς καὶ περιφρονήσεως περὶ αὐτῆς. Τῷ ὄντι τῷ 1814, ἐν Ὀδησσῷ, τρεῖς ἄνθρωποι, ὁ Σκουφᾶς, ὁ Τσακάλοφ καὶ ὁ Ξάνθος, ἄνθρωποι ἔντιμοι, ἀλλὰ ἀκατονόμαστοι, ἀπεφάσισαν νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὸ ἔθνος καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ συστήσωσιν *ἑταιρείαν* μυστικὴν σκοποῦσαν νὰ καθυποβάλῃ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἁπάσας τοῦ ἔθνους τὰς τάξεις, κλῆρον, φαναριώτας, προεστῶτας, ναυβάτας, ἁρματωλούς, κλέφτας, λογίους, ἐμπόρους, γεωργούς. Μετὰ παρέλευσιν δὲ ἐτῶν ἓξ, ἤτοι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1820, ἐν αὐταῖς ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐκρήξεως, οἱ κινοῦντες τὴν *ἑταιρείαν*, καὶ τοι συμποσωθέντες εἰς ὀκτώ, οὐδένα ἔτι εἶχον συμπαραλάβει μέτοχον τῆς ὑπερτάτης αὐτῶν ἐνεργείας, ἐπιφανῆ τοῦ ἔθνους ἄνδρα· διότι, ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Σκουφᾶ, ἦσαν οἱ κινοῦντες, παρεκτὸς τῶν δύο ἄλλων ἀρχικῶν ἱδρυτῶν, ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, ὁ Παναγιώτης Α. Ἀναγνωστόπουλος, ὁ Παναγιώτης Σέκερης, ὁ Νικόλαος Ν. Πατσιμάδης, ὁ Γεώργιος Λεβέντης καὶ ὁ Α. Κομιζόπουλος. Καὶ ὅμως οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ, πρὸ πάντων μὲν διότι ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς προαιρέσεις τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ προσέτι διότι ἐπολιτεύθησαν εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι δὲν ἦσαν ἄμοιροι ἐπιτηδειότητος. Τὸ ἔθνος ἤθελε βεβαίως τὴν ἐπανάστασιν· ἐπόθει ὅμως αὐτὴν ἐπὶ τῷ ὄρῳ ὅτι θέλει ἔχει ἰσχυρόν τινα ἐπίκουρον. Μόνη δὲ ἡ Ῥωσία ἐλογίζετο τότε ὡς πι-

θανὴ ἐπίκουρος. Οἱ ἱδρυταὶ τῆς *ἑταιρείας* δὲν ἀπετάθησαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς αὐτήν, καὶ ἔπραξαν κατὰ τοῦτο συνετῶς, διότι, ὅπως μετ' ὀλίγον θέλει ἐξηγηθῆ, ἡ Ῥωσία ἤθελεν ἀποδοκιμάσει τὰ ἐνεργούμενα καὶ ματαιώσει αὐτὰ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας. Ἀλλ' οἱ ἱδρυταὶ τῆς *ἑταιρείας* ἐπενόησαν νὰ παραστήσωσιν ἑαυτοὺς ὡς ἐπιτρόπους ἀφανοῦς τινος *Ἀρχῆς*, περὶ ἧς οὐδόλως ἐξηγοῦντο, ἀφίνοντες μόνον νὰ ὑπονοῆται ὅτι ἡ *Ἀρχὴ* αὕτη ἦτο οὐδεὶς ἄλλος ἢ αὐτὸς ὁ παντοδύναμος τῆς Ῥωσίας αὐτοκράτωρ. Τὸ δ' ἔθνος ἔπαθεν ὅ,τι πάσχουσι πάντες οἱ θερμῶς τι ἐπιθυμοῦντες, ἐπίστευσεν εὐχερῶς εἰς τὸ μυστηριῶδες ἐκεῖνο ἴνδαλμα. Ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν ἡ *ἑταιρεία* ἐξέτεινε τοὺς πλοκάμους αὐτῆς καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν μέχρι τῆς Μάνης καὶ ἀπὸ τῶν Ἰονίων νήσων μέχρι τῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας· ἐσύστησεν ἀπανταχοῦ ἐφορείας ἐκλεγομένας ὑπὸ τῶν ἑταίρων καὶ ἐνεργούσας μὲν αὐτοτελῶς, διατελούσας δὲ εἰς συνεχῆ ἀνταπόκρισιν μετὰ τῆς ὑπερτάτης *Ἀρχῆς*· καὶ ἐπὶ τέλους περιέλαβε συνεργοὺς τοὺς ἐγκριτωτάτους τοῦ ἔθνους ἄνδρας, τὸν πατριάρχην Γρηγόριον, πολλοὺς ἱεράρχας, τοὺς Ὑψηλάντας, τὸν Α. Μαυροκορδᾶτον, τὸν Π. Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Μιχαὴλ Σοῦτσον.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν δραστηρίαν ταύτην ἐνέργειαν ἀνεμίχθησαν, ὅπως συνήθως συμβαίνει, οὐκ ὀλίγα ἄτοπα. Πολλοὶ ἐξεμεταλλεύθησαν τὸ ἱερὸν ἔργον ἐπὶ ἀργυρολογίᾳ, ἄλλοι ἐζήτουν ὑπερόγκους χρηματικὰς χορηγίας καὶ ἄλλοι ἐπολιτεύοντο ἐπὶ τοσοῦτον ἀπερισκέπτως, ὥστε διεκινδύνευον τὴν τύχην ὁλοκλήρου τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀλλ' ἡ *ἑταιρεία* δὲν ἐδίστασε νὰ προβῇ ὡς πρός τινας εἰς τὰ ἔσχατα, διενεργήσασα τὸν φόνον τοῦ Νικολάου Γαλάτη καὶ βραδύτερον τοῦ Καμαρινοῦ. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ προέβαινεν ἐπιμόνως πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς. Μὴ ἀρκουμένη εἰς τὸν μέγαν σύνδεσμον ὃν ἀδιαλείπτως ἐπεδίωκε, μηδὲ εἰς τὴν εὐτυχῆ σύμπτωσιν τῶν στασιαστικῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀλῆ πασᾶ κατὰ τῆς Υ. Πύλης, ἐπεζήτησε φυσικωτέρους ἐντὸς τοῦ κράτους συμμάχους· ἐσκέφθη ὀρθῶς ὅτι συμφέρει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν σύμπραξιν τῶν Σέρβων, οἵτινες κτησάμενοι σχετικήν τινα αὐτονομίαν, ἐπόθουν τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν· καὶ ἡ περὶ τούτου διαπραγμάτευσις διεξήχθη ὑπὸ τοῦ ἑταίρου Γεωργίου Λεβέντη, κατορθώσαντος νὰ πείσῃ τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ἀγωνιστῶν τῆς χώρας ἐκείνης Καρὰ-Γεώργην, ἐξόριστον τότε ὄντα ἐν Βεσσαραβίᾳ, νὰ μεταβῇ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, καὶ ἀναλαβὼν τὴν Ἀρχὴν νὰ

συνεργήσῃ εἰς τὸν μελετώμενον γενικὸν ἀγῶνα. Ὁ Καρὰ-Γεώργης ἀπῆλθε τῳόντι ἐπὶ τούτῳ εἰς Σερβίαν, ἀλλ' ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ κατέχοντος τὰ πράγματα αὐτῆς Μιλόσῃ, ἡ δὲ Σερβία προαιρουμένη καὶ τότε, ὅπως πάντοτε βραδύτερον, νὰ ὠφελῆται ἐκ τῶν δυσχερειῶν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἵνα αὐξάνῃ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῆς δι' ὅσον ἐνδέχεται μικροτέρων ἰδίων θυσιῶν, ἐπέμεινεν εἰς τὴν τήρησιν τῆς οὐδετερότητος. Ἀπέτυχε λοιπὸν ἡ ἀπόπειρα αὕτη τῆς *ἑταιρείας* ὅσῳ συνετὴ καὶ ἂν ἦτο. Οὐδὲ ἀρχὴν δὲ ἐκτελέσεως ἔλαβεν ἕτερον αὐτῆς σχέδιον, τοῦ νὰ διενεργήσῃ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει τήν τε πυρπόλησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου καὶ τὴν τοῦ σουλτάνου σύλληψιν, ὅπερ εἶναι ἓν τῶν βουλευμάτων ἐκείνων τὰ ὁποῖα εὐδοκιμήσαντα μὲν ἐξυμνοῦνται ὡς ἡρωϊκά, μὴ εὐοδωθέντα δὲ καταδικάζονται ὡς παράφρονα.

Ἀλλὰ περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῆς σκοποῦ ἡ *ἑταιρεία* ἀνέδειξε συνήθως πρακτικώτερον πνεῦμα. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ κοινὴ γνώμη ἤρχισε νὰ ἀπαιτῇ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς *Ἀρχῆς* ἐκείνης ἐπ' ὀνόματι καὶ κατ' ἐντολὴν τῆς ὁποίας ἠξίου ἡ *ἑταιρεία* ὅτι ἐνεργεῖ· καὶ ὅσῳ πολυπληθέστεροι καὶ ἐπισημότεροι ἐγένοντο οἱ ἑταῖροι, τόσῳ ἐπιμονωτέρα ἀπέβαινεν ἡ περὶ τούτου ἀπαίτησις, ὥστε τῷ 1818 οἱ ἱδρυταὶ ἐνόησαν τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπιστεγάσωσι τὸ ἀκέφαλον αὐτῶν οἰκοδόμημα ἀναβιβάζοντες εἰς τὴν κορυφὴν αὐτοῦ ἄνδρα ἱκανὸν νὰ παράσχῃ τὰ πιστὰ εἰς τὸ ἔθνος. Δύο ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ὡς ἐκ τῶν προσωπικῶν αὐτῶν σχέσεων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον καὶ τοῦ ἀξιώματος ὅπερ κατεῖχον παρ' αὐτῷ, ἠδύναντο νὰ κρατύνωσι τὴν πρότερον ἀμυδρῶς πως ἐπικρατοῦσαν ἐλπίδα ὅτι τὸ κίνημα ἐνεργεῖται ἐν γνώσει τῆς Ῥωσίας καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ὑποστηριχθῇ ὑπ' αὐτῆς ἅμα ἐκραγέν. Ὁ Κερκυραῖος Ἰωάννης Καποδίστριας ἦτο μὲν ὑπουργὸς τοῦ ἰσχυροῦ μονάρχου τῆς Ἄρκτου καὶ μέγα ἐκτήσατο ἐν Εὐρώπῃ ὄνομα ἐπὶ διπλωματικῇ ἱκανότητι ἀπὸ τῆς ἐν Βιέννῃ συνόδου καὶ μετέπειτα, ἀλλότριος ὅμως ὢν τῶν πολεμικῶν ἔργων, δὲν ἐφαίνετο πρόσφορος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν ἀγῶνος, ὅστις ἔμελλε κατ' ἀρχὰς τοὐλάχιστον νὰ διεξαχθῇ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς διαβουλίοις τῶν διεθνῶν διαπραγματεύσεων. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, ὁ πρεσβύτερος τῶν πέντε υἱῶν τοῦ Κωνσταντίνου ἐκείνου Υ-

ψηλάντου, τοῦ ὁποίου ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν εἰς Ῥωσίαν ἀποδημίαν (σελ. 676 τοῦ παρόντος τόμου), ἦτο ὑπασπιστὴς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, κομψὸς, εὐτράπελος, καὶ φέρων ἐπὶ τοῦ σώματος τὸ δεῖγμα τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀνδρείας, διότι εἶχεν ἀποβάλει εἰς τοὺς μεγάλους κατὰ Ναπολέοντος πολέμους τὸν δεξιὸν βραχίονα· ὥστε τὸ εὐλογώτερον ἐφαίνετο ν' ἀποταθῶσιν εἰς αὐτὸν πρὸ πάντων τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ἦτο ἔτι γνωστὴ ἡ μικρὰ αὐτοῦ στρατηγικὴ καὶ πολιτικὴ ἀξία. Οὐδὲν ἧττον, εἴτε διότι τινὲς τῶν ἱδρυτῶν ἐγίνωτκον ἔκτοτε κάλλιον τὰ κατ' αὐτὸν, εἴτε διότι ὁμολογουμένως ὁ Καποδίστριας ἴσχυε πολὺ μᾶλλον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ἀπεφασίσθη νὰ προταθῇ ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν πολυμήχανον ὑπουργὸν, καὶ μόνον ἐν ἀποτυχίᾳ νὰ στραφῶσι πρὸς τὸν λαμπρὸν ὑπασπιστήν. Ἐπετράπη δὲ ἡ ἐντολὴ αὕτη εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Ξάνθον.

Ὁ Ξάνθος δὲν ἔφθασεν εἰς Πετρούπολιν εἰμὴ κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1820, φέρων πρὸς τοῖς ἄλλοις συστατικὴν πρὸς τὸν Καποδίστριαν ἐπιστολὴν τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ γνωρίμου Ἀνθίμου Γαζῆ, ὄντος τότε, ὡς προείπομεν, ἑνὸς τῶν 8 *κινούντων τὴν μηχανὴν τῆς Φιλικῆς ἑταιρείας*. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Καποδίστριας εἶχε λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐκφέρῃ τὴν περὶ τῶν ἐνεργουμένων γνώμην αὐτοῦ, δημοσίᾳ τε πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς καὶ κατ' ἰδίαν πρὸς δύο ἐγκρίτους τοῦ ἔθνους ἄνδρας· τὸ μὲν διὰ φυλλαδίου συστήσαντος τὴν ἐν εἰρήνῃ βελτίωσιν τῆς τύχης τῆς πατρίδος· τὸ δὲ διὰ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔδωκε πρὸς τὸν Βαρδαλάχον καὶ τὸν Νέγρην, τοὺς ζητήσαντας οἰκοθεν νὰ φωτισθῶσι τί φρονοῦσιν ὅ τε αὐτοκράτωρ καὶ αὐτὸς περὶ τῆς παρασκευαζομένης μεγάλης ἐθνικῆς κινήσεως. Εἰς ἀμφοτέρους εἶχεν ἀποκριθῆ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὐδὲν γινώσκει περὶ τῆς *ἑταιρείας*, αὐτὸς δὲ ἀποκρούει πᾶσαν εἰς ταύτην μετοχὴν καὶ ἐξορκίζει τοὺς γράφοντας νὰ ἀποτρέψωσι διὰ παντὸς τρόπου τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν ὀλεθρίων τούτων βουλευμάτων. Καὶ τὴν γνώμην αὐτοῦ ταύτην δὲν ἐφαίνοντο ἐπιτήδειαι νὰ τροπολογήσωσιν οὔτε αἱ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀτομικαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου διαθέσεις, οὔτε ἡ ἐντύπωσις ἣν εἶχε προξενήσει εἰς αὐτὸν ἡ πρὸ μικροῦ τότε ἐκραγεῖσα ἐν Ἱσπανίᾳ στρατιωτικὴ κατὰ τοῦ Φερδινάνδου Ζ' ἐπανάστασις. Μετὰ τοὺς μακροὺς καὶ ἐναγωνίους πολέμους τοὺς ἐπαγαγόντας τὴν πτῶσιν τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν παλινόρθωσιν τῶν ἀρχαίων τῆς Εὐρώπης καθεστώτων, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξαν-

δρος οὐδὲν ἄλλο ἐπόθει ἢ τὴν ἀσφαλῆ τῶν καθεστώτων τούτων συντήρησιν, ἡ δὲ ἀπὸ τῆς Ἱσπανίας ἀρξαμένη διατάραξις εἶχεν ἐμβάλει εἰς ἀνησυχίαν αὐτόν. Καθ' ἣν στιγμὴν λοιπὸν ὁ Καποδίστριας, ὡς ὑπουργὸς τῆς Ῥωσίας, ἐβουλεύετο μετὰ τῶν ὑπουργῶν τῶν συμμάχων δυνάμεων πῶς νὰ ἀποτρέψωσι τὴν ἀπὸ δυσμῶν ἀπειλουμένην καταιγίδα, ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ θεωρήσῃ εὔλογον νὰ προτείνῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν προστασίαν ἑτέρας ἀπ' ἀνατολῶν καταιγίδος, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὰς ἀρχικὰς αὐτοῦ δοξασίας.

Ἐν τούτοις οὐ μόνον δὲν ἀπήντησεν εἰς τὸν Ξάνθον τοσοῦτον ἀποτόμως ὅσον εἰς τὸν Βαρδαλάχον καὶ εἰς τὸν Νέγρην, ἀλλὰ καὶ διηυκόλυνεν ἐν μέρει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς *ἑταιρείας*. Ἀπεποιήθη μὲν διαρρήδην τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἀρχήν, προσέθηκεν ὅμως· «ἐὰν ἐγὼ δὲν εἰμπορῶ τώρα, οἱ διευθύνοντες τὴν ἑταιρείαν δύνανται, ἂν γνωρίζωσι, νὰ μεταχειρισθῶσιν ἄλλα μέσα, καὶ εὔχομαι νὰ τοῖς βοηθήσῃ ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των.» Καὶ ὅτε ὁ Ξάνθος ἐτράπη πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἠθέλησε πρὶν ἢ ἀποφασίσῃ τι, νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Καποδιστρίου, οὗτος ἐνίσχυσε μᾶλλον αὐτὸν ἢ ἀπέτρεψεν. Ἐπὶ τέλους δ' ἐρωτήσαντος τοῦ στρατηγοῦ· «θέλει ἆρά γε ἡ Ῥωσία εἶναι ἐναντία, ἢ θέλει βοηθήσει, ἂν ὄχι διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς τοὐλάχιστον δι' ὑλικῶν μέσων; ὁ Καποδίστριας ἀπήντησεν «ἀρκεῖ ἡ ἐμφάνισις ὀλίγων χιλιάδων ἐπαναστατῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἡ Ῥωσία συνδράμῃ ἐκ τῶν ἐνόντων.» Ὁ Ὑψηλάντης ἐξέφρασε τότε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ συνδιαλεχθῇ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος περὶ τοῦ πράγματος· ἀλλ' ὁ Καποδίστριας τὸν ἀπέτρεψε παρατηρήσας, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο τοσοῦτον προκατειλημμένος κατὰ πάσης οἱασδήποτε μεταβολῆς τῶν καθεστώτων, ἔστω καὶ τῶν τῆς ἀνατολῆς καθεστώτων, ὥστε ἤθελεν ἀκούσει δυσμενῶς τὰ ἐνεργούμενα. Προσέθηκε μὲν ἐπὶ τέλους ὅτι ἐὰν συνταχθῇ ὑπόμνημα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ὑπόσχεται νὰ τὸ ὑποβάλῃ ἐπ' εὐκαιρίας εἰς τὸν αὐτοκράτορα, κατόπιν ὅμως οὐδὲ τὸ παρασκευασθὲν ὑπόμνημα κατέστησε γνωστὸν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, βεβαιώσας τὸν Ὑψηλάντην ὅτι εἰδὼς κάλλιστα τὰς παρούσας τοῦ αὐτοκράτορος διαθέσεις δὲν τολμᾷ νὰ θέσῃ ὑπ' ὄψιν του τοιαύτας προτάσεις. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης βλέπων ὅτι ἐν τούτοις ὁ ὑπουργὸς δὲν ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν καὶ περιελθὼν ἐξ ὅσων ἤκουσεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ κατ' οὐδένα

μὲν λόγον ἤθελε νὰ κινήσῃ τὰ πράγματα, κινηθέντα ὅμως ἅπαξ ἔμελλε νὰ τὰ ὑποστηρίξῃ, ἀπεφάσισεν ὁριστικῶς νὰ δεχθῇ τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν, καὶ περὶ τὰ τέλη ἀπριλίου 1820 ἀνηγορεύθη *γενικὸς ἐπίτροπος τῆς Ἀρχῆς*.

Τὰς μεταξὺ Καποδιστρίου καὶ Ξάνθου καὶ Ὑψηλάντου προεκτεθείσας διαλέξεις, ἱστορήσαμεν κατὰ τὸ *περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως Δοκίμιον* τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος, ὅπερ, ἐὰν ὡς μὴ ὤφελε δὲν ἔμενεν ἀτελές, ἤθελεν ἀποβῆ τὸ πολυτιμότατον τῶν βοηθημάτων ὅσα ἄχρι τοῦδε ἐδημοσιεύθησαν περὶ τῆς περιόδου ἐκείνης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδὲν παρατίθησιν ἔγγραφον· ἀλλὰ ὡς ἐκ τῶν μετὰ τοῦ Ὑψηλαντικοῦ οἴκου σχέσεων τοῦ συγγραφέως, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλωμεν ὅτι ἐξέθηκεν ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν τῶν πραγμάτων, ἂν ὄχι αὐτολεξεὶ τὰς διαμειφθείσας ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις. Ἴσως εἴπωσί τινες ὅτι οἱ Ὑψηλάνται εἶχον συμφέρον νὰ παραστήσωσι τὸν γενικὸν ἐπίτροπον τῆς Ἀρχῆς παραπεισθέντα ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου. Ἀλλὰ πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης γράφων ἐκ Βιέννης τῇ $^{2}/_{14}$ ἰανουαρίου 1828 πρὸς αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον, ζῶντος καὶ εἴπερ ποτὲ ἀκμάζοντος τοῦ Καποδιστρίου, ἐτόλμησε νὰ διαστρέψῃ ἄντικρυς τὴν ἀλήθειαν; Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς δὲ ταύτης συνάγεται ὅτι ὁ κόμης μετέβαλε τῳόντι τὴν προτέραν γνώμην καὶ κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Ὑψηλάντου βεβαίωσιν «τὸν συνεβούλευσε νὰ ἐνεργήσῃ μὴ δεικνύων δισταγμόν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας.» Πολλοὶ ἐμέμφθησαν τὴν τοιαύτην τοῦ Καποδιστρίου διαγωγὴν καὶ κατεδίκασαν αὐτὴν ὡς παλίμβουλον, καὶ σκολιὰν, καὶ ἀπατηλήν. Ἡ περὶ τῶν πολιτικῶν ὅμως ἀνδρῶν κρίσις δέον νὰ στηρίζηται οὐχὶ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' εἰς τὴν ἀκριβῆ αὐτῶν ἐξέτασιν. Ὁ Καποδίστριας πρεσβεύων κατ' ἀρχὰς, ὅτι δὲν ἐπέστη ἔτι ἡ ὥρα τοῦ πολεμικοῦ ἀγῶνος καὶ ὅτι ἔδει πρὸ πάντων νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν ἡμῶν ἐπίδοσιν, συνεμερίζετο κατὰ τοῦτο τὴν γνώμην πολλῶν ἐγκρίτων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀνδρῶν, τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Ἰγνατίου, τοῦ Κοραῆ. Ἀλλ' ὅτε προσῆλθεν ἐνώπιόν του εἷς τῶν κινούντων τὰ τῆς *ἑταιρείας* καὶ παρέστησεν αὐτῷ ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς τὴν ἔκτασιν ἣν ἔλαβε τὸ κίνημα, τὸ πλῆθος τῶν περιπλακέντων ἐν αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ συμφερόντων, τὴν ἀνυπομονησίαν τῶν πολλῶν, τὰς ἐνδείξεις ἃς ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις περὶ τῶν ἐνεργουμένων, ἦτο φυσικὸν νὰ περιέλθῃ εἰς

τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὅπου κατήντησαν τὰ πράγματα, ἀπέβη σχεδὸν ἀδύνατον νὰ περισταλῶσι, καὶ ὅτι πᾶσα πρὸς τοῦτο ἀπόπειρα ἠδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ συμφορὰς οὐδὲν ἧττον δεινὰς ἢ καὶ αὐτὴ τῆς ἐπαναστάσεως ἡ ἔκρηξις. Τούτου τεθέντος, τὸ ζήτημα δὲν ἦτο πλέον ἂν πρέπει νὰ ἀναρριφθῇ ὁ κύβος, ἀλλὰ πῶς δύναται νὰ ἐκβιασθῇ ἡ τῆς Ῥωσίας παρέμβασις. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος οὐδεμίαν εἶχε προσωπικὴν διάθεσιν νὰ προκαλέσῃ οἱανδήποτε πραγμάτων περιπλοκήν, βεβαίως ὅμως ἐγνώριζε τὰ ἐνεργούμενα. Ἀφοῦ πολλοὶ πρόξενοι καὶ προξενικοὶ πράκτορες τῆς Ῥωσίας ἦσαν μέλη ἐνεργὰ τῆς *ἑταιρείας*, ἀφοῦ ὁ διερμηνεὺς τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ προξενείου Γ. Λεβέντης, ὅστις ἦγε καὶ ἔφερε τὸ προξενεῖον τοῦτο, ἦτο εἷς τῶν κινούντων τὴν ἑταιρικὴν μηχανήν, ἀφοῦ ὁ Μιλόσης ἐγίνωσκε τὰ πάντα, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἀρχίσει νὰ παρακολουθῇ τὰ γινόμενα, τίς θέλει πιστεύσει ὅτι μόνος ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος διετέλει ἐν πλήρει αὐτῶν ἀγνοίᾳ; Ἀλλ' οὗτος ἐταλαντεύετο μεταξὺ δύο αἰσθημάτων καὶ δύο συμφερόντων· τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μὴ ταράξῃ τὰ καθεστῶτα, ψυχραίνων, ἂν ὄχι ἄλλο, τοὺς συμμάχους δι' ὧν εἶχε πράξει τὸ μέγα ἔργον τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Εὐρώπης, καὶ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μὴ ἀπαρνηθῇ τὴν ἀρχαίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ πολιτικήν, ἐγκαταλείπων τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐρείδετο κυρίως ἡ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἰσχὺς τῆς Ῥωσίας. Οὕτω δὲ ἀντιπερισπώμενος, δὲν ἤθελεν αὐτὸς νὰ κινήσῃ τὰ πράγματα, ἐὰν ὅμως τὰ πράγματα οἴκοθεν περιεπλέκοντο, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ παρακολουθήσῃ τὸ ῥεῦμα αὐτῶν· καὶ πολλάκις ἐξεδήλωσεν, εἰ καὶ ἀορίστως ὁπωσοῦν, τὴν τοιαύτην αὐτοῦ διάθεσιν, ὡς ἐξάγεται πάλιν ἐκ τῆς προμνημονευθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον. Ὅθεν ὅταν ὁ Καποδίστριας ὑπέσχετο εἰς τὸν Ὑψηλάντην τὴν συνδρομὴν τῆς Ῥωσίας, ἔλεγέ τι τὸ ὁποῖον, καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ἤκουσεν ἐξερχόμενον ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ Ἀλεξάνδρου, οὕτως ἢ οὕτω διατυπούμενον, ἐπίστευσεν ὅτι θέλει ἐπαληθεύσει καὶ τὸ ὁποῖον ἐπηλήθευσε τῳόντι, ἀρξάμενον ἀπὸ ἁπλῶν παραστάσεων, βαθμηδὸν δὲ τραχυνθὲν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐπὶ τέλους ἐξ ἀνάγκης προεκάλεσε τὴν παρέμβασιν ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης. Ἦτο ὅμως οὐδὲν ἧττον βέβαιον, ὅτι ἂν ὁ Ὑψηλάντης ἐζήτει τὴν ἄδειαν ἢ τὴν συναίνεσιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα ἀρχίσῃ τὸν ἀγῶνα, δὲν ἤθελε λάβει αὐτὴν ποτέ· καὶ τούτου ἕνεκεν ὁ Καποδίστριας, πεισθεὶς ἅπαξ ὅτι ἡ ἐπανάστασις

κατήντησεν ἀναπόδραστος, παρεκώλυσεν ἐκ παντὸς τρόπου πᾶσαν προηγουμένην μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Ὑψηλάντου συνεννόησιν. Δὲν ἐδέχθη δὲ αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν, διότι ἡ περίστασις ἀπῄτει ὁμολογουμένως πολεμικὸν μᾶλλον ἄνδρα ἢ πολιτικόν, οὐχὶ διότι δὲν ἠθέλησε νὰ θυσιάσῃ τὸ μέγα αὐτοῦ ἐν τῷ ῥωσικῷ ἀνακτοβουλίῳ ἀξίωμα. Μήπως μετὰ δύο ἔτη, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ πείσῃ τὸν αὐτοκράτορα εἰς ἄμεσον πολεμικὴν παρέμβασιν καὶ μικροῦ ἐδέησε νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ἔπειτα ἰδὼν ματαιωθείσας ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰς προσπαθείας αὐτοῦ ! ἐδίστασε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ῥωσικὴν ὑπηρεσίαν ;

Διὰ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς, ἡ *Φιλικὴ ἑταιρεία* δὲν διελύθη μέν, ἀλλὰ μετεβίβασε τὴν ἀνωτάτην τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τοῦ ἔθνους χειραγωγίαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην. Καθ' ἣν στιγμὴν δὲ παύει ἡ εὐθύνη αὐτῆς, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐξεπλήρωσε τὴν ἐντολὴν ἣν ἀνέλαβεν, ὅπερ δὲν συνέβη εἰς πολλὰς τῶν μετέπειτα ἑλληνικῶν κυβερνήσεων. Ὁ σκοπὸς αὐτῆς ἦτο νὰ διενεργήσῃ τὴν συνεννόησιν καὶ τὴν σύμπραξιν ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ δυνάμεων, ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν γενικὴν αὐτῶν ἐπανάστασιν. Καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ τούτου οὐχὶ μὲν δι' ἐκτάκτου τινὸς ἱκανότητος, ἀλλὰ διότι ὑπηρέτησεν εὐφυῶς ἀμφοτέρας τοῦ ἔθνους τὰς προαιρέσεις, ἅμα μὲν παρασκευάσασα τὴν ἐπανάστασιν, ἅμα δὲ ὑποθρέψασα τὴν ἐλπίδα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ἐπὶ τούτῳ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπέθηκεν ἀντὶ κεφαλῆς τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος μυστηριώδη πέπλον ἐπιτήδειον νὰ παραπείσῃ μικροὺς καὶ μεγάλους, ἔπειτα δὲ, ὅτε ἦλθεν ἡ ἀνάγκη νὰ ἀποκαλυφθῇ ὁ πέπλος οὗτος, ἐπέστησεν ἄνδρα, ὅστις ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι Ἀλεξάνδρῳ ἐνίσχυσε τὴν κοινὴν πεποίθησιν, ὅτι τὸ ἔθνος δύναται νὰ ἐλπίσῃ εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς Ῥωσίας.

Ὁ γενικὸς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες χρήσιμοι ὄντες δευτεραγωνισταὶ, ἰλιγγιῶσιν ἐπὶ τῆς ὑπερτάτης βαθμίδος, καὶ ἐν τούτοις μὴ καταμετροῦντες τὰς ἰδίας δυνάμεις ἀνέρχονται εἰς αὐτήν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἔχουσι πλείονα φιλοδοξίαν ἢ ἀξίαν πραγματικὴν, πλείονα πόθον νὰ καταλάβωσι τὴν ἀρχὴν ἢ ἱκανότητα νὰ τὴν διεξαγάγωσι· καὶ εὐκόλως μὲν ἐλπίζοντες, εὐκολώτερον δὲ ἀπελπιζόμενοι, φέρουσιν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῶν τὴν πεπρω-

μένην σφραγῖδα τῆς ἀποτυχίας. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἦσαν ἔτι γνωστά, ὁ δὲ διορισμὸς αὐτοῦ ἀνταπεκρίνετο εἰς τοὺς πόθους καὶ τὰς προσδοκίας τοῦ ἔθνους, πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ὑπέκυψεν ἐν τῷ ἅμα ἐνθουσιωδῶς εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ ὁδηγίας. Ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μέχρι τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν καὶ νήσων, ἡ φωνὴ αὐτοῦ διαδοθεῖσα ἠλέκτρισεν ἁπάσας τὰς καρδίας· καὶ ὅταν ἔγραψε πρὸς τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην, παραγγέλλων αὐτῷ νὰ ἦναι ἕτοιμος καὶ ἐπιφέρων ὅτι «ὁ ἔνθερμος ζῆλος καὶ ἡ φυσικὴ γενναιότης του εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ ἐκεῖ ὅπου πρέπει,» ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι συνεκίνησαν καὶ αὐτὴν τὴν σώφρονα ψυχὴν τοῦ πολεμάρχου ἐκείνου. Ἀλλ' ἡ ὀλίγη τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου δεξιότης καὶ ἡ δεινὴ δυσχέρεια τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαβεν, ἔμελλον ἀπαραιτήτως νὰ φέρωσιν εἰς μέσον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀτοπήματα πολλά. Ἀτυχὴς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκλογὴ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες περιεστοίχισαν τὸν γενικὸν ἐπίτροπον, ἄγοντες μᾶλλον καὶ φέροντες αὐτὸν ἢ ὑπ' αὐτοῦ χειραγωγούμενοι· ἀτελὴς καὶ ἡμαρτημένη τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος γνῶσις· οὐδεμία ἢ μικρὰ πρόνοια περὶ αὐξήσεως τοῦ πυρῆνος τῶν ὑφισταμένων στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἀντὶ δὲ τούτου διαψιλεῖς διορισμοὶ ἀρχιστρατήγων, στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν· πολλὰ σχέδια καὶ πολλὴ περὶ τὴν παραδοχὴν καὶ ἀπόρριψιν αὐτῶν παλιμβουλία· νέα πρὸς συγκρότησιν ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας καὶ συνθήκης ἀπόπειρα, αὖθις ἀποτυχοῦσα· διχόνοια μεταξὺ τῶν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι ἐκείνων ἀρχιστρατήγων· ἐγκλήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις μεταξὺ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν· περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα διῆλθον 12 περίπου μῆνες. Ὁ Ὑψηλάντης λαβὼν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπεριόριστον ἄδειαν ἀπουσίας λόγῳ ὑγείας, ἀνεχώρησεν ἐκ Πετρουπόλεως περὶ τὰ μέσα τοῦ 1820 καὶ κατῆλθε διὰ Μόσχας καὶ Κιέβου εἰς Ὀδησσόν, ὅπου οἱ πλουσιώτατοι τῶν ἡμετέρων ὀλίγην παρέσχον αὐτῷ χρηματικὴν συνδρομήν, πολλοὺς δ' ἐξέφρασαν δισταγμοὺς περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος. Οἱ δισταγμοὶ ἦσαν βεβαίως ἐπιτετραμμένοι, ἀλλ' ἡ ἐγκατάλειψις, καὶ αὐτὴ ἡ ἐπὶ μακρὸν ἀναβολὴ τοῦ ἔργου ἀπέβαινεν ὀσημέραι ἀδύνατος. Ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ συνέβαινον ἀλλεπάλληλα ἐπαναστατικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα δὲν συνετέλουν μὲν νὰ εὐκολύνωσι τὴν θέσιν τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῇ ἐπικειμένῃ ἑλληνικῇ ἐπαναστάσει, ἐκορύφουν ὅμως τὸν ἐρεθισμὸν τῶν πνευμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τῷ ὄντι τῷ 1820 τοὺς Ἱσπανοὺς ἐμιμή-

θησαν ἀλληλοδιαδόχως οἱ νεωτερισταὶ τῆς Πορτογαλίας, τῆς Νεα πόλεως, τοῦ Πεδεμοντίου. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ εἰς πολὺ ὁμαλωτέρας περιστάσεις τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα ἔχουσι πολλὴν μεταδοτικὴν δύναμιν. Πλὴν τούτου ὁ ἀπὸ τοῦ μαΐου μηνὸς ἀρξάμενος ἐμφύλιος μεταξὺ τοῦ Μαχμοὺτ Β' καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀγών, ἐλογίζετο εὐλόγως παρὰ πάντων ὡς σύμπτωσις εὐτυχὴς ἐξ ἧς ἔδει νὰ σπεύσωσι νὰ ὠφεληθῶσιν. Ἐτέρωθεν δὲ ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία ἔλαβεν ἀκριβῆ καταγγελίαν τῶν γινομένων παρ' ἑνὸς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλικῶν, τοῦ προδότου Ἀσημάκη· καὶ πολλὰ τεκμήρια ἐδήλουν ὅτι ἡ κυβέρνησις ἤρχισε νὰ παρακολουθῇ τὰς ἐνεργείας ταύτας ἐν ταῖς κυριωτέραις αὐτῶν λεπτομερείαις. Ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Ὑψηλάντου Ὕπατρος ἀπερχόμενος πρὸς τὸν Ἀλῆ πασᾶν, ἐδολοφονήθη ἐν Μακεδονίᾳ. Ἕτερος ἀπεσταλμένος πρὸς τὸν Μιλόσην τῆς Σερβίας, ὁ Ἀριστείδης Παπᾶς, συνελήφθη· καὶ ἔδωκε μὲν παράδειγμα φιλοπάτριδος ἀφοσιώσεως, αὐτόχειρ γενόμενος ἀφοῦ κατέστρεψε τὰ ἔγγραφα ὧν ἦτο κομιστής· ἀλλὰ ἡ σύλληψις αὐτοῦ κατέστησεν ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη γινώσκει τά τε πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα. Εἶναι λοιπὸν πρόδηλον ὅτι ὁ Ὑψηλάντης οὔτε νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἔργου ἠδύνατο, οὔτε νὰ ἀναβάλῃ αὐτό. Εἴ τε ἐξερρήγνυτο ἡ ἐπανάστασις ἀκέφαλος καὶ ἀσυνάρτητος, εἴ τε μὴ, ἤθελον ἐπέλθει συμφοραὶ, αἵτινες κατὰ τοῦτο μάλιστα ἔμελλον ν' ἀποβῶσι φοβερώτεραι ὅλων ὅσαι πράγματι ἐπῆλθον, ὅτι ἤθελον ἀποβῆ ἄγονοι.

Τὸ κύριον λοιπὸν ζήτημα τὸ ἀπασχολῆσαν τὸν Ὑψηλάντην καὶ ἐν Ὀδησσῷ καὶ ἐν Κισνοβίῳ, ὅπου βραδύτερον μετέβη, δὲν ἦτο ἂν θέλει ἀναβληθῆ ὁ ἀγὼν, ἢ θέλει ἀμέσως ἀρχίσει, ἀλλὰ πόθεν θέλουσι προοιμιάσει εἰς αὐτόν· ἐκ τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν ἢ ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος; Κακῶς δὲ ἐτέθη, διότι, ὅπως τὰ πράγματα ἀπέδειξαν, εὔκολον δὲ ἦτο νὰ προνοηθῇ, τὸ κίνημα ἔδει νὰ ἐκραγῇ ἑκατέρωθεν, ὥστε τὸ πολὺ ἠδύνατο νὰ ἐξετασθῇ ἐὰν αὐτὸς ὁ Ὑψηλάντης ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ εἰς μέσον ἀπὸ βορρᾶ ἢ ἀπὸ μεσημβρίας. Ἀλλὰ καθὼς πολλάκις συνέβη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, τὰ πράγματα ἀπέβησαν συνετώτερα τῶν ἀνθρώπων. Ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ὁ Ὑψηλάντης ἐταλαντεύθη καὶ ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν εἶχεν ἀποφασίσει νὰ κατέλθῃ διὰ Γεργέστης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἔπειτα ὅμως ἐπαλινῴδησε

καὶ περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου 1821 διαπεράσας τὸν Προῦτον εἰσῆλθεν εἰς Ἰάσιον τῆς Μολδαυΐας.

Τὸ ἐν ταῖς Ἠγεμονίαις γενόμενον τοῦτο κίνημα δὲν ἦτο παράλογον, ὅπως πολλάκις ὑπελήφθη. Βεβαίως αἱ κυριώτεραι τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις· ἀλλὰ καὶ αἱ Ἠγεμονίαι, ὅπως εἶχον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς στάδιον ἐνεργείας οὐχὶ ἀτελεσφόρου. Τὸ πνεῦμα τῶν ἀνωτέρων τάξεων δὲν ἦτο τότε ἐν Ῥουμανίᾳ πολέμιον τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὅλη σχεδὸν ἡ διοίκησις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ἐκεῖ ὁμογενεῖς, ἦσαν πρόθυμοι νὰ συμπράξωσιν. Αὐτὸς τῆς Μολδαυΐας ὁ ἡγεμών, Μιχαὴλ Σοῦτσος, ἦτο εἰς τὰς διαταγὰς τῆς *ἑταιρείας*. Ἐὰν δὲ περὶ τοῦ μᾶλλον περιεσκεμμένου ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἀλεξάνδρου Σούτσου ἠδύναντο νὰ ὑπάρχωσι δισταγμοί τινες, ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1821 θάνατος αὐτοῦ παρέδωκε καὶ τὴν Βλαχίαν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ κινήματος. Τοῦρκοι ἐλάχιστοι ὑπῆρχον ἐν ταῖς Ἠγεμονίαις, σπουδαίως δὲ κατεῖχον μόνον τὸ φρούριον τῆς Βραΐλας. Τἀνάπαλιν δὲ αἱ φρουραὶ τῶν ἡγεμόνων συγκείμεναι ἐξ ἁρματωλῶν καὶ ἄλλων λογάδων μαχητῶν, Ἑλλήνων, Σέρβων, Βουλγάρων, καὶ ἔχουσαι ἀρχηγοὺς ἐμπείρους, δεδοκιμασμένους καὶ πρὸ καιροῦ εἰς τὰ τῆς *ἑταιρείας* μεμυημένους, τὸν Σάββαν, τὸν Γεώργιον Ὀλύμπιον, τὸν Φαρμάκην, οὐ μόνον καθ' ἑαυτὰς ἀπετέλουν δύναμιν ἀξιόμαχον, ἀλλὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πυρὴν στρατοῦ πολυαρίθμου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐὰν ὁ Σάββας ἦτο ἀνὴρ παλίμβουλος, οἱ ἄλλοι ἀρχηγοί, καὶ μάλιστα ὁ καπετὰν Γεωργάκης ὁ Ὀλύμπιος, εἶχον ὅλας τὰς ἀρετὰς τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ στρατιώτου, τὴν πειθαρχίαν, τὴν τόλμην, τὴν ἀφοσίωσιν. Παρεκτὸς τούτων, πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ νεολαία τῶν γυμνασίων καὶ τῶν σχολείων τῶν τε Ἠγεμονιῶν καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας, ἀφωσιώθη μετ' ἀπαραμίλλου προθυμίας εἰς τὸν ἀγῶνα· 500 δὲ λόγιοι ἔφηβοι ἀπετέλεσαν τὸν *Ἱερὸν* ἐκεῖνον *λόχον*, ὅστις ἔμελλε νὰ μαρτυρήσῃ, ὅτι ἂν οἱ νεαροὶ αὐτοῦ ὁπλῖται δὲν εἶχον τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἄσκησιν τῶν ὀρεσιβίων ἀνδρῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Κισσάβου, ἦσαν ὅμως οὐδὲν ἧττον πρόθυμοι νὰ πέσωσιν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος. Συνέδραμον δὲ εἰς τὰς Ἠγεμονίας διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἑταίρων καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι, ὥστε ὑπῆρχε πᾶν τὸ ἀπαιτούμενον, ἵνα συγκροτηθῇ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας στρατὸς λόγου ἄξιος. Τελευταῖον διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ καπετὰν Γεωργάκη

εἷς τῶν ἐγχωρίων στρατιωτικῶν, ὁ Θεόδωρος Βλαδιμηρέσκος, ὅστις εἶχε διακριθῆ ἐν τῷ τελευταίῳ ῥωσικῷ πολέμῳ, ὕψωσε μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου τὴν σημαίαν τῆς στάσεως ἐν τῇ μικρᾷ Βλαχίᾳ καὶ δὲν ἐταύτισε μὲν τὴν σημαίαν του ταύτην μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, ἐφαίνετο ἀπ' ἐναντίας πολέμιος τῶν Ἑλλήνων καὶ συνεννοήθη μάλιστα μετ' οὐ πολὺ μετὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ, ὅπως τὰ πράγματα ἀπέδειξαν, οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ δὲν ἐδίστασαν νὰ πληθύνωσι τὰς τάξεις τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος. Ἐξ ὅλων τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι ἂν ὁ Ὑψηλάντης ἦτο ἄλλος ἄνθρωπος, ἠδύνατο νὰ περιποιήσῃ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἡγεμονιῶν μεγίστην σπουδαιότητα. Ἀλλὰ διότι δὲν ἦτο ὁ δυστυχὴς οἷος ἔδει νὰ ἀναδειχθῇ, καὶ διότι τούτου ἕνεκα τὸ κίνημα ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, δὲν ἔπεται ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ, καὶ ὅτι δὲν ἀπέβη χρήσιμον εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐνισχύθη, ὡς ἐξ αὐτοῦ, εἰς τὰς ὑπονοίας αὐτῆς ὅτι τὸ πρᾶγμα ὑπεκινήθη ὑπὸ τῆς Ῥωσίας, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον διετέλεσε περισπῶσα ἱκανὸν τοῦ στρατοῦ αὐτῆς μέρος πρὸς βορρᾶν, ἐξ οὗ ἀνεκουφίσθη ἡ ἐπανάστασις τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν. Πλεῖστον δὲ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπαγάγῃ ἅπαντα ταῦτα τὰ ἀποτελέσματα τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης παρέστη ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις· καὶ ἴσως μὲν ἄλλος τις ἤθελεν ἀποβῆ εὐτυχέστερος αὐτοῦ ἐν Ῥουμανίᾳ, πιθανώτερον δὲ εἶναι ὅτι αὐτὸς, οἷος ἦτο, κατερχόμενος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐλάχιστα ἤθελεν ὠφελήσει τὸν ἐνταῦθα ἀγῶνα.

Εἶναι ἤδη ἆρά γε ἀναγκαῖον νὰ διέλθωμεν διὰ μακρῶν τὴν ἐλεεινὴν ἐκείνην ἱστορίαν; Ὁ Ὑψηλάντης εἰσελθὼν εἰς Ἰάσιον τῇ 22 φεβρουαρίου μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν αὐτοῦ Νικολάου καὶ Γεωργίου καὶ εὐαρίθμων τινῶν ἄλλων ὀπαδῶν, ἐδημοσίευσεν ἀμέσως προκήρυξιν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἥτις μακροτάτη οὖσα καὶ μεστὴ πομπωδῶν φράσεων, μίαν μόνην εἶχε σπουδαίαν περικοπήν. «Κινηθῆτε, φίλοι, ἔλεγε, καὶ ἐν τῷ ἅμα μία μεγάλη δύναμις θέλει παρασταθῆ προστάτις τῶν ἡμετέρων δικαίων.» Ἡ βεβαίωσις αὕτη κατεκρίθη πολλάκις ὡς ἀνυπόστατος. Ἂν, καὶ μέχρι τίνος ἦτο ἀνυπόστατος, προϋπεδείξαμεν ἀνωτέρω καὶ θέλομεν ἐξετάσει ἀκριβέστερον μετ' οὐ πολύ. Ὅπωσδήποτε, τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα ἀναπτερώσῃ τὰ πνεύματα καὶ συντελέσῃ ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀγῶνος ἔν τε ταῖς Ἡγεμονίαις καὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, καὶ ὅτι ἂν ἔ-

πραξέ τι ὁ Ὑψηλάντης σωτήριον, ἦτο τοῦτο τὸ νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς ὁμογενεῖς αὐτοῦ καὶ νὰ πτοήσῃ τοὺς πολεμίους διὰ τῆς ἐπαγγελίας ἐκείνης. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἐπολιτεύθη ἀθλίως. Διατρίψας μίαν περίπου ἑβδομάδα ἐν Ἰασίῳ, οὐδὲν ἔπραξε πρὸς διοργάνωσιν καὶ αὔξησιν τοῦ στρατοῦ, πολλοὺς δὲ μόνον ἐχειροτόνησε στρατηγοὺς καὶ ἀξιωματικοὺς τοῦ ἐπιτελείου· πλὴν τούτου δὲ ἐπεχείρησεν ἐπονειδίστους καταπιέσεις κατὰ τῶν πλουσίων Ἑλλήνων τε καὶ Ῥουμάνων, ἐπέτρεψε τὴν ὑπὸ τοῦ τυχοδιώκτου Βασιλείου Καραβιᾶ σφαγὴν τῆς μικρᾶς ἐν Γαλαζίῳ τουρκικῆς φρουρᾶς καὶ τὴν λεηλασίαν τῆς πόλεως ταύτης, ἀντήμειψε μάλιστα τὸν ἄνδρα ἐπὶ τῷ κατορθώματι καὶ προεκάλεσε τοιουτοτρόπως ὁμοίας σκηνὰς ἐν Ἰασίῳ καὶ ἀλλαχοῦ. Πορευθεὶς ἔπειτα εἰς Φοξάνιον, διωργάνωσε τοὐλάχιστον αὐτόθι τὸν *ἱερὸν λόχον*. Παρέμεινε κατόπιν ἱκανὰς ἡμέρας εἰς Πλοέστιον οὐδὲν πάλιν σπουδαῖον ἐνεργήσας, καὶ ἔφθασε τελευταῖον περὶ τὰ τέλη μαρτίου εἰς Βουκουρέστιον. Πλησίον τῆς πρωτευούσης ταύτης τῆς Βλαχίας ἐστάθμευεν ὁ Βλαδιμηρέσκος μετὰ 3000 ἀνδρῶν, ἐντὸς δὲ αὐτῆς ὁ Σάββας μετὰ 1000. Οὐδετέρου αἱ διαθέσεις ἦσαν εἰλικρινεῖς. Ἀλλ' ὁ Ὑψηλάντης ὅστις εἶχε βοηθὸν πιστὸν, τὸν καλὸν κἀγαθὸν καπετὰν Γεωργάκην, ἐὰν ὀλίγην ἐπεδείκνυε τόλμην καὶ δραστηριότητα, ἠδύνατο ἢ νὰ προσοικειωθῇ ἀμφοτέρους ἢ ἀμφοτέρους νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν, παραλαμβάνων τοὺς τετρακισχιλίους ἐκείνους ἄνδρας εἰς τὸν ἴδιον στρατόν. Ἀντὶ τούτου ὅμως ἐτράπη εἰς νέας καταπιέσεις, αἵτινες, ὅπως καὶ αἱ προηγούμεναι, συνετέλεσαν μόνον εἰς τὸ νὰ φυγαδεύσωσι τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν κατοίκων· οὐδεμίαν ἐτήρει ἐν τῷ στρατῷ πειθαρχίαν, ἄφησε τὰ πράγματα νὰ παραλύωσιν ὁσημέραι, καὶ, τὸ παραδοξότερον, ἠσχολήθη περὶ τὸν καταρτισμὸν καὶ τὴν συντήρησιν θεατρικοῦ θιάσου. Περὶ ταῦτα ἀναλίσκων τὸν χρόνον ἔλαβεν ἐν Βουκουρεστίῳ τὴν ἀποδοκιμασίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου καὶ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τότε ἀπηλπίσθη ἀμέσως καὶ ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ τῇ 1 ἀπριλίου πρὸς τὰ Καρπάθια, καταλιπὼν ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ περὶ αὐτὸ τὸν Σάββαν καὶ τὸν Βλαδιμηρέσκον ἐλευθέρους νὰ συνεννοῶνται μετὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔμειναν ἀργοί.

Τρεῖς πασάδες, ὁ τῆς Βραΐλας, ὁ τῆς Σιλιστρίας καὶ ὁ τοῦ Βιδινίου εἰσῆλασαν ἐν ἀρχῇ μαΐου εἰς τὰς Ἡγεμονίας, ὁ μὲν κατὰ τῆς Μολδαΐας, ὁ δὲ κατὰ τῆς Βλαχίας, ὁ δὲ κατὰ τῆς μικρᾶς Βλαχίας. Ὁ Σάββας ταλαντευόμενος ἔτι ἐν τῇ προδοσίᾳ του ὑπεχώρησεν ἀμέσως

ἐκ Βουκουρεστίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Βλαδιμηρέσκος ἐπεχείρησεν ἤδη ὡρισμένας πρὸς τοὺς Τούρκους διαπραγματεύσεις, ἐπαγγελλόμενος νὰ δολοφονήσῃ τόν τε ἀρχηγὸν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὸν καπετὰν Γεωργάκην. Ἀλλ' ὁ Ὀλύμπιος μαχητὴς, βεβαιωθεὶς τὰ ἐνεργούμενα, παρέστη αἴφνης μετὰ 300 μόνον ἀνδρῶν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στρατοπέδου αὐτοῦ, ἤλεγξε τὴν προδοσίαν του καὶ συλλαβὼν τὸν προδότην, ἀπήγαγεν αὐτὸν μεθ' ὅλης τῆς στρατιᾶς του εἰς τὸν Ὑψηλάντην, ὅστις τὸν μὲν Βλαδιμηρέσκον ἐθανάτωσε, τοὺς δὲ περὶ αὐτὸν ὁπλίτας συμπαρέλαβεν εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἔδωκε τελευταῖον σημεῖά τινα ζωῆς ἐκ τοῦ ἐν Τιργοβιστίῳ στρατοπέδου διατάξας νὰ καταληφθῇ ἰσχυρῶς τὸ περὶ τὴν μονὴν Δραγασσανίου πεδίον. Ἀλλ' ἡ τότε λαμπρῶς ἀποκαλυφθεῖσα προδοσία τοῦ Σάββα, ἡ ἀπειρία ἑνὸς τῶν ἐκ τοῦ προχείρου χειροτονηθέντων στρατηγῶν, τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, καὶ ἡ ῥαγδαίως ἐπερχομένη τουρκικὴ δύναμις, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἐκτελεσθῇ προσηκόντως τὸ τοσοῦτον βραδέως ἀποφασισθὲν ἓν καὶ μόνον τοῦτο στρατηγικὸν σχέδιον. Ὁ Σάββας ἠὐτομόλησε μεθ' ὅλης τῆς ἰδίας στρατιᾶς πρὸς τοὺς πολεμίους· ὁ Δούκας ἐξελθὼν ἐκ Τιργοβιστίου ἵνα σώσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων προσβληθεῖσαν μονὴν τοῦ Νοσέττου, ἐτράπη εἰς φυγήν· πανικὸς φόβος κατέλαβε τοὺς ἐν Τιργοβιστίῳ· αὐτὸς ὁ Ὑψηλάντης ἀπέδρα εἰς Ῥίμνικον προσεγγίζων πάντοτε πρὸς τὰ αὐστριακὰ σύνορα, καὶ τῇ 1 ἰουνίου οἱ Τοῦρκοι ἐκυρίευσαν ἀμαχητὶ τὸ ἐγκαταλειφθὲν στραταρχεῖον μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν ἐφοδίων καὶ τῶν σκευῶν.

Τὸ κίνημα ἐφάνη τότε καταβληθέν. Οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον καὶ ὠχύρωσαν τὸ Δραγασσάνιον, ὁ δὲ ἡγεμὼν αὐτῶν Καρὰ Ἀχμὲτ ἐπέστρεψεν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Βουκουρέστιον. Ἀλλ' ἐν Ῥιμνίκῳ ὑπῆρχον ἔτι περὶ τὸν Ὑψηλάντην 7,500 ἄνδρες καὶ 4 τηλεβόλα, ὁ δὲ καπετὰν Γεωργάκης, ὅστις δὲν ἀπηλπίζετο εὐκόλως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Δραγασσανίου, τὸ ὁποῖον δὲν κατείχετο εἰμὴ ὑπὸ 2,000 ἀνδρῶν, τὸ πλεῖστον ἱππέων. Ἐνῷ ὅμως τὰ πάντα εἶχον διαταχθῇ καὶ ἐνεργηθῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτηδείως κατὰ τὰς πρώτας τοῦ ἰουνίου ἡμέρας, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἡτοιμάζοντο νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὁ Βασίλειος Καραβιᾶς, παρὰ τὰς τοῦ Ὀλυμπίου παραγγελίας καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς πρὸς αὐτὸν εἰδοποιήσεως, ἐπετέθη τὴν 6 μετὰ 500 ἱππέων κατὰ τοῦ χωρίου, παραπείσας καὶ τὸν Νικόλαον Ὑψηλάντην νὰ συμπράξῃ εἰς τὸ ἀπονενοημένον ἐκεῖνο κίνημα μετὰ τοῦ ἱεροῦ λόχου καὶ τοῦ πυροβολικοῦ.

Κατ' ἀρχὰς οἱ πολέμιοι, ὑπολαβόντες ὅτι ἐπέρχεται ἐπ' αὐτοὺς πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ δύναμις καὶ ἐκ τοῦ προτέρου διανοούμενοι νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὑπενέδωκαν. Μετ' ὀλίγον ὅμως νοήσαντες ὅτι ἦσαν διπλάσιοι τῶν ἐπερχομένων καὶ ὅτι τὸ κακῶς διευθυνόμενον πυροβολικὸν οὐδεμίαν ἐπροξένει εἰς αὐτοὺς ζημίαν, ἀνεθάρρησαν, ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς ἀτάκτως ἐπερχομένους ἱππεῖς καὶ ἔπειτα εὑρέθησαν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ λόχου. Οἱ νεαροὶ ἐκεῖνοι μαχηταί, οἱ πρῶτοι οὓς ἔφερεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ἡ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παιδεύσεως παραγομένη ἐνθουσιώδης πρὸς τὸ καθῆκον καὶ τὴν ἐθνικὴν τιμὴν ἀφοσίωσις, καίτοι εἰς 500 μόνον ἀριθμούμενοι, δὲν κατέλιπον τὰς τάξεις, ἀλλὰ καρτερικῶς ἀντιταχθέντες εἰς τετραπλασίαν δύναμιν, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι ἐπαξίως τοῦ ὀνόματος ὅπερ ἔφερε τὸ τάγμα αὐτῶν. Ὁ καπετὰν Γεωργάκης, ἅμα μαθὼν τὴν ὀλεθρίαν τοῦ Καραβιᾶ ἀφροσύνην, ἔδραμε πρὸς τὸν κίνδυνον, μὴ δυνηθεὶς ἀτυχῶς νὰ συνεπαγάγῃ εἰμὴ ὀλίγους, διότι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ καταπτοηθὲν ὑπὸ τῆς ἀπαισίας ἐκείνης εἰδήσεως, διὰ μιᾶς παρέλυσε· μόλις δὲ κατώρθωσεν ὁ γενναῖος ἀνὴρ νὰ ἁρπάσῃ τὴν σημαίαν τοῦ *ἱεροῦ λόχου*, νὰ σώσῃ δύο πυροβόλα καὶ 100 περίπου ὑπολειφθέντας ἱερολοχίτας καὶ νὰ προστατεύσῃ οὕτω κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν πάγκοινον φυγήν. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε πλέον νὰ ὑποχωρήσῃ ὁριστικῶς· ὁ δὲ Ὀλύμπιος μέχρι τέλους ἐμμείνας πιστὸς εἰς τὸ καθῆκον, συνώδευσεν αὐτὸν ἕως εἰς τὰ παρακείμενα αὐστριακὰ σύνορα καὶ ἀπεχαιρέτισεν αὐτὸν τῇ 15 μετὰ καρδίας συντετριμμένης· διότι τὸ καθ' ἑαυτόν, δυσπίστως ἔχων πρὸς τὴν Αὐστρίαν, ἐτράπη μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Φαρμάκη πρὸς τὰ ὀπίσω ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει δυνηθῇ νὰ παρεισέλθῃ εἰς τὴν ῥωσικὴν χώραν, ἵνα ἐκεῖθεν καταβῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἠδυνήθη τότε εὐλόγως νὰ ὑπολάβῃ ὡς παρελθοῦσαν τὴν μικρὰν ἐκείνην καταιγίδα. Ὁ Ὑψηλάντης μετὰ τῶν πλείστων αὐτοῦ ὀπαδῶν εἶχον φύγει· ὁ Βλαδιμηρέσκος εἶχε πρὸ καιροῦ θανατωθῇ, καὶ αὐτὸς ὁ Σάββας ἐφονεύθη ἐν Βουκουρεστίῳ ὑπὸ τοῦ Καρὰ Ἀχμὲτ, ἵνα πληρωθῇ καὶ αὖθις τὸ ῥητὸν ὅτι ἀγαπᾶται μὲν ἡ προδοσία, μισεῖται δὲ ὁ προδότης. Φοβερὰ δὲ ἐγένετο τότε ἡ ἕνεκα τῆς προδοσίας τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἑκατόμβη, διότι τὴν τύχην τοῦ ἀρχηγοῦ ἔλαβον καὶ ἅπαντες οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ ἅπαντες οἱ στρατιῶταί του, ἂν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀντέστησαν καὶ πολλοὺς

τῶν ἀντιπάλων κατέβαλον πρὶν ἢ πέσωσιν, αἱ δὲ κεφαλαὶ πάντων ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οὐδ' ἔχομεν χρείαν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἐφονεύθησαν ὡσαύτως καὶ ἅπαντες οἱ μετασχόντες τοῦ κινήματος ὅσοι δὲν ἠδυνήθησαν ἢ νὰ διαβῶσι τὰ σύνορα ἢ νὰ κρυβῶσιν.

Ἀλλ' ἀντήχησαν ἔτι καὶ ἔμελλον νὰ ἀντηχήσωσι πολεμικά τινα ἔργα πέραν τοῦ Ἴστρου, μάταια μὲν πλέον βεβαίως, ἐπιτήδεια δὲ τοὐλάχιστον νὰ περικαλύψωσι δι' αἴγλης τινὸς τὴν οἰκτρὰν ἐκείνην ἀποτυχίαν. Ὁ ἐκ Βραΐλας στρατεύσας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Μολδαυΐας Ἰουσοὺφ πασᾶς, δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸ Γαλάζιον τῇ 2 μαΐου εἰμὴ ἀφοῦ ἐπὶ μίαν ὅλην ἡμέραν ἀντέστησαν εἰς αὐτὸν καὶ οὐ μικρὰν ἐπροξένησαν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν βλάβην, εὐάριθμοί τινες Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ Ἀθανασίου τοῦ Καρπενησιώτου ἀγόμενοι. Ὁ Ἰουσοὺφ πασᾶς ἐπιχειρήσας τριήμερον σφαγὴν καὶ λεηλασίαν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἐπέστρεψεν εἰς Βραΐλαν καὶ ἐβράδυνε νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὸ Ἰάσιον. Ὁ ἡγεμὼν Μιχαὴλ Σοῦτσος, βλέπων ὅτι εἰς οὐδὲν ἠδύνατο πλέον νὰ χρησιμεύσῃ ἡ παρουσία αὐτοῦ, εἶχεν ἀπέλθει εἰς Βεσσαραβίαν. Ὡσαύτως ὁ Γεώργιος Καντακουζηνός, τὸν ὁποῖον ὁ Ὑψηλάντης εἶχε πέμψει ὡς ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ εἰς Μολδαυΐαν, διέβη τὸν Προῦτον ἅμα μαθὼν ἐν ἀρχῇ ἰουλίου ὅτι οἱ πολέμιοι τελευταῖον πλησιάζουσιν. Ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης, ὅστις εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκ τῆς περὶ Γαλάζιον μάχης, ὠχυρώθη μετὰ 400 περίπου λογάδων ἀνδρῶν καὶ 8 πυροβόλων, ἐπὶ λόφου ὑπερκειμένου εἰς τὸ παρὰ τὸν Προῦτον κείμενον χωρίον Σκουλένιον, ὅπερ οὗτοι ἐφρόντισαν προηγουμένως νὰ καύσωσιν. Ἐκεῖ προσεβλήθησαν τῇ 17 ἰουλίου ὑπὸ ἑξακισχιλίων ὀσμανιδῶν, οἵτινες εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ καταλάβει τὸ Ἰάσιον. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας τοῦ ποταμοῦ ὄχθης ἵσταντο παρατεταγμένα ῥωσικὰ στρατεύματα, ὧν οἱ ἡγεμόνες εἶχον διαμηνύσει εἰς τοὺς πολεμίους, ὅτι μία μόνον σφαῖρα ἂν ἔπιπτεν ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ ἐδάφους ἤθελε προκαλέσει τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν. Ἐπὶ 8 ὥρας ἀντέστησαν οἱ ἡμέτεροι εἰς πολλαπλασίους ἀντιπάλους, οἵτινες ἐφρόντισαν νὰ μὴ ἐκτεθῶσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ῥωσικῆς ἀπειλῆς. Καὶ ἐνῷ ἐντεῦθεν ἀντήχουν τὰ πυροβόλα καὶ αἱ κραυγαὶ τῶν μαχομένων, εἰς τὴν ἀντιπέραν ὄχθην οἱ Ῥῶσοι, δέσμιοι κρατούμενοι ὑπὸ τῆς ἀδυσωπήτου αὐτῶν πειθαρχίας, μανιωδῶς ἐπευφήμουν εἰς τὴν ἀπηλπισμένην πάλην τῶν εὐαρίθμων ἐκείνων ἀνδρῶν. Ἡ νίκη ἦτο ἀδύνατος· ἐφονεύθησαν

μὲν 1000 περίπου ὀσμανίδαι, ἀλλ' εἶχον πέσει ἐνταὐτῷ 300 Ἕλληνες καὶ ἐν τοῖς πρώτοις ὁ ἥρως Ἀθανάσιος. Οἱ περιλιπόμενοι ἐσώθησαν εἰς Βεσσαραβίαν, οἱ δὲ Ῥῶσοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι μυρίους τοιούτους μαχητὰς ἐὰν εἶχεν ὁ Ὑψηλάντης, βεβαίως ἠδύνατο ν' ἀντιταχθῇ εἰς 40,000 μουσουλμάνους. Ἐπήρχοντο δ' ἐν τούτοις ἐκ Βλαχίας ὁ Γεωργάκης καὶ ὁ Φαρμάκης μετὰ 350 πιστῶν ὀπαδῶν, βραδέως ὀπωσοῦν· διότι παρεκτὸς τῶν ἄλλων δυσχερειῶν ὁ πρῶτος ἀσθενήσας ἐκομίζετο ἐπὶ φορείου· καὶ ἐπὶ τέλους δὲν ηὐτύχησαν νὰ σωθῶσι. Προδοθέντες ὑπὸ τῶν Ῥουμάνων καὶ κυκλωθέντες πανταχόθεν ὑπὸ τῶν πολεμίων, κατέλαβον ἐν ἀρχῇ τοῦ σεπτεμβρίου τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου. Ἐκεῖ πολιορκηθέντες ὑπὸ πολυαρίθμου τουρκικῆς δυνάμεως καὶ προσκληθέντες νὰ συνθηκολογήσωσιν, ὁ μὲν Γεωργάκης ὅστις κατεῖχε τὸ κωδωνοστάσιον μετὰ 11 ἀνδρῶν, δὲν ἐπείσθη, ἀλλ' ἀνάψας τῇ 23 σεπτεμβρίου τὴν πυριταποθήκην ἔθαψεν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ καταπεσόντος οἰκοδομήματος τοὺς τε ἐμβαλόντας πολεμίους καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς συντρόφους αὐτοῦ παρεκτὸς ἑνός, ὡς ἐκ θαύματος τῇ ἀληθείᾳ σωθέντος· ὁ δὲ φίλος καὶ συναγωνιστὴς αὐτοῦ Φαρμάκης, ὅστις ἦτο ἐντὸς τῆς μονῆς, εἶχε τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ νομίσει ὅτι δύναται νὰ συνομολογήσῃ συνθήκην ὑποχωρήσεως μετὰ τῶν ὅπλων, ἐπὶ τῇ ἐγγυήσει τοῦ παρόντος προξένου τῆς Αὐστρίας. Ἀλλ' ἅμα ἐξελθόντος αὐτοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀπεδείχθη ὁποία ἦτο τῆς ἐγγυήσεως ἐκείνης ἡ ἀξία. Οἱ μὲν στρατιῶται ἐφονεύθησαν ἀμέσως, οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ εἰς Σιλίστριαν, ὅπου ἐστάλησαν, ὁ δὲ Φαρμάκης, ὃν ἀπήγαγον ὡς τὸ κάλλιστον νίκης αἰσχρᾶς τρόπαιον, εἰς Κωνσταντινούπολιν, ζῶν ἐκλεπισθεὶς ἐρρίφθη πρὸς θέαν εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ Γαλατᾶ.

Καὶ τοιούτους ἔχων συναθλητὰς ὁ Ὑψηλάντης οὐδὲν ἔπραξεν, ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἰουνίου παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὴν Αὐστρίαν, ἵνα κατακλεισθῇ εἰς τὸ φρούριον τοῦ Μούγκατζ καὶ μετά τινα ἔτη εἰς τὸ τῆς Θηρεσιουπόλεως, μέχρις οὗ ἠλευθερώθη μὲν τελευταῖον διὰ μεσολαβήσεως τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, ἀλλὰ φέρων ἐν ἑαυτῷ τὰ σπέρματα τοῦ καρδιακοῦ ἐκείνου νοσήματος ἐξ οὗ ἀπέθανεν ἐν Βιέννῃ κατὰ αὔγουστον τοῦ 1828. Ἄ! βεβαίως, τὰ μαρτύρια ὅσα ὑπέστη κατὰ τὰ ὀκτὼ ταῦτα ἔτη, τὰ ἠθικὰ μάλιστα αὐτοῦ μαρτύρια ἐκίνησαν εὐλόγως τὸν ἔλεον τοῦ ἔθνους· ἀλλ' ἡ ἱστορία ὀφείλει νὰ ἀποφανθῇ ὅτι εἰς χεῖρας ἄλλου ἀνθρώπου, τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις κίνημα ἠδύνατο οὐ μόνον ὡς σπουδαῖος ἀντιπερισπασμὸς νὰ ἀποβῇ χρήσιμον

εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ὅπερ συνέβη, ἀλλὰ παρατεινόμενον, ἂν ὄχι ἄλλο, ἐπί τινα χρόνον, νὰ δώσῃ καιρὸν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον νὰ ἐνεργήσῃ τελεσφόρως, καθάπερ οὗτος ἐβουλεύθη νὰ πράξῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας.

Τῳόντι οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Αὐστρίας, ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσίας μετὰ τῶν ὑπουργῶν αὐτῶν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐσκέπτοντο συνηγμένοι εἰς Λάϋβαχ περὶ τῆς καταστολῆς τῶν ἐν τῇ Ἰβηρικῇ καὶ τῇ Ἰταλικῇ χερσονήσῳ ἐκραγεισῶν στάσεων καὶ περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἐν τῇ Εὐρώπῃ τάξεως, ὅτε αἴφνης κατέφθασεν αὐτόθι ἡ ἀγγελία τῆς ἀπὸ τῶν Ἡγεμονιῶν ἀρξαμένης ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἀγγελία αὕτη κατεθορύβησε πάντας τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ παρήχθη ἀμέσως ἡ ὑπόνοια, ἡ ὑπὸ τῆς προκηρύξεως τοῦ Ὑψηλάντου ἐνισχυθεῖσα, ὅτι τὸ κίνημα ὑποθάλπεται ὑπὸ τῆς Ῥωσίας. Ὅθεν τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῇ ταλαντευόμενος, ἀλλ' ἐδέησε νὰ δώσῃ ὡρισμένας τοῦ ἐναντίου ἀποδείξεις καὶ ἐπὶ τούτῳ διέγραψε μὲν τὸν Ὑψηλάντην ἐκ τῶν καταλόγων τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ, διέταξε δὲ τὸν στρατηγὸν τοῦ παρὰ τὸν Προῦτον στρατιωτικοῦ σώματος νὰ τηρήσῃ αὐστηροτάτην οὐδετερότητα, ἐδήλωσεν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ὅτι εἶναι παντελῶς ἀλλότριος τῶν γινομένων καὶ ἐπὶ πᾶσι δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἀπεδοκίμασε τὴν διαγωγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ Μέτερνιχ καὶ ὁ σύμβουλος αὐτοῦ Γέντζ οἱ τοσοῦτον σπεύσαντες νὰ θριαμβεύσωσιν ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ τῶν φρονημάτων αὐτῶν, ἤθελον ἐκ πρώτης ἀρχῆς περιέλθει εἰς ἐνδοιασμούς τινας ἐὰν δὲν ἀπέδιδον εἰς τοὺς ὅρους τῆς ἀπὸ 14 μαρτίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἀποσταλείσης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου ἐπιστολῆς, τὴν ἔννοιαν ἣν ἐπόθουν μᾶλλον νὰ ἔχῃ ἢ εἶχε πράγματι.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἡ γραφεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου, ἀπεδοκίμαζε μὲν τὸ κίνημα, ἀλλὰ διελάμβανεν ἐν τῷ μεταξὺ ὅτι «πολλαὶ περιστάσεις δικαιολογοῦσι τὴν εὐχὴν τῶν Ἑλλήνων τοῦ νὰ μὴ μένωσιν ἐξαεὶ ἀδιάφοροι πρὸς τὴν βελτίωσιν τῆς ἰδίας αὐτῶν τύχης.» Ὥστε ἂν κατέκρινε τὸν τρόπον καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐξηγέρθη ἡ ἐπανάστασις, κατ' οὐσίαν ἀνεγνώριζε τὸ δίκαιον τῶν ἀπαιτήσεων αὐτῆς. Πλὴν τούτου κατωτέρω προσέθετεν· «ἐὰν ὑποδείξετε ἡμῖν τὰ μέσα δι' ὧν δύνανται νὰ παύσωσιν αἱ ταραχαί, μὴ παραβια-

ζομένων τῶν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης συνθηκῶν, ὁ αὐτοκράτωρ δὲν θέλει διστάσει νὰ παρεμβῇ ἐπὶ τούτῳ παρὰ τῇ ὀσμανικῇ κυβερνήσει.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Ὑψηλάντης ἐκαλεῖτο νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ὅσας ὁ αὐτοκράτωρ ἔλεγεν ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς θεραπείαν τῶν εὐλόγων τοῦ ἔθνους εὐχῶν· ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπῃτεῖτο πρὸ πάντων, ἐννοεῖται, νὰ διατηρήσῃ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ὑψηλάντης τὴν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις ἰδίαν θέσιν καὶ τοὐλάχιστον νὰ μὴ παραδώσῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν Αὐστρίαν ἵνα κατακλεισθῇ εἰς Μούγκατζ. Ἵνα δὲ ἀναβάλῃ ὅσον ἐνδέχεται τὰ ἀποτελέσματα τῆς ψυχρᾶς ὁπωσδήποτε ἐντυπώσεως ἣν ἔμελλε νὰ προξενήσῃ ἡ διακήρυξις αὕτη εἰς τὰ περὶ τὸν Ὑψηλάντην πλήθη τὰ ὁποῖα περιέμενον τὴν ἄμεσον ἐμφάνισιν τῶν ῥωσικῶν στρατευμάτων, ὁ αὐτοκράτωρ, ἀντὶ νὰ διαβιβάσῃ ἀμέσως τὴν ἐπιστολήν του εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅπερ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν, προετίμησε τὸν πολὺ μακροχρονιώτερον τρόπον τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς διὰ Κωνσταντινουπόλεως. Τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ἐν μέσῳ τίνων δυσχερῶν περιστάσεων ἠναγκάσθη ὁ Καποδίστριας νὰ γράψῃ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀλεξάνδρου, πρέπει μὲν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐλυπεῖτο καιρίως μὴ δυνάμενος τὰ πράξῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος πλειότερα, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν χρείαν νὰ ὑποθέσωμεν αὐτὸν, ὡς ἐρρέθη, ἀποβαλόντα, καθ' ἣν στιγμὴν ἔγραφε καὶ ὑπέγραφε ταῦτα, πᾶν αἴσθημα τιμῆς καὶ πίστεως, ὡς ἐκ τοῦ διπλωματικοῦ δόλου καὶ ψεύδους ἐν ᾧ διήγαγε τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Συγχρόνως δὲ ἤρξαντο ἐν Κωνσταντινουπόλει παραστάσεις ἔντονοι περὶ τῶν βιαίων μέσων δι' ὧν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐπεχείρησε νὰ περιστείλῃ τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις κίνημα. Ἡ διακοίνωσις, ἣν διεβίβασεν ὁ Ῥεΐζ ἐφένδης εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Ῥωσίας βαρῶνα Στρόγονοφ ἐν τῇ συνδιαλέξει τῆς 25 ἀπριλίου, ἡ ἀπάντησις τοῦ πρέσβεως καὶ ἡ ἀπὸ 22 μαΐου διακοίνωσις αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ὁπόσον ἐτραχύνθησαν ἐκ πρώτης ἀρχῆς αἱ μεταξὺ τῶν δύο δυνάμεων σχέσεις. Ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ πρέσβυς ἐξεδήλου πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἐλπίδα, ὅτι *ἡ Ῥωσία δὲν θέλει καταναγκασθῇ νὰ ὑποστηρίξῃ ἐμπράκτως τὰ συμφέροντα λαοῦ ἀθώου καὶ καταπιεζομένου.*» Ἐν δὲ τῇ διακοινώσει τῆς 22 μαΐου διελαμβάνετο ὅτι «ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ δὲν δύναται νὰ συμμερισθῇ τὴν εὐθύνην τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα θέλει συνεπαγάγει ἡ χρῆσις τῆς βίας καὶ

ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὴν θέλει πράξει πᾶν τὸ δυνατὸν ὑπὲρ τῶν ἐπαρχιῶν, ὧν ἡ προστασία ἀνετέθη αὐτῇ διὰ πανηγυρικῶν συμβάσεων.»

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἡ διπλωματικὴ μονομαχία ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρξαμένη μεταξὺ τοῦ Στρόγονοφ καὶ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως περιωρίζετο εἰς τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις γενόμενον κίνημα· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔλαβε πολὺ μείζονας διαστάσεις. Ἡ ἐπανάστασις ἐξερράγη ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς νήσοις. Ἡ Υ. Πύλη ἐκμανεῖσα ἐπεχείρησε φοβερὰν τῶν χριστιανῶν καταδρομὴν καὶ σφαγήν, ἀρξαμένη ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπὸ τῶν ἐπιφανεστάτων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, ὁ ἱερομάρτυς Γρηγόριος Ε', ἀπηγχονίσθη πρὸ τῆς πύλης τοῦ πατριαρχείου καὶ ὁ νεκρὸς αὐτοῦ ὑπέστη τὰς αἰσχίστας τῶν ὕβρεων· πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἱεράρχαι ἐθανατώθησαν ἀλληλοδιαδόχως. Τότε ἀπηγχονίσθη ὁ τραπεζίτης Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, ὃν οἱ Πελοποννήσιοι ὠνόμαζον *κόνσολαρ* τῶν Μωαϊτῶν. Τότε ὅλοι οἱ Φαναριῶται ὅσοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φύγωσιν, ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ἐξωρίσθησαν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἵνα κατόπιν αὐτόθι οἱ πλεῖστοι φονευθῶσι· καὶ ὁ θάνατος ἀδιακόπως πολλαπλασιαζόμενος περιέλαβεν ἁπάσας τῶν Ἑλλήνων τῆς βασιλευούσης τὰς τάξεις, ὁ δὲ παροξυνθεὶς ὀσμανικὸς ὄχλος ὀσημέραι ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἀντὶ νὰ ἀναχαιτισθῇ ὑπ' αὐτῆς, ἐξετράπη εἰς τὴν δεινοτέραν ἀκολασίαν, καὶ ἐν διαστήματι ἑβδομάδων πολλῶν τὰ στίφη αὐτοῦ καθοδηγούμενα ὑπὸ γενιτσάρων καὶ οὐλεμάδων, διέτρεχον τὴν πόλιν καὶ τὰ περίχωρα τοῦ Βοσπόρου ληστεύοντα καὶ σφάζοντα τοὺς ῥαγιάδες. Τὰ αὐτὰ δὲ ἀνοσιουργήματα ἐτελέσθησαν καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Ἐν Ἀδριανουπόλει ἀπηγχονίσθησαν ὁ πρώην πατριάρχης Κύριλλος καὶ πολλοὶ τῶν προεστώτων· ἐν Θεσσαλονίκῃ ὁ ἐπίσκοπος τοῦ μητροπολίτου (διότι ὁ μητροπολίτης αὐτὸς ἐθανατώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου διέτριβε) καὶ οἱ ἐπισημότατοι τῶν κατοίκων· ἐν Λαρίσῃ ὁ μητροπολίτης καὶ ἄλλοι· ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυδωνίαις, ἐν Κῷ, ἐν Ῥόδῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, παντοῦ ὅπου δὲν ἴσχυεν ἡ ἐπανάστασις, οἱ Ἕλληνες καθυπεβλήθησαν εἰς μαρτύρια φοβερά. Δὲν θέλομεν ἀρνηθῆ ὅτι τὰ αὐτὰ διέπραττον οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Τούρκων ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ἐπανέστησαν. Ἀλλ' ἡ διαφορὰ ἦτο ὅτι παρ' ἡμῖν κυβέρνησις δὲν ὑπῆρχε· λαὸς δὲ ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας τοσοῦτον δυναστευθείς, ἀχαλίνωτος ὤν, ἐξετράπη εἰς παντοίας ἐκδικήσεις κατὰ τοῦ ἐν χερσὶν ἔτι φέροντος τὰ ὅπλα δυνά-

στου. Ἐν Τουρκίᾳ τἀνάπαλιν, αὐτὴ ἡ κυβέρνησις, οὐ μόνον δὲν ἀνεχαίτισε τὴν ἀκολασίαν τοῦ ὄχλου, κατὰ ὑπηκόων ἀόπλων, ἀλλ' ἀπεναντίας παρώτρυνεν αὐτήν. Τούτου ἕνεκεν ἐκίνησεν ἐπὶ τέλους τὴν ἀγανάκτησιν ὅλου τοῦ κόσμου καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς Ῥωσίας.

Τῇ 4/16 ἰουνίου ὁ Στρόγονοφ ἔλαβεν ἐκ Πετρουπόλεως διαταγὴν νὰ δηλώσῃ εἰς τὴν Υ. Πύλην, ὅτι ἐὰν δὲν παύσῃ πολεμοῦσα οὐχὶ μόνον τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀθρόον, ἐὰν δὲν παύσῃ οὐχὶ φροντίζουσα περὶ τῆς ἰδίας ἀμύνης μόνον καὶ ἀσφαλείας, ἀλλὰ προσβάλλουσα αὐτὴν τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν, ὁ αὐτοκράτωρ, μετὰ τὰς προηγηθείσας παραστάσεις, δὲν θέλει ἐπιχειρήσει πρὸς αὐτὴν νέας δηλώσεις, οὐδὲ δώσει νέας συμβουλάς· ἀποφαίνεται δὲ ἀπὸ τοῦδε «*ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀποβαίνει πολεμία παντὸς τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ὅτι νομιμοποιεῖ τὴν τῶν Ἑλλήνων ἄμυναν καὶ ὅτι ἡ Ῥωσία θέλει εὑρεθῇ εἰς τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην νὰ παράσχῃ αὐτοῖς οὐ μόνον ἄσυλον ἀλλὰ καὶ προστασίαν καὶ συνδρομὴν ἀπὸ κοινοῦ μεθ' ἁπάσης τῆς χριστιανωσύνης.*» Ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις διεβίβασε τὰς ἀποφάνσεις ταύτας εἰς τὰς συμμάχους αὐτῆς Δυνάμεις· καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ διακοίνωσις ἣν ἐπὶ τούτῳ ἔγραψε τῇ 10/22 ἰουνίου εἰς τὸν παρὰ τῇ αὐστριακῇ αὐλῇ πρέσβυν της κόμητα Γολόφκιν. Ἐν τῇ διακοινώσει ταύτῃ ἐλέγετο ῥητῶς· «Ἀφ' ἑνὸς ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐκτείνεται καὶ διαδίδεται, ἐκ δὲ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει σφαγῶν κορυφοῦται ἡ ἀπελπισία τῶν Ἑλλήνων· ἀφ' ἑτέρου ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν ἐνδίδει πλέον εἰς τὴν θρησκοληψίαν τοῦ ὄχλου, ἀλλ' ἐπιμένει αὐτὴ ἐκτελοῦσα σχέδιον ἀμετάθετον· ἐπισωρεύει τὴν παραβίασιν τῶν συνθηκῶν αὐτῆς οὐ μόνον μετὰ τῆς Ῥωσίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν κυριωτέρων δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, καὶ θανασίμως προσβάλλει τὴν ἐλευθερίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς θαλασσοπλοΐας καὶ ἐμπορίας... Τὰ πάντα δικαιοῦσιν ἡμᾶς νὰ φοβώμεθα ὅτι ἡ Πύλη δὲν ἔχει οὔτε τὴν θέλησιν οὔτε τὸν τρόπον νὰ μεταβάλῃ τὸ καταστρεπτικὸν τοῦτο σύστημα... Ὅθεν ὁ αὐτοκράτωρ νομίζει χρέος αὐτοῦ νὰ περιέλθῃ εἰς ἐξηγήσεις ἀκριβεστέρας πρὸς τοὺς συμμάχους, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ συνυπάρξῃ μετὰ τῶν χριστιανικῶν κυβερνήσεων... Παρακαλεῖ δὲ τὰς δυνάμεις νὰ πληροφορήσωσιν αὐτὸν ἀπροκαλύπτως, τί σκοποῦσι καὶ τί εὔχονται καὶ πῶς νομίζουσιν ἐπιτηδειότερον νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἀνατολῆς... *Ὁ ῥωσικὸς στρατὸς εἶναι ἕτοιμος νὰ συντελέσῃ πρὸς ἐκπλή-*

ρωσιν τῶν ὅσα περὶ τούτου ἤθελον ἀποφασίσει αἱ σύμμαχοι αὐλαί.»

Ἐκ τῶν διακοινώσεων τούτων δηλοῦται ὅτι ἡ Ρωσία ἐπενέβη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς αὐτὸ τὸ ζήτημα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, συνδέσασα αὐτὴν μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς σωτηρίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, τῆς παραβιάσεως τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς κατὰ τῶν ναυτικῶν καὶ ἐμπορικῶν συμφερόντων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου προσβολῆς· σύναμα ὅμως οὐδὲν ἠθέλησε νὰ πράξῃ μονομερῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπὶ τούτῳ σύμπραξιν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι οὔτε ἐν τῇ πρὸς τὴν Υ. Πύλην διακοινώσει, οὔτε ἐν τῇ πρὸς τὸν κόμητα Γολόφκιν, ἀναφέρεται ἡ λέξις *πόλεμος*. Ἐν ἀμφοτέραις διὰ ποικίλων περιστροφῶν ὑποδεικνύεται οὗτος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον σαφῶς ὡς ἐπικείμενος· ἐν τῷ τέλει μάλιστα τῆς πρώτης, ὁ Στρόγονοφ ἔλεγε ῥητῶς, ὅτι ἂν ἡ Υ. Πύλη δὲν μεταβάλῃ σύστημα «ὁ ὑπογεγραμμένος ἔλαβε διαταγὴν νὰ ἀναγγείλῃ ὅτι θέλει ἐγκαταλίπει ἀμέσως τὴν Κωνσταντινούπολιν μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν ὑπαλλήλων.» Ἀλλὰ ὁ ὅρος *πόλεμος* δὲν ἐξέρχεται ἔτι ἀπροκαλύπτως τῶν χειλέων τοῦ αὐτοκράτορος. Πρώτην δὲ φορὰν μετεχειρίσθη αὐτὸν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτορα ἀπὸ 29 Ἰουνίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἔλεγεν· *Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ πόλεμος οὗτος ἤθελεν ἀναγκαίως ἀποβλέπει, ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ, εἰς τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων τῆς Εὐρώπης κυριάρχων, νομίζω ἐμαυτὸν ὑπόχρεων νὰ συνεννοηθῶ ἐκ προοιμίου μετὰ τῶν συμμάχων μου περὶ τούτου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἤθελον εὐχαριστηθῆ εἰς τὴν γνῶσιν, ἣν ἔχω τῶν προσωπικῶν τῆς Υ. Μ. αἰσθημάτων ὡς πρὸς ἐμέ. Δὲν διστάζω ὅτι αὕτη εἶναι πεπεισμένη περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν ἐμῶν προαιρέσεων. Ἤθελον ὅμως ἐπιθυμήσει, ὥστε ἅπασαι αἱ σύμμαχοι δυνάμεις νὰ συμμερισθῶσι τὴν πεποίθησιν ταύτην, καὶ τολμῶ νὰ ἐλπίσω ὅτι ἡ Υ. Α. καὶ Β. Μ. δὲν θέλει διστάσει νὰ ἐγγυηθῇ εἰς αὐτὰς περὶ τῶν διαθέσεών μου, ἐὰν ἡ Πύλη ἤθελε μὲ ἀναγκάσει νὰ καταφύγω εἰς τὰ μέτρα τὰ ἐπιβαλλόμενά μοι ὑπό τε τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς θέσεως τῆς Ρωσίας, μέτρα ὅμως τὰ ὁποῖα, ἐπαναλαμβάνω, δὲν θέλουσι τείνει ποτὲ εἰς ἀποκλειστικὸν σκοπόν, ἀλλὰ θέλουσιν ἐπιφυλάξει πάντοτε εἰς τὰς συμμάχους Δυνάμεις τὸ δικαίωμα νὰ πράξωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πᾶν τὸ ὑπὸ τῶν ὡραίων τούτων χωρῶν ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν συνέσεως προσδοκώμενον ἀγαθόν.»*

Τρεῖς λοιπὸν μῆνες καὶ ἥμισυς εἶχον μόλις παρέλθει ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ Καποδίστριας ἔγραψεν ἐξ ὀνόματος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τὴν λεγομένην ἀποκήρυξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κινήματος, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ προϊστάμενοι τῆς αὐστριακῆς διπλωματίας ἐνόμισαν ὅτι ἠσφαλίσθη τὸ καθεστὼς τῆς Εὐρώπης, καὶ νῦν ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐδήλου ὅτι οἱ στρατοὶ αὐτοῦ εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Τουρκίαν πρὸς νέαν τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων ῥύθμισιν καὶ ἐπεκαλεῖτο πρὸς τοῦτο τὴν σύμπραξιν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Αἱ Δυνάμεις αὗται ἤτοι ἡ Αὐστρία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Πρωσσία δὲν εἶχον δώσει εἰς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις αὐτῶν, καθάπερ ἐπεθύμει ἡ Ῥωσία, ὁδηγίας ἐντελῶς συμφώνους πρὸς τὰς ἐκ Πετρουπόλεως εἰς τὸν Στρόγονοφ σταλείσας· περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ προτρέψωσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐντόνως τὴν Υ. Πύλην νὰ μὴ ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ὀλέθριον τοῦ διωγμοῦ καὶ τῶν σφαγῶν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐπιτηδειότερον ν' ἀναρριπίσῃ ἢ νὰ καταπαύσῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλὰ περαιτέρω δὲν προέβησαν. Ἀπ' ἐναντίας ἠγωνίσθησαν παντὶ σθένει νὰ συμβιβάσωσι καὶ συνδιαλλάξωσι τὸν Στρόγονοφ μετὰ τοῦ Ῥεΐζ ἐφένδη. Ἐκ τῶν 4 Δυνάμεων, αἱ δύο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπισημότεραι καὶ ἰσχυρότεραι, ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ἀγγλία, δὲν ἐκινοῦντο ἐκ τῶν αὐτῶν ἀπαραλλάκτως ἀφορμῶν, οὕτω πως πολιτευόμεναι. Ἡ μὲν Αὐστρία ἐπεθύμει πρὸ πάντων νὰ ἀποτρέψῃ πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ ἐξερεθίσῃ μὲν τὰ φιλελεύθερα τῆς Εὐρώπης πνεύματα, νὰ διαταράξῃ δὲ τὴν ὑπὸ τῶν ἐν Βιέννῃ συνθηκῶν κυρωθεῖσαν τάξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων. Ἡ Ἀγγλία δὲν ἐφοβεῖτο τὰς περὶ τὰ πολιτεύματα μεταβολάς· ἀλλὰ δὲν ἤθελε νὰ ἀνατραπῶσι τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα, πεποιθυῖα ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἀνατροπῆς ταύτης ἡ Ῥωσία διά τε τὴν γεωγραφικὴν αὐτῆς θέσιν καὶ τὴν ταὐτότητα τοῦ θρησκευτικοῦ δόγματος πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τούτων, ἤθελε περιποιήσει ἑαυτῇ δυνάμεις ἐπικινδύνους εἰς τὰ γενικὰ εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα. Ἐὰν μάλιστα πιστεύσωμεν τὴν ἐπὶ ταῖς πληροφορίαις τοῦ Στρόγονοφ γραφεῖσαν δευτέραν ἀπὸ $\frac{10}{22}$ ἰουνίου ἐπιστολὴν τοῦ κόμητος Νεσελρώδου πρὸς τὸν κόμητα Γολόφκιν, ἐνῷ ὁ πρέσβυς τῆς Αὐστρίας κόμης Λύτζοβ δὲν ἔπαυσεν ὑποβάλλων τῇ Πύλῃ τὰς ζωηροτέρας κατὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῆς παραστάσεις, ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας λόρδος Στράγκφορδ ἐφαίνετο ἀπ' ἐναντίας ἐμψυχῶν τὴν Πύλην εἰς τὰς ἀκατανοήτους αὐτῆς διαθέσεις καὶ παρέχων αὐτῇ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἀ-

γρία ἐκείνη καὶ ἠμαρτημένη πολιτεία ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἔγκρισιν καὶ ἴσως τὴν συνδρομὴν τοῦ βρετανικοῦ ὑπουργείου. Ἐτέρωθεν ὅμως ὁ κόμης Λύτζοβ ἐβεβαίου τὸν προϊστάμενον αὐτοῦ τῇ $^{6}/_{18}$ αὐγούστου ὅτι ὁ λόρδος Στράγκφορδ, οὐδὲν ἧττον ἢ οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Πρωσσίας ὑποκόμης Βιελλὰ καὶ βαρὼν Μίλτιτζ, δὲν ἠδυνήθησαν εἰμὴ νὰ συμβουλεύσωσι τὸ ὀσμανικὸν ὑπουργεῖον νὰ δώσῃ ὦτα εὐμενοῦς ἀκροάσεως εἰς τὰς συμβουλὰς τὰς ὁποίας ἡ φιλία καὶ τὸ εἰλικρινὲς ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους συμφέρον εἶχον ὑπαγορεύσει τῇ αὐλῇ τῆς Βιέννης. Καὶ ὑπάρχει τῳόντι διακοίνωσις τοῦ λόρδου Στράγκφορδ ἀπὸ 25 ἰουλίου (6 αὐγούστου) πρὸς τὴν Υ. Πύλην συνιστῶσα τὴν μετριοπάθειαν, τὴν μεταξὺ ἀθώων καὶ ἐνόχων διάκρισιν καὶ τὸν συνδυασμὸν τῆς διατηρήσεως τῶν δικαίων τοῦ κυριάρχου μετὰ τῶν ἱερῶν καθηκόντων ὅσα ἐπιβάλλει ἡ φιλανθρωπία. Ἀλλ' οἱοιδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ ποικίλοι χρωματισμοὶ τῶν συμβουλῶν ὅσας ἔδωκαν αἱ δυτικαὶ δυνάμεις, οἱ πρέσβεις αὐτῶν δὲν κατώρθωσαν νὰ προλάβωσι τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας ῥῆξιν· ὁ Στρόγονοφ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 5 ἰουλίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι βραδύτερον ἐπέτυχεν ἡ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀναβολὴ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν· ἀλλ' εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἔθετο ἔκτοτε τὴν ἀρχὴν τῆς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως, ἀρχὴν ἥτις ἔμελλε προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ καρποφορήσῃ παρασύρουσα καὶ αὐτὴν τὴν Ἀγγλίαν, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ μὴ ἐπικρατήσῃ, ἤρκει νὰ λάβῃ τὸν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενον καιρόν. Τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντου ἔσβυσεν ὡς φλὸξ ἀχύρου· ἡ ἐπανάστασις ὅμως τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἔτη ἑπτά, καὶ οὐ μόνον τὴν δυτικὴν Εὐρώπην νὰ καταναγκάσῃ εἰς τὸ νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἀνέκαθεν προταθεῖσαν προστασίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ῥωσίαν νὰ ὑποχρεώσῃ ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἡμῶν ἀνεξαρτησίας, ἥτις δὲν περιελαμβάνετο βεβαίως ἐν ταῖς προαιρέσεσιν αὐτῆς τῷ 1821 καὶ κατόπιν μέχρι τοῦ 1829.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἔναρξις τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστάσεως. Τὰ πολιτεύματα τῆς ἐπαναστάσεως.

Περὶ τοῦ ζητήματος ποῦ, κατὰ ποίαν ἀκριβῶς ἡμέραν, καὶ διὰ τίνων ἐξερράγη κατὰ πρῶτον ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις, ἐγράφησαν πολλὰ ὑπὸ τοπικῶν φιλοτιμιῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅταν τὰ πράγματα δὲν ἦναι ἐπιτήδεια πρὸς τοιαύτην τινὰ ἐπιχείρησιν, καὶ περὶ τούτου ἐλάβομεν πεῖραν πικρὰν κατὰ τὰ τελευταῖα 50 ἔτη, αἱ ἐπαναστάσεις ἀρχίζουσιν ἀλλὰ ἀποτυγχάνουσιν, ἐνῷ ὅταν ἦναι προϊὸν ὥριμον περιστάσεων προσφόρων, οὐ μόνον ἀρχίζουσιν ἀλλὰ καὶ εὐοδοῦνται. Οὐδεμία δὲ ἴσως ἄλλη ἐπανάστασις ἠξιώθη νὰ ἐκραγῇ ἐν μέσῳ τοσούτων εὐμενῶν αὐτῇ περιπετειῶν ὅσον ἡ ἐν ἔτει 1821 ἀρξαμένη. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν πόθων τοῦ ἔθνους· ὁ πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν ἔρως ἀνέκαθεν ὢν συμφυὴς αὐτῷ, εἶχεν ἀποβῆ ζωηρότατος πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος καὶ πεποίθαμεν ὅτι δὲν θέλει ἐκλείψει ἐν ὅσῳ ὑπάρχει ἔθνος ἑλληνικὸν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀλλὰ οἱ πόθοι μόνοι δὲν ἀρκοῦσι. Πρὸ ἐτῶν πολλῶν εἶχον οὗτοι καθυποβληθῆ μὲν εἰς πειθαρχίαν τινὰ καὶ ἡγεμονίαν, ἀναρριπισθῆ δὲ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ ἐλπίδος ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως ἣν περὶ τούτου παρήγαγεν ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐπιχειρήματος ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Ἀπόστολοι ἀξιοῦντες ὅτι ὁμιλοῦσιν ἐν ὀνόματι μεγάλης δυνάμεως περιέτρεχον τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐξῆπτον τὰ πνεύματα ἀπ' ἄκρου αὐτῆς μέχρις ἄκρου. Ἐν Πελοποννήσῳ ἰδίως ἐπῆλθε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820 πεμφθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου ὁ ἀρχιμανδρίτης Δικαῖος, ὁ κοινότερον καλούμενος Παπαφλέσας, ἀνὴρ ἔχων ὅλα τὰ ἐλαττώματα καὶ ὅλα τὰ προτερήματα τοῦ κρατίστου συνωμότου, τὸ πλανᾶσθαι καὶ πλανᾶν, τὸ τολμᾶν καὶ θνήσκειν. Κομιστὴς γενόμενος ἱκανῆς πυρίτιδος καὶ ἄλλων πολεμεφοδίων, πλειόνων δὲ ὑποσχέσεων μᾶλλον ἢ ἧττον ἀσφαλῶν καὶ ἀνυπολογίστου ἐπαναστατικοῦ ἠλεκτρισμοῦ, ἀνήρπασε τὰ πλήθη πρὸ πάντων διὰ τῆς βεβαιώσεως ὅτι ῥωσικὸς στρατὸς ἐπέρχεται πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος· δὲν ἐδίστασε δὲ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ αὐτὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς προκρίτους τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, τὸν Ζαΐμην, τὸν Λόντον, τὸν μητροπολίτην Γερμανόν, ὅτε οὗτοι ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου

1821 συνελθόντες ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Γεωργίου περὶ τὸ Αἴγιον, ἐζήτησαν παρ' αὐτοῦ πληροφορίας περὶ τῆς φημιζομένης ῥωσικῆς συνδρομῆς. Καὶ αὐτοὶ μὲν ἐταλαντεύοντο ἔτι· ἀλλ' ὁ Φλέσας καταπείσας τὸν Ν. Σολιώτην νὰ τολμήσῃ τὰς πρώτας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῶν Καλαβρύτων ἐχθροπραξίας, περιήγαγε τὸν Ἀσημάκην Ζαΐμην καὶ κατόπιν ὅλους τοὺς λοιποὺς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παρακολουθήσωσι τὸ ῥεῦμα. Ἡ ἐπαγγελία τῆς ῥωσικῆς ἐπικουρίας ὑπῆρξεν ἀπανταχοῦ σχεδὸν ἓν τῶν κυριωτάτων τοῦ κινήματος ἐλατηρίων. Οἱ συνετώτεροι ἔπαυσαν πρωΐμως νὰ πιστεύωσιν εἰς αὐτήν, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον μετεχειρίζοντο τὸ θρύλημα ἵνα παρορμήσωσι τοὺς πολλούς. Ὅταν ὀλίγας κατόπιν ἡμέρας, ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου, ὁ Πανουρ[illegible]ᾶς συγκαλέσας τοὺς προεστῶτας τῆς Ἀμφίσσης κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ κηρύξωσι τὴν ἐπανάστασιν, ἐφρόντισε νὰ παρασκευάσῃ ἄνθρωπον, ὅστις ἐλθὼν δρομαῖος ἐκ Γαλαξειδίου ἀνήγγειλεν ὅτι ἔφθασαν αὐτόθι ῥωσικὰ πλοῖα. Καὶ ὅταν ὁ νεώτερος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀδελφὸς Δημήτριος, σταλεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἵνα τὸν ἐκπροσωπήσῃ ἐν Ἑλλάδι, ἀπέβη εἰς Ἄστρος κατὰ μῆνα ἰούνιον, ἐξήχθη δ' ἐκ τοῦ πλοίου κιβώτιον βαρύ, ἀμέσως διεδόθη ἡ φήμη ὅτι εἶναι πλῆρες ῥωσικῶν χρημάτων. Μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἐπὶ τῶν διενέξεων τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τοὺς προεστῶτας εἷς τῶν περὶ αὐτὸν, ὁ Καντιώτης, ἀνέκραξεν· «ἢ ὑπογράφετε εὐθὺς τὸν ὀργανισμὸν τοῦ πρίγκηπος ἢ μετ' ὀλίγον ἔρχονται 12,000 Ῥῶσοι καὶ τότε βλέπετε ποία τύχη σᾶς περιμένει.» Εἰς ὃ ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης ἀπήντησεν· «εἴθε νὰ ἔλθωσιν οἱ ῥῶσοι καὶ ἂς σκοτώσουν πρῶτον ἐμένα· φθάνει νὰ σωθῇ ἡ πατρίς.» Ἡ πλάνη λοιπὸν καὶ ἡ εὐχὴ κατήντησεν ἐνδημική. Εἰς μάτην ἀπὸ τῆς $^{9}/_{21}$ μαρτίου ὁ Στρόγονοφ διεβίβασεν εἰς ἅπαντα τὰ προξενεῖα τῆς Ῥωσίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐγκύκλιον διαλαμβάνουσαν ὅτι ἡ δύναμις αὕτη εἶναι παντελῶς ἀμέτοχος τῶν γινομένων. Εἰς μάτην αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος μετά τινας ἡμέρας ἀπεδοκίμαζε τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Στρόγονοφ διεκοίνου τοῦτο τῇ $^{4}/_{16}$ ἀπριλίου διὰ νέας ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν προξένους τῆς Ῥωσίας. Εἰς μάτην τελευταῖον τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ὑψηλάντου ἀπετύγχανεν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις. Τὸ τέχνασμα τῆς *Φιλικῆς Ἑταιρείας* εἶχε ῥίψει βαθείας εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ λαοῦ ῥίζας, αἱ δὲ προκαταλήψεις τῶν πολλῶν εὐχερέστερον φύονται ἢ ἐκριζοῦνται. Αἱ διαψεύσεις ἐκεῖναι ὅσον ἐπίσημοι καὶ ἂν ἦσαν, ἐβράδυνον νὰ φθάσωσιν ἢ ἔφθανον παραμεμορφωμέναι μέχρι τῶν τελευ-

ταίων τοῦ πλήθους στρωμάτων, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον πιστεῦον εἰς τὸ μορμολύκειον αὐτοῦ, διότι εἶχεν ἀνάγκην νὰ πιστεύῃ εἰς αὐτό. Ἰδοὺ δὲ ποῖαι εἰδήσεις διεδίδοντο τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ πέρυσιν ἐκδοθὲν ἡμερολόγιον τοῦ ἀοιδίμου Ἀναστασίου Τσαμαδοῦ. «Ὅτι τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἔμελλεν ὁ ρωσικὸς στόλος νὰ διέλθῃ τὸν Βόσπορον ἢ μὲ τὴν θέλησιν τῶν Τούρκων ἢ μὲ πόλεμον· ὅτι ὁ καπετὰν Πρατελὶκ εἶδεν εἰς τὴν Σεβαστούπολιν δύο ρωσικὰ καράβια τοῦ πολέμου ἕτοιμα καὶ ὅτι ἑτοιμάζοντο ἄλλα· ὅτι τὸ στράτευμα τοῦ Ὑψηλάντη ἐκυρίευσε τὸ μέγα Τούρναβον καὶ τὴν Φιλιππούπολιν, ἐκινεῖτο δὲ κατὰ τὴν Ἀδριανούπολιν· ὅτι ὁ ἀρχηγὸς Ὑψηλάντης ἐμβῆκεν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, φωνάζοντας ζήτω ἡ ἐλευθερία.» Καὶ ταῦτα πάντα μέχρι τῶν μέσων Ἰουνίου ὅτε ὁ Ὑψηλάντης εἶχεν ἤδη ὑποχωρήσει εἰς τὴν Αὐστρίαν. Ὅτε δὲ ἐπὶ τέλους ἐδέησεν οἱ ἄνθρωποι νὰ διανοίξωσι τοὺς ὀφθαλμούς, ἡ ἐπανάστασις εἶχε τοσοῦτον γενικευθῆ καὶ εὐδοκιμήσει, ὥστε ἡ παλινῳδία κατέστη περιττὴ καὶ ἀδύνατος.

Ἀλλ' ἡ ἐπανάστασις ἐγενικεύθη καὶ ηὐδοκίμησε δι' ἄλλους προσέτι καὶ πρακτικωτέρους λόγους. Ὁ ἐμφύλιος μεταξὺ Μαχμούτη καὶ Ἀλῆ πασᾶ ἀγὼν προεκάλεσε τὴν ἀπὸ τοῦ ἰανουαρίου μηνὸς ἀναχώρησιν εἰς τὸ πεδίον ἐκεῖνο τῆς μάχης τοῦ Χουρσὶτ πασᾶ, ἡ δὲ Πελοπόννησος ἀπαλλαγεῖσα τοῦ ῥέκτου τούτου καὶ ἐμπείρου πολεμίου, ἠδυνήθη εὐχερέστερον νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ ἔργου. Πλὴν τούτου ἡ στάσις τοῦ Ἀλῆ ἀπησχόλησε δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1821 τὰς πλείστας τῶν τουρκικῶν δυνάμεων τῆς Ῥούμελης· οἱ Σουλιῶται ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν· ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλὰς δὲν ἐβράδυνε νὰ παρακολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τῆς Πελοποννήσου· ἐὰν δὲ ἡ δυτικὴ ἐδίστασεν ἐπί τινα χρόνον, περὶ τὰ μέσα ὅμως τοῦ ἔτους, ὅτε οἱ Σουλιῶται ἤρχισαν παρενοχλοῦντες τὸ στρατόπεδον τοῦ Χουρσίτη, ἐκινήθησαν πᾶσαι αἱ πρὸς μεσημβρίαν αὐτῶν μέχρι Μεσολογγίου χῶραι. Παρεκτὸς δὲ τοῦ ἐμφυλίου τούτου ὀσμανικοῦ ἀγῶνος, ἐπιτηδειότατον ἀπέβη πρὸς τὴν ἐν Ἑλλάδι ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰς πρώτας αὐτῆς ἐπιτυχίας, καθὰ προείπομεν, τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ὑψηλάντου· διότι καί περ ἀπέτυχεν, προκαλέσαν ὅμως τὰς ἐπικινδύνους τῆς Ῥωσίας παραστάσεις, ἠνάγκασε τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν νὰ ἐνισχύσῃ μὲν τὰς περὶ τὸν Ἴστρον φρουρὰς, τὰς ἀπειλουμένας ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα ἐσωρεύοντο ἐν Βεσσαραβίᾳ, νὰ ἐξακολου-

θήσῃ δὲ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατέχουσα τὰς Ἡγεμονίας. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι συνέπεσον ἀντιπερισπασμοί. Ὁ πασᾶς τῆς Πτολεμαΐδος εἶχεν ἐπαναστατήσει· οἱ Δροῦσοι ἐκινοῦντο· οἱ Βαχαβῖται ἠπείλουν αὖθις τὰς ἱερὰς πόλεις Μέκκαν καὶ Μεδίνην· ὁ δὲ σουλτάνος ἠναγκάσθη νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον εἰς τὸν σάχην τῆς Περσίας, ἐμβάλλοντα ἀδιακόπως εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους.

Ἄπορον λοιπὸν δὲν εἶναι ὅτι ἡ ἐπανάστασις, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων περιστάσεων ῥιπιζομένη, ἐξερράγη· καὶ ἄπορον ἤθελεν εἶναι μᾶλλον ἐὰν δὲν ἤρχιζεν ἐν καιρῷ τοσοῦτον εὐθέτῳ, ἀφοῦ πρὸ αἰώνων οὐδὲν ἄλλο ἐπεζήτει εἰμὴ εὔθετον καιρόν. Τὸ δὲ θαυμαστὸν μόνον εἶναι πῶς ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ καὶ διεξαχθῇ. Τὸ ὀσμανικὸν κράτος, ὁσοιδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ περιστοιχίσαντες αὐτὸ κίνδυνοι, ἦτο μέγα, μάλιστα παραβαλλόμενον πρὸς τὴν μικρὰν γωνίαν τῆς γῆς ἥτις ἐπανέστη· εἶχε κυβέρνησιν, ἥτις, ὅσον πλημμελὴς καὶ ἂν λογισθῇ, ἦτο πάντοτε προτιμοτέρα τῆς ἐλλείψεως πάσης κυβερνήσεως, ἡ δ' ἐπανάστασις ἤρχισεν οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ διεξήχθη ἄνευ τῆς ἐν πολέμῳ τοσοῦτον ἀπαραιτήτου συμπυκνώσεως ἐκείνης καὶ χειραγωγίας τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων. Πλὴν τούτου ὁ ἀντίπαλος αὐτῆς εἶχεν ὀργανισμόν τινα στρατιωτικόν, οἰκονομικόν, διοικητικόν, ὅστις ὅσον καὶ ἂν ὑποτεθῇ χωλαίνων, παρεῖχεν αὐτῷ ἰσχύν, ἧς ὅλως ἐστερεῖτο καὶ ἐστερήθη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα. Τελευταῖον τὸ ὀσμανικὸν κράτος εἶχε συμμάχους πεπεισμένους ὅτι ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀκεραία μάλιστα ὕπαρξις, ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης. Οἱ σύμμαχοι οὗτοι ἀναφανδὸν μὲν εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ δὲν ἦλθον, ἀλλ' εἶχον μυρίους τρόπους νὰ τὸ βοηθήσωσι, τοὺς ὁποίους δὲν ἐδίστασαν νὰ μεταχειρισθῶσιν, οὐ μικρὰ μὲν παρεμβαλόντες ἡμῖν κατ' ἀρχὰς κωλύματα, ἀναχαιτίσαντες δὲ ἐπὶ ἔτη πολλὰ τὰς πολεμικὰς τῆς Ῥωσίας ὁρμάς, ἐνῷ ἡ ἐπανάσταστις προεκάλεσε μὲν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰς συμπαθείας τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τὰς ἐπιεικεῖς διαθέσεις τινῶν τοὐλάχιστον κυβερνήσεων, ἀλλὰ συμμάχους δὲν ηὐτύχησε νὰ εὕρῃ εἰμὴ μετὰ ἔτη πολλὰ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἠδύνατο πολλάκις νὰ καταβληθῇ, ἐὰν δὲν περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ ἀκαταδάμαστόν τινα δύναμιν. Ἑτέρωθεν ὅμως ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι μέχρι τοῦ 1825, ὅτε ἐπῆλθεν ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον ἡ τακτικὴ τῆς Αἰγύπτου στρατιὰ, ἡ δυσαναλογία τῶν πολεμικῶν πόρων δὲν ὑπῆρξε

κατὰ ξηρὰν τοσοῦτον μεγάλη ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται. Ἡ Τουρκία οἵα ἀπέβη μετὰ τὰς μεταρρυθμίσεις ἃς ἐπεχείρησεν ὁ σουλτὰν Μαχμοὺτ ἀπὸ τοῦ 1826, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν τῶν στρατιωτικῶν αὐτῆς δυνάμεων, οὐδεμίαν δύναται νὰ δώσῃ ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ τί ἦτο τῷ 1821. Ἡ παραλυσία αὐτῆς εἶχε τότε κορυφωθῆ. Οἱ ἐπίσημοι τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ ἀριθμοὶ ἀνεβίβαζον μὲν αὐτὸν εἰς 180,000 ἱππέων, 220,000 πεζῶν καὶ 15,000 πυροβολητῶν. Κατεῖχε δὲ ἡ Πύλη ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις φρούρια πολλὰ τὰ ὁποῖα, ὅσον εὐάλωτα καὶ ἂν ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὑπὸ τακτικοῦ στρατοῦ, ἦσαν ἱκανὰ νὰ ἀντιτάξωσιν εἰς στίφη πολεμικὰ προχείρως συντεταγμένα, ἀπροσμάχητον ἀντίστασιν· τὴν Χαλκίδα, τὴν Κάρυστον, τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Ἀκροκόρινθον, τὸ Ναύπλιον, τὴν Μονεμβασίαν, τὴν Πύλον, τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην, τὴν ἀκρόπολιν τῶν Πατρῶν, τὴν Τρίπολιν, ἄλλας τινὰς ὀχυρὰς θέσεις καὶ τὰ ἐν Κρήτῃ φρούρια. Ἀλλὰ, ἵνα ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ κινητοῦ στρατοῦ, καθ' ὅλα τὰ 50 πρὸ τοῦ 1821 ἔτη ἡ Πύλη οὐδέποτε ἠδυνήθη πράγματι ν' ἀντιπαρατάξῃ κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς πλειοτέρους τῶν δεκακισμυρίων ἀνδρῶν. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ὤφειλε νὰ φυλάττῃ τὸν Ἴστρον, νὰ ὑποχρεώσῃ τὴν Περσίαν εἰς εἰρήνην, νὰ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀλῆ καὶ νὰ συντηρῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὴν δημοσίαν ἐν τῷ κράτει τάξιν, θέλομεν ἐννοήσει πῶς οὐ μόνον τῷ 1821 οὐδεμίαν ἠδυνήθη νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἀξιόλογον στρατιὰν, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, ἀφοῦ ἐξέλιπον πολλοὶ τῶν προεκτεθέντων ἀντιπερισπασμῶν, ἡ Υ. Πύλη δὲν ἀπέστειλε καθ' ἡμῶν ποτὲ ἄνδρας πλείονας τοῦ τριτημορίου τῆς προσημειωθείσης πραγματικῆς αὐτῆς δυνάμεως. Καὶ τῳόντι ἡ μεγίστη τῶν ἐκστρατειῶν ὅσας ἐπεχείρησεν, ἡ τοῦ Δράμαλη, μόλις συνεποσοῦτο εἰς 30,000 ἀνδρῶν. Τὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη ἐμβαλόντα εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ πασᾶν καὶ τὸν Ὀμὲρ Βριώνην στίφη, δὲν περιελάμβανον πλείονας τῶν εἰκοσακισχιλίων ἀνδρῶν. Τοσοῦτος δὲ περίπου ἦτο ἢ μικρὸν πλειότερος καὶ ὁ ἐν ἔτει 1823 ἔνθεν μὲν ὑπὸ τὸν Μουσταῆν τῆς Σκόδρας, ἔνθεν δὲ ὑπὸ τὸν Ἰουσοὺφ Περκόφτζαλη ἐλάσας στρατός. Τῷ δὲ 1824 ὁ Δερβὶς πασᾶς ἤγαγε πολὺ ὀλιγωτέρους, τὸ ἥμισυ σχεδόν. Εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τούτους δὲν θέλομεν ἀντιπαραθέσει τοὺς 51,000 ἄνδρας ὅσους κατὰ ξηρὰν προῃρεῖτο νὰ ἐπλίσῃ

ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐπιτροπείας τῆς ἐν Ἄστρει Β' ἐθνικῆς συνελεύσεως· ἀλλὰ καὶ οἱ ἡμίσεις τούτων ἤθελον ἀρκέσει, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν αὐτοῖς περιελαμβάνοντο οὐκ ὀλίγοι κράτιστοι ἁρματωλοὶ καὶ κλέφται, οἱ δὲ ἀντίπαλοι ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἄτακτοι ὅπως καὶ οἱ ἡμέτεροι, εἶχον τὸν αὐτὸν ὁπλισμόν, τὸν αὐτὸν τοῦ πολεμεῖν τρόπον, καὶ πολλάκις προηγουμένως μετρηθέντες πρὸς τοὺς ὀρεσιβίους μαχητὰς ἰδίως τῆς Ῥούμελης, καθάπερ ἐν τοῖς προτέροις ἱστορήσαμεν, εἶχον οὐχὶ ἅπαξ τρέψει τὰ νῶτα πρὸς αὐτούς.

Δὲν πρόκειται νὰ ἐλαττώσωμεν εἰς ὑπερβολὴν τὰς πολλὰς καὶ δεινὰς δυσχερείας πρὸς ἃς ἔμελλον νὰ ἀντιπαλαίσωσιν οἱ πατέρες ἡμῶν. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ μὴ ἐμπίπτωμεν εἰς τὴν ἀντίθετον ὑπερβολήν, ἐὰν θέλωμεν τελευταῖον νὰ μάθωμεν τί ἀληθῶς καὶ ὑπὸ τίνας ὅρους διεπράχθη ἐν τῇ ἐπαναστάσει, ἵνα διδαχθῶμεν οὕτω τί καὶ ὑπὸ τίνας ὅρους δύναται νὰ κατορθωθῇ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐὰν δὲν ἐπλανώμεθα ὑπὸ τῆς φιλαυτίας ἡμῶν καὶ τῆς πρὸς τὸν οἰδαίνοντα λόγον ῥοπῆς, ἐὰν ἐσπουδάζομεν ἀκριβέστερον τὴν πάτριον ἱστορίαν, δὲν ἠθέλομεν παρασυρθῆ εἰς τοσοῦτον ὀλέθρια ἁμαρτήματα καὶ ἀσύνετα ἐπιχειρήματα κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη. Τῷ 1821 οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἱππικὸν πολυάριθμον καὶ πυροβολικὸν οὐ μικρόν, ἐνῷ ἡμεῖς ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐστερούμεθα πυροβόλων, μέχρι τέλους δὲ ἐλάχιστον ἐκτησάμεθα ἱππικόν. Ἀλλὰ τὸ πυροβολικὸν τῶν πολεμίων ἦτο μέτριον, καὶ τῇ ἀληθείᾳ οὐχὶ πολὺ ἀνώτερον τοῦ κατὰ μικρὸν οὕτως ἢ ἄλλως παρ' ἡμῖν ἀπαρτισθέντος. Τὸ δὲ ὄντως ἀξιόλογον αὐτῶν ἱππικὸν ὀλίγον τοὺς ἐχρησίμευσεν ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς χώρας καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολέμουν οἱ ἡμέτεροι· συνετέλεσε δὲ ἀπεναντίας πολλάκις εἰς τὸ ν' αὐξήσῃ τὴν ἀμηχανίαν αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς δυσκολίας τῆς συντηρήσεώς του, ὅπως συνέβη ἐπὶ Δράμαλη. Τὰ φρούρια βεβαίως ἦσαν κώλυμα μέγα· οὔτε φρουρὰς ὅμως ἱκανὰς εἶχον, οὔτε ἐφόδια πολέμου, οὔτε τροφάς, αὕτη δὲ μάλιστα ἡ τελευταία ἔλλειψις ἀπέβη κρίσιμος ὡς πρὸς τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, διότι οἱ ὀσμανίδαι τῆς ὑπαίθρου χώρας καταφυγόντες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐκείνων, κατέστησαν τὴν διατήρησιν πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἀδύνατον. Ἡ Μονεμβασία, τὸ Ναυαρῖνον, ἡ Τρίπολις, ὁ Ἀκροκόρινθος, ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, παρεδόθησαν δι' ἔνδειαν τροφίμων. Τὰ παράλια φρούρια, καὶ τοιαῦτα ἦσαν τὰ πλεῖστα, ἠδύναντο νὰ τροφοδοτηθῶσιν ἀπὸ θαλάσσης, ἡ δὲ ναυτικὴ δύναμις, ἣν ἡ Υ. Πύλη ἠδυνήθη νὰ μετα-

χειρισθῇ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως, ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως μείζων τῆς πεζικῆς. Ἐν ἔτει 1821 ὑπῆρχον ἐν τοῖς ναυστάθμοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως 4 τρίκροτα, 13 δίκροτα τῶν 74, 7 φρεγάδες, 5 δρόμωνες καί τινες πάρωνες (βρίκια). Καὶ πλὴν τούτων ἡ Ὑψηλὴ Πύλη εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς τὰς ναυτικὰς μοίρας τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τύνιδος, τῆς Τριπόλεως καὶ τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ πασᾶ τῆς Αἰγύπτου. Εἰς τὴν ὄντως κολοσσιαίαν ταύτην δύναμιν οἱ ἡμέτεροι δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 120 ἕως 150 πάρωνας, ἤτοι τὰ ἐμπορικὰ μὲν ἀλλ' ἐπὶ πολέμῳ κατηρτισμένα σκάφη τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, τὰ ὁποῖα διὰ ποικίλων περιστάσεων τῶν προηγηθέντων 25 ἐνιαυτῶν, ὡσεὶ ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς παρεσκευάσθησαν πρὸς τὸν προκείμενον ἀγῶνα· ἀλλὰ τὰ σκάφη ταῦτα, πολλάκις κατὰ τῶν πειρατῶν τῆς Ἀλγερίας ἀντιπαλαίσαντα, οὔτε εἶχον ποτὲ πολεμήσει οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ πολεμήσωσιν ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ τρικρότων καὶ δικρότων· ὥστε κατὰ θάλασσαν ἡ δυσαναλογία ὑπῆρξεν ἀληθῶς φοβερά. Ναὶ μέν, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, οἱ ὀσμανικοὶ στόλοι προσελάμβανον τὴν κυριωτάτην αὐτῶν ἀξίαν ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ὑπηρετούντων Ἑλλήνων ναυτικῶν· νῦν δὲ στερηθέντες τῶν ἐπικούρων τούτων, περιῆλθον εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν, ἠναγκάσθησαν νὰ ναυτολογήσωσι κωπηλάτας τοῦ Βοσπόρου καὶ πολλοὺς ξένους τυχοδιώκτας, Γενουαίους, Μελιτταίους, Σκλαβούνους, ὁ δ' ἐντεῦθεν ἐπελθὼν κάκιστος τῶν κητῶν ἐκείνων χειρισμὸς ἐπενήργησεν εἰς τὴν ὀλεθρίαν ἔκβασιν τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν. Πλὴν τούτου αἱ ναυτικαὶ μοῖραι τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος, αἵτινες πάντοτε εἶχον δώσει δείγματα δεξιότητος καὶ ἀνδρείας, δὲν προσήρχοντο προθύμως, προθυμότερον δὲ ἀπήρχοντο εἰς τὰ ἴδια. Αὐτὸ δὲ τοῦτο συνέβη κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη εἰς τὸν στόλον τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ. Οὐδὲν ἧττον τὸ μέγεθος τῆς ἀντιπάλου δυνάμεως ἦτο τοσοῦτον ὑπέρογκον, ὥστε ἡ ἀντιπαράταξις τῶν ἡμετέρων στολίσκων προεκάλεσε πάντοτε τὴν ἀπορίαν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἐμπειροτάτων περὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην ἀνδρῶν, τὰ δὲ κατὰ θάλασσαν κατορθώματα τοῦ ἀγῶνος ἐτιμήθησαν πολὺ μᾶλλον ἢ τὰ κατὰ ξηράν.

Ἐν γένει ὅμως δυνάμεθα, ἄνευ τῶν ὑπερβολῶν τῆς ποιήσεως ἡμῶν καὶ οἰήσεως, νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ μαχηταὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐξεπλήρωσαν κατά τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν, ἐπα-

ξίως τοῦ ἐπιδιωχθέντος μεγάλου σκοποῦ. Εἶναι δὲ τούτου ἕνεκα τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιάγαστοι ὅσῳ δι' ὅλου τοῦ ἀγῶνος οὐδέποτε ἐκτησάμεθα κυβέρνησιν πράγματι χειραγωγήσασαν τὰ κοινὰ τοῦ ἔθνους συμφέροντα, καὶ τελεσφόρως προνοήσασαν περὶ ὀργανισμοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν στρατιωτικῶν τοῦ ἔθνους δυνάμεων. Πρὸς συγκρότησιν τοιαύτης κυβερνήσεως οὔτε προϋπῆρχον οὔτε ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως παρήχθησαν οἱ ἀπαιτούμενοι ἄνδρες. Οἱ προεστῶτες εἶχον δείξει ἐπιτηδειότητά τινα περὶ τὴν διοίκησιν τῶν κοινοτήτων καὶ τινες πολλὴν ἀφοτίωσιν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν. Ἄλλο ὅμως διοίκησις κοινότητος, καὶ ἄλλο κυβέρνησις τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ἐκ δὲ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι προέκυψαν εἰς μέσον διὰ τῆς ἐπαναστάσεως, εἴτε αὐτόχθονες ὑπῆρξαν οὗτοι, εἴτε ἑτερόχθονες, οὐδεὶς ἀνεφάνη τοσοῦτον τῶν ἄλλων ὑπερέχων, ὥστε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὸν πρόσωπά τε καὶ πράγματα. Ἐντεῦθεν τὰ πολιτεύματα καὶ αἱ κυβερνήσεις τῆς ἐπαναστάσεως οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξαν ἢ συμβιβασμοί τινες δευτερευουσῶν φιλαρχιῶν, καθ' οὓς αὗται ἐπέτρεπον μὲν τὴν ἀρχὴν ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θέλει εἶναι ὅσον ἔνεστι μικρὰ ἢ μᾶλλον ψιλὸν ἀρχῆς ὄνομα. Ἅμα δὲ τινὲς ἐπεχείρησαν νὰ ἐνασκήσωσι πραγματικὴν ἐξουσίαν, προέκυψαν ἐκ τούτου ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἵτινες, συνδυαζόμενοι μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων, ἀπέληξαν εἰς παντελῆ ἀναρχίαν. Ἡ πρώτη πρὸς συμπύκνωσιν τῶν μερικῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους ἀπόπειρα ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης Πετρόμπεϋ, ὅστις προθύμως δράξας τὰ ὅπλα κατὰ μάρτιον τοῦ 1821 καὶ προελάσας ἐκ τῆς χώρας αὐτοῦ ἐκυρίευσε τῇ 23 τὰς Καλάμας. Ὁ Πέτρος Μαυρομιχάλης ἵδρυσεν ἀμέσως μετὰ τῶν προεστώτων τὴν λεγομένην *Μεσσηνιακὴν Γερουσίαν* καὶ ἐξέδωκε τῇ 28 διακήρυξιν πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς ὑπογραφεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τε ὡς ἀρχιστρατήγου καὶ τῶν ἄλλων τῆς γερουσίας ταύτης μελῶν. Ἐξ αὐτοῦ ὅμως τοῦ ὀνόματος τῆς μεσσηνιακῆς γερουσίας δηλοῦται ὅτι αὕτη οὐ μόνον τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἀλλ' οὐδὲ τὴν Πελοπόννησον ὅλην ἠξίου νὰ ἐκπροσωπήσῃ. Γενικωτέρα ὁπωσοῦν ὑπῆρξεν ἡ πρᾶξις ἣν τῇ 26 μαΐου ὑπέγραψαν ἐν τῇ μονῇ τῶν Καλτεζῶν εἰκοσιεννέα προύχοντες τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἕλους Ἄνθιμος, *ἔχοντες τὴν γνώμην καὶ ὅλων τῶν λοιπῶν ἀπόντων μελῶν*. Διὰ τῆς πράξεως ταύτης οἱ εἰρημένοι προύχοντες αὐτόκλητοι ἐπέτρεψαν τὴν διοίκησιν ὅλης τῆς Πελοποννήσου εἰς *Γερουσίαν* συγκειμένην μὲν ἐκ πέντε προεστώτων καὶ τοῦ ἁγίου Βρεσθένης Θεοδωρήτου, προε-

δρευομένην δὲ ὑπὸ τοῦ ἐνδοξοτάτου κοινοῦ ἀρχιστρατήγου μας Πετρόμπεϊ Μαυρομιχάλη. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, κομίζων ἔτι γενικωτέρας ἀξιώσεις.

Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἦτο τότε μόλις 28 ἐτῶν καὶ εἶχε διατελέσει, ὅπως ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἐν τῇ στρατιωτικῇ τῆς Ῥωσίας ὑπηρεσίᾳ· παρέστη δὲ εἰς μέσον ὡς «διωρισμένος ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγον τοῦ γένους ἡμῶν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν φιλτάτην Ἑλλάδα πληρεξούσιος ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἄλλων μερῶν.» Ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν ἦτο ἐπιτήδειος νὰ δελεάσῃ τοὺς ἀνθρώπους, διότι οὔτε ἀνάστημα, οὔτε ῥώμην, οὔτε φωνήν, οὔτε λόγον, οὔτε τρόπον εἶχεν. Ἀλλ' ἐκέκτητο ὀρθόν, ἂν ὄχι λεπτὸν νοῦν· ἦτο ἀτρόμητος, καρτερικὸς καὶ φιλόπατρις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀνεδείχθη πάντοτε πρόθυμος νὰ θυσιάσῃ εἰς τὸ εὐγενὲς τοῦτο αἴσθημα τὴν ἰδίαν φιλοτιμίαν, δοὺς κατὰ τοῦτο παράδειγμα τὸ ὁποῖον ὀλίγους, ὡς μὴ ὤφελεν, εὗρε μιμητὰς παρ' ἡμῖν. Κατ' ἀρχὰς πειθόμενος ὅτι ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἀνάγκην ἀρχηγοῦ, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀπαιτήσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὡς ἐκ τῆς αἴγλης τοῦ ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἔφερε καὶ τῆς ἐντολῆς ἣν παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἔλαβεν. Ἀποτυχὼν δὲ διὰ τὴν πεισματώδη τῶν προεστώτων ἀντίπραξιν, καὶ παθὼν πλείστας παρ' αὐτῶν ἀδικίας, καὶ ἰδὼν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ δεινῆς ἀναρχίας κλυδωνιζομένην, δὲν ἐστασίασε ποτὲ κατὰ τῶν καθεστώτων, οὐδ' ἀπηλπίσθη ποτὲ περὶ τῆς τύχης τοῦ ἔθνους· διότι ἂν δὲν ἠδυνήθη νὰ κυβερνήσῃ ἄλλους, ἐπίστατο ὅμως τὸ κυβερνᾶν ἑαυτὸν καὶ ἐγκαταλείψας πᾶσαν περὶ ἀρχῆς ἀξίωσιν, παρέμεινε μέχρι τέλους πιστὸς τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος πρόμαχος. Οὐ μόνον ἀσθενὴς ὢν τὸ σῶμα ἀλλὰ καὶ καχεκτικὸς τὴν κρᾶσιν, ἀντέσχε, δι' ἀκαταβλήτου ἠθικῆς δυνάμεως, εἰς τὰς κακουχίας πολέμου διεξαγομένου ἐν μέσῳ μυρίων στερήσεων. Συμπεσόντος ποτὲ λόγου περὶ ὑποχωρήσεως ἔκ τινος πεδίου τῆς μάχης, εἶπεν ὅτι *δὲν εἰμπορεῖ νὰ φύγῃ*· ἐπειδὴ δὲ εἷς τῶν συναθλητῶν ἐν τῇ ἀφελείᾳ αὐτοῦ ἀνεφώνησεν ὅτι αὐτὸς θέλει τὸν ἐπάρει εἰς τοὺς ὤμους του τοσοῦτον ἐλαφρὸν ὄντα, ὁ Ὑψηλάντης διὰ τῆς φωνῆς ἐκείνης ἥτις ἐξήρχετο ἐκ τῆς ῥινὸς μᾶλλον ἢ ἐκ τοῦ στόματος, «ναί, ὑπετονθόρυσε μειδιάσας, ἐλαφρὸν εἶναι τὸ σαρκίον τοῦτο, ἀλλ' ἡ καρδία αὐτοῦ βαρεῖα.»

Ἀποβὰς κατ' ἀρχὰς εἰς Ὕδραν, τῇ 8 ἰουνίου, ἀνεγνωρίσθη αὐτόθι τε καὶ εἰς τὰς ἄλλας νήσους, ὡς πληρεξούσιος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου

καὶ ἐνήργησεν ὡς τοιοῦτος. Ἔπειτα δὲ περάσας εἰς Ἄστρος τῇ 19 καὶ τυχὼν πανηγυρικῆς δεξιώσεως, ἀνῆλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ὁποῖον ἐπολιόρκει τὴν Τρίπολιν καὶ ἐγένετο ὡςαύτως δεκτὸς ὡς γενικὸς πληρεξούσιος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ προσέκρουσε πρὸς τὴν προμνημονευθεῖσαν Γερουσίαν τῶν προεστώτων τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Ὑψηλάντης ἐζήτησε νὰ συμπυκνώσῃ εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν ἀρχιστρατηγίαν, συμπράττων καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ μετὰ βουλῆς ἐκλελεγμένης ἐμμέσως ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ Γερουσία, αἰσθανομένη ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτογνώμονα αὐτῆς συγκρότησιν, συνήνεσεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἔμμεσον ἐκλογὴν 24 ἀντιπροσώπων, ἐπέμεινεν ὅμως εἰς τὸ νὰ ὀνομάζωνται οὗτοι Γερουσία, ὄχι βουλή. Καὶ τοῦτο μὲν ἦτο δευτέρου λόγου ἄξιον. Ἀλλ' οἱ προεστῶτες ἐπέμειναν καὶ εἰς ἕτερα πολὺ σπουδαιότερα. «Οἱ ἀποσταλησόμενοι 24 Γερουσιασταί, ἔλεγον, ἕνας ἀπὸ κάθε ἐπαρχίαν, μετὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου Πετρόμπεϊ Μαυρομιχάλη, προηγουμένης τῆς ἐνδοξότητός του, κατὰ τὸ ἐν Καλτεζαῖς γενόμενον σύστημα, θέλουν ἐπέχει τὴν Γερουσίαν τοῦ δήμου τῆς Πελοποννήσου. Αὕτη δὲ ἡ Γερουσία νὰ παρευρίσκεται μετὰ τοῦ Ὑψηλοτάτου πρίγκηπος Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἀπεσταλμένου παρὰ τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἀρχῆς, καὶ συμφώνως νὰ σκέπτωνται καὶ μὲ ψήφους νὰ ἀποφασίζωσι καὶ νὰ διοικῶσι τά τε πολιτικὰ καὶ τὰ στρατιωτικὰ εἰς τρόπον ὥςτε μήτε ἡ Γερουσία νὰ ἐνεργῇ τι χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τοῦ πρίγκηπος, μήτε ὁ πρίγκηψ χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τῆς Γερουσίας.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ Γερουσία ἤθελε νὰ ἐπεμβαίνῃ καὶ εἰς αὐτὴν τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων τὴν διεξαγωγήν, ὅπερ ἤθελεν εἶναι πάντοτε ὀλέθριον, μάλιστα δὲ ἐπικρατοῦντος πολέμου. Μετά τινας διενέξεις ἡ Γερουσία ἐτροπολόγησε κατὰ τοῦτο τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς πρότασιν, ὅτι συνήνεσεν, ἀντὶ νὰ συμπράττῃ ὁλόκληρος μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου, νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ἄνδρας τρεῖς, ἤ, καθὼς ἐλέγετο τότε, εἰς τρία ὑποκείμενα· ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἀντέτεινε πάλιν, ἰδίως ἐπιμένων εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῆς ἀρχιστρατηγίας. Ὅθεν ἐτραχύνθησαν τὰ πράγματα ἐπὶ τοσοῦτον ὥςτε ὁ Ὑψηλάντης ἀνεχώρησεν ἐκ τοῦ στρατοπέδου, καὶ μόλις μετὰ πολλὰς παρακλήσεις τῶν προεστώτων, ἐπέστρεψε τῇ 2 ἰουλίου, ὅτε ἐπανελήφθησαν αἱ μεταξὺ τῶν δύο μερῶν διαπραγματεύσεις. Ἀλλὰ τότε κατίσχυσαν ἐπὶ τέλους οἱ περὶ τὴν Γερουσίαν διότι συνετάχθη αἴφνης

μετ' αὐτῶν ἕτερος πολιτικὸς ἀνὴρ ἔξωθεν, ὅπως καὶ ὁ Ὑψηλάντης, προσελθών.

Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος δὲν ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουλίου, ἀποβὰς εἰς Μεσολόγγιον, ὅπερ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐξελέξατο ἐπιτηδείως ὡς τὸ κύριον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ στάδιον. Ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς εἶχε προηγηθῆ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὑψηλάντου ὁ Θεόδωρος Νέγρης ὅστις καταπλεύσας εἰς Τῆνον καὶ ἔπειτα εἰς Ὕδραν, περιῆλθεν ἀμέσως εἰς διένεξιν πρὸς τὸν πληρεξούσιον τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου, διότι οὗτος οὔτε σύμβουλον ἠθέλησε νὰ προσλάβῃ παρ' ἑαυτῷ τὸν ἄνθρωπον, οὔτε διευθυντὴν νὰ τὸν διορίσῃ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ μὲν Θεόδωρος Νέγρης, προελθὼν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς σκηνῆς, τάχιστα κατῆλθεν εἰς δευτερεύουσαν τάξιν καὶ πρωΐμως ἐξέλιπε, θανὼν τῇ 22 νοεμβρίου 1824. Ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ὁ ἐξοχώτερος πολιτικὸς ἀνὴρ ὃν παρήγαγεν ἡ ἐπανάστασις, ἐπενεργήσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους διά τε τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐλαττωμάτων. Ὁ Ἰωάννης Κωλέττης καὶ ὁ Ἀνδρέας Μεταξᾶς, οἱ βραδύτερον ἴσοι αὐτοῦ λογισθέντες καὶ μέχρι τινὸς διατελέσαντες, οὐδόλως, διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως, ἀνεδείχθησαν ἐκείνου ἐνάμιλλοι. Ὁ δὲ Ἰωάννης Καποδίστριας προήχθη μὲν ἐν τῇ ῥωσικῇ ὑπηρεσίᾳ, κατῆλθε δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἦτο ὁ ἀντίπους τοῦ Ὑψηλάντου· αἰμύλος τοὺς τρόπους, εὐφυὴς περὶ τὸ λέγειν, ἐπιτήδειος περὶ τὸ γράφειν, δεξιὸς περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων, ἠγάπησε καὶ ἐπεζήτησε τὴν ἀρχὴν διὰ παντὸς σχεδὸν τοῦ βίου. Οὐδὲ λέγομεν τοῦτο ἵνα καταμεμφθῶμεν αὐτοῦ. Ἡ φιλαρχία εἶναι πάθος γενναῖον. Ὄχι ἡ ἄγονος καὶ νώθουρος φιλαρχία, ἣν εἴδομεν πολλάκις, καὶ, ὡς μὴ ὤφελε, βλέπομεν ἔτι λυμαινομένην τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἡ φιλαρχία, ἥτις, ἢ σώζει τὴν πατρίδα, ἢ τοὐλάχιστον ὑπηρετεῖ αὐτὴν λυσιτελῶς. Ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος τῷ μὲν 1822 ἔσωσε τὸ Μεσολόγγιον· τῷ δὲ 1824 παρεσκεύασε διὰ προνοίας πολλῆς καὶ συντόνου ἐνεργείας τὴν ἔνδοξον τῆς πόλεως ἐκείνης κατὰ τὰ δύο ἑπόμενα ἔτη ἄμυναν· τῷ δὲ 1825 ἐρριψοκινδύνευσεν ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης ἐν Σφακτηρίᾳ· δι' ὅλης δὲ τῆς ἐπαναστάσεως διεξήγαγε τὰ ἐξωτερικὰ αὐτῆς πράγματα, ἐργασθεὶς μὲν ἐπιτηδείως εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος διάπλασιν τῆς κοι-

νῆς ἐν τῇ Δύσει γνώμης, ὡς οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων συντελέσας εἰς τὸ νὰ παρασκευάσῃ τὴν σωτήριον τῶν δυνάμεων ἐπέμβασιν.

Ἀλλ' ἐνῷ τοσοῦτον ἦτο δεξιὸς περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διεθνῶν τῆς Ἑλλάδος συμφερόντων, εἰς δὲ τὰ πολεμικὰ πράγματα ἔπραττε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ πράξῃ ἄνθρωπος μὴ ὢν ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιωτικός, ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ ἥμισυ ἀκριβῶς τῶν ἀρετῶν ὅσαι ἀπαιτοῦνται ἵνα εὐδοκιμήσῃ ἐν αὐτῇ ὁ πολιτικὸς ἀνήρ· ἦτο εὐφυέστατος εἰς τὸ νὰ διαγινώσκῃ τὸ τρωτὸν μέρος ἑκάστου καθεστῶτος, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἐξίσου εὐτυχὴς εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς προσηκούσης θεραπείας. Ὅτε ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνεγνώρισε τὴν ἀρχὴν τοῦ Ὑψηλάντου, ὅπως αὕτη εἶχεν ἤδη ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῶν νήσων καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ τῆς Πελοποννήσου. Τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἀποβάσεώς του εἰς Μεσολόγιον, ἤτοι τὴν 22 Ἰουλίου, ἔγραφε πρὸς αὐτόν· «Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐγὼ κρέμαμαι ἀπὸ τὰς προσταγάς της, τὰς ὁποίας θεωρῶ ὡς προσταγὰς τῆς πατρίδος . . . . . Ἂς προστάξῃ, ἂς δώσῃ τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας, καὶ θέλει εὕρει εἰς ἐμὲ δοῦλον πιστὸν τῆς πατρίδος . . .» Μετ' οὐ πολὺ δὲ πάλιν ἔγραφε πρὸς αὐτόν· «Πρέπει νὰ συστηθῇ εἰς Μεσολόγγιον αὐτὴ ἡ τοπικὴ διοίκησις, ἐξηρτημένη πάντοτε ἀπὸ ἐκείνην τῆς Πελοποννήσου· καὶ ἂν ἡ ἐκλαμπρότης της στοχάζεται ὅτι εἰμπορῶ ὁ ἴδιος νὰ χρησιμεύσω εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτῆς τῆς διοικήσεως, ἂς μὲ προστάξῃ, ὡς λογιζόμενον ἱερὰς τὰς προσταγάς της, καὶ ἂς μὲ ἀποστείλῃ κἀνένα συνεργόν.» Ἔπειτα κληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ εἰς Τρίκορφα, ὅπου ἦτο τὸ γενικὸν στρατήγιον, προσῆλθε τῇ 14 αὐγούστου. Ἐπειδὴ δὲ ἀφίκοντο ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἀλλεπάλληλοι αἰτήσεις τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Αἰτωλίας περὶ ἀποστολῆς ἀξίου τινὸς προσώπου πολιτικοῦ, καὶ ἀπεσταλμένοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἐπικαλούμενοι «ἄνθρωπον ἄξιον νὰ διοργανίσῃ πολιτικῶς αὐτὰς,» ὁ Ὑψηλάντης ἐπέτρεψε τὸ ἔργον εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον, προχειρισάμενος αὐτὸν «πληρεξούσιον αὐτοῦ.» Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐζήτησε τότε βοηθὸν τὸν Νέγρην· ὁ δὲ Ὑψηλάντης κατ' ἀρχὰς ἀπεποιήθη, κατόπιν ὅμως ἐνδοὺς εἰς τὰς ἐπιμόνους τοῦ πληρεξουσίου του αἰτήσεις ἐνέδωκε, συμβουλεύσας νὰ μὴ μεταχειρισθῇ τὸν ἄνθρωπον εἰμὴ «εἰς μικρὰ μόνον πράγματα, διότι δὲν εἶναι ἁρμόδιος διὰ μεγάλα.» Ἀλλ' ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἰδὼν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ διστάζῃ ἂν ὁ Ὑψηλάντης θέλει κατορθώσει νὰ διατηρηθῇ· καὶ ἅμα ἀνα-

χωρήσας ἀπὸ Τρίκορφα, παρέβη τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὀρθὴν συμβουλὴν καὶ ἐπέτρεψε μὲν τὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Νέγρην, μεταβάντα ἐπὶ τούτῳ εἰς Ἄμφισσαν, ἀνέλαβε δὲ αὐτὸς τὴν ῥύθμισιν τῆς δυτικῆς, ἐπιστρέψας εἰς Μεσολόγγιον.

Ἐν τούτοις ἐπί τινα εἰσέτι χρόνον δὲν ἀπεκάλυψε πῶς μελετᾷ νὰ πολιτευθῇ ὁριστικῶς ὅτε αἴφνης, τῇ 27 ὀκτωβρίου, ἔγραψεν ἐκ Μεσολογγίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἐπιστολὴν μακράν, δι' ἧς, ἀφοῦ ἀκαίρως ὑπωσοῦν πολλὰ ἐμεμψιμοίρησε περὶ τῆς προώρου ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν ποικίλων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου σφαλμάτων, ἰδίως ἐλέγξας αὐτὸν διότι προεχειρίσθη «Ἐπίτροπος τῆς ἀνυπάρκτου Ἀρχῆς, ἥτις καὶ ἂν ὑπῆρχε δὲν εἶχε κἀνὲν δικαίωμα ἐπάνω εἰς ὅλον τὸ ἔθνος,» καὶ ὑποδείξας οὕτω ὅτι οὐδ' ὁ Δημήτριος εἶχε τοιοῦτο δικαίωμα, συνεκεφαλαίωσεν ἔπειτα ὡς ἑξῆς τί ἐφρόνει περὶ τῶν δεόντων γενέσθαι. «Ἀλλὰ τί πρέπει νὰ γίνῃ, θέλει εἴπει ἡ ἐκλαμπρότης της. Τώρα τὸ γένος ἔλαβεν εἰς χεῖρας τὰ ὅπλα· τί νὰ κάμωμεν; Ν' ἀφήσωμεν τὰ ὀνόματα ἀρχηγῶν καὶ πληρεξουσίων καὶ ἐπιτρόπων· νὰ ὀργανίσωμεν τὴν διοίκησιν ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἐντοπίους, τῶν ὁποίων νὰ γίνωμεν ἡμεῖς ὁδηγοὶ καθ' ὅσον δυνάμεθα· νὰ τὴν συγκεντρώσωμεν εἰς ὀλίγας χεῖρας, ἐνόσῳ νὰ προσκαλέσωμεν κἀνένα ὑποκείμενον οἷος ὁ πρίγκηψ Εὐγένιος (ὁ θετὸς υἱὸς τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος), ἢ ὁ κόμης Καποδίστριας, ἢ πᾶς τις ἄλλος ἱκανώτερος ἡμῶν.» Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα. Ὅσα ἔλεγε περὶ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἦσαν ὀρθότατα. Ὁ Ὑψηλάντης οὔτε δικαίωμά τι εἶχεν «ἐπάνω εἰς ὅλον τὸ ἔθνος,» οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην διοικητικὴν ἱκανότητα. Ἀλλ' ὅσα προέτεινεν ὁ Μαυροκορδᾶτος πρὸς θεραπείαν τῶν ἐλαττωμάτων τούτων, ἦσαν καὶ ἀπεδείχθησαν δυστυχῶς ὑπὸ τῶν πραγμάτων πλημμελῆ. Τὸ ἔθνος εἶχεν ἀνάγκην ἀρχῆς, καὶ δὲν εἶχε καιρὸν νὰ περιμένῃ οὔτε τὸν πρίγκηπα Εὐγένιον, οὔτε τὸν κόμητα Καποδίστριαν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη κατελήφθη οὕτως ἢ ἄλλως ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ ἐγένετο δεκτὴ οὕτως ἢ ἄλλως ὑπὸ σύμπαντος τοῦ ἔθνους, ἐξαιρέσει τῶν προεστώτων τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες καὶ αὐτοὶ δὲν ἠμφισβήτουν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην εἰμὴ περὶ τῆς ἐλευθέρας ἐνασκήσεως τῆς ἀρχιστρατηγίας, προτείνοντες κατὰ τοῦτο περιορισμούς, οὓς οὐδεὶς εὐσυνείδητος κυβερνήτης ἠδύνατο ν' ἀποδεχθῇ. Ὅ,τι λοιπὸν πρακτικὸν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἦτο νὰ νομιμοποιηθῇ μὲν ἡ τοῦ Ὑψηλάντου ἀρχὴ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους, οὓς ἐξ ἀρ-

χῆς προῃρεῖτο οὗτος νὰ συγκαλέσῃ καὶ εἶχε πραγματικῶς συγκαλέσει ὅτε ὁ Μαυροκορδᾶτος ἔγραφε τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ, νὰ ἀναπληρωθῶσι δὲ αἱ περὶ τὴν διοίκησιν ἰδίως ἐλλείψεις αὐτοῦ διὰ τῆς συμπράξεως τῶν ἱκανωτέρων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν. Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ πολὺ εἰς τοῦτο, διότι ὑπὲρ πάντα ἄλλον τότε εἶχε τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα. Ἀντὶ ὅμως νὰ πράξῃ τοῦτο, συντελέσας διὰ τῆς συμμαχίας αὐτοῦ μετὰ τῶν προεστώτων εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς τοῦ Ὑψηλάντου ἀρχῆς καὶ εἰς τὴν ψήφισιν πολιτεύματος πολυαρχικοῦ, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀναρχικοῦ, οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν εἰμὴ νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν συγκρότησιν ἀληθοῦς κυβερνήσεως δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ μακρὰν τοῦ νὰ γίνῃ ὁδηγὸς τῶν συμμάχων αὐτοῦ, ὡς ἤλπιζεν, ἀπέβη θῦμα αὐτῶν, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα ὡς ἁπλοῦς ἐθελοντής, ὅπως καὶ ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης.

Παραπλησίως δὲ ἐπολιτεύθη καὶ ὅτε, μετά τινα ἔτη, ἀνηγορεύθη κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, δηλαδὴ εἷς τῶν ἀνδρῶν οὓς ἔλεγεν ἱκανωτέρους τῷ 1821. Ὁ Κυβερνήτης δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἀναμάρτητος· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀντὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ διαφωτίσῃ αὐτὸν, παρώξυνεν ἀπ' ἐναντίας τὸν ἄνδρα δι' ἀποτόμου ἀντιπολιτεύσεως· καὶ τότε, ἀντὶ νὰ περιμείνῃ τὴν προσεχῆ τῆς βασιλείας ἄφιξιν, ἔσπευσε νὰ προκαλέσῃ τὴν βιαίαν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ κατάλυσιν ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐπῆλθεν ἀναρχία φοβερὰ, οὐ μικρὸν συντελέσασα εἰς τὸ νὰ ὑπολάβῃ ἡ βασιλεία τὴν Ἑλλάδα ὡς χώραν ἐν ᾗ ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὅ,τι ἤθελεν. Ἡ βασιλεία περιέπεσε τούτου ἕνεκα ἰδίως εἰς πλεῖστα ὅσα σφάλματα· ὁ δὲ Μαυροκορδάτος, μετριώτερος γενόμενος ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς πείρας, ὑπηρέτησεν αὐτὴν ἐπιεικῶς, μάλιστα τῷ 1843 καὶ τῷ 1854· ἀλλὰ περὶ δυσμὰς βίου, καίτοι δὲν συνέπραξεν ὡς αὐτουργὸς εἰς τὴν τῆς πρώτης βασιλείας κατάλυσιν, εἶδεν ὅμως εὐχαρίστως αὐτὴν πίπτουσαν, ἐλπίζων πάλιν πολλὰ καὶ αἴσια ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ νέας ῥιζικῆς τοῦ καθεστῶτος μεταβολῆς. Τί ἤθελε φρονήσει σήμερον, δὲν γνωρίζομεν· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἐνῷ ἐλογίζετο ἀγγλόφρων, ἐπολιτεύθη ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς πράγμασι συνήθως ὡς Γάλλος μᾶλλον, ἢ ὡς Ἄγγλος, ἐπιζητῶν μὲν τὸ ἀπόλυτον καλὸν, διακινδυνεύων δὲ καὶ αὐτὸ τὸ σχετικόν. Ἀληθὴς πραγμάτων διόρθωσις δὲν γίνεται ἄνευ ἐννόμου τάξεως, ἡ δ' ἔννομος τάξις ἀνατρέπεται διὰ τῶν βιαίων μεταβολῶν. Ἡ Ἀγγλία ἀρκουμένη κατὰ τὰ τελευταῖα διακόσια ἔτη εἰς τὴν βαθμιαίαν καὶ εἰ-

ρηνικὴν τῶν κακῶς κειμένων διόρθωσιν, ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὰ καὶ εὐδαίμων, ἡ δὲ Γαλλία ἐν διαστήματι ὅλης ἑκατονταετηρίδος δὶς μὲν μοναρχικῶς ὀργανωθεῖσα, δὶς δὲ συνταγματικῶς, καὶ τρὶς δημοκρατικῶς, ἄδηλον ἔτι ἐὰν εὕρε τὸ προσῆκον αὐτῇ πολίτευμα.

Μικρὸν ἀφοῦ ἔγραψε τὴν προμνημονευθεῖσαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἐπιστολὴν ὁ Μαυροκορδᾶτος προέβη ὁριστικῶς εἰς τὴν ῥύθμισιν τῶν πραγμάτων τῆς Στερεᾶς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Νέγρη. Καὶ τῇ μὲν 4 νοεμβρίου ὁ πρῶτος διεξήγαγε τὸν ὀργανισμὸν τῆς *Γερουσίας τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος*, προεδρεύων 32 προεστώτων καὶ καπετάνων τοῦ Βλοχοῦ καὶ τοῦ Βραχωρίου, τοῦ Ζυγοῦ, τοῦ Ξηρομέρου, τοῦ Σουλίου, τοῦ Βάλτου, τοῦ Ἀποκούρου, τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Μεσολογγίου· τῇ δὲ 15 νοεμβρίου ὁ Θεόδωρος Νέγρης κατήρτισε τὴν *νομικὴν διάταξιν τῆς Ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος ἢ ὀργανισμὸν τοῦ Ἀρείου Πάγου, γερουσίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος*, προεδρεύων 70 καὶ ἑνὸς καπεταναίων καὶ προεστώτων τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐν οἷς ἦσαν καὶ τρεῖς ἀρχιερεῖς ὁ Ταλαντίου, ὁ Βουδουνίτσης καὶ ὁ Λοιδορικίου. Ἐν τοῖς ὀργανισμοῖς αὐτοῖς οὐδεμία ἐγένετο μνεία περὶ Ὑψηλάντου· ὥστε ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ πράγματι κατελύθη ἐν τῇ Στερεᾷ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐνθαρρυνθέντες καὶ οἱ προεστῶτες τῆς Πελοποννήσου, μεθ' ὧν ὁ Μαυροκορδᾶτος καὶ ὁ Νέγρης ἦσαν εἰς ἀδιάκοπον συνεννόησιν, προέβησαν θαρραλεώτεροι εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ὑψηλάντου ἀντιπολίτευσιν. Οὗτος, ἀπαυδήσας ἐκ τῶν ἀγόνων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους διαπραγματεύσεων, ἐξεκάλεσε τὴν διένεξιν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἔθνους, καὶ ἐξέδωκεν ἐν ἀρχῇ ὀκτωβρίου προκήρυξιν πρὸς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους ἵνα πέμψωσι τοὺς πληρεξουσίους αὐτῶν. Οἱ πληρεξούσιοι ὅμως οὗτοι ἐξελέχθησαν παραδόξως. Ἐν τῇ Στερεᾷ δὲν ἐνηργήθη ἡ ἐκλογὴ ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν, ἀλλὰ ὑπὸ αὐτῶν τῶν συνελεύσεων αἵτινες ἐψήφισαν τὴν Γερουσίαν τῆς Δυτικῆς, καὶ τὴν Νομικὴν διάταξιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος· ὅ ἐστιν ὑπὸ τῶν προκρίτων αὐτῶν. Ἐν Πελοποννήσῳ διεπράχθη μὲν πρόσχημά τι ἐκλογῆς κατ' ἐπαρχίας, ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἐκ τῶν προεστώτων δὲν προεχειρίσθησαν, ἐγένοντο ἔπειτα δεκτοὶ ἄνευ ἐκλογῆς. Οἱ δὲ πληρεξούσιοι τῶν νήσων προσῆλθον μὲν εὐμενῶς πρὸς τὸν Ὑψηλάντην διακείμενοι, μετ' ὀλίγον ὅμως μετέβαλον καὶ οὗτοι γνώμην, ὄχι μόνον ἀκούοντες τὰ αἴσχιστα κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ πελοποννησιακὴ Γερουσία διὰ τοῦ ἄρθρου κ' τοῦ κεφα-

λαίου κγ' τοῦ καταστατικοῦ αὐτῆς ἐψήφισεν, ὅτι «ἀναλαμβάνει τὰς ἀποζημιώσεις τῶν ἄχρι τοῦδε σημαντικῶν ἐξόδων τῶν νήσων.» Ὡμιλήσαμεν πάλιν περὶ πελοποννησιακῆς Γερουσίας. Τῳόντι οἱ πληρεξούσιοι τῆς Πελοποννήσου πρὸ πάντων διωργάνωσαν τὴν Γερουσίαν αὐτῶν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς δυτικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἔπειτα δὲ διώρισαν καὶ αὐτοὶ οἴκοθεν τοὺς εἰς τὴν ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἀντιπροσώπους τῆς χερσονήσου. Τούτων δὲ γενομένων, ἐψηφίσθη ἐν Ἐπιδαύρῳ τῇ 1 ἰανουαρίου 1822, ὑπὸ τῶν παραστατῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς ἐθνικὴν συνέλευσιν συνηγμένων καὶ προεδρευομένων ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου *τὸ πρῶτον προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος*.

Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὴν λεπτομερῆ ἐξέτασιν οὔτε τούτου τοῦ πολιτεύματος οὔτε τῶν τροπολογιῶν ὅσας ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὸ ἡ ἐν Ἄστρει συγκροτηθεῖσα δευτέρα ἐθνικὴ συνέλευσις κατὰ μῆνα μεσοῦντα ἀπρίλιον τοῦ 1823. Τὰ πολιτεύματα ταῦτα οὐδέποτε σπουδαίως ἐφηρμόσθησαν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐφαρμοσθῶσι πράγματι. Ὁ διερχόμενος αὐτὰ ἐπιμελῶς νομίζει μάλιστα, ὅτι ἐξ ἀρχῆς συνετάχθησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ μὴ ἐκτελεσθῶσι ποτέ. Εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, συνετέλεσεν ὁ ἰταλὸς Βικέντιος Γαλίνας, εἰς ὃν τούτου ἕνεκα ἐπετράπη νὰ λάβῃ καὶ τὸ νομισματόσημον τὸ ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνελεύσεως ψηφισθὲν διὰ τοῦ ἀπὸ 5 μαρτίου 1822 νόμου. Ἀλλ' ὁ Γαλίνας δὲν ἠσχολήθη εἰμὴ περὶ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ ἔργου διασκευὴν καὶ περί τινας ἀδιαφόρους λεπτομερείας· αἱ δὲ οὐσιώδεις διατάξεις ὑπηγορεύθησαν ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Νέγρη καὶ τῶν προεστώτων, ἰδίως τῶν ἐν Πελοποννήσῳ προεστώτων. Οἱ τῆς Στερεᾶς ὀλίγον πάντοτε ἐπενήργησαν εἰς τὰ γενικὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, οἱ δὲ τῶν νήσων ὀπωσοῦν βραδέως, τῷ 1824, ὅθεν πρωταγωνισταὶ τῆς τῶν πολιτευμάτων ῥυθμίσεως καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξετελέσθησαν κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη ἐγένοντο οἱ τῆς Πελοποννήσου προύχοντες, οἵτινες, συνειδότες ὅτι δὲν δύνανται νὰ κυβερνήσωσι τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἠθέλησαν τοὐλάχιστον νὰ ἐξασφαλίσωσιν ἑαυτοῖς τὴν ἐξουσίαν τοῦ νὰ πράττωσιν ὅ,τι βούλονται ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ.

Ὅτι δὲ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο ἀνεπιτήδειον νὰ παραγάγῃ κυβέρνησιν ὀπωσοῦν ἀξίαν τοῦ ὀνόματος τούτου, καθίσταται πρό-

δηλον ἅμα βίψῃ τις ἓν βλέμμα ἐπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὴν § κ' τὸ *Ἐκτελεστικὸν* σύγκειται ἐκ 5 μελῶν, καὶ κατὰ τὴν § κδ' ἡ διάρκεια αὐτοῦ εἶναι ἐνιαύσιος· ὅ ἐστιν οὔτε ἑνότης ἐνεργείας ἐπετράπη εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, οὔτε χρόνος ἀποχρῶν. Ὡςὰν δὲ μὴ ἤρκει τοῦτο ἡ § ρα' ἐκύρου τὴν ὕπαρξιν τῶν Γερουσιῶν καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ πάσης κατὰ μέρος κεντρικῆς τῆς Ἑλλάδος διοικήσεως ὀργανωθείσης πρὸ τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους συνελεύσεως· καὶ προσέθετε μὲν ὅτι αἱ Γερουσίαι καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπόκεινται ἐξ ἴσου ἐντελῶς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς διοικήσεως, ἀλλὰ, ἐπειδὴ οἱ ὀργανισμοὶ τῶν κατὰ μέρος ἐκείνων διοικήσεων ἤρχοντο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰ δικαιώματα τῆς ὅλης ἐθνικῆς κυβερνήσεως, ἀναγκαίως ἔμελλε νὰ κορυφωθῇ ἐκ τούτου ἡ πολυαρχία καὶ ἀναρχία. Κατὰ τὴν ιγ' § τοῦ τμήματος Β' τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Ἀρείου Πάγου, δὲν ἠδύνατο ἡ ἐθνικὴ βουλὴ (καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἄρα ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία) νὰ εἰςάγῃ στρατεύματα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν χέρσον Ἑλλάδα, ἂν δὲν συγκατετίθετο εἰς τοῦτο ὁ Ἄρειος Πάγος· τἀνάπαλιν ὅμως ὁ Ἄρειος Πάγος ἐδικαιοῦτο νὰ φέρῃ πανταχόθεν στρατεύματα τόσον ἔνδοθεν ὅσον καὶ ἔξωθεν τοῦ ἔθνους, καὶ ἡ ἐθνικὴ βουλὴ ὤφειλε νὰ ἐνδώσῃ εἰς τοῦτο ἅμα προβληθὲν εἰς αὐτήν. Κατὰ τὴν § γ' τοῦ τμήματος Δ' τοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ Ἄρειος Πάγος ἠδύνατο νὰ ἀντιτείνῃ πρὸς τὴν ἐθνικὴν βουλὴν περὶ τῆς ποσότητος τῶν δοσιμάτων καὶ περὶ τῆς διανομῆς αὐτῶν. Ἀνάλογον δὲ διάταξιν περιεῖχε καὶ ἡ ιδ' § τοῦ κεφαλαίου Γ' τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς πελοποννησιακῆς γερουσίας. Τὸ δὲ πρακτικώτερον καὶ σπουδαιότερον πάντων, τὸ κεφάλαιον Δ' τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς πελοποννησιακῆς γερουσίας ἀφῄρει ἀπὸ τοῦ ἐκτελεστικοῦ πᾶσαν περὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν πραγμάτων ἐξουσίαν, ὁρίζον ὅτι ἡ γερουσία μετὰ τῶν στρατηγῶν καὶ καπετάνων τῆς Πελοποννήσου ἐκλέγουσιν ἕνα ἀρχιστράτηγον καὶ ὅτι οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ καπετάνοι ὑπόκεινται εἰς τὰς διαταγὰς τῆς πελοποννησιακῆς γερουσίας. Ἡ ἐκ τούτων πάντων προελθοῦσα δεινὴ σύγχυσις ἀνωμολογήθη ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 30 μαρτίου 1823 ψηφίσματος τῆς ἐν Ἄστρει ἐθνικῆς συνελεύσεως, ἔχοντος ἐπὶ λέξεως ὡς ἑξῆς· «Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις, θεωρήσασα τὴν ὕπαρξιν τῶν μερικῶν ὑπαλλήλων διοικήσεων, οἷον γερουσιῶν, Ἀρείου Πάγου, κ. τ. λ. ἐπιβλαβῆ διὰ τὸ μέγα προερχόμενον ἐμπόδιον εἰς τὴν πρόοδον τῆς δημοσίου οἰκονομίας, καὶ θεωρήσασα πρόσφορον τὴν παροῦσαν περίστασιν εἰς τὴν κατάλυσιν αὐτῶν, ἐψηφίσατο τάδε. Ὅλαι αἱ με-

ρικαὶ διοικήσεις τῶν τμημάτων τῆς ἐπικρατείας νὰ καταλυθῶσιν εἰς τὸ ἑξῆς, καὶ ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν διοίκησιν νὰ ἐξαρτῶνται οἱ διάφοροι λαοὶ τῆς Ἑλλάδος.» Ἀλλ' ἂν κατὰ τοῦτο ἐσωφρόνησεν ἡ ἐν Ἄστρει συνέλευσις, παρήγαγεν ἀφ' ἑτέρου εἰς μέσον νέαν ἀφορμὴν διοικητικῆς παραλυσίας. Κατὰ τὰς §§ κς' καὶ νε' τοῦ ὑπ' αὐτῆς τροπολογηθέντος πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ *Ἐκτελεστικὸν* εἶχεν, ὅπως καὶ πρότερον, τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν καὶ παύειν ὅλους τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τῇ 13 ἀπριλίου 1823 ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς συνελεύσεως ἐκείνης τὸ ἀκόλουθον παράδοξον ἔγγραφον. «Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις θεωρήσασα τὰς §§ κς' καὶ νε' τοῦ σήμερον ἐπικυρωθέντος νόμου τῆς Ἐπιδαύρου· θεωρήσασα ἁρμόδιον μὲν τοιουτοτρόπως νὰ ἐμπεριέχωνται αὐτοὶ εἰς τὸν νόμον, ἀναγκαῖον ὅμως καὶ τὰ δύο σώματα τῆς διοικήσεως ἐξ ἴσου νὰ μετέχωσι τοῦ δικαιώματος τῶν εἰρημένων §§, ἀποφασίζει. § ά. Εἰς τὸ διάστημα τῆς Β' περιόδου τῆς διοικήσεως ὅλοι οἱ ἔπαρχοι τῆς ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐκλέγωνται ἀπὸ τὰ δύο σώματα, Βουλευτικὸν καὶ Ἐκτελεστικόν. § β'. Νὰ μὴ ἀποβάλλεται κανένας τῶν ἐπάρχων εἰμὴ συναινέσει τῶν δύο εἰρημένων σωμάτων. § γ'. Τόσον ἡ ἐκλογὴ καὶ ὁ διορισμὸς ὅσον ἡ ἀποβολὴ τῶν ἐπάρχων, προβάλλονται ἑκατέρωθεν, πάντοτε ὅμως ἐγγράφως. § δ'. Τὸ παρὸν *μυστικὸν* ἔγγραφον τῆς συνελεύσεως θέλει διατηρηθῆ εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ βουλευτικοῦ σώματος καὶ θέλει ἐνεργηθῆ μὲ ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην ἀκρίβειαν, *δὲν θέλει ὅμως καταχωρισθῆ εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς συνελεύσεως.*» Εἶναι περιττὸν νὰ μακρηγορήσωμεν περὶ τῆς διατάξεως ταύτης. Ὑπάρχουσι δημόσιοι λειτουργοί, οἵτινες εἰμποροῦν εὐλόγως νὰ διορίζωνται τῇ συμπράξει τοῦ νομοθετικοῦ σώματος, οἷον οἱ ἀνώτεροι δικασταί. Ἀλλ' οὐδέποτε ἀφῃρέθη ἀπὸ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν καὶ παύειν τοὺς καθαρῶς διοικητικοὺς λειτουργούς. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ συνέλευσις ἐκείνη ὡσανεὶ ἐρυθριῶσα ἐπὶ τῇ διατάξει ταύτῃ ἀπεφήνατο ὅτι θέλει μείνει μυστικὴ καὶ δὲν θέλει καταχωρισθῆ εἰς τὰ πρακτικά. Ἐν τούτοις ἡ μὲν διάταξις αὕτη ὑπ' οὐδενὸς τῶν μετέπειτα πολιτευμάτων ἐπανελήφθη, οἱ δὲ ὑπαγορεύσαντες αὐτὴν προεστῶτες ἐξέλιπον, αἱ ἔξεις ὅμως καὶ αἱ παραδόσεις τοσοῦτον διετηρήθησαν ὥστε μέχρι τῆς σήμερον οἱ βουλευταὶ ἐπεμβαίνουσιν ἀπροκαλύπτως εἰς τὰ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας δίκαια καὶ καθήκοντα. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τοῦτο οὐδεμίαν πραγματικὴν ἐποιήσαμεν ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑξήκοντα

πρόοδον, ἀλλὰ καὶ καθ' ἕτερα τινά. Τὸ σύνταγμα δὲν ὁρίζει πλέον ὅτι ἡ ἐκτελεστικὴ ἀρχή, ὅ ἐστι τὸ ὑπουργεῖον, εἶναι ἐνιαύσιος· καὶ ὅμως πράγματι τὰ ὑπουργεῖα ἀπέβησαν συνήθως ἐνιαύσια, ὡς πάλαι τὰ ἐκτελεστικά. Τὸ σύνταγμα δὲν ὁρίζει πλέον ὅτι ἡ βουλὴ εἶναι ἐνιαύσιος· ἀπ' ἐναντίας παρατείνει τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς ἐπὶ τετραετίαν, παρεκτὸς τῆς ὅλως ἐκτάκτου περιστάσεως τῆς διαλύσεως· ἡμεῖς δὲ μεταβαλόντες τὴν ἐξαίρεσιν εἰς κανόνα, κατεστήσαμεν καὶ τὴν βουλὴν πολλάκις ἐνιαύσιον, ὡς τὸ πάλαι βουλευτικόν. Καθ' ἓν μόνον ἐβελτιώθημεν, ὅτι ἔχομεν τὴν συνείδησιν τῶν τοιούτων ἀτοπημάτων ἣν δὲν εἶχον οἱ πατέρες ἡμῶν. Ὅθεν τὰ ἀτοπήματα ταῦτα δὲν ἀναγράφονται πλέον ἐν τοῖς πολιτεύμασιν, ἀπό τινος δὲ χρόνου ἡ κοινὴ γνώμη ἤρχισε σπουδαίως νὰ μεριμνᾷ τίνι τρόπῳ δύναται νὰ κατορθωθῇ ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχωσι καὶ ἐν τοῖς πράγμασι. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σφόδρα πολύπλοκον καὶ δύσλυτον· μόνος δὲ ὁ χρόνος καὶ ἡ συμπάρεδρος αὐτοῦ πεῖρα θέλουσι βοηθήσει ἡμᾶς εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ ἀσφαλέστερον ἢ αἱ θεωρητικαὶ καὶ πρόχειροι συνταγαὶ ἃς ἄνδρες ἄλλως ἀξιότιμοι εἰμποροῦν νὰ γράφωσιν ὀπωσοῦν αὐτογνωμόνως ἐν τοῖς ταμείοις αὐτῶν. Τοὐλάχιστον ὁ χρόνος καὶ ἡ πεῖρα ἐδίδαξαν ἡμᾶς ἤδη σπουδαῖόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἐπὶ μακρὸν ἐπεκράτησε παρ' ἡμῖν ἡ δοξασία ὅτι πρωταίτιοι τῆς πλημμελοῦς τῶν πραγμάτων διαχειρίσεως εἶναι οἱ ὑπέρτατοι ἄρχοντες καὶ οἱ ὑπέρτατοι θεσμοί. Ἀλλὰ σήμερον ἐπείσθημεν, ὑποθέτω, ὅτι τοῦτο εἶναι ὑπεκφυγὴ τοῦ ζητήματος καὶ οὐχὶ λύσις. Ἐν διαστήματι ἐτῶν 40, δύο μὲν κατελύσαμεν ὑπερτάτους ἄρχοντας, δύο δὲ ἐψηφίσαμεν συντάγματα, τὰ δὲ πράγματα πολὺ δὲν ἐβελτιώθησαν. Ἐντεῦθεν ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ἀμβλυωπῶμεν πρὸς τὸ φῶς τῆς μεμαρτυρημένης ἀληθείας, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν κοινοβουλευτικῇ πολιτείᾳ σωφρόνως ὠργανωμένῃ οἱ ὑπέρτατοι ἄρχοντες καὶ οἱ ὑπέρτατοι θεσμοὶ δὲν ἐνεργοῦσιν εἰμὴ ὅπως τὸ ἔθνος θέλει νὰ ἐνεργήσωσιν. Οἴκοθεν οὔτε ἀπολύτως ἀγαθοὶ εἶναι, οὔτε πονηροὶ ἀπολύτως· ἀλλ' ὥσπερ τὰ κάτοπτρα, ἀπεικονίζουσι τὰ δρῶντα πρόσωπα καὶ τὰ συμβαίνοντα πράγματα. Ἐὰν τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα χωλαίνωσι, δὲν πταίουσι τὰ κάτοπτρα· μάτην δὲ ἠθέλομεν ἐξακολουθεῖ νὰ θραύωμεν αὐτὰ προμηθευόμενοι νέα, διότι καὶ τὰ νέα τὰς αὐτὰς θέλουσι παραστήσει εἰκόνας.

Ἀλλὰ τῷ 1822 ἡ πολυαρχία, ἡ προσωρινότης τῶν ἀρχῶν καὶ ἡ

μεταξὺ αὐτῶν σύγκρουσις ἦσαν νενομοθετημέναι καὶ ὡς ἐκ τούτου κατέστη ἀδύνατος ἡ συγκρότησις σπουδαίας κυβερνήσεως. Οἱ μᾶλλον φιλότιμοι ἄνδρες τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ τοῦ βουλευτικοῦ, βλέποντες ὅτι οὐδὲν ἐν αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν πράττουσι, προετίμησαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης· ἰδίως ὁ πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Μαυροκορδᾶτος καὶ ὁ τοῦ Βουλευτικοῦ πρόεδρος Ὑψηλάντης, οἵτινες συνετέλεσαν τότε εἰς τὴν σωτηρίαν ὁ μὲν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ Ὁμὲρ Βριώνη, ὁ δὲ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοῦ Δράμαλη, ἐνῷ οἱ πλεῖστοι τῶν συναδέλφων αὐτῶν ἔφευγον ἐξ Ἄργους προτροπάδην. Ὅτε δὲ μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ κινδύνου συνεκροτήθη ἡ δευτέρα ἐθνικὴ συνέλευσις καὶ ἐτελειώθη κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα τὸ πολίτευμα, τὸ νέον *Ἐκτελεστικὸν* ἐδιχονόησεν ἀμέσως πρὸς τὸ νέον *Βουλευτικὸν*, ἑκάτερον ἐκήρυξε τὸ ἕτερον παράνομον καὶ μετ' οὐ πολὺ κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1823, τὸ *Ἐκτελεστικὸν* ἐπεχείρησε νὰ ὑποτάξῃ διὰ τῆς βίας τὸ *Βουλευτικόν*. Τότε τὸ *Βουλευτικὸν* κατέφυγεν εἰς Ἑρμιόνην, καὶ, καθαιρέσαν ἐκεῖθεν τὸ *Ἐκτελεστικὸν*, προεχειρίσατο ἕτερον. Ἐντεῦθεν δ' ἐξερράγη ὁ πρῶτος ἐμφύλιος πόλεμος, ὅστις ἠκολούθησε μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ 1824, ὅτε κατίσχυσεν ὁριστικῶς τὸ ἐν Ἑρμιόνῃ προχειρισθὲν *Ἐκτελεστικόν*. Ἀλλὰ μετά τινας μῆνας ἐπανελήφθη ὁ ἐμφύλιος ἀγών. Οἱ συντελέσαντες εἰς τὸν θρίαμβον τῆς νέας κυβερνήσεως προεστῶτες τῆς Πελοποννήσου, εὗρον ὅτι αὕτη ἴσχυσε πλέον τοῦ παρ' αὐτῶν νομιζομένου δέοντος. Καὶ κατίσχυσε μὲν πάλιν τὸ *Ἐκτελεστικὸν*, ἰδίως διὰ τῶν ῥουμελιωτικῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα εἰσήγαγεν εἰς Πελοπόννησον, καὶ διὰ τῶν 300,000 λιρῶν τὰς ὁποίας ἐκ τοῦ πρώτου ἀγγλικοῦ δανείου εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ· ἀλλὰ καταναλῶσαν πολλοὺς ἐκ τῶν πόρων τούτων εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς ἐκείνους περισπασμούς, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ τῷ 1825 εἰς τὸν κατὰ πρῶτον τότε ἐπισκήψαντα τακτικὸν τῆς Αἰγύπτου στρατόν. Ὅλη σχεδὸν ἡ Πελοπόννησος κατεπατήθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τούτου, παρεκτὸς τῆς Μάνης καὶ τοῦ Ναυπλίου. Εἰς τὴν Στερεὰν δὲν ἀνθίστατο εἰμὴ τὸ ἡρωϊκὸν Μεσολόγγιον. Ἡ λεγομένη κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος καίτοι λαβοῦσα τῷ 1825 τὸ δεύτερον δάνειον εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην παραλυσίαν· ὥστε εὐτύχημα βεβαίως ἐνόμισεν ὅτι ἐπέστη ἐν τῷ μεταξὺ ἡ διετὴς προθεσμία, ἣν ἡ ἐν Ἄστρει συνέλευσις εἶχε προσδιορίσει πρὸς συγκρότησιν νέας τρίτης ἐθνικῆς συνελεύσεως. Κατέφυγε λοιπὸν τῇ 25 σεπτεμ-

βρίου 1825 εἰς τὴν φαντασιώδη ταύτην πανάκειαν, τῇ δὲ 12 ἰανουαρίου 1826 ἐπανέλαβε τὴν περὶ τούτου διακήρυξιν αὐτῆς προσδιορίσασα τὰ Μέγαρα ὡς τόπον ὅπου ἔδει νὰ προσέλθωσιν οἱ πληρεξούσιοι τῶν ἐπαρχιῶν. Καὶ συνῆλθον τῳόντι οἱ πληρεξούσιοι κατὰ μῆνα ἀπρίλιον οὐχὶ εἰς Μέγαρα ἀλλὰ εἰς Ἐπίδαυρον. Μόλις ὅμως ἀρχίσαντες τὰς ἐργασίας αὐτῶν, καὶ ἐπῆλθον εἰδήσεις ὀλέθριαι περὶ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, ὃν διέτρεχε τὸ Μεσολόγγιον. Ὅθεν ὑπὸ τῆς δεινῆς ἐκείνης ἀμηχανίας πιεζόμενοι, ἐνόησαν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἐξακολουθήσωσι συζητοῦντες καὶ ἀνέβαλον τῇ 12 ἀπριλίου τὰς ἐργασίας τῆς συνελεύσεως μέχρι σεπτεμβρίου. Ἐξέδωκαν δὲ αὐθημερὸν δύο ψηφίσματα, ἐξ ὧν, διὰ μὲν τοῦ ἑνός, πεισθέντες τελευταῖον «ὅτι ὁ ἐπαπειλούμενος κίνδυνος ἀπαιτεῖ νὰ κινῶνται τὰ πράγματα μὲ τὴν πλέον δυνατὴν ταχύτητα καὶ δραστηριότητα καὶ ὅτι ἡ ταχύτης καὶ ἡ δραστηριότης ἀπαιτεῖ τὴν συγκέντρωσιν τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας εἰς ὀλίγα ἄτομα,» ἐνεπιστεύθησαν προσωρινῶς τὴν ὑλικὴν κυβέρνησιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων εἰς ἐνδεκαμελῆ ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα *διοικητικὴν ἐπιτροπὴν τῆς Ἑλλάδος*· διὰ δὲ τοῦ ἑτέρου διώρισαν *ἐπιτροπὴν τῆς συνελεύσεως* συγκειμένην ἐκ 13 μελῶν καὶ ἐπιτετραμμένην δυνάμει τρίτου μυστικοῦ ψηφίσματος, «νὰ διαπραγματευθῇ διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγγλικοῦ πρέσβεως κυρίου Κάνιγγ τὸν μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Πόρτας συμβιβασμὸν μὲ τὸν πλέον ἐπωφελῆ τρόπον διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἀνταξίως τῶν μεγάλων του θυσιῶν.»

Ἡ νέα *διοικητικὴ ἐπιτροπή*, ὅσον δικτατορικὴν ἐξουσίαν καὶ ἂν περιεβλήθη, οὐδὲν σχεδὸν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ λόγου ἄξιον, διότι καιρὸν πλέον δὲν εἶχε νὰ πράξῃ τι. Τὸ Μεσολόγγιον εἶχε πέσει ἀπὸ τῆς 10 ἀπριλίου. Ἡ νέα κυβέρνησις εἰσελθοῦσα εἰς Ναύπλιον περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου δὲν εὗρεν ἐν τῷ ταμείῳ εἰμὴ 16 γρόσια· ὅ ἐστιν, ἡ προηγουμένη κυβέρνησις εἶχεν ἐντὸς ἔτους δαπανήσει, τὸ πλεῖστον ἐπὶ ματαίῳ, 53,000,000 γροσίων, κατὰ τὴν μετ' ὀλίγον παρατεθησομένην ἔκθεσιν τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1826, ἤτοι περὶ τὰ 29 δραχμῶν ἑκατομμύρια. Τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου κατείχοντο ὑπὸ Σουλιωτῶν καὶ Ῥουμελιωτῶν, ἡ δὲ κυβέρνησις ἥτις οὐδεμίαν εἶχεν ἐπ' αὐτῶν ἐξουσίαν, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν ἐν τῷ λιμένι θαλασσόπυργον. Ἐν Κορινθίᾳ οἱ προύχοντες ἀντεμάχοντο περὶ κορινθιακῆς σταφίδος· οἱ Σπετσιῶται κατέφυγον εἰς Ὕδραν, καὶ

οἱ Ὑδραῖοι ἐβουλεύοντο ἂν δὲν πρέπει νὰ πέμψωσι τὰ γυναικόπαιδα εἰς Κύθηρα. Ἐὰν ἡ ἐπανάστασις ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως, τοῦτο ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ τοὺς βουλευτάς, ἀλλ' ὡς πάντοτε εἰς τὴν αὐταπάρνησιν κατ' ἰδίαν τινῶν ἀνδρῶν καὶ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ βοηθήματα. Αἱ δὲ καθεστηκυῖαι ἀρχαὶ εἰς μάτην ἠγωνίζοντο νὰ πράξωσί τι. Ἡ *ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως* συνεκάλεσε κατὰ τὰ προαποφασισθέντα τοὺς πληρεξουσίους εἰς Πόρον τῇ 2 αὐγούστου· καὶ μὴ προσελθόντας, προσεκάλεσεν αὐτοὺς τὸ δεύτερον τῇ 21 σεπτεμβρίου· ἀλλὰ μὴ εἰσακουσθεῖσα πάλιν, συνεκάλεσεν αὐτοὺς τῇ 1 νοεμβρίου εἰς Αἴγιναν. Τῇ 6 νοεμβρίου ἀπηύθυνεν ὁμοίαν πρόσκλησιν καὶ ἡ *Διοικητικὴ ἐπιτροπὴ*, ὅτε μετέβη καὶ αὐτὴ εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἐξελθοῦσα τοῦ δεσμωτηρίου ἐν ᾧ διέτριψεν ἐπὶ ἓξ μῆνας, ἤτοι τοῦ ἐν Ναυπλίῳ θαλασσοπύργου. Ἐπανέλαβε δὲ τὴν πρόσκλησιν αὐτῆς ἐξ Αἰγίνης τῇ 28 δεκεμβρίου. Καὶ τῇ 2 ἰανουαρίου 1827 τετάρτην ἐξέδοτο προκήρυξιν ἡ *ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως*. Ἀλλὰ μάταιαι ἀπέβησαν ἐπὶ 5 ὅλους μῆνας αἱ ἐπανειλημμέναι αὗται προκηρύξεις. Ἐὰν ἱκανοὶ πληρεξούσιοι εἶχον συνέλθει εἰς Αἴγιναν, ἕτεροι οὐδὲν ἧττον πολυάριθμοι ἤθελον νὰ συνεδρεύσωσιν εἰς Ἑρμιόνην. Εἰς τὰς προηγουμένας ἀφορμὰς τῶν διχονοιῶν προσετέθησαν τότε αἱ διαιρέσεις αἱ προκύψασαι ἐκ τῶν τριῶν σχηματισθέντων ἐξωτερικῶν κομμάτων, τοῦ ῥωσικοῦ, τοῦ ἀγγλικοῦ καὶ τοῦ γαλλικοῦ. Τὰ δύο πρῶτα ἦσαν ὁμολογουμένως ἰσχυρότερα τοῦ τελευταίου, ἀλλὰ πρὸς ἄλληλα ἰσόπαλα. Ἐπὶ τέλους ὅμως συνεβιβάσθησαν δι' ἀμοιβαίων τινῶν παραχωρήσεων αἱ δύο μεγαλήτεραι μερίδες, ἃς παρηκολούθησε καὶ ἡ τρίτη. Συμφωνήσασαι δὲ ν' ἀναγορεύσωσι Κυβερνήτην μὲν τῆς Ἑλλάδος τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν, ἀρχιστράτηγον δὲ καὶ στόλαρχον τοὺς Ἄγγλους Ῥιχάρδον Τζῶρτζ καὶ Λόρδον Κόχραν, συνῆλθον περὶ τὰ μέσα μαρτίου 1827 ἐξ Ἑρμιόνης καὶ Αἰγίνης εἰς Τροιζῆνα καὶ ἀπήρτισαν αὐτόθι τὴν τρίτην ἐθνικὴν συνέλευσιν, ἥτις συνεδριάσασα μέχρι τῆς 7 μαΐου ἐψήφισε τὸ πολίτευμα κατὰ τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ διαχειρισθῇ τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος ὁ νέος Κυβερνήτης.

Τὸ πολίτευμα τοῦτο ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως εὐπρεπέστερον ὅλων τῶν προηγουμένων, συνεπύκνωσεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἑνὸς πᾶσαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸν διορισμὸν ὅλων τῶν ἀρχῶν καὶ τὴν κίνησιν τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν δυνάμεων, ὥρισε δὲ τὴν

προθεσμίαν τῆς ἐξουσίας ταύτης εἰς ἑπταετίαν. Συγχρόνως ἐξέτεινε τὴν διάρκειαν τοῦ βουλευτικοῦ σώματος εἰς τριετίαν καὶ καθιέρωσε τὴν δημοσιότητα τῶν συνεδριάσεων αὐτοῦ, ἐνῷ πρότερον αὗται ἐγίνοντο μυστικαί. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προῆλθε καλοκἀγαθίας, ὥστε ἀνεκήρυξε τὸν ἀρχηγὸν τοῦ δημοκρατικοῦ ἐκείνου πολιτεύματος ἀνεύθυνον καὶ ἀπαραβίαστον. Οἱ μὲν ποθοῦντες τὴν ἄφιξιν τοῦ Κυβερνήτου ἐψήφισαν ταῦτα πάντα, διότι ἤξευρον, ὅτι ὁ Κυβερνήτης δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῇ τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ἀρχήν, ἐὰν αὕτη καθυπεβάλλετο εἰς τὰ ἀναρχικὰ πολιτεύματα τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τοῦ Ἄστρους· μετ' ὀλίγον μάλιστα ἡ πεῖρα ἔμελλε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οὐδὲ διὰ τοῦ ἐν Τροιζῆνι ψηφισθέντος πολιτεύματος ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ κυβερνηθῇ ἡ Ἑλλάς. Οἱ δὲ ἀναγκασθέντες νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ, συνῆνεσαν εἰς τὴν ὁλοσχερῆ ἀνατροπὴν τῶν προσφιλῶν αὐτοῖς προτέρων διατάξεων, διότι ἔβλεπον ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη, ἐσωτερική τε καὶ ἐξωτερική, ἀπῄτει τοῦτο ἀπαραιτήτως. Ὅτι ὅμως ἡ πλειονοψηφία τοὐλάχιστον δὲν ἐσυνετίσθη ἐκ τῶν ἐσχάτων κινδύνων τῆς πατρίδος, εἶναι δυστυχῶς βέβαιον. Οἱ κίνδυνοι ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξαν μεγάλοι, ὥστε πρὸ καιροῦ ἔπρεπε ν' ἀναδειχθῶσιν οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι συνετώτεροι. Ἐνῷ δὲ κατὰ μάϊον τοῦ 1827 τὰ πράγματα εἶχον περιέλθει ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ἡ ἐκτέλεσις τοῦ νέου πολιτεύματος ἀνεβλήθη μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἀρχὴ ἐπετράπη εἰς τριμελῆ *ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπήν*, ἥτις ὤφειλε νὰ κυβερνήσῃ κατὰ τὸ ὑπὸ στοιχεῖον ις' ψήφισμα τῆς ἐν Τροιζῆνι κυβερνήσεως, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ ἀρχηγία τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεων ἀνετέθη εἰς ἀρχιστράτηγον καὶ στόλαρχον σχεδὸν ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τὴν *Ἐπιτροπήν*, οἱ πλεῖστοι διορισμοὶ ἔδει νὰ γίνωνται συναινέσει τῆς βουλῆς, ἡ διάρκεια αὐτῆς περιωρίσθη εἰς ἕτος ἓν καὶ πολυειδῶς ἄλλως περιωρίσθη ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Ὡςὰν δὲ μὴ ἤρκουν ταῦτα πάντα, ἡ τριανδρία, εἰς ἣν ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἔλαχεν ὁ κλῆρος νὰ φέρῃ εἰς σωτήριον λιμένα ἀνὰ μέσον τοσούτων σκοπέλων καὶ τρικυμιῶν τὸ πανταχόθεν καταρρέον σκάφος τῆς πατρίδος, ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν ἀπειροτέρων ἀνθρώπων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἵνα μή τι χεῖρον εἴπωμεν.

Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς ἐπαναστάσεως κυβέρνησιν πραγματικὴν οὐδέποτε ηὐτυχήσαμεν νὰ λάβωμεν. Τὰ προεκτεθέντα, ἡ κοινὴ παραλυ-

σία, αἱ συγκρούσεις, οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ ἐπὶ τέλους ἡ ἐσχάτη ἀτονία καὶ ἔκλυσις μαρτυροῦσιν ἀποχρώντως περὶ τούτου. Ἀλλ' ἵνα λάβῃ ἡ παροῦσα γενεὰ ἀκριβεστέραν τινὰ ἔννοιαν τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεχειρίζοντο τότε ἰδίως οἱ χρηματικοὶ τοῦ ἔθνους πόροι, οἵτινες ἀπετέλουν, ἢ μᾶλλον ἔπρεπε ν' ἀποτελῶσι τὰ νεῦρα τοῦ ἱερωτάτου τῶν πολέμων, θέλομεν συνοψίσει ἐνταῦθα τὴν ἔκθεσιν, ἣν καθυπέβαλεν εἰς τὴν τρίτην ἐθνικὴν συνέλευσιν *ἡ ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπὴ* τῇ 11 ἀπριλίου 1827. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἥτις εἶχε συστηθῇ δυνάμει τοῦ ἀπὸ 13 ἀπριλίου 1826 ψηφίσματος τῆς 3ης Ἐθν. Συνελεύσεως «πρὸς ἐπεξεργασίαν τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν τῶν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς Α' περιόδου μέχρι τοῦ τέλους τῆς Γ' περιόδου,» εἰργάσθη δὲ ἐπὶ τούτῳ ὁλόκληρον σχεδὸν ἔτος καὶ ἐξεπλήρωσε τὸ καθῆκον ἐν πάσῃ συνειδήσει, «μολονότι παρημελήθη καθ' ὅλα της ἀπὸ τὰ ἀνήκοντα μέρη,» συνέκειτο ἐκ 5 μελῶν. Νομίζομεν δὲ δίκαιον νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν τούτων, διότι ἐξ ὅλων τῶν μνημείων τῶν χρόνων ἐκείνων οὐδὲν ἴσως ὑπάρχει διδακτικώτερον καὶ μετὰ πλείονος παρρησίας καταγγέλλον ἀληθείας, αἵτινες ἔμελλον νὰ προκαλέσωσι τὴν ὀργὴν ὅλων τῶν ἰσχυρῶν. Ἀπετέλεσαν λοιπὸν τὴν ἐπιτροπὴν ταύτην ὁ Κ. Πολυάδης, ὁ Κ. Τασσίκας, ὁ Μ. Κ. Πάγκαλος, ὁ Χριστόδουλος Οἰκονομίδης, ὁ Ἀθανάσιος Σκανδαλίδης· καὶ ἐκ τῆς ἐκθέσεως αὐτῶν ἐξάγονται τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα.

Τὰ ἐθνικὰ κατάστιχα ἦσαν «νοθευμένα, καὶ πλήρη ἀπὸ καταχρήσεις, πλαστοπαρτίδας, ἐλλείψεις, λάθη καὶ ἀνωμαλίας.» Τὰ ἔξοδα, ὅπως τοὐλάχιστον ἠδύναντο νὰ ἐξαχθῶσιν ἐκ τῶν οὕτως ἐχόντων βιβλίων, συνεποσώθησαν κατὰ μὲν τὴν Α' περίοδον εἰς 2,138,824 γρόσια, κατὰ δὲ τὴν Β' 14,933,069 καὶ 11· κατὰ δὲ τὴν Γ' περίοδον 53,044,894 καὶ 25. Ἐν ὅλοις γρόσια 70,116,787 καὶ 36. Ἐφάπαξ σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἐπειδὴ, κατὰ τὴν εἰς τὸ ἀπὸ 30 ἰανουαρίου 1835 Β. Δ. προσαρτηθεῖσαν διατίμησιν, τὸ δίστηλον εἶχεν ἀξίαν ἰανουαρίῳ μὲν 1822 γρόσια 7 καὶ $^1/_2$, σεπτεμβρίῳ δὲ 1826 γρόσια 13, ὁ μέσος ὅρος τῆς ἀξίας τοῦ διστήλου καθ' ὅλας τὰς τρεῖς περιόδους δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς γρόσια 10· ὥστε τὸ προπαρατεθὲν σύνολον τῶν ἐξόδων συνεποσοῦτο εἰς 37,800,000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν. «Πόσα δὲ εἶναι ἀληθῶς τὰ ἔσοδα καὶ ἔξοδα τῆς Α', Β' καὶ Γ' περιόδου, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκβῇ ἀπὸ κατάστρωσιν τοιαύτην τῶν ἐθνικῶν καταστίχων τὰ ὁποῖα εἶναι τοιαῦτα ὡς νὰ μὴ ἦναι τελείως.»

Ἀλλ' ἐκ τῶν καταστίχων τούτων, ὅσῳ νενοθευμένα καὶ ἂν ἦσαν, ἀποκαλύπτεται ἀρκούντως ὅτι, ἐνῷ τὸ ταλαίπωρον ἔθνος ἐν τοιαύτῃ ἀμηχανίᾳ ὂν, κατέβαλλεν οὐδὲν ἧττον ἐκ τῶν ἐνόντων φόρους ἱκανοὺς καὶ ἀνελάμβανεν ἔτι μείζονας ὑποχρεώσεις, πλεῖσται ὅσαι τῶν θυσιῶν ἐκείνων εἰς πᾶν ἄλλο ἐχρησίμευον ἢ εἰς τὰς τοῦ πολέμου ἀνάγκας.

Κατὰ τὸν Α' Νόμον τῆς διοικήσεως τῆς Α' περιόδου ἐτυπώθησαν ἐθνικαὶ ὁμολογίαι 17,250 ἐκπροσωποῦσαι ἀξίαν γροσίων 5,000,000. Ἐκ τῶν ὁμολογιῶν τούτων ἐξεδόθησαν μὲν 3688, γροσίων 1,471,000, εὑρέθησαν δὲ ἀνέκδοτοι μόνον 408, γροσίων 42,100· ὥστε ἔλειπον 13,154 ἀξίας γροσίων 3,486,900, «τὰς ὁποίας οἱ ἐκτελέσαντες τὰ χρέη τοῦ ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας τῆς Α' καὶ Β' Περιόδου ὀφείλουσι νὰ ἐπιστρέψωσιν, ἢ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔθνος διὰ τὰς αὐτὰς ὁμολογίας.» Ἐκ τῶν ἐθνικῶν προσόδων ἀπ' ἀρχῆς τῆς Α' περιόδου μέχρι τέλους τῆς Γ' καθυστέρουν 4,471,354 καὶ 30· ἀλλ' ἐπειδὴ πολλῶν ἐπαρχιῶν αἱ πρόσοδοι δὲν ὑπῆρχον καταγεγραμμέναι εἰς τὰ ἐθνικὰ κατάστιχα, ἀδύνατον ἦτο νὰ γνωσθῇ τίνες ἐκ τῶν ἐνοικιαστῶν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ἔμενον ὀφειλέται καὶ τίνος ἕκαστος ποσότητος. Ἐν τῷ καθημερινῷ τῆς Β' περιόδου ἀνεφέρετο, ὅτι ἐπληρώθησαν εἰς διαφόρους γρόσια 399,098 καὶ 13 δι' ὅσα εἶχον δώσει οὗτοι πρότερον εἰς τὴν Διοίκησιν. Πότε ὅμως τὰ χρήματα ἐδόθησαν ἀπὸ αὐτοὺς εἰς τὴν Διοίκησιν, καὶ ποῦ κατόπιν ἐδαπανήθησαν, οὐδόλως ὑπῆρχε σεσημειωμένον ἐν τοῖς καταστίχοις. Ἐπειδὴ κατὰ τὰ κατάστιχα πολλοὶ ἀνεφαίνοντο ὀφειλέται μεγάλων πρὸς τὸ Δημόσιον ποσοτήτων, ὁ γενικὸς γραμματεὺς καταστρώσας τῇ 10 ὀκτωβρίου 1824 γενικὸν τῆς Β' περιόδου ἰσολογισμὸν «ἐπίστωσε τὰς παρτίδας αὐτῶν μὲ τὰ γρόσια ταῦτα καὶ ἐχρέωσε τὴν παρτίδα τῶν ἐξόδων ἢ τῶν προσόδων μὲ τὰ αὐτὰ γρόσια, καὶ οὕτω διὰ τῆς πράξεως ταύτης ἐξώφλησεν αὐτούς.» Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένα «εἰς ποῖα μέρη ἐδόθησαν ἢ ἐστάλησαν πρὸς κοινὴν χρῆσιν τὰ μεγάλης ποσότητος γεννήματα, πολεμεφόδια, ἡ ξυλικὴ καὶ ἄλλα τοιαῦτα ὅσα ἠγοράσθησαν διὰ δημοσίων χρημάτων παρὰ τοῦ ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας,» καὶ οὔτε βιβλία τῶν ἀποθηκῶν εὑρίσκοντο. «Εἰς τὰ κατάστιχα εὑρίσκονται καὶ παράνομοι πωλήσεις ἐθνικῶν κτημάτων καὶ *ἀνύπαρκτοι πληρωμαὶ αὐτῶν*, ὡς ἔπραξε κατὰ τοῦτο καὶ ὁ ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας τῆς Γ' περιόδου εἰς τὰ παρ' αὐτοῦ ἀγορασθέντα ἐθνικὰ κτήματα.» Ἐν τῷ καθημερινῷ ἦσαν περασμένα εἰς χρέος τοῦ ταμείου γρόσια 485,318 καὶ

21. «Εἰς αὐτὰ δὲ τὰ γρόσια 485,318 καὶ 21 εἶναι προστεθειμένα καὶ ἄλλα γρόσια 485,318 καὶ 21 τὰ ὁποῖα εἶναι ποσότης διπλῆ.» Ἠγοράσθησαν πράγματα ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν πολεμικῶν πρὸς χρῆσιν τοῦ στρατοῦ· μὴ χρησιμεύσαντα δὲ, ἐπωλήθησαν ἔπειτα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὑπουργείου. Ἐν τούτοις ὁ μὲν ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας τῆς Γ' περιόδου ἔλαβε τὴν τιμὴν τῆς ἀγορᾶς τῶν πραγμάτων τούτων, ὁ δὲ ὑπουργὸς τοῦ πολέμου ἔλαβε τὴν τιμὴν τῆς πωλήσεως αὐτῶν, μόνος ὁ ἀρχικὸς τῶν πραγμάτων κύριος δὲν ἔλαβε μέχρι τέλους τίποτε. Ἀλλ' ἐρχόμεθα εἰς ἔτι σπουδαιότερα εἰ δυνατὸν γεγονότα. Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένα τὰ πολεμεφόδια ὅσα ἐστάλησαν πρὸς τὴν κυβέρνησιν ὑπὸ τῆς ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπῆς τῶν ἐθνικῶν δανείων· καὶ ὅμως ἡ ἀξία τῶν πολεμεφοδίων τούτων συνεποσοῦτο εἰς ἑκατομμύρια. Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμέναι αἱ λεῖαι οὐδὲ τὰ ἐκ τῶν λειῶν τούτων εἰσπραχθέντα ἐθνικὰ δικαιώματα. «Ἐκ δὲ τῶν συνεισφορῶν αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν εἰς τὸ ἔθνος ἀπὸ τοὺς φιλέλληνας καὶ Ἕλληνας ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος μέχρι τέλους τῆς Γ' περιόδου, καὶ αἱ ὁποῖαι εἰμποροῦν νὰ ἀναβαίνουν εἰς μιλλιόνια γροσίων, δὲν εὑρίσκονται περασμέναι εἰς τὰ κατάστιχα εἰμὴ μόνον μερικαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων γροσίων· τὸ ἴδιον δὲ τρέχει καὶ εἰς τοὺς κατὰ καιροὺς δοθέντας ἐράνους.»

Μὴ δ' εἴπῃ τις, ὅτι καλῶς ἄρα ποιοῦντες οἱ ἰσχυροὶ τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἐπέτρεπον πλειότερον κράτος εἰς τοιαῦτα *Ἐκτελεστικὰ*, διότι τὰ *Ἐκτελεστικὰ* οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν *Βουλευτικῶν*, ἐν τοῖς *Βουλευτικοῖς* δὲ παντοδύναμοι ἦσαν οἱ ἰσχυροὶ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἢ μήπως καὶ αὐταὶ αἱ ἐθνικαὶ συνελεύσεις ἐφρόντιζον νὰ ἐνεργήσωσί τι πρὸς θεραπείαν τῆς τοιαύτης ἀκολασίας καὶ ἀναρχίας; Ἡ ἐπὶ τῶν *Ἐθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπὴ* προοιμιαζομένη εἰς τὴν πρὸς τὴν Γ' ἐθνικὴν συνέλευσιν ἔκθεσιν αὐτῆς ἔλεγεν· «Ὁ σκοπὸς τὸν ὁποῖον ἀνέλαβεν ἡ ἐθνικὴ αὕτη συνέλευσις, εἰς τὸ νὰ ἐπεξεργασθῶσιν οἱ παρελθόντες λογαριασμοὶ, εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ πράγματα ἐκεῖνα ὅσα στερεώνουν ἀληθῶς τὰς ἐπικρατείας . . . ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ καλῶς ὁ ἀνωτέρω σκοπὸς, εἶναι χρεία καὶ νὰ δώσῃ ἡ σεβαστὴ ἐθνικὴ συνέλευσις ὄμμα προσεκτικὸν καὶ ὀξυδερκὲς εἰς τὰς μέχρι τοῦδε γεννηθείσας ἐπεξεργασίας τῶν ἐθνικῶν τούτων λογαριασμῶν, καὶ οὕτω διὰ τούτου νὰ δυνηθῇ νὰ γνωρίσῃ ὁπωσοῦν ἀρκετῶς τοὺς τρόπους διὰ τῶν ὁποίων τὸ ἔθνος πρέπει εἰς τὸ ἑξῆς νὰ ἐμπι-

στεύεται τὰ δημόσια πράγματα.» Λόγοι χρυσοῖ, εἰς τοὺς ὁποίους ὅμως ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις οὐδεμίαν φαίνεται δοῦσα προσοχήν. Οὐδεμίαν τοὐλάχιστον εὕρομεν ἀναφερομένην ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐνέργειαν, ἂν ὄχι ἄλλο ἀποδοκιμασίαν τινὰ καὶ κατάκρισιν. Ἀντὶ δὲ τούτων πάντων ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου ὑπάρχει μόνον ἁπλῶς σεσημειωμένη ἡ λέξις *ἀνεγνώσθη!*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Ὁ χερσαῖος ἀγὼν κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822.

Ἐὰν ἡ ἐπανάστασις περιέμενε νὰ χειραγωγηθῇ καὶ νὰ συντηρηθῇ ὑπὸ τοιούτων *Ἐκτελεστικῶν* καὶ τοιούτων *Βουλευτικῶν* καὶ τοιούτων ὑπουργείων τῆς Οἰκονομίας, ἤθελε βεβαίως καταστραφῆ ἐξ ἀρχῆς. Κατωρθώθη δὲ νὰ εὐοδωθῇ ὅπως δήποτε χάρις πρὸ πάντων εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐνεργείας εὐαρίθμων τινῶν ἀνδρῶν, οἵτινες, ἐὰν οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἔσχε τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ νὰ δράξῃ κραταιῶς τὰς ἡνίας τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἠδυνήθησαν τοὐλάχιστον νὰ συμπυκνώσωσι μέχρι τινὸς εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τὰς δυνάμεις τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων καὶ ἀπέβησαν οἱ ἀληθεῖς τοῦ ἀγῶνος κυβερνῆται. Τοῦτο συνέβη ἐν Πελοποννήσῳ, τοῦτο ἐν ταῖς νήσοις, τοῦτο ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, καὶ τοῦτο περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν διαπραγματεύσεων.

Ὅτε κατὰ μάρτιον τοῦ 1821 ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἐν Πελοποννήσῳ, ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης Πέτρος Μαυρομιχάλης ἐφαίνετο ὁ ἄνθρωπος ὁ προωρισμένος νὰ χειραγωγήσῃ τὰ τῆς χερσονήσου πράγματα. Προΐστατο χώρας καὶ φυλῆς, αἵτινες οὐδέποτε ὑπέκυψαν ὁλοσχερῶς εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν καὶ ἀείποτε σχεδὸν διετέλεσαν κατ' αὐτῆς στασιάζουσαι. Εἶχε λοιπὸν ὁρμητήριον ἀσφαλὲς καὶ στρατιὰν παρεσκευασμένην. Ἐὰν καθ' ἑαυτὸν δὲν ἦτο ἀνὴρ μάχιμος, εἶχεν ἀδελφὸν καὶ υἱοὺς ἀναδείξαντας περιφανεῖς πολεμικὰς ἀρετὰς ἐν τῷ ἀγῶνι. Καὶ ὅμως ἥρπασεν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου ἀνήρ, ὅστις ἀνῆκε μὲν εἰς γενεὰν κλεφτῶν περιώνυμον, εἶχε συναγωνισθῆ μετὰ τοῦ Σταθᾶ περὶ Σκόπελον, εἶχε βουλευθῆ

μετὰ τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη περὶ ἑλληνοτουρκικῆς τινος ἐπαναστάσεως τῆς Πελοποννήσου, πράγματι ὅμως οὐδὲν εἶχε κατηρτισμένον ἐφόδιον ἵνα λάβῃ τηλικοῦτον ἀξίωμα. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἦλθε κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1821 εἰς Μάνην ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων ὅπου εἶχε διατελέσει εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπηρεσίαν καὶ προαχθῆ μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ ταγματάρχου. Παρηκολούθησε δὲ ὡς μικρὸς ἔτι καπετάνος τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην εἰς τὴν κατὰ τῶν Καλαμῶν πρώτην ἐκστρατείαν, τὴν ἐπαγαγοῦσαν τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως ταύτης τῇ 23 μαρτίου. Ἀλλὰ τότε ἐχωρίσθη ἀμέσως ἀπὸ τὸν Μαυρομιχάλην καὶ ἀπῆλθε μετὰ 150 Μανιατῶν εἰς Καρύταιναν, ὅπου εἶχε προσκληθῆ ὑπὸ τῶν Δελιγιανναίων. Ὀλίγον μετὰ τοῦτον ἐνέβαλον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου ὁ Ἠλίας Μαυρομιχάλης, ὁ Νικήτας, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Παπαφλέσας καὶ ἄλλοι. Ἦτο δὲ ὁ Κολοκοτρώνης τῇ 27 εἰς τὸ χωρίον Τετέμπεϊ, μεταξὺ Μεγαλοπόλεως καὶ Γόρτυνος, ὅτε οἱ Τοῦρκοι τοῦ Φαναρίου καὶ ἄλλων τινῶν χωρίων ἐπήρχοντο ἵνα ἑνωθῶσι μετὰ τῶν τῆς Γόρτυνος καὶ μεταβῶσι πάντες ὁμοῦ εἰς Τρίπολιν. Ὁ Κολοκοτρώνης κατ' ἀρχὰς μόνος καὶ ἔπειτα τῇ συμπράξει τῶν ὁπλαρχηγῶν Καρυταίνης Πλαπουταίων, ἐπεχείρησε τῇ 28 νὰ διακωλύσῃ τὴν ἕνωσιν τῶν Φαναριτῶν μετὰ τῶν Γορτυνίων· καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐπέτυχε, διότι οἱ Φαναρῖται κατώρθωσαν νὰ περάσωσι καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν ἀκρόπολιν· ἔπαθον ὅμως ζημίαν οὐ μικράν. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν καὶ τὰς δύο ἑπομένας ἡμέρας κατέφθασαν εἰς τοὺς ἡμετέρους βοήθειαι πολλαὶ ὑπὸ τὸν Ἠλίαν Μαυρομιχάλην, τοὺς Δελιγιανναίους, Κανέλλον καὶ Δημήτριον, τὸν Παπαφλέσαν, τὸν Ἀναγνωσταρᾶν καὶ ἄλλους, ὥστε συμποσωθέντες πάντες εἰς 6000 ἐπολιόρκησαν τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει κλεισθέντας Γορτυνίους καὶ Φαναρίτας Τούρκους. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἤρχισε τὸ ἀληθὲς ἱστορικὸν τοῦ Κολοκοτρώνη στάδιον.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἄγων τὸ 52 ἔτος τῆς ἡλικίας, ἦτο τῳόντι πεπλασμένος ἵνα ἄρξῃ τῆς Πελοποννήσου ὅπως αὐτὴ εἶχεν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος. Τὸ εὐπαγὲς αὐτοῦ σῶμα, ἡ μεγάλη κεφαλή, ἡ μακρὰ κόμη, οἱ ἀετώδεις ὀφθαλμοί, τὸ εὐρὺ μέτωπον, ἡ βροντώδης φωνή, τὰ πάντα ἦσαν παρ' αὐτῷ ἐπιτήδεια νὰ καταπλήξωσιν ἐκ πρώτης ὄψεως τοὺς ῥωμαλέους τῆς χερσονήσου ὀρείτας. Ἀλλὰ τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα προτερήματα δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἐξηγήσωσι τὴν ἀπροσμάχητον δύναμιν ἣν ἐκτήσατο δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῶν ἀφελῶν ἐκείνων ψυχῶν. Ὁ

Κολοκοτρώνης δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀνὴρ μεγαλοφυὴς, εἶχεν ὅμως τοιαύτην καὶ τοσαύτην ὀρθότητα πνεύματος, εὐγλωττίαν, στρατηγικὴν δεξιότητα, πανουργίαν καὶ γνῶσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων οἷα καὶ ὅσα ἀπῃτοῦντο ἵνα ὑπαγάγῃ τοὺς Μωραΐτας τοῦ 1821. Ἂν ἡ Ἑλλὰς περιωρίζετο εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἡ Πελοπόννησος ἦτο χώρα ἠπειρωτικὴ, ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελε λάβει βεβαίως ἐν αὐτῇ ἣν τάξιν ἐν Σερβίᾳ ὁ Μιλόσης Ὀβρένοβιτζ. Ὅπως δὲ ἔχει ἡ Ἑλλὰς, καὶ μάλιστα ὅπως εἶχε τῷ 1821 ὅτε οἱ χαρακτῆρες τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν Νήσων ἦσαν πολὺ μᾶλλον ἰδιάζοντες ἢ τανῦν, οὔτε ἠδύνατο, οὔτε ἐφαντάσθη ποτὲ ὁ ἀνὴρ νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ ἢ τῶν παραλίων τῆς χερσονήσου. Ἀλλὰ τὴν Πελοπόννησον, τὴν ἐθεώρησε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως ὡς ἴδιον πλάσμα καὶ κτῆμα. Ἐντεῦθεν δὲ οὔτε αὐτὸς ἐκυβέρνησε τὴν Ἑλλάδα, οὔτε ἄλλον ἄφησε νὰ κυβερνήσῃ αὐτὴν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Κατ' ἀρχὰς συνετάχθη εἰλικρινῶς μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου· δὲν ἠξεύρομεν πῶς ἤθελε πολιτευθῇ ἐὰν ὁ Ὑψηλάντης ἐπετύγχανεν· ἀποτυχόντος δὲ τούτου, κατεξανέστη μετ' ἀποτόμου τραχύτητος κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τῶν προεστώτων. Ἐπὶ τέλους ὅμως, ὅτε ἐκορυφώθησαν οἱ τῆς πατρίδος κίνδυνοι, ἐπεκράτησεν ἐν τῇ γενναίᾳ ἐκείνῃ ψυχῇ τὸ τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ὡς οὐδεὶς ἄλλος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος ὑπηρέτησεν αὐτόν. Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰς περιπετείας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἐκτήσατο τὸ μέγα αὐτοῦ ἀξίωμα.

Οἱ ἓξ χιλιάδες ἄνδρες, οἵτινες συνέρρευσαν περὶ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Καρυταίνης κατὰ τὰ τέλη μαρτίου, οἱ πλεῖστοι ἄοπλοι ὄντες καὶ ἀνάσκητοι, διελύθησαν ὡς ἱστὸς ἀράχνης ἁμαχητὶ σχεδὸν ἅμα ἐπῆλθεν ἐπικουρία ἐκ Τριπόλεως πρὸς τοὺς ἀποκεκλεισμένους Τούρκους. Ἅπαντες οἱ ἄλλοι ὁπλαρχηγοὶ κατεπλάγησαν καὶ προέτειναν, μηδ' αὐτοῦ τοῦ Παπαφλέσα ἐξαιρουμένου, τὴν ὑποχώρησιν εἰς Μεσσηνίαν. Μόνος ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόησεν, ὅτι ὑποχωροῦντες εἰς τὴν ἄκραν τῆς χερσονήσου καὶ ἀφίνοντες τὰ ἐνδότερα αὐτῆς εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων ἤθελον διακινδυνεύσει τὴν τύχην ὅλου τοῦ κινήματος. Ἡ ἐκ Τριπόλεως ἐλθοῦσα ἐπικουρία δὲν ἠρκέσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῶν ἐν Καρυταίνῃ, ἀλλὰ συναπήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκείνην τῆς Πελοποννήσου· ἡ Καρύταινα λοιπὸν ἔμενεν ἐλευ-

θέρα· οἱ διαλυθέντες ἠδύναντο νὰ συγκροτηθῶσιν αὖθις καὶ βαθμηδὸν νὰ ἀσκηθῶσι καὶ νὰ ὁπλισθῶσι· κύριος δὲ σκοπὸς ἔδει νὰ προτεθῇ ἡ ἅλωσις τῆς Τριπόλεως, ἥτις δεξαμένη ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ὅλου τουρκικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ στερουμένη τροφῶν, ἠδύνατο νὰ περιζωσθῇ πανταχόθεν καὶ νὰ καταναγκασθῇ εἰς παράδοσιν ἄνευ μεγάλων πολεμικῶν ἔργων. Τούτου δὲ γενομένου, ἠσφαλίζετο ἡ ἐπανάστασις πολὺ μᾶλλον ἢ δι' οἱουδήποτε ἄλλου κατορθώματος περὶ τὰ κράσπεδα τῆς χερσονήσου διαπραχθέντος, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἠδύνατο νὰ διαπραχθῇ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐλάλησεν ὅπως γράφομεν ἡμεῖς ἐνταῦθα, πρὸς τοὺς κατεπτοημένους ὁπλαρχηγούς, οἵτινες ἠξίουν ὅτι μηδὲν ἔχοντες νὰ κάμωσιν εἰς Καρύταιναν, δέον νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Μεσσηνίαν. Ὁ Κολοκοτρώνης, κυττάξας αὐτοὺς μετ' ἄλγους ψυχῆς· «δὲν πάγω πουθενὰ, ἀνέκραξεν. Ἂν θέλετε σεῖς, τραβᾶτε· ἐγὼ θὰ μείνω ἐδῶ ὅπου καὶ τὰ βουνὰ καὶ τὰ πουλιὰ μὲ γνωρίζουν. Ἂν χαθῶ, κάλλιο νὰ μὲ φᾶν' αὐτά.» Καὶ οἱ μὲν ἀνεχώρησαν πάντες, οἰκτείροντες καὶ ἐμπαίζοντες τὸν ἄνδρα τοσοῦτον, ὥστε ὁ Παπαφλέσας εἶπεν εἰς ἕνα τῶν στρατιωτῶν· «Βρὲ, μεῖν' ἐσὺ μαζί του γιὰ νὰ μὴν τὸν φᾶν οἱ λύκοι.» Ὁ δὲ μείνας μόνος, ὁλομόναχος, προσηυχήθη πρὸς τὴν Παναγίαν καὶ ἐμάζευσε πάλιν ἐδῶ κ' ἐκεῖ 300 περίπου ἄνδρας εἰς Πιάναν, χωρίον ἀπέχον 3 περίπου ὥρας ἐκ Τριπόλεως. Ἀλλὰ τῇ 5 ἀπριλίου μόλις ἐπεφάνη ἕτερος ἐκ Τριπόλεως τουρκικὸς στρατὸς, διελύθησαν καὶ πάλιν οἱ νεοσύλλεκτοι. Δὲν κατεβλήθη ὅμως οὐδὲ τότε ὁ ἀδάμαστος ἀνὴρ, ἀλλὰ γράφων ἀδιακόπως πανταχοῦ καὶ παριστῶν τὴν ἀνάγκην τῆς πολιορκίας τῆς Τριπόλεως, εἶδε τελευταῖον εὐχαρίστως προσελθόντας πολλοὺς τῆς χερσονήσου ὁπλαρχηγοὺς καὶ καταλαβόντας εἰς μέγαν περὶ τὴν πρωτεύουσαν κύκλον, τὸ Πάπαρι, τὴν Βλαχοκερασιὰν, τὸ Διάσελον, τὴν Ἀλωνίσταιναν καὶ τὰ Βέρβενα. Τὰ στίφη ταῦτα κατὰ μικρὸν πολλαπλασιασθέντα ἀνηγόρευσαν μὲν ἀρχιστράτηγον τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ ἐκτελέσωσι τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ Κολοκοτρώνη. Τὸ εὐρὺ τοῦτο στρατόπεδον δι' οὗ περιεζώσθη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἡ Τρίπολις πόρρωθεν, συνετηρήθη μέχρι τῶν μέσων μαΐου, ὁτὲ μὲν ἀντέχον εἰς τὰς ἐξόδους τῶν Τούρκων, ὁτὲ δὲ περί τινα σημεῖα διαλυόμενον ὑπ' αὐτῶν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον πάλιν συγκροτούμενον· τότε δὲ ἐδέησε νὰ ὑποστῇ δοκιμασίαν σπουδαιοτέραν.

Ὁ Χουρσὶτ πασᾶς ἐξέπεμψεν ἐξ Ἰωαννίνων δυνάμεις λόγου ἀξίας πρὸς περιστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ μὲν Κιοσὲ Μεχμὲτ πασᾶς ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ δαμάσῃ πρῶτον τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ ἔπειτα νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον· ὁ δὲ Μουσταφάμπεϋς ἐστάλη κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ τὴν χερσόνησον διὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἥτις δὲν εἶχεν ἔτι κινηθῆ. Ὁ Μουσταφάμπεϋς κατελθὼν ἀκωλύτως εἰς Πάτρας, λεηλατήσας τὴν πόλιν ταύτην, καύσας τὸ Αἴγιον, διασκορπίσας τοὺς πολιορκοῦντας τὸν Ἀκροκόρινθον καὶ τὸ Ναύπλιον, εἰσῆλθε τὴν 6 μαΐου εἰς τὴν Τρίπολιν. Ἡ ἄφιξις αὐτοῦ κατεπτόησε τοὺς πολιορκοῦντας. Ὁ Κολοκοτρώνης προέτεινεν ἀμέσως νὰ καταληφθῇ ἰσχυρῶς τὸ Βαλτέτσι (σελ. 762—763 τοῦ πρώτου τόμου)· καὶ εὐτυχῶς ὁ Ἠλίας Μαυρομιχάλης ἐξετέλεσε πρῶτος τὸ ἔργον. Μετ' ὀλίγον δὲ συνῆλθον αὐτόθι καὶ ἄλλοι ὁπλαρχηγοί, ἡ ὅλη δύναμις ἀπηρτίσθη ἐξ 845 ἀνδρῶν, ἡγεῖτο δὲ συμπάντων ὁ τοῦ Ἠλία θεῖος Κυριακούλης καὶ κατελέγετο μεταξὺ τῶν μαχητῶν ὁ τοῦ Ἠλία ἀδελφὸς Ἰωάννης ἐτῶν 14. Ὁ Κολοκοτρώνης ὡδήγησεν αὐτοὺς πῶς πρέπει νὰ ὀχυρωθῶσι, παρεσκεύασε τὰ ἄλλα σώματα, ἵνα δράμωσιν εἰς βοήθειαν ἐν καιρῷ εὐθέτῳ, καὶ ἀεικίνητος ὢν ἐκοιμᾶτο εἰς Βαλτέτσι, προεγεύετο εἰς Πιάναν καὶ ἐδείπνει εἰς Χρυσοβίτσι. Τῷ ὄντι τῇ 12 πρωὶ ὁ Μουσταφάμπεϋς ἐβάδισε πρὸς τὸ Βαλτέτσι ἄγων 6500 πεζοὺς, 1500 ἱππεῖς καὶ 2 πυροβόλα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ῥήξῃ πρὸς τοῦτο τὰ μέρος τὸν ἀποκλεισμὸν, νὰ προελάσῃ ἐπὶ τὴν Λακωνίαν καὶ δαμάσας αὐτὴν νὰ ἐπαγάγῃ τῆς ὅλης Πελοποννήσου τὴν χείρωσιν. Ὁ Κολοκοτρώνης τυχὼν τὴν ὥραν ἐκείνην εἰς Χρυσοβίτσι, χωρίον ἀπέχον 2 ½ περίπου ὥρας ἀπὸ τὸ Βαλτέτσι, δὲν παρευρέθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἀγῶνα, ὃν διεξήγαγον καρτερικῶς οἱ περὶ τὸν Κυριακούλην καὶ τὸν Ἠλίαν ὄπισθεν τῶν προχείρων ἐκείνων ὀχυρωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο *ταμπούρια*. Μετὰ 3 ὥρας κατέφθασαν ὁ Κολοκοτρώνης ἀπὸ Χρυσοβίτσι καὶ ὁ Πλαπούτας ἀπὸ Πιάναν, καὶ ἤρχισαν παρενοχλοῦντες ἔξωθεν τοὺς πολεμίους, οἱ δὲ περὶ τὸν Κυριακούλην ἐνθαρρυνθέντες ἐξηκολούθησαν ἀνθιστάμενοι μέχρι τῆς ἑσπέρας ὅτε ἑκάτεροι τῶν διαμαχομένων διετήρησαν τὰς οἰκείας θέσεις. Περὶ μέσας νύκτας παρεισέδυ ὁ Κολοκοτρώνης εἰς Βαλτέτσι καὶ ἠσπάσθη τοὺς ἀγωνισαμένους, ὅλος καρδία καὶ χαρά· καὶ αὐτὸς μὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὸ ἴδιον σῶμα· ἄλλοι ὅμως ἱκανοὶ προσῆλθον εἰς τὸ χωρίον διὰ νυκτὸς ἐπίκουροι, ὥστε τὴν ἐπιοῦσαν, ἐπαναληφθείσης τῆς μάχης, οἱ ἐντὸς τοῦ Βαλ-

τετσίου ἀντὶ ν' ἀμύνωνται, ὅπως τὴν προτεραίαν, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἀντιπάλων καὶ πιέσαντες αὐτοὺς ἔτρεψαν μετ' οὐ πολὺ εἰς φυγήν, οἱ δὲ πρῶτοι τραπέντες διωκόμενοι, συμπαρέσυραν καὶ τὸ κύριον τοῦ Μουσταφάμπεϋ σῶμα, ὅστις δὲν ἐσώθη εἰμὴ ἀφοῦ ἀπώλεσε τὸν ἵππον αὐτοῦ. Εἶχε δὲ διατάξει τὰ πράγματα ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τρόπον ὥστε πᾶσαι αἱ ἀποσκευαὶ καὶ τὰ φορτηγὰ καὶ τὰ πυροβόλα περιέπεσον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων, οἵτινες ἔλαβον προσέτι καὶ ἄλλα πολλὰ λάφυρα, διότι οἱ φεύγοντες, ἵνα ἀναχαιτίσωσι τὴν ὁρμὴν τῆς καταδιώξεως, ἔρριπτον τὰ ἐπίχρυσα καὶ ἐπηργυρωμένα αὐτῶν ὅπλα. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῷ διημέρῳ τούτῳ ἀγῶνι ἑκατέρωθεν πεσόντων. Οἱ Τοῦρκοι πολεμήσαντες ἐν ὑπαίθρῳ ἔπαθον βεβαίως ζημίας πολὺ μείζονας τῶν Ἑλλήνων, ὧν τραυματίαι καὶ νεκροὶ δὲν ἐγένοντο πολλοί. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξεν ὅτι ἡ πολιορκία δὲν διελύθη καὶ ὅτι τὸ θάρρος τῶν Ἑλλήνων ηὔξησεν. Εὐλόγως ἄρα τὸ ἐν Βαλτετσίῳ τρόπαιον ἐλογίσθη ὡς ὁ θεμέλιος λίθος τῆς πελοποννησιακῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ δικαίως ἐξυμνήθη ὡς ἓν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων ἔργων τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ θάρρος τῶν ἡμετέρων ἀπέβη τῳόντι τοσοῦτον ὡς ἐκ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου, ὥστε ὅτε μετά τινας ἡμέρας, τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18, ὁ Μουσταφάμπεϋς προσέβαλε δι' ἑξακισχιλίων πεζῶν καὶ ἱππέων καὶ δύο πυροβόλων, τὰ Δολιανά, ὅπου ἵστατο μετὰ ἀνδρῶν 200 ὁ Νικήτας, ὁ ἀνεψιὸς οὗτος τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ δεξιὸς αὐτοῦ βραχίων, ἀντέστη ἐπὶ ὥρας πολλάς· οἱ ἐν Βερβένοις δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δράμωσιν ἀμέσως εἰς βοήθειαν, παρακωλυθέντες ὑπὸ ἰσχυρᾶς τουρκικῆς δυνάμεως. Ἐπὶ τέλους ὅμως κατίσχυσαν καὶ ὁρμήσαντες ἐπὶ τὰ Δολιανὰ ἐπήγαγον τὴν γενικὴν τῶν πολεμίων τροπήν. Ἐκεῖ ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς ἀνευφημήθη τὸ πρῶτον ὁ Νικήτας *Τουρκοφάγος*.

Μετὰ ἕνα περίπου μῆνα ἀφίκετο εἰς Πελοπόννησον ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης καὶ ἤρχισεν ἡ προμνημονευθεῖσα ἔρις αὐτοῦ πρὸς τοὺς προεστῶτας. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐτάχθη μετ' αὐτοῦ. Τὸ πρακτικὸν τοῦ ἀνδρὸς τούτου πνεῦμα κατενόει τοσοῦτον τότε τὴν ἀνάγκην γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως, ὥστε ὅτε μετὰ τὴν ἐν Βαλτετσίῳ νίκην, ἔγραψε πρὸς τὸν Μουσταφάμπεϋν νὰ παραδοθῇ, ἔλεγε πρὸς τοῖς ἄλλοις· «καὶ ἂν θέλῃς ἔλα εἰς αἴσθησιν, ἄνθρωπε, καὶ μὴ παίρνῃς εἰς τὸν λαιμόν σου τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι ὅταν παραδώσουν τὰ ἅρματά

τους, θέλει ζήσουν φιλικὰ μὲ ἡμᾶς ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ κραταιοτάτου καὶ πολυχρονίου πριγκήπου μας Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου.» Καθ' ἃ προϋπεδείξαμεν, δὲν ἐγγυώμεθα ὅτι ἔμελλε νὰ μὴ διαφωνήσῃ μέχρι τέλους πρὸς τὸν πληρεξούσιον τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οὗτος ἤθελεν ὑπερισχύσει. Ἐνῷ οἱ προύχοντες ἤθελον πρὸ πάντων νὰ ἄρχωσιν ἐν ταῖς ἰδίαις ἐπαρχίαις, ἐνῷ ὁ ὁρίζων τοῦ Ὑψηλάντου περιελάμβανε σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα, ὁ ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενος Κολοκοτρώνης εἰς οὐδένα ἐνόει νὰ παραχωρήσῃ τὴν τῆς Πελοποννήσου ἀρχήν. Ἀλλὰ τότε ὑπεστήριξε πάσῃ δυνάμει τὸν Ὑψηλάντην, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἔδωκεν αὐτῷ δεῖγμα ἐξαίρετον τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας· διότι τῇ 10 αὐγούστου κατετρόπωσε λαμπρῶς τοὺς ἐπὶ συλλογῇ τροφῶν ἐξελθόντας πολεμίους εἰς τὴν Γράναν, ἤτοι τὴν τάφρον, ἥτις ἐκ προνοίας αὐτοῦ πάλιν εἶχεν ὀρυχθῇ περὶ τὴν ἄκραν τοῦ ὄρους Μαινάλου, τὴν καλουμένην Μύτικαν. Μετὰ τὴν μάχην τῆς Γράνας ὁ ἀποκλεισμὸς ἀπέβη στενότερος, ὁ δὲ πληρεξούσιος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου ἔγραψεν *ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῆς Τριπολιτσᾶς τὴν 13 αὐγούστου 1821, πρὸς τὸν γενναιότατον καπετάνον Θεοδωράκην Κολοκοτρώνην*, ἐπιστολήν, ἐν εἴδει διαταγῆς τῆς ἡμέρας, ἀνομολογοῦσαν τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ πρόνοιαν καὶ ἀποδίδουσαν αὐτῷ τὴν νίκην.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἐν τῇ Ἠλιδι μεσόγειον χωρίον Λάλα, ὑπὸ γενναίων Ἀλβανῶν ἀνέκαθεν κατεχόμενον καὶ πολιορκηθὲν ὑπὸ Ἠλείων καὶ ἄλλων, ἐκενώθη ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἀπελθόντων εἰς Πάτρας· διέπρεψαν δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ οἱ Ἰόνιοι ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Ἀνδρέαν Μεταξᾶν. Καὶ ἔπειτα ἀλλεπαλλήλως παρεδόθησαν ἡ Μονεμβασία καὶ τὸ Ναυαρῖνον δι' ἔλλειψιν τροφῶν· ἡ αὐτὴ δὲ τύχη περιέμενε προδήλως τὴν Τρίπολιν. Εἶχε μὲν εἰσέλθει εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Καρᾶ Ἀλῆν, καὶ κίνδυνος ἐντεῦθεν παρήχθη μήπως ἀποβιβάσῃ εἰς τὰ ἀρκτικὰ τῆς Πελοποννήσου παράλια δύναμιν ἱκανὴν νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης· τούτου δ' ἕνεκεν ὁ Ὑψηλάντης ἐνόμισε καθῆκον αὐτοῦ νὰ δράμῃ μετὰ 2,000 ἀνδρῶν πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο. Ἀλλ' ὁ Καρᾶ Ἀλῆς οὐδεμίαν ἀπεβίβασε δύναμιν, καὶ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ Ὑψηλάντου κατελήφθη τελευταῖον, σεπτεμβρίου φθίνοντος, ἡ Τρίπολις. Ἐπὶ τῆς ἁλώσεως ταύτης οὐ μόνον πᾶσα ἡ λεία διηρπάγη μηδαμῶς χρησιμεύσασα εἰς τὰς κοινὰς τοῦ ἔθνους ἀνάγκας, ἀλλὰ συνέβη προσέτι σφαγὴ ἀνωφελὴς καὶ ἀνηλεὴς πολλῶν χιλιάδων ὀσμανιδῶν, ὡς βεβαιοῦται. Μό-

νοι οἱ πλουσιώτατοι καὶ ἐγκριτώτατοι αὐτῶν διεσώθησαν ἀντὶ ἀδρῶν λύτρων ὑπό τινων τῶν ὁπλαρχηγῶν, ἰδίως δὲ ὁ Κολοκοτρώνης ἐξησφάλισε τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἀλβανῶν, διακινδυνεύσας μὲν κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς πόλεως ἔξοδον αὐτῶν, προπέμψας δὲ αὐτοὺς μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου διὰ τοῦ Πλαποὐτα, ὅστις ἔλαβε βραδύτερον παρὰ τῶν διασωθέντων, ἀφοῦ ἀφίκοντο εἰς Ἤπειρον, ἐπιστολὴν εὐχαριστήριον, ἐν ᾗ ἐξύμνουν τὸν Κολοκοτρώνην ὡς εὐεργέτην. Εἰς τὴν περίστασιν ταὐτην ἐξερράγη κατὰ πρῶτον σπουδαίως ἡ μεταξὺ Κολοκοτρώνη καὶ προεστώτων ἔρις. Τινὲς ἐκ τούτων ἀγανακτοῦντες διότι ἔβλεπον αὐτὸν προπέμποντα τοὺς Ἀλβανοὺς ἀπερχομένους μετὰ τῶν ἰδίων πραγμάτων καὶ σκευῶν, ἠθέλησαν νὰ κινήσωσι τὸν ὄχλον κατὰ τοῦ ἀνδρός· καὶ ἀποτυχόντες, ἐξετράπησαν εἰς ὕβρεις καὶ ἀπειλάς. Ἀλλ' ἐκεῖνος εἶπεν ἀταράχως πρὸς τὸν γραμματέα αὐτοῦ Φωτάκον· «τώρα ὁποῦ ὁ ἅγιος Θεὸς ἠθέλησε καὶ μᾶς ἐδυνάμωσε καὶ ἐπήραμε τὴν Τριπολιτζᾶ, ἂς λέγουν ὅ,τι θέλουν..... ἤλπιζαν νὰ κληρονομήσουν τοὺς Τούρκους καὶ νὰ μείνουν αὐτοὶ εἰς τὸν τόπον τους, ἀλλ' ἀργὰ τὸ ἐσυλλογίσθηκαν.»

Ἔσπευδεν ὅμως πολὺ τοιαῦτα περὶ αὐτῶν λέγων. Ἐδέησε νὰ ἐπέλθωσι κίνδυνοι φοβερώτατοι, ἵνα ἐξασφαλισθῇ τὸ κράτος αὐτοῦ· καὶ ἀφοῦ δὲ ἐπανειλημμένως ἀπεδείχθη ὁπόσον ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ὑπεροχή του, πάλιν δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους ἔχων ἐκείνους ἀντιπράττοντας. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τριπόλεως προέτεινε νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ ἐντεῦθεν παραχθέντος τρόμου τῶν πολεμίων, ἐπιπίπτοντες κατὰ τῶν Πατρῶν. Ἀλλ' οἱ προύχοντες τῆς Ἀχαΐας, μὴ θέλοντες νὰ παράσχωσιν αὐτῷ νέαν ἀφορμὴν θριάμβου καὶ κραταιώσεως, ἐδήλωσαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὅτι δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς βοηθείας τοῦ Κολοκοτρώνη, μέλλοντες αὐτοὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ ἔργον. Καὶ ἐπεχείρησαν τῳόντι νὰ κυριεύσωσι μόνοι τὰς Πάτρας, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον διεσκορπίσθησαν τῇδε κἀκεῖσε ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ναυπλίου, τὸ ὁποῖον ὅμως, τροφοδοτηθὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ ὀκτωβρίου, δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῇ εἰμὴ ἐξ ἐφόδου. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατορθωθῇ διὰ τῶν ἀτάκτων ἡμῶν στιφῶν, τὰ ὁποῖα καρτερικῶς μὲν ἐμάχοντο ὄπισθεν ὀχυρωμάτων, ἀνεπιτήδεια δὲ ἦσαν πρὸς τὰς ἐκ τοῦ συστάδην μάχας καὶ ἔτι μᾶλλον πρὸς τὰς ἐφόδους. Ὅθεν ὁ Ὑψηλάν-

της ἀνήρτησεν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς μικρόν τι σῶμα τακτικοῦ στρατοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ καταρτισθῇ δι' ἐπιμελείας αὐτοῦ εἰς Καλάμας ὑπὸ τοῦ Γάλλου ὑπολοχαγοῦ τῶν ἐπιλέκτων Βαλέστα, καὶ εἰς τοὺς μετ' αὐτοῦ συντεταγμένους ὀλίγους Γερμανοὺς φιλέλληνας. Τὸ σῶμα ὅμως τοῦτο οὐ μόνον εὐάριθμον ἦτο, ἀλλὰ οὔτε εἶχε τὸ βαρὺ πυροβολικὸν τὸ ἀπαραίτητον ἵνα ἀνοιχθῇ ῥῆγμα· ὥστε ἐδέησε νὰ πλησιάσωσιν εἰς τείχη ἀκέραια καὶ ν' ἀναβῶσιν εἰς αὐτὰ διὰ κλιμάκων. Ἐξώρμησαν οὐδὲν ἧττον οἱ ἀτρόμητοι μαχηταί· δεκατευθέντες ὅμως ὑπὸ καταστρεπτικοῦ πυρὸς, καὶ ἀποβαλόντες νεκροὺς καὶ τραυματίας 50 περίπου φιλέλληνας καὶ τακτικοὺς, ἐν οἷς καὶ τὸν γενναῖον Βυρτεμβέργιον ἀρχηγὸν τῶν φιλελλήνων Λίνσιγγ, ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἐφεδρεία τακτικῶν οὐδεμία ὑπῆρχεν ἵνα ἐπαναληφθῇ ὁ ἀγών· ὅθεν ὁ Ὑψηλάντης ἀπῆλθεν ἐξ ἀνάγκης εἰς Ἄργος. Ἔλαβε δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰανουαρίου ἀποζημίωσίν τινα διὰ τὴν ἀποτυχίαν ἐκείνην, παραδοθέντος εἰς αὐτὸν τοῦ Ἀκροκορίνθου δι' ἔλλειψιν τροφῶν. Ἀλλ' εἶναι θλιβερὸν νὰ τὸ εἴπωμεν· τινὲς τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἵνα μὴ προσλάβῃ τὴν τιμὴν ταύτην, προέτρεπον κρυφίως τοὺς Τούρκους νὰ ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι· καὶ μὴ ἐπιτυχόντες τοῦ σκοποῦ, ὠφελήθησαν ἐκ τῆς ἐπισυμβάσης τῷ ἀνδρὶ ἀσθενείας, καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Κολοκοτρώνη, ἵνα παρασπονδήσωσι καὶ ἔσφαξαν τὴν διὰ συνθηκῶν παραδοθεῖσαν φρουράν. Ἡ παραβίασις αὕτη τῶν συντεθειμένων, ἧς ὁμοία καὶ ἔτι χειρων ἐγένετο προηγουμένως καὶ ἐν Μονεμβασίᾳ καὶ ἐν Ναυαρίνῳ, ἵνα μὴ ὑπομνήσωμεν τὰς φοβερὰς σκηνὰς τῆς Τριπόλεως, εἰμπορεῖ ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ προαιωνίου μεταξὺ τῶν δύο φυλῶν καὶ θρησκειῶν πάθους, ἀλλὰ νὰ δικαιολογηθῇ δὲν ἐπιτρέπεται. Καὶ δυστυχῶς ἐπανελήφθη πολλάκις ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως.

Μικρὸν πρὸ τῆς ἁλώσεως τοῦ Ἀκροκορίνθου καὶ μικρὸν μετ' αὐτὴν συνεπλήρωσεν ἡ πρώτη ἐν Ἐπιδαύρῳ συγκροτηθεῖσα ἐθνικὴ συνέλευσις τὸ ἔργον αὐτῆς. Τῇ μὲν 1 ἰανουαρίου 1822 ἐψήφισε τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος. Τῇ δὲ 15 ἐξέδοτο τὴν διακήρυξιν ἐκείνην, ἥτις γραφεῖσα μὲν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Νέγρη, ὑπογραφεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ὡς προέδρου τῆς συνελεύσεως καὶ ὑπὸ 58 πληρεξουσίων, εἶναι τὸ κάλλιστον τῆς συνελεύσεως ταύτης ἔργον καὶ τὸ κάλλιστον ἴσως ἔγγραφον ἐξ ὅσων ποτὲ ἐπὶ 60 ἔτη

ἐξέδωκεν ἑλληνικὴ συνέλευσις ἢ κυβέρνησις. Ἐδικαιολόγει τὴν ἐπανάστασιν, διέκρινεν αὐτὴν ἐπιμελῶς ἀπὸ τῶν δημαγωγικῶν καὶ στασιωδῶν κινημάτων τὰ ὁποῖα τοσοῦτον τρόμον ἐνέπνεον τότε εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐξήγει πῶς ἕνεκα τῶν πρώτων τοῦ πολέμου περιπετειῶν παρεκωλύθη ἐπὶ ἔτος ὁλόκληρον ὁ ὀργανισμὸς τοῦ πολιτικοῦ τῆς Ἑλλάδος συντάγματος, καὶ συνεπέρανε τὸν λόγον ἀναφωνοῦσα· «εἴθε ὁ κραταιὸς τοῦ Ὑψίστου βραχίων ν' ἀνυψώσῃ καὶ ἀρχομένους καὶ ἄρχοντας, τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον, πρὸς τὴν πάρεδρον αὐτοῦ Σοφίαν, ὥστε νὰ γνωρίσωσι τ' ἀληθῆ των ἀμοιβαῖα συμφέροντα· καὶ οἱ μὲν διὰ τῆς προνοίας, οἱ δὲ λαοὶ διὰ τῆς εὐπειθείας νὰ στερεώσωσι τῆς κοινῆς ἡμῶν πατρίδος τὴν πολύευκτον εὐτυχίαν. Εἴθε! Εἴθε!» Εὐλόγως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἐπανελάμβανε τοσάκις τὴν εὐχὴν ταύτην, ὡσὰν εἶχε τὴν προαίσθησιν ὅτι χρόνος μακρὸς, μακρότατος ἔμελλε νὰ παρέλθῃ πρὶν ἡ αὕτη ἐκπληρωθῇ. Αὐτὸ τὸ πολίτευμα ἔμελλε νὰ παρεμβάλῃ δυσυπέρβλητα πρὸς τοῦτο κωλύματα. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἡ διακήρυξις ἐκείνη, ἐὰν δὲν ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ἐν Ἑλλάδι, ἦτο βεβαίως ἐπιτηδειοτάτη νὰ προξενήσῃ ἀγαθὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ξένον κόσμον.

Προσέτι τῇ 15 ἰανουαρίου ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐξελέξατο κατὰ τὴν κ' § τοῦ ὀργανικοῦ νόμου πρόεδρον μὲν τοῦ *Ἐκτελεστικοῦ* τὸν Μαυροκορδᾶτον, μέλη δὲ τὸν Ἀθανάσιον Κανακάρην, τὸν Ἀναγνώστην Παπαγιαννόπουλον (Δεληγιάνην), τὸν Ἰωάννην Ὀρλάνδον καὶ τὸν Ἰωάννην Λογοθέτην. Αὐθημερὸν δὲ πάλιν τὸ *Ἐκτελεστικὸν* διώρισε τὸν Θεόδωρον Νέγρην ἀρχιγραμματέα τῆς Ἐπικρατείας, μινίστρον τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων καὶ πρόεδρον τοῦ συμβουλίου τῶν μινίστρων· τὸν Ἰωάννην Κωλέττην, μινίστρον τῶν ἐσωτερικῶν, τὸν Πανοῦτσον Νοταρᾶν, τῆς οἰκονομίας, τὸν Νότην Μπότσαρην τοῦ πολέμου· ἐπιτροπὴν ἐκ τριῶν εἰς τὸ μινιστέριον τῶν ναυτικῶν· τὸν Θεόδωρον Βλάσιον, μινίστρον τοῦ δικαίου· τὸν ἐπίσκοπον Ἀνδρούσης Ἰωσὴφ, τῶν θρησκευτικῶν, καὶ τὸν Λάμπρον Νάκον, τῆς ἀστυνομίας. Ποτὲ πληρέστερον μινιστέριον δὲν ηὐτύχησε ν' ἀπολαύσῃ ἡ Ἑλλὰς· ἀλλ' ἡ ἐντελεστάτη αὕτη τῶν κυβερνήσεων οὐδὲν ἔμελλε τῇ ἀληθείᾳ νὰ κυβερνήσῃ. Ἡ *προσωρινὴ διοίκησις τῆς Ἑλλάδος*, ὅπως ἐλέγετο, ἀπηρτίσθη μὲν ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι τῆς 22 ἰανουαρίου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς 31 ἐγκαθιδρύθη εἰς Κόρινθον. Ἐκεῖ ἤρχισε νὰ γράφῃ· τὸ ἐκτελεστικὸν πρὸς τὸ βουλευτικὸν, τὸ βουλευτικὸν πρὸς τὸ ἐκτελεστικὸν, ἀμφότερα δὲ πρὸς τὰς Γερουσίας καὶ τὸν Ἄρειον Πάγον· τὸ ἐκτελε-

στικὸν πρὸς τοὺς μινίστρους, καὶ ἰδίᾳ πάλιν πρὸς τοὺς μινίστρους, ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας. Ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη ὁ κυκεὼν τοῦ ὁποίου τὰ σπέρματα ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ τῷ πολιτεύματι. Τὸ Βουλευτικὸν καὶ ὄχι τὸ Ἐκτελεστικὸν ἀπεφάσιζε ποῦ θέλει γίνει ἐκστρατεία καὶ ποῦ δὲν θέλει γίνει· τὸ Βουλευτικὸν καὶ ὄχι τὸ Ἐκτελεστικὸν διώριζε τοὺς ἐκστρατεύσοντας ἀξιωματικούς· καὶ ἐν γένει τοσοῦτον ἐπενέβαινεν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ὥστε ἀνεμιγνύετο καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα ἀστυνομικὰ πράγματα. Αἱ μόναι σπουδαῖαι κυβερνητικαὶ πράξεις αἱ τότε γενόμεναι ἦσαν τὸ δάνειον τῶν 5 ἑκατομμυρίων, περὶ τῆς τύχης τοῦ ὁποίου ὡμιλήσαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν, καὶ τὸ περὶ ναυτικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος, περὶ οὗ θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω. Ἐν τούτοις ἡ κυβέρνησις ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἐντελῶς ἐλευθέρα περὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς, ἀφοῦ καταργηθέντος τοῦ διαρκοῦς καὶ πραγματικοῦ ἀξιώματος τῆς ἀρχιστρατηγίας ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 9 ἰανουαρίου ψηφίσματος τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως περὶ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης περιωρίσθη εἰς τὴν ἀνώδυνον λειτουργίαν τοῦ προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ· ὁ δὲ Κολοκοτρώνης διωρίσθη νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ τούτου μὴ γενομένου, ἐπετράπη τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν. Ἀλλὰ τί τὸ ἐκ τούτου ὄφελος ὅταν αὐτὸ τὸ πολίτευμα παρεκώλυε τὴν κυβέρνησιν νὰ πράξῃ τι· ὁσάκις δὲ ἀπεφάσιζε νὰ πράξῃ «αἱ ὑποθέσεις καὶ αἱ διαταγαὶ τῆς Διοικήσεως ἔμενον ἀνενέργητοι διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐκτελεστικῆς δυνάμεως,» ὡς ἔγραφεν ἐπισήμως τῇ 2 μαρτίου ὁ πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν.

Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐπείσθη τότε ὅτι καταλύσας πρό τινων μηνῶν τὸ οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατασκευάζῃ ὁ Ὑψηλάντης καὶ ἀναπληρώσας αὐτὸ δι' ἄλλου ἰδίου, ἐπὶ τῆς ἄμμου ἔκτισεν· ἀλλὰ ἐπολιτεύθη βεβαίως εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι ἀπηλπίσθη νὰ πράξῃ τι γενναῖον διὰ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ πολιτεύματος. Ὀργανώσας ἐκ τοῦ προχείρου τοὺς ὀλίγους τακτικοὺς ὅσοι εἶχον συγκροτηθῆ διὰ τῆς προνοίας τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τοὺς ὀλίγους φιλέλληνας ὅσοι εἶχον προσέλθει εἰς Κόρινθον, ἀνεχώρησε μετ' αὐτῶν ἐν ἀρχῇ μαΐου, ἵνα δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης δυτικῆς Ἑλλάδος, καταλείπων εἰς τοὺς συντρόφους αὐτοῦ τὸ ἔργον τοῦ νὰ ἐκτελέσωσι τὸ ἀνεπίδεκτον ἐκτελέσεως πολίτευμα καὶ νὰ ἐξέλθωσι τῶν περιπλοκῶν εἰς τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ ἤρχισε νὰ ἐμβάλλῃ αὐ-

τοὺς ἡ ὑπὸ τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως τοσοῦτον περιφρονηθεῖσα ἀντίπαλος μερίς. Ὁ μὲν Δημήτριος Ὑψηλάντης ἠνέσχετο μετὰ ἀξιοζήλου αὐταρκείας τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχιστρατηγίας καθαίρεσιν αὐτοῦ, περιμένων τὴν πρώτην περίστασιν, ἵνα ὑπηρετήσῃ ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης τὴν πατρίδα· ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς προεστῶτας τὴν ἀνενόχλητον τῆς ἐξουσίας κατοχήν. Ἀπελθὼν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ μαρτίου, ἀπέκλεισεν ἀμέσως τοὺς πολεμίους ἐντὸς τῆς πόλεως ταύτης διὰ μάχης συγκροτηθείσης περὶ τὴν μονὴν τοῦ Γηροκομείου. Διὰ τοὺς δεινοὺς ὅμως κινδύνους ὑφ' ὧν ἠπειλήθη τότε ἡ δυτικὴ Ἑλλάς, ἱκανοὶ τῶν περὶ αὐτὸν ὁπλαρχηγῶν ἐδέησε νὰ δράμωσιν αὐτόθι· αὐτὸς ὁ δεύτερος υἱός του Γενναῖος διεπεραιώθη εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν. Ὅθεν ἀπέβη ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ τῶν Πατρῶν πολιορκία, ὁ δὲ ἀργὸς μείνας Κολοκοτρώνης ἡτοιμάζετο νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον τῆς Ἐπιδαύρου, ὅτε κίνδυνος μέγας ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου κρεμασθείς, ἔδωκεν αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ ἀποδείξῃ δι' ἄλλου εὐγενεστέρου τρόπου ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠδύνατο νὰ σωθῇ ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Δράμαλη, ἀνάγκη νὰ ἴδωμεν τί συνέβαινεν ἐν τῷ μεταξὺ ἐν τῇ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδι.

Ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἡ ἐπανάστασις ἐφάνη κατ' ἀρχὰς λαβοῦσα ἔκτασιν μεγάλην. Κατὰ μάϊον τοῦ 1821 ἐξηγέρθη ἡ Χαλκιδικὴ ὑπὸ *ἀρχηγὸν καὶ προστάτην* τὸν Ἐμμανουὴλ Παπᾶν, μεγαλέμπορον καὶ τραπεζίτην τῶν Σερρῶν. Ἐὰν συγχρόνως ἐκινοῦντο οἱ Ὀλύμπιοι, τὸ ἐπιχείρημα ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ. Οἱ Ὀλύμπιοι ὅμως ἠπράκτησαν ἐπὶ ἔτος ὅλον. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ τῆς Χαλκιδικῆς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐντὸς τῆς χερσονήσου Παλλήνης (Κασσάνδρας). Ἐκεῖ ἀντέστησαν μέχρι τοῦ τέλους ὀκτωβρίου, ἀλλὰ τότε ὁ νέος τῆς Θεσσαλονίκης διοικητὴς Ἀβουλαβοὺτ πασᾶς αὐτοὺς μὲν κατετρόπωσε, κατέπεισε δὲ καὶ τὰς ὀχυρὰς τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθω μονάς, αἵτινες εἶχον κοινωνήσει τοῦ κινήματος, νὰ παραδοθῶσιν. Αἱ μοναὶ αὗται οὔτε προθυμίαν, οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν ἔδειξαν· καὶ ἐτιμωρήθησαν πικρῶς τούτου ἕνεκα, διότι οὐ μόνον ὁμήρους ἠναγκάσθησαν νὰ δώσωσι καὶ 2 καὶ ἥμισυ ἑκατομμύρια γροσίων νὰ καταβάλωσιν, ἀλλὰ τῇ 15 δεκεμβρίου ἐδέχθησαν προσέτι φρουρὰν τουρκικὴν 3,000 ἀνδρῶν πα-

ραμείνασαν αὐτόθι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ἤτοι ἐπὶ ἔτη ἐννέα. Κατόπιν ἑορτῆς, ἐν μηνὶ μαΐῳ τοῦ 1822, ἐπανέστησαν οἱ ἁρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἡ Νιάουσα· ἀλλ' ὁ Ἀβουλαβοὺτ πασᾶς ἐδάμασε καὶ τοῦτο τὸ κίνημα. Σπουδαῖος ἀγὼν οὐδεὶς οὐδὲ ἐν Θεσσαλίᾳ διεξήχθη. Ἐπανέστη μὲν ἐν ἀρχῇ μαΐου ἡ Θετταλομαγνησία δι' Ἀνθίμου τοῦ Γαζῆ ὑπὸ τὸν ὁπλαρχηγὸν Κυριάκον Βασδέκην· καὶ *Βουλὴ Θετταλομαγνησίας* αὐτόθι συνεκροτήθη· ἀλλ' ἐπελθὼν ἐκ Λαρίσης ὁ Μελὲκ πασᾶς, σταλεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτόθι ἄρχοντος Μαχμοὺτ πασᾶ τῆς Δράμας, διέλυσεν ὡς ἰστὸν ἀράχνης τὸ κίνημα ἐκεῖνο καὶ ἐπυρπόλησε καὶ ἐλεηλάτησε τὰ ἄλλοτε τοσοῦτον πλούσια χωρία τῆς Μαγνησίας.

Ὅθεν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1822 ἡ ἐπανάστασις πρὸς τοῦτο τὸ μέρος περιεστάλη ἐντὸς τῆς σήμερον λεγομένης ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ μαρτίου 1821. Ὁ ἁρματωλὸς Πανουριᾶς ἐξηγέρθη πρῶτος πάντων ἐν Ἀμφίσσῃ· τοῦτον παρηκολούθησεν ἀμέσως ὁ Δῆμος Σκαλτσᾶς ἐν Δωρίδι· συγχρόνως σχεδὸν ὁ Διάκος ἐν Λεβαδείᾳ καὶ κατόπιν ὁ Ἰωάννης Δυοβουνιώτης εἰς Βουδουνίτζαν. Ὁ Μῆτσο Κοντογιάννης τῆς Ὑπάτης ἐδίστασεν ἐφ' ἱκανὸν, ἀλλὰ τελευταῖον ἠνώθη ἑκὼν ἄκων μετὰ τῶν ἄλλων. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Μενιδιᾶται καὶ οἱ Χασιῶται τῆς Ἀττικῆς ἐπολιόρκησαν τοὺς Τούρκους εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἐγένοντο δὲ κινήματά τινα καὶ εἰς Εὔβοιαν, ὅπου οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον τὰ ὀχυρὰ Βρυσάκια. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐπῆλθον κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ὁ Ὀμὲρ Βριώνης καὶ ὁ Κιοσὲ Μεχμὲτ πασᾶς, ἀποσπασθέντες μετὰ 9,000 πεζῶν καὶ ἱππέων ἐκ τοῦ περὶ τὰ Ἰωάννινα στρατοπέδου τοῦ Χουρσὶτ πασᾶ. Ὁ Κοντογιάννης ἔμεινεν ἀμέσως οὐδέτερος, ὁ δὲ Πανουριᾶς, ὁ Δυοβουνιώτης καὶ ὁ Διάκος, ἔχοντες 1,500 ἄνδρας ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὰς δύο ὁδοὺς, αἵτινες ἦγον ἡ μὲν εἰς τὴν Λοκρίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν διὰ τῶν Θερμοπυλῶν, ἡ δὲ εἰς τὴν Φωκίδα διὰ τῆς Χαλκομάτας. Ἐν τῷ μέσῳ ἔστη ὁ Διάκος εἰς Δαμάσταν καὶ τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ Ἀλαμάναν· ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν, ὁ μὲν Πανουριᾶς εἰς Χαλκομάταν, ὁ δὲ Δυοβουνιώτης εἰς τὴν γέφυραν τοῦ ποταμίου Δύρου. Πρῶτοι προσεβλήθησαν τῇ 22 ἀπριλίου ὁ Πανουριᾶς καὶ ὁ Δυοβουνιώτης καὶ μετά τινα ἀντίστασιν ἐτράπησαν. Μόνος δ' ἔμεινεν ὁ Διάκος, καὶ τότε διεπράχθη εἰς Δαμάσταν καὶ Ἀλαμάναν ἔργον τὸ ὁποῖον μάτην ἠθέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ περιγράψωμεν

μετὰ τὴν ἐξυμνήσασαν αὐτὸ δημώδη ποίησιν. Ὁ Ἀθανάσιος Διάκος, καταλιπὼν πρωΐμως τὸν μοναχικὸν βίον, εἶχε ῥιφθῇ εἰς τὰ βουνὰ καὶ ἔζησεν ὡς κλέφτης· καὶ ὑπηρέτησεν ἔπειτα τὸν Ἀλῆ πασᾶν· καὶ παρήτησεν αὐτὸν κατόπιν ἅμα ἠσθάνθη προσεγγίζουσαν τὴν καταιγίδα τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας. Ἕως ἐδῶ δὲν διαφέρει ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους. Ἀλλ' ὁ Διάκος ἦτο νέος· ἦτο ὡραῖος· ἐπέτειλεν ὡς μετέωρον λαμπρὸν ἐν τῇ αὐγῇ τῆς ἐπαναστάσεως· καὶ ἐν ἀκαρεῖ ἄφαντος γενόμενος κατέλιπεν ὄπισθεν αὐτοῦ τὴν μνήμην μάρτυρος ἅμα καὶ μαχητοῦ· ὥστε ἀνήκει εἰς τὴν παράδοσιν ἅμα καὶ τὴν ἱστορίαν, καὶ εἶναι κτῆμα τοῦ λαοῦ μᾶλλον ἢ τῆς ἐπιστήμης. Λέγει δὲ ὁ λαὸς ὅτι ὅταν ὁ Διάκος ἱστάμενος εἰς Ἀλαμάναν εἶδε πλακώσαντα τὸν Ὀμὲρ Βριώνην,

«Καρδιά, παιδιά μου, φώναξε, παιδιά, μὴ φοβηθῆτε·
«Ἀνδρεῖα, ὡσὰν Ἕλληνες, ὡσὰν Γραικοὶ σταθῆτε.» —
Ἐκεῖνοι ἐφοβήθησαν, κ' ἐσκόρπισαν 'ς τοὺς λόγκους,
Ἔμειν' ὁ Διάκος 'ς τὴ φωτιὰ μὲ δεκοχτὼ λεβέντες.
Τρεῖς ὥραις ἐπολέμαε μὲ δεκοχτὼ χιλιάδες,
Σχίσθηκε τὸ τουφέκι του, κ' ἐγίνηκε κομμάτια
Καὶ τὸ σπαθί του ἔσυρε, καὶ 'ς τὴ φωτιὰ ἐμβῆκεν.
Ἔκοψε Τούρκους ἄπειρους κ' ἐφτὰ μπουλουκμπασίδαις,
Πλὴν τὸ σπαθί του ἔσπασεν ἀπάν' ἀπὸ τὴν χούφταν,
Κ' ἔπεσ' ὁ Διάκος ζωντανὸς εἰς τῶν ἐχθρῶν τὰ χέρια.
Χίλιοι τὸν πῆραν ἀπ' ἐμπρὸς καὶ δυὸ χιλιάδες πίσω.
Κι' Ὀμὲρ Βριόνης μυστικὰ 'ς τὸν δρόμον τὸν ἐρώτα·
«Γένεσαι Τοῦρκος, Διάκο μου, τὴν πίστι σου ν' ἀλλάξῃς;
«Νὰ προσκυνᾷς εἰς τὸ τσαμὶ, τὴν ἐκκλησιὰ ν' ἀφήσῃς;» —
Κ' ἐκεῖνος τ' ἀπεκρίθηκε, καὶ μὲ θυμὸν τοῦ λέγει·
«Πᾶτε κ' ἐσεῖς κ' ἡ πίστις σας, μουρτάτες, νὰ χαθῆτε.
«Ἐγὼ Γραικὸς γεννήθηκα, Γραικὸς θέλ' ἀπαιθάνω.
«Ἂν θέλετε χίλια φλωριὰ καὶ χίλιους μαχμουτιέδαις,
«Μόνον πέντ' ἕξη ἡμερῶν ζωὴν νὰ μοῦ χαρίστε,
«Ὅσον νὰ φθάσ' ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Θανάσης Βάϊας.» —
Σὰν τ' ἄκουσ' ὁ Χαλίλμπεϋς, μὲ δάκρυα φωνάζει·
«Χίλια πουγγιὰ σᾶς δίνω 'γώ, κι' ἀκόμα πεντακόσια,
«Τὸν Διάκο νὰ χαλάσετε, τὸν φοβερὸ τὸν κλέφτη·
«Ὅτι θὰ σβύσῃ τὴν Τουρκιὰ καὶ ὅλο τὸ Δεβλέτι.» —
Τὸν Διάκο τότε πῆρανε, καὶ 'ς τὸ σουβλὶ τὸν βάλαν·
Ὀλόρθον τὸν ἐστήσανε, κι' αὐτὸς χαμογελοῦσε.

Ἐπὶ μίαν μόνην στιγμὴν, ἀναλογισάμενος τὴν νεότητα αὐτοῦ καὶ τὸ κάλλος τῆς περιστοιχιζούσης αὐτὸν ἐαρινῆς φύσεως, ἐμεμψιμοίρισεν εἰπών·

Γιὰ 'δὲς καιρὸ ποῦ διάλεξε ὁ χάρος νά με πάρῃ,
Τώρα π' ἀνθίζουν τὰ κλαριὰ καὶ βγάν' ἡ γῆ χορτάρι.

Ἀμέσως δ' ἔπειτα ἀναλαβὼν τὴν ἀδάμαστον αὐτοῦ καρτερίαν καὶ ὠσεὶ ἐκμανεὶς ὑπὸ τῆς φιλοπατρίας καὶ τοῦ κατὰ τῶν πολεμίων πάθους·

Τὴν πίστι τους τοὺς ὕβριζε, τοὺς ἔλεγε μουρτάταις·
«Ἐμέν' ἂν ἐσουβλίσετε, ἕνας Γραικὸς ἐχάθη·
«Ἂς ἦν καλὰ ὁ Ὀδυσσεὺς κι' ὁ καπετὰν Νικήτας.
«Αὐτοὶ θὰ κάψουν τὴν Τουρκιὰν κι' ὅλο σας τὸ Δεβλέτι.»—

Οὐδ' ἐπεκαλέσθη ἐπὶ ματαίῳ κατὰ τὴν ὑστάτην αὐτοῦ ὥραν ἐκδίκησιν παρὰ τοῦ Ὀδυσσέως. Μετὰ τὴν τροπὴν τοῦ Δυοβουνιώτου καὶ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τὸν θάνατον τοῦ Διάκου οἱ πολέμιοι διελθόντες τὴν 7 μαΐου τὰς Θερμοπύλας ἐπεχείρησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἄμφισσαν. Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ Ὀδυσσεύς. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτσου καὶ γεννηθεὶς ἐν Ἰθάκῃ τῷ 1788 ἦτο συνομίληκος περίπου τοῦ Διάκου. Εἶχεν ὑπηρετήσει ὅπως ὁ φίλος αὐτοῦ ἐκεῖνος, τὸν Ἀλῆ πασᾶν, ἀλλ' ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἦτο εἰς Ἑπτάνησον ἀπὸ τῆς ὁποίας ἔδραμεν ἀμέσως διὰ Πατρῶν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα αὐτοῦ, τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, καὶ ἔφθασεν ἐγκαίρως εἰς Ἄμφισσαν τὴν ἐπιοῦσαν οὕτως εἰπεῖν τῆς ἐν Δαμάστῃ καὶ ἐν Ἀλαμάνᾳ καταστροφῆς. Ἐν τῷ ἅμα συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ Δυοβουνιώτου κατέλαβε τὸ χάνι τῆς Γραβιᾶς, ἤτοι τοῦ στενοῦ τοῦ φέροντος πρὸς τὴν Ἄμφισσαν. Καὶ αὐτὸς μὲν εἰςῆλθεν εἰς τὸ πλινθόκτιστον καὶ ἀσθενὲς ἐκεῖνο οἰκοδόμημα μετὰ 120 λογάδων ἐθελοντῶν, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν κατελήφθη ἡ ὁδὸς ἀριστερᾷ μὲν ὑπὸ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ Δυοβουνιώτη, δεξιᾷ δὲ ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ Σουλιώτου. Ἀλλ' ἅμα ἐπιφανέντος τὴν πρωΐαν τῆς 8 τοῦ Ὁμὲρ Βριώνη, συνέβη ἐνταῦθα ὅ,τι πρὸ 14 ἡμερῶν εἰς Θερμοπύλας. Μετά τινα ἀντίστασιν οἱ περὶ τοὺς τρεῖς ἐκείνους ὁπλαρχηγοὺς ἐτράπησαν καὶ ἐσκορπίσθησαν εἰς τὰ ὄρη, ὥστε ἅπασα ἡ δύναμις τῶν πολεμίων ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Ὀδυσσέως. Δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἀντέστησαν οἱ περὶ αὐτὸν γενναῖοι μαχηταὶ εἰς τὰς ἐπανειλημμένας τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἐφόδους, φονεύσαντες ὑπὲρ τοὺς 300 καὶ διπλασίους τραυματίσαντες. Τὴν δ' ἐπελθοῦσαν νύκτα ἐπεχείρησαν ἔξοδον καὶ διήλασαν διὰ τῶν πολεμίων μὴ ἀποβαλόντες ἐν ὅλοις εἰμὴ 6 νεκρούς. Ἄ! διατὶ νὰ μὴ πέσῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ Ὀδυσσεύς· ἐπιζήσας, οὐδὲν μὲν μέγα διέ-

πραξεν ἔκτοτε, καίτοι κτησάμενος ὑπεροχὴν ὁμολογουμένην, περιποιήσας δὲ εἰς τὴν φιλαρχίαν αὐτοῦ χαρακτῆρα ὄντως προδοτικὸν, ἐτελεύτησε δέσμιος οἰκτρός. Εἰς Γραβιὰν ὅμως ἔσωσε τῳόντι τὴν ἐπανάστασιν. Ἀνεῴχθη μὲν αὕθις ἡ ὁδός· ἀλλ' ὁ Ὀμὲρ Βριώνης, ὅστις εἶχεν ἐλπίσει νὰ διελάσῃ ἀμαχητὶ διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἵνα εἰσέλθῃ εἰς Πελοπόννησον καὶ διαλύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως, ἀπαντήσας τοσοῦτον καρτερικὴν ἀντίστασιν, ἐνόησεν ὅτι ἤθελεν εἶναι παντελῶς ἀσύνετον νὰ προχωρήσῃ ἐν ὅσῳ τὰ ὀπίσθια αὐτοῦ δὲν ἤθελον ἀσφαλισθῆ· ὅθεν ἀπεφάσισε πρῶτον νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς Βοιωτίας, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Ἀττικῆς. Συγχρόνως οἱ Πελοποννήσιοι, αἰσθανόμενοι ὅτι τὸ πᾶν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἀγῶνος, ἔπεμψαν αὐτόθι περὶ τὰς ἀρχὰς ἰουνίου ἐπικουρίαν ἀξιόλογον ὑπὸ τὸν Ἠλίαν καὶ κατόπιν ἑτέραν ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην. Οἱ δὲ πολέμιοι ἐκυρίευσαν μὲν τὴν Λεβάδειαν, προσέλαβον δὲ ἐπικουρίαν 2500 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Δεμὴρ πασᾶν, καὶ μετ' ὀλίγον ἀνηγγέλθη ἑτέρα πολὺ μείζων, 8000 περίπου ἀνδρῶν, κατερχομένη ἐκ Μακεδονίας ὑπὸ τὸν Βεϋρὰν πασᾶν, ἀλλ' αὕτη δὲν κατώρθωσε νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη καὶ τοῦ Κιοσὲ Μεχμὲτ πασᾶ. Ἅμα ἐγνώσθη, ὅτι ὁ Βεϋρὰν πασᾶς ἔφθασεν εἰς Λαμίαν, 1600 περίπου Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Δυοβουνιώτην, τὸν Πανουριᾶν καὶ τὸν Γούραν ἀναπληροῦντα τὸν Ὀδυσσέα, ὅστις δὲν προέφθασεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, κατέλαβον τὴν λεωφόρον τῶν Βασιλικῶν δι' ἧς εὐλόγως προοιώνισεν ὁ Δυοβουνιώτης, ὅτι ἔμελλε νὰ διέλθῃ ὁ Βεϋρὰν πασᾶς. Τῳόντι τῇ 26 αὐγούστου ἐκίνησεν ὁ πασᾶς οὗτος ἐκ Πλατανιᾶς καὶ πλησιάσας μετὰ δυνάμεως τετραπλασίας καὶ πυροβόλων, ἐπεχείρησε νὰ διελάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου. Ἀλλ' ἐνταῦθα συνεκροτήθη μία τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων μαχῶν τῆς ἐπαναστάσεως καθ' ἑαυτήν τε καὶ διὰ τὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἐπήγαγε. Πεισματωδῶς ἐπετέθη ὁ Βεϋρὰν πασᾶς, ἀλλὰ πεισματωδέστερον ἀντέστησαν οἱ ἡμέτεροι, ἀριστεύσαντος τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους τοῦ Γούρα. Μετὰ πολύωρον δὲ σύγκρουσιν ἐτράπησαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐπέστρεψαν κακῶς ἔχοντες εἰς Πλατανιάν. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἀπέβαλον 700 φονευθέντας, ἐν οἷς ἕνα πασᾶν καὶ πολλοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικοὺς, 18 σημαίας, 800 πολεμιστηρίους ἵππους· τοσοῦτος δὲ ὑπῆρξεν ὁ τρόμος αὐτῶν, ὥστε τὴν ἐπιοῦσαν ὁ Βεϋρὰν πασᾶς ἀπῆλθεν εἰς Λαμίαν καταλιπὼν εἰς Πλατανιὰν πᾶσαν σχεδὸν αὐτοῦ τὴν συσκευὴν

καὶ κόψας τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ, οὐδὲ ἠκούσθη ἔκτοτε, οὐδὲ γνωστὸν εἶναι τί ἀπέγινεν.

Οἱ δὲ ἐν Βοιωτίᾳ ἀρχηγοὶ τῶν πολεμίων οὔτε ὑπὲρ τοῦ ἐπερχομένου εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν Βεϋρὰν πασᾶ ἔπραξάν τι, οὔτε τὴν ἐν Εὐβοίᾳ καὶ Ἀττικῇ ἐπανάστασιν ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλωσιν. Ἐν Εὐβοίᾳ μὲν ὁ Ὀμὲρ Βριώνης δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ τοῦ Ἀγγελῆ Γωβγίνα ἰσχυρῶς κατέχοντος τὰ Βρυσάκια, ἐν Ἀττικῇ δὲ διέλυσε μὲν τῇ 19 ἰουλίου τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, ἀλλ' εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν ἐξηκολούθει ἐνταῦθα ὁ ἀγών· ἐπῆλθον δ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ καταστροφὴ τοῦ Βεϋρὰν πασᾶ καὶ ἡ ἅλωσις τῆς Τριπόλεως, ὁ Ὀμὲρ Βριώνης ὑπεχώρησεν εἰς Βοιωτίαν περὶ τὰ τέλη σεπτεμβρίου, ἐπανελήφθη δὲ ἡ πολιορκία τῆς ἀκροπόλεως ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Ἡλίαν Μαυρομιχάλην. Καὶ ἐπὶ τέλους πλησιάζοντος τοῦ χειμῶνος οἱ ἐν Βοιωτίᾳ ἀρχηγοὶ τῶν πολεμίων, βλέποντες μὲν ὅτι ὁ στρατὸς αὐτῶν οὐσιωδῶς ἐπὶ ἓξ περίπου μῆνας ἠλαττώθη ἕνεκα τοῦ πολέμου, τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν λιποταξιῶν, οὐδεμίαν δὲ προσδοκῶντες προσεχῆ βοήθειαν, ὑπεχώρησαν διὰ τῆς Ἀταλάντης εἰς Λαμίαν καὶ ἐκεῖθεν ἀπῆλθον εἰς Ἰωάννινα. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλὰς ἀπηλλάγη οὕτω παντὸς κατεπείγοντος κινδύνου, περιέπεσεν εἰς ἐσωτερικὰς περιπλοκὰς ὀλεθρίας. Τότε ὁ Θεόδωρος Νέγρης κατήρτισεν ἐν Ἀμφίσσῃ τὴν *Νομικὴν* ἐκείνην *διάταξιν* τῆς ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος, ἥτις ἔμελλε νὰ αὐξήσῃ μᾶλλον ἢ νὰ καταπαύσῃ τὴν προτέραν ἀναρχίαν. Τότε ὁ Ὀδυσσεὺς ἐστασίασε κατά τε τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τῆς ἐν Κορίνθῳ κυβερνήσεως. Τότε παρακωλυθέντος τοῦ Ὀδυσσέως νὰ ἐπέλθῃ εἰς ἐμψύχωσιν τῆς ἐν Εὐβοίᾳ ἐπαναστάσεως, καὶ στρατεύσαντος ἐπὶ τούτῳ ἐν ἀρχῇ ἰανουαρίου 1822 ἐξ Ἀττικῆς μόνου τοῦ Ἡλία Μαυρομιχάλη, ἔπεσεν εἰς μικράν τινα συμπλοκὴν πλησίον τῶν Στυρῶν ὁ εὐκλεὴς οὗτος τοῦ Βαλτετσίου πρόμαχος, ὁ τοσοῦτον πρωΐμως εἰς τὸν τάφον συναπαγαγὼν τὰς ἐλπίδας ὅσας δικαίως ἡ πατρὶς εἶχε συλλάβει περὶ αὐτοῦ. Ὁ δὲ συνοδεύσας αὐτὸν θεῖός του Κυριακούλης ἐσώθη μὲν τότε, ἀπῆλθεν ὅμως εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐπέπρωτο νὰ ἀποθάνῃ οὐδὲν ἧττον πρωΐμως καὶ εὐκλεῶς. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν τῇ 9 ἰουλίου νὰ παραδοθῇ εἰς τοὺς ἡμετέρους ἡ τῶν Ἀθηνῶν ἀκρόπολις· ἀλλὰ ἡ ἅλωσις τῆς ἀκροπόλεως δὲν ἀντεστάθμισε τὴν καιρίαν πληγὴν ἣν εἶχεν ὑποστῇ ἡ ἐπανάστασις ἐν Εὐβοίᾳ καὶ τὴν ἀναρχίαν,

ἥτις ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐλευθέραν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς ἐκ τῆς ὁποίας μέγιστος ἐπεκρεμάσθη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως κίνδυνος.

Ὁ κίνδυνος οὗτος κατέστη τόσῳ μᾶλλον δεινότερος ὅσῳ ἔνι ἐπισφαλέστερα εἰ δυνατὸν ἀπέβησαν τὰ κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, καί τοι ἡ ἐπανάστασις κατεῖχε πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐν μέσῃ Ἠπείρῳ τὰ ὀχυρὰ τοῦ Σουλίου ὄρη ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ δεκεμβρίου 1820 (σελ. 692 τοῦ παρόντος τόμου). Οἱ Σουλιῶται ἀφ' ἧς διὰ παραχωρήσεως τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀνέκτησαν τὴν ἰδίαν πατρίδα, οὐ μόνον ἐφαίνοντο ὑπὲρ τούτου κατὰ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων διαγωνιζόμενοι, ἀλλὰ, ὡς φθάντες προείπομεν, συνεμάχησαν ἐπὶ τούτῳ καὶ μετὰ πολλῶν ἀγάδων Ἀλβανῶν. Ἡ συμμαχία αὕτη εἶχε μὲν τὰ ἀτοπήματα αὐτῆς, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ εἰλικρινής· καὶ τῳόντι μετ' οὐ πολὺ ὁ ἐπισημότερος τῶν συμμάχων ἐκείνων Σιλικτὰρ Πόττας ἠὐτομόλησε μετὰ 400 ὀπαδῶν του πρὸς τὸν πολιορκοῦντα τὸν Ἀλῆν, Χουρσίτην· εἶχεν ὅμως ἡ συμμαχία καὶ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῆς, διότι διὰ νέας συνθήκης, τῇ 27 μαΐου 1821 συνομολογηθείσης, ὑπεχρεώθησαν οἱ Τζάμιδες ἀγάδες, καὶ ἂν ἤθελον ὑπηρετήσει τὸν Χουρσίτην, νὰ μὴ παρενοχλῶσι τοὺς Σουλιώτας ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Γλυκῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανέστησαν τελευταῖον καὶ αἱ μεσημβρινώτεραι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίαι· πρῶτον τὸ Μεσολόγγιον τῇ 24 μαΐου διὰ τοῦ ὁπλαρχηγοῦ τοῦ Ζυγοῦ Δημητρίου Μακρῆ, καταλαβόντος καὶ τὸ Αἰτωλικὸν, ἀμέσως ἔπειτα τὸ Ξηρόμερον διὰ τοῦ Γεωργίου Βαρνακιώτου· ἡ Ναυπακτία διὰ τοῦ Κωνσταντίνου Σαδήμα καὶ ἄλλων ὁπλαρχηγῶν· τὸ Βραχῶρι (Ἀγρίνιον) διὰ τοῦ Βλαχοπούλου προσελθόντων εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τοῦ Μακρῆ, τοῦ Σαδήμα καὶ τοῦ Βαρνακιώτου· ἡ Βόνιτσα διὰ τοῦ Γεωργίου Τσόγκα· τὸ Καρπενῆσι διὰ τῶν Γιολδασαίων. Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς Πλιάσας ὁρμώμενος ἐξ Ἄρτης, ἠγωνίσθη νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, ἀλλ' ἀπεκρούσθη εἰς τὸ στενὸν μὲν τῆς Λαγκάδας ὑπὸ τοῦ Γώγου Βακόλα, ἐν τῷ χωρίῳ δὲ Ἀφτὶ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ῥάγκου, τῇ δὲ 3 ἰουλίου οἱ Ἀκαρνᾶνες ὁπλαρχηγοὶ ἐνίκησαν τοὺς ἐχθροὺς καὶ εἰς Κομπότι.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἐπανάστασις ηὐδοκίμει οὕτω ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ, πάντα τὰ κινήματα ὅσα ἐγένοντο πρὸς βορρᾶν αὐτῶν καὶ πρὸς τὸ βορειανατολικὸν μέρος ἀπέτυχον. Εἰς τὰ Ἄγραφα ὁ Σταμούλης Γάτσος πολεμηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκ Λαρίσης ἐξελθόντος Μαχμοὺτ

πασᾶ τῆς Δράμας, ἠναγκάσθη νὰ συμβιβασθῇ πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν προτέραν ὑποταγήν. Αἱ πλούσιαι κωμοπόλεις Καλαρρύτη καὶ Συράκω μόλις ὑψώσασαι τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως, κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Χουρσίτη ἀποσταλέντος Ἰσμαὴλ Πλιάσα καὶ διηρπάγησαν καὶ εἰς τέφραν πυρὸς μετεβλήθησαν. Τὸ Ἀσπροπόταμον ἐξεγερθὲν ὑπὸ τὸν Νικόλαον Στορνάρην, τὸν Ἀθανάσιον Μάνδαλον, τὸν Χριστόδουλον Χατζηπέτρου, καὶ τοὺς Λιακαταίους, προσεβλήθη ὑπὸ δυνάμεων ἐπελθουσῶν ἐκ Θεσσαλίας ἅμα καὶ ἐξ Ἠπείρου καὶ ἠναγκάσθη νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα. Οἱ Παργηνοὶ ἐπιπλεύσαντες ἐκ Κερκύρας ἵνα ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν, ἀπέτυχον. Οἱ Χειμαριῶται προσκληθέντες διὰ διακηρύξεως τοῦ Δ. Ὑψηλάντου ἀπὸ 12 ἰουλίου νὰ κοινωνήσωσι τοῦ ἀγῶνος, ἐκώφευσαν. Ὅθεν ἅπαν τὸ βάρος τοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἀγῶνος ἐπέπεσεν ἐπὶ τοὺς Σουλιώτας. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, εἰς οὓς προσῆλθον κατὰ ἰούλιον καὶ ἕτεροι 250 ὁμόφυλοι, ἐκ Κερκύρας τότε ἐξελθόντες μετὰ τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Διαμάντη Ζέρβα, ἠγωνίσθησαν ἐπὶ μῆνας ἓξ περίπου, πράγματι μὲν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ, προφασιζόμενοι δὲ πάντοτε ὅτι ἄλλον σκοπὸν δὲν ἔχουσιν εἰμὴ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἐπὶ μόνῳ τῷ ὅρῳ τούτῳ ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι τὴν μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν συμμαχίαν· καὶ εἰς πολλὰς μάχας κατετρόπωσαν τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Χουρσίτη· τῇ δὲ 15 καὶ 17 σεπτεμβρίου λαμπρῶς ἐνίκησαν εἰς Πέντε Πηγάδια, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Δράκου καὶ τοῦ συμμάχου Ἄγω Μουχουρδάρη, τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν, στρατεύσαντα ἐξ Ἰωαννίνων, ἵνα καταλάβῃ τὴν καιρίαν ἐκείνην θέσιν μετὰ 3000 ἐκλεκτῶν πεζῶν καὶ 500 ἱππέων. Ἀλλὰ κατὰ δεκέμβριον ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν συμμάχων Τουρκαλβανῶν. Ὁ Χουρσὶτ πασᾶς ἀπελπισθεὶς νὰ καταβάλῃ τὴν συμμαχίαν ἐκείνην διὰ τῶν ὅπλων, κατέφυγεν εἰς διαπραγματεύσεις καὶ ἀνέθηκεν αὐτὰς εἰς τὸν τότε ἐκ Βοιωτίας ἐπανελθόντα Ὁμὲρ Βριώνην, ἀρχαίας ἔχοντα σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν, ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλων τῶν Ἑλλήνων τῆς Στερεᾶς. Ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν Ὁμὲρ Βριώνην ἐντολὴ κυρίως μὲν ἐσκόπει νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῶν Σουλιωτῶν τοὺς Τουρκαλβανούς, εἰ δυνατὸν δὲ καὶ τοὺς Σουλιώτας καὶ τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ Ἀκαρνᾶνας, ἀπὸ τοῦ γενικοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐπιχειρήματος. Οἱ Ἕλληνες ἐκώφευσαν εἰς τὰς εἰσηγήσεις ταύτας· ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Ἄγω Μουχουρδάρην πέμψαντες μέχρι Μεσολογγίου ἕνα τῶν ἐπι-

σημοτάτων αὐτῶν συντρόφων, τὸν Ταχὴρ Ἀμπάζην, ἵνα φωτισθῇ περὶ τῶν τρεχόντων, ἐπείσθησαν πληρέστατα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ «ὅτι οἱ ῥαγιάδες ὡπλίσθησαν οὐχὶ ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀλλὰ ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ διὰ τὴν πίστιν αὐτῶν πολεμοῦσι τὴν μωαμεθανικὴν πίστιν.» Ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποχωρήσωσι, καὶ ἐγκαταλείποντες τόν τε Ἀλῆ πασᾶν, τούς τε ἐπαναστάτας Ἕλληνας, νὰ συνταχθῶσι μετὰ τοῦ Χουρσίτη. Δὲν ἐπρόδωκαν δὲ τοὺς Σουλιώτας. Καί τοι δυνάμενοι νὰ μεμψιμοιρήσωσι μέχρι τινὸς ὡς περιπλακέντες ὑπ' αὐτῶν εἰς ἀγῶνα τὸν ὁποῖον οὐδόλως προῃροῦντο νὰ ἀναλάβωσι, καί τοι κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἠδύναντο ἐξ ἐπιβουλῆς νὰ ἐκδικηθῶσιν αὐτοὺς ἀμερίμνους ὄντας καὶ ἐν ἀγνοίᾳ διατελοῦντας τῶν διατρεχόντων, διαθέτοντες μάλιστα ὅλην τὴν ἐξ Ἰωαννίνων ἐπελθοῦσαν στρατιὰν, οὐδὲν τοιοῦτο ἔπραξαν. Ἀλλ' ἐξηγήσαντες ἁπλῶς εἰς αὐτούς, ὅτι χωρίζονται, διότι ἀνέκαθεν οὐδέποτε κατὰ νοῦν συνέλαβον νὰ πολεμήσωσι πρὸς καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ βασιλείου, ἀφῆκαν αὐτοὺς ἀνενοχλήτους νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Σούλιον.

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν τοῦ 1822 μόνοι τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως πρόμαχοι καθ' ὅλην τὴν Ἤπειρον ἔμενον οἱ Σουλιῶται· ἡ παράδοσις τοῦ Ἀλῆ ἐπέκειτο καὶ ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ Χουρσίτης ἔμελλεν ἀμέσως ἔπειτα νὰ ἐπιπέσῃ πανστρατιᾷ κατὰ τοῦ ἐπιπλέοντος ἐκείνου ναυαγίου τῆς Ἠπειρωτικῆς ἐπαναστάσεως· πρόδηλον δὲ οὐδὲν ἦττον ὑπῆρχεν ὅτι μέγα συμφέρον εἶχεν ἡ ἐπανάστασις νὰ συντηρήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸ ὀχυρὸν ἐκεῖνο προπύργιον, πέμπουσα ἀμέσως τὴν ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν ζητηθεῖσαν ἐπικουρίαν. Καὶ ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο ἀφοῦ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1821 ἵστατο ὀρθία καὶ ἔνοπλος ἡ Ἀκαρνανία καὶ ἡ Αἰτωλία, περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου εἶχε διοργανωθῇ ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ Γερουσία αὐτῆς· ἀφοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1822 κατηρτίσθη κυβέρνησις τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ οὐδενὸς ἠπειλεῖτο κινδύνου, μετὰ τὴν εἰς Ἤπειρον ἐπιστροφὴν τῆς δυνάμεως ἥτις εἶχε σταλῇ ἵνα ἐμβάλῃ εἰς αὐτὴν διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἡ μὲν Γερουσία τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος οὐδὲν ποτὲ σπουδαῖον ἔπραξεν, τὸ δὲ Ἐκτελεστικὸν καὶ τὸ Βουλευτικὸν, ἀναλίσκοντα τὴν τελευταίαν σκιὰν τῆς ἐξουσίας ἣν εἶχον περὶ τὰς κατὰ Ὑψηλάντου καὶ Κολοκοτρώνη σκευωρίας, οὔτε τὴν ἄκαιρον ἐπανάστασιν, οὔτε τὴν ὀλεθρίαν τῆς Χίου καταστροφὴν προέ-

λαβον, περὶ ἧς κατωτέρω θέλομεν εἴπει τινά· ἔτι δὲ ὀλιγώτερον ἐφρόντιζον περὶ Ἠπείρου. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Χουρσίτης, ἅμα ἀπαλλαγεὶς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐστράτευσε μετὰ 14,000 ἐπιλέκτων Ἀλβανῶν κατὰ τοῦ Σουλίου, τὸ ὁποῖον δὲν κατείχετο εἰμὴ ὑπὸ 1000 ἀνδρῶν. Οἱ Σουλιῶται ἠγωνίσθησαν ὅπως πάντοτε. Ἐκχωρήσαντες περὶ τὰ μέσα μαΐου ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῶν θέσεων καὶ συμπυκνωθέντες εἰς Κιάφαν, Ἀβαρῖκον καὶ Χώνιαν, ἐκτυπήθησαν μὲν ἐκεῖ τὴν 5 ἰουνίου, ἀλλ' ἀντέστησαν τοσοῦτον καρτερικῶς, ὥστε ὁ Χουρσίτης, ἀγανακτήσας καὶ ἀποβαλὼν τὴν ὑπομονήν, ἀπῆλθεν εἰς Λάρισαν, ἐπιτρέψας εἰς τὸν Ὁμὲρ Βριώνην τὰ κατὰ τὴν δύσιν καὶ ἰδίως τὴν ἐξακολούθησιν τῆς πολιορκίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξύπνησε τελευταῖον τὸ Βουλευτικὸν καὶ τῇ 21 ἀπριλίου ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα «τὸν γκενεράλ Νορμὰνν μὲ τοὺς τακτικούς του στρατιώτας,» ἀπεφάσισε δηλαδὴ τὸ παραλογώτατον πάντων, διότι οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ τοῦ γενναίου τούτου ἀνδρὸς ἀξία, οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ, οὔτε τὰ πράγματα, οὔτε τὰ πρόσωπα, οὔτε τὴν γλῶσσαν εἰδώς. Ταῦτα ἀναλογιζόμενος ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτὸς εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Σουλίου. Ἂν ὑπελάμβανε κατ' ἐλάχιστον σπουδαῖον τὸ ἀξίωμα τοῦ προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, βεβαίως δὲν ἤθελε ποτὲ προβῆ εἰς τοιαύτην ἀπόφασιν, ἐγκαταλείπων τὴν ἐν καιροῖς τοσοῦτον κρισίμοις γενικὴν ἀπὸ τοῦ κέντρου διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν καὶ διοικητικῶν τοῦ ἔθνους πραγμάτων. Ἀλλ' ἔβλεπεν ὅτι οὐδὲν διεύθυνε· τὸ Βουλευτικὸν ἐκράτει δεσμίας τὰς χεῖρας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, αἱ δὲ γερουσίαι ἢ οὐδὲν ἔπραττον, ἢ ἀπερρόφουν πᾶσαν ἰκμάδα δυνάμεως τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Ἰδίως ἡ πελοποννησιακὴ Γερουσία ἐπὶ τοσοῦτον ἐσφετερίζετο ὅλους τοὺς χρηματικοὺς πόρους τῆς Πελοποννήσου, ὥστε τῇ 28 μαρτίου ὁ μὲν πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἔγραφε πρὸς τὸ Βουλευτικόν, ὅτι ἡ Γερουσία ἐκείνη «ἀρνεῖται τὴν ἀποστολὴν χρημάτων, μολονότι ὁμολογεῖ ὅτι ἔχει εἰς μετρητά,» ὁ δὲ μινίστρος τῆς Οἰκονομίας, ὁ καλὸς κἀγαθὸς Πανοῦτσος Νοταρᾶς, τὰ αὐτὰ μετ' ἀγανακτήσεως καταγγέλλων εἰς τὸν πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, συνεπέραινεν ὅτι «ἀναγκάζεται, κλείσας τὸ μινιστέριον, νὰ ἀναχωρήσῃ μὲ πόνον τῆς ψυχῆς, ἀσυνείκαστον.» Ἰδοὺ διατὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπελπισθεὶς προετίμησε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ ἦν κατὰ πρῶτον εἶδε

καὶ ὅπου εἶχε πολλοὺς προσωπικοὺς φίλους, ἴσως δυνηθῇ νὰ πράξῃ τι σπουδαιότερον.

Ἐν Κορίνθῳ ὑπῆρχον, ὡς προείπομεν, ὀλίγοι τινὲς τακτικοὶ ὑπὸ τοῦ Βαλέστα ἐπὶ Ὑψηλάντου ὀργανωθέντες. Τὸ τάγμα τοῦτο τὸ δεκατευθὲν ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ Ναυπλίου ἐφόδου, συνέκειτο ἐκ 350 περίπου ἀνδρῶν καὶ διετέλει ἤδη ὑπὸ τὸν Ἰταλὸν Ταρέλλαν, διότι ὁ Βαλέστας εἶχεν ἀπέλθει ἐν τῷ μεταξὺ μετά τινων ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν εἰς Κρήτην, ὅπου μετ' ὀλίγον ἔπεσε. Πλὴν τούτων ὑπῆρχον ἐν Κορίνθῳ καί τινες Ἰόνιοι τακτικῶς ὠργανωμένοι ὑπὸ τὸν Σπῦρον Πανᾶν, καὶ 300 περίπου φιλέλληνες ἀξιωματικοὶ Γερμανοί, Γάλλοι, Ἰταλοί, Πολωνοί, ἐξ ὧν ὅμως μόνον 180 συνήνεσαν νὰ συγκροτήσωσι δύο λόχους. Τοῦ ἑνὸς τῶν λόχων τούτων ἡγεῖτο ὁ Πολωνὸς Μιρζεύσκης, μαχητὴς πολιὸς καὶ δόκιμος, διαγαγὼν τὸν βίον εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης τῶν δύο ἡμισφαιρίων ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα καὶ τὸν Βωλιβάρ· τοῦ δὲ ἑτέρου ὁ Ἑλβετὸς Σεβαλιέ, ἀμφοτέρων δὲ τῶν λόχων διοικητὴς προεχειρίσθη ὁ γενναῖος Ἰταλὸς μὲν τὴν καταγωγήν, πολιτογραφηθεὶς δὲ Γάλλος Δάννιας. Μετὰ τῆς εὐαρίθμου ταύτης δυνάμεως καί τινων Σουλιωτῶν ὑπὸ τὸν Μᾶρκον Βότσαρην καί τινων Πελοποννησίων, ἀπῆλθεν ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐν ἀρχῇ μαΐου ἔχων περὶ ἑαυτὸν ὡς ἐπιτελεῖς Ἕλληνάς τινας καὶ Γάλλους καὶ Γερμανοὺς ἀξιωματικούς, ἐν οἷς διεκρίνετο ὁ πρεσβύτης Βυρτεμβέργιος στρατηγὸς Νόρμανν Ehrenfels, ὅστις ἔμελλε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δικαίως ἔφερε τὸ ἐπωνύμιον ἐκεῖνο τοῦ *Βράχου τῆς τιμῆς*. Εἰς Πάτρας ὁ Μαυροκορδᾶτος ἔμελλε νὰ παραλάβῃ καὶ ἄλλους Πελοποννησίους ἐπικούρους, ἐν δὲ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι προσεδόκα νὰ ἴδῃ πολυαρίθμους περὶ αὐτὸν συρρέοντας μαχητάς. Ἀλλὰ κράτιστον τοῦ αὐτοσχεδιαζομένου τούτου στρατοῦ μέρος ὑπελάμβανε τὸ τακτικόν. Καὶ βεβαίως ἂν εἶχε καιρὸν καὶ χρήματα νὰ καταρτίσῃ αὐτὸ ὁπωσοῦν ἀξιόμαχον κατά τε τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἄλλην παρασκευήν, ἤθελεν ἔχει μέγα δίκαιον. Δυστυχῶς ὁ καιρὸς καὶ τὰ χρήματα εἰς πᾶν ἄλλο εἶχον δαπανηθῇ ἢ εἰς τὰς ἀληθεῖς τοῦ πολέμου ἀνάγκας. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ λαὸς προετίμα τὸ πατροπαράδοτον πολεμικὸν αὐτοῦ σύστημα· οἱ δὲ ἁρματωλοὶ καὶ οἱ κλέφται περιεφρόνουν πολύ, καὶ ὀλίγον τι ἐφθόνουν τὸν φραγκικὸν ἐκεῖνον νεωτερισμόν. Ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ἀφοῦ δι' ἰδιωτικῶν ἐνεργειῶν κατωρθώθη νὰ συγκροτηθῶσι δύο καὶ τρία προϊόντος

τοῦ χρόνου τάγματα, ἐὰν ὑπῆρχε κυβέρνησις ἠδύνατο νὰ καταρτίσῃ δέκα τοὐλάχιστον τοιαῦτα, ἅτινα ἤρκουν ἵνα σώσωσι τὴν ἐπανάστασιν. Τούτου δὲ μὴ γενομένου ὁ Μαυροκορδᾶτος ἠναγκάσθη νὰ ἀρκεσθῇ εἰς ὅσα ὁ Ὑψηλάντης εἶχε παρασκευάσει ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ ὅσα ἔπειτα αὐτομάτως προέκυψαν εἰς μέσον. Εἰς Πάτρας εὗρε 1000 περίπου Πελοποννησίους ὑπὸ τὸν Γενναῖον Κολοκοτρώνην, τὸν Γιατράκον καὶ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην, μεθ' ὧν καὶ διεπεραιώθη εἰς Μεσολόγγιον. Ἡ ἐπικουρία δὲν ἦτο μεγάλη, ἀλλ' οὐδὲ ἔπρεπε νὰ ἦναι πλειοτέρα, διότι ἡ δυτικὴ Ἑλλὰς ὤφειλε καὶ ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ ἐξ ἰδίων εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, ἐὰν ἐδείκνυε τὴν προσήκουσαν προθυμίαν, ἥτις ὅμως ἔλειψεν ὡς μὴ ὤφελεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Πολλοὶ κατηγόρησαν τὸν Μαυροκορδᾶτον ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐσκόρπισε τὰς μικρὰς αὐτοῦ δυνάμεις, ἀντὶ νὰ ἐνεργήσῃ μετ' αὐτῶν συμπεπυκνωμένων· ἀλλ' οἱ μὲν πρόμαχοι τοῦ Σουλίου, στερούμενοι πάντων, ἐφώναζον νὰ τοὺς σταλῇ ἀμέσως βοήθεια, ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ φαντασθῇ ὅτι τὰ ἀποσπάσματα τὰ ὁποῖα ἐπὶ τούτῳ προεξέπεμπε, δὲν θέλουσιν ὑπεραναπληρωθῇ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων μαχητῶν. Ἔτι ἐκ Μεσολογγίου, πιεζόμενος ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν, ἐξαπέστειλε τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην μετὰ 500 Μανιατῶν διὰ θαλάσσης εἰς Φανάρι, λιμένα ἀπέχοντα 7 ὥρας ἀπὸ τῆς Κιάφας, ἵνα προμηθεύσῃ τροφὰς εἰς τὴν κινδυνεύουσαν ἐκείνην ἀκρόπολιν. Ἔπειτα ἀναχωρήσας ἐκ Μεσολογγίου τῇ 1 ἰουνίου, προήλασεν ὀπωσοῦν βραδέως, ἀλλὰ τοῦτο ἵνα δώσῃ καιρὸν εἰς τοὺς Στερεοελλαδίτας νὰ ἀθροισθῶσιν. Ἐκ τούτων ὅμως δὲν συνέδραμον πολλοί· αἱ δὲ κραυγαὶ τῆς ἀμηχανίας αἵτινες ἀντήχουν ἐξ Ἠπείρου, ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ προεκπέμψῃ αὖθις τὸν Μᾶρκον Βότσαρην πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο διὰ τῶν Πέντε Πηγαδιῶν. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τούτου, ὁ στρατὸς προέβη μέχρι τοῦ χωρίου Πέτα, πρὸς βορρᾶν τῆς Ἄρτης κειμένου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οὐ μόνον ὀλίγοι προσῆλθον ἐκ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ὁ στρατὸς ἠλαττοῦτο ἀντὶ ν' αὐξάνῃ. Οἱ ὑπὸ τὸν Γενναῖον καὶ τὸν Γιατράκον Πελοποννήσιοι, ψυχρανθέντες ἐκ τῆς μικρᾶς τῶν ἐγχωρίων προθυμίας, ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον δεινόν, ὁ ὁπλαρχηγὸς Ἄρτης Γῶλος Βακόλας, ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκπληρώσας τὸ καθῆκον, νῦν ἐταλαντεύετο καὶ συνεννοούμενος μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἅμα καὶ τῶν Τούρκων, ἦτο σύμμαχος ἐπικίνδυνος μᾶλλον ἢ ὠφέλιμος.

Ἐνῷ δὲ ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης προσβληθεὶς εἰς Φανάρι ὑπὸ δυνάμεως ἰσχυρᾶς, ἔπιπτεν αὐτόθι, ὁ Μᾶρκος, εὑρὼν τὰ Πέντε Πηγάδια προκατειλημμένα καὶ θεωρῶν ἑαυτὸν ἀπειλούμενον ἐκ τῶν νώτων ὑπὸ ἑτέρου τουρκικοῦ σώματος 2,000 ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ, καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ ἀνακάμψῃ, μόλις μετὰ πεισματώδη μάχην ἐσώθη εἰς Πέτα, ἀφοῦ ἀπέβαλε τάς τε τροφὰς ὅσας συναπεκόμιζε καὶ τὰ πολεμεφόδια. Τῇ δὲ 4 ἰουλίου ἐνῷ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἦτο εἰς Λαγκάδαν φροντίζων περὶ τῶν ἀναγκαίων εἰς τὸν στρατὸν, ὁ Ῥεσὶτ πασᾶς, ὁ μετ' ἔπειτα περιώνυμος γενόμενος ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ Κιουταχῆ, ὁρμήσας ἐξ Ἄρτης μετὰ 6,000 ἀνδρῶν, προσέβαλε πανταχόθεν τοὺς ἐν Πέτᾳ. Ἐκεῖ ἔπεσον, ἡρωϊκῶς τῇ ἀληθείᾳ ἀντιπαραταχθέντες, ἅπαντες σχεδὸν οἱ φιλέλληνες· ὁ Ταρέλλας, ὁ Μιρζεύσκης, ὁ Δάννιας, ὁ Τάϊχμανν, ὁ Γάλλος Μινιὰκ, ἵνα ὀνομάσωμεν τοὺς ἐπιφανεστέρους, διότι ἐξ ὅλων μόλις 25 ἠδυνήθησαν λογχομαχοῦντες νὰ διελάσωσι μέχρι Λαγκάδας. Ἅπαντες ἤξευρον πρὸ ἡμερῶν τὴν τύχην ἥτις τοὺς περιέμενεν, ἂν καὶ ἡ στρατιωτικὴ αὐτῶν τιμὴ δὲν ἐπέτρεπεν αὐτοῖς νὰ φανῶσιν ὅτι ἀπέβαλον πᾶσαν ἐλπίδα. Οἱ λόγοι τοὺς ὁποίους ἀντήλλασσον ἀγραυλοῦντες εἰς Πέτα, διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἐπιζησάντων. «Ἐκ νεότητος ἐπολέμησα, ἔλεγεν ὁ παλαίμαχος Μιρζεύσκης, ἀπανταχοῦ τῆς ὑπ' οὐρανόν· ἓν δὲ μόνον ἐκέρδησα ἐκ τούτου, τὴν πεποίθησιν ὅτι ἀπανταχοῦ τῆς ὑπ' οὐρανὸν κακῶς ἔχουσι τὰ πράγματα. Τώρα ἓν καὶ μόνον ποθῶ, νὰ ἀποθάνω μαχόμενος ἐπὶ τῆς ἡγιασμένης ταύτης γῆς ἢ νὰ ἴδω τὴν ἐλευθερίαν ἀναθάλλουσαν ἐν αὐτῇ ὡς γηραιὸς αὐτῆς πολίτης.» Ὁ δὲ Δάννιας προτείνων εἰς αὐτὸν τὴν δεξιάν· «καὶ ἂν οἱ πολέμιοι στήσωσι, προσέθετε, τὰς πολιὰς ἡμῶν κεφαλὰς ἐπὶ τῶν σεραΐων αὐτῶν, τὰ λείψανα ἐκεῖνα θέλουσι διδάξει πῶς θνήσκουσιν οἱ ἄνθρωποι ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ πίστεως.» «Ἀλλοίμονον, ἀνεφώνει ὁ Γερμανὸς Φέλδχαννς, ἀλλοίμονον εἰς τοὺς Τούρκους ὅσοι προσέλθωσιν ἐντὸς τῆς βολῆς τῶν πυροβόλων μου.» Καὶ τῳόντι μόνον ἀφοῦ ἐθέρισαν πλείστους ὅσους πολεμίους, ἀντήλλαξαν τὸν θάνατον ἀντὶ τῆς ζωῆς. Αἰωνία αὐτῶν ἡ μνήμη! τὸ αἷμα ἐκεῖνο τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης δὲν ἐχύθη ἐπὶ ματαίῳ· ἡ εὐγενὴς αὕτη θυσία ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ πολλὰς ἄλλας θυσίας καὶ ἐπὶ τέλους νὰ στεφανωθῇ διὰ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας καὶ τῆς εἰς Πελοπόννησον ἀποβάσεως τῶν Γάλλων. Μετὰ τῶν φιλελλήνων ἔπεσον εἰς Πέτα καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν τακτικῶν, ἐλάχι-

στοι δὲ κατώρθωσαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ὡςαύτως εἰς Λαγκάδαν μετὰ τοῦ βαρέως τετραυματισμένου Νόρμανν. Ἅπαντα τὰ πολεμεφόδια, αἱ τροφαί, τὰ πυροβόλα συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Πᾶσα ἐλπὶς περὶ σωτηρίας τοῦ Σουλίου ἀπωλέσθη, ἡ δὲ φρουρὰ αὐτοῦ ἀντέστη μὲν μέχρι σεπτεμβρίου μηνός, ταύτην ἔτι τὴν ὑπηρεσίαν προσενεγκοῦσα εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ὅτι παρεκώλυσε τὸν ἐν Πέτᾳ νικητὴν τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ἀμέσως ἐκ τῆς καταστροφῆς ἐκείνης· ἀλλ' ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς πείνης οἱ Σουλιῶται νὰ συνθηκολογήσωσι μετὰ τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη, ἐπιτρέψαντος αὐτοῖς νὰ ὑποχωρήσωσι μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων εἰς τὰς Ἰονίους νήσους. Οὐ μόνον ὁ Γῶγος, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ καὶ οἱ ἰσχυρότατοι τῶν ἁρματωλῶν τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, ὁ Βαρνακιώτης, ὁ Ἴσκος, ὁ Ῥάγκος ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἡ ἐπανάστασις ἀπὸ τοῦ Σουλίου κατεκρημνίσθη διὰ μιᾶς εἰς Μεσολόγγιον. Ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος ἐπανελθὼν μετὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη καὶ τῶν ἄλλων λειψάνων τοῦ Πέτα εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἐδέησε νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ τελευταίου προμαχῶνος τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος.

Οὕτως εἶχον τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ πράγματα ὅτε ἐπῆλθε κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἡ μεγάλη ὀσμανικὴ δύναμις ἥτις ἔμεινε διαθέσιμος μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ Χουρσίτης, καταλιπὼν χιλιάδας τινὰς ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Ὀμὲρ Βριώνην εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, συνεκέντρωσε τὸν ἐπίλοιπον στρατὸν εἰς Λάρισαν καὶ ηὔξησεν αὐτὸν διὰ νέων στρατολογιῶν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε συνεποσώθη οὗτος εἰς 24,000 πεζῶν καὶ 6,000 ἱππέων μετὰ ἱκανοῦ πυροβολικοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα διαπράξας δὲν ἠξιώθη νὰ ὁδηγήσῃ αὐτὸς τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἥτις ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἰσχυροτέρα καὶ λαμπροτέρα ὅλων ὅσας ἡ Τουρκία ἐξαπέστειλε κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως πρὶν ἢ παραλάβῃ τὴν ἐπικουρίαν τῶν τακτικῶν τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ σουλτάνος φρονῶν, ὅτι ἐὰν ὁ γηραιὸς τοῦ Ἀλῆ νικητὴς κατέβαλλε καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ἤθελεν ἰσχύσει πέραν τοῦ πρέποντος, ἀνέθηκε τὴν ἡγεμονίαν τῆς νέας ἐκστρατείας εἰς τὸν ἐν Λαρίσῃ ἄρχοντα Μαχμοὺτ πασᾶν τῆς Δράμας, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχε καταβάλει τὰ κινήματα τῶν Ἀγράφων, τοῦ Ἀσπροποτάμου καὶ τῆς Θετταλομαγνησίας. Ὁ νέος ἀρχιστράτηγος κοινότερον γενόμενος παρ' ἡμῖν γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Δράμαλης, ἐμβαλὼν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, οὐδαμοῦ αὐ-

τῆς ἀπήντησε σπουδαίαν ἀντίστασιν. Ὁ Ἄρειος Πάγος εἶχεν ἐξουδενωθῆ διὰ τῆς στάσεως τοῦ Ὀδυσσέως, οἱ δ' ἄλλοι ὁπλαρχηγοὶ ὑπέβλεπον τὰς ἀξιώσεις τοῦ πολεμάρχου τούτου, ὥστε οὐδεμία ὑπῆρχεν αὐτόθι ἀφετηρία ἡνωμένης ἐνεργείας, ὁ δὲ Δράμαλης, προελάσας ἀκωλύτως σχεδὸν μέχρι Βοιωτίας καὶ Ἀττικῆς, ἐλεηλάτησεν ἀνηλεῶς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς χώρας. Μὴ κατατρίψας δὲ χρόνον περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς πρὸ μικροῦ παραδοθείσης εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, προεχώρησε πρὸς τὴν Μεγαρίδα, ὑπ' οὐδενὸς εὗρε κατειλημμένα τὰ δυσπόρθητα τῶν Γερανίων στενὰ καὶ τῇ 5 ἰουλίου ἐστρατοπέδευσεν εἰς Κόρινθον. Ἡ κυβέρνησις εἶχεν ὑποχωρήσει εἰς Ἄργος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἰουνίου· καὶ ἔκτοτε, ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν βουλευτῶν ἠξίωσαν ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐκστρατεύσωσι διὰ τὸν ἐπικείμενον τῆς πατρίδος κίνδυνον, ἡ τοῦ Βουλευτικοῦ ἐξουσία ἀνετέθη εἰς βουλευτικὴν ἐπιτροπήν. Ἐν τούτοις ὁ μὲν Ἀκροκόρινθος παρεδόθη τῇ 5 ἰουλίου εἰς τὸν Δράμαλην ἀμαχητί, ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ φρουράρχου αὐτοῦ, ὅστις κατὰ παράδοξον τῆς τύχης παιδιὰν ἐκαλεῖτο Ἀχιλλεύς· οἱ δὲ προεστῶτες οἱ καταλαβόντες τὰ Δερβενάκια ἤτοι τὰ στενὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐκ Κορινθίας εἰς Ἀργολίδα, ἐνόμισαν περιττὸν νὰ μιμηθῶσι τὸν Διάκον· ὥστε ὁ Δράμαλης τῇ 12 ἐστρατοπέδευσεν ἀκωλύτως ἐν Ἄργει. Ἅμα ἐπλησίασεν, Ἐκτελεστικὸν καὶ βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ καὶ μινίστροι κατέφυγον εἰς δύο ἐντὸς τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου ἡμιολίας, τὴν μίαν τῶν Κουντουριωτῶν καὶ τὴν ἄλλην τοῦ σπετσιώτου Κολομπόταση· Μανιάται καὶ Μεσσήνιοι ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν λεηλασίαν ἀπάγοντες τὰ λάφυρα αὐτῶν εἰς τὰ ὄρη, εἶχε δὲ διαλυθῆ καὶ ἡ πολιορκία τοῦ Ναυπλίου, τὸ ὁποῖον διεπραγματεύετο ἤδη περὶ παραδόσεως. Ὅταν ἀναμνησθῶμεν ὅτι πρὸ ὀλίγον ἡμερῶν εἶχε συμβῆ ἡ ἐν Πέτᾳ καταστροφή, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἐπανάστασις κατακλυσθεῖσα πανταχόθεν ὑπὸ πολεμίων καὶ μηδὲ σκιὰν κυβερνήσεως ἔχουσα, ἐφαίνετο πνέουσα τὰ λοίσθια. Ἀλλὰ τότε παρέστη εἰς μέσον ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια.

Ὁ Ὑψηλάντης ἀντὶ νὰ μιμηθῇ τὴν βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν ἧς ἦτο πρόεδρος καὶ νὰ ζητήσῃ ἄσυλον ἐντὸς τῶν πλοίων, ἔμεινεν εἰς τὴν ξηράν· καὶ ἀθροίσας 700 ἄνδρας ἐνίσχυσε τὴν ὀχυρὰν τοῦ Ἄργους ἀκρόπολιν, ἣν εἶχε προκαταλάβει μετά τινων συντρόφων ὁ Μανιάτης Καραγιάννης, ὅστις ἔμελλε νὰ ἐκπλύνῃ διὰ τοῦ κατορθώματος τούτου τὰ ἀνόσια πολλῶν ἐκ τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ ἁμαρτήματα. Ἀνε-

χαιτίσθη λοιπὸν οὕτω ἡ πρὸς τὰ πρόσω πορεία τοῦ Δράμαλη, ὅστις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προελάσῃ εἰς Ἀρκαδίαν, ἀφίνων ὄπισθεν αὐτοῦ τὸ φρούριον ἐκεῖνο. Καὶ ἐν τούτοις ἐπήρχετο ἐκ Τριπόλεως ὁ Κολοκοτρώνης πλήρης θάρρους καὶ πεποιθήσεως. Ἡ κραταιὰ φωνὴ δι' ἧς ἐγκαίρως ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὅπλα τοὺς Πελοποννησίους, ἀντήχησεν εἰς τὰ τετραπέρατα τῆς χερσονήσου· χιλάδες μαχητῶν συνέρρεον περὶ αὐτόν· καὶ πῶς νὰ μὴ συρρεύσωσιν; Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἤξευρε νὰ κινῇ τὰ εὐγενέστατα τῶν αἰσθημάτων καὶ τὰς ἰσχυροτέρας τῶν προλήψεων. Δὲν ἠρκεῖτο νὰ ὁμιλῇ περὶ πατρίδος, περὶ θρησκείας, περὶ δόξης, ἀλλ' ἐβεβαίου ὅτι ἀρνία, περιστεραὶ καὶ κόρακες προανήγγελλον ἀσφαλῶς τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη· αἱ γυναῖκες ἐφώναζον εἰς τοὺς ἄνδρας των, τρέξατε, εἰδεμὴ ὑπάγομεν ἡμεῖς· ἡ Γερουσία ἐκοῦσα ἄκουσα συνέπραττεν. Ἐνῷ λοιπὸν ὁ Δράμαλης κατελάμβανε τὸ Ἄργος, ὁ Κολοκοτρώνης ἐξεκίνει ἐκ Τριπόλεως μετὰ στρατοῦ πολυαρίθμου, ὅστις καθ' ὁδὸν ἐξωγκοῦτο ὡς ποταμὸς δεχόμενος ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὰ ἐκ τῶν ὀρέων κατερχόμενα ῥυάκια. Εἰς Ἀχλαδόκαμπον ἀπήντησε τοὺς ἐξ Ἄργους ἀναβαίνοντας μετὰ τῶν λαφύρων αὐτῶν Μανιάτας, καὶ τοὺς ἐφώναξε, «γιὰ ποῦ;—Νὰ ξεφορτώσωμεν, ἀπήντησαν, τοὺς ἁρπάστους καὶ τὰ πράγματά μας καὶ ἔπειτα ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν μάχην.»—Σ' τοῦ διαβόλου τὴ μάνα, κακαβούλια, ἐβόησεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ἐξηκολούθησε τὴν κατάβασιν αὐτοῦ. Ἅμα δ' ἐκβαλὼν τῶν ὀρέων κατέλαβε τοὺς Μύλους καὶ ἐκεῖθεν κατ' ἀρχὰς μὲν ἐβοήθησε τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Ἄργους εἰς τὸ νὰ ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι, μετ' οὐ πολὺ δὲ διηυκόλυνε τὴν βαθμιαίαν καὶ λαθραίαν εἰς τοὺς Μύλους ὑποχώρησιν αὐτῶν, ἅμα ὅτε ἐπείσθη, ὅτι ἡ περαιτέρω κατοχὴ τοῦ φρουρίου ἀπέβη περιττή.

Τῳόντι τὰ κατὰ τὸν Δράμαλην ἤρχισαν νὰ ἔχωσιν ἐπισφαλῶς, μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἀργολίδα εἰσβολὴν αὐτοῦ. Ὁ ὀσμανίδης ἀρχιστράτηγος, εὐχερῶς διελθὼν διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ οὐδὲν ἧττον εὐχερῶς περάσας τὰ Δερβενάκια, ἐνόμισεν, ὅτι δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ περιαγάγῃ τὰ θριαμβικὰ αὐτοῦ τάγματα καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπομένως οὐδόλως ἐφρόντισε νὰ ἀποταμιεύσῃ τροφὰς πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ. Ἐν Ἀργολίδι δὲν ἠδυνήθη ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν ταύτην, διότι ἡ συγκομιδὴ τοῦ ἔτους ἐκείνου ἀπέβη ἐλλιπής, τὰ δὲ ὑπάρχοντα ὀλίγα σιτηρὰ καὶ κρέατα ἀπήχθησαν ὑπὸ

τῶν ἡμετέρων. Ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὅστις ἠδύνατο νὰ παράσχῃ αὐτῷ τροφὰς, παραπλεύσας παρὰ τὸν Ἀργολικὸν κόλπον δὲν εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν. Ὁ Χουρσὶτ πασᾶς ἢ δὲν ἤθελεν ἢ δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τι ἐκ Λαρίσης ὑπὲρ τοῦ ἀπερισκέπτως προελάσαντος ἀντιζήλου αὐτοῦ. Ὁ στρατὸς ἤρχισε νὰ πάσχῃ στερήσεις δεινάς· νὰ προχωρήσῃ δὲν ἠδύνατο πρὶν ἢ ἐκπορθήσῃ τὸ ἐν Μύλοις στρατόπεδον· πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπῃτεῖτο καιρὸς, καιρὸν δὲ δὲν εἶχε διὰ τὴν προαγομένην ὀσημέραι τῶν τροφῶν ἔνδειαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ μὲν ἄνθρωποι ἐνόσουν, τὰ δὲ κτήνη ἔπιπτον. Ὅθεν περιέστη εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἠθέλησε δὲ νὰ ἀπατήσῃ τοὺς ἡμετέρους καὶ ἔπεμψε πρὸς αὐτοὺς ἐν Μύλοις τὸν χριστιανὸν αὐτοῦ γραμματέα ἐπὶ τῇ προφάσει μὲν τοῦ νὰ προτείνῃ ἀμνηστίαν, πράγματι δὲ ἵνα περισπάσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγγέλλων, ὅτι μελετᾷ νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν Τρίπολιν. Ὅλοι ἠπατήθησαν· μόνος ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόησε τὸ τέχνασμα καὶ εἶπεν ἐν τῷ συγκροτηθέντι περὶ τούτου πολεμικῷ συμβουλίῳ, ὅτι εἰς τὸν Δράμαλην δὲν μένει ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑποχωρήσῃ, καὶ ὅτι ἀπαραίτητον ἦτο νὰ καταληφθῶσι τὰ πρὸς τὴν Κόρινθον στενά. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἰσηκούσθη, καταλιπὼν εἰς Μύλους τὸ μέγα στρατόπεδον, ἔδραμεν αὐτὸς μετὰ ὀλίγων πιστῶν συντρόφων εἰς τὸ δεσπόζον τῶν Δερβενακίων χωρίον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, μὴ προσέχων εἰς τοὺς χλευασμοὺς τοῦ Μαυρομιχάλη, ὅστις εἶπε τότε περιφρονητικῶς περὶ αὐτοῦ, ὅτι πηγαίνῃ νὰ γίνῃ πάλιν κλέφτης εἰς τὰ βουνά. Ἀλλὰ τῇ 25 ἰουλίου κατέστη ἀναμφισβήτητον ὁπόσον ὀρθὴ ὑπῆρξεν ἡ πρόνοια τοῦ κλέφτου ἐκείνου. Τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ταύτης οἱ Τοῦρκοι ἔπεμψαν τὴν πρώτην αὐτῶν μοῖραν πρὸς τὴν Κόρινθον διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ ἁγίου Σώστη. Ὁ Κολοκοτρώνης καταλαβὼν, ὅπως ἠδυνήθη, τὸν χείμαρρον τοῦ Δερβενακίου καὶ τὰς παρακειμένας ἀνωφερείας τοῦ ἁγίου Σώστη, ἔπεμψε ζητῶν κατεσπευσμένως ἐπικουρίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ πρῶτοι φθάσαντες δελῆδες, προσβληθέντες περὶ τὸν χείμαρρον, καὶ ἀπελπισθέντες νὰ διελάσωσιν, ἐτράπησαν ἐπὶ τὰ ὑψώματα τοῦ ἁγίου Σώστη· κατόπιν ἤρχοντο οἱ πεζοὶ, αἱ δὲ ἀποσκευαὶ ἐγκατελείφθησαν. Πεζοὶ καὶ ἱππεῖς ἠδυνήθησαν οὕτω νὰ ἀναβῶσιν εἰς ἅγιον Σώστην, καὶ ἤδη ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἔξω κινδύνου, ὅτε ὁ Νικήτας, ὁ Παπαφλέσας καὶ ὁ Ὑψηλάντης φθάσαντες ἐγκαίρως κατέλαβον τὸν λόφον τὸν φράσσοντα χαράδραν τινὰ δι' ἧς ἔμελλον νὰ διέλθωσιν οἱ ἀπὸ τοῦ ἁγίου Σώστη καταβαίνοντες πολέμιοι. Ἐκεῖ συνέβη μάχη φονικωτά-

τη. Ὀλίγοι τινὲς ἱππεῖς κατώρθωσαν νὰ διαπεράσωσιν εἰς τὸ πρὸς τὴν Κόρινθον χάνι τῆς Κουρτέσας, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῆς μοίρας ἐκείνης πολεμούμενον κατὰ μέτωπον μὲν καὶ ἐκ πλαγίου ὑπὸ τοῦ Νικήτα, τοῦ Παπαφλέσα καὶ τοῦ Ὑψηλάντου, ὄπισθεν δὲ ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη, κατεστράφη ὁλοσχερῶς. Πλείονες τῶν 3,000 νεκρῶν ἐκάλυψαν τὰς χαράδρας καὶ τὰς κλιτύας· οἱ ἄλλοι ὠφελούμενοι ἀπὸ τοῦ σκότους τῆς ἐπελθούσης νυκτὸς, διέφυγον οἱ μὲν εἰς Κόρινθον, οἱ δὲ εἰς Ἀργολίδα, ἀλλ' ἅπαντες κακῶς ἔχοντες. Ἐν τῇ φοβερᾷ ταύτῃ συρράξει ὁ Νικήτας ἀνευφημήθη καὶ πάλιν *τουρκοφάγος*. Τὴν ἐπιοῦσαν ὁ Δράμαλης ἔμεινε καταπεφοβισμένος εἰς Ἄργος, τῇ δὲ 27 ἀπεφάσισε νὰ προελάσῃ μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ οὐχὶ ὅμως ἀπὸ τὰ Δερβενάκια, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἀνατολικώτερον Ἀγινόρι. Ὁ Κολοκοτρώνης, μὴ εἰδὼς ἔτι ποίαν θέλει τραπῇ ὁδὸν, αὐτὸς μὲν ἔμεινεν εἰς Δερβενάκια, ἔπεμψε δὲ εἰς Ἀγινόρι τὸν Παπαφλέσαν, τὸν Νικήταν καὶ τὸν Ὑψηλάντην. Οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες ἐπέπεσον τῳόντι κατὰ τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπελθόντων πολεμίων· καὶ ἂν ὁ ἐν Μύλοις πολυάριθμος στρατὸς προσέβαλλεν αὐτοὺς κατὰ νώτων, ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει, ὅτι τῇ 27 ἤθελε συμπληρωθῇ ἡ καταστροφὴ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ὁ στρατὸς ἐκεῖνος ἠσχολήθη, ἅμα ἀναχωρήσαντος ἐξ Ἄργους τοῦ Δράμαλη, εἰς τὸ νὰ λεηλατήσῃ τὰς παρ' αὐτοῦ αὐτόθι καταλειφθείσας ἀποσκευάς· ἐκ τούτου δὲ, καὶ προσέτι διότι αὐτοὶ οἱ περὶ τὸν Νικήταν καὶ τὸν Φλέσαν καὶ τὸν Ὑψηλάντην στρατιῶται ἐπρόσεξαν μᾶλλον εἰς τὴν λαφυραγωγίαν τῶν διερχομένων ἢ εἰς τὴν ἀναχαίτισιν αὐτῶν, τὸ πλεῖστον τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατώρθωσε τελευταῖον νὰ διέλθῃ, ἀποβαλὸν μὲν πολλὰς σκευὰς, ἡμιόνους καὶ καμήλους, ἄνδρας δὲ μόνον περὶ τοὺς χιλίους.

Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἡ λαμπρὰ τοῦ Δράμαλη ἐπιχείρησις ἡ τοσοῦτον θριαμβικῶς ἀρξαμένη, ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Κολοκοτρώνης ἀπέκλεισε τὸν δεκατευθέντα ἐκεῖνον στρατὸν ἐντὸς τῆς Κορίνθου, πείσας μὲν τὸν Ὀδυσσέα νὰ καταλάβῃ τὰ στενὰ τῆς Μεγαρίδος, αὐτὸς δὲ περιζώσας πανταχόθεν τοὺς πολεμίους ἐν Πελοποννήσῳ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ὀκτωβρίου ἀπέθανεν ἐν Κορίνθῳ ὁ Δράμαλης. Τὸ Ναύπλιον, μηδεμίαν λαβὸν ἀπὸ θαλάσσης βοήθειαν, ἐλιμοκτόνει, καὶ τῇ 30 νοεμβρίου παρεδόθη εἰς τὸν Κολοκοτρώνην διὰ συνθήκης, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀκριβῶς ἐκτελεσθεῖσα ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐκ τῶν πολλῶν ὅσαι πρότερον συνομολογηθεῖσαι πᾶσαι δυστυχῶς εἶχον

παραβιασθῇ. Τὰ δὲ ἐλεεινὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Δράμαλη λείψανα, ἐλαττωθέντα ἐν Κορίνθῳ ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ εἰς 4,000 ἄνδρας, ἐζήτησαν μὲν νὰ μεταβῶσιν εἰς Πάτρας διὰ τῆς παραλίας τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου· ἀλλ' εἰς Ἀκράταν περιζωσθέντα ὑπὸ τῶν δύο Ζαϊμαίων, τοῦ Λόντου, τοῦ Πετμεζᾶ καὶ τοῦ Χαραλάμπη, καὶ παθόντα πάλιν ἐκεῖ νέας συμφορὰς, μόλις ἐπὶ τέλους κατώρθωσαν νὰ διασωθῶσιν ἐπὶ πλοίων τὰ ὁποῖα προσήγαγεν ὁ τῶν Πατρῶν φρούραρχος Ἰουσοὺφ πασᾶς. Τοιαῦτα ἐγένοντο ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἔτους 1822, οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ μεγάλου κινδύνου τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ' αὐτῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου σωτηρία ὠφείλετο πρὸ πάντων εἰς τὸν Κολοκοτρώνην· λαὸς καὶ στρατὸς ἀνωμολόγουν τοῦτο, αὐτὴ δὲ ἡ Γερουσία ἠναγκάσθη νὰ διορίσῃ αὐτὸν, κατ' ἀπαίτησιν τῶν ὁπλαρχηγῶν, ἀρχιστράτηγον τῆς Πελοποννήσου. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ εὐτυχεστέρα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐποχὴ καὶ μία τῶν εὐτυχεστέρων τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὁ Κολοκοτρώνης ἀπέβη τὸ πρῶτον πρόσωπον ἁπάσης τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῇ δυτικῇ Στερεᾷ ὁ Μαυροκορδᾶτος εἶχε πάθει τὴν ἐν Πέτᾳ συμφοράν. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ ὁ Ὀδυσσεὺς ἔσωζε μὲν ἔτι τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, οὐ μόνον ὅμως μετὰ τὸ πρῶτον τῆς Γραβιᾶς κατόρθωμα δι' οὐδενὸς νέου ἔργου ἐλάμπρυνε τὸ ἀξίωμα τοῦτο, οὐ μόνον ἰδίως ἀφῆκε τὸν Δράμαλην νὰ εἰσελάσῃ ἀνενόχλητος εἰς Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ ὅτε κατὰ ὀκτώβριον μῆνα ὁ Χουρσίτης ἔπεμψε τελευταῖον εἰς βοήθειαν τῶν ἐν Κορίνθῳ ἀποκεκλεισμένων 8,000 ἄνδρας ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ πασᾶν διὰ Λαμίας καὶ Ἀμφίσσης, ὁ Ὀδυσσεὺς ἠττήθη ὑπ' αὐτοῦ καὶ μόλις διασωθεὶς ἐκ τῆς μάχης, δὲν ἀνεχαίτισε τὴν περαιτέρω πρόοδον τοῦ ὀσμανίδου στρατηγοῦ, εἰμὴ διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ προσκυνήσῃ, ἂν λάβῃ τὸ ἁρματωλίκι ἁπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ὁ δὲ Μεχμὲτ πασᾶς ἀπεδέξατο ἢ ἐπροσποιήθη ὅτι ἀποδέχεται τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ηὐτοκτόνησεν αἴφνης ὁ Χουρσὶτ πασᾶς, ὥστε ὁ ὑποστράτηγος αὐτοῦ ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Λάρισαν.

Εἷς καὶ μόνος ἄνθρωπος ηὐτύχησε κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ ἔτους ἡμέρας νὰ παράσχῃ τῇ πατρίδι ὑπηρεσίαν οὐχὶ μὲν ἐνάμιλλον τῆς καταστροφῆς τοῦ Δράμαλη, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ σπουδαιοτάτην. Καὶ ὁ

ἄνθρωπος οὗτος ὑπῆρξεν ὁ πρό τινων μηνῶν τοσοῦτον ἀτυχήσας Μαυροκορδᾶτος. Ὅτε μετὰ τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Πέτα καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ Σουλίου πολλοὶ τῶν ἁρματωλῶν τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας ἐπροσκύνησαν, καθὰ προείπομεν, οἱ δὲ κάτοικοι ἐσώζοντο προτροπάδην εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, ὁ δὲ Ὀμὲρ Βριώνης καὶ ὁ Κιουταχῆς κατῆλθον περὶ τὰ τέλη ὀκτωβρίου μετὰ 11,000 ἀνδρῶν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Μεσολογγίου, ὁ δὲ Ἰουσοὺφ πασᾶς τῶν Πατρῶν ἀπέκλειε τὴν πόλιν ταύτην ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ὁ Μαυροκορδᾶτος μείνας ἐν Μεσολογγίῳ μετὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη καὶ 600 τὸ πολὺ ἀνδρῶν, εἶπεν, ὅτι δὲν θέλει ἀπέλθει ἐν ὅσῳ εἷς καὶ μόνος ἀνὴρ ὑπάρχει πρόθυμος ν' ἀγωνισθῇ, καὶ ἐτήρησε τὸν λόγον. Ὁ περίβολος τῆς πόλεως ἀπῄτει ἑπταπλασίους τοὐλάχιστον τῶν ὑπαρχόντων προμάχους· ἐπὶ τῶν τειχῶν δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ 14 παλαιὰ πυροβόλα, ἐντὸς δὲ αὐτῶν πολεμεφόδια καὶ τροφαὶ μόλις δι' ἕνα μῆνα. Ἐὰν οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρουν ἀμέσως τὴν ἔφοδον, ἤθελον πιθανώτατα κυριεύσει τὸ οὕτως ἔχον φρούριον· ἀλλὰ κατέτριψαν τὸν χρόνον κατ' ἀρχὰς εἰς ἀκροβολισμούς, ἔπειτα εἰς διαπραγματεύσεις περὶ παραδόσεως, τὰς ὁποίας οἱ πολιορκούμενοι παρέτειναν ἐπιτηδείως, ἵνα προφθάσῃ ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐπικουρία, ἣν ἐζήτησαν ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐκ τῶν νήσων. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου μοῖρα τοῦ ὑδραϊκοῦ στόλου ἐπιφανεῖσα πρὸ τῆς πόλεως διέλυσε τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Ἰουσοὺφ πασᾶ, ἐκόμισε τροφὰς καὶ πολεμεφόδια καὶ ἀπεβίβασε 1,000 Πελοποννησίους ὑπὸ τὸν Πετρόμπεϊν, τὸν Ζαΐμην καὶ τὸν Δεληγιάννην, οἱ ἡμέτεροι διεμήνυσαν εἰς τὸν Ὀμὲρ Βριώνην, ὅτι ἂν θέλῃ τὸ Μεσολόγγιον ἂς ἔλθῃ νὰ τὸ πάρῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἤρχισαν νὰ πάσχωσιν οἱ πολιορκηταί, ὅ,τι πρότερον οἱ πολιορκούμενοι· αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια αὐτῶν ἠλαττώθησαν, ἡ δὲ προσαγωγὴ νέων ἀπέβη δυσχερής, διότι οἱ τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας κάτοικοι ἤρχισαν τελευταῖον νὰ δίδωσι σημεῖα ζωῆς· ὅθεν ὁ Ὀμὲρ Βριώνης ἐδέησε νὰ πράξῃ τι κρίσιμον. Καὶ τῳόντι τὴν νύκτα τῆς 25 δεκεμβρίου ἐπεχείρησεν ἔφοδον ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐκκλησιαζόμενοι ἕνεκα τῶν χριστουγέννων, ἤθελον ἐγκαταλείψει τὰ τείχη. Ἡ φρουρὰ ὅμως εἰδοποιηθεῖσα περὶ τοῦ βουλεύματος, εὑρέθη ἑτοίμη. Ἀφήσασα τὰ ἀλβανικὰ τάγματα νὰ πλησιάσωσι μέχρι βολῆς πιστολίου, ἐθέρισεν ἔπειτα αὐτὰ διὰ πυκνοῦ πυροβολισμοῦ καὶ ἔτρεψεν εἰς φυγήν. Ὀλίγας δὲ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ἡμέρας, ἐλύθη ἡ πολιορκία. Ἡ ὑποχώρησις τῶν

πολεμίων ἀπέβη αὐτοῖς ὀλεθρία. Καταλιπόντες τὰ πλεῖστα πυροβόλα καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν, ἔφθασαν δρομαῖοι εἰς Βραχώρι. Ἀλλ' ἐκεῖθεν προχωρήσαντες ἔπαθον νέας συμφοράς· 500 ἐπνίγησαν ἐντὸς τοῦ πλημμυρήσαντος Ἀχελώου, οἱ δὲ διαπεράσαντες ἀφίκοντο κακῶς ἔχοντες πρῶτον εἰς Καρβασαρᾶν καὶ ἔπειτα εἰς Πρέβεζαν.

Ἐσώθη λοιπὸν ἡ δυτικὴ Ἑλλὰς καὶ ἐσώθη πρὸ πάντων διὰ τοῦ Μαυροκορδάτου· ὥστε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1823 δύο ἄνδρες ὑπερεῖχον ὁμολογουμένως ὅλων τῶν λοιπῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἠπείρῳ· ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος. Ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβιβασθῶσι καὶ νὰ συμπράξωσιν, ἴσως κατηρτίζετο κυβέρνησις ὁπωσοῦν ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου. Ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ συνεννοηθῶσιν, ὡς ἐκ τῆς διαφόρου αὐτῶν φύσεως καὶ ἀνατροφῆς, ἔτι δὲ μᾶλλον διὰ τὰς ὅλως ἀντιθέτους προαιρέσεις. Ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελε νὰ ἄρξῃ τῆς Πελοποννήσου ἐπερειδόμενος κυρίως ἐπὶ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ἀδιαφορῶν δὲ περὶ τῆς διοικήσεως τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐπεζήτει ἀπεναντίας πάντοτε τὴν συγκρότησιν γενικῆς τοῦ ἔθνους κυβερνήσεως· καὶ ἐπειδὴ ἄλλην δύναμιν δὲν εἶχε πρὸς τοῦτο παρὰ τοὺς προεστῶτας, διὰ τούτων ἰδίως ἐδίωκε τὴν τοῦ σκοποῦ ἐκτέλεσιν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ἐννοεῖται, ὅτι θέλει αὐτὸς χειραγωγεῖ αὐτοὺς καὶ διευθύνει. Πολυμήχανος δὲ ὢν προσέλαβε τῳόντι τότε εἴπερ ἄλλοτέ ποτε προθυμοτάτους συνεργοὺς οὐ μόνον τοὺς πλείστους τῶν προύχόντων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς, ἀλλὰ καὶ τοὺς προεστῶτας τῶν τριῶν μαχίμων νήσων, οἵτινες διὰ θυσιῶν καὶ κατορθωμάτων μεγάλων ἴσχυσαν μετ' οὐ πολὺ ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιπούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὁ ναυτικὸς ἀγὼν κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822.

Εἰς τὰς νήσους συνέβη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ὅ,τι καὶ εἰς τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδα. Ἡ ἐπανάστασις λαβοῦσα κατ' ἀρχὰς καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἔκτασιν μεγάλην, περιεστάλη προϊόντος τοῦ χρόνου εἰς τὰς πλησιεστέρας πρὸς τὴν Ἑλλάδα νήσους, παρεκτὸς ὅτι ἐν ταῖς νήσοις ἡ περιστολὴ ἀρξαμένη διὰ τῆς ἐν ἔτει 1822 καταστροφῆς

τῆς Χίου, δὲν συνεπληρώθη εἰμὴ τῷ 1824, ὅτε κατεβλήθη μὲν τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου, κατεστράφησαν δὲ ἥ τε Κάσσος καὶ τὰ Ψαρά. Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν ἡ ἐπανάστασις διετήρησε τὴν τοσοῦτον προσεγγίζουσαν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν Σᾶμον, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ διασώσῃ μέχρι τέλους αὐτονομίαν τινὰ, ἂν ὄχι πλήρη τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἕνωσιν.

Ἐκ τῶν μεγαλητέρων νήσων, Κρήτης, Ῥόδου καὶ Κύπρου, αἵτινες πᾶσαι κατείχοντο ὑπὸ πολυαρίθμων ὀσμανιδῶν ἐπερειδομένων ἐπὶ ἰσχυρῶν φρουρίων, δὲν ἐπανέστη εἰμὴ μόνη ἡ Κρήτη. Ἄπορον δὲθ ἐλεφανῆ πῶς καὶ αὕτη ἐπανέστη, καὶ μάλιστα πῶς κατώρθωσε νὰ παρατείνῃ μέχρι τινὸς τὴν ἐπανάστασιν αὐτῆς, ἅμα ἀντιπαραβάλωμεν τὰ κατὰ τὴν νῆσον ταύτην πρὸς τὴν τῆς Πελοποννήσου κατάστασιν καὶ θέσιν. Οἱ μουσουλμάνοι τῆς Πελοποννήσου μὴ διακρινόμενοι ἐπὶ ἐξαιρέτῳ ἀνδρείᾳ, παρεκτὸς τῶν Λαλαίων καὶ τῶν Βαρδουνιωτῶν, ἦσαν προσέτι πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων, διότι ὑπελογίζοντο εἰς 12,800 ἄνδρας, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ἄνδρες συνεποσοῦντο, μετὰ τῆς Μάνης, εἰς 30,400. Ὁ δὲ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς τῆς Κρήτης τῷ 1821 ἀνέβαινεν εἰς 25,000 περίπου οἰκογενείας καὶ ἦτο κατ' ἐλάχιστον μικρότερος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀριθμοῦντος περὶ τὰς 28,000 οἰκογενείας· ἦτο δὲ ἐπὶ τοσοῦτον μαχιμώτερος, ὥστε ἀντιπαρέταξεν 20,000 ἀνδρῶν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἐνῷ οἱ ἡμέτεροι δὲν παρέστησαν ποτὲ πλειότεροι τῶν τριχιλίων. Πλὴν τούτου ἡ Κρήτη κατείχετο πολὺ ἰσχυρότερον ἢ ἡ Πελοπόννησος, διότι ἐνῷ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ εἷς μόνος πασᾶς, ὅστις καὶ αὐτὸς συνέπεσε νὰ ἀποδημήσῃ, τρεῖς πασάδες ἐπεκάθηντο ἐπὶ τοῦ τραχήλου τῆς Κρήτης, εἷς ἐν Ἡρακλείῳ, εἷς ἐν Κυδωνίᾳ καὶ εἷς ἐν Ῥεθύμνῳ. Προσέτι ἡ Πελοπόννησος εἶχε πρὸς βορρᾶν μὲν δύο προμαχῶνας, τὴν δυτικὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, αἵτινες, ἂν ὄχι πάντοτε, ἐκ διαλειμμάτων ὅμως ἀνεχαίτισαν τοὺς ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους καταβαίνοντας ὀσμανικοὺς στρατούς· εἶχεν εἰς τὰ δυτικὰ αὐτῆς πλευρὰ τὴν Ἑπτάνησον ἐκ τῆς ὁποίας εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ μάλιστα προϊόντος τοῦ χρόνου οὐ μικρὰς ἔλαβεν ἐπικουρίας καὶ συνδρομὰς καὶ πολυειδεῖς ἀνακουφίσεις· εἶχεν ἀπ' ἀνατολῶν τοὺς δύο κυριωτάτους ναυστάθμους τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, τὴν Ὕδραν καὶ τὰς Σπέτσας. Ἡ δὲ Κρήτη ἦτο μεμονωμένη ἐν τῷ Λιβυκῷ πελάγει καὶ πολὺ πλησιεστέρα τῆς ἄλλης Ἑλλάδος πρὸς τὴν Αἴγυ-

πτον, ἐξ ἧς ὡρμῶντο οἱ στόλοι τῆς Ἀφρικῆς, ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ τοῦ 1824 καὶ οἱ φοβεροὶ τακτικοὶ στρατοί. Ἡ κρητικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις ἦτο δυσκολώτατον νὰ διατηρηθῇ οἴκοθεν. Ἀλλὰ περὶ σπουδαίας ὁπωσοῦν πεζικῆς ἐπικουρίας ἐκ τῆς πανταχόθεν κινδυνευούσης ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, λόγος δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ. Τὸ δὲ ναυτικὸν ἡμῶν περιεσπᾶτο ὑπὸ τοσούτων ἀναγκῶν καὶ εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς τοσαύτας δυσχερείας, ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ διασώσῃ οὔτε τὴν Χίον, οὔτε τὴν Κάσσον, οὔτε τὰ Ψαρὰ, καὶ μόλις ἐκάλυψε διὰ τῆς αἰγίδος αὐτοῦ τὴν Σάμον, ἥτις, καί τοι γενναίως ἀγωνισθεῖσα, δυσκόλως ἐπὶ τέλους ἤθελε διαφύγει τὴν τύχην τῶν προειρημένων τριῶν νήσων, ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς στόλος δὲν ἔσπευδεν ἐπανειλημμένως εἰς ἐπικουρίαν καὶ δὲν ἠὐτύχει πάντοτε νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἀπόβασιν τῶν πολεμίων. Σπουδαίαν ὁπωσοῦν ναυτικὴν ἐπικουρίαν δὲν ἔλαβεν ἡ Κρήτη εἰμὴ παρὰ τῶν γειτόνων αὐτῆς Κασσίων, οἵτινες, σπανίως ἐν τῷ τακτικῷ στόλῳ παρατασσόμενοι, ἐσιταγώγησαν ἐν τούτοις ἐκ διαλειμμάτων τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον καὶ ἐπεχείρησαν ἀποκλεισμούς τινας τῆς Ῥιθύμνου καὶ τῆς Κυδωνίας. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι οἱ Κάσσιοι, καὶ διότι ἐνήργουν μεμονωμένοι, καὶ διότι πρωΐμως κατεστράφησαν, δὲν ἦτο ἐφικτὸν νὰ σώσωσι τὴν Κρήτην. Ἐξ ὅλων δὲ τῶν προειρημένων συνάγεται, ὅτι ἡ τύχη τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ θαλάσσῃ ἐπαναστάσεως ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ στόλου, ὅστις ἐν ταὐτῷ ἀπετέλει ἕνα τῶν κυριωτάτων προμαχώνων τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ στόλος ἀπηρτίσθη σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, εἰς ταύτας δέον νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν ἰδιάζουσαν ἡμῶν προσοχήν.

Αἱ τρεῖς αὗται νῆσοι ἐπανέστησαν κατὰ τὰς πρώτας τοῦ ἀπριλίου μηνὸς 1821 ἡμέρας. Οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας διστάσαντες ἐπὶ μικρὸν, ἠναγκάσθησαν νὰ παρακολουθήσωσι τὸ κοινὸν παράδειγμα ὑπὸ στάσεως τοῦ λαοῦ ἣν ὑπεκίνησε δευτερεύων τις, ἀλλὰ τολμηρὸς πλοίαρχος, ὁ Ἀντώνιος Οἰκονόμου, ὅστις, καθαιρέσας τῇ 30 μαρτίου τὸν τότε διοικητὴν Νικόλαον Κοκοβίλαν, καὶ καταπλήξας τοὺς προεστῶτας, ἀνεγνωρίσθη ὑπ' αὐτῶν τὴν ἐπιοῦσαν ὡς διοικητὴς, ἔχων «μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τέσσαρας συμβούλους ἐκλελεγμένους ὑπ' αὐτοῦ.» Ὁ νέος διοικητὴς προεκήρυξε τότε τὴν ἐπανάστασιν, 16 ἀπριλίου. Καὶ ἡ μὲν ἐξουσία αὐτοῦ δὲν διήρκεσε πολύ. Τῇ 12 μαΐου οἱ πρωτεύοντες

πλοίαρχοι Γεώργιος Σαχτούρης, Ἀντώνιος Κριεζῆς καὶ Λάζαρος Παναγιώτας, συμπράττοντες μετὰ τῶν προκρίτων καὶ ὠφεληθέντες ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν πλείστων τοῦ Οἰκονόμου ὁπαδῶν, ἀπελθόντων μετὰ τοῦ ἐκπλεύσαντος στόλου, καθήρεσαν καὶ ἐξώρισαν τὸν ἐφήμερον δικτάτορα, κατ' ἀρχὰς περιορισθέντα ἐντὸς τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους δολοφονηθέντα ἐνῷ ἀπήρχετο ἐκεῖθεν εἰς Ἄργος. Ἀλλ' ἐὰν οἱ πρόκριτοι ἀπηλλάγησαν οὕτω τοῦ Οἰκονόμου, δὲν ἐγκατέλειψαν τὴν ἐπανάστασιν, πολλοῦ γε δεῖ. Ὁ δισταγμὸς ὃν ἔδειξαν κατ' ἀρχὰς ἐπήγασεν οὐχὶ ἐκ φιλαργυρίας, ὡς ἐρρέθη, καὶ ἐξ ἀδιαφορίας πρὸς τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐκ τῆς βαθείας συνειδήσεως, ἣν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους εἶχον τοῦ μεγέθους τοῦ ἔργου ὅπερ προέκειτο νὰ ἀναλάβωσι, καὶ τῆς εὐθύνης ἣν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἔμελλον νὰ φέρωσι περὶ τὴν διεξαγωγὴν αὐτοῦ. Ἅμα δὲ ὁ λαὸς ἀπέδειξεν ὅτι ὀργᾷ πρὸς τὸν ἀγῶνα, οἱ πρόκριτοι, καί τοι καθαιρέσαντες τὸν ἀρχηγὸν αὐτοῦ, καί τοι ἀναλαβόντες πᾶσαν τὴν προτέραν ἐξουσίαν, δὲν ὠπισθοδρόμησαν, ἀλλὰ ἐνέμειναν μετὰ πάσης θυσίας καὶ ἑθελοθυσίας εἰς τὸ ἅπαξ ἀρξάμενον ἐπιχείρημα. Τὰς αὐτὰς ἀρετὰς ἀνέδειξαν ἄλλως τε ἐξ ἴσου καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι· καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι, κατ' ἰδίαν τε καὶ ἐν κοινῷ, ἐπολιτεύθησαν καθ' ὅλην τὴν ἐπανάστασιν εἰς τρόπον, ὅστις παραβαλλόμενος πρὸς τὰ γενόμενα ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐξαιρέτως τιμᾷ τὴν μερίδα ταύτην τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τίς δὲν ἤκουσε φημιζομένας τὰς μεγάλας αὐτῶν χρηματικὰς θυσίας; Τὰ ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων καὶ βουλῶν ἀναγνωρισθέντα ἐπισήμως ποσὰ ἀναβαίνουσιν εἰς 18,000,000 νέων δραχμῶν, ἐξ ὧν 9 μὲν ἑκατομμύρια κατεβλήθησαν ὑπὸ τῆς Ὕδρας, 5 δὲ περίπου ἑκατομμύρια ὑπὸ τῶν Σπετσῶν, καὶ 4,000,000 ὑπὸ τῶν Ψαρῶν. Δύσκολον εἶναι βεβαίως νὰ ὁρίσωμεν ἀκριβῶς τὴν σχετικὴν ἀξίαν τῆς θυσίας ταύτης πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ὅλης ἄλλης Ἑλλάδος κατατεθέντα, διότι πολλοὶ ὑπάρχουσι λογαριασμοὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς μὴ ἐκκαθαρισμένοι. Ἀλλ' ἡ κοινὴ τοῦ ἔθνους συνείδησις δὲν ἐπέβαλεν ἄχρι τοῦδε, μετὰ τοσούτου χρόνου παρέλευσιν, τὴν τῶν λογαριασμῶν ἐκείνων ἐκκαθάρισιν, ὅπως ὑπέλαβε καθῆκον αὐτῆς ἱερὸν νὰ πράξῃ ἐγκαίρως ὡς πρὸς τὰς τῶν νήσων ἀπαιτήσεις. Ὅθεν ἵνα λάβωμεν ἔννοιάν τινα περὶ τοῦ περιέργου τούτου ζητήματος, γενικὴν μὲν οὐχὶ δὲ ὅλως τῆς ἀληθείας μεμακρυσμένην, ἐπιτρέπεται νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν

ἔκθεσιν τῆς ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπῆς, ἧς ἐμνημονεύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν ταύτην, τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν κυβερνήσεων δαπανηθέντων κατὰ τὰς τρεῖς περιόδους, ἤτοι μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1827, συνεποσοῦτο εἰς 70 περίπου ἑκατομμύρια γροσίων, ἤτοι, ὡς προείπομεν, 37,800,000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ συνόλῳ τούτῳ περιλαμβάνονται τὰ ἐκ διαφόρων δανείων εἰσρεύσαντα εἰς τὸ ταμεῖον χρήματα, τὰ ὁποῖα ὑπολογίζονται περὶ τὰ 15,300,000, ἕπεται, ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι κατέβαλον καθ' ἑαυτὰς, ποσὸν οὐχὶ πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ ποσοῦ ὅπερ εἰσεπράχθη ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, ἐξαιρέσει τοῦ Αἰγαίου πελάγους περὶ τῶν προσόδων τοῦ ὁποίου θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω· Καὶ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ· τὰ 22,500,000 τὰ καταβληθέντα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ὑπὸ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος εἰσεπράχθησαν ἀπὸ ὅλων τῶν κοινωνικῶν αὐτῆς τάξεων καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ ἐργατικοῦ λαοῦ, ἐνῷ τὰ 15,000,000 τῶν νήσων κατεβλήθησαν κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων, ὅ ἐστιν ὑπὸ τῶν προκρίτων αὐτῶν.

Ἀλλ' οἱαιδήποτε καὶ ἂν ἀπέβησαν αἱ χρηματικαὶ τῶν τριῶν νήσων θυσίαι, ἔτι μᾶλλον ἀξιάγαστος ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη δι' ἧς αὗται διεξήγαγον τὰ ναυτικὰ τοῦ ἔθνους πράγματα ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ ναυτικοὶ ὅμιλοι καὶ μάλιστα οἱ μᾶλλον ἀτίθασσοι ὅμιλοι τῆς Ὕδρας ἐστασίασαν πολλάκις, ἀλλ' οἱ πρόκριτοι, παρεκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ὡμοφρόνησαν καὶ κατίσχυσαν τοῦ δυσηνίου πλήθους· ὥστε ἐν γένει εἰπεῖν, αἱ τρεῖς νῆσοι, καθ' ἑαυτήν τε ἑκάστη καὶ ἐν κοινῷ, ἐπολιτεύθησαν ἐν ὁμονοίᾳ. Ἑκάστη εἶχε τοὺς ἰδίους δημογέροντας, διέποντας ἀνεξαρτήτως τὰ κατ' αὐτὴν, ἀλλ' αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις ἐγίνοντο πάντοτε ἀπὸ κοινοῦ. Κοινὰ ἦσαν τὰ πάντα παρ' αὐτοῖς· θυσίαι, δόξα, παθήματα. Πολλὰς ἠδυνάμεθα νὰ φέρωμεν ἀποδείξεις τῆς ὄντως ἀδελφικῆς αὐτῶν ἑνώσεως, ἀλλ' ἀρκούμεθα εἰς μίαν πασῶν ἐμφαντικωτέραν. Ἐν ἔτει 1826 μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου, δεινῶς κατεπλάγη σύμπασα ἡ Ἑλλὰς καὶ γενικὴ πεποίθησις παρήχθη, ὅτι, ἵνα συμπληρωθῇ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, δὲν ὑπολείπεται εἰς τὸν Ἰβραΐμην εἰμὴ νὰ ἐπιπέσῃ πανστρατιᾷ κατὰ τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Ὕδρας. Τότε οἱ Σπετσιῶται ἐνόμισαν ἀπαραίτητον νὰ ἐγκαταλείψωσι χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας τὴν φιλτάτην αὐτῶν νῆσον, ἐπίπεδον οὖσαν καὶ εὐπρόσβλητον καὶ νὰ μετοικήσωσι πανοικὶ

εἰς Ὕδραν μετὰ τῶν Ψαριανῶν, ἵνα συμπήξωσιν εἰς ἓν ἁπάσας τὰς ναυτικὰς τοῦ ἔθνους δυνάμεις. Οἱ δὲ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας, προϊσταμένου τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτη, ἅμα μαθόντες τὴν τοιαύτην τῶν προκρίτων Σπετσῶν πρόθεσιν, ἔγραψαν πρὸς αὐτοὺς τῇ 21 ἀπριλίου τάδε· «Τὰ ὅσα ζητήματα οἱ ἀπεσταλμένοι σας μᾶς ἐπρότειναν ἀπὸ μέρους σας καὶ τοῦ λαοῦ σας, ὅλα ἐνεκρίθησαν ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ἀπὸ τὸν λαόν μας ὅλον, τὸν ὁποῖον ἐπροσκαλέσαμεν εἰς συνέλευσιν ἐνώπιον τῶν ἀπεσταλμένων σας, καὶ οὕτως οὗτοι εἶδαν προσωπικῶς καὶ ἤκουσαν μὲ ποίαν ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ προθυμίαν εἰλικρινῆ ὑπόσχεται, ὡς καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα, νὰ διατηρῇ ἄχρι τέλους τὴν ἀναγκαιοτάτην εἰς τὴν κοινὴν σωτηρίαν στενὴν ἕνωσιν καὶ ἀδελφικὴν ὁμόνοιαν. Θέλετε ἔχει λοιπὸν τὰ ἀναγκαῖα καταλύματα, ἤτοι κατοικίας εἰς τὸ Καμίνι καπὰ τὴν ἐπιθυμίαν σας, καὶ χωρὶς νὰ πληρώσετε παραμικρὸν ἐνοίκιον, ὅσον καιρὸν μείνετε ἐδῶ. Ὅσαι διαφοραὶ ὑπάρχουν μεταξὺ συμπολιτῶν μας καὶ συμπολιτῶν σας, ἀλησμονοῦνται καὶ νὰ μὴ ἀναφερθοῦν ὅσον καιρὸν συνδιατρίψωμεν. Ταχύνατε λοιπόν, ἀδελφοί, τὸν πανοικὶ ἐρχομόν σας διὰ νὰ γενῇ ὅσον τάχιον ἡ γενικὴ ἐκστρατεία, καὶ αἱ φαμελίαι σας, ὅταν φθάσουν ἐδῶ εὑρίσκουν ἕτοιμα καὶ εὐκαιρωμένα τὰ ὀσπήτια τῶν Καμινίων, καὶ τὴν πλέον ἀδελφικὴν δεξίωσιν εὑρίσκετε ὅλοι ἀπὸ ὅλους μας.» Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἔγραψαν οἱ Ὑδραῖοι τὰ αὐτὰ εἰς τοὺς Ψαριανούς. Καὶ οἱ μὲν Ψαριανοὶ μετά τινας συνδιασκέψεις ἀπεκρίθησαν, τῇ 18 μαΐου, ὅτι «ἡ μετάβασις τοῦ λαοῦ των ἦτο ἀδύνατος, ἀλλ' εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς ὁποιανδήποτε στιγμὴν μάθουν παρ' αὐτῶν ὅτι εἶναι ἕτοιμοι.» Οἱ δὲ Σπετσιῶται μετῴκησαν τῳόντι περὶ τὰ τέλη μαΐου καὶ ἀρχὰς ἰουνίου εἰς Ὕδραν, καὶ ἔτυχον αὐτόθι τῆς πανηγυρικωτάτης καὶ ἀδελφικωτάτης δεξιώσεως. Κοινὰ λοιπὸν ἦσαν τὰ πάντα μεταξὺ τῶν τριῶν νήσων· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ἡ Ὕδρα, ἂν ὄχι κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων, ὁμολογουμένως ὅμως κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν, τὸν πλοῦτον τῶν προκρίτων καὶ τὸ μέγεθος τῆς καταβολῆς αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἰσοφάριζε μόνη πρὸς τὰς δύο ἄλλας νήσους ἡνωμένας ὁμοῦ, φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀπεδόθη σιωπηρῶς προεδρεία τις αὐτῇ ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν τῆς κοινῆς ἐνεργείας. Πάλιν δὲ ἐπειδὴ ἐν Ὕδρᾳ ἐπρώτευεν ὁ τῶν Κουντουριωτῶν οἶκος, ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ Λάζαρος Κουντουριώτης ἀνωμολογήθη πάντοτε ὡς ὕπατος τῆς νήσου κυβερνήτης· ὥστε τούτου ἕνεκεν ἐπέσχε προέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ ὅλῃ διοικήσει

τῶν κοινῶν ἐπιχειρήσεων, εἰ καὶ οὐδέποτε ἀνωμολογήθη ἐπισήμως τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ ἀξίωμα.

Ἀνεδείχθη δὲ τῇ ἀληθείᾳ ὁ ἀνὴρ ἄξιος τοῦ τοιούτου πρωτείου τῆς ναυτικῆς Ἑλλάδος. Αἱ χρηματικαὶ θυσίαι τοῦ οἴκου τῶν Κουντουριωτῶν συνεποσώθησαν εἰς 2,000,000 περίπου παλαιῶν δραχμῶν (ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἐπίσημον πίνακα 1,941,158) ὅ ἐστιν εἰς τὸ πέμπτον τῶν ὅλων ὑδραϊκῶν ἀπαιτήσεων καὶ τὸ δέκατον τῆς ὅλης καταβολῆς τῶν τριῶν νήσων. Ἐκ τῶν ἄλλων πλουσιωτέρων Ὑδραίων οἱ μὲν Τομπαζαῖοι δὲν σημειοῦνται εἰμὴ διὰ 559,170, οἱ δὲ Βουδουραῖοι διὰ 447,814. Ἐκ τῶν Σπετσιωτῶν οἱ Ἀνάργυροι δὲν ἀποζημιοῦνται εἰμὴ ἐπὶ κεφαλαίου 609,606· οἱ Μέξαι 510,606· οἱ Μποτασαῖοι 453,530. Ἐκ τῶν Ψαριανῶν οἱ Κοτσάδες ἐπὶ κεφαλαίου 464,114 καὶ οἱ Ἀποστόλαι 431,009. Ἀλλ' αἱ χρηματικαὶ ἐκεῖναι θυσίαι δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἀναδείξωσι τὸν Λάζαρον Κουντουριώτην ὕπατον κυβερνήτην τοῦ ναυτικοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνος. Ὁ ἀνὴρ μόλις ὢν τριακοντούτης ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως, εἶχεν ἀρετὰς ἐξαιρέτους. Ἦτο τῳόντι μεγαλόψυχος ὡς ἰδιώτης τε καὶ ὡς δημόσιος ἄνθρωπος· οὐ μόνον ἐσυγχώρησε τὸν φονέα τοῦ πατρός του, ἀλλὰ καὶ εὐποιητικὸς πρὸς αὐτὸν ἀνεδείχθη, μίαν μόνην ἐπιβαλὼν αὐτῷ τιμωρίαν τοῦ νὰ μὴ ἐμφανισθῇ ποτὲ ἐνώπιόν του· δι' ἅπαντος δὲ τοῦ ἀγῶνος, ἐν τοῖς κρισιμωτάτοις τῶν καιρῶν, οὐδέποτε ἀπέβαλε τὸ μέγα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ παράστημα. Δι' ἀνεξαντλήτου εὐροίας λόγου συνδυαζομένης μετὰ τῆς ἀφοσιώσεως ἣν ἐνέπνεεν ἡ δεδοκιμασμένη αὐτοῦ σύνεσις, πλειστάκις ἐχαλιναγώγησε τὰ ἀφηνιάσαντα πλήθη· καὶ ποτε φοβερᾶς ἐκραγείσης συμπλοκῆς μεταξὺ Ὑδραίων καὶ τῆς ἐκ Πελοποννησίων καὶ Ῥουμελιωτῶν συγκειμένης φρουρᾶς τῆς νήσου, παρελθὼν ἀτρόμητος εἰς μέσον καὶ λαλήσας πρὸς μὲν τοὺς ναύτας ἀλβανιστί, πρὸς δὲ τοὺς πεζοὺς ἑλληνιστί, περιήγαγεν αὐτοὺς αἱματοφύρτους ἔτι ὄντας, νὰ ἀσπασθῶσιν ἀλλήλους. Καί περ ἑτερόφθαλμος ὤν, εἶχε θαυμαστὴν ὀξυδέρκειαν περὶ τὴν διάγνωσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων. Εἰς αὐτὸν ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς τὴν εἰς ναύαρχον προχείρισιν καὶ τὴν ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη ἀδιάσειστον ἐν τῷ ἀξιώματι τούτῳ διατήρησιν τοῦ Ἀνδρέου Μιαούλη. Εἶχε τὴν συνείδησιν τοῦ τί δύναται νὰ πράξῃ, προτέρημα σπανιώτατον παρ' ἡμῖν, οἵτινες νομίζομεν πάντες ὅτι πρὸς πάντα πεφύκαμεν. Εἶχε τὴν συνείδησιν, ὅτι ἂν

ἦτο ὁ ἄριστος τῶν ναυτικῶν πραγμάτων κυβερνήτης, δὲν εἶπετο ἐκ τούτου, ὅτι ἠδύνατο ἐξ ἴσου ἐπιτηδείως νὰ ἀναλάβῃ καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος τὴν κυβέρνησιν. Πολλάκις δ' ἐπὶ τούτῳ παρακληθεὶς ἀείποτε ἀπεποιήθη, καὶ μόλις ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γεώργιον νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰς ἠπειρωτικὰς τῆς Ἑλλάδος ὑποθέσεις, αὐτὸς ἐπιμόνως ἀποφυγὼν τοὺς σκοπέλους καθ' ὧν ἐκεῖνος συνετρίβη. Μηδ' ὀνομάσῃ τις ἀρνητικὴν τὴν ἀρετὴν ταύτην, διότι δι' αὐτῆς δὲν ἔσωσε μόνον τὴν ἰδίαν ὑπόληψιν, ἔσωσε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν διατηρήσας μέχρι τέλους τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ναυτικοῦ ἀγῶνος ἐξ ἧς ἐξηρτᾶτο πρὸ πάντων ἡ τῆς πατρίδος τύχη καὶ ἣν ἤθελε διακινδυνεύσει, ἐὰν ἀναμιγνυόμενος εἰς ἀλλότρια, ἀπέβαλλε τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἀπέβη συμφυὴς αὐτῷ ἡ ἐν τῇ τάξει ἐγκαρτέρησις, ὥστε οὐδέποτε ἐπείσθη νὰ ἀποδημήσῃ ἐξ Ὕδρας, οὔτε ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος, οὔτε μετά. Κυβερνῆται καὶ βασιλεῖς τῆς Ἑλλάδος ἐπεσκέφθησαν αὐτὸν καὶ ἔτυχον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ τῆς προσηκούσης εὐλαβοῦς δεξιώσεως, ἀλλ' αὐτὸς οὐδέποτε ἀπέδωκεν αὐτοῖς τὴν ἐπίσκεψιν. Ἐνόμιζες ὅτι ἦτο εἷς τῶν βράχων τῆς Ὕδρας, ὅστις, καίτοι ἐμψυχωθεὶς ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος, δὲν ἠδύνατο νὰ μετακινηθῇ χωρὶς νὰ ἐπαγάγῃ δεινὴν αὐτῆς ἀλλοίωσιν.

Ἑκάστη τῶν τριῶν νήσων εἶχε τὸν ναύαρχον αὐτῆς καὶ τὸν ἀντιναύαρχον· οὐδεὶς δὲ ὑπῆρχεν ἐπισήμως διωρισμένος ναύαρχος τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ δύναμις αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἔμελλε νὰ συνεπαγάγῃ ἀπαραιτήτως τὴν ὑπεροχὴν ἑνὸς τῶν ναυάρχων ἐπὶ τοὺς ἄλλους δύο, διὰ δὲ τοὺς πολλοὺς προεκτεθέντας λόγους ὧν ἕνεκα ἡ Ὕδρα ἐπρώτευε τῶν λοιπῶν δύο νήσων καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ὑπ' οὐδενὸς ἀμφισβητηθεῖσαν ποτὲ μεγαλοφυΐαν τοῦ Μιαούλη, ἡ ἀρχηγία πράγματι ἐνησκήθη ὑπὸ τοῦ ναυάρχου τῆς Ὕδρας. Ὅσοι δὲ τῶν Σπετσιωτῶν καὶ Ψαριανῶν ἠθέλησαν βραδύτερον νὰ ἀμφισβητήσωτι τὸ γεγονὸς τοῦτο, ἀξιοῦντες ὅτι ἑκάστη τῶν τριῶν μοιρῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου ναυάρχου ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως ἐκυβερνᾶτο, οὐ μόνον τὴν ἀλήθειαν ἠδίκησαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἑλλάδα σύμπασαν, καὶ αὐτὰς τὰς ἰδίας πατρίδας. Ἐν πολέμῳ ἐν γένει, καὶ ἐξαιρέτως ἐν τῷ ναυτικῷ πολέμῳ, ποτὲ δὲν ἠκούσθη νὰ ἄρχωσι σύναμα καὶ ἐξ ἴσου τρεῖς ἡγεμόνες. Ἐν αὐταῖς ταῖς παναρχαίαις Ἀθήναις, ὅπου ἐκ περιτροπῆς καθ' ἡμέραν μετεβάλλετο ὁ στρατηγός, ὁ τῆς ἡμέρας στρα-

τηγὸς εἶχε τὴν ὑπερτάτην τοῦ ὅλου ἡγεμονίαν, καὶ κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, ὁ τῆς ἡμέρας ἐκείνης προεξάρχων Μιλτιάδης ἐλογίσθη σωτὴρ τῆς Ἑλλάδος. Πρὸ τῆς μάχης εἰμποροῦν νὰ βουλεύωνται πολλοὶ καὶ νὰ ἀποφασίζωσι περὶ τοῦ πρακτέου· ἀλλὰ ἐν τῇ μάχῃ αὐτῇ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ὑπάρχῃ εἷς ὁ ἀρχηγός, καὶ ἰδίως ἐν ναυμαχίᾳ εἷς ὁ ἀνυψῶν τὰ σήματα τῶν διαφόρων κινήσεων τοῦ στόλου καὶ μάλιστα ὅταν, ὅπως μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει ὅτι συνέβαινε παρ' ἡμῖν, τὸ πᾶν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς ἐπιτηδείας τῶν κινήσων διεξαγωγῆς. Ὅθεν ἡ μεγαλητέρα ὕβρις τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν κατὰ τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως ἤθελεν εἶναι τὸ νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἐν ταῖς ναυμαχίαις ἡμῶν οὐδεὶς ὑπῆρχεν ὁ διευθύνων τὰς γενικὰς τοῦ στόλου κινήσεις. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ δριμύτερον τῶν ἄλλων κατεξαναστάντες κατὰ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μιαούλη, ἀναγκάζονται ἄκοντες νὰ ἀνομολογήσωσιν αὐτήν. Μήπως ἐν τῇ γραφικωτάτῃ εἰκόνι ἣν ἐτεχνούργησεν ὁ Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, τῆς περὶ τὸν Γέροντα μεγάλης ναυμαχίας, ὅταν ἔρχεται εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν καθ' ἣν οἱ ναύαρχοι καὶ ἀντιναύαρχοι τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν εὑρέθησαν ἐκ τύχης μετά τινων ἄλλων πλοίων ἐν τῷ μυχῷ τοῦ κόλπου, ἀποκεχωρισμένοι τοῦ ἄλλου στόλου καὶ ἐν γαλήνῃ εἶχον νὰ ἀγωνισθῶσι κατὰ συμπάσης τῆς αἰγυπτιακῆς δυνάμεως, ἐνῷ ὁ Χοσρέφης παρεκώλυε τὰς ἄλλας μοίρας νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν, μήπως αὐτὸς ὁ Σπετσιώτης ἱστορικὸς δὲν ἀποδίδεν ἅπασαν τὴν τιμὴν τῆς σωτηρίας Ὑδραίων τε καὶ Σπετσιωτῶν εἰς τὸν Μιαούλην καὶ δὲν ἐπιφωνεῖ περὶ αὐτοῦ· «θέτει εἰς ἀνακωχὴν τὴν ναυαρχίδα καὶ ἀνυψοῖ εἰς τὸν μεγάλον ἱστὸν τὴν μεγάλην ταινίαν, τὴν φοινικίδα, τὸ σημεῖον τοῦ πολέμου . . . διότι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ὁμιλήσῃ πλέον ὁ ἀνὴρ παρὰ νὰ πράξῃ . . . διατάττονται δὲ τὰ δέοντα ὑπὸ τοῦ Μιαούλη, ἐποπτεύοντος ἀπὸ τὸ κέντρον ὅλους τοὺς συναγωνιζομένους.» Ὁ δ' Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος λέγει· «ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ πολεμικὰ συμβούλια ἐγίνοντο ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τοῦ Μιαούλη, ἀτομικῶς μὲν θεωρουμένου ὡς ἐμπείρου, προτιμωμένου δὲ καὶ ἕνεκα τῆς ποδαλγίας του καὶ ἕνεκα τῆς ἡλικίας του.» Ἀλλαχοῦ ὅμως ἐξηγεῖ πολὺ εἰλικρινέστερον, διατί ἀληθῶς προετιμᾶτο ὁ Μιαούλης. «Μετὰ τὰ πρῶτα ἔτη, λέγει, κατωρθώθη, ὥστε ἐν μὲν τῇ Ὑδρᾳ ἡ ἐκλογὴ τοῦ ναυάρχου ἔπεσεν εἰς τὸν Ἀνδρέαν Μιαούλην, ἄνδρα ἀληθῶς καὶ γενναῖον καὶ νοήμονα, καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν προκρίτων

ἀνήκοντα, εἰς τὰ Ψαρὰ εἰς τὸν ἔμφρονα πρόκριτον Ἀποστόλην, εἰς δὲ τὰς Σπέτσας εἰς τὸν πλοίαρχον Γεώργιον Ἀνδροῦτσον, ἄνδρα γενναῖον μὲν, τίμιον καὶ σοβαρὸν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἱκανότητος ἀναλόγου πρὸς τὴν ναυαρχικὴν θέσιν. Ὀφείλεται δὲ ἡ μὴ εὔστοχος αὕτη ἐκλογὴ αὐτοῦ εἰς τὴν μεγάλην δημοτικότητα τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀναστασίου Ἀνδρούτσου, εἰς τὴν ἀντιζηλίαν τῶν φατριῶν καὶ εἰς τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς ὀλιγαρχικῆς μερίδος.» Τίς δὲν βλέπει ἐνταῦθα ὅτι ὁ Σπετσιώτης ἱστορικὸς, δεικνύων αὐταπάρνησιν ἀξίαν τῶν πατέρων αὐτοῦ, ἀνακηρύττει τὴν ἀσύγκριτον τοῦ Μιαούλη ὑπεροχὴν ὡς πρὸς τοὺς ναυάρχους τῶν δύο ἄλλων νήσων; Βεβαίως αἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος κυβερνήσεις, ἂν ὄχι ἄλλο, ἔσχον τοὐλάχιστον τὴν σύνεσιν νὰ μὴ θελήσωσι νὰ προσβάλωσι τὰς τοπικὰς φιλοτιμίας τῶν δύο ἄλλων νήσων, προχειρίζουσαι τὸν Μιαούλην ἀρχιναύαρχον τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Ὁ Μιαούλης δὲν ἐλέγετο πάντοτε εἰμὴ ναύαρχος τῶν Ὑδραίων, καὶ πάντοτε ἔσχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ γράφῃ τὰς ἐκθέσεις αὐτοῦ ὡς ἁπλοῦς τῶν Ὑδραίων ναύαρχος. Ἀλλὰ τί σημαίνει, ὅτι δὲν ἦτο διὰ διπλώματος διωρισμένος, ὅτε καθ' ὅλας τὰς ναυμαχίας εἰς ἃς παρευρέθη ἐνήσκει διὰ τῆς βίας τῶν πραγμάτων τὴν ἀρχήν; Περὶ τούτου δὲ οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία. Τὸ ἔθνος ὅλον, τὸ σύγχρονον αὐτοῦ ἔθνος, τὸ ὁποῖον ᾐσθάνετο ὅτι ἐκ τοῦ στόλου ἐξηρτᾶτο ἡ τῶν πάντων σωτηρία, αὐτὸν κατ' ἐξοχὴν ἀνεκήρυττε ναύαρχον. Διατρέξατε τὰς ἐφημερίδας τῶν χρόνων ἐκείνων, οὐχὶ τὰς ἐφημερίδας τῆς Ὕδρας, οὐχὶ, ἂν θέλετε, καὶ τὰς ἄλλας ἐφημερίδας, ἀλλὰ τὰ *Ἑλληνικὰ Χρονικὰ*, τὰ ὁποῖα ἐγράφοντο ἐν τῷ μέσῳ τῆς φοβερᾶς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, τοῦ ἐπανειλημμένως σωθέντος διὰ τῶν ἀγώνων τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, καὶ θέλετε ἴδει τὸν Μιαούλην ἀείποτε ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐξαιρόμενον καὶ ἐξυμνούμενον. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα τὰς μαρτυρίας τῶν Ἄγγλων καὶ τῶν Γάλλων ναυάρχων καὶ μοιράρχων, οἵτινες ἐν τούτοις, αὐτόπται ὄντες τῶν πραγμάτων, καὶ ἐπιτηδειότατοι αὐτῶν κριταὶ, εἰς τὸν Μιαούλην πάντοτε ἀπέδωκαν τὴν τιμὴν τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος ἄθλων. Ἀλλὰ πῶς νὰ τυφλώσωμεν ἐνώπιον τῶν ἐξαιρετικῶν τιμῶν, τὰς ὁποίας ἀπένειμε τῷ ἀνδρὶ τὸ ἀγωνιῶν καὶ ἀγωνιζόμενον ἔθνος; Τὸ ἔθνος δὲν εἶχε χρήματα, ἵνα βραβεύσῃ ἀποχρώντως τοὺς σωτῆρας αὐτοῦ· δὲν ἐσυνήθισε δὲ ποτὲ νὰ ἀπονέμῃ αὐτοῖς τὰ ἀλλαχοῦ ἐν χρήσει πολύκροτα ἐπωνύμια. Ἀλλ' ὅταν τὸ Μεσολόγγιον περιζωσθὲν πανταχόθεν, ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσ-

σης, ὑπὸ ὑπερόγκων πολεμίων δυνάμεων, ἵδρυσε τὰ ἀθάνατα αὐτοῦ πυροβολοστάσια καὶ ἐβάπτισεν ἕκαστον αὐτῶν διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν μεγίστων εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος, τρεῖς καὶ μόνους ἐκ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν συγκατέλεξε μεταξὺ τῶν πολιούχων ἐκείνων ἡρώων, τὸν Μιαούλην, τὸν Σαχτούρην, τὸν Κανάρην· ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον, ὅτι οὐ μόνον τὸν Μιαούλην, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν ἀντιναύαρχον τῆς Ὕδρας Σαχτούρην διέκρινεν ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς, ἐκ δὲ τῶν δύο ἄλλων νήσων, ἐκεῖνον μάλιστα τὸν ἄνδρα, ὅστις, οὐχὶ ὡς ναύαρχος ἢ ἀντιναύαρχος, ἀλλὰ ὡς ἁπλοῦς πυρπολητὴς, ὑπῆρξεν ὁ φοβερώτατος τῶν κεραυνῶν, οὓς κατήρασσεν ἐπὶ τῶν πολεμίων ὁ ἑλληνικὸς στόλος. Ἀναμφιβόλως καὶ ὁ ναύαρχος τῶν Σπετσιωτῶν Γεώργιος Ἀνδρούτσου, καὶ ὁ τῶν Ψαριανῶν ναύαρχος Νικόλαος Ἀποστόλης, καὶ οἱ ἄλλοι τῶν τριῶν νήσων πυρπολητὰι ἐξεπλήρωσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν εἰς μυρίας ναυμαχίας, καὶ δὴ καὶ περὶ τὸ Μεσολόγγιον. Ἀλλ' ἡ πόλις αὕτη, ἀπονέμουσα πάντοτε τὸν προσήκοντα εἰς τοὺς προμάχους τούτους τῆς πατρίδος ἔπαινον, ἐνόμισεν ὅτι, ἐνῷ πράττει τὸ ἔργον τοῦτο τῆς δικαιοσύνης, ἤθελε συγχρόνως περιπέσει εἰς ἀδικίαν, ἐὰν δὲν διέκρινεν ἰδιαζόντως ἐκείνους ὅσοι ηὐτύχησαν νὰ ἐπιστήσωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὸν ἐξαίρετον τοῦ κόσμου θαυμασμόν. Καὶ ἡ ἱστορία πέποιθεν, ὅτι δὲν λανθάνεται καθαγιάζουσα τὴν ἀπόφανσιν αὐτῆς διὰ τῆς ἀποφάνσεως τῶν ἀειμνήστων ἀθλητῶν τῆς μεγαλομάρτυρος πόλεως.

Κατὰ τὸ πρῶτον τῆς ἐπαναστάσεως ἔτος ναύαρχος τῶν Ὑδραίων προεχειρίσθη ὁ Ἰάκωβος Νικολάου Τομπάζης, ἔτι διαρκούσης τῆς δικτατορίας τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου. Ὁ Ἰάκωβος Τομπάζης ἦτο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ συνετὸς, ναυτικὸς δὲ ἔμπειρος ἔχων μάλιστα καὶ θεωρητικάς τινας περὶ τὴν ναυπηγικὴν γνώσεις. Ἀλλ' ἐστερεῖτο τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος ὅπερ ἀπῃτεῖτο εἰς τὰς δυσχερεῖς ἐκείνας περιστάσεις, καὶ εἶχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ ἀνομολογῇ τοῦτο. Τότε ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης ἐμάντευσε τίς ἐκ τῆς πολυαρίθμου πλειάδος τῶν ἀρειοτόλμων τῆς Ὕδρας πλοιάρχων ἔφερεν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ τὴν πεπρωμένην τῆς ἡγεμονίας σφραγῖδα. Δὲν ἦτο δὲ εὔκολος ἡ διάκρισις, διότι ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης εἶχε δεινά τινα ἐλαττώματα. Τὰς σκιὰς ταύτας τῆς φυσιογνωμίας τοῦ ἐπιφανεστέρου στρατηλάτου τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος, δὲν θέλω διστάσει νὰ καταδείξω, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ χαρακτῆρός του πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἠφανί-

σθησαν εἴτε ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν τοῦ στόλου ἡγεμονίαν, εἴτε καὶ πρότερον. Ἵνα δὲ μὴ ἀπατηθῶ καὶ μὴ ἀπατήσω, τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς θέλω παραστήσει ὅπως ἐξήγαγον αὐτὰ ἐκ τῶν ὁμιλιῶν μου μετὰ τῶν φιλτάτων αὐτῷ, τὰ δὲ προτερήματα, ὅπως ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἀντιζήλων. Ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης ἦτο ἐκ νεότητος οἰνοπότης μέχρι τῆς ἐσχάτης μέθης· καὶ τοῦτο μὲν τὸ πάθος ἀπέβαλεν ἅμα ἐνυμφεύθη τὴν σύντροφον τῆς ζωῆς αὐτοῦ· ἀλλὰ παρέμεινεν ἥκιστα πρὸς τὸ θεῖον εὐλαβὴς, καὶ τὸ οὐδὲν ἧττον δεινὸν, δὲν ἐπίστευεν, ὅτι τὰ μικρὰ τῆς Ἑλλάδος πλοῖα καὶ τὰ ἀτίθασσα αὐτῶν πληρώματα καὶ οἱ ὀλίγοι χρηματικοὶ πόροι, θέλουσι δυνηθῆ νὰ κατισχύσωσι τῶν πελωρίων τοῦ πολεμίου δυνάμεων. Ἀλλ' ὁ Λάζαρος ὁ Κουντουριώτης δὲν ἀπηλπίσθη· καὶ ἀφοῦ πολλάκις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 ἠγωνίσθη ἐπὶ ματαίῳ νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν, ἔλαβε τελευταίαν τινὰ καὶ μακροτάτην μετ' αὐτοῦ συνέντευξιν. Τί ἐρρέθη τότε μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν, οὐδέποτε ἐγνώσθη. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μιαούλης ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ μεγάρου τοῦ Λαζάρου τοῦ Κουντουριώτου ναύαρχος τῶν Ὑδραίων· καὶ ἀπεδύθη πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως μετὰ καρτερίας, ἥτις, ἐὰν, ὡς μὴ ὤφειλε, δὲν ἐστηρίχθη οὐδὲ κατὰ τὸν μετέπειτα βίον ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, οὐδέποτε ἔπαυσε καθοδηγουμένη ὑπὸ τοῦ ἀνεσπέρου τῆς Ἑλλάδος ἀστέρος. Ὁ Μιαούλης ἦτο ὁ ἀτρομητότατος τῶν ἀνθρώπων, ἐπιτείνων τὴν ἀρετὴν ταύτην μέχρι τῶν ἐσχάτων μεθορίων τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀφροσύνης. Ἐν τῇ νεότητι ἔχων ἰδιόκτητον μέγα καὶ ὡραῖον πλοῖον ἐλοξοδρόμει ποτὲ διὰ τὸν ἐναντίον ἄνεμον ἐντὸς τοῦ πορθμοῦ τῶν Γαδείρων. Γέρων συμπλωτὴρ παρετήρησεν αὐτῷ, ὅτι ὑπάρχει περὶ τὴν Ταρίφην ὕφαλος εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἀπόστασιν. Τί πειράζει, ἀπήντησεν ὁ Μιαούλης, καὶ, εἴτε μὴ πιστεύων τὸν γέροντα, εἴτε πεποιθὼς ὅτι θέλει κάμψει τὸν κίνδυνον, ἐξηκολούθησε πλέων εἰς τὸ ὑποδειχθὲν ὕπουλον μέρος, μέχρις οὗ συνετρίβη αἴφνης ἡ ναῦς καὶ δεινὴν ὑπέστη ὁ ἀνὴρ ζημίαν, ἧς ἄνευ ἤθελεν ἀποβῆ ὁ πλουσιώτατος τῶν πλοιάρχων τῆς Ὕδρας. Ἀλλ' ὁ ἄκαμπτος αὐτὸς χαρακτὴρ ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα καταπλήξῃ καὶ δαμάσῃ τὰ δυσήνια ναυτικὰ πλήθη, ὧν ἔμελλε νὰ ἄρξῃ. Ἀρχὴν εἶχεν ὅτι ὁ πλοίαρχος δὲν πρέπει νὰ ἀναποδίσῃ ποτὲ ὁσονδήποτε σφοδρὸς καὶ ἂν ἦναι ὁ ἐναντίος ἄνεμος, καὶ πλειστάκις ἔκαμψε τὸν Καφηρέα ἐπικρατοῦντος καταιγιδώδους βορρᾶ,

ἐνῷ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ κατέφευγον εἰς τοὺς παρακειμένους λιμένας. Ἦτο ἀδυσώπητος πρὸς τὴν δειλίαν μὴ φειδόμενος οὐδὲ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ὅστις συνέπεσε νὰ μὴ διακρίνεται ἐπ' ἀνδρείᾳ. «Ἀπαράμιλλος ἦτο ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα, ἀναφωνεῖ ὁ δίκαιος Σπετσιώτης Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου. Ἐπὶ τοῦ πολέμου συνελάμβανεν ἓν σχέδιον καὶ ἀμέσως τὸ ἔθετεν εἰς ἐνέργειαν· ἀδιαφόρει δὲ ἂν τὸν παρηκολούθουν οἱ ἄλλοι ἢ ὄχι. Ἐπὶ τέλους ἦτο εἷς τῶν ἐκτάκτων ἀνδρῶν, οἵτινες τῶν διαπραττομένων τὴν εὐθύνην εἰς μόνον ἑαυτοὺς ἀναθέτουσι.» Τοιοῦτος δὲ ὢν ἐν τοῖς κινδύνοις, ἦτο ἐκτὸς αὐτῶν ὁ μετριοφρονέστερος τῶν ἀνθρώπων. «Ἐπιτυγχάνων εἰς τοὺς ἐναλίους ἀγῶνας, ἐξακολουθεῖ ὁ αὐτὸς ἱστορικός, ποτὲ δὲν ἐσεμνύνετο, ἄφινε τοὺς ἄλλους νὰ λέγουν· ἀποτυγχάνων δὲ πρὸς οὐδὲν ἐμέτρει τὰς ἐναντιότητας. Ὅλοι οἱ συνάδελφοί του τὸν ἐσέβοντο ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, διότι πρὸς ὅλους ἦτο προχηνὴς ἐν τῇ σφαίρᾳ πάντοτε τῆς ἰδιοσυγκρασίας του. Διὰ ταῦτα περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι μήτε τὸν ἐχθαίροντο μήτε τὸν ἐφθόνουν οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ.»

Ἀλλὰ τὰ ἐξαίρετα προτερήματα τῶν ναυτικῶν ἡμῶν ὁμίλων, καὶ τοῦ ἀνδρὸς, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἄρξῃ αὐτῶν ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἐξηγήσωσι τά τε κατορθώματα δι' ὧν ἐκλείσθησαν αἱ τρεῖς νῆσοι καὶ τὰς ποικίλας δυσχερείας πρὸς ἃς ἐδέησεν ἐπὶ τούτῳ νὰ παλαίσωσιν. Ἐν γένει τοῦ πεζοῦ στρατοῦ, καὶ αὐτοῦ τοῦ τελειοτάτου, ἡ συγκρότησις καὶ ἡ παρασκευὴ εἶναι εὐχερεστέρα τῆς συστάσεως ἀναλόγου ναυτικῆς δυνάμεως· ἰδίως δὲ τὰ ἄτακτα στίφη, ἐξ ὧν συνεκροτοῦντο ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως οἱ ἠπειρωτικοὶ ἡμῶν στρατοὶ ἀπηρτίζοντο καὶ συνετηροῦντο ὀπωσοῦν προχειρότερον ἢ αἱ ναυτικαὶ μοῖραι, αἵτινες ὅσον μικραὶ καὶ ἂν ἦσαν παραβαλλόμεναι πρὸς τοὺς στόλους τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἀπῄτουν ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ θαλασσίου ἀγῶνος προμηθείας καὶ δαπάνας πραγματικὰς, παρεμφερεῖς ἀναλόγως πρὸς τὰς τῶν τακτικῶν καὶ μεγάλων στόλων. Δὲν θέλομεν ὑπομνήσει ὅτι πρὸ πάντων αἱ νῆσοι ἡμῶν ἔδει νὰ ἐκθέσωσιν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων τὸ πολυτιμότατον τῆς περιουσίας αὐτῶν κεφάλαιον, τὰ πλοῖα αὐτῶν. Ἀλλ' ἵνα τὰ πλοῖα ταῦτα ἐκστρατεύσωσιν ἀπῃτοῦντο νέαι παντὸς εἴδους προμήθειαι καὶ χρηματικαὶ καταβολαί. Τὰ πλοῖα ἔδει νὰ καταρτισθῶσιν ὅσον ἐνδέχεται τελειότερον πρὸς ἔκπλουν καὶ

πρὸς τοὺς κινδύνους τῆς θαλασσοπορίας· ἔδει νὰ ἔχῃ ἕκαστον τὰ πυροβόλα αὐτοῦ ὅσον ἔνεστι κάλλιον διηυθετημένα· πᾶσαν τὴν δι' ὅλην τὴν ἐκστρατείαν ἀναγκαίαν προμήθειαν πυρίτιδος καὶ βλημάτων, καὶ πλὴν τούτου, ἱκανὸν ἀριθμὸν μικρῶν ὅπλων μετὰ τῶν ἐφοδίων αὐτῶν, τελευταῖον δὲ καὶ οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον ἕκαστον πλοῖον ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὰς δι' ἅπασαν τὴν ἐκστρατείαν ἀπαραιτήτους εἰς τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τροφὰς καὶ τὸ πρὸς πόσιν ὕδωρ. Κατὰ τὸν προϋπολογισμὸν τὸν ὑποβληθέντα εἰς τὴν ἐν Ἄστρει ἐθνικὴν συνέλευσιν, τὰ ἔξοδα πλοίου φέροντος 16 πυροβόλα, ἄνδρας 108, συνεποσοῦντο κατὰ μῆνα ἐν ὅλοις εἰς γρόσια 20,000 περίπου. Κατὰ δὲ τὸ ἀπὸ 14 ἰουλίου 1824 ἔγγραφον τοῦ Μινιστερίου τῶν Ναυτικῶν πρὸς τὸ ἐκτελεστικὸν σῶμα, ἀπῃτοῦντο κατὰ μῆνα, καὶ μάλιστα τὸν πρῶτον μῆνα τὸν περιλαμβάνοντα τὴν παρασκευήν, 1000 τάλληρα. Ἀλλὰ καὶ οὕτω ἐλαττωθέντα τὰ ἔξοδα ταῦτα, ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι ἐκ τῶν 150 περίπου αὐτῶν πλοίων, ὡπλιζον ἐκ περιτροπῆς 60 περίπου ἐπὶ 6 μῆνας κατ' ἔτος, ὅτι τά τε πλοῖα ταῦτα ὅτε δὲν ἐξεστράτευον καὶ τὰ λοιπὰ 90 ἔδει πάντοτε νὰ συντηρῶνται διά τινος δαπάνης, ὅτι τελευταῖον οὐκ ὀλίγα πλοῖα ἐντελῶς ὡς πυρπολικὰ ἠναλώθησαν, τὸ σύνολον τῆς ἐτησίας δαπάνης τῶν νήσων ἀνέβαινεν εἰς ποσὸν, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα μὲν ὑπωσοῦν ἀκριβῶς νὰ ὁρίσωμεν, ἀλλ' ἦτο βεβαίως μέγα. Εἰς τὴν δαπάνην ταύτην δὲν ἐπήρκεσαν μόναι αἱ τρεῖς νῆσοι· αἱ νῆσοι αὗται εἰσέπραττον πρὸς τὰς χρείας τοῦ στόλου τὰς προσόδους τοῦ Αἰγαίου, ἐλάμβανον ἐκ διαλειμμάτων χορηγίας τινὰς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον λόγου ἀξίας· εἶχον τελευταῖον καὶ ἄλλους τινὰς πόρους οἷον τὰς λείας. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ ὑπουναύαρχου Κ. Νικοδήμου, μέχρι τοῦ 1824, ἐκ τῶν προσόδων τῶν νήσων, τὰ μὲν Ψαρὰ εἶχον λάβει 120,000 γρόσια, αἱ δὲ Σπέτσαι 160,000, ἡ δὲ Ὕδρα 240,000. Κατὰ τὴν ἀπὸ 11 ἰανουαρίου 1824 διακήρυξιν τῶν τριῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν «ἐκ τῶν τοῦ λήγοντος ἔτους προσόδων τῶν ἐθνικῶν κτημάτων, τελωνείων, ἐράνου καὶ δασμοῦ, ὅσα κατὰ ξηρὰν ἐσυνάχθησαν, μόνον γρόσια 121,148 καὶ παράδες 30 ἐστάλθησαν ἀπὸ τὴν Διοίκησιν εἰς τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους, δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1823. Ἐν ἀρχῇ δὲ τοῦ 1822, ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ πρὸ μικροῦ τότε πεσόντος Ἀκροκορίνθου παρεχωρήθησαν εἰς τὰς νήσους τινὰ (πολύτιμοι λίθοι, ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ σκεύη) ὧν ἡ

ἀξία κατὰ μὲν Φιλήμονα ἦτο 800,000 γροσίων, κατὰ δὲ Ὀρλάνδον, 213,000 περίπου, πλὴν 35,000 εἰς μετρητὰ δοθέντων. Τῷ 1824 ἐπληρώθησαν εἰς τὰς νήσους, ἐκ τῶν τοῦ πρώτου δανείου χρημάτων 94,000 δίστηλα. Αἱ δ' ἐκ τῶν λειῶν εἰσπράξεις τῶν νήσων δὲν ἦσαν βεβαίως πολλαί, διότι πολλαὶ μὲν κατεβάλλοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, πλεῖσται δὲ ἰδιοποιοῦντο ὑπὸ τῶν καταδρομέων αὐτῶν. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων καταβληθεῖσαι δαπάναι συνεποσώθησαν εἰς 20,000,000 παλαιῶν δραχμῶν. Τὰ ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου ὡς ἄνω πληρωθέντα εἰς τὰς νήσους ποσά, ἐὰν δὲν εἶναι τὰ μόνα, εἶναι ὅμως πιθανώτατα τὰ σπουδαιότερα· ἐὰν δὲ ἀθροίσωμεν αὐτά, δεχόμενοι ὡς πρὸς τὰ λάφυρα τῆς Κορίνθου τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ Φιλήμονος, μόλις θέλομεν φθάσει εἰς 1,400,000 παλαιὰς δραχμάς, ὅ ἐστιν εἰς τὸ ποσὸν ὅπερ ἀπῃτεῖτο εἰς συντήρησιν 40 μόνον πλοίων ἐπὶ ἓξ μῆνας. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τῶν ἀριθμῶν τούτων δὲν ἀξιοῦμεν νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν ἥτις δυστυχῶς εἶναι σφόδρα δυσεύρετος· ἀλλὰ μόνον νὰ δώσωμεν γενικήν τινα ἔννοιαν περὶ τοῦ μεγέθους τῶν δαπανῶν τῶν νήσων καὶ τῆς ὀλίγης συνδρομῆς ἣν ἐλάμβανον ἀπὸ τὸ δημόσιον ταμεῖον.

Τὰ διὰ τοιούτων κόπων καὶ θυσιῶν παρασκευαζόμενα σκάφη ἦσαν ἐν τούτοις τὰ πλεῖστα ἁπλοῖ πάρωνες (βρίκια, ἐκτὸς ὀλίγων τριστήλων καί τινων ἡμιολιῶν), ὡπλισμένοι διὰ 10—20 τὸ πολὺ πυροβόλων· καὶ τοιαῦτα ὄντα ἔδει ν' ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ πλοίων μεγίστων, φρεγάδων, δικρότων, τρικρότων. Πρόδηλον ὅτι διὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πυροβόλων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προσβάλωσιν ἐπιτυχῶς τὰ πλοῖα ἐκεῖνα. Αἱ σφαῖραι αὐτῶν δὲν ἠδύναντο νὰ διαπεράσωσιν ἀποτελεσματικῶς τὰ παχέα τῶν ἀντιπάλων τείχη. Ἡ διὰ προσαραγμοῦ (abordage) ἐπίθεσις κατα τῶν «κινητῶν τούτων βουνῶν,» ὅπως ὠνομάζετο ἓν τῶν ὀσμανικῶν πλοίων, ἐφαίνετο οὐδὲν ἧττον ἀκατόρθωτος. Εὐχερὴς δὲν εἶναι ἡ ἀναπήδησις ἀπὸ τοῦ ταπεινοῦ τῶν παρώνων καταστρώματος εἰς τὸ ὑψηλὸν τοῦ δικρότου· καὶ ἂν ἐπὶ τέλους ἐπετύγχανεν, ἔπρεπε πρῶτον νὰ ἐνεργηθῇ συγχρόνως διὰ πολλῶν παρώνων, ἵνα ὑπάρξῃ ἀναλογία τις μεταξὺ τῶν ἐμβαλλόντων πληρωμάτων, ὧν ἕκαστον δὲν ὑπερέβαινε πολὺ τοὺς 100 ἄνδρας, καὶ τοῦ πληρώματος πρὸς ὃ ἔμελλον ν' ἀγωνισθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην καὶ τὸ ὁποῖον ὑπερέβαινε πολλάκις τοὺς 700 καὶ 800 ἄνδρας· ἀλλὰ δεύ-

τερον, καὶ τούτων πάντων ὑποτεθέντων, δὲν ἦτο βεβαίως συνετὸν νὰ προτιμήσωσιν οἱ ἡμέτεροι ναυβάται τὸν μόνον τῆς θαλασσίας ἀντιπαρατάξεως ἀγῶνα, καθ' ὃν ἡ κτηνώδης δύναμις εἰμπορεῖ νὰ κατισχύσῃ τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς δεξιότητος. Ὅθεν ἐπὶ ἄλλην ἐτράπησαν ὁδόν. Ἀπαντήσαντες τὸν στόλον τῶν πολεμίων, πρὸ πάντων ἐφρόντιζον νὰ ὑπερπλεύσωσι καὶ, τοῦτο κατορθώσαντες, ἔρριπτον κατ' αὐτῶν τὰ πυρπολικά. Τότε δὲ, εἴτε διότι ταῦτα ἐπετύγχανον νὰ κολλήσωσιν εἰς μίαν ἢ πλείονας ναῦς, εἴτε ὡς ἐκ τοῦ τρόμου ἁπλῶς τὸν ὁποῖον ἐνέπνεον, ἐπήρχετο ἡ τροπὴ τῶν ἐναντίων. Τίς ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ἡμετέρους τὸ εὐφυέστατον τοῦτο καὶ τοσοῦτον τελεσφόρον ἀναδειχθὲν μηχάνημα; Μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ ναύαρχοι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας δι' αὐτοῦ κυρίως ἀντηγωνίσθησαν καὶ ἐκλείσθησαν, ἀλλ' οἱ ναυβάται τοῦ 1821 δὲν ἐγίνωσκον οὐδὲ ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ γινώσκωσι τὴν ἱστορίαν τῆς ναυτικῆς τέχνης. Ὅ,τι ἐκ παραδόσεως ἤξευρον εἶναι ὅτι εἰς Τσεσμὲν, ὁ τουρκικὸς στόλος εἶχε καταστραφῆ διὰ πυρπολικῶν. Εἰς Τσεσμὲν ὅμως ὁ τουρκικὸς στόλος ἦτο ἠγκυροβολημένος. Κατὰ τὰ πρῶτα δύο ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως ηὐτύχησαν ὡςαύτως οἱ ἡμέτεροι πυρπολητὰι νὰ ἐπιτεθῶσιν εὐδοκίμως κατά τινων τουρκικῶν σκαφῶν ἐπ' ἀγκυρῶν ἐν λιμέσι σαλευόντων. Ἀλλὰ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ δευτέρου τοῦ πολέμου ἔτους, καθ' ὅσον οἱ Τοῦρκοι, διδασκόμενοι ὑπὸ πολλῶν παθημάτων, ἀπέφευγον ὅσον οἷόν τε νὰ διαμένωσιν εἰς λιμένας, ὅπου ἠδύναντο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ἐδέησεν ὁ στόλος ἡμῶν ν' ἀντιπαραταχθῇ πολλάκις κατὰ τοῦ ὀσμανικοῦ ἐν πελάγει. Ἐν ταύταις δὲ μάλιστα ταῖς ναυμαχίαις ἀνεδείχθη ἡ εὐφυΐα τοῦ Ἕλληνος ναυτικοῦ ἡ διὰ τοῦ τεχνάσματος τῆς προσηνεμώσεως καταστήσασα δυνατὴν τὴν ἐν πελάγει χρῆσιν τῶν πυρπολικῶν, καὶ πλὴν τούτου ἡ θαυμαστὴ δεξιότης περὶ τὸν χειρισμὸν τῶν ἁρμένων δι' ἧς πρὸ πάντων ἐπετύγχανον τὴν προσηνέμωσιν. Ὁ Γάλλος ναύαρχος E. Jurien de la Gravière περιγράφων καὶ ἀποθαυμάζων τὴν περὶ τοῦτο ἐξαίρετον τέχνην τῶν ναυάρχων τοῦ Καρόλου Β' καὶ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' ἐπιφέρει· «εἰς ὁμοίας περιστάσεις καὶ μετὰ μέσων ἀναλόγων οἱ Ἕλληνες ναύαρχοι ἀνέδειξαν τὰ αὐτὰ προτερήματα. Χειρίζοντες (μανουβράροντες) ἠνάγκασαν πολλάκις τοὺς στόλους τῶν πολεμίων νὰ τραπῶσιν, ἢ ἀνεχαίτισαν αὐτοὺς, ἢ παρεκώλυσαν τὴν πορείαν αὐτῶν, ἢ διέκοψαν τὰς ἐπιχειρήσεις.» Καὶ συμπεραίνων τὴν

ἀξιόλογον αὐτοῦ περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ πραγματείαν, λέγει· Οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν οἱ πρόδρομοι τοῦ νῦν κυοφορουμένου νέου πολεμικοῦ ναυτικοῦ συστήματος, καθ' ὃ οἱ θωρηκτοὶ στόλοι κύριον σκοπὸν θέλουσιν ἔχει νὰ συνοδεύωσι, νὰ προστατεύωσι, νὰ τοποθετῶσιν ἐπιτηδείως καὶ νὰ ἐξακοντίζωσιν ἐν καιρῷ εὐθέτῳ τὰ νέα πυρπολικά, τὰ καλούμενα τορπιλλοβόλα (bateaux-torpilles). Αὐτὸ δὲ τοῦτο ἔπραττον διὰ τῶν στολίσκων αὐτῶν ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ὅτε ἐναυμάχουν πρὸς τοὺς στόλους τοῦ Χοσρέφη καὶ τοῦ Ἰβραΐμη. Μεγαλήτερον ἐγκώμιον δὲν ἠδύνατο νὰ γραφῇ περὶ τῆς εὐφυΐας τοῦ ἡμετέρου ναυτικοῦ. Καὶ ὅμως ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν ἓν ἔτι τῶν ἡμετέρων προτέρημα. Ἐφ' ὅσον οἱ Εὐρωπαῖοι μετεχειρίζοντο πυρπολικά, ταῦτα ἐκομίζοντο εἰς προσήνεμον μέρος τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἐκεῖθεν δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφίνοντο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἀνέμου, ἀναχωρούντων τῶν πληρωμάτων ἐκτὸς βολῆς, ἐνῷ τὰ ἡμέτερα ἐχειρίζοντο καὶ οἰακίζοντο ὑπὸ τῶν πληρωμάτων μέχρι τῆς ἐντελοῦς προσκολλήσεως.

Τὸ προεκτεθὲν στρατηγικὸν σύστημα ἤρχισε νὰ ἐφαρμόζηται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δὲν ἀνεπτύχθη ἐν πελάγει καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς περιπετείας. Ὁ ἑλληνικὸς στολος συνετέλεσε μὲν εἰς τὸ νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Σάμου, δὲν ἐφρόντισεν ὅμως νὰ παρακωλύσῃ τὸν ναύαρχον Καρᾶ Ἀλῆν ἀπὸ τοῦ νὰ τροφοδοτήσῃ τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης, οὐδὲ προέλαβε τὴν ὑπ' αὐτοῦ καταστροφὴν τοῦ Γαλαξειδίου καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ στολίσκου τῆς ναυτικῆς αὐτῆς πόλεως, ὥστε ὁ τουρκικὸς στόλος ἐπέστρεψεν ἐν ἀνέσει εἰς τὸν Ἑλλήσποντον κατὰ ὀκτώβριον. Ἐν γένει δὲ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος οἱ ἡμέτεροι ἐφαίνοντο ψηλαφῶντες μᾶλλον ἢ μεγάλα τολμῶντες. Οἱ δὲ Τοῦρκοι προετίμων ἔτι νὰ ἀγκυροβολῶσι μᾶλλον ἢ νὰ πελαγοδρομῶσι, καὶ ἐντεῦθεν τῇ 27 μαΐου 1821 συνέβη ἡ πρώτη μεγάλη αὐτῶν συμφορά. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὁ ψαριανὸς Παπανικολῆς ἐπυρπόλησεν εἰς Ἐρεσσὸν τῆς Μιτυλήνης ἓν δίκροτον 74 πυροβόλων, τὸ ὁποῖον εἶχε καταφύγει ἐκεῖ ὡς εἰς ἄσυλον ἀσφαλές. Τὸ κατόρθωμα τοῦτο τοὺς μὲν ἡμετέρους ἐνεθάρρυνε, τοὺς δὲ ὀσμανίδας κατέπληξεν. Ἀλλὰ τῷ 1822 ἔμελλον νὰ πάθωσιν ἐν λιμέσι τε καὶ ἐν πελάγει πολὺ δεινότερα.

Τῇ 24 ἰανουαρίου τοῦ ἔτους τούτου ὁ ὀσμανικὸς στόλος ἐξῆλθε πάλιν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ, ἐσίτισε μὲν τὴν Μεθώνην, ἔπλευσε δὲ πρὸς τὰς Πάτρας ἵνα ἐνδυναμώσῃ τὰ περὶ τὸν κορινθιακὸν κόλπον φρούρια. Τῇ 16 φεβρουαρίου ἔφθασε καὶ ὁ ἑλληνικὸς στόλος εἰς Μεσολόγγιον, τῇ δὲ 19 ὁ ναυαρχῶν ἤδη Μιαούλης ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ τοὺς πολεμίους. Τῳόντι τῇ 20 συνεκροτήθη ἡ πρώτη ἀληθὴς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ναυμαχία περὶ Πάτρας. Ἐνταῦθα «ὁ Μιαούλης, προαναχθεὶς τῶν ἄλλων πλοίων, ἱστορεῖ ὁ συνήθως οὐχὶ εὐμενὴς πρὸς αὐτὸν Ὀρλάνδος, εἰσῆλθεν ἐντὸς τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου καὶ διαβὰς κατὰ τὴν οὐρὰν αὐτοῦ μεταξὺ δύο φρεγατῶν, ἐπυροβόλει κατ' αὐτῶν ἑκατέρωθεν καὶ ἀντεπυροβολεῖτο ἀπὸ αὐτάς· ἔφθασαν τότε καὶ ἄλλα τινὰ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πλοίων, τῆς μᾶλλον ὑπηνέμου φρεγάτας ἐθραύσθη ἡ κεραία τῆς γάπιας, αὐτὸς δὲ ὁ Μιαούλης καὶ τὰ ἀκολουθοῦντα αὐτὸν λοιπὰ πλοῖα ἐξῆλθον τοῦ πολέμου ἄνευ σημαντικῆς βλάβης.»

Ἀλλ' ἴδωμεν τί λέγει περὶ τῆς ναυμαχίας ταύτης ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδὸς, τοῦ ὁποίου τὴν ἔκθεσιν παραθέτομεν ὅπως ἐγράφη ἐν τῷ μέσῳ οὕτως εἰπεῖν τοῦ πυρός. «Φεβρουαρίου 20, ἡμέρα δευτέρα, ὥρα 4 νὰ ξημερώσῃ. Ἔκαμε σινιάλο ὁ Κομμαντάντες καὶ ἐσηκωθήκαμεν εἰς τὰ πανιὰ πηγαίνοντες κατεπάνω τοῦ ἐχθροῦ, καὶ πλησιάζοντας ἐσηκώθη ὁ ἐχθρὸς εἰς τὰ πανιὰ κομμάτια 36 καὶ πλησιάζοντας ὁ Ναύαρχος εἰς μίαν φεργάδα, ἄρχισε τὸν πόλεμον, ἦτο ἡ ὥρα δύο τῆς ἡμέρας, καὶ πολεμῶν τοῦ ἐχάλασε τὴν γάπια τοῦ ἐχθροῦ, δὲν ἦτο ὅμως ὅλα τὰ καράβια συναγμένα τὰ ἰδικά μας διὰ νὰ ἔμβουν εἰς τὴν λίνιαν, εὐθὺς ἐφθάσαμεν καὶ ἡμεῖς καὶ ἀρχίσαμε τὸν πόλεμον ἕως ὅπου ἔφθαναν τὰ μυσδράλια. Ἐρίξαμε κανόνια 18 εἰς αὐτὴν τὴν μπατάλια, ἦλθεν ὅμως μία σφαῖρα ἀπὸ τὸν ἐχθρὸν, ἐκτύπησεν εἰς τὸ μεγάλο κατάρτι καὶ ἐπήραμεν δευτέρα βόλτα, ἐπέσαμεν εἰς πόλεμον ῥίγνοντας κανόνια 23, ἦλθε μία σφαῖρα τοῦ ἐχθροῦ μᾶς ἔκοψε τὴν ῥάντα. Εἰς αὐτὸν τὸν πόλεμον ἐπῆγεν ὁ σύντροφος διὰ νὰ γεμίσῃ τὸ κανόνι τῆς προύβας, ἐπῆρε φωτιὰ τὸ κανόνι καὶ ἐπληγώθη· εἰς τὴν τρίτην μπατάγιαν μᾶς ἔπεσαν τρεῖς φεργάδες πολεμῶντες μας ἕως μίαν ὥραν, ἐρίξαμεν κανόνια 26, δὲν ἠμπορούσαμεν πλέον νὰ βαστάξωμεν ὅτι μᾶς ἐκατάκοψαν τὰ παταράτσα, μᾶς ἐκατατρύπησαν μὲ τὰ μυσδράλια· μία σφαῖρα ἰδική μας ἐπῆγε καὶ ἔκοψε τὴν κόντρα μετζάνα τοῦ φλόκου τοῦ ἐχθροῦ, βλέποντας τὰ ἰδικά μας νὰ ποδίσουν δὲν ἠμπο-

ρούσαμεν εἰμὴ νὰ ποδίσωμεν· ὁ καιρὸς ἦτο φρέσκος, καὶ εἴμεθα ἡμεῖς καὶ ὁ ἐδικός μας στόλος σοτταβέντο, ὁ ἐχθρὸς ἦτο σουβράνο· ἐποδίσαμεν ἡμεῖς, ἤρχετο ὁ ἐχθρὸς κυνηγῶντας, ὁ δὲ Ναύαρχος εἰς τὴν πρώτην καὶ δευτέραν προσβολὴν ἐβλάφθη σπουδαίως εἰς τὴν ἀποσκευήν, ὁ δὲ πόλεμος ἐβάσταξεν ὥρας 5 ½. Ἦτο τὰ ἐχθρικὰ φεργάδες 7, κουρβέταις 6, βρίκια 19, γολέττα 1, τὰ ἀπολειφθέντα μικρὰ ἔμειναν ἀραγμένα ἀπὸ κάτω εἰς τὴν Πάτρα.»

Ἡ ναυμαχία αὕτη εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιομνημόνευτος ὅτι πρώτην ταύτην φορὰν οἱ ἡμέτεροι ὑπὸ τοῦ παντόλμου αὐτῶν ἡγέτου παραδειγματιζόμενοι, δὲν ἐδίστασαν νὰ παραταχθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Δυστυχῶς οὐδεὶς ξένος ἐγένετο αὐτόπτης τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου· ἀλλὰ βραδύτερον οἱ τοιοῦτοι ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνες, ἀγῶνες ἀείμνηστοι, ὅσον καὶ ἂν ἦσαν καθ' ἑαυτοὺς ἀτελέσφοροι, ἐβεβαιώθησαν ὑπὸ μαρτύρων ὧν οὐδεὶς θέλει ἀμφισβητήσει τὸ ἀξιόπιστον. Ἐπὶ παραδείγματος, ὁ Γάλλος πλοίαρχος Brait, κυβερνήτης τῆς *Δελφινίδος*, παρευρεθεὶς εἰς τὰς ναυμαχίας ἃς ἤθλησε πρὸς τὸν Χοσρέφην ὁ Μιαούλης κατὰ τὰ τέλη αὐγούστου 1826 περὶ Μιτυλήνην, ἔγραφεν ἐν τῇ ἐπισήμῳ αὐτοῦ ἐκθέσει· «Τῇ ἀληθείᾳ οἱ ἄνδρες οὗτοι ὑπῆρξαν θαυμαστοὶ διερχόμενοι καὶ ἐπανερχόμενοι ἐντὸς ἡμισείας βολῆς ἀπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὑφιστάμενοι ἀπτόητοι τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο πῦρ τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ, οὐδὲν δὲ ἄλλο κατώρθου εἰμὴ νὰ ἐξακοντίζῃ ἐπ' αὐτοὺς τὸ ὕδωρ τῆς περικειμένης θαλάσσης.» Ἀλλ' ἐρχόμεθα εἰς ἔργα οὐδὲν ἧττον γενναῖα καὶ μᾶλλον τελεσφόρα.

Οἱ Σάμιοι, οἵτινες καὶ πρότερον εἶχον ἀγωνισθῆ νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὴν εὐδαίμονα μὲν, ἥκιστα δὲ πρὸς πόλεμον παρεσκευασμένην Χίον, εἶχον τελευταῖον ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ ἀποβάντες εἰς αὐτὴν περὶ τοὺς 2500 τῇ 10 μαρτίου 1822. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας κατέπλευσεν εἰς τὸν πορθμὸν τῆς Χίου ὁ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς ἀρχιναύαρχον προχειρισθεὶς Καρᾶ Ἀλῆς. Ἐὰν προέφθανεν ὁ ἑλληνικὸς στόλος, πιθανώτατα ἐσώζετο ἡ νῆσος. Ἡ ἔγκαιρος ὅμως παρασκευὴ αὐτοῦ δὲν ἦτο εὔκολος διὰ ποικίλους λόγους, οὓς προεξηγήσαμεν. Ὅθεν ὁ Καρᾶ Ἀλῆς προλαβὼν ἀπεβίβασεν 7000 ἄνδρας καὶ ἀναγκάσας τοὺς Σαμίους νὰ σωθῶσι διά τινων ψαριανῶν πλοίων, ἐτράπη ἐπὶ δῄωσιν καὶ σφαγὴν φοβεράν. Πρὸ τῆς καταστροφῆς ταύτης ἡ Χίος ἠρίθμει

100,000 κατοίκων· μετὰ δὲ τὸν ὄλεθρον ἐκεῖνον δὲν ἔμειναν ἐν αὐτῇ εἰμὴ 30,000 ψυχῶν, καὶ ἐκ τῶν ἐκλιπόντων 70,000, οἱ 40,000 ἢ ἐσφάγησαν ἀνηλεῶς ἢ ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα εἰς ὅλας τὰς ἀγορὰς τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπεφάνη ὁ ἑλληνικὸς στόλος, συγκείμενος ἐκ 56 σκαφῶν. Ὁ Καρᾶ Ἀλῆς, σώζων ἔτι τὸ θάρρος τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐπιτυχιῶν αὐτοῦ, ἐξέπλευσε καὶ ἀντιπαρετάχθη. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας οἱ ἀντίπαλοι διετέλεσαν ἐπιτηρούμενοι καὶ καταπυροβολούμενοι ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἱκανὰ πυρπολικὰ ἐρρίφθησαν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀλλὰ διὰ τὴν σφοδρότητα τοῦ ἀνέμου οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἐπέτυχε νὰ καταφλέξῃ πλοῖον ὀσμανικόν. Τότε οἱ δύο στόλοι ἐχωρίσθησαν, καὶ οἱ μὲν ὀσμανίδαι ἐπανῆλθον εἰς Χίον, οἱ δὲ ἡμέτεροι ἠγκυροβόλησαν εἰς Ψαρά. Ἀλλὰ τὴν παῦλαν ταύτην ἔμελλε νὰ διακόψῃ κεραυνός. Ἐν Χίῳ τῇ 6 ἰουνίου οἱ κυριώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἦσαν συνηγμένοι ἐν τῇ ναυαρχίδι, διότι λήξαντος τοῦ ῥαμαζανίου ἡτοιμάζοντο νὰ ἑορτάσωσι τὸ βαϊράμιον. Ἡ νὺξ ἦτο σκοτεινή, ὁ δὲ στόλος σύμπας εἶχε φωταγωγηθῆ διὰ φανῶν. Εἰς Ψαρά, ὅπου παρεμόνευον οἱ ἡμέτεροι, ταῦτα πάντα ἦσαν γνωστά· πᾶσαι δὲ αἱ περιστάσεις ἦσαν τοσοῦτον ἐπιτήδειαι πρὸς ἐπιχείρησιν τολμηροῦ ἔργου, ὥστε ἀπεφασίσθη νὰ ἐκπέμψωσιν εἰς Χίον δύο πυρπολικά, ἓν ψαριανὸν καὶ ἓν ὑδραϊκόν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ Γ. Πιπίνου, προσεκολλήθη μὲν εἰς τὴν ὑποναυαρχίδα, ἀλλὰ, παρασυρόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, ἀπεσπάσθη ἀπὸ αὐτῆς καὶ ἐπλανήθη φλεγόμενον ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὀσμανικῶν δικρότων εἰς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν προσπελάσαν. Τοῦ δὲ ψαριανοῦ ἠγεῖτο ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης, «εἷς τῶν γενναιοτέρων ἀνδρῶν ἐξ ὅσων μνημονεύει ἡ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἱστορία,» λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière. Ὁ Κανάρης κατώρθωσε νὰ εἰσάξῃ τὸν πρόβολον ἱστόν του εἰς κανονοθυρίδα ἀνεῳγμένην τῆς ναυαρχίδος· οὕτω τὸ πυρπολικόν του προσεδέθη ἀσφαλῶς εἰς τὸ ὀσμανικὸν κατάφρακτον κατὰ τὴν ἐπωτίδα, εἰς τοιαύτην θέσιν ὥστε ὁ ἄνεμος ἔμελλε νὰ φέρῃ τὰς φλόγας πρὸς τὸν μέγαν ἱστὸν τοῦ πολεμίου σκάφους. Τότε δὲ, ἀλλὰ τότε μόνον ὁ Κανάρης ἀνῆψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν θρυαλλίδα καὶ ἐπήδησεν εἰς τὴν λέμβον ἐν ᾗ τὸν περιέμενον οἱ σύντροφοι αὐτοῦ· ἐν ἀκαρεῖ ἡ ναυαρχὶς μετεβλήθη εἰς κάμινον. Ὁ Καρᾶ Ἀλῆς σπεύδων νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ φλεγόμενον πλοῖόν του, κατέβη ἔντρομος εἰς τὴν παραβεβλημένην τῇ κλίμακι ἄκατον· ἀλλὰ τεμάχιόν τι ἐκ τῆς ἐξαρ-

τίας πεσὸν κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸν ἐτραυμάτισε θανασίμως. Οἱ δὲ 2000 ἄνδρες οἱ κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην συνηγμένοι ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος, ἅπαντες σχεδὸν ἀπωλέσθησαν. Τὰ ἐκπυρούμενα τηλεβόλα βάλλοντα ἀφ' ἑαυτῶν ἐκ διαλειμμάτων, ἀπεμάκρυνον τὰ εἰς βοήθειαν ἐρχόμενα ἐφόλκια· αἱ δὲ λέμβοι τῆς ναυαρχίδος ὑπερμέτρως πληρούμεναι κατεποντίζοντο ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Ἡ ἐπικρατήσασα ἐν τῷ λιμένι κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην σύγχυσις ἐγένετο φοβερὰ καὶ ἡ κατάπληξις ἀπερίγραπτος· ὅθεν αἱ λέμβοι τῶν πυρπολικῶν διῆλθον ἀνενοχλήτως διὰ μέσου ἅπαντος τοῦ στόλου καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τοῦ πορθμοῦ, ὅπου περιέμενον αὐτὰς οἱ ἑλληνικοὶ πάρωνες, οἵτινες δεξάμενοι τοὺς 32 ἐθελοντὰς, σώους ἐπανελθόντας ἅπαντας, ἐπανέπλευσαν ἐν θριάμβῳ πρὸς τὰ Ψαρά. Ὁ δὲ ἀντιναύαρχος ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρᾶ Ἀλῆ, δὲν ἐτόλμησε πλέον οὔτε τὰ Ψαρὰ νὰ προσβάλῃ οὔτε τὴν Σάμον, ἀλλ' ἔσπευσε νὰ καταφύγῃ διωκόμενος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου. Τοιουτοτρόπως ἐτιμωρήθη ἡ τῆς Χίου καταστροφή.

Καὶ μετ' ὀλίγους μῆνας νέον ἤρατο τὸ ναυτικὸν ἡμῶν θρίαμβον. Τὸ Ναύπλιον στενῶς πολιορκούμενον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐλιμοκτόνει, καὶ ἐπειδή, ὡς εἴδομεν, οἱ διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἐκπεμφθέντες ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον στρατοὶ, οἱ μὲν κατεστράφησαν, οἱ δὲ ὑπεχώρησαν, ἀπαραίτητον κατέστη νὰ ἐπισιτισθῇ τὸ φρούριον ἐκεῖνο ἐκ θαλάσσης. Τῇ 8 σεπτεμβρίου 1822 ἐθεάθη ἐκ τῶν σκοπιῶν τῆς Ὕδρας ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν νέον αὐτοῦ ἀρχιναύαρχον Μεχμὲτ πασᾶν. 84 σκάφη ἐξ ὧν οὐκ ὀλίγα δίκροτα καὶ φρεγάδες ἔπλεον πρὸς τὸν ἀργολικὸν κόλπον. Οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰς αὐτὰ εἰμὴ 60 πάρωνας 10—20 πυροβόλων. Τῆς παρατάξεως ταύτης αὐτόπτης ἐγένετο ὁ ἱππότης Βιελλᾶ, κυβερνήτης τῆς γαλλικῆς φρεγάδος τὸ *Κρῖνον* (Fleur de Lis), καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκθέσεως ἣν περὶ αὐτῆς ἔγραψε πρὸς τὴν ἰδίαν κυβέρνησιν, θέλομεν παραστήσει τὰς διαφόρους τῆς συμπλοκῆς ταύτης περιπετείας, διότι ἡ ἀφήγησις αὐτοῦ, ὅσον γενικὴ καὶ ἂν ἦναι, παρέχει ἔννοιαν καθαρωτέραν τῆς ὅλης σκηνῆς, ἀπὸ τὰς ποικίλας λεπτομερείας ἀνθρώπων οἵτινες ἢ ἀνίδεοι ὄντες τῶν ναυτικῶν πραγμάτων, ἢ συμφέρον ἔχοντες νὰ ἐξυμνήσωσι τὸν δεῖνα καὶ νὰ ταπεινώσωσι τὸν ἄλλον, σκοτίζουσι μᾶλλον ἢ

φωτίζουσι τὸν ἀναγνώστην. Τῇ 8 λοιπὸν σεπτεμβρίου διεκρίνοντο σαφῶς ἀπὸ τοῦ καταστρώματος *τοῦ Κρίτου* «οἱ δύο στόλοι κατ' οὐλαμοὺς συμπλακέντες, καὶ ἓν πυρπολικὸν καταναλισκόμενον· ἐν γένει τὸ θέαμα ἦτο συγκινητικώτατον.» Τὸ πυρπολικὸν ἦτο πάρων καὶ ὑπελήφθη ὡς ἁπλοῦν πολεμικὸν ὑπὸ ἀλγερινῆς φρεγάδος ἥτις τούτου ἕνεκα ἐνέβαλεν εἰς αὐτό. Οἱ ἡμέτεροι πρὶν ἢ πηδήσωσιν εἰς τὴν ἐφελκομένην λέμβον, ἀνέφλεξαν τὴν θρυαλλίδα καὶ τὸ πῦρ μεταδοθὲν εἰς τὰ ἱστία τῆς φρεγάδος ἐσβέσθη μὲν ἀλλ' ἐπήγαγεν ἐν τούτοις τὸν θάνατον 50 ἀνδρῶν. Τῇ 9 καὶ τῇ 10 οἱ ὀσμανίδαι ὑποχωρήσαντες εἰς τὸ πέλαγος ἔμειναν ἀργοί· ἀλλὰ τῇ 11 ἐπέπλευσαν αὖθις πρὸς τὸν κόλπον, καὶ περὶ δυσμὰς ἡλίου ἡ πρωτοπορεία τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἶχεν ἤδη εἰσπλεύσει ἐντὸς αὐτοῦ· κατόπιν δ' αὐτῆς τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἠθροίζοντο, κατ' οὐλαμούς. Ἓξ δίκροτα, ὑπὲρ τὰς 14 φρεγάδες ἢ δρόμωνες, 40 ἢ 50 ἄλλα πολεμικὰ σκάφη ὑπὸ τοῦ πελαγίου ἀνέμου φερόμενα, ἔμελλον ἆρά γε νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ λιμοκτονοῦν φρούριον, τὸ ὁποῖον ἔτεινεν ἱκετικῶς πρὸς αὐτὰ τὰς χεῖρας; Ἔμελλον ἆρά γε νὰ ἐπιτρέψωσι νὰ φράξῃ τὴν πρόοδον αὐτῶν στολίσκος, τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλήτερον πλοῖον ἐπὶ σιτεμπορίᾳ κατεσκευασμένον δὲν ἔφερεν εἰμὴ 20 πυροβόλα; Ἡ νὺξ ἕνεκα τῆς γαλήνης διῆλθεν ἡσυχος. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐκ πρωΐας ἐπειδὴ *τὸ Κρῆτον* εὑρέθη εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀπόστασιν, ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ ἔπεμψε τὸν ὑποπλοίαρχον Γραὲβ περὶ τὴν 8 ὥραν ἐν συνοδίᾳ ἑνὸς τῶν διερμηνέων τῆς γαλλικῆς πρεσβείας, ἵνα χαιρετίσῃ κατὰ τὰ εἰθισμένα τὸν καπετὰν πασᾶν. Ὁ δὲ ἀποπέμψας πάντας τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ μείνας μόνος μετὰ τοῦ γάλλου ἀξιωματικοῦ· «ἔχω εἰς τὸν στόλον μου, εἶπε διὰ φωνῆς θωπευτικωτάτης, αὐστριακὸν πάρωνα φέροντα τὸν ἀναγκαῖον εἰς τροφοδότησιν τοῦ Ναυπλίου σῖτον· δὲν εἶναι ἆρά γε δυνατὸν νὰ τὸν συνοδεύσητε κατὰ βάθος τοῦ κόλπου;» Ὁ γάλλος ἔδειξε τὴν ἀπορίαν του ἐπὶ τῇ ἐρωτήσει καὶ «δὲν πιστεύω, εἶπε, τὸν ἀρχηγόν μου διατεθειμένον νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν πλοίου οὐδετέρου.» Ὁ καπετὰν πασᾶς ἐπέμενεν. Ἐὰν τὸ πλοῖον ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς γαλλικῆς σημαίας, οὐδεὶς βεβαίως ἤθελε τολμήσει νὰ τὸ προσβάλῃ. Ὁ Γάλλος μηδὲν προσθεὶς, ἀλλὰ χαιρετίσας ἁπλῶς, ἀπῆλθε.

Τὴν στιγμὴν ταύτην λαμπρότατον τῇ ἀληθείᾳ παρίστατο θέαμα ἐν τῷ ἀργολικῷ κόλπῳ. Τὰ 84 ὀσμανικὰ σκάφη ἐπλήρουν τὴν εἴσοδον αὐτοῦ· πρὸ αὐτῶν ἵστατο ἐντὸς 10 ἢ 12 μόλις μιλίων ἡ ἀκρόπο-

λις τοῦ Ναυπλίου, ἧς οἱ ὑπέρμαχοι ἐνόμιζον, ὅτι ἔχουσιν ἤδη ἐν χερσὶ τὴν προσδοκωμένην βοήθειαν. Ἀριστερᾷ οἱ ἑλληνικοὶ πάρωνες ἀνακωχεύοντες ὑπὸ μόνους τοὺς δόλωνας, ἀνέμενον σῆμα ἵνα ἀναπετάσωσιν ἅπαντα τὰ ἱστία. Γαλήνη ἐπεκράτει τότε ἀφοῦ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς εἶχε πνεύσει ἀπόγειος ἄνεμος, περὶ δὲ τὴν 10 ὥραν ἤρχισαν νὰ πνέωσιν αἱ πρῶται τοῦ πελαγίου ῥιπαί. Ἦτο λοιπὸν φυσικώτατον νὰ προσδοκῶσι πάντες ὅτι ὁ πελώριος στόλος οὐριοδρομῶν, ἔμελλε νὰ εἰσέλθῃ ἐν θριάμβῳ εἰς Ναύπλιον καὶ διαχύσῃ αὐτόθι τὴν δαψίλειαν. Ἀλλ' αἴφνης οἱ ἀξιωματικοὶ *τοῦ Κρίνου* εἶδον ἔκθαμβοι τοὺς ὀσμανίδας πλαγιάζοντας πρὸς τὸν ἄνεμον καὶ τρεπομένους ὀδὸν ἀντίθετον τῆς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους ἀγούσης. Ἐνταὐτῷ, πάρων ὑπὸ σημαίαν αὐστριακὴν ἀπεσπάσθη ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ διελθὼν ἔμπροσθεν τοῦ καπετὰν πασᾶ οὐριοδρόμησε πρὸς τὸ βάθος τοῦ κόλπου. Ἀλλ' ὁ πάρων οὗτος δὲν ἐπροχώρησε πολύ· δύο ἑλληνικὰ σκάφη κρυπτόμενα ὑπὸ τὸ νησίδιον Τολὸν ἀνεφάνησαν αἰφνιδίως· ὁ πάρων κατηυθύνθη πρῶτον πρὸς τὴν γαλλικὴν φρεγάδα, ἤδη καθορμισθεῖσαν εἰς ἅγιον Ἰωάννην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπανέλαβε τὸν πλοῦν του, ἔπειτα πάλιν ἐδίστασεν, ἐπὶ τέλους δὲ ἐνέδωκεν ἀνακωχεύσας καὶ παρεδόθη εἰς τοὺς Ἕλληνας. Τῇ 13 σεπτεμβρίου πολλὰ πρωὶ τὸ *Κρῖνον* εἶδεν 75 ὀσμανικὰ σκάφη διαδρομεύοντα περὶ τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου ἐν ἀταξίᾳ, ἥτις δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἐννοήσῃ τις τίνες ἦσαν οἱ σκοποὶ τοῦ καπετὰν πασᾶ. Οἱ Ἕλληνες ἀπαύστως ἐγρηγοροῦντες διέπλεον μεταξὺ Σπετσῶν καὶ πελοποννησιακῆς παραλίας. Ἀλλὰ περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 14 τὰ πράγματα διευκρινήθησαν· ὁ καπετὰν πασᾶς ἀπέπλευσεν εἰς Σούδαν, τὸν εὐρὺν καὶ ἀσφαλῆ λιμένα τῆς Κρήτης, ἐγκαταλείπων τὸ Ναύπλιον εἰς τὴν τύχην αὐτοῦ, ἥτις, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ἀπεφασίσθη μετ' οὐ πολύ, παραδοθέντος τοῦ μεγάλου τούτου φρουρίου εἰς τὸν Κολοκοτρώνην τῇ 30 νοεμβρίου. Οὐδὲ ὑπῆρξεν ἡ θυσία αὕτη ἡ μόνη ἣν ὑπέστη ὁ νέος καπετὰν πασᾶς. Μετά τινα ἐν Σούδᾳ διατριβὴν ἀναπλεύσας τὸ Αἰγαῖον ἠγκυροβόλησε μεταξὺ Τενέδου καὶ Τρωάδος, νομίζων ἑαυτὸν ἀσφαλῆ αὐτόθι, διότι οἱ πρόσκοποί του οἱ ἐπιτετραμμένοι νὰ ἐπιτηρῶσι τὴν προσέγγισιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, οὐδὲν ἀνήγγελλον αὐτῷ ὕποπτον. Ἀλλὰ τῇ 29 ὀκτωβρίου τὸ ἑσπέρας δύο πυρπολικὰ ἐκπλεύσαντα ἐκ Ψαρῶν παρεισέδυσαν μεταξὺ τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Τοῦ ἑνὸς ἠγεῖτο πάλιν ὁ Κανάρης, ὅστις κολλήσας εἰς τὸ δίκροτον τοῦ ἀντιναυάρχου κατεπυρπόλησεν αὐτὸ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ.

Ἡ καταστροφὴ ὑπῆρξε τοσοῦτον ταχεῖα, ὥστε ἐκ τῶν 800 τοῦ πληρώματος ἀνδρῶν ὀλίγοι διεσώθησαν. Τὸ δ' ἕτερον πυρπολικὸν ὑπὸ τοῦ ψαριανοῦ ὡσαύτως Γ. Βρατσάνου διοικούμενον, ἀπέτυχεν. Εἶχε μὲν ἐμβάλει εἰς τὴν ναυαρχίδα, ἀπεσπάσθη ὅμως ἀπὸ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ῥεύματος τοῦ ὁποίου δὲν εἶχε κρίνει καλῶς ὁ κυβερνήτης τὴν βίαν καὶ τὴν φοράν. «Μόνος ὁ Κανάρης, λέγει ὁ γάλλος ναύαρχος καὶ ἱστορικός, ἦτο ἐν τῷ εἴδει τούτῳ ἀναμάρτητος· ἦρως ἐπιτήδειος νὰ συγκινήσῃ τὴν καρδίαν τῶν ποιητῶν, καὶ ναύτης τὸν ὁποῖον οἱ ναῦται τοῦ κόσμου ὅλου δὲν θέλουσι παύσει ἀποθαυμάζοντες. Ἐντὸς 6 μηνῶν κατέστρεψε δύο δίκροτα καὶ 3000 πολεμίους· τὸ δ' ὄνομα αὐτοῦ καὶ μόνον ἔτρεπεν εἰς φυγὴν τοὺς στόλους αὐτῶν.» Ὁ Μεχμὲτ πασᾶς ἀποκόψας τὰς ἀγκύρας ἀπέπλευσε μεθ' ὅλου τοῦ στόλου ἐν τοσαύτῃ ἀταξίᾳ, ὥστε μόλις μετά τινας ἡμέρας εἶδε τὰ πλοῖα αὐτοῦ περισωθέντα ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου. Εἷς τῶν δρομώνων αὐτοῦ εἶχεν ἐξοκείλει εἰς Τένεδον, καὶ ἄλλος ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ πληρώματός του ἐφέρετο τῇδε κἀκεῖσε, ὡς ναυάγιον ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅτε πλοῖον γαλλικὸν ὀνόματι L' Active σταλὲν εἰς ἀναζήτησιν αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς ἐπιμόνοις παρακλήσεσι τοῦ πασᾶ τῆς Σμύρνης, κατώρθωσε τελευταῖον μετὰ 5 ἡμέρας νὰ τὸν ἀνακαλύψῃ περὶ Τσεσμέν.

Ἡ συνδρομὴ αὕτη δὲν δικαιοῖ ἡμᾶς νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸ πολλάκις ῥηθέν, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος τὸ γαλλικὸν ναυτικὸν ἀνεδείχθη σχεδὸν σύμμαχον τῶν Τούρκων καὶ ἄντικρυς πολέμιον πρὸς ἡμᾶς. Εἴδομεν τὴν διαγωγὴν τοῦ κυβερνήτου Βιελλᾶ ἐπὶ τῆς ναυμαχίας τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου· ἡ οὐδετερότης αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητος. Καθ' ἓν ἔπταισεν οὗτος τῳόντι. Πρό τινος εἶχε συλληφθῇ ἐν Μονεμβασίᾳ πλοῖον ὑπὸ γαλλικὴν σημαίαν ὑπηρετοῦν τουρκικὰ συμφέροντα, τὸ δὲ φορτίον αὐτοῦ ἐδημεύθη. Ὁ Γάλλος μοίραρχος ἀπήτησε καὶ ἔλαβε τὸ πλοῖον, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπήτησεν ἀποζημίωσιν διὰ τὸ φορτίον 35,000 γρόσια. Ἕως ἐδῶ ἦτο ἐντὸς τοῦ αὐστηροῦ δικαίου. Ἐπειδὴ ὅμως κυβέρνησις ἑλληνικὴ κατὰ σεπτέμβριον 1822 δὲν ὑπῆρχεν, ὁ μοίραρχος ἐζήτησε τὰ χρήματα ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς Ὕδρας. Ἡ κοινότης ἀπήντησε φυσικῷ τῷ λόγῳ ὅτι κατ' οὐδὲν ἐνέχεται εἰς τὴν ὑπόθεσιν· ἀλλ' ὁ μοίραρχος ἐπέμεινεν ἀπειλῶν τὴν χρῆσιν τῆς βίας· τὸ δὲ χείριστον, ἐξελέξατο πρὸς τοῦτο τὴν 9 σεπτεμβρίου, ὅ ἐστι τὴν δευτέραν ἐκ τῶν ἓξ ἡμερῶν καθ' ἃς οἱ ἡμέτεροι ἠγωνίζοντο

νὰ παρακωλύσωσι τὸν ὀσμανικὸν στόλον τοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ἀργολικὸν κόλπον, ἐν Ὕδρᾳ δὲ φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐπεκράτει φοβερὰ ταραχὴ καὶ ἀμηχανία. Μάτην οἱ Ὑδραῖοι ἐζήτησαν ἀναβολὴν ἕνεκα τοῦ κινδύνου εἰς ὃν εὑρίσκοντο. Ὁ γάλλος ἐπέμεινε, καὶ ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἐπεχείρησε νὰ παραλάβῃ ἐπισήμους τινὰς Τούρκους ὁμήρους οἵτινες ἐφυλάττοντο ἐπὶ τῆς ἡμιολίας *Τερψιχόρης*· τοῦ δὲ κυβερνήτου ταύτης ἀποποιηθέντος νὰ τοὺς παραδώσῃ, ὁ ἱππότης Βιελλᾶ ἐπυροβόλησε κατ' αὐτῆς, καὶ αἱ σφαῖραι αὐτοῦ ἔφθασαν μέχρι τῆς παραλίας τῆς Ὕδρας. Τότε οἱ Ὑδραῖοι ἐπλήρωσαν. Τὸ γεγονὸς εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ μαρτυρεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ Raybaud, τοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν διατελέσαντος. Ἀλλ' ἂν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἱππότης Βιελλᾶ ἐδείξεν ἄκαιρον καὶ ἀδυςώπητον ἐπιμονὴν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, εἰς πολλὰς ἄλλας περιστάσεις ἐπολιτεύθη μετριοπαθέστερον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἀπέκλινε κατά τι πρὸς ἡμᾶς· καὶ πρῶτον ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἐκθέσει ἣν διεβίβασεν εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ περὶ αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς περὶ τὸν ἀργολικὸν κόλπον ναυμαχίας.

«Ἡ σμικρότης τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, ἔγραφεν, ὑπηγόρευσεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ μεταβάλωσιν εἰς πυρπολικὰ οὐκ ὀλίγα τῶν πλοίων αὐτῶν. Ἡ ἐπιτυχία μεθ' ἧς μετεχειρίσθησαν τὸ ὅπλον τοῦτο κατὰ τοῦ τελευταίου καπετὰν πασᾶ καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας περιστάσεις, κατεπτόησε τοσοῦτον τοὺς ὀσμανίδας, ὥστε τὰ κατάφρακτα αὐτῶν σκάφη δὲν τολμῶσι νὰ ἀγκυροβολήσωσιν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν· ἀλλὰ παρενοχλούμενα νυκτὸς καὶ ἡμέρας δὲν ἠξεύρουσι πῶς νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν εὐκινήτων πλοίων, τὰ ὁποῖα ἀδιακόπως τοὺς παραμονεύουσι. Τῇ ἀληθείᾳ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἴδῃ τις μὲ ἀδιαφορίαν τὴν μαγικὴν σχεδὸν δημιουργίαν τῶν στολίσκων τούτων, οἵτινες ἐπιτυγχάνουσι τοσοῦτον θαυμασίως νὰ παραλύωσι τοὺς ὀσμανικοὺς στόλους.» Καὶ ὅμως Ἕλλην ἱστορικὸς, παρεξηγῶν τὴν προεκτεθεῖσαν συνέντευξιν τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ μετὰ τοῦ καπετὰν πασᾶ, τῆς ὁποίας, εἶναι ἀληθὲς, δὲν ἐγίνωσκεν οὐδὲ ἠδύνατο νὰ γινώσκῃ τὰς λεπτομερείας, ἐβεβαίωσεν, ὅτι ἐν τῇ συνεντεύξει ταύτῃ ὁ Γάλλος ἔδωκεν εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν «ὅλας ὅσας ἠδύνατο πληροφορίας καὶ συμβουλάς.» Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἐνδίδουσα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐμπορικοῦ αὐτῆς ναυτικοῦ, θέλοντος νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὰς ἀνάγκας ἃς παρήγαγεν ὁ πόλεμος τῆς

Ἀνατολῆς, δὲν ἀνεγνώρισεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ὅπως καὶ ἡ Αὐστρία, ὅπως καὶ ἡ Ἀγγλία, τὴν ἀπὸ 1 μαρτίου 1822 πρᾶξιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, δι' ἧς ἐκηρύχθησαν εἰς κατάστασιν ἀποκλεισμοῦ πᾶσαι αἱ παραλίαι τῆς Ἠπείρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Εὐβοίας, τῆς Θεσσαλίας μέχρι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οἱ λιμένες τῶν νήσων Κυκλάδων, Σποράδων καὶ Κρήτης. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ αὐστριακοὶ μοίραρχοι καὶ ναύαρχοι ὑπεστήριζον ἐκ παντὸς τρόπου τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν σκάφη, μὴ συστελλόμενοι νὰ παραβιάζωσι πραγματικοὺς ἀποκλεισμοὺς καὶ εἰς μυρίας ἐκτραχηλιζόμενοι ἀδικίας, «ὁ Γάλλος κυβερνήτης, λέγει ὁ Jurien de la Gravière, δὲν ἐνόμισε ποτὲ ὅτι δικαιοῦται νὰ παραβῇ τοὺς κανόνας, οὓς, ἀνεξαρτήτως ὅλων τῶν διεθνῶν συμβάσεων, ἐπιβαλλει ἡ ἀΐδιος καὶ ἄπταιστος δικαιοσύνη εἰς τὴν οὐδετέραν θαλασσοπλοΐαν. Εἶναι θλιβερὸν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, ἔγραφε τῇ 15 ἰανουαρίου 1823 πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργόν, ἀλλ' ἐξετάζοντες ἐπιμελῶς τὰ παράπονα τῶν ἡμετέρων εὑρίσκομεν σχεδὸν πάντοτε αὐτοὺς πρώτους πταίοντας καὶ προκαλοῦντας κατ' αὐτῶν ἐπιθέσεις. Πάντοτε δὲ εὑρίσκει τις ἐν ταῖς περὶ τούτου συζητήσεσι τὴν αἰσχροκέρδειαν ἀγωνιζομένην νὰ ἐμπαίξῃ ἀρχὰς καὶ νόμους.» Ἐντεῦθεν καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ὁ γάλλος ἀξιωματικὸς, καί τοι ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ δὲν ἀνεγνώρισε τὸν ἀποκλεισμὸν, ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον καὶ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ ἐπροστάτευε τὰ ἐμπορικὰ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ πλοῖα τὰ τὸν ἀποκλεισμὸν ἐκεῖνον παραβιάζοντα.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ Ἀγλία ἔπραττε πλειότερόν τι. Ἡ δύναμις αὕτη, καὶ πρὶν ἢ ἀναγνωρίσῃ τὸν ἀποκλεισμὸν, πολλάκις ἐντελῶς ἠδιαφόρησεν εἰς τὰ παθήματα ὅσα ὑφίσταντο τὰ παραβιάζοντα αὐτὸν ἀγγλικὰ ἐμπορικὰ πλοῖα. «Ἀποκεκλεισμένου ὄντος τοῦ Ναυπλίου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀγγλικὸς πάρων ἐπεχείρησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα καὶ πυροβοληθεὶς, ἀπώλεσε τὸν ὕπαρχον αὐτοῦ. Οἱ δὲ Ἄγγλοι, οἱ συνήθως τοσοῦτον ἱερὰν ὑπολαμβάνοντες τὴν σημαίαν αὐτῶν, μικρὸν ἐθορύβησαν περὶ τῆς μεγάλης ταύτης ὑποθέσεως, ὑπολαβόντες αὐτὴν ἁπλῶς ὡς κερδοσκοπίαν ἀποτυχοῦσαν.» Ταῦτα γράφει περὶ τῶν Ἄγγλων ὁ Γάλλος ναύαρχος, ὅστις βεβαίως δὲν προῃρεῖτο νὰ συνηγορήσῃ ἀδίκως ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ ἔπειτα τίς Ἕλλην δὲν γνωρίζει τὸ ὄνομα τοῦ ἄγγλου μοιράρχου Ἅμιλτων, ὅστις διετέλεσε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως φίλος ἐπιεικὴς οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ σύμβουλος τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁδηγὸς αὐτῆς; Ὁ Ἅμιλτων ὑπηρέτει βεβαίως τὰ ἀγγλικὰ συμ-

φέροντα, ὑπηρέτει ὅμως αὐτὰ εἰς τρόπον ἐπιτήδειον νὰ προκαλέσῃ τὴν ἰσχυρὰν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν μεσολάβησιν. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔπαυσεν ὑποδεικνύων τὰ δέοντα γενέσθαι, βοηθῶν λεληθότως, ἀδελφικὰς τηρῶν σχέσεις μετὰ τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν καὶ ἰδίως τῶν Ὑδραίων καὶ πρὸ πάντων ἀγωνιζόμενος νὰ παύῃ τὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Τῷ 1826 ἐπεκράτησεν ἐπὶ μικρὸν διένεξίς τις μεταξὺ τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας. «Ὁ Ἅμιλτων, λέγει ὁ Ὀρλάνδος, φιλέλλην ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἰδίας συναισθήσεως, ἐλυπήθη μεγάλως καὶ θέλων νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα, ἔφερεν ἐντὸς τῆς φρεγάτας του τοὺς ἐν Πόρῳ καταφυγόντας Ὑδραίους προκρίτους καὶ προσκαλέσας ἐντὸς αὐτῆς καὶ τοὺς περὶ τοὺς Κουντουριώτας, κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν νὰ τοὺς συμφιλιώσῃ, παραστήσας αὐτοῖς πόσον ἦτο ἀσύμφορος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ τοιαύτη διαίρεσις, εἰς τὰς παρούσας μάλιστα κρισίμους περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ Κάνιγγ προσπαθεῖ μεσιτεύων νὰ πράξῃ ὅ,τι καλὸν διὰ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος.» Πάλιν δὲ τῷ 1827, ἡ ἐν Τροιζῆνι συνέλευσις, ἐπόθει μὲν νὰ ἐκλέξῃ κυβερνήτην τὸν Ι. Καποδίστριαν, ἐδίσταζε δὲ διότι ἤξευρεν ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν τὸν ἤθελε, καὶ ἰδίως ὁ Ἅμιλτων ὑπώπτευεν αὐτὸν ὡς ἔχοντα ἀρχαίας καὶ παρούσας μετὰ τῆς Ῥωσίας σχέσεις. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν ὁ Κολοκοτρώνης ἵνα λύσῃ τὸ ζήτημα. Ἔχομεν ἀνάγκην κυβερνήτου, εἶπε πρὸς τὸν Ἅμιλτων. Μᾶς δίδει ἡ Ἀγγλία ἡγεμόνα ἢ βασιλέα; Ὄχι, ἀπήντησεν ὁ Ἄγγλος.—Ἡ δὲ Ῥωσία, ἡ Πρωσία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἱσπανία; —Ὄχι, ὄχι, ὄχι, ἐπανέλαβεν ὁ Ἅμιλτων· ζητήσατε νὰ εὕρετε Ἕλληνα.—Ἀλλὰ Ἕλληνα δὲν ἔχομεν ἀξιώτερον τοῦ Καποδιστρίου, ὑπέλαβεν ὁ γέρων πολέμαρχος. Ὁ Ἅμιλτων, ὅστις μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης εἶχεν ἐστραμμένον ἀλλαχοῦ τὸ πρόσωπον, τὸν ἐκύτταξε τότε ἀσκαρδαμυκτί. Ὁ Κολοκοτρώνης ὅμως δὲν τὰ ἔχασεν. Ἡ Ἀγγλία, εἶπεν, εἶναι ἡ σκέπη μας· ἔχομεν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἄγγλον ἀρχηγόν, καὶ ἠθέλομεν δεχθῆ καὶ ἄγγλον ἡγεμόνα ἂν μᾶς ἐδίδετο τοιοῦτος. Ἀλλ' ἀφοῦ, ὡς λέγεις, δὲν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν Ἄγγλον, μᾶς χρειάζεται ὁ Καποδίστριας. Λοιπόν, ἀνεφώνησεν ὁ Ἅμιλτων, ἡττηθεὶς ὑπὸ τῆς ἁπλῆς μὲν, δυσκαταμαχήτου δὲ ἐκείνης λογικῆς, πρὸ πάντων ὅμως ὑπενδίδων εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην, λοιπὸν ἐκλέξατε τὸν Καποδίστριαν ἢ ὅποιον διάβολον θέλετε, διότι ἀλλέως ἐχάθητε.

Ἐν τούτοις καὶ αὐτῶν τῶν Γαλλων ὁ φιλελληνισμὸς δὲν ἐπῆλθε κατόπιν ἑορτῆς. Ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἠγάπησαν καὶ ἐτίμησαν τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, καθίσταται ἀναμφισβήτητον ἐκ πολλῶν γεγονότων, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς ἀπὸ 18 σεπτεμβρίου 1821 ἐκθέσεως τοῦ ναυάρχου Ἀλγὰν, ἣν πρὸ ὀλίγων μόλις μηνῶν ἐγνωρίσαμεν ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν τῆς Γαλλίας ἐξηρυχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πολλάκις πρὸ μικροῦ μνημονευθέντος καλοῦ κἀγαθοῦ τῆς Ἑλλάδος φίλου. «Ἡ εὐρωπαϊκὴ Ἑλλὰς, ἔγραφεν ὁ ναύαρχος Ἀλγὰν, δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς κατάστασιν. Πᾶσα εἰρηνοποίησις, πᾶς ἐπὶ τοιαύτης βάσεως συμβιβασμὸς δὲν ἤθελεν ἀποβῆ διαρκής. Εἰς μάτην ἡ Υ. Πύλη ἤθελεν ἐπιδαψιλεύσει τὰς ἐπιεικεῖς αὐτῆς ἐπαγγελίας καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν εἰλικρινεῖς, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῶσι. Θρησκομανία, δίψα αἵματος καὶ λεηλασία, ἀνία ἐκ τῆς ἀργίας καὶ μάλιστα ἡ ἔντρομος κραυγὴ τοῦ ἡγεμόνος, ἐξήγειραν τὸ τρίτον τῆς Ἀσίας. Οἱ Μουσουλμάνοι ἔλαβον τὰ ὅπλα καὶ πρὶν ἢ ἀποθέσωσιν αὐτὰ, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐὰν ἐπέπρωτο νὰ καθυποβληθῇ εἰς ὑπακοὴν, ἤθελεν ἐξαλειφθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Τίνα ἐγγύησιν δύναται νὰ παράσχῃ αὐτῷ κυβέρνησις μὴ ὑπάρχουσα, παρεκτὸς ἐὰν δώσωμεν τὸ ὄνομα τῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν αὐτογνώμονα θέλησιν τοῦ ἐλαχίστου ἀγᾶ, ἢ μᾶλλον, ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα, παντὸς ἀνθρώπου φέροντος καβοῦκι; Μετὰ τὴν διαφωτίσασαν αὐτοὺς ἠὼ τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ὑπολείπεται εἰς τοὺς Ἕλληνας εἰμὴ καταστροφὴ ἢ ἐλευθερία ..... Δὲν διαβουκολοῦμαι ὑπὸ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος. Κρίνω τοὺς Ἕλληνας ἄνευ προκαταλήψεως. Γνωρίζω τὸν βαθμὸν τῆς ἠθικῆς ἐκπτώσεως, εἰς ἣν περιέστησαν, οὐδ' ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ ἰσχὺς ἐπὶ μακρὸν χρόνον θέλει εἶναι ἀπαραίτητος ἐνταῦθα, ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν δικαιοσύνην· ἀλλ' ὅσον δήποτε σπουδαῖαι καὶ ἂν ἦναι αἱ σκέψεις αὗται, δύνανται ἆρά γε νὰ παρακωλύσωσι τὴν πορείαν καὶ τὰ ἀκατάσχετα ἀποτελέσματα τοῦ χρόνου; Θᾶσσον ἢ βράδιον ἀνάγκη νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ Ἑλλάς. Περὶ τούτου πεποιθυῖα ἡ Εὐρώπη, ἂς πράξῃ τὰ δέοντα.» Καὶ ταῦτα ἐγράφοντο κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς ἐπαναστάσεως· ἐδέησε δὲ νὰ παρέλθωσιν ἑπτὰ ἔτη ἀγώνων φοβερῶν καὶ συμφορῶν ἀνυπολογίστων, ἵνα ἐπακούσῃ ἡ Εὐρώπη τῆς τοσοῦτον προνοητικῆς φωνῆς τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῶν ἐτῶν 1823 καὶ 1824. Τὰ κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν πολεμικὰ ἔργα.

Τὰ προεκτεθέντα πολεμικὰ κατά τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν γεγονότα τοῦ ἔτους 1822 δὲν ἐπήγαγον οὐσιώδη τινὰ μεταβολὴν εἰς τὰς προαιρέσεις καὶ ἐνεργείας τῶν πολιτικῶν μερίδων. Τὰ πρόσωπα μετεβλήθησαν ἐν μέρει, τὰ πράγματα ἔμειναν τὰ αὐτά, τροπολογηθέντα μόνον κατὰ τὸν διάφορον χαρακτῆρα τῶν νέων πρωταγωνιστῶν. Ἐπειδὴ ὁ Ὑψηλάντης ἀπέσχε πάσης πολιτικῆς ἐνεργείας, ἡ ἀρχηγία τῆς μερίδος αὐτοῦ μετεβιβάσθη εἰς τὸν τοσοῦτον διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Δράμαλη κλεϊσθέντα Κολοκοτρώνην. Τῆς ἀντιθέτου μερίδος ἀρχηγὸς ἦτο πάντοτε ὁ Μαυροκορδᾶτος, τοῦ ὁποίου τὸ ἀξίωμα διετηρήθη διὰ τῆς ἐπ' ἐσχάτων τότε ἐπελθούσης σωτηρίας τοῦ Μεσολογγίου, καὶ ὅστις ἐπέτυχεν ἤδη τὴν ἐπικουρίαν τῶν προεστώτων τῶν νήσων καὶ μάλιστα τῆς Ὕδρας. Καὶ ὁ μὲν Κολοκοτρώνης κατὰ τοῦτο διέφερε τοῦ Ὑψηλάντου, ὅτι περιώριζε τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον, ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος ἐνισχύθη οὐ μικρὸν ἐκ τούτου, ὅτι οἱ νέοι αὐτοῦ ἐπίκουροι, ἕνεκα τῶν προσφάτων ναυτικῶν κατορθωμάτων, ἀναγκαίως ἔλαβον ἐπὶ τέλους ὑπερέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ τῶν πραγμάτων διεξαγωγῇ. Πολλὰ δὲ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ παρέλθῃ νῦν, ὅπως περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1822, ἐν εἰρήνῃ ἡ τῶν δύο μερίδων σύγκρουσις. Κατὰ τὰ ἔτη 1823 καὶ 1824 ἡ Πελοπόννησος οὐδόλως ὑπὸ τῶν πολεμίων προσεβλήθη, ὥστε δὲν ἐμεσολάβησεν ἐξωτερικός τις ἄμεσος αὐτῆς κίνδυνος ἐπιτήδειος νὰ κατευνάσῃ τὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Οἱ πρόκριτοι τῶν νήσων ἦσαν πολὺ τολμηρότεροι τῶν τῆς Πελοποννήσου προκρίτων, ὁ Κολοκοτρώνης πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ ἔχῃ τὴν πραότητα καὶ τὴν αὐτάρκειαν τοῦ Ὑψηλάντου· καὶ πλὴν τούτου οὐ μόνον δὲν ἐτιμήθη δεόντως, ἀλλὰ καὶ προδήλως ἠδικήθη ὑπὸ τῆς πρώτης Διοικήσεως, ἥτις, καί τοι μηδὲν πράξασα χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας, καί τοι ἐλεεινῶς πλανηθεῖσα τῇδε κἀκεῖσε ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν Ἀργολίδα εἰσβολῆς τοῦ Δράμαλη μέχρι τέλους τοῦ ἔτους, ἐνόμισεν ἐν τούτοις εὔλογον νὰ προσβάλῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους πρωταγωνιστήσαντος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀνδρός.

Τῳόντι ἀπὸ τῆς 6 ἰουλίου καθ' ἣν ἡ Διοίκησις, ἤτοι ἡ βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ καὶ τὸ ἠκρωτηριασμένον ἐκτελεστικόν, κατέφυγον διὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Δράμαλη εἰς τὰς ἡμιολίας τῶν ἀδελφῶν Κουντουριωτῶν καὶ τοῦ σπετσιώτου Κολομπόταση, ἰδοὺ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ τύχη αὐτῆς κατὰ τὴν ἐπίσημον σημείωσιν, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ πρῶτος τοῦ Βουλευτικοῦ γραμματεὺς Ι. Σκανδαλίδης. «Ἡ Διοίκησις ἔμεινεν εἰς τὰ πλοῖα ἀπὸ τὰς 6 ἰουλίου ἕως τὰς 12 αὐγούστου. Ἀπὸ τὴν 12 αὐγούστου ἤρξατο ἐξέρχεσθαι εἰς τοὺς Μύλους καὶ ἐκεῖ ἐνεργεῖν. Μετὰ 8 ἡμερῶν διατριβὴν εἰς τοὺς Μύλους μετέβη εἰς τὸ χωρίον, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καλούμενον. Διέτριψεν ἐκεῖ ἄχρι τῆς 30 σεπτεμβρίου καὶ μετέβη εἰς τὴν Ἐρμιόνην, φθάσασα τὴν 1 ὀκτωβρίου καὶ διέμεινεν ἄχρι τῆς 6 φεβρουαρίου.» Ἐννοεῖται ὅτι καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἀθώα τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν κατορθωθέντων. Ἐξέδωκε μόνον πρᾶξιν ἐν Ἐρμιόνῃ τῇ 31 ἰανουαρίου 1823 δι' ἧς διεκήρυξε «τὸν πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρίγκηπα Α. Μαυροκορδᾶτον ἄξιον τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους.» Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν δικαίως ἔπραξεν. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἡμέρας ἐξέδωκε πρᾶξιν δι' ἧς ἀνεκήρυξεν «ἄξιον τῆς εὐνοίας καὶ ὑπολήψεως παντὸς τοῦ Γένους» καὶ τὸν Θεόδωρον Νέγρην, ὅστις ὑπηρέτησε μὲν τὸ Γένος ὅπως ἠδυνήθη, οὐδὲν ὅμως ἐμεγαλούργησε τὸ ἐπιτήδειον νὰ κατατάξῃ αὐτὸν εἰς ἴσην σχεδὸν πρὸς τὸν Μαυροκορδᾶτον μοῖραν. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν, ἀλλὰ συνελθὸν πάλιν ἅπαν τὸ Βουλευτικὸν ἐν Ἄστρει κατὰ μῆνα μεσοῦντα μάρτιον, ἀνωμολόγησε «χάριτας καὶ εὐγνωμοσύνην,» πρὸς τίνα; πρὸς τὴν βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν καὶ τὸ ἐκτελεστικὸν καὶ τοὺς μινίστρους, δηλαδὴ πρὸς ὅλους ὅσοι, καταφυγόντες εἰς τὰς ἡμιολίας, εἴδομεν ἀνωτέρω ποῦ καὶ πῶς ἐπλανήθησαν. Εἰς μόνον τὸν Κολοκοτρώνην οὐδὲν ἐξέδωκεν εὐχαριστήριον· τὸ δὲ εἰ δυνατὸν οἰκτρότερον, ἐν τοῖς πρακτικοῖς τὰ ὁποῖα ἐτηρήθησαν «ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ καπετὰν Νικολάου Μπόταση» μετ' ἀποδοκιμασίας καὶ ἀγανακτήσεώς τινος ὁμιλεῖ ἡ Βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ περὶ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου τοῦ μὴ θελήσαντος νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ εἰς τὰς ἡμιολίας καὶ τὰς περιπλανήσεις αὐτῆς, ἀλλὰ μείναντος εἰς τὴν ξηρὰν, ἵνα συναγωνισθῇ ὡς στρατιώτης μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνη.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἡ Διοίκησις, ἀφοῦ ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ ἐξ Ἐρμιόνης εἰς Ναύπλιον ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου καὶ δὲν ἐγένετο αὐτόθι δεκτὴ ὑπὸ τοῦ φρουράρχου Δημητρίου Πλαπούτα, ἀπῆλθεν εἰς

Ἄστρος· ἐκεῖ δὲ συνῆλθον καὶ οἱ πρὸ καιροῦ προσκληθέντες πληρεξούσιοι τῆς Β' ἐθνικῆς συνελεύσεως περὶ τὰ τέλη μαρτίου. Οἱ πλεῖστοι τῶν πληρεξουσίων τούτων ἦσαν φυσικῷ τῷ λόγῳ πρόκριτοι, οἱ δὲ περὶ τὸν Κολοκοτρώνην ἐλάχιστα ἴσχυον ἐν αὐτῇ. Ἡ συνέλευσις λοιπὸν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ πολιτεύματος, ἀρχὰς αἵτινες, καθὰ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ἐν τοῖς προτέροις, σκοπὸν κύριον πάντοτε εἶχον νὰ ἐγκαταστήσωσι κυβέρνησιν ὡς οἷόν τε ἀσθενῆ, ἵνα οἱ προεστῶτες πράττωσιν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν ὅ,τι βούλονται. Μήπως ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἔγραφε τῇ 19 ὀκτωβρίου 1822 ἐκ Μύλων πρὸς τὸν Ἰωάννην Μέξην καὶ τοὺς ἄλλους τῶν Σπετσῶν προκρίτους «ὅτι οἱ ἄρχοντές μας δὲν παραδειγματίζονται εἰς σᾶς, νὰ ἐξοδεύσουν ἀπὸ τὰ ἐδικά των, ἀλλὰ σφετερίζονται καὶ τὰ τῆς πατρίδος καὶ πρὸς διαφέντευσίν των στασιάζουν καὶ τὰ ἅρματα, καὶ προξενεῖται ἐκ τούτου ἡ ἐσχάτη δυστυχία, καὶ κινδυνεύομεν νὰ χαθῶμεν;» Ἤλπισαν δὲ οἱ ἄρχοντες οὗτοι, ὅτι ὅπως ἐπὶ τῆς Α' περιόδου, οὕτω καὶ νῦν ἔμελλον νὰ καρπωθῶσιν ἀνενοχλήτως ἅπαντα τὰ ὀφέλη τῆς τοιαύτης πολυαρχίας. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ μὴ ἀμφισβητήσῃ τὰς τοιαύτας αὐτῶν ἀξιώσεις, καὶ ἔδωκε νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο αὐτὴ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἔτι συνεδρεύουσα.

Ἀπὸ τῆς 18 ἰανουαρίου ἡ πρώην διοίκησις ἀπεφήνατο, ὅτι προσφορωτάτη καθέδρα τοῦ κράτους εἶναι τὸ Ναύπλιον. Εἴπομεν ὅμως πρὸ ὀλίγου, ὅτι, ὅταν αὕτη ἐν ἀρχῇ τοῦ φεβρουαρίου ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτό, ἀπεκωλύθη ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Πλαπούτα. Ὁ Πλαπούτας ἐξετασθεὶς ὡμολόγησεν, ὅτι τοιαύτην ἔλαβε διαταγὴν παρὰ τοῦ Κολοκοτρώνη. Συνελθόντων δὲ τῶν πληρεξουσίων τοῦ ἔθνους, αὐτὴ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐξέδωκε τῇ 7 ἀπριλίου θέσπισμα διαλαμβάνον ὅτι· «ἐπειδὴ θεωρεῖ τὸ Ναύπλιον ἐθνικὸν κτῆμα, διατάττει τὸν στρατηγὸν Θ. Κολοκοτρώνην νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν ἐθνικὴν ταύτην συνέλευσιν ἄνευ σμικρᾶς ἀναβολῆς τὸ εἰρημένον Ναύπλιον μὲ τὸ Παλαμῆδι καὶ Βοῦρτζι καὶ ὅλους τοὺς ἐν αὐτοῖς ἐσφραγισμένους καὶ ἀνοικτοὺς τζεμπεχανέδες καὶ διάφορα ἐργαλεῖα.» Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τῆς προτεραίας ὁ Κολοκοτρώνης, καί τοι μὴ συνεδρεύων ἐν τῇ συνελεύσει, ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ εἰς αὐτὴν, ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ τὴν ἀφήσῃ νὰ πράττῃ ὅ,τι θέλει καὶ ἐπέστειλεν ἀπὸ τὰ Μελιγιότικα τὰ ἑξῆς· «Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς παρακαλέσω, χωρὶς ἐνό-

χλησιν, νὰ ἐπιβαρύνετε 8 συνεδριάζοντάς σας ἀδελφούς, 6 νησιώτας ἤτοι 2 Ὑδραίους, 2 Πετσώτας καὶ 2 Ψαριανοὺς καὶ 2 Πελοποννησίους, νὰ λάβουν τὸν κόπον νὰ ἔλθουν ὡς ἐκ τῆς συνελεύσεως νὰ ὁμιλήσω πρὸς τὴν εὐγενίαν των τὴν γνώμην μου ὡς πατριώτης διὰ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος, καὶ ἐξαιτῶντάς σας τὴν συγγνώμην μένω μὲ ὅλον τὸ σέβας.» Εἰς ἀπάντησιν δὲ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης προσεκλήθη νὰ παραδώσῃ τὸ Ναύπλιον. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐστερεῖτο λεπτότητός τινος πολιτικοῦ πνεύματος. Ἀποκριθεὶς τῇ 9 ὅτι πείθεται μὲ ὅλον τὸ σέβας εἰς τὴν διαταγήν της, καὶ ὅτι ἀναγνωρίζει τὸ Ναύπλιον ὡς ἐθνικόν, προσέθηκεν ὅμως ὅτι, ἂν καὶ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς Διοικήσεως, δὲν εἶναι οὐδὲν ἧττον Διοίκησις· ὅτι οἱ παραστάται παριστάνουσιν ἕκαστος ἐπαρχίαν, ὄχι ὅμως καὶ διοικητικήν τινα ἀρχήν. Ὅθεν δὲν ἠξεύρει εἰς τίνα νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον. Παρακαλεῖ διὰ τοῦτο τὴν συνέλευσιν νὰ λάβῃ ὀλίγην ὑπομονὴν ἕως ὅτου νὰ ὁρισθῇ μὲν τὸ πολίτευμα, νὰ συστηθῇ δὲ ἡ Διοίκησις, καὶ τότε εὐθὺς διὰ τοῦ μινιστερίου τοῦ πολέμου θέλει τὸ παραδώσει εἰς ὅντινα τὸν διορίσῃ. Τοσοῦτον δὲ τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων κύριος ἦτο ὁ Κολοκοτρώνης, ἦσαν ἰσχυρότερα τῶν τύπων, τοὺς ὁποίους ἐξεπροσώπει ἡ συνέλευσις, ὥστε οἱ προεστῶτες καί τοι ἦσαν κύριοι νὰ διορίσωσιν οἱανδήποτε ἤθελον κυβέρνησιν, καί τοι ἀπὸ τῆς 29 μαρτίου ἀπεφήναντο, ὅτι τίτλος ἀρχιστρατήγου εἴτε γενικῶς τῆς Ἑλλάδος εἴτε μερικῶς τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων, «εἶναι διόλου ἀπαράδεκτος εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος,» ὅ ἐστι κατήργησε τὸ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ ἀποδοθὲν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην ἀξίωμα τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὑπέκυψεν ὅμως εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτοῦ περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου Ἐκτελεστικοῦ. Τὸ Ἐκτελεστικὸν τοῦτο ἀπηρτίσθη ἐκ τοῦ Πέτρου Μαυρομιχάλη, προεδρεύσαντος καὶ τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, τοῦ Σωτηρίου Χαραλάμπη, τοῦ Ἀνδρέου Ζαΐμη, τοῦ Ἀνδρέου Μεταξᾶ, καὶ κατόπιν ἡ πέμπτη θέσις ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν τὸν Κολοκοτρώνην. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν Ἀνδρέας Μεταξᾶς οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως εἰμὴ πιστὸς αὐτοῦ ἀκόλουθος, ὁ δὲ Πέτρος Μαυρομιχάλης καὶ ὁ Σωτήριος Χαραλάμπης τάχιστα ὡμοφρόνησαν πρὸς αὐτὸν, καὶ προσέτι καθέδρα τῆς κυβερνήσεως ὡρίσθη ἡ Τρίπολις ἐν ᾗ καὶ περὶ τὴν ὁποίαν ὁ Κολοκοτρώνης ἦτο παντοδύναμος, οὗτος ἀπέβη κύριος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι γενικὸς γραμματεὺς τοῦ ἐκτελεστικοῦ προε-

χειρίσθη ὁ Μαυροκορδᾶτος· οὗτος ὅμως μετ' οὐ πολὺ οὐ μόνον θέσιν μετέβαλεν, ἀλλὰ καὶ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ Τριπόλεως. Τῷ ὄντι τὸ Βουλευτικὸν κατ' ἀρχὰς ἐξελέξατο πρόεδρον αὐτοῦ τὸν Ἰωάννην Ὀρλάνδον, ἀλλὰ τῇ 24 μαΐου προχειρισθέντος τούτου ἀντιπροέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ ἐγένετο ὁ Μαυροκορδᾶτος. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις, μεταβάντος ἐν ἀρχῇ ἰουνίου τοῦ Ὀρλάνδου εἰς Λονδῖνον ἐπὶ τῇ διαπραγματεύσει τοῦ δανείου, κατέλαβε τὴν θέσιν αὐτοῦ εἰς τὸ Ἐκτελεστικόν, μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ἐπέμενε προσέτι νὰ διορίσῃ πρόεδρον τοῦ Βουλευτικοῦ ἰδικόν του ἄνθρωπον· ἐξετραχηλίσθη δὲ εἰς τοσαύτην κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου ὕβριν καὶ ἀπειλήν, ὥστε οὗτος ἀφοῦ ἐξηκολούθησεν ἐπί τινα χρόνον ἐπιτελῶν τὸ τοῦ γενικοῦ γραμματέως ἔργον, ἐπὶ τέλους μὴ νομίζων ἑαυτὸν ἀσφαλῆ, ἀπῆλθεν εἰς Ὕδραν, ἵνα ἀντλήσῃ ἐκεῖθεν δύναμιν ἱκανὴν νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον. Ἐν τούτοις τὸ Βουλευτικὸν δὲν ἔπαυσε τοῦ νὰ ἀναγνωρίζῃ αὐτὸν ὡς πρόεδρον καὶ φεῦγον διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὴν Τρίπολιν, κατῆλθεν εἰς Ἄργος· ἀλλ' ἀπὸ τὴν Σκύλλαν ἔπεσεν εἰς τὴν Χάρυβδιν.

Ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις ἦτο κύριος τοῦ Ναυπλίου, εἴλκυσεν ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτοῦ τὸ Ἐκτελεστικόν, διὰ δὲ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἐκάλεσεν αὐτόθι καὶ τὸ Βουλευτικόν, τὸ ὁποῖον ὅμως ἠρνήθη νὰ ὑπακούσῃ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης εἶχε προσλάβει νέαν ἠθικὴν δύναμιν διὰ τελευταίου τινὸς ἀπαυγάσματος τῶν κατὰ τοῦ Δράμαλη θριάμβων. Ὁ Ἀκροκόρινθος κατείχετο ἔτι ἔκτοτε ὑπὸ τῶν Τούρκων· ἀλλὰ τῇ 26 ὀκτωβρίου ὁ καλὸς κἀγαθὸς Νικήτας ἠνάγκασε τὸ φρούριον τοῦτο νὰ συνθηκολογήσῃ· καὶ, μὴ λησμονήσωμεν νὰ μνημονεύσωμεν σπουδαίου γεγονότος, ὁ Νικήτας ἐτήρησε τὴν συνθήκην καὶ τὴν τιμὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος. Μετὰ ἕνα δὲ ἀκριβῶς μῆνα ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης ὁρμώμενος ἐκ Ναυπλίου εἰσῆλθεν εἰς Ἄργος καὶ ἐπεχείρησε νὰ ὑπαγάγῃ διὰ τῆς βίας τὸ Βουλευτικόν. Τὸ σῶμα ὅμως τοῦτο ἐπιμεῖναν εἰς τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ ἀπῆλθεν εἰς Ἑρμιόνην τῇ 30 νοεμβρίου καὶ κατήγγειλεν ἐκεῖθεν τῇ 3 δεκεμβρίου τὰ γενόμενα εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας. Συγχρόνως οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας δι' ἐπιστολῆς μὲν πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν κατέκριναν τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ, δι' ἑτέρας δὲ πρὸς τὸ Βουλευτικὸν ἐδήλωσαν ὅτι θέλουσιν ὑπερασπίσει ὅλαις δυνάμεσι τὰς δικαίας τούτου πράξεις. Μετ'

ὀλίγον μάλιστα, τῇ 20 δεκεμβρίου, καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι διὰ διακηρύξεώς των πρὸς τὸ πανελλήνιον ἐτάχθησαν μετὰ τοῦ Βουλευτικοῦ κατὰ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐνθαρρυνθὲν τὸ Βουλευτικὸν ἀπεφήνατο τῇ 6 ἰανουαρίου 1824 ἔκπτωτον τῆς ἀρχῆς τὸ Ἐκτελεστικὸν καὶ προεχειρίσατο νέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ μέλη, τὸν Γεώργιον Κουντουριώτην πρόεδρον, τὸν Παναγιώτην Μπότασην ἀντιπρόεδρον, τὸν Ἰωάννην Κωλέττην, τὸν Ἀναγνώστην Σπηλιωτάκην καὶ τὸν Νικόλαον Λόντον, ἀντὶ τοῦ ὁποίου θανόντος μετ' ὀλίγον, διωρίσθη ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὅστις ὅμως δὲν ἐδέχθη.

Διὰ τοῦ νέου τούτου Ἐκτελεστικοῦ οὐ μόνον τὰ πρόσωπα μετεβλήθησαν, ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ τὰ πράγματα. Ἐνῷ εἰς τὸ προηγούμενον Ἐκτελεστικὸν ἐπλειονοψήφουν οἱ Πελοποννήσιοι, εἰς τὸ νέον, καὶ ἂν ἡ κενὴ μείνασα θέσις τοῦ πέμπτου ἐδίδετο εἰς αὐτούς, πάλιν οὗτοι ἤθελον μειονοψηφεῖ. Ὑπερίσχυσαν δὲ τὰ δύο ἄλλα τμήματα διὰ τῶν δύο νησιωτῶν καὶ τοῦ Ἠπειρώτου Ἰωάννου Κωλέττου συμπράξαντος μετ' αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Κουντουριώτης καὶ ὁ Μπότασης περιεποίησαν τῷ νέῳ ἐκτελεστικῷ ἀξίωμα μέγα διὰ τῶν θυσιῶν καὶ τῶν κατορθωμάτων τῶν νήσων ἃς ἐξεπροσώπουν, ὁ δὲ Ἰωάννης Κωλέττης προσήνεγκεν αὐτῷ τὴν ἀπαραίτητον ἐκτελεστικὴν δύναμιν, ἐπιτηδείως προσελκύσας εἰς ἑαυτὸν τοὺς τολμηροτάτους τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς Ῥούμελης. Ἡ στιγμὴ αὕτη ὑπῆρξεν ἐπίσης κρίσιμος ὅσον καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1823 Καθὼς τότε, ἂν ὁ Κολοκοτρώνης συνεβιβάζετο μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου, ἴσως ἠδύνατο ν' ἀπαρτισθῇ σπουδαία τις κυβέρνησις ἐν Ἑλλάδι, οὕτω καὶ νῦν ἐὰν ὁ Κολοκοτρώνης προέτεινε τὴν δεξιὰν εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ἴσως ἐπὶ τέλους ἐξεπληροῦτο ἡ μεγάλη ἐκείνη τοῦ ἔθνους ἀνάγκη. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις ἔσωσεν ἅπαξ λαμπρῶς τὴν Πελοπόννησον καὶ μετά τινα χρόνον ἔμελλε καὶ αὖθις νὰ σώσῃ αὐτὴν ὁπωσδήποτε, δὲν ἐνόει διατὶ ὤφειλε νὰ ὑπαγάγῃ εἰς ἄλλον τὴν τῆς χερσονήσου ἀρχήν. Καθὼς ἐπολέμησεν ἄχρι τοῦδε τοὺς προεστῶτας αὐτῆς, τοὺς ἔσωθεν διαμφισβητήσαντας τὴν ἀρχήν του, οὕτως ἀπεφάσισε νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς Στερεολλαδίτας, τοὺς ἐπιζητήσαντας νὰ ἐπιβληθῶσιν ἔξωθεν.

Δὲν ἦτο δὲ ἐκ πρώτης ὄψεως εὔκολον εἰς τὸ νέον Ἐκτελεστικὸν νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον τοῦτον, ὅστις ἐπερειδόμενος κυρίως εἰς τὰς κεντρικὰς τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχίας, ὅπου εἶχε τοὺς πλείστους φί-

λους καὶ συναθλητάς, κατεῖχε προσέτι διὰ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ δύο ἰσχυρότατα τῆς ἀνατολικῆς χερσονήσου φρούρια, τὸ Ναύπλιον καὶ τὸν Ἀκροκόρινθον. Ἀλλὰ τὸ ἔθνος ἐπόθει τὴν ἐγκαθίδρυσιν κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς· ἡ Στερεὰ καὶ αἱ νῆσοι μετ' αὐτῆς συνετάσσοντο· οἱ ἐπισημότατοι τῶν προκρίτων τῆς Πελοποννήσου ὑπήκουσαν εἰς τὴν φωνὴν αὐτῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἰδίως τοῦ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀρχαῖον καὶ φοβερὸν τῆς τάξεως αὐτῶν πολέμιον· ἡ κοινὴ τοῦ ἔξω κόσμου γνώμη, ἥτις εἶχεν ἀρχίσει σπουδαίως νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἡμῶν πράγματα, ἦτο εὔνους πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὅθεν ἡ ἐν Ἑρμιόνῃ συγκροτηθεῖσα κυβέρνησις δὲν ἐβράδυνε νὰ κατισχύσῃ τῆς προηγουμένης. Τῇ 2 μαρτίου ἐθέσπισεν ὅτι καθέδρα αὐτῆς ἔσεται τὸ Ναύπλιον· τῇ 7 ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης, ἐπειδὴ ἀπεποιήθη νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον τοῦτο, ἀνεκηρύχθη ἀποστάτης· ἡ Διοίκησις ἐγκαθιδρύθη προσωρινῶς εἰς Μύλους, καὶ συγχρόνως ὥρισεν ὅτι ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ πολιορκία τοῦ Ναυπλίου κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς ὁ Κολοκοτρώνης ἐπιχειρήσας νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Τρίπολιν, ἀπέτυχεν ἀντιστάντων τῶν προεστώτων. Ἐν ἀρχῇ μαΐου ἔπεμψε διαφόρους ἐπικουρίας εἰς τὸν ἐν Ναυπλίῳ πολιορκούμενον υἱόν του, ἀλλ' αἱ ἐπικουρίαι αὗται ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων τῆς Διοικήσεως. Συγχρόνως δὲ αὐτὸς ὁ Κολοκοτρώνης μετὰ 500 ἐστράτευσε πάλιν κατὰ τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ πάλιν ἀπέτυχεν, ὁ δὲ Ἀνδρέας Ζαΐμης ἡτοιμάζετο νὰ ἐμβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν Καρύταιναν, καὶ κατόπιν αὐτοῦ ἐπήρχοντο ὁ Ἀνδρέας Λόντος καὶ ὁ ἄγων τοὺς ρουμελιώτας Ἰωάννης Νοταρᾶς. Ὁ Ἀκροκόρινθος εἶχε περιέλθει ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἐμφυλίου τούτου ἀγῶνος εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόμισε συνετὸν νὰ ὑποταχθῇ, καὶ λαβὼν ἀμνηστίαν ὑπὲρ αὐτοῦ τε καὶ τῶν ὁπαδῶν, ἰδίως δὲ τοῦ υἱοῦ του Πάνου, διέταξεν αὐτὸν ἐν ἀρχῇ ἰουνίου νὰ παραδώσῃ τὸ Ναύπλιον, ὅπου ἀμέσως μετέβη ἡ κυβέρνησις.

Ἀλλὰ οἱ πρόκριτοι τῆς Πελοποννήσου οἱ συντελέσαντες εἰς τὴν ταπείνωσιν τοῦ πάλαι ἀρχιστρατήγου, ἐνόησαν μετ' ὀλίγον, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔπραξαν ἢ νὰ δημιουργήσωσι νέον κυρίαρχον πολὺ ἐκείνου ἰσχυρότερον. Ὅτε κατὰ ὀκτώβριον ἐγένετο, συνῳδὰ πρὸς τοὺς ὑφισταμένους ἀλλοκότους νόμους, νέα ἐκλογὴ Ἐκτελεστικοῦ, ἀνεδείχθησαν πάλιν μέλη αὐτοῦ ὁ Γ. Κουντουριώτης, πρόεδρος, ὁ Π. Μπότασης, ἀντι-

πρόεδρος, ὁ Ἀσημάκης Φωτίλας, ὁ Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης καὶ ὁ Ἰωάννης Κωλέττης ὃ ἐστὶν οὐ μόνον οἱ Πελοποννήσιοι ἐμειονοψήφησαν αὖθις ἐν τῷ Ἐκτελεστικῷ, ἀλλὰ οὐδεὶς τῶν προεστώτων ὅσοι τοσοῦτον συνετέλεσαν εἰς τὴν καταστολὴν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, περιελήφθη ἐν τῇ ὑπερτάτῃ ἀρχῇ. Ἐν τούτοις ἡ κατοχὴ αὐτῆς ἀπέβη τοσούτῳ μᾶλλον πολύτιμος ὅσῳ ἤρχισαν νὰ ἔρχωνται εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ χρήματα τοῦ ἀγγλικοῦ δανείου. Τὸ δάνειον τοῦτο εἶχε συνομολογηθῆ ἐν Λονδίνῳ τῇ 21 φεβρουαρίου 1824, ἐπὶ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου 800,000 λιρῶν πρὸς 59 $^0/_0$. ἐπὶ τόκῳ 5 $^0/_0$ καὶ χρεωλύτρῳ 1 $^0/_0$. Ἀλλ' ἐκ τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου ἀφῃρέθησαν, ὁ ἐπὶ διετίαν τόκος τοῦ ὀνομαστικοῦ, τὸ ἐπὶ διετίαν χρεώλυτρον, πλὴν τούτου δὲ διάφορα μεσιτικά, προμήθειαι, ἔξοδα, ἐπὶ πᾶσιν ἐπληρώθησαν καὶ εἰς πολεμεφόδια 10,000 λίραι περίπου· δὲν ἦλθον δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα μετρητὰ εἰμὴ λίραι 298,726,11 καὶ 9· ἐπληρώθησαν προσέτι εἰς συναλλάγματα ἐξ Ἑλλάδος ἐκδοθέντα 3,858,18, ὥστε τὸ σύνολον τῶν χρημάτων ὅσα ἐκ τοῦ δανείου τούτου ἡ νέα κυβέρνησις διέθεσεν ἐν Ἑλλάδι συνεποσώθη, κατὰ τὸν ἐπισυνημμένον εἰς τὴν ἀπολογίαν τοῦ Ὁρλάνδου καὶ τοῦ Λουριώτου λογαριασμόν, εἰς λίρας 302,585, 9 9 ἤτοι 8,472,000 περίπου παλαιὰς δραχμάς.

Ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ ποσὸν ἦτο ὑπέρογκον· οὐδ' εἶναι ἄπορον ὅτι ἡ ἀγγελία τῆς ἀλληλοδιαδόχου ἀφίξεως τῶν δόσεων αὐτοῦ ηὔξησε τὸν περὶ κατοχῆς τῆς ἐξουσίας πόθον καὶ ὅτι ὁ πόθος οὗτος βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀφορμῶν τῆς δυσαρεσκείας ὅσαι ἐπεκράτουν, καθ' ἃ προείρηται, ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπέληξε βαθμηδὸν εἰς δεύτερον ἐμφύλιον πόλεμον. Ὁ Φωτίλας παρητήθη τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ· αἱ κεντρικαὶ ἐπαρχίαι ἠρνήθησαν τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων· ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ὠφελούμενος ἐκ τούτου προέτεινε τὴν δεξιὰν εἰς τοὺς παλαιοὺς ἀντιπάλους, καὶ ἤδη ἐξερράγη λαμπρῶς νέος ἐμφύλιος ἀγὼν ἐν ᾧ ἐτάχθησαν ὑπὸ τὸν Κολοκοτρώνην ὁ Ζαΐμης, ὁ Λόντος, ὁ Σισίνης, ὁ Νοταρᾶς. Καὶ ὁ μὲν Νικήτας ἐστράτευσε κατὰ τοῦ Ναυπλίου, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης μετὰ τῶν υἱῶν κατὰ τῆς Τριπόλεως, ὁ δὲ Νοταρᾶς καὶ ὁ Λόντος κατὰ τοῦ Ἀκροκορίνθου. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις ἦτο εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὰ ἕνεκα αὐτῶν δὴ ἐκείνων τῶν χρημάτων τοῦ δανείου. Περὶ τὰ τέλη τοῦ νοεμβρίου καὶ τὰς ἀρχὰς δεκεμβρίου εἰσήγαγεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ Ἰωάννου Κωλέττου, τὴν κρατίστην τῆς Ἑλλάδος πεζικὴν δύναμιν, ἤτοι τὰ ῥουμελιωτικὰ

στίφη ὑπὸ τὸν Καρατάσον, τὸν Γούραν, τὸν Καραϊσκάκην, τὸν Δράκον καὶ τὸν Τζαβέλλαν. Ἐκ τούτων, ἀγομένων ὑπὸ τοῦ ῥέκτου ἐκείνου μέλους τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, οἱ μὲν, ἀφοῦ διέλυσαν τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀκροκορίνθου, κατετρόπωσαν τὸν Λόντον καὶ τὸν Νοταρᾶν εἰς Κουτζομάδι, ἐπῆλθον κατόπιν αὐτῶν εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον, τοὺς ἠνάγκασαν μετὰ δεινὴν ἀντίστασιν νὰ φύγωσι πάλιν καὶ ἐκυρίευσαν ἐπὶ τέλους αὐτὰ τὰ Τρίκκαλα. Ἐνῷ δὲ οὕτω ἐδαμάζετο ἡ ἀνατολικὴ Πελοπόννησος, ἕτερα ῥουμελιωτικὰ στίφη ἀνέβησαν ἀπὸ Βοστίτσης εἰς Καλάβρυτα καὶ κατῆλθον ἐκεῖθεν μέχρι Μεσσηνίας διαλύοντα καὶ καταπιέζοντα τοὺς στασιαστὰς τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Εἰς τὰς κεντρικὰς ἐπαρχίας δὲν ἐγένοντο μεγάλαι συμπλοκαὶ, διότι ὁ ἰσχυρότατος τοῦ Κολοκοτρώνη ὑποστράτηγος Δ. Πλαπούτας ἐτάχθη μετὰ τῆς κυβερνήσεως. Φονευθέντος δὲ περὶ Τρίπολιν τοῦ Πάνου Κολοκοτρώνη εἰς μικράν τινα ἀψιμαχίαν, ὁ πατὴρ αὐτοῦ τοσοῦτον κατεβλήθη, ὥστε ἐπεκαλέσατο αὖθις τὴν ἀμνηστίαν τῆς κυβερνήσεως καὶ παρεδόθη μάλιστα εἰς αὐτήν. Οἱ πάλαι ἀντίπαλοι καὶ ἐπ' ἐσχάτων σύμμαχοι ἐταπεινώθησαν οὕτω ὁλοσχερῶς. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, οἱ τέσσαρες ἀδελφοὶ Δεληγιανναῖοι, ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς, ὁ Μ. Ἀναστασόπουλος, ὁ Γρίζαλης, ὁ Παπατσώνης, ὁ Α. Κατσαρὸς, ὁ γέρων Σισίνης μετὰ τοῦ υἱοῦ του Χρυσάνθου καὶ ὁ μόνος μετ' αὐτῶν συνταχθεὶς ῥουμελιώτης Θεόδωρος Γρίβας, ἀπήχθησαν τῇ 2 φεβρουαρίου 1825 εἰς Ὕδραν καὶ ἐφυλακίσθησαν εἰς τὴν μονὴν τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ· οἱ δύο Ἀνδρέαι, Ζαΐμης καὶ Λόντος, καὶ ὁ Νικήτας κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα ἐν ᾗ εἶχον προσωπικούς τινας φίλους, οἵτινες διέσωσαν αὐτούς. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Γούρας, ἐπανελθὼν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1825 ἐκ Πελοποννήσου εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὁ Ὀδυσσεὺς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ προηγουμένου ἔτους εἶχεν ἀπροκαλύπτως ἤδη συμμαχήσει μετὰ τῶν Τούρκων, κατετρόπωσεν αὐτὸν, τὸν ἠνάγκασε νὰ παραδοθῇ καὶ ἀπήγαγε δέσμιον καὶ παρὰ πάντων περιφρονηθέντα καὶ ἐγκαταλειφθέντα, εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκεῖ μετ' οὐ πολὺ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὁ διαψεύσας ἁπάσας τὰς ἐλπίδας ὅσας εὐλόγως ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ περὶ αὐτοῦ ἡ Ἑλλὰς ὡς ἐκ τοῦ περὶ Γραβιὰν κατορθώματος, εὑρέθη νεκρὸς τῇ 16 ἰουλίου εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ἐξ οὗ ἐπεκράτησεν ἡ φήμη, ὅτι ἀποπειραθεὶς νὰ δραπετεύσῃ καὶ κατακρημνισθεὶς ἐτελεύτησεν.

Οὐδέποτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔλαβε πλείονα ἰσχύος ἐπιφάνειαν. Ἀλλὰ τί ἐγίνετο ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ ἀνὴρ ὅστις ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς πρωτουργὸς τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων ἀλλοιώσεως; Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος ἀπῆλθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1823 εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ παρέμεινεν ἐκεῖ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς κυβερνήσεως τοσοῦτον χρόνον διαρκέσασα ἀπουσία αὐτοῦ, συνδέεται μετὰ τῶν πολεμικῶν γεγονότων ὅσα συνέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ Στερεᾷ. Τῳόντι, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη, ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ ἐμβάλωσι τῷ 1823 εἰς τὴν Ἑλλάδα δύο στρατοί, ὁ μὲν ἐκ Θεσσαλίας, ὁ δὲ ἐξ Ἠπείρου, ἐνούμενοι δὲ περὶ Ναύπακτον νὰ διαπεράσωσιν εἰς Πάτρας, ἐκεῖθεν ἐπιχειροῦντες τὴν τῆς Πελοποννήσου χείρωσιν. Ἐπὶ τούτῳ κατὰ ἀπρίλιον μὲν εἰσήλασεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ὁ Ἰουσοὺφ πασᾶς Βερκόφτσαλης μετὰ ἱππικῆς τὸ πλεῖστον δυνάμεως καὶ προῆλθεν εἰς τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν. Ἀλλ' ὁ Ἰουσοὺφ πασᾶς, καίτοι ἀγαθὸς στρατιώτης, ἦτο ὑπέργηρως καὶ προσωπικῶς δυσηρεστημένος κατὰ τοῦ σουλτάνου· ὅθεν οὔτε τὸ ἀρχικὸν σχέδιον ἐξετέλεσεν, οὔτε ἄλλο τι γενναῖον ἔπραξεν. Ἀντὶ νὰ καταλάβῃ τὴν Ἄμφισσαν καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν μετὰ τῆς Ναυπάκτου συγκοινωνίαν, κατηνάλωσε τὸν χρόνον καὶ τὸν στρατὸν περὶ μικράς τινας συμπλοκὰς ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν Ἀττικῇ, ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέστρεψεν εἰς Λαμίαν ἄπρακτος. Πολὺ σπουδαιοτέρα ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσις. Ἡ ἐπίθεσις αὕτη ἐπετράπη εἰς τὸν Μουσταῆν, πασᾶν τῆς Σκόδρας, κατελθόντα ἐκεῖθεν μετὰ 8,000 γενναίων Μιρδιτῶν καὶ Γκέγκιδων, καὶ εἰς τὸν Ὀμὲρ Βριώνην τῶν Ἰωαννίνων μετὰ 4,000 ἀνδρῶν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐβράδυνον νὰ εἰσβάλωσι, καὶ κατ' ἀρχὰς ἐνήργησαν διῃρημένοι ἀπ' ἀλλήλων. Οὐδὲν ἧττον, ὅτε ἐν ἀρχῇ αὐγούστου ὁ πασᾶς τῆς Σκόδρας, διελθὼν τὰ Ἄγραφα, κατέλαβε διὰ τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς αὐτοῦ τὸ Καρπενῆσι, ὁ κίνδυνος ἀπέβη μέγας. Καθὼς τῷ 1822, οὕτω καὶ νῦν, ἐπρωταγωνίστησεν ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ὁ Σουλιώτης Μᾶρκος Βότσαρης. Ὁ Μᾶρκος ὑπῆρξε βεβαίως εἷς τῶν ἡρωϊκωτάτων καὶ τῶν εὐγενεστάτων τύπων τοῦ Ἕλληνος μαχητοῦ. Δὲν εἶχε τὸ πολυμήχανον τοῦ Κολοκοτρώνη πνεῦμα· δὲν εἶχε τὸ μεγαλεπήβολον πνεῦμα, ὅπερ ἀπεκάλυψε περὶ τὰ τέλη τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Καραϊσκάκης. Λόγῳ ἀφοσιώσεως ὅμως καὶ προσωπικῆς ἀνδρείας, οὐδεὶς ἦτο αὐτοῦ ἐνάμιλλος. Ἡ χρηστότης ἦτο ἐζωγραφη-

μένη εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἡ καλοκἀγαθία ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν τρόπων καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ. Ἦτο ἀρνίον κεκτημένον καρδίαν λέοντος. Οἱ Ἀλβανοὶ ἔλεγον, ὅτι ἂν ἦτο μουσουλμάνος, ἤθελον πιστεύσει ὅτι ὁ προφήτης Ἀλῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γῆν. Ἅμα μαθὼν ὅτι ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ Μουσταῆ κατέλαβε τοὺς λειμῶνας καὶ τοὺς κήπους τοῦ Καρπενησίου, συνεννοηθεὶς μετὰ εὐαρίθμων τινῶν Αἰτωλῶν καὶ Ἀκαρνάνων, ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ αὐτὴν διὰ νυκτὸς διχόθεν, αὐτὸς μὲν μετὰ τῶν Σουλιωτῶν ἐκ τοῦ πεδίου, οἱ δ' Αἰτωλοί, οἱ Ἀκαρνᾶνες καί τινες ἄλλοι Σουλιῶται ἐκ τῶν ὀρέων. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐξεπλήρωσε τὰ ἀποφασισθέντα, ὁρμήσας τὴν νύκτα τῆς 9 αὐγούστου μετὰ 350 ἀνδρῶν. Οἱ Σκοδρινοὶ καταληφθέντες κοιμώμενοι καὶ ἐκπλαγέντες ἔρριψαν τὰ ὅπλα καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Ἂν κατήρχοντο τότε ἐκ τῶν ὀρέων καὶ ὅλοι οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, ἡ καταστροφὴ τῶν πολεμίων ἤθελεν ἀποβῆ ὁλοσχερής. Δυστυχῶς, καίτοι ἀκούοντες τὸν πυροβολισμόν, δὲν προσῆλθον ἐκεῖθεν εἰμὴ ὀλίγοι ὑπὸ τὸν Κίτσον Τζαβέλλαν. Οὐδὲν ἧττον οἱ Σουλιῶται ἐξέβαλον τοὺς ἐχθροὺς ἀφ' ὅλων τῶν χαρακωμάτων, παρεκτὸς μιᾶς μάνδρας ἐν ᾗ εἶχε πήξει τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ὁ Τζελαλεδίμπεϋς, ὁ ἡγεμὼν τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ Μουσταῆ. Ὁ Μᾶρκος, καίτοι πληγωθεὶς κατὰ τὸν δεξιὸν βουβῶνα, ἀλλὰ ἐλαφρῶς, ἔδραμε πρὸς τὴν μάνδραν καὶ ἀναρριχηθεὶς εἰς τὸ τεῖχος κατώπτευσε πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσέλθῃ· οἱ ἐντὸς δὲ, ἅμα ἰδόντες ἐπιφανεῖσαν τὴν κεφαλὴν ἐκείνην, ἐπυροβόλησαν, καὶ ὁ Μᾶρκος κτυπηθεὶς εἰς τὸ μέτωπον ἔπεσε νεκρός. Οἱ συναθληταὶ αὐτοῦ ἀπαγαγόντες τότε τὸ σῶμα τοῦ ἀρχηγοῦ ἀπῆλθον, μηδενὸς τολμήσαντος νὰ παρενοχλήσῃ τὴν ὑποχώρησιν αὐτῶν, καίτοι συναπήγαγον ἐπὶ ἡμιόνων φορτωμένων πλουσιώτατα καὶ πολυάριθμα λάφυρα ὅπλων καὶ πολεμεφοδίων. Οἱ πολέμιοι ἀπέβαλον ἐν τῇ νυκτομαχίᾳ ταύτῃ περὶ τοὺς 800 ἄνδρας. Ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς ἀπώλεσεν ἕνα τῶν καλλίστων αὐτῆς προμάχων.

Τὴν ἐπιοῦσαν οἱ Μιρδῖται ἔθαψαν τοὺς νεκροὺς αὐτῶν παρὰ τὰς ἰτέας τοῦ Καρπενησίου καὶ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντος τοῦ Μουσταῆ, κατέβησαν πνέοντες ἐκδίκησιν εἰς τὸν κάτω Ζυγὸν τῆς Αἰτωλίας. Εἰς Γουριὰν, χωρίον κείμενον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀχελῴου, ἠνώθησαν τῇ 17 σεπτεμβρίου μετὰ τοῦ Ὀμὲρ πασᾶ. Ἀλλ' οἱ δύο πασάδες δὲν προσέβαλον τὸ Μεσολόγγιον εὑρόντες αὐτὸ κάλλιον ὠχυρωμένον ἢ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος. Ἀφοῦ περὶ ἕνα μῆνα περιε-

φέρθησαν ἀπὸ τοῦ Ἀχελῴου μέχρι τοῦ Εὐήνου, ἔστησαν τὸ στρατόπεδον αὐτῶν εἰς τὰ περιβόλια καὶ τοὺς ἐλαιῶνας τοῦ Ἀνατολικοῦ. Κατὰ τῆς πόλεως ταύτης ἔρριψαν χιλιάδας βομβῶν, αἵτινες ὅμως ὀλίγην ἐπροξένησαν βλάβην. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἤρχισαν νὰ πάσχωσιν ἔλλειψιν τροφῶν καὶ χρημάτων· διάφορα Ἑλληνικὰ σώματα διέκοπτον κατὰ νῶτον τὰς συγκοινωνίας αὐτῶν· οἱ δύο ἡγεμόνες δὲν διετέλουν εἰς φιλικὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις· αἱματηραὶ συνέβαινον συγκρούσεις μεταξὺ Τόσκων, Γκέγκιδων καὶ Μιρδιτῶν· ἐπῆλθεν ἡ εἴδησις ὅτι τὸ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα στρατόπεδον τοῦ Βερκόφτσαλη Ἰουσοὺφ πασᾶ διελύθη. Ὅθεν τῇ 17 νοεμβρίου οἱ δύο πασάδες ἐνόμισαν συνετὸν νὰ ἀναζεύξωσι, καὶ, ἀφοῦ ἀπέβαλον ἐπὶ ματαίῳ τὸ τέταρτον τῆς δυνάμεως, ἀπῆλθον κατεσπευσμένως ὀπωσοῦν εἰς τὰ ἴδια, ὁ μὲν εἰς Σκόδραν, ὁ δὲ εἰς Ἄρταν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν τελευταίων τῆς ἐκστρατείας ταύτης περιπετειῶν οἱ κάτοικοι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐνθυμήθησαν τὸν ἄνδρα ὅστις πρὸ διετίας εἶχε σώσει τὸ Μεσολόγγιον· ἐνθυμήθησαν αὐτὸν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ τότε κυριώτατος αὐτοῦ συναθλητής, ὁ Μᾶρκος Βότσαρης, δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τοῖς οὖσι· καὶ παρεκάλεσαν τὸν Μαυροκορδᾶτον ν' ἀναλάβῃ τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Ὁ δὲ ἀπῆλθε προθύμως καὶ ἀφίκετο εἰς Μεσολόγγιον τῇ 30 δεκεμβρίου. Αὕτη τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ ἀπόφασις ὑπῆρξε μία τῶν ἐντιμοτάτων ἅπαντος τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου. Ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 ἐπελθοῦσα εἰς τὰ πράγματα τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως μεταβολὴ ὑπῆρξεν ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Πρόεδρος ὢν τοῦ Βουλευτικοῦ, ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ καὶ ν' ἀπαιτήσῃ, ἂν ὄχι τὴν πρώτην, προέχουσαν ὅμως τινὰ τάξιν ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους τύχης. Καὶ ὅμως καταλιπὼν εἰς ἄλλους τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἠρκέσθη εἰς τὸ νὰ ῥυθμίσῃ τὰ κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα. Ἴσως προεῖδεν, ὅτι καὶ νῦν, ὅπως τῷ 1822, δύναται νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα λυσιτελέστερον ὡς ἐθελοντὴς μᾶλλον ἢ ὡς κυβερνήτης. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἐπὶ ἔτος ὁλόκληρον διατρίψας ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, ἐτακτοποίησε καὶ ἐνεψύχωσεν αὐτὴν καὶ πρὸ πάντων ἐφρόντισε νὰ ὀχυρώσῃ ὅσον οἷόν τε τὸ Μεσολόγγιον. Ἓν μόνον λάθος ἔπραξε τότε, ὅτι δὲν ἐμάντευσε τὴν ἀξίαν τοῦ Καραϊσκάκη καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὅστις μετὰ δύο ἔτη εἰς στιγμὴν κρισιμωτάτην ἔμελλε νὰ ἀπο-

δείξῃ δι' ἔργων λαμπρῶν ὅτι εἶναι ὁ κράτιστος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος πολέμαρχος καὶ ἴσως ὁ κράτιστος τῶν κατὰ ξηρὰν ἀναδειχθέντων. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ἡ διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ διοργάνωσις περὶ ἣν ἐνησχολήθη ὁ Μαυροκορδᾶτος καθ' ὅλον τὸ 1824 παρεσκεύασε τὴν ἀείμνηστον ἄμυναν, ἣν τὸ Μεσολόγγιον ἀντέταξε κατὰ τὰ ἑπόμενα ἔτη εἰς τὰς ἡνωμένας δυνάμεις τῆς Ῥούμελης καὶ τῆς Αἰγύπτου· ἄμυναν τῆς ὁποίας ἡ τιμὴ ἐν μέρει ἀνήκει εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον. Διηυκολύνθη δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν ἔτει 1824 οὐδεμία ἐγένετο κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος σπουδαία τουρκικὴ ἐπιστρατεία. Μόνον δὲ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ὁ ἐν ἔαρι τοῦ ἔτους ἐκείνου Ῥούμελη Βαλεσῆς Δερβὶς πασᾶς ἐπεχείρησε νὰ ἐμβάλῃ κατὰ ἰούλιον μετὰ ἀνδρῶν μυρίων, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὰ στενὰ ὁπλαρχηγῶν τῶν Σαλώνων, τῶν Κραββάρων, τοῦ Ζυγοῦ, μεθ' ὧν συνετάσσοντο καί τινες Σουλιῶται καὶ Πελοποννήσιοι. Ἡ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτος τῶν ἐνταῦθα γενομένων μαχῶν ἐγένετο ἡ περὶ Ἀμπλιανην (μεταξὺ Σαλώνων καὶ Γραβιᾶς), καθ' ἣν ὁ Δῆμος Σκαλτσᾶς, ὁ Κίτσος Τζαβέλλας, ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς καὶ ἄλλοι κατετρόπωσαν τοὺς πολεμίους, καταλιπόντας εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων δύο πυροβόλα, ἑπτὰ σημαίας καὶ πολεμεφόδια. Ὁ Δερβὶς πασᾶς παρέμεινεν εἰςέτι ἐπὶ τρεῖς περίπου μῆνας εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Κηφισσοῦ καὶ τοῦ Σπερχειοῦ, μηδὲν λόγου ἄξιον δυνάμενος νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ ἀδιαλείπτως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων παρενοχλούμενος, μέχρις οὗ τῇ 6 ὀκτωβρίου ὑπεχώρησεν ἐκεῖθεν τοῦ Σπερχειοῦ ἄπρακτος.

Ἡ νέα λοιπὸν κυβέρνησις ηὐτύχησε μὲν νὰ ἀναλάβῃ τὰ πράγματα εἰς στιγμὴν καθ' ἣν ἐματαιοῦτο ἡ σπουδαία κατὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ἐπιχείρησις τοῦ Μουσταῆ τῆς Σκόδρας, τοῦ Ὁμὲρ Βριώνη τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοῦ Ἰουσοὺφ πασᾶ Βερκόφτζαλη, καθ' ὅλον δὲ τὸ 1824 οὐ μόνον τοὺς ἐσωτερικοὺς αὐτῆς ἀντιπάλους κατέβαλεν, ἀλλὰ καὶ οὐδένα μέγαν ἐξωτερικὸν κίνδυνον ὑπέστη κατὰ ξηράν. Κατὰ θάλασσαν δὲ τῷ μὲν 1823 τὰ πολεμικὰ ἔργα δὲν ἀπέβησαν ἐν γένει πολύκροτα, τῷ δὲ 1824 ἡ ἐπανάστασις, ἀφοῦ ὑπέστη τραύματά τινα ὀδυνηρά, ἔπειτα ἀνεδείχθη νικηφόρος ἐν ταῖς λαμπροτάταις ὅλου τοῦ ἀγῶνος ναυμαχίαις.

Κατ' ἀρχὰς τῷ 1823 ἡ Υ. Πύλη ἐφάνη ἰδιαζόντως ἐπιμεληθεῖσα τὴν ναυτικὴν αὐτῆς ἐπιχείρησιν. Ἀπολέσασα ἐκ ταῖς προηγουμέναις

ἐκστρατείαις τρία κατάφρακτα, ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐκθέσῃ τοῦ λοιποῦ τοὺς κακῶς χειριζομένους ἐκείνους ὄγκους εἰς τοὺς ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν κινδύνους καὶ συνεκρότησε τὸν στόλον αὐτῆς ἐκ φρεγάδων μᾶλλον παρὰ ἐκ δικρότων. Παρεσκεύασε δὲ εἰς ἔκπλουν 46 σκάφη ἐξ ὧν ἓν μόνον δίκροτον· μετὰ τούτων ἔμελλον νὰ ἑνωθῶσιν 6 ἀλγερινὰ, 7 ἐκ Τύνιδος καὶ 4 ἐκ Τριπόλεως, τὸ πλεῖστον φρεγάδες ἢ δρόμωνες. Ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος, συγκείμενος ἐξ 60 πλοίων, δὲν ἔμελλε νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ ὀσμανικοῦ εἰμὴ μετὰ τὴν προσβολὴν καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Κάσσου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει πᾶσα κατεβλήθη προσπάθεια ἵνα καταρτισθῶσι τὰ πληρώματα τοῦ στόλου ὅσον ἐνδέχεται βελτίονα τῶν προτέρων, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐσαγηνεύθησαν οὐκ ὀλίγοι Εὐρωπαῖοι ναῦται. Προεχειρίσθη δὲ καὶ νέος ἀρχιναύαρχος, ὁ Χοσρὲφ Μεχμὲτ πασᾶς, ἀνὴρ λογιζόμενος ἐμπειρότατος, ἂν καὶ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι τὸ θάρρος αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐφάμιλλον τῆς συνέσεως. Ὁ στόλος αὐτοῦ δὲν ἐξῆλθε τοῦ Βοσπόρου εἰμὴ τῇ 12 ἀπριλίου, καὶ δὲν ἠνώθη ἐν Τενέδῳ μετὰ τῆς βαρβαρικῆς μοίρας εἰμὴ τῇ 9 μαΐου. Ὁ Γάλλος τοῦ ἔτους τούτου μοίραρχος ἐν τῇ Ἀνατολῇ Δερινιὺ, ὁ μετ' ἔπειτα ἐν Πύλῳ ναυαρχήσας, ἀπήντησε τῇ 21 περὶ τὴν Μιτυλήνην τὸν στόλον ἐκεῖνον παραλαμβάνοντα στρατεύματα πανταχόθεν τῆς Ἀσίας προσερχόμενα. Ὁ Γάλλος ἔλαβεν ἐκεῖ συνέντευξιν μετὰ τοῦ καπετὰν πασᾶ περὶ ἧς ὑπέβαλεν ἔκθεσιν εἰς τὴν κυβέρνησίν του. Ὁ Χοσρὲφ πασᾶς, ἀφοῦ ὡμολόγησεν, ὅτι αἱ σφαγαὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Χίου παρώξυνον μᾶλλον τὴν ἐπανάστασιν, ἣ συνετέλεσαν εἰς περιστολὴν αὐτῆς, προσέθηκεν, ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν νομίζει συνετὸν νὰ μεταβάλῃ σύστημα. «Οἱ νησιῶται, εἶπε, καὶ μάλιστα οἱ Ὑδραῖοι γνωρίζουσιν ὅτι διετέλεσα πάντοτε προστάτης αὐτῶν· μόνος δὲ ὁ διορισμός μου ὡς ἀρχιναυάρχου ἀρκεῖ ἵνα ὑποδείξῃ εἰς αὐτοὺς, ὅτι ὁ σουλτάνος ἀποκλίνει εἰς ἐπιεικεστέρας διαθέσεις. Ἀφήσωμεν κατὰ μέρος πάσας τὰς περιστροφὰς ἀνωφελοῦς ἐθιμοταξίας. Εἶσθε ἆρά γε διατεθειμένος νὰ διαβιβάσετε εἰς τὴν Ὕδραν προτάσεις τινὰς συμβιβασμοῦ; — Ἐπὶ τίνι βάσει; — Τῆς ὑποταγῆς καὶ τῆς παραδόσεως τῶν ὅπλων. — Καὶ τίνα θέλω προτείνει εἰς αὐτους ἐγγύησιν; — Τὸν λόγον μου. Οἱ Ὑδραῖοι μὲ ὀφείλουσι πολλὰ καὶ ἠξεύρουν ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἐμπιστευθῶσιν εἰς ἐμέ.» Ὁ Δερινιὺ δὲν ἐνόμισεν εὐπρεπὲς νὰ διαψεύσῃ τὸν πασᾶν, ἀλλὰ τὸν παρετήρησεν, ὅτι δὲν δικαιοῦται ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὴν παράδοσιν τῶν

ὅπλων αὐτῶν καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῶν συνεπειῶν. Τότε ὁ καπετὰν πασᾶς καταλιπὼν τὰ περὶ Μιτυλήνην ὕδατα ἔπλευσεν ἐπὶ τὸν Καφηρέα καὶ φθάσας τῇ 23 εἰς Κάρυστον ἀπεβίβασεν εἰς αὐτὴν τροφὰς, ἐφόδια καὶ ἐπικουρίαν, καὶ διέλυσεν οὕτω τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ν. Κριεζώτου, Εὐβοέως, ὅστις· προσελθὼν ἐξ Ἰωνίας ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ τῆς ἐπαναστάσεως ἔτει, ὡς ἁπλοῦς δὲ στρατιώτης κατ' ἀρχὰς ταχθεὶς ὑπὸ τὸν Ἀγγελῆν Γωβγίναν, ἔπειτα ἀνεδείχθη διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ καρτερίας αὐτοῦ εἰς τῶν μάλιστα ἀξιομνημονεύτων δευτερευόντων στρατηγῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Δεριγνὺ, γράφων τὴν 24 ἰουνίου πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων ὅσα ἐπήγαγεν ἡ προκειμένη διάλυσις τῆς πολιορκίας τῆς Καρύστου, ἔλεγεν· «Ἐγενόμην μάρτυς τοῦ πρώτου τούτου δείγματος τῆς μετριοπαθείας τοῦ καπετὰν πασᾶ. Αἱ φλόγες 40 πυρποληθέντων χωρίων κατηύγασαν δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τὴν *Μήδειαν* καὶ τὸν *Σεληνὸν* (τὰ δύο γαλλικὰ πλοῖα). Ἡ αὐτόθι παρουσία ἡμῶν ἐχρησίμευσε τοὐλάχιστον εἰς τὴν σωτηρίαν πολλῶν Ἑλλήνων, οὓς φεύγοντας ἐπὶ μικρῶν πλοιαρίων καὶ κινδυνεύοντας νὰ ἀποθάνωσι τῆς πείνης, παρελάβομεν καὶ περιεποιήθημεν.» Μετ' ἄλλην δὲ ἐπιδρομὴν εἰς τὸν θερμαϊκὸν κόλπον, οὐδὲν ἧττον αἱματηρὰν γενομένην, ὁ καπετὰν πασᾶς πορευθεὶς εἰς τὸ κρητικὸν πέλαγος καὶ διατρίψας αὐτόθι ἡμέρας τινὰς, περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον, ἐπεσίτισε τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, καὶ ἠγκυροβόλησε τῇ 9 ἰουλίου εἰς Πάτρας. Ἐκεῖ παραμείνας 40 ἡμέρας, ἀλλὰ οὐδόλως δυνηθεὶς νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τῆς ἀπὸ ξηρᾶς ἐπερχομένης ἐκστρατείας τοῦ Μουσταῆ καὶ τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Αἰγαῖον προσβληθεὶς δὲ εἰς τὸν θερμαϊκὸν κόλπον ὑπὸ μικρᾶς τινος μοίρας Ὑδραίων καὶ Ψαριανῶν καὶ ἔντρομος γενόμενος ἐκ τῶν πυρπολικῶν, καίτοι οὐδὲν ἀπὸ τούτων ἔπαθεν, ἀνέκαμψεν εἰς Ἑλλήσποντον, μηδὲν τῇ ἀληθείᾳ γενναῖον πράξας. Ὡσαύτως καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος λυμαινόμενος ὑπὸ τῆς πανώλους δὲν ἐπεχείρησέ τι κατὰ τῆς Κάσσου, ἀλλ' ἐπανῆλθεν ὅλως ἄπρακτος εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Τότε ὁ Δεριγνὺ ἔγραψε πάλιν πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ· «Αἱ φοβεραὶ λοιπὸν τῶν Τούρκων παρασκευαὶ εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν ἀποτέλεσμα. Ἰδοὺ συμπληροῦται τὸ τρίτον τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτος καὶ οἱ ἡνωμένοι ἀγῶνες τῶν ὀσμανικῶν στόλων καὶ στρατῶν τίποτε δὲν κατώρθωσαν. Οἱ Τοῦρκοι ἐγκαταλελειμμένοι εἰς ἑαυτοὺς δύνανται νὰ καταστρέψωσι τοὺς Ἕλληνας, ὄχι νὰ τοὺς ὑποτάξωσιν. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ εἰμὴ διὰ

τῶν οἰκείων τῇ φύσει αὐτῆς ἐλατηρίων. Συμβουλεύοντες αὐτῇ τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν ἐπιείκειαν, τὴν τάξιν καὶ ἀπαιτοῦντες μέχρι τινὸς ταῦτα πάντα παρ' αὐτῆς, ἠθέλομεν τῇ ἀφαιρέσει τοὺς μόνους τρόπους τῆς ἐνεργείας ὅσους κέκτηται. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἕλληνες ἀλληλομαχοῦντες ἅμα ἡ τύχη προσμειδιάσῃ πρὸς αὐτούς, δὲν εἰμποροῦν νὰ πράξωσι πλειότερα τῶν ὅσα ἔπραξαν. Δὲν θέλουσι καθαιρέσει τὸ ὀσμανικὸν κράτος· ἀνάγκη ἄρα νὰ ὑπάρξωσι παρ' αὐτῷ.»

Ἀλλ' ἐὰν οἱ ἡμέτεροι οὐδὲν μέγα ἔπαθον ἐκ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, οὐδ' αὐτοὶ ἐπήγαγον πληγήν τινα εἰς αὐτόν. Δι' ἔλλειψιν πόρων ἢ βραδέως ἢ ὀλίγοι ἐξεστράτευον, ἢ ἐκστρατεύοντες ἠναγκάζοντο διὰ τὸν αὐτὸν λόγον νὰ ἐπιστρέφωσι παρακαίρως εἰς τὰ ἴδια. Ἐν τούτοις αἱ ἐνέργειαι τῶν ἑλληνικῶν πλοίων δὲν περιωρίζοντο εἰς τὰς τακτικὰς ἐκείνας ἐκστρατείας. Ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ 1823 καὶ ἐφεξῆς τὰ πλοῖα ἡμῶν ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν τουρκικῶν παραλίων καὶ καταδιώξεις τῶν πλοίων ὅσα ὑπὸ σημαίαν οὐδετέραν ἢ παρεβίαζον τοὺς ἀποκλεισμοὺς ἢ ἐχρησίμευον ὡς σκευαγωγὰ τῶν πολεμίων. Πᾶσαι αὗται αἱ πράξεις εἶναι βεβαίως δεδικαιολογημέναι, καὶ συγχρόνως παρεῖχον ἐνασχόλησιν καὶ πόρον ζωῆς εἰς τὰ λιμώττοντα ναυτικὰ ἡμῶν πλήθη. Ἀλλ' ἐὰν αἱ λεηλασίαι τουρκικῶν χωρῶν οὐδεμίαν παρῆγον εἰς μέσον δυσχέρειαν, ἡ καταδίωξις τῶν οὐδετέρων πλοίων προεκάλει περιπλοκὰς δυσαρέστους μετὰ τῶν ναυάρχων καὶ μοιράρχων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Αὐτοὶ οἱ Ἄγγλοι οἵτινες, ὡς εἴδομεν, δὲν ἦσαν πολὺ αὐστηροὶ περὶ τὴν προστασίαν τῆς σημαίας αὐτῶν, ὁσάκις αὕτη παρεβίαζε τοὺς ἡμετέρους ἀποκλεισμούς, οὐδὲν ἧττον ἠνάγκασαν τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ἀπὸ 27 μαΐου 1824 διακήρυξιν, δι' ἧς αὕτη εἶχεν ὁρίσει ὅτι τὰ εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Τουρκίας πλοῖα «ὁποίαν σημαίαν καὶ ἂν φέρωσι, δὲν θέλουν θεωρηθῆ πλέον ὡς ἀνήκοντα εἰς οὐδέτερον ἔθνος, ἀλλ' ὡς ἐχθρικά.» Ἡ ἀνάκλησις ὅμως τῆς διακηρύξεως ταύτης δὲν ἔπαυσε τὴν καταδίωξιν, ἥτις ἐπεβάλλετο οὕτως εἰπεῖν ὑπό τε τῆς ἀνάγκης τοῦ πολέμου καὶ ὑπὸ τῆς ἐνδείας τῶν ναυτικῶν ὁμίλων. Ἡ καταδίωξις λοιπὸν ἐξακολουθοῦσα ἐλογίσθη ὡς πειρατεία. Ἐπειδὴ δὲ πρὸ καιροῦ πολλὰ πλοῖα ἡμῶν δι' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν λόγον ὅτι ἐστεροῦντο παντὸς τρόπου νομίμου ἐργασίας καὶ συντηρήσεως, εἶχον ἐκτραπῆ τῳόντι εἰς ἀληθεῖς πειρατικὰς πράξεις, ὡς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τῆς λογιζομένης καὶ τῆς πραγματικῆς πειρατείας, αὕτη

ἔλαβε προϊόντος τοῦ χρόνου διαστάσεις φοβερὰς, αἵτινες πολὺν προσέτριψαν μῶμον εἰς τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ εἰς πολλὴν ἐνέβαλον ἀμηχανίαν τοὺς εἰλικρινεστέρους φίλους τῆς Ἑλλάδος. Μήπως αὐτὸς ὁ Ἅμιλτων, ἀπαιτήσας τῷ 1826 τὴν παράδοσιν καταδρομικοῦ πλοίου ζημιώσαντος μὲν τὴν ἀγγλικὴν σημαίαν, εὑρισκομένου δὲ ἐν Ὕδρᾳ, καὶ πυροβοληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, δὲν εὑρέθη εἰς τὴν θλιβερὰν ἀνάγκην ν' ἀντιπυροβολήσῃ; Ὥστε συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο ὅτι ἡ Ὕδρα, καθ' ἧς τουρκικὴ σφαῖρα δὲν ἔλαβε τὴν τιμὴν νὰ πέσῃ, ἐδέχθη σφαίρας ἀγγλικὰς, καθὼς τῷ 1822 εἶχε δεχθῆ καὶ γαλλικὰς σφαίρας. Ἀνάγκη ἐν τούτοις νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ δεινὸς ἐκεῖνος τάραχος ὁ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἐπικρατήσας, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ καταναγκάσῃ τὰς δυνάμεις νὰ ὑπογράψωσι τὴν συνθήκην τοῦ 1827, ἥτις ῥητῶς τοῦτο ἐν τῷ προοιμίῳ αὐτῆς ἀνακηρύττει.

Ἤλθομεν δὲ εἰς τὰ ναυτικὰ ἀτυχήματα τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1824. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ σουλτὰν Μαχμούτης εἶχεν ἀπελπισθῆ τοῦ νὰ καταβάλῃ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν διὰ μόνων τῶν ἰδίων δυνάμεων. Αἱ κατὰ τὰ δύο προηγούμενα ἔτη ἐκ Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου ὁρμήσασαι πεζικαὶ ἐκστρατεῖαι ἀπέδειξαν, ὅτι οἱ ἄτακτοι αὐτοῦ στρατοὶ οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προελάσωσι μέχρι τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ οὐδὲ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα κατώρθωσαν νὰ χειρώσωσιν. Ἠσθάνετο μὲν πρὸ καιροῦ ὁ σουλτάνος τὴν ἀνάγκην νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν τακτικόν· πρὸς τοῦτο ὅμως ἔδει πρὸ πάντων νὰ καταλύσῃ τὸ γενιτσαρικὸν σῶμα, ὅπερ πρὸ αἰῶνος εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλει, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ὑποτρέφῃ τὴν ἀναρχίαν καὶ τὴν παραλυσίαν τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὸ ὅλως ἐξαχρειωθὲν τοῦτο δημιούργημα τοῦ Καρᾶ Χαλὴλ Τζεντερελῆ δὲν ἔμελλε νὰ παραδώσῃ τὰ ὅπλα ἀμαχητί· ὥστε ὁ σουλτάνος, ἐνθυμούμενος τὴν τύχην τοῦ Σελίμη, προέβαινε πρὸς τοῦτο μετὰ πολλῆς περισκέψεως, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐνόει, ὅτι ἔπρεπε νὰ πράξῃ τι καίριον κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπετάθη πρὸς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν, πασᾶν τῆς Αἰγύπτου. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος δυνάστης εἶχε πρὸ καιροῦ συγκροτήσει τακτικὸν στρατόν· ὁσονδήποτε δὲ καὶ ἂν ὁ Μαχμούτης ἐδυσπίστει πρὸς αὐτὸν, ἠναγκασμένος νῦν, ἢ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οὐδὲν ἠδύνατο κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἢ νὰ καταβάλῃ αὐτὴν διὰ πάσης θυσίας, ἔστω καὶ διακινδυνεύων τοῦ νὰ ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον τὸν

ἤδη τοσοῦτον ἰσχυρὸν ἐκεῖνον σατράπην, ἀπεφάσισεν ἐκ τῶν δύο κακῶν νὰ προτιμήσῃ τὸ μὴ χεῖρον καὶ ἐπέτρεψε τὸ πασαλίκι τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν. Ἡ Αἴγυπτος εἶχεν ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος κοινωνήσει τῶν κατ' αὐτοῦ θαλασσίων ἐκστρατειῶν, εἰ καὶ οὐχὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου. Ἀπὸ τοῦ 1822 ὁ σουλτάνος εἶχεν ἐπιτρέψει εἰς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν τὰ κατὰ τὴν Κρήτην· καὶ ἐν μηνὶ ἰουνίῳ τοῦ ἔτους ἐκείνου ὁ γαμβρὸς τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ Χασὰν πασᾶς ἀπεβίβασεν εἰς Σούδαν 5,000 Ἀλβανούς. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1824 ὁ πολυμήχανος σατράπης, προσλαβὼν τὸ πασαλίκιον τῆς Πελοποννήσου καὶ φιλοτιμούμενος νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἔργον τῶν Φαραώνων, ὅπερ ἐπόθει νὰ ἀνορθώσῃ, ἔκτασιν οἵαν ποτὲ δὲν εἶχε λάβει ἐν καιρῷ τῆς μεγίστης αὐτοῦ ἀκμῆς, ἀπεδύθη εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ πάσης θυσίας κατὰ ξηράν τε καὶ κατὰ θάλασσαν. Ἔτι ἀπὸ τοῦ μαρτίου 1824 ὁ Χουσεΐμπεϋς σταλεὶς ἐξ Αἰγύπτου εἰς Κρήτην συνεπλήρωσε διὰ σφαγῶν καὶ καταστροφῶν φοβερῶν τὴν χείρωσιν τῆς πολυπαθοῦς ταύτης νήσου.

Ἀλλὰ τότε προέκυψαν εἰς μέσον αἱ μεγάλαι τοῦ ἐπιχειρήματος δυσχέρειαι. Μέχρι τοῦ λιβυκοῦ πελάγους σπανίως προέβαινεν ὁ ἑλληνικὸς στόλος, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, ἐπειδὴ οἱ λιμένες τῆς Κρήτης κατείχοντο πάντοτε ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν, οἱ ἡμέτεροι δὲν εἶχον καταφύγια ἀσφαλῆ ἐν τῇ ἀχανεῖ ἐκείνῃ ἐκτάσει. Ὅθεν δυσκόλως ἠδύναντο νὰ παρακωλύσωσι τὴν ἄμεσον μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κρήτης διαπεραίωσιν. Ἀλλὰ μεταξὺ Κρήτης καὶ Πελοποννήσου ὁ στόλος ὁ μετακομίζων τὸν τακτικὸν στρατὸν ἔμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ προσκόψῃ πρὸς τοὺς στολίσκους ἐκείνους, οἵτινες κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως τοσοῦτον ἐνεποίησαν τρόμον εἰς τοὺς ὀσμανίδας. Δυστυχῶς ἡ ὀλίγη δραστηριότης ἡ ἀναφανεῖσα εἰς τὰς παρασκευὰς καὶ τὰς κινήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου τῷ 1823, ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1824 καὶ εἰς παντελῆ μάλιστα μετεβλήθη ἀδράνειαν. Τὰ χρήματα τοῦ πρώτου δανείου δὲν εἶχον ἔτι ἔλθει· οἱ ἰδιωτικοὶ πόροι τῶν τριῶν νήσων ὀσημέραι ἐξηντλοῦντο, τὸ δὲ νέον Ἐκτελεστικὸν ἠσχολεῖτο πολὺ μᾶλλον εἰς τὴν περιστολὴν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων ἢ εἰς τὴν ἀποτροπὴν τοῦ ἐπικρεμαμένου μεγάλου ἐξωτερικοῦ κινδύνου. Ἐντεῦθεν κατὰ τὸ πρῶτον ἑξάμηνον τοῦ ἔτους ἐκείνου οἱ στόλοι ἡμῶν ἔμειναν ἀργοί, παραδόξως δὲ ἠκολούθη κατ' ἀρχὰς ἡ ἐκτέλεσις τοῦ νέου σχεδίου ὅπερ συνεφωνήθη μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸ

σχέδιον τοῦτο, ἵνα ἀσφαλισθῇ ἡ διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους διαπεραίωσις τῆς αἰγυπτιακῆς δυνάμεως, ἐκρίθη πρὸ πάντων ἀναγκαῖον νὰ ὑποταχθῶσιν αἱ νῆσοι, ἂν ὄχι ὅλαι, τοὐλάχιστον αἱ ἀπωτέρω τῆς Πελοποννήσου κείμεναι. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὡρίσθη, ὅτι ὁ μὲν αἰγυπτιακὸς στόλος θέλει ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Κάσσου, ὁ δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν Ψαρῶν, ἀμφότεροι δὲ ἑνωθέντες κατὰ τῆς Σάμου. Καὶ πρώτη προσεβλήθη ἡ Κάσσος. Ἡ ἀπόκρημνος αὕτη νῆσος ἡ παρακειμένη εἰς τὴν Κρήτην, εἶχεν 7000 περίπου κατοίκους καὶ 15 μὲν πάρωνας, 40 δὲ μικρότερα πλοῖα. Οἱ Κάσσιοι σπανίως μετέσχον τῶν ἐργασιῶν τοῦ τακτικοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἀλλ' ἐν τῷ διαστήματι τῶν προηγηθέντων τριῶν ἐτῶν δὲν ἔπαυσαν βοηθοῦντες μὲν τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν, λυμαινόμενοι δὲ τὰ παράλια τῆς Καραμανίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ δεινῶς δυσφημούμενοι ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων ὡς πειραταί. Τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς αὐτῶν ἀνετέθη εἰς τὸν Χουσεΐμπεϋν, τρεῖς δὲ φρεγάδες καὶ 10 δρόμωνες ἐξέπλευσαν ἐπὶ τούτῳ ἐξ Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὸν Ἰσμαὴλ Γιβραλτὰρ, ναύτην τολμηρὸν καὶ ἔμπειρον ἀνατραφέντα ἐν τῇ σχολῇ τῶν πειρατῶν τῆς Βαρβαρίας. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μαΐου ἡ νῆσος ἀπεκλείσθη καὶ ἤρχισε νὰ κανονοβολῆται· τῇ δὲ 7 ἰουνίου ὁ Χουσεΐμπεϋς ἀπεβίβασε διὰ νυκτὸς 3,000 Ἀλβανοὺς εἰς τὴν πρὸς τὴν Κρήτην νεύουσαν παραλίαν, καὶ μὴ ἀπαντήσας ἱκανὴν ἀντίστασιν, τοὺς μὲν ἄνδρας καὶ τὰς γραίας ἐθανάτωσε, τοὺς δὲ νέους καὶ παῖδας, 2000 τὸν ἀριθμὸν, ἔπεμψεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα.

Ἡ δὲ κατὰ τῶν Ψαρῶν ἐπίθεσις ἀνετέθη εἰς τὸν Χοσρὲφ πασᾶν. Τῇ 20 ἰουνίου ἀπὸ πρωΐας ὁ ὀσμανικὸς στόλος προερχόμενος ἐκ Μιτυλήνης καὶ ὑπὸ ἐλαφρᾶς βορείου αὔρας φερόμενος, ἔπλεε πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν ἄκραν τῶν Ψαρῶν. Ὁ στόλος οὗτος, συγκείμενος τότε ἐξ 140 σκαφῶν ἐν οἷς 2 κατάφρακτα, 5 φρεγάδες καὶ 45 δρόμωνες, πάρωνες, ἡμιολίαι καὶ βάρεις (κανονοφόροι), φέρων δὲ στρατὸν ἀποβατικὸν 14,000 ἀνδρῶν, προέβαινεν ἐν μακροτάτῳ στίχῳ, οὗ ἥ τε κεφαλὴ καὶ ἡ οὐρὰ συνέκειντο κατὰ μέγα μέρος ἐξ ἐπικώπων πλοίων παραπεμπομένων ὑπό τινων φρεγάδων. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς φάλαγγος ταύτης διεκρίνετο ἡ ναυαρχίς. Ἐὰν προσήρχοντο ἐγκαίρως πᾶσαι αἱ ναυτικαὶ ἑλληνικαὶ δυνάμεις, βεβαίως ὁ Χοσρέφης δὲν ἀπεβιβάζετο ποτὲ εἰς Ψαρά. Ἐὰν καὶ αὐτοὶ οἱ Ψαριανοὶ ἐξέπεμπον κατ' αὐτοῦ τὰ

πυρπολικὰ των ἐπερειδόμενα ἐπὶ τῶν πολεμικῶν, ὅσον εὐάριθμα καὶ ἂν ἦσαν ταῦτα, πιθανῶς ἤθελον ἀναβάλει τὴν ἀπόβασιν μέχρι τῆς προσελεύσεως τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ στόλου ὅστις τῳόντι παρέστη μετ' ὀλίγας ἡμέρας. Ἀλλ' οἱ Ψαριανοὶ δὲν ἦσαν οἱ μόνοι τῆς νήσου πρόμαχοι. Εἶχον προσλάβει χιλίους ὑπομισθίους Θετταλοὺς καὶ Μακεδόνας, οἵτινες, φοβούμενοι μήπως διεξαγομένου κατὰ θάλασσαν τοῦ ἀγῶνος, ἐγκαταλειφθῶσιν ἐν ἀποτυχίᾳ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς νήσου, ἀπῄτησαν νὰ μείνωσιν ἡγκυροβολημένα τὰ πλοῖα ἐν τῷ λιμένι καὶ αὐτὰ τὰ πηδάλια αὐτῶν, ἀφαιρεθέντα, νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν ξηράν, ὅπερ καὶ ἐγένετο· ὥστε καταδικάσθησαν εἰς ἀργίαν πυρπολικά τε καὶ πολεμικά, ὁ ἀγὼν περιωρίσθη εἰς τὴν ἐπὶ τῆς νήσου ἄμυναν, τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον ἄτοπον, αἱ ὀλίγαι αὐτῆς δύναμεις, ἀντὶ νὰ συμπυκνωθῶσιν ἐντὸς ἀσφαλῶς κατωχυρωμένου σημείου, ἐσκορπίσθησαν εἰς διαφόρους ἀσθενεῖς προμαχῶνας. Τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Χοσρέφη καὶ τῆς ἀμύνης τῶν ἡμετέρων ἔχομεν μάρτυρα αὐτόπτην τὸν κυβερνήτην τοῦ γαλλικοῦ δρόμωνος *Ἴσιδος* Βιλλενεῦ, ὅστις παρευρέθη εἰς τὴν φοβερὰν ταύτην σκηνὴν ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὴν ἡμιολίαν *Ἀμάραντον*. Ἠξεύρομεν ὅτι ἡ παρουσία τῶν γαλλικῶν τούτων πλοίων παρεξηγήθη παρὰ τῶν ἡμετέρων κατὰ τὸ σύνηθες, ἀλλὰ, καθὼς ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ κυβερνήτου ἐκείνου ἐπισήμως ἐξάγεται, ἀφοῦ τῇ 18 ἰουνίου ἔπεμψεν εἰς Ψαρὰ ἕνα τῶν ἀξιωματικῶν αὐτοῦ ἵνα ἀναγγείλῃ τὴν ἐπικειμένην ἐπίθεσιν, καὶ ἤκουσεν ὅτι θέλουσι μείνει μέχρι τέλους πιστοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, παρέμεινε περὶ τὴν νῆσον ἵνα, ἐν περιπτώσει συμφορᾶς, πράξῃ πᾶν ὅ,τι ἡ φιλανθρωπία ἐπιτρέπει καὶ ὑπαγορεύει. Ἀνάγκη δὲ νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἔκθεσιν ταύτην, διότι δὲν συγχωρεῖται νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἄλλα ἔπραττον καὶ ἄλλα ἀνήνεγκον εἰς τὴν ἰδίαν κυβέρνησιν.

Μετὰ μεσημβρίαν λοιπὸν τῆς 20 ἐπακμάσαντος τοῦ ἀνέμου, ὁ τουρκικὸς στόλος ἐπλησίασε πρὸς τὸν βόρειον λιμενίσκον τῆς νήσου καὶ τὴν 7 τὸ ἑσπέρας οἱ πάρωνες αὐτοῦ καὶ αἱ βάρεις ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι κατὰ τῶν κανονοστασίων τοῦ μέρους τούτου τῆς παραλίας. Οἱ Ἕλληνες ἀπήντησαν, καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐξηκολούθησεν ὁ ἀντιπυροβολισμὸς οὗτος διεξαγόμενος ἑκατέρωθεν «ὀπωσοῦν τυχαίως.» Τὴν ἐπιοῦσαν πρωΐ, γαλήνης ἐπικρατούσης, τὰ κωπήρη ἀπεβίβασαν εἰς διάφορα περὶ τὸν λιμενίσκον σημεῖα στρατὸν πολυάριθμον, ὅστις, ἐπιβοηθούμενος ὑπὸ τοῦ πυκνοῦ πυρὸς τῶν πλοίων, εὐχερῶς ἀπώθησε

τοὺς εὐαρίθμους μαχητὰς εἰς οὓς ἐπετράπη ἡ ἐπιτήρησις μᾶλλον ἢ ἡ ἄμυνα τῶν περικειμένων βράχων. Ἐπιτιθέμενοι καὶ ἀμυνόμενοι ἐρρίφθησαν μίγδην πρός τι μικρὸν πυροβολοστάσιον περὶ ὃ ἤρξατο ἀγὼν πεισματώδης· ἐπὶ ἓν τέταρτον, λέγει ὁ Γάλλος κυβερνήτης, ἐβλέπομεν συγχρόνως αἰωρουμένας ἐπὶ τῶν προμαχώνων τήν τε ἑλληνικὴν καὶ τὴν τουρκικὴν σημαίαν· τελευταῖον ἠφανίσθη ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἐκυμάτισε μόνη ἡ τουρκική. Τότε οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν πρὸς τὸ μεσημβρινὸν τῆς νήσου, καταπυρπολοῦντες τὰ πάντα καθόσον ὑπεχώρουν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἔπνευσε βορειοδυτικὸς ἄνεμος, καὶ ὁ καπετὰν πασᾶς ὠφελούμενος ἐξ αὐτοῦ διέταξε τὰς φρεγάδας καὶ τοὺς δρόμωνας, ὅσοι ἦσαν πλησιέστεροι εἰς τὸν πορθμὸν τῶν Ἀντιψάρων, νὰ εἰσέλθωσιν ἐν αὐτῷ, κάμπτοντες τὴν βόρειον τῆς νήσου ἄκραν. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην τὸ καταπεπληγμένον πλῆθος συμπαρέσυρε πρὸς τὸν λιμένα τοὺς ἄνδρας ὅσοι ἠδύναντο εἰσέτι νὰ τὸ ὑπερασπίσωσι. Δεκαπέντε ἕως εἴκοσι πάρωνες οἵτινες καὶ μόνοι εἶχον διασώσι τὰ πηδάλια αὐτῶν, μεστοὶ ἤδη φυγάδων γενόμενοι εἶχον ἀπάρει, καταδιωκόμενοι ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ κανονοβολούμενοι ὑπὸ τῶν φρεγάδων καὶ τῶν δρομώνων τῆς πρωτοπορείας. Εἷς τῶν παρώνων, κινδυνεύων ἀπὸ δύο φρεγάδων, ἀνῆψεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος διαφόρους καυστικὰς ὕλας καὶ περιεκαλύφθη οὕτω ὑπὸ καπνοῦ, οἱ δὲ κυβερνῆται τῶν δύο φρεγάδων ὑπολαβόντες αὐτὸν ὡς πυρπολικόν, ἀπετράπησαν ἀμέσως τῆς διώξεως, τοσοῦτον τρόμον ἐνέπνεεν αὐτοῖς ἁπλῆ ἡ ὑπόνοια, ὅτι ἔχουσι κατέναντι αὐτῶν ἐμπρηστήριον σκάφος. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν πλοίων τούτων ὀλίγοι σχετικῶς τῶν κατοίκων εὗρον καταφυγήν· εἰς ἅπαντας τοὺς ἄλλους ἡ θάλασσα ἀπεκλείσθη, διότι ὁ στόλος τοῦ Χοσρέφη, φερόμενος ὑπὸ τοῦ βορρᾶ, κατέλαβε τὸν πορθμὸν τῶν Ἀντιψάρων, ἢ περιεκύκλου τὴν νῆσον. Πολυάριθμα πλοιάρια καὶ ἀκάτια ἐζήτουν νὰ διαφύγωσι πανταχόθεν, ἀλλὰ τὰ τουρκικὰ πλοῖα ἐπυροβόλουν κατ' αὐτῶν ἀνηλεῶς καὶ κατεδίωκον προσέτι αὐτὰ διὰ λέμβων. Τὰ ὕδατα τοῦ λιμένος βαθμηδὸν ἐρυθραίνοντο καὶ ἐντὸς σταδίου ὁ κυβερνήτης τῆς *Ἴσιδος* ἐμέτρησε περὶ τὸν δρόμωνα αὐτοῦ 30 πτώματα γυναικῶν καὶ παίδων. Μόνον τὸ Παλαιόκαστρον ἀνθίστατο ἔτι. Τὸ ἀσθενὲς τοῦτο ὀχύρωμα ἀντεπυροβόλει μετὰ θαυμαστῆς ζωηρότητος τὰς φρεγάδας καὶ τοὺς ἀπὸ ξηρᾶς ἐπιτιθεμένους. Ἐντὸς τοῦ ἀθλίου τούτου περιβόλου εὐαρίθμητοι τινὲς Ἕλληνες ἠμύνοντο κατὰ 6,000 καὶ ἐπέκεινα Τούρκων. Ὁ κυβερνήτης τῆς *Ἴσιδος* δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ

εἰς τὸ θέαμα τοῦτο. Τῇ 22 περὶ τὴν 9 ὥραν τῆς πρωΐας ἀπελθὼν πρὸς τὸν καπετὰν πασᾶν, «ἔρχομαι, τὸν εἶπε, νὰ σᾶς προσφέρω τὴν μεσολάβησίν μου.» Συναινέσαντος δὲ τοῦ Χοσρέφη, γάλλος ἀξιωματικὸς ἀπεβιβάσθη ἐν συνοδίᾳ τοῦ ταμίου τοῦ καπετὰν πασᾶ ὡς διερμηνέως, κομίζων προτάσεις ἀνακωχῆς. Τὰ ὀσμανικὰ ὅμως στρατεύματα ἐκμανέντα οὐδένα ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσι λόγον περὶ συμβιβασμοῦ. Καί τοι παθόντα ζημίας δεινὰς, εἶχον προσεγγίσει κατὰ μικρὸν τοσοῦτον εἰς τὸ ὀχύρωμα, ὥστε περὶ τὴν 6 τῆς ἑσπέρας πολιορκούμενοι καὶ πολιορκηταὶ ἀντηρεθίζοντο ἀμοιβαίως διὰ μυρίων ὕβρεων. Περὶ τὴν 6 καὶ $^1/_2$ φοβερὰ ἀντήχησε κραυγή. Οἱ Τοῦρκοι περικυκλώσαντες πανταχόθεν τὸν λόφον καὶ ἀναβάντες εἰς αὐτὸν ἐπλημμύρησαν τὰ ἐξωτερικὰ ὀχυρώματα. Ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς Ἴσιδος ἐθεῶντο ἐναγωνίως πᾶσαι τῆς συμπλοκῆς αἱ περιπέτειαι. Οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἐξηκολούθουν διὰ τοῦ τηλεσκοπίου διακρίνοντες τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν καὶ λέγοντες, ὅτι ἐν ὅσῳ τὸ ἅγιον αὐτὸ ῥάκος κυματίζει ἐπὶ τοῦ πυροβολείου, ὑπάρχει εἰσέτι ἐλπίς. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην τοῦρκος στρατιώτης ἐξορμᾷ πρὸς αὐτὸ, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐγγίσῃ τὸ ξυστὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου μόλις ἐκυμάτιζεν ὑπὸ ἐκπνεούσης αὔρας ἡ σημαία, καὶ ἔκρηξις φρικώδης ἔσεισε καὶ διέσχισε τὸν ἀέρα· τὸ φρούριον, οἱ ὑπερασπίσαντες αὐτὸ ἥρωες, ὁ ἐμβαλὼν εἰς αὐτὸ ἐχθρὸς, τὰ πάντα ἐγένοντο θρύμματα. Οἱ μαχηταὶ οὗτοι ἐτήρησαν τὸν λόγον αὐτῶν· ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἑσπέρας, ἅμα ἐνύκτωσεν, ὁ κυβερνήτης τῆς Ἴσιδος ἐπλησίασε πρὸς τὸν βράχον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἵστατο τὸ ἀνατραπὲν ὀχύρωμα, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ διασώσῃ ἐπιζήσαντά τινα θύματα. Ἀλλὰ μάταιαι ἀπέβησαν ἅπασαι αὐτοῦ αἱ ἔρευναι, διότι ἡ μανία τῶν Τούρκων οὐδένα ἐλησμόνησε. Τὴν ἐπιοῦσαν ἐκ πρωΐας αἱ λέμβοι αὐτοῦ, ἐξετάσασαι ἐπιμελῶς ἅπασας τὰς ἀποκρήμνους ἀκτὰς τῆς ἀρκτικῆς παραλίας, ἀπέβησαν εὐτυχέστεραι καὶ ἀπήγαγον ὑπὸ τὴν προστάτιδα σκέπην τῆς γαλλικῆς σημαίας 156 γυναικόπαιδα καὶ στρατιώτας βαρέως τετραυματισμένους. Ἀλλ' ἡ καταστροφὴ ἐγένετο φοβερά. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως εἶχον καταφύγει εἰς Ψαρὰ, ἐκ Χίου, ἐκ Κυδωνιῶν καὶ ἐκ Σμύρνης ἀλληλοδιαδόχως τοσοῦτοι ἄνθρωποι, ὥστε τῷ 1824 ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου συνεποσοῦτο εἰς 30,000 ψυχὰς, ἐν οἷς 7,000 μόνον ἦσαν Ψαριανοί. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων 3,000 διέφυγον τὴν σφαγήν· ἐκ δὲ τῶν προσφύγων 17,000 ἢ ἐθανατώθησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν·

100 δὲ μικρὰ καὶ μεγάλα πλοῖα ἔπεσον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ καπετὰν πασᾶ. Ἡ Πύλη, μὴ ἀρκεσθεῖσα εἰς τὸν ἀνόσιον τοῦτον θρίαμβον, παρεπονέθη εἰς τὴν γαλλικὴν πρεσβείαν διὰ τὴν μεσολάβησιν τοῦ κυβερνήτου τῆς *Ἰσιδος*, ἀξιοῦσα, ὅτι οὐδενὶ ἐπετρέπετο ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἐκδίκησιν αὐτῆς καὶ ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς ἐνόχους τῆς προσηκούσης τιμωρίας. «Συγχαρῆτε ἐκ μέρους μου εἰλικρινέστατα τὸν κύριον Βιλλενεῦ διὰ τὴν καλλίστην αὐτοῦ διαγωγὴν εἰς Ψαρὰ,» ἔγραψεν ὁ κόμης Γκιγεμινὼ εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς γαλλικῆς μοίρας· αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἀπάντησις ἣν ὁ πρέσβυς οὗτος ἔδωκεν εἰς τὰς αἰτιάσεις τῆς Ὑψηλῆς Πύλης.

Τί δὲ ἔπραττεν ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἐνῷ κατεστρέφοντο ἡ Κάσσος καὶ τὰ Ψαρά; Ἔτι ἀπὸ τῆς 17 μαΐου, ἤτοι 20 ἡμέρας πρὸ τῆς ἁλώσεως αὐτῶν, οἱ Κάσσιοι εἶχον ἀναφερθῆ *εἰς τὴν Σεβαστὴν Διοίκησιν* ἐξαιτούμενοι τὴν ἀποστολὴν ναυτικῆς δυνάμεως καὶ πολεμεφοδίων· τὸ δ' Ἐκτελεστικόν, τὸ ὁποῖον ἠσχολεῖτο ἔτι εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου, ἀπεκρίνετο ἐκ Μύλων τῇ 27 ὅτι «ἡ Διοίκησις ὡς κοινὴ μήτηρ δὲν θέλει ἀδιαφορήσει καὶ εἰς τὰς πολεμικὰς χρείας καὶ φθάσαντος τοῦ δανείου θέλει σᾶς οἰκονομήσει ἀναλόγως. Τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἐξ Ὕδρας καὶ Σπετσῶν δὲν ἐκπλέουσιν ἀκόμη ἐξ αἰτίας ὅπου τὸ ταμεῖον δὲν ἔχει χρήματα νὰ πληρώσῃ τοὺς ναύτας, ἅμα ὅμως φθάσουν τὰ χρήματα καὶ πληρωθοῦν οἱ ναῦται θέλουν ἐβγεῖ εὐθύς, ἐπειδὴ εἶναι ἕτοιμοι.» Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἡ *Σεβαστὴ Διοίκησις* εἶχε χρήματα νὰ πληρώνῃ τοὺς στρατοὺς τοὺς διεξάγοντας τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ἄφινε δὲ τὴν Κάσσον νὰ καταστραφῇ. Καὶ οὐδὲ μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐλήφθη πρόνοιά τις, ἵνα ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος. Τῇ δὲ 22 ἰουνίου φθάσαντες εἰς Σπέτσας οἱ πρῶτοι τῶν Ψαρῶν φυγάδες, ἔφερον τὴν ἀγγελίαν τῆς πτώσεως τοῦ μεγάλου ἐκείνου πρὸς βορρᾶν προμαχῶνος τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ συμφορὰ αὕτη κατέπληξεν ὡς κεραυνὸς τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἀπὸ περάτων αὐτῆς μέχρι περάτων. Καὶ τὸ κακὸν δὲν περιωρίζετο εἰς τοῦτο μόνον. Οἱ ἔπαρχοι Τήνου, Μυκόνου, Νάξου ἀνήγγελλον ἀλληλοδιαδόχως, ὅτι ἐκ τῶν νήσων αἱ μὲν ἐπροσκύνησαν, αἱ δὲ ἑτοιμάζονται νὰ προσκυνήσωσιν. Ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρτᾶτο νήματος, διότι ἂν δὲν ἐξήρχετο τελευταῖον ὁ στόλος ὑπετάσσετο μὲν ἡ Σάμος, διεπεραιοῦντο δὲ ἔκτοτε τὰ τακτικὰ τῆς Αἰγύπτου στρατεύματα εἰς τὴν

Πελοπόννησον. Τότε ἡ Ὕδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ οἱ πρὸ μικροῦ τοσοῦτον οἰκτρῶς δεκατευθέντες Ψαριανοὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἐκ τῶν ἰδίων πάλιν ἐπαρκοῦντες εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀνάγκην. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐκστρατεύσωσιν, οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας ἔγραψαν τῇ 23 ἰουνίου ἀξιομνημόνευτον πρὸς τὸ βουλευτικὸν σῶμα διαμαρτύρησιν.

«Αἱ καταχρήσεις τῶν νόμων καὶ ὄχι ἡ ἔλλειψις πόρων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπροξένησε τὴν γενικὴν ἀνοικονομίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνοικονομίαν δὲν ἐβοηθήθησαν ἐν καιρῷ ἡ Κρήτη, ἡ Κάσσος καὶ τὰ Ψαρὰ, μέρη σημαντικώτατα τῆς ἑλληνικῆς δυνάμεως· κινδυνεύει δὲ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ὅλον, καὶ ἡ νῆσός μας αὐτὴ κινδυνεύει, ἂν δὲν βοηθηθῇ ἐν συντόμῳ καὶ σημαντικῶς . . . . . Στοχασθῆτε ὁπόσας θυσίας ἐκάμαμεν ἄχρι τοῦδε· μὴ φαντασθῆτε ὅτι ἐμποροῦμεν ἔτι νὰ ὑποφέρωμεν. Ἡμεῖς ἐξαντλήσαντες τὸ χρηματικόν μας, ἐρανίσαμεν τώρα ἐσχάτως ἀπὸ τοὺς συμπολίτας μας πάσης τάξεως διὰ νὰ κινήσωμεν τὰ πλοῖά μας. Ἂς δράμῃ λοιπὸν, ἂς συνεισφέρῃ μίαν φορὰν τὸ ἔθνος καὶ ἡ Πελοπόννησος, ὡς τὸ εὐτυχέστερον μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἐλαφρόνοντές μας ἀπὸ μερικὰ ἔξοδα.» Τὸ Βουλευτικὸν σῶμα ἀποκρινόμενον τῇ 25 ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀθλιότητα τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ χρήματα πάλιν δὲν ἔστειλε καὶ ἐπεκαλέσατο αὖθις τὴν φιλοπατρίαν τῶν νησιωτῶν. «Εἰς ἀπάντησιν τοῦ εὐγενοῦς γράμματός σας ἐκδεδομένου τῇ 23 τοῦ παρόντος, ἀληθείας ἀναντιρρήτου εἶναι τὸ περιεχόμενον τόσῳ τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς ἐξ ἧς πηγάζει ἡ ἀνοικονομία, ὅσῳ καὶ περὶ τῆς θαλασσίου δυνάμεως χωρὶς τῆς ὁποίας βέβαια Ἑλλὰς δὲν σώζεται. Τοῦτο προβλέπουσα καὶ ἡ Διοίκησις πάντοτε ἐνασχολεῖται πρὸς ἐνδυνάμωσίν της. Τὰ ἀλλεπάλληλα ὅμως περιστατικὰ ἐμπόδισαν . . . . . Ἀδελφοὶ, εἶσθε ἀρκετὰ καλοὶ πατριῶται καὶ ἀπείρους θυσίας ἐκάματε· ὁ κίνδυνος γνωρίζετε ὅτι εἶναι μέγας. Ὅθεν *τρέξατε* μὲ τὴν θαλάσσιον δύναμιν διὰ νὰ *προφθάσωμεν* τὰ Ψαρὰ, νὰ *ἐγκαρδιώσωμεν* καὶ τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος.» Καὶ ἐξέπλευσαν τῳόντι οἱ ἑλληνικοὶ στολίσκοι τὴν 24 καὶ 25 ὁπωσδήποτε ἐξ ἰδίων παρασκευασθέντες καὶ κατηυθύνθησαν εἰς Ψαρὰ, διότι ἐλέγετο ὅτι τὸ Παλαιόκαστρον ἀντέχει ἔτι. Ἡ φήμη ἦτο ἀνυπόστατος. Ὅτε ἀφίκοντο, τὰ πάντα ἤδη εἶχον τελειώσει, ὁ δὲ καπετὰν πασᾶς, καταλιπὼν ἐπὶ τῆς νήσου φρουρὰν καὶ ἐν τῷ λιμένι αὐτῆς μικράν τινα ναυτικὴν μοῖραν ἐξ ἑνὸς πάρωνος καὶ ἱκανῶν βάρεων συγκειμένην, εἶχεν ἀπέλθει εἰς Μιτυλήνην. Ὅθεν οἱ ἡμέτεροι περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ καταδιώ-

ξωσι, καταστρέψωσι καὶ ἐν μέρει αἰχμαλωτεύσωσι τὴν μοῖραν ἐκείνην, μεθ' ὃ ἐδέησε νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια δι' ἔλλειψιν προμηθειῶν.

Ἂν ὁ Χοσρέφης εἶχε μικράν τινα δόσιν δραστηριότητος καὶ ἐπέπιπτεν ἀμέσως κατὰ τῆς Σάμου, ἤθελεν ἐπιτύχει αὐτόθι ἔτι εὐχερέστερον ἢ εἰς Ψαρά. Εὐτυχῶς ἀνέβαλεν ἐπὶ ἕνα μῆνα τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἠδυνήθη τελευταῖον νὰ ἐπέλθῃ πολυαριθμότερος ἢ ποτὲ καὶ κάλλιον συγκεκροτημένος ὁ ἑλληνικὸς στόλος. Τῇ 20 ἰουλίου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῆς κυβερνήσεως τὸ πρῶτον ἀγγλικὸν δάνειον, καὶ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ηὐδόκησεν αὕτη νὰ ἐγχειρίσῃ εἰς μὲν τὴν Ὕδραν 47,000 δίστηλα, εἰς δὲ τοὺς Σπετσιώτας 32,000, εἰς δὲ τοὺς Ψαριανοὺς 15,000, ἐν ὅλοις 94,000 τάλληρα, ἤτοι, ὡς ἠθέλομεν εἴπει σήμερον, 507,000 δραχμάς. Τότε ἀπῆλθον ἀλληλοδιαδόχως οἱ ἑλληνικοὶ στολίσκοι ἐπὶ τὴν Σάμον, ὅπου συγχρόνως σχεδὸν μετ' αὐτῶν κατέπλευσεν ἐκ Μιτυλήνης καὶ ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως στόλος, ἵνα διαβιβάσῃ μὲν εἰς τὴν νῆσον ταύτην τὸν ἐπὶ τῆς κατέναντι παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας κατεσκηνωμένον πολυάριθμον ὀσμανικὸν στρατόν, συντελέσῃ δὲ ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν ἅλωσιν. Ἐν τῷ στενῷ ἐκείνῳ πορθμῷ ἐγένοντο ἀπὸ τῆς 31 ἰουλίου μέχρι τῆς 5 αὐγούστου μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων στόλων συμπλοκαὶ πεισματώδεις, καθ' ἃς, οὐ μόνον οἱ πολέμιοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαπορθμεύσωσι τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἀλλὰ ἀπέβαλον τὴν τελευταίαν ἡμέραν μίαν φρεγάδα τῶν 54, πυρποληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κανάρη, ἕνα ἐκ Τύνιδος πάρωνα πυρποληθέντα ὑπὸ τοῦ ὑδραίου Γεωργίου Βατικιώτου καὶ ἕνα τριπολιτικὸν δρόμωνα πυρποληθέντα ὑπὸ τοῦ σπετσιώτου Λέκα Ματρόζου. Μετὰ τῶν τριῶν τούτων πλοίων ἀπώλεσαν οἱ πολέμιοι 100 πυροβόλα καὶ 1000 τοὐλάχιστον ἄνδρας. Τότε ὁ Χοσρέφης ἀπελπισθεὶς νὰ διαπράξῃ τὸ ἔργον μόνος, ἔπλευσεν εἰς Κῶν, ἵνα περιμείνῃ ἐκεῖ τὸν προσδοκώμενον αἰγυπτιακὸν στόλον.

Ὁ στόλος οὗτος εἶχε τῳόντι ἀναχωρήσει ἐξ Ἀλεξανδρείας τῇ 7 ἰουλίου καὶ συνέκειτο ἐξ 25 πολεμικῶν πλοίων παραπεμπόντων 6,000 τακτικοὺς καὶ 1000 ἵππους ἐπὶ 100 φορτηγῶν μετακομιζομένους. Τοῦ στόλου ἦρχεν ὁ Ἰσμαὴλ Γιβραλτὰρ, τὴν δὲ ὑπερτάτην τῆς ὅλης δυνάμεως ἡγεμονίαν εἶχεν ἐπιτρέψει ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς εἰς τὸν πολυθρύλητον θετὸν αὐτοῦ υἱὸν Ἰβραὶμ πασᾶν, ἄνδρα γενναῖον, τολμηρὸν καὶ καρτερικόν. Ἐκέκτητο δὲ καὶ ἕτερον πλεονέκτημα ὁ Ἰβραὶμ πα-

σᾶς. Γάλλοι ἀξιωματικοὶ εἶχον προγυμνάσει τὸν τακτικὸν αὐτοῦ στρατὸν, καὶ νῦν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν συνεξέπλεον μετ' αὐτοῦ. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ πρὸς τὸν ἄνδρα πεποίθησις τῶν Εὐρωπαίων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προξένων, ὥστε, ὅτε εἶδον αὐτὸν ἐκστρατεύσαντα, «ἐντὸς ἓξ μηνῶν, εἶπον, ἀπώλολεν ἡ Ἑλλάς.» Ἡ προφητεία δὲν ἐπηλήθευσε καθ' ὁλοκληρίαν. Οἱ ἓξ μῆνες ἔμελλον μάλιστα νὰ παρέλθωσι πρὶν ἢ οὗτος δυνηθῇ νὰ πατήσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον· ἐπὶ τέλους ὅμως, βέβαιον εἶναι, ὅτι κατήγαγε τὴν ἐπανάστασιν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς. Ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς πεποιθὼς ἰδίως εἰς τὸν πεζὸν αὐτοῦ στρατὸν, οὐδὲν ἄλλο ηὔχετο εἰ μὴ νὰ διαπεραιωθῇ. Οἱ ἐτησίαι ὅμως οἱ ἐπικρατοῦντες κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας ἐν τῷ λιβυκῷ πελάγει, ὅπως καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ, παρεκώλυσαν ἐπὶ μακρὸν τὸν ἀνάπλουν αὐτοῦ. Ἵνα ἀναχθῇ ἀπὸ τῆς ἀφρικανικῆς παραλίας, ἐδέησε νὰ διανείμῃ τὸν στόλον εἰς μικρὰς μοίρας, εἰς ἃς ἐπέτρεψε νὰ διαδρομήσωσιν ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ. Τὸ πέλαγος, τὸ ἀπλούμενον μεταξὺ Αἰγύπτου, Κύπρου καὶ Κρήτης, ἐκαλύφθη περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰουλίου ὑπὸ πλοίων, μόλις δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ αὐγούστου ἐγένετο ἡ μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἕνωσις μεταξὺ Κῶ καὶ Ἁλικαρνασσοῦ. Οἱ δύο στόλοι περιελάμβανον τότε ἓν δίκροτον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκυμάτιζεν ἡ σημαία τοῦ Χοσρέφη, 25 φρεγάδας, 25 δρόμωνας, 50 πάρωνας καὶ ἡμιολίας καὶ περὶ τὰ 300 σκευαγωγά. Οἱ Ἕλληνες συνεκεντρώθησαν περὶ τὰς νήσους Λέρον, Λειψὼ καὶ Πάτμον. Ὁ Μιαούλης, ὅστις, ἀπασχοληθεὶς εἰς ἑτέρας ὑπηρεσίας, δὲν εἶχε παρευρεθῇ εἰς τοὺς περὶ Σάμον ἀγῶνας, καθ' οὓς ἀνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ ἀντιναυάρχου Γεωργίου Σαχτούρη, κατέπλευσεν ἤδη τῇ 22 εἰς Πάτμον καὶ ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν. Ὁ φοβερὸς τῶν πολεμίων στόλος ἔφερε 50,000 ναύτας καὶ στρατιώτας καὶ 2,500 πυροβόλα, οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 70 σκάφη καὶ 800 πυροβόλα μικρᾶς ἐν γένει ὁλκῆς. Καὶ ὅμως ἐν τοιαύτῃ δυνάμεων δυσαναλογίᾳ ἔμελλον νῦν νὰ συγκροτήσωσιν οὐχὶ πλέον ἁπλᾶς συμπλοκὰς, ἀλλὰ ἀληθεῖς ἐκ παρατάξεως μάχας. «Ἡ ναυτικὴ ἱστορία, λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière, οὐδεμίαν ἴσως παρίστησι σελίδα ἀξιωτέραν νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν παντὸς ναυτικοῦ ἀνδρός.»

Ὁ κατερχόμενος ἐκ Σάμου πρὸς τὴν Ἁλικαρνασσὸν ἀπαντᾷ ἀριστερᾷ ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς παραλίας τὸν κόλπον τὸν καλούμενον τοῦ Γέροντος, δεξιᾷ δὲ πολυάριθμα νησία, ὧν τὰ κυριώτερα εἰσὶν ἡ Πάτμος,

ἡ Λειψὼ, ἡ Λέρος καὶ ἡ Κάλυμνος. Προχωρῶν πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς ἠπείρου Ἁλικαρνασσὸν, ἔχει δεξιᾷ, κατέναντι ταύτης κειμένην, τὴν νῆσον Κῶν, ὄπισθεν δὲ τοῦ μεταξὺ τῶν δύο τούτων σημείων πορθμοῦ βυθίζεται ἐν τῇ ἠπείρῳ ὁ κόλπος ὁ καλούμενος τῆς Κῶ. Οἱ ἡμέτεροι, ὡς προείπομεν, συνεκεντρώθησαν περὶ Λέρον, Λειψὼ καὶ Πάτμον· οἱ δὲ Τοῦρκοι μεταξὺ Ἁλικαρνασσοῦ καὶ Κῶ. Ἐπειδὴ κατὰ αὔγουστον ἐπικρατοῦσιν ἐτησίαι, οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον θέσιν, ἐν ᾗ οὐ μόνον τὴν Σάμον προεφύλαττον, ἀλλὰ καὶ πιθανότητα εἶχον νὰ ἦναι προσήνεμοι. Ἀποφασίσαντες δὲ νὰ ἐπιτεθῶσιν, ἀπῆρον τῇ 24. Ἀπόσπασμα συγκείμενον ἐκ 18 πολεμικῶν καὶ 6 πυρπολικῶν προηγεῖτο τῆς μεσοπορείας. Οἱ Τοῦρκοι ἐκπετάσαντες ὡσαύτως τὰ ἱστία παρετάχθησαν εἰς μάχην ἐν τῷ πορθμῷ. Πνέοντος δὲ ἀνέμου λαμπροῦ τὸ κατάφρακτον τοῦ καπετὰν πασᾶ, ποιούμενον τὴν ἀναστροφὴν, ἀπέβαλε τὸν δόλωνα αὐτοῦ καὶ τὴν κεραίαν τοῦ φώσωνος, ὥστε ὁ Χοσρέφης οὐριοδρομήσας ὑπεχώρησεν, ἵνα ἐπισκευάσῃ τὰς ζημίας του πόρρω πυρός. Ἡ ὀπισθοχώρησις αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐπιτηδεία νὰ ἐνθαρρύνῃ τὸν τουρκικὸν στόλον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ ἄνεμος σφοδρότερος γενόμενος, ἐνέβαλε μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀταξίαν ἅπασαν τὴν μοῖραν τοῦ Χοσρέφη, ἡ δὲ θέα μόνη τῶν ἐπερχομένων πυρπολικῶν ἐπὶ τοσοῦτον κατεπτόησε τοὺς Τούρκους, ὥστε πολλὰ τῶν πλοίων αὐτῶν, σπεύδοντα νὰ ἀποφύγωσι τὴν ἀπειλὴν, συνεκρούσθησαν. Πάντα ταῦτα τὰ κινήματα συνωδεύθησαν ὑπὸ σφοδροτάτου πυρὸς, διαρκέσαντος ὥρας πολλὰς, ἀλλὰ μὴ προξενήσαντος ἑκατέρωθεν πολλὴν θραῦσιν· τὸ μικρὸν πυροβολικὸν τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἀτελέσφορον, τὸ δὲ ὀγκῶδες τῶν Τούρκων «ἐφαίνετο ἐντελῶς ἀνόητον» καὶ ἐπὶ τέλους οἱ παρ' ἀμφοτέροις πεσόντες ἄνδρες δὲν ὑπερέβησαν τοὺς 20. Τὸ δὲ ἑσπέρας οἱ δύο στόλοι ἐχωρίσθησαν καὶ ἀπῆλθον ζητοῦντες ἀγκυροβόλιον ὅπως ἐπισκευάσωσι τὰς ζημίας ὅσας ἔπαθον. Τῆς ναυμαχίας ταύτης αὐτόπτης ἐγένετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ἀγγλικῆς μοίρας Κ. Κλίνφορτ, τοῦ ὁποίου ὅμως ἀτυχῶς δὲν ἔχομεν τὴν ἔκθεσιν.

Τὴν 28 τὸ ἑσπέρας ἐνῷ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἦτο προσωρμισμένος εἰς τὸν Γέροντα, οἱ δὲ πολέμιοι πάντοτε μεταξὺ Κῶ καὶ Ἁλικαρνασσοῦ, οἱ πρόσκοποι ἑκατέρων, ἀπαντηθέντες περὶ Κάλυμνον, ἤρχισαν ἀκροβολιζόμενοι· ἐντεῦθεν ἀμφότεροι οἱ στόλοι ἀπάραντες τὴν μὲν νύκτα ἐκείνην δὲν ἀπηντήθησαν, τὴν δ' ἐπιοῦσαν πρωὶ ἐξημερώθησαν οὐ πολὺ μακρὰν ἀπέχοντες ἀπ' ἀλλήλων. Οἱ Τοῦρκοι εὑρέθησαν ἐκ τύ-

χης ἔχοντες πολλὰ πλεονεκτήματα· οὐ μόνον προσήνεμοι ἦσαν, ἐνῷ οἱ ἡμέτεροι κατείχοντο ὑπὸ γαλήνης, ἀλλὰ κατὰ τὴν προηγουμένην νύκτα, 22 ἑλληνικὰ πλοῖα, ἐν οἷς πέντε πυρπολικά, εἶχον εἰσπλεύσει ἐντὸς τοῦ κόλπου τοῦ Γέροντος καὶ ἐκρατοῦντο ἐκεῖ δέσμια ὑπὸ τῆς γαλήνης· ἦσαν δ' ἐν τοῖς πλοίοις αὐτοῖς οἱ πρώτιστοι τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν. Ἐκεῖ ἦτο ὁ Μιαούλης, ἐκεῖ ἦτο ὁ Γ. Σαχτούρης καὶ ὁ ναύαρχος τῶν Σπετσῶν Ἀνδροῦτσος, καὶ ὁ ἀντιναύαρχος τῆς αὐτῆς νήσου Ἰωάννης Α. Κυριακὸς, καὶ ὁ Ἀντώνιος Κριεζῆς, καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Τομπάζης, καὶ ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδὸς καὶ ὁ Ἀνάργυρος Λεμπέσης. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ στόλος τῶν πολεμίων οὐ μόνον εἶχεν οὖριον τὸν ἄνεμον ἀλλὰ καὶ ἡνωμένος ἦτο· ὁ δὲ ἡμέτερος οὐ μόνον ἀκινητῶν διετέλει, ἀλλὰ καὶ διῃρημένος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς τί ὤφειλε νὰ πράξῃ. Ἐκπέμψας τὸ δεξιὸν αὐτοῦ κέρας πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ Γέροντος, φρεγάδας, δρόμωνας καὶ πάρωνας, εὐλόγως ἤλπισεν, ὅτι δι' αὐτῶν θέλει συλλάβει ἢ καταστρέψει τοὺς αὐτόθι μανδρευθέντας Ἕλληνας, ἐνῷ διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος, συγκειμένης τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ στόλου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὑπὸ τοῦ Χοσρὲφ πασᾶ ἀγομένης, συνεῖχε τὸ μεγαλήτερον τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου μέρος καὶ τὸ παρεκώλυεν ἀπὸ τοῦ νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς μονωθείσης αὐτοῦ μοίρας. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ Μιαούλης ἀνεδείχθη ἀνώτερος ἑαυτοῦ, κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ σπετσιώτου Ἀναργύρου. Τὸ μὲν διὰ συντόνου ρυμουλκίας, τὸ δὲ ὠφελούμενος ἐξ ἐλαφρᾶς τινος αὔρας ἥτις ἤρχισε νὰ πνέῃ, εἰ καὶ οὐχὶ ἐντελῶς οὐρίας, κατώρθωσε νὰ ἐξελιχθῇ πᾶσα ἐκείνη ἡ μοῖρα ἐκ τοῦ μυχοῦ ἐν τῷ ὁποίῳ ἦτο ἀποκεκλεισμένη, καὶ ν' ἀντιπαραταχθῇ ἀνετώτερον ὀπωσοῦν κατὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου, ὅστις, καί τοι τοσοῦτον καθυπέρτερος ὤν, δὲν ἐτόλμα νὰ πλησιάσῃ, ἀλλὰ περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ πυροβολῇ μανιωδῶς. Ἀφ' ἑτέρου αὔρα ἐλαφρὰ ἤρχισε νὰ κινῇ καὶ τὸν περὶ Λειψὼ, Ἀγαθόνησον καὶ Φαρμακοῦσαν πρότερον ἀμηχανοῦντα ἐπίλοιπον ἑλληνικὸν στόλον. Περὶ δὲ τὴν δευτέραν μετὰ μεσημβρίαν, πνεύσαντος τοῦ ἀνέμου ζωηρότερον ἅμα καὶ οὐριώτερον, ἤρχισεν ὁ στόλος οὗτος νὰ πλησιάζῃ πρὸς τὴν μεμονωμένην αὐτοῦ μοῖραν. Ἔνθεν καὶ ἔνθεν παταγώδης ἀντήχει πυροβολισμὸς, ἀμφότεραι δὲ τῶν πολεμίων αἱ πτέρυγες συνείχοντο, ὡς πάντοτε, κυρίως ἐκ τοῦ ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν φόβου. Ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην δὲν ἔμελλε τὸ ὅπλον τοῦτο νὰ περιορισθῇ εἰς ἁπλῆν ἀπειλήν. Τὰ δύο τμήματα τοῦ

ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ μικρὸν ἐπλησίαζον, ὁ δὲ Χοσρέφης ἤρχισεν ἤδη νὰ ὑποχωρῇ. Ἀλλ' ὁ ἀγανακτῶν διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ σχεδίου Ἰβραΐμης ἐπέμενε πεισματωδῶς, εἰ καὶ ματαίως, ἐκπέμπων τοὺς κεραυνοὺς αὐτοῦ κατὰ τῶν ἡμετέρων καὶ μὴ πειθόμενος νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ πεδίον τῆς μάχης. Τότε διέταξεν ὁ Μιαούλης νὰ προελάσωσι σπουδαιότερον τὰ πυρπολικά. Οἱ ὑδραῖοι Ι. Ματρόζος καὶ Γ. Βατικιώτης καὶ ὁ σπετσιώτης Λάζαρος Μουσοῦς πυρπολοῦσι πάρωνα αἰγυπτιακὸν πρώτης δυνάμεως καὶ σώζονται ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ. Ἡ καταστροφὴ τοῦ πάρωνος τούτου κατεθορύβησε καὶ αὐτοὺς τοὺς Αἰγυπτίους. Ἀπτόητος ὅμως ἐνέμενεν ἐν τῷ κινδύνῳ ὁ τῆς Τύνιδος ναύαρχος ἐπιβαίνων καλλίστης φρεγάδος 44 πυροβόλων καὶ προκαλῶν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς δεξιότητος τὸν θαυμασμὸν ἑκατέρων τῶν μαχομένων. Ὁ Μιαούλης ἐπαναλαμβάνει τὴν διαταγὴν νὰ προελάσωσι τὰ πυρπολικά. Καὶ ἐπέρχεται ὁ ὑδραῖος Γεώργιος Θεοχάρης. Ἡ φρεγὰς διὰ ποικίλων στροφῶν καὶ ἀδιακόπων πυροβολισμῶν ἀγωνίζεται νὰ διαφύγῃ τὰς ἁρπάγας τοῦ θρασέος ἀντιπάλου, ἀλλὰ τελευταῖον ἁρπάζεται καὶ ἐν ἀκαρεὶ καταφλογίζεται. Οἱ 400 ἄνδρες τοῦ πληρώματος αὐτοῦ καὶ οἱ 250 ἄραβες στρατιῶται, ὅσοι εἶχον ἐπιβιβασθῇ ἐπὶ τοῦ σκάφους ἐκείνου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, οἱ μὲν ἐκάησαν, οἱ δὲ ἐπνίγησαν, οἱ δὲ συνελήφθησαν ζῶντες καὶ μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων ἦτο καὶ ὁ γενναῖος ναύαρχος καὶ οὐκ ὀλίγοι ἀξιωματικοὶ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Ἔκλινε δὲ ὁ ἥλιος περὶ τὴν δύσιν αὐτοῦ καὶ οἱ πολέμιοι κατέφυγον ὁριστικῶς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἁλικαρνασσοῦ καὶ τῆς Κῶ. Οἱ δὲ ἡμέτεροι, ἀραιωθέντος ὁπωσοῦν τοῦ καπνοῦ, ἤρχισαν ἀναζητούμενοι καὶ ἀριθμούμενοι. «Τρύπια ἦσαν τὰ πανιὰ ὅλων, ἱστορεῖ ὁ Ἀνάργυρος, τὰ ἐξάρτια ἐκυμάτιζον εἰς τὸν ἀέρα, αἱ δὲ κεραῖαι μεσοβαστοῦνται· μόλις δὲ τὰ σημεῖα τῶν ναυάρχων φαίνονται τὴν ἀπαρίθμησιν προκαλοῦντα, ὅλοι ἀποκρίνονται, καὶ εἰς τὴν κλῆσιν οὐδεμία ναῦς ἐμπόλεμος τῶν χριστιανῶν ὑστερεῖ. Μόνον τὰ πυρπολικὰ ἀπεχαιρέτισαν τοὺς συναδέλφους των ἀντὶ τοσούτων καὶ τηλικούτων θυμάτων τουρκικῶν, ὅσα ἐκείνην τὴν ἡμέραν κατεβρόχθισεν ὁ ἀχανὴς πόντος. Ἄσιτοι ἦσαν ὅλην τὴν ἡμέραν, μαῦροι δὲ ὡσὰν τὴν πίσσαν ἀπὸ τὴν πυροκονίαν καὶ τοῦ ἄρεος τὸν σφαδασμόν. Ναῦται, τριήραρχοι καὶ ναύκληροι κατεκλίθησαν εἰς τὸ δειπνοποιῆσαι, ὄψον δὲ προσεφέρετο ἄρτος καὶ ὀλίγαι ἐλαῖαι εἰς ὅλους· μὲ φαιδρὰ ὅμως τὰ πρόσωπα τούτων ἐγεύοντο, ἐδόξασαν δὲ τὸν Θεὸν τὸν

δωρήσαντα εἰς αὐτοὺς τὰ νικητήρια καὶ φεισθέντα τῶν ὑπερμάχων τῆς τοῦ Χριστοῦ πίστεως, ἐξ ὧν ὀλίγοι τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔπαθον τραυματισθέντες, ὀλίγιστοι δὲ νεκροὶ ἔπεσον.»

Μετὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην οἱ δύο τῶν πολεμίων ἀρχηγοὶ ἀπελπισθέντες ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ διαπεράσωσιν εἰς Κρήτην, ἐπανῆλθον εἰς τὸ κατὰ τῆς Σάμου ἀρχαῖον αὐτῶν βούλευμα, καὶ τῇ 1 σεπτεμβρίου ἐπέπλευσαν ἐπ' αὐτὴν συνεπαγόμενοι 200 περίπου πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα μικρά τε καὶ μεγάλα, τὰ ὁποῖα συμπυκνούμενα ἐνίοτε ἐσχημάτιζον ἀληθῶς ἐν τῷ πελάγει κινούμενον δάσος· ἀλλ' εἰς μάτην ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 10 περίπου ἡμέρας, ἀπαντῶντες ἑκάστοτε τοὺς ἡμετέρους ἀντιπαρατασσομένους εἰς τὴν περὶ τὴν Σάμον θάλασσαν καὶ ἀπειλοῦντας αὐτοὺς διὰ τῶν πυρπολικῶν· ὥςτε ἐπὶ τέλους οἱ πολέμιοι, ἀπελθόντες εἰς Μιτυλήνην, ἐχωρίσθησαν ἐκεῖ περὶ τὴν 20 τοῦ μηνός. Καὶ ὁ μὲν καπετὰν πασᾶς ὑπεχώρησεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὁ δὲ Ἰβραὶμ πασᾶς, εἰς ὃν ὁ ἀρχιναύαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέλιπε 15 ἐκ τῶν ἰδίων πλοίων, ἦρχισε καταπλέων πρὸς τὴν Κῶν καὶ τὴν Ἁλικαρνασσόν. Ἀλλὰ διωκόμενος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ ἀπολέσας ἕνα πάρωνα καὶ ἕνα δρόμωνα, διὰ τῶν πυρπολικῶν καταστραφέντας, ἠναγκάσθη πάλιν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μιτυλήνην, καὶ μόλις τὴν 9 ὀκτωβρίου ἐπιτυχὼν ἄνεμον οὔριον καὶ διαφυγὼν τὸν ἑλληνικὸν στόλον, εἰςέπλευσεν εἰς Κῶν. Ἐκεῖ ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς ἀνεπλήρωσε μὲν τὰ κενὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ διὰ 5,000 αἰγυπτίων ἐξ Ἀλεξανδρείας προσελθόντων, ἐτιμώρησε δέ τινας τῶν κυβερνητῶν, ὅσους ἐξήλεγξε μὴ ἐκπληρώσαντας προσηκόντως τὸ καθῆκον. Ἀπηγχόνισεν ἕνα ἐξ αὐτῶν τοῦ ὁποίου τὸ πλοῖον ἐπυρπολήθη καὶ ὅςτις ἐγκατέλιπεν αὐτὸ πρὸ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. Ἕτερος δὲ ἐπὶ ἀτολμίᾳ φωραθεὶς ἐρραβδίσθη ἐπὶ τῆς πρύμνης. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἰβραΐμης ἐπέμεινε νὰ περάσῃ εἰς Κρήτην. Οἱ δὲ ἡμέτεροι ἠγκυροβοληκότες ὄντες εἰς Λέρον καὶ μαθόντες ὅτι ἐξέπλευσεν ἐκ τῆς Κῶ πρὸς νότον, ἔδραμον ἀμέσως τῇ 28 εἰς ἀναζήτησιν αὐτοῦ. Καὶ τὴν μὲν 29 ἀπαντήσαντες μεμονωμένον ἓν τῶν σκευαγωγῶν αὐτοῦ (Ἱσπανικὸν) φέρον ἵππους καὶ στρατιώτας, συνέλαβον αὐτὸ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν· τῇ δὲ 1 νοεμβρίου ἀπήντησαν ὁλόκληρον τὸν στόλον, ὑπήνεμον, 10 μόλις μίλια ἀπέχοντα τοῦ μεγάλου κάστρου τῆς Κρήτης, καὶ ἔχοντα κατὰ μέτωπον μὲν τὰ μεγαλήτερα πολεμικά, ὄπισθεν τὰ μικρότερα καὶ ἐν τῷ μέσῳ τὰ σκευαγωγά. Τέσσαρα πυρ-

πολικὰ ἀγωνισθέντα νὰ προσκολληθῶσιν εἰς τρεῖς φρεγάδας καὶ ἕνα πάρωνα, ἀπέτυχον μὲν, ἐπήγαγον ὅμως τὴν τροπὴν ὁλοκλήρου τοῦ στόλου. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν, πνεύσαντος ἀπὸ τῆς νυκτὸς ἀνέμου σφοδροῦ, ὁ ἑλληνικὸς στόλος, περὶ τὴν Κάσσον εὑρισκόμενος, συνέλαβεν ἱκανὰ σκευαγωγὰ διαφόρων σημαιῶν φέροντα ἵππους, στρατιώτας καὶ παντὸς εἴδους ἀποσκευάς. Ὡς ἐκ τῆς τρικυμίας δὲ ταύτης ὁ ἐχθρικὸς στόλος διεσπάρη τῇδε κἀκεῖσε· καὶ πολλὰ μὲν τῶν σκευαγωγῶν αὐτοῦ ἐναυάγησαν, τὰ δὲ ἄλλα κατέφυγον εἰς Ῥόδον, εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐξηκολούθει θαλασσοδρομῶν, ὁ Ἰβραΐμης ἦτο ἀδύνατον νὰ περάσῃ. Δυστυχῶς τὰ μὲν πληρώματα ἔπασχον δεινὰς στερήσεις, τὰ δὲ σκάφη ἐπὶ τρεῖς ὅλους μῆνας, ἀδιακόπως σχεδὸν ναυμαχοῦντα καὶ ποντοπορροῦντα, ὑπέστησαν ζημίας οὐ μικράς. Εἰς μάτην οἱ ναύαρχοι ἔγραφον πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἀπὸ τοῦ αὐγούστου μηνὸς νὰ πέμψῃ τὰς μισθοδοσίας τῶν πληρωμάτων καὶ νέα πυρπολικά· ἡ κυβέρνησις καίτοι ἔχουσα εἰς χεῖράς της τὰ χρήματα τοῦ πρώτου δανείου, ἐκώφευεν. Ἐνόμισαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Μιαούλην, ὅτι τοῦ χειμῶνος ἤδη ἐπελθόντος, δὲν θέλει θαλασσομαχήσει αὖθις ὁ Ἰβραΐμης. Ὅθεν ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν. Ὁ Ἰβραΐμης συγκεντρώσας αὖθις εἰς Ῥόδον τά τε πολεμικὰ καὶ τὰ σκευαγωγὰ καὶ εὑρὼν τὴν θάλασσαν ἐλευθέραν, κατέπλευσε περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου ἀσφαλῶς εἰς Σούδαν καὶ ἀπεβίβασεν ἐκεῖ τὰ στρατεύματα αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Ἀπόβασις τοῦ Ἰβραΐμη εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἡ πολιτικὴ τῶν δυνάμεων. Ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825 ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ νέα αὐτῆς κυβέρνησις ἐφαίνοντο ἐξασφαλίσασαι τὴν τύχην αὐτῶν. Δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824 κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι μίαν μόνην ἐπεχείρησαν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκεῖθεν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἄπρακτοι μετὰ τὰς περὶ Ἄμπλιανην μάχας. Κατὰ θάλασσαν δὲ ἐτελέσθησαν τὰ λαμπρότατα τῶν ἑλληνικῶν κατορθωμάτων. Οἱ στό-

λοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, καταναυμαχηθέντες ἐπανειλημμένως, ἀπώλεσαν δύο φρεγάδας, δύο δρόμωνας, καὶ τρεῖς πάρωνας, ἤτοι 7 πολεμικὰ πλοῖα, πυρποληθέντα μεθ' ὅλων αὐτῶν τῶν πληρωμάτων· ἔτι δὲ ἕνα δρόμωνα ναυαγήσαντα καὶ 50 σκευαγωγὰ αἰχμαλωτευθέντα, βυθισθέντα ἢ ἄλλως καταστραφέντα· εἰς ναύαρχος καὶ 4,000 στρατιῶται καὶ ναῦται συνελήφθησαν, ἐφονεύθησαν ἢ κατεποντώθησαν, 500 δὲ περίπου τακτικοὶ Ἄραβες ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι εἰς Ναύπλιον, τὴν πρωτεύουσαν τῆς κυβερνήσεως. Ἡ κυβέρνησις αὕτη εἶχε κατισχύσει ἁπάντων τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς ἀντιπάλων. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν ἢ ἐκρατοῦντο δέσμιοι εἰς Ὕδραν ἢ ἐκρύπτοντο εἰς ἀπώτατα ἄσυλα. Ὁ ναυτικὸς ἀκόλουθος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας Ῥευερσὼ ἔγραφε τῇ 3 δεκεμβρίου 1824 πρὸς τὸν προϊστάμενον αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργόν, ἀφοῦ ἐπεσκέφθη τὸ Ναύπλιον καὶ εἶδε τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς ἡμετέρας κυβερνήσεως, τὰ ἑξῆς· «Τὰ λαμπρὰ κατορθώματα, ὅσα ἐπέτυχον οἱ ἐπαναστάται κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐπαγίωσαν τὸ οἰκοδόμημα τῆς παλιγγενεσίας αὐτῶν.» Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἦτο μεστὸς χρηστῶν ἐλπίδων· ἀφοῦ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824 περιωρίσθη εἰς τὴν διοίκησιν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀπῆλθεν ἐν ἀρχῇ ἰανουαρίου 1825 εἰς Ναύπλιον, ἵνα ἀναλάβῃ τὰ ἔργα τοῦ γενικοῦ γραμματέως τῆς νέας κυβερνήσεως, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὁποίων πρὸ καιροῦ ὑπ' αὐτῆς προσεκαλεῖτο. Πρὶν δὲ ἀπέλθῃ τῇ 1]13 ἰανουαρίου γράφων ἐκ Μεσολογγίου πρὸς τὸν πιστὸν τοῦ Μετερνίχου σύμβουλον Γέντζ, ἔλεγεν· «Αἱ ἐσωτερικαὶ ταραχαί, αἵτινες τοιαύτην ἡμῖν ἐπροξένησαν ζημίαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς παλιγγενεσίας ἡμῶν, μετ' οὐ πολὺ ἐκλείπουσι διὰ παντός. Ἡ κυβέρνησις ἀφοῦ ματαίως ἠγωνίσθη νὰ μεταπείσῃ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς διὰ πάσης ἐπιεικείας, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν βίαν. Ὁ ἐντεῦθεν ἐκραγεὶς ἀγὼν ἀπέβη βραχύτατος, διότι τὸ ἔθνος ὅλον συνετάσσετο μετὰ τῆς κυβερνήσεως, ὁ δὲ θρίαμβος αὐτῆς ἀπέβη πλήρης, διότι ἐντὸς 20 ἡμερῶν οἱ ἄνθρωποι οἵτινες ἐφαντάζοντο ὅτι θέλουσι καταναγκάσει τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἰδιοτελεῖς αὐτῶν ἀπαιτήσεις, κατετροπώθησαν. Ἐντεῦθεν κατέστη πασίδηλον, ὅτι ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη ἐπιθυμεῖ κυβέρνησιν ἰσχυρὰν καὶ ἱκανὴν νὰ καταπαύσῃ ὅλας τὰς καταχρήσεις, ὧν τὸ ἔθνος ἐγένετο θῦμα. Ἐὰν τὰ γενναῖα καὶ ἀμετάτρεπτα μέτρα, εἰς τὰ ὁποῖα ἠναγκάσθη νὰ προβῇ ἡ κυβέρνησις, συνεπαγάγωσι βραδύτητα τινὰ περὶ τὴν συγκρότησιν τῆς ἐθνι-

κῆς συνελεύσεως, ἡ ἀναβολὴ αὕτη θέλει χρησιμεύσει τοὐλάχιστον εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν ἐκ προοιμίου τὸ μέλλον νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ πνεῦμα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀντιπροσώπων δὲν θέλει ἐν τῷ παρόντι νοθευθῇ ὑπὸ τῶν πονηρῶν ὅσοι τοσάκις προήδρευσαν εἰς τὰς ἐκλογὰς ταύτας.» Ποτὲ ὁ ἐπιφανὴς ἀνὴρ δὲν διετύπωσε λαμπρότερον τὰς ὑγιεῖς αὐτοῦ ἀρχάς. Ἀλλὰ καὶ ποτὲ δὲν ἔμελλε νὰ ἀποδειχθῇ μᾶλλον ἀριδήλως ὁπόσον συνήθως ἐπλανᾶτο περὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν αἱ θεωρίαι ἐκεῖναι ἠδύναντο νὰ γίνωσι πράγματα.

Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ πιστεύῃ ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ἰσχυρὰ, κυβέρνησις πολυμελὴς, τῆς ὁποίας οἱ κάτοχοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐρίζωσι πρὸς ἀλλήλους ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θριάμβου αὐτῶν; Τῳόντι ὁ Γ. Κουντουριώτης ἔβλεπεν ἀνησύχως τὴν ἐξαίρετον ἐπιρροὴν, ἣν ἐνήσκει ὁ Ἰωάννης Κωλέττης ἐπὶ τῶν ῥουμελιωτικῶν στρατευμάτων, δι' ὧν κυρίως κατεβλήθησαν οἱ στασιασταί. Πλὴν τούτου, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ πιστεύῃ ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη θέλει καταπαύσει ὅλας τὰς καταχρήσεις ὅσων πρότερον ἐγένετο θῦμα τὸ ἔθνος, ἐνῷ δὲν ἐστηρίζετο εἰμὴ ἐπὶ ἀτάκτων στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι μάχονται ὑπὲρ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου, ἐξετραχηλίζοντο εἰς τὰς φοβερωτέρας καταχρήσεις καὶ καταπιέσεις καὶ λεηλασίας πανταχοῦ ὅπου ἐστάθμευον ἢ ἁπλῶς διέμενον; Ἡ τάξις καὶ ὁ νόμος οὐδέποτε ἀνορθοῦνται διὰ τῆς ἀνομίας καὶ τῆς ἀταξίας. Κυβέρνησις ἐπιτελοῦσα μὲν ἐσωτερικῶς τὰ ἀληθῆ αὐτῆς καθήκοντα, ἀσφαλίζουσα δὲ ἐξωτερικῶς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἔθνους δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνιδρυθῇ ἐν Ἑλλάδι, εἰμὴ, ἐὰν ἐστηρίζετο ἐπὶ στρατοῦ τακτικοῦ· στρατὸν δὲ τοιοῦτον οὐ μόνον τὰ προηγούμενα Ἐκτελεστικὰ δὲν ἐφρόντισαν ὁπωσοῦν σπουδαίως νὰ καταρτίσωσιν, ἀλλὰ οὐδὲ τὸ Ἐκτελεστικὸν τοῦ 1824, καίτοι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἔτους τούτου ἔλαβεν 8—9,000,000 δραχμῶν ἐκ τοῦ πρώτου δανείου. Καὶ οὔτε ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον περὶ τούτου, ἀφοῦ ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ ἔδρευεν ἀνὴρ, ὅστις ἤντλει τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἀπὸ τῶν ἀτάκτων στιφῶν τῆς Ῥούμελης, καὶ ἀφοῦ οὐ μόνον οἱ Ῥουμελιῶται, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Πελοποννήσιοι μαχηταὶ δὲν διέκειντο εὐμενῶς πρὸς τὴν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ συγκρότησιν. Ἡ νέα λοιπὸν κυβέρνησις εἶχε τὰ ἐλαττώματα ὅλων τῶν προηγουμένων· τὴν ἐσωτερικὴν διαίρεσιν καὶ τὴν ἔλλειψιν ἐπιτηδείου ἐκτελεστικοῦ ὀργάνου· ὥστε, καίτοι ἐπὶ μίαν στιγμὴν κατισχύσασα τῶν ἀντιπάλων, περιεῖχε

τὰ σπέρματα προσεχοῦς ἀναρχίας καὶ πτώσεως. Τί δὲ ἂν ἤθελεν ἀπειληθῇ ὑπὸ μεγάλων ἐξωτερικῶν κινδύνων;

Οἱ κίνδυνοι οὗτοι ἀπέβησαν τῳόντι φοβερώτατοι, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοῦ 1825· ὀξυδερκεστέρα δὲ περὶ τοῦ μέλλοντος πρόνοια καὶ ἀκριβεστέρα τῶν πραγμάτων ἐκτίμησις ἠδύνατο νὰ προϊδῃ τὴν παρασκευαζομένην θύελλαν, ὁσονδήποτε ἀδρανὴς καὶ ἂν ἀνεδείχθη ὁ πολέμιος κατὰ ξηρὰν τῷ 1824, ὁσονδήποτε λαμπρὰ καὶ ἂν ἀπέβησαν τὰ ναυτικὰ ἡμῶν κατορθώματα κατὰ τὴν δευτέραν ἐξαμηνίαν τοῦ ἔτους ἐκείνου. Ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ σουλτὰν Μαχμοὺτ ἀνέθηκεν εἰς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν τῆς Αἰγύπτου τὴν περιστολὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ὡς ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς ἀνέλαβε τὸ ἔργον, ἦτο πρόδηλον, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἠπειλεῖτο νὰ ἴδῃ ἀποβαίνουσαν εἰς τὰς ἀκτὰς αὐτῆς στρατιωτικὴν δύναμιν ἐντελῶς διάφορον τῶν ἀλβανικῶν καὶ ἀσιανῶν στιφῶν καθ' ὧν ἐπάλαισαν τέσσαρα ἤδη ἔτη κατὰ ξηρὰν οἱ μαχηταὶ ἡμῶν. Τὰ στίφη ταῦτα εἶχον τὸν αὐτὸν ὁπλισμὸν καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν ὃν καὶ οἱ ἡμέτεροι· νῦν δὲ οἱ ἄτακτοι ἡμῶν ὅμιλοι προέκειτο νὰ ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ στρατοῦ τακτικῶς ὠργανωμένου, τεχνικῶς κατηρτισμένου καὶ ἀγομένου ὑπὸ ἄρχοντος τολμηροτάτου ἅμα καὶ συνετοῦ. Τὰ δὲ πράγματα ἔμελλον δυστυχῶς μετ' ὀλίγον νὰ μαρτυρήσωσιν ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν ἔπρεπεν ἐκ προοιμίου νὰ γνωρίζῃ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὅτι στρατοὶ ἄτακτοι, ὅσον γενναῖοι καὶ ἂν ὦσιν, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀνθέξωσιν εἰς δύναμιν τακτικήν. Ἀλλὰ, θέλουσιν ἴσως εἴπει, ὁ τακτικὸς στρατὸς τῶν πολεμίων ἔπρεπε νὰ διαπεραιωθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα, αἱ δὲ ναυμαχίαι τοῦ αὐγούστου, τοῦ σεπτεμβρίου, τοῦ ὀκτωβρίου καὶ τοῦ νοεμβρίου ἀπέδειξαν, ὅτι οἱ στολίσκοι ἡμῶν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ παρακωλύσωσι τὴν διαπεραίωσιν ταύτην. Ναὶ, ἀλλ' εἶχον ἀποδείξει ἐπ' ἐσχάτων καὶ ἕτερόν τι, ὅτι ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς δὲν ὡμοίαζε τοὺς ναυάρχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν παρήτει τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ, ὡς ἐκ μόνης τῆς ἐπιφανείας τῶν πυρπολικῶν, καὶ ἂν ἀπέβαλλε πλοῖά τινα, ἐπέμενεν οὐδὲν ἧττον πεισματωδῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κυρίου βουλεύματος, ἐπιμένων δὲ κατώρθου νὰ διαπεραιωθῇ. Καθάπερ εἴδομεν ἀπεβίβασεν ἐπὶ τέλους τὸν στρατὸν αὐτοῦ εἰς Κρήτην, καὶ δὲν ἦτο ἀπίθανον, ὅτι δι' ὁμοίων θυσιῶν ἠδύνατο νὰ περαιωθῇ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τὸ δὲ δεινότερον, ἐρχόμενος εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔμελλε νὰ εὕρῃ ἐν αὐτῇ τρία ἀσφαλῆ ὁρμητήρια, τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης, τῆς

Κορώνης καὶ τῶν Πατρῶν, τῶν ὁποίων οὐδεμία τῶν προηγουμένων κυβερνήσεων ἐφρόντισε σπουδαίως νὰ προλάβῃ τὸν ἐπισιτισμὸν, ἵνα οὕτω ἐπιτύχῃ τὴν παράδοσιν.

Ἀλλὰ τὸ ἔτι θλιβερώτερον ὑπῆρξεν ὅτι ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς ἐκπλεύσας ἐκ Σούδας ἐνεφανίσθη εἰς τὰ μεσσηνιακὰ παράλια, μηδενὸς παρακωλύσαντος, καὶ ἀπεβίβασε τῇ 12 εἰς Μεθώνην 4,000 τακτικοῦ πεζικοῦ καὶ 500 ἱππεῖς. Ἐκπέμψας δὲ ἀμέσως εἰς Κρήτην τὸν στόλον, μετεκόμισεν ἐκεῖθεν δευτέραν στρατοῦ μοῖραν, πάλιν μηδένα παρακωλύοντα ἀπαντήσας, ὥστε τῇ 9 μαρτίου ἔχων μυρίους πεζοὺς καὶ 1000 ἱππεῖς ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Πύλου. Πῶς κατ' ἀμφοτέρας ταύτας τὰς διαπεραιώσεις οὐδὲν ἀπήντησεν ἑλληνικὸν πλοῖον; «Διότι, λέγει ὀρθῶς ὁ Α. Κ. Ὀρλάνδος, τὸ ἐθνικὸν ταμεῖον εἶχε σχεδὸν κενωθῆ ἕνεκα τῶν ἐμφυλίων πολέμων.» Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐξαντληθῇ, ὅτε μόνος ὁ Γούρας ἐπληρώνετο διὰ 12,000 ἄνδρας, ἐνῷ δὲν εἶχε πράγματι εἰμὴ 3,000. Δὲν θέλομεν ὑπολογίσει τὰ εἰς αὐτὸν πληρωθέντα κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν ὅστις εἶχεν ὑποβληθῆ εἰς τὴν ἐν Ἄστρει συνέλευσιν, καθ' ὃν 12,000 ἄνδρες ἀπῄτουν 600,000 γροσίων κατὰ μῆνα. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἥμισυ τούτων ἂν ἐλάμβανεν ὁ Γούρας, ἐπειδὴ ἐπληρώθη τὰ χρήματα ταῦτα ἐπὶ τρεῖς τοὐλάχιστον μῆνας, ἕπεται ὅτι ἐπληρώθησαν χάριν αὐτοῦ καὶ μόνου περὶ τὰς 900,000 γροσίων ἤτοι 90,000 ταλλήρων, ἤτοι ὅσα περίπου ἡ κυβέρνησις ἐδαπάνησεν ὑπὲρ τοῦ στόλου, τοῦ κατὰ τὸ δεύτερον ἑξάμηνον τοῦ προηγουμένου ἔτους τοσαῦτα μεγαλουργήσαντος. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Γούρας δὲν ἦτο μόνος, ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ὑπῆρχον χρήματα, ἵνα παρακωλυθῇ ἡ τοῦ Ἰβραὴμ πασᾶ διαπεραίωσις. Ἅμα ἀναγγελθείσης ταύτης εἰς Ναύπλιον, ἡ κυβέρνησις ἔδωκε σημεῖά τινα ζωῆς. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῆς οἰκτρᾶς ἐκστρατείας τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτη, ὅστις βραδέως ὀπωσοῦν φθάσας εἰς Καλάμας τάχιστα ἐπέστρεψεν εἰς Ναύπλιον μὴ ἰδὼν κατὰ πρόσωπον τὸν πολέμιον. Ἀλλ' ὁ Μαυροκορδᾶτος εἰσῆλθεν ἐντὸς τῆς κινδυνευούσης Σφακτηρίας, ἐξ ἧς ὡς ἐκ θαύματος διεσώθη τῇ 26 ἀπριλίου ὅτε ἐάλω ἡ νῆσος. Πρὸ τούτου ἔτι τὰ ρουμελιωτικὰ στρατεύματα, δι' ὧν πρὸ μικροῦ εἶχε καταβληθῆ τοσοῦτον εὐχερῶς ἡ ἀνταρσία, ἐμετρήθησαν τῇ 7 ἀπριλίου εἰς Κρομμύδι πρὸς τὸ τακτικὸν τοῦ Ἰβραὴμ πασᾶ καὶ κατατροπωθέντα, ἐπέστρε-

ψαν εἰς τὴν Στερεάν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐκπλεύσας τελευταῖον δὲν ἠὐτύχησε νὰ παρεμποδίσῃ τὴν μετακόμισιν νέων στρατευμάτων εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐκ Κρήτης καὶ Ἀλεξανδρείας· τῇ δὲ 19 ἀπριλίου ἀπεβιβάζοντο αὖθις εἰς Μεθώνην 4,000 ἄνδρες, 500 ἡμίονοι καὶ πολεμεφόδια καὶ τροφαί. Ἀληθὲς ὅτι μετά τινας ἡμέρας, τῇ 30, ὁ Μιαούλης, εἰσβαλὼν τολμηρότατα ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Μεθώνης, κατεπυρπόλησε μίαν ὡραίαν φρεγάδα, τὴν *Ἀσίαν*, ἐν Ἀγγλίᾳ κατασκευασθεῖσαν, δύο δρόμωνας καὶ 4 φορτηγά. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον τῇ 11 μαΐου παρεδόθη τὸ Νεόκαστρον εἰς τὸν Ἰβραΐμην ἀσφαλίσαντα οὕτω τὴν κατοχὴν τῆς Μεσσηνίας. Ἀληθὲς ὡσαύτως ὅτι τῇ 20 ὁ περὶ τὸν Γεώργιον Σαχτούρην ἑλληνικὸς στόλος ἀντιπαραταχθεὶς περὶ Καφηρέα πρὸς τὸν στόλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατώρθου ἓν τῶν λαμπροτάτων ναυτικῶν ἔργων, πυρπολήσας τὴν ναυαρχίδα διὰ τοῦ ὑδραίου Ἰωάννου Ματρόζου καὶ τοῦ σπετσιώτου Λαζάρου Μουσοῦ, καταστρέψας δὲ δύο δρόμωνας καὶ κυριεύσας 30 φορτηγὰ καὶ πλῆθος ὀρειχαλκίνων πυροβόλων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀπέτρεψαν τὸν Ἰβραΐμην ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ κυρίου αὐτοῦ βουλεύματος, καὶ περὶ τὰ μέσα μαΐου οὗτος ἀφοῦ κατωχυρώθη ἐν Μεσσηνίᾳ ἡτοιμάζετο νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου, ἐνῷ οἱ μὲν ἡττηθέντες ῥουμελιῶται εἶχον ἤδη ἀπέλθει εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ κατεπτοημένος τῆς χερσονήσου λαὸς κατεκραύγαζεν ἀπαιτῶν τὴν λύτρωσιν τοῦ ἐν Ὕδρᾳ κρατουμένου Κολοκοτρώνη, παρ' αὐτοῦ καὶ μόνου ἐλπίζων σωτηρίαν, ὅπως ἐπὶ τοῦ Δράμαλη.

Τότε ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις πειθομένη, ὅτι οὐδένα ἄλλον τρόπον εἶχε νὰ ἀντιταχθῇ κατὰ τοῦ ἐκ Μεσσηνίας ἐπερχομένου Ἰβραὶμ πασᾶ, ἀνεκάλυψε τελευταῖον ὅτι «ἡ σύμπνοια καὶ σύμπραξις ὅλων τῶν Ἑλλήνων εἶναι ὁμολογουμένως τὸ μόνον ἀκαταμάχητον ὅπλον ἐναντίον τοῦ ἀσπόνδου ἐχθροῦ τῆς πατρίδος,» ἐψήφισε τῇ 18 μαΐου γενικὴν ἀμνηστίαν καὶ ἀνηγόρευσε τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην γενικὸν ἀρχηγὸν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Κολοκοτρώνης ἔπραξε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ πραχθῇ δι' ὧν εἶχε στρατῶν καὶ πόρων ἀπέναντι τῶν στρατῶν καὶ τῶν πόρων τοιούτου ἀντιπάλου. Ἡ κρατερά, ἡ σεβαστή, ἡ ἀγαπητὴ αὐτοῦ φωνὴ ἀντήχησε πάλιν ἀπὸ ἄκρου ἕως ἄκρου τῆς χερσονήσου καὶ ἐπλήρωσε παραμυθίας καὶ πεποιθήσεως τὰς τεθλιμμένας τῶν κατοίκων αὐτῆς ψυχάς. Οἱ Μωραΐται ἰδόντες τὸν πατέρα αὐ-

τῶν, ἐνόμισαν ὅτι ἐλυτρώθησαν. Καὶ δὲν ἐλυτρώθησαν μὲν, πολλοῦ γε δεῖ· ἀλλ' ὁ Γέρος ἂν δὲν ἠδυνήθη νὰ διακωλύσῃ τὴν πρόοδον τοῦ Ἰβραὶμ πασᾶ, ἐμβαλόντος τῇ 11 ἰουνίου εἰς Τρίπολιν καὶ τῇ 13 εἰς τὴν Ἀργολίδα· ἂν ἠττήθη ὑπ' αὐτοῦ τῇ 23 εἰς Τρίκορφα, κατώρθωσεν ὅμως δύο τινὰ σωτηριωδέστατα. Διὰ μὲν τῆς καρτερίας αὐτοῦ ἐνεποίησε τοσαύτην εἰς τοὺς Πελοποννησίους ἐθελοθυσίαν, ὥστε προετίμησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰς φοβερωτέρας στερήσεις καὶ κακουχίας μᾶλλον ἢ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν Ἰβραὶμ πασᾶν, ὅστις ἀληθῶς εἰπεῖν, ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ἦρξεν εἰμὴ τῶν σημείων, ὅσα πράγματι διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ κατεῖχε· δεύτερον δὲ ὁ Κολοκοτρώνης διὰ τῆς ἀκαταβλήτου αὐτοῦ δραστηριότητος κατεκόπωσε τὴν ἐπιμονὴν τοῦ πείσμονος ἐκείνου ἀντιπάλου καὶ πολλάκις περιήγαγεν αὐτὸν εἰς ἀμηχανίαν. Ἀλλ' ὅσον σωτήρια καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ τοῦ Κολοκοτρώνη ἔργα, ἢ μᾶλλον δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ὑπῆρξαν σωτήρια, ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις ἐταπεινώθη οἰκτρῶς. Ἅπαν τὸ οἰκοδόμημα ὅπερ ἤγειρε πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐξοντώσεως τοῦ τῆς Πελοποννήσου πολεμάρχου, κατέπεσεν, ἐγερθέντος καὶ εἴπερ ποτὲ ἰσχυροτέρου ἀποβάντος τοῦ πολεμάρχου ἐκείνου. Ἅπαν τὸ ὄνειρον τοῦ Μαυροκορδάτου, ὅτι ἐνιδρύθη τελευταῖον κυβέρνησις ἔχουσα ἰδίαν βούλησιν καὶ δύναμιν καὶ ἄρχουσα διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης καὶ τῆς βουλήσεως ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος, διεσκεδάσθη. Ἐνῷ ἡ κυβέρνησις αὕτη ἐκάθητο ὄπισθεν τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου, τῆς Πελοποννήσου ἦρχον ἀφ' ἑνὸς ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς, ἀφ' ἑτέρου ὁ Κολοκοτρώνης. Ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου ὁ Ῥεσὶτ πασᾶς, ἐμβαλὼν μετὰ ἀνδρῶν δισμυρίων εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ οὐδεμίαν κατὰ τὸ σύνηθες ἀπαντήσας ἀντίστασιν τῶν ὁπλαρχηγῶν αὐτῆς, προήλασε μέχρι Μεσολογγίου, τοῦ ὁποίου ἦρχισε τῇ 5 μαΐου τὴν τελευταίαν πολιορκίαν. Τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἦρχεν ὁ Γούρας, παντοδύναμος αὐτόθι γενόμενος μετὰ τὴν σύλληψιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ὀδυσσέως. Ἡ πραγματικὴ λοιπὸν ἐξουσία τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἐξετείνετο ἐπὶ πολὺ τῆς Ἑλλάδος μέρος. Αἱ νῆσοι ἀναγκασθεῖσαι πάλιν νὰ ὁπλίζωνται ἐξ ἰδίων, ἐξηκολούθουν μὲν παντὶ σθένει ἀγωνιζόμεναι, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἐνδείας τῶν πόρων αὐτῶν μὴ δυνηθεῖσαι νὰ συντηρήσωσιν ἀδιαλείπτως στολίσκους ἱκανοὺς, δὲν ηὐτύχησαν οὔτε τὴν συγκοινωνίαν τοῦ Ἰβραὶμ πασᾶ μετὰ τῆς Ἀλεξανδρείας νὰ παρακωλύσωσιν, οὔτε τὸ Μεσολόγγιον ἐπὶ τέλους ἀποχρώντως νὰ τροφοδοτήσωσιν.

Ἐν τούτοις κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο 1825 ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις ἔλαβεν ἐκ διαλειμμάτων τὰ χρήματα τοῦ δευτέρου δανείου, ὅπερ συνομολογηθὲν τῇ 7 φεβρουαρίου ἐν Λονδίνῳ, ὅπως καὶ τὸ πρῶτον, συνεποσοῦτο ὀνόματι εἰς 2,000,000 λίρας. Ἀλλὰ συνεφωνήθη πρὸς $55\frac{5}{10}$ τοῖς ἑκατὸν τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου· ὥστε ἐπραγματώθησαν μόνον 1,110,000. Ἐπληρώθησαν δὲ ἐκ τοῦ οὕτω μειωθέντος ποσοῦ, τόκος δύο ἐτῶν πρὸς 5 %, 200,000, χρεώλυτρον ἑνὸς ἔτους πρὸς 1 %, 20,000, διάφορα μεσιτικὰ 68,800· πλὴν τούτου εἰς ἐξαγορὰν ὁμολογιῶν αὐτοῦ τούτου τοῦ δανείου καὶ τοῦ προηγουμένου, λίραι 212,220· εἰς διάφορα ἔξοδα καὶ ζημίας, 13,700· ἐλογίσθησαν ὡς μένοντα εἰς βάρος τῶν διαπραγματευσαμένων τὸ δάνειον Ὀρλάνδου καὶ Λουριώτου, 15,487. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν, διὰ τὴν κατασκευὴν δύο φρεγάδων (ὧν μίαν μόνον ἐπὶ τέλους ἐλάβομεν, τὴν *Ἑλλάδα*), λίραι 156,600· ἔμειναν εἰς Ἀγγλίαν πρὸς κατασκευὴν ἓξ ἀτμοκινήτων (ὧν τρία μόνον ἐλάβομεν, ἐν οἷς ἓν κυρίως χρησιμεῦσαν εἰς τὸν πόλεμον, τὴν *Καρτερίαν*) λ. 123,300· ἐδόθησαν εἰς μισθοδοσίαν τοῦ λόρδου Κόχραν, 37,000 λ. καὶ εἰς ἀγορὰν πολεμεφοδίων, εἰς ἔξοδα ὁπλισμοῦ, ἱματισμοῦ κλπ. λ. 77,200. Ὅθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐστάλησαν εἰμὴ λίραι 232,700. Ταῦτα κατὰ τὴν ὑπὸ Γ. Σπανιολάκη συνταχθεῖσαν *Περίληψιν τῶν λογαριασμῶν τῶν σχεδιασθέντων παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ δανείου*. Σημειωτέον ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἄνω ποσῶν ὑπερβαίνει τὰς ἐκ τῶν 2,000,000 πραγματωθείσας 1,110,000, κατὰ 47,000 περίπου λίρας, αἵτινες εἰσεπράχθησαν τῷ 1825 ἰδίως πρὸς ἐξόφλησιν διαφόρων λογαριασμῶν τοῦ πρώτου δανείου.

Ἡ ἐν Ναυπλίῳ λοιπὸν κυβέρνησις δὲν ἔλαβεν ἐκ τοῦ δευτέρου δανείου εἰμὴ 232,700 λίρας. Ἀλλὰ τελευταῖον 237,700 λίραι ἀπετέλουν περὶ τὰ 6 ἑκατομμύρια δραχμῶν, τὸ δὲ ποσὸν τοῦτο ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ μέχρι τινὸς εἴς τε τοῦ στόλου τὴν συντήρησιν, εἴς τε τὴν ἄμυναν τοῦ Μεσολογγίου. Ἀλλὰ ἵνα μὴ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα ὅσα ἡ κοινὴ γνώμη τότε ἔλεγε καὶ αἱ ἐφημερίδες ἐπανελάμβανον περὶ τῶν δεινῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξώκειλε τὸ λεγόμενον Ὑπουργεῖον τῆς Οἰκονομίας ὡς πρὸς τὴν παραλαβὴν καὶ τὴν διαχείρισιν τῶν χρημάτων ἐκείνων, καταχρήσεων, αἵτινες ἄλλως τε ἐπισήμως ἐπιστοποιήθησαν ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς, ἣν παρεθέσαμεν ἐν τοῖς προτέροις (σελ. 743—747 τοῦ παρόντος τόμου), ἀρκού-

μεθα νὰ ἀναφέρωμεν δύο γεγονότα μαρτυροῦντα ὁπόσον ἀσεβῶς καὶ ταχέως ἐγένοντο ἅφαντα τὰ ἱερὰ ταῦτα χρήματα. Ἡ ἐπίσημος ἐφημερὶς τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ναυπλίου, ἡ *Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος*, ἥτις πολλάκις διέστρεφε τὰ πράγματα καὶ πολλάκις ἐβεβαίωσεν, ὅτι τὸ Μεσολόγγιον πυροβολεῖται *μακρόθεν μόνον* ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ, ὅτι οὗτος δὲν ἔχει εἰμὴ 6,000 ἀνδρῶν καὶ ὅτι προσεχῶς διαλύεται ἡ πολιορκία, τῇ 2 δεκεμβρίου ἀνήγγελλεν ὅτι «τὸ Μεσολόγγιον εἶναι *καλῶς προμηθευμένον* καὶ ὁλονὲν προμηθεύεται ἀπὸ ζωοτροφιῶν, διότι περὶ τούτου ἐφρόντισεν ἡ διοίκησις ἐν καιρῷ.» Τὰ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ Μεσολογγίῳ ἐκδιδόμενα *Ἑλληνικὰ Χρονικά*, τὰ ὁποῖα φιλικώτατα πάντοτε ἐπολιτεύθησαν πρὸς τὴν ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησιν, μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας ἀπεκρίνοντο, ὅτι δὲν ἀμφιβάλλουσιν ὅτι τὸ Ναύπλιον εἶναι *καλὰ προμηθευμένον*, ἡ φρουρὰ ὅμως τοῦ Μεσολογγίου οὔτε τοὺς μισθούς της οὔτε τὸ σιτηρέσιόν της ἔλαβεν· ἡ δὲ Σεβαστὴ Διοίκησις οὐδεμίαν κατέβαλε φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν, ἵνα προμηθεύσῃ τὴν ἡρωϊκὴν πόλιν μὲ τὰ ἀναγκαῖα ἐφόδια. Καὶ ἔτος δὲν εἶχε παρέλθει ἀφ' ἧς ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ χρήματα τοῦ δευτέρου δανείου, ὅτε τῇ 7 ἀπριλίου 1826 ἡ ἐθνικὴ Γ' τῶν Ἑλλήνων συνέλευσις ἐψήφιζε νὰ ἀνοιχθῇ νέον δάνειον 100,000 ταλλήρων, ἵνα χρησιμεύσῃ «διὰ τὸ μέλλον μόνον εἰς τροφὰς καὶ μισθοὺς τοῦ στόλου, εἰς ἐπισκευὴν καὶ τροφὰς διὰ τὸ Μεσολόγγιον καὶ τὰ ἔξωθεν αὐτοῦ συστηθησόμενα στρατόπεδα,» ἐνῷ τὸ Μεσολόγγιον ἔπιπτε πρὶν ἢ ξηρανθῇ ἡ μελάνη δι' ἧς ἐγράφη τὸ ψήφισμα τοῦτο. 100,000 ταλλήρων λοιπὸν ἤρκουν ἵνα σωθῇ τὸ προπύργιον ἐκεῖνο, καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἡ λαβοῦσα εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς κατὰ τὸ προλαβὸν δωδεκάμηνον ἑκατομμύριον περίπου ταλλήρων δὲν ἠδυνήθη νὰ οἰκονομήσῃ ἐξ αὐτῶν τὰς 100 ἐκείνας· χιλιάδας ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξηρτήθη ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ κυβέρνησις αὕτη ἔμεινεν οὕτω βιοῦσα καὶ πράττουσα ἐν Ναυπλίῳ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου 1826, ὅτε συνῆλθεν ἡ Γ' ἐθνικὴ συνέλευσις, ἣν πρὸ πολλῶν μηνῶν ἠγωνίζετο νὰ συγκροτήσῃ. Εἰς ποίαν ἀπελπισίαν περιῆλθεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ, καὶ πόσον ἠλλοιώθησαν αἱ πρό τινων μηνῶν τοσοῦτον λαμπραὶ προσδοκίαι τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν τὸ Ἐκτελεστικὸν ἔγραψε τῇ 11 ἰουνίου, πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπήν. «Τὸ στρατιωτικόν μας κατήντησεν ὄχι μόνον ἀνοικονόμητον, ἀλλὰ καὶ ὁ λυμεὼν τῆς

πατρίδος. Αἱ καταχρήσεις τὰς ὁποίας κάμνει εἶναι ἀπερίγραπτοι . . . Αὐτοῦ τοῦ στρατιωτικοῦ ἡ κακοήθεια ἐξήντλησε τὸ μεγαλήτερον μέρος τοῦ δανείου χωρὶς νὰ ὠφεληθῇ παντελῶς ἡ πατρὶς, καὶ εἰς τὸν παρόντα κίνδυνον δὲν ἔχει οὔτε μέσα, οὔτε στρατιώτας νὰ ἀντιτάξῃ. Ἐὰν δὲν ἐγίνοντο αἱ λεῖαι τῶν ζωοτροφιῶν περὶ ὧν σᾶς προέγραψεν ἡ Διοίκησις, δὲν ἠθέλαμεν εἰμπορέσει ἀπὸ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθροῦ σχεδὸν, νὰ συστήσωμεν στρατόπεδον, μὴν ἔχοντες χρήματα ν' ἀγοράσωμεν τροφάς. Τὸ Νεόκαστρον ἐχάθη μόνον καὶ μόνον ἀπὸ τὴν κακοήθειαν τῶν στρατιωτῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν Πελοποννησίων . . . Ἀπὸ τὰ αὐτὰ αἴτια καὶ τόρα ἐκυριεύθη ἡ Καλαμάτα ἀπὸ 3000 ἐχθροὺς, ἐνῷ ἦσαν μέσα ἄλλοι τόσοι ἐδικοί μας καὶ τὴν ἄφησαν καὶ ἔφυγον χωρὶς νὰ ῥήξουν τουφέκι. Διὰ τὰ αὐτὰ αἴτια κατεπάτησεν ὁ ἐχθρὸς τὴν Μεσσηνίαν ὅλην, καὶ μέρος τῆς Ἀρκαδίας, καὶ ἐρημώθη καὶ ἐλεηλατήθη ἡ Τριπολιτζὰ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Αὐτὰ τὰ κακὰ δὲν βλέπομεν πῶς εἰμποροῦν νὰ διορθωθοῦν· στοχαζόμεθα ἰατρικὸν ἁρμόδιον, τὸ τακτικὸν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ θέλει βραδύνει ὡς πρὸς τὸν κίνδυνον εἰς τὸν ὁποῖον ἤδη τρέχομεν. Ἡ σωτηρία μας ἐφέτος κρέμαται ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν τοῦ στόλου, ἐὰν αὐτὸς εἰμπορέσῃ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀπόβασιν, ἢ καίων τὸν ἐχθρικὸν, ἢ ἄλλως πως ματαιώνων τὰ σχέδιά του· ἀλλὰ δὲν ἔχομεν εἰς τοῦτο τὴν βεβαιότητα, μολονότι δὲν εἰμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἀνδρείαν καὶ προθυμίαν τῶν θαλασσινῶν μας. Ἐὰν ὅμως ὁ ἐχθρὸς ἀποβιβάσῃ καὶ τὰ ἄλλα στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον, βέβαια κινδυνεύομεν περὶ τῶν ὅλων.»

Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἥτις δὲν ἐκολάκευε τοὺς Πελοποννησίους, ὑπέγραψεν ἐν τούτοις ὁ Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης, ὅτι ὑπέγραψεν αὐτὴν καὶ ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, τοσαῦτα καταλέγουσαν κατὰ τῶν ῥουμελιωτικῶν στρατευμάτων. Πρόδηλον ἄρα ὅτι ἀληθῆ ἦσαν τὰ γραφόμενα. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι τῷ 1825 ἡ σχετικὴ δύναμις τῶν διαφόρων τοῦ Ἐκτελεστικοῦ μελῶν ἐτροπολογήθη οὐσιωδῶς. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτου, ὅστις ὑπῆρξεν ἀείποτε ὄνομα ψιλόν. Ἀλλ' ἐνῷ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1824 ἴσχυε πρὸ πάντων ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, τὸ μὲν ἕνεκα τῆς ἐπιρροῆς αὐτοῦ εἰς τὰ ῥουμελιωτικὰ στρατεύματα δι' ὧν εἶχον καταβληθῆ οἱ ἀντίπαλοι τῆς κυβερνήσεως, τὸ δὲ ἕνεκα τῆς ἀπουσίας τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐν ἔτει 1825 ἐπρώτευσεν ἀπ' ἐναντίας ὁ τελευταῖος

οὗτος διὰ πλείστους λόγους. Οὐ μόνον ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ ἀξία ἦτο ἀναμφισβήτητος, ἀλλὰ καὶ ἡ κυριωτάτη ἀφορμὴ τῆς τοῦ Κωλέττου ἰσχύος ἐξέλιπε, διότι τὰ ῥουμελιωτικὰ στρατεύματα, ἠττηθέντα εἰς Κρομμύδι, ἐξεχώρησαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Πλὴν τούτου τῷ 1825 ἐξεβιάσθη ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ ἀγγλικὴ μεσολάβησις, ἐνῷ ἡ γαλλική, ἧς κυριώτατος εἰσηγητὴς ἐγένετο ὁ Κωλέττης, ἀπέτυχεν ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει. Παρεκτὸς τῆς μεσολαβήσεως, ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπελπισθεὶς τότε νὰ ἴδῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν κατορθουμένην διὰ τῶν ἰδίων τοῦ ἔθνους ἀγώνων, ἐνησχολήθη εἰς τὸ νὰ προσαγάγῃ ἔξωθεν καὶ ἄλλας ἐπικουρίας. «Τὰ πράγματα ἐπληροφόρησαν τὴν διοίκησιν καὶ ὅλον τὸ ἔθνος ὅτι χωρὶς τακτικὸν δὲν εἰμποροῦμεν πλέον νὰ ὑπάρξωμεν,» ἔγραφεν ἐν ταῖς μακραῖς ὁδηγίαις ὅσας τῇ 9 μαΐου ἐπέστειλε πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπήν. «Ἀλλὰ, προσέθετε, μέχρι τοῦδε μόλις κατωρθώθη νὰ συστηθῇ ἓν σῶμα ἀπὸ 600.» Ὅθεν ἐπιμόνως παρήγγελλε τὴν ἐπιτροπὴν νὰ στρατολογήσῃ τετρακισχιλίους ἄνδρας ἰδίως Ἑλβετοὺς καὶ νὰ τοὺς πέμψῃ ὅ,τι τάχιστα εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῶν ἀναγκαίων ἀξιωματικῶν· ἐπὶ δὲ τούτῳ νὰ συνομολογήσῃ νέον δάνειον 500,000 λιρῶν. Τῇ δὲ 3 ὀκτωβρίου ἔγραφε πάλιν· «Αἱ φρεγάται (εἴδομεν ὅτι εἶχον παραγγελθῇ δύο τοιαῦται εἰς Ἀμερικὴν), ὅσον μέρος τακτικοῦ δύνασθε, τ' ἀναγκαῖα ὅπλα, χρήματα καὶ ἐνδύματα, καὶ οὕτω θέλετε ἰδεῖ ἄλλην μορφὴν εἰς τὰ πράγματα. Ὁ Ἰμβραχίμης χωρὶς τὰς ἀλλεπαλλήλους βοηθείας, χάνεται. Καὶ ὅταν ἀποκτήσωμεν φρεγάτας, αἱ βοήθειαι δὲν τοῦ ἔρχονται εὐκόλως.» Ταῦτα ἔγραφε καὶ ἐνήργει· ἀλλ' ἐν τούτοις ἡ ἐκτέλεσις ἢ δὲν ἐγένετο ποτὲ ἢ ἐβράδυνε πολύ. Τὸ τρίτον δάνειον δὲν κατωρθώθη νὰ συνομολογηθῇ καὶ ἐπομένως οὔτε τακτικὸν νὰ ἔλθῃ ἔξωθεν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἡ δὲ μία καὶ μόνη ἐλθοῦσα φρεγὰς δὲν κατέπλευσεν εἰς Ναύπλιον εἰμὴ τῇ 24 νοεμβρίου 1826. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ Ἑλλὰς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐὰν δὲν διενηργεῖτο συγχρόνως ἡ ἐξωτερικὴ παρέμβασις. Εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς μεσολαβήσεως ταύτης εἶχεν ἀσχοληθῇ πρὸ καιροῦ ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀλλὰ τῷ 1825 εἰργάσθη πρὸς τοῦτο μετὰ ἀξιομνημονεύτου δραστηριότητος, ὡς ἐθελοντὴς μᾶλλον ἢ ὡς δημόσιος λειτουργὸς, οἴκοθεν βουλευόμενος, ἐνεργῶν καὶ τολμῶν.

Περὶ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων καὶ τῶν πρώτων ἐνεργειῶν τῶν δυ-

νάμεων, ἅμα μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, διελάβομεν ἐν τοῖς προτέροις (σελ. 714—720 τοῦ παρόντος τόμου). Ἡ Ῥωσία ἔθετο ἀμέσως τὸ ζήτημα τῆς ἐνόπλου ἐπεμβάσεως καὶ προσεκάλεσε τοὺς συμμάχους αὐτῆς νὰ συναινέσωσιν εἰς τοῦτο· οἱ δὲ σύμμαχοι, ὅ ἐστιν ἡ Αὐστρία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Πρωσία, ἠγωνίσθησαν ν' ἀποτρέψωσι τὸν πόλεμον καὶ νὰ συμβιβάσωσι τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον πρὸς τὴν Υ. Πύλην. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν κατώρθωσαν, διότι ὁ Στρόγονοφ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 5 ἰουλίου 1821, ἀλλὰ διὰ τῶν ποικίλων αὐτῶν παραστάσεων καὶ μεσολαβήσεων ἐπέτυχον νὰ ἀναβάλωσι τὴν ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἂν αἱ δυνάμεις ἐπέτρεπον τὸν πόλεμον τοῦτον, ἢ ἂν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὸν καὶ ἄνευ τῆς τῶν συμμάχων του συναινέσεως, ἡ εἰσβολὴ τῶν ῥωσικῶν στρατευμάτων, συμπίπτουσα πρὸς τὴν μεγάλην ἀνάπτυξιν ἣν κατ' ἀρχὰς ἔλαβεν ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ἤθελε προδήλως περιποιήσει εἰς αὐτὴν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἰσχὺν καὶ ἔκτασιν ἀνυπολόγιστον, οἱαδήποτε καὶ ἂν ἤθελον ὑποτεθῇ τὰ ἴδια συμφέροντα ὧν ἕνεκα ἡ Ῥωσία ἔμελλε νὰ δράξῃ τὰ ὅπλα. Οὐ μόνον ὅμως ὁ πόλεμος δὲν ἐγένετο, ἀλλ' ἐνῷ τῷ 1821 ἡ Ῥωσία ἐλάλει περὶ τρόπων *ἐπιτηδείων νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἀνατολῆς*, καὶ ἐκάλει τὰς δυνάμεις *νὰ πράξωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πᾶν τὸ ὑπὸ τῶν ὡραίων τούτων χωρῶν ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν συνέσεως προσδοκώμενον ἀγαθόν*, ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 ἐφάνη πολὺ μετριωτέρα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν Πύλην. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε βεβαίως πολὺ ὁ μαλακὸς καὶ ὀπωσοῦν παλίμβουλος χαρακτὴρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ὅστις εὐχερῶς ἐνέδιδεν εἰς τὴν ἀδιάκοπον πίεσιν τῶν δυτικῶν δυνάμεων καὶ μάλιστα τῆς Αὐστρίας· συνετέλεσεν ὅμως καὶ τοῦτο ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, ὁ τῆς Πολωνίας κυβερνήτης, διεβεβαίου αὐτὸν, ὅτι πολὺς ἀναβρασμὸς ἐπεκράτει ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ καὶ ὅτι, ἅμα ἀρξαμένου τοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμου, ἄφευκτος ἦτο ἡ Πολωνικὴ ἐπανάστασις. Ἐντεῦθεν ἐχαλαρώθησαν αἱ περὶ Ἀνατολῆς ἀξιώσεις τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου ἔπεμψεν εἰς Βιέννην ἔκτακτον ἀπεσταλμένον, τὸν ἐνεργείᾳ μυστικὸν σύμβουλον Ταΐσσιεφ, ἐγνωσμένον ὀπαδὸν τῆς εἰρηνοφίλου πολιτικῆς καὶ ἀντίπαλον τοῦ Καποδιστρίου, τοῦ μὴ παύσαντος νὰ ὑποτρέφῃ τὰς φιλοπολέμους διαθέσεις ἐν τῷ ῥωσικῷ ἀνακτοβουλίῳ. Ὁ δὲ Ταΐσ-

σιεφ ὑπέβαλε τῇ 2|14 μαρτίου προφορικὴν διακοίνωσιν (note verbale) δι' ἧς κατὰ πρῶτον ὁρίζουσα ἡ Ῥωσία τί ἐνόει ὅτι αἱ δυνάμεις θέλουσιν ἀπαιτήσει παρὰ τῆς Υ. Πύλης ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ἔλεγεν ὅτι «ἡ Πύλη θέλει διατηρήσει τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τοῦ οἰκοῦντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις ὅσαι ἐπανέστησαν καὶ ζητοῦσι τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν.» Μετ' οὐ πολὺ ὁ Καποδίστριας, βλέπων ματαιουμένας τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ προςδοκίας, ἔλαβεν ἄδειαν ἀπεριόριστον, ὃ ἐστιν ἀπεχώρησε τῆς ῥωσικῆς ὑπηρεσίας, ἡ δὲ Ῥωσία ἐξακολουθοῦσα νὰ ὑπενδίδῃ ὑπέβαλεν ἔτι ἐπιεικεστέρας προτάσεις εἰς τὴν κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1822 ἐν Οὐηρῶνι συγκροτηθεῖσαν νέαν σύνοδον, ἐπὶ σκοπῷ μὲν τοῦ νὰ ἀσχοληθῇ κυρίως περὶ τῶν ἱσπανικῶν πραγμάτων, ἐπιληφθεῖσαν δὲ ἐν μέρει καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἐν τῇ συνδιαλέξει ἥτις ἐγένετο αὐτόθι τῇ 28 ὀκτωβρίου ὁ Ταττίσσιεφ ἐδήλωσεν ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος, ὅτι προτείνει ὡς πρὸς τὴν εἰρηνοποίησιν τῆς Ἑλλάδος· «ἢ νὰ συναινέσῃ ἡ Πύλη εἰς ἄμεσον μετὰ τῶν πληρεξουσίων ὅλων τῶν δυνάμεων διαπραγμάτευσιν περὶ τῶν ἐγγυήσεων ὅσας θέλουσι λάβει οἱ Ἕλληνες ἐπανερχόμενοι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου· ἢ νὰ ἀποδείξῃ διὰ *σειρᾶς γεγονότων* ὅτι σέβεται τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν καὶ ζητεῖ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος ἡσυχίαν ἐπὶ βάσεων ἐπιτηδείων, νὰ παράσχωσι τῇ Ῥωσίᾳ μὲν τὴν ἐλπίδα διαρκοῦς εἰρήνης, τοῖς δὲ ὁμοθρήσκοις αὐτῆς ἐχέγγυα ἀσφαλείας καὶ εὐημερίας.» Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Πρωσίας καὶ τῆς Ἀγγλίας δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποδεχθῶσι τὰς τοσοῦτον μετριόφρονας ταύτας προτάσεις, ὁ μὲν αὐθημερόν, οἱ δὲ τρεῖς ἄλλοι διὰ δηλώσεων τῇ 14 νοεμβρίου γενομένων, ἅπαντες δὲ ἐξυμνοῦντες τὴν γενναιοφροσύνην καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτας θέσαντες τὰς βάσεις τῶν παρὰ τῇ Πύλῃ μελλουσῶν ἐνεργειῶν, δὲν ἀπεδέχθησαν τοὺς ἀντιπροςώπους οὓς ἔπεμψε πρὸς τὴν σύνοδον ἐκείνην ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξ Ἑρμιόνης τῇ 17 αὐγούστου, ἐξαιτουμένη τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτήτου καὶ ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων ὑπάρξεως.

Ἀλλ' ἡ Ῥωσία φθάσασα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1822 εἰς τὸ ἔσχατον τοῦτο σημεῖον τῶν παραχωρήσεων αὐτῆς, ἤρχισε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος νὰ περιποιῇ παλιν εἰς τὰς προτάσεις της σπουδαιότερόν τινα χα-

ρακτῆρα. Ἡ καταστροφὴ τοῦ Δράμαλη, ἡ ἀποτυχία τῆς πρώτης τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας καὶ τὰ ναυτικὰ κατορθώματα τοῦ 1822, παρέστησαν εἰς ἅπασαν τὴν Εὐρώπην τὴν ἐπανάστασιν πολὺ γενναιοτέραν ἢ ὅ,τι πρότερον ἐλογίζετο, αἱ δὲ φοβεραὶ τῆς Χίου σφαγαὶ κατέστησαν ἔτι ζωηροτέρας τὰς ἀνέκαθεν ἐξεγερθείσας ἕνεκα τῶν παθημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους συμπαθείας. Τὸ δὲ κυριώτερον, ἡ Ῥωσία ἔλαβεν εὐλόγους ἀφορμὰς νὰ ὑποπτεύῃ ὅτι ὁ ἀναλαβὼν τότε τὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας Γεώργιος Κάννιγγ ἤρχισε νὰ μεταβάλῃ φρόνημα περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐντεῦθεν ἐνθαρρυνομένη ἡ Ῥωσία καὶ μὴ θέλουσα ν' ἁρπαγῇ ὑπὸ ἄλλου ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρωτοβουλία, ὑπέβαλε, κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1823, διὰ τοῦ αὐτοῦ Ταϊσσιεφ σχεδίασμα (Apperçu) ὅπωσοῦν ὁριστικώτερον τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος εἰς τὴν ἐν Οὐηρῶνι σύνοδον γενομένων παρ' αὐτῆς ὅλως ἀσαφῶν προτάσεων. Κατὰ τὸ σχεδίασμα τοῦτο, «ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία ἐπέστησεν ἤδη τὴν προσοχὴν τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπιληφθῇ μετὰ τῆς Πύλης τοῦ ζητήματος τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐπεμβάσεως τῶν συμμάχων ὑπὲρ τῆς εἰρηνοποιήσεως τῆς Ἑλλάδος, οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν θέλουσιν ἐπιτραπῇ τοῦ νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ λόρδου Στράγκφορδ περὶ τῶν πρακτέων, ἵνα πεισθῇ ὁ σουλτάνος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν μεσολάβησιν ταύτην *κατ' ἀρχήν*. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τὰ ἀνακτοβούλια τῆς Πετρουπόλεως καὶ τῆς Βιέννης θέλουσιν ἀποφασίσει ἀπὸ κοινοῦ τὰ κατὰ τὸν ὀργανισμὸν τὸν εἰσακτέον εἰς Πελοπόννησον, εἰς Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους. Ἡ διαίρεσις τῶν χωρῶν τούτων εἰς μεγάλας ἐπαρχίας διοικουμένας ὑπὸ ἡγεμόνων, οἵοι εἰσιν οἱ τῆς Μολδαυΐας καὶ Βλαχίας, ἢ ἡ διανομὴ τῆς χώρας μεταξὺ πόλεων διοικουμένων ὑπὸ κοινοτικῶν ἀρχῶν· ἡ κατοχὴ τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου, ἡ δύναμις τῶν φρουρῶν, αἱ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς κατοίκους, τὸ ποσὸν τῶν ἀποδοτέων τῇ Πύλῃ εἰσοδημάτων, ὁ τρόπος τῆς εἰσπράξεως αὐτῶν, οἱ δεσμοὶ δι' ὧν τοῦ λοιποῦ θέλει ἐξαρτᾶται ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοῦ σουλτάνου, ἰδοὺ τὰ ἀντικείμενα περὶ ὧν δέον νὰ βουλευθῶσι τὰ δύο ἀνακτοβούλια πρὶν ἢ ζητήσωσι τὴν σύμπραξιν τῶν ἄλλων τῆς συμμαχίας μελῶν.»

Μετὰ δύο δὲ μῆνας, ἤτοι τῇ 28 δεκεμβρίου 1823 (9 ἰανουαρίου 1824) ἡ Ῥωσία ὑπέβαλεν ἔτι ὁριστικώτερον ὑπόμνημα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῷ σχεδιάσματι αὐτῆς τεθεισῶν ἀρχῶν. Κατὰ τὸ ὑπόμνημα

τοῦτο προετείνετο νὰ διαιρεθῇ ἡ Ἑλλὰς εἰς τρεῖς ἡγεμονίας, ὧν ἡ μὲν πρώτη νὰ περιλάβῃ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ δευτέρα τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ τρίτη τὴν Πελοπόννησον «εἰς ἣν ἠδύνατο νὰ προστεθῇ καὶ ἡ νῆσος Κρήτη.» Αἱ δὲ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἔμελλον νὰ καθυποβληθῶσιν εἰς κοινοτικὴν διοίκησιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προνομίων ὅσα ἐκέκτηντο ἀπ' αἰῶνος. Ἡ Πύλη θέλει διατηρήσει τὴν ἐπικυριαρχίαν ὅλων τούτων τῶν χωρῶν, ἀλλὰ δὲν θέλει πέμπει εἰς αὐτὰς οὔτε πασάδες οὔτε ἄλλους διοικητάς· θέλει λαμβάνει δὲ ἐτήσιον φόρον, προσδιοριστέον ἀπὸ τοῦδε, κατὰ τὴν ἔκτασιν ἑκάστης νήσου ἢ ἡγεμονίας. Ὅλαι αἱ δημόσιαι ὑπηρεσίαι θέλουσιν ἐκπληροῦνται ὑπὸ ἰθαγενῶν, καὶ ἐν γένει ἡ Πύλη θέλει διάκειται πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπως πρὸς τὴν Βλαχίαν καὶ τὴν Μολδαυΐαν. Αἱ ἑλληνικαὶ ἡγεμονίαι καὶ νῆσοι θέλουσιν ἀπολαμβάνει πλήρη ἐλευθερίαν ἐμπορίου καὶ θέλουσιν ἔχει ἰδίαν σημαίαν. Θέλουσι δὲ ἀντιπροσωπεύονται οὕτως εἰπεῖν παρὰ τῷ σουλτάνῳ ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἔχοντος τὰ τῶν ἐθνῶν δίκαια, ὅπως οἱ πράκτορες τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυΐας. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ Πύλη θέλει μὲν ἔχει φρουρὰν εἴς τινα φρούρια, ἀλλὰ περὶ τὰ φρούρια ταῦτα θέλει διαγραφῇ ἀκτὶς ἐντὸς τῆς ὁποίας τὰ τουρκικὰ στρατεύματα θέλουσι τροφοδοτοῦνται, μὴ δυνάμενα νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς ἐκδρομὰς αὐτῶν εἰς τὰς γείτονας χώρας. Εἰς τὰς περὶ τοῦ ἀκριβεστέρου προσδιορισμοῦ τῶν διαφόρων τούτων κεφαλαίων διαπραγματεύσεις μεταξὺ Πύλης καὶ συμμάχων δυνάμεων, θέλει λάβει μέρος καὶ πρεσβεία ἑλληνική, ὅπως ἐγένετο τῷ 1812 ὡς πρὸς τὴν Σερβίαν. Τὰ δὲ ὁριστικῶς ἀποφασισθησόμενα θέλουσι τεθῇ ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν ὅλων τῶν συμμάχων δυνάμεων ἢ ἐκείνων ἐξ αὐτῶν ὅσαι ἤθελον ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἐπὶ ταῖς προτάσεσιν αὐταῖς διαπραγματεύσεις ἤρχισαν, διεκόπησαν καὶ πάλιν προέκειτο ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825 νὰ ἐπαναληφθῶσιν, ἡ Ῥωσία κατὰ μάϊον τοῦ ἔτους τούτου ἐδήλωσεν, ὅτι, «ὡς ἀναγκαίαν βάσιν πάσης περαιτέρω διαπραγματεύσεως, θεωρεῖ τὸ νὰ ἀναγνωρίσωσιν αἱ δυνάμεις, ὅτι ὁ μαστίζων τὴν Ἀνατολὴν πόλεμος δέον νὰ τελειώσῃ δι' ἐπεμβάσεως κοινῆς, ἐνεργοῦ καὶ ταχείας,» (demande à être terminée par une *intervention commune, énergique et prompte.*)

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου εἶχε προβῇ ἡ Ῥωσία ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825.

Περὶ δὲ τῆς Αὐστρίας δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἴπωμεν, ὅτι οὐδεμίαν ἔνοπλον ἐπέμβασιν ἀπεδέχετο καὶ οὐδεμίαν μεταβολὴν οἱανδήποτε τοῦ καθεστῶτος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, περιοριζομένη τὸ πολὺ εἰς τὸ νὰ συμβουλεύῃ τῇ Υ. Πύλῃ ἐπιείκειαν καὶ διάκρισιν μεταξὺ ἀθώων καὶ ἐνόχων. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς Αὐστρίας ἢ μᾶλλον τοῦ τότε προεξάρχοντος αὐτῆς πρίγκηπος Μέτερνιχ μαρτυρεῖ ὁπόσον ἡ μεγίστη εὐφυΐα καὶ δεξιότης εἰς μάτην ἀντιπαλαίουσι πρὸς τὴν ἀκαταμάχητον τῶν πραγμάτων φοράν. Καὶ τοῦτο μὲν συμβαίνει πολλάκις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ συνέβη καὶ ἕτερόν τι. Ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ δὲν ἠθέλησε ποτὲ μέχρι τοῦ 1829 νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ματαιοπονεῖ, ἀλλ' ὅσῳ μᾶλλον ἡττᾶτο ὑπὸ τῶν πραγμάτων, τόσῳ μᾶλλον ἠξίου ὅτι νικηφορεῖ· ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀλληλογραφία αὐτοῦ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ κινήσῃ ἐνίοτε τὸ μειδίαμα τῆς ἱστορίας. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν (σελ. 714 καὶ ἑπομ.) ὁπόσον ὀλίγον δίκαιον εἶχον ὅ τε πρίγκηψ Μέτερνιχ καὶ ὁ Πυλάδης αὐτοῦ Γέντζ, νὰ θριαμβεύωσιν ἐπὶ τῇ ἐπιστολῇ, ἣν ὁ Καποδίστριας ἔγραψεν ἅμα ἐκραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσίας. Τὰ αὐτὰ ἐπινίκια θέλομεν ἴδει αὐτοὺς ᾄδοντας μέχρι τοῦ 1829, καίπερ ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν γινομένων διαψευδομένους. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκος ἁπάντων εἰς τὴν ἀπὸ 29 ἰουνίου (11 ἰουλίου) 1821 προμνημονευθεῖσαν (σελ. 718) πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ τῆς Ῥωσίας αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, καὶ γράφων διὰ μακρῶν ἐκ Σαλτσβούργου τῇ 10]22 αὐγούστου, ἔλεγεν ἐπὶ τέλους ὅτι «ἡ ψυχὴ αὐτοῦ δὲν θέλει ἡσυχάσει, ἐὰν δὲν πράξῃ ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτρέψῃ τὸν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης πόλεμον.» Συγχρόνως δὲ ἐπεχείρησε νὰ περιστείλῃ τὸ φιλελληνικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐξερράγη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς πᾶσαν τὴν Γερμανίαν. Τῳόντι οἱ μὲν λόγιοι συνηγόρουν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, προϊσταμένου τοῦ ἀγαθοῦ Θειρσίου· ἔρανοι δὲ χρηματικοὶ ἐγίνοντο πολλαχοῦ καὶ ἀνδρῶν στρατολογίαι· τὸ δὲ ἔτι σπουδαιότερον καὶ ὀχληρότατον τῇ Αὐστρίᾳ, ἅπασα ἡ κίνησις αὕτη ἀναφανδὸν ἐπροστατεύετο ὑπὸ τοῦ βασιλόπαιδος διαδόχου τῆς Βαυαρίας (τοῦ μετέπειτα βασιλέως Λουδοβίκου, πατρὸς δὲ τοῦ πρώτου ἡμῶν βασιλέως Ὄθωνος) καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Βυρτεμβέργης. Ὅθεν ἐπιτίμησις δριμυτάτη ἀπηυθύνθη πρὸς τοὺς ἑστεμμένους ἐκείνους ἡμῶν φίλους. Ἀλλ' οὔτε ἡ ἐπιτίμησις παρεκώλυσε

τοὺς Γερμανούς, μεγάλους καὶ μικρούς, νὰ λέγωσι καὶ νὰ πράττωσιν ὑπὲρ ἡμῶν πολλά, οὔτε αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου ἠλλοίωσαν οὐσιωδῶς τὰς διαθέσεις τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. Ὁ πόλεμος μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης ἀνεστάλη τῳόντι· ἡ δὲ Ῥωσία τῷ 1822 ἀδιακόπως ὑποχωροῦσα κατήντησεν ἐν Οὐηρῶνι εἰς τὰς ἀνωδύνους ἐκείνας προτάσεις εἰς ἃς τοσοῦτον ἐπεκρότησε πρώτη ἡ Αὐστρία. Ἔπειτα ὅμως πάλιν τῷ 1823 καὶ τῷ 1824 ἡ Ῥωσία ἀνακύπτουσα καθυπέβαλε σχέδιον δι' οὗ οὐ μόνον ἄντικρυς ἀνετρέποντο τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθεστῶτα, ἀλλὰ καὶ ἡ βιαία ἐζητεῖτο ἐπέμβασις, ὅ ἐστιν ὁ πόλεμος. Τότε ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐσοφίσθη νὰ οὐδετερώσῃ τὰς ἐνεργείας τῆς Ῥωσίας δι' ἑτέρου ἐπιχειρήματος. Ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία δὲν προέτεινε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ εἰλικρινέστατα μάλιστα ἔλεγεν ὅτι δὲν ἤθελε ποτὲ συγκατανεύσει εἰς αὐτήν, ὁ ἐν Πετρουπόλει ἀντιπρόσωπος τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, κόμης Λεβζέλτερν, εἶπε ῥητῶς εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ἐκείνας, ὅτι ἡ αὐλὴ αὐτοῦ οὐδέποτε θέλει συναινέσει εἰς τὴν πρότασιν τοῦ νὰ καταναγκασθῇ διὰ τῆς βίας ἡ θέλησις τῆς Πύλης, ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος δύναται νὰ ἐπαγάγῃ ἀνυπολογίστους συνεπείας καὶ μεταβολάς, καὶ ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν «προτιμᾷ νὰ πηδήσῃ διὰ μιᾶς τὸν χάνδακα καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, ἥτις ἤθελε προλάβει πολλὰς μείζονας συμφοράς.» Κατὰ τὴν ἔκθεσιν, ἣν περὶ τούτου ὑπέβαλεν εἰς Βιέννην ὁ πρέσβυς οὗτος, ὁ μὲν κόμης Νεσελρόδε, ὁ τῆς Ῥωσίας ὑπουργός, ἤκουσε μετ' ἀπορίας τὴν τοιαύτην τοῦ αὐστριακοῦ πρότασιν, ὁ δὲ τῆς Γαλλίας πρέσβυς εἶπεν, «ὅτι ἀναγνωρίζει ὡς μέγα κακὸν τὴν παραδοχὴν τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι μόνον προκειμένου μεταξὺ δύο κακῶν, ἔνθεν μὲν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, ἔνθεν δὲ τῆς ἀναποδράστου ἀνάγκης τοῦ πολέμου, προτιμᾷ, ἵνα ἀποφύγῃ τὰ ἐπικίνδυνα τοῦ πολέμου τούτου ἀποτελέσματα, τὴν ἄλλην ἀνάγκην, ἥτις ἤθελε φέρει εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀνεξαρτησίας.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν αἱ δυνάμεις ἐφοβοῦντο πρὸ πάντων τὸν ῥωσικὸν πόλεμον, καθὸ δυνάμενον νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ἀνατροπὴν ὁλοκλήρου τῆς Τουρκίας· ἵνα ἀποφύγωσι δὲ τὸ μέγα τοῦτο κακὸν ἐφαίνοντο ἕκτοτε προτιμῶσαι τὴν ἄμεσον τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀναγνώρισιν. Καὶ ἡ μὲν Γαλλία εἰλικρινῶς, ὁ δὲ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ, ὅτι ἡ Ῥωσία, ἥτις τότε δὲν ἤθελε τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην, θέλει ὀπισθοδρομήσει. Δὲν ὠπι-

σθοδρόμησε δὲ, καὶ τῇ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 ὑπέγραψεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Ἀγγλίας τὸ πρῶτον περὶ Ἑλλάδος πρωτόκολλον, δι' οὗ, ὅσον καὶ ἂν ὑπεβάλλετο ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πύλης, ἀνετρέπετο ὅμως οὐσιωδῶς τὸ τῆς Ἀνατολῆς καθεστώς. Οὐδὲν ἧττον ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ διὰ τῆς ἀπὸ 7]19 μαΐου 1826 ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν του βαρῶνα Ὄττενφελς ἐβεβαίου, ὅτι τὸ πρωτόκολλον ἐκεῖνο εἶναι «ἔργον ἀσθενέστατον καὶ γελοιωδέστατον, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ θέλει εἶναι *τίποτε* (une œuvre pleine de faiblesse et de ridicule. Le résultat de la besogne sera rien du tout). Καὶ μὴ ἀρκούμενος εἰς ταῦτα ἐβεβαίου ὅτι ὁ Στράτφορδ Κάννιγγ ἀπέτυχεν ἐν Ὕδρᾳ, ἀπέτυχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ὅτι ἐν Λονδίνῳ εἶναι δυσηρεστημένοι διὰ τὴν ἄκαιρον δημοσίευσιν τοῦ πρωτοκόλλου· ὅτι ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅλος ὁ κόσμος εἶναι δυσηρεστημένος, ὅπερ συμβαίνει εἰς τὰς διπλωματικὰς ἀνοησίας, καθὼς καὶ εἰς ὅλας τὰς ἀνοησίας. Ἀλλὰ τὰ πράγματα προχωροῦσιν ἔτι μᾶλλον. Ὑπογράφεται ἡ ἀπὸ 24 ἰουνίου (6 ἰουλίου) 1827 συνθήκη δι' ἧς καὶ ἡ Γαλλία ἀπεδέχθη τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐν ἔτει 1826 πρωτοκόλλου· ἄλλο πρακτικώτερον, αἱ τρεῖς σύμμαχοι δυνάμεις καταστρέφουσι τὸν τουρκοαιγυπτιακὸν στόλον ἐν Πύλῳ· ἄλλο ἔτι πρακτικώτερον, ἐπέρχεται ἡ σώτειρα στρατεία τῶν Γάλλων ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον· τὸ δὲ πάντων δεινότερον διὰ τὴν Αὐστρίαν, ἦρχισε τελευταῖον ὁ ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἀναβληθεὶς ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος· ποικίλαι δὲ καὶ ἄλλαι περιστάσεις προαναγγέλλουσι τὴν πλήρη τῆς Ἑλλάδος ἀνεξαρτησίαν. Ἀλλ' ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ θριαμβεύει πάντοτε καὶ ἐν τῷ ἐγγράφῳ αὐτοῦ ἀπὸ 28 νοεμβρίου (10 δεκεμβρίου) 1828 πρὸς τὸν βαρῶνα Ὄττενφελς γράφει· «Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισεν ὅτι τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος δὲν θέλουσιν ὑπερβῆ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἡ ἰδέα τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας Ἑλλάδος τινὸς, *ὁριστικῶς* ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Δὲν πρόκειται εἰμὴ περὶ κοινοτικῶν τινων θεσμῶν, τοὺς ὁποίους ἡ Πύλη εἰμπορεῖ νὰ ἀποδεχθῇ ὡς ἐντελῶς δι' αὐτὴν ἀσημάντους τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐδοκιμήσωσιν ἐν Πελοποννήσῳ.» Ἀλλὰ τρεῖς μόνον παρῆλθον μῆνες μετὰ τοὺς νικητηρίους τούτους παιᾶνας τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, καὶ τὸ ἀπὸ 10]22 μαρτίου 1829 πρωτόκολλον τῶν τριῶν δυνάμεων ἀπεφαίνετο, ὅτι τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου θέλουσιν ἀπολήγει εἰς τὸν ἀμ-

βρακικόν· μετὰ ἓξ δὲ μῆνας ἡ Ῥωσία διὰ τοῦ ἄρθρου 10 τῆς ἀπὸ 2]14 σεπτεμβρίου εἰρήνης αὐτῆς μετὰ τῆς Πύλης κατηνάγκαζε ταύτην ν' ἀποδεχθῇ τοὺς ὅρους τοῦ προειρημένου πρωτοκόλλου. Τότε δέ, ἀλλὰ τότε μόνον ἠναγκάσθη ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ νὰ ὁμολογήσῃ ἑαυτὸν ἡττηθέντα· καὶ πάλιν ὅμως κολάζων τὴν ἧτταν, ἐβεβαίου διὰ τῆς ἀπὸ 25 αὐγούστου (6 σεπτεμβρίου) ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν Λονδίνῳ πρέσβυν πρίγκηπα Ἐστερχάζυ, ὅτι «ἰδοὺ τελευταῖον ἐφθάσαμεν εἰς τὸ σημεῖον ὅπερ *αἱ εὐχαὶ ἡμῶν* πρὸ τοσούτου χρόνου ἐπεκαλοῦντο· ἰδοὺ ἐγγίζομεν εἰς τὴν ὁριστικὴν λύσιν τῆς ἀνατολικῆς ὑποθέσεως.»

Δὲν θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῆς Πρωσίας, ἥτις οὔτε μέγα ἀξίωμα εἶχε τότε, οὔτε ἄμεσα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ σπουδαῖα συμφέροντα· ὥστε δι' ἀμφοτέρους τούτους τοὺς λόγους ἥκιστα ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ τῆς Γαλλίας ἡ πολιτικὴ οὐδένα ἔσχεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον αὐτοτελῆ καὶ ὁριστικὸν χαρακτῆρα. Ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις ἐνήργουν ἐκ συμφώνου κατὰ τῆς Ῥωσίας, παρηκολούθησεν αὐτὰς καὶ ἡ Γαλλία. Τῷ 1824 καὶ τῷ 1825 ὑπέβαλε καὶ αὐτή, ὅπως ἡ Ῥωσία, ὅπως ἡ Ἀγγλία, προτάσεις τινὰς μεσολαβήσεως ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἔπειτα ὑπενδίδουσα ἔτι εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν πρὸς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν ἰδιαζουσῶν αὐτῆς σχέσεων, ἀφῆκεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ῥωσίαν τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ἐν ἔτει 1826 ὑπογραφέντος πρωτοκόλλου. Τότε δὲ μόνον ἐχωρίσθη ὁριστικῶς ἀπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ μετ' οὐ πολὺ μετέσχεν *ἐπισήμως καὶ ὁριστικῶς* τῆς συνθήκης τοῦ 1827. Ὁ γενναῖος τῆς Γαλλίας φιλελληνισμὸς παρέσχεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας· ἑταιρεῖαι, χρηματικαὶ συνδρομαί, εὔγλωττοι ἐν τῷ τύπῳ καὶ ἐν ταῖς βουλαῖς συνηγορίαι, τὰ πάντα ἐπεδαψιλεύθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς μεγαλοφροσύνης τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους· πᾶσαι αἱ πολιτικαὶ μερίδες αἱ τοσοῦτον ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς αὐτῶν πράγμασι, προέτειναν ἀλλήλαις τὴν δεξιὰν ὅταν ὁ λόγος ἦτο περὶ Ἑλλάδος· οἱ Chateaubriand, οἱ La Rochefoucauld, οἱ Noailles, οἱ Fitz-James, οἱ Sainte-Aulaire, οἱ d' Harcourt, οἱ Dalberg ὡμοφρόνησαν πρὸς τοὺς Laffitte καὶ τοὺς Benjamin Constant· καὶ τὸ οὐδὲν ἧττον ἐπιβάλλον ἡμῖν ἀνεξάλειπτον εὐγνωμοσύνην, πολλοὶ Γάλλοι ἀνέμιξαν εἰς τὰ πεδία καὶ τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος

τὸ αἷμα αὐτῶν μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ αἵματος, καὶ Γάλλος ὑπῆρξεν ὁ μόνος σπουδαῖος τοῦ ἑλληνικοῦ τακτικοῦ ἱδρυτὴς καὶ ὁδηγός, ὁ ἀοίδιμος στρατηγὸς Φαβιέρος. Ἀλλ' ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις, ἔχουσα ὁπωσοῦν ἀντιφατικὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμφέροντα, ἀμφεταλαντεύετο ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτῆς ἐνεργείαις. Ἐνῷ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ναυτικῶν αὐτῆς δυνάμεων τοσοῦτον συμπαθεῖς ἀνεδείκνυντο πρὸς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, ἐνῷ τοσοῦτοι Γάλλοι φιλέλληνες προσήρχοντο πρὸς ἡμᾶς, συγχρόνως πολυάριθμοι Γάλλοι ἀξιωματικοί, ὑπηρετοῦντες ἐν τῷ ναυτικῷ καὶ τῷ πεζῷ στρατῷ τοῦ Ἰβραὶμ πασᾶ, ὡδήγουν τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεις αὐτοῦ. Μήπως ἐν αὐτῇ τῇ παραμονῇ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας ὁ ναύαρχος Δεριγὶ δὲν ἠναγκάσθη νὰ προσκαλέσῃ τοὺς Γάλλους ἀξιωματικοὺς ὅσοι ὑπηρέτουν ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ στόλῳ νὰ ἀποσυρθῶσιν, ἵνα μὴ εὑρεθῶσιν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πυροβολήσωσι κατὰ τῆς γαλλικῆς σημαίας; Ἐν γένει δὲ ἡ Γαλλία ἐπεζήτει τότε τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς ἅμα μὲν ἐν Αἰγύπτῳ ἅμα δὲ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐπιδιώκουσα ταὐτοχρόνως δύο σκοποὺς, οἵτινες, ὅπως εἶχον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰ πράγματα, ἀντεμάχοντο πρὸς ἀλλήλους, οὐδένα ἐξ αὐτῶν ἠδύνατο καθ' ὁλοκληρίαν νὰ ἐπιτύχῃ. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 ὁ ναύαρχος Δεριγὶ ἔγραφε πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν τῆς Γαλλίας κόμητα Γκιγεμινὼ ὅτι κατὰ τὴν προσωπικήν του γνώμην, ἀνάγκη ἦτο νὰ χωρισθῇ ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῆς Τουρκίας, ἔστω καὶ διατηρούσης τῆς τελευταίας ταύτης ἐπικυριαρχίαν τινὰ, ὁ πρέσβυς ἀπεκρίνετο τῇ 27 νοεμβρίου ὡς ἑξῆς· «Μωρία ἤθελεν εἶναι ἐκ μέρους ἡμῶν ν' ἀντιταχθῶμεν εἰς τὰ βουλεύματα τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ. Ἡ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπόληψις ἡμῶν ἀπαιτεῖ νὰ διατηρήσωμεν τὰς φιλικὰς ἡμῶν πρὸς αὐτὸν σχέσεις. Ἄλλως θέλομεν αὖθις ἐκτεθῆ εἰς τὸ ν' ἀκούσωμεν αὐτὸν λέγοντα, ὅτι γαλλικὴ πολιτικὴ καὶ ἀλλοπρόσαλλος πολιτικὴ εἶναι συνώνυμα.» Μετ' ὀλίγον δὲ θέλομεν ἰδεῖ ὁπόσον παλιμβούλως ἐπολιτεύθη ἡ Γαλλία καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ δουκὸς Νεμοὺρ ὡς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Βεβαίως ἀπὸ τοῦ 1827 καὶ ἐφεξῆς ἀνεδείχθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εὐεργετικωτάτη πρὸς ἡμᾶς· ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα 6 ἔτη, διὰ τὴν σφόδρα διφορουμένην αὐτῆς πολιτείαν, αἱ δύο ἄλλαι δυνάμεις, ἡ Ῥωσία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία, καθυπερτέρησαν αὐτῆς ἐν τῇ ἐπιρροῇ, ἣν ἤσκησαν ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων.

Τῳόντι, ὅπως ἡ Ῥωσία, καὶ μᾶλλον ἢ ἡ Ῥωσία, ἡ Ἀγγλία ἐπολιτεύθη ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθ' ὡρισμένον τι σύστημα, τὸ ὁποῖον, ὅσον καὶ ἂν κατ' ἐπιφάνειαν ἐτροπολογήθη πολλάκις, κατ' οὐσίαν ὅμως ἔμεινε πάντοτε τὸ αὐτό. Ἐνῷ ἡ Ῥωσία ἔτεινεν ἀδιαλείπτως εἰς τὸν βαθμιαῖον ἀκρωτηριασμὸν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, εἴτε ἵνα ἰδιοποιηθῇ τινὰς τῶν ἐπαρχιῶν του, εἴτε ἵνα ἐξασθενίσῃ αὐτὸ διὰ τοῦ κατακερματισμοῦ, ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευεν ἀείποτε τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κράτους τούτου. Τούτου ἕνεκα μετὰ δεινῆς δυσαρεσκείας εἶδεν ἐκραγεῖσαν τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν· τούτου ἕνεκα ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωπος αὐτῆς, λόρδος Στράγκφορδ, ἐπολιτεύθη πρὸς αὐτὴν τῇ ἀληθείᾳ οὐδὲν ἧττον ἀποτόμως ἢ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστρίας, ἴσως δὲ καὶ ἀποτομώτερόν τι αὐτοῦ· τούτου ἕνεκα κατὰ τὰ πρῶτα τρία ἔτη ἀντετάχθη εἰς ὅλας τὰς περὶ τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐπεμβάσεως προτάσεις καὶ εἰσηγήσεις τῆς Ῥωσίας· τούτου ἕνεκα αἱ ἐν τῇ Ἑπτανήσῳ αὐτῆς ἀρχαὶ ἀνεδείχθησαν πολεμιώταται εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, ἀπὸ τῆς προγραφῆς ἣν ἐξέδωκαν τῇ 6|18 ἰουλίου 1821 καθ' ὅλων τῶν Ἰονίων, ὅσοι ἔδραμον ἵνα κοινωνήσωσι τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου, μέχρι τῆς περιφήμου ἀπὸ 20 δεκεμβρίου 1823 προκηρύξεως τοῦ σὶρ Θωμᾶ Μαίτλανδ, δι' ἧς ἐστιγμάτιζε «μίαν ἀπάνθρωπον παραβίασιν τῆς Ἰονικῆς γῆς ἀπὸ μέρους τινῶν ἁρματωμένων πλοίων, τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ ἦσαν ὑπὸ τὰς ὁδηγίας ἑνὸς ὑποκειμένου καλουμένου πρίγκηψ Μαυροκορδᾶτος·» καὶ τούτου ἕνεκα ἐπὶ πᾶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς Ἰονίου πολιτείας, ἐνῷ ἐκήρυττον αὐστηρὰν οὐδετερότητα, ἐδέχοντο μὲν εἰς Ζάκυνθον καταφεύγοντα τὸν ὀσμανικὸν στόλον, ἀπέκρουον δὲ ἐκ τῶν λιμένων αὐτῶν πᾶν ἑλληνικὸν πλοῖον, καὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν λιμένων αὐτῶν, ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ ἐκ τῆς περὶ τὰς νήσους θαλάσσης. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἤρχισεν ὑφισταμένη κατὰ μικρὸν οὐσιώδεις τροπολογίας Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 803 τοῦ παρόντος τόμου) ὅτι, καί τοι ἐπὶ πολλοὺς ἐνιαυτοὺς μὴ ἀναγνωρίσασα τὸν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ψηφισθέντα ναυτικὸν ἀποκλεισμόν, ἔκλειεν ὅμως τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὰς προσβολὰς ὅσας ὑφίσταντο τὰ ὑπὸ ἀγγλικὴν σημαίαν πλοῖα, τὰ ἐπιχειροῦντα νὰ παραβιάσωσι τὸν ἀποκλεισμόν. Ὁ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν μοίραρχος αὐτῆς Ἀμιλτων ἀπεδείχθη πρωϊμώτατα ὁ εἰλικρινέστερος φίλος καὶ σύμβουλος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, μάλιστα δὲ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν δυνάμεων (σελ. 803-804

τοῦ παρόντος τόμου). Πλεῖστοι ἐπιφανεῖς Ἄγγλοι συνέπραττον μεθ' ἡμῶν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ἐν οἷς καὶ εἷς τῶν μεγίστων ποιητῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος, ὁ λόρδος Βύρων, ὁ ἐν αὐτῷ τῷ Μεσολογγίῳ ἀποθανὼν τῇ 7 ἀπριλίου 1824. Ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους 1823 περὶ τὰ τέλη τοῦ ὁποίου ὁ Μαίτλανδ ὑπέγραφε τὴν προμνημονευθεῖσαν ὑβριστικὴν καθ' ἑνὸς τῶν λειτουργῶν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διακήρυξιν, ἤρξαντο ἐν Λονδίνῳ διαπραγματεύσεις περὶ συνομολογήσεως τοῦ πρώτου μετὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δανείου, ὅπερ καὶ συνωμολογήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 1824, μαρτυροῦν πρακτικώτατα τὴν πεποίθησιν ἣν εἶχε τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος εἰς τὴν εὐόδωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Ἀλλὰ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 1823 τὰ γεγονότα ἔλαβον ἔτι χαρακτηριστικωτέραν τροπήν. Πρὸ μικροῦ τότε, αὐτοκτονήσαντος τοῦ διέποντος τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας λόρδου Καστελρὴγ καὶ ἐπιτραπέντος τὴν διεξαγωγὴν αὐτῶν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ, ὁ νέος ὑπουργὸς ἔπραξεν εὐθὺς πολλὰ τὰ ἀνατρέποντα τὸ σύστημα τοῦ προκατόχου. Τῇ 2|14 φεβρουαρίου παρήγγελλε τὸν λόρδον Στράγκφορδ νὰ διακοινώσῃ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ τὰς προτέρας φιλικὰς πρὸς αὐτὴν σχέσεις, ἐὰν ἡ Υ. Πύλη δὲν ἐκπληρώσῃ τὰς περὶ χριστιανῶν ἐπαγγελίας αὐτῆς, καὶ προσέθετε τὴν ἀπειλήν, ὅτι θέλει καταλάβει νήσους τινὰς τοῦ Αἰγαίου. Δύο λοιπὸν δὲν παρῆλθον ἔτη ἀφ' ἧς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος προέτεινε τὴν ἔνοπλον ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ἐπέμβασιν, ἣν ἡ Ἀγγλία τοσοῦτον ἐντόνως, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις, ἀπέκρουσε, καὶ νῦν, αὐτὴ ἡ Ἀγγλία ἠπείλει ἀπ' εὐθείας τὴν Τουρκίαν δι' ἐνόπλου ἐπεμβάσεως. Ἡ ἀπειλὴ δὲν ἐξετελέσθη. Προδήλως ὅμως ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐξηκολούθησεν ἔκτοτε σπουδαιότατα τροπολογουμένη. Ὁ λόρδος Στράγκφορδ, αὐτὸς ὁ λόρδος Στράγκφορδ ἔγραφεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ τῇ 19 ἰουνίου 1824· «πρόκειται νὰ ἐπιληφθῶμεν ἑνὸς τῶν σπουδαιοτέρων καὶ δυσχερεστέρων ζητημάτων ἐξ ὅσων ἡ διπλωματία διεπραγματεύθη ποτέ,» ἤτοι τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Τῇ 25 αὐγούστου ὁ νέος λόρδος ἁρμοστὴς τῆς Ἰονίου πολιτείας Φριδερῖκος Ἄδαμ, ἀπαιτῶν τὴν ἀνάκλησιν τῆς ἀπὸ 27 μαΐου διακηρύξεως τῆς ἑλληνικῆς Διοικήσεως, (δι' ἧς αὕτη εἶχε χαρακτηρίσει ὡς μὴ οὐδέτερα πάντα τὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα, ὅσα ἤθελον ὑπηρετεῖ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν ὡς σκευαγωγά), ὠμίλει περὶ τῆς ἑλ-

λληνικῆς κυβερνήσεως ὡς περὶ κυβερνήσεως ὑφισταμένης, ἐνῷ ὁ προκάτοχος αὐτοῦ ἐβεβαίου πάντοτε ὅτι «ἀγνοεῖ παντάπασιν, ἂν ὑπάρχῃ προσωρινὴ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος.» Τῇ 19 νοεμβρίου, αὐτὸς ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὁ Γεώργιος Κάννιγγ, ἀπεκρίνετο εἰς τὴν ἀπὸ 12]24 αὐγούστου πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ διαρρήδην ἀνεγνώριζε τὴν κυβέρνησιν ταύτην. Εἶχον δὲ ἀρχίσει ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ ἔτους τούτου ἐν Πετρουπόλει αἱ μεταξὺ Ῥωσίας καὶ τῶν τεσσάρων συμμάχων αὐτῆς Δυνάμεων διαπραγματεύσεις ἐπὶ τοῦ προμνημονευθέντος περὶ ἱδρύσεως ἡγεμονιῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ὑπομνήματος, ὅτε «περίστασις ὀλεθρία ἅμα καὶ ἀπροσδόκητος μετέβαλεν αἴφνης τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων,» καθάπερ ἔλεγεν ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐκθέσει ἣν συνέταξε περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. «Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ἐξακολουθεῖ ὁ πρίγκηψ, ἥτις κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτη ἐβάδιζε πάντοτε συμφώνως πρὸς τὰς ἠπειρωτικὰς αὐλάς· ἥτις καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ ὑπουργείου (ἤτοι τὴν εἰς τὰ πράγματα ἀνάρρησιν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ) δὲν εἶχεν οὔτε ἀνακαλέσει οὔτε τροπολογήσει οὐσιωδῶς τὰς ὁδηγίας καθ' ἃς ἐνήργει ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς, ἥτις τελευταῖον ὑπεχρεώθη ῥητῶς νὰ συμπράξῃ εἰς τὰς ἐν Πετρουπόλει διαπραγματεύσεις, ἀπεφήνατο εἰς τὰς συμμάχους δυνάμεις, *ὅτι λόγοι στηριζόμενοι ἐν μέρει εἰς τὰς ἰδίας αὐτῆς μετὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς σχέσεις*, ἐν μέρει εἰς τὴν δυσκολίαν τοῦ νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῷ παρόντι συνδιαλλαγὴ μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐπαναστατῶν, παρεκώλυον αὐτὴν τοῦ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ἐκείνας.» Ἀλλ' ἐὰν ὁ Κάννιγγ ἀπεχώρησεν ἀπὸ τῶν διαπραγματεύσεων τούτων, δὲν ἐγκατέλιπε τὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, πολλοῦ γε δεῖ. Τῇ 13]25 μαρτίου 1825 ἀνεγνώρισε τοὺς ἑλληνικοὺς ἀποκλεισμούς, διέταξε τὰς ἀρχὰς τῆς Ἰονίου πολιτείας νὰ προσφέρωνται πρὸς ἡμᾶς ὡς πρὸς ἐμπόλεμον δύναμιν, καὶ ἐπέτρεπεν ὥστε ἡ νῆσος Κάλαμος νὰ δέχεται τοὺς Ἕλληνας πρόσφυγας. Τῇ 17]29 ἀπριλίου ἐπετίμα αὐστηρῶς τὴν διαγωγὴν ἄγγλων τινῶν ὑπηκόων καὶ ἰδίως τοῦ προξένου Γρὴν, οἵτινες ἐβοήθησαν τοὺς Τούρκους παραβιάζοντες τὸν ἑλληνικὸν ἀποκλεισμόν. Ἐνῷ δὲ διὰ τῆς ἀποχωρήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἐν Πετρουπόλει διαπραγματεύσεων καὶ διὰ τὸν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντα θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλε-

ξάνδρου, παρέλυσαν αἱ διαπραγματεύσεις ἐκεῖναι, ἐφαίνετο δὲ ὅλως ἐγκαταλειφθεῖσα ἡ Ἑλλὰς, ὁ Κάννιγγ ἁρπάσας τὴν στιγμὴν ἐκείνην τῆς κοινῆς ἀδρανείας, ἀναλαμβάνει αὐτὸς τὴν πρωτοβουλίαν νέας ἐπεμβάσεως καὶ πέμψας ἐπὶ τούτῳ ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ παρὰ τῷ νέῳ αὐτοκράτορι Νικολάῳ, ἐπιτυγχάνει τὴν σύνταξιν τῆς πρώτης σπουδαίας ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πράξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, ἤτοι τοῦ ἀπὸ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 πρωτοκόλλου. Ἀλλ' ὅσον σπουδαία καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ πρᾶξις αὕτη, οὐδὲν ὥριζε περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔδει νὰ καταναγκασθῇ ἡ Υ. Πύλη εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων μεσολαβήσεως τῶν δύο Δυνάμεων. Τὸ ἄρθρον 3 ἔλεγε μόνον, ὅτι ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως τῆς ὀσμανικῆς Πύλης, αἱ Δυνάμεις θέλουσι μεταχειρισθῆ πᾶσαν τὴν *ἐπιρροὴν* αὐτῶν πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς συνδιαλλαγῆς μεταξὺ τῶν δύο διαμαχομένων. Ἦτο δὲ πρόδηλον ὅτι δι' ἁπλῆς τῆς παρὰ τῇ Πύλῃ *ἐπιρροῆς* αὐτῶν οὐδὲν ἔμελλον νὰ κατορθώσωσιν· ὅθεν ἤρχισαν μετ' ὀλίγον διαπραγματεύσεις, ὧν μετέσχεν ἤδη καὶ ἡ Γαλλία (ἡ ἀποδεξαμένη τὸ πρωτόκολλον διὰ τῆς ἀπὸ 26 νοεμβρίου [8 δεκεμβρίου] 1826 διακοινώσεως τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ βαρῶνος Δαμὰς πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας λόρδον Γρένβιλλ) περὶ τῶν πρακτικωτέρων πρὸς εἰρηνοποίησιν μέσων, διαπραγματεύσεις ἀπολήξασαι εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ ὑπογραφεῖσαν τῇ 6 ἰουλίου 1827 συνθήκην, ἧς τὸ πρῶτον ἄρθρον ὥριζεν, ὅτι θέλει ἀπαιτηθῆ ἀμέσως ἀνακωχὴ ὅπλων μεταξὺ τῶν δύο διαμαχομένων μερῶν. Ἀλλ' ἐὰν τὰ δύο μέρη, καὶ ἰδίως ἡ Υ. Πύλη, δὲν ἐπείθοντο νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα, τί ἔμελλε γενέσθαι; Περὶ τούτου οὐδ' ἡ συνθήκη τῆς 6 ἰουλίου ὥριζέ τι, ὁ δὲ Ἄγγλος ναύαρχος Κόδριγκτων, ὁ ἐπιτραπεὶς νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἀνακωχὴν ταύτην τῇ συμπράξει τῶν ναυάρχων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσίας, προβλέπων τὴν ἄρνησιν τοῦ Ἰβραὶμ πασᾶ, ἠναγκάσθη νὰ ἐρωτήσῃ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν Στράτφορδ Κάννιγγ «τίνι τρόπῳ δύνανται νὰ ἐμποδίσῃ μὲν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσωσι τὰς ἐχθροπραξίας, νὰ μὴ πράξῃ δέ τι ἐχθρικὸν πρὸς αὐτούς; Βεβαίως, προσέθετεν, ἡ ἔννοια τῆς τοιαύτης διαταγῆς εἶναι νὰ τοὺς ἀποκλείσω· ἀλλ' ἐὰν οἱ Τοῦρκοι ἐπιχειρήσωσι νὰ βιάσωσι τὸν ἀποκλεισμὸν, τὸ ἐπιχείρημα αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ ἀναχαιτισθῇ διὰ πυροβόλων;» Τότε ὁ Στράτφορδ Κάννιγγ δὲν ἐδίστασε νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι «τὸ χρέος ὑμῶν εἶναι νὰ ἐπιβάλετε τὴν εἰρήνην εἰς τοὺς διαμαχομένους, πρῶτον μὲν

διὰ τοῦ τηλεφώνου ὑμῶν, ἐὰν τὸ πρᾶγμα ἦναι δυνατόν, δεύτερον δὲ διὰ τῶν πυροβόλων ὑμῶν, ἐὰν οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι.»

Μετὰ τὰς διασαφήσεις ταύτας ὁ ἀοίδιμος ναύαρχος ἐνόησε τί ἔχει νὰ πράξῃ· καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς ἐπέμενε δυςτροπῶν καὶ μὴ πειθόμενος ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἀνακωχὴν, οἱ στόλοι τῶν τριῶν Δυνάμεων, ἀρχηγοῦντος τοῦ Κόδριγκτων, κατέστρεψαν ἐν Πύλῳ, τῇ 8 ὀκτωβρίου 1827, τὸν τουρκοαιγυπτιακὸν καὶ ἐξησφάλισαν οὕτω τὴν τύχην τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ, ὁ δοὺξ Οὐέλλιγκτων, ὁ ἀναλαβὼν περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ 1827 τὴν κυβέρνησιν, ἐχαρακτήρισε δι' αὐτοῦ τοῦ βασιλικοῦ λόγου τὴν ἐν Πύλῳ ναυμαχίαν ὡς ἀτυχὲς συμβεβηκός. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐξερράγη τελευταῖον τῇ 24 ἀπριλίου 1828 ὁ πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν κυοφορούμενος ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος καὶ κατεβλήθη ὁλοσχερῶς ἡ Πύλη διὰ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει εἰρήνης τῆς 2 (14) σεπτεμβρίου 1829. Τότε καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ δοὺξ Οὐέλλιγκτων μετέβαλε γλῶσσαν καὶ φρόνημα. Ἐπειδὴ ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ, παύσας πλέον τοῦ νὰ χαριτολογῇ καὶ νὰ θριαμβεύῃ, ἐξέβαλε κραυγὴν ἀπελπισίας καὶ διὰ τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρέσβεως αὐτοῦ πρίγκηπος Ἐστερχάζυ ἐπεκαλέσατο τῆς Εὐρώπης συμπάσης καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας τὴν σύντονον ἐνέργειαν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἰδοὺ τίνα ἀπάντησιν ἔδωκεν ὁ τῆς Ἀγγλίας κυβερνήτης εἰς τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ πρίγκηπος Ἐστερχάζυ ἀπὸ 30 σεπτεμβρίου (12 ὀκτωβρίου) 1829 πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ· «Ὁ δοὺξ Οὐέλλιγκτων παραδέχεται ὡς βάσιν τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ σκέψεων, ὅτι ἡ Υ. Πύλη προσεβλήθη θανασίμως, καὶ ὅτι ἐπομένως οἱ ἀγῶνες ἡμῶν τοῦ νὰ ἀναζωογονήσωμεν αὐτὴν θέλουσιν ἀποβῆ ἄκαρποι, ὀφείλομεν δὲ μᾶλλον νὰ σκεφθῶμεν πῶς θέλομεν *ἀντικαταστήσει* αὐτὴν μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Μάτην παρετήρησα αὐτῷ, προσέθετεν ὁ πρίγκηψ Ἐστερχάζυ, ὅτι ἤθελεν εἶναι ἀσυγχώρητον νὰ ἐνεργῶμεν ἐκ προκαταλήψεως καὶ ὅτι ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ Υ. Πύλη ἤθελε καταπέσει αὖριον, πάλιν ἔπρεπε νὰ τείνωμεν αὐτῇ χεῖρα ἀρωγὸν σήμερον, ἂν ὄχι δι' ἄλλο, τοὐλάχιστον ἵνα καταστήσωμεν μαλακωτέραν τὴν πτῶσιν αὐτῆς, καὶ προλάβωμεν τὰ ἀποτελέσματα τοσοῦτον βιαίου κλονισμοῦ. Αἱ τοιαῦται παραστάσεις μου ὀλίγην ἐπροξένησαν ἐντύπωσιν· ὁ μὲν λόρδος Ἄβερδην ἐφάνη προσέχων εἰς αὐτὰς πλειότερον ἢ ὁ δοὺξ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ λόρδος Ἄβερ-

δην συμμερίζεται τὰς ἰδέας τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ὑπουργείου καὶ δὲν ἀσχολεῖται ἐν τῷ παρόντι εἰμὴ περὶ τῆς παγιώσεως τοῦ *ἑλληνικοῦ κράτους* ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον καθορᾷ ἤδη τὴν Δύναμιν τὴν κεκλημένην νὰ *ἀντικαταστήσῃ* τὸ κράτος τοῦ σουλτάνου.» Ὁποία πραγμάτων ἀλλοίωσις μεταξὺ τῶν ἀποκηρύξεων καὶ ὑβριστικῶν διακηρύξεων τοῦ Μαίτλανδ, ἐν ἔτει 1821—1823 καὶ τῶν δηλώσεων τούτων τοῦ λόρδου Ἄβερδην καὶ τοῦ δουκὸς Οὐέλλιγκτων περὶ τὰ τέλη τοῦ 1829!

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ποικίλαι φάσεις δι' ὧν διῆλθεν ἡ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν πολιτικὴ τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ, ὅστις ηὐφραίνετο νὰ φιλοσοφῇ ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀποτυχιῶν αὐτοῦ, ἰδοὺ πῶς ἐχαρακτήριζεν ἑκάστην τῶν δυνάμεων τούτων ἐν τῇ ἀπὸ $^{18}/_{30}$ δεκεμβρίου 1826 ἀπορρήτῳ αὐτοῦ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν βαρῶνα Ὄττενφελς· «Ἡ πορεία τῆς Ῥωσίας εἶναι ἀμφίβολος, φέρουσα χαρακτῆρα ὁτὲ μὲν αὐστηρότητος, ὁτὲ δὲ ἄκρας γλυκύτητος· ἀλλ' εἶναι πάντοτε ἀσαφής. Ἡ τῆς Ἀγγλίας εἶναι ἀγέρωχος, ἀλαζὼν καὶ πλήρης ἀδοκήτων τολμημάτων. Ἡ τῆς Γαλλίας ἀπερίσκεπτος, ἀμφίρροπος καὶ συνήθως ἄνω καὶ κάτω ἐν τῇ αὐτῇ ὑποθέσει ταλαντευομένη· τελευταῖον ἡ τῆς Πρωσίας, δειλὴ καὶ συνεσταλμένη.» Τὸ καθ' ἡμᾶς ἀφίνοντες εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἀναγνώστου τοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εὐφυεῖς τούτους χαρακτηρισμοὺς τοὺς ἐν τῷ μέσῳ οὕτως εἰπεῖν τοῦ πυρὸς διαγραφέντας, εἰμποροῦμεν νομίζομεν τὴν σήμερον ἀπρολήπτως κρίνοντες τὰ πράγματα, ὅπως ἐν τοῖς πρόσθεν ἀκριβῶς ἐξετέθησαν, νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὴν μὲν ἠθικὴν πρωτοβουλίαν τῆς μεσολαβήσεως ἔλαβεν ἡ Ῥωσία, τὴν δὲ ἐνεργὸν πρωτοβουλίαν ἡ Ἀγγλία, ἡ δὲ Γαλλία δὲν συνετάχθη μετ' αὐτῶν εἰμὴ ἀφοῦ ἐπείσθη, ὅτι αἱ δύο αὗται δυνάμεις θέλουσι προβῇ εἰς ἔργα καὶ ἄνευ αὐτῆς. Ἡ Ῥωσία πρώτη, ἀπὸ αὐτῶν τῶν μέσων τοῦ 1821 ἐκήρυξεν, ὅτι θέλει ἐπεμβῇ, ἐπιχειροῦσα πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας. Δυστυχῶς, πτοηθεῖσα ὑπὸ τῆς ὁμοφώνου τότε ἀντιπράξεως ὅλων τῶν ἄλλων Δυνάμεων, ὠπισθοδρόμησεν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη καὶ δὲν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον αὐτῆς εἰμὴ τῷ 1828. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τούτῳ ἡ Ἑλλὰς, ὅπως περιῆλθον τὰ πράγματα αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1825 καὶ ἐφεξῆς, ἤθελε βεβαίως καταστραφῇ, ἐὰν ἡ Ἀγγλία, μεταβαλοῦσα αἴφνης πρόσωπον, δὲν ἀνελάμβανεν αὐτὴ τὸν ἀγῶνα καὶ δὲν προεκάλει τὴν

ὑπογραφὴν τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ 1826, δι' οὗ αἱ ἀτελεύτητοι προηγούμεναι συζητήσεις καὶ θεωρίαι περιεβλήθησαν κατὰ πρῶτον τὸν τύπον ἐπισήμου πράξεως. Καὶ τῆς μὲν Ῥωσίας ἡ πολιτικὴ ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐξ ὅλων ὅσα γνωρίζομεν ἤδη περὶ αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ Ῥωσία διετέλεσε πάντοτε συμπαθοῦσα ὁμολογουμένως πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς διὰ τὸ ὁμόθρησκον, ἐν ταὐτῷ δὲ ἐπεζήτησε πάντοτε διὰ τῆς παντοειδοῦς προστασίας ἣν ἀπένεμεν ἀνέκαθεν πρὸς αὐτούς, τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἰδίας ἐπιρροῆς εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας· ἀλλὰ πάντοτε ὡςαύτως καθυπήγαγε, φυσικῷ τῷ λόγῳ, τὰ αἰσθήματα ταῦτα καὶ συμφέροντα εἰς τὰ ἄλλα ἔτι ἰσχυρότερα αἰσθήματα καὶ συμφέροντα, ὅσα ἐκ διαλειμμάτων ἠδύναντο νὰ προκύψωσιν εἰς μέσον, οὐδὲ ἐδίστασέ ποτε, καὶ τοῦτο εὐλογώτατα, νὰ ἀναβάλῃ χάριν αὐτῶν τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας. Οὕτως ἐπολιτεύθη ἀπὸ τοῦ πολέμου ὅστις ἔληξε διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ, μέχρι τοῦ πολέμου ὅστις ἔληξε διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης· καὶ οὕτω ἐπολιτεύθη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1821 μέχρι τοῦ ἔτους 1830. Ἅμα ἐκραγείσης τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἐπεμβῇ· ἀλλ' ἔπειτα, δυςωπουμένη ὑπὸ τῶν ἄλλων δυνάμεων καὶ φοβουμένη ἐσωτερικοὺς ἀντιπερισπασμούς, ἀνέβαλε τὸν πόλεμον μέχρις οὗ τὰ ἄλλα συμφέροντα αὐτῆς τῇ ἐπέτρεψαν νὰ τὸν ἐπιχειρήσῃ. Ἀλλὰ πῶς ἡ Ἀγγλία μετέβαλε πολιτικήν;

Ἵνα ἐννοήσωμεν καλῶς τὰς διαφόρους περιπετείας, αἵτινες βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἐτροπολόγησαν τὴν πολιτικὴν ἣν ἠκολούθησεν ἡ Ἀγγλία κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως ἔτη, δέον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ Δύναμις αὕτη, ὑπερμαχήσασα ἀπ' αἰῶνος ὑπὲρ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, σκοπὸν κύριον εἶχε νὰ μὴ ἀφήσῃ τὰς χώρας τὰς ἀποτελούσας τὸ κράτος τοῦτο νὰ περιπέσωσιν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον κυριαρχίαν τῆς Ῥωσίας. Ἐπειδὴ δὲ κάτοχοι τῶν χωρῶν τούτων ἦσαν οἱ ὀσμανίδαι, καὶ οὐδεμία πιθανότης ἐφαίνετο ὅτι οἱ χριστιανοὶ αὐτῶν κάτοικοι δύνανται νὰ ἀπαρτίσωσι πολιτικὸν κράτος ἱκανὸν νὰ ἀναπληρώσῃ τὸ ὀσμανικόν, φυσικώτατον ἦτο νὰ ταὐτίζῃ ἡ Ἀγγλία τὸ ζήτημα τῆς ἀκεραιότητος μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν κατοχῆς. Ἁπλῆ ἡ ἔναρξις τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἤρκει ἵνα ἐπαγάγῃ τὸν χωρισμὸν τῶν δύο ζητημάτων, διότι πολλὰ ἐγένοντο καὶ προηγουμένως ἑλληνικὰ κινήματα, τὰ

ὁποῖα οὐδόλως εἶχον ἀποδείξει τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἰσχύν, καὶ, πλὴν τούτου, οὐ μόνον πᾶσαι αἱ ἐπαναστατικαὶ τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος ἀπόπειραι, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τελευταία ἐπανάστασις ἐκινήθησαν ἢ ἐλογίζοντο κινηθεῖσαι δι' ἐνεργειῶν τῆς Ῥωσίας, ὥστε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐφαίνετο ἁπλοῦν ὄργανον τῶν ῥωσικῶν εἰσηγήσεων καὶ συμφερόντων· τοῦτο ἀρκεῖ, ἵνα ἐξηγήσῃ εἰς ἡμᾶς τὴν πολεμίαν τῆς Ἀγγλίας πολιτικὴν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἅμα ὅμως ἀπὸ τοῦ 1822 ἤρχισε διὰ τῶν πραγμάτων νὰ ἀναφαίνεται, ὅτι ἡ ὀσμανικὴ Πύλη δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ καταβάλῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ὅτι ἀδιακόπως κατετροποῦτο ὑπ' αὐτῆς, εὔλογον ἦτο νὰ παραχθῶσιν ἐν Ἀγγλίᾳ ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ἱκανότητος τῶν ὀσμανιδῶν τοῦ νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀκεραιότητα τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, καὶ ἐλπίδες ὅτι ὑπάρχει ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐθνότης ἐπιτηδειοτέρα νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ μέγα τοῦτο εὐρωπαϊκὸν συμφέρον. Ἐντεῦθεν προῆλθεν ἡ βαθμιαία τροπολογία τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ὡς πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα. Ἡ Δύναμις αὕτη δὲν ἐγκατέλιπε τὴν θεμελιώδη αὐτῆς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀρχήν, τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκεραιότητος, ἀλλὰ τὴν ἐτροπολόγησε μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἤλπισεν αὐτὴν δυναμένην νὰ συντηρηθῇ δι' ἄλλης ἐθνότητος παρὰ τὴν ὀσμανικήν, ἤτοι διὰ τῆς ἑλληνικῆς. Ὅτε ὅμως βραδύτερον δὲν εἶδε τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον διαρρυθμισθὲν ὅσον αὕτη ἀπῄτει ταχέως καὶ ἀπταίστως, οὐδὲ παρασκευάσαν δυνάμεις πολιτικὰς, διοικητικὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐπιτηδείας νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀφετηρίαι πρὸς τὴν μείζονα αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἶδε τὴν Τουρκίαν κατορθώσασαν νὰ συγκροτήσῃ πεζικὰς καὶ ναυτικὰς δυνάμεις ἀξιομάχους, ἡ Ἀγγλία ἤρχισε παλινῳδοῦσα καὶ ἐπιζητοῦσα μᾶλλον τὴν στήριξιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἢ τὴν αὔξησιν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Δὲν ἔπαυσε μὲν εὐμενῶς πρὸς ἡμᾶς πολιτευομένη καὶ συμβουλεύουσα καὶ παραινοῦσα· δὲν ἐδίστασε δὲ, ἅμα τῷ 1863 ἤλπισε βελτίονά τινα τῶν πραγμάτων ἡμῶν ῥύθμισιν, νὰ ἐπιτρέψῃ μὲν τὴν ἕνωσιν τῆς Ἑπτανήσου, νὰ ἐπιχειρήσῃ δὲ διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Υ. Πύλην περὶ ἐπεκτάσεως τῶν ὁρίων ἡμῶν πρὸς τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν· ἀλλ' ἔπειτα πάλιν δυσπιστήσασα, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἀξίωσιν τοῦ νὰ ἀναδειχθῇ πρότερον τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ, διοικητικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ἐπιτήδειον νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν προσδοκωμένην παρ' αὐτοῦ μεγάλην ἐντολήν. Ἀλλὰ πῶς ἡ Ἀγ-

γλία, ἐνῷ ἀπαιτεῖ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος ἀναδιοργάνωσιν, παρενέβαλε τοσαῦτα εἰς αὐτὴν κωλύματα διὰ τῆς καταλύσεως τοῦ Κυβερνήτου καὶ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἔτεινεν εἰς ἡμᾶς χεῖρα ἀρωγὸν εἰμὴ διότι ἐθεώρει τοῦτο συνᾴδον πρὸς τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικὰ αὐτῆς συμφέροντα. Ἐξ ἀρχῆς ἐδυσπίστησε πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Κυβερνήτου, καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου ηὔξησεν ἡ δυσπιστία της πρὸς αὐτόν· ἀλλ' ὅμως ἤθελεν ἴσως περιμείνει τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀποχώρησιν διὰ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ νέου βασιλέως, ἐὰν παρ' ἡμῶν δὲν διεπράττετο ἡ βιαία αὐτοῦ πτῶσις. Πρὸς δὲ τὸν βασιλέα Ὄθωνα πολλάκις εἰλικρινέστατα διεκοίνωσεν ὅτι διακινδυνεύει τὸν θρόνον του, διαστρέφων μὲν τὸ πολίτευμα, κινῶν δὲ ἐν οὐ δέοντι τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς· ἀλλ' ἐπὶ τοσοῦτον μέχρι τέλους ἐπεθύμει τὴν διατήρησίν του, ὥστε, ἐὰν ὄχι ὅλην τὴν Ἑπτάνησον, τοὐλάχιστον ὅμως τὰς πέντε νήσους (πλὴν τῆς Κερκύρας καὶ τῶν Παξῶν) ἐφάνη ἕκτοτε εὐδιάθετος νὰ παραχωρήσῃ ἅμα ἤθελον ἀκουσθῇ αἱ συμβουλαὶ αὐτῆς. Οὐδεμία δὲ ἤθελεν ἐπέλθει πιθανώτατα ἀνατροπή, ἐὰν ἡμεῖς πάλιν δὲν διενηργοῦμεν αὐτήν. Ὅθεν ἀμφοτέρων τῶν μεταβολῶν ἡμεῖς πρὸ πάντων φέρομεν τὴν ἱστορικὴν εὐθύνην. Ἐπιμένομεν δὲ εἰς τοῦτο, διότι ὑπάρχει ἔτι παρὰ πολλοῖς τῶν ἡμετέρων ῥοπή τις τοῦ αἰτιᾶσθαι ἄλλους ἐπὶ ταῖς ἡμῶν δυσπραγίαις, ῥοπὴ ἀναξία λαοῦ ὅστις τοσάκις ἐγένετο δημιουργὸς τῆς ἰδίας τύχης. Καὶ μεμψιμοιροῦσι λοιπὸν οἱ τοιοῦτοι νῦν μὲν κατὰ τῆς δεῖνος Δυνάμεως, νῦν δὲ κατὰ τῆς δεῖνος, καὶ νῦν κατὰ τῆς τρίτης, λησμονοῦντες ὅτι ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη δὲν ἐπαύσαμεν λαμβάνοντες παρ' ὅλων τηλικαύτας εὐεργεσίας· ἀπαραλλάκτως ὅπως ἀποδίδουσι τὴν πολιτικὴν ἡμῶν καχεξίαν εἰς μόνους τοὺς ὑπερτάτους ἄρχοντας καὶ εἰς μόνους τοὺς θεμελιώδους θεσμούς, λησμονοῦντες ὅτι οὗτοι δὲν ἐπεβλήθησαν εἰς ἡμᾶς, ὅτι δι' ἡμῶν λειτουργοῦσι καὶ ὅτι παρ' ἡμῖν πρὸ πάντων κεῖται νὰ λειτουργήσωσι προσηκόντως. Ἐνόσῳ ὅμως ἀξιοῦμεν ὅτι πάντοτε οἱ ἄλλοι πταίουσιν, ἡμεῖς δὲ μόνοι εἴμεθα ἀναμάρτητοι, δύσκολον εἶναι νὰ παύσωμεν ἁμαρτάνοντες.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ὁ κύριος λόγος, δι' ὃν ἡ Ἀγγλία ἐτροπολόγησεν ἐν μέρει ἀπὸ τοῦ 1823 τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς πολιτικὸν σύστημα, ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ θριαμβικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀγών. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐκείνην τροπολογίαν καὶ ἄλλα πλεῖστα αἴτια.

ὁ προσωπικὸς χαρακτὴρ τῶν δύο Κάννιγγ, αἱ εὐγενεῖς προαιρέσεις τοῦ Ἅμιλτων, ὁ ἰσχυρὸς φιλελληνισμὸς ὁ ἐπικρατήσας εἰς ἁπάσας τὰς τάξεις τῆς ἀγγλικῆς κοινωνίας, καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἀνωτάτας ἀπὸ τοῦ λόρδου Ἔρσκιν μέχρι τοῦ λόρδου Βύρωνος. Ἀλλὰ ἰσχυρότατοι συνήγοροι καὶ πρόμαχοι τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐν τοῖς διπλωματικοῖς διαβουλίοις, ἐγένοντο οἱ μεγάλοι ἡμῶν ἀθληταὶ κατά τε θάλασσαν καὶ κατὰ ξηράν, διά τε τῶν κατορθωμάτων αὐτῶν καὶ τῶν ἐνδόξων ἀτυχημάτων. Μὴ λησμονήσωμεν ἐν τούτοις, ὅτι αἱ διπλωματικαὶ τῆς Εὐρώπης ἐνέργειαι διήρκεσαν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη πρὶν ἢ ἀπολήξωσιν εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπέμβασιν· ὅτι διῆλθον διὰ μυρίων φάσεων καὶ ἀντιφάσεων· ὅτι διεξήγοντο νωθρῶς ὁπωσοῦν ἀνὰ μέσον ποικίλων προκαταλήψεων, παρεξηγήσεων καὶ δισταγμῶν· ὅτι ἐπομένως ἦτο ἀπαραίτητον νὰ διασκεδάζωνται αἱ προκαταλήψεις, νὰ ἐπανορθῶνται αἱ παρεξηγήσεις, νὰ ἐκβιάζωνται οἱ δισταγμοί, ὅτι ἑνὶ λόγῳ ἀπαραίτητον ἦτο νὰ ἔρχεται εἰς ἐπικουρίαν τῶν κατορθωμάτων, τῶν παθημάτων, τῶν ἀξιώσεων τοῦ ἔθνους ἡ προσήκουσα διπλωματικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια. Καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως ἀνεδείχθη ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτηδεία καὶ ἀναμφιβόλως ἀσυγκρίτῳ ἐπιτηδειοτέρα τῶν τρόπων καθ' οὓς διεξήχθησαν εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους αἱ ἐξωτερικαὶ ἡμῶν σχέσεις. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται ἰδίως εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον, ὅστις, δυνάμεθα εἰπεῖν, διετέλεσεν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καίτοι μηδέποτε διορισθεὶς τοιοῦτος ἐπισήμως.

Τὴν σήμερον ὅτε ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὰ γεγονότα, εἶναι εὔκολον μετὰ ὀλίγης ἀγαθῆς βουλήσεως νὰ διακρίνωμεν τί ἔπρεπε νὰ πράξῃ ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ τῷ 1821 ὅτε ἡ Ῥωσία μόνη παρίστατο ὡς ἑτοίμη νὰ ἐπέλθῃ εἰς βοήθειαν ἡμῶν, πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι μεγάλαι δυνάμεις αὐτὴν μὲν ἠγωνίζοντο νὰ ἀποτρέψωσιν ἀπὸ τοῦ πολέμου, πρὸς ἡμᾶς δὲ ἦσαν ψυχρόταται, καὶ ἐνίοτε πολέμιαι μᾶλλον ἢ οὐδέτεραι, τὸ πρακτέον ἦτο σφόδρα δυσδιάκριτον. Ἐν τούτοις ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ἡ Ῥωσία, ὅσον ἀγαθὴ καὶ ἂν ὑπετίθετο ἡ ὑπὲρ ἡμῶν προαίρεσις αὐτῆς, δὲν θέλει πολεμήσει, ἐν ὅσῳ σύμπασαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνεχαίτιζον αὐτὴν, ὅτι ἔδει ἄρα νὰ ἐξευμενίσωμεν ἐκ παντὸς τρόπου τὰς δυνάμεις ταύτας ἢ τοὐλάχιστον τινὰς ἐξ αὐτῶν· ὅτι πρὸς τοῦτο ὠφείλομεν πρὸ πάντων νὰ

ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ ἐπανάστασις οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὰς ἀναρχικὰς ἑταιρείας αἵτινες ἐτάραττον τὴν ἄλλην Εὐρώπην, ὅτι ἐν ταὐτῷ δὲν ἦτο ἔργον οὐδὲ τῆς Ῥωσίας, οὐδ' ἐσκόπει νὰ ὑπηρετήσῃ ὁπωσδήποτε τὰ συμφέροντα τῆς Δυνάμεως ταύτης, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς ὀσμανίδας ἐν τῇ πολιτικῇ κατοχῇ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅτι τελευταῖον τὸ τοιοῦτο, καὶ ἂν δὲν δύναται νὰ κατορθωθῇ διὰ μιᾶς, ἡ παρὰ τὸ ὀσμανικὸν κράτος ὕπαρξις αὐτονόμου καὶ ἀνεξαρτήτου μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, οὐ μόνον δὲν θέλει ἐξασθενήσει τὸ κράτος ἐκεῖνο, ἀλλὰ δύναται νὰ συντελέσῃ καὶ εἰς ἐπίρρωσιν αὐτοῦ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων ἐπολιτεύθη ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπὸ τοῦ πρώτου τῆς ἐπαναστάσεως ἔτους μέχρι τέλους αὐτῆς καὶ ἐπιτηδείως ἐκμεταλλευόμενος μέχρι μὲν τοῦ 1825 τὰ μεγάλα κατὰ θάλασσαν καὶ κατὰ ξηρὰν κατορθώματα τοῦ ἔθνους, δι' ἅπαντος δὲ τοῦ ἀγῶνος τὰς μεταξὺ τῶν δυτικῶν Δυνάμεων διαιρέσεις, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἐπέμβασιν.

Εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνελεύσεως διενήργησε νὰ καταργηθῶσι τὰ σύμβολα καὶ τὰ χρώματα τῆς Φιλικῆς ἑταιρείας, ἥτις λογιζομένη πάντοτε ὡς ὄργανον τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς, ἐδέησε νὰ θυσιασθῇ χάριν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, καὶ ἂν τυχὸν ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὑπῆρξεν ἔργον τῆς Ῥωσίας, διέκοπτεν οὕτω πάντα πρὸς αὐτὴν δεσμόν. Ἀντὶ τοῦ Φοίνικος καὶ τοῦ μέλανος χρώματος τῶν Ὑψηλαντῶν, ἡ συνέλευσις παρεδέξατο ὡς σύμβολον μὲν τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας τὴν γλαῦκα τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς χρώματα δὲ τῆς ἐθνικῆς σημαίας τὸ κυανοῦν καὶ τὸ λευκόν. Πλὴν τούτου ἐν τῇ διακηρύξει, ἣν ὑπέγραψεν ὡς πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ταύτης, ἀπεδοκίμασε *τὰς δημαγωγικὰς καὶ στασιώδεις ἀρχὰς*, αἵτινες ἐτάραττον τότε τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ἐὰν ὑπάρχῃ δέ τι τὸ δυνάμενον οὐχὶ νὰ δικαιολογήσῃ, ἀλλὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κατὰ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου ἀντιπολίτευσιν τοῦ Μαυροκορδάτου, εἶναι ἡ προεκτεθεῖσα ἀνάγκη τῆς διακοπῆς πάσης πρὸς τὴν Φιλικὴν ἑταιρείαν σχέσεως. Λέγομεν νὰ ἐξηγήσῃ καὶ οὐχὶ νὰ δικαιολογήσῃ, διότι ὁ Μαυροκορδᾶτος δὲν ἐπολέμησε μόνον τὸ πρόσωπον τοῦ Ὑψηλάντου, ἀλλὰ καὶ τὸ λογικώτατον πολίτευμα, ὅπερ οὗτος ὑπεστήριζεν, ἐνῷ εἶναι πρόδηλον, ὅτι καὶ ἂν ἔπρεπε νὰ λογισθῇ ἀπαραίτητος ἡ ἀπὸ τῆς ὑπερνάτης τῶν πραγμάτων διοικήσεως ἀποχώρησις τοῦ πληρεξουσίου τοῦ Γ. ἐπιτρόπου, τοῦτο ἠδύνατο νὰ γίνῃ χωρὶς νὰ

περιέλθωμεν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ψηφίσωμεν τὸ πολυαρχικὸν τῆς Ἐπιδαύρου πολίτευμα. Ἄλλως τε, ἐὰν οἱ περὶ τὸν Ὑψηλάντην καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι δὲν ἐδίστασαν κατ' ἀρχὰς νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ἐλατήριον τῆς ῥωσικῆς συνεννοήσεως καὶ ἐπικουρίας, ἵνα ἐμψυχώσωσι τοὺς πολλούς, τάχιστα ἐγκατέλιπον τὸ μηχάνημα τοῦτο, ἡ δὲ παρατεινομένη ἀπραξία τῆς Ῥωσίας, ἐνῷ ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν ἐξηκολούθει, κατέστησε πρόδηλον, ὅτι οὐδεμία ὑφίστατο σχέσις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Δυνάμεως ἐκείνης. Καὶ ἔπειτα οἱ πολυάριθμοι Γάλλοι, Γερμανοὶ καὶ Ἰταλοὶ φιλέλληνες, οἱ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας περιστοιχίσαντες τὸν Μαυροκορδᾶτον καὶ οἱ μετ' οὐ πολὺ συμπράξαντες μετ' αὐτοῦ ἐπιφανεῖς Ἄγγλοι, ὁ λόρδος Βύρων, ὁ λόρδος Κάρολος Μουραί, ὁ συνταγματάρχης Στάνωπ, ὁ καλὸς φίλος μας Βλακέρος, ὅπως τὸν ἔλεγεν ὁ Μαυροκορδᾶτος, ὁ μοίραρχος Ἀμιλτων καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι, αὐτόπται τῶν πραγμάτων γενόμενοι, καὶ ἢ ἀλληλογραφοῦντες ἀδιακόπως μετὰ τῆς Εὐρώπης ἢ ἐπανερχόμενοι εἰς αὐτήν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐμποιήσωσι πρωϊμώτατα ἀπανταχοῦ τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν διεξήγετο ἀνεξαρτήτως πάσης ξενικῆς εἰσηγήσεως.

Πολὺ δυσκολώτερον ἦτο νὰ πεισθῇ ἡ Εὐρώπη περὶ τῆς πολιτικῆς ἀξίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ νὰ παύσῃ πρεσβεύουσα, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐθνότης ἐπιτηδεία ν' ἀντικαταστήσῃ τοὺς ὀσμανίδας ἢ τοὐλάχιστον νὰ συνυπάρξῃ μετ' αὐτῶν πολιτικῶς, μὴ ἐλαττουμένης ὡς ἐκ τούτου τῆς συντηρητικῆς τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς δυνάμεως. Περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ διευκρίνισιν τῶν δυσχερῶν τούτων ζητημάτων ἐνησχολήθη ἐπιμόνως ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐπισήμοις καὶ ἡμιεπισήμοις αὐτοῦ ἀλληλογραφίαις. Ἔτι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἤτοι τῷ 1820 εἶχε συντάξει ὑπόμνημα μακρὸν (Coup d' œil sur la Turquie) τὸ ὁποῖον σταλὲν τότε εἰς τὰς μεγαλητέρας αὐλὰς τῆς Εὐρώπης ἐδημοσιεύθη βραδύτερον τῷ 1867, ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Πρόκεσς. Τὰ συμπεράσματα τοῦ ὑπομνήματος τούτου ἦσαν, ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος οὐδὲν ἔχει βάρος ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς Εὐρώπης πλάστιγγι, οὐδεμίαν δὲ δύναται νὰ ἔχῃ ἀξίαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ περιπτώσει καθ' ἣν γενικὴ συμμαχία ἤθελεν ἀπαρτισθῇ ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τῆς Ῥωσίας (ὅπερ ἀπεδείχθη λαμπρῶς τῷ 1854—1856)· ὅτι ἡ πτῶσις τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους εἶναι οὐ μόνον δυνατή, ἀλλὰ καὶ ἄφευκτος· ὅτι ὅμως δύναται νὰ ἀναβληθῇ καὶ νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις.

Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως πραγμάτων, ἀνέπτυξε τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα ὁριστικώτερον ἔτι καὶ πρακτικώτερον. Ἡ πληθὺς τῶν σχέσεων εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ περιῆλθεν, ὑποφαίνεται ἐν ταῖς ὁδηγίαις ἃς ἔδωκε τῇ 24 ἰουνίου 1823, ἐκ Τριπόλεως, ὡς γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, πρὸς τὴν εἰς Λονδῖνον σταλεῖσαν ἐπιτροπὴν (Ἰωάννην Ὀρλάνδον, Ἰωάννην Ζαΐμην, Ἀνδρέαν Λουριώτην) ἵνα συνομολογήσῃ τὸ πρῶτον δάνειον. Τὸ δάνειον τοῦτο εἶχε κατ' αὐτὸν δύο σκοπούς· οὐ μόνον νὰ παράσχῃ πόρους χρηματικοὺς τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνοχοποιήσῃ οὕτως εἰπεῖν τὴν Ἀγγλίαν ἐν τῇ ἐκβάσει τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ, ὡς ῥητῶς ἔλεγε, νὰ δώσῃ ἀφορμὴν *εἰς τὴν ἔναρξιν ἀμοιβαίων σχέσεων* μεταξὺ τῶν δύο ἐθνῶν. Τὸ δὲ τελευταῖον τοῦτο ἦτο κατ' αὐτὸν οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον ἢ τὸ πρῶτον. Ὅθεν ἰδιαίτερον περιέλαβεν ἐν ταῖς ὁδηγίαις ἃς ἔδωκε κεφάλαιον *περὶ τῶν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλίας σχέσεων*. Ἐν αὐταῖς καταφαίνεται ὅτι, ἐνῷ τότε μόνος ἴσως ὁ Μέτερνιχ ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Εὐρώπῃ ἐγνώριζεν ὁπωσοῦν θετικῶς τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν τροπὴν ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Γ. Κάννιγγ, καὶ ἐγνώρισε τοῦτο διὰ κρυφιωτάτης τινὸς ἐκμυστηρεύσεως τοῦ λόρδου Στράγκφορδ, ὁ Μαυροκορδᾶτος ἦτο κάλλιστα περὶ τούτου πληροφορημένος· καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἤλπισεν εἴς τε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ δανείου καὶ εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἀγγλικῆς ἐπεμβάσεως. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἦτο βέβαιον ἔτι μέχρι τίνος θέλει προχωρήσει ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς, αἱ ὁδηγίαι ἐπέμενον εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἡ Ἑλλάς. «Ὅσον μὲν λοιπὸν περὶ σχέσεων ἐμπορικῶν, καὶ *τούτων οὐχὶ ἀποκλειστικῶν*, ἔχετε τὴν ἄδειαν νὰ πραγματευθῆτε. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων σχέσεων, θέλετε πασχίσει πρῶτον νὰ γνωρίσετε ὁποῖος ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς Ἀγγλίας, πόσον ἡ ἐπιθυμεῖ, ἢ ὑποπτεύει τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, εἰς ποῖα ὅρια φρονεῖ ὅτι θέλομεν σταθῆ καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα κρίνετε ἀναγκαῖα νὰ γνωρίσῃ ἡ ἑλληνικὴ Διοίκησις . . . Ἐπειδὴ δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ γνωρισθῇ ὅτι πραγματεύεται περὶ ὁποιωνδήποτε πολιτικῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἀγγλίαν, καθότι τοῦτο δύναται νὰ κινήσῃ τὴν ζηλοτυπίαν τῶν ἄλλων Δυνάμεων, θέλετε φροντίσει, ὅσον τὸ δυνατόν, νὰ γνωρισθῇ ὡς μόνος σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς ὁ τοῦ δανείου· εἰς τοῦτο ἀπαιτεῖται νὰ καταβά-

λετε ὅλην τὴν δυνατὴν προσοχήν.» Ἐδόθησαν δὲ καὶ ἄλλαι μυστικώτεραι ὁδηγίαι πρὸς τὴν ἐπιτροπήν, περὶ ἐκλογῆς βασιλέως· καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν διαλέξεις τῶν ἀπεσταλμένων ἐκείνων μετὰ τοῦ Κάννιγγ περὶ Λεοπόλδου, μετ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Λεοπόλδου, καὶ μετὰ τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας ὡς πρὸς τὸν υἱόν του δοῦκα τοῦ Νεμούρς. Εἴδομεν (σελ. 733 τοῦ παρόντος τόμου) ὅτι ἔτι ἀπὸ τοῦ 1821 ἔτους ὁ Μαυροκορδᾶτος ἤθελε νὰ προτείνῃ τὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Εὐγένιον, τὸν θετὸν τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος υἱόν, ὅστις δικαίως ἐφημίζετο ἐπί τε τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ στρατιωτικῇ αὐτοῦ ἀξίᾳ. Καὶ τῳόντι τῷ 1823 εἶχε πέμψει πρὸς τὸν πρίγκηπα τὸν ὑπασπιστὴν αὐτοῦ Ἐδουάρδον Ῥάϊνεκ, δοὺς αὐτῷ λεπτομερεῖς μυστικὰς ὁδηγίας. Ὁ Ῥάϊνεκ ἀπῆλθεν εἰς Μόναχον ὅπου διέμενεν ὁ Εὐγένιος· ἀλλ' ὁ ἐν τῷ μεταξὺ συμβὰς θάνατος τοῦ πρίγκηπος ἐματαίωσε τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς ταύτης. Ἤδη δὲ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἤρχισε διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Λεοπόλδον, διὰ πολλῶν καὶ τοῦτον προτερημάτων διακρινόμενον. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ὅλαι αἱ ἀρχαὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐστήριξεν ἁπάσας τὰς ἐξωτερικὰς αὐτοῦ ἐνεργείας, μοναρχία, ἀνεξαρτησία πλήρης, εὐρωπαϊκὸν δάνειον, εὐρωπαϊκὸς στρατὸς, ὅλαι ἐγένοντο ἐπὶ τέλους δεκταὶ ὑπὸ τῶν μεγάλων δυνάμεων.

Δὲν ἠρκεῖτο δὲ εἰς τὰς μετὰ τῆς Ἀγγλίας συνεννοήσεις. Ἀναλόγους συνεννοήσεις διεξῆγε μετὰ τῆς Γαλλίας, καὶ τὸ παραδοξότερον μετὰ τῆς Αὐστρίας. Ἀρχαίας εἶχε μετὰ τοῦ Γεντζ σχέσεις, ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἦτο ἐπιτετραμμένος μέχρι τοῦ 1818 τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τῆς Βλαχίας, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ι. Καρατζᾶν. Καὶ διέκοψε μὲν αὐτὰς μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἄφιξίν του, ἀλλὰ διετήρησεν, ὡς φαίνεται, ἢ τοὐλάχιστον ἐπανέλαβε μετὰ παρέλευσιν τινὸς χρόνου ἀλληλογραφίαν τινὰ μετὰ τοῦ ἱππότου Ἀουερσσίλδ, γενικοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας ἐν Κερκύρᾳ· διότι, καίτοι εἰδὼς τὴν πολεμίαν τῆς Δυνάμεως ταύτης διάθεσιν, εἰδὼς ὅμως ἐν ταὐτῷ τὴν στενὴν αὐτῆς οἰκειότητα πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, μάλιστα ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα, ἐνόμισε καθῆκόν του νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἵνα ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ. Ὅθεν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1824, λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ἔκ τινων *εὐχαρίστων κοινοποιήσεων* τοῦ ἱππότου Ἀουερσσίλδ, ἔγραψε πρὸς τὸν Γεντζ ἐκ

Μεσολογγίου, τῇ $^{5}/_{17}$ δεκεμβρίου, ἐπιστολήν, τὴν ὁποίαν λυποῦμεθα μὴ δυνάμενοι νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον, διότι θεωροῦμεν αὐτήν, ὡς ἓν τῶν μᾶλλον περινενοημένων ἔργων, ὅσα ἐξῆλθον ἐκ τοῦ τοσοῦτον ἐπιτηδείου ἐκείνου καλάμου. Πολλοὶ θέλουσιν ἴσως εὕρει σφόδρα παρακεκινδυνευμένα τινὰ τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ περιεχομένων, καὶ ἰδίως τὰ περὶ Ῥωσίας. Αἱ πολιτικαὶ ὅμως δοξασίαι πρέπει νὰ κρίνωνται οὐχὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους, τὰς περιστάσεις, καὶ τὰς ἀνάγκας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων πρεσβεύονται. Ὅτι δὲ ὁ ἡμέτερος πολιτικὸς ἀνὴρ ἤξευρε τί καὶ πρὸς τίνα ἔγραφε, δηλοῦται ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔλαβεν.

Ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀφοῦ ὑπέμνησεν ὅτι τέταρτον ἤδη ἔτος ἐνδόξως διεξήχθη ὁ ἀγὼν καὶ προξένηκεν, ὅτι ὑπολαμβάνει ὡς συμπλήρωμα τῶν τελεσθέντων κατορθωμάτων σπουδαιότατον τοῦτο, ὅτι διελύθησαν αἱ πλάναι καὶ αἱ συκοφαντίαι αἱ τοσοῦτον ἀδίκως ἀναμίξασαι τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν μετὰ τῶν Καρβοναρίων, τῶν Ῥιζοσπαστῶν, τῶν Κοινοτικῶν καὶ ἐν γένει ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὅσοι πρὸ τοσούτου χρόνου ἐτάραξαν τὴν Εὐρώπην· ἀφοῦ ἔθεσεν ὡς ἀποδεδειγμένον ὑπὸ τῶν πραγμάτων ὅτι ἡ Τουρκία δὲν εἶναι πλέον εἰς κατάστασιν νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα, (καθ' ἣν στιγμὴν ἐγράφετο ἡ ἐπιστολὴ οἱ δυςπιστότεροι τῶν ἀνθρώπων δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωσι) προξένητο· «Τούτου τεθέντος ἕπεται ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος θέλει ἀσφαλισθῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εὐχερῶς, καθόσον αἱ μεγάλαι χριστιανικαὶ Δυνάμεις θέλουσι πολιτευθῆ πρὸς αὐτὴν ἢ εὐμενῶς ἢ ἀδιαφόρως. Ἀναχωροῦντες ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης λείπεται νὰ ἐξετάσωμεν μέχρι τίνος ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος εἰμπορεῖ νὰ ἦναι ὠφέλιμος ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς τὰ μεγάλα εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα. Δὲν δυςκολεύομαι νὰ ἐννοήσω, ὅτι συμφέρει εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Πετρουπόλεως νὰ διαιρέσῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς πολλὰς ἡγεμονίας ὑποτελεῖς τῇ ὀσμανικῇ Πύλῃ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ δυνατὴ ἡ τοῦ σχεδίου τούτου ἐκτέλεσις, ἤθελε συμφέρει τῇ Εὐρώπῃ νὰ παρακωλύσῃ αὐτήν, ἐὰν βούλεται νὰ προλάβῃ τὴν ὑπέρμετρον τῆς Ῥωσίας ἐπέκτασιν καὶ τοὺς ἐκ τούτου προκύψοντας ἀπαραιτήτως πολέμους. Μία τῶν νομιμωτέρων βάσεων τῆς ἐν Ἑλλάδι γενομένης μεταβολῆς εἶναι ὅτι οὐδέποτε συνωμολογήσαμεν τὴν εἰς τὴν Τουρκίαν ὑποταγήν, ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει πρᾶξις ἡ ὑποχρεοῦσα ἡμᾶς εἰς ὑπακοήν, ὅτι ἡ χείρωσις ἡμῶν δὲν ὑπῆρξεν ἀποτέ-

λεσμα εἰμὴ τῆς βίας, καὶ ὅτι διὰ τῆς αὐτῆς βίας δικαιούμεθα νὰ ῥήξωμεν τὰ δεσμὰ ἡμῶν. Ἅμα ὅμως ἠθέλομεν διὰ δημοσίας τινὸς πράξεως ἀνομολογήσει τὴν ὑποτέλειαν ἡμῶν, δι' αὐτὸ τοῦτο ἠθέλομεν ἀποβάλει διὰ παντὸς τὰ δίκαια ἐκεῖνα καὶ ἠθέλομεν παρασκευάσει τοσαύτας ἐπαρχίας κατακτητέας ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι, ὅσαι τυχὸν ἱδρυθῶσιν ὑποτελεῖς ἡγεμονίαι, ἐνῷ θέλει ἀποβῆ δυσκολώτατον εἰς αὐτὴν νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος. Τὸ δὲ τοιοῦτο τῆς Δυνάμεως ἐκείνης βούλευμα εἶναι τοσοῦτον ἀπροκάλυπτον, ὥστε δὲν εἰμπορῶ νὰ πεισθῶ ὅτι διέφυγε τὴν ὀξυδέρκειαν τῶν μεγάλων τῆς Εὐρώπης ἀνακτοβουλίων. Ἐὰν ἡ ὀσμανικὴ Πύλη ὑπεστηρίχθη ὑπ' αὐτῶν ἱκανῶς ἐν τῷ προκειμένῳ πολέμῳ, ἐὰν ἐπόθησαν τὴν ὕπαρξιν τοῦ κράτους τούτου, δὲν ἐπολιτεύθησαν οὕτω, ἐὰν μὴ ἀπατῶμαι, εἰμὴ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἔχωσι προμαχῶνα κατὰ τῆς μελλούσης ἐπεκτάσεως τῆς Ῥωσίας. Τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅ,τι ἰσχυρίσθην ἀπὸ τοῦ 1820, ὅτι δηλαδὴ ἡ Πύλη δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἀλλ' ἰδοὺ παρουσιάζεται εὐτυχὴς περίστασις, ἵνα ἡ Πύλη καταστῇ πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον ἐν τῷ μέλλοντι χρησιμωτέρα ἢ ἐν τῷ παρελθόντι. Ὁ ἀπὸ αὐτῆς χωρισμὸς τῆς κυρίας Ἑλλάδος ἀντὶ νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν Τουρκίαν, θέλει ἀπ' ἐναντίας συντελέσει εἰς τὸ νὰ ἐπιρρώσῃ αὐτὴν καὶ νὰ καταστήσῃ ἱκανωτέραν εἰς τὸ νὰ ἀναχαιτίσῃ τὰ κοινῶς ἀποδιδόμενα τῇ αὐλῇ τῆς Ῥωσίας φιλόδοξα σχέδια. Ἡ Τουρκία ἠναγκασμένη νὰ φυλάττῃ ὅλα τὰ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος φρούρια, ἠλάττωνεν οὕτω τὰς δυνάμεις ὅσας ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς· πλὴν τούτου οἱ διεσπαρμένοι εἰς τὰς ἐπαρχίας ἡμῶν Τοῦρκοι δὲν ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τοὺς πανδήμους ὁπλισμοὺς ὅσους ὁ σουλτάνος διέτασσεν ἐν καιρῷ δεινοῦ κινδύνου. Πᾶσαι αἱ ἀξιόλογοι αὐταὶ δυνάμεις συμπυκνούμεναι θέλουσι γίνει διαθέσιμοι ὁσάκις τὸ κράτος ἤθελεν ἀπαιτήσει τοῦτο. Καὶ ἐνταῦθα δὲν δύναμαι νὰ ἀποσιωπήσω ἰδέαν, ἥτις, ἀποδεικνύουσα πόσον ἀλλόκοτοι εἶναι αἱ στροφαὶ τῆς πολιτικῆς, ἔρχεται συγχρόνως εἰς ἐπικύρωσιν τοῦ λόγου μου. Τὴν σήμερον εἴμεθα, καὶ εὐλόγως, οἱ δεινότατοι τῶν πολεμίων τῆς Τουρκίας, καὶ ὅμως, ἅμα τὰ σύνορα ἡμῶν προσδιορισθῶσι καὶ ἡ ἀνεξαρτησία ἡμῶν ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς Τουρκίας, θέλομεν περιέλθει εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πολιτευθῶμεν ὡς κράτος ἀνεξάρτητον κατ' ἀντίθετον λόγον τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιπαθειῶν· θέλομεν

ὑποχρεωθῆ νὰ ἐπιθυμήσωμεν καὶ νὰ ὑποστηρίξωμεν μάλιστα τὴν ὕπαρξιν τῆς ἐπιλοίπου εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, μηδὲν ἔχοντες νὰ φοβηθῶμεν ἐκ τῆς γειτονίας αὐτῆς, τὰ πάντα δὲ δυνάμενοι νὰ ὑποπτεύσωμεν ἐκ τῆς γειτονίας τῆς Ῥωσίας. Φύσει ὄντες τῶν Τούρκων πολέμιοι, θέλομεν ἀποβῆ οἱ πιστότατοι αὐτῶν κατὰ τῶν Ῥώσων σύμμαχοι, ἐὰν οὗτοι ἐπιχειρήσωσι νὰ ἐξώσωσιν αὐτοὺς ἐκ τῆς Εὐρώπης. Ἐπειδὴ δὲ τοιοῦτο θέλει ἀποβῆ τὸ πολιτικὸν τῆς Ἑλλάδος σύστημα, ἅμα ἐπιτύχῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τίνα εἶναι τὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης (τῆς Ῥωσίας μόνης ἐξαιρουμένης) τὰ προκρούοντα πρὸς τὰ τῆς Ἑλλάδος συμφέροντα. Ἰδίως δὲ τὰ τῆς Αὐστρίας φαίνονται καθ' ὅλα πρὸς τὰ ἡμέτερα ταὐτιζόμενα, οὐ μόνον ἕνεκα τῶν προεκτεθέντων πλεονεκτημάτων τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὰ μέλλοντα τῆς Ῥωσίας βουλεύματα, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τοῦ ἐμπορικοῦ συμφέροντος τῶν δύο ἐπικρατειῶν. Ἐπειδὴ αὗται δὲν θέλουσι συνορεύει, ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν θέλει ἔχει νὰ φοβηθῆ ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τῆς Αὐστρίας· διὰ δὲ τοῦ ἀδριατικοῦ κόλπου τὰ δύο ἔθνη θέλουσι συνάψει συναλλαγὰς προχείρους μὲν καὶ ὠφελίμους, εἰλικρινεῖς δὲ καὶ διαρκεῖς.»

Ὁ Γέντζ ἀπήντησεν, ἂν ὄχι κατ' εὐθεῖαν, ἐμμέσως ὅμως διὰ τοῦ ἱππότου Ἀουερσσίλδ. Ἐν τῇ ἀπαντήσει ταύτῃ, ἥτις ἐγράφη τῇ 8 μαρτίου ἔ. ν. 1825, ὁ πολυμήχανος ἐκεῖνος σύμβουλος τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, ἀφοῦ ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο τῷόντι νὰ νομίσωσιν ἑαυτοὺς δικαιουμένους νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ κυβερνήσεως, ἥτις ἄλλον τρόπον ἐνεργείας δὲν εἶχεν εἰμὴ τὴν τυφλὴν βίαν, ἀφοῦ ἠναγκάσθη νὰ συναινέσῃ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἔσχεν ἐξ ἀρχῆς χαρακτῆρα ἴδιον καὶ ἐθνικόν, παντελῶς ἀλλότριον τῆς ἀφροσύνης καὶ μοχθηρίας ἥτις ἐπεχείρησε νὰ ταράξῃ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης τὴν ἔννομον τάξιν, κηρύττει διαπρυσίως, ὅτι ὁ ἡμέτερος πολιτικὸς ἀνὴρ μετὰ ἐξαιρέτου διαλεκτικῆς καὶ ὀξυνοίας ἀνέπτυξε τοὺς τε λόγους δι' οὓς αἱ Δυνάμεις ὀφείλουσι (τοὐλάχιστον τινὲς ἐξ αὐτῶν) νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ τὰ πλεονεκτήματα, τὰς ἀντισταθμίσεις, τὰς ἐγγυήσεις, τὰς ὁποίας ἤθελον εὕρει ἔν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τοιοῦτό τι ἀποφασίζουσαι. Ἓν μόνον ἀντέταξεν ἐπιχείρημα, ὅτι αἱ Δυνάμεις οὐδόλως οὐδαμῶς ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς τὴν ὁσμανικὴν Πύλην τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, τούτου δὲ τεθέντος, ἐπειδὴ οἱ μὲν Ἕλληνες ἐπιμένουσιν ἀπαιτοῦντες τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν,

οἱ δὲ Τοῦρκοι εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ μὴ εἰρηνεύσωσι ποτὲ ἐπὶ τῷ ὄρῳ τούτῳ, αἱ δὲ εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις δὲν δύνανται νὰ ἐπιβάλωσι τὸν νόμον οὔτε εἰς τοὺς μὲν οὔτε εἰς τοὺς δὲ εἰμὴ θυσιάζουσαι τὰς ἀρχὰς αὐτῶν καὶ ἴσως τὴν εἰρήνην τῆς Εὐρώπης, «ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσω, ἐπεφώνησεν, ὅτι μόνη ἡ Θεία πρόνοια θέλει λύσει τὸ πρόβλημα τοῦτο.»

Ἡ Θεία πρόνοια ἐπέλυσε τὸ πρόβλημα διὰ τῶν τριῶν Δυνάμεων, Ῥωσίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας· ἀλλὰ τῷ 1824 καὶ 1825 αἱ Δυνάμεις αὗται πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ ὁμοφρονῶσιν, ὥστε ἐδέησε νὰ πράξῃ ἡ Ἑλλὰς πολλά, ἵνα, ἐξ αὐτῶν δὴ τῶν διαφωνιῶν αὐτῶν ὠφελουμένη, καταναγκάσῃ αὐτὰς εἰς κοινὴν ἀπόφασιν καὶ σύμπραξιν. Εἴπομεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 ἡ Ῥωσία εἶχε προτείνει τὴν διανομὴν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς 3 ἢ 4 ἡγεμονίας ὑποτελεῖς τῇ Τουρκίᾳ· ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1824 ἤρξαντο ἐν Πετρουπόλει διαπραγματεύσεις περὶ τῆς προτάσεως ταύτης μεταξὺ Ῥωσίας καὶ τῶν 4 αὐτῆς συμμάχων· ὅτι ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἀγγλία ἀπεχώρησε τῶν διαπραγματεύσεων τούτων *διά τε τὰς ἰδίας αὐτῆς μετὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς σχέσεις καὶ διὰ τὴν δυσκολίαν τοῦ νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῷ παρόντι συνδιαλλαγὴ μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐπαναστατῶν.* Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἦτο τότε εἰς Μεσολόγγιον· ἅμα δὲ πληροφορηθεὶς τάς τε προτάσεις τῆς Ῥωσίας καὶ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Κάννιγγ, ἔγραψεν ἀμέσως εἰς τὸν προσωρινῶς ἀναπληροῦντα αὐτὸν ὡς γενικὸν γραμματέα τῆς κυβερνήσεως Π. Γ. Ῥόδιον νὰ διαβιβάσῃ πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν τῆς Ἀγγλίας, ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατ' οὐδένα λόγον δὲν δέχεται τὴν προτεινομένην ὑποτέλειαν, ὅτι δι' ἔργων καὶ θυσιῶν μεγάλων ἀπέδειξεν ὁπόσον εἶναι ἀξία τῆς ἀνεξαρτησίας· ὅτι ἡ Βρετανικὴ αὐτῆς Μεγαλειότης, ἡ τοσοῦτον φιλανθρώπους ἐπιδειξαμένη ἀρχὰς πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς, δὲν θέλει ἐπιτρέψει βεβαίως ν' ἀποκλεισθῶσιν οἱ Ἕλληνες τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας· ὅτι ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς καὶ ἐμπορικῶς ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος συμφέρει εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ὅτι τούτων πάντων ἕνεκεν ἡ Ἑλλὰς δικαιοῦται νὰ ἐλπίσῃ πᾶν εἶδος βοηθείας καὶ προστασίας παρὰ τοῦ φιλανθρώπου ἔθνους τῶν Ἄγγλων καὶ ἐξαιρέτως παρὰ τῆς Βρετανικῆς Α. Μεγαλειότητος, ἧς γνωστότατα εἶναι τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα. Τῳόντι ὁ Ῥόδιος ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ τῇ 12]24 αὐγούστου ἐκ Ναυπλίου τοιαύτην τινὰ διὰ-

κοίνωσιν πρὸς τὸν Γεώργιον Κάννιγγ. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, εἰ καὶ συντεταγμένον οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἡσκημένου καὶ γλαφυροῦ καλάμου τοῦ ἀπόντος γενικοῦ γραμματέως, ἀλλὰ ξηρῶς ὁπωσοῦν καὶ σκαιῶς, ἠξιώθη ἐν τούτοις ἀπαντήσεως πολυειδῶς ἀξιομνημονεύτου, καὶ πρὸ πάντων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἦτο *τὸ πρῶτον ἔγγραφον* ὅπερ κυβέρνησις ἑλληνικὴ ἐλάμβανεν, ὡς τοιαύτη, παρὰ κυβερνήτου μεγάλης Δυνάμεως. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Κάννιγγ, γραφεῖσα τῇ 1 δεκεμβρίου, ἦτο φιλοφρονεστάτη καὶ προοιμιαζομένη ἐδικαιολόγει τὴν μεσολαβήσασαν ἱκανὴν αὐτῆς ἀναβολὴν διὰ τοῦτο, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἔφθασεν εἰς χεῖράς του εἰμὴ τῇ 4 νοεμβρίου. Ὁ Κάννιγγ ἔλεγεν, ὅτι μεσολάβησις τῶν Δυνάμεων δὲν εἰμπορεῖ νὰ γίνῃ εἰμὴ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ τροπολογήσῃ κατά τι καὶ μέχρι τινὸς τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑλλήνων· ὅτι τούτου τεθέντος, τὸ σχέδιον τῆς Ῥωσίας τὸ κινῆσαν τὴν ἀγανάκτησιν τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος (καὶ τὸ ὁποῖον τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν εἰς τὸ διβάνιον) δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς ἀποτρόπαιον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως πᾶν σχέδιον εἰρηνοποιήσεως προερχόμενον ἐκ τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Πετρουπόλεως δὲν εἰμπορεῖ εἰμὴ νὰ ὑπαγορευθῇ ὑπὸ φιλικῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας διαθέσεων· ὅτι ὅμως, ἐπειδὴ οἱ μὲν Ἕλληνες οὐδαμῶς ἀποδέχονται συμβιβασμόν τινα, τὸ δὲ διβάνιον ἀποκρούει πᾶσαν συνδιαλλαγὴν ἥτις δὲν ἤθελεν ἀποκαταστήσει τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κυριαρχίαν του, ἡ ἐλπὶς ἐπιτυχοῦς μεσολαβήσεως ἀποβαίνει ἐντελῶς ἀπαράδεκτος. Καθὰ δὲ προσέθετεν, ἐν τῇ μεταξὺ τῆς Ἱσπανίας καὶ τῶν ἐν Ἀμερικῇ ἐπαρχιῶν αὐτῆς ἔριδι, ἡ Ἀγγλία οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ τηρήσῃ αὐστηρὰν οὐδετερότητα· καὶ τὴν αὐτὴν οὐδετερότητα ἐτήρησε καὶ θέλει τηρήσει ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ πᾶσιν ὅμως ἔλεγεν· «ἐὰν οἱ Ἕλληνες κρίνωσιν εὔλογον θᾶσσον ἢ βράδιον νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν μεσολάβησιν ἡμῶν, θέλομεν προτείνει αὐτὴν εἰς τὴν Πύλην καὶ ἐν περιπτώσει παραδοχῆς οὐδὲν θέλομεν παραμελήσει ἵνα καταστήσωμεν αὐτὴν τελεσφόρον ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων Δυνάμεων, τῶν ὁποίων ἡ σύμπραξις δύναται νὰ εὐκολύνῃ τὸν συμβιβασμὸν καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν διάρκειαν αὐτοῦ.»

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, καθὼς συμβαίνει συνήθως εἰς τὰ τοιαῦτα ἔγγραφα, περιεῖχε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὄχι πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ἦτο

βέβαιον ὅτι ἡ μεσολάβησις δὲν ἠδύνατο ν' ἀρχίσῃ εἰμὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποτελείας, παρεκτὸς ἂν ἤρχιζε διὰ πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας, ὃν ἡ Ἀγγλία ὀλιγώτερον ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην Δύναμιν ἤθελε νὰ ἐπιχειρήσῃ. Τὸ ῥωσικὸν λοιπὸν σχέδιον καθ' ἑαυτὸ οὐδὲν εἶχε τὸ ἄτοπον· τὸ καίριον ἐλάττωμά του ἦτο ὅτι αἱ ἄλλαι Δυνάμεις δὲν ἐπέτρεπον τῇ Ῥωσίᾳ νὰ τὸ ἐκτελέσῃ, ἡ δὲ Ῥωσία δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκτέλεσίν του παρὰ τὴν θέλησιν τῶν ἄλλων Δυνάμεων. Ἄλλως τὴν σήμερον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἤθελεν εἶναι εὐτύχημα ἐὰν ἐγίνετο δεκτὸν, καίτοι διαιροῦν τὴν Ἑλλάδα εἰς 3 ἡγεμονίας, τὴν Ἤπειρον μετὰ τῆς δυτικῆς Στερεᾶς, τὴν Θεσσαλίαν μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς, τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς Κρήτης, καὶ τὰς αὐτοτελεῖς νήσους τοῦ Αἰγαίου. Ἀφοῦ αἱ δύο ἡγεμονίαι τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας δὲν παρεκωλύθησαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἑνωθῶσι, διατί νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ αὐτὸ ἤθελε συμβῇ καὶ ὡς πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὅτι οὕτω πρὸ καιροῦ ἡ αὐτόνομος Ἑλλὰς ἤθελε πρὸς βορρᾶν ἐκτείνεται μέχρις Ὀλύμπου καὶ Κεραυνίων ὀρέων, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ἤθελε περιλαμβάνει τὴν Κρήτην ; Ἀλλ' ὅταν ὁ Κάννιγγ ἔλεγεν, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἀπεχώρησε τῶν ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ διαπραγματεύσεων διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι οἱ μὲν Ἕλληνες ἠρνοῦντο νὰ δεχθῶσι τὴν ὑποτέλειαν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἠρνοῦντο νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν, δὲν ἔλεγε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κάννιγγ ἀπεχώρησε πρὸ πάντων, ὡς εἴδομεν, *διὰ τὰς ἰδιαζούσας σχέσεις τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς*, ὅ ἐστιν, ἵνα ὁμιλήσωμεν σαφέστερον, διότι ἡ Ἀγγλία, ἥτις δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν Ῥωσίαν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιόν της, ἤθελεν αὐτὴ νὰ ἐκτελέσῃ σχέδιον μέχρι τινὸς ἀνάλογον, ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς μεσολαβήσεως, ἵνα διεξαγάγῃ τὸ ζήτημα προεξάρχουσα αὐτοῦ. Καὶ ὄχι μόνον ἤθελεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατώρθωσε. Τοῦτο δὲ μαντεύσας ὁ Μαυροκορδᾶτος, προετίμησε πάντοτε τὴν ἀγγλικὴν ἐπέμβασιν μᾶλλον ἢ τὴν ῥωσικὴν, μὴ διστάσας μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀποδεχθῇ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτουμένην ἀρχὴν τῆς ὑποτελείας, ἣν τοσοῦτον ἐκθύμως ἐπολέμησεν ὅτε ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προετάθη, διότι ἐπείθετο ὅτι ἡ Ἀγγλία οὐδὲν εἶχε συμφέρον νὰ ἐπιμείνῃ διὰ παντὸς εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκείνην. Μήπως ἐὰν δὲν ἐπήρχοντο αἱ συμφοραὶ τοῦ 1825, 1826 καὶ 1827 ὁ Κάννιγγ, ὅστις ἐπὶ τοσοῦτον ἐτροπολόγησε κατὰ τὰ 1823 καὶ 1824 τὴν προηγουμένην τῆς Ἀγγλίας πολιτικὴν, βλέπων τὴν Τουρκίαν

ἀδυνατοῦσαν νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπιθυμῶν νὰ μὴ προκαταλάβῃ αὐτὸν ἄλλος εἰς τὴν ῥύθμισιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, δὲν ἤθελεν εὕρει τρόπον νὰ παραμερίσῃ καὶ τὸν τελευταῖον ἐκεῖνον τῆς ὑποτελείας φραγμόν; Μήπως ἐπὶ τέλους ἡ μεσολάβησις δὲν ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν;

Δυστυχῶς ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1825 ὁ ἀστὴρ τῆς ἐπαναστάσεως ἤρχισε νὰ ὠχριᾷ. Οἱ στολίσκοι ἡμῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παρακωλύσωσι τὴν διαπεραίωσιν τοῦ Ἰβραΐμη, τὰ δὲ κράτιστα τῶν πεζῶν ἡμῶν στρατευμάτων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὰς λόγχας καὶ τὰ πυροβόλα τοῦ τακτικοῦ αὐτοῦ. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰβραΐμης παρέστη ἐνώπιον τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου. Εἰς ποίαν ἀπελπισίαν περιῆλθε κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἡ κυβέρνησις, τὸ γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀπὸ 11 ἰουνίου ἐπιστολῆς αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν (σελ. 844). Καὶ ὁ μὲν Ἰβραΐμης, περιορισθεὶς εἰς ἁπλῆν κατασκόπησιν, ὑπεχώρησεν· ἀλλὰ πρόδηλον ἦτο ὅτι ἄνευ ταχείας τινὸς ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως, ἡ Ἑλλὰς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Πῶς ὅμως νὰ κατορθωθῇ ἡ ταχεῖα αὕτη ἐπέμβασις; Ἡ Ῥωσία ἦτο μακρὰν καὶ ἠρκεῖτο εἰς σχέδια καὶ διαπραγματεύσεις. Παρόντες δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ ναυτικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Καὶ ἡ μὲν Ἀγγλία διεκοίνωσεν, ὡς εἴδομεν, ἐσχάτως εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ μεσολαβήσῃ, ἐὰν ζητηθῇ, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ὑποτελείας. Ἡ Γαλλία ἐπηγγέλλετο πολὺ αἰσιώτερα. Αὐτὸς ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας στρατηγὸς Ῥυμινὺς, καὶ ὁ στρατηγὸς Σεβαστιάνης, καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς Γάλλοι εἶχον γράψει πρὸς τὸν γενικὸν γραμματέα τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀξιοῦντες, ὅτι ἐὰν ἀνηγορεύετο ὁ δοὺξ τοῦ Νεμούρς, δευτερότοκος τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας υἱὸς, ἠσφαλίζετο ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα ἰουνίου κατῆλθεν ὁ Ἰβραΐμ πασᾶς εἰς τὴν Ἀργολίδα, καὶ πολλὴ κατέλαβεν ἀμηχανία τοὺς ἐν Ναυπλίῳ, ὁ στρατηγὸς Ῥόσς, ἀπεσταλμένος τῆς φιλελληνικῆς γαλλικῆς ἑταιρείας, ἐπανέλαβε τὴν πρότασιν ἐκείνην. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ γαλλικὴ αὕτη πρότασις ἦτο προτιμοτέρα τῆς ἀγγλικῆς, διότι ἡ ἀναγόρευσις εὐρωπαίου βασιλέως προϋπέθετεν ἀπαραιτήτως τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν. Ὅθεν τὸ νομοθετικὸν ἐπελήφθη δραστηρίως τοῦ ζητήματος καὶ ἡ πλειονοψηφία αὐτοῦ ἐφαίνετο ἀποκλίνουσα εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ γάλλου ἡγεμονό-

παιδος καὶ εἰς τὴν ἀνύψωσιν ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου τῆς γαλλικῆς σημαίας. Ἀλλ' ὁ γάλλος ναύαρχος Δεριγνὺ, ὅστις συνέπεσε νὰ καταπλεύσῃ τότε εἰς Ναύπλιον καὶ παρεκλήθη ὑπὸ τῶν ἐπτοημένων ἐκείνων ἀνθρώπων νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν σημαίαν αὐτοῦ καὶ νὰ ἐπιβάλῃ ἐν ὀνόματι τῆς Γαλλίας ἀνακωχὴν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Ἰβραΐμη, ἀπεποιήθη διαρρήδην νὰ ἀναμιχθῇ. «Τῇ ἀληθείᾳ, κύριε ὑπουργὲ, ἔγραφε τῇ 23 ἰουνίου πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ, ἐντρέπομαι σχεδὸν ἀναμιμνησκόμενος τῶν ὀνείρων τούτων, ἀλλὰ λέγω παρρησίᾳ, ὅτι, καὶ ἂν αἱ ὁδηγίαι μου ἤθελον μὲ ἐπετρέψει νὰ συμπράξω ὁπωσδήποτε εἰς τοιαῦτα σχέδια, ἤθελον νομίσει, ὅτι παραβαίνω τὸ καθῆκόν μου καὶ διακινδυνεύω τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος μου ἐνδίδων ἐν τοιαύτῃ στιγμῇ εἰς τὰς ματαίας ἐκείνας ἐλπίδας.» Καὶ εἶχε δίκαιον ὁ ναύαρχος τοιαῦτα γράφων, διότι, ὅτε βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 τὸ ἐν μέσῳ τοιούτων περιστάσεων ἀρχίσαν νὰ σχηματίζηται γαλλικὸν κόμμα ἔπεμψεν εἰς Παρισίους τὸν Ἀλέξανδρον Ἀξιώτην, ἵνα πληροφορηθῇ ἐὰν ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις συγκατένευεν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ δουκὸς Νεμούρς καὶ ἂν ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ σωθῇ διὰ τούτου, ὅ τε δοὺξ τῆς Αὐρηλίας καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπήντησαν, ὅτι αἱ Δυνάμεις δὲν θέλουσι ποτὲ ἐπιτρέψει εἰς τὴν Γαλλίαν νὰ δώσῃ βασιλέα Γάλλον τῇ Ἑλλάδι, καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ διοργανώσωσιν οἱ Ἕλληνες τακτικῶς τὸν στρατὸν καὶ νὰ ῥυθμίσωσι τὰ οἰκονομικὰ αὐτῶν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Γαλλίας κόμης Γκιγεμινὼ ἐξήγησεν εἰλικρινέστατα τὰς παλιμβουλίας ταύτας τῆς κυβερνήσεώς του ἐν ἐπιστολῇ ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν ναύαρχον Δεριγνὺ, τῇ 15|27 δεκεμβρίου 1825. «Νομίζω ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ βασιλέως διὰ τῆς ἀνοχῆς ἣν ἐπεδείξετο ὡς πρὸς τὸ ἀλλόκοτον ἐκεῖνο βούλευμα, ἠθέλησεν ἁπλῶς νὰ οἰκονομήσῃ τὴν δημοτικότητά της εἰς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα.» Ἐπὶ τέλους δὲ ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς ἔγραψε πρὸς τὸν πρέσβυν «ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑπολαμβάνει ὡς ὀνειροπολήματα ὅλα ταῦτα τὰ σχέδια περὶ ἐκλογῆς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι ἡ πρεσβεία δὲν ἔχει νὰ προσέξῃ εἰς αὐτά.» Ὁπόσον δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ὁ Μαυροκορδᾶτος νὰ καταφέρηται κατὰ τῶν *μεγάλων σχεδίων τοῦ Roche* καὶ τῆς *γαλλικῆς φατρίας* ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν, ἰδίως ἀπὸ 15 μαΐου, καὶ 20 αὐγούστου καὶ 3 ὀκτωβρίου.

Ἐνῷ δὲ ἐκ μὲν τῆς Ῥωσίας οὐδεμία ἄμεσος συνδρομὴ ἠλπίζετο, ἡ δὲ γαλλικὴ ἐπέμβασις ἀπεδεικνύετο χιμαιρικὴ, ὁ Ἅμιλτων ἀπελθὼν ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μηνὸς εἰς Κέρκυραν, ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν ἀμέσως συνεπαγόμενος μὲν 4 φρεγάδας καὶ 3 δρόμωνας, δίδων δὲ τὴν συμβουλὴν νὰ ζητηθῇ ἡ ἀγγλικὴ ὑπεράσπισις. Ὁ Μαυροκορδᾶτος μεθ' ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος ἐνόησεν ὅτι ἄλλη ἐλπὶς σωτηρίας δὲν ὑπῆρχεν. Ὅθεν ἐν τῷ ἅμα οἱ ἐπισημότεροι Πελοποννήσιοι, πολιτικοί τε καὶ στρατιωτικοὶ, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, οἱ πρόκριτοι τῶν ναυτικῶν νήσων, ὁ Α. Μιαούλης, ὁ ἀκμάζων τότε ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι Γούρας, καὶ χιλιάδες ἄλλων ἀνθρώπων ὑπέγραψαν τὴν πολυθρύλητον ἐκείνην πρᾶξιν, δι' ἧς χρονολογηθείσης τῇ 24 ἰουλίου 1825 μετά τινας αἰτιολογίας ὡρίζετο, ὅτι, πρῶτον, *τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θέτει ἐκουσίως τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, ἀνεξαρτησίας καὶ πολιτικῆς του ὑπάρξεως ὑπὸ τὴν μοναδικὴν ὑπεράσπισιν τῆς Α. Μ. τοῦ Γεωργίου Δ'.*, δεύτερον *ἡ παροῦσα πρᾶξις νὰ διευθυνθῇ εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Αὐτοῦ Βρεταvικῆς Μεγαλειότητος.* Κατὰ τῆς πράξεως ταύτης διεμαρτυρήθησαν Ἕλληνες τινὲς καὶ ξένοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Γάλλος στρατηγὸς Ῥόσς. Ἐκ τῶν εὐαρίθμων τούτων διαμαρτυρήσεων αἱ μὲν παρ' Ἑλλήνων γενόμεναι, ἐξ ὧν πολύκροτος μάλιστα ἀπέβη ἡ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, δικαιολογοῦνται μέχρι τινός· διότι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐνόμιζον, ὅτι πρόκειται νὰ πωληθῇ ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν Ἀγγλίαν, μὴ εἰδότες τὰ κινήσαντα τὴν πρᾶξιν ἐλατήρια καὶ ἀγνοοῦντες ἢ μὴ πιστεύοντες ὅτι δὲν ἐζητήθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας εἰμὴ ἵνα λάβῃ ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως, καὶ ἐπεμβάσεως κυρίως ὑπ' αὐτῆς διενεργουμένης. Ἀλλὰ ὁπόσον ἡ διαμαρτύρησις τῶν Γάλλων ἦτο ἀδικαιολόγητος, ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἥτις ἐδόθη μετά τινας μῆνας ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἀξιώτου. Ὁπωσδήποτε ἡ Ἑλλὰς καιρὸν δὲν εἶχε νὰ περιμένῃ. Ἡ ἀπελπισία ἦτο τοσαύτη, ὥστε ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὅτε ἦλθεν ἡ σειρὰ αὐτοῦ νὰ ὑπογράψῃ καὶ εἶδε τὸν Κολοκοτρώνην ὑπογραφέντα ἤδη ὡς *ἀρχηγὸν ὅλων τῶν κατὰ ξηρὰν ἑλληνικῶν δυνάμεων*, στραφεὶς πρὸς αὐτὸν εἶπε· «διὰ τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος σὲ ὑπογράφω καὶ *πρόεδρον τῶν κατὰ ξηρὰν βουλευτηρίων* καὶ ἀρχηγὸν τῶν κατὰ γῆν δυνάμεων.»

Ἡ πρᾶξις ἀπεστάλη ἀμέσως εἰς Λονδῖνον, ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος ὅστις δὲν ἐδίστασε νὰ τὴν ὑπογράψῃ, εἰ καὶ εἷς τῶν τελευταίων καὶ ὡς ἁπλοῦς ἰδιώτης, ἀπηύθυνε συγχρόνως σχεδὸν τῇ $^{8}/_{20}$ αὐγούστου

ἐπίσημον πρὸς τὸν Γεώργιον Κάνιγγ ἐπιστολήν, ἐν ᾗ συμπληρῶν τὸ ἔγγραφον τοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀναπληρωτοῦ αὐτοῦ Ῥοδίου καὶ ἀποκρινόμενος εἰς τὴν γνωστὴν ἤδη ἀπάντησιν τοῦ Κάνιγγ, ἐπανέλαβε τὰ πλεῖστα τῶν ἐπιχειρημάτων, ὅσα ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος εἶχε γράψει πρὸς τὸν Γέντζ. «Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη, ἔλεγεν ἀποσιωπῶν τὴν κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀμηχανίαν, ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη εἶναι ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ ἱδρυθῇ ὁ φραγμός, ὃν ἀπαιτεῖ ἡ σωτηρία τῆς Εὐρώπης κατὰ τῆς κολοσσιαίας ῥωσικῆς δυνάμεως. Ἄλλοτε τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἀπετέλει τὸν φραγμὸν ἐκεῖνον, ἀλλ' ἡ παροῦσα τῶν Ἑλλήνων πάλη κατ' αὐτοῦ ἀπέδειξεν ἀποχρώντως ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐντολὴν ταύτην· καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες, εἰ καὶ τοσοῦτον ἔτι εὐάριθμοι, ἀνεδείχθησαν ἱκανοὶ νὰ ἀνθέξωσιν εἰς αὐτό, δῆλον ὅτι ἡ Πρόνοια ἀνατίθησι τὸ ἔργον εἰς αὐτοὺς καὶ ὅτι ἡ Εὐρώπη δύναται ν' ἀναπαυθῇ ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου γενομένης. Ἡ ὑμετέρα ἐξοχότης θέλει συμφωνήσει μετ' ἐμοῦ ὅτι ἡ ὀσμανικὴ Πύλη συμπυκνωθεῖσα ἐν Ἀσίᾳ καὶ παύσασα τοῦ νὰ ἐξασθενῆται ὑπό τε τῶν ἀδιακόπων στάσεων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἀπαραιτήτου συντηρήσεως στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐν Ἑλλάδι (ἧς ἡ ὑποταγὴ οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα συνθήκης τινὸς ἢ πράξεως οἱασδήποτε, δυναμένης νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν) θέλει προσλάβει δύναμιν πλείονα τῆς παρούσης, καὶ ὅτι ἡ Ἑλλὰς θέλει ἀποβῆ θᾶσσον ἢ βράδιον ἡ φυσικὴ τῆς Πύλης σύμμαχος, ἅμα ἡ τελευταία αὕτη γνωρίσῃ κάλλιον τὰ συμφέροντα αὐτῆς. Ἐντεῦθεν δὲ Ἀγγλία, Πύλη καὶ Ἑλλὰς δὲν θέλουσιν ἀποτελεῖ εἰμὴ μίαν οὕτως εἰπεῖν Δύναμιν κατέναντι τῆς Ῥωσίας, καὶ ὡς ἐκ τῆς ἑνώσεως ταύτης ἡ Ἀγγλία θέλει προσλάβει μείζονα πάσης ἄλλης ἐγγύησιν κατὰ τῶν ἀποπειρῶν ὅσας ἡ Ῥωσία καὶ ἄλλη οἱαδήποτε ἐν Εὐρώπῃ Δυνάμις θέλουσι μετ' οὐ πολὺ βεβαίως ἐπιχειρήσει, ἵνα βλάψωσι τὴν ἀγγλικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐμπορίαν ἐν τῇ Ἰνδικῇ. Ἐνὶ λόγῳ εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Εὐρώπης καὶ τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτοῦσι τὴν ἐν Ἑλλάδι ἵδρυσιν κράτους ἀνεξαρτήτου καὶ κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς.» Ὁσονδήποτε κρίσιμοι καὶ ἂν ἀπέβησαν αἱ περιστάσεις, ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐπέμενε πρὸ πάντων εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Κάννιγγ, γράφων πρὸς τὸν Ἄμιλτων, τῇ 19 ἰουνίου (1 ἰουλίου), ἐβε-

βαίου αὐτὸν, ὅτι *ὁ κίνδυνος δὲν εἶναι τοιοῦτος οἷον ἄλλοι τὸν παρέστησαν*. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ πνεῦμα ἦσαν συντεταγμέναι καὶ αἱ νέαι ὁδηγίαι ὅσας ἔδωκεν εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν, ἣν ἐσύστησε δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Κάννιγγ ἀπὸ 11)23 ἰουνίου.

Ἡ προεκτεθεῖσα ἀπὸ 24 ἰουλίου πρᾶξις ἐστάλη εἰς Λονδῖνον διὰ τοῦ Δημητρίου Μιαούλη, υἱοῦ τοῦ περικλεοῦς ναυάρχου. Ὁ Κάννιγγ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς αὐτήν. Ἐπειδὴ ἡ πρᾶξις δὲν συνετάχθη ὡς ἔγγραφον κυβερνητικὸν, ἀλλ' ὡς αἴτησις ἄμεσος τοῦ ἔθνους ἑρμηνευομένη ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων αὐτοῦ ἀνδρῶν, ὁ Κάννιγγ ἀπηύθυνε τὴν ἀπάντησίν του, γραφεῖσαν τῇ 13 ὀκτωβρίου, πρὸς τοὺς δύο πάντων ἐπιφανεστάτους, τὸν Ἀνδρέαν Μιαούλην καὶ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Διὰ τῆς ἀπαντήσεως δὲ ταύτης ἔλεγεν, ὅτι, ἐὰν ἀπεδέχετο ἀπολύτως τὴν πρότασιν τοῦ ἔθνους, ἡ Ἀγγλία ἔπρεπεν οὐ μόνον νὰ κηρύξῃ πόλεμον κατὰ τῆς Πύλης, ἐνῷ αὕτη οὐδεμίαν ἔδωκεν αὐτῇ δικαίαν ἀφορμὴν πολέμου, ἀλλὰ καὶ ν' ἀναδεχθῇ ἅπαν τὸ βάρος τοῦ πολέμου τούτου, καὶ νὰ ὑποχρεωθῇ ἀφ' ἑαυτῆς νὰ μὴ καταθέσῃ τὰ ὅπλα εἰμὴ ἀφοῦ ἡ Ἑλλὰς κατασταθῇ ἀνεξάρτητος. Τὸ πρᾶγμα, προσέθετεν, εἶναι ἐντελῶς παράλογον. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν εἴμεθα δίκαιοι, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τοιαύτη ἀξίωσις ἤθελεν εἶναι ἐκ μέρους ἡμῶν ἀνήκουστος. Ἀλλ' ὁ Κάννιγγ, ὅστις εἶχε προκαλέσει ἐμμέσως τὴν πρᾶξιν καὶ ἤξευρε διατὶ τὴν εἶχε προκαλέσει, προσέθετεν ὅτι ἡ Ἀγγλία «εὐχαρίστως θέλει δράξει πᾶσαν εὐκαιρίαν ἣν ἡ τύχη τοῦ πολέμου καὶ αἱ ἀμοιβαῖαι ἐχθροπραξίαι ἤθελον παράσχει αὐτῇ, ἵνα συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ λάβῃ τέλος ὁ πολυαίμακτος οὗτος ἀγὼν διὰ τῆς μεσολαβήσεώς της καὶ διὰ συνθήκης διατηρούσης ἀπρόσβλητα τὰ συμφέροντα καὶ τὴν τιμὴν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν.» Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ Κάννιγγ ὅσον καὶ ἂν ἐφαίνετο μὴ ἀποδεχόμενος τὴν αἴτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἀπαντήσεώς του, ἀπεδέχετο αὐτὴν διαρρήδην διὰ τοῦ δευτέρου, ἀποφεύγων μόνον νὰ μὴ ἀναλάβῃ καμμίαν ὑποχρέωσιν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας.

Τῳόντι προχειρισάμενος ἀμέσως πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀντὶ τοῦ λόρδου Στράγκφορδ, τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἀνεψιὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ διέλθῃ διὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ διαπραγματευθῇ εἰδικώτερον τὸ ζήτημα μετὰ τοῦ Μαυροκορ-

δάτου. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἐγένοντο κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1826 εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ὕδρας πελοποννησιακὴν παραλίαν. Αἱ περιστάσεις τῆς Ἑλλάδος ἦσαν δεινόταται. Ἡ Κάσσος καὶ τὰ Ψαρὰ εἶχον πρὸ καιροῦ καταστραφῆ. Ἡ Κρήτη εἶχε καθ' ὁλοκληρίαν δαμασθῆ. Οἱ ἑλληνικοὶ στολίσκοι ἀνεδείκνυον μὲν πάντοτε τὴν ἀπαράμιλλον αὐτῶν δεξιότητα καὶ τόλμην, ἀλλὰ τοσοῦτον ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς ἡ ἰδέα, ὅτι διὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πλοίων καὶ πόρων οὐδὲν πλέον δύνανται καίριον νὰ κατορθώσωσι κατὰ τῶν στόλων τοῦ Ἰβραΐμ πασᾶ, ὥστε, καθὼς ὀρθότατα λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière, «ἡ Ἑλλὰς, ἥτις εἶχε τὸν Μιαούλην, τὸν Σαχτούρην, τὸν Κανάρην, ἄνδρας ναυτικοὺς, οἵους ὀλίγοι παρήγαγον αἰῶνες, κατήντησε νὰ περιμένῃ τὴν σωτηρίαν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ λόρδου Κόχραν,» ὅστις ἀφοῦ ἀπήτησεν ὡς μισθὸν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ ἡμιόλιον ἑκατομμύριον φράγκων, καὶ ἔλαβεν ὡς προκαταβολὴν ὑπὲρ τὰς 900,000, οὐδὲν ἐπὶ τέλους λόγου ἄξιον ἔπραξεν. Οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ὑπετάσσοντο, πολλοῦ γε δεῖ· ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὰ τάγματα τοῦ Ἰβραΐμη. Ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ἡ ἐπανάστασις εἶχε κατακλεισθῆ ἐν τῷ Μεσολογγίῳ, τὸ ὁποῖον πολιορκούμενον πρὸ ἑπτὰ μηνῶν ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ μεθ' οὗ ἀπὸ τοῦ νοεμβρίου συνέπραττε καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς, δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι θέλει ἀνθέξει πολύ. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν εἴχομεν εἰμὴ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Μαυροκορδᾶτος πιεζόμενος ὑπὸ τῆς ἀμηχανίας ταύτης καὶ ὑπὸ τῶν παραστάσεων τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ, ὅτι αἱ πρὸς τὴν Πύλην διαπραγματεύσεις ἦτο ἀδύνατον ν' ἀρχίσωσιν ἄλλως ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποτελείας, ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὸ κεφαλαιῶδες τοῦτο ζήτημα. Τοῦτο δὲν τὸ γινώσκομεν ἐξ ἑλληνικῆς πηγῆς, διότι δυστυχῶς ἄχρι τοῦδε οὐδὲν παρ' ἡμῖν ἐδημοσιεύθη περὶ τῶν τοσοῦτον σπουδαίων διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν διαλέξεων ἐκείνων. Ἀλλὰ ὁ Γ. Κάννιγγ, ἐν τῇ ἀπὸ 14|26 σεπτεμβρίου 1826 ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κύριον Γ. Temple, ἐπιτετραμμένον τῆς Ἀγγλίας εἰς Βερολῖνον, λέγει ῥητῶς· Certains chefs Grecs, parlant au nom de leurs compatriotes, ont déclaré à l' ambassadeur du Roi près de la Porte, lors qu' il s' est rendu à Constantinople, qu' ils se désistaient de leur prétention à une indépendance illimitée. Ἴσως εἴπωσί τινες· ἀλλὰ διατί λοιπὸν ὁ Μαυροκορδᾶτος ὑπελάμβανε τοσοῦτον ὀλεθρίας τὰς περὶ 4 ἡγεμονιῶν προτάσεις τοῦ ῥωσικοῦ ἀνα-

κτοβουλίου ἐν ἔτει 1824, νῦν δὲ ἀπεδέχετο τὴν ὑποτέλειαν καὶ μάλιστα ἐπὶ ὁρίων τὰ ὁποῖα πιθανώτατα ἔμελλον νὰ ἦναι πολὺ στενώτερα τῶν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προταθέντων; Δὲν θέλομεν εἴπει ὅτι ἐνταῦθα προέκειτο περὶ ἑνὸς ὑποτελοῦς κράτους καὶ οὐχὶ περὶ τεσσάρων, οὐδ' ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ κρισίμῳ περιπετείᾳ ἐν ᾗ εὑρέθημεν τῷ 1826 αἱ ὁδηγίαι ἃς διέγραψε μετ' ὀλίγον ἡ ἐν Ἑρμιόνῃ συνέλευσις ἐπέμειναν ν' ἀπαιτῶσιν ὥστε τὸ ὑποτελὲς κράτος νὰ περιλαμβάνῃ τὴν Πελοπόννησον, τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν Ἑλλάδα, τὰς ναυτικὰς καὶ τὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, τὴν Κρήτην καὶ εἰ δυνατὸν «ὅσα ἄλλα μέρη ἔπιασαν ὅπλα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἢ ἐσυσσωματώθησαν μὲ τὴν προσωρινὴν Ἑλληνικὴν Διοίκησιν,» ἐνῷ ἡ ῥωσικὴ πρότασις διῄρει τὰς χώρας ταύτας εἰς 4 ἡγεμονίας. Δὲν θέλομεν εἴπει ὅτι ὁ ἀνὴρ, ὑπηρετῶν ἔθνος τοῦ ὁποίου αἱ περιστάσεις τοσοῦτον ἀλλοκότως μετεβάλλοντο καὶ ἰδίως τοσοῦτον παραδόξως ἠλλοιώθησαν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἠδύνατο τῇ ἀληθείᾳ εὐλόγως νὰ τροπολογῇ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ πορείαν, ἀφοῦ αἱ μέγισται τῶν Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης τοσοῦτον καὶ τοσάκις ἐτροπολόγησαν αὐτὴν ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ἀπαρέγκλιτος εὐστάθεια δὲν εἶναι ἡ πρωτίστη τῆς διπλωματίας ἀρετή. Ὅ,τι ὅμως ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν εἶναι, ὅτι ἡ ἱστορία δὲν ἔχει ἔργον μήτε νὰ δικαιολογῇ ἀπολύτως τινὰ, μήτε ἀπολύτως νὰ καταδικάζῃ. Ἔργον ἔχει νὰ ἐξετάζῃ τὰ πράγματα. Ἐξετάζοντες δὲ τὰ πράγματα εὑρίσκομεν ὅτι τὸ ἀνακτοβούλιον τῆς Πετρουπόλεως, προτεῖνον εἰς τὰς Δυνάμεις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1824 τὴν ἵδρυσιν 4 ἡγεμονιῶν, οὐδὲν ἔπραξε μέχρι τοῦ 1828 πρὸς ἐκβίασιν τῆς Πύλης. Ἐὰν ἡ Ῥωσία ἤτις ἠπείλησε πόλεμον ἀπὸ τοῦ 1821 ἐκήρυττεν αὐτὸν, ἔστω καὶ τῷ 1824, ἡ Ῥωσία ἤθελεν ἀποβῆ ὁ μέγιστος τῶν εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐφ' οἱῳδήποτε καὶ ἂν ἐνήργει σκοπῷ. Ἀλλ' ἡ Ῥωσία δὲν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον εἰμὴ τῷ 1828· μέχρι δὲ τοῦ 1828 ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠδύνατο νὰ περιμείνῃ. Ἐκ τῶν ἄλλων Δυνάμεων ἡ μὲν Αὐστρία ἦτο ἀντικρυς ἡμῖν πολεμία, ἡ δὲ Γαλλία ἀδιακόπως ἐταλαντεύετο καὶ ῥητῶς μάλιστα ἀπέκρουσε τὴν περὶ μεσολαβήσεως αἴτησιν ἡμῶν τῷ 1825, οὐδὲ μετέσχε τοῦ ἐν ἔτει 1826 συνταχθέντος πρώτου πρωτοκόλλου. Ἔμενε μόνη ἡ Ἀγγλία, ἥτις ὅσον καὶ ἂν ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς πολεμία, ἔτεινεν ἡμῖν ἐγκαίρως χεῖρα ἀρωγόν. Τὸ προτέρημα τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξεν ὅτι ἐνόησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἐνδεχομένην ταύτην τροπὴν τῆς ἀγγλι-

κῆς πολιτικῆς καὶ ὅτι δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ, νὰ προσοικειωθῇ, νὰ παρασύρῃ αὐτήν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ καὶ ἐν τοῖς λόγοις δὲν ἐτήρησε πάντοτε τὸ προσῆκον πρὸς τὰς ἄλλας Δυνάμεις μέτρον. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκε· καὶ μόνον ἡ ὀλεθρία τροπὴ ἣν ἔλαβεν ὁ πόλεμος κατὰ τὸ 1826 καὶ 1827 παρεκώλυσε τοῦ νὰ τεθῇ ἐξ ἀρχῆς ὡς βάσις τῆς μεσολαβήσεως ἡ πλήρης ἀνεξαρτησία, ὅπερ δὲν θέλει φανῇ βεβαίως παράδοξον, ἀφοῦ ἡ Αὐστρία ἐν ἔτεσι 1826 καὶ 1827 ἐβεβαίου ἀδιακόπως, ὅτι δὲν βλέπει πλέον ποῦ ὑπάρχει ἡ Ἑλλὰς ὑπὲρ ἧς σκιαμαχοῦσιν οἱ φίλοι αὐτῆς καὶ προστάται. Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὸ σπουδαῖον, τὸ κατεπεῖγον, τὸ σωτήριον ἦτο νὰ ἀρχίσῃ ἡ μεσολάβησις· διότι ἅπαξ ἀρξαμένη, πιθανώτατον ἦτο, ὅπως καὶ συνέβη, νὰ ἀπολήξῃ εἰς τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν.

Ὁ Στράτφορδ Κάννιγγ ἀπῆλθεν ἐξ Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀρχίσῃ τὰς διαπραγματεύσεις αὐτοῦ. Ὀλίγον δὲ μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του συνεκροτήθη ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Γ. Ἐθνικὴ Συνέλευσις, ἥτις 10 μόνον ἡμέρας συνεδριάσασα, ἀπὸ τῆς 6 μέχρι τῆς 16 ἀπριλίου, καὶ διαλυθεῖσα διὰ τὴν ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου ἐπελθοῦσαν κατάπληξιν, διώρισεν, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, δύο ἐπιτροπάς, τὴν μίαν *Διοικητικὴν*, εἰς ἣν ἐπέτρεψε προσωρινῶς *τὴν ὁλικὴν κυβέρνησιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων*, καὶ τὴν ἄλλην κληθεῖσαν *ἐπιτροπὴν τῆς συνελεύσεως*, εἰς ἣν ἀνέθηκε τὸ ἔργον τοῦ νὰ διαπραγματευθῇ διὰ τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ τὸν μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ὀσμανικῆς Πύλης συμβιβασμόν. Τὸ δὲ 7 ἄρθρον τῶν ὁδηγιῶν, αἵτινες ἐδόθησαν εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιτροπὴν, διελάμβανε ῥητῶς· «Ἐμπορεῖ ἡ ἐπιτροπὴ νὰ συγκατατεθῇ διὰ τὴν ὑπεροχὴν (δηλ. ἐπικυριαρχίαν) τῆς Πόρτας, εἰς τὸ νὰ πληρώνῃ εἰς αὐτὴν ἢ ἅπαξ μίαν χρηματικὴν ποσότητα εἰς διαφόρους δόσεις ἢ ἕνα ἐτήσιον φόρον.» Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ ἡ διορισθεῖσα πρὸς διεξαγωγὴν τῶν μετὰ τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ διαπραγματεύσεων συνέκειτο ἐκ τῶν κκ. Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, Ἄρτης Πορφυρίου, Π. Νοταρᾶ, Β. Βουδούρη, Α. Κοπανίτσα, Α. Λόντου, Γ. Μπούκουρη, Γ. Δαρειώτη, Ἐμμανουὴλ Ξένου, Γ. Αἰνιὰν, Σ. Καλογεροπούλου, Ν. Ῥενιέρη καὶ Ν. Κ. Βελισσαρίου. Ὅλος λοιπὸν ὁ κόσμος ὑπῆρχεν ἐν

τῇ ἐπιτροπῇ ταύτῃ παρεκτὸς τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὑποθέτομεν δὲ ὅτι οὗτος ἀπεκλείσθη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πανισχύρου τότε Κολοκοτρώνη. Αἱ δύο αὗται φύσεις, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ἦσαν ἀσυμβίβαστοι. Ἀλλ' ἐὰν ἡ εἰκασία ἡμῶν ἦναι ἀληθὴς, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀντίπαλος τοῦ Δράμαλη καὶ τοῦ Ἰβραΐμη ἔπραξέ τι ἐντελῶς ἑαυτοῦ ἀνάξιον. Ὅπωσδήποτε, ὅτε ἐν τῇ πέμπτῃ συνεδριάσει τῆς Συνελεύσεως προετάθη καὶ ἐνεκρίθη ἡ ἵδρυσις τῶν δύο Ἐπιτροπῶν, συγχρόνως κατὰ τὸ τέταρτον κεφάλαιον τῶν πρακτικῶν τῆς ἡμέρας ἐκείνης· «ἐπροβλήθη νὰ διορισθοῦν μέλη καὶ εἰς τὰς δύο ἐπιτροπὰς ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι νὰ ἔχουν τὰς οἰκογενείας των ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ ἔχωσιν ἀκίνητα κτήματα. Ἔγεινε δεκτὴ ἡ πρότασις.» Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ ἀπόφασις αὕτη ἀπέβλεπεν εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον, ὅστις οὔτε τὴν οἰκογένειάν του εἶχεν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, οὔτε ἀκίνητα κτήματα. Ἀλλὰ δὲν ἐλυπήθη βεβαίως πολὺ ὁ ἀοίδιμος ἀνὴρ, διότι ἀπεκλείσθη τοῦ δαιμονίου ἐκείνου διπλωματικοῦ συλλόγου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀναθεὶς τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, ἤξευρεν ὅτι εἶναι εἰς χεῖρας ἀσφαλεῖς. Καὶ ἔπειτα μήπως δὲν ὑπηρέτησε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως τὸ ἔθνος ὡς ἐθελοντὴς μᾶλλον ἢ ὡς δημόσιος λειτουργός; Ἀλλὰ, ἐπειδὴ ἐσυνήθιζε νὰ γελᾷ συχνάκις, πρέπει νὰ ἐγέλασε πολὺ κατὰ τὸν ἰδιάζοντα ἐκεῖνον τρόπον, ὃν ἐνθυμοῦνται πάντες ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν, βλέπων εἰς τίνας ἐπετράπη ἡ ἐπίσημος τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων διεξαγωγὴ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν.

Ἡ ὀσμανικὴ Πύλη ἀπέκρουσεν ἀποτόμως τὰς περὶ μεσολαβήσεως διαπραγματεύσεις τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ· καὶ ἐπειδὴ ἔπεσε μὲν τὸ Μεσολόγγιον, τῇ δὲ 18 ἀπριλίου ἡ Πύλη ἀπεδέχθη τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ῥωσίας πρὸς ῥύθμισιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1816 ἐκκρεμῶν ἰδιαιτέρων αὐτῆς μετὰ τῆς Τουρκίας διαφορῶν, ὁ Ῥεΐζ ἐφένδης ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν βαρῶνα Ὄττενφελς ἔλεγε θριαμβικῶς· «Τρία ἦσαν τὰ στηρίγματα εἰς τὰ ὁποῖα ἤλπιζον οἱ Ἕλληνες, τὸ Μεσολόγγιον, ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Ἀγγλία· ἐκ τούτων ὅμως τὰ μὲν δύο ἀφῃρέθησαν ἐκ μέσου, τὸ δὲ τρίτον, ἤτοι ἡ Ἀγγλία, δὲν εἰμπορεῖ νὰ τοὺς ὠφελήσῃ πολὺ εἰς τὸ ἑξῆς.» Ἀλλ' ὁ Ῥεΐζ ἐφένδης ἠπατήθη, ὅπως ἠπατήθη ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ καὶ ὅπως τοσοῦτοι ἄλλοι. Ἐνῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐφαντάζοντο ὅτι διὰ τῶν τελευταίων πρὸς τὴν Ῥωσίαν παραχωρήσεων εἶχεν αὕτη ἐντελῶς ἐξουδετερωθῆ, ἐν Πετρουπόλει ὑπεγρά-

φετο διὰ τῶν ἀκοιμήτων ἐνεργειῶν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ τῇ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ῥωσίας τὸ πρῶτον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πρωτόκολλον, περὶ οὗ εἴπομεν ἱκανὰ ἐν τοῖς προτέροις. Ἐκεῖ δὲ ἐξηγήσαμεν καὶ πῶς μὲν τὸ πρωτόκολλον τοῦτο μετεμορφώθη εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ ὑπογραφεῖσαν συνθήκην τῆς 6 ἰουλίου 1827, εἰς ἣν μετέσχεν ἤδη καὶ ἡ Γαλλία, πῶς δὲ ἡ συνθήκη αὕτη ἡρμηνεύθη διὰ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἀνέπνευσεν ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῶν ἀπεριγράπτων συμφορῶν καὶ δοκιμασιῶν, ὑφ' ὧν κατετρύχετο ἐπὶ 3 ἀδιακόπως ἔτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Αἱ περιπέτειαι τῶν ὀλεθρίων ἐτῶν 1825, 1826 καὶ 1827.

Φοβερὰ τῳόντι ὑπῆρξαν τὰ τρία ταῦτα ἔτη. Μέχρι τοῦδε ἐγράψαμεν ἱστορίαν. Ἐφεξῆς ἡ ἐπανάστασις προσλαμβάνει τραγῳδίας σχῆμα. Ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1825 ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε μὲν δυσανάλογος, ἀλλὰ κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι εἶχον τὸν αὐτὸν ὁπλισμὸν πρὸς τοὺς ἡμετέρους, τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν, καὶ, ἐν συνόλῳ, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀντιπαρατάξωσι δυνάμεις ὑπερβαλόντως ἀνωτέρας κατὰ τὸ πλῆθος· κατὰ θάλασσαν δὲ πελώριοι μὲν ἦσαν οἱ ὄγκοι τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀλλὰ, κακῶς κυβερνώμενοι καὶ χειριζόμενοι, κατωρθώθη νὰ καταστρατηγῶνται καὶ ἐν μέρει νὰ καταστρέφωνται διὰ τῆς δεξιότητος καὶ τῆς τόλμης τῶν ἡμετέρων. Ἐντεῦθεν δὲν ἦτο ἀπίθανον νὰ ματαιωθῶσιν ἐπὶ τέλους τὰ τῶν ὀσμανιδῶν ἐπιχειρήματα. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1825 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1827 τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Ἡ ἐπανάστασις ἐπολεμήθη ἔκτοτε ὑπὸ τακτικοῦ στρατοῦ καλῶς ὠργανωμένου καὶ κάλλιον ὁδηγουμένου. Ὁ τολμηρός, ὁ νοήμων, ὁ ἐπίμονος τοῦ στρατοῦ τούτου ἡγεμὼν ἐπηρείδετο ἐπὶ τῶν δαψιλῶν τῆς Αἰγύπτου πόρων καὶ ἐπὶ στόλου, ὅστις, μὴ πτοούμενος ἤδη ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν καὶ εἰς μηδὲν λογιζόμενος τὰς ζημίας ὅσας κατ' ἀρχὰς ἐξ αὐτῶν ἔπαθε, δὲν ἔπαυσε διατηρῶν τὴν μεταξὺ Ἀλεξανδρείας καὶ Πελοποννήσου συγκοινωνίαν καὶ μεταβιβάζων ἐπικουρίας, χρήματα, ἐφόδια. Ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς μὴ ἀρκού-

μενος εἰς τὸ νὰ καταβάλῃ πᾶσαν ἐκ παρατάξεως ἀντίστασιν ἐν Πελοποννήσῳ, ἐβοήθησε τὸν Ῥεσὶτ πασᾶν εἰς τὸ νὰ κυριεύσῃ τὸ Μεσολόγγιον. Αὐτὸς οὗτος ὁ Ῥεσὶτ πασᾶς δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινὸς, οὐδὲ ὡμοίαζε τοὺς πασάδες ὅσους ὁ σουλτὰν Μαχμούτης εἶχε πέμψει προηγουμένως κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ναὶ μὲν ἦρχε πάντοτε ἀτάκτων στιφῶν, ἀλλὰ ἤξευρε νὰ συντηρῇ, νὰ ἀναπληροῖ, νὰ προμηθεύῃ δι' ἁπάντων τῶν δεόντων τὰ στίφη ἐκεῖνα καὶ πρὸ πάντων ἤξευρε νὰ ὁδηγῇ αὐτὰ ἐπιτηδείως, νὰ μὴ πτοῆται ὑπὸ τῶν ἀτυχιῶν καὶ νὰ ἐπιμένῃ. Ἡ ἐπανάστασις, ἥτις ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἤρξατο τῷ 1821 ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Σουλίου, περιεστάλη τῷ 1827 ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου καὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου, ἐντὸς τῶν βράχων τῆς Μάνης καὶ τῆς Ὕδρας. Τότε κατέστη ἀναμφισβήτητον ὁπόσον ἄδικον εἶχον οἱ ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ 1821 πρεσβεύσαντες, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναβληθῇ τὸ ἐπιχείρημα. Ἐὰν ἀνεβάλετο καὶ ἐδίδετο εἰς τὴν Τουρκίαν καιρὸς νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν τακτικὸν καὶ ναυτικὴν δύναμιν ἀτμοκίνητον, ἡ ἐπανάστασις οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ ἀρχίσῃ, μὴ ἔχουσα ν' ἀντιπαρατάξῃ εἰμὴ ἁρματωλοὺς καὶ κλέφτας, εἰμὴ πάρωνας ἐπὶ σιτεμπορίᾳ κατεσκευασμένους.

Ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμφορῶν καὶ τῶν δοκιμασιῶν αἵτινες ἐπέσκηψαν κατὰ τὰ τρία ἐκεῖνα ἀπαίσια ἔτη, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνεδείχθη τῇ ἀληθείᾳ ἀξιάγαστον. Δὲν ἀγαπῶ τὰς ὑπερβολὰς αἵτινες εἶναι τὸ ψιμύθιον τῆς ἱστορίας· ἐπὶ τοσοῦτον ὅμως χρόνον συζήσας διανοίᾳ τε καὶ καρδίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχαίου, τοῦ μέσου καὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, εἰμπορῶ, νομίζω, νὰ εἴπω ὅτι, λόγῳ καρτερίας καὶ ἀφοσιώσεως, οὐδέποτε ὑπῆρξε λαμπρότερος ἢ κατὰ τὴν ἀποφράδα ταύτην περίοδον. Ὄχι, οὐδέποτε, οὐδ' ἐπὶ τῶν πολυϋμνήτων ἐκείνων χρόνων, καθ' οὓς ἐπῆλθε κατ' αὐτοῦ ἡ δυσαρίθμητος τοῦ Ξέρξου στρατιά. Ὁ θάνατος τοῦ Λεωνίδου, ἡ ἐθελοθυσία τῶν Ἀθηναίων, ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία, ὑπῆρξαν βεβαίως ἔργα μεγάλα· ἀλλὰ ἡ κρίσις ἐκείνη δὲν διήρκεσεν εἰμὴ μῆνας τρεῖς, ἐνῷ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν ἡ κρίσις, ἡ ὁλεθρία κρίσις, παρετάθη ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη. Τρία φρούρια παρεδόθησαν· τὸ Παλαιόκαστρον (τὸ παλαιὸν Ναυαρῖνον), τὸ Νεόκαστρον, ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς μακρᾶς ταύτης ἀγωνίας τινὲς ὑπέκυψαν· ἀλλὰ πάντες μὲν ἐπὶ ἡμιόλιον ἔτος, οἱ δὲ πλείονες, οἱ ἀσυγκρίτῳ πλείονες, μέχρι τέλους ἐνεκαρτέρησαν· Γυναῖκες, παῖδες καὶ πρεσβῦται κατέφευγον εἰς τὰ βουνὰ, εἰς τὰ

σπήλαια, εἰς τὰ τενάγη, ἐπείνων, ἐδίψων, ἐρρίγουν, ἔθνησκον, ἐξηνδραποδίζοντο, ὑφίσταντο τὰς ὀδυνηροτέρας τῶν δοκιμασιῶν, ἀλλὰ δὲν ὑπετάσσοντο, δὲν παρεδίδοντο· καὶ διήγαγον τὸν βίον τοῦτον ἐπὶ τρία ὁλόκληρα ἔτη. Οἱ μαχηταὶ ἀπήρχοντο ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἀπέλπιδες· ἀπέθνησκον, ἠχμαλωτεύοντο, ἐσώζοντο ὅπως ἠδύναντο, ἀλλὰ δὲν παρέδιδον τὰ ὅπλα.

Ὀλίγον μετὰ τὴν πρώτην ἀπόβασιν τοῦ Ἰβραΐμ πασᾶ εἰς Πελοπόννησον, περὶ τὰ τέλη ἀπριλίου 1825, ἐρρίφθησαν εἰς τὴν Σφακτηρίαν (σελ. 605 καὶ ἑπομ. τοῦ πρώτου τόμου) μετὰ 1000 περίπου ἀνδρῶν ὁ Μαυροκορδᾶτος, ὁ γέρων Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Σταῦρος Σαχίνης, ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδὸς, ὁ Δημήτριος Σαχτούρης, καὶ ἐν τῷ ἅμα προσεβλήθησαν αὐτόθι ὑπὸ δυνάμεως ναυτικῆς καὶ πεζικῆς. 350 ἄνδρες ἐφονεύθησαν, ἐν οἷς ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Σαχίνης, ὁ Τσαμαδὸς καὶ εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων φιλελλήνων, ὁ περιώνυμος Πεδεμοντινὸς κόμης Σανταρόζας. 200 περίπου ἠχμαλωτεύθησαν, 500 διέφυγον ἐπὶ τῆς ξηρᾶς διὰ τοῦ πρὸς βορρᾶν τῆς νήσου πόρου· ὁ Δ. Σαχτούρης καὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐσώθησαν, ὁ μὲν κολυμβῶν, ὁ δὲ ἐπὶ λέμβου, ἐνῷ κατέπιπτεν ἐπ' αὐτοὺς βροχὴ πολεμίων σφαιρῶν, εἰς τὸν πάρωνα τοῦ Τσαμαδοῦ, τὸν πολυθρύλητον ἐκεῖνον Ἄρην, ὅστις, καίτοι χηρεύσας τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ, κατώρθωσε νὰ διελάσῃ ἀνὰ μέσον 34 σκαφῶν τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου, τῶν ὁποίων ἡ διπλῆ καὶ τριπλῆ σειρὰ εἰς μάτην ἠγωνίσθη νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἔξοδον αὐτοῦ. Ἐν ἀρχῇ μαΐου ἀπῆλθεν ἐκ Ναυπλίου ὁ Παπαφλέσας πρὸς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου. Ὁ Φλέσας ἦτο τότε ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, ἀλλ' ἐνόμισε περιττὸν νὰ γράφῃ καὶ νὰ ὑπογράφῃ, ἐνῷ ἐν Μεσσηνίᾳ ἐτελεῖτο ἀγὼν περὶ ζωῆς καὶ θανάτου. Ὁ ἀρχαῖος αὐτὸς ἑταιριστὴς ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ἐν οἷς κοχλάζουσι πάντα τὰ πάθη, γενναῖά τε καὶ πονηρά. Ἂν ὁ κατ' ἰδίαν βίος αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀκόλαστος, ἐν τῷ δημοσίῳ ἀνεδείχθη ἀείποτε τοσοῦτον ἀτρόμητος, ὥστε προδήλως ἦτο πεπρωμένον νὰ μὴ ἐπιζήσῃ ἐν τῷ μέσῳ τῶν δεινῶν ἐκείνων κινδύνων. Διασχίσας τὴν χερσόνησον, ὑπῆγε καὶ κατέλαβε μετὰ ἀνδρῶν 1000 ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοὺς ὄρους Μάλλια τὴν θέσιν τὴν ἔκτοτε περιβόητον γενομένην, τὸ λεγόμενον Μανιάκι. Δυστυχῶς οἱ πλεῖστοι τῶν συντρόφων του τὸν ἐγκατέλιπον ἐν τῇ ἐσχάτῃ ὥρᾳ ὅτε προσεβλήθη τῇ 20 μαΐου ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἰβραΐμη ἄγοντος 6,000 ἄνδρας.

Τὰ τάγματα τοῦ αἰγυπτίου δὲν ἐδυσκολεύθησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὰ ἀσθενῆ ἑλληνικὰ ταμπούρια· ἀλλ' ἐντὸς αὐτῶν ἐτελέσθη μία τῶν φοβερωτάτων θυσιῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα, οἱ Αἰγύπτιοι προέτεινον τὰς λόγχας, οἱ Ἕλληνες κατήνεγκον τὰ ξίφη· ἡ πάλη ὑπῆρξεν ἄνισος, ἄνισος κατὰ τὸ ὅπλον, ἄνισος κατὰ τὸ πλῆθος· Ἕλληνες μὲν ἔπεσον πάντες οἱ ἐγκαρτερήσαντες 300 τὸν ἀριθμόν, Αἰγύπτιοι δὲ 600. Ἐν τῇ σωρείᾳ τῶν πτωμάτων ἀνευρέθη ὁ νεκρὸς τοῦ Φλέσα ἀκέφαλος, μετ' ὀλίγον δὲ ἐκ διαταγῆς τοῦ Ἰβραΐμη προσήχθη καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ· καὶ λέγουσιν, ὅτι ὁ γνώστης ἐκεῖνος τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς, ἀφοῦ ἐκύτταξεν αὐτὸν ἀκίνητος καὶ σιωπηλὸς ἐπὶ μίαν στιγμὴν, στραφεὶς πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς αὐτοῦ, «τῇ ἀληθείᾳ, εἶπε, γενναῖος ἦτο ὁ ἀνήρ.» Τοιουτοτρόπως ἐτελεύτησεν εἷς τῶν πρωτουργῶν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅστις ἤθελε δικαίως ἐπικληθῆ ὁ Βότσαρης καὶ ὁ Διάκος τῆς Πελοποννήσου, ἐὰν εἶχεν ὀλίγον πλείονα χρηστότητα. Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ Ἰβραΐμης προήλασε πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κολοκοτρώνης, ἀπαλλαγεὶς τῶν ἐν τῇ μονῇ τῆς Ὕδρας δεσμῶν, καὶ ἀναγορευθεὶς ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου, ἐπρόφθασε νὰ καταλάβῃ διὰ τοῦ υἱοῦ του Γενναίου, τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη, τοῦ Πλαπούτα, τοῦ Τσώκρη καὶ τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη τὰς παρόδους τὰς ἀγούσας ἐκ Μεσσηνίας πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν. Περὶ Δραμπάλαν ἰδίως, ἥτις κατείχετο ὑπὸ τοῦ Γενναίου καὶ τοῦ Δεληγιάννη, ἐγένετο μάχη κρατερὰ τῇ 6 καὶ 7 ἰουνίου· ἀλλὰ τὸ ἑσπέρας τῆς 7, οἱ πρόμαχοι τῆς θέσεως ἐκείνης μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὰ ὀρεινὰ πυροβόλα καὶ τοὺς ὅλμους ὑπεχώρησαν, ὁ δὲ Ἰβραΐμης κατῆλθεν ἀκωλύτως εἰς τὴν Ἀργολίδα. Ἠξεύρομεν ἤδη τὴν ἐν Ναυπλίῳ ἐπικρατήσασαν τότε κατάπληξιν. Τὸ φρούριον δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῇ ἐκ τοῦ προχείρου, ἀλλ' ἐκινδύνευον αἱ ἐν Μύλοις ἀποθῆκαι αὐτοῦ. Τότε ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἔσπευσε νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν ταύτην μετὰ τοῦ Μακρυγιάννη, τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη καὶ τινων φιλελλήνων, 350 ἐν ὅλοις ἀνδρῶν. Ὁ γάλλος ναύαρχος Δεριγνὶ, ὁ εὑρεθεὶς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν Ναυπλίῳ, παρετήρησεν εἰς τὸν Ὑψηλάντην, ὅτι μάτην ἐκτίθεται εἰς τηλικοῦτον κίνδυνον, ὁ δὲ «τὸ καθῆκόν μας, ἀπήντησεν, εἶναι ν' ἀποθάνωμεν.» Οἱ Αἰγύπτιοι ἐφώρμησαν, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀντεπεξελθόντες ξιφήρεις ηὐτύχησαν ν' ἀποκρούσωσιν αὐτούς. Ὁ δὲ Ἰβραΐμης δὲν ἐπέμεινεν. Εἶχε καταβῆ εἰς τὴν Ἀργολίδα ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ

ὅτι ἴσως προχείρως ὁπωσοῦν κυριεύσει τὸ Ναύπλιον· ἀπαντήσας ὅμως τηλικαύτην ἀντίστασιν ἐν Μύλοις, καὶ μὴ συνεπαγαγὼν βαρὺ πυροβολικόν, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου

Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἤρξατο ἡ πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ἐνδοξότατον κατὰ ξηρὰν μεγαλούργημα τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως. Τῷ 1824 τὸ φρούριον τῆς πόλεως ταύτης εἶχε λάβει δι' ἐπιμελείας τοῦ Μαυροκορδάτου οὐ μικρὰν βελτίωσιν. Ἡ τάφρος ὠρύχθη βαθυτέρα, ὁ μακρὸς περίβολος κατωχυρώθη διὰ πύργων καὶ πολυγώνων προτειχισμάτων, ἐπετέθησαν δ' ἐπ' αὐτῶν 48 πυροβόλα καὶ 4 ὅλμοι. Τὸ νησίδιον τὸ καλούμενον Βασιλάδι ἀπετέλει μεταξὺ τῆς ἐσωτερικῆς παραλίας καὶ τῆς θαλάσσης εἶδός τι προτεταγμένου ὀχυρώματος. Ἐκεῖ ἐτοποθετήθησαν 6 πυροβόλα καὶ ἐσωρεύθησαν 2,000 γυναικόπαιδα, ἵνα μὴ βαρύνωσιν ἐπὶ ματαίῳ τὴν φρουράν. Οὐδὲν ἧττον ὑπῆρχον ἔτι ἐν Μεσολογγίῳ 12,000 ψυχαί, ἐξ ὧν 4,000 ἄνδρες, οἱ κράτιστοι μαχηταὶ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ πλὴν τούτων 1,000 περίπου κάτοικοι ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὅπλα. Ἀπὸ τοῦ ἰουλίου μέχρι τοῦ δεκεμβρίου τὸ Μεσολόγγιον ἐπολιορκήθη ὑπὸ μόνου τοῦ Ῥεσὶτ πασᾶ· ἀπὸ δὲ τοῦ δεκεμβρίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου 1826 ὁ ἀγὼν διεξήχθη διὰ τῆς κοινῆς συμπράξεως τοῦ Ῥεσίτη καὶ τοῦ Ἰβραΐμη. Κατὰ τὴν πρώτην τῆς πολιορκίας περίοδον τρεῖς ἐγένοντο ἔφοδοι καὶ αἱ τρεῖς ἀποκρουσθεῖσαι· δύο δὲ ἐξετελέσθησαν ἔξοδοι τῆς φρουρᾶς ἐξ ὧν εἰς μὲν τὴν πρώτην, 25 ἰουλίου, 1000 λογάδες ἄνδρες, προελάσαντες ξιφήρεις ἐξέβαλον τοὺς πολιορκητὰς ἐκ 4 πυροβολείων, μετὰ τρίωρον δὲ αἱματηρὰν πάλην ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν συνεπαγόμενοι ὅπλα, σημαίας καὶ αἰχμαλώτους. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἔξοδον, ἥτις ἐγένετο τῇ 1 ὀκτωβρίου, πολλὴν ἔπαθον οἱ πολέμιοι ζημίαν. Ἅπαξ δὲ περὶ τὰ τέλη ἰουλίου ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ἐσιτοδότησαν τὴν πόλιν, μὴ δυνηθέντος τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου νὰ παρακωλύσῃ αὐτούς. Τῇ 7 αὐγούστου εἰσῆλθεν ὁ Κίτσος Τζαβέλλας μετὰ τῶν Σουλιωτῶν αὐτοῦ καὶ ἐνίσχυσε τὸ θάρρος τῆς φρουρᾶς. Τῇ δὲ 5 ὀκτωβρίου ὁ περὶ τὸ Μεσολόγγιον ἐνεργὸς τοῦ Ῥεσίτη στρατός, περιορισθεὶς εἰς 3,000 πεζοὺς καὶ 600 ἱππεῖς, ἐφαίνετο ἠναγκασμένος νὰ παραιτήσῃ τὸ ἔργον· ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ νοεμβρίου ὁ ὀσμανικὸς καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἀπεβίβασαν εἰς Αἰτωλίαν 8,000 Ἄραβας, κατὰ δὲ τὸν ἀκόλουθον μῆνα προσελθὼν αὐτὸς

ὁ Ἰβραΐμης ἐπεχείρησε προπαρασκευὰς πρὸς τὴν νέαν πολιορκίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μιαούλης κατώρθωσε δευτέραν φορὰν περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου νὰ εἰσαγάγῃ τροφάς τινας εἰς τὴν πόλιν· καὶ περὶ τὰ μέσα ἰανουαρίου 1826, τρέψας τὸν τουρκικὸν στόλον, ἐσιτομέτρησε τρίτον ἤδη τὴν πεινῶσαν φρουράν. Πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ πᾶσα προμήθεια εἶχεν ἐκλίπει· οἱ κάτοικοι, ἀφοῦ κατεβρόχθισαν καμήλους, ἡμιόνους καὶ ὄνους, δὲν ἔζων εἰμὴ ἀπὸ σίτου μὴ ἀληλεσμένου· πρὸ 15 ἡμερῶν δὲν εἶχον ἴδει ἄρτον καὶ τὰ ἡμερήσια σιτηρέσια εἶχον καταβιβασθῆ εἰς 50 καὶ τελευταῖον εἰς 30 δράμια.

Νῦν δὲ ἔλαβον μὲν τροφὰς ἐπὶ μῆνας δύο, ἀλλ' ἀπὸ θαλάσσης μικρὰ πλέον ὑπέφωσκεν ἡ ἐλπὶς διὰ τὴν παντελῆ χρηματικὴν ἀπορίαν τῶν τε νήσων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἀπὸ ξηρᾶς δὲ ἡ πολιορκία ἀπέβη εἴπερ ποτὲ δεινοτέρα. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον 40 πυροβόλα, τὰ ὁποῖα διαιρεθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰβραΐμη εἰς τρία κανονοστάσια ἔρριπτον εἰς τὸ Μεσολόγγιον κατὰ πάσας τὰς 24 ὥρας 2,000 σφαίρας ἢ βόμβας. Περὶ τὰ μέσα φεβρουαρίου δύο ἐγένοντο ἀλλεπάλληλοι ἔφοδοι καὶ αἱ δύο ἀπεκρούσθησαν μετὰ φθορᾶς μεγάλης, μετὰ δὲ τὴν δευτέραν ἡ φρουρὰ, ἐπιχειρήσασα ἔξοδον διὰ νυκτὸς καὶ ἐμβαλοῦσα εἰς τὰ ὀχυρώματα τῶν πολεμίων, ἀπήγαγεν ἀπὸ αὐτῶν ὅπλα ἱκανὰ καὶ αἰχμαλώτους. Τότε οἱ πασάδες μετέβαλον σύστημα· ἐξηκολούθουν μὲν κατακεραυνοῦντες τὴν πόλιν, ἀλλὰ συγχρόνως, εἰσαγαγόντες εἰς τὴν λίμνην 32 πλοιάρια, κατέλαβον τὸ Βασιλάδιον. Ἐντεῦθεν ἠύξησεν ὁ κίνδυνος τοῦ Μεσολογγίου, ὁ δὲ μέγας ἀρμοστὴς τῶν Ἰονίων νήσων, Φριδερῖκος Ἄδαμ, ἐπεχείρησε νὰ μεσολαβήσῃ, ἀλλ' οἱ ἀπηλπισμένοι ἐκεῖνοι τῆς Ἑλλάδος πρόμαχοι, ὅσον ἀπηλπισμένοι καὶ ἂν ἦσαν, ἀπέκρουσαν ἀγερώχως τὴν πρότασιν. Τῇ 25 μαρτίου οἱ πασάδες ἀπεφάσισαν νὰ κάμωσιν ἓν ἔτι βῆμα πρὸς τὸ φρούριον ἀπὸ τῆς λίμνης. Καὶ πρῶτος ὁ Ῥεσίτης μετὰ τῶν Ἀλβανῶν αὐτοῦ ἐφώρμησεν εἰς τὴν Κλείσοβαν, σύρτιν μᾶλλον ἢ νησίδιον, ἀπέχουσαν μόλις ἓν μίλιον ἐκ Μεσολογγίου, ὠχυρωμένην διὰ 4 μικρῶν πυροβόλων καὶ φρουρουμένην ὑπὸ 130 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Κίτσον Τζαβέλλαν. Ὁ Ῥεσίτης ἀποβαλὼν 600 ἄνδρας καὶ ἐπιχειρήσας αὐτοπροσώπως νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἔφοδον, ἐπληγώθη εἰς τὴν κνήμην καὶ ὑπεχώρησεν. Ὁ Ἰβραΐμης ἐνέπαιξεν ἀνηλεῶς τὴν ἀποτυχίαν τοῦ συναδέλφου του καὶ «τώρα βλέπεις, τὸν εἶπε, πῶς οἱ Ἄραβές μου θέλουσι κυριεύσει τὸ ὀχύρωμα τοῦτο.» Διέταξε δὲ νὰ προελάσωσι δύο τάγματα ὑπὸ τὸν Χουσεΐμπεϋν, τὸν Χουσεΐμπεϋν ἐκεῖνον, ὅστις ἀνέ-

κτησε τὴν Κρήτην, τὴν Κάσσον, τὴν Σφακτηρίαν καὶ πρὸ ὀλίγου τὸ Βασιλάδιον καὶ τὸ Ἀνατολικόν. Ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ χειρώσῃ τὴν Κλείσοβαν; Ἀλλ' οἱ Ἄραβες ἀπέτυχον, ὅπως καὶ οἱ Ἀλβανοί· 800 ἔπεσον, ὁ δὲ Χουσεΐμπεϋς θανασίμως ἐτραυματίσθη διὰ σφαίρας, ἥτις εὗρεν αὐτὸν εἰς τὸ μέτωπον. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ δίμηνος τροφοδοσία εἶχεν ἐξαντληθῆ. Ὁ Μιαούλης ἐπεφάνη μὲν αὖθις εἰς τὸν ὁρίζοντα· ἀλλὰ 57 μὲν φρεγάδες, δρόμωνες καὶ πάρωνες ἀντιπαρετάχθησαν κατ' αὐτοῦ ἐν πελάγει, πολυάριθμοι δὲ βάρεις καὶ ἄλλα ὡπλισμένα πλοιάρια ἔφρασσον ἐπιμελῶς πάντα τὰ στενά. Οἱ θαλασσινοί μας ἠγωνίσθησαν ὡς πάντοτε, ἀδύνατον ὅμως ἀπέβη νὰ παρεισδύσωσι. Ῥαγδαία δὲ βροχὴ πυρὸς κατέπιπτεν ἀδιαλείπτως ἐπὶ τοῦ Μεσολογγίου· καὶ τὸ ἔτι δεινότερον, οἱ ἄνθρωποι ἐτρέφοντο μὲ γάτας, ποντικούς, δέρματα, φύκη· οὐδεμία δὲ ὑπῆρχεν ἰατρικὴ θεραπεία. Ἡ μὲν ἐκ τοῦ πολέμου ζημία τῆς φρουρᾶς δὲν ἐγένετο μεγάλη· ὀλίγαι τινὲς ἑκατοστύες ἀνδρῶν εἶχον πέσει ἐνῷ χιλιάδες Τούρκων κατέκειντο ἐν τῇ λίμνῃ καὶ ὑπὸ τοὺς προμαχῶνας τῆς πόλεως· ἀλλ' ἐκ τῶν 12,000 κατοίκων, 3,000 ἐξέλιπον ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν νόσων μᾶλλον ἢ ἐκ τοῦ πυρός. Ἀνώτερος ἄγγλος ἀξιωματικὸς παρευρεθεὶς εἰς τὴν πολιορκίαν ἔλεγε βραδύτερον εἰς τὸν ναύαρχον Δερινιύ· «δὲν ἠξεύρω τί μᾶλλον ἔπρεπε νὰ θαυμάσῃ τις, τὸ πεῖσμα τῶν ἐφορμώντων ἢ τὴν ἀνδρείαν τῶν ἀμυνομένων.» Ἀλλ' ἡ τελευταία ὥρα τοῦ φοβεροῦ τούτου δράματος προσήγγιζεν. «Ἠξεύρετε δέ, ἔλεγε πρὸς τοὺς Γάλλους εἷς τῶν διερμηνέων τῆς Πύλης ἐπὶ τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος εὑρισκόμενος, ὁ ἀρμένιος Κωνσταντῖνος, ἠξεύρετε ὅτι οἱ Σουλιῶται δὲν παραδίδονται ποτέ.» Καὶ δὲν παρεδόθησαν, ἀλλὰ ἐξῆλθον· τὸ πῶς ἐξῆλθον ἤθελεν εἶναι μάταιον νὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ περιγράψωμεν διὰ μακρῶν. Τὴν νύκτα τῆς 10 ἀπριλίου, οἱ περιλιπόμενοι 3,000 μαχηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐκβιάσωσι τὴν δίοδον, ἐλπίζοντες ἔτι, ὅτι οἱ κάτοικοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς καταπλήξεως τοῦ ἐχθροῦ, θέλουσι δυνηθῆ νὰ τοὺς παρακολουθήσωσι. Δὲν εὗρον ὅμως τὸν Ἰβραΐμην ἀπαράσκευον. Οὐδὲν ἧττον διῃρημένοι εἰς τρεῖς στήλας, καὶ ἐκβαλόντες κραυγὴν τρομερὰν, ἐξώρμησαν ξιφήρεις. Οὔτε τὰ γιαταγάνια τῶν Ἀλβανῶν, οὔτε αἱ λόγχαι τῶν Ἀράβων ἠδυνήθησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκατάσχετον ἐκείνην καταιγίδα. Οἱ ἀπαράμιλλοι οὗτοι τῆς ἐλευθερίας πρόμαχοι ἐπήδησαν δι' ἑνὸς ἅλματος τάφρους, διαδοκίδας (traverses), θωράκια (parapets), ἅπαντα τὸν πολύπλοκον λαβύρινθον τῶν πολι-

ορκητικῶν γραμμῶν. Ἀλλ' ἐνῷ ἐσάρωνον ἐνώπιόν των τοὺς τελευταίους ἀντιπάλους, ὅσοι ἐπέμενον εἰσέτι ν' ἀντιταχθῶσι κατ' αὐτῶν, ἕτερα τάγματα ἐξώθησαν τὰ γυναικόπαιδα ὀπίσω πρὸς τὸ Μεσολόγγιον, καὶ ἐτελέσθη τότε ἐν τῇ πόλει θυσία δαιμονιώδης. Ἡ ἀπόγνωσις τῶν ἡττηθέντων καὶ ἡ μανία τῶν νικητῶν συνεπλάκησαν ἐν τελευταίῳ καὶ φρικώδει ἀγῶνι, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ Ἕλληνες ἄλλον τρόπον ἀμύνης μὴ ἔχοντες, ἐνέβαλλον πῦρ εἰς τὰ σωζόμενα ἔτι ἐφόδια καὶ ἀνέτρεπον ἑαυτούς τε καὶ τοὺς ἐπιτιθεμένους. Οὕτως ἔπεσεν ἐν τῇ μεγάλῃ πυριταποθήκῃ ὁ ἡρωϊκὸς Καψάλης· οὕτω γέρων τις, ὅστις καθήσας παρὰ τὴν ὑπόνομον καὶ ἰδὼν ἑαυτὸν περικυκλωθέντα ὑπὸ πολεμίων, ἀνετίναξεν αὐτήν. 2,000 οὕτω ἐπυρπολήθησαν ἄνθρωποι, Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι· 3,000 δὲ ἐκόπησαν ἑλληνικαὶ κεφαλαὶ καὶ τὰ περισωθέντα γυναικόπαιδα ἐξηνδραποδίσθησαν.

Οἱ δ' ἐξελθόντες ὑπέστησαν εἰσέτι δεινὰς δοκιμασίας· κατεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ· ἐνέπεσον εἰς ἐνέδρας ἐπιτηδείως παρασκευασθείσας· καὶ ἀφοῦ διέφυγον ἅπαντας αὐτοὺς τοὺς κινδύνους, δὲν εὗρον ἄρτον ἵνα φάγωσι, δὲν εὗρον καλύβην ἵνα ἀναπαυθῶσιν· ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς ἦτο ἔρημος· καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον πλανηθέντες εἰς τὰ ὄρη, ὅτε ἔφθασαν τελευταῖον εἰς Σάλωνα μόλις ἠρίθμουν 1,300 μαχητάς. Κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην νύκτα τῆς ἐξόδου καὶ κατόπιν, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἀπέθανον ὁ ἐπίσκοπος Ῥωγῶν Ἰωσήφ, ὁ χρηστὸς Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, πολιτικὸς τῆς πόλεως διοικητής, οἱ στρατιωτικοὶ Νικόλαος Στορνάρης, Κωνσταντῖνος Σαδήμας, Ἀθανάσιος Ῥαζῆς· ὁ πλεῖστον συντελέσας εἰς τὴν ἄμυναν μηχανικὸς Μιχαὴλ Κοκκίνης, ὁ φιλέλλην Μάγερ, ὅστις ἔγραφε καὶ ἐξέδιδεν ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς τὰ *ἑλληνικὰ χρονικά*. Οἱ δὲ ὀνομαστότεροι τῶν περισωθέντων ἦσαν ὁ Νότη Βότσαρης καὶ ὁ Μῆτσο Κοντογιάννης, πρεσβῦται ῥωμαλέοι, δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τηλικαύτας δοκιμασίας· ὁ Δημήτριος Μακρῆς, ὁ Κίτσος Τζαβέλλας, ὁ Χρῆστος Φωτομάρας· καὶ τὸ παραδοξότερον κατώρθωσαν νὰ διέλθωσι καὶ γυναῖκές τινες καὶ παῖδες.

Τοιαύτη πτῶσις ἰσοφάριζε βεβαίως πρὸς τὴν περιφανεστάτην τῶν νικῶν. Ὁ κόσμος ὅλος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, συνεκινήθη ἐκ τῆς περὶ αὐτῆς ἀγγελίας, καὶ οὐδέποτε συνέρρευσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα πλειότερα τρόφιμα καὶ ἐφόδια ὑπὸ τῶν φιλελληνικῶν ἑταιρειῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς στελλόμενα. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ ἐπανάστα-

σις κατεβλήθη οὐ μόνον καθ' ὅλην τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πλεῖστον τῆς ἀνατολικῆς. Ὅσοι τῶν κατοίκων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγωσιν εἰς τὴν Πελοπόνησον, ὑπετάχθησαν εἰς τὸν Ῥεσίτην, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς ἀκαταμαχήτου πείνης. Μόνον εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος γωνίαν ἐσώζετο ἔτι ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, φρουρουμένη ὑπὸ τοῦ Γούρα, ὅστις ὅμως κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο τῆς ζωῆς αὐτοῦ μέρος οὐδὲν γενναῖον ἔπραξεν, ἀλλ' ἀπεναντίας διὰ πολλῆς ἀργυρολογίας κατεπίεζε τοὺς κατοίκους τῆς πέριξ χώρας. Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης. Πολλοὶ παρέβαλον αὐτὸν πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην· ἀληθῶς ὅμως ὀλίγη ὑπῆρξεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ὁμοιότης. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐπόθησεν ἐκ νεότητος τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν, εἰργάσθη πρὸς τοῦτο ἔτι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἅμα ἐκραγείσης αὐτῆς ἀνεδείχθη δι' ἀγώνων ἀτρύτων καὶ εὐγενῶν ὁ ὕπατος τῶν πολεμάρχων τῆς Πελοποννήσου, παραμείνας τοιοῦτος μέχρι τέλους τοῦ ἀγῶνος. Ὁ δὲ Καραϊσκάκης οὐ μόνον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπαντα τὰ πρῶτα αὐτῆς ἔτη οὐδόλως ἔσχε τὴν συνείδησιν τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀποστολῆς, διατελέσας πρὸ μὲν τοῦ 1821 ἁπλοῦς κλέφτης ἢ τὸ πολὺ μισθοφόρος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἔπειτα δὲ μέχρι τοῦ 1826 εἷς τῶν κοινῶν καπετανέων τῆς Ῥούμελης, διακρινόμενος μὲν ἐπ' ἀνδρείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ αὐθαδείᾳ τρόπων καὶ ἀκολασίᾳ λόγων· συνεννοηθεὶς πολλάκις μετὰ τῶν Τούρκων, ἵνα λάβῃ τὸ ἁρματωλίκιον τῶν Ἀγράφων, κατηγορηθεὶς μάλιστα καὶ ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, εἰ καὶ ἀδίκως τοῦτο· μὴ διαπρέψας εἰμὴ ἐν τῷ ἐμφυλίῳ τῆς Πελοποννήσου πολέμῳ, κατὰ δὲ τῶν πολεμίων μηδὲν μέγα πράξας, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, σφόδρα φιλάσθενος ὤν, ἠναγκάσθη πολλάκις ἐν τῷ μεταξὺ νὰ διακόψῃ τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ στάδιον. Νεώτατον ὄντα ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἔστρωσεν αὐτόν ποτε εἰς τὸν φάλαγγα καὶ τὸν ἐρράβδισεν ἀνηλεῶς. Ἀλλ' ἐκτιμῶν οὐδὲν ἧττον τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ, τὸν ἠρώτησεν ἄλλοτε «τί θέλεις νὰ σὲ κάμω, μωρὲ Καραϊσκάκη;» Ὁ δὲ θαρρῶν μὲν ἀνέκαθεν εἰς τὴν ἰδίαν ἀξίαν, ἀλλὰ μὴ λησμονῶν ὅτι ἐλάλει πρὸς δεσπότην δύσπιστον, «ἂν μὲ γνωρίζῃς ἄξιον δι' ἀφέντην, ἀπεκρίθη, κάμε με ἀφέντην, ἂν μὲ γνωρίζῃς ἄξιον διὰ χουσμεκιάρην (ὑπηρέτην), κάμε με χουσμεκιάρην· ἂν μὲ γνωρίζῃς ἀνάξιον τοῦ παντός, ῥίψε με εἰς τὸν γιαλὸν τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων.» Μετασχὼν κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 1821 τῆς περὶ τὸ Κομπότι μάχης, δὲν ἠρκέσθη ν' ἀγωνισθῇ ἐκθύ-

μως, ἀλλὰ τραπέντων τῶν πολεμίων, ἀνέβη εἰς ὕψωμα καὶ ἤρχισεν ἐκεῖθεν ὑβρίζων αὐτοὺς μεγαλοφώνως· ἔπειτα δὲ γυμνωθεὶς, ἔστρεψε πρὸς αὐτοὺς τὰ ὀπίσθια. Τότε ὅμως Γκέκας τις κεκρυμμένος ἐκεῖ που πλησίον, πυροβολήσας ἐπλήγωσεν αὐτὸν εἰς τοὺς δύο μηροὺς καὶ εἰς ἔτι καιριώτερόν τι μέρος· πρὸς ἴασιν δὲ τῆς πληγῆς ταύτης ἠναγκάσθη ὁ αἰσχρολόγος καὶ αἰσχροποιὸς πολεμιστὴς νὰ μεταβῇ εἰς Λουτράκι. Ὅτε δὲ τῷ 1824, κατηγορηθεὶς ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ὁμὲρ Βριώνη, ἐστερήθη τοῦ βαθμοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀξιώματος ὑπὸ πολεμικοῦ δικαστηρίου, ὅπερ ἐκ στρατηγῶν καὶ χιλιάρχων συνεκρότησεν ἐπὶ τούτῳ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος, ἤρχισε νὰ ἐννοῇ, ὅτι δὲν δύναται νὰ κάμνῃ ὅ,τι θέλει ἀτιμωρητεὶ, καὶ ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐπαναστάσει ἀρχή τις πρὸς τὴν ὁποίαν, ὅσον ἀσθενὴς καὶ ἂν ἦτο, δὲν τὸν συνέφερε νὰ διατελῇ πολέμιος. Ὅθεν ἔγραψε τῇ 27 μαΐου ἀπὸ Δομνίσταν εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον ἀναφορὰν, δι' ἧς ἀπολογούμενος ἐπὶ τοῖς γενομένοις, ἐζήτει ἐπὶ τέλους συγγνώμην, ὅπως αὐτὸς ἐνόμιζεν ὅτι πρέπει νὰ ζητήσῃ. «Ἐμένα, ἔλεγεν, ἡ κακή μου τύχη καὶ ἀρρώστησα ὀπίσω· δὲν ἠξεύρω κιόλα ἀπὸ τὰ κρύα τὰ πολλὰ ἦταν, ἢ ἀπὸ τόσους ἀφορισμοὺς ὅπου μοῦ ἐκάματε, καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ μὲ συγχωρέσῃ ἡ Διοίκησις, καὶ ὅλοι οἱ χριστιανοὶ, καὶ νὰ μοῦ σταλθῇ καὶ μία εὐχὴ συγχωρητικὴ παρὰ τοῦ ἀρχιερέως.» Ἔκτοτε τῳόντι ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ συνείδησίν τινα πειθαρχίας, ὑπηρέτησε μετ' οὐ πολὺ τὴν κυβέρνησιν εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, καὶ προσεπάθησε κατόπιν νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος Μεσολογγίου, ἀλλὰ κλινήρης εὑρεθεὶς ἔξωθεν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐξόδου, δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῇ πολὺ χρήσιμος εἰς τὴν ἡρωϊκὴν φρουράν.

Ἅμα ὅμως ἔπεσεν ὁ προμαχὼν ἐκεῖνος καὶ ὁ Ῥεσίτης ἐπῆλθεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἵνα μετ' οὐ πολὺ ἐπιχειρήσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, καὶ ἐκορυφώθη ἡ κοινὴ ἀπελπισία, ὁ Καραϊσκάκης ἐγένετο ἄλλος ἄνθρωπος. Ἐνόμιζες ὅτι ἡ ἐκπνέουσα τῆς ἐπαναστάσεως θρυαλλὶς ἀνῆψεν ἐν τῇ ἀμορφώτῳ καὶ πολυμιγεῖ ἐκείνῃ ψυχῇ τὴν φλόγα τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς μεγαλοπραγμοσύνης. Ἐλθὼν εἰς Ναύπλιον περὶ τὰ μέσα ἰουνίου 1826, συνεννοήθη μετὰ τοῦ γέροντος ἀρχηγοῦ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐζήτησε παρὰ τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, τῆς κεκλεισμένης εἰς τὸν θαλασσόπυργον, τὸν διορισμὸν αὐτοῦ ὡς γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Στερεᾶς. Ὅταν ὑπεβλήθη ἡ αἴτησίς του, πρῶτος ὡμίλησεν ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὁ πρόεδρος τῆς

Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς. Πάντες ἐνόμιζον, ὅτι θέλει καταψηφίσει, διότι πρόσφατος ἦτο ἔτι ἡ μνήμη τῶν καταδρομῶν καὶ τῶν περιφρονήσεων ἃς ὁ οἶκος τοῦ Ζαΐμη ὑπέστη ἐν Κερπινῇ ἀπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Καραϊσκάκη ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἐμφυλίου πολέμου. Ἀλλ' ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ἐὰν ἐκ γενετῆς ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν προεστώτων, ἐκ τοῦ φρονήματος μετεωρίζετο εἰς τὸν πανελλήνιον ὁρίζοντα καὶ συνεπολιτεύετο μὲν θέσει μετὰ τῶν ὁμοταγῶν, ἀλλὰ φύσει ἦτο ἀλλότριος τῶν μικρῶν αὐτῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Ἐν τῷ ἅμα ἀπεφήνατο, ὅτι οὐδένα ἄλλον γνωρίζει ἱκανώτερον ἀρχηγὸν τῆς Στερεᾶς· καὶ προσελθόντος τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ Καραϊσκάκη εἰς τὸν θαλασσόπυργον, προέτεινεν αὐτῷ τὴν δεξιάν, καὶ εἶπεν ὅσα εὐγενὴς ψυχὴ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ. Παρέστη δὲ εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην κατὰ τύχην ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως Βασίλειος Βουδούρης, ὁ ἀγέρωχος Ὑδραῖος ὅστις ἀποταθεὶς πρὸς τὸν νέον ἀρχηγόν, «δὲν ἔκαμες, τὸν εἶπεν, ὅσον ἔπρεπεν ἕως τώρα τὸ χρέος σου, Καραϊσκάκη· ὁ Θεὸς νὰ σὲ βοηθήσῃ νὰ τὸ κάμῃς εἰς τὸ ἑξῆς.»—Ὁ δέ, ὅστις εἶχεν ὀπωσοῦν συγκινηθῇ ἐκ τῶν τρόπων καὶ τῶν λόγων τοῦ Προέδρου, ἀναλαβὼν τὴν συνήθη παρρησίαν· «Ναί· ἀπεκρίθη· ὅταν θέλω γίνομαι διάβολος καὶ ὅταν θέλω, ἄγγελος.»

Ἐντεῦθεν ἄρχεται τὸ βραχὺ μέν, ἀλλ' ἔνδοξον τοῦ Καραϊσκάκη στάδιον· ὥστε, καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, οὐδὲν κοινὸν εἶχεν ὁ ἀνὴρ πρὸς τὸν πολέμαρχον τῆς Πελοποννήσου. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην· κατὰ δὲ τοὺς ἑπομένους 10 μῆνας ἀνεδείχθη βεβαίως ἀνώτερος ἐκείνου καὶ διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν συνεκρότησε τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν ἐπιτηδειότητα μεθ' ἧς ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Ὁ Καραϊσκάκης ἀνεχώρησεν ἐκ Ναυπλίου τὴν 19 Ἰουλίου καὶ ἔφθασεν εἰς Σαλαμῖνα μὴ ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ εἰμὴ 130 στρατιώτας· ἡ ταλαίπωρος κυβέρνησις, ἡ ἐν τῷ θαλασσοπύργῳ κεκλεισμένη, ἄλλο τι ἀπὸ τὸ δίπλωμα δὲν εἶχε νὰ τὸν δώσῃ. Παρεκτὸς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐν ᾗ ἐφρούρει, ὡς εἴπομεν, ὁ Γούρας, κατεῖχον προσέτι τὴν Κάζαν καὶ τὰ Δερβενοχώρια δύο ὁπλαρχηγοί, ὁ Βάσσος καὶ ὁ Κριεζώτης, οἵτινες, ἀπορρίψαντες ἁπάσας τὰς περὶ ὑποταγῆς προτάσεις, ἐξηκολούθουν ἐντίμως κρατοῦντες τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν. Ὁ Καραϊσκάκης συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῶν ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ εἰς Ἐλευσῖνα, ὅπου κατώρθωσεν

ἐντὸς μικροῦ νὰ συγκεντρωθῶσι 1000 μὲν περίπου ἄνδρες ὑπὸ τὸν Φαβιέρον, ἱκανοὶ δὲ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Γεώργιον Χελιώτην, ὥστε, μετὰ τῶν προηγουμένως ὑπαρχόντων αὐτόθι ἀποσπασμάτων, ὁ στρατὸς συνεποσώθη εἰς 3,500 μαχητάς. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε κατέλθει ἐκ Θηβῶν ὁ Κιουταχῆς μετὰ μυρίων πεζῶν καὶ ἱππέων καὶ 26 πυροβόλων, καὶ, κυριεύσας τὴν κάτω τῶν Ἀθηνῶν πόλιν, 3 αὐγούστου, παρεσκευάσθη νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς ἀκροπόλεως. Τῇ 5 ὁ Καραϊσκάκης προελάσας ἄνευ ἀποσκευῶν (εἰς τὸ γελέκι, καθὼς ἔλεγον ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως) καὶ μὴ συνεπαγόμενος εἰμὴ τριῶν ἡμερῶν ἄρτον, ἐστρατοπέδευσεν εἰς Χαϊδάρι. Καὶ τὴν μὲν ἐπιοῦσαν προσβληθεὶς αὐτόθι ἀπέκρουσε τὴν ἐπίθεσιν, τρέψας τοὺς πολεμίους καὶ κυριεύσας δύο σημαίας. Ἀλλὰ τῇ 7, προσελθόντος εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον τοῦ Καρυστινοῦ Ὀμὲρ πασᾶ μετὰ νέας ἱκανῆς ἱππέων δυνάμεως, ἐπετέθη αὖθις ὁ Ῥεσίτης τῇ 8 διὰ 5,000 πεζῶν καὶ 1,000 ἱππέων. Τότε ἓν τῶν περὶ τὸν Φαβιέρον τακτικῶν ταγμάτων διαταχθὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ νὰ προέλθῃ εἰς τὸ πεδίον ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων, ὄπισθεν τῶν ὁποίων ἐμάχοντο οἱ ἡμέτεροι, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν δελήδων, καὶ ὑπέστη ζημίαν οὐ μικράν· ὥστε τὸ ἑσπέρας ὑπεχώρησαν οἱ ἡμέτεροι εἰς Ἐλευσῖνα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ ἁπλῇ προσκοπήσει εἶχον προέλθει ἐκεῖθεν. Ἔκτοτε ὅμως ἤρχισε θλιβερὰ μεταξὺ Καραϊσκάκη καὶ τοῦ Φαβιέρου διαφωνία. Ὁ πρῶτος γινώσκων, ὅτι τὸ ὀλίγον ἡμῶν τακτικὸν οὔτε ἀρκετὰ ἠσκημένον ἦτο, οὔτε ὑπὸ ἱκανοῦ καὶ ἐπιτηδείου πυροβολικοῦ κατωχυρωμένον, ἐνόμιζεν ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνας· ὁ δεύτερος δὲν ἀνείχετο νὰ ἀγωνίζηται ὄπισθεν ὀχυρωμάτων· ὅθεν ἦτο δύσκολον νὰ συμφωνήσωσιν οἱ δύο ἡγεμόνες.

Ὅτι δὲ ἡ περὶ Χαϊδάριον συμπλοκὴ οὐδὲν ἔσχε σπουδαῖον ἀποτέλεσμα, ἀπεδείχθη τῇ 9, ὅτε συνέπεσε παραδόξως ν' ἀπαντηθῶσιν ἐπὶ τῆς ἔξωθεν τοῦ Πειραιῶς ναυλοχούσης γαλλικῆς ναυαρχίδος, ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Ῥεσὶτ πασᾶς, ἐλθόντες ἀμφότεροι εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ναυάρχου. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ῥεσίτης ἠθέλησε νὰ δείξῃ ὑπεροχήν τινα ὡς πρὸς τὸν ἡμέτερον στρατάρχην μεθ' οὗ ἐλάλησεν ἀλβανιστὶ, προτείνας αὐτῷ ὑποταγὴν καὶ ἅπαντα «τὰ βιλαέτια ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἕως τὴν Ἄρταν.» Ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης, ἀπαντήσας προσηκόντως, κατέβαλε τὴν ὀφρὺν τοῦ ἀνδρός. Τὸ δεινὸν ἦτο, ὅτι ὁ Φαβιέρος δυσαρεστηθεὶς, ὡς προείπομεν, ἀπῆλθε μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν εἰς Σαλαμῖνα,

τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων, φθονοῦντες τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Καραϊσκάκη, παρηκολούθησαν τὸν Φαβιέρον, ὥστε τὸ ἐν Ἐλευσῖνι στρατόπεδον, μεῖναν ἔρημον σχεδὸν ἀνδρῶν, ἐκινδύνευσε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, προσβληθὲν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης, καί τοι μὴ ἔχων περὶ ἑαυτὸν εἰμὴ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ἀξιωματικῶν καὶ 300 μόνον στρατιώτας, ἀπέκρουσε τὴν ἔφοδον· οἱ δὲ πρότερον λειποτακτήσαντες, ἐντραπέντες τότε ἐπανῆλθον, ὥστε ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν συνεκροτήθησαν αὖθις εἰς 4 ἢ 5 χιλιάδας ἀνδρῶν. Ἦτο ὅμως πρόδηλον, ὅτι διὰ τοσαύτης δυνάμεως καὶ οὕτως ὀλίγον πειθαρχούσης, ἀδύνατον ἦτο νὰ διαπραχθῇ κρίσιμόν τι κατὰ τοῦ Ῥεσίτη. Πλὴν τούτου ἡ φρουρὰ τῆς ἀκροπόλεως ἀπῄτει ἐπιμόνως νὰ ἐνισχυθῇ. Δύο ἀπόπειραι γενόμεναι τῇ 12 καὶ τῇ 27 σεπτεμβρίου, ἵνα παρεισαχθῇ εἰς τὸ φρούριον στρατιωτικόν τι σῶμα, ἀπέτυχον· τῇ δὲ 30 ὁ Γούρας περιπολῶν εἰς τὸ ἐξώτατον τοῦ περιτειχίσματος καὶ προσβληθεὶς ὑπὸ πολεμίας σφαίρας, ἔπεσε νεκρός. Ὅθεν ὁ Καραϊσκάκης ἀπεφάσισε τότε δύο τινά· πρῶτον μὲν νὰ εἰσαγάγῃ ἐκ παντὸς τρόπου εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀξιόλογόν τινα ἐπικουρίαν ὑπὸ ἡγεμόνα ἱκανὸν ν' ἀναπληρώσῃ τὸν Γούραν, καὶ δεύτερον νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὸς μεγάλην τινὰ ἐπὶ τὴν Ῥούμελην στρατείαν, ἵνα ἀναζωπυρήσῃ αὐτόθι τὴν ἐπανάστασιν, καὶ παρακωλύσῃ τὰς ἐκεῖθεν ἐρχομένας εἰς τὸν Ῥεσίτην ἐπικουρίας καὶ τροφάς.

Νέον φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως ἐξελέξατο τὸν Κριεζώτην· καὶ τῳόντι ὁ δόκιμος οὗτος μαχητὴς, ἀποβὰς μετὰ 450 ῥουμελιωτῶν καὶ Ἰονίων διὰ θαλάσσης, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἰλισσοῦ, τὴν νύκτα τῆς 11 ὀκτωβρίου, κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἐνῷ αὐτὸς ὁ Καραϊσκάκης ἐπεχείρησεν ἀφ' ἑσπέρας ἀντιπερισπασμὸν ἐκ Πατησίων. Ἡ δ' ἐπὶ τὴν Ῥούμελην στρατεία ἀπήντησε κατ' ἀρχὰς δεινάς τινας δυσχερείας. Οὐ μόνον ὁ Φαβιέρος οὐδόλως ἐπείσθη νὰ συμπράξῃ, ἀπελθὼν μεθ' ὅλου τοῦ τακτικοῦ εἰς Μέθανα, ἀλλὰ καὶ οἱ Σουλιῶται, οἱ ἐπὶ ἄθλοις πολυκρότοις δικαίως σεμνυνόμενοι, δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἡγεμόνα, μηδὲν ἔτι ὄντα τεκμήριον ἐξαιρέτου ὑπεροχῆς. Ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης, δι' ἀνοχῆς καὶ ἐπιτηδειότητος τῳόντι ἐξαιρέτου, ἠδυνήθη νὰ τοὺς μεταπείσῃ, καὶ, τῇ 25 ὀκτωβρίου, καταλιπὼν ἐν Ἐλευσῖνι δύναμιν ἱκανὴν νὰ διατηρήσῃ τὴν θέσιν ταύτην, καὶ ἐπιτρέψας τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς τὸν Βάσσον Μαυροβουνιώτην, ἀπῆλθεν αὐτὸς ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν Ῥούμελην μετὰ

2,500 μαχητῶν. Ἡ δύναμις ἦτο μικρά, ἀλλὰ συνέκειτο ἐκ τῶν κρατίστων ἀνδρῶν, οὓς εἶχε τότε ἡ Ἑλλάς, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τῶν παλαιμάχων ὅσοι εἶχον διαπράξει τὴν ἐκ τοῦ Μεσολογγίου ἔξοδον. Πλὴν τούτων δὲ ἀνεδείχθησαν ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ καὶ τινες νεώτεροι μαχηταί, ἰδίως οἱ ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη ἐξαιρέτως ἀγαπώμενοι Γαρδικιώτης Γρίβας καὶ Χριστόδουλος Χ. Πέτρος. Ἡ ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἀπουσία αὐτοῦ διήρκεσε 4 περίπου μῆνας. Ὅταν τῇ 25 ὀκτωβρίου ἀνεχώρησεν ἐξ Ἐλευσῖνος, πᾶσα ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Τούρκους· ὅταν δὲ τῇ 23 φεβρουαρίου 1827 ἀνέκαμψεν εἰς Ἐλευσῖνα, ἀπὸ τοῦ ἀμβρακικοῦ κόλπου μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, οὐδαμοῦ ἀλλοῦ ἐφαίνετο ὀθωμανικὴ σημαία, εἰμὴ ἐντὸς τῶν παραλίων φρουρίων τῆς Βονίτσης, τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Ναυπάκτου. Εἰς μάτην ὁ Ῥεσὶτ πασῆς, ἐξακολουθῶν πεισματωδῶς τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, ἠγωνίσθη συγχρόνως ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν πορείαν τοῦ Ἕλληνος πολεμάρχου διά τε τοῦ Ὁμὲρ πασᾶ καὶ διὰ νέων λογάδων ταγμάτων, τὰ ὁποῖα ἐξ Ἀλβανίας προσεκάλεσεν ὑπὸ πολεμάρχους ὀνομαστούς, τὸν Μουσταφάμπεϋν καὶ τὸν Κεχαγιάμπεϋν. Τρεῖς νῖκαι, ἡ περὶ Ῥάχοβαν, ἡ περὶ Τουρκοχῶρι καὶ ἡ περὶ Δίστομον ἐπεσφράγισαν τὸ ἔργον τοῦ Καραϊσκάκη, καὶ διὰ τριῶν στεφάνων ἐκόσμησαν τὴν κεφαλὴν τῆς πνεούσης τὰ λοίσθια ἐπαναστάσεως.

Ὁ Καραϊσκάκης, καταλιπὼν τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως περὶ Μεσολόγγιον καὶ εἰς Λεβάδειαν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἐλευσῖνα μετὰ 1000 μόνον περίπου ἀνδρῶν· τοῦτο δέ, διότι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον συγκεντρωθῇ περὶ Ἐλευσῖνα καὶ Σαλαμῖνα περὶ τοὺς ἑξακισχιλίους. Ἡ μὲν πρώτη ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν στρατεία τοῦ Καραϊσκάκη καὶ κατόπιν ἡ ἐπὶ τὴν Ῥούμελην, ὑπῆρξεν ἔργον οὕτως εἰπεῖν ἀτομικὸν τοῦ ἀνδρός, ὀλίγα λαβόντος βοηθήματα παρὰ τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, ἐπὶ τοσοῦτον ὀλίγα, ὥστε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ πολλάκις ἐκινδύνευσε νὰ διαλυθῇ δι' ἔλλειψιν τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων. Καὶ πόθεν ἦτο δυνατὸν νὰ πορισθῶσι τ' ἀναγκαῖα ταῦτα, ἀφοῦ τὰ μὲν ἐκ τοῦ δευτέρου δανείου ἐλθόντα εἰς τὴν Ἑλλάδα χρήματα εἶχον πρὸ πολλοῦ ἐξαντληθῇ, ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς, ὀβολὸς φόρου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἰσπραχθῇ; Ἀλλ' ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ 1826 καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1827 ἔφθασαν ἀλληλοδιαδόχως αἱ δαψιλεῖς χορηγίαι, τὰς ὁποίας ἔπεμπον αἱ φιλελληνικαὶ τῆς Εὐρώπης ἑταιρεῖαι, εἴπερ ποτὲ συγκινηθεῖσαι ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Με-

σολογγίου. Πλὴν τούτου ἀφίκοντο τότε τελευταῖον καὶ τὰ πολεμεφόδια καὶ τὰ σκάφη, (*ἡ Ἑλλὰς*, *ἡ Καρτερία*), ὅσα εἶχον παραγγελθῆ διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δευτέρου δανείου, ὀλίγα μὲν ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ τούτῳ κρατηθέντα καὶ σπαταληθέντα ποσά, χρησιμώτατα ὅμως δυνάμενα νὰ ἀποβῶσιν ἐν τῇ παντελεῖ ἐκείνῃ ἀμηχανίᾳ ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα. Ἐπὶ πᾶσιν ἐπέπλευσαν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Ἀμερικῇ ψιχία τινὰ τοῦ δανείου, 20,000 περίπου λίραι, διὰ δὲ τῶν ποικίλων τούτων πόρων ἔλαβον πολλὴν ζωὴν αἱ κατὰ τοῦ Ῥεσίτη ἐχθροπραξίαι. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ νοεμβρίου ὁ Φαβιέρος ἐπέτυχε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἐφόδια ἱκανὰ, διερχόμενος μετὰ τοῦ τακτικοῦ σώματος ἀνὰ μέσον τῶν ἐχθρικῶν χαρακωμάτων· δεύτερον δὲ κατωρθώθη νὰ ἀποβῇ ὁπωσοῦν ἀξιόμαχος ὁ ἔξωθεν τοῦ φρουρίου ἐνεργῶν στρατὸς καὶ νὰ λάβῃ δαψιλῆ ἐφόδια, βαρὺ καὶ ἐλαφρὸν πυροβολικὸν, πυρίτιδα, μόλυβδον, σῖτον, ἄλευρον. Ἀλλ' ὁ στρατὸς οὗτος, στερούμενος κατ' ἀρχὰς ἡγεμόνος ἐπιτηδείου, διῃρέθη κακῶς εἰς δύο σώματα, πόρρωθεν ἀπ' ἀλλήλων ἐνεργοῦντα, τὸ μὲν ἀπὸ Ἐλευσῖνος, τὸ δὲ ἀπὸ Φαλήρου· ἐντεῦθεν ὁ Ῥεσίτης ὠφελούμενος, ἐπιπεσὼν τῇ 27 φεβρουαρίου κατὰ τοῦ πρώτου τοῦ προελάσαντος μέχρι τοῦ Καματερεῦ, ἠνάγκασεν αὐτὸ μετὰ πολλῆς ζημίας νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι Σαλαμῖνος. Ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ ἔπεσεν ὁ γενναῖος Κεφαλλὴν Βούρβαχης. Ὁ δὲ Καραϊσκάκης, ἅμα ἐπιστρέψας, ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ εἰς Κερατσίνην καὶ ἀποκρούσας, τῇ 4 μαρτίου, μεγάλην τινὰ κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν τοῦ Ῥεσίτη, ἠγωνίσθη νὰ ἑνωθῇ κατὰ μικρὸν μετὰ τοῦ ἐν Φαλήρῳ στρατοπέδου.

Τούτων δὲ γινομένων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἡ ἐν Τροιζῆνι συνέλευσις, ἀπαρτισθεῖσα ἐκ τῶν δύο πρότερον διῃρημένων, τῆς ἐν Ἑρμιόνῃ καὶ τῆς ἐν Αἰγίνῃ, προεχειρίσατο τὸν μὲν λόρδον Κόχραν στόλαρχον, τὸν δὲ Ῥιχάρδον Τζὼρτζ ἀρχιστράτηγον τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων, καὶ τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος. Τῶν μὲν δύο πρώτων ὁ διορισμὸς ἦτο εὐεξήγητος. Ἔτι οἱ ἐν Ἑρμιόνῃ συνελθόντες πληρεξούσιοι εἶχον γράψει τῇ 18 φεβρουαρίου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, ἥτις ἐχαρακτήριζεν αὐτὸν ὡς τὸν μόνον μεσίτην μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἄλλων Δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας, ἀπεκάλει δὲ τὸν ἄνδρα εὐεργέτην· κυρίως δὲ, διὰ τῶν προτροπῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἁμιλτων, κατωρθώθη νὰ ἑνω-

θῶσιν αἱ δύο ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμέναι συνελεύσεις εἰς μίαν κοινήν, τὴν ἐν Τροιζῆνι, τῇ 19 μαρτίου. Ὅθεν ἐννοεῖ ἕκαστος, ὅτι ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἔποψιν ἡ συνέλευσις, καλῶς ποιοῦσα, ἀνέθηκε τὴν ὑπερτάτην διεξαγωγὴν τοῦ κατὰ θάλασσαν καὶ γῆν ἀγῶνος εἰς τοὺς δύο ἐκείνους Βρετανούς. Τοῦ δὲ Καποδιστρίου ἡ ἐκλογὴ δὲν ἦτο βεβαίως ἀρεστὴ τῇ Ἀγγλίᾳ. Ἀλλ' ἕτερος Ἕλλην πολιτικὸς ἀνὴρ δὲν ὑπῆρχε, δυνάμενος νὰ ἐκλεχθῇ εἰς τὸ ὕπατον ἐκεῖνο ἀξίωμα· ἡ Ἀγγλία, ἥτις εἶχεν ἀρχίσει νὰ συμπράττῃ μετὰ τῆς Ῥωσίας ἀπὸ τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ προηγουμένου ἔτους, καὶ παρεσκεύαζεν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῆς τὴν ἐν Λονδίνῳ συνθήκην τοῦ 1827, δὲν ἤθελε νὰ δυσαρεστήσῃ τὴν δύναμιν ταύτην, ἐπιμένουσα εἰς τὸ νὰ ἀποκρούσῃ τὸν ὑπ' αὐτῆς συσταινόμενον ἄνδρα. Ἡ Ῥωσία, ἥτις ἀπὸ τοῦ 1822 οὐδὲν ἔντονον πράξασα ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὀλίγους εἶχε τοὺς πρὸς αὐτὴν συμπαθοῦντας παρ' ἡμῖν, ἤρχισε, μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρώτου ἐν Πετρουπόλει πρωτοκόλλου, νὰ ἀναλαμβάνῃ ἐπιρροήν τινα διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀρχαίων αὐτῆς φίλων, τῶν Φιλικῶν. Μυστικὴ ἑταιρεία, καλουμένη *Φοῖνιξ*, εἰργάζετο ἀπό τινος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ προσῳκειώθη αὐτὸν τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Διὰ τῆς συνδρομῆς λοιπὸν ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων ἀνηρπάγη ἡ ὑπὲρ τοῦ Καποδιστρίου ψῆφος τῆς συνελεύσεως καὶ εἴδομεν (σελ. 804 τοῦ παρόντος τόμου), πῶς ὁ Κολοκοτρώνης κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ τὴν πρὸς τοῦτο βεβιασμένην ὑπωσοῦν συναίνεσιν τοῦ Ἁμιλτων.

Οἱ δύο νέοι τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου ἡγεμόνες προσῆλθον εἰς Πειραιᾶ ἀπὸ τῶν πρώτων τοῦ ἀπριλίου ἡμερῶν. Ὁ Καραϊσκάκης ἀπεδέξατο ἀμφοτέρους μετὰ τῆς ἐνδεχομένης προθυμίας· ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπικρατήσῃ ὁμοφωνία μεταξὺ αὐτῶν καὶ αὐτοῦ, πρὸ πάντων διότι οἱ δύο Ἄγγλοι ἀπῄτουν ἄμεσον ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, ἵνα ἐκβιασθῇ ἡ ταχεῖα τῆς πολιορκίας διάλυσις, ὁ δὲ Καραϊσκάκης ἐπρέσβευεν ὀρθῶς, ὅτι τὰ ἄτακτα ἑλληνικὰ στρατεύματα εἶναι μᾶλλον ἐπιτήδεια εἰς τὸν ἀπὸ χαρακωμάτων πόλεμον, καὶ ἐπέμενεν, ὅτι συμφέρει νὰ προχωρῶσι βαθμηδὸν περιζωννύοντες διὰ νέων πάντοτε χαρακωμάτων τὸν στρατὸν τοῦ Ῥεσίτη. Ἐντεῦθεν πολλαὶ προέκυψαν δυσκολίαι καὶ ἐψυχράνθησαν ὑπωσοῦν αἱ μεταξὺ τοῦ Ἕλληνος καὶ τῶν δύο ξένων σχέσεις. «Βλέπω, ἔλεγεν ὁ Καραϊσκάκης, ὅτι κακὰ θὰ τὰ πᾶμεν μὲ τούτους τοὺς φράγκους· φοβοῦμαι πῶς θὰ μᾶς χάσουν μὲ τὴν ἀβασταγιά τους.»

Οὐδὲν ἧττον πολλὰς καταπίνων πικρίας ἀνέδειξεν ὑπομονὴν καὶ ἀνοχὴν ἐντελῶς ἀλλοτρίαν τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος· καὶ τοῦτο ὑπῆρξε, κατ' ἐμέ, ἓν τῶν μᾶλλον ἀξιεπαίνων αὐτοῦ προτερημάτων. Ἐπιμένων δέ, ὅσον ἠδύνατο, εἰς τὸ σύστημα αὐτοῦ, ἐπέτυχε περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς νὰ ἐκβάλῃ τοὺς πολεμίους ἀφ' ὅλων τῶν ὀχυρωμάτων δι' ὧν ἐχώριζον τὰ δύο ἑλληνικὰ στρατόπεδα, καὶ νὰ ἑνώσῃ οὕτως αὐτὰ ἀπὸ Κερατσίνης μέχρι Φαλήρου. Τότε προέτεινε νὰ καταληφθῇ ὁ Ὠρωπὸς καὶ ὁ Μαραθών, ἵνα φραχθῇ οὕτω καὶ ἡ τελευταία δίοδος δι' ἧς ὁ Κιουταχῆς ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια ἐξ Εὐβοίας, διότι ἡ ἄλλη Ῥούμελη κατείχετο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· τῆς δὲ περὶ τὴν Ἀττικὴν θαλάσσης ἤμεθα κύριοι διὰ τῆς *Ἑλλάδος*, τῆς *Καρτερίας* καὶ ἄλλων τινῶν πλοίων. Ἂν τὸ σχέδιον τοῦτο ἐξετελεῖτο, βεβαίως ὁ Ῥεσίτης ἠναγκάζετο νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα μετ' οὐ πολύ, διότι ἤρχισεν ἤδη ὁ στρατὸς αὐτοῦ νὰ πάσχῃ πολλὰς στερήσεις. Ἀλλ' οἱ δύο ξένοι στρατηγοὶ ἐπέμενον εἰς τὴν ἄμεσον κατὰ τοῦ Ῥεσίτη ἔφοδον, ὁ δὲ Καραϊσκάκης ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ. Ἐνῷ ὅμως παρεσκευάζετο πρὸς τοῦτο προσπαθῶν νὰ καταστήσῃ τὸ ἐπιχείρημα ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ἐπισφαλές, τῇ 22 ἀπριλίου, μικρᾶς τινος γενομένης ἐκ τύχης συμπλοκῆς, ὁ Καραϊσκάκης, καίτοι νοσῶν, καί τοι ἀθυμῶν, παρέστη εἰς μέσον ἵνα προλάβῃ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, καὶ ἐκεῖ ἐτραυματίσθη καιρίως. Ποτὲ θάνατος ἀνδρὸς δὲν ἀπέδειξεν ὁποία ἦτο ἡ ἀξία αὐτοῦ. Τὴν νύκτα τῆς 23 πρὸς τὴν 24 ἐγένετο τελευταῖον ἡ πρὸ τοσούτου χρόνου ἀπαιτουμένη ὑπὸ τῶν δύο στρατηγῶν ἔφοδος κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου ἀπὸ Φαλήρου. Ἀλλὰ τοσοῦτον κακῶς διέταξαν τὰ πράγματα, ὥστε ἀντὶ θριάμβου κατήνεγκον κατὰ τῆς Ἑλλάδος τὴν ὁλεθριωτάτην τῶν πληγῶν, ὅσας ὑπέστη αὕτη κατὰ τὰ ἀπαίσια ἐκεῖνα ἔτη. Οἱ ἄνδρες ἡμῶν, διαταχθέντες νὰ προέλθωσιν ἐπὶ σφαγὴν προφανῆ, ἐβάδισαν ἀπτοήτως πρὸς τὸν θάνατον. Ὅλοι σχεδὸν οἱ Σουλιῶται καὶ οἱ γενναιότατοι τῶν Κρητῶν ἔπεσον, 1,500 μαχηταί, οἱ κράτιστοι τῆς Ἑλλάδος· ἐκ τῶν 26 φιλελλήνων οἵτινες παρευρέθησαν εἰς τὸ πυκνότερον τοῦ ἀγῶνος, διεσώθησαν 4· ἐκ τῶν 300 τακτικῶν, 29. Αὐτὴ τοῦ Μεσολογγίου ἡ ἔξοδος, καθ' ἑαυτὴν δὲν ἐπήγαγε τοσαύτην μαχητῶν φθοράν. Ἐκεῖ, περὶ Φάληρον, ἐχάσαμεν τὸν Ἰωάννην Νοταρᾶν, τὸν Λάμπρον Βέϊκον, τὸν Γεώργιον Δράκον, τὸν Γεώργιον Τζαβέλλαν, τὸν Ἀθανάσιον Τούσιαν Βότσαρην, τὸν ταγματάρχην τοῦ τακτικοῦ Ἰγγλέσην· καὶ ἐκεῖ ἐχάθη

πᾶσα ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς, διότι μετ' ὀλίγας ἡμέρας διελύθη ὁ περιλιπόμενος ἑλληνικὸς στρατὸς, καὶ τῇ 24 μαΐου παρεδόθη μὲν ἡ ἀκρόπολις, ὑπέκυψε δὲ αὖθις ἡ Στερεὰ εἰς τὸν ὀσμανικὸν ζυγόν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ θάλασσαν γεγονότα ἐν τῷ διαστήματι τῶν τριῶν τούτων ἐνιαυτῶν ἀπέβησαν οἷα τὰ χερσαῖα. Οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐμάχοντο ὅπως ἄλλοτε, ἐτόλμων πολλάκις τὰ πάντα, ἀλλ' οἱ ἀγῶνες αὐτῶν ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀτελέσφοροι· ἰδίως δὲ οὐδέποτε ηὐτύχησαν νὰ παρακωλύσωσι τὴν ἀδιάκοπον διαπεραίωσιν τῶν ἐπικουριῶν τοῦ Ἰβραΐμη ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Πελοπόννησον. Μετὰ τὰ ἐν Μεθώνῃ καὶ περὶ Καφηρέα κατορθώματα, συνελήφθη βούλειμα τολμηρότατον· ἀπεφασίσθη νὰ πυρποληθῇ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ. Τῇ 23 ἰουλίου 1825 ἐξέπλευσαν ἐξ Ὕδρας ἐπὶ τούτῳ δύο πολεμικὰ, τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Τομπάζην, τὸ δὲ ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Κριεζῆν, καὶ τρία πυρπολικὰ τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Κανάρην, τὰ δὲ ὑπὸ τοὺς ὑδραίους Α. Θ. Βῶκον καὶ Ἐμμανουὴλ Μπούτην. Ἡ ἐπιχείρησις αὕτη, ἥτις, ἂν ἐπετύγχανεν, ἤθελε μεταβάλει διὰ μιᾶς τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων, ἐκρίθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, κατὰ τὰ διάφορα πάθη καὶ συμφέροντα, παρ' ἡμῖν καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν, ὅτι ἀληθεστάτη εἶναι ἡ τοῦ γάλλου ναυάρχου καὶ ἱστορικοῦ ἀφήγησις. Ἡ μοῖρα ἡμῶν οὐριοδρομήσασα ἔφθασε τῇ 29 ἔξωθεν τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπῆρχον τὴν ἡμέραν ἐκείνην 60 πολεμικὰ τῆς Αἰγύπτου σκάφη καὶ 150 ἐμπορικὰ τῆς Εὐρώπης πλοῖα, ἐν οἷς 25 γαλλικὰ φορτωμένα βάμβακα διὰ τὴν Μασσαλίαν. Περὶ τὴν 6 τῆς ἑσπέρας, ὁ Κανάρης προπορευόμενος τῶν ἄλλων πυρπολικῶν, καὶ νομίσας περιττὸν νὰ περιμείνῃ τοὺς συντρόφους του, εἰσῆλθε μόνος εἰς τὸ στόμιον τοῦ λιμένος. Μεταχειρισθεὶς στρατήγημα τὸ ὁποῖον οἱ ναυτικοὶ νόμοι δὲν ἀποδοκιμάζουσιν, ἀπέκρυψε τὴν ἐθνότητα αὐτοῦ. Ὁ αἰγύπτιος πλοηγὸς ἰδὼν τὴν ῥωσικὴν σημαίαν κυματίζουσαν ἐπὶ τοῦ πλοίου, καὶ νομίσας ὅτι τὸ πλοῖον ἀνήκει εἰς οὐδετέραν δύναμιν προσῆλθεν ἀνυπόπτως, τὸ δὲ πυρπολικὸν οἰακιζόμενον ὑπ' αὐτοῦ διεπέρασε τὰς ὑφάλους, ὧν ἡ μακρὰ ἄλυσις φράσσει τὸν λιμένα. Τότε ὁ Κανάρης πλέει εὐθὺ ἐπὶ τὸν αἰγυπτιακὸν στόλον· ἀλλὰ τότε ἡ πελαγία αὔρα ἔπαυσεν, ὁ ἄνεμος μετεβλήθη, τὸ δὲ πυρπολικὸν ἐδέησε νὰ λοξοδρομήσῃ, ἵνα προβῇ πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ λιμένος. Οὐδεὶς στόλος, ἔστω οὗτος καὶ τουρκι-

κός, δὲν ἐπιτρέπει ἐν πολέμῳ εἰς πλοῖον ἄγνωστον νὰ παρεισδύσῃ εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ πρὶν ἢ τὸ ἐξετάσῃ. Ὅθεν λέμβοι ἐστάλησαν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῶν φρεγάδων τῆς προφυλακῆς. Ἐνῷ δὲ ἐπέπλεον αἱ λέμβοι, παρετηρήθη ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ πολεμικοῦ γαλλικοῦ πάρωνος, ἡ *Μέλισσα*, τοῦ ναυλοχοῦντος παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος, ὅτι ἄνδρες πολλοὶ κατέβαινον ἐν σπουδῇ εἰς τὴν ἐφελκομένην ὑπὸ τοῦ πάρωνος τοῦ Κανάρη ἄκατον. Οὔτε τὰ ὀχυρώματα τοῦ λιμένος οὔτε ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος εἶχον λάβει εἰσέτι ὑπόνοιαν τινά· ἀλλ' εἰς τοὺς ἄνδρας τῆς *Μελίσσης* τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο ἐφάνη παράδοξον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ γαλλικὸς πάρων ὡς ἐκ τῆς θέσεως, ἣν κατεῖχε, πρῶτος ἐκινδύνευεν, ἔσπευσε νὰ προφυλαχθῇ κατὰ παντὸς ἐνδεχομένου· ἔπτυξε τὰς σκηνάς, ἔκρουσε τὸ πολεμικόν, παρεσκεύασε τοὺς ἀρτέμονας, ἐγέμισε τὰ πυροβόλα καὶ ἡτοιμάσθη νὰ ἀποκόψῃ τὴν ἄγκυραν. «Τὸ ὕποπτον πλοῖον, γράφει ὁ πλοίαρχος Ἀργοὺς, ὁ κυβερνήτης τῆς *Μελίσσης*, ἀπεῖχε τρία περίπου στάδια ἀφ' ἡμῶν, ὅτε αἱ τελευταῖαι ἡμῶν ἀμφιβολίαι διελύθησαν. Ἦτο πρόδηλον, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐγκαταλειφθεὶς πάρων ἦτο πυρπολικόν. Αἴφνης τῳόντι ἀνεφλέχθη, καὶ ἐν τῷ ἅμα οἱ δύο πάρωνες, οἱ ἐν τῷ πελάγει μείναντες, ἀνέστρεψαν ἐπάραντες τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν.» Ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ τὸ πῦρ διαδίδεται ὀφιοειδῶς διὰ τῶν ἐξαρτίων, οἱ ὁλκοὶ τῶν κεραιῶν καὶ οἱ πλαγιαστῆρες καίονται, τὰ δὲ λυθέντα ἱστία ἐξαπλοῦνται. Ὁ πάρων ἀντηνεμοῦται, ἀνακρούεται, ἀποκλίνει, ἀναλαμβάνει τὸν πλοῦν αὐτοῦ, ὁτὲ μὲν πρὸς τοῦτο, ὁτὲ δὲ πρὸς τὸ ἕτερον μέρος κατὰ τὸ φέρον αὐτὸν ἄστατον πνεῦμα καὶ τὴν ὥθησιν τῶν περιλιπομένων ἔτι ἱστίων· διέρχεται δὲ οὕτω ἀνὰ μέσον πολλῶν πολεμικῶν καὶ ἐμπορικῶν σκαφῶν, προσψαύων πρὸς τοῦτο, παρακάμπτων τὸ ἕτερον, πλησῶν πάντα φρίκης. Τελευταῖον αἱ τουρκικαὶ λέμβοι κατορθοῦσι νὰ ῥίψωσιν ἐπ' αὐτοῦ τὰς ἁρπάγας καὶ ῥυμουλκοῦσιν αὐτὸν πρὸς τὴν γείτονα παραλίαν. «Ἐὰν τὸ πυρπολικὸν τοῦτο, γράφει ὁ πλοίαρχος Ἀργοὺς, ἤθελεν, ὃ μὴ γένοιτο, κολλήσει εἰς τὴν φρεγάδα τῆς προφυλακῆς, ὁ στόλος ὅλος ἤθελε περιέλθει εἰς ἀταξίαν, τὰ δύο ἄλλα πυρπολικὰ ἤθελον προσδράμει καὶ ἐπιτεθῇ εἰς ἕτερα σκάφη, ἡ δὲ καταστροφὴ ἤθελεν ἀποβῇ φρικώδης καὶ ἡ ἐπιτυχία τῶν Ἑλλήνων πληρεστάτη· ἀλλ' ἡ *Μέλισσα* παρεκώλυσεν αὐτοὺς ὀπωσοῦν (mais l' Abeille les a un peu gênés).» Ὁ δὲ ναύαρχος ἱστορικὸς προστίθησιν· Ἐδέησε νὰ παρέλθῃ ὥρα ἱκανὴ, πρὶν ἢ τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα συνέλθω-

σιν ἀπὸ τῆς δεινῆς ἐκείνης ταραχῆς. Οὐδὲν ἧττον ὁ Κανάρης ἐκινδύνευσε τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων. Πυροβολισμοί τινες τοῦ πλοιάρχου Ἀργοὺς ἐξύπνησαν τὰ πυροβολεῖα τοῦ λιμένος, ὁ δὲ ἀτρόμητος Ψαριανὸς ἠναγκάσθη νὰ διέλθῃ ὑπὸ τὸ πῦρ αὐτῶν πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὰ περιμένοντα ἐν τῷ πελάγει πλοῖα. Ὁ μὲν ναύαρχος Δεριγὺ καὶ ὁ πλοίαρχος Λεραίϋ ἀπεθαύμασαν αὐτὸν ὡς ἥρωα· ὁ δὲ πλοίαρχος Ἀργοὺς καὶ ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γενικὸς πρόξενος τῆς Γαλλίας Δροβετὶ ἐχαρακτήρισαν τὸν ἄνδρα ὡς πειρατήν, τὸ μὲν διότι ἐπέπλευσεν ὑπὸ ξένην σημαίαν, τὸ δὲ, διότι ἐπιτυγχάνων, οὐ μόνον ἤθελεν ἐπαγάγει ἀνυπολόγιστον ζημίαν εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν ἐμπόριον, ἀλλὰ καὶ προκαλέσει φοβερὰς ἀντεκδικήσεις τῶν Αἰγυπτίων κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Τὸ πρῶτον καὶ τὸ τρίτον τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων ἦσαν ἀνυπόστατα. Οἱ διεθνεῖς νόμοι, λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière, δὲν ἀπαγορεύουσι τὸ πλέειν, ἀλλὰ τὸ μάχεσθαι ὑπὸ ἀλλοτρίαν σημαίαν. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲ προσθέτομεν, ὅτι σπουδαῖος ἀντεκδικήσεως κίνδυνος δὲν ὑπῆρχεν· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ὁ πλοίαρχος Ἀργοὺς, τεταγμένος ὡς φρουρὸς τῶν εἰς τὸ ἔθνος αὐτοῦ ἀνηκόντων ἐμπορικῶν πλοίων, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλο τι παρ' ὅ,τι ἔπραξε. Καὶ ἔπειτα τὸ τόλμημα ἀπέτυχε πρὸ πάντων διὰ τὴν αἰφνιδίαν τοῦ ἀνέμου μεταβολήν. Ἐὰν ἐπὶ μικρὸν ἔτι ἔπνεε βορρᾶς, τὸ πυρπολικὸν ἤθελεν εὑρεθῆ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου πολὺ πρὶν ἡ *Μέλισσα* δυνηθῇ νὰ πράξῃ τι πρὸς ματαίωσιν τοῦ ἔργου.

Ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶχεν ἀποσύρει τὴν δεξιὰν αὐτοῦ ἀφ' ἡμῶν κατὰ τὰ τρία ταῦτα ἔτη· τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κανάρη ἀπέτυχε, τὸ Μεσολόγγιον ἔπεσεν, ὁ Καραϊσκάκης ἐφονεύθη. Κατὰ τὸ ἔτος 1826 ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ἔσωσαν καὶ πάλιν τὴν Σάμον ἀπὸ τῶν ἐπιθέσεων τοῦ Χοσρέφη καὶ τοῦ Ταχὶρ πασᾶ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1826 ἀφίκοντο τελευταῖον καὶ τὰ διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δευτέρου δανείου κατασκευασθέντα πλοῖα. Ἡ *Ἑλλὰς*, ναυπηγηθεῖσα ἐν Ἀμερικῇ, ἦτο τῳόντι φρεγὰς μεγίστη καὶ λαμπροτάτη, 64 πυροβόλων, δι' ἣν ὅμως ἐδαπανήθησαν 3,000,000 φράγκων. Ὁ λόρδος Κόχραν, ὁ μετ' ὀλίγον ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς τε καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἦτο ἀνὴρ πολυθρύλητος ἐπὶ τοῖς προτέροις κατορθώμασι· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ πρὸς αὐτὸν πεποίθησις τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ὥστε, λέγει ὁ πολλάκις προμνημονευθεὶς γάλλος ναύαρχος, ὁ Μιαούλης ἐκεῖνος,

ὅστις ἐν ἄλλοις καιροῖς ἠδύνατο νὰ ἦναι ἀντίζηλος τοῦ Ruyter καὶ τοῦ Duquesne, (περιωνύμων ναυάρχων τῆς Ὁλλανδίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι), κατῆλθε μετὰ ἀρχαϊκῆς μετριοφροσύνης ἀπὸ τῆς τάξεως τοῦ ναυάρχου εἰς τὴν τοῦ ἁπλοῦ πλοιάρχου,» ἵνα ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν ἄνθρωπον παρ' οὗ προσεδοκᾶτο σωτηρία. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος οὗτος, καίπερ ἄρχων τοιαύτης φρεγάδος, οὐδὲν τῇ ἀληθείᾳ, οὐδὲν διέπραξεν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἀγῶνι τὸ δυνάμενον καὶ πόρρωθεν νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν παρώνων τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν πρότερον κατορθωθέντα. Καὶ δὲν εἶχε μόνον τὴν φρεγάδα· παρεκτὸς τῶν προϋπαρχόντων στολίσκων, εἶχε προσέτι τὴν *Καρτερίαν*, πλοῖον ἀτμοκίνητον, τὸ ὁποῖον πολὺ μὲν ἀπεῖχε τῶν σημερινῶν ἑλικοκινήτων καὶ θωρηκτῶν, ἀλλὰ ὡς πρῶτον δοκίμιον πολεμικοῦ ἀτμοκινήτου, εἶναι βεβαίως πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτον. Ἡ *Καρτερία* κατεσκευάσθη ἐν Ἀγγλίᾳ, εἶχε μηχανὴν 48 ἵππων καὶ ταχύτητα μόλις φθάνουσαν εἰς 5 ἢ 6 μίλια τὴν ὥραν· ὁ ἐλάχιστος ἐναντίος ἄνεμος ἠλάττωνε κατὰ τὸ ἥμισυ τὸν δρόμον τοῦτον, ἡ δὲ κυμαινομένη θάλασσα κατεβίβαζεν αὐτὸν εἰς τὸ μηδέν. Ἀλλ' ὅμως τοσοῦτο μέγα εἶναι τὸ πλεονέκτημα τοῦ πλέειν ἐν γαλήνῃ καὶ τοῦ ἀναπλέειν πρὸς ἐναντίον ἄνεμον, ὥστε ἔκτοτε ἔπρεπε πάντες νὰ μαντεύσωσιν ὁποίαν ἀλλοίωσιν ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τοὺς ναυτικοὺς ἀγῶνας ἡ τελειοποίησις τοῦ πρώτου ἐκείνου δοκιμίου. Καὶ ὅμως ὁ γάλλος ναύαρχος βεβαιοῖ ὅτι οὐδὲ ἴχνος τοιούτου προαισθήματος δὲν ὑποφαίνεται ἐν τῇ περὶ τοῦ πλοίου τούτου ἐκθέσει, ἣν εἶχεν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ. Ἡ *Καρτερία* ἦτο ὡπλισμένη δι' 8 πυροβόλων τῶν 68 χυθέντων ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὸ σύστημα, τὸ πρὸ μικροῦ τότε ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ γάλλου συνταγματάρχου Παιξάνς· ἠδύνατο δὲ οὕτω νὰ ῥίπτῃ κατὰ βολὴν σφαίρας στρογγύλας, «ψυχρὰς ἢ πεπυρακτωμένας,» καὶ ῥήκτας βάρους 45 λιτρῶν καὶ κερματοθήκας περιεχούσας μέχρι 500 σιδηρῶν σφαιριδίων. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον μέγα πλεονέκτημα τῆς *Καρτερίας* ἦτο ὅτι ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος ἄγγλου Ἄστιγγος περὶ οὗ μετὰ ἐξαιρέτου ὑπολήψεως ἐλάλησαν πάντοτε καὶ αὐτοὶ οἱ γάλλοι ἀξιωματικοί. Καὶ ὅμως, εἰ καὶ ὁ Ἄστιγξ προσήνεγκε βεβαίως τῇ Ἑλλάδι ὑπηρεσίας πολὺ μείζονας ἢ ὁ Κόχραν, δὲν ηὐτύχησεν ὁ ἀνὴρ, ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀξία αὐτοῦ, νὰ ἀνάψῃ πυρκαϊὰς ὁμοίας τῶν ἐν Χίῳ, ἐν Τενέδῳ, ἐν Σάμῳ, περὶ Γέροντα, περὶ Καφηρέα καὶ ἐν Μεθώνῃ ὁλοκαυτωμάτων.

Ἡ *Ἑλλὰς* καὶ ἡ *Καρτερία* συνέδραμον οὐκ ὀλίγον τὰς ἐργασίας τοῦ ἐν τῇ Ἀττικῇ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου· ἀλλὰ μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτοῦ ὁ νέος ἡγεμὼν τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος δυνάμεων δὲν ἐπεχείρησε νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἕνωσιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ διακόψῃ τὴν μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Πελοποννήσου συγκοινωνίαν. Ἐτράπη δὲ εἰς παράβολά τινα ἔργα· ἠθέλησε νὰ συλλάβῃ τὸν Ἰβραΐμην εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Πελοποννήσου παράλια, ἀλλ' ἀπέτυχεν, ἠθέλησε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλ' ἀπέτυχε. Καὶ ἐν τῷ μεταξύ, ἐκτὸς τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Αἰγίνης, ἥτις κατείχετο ὑπὸ τῶν Ψαριανῶν, ἡ πειρατεία κορυφωθεῖσα κατέλαβε πάσας τὰς λοιπὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου· εἰς Γραβοῦσαν τῆς Κρήτης ἱδρύθη μέγα καὶ ἐπίσημον οὕτως εἰπεῖν λῃστῶν ὁρμητήριον καὶ καταγώγιον, ἡ δὲ θάλασσα κατήντησεν ἀδιάπλευστος. Ἡ ὑπὸ τῆς ἐν Τροιζῆνι συνελεύσεως διορισθεῖσα μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου *ἀντικυβερνητικὴ* ἐπιτροπή, ἣν συνεκρότουν ὁ Ἰωαννούλης Νάκος, ὁ Ἰωάννης Μ. Μιλαήτης, καὶ ὁ Γεώργιος Μαυρομιχάλης, οὔτε πόρους ἔχουσα, οὔτε προσωπικήν τινα ἀξίαν, ἀπέβη εἰ δυνατὸν ἔτι ἀσθενεστέρα τῆς κατὰ τὸ 1826 ἐπιτραπείσης τὰ πράγματα *Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς*. Κατ' ἀρχὰς ἔδρευσεν εἰς Ναύπλιον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ καὶ αὐτὴ εἰς τὸν θαλασσόπυργον, διότι τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου κατείχοντο ὑπὸ τοῦ Γρίβα καὶ τοῦ Φωτομάρα, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς ταλαιπώρου ταύτης πόλεως ἀδιαλείπτως μὲν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τούτων ἐληστεύοντο, ἐκ διαλειμμάτων δὲ καὶ ἐφονεύοντο. Εἰς μάτην ὁ Ἅμιλτων, εἰς μάτην αὐτὸς ὁ Κόδριγκτων ἠγωνίσθησαν διὰ τῶν προτροπῶν αὐτῶν νὰ καταπαύσωσι τοὺς ὀλεθρίους τούτους σπαραγμούς. Ἐπειδὴ δὲν εἰσηκούοντο, ὁ Κόδριγκτων περιωρίσθη νὰ μεταβιβάσῃ τὴν ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν εἰς τὸν θαλασσόπυργον καὶ νὰ σώσῃ τοὐλάχιστον τὴν ζωὴν τῶν συγκροτούντων αὐτὴν ἀνδρῶν, ἥτις κατὰ τοῦτο εἶχε καταντήσει πολύτιμος, ὅτι μετ' αὐτῶν ἤθελε λείψει καὶ ἡ τελευταία σκιὰ κυβερνήσεως ἐν Ἑλλάδι. Ἐκεῖ εἰς τὸ ἐπιθαλάσσιον τοῦ Ναυπλίου φρούριον ἔμεινεν ἡ κυβερνητικὴ αὕτη σκιὰ μέχρι τῶν μέσων αὐγούστου, ὅτε μετέβη εἰς Αἴγιναν. Εἰς αὐτὴν δέ, τὴν οὕτως ἔχουσαν *ἀντικυβερνητικὴν* ἐπιτροπήν, ἔγραφεν ὁ Κολοκοτρώνης ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Πελοποννήσου περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους. «Ἐτιμήθην παρὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου εἰς τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τῶν πελοποννησιακῶν στρατευμάτων

ὄχι διὰ νὰ φάγω ἢ νὰ σκοτώσω μόνος μου τὸν ἐχθρόν, ἀλλὰ διὰ νὰ ὁδηγήσω κατ' αὐτοῦ τὰ πελοποννησιακὰ στρατεύματα. Τὰ στρατεύματα αὐτὰ συνίστανται ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ὄχι ἀπὸ πέτρας. Ἀλλὰ τί λέγω; καὶ αἱ πέτραι αὐταὶ ὑποτάσσονται εἰς τὴν δύναμιν τοῦ μπαρουτιοῦ. Δύο τώρα περίπου μῆνας δὲν ἔπαυσα καθ' ἡμέραν οὐδὲ στιγμὴν νὰ ἐπικαλοῦμαι τὴν πρόνοιαν τῆς κυβερνήσεως, κατ' εὐθεῖαν, καὶ διὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου, διὰ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια· ἀλλ' ὄχι μόνον πρόβλεψιν καμμίαν δὲν εἶδον, ἀλλ' οὔτε ἀποκρίσεως κἂν ἠξιώθην πρὸς παρηγορίαν μου.»

Διότι τῳόντι ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς εἶχεν ὑποταχθῆ καθ' ὁλοκληρίαν, τὸ δὲ Αἰγαῖον εἶχε μεταβληθῆ εἰς μέγα λῃστήριον, μόνος ὁ Κολοκοτρώνης, ἔχων περὶ ἑαυτὸν τοὺς κρατίστους τῆς χερσονήσου μαχητάς, διέσωζεν ἐν Πελοποννήσῳ μέχρι τινὸς τὸ ἀξίωμα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Κατὰ ἰούνιον τοῦ 1825 ὁ Ἰβραΐμης ἐπανερχόμενος ἐξ Ἀργολίδος, ἀπήντησεν αὐτὸν εἰς Τρίκορφα ἄγοντα μυρίους ἄνδρας. Ὁ στρατὸς οὗτος ἐπολέμησεν, ἀλλ' ἀποβαλὼν 400 νεκροὺς, ἐν οἷς 14 ὀνομαστοὺς ἀξιωματικοὺς, καὶ 800 αἰχμαλώτους, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ. Κατὰ τοὺς δύο ἀκολούθους μῆνας ὁ Ἰβραΐμης ἐπεχείρησε δεινοτάτην λεηλασίαν καὶ δῄωσιν εἰς τὰς παρὰ τὸν Ἀλφειὸν, τὸν Λάδωνα καὶ τὸν Εὐρώταν χώρας, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ἀθροίσας πάλιν τὸν στρατὸν περὶ Ἀλωνίσταιναν περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ παρακολουθῇ κατὰ πόδας καὶ παρενοχλῇ ἀδιαλείπτως αὐτόν. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1825 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1826, ὁ Ἰβραΐμ πασᾶς ἀπησχολήθη εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου. Ἐπιστρέψας ἐκεῖθεν κατὰ μάϊον, ἐπετέθη κατὰ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἀλλ' ἀπεκρούσθη. Ἔπειτα ἐστράτευσε πρὸς τὴν Γορτυνίαν, ἀπαντήσας ὅμως ἀντίστασιν εἰς τὰ ἀσφαλῶς καταληφθέντα στενὰ, ἐτράπη ἐπὶ τὴν Σπάρτην καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Μεθώνην. Ἐκεῖθεν, ἀναπαύσας τὸν στρατὸν, ἐπεχείρησε κατὰ τὰ τέλη ἰουλίου μεγάλην ἐπὶ τὴν Μάνην στρατείαν, ἣν ὅμως ἀπέκρουσαν οἱ κάτοικοι τῆς δυσπροσίτου ἐκείνης χώρας. Τότε ἐλθὼν εἰς Τρίπολιν διέπραξεν ἐν διαστήματι μηνῶν 4 καταστροφὰς φοβερὰς εἰς ὅλας τὰς πέριξ ἐπαρχίας, τὴν Γορτυνίαν, τὴν Κυνουρίαν, τὴν Λακεδαίμονα καὶ ἐπετέθη αὖθις ἐπὶ ματαίῳ κατὰ τῆς Μάνης. Ἐν ἀρχῇ δὲ νοεμβρίου ἐπανῆλθεν εἰς Μεθώνην, ἵνα διαχειμάσῃ. Καὶ ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, 1827, ἐξώρμησε πάλιν, κατὰ ἀπρίλιον, ἐπὶ τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον. Ἀλλὰ τότε μετέβαλεν ἐπί τινα χρόνον σύστημα. Ἀντὶ

νὰ ἐκδηοῖ ἀνηλεῶς τὴν χώραν, ἤρχισε νὰ περιποιῆται ὁπωσοῦν τοὺς κατοίκους, νὰ φείδηται τῶν σπαρτῶν, νὰ πληρώνῃ ὅσα πρὸς χρῆσιν τοῦ στρατοῦ ἐλάμβανεν. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι πεσόντος τότε τοῦ Καραϊσκάκη, ἐφάνη ἐκλιποῦσα πᾶσα ἐλπὶς, καὶ ὅτι τρίτον ἤδη ἔτος οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔπασχον ὅσα κάλαμος δὲν δύναται νὰ περιγράψῃ, δὲν θέλομεν ἀπορήσει, ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐν τῇ ἀπογνώσει αὐτῶν ἤρχισαν νὰ ὑποτάσσωνται, δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐπιεικῶν τοῦ δορικτήτορος τρόπων. Ἡ στιγμὴ ὑπῆρξε κρίσιμος, διότι τὸ ἰμόλυσμα διαδιδόμενον ἀπὸ τῶν δυτικῶν εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν καὶ ἄλλως πνέουσαν τὰ λοίσθια ἐπανάστασιν. Τότε ὁ Κολοκοτρώνης προσήνεγκε τελευταίαν καὶ μεγάλην εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκδούλευσιν. Ἀδυσώπητος ἐξεγερθεὶς κατὰ τῆς προδοσίας, διέταξε νὰ δράξωσι τὰ ὅπλα πάντες ἀπὸ 15 μέχρις 60 ἐτῶν, ἠπείλησε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τοὺς ὑποτασσομένους καὶ βαρὺν κατήνεγκε τὸν πέλεκυν τῆς ἐθνικῆς δικαιοσύνης κατὰ τοῦ ἐπισημοτέρου ἐξ αὐτῶν, τοῦ Ἠλείου Νενέκου. Δὲν ἦτο ἐν τούτοις αἱμοβόρος ὁ ἀνήρ· καὶ ὅταν εἷς τῶν γενναίων αὐτοῦ ὑπασπιστῶν, ὁ καπετὰν Βασίλης ὁ Ἀλωνιστιώτης, τὸν παρετήρησεν ὅτι ὁ Νενέκος δὲν ἦτο μόνος, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἦσαν ἄξιοι τῆς αὐτῆς τιμωρίας, ὁ Κολοκοτρώνης ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν ὑπῆρχον περὶ τούτων ἀποχρῶσαι ἀποδείξεις. Ἐπιμένοντος δὲ τοῦ ὑπασπιστοῦ, «καϋμένε Βασίλη, τὸν εἶπε, Τοῦρκος εἶσαι,» καὶ ἔκτοτε διετέλεσεν ἐπιλεγόμενος Τουρκοβασίλης ὁ Ἀλωνιστιώτης ἐκεῖνος μαχητής.

Τὸ κακὸν λοιπὸν ἀνεχαιτίσθη. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη αὐγούστου κατέφθασεν εἰς Πύλον ἐξ Αἰγύπτου στόλος νέος ἰσχυρὸς, 92 πλοῖα, ἐν οἷς 51 πολεμικὰ, καὶ ἀπεβίβασαν εἰς Πελοπόνησον ἄφθονα χρήματα, παντὸς εἴδους ἐφόδια, 4,000 τακτικόν. Ἡ παράτασις τῆς ἀπεγνωσμένης ἐκείνης ἀμύνης ἐφαίνετο ἀδύνατος· ὁ δὲ Ἰβραΐμης μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν χειρωσιν τῆς Πελοποννήσου, ἡτοιμάζετο μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ τελευταίου στόλου, νὰ ἐπιπέσῃ καὶ κατὰ τῆς Ὕδρας αὐτῆς. Εὐτυχῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἰουνίου εἶχεν ὑπογραφῆ ἐν Λονδίνῳ ὑπὸ τῶν τριῶν Δυνάμεων ἡ συνθήκη ἐκείνη δι' ἧς ὡρίζετο, ὅτι θέλει ἀπαιτηθῆ ἄμεσος ὅπλων ἀνακωχὴ μεταξὺ τῶν διαμαχομένων. Ἡ ἀνακωχὴ ἀνεκοινώθη· καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες ἀπεδέξαντο αὐτὴν, διὰ πράζεως τοῦ ἑπταμελοῦς συμβουλίου ὅπερ ἦν τότε ἐπιτετραμμένον τὰς μεταξὺ τοῦ

ἔθνους καὶ τῆς Πύλης διαπραγματεύσεις, πράξεως ἐκδοθείσης ἐν Αἰγίνῃ τῇ 21 αὐγούστου, τῆς ὁποίας ὅμως περίεργον εἶναι ὅτι τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον δὲν σώζεται. Ὁ δὲ Ἰβραὶμ πασᾶς, ἀπεκρίθη ὅτι θέλει ζητήσει διαταγὰς ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἴσως ἤθελε περιμείνει τὰς διαταγὰς ταύτας ἐν ἀπραξίᾳ, ἐὰν οἱ ἡμέτεροι μανθάνοντες ὅτι ἀπεποιήθη τοῦ νὰ παραδεχθῇ ὁριστικῶς τὴν ἀνακωχὴν, δὲν ἐπεχείρουν νέας ἐχθροπραξίας. Τῇ 6 σεπτεμβρίου ὁ Κόχραν προσέβαλε τὸ Μεσολόγγιον, καὶ κατὰ τὴν συνήθειάν του, ἀπετύγχανεν· ἀλλ' ὁ Ἄστιγξ μετὰ τῆς *Καρτερίας* κατέστρεφεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀμφίσσης ἓξ τουρκικοὺς πάρωνας καὶ 1 ἀλγερινὴν ἡμιολίαν. Οἱ ναύαρχοι φοβηθέντες τὰς συνεπείας τῆς πράξεως ταύτης, ἀπῄτησαν ἔτι αὐστηρότερον παρὰ τοῦ Ἰβραΐμη τὴν παραδοχὴν τῆς ἀνακωχῆς. Ὁ δὲ ὑπέσχετο τελευταῖον ῥητῶς καὶ ἐν λόγῳ τιμῆς ὅτι ὁ στόλος του δὲν θέλει ἐξέλθει ἐκ Πύλου ἑωσοῦ ἔλθωσιν αἱ ὁδηγίαι τὰς ὁποίας ἐζήτησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Αἰγύπτου. Ἀλλὰ δὲν ἐτήρησε τὸν λόγον. Τῇ 19 σεπτεμβρίου ἀξιόλογος μοῖρα τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου συγκειμένη ἐκ πολλῶν φρεγάδων καὶ δρομώνων ἐξέπλευσεν ἐκ Πύλου πρὸς τὰς Πάτρας, ἵνα τιμωρήσῃ τὸν Ἄστιγγα. Τότε ὁ Κόδριγκτων ἐπελθὼν ἐκ Ζακύνθου μετὰ δύο μόνον πλοίων, ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Πύλον. Ἀλλὰ τότε ὁ Ἰβραΐμης ἀγανακτήσας, ἐξαπέστειλε τρία σώματα τὸ μὲν ἐπὶ τὴν Μεσσηνίαν, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν Λακωνικὴν, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν Ἀρκαδίαν. Οἰκίαι, συγκομιδαὶ, ἀγροτικὰ ἐργαλεῖα παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, αἱ ἄμπελοι ἐξερριζώθησαν, αἱ συκαῖ καὶ αἱ ἐλαῖαι κατεκόπησαν πρόρριζα. «Ἐὰν ἐπιτρέψωμεν εἰς τὸν Ἰβραΐμην νὰ μείνῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔγραφεν ὁ καλὸς κἀγαθὸς Ἀμιλτων, τὸ τρίτον τῶν κατοίκων θέλει λιμοκτονήσει.» Οἱ ναύαρχοι τῶν τριῶν Δυνάμεων, αἵτινες ὑπέγραψαν πρὸ ὀλίγου τὴν περὶ μεσολαβήσεως συνθήκην, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνεχθῶσι νὰ ἐμπαίζωνται τοιουτοτρόπως. Ἠξεύρομεν δὲ ἤδη τὴν ἑρμηνείαν τῆς συνθήκης, ἣν ἔδωκεν εἰς τὸν Κόδριγκτων ὁ Στράτφορδ Κάννιγ. Ἐὰν, τὸν εἶχεν εἰπεῖ, δὲν εἰσακουσθῇ ὁ λόγος σας, μεταχειρισθῆτε τὰ πυροβόλα. Οἱ ναύαρχοι, διαμαρτυρηθέντες κατὰ τῶν βιαιοπραγιῶν τοῦ Ἰβραΐμη, ἐκήρυξαν αὐτὸν «ἐκτὸς τοῦ νόμου τῶν ἐθνῶν καὶ ἐκτὸς τῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν,» καὶ ἀπεφάσισαν νὰ εἰσπλεύσωσι πανστρατιᾷ ἐν Πύλῳ καὶ νὰ προσκαλέσωσι τὸν τουρκο-αἰγυπτιακὸν στόλον νὰ διαλυθῇ καὶ νὰ ἀπέλθῃ ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς Αἴγυπτον·

εἰ δὲ μὴ ὑπακούσῃ, νὰ τὸν προσβάλωσι. Καὶ εἰσῆλθον τῇ 8 ὀκτωβρίου, προεξάρχοντος τοῦ Κόδριγκτων. Ἀλλ' ἐνῷ ἐζήτουν ἔτι νὰ τοποθετηθῶσιν, ἤρξαντο οἱ πολέμιοι χειρῶν ἀδίκων· ἀπεκρίθησαν οἱ σύμμαχοι, καὶ ἐντὸς τεσσάρων ὡρῶν, ἐκ τῶν 120 περίπου πολεμικῶν καὶ φορτηγῶν πλοίων ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος, δὲν ἔμειναν ἐπιπλέοντες εἰμὴ εἴκοσι δρόμωνες καὶ πάρωνες.

Ἡ ἐν Πύλῳ ναυμαχία, ὡς πᾶσα μετὰ μακρὰν πίεσιν ἐπελθοῦσα ἔκρηξις, ἔσχεν ἀνυπολόγιστα ἀποτελέσματα. Ἡ Υ. Πύλη οὐδὲ μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην ἐπείσθη νὰ ἐνδώσῃ κατ' ἐλάχιστον ὡς πρὸς τὰ κυριαρχικὰ αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος δίκαια. Προσκληθεῖσα τῇ 12 νοεμβρίου ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεων τῶν τριῶν Δυνάμεων νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐν Λονδίνῳ συνθήκην, ἀπεποιήθη· ὅθεν οἱ πρέσβεις ἀνεχώρησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὴν 26. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πύλη, ἰδίως ἐξηγριωμένη κατὰ τῆς Ῥωσίας καὶ ταύτην θεωροῦσα ὡς πρωταίτιον ὅλων τῶν γενομένων, ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὅπλα τοὺς πιστοὺς κατὰ τοῦ μισητοτέρου τῶν ἀπίστων λαῶν, ἡ Ῥωσία ἐκήρυξε τελευταῖον τῇ 14 ἀπριλίου 1828 τὸν πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν ἀπειληθέντα καὶ ἀείποτε ἔκτοτε ἀναβληθέντα πόλεμον. Ὁ πόλεμος οὗτος δὲν παρεκώλυσεν, ἀπεναντίας διηυκόλυνε τὰς περαιτέρω ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐνεργείας τῶν Δυνάμεων· εἰς ὃ συνετέλεσε καὶ τοῦτο ὅτι ὀλίγῳ πρότερον, ἤτοι τῇ 12 ἰανουαρίου, ἔφθασεν εἰς Αἴγιναν ὁ νέος τῆς Ἑλλάδος Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας, καὶ ἱδρύθη δι' αὐτοῦ παρ' ἡμῖν ἡ πρώτη κυβέρνησις, ἡ ἀξία νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦτο. Αἱ Δυνάμεις τῳόντι δὲν ἔπαυσαν ἐργαζόμεναι κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὲρ τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων, ἔπειτα δὲ περὶ τῆς ὁριστικῆς ῥυθμίσεως τοῦ νέου κράτους. Δυνάμει τοῦ ἀπὸ 7]19 ἰουλίου 1828 ἐν Λονδίνῳ πρωτοκόλλου, ἐπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον γαλλικὴ στρατιὰ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἰβραὶμ πασᾶ. Ἡ στρατιὰ αὕτη ἀπεβιβάσθη ὑπὸ τὸν στρατάρχην Μαιζῶν, εἰς Πεταλίδι, μεταξὺ Καλαμῶν καὶ Νησίου, περὶ τὰ μέσα αὐγούστου· ὁ δὲ Ἰβραὶμ πασᾶς ἐξεχώρησεν ἀμαχητὶ ἐκ τῆς χερσονήσου περὶ τὰ τέλη σεπτεμβρίου. Καὶ μετὰ ἓξ περίπου μῆνας, διὰ πρωτοκόλλου τῆς 10]22 μαΐου 1829, ἐκανονίσθησαν κατὰ πρῶτον τὰ πρὸς βορρᾶν ὅρια τοῦ νέου κράτους. Τὰ ὅρια ταῦτα ἀρχόμενα παρὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ κόλπου τοῦ Βώλου, ἀναβαίνοντα ἐκεῖθεν τὴν Ὄθρυν,

παρακολουθοῦντα αὐτὴν μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἀγράφων κειμένης, δι' ἧς συνάπτεται τὸ ὄρος ἐκεῖνο μετὰ τῆς Πίνδου· καταβαίνοντα ἔπειτα ἐκ τῆς κορυφῆς ταύτης εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀσπροποτάμου, ἥτις ἔμενεν εἰς τὴν Τουρκίαν, διερχόμενα κατόπιν τὸ Μακρυνόρος, τοῦ ὁποίου τὸ στενὸν περιελαμβάνετο ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀπέληγον ἐπὶ τέλους εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τοῦ ἀμβρακικοῦ κόλπου. Προσετέθη δὲ ὅτι ἡ Εὔβοια, αἱ προσκείμεναι τῇ Πελοποννήσῳ νῆσοι καὶ αἱ Κυκλάδες θέλουσιν ἀποτελέσει μέρος τοῦ κράτους τούτου. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ὁρίων, τὸ προκείμενον πρωτόκολλον ἐπανελάμβανε μὲν τὴν ἐν ταῖς προηγουμέναις πράξεσιν ἀρχὴν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς θέλει διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Υ. Πύλης, ὥριζεν ὅμως ὅτι ἡ μοναρχικὴ καὶ διαδοχικὴ τοῦ νέου κράτους κυβέρνησις θέλει ἐπιτραπῆ εἰς ἡγεμόνα χριστιανὸν, μὴ ἀνήκοντα εἰς τὰς βασιλικὰς οἰκογενείας τῶν τριῶν Δυνάμεων. Ἡ διάταξις αὕτη προπαρεσκεύασε τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν, διότι ἦτο δύσκολον, τότε μάλιστα, νὰ παραδεχθῇ τὴν εἰς τοὺς Τούρκους ὑποτέλειαν βασιλόπαις εὐρωπαῖος. Μὴ παραλίπωμεν δὲ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ Ῥωσία μετὰ πλείστου ζήλου ὑπεστήριξε τὴν ὑπὸ βασιλόπαιδα εὐρωπαῖον ἵδρυσιν τοῦ νέου κράτους, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν εἰς τὸ εἰρημένον πρωτόκολλον συνημμένων δύο ἐκθέσεων τοῦ κόμητος Νεσελρόδε ἀπὸ 22 δεκεμβρίου 1828 (3 ἰανουαρίου 1829) καὶ 14]26 ἰανουαρίου 1829.

Ἡ Υ. Πύλη ἐν τούτοις ἐδυσχέραινεν ἔτι νὰ ἀποδεχθῇ τὰ ἐν Λονδίνῳ ἀποφασισθέντα, ὅτε μετ' οὐ πολὺ ὁλοσχερῶς ὑπὸ τῶν ῥωσικῶν ὅπλων καταβληθεῖσα καὶ ἀναγκασθεῖσα νὰ ὑπογράψῃ τῇ 2]14 σεπτεμβρίου τὴν ἐν Ἀδριανουπόλει εἰρήνην, ἀπεφήνατο διὰ τοῦ δεκάτου αὐτῆς ἄρθρου, ὅτι ἀποδέχεται πάντα ὅσα αἱ Δυνάμεις ἀπεφάσισαν περὶ Ἑλλάδος. Ὁμοίαν δὲ δήλωσιν εἶχεν ὑπογράψει πρὸς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ὀλίγας ἡμέρας πρότερον, 28 αὐγούστου (9 σεπτεμβρίου). Ἐντεῦθεν ὠφελούμεναι αἱ τρεῖς Δυνάμεις καὶ ἐξακολουθοῦσαι ἀδιαλείπτως τὰς ὑπὲρ Ἑλλάδος ἐνεργείας αὐτῶν, ἀνηγόρευσαν διὰ τοῦ ἀπὸ 22 ἰανουαρίου (3 φεβρουαρίου) 1830 πρωτοκόλλου ἡγεμόνα κυρίαρχον τῆς Ἑλλάδος τὸν πρίγκηπα Λεοπόλδον (τὸν μετέπειτα βασιλέα τῶν Βέλγων) καὶ ἀπεφήναντο ὅτι ἡ Ἑλλὰς θέλει ἀποτελέσει κράτος ἐντελῶς ἀνεξάρτητον· ἀλλὰ συγχρόνως, προαιρούμεναι νὰ εὐχαριστήσωσι κατά τι τὴν Υ. Πύλην ἕνεκα τῆς προθυμίας

ἣν ἔδειξε πρὸς τὴν παραδοχὴν τῶν γενομένων, περιέστειλαν οὐκ ὀλίγον τὰ πρὸς βορρᾶν ὅρια τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα τότε κατεβιβάσθησαν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀσπροποτάμου ἀφ' ἑνὸς, εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Σπερχειοῦ ἀφ' ἑτέρου· ὅ ἐστι διὰ τῆς ὁροθεσίας ταύτης ἔμενον εἰς τὴν Τουρκίαν, ἡ Ἀκαρνανία, ἡ Βόνιτζα, ὁ Βάλτος, ὁ Βλοχὸς, τὰ Ἄγραφα, τὰ Κράββαρα, τὸ Καρπενήσιον καὶ ἡ Ὑπάτη. Τὸ πρωτόκολλον ὅμως τοῦτο δὲν ἦτο πεπρωμένον νὰ ἐκτελεσθῇ. Ὁ πρίγκηψ Λεοπόλδος παρητήθη τῇ 9|21 μαΐου. Τὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδος ἔμεινεν αὖθις μετέωρον, καὶ περιεπλάκη τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δολοφονηθέντος τοῦ Κυβερνήτου τῇ 27 σεπτεμβρίου (9 ὀκτωβρίου) 1831, δεινὴ μετ' οὐ πολὺ ἐπεκράτησεν αὖθις ἐν Ἑλλάδι ἀναρχία τῷ 1832. Οὐδὲν ἧττον αἱ Δυνάμεις, ἐπιδιώκουσαι ἐπιμόνως τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν, ὑπέγραψαν τῇ 25 ἀπριλίου (7 μαΐου) 1832 ἐν Λονδίνῳ σύμβασιν δι' ἧς ἀνεβίβασαν τὴν Ἑλλάδα εἰς τάξιν βασιλείου, καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα αὐτῆς τὸν δευτερότοκον υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας Ὄθωνα. Ἐπιχειρήσασαι δὲ συγχρόνως, διὰ τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ, νέας διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Υ. Πύλην περὶ τῶν ἀρκτικῶν ὁρίων, ἐπέτυχον ἐπέκτασιν αὐτῶν, μείζονα καὶ αὐτῆς τῆς ἐν ἔτει 1829 κανονισθείσης, ἐπὶ ἀποζημιώσει 40 ἑκατομμυρίων γροσίων.

Τοιουτοτρόπως αἱ τρεῖς κραταιόταται κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης, ἑκάστη μὲν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ ἄλλῳ σκοπῷ ἐνεργοῦσα, ἐπὶ τέλους ὅμως συμπράξασαι, ἀπήρτισαν τὸ ἔργον τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἐπανάστασις ἡ ἀρξαμένη ἐπ' ἐλπίσι μεγάλαις, περιέστη εἰς ἀποτελέσματα μικρά. Ἵνα ὅμως ἐπιτύχωμεν καὶ ταῦτα, πρὸ πάντων δὲ ἵνα καταναγκάσωμεν οὕτως εἰπεῖν τὰς Δυνάμεις νὰ ὁμοφωνήσωσιν, ἐδέησε νὰ προηγηθῶσιν ἀφοσιώσεις καὶ θυσίαι, τὰς ὁποίας ἡ ἱστορία θέλει ἀποθαυμάζει ἐν ὅσῳ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τιμῶνται τὰ ἱερὰ ὀνόματα τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Ε' ΤΟΜΟΥ

ΟΛΙΓΑΙ ΤΙΝΕΣ ΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

(Σελ. 853 τοῦ Ε' τόμου). Ὅ,τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἠπάτησε τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ ἦτο τὸ ἀπὸ 4|16 νοεμβρίου 1828 πρωτόκολλον, δι' οὗ αἱ χῶραι αἱ ὑπὸ τὴν προσωρινὴν ἐγγύησιν τῶν δυνάμεων τεθεῖσαι, περιωρίσθησαν εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὰς παρακειμένας αὐτῇ νήσους καὶ τὰς Κυκλάδας· καὶ προσέτι τὸ ἐπισυνημμένον Β τοῦ εἰρημένου πρωτοκόλλου, ἤτοι ἡ προφορικὴ διακοίνωσις τοῦ πληρεξουσίου τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ἐν ᾗ οὗτος ἀνθίστατο τῷόντι εἰς πᾶσαν ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος. Ἐὰν ὅμως ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ δὲν παρεσύρετο ὑπὸ τῶν πόθων αὐτοῦ, ἐξετίμα δὲ ἄνευ προκαταλήψεως οὐ μόνον τὰς ἀπαραιτήτους συνεπείας τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν θέσιν αὐτῶν, ὅπως εἶχον ὅτε ἔγραφε τῇ 28 νοεμβρίου πρὸς τὸν βαρῶνα Ὄττενφελς, ἤθελε παρατηρήσει·

1ον ὅτι τὸ ἐπισυνημμένον Α (ἤτοι τὸ ὑπόμνημα τοῦ πληρεξουσίου τῆς Γαλλίας) καὶ τὸ ἐπισυνημμένον Γ (ἤτοι ἡ προφορικὴ διακοίνωσις τοῦ πληρεξουσίου τῆς Ῥωσίας) ἐπέμενον, τὸ μὲν πρῶτον νὰ δοθῶσι μεγαλήτερα ὅρια εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ καταλάβωσι προσέτι τὰ γαλλικὰ στρατεύματα τὰς ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ χώρας· τὸ δὲ δεύτερον, νὰ μὴ προδικασθῇ διὰ τῆς ἐγγυήσεως τὸ ζήτημα τῶν ὁριστικῶν ὁρίων.

2ον ὅτι ὡς ἐκ τούτου αὐτὸ τὸ πρωτόκολλον ὥρισεν ὅτι ἡ ἐγγύησις *κατ' οὐδὲν προδικάζει τὸ ζήτημα τῶν ὁριστικῶν τῆς Ἑλλάδος ὁρίων.*

3ον ὅτι τὸ πρωτόκολλον τοῦτο, καίτοι ἀφῆσαν ἄλυτον τὸ ζήτημα τῶν ὁρίων, δὲν ἐκοινοποιήθη οὐδὲν ἧττον ἐπισήμως εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν (ἴδε τὴν ἔκθεσιν τοῦ Κυβερνήτου ἐνώπιον τῆς ἐν Ἄργει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως).

4ον ὅτι κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἡ Ἀγγλία εἶχεν ἀφορμὰς νὰ ἦναι σφόδρα δυσηρεστημένη διὰ τὴν τροπὴν ἣν εἶχον λάβει τὰ ἀνατολικὰ πράγματα. Ἡ μὲν Ῥωσία κατεῖχε τὰς ἡγεμονίας καὶ μέρος τῆς Βουλγαρίας· ἡ δὲ Γαλλία τὴν Πελοπόννησον, καὶ μὴ ἀρκουμένη εἰς τοῦτο, ἐζήτει νὰ καταλάβῃ προσέτι τὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ χώραν.

ἐπὶ πᾶσιν ἡ Ἑλλὰς ἐκυβερνᾶτο ὑπ' ἀνδρὸς ὅστις ἐλογίζετο, ἀδίκως μὲν, ὁπωσδήποτε ὅμως ἐλογίζετο ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ὡς ἁπλοῦς τῆς Ῥωσίας πράκτωρ. Ἐντεῦθεν ἡ Ἀγγλία, θεωροῦσα ἑαυτὴν ὑποσκελισθεῖσαν ὑπὸ τῶν δύο ἄλλων Δυνάμεων ἐν τῇ πραγματικῇ ῥυθμίσει τῆς τύχης τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ἠθέλησε πρὸ πάντων, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἔξοδον τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ μὴ παραχωρηθῶσιν εἰς τὸν *Κυβερνήτην* ἰδίως νέαι ὀσμανικαὶ χῶραι· τὸ τελευταῖον τοῦτο καθίσταται πρόδηλον, ἐκ τῆς ἀπὸ 8]20 δεκεμβρίου 1828 ἐπιστολῆς τοῦ λόρδου Ἀβερδὴν πρὸς τὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, ἐν ᾗ, λόγου γινομένου ἰδίως περὶ Κρήτης, ὁ πρῶτος ἔλεγεν ὅτι *ἡ Βρεταvικὴ κυβέρνησις δὲν θέλει ποτὲ ἐπιτρέψει ὥστε ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος νὰ μεταβῇ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ κόμητος Καποδιστρίου ἢ οἱασδήποτε ἄλλης δυνάμεως* (le gouvernement britannique ne permettra jamais que cette île importante passe sous la domination du comte Capodistrias ou de quelque autre puissance que ce soit). Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων ἦτο προδήλως προσωρινή. Ἅμα ἡ Ἀγγλία ἐπέτυχε τὴν περιστολὴν τῆς γαλλικῆς κατοχῆς, δὲν ἐδίστασε νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ ἀπὸ 10]22 μαρτίου 1829 πρωτοκόλλου· ἅμα δὲ ἐξέλιπε, διὰ τῆς εἰρήνης τῆς Ἀδριανουπόλεως, ὁ ἀπὸ τῆς Ῥωσίας κίνδυνος, ἡ Ἀγγλία ἐπανῆλθεν ἔτι ὁριστικώτερον εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εὐμένειαν, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἀπὸ 12 ὀκτωβρίου ἔ. ν. 1829 ἐκθέσεως τοῦ πρίγκηπος Ἐστερχάζυ πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ (σελ. 860 τοῦ παρόντος τόμου).

5ον ὅτι καὶ ὅπως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1828, δεινὴ διαφωνία ὑφίστατο περὶ τῶν ὁρίων μεταξὺ τοῦ λόρδου Ἀβερδὴν καὶ τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ (ἴδε τήν τε προμνημονευθεῖσαν ἀπὸ 8]20 δεκεμβρίου ἐπιστολὴν περὶ Κρήτης καὶ τὴν ἑτέραν τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας τὴν πραγματευομένην ἐν γένει περὶ τῶν ὁρίων), ὁ δὲ Στράτφορδ Κάννιγγ ἐπέμενεν εἰς ὅρια πολὺ μεγαλήτερα.

Ἐπαναλαμβάνω ἐνταῦθα τὸ καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς παρούσης ἱστορίας ῥηθὲν, ὅτι γράφων, κυρίως ἐπροσπάθησα νὰ γίνω ὅσον

ἔνεστι καταληπτός. Οἱ περὶ τὴν γλῶσσαν ἀκριβολογοῦντες θέλουσιν εὕρει τὸν λόγον μου πολλάκις ἀνώμαλον, καὶ ἐνίοτε ἡμαρτημένον. Ἀλλ' ἵνα τύχω τῆς προσηκούσης ἐπιεικείας ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο, λέγω ὅτι παρηκολούθησα μὲν τὴν ὁσημέραι προαγομένην διόρθωσιν τῆς γλώσσης, οὐχὶ ὅμως ὅσον ἐπεθύμουν, ἅτε περισπώμενος ὑπὸ τῆς ἀδιακόπου ἱστορικῆς μελέτης καὶ ἀφηγήσεως. Ὡς πρὸς δὲ τὸ ἀνώμαλον, ἂς ἔχωσι πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ δίκαιοι ἐπικριταὶ καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ παροῦσα ἱστορία περιλαμβάνει περίοδον 2500 ἐνιαυτῶν· ὅτι ἐν τῷ ἀχανεῖ τούτῳ διαστήματι αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ ἀδιακόπως μετεβάλλοντο, παρακολουθοῦσαι τὰς ποικίλας ἀλλοιώσεις, ὅσας ὑπέστη ἡ γλῶσσα ἀπὸ τοῦ Θουκυδίδου μέχρι τῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας πατέρων, ἀπὸ τούτων μέχρι τῶν μεσαιωνικῶν χρονογράφων, ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν μέχρι τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας χρονογράφων, καὶ ἀπὸ τούτων μέχρι τῆς γλώσσης τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων· ὅτι ἦτο δυσκολώτατον εἰς τὸν συγγραφέα νὰ διαφύγῃ πάντοτε τὴν ἐπίδρασιν τῶν τοσοῦτον διαφόρων ἐκείνων χρωματισμῶν, καὶ ὅτι ἐνίοτε οὐδὲ ἠθέλησεν ἴσως νὰ τὴν διαφύγῃ, ἵνα ἐκ διαλειμμάτων παραστήσῃ τὸν ἰδιάζοντα ἑκάστης περιόδου χαρακτῆρα.

Τὰ περὶ τὴν ὀρθογραφίαν παροράματα δὲν ἐσημειώθησαν. Καλὸν εἶναι βεβαίως νὰ μὴ γίνωνται, ἀλλ' ὅταν γίνωνται, δὲν ἐννοῶ εἰς τί χρησιμεύει ἡ ἀναγραφὴ αὐτῶν ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου.

Πολὺ σπουδαιότερα εἶναι τὰ παροράματα τὰ παραμορφοῦντα τὴν ἔννοιαν τοῦ λόγου. Τοιοῦτό τι συνέβη λ. χ. ἐν σελ. 176 τοῦ πρώτου τόμου, ὅπου, ἐν στίχῳ 22, ἐτυπώθη «*ὅτι τοὺς μὲν* **Αἰτωλοὺς** *ἀποκατέστησαν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν οἱ Αἰτωλοί,*» ἀντὶ τοῦ «*ὅτι τοὺς μὲν* **Ἐπειοὺς** *ἀποκατέστησαν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν οἱ Αἰτωλοί.*» Ὡσαύτως ἐν τῇ ἀκολούθῳ σελ. 177, ὅπου, ἐν στίχῳ 21, ἐτυπώθη «*ὅτι ἅπαντες οἱ* **ἐκ τῆς** *Πελοποννήσου οἰκοῦντες ὡρομάζοντο Δωριεῖς,*» ἀντὶ τοῦ «*ὅτι ἅπαντες* **οἱ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου** *οἰκοῦντες ὡρομάζοντο Δωριεῖς.*» Ὡσαύτως ἐν σελ. 90 τοῦ πέμπτου τόμου, στίχῳ 27, ὅπου ἐτυπώθη *ἐδήμευσαν ὅμως αὐτὰ οὐχὶ ὑπὲρ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας*, ἀντὶ τοῦ *ἐδήμευσαν ὅμως αὐτὰ,* **κατ' ἀρχὰς τοὐλάχιστον,** *οὐχὶ ὑπὲρ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.*

Τὰ τοιαῦτα ἤθελεν εἶναι χρήσιμον τῳόντι νὰ διορθωθῶσιν ἅπαντα· ἐπὶ τούτῳ ὅμως ἔπρεπε νὰ ἀναγνώσω αὖθις ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοὺς πέντε τόμους τῆς ἱστορίας μου, ὅπερ, ὁμολογῶ, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ πράξω ἐπὶ τοῦ παρόντος. Πέποιθα δὲ ὅτι οὔτε εἶναι πολλὰ τὰ σπουδαῖα ἐκεῖνα παροράματα.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ Ε΄ ΤΟΜΩ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος τοῦ πέμπτου τόμου σελ. α—η΄.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ἐπιτολὴ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Εἰσαγωγή.

σελ.

Ὁ νέος ἑλληνισμὸς ἐν Κρήτῃ, ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ 4
Αἴτια τῆς ἀποτυχίας τῶν Φράγκων 6
Ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ἀναγνωρίζει τὸν νέον ὡς διάδοχον 8
Αἴτια τῆς ἀποτυχίας τῶν ὁσμανιδῶν 9
Ἐπιτολὴ τῆς γλώσσης τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ 10
Ἡ γλῶσσα τῶν Χρονικῶν τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων 12
Περιπέτειαι τῆς γλώσσης τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ 13

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Τὰ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος Ἐρρίκου.

Πρῶται διχόνοιαι τῶν ἐπιδραμόντων 16
Ἐξέγερσις τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος ἐν Ἀσίᾳ 18
Ὁ Βονιφάτιος κυριεύει τὰς ἀνατολικὰς ἐν Εὐρώπῃ χώρας 21
Ἐξέγερσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ 22
Οἱ ἐν Θρᾴκῃ Ἕλληνες 25
Ἐρρῖκος ὁ δεύτερος ὁ καὶ μόνος λόγου ἄξιος Λατῖνος αὐτοκράτωρ 27
Πῶς κατέλαβον οἱ Ἐνετοὶ τὰς ἐπιτραπείσας αὐτοῖς χώρας 29
Πολυαρχία εἰς τὰς ὑπὸ Φράγκων καταληφθείσας ἐν Εὐρώπῃ χώρας 33
Ῥύθμισις τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ὑπὸ τοῦ Ἐρρίκου ... 36
Ῥύθμισις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ὑπὸ τοῦ Ἐρρίκου 39
Φεουδαλικὸς ὀργανισμὸς Πελοποννησίων ὑπὸ Βιλλεαρδουίνου 43
Τὰ ἐπὶ Φραγκοκρατίας χρυσᾶ νομίσματα 49
Ἐνετοί. Ἀρχὴ τῆς ἐν Κρήτῃ

σελ.

ἐξεγέρσεως τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ..... 50
Ἀγῶνες Ἐρρίκου πρὸς Μιχαὴλ καὶ Λάσκαριν. Θάνατος τοῦ Ἐρρίκου..... 53
Θανόντος τοῦ Ἐρρίκου ἐκλείπει πᾶσα ἑνότης τῆς Φραγκοκρατίας 57

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τὰ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐρρίκου μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

Παρακμὴ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικοῦ κράτους 58
Ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία. Λάσκαρις. Βατάτζης 60
Κατάλυσις τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ φραγκικοῦ βασιλείου.. 62
Οἱ Φράγκοι ἡττῶνται καὶ ἐν Ἀσίᾳ 63
Ἡ φραγκικὴ αὐτοκρατορία περιέρχεται εἰς ἐσχάτην ἀθλιότητα..... 64
Κατάλυσις τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ..... 67
Ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία. Βατάτζης. Ἐσωτερικὴ διοίκησις 70
Ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία. Βατάτζης. Ἐξωτερικαὶ σχέσεις. 72
Ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία. Ν. Βλεμμίδης. Θάνατος Βατάτζη 74
Ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία. Μιχαὴλ Παλαιολόγος..... 76
Κατατρόπωσις Φράγκων Πελοποννήσου ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου..... 79
Πρεσβεία πρὸς Παλαιολόγον τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων 80
Παραχωρήσεις τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἰς τοὺς Γενουαίους 82
Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως..... 83

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Αἱ ἐν τῷ μεταξὺ περιπέτειαι τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἑνετῶν ὅσοι κατεῖχον τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας.

Τὸ ὄνομα τοῦ Μωρέως 85
Γοδοφρέδος Β' Βιλλεαρδουΐνος. Ἔριδες πρὸς τὸν λατινικὸν κλῆρον 89
Ῥύθμισις τῶν πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον σχέσεων 90
Ἀστικὰ δικαιώματα τῶν κατακτηθέντων. Πηγαί..... 91
Διάφοροι προσωπικαὶ καταστάσεις τῶν κατακτηθέντων.. 93
Κατάταξις Ἑλλήνων εἰς τὸν φραγκικὸν στρατόν..... 96
Συνετὴ διοίκησις τοῦ Γοδοφρέδου Β' 103
Γουλιέλμος Β'. Ἅλωσις Μονεμβασίας. Εὐημερία Πελοποννήσου..... 105
Μεταβολὴ πραγμάτων. Πόλεμος πρὸς Ἑνετοὺς Εὐβοίας. Ἀθῆναι 108
Ὀλέθριος πόλεμος πρὸς Μιχαὴλ Παλαιολόγον..... 111
Κολόβωσις τῆς ἐν Μωρέᾳ φραγκοκρατίας. Θάνατος Γουλιέλμου..... 112
Ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ Ἑλλάς. Ἤπειρος. Θεσσαλία 115
Ἑνετοί. Εὔβοια 118
Αἱ μικρότεραι τοῦ Αἰγαίου πελάγους νῆσοι 121
Κρήτη 124

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Παλαιολόγοι.

σελ.

Εἴσοδος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἰς Κωνσταντινούπολιν 127
Κατάστασις τῆς βασιλευούσης καὶ τοῦ λοιποῦ κράτους... 128
Ὀλέθριαι παραχωρήσεις πρὸς Γενουαίους καὶ Ἐνετούς.. 130
Ἔτι ὀλεθριώτεραι παραχωρήσεις πρὸς τὸν πάπαν..... 131
Οὐδεμία ἀνάγκη ὑπηγόρευε τὴν πολιτικὴν ταύτην 136
Αἱ ἐσωτερικαὶ διενέξεις ἐξακολουθοῦσι καὶ ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β' 139
Ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ οἴκου 143
Φλωρέντιος Ἐννεγαυϊκὸς πρίγκηψ Ἀχαΐας ὑποτελὴς τῶν Ἀνδεγαυηνῶν 148
Τὸ δεσποτάτον Ἠπείρου περιέρχεται εἰς τοὺς Ἀνδεγαυηνούς 149
Πειρατεῖαι καὶ ἀνωμαλίαι. Θάνατος Φλωρεντίου..... 151
Δοὺξ Ἀθηνῶν Γουΐδων Β'. Πρίγκηψ Ἀχαΐας Φίλιππος Σαβαυδικός 154
Δεσποτάτα Ἠπείρου καὶ Νέων Πατρῶν 157
Ὁ Γουΐδων Β' σώζει τὸ δεσποτάτον Νέων Πατρῶν ἀπὸ τῶν Ἠπειρωτῶν..... 159
Καθαίρεσις Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ. Ἀκμὴ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν..... 160
Οἱ Ἐνετοὶ ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ 163
Κατάληψις Ῥόδου ὑπὸ Φράγκων, ἀλλὰ πρόδηλος παρακμὴ αὐτῶν 166
Ὁ ἀρχηγέτης τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους. Ἅλωσις Προύσης 170
Ἀνδρόνικος Β'. Οἱ περὶ αὐτὸν λόγιοι καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες 176
Παραβολὴ τῆς διαγωγῆς τῶν ἡμετέρων πρὸς τὴν τῶν Δυτικῶν 184
Τί ἔπραξεν ὁ Ἀνδρόνικος κατὰ τῶν Τούρκων 185

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Ἡ Καταλανικὴ Ἑταιρεία.

Πρώτη ἐμφάνισις τῶν Καταλανῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ... 186
Οἱ Καταλανοὶ λεηλατοῦσι τὴν μικρὰν Ἀσίαν..... 188
Ἄφιξις νέων τυχοδιωκτῶν. Φοβερὰ δήωσις τῆς Θράκης.. 190
Ἡ ἑταιρεία κατέρχεται εἰς Μακεδονίαν. Νέαι καταστροφαί 193
Ἡ ἑταιρεία εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Τίς πταίει ἕνεκα τούτου 195
Τοῦρκοι δηοῦσιν αὖθις τὴν Θράκην. Φιλῆς Παλαιολόγος 198
Ἔριδες ἐμφύλιοι. Θάνατος Ἀνδρονίκου Β'. Βασιλεία Ἀνδρονίκου Γ'..... 201
Ἡ Καταλανικὴ ἑταιρεία καταλαμβάνει τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα..... 210
Ἐμφύλιοι τῶν Φράγκων τῆς Πελοποννήσου ἀγῶνες.... 213
Ἀναρχία ἐν Πελοποννήσῳ. Νέα κολόβωσις τῆς ἀρχῆς τῶν Φράγκων 215
Ἡ Ἀττικὴ ὑπὸ τοὺς Καταλανοὺς καὶ τοὺς Ἀραγωνίους. 218
Οἱ Καταλανοὶ κυριεύουσι τὴν Θεσσαλίαν. Ἀλβανῶν ἐποικήσεις 221
Τὰ κατὰ τὴν Ἤπειρον..... 222
Δεινὴ ἐν Πελοποννήσῳ ἀναρχία. Τοῦρκοι πειραταί. Ἀττική 224
Οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ ἀποβάλλουσι τὰς ἐν Ἑλλάδι κτήσεις αὐτῶν 227

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὀσμανίδαι.

σελ.

Ὀσμάν. Οὐρχάν. Ἀλαεδδίν.. 229
Καρὰ Χαλὶλ Τσεντερελής. Ὀργανισμὸς τῶν Γενιτσάρων 231
Γενικώτερος ἐξισλαμισμὸς τῶν χριστιανῶν 235
Ὁ ἀδιάκοπος ἐξισλαμισμὸς ὑπηγορεύθη καὶ ὑπὸ ἄλλης ἀνάγκης 239
Ἡ ἐν Πελεκάνῳ μάχη. Ἅλωσις Νικαίας ὑπὸ Οὐρχάν.. 240
Ἐπὶ 25 ἔτη ἡ ὁρμὴ τῶν ὀσμανιδῶν μειοῦται· ἀνωφελῶς δι' ἡμᾶς 241
Ἀνόητοι θρησκευτικαὶ ἔριδες. Θάνατος Ἀνδρονίκου Γ'... 244
Ι. Καντακουζηνός. Ἀγὼν πρὸς τοὺς Παλαιολόγους..... 248
Ὁλέθριαι πρὸς Σέρβους καὶ Τούρκους συμμαχίαι 251
Πελοπόννησος. Ἀττική. Εὔβοια 258
Κατάστασις τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἠπείρῳ..... 260
Πελοπόννησος. Ἀττική. Εὔβοια 263
Κρήτη. Αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου. 264
Γενικὴ ἔποψις τῶν πραγμάτων τῷ 1360 267
Μουρὰτ Α'. Πρῶται μεγάλαι κατακτήσεις. Μάχη ἐν Κοσσυφοπεδίῳ..... 268
Ἀθλία κατάστασις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πραγμάτων 272
Βαγιαζὴτ Α'. Νέαι ταπεινώσεις τοῦ Ἰωάννου. Παλαιολόγου. 273
Πολιορκία Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Τούρκων. Θάνατος Ἰωάννου Μανουήλ.... 275
Ἡ περὶ Νικόπολιν νίκη τοῦ Βαγιαζήτ 277
Ἐπιδρομὴ τῶν Τατάρων. Ἧττα καὶ θάνατος τοῦ Βαγιαζήτ 279
Πελοπόννησος. Πρῶτοι Ἀλβανοὶ ἔποικοι 280
Ἀττική. Καταλανῶν τελευταῖαι περιπέτειαι..... 282
Ναυαρικὴ ἑταιρεία ἐν Πελοποννήσῳ. Ἀκκιαϊούολοι ἐν Ἀττικῇ 284
Δυτικαὶ χῶραι. Πολυαρχία. Ἀλβανοὶ καὶ Σέρβοι δυνάσται 286
Ὁλεθρία κατάστασις τῆς Πελοποννήσου ἰδίως περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος 289

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Πρόσκαιρος ὕφεσις, ἀλλὰ φοβερὰ ἐξέγερσις τῶν ὀσμανιδῶν.

Ὁ Μανουὴλ δὲν ὠφελεῖται ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ Βαγιαζήτ 291
Μόνον ἐν Πελοποννήσῳ ἀναφαίνεται τὸ φρόνημα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ 293
Τολμηρὰ νομοθετικὰ καὶ διοικητικὰ δόγματα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ..... 296
Πλειότερά τινα περὶ Γεωργίου Γεμιστοῦ 301
Τὰ κατὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας ὅτε ἐβασίλευσεν ὁ Μουράτ 304
Πρῶτα μικρὰ κατὰ τῶν ἡμετέρων ἐπιχειρήματα τοῦ Μουρὰτ Β'..... 306
Ἅλωσις Θεσσαλονίκης καὶ Ἰωαννίνων ὑπὸ Μουρὰτ Β'... 310
Νέα ἀνακωχὴ τοῦ Μουρὰτ Β'. Προοίμια τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ Συνόδου 314
Ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ πρὸς ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν Σύνοδος... 322

σελ.

Τὰ μετὰ τὴν Σύνοδον. Μᾶρκος Ἐφέσου. Βησσαρίων. Γεννάδιος 333

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Οἱ τελευταῖοι πρόμαχοι τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τὰ πρὸ τῶν νέων τοῦ Μουρὰτ Β' κατορθωμάτων. Οὐνυάδου νίκαι 336
Εἰρήνη. Ἀθετεῖται ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Ἡ περὶ Βάρναν ἥττα 339
Πρώτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐμφάνισις τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου 342
Κατάστασις τῆς Πελοποννήσου 343
Πρῶτοι τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ ἀγῶνες κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν 345
Νέοι ἀγῶνες Οὐνυάδου. Δευτέρα ἐν Κοσσυφοπεδίῳ μάχη 351
Ἀγῶνες τῶν Ἀλβανῶν κατὰ τοῦ Μουρὰτ Β'. Σκεντέρμπεϋς 354
Θάνατος Μουρὰτ Β'. Μωάμεθ Β'. Κωνσταντῖνος. Ἀμηχανία αὐτοῦ 359
Πρῶται σχέσεις τοῦ Μωάμεθ Β' πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον 364
Προμηνύματα τοῦ πολέμου.. 366
Κήρυξις πολέμου. Οἰκτρὰ κατάστασις τῶν περὶ Κωνσταντῖνον 372
Παρασκευαὶ τοῦ Σουλτάνου. Ὁ βεζύρης Χαλήλ. Ἀρχὴ τῆς πολιορκίας 379
Δυνάμεις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ· παράταξις περὶ τὰ τείχη 385

σελ.

Τί ἠδυνήθη νὰ ἀντιπαρατάξῃ ὁ Κωνσταντῖνος 388
Πρῶται ἐχθροπραξίαι. Ἡ ναυμαχία τῆς 20 ἀπριλίου.... 394
Ὑπερνεώλκησις τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον 398
Ἀπόπειρα πυρπολήσεως τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου, ἀποτυχοῦσα 401
Ἀθυμία ἐν τῇ πόλει. Μικραὶ ἐχθροπραξίαι μέχρι τῆς 7 μαΐου 403
Δύο ἔφοδοι ἀποκρούονται. Ὁ πολιορκητικὸς πύργος πυρπολεῖται 407
Ζεῦξις Κερατίου κόλπου. Ἑπτὰ ὑπόνομοι ματαιωθεῖσαι.... 408
Προϊοῦσα ἀμηχανία. Τελευταία παραδόσεως πρότασις. 410
Τὸ μέγα περὶ τῆς γενικῆς ἐφόδου συμβούλιον 412
Ἡ γενικὴ ἔφοδος ὡρίσθη νὰ γίνῃ τῇ 29 μαΐου 414
Τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς τρεῖς πρὸ τῆς ἐφόδου ἡμέρας 415
Αἱ τέσσαρες πρῶται μεγάλαι ἔφοδοι λαμπρῶς ἀποκρούονται 419
Τραῦμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὑποχώρησις αὐτοῦ. Ἄδικοι μομφαί..... 422
Ἡ πόλις ἑάλω ἐκ συγκυρίας. Ἡρωϊκὸς τοῦ Κωνσταντίνου θάνατος 423
Πρῶται τῆς ἁλώσεως περιπέτειαι. Κηδεία τοῦ Κωνσταντίνου 425
Ὁ σουλτάνος κατ' ἀρχὰς ἐπιεικής, ἀποθηριοῦται μετ' ὀλίγον 430
Ἐπίλογος..... 434

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ.

Φοβεραὶ δοκιμασίαι τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.
Ἐσωτερικὴ αὐτοῦ διοργάνωσις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Εἰσαγωγή.

σελ.

Ἱστορικὴ σπουδαιότης τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως..... 435
Ἡ Ἑσπερία ὤφειλεν ἢ νὰ προλάβῃ ἢ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν κατάκτησιν..... 437
Διατὶ οὔτε προέλαβεν οὔτε ἀνέτρεψε τὴν κατάκτησιν.. 441

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Δεκάτευσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἕνεκα ποικίλων αἰτιῶν.

Ἀνάπτυξις τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος. Παιδομάζωμα.. 442
Τὰ μεγάλα ἀξιώματα ἀποδίδονται εἰς τοὺς ἐξωμότας.. 446
Ἐξωμοσίαι ἐπὶ ἀπαλλαγῇ ἀφορήτων καταπιέσεων..... 448
Ἀποδημίαι τῶν λογίων ἀνδρῶν. Μαχμοὺτ πασᾶς. Ἀμοιρούτσης..... 451
Ἀποδημίαι προὐχόντων..... 461

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὀργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἐκκλησία. Ἀποδοθεῖσα αὐτῇ ἐξουσία. Δεινοπαθήματα.

Ἐθνολογικὴ κατάστασις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας..... 471
Χειροτονία τοῦ πατριάρχου Γενναδίου. Τιμαὶ ὧν ἠξιώθη 476
Βεράτιον καθιεροῦν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατριάρχου..... 478
Ἐξωτερικαὶ σχέσεις τοῦ πατριαρχείου. Ἐνετία..... 480
Ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχου Μαξίμου πρὸς τὸν δόγην Ι. Μοσενῖγον..... 481
Δύο ἐπιστολαὶ Ἱερεμίου Β' πρὸς τὸν δόγην Ν. Νταπόντε 483
Ἐξωτερικαὶ σχέσεις τοῦ πατριαρχείου. Ῥωσία..... 486
Λαμπρόταται ἐξωτερικαὶ σχέσεις ἐπὶ Λουκάρεως..... 488
Παραβιάσεις τῶν προνομίων ὑπὸ τῆς Πύλης. Ξέναι εἰσηγήσεις..... 493
Παραβιάσεις ἐξ ἡμετέρων ἁμαρτημάτων..... 495
Ἕτεραι παραβιάσεις τῆς Πύλης..... 500
Αἱ περὶ τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως φροντίδες τινῶν πατριαρχῶν 501
Πάντες οἱ πατριάρχαι παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὰ πάτρια 503
Ἡ ἐκκλησία ἠμέλησε τὸν ἐξελληνισμὸν τῶν ἀλλογλώσσων..... 505

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

'Οργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Γραμματικοί. Ἄρχοντες. Μεγάλοι Διερμηνεῖς. Ἡγεμόνες Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας.

σελ.

Γραμματεῖς τῶν θυρῶν. Γραμματεῖς τοῦ βασιλέως 507
Οἱ κατὰ τὰς δύο πρώτας ἑκατονταετηρίδας ἄρχοντες... 510
Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ 512
Οἱ ἡμέτεροι δὲν προήγοντο κατ' ἀρχὰς εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα..... 515
Αἴτια τῶν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι γενομένων μεταρρυθμίσεων..... 516
Ὁ πρῶτος μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικούσης.... 519
Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος, ὁ πρεσβύτερος 525
Οἱ λοιποὶ μεγάλοι διερμηνεῖς. Ἡγεμόνες Μολδαυΐας, Βλαχίας 535
Οἱ καλούμενοι Φαναριῶται .. 537

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

'Οργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Κοινότητες.

Καταγωγὴ τῶν κοινοτήτων. Γενικὴ αὐτῶν ἔποψις..... 543
Ἐκλογὴ τῶν προεστώτων... 545
Γενικαὶ τῶν κοινοτήτων περιπέτειαι 547
Εἰδικαὶ περιπέτειαι. Χαλκιδική 549
Ἀμπελάκια 552
Τὰ 24 χωριὰ τοῦ Βόλου.... 554
Αἱ ἐν Ἠπείρῳ κοινοτικαὶ ὁμοσπονδίαι 556
Ἰωάννινα, Χίος, Λεβάδεια, Πελοποννησιακαὶ κοινότητες.. 557
Ἀθῆναι 558

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

'Οργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Πεζικαὶ καὶ ναυτικαὶ δυνάμεις.

σελ.

Κλέφται..... 567
Συνθηκολόγησις τῆς Πύλης πρὸς τοὺς κλέφτας. Ἁρματωλίκια 569
Ὀργάνωσις τῶν ἁρματωλικίων. Σχέσεις πρὸς τοὺς κλέφτας 570
Πολιτεία τῶν ἁρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν 575
Βίος κλεφτῶν. Φρονήματα. Θρησκευτικὸν αἴσθημα.... 577
Σοῦλι καὶ Σουλιῶται..... 581
Μάνη καὶ Μανιᾶται..... 584
Αἴτια τῆς ἐπιδόσεως τοῦ ναυτικοῦ. Ἡ προστασία τῆς Ῥωσίας 585
Οἱ πειραταὶ τῆς βορείου Ἀφρικῆς 588
Ὕδρα. Σπέτσαι. Ψαρά..... 590
Συνεταιρισμὸς τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας..... 593
Ἀνωμαλίαι εἰς Ὕδραν, εἰς Σπέττας καὶ εἰς Ψαρά.... 594

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

'Οργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Διανοητικὸς βίος. Δημοσία παίδευσις.

Ἐπίδρασις τοῦ φραγκισμοῦ ἐν γένει εἰς τὸν ἑλληνικὸν βίον 598
Φιλολογικὰ ἔργα. Μεταφράσεις καὶ μιμήσεις 600
Φιλολογικὰ ἔργα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον αὐτοφυῆ... 602
Τέχνη, ῥητορικὴ καὶ ποίησις ἐν Ἑπτανήσῳ 604
Δεινὴ ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἀμάθεια κατὰ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα 606

σελ.

Ἀναβίωσις τῆς παιδείας. Ἡ ἑνετικὴ κοινότης. Τὰ Ἰωάννινα 608
Φιλολογία. Τέχνη. Ἐπιστήμη. Ποίησις 612
Ἡ δημώδης ποίησις 613
Γλῶσσα. Φρόνημα 616

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἔνοπλοι τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ διαμαρτυρίαι ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως.

Πρῶτον γενικὸν κίνημα μελετηθὲν μὲν, ἀλλὰ μὴ ἐκτελεσθέν 618
Τὰ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι κινήματα. Μιχαὴλ Ῥάλλης. Κορκόδειλος Κλαδᾶς 621
Συνεννοήσεις μετὰ Καρόλου Η'. Ὀλέθρια αὐτῶν ἀποτελέσματα 623
Τὰ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι κινήματα. Ἠπειρωτικὴ Ἑλλάς. Αἰγαῖον 625
Πρῶτα γνωστὰ ἁρματωλίκια. Γριβαῖοι. Δράκος. Μαλάμος 627
Τὰ ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι κινήματα. Ἐπιχείρημα Καρόλου Νεβέρς 629
Ἀγῶνες τῶν Νησιωτῶν. Λῆμνος, Ῥόδος, Κέρκυρα, Κύπρος, Κρήτη 631
Ἅλωσις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν 633
Κατάκτησις Πελοποννήσου καὶ Ἀττικῆς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν 634
Σπουδαιότατοι τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀγῶνες κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν 636
Λιμπεράκης Γερακάρης καὶ οἱ ἁρματωλοὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος 637
Ἀνάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν. Κέρκυρα 640

σελ.

Ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μεταβάλλουσιν ὄψιν 641
Πρῶται τῆς Ῥωσίας ἐνέργειαι ἐν τῇ Ἀνατολῇ 645
Αἰκατερίνα Β'. Τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα τοῦ 1770... 647
Συνθήκη τοῦ Κιουτσοὺκ-Καϊναρτζῆ, 1774 656
Συμφοραὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Οἱ κλέφται τῆς Πελοποννήσου 657
Γενικὴ κρίσις περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 660
Τὸ περὶ ἱδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους βούλευμα τῆς Αἰκατερίνης 662
Νέοι τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀγῶνες. Λάμπρος Κατσώνης 664
Ἔνδοξος περὶ Καφηρέα ναυμαχία 666
Τελευταῖαι περιπέτειαι Κατσώνη καὶ Ἀνδρούτσου.... 669
Κατάληψις τῆς Ἑπτανήσου ὑπὸ τῶν Γάλλων..... 670
Ῥήγας Φεραῖος. Ἐνέργειαι αὐτοῦ. Ἡρωϊκὸς θάνατος.. 672
Πρώτη αὐτόνομος ἑλληνικὴ πολιτεία, ἡ Ἑπτάνησος... 674
Ἀμηχανία τῆς Πύλης κατὰ τὰ ἔτη 1805—1807..... 675
Ἀλῆ πασᾶς δυνάστης Ἠπείρου. Ἀείμνηστοι ἀγῶνες τῶν Σουλιωτῶν 678
Ἁρματωλοὶ Ὀλύμπου. Νίκος Τσάρας. Γάλλοι αὖθις ἐν Ἑπτανήσῳ 681
Καταδρομικὸς στολίσκος ἐν Σκιάθῳ. Τραγικὸς θάνατος Βλαχάβα 683
Περισπασμοὶ Πύλης. Συνθήκη ἐν Βουκουρεστίῳ πρὸς τὴν Ῥωσίαν 685
Ἡ ἰσχὺς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ φαίνεται προαγομένη... 687

σελ.

Παράδοσις Πάργας. Φοβερὰ τυραννία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.. 688
Καθαίρεσις τοῦ Ἀλῆ. Οἱ Σουλιῶται προσποιοῦνται ὅτι τὸν βοηθοῦσιν 690
Ὁ Ἀλῆς παραδίδεται ἤδη ἀρ- σελ.
ξαμένης τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως 692
Ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τοῦ 1821 κινημάτων..... 693
Ἐπίλογος..... 695

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ἡ μεγάλη ἐπανάστασις καὶ ἡ πρώτη πολιτικὴ ἀποκατάστασις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Φιλικὴ ἑταιρεία. Τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις κίνημα. Πρώτη πολιτικὴ τῆς Ῥωσίας.

σελ.

Φιλικὴ ἑταιρεία 696
Ἰωάννης Καποδίστριας. Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης 699
Α. Ὑψηλάντης γενικὸς ἐπίτροπος τῆς Ἀρχῆς 704
Τὸ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις κίνημα δὲν ἦτο παράλογον 706
Ἀδέξιος διεξαγωγὴ τοῦ κινήματος. Ὑποχώρησις Ὑψηλάντου 708
Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης. Ὀλύμπιος. Φαρμάκης.... 712
Ὁ Ἀλέξανδρος Α' προτείνει ἐξ ἀρχῆς τὴν ἔνοπλον ἐπέμβασιν 714

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἔναρξις τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστάσεως. Τὰ πολιτεύματα τῆς ἐπαναστάσεως.

σελ.

Ποικίλοι λόγοι δι' οὓς ἐγενικεύθη ἡ ἐπανάστασις 721
Σύγκρισις τῶν δυνάμεων τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς Τουρκίας 724
Πρῶτα τοπικὰ πολιτεύματα. Δημήτριος Ὑψηλάντης... 727
Πρῶτα τοπικὰ πολιτεύματα. Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος 731
Τὰ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Ἄστρει ψηφισθέντα γενικὰ πολιτεύματα 736

σελ.
Ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῶν πολυαρχικῶν πολιτευμάτων 739
Ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις τῶν χρόνων ἐκείνων..... 743

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὁ χερσαῖος ἀγὼν κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822.

Πελοπόννησος. Θεόδωρος Κολοκοτρώνης 747
Ὀρθὴ ἀντίληψις τῶν πραγμάτων ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη 749
Βαλτέτσι. Μαυρομιχάλαι. Κολοκοτρώνης. Δολιανά. Νικήτας..... 751
Ἅλωσις Λάλα, Μονεμβασίας, Ναυαρίνου καὶ Τριπόλεως. 752
Ματαία πολιορκία Ναυπλίου. Ἅλωσις Ἀκροκορίνθου... 754
Ἀρίστη διακήρυξις τῆς Συνελεύσεως. Κυβερνητικὴ παραλυσία 755
Μακεδονία. Θεσσαλία. Ἀλαμάνα. Διάκος 758
Ὀδυσσεὺς ἐν Γραβιᾷ. Μάχη Βασιλικῶν. Δεινὴ ἀναρχία 761
Δυτικὴ Ἑλλάς. Οἱ πρόμαχοι τῆς Ἠπείρου Σουλιῶται.. 764
Ἡ Κυβέρνησις οὐδὲν πράττει ὑπὲρ Σουλιωτῶν. Μαυροκορδᾶτος..... 766
Στρατὸς Μαυροκορδάτου. Καταστροφὴ ἐν Πέτᾳ. Πτῶσις Σουλίου 768
Ἐκστρατεία τοῦ Δράμαλη... 771
Καταστροφὴ τοῦ Δράμαλη... 773
Τὸ Μεσολόγγιον σώζεται ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου..... 776

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὁ ναυτικὸς ἀγὼν κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822.

Γενικὴ ἔποψις τῆς ἐπαναστάστάσεως τῶν νήσων 778
σελ.
Ὕδρα, Σπέτσαι, Ψαρά, Χρηματικαὶ αὐτῶν θυσίαι..... 780
Ἀξιάγαστος τῶν τριῶν νήσων ὁμοφροσύνη 782
Λάζαρος Κουντουριώτης..... 784
Ἀνδρέας Μιαούλης 785
Χαρακτὴρ τοῦ Ἀνδρέου Μιαούλη..... 788
Δυσχέρειαι πρὸς παρασκευὴν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως.... 790
Πῶς οἱ στολίσκοι ἡμῶν ἀντετάχθησαν εἰς πελώρια σκάφη 792
Ναυτικὰ ἔργα τοῦ 1821 καὶ τῶν πρώτων δύο μηνῶν τοῦ 1822..... 794
Καταστροφὴ Χίου. Πυρπόλησις τῆς ναυαρχίδος ὑπὸ Κανάρη 796
Ναυμαχία τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου. Νέον τοῦ Κανάρη κατόρθωμα 798
Πολιτεία τοῦ γαλλικοῦ ναυτικοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως..... 801
Ἀξιομνημόνευτος ἔκθεσις τοῦ Γάλλου ναυάρχου Ἀλγάν.. 805

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῶν ἐτῶν 1823 καὶ 1824. Τὰ κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν πολεμικὰ ἔργα.

Προμηνύματα ἐμφυλίου πολέμου. Πάντες κατὰ Κολοκοτρώνη 806
Ἐμφύλιος πόλεμος. Ὁ Κολοκοτρώνης ἠττηθεὶς ἀμνηστεῖται 810
Νέος ἐμφύλιος ἀγών. Ὁ Κολοκοτρώνης ἠττηθεὶς φυλακίζεται..... 812
Ἐκστρατεία τοῦ Μουσταῆ τῆς Σκόδρας. Θάνατος τοῦ Μ. Βότσαρη 815
Μαυροκορδᾶτος ἐν Μεσολογγίῳ. Ἧττα Δερβὶς πασᾶ εἰς Ἀμπλιανην 817